Al FARABI

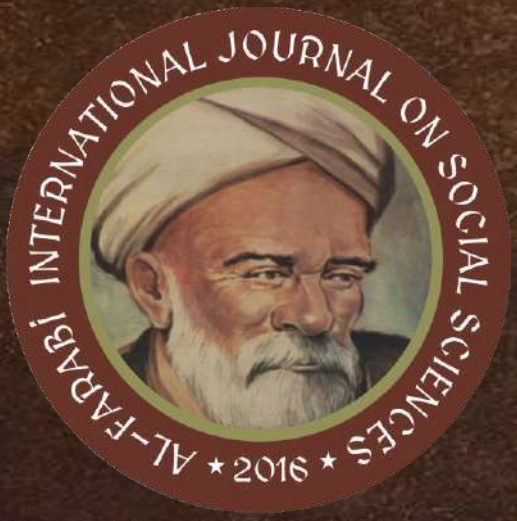

3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi

9-11 Kasım 2018
ANKARA

Editörler
Doç.Dr. Mine Nur BOZDOĞAN

Atabek MOVLYANOV

TAM METİN KİTABI

IKSAD
ISBN 978-605-7510-76-1

KONGRE TAM METİN KİTABI

III. ULUSLARARASI AL- FARABİ SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

9-11 Kasım 2018

Ankara

Editörler

Doç. Dr. Mine Nur BOZDOĞAN

Atabek MOVLYANOV

İKSAD YAYINEVİ®

(TC. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINEVİ RUHSAT NUMARASI: 2014/31220)

TÜRKİYE

TR: +90 342 606 06 75 USA: +1 631 685 0 853

E-mail: info@iksad.com

www.iksad.org www.iksadkongre.org

Bu kitabın tüm hakları İKSAD Yayınevi'ne aittir.

Yazarlar etik ve hukuki olarak eserlerinden sorumludurlar.

Iksad Publications - 2018©

Yayın Tarihi: 01.12.2018

ISBN – 978-605-7510-76-1

AL -FARABI
INTERNATIONAL JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES
ISSN - 2564-7946

KONGRE KÜNYESİ

KONGRE ADI
III. ULUSLARARASI AL- FARABİ SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

TARİHİ VE YERİ
9-11 Kasım 2018, Ankara

DÜZENLEYEN KURUMLAR
AL- FARABI INTERNATIONAL JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES

KONGRE BAŞKANI
Prof. Dr. Sarash KONYRBAYEVA

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI
Mustafa Latif EMEK

KOORDİNATÖR
Atabek MOVLYANOV

YABANCI KONUŞMACILAR
Dr. Firoz FAOZİ –*Afganistan*
Dr. Akbar Valadbigi - *Iran*
Rusudan Saginadze - *Gürcistan*
Нургаянова Неля Хабибулловна - *Rusya*
Жумабаева А.Е. & Кдырбаева А.А.
АНУАРОВА Л.Е. & ЗАУҚЫМБЕКОВА Г.С.
ШАЙХЫМБЕКОВА Г.Б. et. - *Kazakistan*

KONGRE DİLLERİ
Türkçe, İngilizce, Rusça

SUNUM ŞEKLİ
Sözlü Sunum

“Kitapta yer alan görüş, değerlendirme ve alıntılama tamamen yazarlara ait olup editörler sorumlu değildir. Yazarlar etik ve hukuki yönden eserlerinden sorumludur.”

SCIENCE COMMITTEE

Dr. Abdülhakim TUĞLUK
Iğdır Üniversitesi

Dr. Alma T. AKAJANOVA
Abay Kazak Milli
Pedagoji Üniversitesi

Dr. Alia R. MASALİMOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Amanbay MOLDIBAEV
Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Dr. Ahmet KULAŞ
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Ahmet Metin KUMLAY
Iğdır Üniversitesi

Dr. Akmaral S. SYRGAKBAYEVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Ali KUYAKSİL
Iğdır Üniversitesi

Dr. Armağan KONAK
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Anatoliy LOGİNOV
Ukrayna Şevçenko Lugan Milli
Üniversitesi

Dr. A.S. KIDIRŞAYEV
Makhambet U. Batı Kazakistan Devlet
Üniversitesi

Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA
Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

Dr. Aysun ALTIKAT
Iğdır Üniversitesi

Dr. Bahıt KULBAEVA
S.Baybeşev Aktobe Üniversitesi

Dr. Bakıt OSPANOVA
H.Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-
Türk Üniversitesi

Dr. Bayram BOLAT
Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA
K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge
Üniversitesi

Dr. B.K.ZAYADAN
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Kazak Devlet Kızlar
Pedagoji Üniversitesi

Dr. Caner KARAVİT
Mimar Sinan Üniversitesi

Dr. Cavit POLAT
Iğdır Üniversitesi

Dr. Celalettin GÖZÜAÇIK
Iğdır Üniversitesi

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi
Üniversitesi

Dr. D.K.TÖLEGENOVA
Makhambet U. Batı Kazakistan Devlet
Üniversitesi

Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi
Üniversitesi

Dr. Dursun KÖSE
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Elman HAZAR
Iğdır Üniversitesi

Dr. Elvan YALÇINKAYA
Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dr. Emine CİHANGİR
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Ercan İNCE
Iğdır Üniversitesi

Dr. Genber KERİMLİ
Iğdır Üniversitesi

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA
Kazak Devlet Kızlar
Pedagoji Üniversitesi

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA
Dosmukhamedov Atyrau Devlet
Üniversitesi

Dr. G.I. ERNAZAROVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Haktan SEVİNÇ
Iğdır Üniversitesi

Dr. İsaevna URKİMBAEVA
Abılay Han Uluslararası İlişkiler
Üniversitesi

Dr. Kalemkas KALIBAEVA
Kazak Devlet Kızlar
Pedagoji Üniversitesi

Dr. Karligash BAYTANASOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. K.A.TLEUBERGENOVA
Kazak Devlet Kızlar
Pedagoji Üniversitesi

Dr. Kenjehan MEDEUBAEVA
Kazak Devlet Kızlar
Pedagoji Üniversitesi

Dr. Kenan İLARSLAN
Afyon Kocatepe Üniversitesi

Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY
Kazak Devlet Kızlar
Pedagoji Üniversitesi

Dr. Kulaş MAMİROVA
Kazak Devlet Kızlar
Pedagoji Üniversitesi

Dr. Mahabbat OSPANBAEVA
Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Dr. Maha Hamdan ALANAZİ
Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji
Enstitüsü

Dr. Malik YILMAZ
Atatürk Üniversitesi

Dr. Mavlyanov ABDİGAPPAR
Kırgızistan Elaralık Üniversitesi

Dr. Maira ESİMBOLOVA
Kazakistan Narkhoz Üniversitesi

Dr. Maira MURZAHMEDOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Mehmet Hakkı ALMA
Iğdır Üniversitesi

Dr. Mehmet Güneş
Iğdır Üniversitesi

Dr. Mehmet Salih NAS
Iğdır Üniversitesi

Dr. Mehmet Harbi ÇALIMLI
Iğdır Üniversitesi

Dr. Mehmet Emin YURT
Iğdır Üniversitesi

Dr. Mehmet Nuri ATALAR
Iğdır Üniversitesi

Dr. Metin KOPAR
Adıyaman Üniversitesi

Dr. Mustafa METE
Gaziantep Üniversitesi

Dr. Mustafa TALAS
Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dr. Mustafa ÜNAL
Erciyes Üniversitesi

Dr. Mustafa GENÇ
Süleyman Demirel Üniversitesi

Dr. Mubin KOYUNCU
Iğdır Üniversitesi

Dr. Nesrin GÜLLÜDAĞ
Iğdır Üniversitesi

Dr. Han Nadejda
E.A. Buketov Karaganda
Devlet Üniversitesi

Dr. Osman Kubilay GÜL
Cumhuriyet Üniversitesi

Dr. Ömer GÜNDOĞDU
Iğdır Üniversitesi

Dr. Ömer Rıza AKGÜN
Iğdır Üniversitesi

Dr. P.S. PANKOV
Kazak Devlet Kızlar
Pedagoji Üniversitesi

Dr. Ramazan GÜRBÜZ
Iğdır Üniversitesi

Dr. Recep Gülşen
Iğdır Üniversitesi

Dr. Rustem KOZBAGAROV
M. Tınışbayev Kazak Araç ve İletişim
Akademisi

Dr. Sarash KONYRBAEVA
Kazak Devlet Kızlar
Pedagoji Üniversitesi

Dr. Salih MERCAN
Bitlis Eren Üniversitesi

Dr. Sefa ALTIKAT
Iğdır Üniversitesi

Dr. Sulhattin YAŞAR
Iğdır Üniversitesi

Dr. Süleyman TEMEL
Iğdır Üniversitesi

Dr. Şara MAJITAYEVA
E.A. Buketov Karaganda
Devlet Üniversitesi

Dr. Şükrü İsmail İPEK
Iğdır Üniversitesi

Dr. Turgay DEMİREL
Iğdır Üniversitesi

Dr. Vecihi SÖNMEZ
Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Vera ABRAMENKOVA
Rusya Aile ve Eğitim Çalışmaları Enstitüsü

Dr. Yang ZİTONG
Wuhan Üniversitesi

Dr. Zekeriya NAS
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Zeki TAN
Iğdır Üniversitesi

Dr. Zeynullina AYMAN
S. Toraygırov Pavlodar Devlet Üniversitesi

Dr. Zharkyn BALTABAEVA
Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi

Dr. Zongxian FENG
Xi`an Jiatong Üniversitesi

AL FARABI 3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

KONGRE YERİ: ALBA HOTEL (KIZILAY), ANKARA
9-11 KASIM, 2018

www.iksadkongre.org www.iksad.com

10.11.2018

OTURUM I. 10:00-12:00 SALON -1

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Diren ÇAKMAK

Elif Merve KOÇ	***BATILILAŞMA-MODERNİZM PARADOKSUNUN GÖKALP EKSENİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ***
Arş. Gör. Harun KORUNUR	*BİZANS İMPARATORLUĞU'NDA BİR AYAKLANMA ÖRNEĞİ: NİKA İSYANI*
Arş. Gör. Harun KORUNUR	***ERKEN ORTA ÇAĞ AVRUPA'SINDA KÖLELERİN SOSYAL HAYATTAKİ YERİ VE STATÜSÜ***
Arş. Gör.Melike DEMİRCİ	*ÜÇÜNCÜ DÜNYA SAVAŞININ BAŞLAMASI DURUMUNDA ÜLKELERİN MEVCUT ASKERİ GÜÇLERİNDEN HAREKETLE ÜLKELERİ KÜMELEME ANALİZİ İLE GRUPLANDIRMA VE AYIRMA ANALİZİ İLE MODELLEME*
Doç. Dr. Diren ÇAKMAK	***MARTIN SHERMAN'IN "FİLİSTİN'İ YENİDEN DÜŞÜNMEK: İNSANİ YAKLAŞIM" BAŞLIKLI ÖNERİSİ***
Arş. Gör. Dr. Fatma HIZIR ASRAV	*GENEL İŞLEM ŞARTLARININ İÇERİK DENETİMİNDE KAMU DÜZENİNE AYKIRI GENEL İŞLEM ŞARTLARININ SAPTANMASI*
Arş. Gör. Dr. Fatma HIZIR ASRAV	***SULH SÖZLEŞMESİNİN AVANTAJLARI VE MAHZURLARI***
Dr. Öğr. Üyesi Uğur KURTARAN	*II. MUSTAFA DÖNEMİNDE İRAN'DAN GELEN ELÇİLER İÇİN YAPILAN MASRAFLAR (1695-1703)*
Dr. Öğr. Üyesi Uğur KURTARAN	***KÜÇÜK KAYNARCA VE YAŞ ANTLAŞMALARI ARASINDA EFLAK VE BOĞDAN'DA HUDUTLARIN BELİRLENMESİ VE ESİRLERİN SERBEST BIRAKILMASI (1774-1793)***

OTURUM I. 10:00-12:00 SALON -2

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Kemal DİL

Doç. Dr. Kemal DİL & Doç. Dr. Ensar ÇETİN Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARSLAN Prof. Dr. Sedat YAZICI	***AKTİF YURTTAŞLIK İLE ELEŞTİREL DÜŞÜNME İLİŞKİSİNE YÖNELİK YORDAYICI BİR ÇALIŞMA***
Doç. Dr. Kemal DİL & Doç. Dr. Ensar ÇETİN Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARSLAN Prof. Dr. Sedat YAZICI	*ELEŞTİREL DÜŞÜNME İLE YURTTAŞLIK BİLİNCİ ARASINDAKİ İLİŞKİYE KURAMSAL BİR YAKLAŞIM*
Dr. Öğr. Üyesi Hilal KILIÇ	***TÜKETİM KÜLTÜRÜ VE KAVRAMSAL MARKA İLİŞKİSİNİN KÜLTÜR ENDÜSTRİSİ VE SİMÜLASYON KURAMLARI BAĞLAMINDA SİMÜLE EDİLMİŞ YAŞAM ALANI ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ***
Nurçin KÖSE & Doç. Dr. Yasemin BAL	*ÖRGÜTSEL İKLİMİNİN İŞ TATMİNİ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ*
Uzm. Leyla ATEŞOĞLU & Prof. Dr. Sibel ERKAL	***YETİŞKİNLERİN ÇEVRESEL SORUNLARA YÖNELİK TUTUM VE DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ***
Uzm. Leyla ATEŞOĞLU & Prof. Dr. Sibel ERKAL	*ÇALIŞANLARIN İŞE BAĞLILIK DURUMLARININ BAZI DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ*
Doç. Dr. Ensar ÇETİN	***TÜRKİYE'DE ÖLÜM ALGISININ GÜNDELİK HAYATA YANSIMASI***
Uzm. Ebru TOSUN SÜMER Prof. Dr. Mehmet GÜVEN	*TÜRKİYE'DE OKUL PSİKOLOJİK DANIŞMANLARIYLA İLGİLİ YAYINLANAN MAKALELER ÜZERİNE BİR İNCELEME*
Doç. Dr. Kemal DİL	***ALMANYA'DAKİ TÜRK GÖÇMENLERİN DEĞİŞEN TOPLUMSAL CİNSİYET VE ŞİDDET ALGILARI İLE YAŞAM DOYUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ***
Doç. Dr. Kemal DİL	*ÖĞRENCİLERİN TOPLUMSAL CİNSİYET YAKLAŞIMLARINI ONLARIN SENARYOLARI ÜZERİNDENEĞERLENDİRME*

OTURUM I. 10:00-12:00 SALON -3

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Mine Nur BOZDOĞAN

Doç. Dr. Mine Nur BOZDOĞAN	*YATIRIM TEŞVİK SİSTEMİNİN BİLEŞENLERİNDEN "BÜYÜK ÖLÇEKLİ YATIRIMLARIN" 2009-2018 DÖNEMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ*
Doç. Dr. Mine Nur BOZDOĞAN	***YATIRIM TEŞVİK SİSTEMİNİN YENİ BİLEŞENİ: STRATEJİK YATIRIMLARIN TEŞVİKİ***
Öğr. Gör. Servet SAY Öğr. Gör. Hasan HAKSES Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK	*BANKALARIN DIŞ TİCARET İŞLEMLERİNDEKİ ROLÜ*
Öğr. Gör. Servet SAY Öğr. Gör. Hasan HAKSES Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK	***TMS KAPSAMINDA DIŞ TİCARET İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ***
Öğr. Gör. Hasan HAKSES Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK Öğr. Gör. Servet SAY	*COMPARATIVE ANALYSIS IN TERMS OF PROFESSIONAL COMPETENCE LEVEL OF FOREIGN TRADE STUDENTS: KONYA-MERSİN CASE*
Dr. Öğr. Üyesi Ezgi BADAY YILDIZ	***PARANIN DOLAŞIM HIZININ İSTİKRARI: TÜRKİYE 2005-2018***
Öğr. Gör. Hasan HAKSES Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK Öğr. Gör. Servet SAY	***MESLEK YÜKSEKOKULLARINDAKİ DIŞ TİCARET BÖLÜMLERİNİN MESLEKİ YETERLİLİK DÜZEYLERİ ÇERÇEVESİNDE MÜFREDAT İÇERİĞİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ***
Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK Öğr. Gör. Hasan HAKSES & Öğr. Gör. Servet SAY	*KAMU DİPLOMASİSİ: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE YUMUŞAK GÜÇ*
Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK Öğr. Gör. Hasan HAKSES & Öğr. Gör. Servet SAY	***2019 YEREL YÖNETİM SEÇİMLERİ ANKETİ: KONYA***

OTURUM I. 10:00-12:00 SALON -4

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Taner GÜNEY

Öğr. Gör. Veysel TATAR & Meriç Burçin ÖZER	*DENİZ TAŞIMACILIĞI SEKTÖRÜ VE DENİZ SİGORTALARI: P&I SİGORTASI*
Öğr. Gör. Veysel TATAR & Meriç Burçin ÖZER	***DENİZ TAŞIMACILIĞINDA GEMİ EMNİYET YÖNETİMİ VE TÜRKİYE ARAMA KURTARMA SAHASINDA MEYDANA GELEN DENİZ KAZALARININ ANALİZİ***
Doç. Dr. İştar CENGİZ	*TÜRK İŞ HUKUKUNDA İŞÇI LEHINE YORUM İLKESI*
Doç. Dr. İştar CENGİZ	***TÜRK İŞ HUKUKUNDA GEÇICI İŞ İLIŞKISI***
Doç. Dr. Taner GÜNEY	*HİDROELEKTRİK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA: BİR PANEL VERİ SETİ*
Doç. Dr. Taner GÜNEY	***FİNANSAL KÜRESELLEŞMENİN KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ***
Öğr. Gör. Veysel TATAR & Meriç Burçin ÖZER	*SOSYAL MEDYA UYGULAMALARI VE TÜRKİYE'DE SOSYAL MEDYA KULLANIMI*
Öğr. Gör. Veysel TATAR & Meriç Burçin ÖZER	***İŞÇİ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİNDE ERGONOMİNİN ROLÜ***
Saibekova N.U.	*METHODICAL IMPORTANCE OF A.BAITURSYNULY`S WORK «BAYANSHY»*
Dr. Öğr. Üyesi Erkan ALSU Ebru KURURER	*GİRİŞİMCİLİK ve FİNANSAL GELİŞME ARASINDAKİ İLİŞKİ*

OTURUM II. 13:00-15:00 SALON-1

OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Didem DEMİRALP

Dr. Berna Uslu KAYA	*YABAN VE YABANCI: YABAN, HAKKARİ'DE BİR MEVSİM/O, KAR*
Dr. İlknur BAYRAK İŞCANOĞLU	***KIRGIZ YEMEK VE HALK KÜLTÜRÜNDE ET***
Dr. Öğr. Üyesi Didem DEMİRALP	*PLAUTUS'UN "PERİLİ EV" (MOSTELLARİA) KOMEDYASI BAĞLAMINDA BİR İNCELEME- ANTİK ROMA YAZININDAN HAYALET ÖYKÜLERİ- BİR SEÇKİ*
Damla AĞÜZÜM	***VEBA ŞEYTANI: ORHAN PAMUK'UN BEYAZ KALE ROMANINDA FAUST'UN İZİNİ SÜRMEK***
Dr. Öğr. Üyesi Murat YİĞİT & Esra İLHAN	*TÜRK KÜLTÜRÜ DESENLERİ BAĞLAMINDA KUTADGU BİLİG'DE KULLANILAN ATASÖZLERİ VE DEYİMLER*
Dr. Öğr. Üyesi Murat YİĞİT & Esra İLHAN	***SABAHATTİN ALİ'NİN 'KIRLANGIÇLAR' ADLI ÖYKÜSÜNE METİNDİLBİLİMSEL BAĞLAMDA BİR YAKLAŞIM DENEMESİ***
Dr. Öğr. Üyesi Sıtkı AKARSU	*MÜZİK ÖĞRETMENLİĞİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN, TÜRK MÜZİĞİNDE SEGAH PERDESİNİ SESLENDİRMEDEKİ YETERLİLİK DÜZEYLERİNİN VE DİNLEDİKLERİ MÜZİK TÜRLERİNİN İNCELENMESİ*
Dr. Öğr. Üyesi Sıtkı AKARSU	***1904 YILINDA KASTAMONU'DA ÜRETİLEN İLK TÜRK PİYANOSU***
Arş. Gör. Dr. Burcu KALKANOĞLU Arş. Gör. Sevilay KALAY MEYDAN	*ÇALGI EĞİTİMİNE YÖNELİK SMARTMUSIC VE YOUSICIAN YAZILIMLARININ İNCELENMESİ*
Dr. Öğr. Üyesi Fatih SONA	***SÜRÛRÎ'NİN ŞİİRLERİNDE NAPOLYON BONAPART***
Dr. Öğr. Üyesi Fatih SONA	*İSMAİL HİKMETÎ'NİN DEVLET-İ OSMÂNİYE ADLI ŞİİRİ*

OTURUM II. 13:00-15:00 SALON -2

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Abdullah DURAKOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Parisa GÖKER Dr. Öğr. Üyesi Hilal KAHVECİ Dr. Öğr. Üyesi Özlem Candan HERGÜL	***İSLAM BAHÇE SANATINDA PEYZAJ TASARIM ÖZELLİKLERİ***
Dr. Öğr. Üyesi Parisa GÖKER Dr. Öğr. Üyesi Özlem Candan HERGÜL Dr. Öğr. Üyesi Hilal KAHVECİ	*KENT ORMANLARININ REKREASYONEL AMAÇLI KULLANIMI; BİLECİK İLİ ÖRNEĞİ*
Dr. Evrim KABUKCU	***MODA ENDÜSTRİSİNDE İNOVATİF KİTLESEL KİŞSELLEŞTİRMENİN ÖNEMİ***
Dr. Evrim KABUKCU	*MODA PERAKENDECİLİĞİNDE HİZMET ODAKLI İNOVASYON: DİJİTAL VİTRİN EKRANLARI*
Dr. Riyad ŞİHAB	***THE IMPORTANCE OF PASSIVE SOLAR IN ARCHITECTURAL DESIGN***
Dr. Riyad ŞİHAB	*THE EFFECTS OF DESIGN OF ARCHITECURE AND ENGINEERING IN THE DEVELOPMENTS OF EUROPE IN THE PAST*
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARSLAN	***ÇANKIRI'NIN 11 KÖYÜNDE KÖY İÇİ VE HANE İÇİ İLİŞKİLER VE KÖY ALGISI***
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARSLAN	***1960-1979 ARASINDA TÜRKİYE'DE KIR SOSYOLOJİSİNE YÖN VERMİŞ KÖY ARAŞTIRMALARI***

OTURUM II. 13:00-15:00 SALON -3

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Mahmud Esad ERKAYA	***TASAVVUF KLASİKLERİNDE TASAVVUF VE ŞERİAT***
Dr. Öğr. Üyesi Mahmud Esad ERKAYA	*HALİDİYYE SİLSİLESİNİN TÜRKİYE'DEKİ İZDÜŞÜMLERİ*
Arş. Gör. Dr. Nadide ŞAHİN	***ANTAKYA KİLİSESİNİN ERKEN DÖNEM TEOLOJİK İHTİLAFLARDA ROLÜ***
Arş. Gör. Dr. Nadide ŞAHİN	*YAHUDİLİĞİN HIRİSTİYANLIĞA YANSIYAN İNANÇ, İBADET VE GELENEKLERİ*
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU & Dr. Mehmet AKIN	***İSLAM'DA "İFFET" KAVRAMININ SOSYO-TEOLOJİK BAĞLAMI***
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU & Dr. Mehmet AKIN	*"İHSAN" KAVRAMI ÖRNEĞİNDE İYİLİĞİN SOSYO-TEOLOJİK BAĞLAMI*
Dr. Hikmetullah ERTAŞ	***İMAM HATİP ORTAOKULU ÖĞRENCİLERİNDE PEYGAMBER TASAVVURU NİĞDE ÖRNEĞİ***
Dr. Hikmetullah ERTAŞ	*MUHAMMED ESED'İN (ö.1992) KUR'AN MESAJI (MEAL/TEFSİR) ÇALIŞMASINDAKİ AYKIRI YORUMLARI*
Doç. Dr. Kadir DEMİRCİ	***İBNU'L-VEZİR'İN SAHİH VE SAHİHLE İLGİLİ KONULARDAKİ GÖRÜŞLERİ***
Öğr. Gör. Yıldırım KARADENİZ	*KASTAMONU YAZMA ESERLER KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN BAZI KUR'AN CÜZLERİNİN TEZHİP VE CİLT SANATI BAKIMINDAN İNCELENMESİ*

OTURUM I. 13:30-15:00 SALON -4

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Hasan ELEROĞLU

Arş. Gör. Arzu POLAT	*AVRUPA BİRLİĞİ'NDE PARA BASIMINDA GÖREVLİ KURUMLARIN MERKEZ BANKALARININ TAŞIMASI GEREKEN ÖZELLİKLER BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*
Arş. Gör. Arzu POLAT	***TÜRKİYE VE AVUSTRALYA BÜTÇE SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI***
Dr. Öğr. Üyesi Şahin ÇETİNKAYA	*KADIN İŞ GÜCÜNÜN İNCELENMESİ VE BEŞERİ SERMAYE AÇISINDAN TÜRKİYE-AB ÜLKELERİ KARŞILAŞTIRMASI*
Dr. Öğr. Üyesi Şahin ÇETİNKAYA	***KRİPTO PARALARIN GELİŞİMİ VE PARA PİYASALARINDAKİ YERİNİN SWOT ANALİZİ İLE İNCELENMESİ***
Doç. Dr. Hasan ELEROĞLU Prof. Dr. Hüdaverdi BİRCAN Arş. Gör. Dr. Rahim ARSLAN	*YOZGAT İLİNİN HAYVANSAL KAYNAKLI KOMPOST POTANSİYELİ VE K-MEANS KÜMELEME İLE OPTİMUM TESİS KONUMUNUN BELİRLENMESİ*
Prof. Dr. Hüdaverdi BİRCAN Doç. Dr. Hasan ELEROĞLU Arş. Gör. Dr. Rahim ARSLAN	***KAYSERİ İLİNDE KURULABİLECEK KOMPOST TESİSLERİNİN GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ YÖNTEMİYLE OPTİMALLİK SIRALAMASI***
Sadykova Damezhan	*GOÇ SİYASETİNİN KUZEY KAZAKİSTAN DEMOGRAFİSİNE ETKİSİ*

OTURUM III. 15:30-18:30 SALON -1

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Nimet ÖZBEK

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed GÖÇGÜN	*6461 SAYILI TÜRKİYE DEMİRYOLU ULAŞTIRMASININ SERBESTLEŞTİRİLMESİ HAKKINDA KANUN SONRASI TCDD'NİN HUKUKİ STATÜSÜ*
Öğr. Gör. Kevser ŞENOCAK	***VERGİ İCRA HUKUKU VE VERGİ İCRA HUKUKUNDA KAMU ALACAĞININ TAHSİLİ***
Öğr. Gör. Kevser ŞENOCAK	*VERGİ İCRA HUKUKUNDA KAMU ALACAĞININ GÜVENCE ALTINA ALINMASI*
Dr. Celâl IŞIKLAR	***DANIŞTAY KARARLARINDA IDARENIN KUSURSUZ SORUMLULUĞU KALDIRAN VE AZALTAN HÂLLER***
Doç. Dr. Nimet ÖZBEK	*İLGİLİNİN İSTENCİ GEREKMEKSİZİN TÜRK VATANDALIĞIYLA İLİŞKİSİNİN KESİLMESİ*
Doç. Dr. Nimet ÖZBEK	***TÜRK VATANDAŞLIK HUKUKUNDA ÇOCUĞUN KORUNMASINA YÖNELİK HÜKÜMLER***
Arş. Gör. Dr. Arkın GÜNAY	*4857 SAYILI İŞ KANUNU BAĞLAMINDA KISMİ SÜRELİ ÇALIŞMA VE BU ÇALIŞMANIN ÖZEL GÖRÜNÜMLERİ*
Doç. Dr. Mehmet Nusret BEDÜK	***İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ HUKUKU BAKIMINDAN İŞVEREN VEKİLİNİN SORUMLULUĞU***
Doç. Dr. Mehmet Nusret BEDÜK	*TÜRK DENİZ İŞ HUKUKUNDA YENİ GELİŞMELER*

OTURUM III. 15:30-18:30 SALON-2

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Çetin SEMERCİ

Doç. Dr. Hasan ÇAKIR Seda ADIGÜZEL	*TECRÜBELİ ÖĞRETMENLERİN TEKNOLOJİ KULLANIM YETERLİKLERİ*
Arş. Gör. Ömer KIZILTAN Doç. Dr. Şaban ÇETİN	***1980 SONRASI DÖNEMDEN GÜNÜMÜZE LİSE FELSEFE DERS KİTAPLARINDA ÖZGÜRLÜK KAVRAMI***
Prof. Dr. Çetin SEMERCİ	*EĞİTİM 4.0 TAKSONOMİSİNDE YÜKSEKÖĞRETİMİN FELSEFE, TARİH VE SOSYOLOJİ PROGRAMLARININ KONUMUNA İLİŞKİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ*
Prof. Dr. Çetin SEMERCİ	***TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ ÖĞRETMEN ADAYLARININ EĞİTİM FELSEFESİ EĞİLİMLERİ***
Doç. Dr. Fatma ÜNAL	*TYYÇ VE ÖĞRETMENLİK MESLEĞİ YETERLİKLERİNE GÖRE SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENİ*
Doç. Dr. Fatma ÜNAL	***TÜRKİYE'DE 2017 İLKÖĞRETİM PROGRAMLARINDA HUKUK OKURYAZARLIĞI***
Doç. Dr. Cemil ÖRGEV Mustafa ERDOĞAN	*MESLEK YÜKSEKOKULLARINDA ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN MESLEKİ EĞİTİME YÖNELİK TUTUMLARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: BİR KAMU ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ*
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZASLAN Doç. Dr. Gülümser GÜLTEKİN AKDUMAN	***OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİ VE MOBBİNG***
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZASLAN Doç. Dr. Gülümser GÜLTEKİN AKDUMAN	*OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLAR VE AKRAN ZORBALIĞI*

OTURUM III. 15:30-17:30 SALON-3

OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Bekir DEMİRTAŞ

Doç. Dr. Mustafa Kemal YILMAZ Kaan Kemal ÖZCAN & Ahmed HEMİİ	***YABANCI ÖĞRENCİLERİN ETNOSENTRİZM, SOSYAL STATÜ VE DÜNYA GÖRÜŞLÜLÜK DÜZEYLERİNİN TÜRK GİYİM MARKALARINA OLAN BAĞLILIKLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ***
Prof. Sarash KONYRBAYEVA	***THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND NEW TRENDS IN THE EDUCATION SYSTEM***
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÖZKAN PİR & Öğr. Gör. Elif EKİNCİ	*ÇEVRE SORUNLARI AÇISINDAN ÇAĞDAŞ ÇEVRE BİLİNCİNİN GELİŞMESİNİN ETKİSİ*
Öğr. Gör. Elif EKİNCİ & Dr. Öğr. Üyesi Esra ÖZKAN PİR	***KAMU YÖNETİMİNDE BÜROKRATİK SORUNLAR VE ETİK DIŞI DAVRANIŞLAR***
Dr. Öğr. Üyesi Bekir DEMİRTAŞ	*SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM UYGULAMALARININ TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN ÖNEMİ*
Dr. Öğr. Üyesi Bekir DEMİRTAŞ	***TÜRKİYE'NİN TARIM ÜRÜNLERİ DIŞ TİCARETİNİN GELİŞTİRİLME OLANAKLARI***
MAMANOVA S.E.	*THE NUMERICAL SOLUTION OF A MATHEMATICAL MODEL OF CALCULATION OF THE SPECIFIC HEAT TRANSFER PARABOLIC AND HYPERBOLIC MODEL*
G. MURATBAYEVA, S. KONYRBAYEVA, K. BEİSEMBAYEVA	***THE POSSIBILITIES OF CREATIVE INDIVIDUALITY AND PEDAGOGICAL MASTERY IN TEACHING ACTIVITY***

OTURUM I. 15:30-17:00 SALON -4

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Sedat YAZICI

Prof. Dr. Sedat YAZICI & Prof. Dr. Aslı YAZICI	*KURAL TEMELLİ ERDEM ANLAYIŞI*
Prof. Dr. Aslı YAZICI & Prof. Dr. Sedat YAZICI	***ÇAĞDAŞ FELSEFEDE ADALET DUYGUSU***
Dr. İbrahim Halil YURDAKAL	***İLKOKUL 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUMA TUTUMLARININ FARKLI DEĞİŞKENLER BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ***
Dr. İbrahim Halil YURDAKAL	*SINIF ÖĞRETMENLİĞİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ ETKİLİ İLETİŞİM (İNSAN İLİŞKİLERİ VE İLETİŞİM) DERSİNE İLİŞKİN BAKIŞ AÇILARI*
Abdulgani ÖZKAN	***ÇOCUKLARDA ALLAH ALGISI (NİĞDE İMAM HATİP ORTAOKULLARI ÖRNEĞİ)***
Abdulgani ÖZKAN	*İMAM HATİP LİSELERİ VE FEN LİSELERİ ÖĞRENCİLERİNE GÖRE ALLAH TASAVVURU: NİĞDE ÖRNEĞİ*
Doç. Dr. İ. Bakır ARABACI Cebrail ÖZTÜRK	*MEDYADA YER ALAN OLUMLU ÖĞRETMEN HABERLERİNİN ANALİZİ*
Doç. Dr. İ. Bakır ARABACI Cebrail ÖZTÜRK	***MEDYADA YER ALAN OLUMSUZ ÖĞRETMEN HABERLERİNİN ANALİZİ***
Doç. Dr. Abdullah DURAKOĞLU Prof. Dr. Hamit COŞKUN	***MİMARİ AÇIDAN OSMANLI CAMİ ESTETİĞİ***
Doç. Dr. Abdullah DURAKOĞLU Prof. Dr. Hamit COŞKUN	***BERTRAND RUSSELL'IN EPİSTEMOLOJİSİ BAĞLAMINDA OKUL ÖNCESİ EĞİTİM ANLAYIŞI***

OTURUM I. 15:30-17:30 SALON-5

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Mustafa TALAS

Doç. Dr. A. Eda MANAV ÖZDEMİR	*ÇALIŞMA HAYATINDA ÇOCUK İŞÇİLERİN KORUNMASI*
Doç. Dr. A. Eda MANAV ÖZDEMİR	***İŞVERENİN İŞ KAZASINDAN DOĞAN HUKUKİ SORUMLULUĞU***
Dr. Öğr. Üyesi Serdar SAYGILI	*FELSEFENİN YOKLUĞU: FİKİRSEL PLÜRALİZMDEN FİKİRSEL MONİZME DÜŞÜNCENİN ÇORAKLIĞI*
Dr. Öğr. Üyesi Serdar SAYGILI	*PLATON'UN MAĞARASINDAN ÇIKIŞ: İNSANLIK İÇİN BİR DÖNÜŞÜM ENSTRÜMANI OLARAK FELSEFE*
Doç. Dr. H. Yunus TAŞ Dr. Öğr. Üyesi Ömer Nasuhi ŞAHİN Prof. Dr. Tuncay GÜLOĞLU	***SON YILLARIN KANAYAN YARASI: MÜLTECİ VE MÜLTECİLERİ ANLAMAYA ÇALIŞMAK***
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Nasuhi ŞAHİN Doç. Dr. H. Yunus TAŞ Prof. Dr. Tuncay GÜLOĞLU	*ENDÜSTRİ 4.0 TEKNOLOJİSİ İLE AHİLİK ÜRETİM MODELİ ANALİZİ*
Prof. Dr. Tuncay GÜLOĞLU Doç. Dr. H. Yunus TAŞ Dr. Öğr. Üyesi Ömer Nasuhi ŞAHİN	***TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTELERDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ DERSLERİ: ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ BÖLÜMÜ ÖRNEĞİ***

AL FARABI 3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ PROGRAMI

11.11.2018

OTURUM I. 10:00-12:00 SALON-1

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK

Yasemin ERDEN Nezir TEMÜR	***A STYLISTIC ANALYSIS OF TURKISH TRANSLATIONS OF EDGAR ALLAN POE'S SELECTED POETRY***
Arş. Gör. Aybüke Betül DOĞAN	***ESKİ UYGURCA METİNLER ÖRNEĞİNDE "SAYISIZ" ANLAMINI KARŞILAYAN İKİLEMELİ YAPILAR***
Arş. Gör. Aybüke Betül DOĞAN	*DİVÂN-I LÜGATİ'T TÜRK'TE GEÇEN VE DOLAYLI YOLLA ÖLÇÜ İFADESİ TAŞIYAN İSİMLER*
Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK	***MERSİN YÖRÜKLERİNDEN DERLEME SÖZLÜĞÜNDE BULUNMAYAN DEVEYLE İLGİLİ KELİMELER ÜZERİNE***
Damezhan SADYKOVA	*«KUZEY KAZAKISTAN DEMOGRAFİSİNE GÖÇ SİYASETİNİN ETKİSİ»*
Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK	***ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNİN TOKAT AĞZINDA YAŞAYAN BAZI ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE***
Doç. Dr. Gülsün MEHMET	*AMDO TİBETAN LANGUAGE AS S REGİONAL DOMİNANT LANGUAGE*
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim TURHAN	***GÜVENİLİRLİĞİ İHTİLÂFLI OLAN RÂVÎLERE DAİR ZEHEBÎ'NİN YAKLAŞIMI***
Öğr. Gör. Pınar COŞKUN & Dr. Öğr. Üyesi Hilal KAZU	*OKULÖNCESİ DÖNEMDE AKTİF ÖĞRENME ETKİNLİKLERİNİN ÖĞRENCİLERE SAĞLADIĞI YARARLAR*

OTURUM II. 13:00-16:00 SALON-1

OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Meltem KESKİN KÖYLÜ

Prof. Dr. Şenol ALTAN & Vasif NAZARLİ	*KREDİ RİSKİ DELTA VE MONTE CARLO SİMÜLASYON YÖNTEMİ*
Dr. Öğr. Üyesi Umut Tolga GÜMÜŞ Hazal DOĞAN & Arş. Gör. Hatice Can ÖZİÇ	*BİST 100 ENDEKSİNDE İŞLEM GÖREN SANAYİ VE İMALAT SEKTÖRÜ FİRMALARININ SİSTEMATİK VE SİSTEMATİK OLMAYAN RİSKLERİNİN ÖLÇÜLMESİ*
Dr. Öğr. Üyesi Umut Tolga GÜMÜŞ Arş. Gör. Hatice Can ÖZİÇ & Hazal DOĞAN	***BİST' TE İŞLEM GÖREN GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI İŞLETMELRİNİN FİNANSAL ORANLARI VE HİSSE SENETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ***
Dr. Öğr. Üyesi Buket ÇATAKOĞLU	*FİNANSAL TÜKETİCİ HAKLARININ KORUNMASINDA ÖNEMLİ NOKTALAR*
Dr. Öğr. Üyesi Buket ÇATAKOĞLU	***KÜÇÜK VE ORTA BOY İŞLETMELERİN (KOBİLERİN) FİNANSMAN SORUNLARINA TİCARET HUKUKU YAKLAŞIMI***
Dr. Öğr. Üyesi Meltem KESKİN KÖYLÜ	*TÜRKİYE TÜRKMENİSTAN TİCARİ İLİŞKİLERİ VE FİNANSAL İŞBİRLİĞİNE YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME*
Dr. Öğr. Üyesi Meltem KESKİN KÖYLÜ	***TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET AÇIĞI VE DÖVİZ KURU BASKISININ ETKİLERİ***
Professor K.N. ZHAILYBAY, Associate Professor MEDEUOVA G.Zh., Associate Professor MYRZAHMETOVA N.M.,	*BIOECOLOGICAL IMPORTANCE OF AGRICULTURAL AND URBAN ECOSYSTEMS*
Проф, ЖҰМАБАЕВА Әзия Елеупанқызы ОМАРОВА Гүлнара Жолдасқызы, Проф, Садуақас Гүлбану ТЕМИРЬЯЗҚЫЗЫ	***СӨЗДІКТЕРМЕН ЖҰМЫС КӨПТІЛДІЛІККЕ ҮЙРЕТУДІҢ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ***

OTURUM III. 16:00-18:30 SALON-1

OTURUM BAŞKANI: DOÇ. DR. AYKUT EKİYOR

Öğr. Gör. Barış DEMİREL & Doç. Dr. Hande ŞAHİN	***YAŞLI KADINLARIN EVLİLİĞE İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ***
Öğr. Gör. Barış DEMİREL & Doç. Dr. Hande ŞAHİN	*EVLİ ERKEKLERİN AİLE İÇİ ŞİDDETE DAİR DÜŞÜNCELERİ*
Ayça GAMZELİ Dr. Öğr. Üyesi Süleyman KAHRAMAN	***YETİŞKİNLERDE ÇOCUKLUK ÇAĞI RUHSAL TRAVMASI BELİRTİLERİNİN PSİKOLOJİK SAĞLAMLIĞA ETKİSİ***
Uzm. Ferit TOPRAK Prof. Dr. Zeynep ÇOPUR	*ZİHİNSEL ENGELLİ VE ÜSTÜN YETENEKLİ ÇOCUĞA SAHİP AİLELERİN YAŞAM KALİTELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI*
Öğr. Gör. Nurdanur TAVLAN SOYDAN Doç. Dr. İbrahim AKSEL	***ÇALIŞANLARIN KADIN YÖNETİCİLERE YÖNELİK TUTUMLARININ ARAŞTIRILMASI***
Öğr. Gör. Nurdanur TAVLAN SOYDAN Suna KÖSE	*BİREYSEL GİRİŞİMCİLİK ÖZELLİKLERİNİN SOSYAL YENİLİKÇİLİK ÜZERİNDE ETKİSİ: MÜHENDİSLİK FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA*
Doç. Dr. Aykut EKİYOR & Mahmoud Ahmad AMINO Öğr. Gör. Gülhan GÖK	***KOZMETİK SEKTÖRÜNDE SOSYAL AĞLARIN KULLANIMININ GİRİŞİMCİLİĞİN GELİŞMESİNE ETKİSİ***
Doç. Dr. Aykut EKİYOR & Buket SORĞUN Öğr. Gör. Gülhan GÖK	*ON SEKİZ YAŞ ALTI OBEZİTE VE OBEZİTE POTANSİYELİ OLAN ÇOCUKLARIN AİLELERİNİN OBEZİTE FARKINDALIĞI (Ankara İli Örneği)*
Uzm. Dr. Hüseyin BIÇAKÇI Prof. Dr. İsmail AĞIRBAŞ Arş. Gör. Ferda BÜLÜÇ Arş. Gör. Meryem TURGUT	***ÖZEL HASTANELERDE FİNANSAL ANALİZ***
Esra YOSUNÇIĞIR Prof. Dr. İsmail AĞIRBAŞ Arş. Gör. Ferda BÜLÜÇ Arş. Gör. Meryem TURGUT	*SAĞLIK KURUMLARINDA MALİYET ANALİZİ VE ÖRNEK BİR UYGULAMA*

OTURUM I. 10:00-12:00 SALON-3

OTURUM BAŞKANI: Dr. YELENA TINIKOVA

Бапаева М.Қ. , Шайжанова Қ.Y.and Әтен А.Ж	***КОМПЬЮТЕРЛІК ОЙЫНДАРҒА ТӘУЕЛДІЛІКТІҢ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ПСИХИКАСЫНА ЗИЯНДЫ ӘСЕРЛЕРІ***
Dr. Firoz FAOZİ	*AFGANİSTAN'DA SU SORUNU*
Нургаянова Неля Хабибулловна	***ТРАДИЦИЯ ИНТОНИРОВАНИЯ ЖАНРА БАИТА В МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ ТАТАР СРЕДНЕГО ПОВОЛЖЬЯ***
Rusudan SAGINADZE	*ემოციის გამომხატველი ენობრივი საშუალებები შოთა რუსთველის „ვეფხისტყაოსანში“*
Dr. Akbar VALADBIGI	***SOCIAL CAPITAL IN THE MODERN MENA REGION: A CONCEPTUAL ANALYSIS***
Sadykova Damezhan	*"ASTANA CITY POLITICAL AND ECONOMIC SITUATION"*
Prof. Dr. Bauyrzhan OMARULY	***KAZAKH AND KARAKALPAK POETRY: FATE OF MOTHERLAND***

OTURUM III. 10:00-12:00 SALON-2

OTURUM BAŞKANI: Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin PAMUKÇU

Prof. A. E. ZHUMABAYEVA Prof. A. A. KDYRBAYEVA	***ПОЛИЯЗЫЧНОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ***
АНУАРОВА Л.Е. & ЗАУҚЫМБЕКОВА Г.С. & ШАЙХЫМБЕКОВА Г.Б.	*ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМЫТУДАҒЫ БИОЛОГИЯНЫҢ МАҢЫЗЫ*
DAUTBEK A.N.	***NUMERICAL MODELING OF THE JOINT TRANSFER OF MOISTURE AND HEAT IN THE SOIL***
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin PAMUKÇU Doç. Dr. Canan TANRISEVER	*KASTAMONUDAKİ KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE DİJİTAL MEDYA KULLANIMI*
Tolkyn ERALİEVA	***«ҰЛТТЫҚ НЕГІЗДЕ ТҰЛҒА ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ»***
Prof. A. A. ZHOLDASBEKOVA Dr. B. A. ZHOLDASBEKOVA	*«ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ СПОРТТЫҚ ОЙЫНДАРЫ АРҚЫЛЫ СТУДЕНТТЕРДІҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ»*
Prof. A. T. AKZHOLOVA G. Zh. OMAROVA	***БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА КӨПТІЛДІЛІК ЖАҒДАЙЫНДА ТІЛДІК ПӘНДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ***
Prof. T. Z. RYSBEKOV Prof. B. G. SHYNTEMIROVA	*«ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕСІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАЛАР»*
Doç. Dr. Canan TANRISEVER & Coşkun KARA Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin PAMUKÇU	***DAĞCILIK FAALİYETLERİNİN TURİZM EKONOMİSİNE KAZANDIRILMASI***

FOTOĞRAF GALERİSİ

FARABI
INTERNATIONAL JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES
3. ULUSLARARASI
SOSYAL BİLİMLER
KONGRESİ
9-11 Kasım 2018
ANKARA

FARABI
AL-FARABÍ INTERNATIONAL JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES • 2016 •

ATLAS

IDEA
Studies

EXIT

ATLAS

IDEA
Studies
IKSAD
KONGRE

IDEA
Studies
İKSAD
KONGRE
OTURUM BAŞKANI

IDEA
Studies

İKSAD
KONGRE
OTURUM BAŞKANI

İÇİNDEKİLER

KONGRE KÜNYESİ	**I**
BİLİM KURULU	**II**
KONGRE PROGRAMI	**III**
FOTOĞRAF GALERİSİ	**IV**
İÇİNDEKİLER	**V**

Arş. Gör. Melike DEMİRCİ	1
ÜÇÜNCÜ DÜNYA SAVAŞININ BAŞLAMASI DURUMUNDA ÜLKELERİN MEVCUT ASKERİ GÜÇLERİNDEN HAREKETLE ÜLKELERİ KÜMELEME ANALİZİ İLE GRUPLANDIRMA VE AYIRMA ANALİZİ İLE MODELLEME	
Doç. Dr. Diren ÇAKMAK	14
MARTIN SHERMAN'IN "FİLİSTİN'İ YENİDEN DÜŞÜNMEK: İNSANİ YAKLAŞIM" BAŞLIKLI ÖNERİSİ	
Dr. Öğr. Üyesi Uğur KURTARAN	28
KÜÇÜK KAYNARCA VE YAŞ ANTLAŞMALARI ARASINDA EFLAK VE BOĞDAN'DA HUDUTLARIN BELİRLENMESİ VE ESİRLERİN SERBEST BIRAKILMASI (1774-1793)	
Doç. Dr. Kemal DİL & Doç. Dr. Ensar ÇETİN & Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARSLAN & Prof. Dr. Sedat YAZICI	64
AKTİF YURTTAŞLIK İLE ELEŞTİREL DÜŞÜNME İLİŞKİSİNE YÖNELİK YORDAYICI BİR ÇALIŞMA	
Doç. Dr. Kemal DİL & Doç. Dr. Ensar ÇETİN & Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARSLAN & Prof. Dr. Sedat YAZICI	74
ELEŞTİREL DÜŞÜNME İLE YURTTAŞLIK BİLİNCİ ARASINDAKİ İLİŞKİYE KURAMSAL BİR YAKLAŞIM	
Nurçin KÖSE & Doç. Dr. Yasemin BAL	81
ÖRGÜTSEL İKLİMİNİN İŞ TATMİNİ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	
Uzm. Leyla ATEŞOĞLU & Prof. Dr. Sibel ERKAL	93
YETİŞKİNLERİN ÇEVRESEL SORUNLARA YÖNELİK TUTUM VE DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ	
Uzm. Leyla ATEŞOĞLU & Prof. Dr. Sibel ERKAL	103
ÇALIŞANLARIN İŞE BAĞLILIK DURUMLARININ BAZI DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ	
Doç. Dr. Kemal DİL	111
ALMANYA'DAKİ TÜRK GÖÇMENLERİN DEĞİŞEN TOPLUMSAL CİNSİYET VE ŞİDDET ALGILARI İLE YAŞAM DOYUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ	
Doç. Dr. Kemal DİL	120
ÖĞRENCİLERİN TOPLUMSAL CİNSİYET YAKLAŞIMLARINI ONLARIN SENARYOLARI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRME	

Öğr. Gör. Servet SAY & Öğr. Gör. Hasan HAKSES & Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK	127
BANKALARIN DIŞ TİCARET İŞLEMLERİNDEKİ ROLÜ	
Öğr. Gör. Servet SAY & Öğr. Gör. Hasan HAKSES & Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK	134
TMS KAPSAMINDA DIŞ TİCARET İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ	
Öğr. Gör. Hasan HAKSES & Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK & Öğr. Gör. Servet SAY	141
COMPARATIVE ANALYSIS IN TERMS OF PROFESSIONAL COMPETENCE LEVEL OF FOREIGN TRADE STUDENTS: KONYA-MERSİN CASE	
Öğr. Gör. Hasan HAKSES & Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK & Öğr. Gör. Servet SAY	147
MESLEK YÜKSEKOKULLARINDAKİ DIŞ TİCARET BÖLÜMLERİNİN MESLEKİ YETERLİLİK DÜZEYLERİ ÇERÇEVESİNDE MÜFREDAT İÇERİĞİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ	
Dr. Öğr. Üyesi Ezgi BADAY YILDIZ	155
PARANIN DOLAŞIM HIZININ İSTİKRARI: TÜRKİYE 2005-2018	
Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK & Öğr. Gör. Hasan HAKSES & Öğr. Gör. Servet SAY	163
KAMU DİPLOMASİSİ: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE YUMUŞAK GÜÇ	
Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK & Öğr. Gör. Hasan HAKSES & Öğr. Gör. Servet SAY	168
2019 YEREL YÖNETİM SEÇİMLERİ ANKETİ: KONYA	
Öğr. Gör. Veysel TATAR & Meriç Burçin ÖZER	176
DENİZ TAŞIMACILIĞI SEKTÖRÜ VE DENİZ SİGORTALARI: P&I SİGORTASI	
Öğr. Gör. Veysel TATAR & Meriç Burçin ÖZER	184
DENİZ TAŞIMACILIĞINDA GEMİ EMNİYET YÖNETİMİ VE TÜRKİYE ARAMA KURTARMA SAHASINDA MEYDANA GELEN DENİZ KAZALARININ ANALİZİ	
Öğr. Gör. Veysel TATAR & Meriç Burçin ÖZER	195
SOSYAL MEDYA UYGULAMALARI VE TÜRKİYE'DE SOSYAL MEDYA KULLANIMI	
Öğr. Gör. Veysel TATAR & Meriç Burçin ÖZER	201
İŞÇİ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİNDE ERGONOMİNİN ROLÜ	
Doç. Dr. Taner GÜNEY	205
HİDROELEKTRİK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA: BİR PANEL VERİ SETİ	
Doç. Dr. Taner GÜNEY	210
FİNANSAL KÜRESELLEŞMENİN KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	
Dr. Berna Uslu KAYA	215
YABAN VE YABANCI: Yaban, Hakkari'de Bir Mevsim/O, Kar	
Dr. İlknur BAYRAK İŞCANOĞLU	224
KIRGIZ YEMEK VE HALK KÜLTÜRÜNDE ET	

Dr. Öğr. Üyesi Didem DEMİRALP	231
PLAUTUS'UN "PERİLİ EV" (MOSTELLARİA) KOMEDYASI BAĞLAMINDA BİR İNCELEME- ANTİK ROMA YAZININDAN HAYALET ÖYKÜLERİ- BİR SEÇKİ	
Damla AĞÜZÜM	243
VEBA ŞEYTANI: ORHAN PAMUK'UN BEYAZ KALE ROMANINDA FAUST'UN İZİNİ SÜRMEK	
Dr. Öğr. Üyesi Sıtkı AKARSU	248
MÜZİK ÖĞRETMENLİĞİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN, TÜRK MÜZİĞİNDE SEGAH PERDESİNİ SESLENDİRMEDEKİ YETERLİLİK DÜZEYLERİNİN VE DİNLEDİKLERİ MÜZİK TÜRLERİNİN İNCELENMESİ	
Dr. Öğr. Üyesi Sıtkı AKARSU	260
1904 YILINDA KASTAMONU'DA ÜRETİLEN İLK TÜRK PİYANOSU	
Arş. Gör. Dr. Burcu KALKANOĞLU & Arş. Gör. Sevilay KALAY MEYDAN	271
ÇALGI EĞİTİMİNE YÖNELİK SMARTMUSIC VE YOUSICIAN YAZILIMLARININ İNCELENMESİ	
Dr. Öğr. Üyesi Fatih SONA	282
SÜRÛRÎ'NİN ŞİİRLERİNDE NAPOLYON BONAPART	
Dr. Öğr. Üyesi Fatih SONA	288
İSMAİL HİKMETÎ'NİN DEVLET-İ OSMÂNİYE ADLI ŞİİRİ	
Dr. Öğr. Üyesi Parisa GÖKER & Dr. Öğr. Üyesi Hilal KAHVECİ & Dr. Öğr. Üyesi Özlem Candan HERGÜL	294
İSLAM BAHÇE SANATINDA PEYZAJ TASARIM ÖZELLİKLERİ	
Dr. Öğr. Üyesi Parisa GÖKER & Dr. Öğr. Üyesi Hilal KAHVECİ & Dr. Öğr. Üyesi Özlem Candan HERGÜL	306
USE OF CITY FORESTS FOR RECREATIONAL PURPOSES; CASE STUDY OF BILECIK CITY	
Dr. Evrim KABUKCU	318
MODA ENDÜSTRİSİNDE İNOVATİF KİTLESEL KİŞİSELLEŞTİRMENİN ÖNEMİ	
Dr. Evrim KABUKCU	324
MODA PERAKENDECİLİĞİNDE HİZMET ODAKLI İNOVASYON: DİJİTAL VİTRİN EKRANLARI	
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARSLAN	329
ÇANKIRI'NIN 11 KÖYÜNDE KÖY İÇİ VE HANE İÇİ İLİŞKİLER VE KÖY ALGISI	
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARSLAN	341
1960-1979 ARASINDA TÜRKİYE'DE KIR SOSYOLOJİSİNE YÖN VERMİŞ KÖY ARAŞTIRMALARI	
Dr. Öğr. Üyesi Mahmud Esad ERKAYA	353
TASAVVUF KLASİKLERİNDE TASAVVUF VE ŞERİAT	
Dr. Öğr. Üyesi Mahmud Esad ERKAYA	361
HALİDİYYE SİLSİLESİNİN TÜRKİYE'DEKİ İZDÜŞÜMLERİ	
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU & Dr. Mehmet AKIN	375
İSLAM'DA "İFFET" KAVRAMININ SOSYO-TEOLOJİK BAĞLAMI	
Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU & Dr. Mehmet AKIN	382

"İHSAN" KAVRAMI ÖRNEĞİNDE İYİLİĞİN SOSYO-TEOLOJİK BAĞLAMI	
Dr. Hikmetullah ERTAŞ	389
MUHAMMED ESED'İN (ö.1992) KUR'AN MESAJI (MEAL/TEFSİR) ÇALIŞMASINDAKİ AYKIRI YORUMLARI	
Öğr. Gör. Yıldırım KARADENİZ	399
KASTAMONU YAZMA ESERLER KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN BAZI KUR'AN CÜZLERİNİN TEZHİP VE CİLT SANATI BAKIMINDAN İNCELENMESİ	
Arş. Gör. Arzu POLAT	408
AVRUPA BİRLİĞİ'NDE PARA BASIMINDA GÖREVLİ KURUMLARIN MERKEZ BANKALARININ TAŞIMASI GEREKEN ÖZELLİKLER BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	
Arş. Gör. Arzu POLAT	427
TÜRKİYE VE AVUSTRALYA BÜTÇE SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	
Dr. Öğr. Üyesi Şahin ÇETİNKAYA	446
KADIN İŞ GÜCÜNÜN İNCELENMESİ VE BEŞERİ SERMAYE AÇISINDAN TÜRKİYE-AB ÜLKELERİ KARŞILAŞTIRMASI	
Dr. Öğr. Üyesi Şahin ÇETİNKAYA	463
KRİPTO PARALARIN GELİŞİMİ VE PARA PİYASALARINDAKİ YERİNİN SWOT ANALİZİ İLE İNCELENMESİ	
Doç. Dr. Hasan ELEROĞLU & Prof. Dr. Hüdaverdi BİRCAN & Arş. Gör. Dr. Rahim ARSLAN	474
YOZGAT İLİNİN HAYVANSAL KAYNAKLI KOMPOST POTANSİYELİ VE K-MEANS KÜMELEME İLE OPTİMUM TESİS KONUMUNUN BELİRLENMESİ	
Prof. Dr. Hüdaverdi BİRCAN & Doç. Dr. Hasan ELEROĞLU & Arş. Gör. Dr. Rahim ARSLAN	478
KAYSERİ İLİNDE KURULABİLECEK KOMPOST TESİSLERİNİN GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ YÖNTEMİYLE OPTİMALLİK SIRALAMASI	
Arş. Gör. Dr. Arkın GÜNAY	485
4857 SAYILI İŞ KANUNU BAĞLAMINDA KISMİ SÜRELİ ÇALIŞMA VE BU ÇALIŞMANIN ÖZEL GÖRÜNÜMLERİ	
Prof. Dr. Çetin SEMERCİ	511
EĞİTİM 4.0 TAKSONOMİSİNDE YÜKSEKÖĞRETİMİN FELSEFE, TARİH VE SOSYOLOJİ PROGRAMLARININ KONUMUNA İLİŞKİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ	
Prof. Dr. Çetin SEMERCİ	517
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ ÖĞRETMEN ADAYLARININ EĞİTİM FELSEFESİ EĞİLİMLERİ	
Doç. Dr. Fatma ÜNAL	524
TYYÇ VE ÖĞRETMENLİK MESLEĞİ YETERLİKLERİNE GÖRE SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENİ	
Doç. Dr. Fatma ÜNAL	531
TÜRKİYE'DE 2017 İLKÖĞRETİM PROGRAMLARINDA HUKUK OKURYAZARLIĞI	

Doç. Dr. Cemil ÖRGEV & Mustafa ERDOĞAN	541
MESLEK YÜKSEKOKULLARINDA ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN MESLEKİ EĞİTİME YÖNELİK TUTUMLARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: BİR KAMU ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZASLAN & Doç. Dr. Gülümser GÜLTEKİN AKDUMAN	557
OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİ VE MOBBİNG	
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZASLAN & Doç. Dr. Gülümser GÜLTEKİN AKDUMAN	567
OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLAR VE AKRAN ZORBALIĞI	
Doç. Dr. Mustafa Kemal YILMAZ & Kaan Kemal ÖZCAN & Ahmed HEMİİ	572
YABANCI ÖĞRENCİLERİN ETNOSENTRİZM, SOSYAL STATÜ VE DÜNYA GÖRÜŞLÜLÜK DÜZEYLERİNİN TÜRK GİYİM MARKALARINA OLAN BAĞLILIKLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ	
Dr. Öğr. Üyesi Bekir DEMİRTAŞ	587
SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM UYGULAMALARININ TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN ÖNEMİ	
Dr. Öğr. Üyesi Bekir DEMİRTAŞ	599
TÜRKİYE'NİN TARIM ÜRÜNLERİ DIŞ TİCARETİNİN GELİŞTİRİLME OLANAKLARI	
Prof. Dr. Sedat YAZICI & Prof. Dr. Aslı YAZICI	611
KURAL TEMELLİ ERDEM ANLAYIŞI	
Prof. Dr. Sedat YAZICI & Prof. Dr. Aslı YAZICI	615
ÇAĞDAŞ FELSEFEDE ADALET DUYGUSU	
Abdulgani ÖZKAN	621
İMAM HATİP LİSELERİ VE FEN LİSELERİ ÖĞRENCİLERİNE GÖRE ALLAH TASAVVURU: NİĞDE ÖRNEĞİ	
Doç. Dr. Abdullah DURAKOĞLU & Prof. Dr. Hamit COŞKUN	628
MİMARİ AÇIDAN OSMANLI CAMİ ESTETİĞİ	
Doç. Dr. Abdullah DURAKOĞLU & Prof. Dr. Hamit COŞKUN	633
BERTRAND RUSSELL'IN EPİSTEMOLOJİSİ BAĞLAMINDA OKUL ÖNCESİ EĞİTİM ANLAYIŞI	
Dr. Öğr. Üyesi Serdar SAYGILI	638
FELSEFENİN YOKLUĞU: FİKİRSEL PLÜRALİZMDEN FİKİRSEL MONİZME DÜŞÜNCENİN ÇORAKLIĞI	
Yasemin ERDEN & Assoc. Prof. Dr. Nezir TEMÜR	644
A STYLISTIC ANALYSIS OF TURKISH TRANSLATIONS OF EDGAR ALLAN POE'S SELECTED POETRY	
Arş. Gör. Aybüke Betül DOĞAN	649
ESKİ UYGURCA METİNLER ÖRNEĞİNDE "SAYISIZ" ANLAMINI KARŞILAYAN İKİLEMELİ YAPILAR	
Arş. Gör. Aybüke Betül DOĞAN	658
DİVÂN-I LÜGATİ'T TÜRK'TE GEÇEN VE DOLAYLI YOLLA ÖLÇÜ İFADESİ TAŞIYAN İSİMLER	

Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK	668
MERSİN YÖRÜKLERİNDEN DERLEME SÖZLÜĞÜNDE BULUNMAYAN DEVEYLE İLGİLİ KELİMELER ÜZERİNE	
Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK	673
ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNİN TOKAT AĞZINDA YAŞAYAN BAZI ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE	
Doç. Dr. Gülsün MEHMET	677
AMDO TİBETAN LANGUAGE AS REGİONAL DOMİNANT LANGUAGE	
Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim TURHAN	682
GÜVENİLİRLİĞİ İHTİLÂFLI OLAN RÂVÎLERE DAİR ZEHEBÎ'NİN YAKLAŞIMI	
Öğr. Gör. Pınar COŞKUN & Dr. Öğr. Üyesi Hilal KAZU	696
OKULÖNCESİ DÖNEMDE AKTİF ÖĞRENME ETKİNLİKLERİNİN ÖĞRENCİLERE SAĞLADIĞI YARARLAR	
Dr. Öğr. Üyesi Umut Tolga GÜMÜŞ & Hazal DOĞAN & Arş. Gör. Hatice Can ÖZİÇ	702
BİST 100 ENDEKSİNDE İŞLEM GÖREN SANAYİ VE İMALAT SEKTÖRÜ FİRMALARININ SİSTEMATİK VE SİSTEMATİK OLMAYAN RİSKLERİNİN ÖLÇÜLMESİ	
Dr. Öğr. Üyesi Umut Tolga GÜMÜŞ & Arş. Gör. Hatice Can ÖZİÇ & Hazal DOĞAN	711
BİST' TE İŞLEM GÖREN GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI İŞLETMELRİNİN FİNANSAL ORANLARI VE HİSSE SENETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	
Öğr. Gör. Barış DEMİREL & Doç. Dr. Hande ŞAHİN	719
YAŞLI KADINLARIN EVLİLİĞE İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ	
Öğr. Gör. Barış DEMİREL & Doç. Dr. Hande ŞAHİN	727
EVLİ ERKEKLERİN AİLE İÇİ ŞİDDETE DAİR DÜŞÜNCELERİ	
Uzm. Ferit TOPRAK & Prof. Dr. Zeynep ÇOPUR	734
ZİHİNSEL ENGELLİ VE ÜSTÜN YETENEKLİ ÇOCUĞA SAHİP AİLELERİN YAŞAM KALİTELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	
Doç. Dr. Aykut EKİYOR & Mahmoud Ahmad AMINO	752
KOZMETİK SEKTÖRÜNDE SOSYAL AĞLARIN KULLANIMININ GİRİŞİMCİLİĞİN GELİŞMESİNE ETKİSİ	
Doç. Dr. Aykut EKİYOR & Buket SORĞUN	764
ON SEKİZ YAŞ ALTI OBEZİTE VE OBEZİTE POTANSİYELİ OLAN ÇOCUKLARIN AİLELERİNİN OBEZİTE FARKINDALIĞI (Ankara İli Örneği)	
Uzm. Dr. Hüseyin BIÇAKÇI & Prof. Dr. İsmail AĞIRBAŞ & Arş. Gör. Ferda BÜLÜÇ & Arş. Gör. Meryem TURGUT	782
ÖZEL HASTANELERDE FİNANSAL ANALİZ	
Esra YOSUNÇIĞIR & Prof. Dr. İsmail AĞIRBAŞ & Arş. Gör. Ferda BÜLÜÇ & Arş. Gör. Meryem TURGUT	788
SAĞLIK KURUMLARINDA MALİYET ANALİZİ VE ÖRNEK BİR UYGULAMA	
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin PAMUKÇU & Doç. Dr. Canan TANRISEVER	796

KASTAMONUDAKİ KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE DİJİTAL MEDYA KULLANIMI	
Doç. Dr. Canan TANRISEVER & Coşkun KARA & Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin PAMUKÇU	801
DAĞCILIK FAALİYETLERİNİN TURİZM EKONOMİSİNE KAZANDIRILMASI	
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARSLAN	807
TÜRKİYE'DE KÖY SOSYOLOJİSİ ALAN ARAŞTIRMALARI: 1960'LAR	
Doç. Dr. İ. Bakır ARABACI & Cebrail ÖZTÜRK	816
MEDYADA YER ALAN OLUMLU ÖĞRETMEN HABERLERİNİN ANALİZİ	
Doç. Dr. İ. Bakır ARABACI & Cebrail ÖZTÜRK	833
MEDYADA YER ALAN OLUMSUZ ÖĞRETMEN HABERLERİNİN ANALİZİ	
Uzm. Ebru TOSUN SÜMER & Prof. Dr. Mehmet GÜVEN	851
OKUL PSİKOLOJİK DANIŞMANLARIYLA İLGİLİ TÜRKİYE'DE YAYINLANAN MAKALELER ÜZERİNE BİR İNCELEME	
Dr. Öğr. Üyesi Esra ÖZKAN PİR & Öğr. Gör. Elif EKİNCİ	864
THE EFFECT OF DEVELOPMENT OF THE ACTUAL HUMAN ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS ON ENVIRONMENTAL PROBLEMS	
Öğr. Gör. Elif EKİNCİ & Dr. Öğr. Üyesi Esra ÖZKAN PİR	873
KAMU YÖNETİMİNDE BÜROKRATİK SORUNLAR VE ETİK DIŞI DAVRANIŞLAR	
Ayça GAMZELİ & Dr. Öğr. Üyesi Süleyman KAHRAMAN	882
YETİŞKİNLERDE ÇOCUKLUK ÇAĞI RUHSAL TRAVMALARI BELİRTİLERİNİN PSİKOLOJİK SAĞLAMLIĞA ETKİSİ	
Elif Merve KOÇ	893
BATILILAŞMA-MODERNİZM PARADOKSUNUN GÖKALP EKSENİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ	
Қасым Б. & АБДИРАСИЛОВА Гулмира Қалыбайқызы & ӘДІЛХАНОВА Әсел Маратқызы	901
ТҮРКІ ТІЛІНДЕГІ КИЕЛІ САНДЫҚ ҰҒЫМДАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ МӘНІ	
Адилхан ДИНУРА & Дауытбек АККИЯ	908
ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТАРИХИ ТУРИЗМ НЫСАНДАРЫ	
АНУАРОВА Л.Е. & ЗАУҚЫМБЕКОВА Г.С. & ШАЙХЫМБЕКОВА Г.Б.	918
ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМЫТУДАҒЫ БИОЛОГИЯНЫҢ МАҢЫЗЫ	
Бауыржан ОМАРҰЛЫ	926
ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ҚАРАҚАЛПАҚ ПОЭЗИЯСЫ: ТУҒАН ЖЕР ТАҒДЫРЫ	
ЕРАЛИЕВА Т.Е.	934
ҰЛТТЫҚ НЕГІЗДЕ ТҰЛҒА ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
K.N. ZHAİLYBAY & ORAZBAEV K.I & N.K. NURMASH,	940

ЖЕР ҒАЛАМШАРЫНДА ТІРШІЛІКТІҢ ПАЙДА БОЛУ КОНЦЕПЦИЯЛАРЫ	
ЖУМАБАЕВА А.Е. & ҚДЫРБАЕВА А.А.	948
ПОЛИЯЗЫЧНОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ	
Sarash S. KONYRBAYEVA	955
THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND NEW TRENDS IN THE EDUCATION SYSTEM	
MAMANOVA S.E.	963
THE NUMERICAL SOLUTION OF A MATHEMATICAL MODEL OF CALCULATION OF THE SPECIFIC HEAT TRANSFER PARABOLIC AND HYPERBOLIC MODEL	
K.N. Zhailybay & Medeuova G.Zh. & Myrzahmetova N.M.	975
BIOECOLOGICAL IMPORTANCE OF AGRICULTURAL AND URBAN ECOSYSTEMS	
G.Muratbayeva & S. Konyrbayeva & K. Beisembayeva	981
THE POSSIBILITIES OF CREATIVE INDIVIDUALITY AND PEDAGOGICAL MASTERY IN TEACHING ACTIVITY	
Жұмабаева Әзия Елеупанқызы & Омарова Гүлнара Жолдасқызы & Садуақас Гүлбану Темирьязқызы	987
СӨЗДІКТЕРМЕН ЖҰМЫС КӨПТІЛДІЛІККЕ ҮЙРЕТУДІҢ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ	
Sadykova Damezhan & Adilkhan Dinura	994
GOÇ SİYASETİNİN KUZEY KAZAKİSTAN DEMOGRAFİSİNE ETKİSİ	
Садыкова Дамежан Адилхановна & Бейсембетова Әсем Нұрланқызы	1011
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ ӨЗЕНДЕРДІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫ	
Садыкова Дамежан Адилхановна & Шырынбек Әсел Қасымбекқызы	1020
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШӨЛЕЙТТЕНУ МӘСЕЛЕСІ	
Садыкова Дамежан Адилхановна & Тургумбаева Акмарал Данияркызы	1026
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘСКЕРИ - СЫНАҚ ПОЛИГОНДАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫ	
Рысбеков Тұяқбай & Шинтимирова Баян	1035
ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕСІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАЛАРЫ	
Садыкова М.А & Әділхан Әсем	1045
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТАБИҒИ ЕМДЕУ- САУЫҚТЫРУ РЕСУРСТАРЫН БАҒАЛАУ	

ÜÇÜNCÜ DÜNYA SAVAŞININ BAŞLAMASI DURUMUNDA ÜLKELERİN MEVCUT ASKERİ GÜÇLERİNDEN HAREKETLE ÜLKELERİ KÜMELEME ANALİZİ İLE GRUPLANDIRMA VE AYIRMA ANALİZİ İLE MODELLEME

DEVELOPING A THEORETICAL WAR MODEL THAT GROUPING COUNTRIES BY CLUSTER ANALYSIS AND MODELLING BY DISCRIMINANT ANALYSIS WITH REFERENCE TO THE COUNTRIES' AVAILABLE MILITARY POWER IN CASE OF THIRD WORLD WAR WILL START

Arş. Gör. Melike DEMİRCİ
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, melikedemirci@osmaniye.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada; üçüncü dünya savaşının başlaması durumunda ülkelerin mevcut askeri güç verilerinden hareketle ülkeleri gruplandırmak ve askeri güç için önemli değişkenleri içeren modeli geliştirmek amaçlanmıştır. Ülkelerin mevcut askeri güç verileri; "Global Fire Power" güvenilir internet sitesinden alınmıştır, 136 ülkeyi kapsamaktadır, 2018 yılına aittir ve 4 başlık ile 27 değişkenden oluşmaktadır. Ülkeleri gruplandırmak için "Kümeleme Analizi"; grupların anlamlılıklarını, grup ayrımlarında etkili olan değişkenleri ve askeri güç için önemli değişkenler ile analizin aşamalarını içeren modeli belirlemek için "Ayırma Analizi" kullanılmıştır.

Kümeleme analizi ile, ülkeler üç kümeye ayrılmıştır. Birinci kümede 9, ikinci kümede 125, üçüncü kümede 2 ülke bulunmaktadır. Ayırma analizinde, kümeleme analizi ile bulunan üç kümenin doğruluğu test edilmiştir. Analiz sonuçlarının doğruluğu genelde varsayımlarının mümkün olduğunca sağlanmasına bağlı olmaktadır. Analizin en önemli varsayımları "Eşit Kovaryans", "Çoklu Bağlantı Probleminin Aşılması" ve "Normal Dağılım"dır. Eşit kovaryans varsayımını test etmek için kullanılan "Box's M Testi" sonucu çoklu grup kovaryans matrisi gerekenden az olduğu için test sonucu görülememiş, hipotez test edilememiş, dolayısıyla eşit kovaryans varsayımı kanıtlanamamıştır. Ancak, bu varsayımın geçerli olmadığı durumlarda da analiz uygulanabilmektedir. Bu nedenle analize devam edilmiştir. Bir diğer varsayım bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusallık olmamasıdır. Bu nedenle, aralarındaki korelasyonlar 0,70'ten büyük olan değişkenler tolerans değerleri gözönünde tutularak on üç aşamada analize girdirilip çıkartılarak çoklu bağlantı problemi aşılmıştır. Kümeleme analizine göre üç grup belirlendiği için iki ayırma fonksiyonu oluşmuştur. Kanonikal diskriminant fonksiyonları toplam varyansın %100'ünü açıklamıştır. İki fonksiyonun da değeri istatistiki bakımdan anlamlıdır. Birinci fonksiyonda bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni %98,6 oranında açıklamakta iken ikinci fonksiyonda bağımsız değişkenler bağımlı değişkeni %71,06 oranında açıklamıştır. On üç aşamada analize girdirilip çıkartılan tüm değişkenlerin kümeleri ayırmada etkili değişkenler olduğu görülmüştür. Birinci fonksiyon için; "X_9 (Saldıuç)", "X_{23} (Destsgg)", "X_2 (Mevcing)", "X_4 (Askçyig)", "X_{12} (Toplheg)" ve "X_{11} (Antreuç)"in en etkili değişkenler oldukları görülmekte iken ikinci fonksiyon için "X_{11} (Antreuç)", "X_{13} (Saldhel)", "X_{14} (Servhav)", "X_1 (Toplpop)" ve "X_{23} (Destsgg)", "X_5 (Aktasig)" ve "X_{12} (Toplheg)"nin en etkili değişkenler olduğu ve diğer değişkenlerin etkisiz oldukları görülmüştür. Bu değişkenler ile ayırma fonksiyonları yazılmıştır. Fonksiyonlar için hangi değişkenlerin en önemli olduğu görülmek istenmiş ve birinci fonksiyon için en önemli değişkenlerin "X_1 (Toplpop)", "X_2 (Mevcing)", "X_4 (Askçyig)" değişkenleri iken ikinci fonksiyon için en önemli değişkenlerin

"X_{14} (Servhav)", "X_{11} (Antreuç)", "X_{13} (Saldhel)", "X_1 (Toplpop)", "X_{12} (Toplheg)", "X_{23} (Destsgg)", "X_9 (Saldıuç)", "X_{27} (Mayıhgg)", "X_4 (Askçyig)", "X_{21} (Uçakgeg)", "X_5 (Aktasig)", "X_{24} (Corvsgg)" değişkenleri olduğu görülmüştür. Ayırma analizinin başarısı doğru gruplandırma yüzdesinin yüksek olmasına bağlı olmaktadır. Analiz sonucunda, 136 ülkenin tamamının (% 100'ü) doğru bir şekilde sınıflandırılmış olduğu görülmüş ve başarılı bir sonuç elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üçüncü Dünya Savaşı, Askeri Güç, Ülkeler

ABSTRACT

In this study; these are purposed that grouping countries and developing a model that contains important variables for military strength with reference to countries' military strength datas in case of third world war will start. The countries' available military strength datas are; take on a reliable website named "Global Fire Power", involve 136 countries, belong to year of 2018, consists 4 titles and 27 variables. "Cluster Analysis" is used for grouping countries; "Discriminant Analysis" is used for significance of groups, variables that efficient on discriminating of groups and determines the model that contains of important variables for military strength with stages of analysis

The countries are leaved on three clusters with cluster analysis. There are 9 countries in first cluster, 125 countries in second cluster and 2 countries in third cluster. Three clusters that found by cluster analysis are confirmed with discriminant analysis. Discriminant analysis' results' trueness depends on generally providing assumptions as far as possible. Analysis' most important assumptions are "Equal Covariance", "Get Over Multiplexed Connection Problem" and "Normal Distribution". In consequence of "Box's M Test" that is used for testing equal covariance, can't seen the consequence of test as for multi group covariance matrix is undercharge, hypothesis can't test, so equal covariance assumption can't prove. But, the analysis can perform at statues that this assumption can't prove. For this reason, the analysis is continued. Other assumption is that there isn't multiplexed connection problem among independent variables. Therefore, the multiplexed coonection problem indoctrinated by go in and out the variables that have correlations 0,70 and upper this point among other variables in the analysis with keep tolerance values of variables in the forefront and thirteen stages. Two functions are formed because of three clusters are determined by cluster analysis. Canonical discriminant functions explained to %100 on total variance. Both of two functions' values are significant in statistical respect. Independent variables are explained to dependent variable at the rate of %98,6 in first function while independent variables are explained to dependent variable at the rate of %71,06 in second function. It is seen that the variables that go in and out on the analysis with thirteen stages are efficient on discriminating clusters. It is ssen that, for first function; "X_9 (Saldıuç)", "X_{23} (Destsgg)", "X_2 (Mevcing)", "X_4 (Askçyig)", "X_{12} (Toplheg)", "X_{11} (Antreuç)" are the most efficient variables while for second function; "X_{11} (Antreuç)", "X_{13} (Saldhel)", "X_{14} (Servhav)", "X_1 (Toplpop)" ve "X_{23} (Destsgg)", "X_5 (Aktasig)", "X_{12} (Toplheg)" are the most efficient variables and other variables aren't important for the functions. Discriminant functions are written with these variables. It is wanted to seen that which are the most important variables fort he functions and it is seen that the most important variables for the first function are "X_1 (Toplpop)", "X_2 (Mevcing)", "X_4 (Askçyig)"

while the most important variables for the second function are "X_{14} (Servhav)", "X_{11} (Antreuç)", "X_{13} (Saldhel)", "X_1 (Toplpop)", "X_{12} (Toplheg)", "X_{23} (Destsgg)", "X_9 (Saldıuç)", "X_{27} (Mayıhgg)", "X_4 (Askçyig)", "X_{21} (Uçakgeg)", "X_5 (Aktasig)", "X_{24} (Corvsgg)". Discriminant analysis' success depends on highness of percentage in grouping correctly. In consequence of analysis, it is seen that all the countries (%100) are grouped correctly and got a successful result.

Keywords: Third World War, Military Power, Countrie

I. ÜÇÜNCÜ DÜNYA SAVAŞI BAŞLAMASININ OLASI NEDENLERİ VE ASKERİ GÜÇ KONUSUNDA YAPILMIŞ BAZI ULUSLARARASI ÇALIŞMALAR

Tüm ülkeler, uğruna birçok bedel ödemiş oldukları ülkelerinin varlığını sonsuza kadar sürdürme temel amacı ile kurulmuşlar bu nedenle güçlerini korumaya çalışmaktalardır. Gücünü korumak ve arttırmak, uluslararası ortamın getirmiş olduğu ve neredeyse sürekli değişmekte olan karmaşık ilişki yapılarından dolayı kolay olmamakta ve her ülke dönem dönem; ulusal ve uluslararası alanlarda sorunlar yaşamakta ancak kısa veya uzun dönemde bir şekilde sorunları aşmaya çalışmaktadır. Sorunlarını aşamayan veya aşabilecek durumda olup buna yanaşmayan ülkeler savaş yoluna girmektedir.

Savaş, yeni bir kavram değildir, yüzyıllardır çıkış nedenleri farklı da olsa maddi manevi yıkımlara neden olmaktadır. Özellikle, çoğu ülke arasında yaşanmış olan "Birinci ve İkinci Dünya Savaşları" sebepleri ve sonuçları açısından önemlilerdir. Bu savaşlar sonucunda bir taraftan yıkımlar yaşanırken diğer taraftan yeni ülkeler, yeni düzenler ortaya çıkmış ve tarihin seyri değişmiştir. Dünya savaşlarının çıkışı ise gizli ve açık anlaşmalar, güç savaşları, iç çatışmalar, saldırılar, salgınlar, yaptırımlar uygulanması, yönetim değişiklikleri, yönetim içi görüş farklılıkları ve ülkeler arası anlaşmazlıklar gibi birçok nedenlerden dolayı olmuştur. Günümüz şartlarına bakıldığında, ülkeler arasında bu ve benzeri konuların varlığı kesin olarak görülmekte bu nedenle üçüncü bir dünya savaşının yaklaştığı hatta Ortadoğu'da çıktığı ve yayılacağı düşünülmektedir.

Dünya savaşı çıkması durumunda, savaşın gidişatını ve sonuçlarını bu tür nedenlerin yanısıra ülkelerin ekonomik ve siyasi güçleri, coğrafi konumları, aynı ve karşı taraflarda olduğu ülkelerin durumları, anlaşmalar gibi birçok faktör etkileyecektir. Bu nedenle, savaş hakkında doğru tahminler yapmak gerçekten çok zordur. Ancak, ülkelerin durumlarını sürekli takip ederek ve mevcut verilerine dayanarak çalışmalar yapılabilmektedir.

Askeri güç konusunda yapılmış olan uluslararası çalışmalardan bazıları şunlardır:

Andreski (2008), askeri güçlerin dahili ve harici kullanımları arasındaki uyumsuzluğun esasını incelemiş ve askeri gücün dahili olarak daha sık kullanılması durumunda harici bir savaşı yürütmenin daha az başarılı olduğunu görmüştür.

Block (1980), 1979 sonlarında Afganistan'a Sovyet Birliği istilasının başlamasının bu olaydan hemen hemen otuz yıl önce Kuzey Kore'nin Güney Kore'yi istila etmesiyle başlayan Kore Savaşı gibi çarpıcı bir olay olduğunu, her bir istilanın Washington yönetimi tarafından çökertildiğini, Amerika'nın askeri harcama ve hazırlık maliyetinin oldukça arttığını, bundan dolayı Amerikan politikasının değişimlerini incelemiştir.

Bondy (2004), askeri sorunları kaldırmak için gerekli olan askeri kültürdeki devrim ile ilgilenen çoğu analistin askeri kültürdeki değişimin hızlı ve dikkatli olması gerektiği görüşlerini gözönünde tutarak Batı İngiliz ordularındaki kültürel reformu incelemiştir.

Dreyer (2007), Çin'in askeri gücünü yıkıcı olarak kullanmaması; tehditsel ve barışçı davranışlarının unsurları ile savunma bütçelerinin arttırılması, daha fazla silahlanılması ve tehdit senaryosunun tartışılması için beyanlarda bulunulması olduğunu ancak Pekin yönetiminin ülkeyi daha fazla uluslararası sorun çözme aktivitelerine katma ve daha barışçıl davranma yoluna girdirmek istemesini incelemiştir.

Grossman ve Mendoza (2003), maddi nesnelere karşı ekonomik rekabet ile alanlarını korumaya yönelik askeri rekabet arasında tamamlayıcı bir genel eşitlik modelini incelemişlerdir. Sonuç olarak, askeri rekabet çok yıkıcı olmadığı sürece ekonomik rekabet ile askeri rekabet birlikte var oldukça yöneticilerin kazançlarının tek başına ekonomik rekabet ile kazançlarından daha yüksek olacağı görmüşlerdir.

Hartley ve Russett (1992), kamu politikası üzerindeki diğer önemli etkiler kontrol altında iken askeri harcama politikasının halkın görüşünü yansıttığını düşünmüşler ve bu nedenle halkın görüşündeki değişimin askeri harcama üzerinde değişim yarattığını ispatlamaya çalışmışlardır.

Jackman (1976), üçüncü dünya ülkelerinde askeri rejimin sosyal değişim üzerindeki etkisi hakkındaki üç görüşü tartışmış ve sivil-askeri hükümet ayrımının sosyal değişim üzerinde çok az etkisi olduğunu savunmuştur.

Neilson (1993): 1922 ile 1939 yılları arasında Sovyetler Birliği ile Birleşik Krallık arası ilişkilerini iki döneme ayırmış; 1922-1934 arasında Sovyet Birliği'nin Avrupa politikalarından kaçındığını fakat Birleşik Krallık'ın başlıca şirketlerine tehdit olduğunu ve her ne kadar Birleşik Krallık askeri otoriteleri bütçeyi açıklamaktan kaçınsa da Birleşik Krallık için Sovyet askeri gücünün zayıf olduğunu, 1934-1939 arası Sovyetler'in Avrupa politikalarında başrol oynadığını, Birleşik Krallık'ın Sovyetleri askeri güç olarak gördüğünü ancak Birleşik Krallık politik nedenlerden dolayı Sovyet askeri gücüne halen güvenemediğini belirterek iki ülke arası ilişkileri incelemiştir.

Quinn (2008); Bush'un özgürlükleri dengeleme gücü olarak ta bilinen ulusal güvenlik stratejisinin veya ulusal askeri gücünün aslında uluslararası düzeni dengeleme gücü yaklaşımını reddetmesini, Amerikan liderliği altındaki tüm büyük güçlerin işbirliği yerine ortak evrensel değerleri ele almayı öngörmesini incelemiştir.

Rosendal, Langberg, Skov-Jensen ve Kjaer (2003); yaralanma sıklığı, fiziksel fitness seviyesi ve fonksiyonel performans-direnç seviyesi-maksimum atlama performansı gibi birçok hazırlığı içeren askeri eğitim arasındaki kesin ilişkiyi incelemişlerdir. Sonuçta, temel askeri eğitimin direnç seviyesine pozitif, maksimum atlama performansına zararlı etkileri; düşük seviyelerde fiziksel fitness'ın askerlerin aşırı sakatlanmaları ile güçlü ilişki içinde olduğunu bulmuşlardır.

Sharp, Rice, Nindl, Williamson (1997); kritik askeri kaldırma görevlerinin büyük çoğunluğunda takım çalışmasının önemli bir eleman olduğunu, bireysel ve takımsal kaldırma kapasitesinin büyük taktiksel önemi olduğunu göstermek için 23 erkek 17 kadın ABD askeri üzerinde inceleme yapmışlar ve takımıyla birlikte kaldırmanın bireysel kaldıranların etkinliğini arttırdığını görmüşlerdir.

Wu ve Yang (2009), askeri çatışmada savunan tarafın aynı anda birçok saldırı tehdidi altında olduğunu, bu durumun tek taraflı-çok taraflı güç ayrımına neden olduğunu düşünmüşler ve Lanchester kare kuralını temel alarak en uygun askeri güç dağılım modelini oluşturmaya çalışmışlardır.

Ze-yang, Ying-long ve Hong-ni (2003), hava savunma ve saldırı birliklerinin etkin savaş bileşenlerini tartışmışlar, hava sahası çatışması altında Lanchester diferansiyel eşitliğini kurmuşlar, gereken operasyonel sonuçları elde etmek için toplam etkin kuvvet talep modeli için bir örnek verip model kurmuşlar ve modelin askeri güç talebi analizi üzerinde yüksek düzeyde karar verebildiğini ifade etmişlerdir.

II. ÇALIŞMANIN KISITLARI VE DEĞİŞKENLERİ

Çalışmada, çok değişkenli istatistiki yöntemler kullanılmış ve veriler SPSS 22.0 paket programında analiz edilmiştir.

Çalışmada 136 ülkenin verileri üzerinden analizler yapılmış, diğer ülkelerin verilerine ulaşılamamıştır. Ayrıca, ülkelerin diğer güçlerine ait verilerin kullanılmaması çalışmanın diğer kısıtı olmuştur.

Askeri güç verileri; insan, hava, kara ve deniz gücü olmak üzere dört başlığa ayrılmıştır. İnsan gücü başlığı altında altı, hava gücü başlığı altında sekiz, kara gücü başlığı altında beş, deniz gücü başlığı altında sekiz olmak üzere yirmi yedi değişkenden oluşmakta ve değişkenler Tablo 2.1'de verilmektedir:

Tablo 2.1: Çalışmanın Değişkenleri

Askeri Gücü Belirleyen Unsurlar	Unsurlara Ait Olan Değişkenler		Değişkenlerin Kısaltmaları		Değişkenlerin Kodları	
İnsan Gücü	Toplam Popülasyon	Askerlik Çağındaki Yıllık İnsan Gücü	Toplpop	Askçyig	X_1	X_4
	Mevcut İnsan Gücü	Aktif Askeri İnsan Gücü	Mevcing	Aktasig	X_2	X_5
	Servis İçin Uygun İnsan Gücü	Aktif Rezerv Askeri İnsan Gücü	Seriuig	Aktraig	X_3	X_6
Hava Gücü	Toplam Uçak Gücü	Antrenör Uçak	Topluçg	Antreuç	X_7	X_{11}
	Savaşçılar/Müdahaleciler	Toplam Helikopter Gücü	Savamüd	Toplheg	X_8	X_{12}
	Saldırı Uçağı	Saldırı Helikopterleri	Saldıuç	Saldhel	X_9	X_{13}
	Ulaştırma Uçağı	Servisli Havaalanları	Ulaştuç	Servhav	X_{10}	X_{14}
Kara Gücü	Savaş Tankı Gücü	Çekili Topçu Gücü	Savtang	Çekitog	X_{15}	X_{18}
	Zırhlı Dövüş Araçları	Rocker Projektör Gücü	Zırhlda	Rockepg	X_{16}	X_{19}
	Kendinden Tahrikli Topçu		Kendtat		X_{17}	
Deniz Gücü	Toplam Deniz Kuvvetleri	Corvette Savaş Gemisi Gücü	Topldek	Corvsgg	X_{20}	X_{24}
	Uçak Gemisi Gücü	Denizaltı Güçleri	Uçakgeg	Denigüç	X_{21}	X_{25}
	Fırkateyn Savaş Gemisi Gücü	Devriye Zanaat Gücü	Fırksgg	Devrzag	X_{22}	X_{26}
	Destroyer Savaş Gemisi Gücü	Mayın Harp Gemisi Gücü	Destsgg	Mayıhgg	X_{23}	X_{27}

III. ANALİZLERİN SONUÇLARI

Çalışmanın bu bölümünde sırasıyla "Kümeleme Analizi" ve "Ayırma Analizi" sonuçları verilmektedir.

3.1. Kümeleme Analizi Sonuçları

Ülkelerin hangi gruplara ait oldukları önceden bilinmediği ve örneklem sayısı 136 olup çok büyük sayılmadığı için, gruplara ayırmada "Hiyerarşik Kümeleme Analizi" kullanılmıştır.

Tablo 3.1: Verilerin Tamlığı

Gözlem		Kayıp		Toplam	
Gözlem Sayısı	Yüzde	Gözlem Sayısı	Yüzde	Gözlem Sayısı	Yüzde
136	100,0	0	,0	136	100,0

Tablo 3.1; 136 gözlemin/ülkenin tamamı ile analiz yapıldığını, eksik gözlem ya da veri bulunmadığını ifade etmektedir.

Tablo 3.2: Ağaç Grafiği

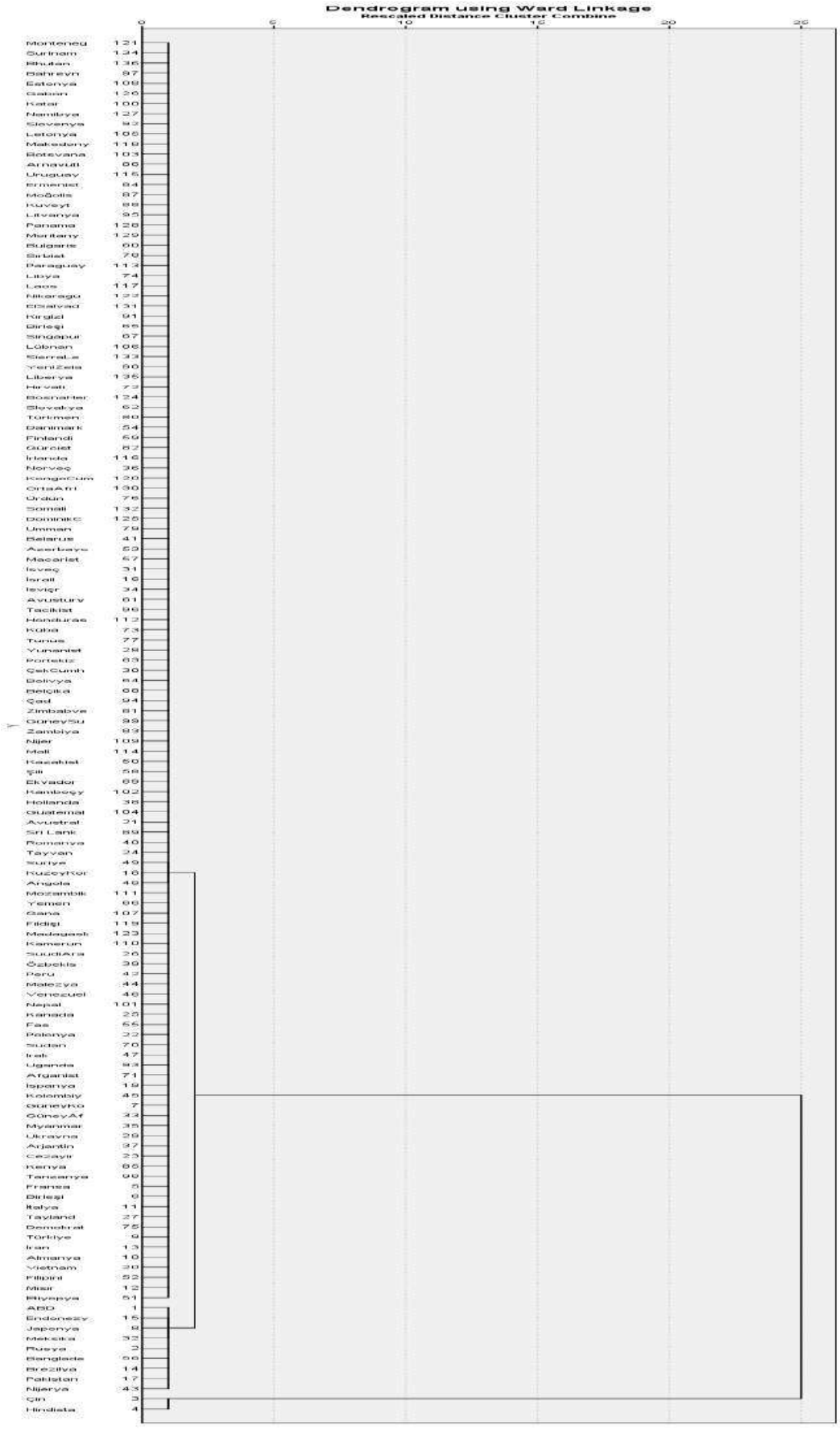

Tablo 3.2'ye göre, ülkelerin 3 kümede ele alınması uygun görülmüştür ve ülkelerin hangi kümelere girdikleri Tablo 3.3'te verilmektedir:

Tablo 3.3: Ülkelerin Küme Üyelikleri

Kümeler	Ülkeler
1.Küme (9 Ülke)	ABD, Endonezya, Japonya, Meksika, Rusya, Bangladeş, Brezilya, Pakistan, Nijerya
2.Küme (125 Ülke)	Montenegro, Surinam, Bhutan, Bahreyn, Estonya, Gabon, Katar, Namibya, Slovenya, Letonya, Makedonya, Botsvana, Arnavutluk, Uruguay, Ermenistan, Moğolistan, Kuveyt, Litvanya, Panama, Moritanya, Bulgaristan, Sırbistan, Paraguay, Libya, Laos, Nikaraguay, El Salvador, Kırgızistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Singapur, Lübnan, Sierra Leone, Yeni Zelanda, Liberya, Hırvatistan, Bosna Hersek, Slovakya, Türkmenistan, Danimarka, Finlandiya, Gürcistan, İrlanda, Norveç, Kongo Cumhuriyeti, Orta Afrika Cumhuriyeti, Ürdün, Somali, Dominik Cumhuriyeti, Umman, Belarus, Azerbaycan, Macaristan, İsveç, İsrail, İsviçre, Avusturya, Tacikistan, Honduras, Küba, Tunus, Yunanistan, Portekiz, Çek Cumhuriyeti, Bolivya, Belçika, Çad, Zimbabve, Güney Sudan, Zambiya, Nijer, Mali, Kazakistan, Şili, Ekvador, Kamboçya, Hollanda, Guatemala, Avustralya, Sri Lanka, Romanya, Tayvan, Suriye, Kuzey Kore, Angola, Mozambik, Yemen, Gana, Fildişi Sahilleri, Madagaskar, Kamerun, Suudi Arabistan, Özbekistan, Peru, Malezya, Venezuela, Nepal, Kanada, Fas, Polonya, Sudan, Irak, Uganda, Afganistan, İspanya, Kolombiya, Güney Kore, Güney Afrika, Myanmar, Ukrayna, Arjantin, Cezayir, Kenya, Tanzanya, Fransa, Birleşik Krallık, İtalya, Tayland, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Türkiye, İran, Almanya, Vietnam, Filipinler, Mısır, Etiyopya
3.Küme (2 Ülke)	Çin, Hindistan

3.2. Ayırma Analizi Sonuçları

Ayırma analizinde, kümeleme analizi ile bulunan üç kümenin ne kadar başarılı bir şekilde ayrıldığı test edilmiştir.

Analiz sonuçlarının doğruluğu genelde varsayımlarının mümkün olduğunca sağlanmasına bağlı olmaktadır. Analizin en önemli varsayımları "Eşit Kovaryans", "Çoklu Bağlantı Probleminin Aşılması" ve "Normal Dağılım"dır. Eşit kovaryans varsayımını test etmek için "Box's M Testi" kullanılmaktadır. Burada, sıfır hipotezi "Grupların kovaryans matrisleri eşittir" şeklindedir (Kalaycı, 2017).

Box's M Testi uygulama sonucu çoklu grup kovaryans matrisi gerekenden az olduğu için test sonucu görülememekte, hipotez test edilememekte, dolayısıyla eşit kovaryans varsayımı kanıtlanamamaktadır. Ancak, grup kovaryanslarının eşit olması analizin temel varsayımlarından biri olmasına karşılık, bu varsayımın geçerli olamadığı durumlarda da analiz uygulanabilmektedir. Bu nedenle analize devam edilmiştir.

Bir diğer varsayım, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusallık olmamasıdır. Korelasyon matrisi, değişkenlerin çoklu doğrusallığını kontrol etmek için kullanılabilmektedir. Eğer iki değişken arasındaki korelasyon 0,70'ten büyük ise değişkenlerden birinin analiz dışında tutulması veya değişkenlerin birleştirilmesi yoluna gidilebilmektedir. Tablo 3.4'te,

matrisin tamamının çok uzun ve anlaşılması güç görüldüğünden dolayı, tablonun özeti verilmiştir. Geniş tablo incelendiğinde, aralarındaki korelasyonlar 0,70'ten büyük olan değişkenler tolerans değerleri gözönünde tutularak on üç aşamada analize girdirilip çıkartılarak çoklu bağlantı problemi aşılmaya çalışılmıştır.

Tablo 3.4: Korelasyon Matrisi

	Değişkenler						
K.*	**1**	**2**	**3**	**.**	**.**	**.**	**27**
1	1,000	,901	,870	.	.	.	.
2	,901	1,000	,955	.	.	.	.
3	,870	,955	1,000	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.
27	.	.	.	.	.	.	1,000

K.*: Korelasyon Katsayıları

Ayırma analizinde fonksiyonların ne kadar önemli olduğunun belirlenmesinde "Öz Değer", "Kanonik Korelasyon" ve "Wilks' Lambda" istatistiklerine bakılmaktadır. Bu istatistikler oluşturulan fonksiyonların grupları anlamlı olarak birbirinden ayırıp ayıramadığını göstermektedir. Öz değerler, bağlı değişkendeki varyansın fonksiyonlarının her biri tarafından ne kadarlık bir bölümünün açıklanabileceğini göstermektedir. Öz değerin "0" olması, analizin herhangi bir ayırıcılık değerinin olmadığını göstermekte iken özdeğerin büyük olması bağımlı değişkendeki varyansın daha büyük bir kısmının elde edilen fonksiyon tarafından açıklanabildiğini göstermektedir. Kesin bir değer olmamakla birlikte 0,40'tan büyük öz değerler iyi olarak kabul edilmektedir. Kanonik korelasyon değerleri ise, 0,0 ve 1,0 arasında değerler alarak, fonksiyonun gruplar arasında ne kadar iyi ayrımcı olduğunun göstergesi durumunda olup yüksek kanonik korelasyon değerleri daha iyi kabul edilmektedir (Yaşar ve Yaşar, 2017).

Tablo 3.5'te görüldüğü gibi kümeleme analizine göre başlangıçta belirlenen üç grup olduğu için iki ayırma fonksiyonu oluşmuştur. Kanonikal diskriminant fonksiyonları toplam varyansın %100'ünü açıklamaktadır. Birinci fonksiyonun öz değeri 71,590 iken toplam varyansın %96,7'sini açıklamakta, ikinci fonksiyonun öz değeri 2,452 iken toplam varyansın %3,3'ünü açıklamaktadır. İki fonksiyonun da değeri istatistiki bakımdan anlamlıdır. Birinci fonksiyonun kanonik korelasyon katsayısı 0,993'tür, katsayının karesi (r^2) 0,986'dır, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni %98,6 oranında açıkladığı görülmekte iken ikinci fonksiyonun kanonik korelasyon katsayısı 0,843'tür, katsayının karesi 0,7106'dır, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni % 71,06 oranında açıkladığı görülmektedir.

Tablo 3.5: Özdeğerler ve Kanonik Korelasyonlar

Fonksiyon	Özdeğer	Varyans Yüzdesi (%)	Birikimli Yüzdesi (%)	Kanonik Korelasyon
1	71,590	96,7	96,7	,993
2	2,452	3,3	100,0	,843

Wilks' Lambda istatistiği, ayırma skorlarındaki toplam varyansın gruplar arasındaki farklar tarafından açıklanamayan kısmını (oranını) göstermektedir. Oranın "1" olması gözlenen grup ortalamalarının farklı olmadığını gösterirken, 1'den küçük değerler ortalamaların farklı olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.6: Wilks' Lambda Değerleri

Fonksiyon Testleri	Wilks' Lambda	Ki-Kare	Serbestlik Derecesi	Anlamlılık Düzeyi
1'den 2'ye	,004	701,529	26	,000
2	,290	157,356	12	,000

Analizde, bağımsız değişkenlerin önemlerinin değerlendirilmesinde, ayırma fonksiyonu katsayıları ve yapı matrisindeki bağımsız değişkenlerin yükleri önemlidir. Tablo 3.6'da Wilks' Lambda değerlerine göre; birinci fonksiyonun değeri 0,000 anlamlılık düzeyinde 0,004 (yani toplam varyansın %0,04'ü) ve ikinci fonksiyonun değeri 0,000 anlamlılık düzeyinde 0,290 (yani toplam varyansın %29'u) gruplar tarafından açıklanamamaktadır. İki fonksiyon da grupları anlamlı bir şekilde ayırabilmiş olup istatistiki bakımdan anlamlılardır (P<0,01 ve P<0,05). Dolayısıyla analizde iki fonksiyonun da kullanılması gerektiği görülmüştür.

Seçilen değişkenlerin grupları anlamlı olarak ayırıp ayırmadığını test etmek için değişkenlerin Wilks' Lambda ve F istatistikleri hesaplanmıştır. Böylece, bağımsız değişkenlere göre üç kümede anlamlı farklılık gösterip göstermediği test edilmiştir. Test sonuçlarına göre 13 değişken için kümeler arasındaki farkların tümünün 0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bir bağımsız değişkene ilişkin Wilks' Lambda değeri küçüldükçe, o değişkenin ayırma fonksiyonuna o kadar fazla katkıda bulunduğu söylenebilmektedir. On üç aşamada analize girdirilip çıkartılan tüm değişkenlerin Wilks' Lambda değerlerine göre kümeleri ayırmada etkili değişkenler olduğu yorumu yapılabilmektedir. Fakat ayırmada en etkili değişkenin hangisi olduğuna karar vermek için standartlaştırılmış ayırma fonksiyonlarının ve yapı matrisinin incelenmesi gerekmektedir.

Tablo 3.7: Wilks' Lambda Grup Ortalamalarının Eşitliği Testi

						Kesin F			
Aşamalar	Değişkenlerin Sayısı	Wilks' Lambda	df*1	df*2	df*3	İstatistik	df*1	df*2	Anlamlılık
1	1	,031	1	2	133	2065,294	2	133,000	,000
2	2	,020	2	2	133	401,143	4	264,000	,000
3	3	,018	3	2	133	285,387	6	262,000	,000
4	4	,015	4	2	133	231,904	8	260,000	,000
5	5	,012	5	2	133	207,575	10	258,000	,000
6	6	,010	6	2	133	194,981	12	256,000	,000
7	7	,009	7	2	133	174,884	14	254,000	,000
8	8	,008	8	2	133	161,444	16	252,000	,000
9	9	,007	9	2	133	155,679	18	250,000	,000
10	10	,006	10	2	133	153,713	20	248,000	,000
11	11	,005	11	2	133	151,601	22	246,000	,000
12	12	,004	12	2	133	143,852	24	244,000	,000
13	13	,004	13	2	133	138,036	26	242,000	,000

*df: Serbestlik Derecesi

Tablo 3.8: Standartlaştırılmış Kanonik Ayırma Fonksiyon Katsayıları

Değişkenler	Fonksiyonlar	
	1	2
X_1	-,348	1,523
X_2	1,091	-1,952
X_4	1,028	,300
X_5	-1,372	,623
X_9	3,456	-3,480
X_{11}	-2,060	3,975
X_{12}	,605	-5,360
X_{13}	-1,247	3,457
X_{14}	-,260	1,796
X_{21}	-1,071	-1,480
X_{23}	1,144	1,272
X_{24}	-,315	,512
X_{27}	-,034	,594

Standartlaştırılmış fonksiyon katsayıları, bağımlı değişkenin tahmininde bağımsız değişkenlerin göreceli önemini göstermektedir. Katsayılar incelendiğinde "X_9 (Saldıuç)" değişkeninin, modelin ilk fonksiyonuna en fazla katkıda bulunan faktör olduğu görülmektedir. Birinci fonksiyon için; "X_9 (Saldıuç)", "X_{23} (Destsgg)", "X_2 (Mevcing)", "X_4 (Askçyig)", "X_{12} (Toplheg)" ve "X_{11} (Antreuç)"in en etkili değişkenler olduğu, diğer değişkenlerin etkisiz olduğu görülmekte iken ikinci fonksiyon için; "X_{11} (Antreuç)", "X_{13} (Saldhel)", "X_{14} (Servhav)", "X_1 (Toplpop)", "X_{23} (Destsgg)", "X_5 (Aktasig)" ve "X_{12} (Toplheg)"nin en etkili değişkenler olduğu, diğer değişkenlerin etkisiz olduğu görülmektedir. Sayılan değişkenlerin analizde yer alması, diğer değişkenlerin analiz dışında tutulması gerekmektedir.

Ayırma fonksiyonunu yazabilmek için, Tablo 3.8'de yer alan katsayıların incelenmesi gerekmektedir.

Katsayılarından türetilen fonksiyonlar şu şekildedir:

Birinci Fonksiyon: $Z_1 = 3{,}456\ X_9 + 1{,}144\ X_{23} + 1{,}091\ X_2 + 1{,}028\ X_4 + 0{,}605\ X_{12} - 2{,}060\ X_{11}$

İkinci Fonksiyon : $Z_2 = 3{,}975\ X_{11} + 3{,}457\ X_{13} + 1{,}796\ X_{14} + 1{,}523\ X_1 + 1{,}272\ X_{23} + 0{,}625\ X_5 - 5{,}360\ X_{12}$

Fonksiyonlar, bağımsız değişkenlerin doğrusal bileşenlerinden oluşmaktadır ve gruplar arası farklılığa etki eden bağımsız değişkenlerin (ayırma değişkenleri) hangileri olduğunu ortaya koymaktalardır (Oğuzlar, 2006).

Tablo 3.9: Yapı Matrisi

Değişkenler	Fonksiyonlar	
	1	2
X_1	,656*	,291
X_2	,601*	,148
X_4	,556*	,251
X_{14}	,013	,325*
X_{11}	,025	,314*
X_{13}	,031	,293*
X_{12}	,032	,286*
X_{23}	,055	,279*
X_9	,072	,270*
X_{27}	,039	,252*

X_{21}	,014	,242*
X_5	,144	,228*
X_{24}	,067	,213*

Yapı matrisi, değişkenlerin ayırma fonksiyonu ile olan korelasyonlarını göstermektedir. Bir değişkenin katsayısının karesi ile bağımlı değişkende bağımsız bir değişken tarafından açıklanabilen varyasyon hesaplanabilmektedir. Örneğin, "X_1 (Toplpop)", grup üyeliklerinde %43,03'lük değişimi açıklayabilmektedir.

Mtriste, fonksiyon ile korelasyonu 0,20'den daha az olan değişkenlerin önemli olmadıkları söylenebilmektedir. Birinci fonksiyon için önemli değişkenlerin "X_1 (Toplpop)", "X_2 (Mevcing)", "X_4 (Askçyig)" değişkenleri iken ikinci fonksiyon için önemli değişkenlerin "X_{14} (Servhav)", "X_{11} (Antreuç)", "X_{13} (Saldhel)", "X_1 (Toplpop)", "X_{12} (Toplheg)", "X_{23} (Destsgg)", "X_9 (Saldıuç)", "X_{27} (Mayıhgg)", "X_4 (Askçyig)", "X_{21} (Uçakgeg)", "X_5 (Aktasig)", "X_{24} (Corvsgg)" değişkenleri olduğu görülmektedir. Diğer değişkenlerin önemsiz oldukları söylenebilecektir.

Birinci fonksiyon için önemli değişkenlerin hepsi insan gücü özellikle de nüfus ile ilgilidir. Tablo 3.3'te, Çin ve Hindistan ayrı bir küme oluşturduğu görülmüştür. Bu bilgiler birleştirildiğinde; Çin ile Hindistan'ın dünyanın en kalabalık ülkeleri olmaları nedeniyle üçüncü kümeyi oluşturdukları, birinci kümede yer alan ülkelerin bu iki ülkeden sonra dünyanın en kalabalık ülkeleri olmaları nedeniyle birinci kümeyi oluşturdukları, bu ülkeler dışındaki 125 ülkenin de daha az nüfuslu olmaları nedeniyle üçüncü kümeyi oluşturdukları düşünülmektedir.

İkinci fonksiyon için önemli değişkenler farklı başlıklar altında yer almakta ve ilgisiz görünmektedir. İlk üç değişkenin hava gücü ile ilgili oldukları görülmekte ancak kümelerdeki ülkelerin hava güçlerinin benzerlikleri hakkında net bir yorum yapılamamaktadır.

Tablo 3.10: Kümelerin Sınıflama Sonuçları

Ward Yöntemi		Tahmin Edilen Küme Üyelikleri			Toplam
		1	2	3	
	1	9	0	0	9
	2	0	125	0	125
	3	0	0	2	2
%	1	100,0	,0	,0	100,0
	2	,0	100,0	,0	100,0
	3	,0	,0	100,0	100,0

Ayırma analizinin başarısı ise, doğru sınıflandırma yüzdesinin yüksek olmasına bağlı olmaktadır. Tablo 3.10'a bakıldığında, 136 ülkenin tamamının (% 100'ü) doğru bir şekilde sınıflandırılmış olduğu görülmekte ve başarılı bir sonuç olarak görülmektedir. Hatalı küme yerleştirmesi olmadığı için, ikinci en iyi küme olasılıklarının hesaplanmasına gerek kalmamıştır.

KAYNAKÇA

Andreski, Stanislav (2008) "On the Peaceful Disposition of Military Dictatorships", *Journal of Strategic Studies*, Cilt:3, Sayı:3, s. 3-10.

Block, Fred (1980) "Economic Instability and Military Strength: The Paradoxes of the 1950 Rearmament Decision", *Politics&Society*, Cilt:10, Sayı:1, s. 35-58.

Bondy, Harry (2004) "Postmodernism and the Source of Military Strength in the Anglo West", *Armed Forces&Society*, Cilt:31, Sayı:1, s. 31-61.

Dreyer, June Teufel (2007) "China's Power and Will: The PRC's Military Strength ans Grand Strategy", *Orbis*, Cilt:51, Sayı:4, s. 651-664.

Grossman, Herschel I. ve Mendoza, Juan (2003) "Butter and Guns: Complementarity Between Economic and Military Competition", *Conflict and Governance*, s. 23-31.

Hartley, Thomas ve Russett, Bruce (1992) "Public Opinion and the Common Defense: Who Governs Military Spending in the United States?", *American Political Science Review*, Cilt:86, Sayı:4, s. 905-915.

Jackman, Robert W. (1976) "Politicians in Uniform: Military Governments and Social Change in The Third World", *American Political Science Review*, Cilt:70, Sayı:4, s. 1078-1097.

Kalaycı, Şeref (2017) *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Dinamik Akademi, 8. Baskı, s. 341.

Neilson, Keith (1993) "'Pursued by a Bear': British Estimates of Soviet Military Strength and Anglo-Soviet Relations, 1922-1939", *Canadian Journal of History*, Cilt:28, Sayı:2, s. 189-222.

Oğuzlar, Ayşe (2006) "Hanehalkı Tipi ve Kır-Kent Ayırımının Diskriminant Analizi İle İncelenmesi", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:11, s. 70-84.

Quinn, Adam (2008) "'The Deal': The Balance of Power, Military Strength and Liberal Internationalism in the Bush National Security Strategy", *International Studies Perspectives*, Cilt:9, Sayı:1, s. 40-56.

Rosendal, Lars; Langberg, Henning; Skov-Jensen, Arne; Kjaer, Michael (2003) "Incidence of Injury and Physical Performance Adaptations During Military Training", *Clinical Journal of Sport Medicine*, Cilt:13, Sayı:3, s. 157-163.

Sharp, Marilyn A.; Rice, Valerie J.; Nindl, Bradley C.; Williamson, Tania L. (1997) "Effects on Team Size on the Maximum Weight Bar Lifting Strength of Military Personnel", *Human Factors: The Journal of the Human Factors and Ergonomics Society*, Cilt:39, Sayı:3.

Yaşar, Ercan ve Yaşar, Mine (2017) "Küresel Servet Eşitsizliği ve Çokuluslu Bir Sınıflama", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, Cilt:9, Sayı:4, s. 259-282.

Wu, Shi-Hui ve Yang, Jian-Jun (2009) "Optimal Military Strength Allocation for Campaign Between Single-Kind Arms and Multi-Kind Arms", *Science and Engineering*, Cilt:1, s. 28-32.

Ze-yang, CAO; Ying-long, WANG; Hong-ni, GAO (2003) "Military Strength Demand Evaluation Model of Theater Ground-to-Air Defense Troops", *Systems Engineering and Electronics*, Cilt:25, Sayı:9.

MARTIN SHERMAN'IN "FİLİSTİN'İ YENİDEN DÜŞÜNMEK: İNSANİ YAKLAŞIM" BAŞLIKLI ÖNERİSİ

MARTIN SHERMAN'S PROPOSAL TITLED "RETHINKING PALESTINE: THE HUMANITARIAN APPROACH"

Doç. Dr. Diren ÇAKMAK
Hitit Üniversitesi, direncakmak@hotmail.com

ÖZET

Çalışmada, İsrailli siyaset bilimci ve stratejist Martin Sherman'ın Filistin sorununa çözüm olarak sunduğu "Filistin'i Yeniden Düşünmek: İnsani Yaklaşım" başlıklı önerisi incelenmektedir. Sherman önerisini ilk kez 2004'te ilan etmiştir. Önerisini ayrıntılı olarak 2010'da açıklamıştır. Sherman'ın önerisi, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın 50. yılında İsrail siyasetinde popüler olmuştur. Sherman'a göre, Oslo Barış Süreci başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Filistin sorununun siyasi çerçeve içinde çözülmesi olanaksızdır; sorun insani yaklaşımla çözülmelidir. Sherman'a göre, Ürdün Nehri'nden Akdeniz'e tek devlet İsrail olmalıdır. İsrail'in kalıcı ve demokratik Yahudi ulus-devleti olarak yaşayabilmesi için, Filistinlilerin yerlerinin değişmesi gerekir. Sherman'a göre, Yahuda ve Samarya'da (Batı Şeria) ve Gazze Şeridi'nde yaşayan Filistinliler zorla değil ancak insani teşvik araçlarıyla, Arap devletlerine göçmeye özendirilmelidirler. Sherman, Filistin Yönetimi'nin başarılı bir devlet olabileceğini gösteremediğini savunur. Sherman'a göre, Filistin Yönetimi bağımsız bir devlet olsaydı, çökmüş bir devlet olacağını ispat etmiştir ve Filistinliler bu gerçeğin farkındadırlar. Sherman, İsrail'de kişi başına gelirin 40 bin ABD doları ve Filistin Yönetimi'nde kişi başına gelirin 3 bin ABD doları olduğuna dikkat çeker. Filistinlilerin refahı ve daha iyi hayatı hak ettiklerini söyler. Sherman'a göre, İsrail'in yapması gereken Filistin sorununu siyasetsizleştirmek ve sorunu bireyler/aileler düzeyinde çözmektir. İsrail, Filistin Yönetimi ile müzakere etmemeli, Filistinliler ile doğrudan iletişime geçmelidir. Sherman'a göre, Birleşmiş Milletler Yakındoğu Filistin Mültecilerine Yardım Ajansı (UNRWA) tasfiye edilmeli, Filistinli mültecilere Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) kriterleri uygulanmalı, Arap devletlerinde yaşayan ve yurttaşlığa sahip olmayan Filistinlilere yaşadıkları devletler tarafından yurttaşlık verilmeli ve 1967 Yeşil Hat'ın ötesinde yaşayan Filistinlilere bölgeyi terk etmeleri karşılığında finansal teşvik önerilmelidir. Sherman'ın önerisi, İsrail siyasetinde Siyonizm tartışmalarını alevlendirmiştir. Sherman'ın önerisinin Filistinli mültecilerle ilgili olan kısmının, ABD Başkanı Donald Trump'ın barış planına ilham verdiği düşünülürse, önerinin anlaşılması önemlidir. Çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Sherman'ın Siyonizm yaklaşımı ele alınmakta, ikinci bölümde önerinin ayrıntıları açıklanmakta, üçüncü bölümde öneriye yönelik takdirler ve eleştiriler değerlendirilmektedir. Çalışmada araştırma yöntemi olarak betimsel analiz kullanılmaktadır. Çalışmanın İsrail siyasal hayatını anlamaya katkı sunması amaçlanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: İsrail, Barış Planı, Siyonizm.

ABSTRACT

In the study, Israeli political scientist and strategist Martin Sherman's proposal titled "Rethinking Palestine: The Humanitarian Approach" is analyzed. Sherman has announced his proposal for the first time in 2004. He explained his proposal in detail in 2010. Sherman's proposal has been popular in the 50th year of the 1967 Arab-Israel War. According to Sherman, the Oslo Peace Process has failed. It is impossible to solve Palestine problem in the political context; it should be solved by the humanitarian approach. According to him, from Jordan River to the Mediterranean, there should be only one state, Israel. The relocation of Palestinians is required for Israel to survive as the permanent and democratic Jewish nation-state. For Sherman, Palestinians in the Judea and Samaria (West Bank) and Gaza Strip should be encouraged to migrate to Arab states not by forcing but by means of humanitarian incentives. He advocates that Palestinian Authority has not shown that it will be a successful state. According to him, Palestinian Authority has proven that it would be a failed state, if it were an independent state and Palestinians are aware of this reality. He points to the fact that Israel's per capita income is $40,000 and Palestinian Authority's per capita income is $3,000. Sherman says that Palestinians deserve welfare and better life. According to Sherman, Israel should de-politicize Palestine problem and solve the problem on the level of individuals/families. For him, Israel should not negotiate with Palestinian Authority, Israel should get into contact directly by Palestinians. According to Sherman, The United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (UNRWA) should be dissolved, the criteria of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) should be applied to Palestinian refugees, the citizenship should be given to Palestinians who are residents in the Arab states by these states and financial incentives should be offered to Palestinians in territories across the 1967 Green Line to abondon the territories. Sherman's proposal has inflamed Zionism debates in Israeli politics. Considering that Sherman's proposal's part related with Palestinian refugees has inspired the USA's President Donald Trumps's peace plan, understanding of the proposal is important. The study consists of three parts. In the first part Sherman's approach to Zionism is handled, in the second part the details of the proposal are explained and in the third part both praises and critiques toward the plan is elaborated. In the study, descriptive analysis is used as the research method. It is aimed that the study will contribute to the understanding of Israeli political life.

Keywords: Israel, Peace Plan, Zionism.

Giriş

Çalışmada, İsrailli siyaset bilimci ve stratejist Martin Sherman'ın "Filistin'i Yeniden Düşünmek: İnsani Yaklaşım" başlıklı Filistin sorununa yönelik çözüm önerisi incelenecektir.

Martin Sherman, Güney Afrika'da Yahudi olarak doğmuştur (IISS,2011). 1971'de İsrail'e göçen Sherman, fizik ve jeoloji lisans, işletme yüksek lisans ve siyaset bilimi doktora derecelerine sahiptir. İsrail istihbaratı için yedi yıl çalışmış ve 1990-1991 yıllarında İsrail hükümeti için terör ve güvenlik konularında danışmanlık yapmıştır. Tel Aviv Üniversitesi'nde 20 yıl Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Stratejik Araştırmalar programlarında dersler vermiştir. Herzliya Disiplinlerarası Merkezi bünyesinde 1996'da kurulan Uluslararası Terörle Mücadele Enstitüsü'nde 2003-2014 yıllarında araştırmacı olarak çalışmıştır. İsrail dış

politikasına yön veren ve 2000'den itibaren her yıl düzenlenen Herzliya Konferansı'nın ilk akademik danışmanı olan Sherman, kurulduğu 1932'de "Filistin Postası" adı ile Yeruşalayim'de yayımlanmaya başlayan ve 1950'de "Yeruşalayim Postası" olarak adını değiştiren "Jerusalem Post" için yazdığı yazılardan kaynaklı ünlenmiştir. Sherman, 1998'de uluslararası uyuşmazlıklarda aktörler ve 1999'da Ortadoğu'da su sorunu üzerine kitap yazmıştır. Milliyetçilik, etnik uyuşmazlıkların çözümü ve terörle mücadele gibi konularda makaleleri vardır. 2011'de İsrail Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nü (IISS) kurmuştur. Bir düşünce kuruluşu olan İsrail Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün yöneticiliğini sürdürmekte olan Sherman, Siyonistlerin tarihte kendilerini suçlu hissedecekleri bir olay olmadığına göndermede bulunarak, kendini "özür dilemeyen Siyonist" (unapologetic Zionist) olarak nitelendirir.

Sherman, çözüm önerisini ilk defa 15 Ekim 2004'te *American Spectator Dergisi*'nde kamuoyu ile paylaşmıştır (Sherman, 15.10.2004). Sherman'ın önerisini ayrıntılandırdığı yıl 2010'dur. Ancak önerisi, 2017'de yani 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın 50. yılında İsrail'de gündem oluşturmuştur. 2017'de ABD başkanlık koltuğuna oturan Donald Trump'ın, Birleşmiş Milletler Yakındoğu Filistin Mültecilerine Yardım Ajansı'nın (UNRWA) kurulduğu 1949'dan itibaren Filistin sorununun çözümüne katkı sunmadığı ve sorunu büyüttüğü iddiası, Sherman'ın UNRWA'nın kapanması gerekliliğine dayanan barış planını önemli kılmaktadır. Çalışma, üç bölümden oluşacaktır. Birinci bölümde Sherman'ın Siyonizm yaklaşımı ele alınacak, ikinci bölümde Sherman'ın önerisinin ayrıntıları açıklanacak, üçüncü bölümde ise öneriye yönelik takdirler ve eleştiriler değerlendirilecektir. Çalışmada araştırma yöntemi olarak betimsel analiz kullanılacaktır. Çalışmanın İsrail siyasetini anlamaya katkı sunması amaçlanmaktadır.

I. Martin Sherman'ın Siyonizm Yaklaşımı

Martin Sherman, seküler-liberal bir Yahudi'dir. Kendini İsrail Bağımsızlık Bildirgesi ile bağlı bir Siyonist olarak sunar. İsrail'in Yahudi ve demokratik bir devlet olması gerektiğini savunur. Akdeniz'den Ürdün Nehri'ne kadar İsrail'in tek devlet olarak varlığının İsraillilerin güvenliği için elzem olduğunu iddia eder. Sherman'a göre, İsrail'in kalıcı bir devlet olarak var olabilmesi için, Akdeniz'den Ürdün Nehri'ne kadar olan topraklarda Filistin Devleti'nin asla kurulmaması gerekir. İsrail merkez-sol siyasetçilerin en büyük hatasının iki devletli çözümde ısrar etmeleri olduğunu öne süren Sherman'a göre, bu ısrar, İsrail merkez-sağ siyasetçilerini radikal-sağ siyasetçiler ile işbirliği yapmaya itmiş ve İsrail'in dinselleşmesine sebep olmuştur. Sherman, İsrail siyasetinde görüşlerini tam olarak temsil eden bir parti olmadığını söyler. Öte yandan, 1978-1983 yıllarında İsrail Genelkurmay Başkanı olarak görev yapan, emekli olunca siyasete giren ve 1983'te Tzomet Partisi'ni kuran Rafael Eitan'ın Siyonizm yaklaşımını takdir ile karşıladığı ve Tzomet Partisi'nin 1999 genel seçimlerinden sonra çözülme sürecine girmesi ve İsrail siyasal hayatından silinmesi sonrasında Tzomet gibi bir partinin İsrail siyasetinde yer almamasına hayıflandığı dikkate alınırsa, Sherman'ın görüşlerini temsil eden partinin geçmiş zamanda İsrail siyasetinde var olduğunu söylemek mümkündür. 1989-1996 yıllarında İsrail dış istihbarat ajansı Mossad başkanlığı yapan Shabtai Shavit, Sherman için 1998 yılında şu yorumu yapar: *"Hiçbir zaman mutabakat aramadığına şahitlik edebilirim. Bununla beraber, Sherman'ın fikirlerinin meydan okuyucu, kışkırtıcı ve dikkatli oluşturulmuş olduğuna dair neredeyse şüphe yoktur. Fikirlerinin yarattığı tartışmalar çok büyük değerdedir."* (Sherman, 2009). Sherman'ın iktisadi olarak sosyal liberal olduğu söylenebilir. Ultra-Ortodoks Yahudi

okullarına destekten rahatsız olan Sherman'a göre, Ultra-Ortodoks Yahudilerin zorunlu askerlikten kaçmalarına izin verilmemelidir. Sherman'ın Dindar Siyonizm'in yükselişinden memnun olmadığını söylemek mümkündür. Sherman, İsrail'in Siyonizm'den arındırılmasını savunanlara karşı öfkeli bir dil kullanır. Sherman'a göre, Anti-Siyonizm vatan hainliği demektir.

Sherman, Akdeniz'den Ürdün Nehri'ne iki devletliliğin İsrail'in çıkarına olduğunu savunan ABD'li liberal Yahudilerin, 2005'te İsrail'in Gazze Şeridi'nden çekilmesi sonrasında karşı karşıya kaldığı terörün yıkıcılığını anlamadıklarını, Yahuda ve Samarya'dan (Batı Şeria) gelebilecek benzer terör eylemlerini İsrail'in karşılamasının mümkün olmadığını ve bu nedenle İsrail'in Filistin Devleti'nin kuruluşuna izin vermesinin kendi sonunu hazırlamak demek olduğunu görmekten aciz olduklarını söyler (Sherman, 27.10.2009). Sherman'a göre, Filistin Devleti'nin kuruluşuna direnmek için Yahudi dindarlığına gerek yoktur, İsrail'in bulunduğu coğrafyanın özelliklerine bakmak yeterlidir (Sherman, 08.07.2009). İsrail yurttaşı Arapların sosyo-ekonomik durumunun, İsrail'i çevreleyen Suriye, Mısır, Ürdün ve Lübnan'daki Araplardan daha iyi olduğunu belirten Sherman, İsrailli Arapları Ortadoğu'nun tek demokratik ülkesinde yaşayan Araplar olarak şanslı bulur ve onların İsrail kuruluş tarihini "Nakba" yani "Büyük Felaket" olarak anmalarını bireysel haklar çerçevesinde değil ulusal hak talebi olarak değerlendirmek gerektiğini savunur (Sherman, 08.06.2009). Sherman'a göre, bir ulusun içinde başka bir ulus olması kabul edilir değildir. İsrail yurttaşı Araplar, İsrail Devleti'ne sadakatlerini gözden geçirmelidirler. İsrailli Yahudi radikal-solcu siyasetçilerin İsrailli Araplara Nakba anmalarında destek olmalarını, İsrail'in gayrimeşrulaştırılmasını olumlamak biçiminde yorumlar. Uri Ram'ın Post-Siyonizm'i (Çakmak, 2015) İsrail'in Batı tipinde liberal demokrat bir devlet olmasını istemek anlamında kullandığı iddiasını reddeden Sherman, Post-Siyonizm'in Anti-Siyonizm anlamına geldiğini ve Siyonizmsizleşmenin İsrail Devleti'nin ölümü demek olduğunu savunur (Sherman, 11.08.2008). İsrail'in Yahudi ulus-devleti olmayıp, bütün yurttaşların devleti olması halinde, Yahudilerin Gayri-Yahudi İsrail'de yaşamayı seçmek için nedenleri olmayacağını ve Kutsal Topraklar inancına sahip dindar Yahudiler hariç Yahudilerin Diaspora'dan dönüşünün sağlanamayacağını, nitelikli işgücünü oluşturan İsrailli Yahudilerin İsrail'i terk edebileceklerini söyler. İsrail'in Yahudi ulus-devleti olmamasının, Yahudi dönüş yasasının uygulanmaması veya Arap dönüşü ile birlikte uygulanması anlamına geleceğini ve bunun sonucu olarak Yahudilerin İsrail'de azınlık haline dönüşeceklerini vurgular (Sherman, 11.08.2008).

Sherman, Hamas ve Fetih arasında bir fark olduğunu düşünmez. İkisinin temel amacı, İsrail'in ortadan kaldırılmasıdır. Hamas'ın radikal İslamcı ve Fetih'in seküler milliyetçi olmasının Filistin sorununun çözümünde bir anlam ifade etmediğini düşünür. Sherman'a göre, Filistin sorununa yaklaşımda iki tez vardır. Birinci teze göre, sorunun kaynağı Filistinlilerin kendi devletlerine sahip olmaması; ikinci teze göre, Yahudilerin kendi devletlerine sahip olmasıdır (Sherman, 15.10.2004). Hem Hamas hem Fetih, sorunu ikinci tez çerçevesinde yorumladığı için ikisinin de temel derdi bağımsız bir Filistin Devleti'ni kurmak değil, İsrail Devleti'ni yıkmaktır (Sherman, 04.03.2007). Zira Fetih'in müzakare edilebilir bir taraf olduğunu düşünmek çok büyük bir iyimserlik ve tarihten ders çıkarmamak demektir. Sherman'a göre, hem Yahudilere hem de Araplara 1947'de fırsat sunulmuş ve Filistinli Yahudiler kendi devletlerini kurup, yüksek teknolojili ürünler üretmeyi, insanlık için sürekli

buluş yapmayı ve yaşam standartlarını iyileştirmeyi seçmişken; Filistinli Araplar, devlet kurmayı seçmeyip, dünyanın en yüksek oranda yardım alan halkı olmuşlar, yoksulluğu, yolsuzluğu, şiddeti ve ölümü seçmişlerdir (Sherman, 23.03.2006). Sherman, şu sorunun yanıtını ister: İki kutuplu dünya düzeninde Sovyetler Birliği Filistinlilerin arkasındayken, uluslararası basın her zaman Filistin davasından yanayken, Filistinlilere yıllardır yüksek oranlarda dünyadan sürekli yardımlar akmaktayken, 21 Arap devleti Filistinlilerin arkasındayken, İslam devletleri Filistin davasının savunucusuyken, 1993'te imzalanan Oslo Anlaşması ile İsrail Devleti resmen Filistin Devleti'ni tanımaya hazırken, İsrail siyasetinde iki devletliliği savunan İsrailli Yahudi siyasetçiler varken, İsrailli Arap milletvekilleri İsrail parlamentosunda Filistin'in sözcülüğünü yapmaktayken, niye Filistinliler bir devlete sahip olamamışlardır? Sherman'ın sorusuna kendi yanıtı, Filistinlilerin devlet kurmak istemediği, İsrail'in yok olmasını istediği yönündedir. Sherman'a göre, 1994'te kurulan Filistin Yönetimi bağımsız devlet olsa da Ortadoğu için Filistin sorunu devam edecektir, çünkü çökmüş bir devlet olacaktır (Sherman, 30.04.2008).

Sherman, İsrail'de her aydının siyaset üzerine uzman gibi konuşmasına itiraz eder. Sherman'a göre, siyaset bilimcilerin yaşadığı en büyük güçlük, naif edebiyatçıların iyi niyetli yorumlarını düzeltmektir. Sherman, örnek olarak İsrailli romancı Amos Oz'u verir. İsrail'in ve dünyanın edebiyat dehasının kurgu ve gerçeklik arasında ayrım yapmakta zorlandığını öne sürer. Gazze'de Hamas, Yahuda ve Samarya'da Fetih yönetiminde yaşayan Filistinlilerin %90 oranında İsrail Devleti'nin yıkılmasını istediklerine dair kamuoyu araştırmalarından Oz'un haberdar olmaksızın, Akdeniz'den Ürdün Nehri'ne İsrail ve Filistin'in barış içinde yan yana yaşaması gerektiğini önermesini eleştirir (Sherman, 24.11.2007). Ürdün Vadisi'nde İsrail egemenliğinin temel yasa ile kabulünü savunan Sherman, 1981'deki temel yasa ile İsrail'in Golan Tepeleri'ni ilhakının doğru karar olduğunu düşünür ve bundan taviz verilmemesinden yanadır (Sherman, 17.05.2008). Ürdün Vadisi ve Golan Tepeleri'nin önemi konusunda, İsrail merkez-sağ ve merkez-sol siyasetçilerin mutabık olmalarını takdirle karşılayan Sherman, İsrail siyasetinde savunma ve dış politika konusunda tek bakışın hakim olması gerektiği kanaatindedir.

Sherman'ın iç siyaset, ekonomi, dış politika, savunma gibi pek çok konudaki görüşleri birlikte değerlendirildiğinde, kendine has Siyonizm tanımı olduğunu söylemek mümkündür. Liberal Siyonistler gibi dinsel çoğulculuktan yanadır. Dindar Siyonistlerin ulusal çıkarları din üzerinden açıklamalarını reddeder. Sosyalist Siyonistlerin korporatist ekonomi politikalarını savunmalarını 21. yüzyıl ile bağdaşmaz bulur. Revizyonist Siyonistlerin Akdeniz'den Ürdün Nehri'ne tek devlet arzusunu benimser. Diaspora Yahudilerinin bulundukları ülkelere sadakati ile Siyonizm'in çelişmediğini savunur ve Kültürel Siyonistlerin savlarını paylaşır. Tüm sıfatlı Siyonizm'ler dikkate alınırsa, Sherman'a Seküler-Revizyonist Siyonist demek doğru olur.

II. Filistin'i Yeniden Düşünmek: İnsani Yaklaşım

Martin Sherman "Filistin'i Yeniden Düşünmek: İnsani Yaklaşım" başlıklı önerisini ilk defa 15 Ekim 2004 tarihinde *American Spectator Dergisi*'nde kamuoyu ile paylaşmıştır (Sherman, 15.10.2004). Sherman barış planını Mart 2010'da ayrıntılı olarak açıklamıştır (Sherman, 17.03.2010). Planın İsrail'de dikkatleri çekmesi zaman almıştır. Planı, 2017'de yani 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın 50. yılında İsrail'de gündem oluşturmuş (Sherman, 14.08.2017) ve 2018'de tartışılmaya devam etmiştir (Landsmann,18.08.2018).

Sherman, İsrail'in kalıcı bir demokratik Yahudi-ulus devleti olması için, coğrafi ve demografik iki zorunluluğunun dikkate alınması gerektiğini söyler. Coğrafi zorunluluğa göre, yaşayabilir Filistin Devleti için İsrail'den yapması beklenen Yahuda ve Samarya'dan toprak tavizlerini İsrail'in yapması durumunda, İsrail güvenliğini sağlayamaz hale geleceği için barış için toprak verilmesi mümkün değildir. Demografik zorunluluğa göre, demokratik bir devletin egemenlik alanında yurttaşlara iki farklı uygulama yapılamayacağından, Yahudilerin egemen olduğu bir devlette Filistinlilere yurttaşlık verilmesi Yahudileri azınlık haline getirebileceği ve İsrail Devleti'ni bir Arap devletine dönüştürebileceği için, İsrail'in Filistinlileri kendi yurttaşı yapması mümkün değildir. Coğrafi ve demografik zorunluluk, İsrail'in ulusal çıkarının Ürdün Nehri'nden Akdeniz'e tek devlet olarak yaşamasına ve İsrail egemenliğindeki topraklarda en az sayıda Arap nüfusun varlığına dayanan bir barış planı ile sağlanabileceğini ortaya koyduğu için, Sherman kendi önerisini en gerçekçi öneri olarak sunar (Sherman, 09.05.2016). Sherman'a göre, Filistinlilerin başka ülkelere yerleştirilmeleri ve yerleştikleri ülkelerde rehabilitasyonlarının sağlanması en doğru çözümdür. Böylece İsrail Devleti, Yahuda ve Samarya ve Gazze Şeridi'nde tamamen hakim olacak, güvenlik endişesi ve demografik korku yaşamayacaktır. Golan Tepeleri ve Ürdün Vadisi'nde hakimiyeti ile birlikte düşünüldüğünde, İsrail'in savunulur sınırlara ulaşma ihtiyacı giderilecek ve aynı zamanda 1948'den itibaren çözülemeyen Filistinli mülteci sorunu çözüme kavuşmuş olacaktır. Ayrıca Sherman'a göre, Filistin Devleti kurulmayacak ve Filistinliler üzerindeki siyaset seçkinlerinin hegemonyası nedeniyle yıllardır yaşanan insanlık dramı son bulacaktır.

Sherman, Yahuda ve Samarya ve Gazze Şeridi'ndeki Filistinlilerin göç ettirilmesinin zorla değil ekonomik teşviklerle gerçekleştirilmesi gerektiğinin altını çizer. İsrail yurttaşı olan Araplar için gönüllü göçe teşvik programı sözkonusu değildir. İsrail Devleti demokratik bir devlet olduğu için, Sherman'a göre, ulusal grup hakkı istemedikçe, İsrailli Araplar bireysel haklarını özgürce kullanmaya devam etmelidirler. Planının hayata geçmesinde güçlüklerden en önemlisinin, Filistinlilerin Araplardan ayrı ulus olduğuna inanan uluslararası kamuoyunda azımsanmayacak bir çoğunluğun mevcudiyeti olduğunu söyleyen Sherman, Filistin tezinin yanlışlığının ispatlanması için İsrail'in kamu diplomasisini iyi yürütmesi gerektiğini belirtir. Filistin Kurtuluş Örgütü askeri kanat önderlerinden olan, 1979'da suikastle öldürülen Zuheir Muhsin'in *"Ürdünlüler, Filistinliler, Suriyeliler, Lübnanlılar arasında fark yoktur. Biz hepimiz tek milletin parçasıyız. Siyasi nedenlerle Filistinli kimliğimizin altını çizdik. Ayrı bir Filistinli kimliğinin varlığı sadece taktik amaçlar için gerekli. Bir Filistin devletinin kurulması İsrail ile devam eden savaşımızın sadece yeni bir aracıdır."* (Sherman, 09.03.2006) sözü veya İsrailli Arap milletvekili Azmi Bishara'nın 1996'daki "*Filistin ulusunun olduğunu düşünmüyorum. Arap ulusu olduğunu düşünüyorum. Her zaman böyle düşündüm. Filistin ulusunun kolonyalist bir icat olduğunu düşünüyorum*." (Sherman, 12.05.2016) sözü gibi sözlerin uluslararası kamuoyunda dolaşımda tutulmasının Filistinli ulusal kimliğinin olmadığını anlatmaya yardımcı olacağı kanaatindeki Sherman'a göre, Filistin ulusunun olmayıp Arap aşiretlerinin olduğunu dillendirmek yaygın yanlış kanıyı değiştirmeye yardım edecektir. Örneğin Gazze'de 6 aşiret konfederasyonu vardır (Çakmak, 2016:75) ve aşiretler arası evlilikler kabul edilir değildir. Bu gibi Ortadoğu gerçekleri Filistinlileri devlet sahibi yapmak isteyen Batılı çevrelerce az bilinmektedir. Sherman, Filistinli Arapların diğer Araplardan farklı olmadığını ortaya

koymanın zaman alabileceğini reddetmez. Planının sonuçlarının 15 yıllık zaman diliminde alınabilecek olduğunu vurgular.

Sherman, Siyonistlerin bir kısmı iki devletli çözümü savunurken, dünyaya iki devletli çözümün uygulanabilir olmadığını anlatmanın zor olacağını belirtir. Bu nedenle, Siyonistlerin tek ses olup, tek devletli çözümden yana olmaları gerekir. Ancak tek devletli çözüm, nüfusun yeniden yerleştirilmesi sağlanmadan İsrail'in çöküşünü hazırlayabilir. Örneğin Caroline Glick'in tek devlet planını (Glick,2014) Filistinlilere yurttaşlık önerdiği için yanlış bulur (Sherman, 02.10.2017). Sherman, önerisinin hayata geçmesinin kolay yanının, uzun yıllardır kendilerini sömürmekte olan siyasal seçkinlerin yolsuzluklarından bıkmış, aşiret kavgaları arasına sıkışmış ve ailesine iyi hayat sunmak isteyen Filistinlilerin feraseti olduğunu belirtir. Sherman, Filistin sorununu siyasetten arındırmak (depolitizasyon) gerektiğini savunur. Önerisinin bireyselleşmeye dayalı olduğunu belirtir. Herhangi bir Arap topluluğu veya siyasi yapısı veya temsilciliği ile anlaşma önermediğini, Filistin Yönetimi veya başka örgütle müzakereden yana olmadığını vurgular. Bireysel kurtuluş arayışlarına hitap etmeyi önerdiğini belirtir (Sherman, 01.11.2014). Filistin sorunu siyasi olarak çözümsüz olduğu için, Sherman'a göre, insani olarak çözülmelidir. Önerisine bu nedenle "İnsani Yaklaşım" adını verdiğinin altını çizer.

Sherman'ın önerisi üç kısımdan oluşur. Birinci olarak, Birleşmiş Milletler Yakındoğu Filistin Mültecilerine Yardım Ajansı (UNRWA) tasfiye edilmeli veya dünyadaki bütün mültecilerin sorunlarıyla ilgilenen Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) kuralları çerçevesinde yeniden yapılandırılmalıdır. Evrensel mültecilik tanımı Filistinlilere uygulandığı zaman, 1949'daki 700 bin Filistinli nüfusunun 5 milyona çıkması garabeti ortadan kalkacak ve Filistinli mülteci sayısı 200 binin altına düşecektir. Dededen toruna geçen mülteciliğin evrensel mültecilik hukuku ile bağdaşmadığını savunan Sherman'a göre, UNRWA Filistinli mültecileri yaşama kazandırma görevini ifa etmemiş ve Filistinlilerin insanlık dramının devam etmesinin başlıca aktörü olmuştur. İkinci olarak, her nerede Filistinli mülteciler yaşamaktaysa, bulundukları yerde yurttaşlık almaları sağlanmalı ve Ürdün örneğindeki gibi yurttaşlık alıp ayrımcılığa maruz kalmak türünden sorunlarla karşı karşıya kalmamalarının koşulları yaratılmalıdır. Üçüncü olarak, öncelikle Yahuda ve Samarya ve sonra Gazze Şeridi'nde girişimde bulunmak üzere, Filistinli ailelerle teker teker iletişime geçilmeli ve yeni bir ülkede hayat kurmalarını teşvik etmek için her aileye 100-150 bin ABD doları önerilmelidir. Ailelerle tek tek iletişime geçmek ve bonkör teşvikler sunmak için 15 yıl kadar bir zaman dilimini öngören Sherman, toplam maliyeti yaklaşık 200 milyar ABD dolar olarak hesaplar. Bu miktarın birkaç yıl için çok büyük olduğunu ancak uzun zaman dilimi için bunun büyük bir miktar olmadığını vurgular (Sherman, 09.05.2016). Filistinli ailelerin yüklü miktarda paraları olacağı ve sermaye girişi nedeniyle pek çok ülke zengin göçmen kabul etmekte fayda görebileceği için onları hayat kurmaları için kabul edecek ülke olacağını öne süren Sherman'a göre, Arap devletlerinin veya Müslüman devletlerinin Filistinlilere yurttaşlık verebileceğini savunur. Savının dayanağı, sosyal ve kültürel yakınlıktır. Filistinlilere yurttaşlık verebilecek ülkeler arasında Türkiye'yi de sayması ilginçtir (Ferretti, 05.08.2018). Çünkü Sherman, 1995-1998 yıllarında Türkiye Genelkurmay İkinci Başkanı olarak görev yapan ve 1999'da emekli olan Çevik Bir ile Eylül 2002'de yazdığı makalede, Türkiye-İsrail-ABD stratejik ortaklığının Ortadoğu'ya barış ve üç ülkenin ulusal çıkarlarını karşılama imkanı vereceğini belirtmiş, üç

devletin işbirliğini kendi çıkarlarına aykırı bulan Arap devletlerinin ve İran'ın istemediğini vurgulamıştır (Bir&Sherman,2002:27). Bu fikir değişikliğinin nedeni, 2011'de Suriye'de başlayan iç savaştan dolayı Türkiye'ye gelen ve 2018 yılı itibariyle 3,5 milyon olan Arap nüfusa ilave, Filistin'den ABD doları ile gelecek yaklaşık 4 milyon Arap nüfusa Türkiye'nin kucak açmaya ideolojik olarak hazır olduğunu düşünmesidir. Sherman, Türkiye'yi Türk devleti olarak görmekten ziyade, artık Ortadoğu Müslümanlarının ortaklaşa devleti olarak görmektedir.

Sherman, önerisinin gerçekçi olduğunu iddia eder. Filistin Yönetimi'nin çöktüğünü ve Filistinlilerin bu gerçeği gördüklerini savunan Sherman'a göre, Filistinlilerin %15'i kadar bir kısmı öneriyi reddedecektir. Kalmayı tercih eden bu nüfusa ise, İsrail, oturma izni vermelidir. Filistinli ailelere hayat kurmaları için yapılacak ödemelerin toplamının, ABD tarafından Irak ve Afganistan savaşları için yapılan harcamanın 1/4'ünü oluşturduğuna dikkat çeken Sherman, insani amaçla yapılacak bu harcamanın fayda-maliyet analizi yapıldığında akılcı olduğunun görülebileceğini söyler. Sherman, İktisadi Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD) ülkelerinin katkısının istenebileceğini, bir fonun oluşturulabileceğini, ayrıca İsrail'in terörle mücadele için 1980'lerden itibaren yaptığı harcamalar düşünüldüğünde, İsrail'in tek başına dahi bu harcamayı yüklenmesinin mümkün olabileceğini savunur (Sherman, 09.05.2016).

III. İnsani Yaklaşım Planı'na Yönelik Takdir ve Eleştiriler

Martin Sherman, iki devletli çözümün öldüğünü kabul edip, Filistinlilerin yaşadıkları acıyı sona erdirmek gerektiği kanaatindedir. Filistin Yönetimi'nin Filistinlilerin baş düşmanı olduğunu düşünür. Terör eylemlerine karışmış olanların ailelerine maddi destekte bulunarak, Filistin Yönetimi'nin şiddeti meşrulaştırdığını ve Arap gençlerinin hayatlarını kararttığını öne sürer. Gazze'deki Filistinli ölümlerinden Hamas yönetimini sorumlu tutan Sherman'a göre, yaşamak yerine ölüme güzelleme yapan yönetimler insanlık karşıtıdır. Gerçekçi olmayan geri dönüş hikayesini yıllardır Filistinli mültecilerde canlı tutan Birleşmiş Milletler Yakındoğu Filistin Mültecilerine Yardım Ajansı'nı (UNRWA) görevini yapmamakla itham eder. Ajans, fonuna katkı sunan başta ABD olmak üzere pek çok gelişmiş ülke yurttaşlarının vergilerini israf etmiş, asıl görevini yıllardır icra edememiştir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) 5 bin kişiden oluşan personeliyle dünyadaki 30 milyon mültecinin yeni hayata kavuşturulmasını sağlayabildiğini, 25 bin personele sahip UNRWA'nın 70 yıldır Filistinlileri yeni hayata kavuşturamadığını belirtir. UNRWA'nın 5 milyon Filistinli mülteci olduğunu öne sürerken, Filistin Yönetimi'nin 6 milyon mülteci olduğunu öne sürmesinin tuhaflığı bir yana (Bryen, 03.07.2018), UNHCR kuralları uygulandığında Filistinli mülteci sayısının 200 binin altına inecek olması (Arim,2017:16) diğer yana, Filistinli mültecilerin İsrail'in yıkılacağına inanmaları sorununun UNRWA tarafından halen çözülmemiş olmasını vehamet olarak nitelendirir. ABD tarafından UNRWA için yapılan katkının 1994-2018 yıllarında 6.3 milyar ABD doları olup, Filistin davasının uluslararası toplumdaki en güçlü savunucusu İran'ın 2008-2017 yıllarında yaptığı katkının 20 bin ABD doları olduğu dikkate alındığında (The Times of Israel, 08.09.2018), Sherman'ın UNRWA'nın tasfiyesi önerisinin, ABD yönetiminde karşılığı olduğunu tahmin etmek mümkündür. İsrail kamuoyunda da UNRWA'nın Filistin sorununun çözümüne katkı sunmadığına dair güçlü bir inanış mevcuttur. Ancak İsrail hükümetleri, tarihsel süreçte, UNRWA'nın yeniden yapılandırılmasından yana olmuşlar, tasfiyesinin isabetli olmayacağını düşünmüşlerdir (Pipes, 2018).

Sherman, Filistinli mültecilere Ürdün dışındaki Arap devletlerinin yurttaşlık vermeme yönündeki tutumunu eleştirir. Kuveyt'in Irak tarafından işgalinde, Filistinlilerin işgale destek vermesinin sonucu, 1991'de Kuveyt tarafından yaklaşık 450 bin Filistinlinin sınır dışı edilmesini olağan bulan uluslararası toplumun İsrail'e negatif çifte standart uyguladığını düşünür. ABD, bu negatif çifte standardı ortadan kaldırmaya çalışarak, İsrail'in uluslararası toplumun normal ve eşit bir üyesi olduğu bilincini yerleştirmeye çalışmaktaysa da, ABD'nin başarılı olduğunu söylemek zordur. Bu nedenle, İsrail'in yapması gereken, gerçekleri bütün çıplaklığı ile ortaya koyacak kamu diplomasisi yürütmektir. Sherman'a göre, İsrail'in kendi haklı kaygılarını dile getirmek için senede en az 1 milyar ABD doları ayırması gerekmektedir. Örneğin, Filistin Yönetimi hakim olduğu topraklara Filistinli mültecilerin dönüşünü istememektedir ve bunu çok az kişi bilmektedir. Yahuda ve Samarya'daki Filistinlilere Ürdün tarafından verilen yurttaşlıkların 1988'de iptal edildiği ancak insan hakkı ihlali olan bu duruma sessiz kalındığı unutulmuştur, hatırlatmak gerekir. Filistin Yönetimi'nin hakim olduğu topraklarda Filistinli mülteciler vardır ve Filistin Yönetimi onlara yeni hayat hazırlamamaktadır. Filistin'i devlet olarak tanıyanlar, kendi halkını kendine ait olduğunu iddia ettiği topraklarda mülteci olarak tutan Filistin Yönetimi'nin devletlilik halini sorgulamamaktadır. Sherman, İsrail'in yürütmesi gereken kamu diplomasisinin içeriğine ilişkin tavsiyelerde bulunurken, aslında yapmaya çalıştığı, önerisini radikal bulanlara cevap vermek; uluslararası hukuka aykırı kararların Arap yönetimleri tarafından alındığını, önerisinin bireylerin tercihlerine dayalı insani bir uygulama olduğunu ortaya koymaktır.

Sherman, önerisini radikal bulanları, gerçekçi olmamakla itham eder. Örneğin onbir makaleden oluşan, "paralel egemenlik" (Mossberg, 2014) ile Filistin sorununu çözmeyi öneren, Mark LeVine ve Mathias Mossberg'in derlediği kitaba katkı sunan yazarları, Hans Morgenthau'nun egemenlik konusunda ulusların kıskanç olduğuna dair tespitini dikkate almamakla eleştirir. Sherman'a göre, Akdeniz'den Ürdün Nehri'ne İsrail'in ve Filistin'in paralel devlet olarak yaşaması kuramsal olarak hoş gözükmekle birlikte, vergilendirmeden silahsızlandırmaya, polisin hangi otoriteye bağlı olacağından dış politikaya, hangi yargıçları kimin atayacağından, savaş kararı almaya, uygulamada, pek çok sorun yaratmaya gebedir. Aynı coğrafyada egemenlik paylaşımı makul bir öneri değildir (Sherman, 2015). Sherman, Oslo Barış Süreci'nin İsrail düşünce dünyasında büyük tahribat yarattığını savunur ve önerisini radikal bulanların bu tahribattan kaynaklı gerçeği görmeyip hayal aleminde yaşamayı seçtiklerini öne sürer. Örneğin Shimon Peres'i tahribata maruz kalmış bir siyasetçi olarak anar (Sherman, 14.06.2012). Sherman'ın önerisine sahip çıkan bir siyasetçinin İsrail siyasal hayatında bulunmayışına öfkeli olduğunu söylemek mümkündür.

Sherman'ın "İnsani Yaklaşım" önerisinin radikal bir öneri olduğunun altını çizmek gerekir. Aslında Filistin sorununun çözümüne ilişkin İsrail siyasetinden pek çok isim radikal önerilerde bulunmuştur. Örneğin 1988'de radikal-sağ Moledet Partisi'ni kuran ve 2001'de Filistin Kurtuluş Örgütü mensubu bir Filistinli tarafından suikastle öldürülen Rehavam Zeevi, partiyi kurduğu yıl, Yahuda ve Samarya'daki ve Gazze'deki Filistinlileri 21 Arap devleti ile anlaşmalar yapmak suretiyle göç ettirmeyi önermiştir (The Guardian, 17.10.2001). Bu öneri, İsrail siyasetinde marjinal kalmış ve karşılık bulmamıştır. Sherman'ın planına en çok benzeyen barış planının, Ortodoks Yahudi haham ve siyasetçi Binyamin Elon'un planı olduğu söylenebilir. Dindar Siyonist olan Elon'un planına göre, Filistin Yönetimi tasfiye edilmeli,

Ürdün Filistinlilerin devleti olarak tanınmalı, Yahuda ve Samarya'daki Filistinlilerin Ürdün Nehri'nin doğusuna göç etmeleri iktisadi olarak teşvik edilmeli ve zamana yayılan bir biçimde, Akdeniz'den Ürdün Nehri'ne Arap nüfusun azalması sağlanmalı ve UNRWA kapatılmalıdır (Arutz Sheva, 02.05.2003). 2003'te önerilen bu planın da İsrail kamuoyunda destek görmediğinin altını çizmek gerekir. Rehavam Zeevi suikasti sonrasında Moledet Partisi'nin genel başkanı olan Binyamin Elon'un, Zeevi'nin göç ettirme radikal önerisine benzer ancak daha ayrıntılı bir öneride bulunduğunu söylemek mümkündür.

İsrail mevcut hükümeti Savunma Bakanı, Yisrael Beiteinu Partisi genel başkanlığını yürüten Avigdor Lieberman'ın mübadele önerisini de Sherman'ın önerisi bağlamında anmak gerekir (Lis, 15.01.2015). Sherman ve Lieberman'ın önerisi birlikte değerlendirildiğinde, nüfusa dayalı olmak dışında bir ortaklığın olmadığı söylenebilir. Lieberman, Yeruşalayim birleşik kalmak kaydıyla ve birkaç sınır düzeltmesinin yapılması şartıyla, iki devletli çözümden yanadır. Ancak İsrail ve Filistin Yönetimi arasında, Arap ve Yahudi nüfus mübadelesi olmasından, İsrail ulusunun türdeşliğinin sağlanmasından yanadır. Haggai Segal'in 2016'da Sina Yarımadası'nda Filistin Devleti kurulabileceğine dair önerisini de, nüfus naklini içermesi bakımından Sherman'ın önerisine benzetmek mümkündür (Middle East Monitor, 27.04.2016). 1980'de radikal bir Yahudi yeraltı örgütlenmesi içinde yer alan ve Araplara yönelik terör eyleminden dolayı tutuklanarak hapis cezasına çarptırılan, hapisten çıktıktan sonra gazetecilikle geçinen Haggai Segal (Gefen Publishing House, 2018) Mısır'ın Tiran ve Sanafir adalarını Suudi Arabistan'a sattığını belirterek, Sina Yarımadası'ndan bedelini İsrail'in ödemesi durumunda Mısır'ın toprak satmayı kabul edebileceğini savunur. Segal'in önerisi de Filistinlilerin göç ettirilmesini içermektedir. Ancak Segal'in önerisi, zorunlu göçe dayalıdır (Middle East Monitor, 27.04.2016).

Sherman'ın önerisi İsrail kamuoyunda tartışılmakla birlikte, UNRWA'nın yeniden yapılandırılması dışında karşılık bulmamıştır. Sherman'ın göç ettirme önerisi, gönüllü olmaya dayalı ise de; Rehavam Zeevi, Binyamin Elon, Haggai Segal gibi İsrail toplumunda marjinal sayılan kişilerin önerileriyle birlikte değerlendirilmiştir. Haaretz Gazetesi'nden Carolina Landsmann, nüfus naklinin lanetli sözcük olarak görülmemesi gerektiğine dair Sherman'ın yaklaşımını ırkçılık olarak nitelendirmiş ve Sherman'ın önerisini çok radikal ve insan haklarına aykırı bulmuştur (Landsmann, 18.08.2018). Radikal İslamcılık (Pipes, 2003) ve Ortadoğu'da siyaset (Pipes, 1996) üzerine eserleri ile bilinen ABD'li araştırmacı Daniel Pipes, Sherman'ın önerisini radikal bulmamıştır. Ancak Filistin Devleti'nin kurulmasının İsrail'in ulusal çıkarlarına aykırı olacağına dair Sherman'ın görüşüne katılmadığını belirtmiştir (Pipes, 14.05.2017). Pipes, Sherman'ı kendi tezine katılmaya davet etmiştir. Pipes'a göre, Filistin sorununun çözümü, Filistinlilerin yenildiklerini mutlak olarak anlamaları ile mümkün olacaktır. Bu nedenle, kendi tezine "İsrail zafer projesi" demektedir. Sherman'ın ise, Pipes'ın tezine itirazları vardır. Sherman şu soruları sorar: İsrail zaferi için kaç Filistinli ölmelidir? Ortadoğu'da İsrail'in etrafında İsrail'in yok olması gerektiğini savunan devletlerin varlığı düşünüldüğünde, Filistinlilerin kaybettiklerini kabullenmeleri mümkün müdür? Değil Arap devletleri, İslam devletleri Filistinlilerin İsrail'in zaferini kabullenmelerine izin verir mi? (Sherman, 29.04.2017). Sherman, önerisinin doğruluğunda ısrar etmiştir.

Sherman'ın Filistin nüfusunun göç ettirilmesi önerisine, Kanada'da Hristiyan Siyonist toplum lideri olan ve 2012'den itibaren Kanada'da İsrail tezleri için propaganda yapan İsrail

Hakikat Haftası (Israel Turth Week) girişimi yürütücüsü Mark Vandermaas'tan destek gelmiştir. Vandermaas'a göre, Filistin tezinin uluslararası kamuoyundaki hegemonyası kırılmalıdır (Vandermass, 05.06.2017). Vandermaas, Filistinlilerin Sina Yarımadası'na yerleştirilmelerini önerir. İsrail toplumundan, Sherman'ın Filistinlilerin göç etmelerinin teşvik edilmesine dair önerisi "Yeşilli Kadınlar" hareketi olarak da bilinen, 1993'te Oslo Barış Süreci'ne karşı örgütlenmiş, Yeşil Hat'a geri dönülmemesini sembolize eden yeşil şapkalar giymeleriyle İsrail kamuoyunda tanınan "İsrail'in Geleceği İçin Kadınlar Hareketi" gibi sadece marjinal hareketler tarafından destek görmüştür (Levi, 01.06.2014).

Sonuç

Martin Sherman'ın "Filistin'i Yeniden Düşünmek: İnsani Yaklaşım" başlıklı Filistin sorununa yönelik çözüm önerisi, Birleşmiş Milletler Yakındoğu Filistin Mültecilerine Yardım Ajansı'nın (UNRWA) tasfiye edilmesini veya yeniden yapılandırılmasını, her nerede Filistinli mülteciler yaşamaktaysa, bulundukları yerde yurttaşlık almalarının sağlanması, Yahuda ve Samarya ve Gazze Şeridi'nde yaşayan Filistinli aileler ile teker teker iletişime geçilmesi ve başka yere göç etmeleri için ekonomik teşvik sunulmasını içeren bir barış planıdır.

Sherman, planının toplam maliyetini yaklaşık 200 milyar ABD doları olarak hesaplar. Bu miktarın birkaç yıl için çok büyük olduğunu ancak 15 yıllık bir zaman dilimi düşünülürse, miktarın karşılanabilir olduğunu savunur. Sherman'a göre, İsrail'in ulusal çıkarı, Akdeniz'den Ürdün Nehri'ne tek devlet olarak ve mümkün mertebe az sayıda Arap nüfusa sahip olmaktır. İsrail'in demokratik bir Yahudi-ulus devleti olarak hayatta kalabilmesinin yegane yolunun kendi önerisinin uygulanması olduğunu savunan Sherman'ın barış planı radikal bir plandır.

UNRWA tasfiyesi dışında, Sherman'ın önerisi İsrail toplumundan destek görmemiştir. Filistinlileri gönüllü göçe teşvik önerisi, bazı marjinal hareketler tarafından takdir edilmişse de, İsrail kamuoyu nüfus nakline karşı durmuştur.

Kaynakça

Arim, Mattot. (2017). Yes, There Are Alternatives to the Two-State Solution. (pp.1-30). *http://www.mattotarim.org/wp-content/uploads/2017/12/halufotanglit.pdf* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Arutz Sheva. (02.05.2003). The Elon Peace Plan. *https://www.israelnationalnews.com/News/ News.aspx/42808* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Bir, Çevik & Sherman, Martin. (2002). Formula For Stability: Turkey Plus Israel. *Middle East Quaterly*, 9(4), 23-32.

Bryen, Shoshana. (03.07.2018). The Peace Plan Is Coming. *https://www.jns.org/opinion/the-peace-plan-is-coming/* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Çakmak, Diren. (2015). Uri Ram'ın Post-Siyonizm Yaklaşımı Üzerine. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 3(2), 247-278.

Çakmak, Diren. (2016). Mordechai Kedar'ın Filistin Emirlikleri Projesi Üzerine. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 47-88.

Gefen Publishing House. (2018). Author Category: Haggai Segal. *https://www.gefenpublish ing.com/authorcategory.asp?id=818* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Glick, Caroline (2014). *A One State Plan For Peace In The Middle East: The Israeli Solution*. New York: Random House.

Ferretti, Niram. (05.08.2018). A Firm Grip on Reality: Interview with Martin Sherman. *http:// www.linformale.eu/a-firm-grip-on-reality-interview-with-martin-sherman/?lang=en* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Israel Institute For Strategic Studies (IISS). (2011). *http://www.strategic-israel.org/people/* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Landsmann, Carolina. (18.08.2018). How Israeli Right-Wing Thinkers Envision the Annexation of the West Bank. *https://www.haaretz.com/israel-news/.premium.MAGAZINE-how-israeli-right-wing-thinkers-envision-the-west-bank-s-annexation-1.6387108* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Levi, Yaakov. (01.06.2014). *https://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/181253* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Lis, Jonathan.(15.01.2015). *https://www.haaretz.com/.premium-lieberman-reveals-campaign-slogan-1.5360839* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Middle East Monitor. (27.04.2016). *https://www.middleeastmonitor.com/20160427-israeli-journalist-sisi-would-accept-a-palestinian-state-in-sinai/* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Mossberg, Mathias. (2014). One Land-Two States? An Introduction to the Parallel States Concept. M.LeVine & M. Mossberg (Ed.), *One Land, Two States: Israel and Palestine as Parallel States* (pp. 1-28). Berkeley: University of California Press.

Pipes, Daniel. (1996). *The Hidden Hand: Middle East Fears of Conspiracy*. New York: St. Martin's Press.

Pipes, Daniel. (2003). *Militant Islam Reaches America*. New York:W.W.Norton & Company.

Pipes,Daniel. (14.05.2017). Achieving Israel Victory with Martin Sherman. *http://www.daniel pipes.org/17575/achieving-israel-victory-with-martin-sherman* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Pipes, Daniel. (2018). Why Israelis Shy From Victory? *http://www.danielpipes.org/18500/ why-israelis-shy-from-victory* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (1998). *Despots, Democrats and the Determinants of International Conflict.* London: Macmillan Press Ltd.

Sherman, Martin. (1999). *The Politics of Water in the Middle East: An Israeli Perspective on the Hydro-Political Aspects of the Conflict*. London: Macmillan Press Ltd.

Sherman, Martin. (1999). About Martin Sherman. *http://www.martinsherman.org/old/About MartinSherman.html* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (15.10.2004). Redefining The Palestinian Problem. *https://spectator.org/49 465_redefining-palestinian-problem/* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (09.03.2006). Reading Palestinian Intentions. *https://www.ynetnews.com/ articles/0,7340,L-3225758,00. html* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (23.03.2006). False Symmetry. *https://www.ynetnews.com/articles/0,7340, L-3231580,00.html* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (04.03.2007). Myth of Moderation. *https://www.ynetnews.com/articles/0,73 40,L-3372315,00.html* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (24.11.2007). Defeating the Demagogues. *https://www.ynetnews.com/artic les/0,7340,L-3474919,00.html* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (30.04.2008). Failing the Test of History. *https://www.ynetnews.com/artic les/0,7340,L-3537878,00.html* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (17.05.2008). When Craven Becomes Bold. *https://www.ynetnews.com/ articles/0,7340,L-3544361,00 html* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (11.08.2008). Post-Zionism's Fatal Flaw. *https://www.ynetnews.com/artic les/0,7340,L-3580743,00.html* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (08.06.2009). Nakba Nonsense. *https://www.ynetnews.com/articles/0,73 40,L-3727406,00.html* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (08.07.2009). Netanyahu's Misguided Vision. *https://www.ynetnews.com/ articles/0,7340,L-3742928,00.html* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (27.10.2009). Why J Street Jeopardizes Jews? *https://www.ynetnews.com/ articles/0,7340,L-3795899,00. html* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (17.03.2010). Rethinking Palestine. *http://www.martinsherman.org/old/Re thinking_Palestine_Israel_Opinion_Ynetnews.pdf* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (14.06.2012). Into The Fray: Peres On Tomorrow-Yesterday and Today. *https://www.jpost.com/Opinion/Columnists/Into-the-Fray-Peres-on-Tomorrow-yesterday-and -today* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (01.11.2014). Reassessing Palestine. *https://www.youtube.com/watch?v=K pCEBjkkoC0* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (2015). One Land, Two States: Israel and Palestine as Parallel States. *Middle East Quarterly*, 22(3), 1-2.

Sherman, Martin. (09.05.2016). Rethinking Palestine: The Humanitarian Approach. *http:// www.strategic-israel.org/wp-content/uploads/2016/09/Pal-prog-short7.pdf* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (12.05.2016). Into The Fray: Five Mendacious Myths Make One False Narrative. *https://www.jpost.com/Opinion/Into-the-Fray-Five-mendacious-myths-make-one-false-narrative-453863* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (29.04.2017). Into The Fray: The Israel Victory Caucus Kudos and Caveats. *https://www.İsraelnational news.com/Articles/Article.aspx/20452* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (14.08.2017). Into the Fray: The Humanitarian Paradigm. *http://www.jew ishpress.com/indepth/columns/into-the-fray-martin-sherman/into-the-fraythe-humanitarian-paradigm/2017/08/14/* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Sherman, Martin. (02.10.2017). Martin Sherman vs Caroline Glick. *https://www.israelnation alnews.com/Articles/Article.aspx/20148* [erişim tarihi: 22.10.2018]

The Guardian. (17.10.2001). *https://www.theguardian.com/news/2001/oct/18/guardianobitua ries.israel* [erişim tarihi: 22.10.2018]

The Times of Israel. (08.09.2018). *https://www.timesofisrael.com/pompeo-slams-khamenei-for-hypocrisy-over-palestinian-aid-funding/* [erişim tarihi: 22.10.2018]

Vandermass, Mark. (05.06.2017). Martin Sherman's Emigration Solution. *https://blogs.Times ofisrael.com/martin-shermans-emigration-solution/* [erişim tarihi: 22.10.2018]

KÜÇÜK KAYNARCA VE YAŞ ANTLAŞMALARI ARASINDA EFLAK VE BOĞDAN'DA HUDUTLARIN BELİRLENMESİ VE ESİRLERİN SERBEST BIRAKILMASI (1774-1793)

Dr. Öğr. Üyesi Uğur KURTARAN
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, ugurkurtaran@gmail.com

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin "iki memleket" anlamına gelen "Memleketeyn" adını verdiği Eflak ve Boğdan toprakları Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyetinin önemli simgelerindendir. Günümüzde Romanya'nın Tuna ve Karpatlar arasındaki kısımları ile Moldovya bölgesini oluşturan bu iki bölge XV. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı hâkimiyetinde kaldı. Belirtilen bu süre boyunca Eflak ve Boğdan toprakları Osmanlı Devleti ile Rusya ve Avusturya arasındaki siyasi ve askeri mücadelenin temel alanlarından birini oluşturdu. Bu sebeple her iki devlet ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerde ve yapılan antlaşmalarda Eflak ve Boğdan'ın statüsü sürekli bir gündem oluşturdu. Nitekim 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşları sırasında bu iki bölgeyi ele geçiren Rusya 1774 yılında Bab-ı Ali ile imzaladığı Küçük Kaynarca Antlaşması ile Eflak ve Boğdan'ı Osmanlı Devleti'ne geri vermeyi kabul etti. Aynı antlaşmanın on yedinci maddesi gereğinde Memleketeyn'in statüsü belirlenerek, bölge halkına genel af getirildi ve buradaki Hristiyanların kefaleti Ruslara verildi. Bu çerçevede savaş sırasında esir alınan Eflak ve Boğdanlıların serbest bırakılması ve her iki bölgenin sınırlarının yeniden belirlenmesi esası kabul edildi. Yine 1787-1792 Osmanlı Rus ve Avusturya savaşlarında 1791 yılında Avusturya ile imzalanan Ziştovi Antlaşması'nda Eflak ve Boğdan ile ilgili maddeler yer almaktadır. Nitekim Ziştovi Antlaşması'nın 1, 3, 4 ve 5. maddelerinde Eflak ve Boğdan'daki Nemçe askerlerinin tahliyesi sonrasında bölgelerin yeniden düzenlenmesi ile ilgili hususlar belirtilmektedir. Bu çerçevede çalışmada Eflak ve Boğdan'da 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ve 1791 Ziştovi Antlaşması sonrasında hudutların yeniden tespiti ve esirlerin serbest bırakılmaları konusu incelenmiştir. Bu sayede XVIII. yüzyılın sonlarında Eflak ve Boğdan'daki Rus ve Avusturya sınırlarının hangi bölgeler olduğunun tespiti ile esirlerin hangi şartlarda serbest bırakıldığının tespiti amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışmada sınır belirlemeleri ve esirlerin iadesi konusunda uygulanan diplomatik kaidelerin tespiti amaçlanmaktadır. Son olarak araştırmamızda iki farklı devlet ile aynı konuda uygulanan diplomatik ve hukuki kurallar arasındaki benzerlikler ve farklılıkların tespitini yapmak suretiyle bir mukayese imkânı elde etmek istenmektedir. Çalışmada belirtilen bu amaçları gerçekleştirmek için döneme ait arşiv belgeleri ile kronikler ve diğer araştırmalarda istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küçük Kaynarca Antlaşması, Ziştovi Antlaşması, Eflak, Boğdan, Hudut, Esir

GİRİŞ

Uluslararası ilişkileri resmi temsilciler aracılığıyla yürütme işi ya da sanatı[1]; bir devletin diğer devletler ile olan ilişkilerinde kullandığı yöntemler[2] şeklinde tanımlanan diplomasi kavramı statik bir kavram olmayıp zamana ve muhataba göre değişebilen özelliklere sahiptir[3]. Bu durum diplomasinin devletlerin dış politikasına bağlı olarak şekillenmesinden kaynaklanmaktadır. Diplomasi alanında yaşanan bu değişimler devletler arasındaki antlaşmalardaki dil ve üsluba yansıdığı gibi[4], diplomatik uygulamalarda da kendini belli etmektedir. Nitekim diplomasinin kendi içerisinde pek çok uygulama alanı bulunmaktadır. Bu alanlar devletlerarasında barış sürecinin öncesinde ve sonrasında yaşanan bir takım gelişmelerden oluşmaktadır. Nitekim iki devlet ya da devletler arasında yaşanan barış süreci diplomatik bir hadise olup, bu dönemin öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler bu sürecin uygulama alanını oluşturmaktadır.

Sosyal bir bilim dalı olan tarih alanındaki çalışmalarda tarihsel olayların daha ziyade teorik arka planı ile ilgilenilmekte, yaşanan gelişmelerin uygulama aşaması ise biraz daha geri planda kalmaktadır. Ancak tarihsel sürecin doğru ve eksiksiz tespiti ve bu tespitlerin analitik ve mukayeseli bir değerlendirmesi olayların uygulama alanlarının derinliklerine inilmesi ile mümkündür. Bu çalışmanın temel problematiği de bu konu üzerine eğilmektedir. Araştırmada Osmanlı diplomasisinin iki önemli uygulama alanı olan hudutların belirlenmesi ve esirlerin serbest bırakılması konuları geniş bir periyot ve iki farklı devlet üzerinden mukayese edilmek suretiyle ele alınmıştır. Bu noktada araştırmada tarihsel süreçte Osmanlı tarihinin en önemli antlaşmalarından olan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile Ziştovi Antlaşması (1791) sonrasında iki farklı devlet ile (Avusturya/Rusya) yaşanan antlaşma sonrası diplomatik uygulamaların içeriğinin tespiti amaçlanmaktadır. Nitekim XVIII. yüzyılın ortalarında Avusturya ve Rusya ile yaşanan 1736-1739 savaşından sonra imzalanan Belgrad Antlaşması[5] sonucunda iki devlet ile Osmanlı Devleti arasındaki sınırlar belirlendiği gibi, esirlerin mübadelesi ile ilgili işlemler gerçekleştirildi[6]. Yine aynı antlaşma ile Rusya ile 1768 yılına kadar, Avusturya ile de 1787 yılına kadar sürecek olan bir barış sürecine girildi. Bu noktada araştırmanın temel amaçlarından birisi de sınır tespit ve esir değişimi uygulamalarının her iki devlet ile son yapılan Belgrad Antlaşması'ndaki örneklerinin hangi ölçülerde uygulandığı ya

[1] Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasisi*, 3 F Yay., İstanbul 2007, s. 9.

[2] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İmge Yay., Ankara 2008, s. 13.

[3] Diplomasi ile ilgili farklı tanımlar için bkz: Uğur Kurtaran, "Osmanlı Diplomasi Tarihinin Yazımında Kullanılan Başlıca Kaynaklar İle Bu Kaynakların İncelenmesindeki Diplomatik Ve Metodolojik Yöntemler Üzerine Bir Değerlendirme", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)* (38),2016, 107-139.

[4] Osmanlı diplomasisinde yaşanan değişimlerin antlaşmalardaki dil ve üsluba yansıması ile ilgili şu çalışmalara bakılabilir: Uğur Kurtaran, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit Osmanlı-Avusturya Diplomatik İlişkileri (1526-1791),* Ukde Yay., Kahramanmaraş 2009; Aynı Müellif, "Sultan I. Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnamenin Diplomatik Açıdan Tahlili", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* XXIX/1, 2014, s. 213-232; Aynı Müellif, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan Ve Rusya'ya Verilen Ahitnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açıdan Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi,* 35 (60), 2016, s. 97-139.

[5] Bkz: BOA. A. DVNS. DVE. Nemçeli Ahidnamesi, nr. 59/3, s. 185-191; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri,* C. I, TTK. Yay., Ankara 1953, s. 81-94.

[6] Uğur Kurtaran, *Sultan I. Mahmut (1730-1754),* 2. Baskı, Altınordu Yay., Ankara 2018, s. 432-471.

da uygulanmadığının tespitidir. Bu sayede Osmanlı diplomasisinde genel olarak uygulanan hudut tespiti ve esir mübadelesi uygulamalarındaki değişimlerin nedenleri aynı devletler üzerinden farklı tarihsel süreçlerdeki aşamalarının iki önemli antlaşma sonrasında nasıl uygulandığı sorularına cevap verilmiştir. Nitekim belirtilen iki antlaşmanın genel özellikleri ile ilgili mevcut literatürde birçok çalışma bulunmasına rağmen[7] antlaşmalar sonrası yaşanan uygulama alanları ile ilgili çalışmaların sayısı daha azdır[8]. Oysa diplomatların masa başında kararlaştırdıkları antlaşma maddelerinin nasıl uygulandığını bilmek sürecin daha iyi anlaşılması için oldukça önemlidir. Yine bu türde yapılan çalışmalarda karşılaştırmalı bir bakış açısının geliştirilmemesi, olaylara tek bir bakış açısıyla yaklaşılmasına ve bütünün parçalarının görülmemesine neden olmaktadır. Bu çalışmada Osmanlı diplomasisinin iki önemli uygulama alanına mukayeseli bir bakış açısı getirmek suretiyle, karşılaştırmalı tarihsel perspektif örneğine mütevazı bir katkı sağlamayı umuyoruz.

1. Osmanlı Diplomasinin İki Uygulama Alanı: Sınır Belirleme ve Esirlerin Serbest Bırakılması İle İlgili Uygulamalar

Yunanca bir tabir olan "sinoron" kelimesinden gelen sınır terimi, sözlüklerde iki komşu devletin topraklarını birbirinden ayıran çizgi ve hudut/kenar anlamlarında kullanılmaktadır[9]. Bu noktada tarihsel süreçte devletler arası diplomasinin temel konularından birini oluşturan sınırlar, zaman içerisinde değişebilen hareketli bölgelerdir. Devletler arasında sınır bölgelerinde yaşanan bu değişimler taraflar arasında yaşanan askerî ve siyasi gelişmelere bağlı olarak yapılan antlaşmalar yoluyla belirlenmektedir[10].

Ancak diplomasinin diğer uygulama alanlarında olduğu gibi herhangi bir antlaşma maddesinde taraflar arasındaki değişen sınırların nereler olduğu ile ilgili maddelerin yer alması, sınırların tam olarak belirlendiği anlamına gelmemektedir. Bu işlemin tamamlanabilmesi için

[7] Küçük Kaynarca ve Ziştovi Antlaşması ile ilgili literatürdeki başlıca çalışmalar için bkz: Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Andlaşması", *DİA.* C. 26, İstanbul 2002, s. 524-527; Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması,* TTK. Yay., Ankara 2006; Kemal Beydilli, "Ziştovi Antlaşması", *DİA.* C. 44, İstanbul 2013, s. 467-472; Serhat Kuzucu, "XVIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Avusturya Siyasi İlişkileri ve Ziştovi Antlaşması (II. Josef ve II. Leopold Dönemi", *Hıstory Studies, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı,* 2012, s. 251-261; Havva Selçuk, "Ziştovi ve Yaş Antlaşması Arasında Tuna Kıyısında Bir Osmanlı Kenti: Silistre (1791-1793)", *Turkısh Studıes,* Volume 8/5 Spring 2013, s. 645-674.

[8] İlgili alanda yapılan başlıca çalışmalar için bkz: Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması,* TTK. Yay., Ankara 2006; Nagehan Üstündağ Özdemir, "Vidin Sicillerine Göre Ziştovi ve Yaş Antlaşmalarının Osmanlı Taşrasında Uygulanışı", *Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 32, Sayı: 1, Haziran 2015, s. 259-273; Fatma Sel Turhan, "1788-1791 Osmanlı-Avusturya Savaşı Sırasında Alınan Savaş Esirleri Meselesi", *Studies Of The Ottoman Domaın,* Cilt: 8, Sayı: 14, Şubat 2018, s. 13-42.

[9] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Aydın Kitabevi, Ankara 2001, s. 307; Osman Gümüşçü, "Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı", *Bilig,* Kış 2010, Sayı: 52, s. 80; Uğur Kurtaran, "XVIII. Yüzyıla Ait Hudutname ve Sınır Tahdit Örneği: Karlofça Antlaşması'na Göre Belgrad Sınırlarının Belirlenmesi", *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki,* (Ed: Mehmet Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran), Grafiker Yayınları, Ankara 2018, s. 122; Yine sınır kavramı bir devletin egemenlik yetkilerini diğer devletlerin egemenlik alanlarından ayıran çizgiler şeklinde tanımlanmaktadır, Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü,* Vadi Yay., İstanbul 2016, s. 56.

[10] Bu şekilde gerçekleşen ve herhangi bir antlaşma sonucunda yeniden belirlenen sınırların tespit ve tahdit işlemleri ilgili örnek çalışmalar için bkz: Ali İbrahim Savaş, "Takrir-i Ahmed Merâmi Efendi (Azak Muhaddidi Ahmed Meramî Efendi'nin 1740/1741 Sınır Tespit Çalışmaları Hakkındaki Raporu", *Belgeler,* C. 16, Sayı: 20, 1994-1995, s. 151-173; Uğur Kurtaran, "Pasarofça Antlaşması'na Göre Yapılan Sınır Tahdit Çalışmaları ve Belirlenen Yeni Sınırlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. 11, Number: 55, February 2018, pp. s.285-300; Aynı Müellif, "XVIII. Yüzyıla Ait Hudutname ve Sınır Tahdit Örneği: Karlofça Antlaşması'na Göre Belgrad Sınırlarının Belirlenmesi", *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki,* (Ed: Mehmet Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran), Grafiker Yayınları, Ankara 2018, s. 119-145.

ilgili sınır noktalarına gidilerek, antlaşmada genel özellikleri belirtilen sınırların tespit ve tahdit edilmesi gerekmektedir. Bu işlemler her iki tarafın belirlediği komisyonlarca yapılırken, bu işlemlerin süresi de yine antlaşmada belirtilmektedir. Ardından komisyonlar tarafından yapılan çalışmalar sınır tahdit raporu ya da hudutname[11] denilen defterlere kaydedilmek suretiyle taraflar arasındaki kesin sınırlar belirlenmektedir[12].

Yine sınır belirlemeleri ile önemli hususlardan birisi de bu işlemlerde kullanılan yöntemler olup, sınırların belirlenmesinde başlıca iki yöntem bulunmaktadır. Bunlardan ilki; İki devlet arasında eskiden beri var olan bir sınırın benimsenmesi (uti possidetis[13]); İkincisi ise yapay ve doğal unsurları kullanarak yeni bir sınırın oluşturulmasıdır[14]. Doğal sınır belirlemelerinde dağlar, akarsular ve denizler gibi doğal unsurlar sınır işaret noktası olarak kullanılırken; bunların olmadığı bölgelerde ise taş veya topraktan yapılan yapay işaretçiler[15] tercih edilmektedir[16]. Görüldüğü üzere bu işlemler belirli bir sistem ve zaman gerektiren diplomatik uygulamalar olup, antlaşmaların tamamlayıcısı niteliğine sahiptir. Bu sebeple Osmanlı diplomasinin temel uygulama alanlarından birini teşkil eden sınır belirleme işlemlerinin bilinmesi Osmanlı diplomasisindeki ayrıntıların anlaşılması adına oldukça önem arz etmektedir.

Arapça "savaş tutsağı" karşılığında kullanılan bir kelime olan esir[17], "ip vb. şeylerle sağlamca bağlamak" anlamındaki esr (isâre) kökünden türetilen bir sıfattır[18]. Bu anlamda esir kelimesi düşman eline geçen kimse, kul, köle, cariye, birinin veya bir durumun hükmü altına giren anlamına gelmektedir[19]. Ayrıca hapis ve zindandaki kişiler için de esir ifadesi kullanılmıştır[20]. Kuran-ı Kerim'de esirlerle ilgili geçen bir ayette "Bağı sıkıca bağlayın" ifadesiyle esir alınması konusuna değinilmiştir. Osmanlı kaynaklarında ise esir kelimesi savaş

[11] Savaş veya benzeri bir ihtilaf sonrasında iki taraf murahhasları tarafından yerinde yapılan incelemeler ile düzenlenen harita ve raporlara verilen addır. Yine ülke içerisindeki bir çiftlik ya da arazinin sınırlarını belirtmek için yapılan vesikalara da hudutname denilmektedir, Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. I, MEB. Yay., İstanbul 1983, s. 852; Ayrıca hudutname ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Mübahat S. Kütükoğlu, "Hududname", *DİA.* C. 18, İstanbul 1998, s.303-304.

[12] Kurtaran, "XVIII. Yüzyıla Ait Hudutname", s. 121.

[13] Bu anlayışa göre bir devletin savaş sırasında işgal ettiği araziye sahip olması esası vardır. Buna göre barış anlaşmalarında aksi bir durum belirtilmedikçe, savaş sonrasında taraflar arasında meydana gelen şartlar ve durumlar aynı şekilde muhafaza edilir. Bu şekilde savaş araç ve gereçleri, yiyecek, silah ve para gibi taşınabilen eşya ve mallar savaşan taraflardan hangisinin elindeyse onun mülkiyetinde kalır, Dağ, s. 379.

[14] Dağ, s. 56.

[15] Osmanlı belgelerinde taştan veya topraktan yapılan ve bazı bölgelerde bir cephesinde hac diğer cephesinde hilâl işareti olan bu taşlara hunka adı verilmektedir. Nitekim Sırpça "Humka" kelimesinden gelen Hunka "Sınır Tepesi, sınır taşı" anlamlarına gelmektedir, Ali İbrahim Savaş, "Takrir-i Ahmed Merami Efendi (Azak Muhaddidi Ahmet Merami Efendi'nin 1740-1741 Sınır Tespit Çalışmaları)", *Belgeler Türk Tarih Dergisi,* C. XVI. Sayı 20'den Ayrı Basım, Ankara 1996, s. 167.

[16] Gümüşçü, s. 88; Kurtaran, "XVIII. Yüzyıla Ait Hudutname", s. 123.

[17]Ferit Devellioğlu'nda esir kelimesi "savaşta düşman eline düşen kimse, tutsak, kul, köle" şeklinde tanımlanmaktadır, Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Aydın Kitabevi, Ankara 2001, s. 234.

[18] Ahmet Özel, "Esir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Bundan sonra DİA).* C. 11, İstanbul 1995, s. 382.

[19] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. I, MEB. Yay., İstanbul 1983, s. 552; Ufuk Erdem, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki İngiliz Esirler: İki Esir Kampı (Afyon ve Gediz), ve İki Esir Gazetesi (Afyonkarahisar ve Gediz Gazeteleri", *Journal of Socıal And Humanıtes Scıences Research,* 2017, Vol: 4/Issue: 14, s. 1696.

[20] Mehmet Birsin, "İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2012/1, C. 11, Sayı: 21, s. 165.

tutsağının yanı sıra, daha ziyade köle[21] anlamında kullanılırken, "esirci, esir tüccarı, esir pazarı ve esirciler şeyhi" gibi tabirler köle alım satımını nitelemektedir[22]. Osmanlı Devleti'nde kölelerin başlıca kaynağını savaş esirleri ve ticaret yolları oluşturur. Nitekim Rumeli'de yapılan savaşlardan çok sayıda esir elde edildiği gibi, tüccarlar tarafından da çoğunlukla Karadeniz'in kuzey ve doğu bölgelerinde köle getirilirdi[23].

Tarih boyunca toplumlar arasında sürekli olarak yaşanan düşmanlık ve savaşlar sonucunda savaşan tarafların birbirilerinden aldıkları esirlere yapılacak muameleler devletler arası ilişkilerin önemli bir uygulama alanı olmuştur. Bu uygulamalar devletler arası diplomasinin ve ilişkileri devam ettirmenin önemli göstergelerinden birisidir. Ancak eski devirlerde milletler arası ilişkileri düzenleyen hukukî kurallar ve antlaşmaların olmamasından dolayı esirlere yapılan uygulamaların çok sert ve küçük düşürücü tarzda olduğu bilinmektedir. Nitekim eski Yunan ve Roma'da esirlere her türlü işkence yapılırken, esirlerin vücutları parçalanır ve ayrım yapmadan tüm esirler öldürülürdü[24]. Bu durumun temel sebebi, ele geçirilen esirlerin köleleştirilmesinin zaman içerisinde birtakım isyan hadiselerine sebep olmasından kaynaklanmaktadır[25]. Benzer uygulamaların İslam öncesi Arap toplumlarında da olmasına rağmen, İslamiyet'e geçişle birlikte uygulamalarda değişimler başladığı görülmektedir. Bu çerçevede Hz. Peygamber döneminden itibaren esirlerin öldürülmeyerek fidye[26] karşılığı serbest bırakılması ve karşılıklı esir değişimi gibi daha insanî uygulamalara geçilmiştir[27]. Bu durum İslam hukukunun esir alma ve esirlere yapılacak muameleleri ile ilgili olup, buna göre

[21] Türkçe "kul, bende, halayık, esir ve kadın köle anlamına gelen "cariye, odalık" anlamına gelen köle, İslam hukukunda "velâyet, şehadet ve kazâdan hükmen (hukuken) âciz ve mülkiyet hakkından mahrum olan kimse" şeklinde tarif edilir, M. Akif Aydın-Muhammed Hamîdullah, "Köle", *DİA.* C. 26, İstanbul 2002, s. 237; Osmanlı Devleti'nde kelime olarak esir ve köle arasında belirleyici bir ayrım yoktur ve hür olmayan kimseler için her iki kavramda kullanılmaktadır, Nihat Engin, "Osmanlılar'da Kölelik", *DİA.* C. 26, İstanbul 2002, s. 246; Ancak daha sonraları kölelik, savaş esiri olmadan Afrika, Kafkaslar ve Kuzey bölgelerinden getirilerek esir pazarlarında satılan insanlar için kullanılan bir kavram haline geldi, Cemal Çetin, *Sultanın Esirleri İstanbul'da Bir Esir Kampı (1715),* Palet Yay., Konya 2015, s. Giriş; Başka bir tanımda köle, hak ve fiil ehliyetinden yoksun, eşya gibi alınıp satılabilen, miras bırakılabilen, birinin emri altında bulunan ve özgür olmayan kimseler olarak tanımlanmaktadır, Zübeyde Güneş Yağcı, "İstanbul'da Esir Pazarı", *Osmanlı Devleti'nde Kölelik, Ticaret, Esaret, Yaşam,* (Ed: Zübeyde Güneş Yağcı vd.), Tezkire Yay, İstanbul 2017, s. 57; Köleleştirme faaliyetleri tarih içerisinde yer alan toplumların bir çoğunda var olan ve XIX. yüzyılın sonuna kadar varlığını devam ettiren bir olgudur, Mustafa Akbel, "Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)", *Tarih ve Gelecek Dergisi,* Nisan 2017, C. 3, Sayı: 1, s. 214; İslam'da ve Osmanlı'da kölelik ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik-Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme,* Beyan Yay., İstanbul 1996; Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem,* OSAV. Yay., İstanbul 1997; Nihat Engin, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik,* Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul 1998; Nida Nebahat Nalçacı, *Sultanın Kulları Erken Modern Dönem İstanbul'unda Savaş Esirleri ve Zorunlu İstihdam,* Verita Yay., İstanbul 2015.

[22] Özel, s. 246.

[23] İzzet Sak, "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)", *Osmanlı Araştırmaları,* IX (Ed: Halil İnalcık-Nejat Göyünç-Heath W. Lowry), İstanbul 1989, s. 162.

[24] Özel, "Esir", s. 382-385.

[25] Erdem, s. 1697.

[26] Fidye (fida), esaretten kurtulmak için veya yerine getirmeyen ya da kusurlu olarak gerçekleştirilen bazı ibadetlerin telafisi amacıyla ödenen bedeldir, Salim Öğüt, "Fidye", *DİA.* C. 13, İstanbul 1996, s. 55;

[27] Bu noktada tarihin bilinebilen devirlerinden günümüze kadar gelen süreç içerisinde esirlerin durumu insanlık dışı uygulamalardan inan haysiyetine en uygun davranışların sergilendiği bir aşamaya doğru gelişme gösterdiğini söylemek mümkündür, Ahmet Özel, "İslâm'da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri", *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 1, 2003, s. 105.

esirlerin öldürülmesi uygun görülmemiştir. Yine Hz. Muhammed'in birçok kez esirlere iyi davranılması ve onlara eziyet edilmemesi konusunda tavsiyeleri bulunmaktadır[28].

Dört Sünni mezhebin hukukçularına göre düşman askeri esir alınmadan önce İslamiyet'i kabul ederse hayatı ve hürriyetini garanti etmiş olur. Bu sebeple Müslüman olan bir kişi artık öldürülemez ve köleleştirilmesi de caiz değildir. Benzer şekilde esirlere uygulanacak hükümlerde de Kuranı-Kerim'deki ayetler[29] ile Hz. Peygamber'in uygulamaları esas alınmıştır. Buna göre devlet başkanı İslâm toplumunun menfaatine göre esirlerle ilgili şu uygulamaları yapma hakkına sahiptir; Muharip erkekleri öldürmek, köleleştirip gaziler arasında paylaştırmak, gayrimüslim vatandaş (zimmî) statüsüne geçirerek karşılıksız serbest bırakmak ve mübadele[30]. Yine İslâm hukukuna göre esirlere uygulanacak başlıca yaptırımlar şunlardır; Bedelsiz salıverme (menn), kurtuluş fidyesi karşılığında serbest bırakma (fidâ), öldürme, köleleştirme ve cizye hükümlerine tabi kılma[31].

Ayrıca İslâm'a göre köleleştirme bir kişinin savaş sırasında esir alınması ya da köle olarak doğması durumunda meşru kabul edilen bir uygulamadır. Dolayısıyla savaş halinde olmayan ülkelerden insanların köle olarak alınması köle kanunlarına aykırıdır. Bu sebeple bir kişinin köle olarak alınabilmesi için işlemin padişah tarafından onaylanan bir savaş sırasında gerçekleşmesi ve köleleştirilen kişinin de gayrimüslim olması gerekmektedir. Bu şekilde alınan kişilere "miri esir" denilirken, bu tür savaş esirlerinin serbest bırakılması genel bir esir değişimi olmadan da gerçekleştirilebilirdi. Ancak bu uygulamanın en çok kullanılan yolu esirlerin din değiştirmek suretiyle Müslüman olmalarıdır. Uygulamadaki önemli ayrıntılardan birisi de savaş esirlerinin birçoğunun iki devlet arasında bir barış antlaşması yapılıncaya kadar ülkenin değişik yerlerinde ve özel kişilerin ellerinde kalabilmesidir. Ancak taraflar arasında bir antlaşma imzalandıktan sonra devlet esirlerin sahiplerinin ellerinden toplanması için çıkardığı emirler doğrultusunda belirli ödeme taahhütleri ile esirleri teslim alırdı[32].

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde esirlik müessesesinin işletilmediği ve fethedilen yerlerde gayrimüslim halkın hür insanlar gibi hayatlarını sürdürebildikleri ve isteyenlerin Bursa, İstanbul gibi büyük şehirlere gitmelerine müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Bu noktada Osmanlı Devleti'nde ilk esirler I. Murad döneminde Rumeli fetihleri sırasında alındı ve uzun süre esirlik müessesinin tek kaynağı savaşlar oldu[33]. Yine bu dönemde savaş esirlerinden oluşan pençik kanunu uygulanmaya başlanırken[34], bu esirler Yeniçeri Ocağı'nı oluşturdu. Bunların dışında kalan esirler ise savaş ganimeti olarak değerlendirilirken, gaziler arasında taksim

[28] Özel, "Esir", s. 382-385.

[29] Savaşta esir alma ve esirlere uygulanacak hükümler hakkındaki Kuran ayetleri ile ilgili bkz: Birsin, s. 170.

[30] Özel, "Esir", s.386-387; Aynı Müellif, "İslâm'da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri", s. 115.

[31] Birsin, s. 169.

[32] Fatma Sel Turhan, "1788-1791 Osmanlı-Avusturya Savaşı Sırasında Alınan Savaş Esirleri Meselesi", *Studies Of The Ottoman Domaın,* Cilt: 8, Sayı: 14, Şubat 2018, s. 15.

[33] İbrahim Etem Çakır, "Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684", *Türkiyat Araştırmaları. Dergisi,* S. 36, Konya 2014, s. 204.

[34] Osmanlı'da ilk kez 1363 yılında uygulamaya konan Pençik kanununa göre, her beş esirden bir tanesi devlet adına vergi olarak alınmıştır. Ancak kişinin elindeki esir sayısı beşten az ise esir başına 25 akçe pençik vergisi alınırdı. Bu şekilde bir esirin değeri 125 akçe olarak kabul edilirken, Pençik resmi uygulaması Osmanlı'da köleliğin kaldırıldığı 1857 yılına kadar devam etti, Zübeyde Güneş Yağcı, "İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)", *Hıstory Studies,* Volume 3/2, 2011, s. 372.

edilirdi. Bu şekilde işlemeye başlayan esirlik müessesi sınırların büyümesi ile gelişerek, sosyal hayatın bir parçası haline geldi[35].

Osmanlı Devleti'nde savaşlar sırasında ele geçirilen esirlere iyi davranılır, karınları doyurulur, başları traş edilir ve yeni elbiseler giydirildi. Yine "dil"[36] denilen bu esirlerin bazıları casus olarak kullanılırdı. Esirlerden Müslüman olanlar ayrı statüde tutulurken, bunlar çeşitli hizmetlerde istihdam edilirdi ve kesinlikle takas işlemlerinde kullanılmazdı. Fidye vererek kurtulmak isteyen esirlere müsaade edilirken, zulmüyle meşhur olan esirlere bu hak verilmez, bunlar ya öldürülür, ya da küreğe mahkûm edilirdi[37]. XVIII. yüzyıldan sonra ise daha ziyade devletler karşılıklı anlaşmalar çerçevesinde köle sahiplerine devletin belirlediği 100 kuruş köle bedelinin ödenmesi suretiyle köleliğin sona erdirildiği görülmektedir[38]. Dönemsel olarak bakıldığında ise XVI-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı-Habsburg cephesinde ve Akdeniz dünyasında savaş esirlerinin esaret sürelerinin çok uzun olmadığı bilinmektedir. Bu dönemde esirlerin serbest bırakılmasında, kısa süreli fidye uygulamaları, başka esirlerle takas, köleleştirerek satma işlemleri ile kamu kölesi olarak istihdam etme şeklinde uygulamalar yapılmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise savaşlar sırasında ve sonrasındaki esirlerin sayısı ve süresi uzamaya başladı[39]. Bu çerçevede 1828-1829 yılındaki Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar devam eden savaşlardaki esir alma uygulamasına bağlı olarak gerçekleştirilen köleleştirme işlemleri bu savaşla birlikte sona erdi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde bu olaydan sonra gerçekleşen ilk savaş olan 1854 Kırım Savaşı'nda alınan savaş esirleri köleleştirilmedi[40].

Görüldüğü üzere tarih boyunca devletler arasında savaş sonrasında yaşanan önemli bir uygulama alanı olan esirlerin statüsü ile ilgili farklı uygulamalar bulunmaktadır[41]. Bu noktada bir Türk-İslam devleti olan Osmanlı Devleti de kendinden önceki Müslüman devletlerin esirlerle ilgili uygulamalarını örnek almak suretiyle, ilk dönem uygulamalarına nazaran daha insancıl muamelelere başvurulmuştur.

Ancak Osmanlı Devleti'nin esirler ile ilgili bu uygulamalar diplomatik bir konu olduğu için statik bir durum olmayıp, zamana/döneme ve muhataba göre değişebilmektedir. Bu çerçevede Osmanlı diplomasisinde herhangi bir devlet ile yapılan antlaşmalardan sonra, yukarıda belirtilen esirlerin serbest bırakılması ile ilgili uygulamalardan birisi tercih edilerek bunun özenle uygulandığını söylemek mümkündür. Bununla ilgili uygulamada hangi usulün

[35] Engin, s. 246.

[36] Bu kavram casus için kullanılmakta olup, casus Arapça "ces" kökünden gelmektedir ve "gözetleyen, araştıran" anlamlarına gelmektedir. Bu çerçevede casus "düşmanın sırlarını araştırıp bilgi sızdıran, düşman içinde çeşitli yıkıcı faaliyetlerde bulunan kişi" şeklinde kullanılmaktadır, Cengiz Kallek, "Casus", *DİA.* C. 7, İstanbul 1993, s. 163; Osmanlı Devleti'nde daha ziyade askerî istihbaratta kendinden önceki Türk devletlerinde olan "dil" denilen düşman esirlerinden istifade edilirdi, Abdülkadir Özcan, "Türk Devletlerinde Casusluk", *DİA.* C. 7, İstanbul 1993,s. 166-169.

[37] Engin, s. 247.

[38] Yağcı, "İstanbul'da Esir Pazarı", s. 60; Osmanlı'da kölelerin fiyatları ile ilgili istatistiki bilgilere XVII. yüzyıl Konya örneği ile ilgili şu çalışmadan bakılabilir: İzzet Sak, "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)", *Osmanlı Araştırmaları,* IX (Ed: Halil İnalcık-Nejat Göyünç-Heath W. Lowry), İstanbul 1989, s.159-197

[39] Çetin, s. 14.

[40] Turhan, s. 15-16.

[41] Esirlerin hukuki durumu ile ilgili daha sonraki yıllarda Avrupa'da Cenevre Hukuk Sözleşmesi ve Lahey Hukuku Sözleşmesi gibi sözleşmeler çıkartılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise esirler ile ilgili uygulamalarda İslam hukuku ve uluslar arası sözleşmeler dikkate alınmak suretiyle 1914-1915 yılında esirlere yönelik bir talimatname yayınlandı, s. Engin, s. 1698.

tatbik edileceği ile ilgili antlaşmanın bir veya birden fazla maddesinde ayrıntılı olarak belirtilirdi[42]. Ardından her iki taraftan belirlenen komisyonlar tarafından belirlenen maddeler gereğinde karşılıklı olarak esirlerin değişimi gerçekleştirilirdi.

Bu noktada esir mübadelesi devletler arasında yapılan antlaşmalardan sonra her iki tarafı da ilgilendiren oldukça önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle esirlerin güvenli bir şekilde ülkelerine gitmelerinin temin edilmesi gerekmektedir. Bunun için her iki tarafın görevlileri oldukça çaba harcamakta ve sorunsuz bir mübadele işlemi gerçekleştirilmesi için ellerinden geleni yapmaktadır. İşlemlerin sağlıklı yürütülmesi için ülkenin her tarafına gönderilen emirler doğrultusunda yöneticiler ve halk bilgilendirilmektedir. Ancak özellikle esirlerin salıverilmeleri sırasında ellerindeki esirleri bırakmak istemeyen kişiler nedeniyle birtakım problemler yaşanabilmekteydi[43].

2. Tarihsel Süreçte Eflak ve Boğdan'da Osmanlı Hâkimiyeti

Günümüzdeki Romanya'nın güney kısımlarını meydana getiren Eflak (Walachia) kuzeyinde Karpat dağları, güney ve güneydoğusunda ise Tuna Nehriyle çevirili olan 76.581 km2'lik bir alan oluşmaktadır. Eflak[44] adının kökeni Almanca "wlh", gelen gelmektedir. Tarihsel süreçte Bizans, Slavlar ve Kıpçaklar bu kelimeyi Ulak, Vlah, Vlaş olarak kullanırken, Osmanlı Devleti ise önceleri Eflak, Aflak ve Aflakan şekillerinde kullandıktan sonra, günümüzdeki Eflak adını aldı[45].

[42] Örneğin Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 1699 yılında imzalanan ve tamamı 20 maddeden oluşan antlaşmanın 12. maddesinde savaş sırasında esir alınan kişilerin karşılıklı olarak serbest bırakılması istenmektedir, bkz: *"Bu cenk ve cidâl esnâsında tarafeynden ahiz ve beğlik zindânlarda mahbûs olan esirler bu mübârek sulh ve salâh hürmetine halâs ümidinde olub fimâ-ba'd esirlerin musibette kalmaları inâyet ve mekârim-i pâdişâhi ve âdet-i hasene-i şehriyâriye muvâfık olmamağla mutâd-ı kâdîm ve dahi ziyâde müstahsen vech üzere bedellerile ıtlâk olunalar bir tarafta dahi ziyâde veyâhûd mu'teber esirlerden kalursa kalanların dahi ıtlakı içün büyük ilçilerin iltimâslarına muvâfık ve merhâmet-i mülûkâneye lâyık olan müsâ'ade derig olunmaya ve sâ'ir nassda ve tatar tâ'ifesinde bulunan esirler dahi münâsib veçhile ve mümkün olan ma'kûl ve mu'tedil behâ ile ıtlâkları câ'iz ola esir sahibiyle uzlaşılmayub nizâ' vâki' oldukda hâkîmü'l-vakt olanlar mabeynlerin tevfîk ideler eğer imkân olmaz ise aldıkları behâları isbât ile veyâhûd sâhiblerine yemîn teklîfi ile zâhir oldukda edâ olunub ıtlâk olunalar ve sâhibleri ziyâde akçe tamâmı ile üsarâ tahlîsine mâni' olmayalar ve lâkin esir aramak ve ıtlâklarına say' eylemek içün Devlet-i Âliye'm tarafından mahsûs âdemler irsâl olunmadığı takdîrce bile müşârün-ileyh Çasar'ın tarafından hâkîm olanlar üsarâ fukârâsına sâhib çıkub ve behâların vech-i meşrûh üzere ayıtlayub Müslüman esirlerinin tahlîsine say' ve ihtimâm ideler ve bu vech üzere esirlerin halâsına tarafeynden merhâmet ile tekâyyüd oluna ve esirlerin ıtlâkları vakti gelinceyedegin bu aralıkda hoşhâl olmalarıçün tarafeynin murahhas elçileri cânîblerinden say' oluna",* BOA. A. DVN. DVE. Nemçelü Ahidnamesi, nr. 57/1, s. 25; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri,* C. I, TTK. Yay. Ankara 1953, s. 31-32; Uğur Kurtaran, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri 1526-1791,* Ukde Yay, Kahramanmaraş 2009, s. 151-152; İlgili maddeye göre her iki taraf arasındaki esirlerin iki ay içerisinde serbest bırakılması; Halkın elindeki esirlerin uygun bir ücret karşılığı serbest bırakılması ve karşılıklı olarak esirlerin serbest bırakılma zamanlarına kadar rahat ettirilmeleri esası getirildi, Nurgül Bozkurt, *1699-1736 Tarihli Ecnebi Defterine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Avusturya Münasebetleri,* On dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1994, s. XLI, LIII; Yine Rusya ile yapılan 1700, 1710, 1713, 1720 ve 1739 antlaşmaları ile; Avusturya ile yapılan 1718 ve 1739 antlaşmalarında da esirler ile ilgili maddeler yer almaktadır.

[43] Bozkurt, s. XLII-XLIV.

[44] Osmanlı tarihlerinde "Memleketeyn" adı ile anılan iki memleketten biri olan Efklak, Karpatlar ile Tuna Nehri arasında bulunan bölgelere Türkler tarafından verilen isimdir, Aurel Decei, "Eflak", *İA.* MEB. Yay., C. IV, İstanbul 1997,s. 178.

[45] Kemal Karpat, "Eflak", *DİA.* C. 10, İstanbul 1994, s. 466.

Eflak'ın Osmanlı Devleti ile ilk karşılaşması ise I. Murad döneminde olup[46], bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcı 1396 Niğbolu Savaşı'dır. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'ne tabi bir voyvodalık olan Eflak'ta dönemsel olarak çıkan problemlere rağmen bölge XVII. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ne bağlı yerli hanedanlar tarafından idare edildi. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren bölgeyi Balkanlardaki Rus ve Avusturya tehditleri karşısında temel savunma alanı olarak gören Osmanlı Devleti, Eflak'ın yönetimini Fenerli Rumlara verdi. Bu şekilde 1716'da başlayan Eflak'taki Rum idaresi 1821'e kadar devam etti. Aynı dönemlerde Avusturya ile yapılan Pasarofça Antlaşması'nda Eflak bölgesi (Küçük Eflak) Avusturya'ya bırakıldı ise de[47] 1739 Belgrad Antlaşması bölge geri alındı[48]. Bu yeni gelişme ile Patrikhane'nin desteğini alan Eflak'ta 1750'den sonra Bizans'ı yeniden canlandırma faaliyetleri başladı[49].

Boğdan ise Romanya'nın Moldavya bölgesine Osmanlılar döneminde verilen isimdir. Moldova Nehri'nin iki kenarındaki bölgede XIV. yüzyılda kurulan bu prenslik XV. yüzyıldan itibaren Osmanlılar tarafından alınmasından sonra önce "Kara Boğdan" ardından "Boğdan" olarak isimlendirildi[50]. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyeti İstanbul'un fethinden sonra gerçekleşti. Fatih devrinde bölge Osmanlı'ya haraç veren eyaletlerden biri haline getirildi. XVIII. yüzyıldan itibaren bölgenin idaresine Eflak'ta olduğu gibi yerli prensler değil, sürekli Osmanlı kontrolünde kalabilecek Rum Beyleri atanmaya başlandı. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya'ya verilen Eflak ve Boğdan Voyvodalıklarına ve Osmanlı Devleti'nin Ortodoks tebaasına müdahale etme hakkından sonra Ruslar bu bölgelerde konsolosluklar kurdu[51]. Ayrıca aynı antlaşma sonrasında her iki bölgenin tekrar Osmanlı Devleti'ne verilmesi esası kabul edildi[52].

Tüm bu gelişmeler XVIII. yüzyılın başlarından itibaren "Memleketeyn" olarak geçen Eflak ve Boğdan'ın idaresini önemli hale getirmiştir. Nitekim yüzyılın başlarından itibaren bu iki bölge Osmanlı Devleti tarafından giderek artan Rus ve Avusturya tehdidine karşı bir savunma alanı olarak görüldü. Bu durum yüzyıl boyunca çeşitli fasılalar ile cereyan eden Osmanlı-Rus ve Avusturya çatışmaları ve anlaşmalarında Eflak ve Boğdan bölgeleri ile belirleyici hedefler ve hükümlerin yer almasına neden oldu[53]. Bu hükümlerden ikisi olan ilgili

[46] N. Beldiceanu, "Eflak", *The Encyclopadedıa of Islam,* C. II, (Ed. H. A. R. Gıbb vd.), Leıden, E. J. Brıll 1986, s. 688.

[47] Pasarofça Antlaşması'nın birinci maddesinde bu durum belirtilmektedir, bkz: *"Eflâk ve Boğdan'ın bir tarafı Lehistan bir tarafı Erdel hududuna bağlı olan hudutları eskisi gibi kalacak ve herhangi bir saldırıda bulunulmayacaktır. Eflâk vilayetinden Ölet (Aluta) suyunun karşısında bulunan Temeşvar Kalesi antlaşmanın esası olan "alâ hâlihi" ilkesi gereğince Avusturya'ya bırakılacak…",* BOA. A. DVNS. DVE. d. Nemçelü Ahidnamesi, nr. 57/1, s. 57; Uğur Kurtaran, "Pasarofça Antlaşması'na Göre Yapılan Sınır Tahdit Çalışmaları ve Belirlenen Yeni Sınırlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. 11, Sayı: 55, Şubat 2018, s. 289.

[48] Antlaşmanın dördüncü maddesinde bu durum belirtilmektedir, bkz: "*Nemçe Eflâkı dağlarıyla Roma İmparatoru tarafından Devlet-i Âlîyye-i Osmâniye'ye teslîm olunan ve Nemçe Çasârı tarafından Eflâk'da binâ olunan Perişan şansı hedm ve müceddeden binâ olunmamak üzre Devlet-i Âliye'ye kezâlik teslîm oluna",* BOA. A. DVNS. DVE. Nemçeli Ahidnamesi, nr. 59/3, s. 186; Kurtaran, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit,* s. 220.

[49] Karpat, s. 647-468.

[50] Aurel Decei, "Boğdan", *İA.* MEB. Yay., C. 2, İstanbul 1979, s. 697.

[51]Decei, "Boğdan", s. 702; Abdülkadir Özcan, "Boğdan", *DİA.* C. 6, İstanbul 1992, s. 269-271; Ayrıca bkz: Halil İnalcık, "Boghdan", *The Encyclopadedıa of Islam,* C. I, (Ed. H. A. R. Gıbb vd.), Leıden, E. J. Brıll 1986, s. 1252-1253.

[52] Erim, s. 127.

[53] Nagehan Üstündağ Özdemir, "Vidin Sicillerine Göre Ziştovi ve Yaş Antlaşmalarının Osmanlı Taşrasında Uygulanışı", *Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 32, Sayı: 1, Haziran 2015, s. 266.

bölgelerdeki sınırların belirlenmesi ve esirlerin serbest bırakılması araştırmanın temel konularını oluşturmaktadır.

3. Küçük Kaynarca Antlaşması ve Diplomatik Uygulama Alanları

Osmanlı-Rus ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olan Küçük Kaynarca Antlaşması 1768 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşının sonucunda Babıâli'nin aldığı ağır yenilgi sonrasında imzalandı. 21 Temmuz 1774[54] tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan antlaşma 28 esas madde ile 2 geçici/ek[55] oluşmaktadır[56]. Bu maddeler incelendiğinde taraflar arasındaki dostluk sürecinin başlaması ve devam ettirilmesi ile ilgili siyasi, dinî, ekonomik vs. içeriklere sahip olduğu görülmektedir.

3.1. Küçük Kaynarca Antlaşması Sonrası Eflak ve Boğdan'da Sınırların Belirlenmesi

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Ruslar Osmanlı Devleti'ne bağlı birçok bölgeyi ele geçirdiler. Bu durum taraflar arasında 1739 Belgrad Antlaşması ile belirlenen sınırların değişmesine neden oldu[57]. Bu sebeple taraflar arasında savaştan sonra imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nda iki devlet arasındaki değişen yeni sınırlar ve sınırların güvenliği ile ilgili maddelere de yer verildi. Bu doğrultuda Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 3, 4, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 24 ve 26. maddelerinde taraflar arasındaki sınırların yeni statüsü ile ilgili hususlar yer almaktadır[58]. Rusların ele geçirdikleri bu yerler arasında Eflak ve Boğdan'da bulunuyordu[59]. Ancak Ruslar ile yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Rusya Eflak ve Boğdan'ı Osmanlı Devleti'ne vermeyi kabul eden Ruslar, antlaşmanın 16. maddesinde bunu belirtmişlerdir. İlgili maddede yer alan ifadelere göre; Bucak memleketi, Akkerman, Kili ve İsmail kaleleri ile Eflak ve Boğdan Osmanlı Devleti'ne geri verilecekti[60]. Bu göre Memleketeyn

[54] Dönemin kaynaklarından Şemdanizade ile Enver Ziya Karal antlaşmanın tarihi 17 Temmuz 1774 olarak gösterilmektedir, bkz: Şem'dânizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih,* C. III, (Haz. M. Münir Aktepe), İstanbul Edebiyat Fak. Matbaası, İstanbul 1981, s. 24; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi,* C. V, TTK. Yay., İstanbul 1988, s. 422.

[55]Johann Wilhelm Zınkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* C.V (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s. 671; Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789),* Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul 2001, s. 201.

[56]BOA. A. DVNS. DVE. *Rusya Ahidname Defteri,* nr. 83/1, s. 142-152; BOA. HR. SYS. nr. 1186/1, (H.01.05.1188/M. 10.07.1774); BOA. HAT., nr. 1429/58503, s. 1-2 (H. 22.07.1188/M. 28. 09.1774); Ahmet Resmi Efendi, *Hülâsâtü'l-İ'tibâr,* Mühendisiyan Matbaası, İstanbul 1286, s. 79-80; Erim, s. 121-135; Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması,* TTK. Ankara 2006, s. 112-118;*Muâhedât Mecmuası,* C. III, TTK. Yay., Ankara 2008, s. 254-275; Cemal Tukin, "Küçük Kaynarca", *İA.* C. VI, MEB. Yay., İstanbul 1977, s. 1064-1071; C. J. Heywood, "Küçük Kaynardja", *The Encyclopadedıa of Islam,* C. V, (Ed. H. A. R. Gıbb vd.), Leıden, E. J. Brıll 1991, s. 312-313; Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Andlaşması", *DİA.* C. 26, İstanbul 2002, s. 524-527; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* TTK. Yay., 6. Baskı, Ankara 2014,s. 310; Nicolai Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* C. IV, (Çev: Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 414; Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı,* C. V, TTK. Yay., Ankara 2011, s. 2608;M. Münir Aktepe, "Abdülhamid I", *DİA.* C. 1, İstanbul 1988, s. 214; Songül Bediroğlu, *9 Numaralı Nâme-i Hümâyûn Defterinin Transkribi ve Değerlendirmesi (s. 1-115) (H. 1186-1218/M. 1772-1803),* Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2014, s. 86-103; Ayrıca Küçük Kaynarca Antlaşması ve maddeleri için bkz: Ekler: 1-2; Yine 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre çizilen Osmanlı-Rus haritası için bkz: Ekler: 3-4.

[57] 1739 Belgrad Antlaşması sonrasında belirlenen Osmanlı-Rus sınırları için bkz: Kurtaran, *Sultan I. Mahmut (1730-1754),* s. 411-419.

[58] BOA. A. DVNS. DVE. *Rusya Ahidname Defteri,* nr. 83/1, s. 142-152; Erim, s. 122-123, 127, Köse, s. 112-118.

[59] Köse, s. 26-30.

[60]Bkz: *"Cümle Bucak memleketi Akkerman ve Kili ve İsmail kaleleriyle sair kasabat ve kurâ derunlarında mevcut bulunan amme-i eşyalarıyla Rusya Devleti tarafından der-i aliyeme redd olunub ve Bender kalesini dahi*

olarak geçen Eflak ve Boğdan'ın yeni statüsü belirlenirken bu bölgeleri alan Osmanlı Devleti şu şartları yerine getirmeyi kabul etti[61]:

a. Eflak ve Boğdan voyvodalığındaki ahalinin tüm suçları affedilecektir,

b. Eflak ve Boğdan'da vicdanî serbestlik ile yeni kiliselerin inşa edilmesine ve eskilerin tamirini izin verilmesi,

c. Manastırlara veya diğer şahıslara ait iken haksız bir şekilde ellerinden alınan İbrail, Hotin ve diğer bölgelerin tekrar eski sahiplerine iade edilmesi,

d. Ruhbanlara imtiyaz verilmesi,

e. Memleketi terk ederek gitmek isteyenlere müsaade edilerek, bir sene süre verilmesi,

f. Her iki voyvodalıktaki bakaya kalan vergilerin affedilmesi,

g. Eflak ve Boğdan'daki vergilerin iki yıllığına affedilmesi,

h. Vergilerin alınmadığı iki seneden sonra alınacak cizyenin miktarının düşürülerek, başka herhangi bir vergi talebinde bulunulmaması[62],

i. Eflak ve Boğdan'daki Müslüman Kapı kethüdalarının lağvedilerek, yerlerine Ortodoks mezhebinde maslahatgüzârların tayin edilmesi ve bunlara uluslar arası hukuk kurallarına göre davranılması,

j. Gerektiği hallerde iki voyvodalığın işlerinin iki devlet arasında görüşülmek suretiyle halledilmesi. Yani Rusya'nın Eflak ve Boğdan işlerine müdahalesine izin verilmesi.

Bu şekilde Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 16. maddesinde geçen Eflak ve Boğdan'ın Osmanlı'ya iade edilmesi kararı sonrasında taraflar arasında Eflak ve Boğdan sınırlarının yeniden tespit ve tahdidi işlemleri gerçekleştirildi. Ancak döneme ait belgelerde bu işlemlerin ayrıntıları ile ilgili herhangi bir belgeye ulaşamadığımızı belirtmek isteriz. Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasına ait mevcut belgelerde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında hudutların güvenliğinin sağlanması ve çıkan sorunların dostça çözümlenmesi istenmektedir[63].

3.2. Küçük Kaynarca Antlaşması Sonrası Eflak ve Boğdan'da Esirlerin Serbest Bırakılması

İlk ilişkilerin XVI. yüzyılda ticari nedenlerle başladığı Osmanlı-Rus münasebetlerinde 1681 yılında ilk Osmanlı-Rus antlaşması olarak kabul edilen Bahçesaray/Edirne Antlaşması ile diplomatik münasebetler başladı. Antlaşmayla birlikte esirlerin serbest bırakılması ile ilgili hükümler anlaşmalara konulmak suretiyle esir mübadelesi hukukî bir nitelik kazandı. Nitekim bu antlaşmadan sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan 1700 İstanbul Antlaşması, 1711 Prut, 1713 Edirne antlaşmaları ile onun temditi niteliğindeki 1720 antlaşmalarında

Devle-i Aliye'me redd ideler ve kezâlik Eflâk ve Buğdan memleketlerini cümle kıla ve şehirler ve kasabat ve kuraları derunlerında mevcut bulunan cümle eşyalarıyla kezâlik Devlet-i Aliye'me redd ider Devlet-i Aliye'm dahi atiü'l-beyan şerait ve memalik-i merkûmeyi kabul idüb işbu şeraiti tamamen ve kâmilen zabt ve hıraset eylemesini va'd-i memulünbih ile taahhüd iyleye", Erim, s. 127; Zınkeisen, s. 671; Bediroğlu, s. 95-96; Sertoğlu, antlaşmayla Eflak ve Boğdan'da sözde Osmanlı Devleti'nin yüksek hâkimiyetinin tanındığını ancak, muhtariyetten çok bağımsızlığa yakın bir yönetim şeklinin ortaya çıktığını ifade etmektedir, Sertoğlu, s. 2608; Görüldüğü üzere antlaşmanın bu maddesinde Eflak ve Boğdan'daki tüm şehir ve kasabaların içlerindeki eşyalar ile birlikte Osmanlı Devleti'ne verilmesi kararlaştırıldı.

[61] Karal, s. 424; Erim, s. 127-128; Köse, s. 115.

[62] Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre Eflak'ta cizye olarak 619 kese ve rikabiye ve iydiyesi 260 kese; Boğdan cizyesi ise 136 kese ve rikabiye ve iydiyesi de 205 205 keseye indirildi, Karal, s. 424.

[63] BOA. HAT. nr. 17/768 (H. 16.08.1196/M. 27.08.1782).

esirlerin serbest bırakılması ile ilgili maddeler eklendi[64]. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1736-1739 yılına kadar yaşanan pek çok savaşın sonucunda karşılıklı olarak çok esir alındı ve bu esirler iki taraf arasında yapılan antlaşmalarda mübadele uygulaması ile çözümlendi. Taraflar arasında 1736-1739 savaşından sonra imzalanan 1739 tarihli Belgrad Antlaşması'nda esirler konusundaki temel uygulamada her iki tarafın kendi istekleri ile din değiştirenler dışında, son savaş sırasında ve öncesinde alınan tüm esirlerin fidye ödenmeden serbest bırakılması esası getirildi[65]. Bu şekilde ilk kez Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan esirlerin serbest bırakılması için ilgili devlet görevlilerinin fidye ödemeleri yerine kendisi sorumluluğu üstlendi. Ancak Rus esirlerinin toplanması konusunda yaşanan problemler sebebiyle devlet tarafından esir başına 100'er kuruş verilmesi taahhüt edildi[66]. Yine 1739 antlaşmasında daha önceki antlaşmalardan farklı olarak esirler ile ilgili daha teferruatlı ve açıklayıcı bilgiler eklendi. Nitekim önceki anlaşmalarda kullanılan "esirler" tabiri genişletilerek, "askerî ve sâirleri" terimi eklendi ve savaşta esir alınan tüm insanları kapsar hale getirildi. Aynı şekilde daha önceki anlaşmalarda yer almayan "bilcümle mevcut olan ve bundan sonra tahsil olunanlar" ifadesi eklenmek suretiyle, uygulama sırasındaki hareket alanı genişletildi. Ancak antlaşmanın uygulanmasındaki çıkan problemler sebebiyle 1739 Belgrad Antlaşması'nın uygulamayınca esirler konusu 1741 yılında 3 madde halinde çözümlendi. Aynı antlaşma 1747 yılında yenilendi[67].

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı 6 yıl gibi uzun bir zaman sürdüğü için savaş sırasında her iki taraftan da karşılıklı olarak esirler elde edildi. Bu durum Küçük Kaynarca Antlaşması'nda esirler ile ilgili konuları da gündeme getirdi ve antlaşmanın daha 1. maddesinde karşılıklı olarak her iki taraftan da alınan esirlerin serbest bırakılacağı ifade edildi[68]. Benzer şekilde antlaşmanın

[64] Osman Köse, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Esir Mübadelesi" *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Tebliğler III,* C. I. Kısım, TTK. Ankara 2002, s. 349-350.

[65] Belgrad Antlaşması'nın 7. maddesinde taraflar arasındaki esirlerin statüsü ile ilgili bilgiler yer almaktadır, bkz: *"Gerek bu cenkde ve gerek bundan akdem tarafeynden ahz olunan esirleri bir takririyle alıkonulan gerek askeri ve gerek sairlerden her kimler olurlar ise Moskov devletinde tanassur devlet-i aliyyemde İslâma gelenlerden ma'ada işbu hayırlı olan sulh u salahın tasdiknâmesi ve reddinden sonra bi'l-cümle mevcut olan ve bundan sonra tahsil olunanlar bilâ-te'hir beha ve mübadele istisna ve azad olunub avdetleri hususunda murahhas ve me'zun olalar ve bu makule üseranın ıtlaklarını müş'ir müekked emr ü tenbihler iki tarafın memaliklerine ve şehirlerine şuyu' bulaki bilâ-te'hir ve su'ûbet emr ü tenbihleri icra oluna ve işbû mevadd akd olundukdan sonra sulh esnasında Moskov devletinden istirkak olunmuş üsera-yı Kırım ve Bucak ve Kuban ve Osmanlı ve tatar ve devlet-i aliyyemin sair re'ayasında bulunduklarından bilâ beha olunalar binaen alâ zalik bu makule üseranın ıtlakı içün Moskov devleti tarafından yol kâğıtlarıyla kendü hallerinde mürûr ve ubûr iden adamlara bir dürlü teaddi olunmayub şer'-i şerife mugayir bu gune adamlara te'addi ve ziyan idenler var ise haklarından geline",* BOA. A. DVNS. DVE. *Rusya Ahidname Defteri,* nr. 83/1, s. 85; İlgili maddede görüldüğü üzere gerek bu savaş sırasında gerekse bundan önceki savaşlarda her iki tarafın aldığı esirler herhangi bir ücret talep edilmeden serbest bırakılacakları esası getirildi, Uğur Kurtaran, "Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnâmenin Diplomatik Açıdan Tahlili", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* XXIX/I, 2014, s. 225; Kurtaran, *Sultan I. Mahmut,* s. 419-430.

[66] Turhan, s. 16.

[67] Köse, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Esir Mübadelesi", s. 351.

[68]Bkz: *"İki devlet beyninde sebkat iden her türlü muadat ve muhasama şimdiden ile'l-ebed mahv u izale olunub gerek alât-ı harbiye ve gerek sair takrib ile tarafeynden amel ve tübadür ve icra olunan zarar u teaddiyat-ı nisyan-ı müeddeb ile feramuş olunub bu babda vücehla ve asla bir vakitde ahz-ı intikam olunmaya düşmanlık yerine berren ve bahren müebbed ve kavi ve tegayyürden münezzeh musalahatya ri 'ayet ve hırâset oluna gerek tarafı-ı hümâyûnumdan ve gerek ahlâf-ı emcadım taraflarından ve kezâlik Rusya padişahı müşerü'n-ileyh ve ahlâfı beynlerinde temhid olunan ittifak ile safi ve müebbed ve tağyirden beri evalat hıfz u hıraset olunub işbu maddeler kemal-i dikkat ve ihtimam ile icra ve mu 'teber kılınalar ve iki devlet ve emlak ve memâliki ve reaya ve ahali-i tarafeyn miyanelerinde işbu mevalat maddesi böyle riayet oluna ki fimaba 'd canibeynden biriribirininin*

25. maddesinde Leh, Eflak, Boğdan, Mora, Akdeniz Adaları, Gürcüler, Rusya reayası ve diğerleri ile Rusya'da esir bulunan Osmanlı Devleti reayasının karşılıklı olarak serbest bırakılacağı esasları getirildi. İlgili maddede taraflar arasında erkek ve kadın ayrımı gözetilmeksizin tüm esirlerin (Hıristiyanlığı seçen Müslümanlar ve İslamiyet'i seçen Hıristiyanlar hariç) antlaşmanın tasdikinden sonra hiçbir ücret ödenmeden serbest bırakılacağı kararlaştırıldı[69]. Köse, bu maddenin iki devlet arasındaki geride kalan bir asırlık süre içerisindeki esirler ile ilgili yaşanan problemleri giderici çözümler getirdiğini ifade etmektedir. Nitekim esirlerin tarifinde Belgrad'takinden de daha ayrıntılı bir şekilde "erkek, kadın ve hangi rütbeden olurlarsa" ifadeleri ile uzun süren savaş dönemindeki tüm esirleri içine alacak şekilde genişletildi. Yine önceki antlaşmalardan farklı olarak savaşın oldukça geniş bir alan ve çok sayıda milleti kapsamasına dayanarak Ruslardan başka, Rusya saflarında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşırken esir edilen tüm esirlerin serbest bırakılması şeklinde genişletildi[70].

Buna göre Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra taraflar arasındaki son antlaşma olan Belgrad Antlaşması'nın esirlerle ilgili uygulamalarının devam ettirildiği anlaşılmaktadır. Uygulama gereğince Osmanlı Devleti, Hıristiyan esirlerin serbest bırakılmalarını sağlamak amacıyla Rus esirlerin her biri için sahiplerine mirî hazineden 100'er kuruş ödeme yapmayı taahhüt etti. Ardından bölgenin ileri gelenleri ve ulemadan birer kişinin de esirlerin sorgulama ekibinde yer alması kararlaştırıldı[71]. Yine çeşitli kaza idarecilerine gönderilen emirler yoluyla savaştan sonra Rusya'dan esir alınanların antlaşmada belirtilen şartlara göre teslim edilmesi gerektiği bildirildi[72].

Osmanlı Devleti antlaşmanın yürürlüğe girmesinden hemen sonra esirlerin serbest bırakılması için ülkenin her tarafındaki idarî birimlere fermanlar gönderdi. İlgili fermanlarda devlet görevlilerinin veya halkın elindeki esirlerin serbest bıraktırılma gerekçeleri açıklanırken, bununla ilgili antlaşma hükmü belirtildi. Buna göre Rusya tarafındaki esir Müslümanların serbest bırakılması, Osmanlı Devleti'ndeki Rus esirlerin teslimine bağlıydı. Bu duruma özellikle dikkat çeken hükümet yetkilileri gayrimüslim bir devletin elinde Müslüman esir

aleyhine sırran ve alaniyeten bir dürlü amel-i buğz ve izrar olunmaya ve tecdit olunan mevalat ve musafat muktezasınca bilâ istisna iki tarafa ve her ne güna töhmet iden cümle reayaların tarafeynden neysen mensiyya? cerayimleri külliyen afv olunub çekdiri ve sair mahbeslerde bulunanlar azad ve sebilleri tahliyye…", BOA. A. DVNS. DVE. *Rusya Ahidname Defteri,* nr. 83/1, s. 144; BOA. HR. SYS. nr. 1186/1, (H.01.05.1188/M. 10.07.1774); BOA. HAT., nr. 1429/58503, s. 1 (H. 22.07.1188/M. 28.09.1774); Erim, s. 121.

[69]Bkz: "*Gerek inas ve gerek zükûr cinsinden bi'l-cümle üsera-yı muharebe ve sair esirler her ne paye ve rütbeden iseler iki devletin arazilerinde bulundukça Rusya Devleti'nde hüsn-i iradetleriyle tanassur iden müslimin ve Devlet-i Âliyye'mde yine hüsn-i iradetleriyle din-i Muhammedi'yi kabul iden Hıristiyanlardan ma 'ada bi'l-cümle işbu ahidnâme-i mübarekenin tasdiknâmeleri mübadelesinden sonra der-akap ve asla bir dürlü bahane ile tarafeynden bilâ-a'vaz ve bigayr-ı semen azad ve istirdad ve teslim olunalar kezâlik giriftar-ı bend-i istirkak olan bil'l-cümle Hıristiyanlar yani Lehlü ve Boğdanlu ve Eflaklu ve Moralu ve ahal-i Cezayir ve Gürciler ve sair bi'l-cümle ve bilâ istisna bilâ semen ve gayr-i ivaz azad olunalar kezalik işbu muslahanın in'ikadından sonra bir takrib ile giriftar-ı bend-i istirkak olan Rusya reayaları Devlet-i Aliyye'mde bulundukça redd ü teslim olunalar ve kezalik Devlet-i Âliyye'min reayaları hakkına bi-aynihi ve muamele-i müteşabih üzre hareket itmeğe Rusya Devleti teaahhüt ider",* BOA. A. DVNS. DVE. *Rusya Ahidname Defteri,* nr. 83/1, s. 151; BOA. HR. SYS. nr. 1186/1, (H.01.05.1188/M. 10.07.1774); BOA. HAT., nr. 1429/58503, s. 2; Erim, s. 132; Köse, s. 117-118; Bediroğlu, s. 100-101.

[70] Köse, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Esir Mübadelesi", s. 351.

[71] Turhan, s. 16-17.

[72] Ahmet Marancı, *89/4 Numaralı Rusya Ahkâm Defterinin Transkripsiyon ve İncelemesi (s. 1-95),* Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017, s. 83-84.

olmasını istemeyecek olan halktan ellerindeki Rus esirleri antlaşma şartlarına uygun bir şekilde serbest bırakmalarını amaçlıyordu[73].

Ancak bununla ilgili arşiv belgelerine dayanan tespitlerinde Turhan, ilgili savaş sonrasında bazı asker kökenli kimselerin ellerindeki Rus esirler için 100 kuruş yerine 65 kuruş ödeme yaptığını belirtmektedir. Yine yazarın ifadelerinde teslim emrine uyulmayarak esirleri saklayanların tespit edildiğinde kendilerine hiçbir ödeme yapılmadan esirlerin ellerinden alındığı yer almaktadır[74]. Bu durum Osmanlı yönetiminin antlaşma sonrası taraflar arasında sağlanan dostluk sürecinin devamı için esirlerin serbest bırakılması ile ilgili uygulamalara oldukça önem verdiğini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Yine bu durumu iki devlet arasındaki siyasi/askerî gelişmelerin diplomatik alana yansıması olarak da değerlendirmek mümkündür. Nitekim 1768-1774 savaşları sırasında askerî açıdan Rusya karşısındaki üstünlüğünü kaybeden Osmanlı yönetimi, antlaşma ile Rusya karşısındaki diplomatik üstünlüğünü de kaybetti.

Antlaşmadan hemen sonra taraflar arasında esirlerin serbest bırakılması ile ilgili uygulamalara geçildiği görülmektedir. Nitekim 1768-1774 savaşlarında Osmanlı Devleti reayası olan Eflak-Boğdan ve Moralı savaş suçluları da Rus esirleri kadar kalabalık bir sayıda idi. Yapılan antlaşmada bunların da affedilerek serbest bırakılması kararlaştırıldı. Serbest bırakılma işlemleri de yine Rus esirlerin de olduğu gibi uygulandı. Buna göre Rus esirleri Rusya'ya gidinceye kadar İstanbul'daki Rus Kapı Kethüdasının nezaretinde İstanbul'da güvenilir bölgelerde muhafaza edilirken, Eflak ve Boğdanlı esirler de Eflak voyvodalarına teslim edildi[75].

Bununla ilgili döneme ait belgelerde çeşitli kazaların idarecilerine fermanlar gönderildiği tespit edilebilmektedir. Bu fermanlarda Rusya ile yapılan antlaşmaya göre savaş sırasında esir alınarak halkın elinde bulunan Rus, Leh, Eflaklı, Boğdanlı ve Cezayir ahalisinin durumları belirtilmektedir. Buna göre bu esirlerden kendi rızaları ile Müslüman olanların dışındakiler esirlik bedelleri İzmir cizyesinden ödenerek serbest bırakılmaları için İzmir kadısı ve voyvodasına emirler gönderildi[76]. İlgili belgede Rusya'nın İstanbul maslahatgüzarının takriri doğrultusunda Rus esirlerin Rus konsoloslarına teslim edilmesi istenmektedir. Teslim sırasında şahısların ellerindeki esirler için 100 kuruş bedel ödenmesi ve esirlerin maiyetine birer nefer Rus temsilcinin verilmesi şartı dile getirildi[77]. Bu örnekler Rus temsilcilerinin de esirlerin serbest bırakılması ile ilgili konuları yakından takip ettiklerini göstermektedir. Bunun yanı sıra yerel yöneticilerin de bu konuya oldukça önem verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Sincanlı Kadısı Şeyh İbrahim tarafından gönderilen tahrirat da, devletin gönderdiği emirlere uyularak savaş sırasındaki Rus, Eflak ve Boğdanlı esirlerin serbest bırakılması ile ilgili antlaşmada kabul edilen esaslara uyulacağı ifade edilmektedir[78]. Aynı şekilde Babıâli'den gelen emir doğrultusunda savaştan sonra ele geçirilen esirlerin ücretleri ödenerek İstanbul'a

[73] Köse, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Esir Mübadelesi", s. 352.
[74] Bkz: Turhan, s. 17.
[75] Köse, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Esir Mübadelesi", s. 358.
[76] Bkz: *"İzmir kadısına ve İzmir Voyvodası'na hüküm ki",* BOA. AE. SABH. I, nr. 70/4832 (H. 29.01.1189/ M. 01.04.1775).
[77] BOA. AE. SABH. I, nr. 70/4832 (H. 29.01.1189/M. 01.04.1775).
[78] BOA. AE. SABH. I, nr. 154/10347 (H. 17.07.1189/ M. 13.09.1775).

gönderilmesine dair emrin Zihne Kazası'nda okunduğu ile ilgili bir ilam dikkat çekmektedir[79]. Bafra ve Samsun Naibi Ali tarafından gönderilen takrirlerde de Babıâli'nin Rusya ile yaptığı antlaşmaya göre Rus, Leh, Potkalı Kazağı Hıristiyan esirlerin 100'er kuruş esirlik bedeli ile serbest bırakılacağı ifade edilmektedir. Takririn devamında Eflak, Boğdan ve Moralı Hristiyan esirlerin ise bedelsiz bırakılması ile ilgili ferman gereğince muamele yapılacağı bildirildi[80]. Aynı şekilde fermanın kendi bölgesinde de uygulanacağı da Kastamonu Kadısı el-hac Mustafa ve Uzuncaabad kadısından gelen ilamlarda bildirildi[81]. Ancak bununla ilgili belgelerde kaç tane Eflak/boğdan esirinin bulunduğuna dair bilgi verilmemiştir.

Belgelerde Eflak ve Boğdan'dan esir alınan esirlerden ihtida[82] ederek (din değiştirme) Müslümanlığa geçenlerin de olduğu görülmektedir[83]. Yine belgelerde esir düşen Eflak ve Boğdanlı esirlerin serbest bırakılması ile ilgili ayrıntılardan bahsedilmektedir[84]. Bunlardan birinde Edirne'de bulunan ve İslam'a geçmeyi kabul etmeyen Rus, Eflak ve Boğdanlı esirlerin 100'er kuruş karşılığında teslimi için Edirne Duhan Gümrüğü yetmeğinden dolayı Hazine-i Âmire'den para gönderildiği anlaşılmaktadır[85]. Bu durum esirlerin serbest bırakılması için devletin çeşitli bölgelerin vergilerinin yanı sıra mirî hazinden de paralar kullandığını göstermektedir.

Devletin bu konuya oldukça önem verdiği ve bu doğrultuda Rusya ile yapılan antlaşmadaki esirlerin serbest bırakılması ile ilgili uygulamaların ayrıntılarını Rumeli'nin orta kolundan başlanmak üzere sağ ve sol kolun sonlarına kadar tüm idarecilere hükümler gönderdiği görülmektedir. Hükümlerde özellikle üzerinde durulan konu savaş sırasında esir alınan Rus, Lehli, Eflak ve Boğdanlı esirlerden Hıristiyanlıkta ısrar edenlerin serbest bırakılmaları için gerekli 100 kuruşluk bedelin[86] devlet tarafından ödeneceği belirtilmektedir. İlgili belgede kaç Rus esir ile ilgili işlem yapılacağı belirtilmemekle birlikte, teslim işlemlerinin dergâh-ı mualla kethüdalarından Muhsinzâde Mehmed Paşa tarafından görevlendirilen mübaşir Mustafa tarafından gerçekleştirileceği belirtilmektedir[87]. Bunun yanı sıra esirlerin sağ/salim teslim alındığını bildiren raporların da hükümet merkezine ulaştığı görülmektedir. Örneğin H. 1189/M. 1775 tarihinde Kırkkilise'de esir olarak bulunan Rusyalı Petro adındaki bir esir ile iki

[79] BOA. C. HR. nr. 171/8549 (H. 26.03.1189/M. 27.05.1775); Bu örnekler daha önceki antlaşmalarda olduğu gibi esirlerin Anadolu'nun çeşitli bölgelerden toplanarak İstanbul'a sevk edildiğini göstermektedir.

[80] BOA. AE. SABH. I, nr. 245/16345 (H. 27.04.1189/ M. 27.06.1775).

[81] BOA.AE.SABH.I,nr.245/16348(H.20.04.1189/M.20.06.1775);C.DH.nr.332/16571(H.12.06.1189/M.10.08.1774).

[82] Sözlüklerde "doğru yolu bulmak; yol göstermek" anlamlarına gelen hüdâ (hedy, hidâyet) kökünden türemiş olan ihtida kelimesi, "gerçeğe ulaşmak, doğru yolu bulmak" demektir. Terim olarak inançsız iken veya başka bir dine mensupken İslâm dinini benimsemeyi ifade eder. İhtidâ eden kimseye ise mühtedi adı verilirdi, Ali Köse, "İhtida", *DİA.* C. 21, İstanbul 2000, s. 554.

[83] BOA. AE. SABH. I, nr. 133/8976 (H. 09.10.1188/ M. 24.10.1775).

[84] BOA. AE. SABH. I, nr. 186/12399 (H. 15.07.1189/ M. 11.09.1775).

[85] BOA. AE. SABH. I, nr. 296/19922 (H. 11.10.1188/ M. 15.12.1774).

[86] İlgili belgede esirler için ödenen 100 kuruşluk bedel için kullanılan ifade için *"şer 'an ba'is-i müstehak olan"* ibaresi yer almaktadır, bkz: BOA. C. HR. nr. 130/6473 (H. 29.04.1189/ M. 30.05.1775); Dolayısıyla XVIII. yüzyıldan beri esirler için alınan bu miktarın dini bir gerekçesinin olduğunu anlamaktayız. Ancak devlet tarafından esir sahiplerine ödenen bu miktarın esir sahipleri tarafından yeterli görülmemesinden dolayı teslim konusunda ciddi direnişler ile karşılaşılmaktadır. Nitekim XVIII. yüzyıla ait birtakım çalışmalarda Rus ve Avusturyalı esirlerin fidye ve satışlarında 100 ila 480 kuruş arasında değişiklikler yaşandığını, bunun da ortalama 210-310 kuruşa karşılık geldiği görülmektedir. Dolayısıyla elindeki esirini 100 kuruşa devlete veren esir sahibinin yaklaşık yarı yarıya bir zararı olduğunu söylemek mümkündür, Turhan, s. 30.

[87] BOA. C. HR. nr. 130/6473 (H. 29.04.1189/ M. 30.05.1775).

Boğdanlı'nın esir mübaşiri Es-Seyyid el-Hac Abdi Ağa tarafından alındığı bölgenin naibi tarafından merkeze bildirilmiştir[88]. Alınan tüm bu önlemler Rus esirlerin sağ salim ülkelerine dönmelerini sağlamak ve dolayısıyla Rusya ile yapılan antlaşmanın şartlarını yerine getirmekle ilgilidir. Nitekim ülkenin değişik bölgelerine dağılan Rus esirlerin toplanması oldukça zor bir işlem olup, bununla ilgili sıkı tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Bu konudaki en büyük problem esir sahiplerinin ellerindeki esirleri vermek istememesidir.

Rusya ile yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması'nda esirlerin serbest bırakılması uygulamaların tüm bölgelerde aynı şekilde uygulanmadığı görülmektedir. Örneğin H. 1189/M.1775 tarihli bir belgeden savaş sırasında esir olarak alınan Mora ve Cezayir-i Bahr-i Sefid reayalarının yapılan antlaşma gereğince bedelsiz olarak serbest bırakıldığı anlaşılmaktadır. Buna karşı aynı belgenin devamında Ruslardan alınan Eflak ve Boğdanlılardan Hıristiyanlıkta ısrar edenlerin antlaşma gereğince 100'er kuruş karşılığında sahiplerinden alınarak İstanbul'a gönderilmesi yönünde talepler yer almaktadır[89]. Yine Aynı tarihli başka bir belgede yukarıdaki belirtilen durumdaki Hıristiyan esirlerden bundan sonra sadece Rus, Leh ve Potkalılar haricindekiler için sistemin uygulanmaması, yani 100 kuruş alınmaması istenmektedir[90]. Aynı şekilde Rusya ile yapılan antlaşma gereğince kendi isteğiyle Müslüman olmayan Rusyalı Potkalı Kazağı ile Lehli esirlerin 100'er kuruş mirîden verilerek serbest bırakıldığı görülmektedir. Aynı uygulamanın Eflak, Boğdan, Mora ve Cezayirli esirler için de geçerli olması istenirken, bu esirlerin para alınmadan serbest bırakılmaları için gönderilen emirler Kavala mahkemesi siciline kaydedildi[91]. Benzer başka bir örnekte Hristiyanlıkta ısrar eden Rusyalı esirlerin sahiplerine 100'er kuruş verilerek teslim edilmesine rağmen, Eflaklı, Boğdanlı, Tuna Sahili ve Moralıların sahiplerine para verilmeden ülkelerine gönderilmesi istenmektedir[92]. Ayrıca ülkelerine gönderilen esirlerden yollarda ve başka yerlerde cizye vs. gibi vergilerin talep edilmemesi istenmektedir. İlgili belgenin birer suretinin de Rumeli'nin sağ, sol ve orta kazalarına gönderildiği tespit edilebilmektedir[93]. Görüldüğü üzere Eflak ve Boğdan'daki esirlerin serbest bırakılması ile ilgili uygulamalarda da bölgesel farklılıklar yaşanmıştır. Bu uygulama farklılıklardan dolayı olsa gerek, antlaşmadaki esirlerin serbest bırakılması ile ilgili mevcut şartlara rağmen, her bölgedeki uygulama için ilgili kaza ve sancakların yerel yöneticilerine çok sayıda uyarı ve emir gönderilmektedir. Hükümetin bu konuda en çok önem verdiği konular arasında esirlerin sağ/salim tesliminin yanı sıra, belirtilen süre içerisinde teslim edilmesidir. Nitekim geç esir teslimi gibi durumlarda devletin ilgili kişilere para ödemediğini gösteren belgeler vardır[94]. İlgili belgede elindeki dört Eflak'lı esiri devlete teslim eden sandalcı Tomazin'in arzuhaline cevaben esirlerin tesliminde geç kalındığı için kendisine ödeme yapılmaması gerektiği ifade edilmiştir[95]. Bu örnek devletin kişilerin ellerindeki esirlerin tesliminin belirli süreler içerisinde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Ancak alınan tüm önlemlere rağmen esirlerin serbest bırakılmasında yaşanan bir takım

[88] BOA. AE. SABH. I, nr. 286/19235 (H. 12.06.1189/M. 10.01.1775).
[89] BOA. C. HR. nr. 77/3820 (H. 10.06.1189/ M. 08.08.1775).
[90] BOA. C. HR. nr. 83/4127 (H. 29.04.1189/ M. 29.06.1775).
[91] BOA. C. HR. nr. 90/4485 (H. 29.01.1190/ M. 20.03.1776).
[92] BOA. C. HR. nr. 116/5751 (H. 29.05.1189/ M. 27.08.1775).
[93] BOA. C. HR. nr. 116/5751 (H. 29.05.1189/ M. 27.08.1775).
[94] BOA. C. HR. nr. 123/6150 (H. 11.03.1189/ M. 12.05.1775).
[95] BOA. C. HR. nr. 123/6150 (H. 11.03.1189/ M. 12.05.1775).

problemler de görülmektedir. Örneğin bunlardan birinde esir alınan ve salıverilmeleri ile ilgili antlaşmaya aykırı olduğu halde kendilerinden para talep edilerek zorlandıklarına dair Eflak reayasının şikâyetleri dikkat çekmektedir. İlgili belgede Eflak reayasının şikâyetlerinin dikkate alınarak, yapılan soruşturmada Eflak halkının herhangi bir borcunun olmadığı tespit edildiğinden bu gibi haksız davalar ile reayanın rencide edilmemesi istenmektedir[96]. Başka bir örnekte ise savaş sırasında değil de başka bir vesile ile Boğdan'dan esir alınan iki esirin serbest bırakıldığı görülmektedir. İlgili belgede Boğdan'a bir memuriyet ile giden Nimeti Bey zade İbrahim Bey'in Boğdan'dan dönüşünde iki nefer Boğdanlıyı İstanbul'a getirerek, çukadarı aracılığıyla esir pazarına götürdüğü tespit edilmiştir. Bunun üzerine ilgili esirler Boğdan kapı kethüdasına teslim edilirken, İbrahim Bey'inde ibret olması için Bozcaada'ya sürgün edildiği belirtilmektedir[97].

Rus esirlerin deniz yoluyla teslim edildiğine dair kayıtlarda bulunmaktadır. Bunlardan birinde İstanbul'dan deniz yoluyla İbrail'e gönderilen Rus esirler için bölge kadısına gönderilen hükümlerde sahildeki iskelelere yanaşan Rus esirlerinden cizye vs. gibi vergilerin talep edilmemesi ve esirlerin mübaşirler aracılığıyla sağ salim ülkelerine teslim ettirilmesi konusunda yardım etmeleri istenmektedir[98]. Döneme ait belgelerde esirlerin cinsiyeti ile ilgili de bilgiler yer almaktadır. Örneğin H. 1188/M. tarihinde 9 erkek ve 6 kadından oluşan Rus, Gürcü, Boğdan ve diğer esirlerin Hıristiyanlıkta ısrar etmeleri sonucunda bunların Rus konsolosluğuna teslim edildiği görülmektedir[99]. Yine döneme ait belgelerden esirlerin eşkalleri, cinsleri ve adetleri ile ilgili verilere ulaşmak mümkündür. Nitekim H. 1188/M.1775 tarihli bir belgede Bergos İskelesi'nden Kavaklı Arab İsmail aracılığıyla İstanbul'a gönderilen esirlerin başlıca özellikleri belirtilmektedir. Bununla ilgili olarak aşağıdaki tabloya bkz[100]:

Tablo-1: Bergos'tan İstanbul'a Gönderilen Esirlerin Başlıca Özellikleri

Nerede Olduğu	Kimin Elinde Esir	Esirin Adı	Cinsiyeti/Özelliği Milliyeti/Yaşı	Adet
Aydos Kazası	Nakibü'l Elhac Mehmed	Dosiyeluk Berasuk?	Re'sü'l-inas (kadın/kız) İhtiyare	1
Karinabad Kazası Karakaya Köyü?	Selim Giray Sultan	Çaşlu	Re'sü'l-inas (kadın/kız) İhtiyare Rusyalı	1
Aydos'a bağlı Bergos	Boğdanlı Halil	-	Rusyalı	1
Aydos'a bağlı Bergos	-	-	Nakih'ül-inas (zayıf kadın/kız) Eflaklu	1
Aydos'a bağlı Bergos İskelesi	-	-	4 yaşında	1
Aydos'a bağlı Bergos	Hasari El-Hac Mehmed	Fulurina?	Eflaklu Kadın	1

[96] BOA. C. AS. nr. 943/40943 (H. 20.01.1190/ M.11.03.1776).
[97] BOA. HAT. nr. 24/1188 (H. 29.12.1195/M. 16.12.1781).
[98] BOA. C. HR. nr. 128/63251 (H. 29.02.1189/ M. 01.05.1775).
[99] BOA. C. HR. nr. 17/834 (H. 09.10.1188/ M. 04.12.1774).
[100] BOA. C: HR. nr. 179/8930 (H. 03.11.1188/M. 05.01.1775).

Aydos'a bağlı Bergos	-	-	4 yaşında	1
Aydos'a bağlı Bergos	Ali Haski	-	Eflaklı 7 yaşında	1
TOPLAM			**Zükûr (erkek) 5 re's İnas 5 analarına bağlı İnas 3 sagir**	**13**

Yine döneme ait belgelerde antlaşma gereğince Ruslara teslim edilmesi gereken esirlerin miriye teslim edenlerin isimleri ile esirlerin isimleri tespit etmek mümkündür. Bu belgelerde esirleri devlete teslim eden kişilerin deftere kayıtlarının yapılmasını istedikleri görülmektedir[101]. Bu durum halkında esirler konusunda oldukça dikkatli olduğunu göstermektedir. İlgili belgelerdeki esirlerin isimleri/milliyetleri ile esirlerin teslim edenlerin görevleri, isimleri ve oturdukları yerler için aşağıdaki tabloya bkz[102]:

Tablo-2: Ruslara Teslim Edilen Boğdanlı Esirlerle İlgili Bilgiler

Esirin İsmi/milliyeti	Esiri Teslim Edenlerin İsmi	Esiri Teslim Edenlerin Görevi Ve Oturduğu Yer
Nikola (Boğdan)	Mandeli	Kemerburgaz/-
Yani (Boğdan)	Tanaş	-/-
Yuna (Boğdan)	Mustafa Efendi	Kadı (İlmiye ricali)/-
Estane (Boğdan) (Cariye)	Silahşör İbrahim	-/-
İstanko (Boğdan) (Cariye)	Sofçu Mihail	-/-

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Boğdan'dan esir edilenler arasında kadınlarında olduğu dikkat çekmektedir. Yine esirleri teslim edenlerin değişik meslek ve sınıftan kişiler olduğu görülmektedir.

Döneme ait belgelerde Eflak ve Boğdan'daki Rus esirlerin serbest bırakılmasında Rusya ile yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın esirlerle ilgili maddesine uyulduğuna dair veriler yer almaktadır. Bu uygulamaları şu şekilde sıralamak mümkündür[103];

a. Esirlerin sahiplerinden 100 kuruş verilmek suretiyle kurtarılması
b. Hristiyanlıkta ısrar eden esirlerin Eflak ve Boğdan Kapı Kethüdarına teslim edilmesi.
c. Esirlerin kethüdalara tesliminde yollarda cizye vesair başka vergilerin talep edilmemesi ve kendilerinin korunarak, sağ salim teslim edilmeleri.

4. Ziştovi Antlaşması ve Diplomatik Uygulama Alanları

Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 1739 yılında yapılan Belgrad Barış Antlaşması'nın 1747 yılında süresiz bir şekilde uzatılmasıyla[104] taraflar arasında 1787 yılına kadar barış süreci korundu[105]. Ancak bu tarihte Rusya ile birleşen Avusturya'nın "Grek

[101] BOA. AE. SABH. I, nr. 295/190789 (H. 24.10.1188/M.28.12.1774); 295/19794 (H. 25.10.1188/M. 29.12.1774);295/19801 (H. 24.10.1188/M.28.12.1774); 295/19802 (H. 27.10.1188/M.31.12.1774); 295/19805 (H. 27.10.1188/M.31.12.1774).

[102] BOA. AE. SABH. I, nr. 295/190789 (H. 24.10.1188/M.28.12. 1774); 295/19794 (H. 25.10.1188/M. 29.12.1774); 295/19801 (H. 24.10.1188/M.28.12.1774);295/19802 (H. 27.10.1188/M.31.12.1774); 295/19805 (H. 27.10.1188/M.31.12.1774).

[103] BOA. C. HR. nr. 116/5751 (H. 29.05.1189/M. 27.08.1775).

[104] Uzatma antlaşması ile ilgili bkz: BOA. A. DVNS. DVE. Nemçelü Ahidnamesi, nr. 59/3, s. 15-23; Bozkurt, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı-Avusturya Münasebetleri,* s. 45-49.

[105] Kemal Beydilli, "Avusturya", *DİA.* C. 4, İstanbul 1991, s. 175; Kurtaran, *Sultan I. Mahmut,* s. 442-452.

Projesi[106]" adı altında Osmanlı'ya saldırması ile başlayan savaşlar 4 Ağutos 1791 yılında Avusturya ile imzalanan Ziştovi[107] Antlaşması ile sona erdi[108]. Tamamı 14 madde ve bir hatimeden oluşan Ziştovi Barışı 54 sene müddetle imzalandı[109]. Antlaşması'nda iki devlet arasındaki siyasi, ekonomik, dinî hükümlerin yanı sıra sınırlar ve esirlerin hukuki statüsünü belirleyen maddelerde bulunmaktadır[110].

4.1. Ziştovi Antlaşması Sonrası Eflak ve Boğdan'da Sınırların Belirlenmesi

Osmanlı-Avusturya ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen Ziştovi Antlaşması'nda taraflar arasında "status quo ante bellum" yani savaş öncesi duruma tekrar dönülmesi ilkesi kabul edildi[111]. Bu ilke tarafların savaş esnasında ele geçirdikleri bölgelerin geri iadesi anlamına geliyordu. Bu çerçevede Ziştovi'de imzalanan antlaşmanın 1, 2, 4, 5, 6 ve 10. maddeleri taraflar arasındaki sınırların yeniden düzenlenmesi ve güvenliğinin sağlanması ile ilgilidir[112].

Bu çerçevede Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki Eflak ve Boğdan sınırlarının yeniden düzenlenmesi ile ilgili olan antlaşmanın 4. maddesine maddesine göre Avusturya başta Eflak ve Boğdan olmak üzere savaş sırasında işgal ettiği tüm bölgeler ile buradaki top ve mühimmat gibi araç ve gereçleri iade ederek, taraflar arasındaki savaş öncesi sınırlara geri dönülecektir[113]. Yine antlaşmanın 6. maddesinde ise antlaşmadan sonra tasdiknamelerin mübadelesinin ardından iki taraftan da gerekli tahliye ve teslim işlemlerine geçileceği ifade

[106] Bu projeye göre iki devlet arasında Osmanlı Devleti'ne birlikte saldırma ve topraklarını aralarında paylaşma konusunda bir uzlaşma sağlandı. Uzlaşmanın detayları ile ilgili bkz: Serhat Kuzucu, "XVIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Avusturya Siyasi İlişkileri ve Ziştovi Antlaşması (II. Josef ve II. Leopold Dönemi", *Hıstory Studies, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı,* 2012, s. 253.

[107] Ziştovi (Svvischlovv) kasabası, Rusçuk ile Niğbolu kasabaları arasında Tuna Nehri'nin sağ sahilinde yer almaktadır, Karal, s. 571.

[108] BOA. A. DVNS. DVE. Nemçelü Ahidnamesi, nr. 59/3, s. 31-34; Zınkeisen, s. 568; Jorga, s. 93;Sertoğlu, s. 2729-2730; Kemal Beydilli, "Ziştovi Antlaşması", *DİA.* C. 44, İstanbul 2013, s. 467-472; Havva Selçuk, "Ziştovi ve Yaş Antlaşması Arasında Tuna Kıyısında Bir Osmanlı Kenti: Silistre (1791-1793)", *Turkısh Studıes,* Volume 8/5 Spring 2013, s. 647; Hacer Çıtırık, *4 Numaralı Nâme-i Hümâyûn Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1203-1206/M. 1788-1792),* Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2014, s. 129-139.

[109] Karal, s. 571.

[110] BOA. A. DVNS. DVE. Nemçelü Ahidnamesi, nr. 59/3, s. 31-34; Ayrıca antlaşmanın tüm maddeleri ve transkripte edilmiş halleri için bkz: Kurtaran, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit,* s. 264-270; Ziştovi Antlaşması'nın maddeler ile antlaşmaya göre belirlenen Osmanlı-Avusturya sınır haritası için bkz: Ekler:4-5.

[111] Zınkeisen, s. 568; Beydilli, "Ziştovi Antlaşması", s. 467.

[112] BOA. A. DVNS. DVE. Nemçelü Ahidnamesi, nr. 59/3, s. 31-34.

[113] Bkz: *"Devlet-i İmparatoriye bin iki yüz iki senesi Cemâziyü'l-evvelinin ikisinde câri olan istatiko istirikt esâs makbûlüne tarafeynden dahi her şey tatbîk ve Devlet-i Âlîyye'nin mu'âmele-i dostî ve hakkâniyet-i kâmîlem mukâbele ve tevâfuk zımnında te'ahhüd iderek işbû seferde imparator-ı müşârün-ileyhin askeriyle istilâ olunan cem'i memâlik ve arâzi ve kılâ' ve şehirler ve palankâları her kangi isim ve şöhret ile meşhûr iseler bi'l-cümle Eflâk memleketi ve Nemçe askerinin zabtında olan Boğdan kazâları dâhil olarak kâmîlen ve bilâ-taksîm Devlet-i Âlîyye'nin kılâ' ve bekâ' ve palankâlarını hîn-i istilâda derûnlarında mevcûd Devlet-i Âlîyye'nin arteleriya? ya'ni top ve emsâli alât-ı harbiye-i seferiyeleriyle bulundukları hâl üzre redd ve teslîm eylemeleri te'ahhüd ider",* BOA. A. DVNS. DVE. Nemçelü Ahidnamesi, nr. 59/3, s. 32; Zınkeisen, s. 568; Kurtaran, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit,* s. 266; Serhat Kuzucu, "XVIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Avusturya Siyasi İlişkileri ve Ziştovi Antlaşması (II. Josef ve II. Leopold Dönemi", *Hıstory Studies, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı,* 2012, s. 258.

edilmektedir[114]. Bu çerçevede iki taraftan belirlenen mübaşirler aracılığı ile Eflak ve Boğdan'ın tahliyesi için bir aylık bir müddet verildiği belirtilmektedir[115].

Görüldüğü üzere Ziştovi Antlaşması'nda Eflak ve Boğdan sınırlarının yeniden tespit ve tahdidin yanı sıra, bölgenin tahliye işlemleri ile ilgili maddeler yer almaktadır. İlgili maddelerin uygulanması için taraflar arasında oluşturulan komisyonların faaliyetleri ile masa başında zikredilen konuların uygulama alanlarına inilmiştir.

Buna göre Ziştovi Antlaşması'nda kararlaştırılan esasa göre Eflak ve Boğdan hududunun eskiden olduğu şekilde kalmasına karar verildi. Bununla ilgili olarak Eflak Voyvodası Mihal'in hükümet merkezine gönderdiği raporda Rusya ile yapılan antlaşmanın 4. maddesinde belirtildiği üzere Rusların Eflak ve Boğdan'daki aldıkları tüm yerleri geri verecekleri ifade edildi. Raporun devamında iki taraflar arasındaki yeni sınırın taraflar arasında 16 sene önce (1775) belirlenen aynı sınırların kabul edildiği ve buna göre sınır tahdit işlemlerinin gerçekleştirileceği belirtildi[116]. Nitekim bununla ilgili olarak Bükreş'te bulunan Nemçe konsolosu Herbert, Eflak Voyvodası'na başvurmak suretiyle Avusturya ile Boğdan ve Eflak arasındaki sınırların 1775 tarihindeki 16 yıl önceki eski sınırlar olarak kalması teklifinde bulundu. Bununla ilgili olarak Eflak Voyvodası'nın talebi üzerine eski sınırları gösteren Divan-ı Hümâyûn kayıtlarının suretleri ile haritanın kendisine gönderileceği ifade edildi[117]. Bu çerçevede Eflak hududunun tahdidi için Osmanlı Devleti tarafından Abdullah Efendi maiyetinde Mimar Halifesi Nurullah Efendi ve arkadaşları görevlendirildi[118]. Ardından bu görevliler tarafından Ada-i Kebir Kalesi'nin keşfi yapıldı[119]. Daha sonra Babıâli tarafından hudutların tayini için görevlendirilen mübaşire ve Eflak Voyvodası'na hükümler gönderildi. İlgili hükümlerde Avusturya ile yapılan antlaşma gereğince Nemçe devletinin Eflak'ta aldığı yerleri tekrar eski halleri üzere Osmanlı Devleti'ne teslim edeceği bildirildi. Hükmün devamında iade işlemleri sırasındaki teslim, hudutların tayin ve tahdidi ile genel durumları hakkında kendilerine bilgi verildi[120]. Aynı şekilde Eflak ve Boğdan'da hudutların tahdidi için görevlendirilen Osmanlı muhaddidine gönderilen hükümde Avusturya ile yapılan antlaşma gereğince teslim edilecek yerler hakkında bilgi verildi[121].

---

[114] Bkz: *"Tasdiknâmelerin mübâdelesi akabinde tarafeynden tahliyelere ve istilâdide olan cümle mahallerin teslîm ve tesellümlerine ve atiü'l-beyân olan müddetlerde iki devletin hudûd-ı kadîmeleri ibkâsına cânîbeynden mübâşeret oluna ve iki tarafın mübâşirleri Belgrad ahidnâmesinin on üçüncü maddesi olıgediği üzre intihâb ve ta'yîn olunub ba'zısı Eflâk memleketi ve Boğdan'ın beş kazası tahliyesi maslahatına tasdiknâmeler mübâdelesi gününden hesâb-birle otuz gün zarfında tekmîl itmek üzre me'mûr olalar sâ'ir mübâşirler dahi bin ikiyüz iki Cemâziyü'l-evvelinin ikisinde mukaddem cânîbeyn mutasarrıf oldukları arâzinin istatuko istrikt ka'idesi üzre Bosna ve Sırb memâlikinin ve enhâsiyle İrşova-i atîkin hudûdunu ibkâ zımnında nehr-i Une'nin yukaru tarafın teveccüh eyleyeler Une tarafına me'mûr olacak mübâşirlere tasdiknâmeler mübâdelesi gününde bed ile iki mâh müddet tahsîs olunub zirâ müddet-i mezkûre kılâ'ın istihkâmat-ı cedîdesini hedm ve hîn-i istilâda bulundukları heyete ircâ ve kezâlik kal'âlar ve palankâlar derûnunda mevcûd cem'i arteleriya ya'ni top ve emsâli alât-ı seferiye ve mühimmât-ı harbiyye ve zahâyirin nakl ve celbleri zımnında müddet-i mezkûrenin lüzûmu derkârdır",* BOA. A. DVNS. DVE. Nemçelü Ahidnamesi, nr. 59/3, s. 32; Kurtaran, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit,* s. 266.

[115] Kurtaran, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit,* s. 281.

[116] BOA. HAT. nr. 171/7342 (H.10.02.1206/M.09.10.1791).

[117] BOA. HAT. nr. 145/6111 (H.29.12.1206/ M.18.08.1792).

[118] BOA. C. DH. nr. 51/2514 (H.29.03.1206/ M.26.10.1791); Bununla ilgili başka bir belgede Eflak ve İrşova tarafındaki sınırların tahdidinin Mimar Hafız Efendi tarafından yapılmasının ve kendisine Eflak Voyvodası'nın nezaret etmesinin uygun olduğu ifade edilmektedir, BOA. HAT. nr. 264/15273 (H. 29.12.1206/M. 18.08.1792).

[119] BOA. C. DH. nr. 51/2514 (H.29.03.1206/ M.26.10.1791).

[120] BOA. C. HR. nr. 47/2338 (H.29.12.1205/ M.29.08.1791).

[121] BOA. C. HR. nr. 49/2414 (H. 29.05. 1202/M. 07.03.1788).

Osmanlı sınır tahdit muhadditleri Sagirova ve Preşova taraflarına geldi ise de Eflak hududu çok sarp dağlardan oluştuğu için Nemçe muhadditleri ile Osmanlı temsilcileri arasında bir senet imzalanarak tahdit işlemleri bahar mevsimine ertelendi[122]. Bahar mevsiminde başlayan çalışmalar ise 4 ay gibi bir sürede tamamlandı. Bu şekilde Eflak hududunun tahdit işlemleri sona erdikten sonra iki tarafın muhadditleri tarafından karşılıklı olarak hudut senetleri mübadele edildi[123]. Belgenin devamında aynı muhadditlerin Boğdan'daki beş kazanın tahdit işlemleri için Fokşan tarafına gittikleri ifade edilmektedir[124].

Böylece başlangıç tarihini tam olarak tespit edemediğimiz, fakat belgelerden başlangıç tarihi olarak Bahar ayları şeklinde geçen (Nisan-Mayıs 1792) Eflak hudutlarının tahdit işlemleri yaklaşık 4 aylık (18 Ağustos 1792) bir çalışmanın ardından kesin olarak belirlendi[125]. Ardından Boğdan hudutlarının tahdidi için Avusturya tarafından görevlendirilen Kolonel Martin ile Osmanlı Devleti tarafından hududun tahdidi için görevlendirilen Abdullah Efendi tahdit çalışmaları için davet edildi. Ancak Nemçe elçisinin takririne göre Osmanlı muhaddidinin tashih çalışmalarının ilkbahara erteledi[126].

Döneme ait belgelerde Boğdan hudutlarının tahdidine dair herhangi bir bilgi olmamakla birlikte, daha önce belirttiğimiz üzere Boğdan hudutlarının da Eflak'ta olduğu gibi 16 yıl önceki antlaşma şartlarına göre yani 1775 yılına göre tanzim edildiğini söylemek mümkündür[127].

4.2. Ziştovi Antlaşması Sonrası Eflak ve Boğdan'da Esirlerin Serbest Bırakılması

Taraflar arasında 1787 yılındaki önce yaşanan son savaş olan 1736-1739 savaşı sonrası imzalanan 1739 Belgrad Antlaşması'nda[128], Rusya'nın aksine esirlerin serbest bırakılmasında

[122] BOA. C. HR. nr. 22/979 (H. 29.03.1206/ M. 26.11.1791); Osmanlı arşivinde HAT. nr. 171/7347 numaralı belgenin özetinde yer alan ifadelerde Tuna içindeki adaların iki devlet arasında taksim edilerek haritada tespit edildiği ve her iki tarafın problemlerinin çözümlenmesi için hudut işaretlerinin konularak Eflak hududunun alametlerle tahdit edildiği belirtilmektedir. Yaptığımız araştırmada belgedeki ifadelerin doğru olmakla birlikte, özette yer alan H. 09.03.1204/M.18.11.1789 tarihinin yanlış olduğu ve ilgili belgedeki ifadelerin H. 19.03.1154/M. 04.06.1741 tarihindeki Belgrad Antlaşması sonrasındaki sınır belirleme faaliyetlerine ait olduğu tespit edilmiştir.

[123] BOA. HAT. nr. 255/14510 (H. 29.12.1206/ M. 18.08.1792).

[124] BOA. HAT. nr. 255/14510 (H. 29.12.1206/ M. 18.08.1792).

[125] BOA. C. HR. nr. 158/7893 (H. 19. 01. 1207/ M. 06. 09.1792).

[126] BOA. C. HR. nr. 158/7893 (H. 19. 01. 1207/ M. 06. 09.1 792).

[127] BOA. HAT. nr. 145/6111 (H. 29.12.1206/ M. 18.08.1792).

[128] 1739 yılında Avusturya ile yapılan Belgrad Antlaşması'nın 10. maddesi esirlerin serbest bırakılması ile ilgilidir, bkz: *"Mukaddemâ ve bu def'â vâki' olan cenk ve cidâl esnâsında tarafeynden ahz ve beğlik zindânlarda mahbûs olan mîrî esirler bu mübârek sulh ve salâh hürmetine halâs ümidinde olub ba'del-yevm esirler musibete kalmaları inâyet-i mekârim-i pâdîşâhi ve adet-i hasene-i şehriyâriye müvâfık olmamağla mu'tâd-ı kadîm üzre tarafeynden olan esirler târîh-i temessükden altmış bir güne degin bi'l-cümle azâd ve ıtlâk olınalar ve sâ'ir nassda ve Tâtâr tâ'ifesinde bulunan esirlerden dahi nesâri dininden olanları münâsib vechile mümkin olan makûl ve mu'tedil behâ ile ıtlâk olunmak câ'iz ola ve esir sâhibi ile uzlaşmayub nizâ' vâki' oldukda hâkîmü'l-vakt olanlar mabeynlerin tevfîk ideler eğer mümkin olmaz ise aldıkları behâları şühûd ile isbât veyâhûd sâhiblerine yemîn teklîfi ile zâhir oldukda edâ olunub ıtlâk olunalar ve sâhibleri ziyâde akçe-i temâ ile üsâri tahlîsine mâni' olmaya ve Devlet-i Âlîyye'nin dahi Nemçe memleketine varacak büyük ilçisi varub esir aramak ve ıtlâklarına say' itmek husûslarında ihtimâm eyledikde ricâl ve zâbitân-ı Nemçe islâmda olan esirlere tekayyüd ideler ve ândan mukaddem ve mu'ahhar bu madde içün Devlet-i Âlîyye'm tarafından mahsûs âdemler ta'yîn olunmadığı takdîrce müşârün-ileyh Çasâr'ın tarafından hâkîm olanlar üsâri fukârâsına sâhib çıkub ve behâların vech-i meşrûh üzre irtelâyub behâları kendülere isâl olunmak üzre o makûleleri serhâdlere irsâl-birle Müselmân esirlerinin tahlîsine say' ve ihtimâm ideler ve bu vech üzre esirlerin halâsına tarafeynden merhâmet ile tekâyyüd oluna ve esirlerin ıtlâkları vakti gelinceye dek bu arâlıkda hoşhâl olmaları içün her tarafdan say' oluna",* BOA. A. DVNS. DVE. Nemçelü Ahidnamesi, nr. 59/3, s. 183; Kurtaran, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit,* s. 223; İlgili maddeye göre savaş sırasında her iki taraftan da alınan esirlerin antlaşma tarihinden itibaren 61 güne kadar serbest bırakılacağı kararlaştırıldı. Halkın ve Tatarların ellerindeki esirler, ücretleri ödendikten sonra serbest bırakılacaktır. Her iki taraftan da esirlere iyi davranılacaktır, Nurgül Bozkurt, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı-*

bir önceki dönemlerde uygulanan fidye ödeme sistemi devam ettirildi[129]. Bu çerçevede antlaşmadan sonra Avusturyalı diplomat ve din adamları Osmanlı'nın elindeki kendi esirlerini alabilmek için esir sahiplerine fidye ödemek zorunda kalmışlardır. Aslında fidye ile esirlerin serbest bırakılması uygulamaları sadece savaşlarda esir alınanları değil, aynı zamanda Hıristiyan dünyası ile sınır olan bölgelerdeki tarafların akınlar aracılığıyla esir toplamak ve onları satmak ya da fidye ile serbest bırakmak günlük hayatın bir parçası haline gelmiştir[130].

Ziştovi Antlaşması'nın sınırlarla ilgili konuları gibi taraflar arasında önem teşkil eden bir başka hususta iki taraf esirlerinin hukukî statüsü ile ilgilidir. Nitekim antlaşmada her iki devletin ellerindeki esirlerin karşılıklı olarak teslim edilmesi esası vardır. Bu durum taraflar arasındaki görüşmelerde iki devletin uzlaştığı ilk konular arasında yer almaktadır. 1791 Ocak ayında Avusturya tarafında 1.511 Müslüman esir yer alırken, Osmanlı Devleti'nin elindeki Avusturyalı esir sayısı 500 kişi kadardır[131]. Taraflar arasında daha önceki yapılan antlaşmalarda olduğu gibi Ziştovi Antlaşması'nın maddelerinde de esir mübadelesinin ne şekilde yapılacağına dair konular yer almaktadır. Buna göre antlaşmanın 7. maddesinde ifade edildiği üzere savaş sırasında alınan tüm esirlerin tahliye edilmesi istenmektedir. Buna göre savaş sırasında esir alınan gerek askeri sınıftan gerekse halktan olsun herkesin cinsiyet, yaş ve sahiplerinin rütbe ve mevkilerine bakımından iade edilmesi kararlaştırıldı[132]. Ayrıca antlaşmadan sonra 40 gün içerisinde esirlerin karşılıklı olarak iade işlemlerinin başlatılması ve işlemlerin 2 ay içerisinde bitirilmesi kararlaştırıldı. Ancak iade işlemlerinde Avusturya'da esir olan ve Hristiyanlığı kabul

---

Avusturya Münasebetleri (1740-1788), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2000, s. 24.

[129][129] Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 1739 öncesi süreçte esirlerin serbest bırakılmasında fidye esası yoktur. Nitekim daha önce belirtildiği üzere 1699 Karlofça Antlaşması'nda karşılıklı olarak esirlerin bedelsiz olarak serbest bırakılması uygulamasının 1718 Pasarofça Antlaşması'nda da aynen uygulandığını söylemek mümkündür. Nitekim ilgili antlaşmanın 12. maddesinde esirlerin serbest bırakılması ile şartlar belirtilmektedir, bkz: *"Mukaddemân ve bu def'a vâki' olan cenk ve cidâl esnâsında tarafeynden ahz ve beylik zindânlarda mahbûs olan mîrî esirler bu mübârek sulh ve salâh hürmetine halâs ümidinde olub ba'de'l-yevm esirlerin musibetde kalmaları inâyet-i mekârim-i pâdîşâh-ı âdet-i hâsene-i şehriyâriye muvâfık olmamağla mu'tâd-ı kadîm üzre tarafeynden olan esirler târîh-i temessükden altmış bir güne değin bi'l-cümle âzâd ve ıtlâk olunalar husâsâ Erdel kal'alarında mahbûs olan İskerlet-zâde Nikolay Voyvoda yanında olan evlâd ve etbâ'ıyla ma'ân İstanbul'da Yedi Kule'de mahbûs olan Baron Estebân Baron Betraş ve yanlarında olan âdemleriyle ma'ân mübâdele olunmağla târîh-i temessükden otuz bir güne değin Eflâk hudûdunda mübâdele ve tahlîs olunalar vesâ'ir nassda ve Tatar tâ'ifesinde bulunan esirler dahi münâsib vechile mümkün olan makûl ve mu'tedil behâ ile ıtlâkları câ'iz ola esir sâhibi ile uzlaşılmayub nizâ' vâki' oldukda hâkîmü'l-vakt olanlar mabeynlerin tevfîk ideler eğer imkân olmaz ise aldıkları behâlar isbât veyâhûd sâhiblerine yemîn teklîfi ile zâhîr oldukda edâ olunub ıtlâk olunalar ve sâhibleri ziyâde akçe ta'âm ile üserâ tahlîsine mâni'olmayalar ve lâkin esir aramak ve ıtlâklarına say' eylemek içün Devlet-i Âlîyye'm tarafından mahsûs âdemler ta'yîn olunmadığı takdîrce bile müşârün-ileyh Çasar'ın tarafından hâkîm olanlar üserâ fukârâsına sahib çıkub ve behâların vech-i meşrûh üzre ayıtlayub Müselmân esirlerinin tahlîsine say' ve ihtimâm ide ve bu vech üzre esirlerin halâsına tarafeynden merhâmet ile tekâyyüd oluna ve esirlerin ıtlâkları vakti gelinceye değin bu aralıkta hoşhâl olmaları içün tarafeynin murahhas ilçileri cânîblerinden say' oluna",* BOA. A. DVNS. DVE. Nemçelü Ahidnamesi, nr. 59/3,s. 59; Kurtaran, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit,* s.197-198; İlgili maddeye göre; Her iki taraf esrilerinin antlaşmanın imzasından sonra 61 gün içerisinde serbest bırakılması; Halkın elindeki esirlerin bedel ödenerek alınacağı ve esirlerin hoşnut edilerek ülkelerine sağ salim gönderilmeleri şartı getirildi, Bozkurt, s. XLII; Kurtaran, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit,* s.205.

[130] Turhan, s. 16.

[131] Özdemir, s. 268; Burada belirtilen rakamların Nemçeli tüm esirleri yansıtmadığını söyleyen Turhan, Vidin sicillerine dayalı olarak yapılan bu tespitlerin o dönemde bölgede toplanan sadece bir kısım esiri kapsadığını ifade etmektedir. Turhan'a göre bu rakamlar Vidin tarafın da olup da Avusturya tarafına esir düşen Müslümanlar ile Vidin civarındaki Avusturylaı esirleri ifade etmek için kullanılmış olmalıdır, Turhan, s. 20.

[132] BOA. A. DVNS. DVE. Nemçelü Ahidnamesi, nr. 59/3, s. 32; Ayrıca antlaşmanın esirlerle ilgili 7. Maddesi için bkz: BOA. HAT. nr. 1401/56536 (H. 29. 11.1206/M. 18.08.1792).

edenler ile Osmanlı tarafına esir düşerek Müslüman olan Avusturyalılar hariç tutuldu[133]. Esirler ile ilgili madde taraflar arasında karara bağlanırken özellikle yedi yaşından küçük çocuklar ile yedi yaşından büyük olan çocukların durumunun belirlenmesinde bir takım anlaşmazlıklar çıktı. Sonunda yedi yaşın altındaki çocukların ebeveynelerinde kalmasına karar verildi[134]. İlgili maddeye göre Avusturya tarafından serbest bırakılacak olan Müslüman esirler Rusçuk, Vidin ve Bosna bölgesindeki Osmanlı mübaşirlerine teslim edilecektir. Karşılığında da Avusturyalı esirlerin teslim edilmesi kararlaştırıldı[135]. Yine antlaşmaya göre taraflar arasındaki esirlerin iade işlemlerinin iki ay içerisinde bitirilmesi esası getirildi. Bu çerçevede antlaşma şartlarına uygun olarak fermanlar hazırlanmak suretiyle İstanbul ve taşra mahkemelerine gönderilecek ve kadın, erkek ve çocuklardan oluşan tüm esirlerin mahkeme tarafından tahliyelerine karar verilmesinin ardından en yakındaki Avusturya konsolosuna teslim edilecektir. Bu konuda oldukça titiz davranan Osmanlı yönetimi esirleri Avusturya konsolosuna teslim eden mübaşirlerden konsolosluktan aldıkları senetleri divan-ı hümâyûna kaydettirmelerini istemekteydi[136].

Burada dikkat çeken ayrıntı Osmanlı Devleti'nin Avusturya ile yaptığı son antlaşma olan Belgrad Antlaşması'nda aynı tarihte Rusya ile yapılan antlaşmanın aksine esir mübadelesinde fidye usulünü devam ettirmesine rağmen, 1791 Ziştovi Antlaşması'nda bu usulden vaz geçmesidir. Yine Osmanlı Devleti Belgrad'ın temdidi olan 1747 İstanbul Antlaşması'nda esirlerden fidye alınması uygulamasını devam ettirmiştir[137]. Ancak görüldüğü üzere Babıâli, Ziştovi Antlaşması'nda daha önce Rusya ile yapılan 1740 ve 1774 antlaşmalarındaki esir mübadele uygulamalarını örnek almak suretiyle, fidye usulünden vazgeçmiştir. Bu durumu 1787-1791 Osmanlı-Avusturya savaşı sırasında Avusturyalıların elindeki Müslüman esirin daha fazla olmasına bağlamak mümkündür. Aynı şekilde Avusturya ile uzun yıllar süren savaşı bitirmek isteyen Osmanlı Devleti'nin bir önceki antlaşmaya göre esirler konusunda taviz vermek zorunda kaldığını söyleyebiliriz.

Buna göre ilgili antlaşmalar model alınmak suretiyle esirlerin teslimindeki muhtemel direnişleri önlemek amacıyla Osmanlı yetkilileri tarafından esirler için 100'er kuruş ödeme yapıldı. Yine uygulamanın hayata geçirilme aşamasında her bölgedeki esirlerin tahliyesiyle vazifelendirilen mübaşirlerin esir sahiplerine 100'er kuruş karşılığında birer senet verdikleri görülmektedir. Aynı şekilde esir sahipleri de tahsil işlemlerini o bölgenin cizyedarı, mukataa ve gümrük emini ile avarız tahsildarı gibi malî işlemlerden sorumlu kişiler aracılığıyla gerçekleştirirken, ilgili bölgenin mirî gelirlerine karşılık olmak üzere ilgili şahıstan talep edilmesi esası getirildi[138]. Bu çerçevede başlatılan tahliye işlemleri sırasında esir alınan Avusturyalıları önce Rusçuk bölgesine aktarıldıktan sonra, buradan Büyükçekmece yoluyla İstanbul veya Anadolu'ya dağıtıldı. Tahliye işlemlerinde ise sürecin takibi için her bölgeye dergâh-ı ali gediklilerinden bir kişi görevlendirildi. Bu kişiler sorumlu oldukları bölgelere fermanı götürmek, bölge mahkemelerinde fermanı ilan etmek gibi işlerden sorumluydular.

[133] Turhan, s. 14-15.
[134] Havva Selçuk, "Savaş Esirlerinin Din Değiştirmesi (Nemçeli Esirler Örneği)", *Turkısh Studies,* Volume 9/4, Spring 2014, s. 1009.
[135] Kurtaran, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit,* s. 282.
[136] Turhan, s. 14-15.
[137] BOA. BOA. A. DVNS. Name-i Hümâyûn Defteri, nr. 8; BOA. BOA. A. DVNS. DVE. Nemçelü Ahidnamesi, nr. 59/3, s. 15-23.
[138] Turhan, s. 17.

Ardından dellallar aracılığıyla duyurulan fermanlar gereğince mübaşirler ve bölgedeki konsolosların da bulunduğu mahkemede Müslüman olan ya da Hıristiyanlıkta kalan esirlerin tespiti yapıldı. Bu tespitlerin ardından bir deftere kaydedilen esirlerden tahliyesi yapılacaklar için hazineden yapılacak ödemenin nereden sağlanacağı ve mümkünse paranın esir sahibine esirinde konsolosa teslimi sağlanırdı[139].

Antlaşmanın esirlerle ilgili maddesi uyarınca uygulanacak kaidenin Eflak ve Boğdan'daki Osmanlı esirleri için de geçerli olduğu ve bu bölgelerdeki Müslüman esirlerinde antlaşmada belirtilen maddeler uyarınca serbest bırakıldığı görülmektedir. Yine antlaşmanın 1. maddesine göre bu bölgelerden Osmanlı Devleti'nin aleyhine Avusturya tarafına geçenlerin af edileceğine dair hükümler bulunmaktadır[140].

Bu çerçevede Ziştovi Antlaşması'nın 7. maddesindeki esirlerin serbest bırakılması ile ilgili uygulamanın Eflak ve Boğdan bölgelerindeki uygulama alanlarının da benzer şekillerde icra edildiği görülmektedir. Nitekim döneme ait belgelerde Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşlarda Eflak ve Boğdan bölgesinden çok sayıda esirin alındığı tespit edilebilmektedir. Bunlardan birinde savaşın başlarında Eflak Voyvodası tarafından Dame bölgesinde ele geçirilerek Fethülislam Kalesi'nden orduya gönderilen 68 adet Nemçe esirinin Vidin'de tutulmaları ve esirlere iaşe ve diğer konularda sıkıntı yaşatılmaması istenmektedir[141]. İlgili belgenin ayrıntısında Vidin idarecilerine bölgelerine gelen 68 adet Avusturyalı esirin günlük yiyeceklerinin Nüzul Emini tarafından karşılanması istenirken, esirlerin can güvenliğinin sağlanması emredilmektedir. Yine belge ilgili esirlerin zahire kayıklarından birine bindirilmek suretiyle ülkelerine gönderilmesi istenirken, bu sırada iaşeleri için 100 vukiyye peksimet verilmesi uyarısında bulunulmaktadır[142]. Belgelerde yol üzerindeki kazalara gönderilen emirlerde savaş sırasında ele geçirilen esirlerin antlaşma hükümlerine göre serbest bırakılması ve kendilerine iyi davranılması istenmektedir. Örneğin bunlardan birinde Bükreş'teki Nemçe konsolosluğuna teslim edilmek amacıyla Eflak'a gönderilen üç kadın esirin sağ salim bölgeden nakledilmesi için yol üzerindeki kazaların idarecilerine uyarılarda bulunulduğu görülmektedir[143]. Burada seçkin bir kişinin esareti sonrasında farklı bir uygulama ile karşılaşılmıştır. Buna göre Eflak Voyvadası Mavroyani Nikola'nın maiyyetinde Boyar iken esir edilerek daha sonra serbest bırakılan Hançeroğlu Mavroyani adında birinin mal varlığına devlet tarafından el konulduğu anlaşılmaktadır[144]. Yine savaş sırasında ele geçirilen esirlerden bilgi alma uygulaması Eflak'ta da yaşandı. Buna göre bölgede esir edilen kişilerden Macaristan'ın

[139] Turhan,s. 17, 18, 19.

[140] Bkz: *"Fimâ-bâ'd iki devlet beyninde ve tebâ'a ve re'âyâları miyânında berren ve bahren ve nehren müeyyed ve umûmi bir sulh ve salâh ve sâmimi safvet ve muhabbet ve vifâk ve musâfât-ı kâmîle mer'î ve mu'teber ola şöyleki muhârebe esnâsında gerek iki devlet beyninde ve gerek taraf-ı ahârın tarafgîri olmuş cânîbeyn re'âyâ ve tebâ'ası tarafından vukû' bulan evzâ-i hasmane ve etvâr-ı cebriye ve cerâyim-i sâ'ireleri ale'l- umûm fimâ-ba'd neysen mensiya ferâmuş olunub gayr-i vâki' i'tibâr oluna ve be-tahsîs Karadağ ve Bosna ve Sırp ve Eflâk ve Boğdan ahâlisinden Devlet-i Âlîyye'ye hilâfen Nemçe devletine tebe'iyet itmiş olanlar her kangi rütbeden iseler cerâyim-i sâbıkâları münsî i'tibâr olunub afv ve kendü devletlerine hilâfen Devlet-i İmparatoriye'ye mütabe'ât eyleyenler yevmen mine'l-eyyâm ta'arruz ve te'dîb ve rencîde olunmayub yurdlarına avdet ve emlâk ve imtiyazât-ı sâ'irelerine müzhîr olub ke'l-evvel ve taraflarında emîn ve müreffehü'l-hâl ikâmetleri câ'iz ola",* BOA. A. DVNS. DVE. d. Nemçelü Ahidnamesi, nr. 59/3, s. 31; Kurtaran, *Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit,* s. 281.

[141] Bkz. *"Vidin muhafızı ve liva-i şerif kaimmakamı Vezir Hasan Paşa'ya hüküm ki",* BOA. C. HR. nr. 67/3349 (H. 04. 12 1202/M. 15.08.1790).

[142] BOA. C. HR. nr. 67/3349 (H. 04. 12 1202/M. 15.08.1790).

[143] BOA. C. HR. nr. 59/2920 (H. 29. 06. 1206/ M. 23.02.1792)

[144] BOA. C. HR. nr. 53/2605 (H. 10.04.1206/ M. 07.12.1791).

askeri durumu hakkında bilgiler alındı[145]. Başka bir belgede Eflak Voyvodası tarafından gönderilen 20 nefer esirin haps edildiği görülmektedir[146]. İlgili savaş sırasında elde edilen esirlerin Rusçuk'ta toplanmak suretiyle İstanbul'a nakil hadisesinin Eflak bölgesinde de uygulandığını görmek mümkündür. Nitekim Eflak Voyvodası'nın elindeki esirleri mübaşirler aracılığı ile Rusçuk'tan İstanbul'a gönderdiği görülmektedir. Bu çerçevede Çukadar Ebubekir'in görevlendirildiği nakil hadisesinde Ebubekir Ağa'ya 100 kuruş harcırah verildi[147].

Nemçeli esirlerin hukukî durumları ve takibi ile ilgili Nemçe elçisinin takrirlerinde Eflak'taki Nemçe esirlerine erzak verilmediğine dair şikâyetler bulunmaktadır. Ancak bununla ilgili olarak Reisülküttab tarafından verilen cevabî takrirde Osmanlı yönetiminin antlaşmaya aykırı davranışta bulunmadığı ve gerekenlere ihtiyaçlarının tekrar verileceği ifade edilmiştir[148]. Aynı şekilde Eflak Voyvodası tarafından gönderilen 60 kadar esir ile bir miktar gülle de İstanbul'a getirildi[149]. Yine H. 1204/M. 1790 tarihinde ordudan gelen 55 esirin bir kısmının da Eflak reayası olduğu görülmektedir[150]. Bunların 15 tanesinin Eflak reayası olduğu halde yanlışlıkla Silistre askerleri tarafından ordudan gelen esirlerle birlikte alıkonulduğu anlaşılmaktadır[151].

Döneme ait belgelerde Eflak'ta olduğu gibi Boğdan'da esirlerin statüsü ile ilgili olarak Ziştovi Antlaşması'nın 7. maddesine uyulduğu görülmektedir. Bu çerçevede savaştan sonra alınan Boğdan esirlerinden Hıristiyanlıkta ısrar edenlerin iade edildiği[152], iade işlemlerinin diğer bölgelerde olduğu gibi Nemçe Konsolosluğu'na ve Boğdan Kethüdası'na teslim edilmek suretiyle yapıldığı anlaşılmaktadır[153]. Ancak Boğdan'daki esirlerin tesliminde Eflak'takinden farklı olarak esir sahiplerine 100'er kuruşluk bedelin ödenmediğine dair örnekler vardır. Nitekim bununla ilgili olarak H. 1206/M. 1792 tarihinde Gelibolu ve havalisindeki kazalara gönderilen emirlerde Avusturya ile yapılan antlaşma gereğince din değiştirenler dışında ellerinde Avusturya esiri olanların 100'e kuruş karşılığında serbest bırakılması istenmektedir. Ancak Boğdanlı esirler için para ödenmemesi belirtilmektedir[154].

Fakat başka belgelerde 100'er kuruş bedel verilerek Boğdan Kapı kethüdasına teslim edilen 6 nefer esirden bahsedilmektedir[155]. Bu arada Boğdan'daki esirlerin mübadelesi ile ilgili hassas bir konu bulunmaktadır. Nitekim Avusturyalıların elinde eski Boğdan Voyvodası Aleksandır Bey'de yer almaktadır ve Osmanlı yönetimi mübadele işlemleri sırasında sabık voyvodanın da teslimini istedi. Ancak Avusturya yönetiminin tersanede 50 esirleri olduğunu belirtmeleri üzerine Babıâli esirlerin tahkikinden sonra voyvodayı tekrar isteme kararı aldı[156]. İlgili belgelerde voyvodanın teslim edildiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

[145] BOA. C. HR. nr. 103/5129 (H. 29.09.1204/12.06.1790).
[146] BOA. HAT. nr. 183/8451 (H. 29.12.1204/ M. 09.09.1790).
[147] BOA. C. DH. nr. 252/12553 (H. 12.10.1202/ M. 16.07.1788).
[148] Bkz: *"Reisülküttab Efendi tarafından Nemçe ilçisine virilecek takrir suretidir",* BOA. HAT. nr. 226/12590 (H. 23.11.1206/ M. 13.07.1792)
[149] BOA. C. AS. nr. 955/41505 (H. 29.10.1202/ M. 02.08.1788).
[150] BOA. HAT. nr. 1397/56148 (H. 29.12.1204/ M. 09.09.1790).
[151] BOA. HAT. nr. 1398/56213 (H. 29.12.1204/ M. 09.09.1790).
[152] BOA. C. HR. nr. 127/6312 (H. 28.11.1206/M. 18.08.1792).
[153] BOA. C. HR. nr. 26/1289 (H. 15.12.1206/M. 04.08.1792).
[154] BOA. C. HR. nr. 29/1430 (H. 29.10.1206/M. 20.06.1792).
[155] BOA. C. HR. nr. 58/2871 (H. 24.05.1207/M. 07.01.1793).
[156] BOA. HAT. nr. 123/5099 (H. 21.08.1205/M. 25.02. 1791).

SONUÇ

Sonuç olarak araştırmada ele alınan Küçük Kaynarca ve Ziştovi Antlaşması sonrasında sınırların belirlenmesi ve esirlerin serbest bırakılması ile ilgili bir takım tespitlerde bulunulmuştur. Bu çerçevede ilgili antlaşmalardan Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Eflak ve Boğdan'daki sınırların tespit işlemlerinin nasıl yapıldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız ifade edebiliriz. Bununla ilgili elde ettiğimiz veriler Eflak ve Boğdan'ın antlaşmada belirtilen maddeler gereğince tahliye edilerek Osmanlı Devleti'ne teslim edildiği yönündedir. Bu durum ise taraflar arasında yapılan son antlaşma olan 1739 Belgrad Antlaşması'ndaki sınırlara tekrar dönüldüğünü göstermektedir.

Eflak ve Boğdan'da sınırların belirlenmesi ile ilgili incelediğimiz Ziştovi Antlaşması'nda ise yine aynı şekilde antlaşmadaki sınırlarla ilgili maddelerde belirtilen şartların uygulanmaya konduğunu söylemek mümkündür. Bu çerçevede her iki taraftan komisyonların oluşturulması suretiyle başlatılan sınır tespit/tahdit işlemlerinin yaklaşık 4 ay gibi bir sürede tamamlanması iki devlet arasında pek fazla problemin yaşanmadığını göstermektedir.

Yine her iki antlaşmada da başta belirttiğimiz sınır tahdit işlemlerindeki "uti possidetis" ilkesinden ziyade Osmanlı Devleti'nin Karlofça Antlaşması ile birlikte uygulamaya koyduğu "alâ halihi" (savaştan önceki sınırlara geri dönülmesi) ilkesinin uygulandığı görülmektedir. Nitekim Küçük Kaynarca'da 1739 Belgrad Antalşması sınırlarına geri dönülürken; Ziştovi Antlaşması'nda ise iki devlet arasında son yapılan 1775 tarihli antlaşmanın sınır esaslarına riayet edilmiştir.

Araştırmanın ikinci aşamasını oluşturan esirlerin serbest bırakılması uygulamalarında ise Küçük Kaynarca ve Ziştovi Antlaşması'nda iki devlet ile 1739 yılında yapılan Belgrad Antlaşması'nın örnek alındığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede her iki antlaşmada da esirlerin karşılıklı olarak bedelsiz bir şekilde serbest bırakılması kararlaştırıldı. Uygulama gereğince özel kişilerin ellerindeki esirlerin 100 kuruş karşılığında alınarak, Rus ve Avusturyalı diplomatlar ile Eflak/Boğdan konsoloslarına teslim edildiği görülmektedir. Burada dikkat çeken ayrıntı Osmanlı yönetiminin Avusturya ile yaptığı 1739 Belgrad Antlaşması'nda esirleri ücret karşılığında serbest bırakmasına rağmen, Ziştovi'de bu uygulamadan vazgeçmesidir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin diplomatik anlamda Avusturya karşısındaki üstünlüğünü kaybetmesinden kaynaklanmaktadır.

KAYNAKLAR

A.Arşiv Kaynakları

BOA. A. DVNS. DVE. Rusya Ahidname Defteri, nr. 83/1.

BOA. A. DVNS. DVE. Nemçelü Ahidnamesi, nr. 57/1; 59/3.

BOA. BOA. A. DVNS. Name-i Hümâyun Defteri, nr. 8.

BOA. HRT. H. nr. 187; 189.

BOA. HAT., nr. 1429/58503; 17/768; 183/8451; 226/12590; 1397/56148; 1398/56213; 171/7342; 255/14510; 24/1188; 145/611; 264/15273; 1401/56536.

BOA. AE. SABH. I, nr. 70/4832; 133/8976; 154/10347; 186/12399; 245/16345; 245/16348; 296/19922; 295/190789; 295/19794; 295/19801; 295/19802; 295/19805; 286/19235.

BOA. HR. SYS. nr. 1186/1.

BOA. C. AS. nr. 955/41505; 943/40943.

BOA. C. DH. nr. 252/12553; 332/16571; 51/2514

BOA. C. HR. nr. 59/2920; nr. 53/2605; 67/3349; 103/5129; nr. 77/3820; 83/4127; 90/4485; 116/5751; 123/6150; 128/63251; 130/6473; 171/8549; 22/979; 47/2338; 17/834; 179/8930; 49/2414; 26/1289; 127/6312; 29/1430; 58/2871

B. Diğer Kaynaklar

AHMET RESMİ EFENDİ, *Hülâsâtü'l-İ'tibâr,* Mühendisiyan Matbaası, İstanbul 1286.

AKBEL, Mustafa, "Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)", *Tarih ve Gelecek Dergisi,* Nisan 2017, C. 3, Sayı: 1, s.212-238.

AKTEPE, M. Münir, "Abdülhamid I", *DİA.* C. 1, İstanbul 1988, s. 213-216.

AUREL Decei, "Boğdan", *İA.* C. 2, MEB. Yay., İstanbul 1979, s. 699-705.

_____, "Eflak", *İA.* C. IV, MEB. Yay., İstanbul 1997,s. 178-189.

AYDIN, M. Akif -Muhammed Hamîdullah, "Köle", *DİA.* C. 26, İstanbul 2002, s. 237-246.

BEDİROĞLU, Songül, *9 Numaralı Nâme-i Hümâyûn Defterinin Transkribi ve Değerlendirmesi (s. 1-115) (H. 1186-1218/M. 1772-1803),* Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2014.

BELDİCEANU, N., "Eflak", *The Encyclopadedıa of Islam,* C. II, (Ed. H. A. R. Gıbb vd.), Leıden, E. J. Brıll 1986, s. 687-689.

BEYDİLLİ, Kemal, "Avusturya", *DİA.* C. 4, İstanbul 1991, s.174-177.

_____, "Küçük Kaynarca Andlaşması", *DİA.* C. 26, İstanbul 2002, s. 524-527.

_____, "Ziştovi Antlaşması", *DİA.* C. 44, İstanbul 2013, s. 467-472.

BİRSİN, Mehmet, "İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 2012/1, C. 11, Sayı: 21, s.163-194.

BOZKURT, Nurgül, *1699-1736 Tarihli Ecnebi Defterine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Avusturya Münasebetleri,* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1994.

_____, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı-Avusturya Münasebetleri (1740-1788),* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2000.

Cengiz Kallek, "Casus", *DİA.* C. 7, İstanbul 1993, s. 163-166.

ÇAKIR, İbrahim Etem, "Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 36, Konya 2014, s.201-206.

ÇETİN, Cemal, *Sultanın Esirleri İstanbul'da Bir Esir Kampı (1715),* Palet Yay., Konya 2015.

ÇITIRIK, Hacer, *4 Numaralı Nâme-i Hümâyûn Defteri Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (H. 1203-1206/M. 1788-1792),* Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2014.

DAĞ, Ahmet Emin, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü,* Vadi Yay., İstanbul 2016.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,* Aydın Kitabevi, Ankara 2001.

ENGİN, Nihat, "Osmanlılar'da Kölelik", *DİA.* C. 26, İstanbul 2002, s. 246-248.

ERDEM, Ufuk, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki İngiliz Esirler: İki Esir Kampı (Afyon ve Gediz), ve İki Esir Gazetesi (Afyonkarahisar ve Gediz Gazeteleri", *Journal of Socıal And Humanıtes Scıences Research,* 2017, Vol: 4/Issue: 14, s. 1696-1709.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri,* C. I, TTK. Yay. Ankara 1953

GÜMÜŞÇÜ, Osman, "Siyasi Coğrafya Açısından Sınırlar ve Tarihi Süreç İçinde Türkiye'de Sınır Kavramı", *Bilig,* Kış 2010, Sayı: 52, s.79-104.

İNALCIK, Halil, "Boghdan", *The Encyclopadedıa of Islam,* C. I, (Ed. H. A. R. Gıbb vd.), Leıden, E. J. Brıll 1986, s. 1252-1253.

JORGA, N., *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* C. V, (Çev: Nilüfer Epçeli), İstanbul Yeditepe Yayınları, 2005.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi,* C. V, TTK. Yay., İstanbul 1988.

KARPAT, Kemal, "Eflak", *DİA.* C. 10, İstanbul 1994, s.466-469.

KÖSE, Osman, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Esir Mübadelesi" *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Tebliğler III,* C. I. Kısım, TTK. Ankara 2002, s.349-359.

_____,*1774 Küçük Kaynarca Andlaşması,* TTK. Yay., Ankara 2006.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* TTK. Yay., 6. Baskı, Ankara 2014.

KURTARAN, Uğur, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan Ve Rusya'ya Verilen Ahitnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açıdan Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi,* 35 (60),2016, 97-139.

_____, "Pasarofça Antlaşması'na Göre Yapılan Sınır Tahdit Çalışmaları ve Belirlenen Yeni Sınırlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. 11, Number: 55, February 2018, s.285-300.

_____, "Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnâmenin Diplomatik Açıdan Tahlili", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* XXIX/I, 2014, s. 213-232.

_____, "XVIII. Yüzyıla Ait Hudutname ve Sınır Tahdit Örneği: Karlofça Antlaşması'na Göre Belgrad Sınırlarının Belirlenmesi", *Osmanlı Diplomasi Tarihi Kurumları ve Tatbiki,* (Ed: Mehmet Alaaddin Yalçınkaya-Uğur Kurtaran), Grafiker Yayınları, Ankara 2018, s. 119-145.

_____, Osmanlı Diplomasi Tarihinden Bir Kesit *Osmanlı Avusturya Diplomatik İlişkileri 1526-1791,* Ukde Yay, Kahramanmaraş 2009.

_____, "Osmanlı Diplomasi Tarihinin Yazımında Kullanılan Başlıca Kaynaklar İle Bu Kaynakların İncelenmesindeki Diplomatik Ve Metodolojik Yöntemler Üzerine Bir Değerlendirme", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)* (38),2016, 107-139

_____, *Sultan I. Mahmut (1730-1754),* 2. Baskı, Altınordu Yay., Ankara 2018.

KUZUCU, Serhat, "XVIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Avusturya Siyasi İlişkileri ve Ziştovi Antlaşması (II. Josef ve II. Leopold Dönemi", *Hıstory Studies, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı,* 2012, s. 251-261.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "Hududname", *DİA.* C. 18, İstanbul 1998, s.303-304.

KÖSE, Ali, "İhtida", *DİA.* C. 21, İstanbul 2000, s. 554-558.

MARANCI, Ahmet, *89/4 Numaralı Rusya Ahkâm Defterinin Transkripsiyon ve İncelemesi (s. 1-95),* Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017

MUÂHEDÂT MECMUASI, C. III, TTK. Yay., Ankara 2008.

ÖĞÜT, Salim, "Fidye", *DİA*. C. 13, İstanbul 1996, s.55-57.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Boğdan", *DİA.* C. 6, İstanbul 1992, s. 269-271.

_____, "Türk Devletlerinde Casusluk", *DİA.* C. 7, İstanbul 1993,s. 166-169.

ÖZDEMİR, Nagehan Üstündağ, "Vidin Sicillerine Göre Ziştovi ve Yaş Antlaşmalarının Osmanlı Taşrasında Uygulanışı", *Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 32, Sayı: 1, Haziran 2015, s. 259-273.

ÖZEL, Ahmet, "Esir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Bundan sonra DİA).* C. 11, İstanbul 1995, s. 382-389.

_____, "İslâm'da ve Günümüz Devletler Hukukunda Savaş Esirleri", *İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi,* Sayı: 1, 2003, s. 105-122.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* C. I, MEB. Yay., İstanbul 1983.

SAK, İzzet, "Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl)", *Osmanlı Araştırmaları,* IX (Ed: Halil İnalcık-Nejat Göyünç-Heath W. Lowry), İstanbul 1989, s.159-197.

SARICAOĞLU, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789),* Tarih ve Tabiat Vakfı Yay., İstanbul 2001.

SAVAŞ, Ali İbrahim, "Takrir-i Ahmed Merami Efendi (Azak Muhaddidi Ahmet Merami Efendi'nin 1740-1741 Sınır Tespit Çalışmaları)", *Belgeler Türk Tarih Dergisi,* C. XVI. Sayı 20'den Ayrı Basım, Ankara 1996: 151-173.

_____, *Osmanlı Diplomasisi*, 3 F Yay., İstanbul 2007.

_____, "Takrir-i Ahmed Merami Efendi (Azak Muhaddidi Ahmet Merami Efendi'nin 1740-1741 Sınır Tespit Çalışmaları)", *Belgeler Türk Tarih Dergisi,* C. XVI. Sayı 20'den Ayrı Basım, Ankara 1996: 151-173.

SELÇUK, Havva, "Savaş Esirlerinin Din Değiştirmesi (Nemçeli Esirler Örneği)", *Turkısh Studies,* Volume 9/4, Spring 2014, s. 1005-1013.

_____, "Ziştovi ve Yaşa Antlaşması Arasında Tuna Kıyısında Bir Osmanlı Kenti: Silistre (1791-1793)", *Turkısh Studıes,* Volume 8/5 Spring 2013, s. 645-674.

SERTOĞLU, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı,* C. V, TTK. Yay., Ankara 2011.

ŞEM'DÂNİZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Mür'i't-Tevârih,* C. III, (Haz. M. Münir Aktepe), İstanbul Eedebiayt Fak. Matbaası, İstanbul 1981.

TUKİN, Cemal, "Küçük Kaynarca", *İA.* C. VI, MEB. Yay., İstanbul 1977, s. 1064-1071 C. J. HEYWOOD, C. J. "Küçük Kaynardja", *The Encyclopadedıa of Islam,* C. V, (Ed. H. A. R. Gıbb vd.), Leıden, E. J. Brıll 1991, s. 312-313.

TURHAN, Fatma Sel, "1788-1791 Osmanlı-Avusturya Savaşı Sırasında Alınan Savaş Esirleri Meselesi", *Studies Of The Ottoman Domaın,* Cilt: 8, Sayı: 14, Şubat 2018, s. 13-42.

YAĞCI, Zübeyde Güneş, "İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)", *Hıstory Studies,* Volume 3/2, 2011, s.371-384.

_____, "İstanbul'da Esir Pazarı", *Osmanlı Devleti'nde Kölelik, Ticaret, Esaret, Yaşam,* (Ed: Zübeyde Güneş Yağcı vd.), Tezkire Yay, İstanbul 2017, s. 57-90.

ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm. *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* C.V (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011.

EKLER

Ek-1: Küçük Kaynarca Antlaşması ilk sayfa, BOA. A. DVNS. DVE. *Rusya Ahidname Defteri*, nr. 83/1, s.142-143.

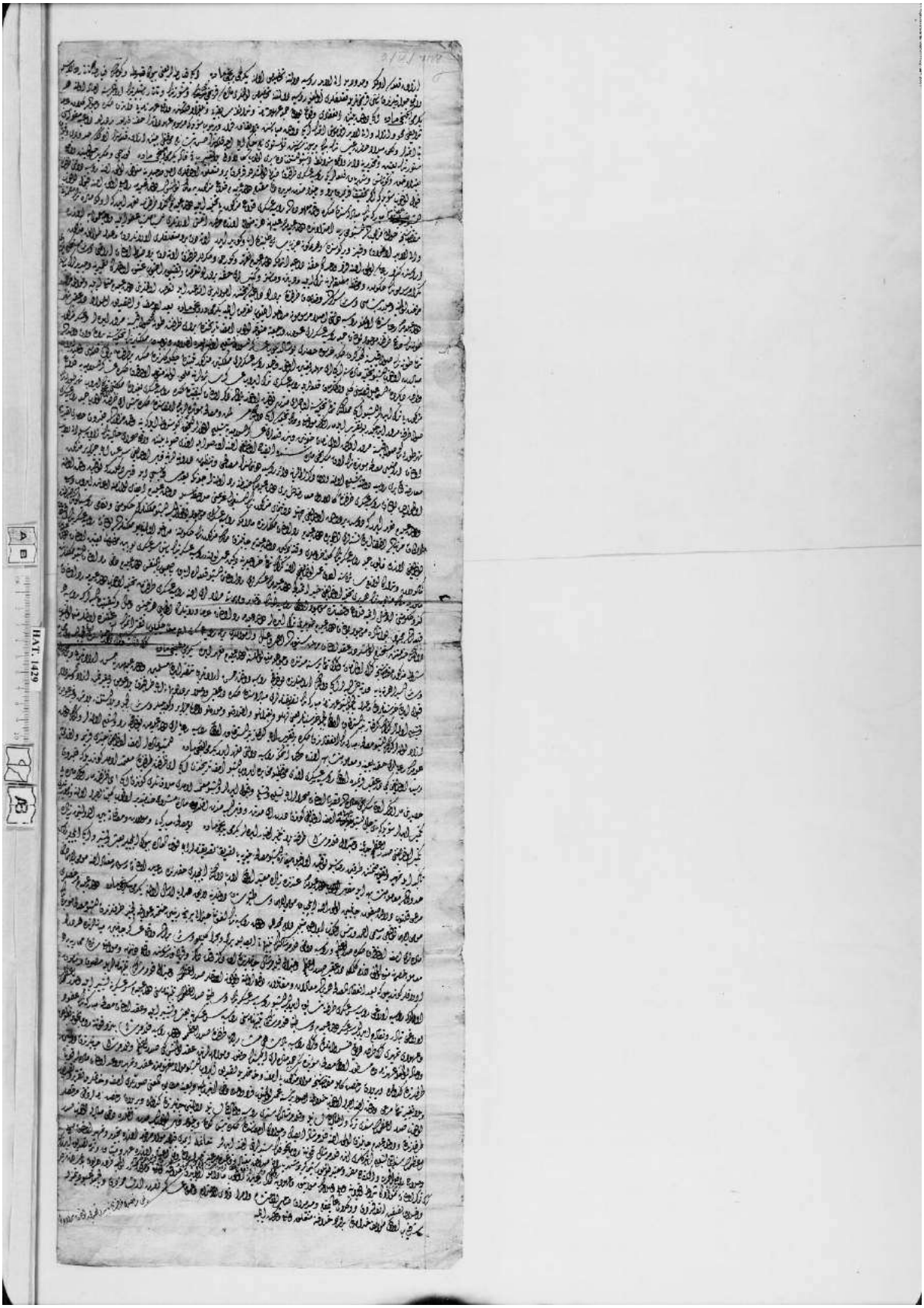

EK-2:Küçük Kaynarca Antlaşması maddeleri, BOA. HAT., nr. 1429/58503, s. 1-2 (H. 22.07.1188/M. 28. 09.1774).

EK-3: Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre Osmanlı-Rus Haritası (Ölçek: 1/500.000), BOA. HRT. H. nr. 187 (H. 27.10.1188/M. 31.12.1774).

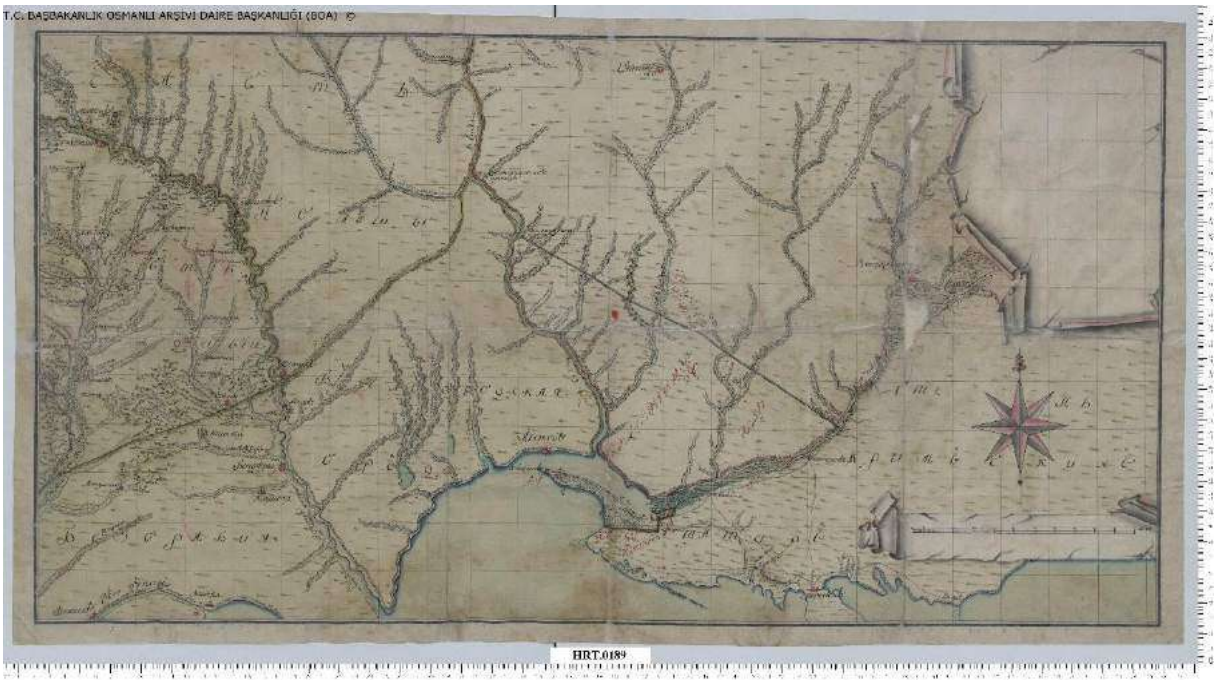

EK-4: Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre Osmanlı-Rus Haritası (Ölçek: 1/800.000), BOA. HRT. H. nr. 189 (H. 27.10.1188/M. 31.12.1774).

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI© (BOA)

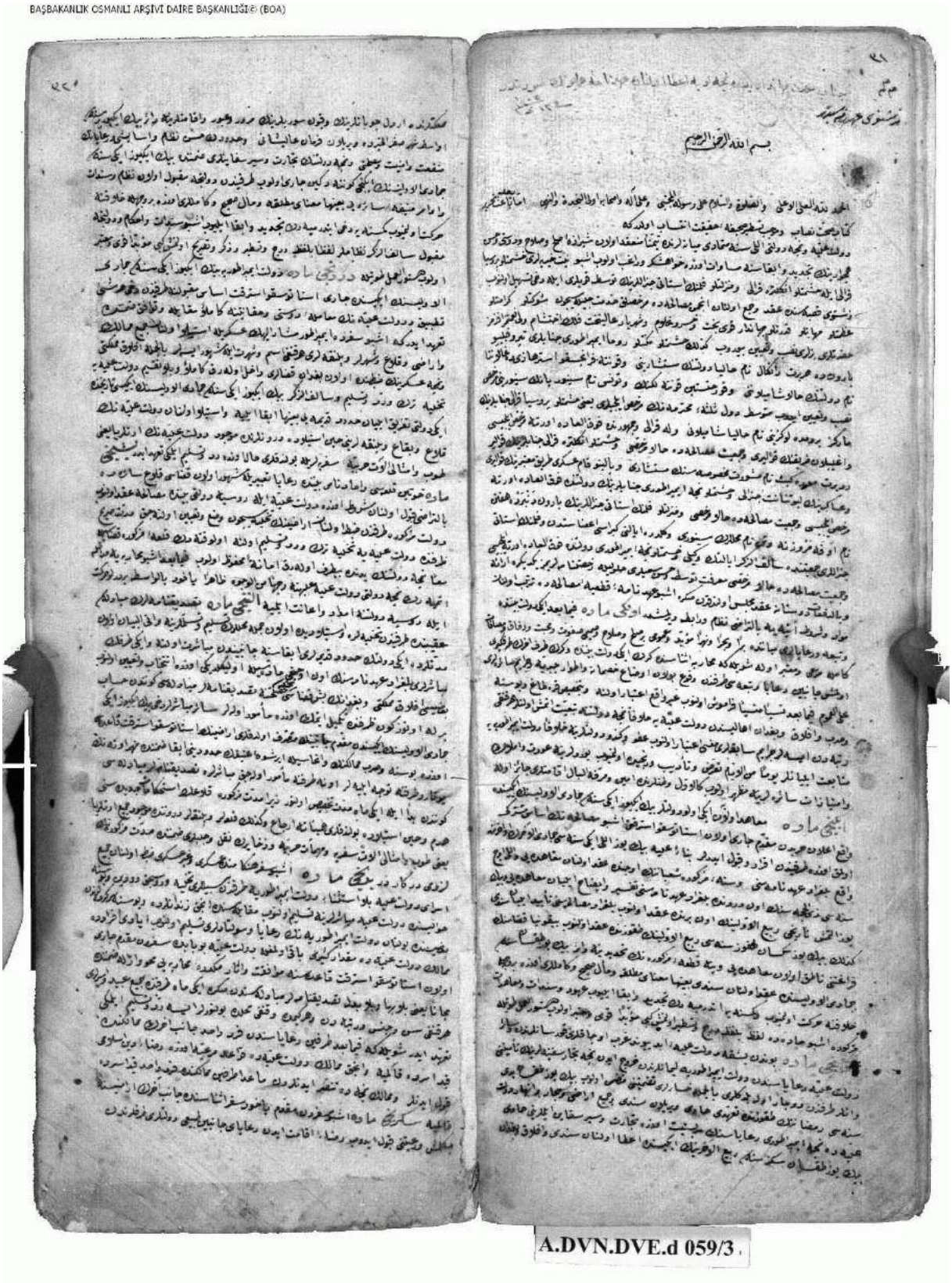

A.DVN.DVE.d 059/3

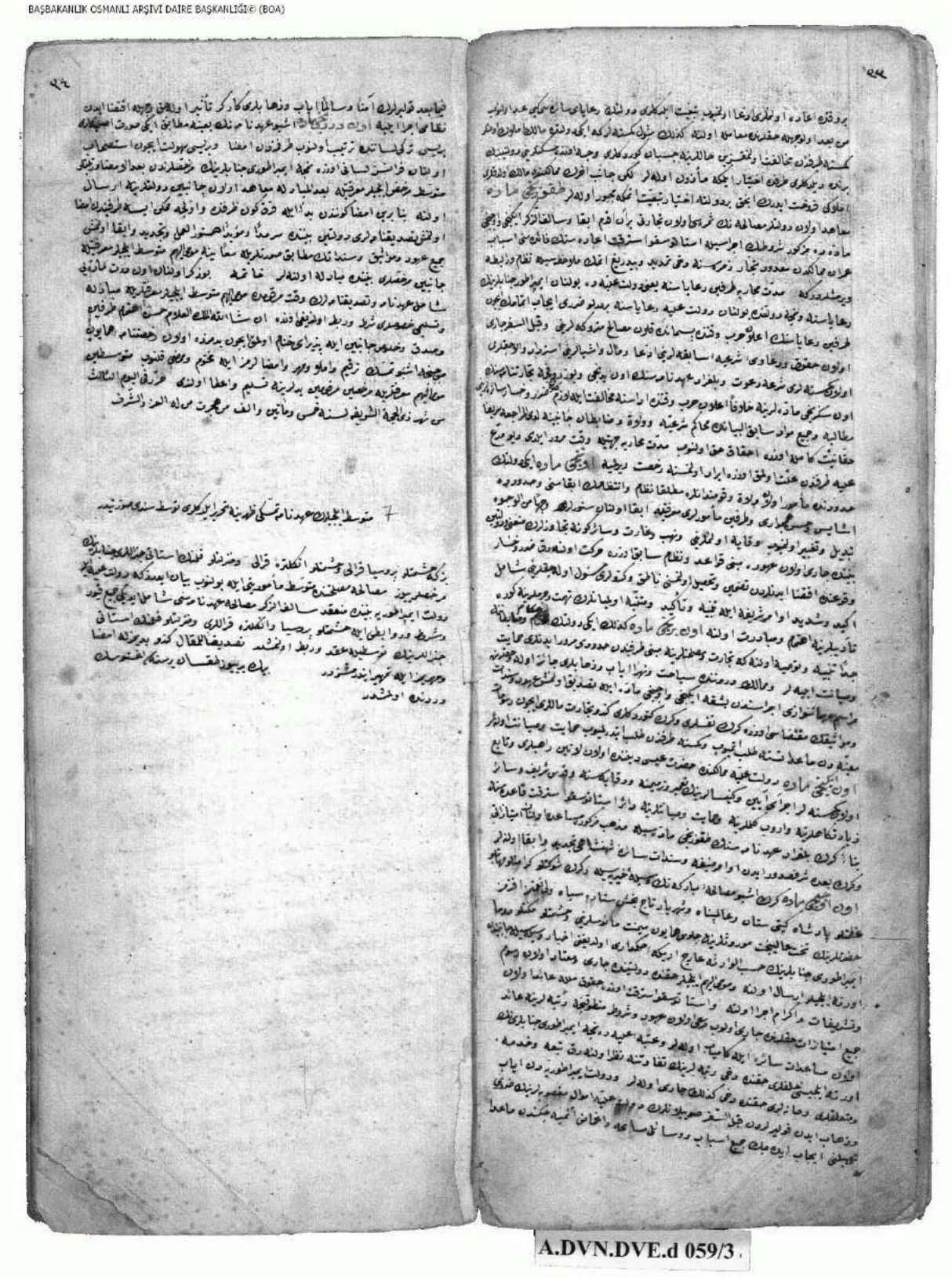

EK-5: Ziştovi Antlaşması maddeleri, BOA. A. DVNS. DVE. Nemçelü Ahidnamesi, nr. 59/3, s. 31-34.

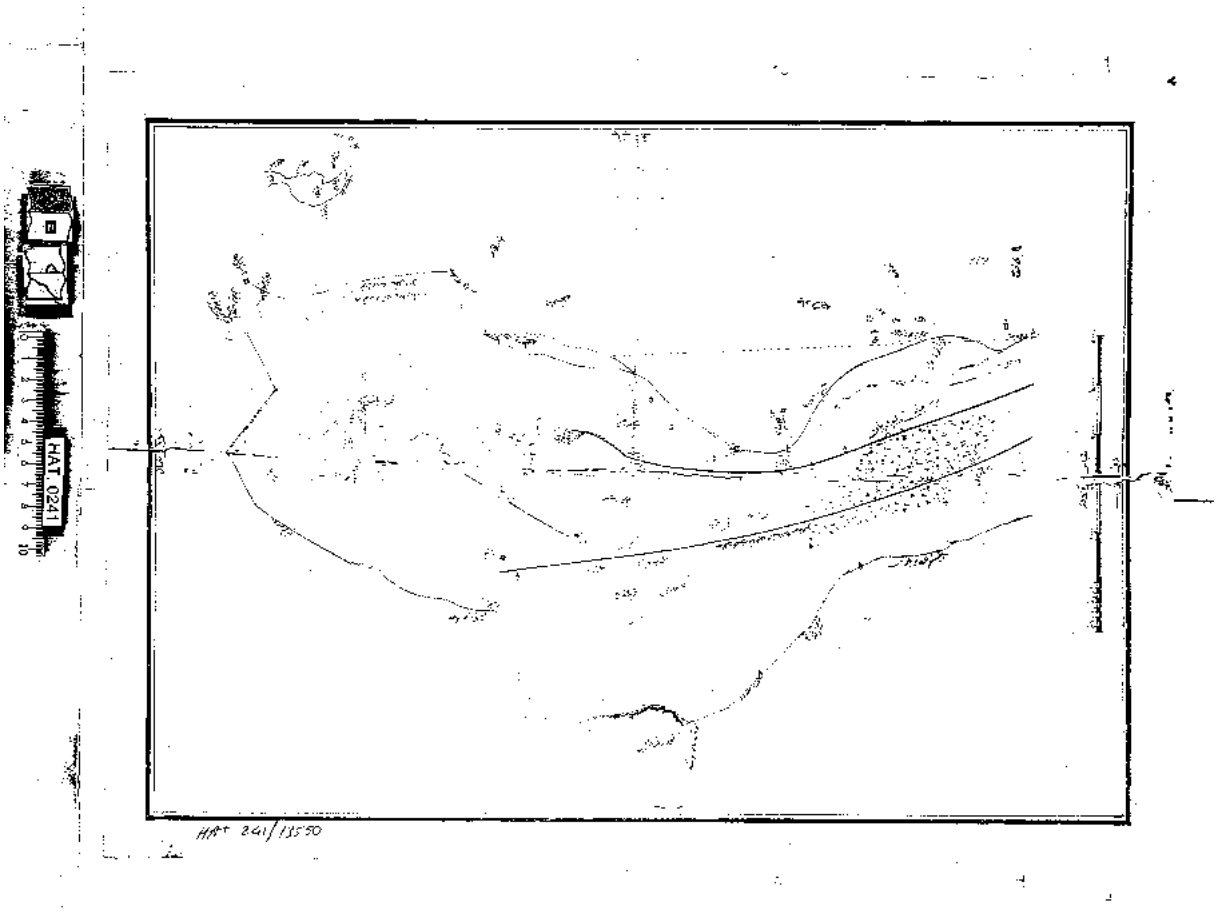

EK-6: Avusturya ile Yapılan Ziştovi Antlaşması'nda Osmanlı-Avusturya hudutlarını gösteren harita (BOA. HH. nr. 241/13550).

AKTİF YURTTAŞLIK İLE ELEŞTİREL DÜŞÜNME İLİŞKİSİNE YÖNELİK YORDAYICI BİR ÇALIŞMA[1]

Doç. Dr. Kemal DİL
Çankırı Karatekin Üniversitesi, kemaldil@yahoo.com

Doç. Dr. Ensar ÇETİN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, ensarcetin@yahoo.com

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARSLAN
Uşak Üniversitesi, hakancbu@gmail.com

Prof. Dr. Sedat YAZICI
Bartın Üniversitesi, sedatyazici@karatekin.edu.tr

ÖZET

Demokrasi kavramının içerdiği anlam ve değerler, günümüzde yerel, ulusal ve evrensel düzeylerde yaygın kabul görmüş bir siyasal yönetim biçimidir. Bununla birlikte, bu siyasal sistem içinde haklara ve sorumluluklara sahip her bir tekil kişi "yurttaş" kavramı çerçevesinde başat önemde olmuştur. Yurttaş kavramının sahip olduğu nitelikler temelinde ifade bulan yurttaşlık olgusu, demokrasi kuramları kapsamında liberal/bireyci, cumhuriyetçi ve cemaatçi yaklaşımlar olmak üzere farklı yurttaşlık anlayışlar temelinde çözümlenmiştir. Bu çözümlemelerde yurttaş olarak anlam bulan her bir tekil kişi ise hem demokratik sistemin olanaklarından yararlanan hem de bu sistemin olanaklarını geliştirme becerisine ve sorumluluğuna sahip konumda görülmüştür. Başka bir değişle demokrasi ve yurttaşlık çözümlemelerinde yurttaş, demokratik sistemin hem tüketicisi hem de üreticisi konumunda olmuştur. Bu konuma bağlı olarak yurttaş, demokratik sistem içinde sahip olduğu bilgi, beceri, değer ve katılımcılık nitelikleriyle aktif rol sahibi olmuştur. Bu durum *aktif yurttaşlık* olarak ifade edilmiştir. Öte yanda, sahip olduğu bilgi, beceri, değer ve katılımcılık nitelikleriyle aktif bir yurttaşın içinde yaşadığı demokratik sistemde özellikle kendi tarihsel yaşam süreçlerini ve biçimlerini yaratan bireyler olarak anlam bulmaları için onların kendi eleştirel düşünme becerilerini kullanmalarını da gerektirmiştir. Kısaca, toplumsal olay, olgu, problem gibi durumları anlamak üzere sorular sorma, çözümler üretmesi ve ürettiği bu çözümlere inanıp pratiğe dökmesi açısından eleştirel düşünme ile ilişki içerisinde olmuştur. Bu bağlamda eleştirel düşünme becerisinin içerdiği bazı nitelikleri şöyle sıralamak mümkündür: Farklı düşünceleri değerlendirebilecek kadar doğruyu arama becerisine sahip olmak; farklı yaklaşımlara karşı hoşgörülü olabilme ve kendi hatasını kabul edebilecek kadar açık fikirli olmak; sorun oluşturabilecek olay ya da durumlar karşısında nesnel düzeyde akıl yürütebilecek kadar analitik düşünebilmek; karmaşık ya da belirsiz olay ve durumlar karşısında sahip olduğu bilgiyi planlı ve dikkatli kullanacak kadar sistematik olmak; ortaya koyduğu düşüncelerin doğru olduğuna ilişkin kendine güvenmek, yeni olay, durum, tutum ve davranışlarla karşılaştığında kendi bilgisini yenileme gereksinimi duyacak düzeyde meraklı olmak; karşılaştığı somut ve belirsiz durum, olay, tutum ve davranış karşısında güven verecek düzeyde fikir ve davranış gösterecek olgunlukta olmak; becerilerini kullanmak ve akıl yürütmek, problem çözmek ve yargıya varmak

[1] Bu çalışma, Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinatörlüğü'nün desteğiyle yürütülmüş verilere dayandırılmıştır.

için yeteneklerini kullanma doğrultusunda katılım fırsatı kollamak, başkalarının görüşlerine açık, farklı bakış açılarını araştıran ve yargıya varırken veya bir problemin çözümüne çalışırken gerçekleştirilen akıl yürütme sürecini açıklayabilecek bilişsel olgunluğa sahip olmak; mesleğine, konumuna, yaşamına ve dünyasına ilişkin yeni bilgilere açlık çekecek düzeyde yenilikçi olmak.

Bu çerçevede ele alınan çalışmada, demokraside hak ve sorumluluklara sahip yurttaşın, aktif yurttaşlığa dayalı katılımcı yurttaşlık düzeyi ile eleştirel düşünme düzeyi arasındaki ilişki farklı boyutlarda ele alınmıştır.

Çalışmada, nicel araştırma teknikleri kullanılacaktır. Araştırmada, nicel veri toplama aracı olarak anket kullanılacaktır. Anket, enlemesine tarama yapmada yaygın kabul edilen bir tekniktir. Araştırmanın evrenini Türkiye'de yaşayan yetişkin yurttaşlar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise Ankara, İstanbul ve Kastamonu illeri oluşturmaktadır. Nicel veri toplama aracı örneklem içindeki 352 kişiye uygulanmıştır. 14 anket değerlendirme dışı bırakılmıştır. Veri analizi 338 katılımcıyla yapılmıştır. Analizlerde ölçeklerin ana boyutları ve bu boyutların alt boyutları arasında korelasyon analizi yapılmıştır. Genel olarak a**ktif yurttaşlık ana boyutu** ile **eleştirel düşünme ana boyutu** arasında pozitif (+) yönde yüksek oranda bir ilişki oluşmuştur. Bu bulgu, bir bireyin eleştirel düşünme eğilimi arttıkça, bu bireyin aktif yurttaşlık düzeyinin de arttığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Yurttaş, Aktif Yurttaşlık, Eleştirel Düşünme

1. GİRİŞ

Genel olarak, yurttaşlık kavramı birey ile devlet arasında karşılıklı ilişkiyle ilgilidir. Bu kapsamda tarafların hak ve sorumluluklarının karşılıklı yerine getirilme pratiklerini içerir. Bununla birlikte, yurttaşlık konusunda oldukça farklı kavramlaştırma ve yaklaşımlar bulunmaktadır. (Peterson & Knowles, 2009; Hoskins ve diğerleri, 2006; Marshall, 2000; Kymlicka, 2004; Kymlicka, 2004; NCSS, 2001; Yazıcı, & Yazıcı, 2010; Üstel, 1999). Öte yanda aktif yurttaşlık kavramı, demokratik ve katılımcı yurttaşlığı da içine alan bir kavramdır. Şöyle ki, aktif yurttaş temel demokratik değerlere inanır ve onlarla yaşamaya çalışır; kendisinin, ailesinin ve toplumunun iyiliği için sorumluluk kabul eder; içinde yaşadığı yerel topluma, ulusa ve dünyaya ilişkin olaylar ile temel belgeler, sivil kurumlar ve siyasi süreçler hakkında bilgi sahibidir; yerel, ulusal ve küresel düzeyde insanlara etkisi olan olay ve sorunların farkındadır; kamusal ve özel yaşamda etkili karar verme ve problem çözme becerisi kullanır; bilgili düşünceler ve yaratıcı çözümler geliştirmek için farklı kaynaklardan ve görüş açılarından bilgiler araştırır; anlamlı sorular sorar, bilgi ve fikirleri değerlendirebilir ve çözümleyebilir; etkili işbirliği kurma becerisine sahiptir; sivil ve toplumsal yaşama etkili bir şekilde katılır (NCSS, 2001). Bununla birlikte aktif yurttaşlık, çeşitli uygulamalarda bazı alt boyutlar temelinde anlam bulmuştur. Bu alt boyutlar, bilgi, beceri değer ve katılım alt boyutları olarak ifade edilmiştir (Arslan, H.; Sedat Y.; Çetin, E.; Dil, K, 2016; Arslan, H.; Sedat Y.; Çetin, E.; Dil, K., 2017; Yazıcı, S., Arslan, H., Çetin, E. ve Dil, K., 2016; Çetin, E., Yazıcı, S., Arslan, H. ve Dil, 2017; Dil ve diğerleri, 2017).

Çalışmanın ana kavramlarından bir diğeri ise eleştirel düşünme (critical thinking) kavramıdır. Felsefe tarihinde Sokrates'ten septiklere kadar uzanan eleştirel düşünme, 20. Yüzyılda eleştirel teori kapsamında birçok alana yönelik yaklaşımlara yansımıştır. 1960'lı yıllarla birlikte eğitimle kazandırılabilen becerileri ve ölçülebilen akıl yürütme biçimlerinden

biri olarak ifade edilmektedir. Genel olarak eleştirel düşünme hakkında ilk çalışmalar 1960'lı yıllarda başladı. Bu çalışmalar özellikle yazılı ve sözlü materyalleri mantıksal kurallarla değerlendirme biçiminde olmuştur. Cüceloğlu'na (1992) göre, eleştirel düşünme karşılaşılan bir problemin çözümlenmesinde yaratıcı düşünmenin yanında kullanılan bir başka düşünme biçimidir. Bu tür düşünme, bir sorunun bazı bilimsel, sosyal ve kültürel standartlar ve ölçümler yoluyla çözülmesini sağlayan bir bilgi, eğilim ve beceri sürecidir (Büyükkurt, 1995; Kazancı, 1989). Poul, (1992) göre, eleştirel düşünme, gözlem, deneyim, düşünce, akıl yürütme ve iletişim aracılığıyla toplanan bilgilerin etkin ve ustalıkla kavramlaştırıldığı, analiz edildiği, sentezlendiği ve uygulanarak değerlendirildiği disiplinli bir entelektüel süreçtir. Büyükkurt (1995) ve Çıkrıkçı'ya (1996) göre, bir sorunu bilimsel, kültürel ve sosyal standart ve ölçülere göre değerlendirmede kullanılan bilgi, beceri ve tutumları içeren bir düşünme biçimidir. 1964 yılında eleştirel düşünme kavramı üzerinde çalışan Watson ve Glaser (Dil, 2001 içinde), eleştirel düşünmeyi bilgi, beceri ve davranışlardan oluşan karma bir düşünce süreci olarak tanımlamaktadırlar. Onlara göre bu karma sürecin içinde var olan sorunu fark etme yeteneği ya da doğru olarak öne sürülen bilgiler için gerekli kanıtları bulmayı araştıran, eleştiren bir tutum ve davranış ortaya koyma; çıkarımların ve kanıtların doğruluğuna ilişkin bilgi edinme; bu bilgiyi davranışlara aktarabilme gibi beceriler ortaya çıkar. Cüceloğlu'na (1994) göre, eleştirel düşünme kendi düşünce süreçlerimizin bilincinde olarak başkasının düşünce süreçlerini de göz önünde tutarak, öğrendiklerimizi uygulayarak, kendimizi ve çevremizde yer alan olayları anlayabilme ihtiyacı içinde aktif ve örgütlü bir düşünme biçimidir. P.A. Facione (1990) yaptığı çalışmada eleştirel düşünmenin yorum ve analize dayalı çıkarımlarda bulunmayla, sistemli olma ve kendini planlamayla, belli bir amaç doğrultusunda karar vermeyle v.b. tutum ve davranışlarla ilgili bir düşünme biçimi olduğunu ileri sürmüşlerdir.

2. YÖNTEM VE MATERYAL

Bu çalışmada, **tarama modeli** kapsamında **betimleyici araştırma** yöntemi kullanılmıştır. Sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan tarama modelleri belli bir zaman kesiti içinde ortaya çıkan olay, nesne, grup, birey veya durumları var olduğu şekliyle betimlemeye çalışan araştırma yaklaşımlarıdır (Neuman, 2007; Karasar, 2005). Betimleyici yöntem belli bir durumu tespit etmeye yönelik araştırma modelidir. Betimleyici araştırma kapsamında genel olarak, davranışlar, tutumlar, inançlar, görüşler, değerler, ilkeler, özellikler, beklentiler, bilgiler ve sınıflandırmalar incelenir (Neuman, 2007).

2.1. Veri Toplama Araçları

Nicel veri toplama aracı:

Çalışmada aktif yurttaşlık ile eleştirel düşünme arasındaki ilişkiyi yordamayı sağlamak amacıyla iki farklı ölçek kullanılmıştır. Bu ölçeklerden birisi, Florida Üniversitesi araştırmacıları tarafında geliştirilen, Kılıç ve Şen (2014) tarafından Türkiye'ye uyarlanan UF/EMI (University of Florida/Engagement, Maturity and Innovativeness Critical Thinking Disposition Instrument-UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği) ölçeğidir. UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilim Ölçeği'nin üç alt boyutu (Katılım, Bilişsel Olgunluk ve Yenilikçilik) bulunmaktadır. Araştırmanın verilerinin toplanmasında kullanılacak ikinci ölçek Aktif Yurttaşlık Ölçme Aracı (AYÖA)'dır (Yazıcı ve diğerleri, 2017). AYÖA, dört alt boyutu içermektedir. Bunlar, bilbi, beceri, değer ve katılım alt boyutlarıdır. Bu boyutlar içinde yer alan alt boyutlar da kendi içinde eşit ağırlıktadır. Ağırlık seçimi her bir boyutun aktif yurttaşlık için

aynı derecede önemli görülmesine göre belirlenmiştir. AYÖA, uluslararası karşılaştırmalarda ülkelerin sıralaması için kullanılabileceği gibi aktif yurttaşlığın çeşitli değişkenler açısından incelenmesi çalışmalarında da kullanılabilir. Kuramsal olarak aktif yurttaşlığın bir mutlak değeri olmadığı için ölçme aracı için bir kese noktası da belirlenmemiştir.

Ölçme araçları katılımcıların rahatlıkla cevaplayabilecekleri açıklıktadır. Ancak eğitim düzeyi yüksek olmayan katılımcılar için anketör yardımıyla verilerin toplanması son derece önemli gözükmektedir. AraştırmaAnkara, İstanbul ve Kastamonu illrtinde yürütülmüştür. Çankırı daha çok plot uygulamanın yapıldığı il olmuştur. Nicel veri toplama aracı örneklem içindeki yaklaşık 353 kişiye uygulanmıştır. Geçersiz ve very eksikliği nedeniyle 15 anket değerlendirme dışı bırakılmıştır. 338 anket üzerinden veri analizi yapılmıştır.

3. BULGULAR

Bulguların sunulmasında öncelik demografik değişkenlere verilmiştir. Ardından aktif vatandaşlığın geniş çerçevesi içerisinde yer alan dört boyuta ilişkin elde edilen veriler paylaşılmaktadır. Bu sistematik yaklaşım doğrultusunda aktif vatandaşlığının ilk olarak "bilgi" (ve ilgi), ardından "değer", ve "katılım" boyutlarına ilişkin bulgulara yer verilecektir. Son olarak ise "beceri" boyutunu sergileyen ve bu amaçla "yurttaşlık özyetenekleri"ni ölçen veriler sunulacaktır.

3. 1. Demografik Değişkenlere İlişkin Bulgular

Tablo 1: Cinsiyet, Yaş, Medeni Durum ve Eğitim Durumu

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	207	61,2
	Kadın	131	38,83
	Toplam	338	100,0
Yaş Grupları	16-25	110	32,5
	26-35	102	30,2
	36-45	74	21,9
	46-55	40	11,8
	56-65	8	2,4
	66+	4	1,2
	Toplam	338	100,0
Medeni Durum	Evli	178	52,7
	Bekar	153	45,3
	Dul	7	2,1
	Toplam	338	100,0
Eğitim Durumu	Okur yazar değil	1	0,3
	Okur yazar	9	2,7
	İlkokul	22	6,5
	Orta Okul	36	10,7
	Lise	86	25,4
	Üniversite	95	28,1
	Lisansüstü	57	16,9
	Üniversite öğrencisi	57	16,9
	Lisansüstü öğrencisi	10	3,0
	Toplam	338	100,0

Tablo 1'de görüldüğü gibi, toplamda 338 katılımcının oluşturduğu araştırmanın örneklem grubu, 207 (%61,2) erkek ve 131 kişi (%38,83) kadın katılımcıdan oluşmaktadır. Farklı

kategorilere ayrılan yaş grubu içerisinde ağırlıklı olarak 16-25 yaş grubundan 110 katılımcı (%32,5) ve 26-35 yaş grubundan 102 katılımcı (%30,2) araştırma kapsamında yer almışlardır. 35-45 yaş grubu 74 katılımcıyla (%21,9), araştırmada yer alan üçüncü büyük yaş kategorisi olmuştur. Medeni durum kategorisi açısından tablu incelendiğinde, katılımcılardan 178 kişi (%52,7) büyüklüğünde araştırmanın en büyük oranını oluşturmuştur. Bununla birlikte, bekar katılımcıların sayısının da 153 kişiyle (%45,3) evli olan katılımcılara yakın sayıda olmuştur. Tablo 1.'e eğitim kategorisi üzerinden bakıldığında, araştırmanın katılımcılarınınbüyük çoğunluğunun lise ve daha üst öğrenim görmüş kişilerden oluştuğu anlaşılmıştır. Bu kapsamda Lise düzeyinde 86 katılımcı (%25,4), üniversite düzeyinde 95 (%28,1) katılımcı, üniversite öğrencisi düzeyinde 57 (16,9) katılımcı ve lisans üstü düzeyde 10 katılımcı (3,0) katılımcı araştırma örnekleminde yar almıştır. Bunaların dışında 36 katılımcının (10,7) ortaokul düzeyinde, 22 katılımcının (%6,5) ilkokul düzeyinde, 9 katılımcının (%2,7) okur-yazar düzeyinde ve 1 katılıcının da (%0,3) okur yazar değil düzerinde olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Etnik Köken ve Mezhep

		Frekans	Yüzde
Etnik köken	Türk	254	75,1
	Kürt	34	10,1
	Zaza	4	1,2
	Gürcü	1	,3
	Çerkez	4	1,2
	Laz	3	0,9
	Diğer	2	1,2
	Toplam	338	100,0
Mezhep	Sünni	181	53,6
	Alevi	93	27,5
	Diğer	64	18,9
	Toplam	338	100,0

Tablo 2.'de görüldüğü gibi, katılımcıların çoğunluğunu (254 kişi / %75,1) Türk etnik kökeninden olanlar oluşturmaktadır. Etnik köken açısından katılımcıların ikinci büyüklükteki grubunu Kürt etnik kökenine sahip (34 kişi / %10,1) olduğunu ileri sürenler oluşturmuştur. "Zaza", "Gürcü", "Çerkez", "Laz" ve "diğer" biçiminde sıralanan etnik iğer etnik kökenlerden olanların da yer aldığı örneklem grubunda evde konuşulan dil de ağırlıklı olarak Türkçedir. Etnik kökeni Türk olmayanlar arasında da evde Türkçe iletişim oldukça yaygındır.

Tablo 3: Siyasi Görüşlere Yakınlık Düzeyi

Siyasi görüşünüz aşağıdaki Sağ ve Sol eğilimlerden hangisini daha yakındır?	Sosyalist- Komünist	48	14,2
	Sosyal Demokrat	55	16,3
	Kemalist- Atatürkçü	85	25,1
	Milliyetçi	79	14,2
	Muhafazakar	16	4,7
	Liberal	3	0,3
	İslamcı	13	3,8
	Diğer	39	11,5
	Toplam	338	100,0

Tablo 3.'te siyasi görüşlere yakınlık düzeyleri açısından katılımcıların dağılımı yer almaktadır. Bu doğrultuda, kendisini "sosyalist-kominist" olarak değerlendirenlerin sayısı 48 (%14,2), "sosyal democrat" olarak değerlendirenlerin sayısı 55 (%16,3), "Kemalist-Atatürkçü"

olarak değerlendirenlerin sayısı 85 (%25,1), "Milliyetçi" olarak değerlendirenlerin sayısı 79 (%14,2), "Muhafazakar" olarak değerlendirenlerin sayısı 16 (%4,7), "Liberal" olarak değerlendirenlerin sayısı 3 (%0,3), "İslamcı" olarak değerlendirenlerin sayısı 13 (%3,8), "Diğer" olarak değerlendirenlerin sayısı 39 (%11,5) biçiminde sıralanmıştır. Siyasi görüşlere yakınlık açısından en yüksek sayıda katılımcı 85 (%25,1) kendisini "Kemalist-Atatürkçü" olarak değerlendirirken, "Diğer" seçeneği üzerinden kendilerini ifade eden yüksek sayıda katılımcının siyasal eğilim belirtmemesi ise dikkate çekici olmuştur.

3.2. Eleştirel Düşünme Durumu İle Aktif Yurttaşlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Çalışmanın kavramsal çerçevesi kapsamında yapılan literatür ve teorik araştırmalarda yurttaşlık kavramsallaştırmasıyla ilintili olarak demokratik bir toplumda yaşayan bir yurttaşın içinde yaşadığı toplumda dolaylı ya da doğrudan kendisini de içeren toplumsal olay ya da olgulara kayıtsız kalmaması açısından katılımcılık nitelikleri (bilgi, beceri, değer ve katılım) ile bu olay ve olguları doğru anlama, olası sorunlara çözüm üretme ve yeniliğe açık gereği üzerinden eleştirel düşünme becerisi arasında sıkı bri ilişkinin olduğu yapılan çalışmada doğru yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişkiler Tablo 3.'te eleştirel düşünme ile aktif yurttaşlık arasındaki ilişkiyi ölçen iki ölçek temelinde (AYÖA ile UF/EMI) ana boyutlar ve alt boyutlar karşılaştırılarak ortaya konulmuştur.

Tablo 4. Eleştirel Düşünme İle Aktif Yurttaşlık Arasındaki İlişki (Correlations)

		AYÖA Toplam	Eleşt. Toplam	AYÖA bilgi	AYÖA değer	AYÖA beceri	AYÖA katılım	Eleşt. Biliş. Olg.	Eleşt. katılım
Eleşt. Toplam	Pearson Correlation	,424**							
	Sig. (2-tailed)	,000							
	N	338							
AYÖA Bilgi	Pearson Correlation	,743**	,361**						
	Sig. (2-tailed)	,000	,000						
	N	338	338						
AYÖA Değer	Pearson Correlation	,516**	,359**	,336**					
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000					
	N	338	338	338					
AYÖA Beceri	Pearson Correlation	,910**	,386**	,589**	,327**				
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000				
	N	338	338	338	338				
AYÖA Katilim	Pearson Correlation	,589**	,088	,269**	-,031	,416**			
	Sig. (2-tailed)	,000	,107	,000	,566	,000			
	N	338	338	338	338	338			
Eleşt bilolg	Pearson Correlation	,357**	,918**	,291**	,329**	,312**	,086		
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	,114		
	N	338	338	338	338	338	338		
Eleşt Katilim	Pearson Correlation	,431**	,961**	,379**	,333**	,404**	,088	,805**	
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	,108	,000	
	N	338	338	338	338	338	338	338	
Eleşt. Yenilikçi	Pearson Correlation	,398**	,946**	,336**	,360**	,360**	,072	,820**	,874**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000	,000	,000	,184	,000	,000
	N	338	338	338	338	338	338	338	338

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Eleştirel düşünme boyutu ve eleştirel düşünme alt boyutları, aktif yurttaşlık boyutu ve aktif yurttaşlık alt boyutları arasında yapılan SPSS 22 korelasyon analizinin sonuçları aşağıdaki şekildeki gibi gerçekleşmiştir.

1. Aktif Yurttaşlık Ölçme Aracı (**AYÖA) üzerinden ölçülen aktif yurttaşlık boyutu** ile **eleştirel düşünme boyutu** arasında pozitif (+) yönde 0,424 puanlık bir ilişki oluşmuştur.

2. **Aktif yurttaşlık boyutu** ile **eleştirel düşünmenin bilişsel olgunluk alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde 0,357 puanlık bir ilişki ortaya çıkmıştır.

3. **Aktif yurttaşlık boyutu** ile **eleştirel düşünmenin katılım alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde 0,431 puanlık bir ilişki olduğu görülmüştür.

4. **Aktif yurttaşlık boyutu** ile **eleştirel düşünmenin yenilikçilik alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde 0,398 puanlık bir ilişki oluşmuştur.

5. **Aktif yurttaşlık boyutu** ile **AYÖA Bilgi alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde 0,743 puanlık bir ilişki olduğu görülmüştür.

6. **Aktif yurttaşlık boyutu** ile **AYÖA Değer alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde 0,516 puanlık bir ilişki olduğu görülmektedir

7. **Aktif yurttaşlık boyutu ile AYÖA Beceri alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde 0,910 puanlık bir ilişki olduğu görülmektedir.

8. **Aktif yurttaşlık boyutu ile AYÖA katılım alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde 0,589 puanlık bir ilişki olduğu görülmektedir.

9. **Eleştirel düşünme boyutu** ile **eleştirel düşünme bilişsel olgunluk alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde 0,918 puanlık bir ilişki olduğu görülmektedir

10. **Eleştirel düşünme boyutu ile eleştirel düşünme katılım alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde 0,961 puanlık bir ilişki olduğu görülmektedir

11. **Eleştirel düşünme boyutu** ile **eleştirel düşünme yenilikçilik alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde 0,946 puanlık bir ilişki olduğu görülmektedir

12. **Eleştirel düşünme** ile **AYÖA Bilgi alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde 0,361puanlık bir ilişki olduğu görülmektedir

13. **Eleştirel düşünme** ile **AYÖA Değer alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde 0,359puanlık bir ilişki olduğu görülmektedir

14. **Eleştirel düşünme** ile **AYÖA Beceri alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde 0,386puanlık bir ilişki olduğu görülmektedir

15. **Eleştirel düşünme** ile **AYÖA katılım alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde 0,088 puanlık bir ilişki olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, Aktif Yurttaşlık Ölçme Aracı (AYÖA) ile UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilimi ölçeği (University of Florida/Engagement, Maturity and Innovativeness Critical Thinking Disposition Instrument-UF/EMI) kullanılarak aktif yurttaşlık ile eleştirel düşünme arasında arasındaki ilişki, sosyolojik açıdan inncelenştir. Ayrıca bu iki ölçek üzerinden, Aktif Yurttaşlık Ölçme Aracı'nın *Bilgi, Beceri, Değer ve Katılım* alt boyutları ile, UF/EMI-Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği'nin Bilişsel Olgunluk, Katılım ve Yenilikçilik alt boyutları arasındaki ilişkiiler de incelenmiştir. Yapılan saha çalışmalarında katılımcılar üzerinden elde dilen verile ışığında belirtilen ölçeklerin ana boyutları ve bu boyutların alt boyutları arasında korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan analizde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. A**ktif yurttaşlık ana boyutu** ile **eleştirel düşünme ana boyutu** arasında pozitif (+) yönde yüksek oranda bir ilişki oluşmuştur. Bu bulgu, bir bireyin eleştirel düşünme eğilimi arttıkça, bu bireyin aktif yurttaşlık düzeyinin de atrttığını göstermiştir.

2. **Aktif yurttaşlık boyutu** ile **eleştirel düşünmenin bilişsel olgunluk alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bu aktif yurttaşlık düzeyi arttıkça eleştirel düşünme kapsamında bilişsel olgunluk düzeyinin de arttığını göstermiştir.

3. **Aktif yurttaşlık boyutu** ile **eleştirel düşünmenin katılım alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu bulgu, yüksek düzeydeki aktif yurttaşlık durumunun aynı zamanda yüksek düzeyde eleştirel katılım düzeyini de içerdiğini göstermiştir.

4. **Aktif yurttaşlık boyutu** ile **eleştirel düşünmenin yenilikçilik alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde bir ilişki oluşmuştur. Bu bulgu, bireyin aktif yurttaşlık düzeyi arttıkça, eleştirel düşünme kapsamında yeniliklere açık olma düzeyinin de arttığını göstermiştir.

5. **Aktif yurttaşlık boyutu** ile **AYÖA bilgi alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu bulgu, kişinin aktif yurttaşlık düzeyi arttıkça, bu aktif yurttaşın bilgi düzeyinin de arttığını göstermiştir.

6. **Aktif yurttaşlık boyutu** ile **AYÖA değer alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgu, bireyin aktif yurttaşlık kapsamındaki değer düzeyi arttıkça, o bireyin aktif yurttaşlık düzeyinin de arttığını göstermiştir.

7. **Aktif yurttaşlık boyutu ile AYÖA beceri alt boyutu** arasında pozitif (+)bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgu, bir bireyin aktif yurttaşlık beceri düzeyi arttıkça, o bireyin aktif yurttaşlık düzeyinin de arttığını göstermiştir.

8. **Aktif yurttaşlık boyutu ile AYÖA katılım alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgu, bir bireyin aktif yurttaşlık düzeyinin artması, o bireyin yurttaşlık düzeyinin de arttığını göstermiştir.

9. **Eleştirel düşünme boyutu** ile **eleştirel düşünme bilişsel olgunluk alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgu, bir bireyin eleştirel bilişsel olgunluğunun artmasına bağlı olarak eleştirel düşünme düzeyinin de arttığını göstermiştir.

10. **Eleştirel düşünme boyutu ile eleştirel düşünme katılım alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgu, bir bireyin eleştirel düşünme düzeyinin artmış olmasının, aynı zamanda eleştirel düşünme kapsamında katılımınında arttığını düşündürmüştür.

11. **Eleştirel düşünme boyutu** ile **eleştirel düşünme yenilikçilik alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgu, bir kimsenin eleştirel düşünme kapsamında yenilikçilik düzeyinin artmasının beraberinde eleştirel düşünme düzeyinin de artmasına katkı yaptığını göstermiştir.

12. **Eleştirel düşünme** ile **AYÖA Bilgi alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgu, aktif yurttaşlık kapsamında bilgi düzeyinin artmasının eleştirel düşünme düzeyinin de artmasını beraberinde getirdiğini düşündürmüştür.

13. **Eleştirel düşünme** ile **AYÖA Değer alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgu, aktif yurttaşlık kapsamında yer alan değer düzeyindeki artışın eleştirel düşünme düzeyini de arttırdığını düşündürmüştür.

14. **Eleştirel düşünme** ile **AYÖA Beceri alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgu, bir kişinin aktif yurttaşlık kapsamındaki beceri düzeyindeki artışın eleştirel düşünme düzeyini de arttırdığını göstermiştir.

15. **Eleştirel düşünme** ile **AYÖA katılım alt boyutu** arasında pozitif (+) yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgu, bir bireyin aktif yurttaşlık kapsamındaki katılım düzeyindeki

artışın eleştirel düşünme düzeyindeki artışa da neden olduğunu düşündürmüştür.

Bu sonuçlara bağlı olarak, aktif yurttaşlık ile eleştirel düşünme arasında yüksek düzeyde bir ilişinin olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda bireylerin eleştirel düşünme düzeylerindeki artışın, aktif yurttaşlık düzeylerinde de artışa ya da aktif yurttaşlık düzeyindeki artışın eleştirel düşünme düzeyinde de artışa neden olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

1. Arslan, H.; Sedat Y.; Çetin, E.; Dil, K. (2016). "Kırsal Alanda Aktif Yurttaşlık: Sosyolojik Bir Alan Araştırması". ÇAKÜ. Tamamlanmış BAP. Çankırı.
2. Arslan, H.; Sedat Y.; Çetin, E.; Dil, K. (2017) Aktif Yurttaşlık Öz-Yeterlik Ölçeği: Bir Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. International Journal of Human Sciences ISSN: 2458-9489 Volume 14 Issue 3.
3. Büyükkurt, G. (1995), "Eleştirel Düşünme", Çağdaş Eğitim Dergisi, 158, 13-35.
4. Cüceloğlu, D. (1992), İnsan ve Davranışı, Üçüncü Basım, İstanbul, Remzi Kitapevi.
5. Cüceloğlu, D. (1994), İyi Düşün, Doğru Karar Ver, Dördüncü Baskı, İstanbul, Sistem Yayıncılık.
6. Çetin, E., Yazıcı, S., Arslan, H. ve Dil, K. (2017) Dindarlık İle Aktif Yurttaşlık Arasındaki İlişkinin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi. Uluslararası Eğitim Yönetimi Formu (EYFOR8). Ankara
7. Çıkrıkçı, N. (1996), "Eleştirel Düşünme: Bir Ölçme Aracı ve Bir Araştırma", 3. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, Adana.
8. Dil, S. (2001), "Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeyleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp
9. Dil, K.; Yazıcı, Çetin.; E.; Arslan, H. (2017). "Eleştirel Düşünme Ve Katılımcı Yurttaşlık Hakkında Uygulamalı Bir Çalışma", ÇAKÜ. Tamamlanmış BAP. Çankırı.
10. Fecione, P. A. (1990), Critikal Thinking: A Statement of Expert Consensus for The Purposes of Educational Assessments and Instruction, Millbrea, CA. California Academic.
11. Facione, P.A.& Facione N.C. and Giancarlo (1998), California Critical Thinking Disposition Inventory (CCTDI), California Academic Press.
12. Hoskins, B., Jesinghaus, J., Mascherini, M., Munda, G., Nardo,M., Saisana, M., Nijlen, D. V., Vidoni, D. & Villalba, E. (2006). Measurıng Active Citizenship in Europe, İtalya: Institute for the Protection and Security of the Citizen Yayınları.
13. Kazancı, O. (1989), Eğitimde Eleştirici Düşünme ve Öğretimi, İstanbul, Kazancı Kitap A.Ş.
14. Kılıç, H. E. ve Şen, A. İ. (2014), *UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeğini Türkçeye Uyarlama Çalışması,* Eğitim ve Bilim, Cilt 39, (176), 1-12.
15. Kökdemir, D. (2003), Belirsizlik Durumlarında Karar Verme ve Problem Çözme, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Psikoloji Anabilim Dalı Doktora Tezi, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp
16. Kymlicka, W. (1998). Çokkültürlü Yurttaşlık, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
17. Kymlicka, W. (2004). Çağdaş siyaset Felsefesine Giriş, İstanbul: İstanbul bilgi üniversitesi Yayınları.
18. Marshall, T. H. & Bottomore, T. (2000). Yurttaşlık Ve Toplumsal Sınıflar, Ankara:

Gündoğan.

19. NCSS (2001). Creating effective citizens. NCSS position statement, http://www.socialstudies.org/positions/effectivecitizens.

20. Neuman, W.L. (2007). Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar (2. cilt). 2. bs. Çev. Sedef Özge. İstanbul: Yayınodası.

21. Peterson, A. & Knowles, C. (2009). "Active Citizenship: A Preliminary Study into Student Teacher Understandings, Educational Research 51 (1): 39–59.

22. Poul, R. (1992), "Basic Questions and Answers", Thinking Magazine.

23. Üstel, F. (1999). Yurttaşlık ve Demokrasi. Ankara: Dost Yayınları.

24. Yazıcı, S. & Yazıcı, F. (2010). "Yurtseverlik Eğitimi: Tarih ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Algı, Tutum ve Eğitimsel Uygulamalarına İlişkin Bir Çalışma", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, *3(10):* 649-660.

25. Yazıcı, S., Arslan, H., Çetin, E. ve Dil, K. (2017). Aktif Yurttaşlık Ölçme Aracının Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma. Turkish Studies, 12(12), 251-272. DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11645

ELEŞTİREL DÜŞÜNME İLE YURTTAŞLIK BİLİNCİ ARASINDAKİ İLİŞKİYE KURAMSAL BİR YAKLAŞIM

Doç. Dr. Kemal DİL
Çankırı Karatekin Üniversitesi, kemaldil@yahoo.com

Doç. Dr. Ensar ÇETİN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, ensarcetin@yahoo.com

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARSLAN
Uşak Üniversitesi, hakancbu@gmail.com

Prof. Dr. Sedat YAZICI
Bartın Üniversitesi, sedatyazici@karatekin.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada, *yurttaşlık* ve *eleştirel düşünme* kavramsallaştırmaları temelinde yapılan çözümlemeler üzerinden bu iki kavramlaştırmanın birbirleriyle örtüşen nitelikleri kuramsal bir bütünlük içinde açıklanmaya çalışılmıştır. Yurttaşlık kavramı, hem Antik Yunan politik anlayışında hem de günümüz iktidar ve kamusal alanlarında toplumsal öznelerin ilişkilerde merkezi önemde görülmüştür. Özellikle, günümüz demokratik sisteminde haklara ve sorumluluklara sahip her bir tekil kişiyi işaret eden bu kavram, hem bu sistemin olanaklarından yararlanmak hem de sistemin olanaklarını geliştirme doğrultusunda içeriği yerel, ulusal ve evrensel boyutlarda farklı anlamlar içermiştir. Bu bağlamda yurttaşlık kavramsallaştırması, teorik ve pratik açıdan liberal/bireyci, cumhuriyetçi, cemaatçi gibi yaklaşımlar tarafından ele alınmıştır. Bu yaklaşımlarda, yurttaşlık kavramı farklı açılardan hukuki statü, siyasi özne ve kimlik boyutlarında hem mekân hem de grup temelinde ele alınarak çözümlenmiştir. Çalışmanın bir diğer kavramı da eleştirel düşünme (critical thinking) kavramıdır. Eleştirel düşünme kavramlaştırması da tıpkı yurttaşlık kavramı gibi kökeni Antik Yunan'da kullanılan kriz ve kritik sözcüklerine dayanmıştır. Bu iki sözcüğün her ikisi de Antik Yunan'da ayırt etmek, seçmek, yargılamak, karar vermek anlamını içermiştir. Bu kavram Antik Yunan'dan günümüze kadar farklı dönemlerde farklı anlamlarla kullanılmıştır. Bu bağlamda Antik Yunan'da daha çok tıp ve hukuk alanında nesnel sürecin öznel yargılaması; Ortaçağ'da nesnel sürecin öznel iyi değerlendirilmesi; erken burjuva aydınlanması döneminde, eski metinlerde belirtilenlere, sanatsal ve edebi ürünlere yönelik olarak ifade edilen bir temanın sahiciliğini, hakikiliğini veya güzelliğini siyasi otoritenin sansüründen kurtulmuş öznenin öznel yargısı veya bir yargılama sanatı; Fransız Devrimi arifesinde mutlakiyetçi devlet krizinin nesnel ve tarihsel bir süreç olduğunu ortaya koyan akılsal bir değerlendirme olarak anlam yüklenmiştir. Ayrıca, eleştirel düşünme kavramının içeriği Socrates, Descartes, Kant gibi filozofların felsefi görüşlerindeki epistemolojik çözümlemelerinde de kullanılmıştır. Socrates, gerçekliğe ilişkin doğru bilgiye, ona ilişkin saptırılmış bilgiyi bizatihi kaynağını sorgulayarak ulaşmaya çalışma tavrının simgesi olarak anlam bulmuştur. Descartes, doğru bilgiye ulaşmada kuşkucu tavrın ve doğru bilgiyi arayış sürecinde bazı ilkelerin gereğini vurgulamakla eleştirel düşünme kuramcılarına ilham vermiştir. Kant ise, insanın, ilişkilerinde karar verme iradesini kendisinde kurabilen, fikirlerini açıklamada kendine güvenen, aklını aracısız kullanabilme cesareti gösterebilen ergin birey çözümlemesi, eleştirel düşünme becerisinin niteliklerinin

belirlenmesinde ilham kaynağı olmuştur. Kritik kavramı, toplumsal gerçeklikleri kuramsal boyutta açıklamaya çalışan Frankfurt Okulu'nun kuramsal yaklaşımları çerçevesinde de kullanılmıştır. Günümüzde ise, eleştirel düşünme kavramlaştırması, farklı alanlarda düşüncenin etkin kullanılması çalışmaları kapsamında çeşitli kuramsal ve ampirik çalışmalarda kullanılmıştır. Çalışmada özellikle her iki kavrama ilişkin kuramsal ve kavramsal açıklamalar temelinde birbirleriyle örtüşen kavramlar ve açıklamalar ön plana çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yurttaşlık Bilinci, Demokrasi, Eleştirel Düşünme

1. GİRİŞ

Demokrasi olgusu, içerdiği anlam ve değerlerle, tarihsel derinliğe sahip çok yönlü tartışmalar ve deneyimler (Dahl, 1993; Habermas, 1999; Üstel, 1999; Schmidt, 2002) ışığında günümüzde yerel, ulusal ve evrensel düzeylerde yaygın kabul görmüş bir siyasal yönetim biçimidir. Bu tartışmalarda ve deneyimlerde günümüz demokratik anlayışına ilişkin iki boyut önem kazanmıştır. Birincisi, insanı, erdemli ve mutlu kılmayı temel değer olarak kabul gören aydınlanmacı fikri (Diderot ve D'Alembert, 2018) günümüz demokratik sistem içinde haklara ve sorumluluklara sahip *yurttaş* olarak somutlayan boyuttur. İkincisi, bir yurttaşın, sahip olduğu hak ve sorumlulukları kullanmada engelleyici her türlü yönlendirici fikir, davranış, inanç, değer gibi etkenlere karşı koyacak eleştirel düşünme becerisine ve tavrına sahip olma boyutudur (Baillargeon, 2017). Birinci boyutun odağını oluşturan y*urttaş* kavramı, kökeni antik Yunan uygarlığında city (şehir) sözcüğünden türetilen citizen sözcüğünün karşılığıdır (Dahl, 1993). Günümüzde bu kavram, demokratik sistem içinde haklara ve sorumluluklara sahip her bir tekil kişiyi işaret etmiştir. Liberal/bireyci, cumhuriyetçi ve cemaatçi yaklaşımlarda yurttaş, farklı içeriklerde kullanılmasının yanında, hem demokratik sistemin olanaklarından yararlanmak hem de sistemin olanaklarını geliştirmek bakımından bu siyasal sistemde merkezi konumdadır. Bu bağlamda bir yurttaşın bir yönüyle bilgi, beceri, değer ve katılımcılık nitelikleri içeren aktif yurttaşlıkla ilişkisi vardır (Yazıcı, Arslan, Çetin ve Dil., 2017). Diğer yönüyle her türlü yönlendirici fikir, davranış, inanç, değer gibi etkenlere karşı koyabilmesi için bu yurttaşın (Descartes, 1947; Kant, 2015), analiz ve değerlendirme becerilerine duyduğu ihtiyaç ve bu ihtiyacı karşılamada doğruyu öğrenme merakı, analitik düşünerek doğruyu arama, açık fikirli ve kendine güven, olgun tutum ve davranış ortaya koyma gibi nitelikleri içeren eleştirel düşünme ile yakın bir ilişkisi vardır (Nosich, 2012; Poul ve Elder, 2016; Ruggıero, 2017; Baillargeon, 2017). İkinci boyutun odağını oluşturan eleştirel düşünme kavramı da Antik Yunan'dan günümüze kadar farklı dönemlerde ve alanlarda kullanılan *eleştiri (kritik)* kavramı üzerinden yapılan bir kavramsallaştırmadır. Antik Yunan'da daha çok tıp ve hukuk alanında nesnel sürecin öznel yargılaması; Ortaçağ'da nesnel sürecin öznel iyi değerlendirilmesi; erken burjuva aydınlanması döneminde, eski metinlerde belirtilenlere, sanatsal ve edebi ürünlere yönelik olarak ifade edilen bir temanın sahiciliğini, hakikiliğini veya güzelliğini siyasi otoritenin sansüründen kurtulmuş öznenin öznel yargısı veya bir yargılama sanatı; Fransız Devrimi arifesinde mutlakiyetçi devlet krizinin nesnel ve tarihsel bir süreç olduğunu ortaya koyan akılsal bir değerlendirme olarak anlam yüklenmiştir (Kosselleck, 2012: 166; Benhabib, 2005:39). Socrates, Descartes, Kant gibi filozofların epistemolojik çözümlemelerinde de kullanılmıştır (Platon, 2003; Descartes, 1947; Kant, 2015). Toplumsal gerçeklikleri kuramsal boyutta açıklamaya çalışan Frankfurt Okulu'nun kuramsal yaklaşımları çerçevesinde de

kullanılmıştır (Bottomore, 1989; Slater, 1998; Bağce (ed), 2013). Günümüzde ise, kritik kavramı daha çok eleştirel düşünme kavramlaştırması çerçevesinde, farklı alanlarda düşüncenin etkin kullanılması çalışmaları kapsamında kullanılmıştır (Nosich, 2012; Poul ve Elder, 2016; Ruggıero, 2017; Baillargeon, 2017).

Tüm bu açıklamalar temelinde bu çalışmanın amacı, demokratik sistemle yönetilen Türkiye'de yaşayan yetişkinlerin aktif yurttaşlık düzeyleri ile eleştirel düşünme nitelikleri arasındaki ilişkiyi farklı boyutlarda ele alarak literatüre katkıda bulunmaktır.

2. YURTTAŞLIK VE AKTİF YURTTAŞLIK

Genel olarak, yurttaşlık kavramı birey ile devlet arasında karşılıklı ilişkiyle ilgilidir. Bu kapsamda bu kavram, tarafların hak ve sorumluluklarının karşılıklı yerine getirilme pratiklerini içermiştir. Bununla birlikte, yurttaşlık konusunda oldukça farklı kavramlaştırma ve yaklaşımlar mevcuttur. Marshall (2000) yurttaşlık anlayışının tarihsel olarak üç farklı haklar temelinde ortaya çıktığını ifade ederek, yurttaşlık kavramının dinamik tarafına vurgu yapmıştır. O'na göre yurttaşlık, on sekizinci yüzyılda sivil haklar, on dokuzuncu yüzyılda siyasi haklar ve yirminci yüzyılda sosyal haklar anlayışı temelinde gelişmiştir. Konuyla ilgili kuramsal çalışmalar incelendiğinde yurttaşlık kavramı günümüzde ise üç temel boyutta çözümlenmiştir (Kymlicka, 1998; Schmidt, 2002; Williams, 2007; Taylor, 2010). Bunlardan birincisi hukuki statüyü ifade eder. Her yurttaş bir devletin veya belli bir siyasi topluluğun üyesidir ve bu üyelik hukuki normlarla belirlenmiştir. Bu bağlamda yurttaş (*citizen*) ile yurtsuz (*denizen*) arasındaki farkı belirleyen de bu hukuki statüdür. Tarihsel ve etimolojik olarak yurttaşlık kavramı şehre, sonraları da ulus devlete ait olmayı ifade ederken günümüzde AB yurttaşlığı gibi ulusal yurttaşlığa eklenen yurttaşlık statüsü de söz konusudur. İkinci olarak, yurttaşlık bir toplumun siyasi kurumlarına etkin bir biçimde katılan siyasi özneleri ifade eder. Bu katılma sürecinde yurttaşlar belli hak ve sorumluluklara sahiptirler. Bu hak ve sorumlulukların nasıl tanımlandığı, geleneksel olarak nasıl algılandığı siyasal ve kültürel bakımdan yurttaşlık anlayışı konusundaki farklılıkları ortaya koyar. Üçüncü olarak yurttaşlık, belli bir siyasi topluluğa mensup olan yurttaşların belli bir yurttaşlık kimliğini ifade eder. Her yurttaş, sahip olduğu devletin veya siyasi topluluğun üyesi olmakla aynı zamanda belli bir kimliğe de sahiptir. Öte yanda, bireylerin yurttaşlık nitelikleri bu bireylerden oluşan toplumun genel sosyal sermayesinde önemli bir yere sahip olmuştur (Sen, 2004; Field, 2006). Toplumda yaşayan bir yurttaşın birbirinden oldukça farklı ve genişlikte yurttaşlık **hak** ve **sorumluluğu** vardır. Günümüzde Türkiye'deki bir yurttaş, bu hak ve sorumluluklar kapsamında, yerel, ulusal ve uluslararası toplumunun kurum veya karar verme mekanizmalarının aktif veya pasif bir üyesidir (Yazıcı, Arslan, Çetin ve Dil., 2017). Yönetsel kurumlara katılma ve bu kurumların hizmetlerinden yararlanma açısından yurttaşlar arasında farklılıklar ve eşitsizlikler vardır. Benzer farklılık veya dezavantaj yerel, ulusal ve uluslararası karar verme mekanizmalarına katılma ve ulaşma açısından da söz konusudur. Avrupa Birliği, yurttaşlık niteliklerini ve katılımcılığını geliştirmek için uzun süredir özel çaba sarf etmekte ve her yıl milyarlarca Euro harcamaktadır (Hoskins ve ark., 2012). 2013 AB Yurttaşlık Raporu'nun girişinde yer alan "Avrupa entegrasyonunun kalbinde yurttaşlar vardır ve hep öyle olmalıdır" ifadesi bu yaklaşımı açıkça yansıtmaktadır. Buna karşın, kimi eleştirmenlere göre, Avrupa Birliği içindeki dilsel, kültürel ve coğrafi farklılıklar Avrupa Birliği yurttaşlarının ortak kamusal söyleme ve karar verme süreçlerine katılımını engelleyen önemli bir unsurdur. Bu ve benzeri engellerin aşılmasında katılımcı ve eleştirel düşünen yurttaşların

demokratik karar verme ve hak arama süreç ve mekanizmalarını etkili bir biçimde kullanmaları büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte çalışmanın ana kavramlarından biri olan *aktif yurttaşlık, katılımcı yurttaşlıkla* sıkça karıştırılır. Özellikle, siyasi katılımı, toplumsal sorumluluğu, çevre duyarlılığını, topluma hizmet uygulamalarını veya sosyal sorumluluk projelerine gönüllü katılımı içeren katılımcı yurttaşlık, ulusal ve uluslararası literatürde yaygın olarak kullanılan Aktif yurttaşlık kavramının bir alt boyutu olarak anlam yüklenmesi bu karışıklığın başlıca sebebi olarak düşünülebilir (Peterson & Knowles, 2009). Oysa ki, aktif yurttaşlık, Avrupa Komisyonu'na bağlı General Joint Research Centre Institute for the Protection and Security of the Citizen tarafından çeşitli aralıklarla sürdürülen Avrupa ülkeleri yurttaşlık araştırmalarında aktif yurttaşlık dört boyut üzerinden ölçülmektedir. Bu boyutlar, **siyasi hayata**, **sivil topluma**, **topluluk hayatına** katılma ve etkili yurttaşlık için gerekli olan **değerlere sahip olma nitelikleri** üzerinden anlam bulmuşlardır (Hoskins, Villalba, Saisana, 2009). Bu açıdan aktif yurttaşlık kavramı demokratik ve katılımcı yurttaşlığı da içine alan bir kavramdır. Bu kapsamda bir aktif yurttaş, hem belli temel değerlere, bilgiye ve beceriye sahip hem çeşitli kişilik erdemlerini (NCSS, 2001) siyasi, ekonomik, kültürel ve çevresel konularda katılımcılık davranışıyla gösteren kişi olarak anlam bulmuştur.

3. ELEŞTİREL DÜŞÜNME

Çalışmanın ana kavramlarından bir diğeri de eleştirel düşünme (critical thinking) kavramıdır. Eleştirel düşünme kavramlaştırmasının temelinde kriz ve kritik sözcükleri yer alır. Bu iki sözcüğün her ikisinin de kökeni Antik Yunan'da ayırt etmek, seçmek, yargılamak, karar vermek anlamı içeren *xpivw* sözcüğü ve yine bölmek, seçmek, yargılamak, karar vermek anlamı içeren *xpiaıç* sözcüğü dayanır (Kosselleck, 2012: 166; Benhabib, 2005:39). Bununla birlikte, Almanca'da *Kritik*, İngilizce'de *criticks*, Fransızca'da *critique* olarak yazılan *kritik* (eleştiri) sözcüğü antik Yunan'dan günümüze kadar farklı dönemlerde farklı anlamlarla kullanılmıştır (Kosselleck, 2012: 166; Benhabib, 2005:39). Örneğin, Antik Yunan'da daha çok tıp ve hukuk alanında nesnel sürecin öznel yargılaması; Ortaçağ'da nesnel sürecin öznel iyi değerlendirilmesi; erken burjuva aydınlanması döneminde, eski metinlerde belirtilenlere, sanatsal ve edebi ürünlere yönelik olarak ifade edilen bir temanın sahiciliğini, hakikiliğini veya güzelliğini siyasi otoritenin sansüründen kurtulmuş öznenin öznel yargısı veya bir yargılama sanatı; Fransız Devrimi arifesinde mutlakiyetçi devlet krizinin nesnel ve tarihsel bir süreç olduğunu ortaya koyan akılsal bir değerlendirme olarak anlam yüklenmiştir (Kosselleck, 2012: 166, 167; Benhabib, 2005:39). Ayrıca, kritik kavramı etimolojik olarak doğrudan verilmese de Socrates, Descartes, Kant gibi filozofların felsefi görüşlerindeki epistemolojik çözümlemelerinde de kullanılmıştır. Socrates, gerçekliğe, ona ilişkin saptırılmış bilgiyi bizatihi kaynağını sorgulayarak ulaşmaya çalışma tavrının simgesi olarak anlam bulmuştur (Platon, 2003). Doğru bilgiyi ortaya koymada sorgulayıcı tavır takınmak eleştirel düşünme becerisinin önemli bir niteliği olarak kabul görmüştür. Descartes, doğru bilgiye ulaşmada kuşkucu tavrın ve doğru bilgiyi arayış sürecinde bazı ilkelerin gereğini, belirtiği temel ilkelerle vurgulamıştır (Descartes, 1947: 23,24). Bu tür ilkelerin, düşünmenin daha iyi hale getirilmesi için gerekli olduğu eleştirel düşünme kuramcıları tarafından da vurgulanmıştır (Poul ve Elder, 2016). Kant ise, insanın, ilişkilerinde karar verme iradesini kendisinde kurabilen, fikirlerini açıklamada kendine güvenen, aklını aracısız kullanabilme cesareti gösterebilen ergin birey çözümlemesi, eleştirel düşünme becerisinin niteliklerinin belirlenmesinde ilham kaynağı olmuştur (Kant,

2015: 312-323). Kritik kavramı, toplumsal gerçeklikleri kuramsal boyutta açıklamaya çalışan Frankfurt Okulu'nun kuramsal yaklaşımları çerçevesinde de kullanılmıştır (Bottomore, 1989; Slater, 1998; Bağce (ed), 2013). Günümüzde ise, kritik kavramı daha çok eleştirel düşünme kavramlaştırması çerçevesinde, farklı alanlarda düşüncenin etkin kullanılması çalışmaları kapsamında kullanılmıştır (Nosich, 2012; Poul ve Elder, 2016; Ruggıero, 2017; Baillargeon, 2017). Bu çalışmalarda eleştirel düşünmenin ne olduğu hangi niteliklere sahip olduğu, bu niteliklerin nasıl öğretilebileceği vb. konular etraflıca tartışılmıştır. Genel olarak eleştirel düşünme hakkında ilk çalışmalar 1960'lı yıllarda başlamıştır. Bu süreçte yerli ve yabancı çalışmalarda eleştirel düşünme kavramına yönelik çeşitli tanımlar yapılmıştır. Nosich'e (2012), göre eleştirel düşünme, düşüncenin belli ölçütleri/standartları (soru sorma, soruların mantığını kavrayarak çözümleme yapma, mantıksal çözümlemenin sonuçlarına inanma) olmasını içeren kavramdır. Ruggiero'a (2017:52) göre, eleştirel düşünme, iddia ve argümanları test ettiğimiz hangilerinin değerli, hangilerinin değersiz olduğuna karar verdiğimiz bir süreçtir. Baillargeon (2017) ise Carl Sagan'a atıfta bulunarak eleştirel düşünmeyi, "yutturmacayı saptamada yardımcı olacak alet çantası" ifadesi çerçevesinde betimlemiştir. Poul ve Elder'in çalışmalarında (2016) ise "eleştirel düşünme, -her hangi bir konu, içerik ya da problem hakkında- düşünürün düşünmesinin kalitesini becerikli bir şekilde analiz ederek, değerlendirerek ve yeniden düzenleyerek geliştirdiği düşünme biçimi" olarak tanımlanmıştır. Poul'a (1992) göre, eleştirel düşünme, gözlem, deneyim, düşünce, akıl yürütme, iletişimi aracılığıyla toplanan bilgilerin etkin ve ustalıkla kavramsallaştırıldığı,analiz edildiği, sentezlendiği ve uygulanarak değerlendirildiği disiplinli bir entelektüel süreçtir. 1964 yılında eleştirel düşünme kavramı üzerinde çalışan Watson ve Glaser (Dil, 2001 içinde), eleştirel düşünmeyi bilgi, beceri ve davranışlardan oluşan karma bir düşünce süreci olarak tanımlamışlardır. A. P Facione (1990) yaptığı çalışmada eleştirel düşünmenin yorum ve analize dayalı çıkarımlarda bulunmayla, sistemli olma ve kendini planlamayla, belli bir amaç doğrultusunda karar vermeyle v.b. tutum ve davranışlarla ilgili bir düşünme biçimi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Cüceloğlu'na (1994) göre, eleştirel düşünme kendi düşünce süreçlerimizin bilincinde olarak başkasının düşünce süreçlerini de göz önünde tutarak, öğrendiklerimizi uygulayarak, kendimizi ve çevremizde yer alan olayları anlayabilme ihtiyacı içinde aktif ve örgütlü bir düşünme biçimidir. Bazı düşünürler ise eleştirel düşünmeyi genel olarak, bir sorunun bazı bilimsel, sosyal ve kültürel standartlar ve ölçümler yoluyla çözülmesini sağlayan bir bilgi, eğilim ve beceri süre olarak betimlemişlerdir (Büyükkurt, 1995; Kazancı, 1989).

4. SONUÇ

Belirtilen literatür ve kuramsal boyutlar temelinde düşünüldüğünde aktif yurttaşlık ile eleştirel düşünme becerisi arasında yakın bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu ilişki genel olarak şu şekilde özetlenebilir: Özellikle günümüzde demokratik sistem içinde bir yurttaş, sahip olduğu hakları ve sorumlulukları kullanırken, yanlış ve maksatlı yönlendirmelere her zaman muhataptır. Eleştirel düşünme, bu durumda yurttaşın nasıl tavır takınacağına ilişkin başvurduğu, doğruyu tespit etme standartlarına sahip düşünme biçimi olarak ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Bağce, H. E. (ed), (2013), Frankfurt Okulu, 4. Baskı, İstanbul, Doğubatı Yayınları.
2. Baillargeon, N. (2017), Aklın ve Bilimin Işığında Eleştirel Düşünme Kılavuzu, Çev. İ Yıldız, 1. Baskı, Ankara, Dipnot Yayınları
3. Benhabib, S. (2005), Eleştiri, Norm ve Ütopya, Çev. İ. Tekerek, İstanbul, İletişim Yayınları.
4. Bottomore, T. (1998), Frankfurt Okulu, Çev. A. Çiğdem, İstanbul, Vadi Yayınları
5. Dahl, R.A. (1993). Demokrasi ve Eleştirileri, Çev. Levent Köker, Ankara, Yetkin Yayınevi.
6. Descartes (1947), Aklını İyi Kullanmak ve Bilimlerde Doğruyu Aramak İçin Metot Üzerine Konuşma, Çev. M. Karasan, Ankara, MEB yayınları.
7. Diderot ve D'Alember (2018), Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü, Çev. S. Hilav, 4. Baskı, İstanbul, YKY yayınları.
8. Dil, S. (2001), "Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeyleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp
9. Fecione, P. A. (1990), Critikal Thinking: A Statement of Expert Consensus for The Purposes of Educational Assessments and Instruction, Millbrea, CA. California Academic.
10. Fıeld, John (2006), Sosyal Sermaye, Çev. B. Bilgen ve B. Şen, Birinci Basım, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,
11. Habermas, J. (1999). Demokrasinin Üç Normatif Modeli, Demokrasi ve Farklılıklar, Ed. S. Benhabib, Çev. Z. Gürata ve C. Gürsel, İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
12. Hoskins, B. L. & Mascherini, M. (2009). Measuring Active Citizenship through the Development of a Composite Indicator. Soc. Indic. Res. 90, 459-488.
13. Hoskins, B., Villalba, C. M. H., & Saisana, M. (2012). The 2011 civic competence composite indicator. Luxembourg: Publication Office of the European Union.
14. Kant, I. (2015), Seçilmiş Yazılar, Çev. N. Bozkurt, 5. Basım, İstanbul, Sentez Yayınları.
15. Kılıç, H. E. ve Şen, A. İ. (2014), *UF/EMI Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeğini Türkçeye Uyarlama Çalışması,* Eğitim ve Bilim, Cilt 39, (176), 1-12.
16. Kosselleck, R. (2012), Kritik ve Kriz, Çev. E.Y. Murteza, 1. Basım, İstanbul, Otonom Yayıncılık.
17. Kymlicka, W. (1998). Çokkültürlü Yurttaşlık, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
18. Marshall, T. H. & Bottomore, T. (2000). Yurttaşlık Ve Toplumsal Sınıflar, Ankara: Gündoğan.
19. NCSS (2001). Creating Effective Citizens. NCSS Position Statement, http://www.socialstudies.org/positions/effectivecitizens.
20. Neuman, W.L. (2007). Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar (2. cilt). 2. bs. Çev. Sedef Ö.zge İstanbul: Yayınodası.
21. Nosich, G. M. (2012), Eleştirel Düşünme Rehberi, Çev. B. Aybek, Ankara, Anı, Yayınları.
22. Peterson, A. & Knowles, C. (2009). "Active Citizenship: A Preliminary Study into Student Teacher Understandings, Educational Research 51 (1): 39–59.
23. Platon (2003), Sokratesin Savunması, Çev. S. Rifat, 3. Baskı, İstanbul, Küçük Kitaplar Yayınları.

24. Poul, R. Ve Elder, L. (2016), Kritik Düşünce: Yaşamınızın ve Öğrenmenizin Sorumluluğunu Üstlenmek İçin Araçlar, Çev. E. Aslan ve G. Sarı, 3. Basım, Ankara, Nobel Yayınları.

25. Ruggiero, V. R. (2017), Eleştirel Düşünme İçin Bir Rehber, Çev. Ç Dedeoğlu, İstanbul, AlfaYayınları.

26. Schmidt, M.G. (2002). Demokrasi Kuramlarına Giriş, Çev. M.E. Göktaş, Ankara, Vadi.

ÖRGÜTSEL İKLİMİNİN İŞ TATMİNİ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

THE EFFECTS OF ORGANIZATIONAL CLIMATE ON THE ORGANIZATIONAL COMMITMENT AND JOB SATISFACTION

Nurçin KÖSE
Yıldız Teknik Üniversitesi, nurcinkoseglu@gmail.com

Doç. Dr. Yasemin BAL
Yıldız Teknik Üniversitesi, yaseminbal@gmail.com

ÖZET

Örgütsel Bağlılık kavramı 1960 lardan beri hem yöneticiler hem de araştırmacılar için en önemli kavramlardan biri olmaya devam etmektedir. Entelektüel sermayenin giderek önem kazandığı iş dünyasında, örgüt üyelerinin örgüt hedeflerine ulaşması, verimliliğinin ve devamsızlığının sağlanması en önemli konulardan biri olmuştur. Örgüt üyelerinin verimliliğinin sağlanması ve devamsızlığının önlenmesi onların işlerinden duydukları tatmin ile yakından alakalıdır.Yine iş çevresinin, bu çevrede yaşan insanlar tarafından olumlu algılanması da çalışanların verimliliği ve devamlılığı üzerinde etkilidir.

Bu çalışmada ilk olarak örgütsel bağlılık kavramı açıklanmış, örgütsel bağlılık sınıflandırmaları ve Allen ve Meyer 'ın örgütsel bağlılık yaklaşımına yer verilmiş ve örgütsel bağlılık sonuçları açıklanmıştır. İkinci aşamada iş tatmini kavramı açıklanmış, iş tatminine yönelik motivasyon teorilerine yer verilmiş ve iş tatmininin olumlu ve olumsuz sonuçları açıklanarak iş tatminini arttırmanın yollarına yer verilmiştir.Sonrasında örgüt iklimi kavramı açıklanarak Litwin ve Stringer'ın örgüt iklimi sınıflandırmasına yer verilmiş ve örgüt iklimi tipleri anlatılmıştır. Son olarak örgüt ikliminin örgütsel bağlılık ve iş tatmini üzerindeki etkisi açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Bağlılık, Örgüt İklimi, İş Tatmini

ABSTRACT

Since the 1960s organizatıonal commitment continues to be the one of the most issues for both managers and researches. In business world which intellectual capital gain importance, productivity, prevent to intention to leave and achieve to aim of commintment are one of tje important things. The factors of job satisfaction are releated to outcomes such as job satisfaction and intention to leave. Organizational climate is conceptualized as a summary perception which people have of an organization and it is releated to productivity and contiunity.

In this study, organizational commitment is explained, the classification of organizational commitment and Allen and Meyer's approaches have covereged and the results of organizational commitment are explained. In second stage job satisfaction is explained, motivation theories have covereged. The positive end negative results of job satisfaction are explained. Thereafter, Organizational climate is explained. Litwin and Stringer's organizational commitment approaches are covereged and organizational climate types are explained. Finally, the impact of organizational climate on job satisfaction and organizational commitment is explained.

Keywords: Organizational Commitment, Organizational Climate, Job Satisfaction

1. ÖRGÜTSEL BAĞLILIK

1.1. Örgütsel Bağlılık Kavramı

Örgütlerin temel amaçları varlıklarını sürdürmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için ise varlıklarına konu olan ürünleri üretmeleri gerekmektedir. Örgüt amaçlarına bağlı olarak bu ürünler mal, hizmet ya da düşünce olabilmektedir. Örgütlerin üretimleri ve bu ürünlerin kaliteleri iş görenlerin bilgi ve becerilerinin işe yoğunlaştırılmasıyla gerçekleştirilebilmektedir. İş görenin bilgi ve becerileri; yani yeterlilikleri örgütün varlığını sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu üretim faaliyeti αiçin αyeterli αdeğildir. αÖnemli αolan αçalışanın αişinde αyeterli ανicelik αve ανitelikte αüretim αiçin αgüdülenmesidir. αBunun αiçin αişin αgerektirdiği αbilgi αve becerinin yanında işe ve çalışma alanına yönelik olumlu tutumlara sahip olması gerekir. Yapılan araştırmalar yüksek yeterliliğe sahip fakat düşük bağlılık gösteren örgüt çalışanlarının kendilerinden beklenen işleri yapmaya yeterince istekli olmadıklarını göstermektedir. [1]

Örgütsel bağlamda konulan amaçlara karşı hissedilen bağlılık duygusu, hedeflere ulaşmak için hem verimliliği artırıcı hem de devamsızlığı azaltıcı yönde etki yaratmaktadır. Bununla birlikte, bireyin hem kendi mutluluğu hem de örgüt içerisindeki mutluluğu için gerekli olan tüm eylemlerin de gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. [2]

Örgütsel bağlılık konusunda çalışmalar ilk olarak 1956 yılında Whyte tarafından başlatılmış ve daha sonra Becker 1960'da , Kenter 1968'de, Salancik 1977'de, Mowday vd. 1982'de, O'Reilly ve Chatman 1986'da, Allen ve Meyer 1990'da konuyla ilgili araştırmalarını devam ettirmişlerdir. [3]

Psikolojik bağlamda çalıştığı kuruma bağlılık hisseden bireyler, bu örgüt içerisinde uzun süre görev alma, verilen görevleri zamanında yerine getirme ve örgütsel değerlere saygı göstererek çalışma yoluna gitmektedirler.[4]

İnsan sermayesinin artan önemi, nitelikli çalışanların örgütte tutulmasını ve beraberinde örgüte bağlılık konusunu gittikçe daha önemli birer unsur haline getirmiştir. Örgütlerin başarısı artan rekabet ortamı içinde ancak ve ancak çalışanlarının başarısı ile mümkündür. Bu sebeple çalışanların psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının anlaşılması ve karşılanması onların örgüt bağlılıklarını sağlamak ve bu bağlılığı arttırmak konusunda hayati öneme sahiptir. Bununla beraber iş sürecinde yürütülecek insan kaynakları çalışmalarının etkinliğini arttırabilmek de çalışan ihtiyaçlarının anlaşılabilmesi ile mümkündür.

Araştırmalar göstermektedir ki örgütsel bağlılığı yüksek çalışanlar görevlerini yerine getirirken daha çok çaba sarf etmekte, örgütte daha uzun süre kalmaktadırlar. Buna bağlı olarak, örgüte bağlılığı yüksek olan çalışan yüksek performans göstermekte, verimlilik artışını sağlamakta ve amaçların gerçekleşmesi için üstün çaba harcamaktadır.

Örgütsel Bağlılığın belirleyicilerine bakıldığında kişisel özellikler, rol ve iş özellikleri ve diğer etkenler olarak 3 başlık altında toplayabilirz. Kişisel ve demografik faktörlerin çalışan

[1] S. Karataş, H. Güleş, **İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Tatmini ile Örgütsel Bağlılığı arasındaki İlişki**, Uşak Üni. Sosyal Bilimler Dergisi, Uşak, 2010, s.75

[2] D. Katz, Kahn, R. L. **Örgütlerin Toplumsal Psikolojisi**, (Çev. H. Can, Y. Bayar Ankara: TODAİE 167 Ankara, 1977, s.436

[3] H. Gül, **Örgütsel Bağlılık Yaklaşımlarının Mukayesesi ve Değerlendirilmesi**, Gaziosman Paşa Üni. Zile Meslek Yüksek Okulu, İstanbul, 2002, s.37

[4] P. C. Morrow, **Concept redundancy in organizational research**: The case of work commitment. Academy of Management Rewiev, 8, 3 s. 486-500

bağlılığını etkilediği çalışmalarla ortaya konulmuş aşikar bir sonuçtur. Cinsiyetin örgütsel bağlılıkla ilişkisi olduğuna yönelik araştırma sonuçları çelişkilidir. Örgüt üyelerinin *yaşı* büyüdükçe örgüte olan bağlılığının arttığı dolayısıyla örgüte bağlılık ve yaş arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki olduğu çalışmalar tarafından ortaya konmuştur. Kişisel özelliklerden biri olan *öğrenim durumu* ile örgüte bağlılık arasında negatif yönlü bir ilişki vardır. Öğrenim düzeyi arttıkça çalışanlarda örgüte bağlılık azalmaktadır.

Çalışanın ait olduğu kurumda *kaldığı sürenin* artması yüksek örgüte bağlılık ile sonuçlanmaktadır. Örgütte kalınan süre arttıkça iş görenin örgütten elde ettiği yarar ve kazançlar da artmakta ve bu kazançlar da örgütsel bağlılığı pozitif yönde etkilemektedir. Yine *mesleki deneyim süresi* de örgüte bağlılıkla olumlu yönde bir ilişki kurmuştur. Kişilerin meslekte geçirdikleri süre arttıkça çalışanların kurumlarına olan bağlılıkları da artmaktadır. Kişilerin *çalışma yaşamına ilişkin ahlaki değerleri* göz önüne alındığında, güçlü bir bireysel çalışma ahlakına sahip kişilerin örgütlerine daha güçlü bir şekilde bağlanma eğilimlerinin olduğu gözlemlenmektedir.

Bağlılığı belirleyen rol ve iş özelliği değişkenlerinin başında rol çatışması, görev kimliği, iş gören beklentilerinin karşılanma derecesi, sosyal etkileşim ve destek derecesi, işe odaklanma, iş güçlüğü, rol belirsizliği, ilerleme olanakları, karar almaya katılım ve bireysel gereksinimlerin karşılanması sıralanabilir .

Bireylerin iş ve iş dışı yaşam rolleri arasındaki çatışma algısı olarak tanımlanabilen rol çatışması kavramı, düşük düzeyde örgütsel bağlılık tutumuna yol açmaktadır. Örgüt içindeki iletişim ortamı ve bilgi paylaşımı iş görenlerin bağlılıkları üzerinde etken olan en önemli faktörlerdendir. Kendisine bilgi verilen ve kendisini ifade etmesine izin verilen, düşünce ve fikirlerine önem veriler iş gören kendisine önem verildiğini hissedecektir. İş güvensizliği, araştırma bulgularına göre örgütsel bağlılığı, algılanan performansı, algılanan örgütsel desteği, ayrılma isteğini olumsuz etkilemektedir. Ortamdaki güven olgusu örgüte bağlılık için önemli bir belirleyicidir. İş doyumu, en önemli bağlılık faktörlerinden biri olarak belirlenmiştir. . İlerleme olanağı da iş tatminine bağlı olarak örgütsel bağlılık davranışını olumlu yönde etkilemektedir. Örgütte yüksek düzeyde ilerleme olanağının olması, bireyi örgütüne bağlayan önemli faktörlerden birisidir.[5] Adalet dağıtımı, yüksek düzeyde bağlılık yaratmakta, farklı muameleye maruz kalma algısı bağlılığı önemli ölçüde zayıflatmaktadır.

Bağlılık literatürüne göre örgütsel bağlılığı etkileyen rol, iş ve bireysel etkenlerin dışında başka bazı etkenler de vardır. Örgütün büyüklüğü, kurumsallaşma derecesi, lider özellikleri, kazanca ortak olma, ödül ve ücret sistemi, kararlara katılma derecesi, esnek çalışma saatleri, sendikalaşma oranı, kariyer olanakları, iş pazarı koşulları gibi etkenler bunlar arasında sayılabilir.[6]

1.2. Örgütsel Bağlılık Sınıflandırmaları

Örgütsel bağlılık sınıflandırması konusunda Etzioni, Wiener, Allen ve Meyer, O'Reilly ve Chatman, Buchanan, Mowday'in sınıflandırmaları bulunmaktadır.

Etzioni'ye göre birey örgüte üç tür bağlılık duymaktadır. Bunlar; ahlaki bağlılık, hesapçı bağlılık ve yabancılaştırıcı bağlılıktır.Wiener'e göre bağlılık iki boyuta dayanmaktadır. Bunlar

[5] İ. Barutçugil, **Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi,** Kariyer YayıncılıkYayın no:59, yönetim dizisi 15, İstanbul, 2004, s.469-470

[6] Balay, age, s.75

araçsal bağlılık ve normatif bağlılıktır. Allen ve Meyer örgütsel bağlılık modellerini sınıflandırırken üç boyutlu örgüte bağlılık modelini geliştirmişlerdir. Örgüt üyesinin duymuş olduğu bağlılığın çeşit ve sebebine göre üç tür bağlılık şekli vardır. Bunlar duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık türleridir.[7]

Örgütsel bağlılık O'Reilly ve Chatman tarafından kişinin örgütüne psikolojik bağlılığı olarak tanımlanmıştır ve uyum, özdeşleşme ve içselleştirme olarak üç ayrı boyutta ele alınmıştır. Buchanan örgütsel bağlılığı, içerisinde bulunulan örgütün koymuş olduğu amaçlara kişinin bir nevi kendini adaması olarak tanımlamıştır. Örgütsel bağlılığı özdeşleşme, sarılma ve sadakat olarak kategorize etmiştir. Mowday ise örgütsel bağlılığı tutumsal (duygusal) bağlılık ve davranışsal bağlılık olarak iki ayrı boyutta ele almıştır.

1.2.1. Allen ve Meyer'ın Örgütsel Bağlılık Faktörleri

Allen ve Meyer (1990) örgütsel bağlılığı, üç boyutlu bir kavram olarak değerlendirmiştir. Bu boyutlardan birincisi olan duygusal bağlılık, bireyin örgüt üyesi olmaktan duyduğu mutluluğun ifadesidir; herhangi bir zorunluluk ya da araçsal amaç olmaksızın birey örgütünün hedeflerine ulaşmak için gerek çabayı sarf eder. İkinci boyut olan devamlılık bağlılığında birey örgüt üyeliğinden ayrılmanın maliyetlerini hesap ettiği için örgüte bağlı olup azami seviyede gayret göstermektedir. Normatif bağlılık boyutu ise üçüncü ve son boyuttur, birey ahlaki değerleri sebebiyle üyeliğinin doğru olduğunu düşünmektedir.[8]

Duygusal bağlılık, aslında bir nevi kişinin işe olan bağlılık düzeyini ve örgüt ile özdeşleşmesini de ifade etmektedir. Örgütlerine kuvvetli bir duygusal bağlılık besleyen kişiler, örgütte kalmaya gereksinim duyduklarından değil; daha çok bunu kendileri istedikleri için örgütte kalırlar. Örgütsel bağlılığın bu boyutunda örgütle özdeşleşme yani; iş görenin amaç ve değerlerinin zaman içinde örgütünkilerle uyuşması ve örgütsel katılım yani; iş görenin örgütten memnun olması, örgüte aktif olarak katılımda olması, oranı yüksektir. [9]

Devam bağlılığı, örgüt üyeliğinden ayrılmanın maliyetlerini göz önünde bulundurmak; kalma ve ayrılma maliyetlerini mukayese etmekle ilgilidir. İş görenler örgütte kalma ve örgüte bağlılık duymalarının sebebi, örgüt içerisinde kalma arzularıdır. Devam bağlılığı, kişilerin yapmış oldukları işler neticesinde kazandıkları paralar, hiyerarşik olarak karşılıklarını almaları gibi bazı etkenlerin oluşturduğu bir bağlılıktı.[10]

Devam bağlılığı, hesapçı bağlılık ya da rasyonel bağlılık adı ile de ifade edilmektedir. Devam bağlılığı iki ayrı faktöre dayanmaktadır. Bunlar;

- İş görenin kendisine yaptığı yatırımların önemi ve miktarı
- İş görenin işten ayrılırsa algıladığı seçeneklerin yetersizliğidir.

İş görenin kendine yaptığı yatırımlar ile ifade edilmek istenen, bireyin görev yaptığı örgütte kazandığı yetenek, deneyim ve bilgi birikiminin başka örgütlere kolayca transfer

[7] Natalie J. Allen, ve John P. Meyer, **The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization**", Journal of Occupational Psychology, 63, 1990, s. 1-18,

[8] Allen ve Meyer, 1990; Meyer vd., 1993; Meyer ve Allen, 1997

[9] Meyer ve Allen, age, s.1191,1967

[10] A. Yalçın ve F. N. İplik, **Beş Yıldızlı Otellerde Çalışanların Demografik Özellikleri İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma**: Adana İli Örneği, YIL: 2005 / CİLT: 14 / SAYI: 1

edilememesi, iş görenin bu birikimleri bir yatırım olarak görmesi ve bu yatırımın kazanca çevrilmesinin tek yolunun da örgütte üyeliğe devam etmek olarak görülmesidir.[11]

αNormatif; αdiğer αadıyla αkuralcı bağlılık, iş görenlerin örgüt üyeliklerini sürdürme ile alakalı yükümlülük duygularını anlatmaktadır. İş görenlerin örgüte bağlılık duyma istekler, bireysel yarar düşüncesinden değil; iş yerinde kalmanın doğru ve ahlaki olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır.[12]

1.3. Örgütsel Bağlılığın Sonuçları

Bireyin üyesi olduğu örgüte duyduğu bağlılığın derecesine ile ilgili olarak bağlılığın sonuçları hem bireyler hem de örgütler için olumlu veya olumsuz olabilir. Bağlılığı düşük olan birey iş bırakma, düşük seviyede performans gösterme, devamsızlık gösterme, geri çekilme gibi tepkiler ortaya koymaktadır.[13] Randall 1987 yılında örgütsel bağlılık düzeyleri ile ilişkili olarak yapmış olduğu araştırmasında üç ayrı bağlılık sonucundan bahsetmiştir. Bunlar düşük bağlılık, ılımlı bağlılık ve yüksek bağlılıktır.

Örgütler tarafından istenmeyen bir bağlılık sonucu olan düşük örgütsel bağlılık düzeyinde, birey kendisini örgüte bağlayan güçlü tutum ve eğilimlerden yoksundur.

Ilımlı örgütsel bağlılık sonucunda bireyin çalışma deneyimi fazla olmakla birlikte örgütler özdeşleşmesi ve örgüte olan bağlılığı düşüktür.[14] Bireyin örgütüne olan bağlılığını tam olarak sağlayamadığı bu düzeyde, birey kendisinden beklenen rol gereklerini tam olarak yerine getirmezken, örgütün kendi kimliğinde yol açtığı değişime de karşı çıkmakta ve yaşam alanının sadece bir bölümünü çalışma hayatına ayırmaktadır.[15]

Örgütler tarafından da en çok arzu edilen bağlılık düzeyi yüksek örgütsel bağlılıktır. Bireyin örgüte güçlü bir şekilde bağlı olduğu, amaç ve değerlerini içselleştirdiği bu düzeyde birey, mesleğinden, ücretinden, iş arkadaşlarından, örgütteki geleceğinden, aldığı ücretten memnundur ve bu anlamda doyumu sağlamıştır.

2. İŞ TATMİNİ

2.1. İş Tatmini Kavramı

Tutum kavramı kişilerin çevrelerinde gerçekleşen olaylar karşısında verdikleri tepkiler ya da eğilimler olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan yola çıkarak iş tutumu da kişilerin yapmış oldukları işin bazı yönlerine karşı hissettikleri eğilimlerdir.[16] Locke (1969, 1976) iş tatminini "kişinin işini veya iş deneyimini; olumlu ve zevk veren bir duygu olarak değerlendirmesinin bir sonucu" olarak da tanımlamaktadır.

İş tatmini, kişinin işten beklentileri ile işin mahiyeti arasında gerçekleşen uyumla alakalıdır. Kişisel tutumlar ile işin özellikleri aynı noktada birleşebildiği sürece iş tatmini ortaya çıkmaktadır. Organizasyonlardaki birçok olumsuz tutum ve davranışlar kişinin beklentisi sonucu tatmin edilmeyen arzu ve ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Arzu ve ihtiyaçlarda meydana gelen tatminsizlik durumu bireyin gergin olmasına, iş veriminin düşmesine neden olmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak tatmin edilmeyen duygular iş tatmininin de gerçekleşmesine engel teşkil etmektedir. Bu sebeplerden dolayı yöneticiler ve liderler iş

[11] Allen ve Meyer, 1990, s.4 dan alan Doğan ve Kılıç, age, s.44
[12] Balay, age, s.22
[13] Reichers, 1985, 467 den alan Balay, age, s.91
[14] Randall, age, s.461
[15] Katz ve Kahn, age, s.132-133
[16] M. İnceoğlu, ***Tutum, Algı, İletişim*** (5. Baskı). İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları, No. 69, 2010, s. 13

tatmininin öncelikli sağlanması için bazı stratejiler geliştirerek örgütlere katkı sağlamayı amaçlamaktadırlar.[17]

Çalışanın yaptığı işten tatmin olması mensubu olduğu örgütün amaç ve hedeflerine ulaşma noktasında önemli bir değişken olup; organizasyon nitelik ve nicelik itibari ile kurumsal yapısını güçlendirmeye çalışırken çalışanların işinden duydukları tatmini de arttırmak zorundadır. Organizasyonlar moral ve motivasyon konusunda gereken hassasiyeti göstermek suretiyle çalışanlarından işlerinden tatmin olmalarını ve çalışanların kendilerini kurumsal hedeflere adamalarını bekleyebilir.[18] Hem fiziksel açıdan hem de ruhsal açıdan sağlanan tatmin düzeyi kişilerin, örgütlerin ve toplumların daha huzurlu olmasını da beraberinde getirmektedir.

İş tatmini üzerinde etkili unsurlar da, bireysel düzeyde etkili unsurlar (kişilik, değer yargıları, inançlar, beklentiler, sosya-kültürel çevre, yaş, cinsiyet, eğitim, meslek) örgütsel düzeyde etkili unsurlar (terfi olanakları, çalışma ortamı ve koşullar, çalışma arkadaşları, ücret, yönetim tarzı ve yönetici) son olarak da grup düzeyinde etkili unsurlar olarak özetlenebilir.

2.2. İş Tatminine Yönelik Motivasyon Teorileri

2.2.1. Kapsam Teorileri

İş tatminine yönelik motivasyon teorilerinde kapsam teorileri 4 başlık altında incelenebilir.

Maslow' un ihtiyaçlar hiyerarşisi teorisi bireysel gereksinimleri kapsamlı şekilde inceleyen ve bu gereksinimlerin hiyerarşik bir sıra içeresinde bulunduğunu savunan teoridir. Maslow bireylerin gerçekleştirdikleri davranışların tamamının birer ihtiyacı giderme güdüsüyle yapıldığı varsayımını öne sürmektedir. Diğer bir varsayımı ise, davranışın meydana gelebilmesi için hiyerarşik olarak ihtiyaçların karşılanması gerektiğidir. Yani Maslow alt tabakada yer alan herhangi bir ihtiyacın karşılanmadan üst tabakaya geçilemeyeceğini ifade etmektedir. İhtiyaç hiyerarşisi aşağıdan yukarıya şu şekildedir: fizyılojik ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı, ait olma ve sevme ihtiyacı, kendini gerçekleştirme ihtiyacı.

Herberg'in çift faktör kuramına göre açalışanların agüdülenmesi aüzerinde aönemli aetkiye asahip aiki aetmen bulunmuştur: "Hijyen (sağlık) ve güdüleyici etmenler.

McClelland'ın başarı- güç kuramında ise iş tatmininde başarı, güç ve arkadaşlık ilişkilerinin etkileyiciliğinden bahsedilmiştir.

Alderfer'in ERG kuramında ise Clayton αAlderfer αMaslow'un αİhtiyaçlar αHiyerarşisi Kuramı'nı αbasitleştirerek αERG αKuramı'nı ageliştirmiştir. αBu αkuram αesasında, α"var olma α(existence), αait αolma α(relatedness) αve αgelişme (growth)" ihtiyaçları olmak üzere üç tür ihtiyaç üzerinde durmaktadır.

2.2.2. Süreç Teorileri

İş tatminine yönelik motivasyon teorilerinde süreç teorileri dört başlıkta incelenebilir.

Vroom'un bekleyiş teorisine göre αiş αtatmininin αoluşmasında αkişilerin αsosyal αihtiyaçlarının αkarşılanmasında αfarklılıkların αdikkate αalınması αgerektiğini αifade αetmektedir.αBeklenti αteorisine αgöre αiş αve αgörev αbaşarısı αbüyük αölçüde αödüllendirilmiş αbir αdavranışın αfonksiyonu αolmakta αve αmodel aüç adeğişken aiçermektedir.

[17] Özkalp ve Kırel, 2010, s. 113
[18] İ. E. Başaran**, Örgütsel Davranış-İnsanın Üretim Gücü**, Feryal Matbaası, Ankara, 2000.

Lawler ve Porter'ın geliştirilmiş beklenti teorisinde αbireyin αbaşarılı αolabilmesi αiçin αVroom'un bekleyiş αkuramının αüç αkavramı αyeterli αolmamaktadır, αbundan αdolayı αbireyin αyeterli αbilgi αve yeteneğe αsahip αolması αgerekmektedir.

Adams'ın eşitlik teorisinin temelinde iş tatminsizliğinin sebebi üzerinde durulmaktadır. Eşitlik Teorisi, bireylerin çalışma ortamlarında kendileri ile aynı hiyerarşik tabaka içerisinde yer alan bireyler ile kendilerini karşılaştırdığını ve bunun neticesinde de iş tatmini ya da tatminsizliği hissettiğini savunmaktadır.[19]

Locke' un amaç Teorisi bireylerin gerçekleştirdikleri performans düzeyi ile gerçekleştirmeyi düşündükleri performans düzeyleri arasında yer alan farklılıkların iş tatminini belirlediğini ifade etmektedir.

2.3. İş Tatmininin Olumlu ve Olumsuz Etkileri ve İş Tatminini Arttırma Yolları

İş tatminin yüksek olduğu durumlarda performans, motivasyon, verimlilik, yaşam tatmini, başarı da artmaktadır. Yine iş tatminin düşük olduğu durumlarda bireyde artan psikolojik sorunlar ve stres gözlemlenmekte, işe devamsızlık artmakta, iş kazaları ve hatalar meydana gelmektedir. Yine tatminsizlik sonucunda personel devir hızında artış ve işe yabancılaşma gerçekleşmektedir.

İnsanlara iş yaptırabilmek, onu her zaman etkili ve verimli çalıştırmak, davranışlarına yön veren güdülerinin nelerden kaynaklandığını bilmek her zaman kolay değildir. İş tatmini ile üretkenlik arasında doğrudan bir ilişki olmamakla birlikte, iş tatminsizliğinin yarattığı gerilim ve grup uyumu sorunları gibi dolaylı etkiler konunun önemini göstermektedir.İş tatminini arttırma yolları aşağıda kısa bir özet halinde listelenmektedir.

İş Rotasyonu, Kişilerin nitelikleri çok farklı olmayan başka bir iş alanına kaydırılmaları rotasyon olarak tanımlanabilmektedir. Bu değişimin yapılması kişilerin dikkatlerinin canlı tutulmasını, yapmış oldukları işten uzaklaşmamalarını ve monotonluktan çıkmalarını hedeflemektedir. Rotasyon belirli bir iş alanı içerisinde gerçekleştirilen yatay değişimdir. Kişiler rotasyon uygulaması ile hem kendilerini yenileme, hem de farklı ek yetenekler kazanma şansına erişmektedir. [20]

İş genişletme ve iş zenginleştirme ile örgüt içerisinde bireylerin, farklı alanlarda da faaliyet göstererek hem sorumluluklarının artırılması hem de performanslarının artırılması iş zenginleştirme ile sağlanmak istenmektedir. İş genişletme ile iş zenginleştirme karşılaştırıldığında, iş zengileştirmenin biraz daha ayrıntılı ve derin bir süreç olduğu görülmektedir. İş genişletmede birbirine benzer bazı işlerin aynı kişiye yüklenmesi söz konusu iken iş zenginleştirmede; çalışanların yeteneklerini ortaya çıkarabilmesi gibi büyük fırsatlar da yer almaktadır. Nihai olarak ise iş tatmininin sağlanması amaçlanmaktadır.[21]

Azaltılmış iş günü sayısı ve esnek çalışma saatleri de iş tatminini arttırma yollarından diğerleridir. Azaltılmış işgünü sayısı, çoğu yerde uygulamada olan ve herkes tarafından da bilinen klasik 5 günlük çalışma performansının gün sayısı bazında düşürülmesini ifade

[19] Aşık, 2010, s. 36

[20] A. Saklan, **Örgütlerde İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Bir Uygulama**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, s. 76

[21] M. KONUK, **İşletmelerde Örgüt Kültürünün İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Önemi Konya Şeker Fabrikasında Bir Uygulama**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2006, s. 87

etmektedir. Esnek zaman uygulaması ise örgüt içerisinde belirlenen giriş çıkış saatlerinin ve işin esnek bir hal almasını ifade etmektedir.

3. ÖRGÜT İKLİMİ

3.1. Örgüt İklimi Kavramı

Örgüt iklimi kavramının temel kaynaklarından biri sayılan Litwin ve Stringer (1968:1) çalışmasında; "örgüt iklimi, iş çevresinin, bu çevrede yaşayan ve çalışan bireyleri tarafından doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak algılanan ve onların isteklendirilmesine ve davranışlarına etkide bulunduğu kabul edilen ölçülebilir özellikler kümesi" olarak tanımlanmıştır.

Örgüt iklimi ile ilgili yapılan çalışmalarda, araştırmacılar önem verdiği ve örgüt iklimini etkilediği varsayılan etmenlere göre bir çok farklı tanım ve boyutlandırma yapmıştır. Örgüt iklimi birçok etmene bağlı olarak belirlenen bir kavramdır. Bu etmenler bireysel, örgütsel ve çevresel özellikleri içerir.[22]

Bu çalışmada; örgüt iklimi ile ilgili birçok çalışmaya da esas teşkil etmesi ve iklimi kapsamlı boyutlar altında ele alması nedeni ile Litwin ve Stringer'in (1968) geliştirdikleri örgüt iklimi boyutları esas alınmıştır.

3.2. Litwin ve Stringer'ın Örgüt İklimi Boyutları

Litwin ve Stringer (1968) motivasyon ve örgüt iklimi çalışmalarının sonucununda örgüt iklimini dokuz boyut altında incelemiştir. Bu boyutlar yapı, sorumluluk, ödül, samimiyet, destek, çatışma, standartlar, kimlik ve risktir. Litwin ve Stringer (1968:45), örgüt iklimine ait dokuz boyutun, çeşitli fonksiyonlara sahip, bir takım görevlerin gerçekleştirildiği ve yalnızca organizasyonlarda veya görev gruplarında geçerli olduğunu belirtmiştir. Yani bu boyutlar aileler veya farklı sosyal gruplar için geçerli değildir.

Organizasyonlarda yapı, örgüt iklimi üzerinde önemli etkilere sahiptir. Katı ve hiyerarşik organizasyon yapıları güçlendirme ve yaratıcılığı engelleyen bir örgüt iklimi oluştururken; yatay organizasyon yapılarının oluşturulması yani yetkinin çeşitli kademelerde dağıtılmış olması örgütleri kuvvetlendirmektedir.[23]

Bireysel sorumluluk, bir iş verildikten sonra kişinin sık sık denetlenmesi yerine, onun işini iyi bir şekilde yapacağına güvenilme hissidir. Her örgütte sorumluluk kişiden kişiye değişiklik göstermekle birlikte, üst yönetici tarafından belirlenmektedir.[24]

Yüksek performansın devamlılığını sağlamak için çalışanların ödül yöntemiyle değerlendirilmesi büyük bir öneme sahiptir. Örgütlerin çalışanlar üzerinde adil bir şekilde uygulayacakları ödül yöntemi; hem performansları artıcı etkiler yaratacak hem çalışanların iş doyumlarını artıracak hem de işten ayrılma durumları üzerinde azaltıcı etkiler yaratacaktır.[25]

---

[22] N. T. Arslan, Örgütsel Performansı Belirleyici Bir Etmen Olarak Örgüt Kültürü Ve İklimi Hakkında Bir Değerlendirme, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi**, 9(1), 2004, s.205

[23] H. G. Çekmecelioğlu, Örgüt İklimi, Güçlendirme ve Bireysel İş Performansı Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmesi, **2008 Muhan Soysal İşletmecilik Konferansı-İşletmecilikte Yeni Gelişmeler ve Fırsatlar**, 2008, s.129-141

[24] Y. Özkul, **Örgüt İkliminin Motivasyon Üzerine Etkisi: Bir Uygulama**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, 2013, s.10

[25] Çekmecelioğlu, 2008, s.129-141

Samimiyet ve destek boyutu, kişilerin birbirlerine güvenebildiği ve birbirlerine destek olduğu bir ortamda dostluğun değer gördüğüne dair bir duygu olarak tanımlanabilir.[26]

"Çatışma iki veya daha fazla kişi veya grup arasında çeşitli kaynaklardan doğan anlaşmazlık" olarak tanımlanabilir.[27] Çatışmanın grup ve örgüt üzerine oynağı rol üzerinde farklı bakış açıları vardır. Geleneksel yaklaşım örgüt içerisindeki huzuru bozabileceğinden çatışmadan kaçınılması gerektiğini dile getirirken, etkileşimci görüş örgütün etkin olarak yönetilmesi için çatışmadan kaçmak yerine çatışmayı yönetmenin tercih edilmesi gerektiğini söylemektedir.[28]

Örgütsel kimlik, örgüt içerisinde çalışanların kendilerini örgütün bir parçası olarak hissetmelerini tarif eden, çalışanların örgütsel hedeflerle özdeşleştiği, örgütsel üyeliğe değer verdiğini gösteren önemli bir kavramdır.

Standartlar boyutu açık veya ima yoluyla belirtilen hedefler ve performans standartlarının öneminin algılanmasıdır. Bu boyut ile, işin iyi yapılması ve kişisel ya da grup hedefleri ile temsil edilen mücadelecilik vurgulanmaktadır.[29]

Risk ise; bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde kontrol edilen, ortaya çıkabilecek yararları veya fiziksel maliyetleri olan, ekonomik veya psiko-sosyal olarak kişinin diğerlerine karşı iyi olmasını sağlayan ve sonucu hakkında belirsizlik olan bir davranıştır.[30]

3.3. Örgüt İklimi Türleri

Örgüt iklimi üzerine yapılan çalışmalar neticesinde araştırmacılar, örgüt iklimini bir takım özellikleri ifade eden türler altında toplamışlardır. Literatürde sıklıkla Halpin (1966) ve Litwin ve Stringer (1968) örgüt iklim türleri kullanılmıştır. Halpin'e göre örgüt iklimi altı grupta incelenebilir. Bunlar; açık iklim, bağımsız iklim, kontrollü iklim, babacan iklim, samimi iklim ve kapalı iklimdir.[31]

*Açık iklim***,** u tür iklim özelliği gösteren örgütlerde, çalışanların moralleri oldukça yüksektir, yönetici ve astlar birbirleriyle uyum içinde çalışırlar. Yöneticiler eleştirilere her zaman açıktır, kişisel kurallar koymazlar. Bu örgütte verilen görevler büyük bir zevk ile yapılır.

Bağımsız iklim, Bağımsız iklimle açık iklim esas olarak aynıdır. Ancak, bağımsız iklimi açık iklimden ayıran önemli bir husus söz konusudur. Açık iklimde yöneticiler ve astlar arasında ilişkinin iyi olduğu gözlemlenmektedir, bağımsız iklimde ise yönetici ve astlar arasında belirli bir mesafe, psikolojik bir uzaklık söz konusudur. Çalışanların sosyal gereksinim ile sosyal doyumlara çok önem verildiği görülür.[32]

---

[26] Arı, 2011, s.58

[27] T. Koçel, **İşletme Yöneticiliği**, Arıkan Yayınevi, İstanbul, 2005, s.664

[28] Robins ve Judge, 2012, s.55

[29] Y. Bal, E. E. Berkin, Toplam Kalite Yönetimi Bağlamında Örgüt İkliminin İncelenmesi Ve Bir Enerji Şirketinde Uygulama, **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Dergisi**, 21(65): 107-129, 2010, s.116

[30] R. Trimpop, **The Psychology of Risk Taking Behaviour**, Elsevier, Netherlands, 1994, s.9

[31] N. T. Arslan, **Örgütsel Performansı Belirleyici Bir Etmen Olarak Örgüt Kültürü Ve İklimi Hakkında Bir Değerlendirme**, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, 9(1), 2004, s. 223

[32] F. Özdemir, **Örgütsel İklimin İş Tatmin Düzeyine Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir Araştırma,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, 2006, s. 46

Kontrollü iklim, Bu iklim türünde verilen görevi yerine getirmek örgütte en çok önem taşıyan faktördür. Daha önce belirlenmiş olan kuralların dışına pek fazla çıkılmaz. Yöneticiler kendi söylediklerinin sorgulanmadan yapılmasını ister.

Samimi iklim, Çalışanların moralleri açık iklim kadar yüksek değildir. Çalışanlar işyerlerinin sosyal faaliyetlerine odaklanmıştır. Yöneticiler, çalışanlar ve örgütteki tüm bireyler bir aile havasındadır, kişiler arası ilişkiler oldukça gelişmiştir. Örgüt üyelerinin sosyal tatminleri yüksektir.

Babacan iklim, Bu iklim türünde yönetici, astlarını kontrol etmeye odaklanmasına rağmen onların sosyal gereksinimlerini karşılamakta zayıf kalmaktadır. Burada, kontrollü iklimde olduğu gibi çalışanlar arası moral bozukluğu söz konusudur. Çalışanlar kendi aralarında çeşitli gruplara ayrılmakta ve verimsiz çalışmaktadırlar

Kapalı iklim, Yönetici tek başına emredicidir. Örgütte işlerin nasıl yapılacağı ile ilgili kendine özgü kurallar koymaktadır. Çalışanların fikirlerini ve çalışanların kişisel yeteneklerini önemsememektedir.

4. ÖRGÜT İKLİMİNİN İŞ TATMİNİ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Örgüt iklimi konusunda literatürde bir çok araştırma bulunmaktadır. Uluslararası yazın tarandığında 1960-2000 tarihleri arasında örgüt iklimi konusuna yoğun bir ilgi olduğu gözlenmektedir. 2000'ler sonrası uluslararası yazında konuya ilgi azalırken yerel yazında konu ile ilgili araştırma sayısı artarak devam etmiştir. Konu ile ilgili yapılan çalışmalar aşağıda verilmiştir.

Örgüt iklimi kavramı sıklıkla iş tatmini ve motivasyon kavramları ile ilişkilendirilmiştir. Yapılan araştırmalarda pozitif bir örgüt ikliminin iş tatminini ve motivasyonu arttırdığı görülmüştür.[33]

Likert (1967) örgüt ikliminin; örgütsel öğrenme, performans, işgücü devri ve devamlılığı üzerinde etkili olan psikolojik, çok boyutlu ve karmaşık bir unsur olduğunu belirtirken, Batlis (1980) 111 süpermarket yöneticisi üzerinde yapmış olduğu bir araştırmada örgüt ikliminin çalışanların iş tatmini ve örgütten ayrılma eğilimleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmaktadır.[34]

Örgüt ikliminin, örgütsel bağlılık konusu ile olan ilişkisi üzerine de bir çok araştırma yapılmıştır (Patterson vd., 2005; Yüceler, 2009; Gürkan, 2006). Araştırmalar neticesinde örgütsel bağlılığın yüksek olduğu örgütlerde örgüt ikliminin de pozitif (olumlu) olduğu sonucu çıkarılmıştır.

Eren ve Çekmecelioğlu'nun (2002) Türkiye'deki en büyük 500 sanayi firması üzerinde yapmış oldukları bir araştırma, organizasyonun yeni ve farklı fikirler ile ürün ve hizmetleri teşvik etmesine yönelik uygun bir örgüt ikliminin olmasının örgüt yaratıcılığını teşvik edeceğini göstermiştir.[35] Bir başka çalışmada da örgüt iklimi değişkenleri arasında yer alan yönetici

[33] Çekmecelioğlu, 2008, s.136

[34] H. Doğan, E. Üngören, Farklı Meslek Gruplarındaki Çalışanların Örgüt İklimi Algılamaları ve Alanya Başkent Hastanesi'nde Bir Araştırma, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 11(2), 2009, s.45

[35] E. Eren, H. G. Çekmecelioğlu, İş Çevresinin Yaratıcılık Üzerindeki Etkileri Ve Bir Araştırma, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 2002, (5), s.65-84,

desteği, bağdaşıklık ve tarafsızlıkla ilgili işgören algıları arttıkça, yeniliğe destek algılarının arttığı gözlemlenmektedir.[36]

İşgörenlerin örgütü nasıl algıladıkları araştırmacılar için hep bir merak konusu olmuştur. Örgüt ikliminin; örgütsel güven, örgütsel vatandaşlık, tükenmişlik, mobbing ve stres gibi birçok örgütsel davranış değişkenleri ile olan ilişkisi de bir çok araştırmaya konu edilmiştir.

KAYNAKÇA

Karataş, Süleyman, Hatice Güleş. *İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin İş Tatmini ile Örgütsel Bağlılığı Arasındaki İlişki.* Uşak: Uşak Üni. Sosyal Bilimler Dergisi, 2010.

D. Katz, Kahn, R. L. *Örgütlerin Toplumsal Psikolojisi*, (Çev. H. Can, Y. Bayar) Ankara: TODAİE 167 Ankara, 1977.

Gül, Hasan. *Örgütsel Bağlılık Yaklaşımlarının Mukayesesi ve Değerlendirilmesi***.** İstanbul: Gaziosmanpaşa Üni. Zile Meslek Yüksek Okulu, 2002.

P. C. Morrow, *Concept redundancy in organizational research*: The case of work commitment. Academy of Management Rewiev,

Balay, Refik. *Yönetici ve Öğretmenlerde Örgütsel Bağlılık***.** Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2000.

Barutçugil, İsmet. *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi***.** İstanbul: Kariyer Yayıncılık, 2004

Allen, Natalie J. & Meyer, John P. *The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organisation,* Journal of Occupational Psychology, (1990)

İnceoğlu, Metin. *Tutum, Algı, İletişim*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları, 2010.

Özkalp, Enver, Çiğdem Kırel. *Örgütsel Davranış***.** Bursa: Ekin Yayınevi, 2010.

Başaran, İbrahim Ethem. *Örgütsel Davranış-İnsanın Üretim Gücü***.** Ankara: Feryal Matbaası, 2000.

Aşık, Akşit Nuran. *Çalışanların İş Doyumunu Etkileyen Bireysel ve Örgütsel Faktörler İle Sonuçlarına İlişkin Kavramsal Bir Değerlendirme***.** Türk İdare Dergisi, 467, 31-51, 2010.

Saklan, Ali. *Örgütlerde İş Tatmini ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Bir Uygulama***.** Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Konuk, Mustafa. *İşletmelerde Örgüt Kültürünün İş Tatmini Üzerindeki Etkisi ve Önemi Konya Şeker Fabrikasında Bir Uygulama***.** Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Arı, Simge. *Örgüt İkliminin İşle Bütünleşme Üzerine Etkisi ve Bir Uygulama.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Arslan, Nagehan Talat. *Örgütsel Performansı Belirleyici Bir Etmen Olarak Örgüt Kültürü Ve İklimi Hakkında Bir Değerlendirme***.** Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, 2004.

[36] Ö. Keleş, **Örgüt İklimi Boyutlarının Çalışanların Güçlendirme Algılarıyla İlişkilerinin Değerlendirilmesi: Bir Araştırma**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2008

Arslan, Nagehan Talat. *Örgütsel Performansı Belirleyici Bir Etmen Olarak Örgüt Kültürü Ve İklimi Hakkında Bir Değerlendirme***.** Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, 2004.

Bal, Yasemin, Esin Ertemsir Berkin. *Toplam Kalite Yönetimi Bağlamında Örgüt İkliminin İncelenmesi Ve Bir Enerji Şirketinde Uygulama.* İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Dergisi, 21(65): 107- 129, 2010.

Çekmecelioğlu, Hülya. *Örgüt İklimi, Güçlendirme ve Bireysel İş Performansı Arasındaki İlişkilerin Değerlendirilmes***i.** 2008 Muhan Soysal İşletmecilik Konferansı-İşletmecilikte Yeni Gelişmeler ve Fırsatlar, 2008.

Koçel, Tamer. *İşletme Yöneticiliği***.** İstanbul: Arıkan Yayınevi, 2005.

Özdemir, Fatih. *Örgütsel İklimin İş Tatmin Düzeyine Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir Araştırma.* Adana Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Özkul, Yasemin. *Örgüt İkliminin Motivasyon Üzerine Etkisi: Bir Uygulama***.** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.

S. P. Robbins, T. A. Judge, *Örgütsel Davranış*: 7. Bölüm "Motivasyonun Temelleri", Ed: Erdem, İ., Ankara: Nobel Yayıncılık, 2012

Doğan, Hulusi, Engin Üngören. *Farklı Meslek Gruplarındaki Çalışanların Örgüt İklimi Algılamaları ve Alanya Başkent Hastanesi'nde Bir Araştırma***.** Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2009.

Eren, Erol, Hülya Çekmecelioğlu. *İş Çevresinin Yaratıcılık Üzerindeki Etkileri Ve Bir Araştırma.* Doğuş Üniversitesi Dergisi, 2002.

Doğan, Hulusi, Engin Üngören. *Farklı Meslek Gruplarındaki Çalışanların Örgüt İklimi Algılamaları ve Alanya Başkent Hastanesi'nde Bir Araştırma.* Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2009.

YETİŞKİNLERİN ÇEVRESEL SORUNLARA YÖNELİK TUTUM VE DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ

Uzm. Leyla ATEŞOĞLU
Hacettepe Üniversitesi, leyla.atesoglu@hacettepe.edu.tr

Prof. Dr. Sibel ERKAL
Hacettepe Üniversitesi, serkal@hacettepe.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, yetişkin bireylerin çevresel sorunlara yönelik tutumları ile davranışları arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmış ve Güven (2013) tarafından geliştirilen "Çevresel Sorunlara Yönelik Tutum Ölçeği" ve "Çevresel Sorunlara Yönelik Davranış Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmanın örneklem grubunu 19-61 yaş arası 205 kişi oluşturmaktadır.

Çalışmanın sonuçlarına göre; yetişkinlerinçevresel sorunlara yönelik tutumları ile çevre ile ilgili haberleri takip etmeleri ve çevre dostu ürünleri tercih etmeleri arasında anlamlı düzeyde bir ilişki saptanmıştır. Ancak, çevresel sorunlara yönelik tutumlar ile çevre dostu ürünleri tercih etme davranışı arasında düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Katılımcıların çevresel sorunlara karşı tutumlarının çevreye karşı davranışlarını olumlu yönde ve anlamlı düzeyde artırdığı belirlenmiştir. Çevre ile ilgili düzenli haber izlemenin çevresel davranışları olumlu ve anlamlı düzeyde etkilediği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevresel Sorunlar, Çevresel Tutumlar, Çevresel Davranışlar

ABSTRACT

This study is planned and conducted in order to determine the relationships between the attitudes and behaviors of adult individuals towards environmental problems. The survey technique was used as data collection tool and "Environmental Problems Attitude Scale" and "Environmental Problems Behavior Scale" developed by Güven (2013) were used. The sample group consisted of 205 people aged 19-61 years.

According to the results of the study; A significant relationship was found between the attitudes of the people towards environmental problems and the followings about the environment and preferred eco-friendly products. However, a low-level relationship was found between the attitudes towards environmental problems and the behavior of eco-friendly products. It was determined that the attitudes of the participants towards environmental problems increased their behaviors towards the environment, positively and significantly. It has been found that watching news about the environment regularly, affects the behaviors positively and significantly.

Keywords: Environment, Environmental Problems, Environmental Attitudes, Environmental Behaviors

GİRİŞ

İnsanlığın bilinen en eski tarihlerinden beri çevre ile insan, süreklilik gösteren bir bütünün ayrılmaz parçaları şeklinde hareket etmiştir. Fakat insan-çevre arasında var olan bu dengede, özellikle son birkaç yüzyılda, insanlardan kaynaklı bazı ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. (Güven ve Aydoğdu, 2012). Sanayi devriminden bu yana bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler günümüzde bir çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Yaşam standartlarını artırmaya yönelik bu gelişmeler doğayı, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından yoksun bırakacak şekilde etkilemektedir (Ünal vd., 2001). Nitekim dünya genelinde nüfusun artışı, bilim ve teknolojinin hızlı gelişimi sonucunda insanların gereksinimleri artmaktadır. Bu gereksinimlerin giderilmesi için geliştirilen teknolojinin kontrolsüz kullanılmasıyla zarar gören doğal kaynakların, çevreye olan olumsuz etkilerinde de belirli oranda artışlar görülmektedir (Şahin vd., 2004).

Önceleri yalnızca doğal dengenin bozulduğu yerde ortaya çıkan ve ilk oluştuğu zaman pek de önemsenmeyen bu sorunlar, zamanla sadece o yerin sorunu olmaktan çıkmakta ve tüm dünyayı tehdit edecek şekilde küreselleşmektedir (Daştan, 2007). Yüzyıllar boyu kendiliğinden işlevini sürdüren ekolojik denge, doğanın kendini yenileme kabiliyeti sınırlı olduğundan, insanoğlunun çeşitli faaliyetleri sonucu artık bu işlevini yerine getiremeyecek şekilde bozulmaya başlamış ve özellikle sanayileşmeyle birlikte bu bozulma süreci giderek hız kazanmıştır (Doğan, 2013). Normal şartlar altında çevre kendi kendini yenileyebilmesine rağmen, insan eliyle yapılan geri dönüşümü olanaksız yıkımlarda çevrenin kendini onarması imkânsız hale gelmektedir (Yılmaz vd., 2010).

Çevre sorunlarının gün geçtikçe artması, yalnızca yasal ve teknolojik önlemlerle bu sorunları azaltmayı veya ortadan kaldırmayı mümkün kılmamaktadır (Doğan, 1997). Çevre ve insan arasındaki hassas dengenin korunması insanın sorumluluğundadır. Bireylerin, doğa ile insan arasındaki karşılıklı etkileşimi kavraması, çevre sorunlarının ortaya çıkışında insanoğlunun katkısını algılayabilmesi yani kısaca "çevre bilinci" ve "çevre duyarlılığı' na erişmesi, çevre sorunlarının önlenmesi için atılacak ilk adımdır (Işıldar, 2008).

Günümüzde çevresel yıkımlardan en çok etkilenen varlık insanoğludur. Ne yazık ki çevre yıkımlarının mimarları da yine insanlardır (Yılmaz vd., 2010). Çevre sorunlarının arkasında yatan esas sorunun, insanın kendisi olduğu gerçeği ancak 1960'lı yıllarda anlaşılabilmiştir (Işıldar, 2008). Çevrenin kirletilmesi, tahrip edilmesi ve insanın çevresine verdiği zararlar çoğunlukla göz ardı edilmektedir (Özdemir vd., 2004). İnsanın nereye çarpacağını umursamadan fırlattığı bumerang, doğası gereği tekrar insana dönmüş, beraberinde çeşitli olumsuzluklar getirmiştir. Tüm bu gelişmeler insanları çevre sorunlarına daha çok önem vermeye itmiştir. İstisnaları olmakla birlikte ülkeler çevresel yıkımları ve etkilerini azaltmak için çeşitli anlaşmalara imza atmaya başlamışlardır. Uluslararası ve ulusal çevre örgütleri kurulmuştur. Bu örgütler insanların çevre bilincini ve çevre duyarlılığını artırmayı amaçlamışlardır (Yılmaz vd., 2010). Çünkü insan hem bu kirliliğin sorumlusu, hem de kirliliği durdurabilecek ve yaşanası bir dünyayı kurabilecek tek canlı türüdür (Vaizoğlu vd., 2005).

Çevre bilinci, çevreye zarar verilmemesi ve onun sürdürülebilir bir düzeyde kullanımının önemini kavramaktır (Yücel vd., 2006). Çevre bilincine sahip olan bir kişinin çevreyle ilişkisini çevresel sorumluluk taşıyarak kurması beklenmektedir. Bu sadece çevreye karşı değil, aynı zamanda topluma karşı taşınan bir sorumluluk anlamına gelmektedir (Vaizoğlu vd., 2005).

Çevre bilincinden amaçlanan, çevre bilgisi, çevreye olan tutum ve çevreye yararlı davranışlar geliştirmektedir. Çevre bilincinin oluşmasıyla birlikte bireylerin çevresel sorunlara karşı sessiz kalmayıp rahatsızlıklarını belirtmeleri sonucunda, bu sorunlara ilişkin çözüm bulma çabaları çevre duyarlılığını meydana getirmektedir (Yılmaz vd., 2010). Çevre sorunlarını ortadan kaldırma ve bu sorunlarla mücadele etmede en etkili ve kalıcı çözüm elbette ki çevre bilincine sahip toplumlar yetiştirmektir. Çevreyle ilgili bilinçli toplumların yetişmesi için bireylere etkili bir çevre eğitimi verilmelidir. Çevre eğitimi, bireylerin çevrelerine yönelik farkındalık geliştirmelerine olanak veren, çevre ile ilgili değerlerin, tutumların, kavramların tanınmasını sağlayan, gelecek kuşaklara sağlıklı ve temiz bir çevre bırakmak için çevresel sorunları çözmeye yönelik bilgi, beceri, değer ve deneyim kazandıran sürekli bir öğrenme sürecidir (Vaughan vd., 2003).

Çevresel sorunlarla birlikte artış gösteren çevresel kaygı (Yılmaz vd., 2010), insanların sorunları algılaması ve risklerin farkında olması ile aşılabilecektir (Selim vd., 2011). Öte yandan olumlu tutuma sahip olmak her zaman buna uygun davranılacağı anlamına da gelmemektedir (Aydın, 2002).

Nitekim bu çalışmada yetişkin bireylerin çevresel sorunlara yönelik tutum ve davranışlarının incelenmesi amaçlanmıştır.

1. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Evren ve Örneklem

Araştırma verileri, internet üzerinden gönüllülük esasına dayalı olarak katılım sağlayan 205 kişilik bir gruba, Güven (2013) tarafından geliştirilen ve geçerlilik güvenirlilik çalışması yapılan "Çevresel Sorunlara Yönelik Tutum Ölçeği" ve "Çevresel Sorunlara Yönelik Davranış Ölçeği" uygulanarak elde edilmiştir. Ölçek, 3'lü Likert skalasına göre tasarlanmış olup, 3'lü ölçekteki ifadelerin puanlaması; "1: katılıyorum", 2:kararsızım ve 3:katılmıyorum" şeklinde yapılmıştır.

Araştırma sonucunda elde edilen verilerin analizi için SPSS 20 programından yararlanılmıştır. Çoklu hiyerarşik doğrusal regresyon analizi kullanılarak, katılımcıların çevreye karşı gösterdikleri davranış değişkeni yordanan değişken, yaş, medeni durum, öğrenim düzeyi, algılanan gelir durumu, evde yaşayan kişi sayısı, çevre ile ilgili belgesel izleme, çevre dostu ürünleri tercih etme, çevre ile ilgili haberleri düzenli takip etme, çevre ile ilgili haberler takip ediliyorsa tercih edilen medya türü, çevresel bilgilere ulaşmada telefon ve internet kullanma durumu ve sıklığı, çevre konusunda algılanan bilinç düzeyi, çevre konusunda eğitim almış olmak, ve çevreye karşı tutum değişkenleri ise yordayıcı değişkenler olarak regresyon modeline dahil edilmiştir. Regresyon analizleri esnasında "Stepwise" yöntemi kullanılarak sadece modelde anlamlı etkiye sahip değişkenler incelenmiş, anlamlı etki yaratmayan değişkenler modelden çıkarılmıştır. Elde edilen veriler tablolar halinde sunulmuştur.

Bu çalışmada kullanılan Ölçeklerin güvenilirlik katsayıları incelendiğinde çevresel sorunlara yönelik tutum ölçeğinin Güvenirlik katsayısı, 0 ile +1 arasında değişkenlik göstermektedir. Çevresel sorunlara yönelik tutum ölçeği Güvenirlik katsayısının güvenilirliği orta düzeyde, çevresel sorunlara yönelik davranış ölçeğinin ise yüksek düzeyde bulunduğu görülmektedir. 1'e yakın değerler alması güvenirliğin yüksek olduğu, maddeler arasında iç tutarlılığın yüksek olduğu anlamına gelmektedir(Büyüköztürk: 2002). Alfa katsayıları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Ölçeklerin Cronbach Alfa Katsayıları

Ölçek	**Cronbach's α**
Çevresel Sorunlara Yönelik Tutum Ölçeği	,645
Çevresel Sorunlara Yönelik Davranış Ölçeği	,843

2. BULGULAR

Çalışmaya katılan yetişkinlerin bireysel özelliklerine ilişkin yüzde ve frekans dağılımları Tablo 2'de sunulmuştur. Katılımcıların %68,3'ünün kadın, %31,7'sinin ise erkek olduğu; %49,3'ünün evli; %50,7'sinin üniversite mezunu olduğu; %72,2'sinin algılanan gelir durumunun orta düzeyde olduğu; % 37.5'inin evde yaşayan kişi sayısının 3 olduğu belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların %53,2'si çevre konusunda herhangi bir eğitim almamış olduğu halde %47,8'i çevre konusunda orta derecedebilinç düzeyine sahip olduklarını belirtmişlerdir(Tablo 2).

Tablo 2: Katılımcıların Bireysel Özelliklerine Göre Dağılımı

		f	%
Cinsiyet	Kadın	140	68,3
	Erkek	65	31,7
Öğrenim düzeyi	İlkokul	19	9,2
	Ortaokul	20	9,8
	Lise	35	17,1
	Üniversite	104	50,7
	Lisansüstü	27	13,2
Medeni durum	Bekar	75	36,6
	Evli	101	49,3
	Dul	21	10,2
	Boşanmış	8	3,9
Algılanan gelir durumu	Düşük	53	25,8
	Orta	148	72,2
	Yüksek	4	2,0
Evdeki kişi sayısı	1	28	13,7
	2	30	14,6
	3	77	37,5
	4	59	28,8
	5	9	4,4
	6	1	0,5
	8	1	0,5
Çevre ile ilgili belgesel izleme	Evet	176	85,9
	Hayır	29	14,1
Çevre dostu ürünler tercih etme	Evet	196	95,6
	Hayır	9	4,4
Çevre ile ilgili haberleri düzenli takip etme	Evet	133	64,9
	Hayır	72	35,1
Çevre ile ilgili haberler takip ediliyorsa tercih edilen medya türü	Takip etmiyorum	72	35,1
	Gazete	41	20,0
	Televizyon	51	24,9
	Sosyal Medya	41	20,0
Çevresel bilgilere ulaşmada telefon ve internet kullanma	Evet	181	88,3
	Hayır	24	11,7

Çevresel bilgilere ulaşmada telefon ve internet kullanılıyorsa sıklığı	Hiç	24	11,7
	Ara sıra	63	30,8
	Çoğunlukla	88	42,9
	Her zaman	30	14,6
Çevre konusunda algılanan bilinç düzeyi	Hiç	26	12,7
	Az derecede	48	23,4
	Orta derecede	98	47,8
	İyi derecede	33	16,1
Çevre konusunda eğitim almış olmak	Evet	96	46,8
	Hayır	109	53,2

Çalışmada analiz üç basamakta tamamlanmıştır. Katılımcıların çevresel sorunlara yönelik tutumlarının çevresel sorunlara yönelik davranışlarını olumlu yönde ve anlamlı düzeyde artırdığı belirlenmiştir. Çevre tutum puanları çevre davranışının variyansının %44,5'ini açıklayabilmektedir. İkinci basamakta çevre ile ilgili düzenli haber izlemenin çevreye karşı davranışları olumlu ve anlamlı düzeyde etkilediği görülmüştür. İkinci basamakta açıklanan variyans oranı % 55,7'e yükselmiş ve çevre haberlerini düzenli takip etme değişkeninin bu variyansa %11,3'lük bir katkı yaptığı görülmüştür. Üçüncü basamakta ise çevre dostu ürünler kullanma değişkeni olumlu ve anlamlı bir şekilde varlığını göstermiştir. Açıklanan variyansın oranı %57,9'a yükselmiştir. Bu değişkenin variyansa katkısı %2,4 olmuştur. Üçüncü basamak sonunda ortaya çıkan standardize edilmiş beta değerleri incelendiğinde, çevreye karşı olan davranışı etkileyen en önemli değişken sırasıyla çevreye karşı tutum, çevre haberlerini düzenli takip etme ve çevre dostu ürünleri kullanma olarak bulunmuştur. Bu üç değişken dışındaki değişkenler anlamlı bir etki göstermedikleri için regresyon modelinden çıkarılmıştır. Çalıştırılan analiz sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.(Tablo 3)

Tablo 3. Regresyon Analizi Sonuçları

Model		Standardize olmayan katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar	t
		B	SH	β	
1[a]	Sabit	-1,941	5,353		-,363
	Çevre tutum	,958	,075	,669	12,833**
2[b]	Sabit	,573	4,798		,120
	Çevre tutum	,777	,071	,543	10,890**
	Çevre ile ilgili haberleri düzenli takip etme (0: Hayır, 1: Evet)	7,719	1,070	,359	7,214**
3[c]	Sabit	-2,630	4,772		-,551
	Çevre tutum	,708	,072	,494	9,764**
	Çevre haber	7,411	1,047	,345	7,078**
	Çevre dostu ürün kullanma (0: Hayır, 1: Evet)	8,194	2,415	,164	3,393**

* $p < .05$, ** $p < .01$

[a] $R = ,669$, $R^2 = ,448$, Düzeltilmiş $R^2 = ,445$, $F(1, 203) = 164,688$, $p < .01$

[b] $R = ,749$, $R^2 = ,561$, Düzeltilmiş $R^2 = ,557$, R^2 değişimi $= ,113$, $F(2, 202) = 129,064$, $p < .01$

[c] $R = ,765$, $R^2 = ,585$, Düzeltilmiş $R^2 = ,579$, R^2 değişimi $= ,024$, $F(3, 201) = 94,359$, $p < .01$

Katılımcıların çevreye karşı olan tutumlarındaki bir birimlik artış, çevreye karşı olan davranışlarında diğer anlamlı değişkenler sabit kaldığında ,708'lik artış sağlamaktadır. Aynı şekilde, çevre ile ilgili düzenli haber izlemeye başlamak, katılımcıların çevreye karşı olan davranışlarında 7,411'lik bir artış sağlamaktadır. Katılımcılar çevre dostu ürünler kullanmaya başladıkları takdirde ise çevreye karşı davranışlarında 8,194'lük bir artış gerçekleşmektedir.

3. TARTIŞMA

Tüm dünyada ve ülkemizde insanlar çevre farkındalığını ve olumlu yönde çevre tutarlılığını geliştirerek bir yandan gereksinimlerini karşılarken diğer yandan insanların havayı, suyu, toprağı, ormanı, yeşili koruyabilecek akılcı ve sürdürülebilir uygulamalar bulması gerekmektedir (Özocaklı, 2009). Çevre sorunlarının başta insan olmak üzere tüm canlıların yaşamını tehdit edici hale gelmesi, çevre sorunlarının birbirlerinden etkilenerek, doğada birikimli tahribat yaratması ve bu tahribatın gün geçtikçe geri döndürülemez bir boyuta ulaşması nedeniyle konuya bütüncül bakış açısıyla ve bilimsel yol ve yöntemler ile çözüm getirilmelidir (Yücel vd., 2008).

Araştırmaya katılan kadınların erkeklere göre çevreye karşı olumlu davranışları daha yüksektir. Benzer şekilde Tikka, Kuitunen ve Tynys (2000) yaptıkları çalışmada kadınların erkeklere göre çevreye karşı daha duyarlı olduklarını belirtmiştir (Tikka vd.,2000) Yine yapılan araştırmalarda kadınların erkeklere göre çevreci ürün satın alma ve çevreci uygulamalara karşı daha duyarlı olduğu belirtilmektedir. (Diamantopoulos vd. 2003; Çabuk vd. 2008; Han vd. 2011; Karaca, 2013; DiPietro vd. 2013; Armağan ve Karatürk, 2014; Alp vd., 2006; Cavas vd., 2009; Köse vd., 2011; Müderrisoğlu ve Altanlar, 2011; Özsoy vd., 2011; Taşkın, 2009; Tuncer vd., 2005)

Çalışmaya katılan yetişkin bireylerin yaşı arttıkça çevreye karşı olumlu davranışları artmaktadır. Ancak, literatürde çevresel tutum ve davranışlarla yaş arasındaki ilişkilerin incelendiği araştırmalarda birbirinden farklı bulgular elde edildiği görülmektedir. Amerika'da Roberts (1996) ve ICOM (2008) tarafından yapılan araştırmalar çalışmanın yaş ile ilgili bulgularını destekler niteliktedir. Buna karşılık, Chan (1996), Do Paco vd., (2009) tarafından yapılan çalışmaların bulguları daha genç yaş grubunun çevreye karşı daha duyarlı olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç, çalışmaların yapıldığı bölgeler arası farklılıktan, çalışmaya katılan grubun özelliklerinden kaynaklanabilir.

Araştırmaya katılan yetişkinlerin öğrenim düzeyi arttıkça çevreye karşı olumsuz davranışlarının azaldığıbelirlenmiştir. Arı (2015) tarafından yapılan çalışmada öğrenim düzeyi arttıkça çevresel düşüncelerinin diğer öğrenim düzeyindekilere göre daha olumluolduğu ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde Çabuk vd. (2008) tarafından yapılan çalışmanın bulguları da bu sonucu destekler niteliktedir.

Katılımcılar çevre ile ilgili düzenli haber takip ettikçe çevreye karşı olumlu davranışları artmaktadır. Çevre ile ilgili eğitim almış bireylerin ise çevreye karşı olumlu davranışlarının arttığı görülmektedir. Bu ise beklenen bir sonuçtur.

Katılımcıların çevreye karşı tutumları olumlu yönde arttıkça çevreye karşı olumlu davranışları da artmaktadır. Çevreci tutumlar ile çevre dostu davranış gösterme arasında pozitif bir ilişki olduğuna dair çok sayıda çalışmaya rastlanmaktadır (Van Liere ve Dunlap, 1981; Roberts, 1996; Roberts ve Bacon, 1997; Çabuk ve Nakiboğlu, 2003; Alnıaçık, 2010) Bunun aksine, Oğuz vd (2011) tarafından Ankara'da Peyzaj Mimarlığı, Çevre Mühendisliği ve Şehir

ve Bölge Planlama lisans programlarında öğrenim gören üniversite öğrencileriyle yapılan çalışmada öğrencilerin bilgi ve farkındalık düzeyleri ile tutum ve davranışlarının doğru orantılı olmadığı saptanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonucuna göre;

Yetişkinlerin çevresel sorunlara yönelik davranış ve tutumları arasındaki ilişkiyi incelenmek amacıyla yapılan bu çalışmanın sonuçları incelendiğinde; katılımcıların çevreye karşı olan davranışları cinsiyet, yaş, öğrenim düzeyi, çevre ile ilgili belgesel izleme, çevre ile ilgili düzenli haber takip etme, çevre ile ilgili haberlere telefon ve internetten erişme, çevre bilincine sahip olma, çevreye karşı tutum değişkenleri arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre;

-Yetişkinlerde çevreye karşı olumlu tutum ve davranış geliştirmelerini sağlayacak eğitim programlarının hazırlanması ve uygulanması,

-Çevre eğitiminin küçük yaş gruplarından başlayarak verilmesi, böylece kalıcı davranış değişikliğinin küçük yaşlardan itibaren kazandırılması,

-Konu ile ilgili medya aracılığıyla TV programlarının hazırlanması ve halkın bu konuda bilgilendirilerek, olumlu tutum ve davranışların kazandırılması,

- Çevre konusunda panel, sempozyum düzenlenerek halkın katılımının sağlanması,

- Bu tür çalışmaların birçok meslek grubuna,toplumun geneline uygulanması ve sonuçlarının değerlendirilerek gerekli önlemlerin alınması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Alnıaçık, Ü. (2010) "Çevreci Yönelim, Çevre Dostu Davranış Ve Demografik Özellikler: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma" SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 14(20): 507-532.

Alp, E., Ertepınar, H., Tekkaya, C., ve Yılmaz, A. (2006) "İlköğretim Öğrencilerinin Çevreye Yönelik Tutum Ve Bilgileri Üzerine Bir Çalışma" VII. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi Özetler Kitabı, 110: 07-09.

Arı, E. (2015) "Üniversite Öğrencilerinin Çevresel Düşünce Ve Davranışlarının Yapısal Eşitlik Modeli İle Araştırılması" International Journal of Social Science, 40: 167-181.

Armağan, E. ve Karatürk, H. E. (2014) "Yeşil Pazarlama Faaliyetleri Çerçevesinde Aydın Bölgesindeki Tüketicilerin Çevreye Duyarlı Ürünleri Kullanma Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma" Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 6 (1): 1-17.

Aydın, O. (2002) "Tutumlar" E. Özkalp (Editör), Davranış Bilimlerine Giriş (3. Baskı,). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayın No: 722.

Cavas, B. Cavas, P. Tekkaya, C. Çakıroğlu, J. Kesercioğlu, T. (2009). Turkish Students' Views On Environmental Challanges With Respect To Gender: An Analysis of ROSE Data. Science Education International, 20: 69-78.

Chan, T. S. (1996) "Concerns for Environmental Issues and Consumer Purchase Preferences: A Two-Country study" Journal of International Consumer Marketing, 9: 43-55.

Çabuk, S. Nakiboğlu, B. (2003) "Çevreci Pazarlama ve Tüketicilerin Çevreci Tutumlarının Satın Alma Davranışlarına Etkileri İle İlgili Bir Uygulama", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(12): 39-54.

Çabuk, S. Nakiboğlu, B. ve Keleş, C. (2008) "Tüketicilerin Yeşil (Ürün) Satın Alma Davranışlarının Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi" Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17 (1): 85-102.

Çabuk, B. Karacaoğlu, Ö.C. (2003) "Üniversite Öğrencilerinin Çevre Duyarlılıklarının İncelenmesi", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 36(1-2): 189-198.

Daştan, T. (2007) "Türkiye'deki Çevre Sorunlarına Karşı Biyoloji Öğretmenlerinin Bakış Açılarının Değerlendirilmesi" Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Diamantopoulos, A. Schlegelmilch, B. B. Sinkovics, R. R. ve Bohlen, G. M. (2003) "Can Socio-Demographics Still Play a Role in Profiling Green Consumers? A Review of the Evidence and an Empirical Investigation" Journal of Business Research, 56: 465– 480.

DiPietro, R. B. Cao, Y. ve Partlow, C. (2013), "Green Practices in Upscale Food Service Operations Customer Perceptions and Purchase Intentions" International Journal of Contemporary Hospitality Management, 25 (5): 779-796.

Doğan, E. E. (2013) "Knowledge Levels and Attitudes of Prospective Teachers and Biologist Candidates towards the Environment" Elementary Education Online, 12(2): 413-424.

Doğan. M. (1997) Ulusal Çevre Eylem Planı,
http://ekutup.dpt.gov.tr/cevre/eylempla/doganm.pdf

Do Paco, A. M. F., Raposo, M. L. B., ve L. F., Walter. (2009) "Identifying the Green Consumer: A Segmentation Study" Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing, 17 (1): 17-25.

Güven, E. Aydoğdu, M. (2012) "Çevre Sorunlarına Yönelik Farkındalık Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Öğretmen Adaylarının Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi" Journal of Teacher Education and Educators, 1(2): 185-202.

Han, H. Hsu, L. T. Lee, J. S. ve Sheu, C. (2011), „Are Lodging Customers Ready to Go Green? An Examination of Attitudes, Demographics, and Eco-Friendly Intentions" International Journal of Hospitality Management, 30: 345–355.

ICOM Information and Communication. (2008) "Environmental Leader Older Demographics Biggest Users of Green Products" http://www.environmentalleader.com/2008/09/06/older-demographics-biggest-users-of-green-products, 07.09.2018 tarihinde erişildi.

Karaca, Ş. (2013) "Tüketicilerin Yeşil Ürünlere İlişkin Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma" Ege Akademik Bakış, 13(1): 99-111.

Işıldar, G.Y. (2008) "Meslek Yüksekokulları Boyutunda "Çevre Eğitimi"nin Çevreci Yaklaşımlar ve Davranışlar Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi" Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 6(4): 759-778.

İbiş, S. (2009) "Biyoloji Öğretmen Adaylarının Küresel ve Ulusal Çevre Sorunları Hakkındaki Görüşleri" Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi, Ankara.

Köse, S. Gencer, A. S. Gezer, K. Erol, G. H. ve Bilen, K. (2011) "Investigation of Undergraduate Students' Environmental Attitudes" International Electronic Journal of Environmental Education, 1(2): 85-96.

Maskan, A. Efe, R. Gönen, S. Baran, M. (2006) "Farklı Branşlardaki Öğretmen Adaylarının Çevre Sorunlarının Nedenleri, Eğitimi ve Çözümüne İlişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma" Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, 3(32):1-12.

Müderrisoğlu, H. Altanlar, A. (2011) "Attitudes and Behaviors of Undergraduate Students Toward Environmental Issues" International Journal of Environmental Science & Technology, 8(1): 159-168.

Oğuz, D. Çakcı, I. Kavas, S. (2011) "Yüksek Öğretimde Öğrencilerin Çevre Bilinci" SDÜ Orman Fakültesi Dergisi, 12: 34-39.

Özdemir, O. Yıldız, A. Ocaktan, E. Sarışen, Ö. (2004) "Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Çevre Sorunları Konusundaki Farkındalık ve Duyarlılıkları" Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 57(3): 117-127.

Özocaklı, D. (2009) "İmalat İşletmelerinde Çevre Duyarlılığı" Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.

Özsoy, S., Özsoy, G., ve Kuruyer, H. G. (2011) "Turkish Pre-Service Primary School Teachers' Environmental Attitudes: Effects of Gender And Grade Level" Asia-Pacific Forum on Science Learning and Teaching, 12(2): 1-21.

Roberts, J. A. (1996) "Green Consumers in The 1990s: Profile And Implications For Advertising" Journal of Business Research, 36(3): 217-231.

Roberts J.A. Bacon, D.R. (1997) "Explaining the Subtle Relationship Between Environmental Concern and Ecologically Conscious Consumer Behaviour", Journal of Business Research, 40(1): 79-89.

Selim, S. Karakuş, N. Elkan, S. Selim, C. (2011) "Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına İlişkin Görüş ve Tutumlarının Değerlendirilmesi: Ortanca Meslek Yüksekokulu Örneği" SDÜ Orman Fakültesi Dergisi, 12: 148-154.

Şahin, N.F. Cerrah, L. Saka, A. Şahin, B. (2004) "Yüksek Öğretimde Öğrenci Merkezli Çevre Eğitimi Dersine Yönelik Bir Uygulama" Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24(4): 113-128.

Taşkın, O. (2009) "The Environmental Attitudes Of Turkish Senior High School Students in The Context Of Postmaterialism And The New Environmental Paradigm" International Journal of Science Education, 31(4): 481-502.

Tikka, P.M., Kuitunen, M.T. Tynys, S.M. (2000) "Effects of eEducational Background on Students' Attitudes, Activity Levels and Knowledge Concerning the Environment" The Journal of Environmental Education, 31(3): 12-19.

Tuncer, G. Ertepinar, H. Tekkaya, C. Sungur, S. (2005). "Environmental attitudes of young people in Turkey: Effects of school type and gender" Environmental Education Research, 11 (2): 215-233.

Ünal, S. Mançuhan, E. Sayar, A.A. (2001) "Environmental Awareness" Environmental 1. Knowledge and Education Marmara University Publication, İstanbul.

Van, L. Kent D. Dunlap, R.E. (1981), "The Social Bases of Environmental Concern: A Review of Hypotheses, Explanations and Empirical Evidence", Public Opinion Quarterly, 44(2): 181-197.

Vaizoğlu, S., Altıntaş, H., Temel, F., Ahrabi, A., F., Aydoğan, D., Bostancı, S., Duran, A., Koçkesen, D., Turan, N., Güler, Ç., (2005). "Bir Tıp Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Çevre Bilincinin Değerlendirilmesi" TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 4(4): 151-171.

Vaughan, C., Gack, J., Solorazano, H. Ray, R. (2003) "The effect of Environmental Education on School children, Their Parents, and Community Members: a Study of Intergenerational and Intercommunity Learning" The Journal of Environmental Education, 34(3): 12-21.

Yılmaz, V. Çelik, H. E. Arslan, M. S. T. (2010) "Enerji Çeşitleri ve Geri Dönüşüme Karşı Tutumların Çevresel Davranışa Etkisi" Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(2): 323-342.

Yücel, M. Altunkasa, F. Güçray, S. Uslu, C. Sayar, N. P. (2006) "Adana'da Çevre Duyarlılığı Düzeyinin ve Geliştirme Olanaklarının Araştırılması" Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 19(2): 217-228.

Yücel, M. Uslu C. Altunkasa F. Güçray S. Peker N. (2008) "Adana'da Halkın Çevre Duyarlılığının Saptanması ve Bu Duyarlılığı Arttırabilecek Önlemlerin Geliştirilmesi" Adana Kent Sorunları Sempozyumu, Adana.

ÇALIŞANLARIN İŞE BAĞLILIK DURUMLARININ BAZI DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

Uzm. Leyla ATEŞOĞLU
Hacettepe Üniversitesi, leyla.atesoglu@hacettepe.edu.tr

Prof. Dr. Sibel ERKAL
Hacettepe Üniversitesi, serkal@hacettepe.edu.tr

ÖZET

İşe bağlılık temelde bireylerin yaptığı işe ve çalışma eylemine karşı olumlu tutumuyla ilgili bir kavramdır. Bu tutuma sahip bireyler çalışırken kendilerini enerjik hissederler, yaptıkları işle gurur duyarlar ve çalışırken mutlu olurlar. İşe bağlılıkla anlatılmak istenen, işgörenin işini benimseme derecesidir. Bu çalışma kamu ve özel sektör çalışanlarının işe bağlılık durumlarının bazı demografik değişkenlere göre incelenmesi amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür. İşe bağlılık düzeyinin ölçümünde, Schaufeli ve ark. (2002) tarafından, çalışanların işe bağlılıklarını ölçmek için geliştirilen ve Türkçe'ye uyarlaması Eryılmaz ve Doğan tarafından (2012) yapılan üç boyutlu "İşe Bağlılık Ölçeği" (Utrecht Work Engagement Scale-UWES) kullanılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre; düşük gelir seviyesine sahip katılımcıların işe bağlılık düzeyleri, diğer gelir düzeylerine sahip katılımcılara göre düşük düzeydedir. İş yükünün fazla olduğunu düşünen katılımcıların işe bağlılıklarının önemli oranda düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak araştırmada kullanılan demografik değişkenlerden gelir durumu ve insanların yaptıkları işin ağır olup olmadığına ilişkin düşünceleri işe bağlılık düzeyini etkileyen etmenler olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağlılık, İşe Bağlılık, Kamu Sektörü, Özel Sektör

ABSTRACT

Commitment to work is basically a concept related to the positive attitude of the individuals towards the work they do and the action of work. Individuals with this attitude feel energetic as they work, they are proud of their work and are happy to work. It is the degree to which the employee is committed to the job. This study was planned and carried out in order to examine the work commitment of public and private sector employees according to some demographic variables. In measuring the level of commitment to work, Schaufeli et al. (2002), which was developed by Eryılmaz and Doğan (2012) to measure employee commitment, was used. According to the findings of the study; The level of loyalty of the participants with low income levels is low compared to the participants with other income levels. It was found that the commitment of the participants who thought that the workload was too low was significantly lower. As a result, the income status of the demographic variables used in the research and the opinions of the people about the severity of their work are determined as factors affecting the level of work commitment.

Keywords: Commitment, Commitment To Work, Public Sector, Private Sector

GİRİŞ

İş yaşamında, bireylerin iş yaşamının aşırı talepleri karşısında gösterdikleri istenmeyen durumlardan biri, tükenmişliktir. Bireylerin iş yaşamındaki tükenmişliklerinin tam karşıtı,

bireylerin işlerine bağlılıklarıdır. İşe bağlılık, bireylerin işe ilişkin faaliyetleri gerçekleştirirken, enerjik ve etkili olmaları ve işin bireylerden istediği talepleri yerine getirebilmeleri olarak tanımlanmaktadır (Eryılmaz, Doğan: 2012).

İşe bağlılık bireylerin işlerini yaparken kendilerini dinç hissetmeleri, kendilerini işlerine adamaları ya da işlerinden doyum almaları ve işlerine yoğunlaşmaları anlamına gelmektedir. İşe bağlılıkta süreklilik vardır. Belli bir nesneye, olaya ya da kişiye bağlı değildir. Duygusal ve bilişsel bir durumu ifade etmektedir (Kabar:2017). İşgörenler işyerinde kendisini ifade etmek, potansiyelini kullanmak ve memnun olmak isterler. Bunun gerçekleşebilmesinin önemli bir koşulu kişinin kendisini işine verebilmesidir. Bu da ancak kişinin işyerinde fiziksel, duygusal ve bilişsel boyutlarını harekete geçirebilmesiyle mümkün olabilir (May vd.: 2004).

Allport 1943 yılında işe bağlılık kavramını bir iş tutumu olarak tanımlandıktan sonra (Allport: 1943) alanyazında işe bağlılık konusunda farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. İşe bağlılık; işgörenin itibar kazanma, öz-saygı, otonomi, benlik geliştirme gibi ihtiyaçlarını karşılama amacıyla işe dahil olma derecesi (Allport: 1943), önemli ihtiyaçların tatmininde işi esas kaynak şeklinde algılayarak yaşamın merkezine koyma (Blau ve Boal: 1987) veya bireyin işini özsaygısının temeli olarak görme derecesi (Lodahl ve Kejner: 1965) olarak farklı şekillerde ifade edilmektedir. İş tutumlarından birisi olan işe bağlılıkla anlatılmak istenen, işgörenin işini benimseme derecesidir (Lodahl ve Kejner: 1965).

Lodahl ve Kejner (1965), işe bağlılığı, performans-özsaygı koşulu ve psikolojik özdeşleşme-özsaygı koşulu olarak iki temel boyutta değerlendirirken, Saleh ve Hosek (1976) işe bağlılığı dört temel boyutun oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Kanungo'nun (1982) işe bağlılık teorisi, işe bağlılığı psikolojik bir yaklaşım olarak görmüştür. Kanungo'ya göre işe bağlılık, birinin işiyle psikolojik özdeşleşmesinin bilişsel inanç durumudur (Kanungo: 1982). Lawler ve Hall (1970) işe bağlılığın algılanan toplam iş durumunun kişisel sonucu olduğunu ve bu iş durumunun kişiye önemli ihtiyaçlarını tatmin etme fırsatı vermesi nedeniyle yaşamının önemli bir parçasını oluşturduğunu iddia etmektedir (Kuruüzüm vd.: 2010). Gurin vd. (1960), Blau (1985) ve Aryee (1994), işe bağlılığı, performansın özsaygıyı etkileme derecesi olarak görmekte, performansı bireyin özsaygısının merkezine koymaktadırlar. Bass'a (1965) göre yüksek oranda işe bağlılık kişiye, firma başarısına ve özerkliğine önemli katkılar yaptığı duygusu vermektedir (Kuruüzüm vd.: 2010).

İlgili literatürde özellikle sosyalizasyon sürecinden başlamak üzere işe bağlılığın nasıl sağlanacağı, öncülleri ve sonuçları hakkında geniş bir bilgi birikimi mevcuttur. Bununla birlikte son dönemde iş tatmini, örgütsel bağlılık gibi geleneksel iş tutumlarının etkilerinin sorgulanmasına yol açan yeni araştırmalar, işe bağlılığın da bu kapsamda yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır (Zorlu vd.: 2016).

1. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Evren ve Örneklem

Araştırma verileri, internet üzerinden gönüllülük esasına dayalı olarak katılım sağlayan 32'si kadın ve 68'i erkek olmak üzere 100 kişilik bir gruba, Schaufeli ve ark. (2002) tarafından, çalışanların işe bağlılıklarını ölçmek için geliştirilen ve Türkçe'ye uyarlaması Eryılmaz ve Doğan tarafından (2012) yapılan üç boyutlu "İşe Bağlılık Ölçeği" (Utrecht Work Engagement Scale-UWES) uygulanarak elde edilmiştir.

Bu araştırmanın verilerini toplamak amacıyla toplam iki bölümden oluşan bir anket kullanılmıştır. Anketin başlangıcında araştırmanın amacı ve katılım koşullarıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümde katılımcılara katılımın gönüllülük ve gizlilik esasına göre olduğu ve herhangi bir kimlik bilgisi vermelerinin gerekmediği belirtilmiştir. Anketin birinci bölümünde; katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, öğrenim durumu, mesleki deneyim, çalışma saatleri, iş yükü ağırlığı durumlarını belirlemeye yönelik sorulara yer verilmiştir.

Anketin ikinci bölümünde; katılımcılara Schaufeli ve ark. (2002) tarafından, çalışanların işe bağlılıklarını ölçmek için geliştirilen üç boyutlu "İşe bağlılık ölçeği" uygulanmıştır. Ölçeğin dilimize uyarlaması Eryılmaz ve Doğan (2012) tarfından yapılmıştır. Ölçek; İşe istek duyma (vigor), işe adanma (dedication) ve işe yoğunlaşma (absorption) olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. 5'li Likert skalasına göre tasarlanan Ölçekte, 5'li ölçekteki ifadelerin puanlaması; "1:hiç uygun değil", 2:uygun değil, 3:biraz uygun, 4:uygun ve 5:tamamen uygun" şeklinde yapılmıştır.

Araştırma sonucu elde edilen verilerin analizi için SPSS 22 programından yararlanılmıştır Araştırmaya katılan sağlık çalışanlarının demografik özelliklerinin belirlenmesinde Frekans, yüzde istatistiklerinden, araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğin belirlenmesi için Cronbach's Alpha katsayısından, ölçeklerden aldıkları puanların hesaplanmasında minimum, maksimum, ortalama ve standart sapma istatistiklerinden, demografik bilgilerin her biriyle, örgütsel bağlılığın alt boyutları arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde t testinden ve anova testinden faydalanılmıştır. Alt boyutlar arasındaki ilişkinin incelenmesinde Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır. Elde edilen veriler tablolar halinde sunulmuştur.

2. BULGULAR

Çalışmaya katılan kişilerin bireysel özelliklerine ilişkin yüzde ve frekans dağılımları Tablo 1'de gösterilmiştir. Katılımcıların % 32'sinin kadın, % 68'inin ise erkek olduğu; % 43'ünün 25-34 yaş arasında; çoğunluğunun (%61) özel sektörde çalıştığı; üniversite mezunlarının oranının %62 olduğu; mesleki deneyimi 6-10 yıl arasında olanların (% 29) önde geldiği; çalışma saatlerinin genellikle (% 79) 5-10 saat arası olduğu; % 64'ünün iş yükünün ağır olduğunu belirttiği tespit edilmiştir(Tablo 1).

Tablo 1: Katılımcıların Bireysel Özelliklerine Göre Dağılımı

		f	%
Hangi Sektörde Çalışıyorsunuz?	Kamu	39	39,0
	özel	61	61,0
Cinsiyet	Kadın	32	32,0
	Erkek	68	68,0
Yaş	18-24	10	10,0
	25-34	43	43,0
	35-44	35	35,0
	45 ve üzeri	12	12,0
Mezuniyet Durumu	İlkokul	10	10,0
	Ortaokul	3	3,0
	Lise	25	25,0
	Üniversite	62	62,0
Gelir Durumu	Düşük	34	34,0
	Orta	59	59,0
	Yüksek	7	7,0

Mesleki Deneyim	1-5 yıl	17	17,0
	6-10 yıl	29	29,0
	11-15 yıl	24	24,0
	16-20 yıl	17	17,0
	21 yıl üzeri	13	13,0
Çalışma Saatleri	1-4 saat	2	2,0
	5-10 saat	79	79,0
	11-15 saat	19	19,0
İş Yükünüzün Ağır Olduğunu Düşünüyor musunuz?	Evet	64	64,0
	Hayır	36	36,0

İşe bağlılık puanlarının bağımsız değişkenlere göre betimleyici istatistikleri aşağıdaki tabloda verilmiştir(Tablo 2).

Tablo 2. İşe Bağlılık Puanlarının Betimleyici İstatikleri

		İB_Toplam			
		Ortalama	Standart sapma	Minimum	Maksimum
Hangi Sektörde Çalışıyorsunuz?	Kamu	55.19	13.69	26	83
	özel	46.57	18.05	17	75
Cinsiyet	Kadın	52.50	17.37	17	83
	Erkek	48.83	16.69	17	77
Yaş	18-24	50.45	14.50	28	69
	25-34	50.68	17.27	17	74
	35-44	49.53	17.76	17	83
	45 ve üzeri	48.75	16.80	26	75
Mezuniyet Durumu	İlkokul	35.73	16.25	17	47
	Ortaokul	43.67	22.14	28	69
	Lise	40.84	15.45	17	72
	Üniversite	56.17	14.38	21	83
Gelir Durumu	Düşük	36.23	15.44	17	69
	Orta	56.43	13.38	26	83
	Yüksek	61.29	8.28	54	75
Mesleki Deneyim	1-5 yıl	56.67	17.04	28	74
	5-10 yıl	52.13	15.79	17	83
	10-15 yıl	44.19	18.34	17	77
	15-20 yıl	46.24	14.22	17	66
	20 yıl üzeri	53.00	16.84	17	75
Çalışma Saatleri	1-4 saat	55.50	27.58	36	75
	5-10 saat	51.46	15.76	17	77
	11-15 saat	43.05	20.03	17	83
İş Yükünüzün Ağır Olduğunu Düşünüyor musunuz?	Evet	44.36	16.61	17	74
	Hayır	59.59	12.71	40	83

Yukardaki tablo incelendiğinde kamuda çalışan katılımcıların ortalama işe bağlılık değerleri özel sektörde çalışanlardan daha yüksek çıkmıştır. Mezuniyet durumuna bakıldığında

ise üniversite mezunlarının en yüksek, ilkokul mezunlarının ise en düşük işe bağlılık düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir. Gelir durumu arttıkça katılımcıların işe bağlılıklarında da artış gözlemlenmiştir. İş yüklerinin ağır olduğunu düşünen katılımcıların ağır olmadığını düşünenlere oranla daha düşük işe bağlılık düzeyleri olduğu gözlemlenmiştir (Grafik 1).

Grafik 1. Gelir Durumu ve İş Yükü Algısı Etkileşim Grafiği

Gelir durumu ve iş yükü hakkındaki algı değişkenleri arasındaki olası etkileşim etkisine bakılmış ve bu değişkenlerin etkileşim etkilerinin yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Etkileşim sonuçları incelendiğinde düşük gelirli katılımcıların yapılan işin ağır olduğuna dair düşünceye sahip olanların işe bağlılık düzeyleri en düşük seviyede çıkmıştır. Yüksek gelirli katılımcılarda ise yaptıkları işi ağır bulan katılımcıların işe bağlılık düzeyleri işi hafif bulanlara göre düşük çıkmıştır ancak bu gurubun değeri düşük gelirli katılımcıların işi hafif düşünen katılımcıların aldıkları puanlara yakın oranda çıkmıştır. Sonuç olarak gelir durumu ve insanların yaptıkları işin yoğunluğuna ilişkin düşünceleri işe bağlılık değişkenini etkileyen etmenler olarak değerlendirilmesi yanlış bir yargı olmayacaktır.

3. TARTIŞMA

İşe bağlılık düzeyinin çeşitli demografik değişkenlere göre incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmanın sonuçları incelendiğinde;

Kamu sektöründe çalışan katılımcıların işe bağlılık düzeylerinin özel sektörde çalışanlara göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Nergiz vd. (2011) tarafından yapılan çalışmada da kamu sektöründe çalışanların iş bağlılık düzeylerinin özel sektörde çalışanlara göre daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak, Sığrı ve Basım (2006) yaptıkları araştırmada özel sektör işgörenlerinin, kamu sektörü işgörenlerine göre, daha yüksek bir örgütsel bağlılık düzeyine sahip olduklarını belirlemişlerdir. Eğitim düzeyi, çalışma yaşamına bakışı, çalışma yaşamından beklentileri etkileyen önemli değişkenlerden biridir Çakır: 2001). Mezuniyet durumu değişkenine göre yapılan analizde ilkokul mezunları en düşük işe bağlılık düzeyine sahipken, üniversite mezunlarının en yüksek işe bağlılık düzeyine sahip oldukları gözlemlenmiştir. Tayfun vd. (2010) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları da bu bulguyu desteklemektedir. Aynı şekilde Lodhal ve Kejnerin (1965) yaptıkları çalışmanın bulguları da daha yüksek eğitim

düzeyine sahip olan çalışanların işe bağlılık düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuyla paralellik göstermektedir. Karacaoğlu (2005) tarafından yapılan çalışmada da eğitim seviyesi yüksek olan çalışanların işe bağlılık düzeylerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ancak, Kuruüzüm vd. (2010) yaptıkları çalışmada eğitim durumu düşük olan çalışanların işe daha bağlı oldukları sonucunu ortaya çıkarmıştır. Aynı şekilde Rabinowitz (1981), eğitimin işe bağlılığın zayıf bir kestirimcisi olduğunu bulmuştur. Katılımcıların geliri arttıkça işe bağlılık düzeylerinin de doğru orantılı olarak arttığı görülmektedir. Maxwell ve Steele'nin (2003) yaptığı araştırmada da kazandıkları gelir miktarından memnun olan katılımcıların bağlılık düzeylerinin, gelirlerinden memnun olmayanlara oranla daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İş yüklerinin ağır olduğunu düşünen katılımcıların ağır olmadığını düşünen katılımcılara göre daha düşük bir bağlılık düzeyine sahip oldukları tespit edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre işe bağlılık düzeyi ile yaş, cinsiyet ve iş deneyimi değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Günel de (2009) yaptığı çalışmada iş deneyimi ile bağlılık arasında bir ilişki olmadığı yönünde bir sonuca ulaşmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışanların işe bağlılığının bazı demografik değişkenlere göre incelenmesi yapılan bu çalışmada literatürle paralel sonuçlar elde edilmiştir. İşe bağlılık konusunda cinsiyet genel olarak bir farklılık yaratmazken; sektörel bağlamda özel sektörde çalışanların işe bağlılık düzeylerinin özel sektörde çalışanlardan fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durumun kamu sektörü çalışanlarının özel sektöre göre daha rahat çalışabilmeleri ve yine bu sektörde daha güvende hissediyor olmalarıyla ilişkilendirilebileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla çalışanların kararlara katılımının sağlanmasının ve örgüt için değerli oldukları mesajının verilmesinin kişilerin işe bağlılıklarını artıracağı düşünülmektedir. Yine yöneticilerin ücret sistemlerinde adaletli davranmaları ve işgörenin lehine düzenlemeler ile çalışanların işlerini daha çok sahiplenmeleri sağlanabilir. Çalışmanın bulguları eğitim düzeyi yüksek olan çalışanların işlerine daha bağlı olduklarını ortaya koymaktadır. Hem kamu sektöründe hem de özel sektörde çalışanların eğitim düzeylerini yükseltme konusunda personelin desteklenmesi ve bunun için gerekli teşviklerin yapılmasının da işe bağlılık düzeyini artıracağı düşünülmektedir. İş yüklerinin ağır olduğunu düşünen çalışanların işe bağlılık düzeylerinin düşük çıktığı tespit edilmiştir. Bunun için çalışanlara, bağlılık kavramının yalnızca örgüte değil, kendilerine de yarar sağlayacağı yönünde bir anlayışa sahip olmaları ve olumlu bir çalışma ortamı yaratmak konusunda yönetime yardımcı olmaları önerilebilebilir.

Araştırmada yalnızca anket tekniğinin kullanılması, araştırma sürecinde işe bağlılığa etki eden diğer unsurların kontrol altında tutulması varsayımı ile kapsam dışı bırakılması bu araştırmanın temel sınırlılıklarıdır. İki farklı grup üzerinde karşılaştırmalı analizlerin gerçekleştirilememesi, örneklem hacminin nispeten küçük olması diğer sınırlılıklardır. İlerleyen dönemlerde gerçekleştirilecek araştırmalarda bu hususlara dikkat edilmesinin hem mevcut araştırma sonuçlarını daha anlamlı kılacağına, hem de ilgili araştırmaların kalitesini arttırarak sektöre ve literatüre daha fazla katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Keza bireysel özelliklerin işe ait özellikler ile birlikte ele alınarak incelenmesinin konuya daha fazla açıklık getirebileceği düşünülmektedir. Zira ilave kişilik özellikleriyle işe bağlılığın daha iyi açıklanabileceği ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

Allport, G. (1943). "The Ego in Contemporary Psychology". Psychological Review 50(5): 451-476.

Aryee, S. (1994). "Job Involvement: An Analysis of its Determinants Among Male and Female Teachers". Revue Canadienne des Sciences deI'Administration 11: 320-333.

Blau, G. J. (1985). "A Multiple Study Investigation of the Dimensionality of Job Involvement". Journal of Vocational Behavior 27: 9-36.

Blau, G.J., Boal, K.B. (1987). Conceptualizing How Job Involment and Organizational Commitment Affect, Academy of Management Review, 12(2): 288-300.

Çakır, Ö. İşe Bağlılık Olgusu ve Etkileyen Faktörler, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2001.

Erdoğan, İ. (1991), İşletmelerde Davranış, İ.Ü., İşletme Fakültesi, Yayın No: 242, İşletme İktisadı Enstitüsü Yayın No: 135, İstanbul.

Eryılmaz, A. Doğan, T. (2012) İş Yaşamında Öznel İyi Oluş: Utrecht İşe Bağlılık Ölçeğinin Psikometrik Niteliklerinin İncelenmesi" Klinik Psikiyatri, 15: 49-55.

Günel, Ö. D. (2009) "Mevsimsellik, Mevsimlik İstihdam ve Örgütsel Bağlılık: Konaklama İşletmelerinde Bir Araştırma, İşletme Fakültesi Dergisi, 10(2): 199-219.

Kabar, M. (2017) "Lise Öğretmenlerinin İşe Bağlılık Düzeyleri İle Duygusal Zekâ Düzeyleri Arasındaki İlişki" İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kanungo, R. (1982). "Measurement of Job and Work Involvement". Journal of Applied Psychology. 67, 341-349.

Karacaoğlu, K. (2005)"Sağlık Çalışanlarının İşe Bağlılığa İlişkin Tutumları ve Demografik Nitelikleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Nevşehir İlinde Bir Uygulama", İst. Ünv. İşletme Fak. İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi, 52: 54-70.

Kuruüzüm, A. Irmak, S. Çetin, E. İ. (2010) "İşe Bağlılığı Etkileyen Faktörler: İmalat ve Hizmet Sektörlerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz" BİLİG, 53: 183-198.

Lodahl, T. M. Kejner, M. M. (1965). "The Definition and Measurement of Job Involvement". Journal of Applied Psychology, 49: 24-33.

May, R.D., Gilson L.R., Harter M.L., (2004), The Psychological Conditions of Meaningfulness, Safety and Availability and the Engagement of the Human Spirit at Work. Journal of Occupational and Organizational Psychology. 77: 11-37.

Maxwell, G. & Steele, G. (2003). Organizational Commitment: A Study of Managers in Hotels. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 15(7): 362-369.

Nergiz, N. Oksay, A. Akman, E. (2011) İşe Bağlılık ve İşten Tatmin Açısından Cinsiyet ve Sektörel Farklılıklar: Kamu ve Özel Sektör Kuruluşlarında Karşılaştırmalı Bir İnceleme (Isparta Örneği)" Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(14): 207-229.

Rabinowitz, Samuel (1981). "Toward a Developmental Model of Job Involvement". Psychology Bulletin 84: 265-288.

Saleh, S. D. ve Hosek, J. (1976). Job involvement: concepts and measurements. The Academy of Management Journal, 19(2): 213-224.

Sığrı, Ü. Basım, N. (2006) "İşgörenlerin İş Doyumu İle Örügtsel Bağlılık Düzeylerinin Analizi: Kamu ve Özel Sektörde Karşılaştırmalı Bir Araştırma" Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 6(12): 131-154.

Tayfun, A. Palavar, K. Çöp, S. (2010) "İşgörenlerin Eğitim ve Örgütsel Bağlılık Düzeyleri Arasındaki İlişki: Belek Bölgesindeki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Araştırma" İşletme Araştırmaları Dergisi, 2(4): 3-18.

Zorlu, Ö. Avan, A. Bulut, Ş. (2016) "Otel İşletmelerinde İşe Bağlılık Düzeyinin Arttırılması: İşgören Fedakarlık Tutumunun Rolü" Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1: 31-46.

ALMANYA'DAKİ TÜRK GÖÇMENLERİN DEĞİŞEN TOPLUMSAL CİNSİYET VE ŞİDDET ALGILARI İLE YAŞAM DOYUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ[1]

Doç. Dr. Kemal DİL
Çankırı Karatekin Üniversitesi, kemaldil@yahoo.com

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Almanya'da yaşayan Türkiyeli göçmenlerin deneyimleri üzerinden, kendilerinde değişen toplumsal cinsiyet ve şiddet algıları ile yaşam doyumları arasındaki ilişkiyi Almanya ile Türkiye kültürleri arasındaki karşılaştırmalar üzerinden betimlemektir.

1960 yılların hemen başında Almanya ile yapılan işçi alım anlaşması Almanya ve Türkiye'nin ekonomik beklentileri doğrultusunda planlanmıştır. Planlanan göçe bağlı olarak göçmenlerin karşılaştıkları yeni ve farklı politik, hukuksal, kültürel, toplumsal, etik, dinsel, ekonomik, mekânsal vb gerçeklikler onların bu nevi yerleşik gerçekliklerine ilişkin edinmiş oldukları algılar üzerinde önemli etkilerde bulunduğu çeşitli biçimlerde ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Türkiyeli göçmenlerde algı değişiminin gözlemlendiği alanların başında toplumsal cinsiyet alanı gelmiştir. Toplumsal cinsiyet kısaca, farklı cinsiyetlere sahip kadınların ve erkeklerin rollerinin ve birbirleriyle ilişkilerinin, bu ilişkileri içeren yapılarının, bu yapılardaki toplumsal konumlarının toplum tarafından çeşitli gerekçelerle farklı bağlamlarda tayın edilmesini hatta hiyerarşize edilmesini içeren bir kavramdır. Bu hiyerarşik konumlanma Alman toplumuna göre Türkiye toplumunda kadının aleyhine daha fazla olmuştur. Toplumsal cinsiyet kimliklerini Türkiye toplumsal gerçeklikleri üzerinden biçimlendirmiş Türkiyeli göçmenler, gittikleri Almanya'da kadın-erkek ilişkileri, ebeveyn-çocuk ilişkileri, aile içi ilişkiler gibi toplumsal ilişkiler açısından birçok zorlukla karşılaşmışlardır. Bu zorluklarla baş etmede farklı pratikler ortaya koymuşlardır. Bu pratiklerden bazıları ise kadınlara ve çocuklara (özellikle kız çocukları) "şiddet" düzeyinde yansımıştır. Şiddet kişinin beden ve ruh sağlığını ciddi olarak tehdit eden bir sorundur. Fiziksel, cinsel, psikolojik acı ve zarar verme üzerinden anlam bulan bu davranış biçimi Türkiyeli göçmenler arasında sıklıkla yaşanan bir sorun olmuştur. Bu sorun, kimileri için daha iyi bir yaşam sürme umutlarıyla kendi anavatanlarından, sevdiklerinde ayrılmak durumunda olanların yaşam doyumlarını da tehdit etme düzeyine ulaşabilmektedir. İlk defa 1961 yılında Neugarten tarafından ortaya konulan yaşam doyumu kavramı, bir kimsenin kendi yaşamını algılama ve geleceğiyle ilgili düşünme biçimi olarak ifade edilmiştir. Çeşitli çalışmalarda kavram, farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Bazı çalışmalarda, yaşam doyumu, kişinin kendini iyi hissetmesini (well-being) sağlayan bireysel amaçları ile ulaştığı hedefleri arasındaki uygunluğun yargısal değerlendirmesi olarak tanımlanırken, bazılarında ise, bireyin kendisine yüklediği kriterleri ve yaşam koşullarını algılayışı arasındaki karşılaştırmalar ile kendi seçtiği kriterlere göre yaşamının niteliği hakkındaki değerlendirmelerinin etkisi vurgulanmıştır. Doyum alanları ise iş, aile, serbest zaman, sağlık, gelir, benlik ve kişinin yakın çevresi olabilmektedir. Bazı değişkenler üzerinden Türkiyeli göçmenlerin toplumsal cinsiyet

[1] Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından desteklenen ve 2015 yılında uygulanan), "The Variables That Influence The Life Satisfactıon Of Turkish Immigrants In Germany: An Intergeneration Comparison" adlı Post Doktora araştırmasının bazı bulgularına dayandırılmıştır.

ve şiddet algılarındaki dönüşümlerin onların yaşam doyumlarıyla ilişkisinin sorgulanması, bu çalışmanın özgün tarafı olarak düşünülmüştür. Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından 2015 yılında desteklenen ve Almanya'da uygulanan bir projenin bir kısım verilerine dayandırılmıştır.

Araştırma nitel ve nicel boyutta planlanmıştır. Nicel boyutu demografik soruların yanında Yaşam Doyumu Ölçeği kapsamında verilen kapalı uçlu sorular oluşturmuştur. Nitel boyutu ise toplumsal cinsiyet ve şiddet algılarının kültürler arası ve kuşaklar arası değişme durumlarına ilişkin açık uçlu sorular üzerinden yürütülmüştür. Ölçekte, bireyin yaşantısından memnun olup olmadığını içeren maddeler vardır. Ölçekten alınacak yüksek puanlar yaşam doyumunun yüksek olduğuna işaret etmektedir. Çalışmanın evrenini Almanya'nın Kuzey Westfallen eyaleti, örneklemini ise kendileriyle nicel ve nitel çalışma yapılan 48 Türkiyeli göçmen oluşturmuştur.

Araştırmanın bulguları, Türkiyeli göçmenlerin yaşam amaçlarının, ilişkilerinin, aidiyetlerinin, toplumsal cinsiyet ve şiddet algılarının vs. her bir göçmene özgü biçimlendiği, bu özgül biçimlenişte Almanya'daki politik, hukuksal, kültürel ve toplumsal alanların önemli rol oynadığı, bu durumun ise burada yaşayan Türkiyeli göçmenlerin yaşam doyumlarına olumlu algı olarak yansıdığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Toplumsal Cinsiyet Ve Şiddet, Yaşam Doyumu

1. GİRİŞ

En az iki kişiyi içeren üstünlük kurma ilişkilerinin izleri insanlık tarihinin derinliklerine kadar izlenebilir. Bu noktada Marksist çözümlemenin insanlık tarihini sınıfların savaşımı olarak ortaya koyması (Marks ve Engels, 1970: 40) dikkat çekicidir. Antik Yunan'da başlayan demokrasi ve demokratik devlet üzerine tartışmalarda demokrasi karşıtı totaliter devlet yanlısı olanların, en kuvvetli olanın hakkı yarattığını, dolayısıyla hakkın sahibinin kuvvetlinin olması gerektiği fikri, üstünlük kurma ilişkisine yönelik felsefi bir temel oluşturma çabasını içermiştir (Yetkin, 1969). Bu çabada "kuvvet" ile "hak" kavramlarının birbirlerini tamamlar nitelikte sunulması, üstünlük ilişkilerinde *kaba kuvvetin* kullanılmasına felsefi zeminde meşruiyet oluşturma çabası olarak ifade edilebilir. Bu biçimde üstünlük kurma çabasının, totaliter devlet yapılanmalarının ve yönetimlerinin yanında bu yapılanmaların ve yönetimlerin yol açtığı insanlık dramlarına neden olduğuna yakın tarih şahit olmuştur (Hobsbawm, 2006). Günümüzde üstünlük kurma ilişkilerinde kullanılan *kaba kuvvet* kavramı, daha geniş içeriğe sahip *şiddet* kavramı olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda şiddet, bilinçli bir şekilde karşısındaki kişi, kurum ya da herhangi bir canlıya karşı onun üzerinde üstünlük ve egemenlik kurmak ya da bir takım maddi ya da manevi menfaatler elde etmek amacıyla fiziksel, psikolojik, sözlü, cinsel, ekonomik ya da işaretler yardımıyla, karşısındaki kişi, kurum ya da diğer canlının yaşamına, iradesine, arzusuna, haklarına ya da sağlığına zarar verecek ya da bunların ortadan kaldıracak her türlü hal ve hareket olarak tanımlanmıştır (Mimir, 2017:171-172). Üstünlük kurma ilişkilerinin ötesine geçen dramatik şiddet pratikleri, toplumsal cinsiyet yazınında da yapılan pek çok tartışmanın konu başlığı olmuştur. Mais (2011), kadın ile erkek arasındaki şiddeti de içeren üstünlük pratiklerini cinsiyete dayalı işbölümü üzerinden tartışmıştır. Donovan, farklı feminist kuramlar üzerinden konuyu irdelemiştir (Donovan, 1997). Walby (2016), erkek egemenliği kavramsallaştırması üzerinden ortaya konulan kuranlar temelinde kadın ile erkek arasında üstünlük kurma ilişkisini ele almıştır. Pelizzon (2009), kadın ile erkek cinsiyetleri

arasındaki ilişkinin erkeğin lehine nasıl dönüştüğünü tarihsel süreç üzerinden analiz etmiştir. Bhasin (2003), kadın ve erkek arasındaki üstünlük ilişkisinin aile içerisinde ve toplumsal alanda dayatılan roller üzerinden işlerlik kazandığını ortaya koymuştur. Bu kuramsal açıklamaların dışında çeşitli uygulamalı çalışmalar ve yaklaşımlar çerçevesinde de toplumsal cinsiyet tartışmalarında şiddeti de içeren pratikler, nedenleri ve sonuçlarıyla ulusal boyutta da ele alınmıştır (Selek, 2014; Ecevit ve Karkıner, 2013:173; Kandiyoti, 2013; Gümüşoğlu, 2008; Sayılan, 2012; Ünal ve Özsoy, 1999; Saygılıgil, 2016). Kadın ile erkek arasındaki üstünlük kurma ilişkilerini çözümlemeye ve bu ilişkide yaşanan şiddet uygulamalarını azaltmaya dönük burada belirtilenlerin dışında çokça alan yazında çalışma olmasına rağmen Türkiye'de bu ilişki temelli şiddet miktarı oldukça kaygı vericidir. 2015 yılında 19 faili meçhul kadın cinayeti, 26 şüpheli ölüm, 133 kadın ve kız çocuğuna tecavüz, 208 kadına cinsel taciz vakaları yaşandı (Mimir, 2017: 167). Ülkemiz açısından oldukça kötü bir gösterge olan bu vakalar acaba Yurt dışında yaşayan Türk göçmenler tarafından nasıl değerlendirilmiştir? Bu sorunun cevabı onların Türkiye ile Almanya'daki deneyimleri üzerinden irdelenmiştir. 1961 yılında Almanya ile Türkiye arasında yapılan işçi alımı anlaşmasından bu yana, göç olgusu çeşitli planlamaların, politikaların ve akademik çalışmaların konusu olmuştur (Abadan-Unat, 1976; Abadan-Unat, 1986; Yalçın, 2004; Kaya ve Kentel, 2005; Arslan, 2006; Şahin, 2010; Dil, 2015). Bu araştırma ise y*aşam doyumu* kavramı çerçevesinde, bu arayışa katkı anlamında göç olgusuyla ilişkilendirilmiştir. Kısaca, göçmenin kendisini iyi hissetmesini sağlayan bireysel amaçları ile ulaştığı hedefleri arasındaki uygunluğa ilişkin bireyin ortaya koyduğu yargı olarak tanımlanan *yaşam doyumu* kavramı, ilk olarak 1961 yılında Neugarten tarafından ortaya konulmuştur. Kavram, bir kimsenin kendi yaşamını algılama ve geleceğiyle ilgili düşünme biçimi olarak ifade edilmiştir. Çeşitli çalışmalarda kavram, farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Bazı çalışmalarda, yaşam doyumu, kişinin kendini iyi hissetmesini (well-being) sağlayan bireysel amaçları ile ulaştığı hedefleri arasındaki uygunluğun yargısal değerlendirmesi olarak tanımlanırken (Koivumaa ve Honkanen ve ark. 2001); bazılarında ise, bireyin kendisine yüklediği kriterleri ve yaşam koşullarını algılayışı arasındaki karşılaştırmalar ile kendi seçtiği kriterlere göre yaşamının niteliği hakkındaki değerlendirmelerinin etkisi vurgulanmıştır. Bundan başka literatürde öznel iyilik durumunun, bilişsel ve duygusal olmak üzere iki boyuttan oluştuğu; bilişsel boyutun yaşam doyumunu, duygusal boyutun ise olumlu ve olumsuz duygulanımları içerdiği açıklanmıştır (Pavot ve ark. 1991, Deniz 2006). Diener ve Lucas'a (1999) göre yaşam doyumu, mevcut yaşamdan doyum, yaşamı değiştirme isteği, geçmişten doyum, gelecekten doyum ve kişinin yakınlarının o kişinin yaşamı hakkındaki görüşlerini kapsamıştır. Doyum alanları ise iş, aile, serbest zaman, sağlık, gelir, benlik ve kişinin yakın çevresi olabilmektedir. Yapılan çalışmalar, günlük yaşamda şiddeti de içeren engellenmeler, bireyin toplumsal cinsiyet konumu, maddi durum, yaşam olayları, bireysel hedefler, kişilik özellikleri ve kültürel değer sistemleri gibi etkenlerin yaşam doyumu ile yakından ilişkili olduğunu ortaya koyduğu ileri sürülmüştür (Rask ve ark., 2002; Diener ve Seligman, 2004). Literatürde yüksek düzeyde yaşam doyumuna ve öznel iyi oluşa sahip olan bireylerin, daha az ruhsal rahatsızlık belirtileri gösterdiği, sosyal çevrede daha olumlu işlevde bulundukları; daha güçlü kişiler arası ilişkilere, ideal sağlık yönelimli bir yaşam biçimine ve daha uyumlu bir mizaca, kişisel gelişim sağlayan bilişsel tarzlara sahip oldukları belirtilmiştir (Diener 2000; Diener, Lucas, 1999; Diener ve Seligman 2004, Pressman ve Cohen, 2005).

Tam da bu noktada bu çalışma ise daha çok günlük yaşamda şiddeti de içeren engellemeler ve bireyin toplumsal cinsiyet konumu ile yaşam doyumu arasındaki ilişkiye odaklanmıştır. Bu bağlamda konu, Almanya'da yaşayan Türkiyeli göçmenlerin deneyimleri üzerinden, kendilerinde değişen toplumsal cinsiyet ve şiddet algıları ile yaşam doyumları arasındaki ilişkiyi Almanya ile Türkiye kültürleri arasındaki karşılaştırmalar üzerinden betimlemeyi içermiştir.

2. YÖNTEM

Araştırmada, 48 Türkiyeli göçmenle derinlemesine görüşme yapılmıştır. Araştırma bölgesi olarak göçmenlerin, bilhassa Türkiyeli göçmenlerin, yoğun olarak yaşadıkları Kuzey Ren Westfalen Eyaleti seçilmiştir. Görüşmelerin Türkiyeli göçmenlerin gittikleri, Camiler, Cem Evleri, Kültür ve spor dernekleri, Türk kahvehaneleri, kafeler, gece kulüpleri ve benzerinin yanında randevu verdikleri evlerinde ve iş yerlerinde de yürütülmüştür. Derinlemesine görüşmeler birebir olduğu gibi odak grup şeklinde de yürütülmüştür.

Araştırmada veriler, yarı yapılandırılmış bir soru kâğıdına bağlı olarak toplanmıştır. Bu soru kâğıdı içerisinde yaşam doyumu ölçeğinde yer almıştır. Ayrıca Türkiyeli göçmenlerin demografik niteliklerine ilişkin soruları da yer verilmiştir. Yarı yapılandırılmış soru kağıdı üzerinden onların yaşam amaçlarına, sosyal ilişkilerine, toplumsal cinsiyet ilişkilerine, şiddet ve ayırımcılık pratiklerine ve kendilerini değerlendirmelerine yönelik veriler elde edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan Yaşam Doyumu Ölçeği Diener, Emmans, Larsen ve Griffin tarafından 1983 yılında geliştirilmiş ve Köker (1991) tarafından Türkçe'ye uyarlama çalışması yapılmıştır. Ölçekte, bireyin yaşantısından memnun olup olmadığını içeren maddeler vardır. Toplam beş maddeden oluşan ölçek Likert tipinde ve 1-7 arasında puanlanmaktadır. Ölçekten alınacak yüksek puanlar yaşam doyumunun yüksek olduğuna işaret etmektedir. Yaşam Doyumu Ölçeği'nin Güvenirliği: Köker (1991) tarafından ölçeğin test tekrar test güvenirlik katsayısı .85 olarak bulunmuştur. Cronbach-Alfa güvenirlik katsayısı .76 olarak elde edilmiştir (Eraslan, 2000). Bizim Çalışmamıza ait Cronbach Alpha değeri ise .82 olarak belirlenmiştir.

Çalışmada birebir ve odak grup görüşme teknikleri kullanılmıştır. Mülakat olarak da ifade edilen birebir ya da yüz yüze görüşme tekniği, bilgi kaynağı konumundaki kişinin ilgi, görüş, tutum ve davranışlarını ortaya çıkarmak için görüşmeci (mülakatçı) ile kaynak kişi (katılımcı) arasında serbest bilgi değişimini sağlayan sosyal ortamı sağlamak için düzenlenen bir tekniktir (Balcı, 2013, s.165). Balcı'ya göre (2013, s.165) iki temel amacı vardır: Birincisi, kaynak kişiyi tam ve doğru cevap verme doğrultusunda güdülemek, ikincisi, kaynak kişinin sosyal isteklilik, uyum gibi kaynaklardan gelen yanlılıklarını bertaraf etmektir. Odak (focus) grup çalışması da denilen odak grup görüşmesi, belli bir konuda farklı kişilerden eşzamanlı olarak veri toplamak üzere bir grup içindeki iletişime odaklanma olarak ifade edilebilir (Balcı, 2013, s.171).

Araştırmada yaşam doyumu ölçek uygulamasından elde edilen nicel veriler SPSS kullanılarak analiz edilmiştir. Görüşmelerden elde edilen nitel verilerin değerlendirilmesi ise, Philipp Mayring'in geliştirdiği nitel içerik analizi tekniği kullanılarak yapılmıştır. Yaşam doyumu ortalama puanı ise her bir katılımcının ses kayıtları ve/veya araştırmacının el notları deşifre edilerek katılıcının deneyimleri üzerinden yordanmıştır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Araştırmada ulaşılan katılımcıların yaş ortalaması 49,40 ±16,382 olarak bulgulanmıştır.

Tablo 1.Türkiyeli Göçmenlerin Tanıtıcı Özellikleri 1

Tanıtıcı Özellikler		SAYI	%
Cinsiyet	Erkek	22	45.8
	Kadın	26	54.2
Medeni durum	Evli	33	68.8
	Bekâr	10	20.8
	Dul	5	10.4
(Resmi) Eğitime Başlanılan Yer	Almanya	18	37,5
	Türkiye	30	62,5
Vatandaşlık Durumu	Sadece Türkiye	20	41,7
	Sadece Almanya	21	43,8
	Çifte vatandaşlık	7	14,5
Meslek	Var	32	66,7
	Yok	16	33,3
İs durumu	Var	29	60,4
	Yok	19	39,6

Tablo 1'de araştırmadaki Türkiyeli göçmen katılımcıların cinsiyet, medeni durum, en uzun süre eğitim aldığı yer, vatandaşlık, meslek ve iş durumlarına ilişkin tanıtıcı bulgular yer almıştır. Buna göre ulaşılan katılımcıları 22'si erkek (%45.8), 26'si ise kadın (%54.2) oluşturmuştur. Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında ise evli katılımcıların daha fazla olduğu (33 kişi, %68.8), dul katılımcıların ise en az olduğu (5 kişi, %10.4), bunların yanında 10 bekar katılımcıya (%20.8) da ulaşıldığı görülmektedir. Araştırmada, resmi eğitimine başlanılan yer üzerinden katılımcılarla yapılan görüşmelerde, resmi eğitimine Türkiye'de başlayan katılımcıların sayısının (30 kişi, %62.5), resmi eğitimine Almanya'da başlayanlardan (18 kişi, %37.5) daha fazla olduğu görülmektedir. Katılımcıların vatandaşlık durumlarına bakıldığında ise çifte vatandaşlık olarak anlam bulan hem Almanya hem de Türkiye vatandaşı olma durumlarının en düşük düzeyde (7 kişi, %14.5) olduğu, sadece Almanya vatandaşı olanların sayısının (21 kişi, %43,8) ise sadece Türkiye vatandaşı olanların sayısından (20 kişi, %41,7) fazla olduğu görülmektedir. Bununla birlikte katılımcıların mesleki durumlarına bakıldığında mesleği olanların (32 kişi, %66,7) daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, ulaşılan katılımcılardan çoğunluğunun (29 kişi, %60,4) bir işi olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Türkiyeli Göçmenlerin Yaşam Doyum Toplam Puanları

	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapma
Yaşam Doyumu	48	8,00	35,00	25,77	6,05

Tablo 'de araştırmada ulaşılan Türkiyeli göçmen katılımcıların yaşam doyum ölçeğine bağlı olarak aldıkları toplam puan yer almaktadır. Bu kapsamda, alınan toplam puana göre değerlendirildiğinde, katılımcıların yaşam doyum düzeylerinin ortalamanın üzerinde (25,77 ±6,05) oldukları görülmektedir.

Tablo 2'de gösterildiği üzere araştırmada ulaşılan Türkiyeli göçmen katılımcıların yaşam doyum ölçeğine bağlı olarak aldıkları toplam puanlarına göre bakıldığında, Almanya'da katılımcılar ekseninde Türkiyeli göçmenlerin yaşam doyumlarının ortalamanın üstünde olduğu gözlenmiştir. Yaşam doyumu kavramının kuramsal ve amprik açıklamaları ve çalışmada kullanılan yaşam doyumu ölçeği çerçevesinde (Diener, 2000; Diener ve Seligman, 2004; Diener ve Lucas, 1999; Koivumaa-Honkanen, Honkanen ve ark., 2001; Pavot, Diener ve ark., 1991; Köker, 1991) bu bulgu yorumlanırsa, ulaşılan Türkiyeli göçmen katılımcılarda genel anlamda kendilerini iyi hissetmelerini sağlayan bireysel amaçlarıyla ulaştıkları hedefler arasında

ortalamanın üzerinde bir uyumluluk olduğu düşünülebilir. Kuşkusuz katılımcıların bireysel amaçları çok boyutlu düşünülebilir. Bununla birlikte katılımcıların deneyimleri analiz edildiğinde, onların memnuniyetlerinde önemli bir ölçütün de Türkiye'ye kıyasla bulundukları Almanya'da sahip oldukları cinsiyet kimlikleriyle toplumsal yaşam alanındaki pratiklerde kendilerini daha rahat ifade edebildikleri olmuştur. Bunun nedeni olarak Almanya'da şiddeti içeren engellemelerin Türkiye'yle kıyaslandığında çok büyük cezayı yaptırımlar içerdiği, bu yaptırımları takip eden kurumlar ve kültürel alanla desteklendiği gözlemlenmiştir.
Yetişkin yaşlarda Almanya'ya üniversite eğitimi almak üzere giden 48 yaşındaki bir erkek katılımcının bir gece kulübünde karıştığı kavgaya ilişkin deneyimleri bu duruma şöyle dikkat çekmiştir.

> "Almanya'ya yeni gelmiş bir arkadaşla birlikte birkaç arkadaşlarla gece kulübüne gitmiştik. Yanımızda kız arkadaşlar da vardı. Birden Almanya'ya yeni gelen arkadaşımıza yönelik bir kadının Almanca çok kaba davranışlar göstererek bağırdığını gördük. Ardından kavga çıktı. O arada ben de kadının arkadaşlarından birine vurdum. Ardından polis geldi hepimizi polis merkezine götürdü. İfadelerimiz alındı. Meğer bizimki (Almanya'ya yeni gelen kişi) bağıran kadınla dans etmek istemiş. Burayı herhalde Türkiye sandı. Kadına kaba davranınca, kadın da karşılık vermiş. Olan bize oldu. Vurduğum adam şikayetçi olmuş. Adamın hastane masraflarını ödemekle kalmadım, bir de ceza parası ödedim. Burada (Almanya'da) para cezaları çok yüksektir. Ayrıca cezaevi koşulları da çok kötüdür. Bir daha biri bana vursa da ben karşılık vermem. Şikayet ederim. Karşımdaki kişi benim gibi yaptığına zaten pişman olur. Yoksa envayi (her türlü) çeşit insanın yaşadığı burada (Almanya'da) kontrolü sağlayamazsın ".

Bir eşinden gördüğü şiddet nedeniyle Alman yetkili kurumlarının koruması altında çocuklarıyla eşinden gizlenerek yaşamını sürdürmeye çalışan bir kadın katılımcının aktardıkları bireyin içinde yer aldığı toplumsal alanın toplumsal cinsiyet kimliğine ve şiddete karşı yaklaşımlarını Türkiye ile Almanya arasında karşılaştırması üzerinden ortaya koymuştur.

> "Eşimin ailesi benim akrabam. Bir yaz tatilinde Türkiye'ye gelmişlerdi. Annem beni istemeye geleceklerini söyledi. Ne yalan söyleyeyim, ben de kabul ettim. Sonuçta Almanya'ya giderim. Orada bir iş bulurum. Eşim le birlikte çalışır, yaşamımızı kurarız. Türkiye'den de kurtulmuş olurum. Aileme ve kardeşlerime de biraz yardım ederim diye düşünmüştüm. Fakat durum hiç de düşündüğüm gibi olmadı. Almanya'ya geldiğimde, kaynanam bana çok soğuk davranmaya başladı. Eşim olacak kişi, geceleri eve geç gelmeye başladı gelmemeye başladı. Hiç dışarıya çıkmama izin verilmiyordu. Etrafımızda Türkler vardı. Onlardan çekiniyorlardı. Niye bilmiyordum. Zaten büyük çocuğum olduktan sonra ise hepten eve kilitlendim. Sonra ikinci çocuk oldu. Kocam olacak adam artık eve birkaç günde bir gelmeye başladı. Çocuklar dışında arada bir kayın babamla konuşuyorduk. Konuşuyorduk derken, alış verişte ne ihtiyaç var bu konularda. Gerçi kaynanam onu bile engellemek için "ben biliyorum. Sen gel" diye konuşmamızı hemen kesiyordu. Eve geldiğinde eşime neden eve gelmiyorsun? Neden çocuklarla ilgilenmiyorsun? Sen de bunların babasısın. Bizi biraz çıkar dolaştır diyordum ama bazen tersliyordu, bazen de yine kapıyı vurup çıkıyordu. Bir gün eve alkollü geldi. Tartıştık. Sonra aniden bana vurmaya başladı. Hiç durmuyordu. Çocuklar ağlaşmaya başladılar. Yorulmuş olmalı ki, bıraktı ve çekip gitti. Ben kan revan içinde kalmıştım. Ne yapacağımı düşünmeye başladım. Ama nereye gidebilirdim ki? Dil de bilmiyordum. Aman bizimkisi yaşam mı? Bu böyle yıllarca sürdü. Hep sineye çektim. Artık ilgi beklemek şöyle dursun, onu kızdırmamaya, hatta eve gelmemesi için dua ediyordum. Yine bir gün gün ortasında eve geldi. Para istedi. Ben de zaten para olmazdı. Bağırdı. Ben de odaya girip kapıyı kilitledim. Fakat kapıyı kırdı. Bağırtılarımızdan komşular polise şikayet etmişler. Polis gelmese herhalde bu kez beni öldürecek diye düşünmüştüm. Bu arada büyük çocuk, araya girmek isterken babası olacak kişi ona da vurmuştu. Çocuğun dudağı patlamıştır. Gelen görevliler. Çocukları alacaklarını, istersem bene da bir yer tutacaklarını, çocuklarla birlikte orada yaşayacağımızı söylediler. Birkaç kez daha eve polis gelmişti. Ama ben şikayetçi olmadığım için müdahale etmemişlerdi. Fakat çocuğa karşı şiddeti asla affetmiyorlardı. Çocuklarımı alacaklar diye çok korktum. Kabul ettim. Şimdi babaları olacak o adamda gizli bir yerde yaşıyoruz. İş buldular. İki yılı geçkin bir süredir çalışıyorum.

> Çocuklarıma bakıyorum. Benim için dünya yeniden doğdu sanki. Onlara ne kadar teşekkür etsem azdır. Arada bir durumumu da soruyorlar."(Kadın, 42)

Bir erkek katılımcının deneyimi ise cinsiyetin ve şiddetin farklı toplumlardaki görünümünü erkek bakış açısı üzerinden ortaya koymaktadır.

> "Ben Türkiye'de kaportacılık yapıyordum. Durumum (ekonomik) iyiydi. Sonra Almanya'dan akrabalarımız geldi. Genç bir kızları vardı. Bizimkilerle konuşmuşlar. Kızlarını Türkiye'den evlendirmek istiyorlarmış. Tanıştık. Güzel bir kızdı. Çok iyi bir insandı. Ne yalan söyleyeyim, birbirimizden hoşlandık da. Zaten tatilleri kısa sürdü. Nişan yapmıştık. Sonra evlendik. Onlar Almanya'ya döndüler. Benim vize işlemlerim yetişmediği için sonra Almanya'ya geldim. Buraya (Almanya) geldim. Birkaç gün eşim işe gitmedi. Bani hep dolaştırıyordu. Sonra işe başlamak zorunda kaldı. O işe gittiği zaman ben dışarı çıkıyordum ama kimseyle konuşamıyordum. Dil bilmiyordum. Dil bilmediğim için işe de giremiyordum. Eşim dil kursuna yazdırmak istedi o zaman reddettim. O da beni kızdırmamak için üstelemedi. Belli bir süre, akşama kadar onun ne zaman eve geleceğini bekleyip durdum. Bazen bir iki saat geç geleceğini söyleyerek geç geliyordu. Tabi ben çok kızıyordum ama belli etmemeye çalışıyordum. Sonra, kılık kıyafetine müdahale etmeye başladım. Hani bizde (Türklerde) var ya, Kıskançlık. Eşim, kıyafetin bakımlı görünmenin dışında bir anlam ifade edemediğini söylese de bir gün karşılıklı bağrıştık. Eşim "yeter artık. Ben seni istemiyorum. Ne dil öğreniyorsun ne de bir işle uğraşıyorsun." dedi. Ben de olay böyle bitecek zannettim. Bir süre evin içinde konuşmadık. Bir hafta sonra bir belde geldi. Postacı getirdi. Ben tabi ki okuyamadım. Eşim zarfın üzerini okuduktan sonra, "mahkemeden çağırıyorlar. Boşanma dilekçesi vermiştim. Onunla ilgili" dedi. Şaşırdım. Hadi ya! Şimdi ne olacak? Ve biz boşandık. Türkiye'ye döndüm. Ama konuyu utancımdan kimseye açmadım. Bir süre Türkiye'de ne yapacağımı düşündüm. Sonra sorulara dayanamadım. Almanya'ya tekrar döndüm. Şunu anladım ki, kabahat bendeydi. Kızcağızda sorun yoktu. O burada böyle yetişmişti. Giyimi kuşamı kimseyi ilgilendirmezdi. Gerçekten de öyle! Bir Türkiye'dekiler gibi düşünüyoruz. Orada kadın kocasının sözünden çıkmaz. Ama burada kadınlar da erkekler gibi haklara sahipler. Bu haklarının bilincindeler." (Erkek, 54)

Çalışma kapsamında Almanya'da bulunan Prof. Dr. Hasan Alacacıoğlu ile şiddet konusunda bir söyleşi yapıldı (2015). Bu söyleşide Prof. Alacacıoğlu, bir örnek olay üzerinden şiddetin kültürel nitelik taşıdığını ileri sürdü. Örnek olay şöyleydi: Bir okulda sınıf öğretmeni sınıf gezisi planlamış. Öğrencilere ailelerine haber vermelerini istemiş. Türk kökenli bir aile kızlarının o geziye katılmasına izin vermemiş. Ertesi gün, çocuğun davranışlarını merak eden öğretmen, çocuğa ailesinin izin vermediğini öğrenir. Nedenini anlamak üzere öğretmen çocuğun ailesine telefonla ulaşır. Onları ikna eder. Fakat çocuğun annesi çocuğa " sana izin veriyorum ama sakın bir şeye karışma. Yoksa akşam seni öldürürüm" demiş. Bunun üzerine ertesi gün sınıf pikniğinde kız çocuğun hiçbir etkinliğe karışmadan hep oturduğunu fark eden öğretmeni çocuğa "neden hiçbir etkinliğe katılmıyorsun?" diye sorunca, çocuk da annesinin kendisine söylediği sözleri öğretmenine aktarmış. Öğretmeni hemen polisi ve yetkili kurumları (Gençlik Merkezi) aramış. Polis çocuğun ailesinin yaşadığı eve baskın yapmış. Aileyi çocuğa sözlü şiddet uygulamak ve ölümle tehdit etmekten gözaltına almış. Konu daha sonra avukatların devreye girmesi ile çözümlenmiş. Annenin çocuğa yönelik ifadelerinin kültürel içerikli bir anlam ifade ettiği anlaşılmış.

Yapılan görüşmelerde benzer pratikleri içeren pek çok katılımcı deneyimleri çoğaltılabilir. Fakat burada aktarılan alıntılar, bize Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerin (kadın ya da erkek) toplumsal cinsiyet ve şiddet algılarında değişiklik olduğunu göstermesi açısından oldukça kapsamlı pratikleri içermiştir. Erkeklerin, Almanya'da kadınların Türkiye'ye göre daha özgüvenli olduklarını fark ettikleri gözlemlenmiştir. Özellikle bu öz güvenin

oluşmasında Alman yasalarının şiddete ve toplumsal cinsiyete dayalı ayırımcılığa karşı son derece duyarlı olmalarının rolünün büyük olduğu düşünülmüştür.

SONUÇ

Almanya'da yaşayan Türkiyeli göçmenlerin yaşam doyumları ile toplumsal cinsiyet ve şiddet ilişkilerini ele alan bu çalışmada göçmenlerin Türkiye'deki algılarının Almanya'da değiştiği gözlemlenmiştir. Bu değişikliğin onların yaşam memnuniyetini arttırıcı etkide bulunduğu düşünülmektedir. Bunun nedeni olarak özellikle Alman yasalarının, yetkili kurumlarının ve kültürlenme pratiklerinin hem genel anlamda şiddeti hem de toplumsal cinsiyette dayalı ayırımcılığı ve şiddeti reddeden yüksek duyarlılığa sahip olduğu düşünülmüştür.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, N. (1976), *Turkish Migration to Europe, 1960-1975: A Balance Sheet of Achievement sand Failures*, TurkishWorkers in Europe 1960-1975: A SocioeconomicReappraisal, Ed. N. Abadan-Unatand E. J. Brill, Nederlands, 1-46.

Abadan-Unat, N. (1986) *Türk Dış Göçünün 24 Yıllık Bilimsel Bilançosu, 1960-1984*, Türk Dış

Göçü 1960-1984:Yorumlu Bibliyografya, Ed. N. Abadan-Unat ve N. Kemiksiz, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara,1-57.

Alacacıoğlu, H. (2015), Almanya'daki Türkiyeli Göçmenler Üzerine Söyleşi, Ağustos.

Arslan, M (2006), Almanya'daki Türk İşçi Çocuklarının Eğitim Sorunları, Sosyal Bilimler Dergisi Enstitüsü, Sayı:21, 2006/2 (233-245).

Balcı, A. (2013), Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler,10. Baskı, Ankara, Pegem.

Bhasin, K. (2003), Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller, Çev. A. Coşkun, İstanbul: Kadav.

Deniz, M.E. (2006). The Relationships Among Coping With Stress, Life Satisfaction, Decision Making Styles And Decision Self Esteem: An İnvestigation With Turkish University Students. Social Behaviour And Personality, 34(9), 1161-1170.

Diener E, Seligman MEP (2004) Beyond Money: Toward An Economy Of Well-Being. Psychological Science İn The Public Interest, 5:1-31

Diener, E. (2000). Subjectivewell-being: Thescience of happinessand a proposalforanationalindex. American Psychologist, 55, 34–43.

Diener, E. ve Lucas, R. E. (1999). Subjective Well-Being: Three Decades Of Progress. Psychological Bulletin,125 (2), 276-303.

Donovan, J. (1997), Feminist Teori, Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri, Çev. F. Sayılan ve Ark., İstanbul: İletişim.

Dil, K. (2015), *Göç Olgusuna Göçmenlerin Deneyimleri Üzerinden Bakmak,* Göç-II, Kent Araştırmaları Dergisi,Sayı 15, 2015/Ocak, 149-171.

Ecevit, Y. ve Karkıner, N. (ed.) (2013), Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını.

Gümüşoğlu, F. (2008), "Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet", Toplum ve Demokrasi, 2 (4), Eylül-Aralık, 39-50.

Hobsbawm, E. (2006), Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı, Y. Aloğan, 10.

Basım, İstanbul, Everest Yayınları

Kandiyoti, D. (2013), Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler, Çev. A. Bora ve ark., Dördüncü Basım, İstanbul: Metis.

Kaya, A. Ve Kentel, F. (2005), Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü Mü? Engel Mi? Almanya –Türkleri ve Fransa-Türkleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi.

Mais, M.(2011), "Kadına Yönelik Şiddet ve Sürekli İlkel Sermaye Birikimi", Ataerki ve Birikim, Çev. Y. Temurtürkan, Ankara, Dipnot Yayınları

Marks, K. Ve Engels, F. (1970), Manifesto, Çev. T. Ağaoğlu, İstanbul, Öncü Kitapevi.

Mimir, A. (2017), Kadının Hak Arama Rehberi, 1. Baskı, İstanbul, Doğan Kitap.

Pelizzon, S. M. (2009), Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme, Çev. İ.E. Sadi ve C. Somel, Ankara, İMGE

Saygılıgil, F. (2016), Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları, 1. Basım, Ankara, Dipnot Yayınları.

Sayılan, F. (Ed.) (2012), Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim, Ankara: Dipnot.

Selek, P. (2014), Sürüne Sürüne Erkek Olmak, 7. Baskı, İstanbul: İletişim.

Şahin, B. (2010). Almanya'daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme. Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, (55), s. 103-134.

Ünal, L. I. ve Özsoy, S. (1999), "Eğitimde Fırsat Eşitliği: Modern Türkiye'nin Sisyphos Miti", Cumhuriyetin 75. Yılında Eğitim. Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı. s.39-72.

Walby, S. (2016), Patriyarka Kuramı, Çev. H. Osmanağaoğlu, 1. Basım. Ankara, Dipnot Yayınları

Yalçın, C. (2004), Göç Sosyolojisi, ANI, Ankara.

Yetkin, Ç. (1969), Kaba Kuvvetin Felsefesinin Doğuşu ve Gelişimi, Ankara, Toplum Yayınları

ÖĞRENCİLERİN TOPLUMSAL CİNSİYET YAKLAŞIMLARINI ONLARIN SENARYOLARI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Kemal DİL
Çankırı Karatekin Üniversitesi, kemaldil@yahoo.com

ÖZET

Günümüzde, toplumsal bütünün birbirini tamamlayan parçaları olan kadınlar ile erkeklerin birbirlerine karşı düşmanca konumlandığını düşündürten pek çok olayla ya da haberle karşılaşmaktayız. Hiç şüphesiz üzerinde durulması gereken bu problem çok boyutludur. Bu doğrultuda soruna ilişkin farkındalık oluşturmak sorunun çözümünde önemli bir zemin olabilir. Özellikle bu farkındalığın oluşturulmasında toplumsal cinsiyete yönelik farklı eğitim uygulamalarının önemli pay sahibi olduğu düşünülmüştür. Bu çalışma tam da bu kapsamda planlanmıştır. Çalışmada, *Toplumsal Cinsiyet ve Türkiye'de Kadın* adlı derste, toplumsal cinsiyet kimliklerinin ve pratiklerinin toplumsal yapının tüm unsurlarıyla bağlantılı olduğu gerçekliğine yönelik öğrencilerde farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında öğrencilerden toplumsal cinsiyet konulu çeşitli türde senaryolar yazmaları istenmiştir. Bu çalışmanın amacı, toplumsal cinsiyet konulu öğrencilerin senaryolarında onların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin yaklaşımlarını değerlendirmektir. Çalışma, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümüne devam eden öğrenciler arasında Toplumsal Cinsiyet ve Türkiye'de Kadın adlı dersi seçen öğrencilerle yürütülmüştür. Bu nedenle çalışmada örneklem tekniğine başvurulmamıştır. Öğrencilerde toplumsal cinsiyet farkındalığını oluşturmak amacıyla farklı makalelerden oluşan teorik ders materyalinin dışında, toplumsal cinsiyet konulu üç sinema filmi, iki görsel-işitsel reklam filmi, dört belgesel film materyalleriyle ders desteklenmiştir. Bu materyallerin dışında, öğrencilerin gözlemleri ve deneyimleri ders içi etkinliğinde başvurulan canlı kaynakları oluşturmuştur. Öğrencinin akademik başarısına etki eden notun belirlenmesinde ise teorik ara sınav yerine ara sınava kadar işlenen teorik derslerle paralellik arz eden iki filmi analizini ve her öğrencinin toplumsal cinsiyet içerikli özgün bir senaryo kurgusunu içeren bir ödev kullanılmıştır. Bu çalışmada öğrencilerin yazdıkları senaryolarda toplumsal cinsiyet kimliklerine yaklaşımları içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Analizlerdeki ham bulgularla birlikte, sosyoloji bölümüne devam eden öğrenciler arasında dersi alan öğrencilerden birçok kız ve erkek öğrencinin bitirme tezi konusu olarak toplumsal cinsiyetle ilgili farklı konuları içeren tez çalışması isteği, ders kapsamında kullanılan materyaller ve başvurulan teknikler üzerinden dersin, toplumsal cinsiyet olgusuna ilişkin öğrencilerde bir farkındalık yarattığını düşündürtmüştür.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet Eğitimi

1. GİRİŞ

Günümüzde, bir tarafta topluma yansıyan cinsiyetine bakılmaksızın yaşanan çocuk istismarları, kadınlara yönelik cinsel ve fiziksel saldırılar, diğer tarafta toplumsal cinsiyet pratikleri içerisinde "adam edilen" (Selek, 2014: 10) erkeğin taşıdığı baba, kardeş/ağabey, evlat, amca, dayı, akraba, dost v.b. rolleri içerisinde yüklendiği sorumluluğun ruhunda oluşturduğu yaralar, bir şeylerin ters gittiğine ilişkin bir algı oluştuğunu düşündürmüştür. Bu soruna ilişkin mekânsal ilişkilere yönelik yapılan gözlemlerin yanında yazılı, görsel ve sosyal

medyada yer alan açıklamalar ve haberler bu algının oluşmasında somut dayanaklar olmuştur. Oluşan bu algı, kadın ve erkek cinsiyetlerinin toplumsal konumlarına ilişkin uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınmış bazı haklara vurgu yapan kimi kesimlerin öncülük ettiği geniş toplum kesimleri tarafından çeşitli biçimlerde tepkiye dönüşebilmiştir. Bu tür hakları içeren çokuluslu sözleşmelerden bazıları şunlardır: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 2. ve 18. maddeleri, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılmasına Dair Sözleşme. Bir tarafta geniş toplum kesimlerinin ortaya koydukları tepkiler diğer tarafta imzalanan çokuluslu sözleşmelerin yükümlülükleri gereği, kadınlar ile erkeklerin eşitsiz konumları ve bununla başlayan sorunların çözümlerine ilişkin beklentiler politik alan (iktidar) üzerinde baskı oluşturmuştur. 1985 yılında çekince konularak imzalanan Birleşmiş Milletler tarafından imzaya açılan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılmasına Dair Sözleşme'nin 1999 yılında çekincesinin kaldırılmasına bağlı olarak 2000 yılından bu yana bazı düzenlemelerin yapılması, bu baskıya bağlı gerçekleşen süreç olarak düşünülebilir (Mimir, 2017). Mimir'e (2017) göre, belli sayıda işçi çalıştıran işletmelere kreş açma zorunluluğunun getirilmesi, ücret karşılığında çalışan kadının süt izin saatlerinin arttırılması, doğum öncesi ve sonrası kadının ve eşinin ücretli izinli gün sayısının arttırılması, evlilikle birlikte elde edilen taşınır malların eşlerin boşanması halinde eşlere eşit bir biçimde pay edilmesinin sağlanması, kadın eşin kendi soyadını kullanabilmesi gibi medeni kanunda yapılan bazı düzenlemeler bu süreç kapsamında sıralanabilir. Buna karşın, yaptığı araştırmalarında Mimir (2017), kadın ile erkeğin eşitsiz konumuna ilişkin birkaç çarpıcı tespiti de şöyle sıralıyor: Türkiye'de son 5 yılda cinsel saldırılardan mağdur olan kadın sayısı yaklaşık olarak yüz binin üzerinde olmuştur; Türkiye'de kadınların %39,3'ü eşleri ya da birlikte oldukları erkeklerin fiziksel şiddetine maruz kalmışlardır; Türkiye'de her iki kadından biri kocası tarafından duygusal şiddete maruz kalmıştır; Çalışan kadınların günde ortalama 4 saatten fazla bir zamanı ev-bakım işlerine ayırırken, çalışan erkekleri aynı işlere yalnızca 45 dakikayla sınırlanmıştır; 0-5 yaş arasındaki çocukların %92'sinin bakımı yalnızca anneler üstlenmiştir. Bununla birlikte politik alanın en üst düzeylerinde kadın ile erkek eşitliği karşıtlığına, çocuk yapmayan kadının eksik bir kadın olacağına, kahkaha atma ile kadının edepsizliğinin sorgulanacağına vb söylemlerin yanında politik iktidarın tecavüze uğrayan çocuk yaşta bir kadının tecavüzcüsüyle evlendirilmesinin yolunu açan cinsel istismar düzenlemesinin oluşturulmak istenmesi kadınların ve erkeklerin eşitsiz konumları ve bununla başlayan sorunların çözümlerine politik alanının yaklaşımının samimiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur. Gelinen noktada özgül cinsiyet kimlikleriyle var olan kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkinin, kadının aleyhine erkek ile kadın arasında eşitsizlik oluşturan, kadını ikincil ve erkeğe bağımlı kılan işleyiş üzerinden kendisini devam ettirdiğine her gün şahit olmaktayız. Tarihsel derinliğe sahip olan bu işleyiş ataerki olarak anlam bulmuştur. Başka bir değişle bu işleyiş, farklı sınıf, etnik ve sosyo-kültürel gruplara sahip erkeklerin egemen erkeklik değerlerini ortak olarak benimsemelerine yol açan ve bu sayede oluşan hegemonik ilişkiler içinde eril tahakkümü mümkün kılabilmiştir (Ecevit ve Karkıner, 2013:173). Kurumsal yapılara dayalı olarak sistemleşen bu yapı ataerkil sistem ya da hegemonik erkeklik düzeni ((Ecevit ve Karkıner, 2013:173) olarak ifade edilmiştir. Erkeğin iktidar konumunu devam ettirmek üzere bir takım süreçleri içeren bu işleyişe yönelik çok

boyutlu tartışmalar ve kavramlaştırmalar yapılmıştır. Tarihsel derinliği de içeren bu çok boyutlu tartışmalar ve kavramlaştırmalar bu süreci anlamada ve çözüm önerileri oluşturmada önemli roller oynamıştır. Bu kapsamdaki yaygın literatür, bu süreçlere ilişkin tartışmaların dört temel ayak üzerinden anlam bulduğunu düşündürtmüştür (Pelizzon, 2009; Phillips, 1995; Donovan, 1997; Butler, 2005; Giddens, 2000; Ritzer, 2015; Bhasin, 2003a; Bhasin, 2003b; Kandiyoti, 2013; Ecevit ve Karkıner, 2013). Birincisini toplumsallaşma ayağı oluşturmuştur. Bu ayakta, kadın ve erkek biyolojik varlıkları, toplumun değer yargılarına göre biçimlenmiş rollerin öğretilip içselleştirildiği etkinliklerle sarmalanırlar. Bu kapsamda kız ve erkek çocuklar farklı muamele biçimleriyle manipüle edilirler, dikkatleri farklı nesnelere yöneltilir, farklı sözlere ve hitaplara muhatap edilir, etkinlikler farklı teşhir edilir, hatta bu doğrultuda farklı sosyal ve ekonomik yaptırımlarla karşı karşıya bırakılırlar. İkincisini toplumsal cinsiyetlerine göre iş bölümü oluşturmuştur. Bu ayakta, kadınların ve erkeklerin ne yapması gerektiği ya da neleri yapabileceği hakkında toplumda yaratılmış olan fikirlere dayanarak kadınlara ve erkeklere farklı roller, sorumluluklar ve görevler yüklenir. Üretim etkinlikleri alanında mal ve hizmet üretirken kadınlar ev içi, ücretsiz ve niteliksiz, saygınlığı düşük olarak değerlendirilen etkinliklerle ilişkilendirilir. Erkekler ise, ev dışı alanda ücretli, nitelikli, saygın etkinliklerle ilişkilendirilir. İnsanın üretimi ve bakımı alanından kadın sorumlu tutulur. Sorumlu tutulduğu bu alanın saygınlığı ise düşük olarak değerlendirilir. Toplumsal yaşam alanının idare ve organize edildiği kamusal etkinlik alanı ise erkeğe sunulur. Burada yüksek saygınlığa sahip olan temsil rolü, erkek cinsiyet üzerinden anlam bulur. Üçüncüsünü, kadınların erkeklerin denetimine bırakılması oluşturur. Bu ayakta, üretim ya da iş gücü alanlarında yer almak isteyen kadın, erkeğin rızasına tabi tutulmuştur. Bu ayakta kadın doğurganlık, özellikle de erkek çocuk doğurganlığı ve bakımı üzerinden değer elde eder. Bunun yanında bu ayakta namus, bir erkeğin şerefi olarak değerlenirken, taşıyıcısı kadın olarak anlam bulur. Bu açıdan kadının cinselliği, erkeğin şerefi ile ilişkilendirilerek denetim altına alınır. Doğal olarak bu denetim, kadının hareket özgürlüğünün de erkeğin rızasına uygunluğunu içerir. Bu ayakta erkek denetimine alınan bir başka önemli nokta da mülkiyet ve diğer ekonomik kaynaklar olmuştur. Bu noktada erkek öncelikli söz ve yetki hakkına sahiptir. Dördüncüsü ise, ataerkil sistem ve dayanakları oluşturmuştur. Bu ayakta ise aile, dinsel inanç, yasal/ hukuki sistem, ekonomik sistem ve kurumlar, iktidarı içeren siyasi sistem ve kurumlar, kitle iletişim araçlarını içeren alan, eğitim kurumları ve bilgi sistemleri, kadına karşı sistemleştirilmiş şiddet gibi dayanaklar toplumsal alandaki kadın ile erkek arasındaki güç ilişkilerinde erkeği egemen kılar.

Kadın ile erkek ilişkileri temelinde oluşan pek çok sorunla birlikte bu kuramsal tartışmaları anlamak ve sorunlara çözüm önerileri ortaya koymak için son dönemlerde Türkiye'de çok yönlü, geniş ölçekli araştırmalar yapılmıştır (TÜSİAD, 2000; Acar ve ark., 2013; Abadan Unat,1992; Ecevit ve Karkıner, 2013). Bununla birlikte başta feminist kuramlar olmak üzere farklı açılardan ortaya konulan kuramsal açıklamalar sorunları anlamada, çözümler oluşturmada, bu kapsamda farkındalık oluşturmada bir teorik zemin oluşturmuştur (Pelizzon, 2009; Phillips, 1995; Donovan, 1997; Giddens, 2000; Ritzer, 2015; Bhasin, 2003a; Bhasin, 2003b; Kandiyoti, 2013; Ecevit ve Karkıner, 2013). Bu doğrultuda öncelikle, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarına ilişkin çözümlemeler son derece önem içermiştir. Birbirinden farklı açıklamalar yapılsa da cinsiyet kavramının, erkek ve kadın bedenlerinin biyolojik niteliklerini işaret eden bir anlam yüklendiği görülmüştür (Giddens, 2000: 107; Kottak, 2016:

342; Bhasin, 2003a: 1,2). Toplumsal cinsiyet kavramı ise, erkekler ile kadınların çeşitli gerekçelerle toplumsal konumsal olarak hiyerarşize edilerek ayrıştırılması olarak anlam bulmuştur (Giddens, 2000:107; Ritzer, 2015: 163; Butler, 2005; Bhasin, 2003a; Bhasin, 2003b; Kottak, 2016:342,343). Bu kuramsal tartışmaların ve kavramlaştırmaların ortaya koyduğu bilgilere ulaşmanın yanında, birbirlerinin duygu dünyalarının ve yaşam alanlarının vazgeçilmez "eş"leri oldukları gerçeğine ilişkin kadınlara ve erkeklere çeşitli farkındalık oluşturucu etkinliklerin yapılmasının kadın ile erkek arasındaki eşitsiz konumlanmadan kaynaklanan sorunların çözümünde hayati öneme sahip olduğu söylenebilir. Böyle bir farkındalığın oluşturulmak istenmesi, kuşkusuz eğitim etkinliğinin önemini gündeme getirecektir. Her ne kadar farklı çalışmalarda eğitim ile kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkiler eşitlik veya eşitsizlik konusunda tartışmalar içerse de (Bhasin, 2003a; Bhasin, 2003b; Gümüşoğlu, 2008; Sayılan, 2012; Ünal ve Özsoy, 1999), eğitime bağlı olarak oluşacak farkındalığın bireyi özgürleştiren (Freire, 2013; Spring, 1991; Ecevit ve Karkıner, 2013), bir insan olarak onu, ilişkilerinde kendi öznesi kılan etkilerde bulunacağı da ortaya konulmuştur (Gorz, 2001:97). Tam da bu noktada bazı ülkelerde (Macaristan, Norveç, İsveç gibi) yapılan kimi deneysel çalışmalar, kadın ya da erkek her ikisinin de özgül yeteneklerinin geliştirilmesinin insanlık için çok önemli olduğuna ilişkin sonuçlar ortaya koymuştur (Euronews, 2016). Bu doğrultuda kimi toplumsal cinsiyet çalışmaları, kadın ile erkek ilişkilerinin anlama, tanımlama ve açıklama, kadının siyasal haklarını bilme ve kullanma, bilgi üretiminde kadın bakış açısının önemini ve gereğini ortaya koyma, kadının ve erkeğin toplumsal konumlanmasına eleştirel yaklaşma gibi konularda eğitimin, özellikle de yüksek öğretim düzeyinde verilen eğitimin önem arz ettiğini ileri sürmüştür (Abadan Unat,1992; Ecevit ve Karkıner, 2013). Bu çalışma ise, öğrencilere yazdırılan senaryolar üzerinden onların toplumsal cinsiyet yaklaşımları temelinde bu farkındalık sorunsallaştırılmıştır. Bu çalışmanın tam da bu kapsamda özgün bir değere sahip olduğu düşünülmüştür.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, *Toplumsal Cinsiyet ve Türkiye'de Kadın* adlı derste öğrencilere yazdırılan senaryolar üzerinden onların toplumsal cinsiyet yaklaşımları sorgulanmıştır. Yazılan senaryolar içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. İçerik analizi yöntemi, bir söylemin kolayca yakalanan, sergilenmiş ve ilk bakışta algılanan içeriği yerine, gizil, üstü örtülü içeriğini ortaya çıkarmayı amaçlar (Bilgin, 2014). Çalışmanın evrenini, 20117-2018 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü'ne devam eden öğrenciler arasından Toplumsal Cinsiyet ve Türkiye'de Kadın adlı dersi seçen tüm öğrenciler oluşturmuştur. Bu nedenle çalışmada örneklem tekniğine başvurulmamıştır. Çalışmada 11 erkek 36 kız, toplamda 47 öğrencinin senaryoları çözümlenmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Yazılan senaryolara ilişkin yapılan çözümlemede, bulguların dört boyutta kavramsallaştırılabileceği görülmüştür. Birinci boyutu, senaryolarda kız veya erkek çocuğun içinde yer aldığı ailede, grupta ve/veya toplumda karşılaştığı zorluklar konu edinmiştir. Bu zorluklar çeşitlilik arz etmiştir. Bununla birlikte senaryolarda, en yaygın zorluğun kız ve erkek çocuklar arasındaki eşitsiz konumlanmada ve çocukların kendi hayallerini gerçekleştirme isteklerinde yaşandığı görülmüştür. Bu kapsamda, kız çocuklarına daha az, erkek çocuklarına daha fazla önem verilmesi dikkat çekmiştir. Örneğin doğan çocuk kız ise bunun özellikle baba

tarafından buruk karşılanması, erkek ise sevinçle ve gururla karşılanmasına yönelik ifadeler senaryolarda sıkça yer almıştır. Ayrıca kız çocuklarını olanaklardan yoksun bırakma, erkek çocuklarına daha fazla olanak sağlama senaryolarda bir başka dikkat çekici nokta olmuştur. Bu bağlamda, kız çocuğunun ev içi işlerde annenin doğal yardımcısı olarak, erkek çocuğun ise ailenin geleceğinin taşıyıcısı olarak görülmesi senaryolarda bir başka dikkat çekici yaygın bir tema olmuştur. Bu doğrultuda erkek çocuğa eğitim olanaklarının açık, kız çocuğun bu olanaklardan yoksun bırakılması sıkça başvurulan bir başka olgu olmuştur. Ayrıca kız ve erkek çocukların aile içinde ve aile dışındaki davranış serbestileri üzerindeki yaptırımlar da eşitsizlik arz etmiştir. Bu noktada ebeveynlerin her ikisinin de hatta onlar yoksa ağabey, abla, yenge, enişte, amca gibi yakın akrabaların yaptırımlarının daha çok kız çocuk üzerinden anlam bulduğu, erkek çocuk üzerinden ise teşvik seklinde anlam bulduğu senaryolarda ifade edilmiştir. Buna karşın, erkek çocukları ödüllendiren yaptırımların daha sonra onlarda ağır sorumluluklar oluşturmak amacına yönelik olduğu da yine senaryolarda dikkat çekmiştir. Zorluklar boyutunda bir başka dikkat çekici betimlemeler ise ev içi rollerde, babanın para kazanmakla, işsizlikle, eşini aldatmayla, alkol, kumar, şiddetle; annenin ev içi işlerle, eşine sadakatle, eşinin şiddetine mazur kalmakla vs ilişkilendirilmesi noktasında yapılmıştır. Ayrıca kız çocuğunu erken yaşta özellikle baba tarafından evliliğe zorlanması, bir başka aile içi zorluk olarak betimlenmiştir. Senaryolarda dikkat çeken bu temalar özellikle geleneksel ataerkil sistemin işleyişlerinin öğrenciler tarafından fark edildiğini düşündürmüştür. Senaryolarda, aile içinde ebeveynlerin çocuklar üzerinde uyguladıkları yaptırımlar eşitsiz olmasına rağmen hem kız hem de erkek öğrencinin hayallerini bastıran bir sonuçla ortaya koyması, öğrencilerin ataerkiye eleştirel yaklaştıklarını düşündürmüştür.

Senaryolarda dikkat çekici ikinci boyut ise zorlukları aşma noktasında betimlenen hedefler olmuştur. Bu kapsamda en dikkate çekici betimlemelerin erkek ve kız öğrencilerin kız ve erkek cinsiyet rollerindeki çocukların ebeveynlerin olduğu ev içi katı hiyerarşik ilişkilerden çıkma noktasında ortaya koydukları betimlemeler olmuştur. Bu noktada, senaryolarda erkek cinsiyet rollü, zorluklardan çıkışta üniversiteye gitmeyi, iyi gelir getiren bir iş bulmayı ve mutlu bir evlilik yapmayı hedeflemiştir. Kız cinsiyet rolü ise baskın bir biçimde eğitim görme ve özellikle hemşirelik, doktorluk, hukuk gibi yüksek prestijli meslekleri edinme özerinden hedefler koyma üzerinden betimlenmiştir. Bu betimlemeler, geleneksel ataerkil sistemin erkek öğrencilerde, erkeklerin katı bir hiyerarşik yapı içerisinde yaptırımların onların ilişkilerinde (özellikle evlilik gibi) iradelerini kullanamadıklarını ortaya koymak istemiş olabileceklerini düşünülmüştür. Kız öğrencilerin betimledikleri hedefler ise kız çocuklarının ataerkil sistemin dışlayıcı, baskılayıcı, mahrum bırakan, şiddet uygulayan, söz hakkı tanımayan, tecrit eden yönlerini prestijli mesleklere sahip olarak karşı koymak üzerinden betimlemiş olabilecekleri biçiminde düşünülmüştür.

Senaryolarda dikkat çekici üçüncü boyut ise, zorluklarla mücadele pratikleri kapsamında ortaya konulan betimlemeleri içermiştir. Bu bağlamda, erkek öğrenciler, erkek cinsiyet rolünü, erkeğin aile içi katı yaptırımlardan kurtulmak amacıyla kendi iradesini kullanacağı, "kendi ayakları üzerinde durabilecekleri" başka bir yere gitme üzerinden yaptıkları betimlemeler dikkat çekmiştir. Kız öğrenciler ise kız çocuğunun kurtuluşunu üniversiteye gitmek üzerinden kurmuşlardır. Bu noktada babayı ikna etmede çoğunlukla anne olmak üzere bir destek noktası bulmak en önemli kız çocuğu stratejisi olarak betimlenmiştir. Bu desteği bulamadığı zaman

yaşamına son vermesi, kız çocuklarının senaryolarında en fazla rastlanan betimleme olmuştur. Bunun yanında kız çocuğunun kendi iradesiyle kendi yaşamını idame ettirecek bir meslek sahibi olması (doktor olması) da bir başka betimleme olmuştur. Bu betimlemeler, ataerkil sistemin ne düzeyde yaptırımlara sahip olduğunu, onu aşmanın ne tür bedeller içerdiğine ilişkin öğrencilerin bir farkındalık geliştirdiklerini düşündürmüştür.

Senaryolarda dördüncü boyut ise, zorluklardan çıkış mücadelelerinde kız ve erkek cinsiyetlerin ulaştığı son noktaya ilişkin betimlemeler oluşturmuştur. Bu kapsamda, yaşadığı zorluklardan kurtulma noktasında yaşamına son verme daha çok kız öğrencilerin, kadın cinsiyeti üzerinden yaptığı betimlemeleri oluşturmuştur. Bu betimleme oldukça yaygın olmuştur. Bunun yanında, üniversiteye gidip bir meslek (çoğunlukla doktorluk, hemşirelik, avukatlık) sahibi olarak yaşamada prestijli bir konum almak ve mutlu ve saygılı bir evlilik yapmak yine kız öğrencilerin, kadın cinsiyeti üzerinden yaptıkları betimlemeler olmuştur. Erkek öğrenciler ise betimlemelerinde ebeveyn yaptırımlarından kurtulmuş kadın ve erkek cinsiyetlerinin mutlu bir evliliği üzerinden yaptıkları betimlemeler yaygın görülmüştür. Ayrıca, kız ve erkek çocuk ayırt etmemek, kız ve erkek çocuğu eğitimle ilişkilendirmek, okuyup ailesine (daha çok babasına) kendisini ispat etmek, babasının verdiği ıstıraptan annesini kurtarmak da erkek öğrencilerin, erkek cinsiyeti üzerinden yaptığı betimlemeleri içermiştir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, *Toplumsal Cinsiyet ve Türkiye'de Kadın* adlı derste öğrencilere yazdırılan senaryolar üzerinden onların toplumsal cinsiyet yaklaşımları sorgulanmıştır. İçerik analizi yöntemiyle yapılan çözümlemelerde öğrenciler, kız ve erkek cinsiyetleri içinde bulundukları aile, grup ve toplum ilişkileri içinde çeşitli zorluklarla, yaptırımlarla, baskılarla karşı karşıya kaldıkları, bu zorluklarla nasıl mücadele ettikleri, ne tür hedefler üzerinden bu baskılardan kurtulmak istedikleri ve son noktada nasıl tercihlerde bulundukları betimlenmiştir. Bu boyutlar üzerinden yapılan betimlemeler çözümlendiğinde, öğrencilerin geleneksel ataerkil sistemin katı hiyerarşik yapısı eleştirdikleri görülmüştür. Bunun yanında eğitimli olmanın (ünüversiteye gidip bir meslek sahibi olma), kendi ekonomik ihtiyaçlarını kendisinin sağlamasının, tercihlerinde kendi iradesinin kullanılmasının kadın ve erkek cinsiyetleri için tercih edilen olgular olduğu görülmüştür.

KAYNAKLAR

Abadan Unat, N. (1992), "Kadın Araştırmalarının Neden, Amaç ve Kapsamı", **Türkiye'de Kadın Olgusu**, Yay. Haz. N. Arat, İstanbul: SaY.

Acar, F. ve ark. (2013), **Türkiye'de Cinsiyet Eşitliğine Elverişli Ortamın Oluşturulması BM Ortak Programı: Taslak Rapor.**

https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/belge/Bilim%20Kurulu%20Raporu_May%C4%B1s%202013.pdf İndirilme Tarihi: 24/11/2016.

Bhasin, K. (2003a), **Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller**, Çev. A. Coşkun, İstanbul: Kadav.

Bhasin, K. (2003b), **Ataerkil Sistemi: Erkeklerin Dünyasında Yaşamak**, Çev. A. Coşkun, İstanbul: Kadav.

Butler, J. (2014), Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi, Çev. B. Ertür, Dördüncü Basım, İstanbul: Metis.

Donovan, J. (1997), **Feminist Teori, Amerikan Feminizminin Entelektüel Gelenekleri**, Çev. F. Sayılan ve Ark., İstanbul: İletişim.

Ecevit, Y. ve Karkıner, N. (ed.) (2013), Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını.

Freire, P. (2003), **Ezilenlerin Pedagojisi**, Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek, İstanbul: Ayrıntı.

Giddens, A. (2000), **Sosyoloji**, Haz. C. Güzel, Ankara: Ayraç.

Gorz, A. (2001), **Yaşadığımız Sefalet**, Çev. N. Tutal, İstanbul: Ayrıntı.

Gümüşoğlu, F. (2008), "Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet", **Toplum ve Demokrasi**, 2 (4), Eylül-Aralık, 39-50.

Euronews (2016), **Bilim Dünyasında Cinsiyet Ayırımı.**
https://www.youtube.com/watch?v=jIMG2G30cOA, indirilme tarihi: 18.10.2016

Kandiyoti, D. (2013), **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, Çev. A. Bora ve ark., Dördüncü Basım, İstanbul: Metis.

Kottak, C. P. (2016), **Antropoloji: İnsan Çeşitliliğinin Önemi**, Ed. D. Atamtürk ve Ark., 16. Ed., Ankara: de ki Yayınları.

Mimir, A. (2017), **Kadının Hak Arama Rehberi,** 1. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul.

Bilgin, N. (2014), **Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi:** Teknikler ve Örnek Çalışmalar, 3. Baskı, Ankara: Siyasal Kitapevi.

Pelizzon, S. M. (2009), **Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme**, Ed. C. Somel, Çev. İ. E. Sadi ve C. Somel, Ankara: İMGE.

Phillip, A. (1995), **Demokrasinin Cinsiyeti**, Çev. A. Türker, İstanbul: Metis.

Ritzer, G. ve Stepnisky, J. (2015), **Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri**, Çev. I. Ertuna Howison, 2. Baskı, Ankara: de-ki Yayınları.

Sayılan, F. (Ed.) (2012), **Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim**, Ankara: Dipnot.

Selek, P. (2014), Sürüne Sürüne Erkek Olmak, 7. Baskı, İstanbul: İletişim.

Spring, J. (1991), **Özgür Eğitim**, Çev. A. Ekmekçi, İstanbul: Ayrıntı.

TÜSİAD, (2000), Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset, İstanbul: Yayın No. TÜSİAD-T/2000-12/290.

http://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/1866-kadin-erkek-esitligine-dogru-yuruyus-egitim-calisma-yasami-ve-siyaset, İndirilme Tarihi: 24/11/2016

Ünal, L. I. ve Özsoy, S. (1999), "Eğitimde Fırsat Eşitliği: Modern Türkiye'nin Sisyphos Miti", **Cumhuriyetin 75. Yılında Eğitim**. Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı. s.39-72.

TMS KAPSAMINDA DIŞ TİCARET İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

ACCOUNTING OF FOREIGN TRADE OPERATIONS WITHIN THE SCOPE OF TURKISH ACCOUNTING STANDARTS (IAS)

Öğr. Gör. Servet SAY
Selçuk Üniversitesi, servetsay@selcuk.edu.tr

Öğr. Gör. Hasan HAKSES
Selçuk Üniversitesi, hasanhakses@selcuk.edu.tr

Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK
Selçuk Üniversitesi, buyukcicek@selcuk.edu.tr

ÖZET

Küreselleşme kavramının ekonomi ve teknoloji alanında ülkeleri etkilemesiyle ortaya çıkan gelişmeler, işletmenin ticari faaliyetlerini devam ettirirken bazı konulara daha da önem vermesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ülkeler arasında gelişen bu ekonomik hareketliliklerden sonra dış ticaret önemli ölçüde gelişmiş, işlemlerin niteliğinde ve niceliğinde artış gerçekleşmiştir. Bu artışla beraber dış ticaret ağı ve yapısı kompleks bir hal alarak bu konuda da bilgi ve uzmanlık oluşmuştur. Bu sebeple özellikle rekabette öne geçmek isteyen işletmeler bu alanda uzmanlaşmış kişi ve kurumlarla çalışmak istemektedir. Bu kurumlardan bir tanesi de bankalardır. Bu bağlamda çalışmada bankacılık sistemi ve kurumları üzerinde durulmuş ve bankaların uluslararası ticarette üslendikleri aktif rolden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Banka, Bankacılık İşlemleri, Dış Ticaret

ABSTRACT

The developments that emerged with the effect of the globalization concept influencing countries in the field of economics and technology have led to the fact that the enterprise gives more importance to some issues while continuing its commercial activities. After these economic movements among the countries, foreign trade has improved significantly, and the quality and quantity of operations has increased. With this increase, the foreign trade network and structure became complex and knowledge and expertise were formed in this regard. For this reason, especially the enterprises that want to get ahead in the competition want to work with people and institutions specialized in this field. One of these institutions are banks. In this context, the banking system and institutions are emphasized and the active role of banks in international trade is mentioned.

Keywords: Bank, Banking Operations, Foreign Trade

1. GİRİŞ

Muhasebe gelişmiş piyasa ve ekonomik düzen içerisinde parasal işlemleri kaydetme, sınıflandırma, özetleme, tablo hazırlama, analiz etme, yorum üretme ve fikir verme açısından çok önemli bir yere sahiptir. Konuyu standartlara gidilme açısından incelersek, muhasebede herkesin farklı olarak uyguladığı muhasebe sistemini evrensel olarak kabul görmüş ve kıyaslanabilir bir şablonda birleştirmek ihtiyaç haline gelmiştir. Tam da bu noktada uluslararası ve Türkiye bazında bir takım standartlar oluşturulmuş ve kullanılmaya başlanmıştır.

Dünya dış ticaretinde olduğu gibi ülkemizde de uluslararası ticaretin gelişmesiyle birlikte ülkemizde uygulanan tek düzen hesap planı muhasebe kayıtlarının tutulmasında eksik kalmaktadır. Avrupa ve diğer ticaret yapılan, fon sağlanan ülkeler Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (UFRS) çerçevesinde işlem yaptığı için ülkemizde de bir standartlaşmaya gerek duyulmuştur (Kökeş, 2014: 30).

Bu amaçla 1980'li yıllardan itibaren çeşitli komisyonlar ve kurullar kurulmuştur. Bunlardan en önemlisi Şubat 1994 te kurulan Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu'dur. Kurul denetlenmiş finansal tabloların sunumunda ihtiyaca uygun, gerçek, güvenilir, dengeli, karşılaştırılabilir ve anlaşılabilir nitelikte olmaları için ulusal muhasebe ilkelerinin gelişmesi ve benimsenmesini sağlayacak ve kamu yararı için uygulanacak ulusal muhasebe standartları ile muhasebe meslek mensuplarının, denetim faaliyetlerini disiplinli yürütebilmeleri için ulusal denetim standartlarını saptamak ve yayınlamak üzere TÜRMOB tarafından kurulmuştur. TMUDESK 19 adet muhasebe standardı yayınlanmıştır (Gökçen vd., 2011: 9).

TMS/TFRS tümüyle UFRS'ye uyumlu (birebir tercüme) şeklinde oluşturulmuştur. Bunun nedeni Türk firmalarının mali raporları uluslararası finansal raporlama sistemine tam uyum gösterir şekilde düzenlenmesi böylelikle finansal raporlama alanında Türkiye'nin Dünya'ya tam entegrasyonu sağlanmasıdır. Başka bir anlatımla, TMS/TMFS' nin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte, Türkiye'deki tüm firmaların mali tabloları aynı zamanda UFRS'ye yani dünya genelindeki muhasebeleştirme ve raporlama esaslarına uygun hale gelecektir (Maç, 2010: 105).

2. DIŞ TİCARET İŞLEMLERİNDE KARŞILAŞILAN TÜRKİYE MUHASEBE STANDARTLARI

İlgili literatürde dış ticaret işlemlerinde en sık karşılaşılan standartlar aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

- TMS 2 Stoklar
- TMS 18 Hasılat
- TMS 20 Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklaması
- TMS 21 Kur Değişiminin Etkileri
- TMS 23 Borçlanma Maliyetleri

2.1. TMS 2 Stoklar Standardı

Dış ticaret işlemlerinin ana konusunu stoklar oluşturduğundan, stokların dış ticaret kapsamında ne şekilde dikkate alınacağı önem arz etmektedir. Dış ticarete konu olan stok ister ticari mal ister hizmet olsun Stoklar Standardının kapsamına girmektedir. Stoklar standardı, stokun ediniminden satışına kadar yapılması gereken muhasebe işlem ve kayıtlarını ele almaktadır (Ağsakal, 2015: 71).

Bu standardın amacı stoklarla ilgili muhasebe işlemlerini açıklamaktır. Muhasebede stokların muhasebeleştirilmesi ile ilgili temel konu, stokların bir varlık olarak muhasebeleştirilmesinde, kullanılmasında ve elden çıkarılmasında gerçekleşen gelirler ile karşılaştırılacak olan ilgili maliyetin belirlenmesidir. Bu standart, stok maliyetlerinin, net gerçekleşebilir değere indirgemeyi de içererek, nasıl saptanacağını ve gidere dönüşeceğini açıklar. Standart ayrıca stok maliyetlerinin oluşumu, içeriği ile uygulanacak değerleme yöntemleri hakkında da bilgi verir (TMS 2, 2014).

2.2. TMS 18 Hasılat Standardı

TMS 18 hasılat standardı ilk defa 09.12.2005 tarihinde ve 31.12.2005 tarihinden sonra başlayan hesap dönemleri için uygulanmak üzere yayınlanmıştır. Daha sonra UMS'ye uyumlaştırmak amacıyla çeşitli (7 adet) tebliğlerle güncellenmiştir (Yücenurşen vd., 2014: 2).

TMS 18 Hasılat Standardına göre gelir; Finansal Tabloların Hazırlanma ve Sunulma Esaslarına İlişkin Kavramsal Çerçevede, hesap dönemi boyunca, sermayedarların katkılarıyla ilgili olanlar dışındaki nakit girişleri veya varlıklardaki artışlar veya borçlardaki azalışlar olarak özkaynaklarda artışa neden olan ekonomik faydalardaki artışlar olarak tanımlanmıştır.

Gelirin tanımı hasılatın ve kazancın ikisini birden içerir. Hasılat işletmenin olağan faaliyetleri neticesinde ortaya çıkan gelirdir ve satışlar, ücretler, faiz, temettü ve isim hakları gibi çeşitli adlar taşır. Bu Standardın amacı; belirli tipteki işlemlerden ve olaylardan elde edilen hasılat ile ilgili muhasebe işlemlerini açıklamaktır. Hasılatın muhasebeleştirilmesine ilişkin ilk konu, hasılatın ne zaman muhasebeleştirileceğinin belirlenmesidir. Hasılat; gelecekteki ekonomik faydaların işletmeye girmelerinin olası oldukları ve söz konusu faydalar güvenilir olarak ölçülebildikleri durumlarda muhasebeleştirilir. Bu Standart, söz konusu kriterlerin karşılandığı ve neticesinde hasılatın muhasebeleştirildiği durumları açıklar. Ayrıca, bu Standart söz konusu kriterlerin uygulamasına ilişkin uygulamalı rehberlik sağlar (TMS 18, 2014).

2.3. TMS 20 Devlet Teşvikleri Standardı

Devlet teşvik ve yardımları, genel olarak bölgesel dengesizliklerin giderilmesi, geri kalmış yörelerin kalkındırılması, uluslararası rekabet gerçeği karşısında sanayinin rekabet gücünün korunması ve güçlendirilmesi, istihdamın arttırılması, halkın refah seviyesinin yükseltilmesi amacına hizmet etmekte, maliyeti düşürücü etkisi ile ülkemizde pek çok işletmeye fayda sağlamaktadır. "TMS 20 Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Devlet Yardımlarının Açıklanması" standardı ile bu kapsamlı uygulama alanı ele alınarak, muhasebeleştirme ve raporlama süreçlerinde kullanıcılara yol gösterilmektedir (Kavcar, 2011:1).

TMS 20 Devlet Teşvikleri Standardı' na göre devlet yardımı, belirli koşulları yerine getiren bir işletme veya işletmeler grubuna bir ekonomik fayda sağlamak üzere devlet tarafından yapılan faaliyetlerdir. Bu Standart kapsamındaki devlet yardımları; gelişmekte olan bölgelerde altyapı sağlanması veya rakipler üzerine ticari kısıtlamalar getirilmesi gibi genel ticaret koşullarını etkilemek suretiyle sadece dolaylı olarak sağlanan faydaları içermez. Yine aynı standarda göre devlet teşvikleri, işletmenin faaliyet konuları ile ilgili belirli koşulların geçmişte veya gelecekte yerine getirilmesi karşılığında işletmeye kaynak transferi şeklindeki devlet yardımlarıdır. Bu teşvikler, bir değer atfedilemeyen devlet yardımlarını ve işletmenin normal ticari işlemlerinden ayırt edilemeyen devlet ile yaptığı işlemleri kapsamaz (TMS 20, 2014).

2.4. TMS 21 Kur Değişimlerinin Etkileri Standardı

TMS 21 Kur Değişiminin Etkileri Standardı 31.12.2005 tarih ve 26040 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak ülkemizde kur değişim etkilerinin muhasebeleştirilmesi konusunda uluslararası muhasebe standartlarıyla uyum açısından önemli bir adım atılmıştır (Çiftçi ve Şahin, 2008). Bu tarihten sonraki dönemlerde bu standart, çeşitli güncellemeler yapılarak, uygulanmaya başlanmıştır. Bu standart, hem Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarında meydana gelen değişikliklere paralellik sağlanma hem de ulusal düzeyde standart geliştirme

amacıyla sürekli yenilenmektedir. TMS 21 standardı Uluslararası Denetim Standardı (IAS. 21) ile uyum içindedir (Bozkurt, 2016: 467).

Bir işletme; yabancı para birimlerinde işlemler yapmak ya da yurtdışında işletmeye sahip olmak suretiyle yabancı faaliyetlerde bulunabilir. Ayrıca, bir işletme finansal tablolarını bir yabancı para biriminde sunabilir. Bu Standardın amacı, yabancı para işlemlerin ve yurtdışındaki işletmelerin finansal tablolara nasıl dahil edileceğini ve finansal tablolarda kullanılan para birimine nasıl çevrileceğini düzenlemektir (TMS 21, 2014).

2.5. TMS 23 Borçlanma Maliyetleri

Bir özellikli varlığın elde edilmesi, inşası veya üretimi ile doğrudan ilişkilendirilebilen borçlanma maliyetleri bu varlığın maliyetinin bir parçasını oluşturur. Diğer borçlanma maliyetleri gider olarak muhasebeleştirilir. İşletmeler, borçlanma maliyetlerinin muhasebeleştirilmesinde bu Standardı uygularlar. Borç olarak sınıflandırılmayan, imtiyazlı hisseler dâhil, özkaynakların gerçekleşen veya tahmini maliyetleri ile ilgili konular bu Standardın kapsamında değildir. İşletmelerce aşağıdaki varlıkların elde edilmesi, inşası veya üretimi ile doğrudan ilişkilendirilebilen borçlanma maliyetleri ile ilgili olarak bu Standardın uygulanması gerekli değildir (TMS 23, 2014):

- Gerçeğe uygun değeri üzerinden ölçülen bir özellikli varlık, örneğin TMS 41 *Tarımsal Faaliyetler* Standardı kapsamındaki bir canlı varlık,
- Çok miktarda ve tekrarlanarak imal edilen veya üretilen stoklar.

3.TMS'YE GÖRE DIŞ TİCARET İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİNE İLİŞKİN ÖRNEK UYGULAMALAR

Çalışmanın başında bahsi geçen her bir TMS için örnekler aşağıda verilmiştir.

3.1. TMS 2 Stoklar Standardına Göre Örnek Uygulama

"Alıcı A işletmesi 25.09.2012 tarihinde 10.000 Euro değerinde ticari mal ithali için yurt dışı satıcı firma ile anlaşma sağlamış ve Euro kuru 2,20 TL olmak üzere mal bedeli bankadan aynı tarihte transfer edilmiştir. Söz konusu mallar 10.10.2012 tarihinde gümrükten çekilmiş ve anlaşma gereğince satıcı firmaya 10.10.2012 tarihinde Euro kurunun 2,30 TL ye yükselmesi nedeniyle 1.000 TL kur farkı ödenmiştir. Ayrıca gümrükten çekilişte 500 TL gümrük ve komisyon gideri 3.000 TL nakliye gideri ve 150 TL sigorta gideri kasadan ödenmiş ve mallar depoya intikal etmiştir" (Demir, 2012: 285).

_____25.09.2012_____

Verilen sipariş avansları 22.000

Bankalar 22.000

_____/_____

Ticari mallar özellikli varlık niteliğinde olmadığından finansman giderleri aşağıda olduğu gibi doğrudan gider kaydedilir. Özellikli varlık terimi TMS 23 Borçlanma Maliyetleri Standardın'da detaylandırılmıştır.

_____10.10.2012_____

Finansman Giderleri 1.000

Bankalar 1.000

_____/_____

_____10.10.2012_____

Verilen sipariş avansları 950

Kasa 950

_____/_____
_____10.10.2012_____
Ticari Mallar 22.950
Verilen sipariş avansları 22.950
_____/_____

3.2. TMS 18 Hasılat Standardına Göre Örnek Uygulamalar

"Sakarya Gıda Tic. Ltd. Şti. 01.12.2014 tarihinde peşin fiyatı 20.000 $ olan ticari malı 3 ay vadeli olarak 21 000 $ fiyatla FOB faturası ile satmıştır (KDV ihmal edilmiştir). 01.12.2014 tarihinde Merkez Bankası $ Alış Kuru= 2.20 TL'dir" (Ağsakal, 2015: 108-109).

_____/_____
120 Alıcılar Hesabı 46.200
601 Yurtdışı Satışlar 46.200
_____/_____

Dönem sonunda, yani 31. 12. 2014 de "Ertelenmiş Vade Farkı Gelirleri" hesabında bulunan 1.000 $'ın ilgili döneme ait olan kısmının EFY'ye göre hesaplanarak 2015 dönem gelirine kaydedilmesi gerekir.

21. 000= 20. 000 x
İ= - 1
İ= (1. 05) -1
İ=0, 2188

EFO bulunduktan sonra, vade sonundaki (31.12'den itibaren 60 gün sonraki) değeri 21.000 $ olan alacağın, değerlemenin yapıldığı 31.12.2014 tarihindeki değeri şöyle hesaplanır:

Alacağın Bugünkü Değeri = Alacağın Gelecekteki Değeri (1 +İ)
Alacağın Bugünkü Değeri = 20.330 $

Vade sonundaki değeri 21.000 olan alacağın 31.12.2015 tarihine indirgenmiş değeri 20.330 $'dir. Böylece, vadeli satıştan doğan ve "Ertelenmiş Vade Farkı Gelirleri" hesabına kaydedilen 1.000 $'nin satışın yapıldığı günden yılsonuna kadar geçen 30 günlük döneme isabet eden kısmı 330 $'dir. 330 $ cari yılın gelirlerine eklenerek bilanço ve gelir tablosunda yer alması sağlanır. 31.12.2014 tarihinde Merkez Bankası $ Alış kuru 2.20 TL'dir.

_____/_____
125 Ertelenmiş Vade Farkı Gelirleri 726
642 Faiz Gelirleri 726
330 x 2.20= 726
_____/_____

3.3. TMS 20 Devlet Teşvikleri Standardına Göre Örnek Uygulama

"ETS A.Ş.01.01.2013 tarihinde ihracat işlemlerinin finansmanında kullanmak üzere Türkiye İhracat Kredi Bankası'ndan (Exımbank) 120 gün vadeli %2,5 faiz ile kredi almıştır. Bu dönemde piyasadaki bankalardan alınabilecek ihracat kredilerinin oranı ortalama olarak %8'dir. ETS A.Ş'nin kredi kullanımındaki kazancı bularak kaydını yapınız" (Kökeş, 2014 :98-99).

Eximbank Kredisi Faizi = (Anapara x Faiz Oranı xGün Sayısı) / 36000
= (1.000.000 x 2,5 x 120) / 36000
= 8.333,33 Usd

X Bank Kredisi Faizi = (Anapara x Faiz Oranı xGün Sayısı) / 36000
= (1.000.000 x 8 x 120) / 36000
= 26.666,66 Usd

İki banka kredisi arasındaki fark = 26.666,66 – 8.333,33 = 18.333,33 Usd
Devlet teşvikinin muhasebe kaydı;

780 Finansman Gideri 18.333,33 Usd	
	643 Devlet Teşvik Gelirleri 18.333,33

3.4 TMS 21 Kur Değişiminin Etkileri Standardına Göre Örnek Uygulama

"ETS A.Ş 20.000 Usd tutarında bir malı tamamı senet karşılığında ithal etmiştir. İşlemin gerçekleştiği tarihteki döviz kuru 1Usd=1,7 TL olup, bu tutar üzerinden işletmenin borç senetleri hesabına kaydedilmiş durumdadır. Dönem sonunda değerleme kuru 1Usd=1,75 TL'dir. Bu uygulamada yapılması gereken ilk işlem, kur farkının bulunmasıdır. Bunun için şu işlem yapılır" (Kökeş, 2014:115).

Senedin Bilanço Günündeki Tutar =20.000Usd x 1,75 TL
= 35.000 TL
Senedin Kayıtlı Değeri = 20.000 x 1,7 TL = 34.000 TL
Kur Farkı = 1.000 TL

Bulunan kur farkı A işletmesi için olumsuz bir durumdur. İthalat işlemi sonucunda borcu 34.000 TL olması gerekirken, kurlardaki değişme sonucunda borcu 1.000 TL artarak 35.000 TL'ye yükselmiştir

Ortaya çıkan kur farkının muhasebe kaydı aşağıdaki şekilde olacaktır.

656 Kambiyo Zararları 1.000 TL	
	321 Borç Senetleri 1.000 TL

4. SONUÇ

Son yıllarda dünyadaki politik ve ekonomik değişiklikler yeni yatırım fırsatları yaratmıştır. Bunun sonucunda sermaye, ulusal sınırları aşarak uluslararası piyasalarda yeni yatırım imkânları bulmuştur. Bu süreç devam ederken, uluslararası sermaye piyasalarındaki yatırımlar için gereksinim duyulan finansal bilgilerin raporlanması ve açıklanmasında uyum sorunu ortaya çıkmıştır. Bu sorunun giderilebilmesi için yatırımcıları korumaya yönelik uluslararası alanda genel kabul görecek muhasebe standartları oluşturma çalışmaları başlamıştır.

Uluslararası düzeyde faaliyet gösteren işletmeler diğer ülkelerdeki işletmelerle ticaret yaparken birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Bu sorunlardan bir tanesi de bu işletmelerin tabi olduğu finansal raporlamaya ilişkin kurallar ile ticaret yaptıkları farklı ülkelerdeki işletmelerin finansal raporlama kurallarının birbirinden farklı olmasıdır.

Sözü edilen raporlama farklılıkları işletmelerin finansal tablolarının karşılaştırılmasını, dolayısıyla farklı ülkede bulunan bir işletmenin finansal tablolarını inceleyerek karar almasını güçleştiren bir durum olarak görülmektedir. Bu durum da uluslararası işletmelerin faaliyetlerini kısıtlayan bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Standartları uygulayacak olanların genel kabul görmüş muhasebe ilkelerini ve muhasebenin temel kavramlarını iyi bilmeleri ve standartların birbiriyle ilişkilerini göz önünde bulundurmaları finansal raporlama açısından doğru, güvenilir ve gerçekçi bilgiye ulaşmak için büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada, dış ticaret işlemlerinin UFRS kapsamında ne şekilde muhasebeleştirileceğinin ve raporlanacağının detaylı olarak incelenmesi

hedeflenmiştir. Bu hedefe bağlı olarak çalışmada dış ticaret işlemlerinin, dış ticaret kapsamında öncelikli olarak kullanılan TMS 2: Stoklar, TMS 18: Hasılat, TMS 21: Kur Değişim Etkileri ve TMS 23: Borçlanma Maliyetleri Standartlarına göre nasıl muhasebeleştirilmesi ve raporlanması gerektiği örnek uygulamalar vasıtasıyla gösterilmiştir.

KAYNAKÇA

Ağsakal, A., 2015. Dış Ticaret İşlemlerinin Uluslararası Muhasebe Standartlarına (Ufrs) Göre Muhasebeleştirilmesi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Bozkurt, O., (2016). TMS-21 Kur Değişiminin Etkileri Standardı'nın Uygulanması ve Finansal Tablolara Yansıması, Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi Yıl: 2016 Cilt: 7 Sayı: 14, 465-482.

Çiftçi, Y. Ve Şahin, A., (2008). TMS 21'e Göre Kur Farklarının Muhasebeleştirilmesi ve Vergi Uygulamaları Karşısındaki Durumunun İncelenmesi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Cilt: 45 Sayı:516.

Demir Ş., (2012). TMS/TFRS Türkiye Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartları VUK Değerleme Yaklaşımı, Seçkin Kitabevi, Ankara.

Gökçen G.,Ataman B.,Çakıcı C.,"*Türkiye Finansal Raporlama Standartları Uygulamaları"*, Türkmen Kitabevi, İstanbul ,2011.

Kavcar B., (2011). TMS 20'ye Göre Devlet Teşviklerinin Muhasebeleştirilmesi ve Örnek Bir İşletmede Uygulanması,Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kökeş, E., (2014). Türkiye Muhasebe Standartları Çerçevesinde Dış Ticaret İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi ve Örnek Uygulamalar, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Maç, M., (2010). İhracat Hasılatının Kurumlar Vergisi, KDV ve TMS Açısından Hangi Tarih İtibari İle Muhasebeleştirilmesi Gerektiği, Mali Çözüm Dergisi, Sayı:100, 105-112.

TMS 2 (2014), ''Stoklar '' Kamu Gözetim Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, Ankara, http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2016Seti/TMS2.pdf, Erişim Tarihi: 03.11.2018.

TMS 18 (2014), ''Hasılat'' Kamu Gözetim Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, Ankara, http://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2011Seti/TMS18.pdf, Erişim Tarihi: 03.11.2018.

TMS 21 (2014), '' Kur Değişim Etkileri'' Kamu Gözetim ve Denetim Standartları Kurumu, Ankara, http://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2011Seti/TMS21.pdf, Erişim Tarihi: 03.11.2018.

BANKALARIN DIŞ TİCARET İŞLEMLERİNDEKİ ROLÜ
THE ROLE OF BANKS IN FOREIGN TRADE OPERATIONS

Öğr. Gör. Servet SAY
Selçuk Üniversitesi, servetsay@selcuk.edu.tr

Öğr. Gör. Hasan HAKSES
Selçuk Üniversitesi, hasanhakses@selcuk.edu.tr

Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK
Selçuk Üniversitesi, buyukcicek@selcuk.edu.tr

ÖZET

Özellikle sanayi devriminden sonra gelişim göstermiş olan hızlı ve yetkin üretim teknikleriyle beraber, işletmeler ülke sınırları içerisinde kalmayıp yönlerini dış ülkelere çevirmişlerdir. En basit tanımıyla dış ticaret, politik veya ekonomik bir sınırla birbirinden ayrılan ülkelerin birbirlerine gerçekleştirmiş oldukları mal veya hizmet transferleridir. Günümüz iktisadi gelişmeleri göz önüne alındığında ise artık ülkeler bir ağ gibi birbirine bağlanmış, gelişimlerini ve üretimlerini küresel çerçevede planlamaya başlamışlardır. Artık dünyaya açılmak bilişim teknolojileri sayesinde her büyüklükte kişi veya kurum için ulaşılabilir bir düzeydedir. Ancak dünya pazarına girmek kolay olsa da işlemlerin takibi ve kayıt altına alınması oldukça zordur. İşte bu noktada muhasebe ve muhasebe standartları işletmeye yol gösterir. Bu çalışmada dış ticaret işlemlerinin muhasebeleştirilmesi hususunda yol gösterici olan Türkiye Muhasebe Standartları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Muhasebe, TMS

ABSTRACT

Especially with the fast and competent production techniques developed after the industrial revolution, the businesses did not stay within the borders of the country but turned their directions to foreign countries. Simply, foreign trade is the transfer of goods or services realized by countries separated by a political or economic border. Considering today's economic developments, countries are connected together as a network, and they have started to plan their development and production in a global framework. Now, opening up to the world is at an accessible level for people or institutions of all sizes through the use of information technologies. Although it is easy to enter the world market, it is very difficult to follow up and record the operations. At this point, accounting and accounting standards guide the businesses. In this study, the guiding regarding the recognition of foreign trade in Turkey Accounting Standards are discussed.

Keywords: Foreign Trade, Accounting, IAS

1. GİRİŞ

Banka kelimesinin kökü; İtalyanca “Banco” kelimesinden gelmekte olup; “bir işyerinde üzerine eşya konulabilen, iş takibinin gerçekleşmesi adına gelen müşteri ile görevli arasındaki tezgâh anlamına gelmektedir” (Kaya, 2015:3).

5411 Sayılı Bankacılık Kanunu’na göre “Banka; mevduat toplamak ve kredi kullandırmak esas olmak üzere Bankalar Kanunu’muza uygun olarak Türkiye’de kurulan

kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bankaların Türkiye'deki şubelerini ifade etmektedir"(Bankacılık Kanunu. Md.3).

Bankalar genel anlamda, fon fazlası olan ve bu fonu kullandırmak isteyen kişi veya kurumlardan söz konusu fonu toplayıp, fon ihtiyacı olan ve fon talep eden kişi veya kurumlara yine söz konusu fonu kullandıran finansal aracılardır. Bu tanım özellikle bankanın en temel işlevi olan finansal aracılık konusu üzerinde şekillenmiştir. Bankalar bu işlevin yanında birçok hizmeti de yerine getirmektedir. Bunların birkaçından bahsedecek olursak mevduatları toplama, farklı türden finansal araçların alışveriş süreci, nakit akışlarının yönetimi, ülke içine veya dışına gerçekleştirilen para hareketleri, dış ticaret finansmanı, akreditifler ve kabul kredileri ile birlikte kanunun izin verdiği ölçüde tüm finansal hizmetleri gerçekleştirebilmektedir.

Aynı ülkede bulunan, aynı dili konuşan, aynı kültürü paylaşan alıcı ve satıcı arasında ticareti gerçekleştirirken risk uluslararası ticarete göre oldukça azdır. Çünkü taraflar birbirlerini tanırlar ve ticari itibarlarını kolayca araştırabilirler. Öte yandan uluslararası ticarete konu olan taraflar farklı ve birbirinden bağımsız ülkelerde oldukları zaman birbirlerinin ticari itibarlarını bilmezler ve bu durumda maruz kalınan riskin niteliği ve niceliği artacaktır. Hem birbirini tanımamış olmanın vermiş olduğu firma riskine hem de ülkeler arası politik veya stratejik durumdan kaynaklı ülke riskine maruz kalma durumundan söz edilebilir. Buradan hareketle bu çalışmada, dış ticaret işlemlerinde karşılaşılan riskler ve dış ticaretin finansmanından bahsedilerek, bankaların bu süreçte üstlendiği roller açıklanacaktır.

2. DIŞ TİCARETTE KARŞILAŞILAN RİSKLER

Dış ticaret sürecinde karşılaşılan risk türleri aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

4. Ticari Risk
5. Ülke Riski
6. Döviz Kuru Riski
7. Belgelerdeki Eksiklik Riski
8. Mallara İlişkin Risk

2.1. Ticari Risk:

İthalatçının, ihracatçı ile yapmış olduğu anlaşma gereği ödeme yapması gerekirken, mal bedelini ödememesi ya da sevk edilen malı almaktan vazgeçmesi riskidir. Ticari riski bir örnek ile açıklamaya çalışırsa; ithalatçı bir mal için sipariş verdiğinde ihracatçı karşı tarafın talep ettiği malı göndermek için gerekli hazırlıklara başlar. İhracatçı hammadde alımı yapar, malın üretimine başlar ve malları gönderilmek üzere hazır hale getirir. İhracatçı malı göndermek için hazırlık yaparken ithalatçı aynı malı daha düşük bir fiyata başka bir tedarikçiden elde edebilir ya da talep ettiği bu mal yerine başka bir mal almaya karar verebilir. Böyle bir durumda ithalatçı malı üreten ihracatçıya sipariş ettiği malı almaktan vazgeçtiğini bildirebilir. Bu durum ihracatçı açısından büyük bir sıkıntı oluşturur. Özellikle üretmiş olduğu mal, o ithalatçıya özel olarak üretilmiş ise bu malı iç piyasasında satması çok zor olmakta ya da çok düşük bir fiyattan satmak zorunda kalmaktadır. İhracatçı için daha sıkıntılı diğer bir durum da mallar yolda iken ya da ithalatçının ülkesindeki gümrüğe ulaştıktan sonra ithalatçının malları almaktan vazgeçtiğini bildirmesidir. Eğer ki ülkeler arasındaki mesafe fazla ise malı kendi ülkesine geri getirtmek taşıma masrafını da arttıracağı için ihracatçı açısından maliyetli olacaktır. Aynı şekilde süre açısından değerlendirildiğinde ise malın deniz yolu ile 30 günde ithalatçının ülkesine ulaştığı ve 30 günde de ihraç ülkesine geri döndüğü düşünülürse ihracatçı açısından ciddi bir zaman

kaybı olmaktadır. İhracatçının malı kendi ülkesine geri getirmesi nakliye masraflarını arttırmakta ve mal bedelinden daha fazla bir maliyete neden olması durumunda malı gönderdiği ülkede daha ucuza başka bir alıcıya belki de zararına satmak zorunda kalabilir (Yıldız, 2007: 71).

2.2. Ülke Riski:

Ülke riski, ihracatçı ve ithalatçının kontrolü dışında gerçekleşen olaylar sonucu oluşan risklerdir. Bu nedenle ülke risklerine mücbir sebep riskleri ya da politik riskler de denir. Dış ticarette karşılaşılması olası ülke riskleri şunlardır (Kaymakçı vd., 2007: 372).

- İthalatçının ülkesinde meydana gelen savaş hali, ihtilâl ve doğal afetler gibi olaylar nedeniyle ödemeyi gerçekleştirememesi,
- İthalatçının ülkesinde meydana gelen politik olaylar, hükümet müdahaleleri ve yasaklamalar da ödemeleri engeller. İthalatçı, ihracatçının göndermiş olduğu mal bedelini kendi ülkesindeki bankasına ödediği halde, banka tarafından mal bedeli satıcının bankasına transfer edilemeyebilir veya transfer geciktirilebilir. Örnek olarak, döviz sıkıntısı nedeniyle meydana gelen transfer gecikmeleri, ithalat yasakları ve borç ödemelerinde ekonomik kriz nedeniyle ertelemeler gösterilebilir.
- İhracatçı ile ithalatçının ülkeleri arasında savaş çıkması,
- İhracatçının ülkesinde belli mallar için ya da tüm mallar için ihracat yasağı konulması,
- Kambiyo kontrolü uygulanan kapalı ekonomilerde döviz kurlarına hükümet müdahalesi olabilir. Bunun bir sonucu olarak döviz kurlarında aşırı dalgalanma meydana gelebilir ve mal bedelinin ödeneceği yabancı para birimi değer kaybına uğrayabilir

2.3. Döviz Kuru Riski:

Dış ticarete konu ödemeler genellikle tarafların yerleşik olduğu ülkenin parası dışında bir para cinsi üzerinden yapılır. Yerel ve yabancı paralar arasındaki kurun, ödeme yapılıncaya kadar dalgalanması ihtimali, döviz kuru riskini oluşturur. Günümüzde geçerli dalgalı döviz kuru sistemi ve kurlardaki oynaklığın yüksekliği, dış ticaret finansmanındaki kur riskini artırmaktadır (Akgüç, 2013: 5).

2.4. Belgelerdeki Eksiklik Riski:

İthal edilen malın gümrükten çekilebilmesi için mala ilişkin zorunlu olan evrakların ithalatçı tarafından gümrük müdürlüğüne ibraz edilmesi gerekmektedir. İthalatçı, mal bedelinin ödemesini gerçekleştirdikten sonra vesaikin zamanında kendisine ulaşmaması ya da gelen vesaikin eksik veya hatalı olması riski ile karşı karşıya kalabilir. Böyle bir durumda malı çekemez ve evrakın gelmesi ya da evrakların düzeltilmesini beklemek zorunda kalır. Mal, hammadde ise üretimi aksar ve satışlarda gecikmeler olur. Ayrıca gümrükte malın beklemesinden ötürü ardiye ve demuraj masrafları oluşur. Firma ek bir maliyet ödemek zorunda kalır ve zaman kaybı yaşar (Yıldız, 2007: 76).

2.5. Mallara İlişkin Risk:

Kullandırılan finansman karşılığında alınan teminatlar güçlü değil ise mal finansmanın güvencesini oluşturur. Geri ödeme gerçekleşmediğinde malları temsil eden belgeleri elinde bulunduran banka malları gümrükten çekerek satar ve alacağının tamamını ya da kısmen temin eder. Aynı şekilde akreditif tahtında ibraz edilen vesaik uygun ise ve amir ödemeyi gerçekleştirmez ise amirin bankasının ödeme yükümlülüğünü yerine getirmesi gerekmektedir.

Bu nedenle belgelerin temsil ettiği malların piyasa fiyatının belgelerde belirtilen ile uyumlu olması gerekmektedir. Aksi durumda alacağının tahsili söz konusu olamaz. (Karakuş, 2016: 26)

3. DIŞ TİCARETİN FİNANSMANI

Dış ticarette ihracatçının ve ithalatçının finansman ihtiyacı süre açısından farklılık gösterir. İhracatçı finansmana genellikle uzun dönemi kapsayacak şekilde ihtiyaç duyarken, ithalatçının finansman problemi kısa süreli özellik göstermektedir. İthalatçı yurt dışından mal ithal ettiğinde bu malın bedelini genellikle çok kısa sürede, malın ihraç ülkesinden ithalat ülkesine nakledilmesi için gerekli olan süre sonunda ödemek zorundadır. Ancak ithalat vadeli ödeme türü ile yapılmış ise, ödeme poliçe vadesi sonunda gerçekleşir. İhracatçılar için aynı durum söz konusu değildir. Yurtdışına herhangi bir malın ihracatını gerçekleştirmek isteyen bir ihracatçı, her şeyden önce, malı hazırlamak durumundadır. Bunun için ya üretim yapması gerekir ya da ihraç edilecek malı satın alarak temin etmelidir. İhracatçı açısından bakıldığında finansman ihtiyacı daha uzun dönemi kapsar. Çünkü ihraç edeceği malı üretmesi ya da temin etmesi, ihraca hazır hale getirmesi, gerekli işlemleri yaparak sevk etmesi ve mal bedelini tahsil etmesi kısa sürelerde mümkün değildir" (Zaim, 2011, s. 4-5).

Uluslararası ticaretin gelişmesi, beraberinde dış ticaretin finansmanı ihtiyacını getirmekte, ihtiyacın karşılanması için farklı finansman şekilleri meydana gelmektedir. Dış ticaretin finansmanı; ihracat ve ithalatın finansmanı anlamına gelmektedir. Ülkeler dış ticaret hacimlerini geliştirmek için ihracat ve ithalat rakamlarını geliştirmek durumundadır. Ülkeler, kendi ülkelerinde üretim yapan işletmelerin finansmanını sağlayarak ihracat rakamlarını arttırmayı ve dışarıdan ithal ettiği ürünler için finansman desteği sağlayarak ülkenin ithalat ihtiyacını karşılamayı hedeflemektedir. Bu nedenle dış ticarette finansman denince yalnızca akla gelen ülkenin kendi firmasını desteklemesi olmamalıdır. Bunun yanı sıra dış alıcıların alım gücü ve ülke firmasına olan güveninin arttırılarak, kendi ülkesinden mal almaya teşvik edilmesi ya da karşı tarafın üretim gücünün ve ülke firmasına güveninin artırılarak ülkeye mal satmasının teşvik edilmesi dış ticaret finansmanının ilgilendiği konulardır (Sayım ve Zengin, 2012: 220).

Dış ticaret finansmanı, ithalatçılara ve ihracatçılara olmak üzere iki yöntemle sağlanır.

3.1. İhracatın Finansmanı:

Dış ticarette ihracatçının ve ithalatçının finansman ihtiyacı süre açısından farklılık gösterir. İhracatçı finansmana genellikle uzun dönemi kapsayacak şekilde ihtiyaç duyarken, ithalatçının finansman problemi kısa süreli özellik göstermektedir. İthalatçı yurt dışından mal ithal ettiğinde bu malın bedelini genellikle çok kısa sürede, malın ihraç ülkesinden ithalat ülkesine nakledilmesi için gerekli olan süre sonunda ödemek zorundadır. Ancak ithalat vadeli ödeme türü ile yapılmış ise, ödeme poliçe vadesi sonunda gerçekleşir. İhracatçılar için aynı durum söz konusu değildir. Yurtdışına herhangi bir malın ihracatını gerçekleştirmek isteyen bir ihracatçı, her şeyden önce, malı hazırlamak durumundadır. Bunun için ya üretim yapması gerekir ya da ihraç edilecek malı satın alarak temin etmelidir. İhracatçı açısından bakıldığında finansman ihtiyacı daha uzun dönemi kapsar. Çünkü ihraç edeceği malı üretmesi ya da temin etmesi, ihraca hazır hale getirmesi, gerekli işlemleri yaparak sevk etmesi ve mal bedelini tahsil etmesi kısa sürelerde mümkün değildir (Zaim, 2011: 4-5).

Gelişmekte olan ülkelerde ihracatçıların en önemli problemlerinden biri işletme sermayesi eksikliğidir. Bu ülkelerde sevk öncesi kredi programları bu nedenle önem kazanır. İşletme sermayesi yetersizliği çeken bir işletme, uluslararası piyasalarda rekabet edebilecek

nitelik ve fiyatta ürün üretme kapasitesine sahip olsa dahi dış satış gerçekleştiremez. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde ticari bankalar kredi verme konusunda genellikle gelişmiş ülke bankalarından daha tutucu olmaktadır. İhracatçılar kredi kullanabilmek için ticari bankaların sıkı testlerinden geçmek, garanti ve ipotek vermek zorundadırlar. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde ihracatçıların finansman gereksinimi çoğunlukla devlet destekli ihracat kredi kuruluşları tarafından sağlanır (Sarıaslan, 1996: 134).

1973 yılından beri kredi koşullan konusunda zarar verici boyutlardaki rekabeti önlemek amacıyla OECD çatısı altında bir dizi anlaşmalar yapılmıştır. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan OECD Düzenlemeleri iki yıl veya daha uzun vadeli işlemleri kapsamakta; bu kredilere uygulanacak faiz, vade, kredilendirme oranı ve geri ödemelere ilişkin esaslar hükme bağlanmaktadır. Resmi destekli kredi kuruluşlarının temel amaçlarından birisi de ticari bankacılık sistemini, ihracatın daha fazla kredilendirilmesine yönelik olarak harekete geçirmektir (Özdemir, 2005: 196).

3.2. İthalatın Finansmanı:

İthalatın finansmanı, firmaların yurtiçindeki yatırımları için ihtiyaç duydukları yatırım mallarının ithalatında kullanılan genellikle bankalar tarafından kullandırılan ithalat kredilerinin yanında akreditif kredileri, vesaik mukabili ithalat kredileri, mal mukabili ithalat kredileri, aval ve kabul kredileri ve leasing gibi finansman yöntemlerini kapsamaktadır (Zaim, 2011: 44).

Akreditif temelde dış ticaret işlemlerinde ithalatçı tarafın talebiyle açılan bir ödeme şeklidir. Fakat bu işlemde akreditifi açan banka ithalatçı adına ihracatçıya karşı ödeme yükümlülüğü altına girdiği için, uygulama ithalatçı için gayrinakdi bir kredi niteliği kazanmaktadır. Banka başvuruda bulunan müşterinin kredibilitesini ölçer, ekonomideki gelişmeleri, döviz kurlarındaki değişimi inceler ve bu gelişmelerin başvuruda bulunan firma üzerindeki etkilerini değerlendirir. Daha sonra firmanın ödeme gücü, likidite ve özkaynak yeterliliği ve karlılığı gibi etmenler incelenir. Son olarak ithal edilecek ürünün niteliği, cinsi, dayanıklılığı, fiyatı, teslim şekli, transfer edilecek döviz cinsi üzerinde durulur. Bu işlemde alıcı, belli belgelerin ibrazı ve belli şartların yerine getirilmesi kaydıyla bankaya, kendi hesabına ödeme yetkisi ve satıcıya da para çekme yetkisi verir. İhracatçı malları eksiksiz ve belirtilen şekilde teslim ettikten sonra akreditifi açan banka tarafından malların bedelini tahsil edebilir. Daha sonra banka aracılık hizmetleri karşılığındaki komisyonu ve masrafları ile birlikte mal bedelini ithalatçıdan tahsil eder (Akgüç, 2013: 346).

4. DIŞ TİCARETTE BANKALARIN ROLÜ

İşletmelerin yapmış olduğu uluslararası ticarette karşılaştıkları en büyük sorun nakit yönetimi ve ödemelerdir. Bu durumda bankalar aracılık görevi üstlenerek ödememe riskini tamamen devralmış olurlar. Bu çalışmada ithalatı finansmanı bölümünde değinmiş olduğumuz akreditif kredisi ile bankaların kefil görevi üstlenerek ödemelerin sorunsuz gerçekleştiğin değinmiştik. Akreditifli ödeme şekli söz konusu ticaretin her safhasında önemli ölçüde kontrol ve denetim mekanizması sunmaktadır. Bu mekanizmanın bankalar aracılığıyla yürüyor olması bankaların uluslararası ticarette riskin devredilmesi açısından da önemli bir rol üstlendiğinin kanıtıdır. Bankalar böylelikle taraflar arasındaki güven sorununu ortadan kaldırmış ve uluslararası ticaretin önünde önemli bir sorunu da çözmüş bulunmaktadır. İthalatçı açısından düşünüldüğünde ödeme yapıldıktan sonra dış ticarete konu olan malın gelmeme veya belgelerin istenildiği ölçüde düzenlenmeme riski ortadan kaldırılmıştır. İhracatçı açısından

düşünüldüğünde ise malın gönderilip gerekli ödemenin alınamaması gibi temel sorun veya riskler ortadan kaldırılmıştır.

Dış ticaret işlemlerinde oluşan en önemli konulardan biri ithalatçı ile ihracatçı arasındaki karşılıklı güvendir. Birbirlerinden mal alıp satmak isteyen ithalatçı ve ihracatçı, farklı ülkelerde birbirlerini belki de hiç tanımadan, farklı dilleri konuşarak ve farklı para birimlerini kullanarak ticaret yapabilirler. Birbirlerinin ticari ve mali güvenilirliği konusunda da yeterli bilgi sahibi olmayabilirler. Bir taraf sorumluluğunu yerine getirmediği takdirde diğerinin onu zorlayıcı yaptırımının olamayacağını da bilmektedir. Böylece tarafların birbirlerine karşılıklı güvenlerinin olduğunu söylemek çok zordur. Ticaret farklı ülkeler arasında yapıldığından iç ticaretteki gibi, aynı anda bir taraf malı teslim ederken diğer tarafın ödemede bulunmasına olanak yoktur. Kendisini güvenceye almak isteyen ithalatçı, önce malı devralmayı sonra ödeme yapmayı arzularken, ihracatçı bunun tam tersini düşünür. İthalatçı ve ihracatçının birbirlerine olan karşılıklı güvenmeme sorununu dış ticarete bir bankanın aracılık etmesi ile çözüme kavuştururlar. Banka ihracatçıya, ithalatçı adına ödemeyi yapacağı güvencesini verir; ithalatçıya da ihracatçının istenen nitelikte malı göndereceğini garanti eder. Böylece ihracatçının malı güven içinde göndermesi, ithalatçının da tereddütte kalmadan ödemede bulunması sağlanmış olur. Bu bakımdan bankalar adeta dış ticaretin ayrılmaz bir parçası durumundadır. Normal koşullarda bankaların aracılığı olmadan dış ticaret yapılamamaktadır. Geçmişte bankalar finansman sağlamak ve akreditif açmak gibi dış ticaretin ilk aşamasıyla ilgilenmişlerdir. Globalleşen dünya ekonomisiyle birlikte bankalar çok geniş bir alanda hizmet vermeye başlamıştır. Örneğin uluslararası leasing, ticari banka ve sübvansiyonlu hükümet kaynaklarından finansman, ekonomik ve siyasal risk sigortası gibi geniş hizmetler ortaya çıkmıştır (Seyidoğlu, 2001: 360).

5. SONUÇ

Bankalar genel anlamda, fon fazlası olan ve bu fonu kullandırmak isteyen kişi veya kurumlardan söz konusu fonu toplayıp, fon ihtiyacı olan ve fon talep eden kişi veya kurumlara yine söz konusu fonu kullandıran finansal aracılardır. Bu tanım özellikle bankanın en temel işlevi olan finansal aracılık konusu üzerinde şekillenmiştir. Bankalar bu işlevin yanında birçok hizmeti de yerine getirmektedir. Bunların birkaçından bahsedecek olursak mevduatları toplama, farklı türden finansal araçların alışveriş süreci, nakit akışlarının yönetimi, ülke içine veya dışına gerçekleştirilen para hareketleri, dış ticaret finansmanı, akreditifler ve kabul kredileri ile birlikte kanunun izin verdiği ölçüde tüm finansal hizmetleri gerçekleştirebilmektedir.

Dış ticaret vasıtasıyla küresel ekonomik entegrasyonun sürdürülmesini sağlayan unsurların başında dış ticaretin finansmanı gelmektedir. Dış ticaretin finansmanı eksikliğinin dış ticareti sınırlandıran en önemli faktör olduğu literatürde desteklenmektedir.

Dış ticarette, alıcı ile satıcının birbirlerinden farklı sınırlara ayrılmış ülkelerde yaşamalarından dolayı, karşılıklı borçlarını aynı anda yerine getirmelerini zorlaştırmaktadır. Bu durumda taraflar arasında güvene dayalı bir ilişkinin bulunmadığı ve alıcı ülkedeki ekonomik durumdan kuşku duyulduğu durumlarda, belgelerin ödenmesine ilişkin işlemlere bankaların aracılık ettirilmesine gerek duyulmaktadır. Dış ticarette bankalar çeşitli finansman yöntemleri ve ödeme yöntemleri uygulayarak, bankacılık sisteminin sağladığı güven altında, satıcının malları teslim ettiği zaman parasını tahsil etmesi ve alıcının da malları teslim aldığında ödeme

yapması, başka deyişle satıcının teslim ve alıcının ise ödeme borçlarını aynı anda yerine getirmeleri sağlanabilmektedir.

Bankaların aktif rol üstlenmediği bir uluslararası ticaret düşünüldüğünde her ne kadar tarafların birbirlerine olan güven itibar riski söz konusu olmasa bile aracısız bu işlemleri yapmanın büyük bir zaman maliyeti olduğu da bir diğer önemli husustur. Çünkü banka yapılan işlemlerde bütün ekonomik ve teknolojik altyapısını kullandığı için bu işi en iyi yapabilecek kurum olduğu unutulmamalıdır. Hal böyle olunca normal şartlar altında günümüz uluslararası ticaretinin bankalar olmadan gerçekleşmesi neredeyse imkânsızdır.

KAYNAKÇA

Akgüç, Ö. (2013). *Dış Ticaretin Finansmanı*, İstanbul: Arayış Basım ve Yayıncılık.

Bankacılık Kanunu. (2005). *T.C.Resmi Gazete,* 25983, 01 Kasım 2005

http://www.tdk.gov.tr/, Erişim Tarihi: 25.09.2018.

Karakuş, A., (2016). *Katılım Bankacılığında Dış Ticaret Finansmanı Ve Ürünleri,* Yüksek Lisans Tezi

Kaymakçı, O., Avcı, N., & Şen, R. (2007). *Uluslararası Ticarete Giriş - Teori, Politika ve Uygulama*. Ankara: Nobel Yayınları.

Kaya,F.,(2015) *Bankacılık Giriş ve İlkeleri*, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Özdemir, Z. (2005). Dış Ticaret Finansman Tekniklerinden Faktoring ve Forfaiting İşlemleri, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10

Sarıaslan, H., Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Finansal Sorunları: Çözüm İçin Bir Finansal Paket Önerisi, Ankara: TOBB Yayını, 1996.

Sayım, F. ve Zengin, H. İ. (2012). Dış Ticarette Kullanılan Finansman ve Teslim Şekillerinin Türkiye'nin Sınır Ticareti Uygulamalarında Kullanılabilirliği Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 17.

Seyidoğlu, H. (2001). *Uluslararası Finans*, 3. Baskı, İstanbul, Güzem Yayınları.

Yıldız, M. Ö. (2007). Dış Ticaret İşlemlerinde Akreditifli Ödemenin Rolü Ve Ödeme Riski Yönetimi Açısından Bir Uygulama. Yüksel Lisans Tezi. İzmir: T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

Zaim, F. (2011). Türk Bankacılık Sisteminde Dış Ticaretin Finansmanı ve Türk Eximbank Örneği. İstanbul: Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

COMPARATIVE ANALYSIS IN TERMS OF PROFESSIONAL COMPETENCE LEVEL OF FOREIGN TRADE STUDENTS: KONYA-MERSİN CASE

Öğr. Gör. Hasan HAKSES
Selçuk Üniversitesi, hasanhakses@selcuk.edu.tr
Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK
Selçuk Üniversitesi, buyukcicek@selcuk.edu.tr
Öğr. Gör. Servet SAY
Selçuk Üniversitesi, servetsay@selcuk.edu.tr

ABSTRACT

In our age, where information production is accelerating, the importance of division of labor and specialization is increasing. Universities responding to human needs and making life more and more knowledge to make life easier are seen as the center of specialization. The competitiveness levels of the companies participating in international trade are closely related to the employment of specialist personnel in the context of reaching the final consumer. The curriculum content of the vocational colleges which are in education and training activities in order to meet these needs of the companies are also among the investments in this field.

The aim of this study is to determine the provision of qualification criteria of foreign trade personnel prepared by Vocational Qualification Institution to foreign trade department students studying at associate level. Within the scope of the research, a questionnaire will be applied to the second year students at Selcuk University and Mersin University Social Sciences Vocational Schools in the fields of qualification levels in their fields. The content of the questionnaire includes; The results of this study will be based on the comparative analysis of two different university students, whether their professional knowledge increases at a sensible rate, whether the subjects in the curriculum content are sufficient at the internship stage, the foreign trade department for what purpose they have read, and the basic competency levels in the literature correspond to the definitions of the Vocational Qualifications Authority.

Keywords: Vocational Qualification, Foreign Trade, Comparative Analysis.

Introduction

The questions prepared in the content of the questionnaire were compiled in the light of the report titled len Foreign Trade Personnel Level-4 rapor prepared by Vocational Qualifications Authority (MYK, 2017). In addition, curricula of foreign trade departments were also used. A total of 12 questions were asked in the survey. In the preparation of the questions, the interests of the students in the foreign trade department and the departments they wanted to read later were prioritized. On the other hand, students' academic qualifications, foreign language levels, and whether they did internships in foreign trade companies were also taken into account. Then, according to the MYK report, the professional competence content was asked the basic level questions that the foreign trade staff should know.

The reason for the selection of Selcuk and Mersin universities for the sample is that 2018 success ranking takes place in the same category (ÖSYM, 2018). In the study, 47 students from Selcuk University and 29 from Mersin Universities are involved in the second year of foreign trade at the associate level.

Aim	The aim of this study is to determine the provision of qualification criteria of foreign trade personnel prepared by Vocational Qualification Institution to foreign trade department students studying at associate level.	
Method	**Research method**	Quantitative research
	Data collection technique	Survey method through internet connected to structured questionnaire
Sample	Selcuk University and Mersin University Foreign Trade 2nd grade	
Calendar	**Field Study**	12 October 2018-19 October 2018
	Data Control and Analysis	21 October 2018-28 October 2018
	Reporting	30 October 2018- 5 November 2018

Survey Questıons and Evaluatıon

Table 1: Gender Information

Gender	Selcuk	Mersin	Total
Female	14	13	27
Male	33	16	49

When classified according to the gender of the students participating in the study, 70% male and 30% female students were in Selcuk University, while 55% male and 45% female were in Mersin.

Table 2: Did you choose the foreign trade department very willingly?

	Selcuk	Mersin
Yes	75%	62%
No	25%	38%

The second question of the survey aims to measure the students' choice of foreign trade department. Table 2 shows that the majority of students in both universities prefer the foreign trade department with great enthusiasm. 75% of the students in Selcuk University are willing to study foreign trade department. Similarly, a large majority in Mersin University with 62% willingly chose the department.

Table 3: Why study foreign trade?

	Selcuk	Mersin
I'm very interesting	19%	7%
I want to make a career in our company	7%	17%
I want to set up company in this field	17%	18%
I want to be a faculty graduate through DGS	34%	24%
Other	22%	34%

In the third question, which the students are asked to answer to what they read in the foreign trade department, it is revealed that the majority want to be a faculty graduate. Because the interest in the foreign trade field is high, those who read are relatively higher in Selcuk University.

In addition, the ratio of those who want to establish a company in the field of foreign trade is close to 20% in both universities. The rate of those who want to work in family companies is 7% in Selcuk University and 17% in Mersin University.

In this context, it can be said that the entrepreneurship spirits should be developed within the content of the foreign trade department curriculum. Because the most important factor in preventing the foreign trade deficits of countries can be said to be the intensity of the firms participating in the international trade.

Table 4: In which department you want to complete a bachelor degree

	Selcuk	Mersin
International Trade	58%	38%
International Relations	17%	17%
Economics	6%	13%
Other	19%	32%

The majority of the students who want to graduate from the faculties through the DGS have chosen the International Trade Department. In second place, there are those who wish to graduate from the department of International Relations. The percentage of those who want to graduate from the Department of Economics is lower than other departments.

Table 5: What is your foreign language level?

	Selcuk	Mersin
Poor	33%	24%
Intermediate	61%	57%
Good	6%	19%

In the fifth question of the questionnaire in which the foreign language levels of the students were asked, it was revealed that the majority were in the middle level. Students who have a good level of foreign language are in majority in Mersin University. Foreign language levels are expected to be good for those who want to study in the field of foreign trade. In addition, at universities, students are given lessons to improve their foreign language level at a professional level.

Table 6: What range is your academic average?

	Selcuk	Mersin
1.00-2.00	31%	24%
2.01-3.00	53%	48%
3.01-4.00	16%	28%

The majority of the students who participated in the survey had an academic average of 2.01-3.00. Among the students in Selcuk University, the average of the academic average of 1.00-2.00 is 31%. This rate is lower in Mersin University. In general, it is possible to say that the academic competencies of the students are high. Considering the course content in the field of foreign trade, we can say that the students have a high theoretical competence.

Table 7: Do you think that the information you get at the university during your internship is useful in conducting foreign trade operations?

	Selcuk	Mersin
Yes	47%	28%
No	14%	20%
Partly	39%	52%

In this question, it was aimed to measure the level of proficiency of students who had been internship at foreign trade companies in transferring the theoretical knowledge they gained

from the university to practice in the internship stage. Most of the students participated in the questionnaire. The information learned at the university is in the majority of those who think that it is very useful in conducting foreign trade operation at Selcuk University. In Mersin University, it is more than half of those who think it is partly beneficial.

At this point, it was wanted to put forth the necessity of the fact that the trainings given in the university should be oriented towards actuality. In the supply of qualified staff that the companies need, universities can contribute to the field by changing their curricula with continuous improvement.

Table 8: Which of the following is one of the payment methods in foreign trade?

	Selcuk	**Mersin**
Konkordato	3%	8%
Akreditif	97%	92%

The last five questions of the survey aim to question professional knowledge in the field of foreign trade. In the first question that measures professional competence, the payment method in foreign trade is asked between two options. Almost all of the students answered the question correctly.

Table 9: What is INCOTERMS

	Selcuk	**Mersin**
Payment methods in foreign trade	42%	38%
delivery / loading in foreign trade	58%	62%

The term INCOTERMS, which is expected to be known to first-year students in the foreign trade curriculum, refers to the international forms of delivery determined to provide the standard in foreign trade. The majority of the students answered this question correctly. However, the correct ratio is less than the previous question.

Table 10: Which has insurance in the form of delivery?

	Selcuk	**Mersin**
DDP	22%	34%
CIP	78%	66%

DDP and CIP are the subheadings of INCOTERMS. DDP is Delivered Duty Paid. CIP is Carriage and Insurance Paid To. Students are expected to know the terms given in the abbreviations according to the curriculum content. It is seen that the majority of the students who participated in the survey answered correctly to this question which requires professional competence.

Table 11: Which account is accounted for in foreign trade accounting?

	Selcuk	**Mersin**
153	8%	4%
600	14%	30%
159	12%	6%
601	66%	60%

Foreign trade accounting, which is a technical question in accounting courses in foreign trade curriculum, is well known by the majority of students. However, it is observed that the students remain between the two options.

Table 12: What is GTİP

	Selcuk	Mersin
Tariff of products	15%	40%
International code of products	85%	60%

Finally, within the scope of the foreign trade curriculum, GTIP is defined as the international code of the products, tariffs and statistical position. It is known by the majority of students.

Conclusion

In this study, a comparative analysis of the students studying foreign trade in Selcuk and Mersin universities in terms of their level of professional competence was examined. A total of 12 questions were asked. The first questions measure the basic competencies of the students. The last five questions aim to measure their professional competences in the field of foreign trade. It is possible to sort the results of the survey into articles;

- The vast majority of students surveyed willingly study the foreign trade department.
- Students' academic averages are mostly between 2.01-3.00.
- The information learned at the university is in the majority of those who think that it is very useful in conducting foreign trade operation at Selcuk University. In Mersin University, it is more than half of those who think it is partly beneficial. At this point, it was wanted to put forth the necessity of the fact that the trainings given in the university should be oriented towards actuality. In the supply of qualified staff that the companies need, universities can contribute to the field by changing their curricula with continuous improvement.
- In addition, the ratio of those who want to establish a company in the field of foreign trade is close to 20% in both universities. The rate of those who want to work in family companies is 7% in Selcuk University and 17% in Mersin University. In this context, it can be said that the entrepreneurship spirits should be developed within the content of the foreign trade department curriculum. Because the most important factor in preventing the foreign trade deficits of countries can be said to be the intensity of the firms participating in the international trade.
- In the last five questions of the survey, questions about the forms of delivery in foreign trade, foreign trade accounting, payment methods in foreign trade and market research were prepared. It was concluded that the majority of the students responded correctly to these basic questions.

References

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ, (2018). Dış ticaret bölüm müfredatı, https://ects.bilgi.edu.tr/Department/Curriculum?catalog_departmentId=50823,E.T:26.10.2018

İSTANBUL AYVANSARAY ÜNİVERSİTESİ, (2018). Dış ticaret bölüm müfredatı, https://www.ayvansaray.edu.tr/tr-TR/dersler/13067, E.T.:27.10.2018

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ, (2018). Dış ticaret bölüm müfredatı, https://ebs.aydin.edu.tr/index.iau?Page=BolumDersleri&BK=62&DersTuru=0&ln=tr, E.T.:28.10.2018

MYK, (2017). 'Dış Ticaret Elemanı Seviye 4' Ulusal Yeterlilik, Mesleki Yeterlilik Kurumu, Ankara.

ÖSYM, (2018). 2018-YKS Yerleştirme Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler, https://www.osym.gov.tr/TR,15288/2018-yks-yerlestirme-sonuclarina-iliskin-sayisal-bilgiler.html, E.T.:25.10.2018

MESLEK YÜKSEKOKULLARINDAKİ DIŞ TİCARET BÖLÜMLERİNİN MESLEKİ YETERLİLİK DÜZEYLERİ ÇERÇEVESİNDE MÜFREDAT İÇERİĞİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

COMPARATIVE ANALYSIS OF CURRICULUM LEVEL OF FOREIGN TRADE DEPARTMENTS IN VOCATIONAL SCHOOLS ON CURRENT COMPETENCY LEVELS

Öğr. Gör. Hasan HAKSES
Selçuk Üniversitesi, hasanhakses@selcuk.edu.tr

Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK
Selçuk Üniversitesi, buyukcicek@selcuk.edu.tr

Öğr. Gör. Servet SAY
Selçuk Üniversitesi, servetsay@selcuk.edu.tr

ÖZET

Makro ekonomik göstergelerden olan büyüme verilerini besleyen en önemli kalemlerden biri de üretimdir. Konjonktürel ihtiyaçlar dikkate alınarak yapılan yatırımlar ve üretim süreçlerinin iyileştirilmesi, kapasite artırımı, gerekli yetişmiş insan gücü gibi kaynaklar bu alandaki girdileri oluşturmaktadır. Ülkemizde üretilen mal ve hizmetlerin uluslararası pazarlara ulaştırılmasını sağlayan dış ticaret firmalarının rekabet edebilirliğinin artırılmasında yetişmiş insan gücünün önemli bir payı vardır. Sektörün ihtiyaç duyduğu ara eleman teminini sağlayan Meslek Yüksekokulları da dönemsel gelişmeleri yakından takip ederek öğrencilerin yeterliliklerinin artırılmasına yönelik gerekli görülen sürekli değişimle birlikte gelişmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla meslek yüksekokullarının dış ticaret bölümlerindeki müfredat içerikleri, mesleki yeterlilik kurumunun belirlemiş olduğu yeterlilik kriterleri çerçevesinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mesleki Yeterlilik, Dış Ticaret, Müfredat, Karşılaştırmalı Analiz.

ABSTRACT

One of the most important items that feeds growth data from macroeconomic indicators is production. Investments made by considering cyclical needs and improvement of production processes, capacity increase and qualified manpower constitute the inputs in this field. The manpower trained in increasing the competitiveness of the foreign trade companies that provide the goods and services produced in our country to the international markets has an important share. Vocational High Schools, which provide intermediate element procurement needed by the sector, aim to develop closely together with the continuous change which is necessary for increasing the students' competencies by closely following the periodical developments. For this purpose, the content of the curriculum in the foreign trade departments of vocational schools will be examined within the framework of the qualification criteria determined by the professional qualification institution.

Keywords: Vocational Qualification, Foreign Trade, Curriculum, Comparative Analysis.

Giriş

Mesleki Yeterlilik Kurumu 2007 yılından beri kalite standartlarını sağlamak ve verimliliğin sürekli hale getirilmesi amaçlarını güderek alt sektör gruplarında yeterlilik standartlarını belirlemektedir. Raporlar çerçevesinde eğitim faaliyetleri yürüten kuruluşlar, sektörün ihtiyacı olan nitelikli eleman teminini sağlamaya çalışmaktadır. Dış ticaret alanında nitelikli personel için gerekli yeterliliklerin belirlendiği 'Dış Ticaret Elemanı Seviye 4' başlıklı çalışma Temmuz 2017 tarihinde Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından yayınlanmıştır (MYK, 2017).

Önlisans seviyesinde dış ticaret eğitimi veren Meslek Yüksekokulları, uluslararası ticarete katılan firmaların personel ihtiyacını karşılamak için ara eleman temininde önemli bir konumdadır. 2018 yılı verilerine göre 89 farklı üniversitede, 137 farklı meslek yüksekokulunda önlisans düzeyinde dış ticaret bölümü eğitim-öğretim faaliyeti yürütmektedir. 2018 yılı yerleştirme sonuçlarına göre ise başarı sırasında ilk 20'de 19 tane özel üniversitenin yer aldığı görülmektedir (ÖSYM, 2018).

Çalışmada Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından hazırlanan dış ticaret elemanının nitelikleri konusu incelendikten sonra, 2018 yılında en başarılı öğrencilerin tercih ettiği ilk 5 üniversitenin dış ticaret bölüm müfredatları analiz edilecektir. Temel yeterlilikler çerçevesinde müfredat içeriklerinin karşılaştırmalı değerlendirilmesi sonuç bölümünde yer alacaktır.

1. Dış Ticarette Ulusal Mesleki Yeterlilik

Uluslararası ticarete katılan firmaların yurtiçi yürütülen ticari faaliyetlerden farkları arasında uluslararası standartlarda işlemlerin yerine getirilmesi yer almaktadır. Ulus aşırı yürütülen ticari faaliyette pazar araştırması, müşteriye ulaşma, satış ve satış yönetimi süreçleri alanında uzman personeller tarafından belirli prosedürler ışığında gerçekleştirilmektedir. Bu prosedürlerin ödeme, yükleme ve teslim şekilleri açısından detaylı alt başlıklara ayrılması personellerin mesleki yeterlilikleri yerine getirebilmesinin bir kıstasını oluşturmaktadır.

Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından Temmuz 2017'de hazırlanan 'Dış Ticaret Elemanı Seviye 4' başlıklı çalışma, dış ticaret alanındaki mesleki yeterlilik tanımlanması ve bu alandaki personellerin niteliklerinin belirlenmesi amaç edinmiştir. Yeterliliğin taslak çalışması 176 farklı kurum/kuruluş, üniversite, özel sektör temsilcileri ile paylaşılmış, 11 farklı kurum/kuruluş/kişi çalışmaya görüş bildirerek katkıda bulunmuşlardır (MYK, 2017).

Meslek Yeterlilik Kurumu'nun hazırladığı yeterlilik eğitimi açısından tavsiye ettiği, dış ticaret elemanının edinmesi gereken; Dış ticaretin genel yapısı, ihracat ve ithalat süreçleri hakkındaki temel yeterlilikler aşağıda tablolaştırılmıştır.

Tablo 1: MYK tarafından hazırlanan dış ticarette temel mesleki yeterlilik

Dış Ticaretin Genel Yapısı ve Süreci	İhracat ve İthalatın Genel Yapısı	İhracat ve İthalat Süreçleri
Dahilde İşleme Rejimi	Gümrük Mevzuatı Ve Uygulamaları	İhracat İş Akışı
Dış Ticaret Muhasebe İşlemleri	İhracat Çeşitleri	İhracat Teşvikleri
Dış Ticaret Terimleri	İhracat Hesabının Kapatılması	İhracat Teşvikleri Kapsamında Devlet Destekleri
Dış Ticaretin Finansmanı	İhracata İlişkin Kurumlar ve Fonksiyonları	İhracat Uygulamaları ve Prosedürleri
Dış Ticarette İş Planı Geliştirme	İhracatı Yasak Olan Ürünler	İhracat Yapılacak Ülkeye Göre İşlemler

Dış Ticarette Kalite, Çevre, Güvenlik	İthalat Çeşitleri	İhracatta Fiyatlandırma Stratejileri
Dış Ticarette Kullanılan Belgeler	İthalat Uygulamaları Ve Prosedürleri	İhracatta Gümrük Uygulamaları
Dış Ticarette Kullanılan Temel Kavramlar	İthalatta Gümrük Uygulamaları	İhracatta Kullanılan Belgeler
Dış Ticarette Kullanılan Teslim Şekilleri	İthalatta Kullanılan Belgeler	İthalat İş Akışı
Dış Ticarette Nakliye Ve Sigorta İşlemleri	Serbest Bölgeler	İthalatta Maliyet/ Vergi Hesaplama Yöntemleri
Dış Ticarette Ödeme Yöntemleri	Uluslararası Pazarlama Teknikleri	
Dış Ticarette Yazışma Teknikleri		
Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Dış Ticaret		

Dış ticaret alanında temel mesleki yeterlilik eğitimlerinin içermesi gereken konular 3 ana başlık altında toplanmıştır. Bunlar; Dış ticaretin genel yapısı, ihracat ve ithalatın genel yapısı ve süreçleridir.

Dış ticaretin genel yapısı başlığında; dış ticarette temel kavramlar, terimler, kullanılan belgeler, ödeme ve teslim şekilleri ile dahilde işleme rejimleri, iş finansmanı, iş planı geliştirme ve yazışma teknikleri incelenmektedir.

İhracat ve ithalatın genel yapısı başlığında ise; ihracat ve ithalat çeşitleri, uygulanan prosedürler, gümrük mevzuatı, ihracatı yasak olan ürünler ile uluslararası pazarlama teknikleri ve serbest bölgenin genel yapısından bahsedilmektedir.

Son olarak üçüncü başlıkta ise ihracat ve ithalat sürecinde; iş akışı, maliyet, vergi hesaplama ve fiyatlandırma aşamaları ile teşvikler incelenmektedir.

2. Müfredat İçeriklerinin Karşılaştırılması

Önlisans seviyesinde dış ticaret eğitimi veren Meslek Yüksekokulları, uluslararası ticarete katılan firmaların personel ihtiyacını karşılamak için ara eleman temininde önemli bir konumdadır. 2018 yılı verilerine göre 89 farklı üniversitede, 137 farklı meslek yüksekokulunda önlisans düzeyinde dış ticaret bölümü eğitim-öğretim faaliyeti yürütmektedir. 2018 yılı yerleştirme sonuçlarına göre ise başarı sırasında ilk 20'de 19 tane özel üniversitenin yer aldığı görülmektedir (ÖSYM, 2018).

Çalışma kapsamında ele alınan ölçekte 2018 yılı verilerine göre başarı sıralamasında en başarılı öğrencilerin tercih ettiği ilk 5 üniversitenin dış ticaret bölümlerindeki müfredat içerikleri yer almaktadır. İlk beşte yer alan üniversiteler sırasıyla; İstanbul Bilgi Üniversitesi, Okan Üniversitesi, İzmir Ekonomi Üniversitesi, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi ve İstanbul Aydın Üniversitesi'dir.

Literatürde müfredat içerikleri çalışmalarında genelde kullanılan ders sınıflandırmalarına benzer şekilde Allahverdi ve Karaer (2018), muhasebe eğitimindeki mesleki yeterlilik düzeylerini inceledikleri çalışmalarında müfredatı; genel beceri, mesleki beceri, işletme bilgisi ve mesleki etik başlıklarında sınıflandırmışlardır.

Çalışmada dış ticaret bölümlerinin müfredat içeriklerinin sınıflandırılmasında mesleki becerileri içeren dersler, yönetimsel becerileri geliştiren dersler, genel bilgi becerileri içeren dersler, uygulama ve mesleki etik çerçevesinde değerlendirme yapılacaktır. Ayrıca seçmeli derslerin alan içi ve dışı olarak sınıflandıran üniversiteler de alt başlıklarda incelenecektir.

2.1. İstanbul Bilgi Üniversitesi Dış Ticaret Bölüm Müfredatı

Mesleki Yeterlilik Kurumu'nun belirlemiş olduğu temel yeterlilik için dış ticaretin genel yapısı ve ihracat-ithalat süreçlerinin aktarıldığı dersler mesleki başlığında tablolaştırılmıştır. Yönetimsel gelişimi destekleyen dersler ise; proje ve satış yönetimi öncülünde işletme iletişimi ve hizmet pazarlaması dersleri olarak sınıflandırılmıştır.

Bu kapsamda müfredat içeriğinin dış ticaret alanında temel yeterlilik dersleri yönetimsel becerilerin geliştirilmesi derslerine göre daha az olduğu Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2: İstanbul Bilgi Üniversitesi Dış Ticaret Müfredatı

Mesleki	**Yönetimsel**	**Genel**
İhracat ve İthalat Yönetimi Mesleki Gelişim International Finance E-Ticaret	Satış Yönetimi İşletme İletişimi Hizmet Pazarlaması Proje Yönetimi	Ekonomiye Giriş I - II İşletmeye Giriş Pazarlamaya Giriş Sayısal Metodlara Giriş Muhasebeye Giriş Hukukun Genel Prensipleri Akademik Beceri Odaklı İngilizce I - II Türk Devrim Tarihi I - II Türk Dili I - II İstatistik
Etik	**Seçmeli**	**Uygulama**
İş Etiği	Ortak Havuz (474 ders)	Staj

Seçmeli dersler başlığında ise çok geniş bir yelpazede alan içi-dışı olmak üzere toplam 474 farklı ders seçeneği öğrencilere sunulmaktadır. Bir başka değerlendirmeye alınacak kısım ise teorik çerçevede alınan derslerin pratiğe aktarılacağı uygulama aşaması olan staj sürecidir. Müfredatta staj, son dönem dersler arasında yer almaktadır. Birinci sınıfta genel bilgiler içeren derslerin ağırlıkta olduğu kişisel ve mesleki derslerin ikinci sınıfta ağırlıkta olduğunu söylemek mümkündür.

2.2. Okan Üniversitesi Dış Ticaret Bölüm Müfredatı

Okan üniversitesinin müfredatı Tablo 3'te yer almaktadır. Mesleki dersler genel hatlarıyla dış ticaretin temel bilgilerini kapsayan bir formatta hazırlandığı görülmektedir. Genel dersler 4 yarıyıla dağıtılarak birinci sınıfta ağırlık oluşması da bu müfredat çalışmasının orijinalliğini oluşturmaktadır.

Tablo 3: Okan Üniversitesi Dış Ticaret Müfredatı

Mesleki	**Yönetimsel**	**Genel**
Uluslararası Ticarete Giriş Uluslararası Ticaret İthalat ve İhracat Uygulamaları Gümrük İşlem ve Uygulamaları E-Ticaret	İşletme Stratejileri Örgütsel Davranış	Genel İktisat Matematik Finansın Temelleri Finansal Muhasebe Lojistiğin Temelleri Temel İngilizce I -II Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I - II Uluslararası Ticari Örgütler ve AB Türk Dili I - II
Seçmeli		**Uygulama**
Bölüm içi	**Genel Havuz**	
Dış Ticarette Kullanılan Belgeler Dış Ticaret Finansmanı Gümrük Mevzuatı	Girişimcilik Güzel Sanatlar I - II İletişim Depolama Yönetimi	Mezuniyet Projesi

	Satınalma Teknikleri ve Sözleşme Yönetimi Taşımacılık ve Filo Yönetimi Uluslararası Taşımacılık Yönetimi Stok ve Envanter Yönetimi İşletme Kararlarının Alınması Uluslararası Pazarlama Tedarik Zinciri Yönetimi Kariyer ve Yaşam	

Öte yandan seçmeli dersler ikinci sınıfta bölüm içi ve genel havuz olarak öğrencilere sunulmaktadır. Genel havuzda öğrencilerin bireysel becerilerini geliştirebilmeleri ve lisans programlarında sunulan dersleri içerdiği görülmektedir.

2.3. İzmir Ekonomi Üniversitesi Dış Ticaret Bölüm Müfredatı

İzmir Ekonomi Üniversitesi'nin dış ticaret bölümünde mesleki kategorideki derslerin, Mesleki Yeterlilik Kurumu'nun belirlediği standartlar doğrultusunda olduğu Tablo 4'te görülmektedir. Ayrıca temel düzey bilgilerin ötesinde Tarımsal Ürünlerin İhracatı dersi de alanda spesifik bir dersin işlendiğini ortaya koymaktadır.

Yönetimsel başlığında mesleki gelişim etkinlikleri dersi de öğrencilere aktif bir şekilde dış ticaret hayatına atılmaları için okul döneminde pratik sağlamayı hedeflemektedir.

Tablo 4: İzmir Ekonomi Üniversitesi Dış Ticaret Müfredatı

Mesleki	**Yönetimsel**	**Genel**
Dış Ticarette Temel Kavramlar Dış Ticarette Belgeler, Ödeme Şekilleri, Incoterms Gümrük İşlemleri Tarımsal Ürünlerin İhracatı Dış Ticarette Tutundurma E-Ticaret Uygulamaları İhracatta Planlamanın Temel Unsurları Dış Ticarette Pazarlama Araştırmaları	Mesleki Gelişim Etkinlikleri I -II	İngilizce I – II Akademik ve Sosyal Oryantasyon Mikro Ekonomi İşletme I - II Genel Muhasebe I - II Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I - II Türk Dili I - II Makro Ekonomi Lojistik ve Perakende Yönetimi Dış Ticaret ve Hizmet Sektörü
Seçmeli	**Uygulama**	
Dış Ticarette Paket Programlar Dış Ticarette Pazarlama Teknikleri Dış Ticaret Mevzuatı Uluslararası Ticari Çevreler Uluslararası Satışlar ve Görüşmeler Dış Ticarette Standardizasyon Uluslararası Pazarlama Toplam Kalite Yönetimi Koçluk, Liderlik ve Kariyer Yönetimi Tüketici Davranışı Dış Ticaret İşlemleri Finansal Yönetim Temel Fotoğrafçılık Temel İletişim Bilgileri Kurumsal İletişim Haber Yazımı Atölyesi	Staj (4 hafta) 1. SINIF Staj (4 hafta) 2. SINIF	

Seçmeli dersler havuzunda bireysel yeteneklerin geliştirilmesi ve alan içi uzmanlık dersleri de yer almaktadır. Müfredat incelemesinde teorik bilgilerin uygulamaya aktarıldığı staj dönemi de ikiye ayrılmıştır. Birinci ve ikinci sınıfların sonunda 4 haftalık zaman diliminde

öğrencilerin staj yapmaları iş hayatına atıldıklarında kolaylık sağlayacağını da söylemek mümkündür.

2.4. İstanbul Ayvansaray Üniversitesi Dış Ticaret Bölüm Müfredatı

Mesleki beceri gerektiren derslerin temel düzeyde tutulduğu İstanbul Ayvansaray Üniversitesi'nin müfredatı Tablo 5'te yer almaktadır. Birinci sınıfta öğrencilerin akademik hayata başlamalarını kolaylaştırmak amacıyla konulan Akademik ve Sosyal Oryantasyon dersi diğer müfredatlara göre farklılık oluşturmaktadır.

Tablo 5: İstanbul Ayvansaray Üniversitesi Dış Ticaret Müfredatı

Mesleki	**Genel**
Dış Ticaret İşlemleri Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi Gümrük İşlemleri	Genel Muhasebe Mikro Ekonomi Pazarlama İlkeleri Temel Matematik Temel İşletme Akademik ve Sosyal Oryantasyon Makro Ekonomi Uluslararası İktisat Lojistik İngilizce Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Türk Dili
Uygulama	
Bitirme Projesi Staj	
	Seçmeli
Alan içi	**Alan dışı**
Uluslararası Finansman Banka ve Sigorta Muhasebesi Hava Ulaştırma Mevzuatı ve Sigorta İcra ve İflas Hukuku Bilgisi Avukatlık ve Noterlik Hukuku Bilgisi İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Maliyet Muhasebesi Sigorta Branşları ve Teknikleri Vergi Muhasebesi Yazışma ve Dosyalama Teknikleri	İletişim Becerileri Türkiye Turizm Coğrafyası Ekoloji ve Gıda Renk Bilgisi Sosyal Sorumluluk Projesi Bilimsel Araştırma Yöntemleri Günümüzde Tasarım Kültürü Herkes İçin Tasarım Fotoğraflar Ve Kent Kültürü İş Sağlığı ve Güvenliği Girişimcilik Yeni Medya Okur Yazarlığı Araştırma Yöntemleri Finansal Okur Yazarlık İşaret Dili Sosyal Sorumluluk Stres ve Öfke Yönetimi Sivil Savunma

Bölümde seçmeli dersler alan içi ve alan dışı olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Alan içi dış ticarette uzmanlaşmak isteyen öğrencilere detaylı içerik sunabilirken, alan dışında ise çok geniş bir yelpazede derslerin verildiği görülmektedir. Uygulama kategorisinde ise ikinci sınıfta staj ve bitirme projesi ile öğrencilerin iş hayatına atılmalarına hazırlanmaları desteklenmektedir.

2.5. İstanbul Aydın Üniversitesi Dış Ticaret Bölüm Müfredatı

2018 yılı başarı sıralamasında beşinci sırada yer alan İstanbul Aydın Üniversitesi'nin müfredatı ise Tablo 6'da görülmektedir. Mesleki beceri gerektiren derslerin oldukça geniş bir

içerikte sunulduğu ve diğer üniversitelere göre daha detaylı bir zorunlu ders kategorisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca öğrencilerin yönetimsel becerilerini geliştirebilecekleri; müşteri ilişkileri, girişimcilik gibi derslerin diğer üniversitelerde seçmeli dersler kategorisinde yer almasına karşın İstanbul Aydın Üniversitesi'nin müfredatında zorunlu dersler kategorisinde yer aldığı görülmektedir.

Tablo 6: İstanbul Aydın Üniversitesi Dış Ticaret Müfredatı

Mesleki	**Yönetimsel**	**Genel**
Dış Ticaret İşlemleri I - II Dış Ticaret İşlemleri Muhasebesi Mesleki İngilizce I - II İthalat İhracat Mevzuatı Uluslararası Ticaret Finansı Uluslararası Pazarlama Dış Ticarette Bilgisayar Uygulamaları E-Ticaret Kaçakçılığın Önlenmesi Ve İzlenmesi Gümrük Rejimleri	Müşteri İlişkileri Yönetimi Toplam Kalite Yönetimi Girişimcilik	Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi I - II Bilişim Teknolojisi I - II Genel Ekonomi Genel Hukuk İngilizce I - II Matematik Türk Dili I - II Genel İşletme Genel Muhasebe Ticaret Hukuku Avrupa Birliği Finansa Giriş Uluslararası Lojistik
Etik	**Seçmeli**	**Uygulama**
Sosyal Sorumluluk Ve Etik	Total Qualıty Management	Yerinde Uygulama I - II

Mesleki etik bilgilerinin aktarıldığı sosyal sorumluluk ve etik dersi de müfredatta yer almaktadır. Seçmeli dersler kategorisinin geniş tutulmadığı söylenebilir. Ayrıca ikinci sınıfta öğrencilerin güz ve bahar dönemlerinde yerinde uygulama dersi kapsamında staj yapmaları, mezun aşamasındaki öğrencilerin öğrenim hayatında edindikleri mesleki teorik bilgileri pratiğe aktarmalarında yardımcı olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Dış ticaret alanında nitelikli personel temini noktasında önemli bir konumda bulunan meslek yüksekokulları, sektörün ihtiyaçlarının karşılanmasında stratejik bir pozisyonda bulunmaktadır. Ülkemizde dış ticaret alanında sağlanan devlet teşvikleri ile uluslararası düzeyde şirketlerin rekabet edebilirliğinin artması, yetişmiş insan gücü ile mümkündür. Bu noktada sektörel açıdan uzman personel kriterlerinin belirlenmesi ve iş dünyasının beklentilerine cevap verilebilmesi amacıyla Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından raporlar yayınlanmaktadır. Temel düzeyde yeterliliklerin kazanılmasında bu raporlarda belirtilen eğitim içeriklerinin mevcut olması gerekmektedir. Çalışmada Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından hazırlanan 'Dış Ticaret Elemanı' raporda çalışanların yeterlilik düzeylerinin ölçülmesindeki temel içerikler esas alınarak meslek yüksekokullarındaki dış ticaret bölümlerinin müfredatları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. 2018 yılı yerleştirme başarı sırasının kriter olarak belirlenmesi, en başarılı öğrencilerin neden bu üniversiteleri tercih ettikleri sorusuna müfredat içeriği ve üniversite imkanlarındaki zenginliğin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda ilk beşte yer alan üniversitelerin müfredat içeriklerine baktığımızda temel mesleki yeterlilik derslerinin çok fazla detaylandırmadan spesifik bir ölçekte yer aldığı görülmektedir. Dış ticaret alanı için elzem olan ithalat ve ihracat süreçleri ile kullanılan belgeler öğrencilere aktarılmaktadır. Müfredat içeriğini mesleki, yönetimsel, genel, uygulama, etik ve seçmeli

kategorisinde incelediğimizde, çoğu üniversitenin seçmeli dersler havuzunu çok geniş bir yelpazede sunarak öğrencilerin alan içi ve dışı olmak üzere kişisel gelişimlerinde katkısı olacağı dersleri sunduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan başarı sırasında ilk sırada yer alan İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde mesleki beceri gerektiren derslerin çok kısa tutulduğu daha çok yönetimsel becerilerin öğrencilere kazandırılmaya yönelik müfredat içeriğinin olduğu söylenebilir. Dolayısıyla en başarılı öğrencilerin mesleki bilgilerin verildiği ancak kişisel gelişimlerin de ön planda tutulduğu bu müfredat içeriğinin tercih ederken dikkate aldığını söylemek mümkündür. Seçmeli ders havuzunun 474 ders ile çok geniş tutulması öğrencilerin istediği alanda gelişimlerine katkı sağlamaktadır.

Uygulama aşamasının İzmir Ekonomi ve İstanbul Aydın Üniversitelerinde iki dönemde olması öğrencilerin daha fazla mesleki pratik kazanmalarına fırsat tanımaktadır. Benzer şekilde hem staj hem de bitirme projesi içeren müfredatlar da bulunmaktadır.

Son olarak dış ticaret bölümlerindeki müfredat içeriklerinin genel hatlarıyla Mesleki Yeterlilik Kurumunun belirlediği kriterleri sağladığı ve öğrencilere kişisel bilgi ve becerilerinin zenginleştirilmesinde daha çok fırsat sundukları görülmektedir. Özellikle girişimcilik derslerinin öğrencilere sunulması, dış ticaret alanında ara eleman pozisyonunda çalışmalarından ziyade kendi işlerini kurmalarının da teşvik edildiğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

ALLAHVERDİ, Metin ve KARAER, Memiş (2018). "Muhasebede E-Dönüşümün Lisans Eğitimindeki Yeri ve E-Dönüşüm Eğitimi İçin Bir Öneri" 36. Türkiye Muhasebe Eğitimi Sempozyumu, 3-7 Mayıs 2017, Antalya.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ, (2018). Dış ticaret bölüm müfredatı, https://ects.bilgi.edu.tr/Department/Curriculum?catalog_departmentId=50823,E.T:26.10.2018

İSTANBUL AYVANSARAY ÜNİVERSİTESİ, (2018). Dış ticaret bölüm müfredatı, https://www.ayvansaray.edu.tr/tr-TR/dersler/13067, E.T.:27.10.2018

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ, (2018). Dış ticaret bölüm müfredatı, https://ebs.aydin.edu.tr/index.iau?Page=BolumDersleri&BK=62&DersTuru=0&ln=tr, E.T.:28.10.2018

İZMİR EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ, (2018). Dış ticaret bölüm müfredatı, http://dt.ieu.edu.tr/tr/curr, E.T.:28.10.2018

MYK, (2017). 'Dış Ticaret Elemanı Seviye 4' Ulusal Yeterlilik, Mesleki Yeterlilik Kurumu, Ankara.

OKAN ÜNİVERSİTESİ, (2018). Dış ticaret bölüm müfredatı, https://www.okan.edu.tr/uploads/pages/dis-ticaret-4/MYO_Dis_Ticaret_Egitim_Ogretim_Plani_01062017.pdf, E.T.:26.10.2018

ÖSYM, (2018). 2018-YKS Yerleştirme Sonuçlarına İlişkin Sayısal Bilgiler, https://www.osym.gov.tr/TR,15288/2018-yks-yerlestirme-sonuclarina-iliskin-sayisal-bilgiler.html, E.T.:25.10.2018

PARANIN DOLAŞIM HIZININ İSTİKRARI: TÜRKİYE 2005-2018

STABILITY of MONEY VELOCITY: TURKEY 2005-2018

Dr. Öğr. Üyesi Ezgi BADAY YILDIZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi, eyildiz@ktu.edu.tr

ÖZET

Klasik Miktar Teorisi, kısa dönemde dolaşım hızı ve işlem hacminin sabit olduğunu varsayar. Bu sebeple, fiyat seviyesinde ve nominal gelirdeki değişikliklerin temel kaynağı olarak, para stokundaki değişimler gösterilmektedir. Monetarist analiz miktar teorisi geleneğini takip ederek, uzun dönemde para miktarı ve nominal gelir arasında açık ve tutarlı bir ilişkinin mevcut olduğunu ileri sürer. Çünkü paranın dolaşım hızındaki hareketler, sabit olmasa bile genellikle istikrarlıdır. Bu varsayım ile Friedman öngörülebilir bir para talebi fonksiyonunu savunmaktadır. Bu durumda parasal hedefleme mümkün olabilmektedir. Bu bilgiler ışığında, bu çalışmanın temel amacı "istikrarlı dolaşım hızı" hipotezini, Türkiye 2005q4-2018q2 dönemi için test etmektir. Bu amaç doğrultusunda, M1 ve M2 para arzlarının dolaşım hızlarının durağanlığı yapısal kırılmalı birim kök testleri ile incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre; M1 dolaşım hızı trend-durağan iken, M2 dolaşım hızı bir kırılma ile trend içermeyen modellerde de durağandır. Bu sebeple, M2 para arzının dolaşım hızının, M1 para arzı dolaşım hızına göre nispeten istikrarlı olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, M2 dolaşım hızının Monetarist Hipoteze uygun olarak istikrarlı olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Miktar Teorisi, Paranın Dolaşım Hızı, İstikrarlı Ve Öngörülebilir.

ABSTRACT

Classical Quantity Theory assumes that the velocity of money and transaction volume are constant in the short term. For this reason, changes in money stock are the main source of changes in price level and nominal income. Monetarist analysis follows the tradition of quantity theory, suggesting a clear and consistent relationship between the amount of money and the nominal income in the long run. Because the movements in the velocity of money are generally stable even if they are not constant. With this assumption Friedman advocates a predictable money demand function. In this case, according to Friedman, monetary targeting is become possible. In the light of this information, the main purpose of this study is to test the hypothesis of "the stable velocity of money" for Turkey 2005q4-2018q2 period. For this purpose, Stabilities of velocities of M1 and M2 money supplies have been examined by unit root tests with structural break. According to the results of the analysis; while the velocity of the M1 is trend-stable, the velocity of M2 is stable with one break in the models without trend. Therefore, it is determined that velocity of M2 is relatively stable compared to the velocity of M1. According to these results, it can be said that the velocity of M2 money supply is stable in accordance with the Monetarist Hypothesis.

Keywords: Quantity Theory, Velocity Of Money, Stable And Predictable.

1. GİRİŞ

Paranın dolaşım hızı, nihai mal ve hizmetlerin alım satım işlemlerinde paranın el değiştirmesinin bir ölçüsüdür. Bu sebeple güvenilir bir para politikası tasarlanırken, optimal para stokunun belirlenmesinde dolaşım hızının davranışı büyük önem arz etmektedir. Eğer

dolaşım hızı Fisher (1911)'ın Değişim Denklemi'nde varsaydığı gibi sabitse, bu durumda para stoku, fiyat seviyesinin ve nominal gelirin ana belirleyicisi olacaktır ya da Friedman'ın ifade ettiği gibi öngörülebilir bir para talebi fonksiyonuna olanak sağlayacak derecede istikrarlı ise, bu durumda fiyat istikrarının sağlanması amacına yönelik olarak parasal hedefleme mümkün olabilecektir. Bu bilgiler doğrultusunda, Friedman (1956)'nın "istikrarlı dolaşım hızı" hipotezi araştırmaya değerdir.

Ulusal literatürde paranın dolaşım hızının istikrarlılığını araştıran az sayıda çalışma mevcuttur. Çalışmalar incelendiğinde, analiz dönemlerinin yüksek ve kronik enflasyonun yaşandığı dönemler olduğu görülmüştür. Bu dönemlerde, dolaşım hızının öngörülebilirliğinin mümkün olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Enflasyonun nispeten düşük seyrettiği dönemlerde ise miktar teorisinin test edildiği ya da para talebinin incelendiği çalışmalara rastlamak mümkündür. Bu çalışmalarda ise paranın dolaşım hızının istikrarlı olduğuna dair kanıtlar mevcuttur.

Bu çalışmanın temel amacı, 2005q4-2018q2 dönemi için Türkiye'de para talebinin öngörülebilirliğini sağlayan ve parasal hedeflemeye imkan tanıyan paranın dolaşım hızının istikrarlılığı hipotezini test etmektir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye'ye ait M1 ve M2 para arzlarının dolaşım hızlarının istikrarlı olup olmadıkları geleneksel birim kök testleri ile; öngörülebilir para talebi fonksiyonuna olanak sağlayacak derecede istikrarlı olup olmadıkları ise yapısal kırılmalı birim kök testleri ile incelenmiştir.

2. PARANIN DOLAŞIM HIZINA İLİŞKİN TEORİK ÇERÇEVE

Klasik Miktar Teorisi, kısa dönemde *dolaşım hızı ve işlem hacminin sabit olduğunu* varsayar. Bu sebeple nominal gelir ve fiyat seviyesindeki değişikliklerin temel kaynağı olarak para stokundaki değişimler gösterilir. Sadece işlem güdüsüyle para talebinin dikkate alındığı bu yaklaşımda, bireylerin yakın gelecekteki günlük işlemler için paraya ihtiyaç duydukları varsayılmaktadır. Fisher (1911:29), formüle ettiği "Değişim Denklemi" ile "Paranın Miktar Teorisinin" açıklanabileceğini ileri sürmektedir. Denklem (1) Fisher (1911:27) tarafından geliştirilen değişim denklemini ifade etmektedir;

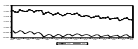

(1)

Burada; $M: Para\ arzı$; $V: Dolaşım\ hızı$; $P: Fiyatlar\ seviyesi$; $T:$ İşlem hacmi 'dir.

Miktar teorisine alternatif bir bakış açısı kazandıran Alfred Marshall ve Arthur Pigou gibi Cambridge iktisatçıları, paranın dolaşım hızını o ülkedeki ödeme sistemleri gibi kurumsal faktörlerin belirlediğini kabul ettiğinden ve kurumsal faktörlerin bugünden yarına değişmeyeceğinden, dolaşım hızının yaklaşık olarak sabit alınabileceğini ileri sürmektedirler (Özatay, 2015: 34). Denklem (2) bir para talebi (M^d) özdeşliği olarak belirlenen, Cambridge Denklemini ifade etmektedir;

$$M^d = kPY$$

(2)

Burada; Y değişim denklemindeki işlem hacmine karşılık gelen reel geliri temsil etmektedir. $k = {}^{1}/_{V}$ olarak ifade edilir ve sabit olma eğilimindedir. Bu sebeple, Cambridge iktisatçıları için de paranın *dolaşım hızının sabit olduğu* söylenebilir.

Bu anlamda Keynes *Likidite Tercihi Teorisinde* işlem amaçlı para talebinin yanında, ihtiyat ve spekülasyon güdüleriyle para talebine de dikkat çekmektedir. İhtiyat güdüsü, belirsizlikle doğru orantılı olarak, beklenmedik olaylar karşısındaki para talebini simgelemektedir. Süpekülasyon güdüsüyle para talebini belirleyen en önemli unsur ise piyasa faiz oranı ve kişilerin beklentileridir. Örneğin, Eğer piyasadaki faiz oranı normal kabul edilen değerin üzerindeyse, bireyler faiz oranlarında düşüş; tahvil fiyatlarında artış ve sermaye kazanımı bekleyeceklerdir. Bu nedenle para talebini azaltarak, tahvil tutmayı tercih edeceklerdir. Bu durumda, para talebi faiz oranı ile negatif etkileşmektedir. Keynes'e göre, *paranın dolaşım hızı sabit olmadığı gibi,* para talebi de istikrarlı değildir (Perez, 2014:7).

Monetarist Milton Friedman, dolaşım hızının istikrarlı bir değişken olduğunu varsayarak, öngörü içerikli miktar teorisini ileri sürmüştür. Alfred Marshall'ın ifadelerinin kullanıldığı değişim denklemi, Friedman için bir referans kaynağı olmuştur. Bu nedenle Monetaristlerin miktar teorisi geleneğini izledikleri söylenebilir. Monetarist teori ile geleneksel miktar teorisi arasındaki yakın ilişki, *paranın dolaşım hızının istikrarından* kaynaklanmaktadır. Friedman'a göre, paranın dolaşım hızının çok az sayda değişken tarafından belirlendiği fikri ampirik araştırmalarda da desteklendiği için dolaşım hızının öngörülebilmesi mümkündür (Hetzel, 2007: 10).

Hetzel (2007: 11), Friedman'ın miktar teorisini desteklediği ilk kamu bildirisinin sunulduğu, 1952 ABD Kongresinde, Samuelson'nın "değişim denklemindeki toplam dört değişkenden üçünün tamamıyla gözlenemez olduğunu belirterek" karşı çıktığını kaydetmektedir. Friedman'ın aynı kongredeki cevabı aşağıdaki şekildedir:

"*Bence miktar denklemi sadece herkesin bildiği bir gerçek olarak değil, iktisatta yüzyılların kanıtlarından ortaya çıkardığımız, ampirik olarak doğru genellemelerden biri olarak da savunulabilir. Elbette, hızın kısa süreler boyunca değiştiği doğrudur. Bununla birlikte, konunun gerçeği, bu varyasyonların, özellikle gelir hızının, genel olarak nispeten küçük olmasıdır...*"

3. LİTERATÜR

Ulusal literatürde paranın dolaşım hızının istikrarını ya da öngörülebilirliğini test eden çalışmalar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Akçoraoğlu (1999), 1949-1994 tarih aralığında Türkiye ekonomisi için M1 ve M2 para arzlarının dolaşım hızının öngörülebilirliğini incelemiştir. Lo ve Mc Kinlay (1988) varyans oranı testlerinin kullanıldığı çalışmada paranın dolaşım hızına ilişkin rassal yürüyüş hipotezi test edilmiştir. Yazar, her iki dolaşım hızı için de rassal yürüyüş hipotezinin desteklediği sonucuna ulaşmıştır. Daha açık bir ifade ile çalışmada paranın dolaşım hızının öngörülemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Tunay (2001), Türkiye'de 1987-2000 dönemine ait farklı parasal büyükler için gelir dolaşım hızlarının MARS yöntemi ile tahminini gerçekleştirdiği çalışmasında, dolaşım hızlarının istikrarsız olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yazar bu sonucu incelenen dönemde Türkiye'de yüksek düzeyde seyreden kronik enflasyona bağlamaktadır. Ayrıca özellikle 1980 sonrası gelişen para ikamesi ve finansal yenilikleri içeren modellerin dolaşım hızlarının gelişimini küçük sapmalarla tahmin edebildiğini vurgulamaktadır.

Altıntaş (2008), 1985-2006 dönemi için Türkiye M2 para talebi modelini ARDL yaklaşımı ile tahmin etmiş ve M2 para talebinin istikrarlı olup olmadığını CUSUM ve

CUSUMQ testleri ile araştırmıştır. Yazar, Türkiye'de para talebinin istikrarlı olduğu ve parasal hedefleme stratejisi açısından M2 para arzının uygun bir politika aracı olduğu sonuçlarına ulaşmıştır. Ayrıca yazar incelenen dönemde merkez bankasının para politikası yönetiminde başarılı olduğunu belirtmektedir.

Çalışmalar incelendiğinde, analiz dönemlerinin yüksek ve kronik enflasyonun yaşandığı dönemler olduğu görülmüştür. Bu dönemlerde, dolaşım hızının öngörülebilirliğinin mümkün olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmanın, literatürdeki diğer çalışmalardan farklı olarak, yüksek enflasyon dönemlerinin aksine, nispeten düşük enflasyonun yaşandığı 2005q4-2018q2 döneminde dolaşım hızının istikrarını test etmesi sebebiyle literatüre katkı yapması beklenmektedir.

4. YÖNTEM

Bu çalışmada kullanılan veri seti Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) temin edilmiştir. Veri seti 2005q4-2018q2 dönemini kapsamaktadır. Nominal GSYİH (Y); dar para arzı (M1); geniş para arzı (M2) ile temsil edilmektedir. Tüm seriler logaritmik formlarına dönüştürülmüştür. M1 dolaşım hızı (V1=Y/M1) ve M2 dolaşım hızı (V2=Y/M2) olarak hesaplanmıştır.

Grafik 1, 2005q4-2018q2 dönemi, M1 ve M2 para arzlarının dolaşım hızlarının (V1 ve V2) seyrini göstermektedir. İlgili grafik incelendiğinde V1 dolaşım hızının aşağı yönlü bir trendle azaldığı, V2 dolaşım hızının ise nispeten durağan olduğu görülmektedir. Grafikten elde edilen ilk izlenim, V2 dolaşım hızının, V1'e göre daha durağan olduğu, bir başka değişle Monetarist varsayımları desteklediği şeklindedir.

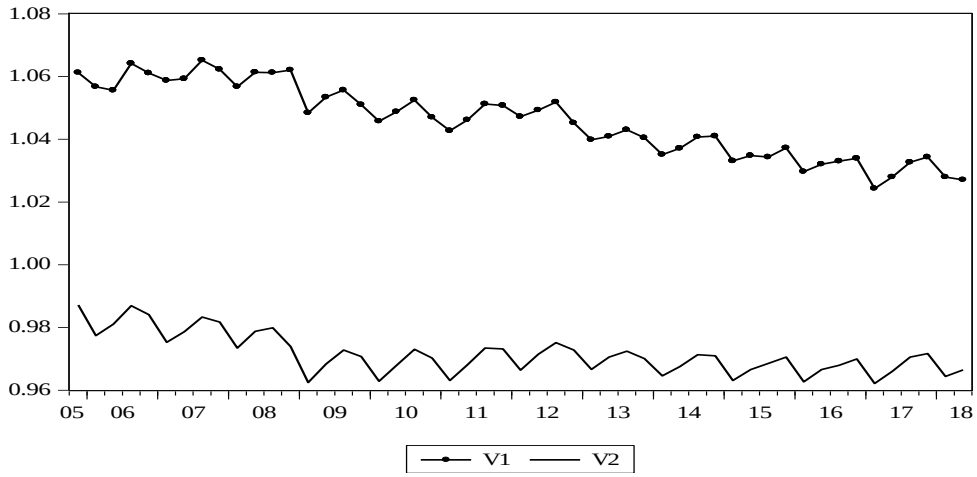

Grafik 1. 2005q4-2018q2 Dönemi M1 ve M2 Para Arzlarının Dolaşım Hızları (V1-V2)

Paranın dolaşım hızının istikrarlılığını test etmek amacıyla, ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve PP (Phillips-Perron) birim kök analizleri kullanılmıştır. İlgili test sonuçlarına göre, eğer seriler birim kök içermiyorlarsa, bir başka ifade ile durağan iseler, bu durumda dolaşım hızlarının istikrarlı olduğu sonucuna ulaşılacaktır. Ancak araştırma dönemi içerisinde kriz barındırdığından, serilerin öngörülebilir derecede durağan olup olmadıkları Perron (1989) tarafından önerilen ve önceki testlerden farklı olarak kırılmaların içsel olarak belirlendiği yapısal kırılmalı birim kök testleri ile incelenecektir.

Serinin ortalamasında muhtemel bir değişime izin veren, Perron (1989) yapısal kırılmalı birim kök testi için iki model önerilmektedir; i) Toplam sapmalı model (additive outlier model, AOM): bu model değişim ani olduğunda uygundur. ii) Kademeli sapmalı model (innovational

outlier model, IOM): bu model değişim kademeli olduğunda uygundur (Vogelsang ve Perron, 1992a: 467).

5. BULGULAR

ADF Birim Kök Testi sonuçları Tablo 1'de görülmektedir. V1 dolaşım hızı için sabitli modelde serinin birim kök içerdiği yönündeki boş hipotez reddedilememektedir. Sabitli ve trendli modelde ise V1 serisinin durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle *ADF Birim Kök Testi sonucuna göre V1 serisi trend-durağandır.* V2 dolaşım hızı için hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde serinin birim kök içerdiğine dair boş hipotez reddedilmiştir. Bu sebeple *V2 dolaşım hızı ADF Birim Kök Test sonucuna göre durağandır.*

Tablo 1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

H_0: V1 birim kök içerir		
Model	Sabit	sabit ve trend
t istatistiği	-0.9498	-4.1768
Olasılık	0.76	0.01
Karar	H_0 RED EDİLEMEZ	H_0 RED
H_0: V2 birim kök içerir		
Model	Sabit	sabit ve trend
t istatistiği	-2.5324	-3.4024
Olasılık	0.10	0.06
Karar	H_0 RED	H_0 RED

PP Birim Kök Testi sonuçları Tablo 2'de görülmektedir. V1 dolaşım hızı için sabitli modelde serinin birim kök içerdiği yönündeki boş hipotez reddedilememektedir. Sabitli ve trendli modelde ise V1 serisinin durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle *PP Birim Kök Testi sonucuna göre V1 serisi trend-durağandır.* V2 dolaşım hızı için hem sabitli hem de sabitli ve trendli modelde serinin birim kök içerdiğine dair boş hipotez reddedilmiştir. Bu sebeple *V2 dolaşım hızı PP Birim Kök Test sonucuna göre durağandır.*

Tablo 2. PP Birim Kök Testi Sonuçları

Ho: V1 birim kök içerir		
Model	Sabit	Sabit ve Trend
t istatistiği	-1.36693	-4.97873
Olasılık	0.59	0.0009
Karar	H_0 RED EDİLEMEZ	H_0 RED
Ho: V2 birim kök içerir		
Model	Sabit	Sabit ve Trend
t istatistiği	-3.38098	-5.02957
Olasılık	0.01	0.0008
Karar	H_0 RED	H_0 RED

Perron (1989) tarafından önerilen yapısal kırılmalı birim kök testi, Perron ve Vogelsang (1992a, 1992b), Perron (1997) ve Vogelsang ve Perron (1998) tarafından geliştirilerek trend ve kırılma noktaları için farklı spesifikasyonlar tanımlanmıştır. Bu çalışmada sonuçlar raporlanırken, Sabit (sabitli modelde, sabitte kırılma spesifikasyonunu); Sabit-Trend (sabit ve trend içeren modelde, hem sabitte hem de trendde kırılma spesifikasyonunu) simgeler.

Kademeli Sapmalı Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi sonuçları Tablo 3'de izlenmektedir. Buna göre Sabit modelde, her iki seri için de birim kök içerdiklerine yönelik boş hipotez reddedilememektedir. Sabit-Trend modelde ise, V1 serisinin 2014q4 kırılmasıyla, V2 serisinin 2011q1 kırılmasıyla durağan oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 3. Kademeli Sapmalı (IOM) Yapısal Kırılma Testi

Ho: V1 birim kök içerir		
IOM	Sabit	Sabit-Trend
Test istatistiği	-2.4302	-5.3795
Olasılık	0.91	0.02
Karar	Ho RED EDİLEMEZ	Ho RED
Kırılma		2014Q4
Ho: V2 birim kök içerir		
IOM	Sabit	Sabit-Trend
Test istatistiği	-3.2324	-5.0104
Olasılık	0.54	0.07
Karar	Ho RED EDİLEMEZ	Ho RED
Kırılma		2011Q1

Toplam Sapmalı Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi sonuçları Tablo 4'de izlenmektedir. Buna göre, V1 dolaşım hızı için Sabit modelde birim kök içerdiğine yönelik boş hipotez reddedilememektedir. Sabit-trend modelde ise, V1 dolaşım hızının 2013q1 kırılması ile durağan olduğu tespit edilmiştir. V2 dolaşım hızının ise Sabit modelde 2011q1 kırılmasıyla; Sabit-Trend modelde ise 2010q3 kırılması ile durağan olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Toplam Sapmalı (AOM) Yapısal Kırılma Testi

Ho: V1 birim kök içerir		
AOM	Sabit	Sabit-Trend
Test istatistiği	-2.7888	-5.0409
Olasılık	0.79	0.07
Karar	Ho RED EDİLEMEZ	Ho RED
Kırılma		2013Q1
Ho: V2 birim kök içerir		
AOM	Sabit	Sabit-Trend
Test istatistiği	-5.1674	-5.1878
Olasılık	< 0.01	0.04
Karar	Ho RED	Ho RED
Kırılma	2011Q1	2010Q3

SONUÇ

Bu çalışmanın temel amacı, 2005q4-2018q2 dönemi için Türkiye'de paranın dolaşım hızının istikrarlılığı hipotezini test etmektir. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye'ye ait M1 ve M2 para arzlarının dolaşım hızlarının istikrarlı olup olmadığı geleneksel birim kök testleri ile incelenmiştir. Monetarist analizin varsaydığı gibi, öngörülebilir bir para talebine imkan sağlayacak derecede istikrarlı olup olmadıkları ise, yapısal kırılmalı birim kök testleri ile araştırılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- M1 para arzının dolaşım hızı için ADF ve PP Birim Kök Testlerine göre, sabitli modelde birim kök içerdiğine dair boş hipotez reddedilememiştir; sabitli-trendli modelde ise boş hipotez reddedilmiştir. Bu sebeple *ADF ve PP Birim Kök Testlerine göre M1 para arzının dolaşım hızı trend-durağandır.*
- M2 para arzının dolaşım hızı için ADF ve PP Birim Kök Testlerine göre, hem sabitli modelde hem de sabitli-trendli modelde serinin birim kök içerdiğine dair boş hipotez reddedilmiştir. Bu sebeple *ADF ve PP Birim Kök Testlerine göre M2 para arzının dolaşım hızı durağandır.*

ADF ve PP Birim Kök Testlerinden elde edilen genel sonuç, her iki dolaşım hızının da istikrarlı olduğu yönündedir. Ancak M2 para arzının dolaşım hızı, M1 para arzının dolaşım hızına göre daha istikrarlıdır.

- M1 para arzı dolaşım hızı için yapısal kırılmalı birim kök testi sonuçlarına göre, hem toplam sapmalı modelde, hem de kademeli sapmalı modelde, Sabit spesifikasyonunda birim kök içerdiğine dair hipotez reddedilememiştir. *Sabit-Trend spesifikasyonunda ise kademeli sapmalı modelde 2014q4 ve toplam sapmalı modelde 2013q1 kırılmaları ile durağandır.*
- M2 para arzı dolaşım hızı için yapısal birim kök testi sonuçlarına göre, kademeli sapmalı modelin Sabit spesifikasyonu dışında tüm modellerde ve spesifikasyonlarda birim kök içerdiğine dair boş hipotez reddedilmiştir. *Bir başka değişle M2 para arzı dolaşım hızı kademeli sapmalı modelin sabit spesifikasyonu hariç, tüm modellerde ve spesifikasyonlarda 2011q1 kırılması ile durağandır.*

Yapısal kırılmalı birim kök testlerinden elde edilen genel sonuç, sadece *M2 para arzı dolaşım hızının Monetarist görüşün öngörülebilir bir para talebine olanak sağlayacak derecede istikrarlı varsayımına uygun olabileceği yönündedir.*

KAYNAKLAR

Akçoraoğlu, A. (1999). Paranın Dolaşım Hızı, Rassal Hareket Hipotezi ve Varyans Oranı Testleri. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 14 (163), 68-74.

Altıntaş, H. (2008). Türkiye'de Para Talebinin İstikrarı Ve Sınır Testi Yaklaşımıyla Öngörülmesi: 1985–2006. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30, 15-46.

Dickey, D., & Fuller, W. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. Journal of the American Statistical Association, 74, 427-431.

Fisher, I. (1911). "Purchasing Power of Money", Yale University: USA internet adresi: https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.264286/page/n49.Erişim tarihi: 16.10.2018.

Hetzel, R.L. (2007). The Contributions of Milton Friedman to Economics. Economic Quarterly,93(1), 1–30.

Özatay, F. (2015). *Parasal İktisat Kuram ve Politika*. Efil yayınevi: Ankara.

Pérez, A.S. (2014). *Cointegration Analysis of the Money Demand in the Euro Area*. İnternet adresi: ttps://addi.ehu.es/bitstream/handle/10810/14503/TFG_Salazar.pdf?sequence=2, Erişim Tarihi: 16.10.2018.

Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis, Econometrica, 57(6), 1361-1401. Perron, P. (1997). Further Evidence on Breaking Trend Functions in Macroeconomic Variables, Journal of Econometrics, 80(2), 355–385.

Perron, P., Vogelsang, T. J. (1992a). Nonstationarity and Level Shifts with an Application to Purchasing Power Parity. Journal of Business & Economic Statistics, 10(4), 301–320.

Perron, P., Vogelsang, T. J. (1992b). Testing for a Unit Root in a Time Series with a Changing Mean: Corrections and Extensions, Journal of Business & Economic Statistics, 10(4), 467–470.

Phillips, P. (1987). Time Series Regression with a Unit Root. Econometrica 55, 277-301.

Tunay, K.B. (2001). Türkiye'de paranın gelir dolaşım hızlarının MARS yöntemiyle tahmini. ODTÜ Gelişme Dergisi, 28 (3-4), 431-454.

Vogelsang, T. J., Perron, P. (1998). Additional Test for Unit Root Allowing for a Break in the Trend Function at an Unknown Time, International Economic Review, 39(4), 1073–1100.

THE PUBLIC DIPLOMACY: SOFT POWER IN INTERNATIONAL RELATIONS

KAMU DİPLOMASİSİ: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE YUMUŞAK GÜÇ

Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK
Selçuk Üniversitesi, buyukcicek@selcuk.edu.tr

Öğr. Gör. Hasan HAKSES
Selçuk Üniversitesi, hasanhakses@selcuk.edu.tr

Öğr. Gör. Servet SAY
Selçuk Üniversitesi, servetsay@selcuk.edu.tr

ABSTRACT

In the 21st century, Globalization and International Relations and Diplomacy have changed rapidly. Public diplomacy studies aimed at the public from classical international relations, where governments are addressed today, are becoming increasingly important as the transportation between countries becomes very easy, the boundaries between states become vague, and the mass media, especially the internet, are increasingly influential. In the new era, non-governmental international organizations and non-governmental organizations have become active and influential actors in the world diplomacy scene. The theoretical and conceptual framework of public diplomacy will be addressed. In the conceptual framework, the definition of a new public diploma has been developed based on four concepts in the context of transforming soft power capacity into reality, adding diplomacy to new tools and methods, being public-oriented and taking place on the basis of civil society.

Keywords: Soft Power, Public Diplomacy, Smart Power

1. INTRODUCTION

In the 21st century, Globalization and International Relations and Diplomacy have changed rapidly. Public diplomacy studies aimed at the public from classical international relations, where governments are addressed today, are becoming increasingly important as the transportation between countries becomes very easy, the boundaries between states become vague, and the mass media, especially the internet, are increasingly influential. In the new era, non-governmental international organizations and non-governmental organizations have become active and influential actors in the world diplomacy scene.

The theoretical and conceptual framework of public diplomacy will be addressed. In the conceptual framework, the definition of a new public diploma has been developed based on four concepts in the context of transforming soft power capacity into reality, adding diplomacy to new tools and methods, being public-oriented and taking place on the basis of civil society.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

2.1. Soft Power

"Power is like air, everyone depends on him, he talks about it, but he understands very little. At the same time, power is like love, it is simpler to try, to explain and measure, but it does not diminish its reality."

Joseph Nye

As the majority of hard power concept knows; the ability of an actor to change or influence the behavior of another actor or actor using his economic and military capabilities. He also needs deceivers (carrots) or threats (sticks) to be able to do that. (Nye, 2005:14)

Joseph Nye developed the concept of soft power in his book 'Bound To Lead', which debated the first time in 1990 that the United States claims to be in decline. (Nye, 2005:7) Soft power arises from the appeal of a country's culture, its political values and its foreign policies. When the culture of an country includes universal values and cultural policies serve the values and interests shared by others, the likelihood of obtaining desired results is increased. In this sense, soft power is the power that an ethnic country wants to achieve what others want. When your policies are legitimate in the eyes of others, your soft power develops.(Nye, 2004: 119)

According to Nye; Countries that will have soft power in the information age must have provided the following features: (1) culture and ideas that are close to dominant norms (liberalism, pluralism, autonomy), (2) global channels of communication that will generate impacts and agendas, and (3) global reputation with domestic and international performance. (Nye, 2002:6)

According to Nye, the soft power of an country is based on three main sources before everything:

a) Culture of

b) Political values

c) Foreign policies (Nye, 2003: 11)

2.2. Public Diplomacy

The concept of diplomacy in the West was first used by Edmund Burke in 1796. Burke used the term "diplomacy" in the sense of the skills and tactics applied in the conduct of interstate relations and negotiations, and at the same time, he called the term "diplomatic board". (Tuncer, 2002:13) The public diplomacy was first introduced in 1965 by the retired American diplomat Edmund Gullion, who was the dean of the Fletcher Diplomacy school at Tufts University, near Boston. (Cullen, 2009: 1)

Public diplomatic definitions are as follows:

It is a description of national interests: "Public diplomacy; information, attractiveness and influence to the public sphere of foreign countries and the description of the national interests."

It is the communication policy of the governments: "Public diplomacy; is the communication policy and the process of a government that is guided by its own people's ideas and ideals, their own institutions and cultures as well as their national goals and their current politics to foreign peoples. "

Orientation of foreign policy: "Public diplomacy; the role of the media in international relations, the involvement of governments in promoting self-reliance, the involvement of non-governmental interactions of the private entities of one country with those of other entities, and the impact of this international process, policy development and external relations. "

It's outside of traditional diplomacy.

It shapes the image of countries: "Public diplomacy reaches the peoples of other countries and decision-makers, shaping their convictions and their image in their eyes."

It ensures the circulation of ideas: "Public diplomacy; it is an activity aimed at influencing foreign peoples positively.

It emits the right information: "Public diplomacy; is an attempt to spread the right knowledge built by the countries to reach the national goals, interests and purposes of international public opinion formation.

Public diplomacy establishes the relation: "The main goal of public diplomacy is to build relations: To understand the needs of other countries, cultures and people; correcting false perceptions; to search for places where we can find common goals. The difference between public diplomacy and traditional diplomacy is that public diplomacy involves a broader range of interests on both sides, beyond the interests of more people and governments of the day. (Leonard, 2002: 8)

Table 1: Differences between Traditional Diplomacy and Public Diplomacy

	Traditional Diplomacy	**Public Diplomacy**
Conditions	Conflict and tension between countries	Peace
Goals	Obtaining political change in target countries and changing target audience behavior	Support for political and economic interests for the creation of a positive attitude and understanding of the country abroad
Strategies	To convince Managing the public	Building and maintaining relationships Incorporation of the public
Direction of communication	One Way/ monologue	Two-way communication
Research	Very little if needed	Feedback is based on scientific research that is important.
Message content	Ideology Benefits	Opinions Values
Target groups	General audience in destination country: message senders and receivers	Parted, well-defined target audience, target audience at home, Participants
Tools	Traditional Mass Communication	Old and new media
Budget	Sponsored by government	Public and private partnerships

Unlike traditional public diplomacy, the role of “actors other than governments in influencing foreign public bodies has led some scholars to talk about new public diplomacy. Cull lists the changes in the new public diplomacy as follows:

1. Inter-national actors are increasingly out of traditional practices, with civil society organizations predominating in this area.

2. The mechanisms used by these actors to communicate with the world public are in the direction of new, real-time, global technologies.

3. These new technologies obscure the solid lines already existing between the domestic and international news circles.

4. Instead of the old concepts of propaganda, public diplomacy benefits more from an increasingly higher level of concepts, especially from the marketing of one side to the branding of the space and national branding, on the other side of the concept of network communication.

5. Thus, a new terminology of public diplomacy as a language of reputation and inter-national image leads to the expression of "soft power" and branding.

6. The new public diploma talks about the development of a new "humanitarian" accent for enlightenment, along with inter-national actors playing a role and facilitator in the "actor to man" communication of the Cold War era.

7. The main task of the new public diplomacy is to "establish relations". However, the main purpose of this model is determined as the administration of the inter-national grounds. (Cull,2009:13)

2.3 Dimensions of Public Diplomacy

Techniques and methods used for the success of public diplomacy applications are of great importance. In order to reach the targeted results, these techniques should be applied within a specific plan in terms of time and the means used. (Demir, 2012: 86)

According to Leonard, the goals and the hierarchy that public diplomacy can achieve are as follows:

Ensure that individuals better understand the country that implements public diplomacy (reflecting their thoughts, updating their images, observing unwanted ideas)

Increasing the gratitude of individuals to that country (establishing positive perceptions, enabling them to see globally important issues from the same perspective as others)

Contacting Individuals (Strengthening associations - From education reform to scientific collaboration, encouraging people to see themselves as an attractive place for tourism, collecting and training, ensuring that they take their products, understanding their values and sustaining them)

Influencing people's behavior (ensuring that companies invest, gaining public support for country policies)

Every country needs different institutions to manage its public diplomacy. Some of them are part of the government and others are specific. It is important that each of these institutions investigate their priorities and missions in order to implement public diplomacy, but whether they are collective and unfilled spaces. (Leonard, 2002:12)

2.4 News Management

News management requires efficient use of national and international media. New communication technologies and new media offer tremendous opportunities and opportunities in front of the public diplomacy. This technological structure makes it easier for public diplomat practitioners to achieve the desired goals with the right strategies and plans. (Demir, 2012: 89)

3. CONCLUSIONS

In the 21st century, Globalization and International Relations and Diplomacy have changed rapidly. Public diplomacy studies aimed at the public from classical international relations, where governments are addressed today, are becoming increasingly important as the transportation between countries becomes very easy, the boundaries between states become vague, and the mass media, especially the internet, are increasingly influential. In the new era, non-governmental international organizations and non-governmental organizations have become active and influential actors in the world diplomacy scene. The theoretical and conceptual framework of public diplomacy will be addressed. In the conceptual framework, the definition of a new public diploma has been developed based on four concepts in the context of transforming soft power capacity into reality, adding diplomacy to new tools and methods, being public-oriented and taking place on the basis of civil society.

REFERENCES

BEKTAŞ, A., Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2000.

CULL, N., "Public Diplomacy: Lessons from the past", USC Center, University of Southern

California, 2009.

ERZEN, M., Kamu Diplomasisi, Derin Yayınları, İstanbul, 2012.

GİRGİN, K., Çağdaş Politika ve Diplomasi, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1975.

İSKİT, T., Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kuramları ve Uygulaması, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Yayınları, İstanbul,, 2011.

KALIN, İ., Akıl ve Erdem, Küre Yayınları, İstanbul, 2013.

KISSINGER, H., Diplomasi, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002.

LEONARD, M. ve SMALL, A., Norwegian Public Diplomacy, The Foreign Center, London, 2003.

NYE, J., Yumuşak Güç, Elips Kitap, Ankara, 2005.

SANCAR, G., Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2012.

TUNCER, H., Eski ve Yeni Diplomasi, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2002.

2019 YEREL YÖNETİM SEÇİMLERİ ANKETİ: KONYA

2019 LOCAL GOVERNMENT ELECTIONS SURVEY: KONYA

Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK
Selçuk Üniversitesi, buyukcicek@selcuk.edu.tr

Öğr. Gör. Hasan HAKSES
Selçuk Üniversitesi, hasanhakses@selcuk.edu.tr

Öğr. Gör. Servet SAY
Selçuk Üniversitesi, servetsay@selcuk.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada, 9 Mayıs 2018-4 Haziran 2018 tarihleri arasında Konya'nın 3 merkez ilçesi olan Karatay, Meram ve Selçuklu ikamet edenlere internet üzerinden gerçekleştirilen bir anket çalışması ele alınmakta ve bu ankete verilen cevaplar değerlendirilmektedir. Anket çalışmasına 1014 kişi iştirak etmiştir. Ankette, katılımcılara 2019 Yerel Seçimleri öncesi beklentilerine ölçmeye dönük sorular yöneltilmiştir. Bu kapsamda ankete katılanlara ilçe belediyesi hizmetleri memnuniyetinden büyükşehir belediyesi hizmetleri memnuniyetine, bir önceki yerel seçimdeki oylarından 2019'daki yerel seçimlerde verecekleri oya varıncaya kadar geniş bir yelpazede sorular yönetilmiştir. Bu çalışmayla ankete katılanların cevapları değerlendirilerek bu kapsamda Konya'da ikamet edenlerin ilçe ve büyükşehir belediyesi seçimlerindeki algısı ölçülmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetim, Seçim, Büyükşehir.

ABSTRACT

In this study, a survey conducted on 9 May 2018 - June 4, 2018 in Karatay, Meram and Seljuks, which are the three central districts of Konya, is discussed and the answers given to this survey are evaluated. 1014 people participated in the survey. In the survey, questions were asked to measure participants' expectations before 2019 Local Elections. In this context, a wide range of questions have been directed to the respondents from the satisfaction of the district municipality services to the satisfaction of the metropolitan municipality services, from the votes in the previous local elections to the votes they would give in the 2019 local elections. In this study, the answers of the respondents were evaluated and the perception of the residents of Konya in the elections of district and metropolitan municipality was tried to be measured.

Keywords: Local Government, Selection.

1. GİRİŞ

Amaç	**Araştırmanın amacı:** Konya'nın 3 merkez ilçesi olan Karatay, Meram ve Selçuklu'da ikamet eden seçmenlerin 2019 Yerel Seçimlerindeki beklentilerini ve ilçe ve büyükşehir belediyesi hizmetlerinden memnuniyetini ölçmek.	
Yöntem	**Araştırma yöntemi**	Kantitatif araştırma
	Veri toplama tekniği	Önceden hazırlanmış soru formuna bağlı net aracılığıyla anket yöntemi
Örneklem	18 yaş ve üzeri Konya'nın 3 merkez ilçesi olan Karatay, Meram ve Selçuklu'da ikamet edenler	

Takvim	**Saha Çalışması**	9 Mayıs 2018 4 Haziran 2018
	Veri Kontrol ve Analizi	5 Haziran 2018 16 Haziran 2018
	Raporlama	17 Haziran 2018 24 Haziran 2018

Bu çalışmada, 9 Mayıs 2018 - 4 Haziran 2018 tarihleri arasında Konya'nın 3 merkez ilçesi olan Karatay, Meram ve Selçuklu'da ikamet edenlere internet üzerinden gerçekleştirilen bir anket çalışması ele alınmakta ve bu ankete verilen cevaplar değerlendirilmektedir. Anket çalışmasına 1014 kişi iştirak etmiştir. Ankette, katılımcılara 2019 Yerel Seçimleri öncesi beklentilerini ölçmeye dönük sorular yöneltilmiştir. Bu kapsamda ankete katılanlara ilçe belediyesi hizmetleri memnuniyetinden büyükşehir belediyesi hizmetleri memnuniyetine, bir önceki yerel seçimdeki tercihlerinden 2019'daki yerel seçimlerde verecekleri oya varıncaya kadar geniş bir yelpazede sorular yönetilmiştir. Bu çalışmayla ankete katılanların cevapları değerlendirilerek bu kapsamda Konya'da ikamet edenlerin ilçe ve büyükşehir belediyesi seçimlerindeki algısı ölçülmeye çalışılmıştır.

Grafik 1: Parti Seçmenlerinin Cinsiyet Dağılımı

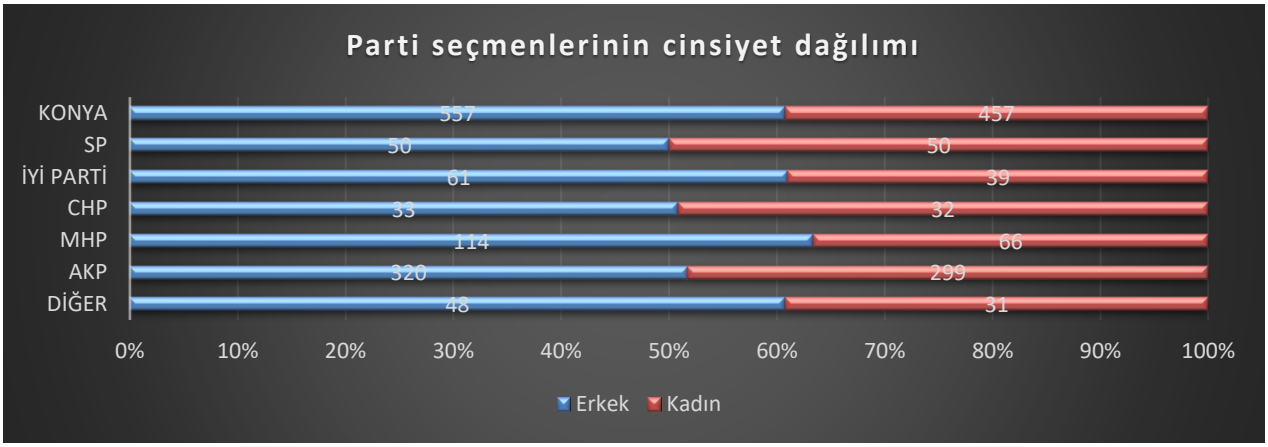

Parti seçmenlerinin cinsiyet dağılımının yer aldığı grafik 1'e göre ankete katılanların yaklaşık %61'inin erkek, yaklaşık %39'unun ise kadın seçmenden oluştuğu görülmektedir.

Grafik 2: Parti Seçmenlerinin Cinsiyet Dağılımı

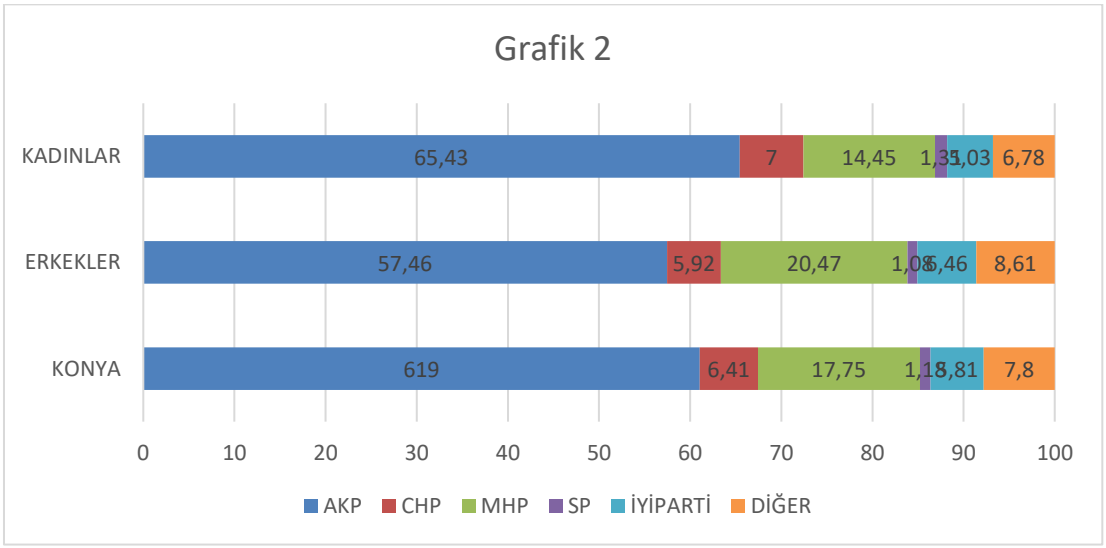

Yukarıdaki Grafik 2'ye bakıldığında kadın seçmenlerin yaklaşık %65'inin AKP'ye oy vereceği göze çarpmaktadır. Konya'da partilere göre oy dağılımına baktığımızda ankete katılanların %61,05'i AKP'ye, %17,75'i MHP'ye, %6,41'i CHP'ye, %5,81'i İyi Parti'ye, %1,18'i Saadet Partisi'ne, %7,80'i ise diğeri yönünde görüş bildirmiştir. Erkeklerin %57,46'sı AKP'ye, %20,47'si MHP'ye, %6,46'sı İyi Parti'ye, %1,08'i Saadet Partisi'ne, %8,61'i ise diğer seçeneğine oy vermiştir. Kadınların %65,43'ü AKP'ye, %14,45'i MHP'ye, %5,03'ü İyi Parti'ye, %1,31'i Saadet Partisi'ne, %6,78'i ise diğer seçeneğine oy vermiştir.

Grafik 3: Parti seçmenlerinin yaş dağılımları

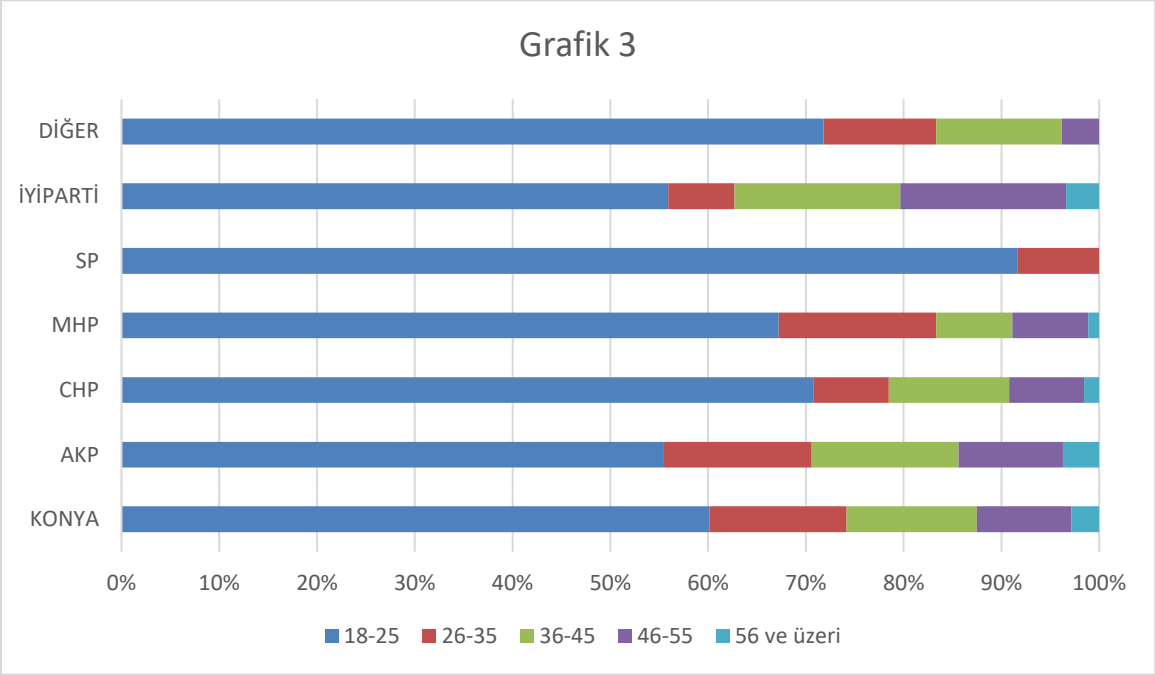

Yukarıdaki Grafik 3'ten anlaşılacağı üzere Konya'daki seçmenlerin %60'ı 18-25 yaş, yaklaşık %15'i 26-35 yaş, yaklaşık %14'ü 36-45 yaş ve yaklaşık %10'u 46-55 yaş aralığındadır. Yaklaşık %3 ile en düşük oran 56 ve üzeri yaşındaki seçmenlere aittir. Konya'da AKP'ye oy verenlerin yaş aralığına bakıldığında en yüksek oranının yaklaşık %55 ile 18-25 yaş aralığındaki seçmen olduğu gözükmektedir. En düşük oranın ise yaklaşık %4 ile 56 ve üzeri yaş aralığındaki seçmenlerden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Grafik 4: Parti seçmenlerinin eğitim seviyesi dağılımı

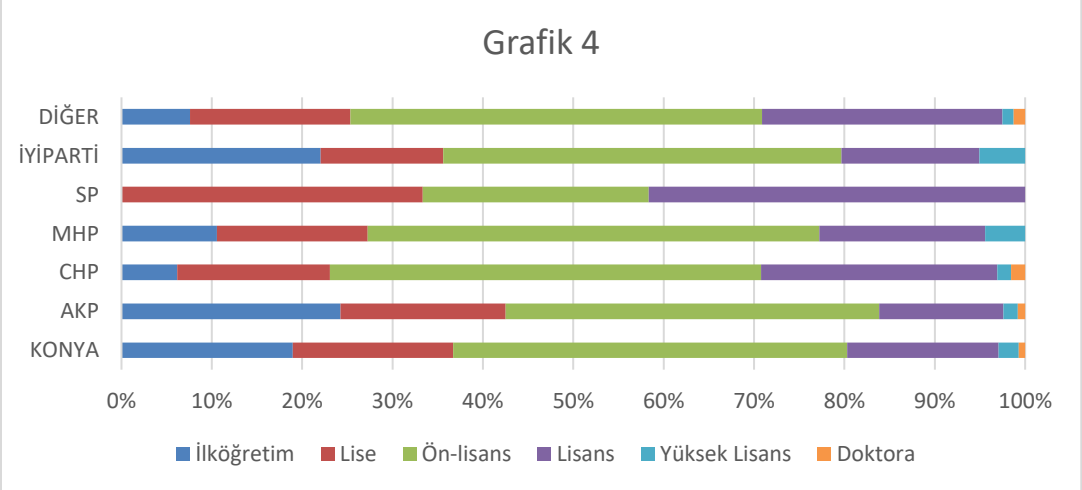

Oy oranlarının eğitim düzeyine göre dağıldığı yukarıdaki grafiğe bakıldığında Konya'daki seçmenlerin yaklaşık yüzde 44'nün ön-lisans mezunu, yüzde 19'unun ilköğretim mezunu, yüzde 18'inin lise mezunu ve yüzde 17'sinin ise lisans mezunu olduğu görülmektedir. En düşük oran ise yüzde 1 ile doktora mezuniyetine aittir. AKP'ye oy veren seçmenlerin eğitim düzeyine göre oy dağılımına bakıldığında ise yaklaşık %24'ünün ilköğretim mezunu, yaklaşık %18'inin lise mezunu, yaklaşık %41'inin ön-lisans mezunu, yaklaşık %14'ünün lisans mezunu, yaklaşık %2'sinin yüksek-lisans mezunu ve yaklaşık %1'inin ise doktora mezunu olduğu görülmektedir

Grafik 5: Parti seçmenlerinin aylık hane gelirlerine göre dağılımları

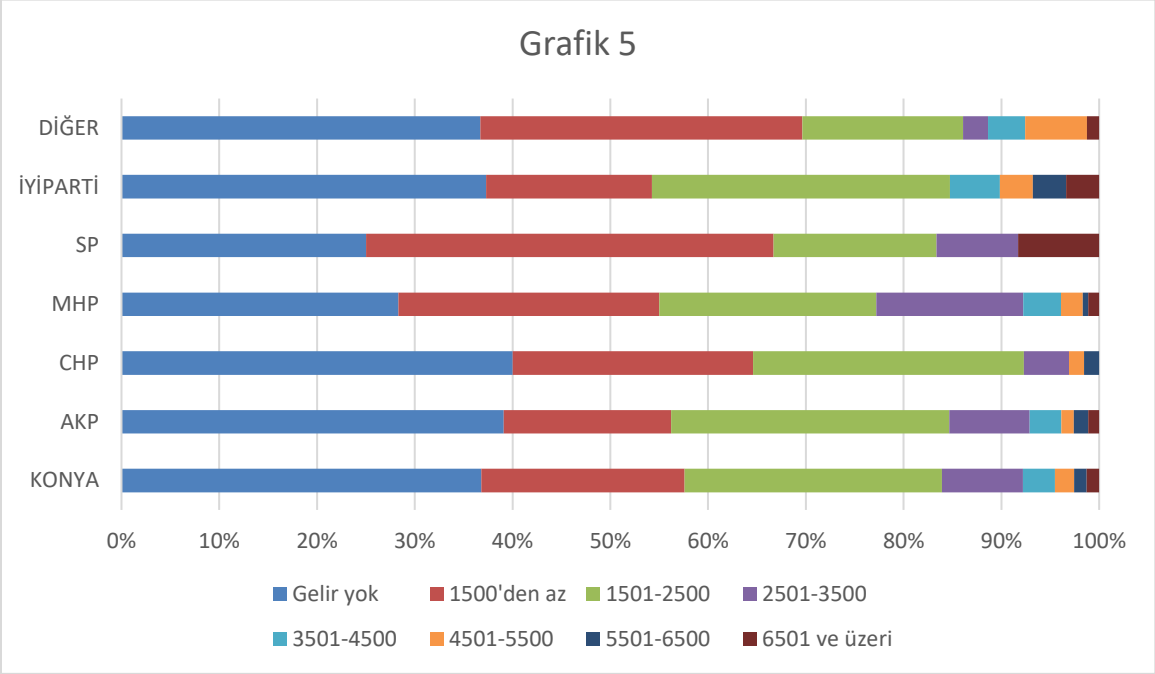

Grafik 5'te ankete katılanların aylık gelir dağılımları ve bu gelir dağılımlarının oy dağılımları gösterilmiştir. Bu kapsamda ankete katılanların yaklaşık %37'sinin gelirinin olmadığı, %26'sının 1501-2500, yaklaşık %21'inin 1500 TL'den az, yaklaşık %9'unun 2501-3500, yaklaşık %3'ünün 3501-4500, yaklaşık %1'lerinin ise 5501-6500 ve 6500 ve üzeri gelir aralığındadır.

Grafik 6: Parti seçmenlerinin mesleklerine göre dağılımları

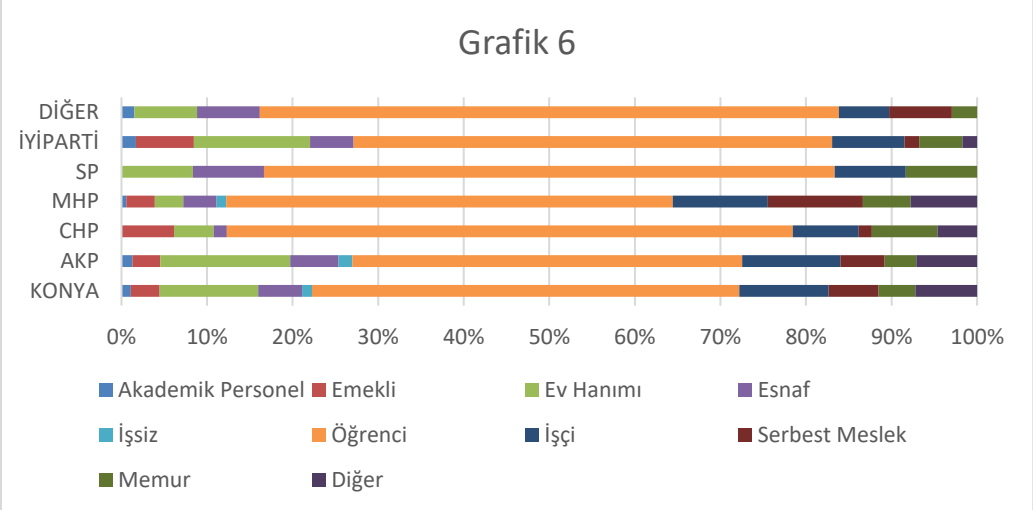

Grafik 6'da ankete katılanların meslek dağılımları ve bu meslek dağılımlarının hangi partiye oy verdikleri gösterilmiştir. Bu kapsamda ankete katılanların mesleklerine göre dağılımları incelendiğinde seçmenlerin yaklaşık %50'sinin öğrenci, yaklaşık %12'sinin ev hanımı, yaklaşık %11'inin işçi, yaklaşık %7'sinin diğer meslek mensubu, yaklaşık %6'sının serbest meslek, yaklaşık %5'inin esnaf, yaklaşık %4'ünün memur, yaklaşık %3'ünün emekli, yaklaşık %1'inin akademik personel ve yaklaşık %1'inin ise işsiz olduğu görülmektedir.

Grafik 7: İlçe belediye hizmetlerinden memnun musunuz?

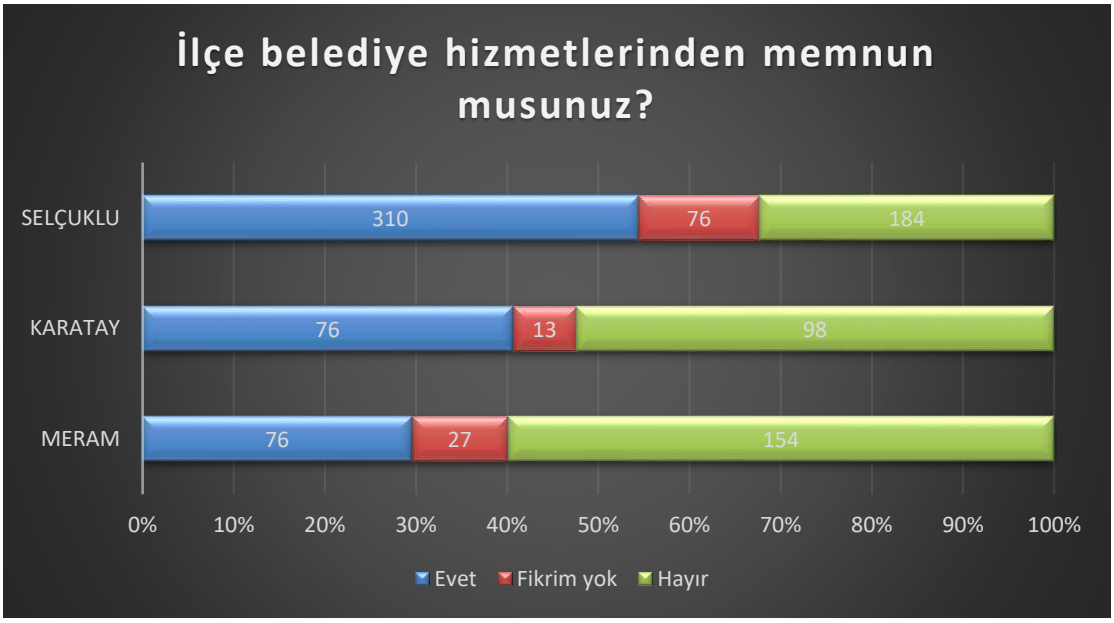

Nüfus dağılımına göre Konya'nın en büyük 3 ilçesinin vatandaşlarının belediye hizmetlerinden memnuniyetini gösteren grafik 7'ye göre en yüksek memnuniyet oranının %55 ile Selçuklu Belediyesi'ne ait olduğu, en düşük memnuniyet oranının ise %30 ile Meram Belediyesi'ne ait olduğu anlaşılmaktadır.

Grafik 8: Konya Büyükşehir Belediyesi hizmetlerinden memnun musunuz?

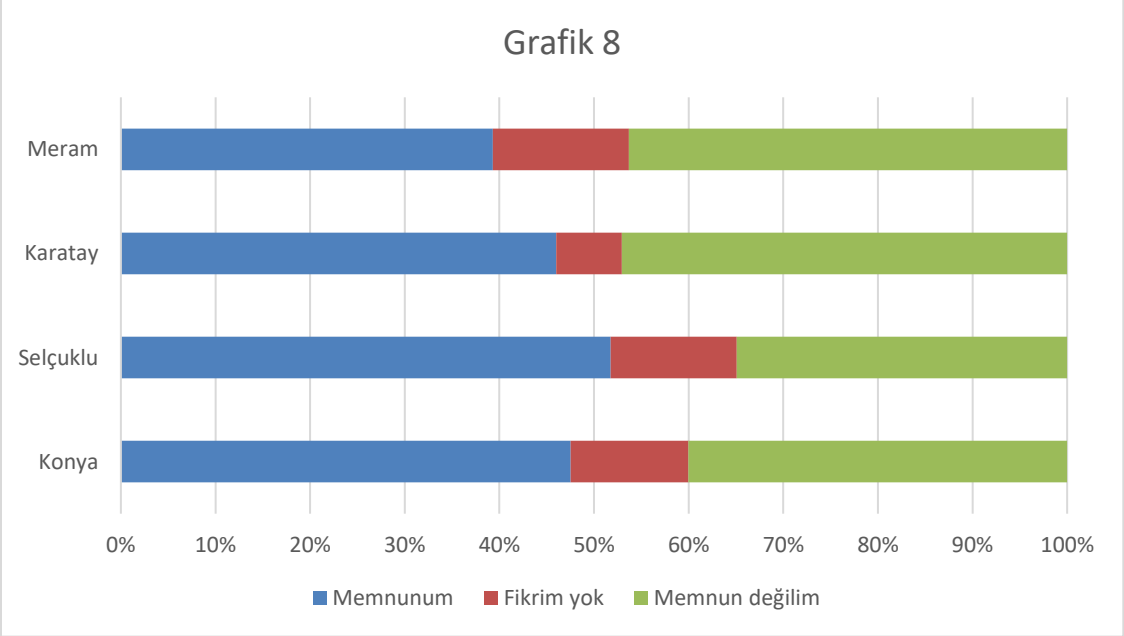

Konya Büyükşehir Belediyesi hizmetlerinden memnun musunuz? Anket sorusuna cevap verenlerin yüzde olarak yer aldığı grafik 8'e göre, Konya'daki seçmenlerin yaklaşık %48'inin memnunum cevabını, yaklaşık %12'sinin fikrim yok cevabını ve yaklaşık %40'ının ise memnun değilim cevabını verdiği görülmektedir.

Grafik 9: Konya Büyükşehir Belediyesi otopark ücretlerinden memnun musunuz?

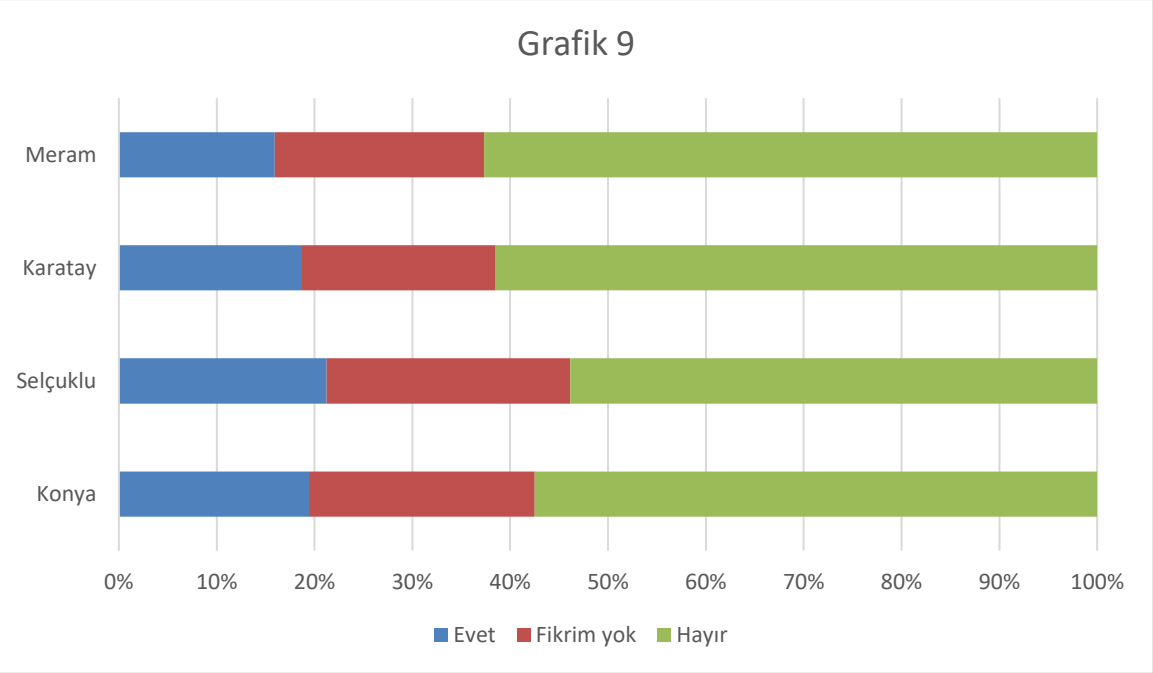

Konya Büyükşehir Belediyesi otopark ücretlerinden memnun musunuz? Anket sorusuna cevap verenlerin yüzde olarak yer aldığı grafik 9'a göre, Konya'daki seçmenlerin yaklaşık %58'i hayır cevabını, yaklaşık %19'u evet cevabını, yaklaşık %23'ünün ise fikrim yok cevabını verdiği görülmektedir.

Grafik 10: Sizce Konya'nın en önemli sorunu nedir?

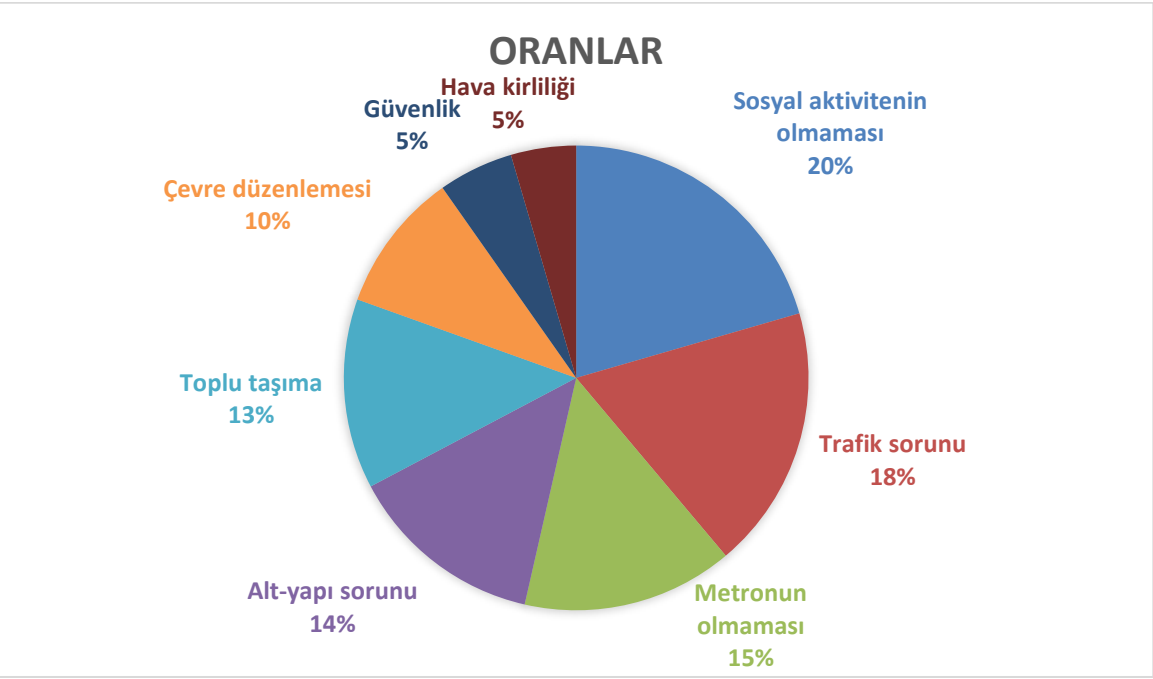

Konya'nın en önemli sorunu nedir? Anket sorusuna cevap verenlerin yüzde olarak yer aldığı grafik 10'a göre, Konya'daki seçmenlerin %20'sinin sosyal aktivitelerin olmaması, %18'inin trafik sorunu, %15'inin metronun olmaması, %14'ünün alt-yapı sorunu, %13'ünün toplu taşıma, %10'unun çevre düzenlemesi, %5'inin ise güvenlik ve hava kirliliği cevabını verdiği görülmektedir.

Grafik 11: Bir önceki Konya Büyükşehir Belediyesi seçimiyle 2019 Konya Büyükşehir Belediyesi seçiminde verilecek oy kıyaslaması

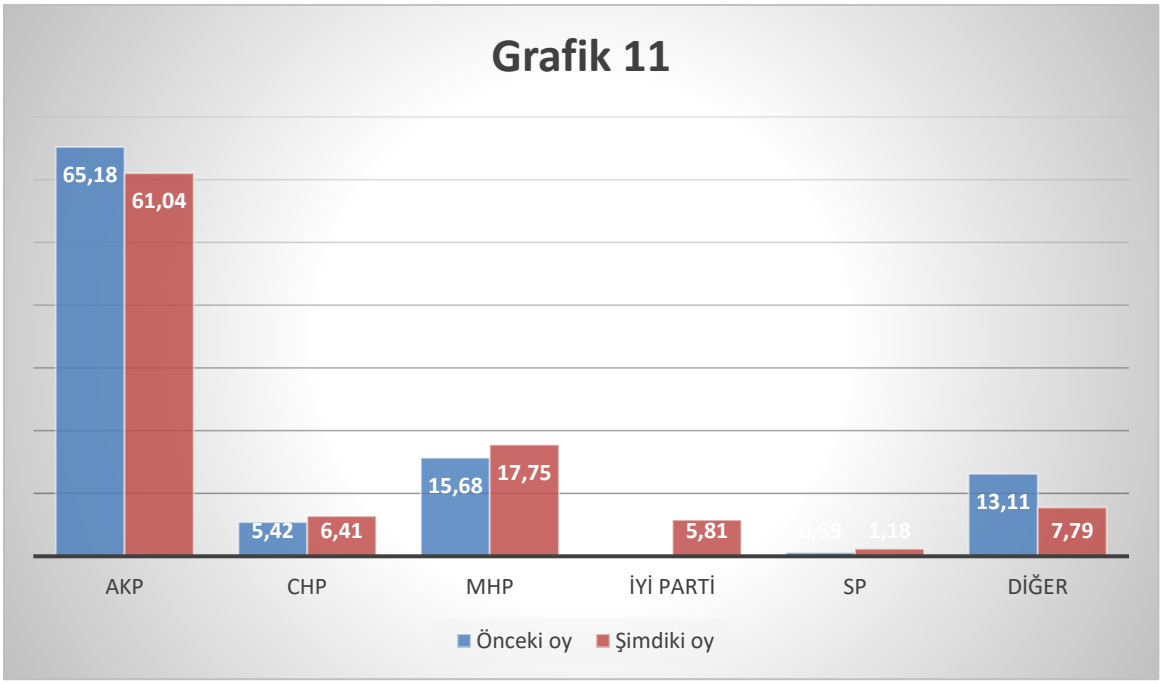

Bir önceki yerel seçimde verilen oyla 2019 yerel seçiminde verilecek oy kıyaslamasında AKP'nin oyunun %65,18'den %61,04'e düştüğü gözlemlenmiştir. MHP'nin oyunun ise %15,68'ten %17,75'e arttığı gözlemlenmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, 9 Mayıs 2018 - 4 Haziran 2018 tarihleri arasında Konya'nın 3 merkez ilçesi olan Karatay, Meram ve Selçuklu'da ikamet edenlere internet üzerinden gerçekleştirilen bir anket çalışması ele alınmakta ve bu ankete verilen cevaplar değerlendirilmektedir. Anket çalışmasına 1014 kişi iştirak etmiştir. Ankette, katılımcılara 2019 Yerel Seçimleri öncesi beklentilerini ölçmeye dönük sorular yöneltilmiştir. Bu kapsamda ankete katılanlara ilçe belediyesi hizmetleri memnuniyetinden büyükşehir belediyesi hizmetleri memnuniyetine, bir önceki yerel seçimdeki tercihlerinden 2019'daki yerel seçimlerde verecekleri oya varıncaya kadar geniş bir yelpazede sorular yönetilmiştir. Bu çalışmayla ankete katılanların cevapları değerlendirilerek bu kapsamda Konya'da ikamet edenlerin ilçe ve büyükşehir belediyesi seçimlerindeki algısı ölçülmeye çalışılmıştır.

Yukarıdaki Grafik 3'ten anlaşılacağı üzere Konya'daki seçmenlerin %60'ı 18-25 yaş, yaklaşık %15'i 26-35 yaş, yaklaşık %14'ü 36-45 yaş ve yaklaşık %10'u 46-55 yaş aralığındadır.

Oy oranlarının eğitim düzeyine göre dağıldığı yukarıdaki grafiğe bakıldığında Konya'daki seçmenlerin yaklaşık yüzde 44'nün ön-lisans mezunu, yüzde 19'unun ilköğretim mezunu, yüzde 18'inin lise mezunu ve yüzde 17'sinin ise lisans mezunu olduğu görülmektedir. En düşük oran ise yüzde 1 ile doktora mezuniyetine aittir.

Ankete katılanların yaklaşık %37'sinin gelirinin olmadığı, %26'sının 1501-2500, yaklaşık %21'inin 1500 TL'den az, yaklaşık %9'unun 2501-3500, yaklaşık %3'ünün 3501-4500, yaklaşık %1'lerinin ise 5501-6500 ve 6500 ve üzeri gelir aralığındadır.

Ankete katılanların yaklaşık %37'sinin gelirinin olmadığı, %26'sının 1501-2500, yaklaşık %21'inin 1500 TL'den az, yaklaşık %9'unun 2501-3500, yaklaşık %3'ünün 3501-4500, yaklaşık %1'lerinin ise 5501-6500 ve 6500 ve üzeri gelir aralığındadır.

Nüfus dağılımına göre Konya'nın en büyük 3 ilçesinin vatandaşlarının belediye hizmetlerinden memnuniyetini gösteren grafik 7'ye göre en yüksek memnuniyet oranının %55 ile Selçuklu Belediyesi'ne ait olduğu, en düşük memnuniyet oranının ise %30 ile Meram Belediyesi'ne ait olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

BEKTAŞ, A., Kamuoyu, İletişim ve Demokrasi, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2000.

CULL, N., "Public Diplomacy: Lessons from the past", USC Center, University of Southern California, 2009.

ERZEN, M., Kamu Diplomasisi, Derin Yayınları, İstanbul, 2012.

GİRGİN, K., Çağdaş Politika ve Diplomasi, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1975.

İSKİT, T., Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kuramları ve Uygulaması, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,, 2011.

KALIN, İ., Akıl ve Erdem, Küre Yayınları, İstanbul, 2013.

KISSINGER, H., Diplomasi, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2002.

LEONARD, M. ve SMALL, A., Norwegian Public Diplomacy, The Foreign Center, London, 2003.

NYE, J., Yumuşak Güç, Elips Kitap, Ankara, 2005.

SANCAR, G., Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler, Beta Yayıncılık, İstanbul, 2012.

TUNCER, H., Eski ve Yeni Diplomasi, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2002.

www.konda.com.tr

DENİZ TAŞIMACILIĞI SEKTÖRÜ VE DENİZ SİGORTALARI: P&I SİGORTASI

MARITIME TRANSPORT SECTOR AND MARINE INSURANCE: P&I INSURANCE

Öğr. Gör. Veysel TATAR
Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa Meslek Yüksek Okulu Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, vtatar@artvin.edu.tr

Meriç Burçin ÖZER
Park Denizcilik ve Hopa Liman İşletmeleri A.Ş, meric.ozer@hopaport.com.tr

ÖZET

Küreselleşme olgusuyla uluslararası iş olanakları artan denizyolu taşımacılığı sektörü, daha karlı bir yapıya doğru kaymakta iken küresel ekonomik sistemde yaşanan gelişmeler, ekonomik riskleri de beraberinde getirmektedir. Dünya ticaretinde gelişmiş olan ülkeler taşıma ve sigorta sektörlerini geliştirerek pazarlamada küreselleştirme aşamasına gelmişlerdir. Denizcilik sektörü çok geniş bir çevreden oluşmakta olup çok fazla paydaştan meydana gelmektedir. Bu riskler iyi yöneltilemez ve kontrol altına alınamazsa denizyolu taşımacılığı işletmelerinin sürekliliği açısından olumsuz sonuçlar doğurabilecek etkilere sahiptirler. Denizcilik sektörü ve ekonomisi, Dünya ticaretinde oldukça önemli bir role sahip olup Dünya ekonomisi açısından da stratejik öneme sahip sektörlerden biridir. Bu sebeple bu çalışmada öncelikle deniz ticareti ve deniz sigortalarından biri olan P&I sigortasından bahsedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Deniz Taşımacılığı, Sigorta, P&I Sigortası

ABSTRACT

While the maritime transport sector, which is increasingly internationalized due to globalization, is shifting towards a more profitable structure, the developments experienced in the global economic system bring with it economic risks.. Countries that have developed in world trade have come to the stage of globalization in marketing by developing transportation and insurance sectors. The maritime sector is comprised of a very large number of people, and it is very popular among many stakeholders. If these risks are not well managed and can not be controlled, maritime transport operators have the potential to have negative consequences for the sustainability of their operations. The maritime sector and economy is one of the sectors with a very important role in world trade and also with strategic priorities in terms of world economy. For this reason, this study first mentions P&I Insurance, which is one of maritime trade and marine insurance.

Keywords: Maritime Transport, Insurance, P&I Insurance

1. GİRİŞ

Denizyolu taşımacılığı, insanların ve malların denizde hareket eden araçlar vasıtasıyla bir yerden diğer bir yere taşınması olarak tanımlanabilir. Denizyolu taşımacılığının, tarihi çok eskilere dayanmaktadır. M.Ö. 3200'de deniz taşımacılığının ilk örnekleri olarak belirtilen, Mısır'lıların kullandıkları sahil botlarından bu güne denizyolu taşımacılığı, teknolojik gelişmelere paralel olarak gelişmiş ve her dönemde ticaretin en önemli unsuru olmuştur. Denizyolu taşımacılığının gelişiminde, coğrafi keşiflerle yeni bölgelerin keşfedilmesi ve

sanayileşme ile birlikte buhar teknolojisinin gemilerde kullanılmaya başlanmasının önemli etkisi olmuş, bu sayede uzun rotalarda seyahat edebilecek ve geçmişe nazaran daha fazla yük taşıma imkânına sahip gemiler inşa edilmesi mümkün hale gelmiştir. Denizyolu taşımacılığı sistemi, özel deniz araçları, ziyaret ettikleri limanlar ve taşıma unsurlarının fabrikalardan terminallere, dağıtım noktalarına ve pazarlara ulaştırılma alt yapısından oluşan ağı ifade etmektedir (Corbett, at.all, 2008). Tüm taşımacılık şekilleri arasında taşıma birim maliyetlerinin düşük olması, yük elleçlemenin daha hızlı olması ve büyük tonajda tek tip veya birbirinden farklı yüklerin tek seferde taşınabilmesi gibi sebepler ile dünya ticaretinde deniz taşımacılığı öne çıkmaktadır. Dünya ticaretinin yaklaşık % 90'ının denizyolu ile gerçekleştiriliyor olması, uluslararası ticarette limanların ne kadar önemli bir konuma sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Risk, gelecekte beklenen durumda ortaya çıkma olasılığı olan muhtemel tehlikedir. Risk, bir faaliyetin içerdiği belirsiz veya zarar olasılığı olarak da tarif edilebilmektedir. Olası risklere karşı kişilerin önlem alma ihtiyacını hissetmesi sonucunda sigorta sistemi ortaya çıkmıştır. Sigorta sismetinde, riske karşı bütün üyeler tarafından katkıda bulunularak oluşturulan fondan oluşabilecek zararların ödenmesi sağlanmakta ve risk aktarılmaktadır. Çağımızın sonsuz ve artarak devam edecek bir ihtiyacı olan sigorta konusu batı ülkeleri ile kıyaslandığında daha henüz ülkemizde yeterli seviyelere çıkmış değildir. Ama her halükarda yıllar içerisinde gelişmeye devam etmektedir. Gemi filomuzun sayı ve tonaj olarak son 15-20 yılda artması, limanlarımızın çoğalması ve tersanelerimizin artan iş hacimleri dünyanın en büyük sigorta brokerlerinin, sigorta şirketlerinin ve Underwrighter'ların dikkatini çekmiş sonucunda da neredeyse hepsi ülkemize gelmişlerdir. Bu sonuç doğrultusunda denizcilik camiamız hem alternatif piyasalara erişme imkanı bulmuş, hem de rekabetçi sigorta primleri ödemeye başlamışlardır. Sigortacılığın en eski formlarından biridir. Gemilerin yangın ve korsan istilasından korunması için 1347 yılında bilinen ilk sigorta kontratı Genova' da imzalanmıştır. Deniz sigortaları arasında üç önemli sigortadan biri '' Tekne ve Makine Sigortası ''; ikincisi mali sorumluluk sigortaları arasında en yaygın olan '' Koruma ve Tazmin Sigortaları ''; üçüncüsü ise ''Yük Sigortası''dır. Deniz sigortalarının ana fonksiyonu gemilerin ve yüklerin sahipleri için koruma sağlamasıdır. Deniz sigortaları, armatör, alıcı ve satıcının, yüksek deniz riskleri sonucu mallarına gelebilecek kayıp ve hasarlar sebebiyle oluşabilecek finansal sonuçları güvence altına alabilmek veya en azından hafifletebilmek amacıyla yüzyıllardır deniz ticaretinde önemli bir yere sahiptir

2. TÜRKİYE VE DÜNYA DENİZYOLU TAŞIMACILIĞI

Dünya taşımacılığının 2008-2017 yıllarındaki yüzdelik dağılımı 2016 yılında denizyolunun payı % 84 olarak gerçekleşmiş olup, 2017 yılı için de öngörülen değer % 84'tür (Tablo 1.). 2009 yılı global krizde tüm ulaşım modları ile yapılan küresel mal taşımaları %12 azalmış, fakat toplam uluslararası mal taşımaları içindeki deniz taşımacılığının payı 2008 yılındaki %79'dan 2009'da % 87'e yükselmiştir.

Tablo 1.Dünya Taşımacılığı ve Deniz Yolunun Payı (DTO, 2017)

Yıllar	Dünya Taşımacılığı (Tüm Yollar) Milyar Ton	Dünya Taşımacılığı Değişim (%)	Dünya Denizyolu Taşımacılığı (Milyar Ton)	Dünya Taşımacılığında Denizyolunun Payı (%)
2008	10,86	-	8,61	79,00%
2009	9,56	-12%	8,29	87,00%
2010	10,82	13%	9,07	85,00%
2011	11,54	7%	9,47	83,00%
2012	11,83	3%	9,88	84,00%
2013	12,19	3%	10,21	84,00%
2014	12,58	3%	10,54	84,00%
2015	12,88	3%	10,77	84,00%
2016	13,18	4%	11,10	84,00%
2017(*)	**13.55**	**3%**	**11.34**	**84.00%**
(*) Öngörülen				

Tablo 2. Yük Cinsleri İtibariyle Dünya Deniz Taşımacılığı 2008-2017 (Milyon Ton) (DTO, 2017)

YILLAR	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017(**)	2016/15 Değişim %	2017/16 Değişim %	10 Yıllık CAGR (Yıllık Bileşik Büyüme)
Demir Cevheri	841	898	991	1.053	1.110	1.189	1.337	1.363	1.426	1.478	4,6%	3,7%	6,6%
Kömür	793	807	930	1.000	1.123	1.179	1.214	1.134	1.123	1.128	-1,0%	0,5%	3,9%
Hububat	319	321	343	345	375	390	432	459	471	486	2,7%	3,3%	4,8%
Minor Dökmeyükler(*)	1.602	1.402	1.589	1.704	1.736	1.824	1.836	1.863	1.865	1.886	0,1%	1,1%	1,4%
Ham Petrol	1.903	1.820	1.872	1.852	1.906	1.837	1.806	1.861	1.934	1.937	3,9%	0,2%	0,1%
Petrol Ürünleri	825	833	882	910	915	957	964	1.024	1.069	1.090	4,4%	2,0%	3,2%
LPG-LNG	228	236	276	306	300	305	317	328	344	362	4,8%	5,3%	4,8%
Kimyasal Madde	210	215	231	244	252	263	266	277	284	293	2,6%	3,4%	3,7%
Konteyner	1.272	1.134	1.291	1.414	1.478	1.539	1.629	1.668	1.726	1.798	4,4%	4,2%	4,0%
Diğer Kuruyükler	710	689	742	729	768	795	824	845	861	879	1,9%	2,2%	3,0%
Toplam	8.703	8.355	9.147	9.557	9.963	10.278	10.625	10.822	11.103	11.337	2,5%	2,1%	2,9%
Toplam	**8.706**	**8.355**	**9.147**	**9.557**	**9.963**	**10.278**	**10.625**	**10.822**	**11.103**	**11.337**	**2,5%**	**2,9%**	

(*)(Demir cevheri, kömür, tahıl dışındaki diğer dökme yükler) (**) Öngörülen

2016 yılında dünya deniz ticaretinin % 84'ü, Türkiye'nin dış ticaretinin ise yaklaşık % 87'si denizyoluyla taşınmıştır. 1980 yılında denizyolu ile taşınan 22,9 milyon ton olan dış ticaret yüklerimiz 2016 yılında 311,6 milyon tona yükselmiştir. 1000 GRT ve üzerindeki Türk Bayraklı gemiler ile Türk armatörlerinin yabancı bayraktaki gemilerinin 1999-2016 yılları arasındaki gelişiminde, 1999 yılında Türk armatörlerinin kontrolündeki filo 9.6 milyon DWT olup, bunun % 90,48'i Türk Bayraklı, % 9,52'si ise yabancı bayraktaki gemilerden oluşmakta iken, 2016 yılı başı itibariyle Türk armatörlerinin 1000 GRT ve üzerindeki gemileri dikkate alındığında, % 28,4'üTürk bayrağında, % 71,6'sı ise yabancı bayraktadır. 1 Ocak 2016 ila Temmuz 2016 itibariyle 1000 Grt ve üzerindeki gemilerde Türk armatörlerinin yabancı bayraklı gemileri ile Türk bayraklı gemileri %1,1'lik bir düşüşle dünya sıralamasında 14'ten 15. sıraya düşmüştür.

Tablo 3.Türk Armatörlerinin Milli ve Yabancı Bayraktaki Gemiler (DTO, 2017)

(1000 GT ve üzeri)								
	Milli Bayrak			Yabancı Bayrak			Toplam Filo	
Yıl	Adet	1000 DWT	%	Adet	1000 DWT	%	Adet	1000 DWT
1999	448	8.697	90,5%	69	915	9,5%	517	9.612
2000	456	8.269	90,6%	96	855	9,4%	552	9.124
2001	445	7.321	82,0%	107	1.607	18,0%	552	8.928
2002	451	7.815	83,8%	117	1.514	16,2%	568	9.329
2003	432	7.045	79,9%	147	1.772	20,1%	579	8.817
2004	408	6.556	75,2%	163	2.159	24,8%	571	8.715
2005	420	6.427	70,2%	237	2.725	29,8%	657	9.152
2006	432	6.844	65,5%	353	3.609	34,5%	785	10.453
2007	446	6.464	58,2%	424	4.650	41,8%	870	11.114
2008	490	6.592	50,0%	513	6.591	50,0%	1.003	13.183
2009	520	6.736	43,9%	636	8.592	56,1%	1.156	15.328
2010	560	7.246	42,1%	665	9.954	57,9%	1.225	17.201
2011	547	7.797	39,7%	672	11.863	60,3%	1.219	19.660
2012	523	8.479	37,6%	642	14.093	62,4%	1.165	22.572
2013	627	9.488	31,3%	842	20.838	68,7%	1.469	30.326
2014	599	8.580	28,2%	890	21.846	71,8%	1.489	30.427
2015	564	8.297	30,2%	834	19.209	69,8%	1.398	27.507
2016 Ocak	551	8.272	28,4%	984	20.879	71,6%	1535	29.151
2016 Temmuz	548	8.196	28,4%	984	20.632	71,6%	1532	28.827

Tablo 4. 30 Ülkenin Milli Ve Yabancı Bayraktaki Gemileri (01 Ocak 2016) (1000 Grt Ve Üzeri) (DTO, 2017)

Sıra	ÜLKE	Milli Bayrak			Yabancı Bayrak			Toplam Filo				Yıllık Değişim %
		Adet	1000 DWT	1000 TEU	No	1000 DWT	1000 TEU	No	1000 DWT	1000 TEU	Yaş Ort.	
1	Yunanistan	750	68.784	73	3.689	255.622	1.964	4.439	324.406	2.037	11.3	5.3
2	Japonya	775	28.530	41	3.412	215.212	1.270	4.187	243.743	1.311	8.3	0.6
3	Çin	2.502	71.407	627	2.268	131.668	1452	4.770	203.076	2.079	11.2	7.0
4	Almanya	217	11.251	839	3.239	109.542	4.869	3.456	120.793	5.708	10.3	-2.3
5	Kore	734	14.991	104	901	66.986	576	1.635	81.977	680	13.8	-3.7
6	Norveç	497	15.466	62	1.110	48.105	260	1.607	63.571	322	14.2	6.1
7	ABD	192	4.633	76	932	52.532	199	1.124	57.165	276	15.2	2.7
8	Singapur	757	32.235	796	611	23.583	269	1.368	55.819	1065	11.3	1.2
9	Tayvan	111	5.010	134	776	42.634	841	887	47.644	975	11.7	5.1
10	İtalya	482	14.515	76	603	31.814	1098	1085	46.329	1.175	12.3	10.7
11	Danimarka	329	15.774	974	533	21.953	768	862	37.726	1743	11.6	2.0
12	Hong Kong	479	27.174	431	359	9.197	56	838	36.371	487	11.9	3.6
13	Kanada	113	880	6	378	29.594	754	491	30.474	760	14.3	23.7
14	**Türkiye**	**551**	**8.272**	**110**	**984**	**20.879**	**139**	**1535**	**29.151**	**249**	**18.1**	**6.0**
15	İngiltere	213	6.541	117	447	20.534	411	660	27.075	528	11.5	23.1
16	Hindistan	595	14.848	22	139	9.100	7	734	23.948	30	12.3	3.0
17	Rusya	1081	6.103	76	380	15.080	39	1461	21.183	115	25.4	-6.9
18	Belçika	66	7.186	1	130	12.883	72	196	20.068	73	9.7	10.6
19	İran	143	3.987	105	64	13.785	7	207	17.771	112	15.2	-1.3
20	Endonezya	1.460	12.969	160	94	1.940	14	1.554	14.909	175	23.8	0.1
21	Suudi Arabistan	73	2858	8	70	10.670	1	143	13.528	8	15.8	1.7
22	BAE	45	309	1	429	12.292	85	474	12.601	85	19.2	4.2
23	Malezya	216	6.292	19	94	6.033	1	310	12.324	20	16.3	-0.4
24	Fransa	115	3122	199	166	7.779	403	281	10.901	602	10.9	5.0
25	Holanda	637	5.563	225	271	5.201	50	908	10.764	276	11.0	2.2

2016 yılının Ocak ayında 14. sırada yer alan Türk Deniz Ticaret Filosu % 1,1'lik bir düşüşle ve İngiltere'nin altı aylık dönemde % 7,7'lik artışı sonucunda Temmuz 2016 itibariyle Türkiye 15. sıraya gerilemiştir.

1 Ocak 2017 itibarıyla Türk Deniz Ticaret Filosu (1000 GT ve üzeri) 567 adet gemi ile 8.066.477 DWT ve 5.905.355 GT'dur. Deniz ticaret filosunu oluşturan 567 adet geminin adet bazındaki çoğunluğunu % 33,66 ile kuru yük gemiler, DWT bazındaki çoğunluğunu ise % 48,52 ile dökme yük gemileri oluşturmaktadır. 567adet geminin % 14.8'i (84 gemi) Milli Sicile, % 85.2'si (483 gemi) TUGS'a, 8.066.477 DWT'unun % 10.1'ı Milli Sicile, % 89,9'u ise TUGS'a kayıtlıdır (İMEAK DTO, 2017).

Türk Deniz Ticaret Filomuzun % 48'si 0-9 yaş grubunda, % 33'ü, 10-19 yaş grubunda, % 9'u 20-29 yaş grubunda ve % 11'i 30 yaş ve üzerinde yer almaktadır. Türk Deniz Ticaret Filomuzun gemi sayısı itibariyle % 25'i 0-9 yaş grubunda, % 25'i 10-19 yaş grubunda, % 17'si 20-29 yaş grubunda ve % 33'ü 30 yaş ve üzerinde yer almaktadır.

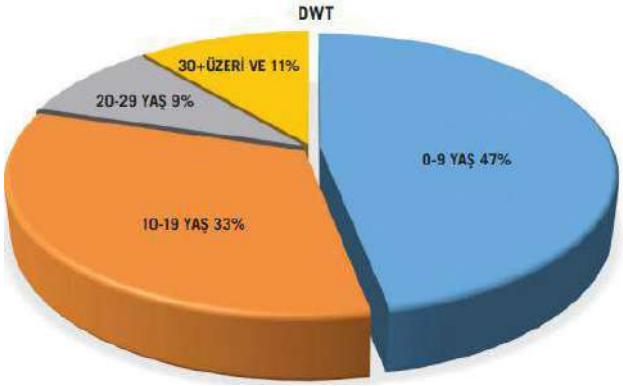

Grafik 1.Türk Deniz Ticaret Filosunun Yaş Grupları İtibariyle Dağılımı (DTO, 2017)

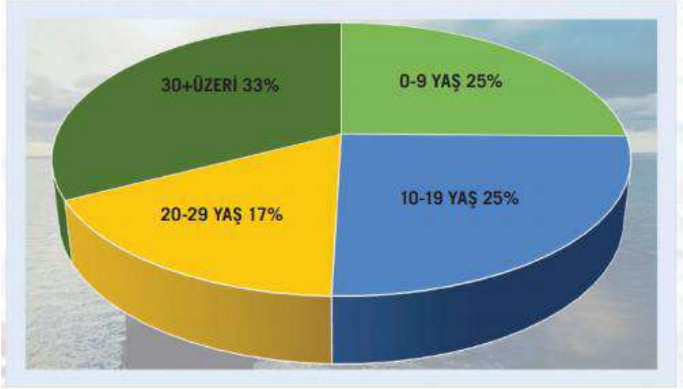

Grafik 2. Türk Deniz Ticaret Filosunun Yaş Grupları İtibariyle Dağılımı (1000 GT ve Üzeri) (Gemi Sayısı %) (DTO, 2017)

Tablo 5. Türk Deniz Ticaret Filomuzda Gemi Tipleri Yaş Ortalamaları (DTO, 2017)

Yaş Ortalaması En Düşük (Genç) Gemilerimiz	
Gemi Cinsi	Yaş Ortalaması
Konteyner	13,89
Dökme Yük Gemileri	14,18
Ro-Ro Gemisi	15,26
Kimyevi Madde Tankeri	15,59
Petrol Tankeri	17,28

Yaş Ortalaması En Yüksek (Yaşlı) Gemilerimiz	
Kuruyük Gemileri	Yaş Ortalaması
Yolcu/yolcu Yük	25,47
Ro-Ro Ferry Yolcu	24,93
Ro-Ro Gemisi	24,47
LPG	21,76
Feribot	20,26

3. P&I SİGORTASI

19. yüzyılın ortalarında kendilerini geleneksel tekne sigortalarının karşılamadıkları sorumluluklar içinde bulan armatörler, ekonomik ve teknolojik değişikliklerdeki büyük artış ve bunlara paralel olarak gemilerin değeri ve taşıdıkları yüklerin karmaşıklığı nedeniyle kendilerini sürekli artan sorumluluklar içinde bulmuşlardır. Buna bağlı olarak bu sorumlulukların boyutu ve çeşitliliğinde hızlı bir artış takip etmiştir (Hazelwood, 1994). P&I kulüpleri müşterek ve kar gözetmeyen organizasyonlar olarak faaliyet gösterirler ve sadece ilgili yıl için oluşan toplam masraf ve tazminatları üyelerinden alırlar. Pay sahipliği sistemi yoktur ve üyesi olan armatörler bir diğerini sigortalar.

P&I kulüpleri armatörlerin bir araya gelerek oluşturduğu kar amacı gütmeyen kuruluşlardır. Armatörler ile beraber kiracılar da kulüplere üye olabilmektedirler. Birçok P&I kulübü kendi bağımsız ve otonomluğunu koruyarak zamanla diğer kulüplerle işbirliği yapmaya karar vermiştir. İlk Londra Grup P&I kulüpleri 1899'da oluşturulmuş olup, resmi olarak ise 1979'da Uluslararası Grup (International Group) olarak kurulmuştur.Kulüp sigortasını, "Üye Donatanın Tekne Sigortası Kapsamına Girmeyen Üçüncü Şahıslara Karşı Doğan Sorumluluk Ve Masraflarını, Karşılıklı Sigorta İlkeleri Gereğince Sigortaladığı Bir Deniz Sigorta Sözleşmesi Türü" şeklinde tanımlamak mümkündür (Algantürk, 2006). P&I Kulüpleri, "Protection and Indemnity" kelimelerinin kısaltmalarını temsil eden armatörlerin birleşerek oluşturduğu ve deniz kazalarına karşı üçüncü şahısların göreceği zararları teminat altına alan oldukça büyük oluşumlardır. P&I Kulüplerinin teminat aralığı o kadar geniştir ki, herhangi bir dünya limanında gemi üzerinde yükleme-boşaltma işinde çalışan bir işçinin geçirdiği küçük kazalarda dahi yüksek tazminatlar ödenir. Kulüpler, kuruluş amaçları gözlendiğinde kar amacı gütmeyen, meydana gelen hasar ve zararları kulüp üyesi donatanlar arasında belirli kurallara uygun bölüştüren kuruluşlardır. Yani üyelerden birinin, karşılaştığı tehlikeleri veya rizikoları ve bunlardan doğan zararı diğer üyeler arasında paylaştırarak, zarara uğrayan üyelerinin yükünü hafifletmek amacı gütmektedir. 6102 sayılı TTK madde 1402-(1)"de tanımlanan birden çok

kişinin birleşerek, içlerinden herhangi birinin, belli bir rizikonun gerçekleşmesi durumunda doğacak zararlarını tazmin etmeyi borçlanmaları karşılıklı sigorta"" anlamındadır. Bir başka deyişle kulüp sigortası, tekne ve makine sigortası ile sağlanamayan rizikolardan doğan zararları, yani donatanın üstleneceği zararları karşılamak üzere donatanlarca kurulmuştur. Bir P&I Kulüp faaliyetlerinde bir sigorta firması, hukuk firması ve kayıp hesaplayıcısından oluşan karma bir yapıyı gösterir. Bunun anlamı kulübün kazayla ilgili uzmanları ve uzlaştırıcıları bulmaktan tutun, kanuni destek ve tazminat ödemeye kadar kazanın her aşamasında armatöre destek olmasıdır. P&I kulübü gemi armatörüne yardım etmek için vardır ve sorumluluklarıyla ilgili tazminatlarını karşılar.

Grup kulüplerinin hasarları havuz sistemince paylaşması sebebiyle kulüpler, hasar önleme ve kontrol konularında ve üyelerinin kalite standartlarının sürdürülebilmesi konularında oldukça ilgilidir. Pooling agreement genel olarak aşağıdaki konuları düzenler (Varışlı, 2015);

- Havuz sistemi gereğince dağıtılabilecek hasarlara dair ilkeler,
- Dağıtılacak hasar tipleri,
- Havuz sistemi dışında kalan hasar tipleri,
- Hangi hasarların havuz sisteminde dağıtılmak amacıyla hesaplanacağında dair metotlar,
- Dağıtım formülasyonu,
- Havuz için yeni uyarlamalar konusundaki kurallar

P&I kulüpleri gemi sahiplerinin sorumluluklarını kapsar, mülkiyet olarak gemiyi kapsamaz. Genellikle kapsam altına alınan riskler aşağıdaki gibidir (Arslan, 2015):

- Gemi personeli, yolcular ve üçüncü kişilerin ölümü ve yaralanması
- Gemideki kaçaklar ve denizden kurtarılan kişiler için doğan sorumluluklar
- Çatışmadan doğan sorumluluklar
- Karaya oturmadan doğan sorumluluklar
- Sabit veya yüzer objelere zarar vermeden doğan sorumluluklar
- Kirlenmeden doğan sorumluluklar
- Batık çıkarmadan doğan sorumluluklar
- Yedekleme operasyonlarından doğan sorumluluklar
- Yüke karşı sorumluluk
- Zabitan ve mürettebatın tedavi masrafları, hastalık dolayısıyla yurda iade masrafları, mürettebatın ikame masrafları (bu şekilde yurda iade edilenin yerine gemiye giden mürettebatın yol masrafları), yaralının hastanın karaya çıkarılması, can kurtarma masrafları, çatma sorumluluğunda tazminatın 1/4"ü kulüp sigortası kapsamında olduğu, bu tazminatlarla ilgili oluşan diğer kanuni masraflar.

Dünya ekonomisindeki hızlı değişimle birlikte globalleşme ve uluslararası rekabetin artması sonucunda, Türk Deniz Ticaret Filosunun geliştirilmesi ve rekabet gücü ile taşıma kapasitesinin artırılması için yeni çalışmalar yapılması artık zorunlu hale gelmiştir. Elbette bunu sağlayacak ana bileşenlerden biride sigorta sektörüdür. Bütün bu eksiklikleri kapatmak ve Türk Denizcilik Sektörünü daha iyi yerlere taşımakla birlikte yürüklükte olan Türk Ticaret Kanunu ve yine yürürlükte olan yönetmelikler ve diğer düzenlemeler ile denizde uygulanması zorunlu olan sigortalar (bu zorunlulukların bir kısmı da uluslararası hukuk normları ile ortaya çıkmaktadır) ve bu zorunlu sigortaların idare tarafından aranması, milli bir P&I sigortasının kurulmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Türk P&I ile sadece gemi sahipleri değil tüm deniz yolu ile seyahat eden yolcular, tüm dahili kabotajda yük taşıtan işletmeler ve araçları ile gemilerde seyahat eden araç sahipleri tazminata konu hadiselerinin sigorta güvencesi altına alınmış olmaktadır.

Türk P&I Sigortası Kapsamında Sağlanan Sorumluluk Sigortaları (Varışlı, 2015);

- Su araçları sorumluluk sigortası
- Deniz araçları zorunlu mali sorumluluk sigortası
- Dalış botu sorumluluk sigortası
- Balıkçı Teknesi Sorumluluk Sigortası
- Yat sorumluluk sigortası
- Harp Riski Sigortası
- Yük Sigortası

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dünya ticaretinin neredeyse tamamına yakının deniz yoluyla yapılması, bu sektörün çok geniş bir çevreye hitap etmesine neden olmaktadır. Bu çevreyi oluşturan ana bileşenler ise donatan, kıyı tesisleri ve sigorta sektörü olarak söylemek mümkündür. Pek çok bileşenden oluşan denizcilik sektöründe sayılamayacak kadar risk faktörü olduğunu, bu risk faktörlerinin sigorta müessesini kaçınılmaz kıldığını, denizciliğin sadece operasyonlardan ibaret olmadığını, sigortanın da önemli bir bileşen olarak değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Deniz sigortaları konusunda ülkemiz sigortacılarının Dünya'da daha rekabetçi konuma gelebilmelerini sağlayabilmek adına, Dünya'da uygulanmakta olan teminat modelleri örnek alınmalıdır. Ülkemiz açısından deniz sigortacılığında sorumluluk teminatının önemi hiç Şüphesiz milli bir P&I kulübün kurulmasıyla daha fazla önem arz etmiştir. Türk P&I ile yeterli güvenceye sahip olmayan sigortalarla çalışan çok sayıdaki küçük tekne ve gemiler için koruma ve tazminat sağlayacak yeni bir sigorta şirketi kurulmuş oldu. Dünya ekonomisindeki gelişmeler ile denizcilik piyasasını beraber analiz ederek, doğru zamanda doğru önlemleri alabilecek ve denizciliğimizin gelişmesine katkı sağlayacak adımları atabilecek yetkinliğe sahip olmalıdırlar. Deniz sigortacılığındaki değişikliklerde temel amaç uluslararası sözleşmelerle uyum sağlanmasıdır.

KAYNAKLAR

Algantürk, L.D. (2006). Deniz Sigortası Hukukunda Kulüp Sigortası, Isbn: 9944322180, 2.Bası, Arıkan Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, Sf: 170.

Arslan, O. (2015). Denizcilik Sektöründe Mali Sorumluluk Sigortası Ve 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu Uygulamaları.

Corbett, J. J. and Wınebrake, J. (2008). The Impacts of Globalization on International Maritime Transport Activity. OECD Global Forum on Transport and Environment in a Globalizing World 10–12 Kasım 2008, Guadalajara. Mexico.2008.s:6

Hazelwood Steven J. (1994). P And I Clubs: Law And Practice, Llp, Second Edition, Isbn: 1-85044-521-4, Lloyd"S Of London Press Ltd., London, New York, Hamburg, Hong Kong, Sf: 371.

İMEAK Deniz Ticareti Odası. (2017). Rakamlarla Denizcilik Sektörü ve İstatistikler.

Varışlı, C. (2015). Türkiye'de ve Dünya'da Denizcilik Finansmanı Ve Deniz Sigortaları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

DENİZ TAŞIMACILIĞINDA GEMİ EMNİYET YÖNETİMİ VE TÜRKİYE ARAMA KURTARMA SAHASINDA MEYDANA GELEN DENİZ KAZALARININ ANALİZİ

SHIP SAFETY MANAGEMENT IN MARINE TRANSPORT AND ANALYSIS OF MARINE ACCIDENTS OCCURRED IN SEARCH AND RESCUE IN TURKEY

Öğr. Gör. Veysel TATAR
Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa Meslek Yüksek Okulu Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, vtatar@artvin.edu.tr

Meriç Burçin ÖZER
Park Denizcilik ve Hopa Liman İşletmeleri A.Ş, meric.ozer@hopaport.com.tr

ÖZET

Günümüzde gelişen teknoloji ile beraber gemi boyutları ve tonajları büyümüş, artan gemi trafiği sonucu kıyı alanlarında özellikle boğazlar gibi dar sularda seyir zorlaşmıştır**.** Deniz taşımacılığı endüstrisinde, gemilerde emniyet ve çevre yönetimi ile ilgili hassasiyetler ve buna bağlı olarak gemi işletmeciliği firmalarından yönetim ve operasyonel seviyedeki beklentiler artmaktadır. Denizyolu ile taşımacılık şüphesiz riskli bir aktivitedir ve gemi operasyonlarının karmaşık olmasından dolayı yıllardır kaçınılmaz bir şekilde deniz kazaları meydana gelmektedir. Deniz kazaları riskinin olması yaşamsal, ekonomik ve çevresel risklerin de olması demektir.

Bu çalışmada 2012-2017 yılları arasında Türkiye kıyılarında meydana gelen deniz kaza ve olaylarının istatistiki verileri ayrıntılı olarak incelerek, kaza türü ve sonuçları belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deniz Kazası, Deniz Kaza İstatistikleri, Kıyı Emniyeti.

ABSTRACT

Today, ships' tonnages and sizes have been expanded as a result of improvement of technology and thus, navigation is much harder now in congested waters especially in narrow straits. In maritime transport industry, sensitivities about ship safety and environmental management, and including of these, expectations of management and operational level of ship management companies are still increasing. Shipping is undoubtedly a risky activity and maritime accidents at sea occur inevitably for many years due to ship operations are complex. Being of maritime accidents risk means being of vital risks, economical risks and environmental risks.

In this study, between the years 2012-2017 tapering detailed statistical data on maritime accidents and events in Turkey coastal, accident type and the results are reported.

Keywords: Maritime Accident, Maritime Accident Statistics, Coastal Safety.

1. GİRİŞ

Günümüzde gemi inşa sanayindeki teknolojik gelişmeler sonucu gemi hızları, tonajları ve sayısının artmasına paralel olarak gemi trafik yoğunluğunun artması, beraberinde deniz kazaları riskini de arttırmıştır. Gemilerin tonaj ve boylarındaki artışlar sonucu dar kanallarda ve boğazlarda seyretmeleri zorlaşmıştır. Bu nedenle, geçen yıllar boyunca kıyı alanlarında gemi emniyet yönetimi denizcilik sektörünün en önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Denizyolu taşımacılığı, insanların ve malların denizde hareket eden araçlar vasıtasıyla bir

yerden diğer bir yere taşınması olarak tanımlanabilir. Denizyolu taşımacılığının, tarihi çok eskilere dayanmaktadır. M.Ö. 3200'de deniz taşımacılığının ilk örnekleri olarak belirtilen, Mısır'lıların kullandıkları sahil botlarından bu güne denizyolu taşımacılığı, teknolojik gelişmelere paralel olarak gelişmiş ve her dönemde ticaretin en önemli unsuru olmuştur. Denizyolu taşımacılığının gelişiminde, coğrafi keşiflerle yeni bölgelerin keşfedilmesi ve sanayileşme ile birlikte buhar teknolojisinin gemilerde kullanılmaya başlanmasının önemli etkisi olmuş, bu sayede uzun rotalarda seyahat edebilecek ve geçmişe nazaran daha fazla yük taşıma imkânına sahip gemiler inşa edilmesi mümkün hale gelmiştir. Denizyolu taşımacılığı sistemi, özel deniz araçları, ziyaret ettikleri limanlar ve taşıma unsurlarının fabrikalardan terminallere, dağıtım noktalarına ve pazarlara ulaştırılma alt yapısından oluşan ağı ifade etmektedir (Corbett, at.all, 2008). Tüm taşımacılık şekilleri arasında taşıma birim maliyetlerinin düşük olması, yük elleçlemenin daha hızlı olması ve büyük tonajda tek tip veya birbirinden farklı yüklerin tek seferde taşınabilmesi gibi sebepler ile dünya ticaretinde deniz taşımacılığı öne çıkmaktadır. Dünya ticaretinin yaklaşık % 90'ının denizyolu ile gerçekleştiriliyor olması, uluslararası ticarette limanların ne kadar önemli bir konuma sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Dünya ekonomisinin gelişimi ticari denizcilik endüstrisinin gelişimiyle yakından ilişkilidir ve bundan etkilenmektedir.

2. TÜRKİYE VE DÜNYA DENİZYOLU TAŞIMACILIĞI

Dünya taşımacılığının 2008-2017 yıllarındaki yüzdelik dağılımı 2016 yılında denizyolunun payı % 84 olarak gerçekleşmiş olup, 2017 yılı için de öngörülen değer % 84'tür (Tablo 1.). 2009 yılı global krizde tüm ulaşım modları ile yapılan küresel mal taşımaları %12 azalmış, fakat toplam uluslararası mal taşımaları içindeki deniz taşımacılığının payı 2008 yılındaki %79'dan 2009'da % 87'e yükselmiştir.

Tablo 1.Dünya Taşımacılığı ve Deniz Yolunun Payı (DTO, 2017)

Yıllar	Dünya Taşımacılığı (Tüm Yollar) Milyar Ton	Dünya Taşımacılığı Değişim (%)	Dünya Denizyolu Taşımacılığı (Milyar Ton)	Dünya Taşımacılığında Denizyolunun Payı (%)
2008	10,86	-	8,61	79,00%
2009	9,56	-12%	8,29	87,00%
2010	10,82	13%	9,07	85,00%
2011	11,54	7%	9,47	83,00%
2012	11,83	3%	9,88	84,00%
2013	12,19	3%	10,21	84,00%
2014	12,58	3%	10,54	84,00%
2015	12,88	3%	10,77	84,00%
2016	13,18	4%	11,10	84,00%
2017(*)	**13.55**	**3%**	**11.34**	**84.00%**
(*) Öngörülen				

Tablo 2. Yük Cinsleri İtibariyle Dünya Deniz Taşımacılığı 2008-2017 (Milyon Ton) (DTO, 2017)

YILLAR	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017(**)	2016/15 Değişim %	2017/16 Değişim %	10 Yıllık CAGR (Yıllık Bileşik Büyüme)
Demir Cevheri	841	898	991	1.053	1.110	1.189	1.337	1.363	1.426	1.478	4,6%	3,7%	6,6%
Kömür	793	807	930	1.000	1.123	1.179	1.214	1.134	1.123	1.128	-1,0%	0,5%	3,9%
Hububat	319	321	343	345	375	390	432	459	471	486	2,7%	3,3%	4,8%
Minor Dökmeyükler(*)	1.602	1.402	1.589	1.704	1.736	1.824	1.836	1.863	1.865	1.886	0,1%	1,1%	1,4%
Ham Petrol	1.903	1.820	1.872	1.852	1.906	1.837	1.806	1.861	1.934	1.937	3,9%	0,2%	0,1%
Petrol Ürünleri	825	833	882	910	915	957	964	1.024	1.069	1.090	4,4%	2,0%	3,2%
LPG-LNG	228	236	276	306	300	305	317	328	344	362	4,8%	5,3%	4,8%
Kimyasal Madde	210	215	231	244	252	263	266	277	284	293	2,6%	3,4%	3,7%
Konteyner	1.272	1.134	1.291	1.414	1.478	1.539	1.629	1.668	1.726	1.798	4,4%	4,2%	4,0%
Diğer Kuruyükler	710	689	742	729	768	795	824	845	861	879	1,9%	2,2%	3,0%
Toplam	8.703	8.355	9.147	9.557	9.963	10.278	10.625	10.822	11.103	11.337	2,5%	2,1%	2,9%
Toplam	**8.706**	**8.355**	**9.147**	**9.557**	**9.963**	**10.278**	**10.625**	**10.822**	**11.103**	**11.337**	**2,5%**	**2,9%**	

(*)(Demir cevheri, kömür, tahıl dışındaki diğer dökme yükler) (**) Öngörülen

2016 yılında dünya deniz ticaretinin % 84'ü, Türkiye'nin dış ticaretinin ise yaklaşık % 87'si denizyoluyla taşınmıştır. 1980 yılında denizyolu ile taşınan 22,9 milyon ton olan dış ticaret yüklerimiz 2016 yılında 311,6 milyon tona yükselmiştir. 1000 GRT ve üzerindeki Türk Bayraklı gemiler ile Türk armatörlerinin yabancı bayraktaki gemilerinin 1999-2016 yılları arasındaki gelişiminde, 1999 yılında Türk armatörlerinin kontrolündeki filo 9.6 milyon DWT olup, bunun % 90,48'i Türk Bayraklı, % 9,52'si ise yabancı bayraktaki gemilerden oluşmakta iken, 2016 yılı başı itibariyle Türk armatörlerinin 1000 GRT ve üzerindeki gemileri dikkate alındığında, % 28,4'üTürk bayrağında, % 71,6'sı ise yabancı bayraktadır. 1 Ocak 2016 ila Temmuz 2016 itibariyle 1000 Grt ve üzerindeki gemilerde Türk armatörlerinin yabancı bayraklı gemileri ile Türk bayraklı gemileri %1,1'lik bir düşüşle dünya sıralamasında 14'ten 15. sıraya düşmüştür.

Tablo 3.Türk Armatörlerinin Milli ve Yabancı Bayraktaki Gemiler (DTO, 2017)

(1000 GT ve üzeri)								
	Milli Bayrak			Yabancı Bayrak			Toplam Filo	
Yıl	Adet	1000 DWT	%	Adet	1000 DWT	%	Adet	1000 DWT
1999	448	8.697	90,5%	69	915	9,5%	517	9.612
2000	456	8.269	90,6%	96	855	9,4%	552	9.124
2001	445	7.321	82,0%	107	1.607	18,0%	552	8.928
2002	451	7.815	83,8%	117	1.514	16,2%	568	9.329
2003	432	7.045	79,9%	147	1.772	20,1%	579	8.817
2004	408	6.556	75,2%	163	2.159	24,8%	571	8.715
2005	420	6.427	70,2%	237	2.725	29,8%	657	9.152
2006	432	6.844	65,5%	353	3.609	34,5%	785	10.453
2007	446	6.464	58,2%	424	4.650	41,8%	870	11.114
2008	490	6.592	50,0%	513	6.591	50,0%	1.003	13.183
2009	520	6.736	43,9%	636	8.592	56,1%	1.156	15.328
2010	560	7.246	42,1%	665	9.954	57,9%	1.225	17.201
2011	547	7.797	39,7%	672	11.863	60,3%	1.219	19.660
2012	523	8.479	37,6%	642	14.093	62,4%	1.165	22.572
2013	627	9.488	31,3%	842	20.838	68,7%	1.469	30.326
2014	599	8.580	28,2%	890	21.846	71,8%	1.489	30.427
2015	564	8.297	30,2%	834	19.209	69,8%	1.398	27.507
2016 Ocak	551	8.272	28,4%	984	20.879	71,6%	1535	29.151
2016 Temmuz	548	8.196	28,4%	984	20.632	71,6%	1532	28.827

Tablo 4. 30 Ülkenin Milli Ve Yabancı Bayraktaki Gemileri (01 Ocak 2016) (1000 Grt Ve Üzeri) (DTO, 2017)

Sıra	ÜLKE	Milli Bayrak			Yabancı Bayrak			Toplam Filo				Yıllık Değişim %
		Adet	1000 DWT	1000 TEU	No	1000 DWT	1000 TEU	No	1000 DWT	1000 TEU	Yaş Ort.	
1	Yunanistan	750	68.784	73	3.689	255.622	1.964	4.439	324.406	2.037	11.3	5.3
2	Japonya	775	28.530	41	3.412	215.212	1.270	4.187	243.743	1.311	8.3	0.6
3	Çin	2.502	71.407	627	2.268	131.668	1452	4.770	203.076	2.079	11.2	7.0
4	Almanya	217	11.251	839	3.239	109.542	4.869	3.456	120.793	5.708	10.3	-2.3
5	Kore	734	14.991	104	901	66.986	576	1.635	81.977	680	13.8	-3.7
6	Norveç	497	15.466	62	1.110	48.105	260	1.607	63.571	322	14.2	6.1
7	ABD	192	4.633	76	932	52.532	199	1.124	57.165	276	15.2	2.7
8	Singapur	757	32.235	796	611	23.583	269	1.368	55.819	1065	11.3	1.2
9	Tayvan	111	5.010	134	776	42.634	841	887	47.644	975	11.7	5.1
10	İtalya	482	14.515	76	603	31.814	1098	1085	46.329	1.175	12.3	10.7
11	Danimarka	329	15.774	974	533	21.953	768	862	37.726	1743	11.6	2.0
12	Hong Kong	479	27.174	431	359	9.197	56	838	36.371	487	11.9	3.6
13	Kanada	113	880	6	378	29.594	754	491	30.474	760	14.3	23.7
14	**Türkiye**	**551**	**8.272**	**110**	**984**	**20.879**	**139**	**1535**	**29.151**	**249**	**18.1**	**6.0**
15	İngiltere	213	6.541	117	447	20.534	411	660	27.075	528	11.5	23.1
16	Hindistan	595	14.848	22	139	9.100	7	734	23.948	30	12.3	3.0
17	Rusya	1081	6.103	76	380	15.080	39	1461	21.183	115	25.4	-6.9
18	Belçika	66	7.186	1	130	12.883	72	196	20.068	73	9.7	10.6
19	İran	143	3.987	105	64	13.785	7	207	17.771	112	15.2	-1.3
20	Endonezya	1.460	12.969	160	94	1.940	14	1.554	14.909	175	23.8	0.1
21	Suudi Arabistan	73	2858	8	70	10.670	1	143	13.528	8	15.8	1.7
22	BAE	45	309	1	429	12.292	85	474	12.601	85	19.2	4.2
23	Malezya	216	6.292	19	94	6.033	1	310	12.324	20	16.3	-0.4
24	Fransa	115	3122	199	166	7.779	403	281	10.901	602	10.9	5.0
25	Holanda	637	5.563	225	271	5.201	50	908	10.764	276	11.0	2.2

2016 yılının Ocak ayında 14. sırada yer alan Türk Deniz Ticaret Filosu % 1,1'lik bir düşüşle ve İngiltere'nin altı aylık dönemde % 7,7'lik artışı sonucunda Temmuz 2016 itibariyle Türkiye 15. sıraya gerilemiştir.

1 Ocak 2017 itibarıyla Türk Deniz Ticaret Filosu (1000 GT ve üzeri) 567 adet gemi ile 8.066.477 DWT ve 5.905.355 GT'dur. Deniz ticaret filosunu oluşturan 567 adet geminin adet bazındaki çoğunluğunu % 33,66 ile kuru yük gemiler, DWT bazındaki çoğunluğunu ise % 48,52 ile dökme yük gemileri oluşturmaktadır. 567adet geminin % 14.8'i (84 gemi) Milli Sicile, % 85.2'si (483 gemi) TUGS'a, 8.066.477 DWT'unun % 10.1'ı Milli Sicile, % 89,9'u ise TUGS'a kayıtlıdır (İMEAK DTO, 2017).

Türk Deniz Ticaret Filomuzun % 48'si 0-9 yaş grubunda, % 33'ü, 10-19 yaş grubunda, % 9'u 20-29 yaş grubunda ve % 11'i 30 yaş ve üzerinde yer almaktadır. Türk Deniz Ticaret Filomuzun gemi sayısı itibariyle % 25'i 0-9 yaş grubunda, % 25'i 10-19 yaş grubunda, % 17'si 20-29 yaş grubunda ve % 33'ü 30 yaş ve üzerinde yer almaktadır.

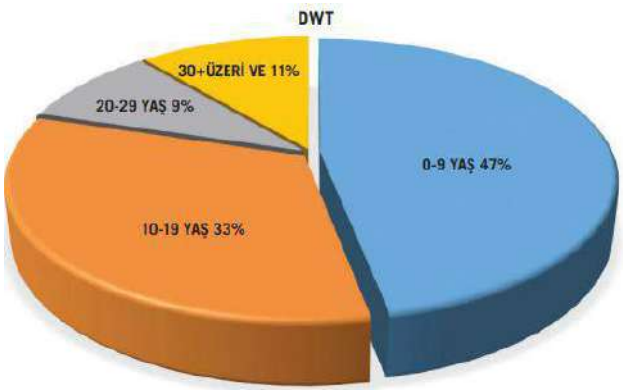

Grafik 1.Türk Deniz Ticaret Filosunun Yaş Grupları İtibariyle Dağılımı (DTO, 2017)

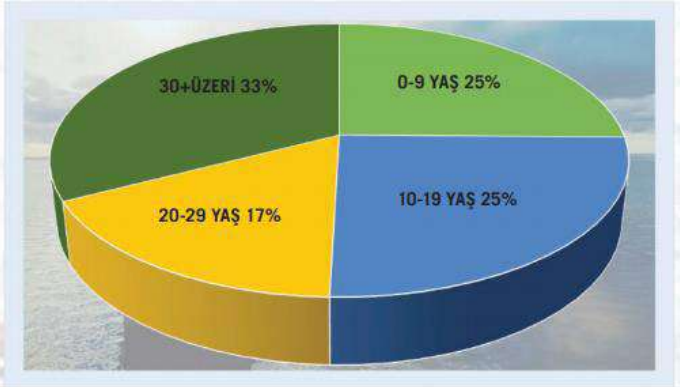

Grafik 2. Türk Deniz Ticaret Filosunun Yaş Grupları İtibariyle Dağılımı (1000 GT ve Üzeri) (Gemi Sayısı %) (DTO, 2017)

Tablo 5. Türk Deniz Ticaret Filomuzda Gemi Tipleri Yaş Ortalamaları (DTO, 2017)

Yaş Ortalaması En Düşük (Genç) Gemilerimiz	
Gemi Cinsi	Yaş Ortalaması
Konteyner	13,89
Dökme Yük Gemileri	14,18
Ro-Ro Gemisi	15,26
Kimyevi Madde Tankeri	15,59
Petrol Tankeri	17,28

Yaş Ortalaması En Yüksek (Yaşlı) Gemilerimiz	
Kuruyük Gemileri	Yaş Ortalaması
Yolcu/yolcu Yük	25,47
Ro-Ro Ferry Yolcu	24,93
Ro-Ro Gemisi	24,47
LPG	21,76
Feribot	20,26

3. GEMİ EMNİYET YÖNETİMİ KAVRAMI

Deniz ulaştırma sistemi, sistemi oluşturan tüm parçalar ile aynı anda bulunduğunda bir anlam ifade etmekte ve ekonomik ve sosyal fayda sağlayabilmektedir. Draft kısıtlamaları nedeniyle yeterli bir suyoluna sahip olmayan bir limanın verimliliği düşünülemeyeceği gibi, yeterli bir şekilde şamandıralanmamış, batıkların ve sığlıkların markalanmamış olduğu bir bölgede seyir emniyetinden de bahsetmek mümkün değildir (Asyalı, 2000:162).19.

Deniz kaza araştırma istatistikleri incelendiğinde, kazaların büyük bir bölümünün kıyı alanlarında özellikle deniz trafiğinin yoğun olduğu kanallarda, boğazlarda, demir sahalarında v.s. meydana geldiği görülecektir. Deniz taşımacılığında emniyetin birçok yönü vardır; teknik, ekonomik ve örgütsel. Kazaların yaralanmalara, ölüme ve kirliliğe yol açması ve ticaret hacmi sebebiyle deniz taşımacılığına daha fazla önem verilmesinin gerekliliği kolaylıkla savunulur. Emniyet yönetimi, politika, prosedür ve yönergelerin kağıt-tabanlı sistemler olarak var olan Emniyet Yönetimi Sistemi formülleşmiş ve belgelenmiş olarak kabul görmektedir. Yönetimin tanımında da geçen yönetim fonksiyonlarını kısaca tanımlayacak olursak (Mucuk, 2005:129-130);

1- Planlama, geleceğe yönelik gelişmelerin tahmin edilmesi, işletme amaçlarının ve bu amaçlara nasıl ulaşılacağının belirlenmesidir.
2- Örgütleme, örgütsel yapının oluşturulması, işlerin ve çalışanların belirlenmesi, amaçlara ulaşmayı sağlayacak ortamın oluşturulmasıdır.
3- Yöneltme (yürütme), grup halinde örgütü oluşturan insanları amaçlara ulaşma yolunda isteklendirme; yönlendirme ve harekete geçirmedir.
4- Koordinasyon, çalışmayı kolaylaştırmak ve başarıyı sağlamak için bütün faaliyetlerin ve çalışanların uyumlaştırılmasıdır.
5- Denetim, amaçlara ulaşıp ulaşılmadığını veya ne ölçüde ulaşıldığının belirlenip düzeltici tedbirlerin alınmasıdır.

Uluslararası Emniyet Yönetimi (ISM-International Safety Management) Kodu'nun da temelini oluşturan gemi emniyet yönetiminin amacı ise, gemilerin emniyetli bir şekilde işletilmesini sağlamak ve can, mal kaybına ve çevre/deniz kirliliğine neden olan kazaları en aza indirmektir. ISM Kodu çerçevesinde her şirket aşağıdaki fonksiyonel gereklilikleri içeren bir emniyet yönetim sistemi kurmak, uygulamak ve devam ettirmek zorundadır (Taylan, 1999:348);

- Emniyet ve çevre koruma politikası.
- İlgili uluslararası ve bayrak devleti kanunlarıyla uyumlu, gemilerin
- emniyetli yönetimi ve çevre korunmasıyla ilgili prosedürler.
- Tanımlanmış yetki kademeleri, gemi ve kara personeli arasında ve kendi
- aralarında bir iletişim akışı.
- Kaza ve uyumsuzlukları kurallarına göre raporlayan prosedürler.
- Acil durumlara hazırlık ve eylem prosedürleri.
- İç talimler ve işletme değerlendirmeleri.

Günümüzde gelişen teknolojiyle birlikte seyir emniyetine yardımcı deniz yapıları da gelişmiştir. Deniz fenerleri ve ışıklı şamandıralar gibi pasif, trafik raporlama ve trafik ayrım düzenleri gibi aktif diyebileceğimiz seyir yardımcılarının yanı sıra gemi trafik hizmetleri (VTS) ve otomatik tanımlama sistemi (AIS) gibi etkileşimli seyir yardımcıları da kıyı alanlarında emniyetli gemi seyrinde yerlerini almışlardır (Asyalı, 2000:162-167). Teknolojik yenilikler ve düzenleyici önlemler, denizde emniyeti sağlama adına seyir yardımcılarının gelişmesinde yerlerini almaktadırlar. Artık, geleneksel seyir yardımcıları, bilgisayar destekli seyir sisteminin içinde yer almakta ve e-seyir (e-navigation) kritik emniyet bilgilerini gemide ve sahilde en çabuk ve en güvenilir şekilde sağlamaktadır.

Uluslararası Denizcilik Örgütü, uluslararası denizciliğin güvenliği için gerekli teknik ve hukuki önlemleri belirlemek, bunlara ilişkin uluslararası kanun ve kuralları düzenlemek ve bunların uygulanmasında etkinlik kazanarak yaptırım uygulamak amacıyla çalışan bir denizcilik örgütüdür. Denizcilik alanında önemli yeri olan; can güvenliği, mal güvenliği, çevre temizliği ve çevre güvenliği, gemi işletmecilerinin, sahiplerinin ve yük sahiplerinin ticari güvenliği, deniz trafiğinin ve gemilerin güvenliği gibi hemen her konuda çeşitli sözleşmeler yapılmıştır. Bu sözleşmeler incelendiğinde yedi temel konu dikkat çekmektedir ki bunlar;

- Denizde can emniyetini sağlamak,
- Denizyoluyla taşınan malların güvenliğini sağlamak,
- Deniz taşımacılığı faaliyetlerinin neden olacağı deniz çevresinin kirliliğini önlemek,

- Denizde çalışanların eğitim standartlarını belirlemek ve düzenlemek,
- Deniz taşımacılığı ve denizcilik faaliyetlerindeki tüm çalışanların iş güvenliğini sağlamak,
- Deniz taşımacılığının her alanında uluslararası standartlar yaratıp deniz taşımacılığını ve uluslararası dolaşımı daha hızlı ve kolay hale getirerek faaliyetlerin verimini arttırmak ve
- Denizde meydana gelebilecek acil durumlara karşı tedbirli ve hazırlıklı olmayı sağlayıp ihtiyaç duyulan her anda gerekli yardımın ulaştırılmasını sağlamaktır (Çevik, 2004).

4. DENİZ KAZALARINI VE OLAYLARINI ARAŞTIRMA VE İNCELEME YÖNETMELİĞİ

Bu Yönetmelik; 26/9/2011 tarihli ve 655 sayılı Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin 29 uncu ve 34 üncü maddelerine dayanılarak ve 18/5/1968 tarihli ve 6/10027 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla taraf olduğumuz 1966 UluslararasıYükleme Sınırı Sözleşmesine (LL 66), 6/3/1980 tarihli ve 8/522 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla taraf olduğumuz Denizde Can Emniyeti Uluslararası Sözleşmesine (SOLAS-74), 3/5/1990 tarihli ve 90/442 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla taraf olduğumuz Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası Sözleşmeye (MARPOL-73), 26/8/2003 tarihli ve 2003/6109 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla taraf olduğumuz Gemi Adamlarının Eğitim, Belgelendirilme ve Vardiya Standartları Hakkında Uluslararası Sözleşmeye (STCW) ve MSC.255(84) sayılı IMO Kaza İnceleme Koduna paralel olarak hazırlanmıştır.

Deniz kazası: Bir geminin operasyon ve faaliyetleriyle bağlantılı olarak gerçekleşen ve;

1) Bir kişinin ölümü veya yaralanması,

2) Bir kişinin gemi üzerindeyken kaybolması,

3) Geminin batması, kaybolması, kayıp sayılması veya terk edilmesi,

4) Geminin maddi hasara uğraması,

5) Geminin manevradan aciz duruma düşmesi,

6) Geminin karaya oturması,

7) Geminin kıyı veya açık deniz yapısına veya başka bir gemiye çatması veya başka bir gemiyle çatışması,

8) Gemi veya gemilerin uğradıkları hasardan kaynaklanan ciddi çevre kirliliği oluşması veya ciddi çevre kirliliği ihtimalinin ortaya çıkması,

ile sonuçlanan bir olay veya olaylar silsilesini,

655 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (655 sayılı KHK) m. 29(1), Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (Bakanlık) nezdinde "Kaza Araştırma ve İnceleme Kurulu" (Kurul) kurmuştur. Bakanlığın düzenleme yetkisini belirten 655 sayılı KHK m. 34 ise Bakanlığın, görev, yetki ve sorumluluk alanına giren ve kanunla belirlenmiş konularda idari düzenlemeler yapabileceğini hüküm altına almaktadır.

(2) Kaza Araştırma ve İnceleme Kurulunun görevleri şunlardır:

a) Ulaştırma alanında meydana gelen ciddi kazalarla ilgili araştırma, inceleme yapmak ve gerektiğinde bu araştırma ve incelemelere bağlı olarak ulaştırma altyapıları ve taşımacılık faaliyetlerinin emniyetinin iyileştirilmesi için teklif hazırlamak ve Bakana sunmak.

b) Bir ulaştırma türünde meydana gelen ve ulaştırma emniyet düzenlemeleri ve emniyet yönetimi bakımından belirgin bir etkiye sahip kaza ve olayları özel olarak araştırmak,

incelemek ve bütün ulaştırma türlerini kapsayan emniyete ilişkin teklif hazırlamak ve Bakana sunmak.

c) Araştırma ve incelemesi yapılan kaza ve olayları raporlamak ve Bakana sunmak, gerektiğinde taraflara ve ilgili ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlara göndermek.

ç) Araştırma ve incelemesi yapılan kaza ve olaylar hakkında yıllık istatistikler yayınlamak.

d) Bakan tarafından verilen benzeri görevleri yapmak.

IMO Deniz kazalarını inceleme kodu MSC.255(84) gereğince;

İşbu Kanunun amacı; Devletlerin deniz zayiatları ve deniz olaylarında deniz güvenlik incelemeleri yapılmasını kabul etmeleri için ortak bir yaklaşım sağlamaktır. Deniz güvenlik incelemeleri suçu paylaştırmayı veya yükümlülüğü belirlemeyi amaçlamamaktadır. Bunun yerine, işbu Kanunda tanımlandığı gibi, bir deniz güvenlik incelemesi gelecekte deniz zayiatlarını ve deniz olaylarını önleme hedefi ile yapılmaktadır. Kanun bu amacın: .1 nedensel faktörlerin ve diğer güvenlik risklerinin ortaya çıkarılmasındaki çıkarlarla, gerekli olduğunda, geniş kapsamlı bir incelemeyi mümkün kılmak ve teşvik etmek için tutarlı metodoloji ve yaklaşım uygulayan; ve .2 uluslararası deniz sanayisinin güvenlik sorunlarına hitap etmesi için yardımcı olmak üzere bilgilerin geniş yayılımını mümkün kılmak için Örgüte rapor sağlayan Devletler vasıtasıyla elde edileceğini öngörmektedir.

5.1 Açık denizlerde veya münhasır ekonomik bölgede bir deniz zayiatı meydana geldiğinde, karışan geminin veya gemilerin bayrak Devleti diğer önemli ölçüde çıkarı bulunan Devletlere makul olan en kısa zamanda bildirimde bulunacaktır.

5.2 Karasuları dahil, bir kıyı Devletinin toprakları içerisinde bir deniz zayiatı meydana geldiğinde, bayrak Devleti, ve kıyı Devleti, birbirlerine ve diğer önemli ölçüde çıkarı bulunan Devletlere makul olan en kısa zamanda bildirimde bulunacaktır.

5.3 Tebligat tüm bilgilerin olmaması nedeniyle geciktirilmeyecektir.

5.4 Format ve içerik: Tebligat halen kullanıma hazır olan aşağıdaki bilgilerin olabildiğince çoğunu içerecektir:

1. Geminin ve Bayrak Devletinin Adı;
2. IMO Gemi Kimlik Numarası;
3. Deniz Zayiatının Doğası;
4. Deniz Zayiatının Yeri;
5. Deniz Zayiatının Zamanı Ve Tarihi;
6. Ciddi Şekilde Yaralanan Veya Öldürülen İnsanların Sayısı;
7. Deniz Zayiatının Bireylere, Mal Ve Çevreye Sonuçları; Ve
8. Karışan Başka Herhangi Bir Geminin Kimliği.

Deniz Ticaret Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan 2012-2017 yılları arasında meydana gelen deniz kaza olaylarının istatikleri EK-1, EK2, EK-3, EK-4, EK-5 ve EK-6' da ayrıntılı olarak verilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

SOLAS 1974'ün bir parçası olan Kaza İnceleme Kodu'na dayalı olarak hazırlanan Yönetmelik, deniz kazalarının incelenmesi ve araştırılmasında önemli bir ihtiyacı karşılamaktadır. Esaslı hükümlerinin büyük bir kısmı Yönetmeliğe dâhil edilen Kod, böylece Türk iç hukukuna aktarılmıştır. Kod, Yönetmeliğin en temel ve doğal hukuki dayanağını

oluşturmaktadır. Deniz kazalarının önlenmesinde sadece kaza sonrası düzenlenecek inceleme raporları tek hareket noktası olmamalıdır. Çoğunlukla insan ve örgütsel hatalara dayanan deniz kazalarının incelenmesi, ülkeden ülkeye bir hayli değişmekle birlikte proaktif bir yaklaşım sergilenmeli, bir düzenleyici işleme gerek olup olmadığının değerlendirilmesinde yeni bir deniz kazasının meydana gelmesi beklenmemelidir.

KAYNAKLAR

Asyalı, E. (2000). Suyolları Yönetimi Kavramı İçerisinde Türk Boğazlar Bölgesinde Seyir Güvenliği. Marmara Denizi 2000 Sempozyumu Bildiriler Kitabı (ss. 161-173) Düzenleyen Türk Deniz Araştırmaları Vakfı. İstanbul. 11-12 Kasım 2000.

Corbett, J. J. and Wİnebrake, J. The Impacts of Globalization on International Maritime Transport Activity. OECD Global Forum on Transport and Environment in a Globalizing World 10–12 Kasım 2008, Guadalajara. Mexico.2008.s:6

Çevik, Ü. (2004). Uluslararası Denizcilik Sözleşmeleri, Genişletilmiş 2. Baskı, Birsen Yayınevi.

Deniz Kazalarını ve Olaylarını Araştırma ve İnceleme Yönetmeliği, Resmi Gazete (Sayı : 29056), http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/07/20140710-5.htm (Erişim Tarihi:13.11.2018)

Deniz Ticereti Genel Müdürlüğü. Deniz Kaza İstatistikleri. https://atlantis.udhb.gov.tr/istatistik/diger_deniz_kazalari.aspx (Erişim Tarihi: 11.04.2018).

İMEAK Deniz Ticareti Odası (DTO). (2017). Rakamlarla Denizcilik Sektörü ve İstatistikler.

Mucuk, İ. (2005) Modern İşletmecilik. İstanbul:Türkmen Kitapevi.

Taylan, M. (1999). Güvenli Gemi İşletmeciliği ve ISM Kodu. Gemi İnşaatı ve Deniz Teknolojisi Teknik Kongresi 99 Bildiri Kitabı. Düzenleyen İTÜ Gemi İnşaatı ve Deniz Bilimleri Fakültesi. İstanbul.

EK-1. 2012 Yılı Kaza Olay Çeşitlerine Göre Yapılan Grafik

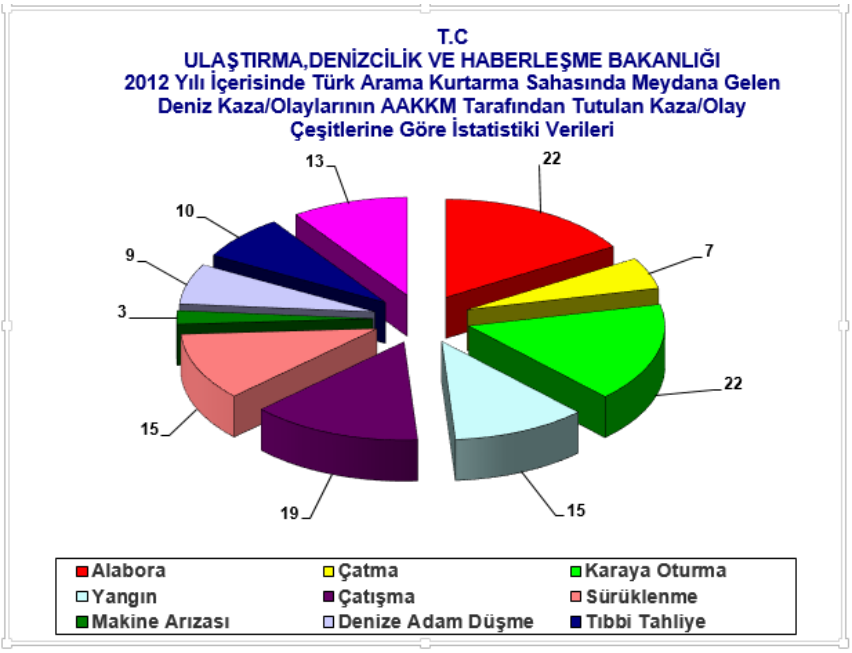

EK-2. 2013 Yılı Kaza Olay Çeşitlerine Göre Yapılan Grafik

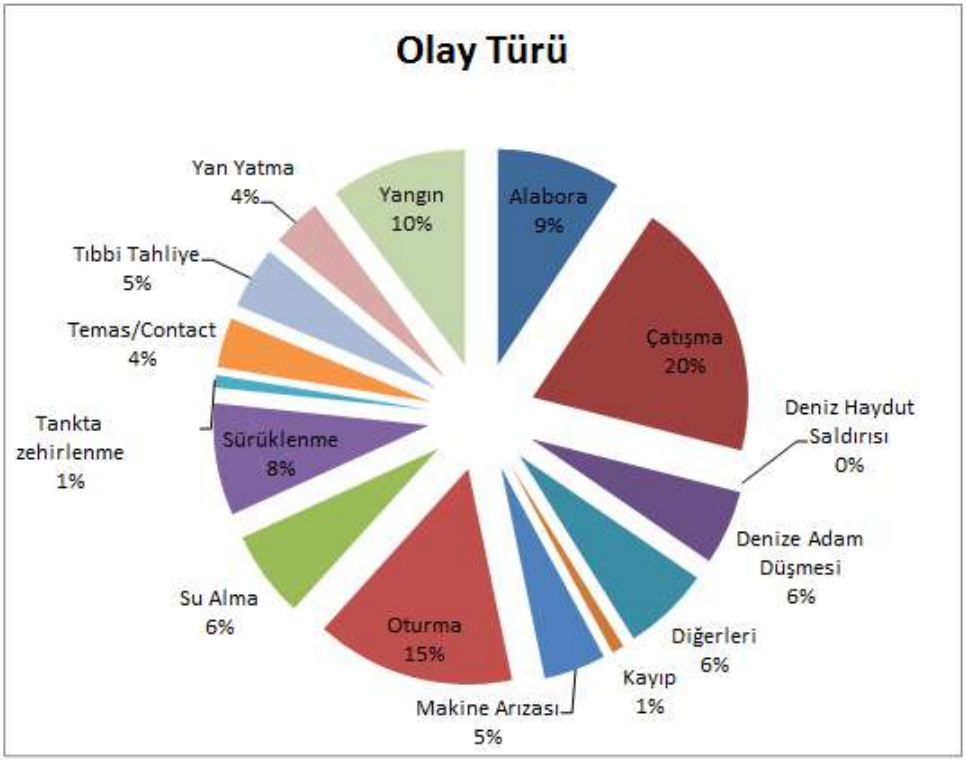

EK-3. 2014 Yılı Kaza Olay Çeşitlerine Göre Yapılan Grafik

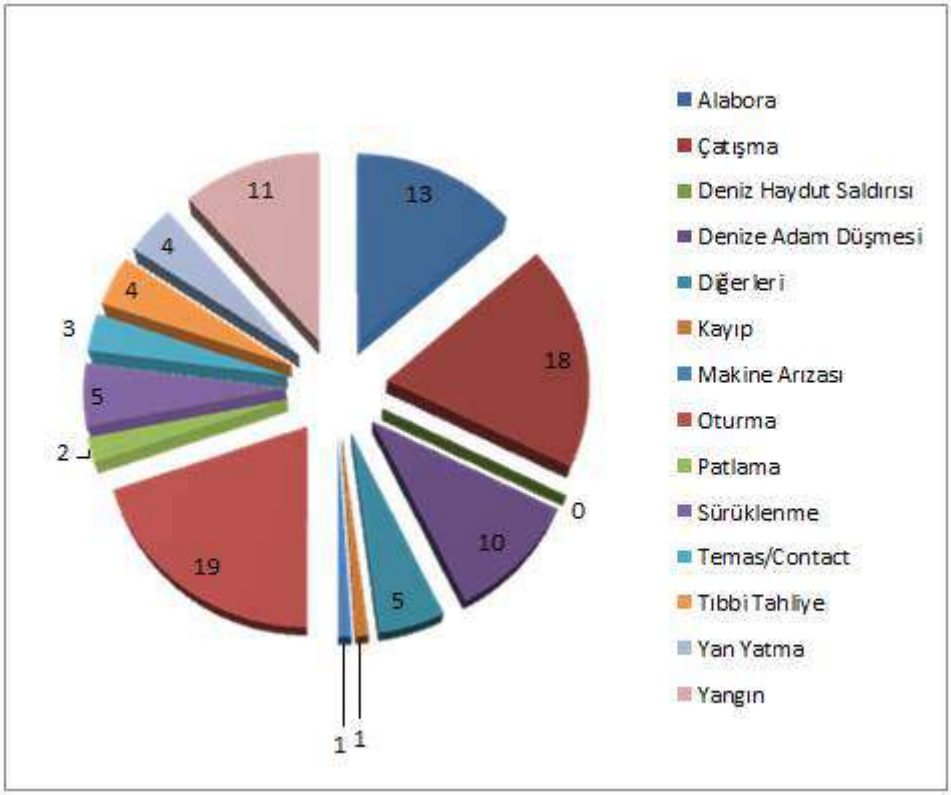

EK-4. 2015 Yılı Kaza Olay Çeşitlerine Göre Yapılan Grafik

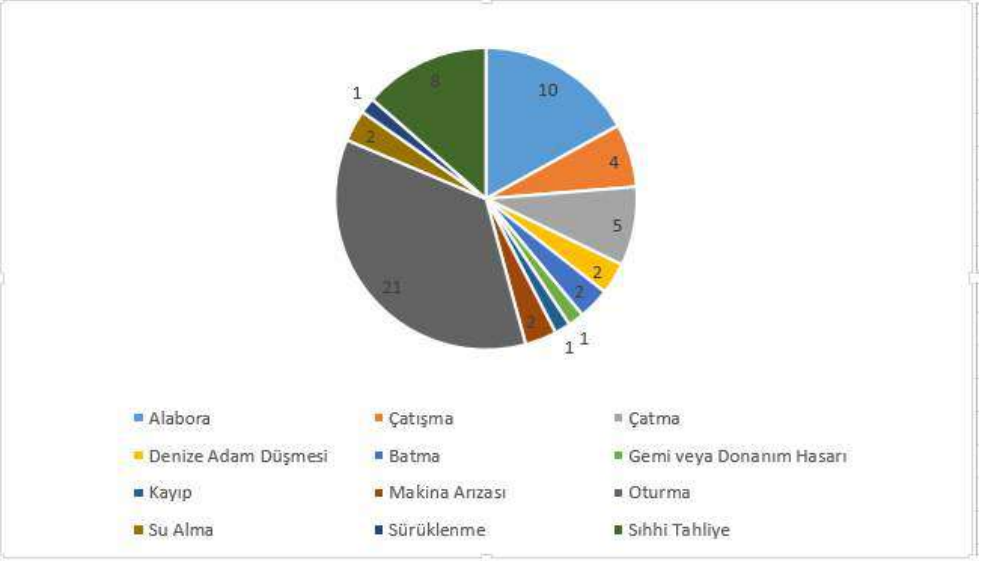

EK-5. 2016 Yılı Kaza Olay Çeşitlerine Göre Yapılan Grafik

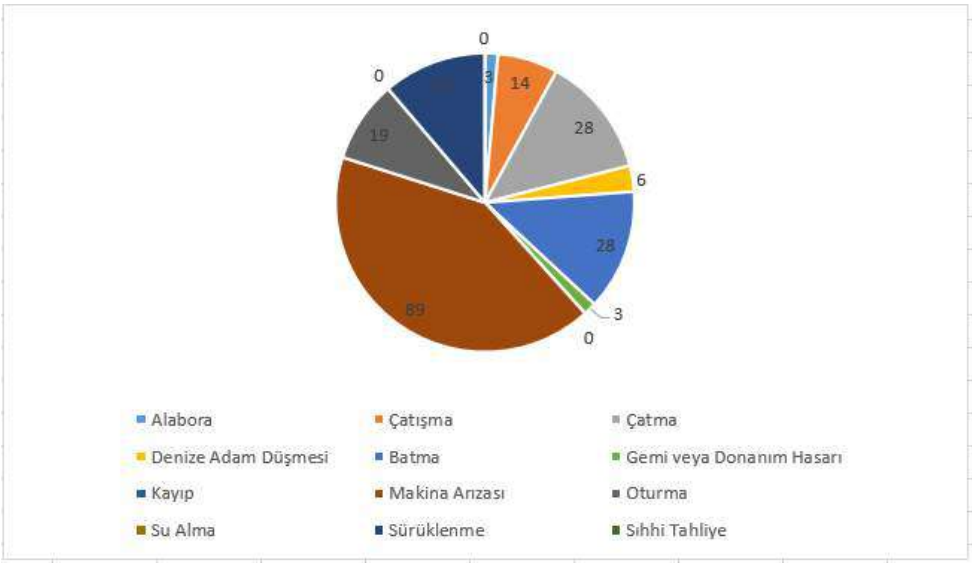

EK-6. 2017 Yılı Kaza Olay Çeşitlerine Göre Yapılan Grafik

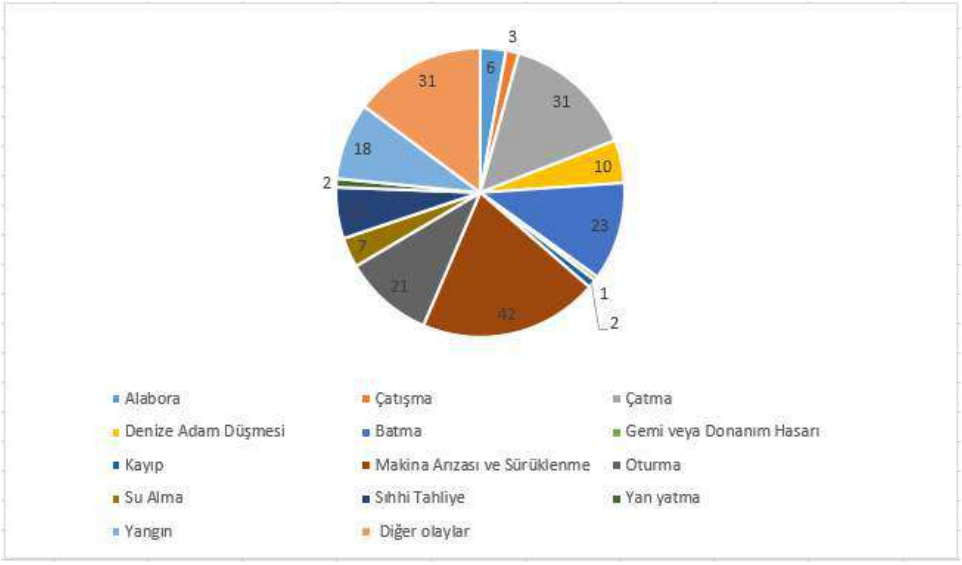

SOSYAL MEDYA UYGULAMALARI VE TÜRKİYE'DE SOSYAL MEDYA KULLANIMI

SOACIAL MEDIA APPLICATIONS AND USE OF SOCIAL MEDIA IN TURKEY

Öğr. Gör. Veysel TATAR
Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa Meslek Yüksek Okulu Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, vtatar@artvin.edu.tr

Meriç Burçin ÖZER
Park Denizcilik ve Hopa Liman İşletmeleri A.Ş, meric.ozer@hopaport.com.tr

ÖZET

İletişim tarih boyunca insanlığın temel ve önem düzeyi yüksek ihtiyaçlarından biri olmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin bu alanda gelişmesiyle, iletişim günümüzdeki halini almıştır. İnsanlar internet ve sosyal ağlar sayesinde yeni iletişim fırsatları keşfetmişler ve kullanmaya başlamışlardır. Geleneksel kitle iletişim araçlarından farklı olarak sosyal medya kullanımı hızla genişleyen bir etki alanı oluşturmaktadır. Bu çalışmada sosyal medya uygulamaları hakkında bilgiler verilerek, Dünyada ve Türkiye'de aktif kullanılan sosyal medya uygulamaları ve hareketlilikleri ile ilgili sayısal değerlerden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Sosyal Medya Uygulamaları, Türkiye

ABSTRACT

Communication has become one of the high needs of the basic and importance of humanity throughout history. Communication has taken its present form, with development about information and communication technologies. People have begun to discover and use new communication opportunities through internet and social networks. Unlike traditional mass media, the use of social media is creating a rapidly expanding domain. In this study, social media giving information about its applications are mentioned numerical values associated with actively used social media applications and mobility in the world and Turkey.

Keywords: Social Media, Social Media Applications, Turkey

1. GİRİŞ

Günümüzde internetin gelişimi ve buna paralel olarak sosyal ağların ortaya çıkışı iletişime yeni bir boyut kazandırmıştır. Geleneksel medyanın aksine bireyleri hem üretici hem de tüketici konuma getiren sosyal ağ siteleri ile iletişim tek yönlü iletişim yerine karşılıklı yani çift yönlü bir iletişime dönüşmüştür. İnternet, mobil iletişim ve dijital medya araçlarının yayılımı yerel ya da küresel etkileşimi sağlayan araçların ortaya çıkmasını sağlamıştır. İnternet ve sosyal ağların ortaya çıkması ile birlikte kitle iletişimi yeni boyut kazanmıştır. İnternetin günlük hayatta kullanımıyla birlikte önce kullanıcılar Web 1.0 dönemini yaşadı. Kullanıcıların internet ortamında karşılıklı bir şekilde içerik, bilgi ve veri paylaşımı yapabildikleri, sosyal ağ ve sanal arkadaşlıklar kurabildikleri bireysel etkileşime imkan veren uygulamaları kapsayan yeni nesil web teknolojisi olan Web 2.0, kullanıcılara sosyal paylaşım ağları, bloglar, sanal kütüphaneler ve podcastler gibi hizmet ve uygulamalar sunmaktadır (Kırık, 2013:72). Web 2.0,

bilgiye erişimin kolaylaşması ile kullanıcıların bilgiyi kaynaktan almak yerine fikirlerini özgürce belirterek bilgiye katkıda bulunduğu bir dönemdir.

Son yirmi yılda, internet yenilikleri işletme performanslarında önemli rol oynamıştır (Kim, vd., 2016:41-51). Web 2.0 uygulamaları, bireylerin sosyal medyayı kullanarak online olarak etkileşime girebildikleri sosyal çevreye internet kabiliyetlerini transfer etme olanağı sağlar (Sigala ve Chalkiti, 2014). Teknolojinin sosyal hayatın ve kurumsal hayatın içine bütünüyle entegre olmasıyla birlikte büyük değişimler ve farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Dijitalleşme içinde bulunduğumuz yüzyılın en önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. Teknolojinin ortaya çıkardığı yeni düzen ve İnternet'in hayatın her alanına nüfuz etmesi neticesinde, ticari sistemin içerisinde faaliyet gösteren kurumlar, hedef kitlelerine ulaşma yöntemlerinde bu yeni sistemin olanaklarından yararlanmaya başlamışlardır. Teknolojinin potansiyeli arttıkça ve içeriği genişledikçe ondan faydalanan tarafların sayısı arttığı gibi pazarlama da bu noktada değişime uğramaktadır.

Sosyal medya, sosyal ağ siteleri, podcast, bloglar ve wikiler gibi kullanıcıların oluşturdukları ya da idare ettikleri içerik etrafında inşa edilen etkin Web uygulamalarının yeni alanını ifade etmek için kullanılan bir terimdir (Jin vd., 2011:75). Sosyal medyanın hayatımıza girişi teknoloji ile doğrudan ilişkilidir. Medyanın ortaya çıkmasıyla birlikte, radyo, gazete, televizyon ve hatta internetin gelişmesi, internet siteleri gibi araçlar sadece tek yönlü bir iletişim sağlamaktadır. Zaman içinde medyanın kendi içerisinde çift yönlü iletişim sağlaması, kullanan herkesin yön verebildiği, bilgi akışı sağlayabildiği, paylaşımlar yapabildiği sosyal bir duruma dönüşmüştür. Sosyal medya kavramı kendi içindeki bu iletişim ağından kendi ismini oluşturmuştur.

2. SOSYAL MEDYA KAVRAMI VE UYGULAMALARI

Sosyal medya, sosyal ağ siteleri, podcast, bloglar ve wikiler gibi kullanıcıların oluşturdukları ya da idare ettikleri içerik etrafında inşa edilen etkin Web uygulamalarının yeni alanını ifade etmek için kullanılan bir terimdir (Jin vd., 2011:75). Sosyal medya, katılımcıların deneyim ve düşüncelerini aktardığı ortak bir alan üzerinde, istenilen seçimi yapabilmek, daha fazla bilgi sağlamak ve karşılıklı fikir alış verişi ile oluşan olağan bir sohbet olarak tanımlanabilir (Evans, 2008: 31). Web 2.0 fikri ve teknolojisini kullanan, kullanıcıların içerik oluşturabildiği ve değiştirebildiği internet temeli üzerine kurulan yapı olarak tanımlanır (Kaplan ve Haenlein, 2010: 61).

Sosyal medya siteleri, kullanım alanları ve işlevsellikleri bakımından farklı şekilde kategorize edilse de tüm bu araçların belki de tek ortak noktaları hepsinin kullanıcılarına üst düzey paylaşım hizmeti vermesidir. Bu araçlar sosyal paylaşım ağları, wikiler, bloglar, lokasyon bazlı servisler, mikroblogging, podcast, içerik paylaşım siteleri ve veri düzenleme servisleri olarak sıralanabilir (Çakmak, 2009:210; Kahraman, 2013:21). En yaygın kullanılan sosyal medya araçları;

- Sosyal Paylaşım Ağları
- Wiki
- Blog
- Lokasyon Bazlı Servisler
- Microblogging
- İçerik Paylaşım Siteleri
- Sosyal İşaretleme ve Etiketleme
- Podcast
- RSS (Really Simple Syndication)
- Forum

3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SOSYAL MEDYA KULLANIMI

We Are Social ve Hootsuite kurumunun yaptığı 2017 yılı küresel bazlı araştırmada, bir önceki yıla göre internet kullanıcısı sayısındaki artış %10, aktif sosyal medya kullanıcı sayısındaki artış %21, sadece mobil telefon kullanıcı sayısındaki artış %5 ve aktif mobil sosyal medya kullanıcısı sayısındaki artış %30 oranlarında olmuştur (Tablo 1). Nisan 2018 itibariyle Facebook kullanıcılarının sayısına göre sıraladı. Ölçülen dönemde, sosyal ağ sitesinde Hindistan, 270 milyon Facebook kullanıcısı ile birinci sırada yer alırken, Türkiye 52 milyon kullanıcıyla 6.sırada yer almaktadır (Grafik 1). Facebook, dünya çapında% 22,9'luk bir küresel kullanım nüfusuyla en popüler sosyal ağdır. Aktif hesap sayısına göre sırayla, Nisan 2018 itibariyle dünya çapında en popüler ağlarda pazar lideri Facebook, 1 milyar kayıtlı hesabı aşan ve şu anda 2.2 milyar aylık aktif kullanıcıyla çalışan ilk sosyal ağ oldu. Altıncı sırada yer alan fotoğraf paylaşım uygulaması Instagram, 800 milyonun üzerinde aktif aktif hesabı vardır. Bu arada, blog hizmeti Tumblr sitelerinde tahminen 794 milyon aylık aktif blog kullanıcısı vardır (Grafik 2).

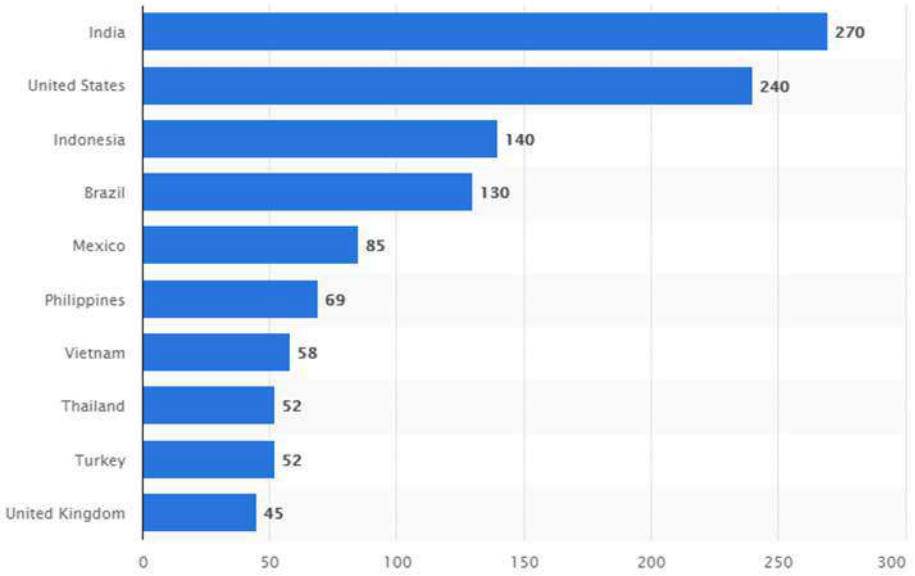

Grafik 1. Nisan 2018 itibariyle Facebook Kullanıcı Sayısına Göre Önde Gelen Ülkeler
Kaynak:.https://www.statista.com/statistics/268136/top-15-countries-based-on-number-of-facebook-users/ (Erişim:10.07.2018)

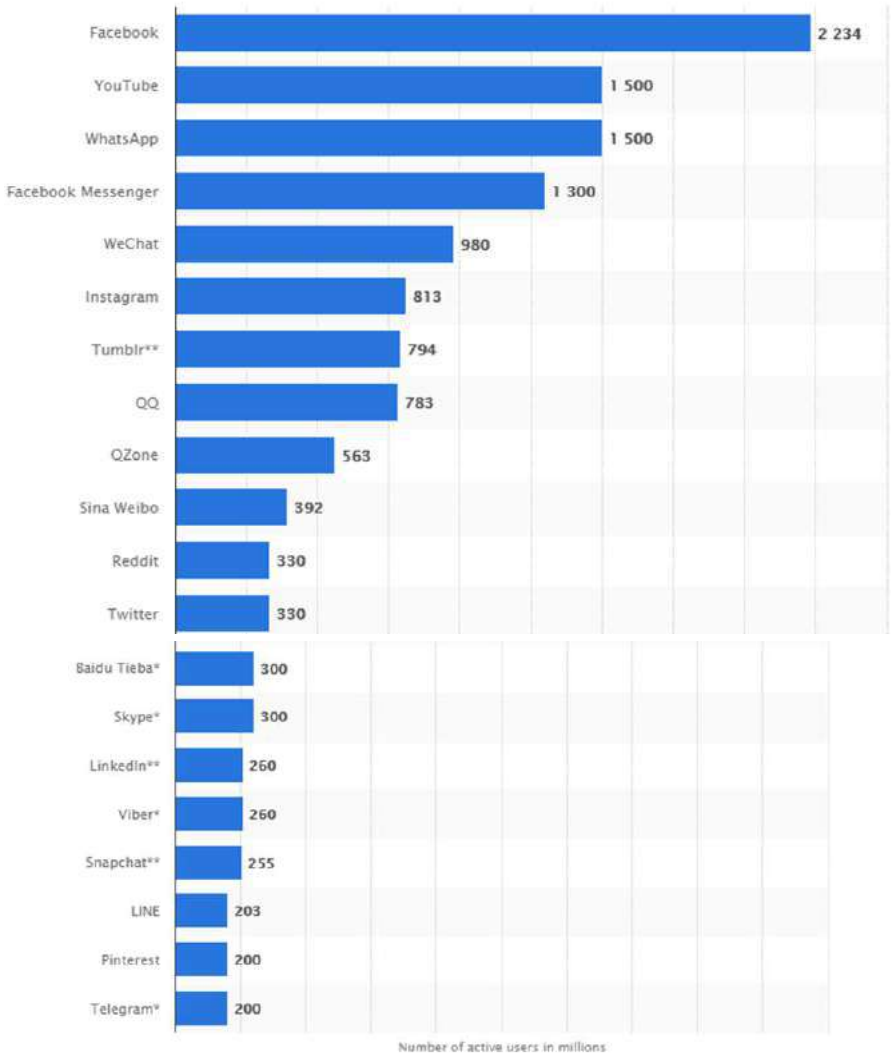

Grafik 2. Nisan 2018 İtibariyle Aktif Kullanıcı Sayısına Göre Dünya Çapında En Ünlü Sosyal Ağ Siteleri

Kaynak:.https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/ (Erişim:10.07.2018)

Tablo 1. Küresel Dijital Hareketlilik Raporu 2017

Toplan Nüfus	İnternet Kullanıcısı	Aktif Sosyal Medya Kullanıcısı	Sadece Mobil Telefon Kullanıcısı	Aktif Mobil Sosyal Medya Kullanıcısı
7.476 milyar	3.773 milyar	2.789 milyar	4.917 milyar	2.549 milyar

Kaynak:.https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview (Erişim:06.07.2018)

Roporda Türkiye'de internet kullanıcı ve aktif sosyal medya kullanıcı sayısını tekil olarak değerlendirilmeyerek 48 milyon kişi ve aktif mobil sosyal medya kullanıcı sayısınında 42 milyon olduğu belirtilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Küresel Dijital Hareketlilik Türkiye Raporu 2017

Toplan Nüfus	İnternet Kullanıcısı	Aktif Sosyal Medya Kullanıcısı	Mobil Telefon Abone Sayısı	ktif Mobil Sosyal Medya Kullanıcısı
80.02 milyon	48.00 milyon	48.00 milyon	70.91 milyon	42.00 milyon

Kaynak:.https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview (Erişim:06.07.2018)

Türkiye'deki internet kullanıcılarının sayısı. 2014 yılında, 41 milyon internet kullanıcısı vardır. Bu rakamın 2019'da 56 milyon internet kullanıcısına ulaşması bekleniyor (Grafik 3).

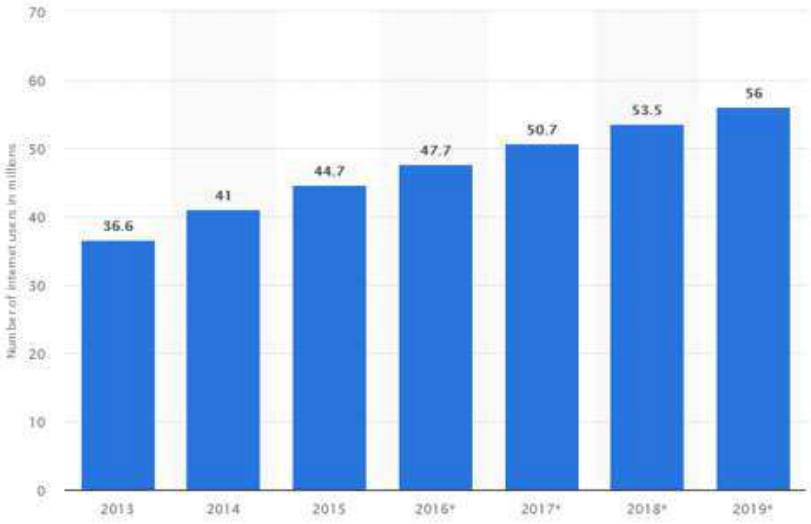

Grafik 3. Türkiye'de internet kullanıcıların sayısı (milyon kişi)
Kaynak: https://www.statista.com/statistics/369725/internet-users-turkey/ (Erişim:08.07.2018)

Yapılan bir araştırmada 2016 ve 2017 yıllarında Türkiye'de kullanılan sosyal medyanın dağılımı üzerine yürütülen anket sonuçlarına göre 2017 yılında kullanıcıların %24.47'si Facebook kullandığını belirtmiştir (Grafik 5).

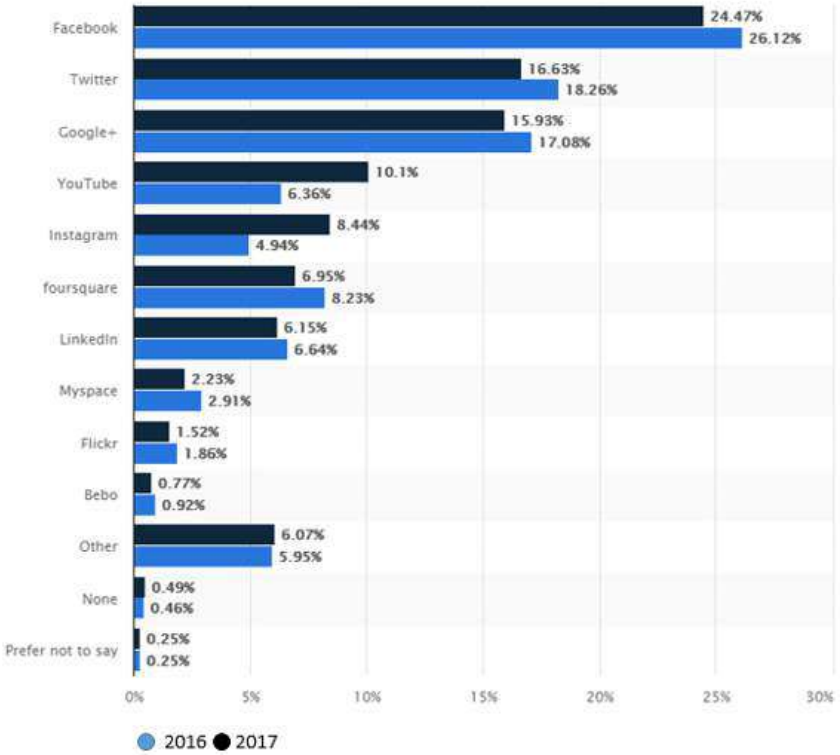

Grafik 4. Türkiye'de 2016 ve 2017 yıllarında kullanıcıların sosyal medya kullanım dağılımı(%)
Kaynak: https://www.statista.com/statistics/570098/distribution-of-social-media-used-turkey/ Erişim:08.07.2018)

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Teknolojik gelişmeler sayesinde gazete ve dergiler, radyo ve televizyon teknolojileri birlikte sese ve görselliğe dönüşmüştür. Sosyal medya, teknolojik gelişimin ortaya çıkardığı internet üzerinde kullanım sağlayan ortamlardır. Teknolojik gelişmenin sağladığı kolaylık olarak sosyal medya anlık ileti yollayabildiği ve anında birçok kullanıcının haberdar olabildiği platform olarak sosyal medya söylenebilir. Sosyal medyanın, anlık ileti sağlaması, kullanıcıların temel bilgilerinin yeterli olması, oluşturdukları kişisel ortamları kendilerinin yönlendirebilmesi ve çift yönlü iletişim sağlaması insanları etkileyen özellikleridir. Sosyal medyanın bu yönü ile faydaları olduğu gibi, kullanıcılar zamanlarının çoğunu sosyal medya ortamlarında geçirmesi, insanların gizliliklerini kendi isteğiyle de olsa ifşa etmeleri, kurumlar hakkında eleştirel paylaşımların yapılması olumsuz yönde etkilemesi ve diğer kullanıcıların etkilenmesinin yanı sıra sosyal ağların güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır.

KAYNAKLAR

Çakmak, Tolga (2009). Belge Yönetimi ve "Enterprise 2.0", 8. Ulusal Büro Yönetimi ve Sekreterlik Kongresi: Sosyolojik ve Hukuki Boyutlarıyla Sekreterlik Mesleği bildiriler kitabı içinde, Ankara: Ankara Üniversitesi, ss. 205-220.

Evans, D. (2008). "Social Media Marketing An Hour A Day", Wiley Publishing Inc, Indiana.

Jin, Y., Liu, B. F. ve Austin, L. L. (2011), Examining the Role of Social Media in Effective Crisis Management: The Effects of Crisis Origin, Information Form, and Source on Publics' Crisis Responses, Communication Research, 41(1), 74-94.

Kahraman, Murat (2013), Sosyal Medya 101 2.0 Pazarlamacılar İçin Sosyal Medyaya Giriş, İstanbul:MediCat.

Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. Business Horizons, 53(1), 59–68.

Kırık, Ali M. 2013. "Gelişen Web Teknolojileri ve Sosyal Medya Bağımlılığı", Sosyal Medya Araştırmaları I: Sosyalleşen Birey. Ed. Ali Büyükaslan ve Ali Murat Kırık. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Kim, W. G., Li, J. J., & Brymer, R. A. (2016). The impact of social media reviews on restaurant performance: The moderating role of excellence certificate. International Journal of Hospitality Management, 55, 41-51.

Sigala, M., ve Chalkiti, K. (2012). Knowledge management and web 2.0: Preliminary findings from the Greek tourism industry. In Social media in travel, tourism and Hospitality: Theory, practice and cases (Vol. 261).

https://wearesocial.com/special-reports/digital-in-2017-global-overview (Erişim:06.07.2018)

https://www.statista.com/statistics/570098/distribution-of-social-media-used-turkey/ Erişim:08.07.2018)

https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/ (Erişim:10.07.2018)

İŞÇİ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİNDE ERGONOMİNİN ROLÜ

THE ROLE OF ERGONOMICS IN OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY

Öğr. Gör. Veysel TATAR
Artvin Çoruh Üniversitesi Hopa Meslek Yüksek Okulu Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, vtatar@artvin.edu.tr

Meriç Burçin ÖZER
Park Denizcilik ve Hopa Liman İşletmeleri A.Ş, meric.ozer@hopaport.com.tr

ÖZET

Ergonomi, insanların ihtiyaçları, yetenekleri ve sınırlamaları açısından, insan, makine ve ortam koşullarını multidisipliner bir yaklaşımla inceleyerek, sistemin genel performansının optimizasyonunu sağlar. Bu özelliği sayesinde iş güvenliği açısından çalışanların ortam koşullarını ideal değerlere ulaşmasını sağlayarak, iş kazaları ve meslek hastalıklarını minimum seviye düşürülmesini sağlar. Bu çalışmada ergonominin işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ergonomi, İş Sağlığı ve Güvenliği, İnsan Faktörleri

ABSTRACT

Ergonomics optimizes the overall performance of the system by examining human, machine and environmental conditions in a multidisciplinary approach, in terms of people's needs, capabilities and limitations. In terms of work safety, ıt enables employees to reach the ideal conditions of the environment conditions and to minimize work accidents and occupational diseases. In this study the effect of ergonomics were examined for occupational safety and health.

Keywords: Ergonomics, Occupational Health and Safety, Human Factors

1. GİRİŞ

Son zamanlarda üretimde önemli faktör olan insan, teknolojik açıdan gelişmelere ilişkin, çalışma yerlerinde problemlerle karşılaşılmaktadır. Problemler öncelikle insan sağlığı açısından riskler oluşturmaktadır. Ergonomi genel olarak işi çalışana uygun hale getirmek anlamında olup, ergonominin amacı çalışanların verimliliğiliğini arttırmak, çalışanları gereksiz ve aşırı zorlanmalardan sakınmak, çalışmanın yöntemli ve düzenli bir şekilde işleyişini sağlamak, lüzumsuz işleri engellemek, insan-makina-çevre uyumunun gerçekleşmesini ve bunun sonucunda da iş güvenliğini sağlamak ve arttırmaktır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), her yıl 2.3 milyon işçinin iş kazaları sonucu öldüğünü tahmin etmektedir (Niu, 2010). Çalışanların güvenli ortamlarda ve güvenli koşullarda çalışmalarını amaçlayan ve sağlayan, bu yolda çalışanların hem fiziksel hem de ruhsal açıdan iyi durumda olmaları için yapılan çalışmalar iş sağlığı ve güvenliği olarak ifade edilmektedir. İş sağlığı çalışanların bireysel özelliklerinden ve işletmenin çevresel koşularından kaynaklanan sağlık problemlerinin önlenmesini içerirken; iş güvenliği ise işletmelerde çalışanların hatalı davranışlarından ya da işyerinin hatalı uygulamalarından ortaya çıkan iş kazalarının önlenmesi anlamına gelmektedir. İnsanların bazı belirli yapısal (anatomik), boyutsal (antropometrik) ve

psikolojik özellikleri vardır. Bu nedenle, işyerlerinde insandan yapması beklenenler ile insanın temel özellikleri arasında bir uyum olması gerekir. İşyerinde mevcut olan zayıf ergonomik düzen bu uyumun azalması yönünde etki eden faktörlerdendir (Kahraman, 2012).

2. İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ KAVRAMI

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), sağlığı, yalnız hastalık ve sakatlığın olmaması değil, bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hali olarak tanımlamaktadır **(**Alli,2001**).** İş sağlığı ve güvenliği kavramı, dinamik bir kavramdır. Çalışma şartları ve bireylerin sağlık ve güvenliğini kapsayan tüm durum ve risklere bağlı olarak sürekli değişim göstermektedir (Sağlam, 2009).

İş güvenliğiyle ilgili yapılan bilimsel çalışmalarda ortaya çıkan sonuca göre iş kazaları en fazla %10 tehlikeli durum ve %88 tehlikeli hareketler nedeniyle meydana gelmektedir. Bu kazaların büyük bir bölümü önlenebilir kazalardır. Çok azı (%2-3'lük bölümü) ise nedeni bilinmeyen veya önlenemeyen kazalar olarak tespit edilmiştir. AB-15 ülkeleri ile karşılaştırıldığında iş kazalarındaki azalmanın ne kadar yavaş olduğu görülmektedir. Avrupa ülkelerinde yüz binde 5 bile olmadığı halde Türkiye'de bu oran yüz binde 15 lerin üzerinde kalmaktadır.

İş sağlığı ve güvenliğinin çalışanlar açısından önemi büyüktür. İş kazaları ve meslek hastalıklarından direkt ve en çok etkilenenler bu meslek riskleriyle karşılaşan çalışanlardır. İş kazaları ve meslek hastalıkları çoğu zaman yaralanmalara ve ölümlere sebep olmaktadır. İş kazaları ve meslek hastalıklarına maruz kalan çalışanlar çalışma güçlerinin tümünü ya da bir bölümünü sürekli olarak ya da belirli bir süre kaybetmektedirler. Böyle bir kayıp ise ücret gelirinin azalmasına sebep olmakta; hatta işini kaybeden çalışan bu geliri tamamen kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum ise çalışanların yanında aile üyelerinin de maddi ve manevi kaybına yol açmaktadır. 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği kanunu ile devlete,işverene ve çalışanlara bir takım sorumluluklar getirilerek iş kazaları ve meslek hastalılarının azaltılması için önemli çalışmalar yapılmaktadır. İş sağlığı ve iş güvenliği;

- Çalışanları Korumak
- Üretim Güvenliğini Sağlamak
- İşletme Güvenliğini Sağlamak

3. ERGONOMİ

Ergonomi, insan ile kullandığı donanım ve çalışma ortamı arasındaki ilişkileri bilimsel olarak inceleyerek uygulama alanına aktaran disiplinler arası bir bilim dalıdır. 'İnsan Mühendisliği' veya 'İşbilim' olarak da bilinen ergonomi, insan, makine ve işin birbirleriyle en iyi şekilde uyumlaştırılması amacıyla, insanın fizyolojik, biyolojik, anatomik ve diğer özelliklerini inceler, makine ve işin bu özelliklere uygun olarak tasarlanmasını sağlar. Ergonomi, insanın işinde daha verimli olabilmesi için aşağıdaki işlevleri yerine getirmelidir (Kahraman, 2012):

- Çalışanın işyerinde sağlık ve güvenlik içerisinde çalışmasını sağlamalıdır,
- İşin; insanın antropometrik ölçülerine, beden gücüne ve kişisel özelliklerine uygun olarak tasarlanmasını sağlamalıdır,
- Her türlü alet, makine, araç ve donanımın insan yetenekleriyle bağdaşık şekilde tasarlanmasını sağlamalıdır,

- Psiko-sosyal açıdan olumlu bir iş ortamının oluşturulması ve çalışma hayatının insancıllaştırılmasını sağlamalıdır.

Ergonominin uğraş alanı görüldüğü gibi insan-makine sisteminin incelenmesini oluşturmaktadır. İnsan makine sistemini kurmak ve bu sistemin en iyi biçimde çalışmasını sağlamak ergonominin temel uğraş alanıdır. Sistemi çalıştıracak olan insanın, fizyolojik ve psikososyal yönlerden, sistemle iyi uyuşmasına çaba harcamak, ergonominin asıl görevidir. Ergonominin amacı ise çalışanların verimliğiliğini arttırmak, çalışanları gereksiz ve aşırı zorlanmalardan sakınmak, çalışmanın yöntemli ve düzenli bir şekilde işleyişini sağlamak, lüzumsuz işleri engellemek, insanmakina-çevre uyumunun gerçekleşmesini ve bunun sonucunda da iş güvenliğini sağlamak ve arttırmaktır. Ergonomi, insanın fizyolojik ve biyolojik özelliklerini, enerji gereksinimini, enerjinin çalışma ile ilişkisini, insan-makine sistemlerini ve çalışma koşullarını inceler; gürültü, ışık ve renk etüdü yapar; çalışma ve dinlenme sürelerinin belirlenmesine katkı sağlar (Ayanoğlu, 2007).

Güvenli bir meslek gibi görünse de, ergonomik yaralanmalara en çok maruz kalan çalışan kesimlerden biri de ofis çalışanlarıdır. Mesai saati boyunca ekran karşısında sürekli tekrarlayıcı hareketler yapmak zorunda kalan çalışanlar, uygun olmayan masa düzeni, yanlış ve vücut yapısını zorlayıcı oturma, kalkma, uzanma hareketleriyle, önceleri hafif ağrılarla başlayan gittikçe ağırlaşan ve işgücü kaybına neden olabilecek birçok sağlık sorunu yaşamaktadır. Ofislerde en önemli sağlık sorunu olarak ortaya çıkan ve çalışanlarda en sık görülen ofis hastalığı işe bağlı kas – iskelet sistemi hastalıklarıdır. Genellikle boyunda, omuzlarda, belde, dirsekte ve özellikle bileklerde yumuşak dokulardaki (kas, tendon, bağ, sinirler ve damarlar) incinmeler meydana gelmektedir. Birikimli (tekrarlı) travma bozuklukları da denilen bu rahatsızlıklar aynı zamanda huzursuzluk, ağrı, yorgunluk, şişlik, sertleşme, uyuşma, karıncalanma gibi rahatsızlıklar da görülmektedir. Bu tür rahatsızlıklara yol açabilecek ortak risk faktörleri olarak; tekrarlanan hareketler, statik (durağan) yük ve sürekli efor (güç harcama), ters (uygunsuz) duruşlar, mekanik temas stresi gösterilmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

İşverenin, çalışanlarda görülen ergonomik rahatsızlıkları önleyebilmesi için öncelikle, işyeri ortamını en uygun şekilde tasarlaması, yapılacak iş ve faaliyetler için en uygun araç ve ekipmanları seçmesi ve bunları çalışanlara sunması gerekmektedir. Bu nedenle farklı iş grupları ve buna bağlı olarak gelişen iş süreçleri, işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından birçok tehlike ve risk kaynaklarını da beraberinde getirmektedir. İşletmelerin sürekliliklerinin sağlanması açısından meydana gelebilecek risklerin önlenmesi veya mevcut risklere karşı tehlike kaynaklarının belirlenip gerekli önlemlerin alınması için risk değerlendirmesinin yönetmeliklere bağlı bir şekilde analizinin, işletmelerin yapılarına uygun modellerle yapılması gerekmektedir.

Ergonomi verimliliğe etki eden bir faktördür bu nedenle verimliliği arttırmanın temel yöntemlerinden birinin de insan kaynaklarını geliştirmek olduğu unutulmamalıdır. Endüstri 4.0 devriminin önem kazanmasıyla birlikte artan otomasyon sistemlerinin insan vücudu üzerindeki yükleri azaltıyor gibi görünmesine rağmen kas iskelet sistemi rahatsızlıklarının artışı gözlemlenmektedir. Ciddi işgücü kaybı ve ekonomik yük oluşturan bu rahatsızlıklara yol açabilecek risklerin önlenmesi ergonominin en önemli çalışma alanlarından birini oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

Alli, B.O. (2001). Fundamental Principles of Occupatianal Health and Safety, ILO, Geneva.

Ayanoğlu, C. (2007). İş yerinde ergonomi ve stres. İş Sağlığı ve Güvenliği Dergisi, 34:7, 29-36.

Kahraman, M.F., (2012). Ergonomik Risk Değerlendirme Yöntemlerinin Çok Ölçütlü Karar Verme Teknikleri İle Önceliklendirilmesi ve Bütünleşik Bir Model Önerisi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Niu, S. (2010). Ergonomics And Occupational Safety And Health: An ILO Perspective, Applied Ergonomics, 41:744-753.

Sağlam, N. (2009). "OHSAS 18001 İş Sağlığı ve Güvenliği Yönetim Sistemleri ve Bir Uygulama" Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

HİDROELEKTRİK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA: BİR PANEL VERİ SETİ

HYDROELECTRICITY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT: A PANEL DATA SET

Doç. Dr. Taner GÜNEY
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, tanerguney@kmu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, hidroelektriklerin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini analiz etmektedir. OECD ülkeleri için yapılan analizler, hidroelektrik tüketimi ile sürdürülebilir kalkınma arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu göstermektedir. FMOLS ve DOLS testleri, hidroelektrik enerji tüketimi arttığında uzun vadede sürdürülebilir kalkınma seviyesinin artacağını göstermektedir. Hidroelektrik enerji tüketiminde %1'lik bir artış, FMOLS tahminlerine % 0.684 oranında ve DOLS'nin tahminlerine göre ise %0.683 oranında sürdürülebilir kalkınma artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hidroelektrik, Sürdürülebilir Kalkınma, Panel Eşbütünleşme

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze the impact of hydroelectricity on sustainable development. The analyses made for the OECD countries show that there is a long-term relationship between hydroelectric consumption and sustainable development. The FMOLS and DOLS tests reveal that if hydroelectric energy consumption increases, the sustainable development level will increase in the long run. According to the estimates of FMOLS, a 1% increase in hydroelectric energy consumption increases the sustainable development at a rate of 0.684%, and at a rate of 0.683% according to the estimates of DOLS.

Keywords: Hydroelectricity, Sustainable Development, Panel Cointegration

1. Introduction

In 2010, hydroelectricity accounted for 16% of the world's electricity production and, according to the International Energy Agency (2015), this has increased to 16.3% in 2018. Despite this low increase rate, 85% of global renewable energy comes from hydroelectricity (Sovacol and Walter, 2018). In other words, a great deal of the renewable energy in the world consists of hydroelectricity. For this reason, hydroelectricity is an important energy source in terms of sustainable development. Because, sustainable development is defined as the use of the resources used by the society today to meet the present needs of the society in a way that will not deprive the future generations of these resources in our Common Future Report, which is also known as the Brundtland Report, which was prepared by the World Commission on Environment and Development (WCED, 1987). Today, while many countries are making serious organizations on energy, energy security and global warming, the United Nations (UN, 2017) released 17 Sustainable Development Goals (SDGs), and listed the things that had to be done by countries for sustainable development until 2030. The seventh of these goals includes providing the access to affordable, reliable, sustainable and modern energy for everybody. For this reason, the energy source that is used to cover the needs of today's society being a

renewable energy resource such as hydroelectric energy will be very useful in minimizing the damage that is caused to the environment today. Although hydroelectricity is such an important renewable energy source for sustainable development, there is a lack of empirical studies in the literature that investigates the effects of hydroelectricity on sustainable development. In this context, the present study is the first one to analyze the effect of hydroelectricity on sustainable development. The analyzes made for the OECD countries show that there is a long-term relation between hydroelectric consumption and sustainable development. The FMOLS and DOLS Tests show that if hydroelectric energy consumption increases, sustainable development level will increase in the long run. According to the estimates of FMOLS, 1% increase in hydroelectric energy consumption increases the sustainable development at a rate of 0.684%, and at a rate of 0.683% according to the estimates of DOLS.

2. Data and Method

The empirical analysis of this study considered a model that examined the dynamic causalities between hydroelectricity and sustainable development. Here, the natural logarithmic form of Eq. (1) is formulated as follows:

$$\ln SD_{it} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_{1i}\ln HY_{it} + \beta_{2i}\ln GDP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

where, i=1,...., *N* for each country in the panel, t=1,...., *T* denotes the time period, and ε denotes the stochastic error term. The parameter α_i allows for the possibility of country-specific fixed effects. Annual data were obtained from the World Bank (WB) and BP Statistical Review of World Energy (SRWE) online database for a panel of 36[1] Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) countries spanning from 1990 to 2014. The variables used for the empirical study were per capita adjusted net saving (SD), hydroelectricity consumption (HY) measured as tonnes of oil equivalent of hydroelectricity consumption, and real gross domestic product (GDP) measured in current prices. The data for SD and GDP were retrieved from WB, and HY were retrieved from SRWE. SD were converted to a decimal scale by means of the following formula and then the natural logarithmic value was obtained.

$$\text{Standard SD Value} = \frac{\text{Year's Value} - \text{The Lowest Value}}{\text{The Highest Value} - \text{The Lowest Value}} * 100$$

This paper tested the stationarity of each variable at diverse levels and first difference by five types of panel unit root tests, the Levin–Lin–Chu (LLC) (Levin et al., 2002), the Breitung (Breitung, 2001), the Im–Pesaran–Shin (IPS) W (Im et al., 2003), the Fisher augmented Dickey–Fuller (ADF) (Dickey and Fuller, 1979), and the Fisher Phillips–Perron (PP) tests (Phillips and Perron, 1988). For the purpose of checking the existence of a long-term relation between the variables, the Panel Cointegration Tests, which were developed by Pedroni (1999), were used. Again, for the purpose of checking the existence of long-term relation between the variables, the long-term coefficients were estimated by using the fully modified ordinary least squares (FMOLS) Approach and the dynamic ordinary least squares (DOLS) approach (Pedroni, 2001). (Pedroni, 2001). According to Apergis et al., (2018) both of these methodologies are substantially effective. Because FMOLS and DOLS take explicitly into

[1]Australia, Austria, Belgium, Canada, Chile, Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Hungary, Iceland, Ireland, Israel, Italy, Japan, Korea, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Mexico, Netherlands, New Zealand, Norway, Poland, Portugal, Slovak Republic, Slovenia, Spain, Sweden, Switzerland, Turkey, United Kingdom, United States.

account the endogeneity of regressors, and they correct for serial correlation. Finally, for the purpose of finding the cointegration evidence between the variables, the vector error correction model (VECM) was estimated with the Engle and Granger (1987) Approach.

3. Empirical results

Table 1 presents the results of the panel unit root tests for variables. The panel unit root tests results show that the null hypothesis cannot be rejected by levels, while all variables are stationary after the first difference.

Table 1. The results of panel unit root tests

	LLC	Breitung	IPS	ADF	PP
lnSD	-1.0852	-1.2801	0.5622	72.6493	60.6763
ΔlnSD	-17.0657*	-10.5953*	-11.1939*	313.071*	543.259*
lnHY	2.7371	-6.4667*	-13.3344*	18.3260	20.5699
ΔlnHY	-21.2763*	-11.3825*	-24.3655*	511.947*	2990.56*
lnGDP	-2.0616***	-0.0010	4.7630	24.9831	26.9831
ΔlnGDP	-11.9795*	-5.6117*	-8.9202*	200.868*	215.615*

Notes: Δ denotes first difference. * $p < 0.001$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.05$.

Table 3 presents the long-run output elasticities of each variable is estimated by FMOLS and DOLS analysis.

Table 2. Pedroni residual cointegration test results

	Alternative hypothesis: common AR coefs. (within-dimension)			
	Statistic	Prob.	Weighted Statistic	Prob.
Panel ν-statistic	-4.3072	1.0000	-4.3147	1.0000
Panel ρ-statistic	-1.7670***	0.0386	-2.6446**	0.0041
Panel PP-statistic	-3.6613*	0.0001	-4.9328*	0.0026
Panel ADF-statistic	-3.6363*	0.0000	-5.1256*	0.0000
	Alternative hypothesis: individual AR coefs. (between-dimension)			
Group ρ-statistic	-1.2144	0.1123		
Group PP-statistic	-6.3113*	0.0000		
Group ADF-statistic	-6.5835*	0.0000		

Notes: Lag length selection is based on the SIC criterion with a max lag of 4. * $p < 0.001$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.05$.

According to Table 3, the FMOLS results state that a 1% increase in hydroelectricity consumption increased the SD by 0.684% at a 1% level of significance. Thus, panel unit root tests imply a potential cointegration relationship between variables. Table 2 presents the results of panel cointegration tests. Pedroni co-integration test results clearly show that eight statistics reject the null hypothesis of no co-integration. This indicates that the variables HY, and GDP have a long-run relationship with the SD. DOLS results very close to FMOLS results. DOLS results indicates that a 1% increase in hydroelectricity consumption increased SD by 0.683% at a 1% level of significance. These results imply that hydroelectricity energy consumption has a positive impact on the sustainable development in the long-run for OECD countries. However, GDP also have a positive effect on SD.

Table 3. Long-run FMOLS, DOLS estimates

Variables	LNHY	LNGDP
FMOLS	0.6841* (0.0000)	0.3587* (0.0000)
DOLS	0.6839* (0.0000)	0.3586* (0.0000)

Notes: *p*-values are in parentheses. * $p < 0.001$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.05$.

The result of the causality tests for both short-run, and the long-run relationships are given in Table 4. According to the significance of the F-statistics of the pairwise Granger causality results, there is only one causality in the short-run. According to the Table 4, in the short-run, there is unidirectional causality running from GDP to hydroelectricity consumption.

Table 4. Granger causality results.

	Short-run			Long-run
Dependent variable	ΔlnSD	ΔlnHY	ΔlnGDP	ECT_{t-1}
ΔlnSD	-	3.3252 (0.1896)	1.8984 (0.3870)	-0.0069* [-3.9671]
ΔlnHY	0.8055 (0.4473)	-	3.2668*** (0.0127)	-0.2536*** [-2.2063]
ΔlnGDP	2.1269 (0.1201)	1.1992 (0.3021)	-	-0.5142* [-8.6090]

Notes: *p*-values are in parentheses, t-statistics in brackets, lag length selection is based on the SIC criterion with a max lag of 2. * $p < 0.001$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.05$.

On the other hand, pairwise Granger causality results reveal the importance of long-term relationship between variables. Because there are pairwise causality in the long-run between variables. According to the Table 4, in the long-run, the error correction terms for the sustainable development and hydroelectricity consumption equations are statistically significant, indicating that there is bidirectional causality between these two variables. The same results are also valid for GDP and HY. Therefore, these results suggest that hydroelectricity consumption should be given importance in achieving sustainable development targets.

4. Conclusion

Although hydroelectricity has an important place as a renewable energy source in the world, its relation with sustainable development has been neglected in the literature. According to analyzes conducted for the first time in this study, there is a bilateral long-run relation between hydroelectricity consumption and sustainable development; and hydroelectricity consumption affects sustainable development in the long run in a positive way. According to the FMOLS estimates, 1% increase in hydroelectric energy consumption increases the sustainable development at a rate of 0.684%, and at a rate of 0.683% according to the estimates of DOLS. For this reason, to reach the 2030 SDGs, which were determined by the UN, countries need to give due importance to hydroelectricity.

References

Apergis, N., Jebli, M. B., and S. B. Youssef. 2018. Does renewable energy consumption and health expenditures decrease carbon dioxide emissions? Evidence for sub-Saharan Africa countries. *Renewable Energy* 127: 1011-1016. doi: https://doi.org/10.1016/j.renene.2018. 05.043.

Breitung, J. 2001. The local power of some unit root tests for panel data. In *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels (Advances in Econometrics, Volume 15)*, ed. Badi H. Baltagi, Thomas B. Fomby, R. Carter, 161-17. Hill Emerald Group Publishing Limited.

Dickey, D. A., and W. A. Fuller. 1979. Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association* 74(366a): 427-431. doi: https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531.

Engle, R. F., and C. W. Granger. 1987. Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica: journal of the Econometric Society* 251-276. doi: 10.2307/1913236.

Im, K. S., Pesaran, M. H., and Y. Shin. 2003. Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics* 115(1): 53-74. doi: https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)000 92-7.

International Energy Agency. Key world energy statistics 2015. Paris: OECD,2016; 2016.

Levin, A., Lin, C. F., and C. S. J. Chu. 2002. Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics* 108(1): 1-24. doi: https://doi.org/10. 1016/S0304-4076(01)00098-7

Pedroni, P. 1999. Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and statistics* 61(S1): 653-670. doi:https://doi. org/10.1111/1468-0084.0610s1653.

Pedroni, P. 2001. Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. In *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels (Advances in Econometrics, Volume 15)*, ed. Badi H. Baltagi, Thomas B. Fomby, R. Carter, 93–130. Emerald Group Publishing Limited.

Phillips, P. C., and P. Perron. 1988. Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika* 75(2): 335-346. doi: https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335.

Sovacool, B. K., & Walter, G. (2018). Major hydropower states, sustainable development, and energy security: Insights from a preliminary cross-comparative assessment. *Energy*, *142*, 1074-1082.

UN. 2017. The Sustainable Development Goals Report 2017. http://sdgactioncampaign. org/wp-content/uploads/2017/07/TheSustainableDevelopmentGoalsReport2017.pdf

WCED. 1987. Our Common Future. World Commission on Environment and Development, Oxford: Oxford University Press.

FİNANSAL KÜRESELLEŞMENİN KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

IMPACT OF FINANCIAL GLOBALIZATION ON DEVELOPMENT

Doç. Dr. Taner GÜNEY
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, tanerguney@kmu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, 124 gelişmekte olan ülkede finansal küreselleşmenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Analiz sonuçları bu iki değişken arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. FMOLS ve DOLS tahminlerine göre, ülkelerin finansal küreselleşme düzeyi arttığında sürdürülebilir kalkınma düzeyi de uzun vadede artmaktadır. Ülkelerin finansal küreselleşme düzeyi %1 arttığında, FMOLS sonuçlarına göre sürdürülebilir kalkınma düzeyi en az %0.05, ile DOLS sonuçlarına göre ise en az %0.04 oranında artış göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Küreselleşme, Sürdürülebilir Kalkınma, Panel Eşbütünleşme

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze the impact of financial globalization on sustainable development in 124 developing countries. Analysis results show that there is a cointegration relationship between these two variables. According to the estimates of FMOLS and DOLS, when the level of financial globalization of countries increases, the level of sustainable development is increasing in the long term. When the level of financial globalization of countries increases by 1%, the level of sustainable development according to FMOLS results is increased by at least 0.04% and at least by 0.04% according to DOLS results.

Keywords: Financial Globalization, Sustainable Development, Panel Cointegration

1. Giriş

1950'lerden itiaren finansal piyasaların küreselleşmesiyle birlikte, ülkeler arasındaki bölgesel işbirliğinin düzeyi, ülkelerin uluslararası finansal piyasalarda dalgalanmaları ele alırken birlikte çalışabilmelerini sağlayarak büyüdü. 2008 küresel finansal krizi sırasında, özellikle küresel finansal piyasaların birbirine bağlılığı ve birbirine bağımlılığı hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomileri etkiledi.Bu hem bireysel ülkelerin para politikalarını hem de bölgesel ekonomik ve parasal işbirliğini etkiledi. Küreselleşme; ülkeler arasındaki iktisadi, sosyal ve siyasal ilişkilerin gelişmesi, farklı toplum ve kültürlerin inanç ve beklentilerinin daha iyi tanınması, uluslararası ilişkilerin yoğunlaşması gibi birbiriyle bağlantılı konuları içeren bir kavramdır. Diğer yandan 1980'lerde ABD ve İngiltere önderliğinde tüm dünyaya hızla yayılan finansal küreselleşme akımı, finansal krizlere de kapı aralamış ve para krizleri sıklıkla karşılaşılan bir kriz türü olmuştur. Bu nedenle finansal küreselleşmenin ekonomik kriz, büyüme, gelir dağılımı, cari işlemler dengesi gibi faktörler üzerindeki etkisi iktisatçılar tarafından araştırma konusu yapılmıştır.Ancak finansal küreselleşmenin sürdürülebilir

kalkınma üzerindeki etkisi literatürde ihmal edilmiş bir konudur. Bu çalışma bu nedenle önem arz etmektedir.

2. Veri ve Metod

Bu çalışmada aşağıdaki model tahmin edilecektir.

$$\ln ANS_{it} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_{1i} \ln KOFFIGIDF_{it} + \beta_{2i} \ln KOFFIGIDJ_{it} + \varepsilon_{it}$$

i = 1, ..., N paneldeki her bir ülkeyi, t = 1, ..., T zaman aralığını gösterir. ε stokastik hata terimini gösterir. α_i parametresi, ülkeye özgü sabit etkileri gösterir. Eşitlikte ANS_{it} yıllık sürdürülebilir kalkınma düzeyinin doğal logaritmasını, lnKOFFIGIDF de facto finansal küreselleşmenin doğal logaritmasını, lnKOFFIGIDJ de jure finansal küreselleşmenin doğal logaritmasını göstermektedir. 1990-2015 dönemini kapsayan finansal küreselleşme verileri KOF Swiss Economic Institute (KOF)'dan alınmıştır.

De Facto Finansal Küreselleşme;
- doğrudan yabancı yatırım/GSYİH
- portfolyo yatırımı/GSYİH
- uluslararası borç/GSYİH
- uluslararası rezervler/GSYİH
- uluslararası gelir ödemelerinin GSYİH'ya oranı gibi değişkenlerle ölçülmektedir.

De Jure Finansal Küreselleşme ise;
- yatırım kısıtlamaları
- sermaye hesabı açıklığı(1) (Chinn-Ito index of financial openness)
- sermaye hesabı açıklığı(2) (Jahan-Wang index of openness of the capital account) gibi değişkenlerle ölçülen bir ortalama değerdir.

Bu çalışmada iyi bir sürdürülebilir kalkınma değişkeni olan düzeltilmiş net tasarruf (ANS) değişkeni kullanılmaktadır. Brüt tasarruftan (Gs) üretilen sermayenin aşınma payının (Dep) çıkarılması ile ulusal net tasarruf elde edilmektedir. Ulusal net tasarrufa (Gs-Dep) kamunun eğitim için yaptığı harcamaları eklendikten sonra (E), doğal sermayenin kullanılması sonucu doğal sermayeden elde edilen ranttaki azalmanın (R) ve karbondioksit emisyonu zararının (CD) çıkarılması ile düzeltilmiş net tasarruf yani ANS elde edilmiş olur.

$$ANS = Gs - Dep + E - R - Cd$$

Veriler Dünya Bankası'ndan (WB) alınmış ve kişi başına bölünmüş değerleri kullanılmıştır .WB düzeltilmiş net tasarruf değişkeninin hesaplanmasında Hamilton and Clemens (1999), Hamilton (2005) gibi çalışmalardan yararlanmaktadır.

$$\text{Standard SD} = \frac{\text{Yıl Değeri-En Küçük Değer}}{\text{En Büyük Değer-En Küçük Değer}} * 100$$

Yukarıdaki formülle standart değere dönüştürüldükten sonra ANS'nin doğal logaritması alınmıştır. Bu çalışmada, her bir değişkenin farklı düzeylerdeki durağanlığını ve beş tür panel birim kök testinin ilk farkını, Levin-Lin – Chu (LLC) (Levin ve vd., 2002), Breitung (Breitung, 2001), Im – Pesaran – Shin (IPS) W (Im ve vd., 2003), Fisher, Dickey-Fuller (ADF) (Dickey ve Fuller, 1979) ve Fisher Phillips-Perron (PP) (Phillips ve Perron, 1988) testleri kullanılmıştır. Değişkenlerde uzun süreli ilişkilerin var olup olmadığını kontrol etmek için Pedroni (1999) tarafından geliştirilen panel eş bütünleşme testleri uygulanmıştır. Pedroni eşbütünleşme testleri,

yedi hipotezin eşbütünleşme olmadığı yedi istatistiği uygularken, alternatif hipotezler değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin var olduğu şeklindedir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını belirlemek için, hem tam modifiye edilmiş sıradan en küçük kareler (FMOLS) yaklaşımı hem de dinamik olağan en küçük kareler (DOLS) yaklaşımı kullanılarak uzun dönemli katsayılar tahmin edilmiştir (Pedroni, 2001). Bu metodolojilerin her ikisi de büyük ölçüde etkilidir, çünkü bunlar regresörlerin endojenitesini açık bir şekilde ele alırlar ve seri korelasyonu açısından düzeltirler (Apergis vd, 2018).

3. Analiz Sonuçları

Tablo 1, çeşitli birim seviyelerinde panel birim kök testlerinin sonuçlarını ve değişkenler için birinci fark tahminlerini göstermektedir. Sonuçlar, sıfır hipotezinin seviyeler tarafından reddedilemeyeceğini, tüm değişkenlerin ilk farktan sonra durağan olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, panel birim kök testleri değişkenler arasında potansiyel bir eşbütünleşme ilişkisine işaret etmektedir. Panel eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Pedroni eş bütünleşme testi sonuçları, yedi istatistiğin birlikte bütünleşmenin geçersiz olduğunu belirten hipotezini reddettiğini açıkça göstermektedir.

Tablo 1 Birim Kök Testi Tahminleri (Sabit ve Trend)

	LLC	**Breitung**	**IPS**	**ADF**	**PP**
lnANS	-0.4121	8.4322	-1.3526	338.664*	317.709*
ΔlnANS	-28.6353*	-8.0569*	-21.7910*	1512.98*	3549.41*
lnKOFFIGIDF	-0.8803	1.5145	0.2218	275.938	211.633
ΔlnKOFFIGIDF	-53.3127*	-37.4069*	-52.4331*	2638.27*	3730.92*
lnKOFFIGIDJ	-1.6705*	4.8875	-1.8234*	351.207*	318.692*
ΔlnKOFFIGIDJ	-57.6377*	-16.5066*	-57.1698*	2987.39*	6639.65*

Bu KOFFIGIDF ve KOFFIGIDJ değişkenlerinin ANS ile uzun süreli bir ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi bulunduğundan, her bir değişkenin uzun dönem çıktı esnekliklerini FMOLS ve DOLS analizi ile tahmin edilmiş ve tahmin sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 2 Pedroni Kalıntı Eşbütünleşme Testi

Alternative hypothesis: common AR coefs. (within-dimension)				
			Weighted	
	Statistic	Prob.	Statistic	Prob.
Panel v-Statistic	3.024942	0.0012	-3.093458	0.9990
Panel rho-Statistic	0.052651	0.5210	-4.057588	0.0000
Panel PP-Statistic	-1.787909	0.0369	-9.668681	0.0000
Panel ADF-Statistic	0.023395	0.5093	-5.942659	0.0000
Alternative hypothesis: individual AR coefs. (between-dimension)				
	Statistic	Prob.		
Group rho-Statistic	3.225127	0.9994		
Group PP-Statistic	-7.873477	0.0000		
Group ADF-Statistic	-4.338086	0.0000		

Tablo 3 KOFFIGIDF değişkeni ile ANS arasındaki uzun dönemli ilişkiye ait tahmin sonuçlarını göstermektedir. FMOLS tahminlerine göre de facto finansal küreselleşme %1 arttığında sürdürülebilir kalkınma düzeyi %0.0560 artış göstermektedir. DOLS tahminleri bu

düzeyin biraz altında bir artışın gerçekleştiğini göstermektedir. Buna göre de facto finansal küreselleşme %1 arttığında sürdürülebilir kalkınma düzeyi %0.0445 artmaktadır.

Tablo 3 KOFFIGIDF ve ANS Uzun Dönem Tahminleri

Dependent Variable: ANS				
Method: Panel Fully Modified Least Squares (FMOLS)				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNKOFFIGIDF	0.0560	0.0138	4.0407	0.0001
Dependent Variable: ANS				
Method: Panel Dynamic Least Squares (DOLS)				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNKOFFIGIDF	0.0445	0.0168	2.6457	0.0082

Tablo 4 ise de jure finansal küreselleşme değişkeni olan KOFFIGIDJ değişkeni ile ANS arasındaki uzun dönemli ilişkiye ait tahmin sonuçlarını göstermektedir. FMOLS tahminlerine göre de jure finansal küreselleşme %1 arttığında sürdürülebilir kalkınma düzeyi, KOFFIGIDF değişkeninin etkisinden daha fazla bir oranla, %0.0739 artış göstermektedir. DOLS tahminleri bu düzeyin de üstünde bir artışın gerçekleştiğini göstermektedir. Buna göre de jure finansal küreselleşme %1 arttığında sürdürülebilir kalkınma düzeyi %0.0817 artmaktadır.

Tablo 4 KOFFIGIDF ve ANS Uzun Dönem Tahminleri

Dependent Variable: ANS				
Method: Panel Fully Modified Least Squares (FMOLS)				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNKOFFIGIDJ	0.0739	0.0149	4.9456	0.0000
Dependent Variable: ANS				
Method: Panel Dynamic Least Squares (DOLS)				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNKOFFIGIDJ	0.0817	0.0186	4.3922	0.0000

4. Sonuç

Bu çalışmanın amacı, 124 gelişmekte olan ülkede finansal küreselleşmenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Analiz sonuçları bu iki değişken arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. FMOLS ve DOLS tahminlerine göre, ülkelerin finansal küreselleşme düzeyi arttığında sürdürülebilir kalkınma düzeyi de uzun vadede artmaktadır. Ülkelerin finansal küreselleşme düzeyi %1 arttığında, FMOLS sonuçlarına göre sürdürülebilir kalkınma düzeyi en az %0.05, ile DOLS sonuçlarına göre ise en az %0.04 oranında artış göstermektedir. De jure finansal küreselleşmenin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkisi de facto'ya göre daha yüksek olduğu için, gelişmekte olan ülkelerin yatırım kısıtlamaları ve sermaye hesabı açıklığı gibi değerlerinin dünyayla daha fazla entegre olmasına neden olacak politika ve uygulamaları hayata geçirmesi kalkınmanın sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

Apergis, N., Jebli, M. B., and S. B. Youssef. 2018. Does renewable energy consumption and health expenditures decrease carbon dioxide emissions? Evidence for sub-Saharan Africa countries. *Renewable Energy* 127: 1011-1016. doi: https://doi.org/10.1016/j.renene.2018. 05.043.

Breitung, J. 2001. The local power of some unit root tests for panel data. In *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels (Advances in Econometrics, Volume 15)*, ed. Badi H. Baltagi, Thomas B. Fomby, R. Carter, 161-17. Hill Emerald Group Publishing Limited.

Dickey, D. A., and W. A. Fuller. 1979. Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association* 74(366a): 427-431. doi: https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531.

Im, K. S., Pesaran, M. H., and Y. Shin. 2003. Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics* 115(1): 53-74. doi: https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)000 92-7

Phillips, P. C., and P. Perron. 1988. Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika* 75(2): 335-346. doi: https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335.

Levin, A., Lin, C. F., and C. S. J. Chu. 2002. Unit root tests in panel data: asymptotic and finite-sample properties. *Journal of Econometrics* 108(1): 1-24. doi: https://doi.org/10. 1016/S0304-4076(01)00098-7

Pedroni, P. 1999. Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxford Bulletin of Economics and statistics* 61(S1): 653-670. doi:https://doi. org/10.1111/1468-0084.0610s1653.

Pedroni, P. 2001. Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. In *Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamic Panels (Advances in Econometrics, Volume 15)*, ed. Badi H. Baltagi, Thomas B. Fomby, R. Carter, 93–130. Emerald Group Publishing Limited.

YABAN VE YABANCI: Yaban, Hakkari'de Bir Mevsim/O, Kar

THE WILD AND THE OUTSIDER: The Wild, A Season in Hakkari/O, The Snow

Dr. Berna Uslu KAYA
İDV Ankara Özel Bilkent Laboratuvar Okulları ve Uluslararası Okulu (BLIS),
bernau@blisankara.org

ÖZET

Anadolu'nun köylerine, kasaba ve şehirlerine gidip halkın arasında yabancı oluşun realitesi ile yüzleşen aydınlar, bu sorunsalı eserlerine de yansıtmışlardır. Aydın kimliğiyle halkın arasına karışan, fakat hiçbir zaman onlardan biri olmayanların, kendine ve ötekine yabancılığı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Başlangıçta entelektüel kimlik inşâsı olarak görülen yalnızlık, yabancılaşma, kaçış gibi kavramlar, daha sonra aydın dramına doğru evrilerek, bir sorunsala dönüşmüştür. Çalışmamız söz konusu sorunsalı Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban,* Ferit Edgü'nün *Hakkaride Bir Mevsim/O* ve Orhan Pamuk'un *Kar* romanı ile sınırlandırmıştır. Çalışmamız çerçevesinde bu üç romanın ele alınma sebebi, aydın ve halk arasındaki ilişkiyi tarihsel bir bütünlükte yansıtmaktır. 1930'larda aydının halkın yaşamına dönüşü, halkın o dönemde aydına bakışı, 1970 ve 2000'li yılların Türkiyesinde de benzer algılarla karşımıza çıkmaktadır. Edebî eser incelemesi yöntemi ile kaleme aldığımız çalışmamızın amacı, söz konusu romanlar çerçevesinde, yabancılaşmanın kaynaklarını yazar-anlatıcı-kahraman bağlamında incelemektir.

Anahtar Sözcükler: Yabancılaşma, Yaban, Hakkâri'de Bir Mevsim/O, Kar.

ABSTRACT

The literates who have travelled and moved to live in the villages, towns and cities of Anatolia and who have faced the reality of being an outsider in the midst of local people have reflected their said problematic in their literary works. Hence, the alienation the persons who have entered into a local community with the identity of a literate and who has never managed to become unified or consolidated and became a member of the local community towards themselves and towards the local residents do appear exactly at this point. The concepts including loneliness, alienation and escape which were perceived as a building of an intellectual identity in the beginning gradually evolve into the drama of an intellectual and thereby converted into a problematic by time. Our study is restricted with the heroes in the novels of the 3 novelists named *Yakup Kadri Karaosmanoğlu* titled as **"The Outsider"**; of *Ferit Edgü* titled as **"A Season in Hakkari/O"**; and of *Orhan Pamuk* titled as **"The Snow"**. The reason why we have chosen these three novels within the frame of our study is to reflect the relationship between the intellectual and the people within a historical integrity. The return of the intellectual or the literate among the local people in 1930s, the perceptions of the local people towards the intellectual seem to have appeared with similar perceptions that were felt in the Turkey in 1970s and 2000s later. The objective of our study which we have considered as the analysis of the literary works is to investigate the sources of alienation within the framework of the above mentioned novels in connection with the Author-Narrator-Hero context.

Keywords: Alienation, Outsider, A Season In Hakkari/O, The Snow, Loneliness, Alienation, Escape.

1. GİRİŞ

Yabancılaşmanın aydın kimliği üzerindeki etkilerine geçmeden evvel, çalışmamızın ana çervesini çizdiğimiz yabancı ve yabancılaşma kavramlarına bakmak gerekmektedir. Yabancı kelimesi *"Batı dillerinde, etimolojik olarak dıştan, dışarıdan gelen, aileden, ülkeden olmayan kişi anlamındaki Latince extraneus sözcüğünden gelmektedir"* (Bilgin, 2016, 437).

Yabancılık hukuksal ve sosyal olarak ikiye ayrılır. Hukuksal olarak, girdiği ülkenin hak ve hükümlülüklerine; sosyal olaraksa ötekilerle girilen ilişkide yabancılık söz konusudur. Çalışmamız yabancılaşmayı ve yabancı kavramını sosyal ilişkiler anlamında ele almaktadır. Buna göre, aydının halkın içindeki yabancılığı; halkın aydını yabancı karşılaması, sarmal bir ilişki biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Yabancının sosyal bağları ve yabancıyla olan ilişki şekli pek çok problemi de beraberinde getirmektedir. Simmel'e göre;

"Yabancı, farklılıkları açısından görüldüğünde grup dışına itilir, grup dışında kalır veya uç bir durum olarak, gruba girdiğinde 'iç düşman' sayılır. Buna karşılık benzerlikleri açısından algılandığında, grubun bir parçası sayılır ve bu durumda grup, kendi inanç ve temsillerini değiştirmeye zorlanır. Sonuçta grubun yabancı karşısında benimsediği perspektiflere göre, yabancı gruba dahil edilir veya hariç tutulur" (Bilgin, 2016, 438).

Yabancılık, sosyal anlamda grubun içine girmek ya da grubun dışında kalmakla nitelense de yabancılığın bir de ruhsal yolculuğu vardır. Ötekinin yanında, kabullenilmeyi veya kabullenilmemeyi kendi sosyal yeteneklerine göre şekillendiren yabancı, bu sosyal gerilimden ruhsal bakımdan da etkilenir. Grubun üyelerine yakınlaşma, onlardan biri olmaya çalışma, benzeme, benzeştirme, sosyalleşmeye yatkınlık gösterme gibi ruhsal ve zihinsel çözüm ve üretim süreci, her zaman sağlıklı ve eş zamanlı ilerleme kaydetmez. Özellikle aydının gruba dışarıdan gelmiş olması durumda, öteki ve ben algısı yabancılaşmayı besler. Ahmet Cevizci'ye göre yabancılaşma (alienation):

"*kontrol altına alınamayan içgüdüler, tutkular ve yerleşik alışkanlıklar nedeniyle, insanın kendisine, kendi gerçek özüne yabancı hâle gelmesi durumunu, insana özgü özellikleri, insanî ilişki ve eylemleri, insandan bağımsız olan ve insanın yaşamını yöneten şeylerin, cansız nesnelerin özellikleri, ilişkileri ve eylemlerine dönüştürme hareketi ya da süreci* (dir)*"* (Cevizci, 2000, 994).

Yabancılık, kişinin ilişkiye girdiği sosyal bağlarla şekillenirken; yabancılaşmanınsa içsel, ruhsal bir süreç olarak karşımıza çıkar. Eric Fromm, yabancılama kuramını sanayileşmiş toplumlarda, kişinin kendine ve kültürüne olan yabancılığı olarak anlatır. Fromm bu noktada, *"kişilik özelliklerinin içsel belirleyiciler tarafından değil, toplumsal ve kültürel etkilerle biçimlendiği üzerinde durmuştur"* (Köroğlu, 2015, 304). Yabancılaşma kavramı Hegel, Feurbach, Marx, Durkheim, Weber, Simmel ve varoluşcular tarafından çeşitli şekillerde ele alınmıştır. Hegel yabancılaşmayı *"ontolojik bir olgu"* (Cevizci, 2000, 924) olarak görmektedir. Ona göre; "*yabancılaşma aynı insanın, özne, yani kendisini gerçekleştirmeye çalışan yaratıcı insan ve nesne, yani başkaları tarafından etkilenip yönlendirilen insan olarak ikiye ayrılışının sonucu olup, insanın kendi yaratıları (dil, bilim, sanat vb) ona yabancı nesneler hâline geldiği zaman ortaya çıkar"* (Cevizci, 2000, 994). Feuerbach'a göre; *"yabancılaşmanın kaynağını din kurumlarında bulmuştur. Tanrı'nın kendi kendisine yabancılaşmış insan olduğunu savunan Feuerbach'a gözünde Tanrı, insanın özünün mutlaklaştırılması ve insanın kendisinden uzaklaştırılmasıdır."* (Cevizci, 2000, 994). Marx'a göre; "*insan kendi faaliyetinin ürünü olan*

şeylerden bir köle, güçsüz ve bağımlı bir varlık olarak ilişki kurduğu, ayrı, bağımsız ve güçlü bir nesneler dünyası meydana getirmek suretiyle, kendi kendisine çeşitli şekillerde yabancılaşır" (Cevizci, 2000, 995). Durkheim, Weber ve Simmel'e göre: *"Bu geleneğe göre modern insan, şimdiye kadar hiç olmadığı ölçüde yalıtlanmış, kendisine ve topluma yabancılaşma durumdadır. Eski ve geleneksel değerlerle bağını koparan modern insan, yeni rasyonel ve bürokratik düzende, hiçbir şeye güvenmez, her şey karşısında güvensiz olmuştur"* (Cevizci, 2000, 995). Varoluşçu geleneğe göre; *"yabancılaşmayı, bir insanın başka insanlara olduğu kadar kendisine, kendi benine aykırı düşmesi diye tanımlayıp, bireyin gerçek beninden, özünden, daha derindeki kişiden ayrı düşmesinin ise onun başkalarının isteklerine göre eylemesi, rahatını bozmamak istemesi, toplumsal kurumların baskılarından kurtulamaması, sorumluluktan kaçması, dışarıdan yönlendirilmesi(dir)"* (Cevizci, 2000, 995). Sartre ve Camus'ta ise yabancılaşma, yaratılışın anlamdan ve amaçtan yoksunluğu ile açıklanmaktadır.

Yukarıda da işaret edildiği gibi insanın kendine ve topluma yabancılaşmanın sebepleri farklı bakış açılarına göre yorumlanmıştır. Çalışmamız çerçevesinde yabancılaşmanın sebepleri ekonomik ve teknolojik fakörler ile değil; aydın dünyasındaki felsefi ve psikolojik bunaltılarla değerlendirilmiştir. Buna göre, entelektüel düzlemde yaşanan yabancılaşma ve evrene, sosyal hayata yaban olma biçimi, modernizmle birlikte gelen aydın ve halk arasındaki paralel gerilimi ortaya koymaktadır.

2. YABAN/YABANCI VE YABANCILAŞMA

Çalışmamızda, yabancılaşmanın bireysel ve sosyal yanı, aydın ve halk arasındaki ilişkide tartışılmıştır. Aydının hayata dair çelişkileri, entelektüel korkuları, varoluşsal çıkmazları ve kaçma isteği söz konusu tartışmaya kaynaklık etmiştir. Aydın ve halk arasındaki iletişim dilinin farklılığını, ayrı dünya görüşlerini ve farklı edebi zevkleri, en somut biçimde Klasik Türk Edebiyatında ve Türk Halk Edebiyatında görmek mümkündür. Dilin ve estetik zevklerin iki ayrı edebiyatla vücuda gelmesi, aydın ve halk arasındaki ilişkinin aydın ve halk olarak ikizleşmesi, yabancılaşma sorunsalının tarihi kaynaklarını da ortaya koyar. Tanzimat aydının "halk için sanat" ve "halkı doğru batılılaşmaya sevk etmek için sanat" çabaları, son derece kıymetli olsa da, muhtevayı halka sunma biçimi ile dili halka ulaştırma biçimi birbirinden farklı olmuştur. İsmail Gaspıralı'nın, Yusuf Akçura'nın dilde, fikirde, işte birlik yakalama çabaları, 1911 Genç Kalemler Dergisinde de Ömer Seyfettin'in Yeni Lisan makalesinde bir beyannameye dönüşmüştür. Ziya Gökalp'in aydına "halka doğru" gidin çağısında, Yeni Lisan makalesinin Türk dilini kullanma davetinde, yukarıda işaret edilen aydın ve halk yabancılaşma sorunsalında önemli bir gerçekliğin altını çizmektedir. Milli romantik duyuş tarzıyla Anadolu'nun kapılarını zihnine ve ruhuna açmayı başaran aydınlar, halkla arasındaki büyük ayrılığın realitesiyle bir kez daha yüzleşmiştir. Zira, altı yüz boyunca aydın ve halk arasında açılan mesafeyi, kısa sürede katetme isteği, aydının zihinsel ve ruhsal sancılarıyla birlikte edebi esere yansımıştır. Çalışmamızda ele alınan *Yaban*, aydın ve halk arasındaki "yaban" algısını ve yabancılaşma sorunsalını ilk kez adıyla, yaşanan problemin kurgudaki ağırlığıyla ortaya koymuştur. Ahmet Celal'in, halka göre yaban oluşu, Ahmet Celal'in bir aydın olarak halka yabancılaşması, Türk sosyal hayatından asırlardır süren problemin de kurgusal anlamdaki hesaplaması, yüzleşmesidir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban,* Ferit Edgü'nün *Hakkaride Bir Mevsim/O,* Orhan Pamuk'un *Kar* romanlarında entelektüel anlamda yaşanan yabancılaşmanın izleri benzer

izleklerle karşımıza çıkar. *Yaban*'da, Ahmet Celal'in halk arasındaki yabancılaşması *Hakkari'de Bir Mevsim* romanında O'nun bunaltısıyla aynı noktada buluşur. *Kar'*da ise Ka'nın Kars'ta yaşadığı yabancılaşma, diğer iki romanda olduğu gibi, benzer paradokslara dönüşür.

Üç romanda da aydın, büyük şehirden Anadolu'ya gelip, halkın arasına karışır. Ahmet Celal, *Yaban*'da İstanbul'un savaş sonrası kaosundan kaçmak için Porsuk Çayı yakınlarındaki bir köye; *Hakkaride Bir Mevsim'*de, O, yine yazar tarafından meçhul bırakılan bir yerden Hakkari'nin bir dağ köyüne; *Kar*'da ise Ka, önce İstanbul'a, oradan da Kars'a gelir. Kaçmak, kurtulmak, kendini bulmak, halkla buluşmak gibi sebeplerle yazar tarafından Anadolu'ya gönderilen bu üç aydın tipi, halkın arasına karıştığında benzer tutum ve davranışlar geliştirerek kötücülleşir ve bir müddet sonra da yabancılaşmış olduğu dış grubun gerçekleriyle yüzleşir.

Romanların yayımlanma tarihleri göz önüne alındığında, aydın ve halk arasındaki yabancılaşmanın, yaban oluşun ve aydının kendine yabancılaşmasının kurgusal döngüsü üç romanda da takip etmek mümkündür. *Yaban*, 1930'da; *Hakkaride Bir Mevsim* 1977'de; *Kar* ise 2002'de yayımlanır. Aradan geçen yetmiş yıllık zaman diliminde, sosyal, siyasal ve kültürel değişim ve dönüşüme rağmen, aydının 1930'lu yıllarda yaşadığı bunaltıların devamlılığı söz konusudur.

Üç romanda da aydının, geldiği yere, mekana, bakış açısı ortaklık taşımaktadır. Ahmet Celal, "*Porsuk Çayı'nın balçığı leş gibi kokuyor"* (Karaosmanoğlu, 2002, 42) derken; O, Hakkari'nin dağ köyü için "*Kafka, karabasanlarında gördü belki seni, ama adlandıramadı. (Ya da hiç girmedin onun düşlerine.) Bilseydi, senin gibi bir yer var yeryüzünde , en korkunç kitabın konusu sen olurdun"* (Edgü, 2012, 10) der. Kafka'nın karabasanına teşbih edilen bu mekan algısı, *Kar*'da da benzer biçimde tekrarlanır. Ka'ya göre ise Kars terk edilmiş bir şehir gibidir ve "(...)*içindekiler kat kat yorganlar altında, kış uykusuna yatmış hayvanlar gibi*(dir)" (Pamuk, 2006, 57). Burada yabancılaşmanın psikolojik ve felsefi boyutunu yaşamadan, temas ettiği yeni yere karşı yabancı ve kötücül ruh hali karşımıza çıkmaktadır. Kendisini mekan ve zaman olarak ötekilerden/halktan ayrıştıran aydın, bu noktada ötekinin mekanında da kendine ait bir yer edinemez. Buna göre, yabancılaşmanın ilk boyutu gözlemci/izlenimsel bir perspektifle karşımıza çıkmaktadır.

Varoluşçu felsefenin anahtar kelimeleri olan, yeryüzüne atılma, sürülme, fırlatılma algısı yukarıdaki izlenimsel bakış açısının devamı niteliğindedir. Bir başka ifadeyle yeryüzü cehennemine/mekanına atılan, sürülen, fırlatılan kişi, geldiği yeri sorgulamaktadır. Ahmet Celal, *"Bu engin yoksulluğun ücra bir köşesine kendimi bir kara nokta gibi atılmış görüyorum. Burada ben, İstanbul'daki kadar azap ve işkence içindeyim"* (Karaosmanoğlu, 2002, 81) derken, varlığını kara bir noktaya teşbih eder. Atılmadan, fırlatılmadan evvel de azap ve işkence içinde olan Ahmet Celal'in bu cümlelerini, *Hakkaride Bir Mevsim* romanındaki O'nun zihninde de takip etmek mümkündür. O, orada oluşunu, *"Söylemedim değil mi, teknem kayalara çarpıp battı. Ve kendimi burada buldum. (...)Hangi tufan atmıştı beni buraya"* (Edgü, 2012, 17) şeklinde özetler. O, Hakkari'nin dağ köyüne gelmeden evvel, tufanda olduğunun, tıpkı Ahmet Celal gibi, çizer. *Kar*'da da mekana atılmadan önce yaşanılan bir huzur iklimi söz konusu değildir. Ka, Kars'taki varlığını *"Bu dünyada ne yapıyorum?"* (Pamuk, 2006, 89) sorusunda arar ve *"Bir yandan da yok olduğunu, bir yandan var olduğunu düşün*(ür)" (Pamuk, 2006, 89). Böylesi bir ikilemde aydının yaşayacağı yabancılaşmanın kaynakları daha açık biçimde karşımıza çıkar. 1930'da *"Ben burada diri diri, bir mezara gömülmüş gibiyim"*

(Karaosmanoğlu, 2002, 17) diyen Ahmet Celal'in bu sözlerini, 1977'de "*Ben yolunu yitirmiş zavallı bir yolcuyum. Bir kazazedeyim"* (Edgü, 2012, 67) cümleleri tamamlıyor gibidir. Ka'nın 2000'li yıllarda hissettiği terk edilmişlik ve yalnızlık duygusu ise, "*Şimdi içimde gene o dayanılmaz kayıp ve terk edilmişlik duygusu var, bu her yerimi kanatıyor"* (Pamuk, 2006, 260) cümleleri ile karşımıza çıkar. Taylor'a göre, *"istenmeyen, fakat acı veren bir sübjektif yaşantı*" (Taylor, 2015, 179) olan yalnızlığın izlerini, yukarıda da ifade edildiği gibi üç romanda da karşımıza çıkan aydın tipinde görmek mümkündür.

Yabancılaşmanın aydın psikolojisindeki diğer karşılığı da ait olmama, kabullenmeme, kabulenilmeme bunaltısıdır. Söz konusu bunaltıyı besleyen kaynakların başındaysa önyargılar gelmektedir. "*Hedef bir gruba yönelik olumsuz duygulara önyargı adı verilir"* (Taylor, 2015, 179). Bu sebeple önyargının kaynağında, ötekine/kendinden olmayana karşı olumsuz duygu ve düşünceler vardır. Aydın dünyasında beslenen bu olumsuz algılar, bir süre sonra ayrımcılığa, hatta grup düşmanlığına dek uzanabilirmektedir. Buna göre, *"Önyargı duygusaldır (...) Ayrımcılıksa davranışsaldır"* (Taylor, 2015, 179). Kalıpyargıların, değiştirilmesi zor olan düşünce dünyasının dışında kalan aydınlar, bu noktada grup düşmanlığına maruz kalırlar. Daha çok bilişsel olan bu kalıpyargılar, inançlarla bütünleşir. Böylece köye, kasabaya ya da ait olmadığı yere fırlatılan, atılan, gömülen aydın hem kendi önyargılarıyla hem de dış grubunun önyargıları, kalıpyargıları hatta inançlarıyla mücadele eder. Bir yandan onların arasına girme, onlardan biri olma çabası verirken; diğer yandan yaban ve yabancı oluşunun realitesiyle yüzleşir.

Yaban'da, *Hakkari'de Bir Mevsim*'de ve *Kar*'da dış grup "onlar" olarak tanımlanır. Aydına göre, onlar yani ben'in uzağında olan ötekiler, aydını anlamamaktadır. Bu dış gruba yabancılaşmak demektir. "Onlar" ise, kendisine "öteki" olanı yaban görmektedir. Ahmet Celal'in, "*Bu insanlar her gün hiçe saydığım, hor gördüğüm, hatta bazen de tiksindiğim kimseler değil midir?"* (Karaosmanoğlu, 2002, 88) sorusu bu noktada önem taşımaktadır. *Yaban*'da, Ahmet Celal'in önyargısı duyuşsal düzlemde, "tiksinti" kelimesinde karşılık bulur. *Hakkaride Bir Mevsim*'de ise O, önyargının tesirinde değildir. Hatta O, bir müddet dış grubu eğitmek için çabalar. Dış grubun davranışa dökülmüş ayrımcılığını, bertaraf etmeye çalışır, ancak başaramaz. Bu yenilginin izleri, *"Hiçbir şey anlamadılar. Karların üstüne, bir çubukla denizin dalgalarını çizdim. Bir de gemi. Bilemediler. Deniz nasıl anlatılır? Çevremdekiler, yaşamları boyu görmemişlerdi denizi"* (Edgü, 2012, 17) cümelerinde takip edilir. *Yaban'*da ise onlar gibi olamayacak olmanın itirafı vardır. *"Onlar gibi olmak, onlar gibi giyinmek, onlar gibi yiyip içmek, onlar gibi oturup kalkmak, onların diliyle konuşmak... Haydi bunların hepsini yapayım. Fakat, onlar gibi nasıl düşünebilirim? Nasıl onlar gibi hissedebilirim"* (Karaosmanoğlu, 2002, 68) diyen Ahmet Celal'in bu bakış açısını, *Kar*'da Ka'nın isyanında görmek mümkündür. Ka, "*Sizlerin inandığı Allah'a inanıp sizler gibi basit bir vatandaş olmak istiyorum, ama içimdeki Batılı yüzünden kafam karışıyor"* (Pamuk, 2006, 101) derken, "sizler" diye bahsettiği dış grubun yaşam biçimini "basit vatandaş" olarak anlamlandırır. Yabancılığın, modernizmin etkisiyle gelen bu ötekileşme algısı, *Hakkaride Bir Mevsim* romanında da şöyle karşımıza çıkar. *"Bu kentte kitap okuyan var mı? Eskiden vardı, dedi. Şimdi pek kalmadı. Bedava versem bile pek okuyan yok"* (Edgü, 2012, 31). Bu bunaltıya, entelektüel duruşun, yabancılaşmayı besleme yönü de demek mümkündür.

Entelektüel duruşun, yabancılaşmayı besleyen yüzünü, *"bir çanak suda bir damla zeytinyağı gibiyim. Ne karışıyorum, ne de dibe çökebiliyorum"* (Karaosmanoğlu, 2002, 67) cümleleriyle anlatan Ahmet Celal, ötekilerin arasındaki yalnızlığının da, yabanlığını da farkındadır. "Ötekinin" yanında, arasında olmakla; "ötekinin" yaşamını paylaşmak noktasındaki ayrımı burada görmek mümkündür. Buna göre, aydının yaşadığı yabancılaşma, "ötekinin" dünyasında paylaşılamayan bir yaşam biçiminin ve hayat algısının tezahürüdür. Yukarıdaki alıntıda ifade edilen, "zeytin yağı" benzetmesi, yaşanılan yalnızlığın da açık ifadesidir. *Hakkaride Bir Mevsim'*de ise yalnızlığın boyutu daha da derinleşir. O, *"Ben oradaydım, dilinden anlamadığım insanların arasında. Dilimden çok az kimselerin anladığı insanların arasında"* (Edgü, 2012, 19) derken, yabancılığına dil faktörünü de ekler. Burada bahsedilen "dil" hem açık hem de örtük anlamıyla karşımıza çıkar. Duyuş ve düşünüş olarak aynı dili konuşmayanlarla, gerçekte ayrı dil kullananlar aynı algının içinde tanımlanır. Ferit Edgü, O'nun dilinden, yabancılaşmanın dille, iletişim sorunsalına yansımasının şeklinin altını çizer.

Ahmet Celal'in *"Gözle görünmez bir çember, bir nevi karantina kordonu beni aralarına karışmak istediğim bu insan kümesinden ayırıp duruyordu"* (Karaosmanoğlu, 2002, 19) cümlesinde ifade edilen "karantina kordonu ve gözle görünmez çember" sözleri yabancılaşmanın varoluşsal boyutuyla ilintilidir. Polatlı yakınındaki bir köye, İstanbul'dan kaçarak gelen ve burada kendini halkın içinde bulmak isteyen Ahmet Celal, aydın ve halk arasındaki yabancılığının sebepleri bilir, ama yine de ruhu bu ayrılığı anlamlandıramaz. Gözle görülemeyen bu çemberin, ruhunu ve bedenini saran karantina kordonunun, eğitim seviyesi ve entelektüel algılar olduğu romanın ilerleyen bölümlerinde anlatılır. Ahmet Celal, halk ve aydın arasındaki yabancılaşmada, kendini ve aydınları şu sözlerle suçlar:

"Eğer bilmiyorlarsa kabahat kimin? Kabahat, benimdir. Kabahat, ey bu satırları heyecanla okuyacak arkadaş, senindir. Sen ve ben onları, yüzyıllardan beri bu yalçın tabiatın göbeğinde, herkesten, her şeyden ve her türlü yaşamak zevkinden yoksun bir avuç kazazede halinde bırakmışız. Açlık, hastalık ve kimsesizlik bunların etrafını çevirmiştir. Ve cehalet denilen zifiri karanlık içinde, ruhları, her yanından örülü bir zindanda gibi mahpus kalmıştır" (Karaosmanoğlu, 2002, 181).

Yukarıda da ifade edildiği gibi, *Hakkaride Bir Mevsim*'de, O, halkı önce eğitmek ister. O'nun okulda öğretmenlik yaptığı günler ve yaşadığı hayal kırıklığı romanda anlatılır. Benzer bir aydınlatma isteği *Kar*'da da vardır. Ka'nın bir gazeteci olarak Kars'a gidişi ve orada gençlerle olan ilişkisi, ötekinin dünyasını anlamaya çalışan aydının bunaltılarını yansıtır. Ka, ötekinin dünyasından yansıyanları, bir batılının bakış açısınında şöyle yorumlar:

"Bir batılı, fakir bir milletten birine rastladı mı önce o kişiye karşı içgüdüsel olarak bir küçümseme duyar. Aptal bir milletin mensubu olduğu için bu adam bu kadar fakirdir, diye düşünür hemen. Büyük ihtimal bu adamın kafasının içi de bütün milletini fakir ve zavallı düşüren aynı saçmalıklar ve aptallıklarla doludur, diye düşünür." (Pamuk, 2006, 276).

Ahmet Celal, kurgunun ilerleyen bölümlerinde, aslında yaban olmadığını, onlardan biri olduğunu şu sözlerle anlatmaktadır. *"Bir gün... bir gün, onlara ispat edebilecek miyim ki, ben bir 'yaban' değilim? Benim damarımdaki kan onların damarlarında işleyen kandır. Aynı dili söylemekteyiz. Aynı tarihi ve coğrafi yollardan, hep birlikte gelmişiz. Ispat edebilecek miyim ki, aynı Allah'ın kuluyuz!"* (Karaosmanoğlu, 2002, 35). Ahmet Celal'in halkla/ötekiyle bir

olduğunu anlatmak istediği bölümlerde bazı önemli noktaların da altı çizilir. Bunlar, dilde, ait olduğu köklerde, tarihte, coğrafyada ve son olarak inançlardaki birliktir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu noktada romanın başından beri Ahmet Celal'e yaşattığı bunaltıyı silmek, yaban algısını, yabancılaşmayı bertaraf etmek ister. Buna rağmen, kurgunun başından sonuna kadar Ahmet Celal'in halkla iletişiminde ve ilişkiler bütününde herhangi bir birlik şuuru göze çarpmaz. Aksine, Ahmet Celal sık sık ötekini yargılayan, hatta kötücüllüğünü mekana, insana atfeden bir eğilimdedir. Ahmet Celal'i, varoluşsal bunaltıdan sıyrılıp, milli romantik duyuş tarzına geçtiği bu satırlara, *Kar*'da Ka'nın verdiği cevap son derece çarpıcıdır. Ka, Kars'a geldiği andan itibaren batılı entelektüel duruşu ile insana yaklaşır. Kendini eleştirirken hatta inançlarını sorgularken bile batılı adam çemberinden dışına çıkmaz. Üstelik ötekiyle/halka girdiği iletişimde hep aynı batılı söylem söz konusudur. Ahmet Celal'in 1934'de "*Ispat edebilecek miyim ki, aynı Allah'ın kuluyuz!"* (Karaosmanoğlu, 2002, 35) haykırışına, Ka, 2002'de şu cevabı verir: *"Kendini kandırıyorsun! İnansan bile tek başına inanmanın bir anlamı yoktur. Mesele yoksulların inandığı gibi inanmak ve onlardan biri olmaktır"* (Pamuk, 2006, 203). Çalışmamızın giriş bölümünde de ifade edildiği, yabancılaşmanın tek bir sebebi yoktur. Burada, aydının inanç noktasında da halka yabancılaşması söz konusudur. Ne Ahmet Celal, ne de O, ötekinin inandığına, onlar gibi inanmaz ve bağlanmaz. Zihinlerindeki batılı entelektüel adam sesi, 1934'ten 2000'li yıllara uzanan bir yabancılaşma paradoksudur.

Öteki ve ben arasında yaşanan söz konusu paradoks, ötekinin mekanında ve hayatında sadece bir misafir oluşun sesidir. *Hakkaride Bir Mevsim'*de, O, bu realiteyi şöyle anlatır: "*Burda yabancısın. Ben de yabancıyım. (...)şimdi senin evin de burda, sen buralı mısın? Ama benim evim, gerçek evim değil bu, dedim. Burası bana verilmiş bir oda. (...)demek yabancılığı seviyordu bu adam. Ya da kendini yabancı duyuyordu"* (Edgü, 2012, 72). Başlangıçta halkına karışmak için, aslında geldiği yerle de kavgalı olan aydın, gittiği mekanın ne insanına, ne de onun yaşam biçiminin bir parçasıdır. *Yaban*'da Ahmet Celal, yukarıda işaret edilen milli ve dini birliğe ulaşmak için bir çaba sarf etmez, ancak kendini/aydını eleştirirken suçu kendi gibilerde görür. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*'da halka doğru gidemeyen aydınları, aydının Anadolu halkına bakışını sorgular. *Yaban*, bu yanıyla milli mücadele romanı ya da milli romantik duyuş tarzını yansıtan bir muhtevada değildir. *Yaban*'ın dönem romanları içinde ayıran yanı, batılı entelektüelin, halka arasındaki ben ve öteki kavgasının işleniş biçimidir. Ahmet Celal, bir aydın olarak Anadolu'ya gittiğinde, kurtuluş için aradığı hiçbir şeyin halkın içinde olmadığını kavrar. Onları eleştirirken, kendini; kendini eleştirirken de onları sorgular. Bu paradoks, *Hakkaride Bir Mevsim*'de varoluşsal bir bunaltının derinliğinde işlenir. *Kar*'da ise Ka'nın batılı entelektüel duruşu açıkça muhtevanın içindedir. *Yaban* ve *Hakkaride Bir Mevsim'*de, Ahmet Celal ve O'nun yabancılaşma ve yaban algısında sık sık kendini hesaba çekmesi söz konusuyken; Ka'da artık kanıksanmış bir ayrılığın, kabul edilmiş yabancılığın yüzleşmesi vardır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ahmet Celal'e halkı yargılatırken içindeki romantik aydın yanından ilham alarak, yaşadığı mahcubiyeti de öne çıkarır. Yakup Kadri'nin bu noktadaki duygu ve düşüncelerinin kaynağında, Anadoluya yaptığı seyahatlerin de etkisi büyüktür. Yazar, Ahmet Celal'in Anadoludaki yalnızlığına ve halka yabancılığına, kendi gözlemlerini ve hislerini de katar. Ahmet Celal'in konuştuğu kimi yerlerde, Yakup Kadri'nin düşünce dünyasının sesi duyulur. Ferit Edgü, O'nun açıkça yaşadığı varoluşsal bunaltı haline, en çok

kendini, aydını sorgulatır. Ferit Edgü, Paris'teki öğrenim hayatının ardından, Hakkâri'ye subay öğretmen olarak gitmiş ve Hakkari'de hayatın bambaşka bir yüzü ile karşılaşmıştır. *Hakkaride Bir Mevsim* romanının isimsiz kahramanı O, Ferit Edgü'nün varoluşsal çıkmazlarının sözcüsü gibidir. O, Hakkari'nin dağ köyündeki insanları ve onların yaşama biçimlerini sorgularken, kendini de hesaba çeker. Bu hesaplaşmada, yazarın ruhsal anlamda yaşadığı tufanı görmek ve yazarın kendi mitini kurgularken, kahramanına varlığını sorgulatması söz konusudur. Orhan Pamuk'un hemen hemen tüm kurgularına sireyet eden, batılı aydın tonu, burada da ön plandadır. Ka, yabancılaşamasına bir neden aramaz. Kars'a geldiği andan itibaren, şehri ve insanları sorgular. Onlardan bir parça olmak ya da yalnızlığını halkla bululturma gibi istekleri yoktur. Ka, yalnızca batılı aydın bakışlarıyla, ötekinin dünyasını anlamaya çalışır. Ona göre bu yabancılık, inanç ve yaşama biçimi olarak çoktan yazılmış bir kader birliğidir. Buna rağmen, her üç romanda da romanın sonu geldiği mekanı terk etme keyfiyeti neredeyse aydınındır.

Ahmet Celal, dört yıl sonra, *"ve arkamda hiçbir kimse bırakmayacağım. Ne bir dost, ne bir sevgili... Hiçbir izimde kalmayacak; hatta mezarım bile"* (Karaosmanoğlu, 2002, 133) diyerek köyü terk eder. O ise, bir tufan sonrası kayığının çarparak fırlatıldığı Hakkari'nin dağ köyünü karlar eridiğinde, "*Yolun açık olsun, dedi. Gerçekten söylenecek tek söz de buydu: yolun açık olsun. Yepyeni bir yolculuğun eşiğindeydim. Dağlardan sonra, ırmaklar..."* (Edgü, 2012, 196) diyerek, gözyaşı ile köyü arkasında bırakır. Aynı gözyaşı, Ka, Kars'ı terk ederken de akar. Ka, tıpkı O, gibi Kars'ın karları eriğinde, "*Oturdum, kar taneleri arasında gözüken kenar mahallelerdeki son evlerin turuncumsu ışıklarına, televizyon seyredilen kırık dökük odalara, karla kaplı damlardaki düşük bacalardan tüten ince, titrek ve narin dumanlara bakıp ağlamaya başladım"* (Pamuk, 2006, 428) cümleleriyle Kars'ı terk eder. Üç romanda da, ötekilerin yanına geliş ve oradan ayrılış yalnız olur. Bu noktada, aydına göre dış grup/öteki olan halk, kaderine bırakılır. *Yaban ve Hakkaride Bir Mevsim'*de aydının geldiği yer köydür. İki romanda da aydının yaşadığı yabancılaşma hali köy ve şehirli bunalan aydın ikileminin bir parçası gibidir. *Kar*'da ise yabancılaşma doğrudan bir şehir halkıyla, Kars'la anlatılır. Burada batılı bunalan aydının, Anadolu'nun şehrindeki kanıksanmış yabancılaşması söz konusudur. Buna rağmen, Ka'nın yalnızlığı ve halkı sorgulama biçimi; yabancılamanın entelektüel düzeydeki algısı Ahmet Celal'den ve O'dan farklı olsa da, 1930'lu yıllardaki halk ve aydın arasındaki ilişki biçimi, yabancılaşma gerçekliği benzer algılarla karşımıza çıkar.

3. SONUÇ

Yaban, Hakkaride Bir Mevsim ve *Kar* romanlarının muhtevası, aydın ve halk arasındaki yabancılaşma, yalnızlık, kaçış gibi bunaltılardan oluşur. Yaban'da Ahmet Celal'in kendisi ve halkı ile kurduğu ilişki biçiminde, ötekinin yaşam biçimini ve yaşama bakış açısını sorgulayan bir eğilim söz konusudur. Ahmet Celal, halka giderken kendine ve köklerine sarılmak ister. Buna rağmen, daha romanın ilk cümlelerinde bunun gerçek olamayacağı yazar tarafından anlatılır. Burada Anadolu köylüsünün hayatı algılama biçimi ve köyün tabiatı Ahmet Celal'e açıkça sunulur. Ahmet Celal, köyde şehirli aydın yabancılığını özgürce yaşarken ve zihninde halkı sorgularken özgürdür. Köylünün gözündeyse, kendi yaşamına karışmak isteyen bu adam yaban/yabancıdır. Halka yaban/yabancı olan aydın, yabancılaşma ve yalnızlaşma paradoksunu içinde yaşar. Bu sebeple, yaban/yabancı olma, davranışsal bir edime dönüşürken; yabancılaşma bunaltının bir parçası olur. *Hakkaride Bir Mevsim*'de ise O'nun geldiği yer yine bir köydür. Burada da yaban/yabancı olan O'dur. O'nun yaşadığı yabancılaşma ve yalnızlık ruhsal bir

çatışmadır. Bir başka ifadeyle, dış grup, yeni gelen kişiyi yaban/yabancı olarak algılar ve ona göre davranır. Gruba dahil olmak isteyen, yeni gelen kişiyse, başlangıçta izlenimsel, gözlemci olarak önce mekanı yargılar. Buna göre, yabancılaşmanın gruba yeni gelen tarafındaki ilk tepkisi, mekanadır. Mekana alışma evresinden sonra, izlenimsel, gözlemci yargılar, grubun içindekilerin yaşam biçimine tepkiye dönüşür. Bu tepkiler ise bir müddet sonra karşılıklı önyargıya ve grup düşmanlığına dek uzanır. Söz konusu düşmanlığın en açık izlerini *Kar*'da görmek mümkündür. Üç romanda da, gruba dahil olamamış yeni gelenin, grubun dışına atılması, kabullenilmemesi söz konusudur. Bu nedenle romanların sonu, yeni gelenin mekanı ve insanları terk etmesiyle sona erer. Orhan Pamuk, Ka'nın Kars'daki yaban/yabancı oluşunu romanın sonuna kadar okura sunar. Buna rağmen, yabancılaşmanın romanın muhtevasındaki karşılığı, yabancılaşmanın hesaplaşması değil; mağrur batılı aydının yabancılaşmayı kabulleniş biçimidir. Ahmet Celal'in yaban/yabancı ve yabancılaşma sancıları; ismini bile bilmediğimiz O'nun kendisini ve ötekini sorgulama biçimiyle ve yaşadıkları bunaltıyla benzerlik gösterir.

KAYNAKÇA

Bilgin, Nuri. (2016). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü, Kavramlar ve Yaklaşımlar*. (3. Baskı). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Cevizci, Ahmet. (2000). *Paradigma Felsefe Sözlüğü.* (4. Baskı). İstanbul: Paradigma Yayınları.

Edgü, Ferit. (2012). *O, Hakkâri'de Bir Mevsim*. (20. Baskı). İstanbul: Sel Yayınları.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (2002). *Yaban*. (43. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları..

Yakupoğlu. (4. Baskı). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Köroğlu, Ertuğrul. (2015). *Psikiyatri Sözlüğü*. Ankara: HBY Yayınları

Pamuk, Orhan. (2006). *Kar*. (13. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Taylor, Shelley E. (2015). *Sosyal Psikoloji* (Çev. Prof. Dr. Ali Dönmez). (4. Baskı). Ankara: İmge Yayınevi.

KIRGIZ YEMEK VE HALK KÜLTÜRÜNDE ET

MEAT IN KIRGHIZ FOOD AND FOLK CULTURE

Dr. İlknur BAYRAK İŞCANOĞLU
Gazi Üniversitesi, ilknuriscanoglu@gazi.edu.tr

ÖZET

Yaşanılan coğrafya ve yaşam şekli insan yaşamını pek çok farklı şekilde etkilemektedir. Örneğin giyim- kuşam, barınma gibi alanların şekillenmesinde coğrafyanın etkisi büyüktür. Yaşanılan coğrafyanın etkilediği bir diğer önemli alan ise yemek kültürüdür. Coğrafyaya bağlı olarak tüketilen yiyecek ve içecekler her toplumda ve kültürde farklılıklar gösterir. Geçmiş dönemlerde Kırgızların göçebe bir hayat sürdürdükleri düşünüldüğünde Kırgız sofralarının bu yaşam şekline göre ve yaşanılan coğrafyanın sunduğu imkânlara göre şekillendiği görülür. Özellikle bu şekillendirmenin etkisiyle hayvansal kaynaklı bir besin olarak eti Kırgız sofralarında sıklıkla görmek mümkündür. Geçmişten günümüze et, Kırgızlar için önemli bir besindir. Özellikle hayvancılığın önemli olduğu Kırgızlarda etin olmadığı bir sofra ya da etsiz bir yemek düşünülemez. Kırgızlar sıklıkla koyun, inek, keçi, at, deve eti tüketmektedirler. Eti tüketirlerken de farklı pişirme yöntemleri kullanmaktadırlar. Kırgız sofralarında etin bu kadar büyük bir öneme sahip olması beraberinde Kırgız sosyal hayatında etle ilgili farklı uygulamaların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Misafire etin sunulması, hayvanın kesilmesi, özellikle hayvanın kurban olarak kesilmesi ve parçalanması sırasında çeşitli uygulamalar ortaya çıkmıştır. Kırgızlarda kurban kesmek önemli bir gelenektir. Kırgızların sosyal hayatları içerisinde doğum, evlilik, ölüm gibi pek çok geçiş döneminde kurban kestikleri görülür. Bu açıdan bakıldığında Kırgız yemek kültürü ve sosyal hayatında önem kazanmış etin hem yaşanılan coğrafya hem hayvancılık hem de eski dönem inançlarından kaynaklı olarak (ilkel toplumlarda yiyecek ve içeceklerin kutsal sayılan varlıklara karşı kurban olarak sunulması vb.) Kırgız kültüründe önemli hâle geldiği söylenebilir.

Bu çalışmada Kırgız sofralarının önemli bir unsuru olan etin Kırgız yemek kültüründeki tüketilme şekilleri ile Eski Türk inanç sisteminden kaynaklanan önemine bağlı olarak gelişme göstermiş Kırgız sosyal hayatındaki etle ilgili uygulamalara ve inanışlara yer verilecektir. Böylece Kırgız geleneksel mutfağında göçebe dönemlerden bugünkü yerleşik ve modern döneme kadar ulaşmış etin geçirdiği süreçlere, düşünce ve inanç bağlamındaki yerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızlar, Yaşam Şekli, Coğrafya, Et, Kültür.

ABSTRACT

Lifestyle and geographical area where people live affect people’s life in many different ways. Geography plays a key role in terms of shaping people’s clothing and sheltering. Another field affected by geography is food culture. The food and beverages people consume change in every society and culture according to the geography. Considering that Kirghiz society sustains a nomadic life, Kirghiz meals are shaped by a nomadic lifestyle and the opportunities provided by the geography in which they live. Meat as an animal nutrition is often seen on Kirghiz tables

and is especially subject to geographical shaping. Meat has always been an important source of nutrition for the Kirghiz people. A meal without meat is unthinkable in Kirghiz society, which attaches important to breeding. Kirghiz people consume lamb, cow, deer, horse, camel. They use different cooking methods for meat. Along with its importance on the Kirghiz table, meat also has become a basis for different applications to appear in Kirghiz social life. Various applications come to existence regarding the service of meat, butcher of animal and especially as sacrifice as well as its chopping. Sacrificing an animal for a god is an important tradition in Kirghiz society and we see that the Kirghiz sacrifice an animal in transitional periods such as birth, marriage, and death. From this perspective, meat also became prominent in Kirghiz food culture and social life due to the geography they live in, breeding, and ancient beliefs (serving food and beverages to the things considered sacred as sacrifices, etc.).

This study focuses on uses of meat and beliefs regarding it in Kirghiz social life, based on its consumption and its importance due to Ancient Turkish belief, a significant factor in Kirgiz cuisine. Thus, meat's place in Kirghiz traditional cuisine, from the nomadic era to sedentary modern life, will be tackled in terms of the processes it underwent and in the context of opinions and beliefs.

Keywords: Kirghiz, Lifestyle, Geography, Meat, Culture.

Kırgız Yaşamında Et ve Etin Önemi

Yaşanılan coğrafya ve yaşam şekli insan yaşamını pek çok farklı şekilde etkilemektedir. Örneğin giyim- kuşam, barınma gibi alanların şekillenmesinde coğrafyanın etkisi büyüktür. Yaşanılan coğrafyanın etkilediği bir diğer önemli alan ise yemek kültürüdür. Coğrafyaya bağlı olarak tüketilen yiyecek ve içecekler her toplumda ve kültürde farklılıklar gösterir. Geçmiş dönemlerde Kırgızların göçebe bir hayat sürdürdükleri düşünüldüğünde Kırgız sofralarının bu yaşam şekline göre ve yaşanılan coğrafyanın sunduğu imkânlara göre şekillendiği görülür. Özellikle bu şekillendirmenin etkisiyle hayvansal kaynaklı bir besin olarak eti Kırgız sofralarında sıklıkla görmek mümkündür. Geçmişten günümüze et, Kırgızlar için önemli bir besindir. Özellikle hayvancılığın önemli olduğu Kırgızlarda etin olmadığı bir sofra ya da etsiz bir yemek düşünülemez. Kırgızlar sıklıkla koyun, inek, keçi, at, deve eti tüketmektedirler.

Geçmişte göçebe bir yaşam şekline sahip olan Kırgızların bakıp besledikleri koyun, inek, at gibi hayvanlardan hem besin hem giyecek, hem de barınma alanlarında yararlandıkları görülür. Kırgızlarda göçebe yaşam içerisinde temel besin kaynaklarının et olduğu görülür ancak etin temel besin kaynağı olması durumu bugün modern şartlarda yaşayan Kırgız halkı için de geçerlidir. Bugün de Kırgızlar için et önemli bir besin kaynağıdır, etsiz yemek asla düşünülemez. Kırgızlar için etin önemli olması durumu yaşam içerisinde beraberinde çeşitli uygulamaları ve inanışları getirmiştir. Yapılan bu uygulamaların ve inanışların temelinde Kırgız göçebe yaşamında hayvancılığın önemli bir yer tutmasının katkısı büyüktür. Bu açıdan bakıldığında bu çalışmada Kırgızlar için et iki ana başlık altında değerlendirilecektir:

1. Kırgız Yemek Kültüründe Et
2. Kırgız Halk Kültüründe Et.

Kırgızların yaşadıkları coğrafya itibariyle kışın soğuk hava ve kar yağışı ile sıklıkla karşılaşmaları durumu göçebe yaşamdaki Kırgızların eti çeşitli şekillerde saklamalarına olanak sağlamıştır. Kırgızlar etlerini ya soğuk havada ya açık havada kurutarak ya da sucuk yaparak saklamışlardır(Tilekeyeva, 2015: 49,50).

1. Kırgız Yemek Kültüründe Et

Kırgızlar eti pek çok yemekte ve pek çok farklı şekilde kullanmaktadırlar. İçerisinde et kullanılan yemekler olarak özellikle "*şaşlık, beş parmak, şorpo, taş kordo, dümbölö taş kordo, olobo, külçötay, tüymöç…"* ve sakatattan yapılan yiyeceklerden olan "*bıcı ve kuurdak"* Kırgız mutfağında önemli yere sahiptir. Et ile yapılan ve Kırgız sofralarının vazgeçilmezi olan bazı yemekler hem pişirilme şekilleri hem de toplum hayatında kazandıkları ve gösterdikleri sosyolojik anlamları ile oldukça dikkat çekicidir. Örneğin pişirme yöntemi ile oldukça dikkat çekici olan "*taş kordo"* yemeğini göçebe yaşamın Kırgız insanına kazandırdığı bir yöntem olarak düşünmek doğru olacaktır. Bu yemekte toprağa kazılan bir çukur ve bu çukur içerisinde pişirilen et vardır. Kuzu veya oğlakla da yapılabilen bu et yemeğinde iç organları çıkarılan kuzu veya oğlak içerisine et parçaları ve kemikli et parçaları koyulur ve karın sıkıca kapatılır. Sıkıca kapatılan kuzu veya oğlak gövdesi kazılan ve içerisine kum koyulan çukura bırakılır. Kuzunun gövdesinin etrafında daha önce yapraklar sarılır ve kuzu çukura bu şekilde bırakılır. Üzerine yassı taşlar konuşan kuzu veya oğlağın üstü tamamen taşlarla kapatılır ve taşlarla kapatılan kısım ateşe verilir. Taşların sıcaklığı ile kuyuda kalan kuzu veya oğlak gövdesi bu şekilde yaklaşık dört beş saat pişirilir (Tilekeyeva, 2015: 44). Toplum hayatında sosyolojik bir gösterge haline gelmiş olan *"olobo"* isimli yemek de bu anlamda oldukça dikkat çekicidir. *Olobo* genellikle dünürlere ve baba evine eşiyle gelen kıza yapılan bir yemektir. Koyunun ciğerinden yapılır. (Tilekeyeva, 2015: 44).Yeni evlenen çifte sunulan bir yemek olması ile dikkat çeker.

Kırgız sofralarında ete eşlik eden en önemli besin unlu ürünlerdir. Özellikle hamurdan kesilen parçalar et yemeklerinde etle birlikte önemli bir yere sahiptir. *"Külçötay"* yemeği adını "*külçö*" adı verilen dört köşeli hamur parçalarından alır. Su içerisinde haşlanmış hamurun üzerine haşlanmış et ve soğan parçaları koyularak yemek servis edilir (Tilekeyeva, 2015: 46).Hamurlu bir başka et yemeği de *"Beşparmak"* isimli yemektir. Kırgız kültüründe önemli bir yemektir. Hatta Kırgız mutfağı denilince akla gelen ilk yemeklerdendir denilebilir. Aslında beş parmak yemeğinin ilk adı "*Narın*"dır (Tilekeyeva, 2015:19). Daha sonra bu yemek için beşparmak denilmeye başlanmıştır. Böyle denilmesinin sebebi de bu yemeğin el ile yenilmesidir. Göçebe yaşamın kazandırdığı bir başka pişirme yöntemiyle pişirilen *"şaşlık"* da Kırgız sofralarının önemli bir yemeğidir. Göçebe yaşamda eti kolayca ve pratik bir şekilde pişirmeye olanak sağlayan bu yöntemde özellikle küçük parçalar halinde şişe dizilen koyun eti pişirilir. Türkiye Türkçesindeki şiş kebapla aynıdır. "*Şaşlık"*, göçebe hayatın ve hayvancılıkla uğraşan toplumların eti en kolay şekilde yenilebilir hâle getirdiği bir pişirme ve yemek çeşididir. Ev ortamında pişirme imkânı olmayan bu yiyeceğin pişirilme mekânı, gastronomi kültüründe dış mutfak olarak tanımlanan ve odun yakılan küçük ocaklardır. Dış ortamda hemen her yerde gerçekleştirilebilen bu pişirme şekliyle elde edilen yiyecek, Kırgızistan'da oldukça yaygındır. *Şaşlık*, günlük pratik bir yiyecektir. Etin uzun süreli saklanmasına imkân veren bir saklama şekli ile yapılan *"Bıcı"* da Kırgızlarda et ile yapılan farklı bir yiyecek çeşididir. Uzun süre saklanabilmesi, Kırgızların hayat tarzı ve uzun süren kış şartları dolayısıyla, "*bıcı"*yı önemli bir yiyecek konumuna getirmektedir. "*Bıcı*" Yudahin'e ait Kırgız Sözlüğünde "*kıyılmış, kavrulmuş pirinçle veya unla karıştırılmış etten yapılmış olan sucuk ve (Talas vadisinde) beyinden, kuyruk yağından, kandan yapılmış olan sucuk"* (Yudahin, 1998: 115) şeklinde tanımlanmıştır. Bıcı, yeni kesilen koyun ya da keçinin kanıyla yapılır. Bu kana, rendelenmiş veya elle, makineyle doğranmış, kaşıkla ezilmiş karaciğer, yürek, iç yağ, pirinç, soğan,

sarımsak, çeşitli baharatlar, su, tuz, karabiber, kırmızıbiber koyulur ve karıştırılır. *"Bıcı"*ya koyulacak olan pirinci yıkadıktan sonra bir taşım kaynatıp suyunu süzmek gerekir. Hazır olan karışım temizlenmiş bağırsağın içine koyulur, bağırsağın ucu bir iple sıkıca bağlanır (Terehov vd. ,1984:128).

2. Kırgız Halk Kültüründe Et

Etin Kırgız sofralarında bu kadar büyük bir öneme sahip olması beraberinde Kırgız sosyal hayatında farklı uygulamaların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Misafire etin sunulması, hayvanın kesilmesi, özellikle hayvanın kurban olarak kesilmesi ve parçalanması sırasında çeşitli uygulamalar ortaya çıkmıştır. Kırgızlarda kurban kesmek önemli bir gelenektir. Kırgızların sosyal hayatları içerisinde doğum, evlilik, ölüm gibi pek çok geçiş döneminde kurban kestikleri görülür. Hayvanın kurban olarak kesilmesi uygulamasını da Kırgız kültüründe et ile ilgili gelişmiş uygulamalardan biri olarak saymak doğru olacaktır. Özellikle kurban kesme ritüelinin eski dönem inançlarından kaynaklı olduğu (ilkel toplumlarda yiyecek ve içeceklerin kutsal sayılan varlıklara karşı kurban olarak sunulması vb.) açıktır. Kurban kesmek, kurban sunmak çok eski dönemlere dayanan uygulamalardır. İslâmiyet'ten önceki dönemlerde de var olan bir ibadet şeklidir. İnsan çeşitli sebeplerle kurban kesebilir. Bunlar:

1. Yüce varlıkları etkilemek
2. Yüce varlıklara şükranlarını bildirmek
3. Kendini yüce varlıklara affettirmek
4. Rıza kazanmak
5. Kötülüklerden korunmak
6. Yüce varlıklardan bir şey dilemek (Arık, 2005: 158).

Kırgız halkı da sevdiklerini kötülüklerden, hastalıklardan korumak ve mutlu, güzel günlerinin devamını sağlamak gibi farklı sebeplerle kurban keser. Kurban düşüncesini hem İslâmî düşünce çerçevesinde hem de Şamanist düşünce çerçevesinde ele almak mümkündür. Geçmişte şaman, yaptığı pek çok ayin ve törende koruyucu ruhlara kurbanlar sunmuştur. Kırgızlardaki kurban anlayışı İslamiyet'le birlikte ortaya çıkmamıştır. İslamiyet öncesinde de Kırgızlar ruhlara, iyelere kurbanlar sunmuşlardır. Doğumda, evlilikte, ölümde kurbanlar kesilir. Kırgızların kurban keserken söyledikleri bazı dualar şu şekildedir:

Telegeyiŋ tegiz bolsun,	*Etrafın düz olsun,*
Örüşüŋ semiz bolsun.	*Otlağın bereketli olsun.*
Tubar malıŋ egiz bolsun,	*Doğacak hayvanın ikiz olsun,*
Soygon koyoŋ semiz bolsun.	*Kesilecek koyunun etli olsun.*
Aydan, cıldan aman çıkkın,	*Aydan, yıldan sağlıklı çık,*
Elge- curtka cakkın.	*Halka yurda yakın,*
Dastorkon menen beyiliŋden,	*Sofra ile hürmetinden,*
Şıbaga, ırıs tapkın.	*Şifaya, kısmet bulasın.*
Oomiyin! (Akmataliev vd. , 2003: 311)	*Amin!*

Göçebe yaşamın etkisiyle ve hayvancılıkla önemli bir hâle gelen etin toplumsal hayata bir yansıması olarak sunumu ve ikramı sırasında birtakım uygulamalar ortaya çıkmıştır. Kırgız yemek kültüründe etin önemli olması sebebiyle ortaya çıkan uygulamalardan biri de misafirlere etin sunum şeklidir. Misafirlere et sunulur ama eti ve et yemeklerini de misafire sunmak beraberinde önemli bir geleneği getirir. Sofraya et rastgele bir şekilde gelmez, kesilen hayvana ve hayvanın etine göre de misafire ikram farklılıklar gösterir. Türklerde eskiden beri var olan

ve *"ülüş"* olarak adlandırılan bu gelenek Kırgızlarda günümüzde de devam etmektedir. Etin parçalanışı, sunumu da başlı başına bir gelenektir. Gelen misafire yakışacak ve onun yaşına, itibarına uyacak şekilde etin parçalara ayrılması ve bu parçaların sunulması gerekir. Çünkü her parçanın bir anlamı vardır. Kırgızlarda hayvanın her kısmını herkes yiyemez, bu cinsiyete ve yaşa göre farklılık gösterir. Etlerin misafire sunumunda *"tabak tartuu"* denen bir gelenek vardır. Bu geleneğe göre misafire sunulan dört ayrı tabak vardır ve her tabağın da bir sahibi vardır. Bu tabaklar:

1. Ardaktuu tabak *"Şeref Tabağı"*

2. Başkı tabak *"Büyük Tabak"*

3. Orto tabak *"Orta Tabak"*

4. Kiçi tabak'tır *"Küçük Tabak"* (Tilekeyeva, 2015: 12).

Her tabak türüne hayvana ait belli parçalar konulur. İlk olarak *"Ardaktuu tabak"* sunulur. Bu tabak en önemli konuğa verilir; verildiği konuk, statü olarak diğer misafirlerden farklı bir yerdedir. Bu misafir dünür olabilir. İkinci sırada *"Başkı tabak"* yer alır. Bu tabak türü misafirlerin sayısına göre ayarlanır. *"Ardaktuu tabak"*tan sonra büyük kemikler ve etler diğer tabaklara bölünür. *"Orta tabağa"* koyunun ilikleri koyulur. *"Küçük tabak"* da misafirler arasındaki gençlere sunulur. Bu tabağın sayısı da misafirlerin sayısına göre değişir.

Kırgız halk kültüründe parçalara ayrılan etin de kimlere ikram edileceği noktasında uygulamalarla karşılaşılır. Bu uygulamayı da Kırgız sofralarında önemli bir yer tutan etin sosyal anlamda kazandığı bir sosyolojik gösterge olarak saymak yerinde olacaktır. Örneğin koyunun başı en önemli konuğa verilir. Bu ikram, konuğu diğer konuklardan ayırır. Kendisine koyunun baş kısmı ikram edilen misafir, baş etinden bir parça aldıktan sonra nezaketen sofranın en yaşlısına baş kısmın etini uzatabilir. Konuk, baş kısmın etini şu şekilde dağıtabilir. Kulağı; babasını dinlemesi için oğula verilebilir. Damak ve çevresini; yetenekli olsunlar, dikiş diksinler, ellerinden iş gelsin diye kızlara verilebilir. Dili de çok konuşmasın diye yeni gelinlere ve kızlara verilebilir. Bu gelenek şu şekilde devam eder:

Cambaş: Kalça kemiği, etin but kısmıdır (Yudahin, 1998: 172). En kıymetli konuğa verilir. Bu erkek de kadın da olabilir.

Kuymulçak: Koyunun kuyruk etinin yağlı bölümüdür. Bu kısım en kıymetli kadına, baybiçeye[1] ve dünür ile dünürün akrabalarına verilir.

Coto cilik: Kuyruk sokumu kemiğidir (Yudahin, 1998:226). Cambaştan sonraki önemli kısımdır. Erkek misafire verilir. Bu kısmın etini yiyen erkek, kemiğini de çocuğuna oynasın diye götürür. Ayrıca çocuğun beşiği için de bu kemikten "şimek" yani idrar borusu yapılır.

Kaşka cilik: İlikli kemiktir. Coto cilikten sonra gelen önemli bir kısımdır. Kadın misafire de erkek misafire de sunulabilir. Bu iliğin hemen aşağısında diz kapağı vardır. Eti sıyrılan *"tomuk"* (diz kapağı) ile çocuklar "Kana tomuğum?" "*Nerede tomuğum*?" diye bir de oyun oynarlar.

Karcilik: Kaşka cilikten sonra gelen önemli bir kısımdır. En sağlam kemik olduğu düşünülür. Eti sıyrılan kemik iyice kurutulduktan sonra boz üyün girişinin üstüne asılır ki amaç boz üye kötü düşünce ile giren veya girmeye çalışan kötü niyetli insanlara karşı korunmaktır.

[1] Birinci eş.

Dalı: Karcilikten sonra gelir. Erkeğe de kadına da sunulur. Bu etin kemiğiyle geçmişte havanın nasıl olacağına dair fal bakılır.

Kün Cilik: Kırgızlar bu kısmı ikinci eşlerine ya da sevinçli bir günde sunarlar.

Töş: Kızlara ve kız yeğenlere verilir. Anne ve babalar yeni evlenmiş kızlarının evine de bu parçayı pişmiş ya da pişmemiş olarak götürebilir.

Omurtka: Genç konuklara bölüp ikram edilir.

Kabırga: Omurtka kısmı gibi ikram edilir(Tilekeyeva, 2015: 14-18).

Misafire sunulan koyun eti için misafirler de ev sahipleri için bazı dualarda bulunurlar:

Bizge bergen aşıŋız,	*Bize verdiğiniz aşınız,*
Açık bolsun kaşıŋız.	*Açık olsun kaşınız.*
Bizge tartkan başıŋız,	*Bize uzattığınız başınız.*
Uzak bolsun caşıŋız.	*Uzun olsun yaşınız.*
Bizge tartkan cambaşın,	B*ize uzattığınız canbaşın,*
Aman bolsun mal-başıŋ.	*Esen olsun malın başın.*
Bizge tartkan omurtkan,	*Bize uzattığın omurgan,*
Aman bolsun koluktuŋ.	*Esen olsun nişanlın.*
Bizge tartkan ciligiŋ,	*Bize uzattığın ciligin,*
Ösö bersin tülügüŋ.	*Çoğalsın erzağın,*
Bizge tartkan kabırgaŋ,	*Bize uzattığın kaburgan,*
Ayırbasın cakından.	*Ayırmasın yakından,*
Bizge tartkan kabırgan,	*Bize uzattığın kaburgan,*
Ayırbasın cakından.	*Ayırmasın yakından.*
Bizge tartkan kuyruguŋ,	*Bize uzattığın kuyruğun,*
Tuura şaŋşıp tuygunuŋ.	*Doğru söylensin sözün*
Kermende at tuylap,	*Kerme[2]de atın kanı kaynayıp*
Kemibesin biyligiŋ.	*Eksilmesin beyliğin.*
Oomiyin! (Akmataliev vd. , 2003: 311,312)	*Amin!*

Koyun etinin sunumu bu şekilde iken at eti tüketen Kırgızlarda at etinin sunumu da bir gelenek halini almıştır ve at etinin sunumu, koyun etinin sunumundan farklıdır. Örneğin atın en önemli kısmı olarak kuyruk sokumu kemiği (uça) görülür. Bu kısım bekâr erkeğe verilir(Tilekeyeva, 2015: 10).

Sonuç olarak Kırgız sofralarının vazgeçilmezi olan etin Kırgız yemek kültüründe farklı şekillerde tüketildiği ve sofralarda sıklıkla kullanılmasına bağlı olarak et ve et ürünleri etrafında oluşmuş uygulamaları da görmek mümkün olmuştur. İnsanoğlu yaşamında önemli bir yer tutan besin ögesine yaşadığı kültür çerçevesinde anlamlar vermiş ve bu besin ögesine yani ete kendince yeni görevler ve eti sosyal bir gösterge olarak da kullanmıştır.

KAYNAKÇA

Akmataliev, a. , Kırbaşev, K. , Ömürbay uulu M., Şarşenaliev Ö. (2003). *Kaada-Salttar Ak Batalar*. El Adaviyatı Seriyasının 29-Tomu. Bişkek.

Arık, D. (2005*). Kırgızlarda Kurban Fenomeni.* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XLVI (1), 157-175.

[2] Atları bağlamak için iki çadır arasına gerilen urgan.

Terehov, İ. M. , Andreyeva, İ. A. , Ahabadze, A. F. , Voroyev A. H., Grekulova, A. L., Mercanov, B. M. , Namestnikov, A. F. , Piravoda, M. D. , Timofeyeva, Z. N. , Şimanskiy, V. P. , Şkanov, L. F.(1984). *Üy Tiriçiliginin Kıskaça Ensiklopediyası*.Moskova:Kırgız Sovet Ensiklopediyasının Başkı Redaksiyası.

Tilekeyeva, C. (2015). *Köçmön Aşkana.* Bişkek: Rural Development Fond.

Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü* cilt I (A-J). (Çev. A. Taymas). Ankara:Ankara Üniversitesi Basımevi.

PLAUTUS'UN "PERİLİ EV" (MOSTELLARİA) KOMEDYASI BAĞLAMINDA BİR İNCELEME- ANTİK ROMA YAZININDAN HAYALET ÖYKÜLERİ- BİR SEÇKİ

A STUDY IN THE CONTEXT OF PLAUTUS' "THE HAUNTED HOUSE" (THE MOSTELLARIA)- ANCIENT ROMAN GHOST STORIES- AN ANTHOLOGY

Dr. Öğr. Üyesi Didem DEMİRALP
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi didemdemiralp@gmail.com

ÖZET

Romalı oyun yazarı Plautus'un "Perili Ev" olarak Türkçeleştirebileceğimiz "Mostellaria" adlı komedyası, Klasik Çağ yazınından günümüze ulaşan en eski perili ev öyküsüdür. Olay, Atina'da geçer. Philolaches isimli delikanlı, babasının bir iş seyahatine çıkmasından faydalanarak, hovardaca bir hayat sürmeye başlar. Bundan başka sevdiği köle kızı azat etmek için bir tefeciden borç para alır. Ne var ki babası (Theopropides) –delikanlının evde arkadaşlarıyla eğlendiği bir sırada- aniden döner. Bunun üzerine Theuropides'in kölesi olan Tranio'nun aklına bir fikir gelir. Philolaches ve arkadaşlarını eve kapatan –ve sessiz olmalarını söyleyen- köle, efendisine, evin perili olduğunun anlaşıldığını, bu sebeple de herkesin kaçıp gittiğini söyler. Bu sırada tefeci gelerek, alacağını ister. Tranio yine bir düzen kurar ve borcu, komşuları Simo'nun evini satın almak için aldıklarını söyler. Simo'nun evini gezen ve onunla konuşan Theopropides, oyuna getirildiğini anlar. Ne var ki Philolaches'in bir arkadaşı (Callidamates) araya girip tefeciye olan borcu ödemeyi vaat edince, ihtiyar, hem oğlunu hem de köleyi bağışlar.

Biz bu çalışmada, Plautus'un "Perili Ev" başlığını taşıyan komedyasından yola çıkarak, Antik Roma yazınından seçtiğimiz hayalet öykülerine yer vermek istiyoruz. Bunlar arasında çağın şair ve yazarları tarafından kaleme alınan –ve sözlü geleneğe dayanmakla birlikte birer edebî uyarlama olarak biçim alan- öyküler ile yine çağın aydın ve filozoflarının yazıları arasında karşılaştıklarımız yer alıyor. Hayalet öykülerinin, Klasik Çağ yazınında çok önemli bir rol oynamadığı bilinmekle birlikte, bu seçkide yer alan örneklerden de anlaşılacağı üzere, Antik Roma'da hayaletlere olan ilgi yalnız halk arasında değil ama düşünürler arasında da görülüyordu.

Anahtar Kelimeler: Plautus, Lemures, Ovidius.

ABSTRACT

The "Mostellaria" (The Haunted House) of Plautus is the earliest extant haunted house story in Classical Literature. It is set in Athens. A young man named Philolaches begins living a debauched life while his father is overseas on business. He also borrows a lot of money to buy the freedom of the slave girl he loves. But one day while he is having a party with his friends, his father (Theopropides) returns unexpectedly. So the servant, Tranio has an idea. He requests them to be quiet and locks the door. When Theuropides arrives, Tranio pretends that there is nobody in the house as it is haunted. Meanwhile the money- lender comes and demands the money which Philolaches borrowed. Therefore Tranio tricks his master again and tells him that the money was borrowed to buy the house of the neighbour, Simo. When Theopropides

talks to Simo, he finds out that he was deceived. But when one of Philolaches' friends (Callidamates) promises to repay the debt, Theopropides forgives Philolaches and Tranio.

In this study, we will tell ghost stories from Roman Literaure on the basis of the "Mostellaria" of Plautus. Among these, there are stories of the Roman poets and authors as well as the works of the Roman intellectuals. It is well known that ghost stories play an inferior part in Classical Literature. But as the stories in this study indicate, the Romans liked the idea of ghosts. Even the thinkers of the age.

Keywords: Plautus, Lemures, Ovid.

Giriş

Gerek Antik Yunan yazınında gerekse Antik Roma yazınında hayaletlere dair öyküler yer alır. Temelde dilden dile dolaşan –başka türlü söylersek sözlü geleneğin ürünü olan- hayalet hikâyelerinin edebî uyarlamaları olarak karşımıza çıkan bu öyküler, yazın sanatının birden çok türüne konu olmuştur. Bunlar arasında ilk akla gelenler, Homeros[1] ve Vergilius'un[2] şiirleri, Aiskhylos[3] ve Pacuvius'un[4] tragedyaları, Herodotos[5] ve Tacitus'un[6] tarihleri, Plinius'un[7] mektupları, Pausanias'ın[8] coğrafyası ile Philemon[9] ve Plautus'un[10] komedyalarıdır. Tüm bu hikâyelerin ortak bir özelliği vardır. Onlar, hayaletlere olan inanç, hayaletlerin özü ve ruhun varlığına dair din ve şüphecilik arasında ortaya çıkan gerilim hakkında birçok bilgi içerir (Felton, 2002, s. 13).

Biz bu çalışmada, Plautus'un "Perili Ev" başlığını taşıyan komedyası ışığında, Antik Roma yazınındaki hayalet hikâyelerinden örnekler vermek istiyoruz. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, hayaletlere olan ilgi, çağın entelektüelleri arasında da görülüyordu. Öte yandan –Tyreli Maximus[11] gibi filozof ve Dio Cassius[12] gibi tarihçilerde bir karşılaştığımız- bu durum, doğaüstü olayların, Roma'nın siyasi yaşamında propaganda aracı olarak kullanılmış olmasıyla da açıklanabilir.

Plautus'un "Perili Ev"inin[13] Konusu

[1] İ.Ö 8. yüzyılda yaşadığı düşünülen destan şairi. İlyada ve Odysseia'nın yazarı.

[2] Ya da Publius Vergilius Maro (İ.Ö 70- 19). Romalı şair.

[3] İ.Ö 525- 456. Yunanlı tragedya şairi.

[4] Yahut Marcus Pacuvius (İ.Ö 220- 130). Romalı tragedya şairi.

[5] İ.Ö 490- 425. Yunanlı tarihçi.

[6] Ya da Publius (veya)Gaius Cornelius Tacitus (İ.S 56- 120). Romalı tarihçi.

[7] Yahut Gaius Plinius Caecilius Secundus (İ.S 61- 113). Romalı devlet adamı ve yazar. Genç Plinius olarak da bilinir.

[8] İ.S. 2.yüzyılda yaşamış Yunanlı seyyah ve coğrafya bilgini.

[9] İ.Ö 363- 264. Yunanlı komedya şairi. Yeni Komedya denen türde örnekler vermiştir. Plautus'un "Perili Ev"inin, onun "Hayalet" (Phasma) adını taşıyan –ve günümüze parçalar halinde ulaşan- komedyasının bir uyarlaması olduğu da iddia edilir.

[10] Ya da Titus Maccius (veya Maccus) Plautus (İ.Ö 254- 184). Romalı komedya yazarı. Yazdığı yüz otuz oyundan yirmisi günümüze ulaşmıştır. Bunlar arasında "Perili Ev" (Mostellaria), "Amphitruo" (Amphitryon), "Aulularia" (Çömlek), "Bacchides" (Çifte Bakkhisler), "Curculio" (Buğday Kurdu), "Miles Gloriosus" (Palavracı Asker) ve "Rudens" (Urgan) sayılabilir.

[11] Yahut Cassius Maximus Tyrius (İ. S. 2. yüzyıl) Yunanlı belagat ustası ve filozof.

[12] Yahut Cassius Dio. Tam adı Lucius Cassius Dio (İ.S 155- 235). Romalı tarihçi.

[13] Beş perdeden oluşan. Oyundaki kişiler: Tranio- köle; Grumio- kâhya; Philolaches- evin delikanlısı; Philematium- Philolaches'in azat ettiği köle kız; Scapha- Philematium'un hizmetçisi; Callidamates- Philolaches'in arkadaşı olan genç; Delphium- Callidamates'in sevgilisi; Theopropides- ihtiyar adam (Philolaches'in babası); Simo- başka bir ihtiyar (Theupropides'in komşusu); bir tefeci; Phaniscus- Callidamates'in kölesi; başka bir köle; genç bir köle (Philolaches'in kölesi).

Babası Theopropides'in –denizaşırı- bir iş seyahatine çıkmasını fırsat bilen genç Philolaches, hovardaca bir yaşam sürmeye, gününü gün etmeye başlar. Üstelik sevdiği köle kızı azat etmek için yüklü miktarda borç alır. Yine bir gün evde arkadaşlarıyla eğlenirken, Tranio, Theopropides'in aniden kente[14] döndüğünü haber verir. Delikanlı ne yapacağını şaşırır. Telaşlanmıştır. Önce arkadaşlarını evden uzaklaştırmayı düşünür. Ne var ki Callidamates öyle sarhoş olmuştur ki yerinden kalkamaz. Bunun üzerine Tranio'nun aklına bir fikir gelir. Gençlere, sessiz olmalarını ve evden çıkmamalarını söyler. Kapıyı da kilitler. Efendisini karşılamak için dışarı çıkan Tranio, evde kimse yokmuş gibi yapar. İhtiyara, evin aylar önce terk edildiğini zira perili olduğunun anlaşıldığını söyler. Bu konuşma sırasında tefeci gelerek, borç verdiği parayı geri ister. Theopropides, paranın ne için alındığını sorunca, Tranio bu kez de borcu, yeni bir ev almak için aldıklarını söyler. Ev, komşu Simo'nunkidir. Bunu duyan Theopropides, evi gezmek ister ve Tranio'yu, Simo'ya gönderir. Simo, evi gezmelerine izin verir. Fakat olup bitenden habersizdir.[15] Theopropides evi gezer ve beğenir. Bu sırada Tranio'yu göndererek, Philolaches'i alıp getirmesini ister. Lakin çok geçmeden Callidamates'in bir kölesi gelerek, efendisini görmek ister. Onunla konuşan Theopropides, oyuna getirildiğini anlar. Üstelik Simo'nun evinin satılık olmadığını da öğrenir ve Tranio'yu cezalandırmaya karar verir. Kurduğu düzen ortaya çıkan Tranio –sığınmak için- evin yanındaki sunak taşına doğru koşar. Bu sırada artık içkinin etkisinden kurtulmuş olan Callidamates de dışarı çıkarak Theopropides ile konuşur ve Philolaches'in tefeciye olan borcunu ödemeye söz verir. Böyle olunca, ihtiyar, hem oğlunu hem de kölesini affeder (Plautus, 2001, s. 4- 83).

Plautus Köle Maskesi (Komedya)

Tranio'nun Anlattığı Hayalet Hikâyesine Dair

Tranio'nun dediğine göre, Theopropides seyahatteyken, yıllar önce evde bir cinayet işlendiği anlaşılmıştır. Evin eski sahibi[16], bir konuğunu öldürmüş, altınlarını çalmış ve cesedini oracıkta gömmüştür. Altmış yıl önce gerçekleşen bu olay, kurbanın, bir gece, uykusunda Philolaches'e görünüp dile gelmesi sonucu açığa çıkmıştır. Tranio'ya göre, bir akşam kandil

[14] Atina.

[15] Tranio onu da kandırmış ve Theopropides'in –Simo'nunkine benzer- yeni bir ev inşa ettireceğini söylemiştir.

[16] Theopropides'in evi satın aldığı –ve hâlâ hayatta olan- adam. Nitekim Theopropides, Tranio ile konuştuktan sonra onu görmeye gider ama adam her şeyi inkâr eder.

ışığında[17] uyuyakalan Philolaches'in düşünde beliren ölü[18], şunları söylemiştir: "Ben, Diapontios'um. Denizaşırı yerlerden misafir gelmiştim. Bu evde otururum ben, burası benim buyruğum altındadır. Orcus[19] beni ülkesine almadı. Ben, tanrıların bana bağışladıkları ömrü bitiremeden[20] öldürüldüm de onun için. Bir hainliğe uğradım. Evine misafir olduğum adam, beni burada öldürdü. Cenaze töreni yaptırmadan buraya gömdü.[21] Alçak, meğer benim altınlarıma göz dikmiş. Sen şimdi kalk, git bu evden. Bu ev kirlenmiştir"[22] (Plautus, 2001, s. 34- 35).

Antik Roma Yazınından Hayalet Öyküleri

i. Cicero[23]- Tusculum Tartışmaları[24]

Cicero, ölülerin üzerleri toprakla örtüldüğü için, insanların, ölümden sonraki yaşamın, yerin altında sürdürüldüğü kanısına vardıklarını ama bunun büyük bir yanılgı olduğunu[25] ifade ediyor. "İnsanlar, ruhun, bedenden ayrı olarak var olabileceğini düşünemediklerinden, ona bir tür biçim aramışlardır" diyen düşünür, onların başka bir hatasının da hayaletlerin konuşabildiklerine inanmaları olduğunu söylüyor. Oysa dil, damak, gırtlak, göğüs ve ciğerler olmayınca konuşmak mümkün değilmiş (Cicero, 2004, s. 30).

ii. Yaşlı Plinius[26]- Doğa Tarihi[27]

Yapıtını kaleme alırken, doğa ile bağlantılı olan ya da konusunu ondan alan her türlü bilim ve sanatı incelemeyi amaçladığını ifade eden yazar –antropoloji ve insan fizyolojisini

[17] Veya aydınlıkta. Düşlerde beliren hayaletlere dair öykülerin hiçbirinde, bu ayrıntı yer almaz (Felton, 2002, s. 81).

[18] Yazar, hayalet anlamına gelen kelimelerden birini değil de "mortuus" sözcüğünü kullanmış. Antik Roma'da hayaletleri betimlemek için –manes, lares, lemures, larvae, idolum, umbra, monstrum, imago, simulacrum, effigies gibi- birden çok sözcük kullanılırdı (Felton, 2002, s. 40).

[19] Ya da Dis. Ölüler Ülkesi'nin tanrısı. Aynı zamanda Ölüler Ülkesi.

[20] Tertullianus (İ. S 160- 225); eskilerin, huzura kavuşmayan ölüleri üç sınıfa ayırdıklarını söyler. Zamanından önce ölenler (aoroi), bir saldırı sonucu ölenler (biaiothanatoi) ve uygun bir şekilde gömülmeyenler (ataphoi) (http://www.gutenberg.org/files/17190/17190-h/17190-h.htm).

[21] Başka türlü söylersek, dinin gereğini yerine getirmedi. Homeros'un –İlyada'da- Patroklos; Vergilius'un ise –Aeneis'te- Palinurus'un aracılığı ile dile getirdiği gibi, uygun bir cenaze töreniyle uğurlanmayanların ruhları, öbür dünyaya kabul edilmez ve Dis'teki ırmaklardan biri olan Styks'in kıyılarında amaçsızca dolaşırdı.

[22] Tranio bunları anlatırken, evdeki gençlerin kahkahaları duyulur. Foyasının meydana çıkacağından korkan köle, gürültüyü yapanın Diapontios olduğunu söyler. Ölünün, Philolaches'in düşünde belirmekle yetinmediğini imleyen bu ifade, Plautus'un öyküsünü –günümüze ulaşan- diğer hayalet hikâyelerinden ayırır. Zira o hikâyelerde, hayaletler, ya düşlerde görünürler ya da doğrudan ortaya çıkarlar (Felton, 2002, s. 85- 86). Öte yandan Theopropides'i korkutup kaçırmaya çalışan Tranio –bir süreliğini de olsa- bunu başarır. Evden gelen sesin, ölü adama ait olduğuna inanan ihtiyar, koşarak evden uzaklaşır. .

[23] Ya da Marcus Tullius Cicero (İ. Ö 106- 43). Romalı hatip, devlet adamı, avukat ve filozof.

[24] Yahut Tusculanae Disputationes. Cicero'nun –mutlu olmanın koşulları üzerine kaleme aldığı- beş kitaplık eseri. İki kişi arasından geçen bir söyleşi biçimdedir. İlk kitapta, ölümün, kötü ve mutluluğa engel olduğu görüşü incelenir. İkinci kitapta, bedensel acı; Üçüncü kitapta ise ruhsal acı ve üzüntü tartışılır. Dördüncü kitapta, aşırı sevinç, cinsel arzu, korku gibi ruhsal bozuklukları aşmanın yolunun, felsefe olduğu açıklanır. Son kitap ise erdemin, mutluluğa yetip yetmediğini irdeler (Howatson, 2013, s. 964).

[25] Şairlerin de katkısı olan. Vurgulanması gereken bir husus da Antik Roma'nın her kentinde, ölmüşlerin ruhlarına geçit vermek için açılan –ve "mundus" olarak bilinen- bir çukur olduğu idi. Ölülerin, yaşayanların dünyasına karıştıklarına inanılan yılın üç günü -24 Ağustos, 5 Ekim ve 8 Kasım'da- dışında bu çukurun üzeri taşlarla kapatılırdı (Howatson, 2013, s. 627).

[26] Ya da Gaius Plinius Secundus (İ. S 23/4- 79). Romalı bilgin ve yazar. Genç Plinius'un amcası.

[27] Yahut Naturalis Historia. Yazarın, günümüze ulaşan tel eseri. Otuz yedi kitaptan meydana gelir. Ansiklopedik bir çalışma olup, çağın biliminin ulaştığı düzeyi göstermesi açısından önemlidir (Speake, 1994, s. 505).

konu alan- yedinci kitapta, ölülerin kehanet gücüne dair bir inanış olduğunu söylüyor.[28] Öte yandan kısa bir anekdot aktararak, bu inancı sorgulamak gerektiğini ifade ediyor. Plinius'un anlattığı şekliyle: "Sicilya Savaşı[29] sırasında, Caesar'ın donanmasındaki en yürekli adam olan Gabienus, Sextus Pompeius tarafından esir alınmış ve başı kesilmişti. Ceset, gün boyu sahilde kalmıştı. Ne var ki akşama doğru iniltiler içinde dile gelerek –orada toplanan meraklı kalabalığa- Pompeius'un gelip kendisini görmesi ya da en güvendiği dostlarından birini göndermesi için yalvarmaya başlamıştı. Ölüler diyarından henüz dönmüştü ve ona söyleyecekleri vardı. Dolayısı ile Pompeius, arkadaşlarından birkaçını gönderdi. Gabienus, onlara, ölüler ülkesinin tanrılarının, Pompeius ve yandaşlarının eylemlerini haklı bulduklarını bildirdi. Olaylar, Pompeius'un umduğu gibi sonuçlanacaktı. Söylediklerinin kanıtı ise bunları söyler söylemez ölecek olmasıydı. Nitekim çok geçmeden de öldü" (http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook 3D7%3Achapter%3D53).

iii. Ovidius[30]- Roma Şenlikleri Takvimi[31]

Şair, Lemuria (Lemuralia) Şenliği'ndeki[32] uygulamayı şöyle anlatıyor[33]: "Gece olup da el ayak çekilince, ibadeti yerine getirecek –ve yüreği tanrıların korkusuyla dolu- olan kişi[34] yataktan kalkar. Yalın ayak dolaşırken, eliyle gizemli bir işaret[35] yaparak, herhangi bir hayaletle karşılaşmamayı umar. Ellerini suyla yıkar. Ardından eline aldığı siyah fasulyeleri –başını diğer tarafa çevirerek- fırlatır. Aynı anda: "Bu fasulyeleri, kendim ve ailem için kurtulmalık olarak veriyorum" diye söyler. Bu sözleri arkasına bakmadan dokuz kez yeniler. İşte bu sırada hayaletin onu izleyip, fasulyeleri topladığına inanılır. Sonra adam ellerini bir kez daha yıkar. Eline aldığı bronz eşyaları birbirine çarparak, hayalete, çekip gitmesini söyler. "Atalarımın hayaletleri, çıkıp gidin" diye dokuz kez söyledikten sonra arkasına bakar ve kutsal ayini gerçekleştirmiş olduğuna inanır" (Ovid, 1959, s. 293).

[28] Nekromansi (geleceğe dair bilgi almak amacıyla ruh çağırma) ayinlerine sebep olan.

[29] İ. Ö 44- 36. Romalı kumandan Sextus Pompeius'un (İ. 67- 36), Antonius, Lepidus ve Octavianus'un kurduğu üçlü yönetime (triumvirlik) karşı başlattığı isyan. Ayaklanma başarısız olmuş ve Pompeius –tutsak alındıktan sonra- öldürülmüştür.

[30] Ya da Publius Ovidius Naso (İ. Ö 43- İ. S 17). Romalı ozan.

[31] Veya Fasti. Ovidius'un –dinsel görenek ve şenlikleriyle- Roma takvim yılını konu alan şiiri. Takvimin ilk altı ayını (Ocak- Haziran) kapsayan altı kitabı günümüze ulaşmıştır. Şairin amacı, eski yıllıkların ışığında takvimi incelemek, her takvim günü için o gün anılan olayları ve çeşitli dinsel törenlerin kökenlerini göstermektir. (Howatson, 2013, s. 318).

[32] Roma'da ölüleri ululamak için düzenlenen başlıca şenliklerden biri. Mayıs ayının 9, 11 ve 13. günlerini kapsayan Lemuria, ölmüş aile üyelerinin onurlandırıldığı bir şenlikti. Ata ruhlarını anmak üzere düzenlenen Parentalia ise 13 Şubat'ta başlar ve 21 Şubat'ta sona ererdi. Öte yandan –Parentalia'dan farklı olarak- Lemuria'da ayin, evde düzenlenirdi.

[33] Beşinci kitapta.

[34] Aile reisi.

[35] Başparmağını, kapalı tuttuğu yüzük ve orta parmağının üzerine doğru kıvırdığı.

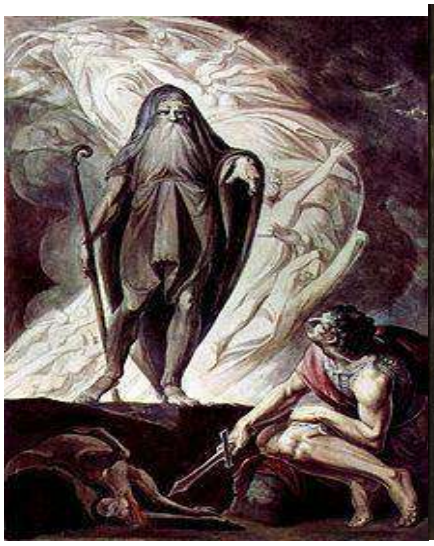
Odysseus ve Teiresias

Nekromansi

iv. Plutarkhos[36]- Koşut Yaşamlar[37]

Yazar, Kimon'un[38] yaşam öyküsünü anlatırken, Khaironeia'da[39] geçen bir olayı aktarıyor. Kentte yaşayan Damon isimli bir genç varmış. O, bedence ve akılca yaşıtlarından üstünmüş. Kışı geçirmek üzere Khaironeia'ya gelen bir Roma birliğinin komutanı, delikanlıya tutulmuş. Ricalarla, hediyelerle onu kendine bağlamaya çalışmış ama başarılı olamamış. Ne var ki –zorla da olsa- onu ikna etmeye kararlıymış. Öfkeden çıldıran Damon, adama komplo kurmuş. Birkaç yandaş toplamış. Grup, bir sabah pazar yerinde tanrılara sunuda bulunduğu sırada adamı –ve beraberindekileri- katlederek kentten ayrılmış. Olaydan sonra toplanan Khaironeia Meclisi, suçluları, idama mahkûm etmiş. Kent, Romalı yöneticilerine karşı, kendini, böyle savunacakmış. Lakin yetkililerin beraber akşam yemeği yedikleri sırada meclis binasını basan Damon ve arkadaşları, hepsini öldürerek kaçmışlar. O sıralarda Lucius Lucullus da[40] ordusuyla birlikte oradan geçiyormuş. Olayları soruşturan komutan, kenti suçlamak yerine, asıl mağdurun, halk olduğuna karar vermiş ve birlikleriyle beraber oradan ayrılmış. Ne var ki çok geçmeden Damon yeniden kenti yağmalamaya başlamış. Bunun üzerine kendisine arabulucular gönderen halk, onu geri dönmeye ikna ederek, spor okuluna yönetici[41] olarak atamış. Ne var ki bir gün hamamda iken katledilmiş. O günden sonra hamamda hayaletler görülmeye, inlemeler duyulmaya başlamış. Bunun üzerine –babalarımızın anlattığına göre- yapının girişine duvar örülmüş. O çevrede yaşayanlar bugün bile tuhaf görüntüler görüp, sesler duyduklarını iddia ediyorlar http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Cimon*.html).

v. Genç Plinius- Mektuplar[42]

[36] İ. S 50- 120. Yunanlı tarihçi ve yazar.

[37] Veya Bioi Paralleloi. Ünlü Yunanlı ve Romalı adamların yaşamöykülerinden oluşur. Toplam elli öykünün yirmi üçü, ikili; dördü, tekli olarak kaleme alınmıştır.

[38] İ. Ö 510- 450. Atinalı devlet adamı ve komutan.

[39] Yunanistan'da kent. Aynı zamanda Plutarkhos'un yurdu.

[40] İ. Ö 114- 57. Romalı komutan ve devlet adamı.

[41] Ya da gymnasiarkhos.

[42] Veya Epistulae. On kitaptan oluşan eser, yazarın, arkadaş ve yakın dostlarına yazdığı mektupları içerir. Onuncu kitap, Plinius'un ölümünden sonra yayınlanmıştır. Kısa denemeleri andıran mektuplar, o dönemin siyasi ve toplumsal yaşamına dair önemli bilgiler içerir.

Plinius'un kaleme aldığı mektuplar arasında, Sura'ya[43] hitap ettiği ve ona hayaletlere inanıp inanmadığını sorduğu[44] bir mektup yer alır. Yazarın, yine bu mektupta anlattığı hayalet hikâyelerinden biri[45], Athenodoros[46] ile ilişkilidir. Plinius'un ifadesiyle: "Bir zamanlar Atina'da ferah bir ev vardı. Lakin evin kötü bir şöhreti vardı. Sakinleri için tehlike yarattığı söylenirdi. Akşam olup el ayak çeklince, bir demir şakırtısı işitilirdi. Daha dikkatli dinlersen zincir şıngırtılarının gittikçe yaklaşan sesini duyabilirdin. Çok geçmeden ihtiyar bir adamın hayaleti ortaya çıkardı. Sıska, pislik içinde, saçı sakalı birbirine karışmış bu ihtiyar, elleri ve ayaklarını saran zincirleri sallayıp dururdu. Dehşete düşen ev halkı, korkudan uyuyamaz oldu. Uykusuzluk, hastalığa; artan korku, ölüme yol açtı. Zira hayalet arada sırada ortadan kayboluyordu ise de onu zihinlerinde canlandırıyorlardı ve bu korku, ona neden olan hayaletin kendisinden daha uzun sürüyordu. Çok geçmeden ev kimsesizliğe terk edilerek tamamen hayalete bırakıldı. Bununla birlikte yetkililer –evin lanetli olduğunu duymamış olan varsa diye- onun satışını ya da kiraya verilmesini yasakladılar. Atina'ya gelen filozof Athenodoros, ilânı okudu ve evin fiyatının düşük olmasından şüphelendi. Tüm hikâyeyi dinledi ama evi kiralamaktan vazgeçmek şöyle dursun, bunu daha çok istedi. Akşam olurken, evin hemen önünde bir yatak hazırlanmasını emretti. Levhalarıyla birlikte bir kalem ve kandil istedi. Tüm kölelerini evin iç odalarına göndererek, zihni, gözleri ve eliyle yazmaya odaklandı. Aksi halde kendisine anlatılan hayaleti gördüğünü zanneder ve yersiz korkularla baş etmek zorunda kalırdı. Önceleri gecenin sessizliği hâkimdi. Lakin çok geçmeden demirin şakırtısı ve zincirlerin şıngırtısı duyuldu. Athenodoros, ne gözlerini kaldırdı ne de yazmayı bıraktı. Yazma işini azimle sürdürdü. Gürültü gittikçe arttı ve önce kapı eşiğinden sonrasında da odanın içinden duyulur hale geldi. Başını çeviren Athenodoros, hayaleti gördü ve hemen tanıdı. Öylece duran ihtiyar, parmağıyla bir işaret yaparak, sanki onu çağırıyordu. Ne var ki Athenodoros, ona karşılık vermek yerine, eliyle biraz beklemesini işaret etti ve yaptığı işi sürdürdü. O yazarken, hayalet de hemen yanı başında durmuş, zincirlerini şıngırdatıyordu. Hayaletin hâlâ kendisini çağırdığını gören Athenodoros, daha fazla oyalanmadı ve eline kandili alıp, onu takip etti. Hayalet, zincirlerin ağırlığından olsa gerek, yavaş adımlarla ilerliyordu. Evin avlusuna vardıklarında da aniden ortadan kayboldu. Bir başına kalan düşünür, topladığı ot ve yapraklarla, onun yok olduğu yeri işaretledi. Ertesi gün yetkililere giderek, işaretlediği yerin kazılması için emir vermelerini tavsiye etti. Kazı yapılınca, zincirlere sarılı kemikler bulundu. Zaman ve toprak, bedeni çürütmüş, geriye paslanan zincirlerin sardığı kemikler kalmıştı. Kalıntılar toplandı ve düzenlenen bir cenaze töreninin ardından tekrar gömüldü. Böylece hayalet, ev için bir sorun olmaktan çıktı" (http://www.attalus.org/old/pliny7.html).

[43] Yahut Lucius Licinius Sura (İ. S 40- 108). Romalı komutan ve devlet adamı.

[44] Kendisi bu konuda şüphecidir.

[45] Bizzat dinlediği şekliyle kaleme aldığını ifade ettiği. Diğer ikisinden ilki, Romalı tarihçi Curtius Rufus'un (İ. S 1. yüzyıl) yaşadığı rivayet edilen bir olaydır. Diğer hikâye ise yazarın azatlılarının bizzat yaşayıp, sonradan ona anlattıklarıdır.

[46] Ya da filozof Athenodoros. Öte yandan bu adı taşıyan en az iki Stoacı filozofun olduğunu belirtmeliyiz.

vi. Suetonius[47]- İmparatorların Yaşamları[48]

Yazar, Caligula'nın[49] ölümünün ardından[50], bedeninin, alelacele Lamia Bahçeleri'ne[51] götürüldüğünü ve cenaze töreni olmadan gömüldüğünü açıklıyor. Kız kardeşleri sürgünden döndükten sonra onu gömüldüğü yerden çıkarıp, düzenledikleri bir cenaze töreniyle yeniden gömmüşler. Bu olay öncesinde, bahçedeki bekçiler, kendilerini huzursuz eden hayaletlerle baş etmek zorunda kalıyorlarmış. Öte yandan imparatorun öldürüldüğü evde de her gece bir hayalet beliriyormuş. Bu durum, evin bir yangınla birlikte kül olmasına dek sürmüş (http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/Caligula*.html).

vii. Lukianos[52]- Yalanseven[53]

Diyalog, Tykhiades isimli genç bir adamla, arkadaşı Philokles arasında geçer. Söze, insanların, yalana olan düşkünlüğünü anlamadığını ifade ederek başlayan Tykhiades, filozof –ve eski bir dost- olan Eukrates'e[54] yaptığı ziyaretten söz eder. Genç adam, Eukrates'in evine vardığında, ev sahibinden ve orada bulunan diğer konuklardan[55] dinlediği tuhaf hikâyeleri aktarır. Bunlardan biri de Eukrates'in ölen karısına[56] dair olandır. Tykhiades'in aktardığına göre, ölümünden bir hafta sonra kocasına görünen Demainete, ondan, yakmayı unuttuğu sandaletinin tekini ateşe atmasını istemiş.[57] Evvelden arayıp da bulamadığı sandaleti bulan Eukrates, karısının arzusunu yerine getirmiş. Öte yandan Demainete'nin hayaleti de –bir sedirin altında yatan- köpeğin havlamaya başlamasıyla birlikte ortadan yok olmuş (Lukianos, 2002, s. 432).

Athenodoros ve hayalet

[47] Yahut Gaius Suetonius Tranquillus (İ. S 69- 140). Romalı yaşamöyküsü yazarı.

[48] Veya De Vita Caesarum. Julius Caesar ile ardılı on bir imparatorun hayat öykülerini içerir. Eser, sekiz kitaptan oluşur. İlk altı kitap; Caesar, Augustus, Tiberius, Caligula, Cladius ve Nero'nun yaşamlarını içerir. Galba, Otho ve Vitellius'un hayatları, yedinci kitapta yer alır. Son kitap ise Vespasian, Titus ve Domitian'a ayrılmıştır.

[49] Ya da Gaius Julius Caesar Germanicus (İ. S 12- 41).

[50] Bir suikast sonucu.

[51] Yahut Horti Lamiani. Roma'nın Esquilinus Tepesi'nde yer alan bahçeler grubu. Tiberius'un dostu –devlet adamı- Lucius Aelius Lamia tarafından düzenlenmiş ve sonradan imparatorluğun mülkü haline gelmiştir.

[52] İ. S 125- 180. Samsatlı Lukianos olarak da bilinen Yunanlı hatip ve yazar.

[53] Veya Philopseudes.Yazarın, yergi tarzında kaleme aldığı diyaloglardan biri.

[54] O sıralarda hasta olan.

[55] Bir grup filozof ve bir hekimden meydana gelen.

[56] Demainete.

[57] Sandaletin yerini de bildirerek. Buna göre, o, bir sandığın arkasına düşmüş.

viii. Apuleius[58]- Başkalaşımlar[59]

Romanın kahramanı olan Lucius'un[60] anlattığı öykülerden biri de Thrasyllus isimli genç bir adamla ilgilidir. Thrasyllus, aynı zamanda arkadaşı da olan Tlepolemus'un güzel karısı Charite'ye âşıktır. Onu elde etmeye kararlı olan Thrasyllus, beraber çıktıkları bir av sırasında Tlepolemus'a tuzak kurar ve onu öldürür. Ardından olayın vahşi bir hayvanın saldırısı sonucu gerçekleştiğini söyler. Charite öyle üzgündür ki kendini açlığa mahkûm eder. Tanrılara yakararak, bir an evvel kocasına kavuşmak ister. Ne var ki –Thrasyllus'un isteği üzerine- ana babasının yaptığı baskıya dayanamaz ve az da olsa yemek yemeye başlar. Bununla birlikte günlerini bizzat yonttuğu kocasının –tanrı Liber'e[61] bezeyen- heykeline taparak geçirerek, kendine işkence etmeyi sürdürür. Lakin Thrasyllus daha fazla beklemek istemez ve genç kadına evlenme teklif eder. Bu öneriyi dehşetle karşılayan Charite, ondan biraz daha beklemesini ister. İşte bu sırada bir gece Tlepolemus'un hayaleti –uyuduğu sırada- karısına görünerek[62], tüm gerçeği anlatır. Ondan, Thrasyllus'la evlenmemesini ister. Düşünü kimseyle paylaşmayan ve cinayeti kimseye haber vermeyen Charite bir intikam planı hazırlar. Thrasyllus'a, hâlâ kocasının yasını tuttuğu için evlenemeyeceklerini ama dilerse gizlice buluşabileceklerini bildirir. Onu, ihtiyar sütninesi eve alacaktır. Her şey plânlandığı gibi gerçekleşir. Bir akşam geç saatte Charite'nin evine gelen Thrasyllus'u gizlice içeri alan ihtiyar, ona, genç kadının, hasta babasının yanında olduğunu söyleyerek, biraz beklemesini ister. Ona –ilaçla karıştırılmış- şarap ikram eder. Şarabı içen genç adam, derin bir uykuya dalar. Çok geçmeden Charite gelir ve saçları arasından çekip aldığı bir iğneyle Thrasyllus'un gözlerini oyar. Ardından onun kılıcını alır ve –halkın şaşkın bakışları arasında- koşarak kocasının mezarının başına gider. Olup biten her şeyi anlattıktan sonra da kılıcı kendine saplar. Sonrasında Tlepolemus'un yanına gömülür. Olayı haber alan Thrasyllus ise işlediği büyük suçun bedelini –kendi arzusuyla- canıyla öder. Aynı mezara götürülen genç adam –yer altındaki ölülere seslendikten sonra- mezarın kapısını kendi üzerine kapatarak, açlık içinde ölür (Apuleius, 2006, s. 401- 423).

ix. Dio Cassius- Roma Tarihi[63]

Tarihçi, Hadrianus[64] döneminde, Antakya'nın (Antiocheia) büyük felaketlerle sarsıldığını söylüyor. Bunlardan biri de kenti neredeyse tamamen yerle bir eden bir depremmiş. Öte yandan bu sırada kentte olan imparator, sarsıntıyı ufak sıyrıklarla atlatmış. Zira ansızın beliren –ve olağanüstü boyutlara sahip bir insan görünümündeki- bir hayalet, onu, kaldığı evin penceresinden çıkması için uyarmış. Hadrianus, sonraki günlerde de hipodromda gecelemiş (http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/68*.html).

[58] Yahut Lucius Apuleius Madaurensis (İ. S 124- 170). Romalı yazar.

[59] Ya da Metamorphoses. Yazarın, Altın Eşek (Asinus Aureus) adıyla da bilinen ve on bir kitaptan oluşan romanı. Günümüze bir bütün halinde ulaşan tek Latince romandır.

[60] Büyüye olan merakı yüzünden yanlışlıkla eşeğe dönüşen ve bir grup çapulcunun eline düşen.

[61] Bereket ya da şarap tanrısı.

[62] Yara bere içindeki yüzüyle.

[63] Veya Historiae Romanae. Yapıt, seksen kitaptan meydana gelir. İ. Ö 68- 10 arasını ele alan kitaplar, eksiksiz olarak günümüze ulaşmıştır. İ. Ö 9- İ. S 46 arasındaki olayları işleyen kitaplar, özet olarak; İ. S 217- 220 arasını ele alan kitaplar ise kısmen elimizdedir. Eserin geri kalan bölümünü, İoannis Xiphilinus (11. yüzyıl) ve İoannis Zonaras (12. yüzyıl) gibi Bizanslı tarihçilerin özetlerinden yola çıkarak bir araya getirmek gerekir (Howatson, 2013, s. 171; Speake, 1994, s. 206).

[64] Yahut Publius Aelius Hadrianus (İ. S 76- 138).

x. Philostratus[65]- Kahramanlar Üzerine[66]

Bağcının Fenikeli'ye söylediğine göre, kendisi, küçük arazisinde, Protesilaos'un himayesinde yaşıyormuş. Vaktiyle tüm toprakları elinden alınan bağcı, hali hazırda elinde tuttuğu toprakları, Protesilaos sayesinde edinmiş. Akhalı'nın hayaleti, arazinin eski sahibi –ve kendisine zalimlik edenlerden biri- olan adama görünmüş ve onu kör etmiş. Adam öyle korkmuş ki topraklarını terk etmiş. Yine bağcının dediğine göre, yalnız Protesilaos'unki değil ama Troya'da kahramanca dövüşen hemen her askerin hayaleti de civarda görülüyormuş. Özellikle geceleri –açık arazide- savaşçılar gibi giyinmiş bir halde beliriveren bu hayaletler, halkın ilgisini çekiyormuş. Öyle ki birçok durum, bu görüntülerle ilişkilendiriliyormuş. Onların toza toprağa bürünmüş bir halde görünmeleri, kuraklığa; ter içinde kalmış bir halde görünmeleri ise yağmura işaret ediyormuş. Üzerlerinde[67] kan olması, bir salgını imlerken; bunlardan hiçbirinin olmaması, gönencin belirtisiymiş (Collison- Morley, 1912, s. 13).

xi. Pausanias- Yunanistan'ın Tasviri[68]

Pausanias, dokuzuncu kitapta[69], Pindaros'tan[70] söz ediyor. Şairin ünü tüm ülkeye yayıldığında, Pythia rahibesi[71], Delphoi halkına, Apollon'a sundukları yılın ilk ürününün yarısını, Pindaros'a vermelerini buyurmuş. Başka bir rivayete göre ise şair, yaşlandığı dönemde bir düş görmüş. Yatağının başucunda duran Persephone[72], ona, tanrıçaların içinde yalnızca kendisi için bir ilahi yazmamış olduğunu anımsatmış. Ne var ki öldüğünde bu durum değişecek ve şair Persephone için de bir övgü yazacakmış. Pindaros bu düşü gördükten on gün sonra ölmüş (http://www.theoi.com/Text/Pausanias9B.html).

xii. Tyreli Maximus- Söylevler[73]

Düşünür, yirmi yedinci söylevinde, denizcilerin, Akhilleus'un[74] yaşadığı adada genç bir adamla karşılaştıklarından söz ediyor. Sarı saçlı bu adamın üzerinde, altından yapılmış silahları varmış. Başkaları ise –onu görmeseler de- bir savaş ezgisi mırıldandığını duyuyorlarmış. Öte yandan bu adamı görüp işitenler de varmış. Hatta bir keresinde adada –istemeyerek- uyuyakalan bir denizciyi, Akhilleus uyandırmış ve onu çadırındaki bir ziyafete davet etmiş. Orada –

[65] Veya Lucius Flavius Philostratus (İ. S 170- 245). Yunanlı yazar, sofist.

[66] Ya da Heroica. Eser, Fenikeli bir tüccarla bir bağcının arasında geçen konuşma şeklinde kaleme alınmıştır. Elaious kentinde (Gelibolu Yarımadası'nda) gerçekleşen sohbetin konusu –başta Troya Savaşı'nda ilk öldürülen ve mezarı da yine Elaious'ta bulunan Akhalı Protesilaos olmak üzere- Homeros'un resmettiği kahramanların dünyasıdır.

[67] Yahut silahlarında.

[68] Veya Periegesis Tes Hellados. Eser, on kitaptan oluşur. Kıta Yunanistan'ın belli başlı bölgelerini (Attika, Megara, Korinthos, Argolis, Lakonia, Messenia, Olympia, Elis, Akhaia, Arkadia, Boiotia ve Phokis) tanıtan yazar, gördüğü mimâri yapıları ve sanat eserlerini tasvir etmekle kalmamış ama görüp işittiği yerel âdet ve söylenceleri de canlı bir şekilde resmetmiştir (Howatson, 2013, s. 700; Speake, 1994, s. 473).

[69] Boiotia Bölgesi'ni incelediği.

[70] İ. Ö 538- 418. Boiotialı –lirik- şair

[71] Işık, bilgelik ve sanat tanrısı olan Apollon'un –Delphoi kentinde bulunan- en büyük bilicilik ocağının rahibesi.

[72] Ya da Proserpina. Ölüler Ülkesi'nin tanrıçası.

[73] Ya da Dialexeis. Düşünürün tanrıbilim, ahlâk ve diğer felsefi konulardaki kırk bir söylevinden meydana gelen eser.

[74] Akhalılar'ın en yiğidi. Phthia kralı Peleus ile deniz tanrıçası Thetis'in oğlu. Troya'daki savaş sırasında Paris (Aleksandros) ya da Apollon tarafından topuğundan vurularak öldürülmüş. Bir efsaneye göre, kendisi gibi ölümsüzlüğe kavuşan Troyalı Helene ile evlenip -Karadeniz'deki- Leuke (Beyaz) Adası'nda yaşamış.

Akhilleus'un can yoldaşı olan- Patroklos'tan başka Thetis ve diğer tanrılar da hazır bulunuyorlarmış (Tyrius, 1804, s. 82).

Değerlendirme ve Vargı

Antik Roma yazınından derlediğimiz bu hayalet öyküleri arasında Plautus, Genç Plinius ve Suetonius'un kaleme aldıklarında, hayaletlerin, alelacele gömülen ölülere ait olduklarını görüyoruz. Gerek Tranio'nun sözünü ettiği Diapontios gerekse Athenodoros'a görünen ihtiyar, bir cenaze töreni olmadan gömülen ölülerin hayaletleri olarak karşımıza çıkıyorlar. İmparator Caligula'nun hayaleti de yalnızca kız kardeşlerinin, evvelden bir tören yapılmadan gömülen bedenini, böyle bir törenle yeniden toprağa vermelerinin ardından ortadan kaybolmuş. Cicero ise insanların, ruhu, bedenden bağımsız olarak düşünemedikleri için ona bir biçim verme hatasına düştüklerini söylüyor. Gabienus'un öyküsünden yola çıkan Yaşlı Plinius, ölülerin kâhinlik gücünün doğruluğuna şüphe ile yaklaşmak gerektiğinden söz ediyor. Ovidius ise hayaletleri kovmaya yönelik –ve evin reisi tarafından gerçekleştirilen- bir dinsel törenden bahsediyor. Plutarkhos, vahşice katledilen Damon'un hayaletinin, genç adamın öldürüldüğü yer olan hamamda görüldüğünü, bunun üzerine yapının kapatıldığını aktarıyor. Lukianos, Eukrates isimli adamın, karısının hayaleti tarafından ziyaret edildiğini hatta ikisi arasında bir konuşma geçtiğini anlatıyor. Apuleius ve Pausanias'ın öykülerindeki hayaletler ise birer düş olarak beliriyorlar. Öte yandan Dio Cassius'un dediğine bakılırsa, Roma İmparatoru Hadrianus, bir depremden yara almadan kurtulmasını, kendisini önceden uyaran bir hayalete borçluymuş. Philostratus ve Tyreli Maximus'un kaleme aldıkları hayalet öykülerine gelince, onlar, Troya Savaşı sırasında çarpışan ve her birinin öyküsü, birer efsaneye dönüşen kahramanlara ait olanlardır.

Bu doğaüstü hikâyelerde dikkatimizi çeken, hayaletlerin, farklı nedenlerle insanlarla iletişim kurmuş olduklarıdır. Bunlardan biri, ölünün, geleneksel bir törenle gömülme arzusunu dile getirmesidir. Hayaletlerin, yaşayanların dünyasına karışmalarının diğer sebepleri arasında insanlara gelecek hakkında bilgi vermek, onları uyarmak ya da cezalandırmak da sayılabilir. Öte yandan –Philostratus ve Tyreli Maximus'un öykülerinde olduğu gibi- kimi hayaletlerin (ölülerin) dünyadan hiç kopmadıkları anlaşılıyor.

Kaynakça

Apuleius 2006 *Başkalaşımlar (Altın Eşek)* (çev. Çiğdem Dürüşken), İstanbul.

Cicero 2004 *Ölüme Övgü* (çev. Cana Aksoy), İstanbul.

Collison- Morley, L. 1912 *Greek& Roman Ghost Stories*, London.

Felton, D. 2002 *Antik Edebiyatta Hayalet Hikâyeleri* (çev. İnci Delemen), İstanbul.

Howatson, M. C. 2013*Oxford Antik Çağ Sözlüğü* (çev. Faruk Ersöz), İstanbul.

Lukianos 2002 *Seçme Yazılar* (çev. Nurullah Ataç), İstanbul.

Ovid 1959 *Fasti* (trans. Sir James George Frazer), Cambridge.

Plautus 2001 *Hortlak* (çev. Nurullah Ataç), Ankara.

Speake, G. 1994 *Penguin Dictionary of Ancient History*, London.

Tyrius, M. 1084 *The Dissertations* (trans. Thomas Taylor), London.

İnternet Kaynakçası

http://www.gutenberg.org/files/17190/17190-h/17190-h.htm(05.09.2018)

http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D7%3Achapter%3D53 (05.09.2018)

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Cimon*.html(05.09.2018)

http://www.attalus.org/old/pliny7.html (05.09.2018)

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Suetonius/12Caesars/Caligula*.html (05.09.2018)

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/68*.html(05.09.201)

http://www.theoi.com/Text/Pausanias9B.html(05.09.2018)

VEBA ŞEYTANI: ORHAN PAMUK'UN BEYAZ KALE ROMANINDA FAUST'UN İZİNİ SÜRMEK

Damla AĞÜZÜM
İstanbul Üniversitesi, damla_aguzum@hotmail.com

ÖZET

Orhan Pamuk'un 1985 yılında yayımladığı Beyaz Kale romanında 17.yüzyıl İstanbul'unda Venedikli bir köle ile İstanbullu bir hocanın hikâyesi anlatılır. Köle ve hoca temelde Batı'nın ve Doğu'nun simgesidir. Romanda astronomiye ve ilmin birçok dalına meraklı olan hoca, köleden birçok şey öğrenir ve köleye de birçok şey öğretir. Bu süreçte mekân olan İstanbul büyük bir veba tehlikesi ile karşı karşıyadır. Hoca bir yandan köleden Batı'nın ilmini öğrenirken, bir yandan da vebaya çare bulma derdine düşer. Hocanın veba ile olan savaşı tıpkı Goethe'nin Faust eserinde Doktor Faust'un Şeytan ile olan mücadelesi gibidir. Nitekim 6.yüzyılda yaşayan tarihçi Prokopius'un verdiği bilgilere göre veba Costantinopolis'te (İstanbul) yaşandığı dönemde de halk tarafından şeytana benzetilmektedir. Romanda da veba için "Hemen telaşla düzelmiş hoca, Azrail değil, insanı ölüme ayartan Şeytan'mış o. Hem de sarhoş değil, çok kurnazmış. Hoca tasarladığımız gibi Şeytan'la savaşmak gerektiğini de belirtmiş" (Pamuk, 2016, s.72) ifadeleri kullanılarak Hoca ile Faust arasında benzerlik kurulmuştur.

Çalışmamızda Orhan Pamuk'un Beyaz Kale romanındaki veba metaforundan hareketle Faust romanının izi sürülmüş, şeytan ve veba metaforunun romandaki işlevi ve romana kazandırdıkları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beyaz Kale, Faust, Şeytan, Veba.

GİRİŞ

Dünyada işlenmemiş bir tema ve anlatış biçimi yoktur. Bu nedenle her eserde kendisinden evvel yazılan eserlerden izler görmek mümkündür. Özellikle insanın kendisi ile mücadelesi, dinsel meseleler vb. konular insanlık tarihinde sosyal ve psikolojik anlamda insanı derinden etkileyen konular olduğu için her gün yeniden ele alınarak, farklı şekillerde aktarılabilir.

Goethe'nin 18.yüzyılın sonunda yazmış olduğu Faust eseri Tanrı-insan ve şeytan ekseninde gelişen evrensel bir konunun yorumlanışıdır. Eserde ele alınan konu dinsel olduğu kadar insanın şeytanla mücadelesinde kendi benliğini ve nefsini ilgilendirdiği için de aynı zamanda psikolojik ve sosyal bir yön de barındırmaktadır. Çalışmamızda Faust'un mana dünyasında yer alan temel vurguların Orhan Pamuk'un Beyaz Kale eserinde ne şekilde yer edindiği ele alınacaktır.

1.1. Faust ve Faust'un Benliğindeki Şeytan

Faust, Goethe tarafından ilk defa 1790 senesinde yayımlanan ütopik bölümler içermekle birlikte insan-tanrı ve şeytan meselesi gibi insanlık tarihinin sıkça üzerinde durduğu bir konuda yazılan önemli bir tiyatral çalışmadır. Eserin ana kahramanı hukuk, felsefe, tıp gibi ilimlerle ilgilenen Faust'tur. Yaşı ilerlemiş olan Faust, gençliğinden farklı olarak iç huzurunu ve manevi rahatlığını kaybetmiş ve ilahi şüphelerle dolmuştur. İlgilendiği bilimsel alanlar onun ruhundaki

sancı ve şüpheleri dindirmekte yeterli değildir. Bu dönemde karşısına insanoğlunu Tanrı yolundan ayırmak için yemin etmiş Mephisto çıkar. Mephisto, batı dillerinde *şeytan*'ın diğer adıdır. Faust'a iç huzurunu vereceği yönünde telkinlerde bulunan Mephisto, Faust'tan bu sözüne karşılık, eğer başarılı olursa ruhunu kendisine satmasını ister. İkisinin arasında bir söz, ilahi bir sözleşme imzalanır. Hikâyenin devamında Faust gibi bilim yolunda birinin Tanrı'ya açıklama getiremeyeceğini gören Mephisto, onu dünyevi zevk dünyasına sokar. Kendisine bir kız arkadaş bulur, içki içmesini sağlar ve daha yaptığı birçok şey ile adeta Faust'un yaşamını olduğundan farklı hale getirir (Goethe, 2016).

Goethe'nin Avrupa'daki reform döneminin ardından yazmış olduğu, akli aydınlanmanın yaşandığı Avrupa ikliminde önemli manalar ihtiva eden eserinde Faust ve Mephisto ilişkisi, Tanrı ve onun yolundaki insan ilişkisi ile benzer anlamlar içermektedir. Mephisto bir şeytandır ve arayış içerisinde olan insanı kandırmayı amaçlar. Tıpkı bütün dinlerde olduğu gibi, bu eserde de şeytan kendi işinde başarılı, kandırmaya meyilli, insanın ruh dünyasını çözen ve kurnaz biri olarak çizilmiştir. Ucu açık bırakılan bu eserde Faust, eserin sonunda olduğu noktadan farklı bir yere gelmiş, karakteri değişmiş, hatta sevdiği kadın için elini kana bulamıştır (Goethe, 2016). Buna rağmen Mephisto'ya ruhunu satmakta direnen Faust aslında insanoğlunun tutkularını yansıtan özne haline gelmiştir. Buradaki Mephisto ise sadece dinsel anlamda bir Şeytan değil; Faust'un nefsi, istekleri, arayışlarıdır. Bir nevi Faust kendi şeytanını kendisi yaratan ve onunla savaşan kişidir.

1.2. Beyaz Kale'nin Kendi Şeytanıyla Savaşan Hoca'sı

Beyaz Kale, Orhan Pamuk'un 1985 yılında yayımlanan tarihi romanıdır. Romanda 17.yüzyılda Türk korsanlara esir düşen Venedikli kölenin Costantinople'de bir Hoca'ya satılması ve onunla yaşaması süreci anlatılmaktadır. Anlatılan bu süreç sadece tarihi bir macerayı ele almaz. Okur, Venedikli köle ile Hoca'nın efendi-köle ilişkisinin arka planında 17.yüzyılda Costantinople'nin durumunu, siyasi-sosyal meseleleri ve bu meselelerin arka planında Doğu-Batı karşılaştırmasını izler. *Beyaz Kale* romanı tüm bu yönleriyle aslında dinden, sosyal hayata, çeşitli birçok meseleye değinen zengin bir romandır (Pamuk, 2016).

Beyaz Kale romanında Venedikli köleyi satın alarak yaşamına dahil eden kişi Hoca'dır. Hoca ilme meraklı biridir. Astronomi ile ilgilenir, yıldızları izler ve var olan her şeye ilişkin bilimsel bir açıklama bulmaya çalışır. Romanda Hoca'nın yaşamına Köle'nin dâhil olmasıyla birlikte Hoca'daki ilmi merakın bir anda Batı ilmine kaydığı görülür. Köle aracılığı ile Batı'yı tanımaya başlayan Hoca, romanda zamanla Köle'nin yerine geçmeye başlar (Pamuk, 2016). Aynı şekilde Köle de Hoca ile birlikte Doğu'yu tanıdıkça onun gibi davranır. Burada Hegel'in Köle-Efendi diyalektiğinin gerçekleşmesi de söz konusu olur (Küçükalp, 2010).

Beyaz Kale romanında 17.yüzyılda Costantinople'yi veba salgını salmıştır. Padişah, Hoca'dan vebaya çare bulmasını ister. Hoca hem padişahın gözüne girmek, hem de kendini ispatlamak adına bunun önemli bir fırsat olduğunu düşünür ve vebaya çare arar. Hoca'nın vebayla savaşması ve Köle aracılığı ile Batı'yı tanıması sürecinde değişen kimliği aynı zamanda Hoca'nın kendisi olma sürecini de kapsamaktadır.

1.3. Şeytan Olarak Veba

Arapça kaynaklarda *ṭâun* olarak geçen veba, kitlesel ölümlere yol açan pireler aracılığı ile farelere geçen ve farelerden de insanlara bulaşan bir hastalıktır (DİA, 2011: 175). *Kara Ölüm* olarak adlandırılan bu hastalık özellikle Ortaçağ Avrupa'sında kitlesel ölümlere neden olmuş;

sosyal, dinsel ve ekonomik hayatta büyük bir durgunluk dönemi başlatmıştır (Benedictow, 2004: 3).

Veba hastalığının Ortaçağ'da ilk ortaya çıkışı 1348 yılında Fransa'dan bulaşma yoluyla İngiltere'ye geçmesiyle başlamıştır. Bu dönemde özellikle liman kentlerindeki balıkçılardan geçtiğine inanılan veba, hastalığa karşı bir çare bulunamadığı için İngiltere'de hızla nüfusun düşmesine neden olmuştur (Wood vd, 2003: 433). Başta en büyük geliri insan sermayesi olan krallık olmak üzere, toplumun her kesimini etkileyen bu ölümlere çare arama girişimleri başlamış; fakat tıbbi araştırmalar sonuçsuz kalmıştır. Bu noktada özellikle Ortaçağ Avrupa'sındaki dinsel yaşamın sosyal hayat ile iç içe olma durumu göz önüne alındığında vebaya ilişkin getirilemeyen akılcıl çözümlerin yerini, dinsel nedenler almaya başlamıştır. Nedeni uzun süredir bilinemeyen bu hastalığın Tanrı'nın bir gazabı, insanları cezalandırması olduğu düşünülmüş ve vebanın Tanrı kaynaklı olduğuna inanılmıştır (İstek, 2017: 175).

Edebiyatta bir metafor olarak sık sık yer alan veba, tarihi süreçte ölümlere neden olması ve çare bulunamaması nedeniyle Tanrı'nın gazabı olarak tıpkı bir şeytan gibi görülmüştür. Nitekim henüz 6.yüzyılda yaşayan Prokopius da yazmış olduğu *Bizans'ın Gizli Tarihi* eserinde halkın veba için *insan kılığında şeytan* nitelemesinde bulunduğunu söyler (Prokopius, 2001: 40). Geçmişten günümüze veba için kullanılan bu sıfat, edebiyat ve sanat anlatılarında da vebanın aynı şekilde ele alınarak olumsuz manada kullanılmasına neden olmuştur.

1.4. Şeytanla Savaş Noktasında Beyaz Kale'de Faust'un İzleri

Faust her ne kadar *Beyaz Kale*'den üç asır evvel yazılmış bir eser olsa da Dünya Edebiyatı'nda sıkça işlenen bir konuyu ele aldığı için birçok eseri etkilediği gibi *Beyaz Kale*'yi de etkilemiştir. Ele alacağımız bu etki Karşılaştırmalı Edebiyat'ta sık sık başvurulan roman öğeleri kapsamında değil, daha çok her iki romanda yer alan mana değeri üzerinedir.

Öncelikle hem *Beyaz Kale* romanında hem de *Faust* romanında açıkça gözlemlenen şey, kişinin kendisi ile olan mücadelesidir. Bu mücadele *Faust* romanında çok daha net şekilde görülmektedir. Çünkü Faust'u kendisi olmaktan alıkoyan Mephisto sürekli ona vesveseler vermekte ve aralarındaki iddiayı kazanmak adına Faust'u kötü yola düşürmek istemektedir. *Beyaz Kale*'de ise aynı aynı mücadele Hoca'nın Doğu – Batı ilmine karşı gerçekleştirdiği karşılaştırma ile birlikte olmaktadır. Doğu'nun ilmine hakim olan Hoca, Venedikli Köle'yi tanıdıktan sonra Batı'yı da tanımaya başlar ve kişiliğinde bir bölünme yaşar. Burada Orhan Pamuk'un eserlerinde sık sık bahsettiği "kendi olmak" meselesi açığa çıkar:

"Sonraki saatlerde ağır ağır çöküşünü seyrettim, kendini suçlayan bir şeyler yazıyor, bana göstermeden yırtıyor, her seferinde kendine olan güven ve saygısını daha da kaybetmiş olarak ama kaybettiklerini yeniden bulmak umuduyla yeniden başlıyordu." (Pamuk, 2016: 75)

Hoca kendi olmak, başarılı olmak, kendini başarılarıyla kabul ettirmek istese de zamanla Batı'ya ait birçok şeyi öğrendiği Köle'nin yerine geçer. Çünkü kendisi olmayı hiçbir zaman başaramamış, aslında Köle'nin kopyası olmuştur.

Faust eserinde Faust kendisi ile savaşırken, aynı zamanda benliğini değiştiren Mephisto yani şeytanla da savaşır. *Beyaz Kale*'de Hoca'nın benliğini yok eden şeytan veba'dır. Hoca vebaya çare bularak padişahın gözüne girecek, kendini ispat edecektir. Onun bu planı romanda *büyük tasarı* olarak geçer:

"Ben, Hoca'nın avdan dönüşünü evde beklerken öğüdünü tutmaya çalışır, 'büyük tasarı' ya da 'bilim' dediği o şey için parlak düşünceler arar, tembel pinekleyerek sayfalar çeviririrdim." (Pamuk, 2016: 83)

Hoca, bu *büyük tasarı*yı başarmak adına giderek değişir. Hoca için artık benliğini önündeki tek engel veba'dır. Hoca vebaya çare bulduğu anda, istediği kişi olmaya başlayacaktır. Bu nedenle veba ile bir şeytanla savaşır gibi savaşır:

"Hemen telaşla düzelmiş hoca, Azrail değil, insanı ölüme ayartan Şeytan'mış o. Hem de sarhoş değil, çok kurnazmış. Hoca tasarladığımız gibi Şeytan'la savaşmak gerektiğini de belirtmiş." (Pamuk, 2016: 72)

Eserin sonunda Hoca vebaya çare bulur yani veba ile olan savaşını kazanır. Fakat bunun bir kazanım mı yoksa kaybediş mi olduğu muammadır. Nitekim *Faust*'ta olduğu gibi Mephisto'ya ruhunu teslim etmekte direnen Faust'un yine de artık eski Faust olmaması gibi, Hoca da vebaya çare bulsa da artık eski Hoca değildir. Nitekim romanın sonunda Hoca'nın siluetiyle birlikte Köle'nin yerine geçmesi de bu durumu kanıtlamaktadır.

SONUÇ

Dünya üzerinde yazılmış ve yazılacak olan birçok eser, kendisinden evvel yazılan eserlerden izler taşımaktadır. Özellikle birçok yazarın işlemiş olduğu ortak motifler tekrar tekrar farklı şekillerde ele alınarak zenginleştirilebilmektedir. Bu çalışmada ele alınan *Faust* eserinde Tanrı-şeytan ve insan arasında geçen ilahi kaynaklı hikaye yer almaktadır. Dünya Edebiyatı'nda sıkça işlenen bu hikaye sadece konusu anlamında değil, konuyu ele alış biçimi ve içerisindeki unsurlarla da eserlere konu olmaktadır.

Orhan Pamuk'un *Beyaz Kale* romanı, Pamuk'un yazmış olduğu diğer eserlerinde de yer verdiği insanın kendisi ile mücadelesine değinen bir eserdir. Eserin ana kahramanlarından Türk bir alim olan Hoca, köle pazarından aldığı ismi verilmeyen Köle ile yaşadığı zaman dilimde ondan öğrendikleri ile olgunlaşır ve bilgisini geliştirir. Bu süreç bir manevi bir zenginleşmeyi içerdiği gibi, aynı zamanda da Hoca'nın kendisi ile mücadelesini de başlatır. İslamiyet'te yer alan *nefis terbiyesi* kavramından izlerin de yer aldığı bu eserde, Hoca tıpkı Faust'un Mephisto ile savaşması gibi veba ile savaşır. Faust için Mephisto benliğiyle savaşta bir metafor, bir aracıyken, aynı şey Hoca için vebadır. Veba ile savaşan Hoca, aynı zamanda vebadan yola çıkarak kendisiyle de bir savaş içerisine girer. Her iki eserin sonunda da benliğini kaybeden kahramanların (Faust'un Mephisto'ya teslim olmamasına rağmen eskisi gibi olmaması, Hoca'nın giderek Köle'ye benzemesi) bunu inkar edecek davranışlar içerisine girseler de gerçekle yüzleştikleri görülür. Bu nedenle sonuç olarak, *Beyaz Kale* romanı mana, kurgunun genel hatları ve Hoca karakterinin davranış biçimiyle Dünya Edebiyatı'nın önemli bir başka karakteri olan Faust'tan izler taşıdığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Benedictow, O. (2004). *The Black Death 1346-1353: The Complete History*, Woodbridge: The Boydell Press.

DİA (2011). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. C:40 (Taun maddesi)

Goethe, J.W. (2016). Faust, çev: İclal Cankorel, Ankara: Doğu Batı Yayınları

İstek, E. (2017). Avrupa'da Veba Salgını ve Salgında Din Faktörü (Viyana Örneği). *TAD*, C:36, S: 62, ss. 173-204

James W., Ferrell, R., Avina, S. D. (2003). *The Temporal Dynamics of the Fourteenth - Century Black Death: New Evidence fromEnglish Ecclesiastical Records*. Wayne State University Press.

Küçükalp, D. (2010). Efendi Köle Ahlakı vs. Efendi Köle Diyalektiği. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C:29, S:1, ss.53-63

Pamuk, O. (2016). Beyaz Kale. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Prokopius, *Bizans'ın Gizli Tarihi*, çev: Orhan Duru, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

MÜZİK ÖĞRETMENLİĞİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN, TÜRK MÜZİĞİNDE SEGAH PERDESİNİ SESLENDİRMEDEKİ YETERLİLİK DÜZEYLERİNİN VE DİNLEDİKLERİ MÜZİK TÜRLERİNİN İNCELENMESİ

THE EXAMINATION OF MUSIC TYPES THEY LISTEN AND OF PROFICIENCY LEVELS IN THE VOICE OF SEGAH'S NOTE IN TURKISH MUSIC OF STUDENTS IN THE DEPARTMENT OF MUSIC TEACHING

Dr. Öğr. Üyesi Sıtkı AKARSU
Kastamonu Üniversitesi, sakarsu@kastamonu.edu.tr

ÖZET

Yapılan bu çalışmada müzik öğretmenliği bölümünde okuyan öğrencilerin, Türk müziği kültürüne ait önemli ve ayırt edici perdelerin seslendirmesindeki yeterlilik düzeyleri araştırılmaya çalışılmıştır. Bu araştırma kapsamında öğrencilerin ve ailelerinin dinlemiş oldukları müzik türleri de belirlenmiş, öğrencilerin Türk müziği perdelerini seslendirmeleri ile ilişkisi olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada, bir durum çalışması ve kısmen korelasyonel(ilişkisel) yöntem tercih edilmiştir. Çalışma grubu olarak Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik öğretmenliği bölümünün 1. ve 2. sınıfları tercih edilmiştir. 23 öğrenci 1. sınıflardan, 25 öğrenci de 2. sınıflardan olmak üzere toplamda 48 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde betimsel analiz tekniği kullanmıştır.

Çalışmanın sonuçlarına göre öğrencilerin yarısından çoğunun, Türk müziği perdelerini seslendirmede yeterli düzeyde olmadığı belirlenmiştir. Yine katılımcı öğrencilerin ve ailelerinin dinlemiş oldukları müzik tarzı ile katılımcı öğrencilerin Türk müziği perdelerini seslendirmeleri arasında benzer bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yapılan bu çalışmanın sonuçlarına bağlı olarak, Müzik öğretmeni yetiştiren kurumların programında, Türk müziğini icra edebilme, seslendirebilme ve daha geniş bir repertuara sahip olabilmeleri adına bazı etkinliklere ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Müzik Öğretmenliği, Türk Müziği, Segah, Seslendirme, Yeterlilik Düzeyi, İnceleme.

ABSTRACT

In this study was studied to be investigated the proficiency levels in songs saying of important and distinctive note belong to the Turkish music culture of students in the department of music teaching. It was studied to be detected whether or not there is a relationship between Turkish music notes and the types of music they have listened of students and their families within the scope of this research.

In the study are preferred and a case study partially correlated (relational) method. As a working group are preferred 1st and 2nd classes in the department of music teaching Faculty of Education of Kastamonu University. It was conducted with a total of 48 students 25 students from 2nd grade and 23 students from 1st grade. In the analysis of data was used descriptive analysis technique. According to the results of the study has been identified not enough voicing the Turkish music notes majority of the students. It have been detected a similar relationship between voicing Turkish music notes and the musical style they are listening to of participant

students and their families. Depending on the results of this study are thought to be needed to some activities to be able to play, to have a wider repertoire and to be able to perform Turkish music in the music teaching program.

Keywords: Music teaching, Turkish music, Segah, Voicing, Proficiency level, Review.

1. GİRİŞ

Kültür, antropolojide bir dinamik olarak kabul edilir. Bu durum etnomüzikolojide de geçerlidir. Bu dinamik yapının oluşumu da insan hayatındaki değişime bağlıdır(Merriam, 1964: 303). Değişimlerin kültürü, antropolojiyi ve bunların dinamik yönlerini şekillendirmesi sonucu, kültürel yapının alt başlıkları da bu duruma bağlı olarak yapılanmaktadır. Müzik kültürü bunlardan birisidir.

Müzik, insanların duygularını anlatmasını sağlayan en güçlü iletişim araçlarından birisidir. İnsanoğlu, daha konuşmaya başlamadan önce, yaptığı işlerde anlaşabilme adına ritmi kullanmıştır. Daha sonra da bu ritimlere eşlik eden bazı basit ezgileri iletişimlerine dahil etmişlerdir. Dini seremonilerinde yaptıkları bazı hareketler de dans ve raksın doğmasına temel olmuştur. Korktukları tabiat olaylarından korunmak amacı ile de müzik, dans ve ritmi beraber kullanmaya çalışmışlardır. Bu üç öğe, insanlığın bütün dönemlerinde etkili olmuştur ve bununla birlikte sanatın da temelleri atılmıştır(Özkan, 1998: 17).

İnsanoğlunun hayatında meydana gelen tüm değişikliklerin yanında, her zaman bir işitme ve duyma ihtiyacı hissetmiştir. Bu ihtiyacına bağlı olarak da güzel sanatlar alanı doğmuştur. İlkel yapıdan gelişmişlik düzeyi yüksek olan kademelere kadar bu durum böyle olmuştur. Örneğin dini konularda söz sahibi olan ve inanç etkinliklerini yönlendiren kişiler, müziği bir araç olarak kullanmışlardır. Bu sayede de toplumun fertlerini bir arada tutmayı da başarmışlardır. Çeşitli süreçlerden ve zamanın süzgecinden geçerek kıymete değer bir sanat alanı haline gelmiştir. Bu süreçte bazen Tanrısal bir nitelik kazanmıştır. Bu açıdan da toplumun değer verdiği kazanımlarından birisidir. Ayrıca güzel sanatların toplum içerisinde kıymet gördüğü durumlarda, o toplumun her kesiminde eşit ve orantılı bir gelişim seyrinin olduğu görülmektedir. Türk müziği kültürü de Türk toplumlarının refah dönemlerinde parlak günler yaşamıştır(Özalp, 2000: 15).

Türk müziği kültürü, toplumların yaşamına göre şekillenen ulus kültürlerinden birisidir. Türk ulusunun tüm duygu ve düşüncelerini ezgilerinde, ritimlerinde ve sözlerinde dile getirmeye çalışmıştır. Bu duyguların müziğe dönüşmesi ile de Türk müziğinin karakteristik yapısı oluşmuştur.

Her toplumun kendi kültürel özelliklerini yansıtan bir müzik kültürü vardır. Kullandığı enstrümanlar, ses sistemleri, ritmik yapı ve ezgisel özellikler bu müzik kültürünün oluşanlarıdır. Toplumun her ferdine bu kültürü kazandırabilmek ve kültürel aktarımı sağlamak adına eğitim kurumlarında bahsi geçen tüm unsurlar öğretim programlarının kazanımları arasında yer alır. Türkiye'de geleneksel müzik kültürü içerisinde Türk Halk müziği ve Türk sanat müziği olarak iki önemli başlık mevcuttur.

Türkiye'de eğitim kurumlarındaki müzik derslerine ait programların düzenlenmesinde, kültürel değerlerin gelecek kuşaklar aktarılması adına Türk müziğine ait kazanımlar da göz önünde tutulur. Türk Halk müziği ve Türk Sanat müziğinin, teorik bilgileri ile birlikte örnek eserleri, müzik derslerinde öğrenciye kazandırılmaya çalışılır. Diğer müzik kültürlerinden farklı

bir karakteri olan Türk müziği, ilköğretim, orta öğretimin yanı sıra müzik öğretmeni yetiştiren lisans programlarının da müfredatlarında yer almaktadır.

Geleneksel Türk müziği, Türk toplumunun önemli bir kültür öğesidir. Bu gerçekten uzaklaşan ve bu müzik türünün bize ait olmadığını belirten beyanlar, Türk müziğinin yıpranmasına sebep olmaktadır. Fakat geleneksel yapının ilk hali ile yaşaması için mücadele vermek de bir o kadar yanlış bir tutumdur(Yükrük, 2005: 201).

Yeniliklere açık olmak, her alanda kazanç sağlayıcı olsa da bazı durumlarda daha dikkatli ve temkinli bir geçiş süreci yaşamak, ayrıca bu devinimi, sentezlemeyi kontrol altında tutmak gerekir. Özellikle de kültürel alanlarda dikkati muhafaza etmek önemlidir. Müzik alanında da önemli teknolojik gelişmeler olmuş ve günümüzde birçok platformda teknoloji, müziğin merkezine yerleşmeyi başarmıştır. Türk müziğinin icrası ile ilgili de bu çalışmalar yürütülmektedir. Bu alanda, Gedik(2013) yapmış olduğu "*Türk Müziği İcralarının Analizi için bir MIDI Projesi*" isimli çalışmasında, icra edilen perdeleri istenilen çözünürlüğe otomatik olarak MIDI formatında yazabilen programları açıklamıştır. Yine Yarman(2010) yaptığı "*Türk Makam Müziğini Bilgisayarda Temsil Etmeye Yönelik Başlıca Yerli Yazılımlar*" isimli çalışmasında Türk müziğini seslendirebilmeye yönelik hazırlanan programlardan bahsetmiştir.

Bu tür teknolojik çalışmalar ile Türk müziği icrasını destekleyen programların faydaları olsa da yine bu programların sakıncaları vardır. Tabi bu programların eğitim sürecinde öğretmenler tarafından kullanılabilmesi de, müzik eğitimi alanında konu başlığı oluşturmaktadır. Çevik ve Alkan(2012) yaptıkları "*Müzik Öğretmenliği Bölümü Öğrencilerinin Teknoloji Kullanımına Yönelik Görüşleri"* isimli çalışmalarında öğretmenlere lisans döneminde kapsamlı bir şekilde bu programları kullanmaları öğretilmelidir diye bir sonuca varmışlardır. Türk müziği etkinliklerini destekleyecek düzeyde kullanımı sağlanmalıdır.

Türk müziği kültürün eğitim kurumlarında bireylere kazandırılması için, çeşitli dersler müfredata konulur. Bu derslerin hem teorik hem de uygulamalı olanları vardır. Müzik öğretmenliği bölümlerinde de Türk halk müziği ve Türk sanat müziği derslerinin nazariyat ve repertuar dersleri mevcuttur. Bu derslerin yanı sıra bağlama seçmeli çalgı ve seçmeli okul çalgıları arasında yer almaktadır.

Müzik öğretmenliği bölümlerinde bireysel çalgı derslerinin işlenişinde Türk müziği icrası, enstrümanın özelliğine göre şekillenir. Bireysel çalgı derslerinde öğrencilere mesleklerinde ihtiyacını duyacakları tüm bilgi ve becerilerin kazandırılması hedeflenir(Ataman, 2016: 407). Türk müziği adına bu becerilerin kazanılması her enstrüman için aynı düzeyde gerçekleşir denilemez.

Her alanda olduğu gibi müzik eğitimi alanında da zamanın gereklerine uygun revizyonlar ve değişiklikler yapılmaktadır. Belirli amaç ve hedefler doğrultusunda bu güncellemeler gerçekleştirilirken, günümüz şartları ile geçmişten gelen kültürel doku ana maddeleri oluşturmaktadır.

Programda ön görülen dersler değişik ağırlıklarda, müzik alan bilgisi, müziksel davranış biçimleri, öğretim bilgisi ve genel öğretmenlik meslek bilgilerini kapsayan temel müzik öğretmeni yeterliklerini kazandırmaya yöneliktir. Böylece, bazı eksiklere rağmen, müzik öğretmeni yetiştirme hedefi ve program arasında ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Bu, aynı zamanda müzik öğretmeni yetiştirme işleminin sınırlarının belirginleşmeye başladığını da göstermektedir; müzik öğretmenliği eğitimi programı, konservatuar ve müzikoloji gibi mesleki

müzik eğitimi veren diğer kurumların programlarından belirgin olarak ayrılıp, kendi yönünü ve kimliğini bulma yolundadır. Bu sürecin doğru işleyebilmesi, programın eksik ve sorunlu kısımlarının ivedilikle düzeltilmesine bağlıdır(Kalyoncu, 2005: 217).

Eğitim fakültelerinin müzik öğretmenliği bölümlerinde batı müziği dersleri içerisinde armoni, form bilgisi, ölçü, ritim anlayışları ve estetik yaklaşımlar çerçevesinde bilgi ve beceriler kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bununla birlikte Türk halk müziği içerisinde yer alan, anonim olarak nitelendirilen modal ezgiler de, farklı bir yaklaşım ile çok sesli hale getirilip eşlikler yazılarak, etkinlikler içerisine konulmaktadır. Bu çalışmaların yani eşliklendirme çalışmalarının, bestecilerin çağdaş yaklaşımları ile özgün, fakat modal yapıda ve Türk müziği karakterlerini taşıyan bir düzenlemeye sahip olmalarına da dikkat edilmektedir(Batıbay ve Aydınoğlu, 2006: 4).

Yapılan bu çalışmada, müzik öğretmeni yetiştiren lisans programlarındaki öğrencilerin, Türk müziği perdelerini seslendirme düzeylerini ve hem kendilerinin hem de ailelerinin dinledikleri müzik türlerini belirleyebilmek; ayrıca bu perdeleri seslendirmelerinde dinledikleri müzik türlerinin etkisinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. YÖNTEM

Araştırmada, bir durum çalışması ve kısmen korelasyonel(ilişkisel) yöntem tercih edilmiştir. Çalışma grubu olarak Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Müzik öğretmenliği bölümünün 1. ve 2. sınıfları tercih edilmiştir. 23 öğrenci 1. sınıflardan, 25 öğrenci de 2. sınıflardan olmak üzere toplamda 48 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde betimsel analiz tekniği kullanmıştır.

2.1. Veri Toplama Süreci ve Verileri Analizi

Çalışmanın veri toplama aşamasında öğrenciler ile bazı uygulamalı etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Öncelikle ezgisel yapısı Türk müziği makamlarından olan ve dizilerinde Türk müziği perdeleri bulunan, repertuardan 2 adet bilinen Türkü belirlenmiştir. Bir tane de yine Türk müziği perdelerini içeren yeni bir ezgi oluşturulmuştur. Belirlenen bu 3 adet ezgi, öğrencilere bireysel olarak bağlamadan çalınmak sureti ile tekrarlamaları istenmiş, ses kayıtları alınmıştır. Türk müziğine ait perdelerin belirlenmesi neticesinde, yapılan dinlemeler sonucunda, ezgilerdeki elde edilen veriler hazırlanan tablolara işlenmiştir. Tablodaki verilere bağlı olarak, çalışmanın amaçlarına yönelik bazı bulgulara ulaşılmıştır.

3. BULGULAR VE YORUM

Çalışmanın veri analizi sonucunda elde edilen bulgular, tablolar haline getirilmiştir. Bu tabloların ilki ve ikincisi, müzik öğretmenliği bölümü öğrencilerinin segah perdesini seslendirmedeki yeterlilik düzeylerini gösteren tablodur. Tabloda öğrencilerin, eserdeki Türk müziği perdesi olan segah(tek koma bemollü si sesi) perdesi ve Türk halk müziğinde Sib2 olarak tanımlanan perdeleri seslendirme yeterlilikleri, OLUMLU(+) ve OLUMSUZ(–) işaretleri kullanılarak gösterilmiştir. Diğer tablolarda öğrencilerin ve ailelerinin dinlemiş oldukları müzik türleri sunulmuştur. Son tabloda ise öğrencilerin perdeleri seslendirmedeki yeterlilik düzeyleri ile kendilerinin ve ailelerinin dinledikleri müzik türleri arasındaki ilişkiyi gösterir tablolar mevcuttur. Öğrencilerin ve ailelerinin dinlediği müzik türleri tabloda sunulurken, verilen cevaplar mümkün mertebe uyumlu olan 5 başlık altında toplanmıştır. Bunlar Türk halk müziği, Türk sanat müziği, Arabesk-Fantezi-Özgün, Klasik batı müziği ve Pop-Rock-Jazz'dır(Çalışma alanı Türk müziği olduğundan bunlar farklı türler olsa da tabloda

bir arada sunulmuştur). Ayrıca tablolardaki sıra numaraları aynı öğrenciyi ve aileyi temsil etmektedir.

Tablo 1: Müzik Öğretmenliği Bölümü 1. Sınıf Öğrencilerinin Segah Perdesini Seslendirmedeki Yeterlilik Düzeylerini Gösterir Tablo

Sıra	1.Melodi Odam kireç tutmuyor	2.Melodi Kirpiklerin ok ok eyle	3.Melodi Yeni melodi	**Genel Değerlendirme**	
1	+	+	+	+	
2	-	-	-	-	
3	-	-	-	-	
4	+	+	+	+	
5	-	-	-	-	
6	+	+	+	+	
7	-	-	-	-	
8	+	+	+	+	
9	-	-	-	-	
10	+	+	+	+	
11	+	+	+	+	
12	+	+	+	+	
13	-	-	-	-	
14	+	+	+	+	
15	+	+	+	+	
16	-	-	-	-	
17	-	-	-	-	
18	+	+	+	+	
19	+	+	+	+	
20	-	-	-	-	
21	-	-	-	-	
22	-	-	-	-	
23	-	-	-	-	
24	+	+	+	+	
25	+	+	+	+	
				+	-
	TOPLAM			**f** 13	12
				% 52	48

Tablo 1 incelendiğinde müzik öğretmenliği bölümünde okuyan 1. sınıf öğrencilerinin Türk müziği perdelerinden, segah perdesi bulunan 3 adet eseri seslendirirken, segah perdesini seslendirmedeki yeterlilik düzeyleri % 52 oranında başarılı, % 48 oranında da başarısız olmuştur.

Tablo 2: Müzik Öğretmenliği Bölümü 2. Sınıf Öğrencilerinin Segah Perdesini Seslendirmedeki Yeterlilik Düzeylerini Gösterir Tablo

Sıra	1.Melodi Odam kireç tutmuyor	2.Melodi Kirpiklerin ok ok eyle	3.Melodi Yeni melodi	**Genel Değerlendirme**
1	+	+	+	+
2	-	-	-	-
3	-	-	-	-
4	+	+	+	+
5	-	-	-	-
6	-	-	-	-
7	-	-	-	-
8	+	+	+	+
9	-	-	-	-
10	-	-	-	-
11	-	-	-	-
12	-	-	-	-
13	-	-	-	-

14	+	+	+		+	
15	-	-	-		-	
16	+	+	+		+	
17	-	-	-		-	
18	-	-	-		-	
19	-	-	-		-	
20	+	+	+		+	
21	+	+	+		+	
22	+	+	+		+	
23	+	+	+		+	
					+	-
TOPLAM				**f**	9	14
				%	39	61

Tablo 2 incelendiğinde müzik öğretmenliği bölümünde okuyan 2. sınıf öğrencilerinin Türk müziği perdelerinden, segah perdesi bulunan 3 adet eseri seslendirirken, segah perdesini seslendirmedeki yeterlilik düzeyleri % 39 oranında başarılı, % 61 oranında da başarısız olmuştur.

Tablo 3: Müzik Öğretmenliği Bölümü 1. Sınıf Öğrencilerinin Dinlendiği Müzik Türlerini Gösterir Tablo

Sıra	Türk Halk Müziği	Türk Sanat Müziği	Arabesk-Fantezi Özgün	Klasik Batı Müziği	Pop-Rock-Jazz
1		*			
2		*			
3			*		
4	*				
5					*
6				*	
7		*			
8	*				
9			*		
10					*
11			*		
12	*				
13					*
14	*				
15	*				
16					*
17					*
18		*			
19					*
20					*
21					*
22					*
23					*
24		*			
25	*				
Frekans-Yüzde					
f	6	5	3	1	10
%	24	20	12	4	40

Tablo 3'de müzik öğretmenliği bölümü 1. sınıf öğrencilerinin dinlemiş olduğu müzik türleri arasında ilk başta, %40'lık bir oran ile Pop-Rock-Jazz gelmektedir. Daha sonra %24'lük

oran ile Türk halk müziğinin ve 3. olarak da %20'lik oran ile Türk sanat müziğinin dinlendiği belirlenmiştir. En az dinlenen müzik türü ise %4'lük oran ile Klasik batı müziğidir.

Tablo 4: Müzik Öğretmenliği Bölümü 2. Sınıf Öğrencilerinin Dinlendiği Müzik Türlerini Gösterir Tablo

Sıra	Türk Halk Müziği	Türk Sanat Müziği	Arabesk-Fantezi Özgün	Klasik Batı Müziği	Pop-Rock-Jazz
1		*			
2					*
3					*
4			*		
5	*				
6					*
7			*		
8			*		
9					*
10	*				
11	*				
12					*
13					*
14					*
15					*
16			*		
17				*	
18					*
19					*
20	*				
21	*				
22			*		
23				*	
Frekans-Yüzde					
f	5	1	5	2	10
%	22	4	22	9	43

Tablo 4'de müzik öğretmenliği bölümü 2. sınıf öğrencilerinin dinlemiş olduğu müzik türleri arasında ilk başta, %43'lük bir oran ile Pop-Rock-Jazz gelmektedir. Daha sonra %26'lık oran ile Türk halk müziğinin ve 3. olarak da %22'lik oran ile Arabesk-Fantezi-Özgün türlerinin dinlendiği belirlenmiştir. 2. sınıflarda en az dinlenen müzik türünün de Türk sanat müziği olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Müzik Öğretmenliği Bölümü 1. Sınıf Öğrencilerinin Ailelerinin Dinlendiği Müzik Türlerini Gösterir Tablo

Sıra	Türk Halk Müziği	Türk Sanat Müziği	Arabesk-Fantezi Özgün	Klasik Batı Müziği	Pop-Rock-Jazz
1	*				
2	*				
3	*				
4	*				
5				*	
6	*				
7	*				

8	*				
9	*				
10		*			
11	*				
12	*				
13		*			
14	*				
15	*				
16			*		
17	*				
18		*			
19	*				
20					*
21					*
22					*
23			*		
24		*			
25			*		
Frekans-Yüzde					
f	14	4	3	1	3
%	56	16	12	4	12

Tablo 5 incelendiğinde, müzik öğretmenliği bölümü 1. sınıf öğrencilerinin ailelerinin dinlemiş olduğu müzik türleri arasında ilk başta, %56'lık oran ile Türk halk müziği gelmektedir. Daha sonra %16'lık oran ile Türk sanat müziğinin dinlendiği tespit edilmiştir. En az dinlenen müzik türünün de Klasik batı müziği olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6: Müzik Öğretmenliği Bölümü 2. Sınıf Öğrencilerinin Ailelerinin Dinlendiği Müzik Türlerini Gösterir Tablo

Sıra	Türk Halk Müziği	Türk Sanat Müziği	Arabesk-Fantezi Özgün	Klasik Batı Müziği	Pop-Rock-Jazz
1	*				
2					*
3			*		
4			*		
5			*		
6					*
7	*				
8	*				
9			*		
10	*				
11	*				
12			*		
13	*				
14			*		
15					*
16			*		
17		*			
18	*				
19	*				
20	*				
21	*				
22	*				
23	*				

Frekans-Yüzde					
f	12	1	7	-	3
%	52	5	30	-	13

Tablo 6 incelendiğinde, müzik öğretmenliği bölümü 2. sınıf öğrencilerinin ailelerinin dinlemiş olduğu müzik türleri arasında ilk başta, %52'lik oran ile Türk halk müziği gelmektedir. Daha sonra %30'luk oran ile Arabesk-Fantezi-Özgün müziğinin dinlendiği tespit edilmiştir. Klasik batı müziği türünün hiç tercih edilmediği belirlenmiştir.

Tablo 7: Müzik Öğretmenliği Bölümü 1. Sınıf Öğrencilerinin Dinlendiği Müzik Türleri ile Segah Perdesini Seslendirme Yeterliliği Arasındaki İlişkiyi Gösterir Tablo

Sıra	1.Melodi	2.Melodi	3.Melodi	Ö.D.M.T	Dinlenen Tür ile Perdeyi Seslendirebilme İlişkisi
1	+	+	+	TSM	+
2	-	-	-	TSM	-
3	-	-	-	Arabesk	-
4	+	+	+	THM	+
5	-	-	-	Pop-Rock	+
6	+	+	+	Klasik Batı M.	-
7	-	-	-	TSM	-
8	+	+	+	THM	+
9	-	-	-	Arabesk	-
10	+	+	+	Hip-Hop	-
11	+	+	+	Arabesk	+
12	+	+	+	THM	+
13	-	-	-	Yabancı Pop	+
14	+	+	+	THM	+
15	+	+	+	THM	+
16	-	-	-	Yabancı	+
17	-	-	-	Yabancı Rock	+
18	+	+	+	TSM	+
19	+	+	+	Pop Müzik	-
20	-	-	-	Pop Müzik	+
21	-	-	-	Rock	+
22	-	-	-	Metal-Blues	+
23	-	-	-	Rock	+
24	+	+	+	TSM	+
25	+	+	+	THM	+
Frekans-Yüzde					+ -
f					18 7
%					72 28

Tablo 7'de öğrencilerin dinlediği müzik türüne bağlı olarak, eser içerisinde yer alan Segah perdesini seslendirme ilişkisi sunulmaya çalışılmıştır. Tabloda Türk müziği dinleyen bir öğrencinin Segah perdesini seslendirebilmesi Pozitif(+) olarak; Türk müziği dinleyip te Segah perdesini seslendirememesi de Negatif(-) olarak belirtilmiştir. Yani ilişkisi olup olmadığı kodlanmaya çalışılmıştır. Tablo 7 incelendiğinde, müzik öğretmenliği bölümü 1. sınıf öğrencilerinin dinlemiş olduğu müzik türleri ile segah perdesinin seslendirebilmeleri arasında bir ilişki olduğu belirlenmiştir. 1. sınıf öğrencilerinin %72 sinin, dinlediği müzik tarzına bağlı olarak segah perdesini seslendirme veya seslendirememe açısından bir bağ olduğu görülmektedir. Segah perdesinin kullanıldığı müzik türlerini dinleyen öğrenciler, segah

perdesini çoğunlukla seslendirebilmektedirler. Bu durumu korelasyonel araştırmalardaki değer olarak 0,72 değeri dikkate alınırsa, pozitif yönde bir korelasyon olduğu söylenebilir.

Tablo 8: Müzik Öğretmenliği Bölümü 2. Sınıf Öğrencilerinin Dinlendiği Müzik Türleri ile Segah Perdesini Seslendirme Yeterliliği Arasındaki İlişkiyi Gösterir Tablo

Sıra	1.Melodi	2.Melodi	3.Melodi	Ö.D.M.T	Dinlenen Tür ile Perdeyi Seslendirebilme İlişkisi
1	+	+	+	THM	+
2	-	-	-	Yabancı M	+
3	-	-	-	Rock	+
4	+	+	+	Arabesk	+
5	-	-	-	THM	-
6	-	-	-	Pop	+
7	-	-	-	Fantezi	-
8	+	+	+	Arabesk	+
9	-	-	-	Yabancı Rock	+
10	-	-	-	THM	-
11	-	-	-	THM	-
12	-	-	-	Yabancı M	+
13	-	-	-	Rock	+
14	+	+	+	Rock	-
15	-	-	-	Pop-Rock	+
16	+	+	+	Arabesk	+
17	-	-	-	Klasik Batı	+
18	-	-	-	Rock	+
19	-	-	-	Yabancı Pop	+
20	+	+	+	THM	+
21	+	+	+	THM	+
22	+	+	+	Arabesk	+
23	+	+	+	Klasik Batı	-
Frekans-Yüzde					+	-
f					17	6
%					74	26

Tablo 8 incelendiğinde, müzik öğretmenliği bölümü 2. sınıf öğrencilerinin dinlemiş olduğu müzik türleri ile segah perdesinin seslendirebilmeleri arasında bir ilişki olduğu belirlenmiştir. 1. sınıf öğrencilerinin %74'nün, dinlediği müzik tarzına bağlı olarak segah perdesini seslendirme veya seslendirememe açısından bir bağ olduğu görülmektedir. Segah perdesinin kullanıldığı müzik türlerini dinleyen öğrenciler, segah perdesini çoğunlukla seslendirebilmektedirler. Bu durumu korelasyonel araştırmalardaki değer olarak 0,74 değeri dikkate alınırsa, pozitif yönde bir korelasyon olduğu söylenebilir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Müzik öğretmenliği bölümlerinde öğrenim gören lisans öğrencilerinin, mesleki yeterlilikleri arasında, alan bilgisi, müzik kültürleri, icra teknikleri ve eğitimini aldığı enstrümanın icrası mevcuttur. Eğitim süreci içerisinde müzik öğretmeni adayı olan bu bireyler, ülkenin müzik kültürünü gelecek kuşaklara taşıma ve aktarma sorumluluğu taşırlar. Türk

müziği kültürünün asırlar sonra yaşayabilmesi noktasında aile ve çevre faktörlerinin yanı sıra müzik öğretmenlerinin de etkisi büyüktür.

Türk müziğini dünya müzik kültürlerinden ayıran unsurlar elbette ki ses sistemi, makamsal özellikleri, ritim kalıpları, ezgisel motif özellikleri ve saz icra teknikleridir. Başta gelen unsur ses sistemdir. Çünkü bir dizideki kullandığı özel perdeler, onu dünya müzik kültürünün ses sistemi olan tampere ses sisteminden ayırmaktadır. Bu özel perdelerden birisi de bazı makamlarda bulunan ve segah olarak nitelendirilen, Si koma(1) bemollü perdedir.

Müzik öğretmeni yetiştiren lisans düzeyindeki programlarda Türk müziğine ait kazanımlar yer almaktadır. Fakat bu kazanımların sağlanması adına programa konulan etkinliklerin yeterlilik düzeylerini belirlemeye yönelik bilimsel çalışmalar henüz istenilen düzeyde değildir. Yapılan araştırma sonucunda, öğrencilerdeki Türk müziği perdelerini seslendirme düzeylerinin belirlenmesine yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu alanda katkı sağlayacağı düşünülen bir çalışma olarak Çelenk ve Şen(2016) tarafından gerçekleştirilen, "*Müzik Öğretmenliği Programı İçin "Geleneksel Türk Müziği Derslerine İlişkin Özyeterlik Algısı Ölçeği" Geliştirme*" isimli çalışma mevcuttur.

Yapılan çalışma sonucunda, çalışma gurubundaki müzik öğretmenliği bölümü, 1 ve 2. sınıf öğrencilerinin %54'ü, Türk müziğindeki Segah perdesini seslendirmekte yeterli düzeyde olmadığı belirlenmiştir. Öğrencilerin %46'sı ise ilgili perdeyi seslendirebilmiştir. Sınıf düzeyinde değerlendirildiğinde ise; 1. sınıfların % 48'i; 2. sınıfların da % 61'i Segah perdesini seslendirmekte yeterli düzeyde olmadığı belirlenmiştir.

Yine yapılan çalışmada öğrencilerin ve ailelerinin dinlemiş oldukları müzik türleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda, çalışma gurubundaki öğrencilerin dinlemiş oldukları müzik türleri ile Segah perdesini seslendirebilmeleri arasında bir ilişki tespit edilmiştir. 1 ve 2. sınıf öğrencilerinin % 73'ü(Toplam 48 öğrencinin 35'i) Türk müziği ve komalı ses siteminin kullanıldığı bazı müzik türlerini dinlemelerine bağlı olarak, Segah perdesini seslendirmede yeterli düzeyde oldukları belirlenmiştir. Diğer % 27'lik kısımda öğrenciler ya segah perdesini verebilmiş ve aynı zamanda Türk müziği dışındaki türleri dinlemektedirler ya da Türk müziği dinlememelerine rağmen segah perdesini verememiş öğrencilerdir. Bu durumda negatif yönde ilişki olduğu görülmektedir. Bunun altında yatan sebeplerin ayrıca geniş kapsamlı araştırılmasında fayda vardır. Fakat yapılan bu çalışmada bu durumu açıklamaya yönelik olarak şu bilgi tespit edilmiştir: dinlediği müzik türü ile ilgili perdeyi seslendirmede negatif(-) olarak değerlendirilen öğrencilerin ailelerinin inlediği müzik türleri yine bu durumu pozitif(+) yönde desteklemektedir. Yani ailesi Türk müziği dinleyen, kendisi Türk müziği türleri dışındaki bir müzik türünü dinleyen öğrenci, Segah perdesini seslendirebilmiştir. (Örnek olarak tablolardan 1. Sınıf öğrencilerinden sıra numarası 10 olan öğrenci incelenebilir) Ailelerden birisi, arap müziği dinlediğini belirtmiştir. Bu ailenin dinlediği tür de, komalı ses sistemini barındırdığı için özgün gruba yazılmıştır.

Yapılan bu çalışmanın sonuçlarına bağlı olarak, Müzik öğretmeni yetiştiren kurumların programında, Türk müziğini icra edebilme, seslendirebilme ve daha geniş bir repertuara sahip olabilmeleri adına bazı etkinliklere ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir. Bu kurumların programları, 2018 yılında yapılan değişiklikler ile yeniden düzenlenmiştir. Bu değişikliklerin Türk müziğine yönelik kazanımları destekleyeceği umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Ataman Gençel, Ö. (2016). Müzik Öğretmeni Adaylarının Bireysel Çalgı Derslerine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 54: 405-417.

Batıbay, D. ve Aydınoğlu, O. (2006)Müzik Öğretmenliği Lisans Programında Yer Alan "Eşlik (Korepetisyon)" Dersinin Öğrenci Ve Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi, *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi,* 24: 1-26.

Çelenk, K. ve Şen, Y. (2016). Müzik Öğretmenliği Programı İçin "Geleneksel Türk Müziği Derslerine İlişkin Özyeterlik Algısı Ölçeği" Geliştirme Çalışması, *İDİL Sanat ve Dil Dergisi,* 6(28): 131-150.

Çevik, D. B. ve Alkan, M. (2012). Müzik Öğretmenliği Bölümü Öğrencilerinin Teknoloji Kullanımına Yönelik Görüşleri, *Journal Of Educational And Instructional Studies In The World*, 2(1): 135-141.

Gedik, A. C. (2013). Türk Müziği İcralarının Analizi için bir MIDI Projesi , *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi,* 10: 81-92.

Kalyoncu, N. (2005). Eğitim Fakültelerinde Uygulanan Müzik Öğretmenliği Lisans Programının Revizyon Gerekçeleriyle Tutarlılığı, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25 (3): 207-220.

Merriam, A. P. (1964). *The Antropoloji of Music*. Evanston: Northwestern University Press.

Özalp, N. (2000). *Türk Musikisi Tarihi I-II*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Özkan, İ. H. (1998). *Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri-Kudüm Velveleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Yarman, O. (2010). Türk Makam Müziğini Bilgisayarda Temsil Etmeye Yönelik Başlıca Yerli Yazılımlar, *Müzikte Temsil Müziksel Temsil Sempozyumu II*, 22 Ekim 2010, İstanbul.

Yükrük, H. (2005). TRT Türk Halk Müziği Repertuvarının Ölçü Anahtarı, Karar Sesi Ve Dizi Açılarından Analizi, *Genel Müzik Eğitimde Geleneksel Müziklerimiz Sempozyumu*, 04 - 05 - 06 Mayıs 2005, Van, Türkiye.

1904 YILINDA KASTAMONU'DA ÜRETİLEN İLK TÜRK PİYANOSU

THE FIRST TURKISH PIANO PRODUCED IN KASTAMONU IN 1904

Dr. Öğr. Üyesi Sıtkı AKARSU
Kastamonu Üniversitesi, sakarsu@kastamonu.edu.tr

ÖZET

Piyanonun tarihi gelişimi incelendiği zaman, ilk olarak ortaçağ Avrupası'nda kullanılan dört telli monokord karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra 'klavikord' ve 'klavsen' çalgısının teknik gelişimini devam ettirmesi ile birlikte günümüzde kullanılan piyanolar oluşmuştur.

İlk çekiçli piyanoyu Floransalı müzik aletleri yapımcısı Bartolomeo Cristofori (1653-1731) yaptığı bilinmektedir. Fakat piyanonun icadı ile ilgili Fransa, İtalya ve Almanya'da birbirinden bağımsız bir şekilde geliştiği bilgisi de yer almaktadır. Türk müziğine girmesi de 19. yy da yaşanan değişim hareketleri neticesinde olmuştur. Günümüzde Türk müziğinde eşlik sazı olarak halen kullanılan piyano, bir Türk mobilya ustası tarafından ilk kez 1904 yılında Kastamonu'da üretilmiştir.

Söz konusu piyano, 1904 yılında Taşköprülü Mehmet Usta tarafından yapılmıştır. Taşköprülü oğlu Mehmet Efendi evinde kurduğu atölyede ahşap imalatı yapmaktaydı. O tarihlerde Kastamonu'da yol yapımı ile görevli İtalyan mühendis Carlo, Mehmet ustadan evine bir konsol yapmasını talep etmişti. Mehmet Efendi konsolu yapıp, Carlo'nun evine götürüldüğü zaman orada piyanoyu görmüş ve bu piyanonun bir krokisini Mösyö Carlo'dan rica etmişti. Mehmet Efendi bu kroki üzerinde piyano inşasına başlayıp zor şartlarda ve malzeme sıkıntısı içerisinde Avrupa'da yapılan piyanolara benzer bir piyano yapmıştır.

Yapılan bu çalışmada, üretilen ilk Türk piyanosunun tarihi geçmişi araştırılmış, onunla ilgili kaynaklar toplanmış ve Kastamonu'da Mimar Vedat Tek Kültür Merkezinde bulunan piyano teknik yönleri ile incelenmiştir. Günümüzde üretilen ve kullanılan piyanolar ile karşılaştırmaları yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Piyanosu, Teknik Özellikler, Karşılaştırma..

ABSTRACT

In this study was studied to be investigated the proficiency levels in songs saying of important and distinctive note belong to the Turkish music culture of students in the department of music teaching. It was studied to be detected whether or not there is a relationship between Turkish music notes and the types of music they have listened of students and their families within the scope of this research.

In the study are preferred and a case study partially correlated (relational) method. As a working group are preferred 1st and 2nd classes in the department of music teaching Faculty of Education of Kastamonu University. It was conducted with a total of 48 students 25 students from 2nd grade and 23 students from 1st grade. In the analysis of data was used descriptive analysis technique. According to the results of the study has been identified not enough voicing the Turkish music notes majority of the students. It have been detected a similar relationship between voicing Turkish music notes and the musical style they are listening to of participant students and their families. Depending on the results of this study are thought to be needed to

some activities to be able to play, to have a wider repertoire and to be able to perform Turkish music in the music teaching program.

Keywords: Music Teaching, Turkish Music, Segah, Voicing, Proficiency Level, Revie

1. GİRİŞ

Milletlerin müzik kültürleri içerisinde yer alan enstrümanlar, hem kendi kültürel kimliklerinden doğmuştur hem de başka milletlerden etkilenme sonucunda bu kültürün bir parçası haline gelmiştir. Başka kültürlerden geçen bazı enstrümanların kullanıldığı tür ve alan itibari ile kısmi değişikliklere de uğradığı görülmektedir. Kullanıma bağlı olarak değişiklik gösterseler de, bazı sazlar ana ezgi için kullanılır, bazıları da eşlik sazıdır. Eşlik sazlarının başında piyano gelmektedir.

Doğudan batıya geçen enstrümanların arasında Timpanon ve Psalterion vardır. Bunların geçiş tarihleri 12. yy'a rastlamaktadır. Psalterion enstrümanına 15.yy. da Venedikli bir usta olan Spinetti'nin, klavye ve mekanizma eklediği bilinmektedir. Sonrasında ismi "Epinet" olmuştur. Geçen zaman içerisinde farklı teller ve bir tane daha klavye eklenmesi ile birlikte, enstrüman güncellenmiş, "Klavsen" ismini almıştır. Bu yeni enstrümanın hem sesi gürleşmiş hem de iki ayrı klavyede piyano ve forteyi birlikte çalma imkanı bulunmuştur. Bu hali ile klavsen uzun bir zaman eşlik sazı olarak kullanılsa da 16. yy'dan sonra onun için solo eserler bestelenmeye başlamıştı. 18. yy sonlarında *Timpanona tuş ve mekanizma eklenerek klavikord üretilmişti. Bu çalgının geliştirilmesiyle de (1711) Piyano icat edilmiş oldu*. Floransalı Bartolomeo Cristofori bu icadı ile piyano ve forte'yi beraber çalma imlanı sunmuştu. Böylece adı da "**Piano e Forte**" oldu. Çok hızlı bir yayılma eğilimi göstermiş, fakat bestecilerin onu kullanması biraz gecikmişti(Küçük, 2003: 1).

Genel anlamda Klavikord ve Klavsen hassas bir tınıya sahipti ve geçişte baş parmak rengi bozmaktaydı. Ayrıca iki çalgının üst üste durması bazı teknik sorunlara sebep olmaktaydı. Bir de o dönemde tuşların biraz kısa olması baş parmağı da zorlamaktaydı(Gün, 2014: 8)

Şekil 1: Psalterion ve Timpanon

Şekil 2: Klavikord ve Klavsen

Piyanonun Spinetti ile başlayan bu hareketinin diğer ülkelere hızlı bir şekilde yayıldığını belirten kaynakların yanında(Küçük, 2003) Almanya, Fransa ve İtalya'da birbirinden bağımsız bir şekilde ilerleme kaydettiğini belirten kaynaklarda bulunmaktadır. Muharremova(2008: 143) yapmış olduğu çalışmasında bunu vurgulamıştır. Piyanonun icadı sürecinde teknik olarak dökme demir kullanımının bu enstrümana güçlü, gür ve zengin bir ses özelliği kazandırdığını belirtmiştir. Ayrıca çift maşalı mekanizma ve pedalların aynı şekilde ciddi katkılar ve renk kattığını vurgulamıştır.

Ama piyanoya karşı çıkanlar da oldu; en sert muhaliflerden biri Voltaire'di; 1774 yılında, "Klavsenle kıyaslandığında, piyano ancak bir kazancı çalgısıdır" dedi. Piyanodaki teknik gelişmeler, besteci ve icracıların teşvik ettiği dâhi yapımcılar sayesinde gerçekleşmişti. XVIII. yüzyılın sonundan itibaren, çeşitli yapım okullan arasında bu konuda büyük bir rekabet doğdu. Almanya'da, J. A. Stein, Mozart için berrak ve parlak sesler veren çalgılar üretti. Frederic Chopin ise, Broadvvood'un piyanolarını tercih etti. Paris'te 1768 yılında S. Erard Fransız tarzı piyano yapımına başladı. Güçlü romantik piyanoyu yaratan çifte itme dili mekanizma, S. Erard'tn bir buluşuydu. En iyi model fabrikalardan birinin kurucusu olan Pleyel, giderek S. Erard ile rekabet edecekti(Ağaoğlu, 1999).

Piyanonun altın çağı başlayınca yapımcılar birbiri ardından yeni imalathaneler kurdular: Babcock Boston'da; J. H. Pape, J. Gaveau ve Kriegelstein Paris'te. Dönemin gidişatına uyan piyano üretimi, XIX. yüzyılın ortalarında ve XX. yüzyılın başında sanayileşti. Ve giderek Avrupa sanayii, Amerikan sanayiinin gölgesinde kaldı. 1853 yılında, ABD'ye yerleşen bir Alman yapımcı, H. Stinweg, New York'ta Steinway firmasını kurdu. Bu firma dünya çapındaki ilk piyano fabrikalarından biriydi ve Avrupa'da şubeler açmıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Japonya Avrupa müziğine ilgi duyduğu için, piyano yapımına yöneldi ve üstünlüğü ele geçirdi: 1887 yılında Yamaha, 1925 yılında Kawai kuruldu. Günümüzde, çoğu şirketleşmiş olan büyük üreticiler karşısında, küçük yapımcılar kaybolmaya yüz tuttu(Ağaoğlu, 1999).

Bugün en iyi piyano üreticileri araştırıldığında, dünyada yüzlerce piyano üreticisinin olduğu görülmektedir. Ancak sadece birkaçı, dünyanın en iyi piyano yapımcıları olarak öne çıkmaktadır. Bunun nedeni de onların öne çıkacak nitelik ve tarihe sahip olmalarıdır. Bu güzel enstrümanların gerçek kalitesini ve değerini ölçmek için kullanılabilecek hiçbir bilimsel ölçüm yoktur. Her enstrümanın ton, ses, aksiyon, tarih gibi bileşenleri vardır. En iyi piyano üreticileri,

rakipsiz ses güç, ton veya aralık gibi unsurları ön planda tutar. Günümüzde en iyi piyano üreticileri sıralanacak olursa, Bösendorfer, Blüthner, Steinway & Sons, Bechstein, Fazioli, Shigeru Kawai, Mason and Hamlin, Stuart and Sons, Schimmel ve Grotrian Steinweg'dir (URL1)

2. TÜRKİYE'DE YAPILAN İLK TÜRK PİYANOSU

Türkiye'de ilk yerli piyanonun yapımı ile ilgili birkaç görüş vardır. Bunlardan birisi Atatürk'ün 1936'da İsmet İnönü'ye verdiği talimat neticesinde, 1947'de başlanıp, 1948'de tamamlanan piyanodur. Erkek teknik Yüksek Öğretmen Okulu bünyesindeki 2. Erkek Sanat Enstitüsü'ne bağlı Müzik Aletleri Bölümü açılıp, bölüm öğretmenleri olan İbrahim Sakarya ile Bahri Yakut tarafından yapılan piyanodur(Polat, 2013). Bir diğeri ise, Osmanlı döneminde imal edildiği belirtilen piyanodur. 1893 'te Girit Adası'nda Veysioğlu Mustafa tarafından üretildiği söylenmektedir(Alimdar, 2016). Son olanı ve araştırma konumuz olan piyano ise Kastamonu Taşköprülü, Mehmet usta tarafından yapılan piyanodur. Bu çalışmada amaç tartışmayı sürdürmek değil, bu değerlerden birisini daha gün yüzüne çıkarmaktır. Bu çalışmada valilik kayıtları dikkate alınmıştır.

Kastamonu ilinde 1900'lerde yaşamış olan, Mehmet usta yapmıştır. Mehmet usta Taşköprülüdür. Mehmet ustanın ilk Türk piyanosunu yapması ile ilgili bilinen önemli bir hikayesi vardır. Mehmet usta evinde kurduğu atölyesinde ahşap işleri yapmaktadır. O dönemlerde Kastamonu'ya yol yapımı için gelen ismi Carlo olan İtalyan mühendis, ondan evine bir konsol yapmasını istemiştir. Mehmet usta konsolu yapıp mühendisin evine götürdüğü zaman orada piyanoyu görür. İlgisini çeker ve mühendis beyden onun bir krokisini ister. Krokisini aldıktan sonra ayrıca piyanoyu iyice inceler. Daha sonra kısıtlı imkanları olsa da piyanoyu yapmaya başlar. *Tellerinin sargısında adi bir tire makarası kullanılmış, üzerindeki tuşların beyaz kemikleri ise çakı ucu ile yontulmak suretiyle meydana getirilmiştir.* Piyanoyu yapıp bitirdikten sonra bu durumdan haberdar olan Vali Enis paşa piyano alarak, İstanbul'da padişaha takdim eder. Padişah 2. Abdülhamit marangozluğa merakı olduğundan yapılan piyanoyu beğenir ve Mehmet ustayı ailesi ile birlikte İstanbul'a getirtir. Mehmet usta Yıldız Sarayında çalışmaya başlar ve bir konsol piyano daha yapar. II. Abdülhamit han, bu piyanoyu Alman kralı II. Wilhelm'e hediye eder. Hem Abdülhamit han hem de II. Wilhelm Mehmet ustayı ödüllendirir. (Yalman, 2007).

Şekil 3: Yıldız Sarayında Bulunun Piyano

Şekil 4: Yıldız Sarayında Bulunun Piyanonun İç Aksamı

Padişah II. Abdülhamit tahttan indirildiğinde, Mehmet usta da Yıldız sarayından çıkartılır ve ailesi ile birlikte Kastamonu'ya dönmek zorunda kalır. Kastamonu'da o dönemin sanat okulunda mobilya öğretmeni olarak görev yapar. Orada bulunduğu süre içerisinde 3 tane daha piyano yapar. Yanında bulunanlardan sadece İhsan Efendi piyano yapımında bilgi kazanır(Yalman, 2007).

Sanat okulu 1869 yılında 13 yaşından küçük yetim, kimsesiz çocuklara sanat öğretmek amacıyla "KASTAMONU ISLAHANESİ" adı altında kurulmuştur. Türünün ilk açılan 5 örneğinden biridir. Terzilik, Matbaacılık, Kunduracılık ve Marangozluk dallarında eğitim vermiştir. Adı, 1888 yılında MEKTEB-İ SANAYİ olarak değiştirildi. Mevcut bölümlere ilave olarak urgancılık bölümü açıldı. Şimdilerde Taş Mektep olarak anılan ve halen eğitim öğretimde derslik binası olarak kullanılan binanın yapımına 1912 yılında başlanarak 4 yılda tamamlandı. 1927-1928 öğretim yılından itibaren okulun adı 26 Mayıs 1927 tarih ve 1052 sayılı kanunla SANATLAR MEKTEBİ olarak değişti. Bu düzenleme tüm sanatlar mekteplerini aynı müfredat altında birleştirdi. Bu tarihte Dökümcülük, Tesviyecilik, Taşçılık, Marangozluk, Kara Ocak Demirciliği, **Piyano imalatçılığı** bölümleri faaliyet göstermekte idi. 1930´lu yıllarda bu bölümlerden sadece Marangozluk, Demircilik ve Tesviyecilik bölümleri faaliyetlerini sürdürdüler. 1867 nolu kararla 29.07.1931 tarihinden itibaren **Mıntıka Sanat Mektebi** olarak faaliyet gösterdi. Çankırı, Çorum, Erzincan, Sinop, Giresun, Niğde gibi illerden öğrenci alındı. 1941-1942 öğretim yılında okulun adı **ERKEK SANAT ENSTİTÜSÜ** olarak değiştirildi.5 yıllık öğretim süresinin 3 yılı Erkek Orta Sanat Okulu diploması ile Ortaokul sayılırken son 2 yılı Enstitü diploması ile Lise dengi okul sayıldı. 8 Mart 1962 tarihinde çıkan bir yangında okul binasının ahşap iç kısmı yandı. 1963 yılında iç kısmı betonarme olarak yapıldı. 1976 yılında ENDÜSTRİ MESLEK LİSESİ olarak yeni statüye kavuştu. Sanat Orta Okulu kaldırıldı (URL3).

Şekil 5: Kastamonu Taş Mektep(Mehmet ustanın öğretmenlik yaptığı okul)

Şekil 6: Mehmet Usta Piyano Öğrencilerle Yaparken

Kastamonulu Mehmet Efendi, bir çok piyanoyu tamir ettikten başka, 1906 yılında Marangozhane-i Hümayun'da bir de piyano imal etti. Batı Müziğinin İstanbul'da yayılmasından kısa bir müddet sonra, Beyoğlu'nda Batı Müziği aletleri ve müzik notaları satan mağazalar açılmağa başlamıştı. Bu mağaza sahiplerinden birisi, Antoine Conmmendinger, aynı zananda piyano imalatçısı idi, yani dışarda kendi adına piyano yaptırıp İstanbul'da "Commandinger" markası ile satmakta idi. Kastamonulu Mehmet Usta'nın piyanosu ise, her şeyi ile Saray Marangozhanesinde yapılmıştı. Saray Marangozhanesinde piyano ustası Kastamonulu Mehmet Efendi'nin yapmış olduğu piyano ise, mevcut bir piyanonun iyi-kötü bir kopyasından başka bir şey değildi. Mehmet Efendi'nin Piyanosu, tahta şasili ve düz tellidir; ses

tablosu ladinden yapılmıştır. Yedi oktav, (sol-la), iki pedallıdır. Kapalı mekanizma denilen tarzda, üstten surdinlidir. Mekanizmasının her parçası elde yapılmıştır. İşçiliği her yerde fazla itinalı değildir. Parçalı fildişi kaplı olan tuşların boyu normalden 1,5 cm. daha uzundur. Piyanonun bugünkü durumu, sesi hakkında fazla bir bilgi vermiyor, ancak "iyiler" kategorisinde olmadığı söylenebilir. İmalat sırasında tuşlar Arap harfleri ile numaralandırılmıştır. Piyanonun üzerinde veya içinde başka bir yazı yoktur. Dolmabahçe Sarayı Arşivi'ndeki şu kayıt piyanonun yapılış tarihini tespit etmektedir": "Piyano Ustası Mehmet Efendi tarafından Zat-ı şahaneye mahsus olmak üzere imal olunacak bir adet piyanonun altı yüz doksan üç kuruş masrafla vücuda geleceği hakkında tamirhanenin tezkeresi ve merbutu defter". Bu kaydın tarihi l9 Kanunevvel 321, yani, 1 Ocak 1906'dır(Umur, 1995: 72-77).

Piyano Ustası Kastamonulu Mehmet Efendi'nin Saraydaki diğer piyanoları da tamir ettiği anlaşılmaktadır. Saraydaki piyanoların birisinin içerisinde "Yıldız Saray-ı Humayün Tamirhanesi Mamulatı, Mehmet Usta 1320 (1905)" yazılı bir plaket bulunmaktadır. Bir başka piyanonun kapağı içinde de "Tamirhane-i Hümayun mamulatı, sene 1323 (1908), Kastamonulu Mehmed Kulları" yazılı bir plaket bulunmaktadır. Plaketlerde "Tamirhane-i Humayün mamulatı" yazılı olmakla beraber, bu iki piyanonun sadece tamir edilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Osmanlı Saraylarında veya İstanbul'un her hangi bir yerinde bundan başka bir piyano daha yapılmış olduğuna dair bir kayda rastlamadık. 1950 yılında, Ankara Erkek Teknik Öğretmen Okulu'nun Müzik aletleri Yapımı Bölümü'nde, her şeyi ile Türk sanatçılarının emeği ile bir piyano yapılmıştır. Bu piyano, Türkiye'de yapılan ikinci piyano olmalıdır. 1957 yılında Müzik Aletleri Yapımı Bölümü Ankara Devlet Konservatuarı'na nakledilmiş, burada 1966 yılında bir, 1973 yılında da iki piyano daha imal edilmiştir. Dökme demir gövdeli ve çapraz telli olan bu piyanolar, halen Ankara Devlet Konservatuarı'nda kullanılmaktadır (Umur, 1995: 77).

Şekil 7: Kastamonu Valiliği Kültür Müzesinde Bulunan Piyano

Şekil 8: Kastamonu Mimar Vedat Tek Müzesindeki Piyano

Mehmet ustaya ait olan piyanolar arasında, Kastamonu Valiliği, Kültür müzesinde bulunan piyanonun resmi kayıtlarında 1904 de valilik konutuna bağışlandığı yazmaktadır. Fakat Aytaç, çalışmasında o dönemin valisi olan Fatih beyin piyonuyu satın aldığını belirtmiştir.

Bu piyanonun ölçüleri incelenmiştir. Eni 133 cm, derinliği 75 cm ve yüksekliği de 125 cm'dir. Günümüzde üretilen konsol piyanoların ölçüleri ise eni 148cm, yükseklik 109cm ve derinlik 54cm'dir. Mehmet usta o dönem kullanılan konsol piyanoların ölçülerine göre yaptığını düşündüğümüzde, günümüz konsol piyanolarının ölçüleri ile farklı olduğu görülmektedir.

3. TARTIŞMA ve SONUÇ

1900'lerin başlarında Türkiye'de piyanonun üretilmesi, çok önemli bir gelişmedir. Kastamonu'da böyle bir çalışmanın başlatılması ve İstanbul'a kadar bu işin ulaşması Türk müziği kültüründe bir dönüm noktası oluşturamasa da o dönem için kayda değer bir çalışmadır. Dönemin siyasal yorgunlukları ve sanatsal şartların henüz yeterli düzeyde oluşmaması nedeni ile maalesef ki, bu üretim istenilen ve beklenen oranda desteklenmediği için 5 piyano üretimi ile kalmıştır. Daha sonra zaten meslek lisesi statüsünde olan eğitim kurumunda piyano yapım bölümü de kapatılmıştır.

Çalışmanın sonucunda, Taşköprülü Mehmet ustanın, 5 adet piyano yaptığı belirlenmiştir. İlk yaptığı Vali Enis Paşa tarafından satın alınıp, Sultan II. Abdülhamit Hana hediye edilen piyanodur. İkincisi ise Mehmet ustanın İstanbul Yıldız Sarayında yatığı ve Sultan Abdülhamit'in Almaya kralı II. Wilhelm'e hediye ettiği piyanodur. Yıldız Sarayı'ndaki piyano halen Dolmabahçe Sarayı'nda, Cariyeler Dairesi 214 numaralı odadadır. Fakat II. Wilhelm'e hediye edilen piyano hakkında henüz bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Mehmet usta Kastamonu'ya döndükten sonra okuldaki öğrencileri ile 3 piyano daha yapmıştır. Yapılan araştırma sonucunda bu piyanoların birisinin dönemin valisi fatih bey tarafından alınmış ve valilik konutuna konulmuştur. Bir müddet orada kaldıktan sonra valilik binasındaki kültür müzesine taşınmıştır. Bu piyano da halen valilik kültür müzesinde yer almaktadır.

Bir diğer piyano ise Kastamonu Mimar Vedat Tek müzesinde bulunmaktadır. Bu piyano da o dönemin bilinen ailelerinden Opr. Dr. Şükrü Esen'ler tarafından satın alınmıştır. Sonrasında kızı Prof. Dr. Sakine Esen Eruz bu piyanoyu Mimar Vedat Tek müzesine bağışlamıştır.

Sakine hanımın nüfus kaydı, 18. yüzyılın başlarında Osmanlı'nın en önemli ilim ve devlet ailelerinden olan Reiszadeler'den Reisülküttap Hacı Mustafa Efendiye kadar geri gidiyor. Dedesi Osmanlı'nın ilk meclislerinden olan Meclisi Mebusan'da Kastamonu vekili Salim Efendidir. Babası ise hem İstanbul'a hem de Kastamonu'ya sağlık alanında çok önemli miraslar bırakan Kastamonu Devlet Hastanesi KBB Kliniği kurucusu, Kastamonu DP milletvekili ve Numune Hastanesi Kulak Burun Boğaz Kliniği şefi Opr. Dr. Şükrü Esen'dir Annesi de Zekiye Esen(Karasalihoğlu, 2018). Sakine hanım anılarında piyanoyu babasının hiç çaldığını görmediğini belirtmiştir. Ayrıca anılarını paylaştığı kitabında(Eruz, 2018: 60) piyano yapımcısı Mehmet efendinin saraydan biri ile evlendiğini not etmiştir. Babasının piyanoyu at arabası ile taşırken düşürdüğünü ve piyanonun parçalandığını; sonra babasının onu tekrar birleştirdiğini de belirtmiştir.

Mehmet usta tarafından yapılan bir diğer piyano ise yine Kastamonu'nun önemli bir hekimi olan Dr. Osman Akkaya tarafından alınmıştır. Osman bey Kastamonu'da tanınan bir diş hekimidir. Aldığı piyano sonradan aile miras paylaşımında, anestezi uzmanı olan Dr. Metin Akkaya'ya kalmıştır. Şuan bu piyano da Metin beydedir. Uygun olmadığı için fotoğrafları alınamamıştır. Şuan İstanbul'da olan piyanonun, bir müddet sonra Kastamonu'ya tekrar getirileceği bilgisi alınmıştır.

Mehmet ustanın yaptığı bu 5 piyanonun ulaşılan 4'ünün durumunun iyi olmadığı belirlenmiştir. 4'ü de kullanılamaz haldedir. Bu piyanoların alanda uzman kişiler tarafından en kısa sürede tekrar restorasyonları yapılarak günümüz müzik kültürünün eşsiz arşivine kazandırılması gerekmektedir.

İlk Türk Piyanosunu yapan ustamız Taşköprülü. Ama Taşköprülü Mehmet Ustamız kimdir hangi köydendir mezarı nerededir bilen yok. Aytaç Yalman Paşamız yazısında kızının operacı olduğundan bahseder. Taşköprülü Mehmet Efendinin mezarını bulup, bu mezarda yatanın İlk Türk Piyanosunu yapan usta olduğunu yazan bir tabela dikse, Sanat mektebinin marangozluk ile ilgili ya da Güzel Sanatlar Lisemizin müzik bölümlerinden birine adı verilse. Ne dersiniz(*Keleş, 2016).*

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde başta Kastamonu valiliği Kent Tarihi Müzesi sorumlusu arkeolog ve yazar Murat Karasalihoğlu'na ve ardından Dr. Metin beyin kardeşi Çetin Akkaya'ya teşekkür ederim. (Ayrıca ilk piyanolara ait resimler, Gün tarafından yapılmış olan çalışmadan alınmıştır).

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, A. (1999). *Piyanonun Tarihi*. Erişim Adresi: http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/26119/001513786006.pdf?sequence=1 Erişim Tarihi: 02.10.2018

Alimdar, S. (2016). *Osmanlı Devletinde İlk Türk Piyano İmalatı*. Erişim adresi: http://piyano.tv/piyano/piyano-tarihi/osmanli-devletinde-ilk-turk-piyano-imalati/ Erişim Tarihi: 01.10.2018.

Eruz Esen, S. (2018). *Evrensel Kastamonu Öyküleri*. Kastamonu: Özeller Matbaacılık.

Gün, E. (2014). Piyano Performansı Öz Yeterlik Ölçeğinin Geliştirilmesi Ve Uygulanması, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Burdur.

Karasalihoğlu, M. (2018). *İyilik için yaşanan bir ömür: Sakine Eruz*. Erişim Adresi: http://www.kastamonugazetesi.com.tr/iyilik-icin-yasanan-bir-omur-sakine-eruz/ Erişim Tarihi: 02.11.2018

Keleş, C. (2016). *İlk Türk Piyanosunu yapan Taşköprülü Ustamız nerede?*Erişim adresi: http://taskoprupostasi.com/2016/02/23/ilk-turk-piyanosunu-yapan-taskoprulu-ustamiz-nerede/ Erişim Tarihi: 02.11.2018

Küçük, A. (2003). Piyano Tekniğinin Tarihi Gelişim Sürecine Kısa Bir Bakış, Cumhuriyetimizin 80. Yılında Müzik Sempozyumu, 30-31 Ekim 2003, Malatya.

Muharremova, H. (2008). Piyano ve öncüllerinin (klavikord, klavsen) icra sanatı tarihindeki rolleri. *Atatürk Üniversitesi Dergisi*, 21: 143-155.

Polat, Ö. (2013). *İlk Türk Piyanosu.* Erişim Ardesi: https://www.muzikogretmenleriyiz.biz/ilk-turk-piyanosu/ Erişim Tarihi: 02.10.2018.

Umur, S. (1995). Dolmabahçe Sarayında Türk Yapımı Bir Piyano. Milli Saraylar Dergisi, 15: 78-91.

URL 1: *Top 10 Best Piano Makers*. Erişim adresi: https://www.colinbattremovals.co.uk/top-10-best-piano-makers/ Erişim Tarihi: 02.11.2018

URL-2 (2016). *Kastamonu Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi Tarihçesi.* Erişim adresi: http://kastamonueml.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/37/01/168124/icerikler/tarihce_84913.html?CHK=0c14f114a83631157d03e18a98832fce Erişim Tarihi: 02.11.2018

Yalman, A. (2007). *İlk Türk Piyanosu*. Erişim Adresi: http://aytacyalman.blogspot.com/2007/10/ilk-trk-piyanosu.html Erişim Tarihi:03.10.2018

ÇALGI EĞİTİMİNE YÖNELİK SMARTMUSIC VE YOUSICIAN YAZILIMLARININ İNCELENMESİ

Arş. Gör. Dr. Burcu KALKANOĞLU
Gazi Üniversitesi, burcu.kalkanoglu@yahoo.com

Arş. Gör. Sevilay KALAY MEYDAN
Gazi Üniversitesi, sevilaykalay@hotmail.com

ÖZET

Bu araştırmada çalgı eğitimi için tasarlanmış müzik yazılımlarından olan SmartMusic ve Yousician uygulamalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Dünyadaki teknolojik gelişimler ve değişimler eğitim açısından yeni yaklaşımların oluşmasına yol açmış; internet, teknolojik cihazlar, bilgisayar destekli öğretim yaklaşımları ve eğitsel yazılımlar müzik eğitimi içindeki yerini almıştır. Öğrenim sürecinin daha etkin ve verimli olması için geliştirilen bu araçlar ve yaklaşımlar ile günümüzde teknoloji kullanımı gittikçe artmıştır.

Müzik eğitiminin önemli bir boyutu olan çalgı eğitimi; öğrencinin müzik bilgisini ve birlikte müzik yapma becerilerini geliştirmeye, öğrenciye disiplinli ve düzenli bir şekilde çalışma alışkanlığı kazandırmaya ve birçok müzik türünü tanıtmaya yardımcı olmaktadır. Bilgisayar destekli çalgı öğretim uygulamaları, çalgının çalınabilmesi için gerekli olan uzun ve zorlu bir süreci kolaylaştırmak ve keyifli hale getirmek üzere tasarlanmıştır. Bu araştırmada IOS mobil işletim sistemlerinde kullanılan çalgı öğretim uygulamaları ele alınmıştır. Betimsel nitelikli olan araştırmada elde edilen veriler, içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Seçilen bu uygulamalarda; uygulamaların kısaca tanıtımı, hitap ettiği yaş grubu, hazır bulunuşluk gerektirip gerektirmediği, uygulamaların içerdiği özellikler, uygulamaların kullanımı ve uygulamalardaki eser repertuvarı incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar ve öneriler, ilgili başlıklar altında sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çalgı Eğitimi, Smartmusic, Yousician, Müzik Yazılımları.

1. GİRİŞ

Problem Durumu

Çalgı eğitimi, amatör ve profesyonel olarak müzikle uğraşan herkes için çok büyük bir öneme sahiptir. Çalgı eğitimi aracılığıyla yeteneklerini geliştiren ve müzikle ilgili güncel bilgiler edinen bireyler yalnızca geleneksel yöntemlerle değil, bilgisayar desteği ile de kendilerini geliştirebilmektedir.

Bilgisayar destekli eğitim uygulamalarında donanım, yazılım ve öğretmen üç ana unsuru oluşturmaktadır. Yazılım, öğretmen için hayatı kolaylaştıran ve donanım olanaklarının eğitim açısından kullanışlı olmasını sağlayan bir unsurdur (Taşçı, Gürol& Ataizi, 1990). Öğretmen ve geliştirici tarafından tasarlanmış bilgisayar programı, öğrencinin hedef davranışlarına ve yeteneğine göre uyarlanmaktadır. Bu programlar, birçok seçenek ile birbirinden farklı çalışma alanları sunmaktadır. Bu nedenle müzik eğitimindeki araştırmalarda bilgisayarların rolü çok büyüktür (Andaç, 2016).

Müzik eğitimine yönelik pek çok yazılım bulunmaktadır. Müziğin tüm alanları için geliştirilen yazılımların dünyanın birçok yerinde örgün ve özengen eğitimde kullanıldığı görülmektedir (Kalkanoğlu, 2018). Bilgisayar destekli müzik eğitimine yönelik geliştirilen

yazılımlar; müzik eğitimi programları (Instructional Software), pratiğe ve uygulamalara dayalı yazılımlar (Practice/Accompaniment Software), nota yazım programları (Notation/Scoring Software) ve dijital ses atölyeleri (DAW)'dir (Koç, 2004).

Çalgı eğitiminde bilgisayar kullanımı gün geçtikçe artmaktadır. Kullanıcıların kendi başlarına enstrüman çalabilmeyi öğrenmesi, mekân, zaman ve maddi imkanlara göre kolaylık sağlaması bilgisayar kullanımının başlıca sebepleri arasında görülmektedir.

Bilgisayar destekli çalgı eğitimi ile öğrenciyi görsel ve işitsel araçlarla donatılmış bir eğitim ortamında yetiştirmek, öğrenciye birçok olumlu kazanımlar sağlamaktadır. Bu kazanımlar yaparak-yaşayarak öğrenen, düşünen, araştıran ve bunların sonucunda topluma yararlı bireyler sunmaktır (Levendoğlu, 2004).

Bunun yanı sıra çalgı eğitiminde teknik sıkıntıları giderebilmek için, dijital teknolojiden faydalanarak öğrencinin performans becerisini ölçen yeni yollar aranmaktadır. Bazı yazılımlar öğrencilere daha önce hiç deneyimlemedikleri şekilde müzik yapma fırsatı tanımaktadır; ayrıca MIDI ve bilgisayar yazılımları ile bilgisayara kaydedip değerlendirme ve inceleme olanağı da sunmaktadır (Delogu&Belardinelli, 2003).

Günümüzde öğrenciler çalıştıkları eserler içinde karşılaştıkları problemleri teknolojiden faydalanarak çözümlemeye çalışmaktadır (Lehimler ve Şengül, 2014). Müzik eğitiminde ve özellikle çalgı eğitiminde hem özengen hem de mesleki müzik eğitimi alanında pek çok yazılım geliştirilmekte ve bu yazılımların kullanımının yaygın bir şekilde arttığı görülmektedir; bu sebeple araştırmada çalgı eğitimi ile ilgili geliştirilen yazılımlar seçilerek incelenmiş, içerikleri ve kullanılabilirlikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada, çalgı eğitimine yönelik tasarlanmış SmartMusic ve Yousician yazılımlarının içerik bakımından incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Önemi

Bu araştırma çalgı eğitimi için tasarlanmış uygulamaların incelenerek, bu uygulamaların kullanıcılarına rehber olma niteliği ile; ayrıca bundan sonra yapılacak olan benzeri çalışmalara kaynak olma niteliği ile önem taşımaktadır.

Sınırlılıklar

Bu araştırma,

- IOS işletim sisteminde kullanılan yazılımlar ile,
- 5 üzerinden 4,5 yıldız almış yazılımlar ile,
- Ücretsiz indirilebilen yazılımlar ile sınırlı tutulmuştur.

2. YÖNTEM

Bu araştırma çalgı eğitiminde kullanılan SmartMusic ve Yousician yazılımlarının incelenmesi bakımından nitel bir araştırmadır. Araştırma betimsel niteliktedir ve araştırmanın yürütülmesinde nitel araştırma yöntemlerinden olan içerik analizi modeli kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, IOS mobil işletim sistemi için tasarlanmış yazılımların tümü; örneklemini ise, amaçlı örneklemin bir kolu olan benzeşik örnekleme göre, çalgı eğitimi için tasarlanmış iki yazılım oluşturmaktadır. Benzeşik örnekleme, belli bir alt tabakadaki grubu derinlemesine betimlemektir. Evrenden araştırmanın problemi ile ilgili olarak benzeşik bir alt

grubun veya durumun seçilerek çalışmanın yapılmasını tanımlamaktadır (Büyüköztürk, Kılıç, Akgün, Karadeniz & Demirel, 2014).

Verilerin toplanması

Araştırmanın verileri belgesel tarama tekniği kullanılarak toplanmıştır. Belgesel tarama, varolan kayıt ve belgeleri inceleyerek yapılan veri toplama tekniğindir ve tüm araştırmalarda kullanılmaktadır. Belgesel taramanın en önemli özelliği, araştırmacı ve belge arasındaki iletişimi sağlama zorunluluğudur. Anlatılmak istenilen ile okuyucunun anladığı arasında daha az sapma olduğunda başarılı bir sonuç elde edilmektedir (Karasar, 2005).

Verilerin analizi

Araştırmada elde edilen veriler, içerik analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analizi, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar içerisinde bir araya getirerek, okuyucunun anlayabileceği bir şekilde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

3. BULGULAR VE YORUM

1.SmartMusic

Örnek 1. SmartMusic http://www.premierguitar.com/ext/resources/archives/783f6b44-27db-4d45-a7df-015521abb614.JPG?1371672600 sayfasından erişilmiştir.

SmartMusic 1994 yılında ‘Vivace’ adlı yazılım tabanlı program olarak tasarlanmıştır. Bu program, ‘Intelligent Accompanist System’ (Akıllı Eşlik Sistemi) ile solo enstrümanlar için eşlik uygulaması olarak kullanılmıştır. Daha sonra 1998 yılında bu program SmartMusic adı altında müzik eğitimine yönelik bir yazılım olarak geliştirilmiştir. Bu yazılım, öğretmenleri ve öğrencileri birbirine bağlayan web tabanlı bir müzik eğitim platformudur. Hem Windows, hem de Mac işletim sistemlerinde ve mobil cihazlardan ise sadece IOS işletim sisteminde kullanılabilmektedir. Uygulamanın iki ayrı sürümü bulunmaktadır. Biri Smart Music Classic, diğeri New Smart Music’tir. Her iki sürüm aynı amaca sahip olsa da aralarında farklılıklar bulunmaktadır. Bu yazılımların amacı, okul gruplarındaki ve korolardaki öğrencilere parçalarını öğrenmede kolaylık sağlamak ve yardımcı olmaktır. Evde, okulda, kısacası her yerde çalışma imkânı sunabilmektedir.

IOS işletim sistemindeki açıklamada, 4 yaş ve üzeri tüm yaş grupları için bu yazılımın kullanılabildiği açıklanmaktadır. Her ne kadar küçük yaşlardan itibaren başlanılabilse de bu yazılım mutlaka hazır bulunuşluk gerektirmektedir. Yazılımda neredeyse tüm çalgılar bulunmaktadır: Flüt, piccolo, trompet, obua, klarinet, tuba, saksafon, gitar, keman, çello, viyola, kontrbas, ksilefon, marimba gibi telli, yaylı, nefesli ve vurmalı çalgılara kadar birçok seçenek sunulmaktadır.

SmartMusic, birçok enstruman için her seviyeye uygun caz ve klasik metotların yer aldığı, solo ve orkestra partisyonlarının bulunduğu zengin bir kütüphaneye de sahiptir; ayrıca

solo eserleri çalarken veya çalışırken akıllı eşlik sayesinde (Intelligent accompaniment) tempo değişiklerine kolaylıkla ayak uydurabilmektedir (SmartMusic, 2018).

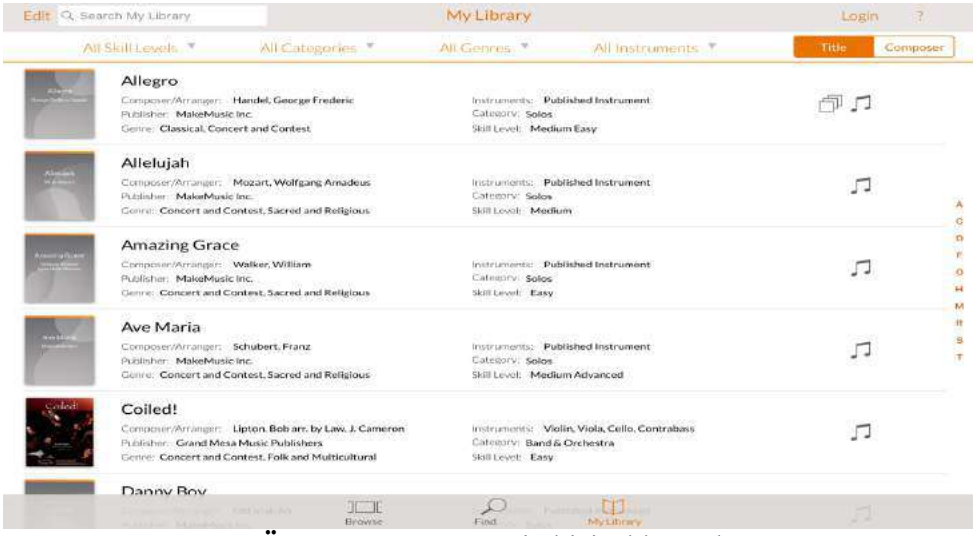

Örnek 2. SmartMusic kişisel kütüphane

Kullanıcılar mevcut olan müzikleri ücretli veya ücretsiz kütüphanelerden indirebilmektedir; ayrıca notasyon yazılımlarından faydalanarak (finale, sibelius vb.) SmartMusic'te kullanılmak üzere notalar oluşturulabilmektedir.

SmartMusic'te, öğretmenlerin her öğrenci için bireyselleştirilmiş ödevler oluşturabileceği eşsiz bir müzik kütüphanesi bulunmaktadır. Öğrenciler her ödevi uyguladıkları anda geri bildirim almaktadır (Nicholas, 2014).

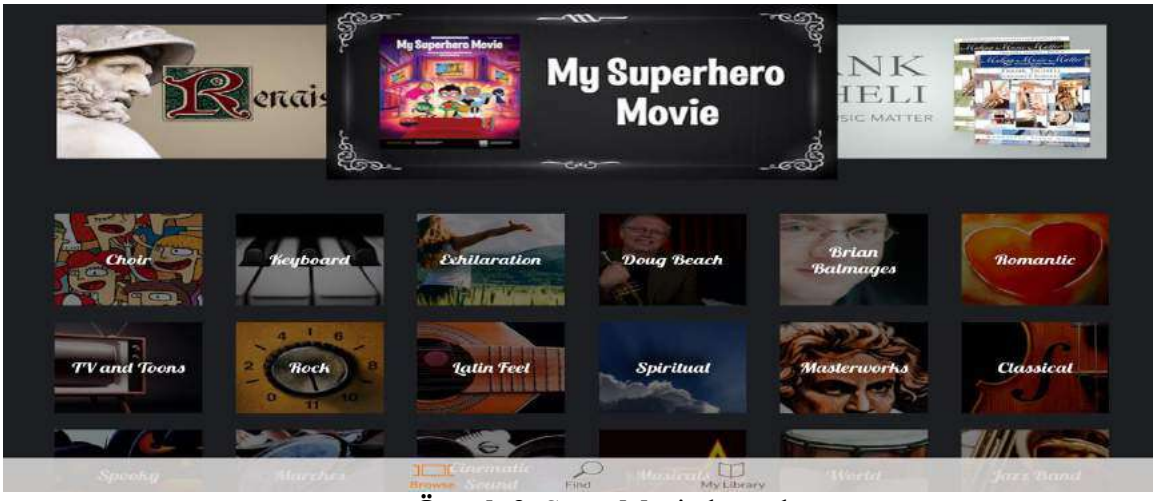

Örnek 3. SmartMusic kütüphane

Bu yazılımın en önemli özelliklerinden biri de öğretmenlerle iş birliği içerisinde olmasıdır. Yazılımda öğretmen ve öğrenci için iki farklı kurulum bulunmaktadır. Öğretmen parça içerisinde çalışılması gereken yerleri belirleyebilmekte ve belirlenen yerler öğretmenin sisteminde bulunan öğrencilere aktarılabilmektedir. Öğrenci kendi sistemine girerek, parçada çalışılması gereken yerleri çalıştıktan sonra kayıt butonuna basarak çalışmasını kaydedebilmekte ve öğretmenin belirlediği not defterindeki puanlamaya göre geri bildirim alabilmektedir. Öğretmenin not defteri, kendi değerlendirme listesini oluşturmasına ve ödevleri

daha kolay dağıtıp değerlendirmesine yardımcı olan bir araçtır. Kullanımı oldukça kolay olan bu not defteri, farklı renklerle her sınıf ve öğrencide yapılanların ve yapılmayanların hemen görünmesini sağlamaktadır.

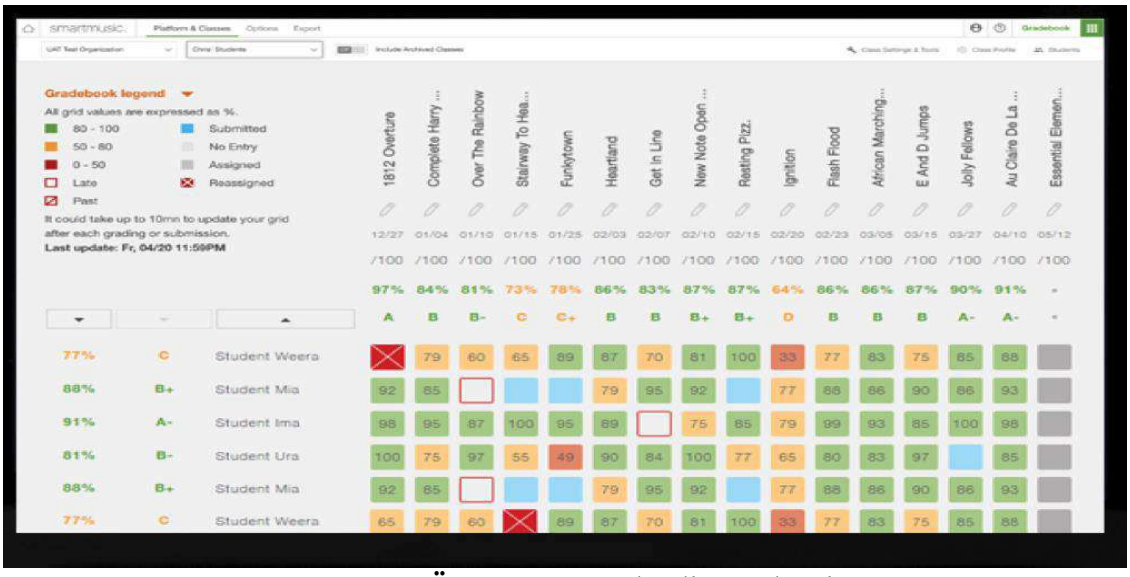

Örnek 4. Değerlendirme ölçeği

Yazılım bir eseri öğretene kadar çalıştırarak sağlam bir şekilde öğrencinin ilerlemesini sağlamaktadır. Yazılımın üzerinde metronom, akort aleti, kayıt butonu gibi birçok öge bulunmaktadır. Yol gösterici özellikleriyle, yazılımın kullanımı oldukça kolaydır. Kayıt yaparken çalınan notaların doğru olup olmadığı, renklerle ifade edilmektedir. Yeşil renk, notaların doğru çalındığını, kırmızı renk ise notaların yanlış çalındığını göstermektedir.

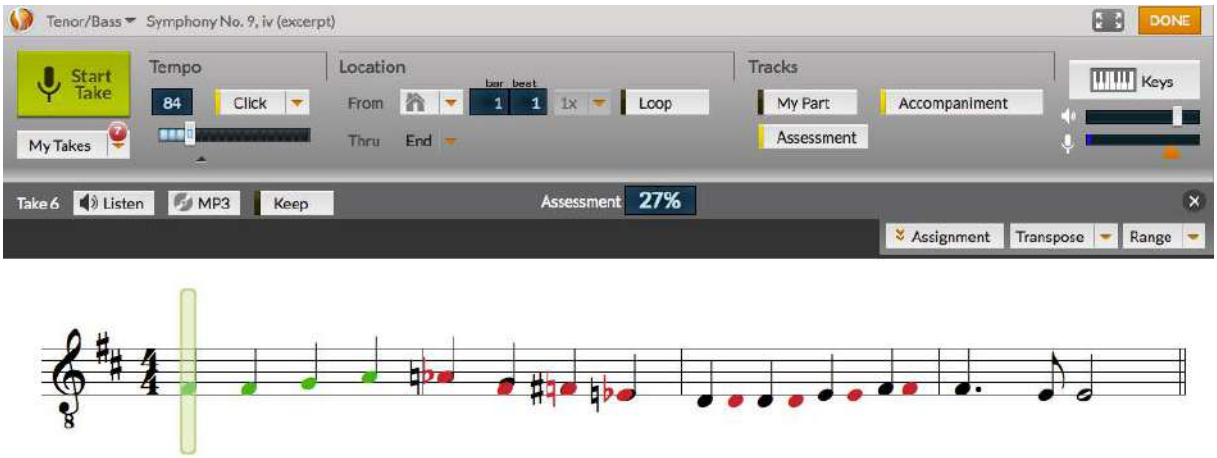

Örnek 5. SmartMusic ekran arayüzü

Ekran ara yüzünde bulundan 'Color Blind Mode' özelliği öğrenciye görsel bir değerlendirme olanağı sunmaktadır. Doğru çalınan notalar mavi renk, yanlış çalınan notalar açık pembe renginde gösterilmektedir. Erken veya geç basılan notalar ise, yeşil renkte görünmektedir.

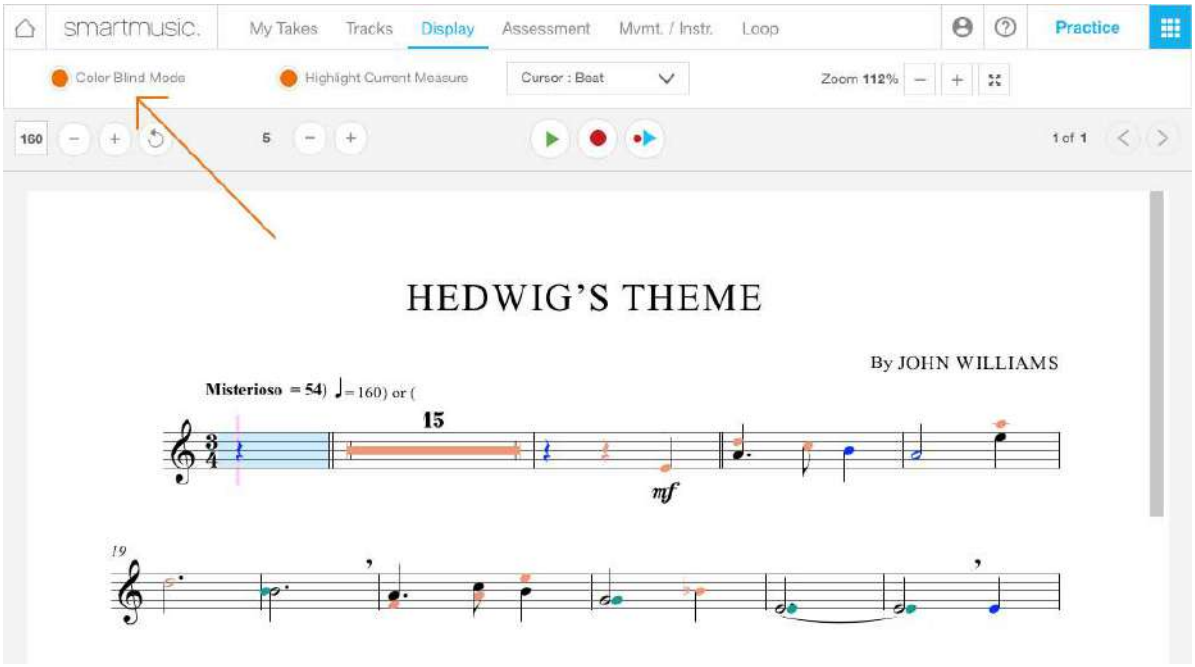

Örnek 6. Color Blind Mode

İstenilen herhangi bir nota üzerine dokunarak, müzik dinlenebilmektedir. Ekranın küçüklüğü veya büyüklüğü farketmeksizin, notaları takip etme özelliği bulunduğundan, akış sağlanabilmektedir. Eser içinde zorlanılan yerlerin sürekli tekrar edilerek pekiştirilmesine olanak sağlayan "Loop" düğmesi bulunmaktadır.

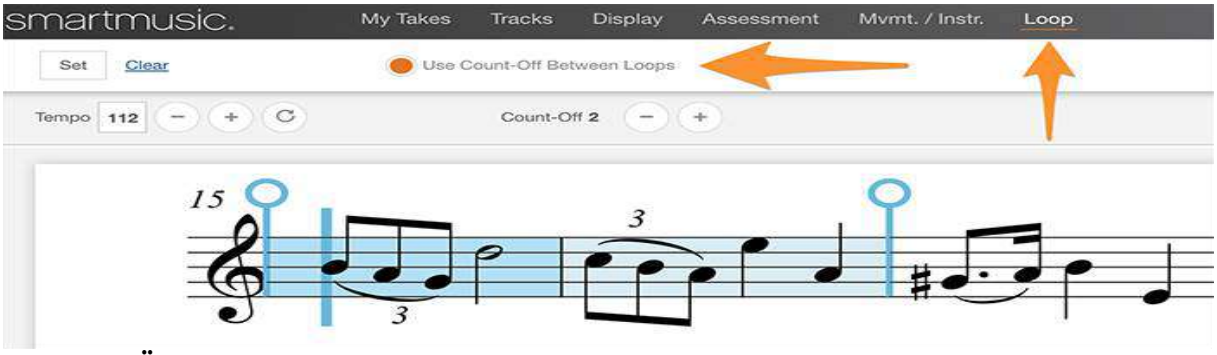

Örnek 7. Loop özelliğinin görünümü https://smartmusic.zendesk.com/hc/article_attachments/360005930013/color_blind_mode.png sayfasından erişilmiştir.

2. Yousician

YOUSICIAN

Örnek 8. Yousician

Chris ve Mikko adlarında enstrüman öğrenmek isteyen iki arkadaşın başarısız sonuçlar alması üzerine ortaya çıkmış bir uygulamadır. Yaptıkları araştırmalar sonucu oluşturdukları etkili ve eğlenceli bir öğrenim yöntemi insanlar üzerinde başarıya ulaşmış; iki arkadaş bir şirket kurarak 'WildChords' adında bir yazılım geliştirmişlerdir. Aynı şirkette "WildChords" ardından, 'GuitarBots' yazılımı tasarlanmış ve yalnızca gitar eğitimi üzerine yoğunlaşılmıştır. GuitarBots yazılımının eğitime olumlu katkıları fark edilerek, diğer enstrumanlarda da uygulanabilirliği ve geliştirilebilirliği üzerine çalışmalar başlamıştır. Bu yazılımın ismi içeriğine uygun olabilmesi amacıyla 'Yousician' olarak değiştirilmiştir. 2014 yılında ilk olarak kullanılmaya başlayan bu uygulama, dünyanın bir çok yerinde öğretmenler ve öğrenciler tarafından benimsenmiştir (Yousician, 2018).

Yousician sadece IOS ve Android mobil işletim sistemlerinde kullanılmaktadır. Bu yazılımda gitar, piyano, ukulele ve bas çalgıları öğretilmektedir. Yazılım içinde öğretmenler için oluşturulan bir platform da bulunmaktadır. Bu yazılım ile öğretmenler bireysel olarak öğrencilere ders verebilmekte, bir müzik okulunda grup dersleri verebilmekte veya devlet okullarında müzik dersleri verebilmektedir. Ayrıca bu yazılım ile Skype/Face Time aracılığıyla uzaktan eğitim dersleri vermek de mümkündür. Yousician yeni başlayanlar için oldukça kolay ve kullanışlı bir uygulamadır. Uygulama içerisinde videolu eğitimler de mevcuttur.

Örnek 9. Farklı enstrüman öğrenimi ve kurulumunun görünümü

Yazılım tüm yaş gruplarına hitap etmektedir ve içinde pek çok müzik türü bulunmaktadır. Çalışmak istenilen bir parça eğer yazılım içinde mevcut değilse, kullanıcıya şarkıyı yükleyip, kolaylıkla çalışabilme imkanı sunulmaktadır. Yazılım hazır bulunuşluk gerektirmemektedir. Bu yazılım 1500'den fazla egzersiz, 100'lerce eğitsel video içermektedir; ayrıca programda müzik teorisi bilgileri de verilmektedir. Parçalar istenilen formata göre ayarlanıp çalışılmaktadır. İsteğe göre renkle veya notayla bir görünüm sağlanabilmektedir.

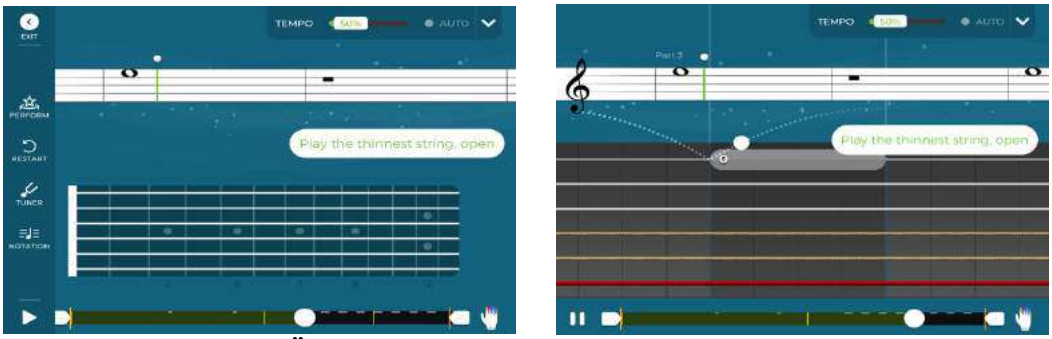

Örnek 10. Yousician çalışma ekranı

Yazılımda ‘Practice mode’ ve ‘Play mode’ seçenekleri bulunmaktadır. Practice mode’un amacı, çalışılan şarkının yeterince kavranabilmesidir. Kullanıcı ekran üzerinde gösterilen oklar yardımıyla kendi hızını ayarlayabilmektedir. Loop seçeneği sayesinde de aksayan yerlerde tekrarlar yaparak çalışabilmektedir. Parçanın nasıl olduğunu öğrenebilmek için toogle on Play for me (benim için çal) kısmına basıp, parça dinlenebilmektedir. Bu program bir oyun şeklinde olduğu için belli görevler ve puanlamalar bulunmaktadır. Play mode, şarkıyı tam anlamıyla çalıştıktan sonraki aşamayı kapsamaktadır. Bu aşamada kazanılan puanlarla ilerleme sağlanmaktadır. Kullanıcı şarkıyı çalarken puanlar toplamakta ve en son bu puanların karşılığında değerlendirme sonuçları görünmektedir (Yousician, 2018).

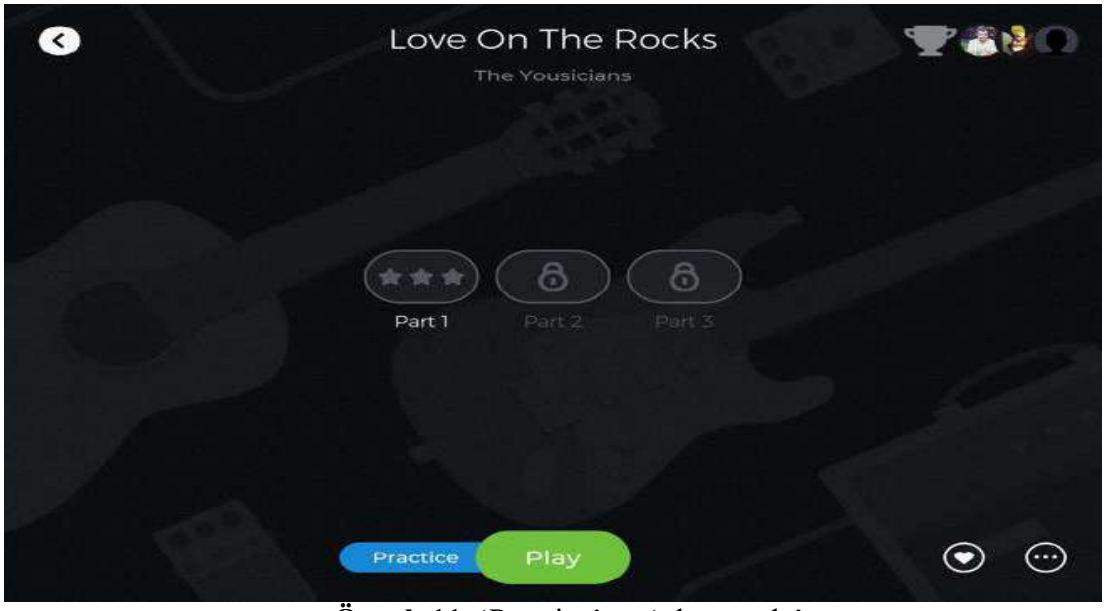

Örnek 11. ‘Practice’ ve ‘play mode’

Bu sonuca göre bir üst level’e geçilip, geçilemeyeceği belli olmaktadır. Eğer şarkı yeterince iyi bir puan alamaz ve gerektirdiği gibi çalınamazsa, bir sonraki aşamaya geçilememektedir. Bu durumda şarkının tekrar çalınması istenmektedir. Notalar renklerle gösterilmekte; hangi parmağın hangi rengi gösterdiği, ilk başta öğretilmektedir (Örn: Sarı renk işaret parmağını ifade eder). Akor çalımları da birbirlerinden görsel olarak ayrılmaktadır. Karıştırılmasını önlemek ve kolaylık sağlamak için akor renkleri ve parmak renklerinin kodları birbirinden farklıdır. Ekranın altında bir çizgi bulunmaktadır. Bu çizgi ilerleme çubuğudur; şarkının başından sonuna kadar kullanıcıyı takip ederek, bulunduğu yeri göstermesine yardımcı olmaktadır.

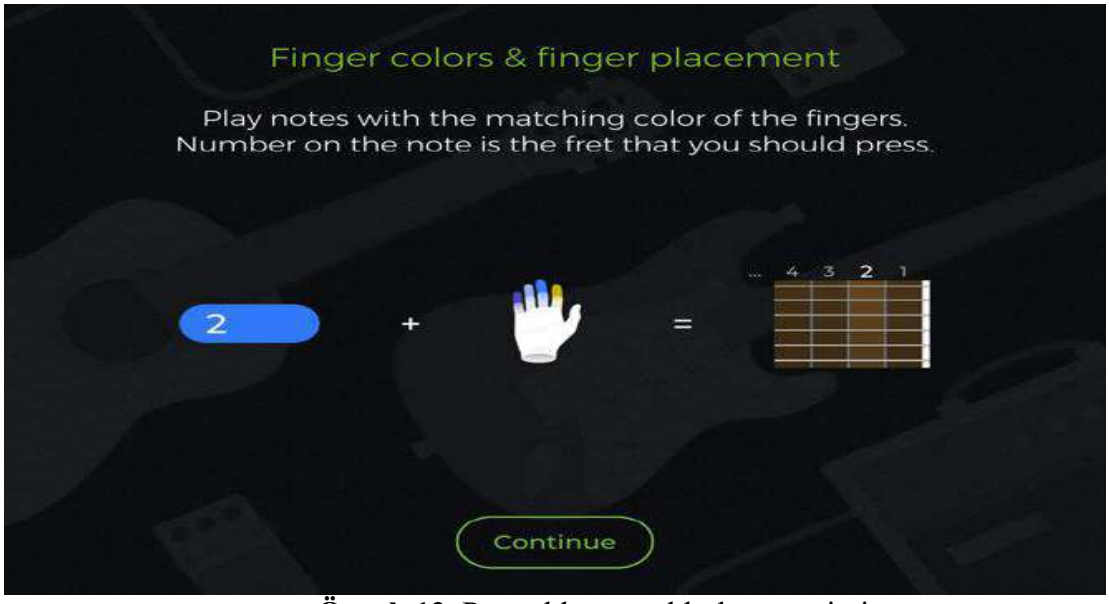

Örnek 12. Parmakların renklerle gösterimi

Ayrıca uygulamada bir de akort etme programı bulunmaktadır. Akort edilmek istenilen tellerin notaları hangi harfi simgeliyorsa o harf, yeşil renk tik işareti olana kadar ayar burguları hareket ettirilerek, akort gerçekleşmektedir.

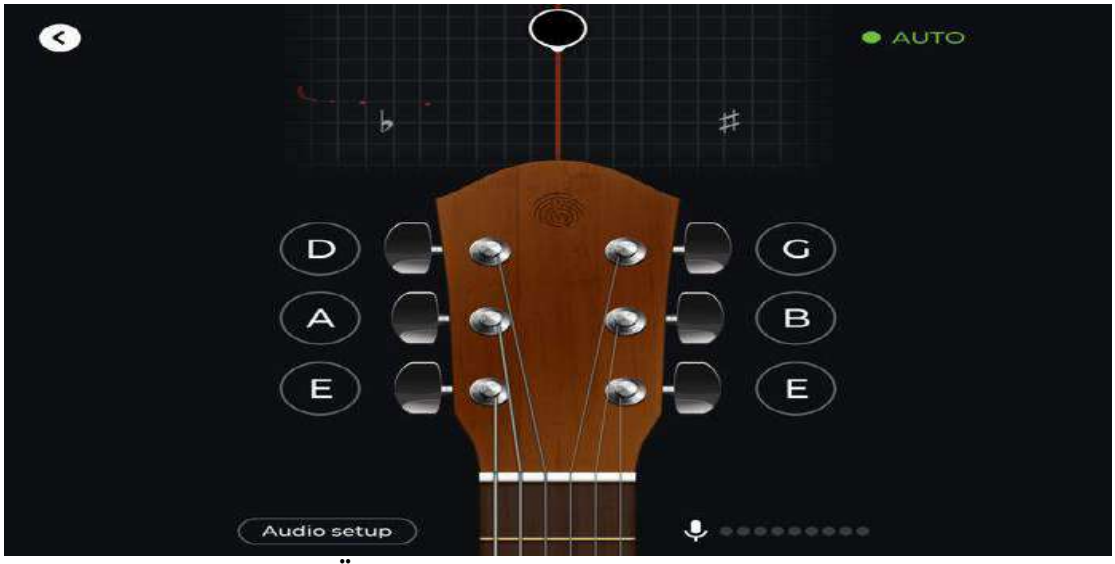

Örnek 13. Yousician akort programı

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Her iki yazılımda, çalgı eğitimi için tasarlanmıştır. Hem SmartMusic'te hem de Yousician'da MIDI eşlikleri ve her tarza yönelik geniş bir müzik repertuarı bulunmaktadır. Tüm yaş grupları için kullanılabilen bu yazılımların kullanımı oldukça kolay ve anlaşılır bir şekilde tasarlanmıştır.

Her iki yazılımda da 'Practice' ve 'Play' modları bulunmaktadır. SmartMusic ve Yousician yazılımlarındaki öğretim sürecinde, öğrencilere çalıştıkları parçaları tam anlamıyla öğrenmeyi gerçekleştirmeden bir sonraki aşamaya geçirmemektedir. Öğrenciler her çalışma sonrası değerlendirme sonuçları ile anlık geri bildirimler alabilmektedir.

SmartMusic'te neredeyse tüm çalgılar mevcutken, Yousician'da sadece gitar (elektro gitar, bas gitar vb.) piyano ve ukulele eğitimine yer verilmektedir. SmartMusic kullanabilmek mutlaka hazır bulunuşluk gerektirmektedir. Nota bilmeyen öğrenciler için uygun değildir.

Yousician hazır bulunuşluk gerektirmediği için tüm seviyeler için oldukça uygun ve kullanışlıdır. Ayrıca, Yousician'da nota bilmeyen öğrenciler için, ilk başta notalar renklerle gösterilmektedir. Karıştırılmaması için her parmağa farklı renk kodlandırılmaktadır.

İki yazılımın içersinde de çalgıların akort edilmesi için ayrı bir bölme bulunmaktadır. Bu sistemden hangi çalgı kullanılacaksa akort edilerek daha sağlıklı bir çalışma imkânı sunmaktadır. İki yazılımın da akort etme sisteminin oldukça basit ve kullanışlıdır. SmartMusic mesleki müzik eğitimi için daha uygun bir yazılım iken, Yousician ise özengen müzik eğitimi için daha uygun bir yazılımdır.

Öneriler

Müzik eğitimi bölümlerinde işlenen bilgisayar dersinde güncel teknolojik gelişmelerle ilgili bilgiler verilebilir ve ders içerisinde müzik eğitiminde kullanımına yönelik uygulamalı çalışmalar yapılabilir.

Hem mesleki müzik eğitimi veren kurumlardaki eğitmenler, hem de özengen eğitim veren eğitimciler teknoloji kullanımına ilişkin uzman kişiler tarafından bilgilendirilip, teknolojiyi doğru kullanıma yönelik eğitimler alabilirler.

Yazılımların hedefine tam ulaşabilmesi ve doğru bir şekilde kullanılabilmesi için dilinin Türkçe çevirisinin bulunması önerilmektedir. Özellikle ülkemizde müzik eğitimi ve çalgı eğitimine yönelik bu tür yazılımlar geliştirilebilir.

Tüm bu yazılımların çalgı eğitimine olan olumlu ve olumsuz katkılarının daha net bir şekilde görülebilmesi adına deneysel yöntemlerle incelenebileceği, yüksek lisans veya doktora seviyelerinde tez konusu olarak çalışılabileceği de düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Andaç, Y. (2016). *Müzik dersinde teknoloji kullanımının ilköğretim 4. ve 5. Sınıf öğrencilerinin müzik dersine karşı tutumlarına etkisi.* Doktora tezi, Niğde Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Niğde.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Erkan Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemleri,* Ankara: Pegem Akademi.

Delagu, F. & Zeigler, M.O. (2003). Evaluation of a CAI program in articulation, pharesing and rhythm for intermediate instrumentalists. *Bulletin of Council for Research in Music Education, 1*(31), 1-11.

Kalkanoğlu, B. (2018). Bilgisayar destekli piyano öğretiminin öğrenci performansı üzerindeki etkilerinin araştırılması (Home Concert Xtreme örneği). Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Kalkanoğlu, B.& Özparlak, Ç.S. (2018). Piyano eğitimi açısından mobil cihazlarda kullanılan yazılımların incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science,* 6(69), 354-363.

Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.

Koç, A. (2004, Nisan). *Günümüzde bilgisayar destekli müzik yazılımlarının müzik Eğitimine katkıları.*1924-2004 Musiki Muallim Mektebinden Günümüze Müzik Öğretmeni Yetiştirme Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Lehimler, E. & Şengül, C. (2014). Müzik yazılımlarının piyano eğitimine katkılarının incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18*(2), 229-246.

Levendoğlu, N.O.(2004). *Teknoloji destekli çağdaş müzik eğitimi.* 1924-2004 Musiki Muallim Mektebinden Günümüze Müzik Öğretmeni Yetiştirme Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri,Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Nicholas, B.D. (2014). *The effect of smart music on student practice*. Doctoral Dissertation, Kennesaw State University, Kennesaw, Georgia.

SmartMusic (2018). *Smart Music Features.* Retreived from https://www.smartmusic.com/new-smartmusic-benefits/

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Ankara: Seçkin.

Yousician (2018). *Yousician about.* Retreived from https://company.yousician.com/story

Yousician (2018). *Yousician features.*Retreived from https://yousician.zendesk.com/hc/en-us/articles/201558362-Practice-vs-Play-mode,

SÜRÛRÎ'NİN ŞİİRLERİNDE NAPOLYON BONAPART

Dr. Öğr. Üyesi Fatih SONA
Çankırı Karatekin Üniversitesi, fatihsona@yahoo.com

ÖZET

Napolyon Bonapart (1769-1821), Fransızlar'ın ünlü liderlerindendir. 1798'de Osmanlı toprağı olan Mısır'daki İskenderiye'ye geldi. Yanında 35.000 asker ve 25.000 denizci vardı. Burayı on gün içinde işgal etti. Buradan Kahire'ye yürüdü. 22 Temmuzda Kahire'ye girdi. Birkaç hafta sonra İngiliz Amirali Nelson, Fransız donanmasını yaktı (1 Ağustos 1798). Osmanlı Devleti 2 Eylül 1798'de Fransa'ya karşı savaş ilan etti. Ayrıca İngilizler ve Ruslarla işbirliği yaptı. 23 Ağustos 1799'da Napolyon Fransa'ya geri döndü. Bonapart Fransa'da iken Osmanlı-Rus donanması, Fransa'nın elindeki İyonya Adaları ve Epir İskelelerini aldı. İyonya Adaları (Korfu vb.) üzerinde yedi ada cumhuriyeti kurularak Osmanlı yönetimine verildi. Sadrazam Yusuf Ziyaeddin Paşa, önce Gazze'ye geldi. Sonra el-Ariş'i ele geçirdi. Kahire'ye girmek istedi ama Kleber'e yenildi. 14 Haziran 1800'de Kilisli Süleyman Bey isimli bir Türk Kleber'i öldürdü. İngilizler İskenderiye'ye asker çıkardılar ve Meneo'nun ordusunu yendiler. Fransızlar bundan sonra Mısır'ın boşaltılması mukavelesini imzaladılar (27 Haziran 1801). Osmanlı ordusu 10 Temmuz 1801'de Kahire'ye 26 Ağustos 1801'de İskenderiye'ye girdi (Öztuna 2017: 414-417).

Osmanlı İmparatorluğu, Mısır Seferi sırasında ordusunun zayıflığını anladı. Napolyon'a çeşitli seferler yenilmekle beraber İngilizler ve Ruslar yardımıyla ancak onları yenebilmiştir (Karal 1999: 43).

Sürûrî, düşürdüğü tarihleri ve hicivleri ile devrinde oldukça meşhur olan divan şairidir. Sürûrî, H.1165/M.1752'de Adana'da dünyaya geldi. Sürûrî, 11 Safer 1229/2 Şubat 1814 tarihinde altmış dört yaşında iken İstanbul'da vefat etti. Onun edebî gücü tarih manzumelerinde görülür. Pek çok konuya tarih düşüren şairin binlerce tarih manzumesi bulunmaktadır. Şairin doğru ve akıcı bir üslupla söylediği tarih manzumeleri, edebî yönleri dışında dönemin tarihî olaylarına ışık tutmaları açısından da çok önemli kaynaklardır (Nizam 2014). Sürûrî, Napolyon'un Mısır'a saldırmasını çeşitli şiirlerinde anlatmıştır.

Hücûm edip Bonaparta dedikleri dînsiz
Cüyûş-ı belde-i İslâma nâgehân toldı
Tutuldı kendi ayağıyla dâm-ı hırsa o hırs
Semizce lokma ararken belâsını buldı
Kılıc gibi nola târîhim olsa cevherdâr
Firance Mısra hıyânetle geldi kör oldı

Sürûrî Divanı Tarih 595

Bu tarihinde dinsiz Napolyon Bonapart İslam beldesine askerleri ile ansızın, birdenbire hücum etmiştir. Napolyon kendisi hırs tuzağına tutulmuştur. Semiz bir lokma ararken belasını bulmuştur. Sürûrî'nin tarihi kılıç gibi cevher saçmaktadır, Fransız Mısır'a düşmanlıkla gelmiş ve kör olmuştur. Fransız istediklerine ulaşamamıştır (Sona 2018:175-6). Bu bildiride Sürûrî'nin şiirlerinde Napolyon'un nasıl görüldüğü gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürûrî, Tarih, Napolyon.

Giriş

Napolyon Bonapart, 1769 tarihinde Korsia Adası'nın Ajaccio Şehri'nde doğdu. Kolejde ve askeri okulda eğitim aldı. Paris Askeri Okulu'nda eğitim aldıktan sonra 16 yaşında orduya teğmen olarak girdi (1785). 1793'te Toulon'un alınması için görevlendirilen ordunun topçu komutanı oldu. Buranın alınmasında etkili olunca tuğgeneralliğe yükseldi. 1795'te kralcıların çıkardığı ayaklanmayı bastırınca yurt içi komutanı oldu. İtalya'daki Fransız kuvvetlerinin başkomutanı oldu.1798'te Mısır Seferi'ne çıktı. Belli bir zaman sonra buradan çekilmek zorunda kaldı. Ordusunu bırakarak Fransa'ya geri göndü. Askeri bir hükümet darbesiyle iktidarı ele geçirdi. Ülkede düzen ve intizamı sağladı. Avusturya'yı yendi. İngiltere ile 1802'de Amiens barışını yaptı. Elbe Adası'nı ve Piomente'yi ele geçirdi. 1804'te kendini imparator ilan etti. İngiltere, Fransa'ya savaş açtı. İngiliz Amirali Nelson, Fransız donanmasını yenilgiye uğrattı. Napolyon, Almanya üzerine yürüdü ve burayı aldı. Ruslar'la yaptığı ilk savaşta başarılı olamadı ancak ikinci savaşta onlara karşı büyük bir zafer kazandı. Napolyon, Portekiz'i, Madrit'i aldı. Avusturya'yı yenilgiye uğrattı (1809). Napolyon 600.000 kişilik bir ordu ile Rusya üzerine yürüdü ve Moskova'ya girdi (1812). Belli bir zaman sonra geri dönmek zorunda kaldı. Prusya, Avusturya, İngiltere ve Rusya, Leipzig Savaşı'nda Fransa'yı yenilgiye uğrattılar. Napolyon imparatorluktan çekildi. Napolyon Fransa'ya dönünce tekrar devletin başına geçti. Bunun üzerine İngiltere ve Prusya orduları Waterloo Savaşı'nda onu yendiler. Napolyon İngilizlere teslim olmak zorunda kaldı (1815). Atlas Okyanusu'nun göneyinde Saint-Helena Adası'na götürüldü. 1821 yılında burada öldü (Akşit 1984: 801-3).

A. Mısır Savaşı

Napolyon Bonapart, 1798'de Mısır'daki İskenderiye önüne geldi. 35.000 asker ve 25.000 denizci vardı. Burayı on gün içinde işgal etti. Buradan Kahire'ye yürüdü. 13 Temmuzda Murad Bey'in 10.000 kişilik askerini yendi. 21 Temmuzda Mısır Beylerbeyi Ebubekir Paşa'nın 20.000 kişilik askerini yendi. Sonraki gün Kahire'ye girdi. Birkaç hafta sonra İngiliz amirali Nelson, Fransız donanmasını yaktı (1798). Osmanlı Devleti 2 Eylül 1798'de Fransa'ya karşı harp ilan etti. Ayrıca İngilizler ve Ruslarla işbirliği yaptı.

Bonapart 25 Şubat 1799'da Gazze'yi alarak Filistin'e girdi. 13 Martta Yâfa'yı işgal etti. 10 Martta Akka Kalesi önüne geldi. Kale komutanı Cezzâr Ahmed Paşa, büyük bir başarı göstererek burayı Fransızlara vermedi. Fransızlar 21 Mayısta buradan çekildi.

İstanbul'dan buraya bir ordu gönderildi. Bunun üzerine Napolyon Fransa'ya geri döndü (1799). Sadrazam Yusuf Ziyaeddin Paşa, önce Gazze'ye geldi. İngilizler İskenderiye'ye asker çıkardılar ve Meneo'nun ordusunu yendiler. Fransızlar bundan sonra Mısır'ın boşaltılması antlaşmasını imzaladılar (1801). Osmanlı ordusu 1801'de Kahire'ye ve İskenderiye'ye girdi (Öztuna 2017: 414-417).

Fransa seferden umduklarını bulamadı. Ne Mısır'ı Fransa'ya kazandırabildi ne de Akdeniz'i bir Fransız gölü haline getirebildi (Karal 1999: 43).

B. Sürûrî

Sürûrî, düşürdüğü tarihleri ve hicivleri ile devrinde oldukça meşhur olan divan şairidir. Sürûrî, 1752'de Adana'da dünyaya geldi. Asıl adı Seyyid Osman'dır. 1773-74'te yirmi, yirmi bir yaşlarında iken tarih yazma sanatıyla meşgul olmaya başladı. Bu zamana kadar Adana'da Arapça ve Farsça tahsil etti. İlk tarihini, vebadan ölen altı Adanalı öğrencinin ölümü üzerine yazdı. Sürûrî, 1779'da memleketini terk ederek İstanbul'a geldi. Hayatında değişik

yerlerde kadılık yapmıştır. Sürûrî, 2 Şubat 1814 tarihinde altmış dört yaşında iken İstanbul'da vefat etti. Sürûrî, döneminde tarih ve hiciv alanında yazmış olduğu eserleriyle tanınmış bir şairdir. Onun edebî gücü tarih manzumelerinde görülür. Önemli önemsiz pek çok konuya tarih düşüren şairin binlerce tarih manzumesi bulunmaktadır. Şairin doğru ve akıcı bir üslupla söylediği tarih manzumeleri, edebî yönleri dışında dönemin tarihî olaylarına ışık tutmaları açısından da çok önemli kaynaklardır (Nizam 2014).

C. Sürûrî'nin Şiirlerinde Napolyon

Sürûrî, Napolyon'u şiirleride geniş bir şekilde işlemiştir. Özellikle Mısır Savaşı dolayısıyla yapılan savaşları, zaferleri şiirlerinde anlatmıştır. Sürûrî bir tarihinde ise Mısır'ın geri alınmasını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Buna göre dinsiz Napolyon Bonapart İslam beldesine askerleri ile ansızın, birdenbire hücum etmiştir. Napolyon hırs tuzağına tutulmuştur. Semiz bir lokma ararken belasını bulmuştur. Vilayetinde lanet edilenlere haber de gitmemiş, durumları da bilinmemiştir. Şair onları sarhoş ve lanete uğramış olarak görmektedir. Bu olaydan pişman olup pirinç tarlası içinde yüzü koyun ot yolmuşlardır. Birbirlerini korkudan tanıyamamalarına rağmen kahır sillesinin yumruğunu yemişlerdir. Düzenbazlık ettiği için onun alçak teni, sopanın yumruğuyla hamur gibi yoğrulmuştur. Sürûrî'nin tarihi kılıç gibi cevher saçmaktadır, Fransız Mısır'a düşmanlıkla gelmiş ve kör olmuştur. Fransız istediklerine ulaşamamıştır (Sona 2018:175-6):

Hücûm edip Bonaparta dedikleri dînsiz
Cüyûş-ı belde-i İslâma nâgehân toldı
Tutuldı kendi ayağıyla dâm-ı hırsa o hırs
Semizce lokma ararken belâsını buldı
Vilâyetinde sükârâ laʿînlere andan
Haber de gitmedi hâli bilinmedi noldı
Te'essüf eyleyerek her biri iki el ile
Düşüp yüzi koyı çeltik içinde ot yoldı
Biri birin edemezlerdi korkudan teşhîs
Ki darb-ı sille-i kahr ile çehreler soldı
Çıfıtlık ettiğiçün böyle müşt-i mıtrakadan
Ten-i habîsi misâl-i hamîr yoğruldı
Kılıc gibi nola târîhim olsa cevherdâr
Firance Mısra hıyânetle geldi kör oldı

Sürûrî Tarih 595

Sürurî, bir tarihinde Efrenc cenginin yangınını gâziler söndürse ne olur? diye sormaktadır. Askerlerimiz kılıç suyu ile ateşleri söndürmeye çalışmaktadır. Napolyon Bonapart, Akka'da bozulunca firar etmiş ancak felaket ve musibetleri orada kalmıştır. Düşman kavgada kaçacak yer yok mu? deyince Sürûrî, Mısır önünden düşman kaçtı; Padişah Selim'in askeri orayı aldı diyerek tarih düşürmüştür:

Harîk-i ceng-i Efrenci n'ola söndürse gâziler
Ki elde âb-ı şemşîr ile ʿasker âteşe saldı
Mukaddem cenk ʿAkka'da bozuldukda Bonaparta
Kadem basdı firâra kendiden nekbetleri kaldı
Dedi eyne'l-meferr-i heycâda düşmen ben dedim târîh

ʿAdû kaçdı öninden Mısrı cünd-i Şeh Selîm aldı

Sürûrî Tarih 636

Sürûrî, "târîh-i dîger berây-ı feth-i ʿArîş" isimli 56. şiirinde Kâhire'den sevinçli haberin, zafer müjdesinin geldiğini söylemektedir. Bonapart, Fransız memleketinden mülkleri yağmalamak için gelmiştir. Lanete sebep olan bu davranışıyla Mısır'a askerlerini getirmiştir. Şair bundan sonra Napolyon'u sarhoş olarak nitelemektedir. Kendisine mâlik değilken burayı almaya çalıştığını böylece orayı işgal ettiğini söylemektedir:

Hoşâ peyâm-ı meserretle semt-i Kâhire'den
Yetişdi müjde-i nusretle kâsıd-ı çâlâk
Firançe memleketinden çıkup Bonaparte
Mukaddem etmişdi kasd-ı gâret-i emlâk
Tarîk-i melʿanet dîgere sülûk etmiş
Kılup mesâlik Mısra cüyûşını islâk
Henüz kendüye mâlik degülken ol ser-hoş
Bu mülk-i nâziki zaʾmınca kılmış istimlâk

Sürûrî Tarih 56/1-4

Bundan sonra savaşı anlatan şair, Allah'ın yardımıyla zaferin kazanıldığını söylemektedir. Şah Selim'in askeri Ariş'i toplayıp almış, Fransız Kahire'de Allah'ın kahrıyla helak olmuştur:

ʿArîşi toplayıp aldı sipâh-ı Şâh Selim
Firançe Kâhire'de oldı kahr-ı Hak'la helâk

Sürûrî Tarih 56/ 17

Sürûrî, "târîh-i dîger berây-ı feth-i Mısır Kahire" isimli şiirinde zamanın şâhı Allah'a emanet olsun diyerek şiirine başlamıştır. Onun kılıcı önce düşman amanını kesmiş, düşmanla savaş başlamıştır. Savaşta dinin kafiri ikiye ayrılmış, İslamın kılıcı dinin düşmanına çalınmıştır. Fransa tarafına gemiler gönderilmiş (gemiler aslında Mısır'a gönderilmiştir), kafir af isteyip hayret denizine dalmıştır. Müslümanlar Mısır'a akın edince kâfirler denize dökülmüştür. Şair, Napolyon'u Afrika'ya meyl ettiğinden dolayı deli oğlan olarak görmektedir. Aslında Napolyon kartaldı ancak yenilgiye uğramıştır. Sürûrî, III. Selim'in yardımcısı Allah'tı ve Mısır'ı aldı diyerek bu olayın tarihini söylemiştir. Bu şiirde Napolyon Bonapart aslında kartal olarak görülmekte; ancak Mısır'a saldırarak bir çılgınlık, deli oğlanlık yaptığı belirtilmektedir:

Emânet olsun Allâh'a şeh-i devrân ki şemşîri
Kesip evvel emânın sonra düşmen cengden kaldı
Ferîd ʿarsa-i cengim dînin kâfiri dü-nîm oldı
ʿAdû-yı dîne seyf ol demde kim İslâmiyân çaldı
Sefâ'in gönderildi defʿ içün sûy-ı Fransa'ya
Ricâ-yı ʿafv edip kâfir ki bahr-i hayrete daldı
Misâl-i hâr u hâs küffârı yaydı rûy-ı deryâya
Ki Mısra Müslimîn seyl-âb-ı Nîl-âsâ akın saldı
Deli oğlan idi kılsa ʿaceb mi meyl-i Afrika
Bonaparta Mısırlı harcı oldı çünkü kartaldı
Zamân ile Sürûrî söylenir dillerde târîhîn
Muʿîni Hak idi Mısrı üçinci Şeh Selîm aldı

Sürûrî Tarih 62

Sürûrî, "târîh berây-ı istihlâs-ı Sâlihiyye vü feth-i Mısır Kâhire" başlıklı 57. şiirinde Mısır'ın, Kahire'nin ve Sâlihiye'nin kurtulmasını anlatmaktadır. Ona göre düşmanlar Sâlihiye savaş meydanından çözülmüş, gazâ erbâbı her tarafı sarmışlardır. Cihat ashabı, gazâ erbâbı varınca Napolyon Bonapart yan çizmiştir. Düşman kaçmakta, gazâ erbâbı ise onları kovalamaktadır. Askerler hâinleri ata çiğnetip toprağa karmışlardır. Düşmanın askerlerini yere tepen yani öldüren askerler, onların kadınlarını ise esir almışlardır. Fransızlar ölmüşlerine mâtem ettikçe askerler, kılıç kalkan oynamışlardır:

Sâlihiyye-i rezm-gâhından çözüldi düşmenân
Şol zamân kim her tarafdan sardı erbâb-ı gazâ
Bonaparta pîş-ezîn yan çizdi kâfir gördü kim
O ki ashâb-ı cihâd vardı erbâb-ı gazâ
Çatlayıp yüz üzre düşmen sanma kaçmakdan ʿadû
Baltalarla arkasından yardı erbâb-ı gazâ
Çiğnedip ata yetiştikçe kaçan hâ'inleri
Hâke cism-i bî-karârın kardı erbâb-ı gazâ
Bulduğu yerde teperdi hâke ceyş-i düşmeni
Seby edip nisvânlarn ohşardı erbâb-ı gazâ
Mâtem ettikçe Fransız mürde-i murdârına
Sûr edip kalkan kılıç oynardı erbâb-ı gazâ
Arkasına eğrilip tîğa dönerdi fi'l-mesel
Darble çaldıkça hasma kârdı erbâb-ı gazâ

Sürûrî Tarih 57/1-7

Aynı şiirin devamına göre çok zahire kazanılmış, gazâ erbâbı onları nerdeyse kum falı zannetmiştir. İslam'ın askerlerinin sayısı yüz binden fazla olup Allah'ın yardımıyla Kahire'de yaşayanlar kurtulmuşlardır. Şair, bu esnâda gazâ erbabı Mısır'ın etrafını çevirip savaştılar diye tarih söylemiştir. Sultan Selim, kılıçla Sâlihiye Semti'ni almış; kâfirler kaçmışlardır. Mısır'ın fethi için zekâ ehlinin dinlemesini isteyen şair, mühmel, mu'cem tarih söylemiştir:

Ol kadar cemʿ zahâ'ir oldı menzillerdi kim
Reml-i sahra zan ederdi ardı erbâb-ı gazâ
Cünd-i İslâmında ez-cümle hisâbı yok idi
Yaʿnî yüz binden ziyâde vardı erbâb-ı gazâ
Nusret-i Hak'dan ümîd oldur ki derler ʿan-karîb
Kahire sükkânını kurtardı erbâb-ı gazâ
Söyledim târîh için şu beyti ol esnâda kim
Mısrın etrâfın varıp çalkardı erbâb-ı gazâ
Sâlihiyye semtin aldı seyfle Sultân Selîm
Kaçdı kâfirler de Mısra vardı erbâb-ı gazâ
Fethi Mısr için için tevârîh-i ʿadîde söyledim
Dinle vasfın ey bu fenne meyl eden ehl-i zekâ
Baʿzısı gayet müfîd ü baʿzısı mazmun-tırâz
Kimi mühmel kimi muʿcem kayd olundu câ-be-câ

Sürûrî Tarih 57/8-14

Sürûrî, bir mısrada tarihi bulduğunu söylemektedir. Bunun redifi erbâb-ı gazâdır. Burada savaşı, beldeyi hem de düşmanın firar etmesini anlatmıştır. Bundan sonra ise bir sürü ma'nâ bulduğunu söylemektedir. Düşmandan kurtuluşunun her bir ayına birer mısra yazdığını söyleyen şair, şimdiye kadar kimsenin böyle bir şiir yazmadığını, benzerini ise kimsenin yapamayacağımı söyleyerek şiirini bitirir:

Lîk bir mısraʿda buldum çâr târîhin tamâm
Me'hazımdır mühmel ü muʿcem redif ü mā-ʿadâ
Bayt târîhin o mısraʿidi ikinci satrı kim
Nazmının oldı redifi lafz-ı erbâb-ı gazâ
Hem gazâyı hem firâr-ı kâfiri hem beldeyi
Hem vüsûl-i Müslimîni birden anlatdım sana
Yaʿnî eczâ-yı ifâde çâr hem târîh çâr
Hayli maʿnâdır bilirsen bu tesâdüf evlâ
Hem redif ü mâ-ʿadâda eyleyip cemʿ-i hurûf
Sonradan dört üstine buldum sekiz dahı şehâ
Çünki yıl on iki aydır hâme sâl nusretin
Kıldı her ayına bir târîh o mısraʿla edâ
Ey Sürûrî kimse bir târîhde ol mısraʿın
Yapmamış mislin yapar var ise gelsin es-salâ

Sürûrî Tarih 57/ 15-21

Sonuç

Napolyon Bonapart, Mısır'ı ilk başta ele geçirmiş; ama belli bir zaman sonra orayı terk etmek zorunda kalmıştır. Sürûrî de bu olayı şiirlerinde işlemiştir. Ona göre Napolyon, dinsizdir, sarhoştur, delidir, kâfirdir. Şair onun hakkında olumsuz ifadeler kullanmıştır.

KAYNAKÇA

Akşit, Niyazi (1984). *A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi*, İstanbul: Serhat Yay.

Batur, Atilla (2010). *Müverrih Sürûrî Külliyatı, Divanı, Tarihleri*, Ankara: Divan Kitap.

Batur, Atilla-Karabuçak, Kemal (2010). *Müverrih Sürûrî Külliyatı, Tarihleri (İnceleme),* Ankara: Divan Kitap.

Karal, Enver Ziya (1999). *Osmanlı Tarihi V.Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Nizam, Elif Ayan (2014). "Sürûrî/ Hüznî/ Hevâyî" *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kazakistan: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay.

Öztuna, Yılmaz (2017). *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yay.

Sona, Fatih (2018). *18. Yüzyıl Divanlarında Fetihler, Zaferler*, Ankara: Sonçağ Yay.

İSMAİL HİKMETÎ'NİN DEVLET-İ OSMÂNİYE ADLI ŞİİRİ

Dr. Öğr. Üyesi Fatih SONA
Çankırı Karatekin Üniversitesi, fatihsona@yahoo.com

ÖZET

Asıl adı İsmâil, mahlası Hikmetî'dir. Edirne'de dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Devrin önemli şahsiyetleri olan Koca Râgıb Paşa'ya (d.1699-ö.1763), Halîmî Mustafa Paşa'ya (ö.1760) ve yaptırdığı hayır eserleriyle meşhur olan Beşir Ağa'ya (ö.1746) kasideler yazmıştır. *Dîvân*'ında, Edirne ve İstanbul'un çeşitli semtlerinden bahseden şiirleri vardır. Halvetîliğin Uşşâkî yoluna mensuptur. İsmail Hikmetî'nin 1187/1773-74 yılında vefat etmiştir. Ahmed Sâkî'nin Edirne'de bulunan türbesinde medfundur.

Hikmetî'nin divanı ve tuhfe-i nâdîde isimli eserleri vardır. Şair, şiirlerini ilahi bir bakış açısıyla yazmıştır. Şiirlerinde Allah aşkını, peygamber sevgisini ve zaman zaman da beşeri aşkı işlemiştir. Dîvân sahibi mutasavvıf bir şair olan Hikmetî, şiirlerinde tekke şiirine değil divan şiiri geleneğine bağlı kalmıştır (Sona 2012: 1-40).

Divan Şiirinde Osmanlı padişahlarını kronolojik olarak ele alan manzumeler bulunmaktadır. Bu manzumeler Fihrist-i Şâhân denmektedir. Osmanlı padişahlarını kronolojik olarak ele alan manzum bir tarihçe hüviyetindeki Fihrist-i Şâhân ilk olarak Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi (ö.1657) tarafından kaleme alınmış, sonra da birçok şair tarafından tezyîl edilmiştir (Kurtoğlu 2003: 317-8). Hikmetî de Osmanlı Devleti hakkında bir kaside yazmıştır. Bu Fihrist-i Şâhân'da farklı bir örnek olabilir.

Hak devlet-i Osmâniyesin eyledi nâ'ib
Devlet ne imiş añla gel ey devlete tâlib
Ol devleti Hak kudretin izhâr içün etmiş
Her pâdişeh-i rûy-ı zemîn üstüne gâlib
Ta'rîfini tahrîr edecek hâme-i kudret
Ser-levh-ı sa'âdet diye temmet dedi kâtib
Der-uhde-i mîsâk nebîlerle velîler
Te'bîdine oldular anıñ cümlesi câhib
Tâ minber-i arş üzre çıkıp hâtif-i Hak'dan
Mansûr muzaffer diye hatm eyledi hâtib

İsmail Hikmetî Divanı K. 50/1-5

Bu kasideye göre Allahu Teala Osmanlı Devletini kendisine vekil eylemiştir. Devletin ne olduğunu anlamak isteyen Osmanlı'ya bakmalıdır. Allah gücünü herkese göstermek için onu yeryüzüne muzaffer kılmıştır. Kâtip, saadet levhasının başı diyerek bunları kalemiyle yazacaktır. Veliler onun devletinin ebedî olması için dua etmektedirler. Hatip arş minberi üzerine çıkıp muzaffer ve mansur olsun diye söylemektedir. Adap ve mertebeler bu devlete özgüdür.

Bu bildiride şair tarafından Osmanlı Devleti'nin nasıl görüldüğü verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İsmail Hikmetî, Divan, Osmanlı Devleti.

Osmanlı Devleti, altı yüzyıl tarih sahnesinde rol almış yirminci yüzyılın başlarında ise bu sahneden çekilmiştir. Onsekizinci yüzyılda Osmanlı Devleti, çeşitli başarılar kazanmıştır. Bu yüzyıl baştanbaşa mağlubiyetler yüzyılı değildir. Bu dönemde çeşitli seferler düzenlenmiştir.

Klasik Türk şiirinde Osmanlı Devleti'ni anlatan şiirler bulunmaktadır. 14. yüzyıl şairi Ahmedî, İskendernâme mesnevisinde Osmanlı tarihiyle alakalı bir bölüm yazmıştır. Ahmed-i Rıdvan İskendernâme'sinde Nusret-nâme-i Osman başlıklı bölümüyle Osmanlı tarihini anlatmıştır. Hadîdî'nin manzum Tevârih-i Âl-i Osman'ı vardır. 18. yüzyıl şairi Ahmed Hasîb Efendi'nin Silkü'l-Le'âl-i Âl-i Osman isimli manzum bir tarihi bulunmaktadır. Ayrıca Mustafa Nedim'in Zafernâmesi ve Rızâî'nin Sivastopol Muharebesi gibi Osmanlı tarihini anlatan manzum eserler yazılmıştır (Bektaş 2011:10).

Bunlardan başka Osmanlı padişahlarının manzum tarihçesi şeklinde padişahları tanıtan, cülus tarihleri ve saltanat sürelerini belirten fihrist-i şâhân denilen şiirler vardır (Kadıoğlu 2004: 115).

Osmanlı padişahlarını kronolojik olarak ele alan manzum bir tarihçe hüviyetindeki fihrist-i Şâhân ilk olarak Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi (ö.1657) tarafından kaleme alınmış, sonra da birçok şair tarafından zeyl edilmiştir. Hemdemî'nin eserine Vak'a-nüvis Râşid Efendi (ö. 1735), Diyarbakırlı Said Paşa(ö. 1831), Diyarbakırlı Lebib (ö.1768), Diyarbakırlı Derviş Mülhem Efendi (ö. 1818), Rüşdî-zâde Reşîd Hasan Efendi (ö. 1743) ve Ziya Paşa birer zeyl yazmışlardır. Yazılan bu zeyller-Ziya Paşa'nın ki teferruatlıdır- padişah ile devirlerindeki olay ve kişileri ayrıntıya girmeden anlatmışlardır. (Kurtoğlu 2003: 317-8). XVII. Yüzyıl şairi Nisârî de bu türde bir şiir yazmıştır. Nisârî'nin eserinde Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'den IV.Mehmed'e kadar gelen padişahların saltanat süreleri, cülus ve ölüm tarihleri anlatılır (Bektaş 2011:11).

İsmail Hikmetî, Edirne'de dünyaya gelmiştir. Şair, devrin önemli şahsiyetleri olan Koca Râgıb Paşa'ya (d.1699-ö.1763), Halîmî Mustafa Paşa'ya (ö.1760) ve yaptırdığı hayır eserleriyle meşhur olan Beşir Ağa'ya (ö.1746) kasideler yazmıştır. Şair, 1187/1773-74 yılında vefat etmiştir. Hocası Ahmed Sâkî'nin Edirne'de bulunan türbesinde medfundur. İsmail Hikmetî'nin divanı ve Tuhfe-i Nâ-dîde isimli eseri vardır. Şair, şiirlerini ilahi bir bakış açısıyla yazmıştır. Şiirlerinde Allah aşkını, peygamber sevgisini ve zaman zaman da beşeri aşkı işlemiştir (Sona 2014).

İsmail Hikmetî de Osmanlı Devleti hakkında bir kaside yazmıştır. Şiirin başlığı kasîde-i devlet-i Osmâniye'dir. Şiir "mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün" vezniyle yazılmıştır ve 43 beyitten oluşmaktadır.

Bu Fihrist-i Şâhân'a farklı bir örnek olabilir. Bu kasideye göre Allahu Teala Osmanlı Devletini kendisine vekil eylemiştir. Devletin ne olduğunu anlamak isteyen Osmanlı Devleti'ne bakmalıdır. Allah gücünü herkese göstermek için onu yeryüzündeki tüm padişahlar üzerine gâlip kılmıştır. Kâtip, kudret kaleminin tarifini yazmak için saadet levhası tamam oldu demiştir. Nebilerle veliler onun sonsuzluğa ulaşması istemektedirler. Burada şair, Osmanlı Devleti'nin sonsuza dek yaşamasını istemektedir ancak devlet 20. yüzyılın başında son bulmuştur. Hâtip, Hak'tan ses gelecek gibi arşın minberi üzerine çıkıp mansur ve muzaffer diye ilan etmiştir. Şeriat, tarikat ve kerem ahkâmında âdâp ve mertebeler bu devlete özgüdür. Cihan şahlarının sultanı, Hudâ'nın gölgesidir, hükmü doğu ve batıya geçer. Mezheplerin mihrâbının âlemi hikmettir, hadis-i şerif buna şahittir:

Hak devlet-i Osmâniyesin eyledi nâ'ib
Devlet ne imiş añla gel ey devlete tâlib
Ol devleti Hak kudretin izhâr içün etmiş
Her pâdişeh-i rûy-ı zemîn üstüne gâlib
Ta'rîfini tahrîr edecek hâme-i kudret
Ser-levh-ı sa'âdet diye temmet dedi kâtib
Der-uhde-i mîsâk nebîlerle velîler
Te'bîdine oldular anıñ cümlesi zâhib
Tâ minber-i arş üzre çıkıp hâtif-i Hak'dan
Mansûr muzaffer diye hatm eyledi hâtib
Ahkâm-ı şerî'atde tarîkatde keremde
Bu devlete mahsûsdur âdâb u merâtib
Sultân [u] şehenşâh-ı cihân zıll-ı Hudâ'dır
Fermân-beridir ehl-i meşârık u magârib
Şâhid bu ki âsâr-ı ehâdîsde bu dergeh
Hikmetde durur âlem-i mihrâb-ı mezâhib

Şair, padişahları boş sanmamasını söylemektedir. Zira onlar zamanın kutbudurlar. Açık veya gizli çoğu cezbelidirler. Manevi makamlardaki kırklar, yediler ve üçler burada hizmet ederler. Kutuplar buranın kapıcısıdırlar. Lâkin mülklerinin yakınlarında olanlara âteş-i sûzâna yakın demişlerdir. Basîret erbapları zâhir veya bâtın buraya yakın olmak isterler. Medreselerinde olanların hepsi asrın büyük âlimleridirler. Devlette yaşayan halk, rahat ve mutlu yaşamaktadırlar. Âlimleri, vezirleri, emin kimseleri her biri bir irfan, anlayış yetisine sahiptirler, yanlışlık yapmazlar. Bunlar kanunları güzel bir şekilde uygulayarak şan şeref bulmuşlardır:

Sen sanma tehî her biri [bir] kutb-ı zamândır
Yâ zâhir ü yâ bâtın olur ekseri câzib
Kırklar yediler üçler [onuñ] hıdmetiñ eyler
Derbânıdır aktâb ile evtâd [u] nasâyib
Ger kurb-ı mülûk âteş-i sûzân dediler lîk
Söz kimleredir ayları olsun mütekârib
Erbâb-ı basîretden olup zâhir ü bâtın
Devrân ile postun gözedir ehl-i menâsıb
Eyvân-ı medârisde olan ilm-i hünerde
Allâme-i asr oldu kamu ehl-i metâlib
Cidvâl-i zılâlinde re'âyâ vü berâyâ
Âsûde-i hâl olmadadır bu'd ü mukârib
Ammâ ulemâsı vüzerâsı ümenâsı
Her biri[si] bir mu'ciz-i irfân ile sâ'ib
Kânûn-ı münîf şer'-i şerîf örf-i nizâmın
Tatbîk ederek buldu şeref şân-ı merâtib

Devletin saltanatında zengin ve fakirler ün salmıştır. Meczup bir derviş bile olsa ona sultan denilmiştir. Vâhib onun haşre kadar hükmünün sürmesini dilemiştir. Burada şair Osmanlı Devleti'nin ömrünün uzun olmasını istemektedir. Devleti yönetenler pîrlere, şeyhlere, cesurlara, gençlere haddince lutf etmektedirler. Hazinesinin mücevherlerinin, mallarının,

askerlerinin ne kadar olduğunu kimse bilemez. Oradaki âlimlerin her biri cihanın Felatun'u olsalar uygundur. "*Felâtûn, İslam felsefesi üzerinde önemli etkileri olan ilk çağ Yunan düşünürüdür. Felâtun'un en önemli hocası Sokrat'tır. Yaklaşık 387 yıllarında Atina yakınlarında düşünce tarihine Akademi olarak geçecek okulunu kurmuş, ömrünün büyük kısmını burada ders vererek, kitap yazarak geçirmiştir. En ünlü öğrencisi Aristo'dur. Kırka yakın eseri vardır (*Zavotçu: 2013: 236). Keramet ashabının vâlisi hikmet ile oraları idare etmektedir. Onların elbiseleri, törenleri şereflidir, cümleleri velilik âdâbı üzerinedir. Orada nice yüce dergahlar kurulmuştur:

Nâm-âver olup bây u gedâ saltanatında
Sultân denilir olsa da dervîş-i mecâzib
Peymân-ı nübüvvet gibi mahtûm-ı düveldir
Tâ haşre degin hükmüni ahd eyledi vâhib
Pîrân u meşâyih u dilîrân u cüvâna
Lutf etmede haddince olur tâlib ü râgıb
Ammâ ki hazâ'in-i güher mâl u asâkir
Şol mertebedir kim bilemez haddini hâsib
Ammâ ki hazâ'ince-i kitâb ü defâtir
Her biri Felâtûn-ı cihân olsa münâsib
Me'mûr olacak vâlî-yi ashâb-ı kerâmet
Tertîbini hikmet ile düzmüş ne acâyib
Kisbetleri âyînleri ta'zîm-i şerefdir
Âdâb-ı velâyet iledir cümlesi zâhib
Dergâh-ı mu'allâ diye kurmuş niçe dergâh
Dergâh-ı gazâvet ile kılmış mütecâlib

Şaire göre âyet ve hadislerde belirtildiği gibi bu devlete boyun eğmek, itaat etmek lazımdır. Bundan dolayı dua etmek bu toplumdaki kişilere vacip olmuştur. Şair burada devlete dua etmeyi, bağlılığı dînî temellere bağlamaktadır. Kim bu devlete yan bakmak istese parlak yıldız onun başını döndürmektedir. Şair bundan sonra Osmanlı Devleti'ne dua etmektedir. Peygamberimizin hürmeti için Osmanlı Devleti'nin daima gâlip olmasını, güneş ve yıldızlar gibi ebedî olmasını istemektedir. Allah'a devletinin kutlu gölgesinin uzun olması ve gönül ehline yakın olması için dua etmektedir. Allahu Teâlâ İslambol'u (İstanbul) payitaht yapmayı nasip etmiştir. Bu şehri ibret ile seyreden İskender'in aynasını görmüş gibi olur. "*İskender, İskenderiye şehrini kurduğu zaman orada bulunan hakimlerden Belinas, Hermis, ve Valines bir ayna yapmışlar ve yüksek bir yere koymuşlar. Gûya bu aynada oraya gelmekte olan gemiler daha bir aylık yoldayken görülebilirmiş. Böylece düşmanları görmeye faydalı olurmuş.*"(Pala 1998:50). Oraya hevâ atlasından üzerine elbise çekilmiş, deniz kemer vurmuştur. Üstad, hey'et suretinde onu düzenlemiş; dünyadaki insanlar hem ona tâlip olmuşlardır. Anâsır-i erbaa ile birbirine karıştırmış ama üçlü bir şekilde birbirine uygun bir şekilde yapmıştır. Suyundan, havasından, toprağından nurlar saçılmaktadır; bu da içeride olan halkını cezbetmektedir.

Âyât u ehâdîsde budur eyle itâ'at
Ol emr ile ed'iyyesi oldu bize vâcib
Gerden-keş olup kasd ile kim kec-nazar etse
Başında anıñ dönmededir ahter-i sâkıb

Ey Bârî Hudâ nûr-ı habîbiñ içün olsun
Kıl devlet-i Osmâniye[y]i dâ'im ü gâlib
Ol hazreti kim mîm ile hem sâd-ı vefâdır
Devrân-ı mü'ebbed ile kıl mihr ü kevâkib
Ol zıll-ı hümâyûnları memdûd edip Allâh
Erbâb-ı kulûb üstüne olsun mütekârib
Ey dil gelelim belde-i İslâmbol'uñ Allâh
Bil böyle şehen-şâhına taht etdi münâsib
Nezzâre-i ibret ile seyr eyle bu şehri
Âyîne-i İskenderîdir her mütecânib
Hil'at çekilip üstüne atlâs-ı hevâdan
Deryâ-yı kemer-bend urunup aldı merâtib
Bir sûret-i hey'et ile tarh eylemiş üstâd
Kim âlem-i dünyâ aña hep tâlib ü râğıb
Terbî'-i anâsır ile mezc eylemiş ammâ
Tevfîk-i müselles ile kılmış müterâkib
Envâr-ı turâb âb u hevâsında nesirdir
Merbû'a-i meskûnuñ eder halkını câzib

İstanbul'un zengin ve fakirleri safâ denizi üzerine yüzmektedirler. Sanki Süleyman Peygamber gibi rüzgar üzerinde gitmektedirler. " Süleyman Peygamber, *Davud Peygamberin oğludur. Babası gibi hem peygamber hem de sultan olmuştur. Hz. Süleyman'ın kuvveti, gücü çok büyüktür. İnsanlar, cinler, periler, vahşi hayvanlar, yılanlar karıncalar, rüzgar onun hükmüne girmişlerdir(Levend 1980:120)*Çimenleri, gül bahçeleri, bağ ve bahçeleri bülbüllerin feryatlarıyla dolmuştur. Burası sanki cennet gibidir; yaz ve kış türlü nimetlerle doludur. Hûriler ve gılmanlar ellerinde içecekler tutmaktadırlar. Her milletin ticari malları burada feyz bulup; dostlar ve yabancıların hepsi burada ülfet bulurlar. Fethi âyet ile gelmiş ve belde-i tayyib diye nitelendirilmiştir. Hazreti Peygamber, hadis-i şerifi ile buranın feth olunacağını müjdelemiştir. Şair en sonda kendine seslenerek bu ülkede ve şehirde kim varsa arzularına kavuşur, mutlu olur diyerek şiirini bitirir:

Deryâ-yı safâ üzre yüzer bây u gedâsı
Gûyâ ki Süleymân gibi bâd üstüne râkib
Gülzâr-ı çemen bâğ-ı gülistânına karşı
Feryâd ile bülbülleriniñ toldu cevânib
Cennet gibi her sayf [u] şitâ ni'met-i pürdür
Hûrân ile gılmân tutar elde meşârib
Her milletiñ emtâ'ı bulup feyz-i revâyic
Ülfet-zed olur bunda kamu dost u ecânib
Fethindeki târîhi çün âyet ile geldi
Bu belde-i tayyîb ola her dem mütetâ'ib
Fethin dahi ol sultân-ı cihânıñ[1]
Tebşîr-i hadîsinde buyurmuş bu garâ'ib

[1] Bu mısra'da vezin aksamaktadır.

Hem hazret-i hâlet bu bilâdıñ himeminde
Me'mûren olup geldi bu şehr ehline sâhib
Ey Hikmetî bu devlet ü şehriñ ola ehli
Ol kimse olup vâsıl-ı kâm olmaya hâ'ib

Şairin kasidesini incelediğimizde Fihrist-i Şâhân'dan farklıdır. Fihrist-i Şâhân'da Osmanlı padişahları sırasıyla şiirde geçmesine rağmen İsmail Hikmetî'nin şiirinde bu yoktur. Şairin Osmanlı Devleti'nin sonsuza kadar devamı için dua etmesine rağmen devlet 20. yüzyılın ilk yarısında son bulmuştur. Şair, Osmanlı Devleti'ni anlatırken belli bir yerde ise İstanbul'u ve içindeki insanları anlatmıştır.

KAYNAKÇA

Bektaş, Ekrem (2011). "Nisârî ve Fihrist-i Şâhânı", *Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi,* S.26, s.9-24.

Kadıoğlu, İdris (2004). "Solak-zâde Mehmed hemdemî Çelebi'nin Fihrist-i Şâhâ'ı ve Diyarbakırlı Şairler Lebib ve Mülhem Efendi'nin Zeyilleri" *İlmi Araştırmalar*, S.17, s. 115-131.

Kurtoğlu, Orhan (2003). "Solak-zâde Hemdemî'nin Fihrist-i Şâhân'ına iki Zeyl" Diriözler Armağanı, *Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*, Ankara, s. 317-8.

Levend, Agâh Sırrı (1980). *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Pala, İskender (1998*). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yay.

Sona, Fatih (2012). *İsmail Hikmetî ve Dîvânı.* Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.

Sona, Fatih (2014). İsmail Hikmetî, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ahmed Yesevî Üniversitesi Yay.

Zavotçu, Gencay (2013). *Klasik Türk Edebiyat İsimler Sözlüğü*, İstanbul: Kesit Yay.

İSLAM BAHÇE SANATINDA PEYZAJ TASARIM ÖZELLİKLERİ

LANDSCAPE DESIGN FEATURES OF ISLAMIC GARDENS

Dr. Öğr. Üyesi Parisa GÖKER
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, parisa.goker@bilecik.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Hilal KAHVECİ
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, hilal.kahveci@bilecik.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Candan HERGÜL
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, ozlem.hergul@bilecik.edu.tr

ÖZET

İslamiyet, Arabistan'da doğmuş, kısa bir süre içinde Filistin'den başlayarak Irak, Suriye, Mezopotamya, Mısır, İran, Türkistan ve Pencap'ın bir kısmı ile Kuzey Afrika'dan İspanya'ya kadar yayılım göstererek İslam kültürünü ortaya çıkarmıştır. İslam kültürü ve sanatı belirli bir ülke veya topluma ait olmanın ötesinde, çeşitli uygarlıkların kültür ve sanat anlayışları etkisinde olgunlaşan ve hepsinde dinin etkisi ile ortak özelliklerin yanı sıra yerel özelliklere de sahip bağımsız bir sanat olarak ortaya çıkmıştır. Genel anlamda değerlendirildiğinde İslam sanatının tüm alanlarında görülen gelişmelerde İran ve Türk ögeleri ile geleneklerinin yansımaları izlenmektedir. İslam bahçeleri 7. Yüzyıl'dan itibaren çeşitli toplumların kültür ve gelenekleri doğrultusunda biçimlenerek, dinin, iklimin ve içinde yer aldığı coğrafyanın da etkilerine bağlı olarak kendine özgü bir bahçe sanatı olarak ortaya çıkmıştır. Bahçe sanatı tarihinde, farklı ülkelerdeki toprak yapısı, iklim, flora ve ekoloji gibi yerel ve bölgesel doğal koşullar bahçelerin gelişimini etkilemiştir. Genel olarak İslam bahçeleri dinin yayıldığı coğrafyalar dikkate alındığında sıcak, kurak ve az yağışlı doğaya sahip bölgelerde biçimlenmiştir. İslam bahçeleri her zaman cennetin bir sembolü olarak görülmesi yanı sıra, günlük yaşam alanı ve mekanları olarak tasarlanmışlardır.

Bu Çalışmada; İslamiyet'in doğuşu ile birlikte ortaya çıkan bahçe kavramı ve bu bahçelerin tarihsel süreç içindeki gelişimi irdelenecektir. Elde edilen veriler doğrultusunda bugüne ulaşabilen İslam bahçe örnekleri üzerinden karakteristik özellikleri, mekansal organizasyonu ve tasarım ilkeleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Bahçe Sanatı, Peyzaj Tasarım Özellikleri, Cennet Bahçesi

ABSTRACT

Islam was born in Arabia and starting from Palestine, it spread in a short time in Iraq, Syria, Mesopotamia, Egypt, Iran, Turkistan and part of Punjab and Northern Africa and Spain and generated Islamic culture. Islamic culture and art, beyond belonging to a certain country or society, occurred as an independent art having common characteristics and maturing under the influence of the culture and art and with the effect of the religion in all of them. When assessed in a general sense, reflections of Iranian and Turkish components and traditions are observed in the developments seen in all areas of Islamic art. Islamic gardens were shaped based on cultures and traditions of various societies starting from the 7th century, and occurred as a unique garden art depending on the effects of religion, climate and the geography that they are

in. In the garden art history, local and regional nature conditions such as soil structure, climate, flora and ecology in different countries have affected the development of the gardens. When the geographies where Islamic gardens spread are considered, they were shaped in regions having hot, barren and little rainy nature in general. Islamic gardens were seen as the symbol of heaven always and they were designed as daily living places.

In this research; The concept of the garden that emerged with the birth of Islam and its development in the historical process will be examined. In the direction of the obtained data; the characteristic features, spatial organization and design principles will be revealed through examples of Islamic garden can be reached today.

Keywords: Islamic Garden Art, Landscape Design Features, Garden of Heaven

INTRODUCTION

The meaning of garden in all periods has been the living style of heaven and dreams which are situated at an unreachable distance where people attempted to reach, and they dreamed to get away from pain and suffering through it. Heaven has been the of happiness anticipated by people as a location aimed to be reached in all periods. In this context, the fact that the words 'garden' and 'Heaven' have a common linguistic root is significant. The word meaning of Heaven originates from the Old Persian word 'pairi -dae`-za'. An Old Babil word 'paradisu' is simply another expression of 'pairi -dae`-za'. It can be stated as a place surrounded by walls and fences or only as an open, green, limited area. "Pardes" in Ibrani and "paradeisos" in Greek have the same meaning and also define the joy gardens of Persian rulers. Water and plant are the most important two components of Heaven in Islam religion. It is possible to see the effect of religious believes on plant material use. Trees have been used as an expression of religious philosophy of Islamic garden for example especially *Cupressus*, which is believed to cause the spirits rise to the sky at cemeteries, flower almond, defining life and hope, and cherry. *Platanus* trees, thought to express living power and also defined as the life tree, are included abundantly at places of religious worships for instance mosque backyards (Aliasghari, Erdoğan, 2012).

Despite the word "garden" defining garden or Heaven is repeated many times in the Quran and it is not very clear which expression actually defines garden, it is obvious that it defines the concept of "Heaven-garden". However, it is definite that the expressions about garden are the deductions drawn from between the lines rather than conclusive rules. Holly place encountered in Kitab-ı Mukaddes, which is a resource older than the Quran, with a symmetric origin is a Heaven-garden and God has furthermore created garden and placed humans there after He had created the grounds and skies. Four rivers run, generating the origin of garden, parted with four water conduits that had emerged in Islamic garden subsequently in this garden. Buddhist custom had contained the origin of garden parted with four water conduits prior to Islam and this puts forward the existence of this concept in Iranian and Arab-Islam cultures and a common origin.

The Islamic Garden

Formerly, the Islamic garden was designed as the earthly symbol of paradise. The term Islamic garden was first acknowledged during the establishment of the Persian garden in the seventh century. It is claimed as the basis for the Islamic garden and the inspiration of the Persian garden has been adopted in several other prominent Islamic gardens, for instance, the Moghul gardens

in Kashmir, India and the Alhambra and the Generalife, Southern Spain. The influence of the Spain garden has spread throughout the world until the 20th century, and the evidence of the influence can be traced for instance, the revival garden in California and Mexico. The Islamic garden promotes the concept of simplicity, and; therefore, the sense of the Islamic garden are well adapted in the modern world. Petruccioli (1998) states, the inspiration for the Islamic garden, first catch the attention of the European culture during the 17th century. The Islamic garden is perceived as one of the seductive symbols of a new exotic world, describes as a place where the novel taste for space and decoration was freely expressed. The influence of the Islamic garden can be seen through the garden design in Florence and the Royal Pavilion of Brighton, England. In the 19th century, the expansion of the Islamic garden's influence has become a glamorous fashion whereby it was selected as one of the official architectural styles in the World Fairs. The influences of the Islamic garden continue throughout the 19th century until the beginning of the 20th century, before it slowly disappears due to the modern movement. The flow of the development of the Islamic garden is presented as follows: (Jani et al, 2014).

Table 1. Development of the Islamic Gardens

5th Century	The Pre-Islamic Era (Before the Establishment of the Islamic City)
6th Century	The Establishment of the First Islamic City state, Medina
7th Century	The Formation of the Persian Gerden
14th Century	The Establishment of the Generalife and Al Hambra Garden Spain
16th Century	The Establishment of the Mughal Garden, Kashmir, India
17th Century	The Recognition of the Islamic garden by the European Culture
19th Century	The Influence of the Islamic garden throughout the world
20th Century	The Interference of the modern movement in the Islamic Garden

The Values of the Islamic Garden

It is seen that the definition process for the term value is assessed in four phases. The first phase is related with the word significance and society generally. In the second phase, the value is described in terms of the level of its advantage and significance. In the third phase, the value needs consistency. In the fourth phase, it is possible to see the value after action is placed on it by people. The example of a value assessment occurred as described below. For example, the Islamic garden is viewed as a vital legacy of the Muslim culture. The physical components of the garden-design is beneficial to assess the level of its advantage, including the significance of water elements in the garden-design as a purification resource. Building of the Persian garden displays the consistency of the repeat of the water components in the Islamic garden-design, followed by Al Andalusia and Mughal garden. The Islamic garden concept started to be developed in the seventh century and lasted until today and the majority of the typical garden-design has a similar form. The value of the Islamic garden concept, owing to the consistency, has been a global garden phenomenon as a garden design. It is seen as valuable by generating and repeating the garden with an Islamic garden concept. The process shows that there are four means of placing value on something by people. In this context, it is feasible to refer something to culture, customs or a component. This begins with describing its significance, assessment of the level of its advantage, assessing the things wished by someone and ends with understanding the value through action.

Design Features and Fundamental Components of Islamic Gardens

The structures were generally positioned in the middle of the gardens or at the highest area in Persian gardens. The highest area where the structures were positioned was called cihannuma. Water features, such as large pools or channels, were designed to create scenery for the structure. In a general sense, Persian garden art was designed by using plain and simple lines.

Walls (enclosure wall); The geographical characteristics affected the primary form of the traditional Islamic garden, its formal components and physical features. The most of the desert civilization made reference to the archetype of the fence, and many Traditional gardens were surrounded by walls. It had inward-looking composition which is interpreted as an attempt to isolate human-made order from the perceived chaos of the surrounding harsh desert, and to protect the domesticate and cultivate area. A. Petruccioli has referred that the Islamic garden portrays an attitude toward the environment, the taming and glorification of nature enclosed within four walls juxtaposed with the hostile areas of outside world (Petruccioli,1985).

Pavilions; The Pavilion was used in the garden-design for the purposes of resting, viewing and thinking. It consists of a shady vantage point for people to sit and watch the remarkable garden and landscape around it and to think. It offers a shelter from the desert's heat as well. It consisted of a rectangular platform with open, probably columned porches positioned at each of its shorter sides.

The scope of the width or sight opportunity of the area; Persian gardens are generally designed on an axis in the shape of rectangle or square. With the influence of Islam religion, they are enclosed with tall walls and the privacy concept is emphasized. The pathways extend on a single axis and cause a sense of endless paradise for visitors of the gardens and create bliss and joy sensations.

Water; Water is critical for every living aspect, "and we have made everything alive from water" is a remarkable statement in the Quran referring to the role played by water to give life in the entire Islamic culture. Water had a crucial role in ancient Middle East and ancient civilizations, which regarded water as a holly element because of its significance and effects for the survival of human beings.

The most significant component of Persian gardens is water. Pools are placed on the most important main axis of the yard or garden. In case there are multiple pools in the garden, they are connected with each other via conduits and coolness and music effect of water is created. Mainly ceramics of bright and warm colors are used in pools and vitality and movement are added to the location. The environmental conditions of the country played a major role for gardens to be an important living site in Iranian Islam culture and for designating water as an indispensable component. Water was brought from tall, snowy mountains far away via underground channels and was used to create water effects mainly (Aliasghari, Erdoğan 2012).

Symmetry; "Chahar Bag", the four-part formal plan of two channels intersecting one another vertically, made up the foundation of Persian gardens. The use of symmetry in garden designs contributes to achieving balance in the garden. The structures in the garden are situated on a symmetrical axis or in the center of the garden. The intermediate point of the symmetrical set up is 'cihannuma' or peak point of the main axis. The symmetrical set up is applied for plant design in the garden as well. Trees and bushes are situated around the hiking areas to emphasize

the main axis. Seasonal plants are planted within parquets that are designed symmetrically (Göker, tuna, 2017).

Plant Materials; Plant materials in Persian garden culture are created for generating shady areas, for fruit-vegetable growing and living area set up. Persian gardens consist of generally tall trees, fruit trees and ornamental plants, especially roses, to create color and scent effects. For creating shady hiking areas in the gardens, trees such as sycamores, willows and elms are planted in the form of an alley on both sides of the pool that is designed as conduits. Cypresses and sycamores take place in the main axis section of the garden. Fruit trees and ornamental plants take place in garden parquets that are designed in the form of partitions. According to Ibn-Sina; The use of plant materials in Iranian culture for healing and therapeutic purposes goes back to very old ages. Ibn-i Sina purported the following in his books regarding the effects of nature on humans; "people need to spend time and discover happiness in the beautiful scenery of nature for improving themselves spiritually and for healing" (Göker, Tuna, 2017).

The Characteristics of the Islamic Garden

Islamic gardens have characteristics reminding the concept of heaven as an impeccable resting and thinking place traditionally. Despite Islamic gardens are seen at hot and arid climatic regions in general, water and shade come forward as the basic theme of these gardens. Garden area has been made suitable for irrigation by taking advantage of water resources or rivers in order to provide water to be used by plants as nutrition. The ground had to be slightly inclined in order to apply these methods and to facilitate the flow of conduits. The conduit system crossing one another by straight lines makes up the fundament of geometric garden design (Aslani, 1984).

The principles of the Islamic garden assists in finding the physical characteristic of an Islamic garden as described in the Quran. In Surah Muhammad ayah 15, the description of a garden is described as "An image of the Garden which is promised to those who guard against evil: in it there are rivers of water, which will never spoil and rivers of milk whose taste will never change and rivers of wine, delightful to all who drink it, and rivers of honey of undiluted purity; in it, they will have fruit of every kind and forgiveness from their Lord" (Quran47: 15). There is several other description of a garden in the Quran, and the interpretations of it are presented in Table 1. (Jani et al, 2017)

Table 2. The Descriptions of Garden in the Quran and Persian garden

No	Garden as per described in the Quran	Persian Garden
1	In paradise, there flow streams and canals with golden banks and beds of pearls and rubies,	There is the main canal in it. Provision is made for the flow of the water to be
2	the soil of which has a smell sweeter than musk.	visible, and grooves are cut in the bottom of the canals to cause the water to flow roughly as if it were flowing over rocks. Canals are so designed that the flow of the water produces a sound.
3	There is a perpetual shade that is tamed to move according to the will of man.	A large number of trees are planted for the sake of shade, and, as a result, the garden contains arrow walks.
4	There is no extreme heat from the sun or bitter cold.	

5	There are trees that are so green that they appear to be black.	A close relation with nature is obtained in a simple manner. There is no interval or boundary line between the mansion and the rest of the garden so that it cannot be seen where one begins and the other ends.
6	Mention is made of the names of trees such as the thornless lotus, tangled myrtle, palm, and pomegranate.	The planting of rose bushes is frequent.
7	There are high buildings unique in the world.	The area of the garden is surrounded by a wall. There is a mansion or palace in the middle.
8	The dimensions of paradise may be likened to the width of the sky and the earth.	A garden is laid out on steep ground. The area of the garden is divided into four. The design of the garden is based on the use of straight lines.
9	There is an extraordinary abundance of unforbidden and perennial fruit that may be freely eaten.	There are a large number of fruit trees; the bigger the garden, the more fruit trees are planted

An Islamic garden is a landscape designed by adhering to specific ideological principles that use some physical components and have specific targets. Describing these components and targets is widely seen in the teachings of the Islamic faith and in the culture of the Muslim people. The crucial physical components describing the Islamic garden are as follows:

Plants and trees; A rich, green and shaded garden with water offered the heaven on Earth in the arid desert climate of Arabia, the origin of Islam. Plants and trees in the Islamic world have gained holly and symbolic meanings according to this environmental background of view however trees are conspicuous and beyond their uses in the three holy books of Judaism, Christianity and Islam. Trees are critical for the holy books as a symbol and metaphor. The Quran refers to trees generally as gifts of a beneficent Creator and the Quran values shady and fruitful trees and cites many trees including olive, fig and pomegranate. These trees can be seen in the entire and majority of the Islamic garden in various periods and in the palaces of Umayyad princes or in the courthouses in Damascus and Aleppo, where the power of the rulers was generated by the productivity and fertility of the landscape, adding prosperity and wealth (Latiff et al, 2016).

Table 3. The Paradise design elements and their descriptions according to the Holy Quran and Hadith

No	Principle	Descriptions
1	**Climate**	The climate is a cool and refreshing shade (Qur'an,4:57). There is neither burning sun nor bitter cold (Qur'an,76:13).
2	**Soil**	The soil is a fine white powder of pure musk (Bukhari and Muslim). Its pebbles are pearls and rubies, and its soil is saffron (At-Tirmizi and Ad-Daarimi).
3	**Smell**	Paradise is filled with pure and beautiful fragrance, which can be discerned from a great distance (Ahmad, an-Nasaa'ee, Ibn Maajah and al-Haakim).
4	**Colour**	Green as the colour of cushion covers (Qur'an,55:76) and clothes of the people of Paradise (Qur'an,76:21). And dark green is the colour of the condensed trees in Paradise (Qur'an,55:64).
5	**Tree**	Grape yards (Qur'an,78:32), date palm (Qur'an,55:68), pomegranate (Qur'an,55:68), lotus or sidratul muntaha (Qur'an,56:28), acacia (Ibn Kathir, 4098) and tooba (huge tree) (Ahmad Ibn Jareer and Ibn Hibbaan)
6	**Flower**	Aromatic plants called rayhaan (Qur'an,56:89) and henna (Bukhaari and Muslim)

7	**Sound**	Mostly from water that trickles, gushes forth and drips (Qur'an,55:66 and Qur'an,76:6). No idle talk only greetings among its people (Qur'an,56:26 and Qur'an,56:25).
8	**Spatial element**	There are 9 elements mentioned which are rivers (Qur'an,2:25), springs (Qur'an,15:45), raised thrones (Qur'an,54:54-55 and Qur'an,76:13), lofty palace (Ibn Kathir, Ahmad and Ibn Hibban), gates (Qur'an,13:23), vessels of silver, crystal clear cups, jugs, glass (Qur'an,56:18, 76:15-16, 76:17), buildings (at-Tirmizi and ad-Daarimi), tents (Bukhari) and pavilions (Qur'an,55:72)
9	**Animal**	Fowls (56:21), birds (at-Tirmizi) and camels (Muslim).

Design Principles of Spanish Islamic Gardens

Spanish Islamic gardens contain social and religious reflections as well as a life-culture spent in backyard places shut down to the world outside by tall walls generally. These backyards are surrounded by deaf walls and/or mansions in general and provide a living area turned inward. Delicate and thin columns, circular and horseshoe arches, geometrical stone decorations and china-laying that enclose backyards have been the most conspicuous architectural features of Spanish gardens. There is a portico with seven marble columns at the short sides of the rectangular pool in Mersinli backyard of Alhambra Palace. The backyard with lions has the shape of peristillium and there are porticos with marble columns at the four sides of this backyard. A shallow water-surface of a polygon is formed on the ground by a water bowl placed on 12 lion figures made of white marble. Water overflowing from this structure and spurting from the mouths of the lions run through the structures by means of thin conduits and divides the backyard into four portions. One of the most significant features of these gardens is the water utilization type. Water is sometimes used in square pools surrounded by rectangles, polygons and semi-circles and as a long conduit some other times. The surrounding of water conduits is lined with sprinklers, sequenced rhythmically to give movement and add sound to the place.

Marble bowls sliced generally on a tall base at the center of small, square, polygon or circular pools are used and movement is given to water at these bowls by using sprinklers. Water use in the backyard with lions as well as the backyard of water conduit situated in Generalife garden, and the water bowls with sprinkler and water mirrors situated in Alcazar are the examples emphasizing the significance of water use and water structures in Spanish gardens.

Figure 1. Alhambra, Spain **(**Anonymous 1, 2018)

Design Principles of Persian Islamic Gardens

The most popular components of Iranian gardens are water and flowers. Pools are positioned at the most vital axis of the backyard or garden. In case there is more than one pool in the garden, these are connected through conduits and coolness and music effect of water is tried to be created. Vitality and movement is added to the location by generally using shiny and warm colored ceramics in the pools.

Environmental conditions of the country play a critical role for the garden to be an important living place in Iranian Islamic culture and for the water to be an indispensable component. Water was brought from long distances and from tall, snowy mountains through underground conduits and it was used commonly to generate water shows in gardens (Akdoğan, 1974). One of the most conspicuous components of Iranian gardens is the water use. Pools are placed in the most vital section of the backyard or garden. Including many numbers of pools in the garden and connecting these pools with one another through conduits ensure coolness, air circulation and musical water flow. Construction of pools on a slight slope enables the water to overflow from the pool and forming small waterfalls. Colorful ceramics are used to decorate small conduits surrounding the pools in general. The use of colorful ceramics in pools is another typical characteristic of Iranian Islamic gardens. Walls of palaces situated in the center of gardens are decorated with china and colorful ceramics. Water, one of the fundamental components of garden, is used in pools and water conduits. Pools are positioned at the crossing points of the main axis of the garden generally. Pools, covered with colorful china and ceramics, are designed in rectangular, square or circular forms or with a partitioned surrounding".

An Islamic garden example, Cahr-ı bağ plan scheme, is not seen in the garden of the palace called Chehel Column (Chehel Sutun) in Isfahan. The four-part system was not followed

in this garden and the garden was divided into parterres by Baroque style paths intersecting one other vertically. However, the garden was positioned in the middle of a system divided with large pools, seen as the fundamental characteristic of Iranian Islamic gardens, and was surrounded by *Platanus* and *Cupressus* trees, representing life and death.

Figure 2. El Gholi, Tabriz, Iran (Original, 2018)

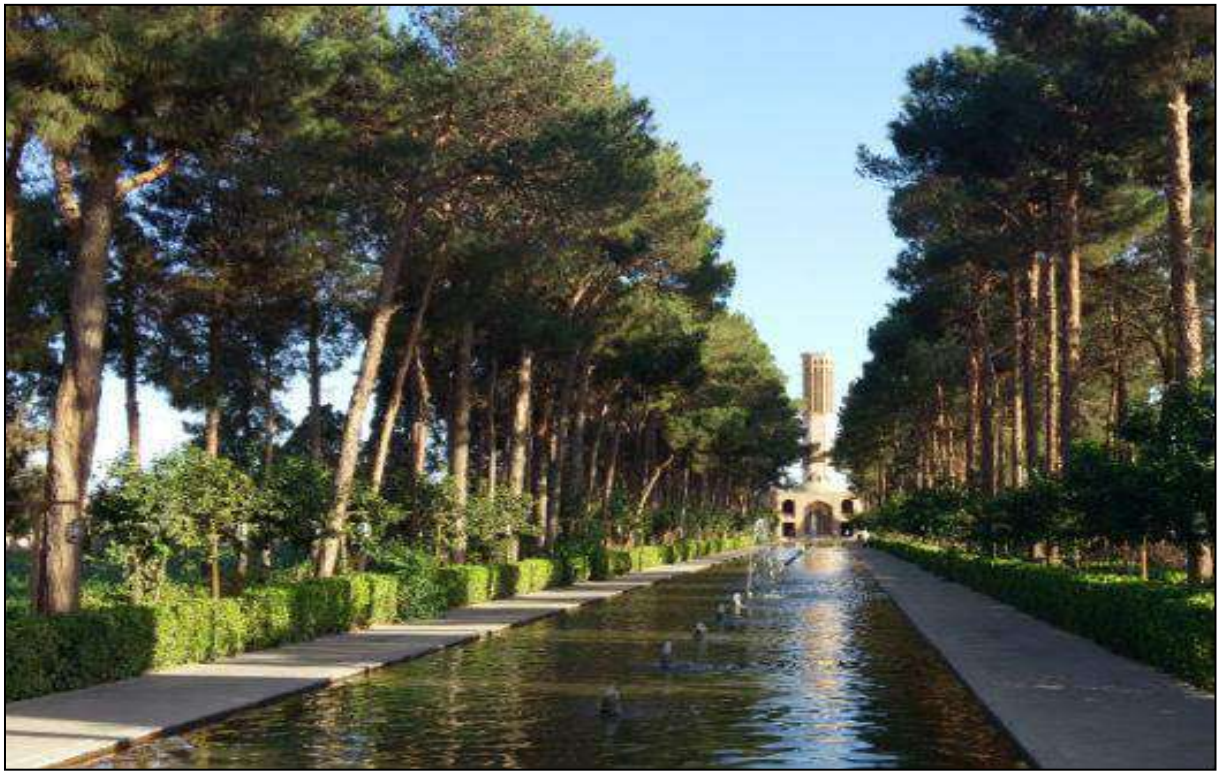

Figure 3. Shahzadeh Garden, Mahan, Iran (Anonymous 1, 2018)

Design Principles of Indian Islamic Gardens

Mansions and/or palaces are located in the center of a lake generally in Indian Islamic gardens. Pools and conduits are situated radially at all facets of them. These marble mansions were used for palace ceremonies and feasts in general and they were also places of relaxation.

Rulers or other wealthy people were buried there when they died and smaller mansions were built around them for other family members (Akdoğan, 1974).

The Ram Garden, one of the oldest gardens of India, was built by Mongolian Emperor Babür in the year 1528 five kilometers away from the northeast of Tach Mahal. This garden, known as Baghe Gül Afşan, consisted of conduits and fountains. The garden's formal plan of four parts intersecting one another vertically (cahr-ı bağ) is a representative of Islamic garden art. The garden consisted of mansions and terraces. The terraces were decorated with niche arches. The mansions were limited with stone columns and corner towers. Water, a symbol of Islamic gardens, was used in the form of conduits in this garden. Evergreen trees were planted around these conduits.

The most famous monumental grave mausoleum of Indian garden that survived until today without going through many changes is Tach Mahal located in Agra. The most critical feature of the shrine built by Shah Cihan for his wife Mumtaz Mahal, who passed away in a young age in 1631, is its water mirror reflecting the beauty of the white marble and monument. Another remarkable feature in terms of vegetation is the Cupressus trees, representing the rise of dead people's spirits to the sky, used along the conduits. There is a narrow, long pool located in the garden and a domed structure at the end of the garden. Water overflowing from the pool and four conduits, located in the middle of the garden, divides it into four sections. Water of the fountains and pools located in the garden is brought from Yamuna River.

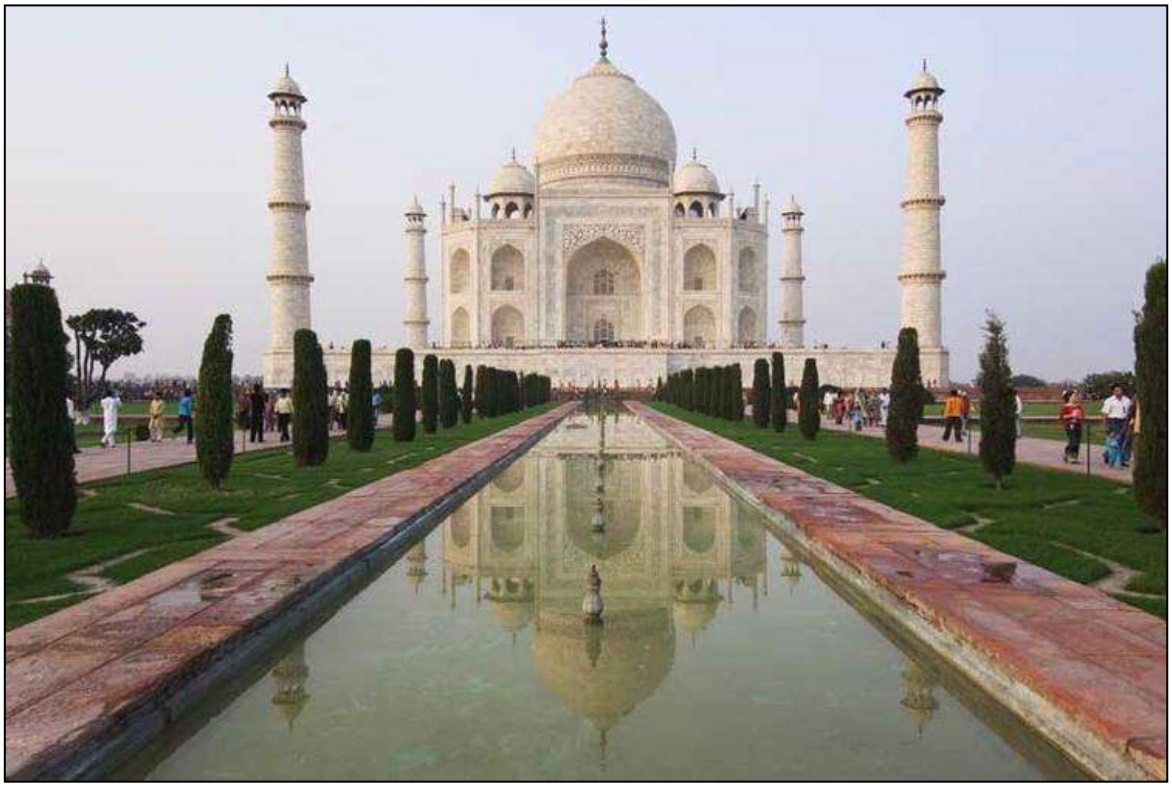

Figure 4. Taj Mahal, India (Anonymous 3, 2018)

RESULT

Paradise being a garden was not a new idea but Islam gave the real meaning to paradise garden The Qur'an is a sacred book for Muslims and its reference to nature as its description about paradise gardens are worth considering when looking at the symbolism or meaning of the Islamic garden (Moynihan, 1979).

The garden art progressed with the effect of Islam and Christianity generally for nearly a thousand years since the 7th century BC, starting date of the spread of the Islam religion and culture by Arabs. However, Islam garden art has affected garden understanding in all Mediterranean countries, particularly in Europe until the Renascence (13th and 14th centuries BC). Accordingly, the examples of the common characteristics of the gardens located in Spain, Iran and India that are taken as the bases are as follows:

• The most vital general characteristic is the definition of Heaven in the garden, not seen in the world and is dreamed, sacred and envied;

• All of the gardens consist of structural groups built as mansions, pavilions, palaces, etc.;

• The backyards and gardens are surrounded by walls or porches in Islamic culture;

• The water is used stagnantly in decorated pools, sprinklers and cascaded conduits to create strong sound effects, being a determinant feature;

• It is determined that Islamic gardens are built in a formal and symmetrical structure frequently. The geometrical formal order in Islamic gardens in Spain is seen as a four-sectioned system (chahar bagh), a common feature of Iranian and Indian gardens;

• It is aimed to emphasize more the existing geometry by planting trees in a straight line in Islamic gardens, thus, the plant materials are used following the lines of garden walls or pathways in general.

The specific values of each geographical place and culture have shaped these common characteristics. The design properties in Islamic gardens display the garden examples that lasted until today in Spain, Iran and India.

The features of Iranian gardens can be categorized as follows based on the clarifications made above:

• A garden is a definition of Heaven (based on the Iranian cognizance of Heaven and its role played during the development of Iranian gardens);

• The land and beds have important functions according to the topography, fertility and location of the garden as far as its function and type are considered;

• Iranian garden building uses running water as the fundamental component. This is significant due to three factors: water supplies, the irrigation style of the garden and the use of water for decoration purpose (for aesthetics);

• Garden-building has become more important due to construction of a green belt and its positive influences despite the dry and desert climate of Iran;

• A specific platform is created during garden design by emphasizing the main axis and geometry and by using square and rectangular forms.

REFRENCES

Anonymous 1. http://www.worldalldetails.com/Pictureview/173-Granada_Spain_Alhambra_interior_garden_at_sunny_day.html

Anonymous 2. (https://www.destinationiran.com/fascinating-persian-gardens-must-see-2-week-visit-to-iran.htm)

Anonymous 3. https://whc.unesco.org/en/list/252

Akdoğan, G. 1974. Bahçe ve Peyzaj Sanat Tarihi, Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi yayınları, Ders Kitabi ,Yayın No: 528, Ankara .173 s .

Aliasghari, P. and E. Erdoğan, “Islamic gardens,” Journal of Tekirdag Agricultural Faculty, vol. 9, 2012, pp. 20-31.

Aslani, A. 1984. İran Bahçeleri ve Bu Bahçelerin İslam Bahçeleri İçindeki Yeri. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü. Ankara/

Göker, P. and Tuna, A.“An analysis of Persian historical gardens as regards the principles of healing design,” Three Pillars of Landscape Architecture; Design, Planning and Management. New Vision. International Conference Proceedings, 2017, pp. 153-160.

Haza Hanurhaza Md Jani*, Nor Zalina Harun, Mazlina Mansor, Ismawi Zen, 2014. Exploring the Islamic Garden Concept as Inspirational Landscape Design. Asian Conference on Environment-Behaviour Studies, Chung-Ang University, Seoul, S. Korea, 25-27 August 2014" Environmental Settings in the Era of Urban Regeneration"/

Latif, Z.A., Yunus, M.Y. 2016. The Islamic Garden Design Principles; Thoughts for the 21th Century. ISSN: 1816-9112. 11(3); 175-178

Moynihan, E. B. (1979) “Paradise as a garden: In Persia and Mughal India”, George Braziller.

Petruccioli,A, 1985. Dar al Islam architetture del territorio nei paesi islamici,Carucci, Roma

Petruccioli, A. (1998). Rethingking the Islamic Garden. In Transformation of Middle Eastern Natural Environment: Legacies andLessons, ed. Jane Coppock and Joseph A. Miller. New Haven: Yale University Press, pp. 349-363.

USE OF CITY FORESTS FOR RECREATIONAL PURPOSES; CASE STUDY OF BILECIK CITY

KENT ORMANLARININ REKREASYONEL AMAÇLI KULLANIMI; BİLECİK İLİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Parisa GÖKER
Bilecik Şeyh Edebali University, parisa.goker@bilecik.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Candan HERGÜL
Bilecik Şeyh Edebali University, ozlem.hergul@bilecik.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Hilal KAHVECİ
Bilecik Şeyh Edebali University, hilal.kahveci@bilecik.edu.tr

ABSTRACT

Population and dwelling intensity of cities has been increasing gradually today due to industrialization and migration movements. Unaesthetic, irregular and unplanned structuring and inadequate urban infrastructure that emerge in parallel to this situation lead to occurrence of cultural and economic imbalances, physical and ecologic problems and cause city views getting distant from nature gradually. Recreation is defined as the re-acquiring of disrupted wholeness of humans with the activities they wish in order to lead a healthy life and work efficiently. Recreation areas can be defined as the locations where recreational activities are carried out (Uzun, 2005). People in cities resort to recreation resources located out of cities due to negative conditions in urban locations and inadequate recreation resources. Forestry areas are the major recreation resources preferred the most due to their natural, cultural and visual values especially. City forests are natural and green fields located within city areas or in city environs and providing recreation opportunities to people. Hence, they contribute to physiologic, psychologic, economic and social development of societies.

In this study, it was aimed to raise awareness about the city forest located within Central County of Bilecik City, increase public awareness level about the protected areas, put forward the significance of the natural park for local people, and determine the regional demands. Furthermore, in this study, determination of the recreational opportunities presented in the area and revealing the expectations of users were aimed.

Keywords: Bilecik City, City Forest, Recreational Use

ÖZET

Günümüzde kentlerin nüfus ve konut yoğunluğu sanayileşme ve göç hareketleri nedeniyle gittikçe artmaktadır. Bu duruma paralel olarak ortaya çıkan estetik olmayan düzensiz ve plansız yapılaşma ve yetersiz kentsel altyapı, toplumsal, kültürel ve ekonomik dengesizlikler, kentlerin görünümlerinin giderek doğadan uzaklaşmasına, fiziksel ve ekolojik sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Rekreasyon, insanın sağlıklı yaşamak ve verimli çalışmak için bozulan bütünlüğüne dilediği aktivitelerle yeniden erişmesi olarak tanımlanmaktadır. Rekreasyon alanları ise, rekreasyonel aktivitelerinin gerçekleştirildiği

mekanlar olarak tanımlanabilir (Uzun, 2005). Kentsel mekanlarda yaşanan olumsuz koşullar ve rekreasyon kaynaklarının yetersizliği nedeniyle kent insanı, kent dışındaki rekreasyon kaynaklarına yönelmektedir. Özellikle sahip olduğu doğal, kültürel ve görsel değerler nedeniyle ormanlık alanlar en çok tercih edilen rekreasyon kaynaklarının başında gelmektedir. Kent ormanları; kent alanı içinde veya çevresinde yer alan ve insanlara rekreatif olanaklar sunabilen doğal ve yeşil alanlardır. Dolayısıyla da toplumun fizyolojik, psikolojik, ekonomik ve sosyal gelişimine katkıda bulunurlar.

Bu çalışmada; Bilecik İli Merkez ilçesinde yer alan kent ormanı ile ilgili farkındalık yaratmak, halkın korunan alanlar ile ilgili olarak bilinç düzeyini arttırmak, tabiat parkının yöre insanı için önemini ortaya koymak, yöresel talepleri belirlemek amaçlanmıştır. Aynı zamanda bu çalışma ile alanın sunduğu rekreasyonel olanakların belirlenmesi ve kullanıcıların beklentilerinin ortaya koyulması hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Bilecik Ili, Kent Ormanı, Rekreasyonel Kullanım

Giriş

Kentsel açık-yeşil alanlar ve rekreasyon kavramı

Kentsel dış mekanlar, yapıların oluşturduğu kentlilerin algıladığı ve tüm kentsel olayların ilişkilendiği bir bütündür. Kent için önemli olan, bu dış mekanların dekorasyonu, canlandırılması ve bilinçli olarak düzenlenmesidir. Kent dokusu içindeki tüm boşluklar belirli amaçlar için kullanılmaktadır. "Yapılanmamış kentsel kamusal dış mekanlar" olarak nitelendirilen bu alanların bir kısmı işlevsel alanlar olurken oyun, spor, park vb. bir diğer bölümü de sokaklar, meydanlar gibi tamamlayıcı mekanlar niteliğindedirler (Bakan 1987, Etli 2002, Coşgun vd. 2010).

Açık ve yeşil alanlar gerek birey ve toplumun doğa ile ilişkisi gerekse de doğanın yapılaşmış çevre içindeki sürekliliği bakımından kentlerin temel arazi kullanımlarından birisidir. Kentlerin ekolojik, fiziksel, sosyal ve ekonomik yapısının biçimlenmesinde rol oynayan bu alanlar, toplumun yaşam kalitesi ve kamu yararı üzerinde de önemli etkilere sahiptir. Kentsel açık ve yeşil alanlar yapılaşmış çevre dışında kalan, toprak yüzeyi ve bitki örtüsünün bulunduğu, kamusal ya da özel mülkiyete ait peyzaj alanlarıdır (Aydemir 2004, Najafidashtape ve Hamamcıoğlu 2017).

23804 sayılı İmar Yönetmeliğinde, yeşil alan kavramı "Toplumun yararlanması için ayrılan oyun bahçesi, çocuk bahçeleri, dinlenme, gezinti, piknik, eğlence ve kıyı alanları toplamıdır. Uluslararası ölçekteki fuar, botanik ve hayvanat bahçeleri ve bölgesel parklar da yeşil alan kapsamındadır" denilmektedir. Aktif yeşil alan kavramını ise kent ve mahalle parkı, çocuk bahçesi ve oyun alanlarının toplamıdır şeklinde tanımlamaktadır (Anonim 1999, Önder ve Polat 2012).

Resmi planlama belgeleri çoğunlukla kentsel yeşil alanların; parklar, ormanlar, hobi bahçeleri, mezarlıklar ve sokakların yeşillendirilmesi gibi en bilinen ve nizama uygun biçimlerine odaklanır. Bu yeşil alanlar, resmi envanter veritabanlarında açıkça sınırlandırılmış ve tanımlanmış olduklarından dolayı ayrıca birçok araştırmanın da odağında yer alırlar (Schipperijn et al., 2010, Feltynowski 2015, Feltynowski *et al.* 2018). Açık ve yeşil alanlar, bireyin sosyal fiziksel ve psikolojik durumunu olumlu yönde etkileyen kamusal alanlardır. Oysaki, günümüzde kent merkezinde açık-yeşil alanların yatay ve düşey yönde giderek azaldığı görülmektedir. Bu durum, insanları doğal ortamdan uzaklaştırmakta, fiziksel ve zihinsel açıdan

olumsuz etkilemekte, kentsel alanları monotonlaştırmakta, yaşam kalitesini düşürmektedir. (Öztürk ve Özdemir 2013).

Kentin ekolojik olarak yaşanabilir seviyede olması için kişi başına düşen yeşil alan miktarı, sert zeminler yolların dizaynı, yeşil alanların kendi sınırları içerisindeki fonksiyonel ve estetik kalitesi ve kullanılabilirliği önemlidir. Kişi başına düşen yeşil alan m^2 olarak değerlendirilir ve bu değer kent içindeki yeşil alan miktarının kent nüfusuna bölünmesi ile elde edilen değerdir (Turna 2017).

Yıldızcı (1982) yaptığı çalışmada bazı yabancı ülkelerdeki açık ve yeşil alan standartlarını vermiştir: Amerika'da kent yoğunluğunun 250 kişi/ha olması öngörüsü ile kişi başına 40 m^2 yani 1000 kişi için 4 hektar bir yeşil alan standartı kabul edilmiştir. Bu değer kent alanının %10'una eşdeğerdir. İngiltere'de kişi başına 40 m^2 yeşil alan standartı benimsenmiş olup bu Amerikan standartıyla eşdeğerdir (Emür and Onsekiz 2007). Türkiye'de ise; 3194 sayılı İmar Kanununda aktif yeşil alanlar; Parklar, Çocuk Bahçeleri ve Oyun Alanları olmak üzere üç grupta ele alınmış ve üçünün toplamı için kişi başına düşen minimum değer 10 m^2 öngörülmüştür (Boyacıgil ve AltunKasa 2009). Amsterdam (Hollanda) kentinde kişi başına düşen yeşil alan miktarı 45-50 m^2, Stockholm (İsveç) kentinde 77 m^2 ,'dir. Diğer yabancı ülke kentlerinde bu oran Frankfurt'da 154 m^2, Stutgart'ta 153 m^2, Hannover'da 112 m^2, Stockholm'de 107 m^2, Washington'da 50 m^2, Bristol'de 49 m^2, Budapeşte'de 37m^2 'dir" (Emür ve Onsekiz 2007).

Türkiye kentlerinde kişi başına aktif yeşil alan oranlarının belirlenmesi çok sayıda bilimsel çalışmaya konu edilmiş, böylece kentsel yeşil alan varlığı üzerine görülen eksiklikler gündemde tutulmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmalarda kişi başına mevcut aktif yeşil alan miktarının standartların altında olduğu görülmektedir (Önder ve Polat 2012). Örneğin, kişi başına düşen kentsel yeşil alan miktarı İstanbul'da 1.07 m^2 , Bolu'da 4.02 m^2 , Muğla'da 4.74 m^2 , İzmit'te 1.72 m^2 , Manisa'da 1.36 m^2 , Gaziantep'te 1.88 m^2 , Isparta'da 0.43 m^2 , Aydın'da 0.35 m^2 , Uşak'ta 0.12 m^2 ve Eskişehir'de 2.24 m^2 'dir. Bu değerler, Edirne'de 11.94 m^2 ve Erzincan'da 10.33 m^2 'dir ve yasanın belirlediği 10 m^2 /kişi minimum standardının, veri elde edilebilmiş 12 şehir içinden ancak ikisinde aşıldığı görülmektedir (Anonim 1995; Oruç 1997, Alkay ve Ocakçı 2003).

Yeşil alanlar ekolojik, fiziksel, rekreasyonel ve toplumsal işlevleri ile kentsel çevrelerin yaşam kalitesinde etkili olmaktadır. Dış mekân etkinlikleri için açık ve yeşil alanlar, bir kentin yapısındaki çeşitli kullanımlar için fiziksel ve sosyal yapı arasında önemli bir denge unsurudur. Modern dünyanın gösterişe önem veren, planlamayı göz ardı eden düşünce sistemi yüzünden bu denge bozulmuştur. Geçmişte fazlaca gereksinim duyulan açık ve yeşil alanlar, bozulan bu denge ve artan çevresel sorunlar nedeniyle kentsel mekânlar yeniden önem kazanmış ve bu alanların arttırılması yönünde çalışmalara başlanmıştır (Dunnet ve ark., 2002: 34, Demir ve Tepe 2018).

Yeşil alanlar, kentsel alanlar içerisinde insan yaşamı ve ihtiyaçları açısından büyük önem teşkil etmektedirler. Bu tip alanların; farklı kentsel kullanımlar arasında sirkülasyon ve fiziksel konfor sağlama, kente estetik değer kazandırma ve rekreasyonel olanaklar sunma gibi fiziksel ve ekolojik işlevleri bulunmaktadır (Demircan ve Sezen 2018). Ayrıca, fiziksel aktiviteyi arttıran önemli bir yapılı çevre öğesi; kamuya ait ve kamu tarafından ulaşılabilir olan ve yüksek

derecede bitki örtüsü ile kaplı: parklar, orman alanları, doğal alanlar ve diğer yeşil alanları kapsayan kentsel yeşil alanlardır (Benton *et al.* 2018)

Kullanıcıların yaşam kalitesini yükselten ve stres faktörünü azaltarak kullanıcılar üzerinde olumlu etkiler oluşturan dış mekânlarda gerçekleştirilen aktivitelerin yoğunluğu ve içeriği farklılık göstermektedir. Bir noktadan diğer bir noktaya ulaşma gibi zorunlu aktivitelerin yanı sıra isteğe bağlı ve planlanmış aktivitelerle dış mekânların sosyalleşme alanlarına dönüşmesi kaliteli bir dış mekân tasarımına, konforlu bir dış çevre için gereksinim duyulan fiziksel çevre koşullarının sağlanmasına ve donatıların uygunluğuna bağlıdır (Göçer vd. 2018).

Yeşil alanlar kent insanın birlikte rekreasyonel aktiviteye katıldığı birçok rekreasyonel aktivite için olanak sağlayan sosyal cazibe alanlarıdır. Kentsel yeşil alanların rekreasyonel değeri yer verilen etkinlikler ve doğrudan kullanım değerinden oluşmaktadır. Bu alanlar eğlence, dinlenme, oyun ve spor faaliyetlerine olanak vermektedir. Kullanım açısından yeşil alanların ulaşılabilirliği, kullanılabilirliği ve çok fonksiyonlu oluşu önemlidir. Bu bağlamda yeşil alanların rekreasyonel değerinin belirlenmesinde sosyal istekler göz önüne alınmaktadır (Levent and Nijkamp 2005, Önder ve Polat 2012).

-Korunan Alanlar, Milli Parklar

Genel olarak insan faaliyeti sonucunda doğada önemli olumsuz değişimler meydana geldiği ve bu değişimlerin zamanla dünya üzerindeki bütün canlıları tehdit ettiği gerek uluslararası düzeyde kabul görmeye başlanmıştır. Doğadaki bu olumsuz değişimlerin ancak doğanın korunarak engellenebileceği bilimsel araştırmalar ile desteklenmektedir. Bu doğrultuda uluslararası çabalar artarak devam etmektedir. Bu çabalardan biri de korunan alan oluşturulmasıdır. Ülkemizde de dünyadaki gelişmelere paralel olarak korunan alan statüleri oluşturulmuştur, bu konudaki en önemli gelişme Milli Parklar Kanununun çıkarılması olmuştur. Bu kanunda belirlenen korunan alan metodolojisinin uluslararası kabul gören metodoloji ile uyumlu olduğu görülmektedir. Elbette doğanın korunması sadece ulusal veya uluslararası yasal düzenlemeler ile gerçekleştirilebilecek bir durum değildir. Dünyanın tüm canlılar için yaşanılabilir olmaya devam etmesi bilinçli ve sistematik bir korunma anlayışı ile mümkün olacaktır (Eroğlu, 2014).

Doğal kaynakların kullanım alanları; hızlı nüfus artışı, sanayileşme, kentleşme ve teknoloji alanındaki gelişmelerden dolayı sürekli genişlemiş ve doğal kaynaklar üzerindeki baskı da buna paralel olarak artmıştır. Özellikle geçtiğimiz ve yaşadığımız yüzyılda insanoğlunun doğal kaynakları aşırı ve plansız kullanmaya devam etmesi ile birlikte; ciddi çevre problemlerinin ortaya çıkması, canlı türlerinin yok olmaya başlaması, doğal dengenin değişmesi, başta insan olmak üzere birçok canlının yaşadığı ekosistemlerin bozulmaya başlaması, "milli park" kavramının ortaya çıkmasına neden olmuşturMilli parklarda rekreasyonel faaliyetlerin çevresel etkilerinin bilinmesi ve değerlendirilmesi ile birlikte gerekli önlemlerin alınıp daha rasyonel yönetim planlamalarının hazırlanması milli parkın sürdürülebilirliği açısından önemlidir (Kervankıran ve Eryılmaz, 2014).

Milli Park Tanımı: Bilimsel ve estetik bakımından, milli ve milletlerarası ender bulunan tabii ve kültürel kaynak değerleri ile koruma, dinlenme ve turizm alanlarına sahip tabiat parçalarıdır.

Korunan Alan Tanımı: Ekosistem hizmetlerinin ve kültürel değerlerin, tabiatla birlikte uzun vadeli korunması ve devamlılığın sağlanması maksadıyla mevzuatla tanımlanan ve yönetilen coğrafi bir alandır.

Ülkemizde "Korunan Alan" adı altında statü kazandırılmış sahalar; 2873 Sayılı Milli Parklar Kanunu ile 4915 Sayılı Kara Avcılığı Kanunu kapsamında ilan edilerek koruma altına alınmış sahalardır (http://www.milliparklar.gov.tr).

-Kent ormanları

Günümüzde kırsal kesimden kentlere gerçekleşen göçler, kentlerin nüfusunun artmasına sebep olmuş, kent çevresindeki doğal ve kırsal alanların hızla bozulmasına ve yok olmasına yol açmıştır. Bunun doğal sonucu olarak kent insanı bir yandan doğal ve kırsal alanlardaki çeşitli rekreatif aktivitelerle doğa özlemini giderme, diğer yandan da kentleri daha yaşanabilir mekanlara dönüştürebilmek için kent içi ve çevresinde kaybolan doğal alanları yeniden oluşturma çabası içine girmiştir. Bu çabalar, zaman içinde yeni boyutlar kazanarak kent içi ve çevresini kapsayan yeşil alan sistemlerinin oluşturulmasına dönüşmüştür. Kent ormanları, günümüz koşullarında kent halkı için rekreatif hizmetler vermekle birlikte, estetik, psikolojik, ekolojik ve ekonomik işlevleri ile çoğu kentler ve kentsel planlamalarda tercihin de ötesinde zorunlu tesisler haline gelmiştir (Öner vd., 2007; İmal vd., 2007).

Kent ormanı kavramının çok çeşitli tanımlamaları yapılmakla birlikte geniş anlamıyla; kentlerdeki bütün park, bahçeler, yol (alle) ağaçları, kamu binaları çevresindeki ağaçlar, özel ve devlete ait mülklerdeki ağaç veya ağaç toplulukları, doğal ormanlardan kalan korular ve yapay olarak kurulan park bahçe ve ormanlar ‘kent ormanı’ ve ‘kent ağacı’ kavramı içinde yer alır (Turna, 2017). Uslu ve Ayaşlıgil’e göre ise; kent içi ve yakın çevresinde doğal olarak bulunan veya yapay olarak tesis edilmiş, kentsel yapıya estetik ve işlevsel katkılar sağlayan, kent insanına rekreatif olanaklar sunabilen ve kısa mesafede ulaşım imkânı bulunan alanlardır (Uslu ve Ayaşlıgil, 2007). Konijnendijk (2003) ise kent ormanlarının sadece kent içi ve yakın çevresindeki ormanları değil, diğer ağaç kaynaklarını ve kentsel alanlardaki ilişkili vejetasyonu (parklarda ve yollar boyunca bulunan ağaçlar (alle), bahçeler ve diğer özel arazilerdeki ağaçlar gibi geniş örnekleri) kapsadığını belirtmiştir (Konijnendijk, 2003; Yılmaz vd., 2006).

Kent ormanları, estetik ve fonksiyonel etkileri ile hem kentle bütünleşen bir yeşil doku, hem bölgesel orman varlığının bir parçası, hem de kırsal peyzajın tamamlayıcı bir öğesidirler. Bu kapsamda kent ormanlarının amacı, kent peyzajını görsel ve işlevsel açıdan iyileştirerek, kentlerde yaşayan insanlara dinlenme, sağlık ve sporu kapsayan rekreasyon olanakları sunmak ve her yaş ve kültürdeki insana orman, doğa sevgisini aşılamaktır (Kiper ve Öztürk, 2011). Tolunay (2004) kent ormanlarının gürültüyü önleme, havayı temizleme, manzara seyri, estetik güzellik sağlama ve rekreasyonel etkinlikleri gerçekleştirme gibi, kent insanlarının ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bir çok fonksiyonu bulunduğunu belirtmektedir.

Türkiye’de 54 il ve 9 ilçede olmak üzere toplam 63 adet kent ormanı bulunmaktadır (URL 3). Bunlardan birtanesi de tarihi özelliği ile tanınan Bilecik kentinde bulunmaktadır. Bilecik Kent Ormanı kentin ekolojisini iyileştirmesinin yanında, kent insanı ve gelen ziyaretçiler için rekreasyonel etkiliklerini gerçekleştirebilecekleri, sosyaleşebilecekleri ve doğayla temas edebilecekleri olanaklar sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışmamızın amacı;

- kent ormanı ile ilgili farkındalık yaratmak
- halkın korunan alanlar ile ilgili olarak bilinç düzeyini arttırmak,

- tabiat parkının yöre insanı için önemini ortaya koymak,
- alanın sunduğu rekreasyonel olanakların belirlenmesi ve kullanıcıların beklentilerinin ortaya koyulmasını gerçekleştirmek
- yöresel talepleri belirlemek olarak özetleyebiliriz.

Materyal-Yöntem

Çalışma kapsamında Bilecik Kent Ormanının özellikleri detaylı biçimde literatür taraması, arazi çalışması ve gözlemler sonucu ortaya konulmuştur.

-Çalışma Alanı

Çalışmanın ana materyalini Bilecik kentinde bulunan Kent Ormanı ve rekreasyon alanları oluşturmaktadır. Bilecik ili Marmara Bölgesi'nin güneydoğusunda, Marmara, Karadeniz, İç Anadolu ve Ege Bölgelerinin kesişim noktasında yer alan küçük bir Anadolu şehridir. 39° ve 40° 31' kuzey enlemleri ile 29° 43' ve 30° 41' doğu boylamları arasında bulunan il doğudan Bolu ve Eskişehir, güneyden Kütahya, batıdan Bursa, kuzeyden Sakarya İli ile çevrilidir. Bilecik 4.302 km²'lik alanı ile Türkiye'nin küçük illerinden biridir. Alan sıralaması bakımından 65.sırada yer almaktadır (Vatan, 2017). Marmara ile İç Anadolu iklimi karışık haldedir. İklim geçit tipi özelliği gösterir. Güney ve doğusunda İç Anadolu'nun yayla iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve yağışlı, diğer bölgelerde ise kışlar ılık geçer. Isı -12,3°C ile +37°C arasında seyreder. Senelik yağış miktarı metrekareye 430 milimetredir. Yağmurlar daha çok ilkbahar ve sonbaharda yağar (URL 4, 2018).

Bilecik kent ormanı, Yediler Tepesi Mevkii'nde bulunan kent ormanı Bilecik kent merkezine bitişik konumda ve 53 ha. büyüklüğündedir.

BULGULAR

Bilecik ili tarihi unsurların yer aldığı, yakın çevresinin doğasıyla bütünleşmiş bir kent merkezine sahiptir. Yakın çevresinde yer alan doğal öğelerden en önemlisi olan Bilecik kent ormanı sahip olduğu özellikleriyle kent kimliğine çevresel, sosyal, estetik ve ekonomik olarak katkılar sağlamaktadır. Çalışma kapsamında Bilecik kent ormanının sahip olduğu bu özellikler araştırılmış ve aşağıda sıralanmıştır;

Bilecik Kent Ormanının Flora Özellikleri; Kent ormanı florasını kızılçam, karaçam, meşe, ardıç, sedir, badem, kuşburnu, alıç ile çeşitli otsu bitkiler oluşturmaktadır. Çam

dokusunun hakim olduğu alanda bitkisel çeşitlilik zenginlik oluşturmaktadır. Fakat kent ormanı içerisinde bitkilerin yer yer bozulmuş veya kırılmış olduğu görülmektedir. Bu nedenle yetkililerin orman bakım onarım çalışmalarını arttırmaları gerkemektedir.

Fauna özellikleri; Kent ormanında tavşan, tilki, kaplumbağa, sincap, kirpi ile çeşitli kuş türleri yaşamaktadır. Bilecik kent ormanında görülen bu hayvanalrın barınakları ve hareket alanları belirlenip güvenli yaşam ortamı sağlanmalı, insanlar tarafından oluşacak zararlı etkilerin önüne geçilmelidir.

Doğal ve Yapay Kaynak özellikleri; Kent ormanında; Bilecik saat kulesi benzeri giriş kapısı bulunmaktadır. Bu yapının ahşap oluşu ve altaki duvar kısmının doğal taşla kaplanmış olması estetik olarak orman dokusuna uyum sağlamıştır.

Alanda çay bahçesi ve kır gazinosu olan bölüm, kente manzara yönünden hakim noktada yer almaktadır. Burada çayınızı yudumlarken kent ve yakın çevresinin doğal manzarasının tadını çıkarabilirsiniz.

Gelen ziyaretçiler seyir teraslarında oturup kent ve doğa manzarasına hakim olarak vakit geçirebilmektedir. Kamelya ve yağmur barınakları ile de her mevsim kent ormanının kullanımı gerçekleştirilebilir.

Alanda tanıtım merkezi, tanıtım ve yönlendirme levhaları, çeşme ve tuvalet mevcuttur. Araçlı gelen ziyaretçiler için kır gazinosu ve çay bahçesine araçları ulaştıran beton parke taş kaplama araç yolu ve otopark bulunmaktadır. Ayrıca yürüyüş yolu ve patikaları, mini çim futbol sahası, doğal gölet ve yeterli su kaynakları bulunmaktadır.

Kent Ormanın da çocuk ve genç oyun gruplarının da bulunduğu çay bahçesi, hizmet alanını genişletmiş kır gazinosu ile düğün ve eğlencelere ev sahipliği yapmaktadır (URL 2).

Çevreye Katkısı; Bilecik Kent Ormanı ile yaklaşık olarak 79,5 ton karbon depolanmakta bu da atmosferdeki 291,5 ton karbondioksite karşılık gelmektedir (URL 3, 2018).

Çalışma alanımız olan Bilecik Kent Ormanı'nın faydaları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Turna, 2017; Ertem Mutlu ve Cengiz, 2017);

- Sosyal faydaları; Kentli ve ziyaretçiler için rekreasyon fırsatları sunar, ev ve iş ortamlarının iyileştirilmesine katkı sağlar, kişilerin fiziksel ve zihinsel sağlığını iyileştirir, doğal, kültürel ve tarihi değerlerin önem kazanması konusunda farkındalık oluşturur.
- Estetik ve Mimari faydaları; Bilecik Kenti Eşkişehir yolu tarafından girişte karşımıza çıkan bitkilerin farklı renk, doku, form ve yoğunlukları ile peyzaj değişimi sağlamaktadır. Ayrıca ağaçların büyümesi, mevsimsel dinamikler ve doğa deneyimi, açık alanların tanımlanması, peyzaj görüş çerçevesi (vista) de oluşturmaktadır.
- İklimsel ve Fiziksel faydalar; Kentte oluşan sıcak ısı adalarını soğutma, rüzgâr kontrolü, sıcaklık ve nem kontrolü sağlar. Bunlara ek olarak hava kirliliği azaltma, ses kontrolü, parlama ve yansıma azaltma, taşkın önleme ve erozyon kontrolü gibi işlevler de sunmaktadır.
- Ekolojik faydaları; Bilecik Kenti'nin çevresinde flora ve fauna için biyotopların oluşmasına ortam yaratmaktadır.
- Ekonomik faydaları; kentin turizm potansiyelini arttırmaktadır.

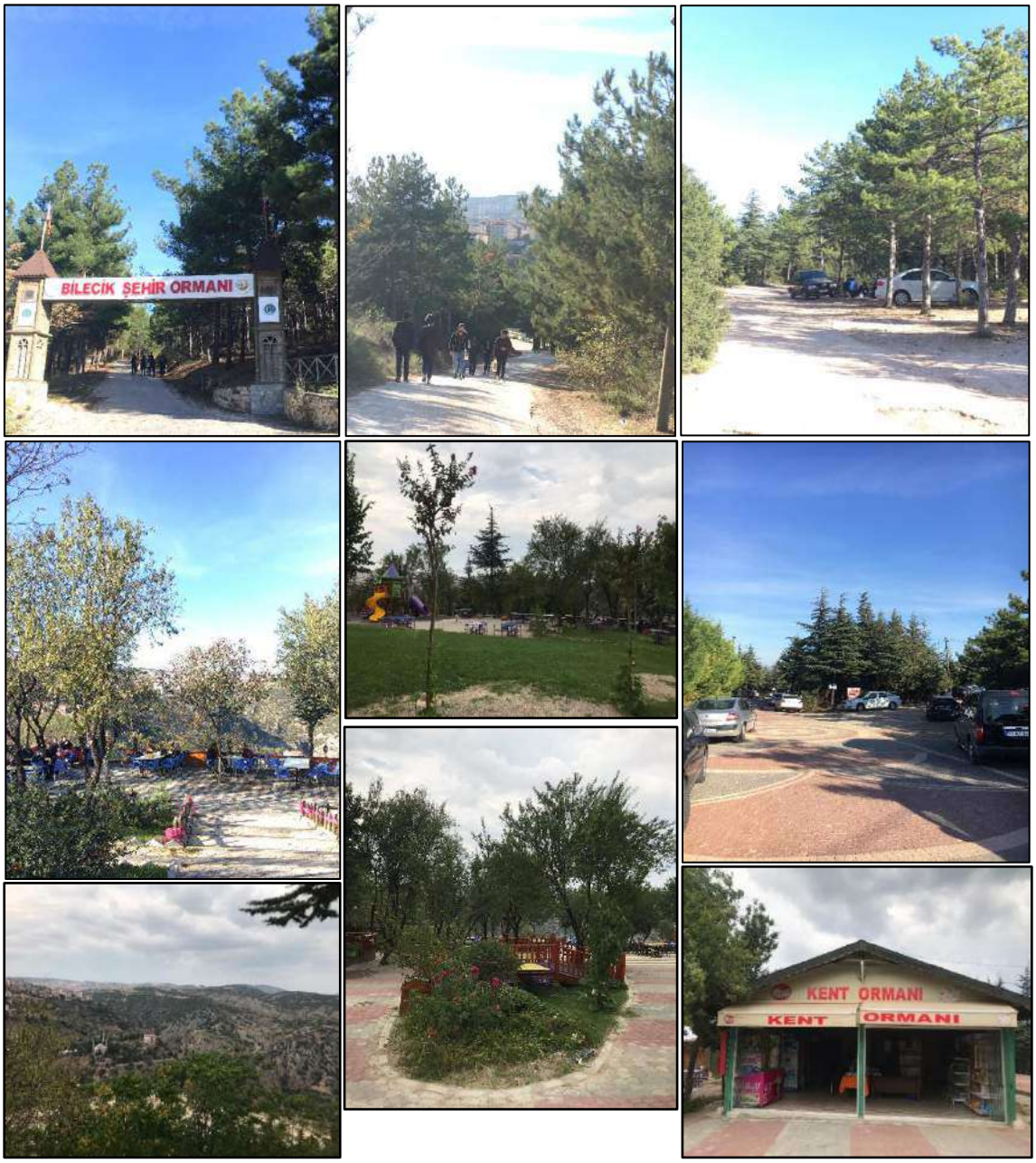

Resim 2. Bilecik Kent Ormanına ait farklı noktalardan görünüşler

Bilecik Kent Ormanı üzerindeki Olumsuz Etkiler

Hayatımızın birçok alanında doğal kaynaklardan faydalanıp yaşamımızı daha kaliteli hale getirmekteyiz. Fakat doğal unsurları kullanırken dikkat edilmesi gereken hususlar konusunda yeterince bilinçli davranmamaktayız. Kent yakın çevresinde var olan yeşil dokunun kent açısından önemini bilerek daha korumacı yaklaşmamız gereken kent ormanları insan faaliyetleri sonucunda bozulmalara uğramaktadır.

Bilecik kent ormanında da bilinçsiz kullanımlar sonucu olumsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Bunların başında orman örtüsü altında görülen çöp ve katı atık sorunudur. Ziyaretçilerden bazıları rekreasyonel etkinliklerin sonunda (piknik, mangal, oturma, seyir vb.) oluşan çöpleri alana bırakıp gitmektedir. Özellikler ağaçların altında çöpler birikmiş halde hem bitki ve hayvan habitatlarına zara vermekte hemde insanların sağlığını tehdit edecek

bakterilerin üremesine sebep olmaktadır. Bu konuda halkın bilinçlendirilmesi gerekirse uyarılarda bulunarak çöplerini toplamaları sağlanmalıdır.

Kent ormanının vejetasyon yapısı doğal unsurlarla (yağmur, rüzgar, dolu vb.) bozulmaktadır. Bazen bu bozulmaların sebebi insani faaliyetlerde sebep olmaktadır.

Bunun dışında kent ormanında bulunan kültürel yapılarda da bozulmalar yaşanmaktadır. Ağşap pergoleler ve zeminleri kötü ve bilinçsiz kullanımlar sonucu deforme olmuştur (Şekil 3). Bu yapıların görevliler tarafınfan tamiri ve bakım onarımı gerçekleştirilmelidir.

Görsel açıdan diğer önemli bir olumsuz etkiyide bilgilendirme levhaları oluşturmaktadır (Şekil 3). Alanda var olan tanıtıcı ve yönlendirme levhaları nitelik olarak düşük kalitede olmakla birlikte, bu levhaların yerleri de uygun değildir. Alanda ağaca monte edilmiş levhanın olması bu bitkinin ilerde gövdesinden bozulmalar yaşayacağının göstergesidir. Bu duruma çözüm olarak kent ormanlarına uygun olabilecek tanıtıcı ve yönlendirici levhalar getirilmelidir.

Şekil 3. Bilecik Kent Ormanı'na ait olumsuzlukları gösteren fotoğraflar

SONUÇLAR VE ÖNERILER

Bugün ormanlık alanlarda, ormancılık faaliyetleri olarak bilinen odun dışında çok farklı fonksiyonlar da önem kazanmıştır. Bu fonksiyonlardan birisi kırsal rekreasyon olarak da bilinen rekreasyonel kullanımlardır. Kentsel alanlarda artan hava kirliliği, mevsim değişimleri ve şehirleşme baskısı gibi özellikler nedeniyle kent içi ve yakın çevresindeki yeşil alanlar yoğun şekilde kullanılmaktadır. Nüfus artışına parallel olarak kent yaşamından bunalan insanlar için psikolojik olarak rahatlaması ve sosyo kültürel açıdan gelişimi için kent ormanları önemli rekreasyon alanları olarak hizmet vermektedir. Bu nedenle yapılan çalışmada Bilecik Kent Ormanı'nın kente katkısı araştırılmış insanlar üzerindeki olumlu etkilerinden bahsedilmiştir.

Bilecik Kent ormanı kent merkezine yakın oluşu halkın daha fazla yararlanmasına olanak sağlamaktadır. Yaşanan stres ve kent yorgunluğundan uzaklaşmak ve kendilerini yenileyebilmek için günübirlik bu alana gelen ziyaretçiler, öncellikle alanın sessiz ve sakin oluşundan, daha sonra manzara değerinden ötürü burayı tercih etmektedir. Özellikle haftasonu ailece kent manzarasının ve bol oksijenin keyfi çıkarılırken çocukların doğayla teması gerçekleşmektedir.

Bilecik kent merkezine 6 km uzaklıkta bulunan, 17498 öğrenci ve 544 akademik personele sahip Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi kent kullanım yoğunluğunu arttırmaktadır. Eğitim öğretim dönemi içinde öğrencilerin sosyalleşebileceği ortamlar olan doğal ve kültürel alanların önemi artmaktadır. Bu doğrultuda Bilecik Kent Ormanı öğrencilerin boş vakitlerinde kullandıkları ve vakit geçirdikleri kentsel alanlardan bir tanesidir.

Yapılan çalışma sonucunda Bilecik kent ormanının kent insanı ve ziyaretçiler üzerinde olumlu etkiler oluşturduğu ve kent ekolojisine faydası olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun yanında kent ormanının sürdürülebilirliğinin sağlanması için bakım onarım çalışmalarına önem verilmesi gerektiği, kullanıcılara yönelik bilgilendirme panolarının arttırılması ve rekreasyonel etkinliklerde çevreci yaklaşımlarla çeşitlilik sağlanması gerektiği önerilmektedir. Ayrıca kent ormanında görülen olmsuz etkiler nedeniyle, doğal alan ve orman kaynaklarının kullanımı konusunda yerel halk ve ziyaretçiler bilinçlendirilmelidir.

KAYNAKLAR

Alkay, E., Ocakçı, M. 2003. Kentsel yeşil alanların ekonomik değerlerinin ölçülmesinde kullanılabilecek yöntemlerin irdelenmesi. itüdergisi/a mimarlık, planlama, tasarım, (2):1, 60-68.

Benton, J.S., Anderson, J., Cotterill, S., Dennis, M., Lindley, S.J., French, D.P. 2018. Evaluating The Impact of Improvements in Urban Green Space on Older Adults' Physical Activity and Wellbeing: Protocol for a Natural Experimental Study. BMC Public Health (2018) 18:923, 1-15.

Boyacıgil, O., Altunkasa, F. 2009. Adana Kuzeybatı Üst Kentsel Gelişme Alanı Örneğinde Verimli Aktif Yeşil Alan Olanaklarının Belirlenmesi, Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 22(1), s. 59–67.

Coşgun, S., Memlük Y., Külekci Cengiz, Ö.C. 2010. Ankara Kenti, Ata Mahallesi Örneğinde Kentsel Açık-Yeşil Alanların Ua İle Destekli Ölçümlenmesi, Sınıflandırılması Ve Kentsel Yeşil Alan Veri Tabanı Oluşturulması Üzerine Bir Çalışma. Peyzaj Mimarlığı 4. Kongresi, 486-491.

Demir, Z., Tepe, A.C. 2018. Yeşil Alanların Kentsel Yaşam Kalitesine Etkisi. Mimarlık, Planlama ve Tasarım'da Akademik Araştırmalar, Gece Kitaplığı, 259-288.

Demircan, N., Sezen, I. 2018. Use of Green Spaces for Liveable and Sustainable Cities; Urban Allotment Gardens. Iğdır Üni. Fen Bilimleri Enst. Der. 8(1): 263-270.

Emür S. H. ve Onsekiz D. (2007). Kentsel Yaşam Kalitesi Bileşenleri Arasında Açık Ve Yeşil Alanların Önemi – Kayseri/Kocasinan İlçesi Park Alanları Analizi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı : 22/1 (367-396 s.)

Eroğlu S., (2014). Milli Parklar Kanununda Belirlenen Korunan Alan Metodolojisi, Denetişim, Cilt 13, 85-90.

Ertem Mutlu B. ve Cengiz B. (2017). Uzman Perspektifinden Bolu Kent Ormanı' nın Çok Fonksiyonlu Kullanım Özelliklerinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma, Iğdır Üni. Fen Bilimleri Enst. Der. / Iğdır Univ. J. Inst. Sci. & Tech. 7(4): 213-222.

Feltynowski, M., Kronenberg, J., Bergier, T., Kabisch, N., Łaszkiewicz, E., Strohbach, M.W. 2018. Challenges Of Urban Green Space Management İn The Face Of Using İnadequate Data. Urban Forestry & Urban Greening, Elsevier, 31 (2018) 56-66.

Gül A ve Küçük V (2001). Kentsel Açık-Yeşil Alanlar ve Isparta Kenti Örneğinde İrdelenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi Seri: A, Sayı: 2, ISSN: 1302-7085, Sayfa: 27-48.

Göçer, Ö., Özbil Torun, A., Bakoviç, M. 2018. Thermal Comfort, Behavioral Mapping And Space Syntax Analysis Of Outdoor Spaces İn A Suburban Campus. Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazi University 33:3 (2018) 853-873.

İmal B., Öner N., Sıvacıoğlu A. ve Ayan S. (2007). Kent Ormancılığı Olgusu ve Türkiye'deki Kent Ormanları, Ulusal Çevre Sempozyumu, 18-21 Nisan, Bildiriler Kitabı (CD), 12 s., Mersin.

Najafidashtape, A., Hamamcıoğlu, C. 2018. Sorumlu Üretim ve Tüketim Bağlamında Permakültür ve Kentsel Açık ve Yeşil Alan İlişkisi. Süleyman Demirel Üniversitesi Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi. 3(1): 1-17.

Kervankıran İ. ve Eryılmaz A.G. (2016). Milli Parkların Turizm ve Rekreasyonel Faaliyetlerde Sürdürülebilir Kullanımı: Isparta İli Örneği, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2016, Sayı: 39, ss. 151-182.

Konijnendijk, C., 2003. A decade of urban forestry in Europe. Forest Policy and Economics, 5, 173-186.

Önder, S., Polat, A.T. 2012. Kentsel Açık-Yeşil Alanların Kent Yaşamındaki Yeri Ve Önemi. Kentsel Peyzaj Alanlarının Oluşumu ve Bakım Esasları Semineri, 19 Mayıs 2012, KONYA

Öner N., Ayan S., Sıvacıoğlı A. ve İmal B. (2007). Kent Ormancılığı ve Kent Ormanlarının Çevresel Etkileri, Kastamonu Üni., Orman Fakültesi Dergisi, Cilt:7 No:2 ISSN 1303-2399.

Öztürk, S., Özdemir, Z. 2013. Kentsel Açık ve Yeşil Alanların Yaşam Kalitesine Etkisi "Kastamonu Örneği". Kastamonu Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi, 13 (1): 109-116.

Tolunay A., Korkmaz M., Alkan H., 2004, Kent Ormanlarında Rekreasyonel Etkinlikler açısından Ziyaretçi Profilinin Belirlenmesi (Gölcük Tabiat Parkı Örneği), I. Kent Ormancılığı Kongresi, Türkiye Ormancılar Derneği, 9-11 Nisan, s. 137-149, Ankara.

Turna İ., (2017). Kent Ormancılığı (Kentsel Yeşil Alanlar). Karadeniz Teknik Üniversitesi Orman Fakültesi, Genel Yayın No:245, Fakülte Yayın No:43, Trabzon.

URL1. http://www.milliparklar.gov.tr, Ekim 2018

URL 2.http://bilecik.com.tr/?link=mekan_kategori&kategori_id=3, Ekim 2018

URL 3. https://www.ogm.gov.tr/ekutuphane/Yayinlar/Kent%20Ormanlar%C4%B1.pdf, Ekim 2018.

URL 4. http://www.cografya.gen.tr/tr/bilecik/iklim.html, Ekim 2018

Uslu Ş. ve Ayaşlıgil T. (2007). Kent Ormanlarinin Rekreasyonel Amaçli Kullanimi ve İstanbul İli Örneğinde İrdelenmesi, MEGARON, YTÜ Mim. Fak. E-Dergisi , Cilt 2, Sayı 4.

Uzun, 2005

Yılmaz S., Bulut Z. ve Yeşil P. (2006). Kent Ormanlarının Kentsel Mekana Sağladığı Faydalar, Atatürk Üniv. Ziraat Fak. Derg. 37 (1), 131-136.

Vatan, A. (2017). Bilecik İlinin Turizm Envanteri, ASOS Journal, Yıl:5, Sayı:53, s:183-205.

MODA ENDÜSTRİSİNDE İNOVATİF KİTLESEL KİŞİSELLEŞTİRMENİN ÖNEMİ

THE SIGNIFICANCE OF INNOVATIVE MASS CUSTOMIZATION IN THE FASHION INDUSTRY

Dr. Evrim KABUKCU
Manisa Celal Bayar Üniversitesi, evrimkabukcu@gmail.com

ÖZET

Günümüz moda endüstrisi genel olarak moda ürünlerini kitlesel üretim sürecinde gerçekleştirmektedir. Bu durum, moda müşterilerinin farklı ve biricik olma beklentisi ile çatışmaktadır. Dolayısıyla, modanın kendine özgü doğası ve sanayileşme ile birlikte gelişen ve hızlanan kitlesel moda olgusu oksimorondur. Bunun yanı sıra, teknolojik gelişmeler ve internet kullanımının artmasıyla birlikte hızlanan e-ticaret, moda endüstrisinde de yaygınlaşmaya başlamıştır. Buna karşılık, kitlesel kişiselleştirme, gelişen bu çatışmaya alternatif çözüm önerisini internet ortamında sunan ve tasarım, üretim, pazarlama ve lojistik uygulamalarını bütünleştirerek müşteri ile işletme arasında bağ kuran inovatif bir yöntem olarak ortaya çıkmıştır. Bu kalitatif çalışma, kitlesel kişiselleştirmeyi moda endüstrisi özelinde keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma kapsamında, kitlesel üretime karşılık kitlesel kişiselleştirme ve kitlesel moda endüstrisinde kişiselleştirme kavramı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Moda, Kitlesel Kişiselleştirme, E-ticaret, Pazarlama, Lojistik

ABSTRACT

Today's fashion industry generally carries out fashion products in mass production process. This situation conflicts with the expectation of fashion customers to be different and unique. Therefore, the unique nature of fashion and the mass fashion that develops and accelerates with industrialization are oxymoron. Besides, e-commerce, which accelerated with the increase of technological developments and the use of the internet, has also become widespread in the fashion industry. On the other hand, the mass customization has emerged as an innovative method of linking customer and business by integrating design, production, marketing and logistic applications and is the one that presents the alternative solution proposal to this developing conflict on internet. This qualitative study aims to explore mass customization in particular for the fashion industry. In this study, the concept of mass customization versus mass production and the concept of customization in the mass fashion industry were investigated.

Keywords: Fashion, Mass Customization, E-Commerce, Marketing, Logistics

Giriş

Bu çalışma kapsamında ilk olarak kitlesel üretime karşılık kitlesel kişiselleştirme kavaramı incelenmiş, ikinci olarak kitlesel moda endüstrinde kitlesel kişiselleştirme kavramı irdelenmiş, üçüncü ve son bölümde ise moda endüstrisindeki kitlesel kişselleştirme örnekleri ele alınmıştır.

1. Kitlesel Üretime Karşılık Kitlesel Kişiselleştirme

Günümüzde moda ürünleri genel olarak *kitlesel üretim* sürecinde üretilmektedir. Bu durum, bireysel farklılık ve ihtiyaçların göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Kitlesel kişiselleştirme ise bu duruma alternatif çözümler geliştiren inovatif bir pazarlama yöntemidir. Gelişen e-ticaret ile bu yöntem gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Moda endüstrisinde de uygulanan bu yöntem, teknolojik gelişmelerle biçim değiştirmektedir.

Moda sektöründe durum incelendiğinde endüstri devrimi sonrasında iplik dokuma ve dikiş makinelerinin icadı ve teknolojik gelişmeler, demokratikleşme ve şehirleşme ile gelen sosyolojik değişimler gibi çeşitli nedenlerle ısmarlama (bireysel isteğe göre zanaatkâr üretimi) giyimden kitlesel üretimle elde edilmiş giysilere geçildiği görülmektedir (Barbarasoğlu, 2013). Montaj hattı üretim dünyasında bir yenilik olarak ortaya çıkınca kitlesel üretim tüm endüstrilerde hızla yayılmış böylece standartlaşmış ürünlerin geniş kitlelere ulaşabilmesi sağlanmıştır. Bu durumun sonuçları, farklı kesimlerde farklı etkiler doğurmuş; tasarım süreçlerini de doğrudan etkilemiştir.

Moda ve giyimde bu etki çok daha büyük bir dalga halinde yayılmıştır. Montaj hattı giysi üretiminde uygulanmaya başlanıncaya kadar giysiler *ısmarlama olarak kişiye özel* olarak üretilmekteydi. Kitlesel üretim ile giysi, ayakkabı gibi moda ürünleri tasarlanmış belirli temel modellerden standart bedenlere göre üretimi yapılarak müşterilere ulaşır hale gelmiştir. Bu durum, geniş kitlelerin giyim ihtiyacının *hızlı ve ekonomik* bir şekilde karşılanması, makineleşme ile kalitede belirli bir artış/standartlaşma gibi avantajlar sağlarken, bireysel isteklerin karşılanması giysi veya ayakkabının tam olarak bedene uymaması gibi olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir.

Buna rağmen, hazır giyim hızla yayılırken, *ısmarlama giyim* ise zaman içerisinde önemini yitirmiş ve kitlesel üretimle rekabet edemeyerek zamanla azalmaya yüz tutmuştur. Kitlesel kişiselleştirmenin oluşturduğu sentezin önemi, bu noktada belirginleşmektedir. Bu bağlamda, kitlesel kişiselleştirmede *kitle üretimi olanakları ile bireysel ihtiyaçları gidermek amacı* güdülmektedir.

2. Kitlesel Moda Endüstrisinde Kişiselleştirme

Davis (1997), kitlesel kişiselleştirmeyi kavram olarak ilk kez birbirine zıt kavramlar olan özdeş parçaların çok büyük miktar ve sayılarda üretilmesi anlamında olan *"kitlesel üretim"* (Mass Production) ve her bir ürünün kişiye özel eşsiz tek üretildiği bireysel üretim/ısmarlama üretim (Customization) kavramlarını birleştirerek tanımlanmıştır. Pine (1993) ise daha sonra bu kavramı geliştirerek bireyselleştirme bağlamında ürün ve hizmetlerin üretim hattında fakat bireysel talepler doğrultusunda yapıldığı yeni bir işletmecilik stratejisi olarak tanımlamıştır.

Kitlesel kişisellleştirmeyi kavram olarak ilk tanımlayan yazarlardan Stanley Davis, pazarların kitlesel bireyselleştirilmesinin *"endüstriyel ekonomilerin kitlesel pazarlarıyla aynı sayıdaki müşteriye ulaşılması ve sanayi öncesi ekonomilerdeki gibi müşterilere bireysel olarak davranılması"* olduğunu söylemiştir (Tomaş, 2012).

Kitlesel kişiselleştirme, kişiselleştirmenin yüksek fiyatlarla gerçekleştiği zanaat döneminin en iyi özelliğini; makul fiyatlarda fakat yüksek derecede standartlaştırılmış ürünlerin üretildiği kitlesel üretimin en iyi özelliğiyle birleştirmektedir. Zanaat üretiminin odak noktası müşteri isteklerine göre ürünlerin kişiselleştirilmesiyken, kitlesel üretimin odak noktası *düşük*

maliyetlerdir. Kitlesel kişiselleştirme her ikisini de bir araya getirerek uygulayan *karma* bir stratejidir.

Ribeiro vd. (2009)'da yaptıkları araştırmada moda ürünlerinde kitlesel kişiselleştirme uygulamalarının başarısını *dört temel unsura* dayandırmaktadır :

1. Bireyselleştirmeye entegre edilmiş bir *websitesi,*
2. Ürünün farklı şekillerde bir araya getirilebilmesi bağlamında *birimsellik (modülerlik),*
3. Müterinin de tasarıma dahil olduğu *ortak tasarım* (Co-design) süreci,
4. Müşterinin ölçülerini tespit edebileceği bir *ölçülendirme veya tarama* sistemidir.

Moda işletmeleri açısından konuyu ele alırsak, moda ürünlerinde kitlesel kişiselleştirme aracılığı ile müşterilerin eğilimleri, ürün seçimleri, beğenileri, tercihleri vb. hakkında bilgi sahibi olunarak *dört temel unsura dayalı* tasarım, pazarlama ve lojistikle ilintili konularda sistemi bütünleştirmek mümkün hale gelmekte ve daha doğru kararlar alınabilmesi sağlanmaktadır.

3. Moda Endüstrisindeki Kitlesel Kişiselleştirme Örnekleri

Ralph Lauren, *"kendin yarat"* sloganı ile yola çıkarak, kadın erkek ve çocukların kendi beğenilerine uygun tasarımlarını gerçekleştirebilecekleri çevrimiçi sitede müşteri profiline uygun alternatifler sunulmaktadır (Figür 1). Müşterilerin modüler parçaları biraraya getirerek kendi tasarım sürecini deneyimlemeleri beklenmektedir.

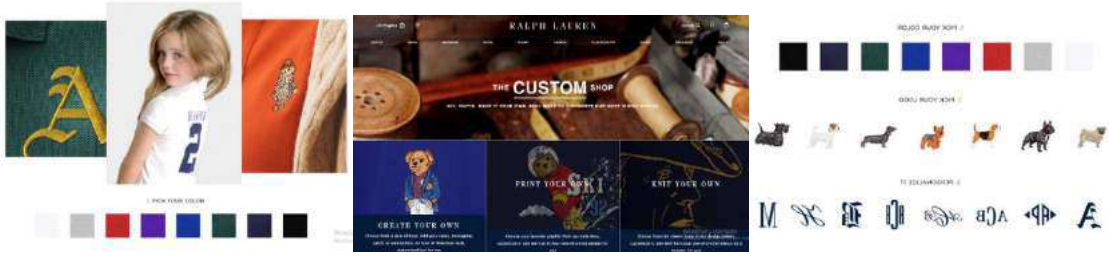

Figür 1. Ralph Lauren "The Custom Shop"

Global bir jean markası olan Levi's ise "2004 yılında kadınların jeanleri kişiselleştirmesi için *"Personal Pair"* programını başlatmıştır (Hill,1998). O günden beri çok çeşitli uygulamalar ile çeşitli ürün gruplarını müşterinin kendisinin, çevrimiçi veya mağazada kişselleştirme önerileri sunmaktadır (Figür 2).

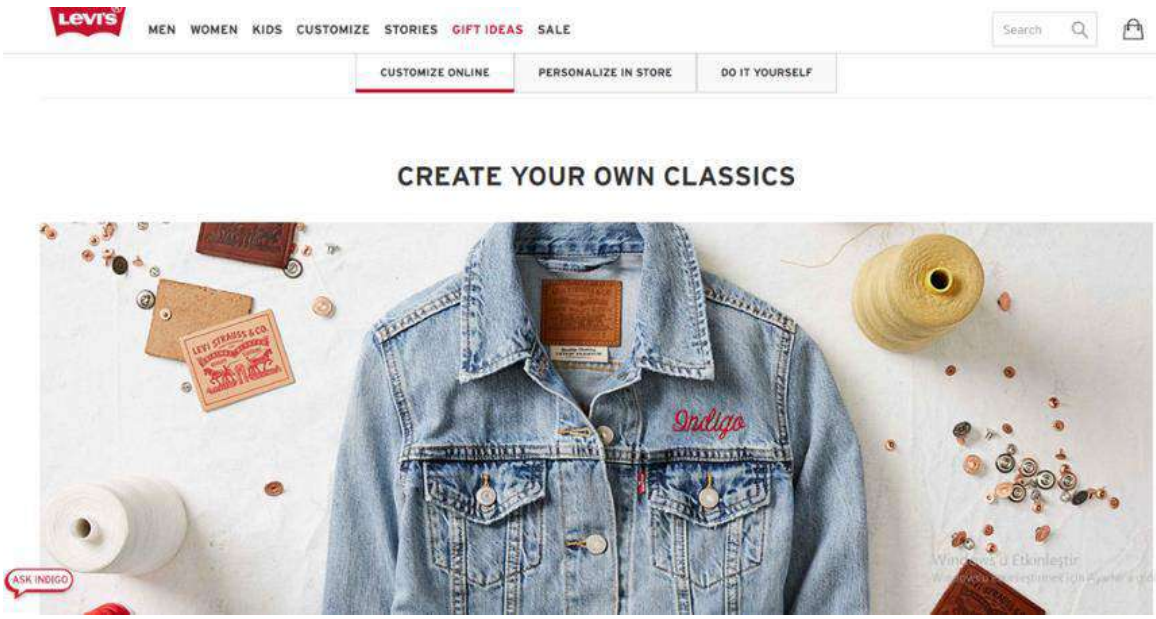

Figür 2. Levi's " Create Your Own Classics"

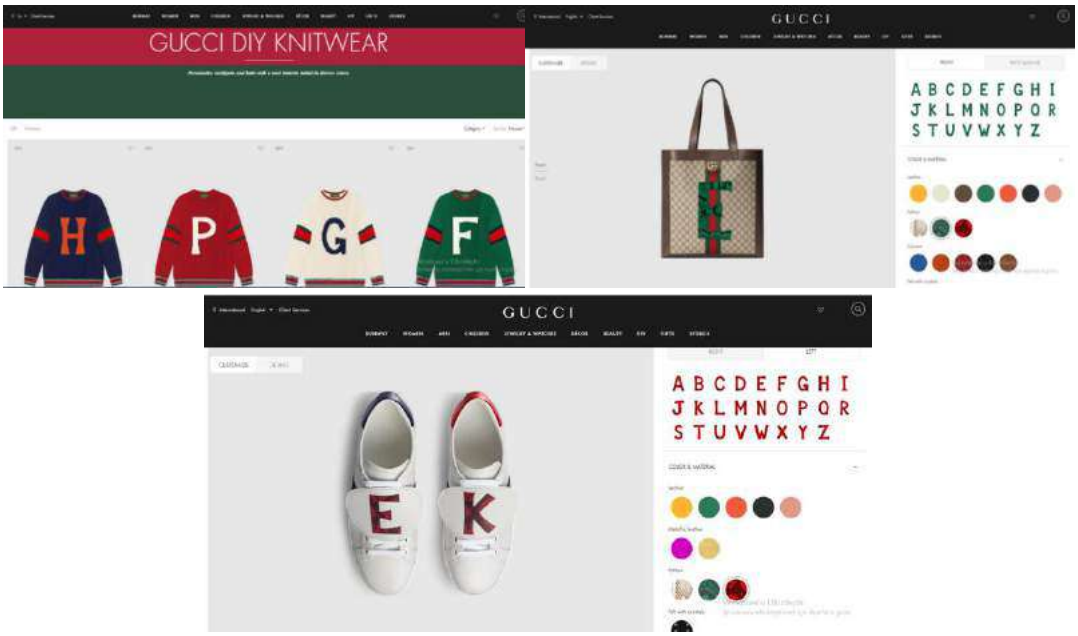

Figür 3. Gucci "DIY"

Gucci web sitesinde ve seçilmiş mağazalarda hizmet veren DIY koleksiyonu, müşterilerin kendilerini ifade edebilecekleri hırka kazak vb. örgü ürünleri, spor ayakkabıları ve aksesuarları tasarlayabilmelerine olanak sağlamaktadır (Figür 3).

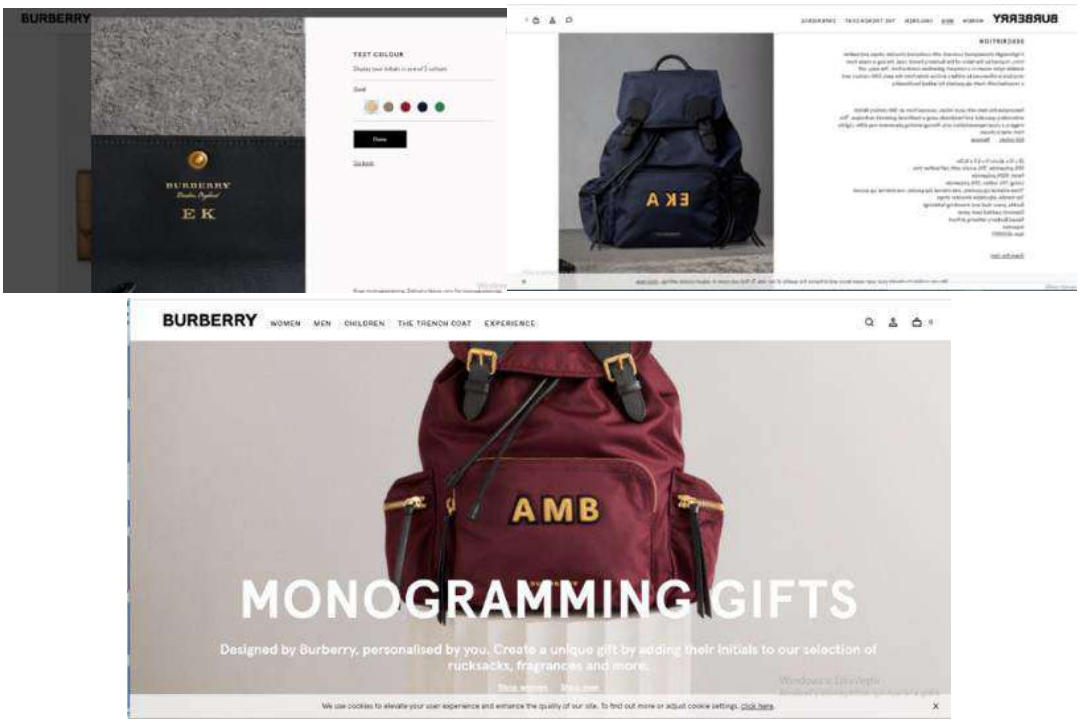

Figür 4. Burberry "Monogram"

Burberry "Monogram" uygulaması, müşterilerin hediyelerini kişiselleştirebilmelerini sağlamak amacıyla seçilecek ürünlere, hediye edilecek kişinin isminin baş harflerini ekleyebilme imkanı tanımaktadır (Figür 4).

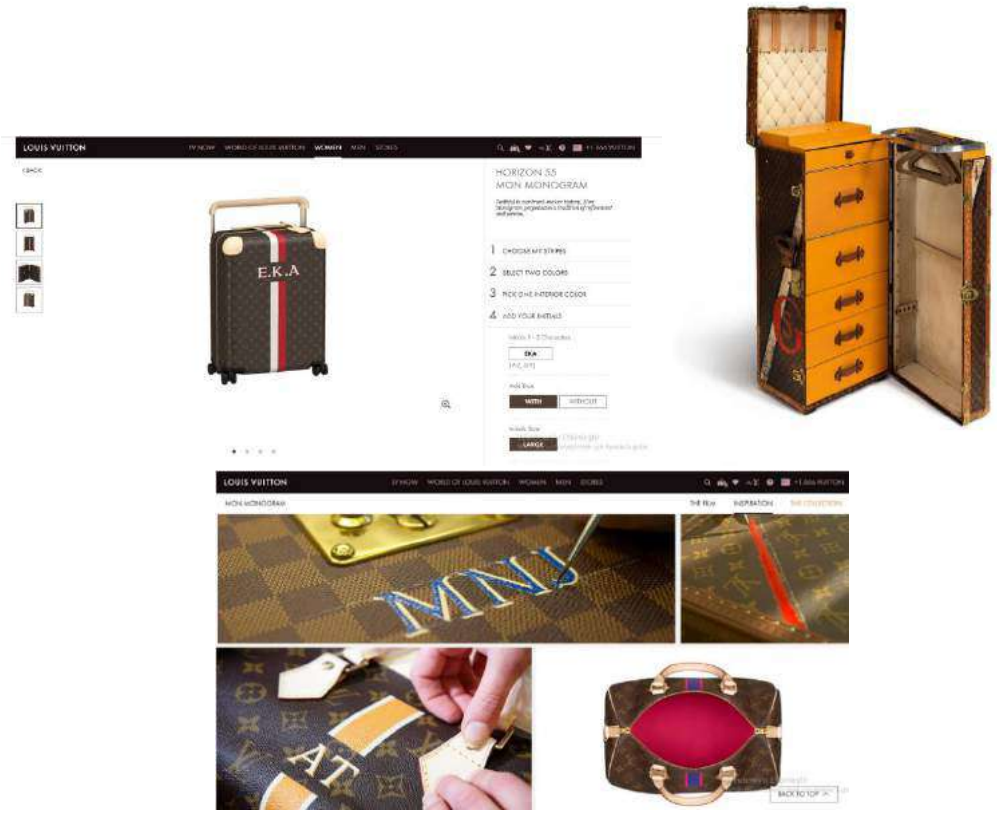

Figür 5. Louis Vuitton "Mon Monogram"

Louis Vuitton "Mon Monogram" uygulaması (Figür 5), kadın ve erkekler için ayrı tasarlanan deri ürünleri, seçilebilen renkli şeritler ve isim baş harfleriyle kişiselleştirmeyle müşterilerin tasarım sürecine dahil edilmesidir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında, özellikle lüks moda markalarının uygulamaya geçtiği kitlesel üretime karşılık kitlesel kişiselleştirme ve kitlesel moda endüstrisinde kişiselleştirme kavramı ve örnekleri incelenmiştir.

Nitel olarak gerçekleştirilen bu çalışma nicel yöntemlerle sınanabilir ve çeşitli moda markalarının geliştirdikleri inovatif kitlesel kişiselleştirme modelleri karşılaştırılabilir.

KAYNAKLAR

Barbarasoğlu, F. (2013). *Moda ve Gündemleri*. İz Yayıncılık: İstanbul.

Burberry "Monogram". https://uk.burberry.com/monogramming-gifts/ (Erişim Tarihi: 14.11.2018).

Davis, S. M. (1987). *Future Perfect*. Addison-Wesley Publishing: Massachussets.

Gucci "DIY". https://www.gucci.com/us/en/ca/diy-c-diy (Erişim Tarihi: 14.11.2018).

Hill, S. (1998). Levi Strauss Puts a New Spin on Brand Management. *Apparel Ind Mag* 59(11):46–47

Levi's "Create Your Own Classics" https://www.levi.com/US/en_US/custom-personalized-denim (Erişim Tarihi: 14.11.2018).

Louis Vuitton "Mon Monogram". https://us.louisvuitton.com/eng-us/stories/personalization-mon-monogram# (Erişim Tarihi: 14.11.2018).

Pine, B.J. (1993). *Mass Customization. The New Frontier in Business Competition*.

Harvard Business School Press: USA.

Ralph Lauren "The Custom Shop". https://www.ralphlauren.com/custom (Erişim Tarihi: 14.11.2018).

Ribeiro, L., Duarte P., ve Miguel, R. (2009). *Guidelines to the Development of an e-Commerce Platform for Customized Garments*. Proceedings of the IADIS International Conference on e-Commerce, Portugal.

Tomaş, M. (2012). Yeni Rekabet Stratejisi: Kitlesel Bireyselleştirme ve Hazır Mutfak Sektöründe Vaka Analizi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Pamukkale Üniversitesi.

MODA PERAKENDECİLİĞİNDE HİZMET ODAKLI İNOVASYON: DİJİTAL VİTRİN EKRANLARI

SERVICE FOCUSED INNOVATION IN FASHION RETAILING: DIGITAL WINDOW DISPLAYS

Dr. Evrim KABUKCU
Manisa Celal Bayar Üniversitesi, evrimkabukcu@gmail.com

ÖZET

Dinamik moda perakendeciliğinin müşterilere yakın olma kaygısı, *"gerçek zamanlama"*nın önemini arttırmaktadır. Moda perakendeciliğinde artan yoğun rekabet nedeniyle hıza uyum sağlamak ve konforlu bir alışveriş olanağı (alışveriş yapılabilen vitrinler) sunabilmek markalar için büyük bir avantaj haline gelmektedir. Bunun yanı sıra, büyük moda perakendecileri için depo ve stok gereksinimi olmadan gerçekleşen vitrin alışverişlerinin maliyetleri düşürücü etkisi söz konusu olmaktadır. Geleceğin trendi olacak olan ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte gelişen dijital vitrinler, mobil pazarlama araçlarına inovatif bir alternatif olarak piyasada var olmaktadır. Bu kapsamda, çevrimiçi alışveriş siteleri ve moda markaları arasında kurulan iletişim ve işbirlikleri sayesinde gelişmekte olan sanal vitrin örnekleri gün geçtikçe artmaktadır. Dünyada bilinen en çarpıcı örneklerden biri; Kate Spade Saturday ve eBay'in ortaklığı ile müşterilere zaman kazandırmak amacı ile tasarlanan dijital vitrin mağazasıdır. Müşterilerin dijital vitrin mağazasından satın aldığı ürünler, bir saat gibi kısa bir sürede müşterilere ulaştırılmaktadır. Türkiye'de ise Boyner Grup tarafından İstinye Park ve Akasya Alışveriş Merkezlerinde sanal vitrin uygulamaları sunulmaktadır. Bu nitel araştırmanın amacı, moda perakendeciliğinin teknoloji ile bütünleşmesini keşfetmek ve çeşitli moda markaları için tasarlanmış dijital vitrin ekranlarını araştırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Perakendecilik, Moda, İnovasyon, Vitrin, Dijital Alışveriş

ABSTRACT

The concern of dynamic fashion retailing for being close to customers increases the importance of "real timing". Due to increased intense competition in the fashion retail adapting to the speed and offering a comfortable shopping opportunity (shoppable windows) is becoming a great advantage for brands. Digital displays that will be the trend of the future and evolve with the development of technology exist in the market as an innovative alternative to mobile marketing tools. In this context, owing to established communication and collaboration between the online shopping websites and the fashion brand, developing virtual display cases are increasing day by day. One of the most striking examples known in the world is a digital window display store, designed by the aim to save customers' time, with partnership of Kate Spade Saturday and eBay. The products purchased by the customers from the digital display store are delivered to the customers in a short time as an hour. In Turkey virtual window applications are presented by Boyner Group in İstinye Park and Akasya Shopping Center. The aim of this qualitative research is to explore the integration of fashion retailing with technology and to explore the digital display screens designed for various fashion brands.

Keywords: Retail, Fashion, Innovation, Window, Digital Shopping

Giriş

Vitrinlerin temel iki ana görevi bulunmaktadır. Bunlardan biri mağazanın ve ürünlerin tanıtılması, diğeri de insanların mağazanın içerisine girmeleri için teşvik ve ikna edilmeleri. Mağazada satılan ürünleri temsilen sergilenen ürünler, genel bir ruh hali oluşturmaktadır. Moda olan mevsimsel ürünler gösterilerek güncelliğin izlendiği anlatılmaktadır (Berman ve Evans, 2006). Bu bağlamda, moda marklarının vitrinlerle ilgili birçok konuda karar vermesi gerekmektedir: sayıları, büyüklükleri, biçimleri, tema, seçilecek ürünler ve teknoloji vb. Birçok moda markası bu nedenle ya kendi içlerinde bu konuyla ilgili bölümler kurmakta ya da profesyonel hizmet satın almaktadır.

Bu nitel araştırmanın amacı, moda perakendeciliğinin teknoloji ile bütünleşmesini keşfetmek ve çeşitli moda markaları için tasarlanmış dijital vitrin ekranlarını araştırmaktır. Bu bağlamda, ilk olarak moda perkaendeciliğinde gerçek zamanlama, ikinci olarak görsel mağazacılıkta vitrinlerin önemi ve ardından gelişen teknolojiyle birlikte artan moda markalarının gerçekleştirmiş oldukları dijital vitrin örnekleri incelenmiştir.

1. Moda Perakendeciliği ve Gerçek Zamanlama

Müşterilerin vitrin önünde daha fazla zaman geçirmeleri, doğrudan *zaman algısının yönetilmesi*ne bağlıdır. Müşterinin kendisini mutlu ve huzurlu hissetmesini sağlayan, şaşırtan ve hatta bazen gülümseten moda markaları, müşteriyi pozitif yönde etkilemektedir. Tam tersi durumda ise müşteriler, bir an önce mağaza içinden veya önünden ayrılma eğilimine girmektedir. Bu bağlamda mağaza içinde ve önünde geçirilen zaman ve yaşanan *deneyim* müşteri için para kadar önemlidir.

Dinamik moda perakendeciliğinin müşterilere yakın olma kaygısı, *"gerçek zamanlama"* nın önemini ve baskısını arttırmaktadır. Moda perakendeciliğinde artan yoğun rekabet nedeniyle güncel trendleri takip edebilmek, hıza uyum sağlamak ve konforlu bir alışveriş olanağı (alışveriş yapılabilen vitrinler) sunabilmek markalar için büyük bir avantaj haline gelmektedir.

Bunun yanı sıra, büyük moda perakendecileri için *depo ve stok gereksinimi* olmadan gerçekleşen vitrin alışverişlerinin *maliyetleri düşürücü etkisi* söz konusu olmaktadır. Bu nedenlerle, çevrimiçi alışveriş siteleri ve moda markaları arasında kurulan iletişim ve işbirlikleri sayesinde gelişmekte olan sanal vitrin örneklerinin sayıları gün geçtikçe artmaktadır.

2. Görsel Mağazacılıkta Vitrinlerin Önemi

Vitrin sözcüğü, dilimize Fransızca *vitre*'den geçmiştir. Kelime olarak; bir dükkanın satılacak mallarının sergilendiği, camekanla kapalı, sokağa bakan bölümü; camekanın kendisi; vitrinde sergilenen ürünlerin tümü; içine yerleştirilen nesnelerin görünmesini sağlayan camlı dolap anlamına gelmektedir (Büyük Larousse,1986; Bayraktar, 2011).

L.Baum, vitrinlerin önemini 1897 yılında fark etmiş ve mağazalara iyi bir vitrinin nasıl olması gerektiği ile ilgili *« The Show Window»* adlı yayını çıkarmıştır (Kerfoot vd., 2003). Vitrinlerin tasarlanması uzmanlık alanı haline gelmiştir. Bütünleşik tasarım ve pazarlama öğesi olarak doğru tasarlanması gereken vitrinler artık Vitrin Tasarım Yönetim Uzmanları tarafından yönetilmektedir.

Vitrini oluşturacak olan iletişim stratejileri, ürün ya da hizmetlerin konumlandırılmasıyla doğrudan ilgilidir. Yeni iletişim kuramları ve teknolojilerinin kullanılması, vitrini *«pasif*

izlence» öğesi olmaktan çıkarıp *«aktif duygusal bağ»* aracı olarak gören yeni sunum anlayışları, vitrini *«iletişim ara yüzü»* haline getirmektedir.

Birçok perakendecinin iletişim stratejilerinde vitrin tasarımları, temel araç olmaktadır. Yapılan araştırmalar, müşterilerin vitrinlerle ilgilenmekten keyif aldığını ve vitrinlerden bilgi edindiklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca vitrinlerin müşterileri cezbederek onları mağazanın içerisine çektiği de savunulmaktadır. Ancak bu ilişkinin hangi boyutlarda olduğu ve vitrin tasarımlarının müşterileri ne kadar etkiledikleri daha çok ikibinli yıllarda araştırılmaya başlanmıştır. Bunun yanısıra, vitrinler, alışveriş noktasında bulunmasından dolayı diğer satış geliştirme araçları gibi müşterileri doğrudan spesifik satın almalara yönlendirmektedir.

3. **Dijital Vitrin Ekranı Örnekleri**

Günümüzde birçok kişi farklı nedenlerden dolayı alışveriş yapmaktadır. Birçok yazar bunun altındaki etik değerleri, değişen toplumsal eğilimleri değerlendirirken önemli bulunan bir yaklaşım da insanların *eğlenme* amacıyla alışveriş yaptığını ortaya koymaktadır.

Alışveriş, artık hem ihtiyaçların giderilmesi hem de kısıtlı zamanın optimal şekilde kullanılmasını ifade etmektedir.Bu bağlamda, geleceğin trendi olacak olan ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte gelişen dijital vitrinler, mobil pazarlama araçlarına inovatif bir alternatif olarak piyasada var olmaktadır. Bu kapsamda, çevrimiçi alışveriş siteleri ve moda markaları arasında kurulan iletişim ve işbirlikleri sayesinde gelişmekte olan sanal vitrin örnekleri gün geçtikçe artmaktadır. Bu bağlamda, mağaza dışı ve "içinde elektronik görsel sunum araçlarından (electronic point of purchase display) da faydalanılmaya başlanmıştır. Elektronik görsel sunum araçları, satış yerinde müşterilere bilgi verme, duyuru yapma,ve satışı teşvik etme amacıyla kullanılan her türlü elektronik araçtır. Elektronik görsel sunum araçlarının özellikleri; interaktif olması, tüketicinin ilgisini çekmesi, her mağazanın özel ihtiyaçlarına göre uyarlanabilmesi, ürün tanıtımı ve sunumu yapabilmesi, sorulara yanıt verebilmesi ve multi-medya özelliklerinin bulunmasıdır (Berman ve Evans, 2001; Arslan, 2011). Sözkonusu elektronik satış yeri sunum sistemleri, tam olarak hangi ürünlerin ne kadar süre içinde satıldığını takip etmeye ve rafta stok miktarı alamıı ürünlerin doğrudan gerekli yerlere (örneğin, depolara) veri gönderilerek otomatik olarak sipariş verilmesine yarayan bir sistemdir (Brassington ve Pettitt, 2003; Arslan, 2011). Bu sistem aracılığı ile müşterilerin harcama eğilimleri, ürün seçimleri vb. hakkında bilgi sahibi olunarak tasarım, pazarlama, iletişim ve lojistikle ilintili konularda sistemi bütünleştrirerek daha doğru kararlar alınabilmesini sağlamaktadır.

Alışveriş yapılabilen inovatif dijital vitrinler arasında en çarpıcı örneklerden biri; *Kate Spade Saturday ve eBay*'in ortaklığı ile müşterilere zaman kazandırmak amacı ile tasarlanan dijital vitrin mağazasıdır (Figür 1). Günün yirmi dört saati hizmet veren dijital vitrin mağazalarından alışveriş yapan müşterilerin seçimleri, bir saat gibi kısa bir sürede müşterilere ulaştırılmaktadır. Bu sayede marka, müşterilerine yenilikçi bir müşteri deneyimi sunmaktadır.

Figür 1. Kate Spade Saturday & eBay: Vitrin Allışverişinin Geleceği

Figür 2. Marks & Spencer: E-Butik ve Sanal Ray

Marks & Spencer'ın Amsterdam mağazasında uygulamaya koyduğu *e-butik ve sanal ray* uygulamaları ise bir diğer uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır (Figür 2). Sanal ray uygulaması ile son trendlerle ilgili bilgi alarak alternatifler detaylı olarak izlenirken, mağazada somut olarak da deneyimlenebilen ürünler elektronik olarak sipariş verilebiliyor.

Figür 3. Boyner İnteraktif Vitrin

Türkiye'de ise Boyner Grup tarafından İstinye Park ve Akasya Alışveriş Merkezlerinde interaktif vitrin uygulamaları (Figür 3) sunulmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında moda perkakendecliğinde yaratıcılık ve inovasyon yönetiminin bir ürünü olan *dijital vitrin örnekleri* incelenmiştir. Geleceğin trendi olacak olan interaktif virinlerle ilgili olarak nitel olarak gerçekleştirilen çalışma niceliksel yöntemler kullanarak irdelenebilir.Endüstride gelişmeci yaratıcılıkla gerçekleştirilen inovatif vitrinler, niteliksel/niceliksel yöntemlerle irdelenerek karşılaştırmalı çıkarımlar yapılabilir.

KAYNAKLAR

Arslan, M. F. (2011). *Mağazacılıkta Atmosfer*. Beta: İstanbul.

Baum, L. F.(1897). *The Show Window*. Show Window Publishing Co. https://brbl-dl.library.yale.edu/vufind/Record/3748480 (Erişim tarihi: 14.11.2018).

Bayraktar, A.(2011). *Görsel Mağazacılıkta Vitrinlerin Önemi.* Beta: İstanbul.

Berman, B. ve Evans, J. R. (2001). *Retail Management A Strategic Approach*, 8. Ed. Prentice Hall: NewYork.

Berman, B. ve Evans, J. R. (2006). *Retail Management*, 10. Ed. Prentice Hall : NewYork.

Boyner, İnteraktif Vitrin. https://www.youtube.com/watch?v=aepfgLzNphU (Erişim tarihi: 14.11.2018).

Brassington, F. ve Pettitt, S. (2003). Principles of Marketing. 3. Ed. Pearson Education: UK.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi. (1986).Cilt 20, *Gelişim Yayınları*, İstanbul.

Kate Spade & eBay, The Future of Window Shopping. https://www.youtube.com/watch?v=CdotI0wax4Y (Erişim tarihi: 14.11.2018).

Kerfoot, S., Davies, B. ve Ward, P. (2003). Visual Merchandising and the Creation of Discernible Retail Brands. *International Journal of Retailing and Distribution Management*, 31(3), 143-152.

Marks & Spencer, e-Boutique and Virtual Ray. https://www.youtube.com/watch?v=HtKVItR0mLA (Erişim tarihi: 14.11.2018).

ÇANKIRI'NIN 11 KÖYÜNDE KÖY İÇİ VE HANE İÇİ İLİŞKİLER VE KÖY ALGISI

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARSLAN
Uşak Üniversitesi, hkncagan@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, araştırmanın kapsadığı 11 Çankırı köyünde yaşayanların sosyo-ekonomik özelliklerine ilişkin bilgi edinmek, köy algılarını ve kentle ilişkilerini tespit etmektir.

Betimleyici bir araştırma özelliği gösteren bu çalışma için araştırmanın amacı doğrultusunda anket formları hazırlanmış ve Çankırı'nın en yakını merkez ilçeye 3 km en uzağı ise 24 km olan 11 köyünde 434 hane reisi veya eşine ya da o anda evde değillerse 18 yaş ve üstü bir hane üyesine uygulanmıştır.

Elde edilen veriler SPSS 23 İstatistik programında analiz edilmiştir. Verilerin analizinde frekans ve yüzdeliklerin yanısıra gerekli görüldüğü hallerde ortalama ve standart sapma hesaplamaları da yapılmıştır.

Verilerin yorumlanmasında, tarafımızdan daha önce gerçekleştirilmiş ve sonuçları yayınlanmış olan Ünür köyü araştırması ile karşılaştırmalar da yapılmıştır. Böylelikle rakamların daha anlamlı hale geleceği ve daha açıklayıcı olacağı düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Köy (Kır) Sosyolojisi, Çankırı, Haneiçi İşbölümü, Köyde Anlaşmazlık (Çatışma/Gerilim) Alanları.

1. GİRİŞ

"Köy", kentte yaşayanlar için kamu hizmetleri ve altyapı koşullarındaki yetersizlik, düşük eğitim ve gelir düzeyi, ağır çalışma koşulları, istihdam kısıtlılığı vs. olumsuz çağrışımlar yaratmaktadır. Oysa ki, gerek dünya nüfusunun artış içerisinde olması, iklim koşullarındaki farklılaşmalar gibi küresel nedenler, gerekse ulusal sosyo-ekonomik gerekçeler, kırsal alanların önemini daha da arttırmaktadır. Köyler, tarımsal üretimin gerçekleştiği yerler olmak bakımından yerel, bölgesel, ulusal, küresel öneme sahiptir. Ancak köyleri sadece üretim mekanları olarak görmek de doğru değildir. Köy, sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihsel boyutlarıyla canlı bir topluluk özelliği gösterir. Bununla birlikte günümüzde köy, içine kapalı bir cemaat olarak da düşünülemez. Köyler, ulaşım ve iletişim imkanlarının gelişmesi ve pazar ilişkilerinin güçlenmesiyle daha fazla "dünyanın bir parçası" haline gelmişlerdir. Bu gelişmeler dış faktörlerin köy yaşamındaki etkisini dominant hale getirmiş ve köylerin iç dinamiklerini önemli ölçüde dönüştürmüştür.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kırın itici ve kentin çekici özelliklerine bağlı olarak kırdan kente göç süreci yaşanmıştır ve bazı nicel ve nitel farklılıklarla yaşanmaya devam etmektedir. Türkiye'nin kırdan kente göç süreci incelendiğinde özellikle 1950'lerden sonra, tarımda makineleşme, toprak yetersizliği, kırsal alandaki istihdam imkanlarının zayıf olması gibi nedenler başta olmak üzere pekçok sebeple hızlı bir içgöç süreci yaşanmıştır. Devlet Planlama Teşkilatının verilerine göre 1927'de 10 bin ve üzerinde nüfusa sahip kentsel alanlarda yaşayanların oranı %16,4'tür (tüm il ve ilçe merkezleri düşünüldüğünde %24,2). Bu oran 1950'ye gelinceye değin ancak 2 puan artmış; ancak bu tarihten sonra hızlı bir yükseliş içerisine girerek 1985'de %50,9'a, 2000'de ise %61,7'ye çıkmıştır (Keleş, 2004: 58). 2014 yılının mart ayındaki idari bölünüş değişiklikleri ve büyükşehir sayısının 30'a çıkmasıyla il ve ilçe merkezlerinde yaşayan nüfus %92,5'e ulaşmıştır (TÜİK, 2018).

Bölgeler arasında farklılıklar görülmekle birlikte kente göç ve kırdan kopuş belirgin bir şekilde 1950'lerde başladı. Keyder ve Yenal (2015a) bu süreçte ortaya çıkan emek oluşumunun, kırsal alandaki göç hareketlerinin niteliğine bağlı ve bu hareketlerin gerçekleştiği dönemle de ilişkili olarak üç farklı proleterleşme biçimi ortaya koyduğunu belirtmektedirler. "Kayıt dışı yollarla kısmi proleterleşme", 1980'lerin sonuna kadar devam eden kademeli kentleşme sürecinde göçmenlerin uzunca bir süre köyle ilişkilerini canlı tuttuğu bir modeldir. "Geçici süreli proleterleşme" kırdan tam kopuşu içermez. Köylülerin asıl yerleşimi kırsalda olmakla birlikte, sık sık mevsimlik (ya da daha uzun süreli) işler için yer değiştirmeleri sözkonusu olur. "Zorla mülksüzleştirilmeye dayalı kısmi proleterleşme" ise 1980'lerden sonra güneydoğu Anadolu'dan gerçekleşen zorunlu göçü işaret etmektedir. Bu gruptaki köylüleri diğerlerinden ayıran önemli bir özellik, artık geri dönebilecekleri bir köylerinin kalmamış olmasıdır.

Bizim araştırmamızda incelenen köylerde rastlanan bir olgu olarak Keyder ve Yenal'ın (2015a: 152-160) ikinci modeli olan "geçici süreli proleterleşme" üzerinde biraz daha ayrıntılı olarak durmak gerekmektedir. Bu model, daha çok 1980'ler sonrası küreselleşme döneminin ürünüdür. 1970'lerdeki krizle birlikte üretim ve istihdam stratejilerinde yaşanan ciddi değişimler, uzun dönem iş güvencesi ve sosyal güvenlikte gerilemelere neden olurken geçici, yarı-zamanlı veya kısa vadeli işlerde artışa neden oldu. Bu dönemde köylerden kentlere göçenler de düzensiz gelir getiren, geçici işlerde çalışmak durumunda kaldı. Zaman içerisinde geçici ve düzensiz işlerde çalışan haneler dünya genelinde çoğunluk durumuna geldi. Bu eğilim 1980 sonrası Türkiye'sinde de kendini gösterdi ve istihdam ilişkileri "esnekleşti." Kırsal alanda da neoliberal politikaların devreye sokulması ve özellikle 2001 krizinin ardından pekçok üründe taban fiyat uygulamasının ve tarımsal sübvansiyonların kaldırılması, TEKEL gibi tarımda alıcı konumda olan kurumların özelleştirilmesi vs. köylülerin kırsal yaşam parametrelerini de değişime uğrattı. Tarımsal süreçlerin tamamen piyasa mekanizmasının etkisi altına girmesiyle, kırsal kesimde yaşayanlar ek gelir getirecek tarım dışı işlere yöneldiler. Özellikle gençler, kalıcı bir göç yapmak yerine, bir ayakları köyde olmak üzere geçici ya da mevsimlik işlerde çalışmaya başladılar. Keyder ve Yenal oluşum sürecini açıkladıkları bu emek biçiminin "Türkiye kırsalının kalıcı bir özelliği haline geldiğini" (2015a: 160) belirtmektedirler. Özuğurlu da (2013: 104) kuşaklararası bir eğilim olarak tarımdan kopuş olgusunun gittikçe güçlendiğini (özellikle küçük meta üreticilerinin ticari tarım ürünleri ürettiği bölgelerde) söylerken bu sürecin zorunlu olarak köyden kopmayla sonuçlanmadığını vurgular. "Köyü terk etmeden tarımdan kopma eğilimi"nin başlangıcı 1990'ların ikinci yarısıdır.

Keyder ve Yenal bir başka makalelerinde ise (2015b: 178-180) küreselleşmenin köyler ve köy yaşamı üzerindeki diğer etkilerine vurgu yaparak göç kararları üzerinde etkili olan başka faktörleri ele alırlar. 1980'lerin sonu itibariyle Türkiye'de tüm köylerin elektriğe, telefona kavuşması, TV kanallarını düzenli olarak izleyebilme imkanına sahip olması, 1990'larda bunlara çanak anten ve cep telefonunun eklenmesi, 2000'lerde internet ağının köylere kadar girmesi ve köylere ulaşımın kolaylaşması gibi gelişmeler, köyü "küreselin parçası" kıldı ve köy yaşamını eskiye nazaran daha cazip hale getirdi. İmkanlardaki bu artışa köyün kente nazaran daha ucuz olması ve artan istihdam olanakları da eklendiğinde, köy "itici" değil, "çekici" bir yerleşim olma özelliği kazanmaya başladı. Bölgesel farklılıklar görülmekle birlikte köylerde nüfusun muhafaza edilmesi ve hatta "tersine göç" yaşanması bile olağanlaştı.

Böylece, köy artık kendi içine kapalı bir cemaat değil, küresel dünyanın bir parçası haline gelmiştir. Günümüzde kendi içine kapalı, pazarla ilişki kurmayan, ücretli emek kullanmayan ya da ücret karşılığı çalışmayan, geçimlik ekonomiye sahip köylü tipolojisini başat unsur olarak görmek oldukça zordur. "Chayanov'gil bir köylülük kategorisi aramak artık beyhudedir; hane emeğini tarımsal üretime maksimum düzey ve yoğunlukta sürerken gereksinimlerini de minimize edebilen; ancak her iki eğilimi de, 'geçimlik üretim' stratejisi temelinde, meta dışı alanların inşası şeklinde gerçekleştiren bir köylü kategorisi Anadolu köylerinde [de] mevcut değildir" (Özuğurlu, 2013: 117-118).

Bununla birlikte köylerde yaşayan nüfusun bir bütün olarak aynı özellikleri gösterdiği de söylenemez. Tarımsal üretimin her çeşidiyle bağını tamamen koparmış olmanın yanısıra geçimini emeklilik ya da yardımlara bağlı olarak sürdüren ve köyden memnuniyet düzeyi de oldukça yüksek olan "fazlalık nüfus"tan, köyde yaşayan ancak kentte işçi olarak çalışan "köy ayaklı proleter"lere; kendi içinde derece farklılıkları barındıran "küçük meta üreticileri"nden, "geleneksel kapitalist çiftçi"lere, "girişimci çiftçi"liğe kadar farklılaşmış bir "köylü" kitlesi ortaya çıkmıştır (Özuğurlu, 2013). Geçimlik ekonomiden kopmuş olması, bugünün köylüsünü farklılaştıran ve meta üreticisi haline getiren temel unsurdur. Bunun yanısıra "ücretli işçi kullanımı" ve/veya "ücretli işçi olma" ve hane emek rezervini tasarruf biçimi de küçük (veya büyük) meta üreticisi olmanın belirleyicileri arasında yer alır. Özuğurlu'ya göre (2013: 91-102) "fazlalık nüfus" kategori dışı olmak üzere, kapitalist çiftçi hanesi (geleneksel veya yeni – girişimci- kapitalist çiftçi) hariç tüm kategorilerde ücretli işçi tutma ve ücretli işçi olma görülebilir. Aynı zamanda "girişimci çiftçi hanesi" dışında tümü hane emek rezervini, değişen oranlarda da olsa, kendi üretim süreçlerinde kullanma eğilimindedir.

Bu çerçeve içerisinde çalışmanın amacı, araştırmanın kapsadığı 11 Çankırı köyünde yaşayanların sosyo-ekonomik özelliklerine ilişkin bilgi edinmek, köy algılarını ve kentle ilişkilerini tespit etmektir.

Betimleyici bir araştırma özelliği gösteren bu çalışma için araştırmanın amacı doğrultusunda anket formları hazırlanmış[1] ve Çankırı'nın en yakını merkez ilçeye 3 km en uzağı ise 24 km olan 11 köyünde[2] 434 hane reisi veya eşine ya da o anda evde değillerse 18 yaş ve üstü bir hane üyesine uygulanmıştır.[3]

Elde edilen veriler SPSS 23 İstatistik programında analiz edilmiştir. Verilerin analizinde frekans ve yüzdeliklerin yanısıra gerekli görüldüğü hallerde ortalama ve standart sapma hesaplamaları da yapılmıştır.

2. Bulgular

Bulguların değerlendirilmesinde ağırlıklı olarak frekans ve yüzdelik değerleri kullanılmaktadır ve karşılaştırma fırsatı vermesi açısından, daha önce tarafımızdan yapılmış ve sonuçları yayınlanmış olan Ünür köyü araştırmasında (Arslan, 2016) elde edilen verilere de atıfta bulunulmaktadır. Ünür de Çankırı'ya bağlı bir köy olmakla birlikte merkeze uzaklık açısından, bu çalışmanın kapsadığı köylerden farklıdır. Çankırı'ya 47 km uzaklıkta olan Ünür,

[1] Anket formları hazırlanırken Metin Özuğurlu'nun "Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı" (2013) başlıklı çalışmasından yararlanılmıştır.

[2] Akçalı, Akçavakıf, Balıbağ, Balıbıdık, Esentepe, Germece, Hasakça, İçyenice, İnaç, Tuzlu ve Yüklü köyleri.

[3] Bu araştırmanın yapılmasında 2015-16 eğitim öğretim yılı güz döneminde Çankırı Karatekin Üniversitesi sosyoloji bölümü üçüncü sınıfında öğrenim görmekte olan öğrencilerimin büyük katkısı olmuştur. Çalışma onlarla birlikte planlanmış ve gerçekleştirilmiştir. Kendilerine yaptıkları önemli katkılar için çok teşekkür ederim.

250 hane ve 1130 kişiyle bu araştırmanın 11 köyünün 10'undan daha büyük bir nüfusu barındırmaktadır.[4]

2.1. Demografik Bulgular

Anket formu 434 kişiye uygulanmış olup katılanların cinsiyet oranları birbirine yakındır. 18-83 yaş aralığındaki katılımcıların yaş ortalaması ise 47,66 olarak tespit edilmiştir. Eğitim düzeyi açısından ağırlık ilkokul mezunlarındadır (%55,7). Ancak yaklaşık %10'u okuma-yazma bilmemekte, üniversite mezunları ise %3,7'de kalmaktadır. Evlilerin oranı ise %86 düzeyindedir.

Tablo 1: Demografik Bulgular

Yaş	**Sayı**	**Yüzde**
18-25	37	8,5
26-40	104	24,0
41-55	173	39,9
56 ve üstü	120	27,6
Toplam	434	100,0

Cinsiyet	**Sayı**	**Yüzde**
Kadın	228	52,5
Erkek	206	47,5
Toplam	434	100,0

Eğitim Durumu	**Sayı**	**Yüzde**
Okuma yazma yok	41	9,4
Diplomasız okur yazar	35	8,1
İlkokul mezunu	241	55,7
Ortaokul mezunu	60	13,8
Lise mezunu	40	9,2
Üniversite mezunu	16	3,7
Toplam	434	100,0

Medeni Durum	**Sayı**	**Yüzde**
Evli	375	86,4
Bekar/evlenmemiş	27	6,2
Boşanmış	5	1,2
Eşi vefat etmiş	27	6,2
Toplam	434	100,0

Bu demografik bulguları Ünür köyü araştırmasından elde edilen verilerle karşılaştırdığımızda önemli farklılıklar tespit etmekteyiz. Ünür köyü demografik olarak daha genç bir nüfusu barındırmaktadır (yaş ortalaması, 42,3). Ünür'ün 25 yaş ve altı nüfusu 11 köy için saptanan değerin 2,5 katından fazla (% 22,6) iken, 56 yaşını geçen orta yaş üstü nüfus, oransal olarak daha düşük tespit edilmiştir. Genç nüfusun yüksek oranına karşılık Ünür'de okuma yazma bilmeyenler de daha fazla olup; bu olgu için de oran, diğer köylerin 2,5 katına ulaşmaktadır (%23,4).

Bu verileri yorumlarken özellikle iki faktörün etkisini dikkate almak gerekmektedir. Bunlardan birincisi kent merkezine uzaklığın etkisidir. Ünür köyünün merkeze uzaklığı, köy cemaatinin hareketliliğini engeller bir nitelik taşımaktadır. Köyde bırakılacak yaşlı ebeveynlerin ihtiyaçlarını karşılama ve köydeki toprakları işlemede yaşanacak zorluklar göç ile ilgili karar almayı zorlaştırıyor olabilir.[5]

İkinci faktör olarak da, çalışma hayatını kent merkezinde geçirmiş ancak emeklilikten sonra köye tersine göç yapmış kişilerin merkeze yakın köyleri daha fazla seçiyor olmasıdır. Bu tespitin nicel verilerini "doğum yeri" ile ilgili soruya verilen cevaplarda bulmak mümkündür.

[4] Sadece Esentepe köyü, neredeyse Çankırı ile birleşmiş olmasının avantajıyla Ünür'den daha yüksek bir nüfusa sahiptir.

[5] Ancak bu noktada, Ünür köyü araştırmasıyla ilgili önemli bir açıklama yapmak gerekmektedir. Ünür köyündeki katılımcılara "hane içinden veya yakın akrabalarınızdan göç edenler var mı?" sorusuna yaklaşık %85 oranında "evet var" şeklinde cevap verilmiştir. Bu rakam, yüksek bir göç oranını göstermekle birlikte köyde yaşayanların ağırlıklı olarak akrabalık bağına sahip olduğu gerçeğinin de gözönünde tutulması gerekir. Dolayısıyla hanelerin %85'inden göç olduğu kesin olarak ifade edilemez. İkinci olarak Ünür köyünün, bu araştırmanın 11 köyündekinden daha yüksek bir genç oranına sahip olmasının diğer bir nedeni de çocukların tamamının köyü terketmemesi olabilir. Yukarıda ifade edildiği gibi köyde yaşayan ebeveynlerle ilgilenmek ve ailenin topraklarını işlemeye devam etmek üzere ailenin genç üyelerinden bir bölümü (ya da biri) köyde kalmayı seçebilir.

Katılımcılardan Ünür köyünde doğanların oranı %87,2 düzeyinde olmasına rağmen, diğer 11 köyde doğanlar %67,1 oranındadır. Buradan Ünür köyünde yaşayanların yüksek oranda o köyün yerlisi oldukları sonucu çıkmaktadır. Çankırı'nın merkezinde (veya ilçe merkezinde ve başka bir il merkezinde) doğanların 11 köyde yaklaşık %17'lik bir orana olması da (Ünür'de %8'in altında) köy kökenli olmamakla birlikte köy yaşamını tercih eden önemli oranda bir kitlenin varlığını göstermektedir.

Tablo 2: Doğum Yeri

Doğum Yeri	**11 Köy**		**Ünür Köyü**	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Bu köyde doğdum	291	67,1	205	87,2
Başka bir köyde doğdum	67	15,4	7	3,0
İlçe merkezinde doğdum	15	3,5	3	1,3
Çankırı merkezde doğdum	48	11,1	9	3,8
Başka bir il merkezinde doğdum	10	2,3	6	2,6
Diğer	3	,7	5	2,1
Toplam	434	100,0	235	100,0

2. 2. Göç ve Kent Merkeziyle İlişkiler

Köylerde yaşayan hanelerin göç tecrübelerine baktığımızda, katılımcılar arasında, hanesinden temelli göç edenlerin %57,4 oranında olduğu tespit edilmiştir. Araştırma yapılan köylerde doğanlar açısından incelendiğinde ise bu oran %63,8'e ulaşmaktadır.[6] Kısacası araştırmanın yürütüldüğü 11 köyün yerli hanelerinin yaklaşık 2/3'ü köy dışına göç vermiştir.

Köylerin nüfusunun yaklaşık 1/5'ini oluşturanların kentsel yerleşmelerde doğmasına rağmen köyde yaşamayı seçmesi ve köyün yerli hanelerinin 2/3'ünün köy dışına göç vermesi merkeze yakın köylerle kent arasında belirgin bir geçişlilik olduğunu göstermektedir. Bu olguya katkı yapabilecek bir başka bulgu ise kent merkezine gitme sıklığıdır. Katılımcıların %25,8'i "hemen hergün", %47,3'ü ise "haftada bir" kent merkezine gittiğini belirtmiştir. "Neredeyse hiç" merkeze gitmediğini belirtenler ise %2,1'de kalmıştır. Merkeze gitme nedenleri de ağırlıklı olarak "alışveriş" (%65,9), "sağlık" (%14,4), "dost-akraba ziyareti" (% 5,6), "resmi işler" (% 2,3) vb. şeklinde sıralanmaktadır.

Anket formunda köyde yaşamaya devam edenlerin göç etme isteği içerisinde bulunup bulunmadıkları da sorulmuştur. Köyden göç etmeyi isteyenlerle istemeyenlerin oranı göç isteyemeyenler biraz daha fazla olmak üzere (%50,9 - %49,1) birbirine eşit görünmektedir. Göç isteyenler için kentin "daha rahat, modern olması", "eğitim, sağlık gibi kamusal hizmetler sunması", "çocukların geleceği"nden duyulan endişe vs öne çıkarken; göç istemeyenler "geçim sıkıntısı", "kalabalık, gürültü", "çevre kirliliği" gibi faktörlerden sözetmişlerdir.

Tablo 3: Köy Göç Etme İsteği

Mümkün olsa şehre göç etmek ister miydiniz?	Sayı	Yüzde
Hayır göç etmek istemezdim	221	50,9
Evet göç etmek isterdim	213	49,1
Toplam	434	100,0

[6] Bu soru, bu araştırmada Ünür köyü'ndekinden daha farklı sorulmuştur. Ünür köyü araştırmasında "hane halkı ve yakın akrabalar" arasından köyden göç edenler öğrenilmek istenmişken, bu araştırmada soru sadece hanehalkı üyelerini içermiştir.

2. 3. Köy Algısı

Köyden göç etme kararını etkileyen önemli unsurlardan biri de katılımcıların köy algısıdır. Köy ahalisinin köyde yaşamaktan memnun olduğu görülmektedir. Memnun olmadığını ifade edenler sadece % 8'de kalmıştır. Katılımcılar köyün en fazla "temiz havası"nı beğenirken, "eğitim ve sağlık hizmetlerindeki yetersizlik" en beğenilmeyen yönler olarak işaret edilmiştir.

Tablo 4: Köyde Yaşamaktan Memnuniyet

Köyde yaşamaktan memnun musunuz?	Sayı	Yüzde
Evet memnunum	341	78,9
Hayır memnun değilim	35	8,1
Kısmen memnunum	57	13,0
Toplam	433	100,0

Ancak aynı katılımcılara, "çocuklarının hayatlarını köyde geçirmelerini isteyip istemedikleri" sorulduğunda yaklaşık %70'inin "istemem" ve "kesinlikle istemem" cevabı verdikleri tespit edilmiştir.

Tablo 5: Çocukların Köyde Yaşamalarını İstemek

Çocuklarınızın hayatlarını köyde geçirmelerini ister misiniz?	Sayı	Yüzde
Kesinlikle isterim	35	8,1
İsterim	63	14,6
Ne isterim ne istemem	35	8,1
İstemem	171	39,7
Kesinlikle istemem	127	29,5
Toplam	431	100,0

Bu köylerdeki memnuniyet düzeyini Ünür köyü verileriyle karşılaştırdığımızda, Ünür köyünde daha düşük bir olumlu algı olduğu görülmektedir. Ünür'de köyde yaşamaktan memnun olanlar %60,4; çocuğunun hayatını köyde geçirmesini isteyenler ("isterim" ve "kesinlikle isterim" diyenler) ise %20,4'tür.

Katılımcılara köydeki gençlerin eşlerini ağırlıklı olarak nereden (köy, şehir) tercih ettikleri de sorulmuştur. Hem kızlar hem erkekler için en fazla işaretlenen cevap "köyden veya şehirden farketmiyor" olmuştur. Ancak bu oranlar erkekler için %58, kızlar için %46'dır. Erkeklerin %20'si eş tercihini köyden yaparken kızlar %6 düzeyinde köyden eş tercih etmektedir. Şehirden eş tercihinde ise kızlar %40 düzeyindeyken, erkekler %13'e yakındır.

Tablo 6: Eş Tercihi

Eş Tercihi	**Erkeklerin Eş Tercihi**			**Kızların Eş Tercihi**	
	Sayı	**Yüzde**		**Sayı**	**Yüzde**
Köyden istiyorlar	71	19,9		20	5,9
Şehirden istiyorlar	45	12,9		134	39,8
Köyden veya şehirden farketmiyor	211	58,8		156	46,3
Bilmiyorum/cevapsız	30	8,4		27	8,0
Toplam	357	100,0		337	100,0

Eş tercihi ile ilgili soruya verilen cevaplar Ünür köyü araştırması bulgularıyla karşılaştırıldığında belirgin bir ayrışma tespit edilmiştir. Ünür köyünde erkeklerin "köy kızlarını"; kızların ise "şehirli erkekleri" %70 düzeyinde tercih ettikleri saptanmıştır. Eş

seçerken, erkeklerin "tanıdıklığı", kızların ise "rahatlığı" ön planda tutması iki araştırmada da elde edilmiş olan bir bulgudur. Ancak iki araştırmada değerlendirilmesi gereken bir başka nokta, aynı şehrin köyleri incelenmesine rağmen Ünür'de köy ve şehirden evlenme konusunda daha kutuplaşmış tercihler belirirken, bu araştırmanın 11 köyünde ağırlığın "farketmez" ifadesinde görülmesidir.

Bu sonucun incelenen köylerin şehirle mesafesinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Ünür köyünün merkezden 47 km uzakta bulunması, bu araştırmanın inceleme alanını oluşturan 11 köyden farklı olarak şehirle ilişkileri zorlaştırmaktadır. Bu nedenle köylü erkekler "geçmişini bilmedikleri" şehirli kızlarla evlenme konusunda olumsuz bir yaklaşım sergilemektedirler. Nitekim köylü kızların tercih edilmesinde "tanıdıklık", "güvenilirlik", "sadakat" gibi faktörler sıklıkla dile getirilmiştir. Köylü kızların, evleneceği erkeği çoğunlukla "şehirden" seçmesinde ise "şehir yaşamının rahatlığı" başı çekmiştir. Köylü kızlar için "evlilik" köyden çıkabilmek için en büyük şans olarak algılanıyor olmalıdır. Nitekim köy işlerinin zorluğu ve köyün sosyo-kültürel ve ekonomik eksiklikleri çoklukla dile getirilmiştir. Bu çalışmanın 11 köyünde yaşayanlar ise köylerinin merkeze yakınlıklarına bağlı olarak, kendilerini şehrin bir parçası olarak görmekte ve şehrin imkanlarından yararlanma konusunda Ünür'e göre çok daha büyük bir avantajın sahibi olmaktadırlar. Şehrin sosyo-kültürel ve ekonomik olanaklarına yakınlıkları ve belli bir oranda köy yaşamını bir "zorunluluk" olarak değil, bir "tercih" olarak seçmiş olmaları eş seçimlerinde bir kutuplaşma ortaya çıkarmamaktadır. Yine de, köyde yaşayan kızların yaklaşık %40 oranında "şehirli eş (koca)" tercihleri azımsanamaz. Bunu da toplumun geneli için de geçerli olmakla birlikte özellikle kırsal alanda yaşayan kadınların, erkekler karşısında zayıf söz hakkına sahip olmasına bağlamak mümkündür. Kadınlar, köyden evlenmeye karar verdiklerinde, köyü terk etme konusunda eşinin (kocasının) kararının bağlayıcı olacağını ve kendi isteğinin büyük bir etkisi olmayacağını baştan bilmektedirler. Özellikle kızların köy dışından evlenmelerindeki artış, 2000 sonrası köy araştırmalarında yaygın olarak tespit edilen bir olgudur (Yılmaz, 2009; Arslan, 2004; Arslan vd., 2015).

2. 4. Meslek ve Toprak Sahipliği

Katılımcıların mesleklerini öğrenmek amacıyla sorulan sorulara %43 "ev hanımı" cevabı verilmiştir. Bu cevap sadece kadınlar hesaba katıldığında %83'tür. Kadınlarda "ev hanımı" cevabı adet olduğu için bu oran yüksek çıkmaktadır. Buna karşılık kadınların %11'i çiftçilik ve hayvancılık yaptığını belirtmiştir. Erkeklerde ise çiftçilik ve/veya hayvancılık cevaplarını verenler %40'tır.

Tablo 7: Meslek

Meslek	Erkek		Kadın		Toplam	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Çiftçilik, Hayvancılık	82	40,0	24	10,5	106	24,6
Memur	17	8,3	3	1,3	20	4,6
İşçi	24	11,7	3	1,3	27	6,3
Serbest meslek	9	4,4	0	0	9	2,1
Ticaret	4	2,0	1	0,4	5	1,2
Ev hanımı	0	0,0	188	82,8	188	43,5
Emekli	54	26,3	3	1,3	57	13,2
Diğer	15	7,3	5	2,2	20	4,6
Toplam	205	100,0	227	100,0	432	100,0

Tarla ve hayvan sahipliği rakamları (Tablo 8) incelendiğinde tarla sahiplik oranının % 77,4; hayvan sahiplik oranının ise %56,9 olduğu görülmektedir. %12 ise ne tarla ne de hayvan sahibi olarak köy üretim süreçlerinin tamamen dışında kalmaktadırlar.

Tablo 8: Tarla ve Hayvan Sahipliği

Tarla ve Hayvan Sahipliği	Sayı	Yüzde
Sadece Tarla Sahibi	135	31,1
Sadece Hayvan Sahibi	46	10,6
Hem Tarla Hem Hayvan Sahibi	201	46,3
Ne Tarla Ne Hayvan Sahibi	52	12,0
Toplam	434	100,0

Sahip olunan tarla miktarı ile ilgili sorulara verilen cevaplara göre (cevapsız ve bilmiyorum cevabı verenler hariç) tarla sahipliği 1-500 dönüm arasında değişmekte olup hane başına düşen tarla miktarı 60,98 dönümdür. Köylülerin yaklaşık %30'u, ancak kendi tüketimini destekleyecek ya da hobi amaçlı kullanılacak kadar toprağa sahiptir (1- 10 dönüm arası). Bu grubun ortalama tarla miktarı ise hane başına 5,73 dönümdür. Bu grubu, Bernstein'ın (2010: 12) "kırsal kesimde yaşayan birçok insan, sözcüğün tam anlamıyla 'çiftçi' olarak nitelendirilmeyebilir" ifadesindeki çerçeve içerisinde düşünmek mümkündür. Bernstein'a göre kırsal alanda yaşayan insanlardan bir kısmı toprakları ya da üretim araçları olmadığı için, belli zamanlarda "marjinal" olarak çiftçilik yapıyor, olabilir. Hazell, Wiggins ve Dorward "marjinal çiftçiliği", Hindistan örneğinden yola çıkarak işlediği topraklar, 1 dönümden az olan köylüler olarak tanımlamaktadır (akt. Bernstein, 2010: 12). Bu sınırlandırma içinde düşünüldüğünde, Çankırı'nın 11 köyünde 1 dönüm toprağa sahip olduğunu ifade edenlerin, köy hanelerinin %2,5'ini oluşturdukları görülmektedir. Bu oran 5 dönüm ve altı olarak sınırlandırıldığında ise %16,5'tir.

Tablo 9'da da görüleceği üzere tarla miktarı büyüdükçe sahip olan hane sayısı/oranı düşmektedir. Buna göre tarla sahibi olduğunu beyan eden ve miktarı hakkında da bilgi veren 315 haneden 17'si (%5,3) en büyük tarla sahipleri olarak 251-500 dönüm (ortalama 340 dönüm) araziye sahiptirler.

Tablo 9: Hane Başına Düşen Tarla Miktarı

Hane Başına Düşen Tarla Miktarı (Dönüm)	**Sayı**	**Yüzde**	**Ortalama**	**Std. Deviation**	**Minimum**	**Maximum**
1-10 dönüm	92	29,2	5,7391	3,46051	1,00	10,00
11-30 dönüm	78	24,7	21,9615	6,31313	11,00	30,00
31-60 dönüm	57	18,0	49,0702	8,21553	35,00	60,00
61-100 dönüm	42	13,3	87,5952	13,00105	70,00	100,00
101-250 dönüm	29	9,2	162,4828	37,03051	105,00	250,00
251+ dönüm	17	5,3	340,0000	60,62178	270,00	500,00
Toplam	315	100	60,9810	83,16322	1,00	500,00

Ünür köyü araştırmasında elde edilen bulgular ise daha farklıdır. Ünür köyü, bu çalışmada incelenen 11 köye göre daha fazla tarımsal işlerle uğraşmaktadır. Ünür'de yaşayan erkeklerin %75'inden fazlası çiftçilik, hayvancılık gibi tarım işleriyle uğraştıklarını belirtmişlerdir. Ünürlü'lerin yaklaşık %70'inin "hem tarla hem hayvan sahibi" olması, tarlası ve hayvanı

olmayanların ise %8'in altında kalması da bu veriyi desteklemektedir. Memur ve işçi oranı ise 11 köyün yarısından biraz fazladır (%12,2).[7]

2. 5. Ücretli İşçilik ve Hane İçi İşbölümü

2. 5. 1. Ücretli İşçi Kullanımı ve Ücreti İşçilik

Ücretli işçi kullanımı, ücretli işçi olma durumu ve hane emek rezervinin kullanılma biçimi küçük (büyük) meta üreticiliğinin en önemli belirleyicileri arasındadır. Tablo 10 incelendiğinde örneklem tarafından kapsanan hanelerin %11,6'sının ücretli işçi kullandığı, ancak en yüksek oranın (%18,8) "hem tarla hem hayvan sahibi" grupta olduğu görülmektedir.

Tablo 10: Ücreti İşçi Kullanımı (Tarla ve Hayvan Sahipliği Açısından)

Ücreti İşçi Kullanımı	**Evet Kullanıyor**		**Hayır Kullanmıyor**		**Toplam**	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Sadece Tarla Sahibi	5	3,8	126	96,2	131	100,0
Sadece Hayvan Sahibi	4	8,7	42	91,3	46	100,0
Hem Tarla Hem Hayvan Sahibi	37	18,8	160	81,2	197	100,0
Ne Tarla ne Hayvan Sahibi	3	6,4	44	93,6	47	100,0
Toplam	49	11,6	372	88,4	421	100,0

Ücretli işçi kullanımını sahip olunan tarla miktarı değişkeniyle birlikte analize tabi tuttuğumuzda ise (tarlası olanlar ve soruya cevap verenler içerisinde) en yüksek oran %52,9 ile en büyük toprak sahibi olan grupta (251-500 dönüm) çıkmaktadır. En düşük oran (%4,5) ise en az toprağa sahip olan grubundur (1-10 dönüm).

Tablo 11: Ücreti İşçi Kullanımı (Tarla Miktarı Açısından)

Ücreti İşçi Kullanımı	**Evet Kullanıyor**		**Hayır Kullanmıyor**		**Toplam**	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
1-10 Dönüm	4	4,5	85	95,5	89	100,0
11-30 Dönüm	6	7,8	71	92,2	77	100,0
31-60 Dönüm	3	5,3	54	94,7	57	100,0
61-100 Dönüm	9	22,0	32	78,0	41	100,0
101-250 Dönüm	11	39,3	17	60,7	28	100,0
251+ Dönüm	9	52,9	8	47,1	17	100,0
Toplam	**42**	**13,6**	**267**	**86,4**	**309**	**100,0**
Tarla Sahibi Olmayanlar	3	6,4	44	93,6	47	100,0
Tarla Miktarına Cevap Vermeyenler	4	6,2	61	93,8	65	100,0
Toplam	**49**	**11,6**	**372**	**88,4**	**421**	**100,0**

Bulgulara göre ücretli işçilerin yüzde 82,2'sinden mevsimlik, %17,8'inden ise sürekli olarak yararlanılmaktadır.

İşçilerin nereden temin edildiğine yönelik soruya verilen cevaplara göre en fazla işçi temininin başka köylerden olduğu görülmektedir. İkinci sırada köyün içinden temin edilenler gelirken, Adana, Urfa bölgesinden ve Suriye'den de işçi sağlandığı tespit edilmiştir.

[7] Ünür köyü makalesinde (2016) mesleğe ilişkin bulgulara, kapsam dışı kaldığı düşünülerek yer verilmemiştir. Sözkonusu araştırma, bu çalışmamızda karşılaştırma olanağı sunması bakımından bir kez daha ele alınmıştır.

Tablo 12: İşçilerin Temin Edildiği Yerler

İşçilerin Temin Edildiği Yerler	Sayı	Yüzde
Köyün içinden	13	26,5
Başka Köylerden	15	30,6
Adana, Urfa bölgesinden	5	10,2
Suriyelilerden	5	10,2
İlden, ilçeden	2	4,0
Nereden bulunursa	2	4,0
Cevapsız	7	14,3
Toplam	**49**	**100**

Köy hanesindeki değişimin ana unsurlarından biri ise ücret karşılığı çalışma kapasitesindeki artıştır. Örneklem içinde yeralan köylerdeki katılımcıların %25'inden fazlası, hanede ücret karşılığı çalışan kişi/kişilerin varolduğunu belirtmiştir. Ücret karşılığı çalışanların %65,5'i sürekli; %34,5'i ise mevsimlik işçilik yapmaktadır.

Tablo 13: Ücretli İşçi Olmak

Hanede Ücretli Çalışan Var mı?	Sayı	Yüzde
Evet var	111	25,6
Hayır yok	312	71,9
Cevapsız	11	2,5
Toplam	**434**	**100,0**

2. 5. 2. Hane İçi İşbölümü

Bir köy hanesinin yapısını ortaya çıkarmak için hanenin nüfus kompozisyonuna ve hane içi işbölümünün nasıl organize olduğuna bakmak gerekir.

Anket uygulanan hanelerdeki kişi sayısı 1 ile 20 arasında değişmekte olup, hane başına düşen kişi ortalaması 4,32 olarak tespit edilmiştir. Örneklem içerisinde yer alan hanelerin %28,8'i 2 kişiden oluşmaktadır. En yüksek yüzde ise hanelerin %43,8'ini oluşturan 3-5 kişilik ailelerdedir.

Tablo 14: Hanedeki Kişi Sayısı

Hanedeki Kişi Sayısı	Sayı	Yüzde
1 Kişi	10	2,3
2 Kişi	125	28,8
3-5 Kişi	190	43,8
6-10 Kişi	100	23,0
11-20 Kişi	9	2,1
Toplam	**434**	**100,0**

Tablo 15, hane içi işbölümünde görevlerin "daha çok" kimin üzerinde olduğunu göstermektedir. Bulgulara göre hane içi işbölümünde cinsiyete dayalı bir farklılaşma vardır. Sadece sorulara cevap verenlerin dahil edildiği hesaplamalara göre tarla ve çarşı işleri başta yetişkin olmak üzere hanenin erkeklerinin üzerindeyken, ev işleri hanenin kadınlarının hakimiyetindedir. Bahçe işleri ve hayvan bakımında ise kadınların oranı erkeklere nispeten daha yakındır.

Tablo 15: Hane içi işbölümü

Hane içi iş bölümü	Tarla işleri	Bahçe işleri	Hayvan Bakımı	Ev işi	Çarşı işi
	Yüzde	Yüzde	Yüzde	Yüzde	Yüzde
Yetişkin Erkek	67,8	42,5	41,5	3,7	59,2
Yetişkin Kadın	9,4	33,0	34,0	76,9	21,2
Erkek Çocuk	5,2	3,2	6,0	0,0	1,6
Kız Çocuk	0,0	1,1	1,3	2,8	0,0
Yaşlı Erkek	15,2	14,1	10,8	2,8	14,2
Yaşlı Kadın	2,4	6,0	6,4	13,8	3,7
Toplam	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

3. Sonuç

Günümüzde köyler günümüzde sadece tarım hayvan ve hayvancılıkla geçinen yerler olmaktan çıkmıştır. Elde edilen veriler bu tür tarımsal işlerin ana geçim kaynağı olma özelliğini yitirmekte olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte köyde ikamet giderek bir zorunluluk olmaktan çıkarak bir tercih haline gelmeye başlamıştır. Emeklilerin yanı sıra işçi ve memur olarak çalışanların ve ticaretle uğraşanların da köyde yerleşik durumda olmaları sıkça gözlenen durumlar arasındadır.

Bu görünüm, köyden kente göçün tamamen sona erdiği anlamına gelmez. Köyden kente göç, yavaşlamakla birlikte (bu yavaşlamanın köyden göçecek nüfusun oldukça azalmasıyla da ilgisi vardır) sürmektedir. Ancak bugünün hissedilir olgularından biri «tersine göç»tür. Sadece daha önceki dönemlerde köyden göç edenler değil; köy kökenli olmayanlar dahi köye yerleşmiş görünmektedirler. Bu araştırmanın en kaydadeğer bulgularından biri %17'lik bir köy nüfusunun il, ilçe merkezlerinde doğmasına karşın köyde yaşıyor olmasıdır. Ancak Çankırı'ya yakın 11 köy için bulduğumuz bu oran, merkeze daha uzak olan Ünür köyünde tespit ettiğimizin iki katından fazladır. Bu farklılığı (ve diğer farklılıkları) açıklayan ana faktörün köyün/köylerin merkeze olan uzaklığı olduğunu düşünmekteyiz.

Köylerde toprak mülkiyeti bir kutuplaşma görüntüsü vermektedir. Köyün her dört hanesinden biri hiç toprağa sahip değildir. Buna karşılık toprak sahiplerinin yaklaşık %30'u 1-10 dönüm (ortalama, 5,7 dönüm) arasında toprağa sahipken, büyük toprak sahipleri (ortalama, 340 dönüm) köydeki hanelerin %5'ini oluşturmaktadır. Bu kutuplaşmış toprak mülkiyeti, köydeki meslek dokusunun değişimi ve çeşitlenmesi nedeniyle, önemini göreli olarak yitirmiş görünmektedir.

Ücretli işçi kullanımı ve ücretli işçi olma durumları incelendiğinde büyük toprak sahiplerinin işçi kullanma oranlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte köylerdeki hanelerin dörtte birinde ise ücret karşılığı çalışan kişi/kişiler bulunmaktadır. Her üç çalışandan biri, mevsimlik işçidir. Bu veriler, ücretli çalışmanın köylünün hayatına girdiğini göstermektedir.

Hane içi işbölümünün ise temel olarak cinsiyete dayalı bir şekilde örgütlendiği bulunmuştur.

KAYNAKÇA

Arslan, D. Ali (2004). Bir Ankara köyü (Kavaközü'nün) Sosyolojik incelemesi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(2), 53-70.

Arslan, D. A.; Arslan, G.; Özer, A. ve Baştürk, S. (2015). Türk toplumunda aile kurumunun dünü, bugünü ve yarını. ACED Uluslararası Aile Çocuk ve Eğitim Dergisi, 6, 149-172.

Arslan, H. (2016). Köy sakinlerinin gelecekten beklentilerinde köyün yeri: Çankırı Ünür köyü örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 471-496.

Bernstein, H. (2010). Tarımsal değişimin sınıfsal dinamikleri. İstanbul: Yordam Kitap.

Keleş, R. (2004). Kentleşme politikası. (8.Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2015a). Tarımsal dönüşüm ve proleterleşme süreçleri: tarihsel bir bakış. *Bildiğimiz Tarımın Sonu* (Keyder, Ç. Ve Yenal, Z.), İstanbul: İletişim Yayınları. s. 137-168.

Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2015b). Değişen köyler ve tarım tartışmaları. *Bildiğimiz Tarımın Sonu* (Keyder, Ç. Ve Yenal, Z.), İstanbul: İletişim Yayınları. s. 137-168.

Özuğurlu, M. (2013). Küçük köylülüğe sermaye kapanı. Ankara: Nota Bene Yayınları.

TUİK (2018). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları, 2017. http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27587 (Erişim: 25 Ekim 2018)

Yılmaz, C. (2009). Türkiye'de kırdan kente göç sürecinde etkili olan faktörlerden biri: evlilik yoluyla göç. Doğu Coğrafya Dergisi, 14(21), 221-232.

1960-1979 ARASINDA TÜRKİYE'DE KIR SOSYOLOJİSİNE YÖN VERMİŞ KÖY ARAŞTIRMALARI

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARSLAN
Uşak Üniversitesi, hkncagan@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmanın amacı 1960-1979 arası Türkiye'de gerçekleştirilen köy sosyolojisi alan araştırmalarını incelemek ve araştırmaları ele aldıkları konulara göre sınıflandırarak ulaştıkları sonuçları irdelemektir.

Türkiye'de kır sosyolojisi alan araştırmalarını altı döneme ayırmak mümkündür. İlk dönem "Kuruluş Dönemi"dir ve ağırlık Le Playci dayalı köy monografilerindedir. Türkiye'de yapılmış ilk monografik çalışma olarak sayılan Mehmet Ali Şevki'nin Kurna köyü araştırmaları bu dönemin ürünüdür. "1940'lar", Behice Boran ve Niyazi Berkes'in bugün halen adı anılan köy incelemelerinin yapıldığı evredir. "1950"lerde köy sosyolojisine ilgi artmış ve gerek kitap gerekse makale ölçeğinde köy çalışmaları yayınlanmıştır. "1960-1979" arası dönem, bu çalışmanın konusunu da oluşturmaktadır ve özellikle tarımda kapitalistleşme süreçleri, bu dönemin çalışmalarında kendine yer bulmuştur. "1980-1999" arası dönem köy araştırmalarına olan ilginin zayıflamasına sahne olur. Ancak, yine de özellikle akademik tezler çerçevesinde önceki dönemin bakışını sürdüren araştırmaların yapıldığı görülmektedir. "2000 ve sonrası" ise neoliberal süreçlerin tarım üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar yapıldığı bir dönemdir. Tarımdaki yapısal dönüşümün yanısıra, köy monografilerinde de artış yaşanmış ve yüksek lisans ve doktora tezleri kapsamında da olmak üzere pek çok çalışma yapılmıştır.

1960-1979 döneminde Türkiye'nin kırsal alanlarını içeren çalışmalar hem konu çeşitliliği hem de kapsam açısından büyük bir ilerleme ortaya koymuştur. Araştırmaların daha önceki dönemlerdekinin aksine kuramsal açıdan güçlü, yöntem açısıdan da sağlam olduğu görülmektedir. Araştırmacılar eserlerinde akademik tartışmalara yer vermişler ve bu çabalar sayesinde köy araştırmaları literatürü oldukça zenginleşmiştir. Bu dönemde farklı disiplinler içinde yer alan araştırmacılar da köy çalışmaları yapmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Türk sosyolojisi, Köy sosyolojisi, Köy, 1960-1979 arası, Alan araştırmaları

1. Giriş

Bu çalışmanın amacı 1960-1979 arası Türkiye'de gerçekleştirilen köy sosyolojisi alan araştırmalarını incelemek ve ele alınan konu ve kavramları gözönünde tutarak bir sınıflandırma denemektir.

Bu çalışmada 1960-1979 arası dönemin köy araştırmaları belli başlıklar altında sınıflandırılmaktadır. Ancak bir başlık altında ele alınan bir araştırmanın kesinlikle diğer başlıklar altında değerlendirilemeyeceği söylenemez. Sosyal bilim araştırmaları doğal olarak pekçok olguya atıf yapmakta, pekçok değişkenin birbiriyle ilişkisine değinmektedir. Bu nedenle sınıflandırma yapılırken bazı unsurlar öne çıkarılmakta, bazıları daha geride bırakılmaktadır.

2. Türkiye'de Kır Sosyolojisinin Gelişiminde Dönemler

Türkiye'de kır sosyolojisi alan araştırmalarını altı döneme ayırmak mümkündür. İlk dönem "Kuruluş Dönemi"dir ve ağırlık Le Playci dayalı köy monografilerindedir. Türkiye'de

yapılmış ilk monografik çalışma olarak sayılan Mehmet Ali Şevki'nin Kurna köyü araştırmaları bu dönemin ürünüdür. "1940'lar", Behice Boran ve Niyazi Berkes'in bugün halen adı anılan köy incelemelerinin yapıldığı evredir. "1950"lerde köy sosyolojisine ilgi artmış ve gerek kitap gerekse makale ölçeğinde köy çalışmaları yayınlanmıştır. "1960-1979" arası dönem, bu çalışmanın konusunu da oluşturmaktadır ve özellikle tarımda kapitalistleşme süreçleri, bu dönemin çalışmalarında kendine yer bulmuştur. "1980-1999" arası dönem köy araştırmalarına olan ilginin zayıflamasına sahne olur. Ancak, yine de özellikle akademik tezler çerçevesinde önceki dönemin bakışını sürdüren araştırmaların yapıldığı görülmektedir. "2000 ve sonrası" ise neoliberal süreçlerin tarım üzerindeki etkisini inceleyen araştırmalar yapıldığı bir dönemdir. Tarımdaki yapısal dönüşümün yanısıra, köy monografilerinde de artış yaşanmış ve yüksek lisans ve doktora tezleri kapsamında da olmak üzere pek çok çalışma yapılmıştır.

3. 1960-1979 Döneminin Kır Araştırmaları

1960-1979 arasındaki köy araştırmalarında kuramsal temellerin daha sağlam olduğu ve ele alınan konuların daha detaylı olarak incelendiği görülür. Daha önceki dönemlerde yaygın bir şekilde gözlenen hipotezi belirsiz, bir köy gözlemi kıvamında olan araştırmalar bu dönemde neredeyse ortadan kalkmıştır. Araştırmacıların özellikle doktora ve doçentlik tezlerinde köyü belli bir bakış çerçevesinde inceledikleri görülür.

Bu dönemin köy çalışmalarında konu çeşitliliği de dikkat çekmektedir.

Köy farklı bilim disiplinleri çerçevesinde ele alınmıştır. Coğrafya, sosyal hizmetler, sosyal antropoloji, şehir ve bölge planlama, sosyal politika, siyaset bilimi, iktisat, ev ekonomisi gibi alanlarda faaliyet gösteren araştırmacılar köy çalışmaları yapmışlardır.

Bu dönemin köy araştırmalarını, farklı sınıflandırma tercihleri olabilmekle birlikte, altı başlık altında incelemek mümkündür. Doğal olarak bir başlık altında ele alınan araştırmalar, farklı açıdan incelenmesi durumunda diğer bir başlıkta da analiz edilebilir. Örneğin ilk başlık olan ve "köyde kapitalistleşme süreçlerini" inceleyen pek çok araştırma aynı zamanda sosyo-ekonomik, kültürel değişmeyi ve tabakalaşma süreçlerini de içerdiği için ikinci alt başlık altında da incelenebilirdi. Bu vesileyle tercih ettiğimiz sınıflandırma biçiminin bir son olmadığını ifade etmek gerekmektedir.

3. 1. Köydeki Kapitalistleşme Süreçlerini Ele Alan Araştırmalar

Köyde kapitalistleşme süreçlerini ele alan çalışmalar arasında özellikle adı anılması gereken araştırmaların başında Kıray ve Hinderink'in Çukurova'nın dört köyündeki incelemeleri gelmektedir. Kıray ve Hinderink araştırmalarından elde ettikleri verileri üç ayrı yayında raporlaştırmışlardır (Kıray ve Hinderink, 1968; Hinderink ve Kıray, 1970; Kıray, 1971/1998). Yazarlar eserlerinde genel olarak tarımsal gelişmeyle sosyal değişme arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmaya çalışmış özellikle de tarımsal gelişmenin sosyal tabakalaşma üzerindeki etkisini göstermeyi hedeflemişlerdir. Araştırmada dört köyde örneklem olarak alınan hanelerin reislerine yönelik anket uygulamasının yanısıra derinlemesine görüşmeler, çiftlik analizleri, bütçe analizleri de yapılmış ve yaşam düzeyindeki değişimi tespit etmek üzere hazırlanan bir "yaşam standardı ölçeği" de uygulanmıştır.

Araştırma kapsamında Çukurova'dan seçilen dört köy, üç farklı gelişim düzeyini göstermektedir. Oruçlu, en izole köy olarak sosyal farklılaşmanın eski çizgilerini yansıtmaktadır. Bu köyde her hane bir miktar toprağa sahiptir ve sahip olunan toprak miktarı açısından büyük ayrımlar sözkonusu değildir. Karacaören, ise yazarlar tarafından bir "geçiş

köyü" olarak tanımlanır. Geçimlik tarımdan uzaklaşmış ve ticarileşme başlamıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde yerleşik yaşama geçen her haneye 40'ar dönüm toprak verilerek kurulmuş olan Karacaören'de 1950'lerden sonra iskan ve nüfus artışı, köy topraklarının genişletilememesi ve topraktan elde edilen gelirin artışı gibi nedenlerle toprağın değeri yükselmiş ve bu dönemlerde ortaya çıkan bir kişinin toprakları elinde toplamaya başlamasıyla toprak kutuplaşması başgöstermiştir. Oruçlu'da her hanenin toprağı bulunmasına karşın Karacaören'deki hanelerin %20'sinin toprağı yoktur. Buna karşılık tek bir hane 1000 dönüm toprağa sahiptir. Yunusoğlu ve Sakızlı tek bir muhtarlığa bağlıdır ve yüksek çaptaki makineleşme varolan tarımsal işletme biçimini değiştirmiş, büyük iktisadi işletmeler ortaya çıkarmıştır. Makineleşme ortakçılığı tamamen ortadan kaldırmış ve Sakızlı'daki hane reislerinin %72,5'ini, Yunusoğlu'ndakilerin ise %81'ini topraksızlaştırarak çoğunluğunu tarım işçisi haline getirmiştir. Bu köylerdeki sulanabilir toprakların %92,6'sı dört tarım işletmesindedir. Ancak bu büyük toprak sahipleri köyde değil, İstanbul'da yaşamaktadırlar. Dolayısıyla bu köylerin yarattığı servet köy dışına taşınmaktadır.

Belirtilen özelliklere sahip köylerde sosyal tabakalaşmanın ortaya çıkan özelliklerine gelince Oruçlu'da sosyal farklılaşmanın, ufak tefek dönüşüm imkanları gözlenebilmesine rağmen, eski tabakalaşma biçimini yansıttığı söylenebilir. Buna göre köydeki tüm statü ve kuvvet hala eski aşiret başkanının ailesindedir. Karacaören ise özellikle son 20 yıldır büyük değişim geçirmiş ve ilkel hayvancılık ekonomisinin hakim olduğu bir yapıdan farklılaşmış toprak sahipliğinin ortaya çıktığı bir yer haline gelmiştir. Köylülerce "yeni yükselen kişi" olarak görülen büyük toprak sahibi/sahipleri eski "ağa"ların rollerini benimsemektedirler. Eski aşiret reisi de saygınlığını korumakla birlikte "köyün en nüfuzlu kişisi" payesini yeni yükselen toprak sahibi/tacirle paylaşmıştır. Yazarlara göre Karacaören, kırsal bir toplumun tarımsal-ekonomik gelişmeden önceki sosyal tabakalaşmasının, yeni koşullarla birlikte oldukça fazla artık ürün ve sosyal farklılaşma görülen öteki tabakalaşmaya geçişinin iyi bir örneğini oluşturmaktadır. Yunusoğlu ve Sakızlı ise sosyal tabakalaşmada kutuplaşmış kuvvet yapısının en olgun biçimini oluşturur. Köy ahalisinin çoğunluğu büyük toprak sahiplerinin yanında ücret karşılığı çalışmaktadır. Toprak sahipleriyle köylüler arasındaki ilişkiler Karacaören'de kişisel özellikler gösterirken bu köylerde anonimleşmiştir. Toprak sahipleri aralarında bir Çiftçi Birliği kurarak gündelikli işçilere verilecek ücreti de, merkezi hükümetin belirlediği miktarın altında vermektedirler. Köylüler ise öğretmen, elçi ve muhtarın temsil ettiği bir ortak direniş sergilemektedirler. Yeni ortaya çıkan gündelikli emekçi pozisyonunun güvenli bir statü olamaması öğretmen, elçi ve muhtarla temsil edilen bu kuvveti çok önemli kılmaktadır. Köylerde makineleşmeye paralel olarak hüner gerektiren meslekler de ortaya çıkmıştır. En önemlisi traktör sahipliğidir. Bu grubun çalışma şartları ve ücreti daha iyi olmasına rağmen hünersiz işçilerden farklı bir tabakaya yerleştirilmemektedirler. Yunusoğlu ve Sakızlı'da bugünkü sosyal tabakalaşma yapısını ortaya çıkaran en önemli faktörler, Akala pamuğunun tarıma girmesi ve ortakçılığı kaldıran makineleşmedir.

Sonuç olarak köylerdeki sosyal ekonomik gelişme varolan güç ilişkileriyle ilgidir. En az gelişmiş olan Oruçlu'da eski güç ilişkileri önemli ölçüde korunmaktadır. Geçiş köyü niteliği gösteren Karacaören'de oldukça belirgin bir şekilde bir değişim ortaya çıkmıştır ve topraksız kesim, yeni beliren zengin toprak sahiplerince kontrol edilmektedir. En gelişmiş köylerde ise

feodal, toprak ağası-ortakçı ilişkisinden büyük ölçekli tarım işletmesi-ücretli işçilik ilişkisine doğru bir değişim vardır. Buna rağmen asıl güç ilişkileri pek fazla değişmemiştir (1970: 243).

Mübeccel Kıray'ın köydeki kapitalistleşme süreçlerini ele aldığı bir başka çalışması da Zonguldak Ereğli'de yaptığı araştırmadır (1964/2000). Kıray, asıl olarak Ereğli ilçesini ele almakla birlikte, incelemesine Ereğli'nin yakınlarında konumlanmış bulunan altı köyü de katmış köydeki değişimi, özellikle köylü-tüccar ilişkisine odaklanarak açıklamaya çalışmıştır.

Köydeki kapitalistleşme süreçlerini ele alan bir başka önemli araştırma, o dönem Mübeccel Kıray'ın öğrencisi olan Bahattin Akşit tarafından Antalya'nın Manavgat ilçesine bağlı olan iki köyünde (Ilıca ve Gündoğdu) yapılmıştır.[1] Ilıca küçük toprak mülkiyetinden, Gündoğdu ise ağa mülkiyetinden kapitalist işletmeye geçişi örneklemektedir. Akşit üretim araçlarındaki ve üretim biçimindeki değişimin köyün temel yapısını farklılaştırdığını ifade eder. Örneğin pulluk kullanımı Ilıca'nın işlenecek toprak miktarını iki katına çıkarmış ve ortaya çıkan artı-ürün geçimlik ekonomi yerine pazar ekonomisine yönelik üretime geçişi hızlandırmıştır. Ardından endüstriyel bir ürün olarak önce susam daha sonra pamuk tarımına başlanması, daha gelişmiş bir teknoloji olarak traktörün devreye girmesi gibi süreçler, köyde toprak kutuplaşmasını da beraberinde getirmiştir.

Gündoğdu köyü de açık bir tabakalaşma ve kutuplaşma yaşamıştır. Ancak bu köydeki süreç Ilıca'dakinden biraz daha farklıdır. Ilıca, küçük toprak mülkiyetinden başlayan bir gelişimi ortaya koyarken; Gündoğdu yarı göçebelikten yerleşik yaşama geçiş aşamasında ve sonrasında aşiret reisinin topraklara sahip çıkması ve siyasal ilişkilerini kullanarak üzerine tapulattırması sürecini içermektedir. Ancak toprak kutuplaşmasının ve toplumsal tabakalaşmanın hızını arttıran belirleyici faktörlerin başında Ilıca köyünde olduğu gibi traktör ve pazara yönelik üretimin yoğunlaşması gelmektedir.

Akşit, çalışmasında kapitalizmin tarımsal süreçlere hakim olacağını, buna bağlı olarak toprak kutuplaşmasının artacağını, mülksüz ücretli emekçilerin kentlere göçeceğini tahmin etmiştir. Ancak bu sürecin beklediği hızda gerçekleşmediğini 1979 yılında bölgede yaptığı gözlemlerde tespit etmiş ve bunun nedenleri üzerine başka makalelerinde (Akşit, 1985a; Akşit, 1985b; Akşit, 1988; değerlendirmelerde bulunmuştur.

Konuyla ilgili bir başka araştırma da İsmail Beşikçi tarafından 1969 yılında Türkiye'nin doğusunda yer alan 18 ilde yapılmıştır. Beşikçi Doğu Anadolu'nun sosyo-ekonomik yapısının Türkiye'nin batısından farklı niteliklere sahip olduğunu ve bu bölgedeki köylerde egemen sınıfı ağa, şeyh, seyit ve aşiret reisleri gibi feodal unsurların oluşturduğunu belirtir (1970: 105). Ulaşım ve haberleşme olanaklarının ağanın denetim ve otoritesi altında olması, köyaltı yerleşimlerin çokluğu, yerleşim alanlarının ticari ve sınai bölgelere uzaklığı gibi faktörler sosyal hareketliliği kısıtlamakta ve köy toplumlarının dışarıya açılıp farklılaşmasını, bütünleşmesini engelleyici rol oynamaktadır (s. 120). Kapitalist yapıya geçilememesinin önemli bir nedeni de, ilkel teknoloji kullanımı ve ilkel kredi olanaklarına bağlı olarak artı-ürünün çok az olmasıdır (s. 120). Ancak Beşikçi'ye göre feodal yapının hakimiyeti sonsuza kadar devam etmeyecek nüfus artışı ve tarımda makineleşmeye (özellikle traktör kullanımının artması) bağlı olarak Doğu Anadolu'daki feodal yapı ortadan kalkacaktır. Ayrıca Keban gibi büyük projeler de, kapitalizme doğru gidişe katkı sağlayacaktır. Ancak toprak mülkiyetinde

[1] Akşit'in eserinin daha geniş bir incelemesi için Bkz. Arslan, 2018.

herhangi bir değişiklik olmaması, Keban gibi girişimlerin feodal üretim ilişkileriyle bütünleşmesini önleyemeyecektir (s. 121).

Keban barajının yapımının bölgedeki köyleri ne şekilde etkileyeceğine yönelik önemli bir araştırma Oya Silier (Köymen) (1976) tarafından yapılmıştır. Silier çalışmasında bir kamu yatırımı olarak Keban barajının yol açtığı sosyo-ekonomik değişmeyi, bunun neticesinde dış çevreyle münasebetler, haber alma biçimleri, iktidar ilişkilerinde belirginleşen farklılaşmaları ele almakta; ve iskan, kamulaştırma ve istihdam problemleri üzerinde durmaktadır. Keban barajının inşa edilmesi yaklaşık 30 bin kişiyi doğrudan etkilemiş ve Türkiye'nin o güne kadar karşılaştığı en büyük iç göç dalgasıyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Silier çalışmasını iki etap olarak tasarlamış ve baraja su toplanmasından önceki sosyo-ekonomik, siyasi ve zorunlu göçle ilgili tutum alışların yanısıra göç sonrası uyum süreçlerini de incelemeyi tasarlamıştır. Ancak barajın inşa sürecindeki gecikme araştırmanın ikinci kısmının yapılabilmesini engellemiştir.

Araştırmada 98 yerleşim yerinde hane reislerine 1098 anket uygulanmıştır. Ayrıca genellikle muhtarlar tarafından doldurulan "köy anketi" ve serbest mülakatlar da yapılmıştır (s. 25). Silier'in Keban bölgesinde varolan insan-toprak ilişkisiyle ilgili yaptığı analiz, 1950'lerden itibaren hızlı bir gelişim sürecine girmiş olan pazar ekonomisinin hakimiyetinin artmış olduğudur (s. 32). Yazarın hipotezi kısaca, pazar ekonomisinin yoğunlaşmasına bağlı olarak köylüler arasında sosyo-ekonomik farklılaşmanın artacağı yönündedir (s. 36). Nitekim Silier'in alandan elde ettiği bulgular da farklılaşmanın hızlı bir gelişim süreci içerisinde olduğunu doğrulamaktadır. Farklılaşma, Beşikçi gibi araştırmacıların iddia ettiği gibi feodalizmin güçlenmesi ile değil; aksine büyük feodal mülklerin parçalanışı ve pazar için üretim yapan küçük ve orta mülkiyetin yaygınlaşmasıyla gerçekleşmiştir.

Köylerdeki iktidar ilişkileri de pazar ekonomisinin ve sosyo-ekonomik farklılaşmanın gelişiminden etkilenmekte ve yeni iktidar büyük toprak sahipleri ve tüccar işbirliği üzerinde şekillenmektedir (s. 249). Silier'e göre daha önceden Frey (1963) gibi araştırmacılarca yapılmış bazı çalışmalarda muhtar iktidar ilişkilerinin ana unsuru gibi görülmüş ve modernleşme süreçlerine öncülük edecek kilit karakter sayılmıştır. Ancak Silier, Kıray (1964), Kıray ve Hinderink (1970), Yasa (1955), Stirling (1965), Szyliowicz (1966) gibi araştırmacıları da örnek göstererek, muhtarın aracı, temsilci, iletici niteliği üzerinde durmuştur. O'na göre köy içi-dışı iktidar ayrımı ortadan kalkmıştır ve hatta pazar için üretimin hakim hale gelmesiyle gerçek iktidar kaynağının köy dışına kaymıştır (s. 125-131). Pazar ekonomisi ve sosyo-ekonomik farklılaşmayla muhtarın önemi de birbiriyle ters orantılıdır (s. 249).

Sayısı arttırabilmekle birlikte, bu alt başlık altında ele aldığımız çalışmalarda, köylerin, kapitalist süreçlerin etkisini arttırmasına bağlı olarak köklü dönüşümler geçirdiği yönünde saptamalar yer almaktadır. Çalışmalarda, gerek köyler arası (Ilıca ve Gündoğdu; Çukurova'daki dört köy) gerek bölgeler arası (Doğu Anadolu- Batı Anadolu) gerek köy-kasaba (Ereğli ve köyleri) karşılaştırmalara yer verildiği görülmektedir.

3. 2. Köyün Sosyo-Ekonomik, Kültürel Yapısındaki Değişmeleri ve Tabakalaşma Süreçlerini Ele Alan Araştırmalar

Aslında bu dönemde yapılan araştırmalardan öne çıkanlarının neredeyse tamamı köyün sosyo-ekonomik yapısındaki değişimi ele almıştır. Ancak araştırmalardaki vurgu farklılıkları, sınıflandırmada etkili olmuştur.

İbrahim Yasa Ankara'ya bağlı Hasanoğlan köyünde 1944 yılında yaptığı araştırmada[2] köyden geçen tren yolunun köyün sosyo-ekonomik ve kültürel yaşantısında, köyün iç ve dış düzeninde yarattığı farklılaşmayı incelemişti.[3] 1969 yılında yayınladığı "Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü Karşılaştırmalı Bir Toplumbilimsel Araştırma" isimli çalışmasında da, aradan geçen 25 yıl içerisinde köylünün maddi ve manevi değer ve alışkanlıklarının ne ölçüde değiştiğini göstermeyi amaçlamıştır. Yazara göre Hasanoğlan bu süreç içerisinde sosyo-ekonomik açıdan oldukça değişmiştir. 1953'de belediye olan Hasanoğlan'daki çiftçi oranı bu süre içerisinde üçte bir oranında düşmüş, işçi, memur, müstahdem oranı artmış ve köy halkının %10'undan fazlası yeni bir esnaflar grubu oluşturmuşlardır (s. 268). Topraksız aile sayısı üçe katlanmış ve sulak araziye sahip olan aileler azınlık bir nüfusu (1/4) oluşturmuştur. 25 yıllık süre içerisinde kültürel ögelerin de değişmiş olduğunu saptamıştır. Ancak maddi kültür ögeleri daha hızlı değişirken manevi kültür ögelerinin derece derece değişmekte olduğu tespit edilmiştir (s. 277).

İbrahim Yasa'nın sosyal değişme sürecini incelediği bir başka çalışması ise İzmir'in Bergama ilçesine bağlı Sindel köyü araştırmasıdır. Araştırma 1960 yılında yayınlanmasına karşın, alandaki incelemeler 1950'de yapılmıştır. Çalışmada Le Play'ci monografi metodunun kullanılmış olması da bu dönemsel özelliği ortaya koymaktadır. Yasa, çalışmasını bir "toplumsal değişme araştırması" (1960: VII) olarak tanımlar ve köyün iç ve dış düzeninin, başta "iş-güç" farklılaşmasına bağlı olarak değiştiğini iddia eder (s. 4-5). Sindel, bir göçebe topluluğun yerleşik yaşama geçirilmesiyle ortaya çıkmış bir köydür. Sindelliler, başta tepelerde yerleşip eski alışkanlıklarına bağlı olarak çobanlık yapmış, ardından devecilik (kervancılık) ve odunculukla uğraşmış ve son aşamada da "ortakçılık" yapmaya başlamışlardır. Bu "iş-güç" değişiklikleri, köyün yerleşim alanının yanısıra sosyal tabakalaşma üzerinde de etkili olmuştur. Köy halkı "ortakçı", karakullukçu" (tarım işçisi) ve "arazi sahibi ve çobanlar" olmak üzere üç ayrı sosyo-ekonomik farklılaşma grubuna ayrılmıştır. Köyün 50 hanesinden sadece dördü son grupta yer alıp durumları diğerlerine göre iyi sayılmaktadır. En zor durumda olanlar ise "karakullukçular"dır (s. 106-107). Yasa, Sindel köyündeki değişimi, Bergama çevresindeki diğer köylerdeki değişmeyle mukayese de etmiştir. Çevredeki köylerde ortak olarak görülen bir özellik, hepsinin değişme eğilimi içerisinde olmasıdır. Ancak Sindel gibi göçebelikten yerleşik yaşama geçen köyler daha yavaş bir değişim içerisinde bulunmaktadırlar. Bunun nedenleri, dağ sırt ve eteklerinde kurulmuş olmaları, nüfuslarının az olması, fiziki yapılarındaki farklılık ve iş-güç itibariyle birbirine benzememeleridir (s. 112).

Erdoğan Güçbilmez (1972) Ankara'nın Yenimahalle ve Kayadibi köylerinde karşılaştırmalı bir araştırma yapmış ve köylerin yakınında yer alan sanayi kuruluşlarının toplumsal değişme üzerindeki etkisini incelemiştir. Yenimahalle ve Kayadibi köyleri Ankara'da MKE silah fabrikasının yakınında olmaları dolayısıyla değişime uğramışlardır. Ancak Yenimahalle fabrikaya oldukça yakın bir mesafedeyken Kayadibi daha uzakta kalan bir dağ köyü özelliği taşımaktadır. Bu nedenle iki köydeki değişim farklı biçim ve şiddette gerçekleşmiştir. Kayadibi, Yenimahalleye göre daha yavaş değişmektedir (s. 5).

Güçbilmez'in araştırmasının ana alanı Yenimahalledir. Kayadibi, Yenimahalledeki değişimin yarattığı etkiyi tespit etmek üzere seçilmiş bir kontrol köyüdür (s.5-6). 20. Yy.

[2] İbrahim Yasa araştırmasının verilerini 1944'de toplamış ancak eserin yayınlanması 1955'de gerçekleşmiştir.
[3] Bu çalışmanın daha kapsamlı bir değerlendirmesi için Bkz. Arslan, 2017.

başında tarım ekonomisinin hakim olduğu iki köyden Yenimahalle 1929'da Elmadağ Barut Fabrikasının kurulmasıyla değişmeye başlamış ve bu süreç köydeki hanelerin büyük kısmının iş-güç değiştirerek işçileşmesi sonucunu doğurmuştur. Yenimahalle'nin hiyerarşik ve sınıfsal yapısı da değişime uğramış ve fabrika öncesinde görülmeyen sınıf farklılaşması, net bir şekilde görülür olmuştur (s.170). Fabrikaya nispeten uzak bir köy olan Kayadibi'nin değişimi ise ancak 1945'de karayolu ulaşım imkanının sağlanmasıyla gerçekleşir (s. 75). Kayadibi köyünde de sınıflaşma kendini göstermekle birlikte, Yenimahalle'deki gibi açık değildir (s. 170, 265).

Türkdoğan (1973) Erzurum'un beş köyünü incelediği çalışmasında köylerin sosyo-ekonomik farklılaşma süreçlerini tespit etmeyi amaçlamıştır (s. 4). Türkdoğan, Raymond Aron'un yaklaşımına atıfta bulunarak toplumsal farklılaşmanın "yapılan iş, elde edilen gelir, hayat şartları ve tüketim tarzları"na göre değerlendirilebileceğini belirtir (s. 3). Yazarın bu çerçevede yaptığı analizler neticesinde vardığı sonuç ise meslek, gelir, eğitim, konut, eşya, hayat tarzı ve dünya görüşü bakımından köylerde açık statü farklılaşmasına rastlanmadığı yönündedir (s. 28). Ancak sanayileşme ve kentleşmenin kendilerini hissettirmeleriyle bu durum değişebilecektir (s. 29). Türkdoğan köylüleri elde ettiği gelire göre 3 tabakaya ayırmışsa da (mal sahibi, tarım işçisi/işçi ve zanaatkar) gruplar arasında keskin gelir farklılaşmanın mevcut olmadığını, daha çok bir gelir eşitliğini hatırlatacak bir eğilim sezdiğini belirtmektedir (s. 14-15).

Odağına köydeki kültür değişmesini koyan araştırmalar da vardır. Bu aratırmalar aynı zamanda etnolojik çalışmalar olarak değerlendirilebilir. Vedia Emiroğlu'nun (1971) Akçakoca'nın Edilli köyünde yeni bir tarım ürününün (mısır yerine fındık yetiştiriciliği) köy kültürüne etkilerini incelediği çalışma, yazarın doktora tezi olarak sunulmuştur. Çalışmasının teorik kısmında Ziya Gökalp'in hars ve medeniyet ayrımından ve Mümtaz Turhan'ın kültür değişmesine ilişkin bakışından yararlanana Emiroğlu'na göre 1950 sonrası mısır tarımının yerini tamamen fındık tarımına bırakmasıyla birlikte köylü piyasa için ürün yetiştirmeye başlamış ve köyde para ekonomisinin hakimiyeti başlamıştır. Bu durum köylülerin köy ahalisinin kültürel özellikleri, tutumları ve sosyo-ekonomik durumu üzerinde etkiler yaratmıştır. Ekonomik yapı değişmiş, tüketicilik özelliği artmış, ihtiyaç duyulan maddi kültür unsurları farklılaşmıştır. Emiroğlu'na göre alandan elde edilen veriler köylülerin, toplumun ihtiyacına cevap veren, yararlı görülen, ucuz sağlanan ve toplumun kültürü ile uyuşan yeni kültür unsurları kolayca kabul ettiklerini, yani "serbest kültür değişmesi" yaşadıklarını göstermektedir. Buna karşılık inançlar, kadın-erkek ilişkileri gibi içinde bulunulan kültür tarafından kuvvetli bir şekilde desteklenen tutumlar yavaş bir değişme içerisindedir.

Ali Rıza Balaman da (1967) Ankara köylerinden Örencik'teki kültür değişmesini incelemiştir. Balaman'ın tespitine göre Ankara-İstanbul yolu, bostancılığı öne çıkarırken, hayvancılık oldukça gerilemiştir. Yeni yollar, Kazan pazarına ulaşımı kolaylaştırmış ve pazarla ilişkilerde yaşanan artış köyde "para ekonomisi"ni hakim hale getirmiştir (1967: 268-269). Köydeki mesken tipleri, konut yapım malzemeleri, kullanılan alet-edevatlar, iş yapma biçimleri vs. değişmiştir.

Bu alt başlık altında yer alan çalışmaların daha çeşitli olduğu görülmektedir. Kurulan sanayi tesisinin, açılan bir demiryolunun ya da ürün yetiştirme çeşitliliğindeki/tercihindeki değişimin köyde yaratmış olduğu sosyo-ekonomik, sınıfsal ve kültürel değişimler ele alınmıştır. Etnolojik araştırmalarda, kavramsal çerçeve bağlamında Ziya Gökalp ve Mümtaz Turhan'ın

araştırmaların metodolojisinde ise özellikle Nermin Erdentuğ'un büyük etkiye sahip olduğu görülmektedir.

3. 3. Köyde Siyasal Davranışı Ele Alan Araştırmalar

Bu alt başlık altında köylülerin siyasal süreçlerle ilişkisi ele alınmaktadır.

Köydeki siyasal davranışı ele alan önemli bir çalışma Özer Ozankaya tarafından yapılan "Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür İki Grup Köyde Yapılan Karşılaştırmalı Bir Araştırma"dır (1971). Ozankaya çalışmasında "siyasal kültür" ve "siyasal bilinçlenme" kavramlarını tanımlar. Ona göre, siyasal kültür, "insanların içinde yaşadıkları topluluk veya toplumun yönetimiyle ilgili algı, ilgi, bilgi, değer ve eylemlerini, bu arada özellikle otorite sembolleri ve meşruluk ölçülerini ve bunları etkileyen maddi ve manevi şartları"dır. Siyasal bilinçlenme ise "bireylerin ve grupların, siyaseti grup çıkarlarını gerçekleştirme ve korumanın amacı sayan bir anlayışa ulaşmaları, yani bir siyasal ideoloji geliştirmeleri, bu yönde örgütlenmeleri, önderlik oluşturmaları ve eylemde bulunmaları"(s. 1) olarak tanımlanmıştır.

Ozankaya'nın tespitleri genel olarak, siyasal ilgilerin iki köyde de canlı olmadığı, köylülerin siyaseti grup çıkarlarını sağlamanın bir aracı olarak görmediği yönündedir. Bu bağlamda her iki grup köyün nüfusu da siyasal bilinçlenmesini gerçekleştirmiş değildir. Köylüler siyaseti tehlikeli bir alan olarak görmektedirler. Cinsiyet ve yaş siyasal süreçlerde ayrıştırıcı değişkenlerdir. Özellikle cinsiyet açısından, kadınlar siyasal hayatın tamamen dışında konumlanmışlardır. Ozankaya'ya göre köylü kitlesinin maddi şartları, onları geniş toplumla bütünleştirmediği sürece siyasal anlamda bilinçlenme de gerçekleşmeyecektir.

Suna Kili'nin (1978) Ankara'nın Nallıhan ilçesine bağlı Çayırhan köyünde yaptığı araştırma genel olarak bir toplumsal değişme araştırması özelliği gösterse de, toplumsal değişme sürecinin bölgedeki siyasal süreç ve tercihlerle ilişkisi üzerine de eğilmesi bakımından bu başlık altında değerlendirilmektedir. Araştırmanın amacı 1977 yılı itibariyle kömür ocaklarında 2000'e yakın maden işçisinin çalıştığı, büyük bir termik santralin kurulmakta olduğu ve yakın bir gelecekte nüfusu hızla artan bir kent olması beklenen "Çayırhan'da sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal gelişmelerin, toplumsal değişmenin saptanması ve bunların siyasal davranışa etkilerinin belirlenmesi" (s. 1) olarak ifade edilmiştir. Çayırhan'ın geleneksel yapısı, linyit işçiliğiyle birlikte değişmeye başlamıştır. Daha önce sadece tarıma dayalı bir ekonomiye sahipken ve toplumsal tabakalaşmanın tek dayanağını toprak varlığı oluştururken artık işçilik, emek, ücret gibi unsurlar ön plana geçmektedir. Linyit işçiliği işçi, işçilik, sendika, sendikalaşma gibi kavramları gündelik konuşma diline sokmakla birlikte "keskin çizgileriyle bir sınıflaşma yaratmamıştır"; ancak bu durum "sınıflaşmanın başlangıcı" olarak düşünülebilir. Zamanla "sınıf bilinci de artacak ve Çayırhan'ın toplumsal yapısında sınıf ana ögelerden biri haline gelecektir" (s. 46). Yazara göre Çayırhan bir değişme süreci içerisindedir ve bu değişmeyi sağlayan ögeler ise "yeni üretim araçları ve teknolojisi, tarım dışı yeni ekonomik olanaklar, dışa göçün duruşu ve hızlı nüfus artışı, örgütleşme, eğitim, kitle haberleşme araçları ve ulaşım, özgür davranış ve siyasal katılma gibi ögelerdir" (s. 101).

Çayırhan köyü, siyasal tercih bakımından bağlı bulunduğu Nallıhan'dan farklı bir yönelim içerisinde bulunmaktadır. Yazar'a göre Nallıhan, "siyasal yönden katılaşmış, siyasal değişmenin gereğini yapamamış, oylarını çok partili düzene girildiği yıllardan beri bir siyasal partiye ve o partiyi temsil eden ailelere, kişilere bağlamış" (1978: X) bir bölgedir. Nallıhan'da büyük oy farklarıyla desteklenen parti Demokrat Parti ve devamında Adalet Partisidir. Çayırhan

köyü ise her seçimde CHP'yi desteklemektedir (s. 94). Kili'ye göre, Çayırhan köydeki ekonomik, sosyal gelişmeyle birlikte ortaya çıkan yeni sorunlara cevap veren partiyi/siyaseti desteklemektedir. Bir parti altyapı hizmetlerini getiren, tesisleri kuran, açan bir parti olsa da bu hizmetler sonrasında ortaya çıkan sorunlara cevap veremiyorsa oy kaybetmektedir. Yazar, Çayırhan'ın bu olguya bir örnek olduğunu ifade etmektedir (s. 92).

Bu başlık altındaki çalışmalar köylülerin siyasete olan ilgisini ve siyasal davranışlarını incelemektedir. Ozankaya, köy yaşamı içerisinde siyasal farkındalığın ancak maddi şartların dönüşümüyle gerçekleşeceğini iddia etmektedir. Bu çerçevede Kili'nin çalışması, tamamlanmış bir süreç olmasa da, maddi şartların değişmesine bir örnek olarak değerlendirilebilir. Araştırmacının çalıştığı alan olan Çayırhan, linyit işçiliğinin gelişimiyle birlikte geleneksel yapısı değişmeye başlamış bir yerleşimdir. Kili'ye göre "sınıf bilinci" bölgede henüz tam olarak yerleşmiş olmasa da, gelişmeler yakın zamanda "sınıf"ı toplumsal yapının ana ögelerinden biri haline getirecektir.

3. 4. Köyde Kadının Konumunu Ele Alan Araştırmalar

Dönem araştırmalarından pek çoğunda "kadın" önemli bir kavram olarak ele alınmış ve cinsiyet değişkenine bağlı analizlere raporlarda yer verilmiştir. Ancak odak noktasına kırsal alanda kadının konumunu koyan çalışamalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalardan biri Nermin Erdentuğ'un "Bazı Devrek Köy Toplumlarında Kadının Mevkii" (1964) başlıklı çalışmasıdır.

Nermin Erdentuğ (1964), öğrencilerinden birinin Zonguldak'ın Devrek ilçesine bağlı dört köyünde yapmış olduğu saha araştırması verilerini yorumlayarak bu köylerde kadının konumu üzerine değerli bilgiler ortaya koymuştur. Erdentuğ'a göre köylerde yaşayan kızlar 7 yaşına kadar çocuk; bu yaştan sonra kadın gibi davranmaları beklenen yetişkinler olarak kabul edilirler. Özellikle ergenlik dönemine girdikten sonra kız çocuğunun bağımsızlığı tamamen sınırlandırılır (s. 9). Evlilik sürecinde kızların herhangi bir söz hakkı bulunmaz ve rızaları alınmaz (s. 10). Aileler evliliği organize ederken ekonomik sebepler ve ata ruhuna tapma endişesiyle hareket ederler. Haneye yardımcı girmesi, erkek evlada sahip olarak baba ocağının tüttürülmesi gibi düşünceler evliliğe ilişkin hakim yaklaşımı oluşturur (s. 10). Kadın, evlendiği haftadan itibaren ev halkıyla beraber tarlada, bahçede, evde çalışır (s. 16). Devrek pazarında ürün satma işi de kadınlarındır. Kadınlar pazarda satacakları ürünleri toplar, yerleştirir ve pazara taşıyarak, onları satar ve evinin ihtiyaçlarını alarak köyüne döner (s. 18). Sonuç olarak, bu köylerde kadının konumu erkeklere nazaran oldukça düşüktür. Erdentuğ'a göre bunun temel nedeni patrilineal aile sistemine bağlı geleneklerin etkisinin halen güçlü olmasıdır (s. 20).

3. 5. Farklı Etnik, Dinsel Özellik Gösteren Köyleri İnceleyen Araştırmalar

İncelenen köyler genellikle ortalama özellikler gösteren yerleşim birimleri olmakla beraber farklı etnik köken ve dinsel inanca, mezhebe sahip olan köylerin de ele alındığı görülür.

Bu çalışmalardan biri Türkiye'deki tek Ermeni köyü olarak varlığını devam ettiren Hatay'ın Samandağ ilçesine bağlı Vakıflı köyünde Bayazıt vd. tarafından yapılan "Samandağ bölgesi köy araştırmaları, Vakıflı köyü: Bir köy monografisi" başlıklı araştırmadır. Araştırmacıların mimarlık fakültesi personeli olması, çalışmaya ayrı bir özellik de katmaktadır. Araştırmanın amacı "köyün sosyal yapısını ortaya koymak" ve "sosyal kurumlarla fiziksel çevre özelliklerinin bağlantısını araştırmak" olarak ifade edilmiştir.

Bu başlığa bir başka örnek ise Türkdoğan'ın Kars'ın köylerinde yerleşmiş bulunan Rus kökenli Malakanları incelediği eseridir (1972).

3. 6. Farklı Disiplinlerin Köy Araştırmaları

Bu dönemde, farklı disiplinlerden gelen pekçok araştırmacı köyle ilgili alan çalışmaları yapmıştır. Bu çalışmalardan biri, Neriman Görgünay'ın (1973) "ev ekonomisi" disiplini içerisinde incelenebilecek olan "Erzurum Merkez İlçesi ile Civar Köylerinde Kadın Giyimi Üzerinde Araştırmalar" başlıklı çalışmasıdır.

Köylerden 60, merkez ilçeden 20 olmak üzere 80 ailenin incelendiği çalışmada bu bölgede yaşayan kadınların giyim konusundaki örf ve adetlerini araştırmak; giyim envanterini saptamak; giyim şekil ve tercihlerini tespit etmek ve bölge halkına tavsiyelerde bulunmak amaçlanmıştır (s. 5). Görgünay'ın elde ettiği verilere göre Erzurum civarındaki köylerde yaşayan kadınların sokak kıyafetleri ehram ve çarşaftır. Şehir kadınları ise ehram ve çarşafın yanısıra manto da kullanırlar (s. 154). Köyde veya kentte kadınların giyim tercihleri, ekonomik faktörlerden ziyade çevre etkisi, adet ve geleneklere dayanmaktadır (s. 156). Görgünay, çalışmasının bu konuda Türkiye'de yapılmış ilk araştırma olduğunu belirtmektedir (s. 51).

Çok sayıda çalışmayı bu başlık altında değerlendirmek mümkündür. Bu çerçevede birkaç örnek vermek gerekirse, Tunçdilek'in çalışması (1964) coğrafya, Balaman'ın çalışması (1967) sosyal antropoloji, Erdentuğ'un bir çalışması (1966) sosyal hizmetler, Bayazıt vd.'nin çalışması (1966) şehir bölge planlama, Aksöz'ün çalışması (1966) tarım ekonomisi vs. içinde sayılabilir.

4. Sonuç

Sınıflandırma girişimleri hiçbir zaman mutlak bir nitelik taşımazlar. Çünkü bu çaba, bazı unsurları öne çıkarmayı, bazılarını ise daha geri planda tutmayı gerektirir. Bu nedenle her zaman daha iyi bir sınıflama biçimi mümkün olabilmektedir. Bizim bu çalışmadaki amacımız 1960-1979 arası dönemde Türkiye'nin kırsal alanlarında yapılan alan araştırmalarını daha anlaşılır kılabilecek bir sınıflandırma ortaya koyabilmektir. Bu çerçevede, Türkiye'deki hem kır sosyolojisi hem de genel olarak sosyoloji ve sosyal bilimlerde çok canlı bir dönem olan 1960-1979 arasında gerçekleştirilen kır araştırmaları altı başlık altında incelenmiştir.

İlk iki başlık olarak belirlenmiş olan "Köydeki Kapitalistleşme Süreçlerini Ele Alan Araştırmalar" ve "Köyün Sosyo-Ekonomik, Kültürel Yapısındaki Değişmeleri ve Tabakalaşma Süreçlerini Ele Alan Araştırmalar" bu dönemin önde gelen bakış açısını yansıtmaktadır. Bu nedenle dönemin adından söz ettiren araştırmaları bu iki başlık altında değerlendirilmiştir. Üçüncü başlık olan "Köyde Siyasal Davranışı Ele Alan Araştırmalar" da ilk iki başlıkta ele alınan çalışmalarla "akraba" sayılabilir. Diğer üç başlıkta ise dönemin sosyal bilim araştırmalarını çeşitlendiren, renk katan ve bu nedenle de "ilk çalışmalar" kategorisinde değerlendirilebilecek yayınlar bulunmaktadır.

Bu çalışma, henüz tamamlanmış bir çalışma değildir. Yukarıda sözü edilen araştırmaların dışında makale, kitap, tez, araştırma raporu vs. olarak yayınlanmış, yayınlanmamış daha pek çok eser bulunmaktadır. Sözkonusu yayınlar, tarafımızdan hazırlanmakta olan daha geniş kapsamlı bir çalışmada ele alınmaktadır.

KAYNAKÇA

Aksöz, İ. (1966). Erzurum Ovasındaki Ziraat İşletmelerinin Ekonomik Durumu. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını No:50, Ankara: Güneş Matbaası.

Akşit, B. (1967). Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi. Ankara: Şark Matbaası.

Akşit, B. (1985a). Kırsal Dönüşüm Araştırmalarında Bazı Yöntem Sorunları. *Köy Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme*. Ankara: Turhan Kitabevi. ss. 74-86.

Akşit, B. (1985b). Kırsal Dönüşüm Tipolojisi. Köy *Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme.* Ankara: Turhan Kitabevi. ss. 87-104.

Akşit, B. (1988). Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları (1960-1980). *(Der. Ş. Pamuk ve Z. Toprak) Türkiye'de Tarımsal Yapılar.* Ankara: Yurt Yayınları. (s. 179-195).

Arslan, H. (2017). 1950'lerde Türkiye'de Köy Sosyolojisi Gündemi ve Araştırmaların Sınıflandırılması. *Current Debates in Sociology & Anthropology.* Ş. Aslan & C. Cinemre (Eds.), İstanbul: IJOPEC Publication. ss. 43-64.

Arslan, H. (2018). Türkiye'de kır sosyolojisinin gelişiminde Antalya köy araştırmaları. B. Koçakoğlu, B. Karslı, D. Sustam, Z. Sula, H.İ. Yücel, A. Demir (Eds.) *Antalya Kitabı*, Konya: Palet Yayınları. ss.1009-1025.

Balaman, A. R. (1967). Ankara Köylerinden Örencik'te Meydana Gelen Kültür Değişmesi. Antropoloji (4), 259-328.

Balaman, A. R. (1967). Ankara Köylerinden Örencik'te Meydana Gelen Kültür Değişmesi. Antropoloji (4), 259-328.

Bayazıt, N.; Sencer, M.; Sencer, O.; Sey, Y. & Yücel, A. (1966). Samandağ Bölgesi Köy Araştırmaları, Vakıflı Köyü: Bir Köy Monografisi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını.

Beşikçi, İ. (1970). Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller. (2. Baskı) İstanbul: e- Yayınları.

Emiroğlu, V. (1971). Edilli Köyünün (Akçakoca) Kültür Değişmesi Bakımından İncelenmesi. Antropoloji, sayı: 6, 223-234.

Erdentuğ, N. (1964). Bazı Devrek Köy Toplumlarında Kadının Mevkii. Antropoloji, sayı: 2, 8-20.

Erdentuğ, N. (1966). Ankara İli Köylerinde Sosyal Hizmetler ve Sosyal Antropoloji Bakımından Bir Araştırma. Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları.

Görgünay, N. (1973). Erzurum Merkez İlçesi ile Civar Köylerinde Kadın Giyimi Üzerinde Araştırmalar. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Güçbilmez, E. (1972). Yenimahalle ve Kayadibi Karşılaştırmalı Bir Köy Araştırması. Ankara: AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Hinderink, J. and Kıray, M. B. (1970). Social Stratification as an Obstacle to Development. New York: Praeger Publication.

Kıray, M. (1971). Sosyo-Ekonomik Hayatın Değişen Düzeni: Kendiliğinden Dört Köyün Monografik Karşılaştırılması. E. Tümertekin; F. Mansur ve P. Bendict (Eds.). *Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar.* İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayını. (Kıray, M. (1998). Değişen Toplum Yapısı (içinde). İstanbul: Bağlam Yay).

Kıray, M. B. (1964/2000). Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Kıray, M., & Hinderink, Jan (1968). Interdepencies between Agroeconomic Development and Social Change Comparative Study Conducted in Cukurova Region of Southern Turkey. *Journal of Development Studies, 4*(4), 497-528.

Kili, S. (1978). Çayırhan Bir Orta Anadolu Köyünde Toplumsal Değişme ve Siyasal Davranış. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Ozankaya, Ö. (1971). Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür İki Grup Köyde Yapılan Karşılaştırmalı Bir Araştırma. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Tunçdilek, N. (1964). Bozaniç Köyü. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Türkdoğan, O. (1972). Malakanların Toplumsal Yapısı: Kars İlinin Üç Köyünde Bir Rus Etnik Grubunun Sosyo-Ekonomik Araştırması (1877-1962). Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Türkdoğan, O. (1973). Doğu Köylerinde Sosyo-Ekonomik Farklılaşma. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Yasa, İ. (1960). Sindel Köyünün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı. Ankara: TODAİE.

Yasa, İ. (1969). Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü Karşılaştırmalı Bir Toplumbilimsel Araştırma. Ankara: AÜ SBF Yayınları.

TASAVVUF KLASİKLERİNDE TASAVVUF VE ŞERİAT

Dr. Öğr. Üyesi Mahmud Esad ERKAYA
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, esaderkaya@hotmail.com

ÖZET

Tasavvuf, hem insanlık tarihinde hem de İslam tarihinde toplumun her kesimi üzerinde etkileri görülen önemli bir disiplindir. İnsanın yaratılışından günümüze varlığını sürdürmüş ve hiçbir din ve kültürde göz ardı edilmemiştir. Diğer dinlerde mistisizm olarak adlandırılan bu ilim, İslam toplumlarında tasavvuf adını almıştır. Ne var ki İslam tasavvufu, diğer mistisizm cereyanlarından temel bazı farklılıkları içerisinde barındırmaktadır. Nitekim tasavvuf, İslam'ın çizmiş olduğu sınırlarla kayıtlanmıştır.

Hz. Peygamber, sahabe ve tabiin dönemlerinde zühd olarak tebarüz eden bu ilim, hicrî II. (miladi VIII.) yüzyıldan itibaren tasavvuf olarak adlandırılmış, İslâm'ın zâhiri ile birlikte bâtınî boyutunu da temsil eden bir disiplin haline gelmiştir. Ne var ki tasavvufun yayılıp toplum içerisinde sûfîlerin itibar görmeye başlamasının ardından kendilerini tasavvufa nispet edenlerin sayısı artmış ve birtakım dünyalık menfaatler için sûfî görünen kimseler türemiştir. Bu durum karşısında gerçek sûfilerin İslâm'daki yerini ve önemini, vasıflarını, Kur'an ve Sünnet'e uygun bir tasavvuf anlayışının nasıl olması gerektiğini belirtmek üzere tasavvuf eserleri telif edilmeye başlanmıştır. Kur'ân'a ve sünnete uygun tasavvuf anlayışını ortaya koymak adına Serrâc (ö. 378/988), Kelâbâzî (ö. 380/990), Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), Hücvîrî (ö. 465/1072), Kuşeyrî (ö. 465/1072), Herevî (ö. 481/1089) ve Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi mutasavvıfların eserleriyle birlikte bu gayeye matuf telif çalışmaları zirveye ulaşmıştır. Artık bu eserler tasavvuf klasikleri olarak anılacaktır.

Diğer İslâmî disiplinlerde olduğu gibi tasavvufun da asıl ve en önemli kaynağının Kur'ân ve Sünnet olduğu kanaati mutasavvıflarca dile getirilmiş, bu iki temel kaynağın kendi ilimleri için bir meşrûiyet kaynağı olduğu öne sürülmüştür. Kendisinden önce teşekkül etmiş kelam, fıkıh ve hadis gibi İslâmî ilimlere bir tepki olarak ortaya çıkmış olan tasavvufun İslâmî bir ilim olduğu ve tasavvuftaki "hakikat" anlayışının şeriatın genel hükümleri ile çatışmayan meşrû bir temel üzerine bina edildiği ilk tasavvuf kaynaklarında Kur'ân'dan ve Sünnet'ten referanslar gösterilerek savunulmuştur.

Çalışmada, İslâm'a ait dînî, ahlâkî ve hukûkî hükümler bütününü ifade etmekte olan şeriat kavramı ile dinin bâtınî yönünü temsil eden bir ilim olan tasavvufun irtibatına ve birbirleriyle olan ilişkilerine değinilecek ve tasavvuf klasiklerinde bu iki kavramın nasıl ele alınmış olduğu üzerine durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Şeirat, Tasavvuf Klasikleri, Hakikat

Giriş

Tasavvufun İslâm'dan bağımsız ve şeriatı olmayan hümanist bir akım olarak sunanların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Nitekim Batı'da İslâmafobi yükselişe geçmiş, İslâm içerisinden çıkan Tasavvuf ise adeta ayrı bir din veya mistik, egzotik ve her türlü günahı hoş görebilen bir akım olarak sunulur hale gelmiştir.[1] Bu bağlamda Tasavvufu İslâm'dan ayrı görme eğiliminin

[1] Süleyman Derin, "Ahmed Ziyâeddin-i Gümüşhânevî'de Şerîat Hassasiyeti", *Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu: "İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür" Bildiriler, 1-2 Haziran 2013*, ed. Hür

iki şeklinden bahsedilmektedir. Bunlardan ilkinde İslâm bir tehlike olarak görülmekte, bunun karşısında tasavvuf ise İslâm'dan kopuk bir New Age (Yeni Çağ) akımı olarak sunulmaktadır. İkinci olarak batılı insanlar İslâm'dan bağımsız olarak ele aldıkları tasavvufa, kendi dinî anlayışlarına zarar vermeksizin terapi, müzik ve dans gibi konularda birikimlerinden faydalanılabilecek bir akım olarak bakmaktadırlar. Bu kapsamda psikolojik hastalıklara karşı bir tedavi olarak tasavvufun pratikleri uygulanmakta, bunun yanında sanat faaliyetlerinde Mevlevîlik gibi tarikatlardaki musiki, sema ve diğer ritüellerden istifade edilmektedir.[2] Ne var ki tasavvuf bu anlayıştan çok uzaktır. Nitekim sûfîlere göre tasavvufun aslı Kur'an ve Sünnet'e dayanmaktadır. Şeriatsız bir tasavvuf anlayışı İslâm tasavvuf geleneğinde kabul görmemiştir.

Bu bildiride tasavvuf klasiği olarak anılan eserlerden Serrâc'ın (ö. 378/988) *el-Lüma'*ı, Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) *et-Taarruf*'u, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *er-Risâle*'si, Hücvîrî'nin (ö. 465/1072) *Keşfü'l-mahcûb*'unda üzerinde önemle durulan tasavvuf ve şeriat münasebeti meselesi ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle her iki kavramın ilişkisi ve tasavvufun kapsamından bahsedilecek, ardından tasavvufun şeriat karşısındaki konumu üzerinde durulduktan sonra sûfîlerin konu ile ilgili görüşleri verilecektir.

1. Şeriat ve Tasavvuf Kavramları

Şeriat, kelime olarak "yolun açık/belirli olan bölümü, bir yöne doğru açılarak uzayıp gitmek ve açık olmak, insanların ya da hayvanların su içtiği, açıkta olan ve kesilmeyen akarsu; bu suya giden yollar" gibi anlamlara gelmekte olup (شرع) kelimesinden türemiştir.[3] Terim olarak ise İslâm'a ait dini, ahlâkî ve hukûkî hükümler bütününü ifade etmektedir.[4] Tasavvuf ise *ahsab-ı suffe, sufâne* (bir çöl bitkisi), *safvet* ve *sıfat* gibi köklerle ilişkili olduğu söylenmekteyse de en çok kabul gören görüşe göre *sûf* (yün) kökünden türetilmiş bir kelimedir. Terim olarak İslâm'ın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan mânevî ve derunî hayat tarzını ifade etmektedir.[5] Bu yönüyle şeriatı da içine alan fakat bunun yanında mutasavvıfların hakikat olarak adlandırdıkları alanı da kapsayan bir ilim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan hakikat, sözlükte "gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek ve bir şeyi gerçekleştirmek" gibi anlamlara gelen (حق) kökünden türemiştir.[6] Terim olarak "ilâhî gerçeklere ve sırlara aşina olmak ve Hakk'ın tecellîlerini temaşa etmek" anlamında kullanılmaktadır.[7] Kişi şeriata uygun bir hayat yaşadığı zaman Allah onu gaybî birtakım

---

Mahmut Yücer, (İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2014), s. 232. Batının tasavvufa İslâm'dan bağımsız bir disiplin olarak yaklaşması ile ilgili bkz. Zafer Erginli, "Oryantalizm ile Mistisizm Arasında Batı Dünyasında Tasavvufa Bakış Biçimleri Üzerine", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 7/13 (2018): 17 vd; Hamid Algar, "Prof. Dr. Hamid Algar İle Röportaj (07.07.2005)", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 6/15 (2005): 494.

[2] Erginli, "Oryantalizm ile Mistisizm Arasında Batı Dünyasında Tasavvufa Bakış Biçimleri Üzerine", 23.

[3] Bkz. Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, haz. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412), s. 258; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, haz. Abdullah Ali Kebir, v.d. (Kahire: Dâru'l-maârif, ty.), XXV, 2238; Talip Türcan, "Şeriat", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXVIII, 571.

[4] Türcan, "Şeriat", *DİA*, XXXVIII, 571.

[5] Reşat Öngören, "Tasavvuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XL, 119.

[6] Bkz. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, s. 126; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI, 939, 942; Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rîfât*, haz. Muhammed Sıddîk el-Münşâvî (Kahire: Muhammed Sıddîk el-Münşâvî Yay., ty.), s. 79; Mustafa Çağrıcı, "Hakikat", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 177.

[7] Mehmet Demirci, "Hakikat (Tasavvuf)", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 178.

tecellilere mazhar edecektir. İşte ona verilen bu ilâhî ikramlar tasavvufta hakikat olarak adlandırılmaktadır. Zira Kuşeyrî'ye göre şeriat, ubudiyete (kulluğa) sımsıkı sarılmak, hakikat ise rubûbiyyeti müşâhede etmeyi ifâde etmektedir. Hakikat ile takviye edilmemiş şeriat makbul değildir. Aynı şekilde şeriatla sınırlandırılmamış hiçbir hakikat da makbul değildir. Şeriat insana bazı mükellefiyetler getirir. Hakikat ise Cenâb-ı Hakk'ın tasarrufları hakkında gelen bir bildirimdir. Allah'a ibadet etmek ve O'nun emirlerini yerine getirmek şeriat, O'nun kaza ve kaderini, gizlediği ve açıkladığı şeyleri müşahede etmek ise hakikat kapsamında mütalaa edilmektedir.[8] Kuşeyrî'ye göre Allah'ın emri ile vacip olması bakımından esas itibariyle şeriat de hakikattir. Aynı şekilde Allah hakkında sahip olunan marifet de Allah'ın emri ile vacip olduğu için her hakikat da aynı zamanda bir şeriattır. [9] Dolayısıyla şeriat ile hakikat birbirinden ayrılmaz bir bütünün parçalarıdır. Her ikisinin bir araya gelmesi tasavvuf olarak ifadesini bulan ilmi meydana getirmektedir.

Hücvîrî, şeriat ve hakikat kavramlarının sûfîlere ait birer ıstılâh olduğunu belirttikten sonra şeriat ile zâhirdeki halin sıhhatinin, hakikat ile bâtındaki halin düzeltilmesinin kastedildiğini ifade eder. Hücvîrî'ye göre şeriat ile hakikatın aynı olduğunu söylemek doğru olmayacağı gibi bâtınîler, şiîler ve karmatîlerde olduğu gibi "Hakikat münkeşif olunca şeriat mürtefi olur." kanaatini dile getirmek de doğru değildir. Nitekim o, şeriat ve hakikati, iman konusundaki tasdik ile ikrara benzetmektedir. Şeriat, hakikatten imandaki tasdikin ikrardan ayrıldığı gibi ayrıdır. Buna mukabil ikrarsız tasdik veya tasdiksiz ikrarın iman konusunda yeterli olmadığı gibi şeriatsız hakikat, hakikatsiz de şeriat düşünülemez. Hücvîrî'ye göre şeriat kulun fiili, hakikat ise şanı yüce olan Allah'ın kula malik olması, onu mahafaza ve himaye etmesidir. Hakikat mevcut olmadan şeriatın yerine getirilmesi, şeriat muhafaza edilmeden de hakikatın gerçekleşmesi mümkün değildir.[10]

Bu bağlamda Hücvîrî'ye göre "*Bizim uğrumuzda mücâhede edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz.*"[11] âyetindeki mücâhede şeriata, "yollarımıza ileteceğiz" cümlesiyle ifade edilen hidâyet ise hakikate işâret etmektedir. Kul kendi çaba ve gayretiyle yâni mücâhede ederek şeriatın gereklerini yerine getirir. İşin hakikat boyutunda ise Allah'ın lütfu ile kula verilen ihsânlar yer almaktadır.[12]

2. Şeriat'a Uygun Tasavvuf Anlayışını Ortaya Koyan Eserlerin Telifi

Tasavvufun şeriat karşısındaki konumu daha tasavvufun ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren tartışılan bir mevzudur. Bilhassa şeriata muhalif bazı fikir ve uygulamalar barındıran ve kendilerini sûfî olarak adlandıran grupların çıkmış olması bu tartışmayı alevlendiren önemli bir unsur olmuştur. Şeriat çizgisinden sapmaları daha İslâm'ın ilk asırlarında görmek

[8] Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye,* haz. Halil el-Mansûr (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), s. 118.

[9] Kuşeyrî, *er-Risâle,* s. 119.

[10] Ebü'l-Hasen Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh, 2010), s. 440.

[11] el-Ankebût 29/69. Bkz. Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi),* s. 440.

[12] Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi),* s. 440, 441. Şeriat ve hakikat kavramları arasındaki ilişki için ayrıca bkz. Abdullah Kartal, *Tasavvufun Oluşumu Şeriat-Hakikat İlişkisi* (Bursa: Emin Yay., 2015), s. 41-47; Hacı Bayram Başer, "Sünni Tasavvufun Teşekkül Sürecinde Şeriat-Hakikat İlişkisi Sorunu (Hicrî III. ve IV. Yüzyıllar)" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015).

mümkündür. Zira tasavvufun isimlendirilmesinden ilk tasavvuf edebiyatının oluşumuna kadar bunun etkileri görülmektedir.

Kuşeyrî'nin anlattığına göre dini literatürde Hz. Peygamber'i görüp onun sohbetine erişen kimselere sahabi adı verilmiş, sahabe ile görüşen nesil tâbiîn, tâbiîn ile görüşen neil ise tebeu't-tâbiîn olarak adlandırılmıştır. Daha sonraki dönemde yaşayan kimseler arasında dini hükümlere hassasiyetle riayet edenlere ise zâhid yahut âbid adı verilmiştir. Böylece, zâhid olarak isimlendirilmek, toplum içerisinde önemli bir statü göstergesi haline gelmiştir. Ne var ki siyasi çekişmelerin de etkisiyle muhtelif mezheplerin birbirleriyle olan mücadelelerinde her fırkanın kendisini zâhid olarak tanımlamaya başlaması neticesinde bu kavramın da içi boşalmış ve hakîkî mânada zâhidler ile sahteleri karıştırılır olmuştur. Bu durum karşısında kendilerini aşırı gruplardan ayrı görüp ehl-i sünneti temsil ettiklerini dile getiren bazı kimseler kendi gittikleri yolu hicrî ikinci asrın sonlarında tasavvuf olarak adlandırmaya başlamışlardır.[13]

Tasavvuf, ortaya çıktığı asırlardan tasavvuf klasiklerinin telif edildiği hicrî beşinci asra kadar çeşitli şekillerde tezahür etmiş, kimi sûfîler şeriata sıkı sıkıya bağlı bir anlayışı temsil ederken kimilerinin tasavvuf anlayışı dinin zâhiri ile taban tabana zıt bir hal almıştır. Kuşeyrî'nin ifadelerine göre artık kendilerini sûfi olarak adlandıran birtakım kimselerde vera kaybolmuş, tamah artmış, şeriata hürmet hissi kalplerinden silinmiş, helal haram gözetme ortadan kalmış, ibadetler hafife alınmış, nefsin arzularına teslim olunmuş ve hayâ ortadan kalkmıştır.[14] Artık insanlar tasavvuftan nefret ederek kaçar bir hale gelmişlerdir. Hatta tasavvuf zındıklık ve şeriattan uzaklaşma olarak algılanır olmuştur. Bu durum karşısında Serrâc, Kelâbâzî, Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), Hücvîrî, Kuşeyrî, Herevî (ö. 481/1089) ve Gazzâlî gibi sûfîler, tasavvuf ve sûfiler hakkındaki yanlış kanaatleri düzeltmek, hatalı ve câhil sûfilere bu yolun hakikatini göstermek ve nihayetinde tasavvufu yanlış örneklerinden arındırarak bu yolun hakikatini ortaya koymak adına eser telif etme ihtiyacı hissetmişlerdir.

Bu kaynaklardan Serrâc'ın *el-Lüma'* adlı eseri Kur'an'a ve Sünnet'e uygun tasavvuf anlayışını ortaya koymayı ve böylece tasavvufa yöneltilen ithamları ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Yeri geldikçe sûfîleri eleştirmesi bu eseri özgün kılan hususlardandır. Serrâc'ın ardından Kelâbâzî, *et-Taarruf*'ta sûfîlerin özellikle akaid konularındaki görüşlerini sergilemiş, böylece sünnî akide ile uyum içerisinde olduklarını göstermeyi hedeflemiştir. Kuşeyrî, *er-Risâle* adlı eseri ile şeriata uygun bir tasavvuf anlayışının nasıl olması gerektiğini sergileyerek tasavvufu şeriata yaklaştırmış ve büyük kabul görmüştür.[15] İslâmî çizgideki tasavvufu diğer cereyanlardan ayırarak tasavvufun ehl-i sünnet kesimler arasında kabul edilebilir bir ilim olduğunu ortaya koymuştur. Bundan dolayı selefi ve muhafazakâr kesimlerde büyük rağbet görmüş, dolayısıyla sünnî tasavvufun yayılmasına öncülük etmiştir. Kendisinden bir asır sonra gelmiş olan Gazzâlî ise şeriatı tasavvufa yaklaştırma yoluna gitmiştir. Bu gayretler neticesinde tasavvuf sünnî çevrelerde mahzurlu bir ilim olma damgasından büyük oranda kurtulmuştur. Bundan sonra tasavvuf sünnî muhitlerde daha rahat yayılma imkânı bulmuştur. Bu eserlerde tasavvufun şeriata bağlı bir disiplin olduğu ilk sûfîlerin sözlerinden nakillerle tespit edilmiştir.

[13] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 21.
[14] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 8.
[15] Süleyman Uludağ, "Giriş: Kuşeyrî'nin Hayatı ve Risâlesi", *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, (İstanbul: Dergâh Yay., 2009), s. 19.

3. Sûfîler ve Şeriata Bağlılık

Tasavvufun şeriat ile sınırlı bir ilim olduğu ve temelini Kur'an ve Sünnet'in oluşturduğu bir disiplin olduğu daha ismen ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren dile getirilir bir mevzudur. Ebû Süleymân ed-Dârânî (ö. 215/830): "Bazen hakikat (kabilinden bazı bilgiler ve duygular) kırk gün süreyle kalbimi kuşatır. Ben iki şâhid olmadan onların gönlüme girmesine izin vermem. O iki şahid Kitap ve Sünnet'tir."[16] diyerek bu hususu açıklamıştır.

Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848) "Havada bağdaş kurup oturacak kadar kerametleri olan bir kimseyi görseniz Allah'ın emir ve yasaklarına, dinin hududlarına ve şeriata ne ölçüde uyduğuna vakıf olmadan ona inanmayınız."[17] diyerek kişinin yüceliğinin şeriata uygunluğu ile ölçülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yine "Otuz sene mücahedede amel yaptım. Bu süre içerisinde benim için ilim ve ilme tabi olmaktan daha zor olan bir şey görmedim. Şayet ulemanın ihtilafı olmasaydı ben her şeyden geri kalırdım. Ve hak olan dini tercih edemezdim. Tevhiddeki tecrid (yani mücerred tevhid) hariç geri kalan yerlerde ulemanın ihtilafı daima rahmettir. Hakikat odur ki, insan tabiatı ilimden çok cehalete meyleder. Zorluk çekmeden cehaletle çok iş yapmak mümkündür. Ama sıkıntı çekmeden ilme göre bir tek adım atmak dahi mümkün değildir. Şeriat yolu, ahiretteki Sırat Köprüsünden daha dar ve daha fazla tehlikelerle doludur. Şu halde bütün hallerinde o şekilde olman lazımdır ki, yüce hallerden ve önemli makamlardan geri kalıp düştüğün zaman şeriat meydanına düşmüş olasın. Senden her şey gitse bile muamele ve amelin seninle kalması gerekir. Çünkü bir mürid için en büyük felaket muameleyi terk etmektir. İddiacıların bütün davaları şeriat temrinlerinde perişan olur, yok olup gider. Bütün lisan sahipleri onun karşısında çıplak hale gelirler."[18]

Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) tasavvufun şeriat sınırları içerisinde olduğunu "Kitap ve Sünnet'in kabul etmediği her türlü vecd hali batıldır."[19] sözleriyle de ifade etmektedir. Öte yandan Hücvîrî, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî için "O şeriatla hakikatin arasını cem ve telif etmiştir." denilmesini hatalı bularak şunları söylemektedir: "Hiçbir kimse bu iki şeyi esasen yekdiğerinden ayırmış değildir. Şeriat hakikatten başka bir şey değildir. Hakikat da şeriatın ta kendisidir. Onların böyle demelerinin hükmü ve mânâsı şudur: Şeyh'in (ra) ifadeleri kolay idrak edilmekte, tabiatça daha iyi anlaşılmaktadır. Şeriatla hakikatin arası Hak Teâlâ tarafından uzlaştırılıp bağdaştırıldığına göre velilerin bu iki şeyi birbirinden ayırmaları imkânsızdır. Hiç şüphe yok ki, ikisi arasında bir fark hâsıl olunca birini red, diğerini kabul etmek lazım gelir. Hâlbuki şeriatı reddetmek ilhaddır. Hakikati reddetmek ise şirktir. Sûfîlerin ikisinin arasını ayırt etmeleri mana bakımından fark görmek değildir. Aksi haddi ispattır, bir sınır kabul etmektir. Bu, "lâ ilâhe illallah" hakikattir, "Muhammedün Rasûlüllah" şeriattır demeye benzer. Bir kimse imanın sıhhatli oluşu halinde bunlardan birini öbüründen ayırmak isterse bunu yapmaya kadir olamaz ve isteği batıl olur. Özet olarak şeriat hakikatin fer'i ve dalıdır. Nitekim hakikat da marifetten ibarettir. Ma'rûfun ve tanınanın emrini kabul etmek şeriattır. İmdi, şu zahirciler var ya, işte onlar tabiatlarına uygun düşmeyen her şeyi inkâr ederler.

[16] Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî Serrâc, *el-Lüma' fî târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî*, haz. Kamil Mustafa el-Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), s. 99.

[17] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 38.

[18] Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, s. 173.

[19] Serrâc, *el-Lüma'*, s. 99.

Hâlbuki Hakk'ın yolunun esaslarından olan bir aslı inkâr etmek kaygı verici ve tehlikeli bir şeydir. İman nimeti için Allah'a hamd olsun."[20]

Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö. 297/909) tasavvufun ne olduğu sorulduğunda şöyle tanımlamıştır: "Halka uyma kirinden arınmak, tabiî huylardan uzaklaşmak, beşerî sıfatları söndürmek, nefsin isteklerinden uzaklaşıp ruhani vasıflar kazanmaya gayret etmek, hakikat ilimleriyle alakadar olmak, daima en uygun olana göre hareket etmek, herkese karşı samimi olmak, Allah'a verilen ahde vefa göstermek ve şeriat hususunda Rasûl'e (sas) tabi olmaktır."[21] "Bizim (tasavvuf) ilmimiz Rasûlüllah'ın (sas) hadisine bağlıdır."

Mimşâd ed-Dîneverî (ö. 299/911) müritlikten bahsederken "Şeyhlere saygı göstermek, ihvana hizmet etmek, esbaba tevessülden uzaklaşmak ve şeriatın ahkâmına riayet etmek müridliğin gereklerindendir." demiştir.[22]

İlk sûfilerden aynı zamanda muhaddis ve müfessir İbn Atâ (ö. 309/922) "Allah Teâlâ, şeriatın ahkâmını uygulayan kimsenin kalbini marifetinin nuruyla aydınlatır."[23] demektedir.

Nişaburlu sûfî İbn Nüceyd (ö. 366/976) tasavvuf yolunda kişinin yaşadığı hallerden bahsederken "İlim neticesinde ortaya çıkmayan her hal sahibine faydadan çok zarar verir." diyerek şeriata dayalı olmayan uygulamalar neticesinde yaşanılan hallerin bir kıymetinin bulunmadığını bildirir. Yine kendisine tasavvuf nedir diye sorulduğunda "Emir ve nehiy altında sabretmektir." der. İbn Nüceyd şeriata ve dinin gereklerini yerine getirmeye son derece önem veren bir sûfîdir. Nitekim o, farzı vaktinde yerine getirmeyen bir kimsenin onu daha sonra kaza etse dahi o farzın lezzetini bir daha alamayacağını söyler.[24] İbn Nüceyd'in aynı zamanda muhaddis olması[25], tasavvuf anlayışının şeriat ile sıkı bir alakasının olmasına sebep olmuştur.

İlk sûfîlerden ve aynı zamanda muhaddis olan[26] Ebü'l-Kasım İbrahim b. Muhammed en-Nasrâbâdî (ö. 367/978) de "Tasavvufun aslı Kitap ve Sünnet'e sarılmak, bidatları ve hevâyı terk etmek, şeyhlere saygı göstermek, halkı (hatalarından dolayı) mazur görmek, evrada devam etmek, ruhsatları ve tevillere göre hareket etmeyi bırakmaktır." diyerek tasavvufun esasının şeriata bağlı olmaktan geçtiğini vurgulamaktadır.[27]

Sonuç

Tasavvufun İslâmî ilimler içerisindeki konumu, şeriat ile olan münasebeti ve İslâm dairesi içerisinde nereye yerleştirileceği hususu tasavvufun İslâmî ilimler arasında tebarüz etmeye başladığı ilk zamanlardan günümüze kadar tartışılmıştır. Gerek sûfîler içerisinde şeriata aykırı bazı görüşlerin ortaya çıkması, gerekse tasavvuf konusundaki yanlış algılamalar karşısında sûfîler şeriata uygun bir tasavvuf anlayışını ortaya koymak adına eser telifine girişmişlerdir.

Tasavvuf klasiklerinin müellifleri, tasavvufî yönlerinin yanında zâhirî ilimlere vâkıf kimselerdir. Dinin hükümlerine aykırı her türlü düşünceyi reddedebilecek kadar şeriata bağlı

[20] Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, s. 203.

[21] Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Buhârî Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf,* haz. Ahmed Şemsüddin (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993), s. 19.

[22] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 69.

[23] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 64.

[24] Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 81.

[25] Erhan Yetik, "İbn Nüceyd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XX, 235.

[26] Reşat Öngören, "Nasrâbâdî, İbrâhim b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XXXII, 417.

[27] Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Huseyn Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye (Zikrü'n-nisveti'l-müte'abbidâti's-sûfiyyât ile birlikte)*, haz. Mustafâ Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), s. 365; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 86.

bir tasavvuf anlayışını temsil eden sûfîler, telif ettikleri eserlerde şeriata aykırı her türlü fiil, düşünce ve kavramın reddedileceğini vurgulamışlardır. Bu yönüyle tasavvuf veya sufism batının gördüğü yahut görmek istediği şekliyle İslâm'dan bağımsız bir disiplin değildir. Bilakis İslâm'ın daha sahih bir şekilde hayata aktarılması gayesiyle teşekkül etmiş, bu uğurda çeşitli metot ve uygulamalar geliştirmiş ve temelini Kur'an ve Sünnet'in oluşturduğu ilmî veriler dayanan ve bunun yanında bâtına da önem atfeden bir akımdır.

KAYNAKLAR

Algar, Hamid, "Prof. Dr. Hamid Algar İle Röportaj (07.07.2005)", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 6/15 (2005), ss. 483-500.

Başer, Hacı Bayram, "Sünni Tasavvufun Teşekkül Sürecinde Şeriat-Hakikat İlişkisi Sorunu (Hicrî III. ve IV. Yüzyıllar)", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015.

Cürcânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali*, Mu'cemü't-ta'rîfât*, haz. Muhammed Sıddîk el-Münşâvî, Kahire: Muhammed Sıddîk el-Münşâvî Yay., ty.

Çağrıcı, Mustafa, "Hakikat", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 1997, XV, 177-178.

Demirci, Mehmet, "Hakikat (Tasavvuf)", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 1997, XV, 178-179.

Derin, Süleyman, "Ahmed Ziyâeddin-i Gümüşhânevî'de Şerîat Hassasiyeti", *Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu: "İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür" Bildiriler, 1-2 Haziran 2013*, ed. Hür Mahmut Yücer, İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2014, ss. 232-245.

Erginli, Zafer, "Oryantalizm ile Mistisizm Arasında Batı Dünyasında Tasavvufa Bakış Biçimleri Üzerine", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 7/13 (2018), ss. 1-35.

Hücvîrî, Ebü'l-Hasen*, Keşfu'l-mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh, 2010.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî*, Lisânü'l-Arab*, haz. Abdullah Ali Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah – Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, I-VI, Kahire: Dâru'l-maârif, ty.

Kartal, Abdullah*, Tasavvufun Oluşumu Şeriat-Hakikat İlişkisi*, Bursa: Emin Yay., 2015.

Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim el-Buhârî*, et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, haz. Ahmed Şemsüddin, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin*, er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, haz. Halil el-Mansûr, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.

Öngören, Reşat, "Nasrâbâdî, İbrâhim b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 2006, XXXII, 417-418.

———, "Tasavvuf", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 2011, XL, 119-126.

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal*, el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, haz. Safvân Adnân ed-Dâvûdî, Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412.

Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali et-Tûsî*, el-Lüma' fî târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî*, haz. Kamil Mustafa el-Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.

Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Huseyn, *Tabakâtü's-sûfiyye (Zikrü'n-nisveti'l-müte'abbidâti's-sûfiyyât ile birlikte)*, haz. Mustafâ Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Türcan, Talip, "Şeriat", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 2010, XXXVIII, 571-574.

Uludağ, Süleyman, "Giriş: Kuşeyrî'nin Hayatı ve Risâlesi", *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, İstanbul: Dergâh Yay., 2009.

Yetik, Erhan, "İbn Nüceyd", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 1999, XX, 234-235.

HALİDİYYE SİLSİLESİNİN TÜRKİYE'DEKİ İZDÜŞÜMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Mahmud Esad ERKAYA
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, esaderkaya@hotmail.com

ÖZET

Tasavvufta Hakk'a ulaştıran yollar tarikat olarak adlandırılmaktadır. Her ne kadar tarikatların "yıldızların sayısınca" ya da "yaratıkların nefesleri adedince" olduğu belirtilse de bazı tarikatlar oluşturdukları usûl, âdâb ve erkânlarıyla bariz bir şekilde diğerlerinden ayrı bir yol tutmuşlardır. Bu tarikatlar gitmiş oldukları yol ve temsil ettikleri misyona meşruiyet kazandırmak için bir silsile ile kendilerini Hz. Peygamber'e nispet etme gayreti içerisinde olmuşlardır. Bu bağlamda silsileler tarikatların kimliğini ortaya koyarak meşruiyetini tescilleyen vesikalardır. Tasavvufî gelenek içerisinde tarikat şeyhlerinin birbirine teselsülen verdikleri icâzetleri ihtiva eden silsileler, günümüz Türkiye'sinde pek çok cemaatin de kendilerini belirli bir tarikata nispet ederken sergiledikleri belgeleri teşkil etmektedir. Böylece kendilerine bir kimlik oluşturan bu yapılanmalar müntesiplerinin güven içerisinde bağlılık sergilemeleri yönünde teşvik edici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı'nın son döneminde ve günümüzde Türkiye'de bir taraftan yaygın halk kitleleri arasında diğer taraftan da idareciler nezdinde yayılma imkânı bulmuş tarikatlardan birisi de Anadolu'da çeşitli şubeler vasıtasıyla temsil edilen Hâlidiyye tarikatıdır. Hâlidiyye, Nakşibendiyye tarikatının Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'ye (ö. 1242/1827) nisbet edilen koludur. Kuzey Irak ve Suriye bölgesinde neşv ü nemâ bulmakla birlikte Hâlid el-Bağdâdî'nin yetiştirip icazet verdiği halifeleri vasıtasıyla Anadolu'nun dört bir yanına yayılma imkânı bulmuştur. Dinin emirlerine sıkı sıkıya bağlılığı ve mümkün mertebe bidatlara karşı mesafeli durması, Hâlidiyye'nin Türkler arasında hızla yayılmasında etkili olmuştur. Yalnızca Osmanlı'da değil günümüz Türkiye'sinde de muhtelif tasavvufî yapı ve cemaatlerin kendilerini nispet ettikleri en önemli ve tesirli ekol Hâlidiyye'dir denilse abartılmış olmaz.

Günümüz Türkiye'sinde faaliyet gösteren ve kendilerini bir tarikata nispet eden pek çok cemaat, ellerinde bulundurdukları icazet ve silsilelerle Hâlidiyye tarikatının bir devamı olarak aktivitelerini sergilemektedir. Nitekim Hâlidiyye, Anadolu'ya Hâlid el-Bağdâdî'nin halifelerinden Hâlid el-Cezerî (ö. 1839), Muhammed Kudsî Bozkırî (ö. 1852), Seyyid Tâhâ el-Hakkârî (ö. 1853), İsmail Şirvânî (ö. 1853), Ahmed el-Ervâdî (ö. 1858), Osman Sirâcüddin (ö. 1866), Ali es-Sebtî (ö. 1870) ve Abdullah Mekkî (ö. 1894) tarafından getirilmiş ve burada yetiştirdikleri müridleri ve halifeleri vasıtasıyla yaygınlaşmıştır. Günümüzde kendilerini bu geleneğe nispet eden cemaatler ve tasavvufî yapılanmalar arasında Erenköy Cemaati, İskenderpaşa Cemaati, Menzil Cemeaati, Haznevîler, Hulûsi Efendi Cemaati, İsmâilağa Cemaati gibi tanınmış gruplar bulunmaktadır. Çalışmada Türkiye'de kendilerini Hâlidiyyeye nispet eden bu gruplar ve bunların Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'ye ulaşan silsileleri ve aralarındaki bağ üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tarikat, Hâlidiyye, Silsile, Cemaat, Nakşibendiyye

Giriş

Hâlidiyye, Nakşibendiyye tarikatının Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'ye (ö. 1242/1827)[1] nisbet edilen koludur. Nakşibendiyye tarikatı, Hicrî 8. Miladi 14. Asırda yaşamış Bahâeddin Nakşibend'e (ö. 791/1389) nispetle Nakşibendiyye olarak anılmaktadır. Bahâeddin Nakşibend, Hâcegân tarikatının esas bânîsi sayılan[2] Abdülhâlik Gucdüvânî'nin (ö. 575/1179 veya 617/1220) temellerini atmış olduğu[3] şeriata bağlı tasavvuf anlayışını benimseyerek dinin özünde bulunmadığını düşündüğü her türlü uygulamaya karşı tavır almıştır.[4] Bu yönüyle özellikle bidatlarla mücadele eden pek çok kesim tarafından kabul görme imkânı bulmuştur. Miladi 19. Yüzyıla gelindiğinde ise Nakşibendiyye tarikatının kollarından Hâlidiyye, geniş kabul görerek öncelikle Kuzey Irak, Suriye, Doğu Anadolu ve İran'ın kuzeybatı vilâyetlerinde yaygınlaşmakla birlikte dünyanın dört bir köşesine temsilcileri vasıtasıyla yayılmıştır.[5]

Hâlidiyye'nin günümüzde yayılma imkânı bulduğu coğrafyalardan birisi de hiç şüphesiz Türkiye'dir. Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin yetiştirip icazet verdiği halifeleri vasıtalarıyla Türkiye'ye giren Hâlidîlik, günümüze kadar çeşitli tarikat ve cemaatler vasıtasıyla temsil edilmiştir. Bu bağlamda tarikatların kimliğini ortaya koyarak meşruiyetini tescilleyen vesikalar olmaları yönüyle tasavvufta önemli bir fonksiyon üstlenen silsileler tasavvufî gelenek içerisinde tarikat şeyhlerinin birbirine teselsülen verdikleri icâzetleri ihtiva etmektedir. Bu icazetler vasıtasıyla Hâlidiyye günümüze kadar ulaşma imkânı bularak pek çok kol ve şube tarafından temsil edilmektedir.

Bu çalışmada Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin halifelerinden Türkiye'ye gelerek burada tarikat faaliyetlerini yürütmüş şeyhler vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmış silsileler ve Türkiye'de faaliyet gösteren büyük cemaatler incelenecektir.

[1] Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin hayatı ve menkıbelerine dair bkz. Osman b. Sind el-Vâilî Necdî, *Asfa'l-mevârid min silsâli ahvâli'l-imam Hâlid* (Mısır: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1310); Muhammed b. Süleyman Bağdâdî, *el-Hadîkatü'n-nediyye fî âdâbi't-tarîkati'n-Nakşbendiyye ve'l-behçeti'l-Hâlidiyye* (Mısır: el-Matbaatü'l-'İlmiyye, 1310); Abdülmecid el-Hânî, *el-Hadâiku'l-verdiyye fî haka'iki ecillâi'n-Nakşibendiyye* (Erbil: Matbaatu vizârati's-sekafiyye, 2002). Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî ile ilgili yayınlanmış doktora tezleri de bulunmaktadır. Bkz. Abdurrahman Memiş, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadoluda Hâlidîlik* (İstanbul: Kitabevi Yay., 2000); Abdulcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016); Mehmet Kubat, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Sûfî Kelâmı* (İstanbul: Hikmetevi Yay., 2014).

[2] Hamid Algar, "Hâcegân", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XIV, 431; Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşbend Hayatı Görüşleri Tarîkatı* (İstanbul: İnsan Yay., 2012), s. 32.

[3] Bkz. Mevlânâ Ali b. Hüseyin Sâfî, *Reşahât*, haz. Naci Bayraktaroğlu – Nizamettin Arslan (İstanbul: İz Yay., 2013), s. 32.

[4] Necdet Tosun, "Nakşibendiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, (İstanbul: İSAM, 2015), s. 612.

[5] Hamid Algar, "Hâlidiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA),* XV, 295.

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî ve Günümüze Uzanan Türkiye'deki Bazı Silsileler

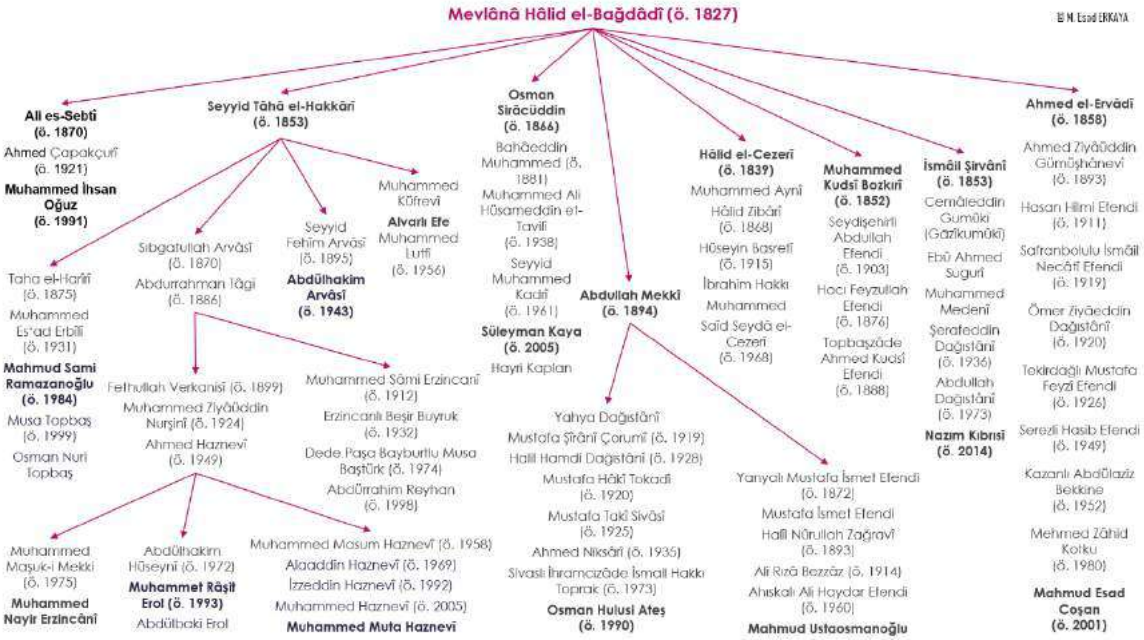

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî, 1779'da Irak'ın Süleymaniye şehrinde Kadiriyye tarikatına mensup bir sûfînin oğlu olarak dünyaya gelmiş olması hasebiyle tasavvufa aşina bir ortamda yetişme imkânı bulmuştur. Küçük yaştan itibaren muhtelif hocalardan dersler alarak yetişmiş, yedi yıl müderrislik yapmış, ilmî birikimiyle herkes tarafından tanınan bir sima haline gelmiştir.[6] Delhi'de Nakşibendiyye şeyhi Abdullah ed-Dihlevî'ye (ö. 1240/1824) intisap eden Bağdâdî, beş veya on bir aylık kısa bir süre içerisinde seyrü sülûkunu tamamlamıştır.

Hâlid el-Bağdâdî'ye Nakşibendiyye, Kadiriyye, Sühreverdiyye, Kübreviyye ve Çiştiyye tarikatları için hilafet veren Dihlevî, tasavvufî faaliyetlerini icra etmek üzere onu tekrar Süleymaniye'ye gönderir.[7] Süleymaniye ve Bağdat'ta irşad faaliyetlerini yürüten Bağdâdî, müridlerinin sayısının artması neticesinde birçok halife tayin eder. Ömrünün son yıllarını Şam'da geçiren Bağdâdî, 9 Haziran 1827'de burada vefat eder.[8]

Hâlid el-Bağdâdî'nin halifeleri dünyanın hemen her yerine yayılmış olsa da Hâlidiyye'nin faaliyet gösterdiği coğrafyalar içerisinde Anadolu'nun önemli bir yeri vardır. Esas itibariyle Nakşibendiyye tarikatı Hâlidiyye'den önce Anadolu'ya girmiş olsa da çok sınırlı kalmış, Anadolu'da Nakşibendiyye'nin yayılması esas itibariyle Hâlidiyye eliyle olmuştur.[9] Günümüzde de kendilerini Nakşibendiyye'ye nispet eden cemaatlerin ekseriyeti Hâlidiyye silsilesinin çeşitli kollarına dayanmaktadır. Burada Hâlidiyye tasavvuf geleneğini temsil ettiğini belirten cemaatlerden yaygın etkiye sahip olanlarının silsileleri üzerinde durulacaktır.

1. Silsile (Erenköy Cemaati)

Günümüzde Erenköy Cemaati olarak tanınan bu grup Mahmud Sami Ramazanoğlu çevresinde toplanan müritlerden oluşmaktadır. Ramazanoğlu'nun tarikat faaliyetlerini daha çok

[6] Hamid Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 283.
[7] Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, XV, 284.
[8] İbrahim Fasih Haydarî, *Mecdü't-Tâlid*, çev. Eser Sazak, (İstanbul: Semerkand, 2011), s. 75 vd; Algar, "Hâlid el-Bağdâdî", *DİA*, XV, 284; Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî*, s. 57.
[9] Süleyman Uludağ, "Hâlidiyye (Anadolu'da Hâlidîlik)", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XV, 296.

İstanbul'da Erenköy semtinde sürdürmüş olmasından dolayı bu isimle anılır olmuşlardır.[10] Bu grubun kendisini nispet ettiği silsile Seyyid Tâhâ el-Hakkârî vasıtasıyla Hâlid el-Bağdâdî'ye ulaşmaktadır:

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî (ö. 1827) > Seyyid Tâhâ el-Hakkârî (ö. 1853) > Taha el-Harîrî (ö. 1875) > Muhammed Es'ad Erbîlî (ö. 1931) > Mahmud Sami Ramazanoğlu (ö. 1984) > Musa Topbaş (ö. 1999) > Osman Nuri Topbaş

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin halifelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî, Hakkâri'nin Şemdinli ilçesinde dünyaya gelmiş ve dini tahsilini Irak'ta görüp icazet almıştır. Bağdâdî'ye intisap edip hilafet aldıktan sonra Berdesur'da başladığı vazifeye daha sonra Şemdinli'de kurduğu medresede kırk iki yıl devam etmiştir. Anadolu başta olmak üzere Suriye, Irak, Mısır, Kafkasya ve İran'da faaliyet göstermiştir. Özellikle yaşadığı bölgede huzur ve sükûnun muhafaza edilmesinde etkin bir rol üstlenmiştir.[11] Hakkârî'nin halifeleri arasında kardeşi Muhammed Sâlih, Sıbgatullah Arvâsî, Fehim Arvâsî, damadı Abdülahad, Pîr Muhammed Küfrevî, Şeyh Tâhâ, Molla Resûl Sıbkî, Mevlânâ Hacı Hakkârî, Süleyman Baradustî, Molla Muhammed Münhânî, Ahmed Meczûb gibi isimler yer almaktadır.[12]

Hakkârî'nin halifelerinden Taha el-Harîrî Kuzey Irak'da bulunan Erbil'in Harîr köyünde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini Erbil'de görmüş, ardından tasavvufa intisap etmiştir. Daha sonra Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin halifelerinden Hidayetullah Efendi, Osman Tavîlî ve Taha el-Hakkâkî'nin tasavvufî eğitiminden geçmiştir. Harîrî, Erbil ve Musul bölgesinde kırk yıl süreyle irşad faaliyetleriyle meşgul olmuş 1875 yılında vefat etmiştir.[13]

Harîrî'nin icazet verdiği Muhammed Es'ad Erbîlî 1847'de Erbil'de dünyaya gelmiş, medrese tahsilini de yine burada tamamladıktan sonra yirmi üç yaşlarındayken Taha el-Harîrî'ye intisap etmiştir. Beş yıl boyunca tasavvufî eğitim alan Erbîlî 1875 yılında hilafet almış, aynı yıl şeyhinin vefat etmesi üzerine İstanbul'a yerleşmiştir. Burada önce Meclis-i Meşâyih üyeliğine, ardından da 1883 yılında Kelâmî Dergâhı şeyhliğine getirilmiştir. 1900 yılında II. Abdülhamid tarafından Erbil'e sürgüne gönderilmiştir. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanının ardından tekrar İstanbul'a dönen Erbîlî, Kelâmî Dergâhında faaliyetlerine devam etmiştir. Tekkeler kapatıldığında inzivaya çekildiği Erenköy'deki evinde polis gözetimi altında bulunmuş, ardından 1930'daki Menemen olayı ile ilgisi olduğu iddia edilerek oğlu Mehmed Ali Efendi ile birlikte idam talebiyle yargılanmıştır. Yaşlılığı sebebiyle müebbet hapis cezası olan Erbîlî tedavi gördüğü hastanede Mart 1931'de vefat etmiştir.[14] Erbîlî'den sonra dergâhın başına Mahmud Sami Ramazanoğlu geçmiştir.

Mahmud Sami Ramazanoğlu, Erbîlî'den aldığı vazifeyi uzun yıllar devam ettirmiştir. Adana'da dünyaya gelen Ramazanoğlu, üniversite eğitimi için İstanbul'a gitmiş ve burada Dârülfünûn Hukuk Fakültesi'ni bitirmiştir. Ardından İstanbul'da askerlik yaptığı günlerde Esad

[10] Tosun, "Nakşibendiyye", s. 676.

[11] Bkz. Zeki Tan, "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 3 (2013): 106.

[12] Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî,* s. 153; Zeki Tan, "Tâhâ Hakkârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ek-2, s. 577.

[13] Necdet Tosun, *Altın Silsile* (İstanbul: Eriş Vakfı, 2017), s. 180; Vahit Göktaş, "Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi" (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2002), s. 30.

[14] Hasan Kamil Yılmaz, "Esad Erbîlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XI, 348; Göktaş, "Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi", s. 23-52.

Erbîlî'ye intisap etmiş, seyrü sülûkunu tamamladıktan sonra Adana'ya dönerek bir müddet sonra irşad faaliyetlerine burada başlamıştır. Daha sonra bir müddet İstanbul ve Şam'da bulunmuş, sonrasında İstanbul Erenköy'deki faaliyetlerinin ardından 1979'da Medine'ye yerleşmiş ve 1984'te burada vefat etmiştir. Ramazanoğulu'nun müridleri tarafından kurulan Erkam yayınlarınca yayınlanmış on altı eseri bulunmaktadır. Kendisinden sonra yerine bıraktığı halifesi, Musa Topbaş'tır.[15] Öte yandan Ramazanoğlu'nun diğer bir halifesi Yahyalılı Hacı Hasan Efendi'dir (ö. 1987). Safa Vakfı ve Yeni Dünya Dergisi sevenleri tarafından kurulmuştur.[16]

Musa Topbaş, Konya'da dünyaya gelmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır, Babanzâde Ahmed Naim, Ali Yektâ Saraç, Ömer Nasuhi Bilmen ve Said Nursi gibi âlimlerle görüşüp sohbetlerine katılmış, 1956'da Mahmud Sami Ramazanoğlu'na intisap etmiş, 1976'da hilafet almıştır. 1984'de şeyhinin vefatının ardından irşada başlamıştır.[17] Musa Topbaş'ın 1999 yılındaki vefatının ardından yerine oğlu Osman Nuri Topbaş geçmiş olup cemaatin faaliyetlerini hâlihazırda o yürütmektedir.

2. Silsile (Menzil Cemaati)

Muhammet Raşid Erol'un merkez edindiği Adıyaman'ın Kahta ilçesinin Menzil köyüne atfen Menzil Cemaati olarak anılan bu grup Seyyid Tâhâ el-Hakkârî'nin diğer halifesi Sıbgatullah Arvâsî kanalıyla gelen silsileye kendisini nispet etmektedir. Silsile şöyledir:

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî (ö. 1827) > Seyyid Tâhâ el-Hakkârî (ö. 1853) > Sıbgatullah Arvâsî (ö. 1870) > Abdurrahman Tâğî (ö. 1886) > Fethullah Verkanisî (ö. 1899) > Muhammed Ziyâüddin Nurşinî (ö. 1924) > Ahmed Haznevî (ö. 1949) > Abdülhakim Hüseynî (ö. 1972) > Muhammet Râşit Erol (ö. 1993) > Abdülbaki Erol.

Sıbgatullah Arvâsî, Van'ın Bahçesaray ilçesine bağlı Arvas köyünde dünyaya gelmiştir. Dini ilimlerdeki tahsilinin yanında fen bilimlerine de vakıf olan Arvâsî'nin tasavvufî anlamda ilk intisabı Abdullah Dihlevî'nin halifesi Şeyh Muhyiddin'e olmuş, onun vefatının ardından muhtelif şeyhlerin yanında bulunduktan sonra Taha el-Hakkârî'ye intisap etmiştir. Taha el-Hakkârî'nin vefatının ardından bir müddet kardeşi Seyyid Salih'in yanında bulunmuş daha sonra irşad için Bitlis'e gitmiştir. Günümüze *Minah* adlı bir eseri ulaşmıştır.[18]

Avâsî'nin halifelerinden Abdurrahman Tâğî, Bitlis'in Tâğ köyüne nisbeten böyle anılmaktadır. 1831 yılında Siirt'te dünyaya gelmiştir. Medrese tahsilinin ardından müderris olarak vazifeye başlayan Tâğî, bu arada tasavvufa da ilgi duyarak şeyh arayışına girmiştir. Bazı Kadiri şeyhlerine olan müridliğinin ardından Sıbgatullah Arvâsî'ye intisap ederek tasavvufî eğitimini tamamlamıştır. Arvâsî'den sonra başladığı irşad vazifesi on yılı Nurşin olmak üzere on sekiz yıl sürmüş, 1886 yılında vefat etmiştir. Kabri Nurşin Dergâhının güney kısmında, tepenin yamacındadır.[19]

Tâğî'nin halifelerinden Fethullah Verkanisî, 1846 yılında Siirt'te dünyaya gelmiştir. Medrese tahsilinin ardından zahiri ilimlerle hakikata ulaşmanın mümkün olmadığını anlamış

[15] Necdet Tosun, "Ramazanoğlu, Mahmut Sami", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXXIV, 442.
[16] Tosun, "Nakşibendiyye", s. 677.
[17] Necdet Tosun, "Topbaş, Musa", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XLI, 248.
[18] Bülent Akot, "Seyyid Sibğatullah Arvâsî (ö. 1287/1870) ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* -, 18/58 (2014): 253-254.
[19] İbrahim Baz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 34/2 (2014): 77-83.

ve Abdurrahman Tâğî'ye intisap ederek tasavvuf yoluna girmiştir. Verkanisî, bir yandan müderrislik yaparken diğer taraftan da tasavvufî eğitime devam ederek seyrü sülûkunu tamamlamıştır. 1899 yılında vefat eden Verkanisî *el-Küfrü ve'l-Kebâir, Âdâb, Avâmil, Menâsiku'l-Hacc, Mektûbât, Vefât-ı Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî* ve *Risâle-i Akâid* adlı eserleri telif etmiştir.[20]

Abdurrahman Tâğî'nin oğlu ve aynı zamanda Verkanisî'nin halifesi olan Muhammed Ziyâüddin Nurşinî, Bitlis'in Nurşin köyüne nisbetle böyle anılmaktadır. İlk eğitimini babasından alan Nurşinî daha sonra Fethullah Verkanisî'nin terbiyesinde yetişmiştir. 1889 yılında tarikat icazeti almış, irşad vazifesinin yanında Birinci Dünya Savaşında müridleri ile birlikte Ruslara ve Ermenilere karşı savaşmıştır. Nurşinî, 1924 yılında vefat etmiştir.[21]

Nurşinî'nin halifelerinden Ahmed el-Haznevî, 1887'de Suriye'nin Kamışlı beldesine bağlı bir köy olan Hazne'de dünyaya gelmiştir. Tasavvufî intisabı önce Şeyh Abdulkadir Hezanî (ö. 1905) sonrasında ise Muhammed Ziyâüddin Nurşinî'ye olmuştur. Yirmi beş yaşlarında hilafet almış fakt aktif olarak kırk yaşında irşada başlamıştır. Tasavvufî faaliyetlerini Suriye'de sürdürmüş olmakla birlikte Türkiye'de de çok sayıda müridi bulunan Haznevî, 1949'da vefat etmiştir.[22]

Haznevî'nin halifesi Abdülhakim Hüseynî, Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği için bu şekilde anılmaktadır. 1902'de Siirt'te dünyaya gelen Hüseynî, bir müddet Muhammed Ziyâüddin Nurşinî'nin sohbetlerinden bulunduktan sonra onun vefat etmesiyle birlikte Ahmed el-Haznevî'ye intisap etmiş, tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra işrad faaliyetlerine başlamıştır. Kendisinden sonra oğlu Muhammet Râşit Erol'a hilafet vermiştir. Muhammet Râşit Erol Siirt'te dünyaya gelmiş, daha sonra babası Abdülhakim Hüseynî ile birlikte Adıyaman'ın Kâhta ilçesinin Menzil köyüne yerleşmiştir. Bitlis ve Suriye'de medrese tahsili alan Erol, 1968 yılında babasından icazet almış, 1972 yılında babasının vefatı üzerine tarikat faaliyetlerine başlamıştır.

Muhammet Raşid Erol zamanında tarikat faaliyetleri Türkiye'nin dört bir yanına yayılmış, özellikle şeyhi görmek isteyen pek çok mürid Menzil'e yılın belirli zamanlarında ziyaret için gider olmuştur. Bilhassa 1980'lerde dinden uzak bir yaşayışı olan içki ve kumar müptelası kimselerin burayı ziyaret ederek tövbekâr olduklarına dair söylentiler bu cemaate olan ilgiyi kat be kat arttırmıştır. Menzil'e gidip gelenlerin sayısındaki artış sıkıyönetim döneminde idareyi rahatsız etmeye başlayınca Erol, on sekiz ay Çanakkale'de ikamet etmek mecburiyetinde kaldıktan sonra Ankara'ya gitmiş, ancak 1986'da tekrar Menzil'e dönmesine izin verilmiştir. 1993 yılında vefat etmesi üzerine tarikatın başına kardeşi Abdülbaki Erol geçmiştir.[23] Semerkant Dergisi ve Semerkant Yayınevi adı altında pek çok tasavvufî eser telif ve tercümesi yapılmaktadır.

[20] Baz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî", 90-92.

[21] Kutbeddin Akyüz, "Ahmed el-Haznevî (ö. 1949) ve Hazneviyye Tarikatı" (Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2015), s. 26; Nurettin Aydin, "Nakışbendiliğ'in Halidiye Kolu Hazneviler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Mardin İli Örneği)" (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2016), s. 33.

[22] Akyüz, "Ahmed el-Haznevî (ö. 1949) ve Hazneviyye Tarikatı", s. 27, 32.

[23] DİA, "Erol, Muhammed Râşid", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XI, 305; Tosun, "Nakşibendiyye", 678.

3. Silsile (Haznevîler)

Hâlidiyye silsilesinden günümüzde Türkiye'de faaliyet gösteren cemaatlerden birisi de Haznevîlerdir. Haznevîler Suriye'de çıkan iç savaş sebebiyle Türkiye'ye göç eden Suriyelilerin oluşturmuş olduğu bir cemaattir. Silsileleri Menzil'de olduğu gibi Ahmed el-Haznevî kanalıyla Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'ye ulaşmaktadır. Silsileleri şöyledir:

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî (ö. 1827) > Seyyid Tâhâ el-Hakkârî (ö. 1853) > Sıbgatullah Arvâsî (ö. 1870) > Abdurrahman Tâğî (ö. 1886) > Fethullah Verkanisî (ö. 1899) > Muhammed Ziyâüddin Nurşinî (ö. 1924) > Ahmed el-Haznevî (ö. 1949) > Muhammed Masum el-Haznevî (ö. 1958) > Alaaddin el-Haznevî (ö. 1969) > İzzeddin el-Haznevî (ö. 1992) > Muhammed el-Haznevî (ö. 2005) > Muhammed Muta el-Haznevî

Muhammed Masum el-Haznevî, Ahmed Haznevî'nin büyük oğludur. 1915'te Hazne'de dünyaya gelmiştir. Babasının medresesinde tahsil gören Haznevî, babasının vefatının ardından halife olarak tarikatın başına geçmiştir. 1958'de vefatına kadar bu vazifeye devam etmiş, ondan sonra yerine kardeşi Alâeddin el-Haznevî geçmiştir. O da 1919 yılında Hazne köyünde dünyaya gelmiş, uzun yıllar ilim tahsili ile meşgul olmuştur. 1958'de ağabeyinin yerine şeyhliğe geçmesinin ardından aşiretlerin birbirleriyle olan mücadelelerini önleme hususunda etkin bir rol üstlenmiştir. Tasavvufî faaliyetlerini Suriye ve Türkiye'de sürdüren Alâeddin el-Haznevî'nin 1969'da vefat etmesinin ardından yerine kardeşi İzzeddin el-Haznevî geçmiştir. O da 1922'de Hazne'de dünyaya gelmiş, babasının medresesinde ilim tahsili yaptıktan sonra müderrisliğe başlamıştır. Şeyhlik vazifesine geçmesinin ardından faaliyetleri Suriye ile sınırlı kalmamış ve Avrupa'ya kadar uzanmıştır. İzzeddin el-Haznevî'nin 1992'de vefat etmesinin ardından yerine oğlu Muhammed el-Haznevî geçmiştir.

Muhammed el-Haznevî, 1949 yılında Tel-maruf'ta dünyaya gelmiş, babasından aldığı medrese tahsilinin ardından babasının medresesinin başına geçer. Şeyhliğe geçmesinin ardından tarikat faaliyetlerine etkin bir şekilde yürütmüştür. 2005 yılında Medine'de geçirmiş olduğu trafik kazasında vefat eden Muhammed el-Haznevî'nin yerine oğlu Muhammed Muta el-Haznevî geçmiştir. Suriye'deki iç savaşın ardından tarikatın merkezi Türkiye'ye taşınmıştır. Başta Adana olmak üzere Türkiye'nin pek çok şehrinde faaliyetleri bulunmaktadır. *İlim-İrfân* adlı aylık olarak yayınlanan dergileri bulunmaktadır. Özellikle siyasetten uzak durmak ve cemaatten mal toplamaktan kaçınmayı temel prensipleri olarak takdim etmektedirler.[24]

4. Silsile (İhlas Vakfı Cemaati)

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'ye ulaşan silsilelerden birisi de günümüzde İhlas Vakfı Cemaati yahut Işıkcılar olarak tanınan cemaatin bağlı bulunduğu silsiledir. Her ne kadar silsilede İhlas Vakfı'nın başkanı olan Hüseyin Hilmi Işık (ö. 2001) resmi anlamda yer almasa da şeyhi Abdülhakim Arvâsî'den aldığı tasavvufî terbiyenin etkisi ile cemaat adı altında tasavvufî faaliyet yürüttükleri söylenebilir. Silsile şu şekildedir:

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî (ö. 1827) > Seyyid Tâhâ el-Hakkârî (ö. 1853) > Seyyid Fehîm Arvâsî (ö. 1895) > Abdülhakim Arvâsî (ö. 1943)

Abdülhakim Arvâsî, 1943'te Van'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsiline Van'da başlayan Arvâsî, Irak'ta muhtelif âlimlerden dersler aldıktan sonra memleketine dönerek kendisine kalan mirasla bir medrese yaptırarak burada yirmi yıla yakın bir süre ders okutmuştur. 1880 yılında

[24] Akyüz, "Ahmed el-Haznevî (ö. 1949) ve Hazneviyye Tarikatı", s. 81-91.

intisap ettiği Seyyid Fehim Arvâsî'den 1889'da icazet almıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlarında Başkale'nin işgali dolayısıyla önce Musul'a sonra Adana ve Eskişehir'e göç eden Arvâsî, Nisan 1919'da İstanbul'a gelmiş ardından altı ay sonra Eyüp'teki Kâşgarî Dergâhı şeyhliğine tayin edilmiştir. Tekkelerin kapatılması ile birlikte dergâhını eve dönüştüren Arvâsî sohbetlerine burada devam etmiştir. Soyadı kanunu ile birlikte Üçışık soyadını alan Arvâsî, Necip Fazıl Kısakürek'in kendisine intisap edip sohbetlerine katılması ile birlikte biraz daha tanınır hale gelmiştir. Ayrıca Kısakürek'in Arvâsî'nin *er-Riyâzu't-tasavvufiyye* ve *Râbıta-i Şerîfe* adlı iki eserini Osmanlıca'dan sadeleştirip yayınladığı da bilinmektedir. Arvâsî 1943'te Ankara'da vefat etmiştir.[25]

Arvâsî'nin kendisinden sonra halife bırakmamış olsa da ondan öğrendiklerini tatbik eden Hüseyin Hilmi Işık, Işıkçılar yahut İhlas Vakfı Cemaati olarak bilinen grubun bu silsile ile dolaylı da olsa bir irtibatının olduğunu söyleyebiliriz. Hüseyin Hilmi Işık 1911 yılında Eyüp'te dünyaya gelmiştir. 1929'da Abdülhakim Arvâsî ile tanışıp ondan dersler almış, şeyhinin tavsiyesiyle başladığı Fen Fakültesi'nin Kimya bölümünden mezun olduktan sonra uzun yıllar öğretmenlik yapan Işık, 1966'da Işık ve Hakikat Kitapevlerini açmış, 1976'da ise İhlas vakfını kurmuştur. Ekim 2001'de vefat eden Hüseyin Hilmi Işık, Abdülhakim Arvâsî'ye müntesip olduğu halde halife olduğunu iddia etmemektedir.[26] Türkiye Gazetesi ve TGRT cemaatin önemli yayın organlarıdır.

5. Silsile (Hulûsi Efendi Cemaati)

Malatya'nın Dârende ilçesinde faaliyet gösteren ve Osman Hulûsi Ateş'e nisbetle bu adla anılan Hâlidî cemaattir. Silsilesi şöyledir:

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî (ö. 1827) > Abdullah Mekkî (ö. 1894) > Yahya Dağıstânî > Mustafa Şîrânî Çorumî (ö. 1919) > Halil Hamdi Dağıstânî (ö. 1928) > Mustafa Hâkî Tokadî (ö. 1920) > Mustafa Takî Sivâsî (ö. 1925) > Ahmed Niksârî (ö. 1935) > Sivaslı İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak (ö. 1973) > Osman Hulûsi Ateş (ö. 1990)

Osman Hulûsi Ateş, Malatya'nın Dârende ilçesinde dünyaya gelir. Küçük yaşta Hâlidî şeyhlerinden İsmail Hakkı Toprak'a intisap eder. Hamîd-i Velî Camii'nde imamlık görevi yapar. Şeyhinin vefatının ardından halifesi olarak tarikat faaliyetlerine devam eder. Darende'de pek çok cami, okul, Kur'an kursunun ve İlahiyat fakültesinin kurulmasına öncülük eder 1990'da İstanbul'da vefat eder.[27]

1986'da kurulan es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı hem Darende başta olmak üzere Türkiye'nin muhtelif yerlerinde sosyal ve kültürel hizmetler vermektedir. Osman Hulsi Ateş'in vefatının ardından vakfın başına oğlu Hamid Hamidettin Ateş geçmiştir.

6. Silsile (İsmailağa Cemaati)

İsmailağa Cemaati, bu grubun son temsilcisi/şeyhi Mahmut Ustaosmanoğlu'nun bir dönem görev yaptığı İstanbul Fatih Çarşamba'daki İsmail Ağa Camii'ne nispet edilmektedir. Silsilesi şöyledir:

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî (ö. 1827) > Abdullah el-Mekkî (ö. 1894) > Yanyalı Mustafa İsmet Efendi (ö. 1872) > Mustafa İsmet Efendi > Halîl Nûrullah Zağravî (ö. 1893) > Ali Rızâ Bezzâz (ö. 1914) > Ahıskalı Ali Haydar Efendi (ö. 1960) > Mahmud Ustaosmanoğlu

[25] Nihat Azamat, "Abdülhakim Arvâsî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 211.
[26] Hamid Algar, "Işık, Hüseyin Hilmi", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ek-1, 576.
[27] DİA, "Hulûsi Efendi, Osman", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XVIII, 345.

Hâlid el-Bağdâdî'nin büyük halifeleri arasında sayılan Abdullah el-Mekkî, hilâfet aldıktan sonra Erzincan ve Erzurum'da faaliyet göstermiş, ardından Kudüs'e gitmiş, bir müddet kaldıktan sonra Mekke'ye yerleşmiştir. Onun hilafet verdiği isimler arasında Yanyalı Mustafa İsmet Efendi meşhurdur.[28]

Yanyalı Mustafa İsmet Efendi'den sonra sırasıyla silsilede yer alan Mustafa İsmet Efendi, Halîl Nûrullah Zağravî ve Ali Rızâ Bezzâz'dan sonra dergâhın başına geçen Ahıskalı Ali Haydar Efendi, Gürcistan Ahıska'da dünyaya gelmiştir. Tahsiline Ahıska'da başlayan Ali Haydar Efendi, daha sonra Erzurum ve İstanbul'daki medreselerde eğitim görmüştür. 1901'de icazet almasının ardından imtihanı kazanarak dersiâm olmuş ve Fatih Camii'nde müderrisliğe başlamıştır. Daha sonraları tasavvufa intisap etmiş ve 1914'te Ali Rızâ Efendi'nin vefatı üzerine İsmetullah Efendi Dergâhı'na şeyh olmuştur. Dergâhtaki faaliyetlerine 1925'te tekkeler kapatılıncaya kadar devam eden Ali Haydar Efendi, Ağustos 1960'da Fatih Çarşamba'daki evinde vefat etmiştir.[29]

Ali Haydar Efendi'nin halifesi Mahmud Ustaosmanoğlu aslen Trabzonludur. Onun zamanında pek çok Kur'an kursu inşa edilerek tarikat faaliyetleri yaygınlaştırılmıştır. Cemaate giren kadınların çarşaf giymeleri, erkeklerin ise şalvar, sarık, cübbe, sakal gibi ayırt edici kıyafet ve şekle bürünmeleri bu cemaatin en bariz özelliğidir.[30]

7. Silsile (İskenderpaşa Cemaati)

Türkiye'de yaygın bir şeklide faaliyet yürüten cemaatlerden birisi de Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî kanalıyla Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'ye ulaşan bir silsile ile Hâlidiyye'ye nispet edilmektedir. Daha çok İskenderpaşa Cemaati olarak anılan bu gurup Gümüşhânevî tekkesinin devamı mahiyetinde bir oluşumdur. Silsilesi şöyledir:

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî (ö. 1827) > Ahmed el-Ervâdî (ö. 1858) > Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî (ö. 1893) > Hasan Hilmi Efendi (ö. 1911) > Safranbolulu İsmâil Necâtî Efendi (ö. 1919) > Ömer Ziyâeddin Dağıstânî (ö. 1920) > Tekirdağlı Mustafa Feyzî Efendi (ö. 1926) > Serezli Hasib Efendi (ö. 1949) > Kazanlı Abdülaziz Bekkine (ö. 1952) > Mehmed Zâhid Kotku (ö. 1980) > Mahmud Esad Coşan (ö. 2001)

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî, halifesi Ervâdî'yi bizzat İstanbul'a göndererek burada Gümüşhânevî'yi irşad etmesini istemiştir.[31]Ahmed el-Ervâdî, Trablusşam'da dünyaya gelmiş, tahsilini Tablusşam başta olmak üzere Dımaşk ve Kahire'de sürdürmüş, tahsilinin ardından Şam'da müderrislik yapmaya başlamıştır. Hâlid el-Bağdâdî'ye bağlanan Ervâdî seyrü sülûkunu tamamlamasının ardından hilafet alarak İstanbul'a gitmiş, Alaca Minare Tekkesi'nde bir müddet kaldıktan sonra Trablusşam'a dönmüştür. Ertesi yıl 1846'da tekrar İstanbul'a giden Ervâdî, Ayasofya Camii'nde iki yıl hadis dersleri okutmuş, bu esnada Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî'ye hilafet verdikten sonra Trablusşam'a dönmüştür. Vefatı da burada olmuştur.[32]

Ervâdî'nin halifesi Ahmed Ziyâüddin Gümüşhânevî, Gümüşhane'nin Emirler mahallesinde doğmuş, daha sonra İstanbul'a giderek muhletif âlimlerden ilim tahsil etmiş,

[28] Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî*, s. 156.
[29] Cemal Bayak, "Haydar Efendi, Ahıskalı", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XVII, 27.
[30] Tosun, "Nakşibendiyye", s. 678.
[31] Mustafa Fevzi Efendi, *Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî Menkıbeleri*, haz. Tahir Hafızoğlu (İstanbul: İnsan Yay., 2010), s. 83-85.
[32] Arafat Aydın, "Ervâdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ek-1, 422; Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî*, s. 155.

sonrasında tasavvufa intisap etmiştir. 1848 senesinde Mahmud Paşa Medresesi'nde gerçekleştirdiği iki halvet neticesinde şeyhi Ervâdî'den hilâfet almış, daha sonra faaliyetlerini İstanbul'da yürütmüştür.[33] Gümüşhanevî'nin ardından sırasıyla Hasan Hilmi Efendi, Safranbolulu İsmâil Necâtî Efendi, Ömer Ziyâeddin Dağıstânî, Tekirdağlı Mustafa Feyzî Efendi, Serezli Hasib Efendi, Kazanlı Abdülaziz Bekkine ve Mehmed Zâhid Kotku tarikatın başına geçmiştir.[34]

Gümüşhânevî'den sonra dergâhın başına geçen Hasan Hilmi Efendi, 1824 yılında Kastamonu'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini Kastamonu'da gerçekleştiren Hasan Hilmi Efendi, daha sonra medrese tahsili için İstanbul'a gitmiş ve burada Gümüşhânevî ile tanışmıştır. Uzun yıllar onunla beraber tahsil gören Hasan Hilmi Efendi, şeyh olmasıyla birlikte Gümüşhânevî'ye intisap etmiş, yanında seyrü sülûkunu tamamladıktan sonra hilafet almıştır. On sekiz yıl irşad vazifesini sürdüren Hasan Hilmi Efendi elli altı halife yetiştirmiştir. Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö. 1952) de onlardan biridir.[35]

Hasan Hilmi Efendi, ömrünün son zamanlarında irşad vazifesini yürütemeyecek bir duruma gelince yerine Gümüşhânevî'nin halifelerinden Safranbolulu İsmal Necati Efendi'yi geçirmiştir. O da selefi gibi İstanbul medreselerinde eğitim almış, ardından Gümüşhânevî'ye intisap etmiştir. Dokuz yıl irşad vazifesini sürdürmüş olan İsmail Necati Efendi aynı zamanda Sultan Vahdettin'in de mürşididir. İsmail Necati Efendi 1919'da vefat etmiştir.[36]

İsmail Necati Efendi'den sonra posta oturan Ömer Ziyâüddin Efendi, Dağıstan'da dünyaya gelmiştir. Gençlik yıllarında Şeyh Şamil'in oğlu Gazi Mehmed Paşa'nın komutasında Kafkas Cephesi'nde Ruslara karşı savaşmıştır. Savaşın ardından İstanbul'a yerleşmiş ve burada Gümüşhânevî'ye intisap etmiştir. Medrese icazeti almasının ardından devletin çeşitli kademelerinde görev almıştır.[37]

Ömer Ziyâüddin Efendi'den sonra dergâhın başına geçen Mustafa Feyzi Efendi, 1851 yılında Tekirdağ'da dünyaya gelmiştir. On sekiz yaşında iken İstanbul'a yerleşen Mustafa Feyzi Efendi, burada ilim tahsiline devam etmiş ve daha sonra müderrislik vazifesine başlamıştır. Daha sonra Gümüşhânevî'ye intisap eden Mustafa Feyzi Efendi, seyrü sülûkunu tamamlamasının ardından hilafet almış, Ömer Ziyâüddin Efendi'den sonra bu vazifeyi sürdürmüştür. Kendisinden sonra Serezli Hasib Efendi, Abdülaziz Bekkine ve Mehmed Zahid Kotku'ya hilafet vermiştir.[38]

Mustafa Feyzi Efendi'den sonra tekkeler kapatıldığı için artık cemaat olarak faaliyet gösteren Gümüşhânevî Dergâhının başına Abdullah Hasib Yardımcı geçmiştir. 1864 yılında Serez'de dünyaya gelen Hasib Efendi, ilk tahsilinin ardından İstanbul'a gelmiş ve buradaki tahsilinin ardından müderrislik icazeti almıştır. Bu arada Nakşibendiyye tarikatı şeyhlerinden Sandıklılı Hasan Efendi'ye intisap etmiş, daha sonra Serez'e dönmüştür. Hasib Efendi, 1924

[33] İrfan Gündüz, "Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XIV, 276.

[34] Muhammed Zâhid Erkaya, "Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri Ve Tasavvufî Görüşleri" (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2014).

[35] İrfan Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn (KS) Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidiyye Tarîkatı* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1984), s. 141-145.

[36] Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn (KS)*, s. 146; Erkaya, "Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri Ve Tasavvufî Görüşleri", s. 12.

[37] Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn (KS)*, s. 148; Erkaya, "Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri Ve Tasavvufî Görüşleri", s. 13.

[38] Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn (KS)*, s. 153.

yılında yapılan mübadele neticesinde tekrar İstanbul'a yerleşmiş ve burada Abdülaziz Bekkine ve Mehmed Zahid Kotku ile tanışmıştır. Hasib Efendi'nin önceki şeyhinin vefat etmesi münasebetiyle Abdülaziz Bekkine ve Mehmed Zahid Kotku, kendisini Mustafa Feyzi Efendi'ye götürmüşlerdir. Mustafa Feyzi Efendi'ye intisap eden Hasib Efendi, seyrü sülûkunun ardından hilafet almıştır. Mustafa Feyzi Efendi'nin ardından cemaatin başına geçen Hasib Efendi uzun yıllar hadis dersleri yapmış ve 1949'da vefat ederek Edirnekapı şehitliğine defnedilmiştir.[39]

Hasib Efendi'den sonra cemaatin başına geçen Abdülaziz Bekkine, 1895 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiş olup aslen Kazanlıdır. 1909 yılında Kazan'a dönen Bekkine, buradan Buhara'ya geçerek beş sene kadar ilim tahsili ile meşgul olmuştur. Daha sonra İstanbul'a dönen Bekkine, burada intisap edeceği bir mürşid arayışına çıkmıştır. Medrese arkadaşı Mehmed Zahid Kotku, onu kendi mürşidi Mustafa Feyzi Efendi'ye götürmüştür. Kısa sürede seyrü sülûkunu tamamlayan Bekkine, irşad yıllarında evini bir ilim meclisi haline getirmiştir.[40] Bekkine, müridlerine üniversitede kalmaları konusunda teşvik etmiş, Nureddin Topçu, Orhan Okay, Gökhan Evliyaoğlu, Mazhar Özman, Osman Çataklı gibi pek çok meşhur isim onun sohbetlerine katılıp ders halkalarında yer almıştır.[41]

Bekkine'nin 1952 yılında vefat etmesinin ardından cemaatin başına geçen Mehmed Zahid Kotku, 1897 yılında Bursa'da dünyaya gelmiş olup aslen Kafkasya'dan göç etmiş bir aileye mensuptur. Birinci Dünya Savaşı sırasında on sekiz yaşlarındayken askere alınmış, Suriye cephesinde bulunmuş, ordunun çekilmesinin ardından İstanbul'a dönmüştür. İstanbul'da devam eden askerliği sırasında Ömer Ziyâeddin Efendi'ye intisap etmiştir. Daha sonra Mustafa Feyzi Efendi'ye bağlanan Kotku, yirmi yedi yaşlarındayken hilafet almış, bu arada bir taraftan hafızlığını tamamlarken diğer taraftan da medrese tahsiline devam etmiştir. Tekkelerin kapatılmasının ardından Bursa'ya dönen Kotku, burada bir süre muhtelif camilerde imamlık yapmıştır. Abdülaziz Bekkine'nin vefatının ardından tekrar İstanbul'a dönen Kotku, burada imamlık vazifesine devam etmiş, 1958 yılında Fatih İskenderpaşa Camii'ne tayin olmuştur.[42] Mehmed Zâhid Kotku'ya kadar Gümüşhanevî Dergâhı/Tekkesi olarak anılan bu kol Kotku'nun İskenderpaşa Camii'nde görev yapmasıyla artık İskenderpaşa Cemaati olarak anılmaya başlamıştır. Gümüşhânevî'nin derlemiş olduğu *Râmûzü'l-ehâdîs* adlı eser yıllarca dergâhın en önemli ders kitabı olarak okutulmuştur. Kotku'ya intisap edenler arasında Turgut Özal, Korkut Özal, Necmeddin Erbakan gibi siyasiler de yer almaktadır.[43] Mehmed Zâhid Kotku 1980 yılında vefat etmiş, tıpkı Gümüşhânevî, Hasan Hilmi Efendi, İsmail Necati Efendi ve Hasan Hilmi Efendi gibi Süleymaniye Camii'nin haziresine defnedilmiştir.

Kotku'dan sonra cemaatin başına Mahmud Esad Coşan geçmiştir. 1938 yılında Çanakkale'de dünyaya gelen Coşan, tahsil için İstanbul'a yerleşmiştir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde profesör olan Coşan, 2001 yılında Avustralya'da vefat etmiştir.

Sonuç

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî'nin halifeleri vasıtasıyla Türkiye topraklarında yayılma imkânı bulan Hâlidiyye tarikatı, Osmanlı'da ve günümüzde toplum içerisinde saygın bir konuma sahip olmuştur. Gerek devlet erkânına gerekse halka hitap edebilen bir politika izlemiş

[39] Erkaya, "Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri Ve Tasavvufî Görüşleri", s. 17.
[40] Erkaya, "Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri Ve Tasavvufî Görüşleri", s. 19.
[41] Tosun, "Nakşibendiyye", s. 675; Uludağ, "Hâlidiyye (Anadolu'da Hâlidîlik)", *DİA*, XV, 297.
[42] Erkaya, "Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri Ve Tasavvufî Görüşleri", s. 21.
[43] Tosun, "Nakşibendiyye", s. 676.

olmaları kolayca yayılmalarında etkili olmuştur. Irak merkezli olarak doğan, Erbil ve Musul'dan yayılma imkânı bulan Halidîyye şeyhleri Türkiye'de Hakkari, Van, Bitlis, Siirt, gibi doğu illerinin yanı sıra güneyde Adana ve yoğun şekilde İstanbul'da faaliyet göstermişlerdir.

Halidiyye tarikatında yetişmiş olan mürşidler genel olarak dini ilimler alanında ihtisas sahibi ve çoğunlukla medrese hocalığı ile şeyhliği beraber yürüten kimseler olmuşlardır. Bu yönleriyle Nakşibendiyye tarikat geleneğine uygun olarak şeriata bağlı tasavvuf anlayışını büyük oranda temsil etmişlerdir. Bu da söz konusu tarikatın Türkiye'de kabul görmesinde etkili olmuştur.

Günümüz Türkiye'sinde faaliyet gösteren Nakşibendiyye tarikatına mensup cemaatlerin büyük bölümü Hâlidiyye silsilesinin devamıdır. Bunlar arasında Erenköy Cemaati, Menzil, Haznevîler, İhlas Vakfı Cemaati, Hulûsi Efendi Cemaati, İsmailağa Cemaati ve İskenderpaşa Cemaati gibi büyük gruplar olduğu gibi bunların dışında mahalli olarak faaliyet gösteren farklı tasavvufî oluşumlar da bulunmaktadır. Hâlidiyye silsilesinden gelen bu cemaatlerden özellikle Erenköy Cemaati'nin iş adamları arasında, Menzil'in halk arasında, İskenderpaşa Cemaati'nin ise üniversite camiasında yaygınlaşmış olduğu görülmektedir. Ayrıca İsmailağa Cemaati kendilerine özgü kıyafetleri ve medrese usulü özel eğitimi ile dikkat çektiği, Menzil'in insanları içki ve kumar gibi kötü alışkanlığı olan insanların ıslahına yönelik faaliyetlerinin bulunduğu, İhlas Vakfı Cemaatinin özellikle fıkhî konulardaki tutumlarının diğer cemaatlerden bariz farklılıklarının olduğu dikkat çekmektedir. Suriye savaşı ile birlikte faaliyetlerini Türkiye merkezli olarak yürüten Haznevîler ise özellikle Suriyeli Arap ve Türkmenler arasında yaygınlık göstermekte, bununla birlikte Adana ve Gaziantep çevresinde Türkler arasında da yayıldığı gözlenmektedir. Silsileleri itibariyle aynı kaynaktan gelmelerine rağmen cemaatlerin faaliyet, uygulama ve hitap ettikleri kitle profilleri açısından bariz farkları içeriyor olmaları dikkat çekicidir. Bu bakımdan söz konusu cemaatlerin farklı disiplinler tarafından yapılacak detaylı çalışmalar ile değerlendirilmesi alana büyük katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Abdülmecid el-Hânî, *el-Hadâiku'l-verdiyye fî haka'iki ecillâi'n-Nakşibendiyye*, Erbil: Matbaatu vizârati's-sekafiyye, 2002.

Akot, Bülent, "Seyyid Sibğatullah Arvâsî (ö. 1287/1870) ve Bazı Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, 18/58 (2014), ss. 251-264.

Akyüz, Kutbeddin, "Ahmed el-Haznevî (ö. 1949) ve Hazneviyye Tarikatı", Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Algar, Hamid, "Hâcegân", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 1998, XIV, 57-58.

———, "Hâlid el-Bağdâdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 1997, XV, 283-285.

———, "Hâlidiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 1997, XV, 295-296.

———, "Işık, Hüseyin Hilmi", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 2016, Ek-1, 576-578.

Aydın, Arafat, "Ervâdî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 2016, Ek-1, 422-423.

Aydin, Nurettin, "Nakışbendiliğ'in Halidiye Kolu Hazneviler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Mardin İli Örneği)", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Azamat, Nihat, "Abdülhakim Arvâsî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 1988211-212.

Bağdâdî, Muhammed b. Süleyman, *el-Hadîkatü'n-nediyye fî âdâbi't-tarîkati'n-Nakşbendiyye ve'l-behçeti'l-Hâlidiyye*, Mısır: el-Matbaatü'l-'İlmiyye, 1310.

Bayak, Cemal, "Haydar Efendi, Ahıskalı", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 1998, XVII, 27-28.

Baz, İbrahim, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 34/2 (2014), ss. 73-108.

DİA, "Erol, Muhammed Râşid", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 1995, XI, 305.

———, "Hulûsi Efendi, Osman", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 1998, XVIII, 345.

Erkaya, Muhammed Zâhid, "Mahmud Es'ad Coşan'ın Hayatı, Eserleri Ve Tasavvufî Görüşleri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Göktaş, Vahit, "Muhammed Es'ad-ı Erbilî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Felsefesi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Gündüz, İrfan*, Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn (KS) Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidiyye Tarîkatı*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1984.

———, "Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 1996, XIV, 276-277.

Haydarî, İbrahim Fasih*, Mecdü't-Tâlid*, çev. Eser Sazak, İstanbul: Semerkand, 2011.

Kavak, Abdulcebbar*, Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016.

Kubat, Mehmet*, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Sûfî Kelâmı*, İstanbul: Hikmetevi Yay., 2014.

Memiş, Abdurrahman*, Hâlidî Bağdâdî ve Anadoluda Hâlidîlik*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2000.

Mustafa Fevzi Efendi*, Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî Menkıbeleri*, haz. Tahir Hafızoğlu, İstanbul: İnsan Yay., 2010.

Necdî, Osman b. Sind el-Vâilî*, Asfa'l-mevârid min silsâli ahvâli'l-imam Hâlid*, Mısır: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1310.

Sâfî, Mevlânâ Ali b. Hüseyin*, Reşahât*, haz. Naci Bayraktaroğlu – Nizamettin Arslan, İstanbul: İz Yay., 2013.

Tan, Zeki, "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Talebelerinden Seyyid Tâhâ el-Hakkârî", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2013), ss. 97-126.

———, "Tâhâ Hakkârî", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 2016, Ek-2, 577.

Tosun, Necdet*, Altın Silsile*, İstanbul: Eriş Vakfı, 2017.

———*, Bahâeddin Nakşbend Hayatı Görüşleri Tarîkatı*, İstanbul: İnsan Yay., 2012.

———, "Nakşibendiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan, İstanbul: İSAM, 2015.

———, “Ramazanoğlu, Mahmut Sami”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 2007, XXXIV, 442.

———, “Topbaş, Musa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 2012, XLI, 248.

Uludağ, Süleyman, “Hâlidiyye (Anadolu’da Hâlidîlik)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 1997, XV, 296-299.

Yılmaz, Hasan Kamil, “Esad Erbîlî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: TDV Yay., 1995, XI, 348-349.

İSLAM'DA "İFFET" KAVRAMININ SOSYO-TEOLOJİK BAĞLAMI

Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU
Ankara Üniversitesi, ihsancapcioglu@yahoo.com

Dr. Mehmet AKIN
Ankara Üniversitesi, akinmehmet55@hotmail.com

ÖZET

İffet, mal-mülk edinme, yeme-içme ve cinsellik gibi konularda aşırı istekleri kontrol altına alıp ölçülü hareket ederek kazanılan ahlaki erdemlerden biridir. İffetli kimseye afîf denir. Kur'an-ı Kerim'de iffet, müminlerin nitelikleri arasında sayılmış ve iffetini koruyanlara sonsuz mutluluk sözü verilmiştir (Mü'minun, 23/5). Bireyin ahlaki değerlere bağlı kalarak iffetini korumaya çalışmasının nezih bir davranış biçimi olduğu belirtilmiştir (Nur, 24/30). İffet, gözü ve gönlü tok olan kanaatkâr insanların özelliğidir. Kendilerini Allah'ın hoşnutluğu yolunda gayretle çalışmaya adayan bu insanlar, muhtaç durumda olsalar bile, iffetlerinden dolayı başkalarına el açarak yardım istemeyi tercih etmezler. Bu erdemli tutumları nedeniyle diğer insanlardan farklı görünmedikleri için bulundukları ortamda ayırt edilmeleri zordur (Bakara, 2/273; Nisâ, 4/6). Hz. Muhammed, Bakara suresinin 273. âyetini değerlendirirken, yardıma en lâyık olan kimselerin iffetlerini korumaya çalışan yoksullar olduğunu belirtmiştir. Başka bir hadiste, "Allah, yoksul olmasına rağmen iffetli davranan mümin kulunu sever" denilmiştir. Evlilik yaşına gelen gençlerin evlendirilmesi tavsiye edilmekle birlikte, çeşitli sebeplerle evlenme imkânı bulamayanların, evleninceye kadar iffetli davranmalarının önemine işaret edilmiştir (Nur, 24/32–33). Hz. Muhammed'in, "her kim bana; diline ve cinsel arzularına hâkim olacağına dair söz verirse, ben de onun cennete girmesine kefil olurum" hadisi, iffetin İslâmiyet'teki kapsamını göstermesi bakımından önemlidir. İffet dışı söz ve davranışlardan kaçınmak, öncelikle kişinin bunu istemesi ile mümkündür. Zira "kim Allah'tan iffetli davranmayı dilerse, Allah da onu iffetli kılar." Bireyin, iffet duygusunu dua yoluyla da desteklemesi gerekir. Bu amaçla, *"Ey Allah'ım! Senden beni dosdoğru yola iletmeni, bana kulluk bilinci vermeni ve iffetli davranmam için yardım etmeni dilerim"* şeklinde dua edilmesi istenmiştir. İslam bilginleri, iffetin yerleşik bir duyguya dönüşmesi için kişinin nefsini eğiterek, aşırılıklarını dengelemesinin önemi üzerinde durmuşlardır. Bu anlamdaki iffetin birey açısından bir tür ruhsal rahatlama ve özgürlük imkânı sunduğu belirtilmiştir. Çünkü ruhsal açıdan olgunlaşıp özgürleşmek, öncelikle kişisel zaafları besleyen tutkuların baskısından kurtulmakla mümkündür. Sonuç olarak tebliğimizin amacı, "iffet" erdeminin sosyo-teolojik bağlamından hareketle, insanlar arası ilişkilere yansıyan boyutlarının incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: İffet, İslam, Sosyoloji, Teoloji.

1. Giriş

"İffet" kelimesi, sözlükte; bir şeyi yapmaktan çekinmek, mutedil olmak, helal ve güzel olmayan söz ve davranışlardan uzak durarak haramlardan sakınmak, namuslu, nezih, temiz, terbiyeli ve lekesiz olmak gibi anlamlara gelmektedir (Karaman, 2018: 197). Kur'an-ı Kerim'de iffet, müminlerin nitelikleri arasında sayılmış ve iffetini koruyanlara sonsuz mutluluk sözü verilmiştir (Mü'minun, 23/5). Bireyin ahlaki değerlere bağlı kalarak iffetini korumaya

çalışmasının nezih bir davranış biçimi olduğu belirtilmiştir (Nur, 24/30). Bu çerçevede, evlilik yaşına gelen gençlerin evlendirilmesi tavsiye edilmekle birlikte, çeşitli sebeplerle evlenme imkânı bulamayanların, evleninceye kadar iffetli davranmalarının önemine işaret edilmiştir (Nur, 24/32–33). İffet, gözü ve gönlü tok olan kanaatkâr insanların özelliğidir. Kendilerini Allah'ın hoşnutluğu yolunda gayretle çalışmaya adayan bu insanlar, muhtaç durumda olsalar bile, iffetlerinden dolayı başkalarına el açarak yardım istemeyi tercih etmezler. Bu erdemli tutumları nedeniyle diğer insanlardan farklı görünmedikleri için bulundukları ortamda ayırt edilmeleri zordur (Bakara, 2/273; Nisâ, 4/6). Hz. Peygamber, Bakara suresinin 273. âyetini değerlendirirken, yardıma en lâyık olan kimselerin iffetlerini korumaya çalışan yoksullar olduğunu belirtmiştir. Başka bir sözünde, "Allah, yoksul olmasına rağmen iffetli davranan mümin kulunu sever" demiştir. Buna göre iffet; bir taraftan mal-mülk edinme ve yeme içme konularında ölçülü ve kanaatkâr olmayı, diğer taraftan ise cinsel istekler konusunda yine ölçülü hareket etmeyi ifade etmektedir (Çağrıcı, 2000: 506-507). Ayrıca hadislerde, hem iffet kelimesi, hem de aynı kökten gelen başka kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu çerçevede Hz. Peygamber, yardıma en layık olan kimselerin iffetlerini korumaya çalışan yoksullar olduğunu bildirmiştir. Onun, "her kim bana; diline ve cinsel arzularına hâkim olacağına dair söz verirse, ben de onun cennete girmesine kefil olurum" hadisi, iffetin İslâmiyet'teki kapsamını göstermesi bakımından önemlidir.

Temel erdemler arasında sayılan "iffet"in sosyo-teolojik bağlamından söz edebilmek için, öncelikle, onun İslam ahlak düşüncesindeki anlamlarına ve diğer erdemlerle ilişkisine değinilmesi gerekir. Bu çerçevede, İslâm geleneğinde ahlaki erdemlere ilişkin sistematik yaklaşımların tarihinin, oldukça eski dönemlere kadar uzandığı görülür. Çünkü bu alanda telif edilmiş eserlerde temel ahlaki ilke ve kurallar, büyük oranda ortaklık gösterir. Sözgelimi yalan söylemek, hırsızlık yapmak, birilerine iftira etmek gibi fiiller bütün kitaplarda "kötü"; insanlara yardım etmek, iffetli olmak ve iffetli davranmak, cesaretli olmak ve cesur davranmak gibi nitelikler ve fiiller ise "iyi" olarak kabul edilir (Görgün, 2010a: 36-37). Dolayısıyla, İslam ahlakçıları tarafından "ahlâk nedir?" sorusundan önce, "insan nedir?" sorusuna cevap aranır; bu çerçevede insanın nereden gelip nereye gideceği, akibetinin ne olacağı ve onun için nelerin değerli olduğu sorusu üzerinde durulur (Çapcıoğlu & Çapcıoğlu, 2015). Nelerin değerli olduğu sorusu "ahlâki değer nazariyesine", nelerin yapılması gerektiği sorusu ise "ahlâki mükellefiyet nazariyesi"ne götürür. Değer nazariyesinde "saadetçi" (mutluluk) bir tavır takınan Müslüman filozoflar, ahlâki mükellefiyet nazariyesinde ise "gayeci" davranır. Onlara göre kendi başına iyi olan tek şey saadettir. Başka bir ifadeyle saadet, mutlak hayırdır/iyidir (Görgün, 2010a: 37). Böylece insan neyin iyi olduğuna karar verince, fiillerini hangi gayeye yönelteceği de ortaya çıkmış olur.

2. Erdemler Tasnifi Bağlamında "İffet"

İslam ahlak düşüncesinde iffet, genellikle, şehvet duygusuyla, namusla ve cinsel konularla ilgili bir erdem olarak ele alınmıştır. Örneğin İbn Miskeveyh iffetin şehvet duygusuyla ilgili bir fazilet olduğunu ve şehevi arzuların akla göre yönetilmemesi nedeniyle ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu yönetim ve denetim yapabilme gücü ve erdemine sahip olan insan, tutkularına boyun eğmekten kurtulur, şehvetinin kölesi olmaz ve özgürleşir (Karaman, 2018: 198). Gazzâlî de, İbn Miskeveyh gibi iffeti, şehevi arzularla ilişkilendirmekte ve onu 'arzuların baskısına dayanma konusunda sabır gösterme' olarak tanımlamaktadır (Çağrıcı,

1982: 179). Rağıp el-Isfahânî, iffeti; kanaat, züht, gönül zenginliği, cömertlik gibi erdemlerin esası olarak görür ve iffetten yoksun olmanın bütün güzelliklerden mahrum kalmak anlamına geleceğini belirtir. Bu kapsamda olmak üzere ahlâk kitaplarında iffetin bir tür özgürlük kaynağı olduğuna dikkat çekilmektedir. Çünkü özgür olmak isteyen kişinin öncelikle tutkularının baskısından kurtulması gerekir.

Fârâbî'ye göre iffetli kişi, yeme-içme ve cinsel konularda ahlak yasasının gerektirdiği kadarıyla yetinip bundan fazlasına istek duymazken, nefsine baskı yapan kimse, uygulamada bu yasanın gerektirdiğiyle yetinmekle birlikte, içinde daima daha fazlasına istek duyar (Karaman, 2018: 198-199). Farabi gibi İslâm filozoflarına göre insan, nefis ve bedenden oluşan bir varlıktır. Asıl olan nefs olup bunun da çeşitli seviyelerde güçleri vardır. Bu çerçevede nefsin temelde iki gücünden söz edilir: *İdrak gücü* ve *hareket ettirici güç*. İdrak gücü sayesinde nefis, akli potansiyellerini gerçekleştirir. İdrak gücüne bağlı, nazari ve ameli olmak üzere iki güç bulunur. İdrak gücünün aşırılığa veya eksikliğe gitmemesi, yani orta düzeyde/itidal üzerine olması sayesinde hikmet meydana gelir. Nefsin ameli gücünü oluşturan fiillerin "itidal", yani "orta yol" üzerine olması ile ise adalet meydana gelir. Nefsin iki temel gücünden diğeri olan *hareket ettirici güç* sayesinde beden, itki veya motivasyon gücü kazanır. Bu güce bağlı ise iki güç bulunur: a) Hareket ettirici arzu gücü (şehvet). Bu güç aşırılığa gitmediği, yani "orta düzeyde" olduğu müddetçe iffet meydana gelir. b) Hareket ettirici saldırgan güç (gazap). Bu güç aşırılığa gitmediği sürece ise, "orta düzeyde" fiiller, yani cesaret meydana gelir (Çınar, 2010a: 95).

İslam ahlak felsefesinde nefsin güçleri; bitkisel seviyede beslenme, büyüme ve üreme; hayvani seviyede hareket etme ve idrak; insani seviyede ise düşünme ve bilmedir. Bu güçler arasında hiyerarşik bir düzen mevcut olup bir alttaki üsttekine hizmet eder. Düşünme ve bilme gücü başlangıçta bir kabiliyet olup bir takım basamaklardan geçtikten sonra kendisi için mümkün olan en yüksek dereceye ulaşır. Ayrıca nefsin düşünme, öfke, istek/arzu olmak üzere de üç gücü vardır. Nihayet bu güçler ile bağlantılı olarak dört temel erdem (fazilet) bulunur: *hikmet, cesaret (şecaat), iffet* ve *adalet*. Erdemler iki aşırı fiilin (ifrat ve tefrit) ortasında yer alan bir fiildir. İfrat ve tefrit reziletleri; itidal ise faziletleri oluşturur. Örneğin cesaret, atılganlık ile korkaklık arasında orta bir yerdedir. Bu temel erdemlerin altında sayısı filozoflara göre değişiklik gösterebilen alt erdemlerden söz edilir (Görgün, 2010a: 55-56).

Tablo 1: Erdemler Tasnifi

Temel Erdemler	Aşırısı	Azlığı	Zıddı	Bağlı olduğu güçler
Hikmet	Kurnazlık	Ahmaklık	-------	Nazari Güç
Adalet	----------	----------	Zulüm	Amelî Güç
İffet	Günahkârlık	Şehvet Azlığı	-------	Şehvet Gücü
Cesaret	Saldırganlık	Korkaklık	-------	Gazap Gücü

Kaynak**:** (Çınar, 2010a: 95).

Özetle belirtmek gerekirse İslam ahlak felsefesinde "erdemlerin başı *iffet, hikmet* ve *şecaattir. Bunların toplamı ise adalettir*. Adalet, nazari erdemin dışındadır. Bu erdemlerle birlikte nazarî hikmete sahip olan kimse, mutlu olmayı başarmıştır (Maraş, 2012b: 190-191).

3. Arzu ya da İstek Gücü Olarak "İffet"

Nefsin üç temel gücünden biri olan arzu ya da istek, İslam filozoflarınca insanın hayatta kalmasına yarayan temel güçlerden biri kabul edilmektedir. Ancak bu gücün düşünme ya da

akıl gücünden farkı, sadece gerçek mutluluğun değil, mutluluk sanılan şeylerin de peşinden koşmasıdır. İslam filozofları, istek gücünün esas görevinin akla hizmet etmek olması gerektiğini söylemekle birlikte, bu gücün duyulara, yani hisse ve tahayyül gücüne de hizmet ettiğini ifade etmektedir. Buna göre istek gücü, insanı hem maddî hem de ulvî âleme bağlayan temel güçlerden biridir. Bu çerçevede insanı maddî âleme bağlayan duyuları, ulvî âleme bağlayan ise aklıdır. İşte bu yüzden İslam filozofları, istek gücünün düzenlenip dizginlenmesi için akla ihtiyaç bulunduğunu belirtmektedir. Şayet istek gücü aklın kontrolünde işler yaparsa, bunlar erdemli, yani iyi işlerdir. Ancak sadece duyuların peşinden gider ve aklı oraya yönlendirirse, bu durumda erdemsiz işler ortaya çıkacaktır. Çünkü erdemli işler, insanın aklî iradesinin devreye girmesiyle bilinçli olarak yapılan fiillerden oluşur. Böylesi fiillerin insanı mutluluğa götürmesi için insanda yerleşik bir meleke haline gelmesi, yani huy olarak kazanılması gerekir (Maraş, 2012a: 99-100).

İslam filozoflarından Kindî, iffeti, 'bedenin ve ruhun korunması, geliştirilmesi ve doğasına uygun olarak kalması için gerekenin yapılması, gereksiz olanlara karşı ise ilgisiz kalınması erdemi' olarak tanımlamaktadır. Ahlâkî açıdan iffet, tecrübe âleminde hayrın ve isteklerin kullanılmasında ifrata kaçmamayı, başka bir ifadeyle itidali gösterir. Kindî'ye göre insan, fitrî olarak akıl, öfke ve şehvet güçlerine sahiptir. İnsanda potansiyel olarak var olan bu güçler, kendilerine özgü fiillerle birlikte ortaya çıkarlar. Bu çerçevede o, iradenin bütün canlılarda bulunan nefsanî bir kudret olduğunu, ihtiyarın ise, sadece kâmil varlıklara, akıllı nefislere özgü olduğunu ve akılla birlikte bulunduğunu belirtir (Deniz, 2012: 133). Esasen İslam ahlak filozoflarına göre insanın iradesini, arzu ve isteklerini dengeli bir şekilde kullanması gerekir. Çünkü insan, bedenî isteklerinin esiri olursa, hayvanî düzeyde kalır ve insanlığını gerçekleştirme fırsatı bulamaz. Buna karşın, sadece ruhsal isteklerini önemserse, dünya ile olan bağı zayıflayacağı için maddî anlamda güçsüzleşir ve ezilmeye/sömürülmeye mahkûm hale gelir.

İnsanın, bu iki yönüne ilişkin istek ve arzularında dengeyi gerçekleştirme çabası, onun ahlâkî boyutunu oluşturur. Anlaşılan, ahlâkî erdemler, insanın isteklerinde dengeyi, yani orta yolu bulma çabasıyla ortaya çıkmaktadır. Sözgelimi, insanın arzu ya da şehvet gücünün iki ucundan biri, isteklerine "aşırı düşkünlük" olarak nitelenirken, diğeri ise "isteksizlik" ya da "iştahsızlık" olarak kabul edilir. Bu iki uç arasındaki orta yol ise iffettir. Bu anlamıyla "iffet erdemi, yemede, içmede, cinsellikte ve giyimde ölçülü ve dengeli olma hali olup, bu hususlarda ne isteksiz kalmayı ne de aşırı istekli olmayı içerir" (Cihan, 2018: 67). Öfke gücünün iki ucu, saldırganlık ile korkaklık iken; orta yolu cesarettir. İffet ve cesaret ahlâkî "erdem" olarak kabul edilmesine rağmen, düşkünlük ve iştahsızlık ile saldırganlık ve korkaklık "erdemsizlik" olarak değerlendirilir (Uysal, 2010: 148). Tusi'ye göre "iffet", mide ve cinsel ilişki arzusunu her açıdan terk etmek anlamına gelmez; bilakis her bir şeyin sınırını ve hakkını gözetmek, ifrat ve tefritten kaçınmaktır. Yine 'adalet' kişinin görmediği insanlara zulmetmesi değildir; aksine onlara 'insaf' ölçülerine göre davranmasıdır. Kişi, insanlarla kaynaşmadığı sürece 'cömertlik' ondan nasıl sadır olacaktır? Herhangi bir korkuya maruz kalmazsa, hangi durumda 'yiğitlik' gösterecektir. Hiçbir zaman şehvet verici bir suret görmezse, onun 'iffet'inin eseri ne zaman ortaya çıkacaktır? (Maraş, 2012b: 192). Dolayısıyla iffet, beden için korunması ve geliştirilmesi gereken şeylerin sağlanması, gereksiz olanlara ise ilgisiz kalınması ile ilgili bir erdemdir. Bu nedenle o, şehvet güdüsüne bağlı olup fazlalığında günahkârlık, azlığında ise şehvet eksikliği

ortaya çıkar. Buna göre iffet, yeme içme ve cinsel arzu konusunda ölçülü olmak, bedeni hazlara ve nefsanî aşırılıklara ilgi duymaktan kurtarılmış bir manevi yapıya sahip olmak, aşırı istekleri bastırıp dinin ve aklın buyruğu altına sokmak suretiyle kazanılan bir erdem olarak tanımlanmıştır. Ayrıca insanın elini, dilini, gözünü, kulağını ve genel olarak bütün bedenini ahlâka aykırı davranışlardan uzak tutması da iffettir (Yaran, 2011: 53). "İffet" kapsamına giren başlıca erdemler ise şunlardır: Hayâ, merhamet, yumuşaklık, uyumlu ve geçimli olmak, arzuları dizginlemek, kötülük sebeplerine karşı dirençli, musibet ve belalara karşı ise sabırlı olmak, kanaatkârlık, vakar, fedakârlık ve cömertlik (Çınar, 2010a: 97-98).

Tablo 2: Temel Erdemler ve Erdemsizlikler

Temel Erdemler	Erdemsizlikler
Hikmet	Cehalet
Adalet	Zulüm
İffet	İffetsizlik
Cesaret	Korkaklık

Kaynak: (Çınar, 2010b: 113).

İslâm ahlâkçıları insan ruhunun bazı temel güçlere sahip olduğunu, bu güçlerin akıl, gazap ve şehvetten meydana geldiğini kabul etmişlerdir. Onlara göre bu üç temel güç, erdemlerin/faziletlerin ve erdemsizliklerin/reziletlerin ana kaynağıdır. İslam ahlak filozofları bu güçlerin ifrat, tefrit ve itidâl noktalarını ayrı ayrı ele almışlardır. Buna göre ifrat ve tefrit, reziletin; itidâl ise faziletin esası kabul edilmiştir (Çınar, 2010b: 113). Bu durumda istek gücünün itidali, iffeti ortaya çıkaracaktır. Ahlâkî açıdan iffet, arzu ve isteklerin kullanımında ifrata kaçmamayı, yani itidali gösterir. Akıl, istek ve öfke güçlerinden, istek gücünün itidali olan iffetin eksikliği ifratı, bayağı hazlara düşkünlük veya açgözlülük dediğimiz aşırılığı ise tefriti doğurur. Şu halde istek gücü, ihtiraslara boyun eğmesiyle ifrat ve tefrite kaçar. Oysa kişi, eksiklik ve aşırılıklarını "akıllı nefsin" temyiz gücüne tabi kılarsa iffet erdemi ile tanışır ve sonuçta mutluluğa ulaşır. Görüldüğü gibi iffet, diğer birçok erdemi içinde barındıran temel erdemdir. Bu açıdan iffet erdeminden bahsederken, aynı zamanda hayâ, sabır, cömertlik, kanaat ve ağırbaşlılık gibi birçok erdemden de söz edilmektedir (Maraş, 2012a: 99-100).

İslâm ahlâkında hürriyet de iffet erdeminin bir türüdür. Buna göre İslam ahlâkçıları hürriyeti, iffetin on iki türünden biri olarak zikreder. Kindî'ye göre, beden ve ruhun korunması hürriyetle özdeşlik kazanmaktadır. İslam düşüncesinde ölüm, doğal ve iradeye dayalı olmak üzere ikiye ayrılır. Doğal ölüm, eceli gelen canlının hayatının sona ermesidir. İradeye dayalı ölüm ise, fiziki ölüm gerçekleşmeden önce 'ölümü tercih edip bir şey isteyemeyen ölü gibi olmak'tır. İradi ölümde şehvet ve arzuların öldürülmesi söz konusudur. İnsan hayatını yöneten ve belirleyen şey, duyu olmaktan çıkar. Yerini akıl alır. Felsefe aklı ön plana çıkarır. Kindî, felsefeyi, ölümü tercih etme anlamıyla aynileştiren bir tanım sunmakla birlikte, onun kastettiği ölüm tercihi, bedensel ölüm değil, nefsani ölüm yani şehvet ve tutkulardan kurtulmaktır. İnsandaki şehvet gücünü domuza, öfke gücünü köpeğe, akıl gücünü meleğe benzeten Platon'un tasvirini benimseyen Kindî, *'aklı sayesinde şehvet ve öfkesini bastıran kimse, bir de ilmin derinliklerine dalarak varlığın hakikatini araştırmayı karakter haline getirirse, hikmet, kudret, adalet, hakikat, iyilik ve güzellikle nitelenen Yüce Allah'a yakın benzerlikte faziletli bir insan olur, yani bu nitelikleriyle o, Yüce Yaratan'ın kuvvet ve kudretinden bir pay almış olur'* der. Kindî, böyle bir durumun oluşması için Pisagor etkisinde nefsin arınmasını, temizlenmesini, bayağı duygu ve sufli düşüncelerden kurtularak bilgiyle aydınlanmasını gerekli görür. Varlığın

gerçekliğini, ancak arınan nefis derin düşünce ve araştırma neticesinde kavrar. Görüntülerin parlak aynada yansıması gibi varlığın bütün suret ve bilgisi nefiste belirir. Nefis bu arınma neticesinde olgun bir düzeye ulaşır ve nihayet maddi şeylerden değil, manevi hazlardan hoşlanır hale gelir (Deniz, 2012: 136-137).

4. Sonuç

İslam ahlak düşüncesinde insan, iyi ve kötü potansiyellerle donatılmış bir varlıktır. Felsefî antropoloji ise insanı "biyopsişik" bir varlık olarak ele alır. Ancak insan, salt biyolojik olmadığı gibi salt psişik bir varlık da değildir. Onun hem bedenî, hem de ruhsal ilgi ve ihtiyaçları vardır. İnsanı salt bedensel ilgi ve ihtiyaçlarına hapsedilmiş bir varlık olarak görmek, materyalist bir yaklaşımla onu hayvanî düzeye indirgemek anlamına gelir. İnsanı salt ruhsal bir varlık olarak algılamak ise, onu bir manastıra kapatarak keşişler gibi sürekli ibadet etmesini istemekle eşdeğerdir. Oysa insan, ruh-beden bütünlüğünden oluşan bir varlıktır. O iki kanatlı bir kuş gibi, bu iki yönüyle bir bütündür. Bedenî yönü ve ihtiyaçları onun günlük hayatının devamını sağlar ve onu dünyaya bağlar. Ruhsal yönü ise onun ahlaki, manevî dünyasını oluşturur ve insanı ötelere bağlar. Böylece insanı, yaptıklarının hesabını ahirette mutlaka vereceğini bilerek davranmaya zorlar (Uysal, 2010: 148: Çetin, 2012: 40-42). Esasen insan, dünya hayatında sergilediği iyi ya da kötü davranışlarının karşılığını ahirette ödül ya da ceza olarak alacaktır. Dolayısıyla o, sonucu ahirette açıklanacak olan bir denenme sürecinin öznesi durumundadır. Bu bilinçten hareket eden İslam ahlakçıları, insanın aşırı zevklerden uzak durmasının iffet ve erdem sayılabilmesi için bu tutumun bizzat kendi bilinçli tercihine dayanması ve güçlü bir iradi çaba ile gerçekleştirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, psikolojik veya bedensel bir zafiyetten, acizlik, korkaklık ve bilgisizlikten yahut başka bir engelden dolayı zevklerini terk eden kişinin bu davranışı erdemli bir davranış olarak kabul edilmez. Aynı şekilde gelecekte daha fazlasını elde etmek umuduyla mevcut bir zevkten feragat etmek de erdem sayılmaz. İslâm filozofları, tıpkı diğer erdemler gibi, "iffet" erdeminin de öncelikle ruhsal bir meleke hâline getirilmesi gerektiğini kabul ettikleri için insanın maddi, cinsel arzularını disiplin altına alarak, ruhunu bu yönde terbiye etmesinin gerekliliği üzerinde önemle durmuşlardır. Bu çerçevede iffeti, Kindi gibi 'bedenin korunması ve geliştirilmesi için gerekli olan şeyleri sağlama, gereksiz olanlara ise ilgisiz kalma' şeklinde tanımladığımızda; iffetsizlik bir tür ölçüsüzlük olarak karşımıza çıkmaktadır (Karaman, 2018: 199). Beden ve ruh arasındaki dengeyi düşündüğümüzde ise, bedenden sadır olan bir kötülüğün ruhu da gölgelemesi son derece doğaldır. Dolayısıyla varlık ve ahlâk arasındaki organik bütünlükten hareketle bedenine zarar veren kimsenin, varlık bütünlüğünü tesis etmekte zorlanacağında kuşku yoktur.

Kaynakça

Cihan, Ahmet Kamil (2018), "İslâm Ahlâkının Temel İlke ve Değerleri", ss. 59-76, *İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi El Kitabı,* (ed. Müfit Selim Saruhan), 4. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları.

Çağrıcı, Mustafa (1982), *Gazzâlî'ye Göre İslâm Ahlâkı*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Çağrıcı, Mustafa (2000), "İffet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXI, ss. 506-507, İstanbul: TDV Yayınları.

Çapcıoğlu, İhsan & Çapcıoğlu, Fatma (2015), "Popüler Kültürün Metalaştırdığı Değerlerimizi Nasıl Yeniden İnşa Edelim?", ss. 21-29, *Uluslararası İnsani Değerlerin Yeniden*

İnşası Sempozyumu, Tebliğler Kitabı, (ed. Cengiz Gündoğdu), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Çetin, Rabiye (2012). "Ahlaki Bilinç Oluşturma Bakımından Teolojik Önermeler", *Dini Araştırmalar*, 15/40, ss. 28-46.

Çınar, Aliye (2010a). "İslâm Ahlâkının Bireysel Boyutu 1: Güzel Ahlâk (Faziletler)", ss. 88-108, *İslam Ahlak Esasları*, (ed. Tahsin Görgün), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Çınar, Aliye (2010b). "İslâm Ahlâkının Bireysel Boyutu 2: Çirkin Ahlâk (Reziletler)", ss. 108-126, *İslam Ahlak Esasları*, (ed. Tahsin Görgün), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Deniz, Gürbüz (2012). "İslam Ahlak Felsefesinde Hürriyet", ss. 129-150, *İslam Ahlak Felsefesi*, (ed. Müfit Selim Saruhan), Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.

Görgün, Tahsin (2010a). "İslam Ahlakının Kaynakları", ss. 22-44, *İslam Ahlak Esasları*, (ed. Tahsin Görgün), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Görgün, Tahsin (2010b). "İslâm Ahlâkının Temel Kavramları", ss. 44-64, *İslam Ahlak Esasları*, (ed. Tahsin Görgün), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Karaman, Hüseyin (2018), "İslam Ahlakında Temel Erdemler", ss. 185-201, *İslâm Ahlâk Esasları ve Felsefesi El Kitabı,* (ed. Müfit Selim Saruhan), 4. Baskı, Ankara: Grafiker Yayınları.

Maraş, İbrahim (2012a). "İslam Ahlak Felsefesinde Mutluluk", ss. 90-112, *İslam Ahlak Felsefesi*, (ed. Müfit Selim Saruhan), Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.

Maraş, İbrahim (2012b). "Örnek Ahlak Metinleri", ss. 177-198, *İslam Ahlak Felsefesi*, (ed. Müfit Selim Saruhan), Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.

Uysal, Enver (2010). "Toplumsal Ahlak", ss. 146-168, *İslam Ahlak Esasları*, (ed. Tahsin Görgün), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Yaran, Cafer Sadık (2011), *İslâm Ahlâk Felsefesine Giriş*, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi Yayınları.

"İHSAN" KAVRAMI ÖRNEĞİNDE İYİLİĞİN SOSYO-TEOLOJİK BAĞLAMI

Prof. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU
Ankara Üniversitesi, ihsancapcioglu@yahoo.com

Dr. Mehmet AKIN
Ankara Üniversitesi, akinmehmet55@hotmail.com

ÖZET

İyilik, yaratılışta insan doğasında var olan özsel değerlerin başında gelir. Ancak her potansiyel yetenekte olduğu gibi, insandaki özsel iyilik potansiyelinin de harekete geçirilmesi gerekir. Kur'an-ı Kerim'de, "birr", "maruf" ve "ihsan" gibi iyilik anlamına gelen pek çok kavramın kullanıldığı görülmektedir. "Birr", dünyada ve ahirette Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya yönelik erdemli davranışları içeren iyilikler anlamına gelir ve "ihsan"dan daha geniş bir iyiliğe göndermede bulunur. "Birr", ihsanı da içine alan daha geniş bir iyiliktir. Bu anlamda, her "birr" ihsandır, fakat her ihsan "birr" değildir. İhsan, bireyin Allah'ın her an kendisini gördüğünün bilincinde olarak, bir işi ya da görevi özveriyle en güzel şekilde yapması ve karşılıksız iyilikte bulunmasıdır. "Maruf" ise, "ihsan" ve "birr"i de içine alan anlam genişliğine sahiptir. Çünkü maruf, sadece iyilikte bulunmayı değil, aynı zamanda terk edilmesi gerekenleri terk etmeyi de içerir. Bu anlamıyla maruf, insanın Allah'a yakınlaşma niyetiyle yaptığı her türlü emri/işi/görevi ve yine bu niyetle yapmaktan kaçındığı her türlü yasağı/münkeri içine alır. Bununla birlikte tebliğimizde, söz konusu kavramlar arasında İslam geleneğinde geniş bir kullanım alanına sahip bulunan "ihsan" kavramı üzerinde duracağız. Zira "ihsan", Kur'an-ı Kerim'de çeşitli türevleriyle yüze yakın âyette geçen kuşatıcı ve zengin bir anlam evrenine sahiptir. Bu ayetlerde hem Allah'a hem de insanlara nispetle kullanılan "ihsan" kavramı; "başkalarına iyilik etmek" (Yûsuf, 12/23, 100; İsrâ, 17/23) ve "bir işi/eylemi/görevi en iyi şekilde ve hakkıyla yapmak" (Bakara, 2/112; Nisâ, 4/125) anlamlarında kullanılmıştır. İhsanın Allah'a nispet edildiği durumlarda, O'nun kusursuz yaratıcılığını (Secde, 32/7; Tegâbün, 64/3) ve kullarına karşı cömertliğini (Kasas, 28/77; Talâk, 65/11) ifade ettiği görülmektedir. İnsana nispet edildiğinde ise, onun Allah karşısında duyduğu derin saygı, bağlılık ve itaat duygusu ile birlikte, bu duygunun sonucu olan iyi/güzel iş ve davranışları kapsadığı (Nahl, 16/30; Yûnus, 10/26) anlaşılmaktadır. Ayrıca Kur'an'da ihsan kavramının, öfkesini yenme, affetme, hoşgörü, sabır (Âl-i İmrân, 3/134–135; Mâide, 5/13; Hûd 11/115; Yûsuf, 12/90) aşırılıktan sakınma, kararlılık ve cesaret (Âl-i İmrân, 3/147–148), tokgözlülük ve cömertlik (Bakara, 2/236; Âl-i İmrân, 3/134) gibi ahlaki erdemlerle ilişkilendirildiği görülmektedir. İhsan, söz konusu erdemler arasında başat bir niteliğe sahip olup, Hz. Peygamber'in hadislerinde de benzer kullanımlara konu olmuştur. Bu çerçevede, "Cibril hadisi" olarak bilinen hadiste geçen, *"İhsan Allah'ı görür gibi kulluk etmendir; çünkü sen O'nu görmesen de O seni görmektedir"* ifadesi, literatürde ihsanın en güzel tanımı kabul edilmiştir. Bu çerçevede tebliğimizde, İslam geleneğinde "ihsan" kavramının söz konusu sosyo-teolojik bağlamından hareketle, "iyilik" erdeminin bireysel ve toplumsal yansımaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İhsan, İslam, Sosyoloji, Teoloji.

1. Giriş

İnsan; sevmek, sevilmek, beğenilmek, kabul görmek, takdir edilmek ve onaylanmak gibi özgüvene ve özsaygıya dayalı benlik bütünlüğünün gelişimi açısından son derece önemli işlevlere aracılık eden duygularla desteklenmiş bir sosyal çevrede yaşamak ister. Bununla birlikte o, hırs, ihtiras, kıskançlık, gurur ve kibir gibi benlik bütünlüğüne zarar verici duygulara ev sahipliği yapan çift kutuplu bir doğaya sahiptir (Çapcıoğlu, 2015: 159). İnsan doğasında var olan söz konusu potansiyel duyguların işlevsel hale gelebilmesi, bireysel ve çevresel etkilerle mümkündür. Bireysel etkilerin kaynağı, genellikle kişinin iç dünyasında meydana gelen biyo-psişik değişimlerdir. Çevresel etkilerin kaynağında ise, sosyal çevredeki koşulların biçimlendirici etkisi yer alır. Bu faktörler, hayat boyu etkisini devam ettireceği için, bireyin psiko-sosyal açıdan sağlıklı bir kişilik geliştirip benlik saygısını ve bütünlüğünü koruması, ancak istikrarlı biçimde çabalamasıyla mümkündür. İnsanın bu yöndeki çabalarının ise, sosyal çevresi tarafından desteklenmeye ihtiyacı vardır. Bu kapsamda tebliğimizde, öncelikle, insandaki iyilik potansiyelinin geliştirilmesinde etkili olan kalıtımsal ve çevresel faktörler üzerinde durulacak, daha sonra İslam literatüründe kuşatıcı iyiliğin örneği olan "ihsan" kavramı çeşitli boyutlarıyla incelenecektir.

2. İyilik Potansiyeli, Sosyal Çevre ve İslam

İyilik, yaratılışta insan doğasında var olan yeteneklerin başında gelir. Ancak her potansiyel yetenekte olduğu gibi, insandaki iyilik potansiyelinin de harekete geçirilmesi ve işlenmesi gerekir. Çünkü insan, doğumundan itibaren yakın ve uzak çevresinden aldığı desteklerle varlığını sürdürür. Sosyolojide sosyalleşme olarak adlandırılan ve yaşam boyu devam eden söz konusu çevresel destek süreci, bireyin kişiliği üzerindeki toplumsal etkilerin de temel belirleyicisidir. Araştırmalar, insan kişiliğinin doğum öncesinden itibaren oluşmaya başladığını göstermektedir (Çapcıoğlu, 2015: 160). Doğumdan itibaren ise, aile başta olmak üzere akran grupları, okul çevresi ve kitle iletişim araçları gibi sosyalleşme ajanları, *"bireyi başkalarından ayıran doğuştan getirdiği ve sonradan kazanılan özelliklerin bütünü"* (Özdemir vd., 2012: 566) olarak tanımlanan kişilik gelişimine önemli katkılarda bulunur. Kişilik gelişimi, bireyin doğuştan getirdiği potansiyellerin açığa çıkartılması ve geliştirilmesi bakımından son derece önemlidir. Bireyin zihinsel, duygusal, sosyal ve fiziksel özelliklerinin süreklilik gösteren yönlerini içeren kişiliğin gelişiminde sosyal çevre, kişiliğin ileride alacağı şekli belirleyen önemli bir faktördür. Çünkü davranışçı psikologlara göre insan doğası, esnek ve yumuşak bir özelliğe sahip olduğu için içinde bulunduğu sosyal çevreye göre şekil alır (Kuzgun, 1972). Buradan hareketle, bireyin sosyalleşmesinde kalıtım ve sosyal çevre faktörlerinin karşılıklı olarak etkili olduğu ifade edilebilir.

İnsanın doğuştan getirdiği kalıtımsal özellikler ile çevresel faktörlerin etkileşimi, uzun bir büyüme-gelişme sürecinde, kişiden kişiye değişen bireye özgü bir kişilik tipini ortaya çıkarır. Gelişim kuramcıları kişiliğin temel özelliklerinin erken gelişim dönemlerinde belirlendiğine dikkat çekmişlerdir. Esasen bireyin psikolojik bakımdan sağlıklı bir kişilik geliştirebilmesi, büyük oranda temel yaşamsal ihtiyaçlarını karşılama sürecinde toplumsal çatışmalardan uzak kalabilmesine bağlıdır. Bu anlamda bireyin psikolojik açıdan "normal" olarak nitelenebilmesi için, bireysel ihtiyaç, istek ve arzularını toplumun beklenti, norm, değer ve standartlarıyla uyumlu hale getirmeyi başarabilmiş ve psikopatolojik belirtilerden arınmış bir kişilik yapısına sahip olması gerekir. Başka bir açıdan sağlıklı birey, benliğini toplumsal otorite içinde eriterek

yok eden ve topluma pasif düzeyde uyum gösteren kişi değildir. Aksine o, öz duygu ve ihtiyaçları doğrultusunda hareket eden, sahip olduğu potansiyelleri gerçekleştirmeye çalışan, ancak bunu yaparken toplumla da uyumlu ilişkiler kurduğu için ciddi çatışmalar yaşamayan kişidir (Özdemir vd., 2012: 587). Dolayısıyla sağlıklı kişilik gelişiminin sosyalleşme süreci ile yakından ilişkili olduğunu belirtmek gerekir. Bilindiği gibi sosyalleşme sürecinde birey, içinde yaşadığı toplumun normlarını, inançlarını, değerlerini, kendisinden beklenen rolleri, tutum ve davranış kalıplarını öğrenir. Böylece, toplumsal etkileşim için gerekli becerileri geliştirmeye başlar; benlik, kimlik ve aidiyet duygusu kazanır ve içinde yaşadığı kültürü içselleştirerek toplumla uyumlu bir yaşam sürmeye çalışır.

İslam'ın insana, onun potansiyellerine, kişiliğine, toplumsal ve ahlaki yönüne bakışı da, yukarıda çizmeye çalıştığımız psiko-sosyal gelişim süreçlerini dikkate alan bir çerçevede gerçekleşir. Bu kapsamda olmak üzere, Şems Suresi'nin 7-10. ayetlerinde, kişilikte bulunan kalıtımsal yeteneklerin ve çevresel faktörlerin önemi; *"Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki, nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklere gömen ise ziyan etmiştir."* (Şems: 91/7-10) şeklinde ifade edilmiştir. Bu ve benzeri ayetlerde insan, doğası itibariyle hem iyilik, hem de kötülüğe yatkın bir varlık olarak tanımlanmıştır. Bu niteliğiyle o, aynı zamanda iyi ve kötü erdemleri yapıp yapmamayı seçme özgürlüğüne de sahiptir. "Kur'an, insanın önüne iyi ve kötü ahlâkın özelliklerini sunar. "Hayr", "maruf", "ihsan", "hasene", "sıdk", "istikame", "şer", "münker", "seyyie", "fısk", "zülm", "cehalet" ve "zan" sözcükleri, Kur'an'da bu çerçevede kullanılan kavramlardır. Kur'an-ı Kerim, insanlığı hem bilgilendirmekte hem de bu bilgilendirme neticesinde insanın sorumluluğunu vurgulamaktadır. Zira insan, özgür olduğu için sorumlu bir varlıktır (Saruhan, 2012: 70). İnsanın düşünce, söz ve davranışlarından sorumlu tutulması, onun yaratıcısı başta olmak üzere, kendisi dışındaki diğer varlıklarla kurduğu ilişkilerde temel ahlaki erdemlere uygun davranma zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Çünkü insan, dünya hayatında iyi ile kötü arasındaki tercihleriyle, sonucu ahirette açıklanacak bir denenme sürecinin öznesi olmayı kabul etmiş olmaktadır. Dolayısıyla her iki yöndeki tercihiyle de karşısına çıkacak iyi ya da kötü sonuçları belirlenmeye adaydır. Bu durumda onun için en yararlı ya da ahlaki olan, iyilik yönündeki tercihleriyle şekillenen tutum ve davranışlarıdır.

Kur'an-ı Kerim'de, "birr", "maruf" ve "ihsan" gibi iyilik anlamına gelen pek çok kavramın kullanıldığı görülmektedir. "Birr", dünyada ve ahirette Allah'ın hoşnutluğunu kazanmaya yönelik erdemli davranışları içeren iyilikler anlamına gelir ve "ihsan"dan daha geniş bir iyiliğe göndermede bulunur. "Birr", ihsanı da içine alan daha geniş bir iyiliktir. Bu anlamda, her "birr" ihsandır, fakat her ihsan "birr" değildir. İhsan, bireyin Allah'ın her an kendisini gördüğünün bilincinde olarak, bir işi ya da görevi özveriyle en güzel şekilde yapması ve karşılıksız iyilikte bulunmasıdır. "Maruf" ise, "ihsan" ve "birr"i de içine alan anlam genişliğine sahiptir. Çünkü maruf, sadece iyilikte bulunmayı değil, aynı zamanda terk edilmesi gerekenleri terk etmeyi de içerir. Bu anlamıyla maruf, insanın Allah'a yakınlaşma niyetiyle yaptığı her türlü emri/işi/görevi ve yine bu niyetle yapmaktan kaçındığı her türlü yasağı/münkeri içine alır.

3. İslam'da Bireyden Topluma Kuşatıcı İyiliğin Örneği: "İhsan"

Kur'an-ı Kerim'de "ihsan" sözcüğü, çeşitli türevleriyle yüze yakın âyette geçer. Bu ayetlerde hem Allah'a hem de insanlara nispetle kullanılır. Bu özelliğiyle kuşatıcı ve zengin bir

anlam evrenine sahiptir. İhsan, Allah'a nispet edildiği durumlarda, O'nun kusursuz yaratıcılığını (Secde, 32/7; Tegâbün, 64/3) ve kullarına karşı cömertliğini (Kasas, 28/77; Talâk, 65/11) ifade eder. İnsana nispetle kullanıldığı ayetlerde ise; "başkalarına iyilik etmek" (Yûsuf, 12/23, 100; İsrâ, 17/23) ve "bir işi/eylemi/görevi en iyi şekilde ve hakkıyla yapmak" (Bakara, 2/112; Nisâ, 4/125) anlamlarına gelir. Bu çerçevede ihsan sözcüğünün, insanın Allah karşısında duyduğu derin saygı, bağlılık ve itaat duygusu ile birlikte, bu duygunun sonucu olan iyi/güzel iş ve davranışları kapsadığı (Nahl, 16/30; Yûnus, 10/26) anlaşılmaktadır. Ayrıca Kur'an'da ihsanın; öfkesini yenme, affetme, hoşgörü, sabır (Âl-i İmrân, 3/134–135; Mâide, 5/13; Hûd 11/115; Yûsuf, 12/90) aşırılıktan sakınma, kararlılık ve cesaret (Âl-i İmrân, 3/147–148), tokgözlülük ve cömertlik (Bakara, 2/236; Âl-i İmrân, 3/134) gibi ahlaki erdemlerle ilişkilendirildiği görülmektedir.

İhsan, söz konusu erdemler arasında başat bir niteliğe sahip olup, Hz. Peygamber'in hadislerinde de benzer kullanımlara konu olmuştur. Bu çerçevede, "Cibril hadisi" olarak bilinen hadiste geçen, *"İhsan Allah'ı görür gibi kulluk etmendir; çünkü sen O'nu görmesen de O seni görmektedir"* ifadesi, literatürde ihsanın en güzel tanımı kabul edilmiştir (Çapcıoğlu, 2013: 340). Bu hadiste (Bkz. Tatlı, 2005) iman, İslam ve ihsan kavramları arasındaki ilişkinin açıklandığı görülmektedir. Abdullah b. Ömer, babası Ömer İbnü'l-Hattâb'tan rivayetle şöyle demiştir: Bir gün Resûlullah'ın yanında bulunduğumuz sırada aniden yanımıza, elbisesi bembeyaz, saçı simsiyah bir zât çıkageldi. Üzerinde yolculuk eseri görülmüyor; bizden de kendisini kimse tanımıyordu. Doğruca Hz. Peygamber'in yanına oturdu ve dizlerini onun dizlerine dayadı. Ellerini de uylukları üzerine koydu. Ve:

- Ya Muhammed! Bana İslâm'ın ne olduğunu haber ver!' dedi. Resûlullah: *İslâm*, Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in de Allah'ın Resulü olduğuna şehâdet etmen; namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve yol (külfetleri) cihetine gücün yeterse Beyt'i hacc etmendir.' buyurdu. O zât, 'Doğru söyledin.' dedi. Babam dedi ki: 'Biz buna hayret ettik. (Zira) hem soruyor hem de tasdik ediyordu'.
- 'Bana *iman*dan haber ver!' dedi. Resûlullah: 'Allah'a, Allah'ın Meleklerine, kitaplarına, Peygamberlerine ve ahiret gününe inanman, bir de kadere; hayrına şerrine inanmandır.' buyurdu. O zât (yine): 'Doğru söyledin.' dedi.
- (Bu sefer): 'Bana *ihsan*dan haber ver!' dedi. Resûlullah: 'Allah'a: O'nu görüyormuşsun gibi ibadet etmendir. Çünkü her ne kadar sen O'nu görmüyorsan da O seni muhakkak görür.' buyurdu.
- O zât: 'Bana kıyametten haber ver!' dedi. Resûlullah, 'Bu meselede sorulan, sorandan daha âlim değildir.' buyurdu. 'O halde bana onun alâmetlerinden bari haber ver!' dedi. Hz. Peygamber: 'Cariyenin kendi sahibesini doğurması ve yalın ayak, çıplak, yoksul koyun çobanlarının bina yapmakta birbirleriyle yarış ettiklerini görmendir.' buyurdu. Babam dedi ki: Bundan sonra o zât gitti. Ben hayli bir müddet (bekledim) durdum. Nihayet Resûlullah bana: 'Yâ Ömer! O sual soran zatın kim olduğunu biliyor musun?' dedi. 'Allah ve Resulü bilir.' dedim. 'Gerçekten o Cibril'di. Size dininizi öğretmeye gelmiş.' buyurdular (Bkz. Buharî, *İman*, 37; Müslim, *İman*, 1, 5; Nesâî, *İman*, 6; Ebû Dâvûd, *Sünnet*, 17; Tirmizî, *İman*, 4).

Bu açıklamalarda da görüldüğü gibi, hadisteki diyalogda iman, İslam ve ihsan kavramlarına açıklık getirilmektedir. Esasen bu üç kavram, bu hadisten hareketle pek çok açıdan ele alınmıştır. Yüce'nin de belirttiği gibi (2013: 118), ihsan kavramını, imanın dış

dünyadaki, özellikle birey ve toplum hayatındaki yansıması olarak değerlendirebiliriz. Çünkü bir insanın gerçekleştirdiği işin ihsan seviyesine ulaşabilmesi için hem neyi nasıl yapması gerektiğini iyi bilmesi hem de bu bilgisini en güzel biçimde eyleme dönüştürmesi gerekir (Çağrıcı, 2001: 544). Bununla birlikte "ihsanın bu boyutu, kelamcılar tarafından teorik olarak büyük oranla merkeze alınmadığından, tarihi süreç içerisinde bu kavram diğer iki kavramın gölgesinde kalmış ve inancın teorik ve pratik boyutunun yansıması olan ihsandan yoksun salt bir iman-İslam polemiği tartışıla gelmiştir. Bundan dolayı bu temel kavramlar arasındaki ilişkinin tespit edilmesi ve ahlakla olan irtibatının incelenmesi gerekmektedir" (Yüce, 2013: 118).

İslam ahlak felsefesinde ihsan erdemi, pek çok erdemle birlikte anılmaktadır. Örneğin, yardımseverlik erdeminin alt erdemlerinden biri de ihsandır. Yardımseverliğin ihsan ile birlikte, infak, ikram, helal kazanç, hayırda yarış, dostluk, kardeşlik, yakınlarla ilgilenme, iyiliği emr ve kötülükten nehy, birlik ve beraberlik, misafirperverlik, cömertlik ve kanaatkârlık gibi erdemlerle de ilişkisi bulunmaktadır (Karaman, 2018: 197). İhsan erdemi, temel erdemler arasında sayılan merhamet ile de yakın bir ilişki içerisindedir. Buna göre merhamet, acımak, şefkat göstermek, acıma duygusunun etkisiyle yapılan ihsan, iyilik ve lütuf gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamıyla o, hem Allah'ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanını, hem de insanları hemcinslerinin ve diğer varlıkların sıkıntıları karşısında duyarlı olmaya ve yardım etmeye sevk eden acıma duygusunu ifade etmektedir. Hadislerde de rahmet ve merhamet hem Allah'ın kullarına lütuf ve ihsanı, hem de insanların birbirlerine ve diğer canlılara karşı şefkat, ilgi ve yardımları için kullanılmaktadır (Karaman, 2018: 199-200).

Elmalılı Hamdi Yazır, "Hak Dini Ku'ran Dili" adlı eserinde Fâtiha sûresinin tefsirini yaparken "Rab" sözcüğünün boyutlarından birinin de "ihsan" kavramıyla ilişkili olduğunu belirtir. Ona göre "Rab" sözcüğü, hâkim olma, *ihsanda* bulunma, kontrolü altına alma, tasarrufta bulunma, öğretme ve yol gösterme, yükümlülük ve sorumluluk yükleme, emretme ve yasaklama, teşvik ve uyarı, lütufta bulunma ve gönül alma gibi eğitim için gerekli olan bütün niteliklere sahip, güçlü ve mükemmel bir terbiye edici anlamına gelir (Yazır, trsz, I: 77). Bu açıklamada, sözcüğün ihsan kavramıyla ilişkilendirilmesi önemlidir. Çünkü bu anlamıyla ihsan, Rab sözcüğünün ihtiva ettiği "terbiye edici" işlevin yerine getirilme biçimini ve yöntemini açıklayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

İslâm'da nafile ibadet kabilinden ve kutsal kabul edilen "çalışma" erdemi de, temel erdemlerden olan cömertlik ve ihsanın ön şartlarından biri kabul edilmektedir. Bu çerçevede, İslâm iş ahlâkında pek çok ilke ve erdemden bahsedilmekte ve bu ilkeler genel olarak dört temel erdem altında toplanmaktadır. Bunlardan ilk ikisi, çalışma ve iş hayatına başlamadan önce iş konusunda sahip olmamız gereken iyi niyet ile çalışma konusundaki doğru bilgiler ve çalışkanlığın erdemi ile ilgilidir. Sonraki ikisi ise iş hayatına atıldıktan sonra işle ilgili çeşitli alanlar ve ilişkilerde uyulması gereken helal kazanç ve adaletle ilgili kuralları içerir. Söz konusu kurallar ise lütuf ve ihsanla ilgili erdemlere göndermede bulunur. Buna göre iş hayatında gerçek ahlaklılık; sorumluluk, gönüllülük ve fedakârlık gibi üstün erdemler neticesinde ortaya çıkar. Bu bağlamdaki temel erdem ise *ihsan*dır. Ayette geçen *"Allah şüphesiz adaleti, ihsanı/iyilik yapmayı… emreder…"* (Nahl 16/90) ifadesindeki "ihsan/iyilik", İslam ahlakçıları tarafından alışverişte *"müşterinin yararına olan bir fiili, ona yapılacak ikramları içerir"* şeklinde yorumlanmıştır. Bu ikram bir zorunluluk olmasa da, iş hayatında işçi ve işverenlerin göstermesi

beklenen bir âlicenaplık olarak değerlendirilmiştir. Çünkü alışverişte asıl yükümlülük, her iki tarafın birbirine karşı adil davranmasıdır.

Gazzâlî'ye göre ticaretle uğraşan bir kimse, aşağıdaki hususlara dikkat ederek, adaletin üstündeki ihsan rütbesine yükselebilir: Fahiş kârdan kaçınmak, kârdan fedakârlık etmek, alacakların tahsilinde müsamahakâr davranmak, alacaklının gelmesini ve vadesinin dolmasını beklemeden, imkânı varsa onun ayağına gidip borcunu ödemek, pazarlıktan pişman olup cayana kolaylık göstermek ve son olarak fakirler için ayrı bir veresiye defteri tutarak, borçlarını ödeyemedikleri takdirde kendilerinden alacağını istememeye niyet etmek (Gazzâlî, 1988, II, 230-241'den akt. Kılıç, 2018: 436). Görüldüğü gibi ihsan kapsamındaki erdemlerden biri, müsamahakâr davranmak, diğeri ise hoşgörülü olmaktır. Buna göre iş ve hizmet üretiminin çeşitli basamaklarında kendimiz kusur edebileceğimiz gibi başkalarının da kusur edebileceğini düşünmeliyiz. Dolayısıyla iş etiğinin bir kuralı olarak karşımızdakine müsamahalı davranmak gerekir. Hz. Peygamber'in şu hadisi tam da bu hususa işaret etmektedir: *"Sattığında, satın aldığında ve hakkını talep ettiğinde müsamahakâr davranan kişiye Allah merhamet etsin"* (Buhari, 2008, 531'den akt. Kılıç, 2018: 436).

4. Sonuç

İslam literatüründe hem Allah'a hem de insana nispetle kullanılan ahlaki kavramlardan biri olan "ihsan", insanın Allah karşısında duyduğu derin saygı, bağlılık ve itaat duygusu ile birlikte, bu duygunun sonucu olan iyi/güzel iş ve davranışları içeren geniş bir anlam çeşitliliğine sahiptir. Bu özelliğiyle onun; öfkesini yenme, affetme, hoşgörü, sabır, aşırılıktan sakınma, kararlılık ve cesaret, tokgözlülük ve cömertlik gibi ahlaki erdemlerle yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak insana bahşedilen "ihsan" potansiyelinin de çeşitli faktörler tarafından harekete geçirilmesi gerekir. Bu hareket, öncelikle bireyin içsel motivasyonuna etki eden faktörlere bağlı olmakla birlikte, onun sosyal çevrede bireyle temas eden tüm sosyalleştirici unsurlar tarafından da desteklenmeye ihtiyacı vardır. Çünkü iyi insan olma potansiyelinin geliştirilmesinde sosyal çevre unsurları hayati derecede önemli roller icra eder. Genellikle aile, akrabalar, akran grupları, okul ve kitle iletişim araçlarından oluşan söz konusu çevresel unsurların ahlaki erdem ve duyarlılıklar içeren mesajlarının birey tarafından kabul edilebilmesi için, her şeyden önce birbirini destekleyen biçim ve içeriklerde üretilmeleri, geliştirilmeleri ve yaygınlaştırılmaları gerekir. Bununla birlikte, sadece biçim ve içerik örtüşmesi tek başına yeterli değildir, aynı zamanda bu mesajlar bireyin ahlak ve değerler dünyasındaki mevcut verilerle de uyumlu hale getirilmelidir. Günümüzde, özellikle kitle iletişim araçları tarafından üretilen mesajların, diğer sosyalleşme ajanlarınca aktarılan ahlaki içeriklerle örtüşmediği ve büyük oranda çatıştığı görülmektedir. Bu durum aile, akrabalar ve okul çevresi tarafından bireye kazandırılması hedeflenen ahlaki içerikleri bozucu bir işleve aracılık etmektedir. Ayrıca çocukluktan itibaren bireyin ahlaki kişilik gelişimi bakımından son derece önemli olan iyilik potansiyelinin açığa çıkartılmasını ve geliştirilmesini geciktirici, hatta çoğu zaman engelleyici sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

Buharî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail el-Cu'fî (1401), *el-Câmiu's Sahîh*, İstanbul.

Çağrıcı, Mustafa (2001), "İhsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XX, ss. 544-546, İstanbul: TDV Yayınları.

Çapcıoğlu, İhsan (2013). "İhsan", *İslamiyet-Hıristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, c. 1, s. 340, Mualla Selçuk, Halis Albayrak vdğ. (ed.), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Çapcıoğlu, İhsan (2015), "İyilik/İyi İnsan Olma Potansiyelinin Geliştirilmesinde Sosyal Çevrenin Etkisi", ss. 159–166, *İyilik: İnsanı İyilik Yaşatır*, Ankara: TDV Yayınları.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (trsz), *Sünen*, thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Talik: Kemâl Yûsuf Hût, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Karaman, Hüseyin (2018). "İslam Ahlakında temel Erdemler", ss. 185-199, *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, 4. Baskı, (ed. Müfit Selim Saruhan), Ankara: Grafiker Yayınları.

Kılıç, Cevdet (2018), "İslam Ahlakı Açısından Modern Uygulamalı Etik", ss. 387-444, *İslam Ahlak Esasları ve Felsefesi*, 4. Baskı, (ed. Müfit Selim Saruhan), Ankara: Grafiker Yayınları.

Kuzgun, Yıldız (1972), "Kendini Gerçekleştirme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, cilt 10, ss. 162-172.

Müslim, Ebu'l-Huseyn İbn Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (trsz), *Sahîhu Müslim*, Mukaddime, Tahkik: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Nesâi, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (1986), *Sünen (el-Mücteba)*, Tahkîk: Abdülfettah Ebû Ğudde, Haleb: Mektebu'l-Matbûâti'l İslâmiyye.

Özdemir, Osman; Güzel Özdemir, Pınar; Kadak, Muhammed Tayyib; Nasıroğlu, Serhat (2012), "Kişilik Gelişimi", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 4 (4), ss. 566-589.

Saruhan, Müfit Selim (2012). "İslâm Ahlâk Felsefesi: Tanım, Kaynaklar ve İçerik", ss. 65-89, *İslam Ahlak Felsefesi*, (ed. Müfit Selim Saruhan), Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları.

Tatlı, Bekir (2005), Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi ve İslam Düşüncesine Yansımaları, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa (1996), *el-Câmiu'l-Kebîr (Sünen)*, Tahkik, tahrîc ve talik: Beşşâr Avvâd Maruf, Birinci Baskı, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.

Yazır, Elmalılı Hamdi (trsz), *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul.

Yüce, Mustafa (2013), "İnanç-Ahlak İlişkisi Bağlamında İman, İslâm ve İhsan Kavramları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 15, sayı 2, ss. 111-148.

MUHAMMED ESED'İN (ö.1992) KUR'AN MESAJI (MEAL/TEFSİR) ÇALIŞMASINDAKİ AYKIRI YORUMLARI

Dr. Hikmetullah ERTAŞ
Çankırı Karatekin Üniversitesi, hiktas@hotmail.com

ÖZET

Allah (c.c.) tarafından Hz. Muhammed'e (s.a.) 610 yılında indirilmeye başlanan Kur'an-ı Kerim 23 yılda tamamlandı. Hz. Peygamber (s.a.), inen vahiylerde emredilen hususları bir taraftan uygularken diğer taraftan onları tebliğ etti. Yani tebliğ ve tebyin görevini beraber icra etti. Hz. Peygamber'in (s.a.) çağdaşları olan sahabesi de inen ayetleri (anlaşıl(a)mayan konuları Hz. Peygamber'e götürerek) hayatlarına tatbik etmeye çalıştı. Hz. Peygamber (s.a.) vefat edince sahabe din hususundaki problemleri "Kur'an-ı Kerim"e ve "Sünnet"e başvurarak çözmeye çalıştı. Bu bağlamda tefsir faaliyetleri belirginleşti. Günümüze kadar ki süreçte ise farklı zaman ve coğrafyada çok sayıda tefsir çalışması yapıldı.

Bu minval üzere çalışmamızda Muhammed Esed (ö.1992)in samimi gayelerle kaleme aldığı Kur'an Mesajı (The Message Of The Quran) (meâl– tefsir) çalışması ele alınmıştır. Kendisinin ifadesiyle "Geleneksel anlayış, Klasik İslam Hukukçuları" diye isimlendirdiği dört (Hanefî, Mâlikî, Şafi'i, Hanbeli) mezhepten farklı anladığı ahkâm ayetleri çerçevesinde "Ceza Hukuku" ile "Kadın ve Aileye" İlişkin yorumlarını gerekçelerine inerek, kanaatimizce düştüğü yanılgıları dört mezhebin görüşleriyle mukayese ederek tetkik ettik. Netice olarak Esed, "Batılı" insana, "İslâm'ı kabul ettirme" hedefine kilitlenerek ayetlere "batılıların" kabul edeceği biçimde anlam verme gayreti gütmektedir. Bu sebeple O, yorumlarını gerekçelendirirken, bazı dil bilimsel dayanaklarla yola çıkararak aşırı yorumlamalar yapar. Çalışmada işaret edildiği üzere Esed'in sözkonusu meselelerde ulaştığı neticeler dört mezhebin görüşleriyle örtüşmediği gibi Kuran–Sünnet bütünlüğüyle de uyuşmamaktadır. Esed'in böyle bir şartlanma ile Kur'an'a anlam verme gayreti kanaatimizce problemler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimler: Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, Sünnet, Yorum.

1. Giriş

Allah (c.c.) tarafından Hz. Muhammed'e (s.a.) 610 yılında indirilmeye başlanan Kur'an-ı Kerim 23 yılda tamamlandı. Hz. Peygamber (s.a.), inen vahiylerde emredilen hususları bir taraftan uygularken diğer taraftan onları tebliğ etti. Yani tebliğ ve tebyin görevini beraber icra etti. Hz. Peygamber'in (s.a.) çağdaşları olan sahabesi de inen ayetleri (anlaşıl(a)mayan konuları Hz. Peygamber'e götürerek) hayatlarına tatbik etmeye çalıştı. Hz. Peygamber (s.a.) vefat edince sahabe din hususundaki problemleri "Kur'an-ı Kerim"e ve "Sünnet"e başvurarak çözmeye çalıştı. Sahabe sonrası müslümanlar da aynı şekilde Kur'an'ın getirdiği evrensel ilke ve prensipleri Hz. Peygamber'in (s.a.) Sünnet'i ışığında anlama, yorumlama ve uygulama çabasında oldu.

Bu çaba "Lafız – Rivayet" temelinde "Akıl-Nakil/(Rivayet)"in "Mâna"ya etkisi ve onu etkileme keyfiyetine göre farklılıklar arz eder. Bu itibarla -gerek geçmiş gerekse günümüzde olsun- tüm ihtilafların temel sebebi "Nasıl bir metodoloji ?"'de gizlidir. Bu açıdan bakıldığında görüş ayrılıkları, temelde kullanılan usûl farklılıklarına yani nassın "Literâl (Zâhirî) ya da Bâtinî" bir perspektifle yorumla gayretine dayanır. Bu sebeple nassının doğru mesajı için

"Makasıdü'ş- Şeri'â"nin kesin (net) olarak tespit edilmesinin gerekir. Aksi takdirde yapılan çalışmalar, Kur'an-ı Kerim'in yanlış yorumundan başka bir şey olmayacaktır.

İşte bu çalışmada Muhammed Esed (ö.1992)in samimi gâyelerle kaleme aldığı Kur'an Mesajı (The Message Of The Quran) (meâl– tefsir) çalışmasını ele aldık. Kendisinin ifadesiyle "Geleneksel anlayış, Klasik İslam Hukukçuları"diye isimlendirdiği dört (Hanefî, Mâlikî, Şafi'i ve Hanbeli) mezhepten farklı olarak anladığı ahkâm ayetlerini inceledik. Çalışmada Esed'in anlayışına ve gerekçelerine yer vererek bunları değerlendirmeye çalıştık. Çalışmamızda önce Muhammed Esed'in Yorumlama Metodu'ndan bahsedilecek akabinde "Ceza Hukuku" ile "Kadın ve Aile" mevzularına dair açılarak iki başlık çerçevesinde değerlendirmeler yapılacaktır.

2. A-Yorumlama Metodu

Muhammed Esed'in izlediği metot klasik yorumlama metotlardan[1] farklılıklar arzeder. O, meâl çalışmasında sıradan bir tefsir ve tercümenin ötesinde, çağın kültürüyle yetişmiş bir insanın Kur'an'a bakışını, ona soru sorup onda cevap arayışını, ondan nasıl faydalanacağını ortaya koymaya çalır. Esed'in amacı, İslâm'ın ana kaynağını doğru, sade, anlaşılır ve günün insanına, daha doğrusu "Batılı" insana hitâp eden bir üslupta yazmak, önyargıları terk ettirecek doğru İslam'ı tanıtmaktır.[2] O, Kur'an'ın "Batılılar" tarafından yeterince değerlendirilmemesinin sebeplerini analiz eder. Ona göre temel problem "Batılı" insanın anlayış tarzı ve zihniyet farklılığıdır. Çünkü Kur'an her şeyden önce inanca götüren en geçerli yol olarak akla önem vermekte ve insan varlığını ruhsal, fiziksel ve dolayısıyla sosyal planda parçalara bölünmez bir bütün olarak görmektedir. Kur'an'ın ruhsal öğretileri, pratik düzenlemelerle sürekli olarak bütünleştirmesi, dinî tecrübeyi, entelektüel kavrayışın ötesinde, gizli şeylerin önündeki esrarlı bir huşû ile özdeşleştirmeye alışkın olan "Batılı" okuyucuya Kur'an'ın ruhsal, fiziksel ve sosyal planda iyi bir hayata götüren bir rehber olduğu düşüncesi şaşkın düşürür. Buna rağmen Kur'an-ı Kerim'in henüz hiçbir Avrupa diline doğru kavranabilir bir şekilde çevrilemediği gerçeği de Esed'e göre diğer - belki daha belirleyici -bir sebep olabilir.

Muhammed Esed iyi bir tefsir için şunları söyler:

"Mütercim söz konusu dilin kavram sembolizmini kendi içinde yeniden üretemedikçe yani bunları bütün tabiiliği ve saflığıyla kendi kulağına da 'ses verdiğini/şakıdığını' duymadıkça yaptığı tercüme; üzerinde çalıştığı metnin lafzî karşılığını yansıtmaktan başka bir yere varamaz ve asıl metnin anlamını az veya çok gözden kaçırmış olur. Asıl dilin derinliği artıkça böyle bir tercüme, metnin esas anlamından daha çok uzaklaşır."[3]

Esed'e göre Kur'an Arapçası'nın özünü doğru bir şekilde yakalayabilmek için, Arapların, Kur'an'ın nazil olduğu dönemde hissettiklerini ve düşündüklerini hissedebilmek ve düşünebilmek ve onların dilbilime ilişkin sembollere verdikleri anlamları kavrayabilmek şarttır. Kur'an, münferit emir ve talimatların bir derlemesi değil bölünmez bir bütün olarak görülmeli, Kur'an'ın hiçbir parçası tarihsel bakış açısıyla ele alınmamalıdır. Bu sebeple belli bir ayetin tarihsel nüzul sebebinin o ayetin esas maksadını ve Kur'an'ın bir bütün olarak vazettiği ahlâkî

[1] Tefsir Metodları için bk, Yunus Emre Gördük, "Tefsirde Muhteva-Metot İlişkisi Üzerine Kronotipolojik Bir Analiz Denemesi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13 (2015), 1-35.

[2] İsmail Çalışkan, 'Çağdaş Bir Müfessir ve Düşünür Olarak Muhammed Esed", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 425.

[3] Muhammed Esed, *Kuran Mesajı (Meal-Tefsir)* (trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), (İstanbul:İşaret Yayınları, 2001). 22.

sistem ile iç bağlantısını örtmesine izin verilmemelidir. Esas olarak Kur'an bize, ifadelerinin ve pasajlarının birçoğunun müteşâbih olarak anlaşılması gerektiğini söyler. Dolayısıyla eğer Kur'an'ın her pasajını, ifadesini yahut cümlesini, zâhirî lafzî anlamıyla alır ve onların bir teşbih (allegori)mecaz yahut temsil olması ihtimâlini göz ardı edersek "İlâhî kelâméın gerçek ruhuna aykırı hareket etmiş oluruz, der[4]. Böylece Esed, yaklaşım tarzının allegorik ve sembolik olduğunu belirtir. Bunun sonucu olarak da Esed hem mucizeleri yorumlar[5] hem de makalemizde inceleneceği üzere –bazı- ahkâm ayetlerini dört (Hanefî, Mâlikî, Şafi'i ve Hanbeli) mezhepten farklı/ görüşlerine aykırı biçimde tevil etme yoluna gider.

3. B-Ceza Hukukuna İlişkin Yorumları

Burada Muhammed Esed'in ceza hukukuna ilişkin dört mezhebin dışında kalan yorumlarına-makale sınırları çerçevesinde- işâret edilecektir. Esed'in "Kısâs", "Hirâbe" ile "Zina" konularına taalluk eden hususlarda gerek ayetin tercüme edilmesinde gerekse ayetlere düşülen açıklayıcı dipnotlarda serd ettiği görüşler gerekçeleri ile birlikte ele alınarak değerlendirmeler yapılacaktır.

1) Kısâs Suçlarında Af Yetkisi

Esed kısâs diye tabir edilen öldürme olayında suçluyu af yetkisinin toplumda olduğunu düşünür. Bu sebeple Bakara 2/178. ayeti şu şekilde anlamdırır.

"Siz Ey imana ermiş olanlar! Öldürme (olayların)da âdil karşılık (kısas) size farz kılındı: Hür için hür, köle için köle ve kadın için kadın. Ve eğer kardeşi tarafından suçlu kimse(nin suçunun bir bölümü) bağışlanmışsa, bu (bağış) uygun şekilde tatbik edilmeli ve kardeşine tazminatı güzellikle ödenmelidir."

"Lafzen ve onun kardeşi tarafından (bir şey) bağışlanan kişiye" ifadesinde bazı müfessirlerin yaptığı gibi buradaki "onun" zamirini maktûle izâfe etmenin ve böylece "kardeşi" ifadesi ile maktûlün ailesinin veya "kan akrabaları"nın kast edildiğini var saymanın hiçbir dilbilimsel dayanağı yoktur. "Onun" zamiri, kesinlikle suçlu kişiye râcidir; ve "onun kardeşi" sözü ile gerçek kardeşinin kastedildiğini varsaymak için bir sebep bulunamadığından, burada suçlunun "din kardeşine" veya "dostuna" işaret edildiği sonucuna varırız ki her iki terim de bütün bir toplumu kapsamaktadır. Böylece "eğer kardeşi (yani toplum veya onun yasal organları) tarafından suçlu kimse(nin suçunda bir bölümü) bağışlanmışsa" ifadesi ya öldürme olayında hafifletici şartların tespitine yahut mahkeme safhasında olayın ihmalden kaynaklardan ölüm veya darb sınıfına girdiği kanaatinin belirmesine işaret eder. Bu durumlarda ölüm cezasına karar verilmez ve maktulün akrabalarına diyet adı verilen bir fidye ödenmesi suretiyle tazmin işlemi yerine getirilir."[6].

Değerlendirme

Esed bağışlama yetkisini yasama organına verirken dört büyük mezhep bunu maktûlün velisinde görmüş[7]ve bu bağlamda Kur'an'dan ayet ve hadisleri delil olarak zikretmişlerdir.

[4] Muhammed Esed, *Kuran Mesajı*, Ek-1, 1380.

[5] Esed'in yorumlarına dâir değerlendirme için bk. Hikmetullah Ertaş, "Muhammed Esed'in Mucize Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım", *İktibas* 316 (Nisan 2005), 26-30.

[6] Bakara 2/178 ilgili 148. Dipnot.

[7] Muhammed b. İdris b. Abbas eş Şafiî, *el-Üm*, (Beyrut: Yy, 1990), 5/ 343; Ebu İshâk Cemâlüddin İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şirâzi, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-İmâm eş-Şâfii*, (By: yy.), 2/188 ;, Ebubekir Muhammed b. Ahmed b. Ebu Sehl es-Serahsî, *el-Mebsut*, (Beyrut:Yy. 2001), 26/186; Ebu Bekir Alâüddin b. Mes'ûd Kasânî, *Bedaiu's'-sanai'*, (Kahire:Yy. 1990), 7/248; (İbn Rüşd),Ebü'l-Velid Muhammed el- Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, (İstanbul: Yy. 1985), 2/430;(İbn Kudâme) Ebu Muhammed Abdullah, *el-Muğnî* , (Beyrut: Yy. 1973), 9/ 468.

Konu ile ilgili dört mezhebin getirdiği delillerden birisi İsrâ suresinin 30. ayetindeki; "Allah'ın dokunulmaz olarak koyduğu cana kıymayın, bu konuda haksız yere öldürülen kimsenin velisine bir yetki vermişizdir" ifadesidir. Burada yetkinin maktûlün velisine verildiği belirtilmektedir. Esed'in yorumu Kur'an-ı Kerim'in genel bütünlüğü ve sünnetin muhtevâsı bağlamında değerlendirildiğinde dayanak açısından zayıf olduğu kanaatindeyiz.

2) Hirâbe/Terör Suçları

Esed hirâbe suçları ilgili olan Maide 5/33 ayeti şöyle anlar.

"Allah'a ve Elçisine karşı savaş açanların ve yeryüzünde fesadı yaymaya çalışanların büyük kısmının öldürülmeleri veya asılmaları veya döneklikleri yüzünden büyük kısmının ellerinin ve ayaklarının kesilmesi yahut yeryüzünden (tamamiyle) sürülmeleri, yalnızca bir karşılıktan ibarettir. İşte bu, onların bu dünyada uğradıkları zillettir. Öteki dünyada ise (daha) korkunç bir azap bekler onları."

Esed ayetteki (من خلاف) ifadesi ile ilgili şu açıklamalarda bulunur:

"Çoğu zaman klasik Arapça'da 'birinin elini ve ayağını kesmek' deyimi, 'birinin gözünü yok etmek' ile eş anlamlıdır ve burada da muhtemelen bu anlam da kullanılmıştır. Alternatif olarak hem fiziksel hem de mecâzî anlamda 'meflûç / kötürüm hale getirilme"yi gösteriyor olabilir. Tıpkı "asılma" ibaresinin "işkenceyle / azap çektirilerek öldürülme' anlamında (mecâzî) kullanımındaki gibi 'min hiâaf' deyimi -ki genellikle 'çapraz olarak' şeklinde çevrilir – 'haleftuhû' (onunla anlaşmazlığa düştü yahut ona muhalefet etti veya ona aykırı şekilde davrandı) fiilinden türetilmiştir. Sonuç olarak 'min hilâf'ın öncelikli anlamı 'döneklikleri' veya 'sapkınlıkları yüzünden' demektir."[8]

Klasik müfessirlerin çoğunluğu, bunu bir şer'î hüküm olarak; "Allah'a ve elçisine savaş açan ve yeryüzünde fesâdı yayanların cezası, öldürülme, asılma, ellerinin ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi yahut yeryüzünden sürülmeleri olacaktır. Bu, onların bu dünyadaki zilletleridir." şeklinde yanlış anlamışlardır. Ne varki ayet metni aşağıdaki sebeplerleden ötürü bu yorumu teyit etmemektedir.

a. Bu cümlede geçen dört edilgen fiil-öldürülme, asılma, kesilme ve sürülme – geniş zaman kipindedirler ve bu şekilde gelecek zaman veya emir hâlini ifade etmezler.

b. "Yukettelû" formu, sadece 'onlar öldürülüyor' yahut (müfessirlerin yaptığı gibi) 'onlar öldürülecek' anlamlarını ifade etmez; tersine – Arap gramerinin temel bir kuralı gereğince 'Onların büyük bir kısmı öldürülüyor' anlamını gösterir; aynı şey "yusellebû (pek çoğu asılıyor)" ve "tukatta'a" (büyük kısmının kesilmesi) fiilleri içinde geçerlidir. Şimdi eğer bunların 'emredilmiş cezalar' olduğuna inanırsak bu, 'Allah'a ve Peygamber ne savaş açanlar'ın tamamının değil – büyük kısmının bu şekilde cezalandırılması gerektiğini gösterir. Ancak bu, İlahî Kanun Koyucuya atfedilemeyecek olan bir keyfilik varsayımıdır. Ayrıca, eğer 'Allah'a ve Peygamberine savaş açan' taraf, yalnızca bir kişiyi yahut birkaç kişiyi kapsıyorsa 'büyük kısmı' emri ona veya onlara nasıl uygulanabilir?

c. Dahası yukarıdaki ayet şer'î bir hüküm olarak alınacaksa, 'Onlar yeryüzünden sürüleceklerdir' ibaresinin anlamı ne olabilir? Bu nokta gerçekten müfessirleri büyük ölçüde şaşırtmıştır. Onların bir kısmı, mütecâvizlerin '(İslâm) topraklarından çıkarılmaları' gerektiğini düşünmüşlerdir. Ama Kur'an'da 'yeryüzü' (arz) teriminin böyle sınırlı bir anlamda

[8] Maide 5/33 ilgili 44. Dipnot.

kullanıldığının örneği yoktur. Diğerleri de, suçluların, 'yeryüzünden çıkarılmaları', anlamına gelecek bir yer altı zindanına hapsedilmeleri gerektiği görüşündedirler.

d. Son olarak ve yukarıdaki ayetin bir 'şer'i emir' şeklinde yorumlanmasına karşı en güçlü itiraz olarak, Kur'an, kitlesel asılmaya ve kitlesel imhâya işaret eden tamamen aynı ifadeleri (ama bu defa geleceğe yönelik kesin bir niyet ile) Firavun'un ağzından müminlere karşı bir tehdit olarak nakleder.[9] *Firavun, Kur'an'da her zaman kötülüğün ve Allah'ı inkârın tipik örneği olarak tanımlandığından, aynı Kur'an'ın başka yerde "Allah'ın düşmanı" olarak vasıflandırdığı bir kişiye izâfe ettiği ifadelerin aynısı ile bir ilahî kanunu yürürlüğe koyması düşünülmez.*

Kısaca müfessirlerin yukarıdaki ayeti 'şer'î bir hüküm' olarak yorumlama gayretleri bunu iddia eden isimler ne kadar büyük / saygın olursa olsun, kesinlikle reddedilmelidir. Diğer taraftan ayeti – okunması gerektiği gibi – geniş zaman kipinde okursak gerçekten iknâ edici bir yorum hemen kendini ortaya koyar. Çünkü bu şekilde okunduğunda ayet hemen bir durum tespiti olarak kendini gösterir. Allah'a (c.c.) karşı savaş açanların hak ettikleri cezanın kaçınılmazlığının bir ifadesi; onların ahlakî yükümlülüklere düşmanlıkları, bütün dinî/manevî değerlerini kaybetmelerine yol açar. Sonuçta düştükleri uyumsuzluk ve sapıklık aralarında dünyevî kazanç ve güç uğruna hiç bitmeyen bir çatışmayı teşvik eder, bir birlerinden çok sayıda insan öldürürler ve birbirlerine büyük ölçüde işkence eder, sakat bırakır ve sonuçta bütün bir toplum silinip gider. Veya Kur'an'ın belirttiği gibi 'yeryüzünden sürülürler' sadece bu yorum, ayette geçen bütün ifadeleri tam anlamıyla dikkate almaktadır. Böylece aşırı şiddet fiilleriyle bağlantılı 'büyük kısmı' kaydı 'yeryüzünde sürülme' ve bu dehşetin 'Allah düşmanı' firavun tarafından kullanılan terimler dışarıda kalır."[10]

Değerlendirme

İslam Hukuku eserlerinde 'hirâbe' başlığı altında ele alınan bu konu ihtilafsız olarak dört mezhep tarafından bir ceza görülmüş; öldürülme, asılma, kesilme ve sürülmenin –öldürme, yaralama, malı telef- bağlamındaki bu cezaların birlikteliği ise tartışılmıştır.[11]

Muhammed Esed من خلاف'tan kastın "onları gücünün yok edilmesidir" derken, bir açık kapı bırakarak 'muhtemelen' bu anlamdadır demektedir. Aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'de dört yerde geçen[12] (من خلاف /min hilâf) ifadesinin yer aldığı ayetlerin anlam bütünlüğü düşünüldüğünde, gücün yok edilmesinden veya döneklik manasından ziyâde uygulanan ibret verici bir ceza şeklende kullanıldığı görülür. Aynı zamanda من خلاف ifadesi söz konusu ayette gramer olarak da kendisinden önceki 'eller ve ayaklar' ifadesinin hâlidir[13]. Dolayısıyla ayet, ellerin ve ayakların çapraz olarak kesilmesi anlamına gelir ki Esed'in yorumlamasında ki mecâzî anlam ihtimali ortadan kalkar.

Öte yandan Esed'in aynı surenin 38. ayetindeki '*hırsızlık edenlerin ellerinin kesilmesi*'[14] ayetini, -buradaki gibi- 'güçlerini yok edilmesi veya fiziksel ve mecâzî anlamda onların felç

[9] A'raf 7/124, Taha 20/71, Şu'arâ' 26/49.

[10] Maide 5/33 ile ilgili 45.dipnot.

[11] Şirâzî, 2/284; Kasânî, 9/90-97; İbn Rüşd, 2/493-497; İbn Kudâme, 9/ 302; (İbnü'l-Hümâm) Kemâlüddin Muhammed, *Fethu'l-kadîr*, (Kahire: 1319), 4/ 267.

[12] '*Mutlakka ben ellerinizi, ayaklarınızı çaprazlama keseceğim ve hepinizi asacağım*.' Maide 5/33, Araf 7/124, Taha 20/71, Şuara 26/49

[13] Ebu'l Beku Abdullah b. Hüseyyin b. Abdullah el-Akberî, *İ'rab'ul-Kur'an*, (Mısır, 1961), 1/190.

[14] "*Hırsızlık eden erkeğe ve hırsızlık eden kadına gelince, işlemiş oldukları fiillere karşılık, Allah'tan (gelen) caydırıcı bir müeyyide olarak her ikisinin ellerini kesin.*" Maide 5/38.

edilmesi' şeklinde yorumlamadığı, kendisiyle çelişerek tutarsız davrandığı görülmektedir. Onun ifadesiyle 'Kur'an, hırsızlığa karşı caydırıcı bir ceza olarak şiddetli el kesme hükmünü getirmiştir. Bu durum İslam'ın öngördüğü kapsamlı bir sosyal güvenlik programının gereğidir.[15]

Esed öldürülme, asılma, kesilme ve sürülme fiillerinin edilgen yapılarıyla emir anlamını ifade edemeyeceklerini söyler. Ancak Arapça'da, "emir" sadece emir kipi veya emir lamı bulunan muzârî kipiyle yapılmaz. Bununla birlikte emir, kendisinden ihbâr kastedilmeyen haber cümleleri[16] ve değişik üslup ve tabirlerle de yapılır. Bu bilgiye usûl eserler geniş bir şekilde yer vermektedir.[17] Esed'in diğer bir gerekçesi ise, ayetteki "tef'il" formunda kullanılan öldürülme, asılma, kesilme ve sürülme ifadelerinin, formun kendisinden kaynaklanan bir nüânsla hepsinin değil büyük kısmını bu şekilde cezalandırılacağıdır. Hâlbuki "tef'il" formu 'işin kendisinde, bir ziyadelik, kesinlik, çokluk, sertlik ve katılık' anlamını ifade eder. [18] Yani bu fiiller, işin şeklinin kat'iliğini ortaya koyar ki söz konusu cezanın faillerin tümüne uygulanmasını gerektirir.

Esed'in serd ettiği diğer bir gerekçe ise, Kur'an'da 'yer yüzü' (arz) terimini hiçbir yerde sınırlı bir anlamda kullanılmadığıdır. Ne varki durum böyle değildir. Çünkü "arz" ifadesi Kur'an'da hem tüm yeryüzü hem de sınırlı alan anlamlarında kullanılmaktadır. Bunu Esed'in Maide suresinin 21. ayetine verdiği meal görmek mümkündür. O, bu ayete "Ey halkım Allah'ın size va'd ettiği kutsal topraklara (arz) girin." Şeklinde anlam verir. Dolayısıla buradaki "arz"dan kasdın sınırlı bir yer anlamında "Arz-ı mukaddes" olduğu tüm yeryüzü olmadığı açıktır.

Sonuç olarak Esed'in farklı yorumlamaya götüren gerekçeler birçok açıdan ret edilebilir iddialardan ibarettir.

3) Zina

Esed zina konusunda da farklı düşünmektedir. Ona göre bu hususta ayetin meâli şöyle olmalıdır.

"Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüz değnek vurun ve eğer Allah'a ve Ahiret günü'ne inanıyorsanız, onlara karşı duyduğunuz acıma, sizi Allah'ın bu yasasını uygulamaktan alıkoymasın. İnananlardan bir topluluk da onların bu cezalandırılmalarına şahit olsun." (Nur 24/2)

Esed'e göre kelime olarak *' "zina"; bir birleriyle evli olmayan bir erkekle bir kadın arasında, bunların her biri bir başkasıyla evli olsun ya da olmasın, ihtiyârî olarak gerçekleştirilen cinsî münâsebet demektir. Bu sebeple batı dillerinin çoğunda bu konudaki adlandırmanın tersine, Arapça'da evli bir erkeğin başka bir kadınla ya da evli bir kadının kocasından başka bir erkekle cinsî münâsebette bulunmasıyla (adultery) bekâr cinsler arasındaki cinsî münasebet (fornication) arasında adlandırmada bir fark yoktur. Yani her iki suç da zina olarak adlandırılmaktadır.'*[19] Dolayısıyla Esed zinakârın evli veya bekâr olması arasında bir fark görmez.

[15] Maide5/38 ile ilgili 48.dipnot.

[16] *'Anneler çocuklarını emzirsinler. Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için bu süre, tam iki yıldır.'*(Bakara 2/233) Burada annelerin çocukları emzirmeleri emredilmiştir.

[17] Abdulkerim Zeydân, *el-Veciz fi usul'il- Fıkıh*, (Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 2000),192.

[18] Hüseyin Avni Çelik, *Mebadiû 'ilmi's-sarf* (Basılmamış Ders Notu) Van.

[19] Nur 24/2 ile ilgili 2.dipnot.

Yine ona göre, bu cezanın uygulanmasına tanık olacakların sayısı kasten belirsiz olarak bırakılmıştır. Böylece durumun "Seyirlik bir tören"e dönüştürülmesinin de lüzumlu olmadığına işaret edilmiştir.[20]

Değerlendirme

Esed, evli veya bekâr olmak arasında 'zina' kelimesini karşılaması açısından bir fark olmadığını söyleyerek "Recm" cezasını temelden kabul etmeme yoluna gitmektedir.

Ancak, "Recm" cezası Hz. Peygamber (s.a.) tarafından Yahudî ve Müslüman ayırımı yapılmaksızın uygulanmıştır. Buna dâir pek sahih rivayet vardır.[21]Dört mezhep "Recm" cezasını kabul etmede ittifâk halindedir.[22]

C- Kadın ve Aileye İlişkin Yorumları

Burada Muhammed Esed'in "Kadınların Örtünmesi" ile "Çocuğun Emzirilmesi" hakkındaki yorumları gerekçeleri ile beraber ele alınarak değerlendirilecektir.

1. Kadınların Örtünmesi

Esed kadınların örtünmesi konusundaki Nur Suresi'nin 31. Ayetine aşağıdaki gibi anlam vermektedir.

"İnanan kadınlara söyle onlar da gözlerini bakılması yasak olandan çevirsinler; iffetlerini korusunlar; (örfen) görünmesinden sakınca olmayan yerleri dışında, cazibe ve güzelliklerini açığa vurmasınlar ve bunun için başörtülerini yakalarının üstüne salsınlar..." (Nur 24/31).

Esed, ayete bu şekilde mâna verdikten sonra şu açıklamalar da bulunur: *İslâm Hukuku'nun geleneksel temsilcileri 'görünmesinde (örfen) sakınca olmayan' ifadesinin tanımını her ne kadar kadının yüzü, elleri ve ayaklarıyla sınırlı tutma eğilimini göstermişler-hatta sınırlamaya bazen daha da ileri götürmüşler – ise de* الا ما ظهر منها *'nın anlamı bizce çok daha geniştir; nitekim, kullanılan ifadedeki kasdî belirsizlik (yahut çok anlamlılık) da bu hususta, insanın ahlâkî ve toplumsal gelişiminin gereği olarak ortaya çıkan zamana bağımlı değişikliklerin göz önünde bulundurulduğunu göstermektedir. Yukarıda, aynı kelimelerle hem erkeklere ve hem de kadınlara ulaştırılmak istenen mesajın özü, onların 'haramdan gözlerini çevirmeleri ve iffetlerini korumaları' noktasında düğümlenmektedir; kişinin yaşadığı çağda, Kur'an'ın toplumsal ahlâk konusunda getirdiği ilkeleri göz önünde tutarak dış görünüşünde, giyim kuşamında göstermek zorunda olduğu dikkatin sınırlarını da bu ölçü belirlemektedir*.[23]

B-Değerlendirme

Esed'in burada geleneksel temsilciler diye isimlendirdiği dört büyük mezhep söz konusu (illa ma zahara minhâ) bu ifadesini kadının 'yüzü, elleri ve ayakları' olarak anlamıştır[24]. Aynı zamanda fâkihler, fitneye sebebiyet verme durumuna göre söz konusu uzuvların da görünüp

[20] Nur 24/2 ile ilgili 3.dipnot.

[21] Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Camiu's-Sahîh*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981). Hudud 24,37; Diyât 6. (Detaylı bilgi için bk, Fuat Karabulut, "Recm cezasının Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında değerlendirilmesi", *Ekev* 50 (Kış 2012), 89-110.

[22]Şirâzî, 2/ 266-271; Kasânî, 7/ 90-97; İbn Rüşd, 2/ 493-497; İbn Kudâme, 10/ 302; İbnü'l-Hümâm, 4/267.

[23] Nur 24/31 ile ilgili 37.dipnot.

[24] *Ebu Yusuf, kadın kolunun avret mahalli olmadığı konusunda bir görüşü mevcut olsada bu görüş mezhepte müfta bih görüş olarak görülmemiştir*.(bk, İbnü'l-Hümâm, 8/266).

görünmemesini tartışmıştır[25]. Alimer "Fitneye sebep olma" ihtimali zaman temelinde örfün belirleyebileceği bir mevzu olarak düşünümüş, örfün belirleyeceği alanı ise "yüz-el-ayak"la sınırlı tutmuştur. Yoksa Esed'in iddia ettiği gibi (illa ma zahara minha) ifadesini zamana bağlı değişikliklerin avret mahallinin sınırını tespitte belirleyici kılma suretiyle insanın ahlâkî ve toplumsal gelişmişliğiyle ilgili şekilde görmemişlerdir.

Öte yandan Esed'in yaptığı değerlendirme zihinlere şu soruyu getirmektedir. Acaba Hz. Peygamber (s.a.) dönemi dâhil olmak üzere günümüze kadar müslümanlar ahlâkî gelişimlerini hiçbir vakit tamamlamadı mı? Güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim diyen bir Peygamber ahlâk toplumunu oluşturamadı mı? Ahkâm ayetlerinin inanç, ahlâk ve beşerî münâsebetlerdeki temel ilke ve prensipleri belirleyen ayetlerden sonra inzâli, Mekke döneminin Medine döneminden önce yaşanması zihnen ve kalben yetişmiş olan bir toplum oluşturmadı mı?

Konuyu Nihat Dalgın'ın şu yorumuyla bitirmek istiyoruz. '*Böyle bir yorum (örfün/ahlâkın bunun belirlemesi) hem ayetteki lafızların anlamına aykırı düşmekte hem de örtünme istisnasından sonra, özellikle vurgulanan 'başörtülerini yakalarının üzerine sarkıtsınlar' emri ile çelişmektedir. Burada göz ardı edilen nokta, ayetin başörtüsü kullanma alışkanlığı bulunan bir topluma hitap ederek mevcut olan örfü tashih edip başörtüsünü kullanmada bir takım değişiklikler getirdiğidir. Bu yön göz ardı edilerek örtünme emrinin istisnasının kapsamını, örfün /ahlâkın kabulü ile paralel görmek ciddi çelişkidir*.'[26]

2. Çocuğun Emzirilmesi

Esed bu hususta Bakara 2/ 233. ayetindeki 'Sellemehu' ibaresini 'onun emniyetini sağladı' şeklinde anlamış ve ayete şu şekilde anlam vermiştir.

"Ve (boşanmış) anneler, eğer emzirme müddetini tamamlamak istiyorlarsa, çocuklarına iki tam yıl bakabilirler; onların yeme – içme ve giyinmelerini uygun şekilde temin etmek, çocuğun babasına düşer. Hiç kimse, taşıyabileceğinden daha fazlasıyla yüküm tutulmaz: Ne anneye çocuğundan dolayı eziyet çektirilsin, ne de çocuğundan dolayı babasına. Ve (babanın) mirasçısına da aynı görev düşer. Ve eğer (anne – baba) her ikisi (anne ile çocuğun) ayrılmasına karşılıklı rıza ve danışma ile karar verirlerse (bundan dolayı) onlara bir günah yoktur. Ve eğer çocuğunuzu süt annelere emanet etmeye karar verirseniz, teslim edeceğiniz çocuğun emniyetini uygun bir şekilde sağlamanız şartıyla size bir günah yüklenmez. Ama Allah'a karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun ve bilin ki Allah tüm yaptıklarınızı görür" (Bakara 2/ 233)

Lafzen 'teslim ettiğinizin meşru surette emniyetini sağlamanız şartıyla' (yahut, verdiğinizi meşru surette teslim etmeniz şartıyla) 'Sellemehu' fiilinin hem 'onu teslim etti' hem de 'onun emniyetini sağladı' anlamına gelebileceği açık olduğundan, ikinci anlam (ki esas anlamıdır) bu bağlamda bana daha tercihe uygun görünmektedir. Çünkü, çocuğun gelecekteki emniyetini ve huzurunu sağlama zorunluluğuna işaret etmektedir. Sellemtum fiilini 'teslim etmek' olarak anlayan müfessirler, 'iza sellemtum mâ âteytum bi'l ma'ruf' ibaresini 'anlaştığınız (süt annenin ücretini) meşru şekilde vermeniz şartıyla' şeklinde yorumlarlar ki bana göre, bu yorum, yukarıdaki buyruğun kapsamını gereksiz yere sınırlamaktadır.[27]

[25] Cassâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (Beyrut: 1985), 3/219; Şirâzî, 1/52-73; Serahsî,10/140-162; (İbnü'l-Arabî) Ebû Bekir Muhammed, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (Kahire: 1974), 2/ 349-382; İbn Rüşd, 1/146; İbn Kudâme, 1/ 560-584; İbnü'l-Hümâm, 7/466.

[26] Nihat Dalgın, *Gündemdeki Tartışmalı Konular*, (Samsun: 2003), 278.

[27] Bakara 2/233 ile ilgili 220.dipnot.

B-Değerlendirme

Bu ayeti dört mezhep uleması 'çocuklarınızı süt anneye emzirtmek isterseniz, örfe uygun olarak belirlediğiniz ücreti güzelce teslim etmek şartıyla, bunu yapmanızda bir günah yoktur.'[28]der. Muhammed Esed ise bunu çocuğun emniyetini sağlamak şeklinde anlamıştır. Ancak ayetin tamamı göz önüne alındığında buradaki "örf" kelimesinin verilecek ücretin örfe göre tespit edileceği anlamı çıkar. Böylece süt anneye verilecek çocuğun emniyetini sağlama anne babaya ait bir görev olması sebebiyle bağlam dışı kalır. Netice olarak ayet sütanneye verilecek ücreti düzenlemektedir. Dolayısıyla söz konusu ayetin çocuğun emniyetini sağlamak konusuyla ilgisi yoktur.

Sonuç

Muhammed Esed'in Kur'anı yorumlama metodu klasik metodlardan tamamen farklıdır. O, batılı insana, "İslâm'ı kabul ettirme" hedefine kilitlendiğinden dolayı, ayetleri batılıların kabul edeceği biçimde anlam verme gayreti içindedir. Bu sebeple O, yorumlarını gerekçelendirirken, bazı dil bilimsel kurallardan yola çıkararak aşırı yorumlamalar yapar. Yukarıda işaret edildiği üzere iddia ettiği hususlarda ulaştığı neticeler dört mezhebin (Hanefî, Mâlikî, Şâfi'i, Hanbeli) görüşleriyle örtüşmemektedir. Onun hâlis niyetinden şüphemiz olmamakla birlikte Esed'in böyle bir şartlanma ile Kur'an'a anlam verme gayreti kanaatimizce -işaret edildiği üzere- problemler oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Akberî, Ebu'l Beku Abdullah b. Hüseyyin b. Abdullah, *İ'rab'ul-Kur'an*, (Mısır:1961).

Behûtî, Mansur b. Yunus el-Hanbeli, *Keşşâfu'l-kın'a an metni'l–iknâ'*, (Beyrut: 983).

Buhârî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahîh*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981).

Cassâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (Beyru: 1985).

Çalışkan, İsmail, 'Çağdaş Bir Müfessir ve Düşünür Olarak Muhammed Esed', *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998).

Çelik, Hüseyin Avni, *Mebadiû'ilmi's-sarf* (Basılmamış Ders Notu), Van.

Dalgın, Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dini Konular*, (Samsun: 2003).

Ertaş, Hikmetullah, "Muhammed Esed'in Mucize Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım", *İktibas* 316 (Nisan 2005).

Esed, Muhammed, *Kuran Mesajı (Meal-Tefsir)* (trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001).

Gördük, Yunus Emre, "Tefsirde Muhteva-Metot İlişkisi Üzerine Kronotipolojik Bir Analiz Denemesi", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13 (2015).

İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah, *el-Muğnî*, (Beyrut: 1973).

İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed el- Hafid, *Bidâyetü'l-müctehid*, (İstanbul: 1985).

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (Kahire: 1974).

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed, *Fethu'l-kadîr*, (Kahire: 1319).

Karabulut, Fuat, "Recm cezasının Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında değerlendirilmesi", *Ekev* 50 (Kış 2012).

Kasânî, Ebu Bekir Alâüddin b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-sanâî'*, (Kahire: 1990).

[28]Şirâzî, 2/ 155; Kasânî, 3/1-14; İbn Rüşd, 2/ 35-49; İbn Kudâme, 9/191-228.

Serahsî, Ebubekir Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl, *el-Mebsut*, (Beyrut: 2001).

Şafiî, Muhammed b. İdris b. Abbas, *el-Üm*, (Beyrut: 1990).

Şirâzî, Ebu İshâk Cemâlüddin İbrahim b. Ali b. Yusuf, *el-Mühezzeb fi Fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'i*, (By: Daru'l-Fikr, ts).

Zeydân, Abdulkerim, *el-Veciz fi usul'il fıkıh*, Müessesetü'r-Risâle, (Lübnan: 2000).

KASTAMONU YAZMA ESERLER KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN BAZI KUR'AN CÜZLERİNİN TEZHİP VE CİLT SANATI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Öğr. Gör. Yıldırım KARADENİZ
Kocaeli Üniversitesi, yildirim.karadeniz@kocaeli.edu.tr

ÖZET

Kitap sanatlarımız içerisinde yer alan tezhip ve cilt sanatının uygulama alanlarının başında el yazmaları, el yazmalarının içinde de en çok Kur'an-ı Kerim'ler başta gelir. Bildiride Kastamonu yazma eserler kütüphanesinde bulunan Kur'an cüzlerini tezhip ve cilt özellikleri bakımından inceleyerek kitap sanatları disiplini içerisinde ele aldık. Cüzlerde görülen unvan sahifesi tezhipleri dönem özelliklerini yansıtması bakımından oldukça önemli eserlerdir. Fakat eserlerde müzehhip ve mücellit isimlerine rastlanılmamıştır. Eserlerin cilt ve tezhipleri; motif, renk, kompozisyon ve işçilik bakımından incelendiğinde son derece güzel ve zarif bir işçilikle yapıldığı görülmüş olup bu özellikleri bakımdan 16. yüzyıl tezhip ve cilt örnekleri ile benzerlikler gösterdiği görülmektedir.

Serlevha formundaki unvan sahifesi bezeme geleneği, serlevhanın İslam sanatının kuruluş aşamasında olduğu Emevi Dönemi'nde başlamış ve kendinden sonraki dönemlerde etkili olması ile birlikte unvan sahifesi tezhip geleneğinin de başladığını söyleyebiliriz. Bezemelerde bitkisel motifler, basit geometrik unsurlar kullanılmıştır. Her süre başında farklı tasarım yapılması, bezemelerde kullanılan üslup, desen ve renk uyumunun Mushaf boyunca devam etmesi Emevi dönemine ait özelliklerdendir. Bu özellikler yüzyıllar boyu devam ederek Mushaf bezeme geleneğinin bir parçası olmuştur. Bildiride el aldığımız Kur'an cüzlerinin unvan sayfası tezhiplerinde de bu geleneğin devam ettirildiği açıkça görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Cüz, Unvan Sayfası, Tezhip

1. Giriş

Kitap sanatları içerisinde çok önemli bir yere ve kadim bir geçmişe sahip olan tezhip ve cilt sanatını yüzyıllar boyunca etkileyen birçok neden bulunmaktadır. Bunların başında kültürel etkileşim ve değişimler, sosyal ve ekonomik nedenler, yöneticilerin sanata bakış açıları, sanatkârların tekrardan kaçınma isteği ve yeni arayışlar içinde olmaları gelir. Tezhip ve cilt sanatını etkileyen bu nedenler bu sanatların farklı üsluplarının, tarzlarının ortaya çıkmasında ve gelişiminde etkili olmuşlardır. Bazı tarz ve üsluplar değişen beğeni ve istekler doğrultusunda her dönem etkili olmuşlardır.

Tezhip sanatı Orta Asya'da Uygur Türkleri'yle ortaya çıkmış ve gelişme göstermiştir. Orta Asya'da Karahoça'da yapılan Turfan kazılarında bulunmuş vakıf yapan Maniheist Uygur Rahipleri minyatürlerinde süsleme ögesi olarak kullanılan stilize edilmiş bitkisel motifler daha sonraki dönemlerde karşımıza çıkan bitki kökenli motiflerdir[1]. Selçuklular'la İran üzerinden Anadolu'ya ulaşan ve burada daha önce yaşamış medeniyetlerin kalıntılarını bulan tezhip sanatı, onu uygulayan sanatkârların bu etkileri kendi millî zevklerine dönüştürmesiyle gelişmesini sürdürmüştür. Bu gelişme ve üslûpların doğuşunda Uzakdoğu ve İran'dan çeşitli

[1] Faruk Taşkale, "El Sanatları Dergisi, Gelenekten Geleceğe Tezhip Sanatında Bir Yolculuk", S.9, İstanbul, 2010, s.6-7

aralıklarla gelen tesirler, Memlük sanatı izleri, Anadolu Beylikleri'nden kalan miras, fethedilen topraklardan gelen yeni zevklerin birleşimiyle XVI. yüzyılda en üst seviyeye ulaşmıştır[2]. Tezhip sanatı ile birlikte cilt sanatı da gelişme göstererek en güzel örneklerini XVI. yüzyılda görmekteyiz.

Cilt bir mecmua veya kitabın yaprakları ve şırası bozulmadan bir arada tutabilmek için yapılan koruyucu kapağa "cilt " denilmektedir. Cilt, Arapça kökenli bir kelime olup "deri" anlamına gelmektedir. Klasik cilt yapımında kullanılan en uygun malzeme deri olduğu için bu ismi almıştır. Esere takılan kapağa cilt, cilt ustalarına mücellit ve mücellide denilmektedir. İslâm cilt sanatına ait bilinen en eski örnekler Mısır ve Tunus'ta bulunmuş olup muhtemelen Tolunoğulları dönemine (868-905) aittir. X-XIII. yüzyıllarda yapılan bütün İslâm ciltleri arasında büyük benzerlikler görülür; bu durum XIV. yüzyılda da kısmen devam etmiştir. XI. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'ya hâkim olan Selçuklular, burada XII ve XIII. yüzyıllarda çok güzel ciltler meydana getirmişlerdir. Rûmî denilen Anadolu Selçuklu cilt üslûbu, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Memlükler'de, XIV. yüzyıldan itibaren de İlhanlılar'da ve Karamanoğulları başta olmak üzere Anadolu beyliklerinde devam etmiş ve aynı zamanda Osmanlı cilt sanatına geçişi sağlamıştır[3].

Osmanlılar döneminde diğer sanat dallarında olduğu gibi cilt sanatında da zirveye ulaşılmıştır. Osmanlı Döneminin ilk cilt örnekleri Fatih Sultan Mehmet zamanına aittir. Fatih Sultan Mehmet in özel Kütüphanesi için yazılan kitaplar Türk kitap sanatında o devre damgasını vurmuştur. Derinin değişik renkleri kullanılmış şemse ve köşebentlerin zemini altınlanmıştır. Bu dönemde deriden farklı lake ve kumaş ciltler de yapılmıştır. XV. yüzyılda Memlüklü ciltçiliğiyle Osmanlı ciltçiliği arasında büyük bir paralellik görülmektedir. Bu asırda Timurlular'la Karakoyunlular ve Akkoyunlular zamanında da güzel cilt kapakları yapılmıştır. XVI. yüzyıldan itibaren klasik Osmanlı ciltçiliği Türk ve İslâm cilt sanatının en büyük temsilcisi olmuştur[4]. 16.yy da cilt sanatı zirveye ulaşmış ve muhteşem eserler verilmiştir. Bu dönemde şemseler oval olup, bezemelerde yenilikler yapılmıştır. Murassa cildin ilk örneği saz üslubuyla tasarlanmıştır. Kumaş üzerine işleme yapılan kitapların en güzel örnekleri bu döneme aittir. 17.yy.da ciltçilikte bir duraklama görülmesine rağmen 18.yy da tekrar bir canlanma yaşanarak 20. yüzyıla kadar gelmiştir.

Mushaf-ı Şerif'in tüm cüzleri serlevha da olduğu gibi tezhip yönünden oldukça zengindir. Her cüzün ilk sayfası, ister sure başına denk gelsin, isterse devam eden surenin başlangıcı olsun serlevha formunda tezhiplenmiştir. Tek sayfa halinde görülen cüz başı veya unvan sahifesi tezhiplerinde "iklil", "kubbe levha" ve "mürekkep" serlevha formu kullanılmıştır. Serlevha sayfaları, tezhipli alanın en dışında yer alan ve tığlarla neticelenen dış pervaz formuna göre sınıflandırılır. Kubbe formu şeklinde olanlara "kubbe levha", yatık dikdörtgen şeklindekine "iklîl levha", kubbe ve iklîl levha karışımından meydana gelen serlevhalar da "mürekkep levha" denilmek üzere genelde üç tipe ayrılır[5]. İklil ve mürekkep serlevha formunda tasarlanan cüz başı tezhiplerinde iki farklı üslup görülmektedir[6]. Bunlardan ilki klasik üslupta kullanılan rumi,

[2] F. Çiçek Derman, DİA, "Tezhip", c.41, s. 65
[3] A.Saim Arıtan, DİA, "Ciltcilik", c.07, s.552
[4] Arıtan, a.g.e., s.552
[5] Ali Fuat BAYSAL, "Mushaf Tezyinatının Tarih İçindeki Gelişimi", marife, sayı. 3, 2010, s. 365-386
[6] Gül Güney, "Manisa İl Halk Kütüphanesi 3136 Env. No'lu "Mushaf-I Şerif'in Tezhip Bakımından Değerlendirilmesi", Dergi park, Sayı 19, Ocak 2011, s. 25 - 40

bulut ve hatayi gurubu motiflerden oluşan simetri kompozisyonlardır[7]. İkinci tezhip üslubu ise zeminleri renk ve altınla boyalı rumi, yaprak ve hatayi motifinin kendinin pafta oluşturduğu simetrik kompozisyonlardır[8]. Kur'an cüzlerine ayrılmış yani otuza bölünmüş bu cüzlerde görülen tezhipler serlevha tezhibi yerine cüzün ilk sahifesinde ilahi metnin üst kısmına dolgun bezeme yapılır ve bu unvan sahifesi olarak adlandırılır[9]. Unvan sayfalarının sayısı kitabın konu ve bölümlerinin sayısına bağlıdır. Serlevha ve unvan sayfası tezhibi renk, desen ve motif bakımından zahriye tezhibiyle uyum içinde olur[10].

Mushaf gülleri: Mushaflarda sayfa kenarına yapılan tezyinî madalyonlardır. Yazı sahasının dışındaki sayfa boşluğuna okuyan yahut yazan kişiye kolaylık sağlanması için sûrelerin bölünmesinde hamse, aşere; cüzlerin bölünmesinde hizip, nısıf, cüz; secde edilmesi gereken yerleri işaretlemede secde ibaresi yazılmaktadır[11]. Metinden ayrılabilmesi için renkli veya zer mürekkeple yazılan bu işaretlere madalyon, mekik, damla ve değişik geometrik biçimlerde tezhip yapılırsa mushaf gülü adını alır[12]. Bunların dışında erken devir mushaflarında görülen zahriye, serlevha, sûre başı, unvan sayfası ve hâtime sayfalarının tezhibine has mushaf gülleri de vardır. Mushaf gülleri dönemin bezeme üslûp ve özelliklerine göre yapılmıştır[13].

2. Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesinde Bulunan 2161 Envanter Numaralı Kur'an Cüzü

Foto: KYEK 2161 envanter numaralı cüzün unvan sayfa tezhibi

[7] Gül Güney, a.g.e.
[8] Gül Güney, a.g.e.
[9] M. Uğur Derman, Doksandokuz İstanbul Mushafı, Türk Petrol Vakfı Yay., İstanbul 2010, s.18
[10] Gülnur Duran, DİA, "Serlevha", c.36, s.568
[11] Gülnur Duran, DİA, "Tezhip", c.41, s.63
[12] Gülnur Duran, a.g.e., s.64
[13] Ayşe Tanrıver Celasin, XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Tezhip Sanatı Bağlamında Şeyh Hamdullah Mushafları Sûrebaşı Bezemelerinin Değerlendirilmesi, Doktora tezi, s.17 Isparta, 2014/ Gülnur Duran, a.g.e.

Tezhip Özellikleri

2161 envanter numaralı Kur'an-ı Kerim cüzü 105x150 – 185x250 mm. ebatında Muhakkak -reyhani hattı ile yazılmış olup Bakara suresi 142. ayetten başlayıp 252 ayetle bitmiştir. Serlevhası formunda unvan sahifesi tezhibi görülmektedir. Unvan sayfası tezhibinde iklil ve mürekkep formlar birlikte kullanılarak oluşturulan kompozisyon tığlarla sonlandırılmıştır. Bu formdan bağımsız alt kısmında dikdörtgen şeklinde iklil levha formu görülmektedir. İklil levha formundaki alanın ortasında *kitabeli zencerek* de denilen büyük bir pafta ve iki tarafında küçük paftalarla oluşturulmuş geometrik formlar görülmektedir. Büyük olan paftanın zemini silme altın sürülerek üzerine "üstübeç" denilen beyaz renkte boya[14] ile hat yazısı yazılmıştır. Üstübeç ya da beyaz mürekkep bir miktar beyaz zırnık ya da üstübeç, cam veya mermer üzerinde keskin sirke kullanılarak ezildikten sonra, biraz arap zamkı eklenerek hazırlanır. Üstübeç, sûrebaşı yazısında en çok tercih edilen mürekkep türüdür. Hem lâcivert hem de altın zemin üzerinde zer mürekkebe göre daha dikkat çekici bir renk olduğu için tercih edildiği akla gelmektedir[15]. Baş kısımlarında görülen küçük paftaların zemini de altınla bayarak üzerine açık mavi renkte ortabağ ve rumi motifinden oluşan desen görülmektedir. Bu paftaların etrafı 1mm genişliğinde olup beyaz renkte boyanarak üzerine basit zencerek (+,-) yapıldıktan sonra etrafı siyah renk çift tahrir çekilmiş olup bu alana kitabeli zencerek de denmektedir. Kenar bezemelerinde klasik bir üslûp olmuş olan *kitabeli zencerek*, daha çok arasuyu olarak karşımıza çıkar[16]. Bu desenler zamanla uzun noktaların genişleyerek pafta haline gelmesi ile meydana gelmiş olabilir. Kitabeyi hatırlatan uzun ve büyük olan paftanın içine genellikle hatayi ve rumi motifli bağımsız desenler yerleştirilmiştir[17]. Fakat bazen de 2161 envanter numaralı cüzde olduğu gibi yazı yazılmış olanlarda çoğunluktadır.

Kitabeli zencereğin dışında kalan alanın zemini mavi renkte boyanmış olup uzun kenarlarında rumi motifiyle oluşturulan dört eşit pafta görülmektedir. Paftaların zemini kahve renkte boyanarak üzerlerine hatayi grubu motifler yerleştirilmiştir. Mavi olan zemin ise; penç, yaprak ve hatai grubu motiflerin oluşturduğu simetrik kompozisyonlardan meydana gelmektedir. Dikdörtgen (iklil levha) formunda yapılan bu alan beyaz, turuncu ve mavi renk olmak üzere yaklaşık 2mm'lik cetvellerle son bulmuştur. Cetvellerden bezay ve mavi renkte olanların üzerine basit zencerek (+,-) yapılmış olup turuncu olan ise bunlardan farklı olarak tekli(tek sıra tam noktalı) zencerek arasuyu deseni çizilmiştir[18]. Unvan sayfasının mürekkep levha formunda yapılmış olan alanın kubbe levha formundaki kısmında zemin silme altınla boyanarak üzerine ½ simetrik bulut motifi yapılarak motif turuncu renkte boyanmıştır. Bulut motifi; Simurg ve ejderhaların boğuşması sırasında, hırs ve gazap hali olarak burunlarından çıkan buharın ifadesi veya tabiattaki bulutların üslûplaştırılmasıyla çizilen münhani şekillerdir[19]. En yaygın şekilde kullanımları 16. ve 17. yüzyıllarda olmuştur. Türklerde bulutun çıkış noktası tabiattır[20]. Ayrıca bu alanda yaprak ve hatayi grubu motiflerle oluşturulan ½ simetrik desen görülmektedir. Kubbe levha formun ortasında beyaz ipliklerle küçük bir kubbe

[14] Gül Güney, a.g.e.
[15] Ayşe Tanrıver Celasin, a.g.e., s.167
[16] İnci A. Birol, Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı, Kubbealtı yay., 9.Baskı, İstanbul 2017, s.195-196.
[17] İnci A. Birol, a.g.e.
[18] İnci A. Birol, a.g.e.
[19] Abdulkadir Yılmaz, Türk Kitap Sanatları Tabir ve Istılahları, Damla yay. İstanbul 2004, s.33.
[20] Abdulkadir Yılmaz, a.g.e.

levha formunda zemini mavi üzerine turuncu ile rumi, ortabağ ve hatayi grubu motiflerle kompozisyon oluşturulmuştur. Büyük kubbe formun sağında ve solunda salbek formuna benzeyen iplik paftalar görülmektedir[21]. Paftaların zemini siyah renkte boyanmış olup üzerinde beyaz renkte hatayi ve yaprak motifi tasarlanmıştır. Dikdörtgen formun kısa kenarlarında yazı etrafını da çevreleyen bordüre bitişik şekilde yarım basit rumi kompozisyonu su yeşili renkte boyanmış olup zemin turuncu renk, üzerine ise gene hatayi grubu motifi beyaz ve altın ile boyanarak pafta tamamlanmıştır. Geri kalan kısımlar mavi renk zemin üzerine tek iplik üzerinde yaprak ve hatayi grubu motiflerle tasarlanmış ½ desen kompozisyon özelliği göstermektedir. Mürekkep levha formu tığlarla son bulmuş olup tığlar dönemin üslubunu yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Tığlar kuzunun uzantısı olarak kabul edildiği için kullanılan ana renk mavi ve lacivert renktir. Fakat klasik rengin zenginliği sadece desende değil renklerde de görülmüş, ana rengin arasına farklı renler ve altın eklenmiştir. İncelediğimiz cüzdeki tığlarda renk olarak mavi tek olarak kullanılmış olup geometrik motif ve noktalar yapılmıştır.

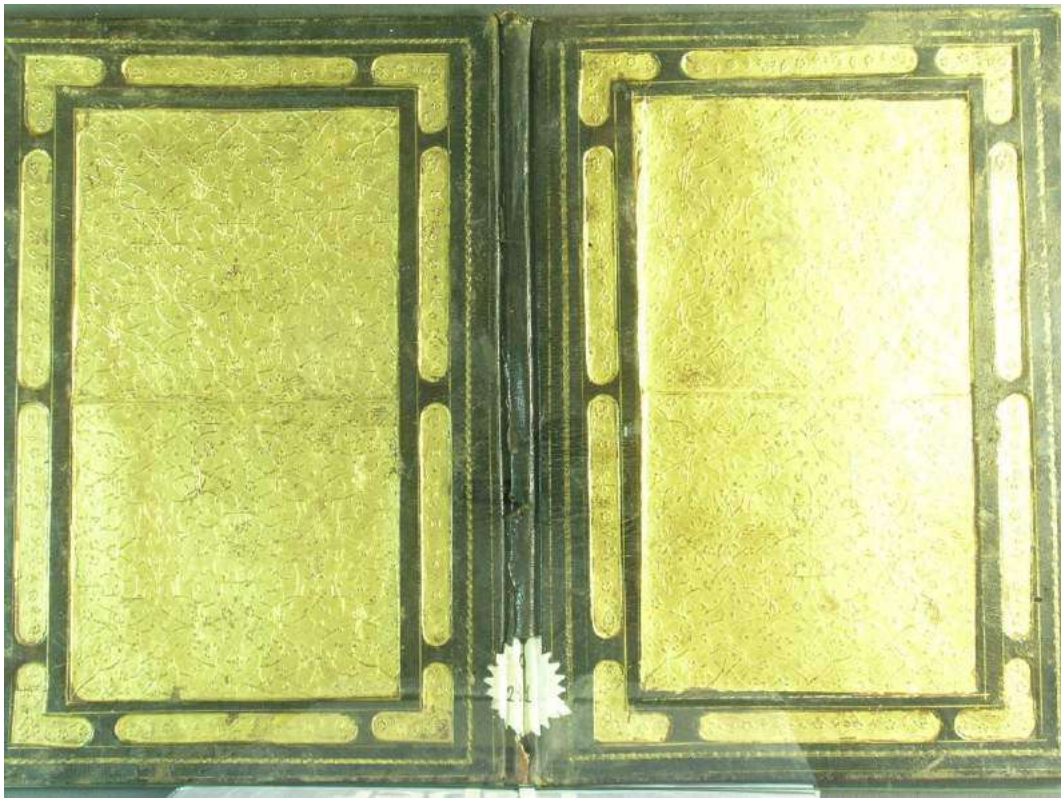

Foto: KYEK 2161envanter numaralı cüzün cilt kabı

Cilt Özellikleri

Otuz cüzden oluşan Mushaf'ın her cüzünün cilt kapağı aynı üslup ve teknikte bezenmiştir. Cilt kapağının dış yüzeyi tamamen altınla yapılmış, motifler ise altınla kabartma olarak yapılmış olan bu ciltlere mülemma cilt denmektedir. XVI. yüzyılda Safaviler döneminde yapılan Mushaflarda mülemma cilt çok sık görülmektedir. 2161 envanter numaralı Kur'an cüzü de mülemma tekniğinde yapılmış olup şemse ve köşebent paftalar yerine sarılma rumi ile paftalara ayrılmıştır. Sarılma rumi kompozisyonlar orta bağlarla birbirine bağlandığı görülmektedir. Cilt kabının ortasında dikdörtgen alan içinde; yaprak, gonca, rumi geçme,

[21] Gül Güney, a.g.e.

nilüfer, tepelik, penç, hatai, orta bağ motifler ile kompozisyon tamamlanmıştır. Dikdörtgen alanın etrafında yaklaşık 5mm genişliğinde bordür görülür. Bordürün içine zemini altınla boyalı paftalar yapılmış olup üzerine tek dal iplikle hatayi grubu motifler yapılmıştır. Paftalar birbirine değmeyecek şekilde yapılarak aralarının deri renginde bırakıldığı görülür. Bordürün her iki yanında yaklaşık 3mm genişliğinde deri renginde cetvel görünümü kazandırılmış olup, dış tarafına altın renkte 1mm genişliğinde kuzu çekilerek cilt kabının tezyinatı sonlandırılmıştır.

Foto: KYEK 2163 envanter numaralı Kur'an cüzü unvan sayfa tezhibi

Tezhip Özellikleri

2163 envanter numaralı Kur'an cüzünün unvan tezhibi XV. ve XVI. yüzyıl tezhip özellikleri göstermesi bakımından önemlidir. Unvan sayfası tezhibi dönem özellikleri olan; renk, kompozisyon ve ince işçilik bakımından oldukça başarılı bir örnek teşkil etmektedir. Tek sayfa halinde görülen unvan sayfası tezhibi yazı kısmının üst tarafında birbirinden bağımsız dikdörtgen şeklinde iki iklil levha formu tasarlanmıştır. Bunlardan yazının hemen bitiminde başlayan ilk formun ortasında kitabeli zencerek[22] şeklinde tasarlanarak altın zemin üzerinde "üstübeç" denilen beyaz renk boya ile sülüs hat ile surenin ismi yazılmıştır. Kitabeli zencerek olarak isimlendirilen bu formun baş kısımlarında penç şeklinde turuncu renk iplik paftaların zemini mavi üzerine hatayi grubu motif beyaz ve altın renkte boyanmıştır. Dikdörtgen iklil levha formunun kısa kenarlarına bitişik şekilde simetrik olarak yapılmış, zemini altın ile boyanmış iki adet pafta görülmektedir. Paftaların etrafı turuncu renk iplikle dendanlara bölünerek ortadaki paftalara bağlanmıştır. Altın zemin üzerine hatayi grubu motifler ve yapraklar çift tahrir ipliklerle oluşan kompozisyonlar görülür. Dikdörtgen alanın uzun

[22] İnci A. Birol, a.g.e., s.196-245

kenarlarında karşılıklı olarak dört adet simetrik pafta alanlar tasarlanmış olup etrafı turuncu renk iplikle dendanlara ayrılmıştır. Paftaların zemini altına boyanarak üzerine hatayi grubu motif ve çift tahrir iplik kompozisyon uygulanmıştır. İklil levha formu içinde tasarlanan paftaların dışında kalan alanların zemini mavi renk üzerine yaprak ve hatayi grubu motiflerle ½ planlı desen kompozisyonu görülmektedir. İklil levha formu 2mm'lik turuncu ve yeşil renk cetvel ile sonlandırılmıştır.

İkinci iklil levha formunda paftalara ayrılmış alanlar görülmektedir. Salbek şeklinde iki pafta oluşturularak altın zemin üzerine hatayi motifinin göbek kısmı altınla, yaprakları ise kademeli olarak mavi ve pembe renkte boyanarak çift tahrir ipliklerle tasarlanmıştır. Salbek formundaki paftanın etrafı turuncu renkte çift tahrir iplikle sonlandırılmıştır. Dikdörtgen iklil levha formunun ortasında su yeşili basit rumi kompozisyonla pafta görülür. Ortada bulunan bu pafta iklil levhanın kısa kenarlarında da cetvele bitişik şekilde yarım olarak tasarlanmıştır. Zeminleri kırmızı olarak boyanarak üzerine hatayi grubu motif beyaz ve sarı renkte kademeli şekilde boyanmıştır. Paftalı alanların dışında kalan kısım mavi zemin üzerine hatayi grubu motifler kademeli olarak beyaz, kırmızı, sarı ve pembe renkte boyanmış, yapraklar ise altın renkte bırakılmıştır. Diğer iklil levhada olduğu gibi bunda da ½ planlı desen kompozisyonu uygulanmıştır. Dikdörtgen formun etrafında 2mm genişliğinde altın, açık mavi ve turuncu renkten oluşan cetvel çekilerek sonlandırılmıştır. Her iki iklil levha formunun da etrafını çevreleyen yaklaşık 5mm genişliğinde siyah zemin üzerine, yaprak ve hatayi grubu motifler; kırmızı, beyaz, sarı, pembe renkte kademeli boyanarak altın renkte tek dal iplik ile desen kompozisyonu tasarlanarak uygulanmıştır. Tığlarda Selçuk ve Beylikler devrine göre daha ayrıntılı desenler devrin belirleyici hususiyetlerinden olup desenin sınırını belirleyen cetvel veya ipliğe paralel çizilmiş kuzu üzerinde bulunmaktadır[23]. Fakat XI. XII. XIII. ve XIV. yüzyıllar ile XVII. XVIII. yüzyıllara ait tezhiplerde tığların doğrudan cetvel üzerine işlenmiş deseni ve işçiliği mükemmel olmayan örneklerine de rastlanmaktadır[24]. Halbuki tezhip sanatının zirvede olduğu XVI. yüzyılda tığlar, daima sınıra paralel çizilen kuzu üzerinde yer almış muhteşem desen ve işçiliği ile unvan sayfalarına taç olmuştur[25].

[23] İnci A. Birol, a.g.e., s.201
[24] İnci A. Birol, a.g.e., s.201
[25] İnci A. Birol, a.g.e., s.201

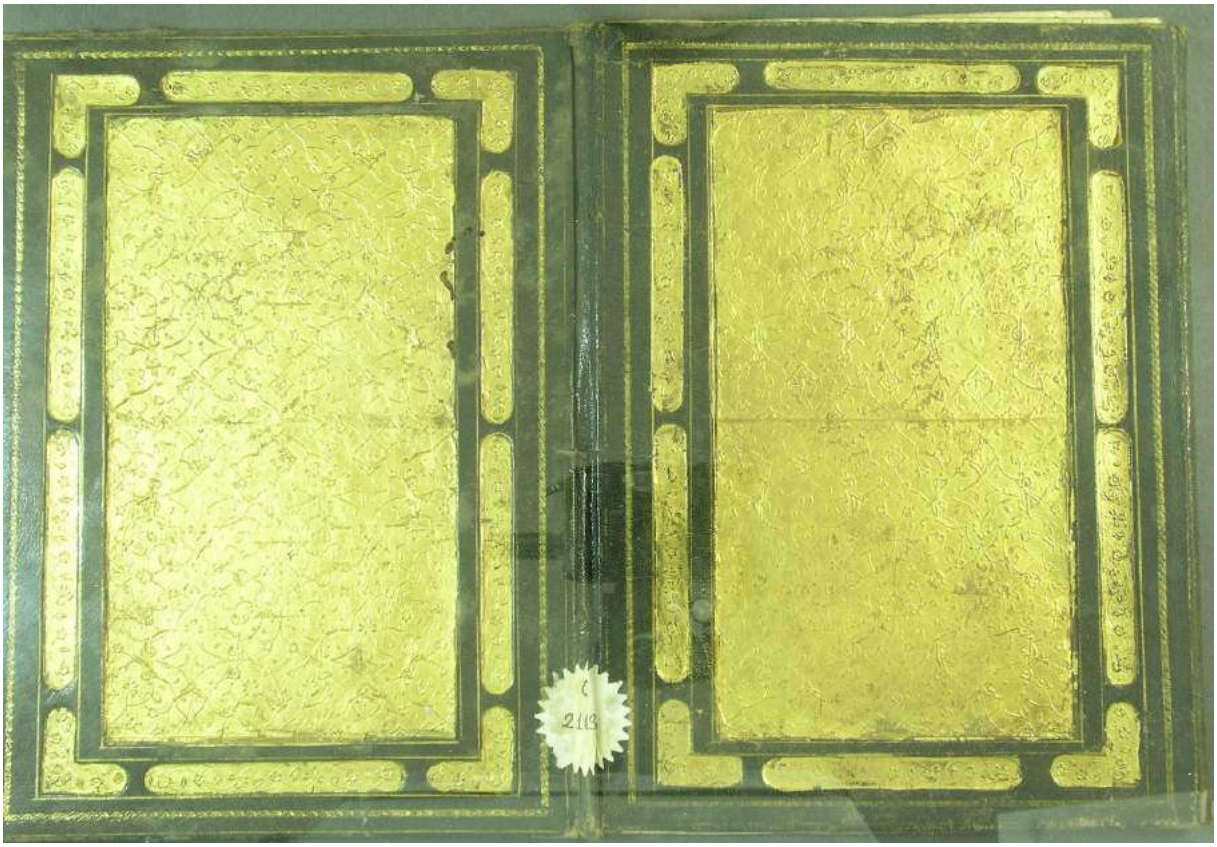

Foto: KYEK 2163 envanter numaralı Kur'an cüzü cilt kabı

Cilt Özellikleri

2163 envanter numaralı cüz mülemma şemse cilt özelliği göstermektedir. XV. yüzyıl Herat ciltlerinde süsleme unsuru olarak stilize motiflerle birlikte manzara ve canlı hayvan motifleri, Memlûk ve Selçuk ciltlerinde yine stilize motiflerle birlikte arabesk motifleri bulunduğu halde, XVI. yüzyıl da yapılan ciltlerde tamamen tabiattan stilize edilmiş üçerli yaprak, gonca, rumi geçme, nilüfer, ıtır yaprağı, bulut, gül, tepelik, penç, hatai, orta bağ, tığ gibi motifler kullanılmıştır[26].Ele aldığımız, 2163 envanter numaralı cüzün cilt kabındaki süsleme özelliklerine baktığımızda yukarda belirtilen XVI. yüzyıl cilt özellikleri ile aynı olduğu görülmektedir. Bu özelliklerinin yanı sıra devrin renkleri ve ince işçiliğe de bakarak Ferâg kaydı olmayan bu cildin XVI. yüzyıla ait olduğunu söyleyebiliriz. Cilt kabının ortasında dikdörtgen bir alan içinde; yaprak, gonca, rumi geçme, nilüfer, tepelik, penç, hatai, orta bağ motifler ile kompozisyon yapılmıştır. Dikdörtgen alanın etrafı yaklaşık 3mm genişliğinde deri renginde bırakılmış olup gene yaklaşık 5mm'lik bordür içinde zemini altın üzerine tek dal iplik hatayi grubu motiflerle paftalar tasarlanmıştır. Cilt kabı bezemesi 1mm'lik altın renk kuzu ile sonlandırılmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Bildiride ele aldığımız Kur'an cüzlerini incelediğimizde ferağ kaydının, müzehhip ve mücellit isimlerinin olmadığı görülmüştür. Bizde cüzlerin; renk, motif, desen kompozisyonuna ve yapılan işçiliğe bakarak cüzlerin hangi döneme ait olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Cüzleri bu yönleri ile incelediğimiz zaman XV. ve XVI. yüzyıl cilt ve tezhipleri ile benzerlikler görülmüş olup, özellikle 2161 ve 2163 envanter numaralı cüzlerde görülen cilt ve tezhiplerin

[26] Kemal Çığ, a.g.e., s.116

XVI. yüzyıl Safeviler döneminde yapılanlarla hemen hemen benzer oldukları görülmüştür. Cüzler otuz takımdan oluştuğu için, bu otuz cüzün her birinde görülen unvan sahifesi tezhip ve ciltlerindeki kompozisyon, motif, renk ve işçilik bakımından benzer olduğu olduğu hatta bazı cüzlerin birebir aynı yapıldığı görülmüştür. Bu benzerliğin nedeni tezyini sanatlarda önemli bir yeri bulunan nakışhâne kurumu, özellikle Osmanlılarda Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında güçlenerek tezyini sanatlarda tek ve merkezi bir konum haline gelmiştir[27]. Aynı nakışhaneden çıkan eserler tezhip ve cilt özellikleri bakımından aynı özelliklere sahiptir. Farklı ustaların elinden çıktığı için kompozisyon ve işçilik olarak farklılıklar dışında çok fazla bir farklılık görülmediği anlaşılmıştır.

Kur'an cüzleri otuz takım halinde olup genellikle cilt ve tezhip özellikleri birbirine benzemektedir. Bildiriye konu olan 2161 ve 2163 envanter numaralı Kur'an cüzlerini cilt ve tezhip özellikleri bakımından incelediğimizde, cüzlerin her ikisinin de cilt kabı mülemma cilt özelliği gösterdiği, işçilik ve kompozisyon olarak aynı olduğu görülerek bu eserlerin mücellidinin aynı kişi olduğunu söyleyebiliriz. Unvan sahifesi tezhiplerinde ise kompozisyon olarak farklılıklar olduğu fakat ince işçilik, renk ve motif bakımından benzerlikler olduğu görülerek aynı müzehhip elinden veya aynı nakışhaneden çıktığı kuvvetle muhtemeldir. Sonuç olarak her iki yazmanında XVI. yüzyıl Safevi dönemine ait olduğunu söyleyebilir.

Kaynakça

F. Taşkale, (2010) "*El Sanatları Dergisi, Gelenekten Geleceğe Tezhip Sanatında Bir Yolculuk"*, s.9, İstanbul.

F. Ç. Derman, DİA, *"Tezhip"*, c.41.

A.S. Arıtan, DİA, *"Ciltcilik"*, c.07.

A. F. BAYSAL, (2010) *"Mushaf Tezyinatının Tarih İçindeki Gelişimi"*, marife, sayı. 3.

G. Güney, (2011) "Manisa İl Halk Kütüphanesi 3136 Env. No'lu *"Mushaf-I Şerif'in Tezhip Bakımından Değerlendirilmesi"*, Dergi park, Sayı 19.

M. U. Derman, (2010) *Doksandokuz İstanbul Mushafı*, Türk Petrol Vakfı Yay., İstanbul.

A. Tanrıver Celasin, (2014) *XV-XVI. Yüzyıl Osmanlı Tezhip Sanatı Bağlamında Şeyh Hamdullah Mushafları Sûrebaşı Bezemelerinin Değerlendirilmesi*, Doktora tezi, s.17 Isparta,.

İ. A. Birol, (2017) *Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı*, Kubbealtı yay., 9.Baskı, İstanbul.

A. Yılmaz, (2004) *Türk Kitap Sanatları Tabir ve Istılahları*, Damla yay. İstanbul, s.33.

[27] İnci A. Birol, a.g.e., s.42

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE PARA BASIMINDA GÖREVLİ KURUMLARIN MERKEZ BANKALARININ TAŞIMASI GEREKEN ÖZELLİKLER BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Arş. Gör. Arzu POLAT
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, arzuakyildiz@gazi.edu.tr

ÖZET

Avrupa Birliği(AB), dünya tarihinde bugüne dek benzeri görülmemiş bir bütünleşme hareketini temsil etmektedir. Bu bütünleşme hareketinde, ekonominin bir sektöründen başlayan bütünleşmenin, giderek tüm ekonomiyi içine alması öngörülmüş ve sonuçta, benzersiz bir kurumsal yapı üzerine oturtulan ekonomik ve parasal bir birliğe ulaşılmıştır.

Dalgalı kur sisteminin AB içindeki ekonomik ilişkileri olumsuz etkilemesi, petrol krizi, işsizlik ve enflasyonun artması ile 4 Aralık 1978 tarihinde gerçekleştirilen Brüksel Zirvesi'nde, Avrupa'da parasal istikrarı sağlamaya yönelik olarak yeni bir sistem geliştirilmiştir. 13 Mart 1979 tarihinde uygulanmaya başlanan sistem ile üye ülkeler, aralarındaki ticareti olumsuz etkileyen döviz kurları ile fiyatlar üzerindeki belirsizliği azaltmak ve dolayısıyla, makroekonomik istikrarı sağlayabilmek için para birimlerinin, sistem içindeki hesap birimi olan "Avrupa Para Birimi (European Currency Unit, ECU)" karşısındaki merkezi kurlarının belli bir dalgalanma marjına sahip olmasına karar vermişlerdir.

Avrupa Para Birliği'nin işleyişinde, kurumsal yapı Avrupa Merkez Bankaları Sistemi aracılığı ile tanımlanmıştır. Avrupa Merkez Bankaları Sistemi, bağımsız bir Avrupa Merkez Bankası(AMB), Euro Sisteme üye ulusal merkez bankaları ve tek paraya katılmayan ülkelerin merkez bankalarından oluşmaktadır.

AMB tüzel kişiliğe sahip bağımsız bir AB organıdır. Görevi, para birimi olarak Euro'yu kullanan AB üyesi ülkelerden oluşan Euro bölgesinde fiyat istikrarını sağlamaktır. Bu görevini üye devletlerin merkez bankaları ve AMB'dan oluşan Avrupa Merkez Bankaları Sistemi içinde yerine getirmektedir. Bu çerçevede AB'nin para politikasının tespiti ve uygulanması, döviz işlemlerinin yürütülmesi, üye devletlerin resmi döviz rezervlerinin tutulması ve yönetilmesi, ödeme sistemlerinin düzgün işlemesinin sağlanması görevlerini yerine getirmektedir. AMB Euro bölgesi dahilinde kağıt para basımına izin verme konusunda tek yetkilidir.

AMB uluslararası düzeyde öne çıkan en önemli merkez bankalarından biridir. Bu bankanın uyguladığı politikalar yalnızca AB ülkelerini değil, tüm dünya ekonomilerini de etkilemektedir. Bu kapsamda çalışmada; Avrupa Para Sisteminin gelişiminden ve Avrupa Para Birliği Kurumlarından bahsedilerek, AMB'nın merkez bankalarının taşıması gereken nitelikler bakımından bir değerlendirilmesi yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Avrupa Para Sistemi, Avrupa Merkez Bankası.

I. AVRUPA PARA SİSTEMİNİN GELİŞİMİ

Dalgalı kur sisteminin AB içindeki ekonomik ilişkileri olumsuz etkilemesi, petrol krizi, işsizlik ve enflasyonun artması ile 4 Aralık 1978 tarihinde gerçekleştirilen Brüksel Zirvesi'nde,

Avrupa'da parasal istikrarı sağlamaya yönelik olarak, APS olarak adlandırılan yeni bir sistem geliştirilmiştir. 13 Mart 1979 tarihinde uygulanmaya başlanan APS ile üye ülkeler, aralarındaki ticareti olumsuz etkileyen döviz kurları ile fiyatlar üzerindeki belirsizliği azaltmak ve dolayısıyla, makroekonomik istikrarı sağlayabilmek için, para birimlerinin, Sistem içindeki hesap birimi olan "Avrupa Para Birimi (European Currency Unit, ECU)" karşısındaki merkezi kurlarının belli bir dalgalanma marjına sahip olmasına karar vermişlerdir.

ECU, on iki üye ülke para biriminden oluşan bir sepet olarak tanımlanmış ve üye ülke para birimlerinin sepet içindeki ağırlıkları, ülkelerin GSMH'leri ile Topluluk ticaret hacmi içindeki paylarına göre ayarlanmıştır. ECU, AET ve AKÇT içindeki diğer ekonomik ve finansal ilişkilerde kullanılmak ve altının değerinde zaman içinde görülen değişikliklerin yarattığı belirsizlikleri ortadan kaldırmak üzere, bir para sepeti şeklinde tanımlanmış olan "Avrupa Hesap Birimi (European Unit of Account, EUA)"nin yerini almıştır.

ECU, Topluluk para otoriteleri arasında, ödemelerde kullanılan bir hesap birimi olarak işlev görürken, para birimlerinin değerlerindeki değişmeler karşısında, zamanında gerekli önlemleri alma konusunda üye ülkelere sinyal verme amacıyla oluşturulan "sapma göstergesinin" belirlenmesinde de kullanılmıştır.

A. Avrupa Parasal İşbirliği Planları

Roma Antlaşmasının 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe girmesi ile Avrupa Ekonomik Topluluğu üyesi altı ülke (Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda) paralarının dış konvertibilitelerini sağlamışlar ve Para Komitesini faaliyete geçirmişlerdir. Avrupa Ekonomik Topluluğu Komisyonu, 1962 yılı Ekim ayında Avrupa Konseyi'ne Topluluk üyesi ülkelerin paralarının birbirlerine karşı dar bir bant içinde dalgalanmasının, para politikaları arasında eşgüdümü sağlayacağı yolunda görüş bildirmiştir. Merkez Bankaları Guvernörler Komitesi, Bütçe Politikası ile Orta Vadeli Ekonomi Politikası Komitesi, 1963 ve 1964 yıllarında kurulmuştur. Aynı dönemde, üye ülkelerin döviz kurlarını değiştirmeden önce birbirlerine danışmaları, Para Komitesi'nin yetkilerinin genişletilmesi ve enflasyonla mücadelede üyelerin uyumlu hareket etmesi konusunda kararlar alınmıştır.

Avrupa Ekonomik Topluluğu Komisyonu 1968 yılında, Avrupa Konsey'ine ekonomik ve parasal sorunlara çözüm bulunması için izlenmesi gereken politikalara ilişkin görüş bildirmiştir. Aynı yıl içinde, altı üye ülke Gümrük Birliğini gerçekleştirmiştir. Ticaret hacimlerinin yaklaşık yarısının birbirleri ile olması üye ülkeler arasında ekonomik işbirliğini kuvvetlendirmiştir. Ortak Tarım Politikası'nın uygulanmaya başlaması ile beraber, Avrupa Topluluğu içerisinde sabit döviz kuru rejiminin ve parasal birleşme olgusunun önemi artmıştır. Fransa'nın önderliğinde, EPB kavramı tartışmaya açılmıştır. 1969 yılında, altı üye ülke ekonomik ve parasal birleşme hazırlıklarına resmen başlanmasını onaylamıştır.

Bu kapsamda 1969 yılında önerilen Schiller Planı ile Birinci ve İkinci Barre Raporlarını 1970 ve 1971 yıllarında önerilen Werner Raporları takip etmiştir (Arslan, 2002, s.20-22).

1. Schiller Planı

EPB'ye ekonomist yaklaşım olarak tanımlanan ve Almanya ile Hollanda'nın başını çektiği Schiller Planı, ulusal para ve maliye politikalarının eşgüdümünü amaçlamıştır. Plan, parasal birliğe geçilmeden önce üye ülkelerin ekonomi politikaları arasında uyum sağlanması gerektiğini savunmaktadır. Ek olarak, üye ülkelerin ödemeler dengesi açıklarına dikkat etmeleri, ulusal bütçeler üzerinde uluslarüstü kontrol tesis edilmesi ve ulusal paralar arasında

dalgalanma marjının daraltılması, önerilerini getirmektedir. Ayrıca plan, bütün ekonomi ve para politikalarını belirleme yetkisinin devredildiği uluslarüstü bir kurum niteliğinde olan Avrupa Merkez Bankaları Konseyi'nin kurulmasını hedeflemektedir. Plan, politik nedenlerle hayata geçirilememiştir.

2. Barre Raporları

EPB'ye paracı yaklaşım olarak tanımlanan ve Fransa'nın başını çektiği Birinci Barre Raporu Schiller Planı gibi, ekonomi ve parasal politikaların eşgüdümü hedeflenmiştir. Birinci Barre Raporu, Avrupa Topluluğu üyesi ülkelere kısa vadeli finansal yardım mekanizmasının kurulmasını ve orta vadeli politikalarda uyumu ön plana çıkarmıştır. Bu rapor ile dış ödeme zorlukları ile karşılaşan ülkelere koşulsuz kredi verilmesi, üye ülkelerin büyüme hızları arasında uyum sağlanması ve dolara karşı ulusal paraların dalgalanma marjının daraltılması, öngörülmüştür. İkinci Barre Raporu, EPB'nin aşamalı olarak kurulmasını önermiştir. Bu rapora göre, EPB'nin hayata geçirilmesinde en önemli faktör parasal araçlardır. Önce döviz kuru birliği kurulmalı ve döviz rezervleri ortak bir fonda toplanmalı, daha sonra ekonomi ve maliye politikalarında birlik sağlanmalıdır. Schiller Planında önerildiği gibi, ekonomi ve para politikalarını belirleme yetkisinin bir uluslarüstü kurum niteliğinde olan Merkez Bankaları Guvernörler Konseyi'ne devredilmesini önermektedir. Bu rapor da politik nedenlerle hayata geçirilememiştir.

3. **Werner Raporları**

Lüksemburg'un başını çektiği Birinci Werner Raporu, önceki raporlara kıyasla destek görmüş ve ulusal paralar arasındaki dalgalanma marjının daraltılması önerisi kabul edilmiştir. İkinci Werner Raporu, EPB'nin Aşamalarının Gerçekleştirilmesi isimli raporla beraber sunulmuştur. EPB için üç aşama öngören rapora göre, amaç; mal, hizmet, emek ve sermayenin serbestçe dolaşabileceği, bölgesel ve yapısal farklılıkların olmadığı bir bölge oluşturmaktır. Bölgeler arasında denge, faktör mobilitesi ve mali transferler aracılığı ile sağlanacaktır. Parasal birlik ise; paraların konvertibilitesinden geri dönülmemesi, paritelerin sabitlenmesi ve sermaye hareketlerinde liberalizasyon sağlanması koşulları ile birlikte tanımlanmıştır. Ayrıca, ekonomi ve parasal politikaların belirlenmesinde ulusal yetkilerin devrinin, EPB'nin son aşamasına kadar gerekmediği belirtilmektedir. Son aşamaya gelinmesi ile birlikte, ekonomi ve para politikalarını belirleme yetkisinin bir uluslarüstü kurum olarak Merkez Bankaları Ortak Sistemi'nce yürütülmesi önerilmiştir.

B. Avrupa Para Sistemi

Werner Raporu, Ekonomi ve Maliye Bakanları Konseyince 22 Mart 1971 tarihinde kabul edilmiştir. Raporun en önemli katkıları, Avrupa Topluluğu için döviz kuru mekanizması ve Avrupa Parasal İşbirliği Fonu'nun kurulmasıdır. Smithsonian Antlaşmasının Aralık 1971 tarihinde imzalanmasıyla beraber, Avrupa Topluluğu içerisinde yer alan altı ülkenin ve Topluluğa katılması beklenen dört ülkenin (İngiltere, İrlanda, Danimarka ve Norveç) paraları kendi içinde % +/- 2.25'lik bir bant içerisinde dalgalanmaya bırakılmıştır ("yılan" uygulaması). Bu paralar ile dolar arasındaki dalgalanma marjı ise % 4.5'luk bir bant ile daha geniş tutulmuştur ("tünel" uygulaması). Ek olarak, üye ülkeler ulusal para birimlerinin dolar etrafındaki dalgalanma sınırlarını korumak için döviz piyasalarına kendi ulusal para birimleri ile müdahale kararı almışlardır.

Tüneldeki Yılan adıyla bilinen Basle Anlaşması, 24 Nisan 1972 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Mayıs 1972'de İngiltere, İrlanda ve Danimarka uygulamaya katılmıştır. Norveç ise ortak üye olarak uygulamada yer almıştır. Ancak petrol krizleri, ülkeler arasındaki politika farklılıkları ve doların zayıflığı karşısında, 1973 yılı sona erdiğinde raporun getirdiği sistem, üye ülkelerin birer ikişer tüneldeki yılan uygulamasını terk etmesi ile yıkılmıştır. Avrupa Para Yılanı, EPB için somut bir adım olmuş, ancak Avrupa Para Sistemi'nin kurulmasına kadar geçen dönemde üye ülkelerce yaşanan ödemeler dengesi sorununa kalıcı bir çözüm getirememiştir (European Central Bank).

İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın katılımı ile genişleyen Avrupa Topluluğu için ekonomik ilişkilerin artırılabilmesinin ön koşulu parasal istikrarın sağlanması olmuştur. 1970'ler boyunca yaşanan parasal istikrarsızlık süreci, Avrupa Para Sistemi'nin kurulması için gerekli ortamı hazırlamıştır.

1. **Avrupa Para Sistemi'nin Kuruluşu**

Eylül 1974 tarihinde "Fourcade Planı", Temmuz 1976 tarihinde "Duisenberg Planı" ve 1977'de " Avrupa Topluluğu Komisyonu Girişimi", ABD Dolarına karşı ulusal paraların istikrarını sağlamaya yönelik para politikalarının eşgüdümünü amaçlamıştır. Nisan 1978 tarihinde görüşülen "Schmidt - Giscard Planı" ise, farklı ekonomik yapı ve döviz kuru sistemine sahip üye ülkeler arasında ortak para politikası uygulanabilmesi için, daha sağlam bir yapı oluşturulması ve Para Yılanı uygulamasının ötesinde bir parasal birleşme gerektiği görüşünü ön plana çıkarmıştır. Bu planlar aracılığı ile yürütülen tartışmalar sonucunda, Temmuz 1978 tarihinde Bremen'de toplanan Avrupa Zirvesi'nde, ekonomik büyümenin artırılması ve işsizliğin azaltılması amacı ile ortak bir strateji kabul edilmiştir ve Avrupa Para Sistemi'nin oluşturulması öngörülmüştür (Ayhan, 2000, s.1241).

Mart 1979 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Para Sistemi iki aşamadan oluşmuştur. İlk aşamada, Döviz Kuru Mekanizması kurulmuştur. Sistem içerisindeki paraların belirlenen sınırlar içerisinde kalmasını sağlamak üzere, çeşitli müdahale mekanizmaları geliştirilmiş ve ödemeler dengesi sorunları yaşayan ülkelere finansal yardımda bulunmak üzere Avrupa Parasal İşbirliği Fonu'nun kurulması kararlaştırılmıştır. İkinci aşamada ise, parasal bütünleşmenin artırılması ve Avrupa Para Fonu'nun kurulması kararlaştırılmıştır. Ancak, 1981 yılında Yunanistan'ın, 1986 yılında ise İspanya ve Portekiz'in katılması ile genişleyen ve ekonomik istikrarsızlık içerisinde bulunan Avrupa Topluluğu, Avrupa Para Sistemi ile öngörülenleri gerçekleştirememiş ve Avrupa Para Sistemi teknik bir düzenleme olarak kalmıştır.

2. Avrupa Para Sisteminin Yapısı

Avrupa Para Sistemi'nin yapısı; "Avrupa Para Birimi" olan ECU, "Döviz Kuru Mekanizması" ve "Kredi Mekanizması" olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır. Kaynağı 1974 yılında yaratılan EUA (European Unit of Account) olan ECU, 1975 yılında Avrupa Topluluğu'na üye olan dokuz ülkenin ulusal paralarından oluşan sepete bağlanmıştır. Döviz Kuru Mekanizması içerisinde, her ulusal paranın ECU ile açıklanan bir merkezi kuru vardır. Bu merkezi kurlar sabittir ve değiştirilmesi için resmi düzenleme gerekmektedir. Bu merkezi kurlara dayanarak, her bir üye ülkenin parası ile diğer üye ülke paraları arasında ikili merkezi kurlar belirlenir.

Döviz Kuru Mekanizması'nda yer alan ülkelerin döviz kurlarındaki dalgalanmalar için, zorunlu müdahale sınırları ve sapma eşiği olmak üzere iki tür marj vardır. İkili merkezi

kurlardan sapma alt ve üst sınırları % +/- 2.25 toplam olarak % 4.5'tir. Merkezi kurların alt ve üst sınırları ise % +/- 1.125'tir. Başlangıçta Portekiz, İspanya ve İngiltere için dalgalanma marjı % +/- 6 olarak kabul edilmiştir. Ortaya çıkan bu sistem "süper yılan" olarak adlandırılmıştır. Piyasadaki cari kurların ikili merkezi kurların alt ve üst sınırlarını aşması durumunda, zorunlu müdahale yapılacaktır (Karluk, 1998, s.467).

Sisteme dahil olan her para için ECU ile ifade edilen piyasa değeri, ECU'nun merkezi kurundan ancak belirlenen dalgalanma sınırının % 75'i oranında sapabilir. Bir ülkenin parası sapma eşiğine geldiği zaman, Merkez Bankaları Guvernörler Komitesi, Para Komitesi, Ekonomi Politikası Komitesi ile Bakanlar Konseyi gerekli önlemleri alır. Uygulamada ise, bu sınırlara varmadan dahi ilerideki dalgalanmaları önlemek için müdahalelerde bulunulmuştur. Avrupa Para Sistemi'ne Avrupa Birliği'ne üye olmayan Avrupa ülkeleri de katılmıştır. Ekim 1990'da Norveç ve Mayıs 1991'de İsveç % +/-2.25'lik dalgalanma marjı ile, 1989'da İspanya, 1990'da İngiltere, 1992'de Portekiz % +/- 6'lık dalgalanma marjı ile Döviz Kuru Mekanizmasına katılmışlardır (Karluk, 1998, s.233-239).

Avrupa Para Sistemi içindeki kredi mekanizmasında, çok kısa vadeli, kısa vadeli ve orta vadeli olmak üzere üç tür finansman aracı vardır. Çok kısa vadeli finansman aracı, Avrupa Para Yılanına katılan üye ülkelerin merkez bankalarının birbirlerine bir fon aracılığı ile sağladıkları kredilerdir. Kısa vadeli finansman aracı, sisteme dahil olan üye ülkelerin ödemeler dengesinde çıkabilecek geçici açıkların finansmanı için oluşturulmuştur. Sisteme dahil merkez bankalarının belirlenen kotalar içinde sağlayacakları kredilerden oluşmaktadır. Orta vadeli finansman aracı ise, sisteme dahil üye ülkeler arasında karşılıklı yardımlaşma mekanizması olma görevini üstlenmiştir. Üye ülkelerden birisi dış denge sorunu yaşadığı zaman, bu üye orta vadeli finansman fonundan yararlanır. Bu yardım, üye ülkelerin belirli tavan limitleri içinde verdikleri kredilerden oluşur.

3. Uygulamada Avrupa Para Sistemi ve Döviz Kuru Mekanizması

Avrupa Para Sistemi'nin ilk dönemi Mart 1979-Mart 1983 tarihleri arasında uygulanmıştır. Ortak ekonomi politikası işlerlik kazanamadığı için ülkeler bireysel olarak dış faktörlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yaşanan petrol krizi; ülkelerin bütçe açıklarının artmasına, toplam üretim hacminde azalmaya ve işsizliğin artmasına neden olmuştur. ABD Dolarının zayıflaması ise, Döviz Kuru Mekanizmasında yeniden düzenleme yapılması sonucunu getirmiştir (Rehman, 1997).

İkinci dönem olan Mart 1983-Ocak 1987 tarihleri arasında, Döviz Kuru Mekanizmasında yeniden düzenleme yapılmıştır. ABD Dolarının yeniden güçlenmesi, üye ülkelerin enflasyon oranlarında yaşanan yakınlaşmalar ve Alman Markının nominal çapa konumuna gelmesi, istikrarlı bir dönemin yaşanmasına neden olmuştur. Ancak, giderek güçlenen Almanya ile diğer ülkeler arasına anlaşmazlıklar artmıştır (Ata ve Silahşör, 1999).

Üçüncü ve son dönem, Ocak 1987-Ağustos 1993 tarihleri arasında yaşanmıştır. Bu dönemde pek çok ekonomik ve politik dalgalanmalar olmuş ve sisteme olan güven kaybedilmiştir. Yaşanan krizlere bağlı olarak, iki taraflı dalgalanma marjları genişletilmek zorunda kalınmıştır. 1992'de İngiltere, İtalya ve Finlandiya ulusal paralarını dalgalanmaya bırakmışlardır. Kriz Ağustos 1993 tarihinde sona ermiş ve bant, sistemin dalgalı kur sistemine benzemesine neden olacak şekilde, % +/- 2.25'ten % +/- 15'e genişletilmiştir (Rehman, 1997).

4. Delors Raporu

Haziran 1989 tarihinde kabul edilen Delors Raporu, Werner Raporu'ndan sonra Avrupa'da EPB'nin gerçekleştirilmesine yönelik olan ikinci büyük adımdır. Rapora göre tek ve ortak bir para aracılığı ile istikrarlı bir para alanının yaratılabilmesinin üç temel koşulu vardır. Bu koşullar; ulusal paraların geri döndürülemez bir şekilde konvertibilitesinin sağlanması, sermaye hareketlerinde tam liberalizasyon ile finans sektörünün bütünleştirilmesine yönelik düzenlemelerin sağlanması ve ulusal paralar arasındaki kurların sabitlenmesidir (European Comission, 1989, s.18-19).

Tablo 1. Delors Raporu'na Göre EPB'nin Oluşum Aşamaları

1. Aşama	- Tek sermaye piyasasının oluşturulması - Bütün üye ülkelerin DKM'ye katılması - ECU'nun kullanımına ilişkin engellerin kaldırılması
2. Aşama	- AMB'nin kurulması - DKM içindeki bantların kaldırılması
3. Aşama	- AMBS'nin faaliyete başlaması ve tek para politikasına geçişin sağlanması - Kurların geri dönülemez biçimde sabitlenmesi ve tek paranın dolaşıma çıkarılması

Kaynak: TC. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı. "Avrupa Topluluğu'nda Ekonomik ve Parasal Birlik Hakkındaki Delors Komitesi Raporu'nun Özet Çevirisi." Mayıs, 1989.

Delors Raporu, EPB'nin Tablo 1'de görülebileceği üzere üç aşamada gerçekleştirilmesini öngörmüştür. 1 Ocak 1990 tarihinde başlayacak olan birinci aşamada, para ve bütçe konularında düzenlemeler yapılarak sermaye hareketlerinin liberalizasyonu gerçekleştirilecek ve Birlik içerisinde uyumun sağlanmasına yardımcı olacak yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılacaktır. İkinci aşamada, her üye ülkenin temsil edildiği ve bağımsız bir kurum niteliğinde olan Avrupa Para Enstitüsü kurulacaktır (Gökdere, 2000, s.1255). Avrupa Para Enstitüsü, para politikasını koordine etmek ve ortak para politikası oluşturulmasına hazırlık yapmakla görevli olacaktır. Ek olarak, Döviz Kuru Mekanizması'nın sorunsuz bir şekilde işlemesine yardımcı olacaktır. Zaman içerisinde ulusal para politikalarının ağırlığı giderek azaltılacaktır. Üçüncü aşamada ise, Birlik içerisinde tek ve ortak para birimi faaliyete geçecek ve ulusal parasal yetkiler Avrupa Birliği kurumlarına devredilecektir.

Delors Raporu, Avrupa Merkez Bankaları Sistemi'nin yapısını ve fonksiyonlarını tanımlamıştır. Avrupa Merkez Bankaları Sistemi'nin temel hedefi "fiyat istikrarı" olarak belirlenmiştir. Buna bağlı olarak Avrupa Merkez Bankaları Sistemi, ortak ekonomi politikalarını desteklemekte ve tek para politikasının belirlenmesi ve uygulanmasından sorumlu olmaktadır. Ancak, rapor içerisinde Avrupa Merkez Bankaları Sistemi'nin sahip olduğu para politikası araçlarından net bir şekilde bahsedilmemiştir (Tonus, 2000).

II. AVRUPA PARA BİRLİĞİ KURUMLARI

Avrupa Para Birliği'nin işleyişinde, kurumsal yapı Avrupa Merkez Bankaları Sistemi aracılığı ile tanımlanmıştır. Avrupa Merkez Bankaları Sistemi, bağımsız bir Avrupa Merkez Bankası, Euro Sisteme üye ulusal merkez bankaları ve tek paraya katılmayan ülkelerin merkez bankalarından oluşmaktadır. Bu sistem, üçüncü aşamada fiyat istikrarını korumaya çalışan tek

bir para politikası uygulamaya başlamış ve bu sayede Euro alanı dışında kalan ülkelerin parası da Euro'ya bağlanmıştır (Tonus, 2000).

Şekil 1. Avrupa Para Birliği Kurumları

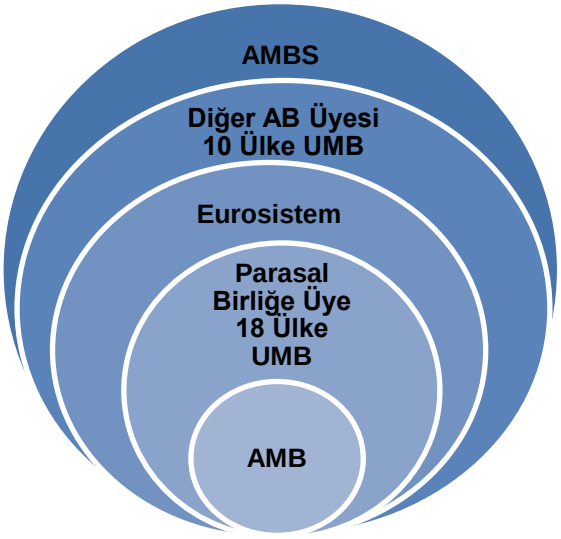

Kaynak: European Central Bank, (Erişim:12.06.2018, https://www.ecb.europa.eu/ecb/orga/escb/html/index.en.html) yararlanılarak oluşturulmuştur.

A. Avrupa Para Enstitüsü

EPB'nin ikinci aşaması, temel olarak son aşamaya geçmeden önce gerekli tüm koşulları hazırlamayı amaçlamıştır. Bu amacı yerine getirmek üzere, Avrupa Para Enstitüsü (APE) kurulmuştur. Avrupa Para Enstitüsü, 1 Ocak 1994'te Merkez Bankaları Guvernörler Komitesi'nin görevlerini devralmıştır. Maastricht Antlaşmasının 117. Maddesine göre, Avrupa Para Enstitüsü'nün işlevleri;

- Üye ülkeler arasında para politikası eşgüdümünü, ulusal merkez bankalarının işbirliğini güçlendirmek ve fiyat istikrarını sağlamak,
- Avrupa Merkez Bankası'nın da kurulacağı üçüncü aşamaya geçiş için gerekli hazırlıkları yapmak, ortak para politikasını yürütmek ve tek paranın üçüncü aşamanın sonunda dolaşıma girmesini sağlamak,
- Kullanımda olan ECU sepetini düzenlemek ve tek paraya geçiş sürecini yönetmek,
- Üye ülkelerin Maastricht Antlaşması ile belirlenen kriterlere uyumunu gözetmek ve düzenli raporlar hazırlamak, ülkelerin özellikle merkez bankalarından ve finansal kurumlardan ayrıcalıklı imkanlar sağlamamaları konusunun takibini yapmaktır.

Avrupa Para Enstitüsü'nün işleyişinde bazı olumsuzluklarla karşılaşılmıştır. Avrupa Para Enstitüsü Konseyinde bulunan 15 ülkenin temsilcisi, parasal birlik ve uygulanması gereken politikalar üzerine farklı görüşlere sahiptir. Ek olarak, para arzı hedefleri ile enflasyon hedefleri arasında seçim yapılması sorun olmuştur (Tonus, 2000, s.53-53). Avrupa Para Enstitüsü, 1 Haziran 1998 tarihinde yerini Avrupa Merkez Bankası'na bırakmıştır.

B. Avrupa Merkez Bankası

EPB'de, Avrupa Birliğinin para politikasını yürüten, ortak bir merkez bankası gibi hareket eden ve bağımsız bir statüye sahip olan Avrupa Merkez Bankası'na, üye devletlerin ulusal merkez bankalarının guvernörlerinden ve kendi yönetim kurulu üyelerinden oluşan bir üst kurul başkanlık etmektedir. Ulusal merkez bankaları bağımsızlıklarını yitirerek Avrupa Merkez

Bankası'nın birer şubesi gibi hareket etmektedirler. Avrupa Merkez Bankasının, karar organları olarak Yönetim Konseyi ve Yürütme Kurulu ayrıca Genel Konsey olmak üzere üç tane organı bulunmaktadır.

Yönetim Konseyi, EPB'ye üye ülkelerin ulusal merkez bankaları başkanlarından ve Avrupa Merkez Bankası Yürütme Kurulu üyelerinden oluşmaktadır. Eurosistem'in en üst karar organı olarak, para politikasını belirlemekle görevlidir. Yürütme Kurulu, EPB'ye katılan ülke Hükümet veya Devlet Başkanları tarafından seçilen bir Başkan, Başkan Yardımcısı ve dört üyeden oluşmaktadır. Yönetim Konseyince belirlenmiş olan para politikasını yürütmekle görevlidir. Genel Konsey, Avrupa Merkez Bankası Başkanı, Başkan Yardımcısı ve Avrupa Birliğine üye ülkelerin ulusal merkez bankaları Başkanlarından oluşmaktadır. EPB'ye katılan ve katılmayan Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki para politikasının eşgüdümünü sağlamakla görevli olan bir idari organdır. Tüzel bir kişiliği olan ve sabit döner sermayeye sahip olan AMB, yılda 4 kere AMBS hakkında rapor yayınlamak zorundadır (Baydur ve Süslü, 2007, s.57).

C. Eurosistem

Maastricht Antlaşması, tüm AB üyelerinin para birliğine dahil olmalarını öngörmektedir (Turan, 2000, s.4). Buna karşın, AB üyesi üç ülkenin (İngiltere, İsveç ve Danimarka) APB üyesi olmaması dolayısıyla yeni bir terime ihtiyaç duyulmuştur."Eurosistem" terimi, AMB ile para birliğine üye on sekiz ülke (Avusturya, Belçika, Kıbrıs, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İtalya, İrlanda, Letonya, Lüxemburg, Malta, Hollanda, Portekiz, İspanya, Slovenya, Slovakya) UMB'sinin oluşturduğu sistemi ifade etmektedir.

APB'de yer almayan ülkelere kendi para politikalarını uygulama hakkı verilmiştir. Ancak, bu ülkeler, kendi para politikalarını uyguladıkları için APB içinde uygulanan tek para politikasına ilişkin kararların alınmasında rol alamamaktadırlar. Burada dikkat edilmesi gereken konu ise, bu ülkelerinin tek para politikasına ilişkin kararların alınmasına veya uygulanmasına katılamamalarına karşın, AMBS'nin üyesi olduklarıdır.

Ortak para politikasına ilişkin kararların, yalnızca APB üyesi ülkeler tarafından alınması ve sadece bu ülkeleri bağlaması nedeniyle Eurosistem teriminin kullanıldığı görülmektedir. Böylece, AMB tarafından alınan kararların euro bölgesi dışında kalan ülkeleri bağlamadığı vurgulanmaktadır.

D. Ulusal Merkez Bankaları

Her üye devlet AMBS'nin mevzuatı ile kendi merkez bankasının mevzuatını tam bir uyum sağlamakla mükelleftir. Ulusal merkez bankalarının yönetmeliklerinde, ilgili ülkenin merkez bankasının başkanın süresi en azından 5 yıl olmalıdır. Ulusal merkez bankasının başkanı ağır suç veya başarısızlık göstermediği sürece görevinden alınamaz. Başkan kanunun, sözleşmenin belirlediği normlara uymadığı takdirde dava edilebilir. Ulusal merkez bankası AMBS'nin bir parçasıdır, AMB'nin direktif ve yönetmeliklerine göre hareket eder. AMBK AMB'nin emir ve yönetmeliklerinin uyum ve koordinasyonunu için gerekli düzenlemeleri yapar, ulusal merkez bankalarından bilgi talep edebilir. Ulusal merkez bankaları AMB'nin belirlediği görevlerden ayrı olarak diğer görevlerini gerçekleştirebilir. Bu görevler AMBK 2/3 oy çokluğu ile aldığı kararlar ile AMB görevleri ile bağlantılı olmayan görevlerdir. Bu tür vazifeler de AMBS için geçerli değildir (ECB, Compendium, 2002, s.6).

E. Avrupa Merkez Bankaları Sistemi (AMBS)

AMBS, merkezde ortak para politikasını yürüten organ olan AMB ile AB'ye üye 28 ülkenin UMB'sinden meydana gelmektedir.

Maastricht Antlaşması'nda ve Avrupa Kuruluş Antlaşmasının 105 maddesinin 1 fıkrasında AMBS'nin temel hedefinin fiyat istikrarı olduğu belirtilmiştir. Bu hedefe ulaşmak üzere AMBS'nin yerine getirmesi gereken temel görevleri ise şu şekilde belirtilmiştir:

1. Topluluk'un para politikasını belirlemek ve uygulamak,
2. Döviz işlemlerini yürütmek,
3. Üye ülkelerin resmi döviz rezervlerini tutmak ve yönetmek,
4. Ödeme sistemlerinin sorunsuz işlemesini sağlamak,
5. Kredi kuruluşlarının ihtiyati gözetimi ve finansal sistemin istikrarı konularında yetkili organlar tarafından izlenen politikaların sorunsuz bir şekilde uygulanmasına katkıda bulunmak.

Kuruluş Antlaşmasının 105 maddesinin 3. fıkrasına göre, devlet rezervlerine üye devletlerinin borç alacak işleri kesinlikle dahil değildir. Kuruluş Antlaşmasının 105 maddesinin 5.fıkrasına göre, AMBS kredi ve finans kurumları üzerine kontrol etme göreviyle yükümlü makamların ittihaz ettiği tedbirlerinde pürüzsüz bir şekilde işlemesinden de sorumludur.

Bu görevler, Sistem'in parçaları olan AMB ve UMB tarafından birlikte yerine getirilmektedir. APE'nin, APB'nin üçüncü aşamasında AMB'ye dönüştürülmesi kararı çerçevesinde, 1 Haziran 1998 tarihinde kurulan AMB, AMBS'nin Maastricht Antlaşması'nda belirlenen ve hem doğrudan AMB tarafından, hem de UMB aracılığıyla yerine getirilmesi öngörülen görevleriyle ilgili asıl sorumlu organdır. AMB, AMBS'nin görevleriyle ilgili düzenlemeler yapmakta ve kararlar almaktadır. Ayrıca, Topluluk kuruluşlarına veya ulusal yetkililere, görev alanı dahilindeki konularla ilgili görüş bildirmektedir. Yetki alanına giren konulara ilişkin kanun tekliflerinde ise AMB'ye danışılması zorunludur. Bu çerçevede, AMB'nin, AMBS'nin ekseni konumunda olduğu görülebilmektedir.

UMB ise, alınan kararlar çerçevesinde uygulamayı gerçekleştiren birimlerdir. Böyle bir iş bölümü ile Sistem'in görevlerinin tüm üye ülkeler tarafından ortaklaşa yerine getirileceği mesajı verilmek istenmektedir. (Wellink, 2002, s.184).

1. AMBS'nin Para Politikası Araçları

AB'nin tek kurumsal ve uluslarüstü nitelikteki yapısı olan AMBS'nin en öncelikli hedefi, Topluluk'un para politikasını belirlemek ve uygulamaktır. Topluluk'ta tek para politikasının uygulanması, ulusal veya bölgesel para politikalarının bulunmadığını ima etmektedir. Dolayısıyla, tek para politikası tüm üye ülkeler için bağlayıcıdır.

Tek para politikasının uygulanmasında kullanılan araçlara aşağıda üç başlık altında değinilmektedir (Baydur ve Süslü, 2007,s.57-58). Bunlar, temel olarak Açık Piyasa İşlemleri, Merkez Bankası İmkanı ve Zorunlu Karşılıklardır. Minimum rezerv bulundurma yükümlülüğü olan tüm kredi kuruluşları bu enstrümanlarla işlem yapma imkanına sahiptir:

Açık Piyasa İşlemleri (APİ): Para piyasalarındaki günlük gelişmeler çerçevesinde en yaygın olarak kullanılan para politikası aracıdır. Piyasanın durumuna göre, likiditenin çekilmesi veya ek likidite sağlanması, faiz oranlarına yön verilmesi ve gerektiğinde de piyasaya para politikasına ilişkin sinyaller verilmesinde kullanılmaktadır. Amaçlarına, uygulanma sıklığına ve uygulanma yöntemlere göre dört çeşidi bulunan APİ; repo, ters-repo, doğrudan alım-satım,

döviz swapı ve merkez bankası menkul ihracı aracılığıyla yürütülmektedir. Bunlar arasında en yoğun kullanılanları, merkez bankalarına, müdahalelerinde vade bakımından en fazla esneklik sağlayan araçlar olan repo-ters repodur.

Merkez Bankası İmkanı (MBİ): Marjinal kredi imkanı ve depo imkanı olmak üzere iki türü bulunan MBİ, gecelik likidite yönetiminde ve kısa vadeli faiz oranlarına yön vermede kullanılan bir diğer araçtır.

• Marjinal Kredi İmkanı: Kredi kuruluşlarının UMB'den belirli bir faiz oranıyla teminat karşılığı alabilecekleri gecelik kredilerdir. Bu kredilere uygulanan faiz oranlarının, genellikle piyasa faiz oranlarından yüksek olması nedeniyle, kredi kuruluşları tarafından yalnızca olağanüstü durumlarda kullanılmaktadır.

• Mevduat İmkanı: Kredi kuruluşlarının UMB'ye belirli bir faiz oranı karşılığında gecelik mevduat yapma imkanı tanımaktadır. Bu faiz oranları, piyasa faiz oranlarının altında olduğu için, kredi kuruluşları ancak atıl fonlarını plase edememeleri halinde bu imkanı kullanmaktadırlar.

Zorunlu Karşılıklar: Eurosistem'de faaliyet gösteren finans kuruluşları, bulundukları ülke MB'lerinde, yükümlülüklerinin belli bir oranında zorunlu karşılık tutmakla yükümlü kılınmışlardır. Bu enstrüman kullanılarak, piyasadaki faiz oranlarına istikrar getirilmesi ve parasal büyüklüklerin artış hızının kontrol edilmesi amaçlanmaktadır.

Zorunlu karşılık enstrümanının, piyasa faiz oranlarına istikrar getirmesi "ortalama provizyon" aracılığıyla sağlanmaktadır. Ortalama provizyon, kredi kuruluşlarına, çok kısa vadeli faiz oranlarının o dönem için beklentilerinin üzerinde olması halinde, piyasaya borç verme veya tam tersi durumda, piyasadan borçlanarak rezervlerini artırma imkanı vermektedir. Böylece, sorumlu kuruluşlara, zorunlu karşılık yükümlülükleri bakımından, belli bir dönem içinde ortalamayı tutturma imkanı verilmektedir. Bu sayede, kredi kuruluşlarının günlük likiditelerindeki dalgalanmaların azaltılması ve zorunlu karşılık uygulamasına bir esneklik getirilmesi amaçlanmaktadır.

2. AMBS'nin Kurumsal Yapısı

AMBS'nin hukuki bir kişiliği olmadığı için kendine ait karar organı da bulunmamaktadır. Sistem, AMB'nin karar organları olan Yönetim Komitesi ve Yürütme Kurulu tarafından yönetilmektedir. Bunun yanı sıra, euro alanı dışında kalan AB üyesi ülkelerle koordinasyon sağlanması amacıyla Genel Konsey'in kurulması kararlaştırılmıştır.

Şekil 2. AMB Kurumsal Yapısı

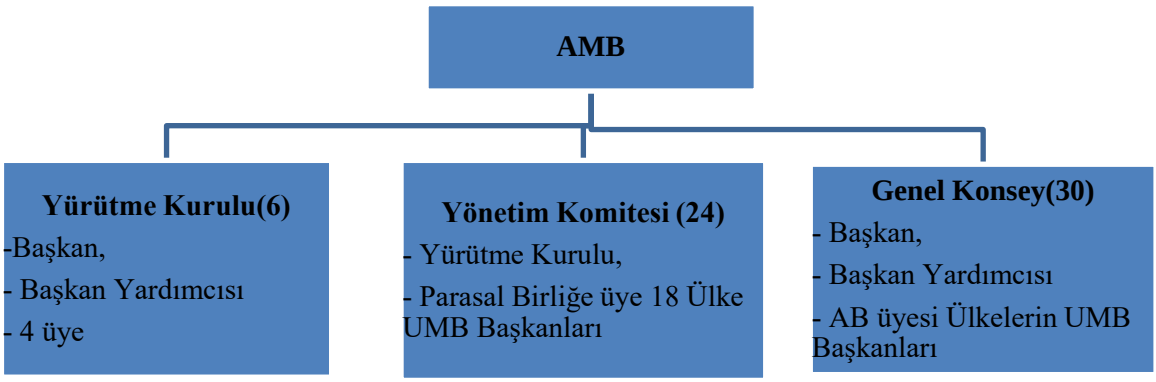

Kaynak: ECB, (Erişim: https://www.ecb.europa.eu/ecb/orga/escb/html/index.en.html).

i. Yürütme Kurulu

Para politikası ile ilgili olarak alınan kararların uygulanmasından sorumlu olan Yürütme Kurulu, Başkan, Başkan Yardımcısı ve dört üyeden oluşmaktadır. Üyeleri üye devlet başkanları tarafından Yönetim Komitesi ve Avrupa Parlamentosunun tavsiyeleri dikkate alınarak ekonomi para ve banka alanlarında tecrübeli tanınmış kişiler arasından, sekiz yıllık bir süre için seçilirler, üye ülkelerin vatandaşı olmak zorundadırlar(Baydur ve Süslü, 2007, s.56).

Yürütme Kurulu, Yönetim Komitesi tarafından alınan karar ve kuralların uygulanmasından sorumludur. Alınan kararlar, Yürütme Kurulu'nun, UMB'ye gerekli talimatları vermesiyle uygulamaya geçirilmektedir. Bu sayede, Eurosistem'in para ve sermaye piyasalarında değişen koşullara karşı derhal önlem alabilmesi ve belirli olaylar ile acil durumlara derhal uyum sağlayabilmesi mümkün olmaktadır (Trichet, 2002, s.142).

Yürütme Kurulu'nun bir başka görevi, Yönetim Komitesi toplantıları için gerekli hazırlıkları yapmaktır. Buna ek olarak, AMB'nin, Topluluk kuruluşları ve üye ülke yetkililerine, yetki alanı içindeki konularla ilgili olarak görüş bildirme görevi, Yürütme Kurulu aracılığıyla sağlanmaktadır. Ayrıca kurulun kararlarına ulusal merkez bankaları da uymak zorundadır (Sausa, 2001)

ii. Yönetim Komitesi

Yönetim Komitesi, Yürütme Kurulu üyeleri ile para birliği üyesi on sekiz ülke UMB başkanından oluşmaktadır. Komitenin temel görevi, AMBS'nin görevlerini yerine getirebilmesini sağlamak amacıyla yönergeler hazırlamak ve kararlar almaktır. Bu çerçevede, temel olarak, Birlik genelinde uygulanacak para politikasını tespit etmektedir. Buna göre, Yönetim Komitesi, orta vadeli parasal hedeflere, gösterge faiz oranlarına ve Sistem'e likidite ihracına ilişkin kararlar almakta ve uygulamanın gerçekleştirilmesi amacıyla gerekli yönetmelikleri yayımlamaktadır. Bu görevi nedeniyle Yönetim Komitesi, AMBS'nin temel karar organı konumundadır.

Maastricht Antlaşması ve AMBS Statüsü'ne göre, Birlik'in tanımlanan görevlerine ilişkin kararlar, tek bir merkezden alınmakta olup, bu durum, "merkeziyetçi" bir yapıyı ortaya koymaktadır. Bunun nedeni, tek bir merkezin, tüm bölgenin para politikasını oluşturma konusunda yeterli bilgiye sahip olamayacağının ve etkin kararlar alamayacağının kabul edilmesi ve özellikle bazı UMB'nin bağımsız bir para politikası uygulama konusundaki tecrübelerinin sınırlı olduğunun bilinmesidir.

Yönetim Komitesi, her ayın 1. ve 3. Perşembe günleri AMB'nin merkezinin bulunduğu Frankfurt'ta toplanmaktadır. Her ayın ilk toplantısında para politikasına, ikinci toplantısında AMBS'nin diğer görevlerine ilişkin kararlar almaktadır. Toplantılarda, kararların alınmasında her üyenin bir oy hakkı bulunmakta ve basit çoğunluk yöntemine başvurulmaktadır. Yönetim Komitesi üyeleri, "ulusal" kimlikleriyle, yani ulusların temsilcisi olarak oy vermemektedirler. Diğer bir ifadeyle, üyeler, Euro bölgesi için en uygun ve etkin kararların alınması açısından ulusal çıkarları değil, parasal birliğin çıkarlarını göz önüne almak durumundadırlar.

Yönetim Komitesi'nde finansal konulara ilişkin kararların alınmasında ise oy hakları, UMB'nin, AMB'nin ödenmiş sermayesine katkı payları ile ağırlıklandırılarak tespit edilmektedir. Nitelikli çoğunluk gerektiren kararların alınabilmesi için, verilen olumlu oyların, AMB'nin ödenmiş sermayesinin en az 2/3 çoğunluğunu temsil etmesi ve oy hakkı bulunan üyelerin en az yarısı tarafından verilmiş olması gerekmektedir.

Yönetim Komitesi'nin diğer bir görevi, uluslararası işbirliği alanında ortaya çıkmaktadır. Yönetim Komitesi, AMB'nin karar organı olarak, Sistem'i bağlayan alanlarda Birlik'in hangi organ veya kişiler tarafından temsil edileceğini tespit etmektedir. Birlik düzeyindeki çoğu alanda, AMB Başkanı temsil görevini yerine getirmekle birlikte, Yönetim Komitesi, UMB Başkanlarının da bu göreve katılımını karara bağlayabilmektedir.

Yönetim Komitesi, ulusal düzeyde temsilin daha uygun olacağı kararını verdiği takdirde, UMB Başkanları temsil görevini üstlenmektedirler. Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Uluslararası Ödemeler Bankası (Bank for International Settlements, BIS) gibi uluslararası organizasyonlarla ilişkiler bu çerçevede değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, Topluluk'un bütünleşme derecesinin artmasıyla birlikte, ulusal politikaların izlenmesi gereği ortadan kalkmaya başlayacağından, Birlik düzeyinde temsil ağırlık kazanacaktır. Siyasi bir birliğe doğru gidilmesi durumunda ise AMB, Sistem'in dış ilişkilerdeki tek temsilcisi konumuna gelecektir (Wellink, 2002, s. 175).

iii. Genel Konsey

Genel Konsey, AMB Başkan ve Başkan Yardımcısı ile AB'ye üye ülke UMB başkanlarından oluşmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, AB üyelerinin tamamının ekonomik ve parasal birliğe üye olmaması dolayısıyla üçüncü bir karar organına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun nedeni ise, para birliğine üye olmayan ancak, AMBS'nin üyesi olan ülkelerle ilişkilerin devam ettirilmesi gereğidir. Bu çerçevede, Genel Konsey'in başlıca görevleri, AMB adına, APB üyesi olmayan üye ülkelerle olan ilişkileri devam ettirmek ve ekonomik ve parasal birliğe üyelik hazırlıkları açısından yapmaları gerekenler konusunda tavsiyelerde bulunmaktır.

Bunun yanı sıra, Genel Konsey'e, AMB'nin istatistiksel bilgi toplama ve yıllık rapor hazırlama faaliyetlerine katılma, Yönetim Komitesinin, UMB aracılığı ile yürütülen muhasebe ve raporlama faaliyetleri için gerekli kuralları ve AMB personel politikasını belirleme gibi konularda karar almadan önce görüş bildirme hakkı tanınmıştır.

AMB Başkanı, Yönetim Komitesi tarafından alınan kararlar konusunda Genel Konseyi bilgilendirmektedir. Maastricht Antlaşması ile AMBS Statüsü'nde, Genel Konsey'in yapacağı minimum toplantı sayısı belirtilmemiş olmakla beraber, uygulamada üç ayda bir Frankfurt'ta toplantı yapıldığı görülmektedir.

Karar alma sürecinde, AMB'nin yukarıda açıklanan karar organları dışında "AMBS Komiteleri"[28]de önemli bir işleve sahip bulunmaktadır. AMB'den bir yetkilinin başkanlık ettiği AMBS Komiteleri, AMB ile APB üyesi ülke UMB temsilcilerinden oluşmaktadır. AB üyesi olan ancak APB üyesi olmayan ülke UMB'leri, Genel Konsey'in yetki alanına giren konulara ilişkin olarak yapılan Komite toplantılarına temsilci gönderme hakkına sahiptir.

AMBS Komiteleri, Yönetim Komitesi ile Yürütme Kurulu'nun talebi üzerine, yetki alanları dahilindeki konulara ilişkin görüş bildirmektedirler. Bu amaçla biraraya gelen Komitelerde, ulusal temsilciler, temel olarak, ulusal bilgi ve deneyimlerini paylaşarak ortak bir görüşe varmaktadırlar. Böylece, AMBS'de kararlar, daha etkin şekilde alınabilmektedir.

[28] Ayrıntılı bilgi için bknz: ECB, Muhasebe ve Parasal Gelirler Komitesi, Bankacılık Gözetim Komitesi, Banknot Komitesi, Dış Haberleşme Komitesi, Bilgi Teknolojisi Komitesi, İç Denetim Komitesi, Uluslararası İlişkiler Komitesi, Hukuk İşleri Komitesi, Piyasa İşlemleri Komitesi, Para Politikası Komitesi, Ödemeler ve Ödeme Sistemleri Komitesi, İstatistik Komitesi, Bütçe Komitesi.

III. MB'NIN TAŞIMASI GEREKEN NİTELİKLER AÇISINDAN AMBS'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

AMBS, merkez bankalarının sahip olmaları gereken nitelikler açısından incelenerek bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

A. Bağımsızlık Açısından

Bağımsızlık, MB'lerin görevlerini yerine getirirlerken ve yetkilerini kullanırlarken siyasi ve bürokratik etki altında kalmaksızın karar alabilmelerini ve bu kararları uygulayabilmelerini ifade etmektedir. Para politikasının bağımsızlığı ile MB'lerin bağımsızlığı arasındaki ilişkiye dikkat çekilirken, para politikasının hedefler çerçevesinde uygulanabilmesinin, para politikasını yürütmekten sorumlu MB'lerin bağımsız olmalarına bağlı olduğu belirtilmektedir (Oktar, 1996, s.58). Bu kapsamda, MB'lerin bağımsızlığı ile para politikasının temel hedefi olan fiyat istikrarı arasında doğru orantılı bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Konuya ilişkin olarak yapılan birçok araştırma, MB bağımsızlığı ile fiyat istikrarı arasında yakın bir ilişki olduğunu göstermektedir (Berument ve Neyaptı, 1999, s.20).

Hükümetlerin MB üzerindeki etkisinin, 1960'lı yıllardan itibaren enflasyon oranları üzerinde giderek daha fazla hissedilmesi nedeniyle, özellikle 1980'li yılların ortalarından itibaren MB bağımsızlığı ile fiyat istikrarı arasındaki ilişki birçok araştırmada ele alınmış ve bunun pozitif yönlü olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu araştırmalardan çıkan, MB bağımsızlığının sağlanamaması dolayısıyla, MB'lerin, kamu açıklarını para basımı ya da kamuya karşılıksız kredi yolu ile kapatmaya zorlanmasının enflasyonu artırdığı yönündeki bulgular, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.

MB'lerin bağımsız bir yapıya sahip olmamaları halinde, hükümetler, geçmişte birçok ülkede örneğine rastlandığı gibi, kısa vadeli hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla yapacakları harcamalarını, MB kaynaklarından finanse etme yönünde hareket edebilecek ve sonuçta, yüksek enflasyon, düşük büyüme ve işsizlik ortaya çıkacaktır. Bu durum, fiyat istikrarının, sürdürülebilir büyüme ve istihdam artışının ön koşulu olduğunu göstermektedir (Fischer, 1996, s.10). Ekonomide böyle bir sonuç ile karşılaşılmaması ise, aşağıda kısaca açıklanan çeşitli bağımsızlık kavramları çerçevesinde, bağımsızlığı garanti altına alan hükümlerin MB kanunlarında yer alması ve böylece, MB'lerin hükümetlerden gelebilecek baskılara karşı korunmaları ile mümkün olabilecektir.

MB'lerin bağımsız olmalarının önemi, para politikası uygulamalarının başarılı olabilmesinin temel koşullarından biri olan, MB'lerin güvenilirliği konusunda da kendini göstermektedir. Buna göre, bağımsız bir yapıya sahip olmayan MB'ler, hedeflerine ulaşamamaları nedeniyle inanılırlıklarını kaybetmekte ve bu nedenle, bir sonraki dönemde hedeflerine ulaşmaları daha da zor hale gelmektedir. Bağımsızlık kavramı, çeşitli açılardan değerlendirilebilmektedir. Bunlardan amaç bağımsızlığı, MB'lerin ulaşmak istedikleri hedefleri serbestçe belirleyebilmeleridir. Hedefleri tam olarak belirlenmeyen bir merkez bankası, amaç bağımsızlığına sahiptir. Buna göre, merkez bankasına, sadece para politikasını uygulama gücü ve bunu başarılı bir şekilde yerine getirme hedefi verilmektedir. Fiyat istikrarını sağlama zorunluluğu bulunan, buna karşın, sayısal bir hedefi bulunmayan bir merkez bankası, daha fazla amaç bağımsızlığına sahiptir. (Fischer, 1996, s.15).

Araç bağımsızlığı ise, merkez bankalarının, belirledikleri hedeflere ulaşmada kullanacakları araç ve yöntemleri seçmede özgür olmalarını ifade etmektedir. Bağımsızlık

kavramı, ayrıca, MB'lerin üst düzey yöneticilerinin atanma koşullarının, görev sürelerinin, çalışma ve görevden alınma şartlarının, yasalarla açık bir şekilde belirlenmesi ve garanti altına alınmasını, yani kişisel bağımsızlığı da içine almaktadır. MB kadar önemli bir organa üst yönetimin atanmasında hükümetin söz sahibi olmaması uygulanabilir olmamakla birlikte, hükümetin bundaki etkinliğini ölçmek bakımından, MB'nin yönetim organlarında etkili olması ya da atama veya görevden alma sürecindeki ağırlığı gibi kriterlere bakılabilecektir (Eijffinger ve Haan, 1996, s.2).

Hükümetin ya da kamu kuruluşlarının harcamalarının doğrudan ya da dolaylı yollardan MB kaynakları ile finanse edilmesinin çeşitli yasalarla önlenmesi durumunda ise, MB'nin ekonomik bağımsızlığından söz edilmektedir. Doğrudan finansman olanağının bulunması, para politikasının maliye politikasına bağlı olarak yürütüleceği anlamını taşımaktadır (Eijffinger ve Haan, 1996, s.2). MB bağımsızlığı sağlanamadığı takdirde, bütçe açıkları sürekli olarak MB kaynakları ile finanse edilecek ve para politikası, uygulanan maliye politikasının etkisinde yürütülecektir. Aksi takdirde ise, MB'nin bağımsız bir yapıda olması nedeniyle, maliye politikası, bütçe açıklarını azaltmaya yönelmek durumunda kalacaktır. Bu bakımdan, üye devletlerin İBP aracılığıyla mali disiplini sağlamaya yönelik ekonomi politikaları oluşturmaları, UMB'lerin bağımsızlığını ve fiyat istikrarını olumlu yönde etkilemektedir.

AMBS açısından genel bir değerlendirme yapıldığında, AMBS Statüsü'nde temel hedefin fiyat istikrarı olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bunu sağlamak üzere, Sistem'de, karar organları üyelerinin, yetkilerini kullanırlarken ve görevlerini yerine getirirlerken hiçbir Topluluk organından, üye ülke hükümet veya kuruluşundan emir almayacakları belirtilmiştir. Bu bağlamda, tüm kuruluş, organ ve hükümetlerin, AMBS'nin ve organlarının bağımsızlığı ilkesine saygı göstermeleri ve buna göre hareket etmeleri beklenmektedir. Bu çerçevede, UMB, AMBS'nin kuruluşu öncesinde kendi kanunlarında gerekli düzenlemeleri yaparak bağımsızlık ilkesini açıkça vurgulamışlardır. Bundan sonra üye olacak ülke MB'lerinin de aynı düzenlemeleri yapmaları gerekmektedir. Çünkü, bağımsızlığın sağlanması, Maastricht kriterleri gibi APB'ye üyelik için bir ön koşuldur.

Ayrıca, Maastricht Antlaşması ile AMBS Statüsü'nde, kişisel bağımsızlığı sağlamak üzere, UMB başkanlarının görev sürelerinin en az beş yıl, Yönetim Kurulu üyelerinin görev sürelerinin sekiz yıl olması ve bu sürenin yenilenmemesi öngörülmüştür. Statü'de, UMB Başkanlarının, ancak görevlerini yerine getirmek için gerekli koşulları taşımamaları ya da önemli bir dizi yanlış icraat yapmaları durumlarında görevden alınabilecekleri belirtilmektedir. Başkanlara veya Yönetim Komitesi üyelerine, görevden alınmaları halinde, Avrupa Adalet Divanı'na kararın iptali istemiyle başvurma yolu da açıktır.

Buna ek olarak, AMBS Statüsü'nde, bütçe açıklarının karşılıksız olarak veya başka tür kredi imkanlarıyla MB kaynaklarından finansmanı ile kamu sektörünün finans kuruluşlarına imtiyazlı bir şekilde başvurması yasaklanmıştır. Bu nedenle, AMBS'de ekonomik bağımsızlık da sağlanmıştır.

B. Hesap Verebilirlik Açısından

MB'lerin bağımsız olmaları, yetkilerinin kullanımından dolayı sorumlu tutulmayacakları anlamına gelmemektedir. Bağımsız konuma getirilen MB'lerin, aynı zamanda, yetkilerini yerine getirmeleri esnasında kendilerine verilen karar alma güçlerinden ve bunun sonuçlarından

sorumlu tutulmaları gerekmektedir. Dolayısıyla, hesap verebilirlik ilkesi, daha çok bağımsız MB'ler için önem kazanmaktadır.

Hesap verebilirlik kavram olarak, bir MB'nin eylemlerinden ve hedeflerine ulaşamamalarından dolayı halka karşı sorumlu tutulabilmesini ifade etmektedir. MB'nin para politikası hedefleri çerçevesinde gerçekleştireceği uygulamaların ekonomi politikalarının diğer hedefleri ile çatışabilmesi ve bunun sonucu olarak, MB'lerin karar organlarının hedefe ulaşma konusunda etkili olamamaları, hesap verebilirlik çerçevesinde, bazı kararların neden alındığının ve bunun sonuçlarının tüm yönleriyle açıklanmasının önemini ortaya çıkarmaktadır (Demertzis ve diğerleri, 1998, s.1). Enflasyon, kısa vadede işgücü maliyetleri, ithal mal fiyatları ve vergi oranlarındaki artışlar gibi MB'lerin kontrolünde bulunmayan birtakım faktörler nedeniyle artış gösterdiğinde, bundan dolayı sorumlu tutulmaları beklenemez (Kaygusuz, 2007).

Hesap verebilirlik, bir yandan MB'leri, hedeflerine ulaşmaya yönlendirirken, diğer yandan da bunun demokratik kontrolünü sağlamaktadır. Halkın, MB üzerinde doğrudan bir kontrol gücü bulunmadığından, bir MB halkın seçtiği temsilcilere, yani meclise karşı sorumlu olmaktadır. Buna ilişkin tartışma konularından birisi, para politikası alanında sorumluluğun, demokratik seçime tâbi olmayan bağımsız bir kuruluşa bırakılmasının demokratik yapıya aykırı olduğudur. Bu bakımdan, para politikasını yürüten MB'ler, Parlamento'ya karşı sorumlu tutularak, demokratik sisteme uygunluk sağlanmış olmaktadır (Pollard, 2003, s.11).

Bu kapsamda, AMB Başkanı üç ayda bir, Avrupa halklarının temsilcisi konumunda olan ve demokratik seçimle iş başına gelen Avrupa Parlamentosu önünde AMB'nin faaliyetleri konusunda bilgi vermektedir. AMB Başkanı, Parlamento'nun yanı sıra, Komisyon ve Konseyi de para politikası konusunda bilgilendirmektedir. Bu durum, AMB üzerinde tek bir organın kontrol gücünün bulunmadığını ima etmektedir. Avrupa Parlamentosu, Yönetim Komitesi'nden AMB'nin faaliyetleri konusunda bilgi isteme yetkisine sahip olmamakla birlikte, Yürütme Kurulu üyelerinden bilgi isteyebilmektedir. Parlamento'nun bu yetkisi de AMB'nin hesap verebilirliğini sağlamaya yöneliktir.

C. Şeffaflık Açısından

Şeffaflık, tüm kişi ve kuruluşların, MB'nin uyguladığı para politikası konusunda bilgi sahibi olmalarının sağlanmasını ifade etmektedir. Şeffaflık, uygulanan para politikasının kamu tarafından anlaşılması ve böylece, güvenirliğinin ve etkinliğinin artırılması bakımından önem taşıyan bir ilkedir. Bunun nedeni, şeffaflık sayesinde, ekonomik aktörlerin, MB'nin ekonominin genel durumuna ilişkin beklentilerini daha iyi anlayarak, gelecekte olası politika değişiklikleri konusunda bekleyişlerini oluşturabilmeleridir. Bekleyişler ise, MB'nin uyguladığı politikaların başarısında rol oynayan en önemli faktörlerden birisidir. Bu çerçevede, MB'lerin, ekonomik birimlere, hedeflerine, aldıkları önlemlere ve bu önlemlerin hedefleri nasıl etkilediğine dair açıklamalarda bulunmaları beklenmektedir. Böylece, MB'lerin uyguladıkları para politikası konusunda dönem dönem açıklamalar yapmaları sayesinde de ekonomide istikrar artabilecektir.

Bu kapsamda, şeffaflığın, hesap verebilirliğin sağlanabilmesi bakımından da çok önemli bir unsur olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. MB'ler şeffaf olmadığı takdirde hesap verebilir bir yapıya kavuşturulmuş dahi olsalar, kamu para politikasına ilişkin eylemleri değerlendirebilecek yeterli bilgiye sahip olmayacağından, hesap verebilirlik önemini kaybedecektir (Kansu, 2004, s.65).

Şeffaflık; hedef, politika kararları ve ekonominin genel durumu konusunda olmak üzere üç alanda ele alınabilmektedir. Bir MB'nin hedef konusunda şeffaf olması için, hedef ya da hedeflerinin kendi kanununda açık ve kolay anlaşılır bir şekilde tanımlanmış olması gerekmektedir. Bu açıdan, AMBS içinde şeffaflık sağlanmıştır. Hedefini, daha sonra aldığı bir kararla, sayısal olarak da ortaya koyan AMB, politikalarının başarısının görülebilmesi açısından parasal bir büyüklüğü (M3) de referans değer olarak seçmiştir.

Şeffaflığın diğer bir göstergesi, politika kararlarının ve bunların arkasındaki nedenlerin halka açık bir şekilde açıklanmasıdır. Bu kapsamda, MB'lerin, geçmişteki faaliyetlerine ve hedefleri çerçevesinde gelecekte öngördükleri para politikası uygulamalarına ilişkin olarak düzenli aralıklarla bilgi sunmaları gerekmektedir. Böylece, şeffaf bir yapıya sahip olan MB'lerin performansları konusunda daha iyi bir değerlendirme yapılabilmesi söz konusu olabilecektir. Para politikası hedefini açık bir şekilde ortaya koymayan MB açısından bu bilgi daha da önem kazanmaktadır. Bunun nedeni, hedefin açıkça ortaya konmadığı bir durumda, MB'lerin hesap verebilirliğinin ancak faaliyetleri konusunda verdiği bilgiler ışığında değerlendirilebilmesidir (Kansu, 2004, s.66).

Maastricht Antlaşması, AMB'nin faaliyetleri hakkında en az dört ayda bir ve ayrıca yılda bir rapor yayımlamasını zorunlu kılmıştır. AMB ise şeffaflığı artırabilmek için aylık bazda bazı değişkenlere ilişkin rapor yayımlama kararı almıştır. Bu raporlarda, euro bölgesindeki parasal ve finansal gelişmelerin yanı sıra, üretim, talep ve işgücü piyasaları ile döviz kuru ve ödemeler dengesi gelişmelerinin ayrıntılı analizi bulunmakta ve Euro bölgesi ekonomisine ilişkin tahminlere yer verilmektedir. AMB, aylık olarak, ayrıca, euro alanındaki parasal gelişmeler ve hisse senedi ihraçlarına ilişkin basın duyuruları yayımlayarak, bu konulara ilişkin bilgi sunmaktadır. AMB'nin haftalık yayını ise, haftalık finansal bildirimlerdir.

Ayrıca, AMBS'nin faaliyetleri ve para politikaları konularında yıllık raporlar hazırlanmaktadır. AMB Başkanı'nın, bu raporlar üzerinde Avrupa Parlamentosu'na, Konsey'e ve Komisyon'a açıklamalarda bulunması da bilgi akışını ve şeffaflığı sağlamaktadır. AMB, bunların dışında çeşitli konferans, konuşma ve diğer yayınlar aracılığıyla sürekli olarak bilgi akışı sağlamakta ve piyasalarda tahminlere, dolayısıyla ekonomik kararlara yön vermektedir.

MB karar organlarının yaptıkları toplantılara ilişkin bilgi verilmesi de şeffaflığın artmasına katkıda bulunan faktörlerden biridir. Bu çerçevede, AMB'nin asıl karar organı olan Yönetim Komitesi'nin her ayın ilk toplantısı sonrasında, AMB Başkanı tarafından bir basın toplantısı düzenlenerek, para politikası konusunda alınan kararlar hakkında özet bir bilgi verilmektedir. Bununla birlikte, toplantılardaki oylama konusunda şeffaflık bulunmamaktadır. Bunun nedeni, kararların az bir oy farkıyla alınması halinde güven kaybının söz konusu olabilmesidir (Haan ve Amtenbrink, 2001, s.10). MB başkanları, her ne kadar Yönetim Komitesi'nde kararlar alınırken, tüm euro bölgesinin çıkarlarını gözetmekle sorumlu tutulmuş olsalar da, kendi halkları tarafından ülkelerinin çıkarlarını da dikkate almaları beklenmektedir. Bu nedenle, UMB başkanlarının ne yönde oy kullandıklarının kendi halkları tarafından bilinmesi, UMB'yi, Euro bölgesi için karar alma konusunda ekonomik ve politik grupların daha fazla baskısıyla karşı karşıya bırakabilecektir (Issing ve diğerleri, 2001, s.132).

Bilginin yayımlanması sonrasında, anlaşılmasının zaman alması gibi nedenlerle faiz oranlarında dalgalanmaların yaşanması ihtimali bulunmakla birlikte, bu dalgalanmalar çok sık görülmeyecek ya da şeffaflığın orta vadede sağlayacağı faydaları ortadan kaldıramayacaktır

(Issing ve diğerleri, 2001, s.132). Dolayısıyla, şeffaflık, uzun vadede ekonomik aktörlere bilgi akışını ve dolayısıyla belirsizliğin azalmasını sağlayarak, uygulanan politikaların etkinliğini artıracaktır.

SONUÇ

Avrupa EPB'si düşüncesinin kökleri, 1958 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu üyesi altı ülke arasında yürürlüğe giren Roma Antlaşması ile başlayan Avrupa parasal işbirliği planlarına kadar uzanmaktadır. Bretton Woods sisteminin çöküşü ile uluslararası düzeyde 1970'ler boyunca süren parasal istikrarsızlık süreci, 1979 yılında Avrupa Para Sistemi'nin kurulmasına neden olurken, yaşanan ekonomik istikrarsızlık nedeni ile Sistem başarısızlığa uğramıştır. Avrupa EPB'si ancak, 1989 tarihinde kabul edilen Delors Raporu ile tanımlanmış, aşamaları tespit edilmiş ve uygulanmaya başlanmıştır. 1993 tarihinde Maastricht Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi ile üç ayrı topluluktan oluşan Avrupa Toplulukları, Avrupa Birliği'ne dönüştürülmüş, EPB konusunda Dellors Raporu ile belirlenen hedefler teyit edilmiş ve ortak para birimi olarak "Euro" tescil edilmiştir. Avrupa EPB'sinin kurumsal yapısı Avrupa Merkez Bankaları Sistemi ile tanımlanmıştır.

Parasal Birliğe üye olacak ülkeler ulusal politikalarının bağımsızlığından vazgeçmişler ve Ulusal Merkez Bankalarını da Avrupa Merkez Bankası'nın kuruluş tarihine kadar Avrupa Merkez Bankaları Sistemi Statüsüne göre tam anlamıyla bağımsız bir yapıya kavuşturmuşlardır. Parasal Birliğe dahil ülkeler Merkez Bankalarının yetkilerini Avrupa Merkez Bankası'na devretmişlerdir. Avrupa Merkez Bankası organları topluluğun para politikasını belirlemek, yürütmek ve Para Birliğine katılan ve katılmayan ülkeler arasındaki koordinasyonu sağlamakla görevlidir.

Ekonomik ve Parasal Birlik bünyesinde, Avrupa Merkez Bankası'nın temel amacı fiyat istikrarını korumaktır. Aynı zamanda topluluk içinde genel ekonomi politikalarında uyumu ve koordinasyonu sağlamayı hedeflemektedir. Avrupa Merkez Bankası'nın aynı zamanda, rekabet serbestisi olan açık ekonomi politikalarına uygun olarak, kaynakların etkin kullanımını teşvik edecek şekilde faaliyet göstermesi öngörülmüştür.

AMB uluslararası düzeyde öne çıkan en önemli merkez bankalarından biridir. Bu bankanın uyguladığı politikalar yalnızca AB ülkelerini değil, tüm dünya ekonomilerini de kısmen etkilemektedir. AMB, hedeflerini ve hedeflere ulaşmak için kullandığı yöntemleri serbestçe seçebilmesi, harcamaların MB kaynakları ile finansmanını yasaklaması ve üyelerinin yeniden seçilememesi ile amaç, araç, ekonomik ve kişisellik yönünden bağımsız, şeffaf ve hesapverebilir bir yapıya sahiptir.

KAYNAKÇA

ARSLAN, C.G., (2002). Avrupa Ekonomik Ve Parasal Birliği Çerçevesinde Para Politikalarının Etkinliği Açısından Türkiye'deki Takas Ve Mutabakat Sisteminin Değerlendirilmesi, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü Ankara, Eylül.

ATA D., SİLAHŞOR S.,(1999). Parasal Birlik, Avrupa Para Birliği ve Türkiye. Ankara: Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Hazine Müsteşarlığı, Mayıs.

AYHAN R., (2000), "Avrupa Parasal Birliği Euro ve Etkileri", Yeni Türkiye Dergisi, Sayl:36, Kasım-Aralık.

BAYDUR M., SÜSLÜ B. (2007). "Avrupa Merkez Bankası ile TCMB'nin Bağımsızlıklarının Karşılaştırılması ve Ekonomiye Etkileri", Yönetim ve Ekonomi Dergisi, C.14, S.1.

BERUMENT H., NEYAPTI B.i. (1999). "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ne Kadar Bağımsız?". İşletme ve Finans. Aralık.

HAAN D.J., AMTENBRINK F. "A Non-Transparent European Central Bank? Who is to blame?". University of Groningen. (Erişim:10.10.2014, http://www.soc.uoc.gr/ss6/invited papers/Jakob%20de%20Haan.doc).

DEMERTSIZ M., HALLETT A.H., VIEGI N., (1998). "Independently Blue? Accountability and Independence in the New European Central Bank". Centre for Economic Policy Research. Discussion Paper Series. No.1842. Mart.

EIJFFINGER S., HAAN J.D., (1996). "The Political Economy of Central-Bank Independence". Princeton University, International Finance Section, Department of Economics. Special Papers in International Economics No. 19. Mayıs.

European Commission, (1989). Report on Economic and Monetary Union in the European Community. Luxemburg: Official Publication of the European Community.

European Central Bank, (Erişim: 12.11.2014, https://www.ecb.europa.eu/ecb/orga/escb/html/index.en.html).

FISCHER S., (1996). "Why Are Central Banks Pursuing Long-Run Price Stability?". Proceedings. Federal Reserve Bank of Kansas City, Ağustos.

GÖKDERE A., (2000). "Zayıf Euro ve Avrupa Birliği'nde Çatlaklar", Yeni Türkıye Dergisi, Sayı: 36, Kasım-Aralık.

GÜNVER G.T., (2000), "Avrupa Birliğine Doğru (mu?)" İktisat Dergisi, Aralık, Sayı 408.

ISSING O., VITOR G., IGNAZIO A., ve ORESTE T., (2001). Monetary Policy in the Euro Area: Strategy and Decison-Making at the European Central Bank. Cambridge: Cambridge University Press.

KANSU A., (2007). Para Politikasında Şeffaflık Ve Enflasyonist Beklentilerin Yönlendirilmesi**,** Doğuş Üniversitesi Dergisi.

KARLUK S. R., (1998). Avrupa Birliği ve Türkiye. İstanbul: Beta Yayınları, Beşinci Baskı.

KAYKUSUZ M., (2004). Merkez Bankasının Bağımsızlığı Ve Enflasyon Arasındaki İlişki,(Erişim:12.11.2014,http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/enfhed.doc).

OKTAR S., (1996). Merkez Bankalarının Bağımsızlığı. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

POLLARD P.S., (2003). "A Look Inside Two Central Banks: The European Central Bank and the Federal Reserve". Review. The Federal Reserve Bank of St. Louis. Ocak.

Protocol On The Statute Of The European System Of Central Banks And Of The European Central Bank, (2000). ECB, Compendium.

REHMAN S.S., (1997). The Path to European Economic and Monetary Union, Massachusetts: Kluwer Academic Publishers.

SOUSA P.A.B, (2001). "Independent and Accountable Central Banks and the European Central Bank" *European Integration Online Papers*, Vol. 5, No:9

TC. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, (1989). "Avrupa Topluluğu'nda Ekonomik ve Parasal Birlik Hakkındaki Delors Komitesi Raporu'nun Özet Çevirisi." Mayıs.

TONUS Ö., (2000). Avrupa Birliği'nde Ekonomik ve Parasal Birlik ve Türkiye, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, No.163, İktisadi Kalkınma Vakfı, Ekim.

TRICHET J.C. (2002). "The Eurosystem: The European Monetary Team", The Role of National Central Banks within The European System of Central Banks: The Example of De Nederlandsche Bank, Avusturya: Avusturya Merkez Bankası 30th Economic Conference.

WELLINK A.H.M., (2002). "Competititon of Regions and Integration in EMU", The Role of National Central Banks within the European System of Central Banks: The Example of De Nederlandsche Bank, Avusturya: Avusturya Merkez Bankası 30th Economic Conference.

TÜRKİYE VE AVUSTRALYA BÜTÇE SİSTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Arş. Gör. Arzu POLAT
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, arzuakyildiz@gazi.edu.tr

ÖZET

Bütçeler, hükümetlerin yıllık olarak gelir ve giderlerini gösteren belgelerdir. Hükümetler bütçelerine göre nerelerden nasıl kaynak bulacağını, bu kaynaklara göre nasıl hizmet sunacağını ve bu kaynakların nasıl dağıtılacaklarını belirlemektedir. Bütçeler, ekonomiye yön vermeleri, finansal gidişatı belirlemeleri açısından ayrı bir öneme sahiptir. İçinde bulunduğumuz küresel dünyada ülkeler ne kadar sağlam ve güvenilir bir bütçeye sahip olurlarsa, küresel ekonomideki yerleri ve etkinlikleri de o kadar sağlam ve güçlü olacaktır.

1929 yılında yaşanılan ekonomik bunalımla dünyada başlayan değişimle birlikte birçok ülke kamu mali yönetimi ve bütçeleme sistemlerinde önemli yeniliklere gitmiştir. Özellikle yıllık olan bütçe sistemlerinin orta vadeli bütçeleme sistemi olarak değiştirilmesi eğilimine gidilmiştir. Kamu gelir ve kamu harcamalarının bir yıllık değil de üç yılı esas alacak şekilde yapılmasını öngören bu sisteme çok yıllı bütçeleme sistemi adı verilmektedir. Bu sistemi en iyi uygulayan ülkelerden birisi de Avustralya'dır.

2001 ve 2008 yılı krizleriyle kamu kaynaklarının etkin kullanılamamasına artan tepkilerle birlikte Türkiye de ekonomik olarak bir değişim sürecine girmiştir. Bu süreç hükümetlerin kamu görevlerini yerine getirmesinde en önemli etken olan bütçeleme sistemlerinin de değişimini kaçınılmaz kılmıştır.

Bu değişim sürecinde, Türkiye 1927 yılından itibaren yürürlükte olan 1050 Sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu bir kenara bırakarak, 2006 yılında 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi Ve Kontrol Kanunu (KMYKK) ile birlikte kamu mali yönetimi ve kontrol sistemini yeniden yapılandırma yoluna gitmiştir. 5018 Sayılı KMYKK ile birlikte sadece kamu yönetimi ve kontrol sistemi değil, aynı zamanda bütçeleme sistemi de değişime uğramış ve çok yıllı bütçeleme sistemine geçilmiştir. Bu çalışmada 5018 Sayılı KMYKK ile bütçe sistemine gelen değişiklikler, KMYKK'nun temel dinamikleri ile Türkiye'de çok yıllı bütçelemeye geçiş nedenleri ve uygulama sürecinden bahsedilecektir. Daha sonra Avustralya'da uygulanan performans esaslı bütçeleme sistemi ve performans bilgisinin bütçe ile entegrasyonuna değinilerek çok yıllı bütçeleme uygulamalarından bahsedilecektir. Sonuç olarak, çok yıllı bütçelemenin genel bir değerlendirilmesi yapılarak, Türkiye'de ve Avustralya'da çok yıllı bütçeleme uygulamaları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bütçe Sistemleri, Çok Yıllı Bütçeleme, 5018 Sayılı KMYKK

I. TÜRK BÜTÇE SİSTEMİNE 5018 SAYILI KMYKK İLE GELEN DEĞİŞİKLİKLER

KMYKK ile bütçe sisteminde yer alan bütçe tanım, kapsam ve türleri ile bütçe ilkeleri ve bütçe süreci değişmiş, ayrıca bütçelemede tahakkuk esas alınmaya başlanmıştır.

A. Bütçe Tanım, Kapsam ve Türleri (Madde 3-12)

5018 sayılı kanuna göre bütçe," belirli bir dönemdeki gelir ve gider tahminleri ile bunların uygulanmasına ilişkin hususları gösteren ve usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan belgedir."

1050 sayılı kanuna göre bütçe, kanun olarak tanımlanırken; 5018 sayılı kanuna göre bütçe, bir belge olarak tanımlanmakta ve belirli bir dönemi kapsadığı vurgulanmaktadır.

1050 sayılı kanunda genel bütçe, katma bütçe, özel bütçe, özerk bütçe, döner sermaye işletmeleri bütçeleri ve fonlar gibi çok sayıda bütçe varken; 5018 sayılı kanunla katma bütçe dışındaki kamu idareleri de kanuna eklenerek bütçenin kapsamı genişletilmiş, katma bütçe kaldırılmış ve bütçe türleri merkezi yönetim bütçesi, sosyal güvenlik kurumları bütçesi ve mahalli idareler bütçesi olarak üç başlık altında toplanmıştır.

Şekil 1: 5018 sayılı Kanunun kapsamı

Genel Yönetim

Merkezi Yönetim	**Sosyal Güvenlik Kurumları**	**Mahalli İdareler**
-Genel Bütçeye Dahil İdareler	-Sosyal Güvenlik Kurumu	-İl Özel İdareleri
-Özel Bütçeli İdareler	-Türkiye İş Kurumu	-İlçe Özel İdareleri
-Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar		-Belediyeler
		-Bağlı İdareler
		-Mahalli İdare Birlikleri

Kaynak: Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunundan yararlanılarak hazırlanmıştır.

B. Bütçe İlkeleri (Madde 13)

Bütçe İlkelerine stratejik plan-performans kavramları ile mali saydamlık kavramları getirilmiştir. Bütçelerin stratejik planlar ve performans ölçümleri dikkate alınarak izleyen iki yılın bütçe tahminleriyle oluşturulacağı belirtilmiş, tahmin ve uygulama sonuçlarının açık ve doğru olması gerekliliğinin üzerinde durulmuş, ayrıca bütçelerin uluslar arası standartlarda sınıflandırılması(analitik bütçe sistemi) gerekliliği ile de bütçede genellik ve birlik ilkelerinin önemi vurgulanmış, bütçe ilkeleri çağdaşlaştırılmıştır.

C. Bütçe Süreci (Madde 16)

Bütçeleme süreci birden fazla yıla yayılarak bütçe hazırlama ve uygulama sürecinde kamu idarelerinin yetki ve sorumlulukları yeniden düzenlenmiştir. Merkezi Yönetim Bütçesinin hazırlanma süreci, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığınca hazırlanan orta vadeli programın Mayıs ayı sonuna kadar Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmesiyle başlamaktadır. Orta vadeli programla uyumlu olarak Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan orta vadeli mali plan Yüksek Planlama Kurulu tarafından Haziran ayının on beşine kadar karara bağlanmaktadır. Bu doğrultuda da Bütçe Çağrısı ve eki Bütçe Hazırlama Rehberi Maliye Bakanlığı tarafından, Yatırım Genelgesi ve Yatırım Programı Hazırlama Rehberi ise Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı tarafından hazırlanarak Haziran ayı sonuna kadar Resmi Gazetede yayımlanmaktadır.

D. Bütçelemede Tahakkuk Esası (Madde 51)

"Kamu gelir ve giderleri tahakkuk ettirildikleri mali yılın hesaplarında gösterilir, bütçe gelirleri tahsil dildiği, bütçe giderleri ise ödendiği yılda muhasebeleştirilir." Bu değişiklikle, bütçelerle kesin hesaplar arasında doğabilecek farkları engellemek, yıl içinde yapılan mali işlemleri açıkça ortaya koyarak daha etkin ve verimli olmak amaçlanmıştır.

Bütçe sistemindeki diğer bazı değişiklikler 5018 sayılı kanunun temelini oluşturduğu için "5018 sayılı kanunun dört temel dinamiği" başlığı altında incelenecektir.

II. 5018 SAYILI KMYKK'NUN DÖRT TEMEL DİNAMİĞİ

KMYKK'nun amacı, planlama, uygulama, değerlendirme ve denetim fonksiyonları üzerine odaklanmaktadır. Bu kanunla, bütün gelir ve giderlerin bütçede yer alması, kanunda öngörülen bütçeler dışında bütçe yapılmaması, yapılan stratejik planlar, bütçeler, kamu hesapları ve mali istatistiklerin kamuoyuna açık olması, kamu idarelerinin kesin hesap ve faaliyet raporları düzenlemek suretiyle yetkili mercileri bilgilendirmeleri amaçlanmaktadır. Bu amaçlar çerçevesinde KMYKK'nun dört temel dinamiği ortaya çıkmaktadır: mali saydamlık, hesap verilebilirlik, stratejik plan ve performans esaslı bütçeleme.

A. Mali Saydamlık

Küresel krizler, artan yolsuzluk gibi olaylar halkın kamu kaynaklarının nasıl kullanıldığı konusunda kafasında soru işaretleri yaratmış ve devletten bilgi alma gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu da mali saydamlık kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Mali saydamlık, 5018 sayılı KMYKK'nun amaçlarından olup, 7, 13 ve 17.Maddelerinde yer alarak, her türlü kamu kaynağının elde edilmesinde ve kullanılmasında, denetimin sağlanması amacıyla kamuoyunun zamanında bilgilendirilmesini öngörmektedir. Mali saydamlıkla, rol ve sorumluluklarda açıklık, bütçe sürecinde(hazırlama, onaylama, uygulama, sonuç) açıklık amaçlanmıştır.

Mali saydamlık, hükümetin mali planlarının neler olduğunu, bunlara ulaşmada hangi politikaları izlediğini ve sonuçlarını açık anlaşılır ve güvenilir bir şekilde kamuoyuna sunmasıdır. Bu sayede halkın hükümete olan güveni artacak ve halk kaynakların nasıl harcandığı konusunda bilgi sahibi olacaktır.

Mali saydamlık beraberinde "hesap verilebilirlik" kavramını da doğurmuştur. Hükümet faaliyetlerinin izlenebilir olması, hükümeti kaynak kullanımında daha etkin olmaya zorlarken, aynı zamanda faaliyetlerini açıklama gereğinden dolayı hesap verilebilirliğini de zorunlu kılmıştır.

B. Hesap Verilebilirlik

Hesap verilebilirlik, 5018 sayılı KMYKK'nun amaçlarından olup, 8.Maddesinde, "Her türlü kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasında görevli ve yetkili olanlar, kaynakların etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak elde edilmesinden, kullanılmasından, muhasebeleştirilmesinden, raporlanmasından ve kötüye kullanılmaması için gerekli önlemlerin alınmasından sorumludur ve yetkili kılınmış mercilere hesap vermek zorundadır." şeklinde ifade edilmektedir.

Kanuna göre harcama yetkileri üst yöneticiye, üst yönetici bakana, bakan başbakan ve TBMM'ne, hükümet ise kamuoyuna hesap vermekle görevli olmaktadır. Hükümet elde ettiği kaynaklara nasıl ulaştığını, bu kaynakları nerelerde nasıl kullandığını, hedeflerine ulaşıp ulaşamadığını performans ölçüm değerlerini raporlayarak ifade edebilecektir.

Hesap verilebilirliği etkin kılmak için, yetkililerin görev ve sorumluluklarının açık bir şekilde ifade edilmesinin yanında, mali saydamlığın sağlanması, bütçe sürecine dayalı stratejik plan ve performans göstergelerinin raporlanabilmesi önem taşımaktadır (Baş, 2005, s.402).

C. Stratejik Plan

Stratejik plan, 5018 sayılı KMYKK'nun 3.Maddesinde yer alıp, "Kamu idarelerinin orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans

ölçütlerini, bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımlarını içeren plan" olarak tanımlanmaktadır.

5018 sayılı KMYKK'nun 9.Maddesi ile de kamu idarelerine stratejik plan hazırlama zorunluluğu getirilmiştir. Stratejik planlar beş yılı kapsayacak şekilde orta vadeli plan ile orta vadeli programa uygun olarak hazırlanmakta, gerekli usul ve esaslar da Devlet Planlama Teşkilatı tarafından belirlenmektedir.

Hükümetler stratejik planlarla;

- Durum analizi yaparak "neredeyiz" sorusuna,
- Orta vadede ulaşılabilecek amaçları belirleyerek "nereye ulaşmak istiyoruz" sorusuna,
- Amaç ve hedeflere ulaşırken uygulanacak yöntemlerin belirlenmesiyle "ulaşmak istediğimiz yere nasıl ulaşırız" sorusuna ve
- Ulaşılmak istenen yere ulaşırken başarılı olup olunmadığını izlemek ve değerlendirmek için kullanılacak yöntemlerin belirlenmesiyle de "performansı nasıl değerlendiririz" sorusuna yanıt aramaktadırlar (Baskıcı, 2007, s.193).

Hükümetler kaynak tahsisinde etkinliği sağlamak için stratejik planlar uygulamaktadır. Stratejik planlama da performans esaslı bütçelemeyi oluşturan unsurlardan biridir.

D. Performans Esaslı Bütçeleme

5018 sayılı KMYKK'nun 9.Maddesi ile kamu idarelerinin kaliteli hizmet sunabilmesi için bütçelerini, stratejik planlarda yer alan misyon, vizyon, stratejik hedeflerle uyumlu ve performans esasına dayalı olarak hazırlamaları gerektiği belirtilmektedir. Kamu idarelerinin bütçeleriyle stratejik planlarda belirlenen performans kriterleri arasındaki uyumu, yürütülecek faaliyetleri ve performans esaslı bütçelemeyle ilgili hususları belirlemeye Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır.

Performans esaslı bütçeleme, kamu idarelerinin faaliyetlerini stratejik planlar çerçevesinde gerçekleştirerek, hedeflere ne kadar ulaşıldığının ölçülüp, raporlanmaya çalışıldığı sonuç odaklı bir bütçeleme sistemidir ki bu da onu diğer sistemlerden ayıran en temel özelliktir (Erüz, 2005, s.61). Nitekim 5018 sayılı KMYKK'nun 41.Maddesi incelendiğinde performans esaslı bütçelemenin temelini stratejik plan, performans programı ve faaliyet raporlarının oluşturduğu görülmektedir.

Performans esaslı bütçe sisteminin faydalarını mali disiplini, saydamlık ve hesap verilebilirliği sağlamak olarak belirtmek mümkündür. Performans esaslı bütçeleme ile kamu idarelerinin kaynaklarını amaçları doğrultusunda kullanmaya çalışması sorumluluklarını artıracak ve kamu idareleri performans esaslı bütçeleme ile performans sonuçlarının değerlendirilmesini yapacağından mali saydamlık ve hesap verilebilirliğe katkı sağlayacaktır.

Performans esaslı bütçeleme sisteminde stratejik planlar, performans hedefleri ve orta vadeli(çok yıllı) bütçe sistemin unsurları olarak kullanılmaktadır. Bu unsurların geneline bakıldığında her unsurun orta vadeyi kapsadığı görülmektedir. Örneğin stratejik planlar orta vadeli harcama planlarını, performans hedefleri ise stratejik planlarla belirlenen amaçlara ulaşmada birkaç yıl için gerekli performans hedef beklentilerini kapsamaktadır ve bu süreçte de plan bütçe ilişkisini çok yıllı bütçeme sistemi ortaya koymaktadır (Altay, Kaplan, 2006, s.7).

III. ÇOK YILLI BÜTÇELEME

Geleneksel bütçe aksaklıkları, mali kural uygulamasının etkinsizliği, plan-bütçe bağının zayıflığı ve kaynak kullanımında etkinsizlik gibi sorunlar çok yıllı bir bütçe gereksinimini ortaya çıkarmıştır.

Çok yıllı bütçeleme Dünya Bankası tarafından "orta vadeli harcama sistemi(MTEF)" olarak adlandırılmakta ve "harcamaların politik önceliklerle yönlendirilmesi, kaynak kullanımında sorumluluk esaslı bir stratejik politika ve harcama planlaması" olarak tanımlanmaktadır (World Bank, 1998, s.48). Birçok OECD ülkesi tarafından farklı isimler altında uygulanan çok yıllı bütçelemeyi IMF de "orta vadeli harcama sistemi olarak" adlandırmakta ve , "orta vadede mali tahminlerle bağlantılı maliye politikası ve bütçeyi bütünleştiren, hükümetin mevcut politikalarını yansıtan orta vadeli bütçe tahminlerini bir disiplin süreci" olarak tanımlamaktadır (OECD, 2008, s.48).

Tablo 1'de görüldüğü üzere bazı ülkelerde çok yıllı bütçeleme projeksiyonları sadece tahmin ya da sadece planları yansıtırken, ABD'de hem tahmin hem de planları yansıtmaktadır. Tabloya bakıldığında, Avusturya hariç diğer ülkelerde çok yıllı bütçenin, bütçe dönemiyle bütünleştirildiği ve bütçe tahminlerinin yıl içerisinde ülkelere göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Çok yıllı bütçelerde harcama tahminleri Avusturya, Almanya ve ABD'de merkezi bazda yapılırken, diğer ülkelerde bölüm bazında yapılmaktadır. Ayrıca Avustralya, Yeni Zelanda ve İngiltere'de bütçelemede ödenek artışı yaklaşımı kullanılıp, bütçede fonların yeniden tahsisinde etkinlik söz konusu iken, diğer ülkelerde bu uygulamalar görülmemektedir. Bu da çok yıllı bütçelemenin ülkelerin yapısal ve konjonktürel yapılarına göre değişik uygulamalarının olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: Bazı Ülkelerde Çok Yıllı Bütçe Uygulamaları

	Avustralya	Avusturya	Almanya	Y.Zelanda	İngiltere	ABD
-Çok Yıllı Projeksiyonlar Tahminleri mi (T) Yoksa Bir Bütçe Planını mı (P) Yansıtmaktadır?	T	T	P	T	P	T,P
-Çok Yıllı Bütçe Kompozisyonu Bütçe Dönemiyle Entegre Ediliyor mu?(Evet/Hayır)	E	H	E	E	E	E
-Bütçeler Kaç Yıllık Planlanıyor?	3	3	3	2	2	4
-Harcama Tahminleri Merkezi(M) Bazda mı Yoksa Bölüm(B) Bazında mı Yapılıyor?	B	M	M	B	B	M
-Çok Yıllı Bütçe Tahminleri Yıl İçerisinde Ne Sıklıkta Güncelleniyor?	4	1	1	2	1	1
-Bölümler, Bütçe İçerisindeki Fonların Yeniden Tahsisinde Esnekliğe Sahip mi?(E/H)	E	H	H	E	E	H
-Bütçelemede Ödenek Artışı Yaklaşımı Kullanılıyor mu?	E	H	H	E	E	H

Kaynak: Ayşe GÜNAY, Ersan ÖZ, "Çok Yıllı Bütçeleme: Uluslararası Uygulamaların İncelenmesi ve Gelişmekte Olan Ülkeler ile Geçiş Aşamasındaki Ülkeler İçin Çıkarılacak Dersler**",** www.bumko.gov.tr.(Erişim: 07.09.2018).

Çok yıllı bütçeleme dar anlamıyla, kamu idarelerinin gelir ve giderlerinin birden fazla yılı kapsayacak biçimde düzenlenmesini sağlayan bir süreçtir. Geniş anlamda ise, yıllık bütçelerin

izleyen yılların gelir ve gider tahminleriyle birlikte ele alınıp değerlendirildiği ve bütçe-plan-politika uyumunun sağlanmaya çalışıldığı bir bütçeleme yaklaşımıdır (Tüğen, 2006, s.207).

Bütün bu tanım karmaşasından çıkarılabilecek genel ve ortak sonuç ise, çok yıllı bütçelemenin birden fazla yılın gelir ve gider tahminlerini kapsadığı ve sürecin ise en az üç yılı kapsayacak şekilde olduğudur. Çok yıllı bütçeleme ile kamu idareleri kaynaklarına göre harcamalarını yapacak bir nevi ayağını yorganına göre uzatacaktır, bu da kaynak tahsisinde etkinliği sağlayacaktır.

Çok yıllı bütçelemenin hazırlanışı ve uygulanışı, yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya birbiri ile bağlantılı olan ve her biri bir diğer aşamayı besleyen, yedi aşamayı içeren, bir stratejik planlama sürecinden oluşmaktadır (World Bank, 1998, s.51):

- Makroekonomik çerçevede kaynakların kullanılabilirliği,
- Hükümet hedef, faaliyet ve sonuçların sektör incelemesi, sektör/hükümet program ve alt programlarında anlaşma, üç yıl için kabul edilen program ve alt programların maliyetlendirilmesi,
- Hedefler ve öncelikli programlar üzerinde anlaşma,
- Üç yıl için ayrıntılı harcama tahminleri ve hükümet/sektör tavanları
- Tavanların onaylanması,
- Hükümetler tarafından onaylanan tavanlarla üç yıllık tahminlerin hazırlanması,
- Hazine tahminlerinin ve parlamentoya sunumunun incelenmesi ve değerlendirilmesidir.

Çok yıllı bütçelemenin amaçları ise şu şekilde sıralanabilir (World Bank, 1998, s.48):

- Gerçekçi ve tutarlı bir kaynak yapısı geliştirerek makroekonomik dengeyi iyileştirmek,
- Sektörler arasında ve sektör içinde kaynakların stratejik önceliklere göre tahsisini sağlamak,
- Programların sürdürülebilirliğini sağlama ve hükümetlerin ileriyi planlayabilmesi için, hem politika hem de finansman tahminlerine bağlılığı arttırmak,
- Artan özerklik ve sıkı bir bütçe kısıtı ile uyumlu kuruluşların sağlanması, böylece fonların etkin ve verimli kullanımı için teşvikleri arttırmak.

Çok yıllı bütçeleme kamu idarelerine, mali disiplini ve makroekonomik dengeyi sağlama, uzun vadede planlar yaparak kararlar alabilme, bu süreçler arasında uyumu sağlama, harcama maliyetlerini tahmin edebilme ve buna göre kaynakların etkin bir şekilde dağıtılmasını sağlama konusunda yardımcı olmaktadır.

Çok yıllı bütçelemenin hedeflerine ulaşabilmesi için, ekonomik hedefleri ortaya koyan bir orta vadeli program ve bu programın gerçekleştirilmesi için uygulanması gereken politikaları ortaya koyan bir orta vadeli mali planın yapılması gereklidir.

A. Türkiye'de Çok Yıllı Bütçeleme

1973 yılında Türkiye'de klasik bütçeden, -sistemin temel unsurları planlama, programlama, bütçeleme, yönetim ve değerlendirme olan- program bütçe sistemine geçilmiştir. Bu sistemin temel unsurları ise bir orta vadeli plana olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Ancak bu sistemde program plan ilişkisinin kurulamaması, uygulama zorluğu yaratmış ve tekrar klasik bütçe sistemine dönülmüştür. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile bütçede yenilenmenin gerekli olduğu belirlenmiş ve çok yıllı bütçelemeye geçiş öngörülmüştür (Arslan, s.18-19).

Türkiye'de çok yıllı bütçelemeye geçiş nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

- **Bütçenin karar mekanizması olmaktan uzaklaşması**; Planlarla programların uzun vadeli unsurlar olması ve yıllık bütçelerin bu iki unsur arasındaki bağın kurulamamasına neden olması bütçeyi bir karar mekanizması olmaktan çıkarmıştır.

- **Mali disiplinin sağlanamaması**; Bütçe ve maliye politikalarını belirlemede yetkinin merkezde olmaması, yürütmenin yasamadan güçlü olması nedeniyle yürütmede ki esneklikle birlikte bütçe dışı faaliyetlerin artışı ve bütçe başlangıç ödeneklerindeki gevşeklik neticesinde ekonomik ve mali istikrar sağlanamamış, makroekonomik fonksiyonlar yerine getirilememiş ve mali disiplin bozulmuştur.

- **Kaynak tahsisinde etkinlik ve verimliliğin sağlanamaması**; Plan program kopukluğu, bütçe faaliyet kapsamının dar olması ve eldeki kaynakların en iyi şekilde nasıl kullanılacağına dair plan program yapılamaması, kaynak tahsisinde etkinsizlik ve verimlik yaratmıştır.

- **İleriye yönelik tahmin yapılamaması**; bütçe hazırlama aşamasının aşağıdan-yukarıya ağırlıklı olması kuruluşların bütçe tavanlarının ne olacağını bilememesi ve önceki yıllara ait verileri raporlayarak gelecek yıllara ilişkin tahmin yapılamamasına neden olmuştur.

- **Hesap verilebilirliğin, mali saydamlığın ve denetimin sağlanamaması**; Yasama faaliyetlerinin kısıtlılığı neticesinde bütçelerde izleme yapılamamış, yapılan planların kamuoyu ile paylaşılmaması ve raporlama yapılmaması neticesinde hem hesap verilebilirliğin önüne geçilmiş, hem de saydamlık sağlanamamıştır.

5018 Sayılı Kanuna göre çok yıllı bütçeleme süreci;

- Orta Vadeli Program(OVP),
- Orta Vadeli Mali Plan(OVMP),
- Bütçe teklifinin alınması ve bütçe tasarısının oluşturulması,
- Bütçe teklifinin onaylanması ve kanunlaşması,
- Bütçenin uygulanması ve sonuçların izlenmesi, gibi aşamalardan oluşmaktadır.

1. Orta Vadeli Program (OVP)

5018 Sayılı Kanunun 16.Maddesine göre; Orta Vadeli Program (OVP), kalkınma planları, stratejik planlar, makro politika, ilke, hedef ve temel ekonomik büyüklükleri kapsayacak şekilde Mayıs ayı sonuna kadar Devlet Planlama Teşkilatı(DPT) Müsteşarlığınca hazırlanmakta, Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilip, aynı süre içerisinde Resmi Gazete(RG)de yayımlanmaktadır.

Tablo 2: OVP'nin Kanun Gereği ve Uygulamada Bakanlar Kurulunca(BK) Kabulü ve RG'de Yayımlanma Tarihleri

Yıllar	OVP'nin Kanun gereği en son Bakanlar Kurulunca kabul ve Resmi Gazete'de yayım tarihi	OVP'nin uygulamada Bakanlar Kurulunca kabul tarihi	OVP'nin uygulamada Resmi Gazete'de yayım tarihi
2006-2008	31/05/2005	23/05/2005	31/05/2005
2007-2009	31/05/2006	30/05/2006	13/06/2006
2008-2010	31/05/2007	28/05/2007	21/06/2007
2009-2011	31/05/2008	25/06/2008	28/06/2008
2010-2012	31/05/2009	14/07/2009	16/09/2009

Kaynak: Resmi Gazete (RG), www.resmigazete.gov.tr (Erişim: 01.08.2018)

Tablo 2'ye bakıldığında OVP'nin aslında kanunda belirtilen sürelerde yayımlanmadığı görülmektedir ki bu süre değişimlerine seçimler ve krizler gibi bir takım siyasi ve ekonomik olayların neden olmuş olabileceğini söylemek mümkündür.

2008-2010 yılları için hazırlanan OVP'ye bakıldığında, izlenecek politika ve hedeflerin büyüme ve istihdam, maliye politikası, para politikası ve fiyat istikrarı, ödemeler dengesi olduğu ve kamu finansmanı hedef ve göstergelerine ilişkin verilerin GSYH, GSYH'ya oranla KKBG, Cari işlemler dengesi, işsizlik, istihdam ve TÜFE olduğu görülmektedir[1].

OVP, ekonomik ve güncel değişimler dikkate alınarak her yıl yenilenmesiyle dinamik bir yapıya sahiptir. OVP ile birlikte Kamu İdareleri kaynak kullanımlarının sınırını belirlemekte ve öncelikli hedeflere göre tahsis sağlamaya çalışmaktadır.

2. Orta Vadeli Mali Plan (OVMP)

5018 Sayılı Kanunun 16. Maddesine göre; Maliye Bakanlığı(MB) tarafından OVP ile uyumlu olarak hazırlanan ve gelecek üç yıla ilişkin toplam gelir ve gider tahminleri ile birlikte hedef açık ve borçlanma durumunu belirten, kamu idarelerinin ödenek teklif tavanlarını içeren Orta Vadeli Mali Plan(OVMP), Haziran ayının on beşine kadar Yüksek Planlama Kurulu(YPK) tarafından karara bağlanıp, RG'de yayımlanmaktadır.

Ancak Tablo 3'e bakıldığında da OVMP'nin Kanunda belirtilen sürelerden farklılık gösterdiği görülmektedir ki bu farklılıkta da Tablo 1'in etkili olduğunu söylemek mümkündür. OVP ne kadar gecikirse bir sonraki aşama olan OVMP da o kadar gecikecektir.

Tablo 3: OVMP'nın Kanun Gereği ve Uygulamada YPK tarafından Kabulü ve RG'de Yayımlanma Tarihleri

Yıllar	OVMP'nin Kanun gereği en son Yüksek Planlama Kurulunca kabul ve Resmi Gazete'de yayım tarihi	OVMP'nin uygulamada Yüksek Planlama Kurulunca kabul tarihi	OVMP'nin uygulamada Resmi Gazete'de yayım tarihi
2006-2008	15/06/2005	14/06/2005	02/07/2005
2007-2009	15/06/2006	14/06/2006	15/07/2006
2008-2010	15/06/2007	15/06/2007	03/07/2007
2009-2011	15/06/2008	01/07/2008	08/07/2008
2010-2012	15/06/2009	17/09/2009	18/09/2009

Kaynak: Resmi Gazete (RG), www.resmigazete.gov.tr (Erişim: 01.08.2018).

2008-2010 yılları için hazırlanan OVMP'ye bakıldığında, içerdiği bilgilerin merkezi yönetime ait bütçe gelir tahmini, bütçe ödenek teklif tavanları, bütçe dengesi, bütçe açığı, finansmanı ve hazırlık süreci gibi konulardan oluştuğu görülmektedir ve bu nedenle OVMP'nin sadece Merkezi Yönetim Kapsamındaki kamu idarelerini kapsadığını söylemek mümkündür. Ayrıca OVMP sadece rakamsal verilerden oluşmamakta, gelecek yıllara ilişkin vergi gelirlerinin arttırılması, kayıt dışı ekonomi ile mücadele gibi mali stratejiler de sunmaktadır[2].

3. Bütçe Teklifinin Alınması

5018 Sayılı Kanunun 16.Maddesine göre; OVP ve OVMP yayımlandıktan sonra kamu kurumlarının bütçe tekliflerini hazırlamasına yardımcı olacak, MB tarafından hazırlanan Bütçe Çağrısı(BÇ) ve eki Bütçe Hazırlama Rehberi(BHR) ile yatırım programlarının hazırlanmasına

[1] Ayrıntılı bilgi için bknz: Orta Vadeli Program (2008-2010), Bütçe Ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, www.bumko.gov.tr (Erişim: 01.08.2018).

[2] Ayrıntılı bilgi için bknz: Orta Vadeli Mali Plan (2008-2010), Bütçe Ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, www.bumko.gov.tr (Erişim: 01.08.2018).

yardımcı olacak, DPT Müsteşarlığınca hazırlanan Yatırım Genelgesi(YG) ve eki Yatırım Programı Hazırlama Rehberi(YPHR)'nin Haziran ayı sonuna kadar RG'de yayımlanması gerekmektedir.

Ancak Tablo 4'de de görüldüğü gibi OVP ve OVMP'nin yayımlanmasındaki gecikmeler, elbette bu belgelerin yayımlanmasını da geciktirecek ve kamu kurumlarının, teklif vermesi için zamanı daralacaktır.

Tablo 4: BÇ ve eki BHR ile YG ve eki YPHR'nin RG'de Yayımlanma Tarihleri

Yıllar	Kanun Gereği	Uygulamada BÇ ve BHR	Uygulamada YG ve YPHR
2006-2008	30.06.2005	06.07.2005	09.07.2005
2007-2009	30.06.2006	15.07.2006	20.07.2006
2008-2010	30.06.2007	03.07.2007	05.07.2007
2009-2011	30.06.2008	08.07.2008	16.07.2008
2010-2012	30.06.2009	18.09.2009	18.09.2009

Kaynak: Resmi Gazete (RG), www.resmigazete.gov.tr (Erişim: 01.08.2018).

En çok gecikmenin 2010-2012 dönemi için olduğuna dikkat edilirse daha önceki tablolarda da belirtildiği gibi OVMP ile bu belgelerin uygulamada RG'de yayım tarihleri çakışmaktadır, bu durumda da kamu idarelerinin bütçe çalışmalarına OVP ve OVMP'nin açıklanmasından önce başlamaları gerektiği bir gerçektir.

5018 Sayılı Kanunun 17.Maddesinde, kamu idarelerinin temmuz ayı sonuna kadar hazırladıkları bütçe gelir ve gider tekliflerini MB'na, yatırım tekliflerini ise DPT Müsteşarlığına göndermeleri gerektiği hüküm altına alınmış, ancak 18.Maddede de, TBMM ve Sayıştay ile Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların bütçelerini eylül ayı sonuna kadar doğrudan TBMM'ne, bir nüshasını da MB'na göndermeleri gerektiği belirtilmiştir.

Kanuna bakıldığında, Türkiye'de uygulanan bu çok yıllı bütçeleme sisteminde genel bütçe kapsamındaki kamu idareleri ile özel bütçeli idarelere yönelik bir harcama tavanı uygulaması varlığı mevcutken, düzenleyici ve denetleyici kurumlar, sosyal güvenlik kurumları ve mahalli idarelere yönelik bir harcama tavanı uygulaması bulunmayıp, bu kurumların bütçe tekliflerinin merkezi yönetim bütçe kanun tasarısına eklendiğinden söz etmek mümkündür. Bu tekliflerin sunulmasında ise sadece düzenleyici denetleyici kurumlara 5018 Sayılı Kanunda yer verilmekte, mahalli idareler ve sosyal güvenlik kurumları ise OVMP'lerde ele alınmaktadır. 2010-2012 OVMP'sinde mahalli idarelerin bütçelerini İçişleri Bakanlığının Eylül ayı sonuna kadar MB'na ileteceği belirtilirken, mahalli idarelerin İçişleri Bakanlığına bütçe tekliflerini ne zaman vereceği konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Aynı şekilde 2010-2012 OVMP'sinde Sosyal Güvenlik Kurumlarının bütçe tekliflerini Eylül ayı sonuna kadar MB'na iletmeleri gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca 2011-2013 OVMP'sinde ise ne mahalli idarelerin ne de sosyal güvenlik kurumlarının bütçe tekliflerinden bahsedilmiştir.

4. Bütçe Teklifinin Onaylanması

5018 Sayılı Kanunun 18.Maddesinde; makroekonomik göstergeler ve bütçe büyüklüklerinin en geç Ekim ayının ilk haftası içinde YPK'da görüşülmesinden sonra, MB'ınca hazırlanan merkezi yönetim bütçe kanun tasarısı ile milli bütçe tahmin raporunun mali yılbaşından en az yirmi beş gün önce BK tarafından TBMM'ne sunulacağı hüküm altına alınmıştır.

Yine kanunun bu maddesinde merkezi yönetim bütçe kanun tasarısına eklenmesi gerekli belgeler şu şekilde sıralanmıştır:

- OVMP'yi de içeren bütçe gerekçesi,
- Yıllık ekonomik rapor,
- Vergi muafiyeti, indirimleri ve istisnası ile benzer uygulamalar nedeniyle vazgeçilen kamu gelirleri cetveli,
- Kamu borç yönetimi raporu,
- Genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin son iki yıla ait bütçe gerçekleşmeleri ile izleyen iki yıla ait gelir ve gider tahminleri,
- Mahallî idareler ve sosyal güvenlik kurumlarının bütçe tahminleri,
- Merkezî yönetim kapsamında olmayıp, merkezî yönetim bütçesinden yardım alan kamu idareleri ile diğer kurum ve kuruluşların listesi.

Kanunun 19. Maddesinde, TBMM'nin merkezi yönetim bütçe kanun tasarısının metnini maddeleyeceği gelir ve gider cetvellerini kamu idareleri itibarıyla görüşüp, bölümler halinde onaylayacağı hüküm altına alınmıştır. Hazırlanan bütçeler TBMM Komisyon ve Genel Kurulunda oylamaya sunulmakta, ancak çok yıllı bütçe tahminleri oylanmadan muaf tutulmaktadır. Anayasanın 162.Maddesine göre, bütçeler sadece komisyonda görüşülürken, kamu idarelerinin ödenek arttırıcı ya da gelir azaltıcı taleplerine göre değişikliğe uğrayabilmektedir. Ayrıca düzenleyici ve denetleyici kurumların bütçesi doğrudan TBMM'ne gittiği için herhangi bir müzakereye tabi olmadan Genel Kurulda onaylanmaktadır. Onaylanan merkezi yönetim bütçe kanunu mali yılbaşından önce RG'de yayımlanmaktadır. Meclisin toplanamaması gibi durumlarda süre uzayabileceğinden, altı aydan uzun sürmeyecek şekilde ve bir önceki yılın bütçesinin belli bir oranına kadar geçici bütçe kanunu çıkarılabilmekte ancak, cari yıl bütçesi yürürlüğe girdiği tarihte geçici bütçe bu bütçeye dahil edilmektedir. Bütçe ödeneklerinin yetersiz kalması durumunda ise, kanunla ek bütçe yapılabilmektedir, ancak bu uygulamanın harcamaların disipline edilmesini zorlaştırıcı etki edeceği göz ardı edilmiştir. DPT Müsteşarlığınca hazırlanan kamu yatırım programı da, bütçe kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on beş gün içinde BK kararıyla RG'de yayımlanmaktadır.

B. Avustralya'da Çok Yıllı Bütçeleme

Avustralya 1980'lerde nakit ve girdi esaslı yönetimin etkinsizliğinden yakınarak reform hareketlerine başlamış ve orta vadeli, tahakkuk esaslı bir sisteme geçmiştir. Politika, program ve kaynakların kullanımı arasındaki etkinsizliğin çözümünü ileriye yönelik tahminler (çok yıllı bütçeleme) olarak öngörmüş ve 1985'ten itibaren orta dönemli bir strateji uygulamıştır.

Avustralya, bütçesini içinde bulunulan yıl ve izleyen üç yılın tahminlerine dayanarak yapmaktadır, ayrıca sıklıkla güncellenen bütçeler tahminlerin daha da güvenilir olmasına yardımcı olmakta ve sapmalar en aza indirgenmektedir. Bu süreçte çok yıllı bütçe, performans esasına dayalı olarak yıllık bütçeyle bütünleştirilerek yapılmaktadır.

Avustralya'da bütçeden Maliye Bakanlığı sorumludur, harcamaların incelenmesi ve denetlenmesinden ise Harcamaları İnceleme Komisyonu sorumludur, çok yıllı tahminler bu komisyonun karalarının alt yapısını oluşturmaktadır. Bütçe süreci mali yılbaşından on ay önce başlamaktadır.

Avustralya kamu harcamalarında etkinliği sağlamaya yönelik politika ve stratejileri iyi kullanarak bütçe açığını azaltmayı başarmış, kamuoyuyla planları paylaşarak mali saydamlık ve hesap verilebilirliği sağlamıştır. Kuşkusuz bu başarıda da sistemin sahiplenilmesi ve kurallara bağlılık önem arz etmektedir (OECD in Figures, 2008).

1. Performans Esaslı Bütçeleme Sistemi[3]

Avustralya'da performans esaslı bütçeleme ve yönetim yapısı, 1983 yılında kamu sektörü reform stratejisinin bir parçası olarak, sonuçlara göre yönetim prensipleri doğrultusunda şekil almıştır (Çildir, 2010, s.209).

Bu yapılanma, Ulusal Denetim Komisyonun(NAC) 1996 yılındaki raporu ve sonrasında devlet faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgi sağlayabilmek amacı ile tahakkuk esaslı bütçelemeye geçilmesini de içeren plan ve programlamaya dayalı sonuç odaklı bütçeleme reformlarının bir sonucudur.

Avustralya, sorumlulukların ulusal düzeyde paylaştırıldığı bir mali yapıya sahiptir. Bütçe ve yönetimi genel olarak bakanların, kurumların ve uygulama birimlerinin sorumluluğundadır. Bununla amaçlanan yöneticilere daha fazla yetki vererek performansın teşvik edilmesini sağlamaktır. Bu bakanlık, kurum ve birimlerden faaliyetlerinin kalitesi, miktarı, maliyeti ve etkinliğine ilişkin açık ve ayrıntılı bilgiler ile performans göstergeleri belirlemeleri istenmektedir. Bunu da yıllık **"Portföy Bütçe Beyanları"**, yılsonu gerçekleşmelerini ise **"Yıllık Raporlar"** ile Meclise raporlamaları gerekmektedir.

Performans esaslı bütçeleme sistemine geçişin ilk aşaması bütçe reformu ile olmuştur. 1996 yılında NAC, bütçe reformu ile şu önerilerde bulunmuştur (Keating, Holmes, 1996, s.225);

- Hükümetin yönetimi ve kamu maliyesi daha ciddi olmalıdır.
- Mali durumda şeffaflık daha da geliştirilmelidir.
- Kamu hizmeti çalışmalarında daha ciddi ve sistemli bir yaklaşım sergilenmelidir.

1998 yılında ise NAC'ın tavsiyesine yanıt olarak Bütçe Şeffaflığı Kanunu ortaya çıkmıştır. Bu kanunun kapsamı ise şöyledir (Keating, Holmes, 1996, s.226);

- Hükümet, mali stratejiler belirlemeli ve bu stratejileri sağlam mali yönetim prensiplerine dayandırmalıdır.
- Hükümet, bütçe zamanında, yıl ortasında ve sonunda rapor sunmalıdır. Ayrıca seçim öncesi genel mali hesap özeti de sunmalıdır.
- Hükümetin ve muhaliflerin seçim masraflarının idaresini anlatan bilgilerin açığa çıkarılması sağlanmalıdır.

1999 ve 2000 yıllarında yasal değişikliklere ek olarak temel reformlarda yürürlüğe girmiş ve bu reformlar ile tahakkuk esaslı bütçeleme işlerlik kazanmış, yönetimin sorumluluğu arttırılmış böylelikle hesap verilebilirlik sağlanmaya çalışılmıştır[4].

Tahakkuk esaslı bütçeleme ile tüm kamu sektörünün maliyet ve performansları hakkında hükümetle birlikte toplumunda daha fazla bilgilendirilmesi sağlanarak saydamlığın arttırılması amaçlanmıştır (Bayar, 2010, s.95).

[3] Ayrıntılı bilgi için bknz: Performans Esaslı Bütçeleme, Avustralya, http://www.bumko.gov.tr/PEB/ (Erişim: 03.09.2018).

[4] Ayrıntılı bilgi için bknz: Australian National Audit Office(ANAO) and Department of Finance and Administration; Better Practice Principles for Performance Information, 1 November, Canberra, s.38, www.anao.gov.au, (Erişim: 05.09.2018).

Avustralya hükümeti reformların tekrar gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesine ihtiyaç duyarak, bütçe tahminler ve taslak incelemesi yapma kararı almış ve 2002 yılında İnceleme Komisyonun önerileri kabul edilmiştir. Bu öneriler şöyledir[5];

- Program bilgisi konusunda daha fazla yoğunlaşmak,
- Mali bilgi konusunda daha ayrıntılı ve günü gününe raporlandırmak,
- Detaylı bilgilendirme için sistemlerin yeterliliğinden emin olmak,
- Tahminlerin yapısını ve mali performansları izlemek için etkin yöntemler geliştirmek,
- Mali alanda gerekli olan profesyonel personellerin sayısını arttırmak.

Önerilerden anlaşıldığı gibi, inceleme raporunun esasını bütçe tahmin bilgilerinin doğruluğu ve kamu hizmetlerini yerine getirebilecek düzeyde olması oluşturmaktadır.

Avustralya ulus yönetimi, taşra yönetimi ve yerel yönetimlerden oluşan üçlü bir federal yapıya sahiptir. Bu yapılar kendi sorumlulukları ile ilgili karar vermekte özerktirler. Performans yönetimi ise, bakanlar ve çalıştıkları kurum ve kuruluşların sorumluluğundadır, ancak girdiler konusunda Maliye ve İdare Bakanlığı ile anlaşma içinde olunmalıdır[6].

Bütçe tahminlerini ve yıllık raporları inceleyen parlamento komitesindeki performans bilgisinin kullanıcıları, Kamu Hesapları ve Denetimi Birleşik Komitesi (JCPAA) ile Maliye ve Kamu yönetimi Hususunda Hazır Senato Komitesi (CFPA)'dir. Yıllık raporlardaki performans gereksinimini JCPAA onaylar (Diamond, Khemani, 2006, s.432).

2. Performans Taslağının Amaçları

Avustralya'da uygulanan performans taslağı ile amaçlananlar şu şekilde özetlenmektedir(Diamond, Khemani, 2006, s.432);

- Girdi ve çıktı çalışması esnek ve dinamik olmalıdır.
- Hükümet girdilerin özelliklerini bakanlıklar ve ilgili kurumlar vasıtası ile belirlemelidir.
- Girdiler, toplumun, ekonominin ya da ülkenin yararına hedeflenmelidir.
- Parlamento ve kurumlar hükümetin girdi amacına ulaşması için fonları uygun şekilde tahsis etmelidir.
- Bağış ve sübvansiyon gibi unsurlar, girdilere katkıları en fazla düzeyde olacak şekilde yönetilmelidir.
- Kurum ve kuruluşlar, hükümetin girdilere ulaşımına en fazla fayda sağlayacak şekilde çıktılarını belirleyip, yönetmelidirler.
- Performans göstergeleri, etkinlik, verimlilik ve sonuçlar açısından hesap verme sorumluluğunu geliştirmeye yönelik sistemin ilerlemesini sağlamalıdır.
- Taslak, devlet yönetiminde yetki sahibi olan tüm kurumlarca uygulanmalıdır.

3. Performans Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Girdiler, Avustralya hükümeti tarafından toplum için yapılan işlemlerin sonuçları ve etkileri olarak tanımlanmakta iken çıktılar, şahsi kurum ya da acentelerce hükümet yararına üretilmiş olan değer ve hizmetler olarak tanımlanmaktadır (Robinson, 2002). Girdiler, sorumlu olan bakanlar tarafından Maliye ve İdari Bakanlığı ile tartışılarak karara bağlanmaktadır.

[5] Ayrıntılı bilgi için bknz: ANAO, Annual Performance Reporting**, Audit Report** No:11, November s.22., www.australia.gov.au., (Erişim: 05.09.2018).

[6] Ayrıntılı bilgi için bknz: ANAO, Annual Performance Reporting**, Audit Report** No:11, November s.26., www.australia.gov.au., (Erişim: 05.09.2018).

Performans bilgisi bütçeleme ve mali yönetime içe dönük acente yönetimi, bütün hükümet kuruluşlarının kaynak yönetimi ve dışa dönük mali hesap sorumluluğu açısından katkı sağlamaktadır.

Acentelerden yönetimin bir parçası olarak performans inceleme ve değerlendirme sorumluluğunu üstlenmesi, çıktıların girdilere sağladığı katkıların başarısını ölçmek ve kamusal raporları tanımlamaları beklenmektedir.

Avustralya tüm kurumlarını kapsayan ulusal düzeyde girdilere sahip değildir. Eyalet ve bölge yönetimi; acentelerin planlama ve uygulamalarında dikkate almaları beklenen hedef ve amaçlara sahiptir. Acente planları ile yayınlanan performans bilgisi, bütçe yılı içinde elde edilmekte ve yılsonundan sonra sonuçlar yıllık raporlarla yayınlanmaktadır.

Tüm kurumları kapsayan kaynak yönetimi için performans bilgisi kullanımının temel mekanizmaları; bütçe yönetimi inceleme gereksinimleri ile program ve bütçe ölçümlerinin özel kabine incelemeleridir.

Ulusal düzeyde performans bilgisi gelişimi için, kamu hizmetleri zorlayıcı bir unsur olup, hükümet kaynak kullanımını kontrol etmez ve performans üzerinde etkisi sınırlıdır. Ancak performans hedeflerinin başarıya ulaşabilmesi için eyalet ve bölgelere gönderilen özel amaçlı ödenekler (örneğin okuryazarlık için) istisnai bir durum arz etmektedir.

Girdilerin incelenmesi, Maliye Bakanlığı'nın sorumluluğundadır. İncelemenin odağını, girdilerin özelleştirilmesi, girdilerin çıktılardan daha fazla etkilerinin olduğu ve acentelerin girdilere katkısını değerlendirmek gibi konular oluşturmaktadır. Maliye Bakanlığı, performans bilgisinin kalitesini belirlemek amacı ile oluşturduğu sorular listesi ile acenteler ile diyalog sağlamaktadır. Acenteler ve Ulusal Denetim Ofisi(ANAO), performans bilgisi ile değerleme ve tasarlama amaçlı soruları referans olarak kullanmaktadır.

4. Sistemin Bütçe İle Entegrasyonu[7]

Hükümetçe uygulanan girdi politikası performans bilgisinin raporlandırılması ve gelişiminde olumlu sonuçlar doğurmuştur, bu da bütçe yönetimi ve karar verme açısından önemlidir[8].

Performans bilgi ve incelenmesine verilmesi gereken önemi vurgulamak için, yeni politika tekliflerinin formatının revizyonu, bütçe incelemelerini değerlendirecek çalışmalar yapma ve reformlar için seçenekler sunma gibi bazı girişimler olmuştur.

Girdiler ve program incelemeleri, bütçe kararlarının verilmesinde performans bilgisinin kullanılması ile hükümetin bütçe yönetiminde merkezi bir rol oynamaktadır. İncelenmesi gereken kamu harcamaları üzerindeki kararlar, bütçe yönetimindeki kıdemli bakanlar tarafından yapılmaktadır.

Her yıl her şirket topluluğu, bütçe için kapsamlı bir raporlandırma ve her bir şirket için bir sonraki tahmin periyodunu sağlamaktadır. Bu tahmin periyodunda bütçe mali durumları, bütün kaynakların ayrıntıları ve girdilerce sağlanan kaynakların kullanımı yer almaktadır. Ayrıca kapsamlı performans göstergeleri de yer almaktadır.

[7] Ayrıntılı bilgi için bknz: "Performance Budgeting in OECD Countries", OECD 2009, www.oecd-ilibrary.org. (Erişim: 05.09.2018).

[8] Ayrıntılı bilgi için bknz: ANAO, Annual Performance Reporting**, Audit Report** No:11, November s.30., www.australia.gov.au., (Erişim: 05.09.2018).

Portföy bütçe de denilen şirketler topluluğunun bütçesi, gelecek dört yıl için acentelerin bütçelerini kapsamaktadır.

Bütçe incelemeleri bütçe müzakerelerine dek devam ederken, portföy bütçe üyeler için birincil kaynağı oluşturmaktadır. İkincil kaynak ise, biten mali yıl esnasında gerçekleşmiş olan acente performans açıklamaları ve mali durumları içeren, her mali yılın son dört ayı içinde yayınlanan acente yıllık raporlarıdır.

Avustralya'da performans bilgisi, bakanlıklar tarafından bütçe kararlarını verme açısından gider tekliflerini değerlendirmek için kullanılan bir yöntem çeşidi olarak kendini göstermektedir. Bakanlar, inceleme raporlarına, tekliflere, teklif veren acente tarafından hazırlanan portföy bütçe sunumlarına itimat etmektedirler.

Bütçe yönetiminde karar verme aşamalarında, ulaşılabilir performans bilgisinin kalitesini sağlamak ve bütçe ile entegrasyonunu geliştirmek önemli bir rol oynamaktadır.

C. Çok Yıllı Bütçe Uygulamasının Değerlendirilmesi

Çok yıllı bütçeleme, mali disiplin ve mali saydamlığın sağlanmasına, kaynak kullanımı ve dağıtımında etkinliğin sağlanmasına, kamu kurumlarında işbirliğinin sağlanmasına ve bütçe sürecinde denetimin sağlanmasına yardımcı olmaktadır.

- Mali Disiplin ve Mali Saydamlığı Sağlamaya Yardımcı Olur

Kamu idareleri uygulayacakları çok yıllı bütçeler ile mevcut politikalardan yola çıkarak gelecekle ilgili yapacakları tahminleri doğruluğunu saptamaya çalışmakta ve kendilerine verilen harcama tavanlarına göre bütçelerini hazırlamaktadır. Ayrıca kamu idarelerinin yapacakları konusunda kamuoyunu aydınlatır, bu nedenle çok yıllı bütçeleme mali disiplini ve mali saydamlığı sağlamaya yardımcı olmaktadır.

- Kaynak Kullanım ve Dağıtımında Etkinlik Sağlar

Kamu idareleri makroekonomik göstergeleri ve politikaları dikkate alarak bütçelerini hazırlayacaklarından kıt kaynaklarla etkin verimliliği sağlamaya çalışacaklardır, böylelikle stratejik önceliklere göre kaynakların tahsisinde etkinlik sağlanmış olacaktır.

- Kamu Kurumlarında İşbirliğini Teşvik Eder

Bütçeler, çok yıllı olarak hazırlanacağından kamu kurumlarının kendi içinde bir uyum ve işbirliğine giderek karar vermeleri ve stratejik planlar almalarını sağlayacaktır.

- Bütçe Sürecinde Denetim Sağlar

Çok yıllı bütçeleme ile yapılan uzun vadeli tahminlerin izlenmesi, uygulama performansının değerlendirilmesi açısından bütçe üzerindeki denetim faaliyetlerinin önemi daha da artmış olacaktır.

Olumlu yönleri yanında çok yıllı bütçelemenin bazı olumsuz yönleri de mevcuttur. Çok yıllı bütçeleme uygulaması yapılan tahminlerin gerçeği ne derece yansıttığı sonucu ile başarılı olabilmektedir, ancak tahminlere körü körüne bağlı kalmak olumsuz sonuçlar yaratabilir.

Çok yıllı bütçeleme uygulaması kamu harcamalarının yenilenmesini engelleyebilir, mali disiplini bozabilir ve kamu hizmetlerinin sunumunu aksatabilir.

- Kamu Harcamalarının Yenilenmesini Engelleyebilir

Çok yıllı bütçe tahminlerine duyulan aşırı güven, güncel ekonomik koşullara göre tahminlerde herhangi bir düzeltilme gereği ortaya çıktığında kamu harcamalarının yenilenmesini engelleyebilir.

- Mali Disiplini Bozabilir

Enflasyon döneminde, reel artıları içeren çok yıllı bütçe tahminleri harcamaların artmasına neden olur, enflasyon etkilerinin göz önüne alınmaması ise mali disiplini bozabilir (Kesik, 2005, s.54).

- Kamu Hizmetlerinin Sunumu Aksayabilir

Çok yıllı bütçeleme tahminlerine aşırı güven ya da enflasyonun ekonomi üzerinde yaratacağı etkilerin dikkate alınmaması gibi nedenlerle yapılacak hatalar, kamu hizmet sunumunda aksaklıklara neden olabilir.

1. Türkiye'de Çok Yıllı Bütçe Uygulamasının Değerlendirilmesi

Çok yıllı bütçe uygulamasının ilk iki basamağını oluşturan OVP ve OVMP'nin değerlendirmesi, yapılan tahminlerin gerçeklerle ne kadar uyumlu olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu değerlendirmenin ise çok yıllı bütçe uygulamasının başladığı 2006 yılı verilerinden başlanarak yapılması karşılaştırma ve genel bir sonuca varılması açısından yerinde olacaktır, ancak verilerin fazlalığından dolayı tablolar çalışmaya eklenmemiştir.

- OVP'da GSYH, işsizlik oranı, TÜFE, genel yönetim borç stoku, vbg. temel makroekonomik göstergeler yer almakta olup, 2006 yılından itibaren gerçekleşmeler genel itibari ile yapılan tahminlerden farklı olmuştur[9].
- OVMP'da ise, sermaye giderleri, sermaye transferleri, borç verme tutarı ve toplam gider gibi kalemler yer almakta olup, 2006 yılından itibaren gerçekleşmeler tahminlerin genel itibari ile üzerinde olmuştur[10].

2. Avustralya'da Çok Yıllı Bütçe Uygulamasının Değerlendirilmesi

Avustralya'da çok yıllı bütçe uygulaması, içinde bulunulan yıl ve izleyen üç yılın tahminlerine dayanılarak yapılmaktadır, ayrıca sıklıkla güncellenen bütçeler tahminlerin daha da güvenilir olmasına yardımcı olmakta ve sapmalar en aza indirgenmektedir. Bu süreçte çok yıllı bütçe, yıllık bütçeyle bütünleştirilerek yapılmaktadır.

Tahminlerden daha az harcama yapılıp daha fazla gelir toplandığı, küçük sapmalar dışında ise neredeyse tahminler ile sonuçların aynı olduğu gözlemlenmiştir. Krizlerin etkisi ile harcamalar artmış olsa da tahminlerde büyük bir sapma yaşanmamıştır. Mali denge genel anlamda sağlanmıştır[11].

3. Çok Yıllı Bütçelemeyi Başarılı Bir Şekilde Uygulamak İçin Gereken Koşullar

Süreç olarak uygulanışı birçok ülkede farklılık gösterse de çok yıllı bütçelemenin başarılı olması için gereken koşullar şu şekilde sıralanabilir(World Bank, 1998, s.54-55):

- Harcamaların yeniden yapılandırılmasında alınması zor kararların verilebilmesi için yüksek derecede bir politik destek ve kararlılık,
- Çok yıllı bütçeleme planı çerçevesinde faaliyet göstermeyi sağlayacak bütçelerin güçlü yönetimi,
- Çok yıllı bütçelemede disiplini sağlamak için, bütçe süreci dışında yapılan mali sonuçlarla politik kararlarda isteklilik,

[9] Ayrıntılı bilgi için bknz: Bütçe Ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, http://www.bumko.gov.tr/TR,42/orta-vadeli-program.html (Erişim: 05.09.2018).

[10] Ayrıntılı bilgi için bknz: Bütçe Ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, http://www.bumko.gov.tr/TR,43/orta-vadeli-mali-plan-ve-ekleri.html (Erişim: 05.09.2018).

[11] Ayrıntılı bilgi için bknz: Australian Goverment Budget Aggregates, australia.gov.au/topics/government-and parliament/budget, "Final Budget Outcome", www.budget.gov.au., (Erişim: 12.09.2018).

- Sektör/hükümet düzeyinde zor kararları anlama ve bu kararlara bağlı olma,
- Bütçe uygulama sürecinde kaynakların yeniden tahsisini gerektirecek yeni harcama kararları ortaya çıkmasın diye, bütçe kararlarının uygulanmasının bütün aşamalarında kararlılık,
- Harcama kontrollerinin iyileştirilmesi ve bu sayede bütçe uygulama sürecinde kararların olağanüstü harcamalar ve fonların tahsisinden zarar görmemesi,
- Gelir eksiklikleri bütçe tahminlerinde ayarlamayı gerektirmesin diye, gelişmiş makro ekonomik yönetim ve gelir toplama,
- Politikacılar ve üst düzey yöneticilerin uygulama sürecinde kamuoyuna açıklamalar yapması,
- Sonuçlar üzerinden harcama raporlarını iyileştirme,
- Bilgisayarlı muhasebe sisteminin geliştirilmesidir.

Daha öncece de belirtildiği gibi çok yıllı bütçeleme sadece bütçelerin bir yıldan fazla süreyi kapsaması değil aynı zamanda plan-bütçe-politika ilişkisinin de ortaya koyulmasıdır. Nitekim bu, çok yıllı bütçeyi başarılı bir şekilde uygulamak için gereken koşullarda da görülmektedir.

Bütçe uygulama sürecinde bütün aşamalar da bir uyum ve birlik olmak zorundadır. Bütçeler, bütün bütçesel faaliyetleri kapsayacak biçimde oluşturulmalı, uygulamada gereken makroekonomik politikalar iyi hazırlanmalı, uygulama için gerekli bütün donanımlar sağlanmalı, bütçelerde disiplin sağlanmalı ve son olarak da sonuçlar izlenmeli, denetlenmeli ve saydamlık sağlanmalıdır.

SONUÇ

Türkiye için OVP ve OVMP'lere genel olarak bakıldığında,

- Makroekonomik verilerin yeterli olmadığı,
- Makroekonomik verilerin güvenilirliğini test edecek bir uygulamanın bulunmadığı,
- Bu verilerin denetlenmesinde de bir uygulanmanın olmadığı,
- Bu verilere ulaşmak için yeterli sorgulamanın yapılamadığı,
- Verilerin politik destek göremediği -ki bu sonucu OVMP'nin BK tarafından onaylanmamasından çıkarabiliriz-,
- Uygulanacak politikaların maliyetlerine ilişkin bir uygulamanın olmadığı,
- Mali hedeflerin kapsamının tam olarak anlaşılamadığı, ya da kapsamının dar olduğu,
- Mali hedefleri belirlerken analiz yapılıp yapılmadığını ortaya koyan bir şeyin olmadığı,
- Kamu idarelerinin bütçe tekliflerini sunmak için zamanlarının kısıtlı olduğu, bu nedenle de OVP ve OVMP ile uyum sağlamalarının zor olduğu anlaşılmaktadır.

OVP ve OVMP'de karşılaştırmalara bakıldığında farklılıkların olduğu görülmektedir. 2009 yılı için %4 oranında büyüme beklenirken bu oran %0'lara çekilmiş ve gerçekleşme %-3,5 oranında olmuştur. 2006 yılından beri uygulanmakta olan plan ve programlarda, ekonomik büyüme hedeflerinin olmadığı, işsizlik oranlarının sürekli yükselişte olduğu ve sapmaların olduğu aşikardır. Bu açıklamalar altında Türkiye'de uygulanan çok yıllı bütçe sisteminde çok başarılı olunduğu söylenemez. Bununla birlikte çok yıllı bütçelemenin uygulamaya başlamasından bu yana kamu giderlerinde kontrolün sağlandığını da söylemek mümkündür.

Hükümet öncelikleri sadece genel ifadelerle sunulmak yerine kurumların bütçelerine ne şekilde yansıyacağı da belirtilmelidir. Ayrıca daha önce çok yıllı bütçelemeyi başarılı bir

şekilde uygulamak için gereken koşullarda bahsedildiği gibi, çok yıllı bütçeleme aşama aşama ilerlenmesi gereken ve her aşamada kararlığın ve hem kamu idarelerinin kendi içinde hem de politik olarak desteğin var olması gereken bir süreçtir. OVP ve OVMP birer prosedür olmaktan çıkarılıp, gerçekleri daha çok yansıtan yenilikçi bir yapıya kavuşturulabilmelidir.

Tam olarak bir uygulanış modeli olmamakla birlikte Türkiye'de çok yıllı bütçeleme cari yıl ve izleyen iki yılın gelir ve gider tahminlerine dayanılarak yapılmaktadır. Birçok ülkede_ ki bunlardan biri de Avustralya _OVP, bir kurum tarafından gözden geçirilirken, ülkemizde böyle bir uygulama söz konusu değildir.

Türkiye'de çok yıllı bütçe uygulama sürecinde bir takım aksaklıklar yaşanmıştır. OVP da yaşanan gecikmeler OVMP'nin de gecikmesine neden olmuş, dolaysıyla da bütçe hazırlık çalışmalarına önceden başlamak gerekmiştir ki bunun sonucunda da tekliflerin OVP ve OVMP ile ne kadar uyumlu olabileceği göz ardı edilmiştir. Karşılaştırmalara bakıldığında tahminlerle gerçekleşmeler arasında farklılar olduğu görülmektedir. Bu da hedef ve planların gözden geçirilmesi ve güncellenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Avustralya hükümeti, çok yıllı bütçeleme uygulaması yaparken harcamaları azaltacak ya da arttıracak hükümet politikalarına göre gerekli değişiklikleri dikkate almıştır. İlgili bakanlıklar tarafından gelece yönelik harcama tahminleri yapılmaktadır ve bu tahminler Avustralya finansal bilgi yönetim sisteminin merkezi bir parçası olmuştur. Ayrıca tahminlerin hükümet tarafından kabul edilmemesi durumunda, mevcut programda değişiklikler kabul edilmemektedir. Maliye, stratejik çalışma taslağı oluşturarak, raporların incelemesini yaparak, ihtiyaçları karşılayacak prosedürler ortaya koyarak, mali yönetime ve hesap verilebilirliğe odaklanmıştır.

Dünya Bankasının önemle üzerinde durduğu Sektörel/Kurumsal analizlere Türkiye'de de daha fazla ağırlık verilerek kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanması daha kolay olabilecek, Avustralya'nın yakalamış olduğu başarı Türkiye'de de gerçekleşebilecektir. Bununla birlikte kamu idareleri hazırlayacakları teklif ve raporlarda tekliflerinin nedenlerini açıklayabilmelilerdir.

Çok yıllı bütçeleme kamu kesimi için zorunlu olmakla birlikte özel kesim içinde yol gösterici niteliktedir. Geleceği belirlemek zordur ancak makroekonomik veriler ne kadar gerçekçi tahmin edilirse bütçe de o denli başarılı olacaktır. Verilerin doğru tespit edilememesi durumunda kaynakların tahsisinde de etkinlik ve verimlilik sağlanamayacağı için kamu harcamaları azalmayacak aksine artacaktır, özel kesim ise yanlış yönlendirilmiş olacaktır. Ayrıca çok yıllı bütçelemenin enflasyon döneminde mali disiplini bozucu etki yaratabileceği göz ardı edilmemelidir.

Çok yıllı bütçelemede amaç plan-bütçe-politika ilişkini sağlamaksa bu konuda her kurum ve ilgili üzerine düşeni yapmalıdır. Hazırlanan belgeler sadece prosedür olarak görülmemeli, tahminlerin güvenilirliği sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

ALTAY A., KAPLAN E. (2006). "Türkiye'de Performansa Dayalı Yönetim Uygulamasına Geçiş ve IMF'nin Rolü", **Maliye Dergisi**, S.151,Temmuz- Aralık.

ANAO, Annual Performance Reporting**, Audit Report** No:11, November, www. australia.gov.au, (Erişim: 05.09.2018).

ARSLAN M. (2004). "Orta Vadeli Harcama Sistemi(Çok Yıllı Bütçeleme) ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", **Sayıştay Dergisi**, Temmuz - Eylül, S.54.

Australian Goverment Budget Aggregates, australia.gov.au/topics/government-and parliament/budget, (Erişim: 12.09.2018).

Australian National Audit Office(ANAO) and Department of Finance and Administration; Better Practice Principles for Performance Information, 1 November, Canberra, www.anao.gov.au, (Erişim: 05.09.2018).

BASKICI G.F. (2007). "Uluslararası Uygulamalar Işığında Düzenleyici Etki Analizi ve Türk Mali Yönetimi ve Kontrol Sistemi Açısından Uygulanabilirliği", **Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu**, Mayıs, Ankara.

BAŞ H. (2005). "Hesap Verme Sorumluluğu ve Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu", **20.Maliye Sempozyumu**, Pamukkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, Y.1, Ağustos.

BAYAR N.(2010). "Dünyada Bütçe Reformları ve Mali Disiplin", (M.Y.T.), T.C. Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.

ÇİLDİR M.(2010). "Avustralya'da Uygulanan Bütçeleme Sistemi ve Değerlendirilmesi", **E-Yaklaşım**, Mayıs, S.209.

DIAMOND J., KHEMANI P. (2006). "Introducing Financial Management İnformation Systems in Developing Countries", OECD Journal on Budgeting, Volume 5, No:3.

ERÜZ E.(2005). "Yeni Mali Yönetim Yapısında Performans Esaslı Bütçeleme", **20.Maliye Sempozyumu**, Pamukkale Üniversitesi, İ.İ.B.F, Maliye Bölümü, Y.1, Ağustos.

Final Budget Outcome 2007-2008, www.budget.gov.au., (Erişim: 12.09.2018).

GÜNAY A., ÖZ E. "Çok Yıllı Bütçeleme: Uluslar arası Uygulamaların İncelenmesi ve Gelişmekte Olan Ülkeler ile Geçiş Aşamasındaki Ülkeler İçin Çıkarılacak Dersler**",** http://www.bumko.gov.tr. (Erişim: 07.09.2018).

KEATING M., HOLMES M. (1996). "Australia's Budgetory and Management Reforms" An Elgar Referance Colletion, USA, 1996

KESİK A. (2005). "Yeni Kamu Mali Yönetim Sisteminde Orta Vadeli Program ve Mali Plan Çerçevesinde Çok Yıllı Bütçelemenin Uygulanabilirliği", **20.Maliye Sempozyumu**, Pamukkale Üniversitesi, İ.İ.B.F., Maliye Bölümü, Y.1, Ağustos.

OECD, "Budgeting in Greece", **OECD Journal on Budgeting**, Volume 2008/3, http://www.oecd.org/dataoecd/59/20/42007249.pdf, (Erişim: 05.09.2018).

Orta Vadeli Mali Plan (2008-2010), Bütçe Ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, www.bumko.gov.tr (Erişim: 07.09.2018).

Orta Vadeli Program (2008-2010), Bütçe Ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, www.bumko.gov.tr (Erişim: 07.09.2018).

"Performance Budgeting in OECD Countries", OECD 2009, www.oecd-ilibrary.org. (Erişim: 05.09.2018).

Performans Esaslı Bütçeleme, Avustralya, http://www.bumko.gov.tr/PEB/ (Erişim: 03.09.2018).

ROBINSON M. (2002). "Financial Control in Australian Goverment Budgeting", **Public Budgeting and Finance**, Spring.

TÜĞEN K. (2006). **Devlet Bütçesi**, 5.Baskı, İzmir.

World Bank, **Public Expenditure Management Handbook,** Washington, USA, June 1998, http://www1.worldbank.org/publicsector/pe/handbook/pem98.pdf, (Erişim: 07.09.2018).

KADIN İŞ GÜCÜNÜN İNCELENMESİ VE BEŞERİ SERMAYE AÇISINDAN TÜRKİYE-AB ÜLKELERİ KARŞILAŞTIRMASI

Dr. Öğr. Üyesi Şahin ÇETİNKAYA
Uşak Üniversitesi, sahin.cetinkaya@usak.edu.tr

ÖZET

İnsanların bilgilerini artırmaya yönelik kişisel gelişimleri için yaptıkları harcamalara beşeri sermaye denilmektedir. Günümüzde beyin gücü, üretim kaynakları içinde en önemli yere sahiptir. Bilgi ekonomisi, bilgi toplumu ve yüksek katma değerli mal "beyin" ve "bilgi" kaynağına bağlıdır.

İnsanların kendilerini geliştirmek amacıyla aldıkları eğitim onlara yeni bilgi kazandırmaktadır. Bilgi ilavesi beşeri sermayedeki artış demektir.

İstihdam da cinsiyet ayrımı önemle incelenen konulardan birdir. Toplumlarda emek üretim faktörü bilgi gücüne dayalı bir hal almıştır. Bu fiziksel güç açısından insanların karşılaştırılmasını da ortadan kaldırmıştır. Bilgi gücü kadın ve erkeğin istihdam da eşit şartlarda yer almasını da sağlamıştır. Günümüz toplumlarında ekonomik anlamda yüksek katma değerli mal üretiminde, üst düzey şirket yönetiminde ve diğer üretim alanlarında kadınların önemi ve sayısı her geçen gün artmaktadır.

Türkiye ve Avrupa ülkelerinde kadının istihdamdaki yerinin beşeri sermaye açısından karşılaştırması yapılarak gelişimi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Beşeri Sermaye, Kadın İşgücü, Bilgi Ekonomisi, Bilgi Toplumu

1. BEŞERİ SERMAYE

Beşeri sermaye, bireyin bilgi, beceri ve hüner kazanabilmek için yaptığı eğitim harcaması olarak tanımlanır (Seyidoğlu, 2002: 59). Aynı zamanda bireyin zaman içerisinde yetenek, deneyim ve kültürel eylemlere katılımı sonucunda elde ettiği ve biriktirebildiği sermaye türüdür. Ve bu sermaye türü ekonomik kalkınma için olmazsa olmaz fiziki sermayenin yanında diğer bir önemli kaynak olma özelliğine haizdir (Seyidoğlu, 2002: 59).

Ekonomik kalkınmada fiziki sermaye birikiminin rolü ve önemi elbette yadsınamaz. Bunun yanında teknolojik ilerleme, demokratik ortamın varlığı, girişimci sınıfının varlığı, sosyal, siyasal, dinsel, kültürel ve coğrafik koşullar gibi faktörler de ekonomik kalkınma üzerinde etkilidir (Han ve Kaya, 2006: 53).

Beşeri sermaye kavramının geçmişi, klasik iktisadın ortaya çıktığı 1776 yılına kadar uzanmakta ve daha sonrasında, kavram bilimsel bir teori haline gelmiş bulunmaktadır . Adam Smith, beşeri sermaye kavramını tanımlarken, vasıfsız emek ve beşeri sermaye arasında bir ayırıma gitmiş ve yetenekli bireylerin sadece kazanç elde etmekle kalmayıp, topluma da fayda sağladıklarını belirtmiştir. Ayrıca, emeğin iki grupta sınıflandırıldığını, bunlardan birisinin eğitim ve deneyimden yoksun işgücünden, diğerinin ise eğitimli ve beceri sahibi işgücünden meydana geldiğini vurgulayarak, eğitimsiz ve tecrübesiz işgücünün fiziksel güç gerektiren işlerde, eğitimli ve beceri sahibi işgücünün ise, eğitim ve becerilerine uygun işlerde görevlendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Smith, becerisiz ve becerili işgücünün eşit muamele görmemesi gerektiğini, işlerinin de uygun şekilde ayrılması gerektiğini belirterek,

bunun emeğin üretken gücünden faydalanmak için tek yol olduğunu da vurgulamıştır(Manga,vd.,2015,s:46,47).

Sonuç olarak, beşeri sermaye, hem belirli değerleri üreten araçsal bir kavramı, hem de kendi kendini yenilemeyi ifade eden içsel anlamı aynı anda kapsamaktadır. Beşeri sermaye tanımlaması yapılırken, beşeri sermayenin oluşmasında eğitimin temel bir role sahip olduğu göze çarpmaktadır. Beşeri sermaye birikimi, ilk, orta ve yükseköğretimi içeren örgün eğitim, örgün olmayan ya da işbaşında eğitim ile oluşmaktadır. Örgün olmayan eğitim, çeşitli kuruluşlarda istihdam edilmek, yetişkin eğitim programlarına katılmak ya da çeşitli kültürel, politik ve sosyal gruplara katılmak yoluyla, kişinin kendisini geliştirmesi ise, kişinin kendi inisiyatifini kullanarak, çeşitli kurslara katılması, okuması ve informal iletişim kanalları kurmasıyla mümkündür (Yaylalı ve Lebe, 2011)

2. BEŞERİ SERMAYE ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

Beşeri sermayenin oluşmasında ve işlevsel bir niteliği için şu faktörler olmalıdır.

— Beşeri sermayenin kalitesi ve nitelikleri,
— Beşeri sermayenin yapısı ve dağılımı,
— Beşeri sermayenin kaynağı,
— Beşeri sermayenin kapasitesi ve performansı,
— Beşeri sermayenin cazibe ve çekim merkezi,
— Beşeri sermayenin eğitimi ve gelişim yapısı,
— Beşeri sermayenin oluşmasındaki maddi imkanlar,
— Maliyetler ve değerler ve beşeri sermayenin sosyal yaşamsal alanı ve büyüklüğünden oluşmaktadır.

3. BEŞERİ SERMAYENİN ÖZELLİKLERİ

Beşeri sermaye kişinin sahip olduğu, yetenek, beceri, bilgi ve tecrübelerden oluşmaktadır. -Beşeri sermaye insanlara yatırım yapılarak oluşturulur. Beşeri sermaye doğuştan ya da sonradan kazanılan yeteneklerdir.

-Beşeri sermayenin gelişmesinde içsel ve dışsal etkiler söz konusudur. Bu etkiler sonucunda kalitesi ve kalifiye özellikleri artar.

- Beşeri sermayeyi, fiziki sermayeden ayıran en önemli özelliği kişi ile özdeştir. Yani kişi ile birlikte ortaya çıkar. Fiziki sermayede ise ayrılma ve istimlak söz konusudur.

-Beşeri sermayede değer miktarının ölçüsü; o toplumdaki fertlere ve onların kapasitesine ve kalitesine bağlıdır.

-Bir ülkedeki beşeri sermaye stoku bir ülkedeki kişilerin toplamı tarafından oluşturulmaktadır.

-Fert için geçmişte yapılan yatırım-gelişim harcamaları, beşeri sermayenin kümülatif değerini belirlemektedir. Bu yatırımlar, kişinin kendisi, ailesi, işvereni ve kamu tarafından yapılan harcamalardan oluşmaktadır. Milli gelirin hesaplanmasındaki harcama yöntemi (Y = C + I + G) burada önem arz etmektedir.

-Beşeri sermayenin değeri, kişinin gelecekte bilgi ve eğitimini kullanarak elde edeceği fayda ile paralel olarak tahmin edilip ölçülmektedir. Burada verilen eğitimin kaliteli ve yüksek değer ihtiva etmesi önem arz etmektedir(Aksu,2016,s:76).

4. BEŞERİ SERMAYENİN FİZİKİ SERMAYEDEN FARKI

Beşeri sermaye birikimi başta fiziksel sermayenin etkinliğini artırmakta ve teknolojik ilerlemeleri de uyarmaktadır (Karataş ve Çankaya, 2010: 29-30). Beşeri sermayeye yapılan

yatırım sosyal ilişkilerin ve sosyal yapının gelişmesine de yardımcı olmaktadır. Beşeri sermaye statik olmayıp sürekli yenilenmektedir. Beşeri sermaye, fiziki sermaye gibi stoklanamadığından, üretimde kullanılmadığında sonsuza dek yok olmaktadır. Diğer taraftan fiziki sermaye kullanılıp kullanılmama ve nerede ne zaman kullanılacağı konusunda tamamen yansız iken beşeri sermaye bu konuda yansız değildir (Karagül, 2002: 29-30).

5. BEŞERİ SERMAYE ENDEKSİ

İsviçre'de yerleşik olan Dünya Ekonomik Forumu beşeri sermaye endeksini hesaplıyor. Dünya Beşeri Sermaye Endeksi temelde eğitim ve istihdam olmak üzere iki tema üzerinden ülkeleri puanlamaktadır. Bu temaların amacı ülkelerin, bireylerin yeteneklerini geliştirme ve bireylerin elde ettikleri kabiliyetleri – bilgileri üretken istihdama çevirme yeterliliğini ölçmektir. Beşeri Sermaye Endeksi, ilkokul, lise ve üniversite eğitimi ile işgücüne katılım oranı; işsizlik oranı, eksik işgücü oranı, eğitimin kalitesi gibi göstergeleri kapsamaktadır. Endeks kapsamında oluşturulan yaş grupları raporda (15 altı, 15-24, 25- 54, 55-64, 65 ve üstü) ayrı ayrı incelenmektedir. Kullanılan verilerin standart hale getirilmesi ve ağırlıklandırılması rapor kapsamında incelenen 130 ülke arasında karşılaştırma yapma imkânı sağlamaktadır. Buna ek olarak raporda yer alan 130 ülke için profilleme çalışması yapılmıştır. Bu profiller sayesinde ülkelerin eğitim ve işgücü dağılımlarını, istihdam ve ekonomik faaliyetin kompozisyonunu, eğitim gördükleri alanlara göre öğrenci sayılarını ve tüm bu göstergelerin yaş gruplarına dağılımlarını görmek mümkün olmaktadır(Savaşçı,2017,s:4).

Tablo 1: Küresel Beşeri Sermaye Endeksi 2007 Raporu

KÜRESEL BEŞERİ SERMAYE ENDEKSİ 2017 RAPORU

İLK 20 ÜLKE DEĞERLENDİRMESİ

Sıra	Ülkeler	Genel Sıralama		Kapasite Endeksi		Etkinlik Endeksi		Gelişim Endeksi		Know-How Endeksi	
		Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor	Sıra	Skor
1	Norveç	1	77,12	13	80,46	24	73,18	6	82,63	6	72,22
2	Finlandiya	2	77,07	8	81,05	68	65,09	1	88,51	2	73,62
3	İsviçre	3	76,48	28	76,36	42	69,12	2	84,87	1	75,57
4	Amerika	4	74,84	22	78,18	43	68,72	4	83,45	13	68,18
5	Danimarka	5	74,40	16	79,37	34	71,41	14	78,65	17	68,18
6	Almanya	6	74,30	29	76,33	40	69,60	12	79,38	7	71,96
7	Yeni Zelanda	7	74,14	18	78,92	27	72,76	8	80,38	22	64,50
8	İsveç	8	73,95	31	76,21	39	69,60	16	77,10	3	72,89
9	Slovenya	9	73,33	7	81,10	64	65,90	13	79,21	18	67,10
10	Avusturya	10	73,29	45	73,71	44	68,00	7	81,53	11	69,92
11	Singapur	11	73,28	27	76,45	36	70,52	25	73,62	4	72,52
12	Estonya	12	73,13	10	80,94	28	72,70	18	76,20	26	62,68
13	Hollanda	13	73,07	43	74,09	67	65,37	3	83,60	12	69,22
14	Kanada	14	73,06	15	80,38	32	71,96	22	74,06	20	65,85
15	Belçika	15	72,46	35	75,14	75	63,39	5	82,84	16	68,47
16	Rusya	16	72,16	4	83,19	18	74,33	33	72,97	42	58,14
17	Japonya	17	72,05	9	80,96	62	66,32	23	73,92	19	67,00
18	İsrail	18	71,75	58	70,70	35	70,56	21	74,69	8	71,03
19	İrlanda	19	71,67	34	75,47	78	62,33	10	80,04	15	68,84
20	Avusturalya	20	71,56	20	78,44	63	66,20	9	80,24	29	61,36
21	Türkiye	75	60,33	83	63,70	108	56,63	46	68,59	59	52,39

Kaynak:
http://www.adaso.org.tr/WebDosyalar/K%C3%9CRESEL%20BE%C5%9EER%C4%B0%20SERMAYE%20ENDEKS%C4%B0-2017%20RAPORU.pdf

6. BÖLGESEL DÜZEYDE BEŞERİ SERMAYE SINIFLANDIRMASI

Bölgesel düzeyde beşeri sermayesi arasındaki gelişmişlik farkı en düşük olan bölge Kuzey Amerika'dır ve bunu Batı Avrupa, Doğu Avrupa ve Orta Asya, Doğu Asya ve Pasifik, Latin Amerika ve Orta Doğu ile Kuzey Afrika izlemektedir. Farkın en büyük olduğu bölgeler ise Güney Asya ve Sahra altı Afrika'dır. Kuzey Amerika'dan ABD 4. sırada Kanada ise 14. sırada yer almaktadır.

Batı Avrupa'da Kuzey Avrupa ülkeleri Norveç 1, Finlandiya 2, İsviçre 3, Danimarka 5, Almanya 6 ve İsveç 8. sırada yer alıyor. Birleşik Krallık (23), Fransa (26), Hollanda ve Belçika Batı Avrupa'da beşeri sermaye endeksi sıralamasında orta seviyelerde yer alırken üç Akdeniz ülkesinden Yunanistan (48), Portekiz (43) ve İspanya (44) alt sıralara yerleşiyor.

Doğu Avrupa ve Orta Asya bölgesinden üç ülke sıralamada ilk 20'de yer almaktadır. Bunlar;

Slovenya (9),
Estonya (12)
Rusya Federasyonu (16)
Çek Cumhuriyeti (22),
Ukrayna (24)
Litvanya (25)

% 70 eşiğin üzerinde puan alan Doğu Avrupa ve Orta Asya bölgesinde bulunan başlıca ülkelerden. Bölgede alt sıralarda yer alan Makedonya(67) ve Arnavutluk (85) tüm yaş gruplarında yüksek işsizlik oranı ve eksik istihdam oranlarına sahiptir.

Doğu Asya'da,

Singapur(11), Japonya(17), ve Kore Cumhuriyeti(27) gibi bölgedeki en iyi performans gösteren ülkeler, beşeri sermaye başarısının küresel kaleleri olarak değerlendirilebilir. Myanmar(89) ve Kamboçya(92) ise bölgede alt sıralarda yer almaktadır.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan yalnızca İsrail (18), ilk 20'ye girebildi. Birleşik Arap Emirlikleri (45),• Bahreyn (47) ve Katar (55) olmak üzere üç körfez ülkesi bölgenin Endeks genelinde orta seviyede puan alan ülkeleri oldu(adaso.org.tr,erişim 03/11/2018).

7. BİLGİ TOPLUMU VE BİLGİ EKONOMİSİ

Bilgi, tarih boyunca toplumların zenginliğinin en önemli kaynağı olmuştur. Daha fazla ve daha nitelikli bilgiye sahip olan ve bilgiyi etkin bir siyasal, ekonomik ve sosyal örgütlenme ile doğru biçimde kullanabilen toplumlar diğerlerinin önüne geçerek daha yüksek bir refah seviyesine erişmiştir. Özellikle 20'nci yüzyılın ortalarından itibaren elektronik alanında yaşanan gelişmeler bilginin elde edilmesi, depolanması, işlenmesi ve iletilmesi açısından bir çığır açmış ve bilgi toplumuna dönüşüm sürecini de önemli ölçüde hızlandırmıştır.

Son yıllarda ise bilgi ve iletişim teknolojileri ekonomik ve sosyal hayatın tüm alanlarında kullanılan genel amaçlı bir teknoloji haline gelmiştir. Bu süreçte bilgi ve iletişim teknolojilerinin bizatihi kendisi bilgi içeriği ve katma değeri yüksek bir sektör olarak belirmiş, bu teknolojilerin diğer sektörlerde kullanımı da yeni bilgilerin üretilmesine, yeni ve daha etkin iş yapış yöntemlerinin geliştirilmesine, üretim faktörlerinin üretkenliğinin artmasına, yeni iş ve uzmanlık alanlarının ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır.

Bu gelişmeler ekonomik, sosyal ve bireysel yaşamı yoğun biçimde etkilemektedir. Ülke ekonomileri arasındaki rekabet de bu gelişmelerden etkilenmekte; bilgi ve iletişim teknolojilerini ve bilgiyi etkin kullanan ülkeler uluslararası rekabet avantajı kazanmaktadır.

Dijital dönüşüm, bilgi toplumu aktörleri olarak ifade edilebilecek bireyler, girişimler, kamu kurumları ve sosyal kurumları yeni düzenin ruhuna uygun niteliklere sahip olma baskısıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu açıdan, bilgi üretme motivasyonu yüksek, günlük hayatında ve karar alma süreçlerinde bilgiyi doğru şekilde yorumlayıp işleyebilen, sistematik düşünme yeteneği gelişmiş, kendisini ve yaşadığı çevreyi sorgulayan ve sürekli/hayat boyu öğrenen bireylerin ve kurumların ağırlıkta olduğu bir toplum yapısı ön plana çıkmaktadır.

Bireylerin, toplumların ve kurumların dinamik ve kendi kendini çoğaltan bir dönüşüm sürecinden geçtiği bilgi toplumu çağının mevcut hukuk düzeni ve kamu politikaları ile yönetilmesinde güçlükler ortaya çıkmakta, yeni politika yaklaşımlarına ve politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu çerçevede, hemen tüm ülkeler, gerek bilgi toplumunun sunduğu fırsatlardan istifade etmek gerekse bilgi toplumuyla birlikte ortaya çıkan risklerden kaçınabilmek amacıyla, siyasi/idari, ekonomik ve sosyal politikalarını gözden geçirmekte ve bilgi toplumuna yönelik bütünlüklü ve yerine göre tematik politika ve stratejiler ortaya koymaktadır. Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) gibi uluslar arası ve uluslar üstü yapılar tarafından da bilgi toplumunu anlamaya ve bilgi toplumu dönüşümünü şekillendirmeye yönelik çalışmalar yürütülmektedir.

Türkiye'de BİT'teki gelişmelere ve bu teknolojilerin ekonomik ve sosyal yaşama etkilerine ilişkin politika ve strateji arayışları 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren sürekli olarak gündemde olmuştur. Türk kamu yönetiminde politika tercihlerini ortaya koyan bir dizi politika metni ve aracı bulunmaktadır. Birincil ve ikincil mevzuat düzenlemeleri, Hükümet Programı, Kalkınma Planı, Orta Vadeli Program, Orta Vadeli Mali Plan, Yıllık Program, Bütçe ve Yatırım Programı, kamu kurumlarının stratejik planları, tematik strateji ve eylem planları, bölge ve imar planları, idari teamüller ve nihayet yönetim tercihleri ile yönetim geleneklerini bu metin ve araçlar arasında saymak mümkündür (bilgitoplumu.gov.tr,2018,s:10,11).

8. DÜNYA DA KADINLARIN DEMOGRAFİK YAPISI VE CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Dünya nüfusu 2017 BM raporuna göre 7,6 milyar. Nüfusun yüzde 60'ı (4,5 milyar) Asya'da, yüzde 17'si (1,3 milyar) Afrika'da, yüzde 10'u Avrupa'da (742 milyon), yüzde 9'u (646 milyon) Latin Amerika ve Karayipler'de ve geriye kalan yüzde 6'sı (361 milyon) da Kuzey Amerika ve Okyanusya'da yaşıyor. Çin 1,4 milyarlık, Hindistan da 1,3 milyarlık nüfusuyla dünyanın en kalabalık iki ülkesi konumunda yer alıyor. Çin, dünya nüfusunun yüzde 19'unu, Hindistan ise yüzde 18'ini oluşturuyor. Erkek nüfusu kadınlara oranla daha fazla. 2017 itibarıyla dünyada her 100 kadına karşılık 102 erkek yaşıyor. Dünya nüfusunun yüzde 26'sını 15 yaş altı çocuklar, yüzde 61'ni 15-59 yaş arasındaki yetişkinler ve yüzde 13'ünü ise 60 yaş üstündeki insanlar oluşturuyor. Küresel nüfus artışı 10 yıl önce yılda yüzde 1,24 iken, bugün yüzde 1,10'a geriledi. Bu, dünya nüfusun her yıl 83 milyon kişi arttığı anlamına geliyor.

9. BM KADIN BİRİMİ

Birleşmiş Milletler, uzun yıllar yetersiz finansman ve BM'nin cinsiyet eşitliği konularına ilişkin faaliyetlerini yönlendirmek için gerekli bir birim olmaması sebebiyle küresel ölçekte

toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etme çabalarında ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldı. 2010 yılının Temmuz ayında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Birleşmiş Milletler Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadınların Güçlendirilmesi'ni bu tür zorluklara yönelik olarak oluşturdu. BM Kadın Birimi'in oluşturulması BM reform gündeminin bir parçası olarak gündeme geldi ve kaynakları bir araya getirerek daha büyük bir etki yaratmaya başladı. BM sisteminin, daha önce cinsiyet eşitliği ve kadınların yetkilendirilmesine odaklanmış olan dört ayrı bölümünün önemli çalışmaları BM Kadın Birimi altında birleşmiştir(www.tarimorman.gov.tr):

— Kadın Gelişimi Bölümü (DAW)
— Kadınların Gelişimi için Uluslararası Araştırma ve Eğitim Enstitüsü (INSTRAW)
— Toplumsal Cinsiyet Sorunları ve Kadınların Gelişimi Konusunda Özel Danışmanlık Ofisi (OSAGI)

BM Kadın Biriminin finansal kaynaklarından biri de "**Birleşmiş Milletler Kadınlar için Kalkınma Fonu (UNIFEM)**" dur. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Fonu Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Fonu, bir hibe mekanizmasıdır. 2009 yılında İspanya Hükümeti tarafından 65 milyon ABD Doları tutarında bir katkı ile başlatılan Fon, kendisini, hükümetlerden, özel sektörden ve bireysel bağışçılardan artan sayıda ve çeşitliliğe sahip çokfon sağlayıcılı bir araç olarak pekiştirdi. Bugün Fon, dünyanın en büyük hibe veren fonlarından birini oluşturmaktadır ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve kadınların güçlendirilmesinin küresel çapta ilerlemesini sağlamaktadır.

Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Fonu, kaynakları doğrudan sivil toplum ve hükümet ortaklarına ulaştırmak için hızlı bir mekanizma olarak çalışır. Kadınların sesini ve temsilciliğini sağlarken, kadınlara yönelik eşitsizliği destekleyen yapısal eşitsizliklerle mücadele edebilecek yenilikçi ve duyarlı bir araçtır.

Fon, özellikle de marjinalleştirilenler (kırsal kesimde kadınlar, genç kadınlar, ev çalışanları ve yerli kadınlar dahil), aileleri ve toplulukları gibi kadınların hayatlarında somut sonuçlar doğuran yenilikçi ve yüksek etkili programları desteklemeye kendini adamıştır. Son altı yılda, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Fonu, 80 ülkede 120 programla 64 milyon dolar hibe verdi. Bugüne kadar, bu tür programlar 10 milyondan fazla kadına ve çocuklara doğrudan ulaşmıştır(www.tarimorman.gov.tr).

10. KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIM ORANI

Dünya da kadınların işgücüne katılım oranı önemli bir sorun olarak ele alınmaktadır. Cinsiyet ayrımcılığı sorun olarak her toplum da önemsenmektedir. Her yıl AB ülkeleri ve OECD ülkeleri arasında bu oran hesaplanmaktadır. Kadınların iş gücüne katılım oranı 28 AB üyesi ülke arasında 2016 yılında %67,3 olarak gerçekleşmiştir. Katılımın en yüksek olduğu ülke %86,2 ile İzlanda iken, %55,2 ile İtalya son sırada yer almaktadır (Eurostat, 2017). Benzer bir durum OECD karşılaştırmaları açısından da geçerlidir. 35 üye ülke ortalaması açısından kadınların işgücüne katılım oranı %63,6 düzeyindedir. İzlanda OECD ülkeleri arasında da ilk sırada yer alırken, sadece Meksika (%47) ve Türkiye'de katılım oranı %50'inin altına kalmaktadır (OECD, 2016: 194). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) Çalışma Yaşamında Kadınlar Yüzüncü Yıl Girişimi (ILO's Women at Work Centenary Initiative) kapsamında hazırlanan yeni bir rapora göre dünyanın kimi bölgelerinde gerçekleşen sınırlı kazanımlara rağmen kadınlar çalışma yaşamında eşitlik arayışlarının karşılığını bulamamaktadır. 178 ülkedeki verileri incelemekte ve küresel işgücü piyasasının bütününde kadınlar ve erkekler

arasındaki eşitsizliğin sürdüğü sonucuna varmaktadır. Dahası, rapor, son yirmi yıl içinde kadınların eğitimi alanında sağlanan önemli ilerlemelerin, çalışma yaşamındaki konumlarına bu oranda yansımadığını göstermektedir. Küresel düzeyde, istihdamda cinsiyet açığı 1995 yılından bu yana ancak 0,6 puan azalabilmiştir. İstihdam/nüfus oranı ise 2015 yılında kadınlarda yüzde 46, erkeklerde ise hemen hemen yüzde 72'dir. 2015 yılında tüm dünyada kendi hesabına çalışan ve aile çalışanı durumunda 586 milyon kadın vardır. Küresel olarak alındığında aile işlerinde çalışanların (katkıda bulunan aile çalışanları) payı kadınlar arasında önemli ölçüde azalırken (son 20 yıl içinde 17 puan azalma) erkeklerdeki azalmanın daha az olması (8,1 puan) sonucunda aile işlerine katkı amaçlı çalışanlar arasındaki cinsiyet açığı yüzde 11'e inmiştir. Küresel ölçekte, kadınların yüzde 38'i, erkeklerin de yüzde 36'sı sosyal sigorta pirimi ödememektedir. Bu ölçüte göre bakıldığında kayıt dışı istihdamın yaygın olduğu bölgeler olarak sosyal güvenlik kapsamı dışına çalışan kadın oranı Sahra Güneyi Afrika'da yüzde 63,2, Güney Asya'da ise yüzde 74,2'dir. Rapor ayrıca 100 kadar ülkeye ilişkin olarak ücretli ve ücretsiz çalışma saatleri, doğum izni ve emeklilikle ilgili yeni veriler sunmaktadır. Ücretli ya da ücretsiz işler olsun kadınların günlük çalışma saatleri bugün de erkeklere göre daha uzundur.

Gelişmiş ekonomilerde, çalışan kadınlar (kendi hesabına ya da ücretli veya maaşlı çalışma) ücretli ve ücretsiz işlerde günde 8 saat 9 dakika çalışırken erkekler 7 saat 36 dakika çalışmaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerde ise kadınların ücretli ve ücretsiz işlerde günlük çalışma süreleri 9 saat 20 dakika iken erkeklerinki 8 saat 7 dakikadır.

ILO 2016 raporunda kadınlarla erkekler arasındaki çalışma saatleri eşitsizliği dahil konuların eşitlenmesi için 2030 hedefi konulmuştur. 2030 Gündemi, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve bunun 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefine katkısının belirleyici önemi konusunda evrensel bir mutabakatı yansıtmaktadır. Kadınlar için daha fazla –ve daha kaliteli- iş, sosyal güvenlikte tam kapsam, ücret karşılığı olmayan bakım ve ev işlerinin değerinin kabulü, bu işlerin azaltılması ve görevlerin yeniden dağıtılması, yeni dönüştürücü gündemin karşılık bulması için vazgeçilmez önemdedir(www.ilo.org)

Kadınların iş gücüne katılımı dünya da önemle takip edilmesine rağmen daha tam olarak sorun olmaktan çıkarılamamıştır. Dünya da kadın istihdamının yıllara göre değişimine bakıldığında gelişmiş ülkelerde daha hızlı bir şekilde cinsiyet ayrımcılığının giderek azaldığı görülmektedir. ILOSTAT 2015 verilerinde bazı ülkelerde kadının işgücüne katılma oranları çıkarılmıştır(Oğuz ve Yılmaz, 2017,7).

Tablo 2 : Dünya da Kadının İşgücüne Katılım Oranı Raporu

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2015-07 Değişim
Ekvador	38,9	39,4	45,7	42,5	47,8	47,4	42,1	50,2	52	13,1
Meksika	30,3	31	42	41,6	42,6	44,4	44,2	42,5	43,4	13,1
Kolombiya	46,2	47,1	48,1	50	52,8	54,2	53,9	58	58,6	12,4
Malta	32,3	33,5	34	34,8	36,1	38	39,8	41,2	42,1	9,8
İsveç	59,7	59,8	59,4	67,1	67,9	68,3	68,7	69,1	69,5	9,8
Katar	49,4	50,4	49,1	-	52,1	52,4	53,1	100	58,7	9,3
Türkiye	**23,1**	**24**	**25,5**	**27,1**	**28,4**	**29**	**30,3**	**30,2**	**31,4**	**8,3**
İsrail	51,1	51,3	52,4	52,8	52,7	58,1	58,2	59,2	59,1	8
Malezya	46,4	45,7	46,4	47,1	47,9	49,5	52,4	53,6	54,1	7,7
Rusya Fed.	56	56,1	62,4	62,2	63	63,3	63	63,3	63,4	7,4
Singapur	53,1	55,6	55,2	56,5	57	57,7	58,1	65	60,4	7,3
Venezuela	44,3	50,6	45,4	44,9	45,3	45	50,6	51,5	49,9	5,6
Mauritius	41,2	42,4	42,6	44,2	43,7	44,3	47,4	45,1	46,6	5,4
Peru	55	55,6	60,2	61,7	61,5	60,7	60,6	60,2	60,4	5,4
Makao, Çin	62,7	64,3	66,5	66	67,5	66,8	67,5	68,1	68	5,3
Şili	40,3	41,6	42	46,6	47,8	47,7	48,3	48,7	45	4,7
Macaristan	43	42,7	42,8	43,8	44	45	45,1	46,5	47,4	4,4
Lüksemburg	50,4	48,1	49,9	49,8	50,3	51,9	52,5	53,4	54,6	4,2
Litvanya	50,2	50,5	52	52,5	52,7	53,2	53	53,9	54,4	4,2
İspanya	49	50,4	51,5	52,2	52,8	53,4	53,4	53,1	53,1	4,1
Kosta Rika	44,5	44,6		43,5	45,7	45,2	45,2		48,1	3,6
Avrupa Birliği (28 Ülke)	**57,2**	**57,4**	**57,4**	**57,3**	**57,3**	**57,6**	**57,6**	**57,6**	**57,6**	**0,4**

Kaynak: ILOSTAT

Tablo 2'ye göre 2007 yılında kadının iş gücüne en yüksek katılım oranı %62 ile Çin'dir. Çin 2015 yılına bu oranı %68'e kadar çıkarmıştır. En düşük ülke %30 ile Meksika olup, %43'e çıkarmıştır. Bu ülkeler arasında en düşük oran %23.1 ile Türkiye'ye aittir. 2015 yılında bu oranı %31.4'e yükseltmiştir. AB ülkeleri ortalaması %57.2 düzeyinden sadece %0.4 oranında bir artışla %57.6 düzeyine çıkmıştır. 2007-2015 döneminde en fazla değişim Ekvador, Meksika,Kolombiya;malta,İsveç,Katar ve Türkiye'de yaşanmıştır.

11. AB ÜLKELERİNİN KADIN ERKEK NÜFUS ORANLARI DAĞILIMI

Dünya nüfus istatisiklerinde her 100 kadına karşılık 102 erkek olduğu tespit edilmştir. Buradan kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olduğu sonucu çıkmaktadır. Yıllara göre artış oranlarına bakıldığında gelişmiş ekonomiler de de kadın nüfusun erkek nüfustan fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 3: AB-23 Ülke Nüfus dağılımında Kadın Erkek Sayıları (2000-2013 Yılları)

	2010		2011		2012		2013	
	female	male	female	Male	female	male	female	male
Austria	4.280.288	4.071.773	4.289.296	4.087.188	4.301.346	4.109.431	4.316.880	4.133.008
Belgium	5.506.056	5.356.969	5.563.302	5.426.749	5.620.995	5.469.608	5.658.638	5.469.608
Czech Republic	5.340.983	5.160.782	5.356.465	5.153.009	5.343.663	5.160.913	5.348.373	5.161.617
Denmark	2.785.442	2.749.934	2.797.749	2.761.679	2.808.893	2.772.814	2.818.758	2.785.566
Estonia	715.713	622.790	714.096	622.654	712.293	620.637	708.663	616.167
Finland	2.720.000	2.632.000	2.731.000	2.646.000	2.742.000	2.658.000	2.754.000	2.673.000
France	32.292.780	30.475.790	32.442.000	30.626.400	32.596.760	30.769.540	32.744.460	30.907.980
Germany	41.758.360	40.108.020	41.668.910	39.671.180	41.368.560	39.305.540	41.120.280	39.469.100
Greece	5.694.000	5.471.000	5.682.000	5.452.000	5.672.000	5.430.000	5.660.000	5.430.000
Hungary	5.262.674	4.750.400	5.249.622	4.734.283	5.224.540	4.720.309	5.200.052	4.706.403
Iceland	157.698	159.838	158.168	160.185	158.168	160.185	158.168	160.185
Ireland	2.276.100	2.262.200	2.292.600	2.270.500	2.304.400	2.269.600	2.315.800	2.273.800
Italy	30.972.780	29.350.340	31.133.050	29.413.270	31.213.170	29.554.810	31.361.390	29.682.860
Luxembourg	250.662	252.012	254.940	258.219	260.127	265.116	265.830	265.116
Netherlands	8.350.452	8.223.479	8.391.915	8.263.177	8.429.897	8.295.105	8.459.856	8.320.862
Poland	19.730.050	18.647.600	19.869.080	18.650.100	19.875.560	18.651.440	19.882.350	18.651.440
Portugal	5.503.254	5.058.644	5.514.456	5.041.990	5.515.569	5.013.067	5.501.776	4.976.859
Slovak Republic	2.765.464	2.624.359	2.767.068	2.628.462	2.769.921	2.633.865	2.773.713	2.639.060
Slovenia	1.030.568	1.014.716	1.034.545	1.015.430	1.037.066	1.017.414	1.038.848	1.019.658
Spain	23.433.050	23.008.580	23.553.900	23.073.270	23.662.980	23.055.720	23.710.680	22.933.750
Sweden	4.672.152	4.669.629	4.708.497	4.708.539	4.740.673	4.746.369	4.773.004	4.794.000
Switzerland	3.935.000	3.853.996	3.973.974	3.899.840	4.012.559	3.899.840	4.012.559	3.899.840
Toplam	**209.433.526**	**200.524.851**	**210.146.633**	**200.564.124**	**210.371.140**	**200.579.323**	**210.584.078**	**200.969.879**
	409.958.377		**410.710.757**		**410.950.463**		**411.553.957**	

Kaynak: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=POP_FIVE_HIST#

AB ülkelerinde kadın nüfusun oranı her geçen yıl artmıştır. Tabloya göre en fazla nüfusa sahip olan ülke Almanya'dır. Ülkelerin toplam nüfusları 508 milyon'a ulaşmıştır. OECD verilerinden faydalanarak AB ülkelerinin kadın erkek oranları bilgilerinde bazı AB ülkelerinin verilerine ulaşılamamıştır. Bu ülkeler ayrıca eurostat verilerinden yararlanılarak eklenmiştir. Buna göre nüfus oranları e toplamları şöyledir.

Tablo 4: AB Ülkelerinde Nüfus Dağılımı

Country/ Ülke	Total Population/ Toplam Nüfus	Population/ Dağılım (%)
Malta	429.344	0,08%
Luxembourg	562.958	0,11%
Cyprus	847.008	0,17%
Estonia	1.313.271	0,26%
Latvia	1.986.096	0,39%
Slovenia	2.062.874	0,41%
Lithuania	2.921.262	0,57%
Croatia	4.225.316	0,83%
Ireland	4.628.949	0,91%
Slovakia	5.421.349	1,07%
Finland	5.471.753	1,08%
Denmark	5.659.715	1,11%
Bulgaria	7.202.198	1,42%
Austria	8.576.261	1,69%
Sweden	9.747.355	1,92%
Hungary	9.855.571	1,94%
Portugal	10.374.822	2,04%
Czech Republic	10.538.275	2,07%
Greece	10.858.018	2,14%
Belgium	11.258.434	2,21%
Netherlands	16.900.726	3,32%
Romania	19.870.647	3,91%
Poland	38.005.614	7,47%
Spain	46.449.565	9,14%
Italy	60.795.612	11,96%
United Kingdom	64.875.165	12,76%
France	66.415.161	13,06%
Germany	81.197.537	15,97%
Total population	508.450.856	100%

Kaynak: https://europa.eu/european-union/about-eu/figures/living_en#tab-1-1

AB ülkelerinde ki nüfus dağılımına bakıldığında en yüksek orana sahip olan ülke %15,97 ile Almanya olduğu görülecektir. En az nüfusa sahip ülke ise %0,08 oranı ile Malta'dır.

12. AB ÜLKELERİNDE KADIN İSTİHDAMI

Tablo 2'de 2007 2015 yıllarını kapsayan ILO raporuna göre AB ülkelerinin kadın istihdam oranı ortalama %57,6'dır. Bu oran 2007 yılında %57,2 olup sonraki 8 yıl içerisinde %0,4 oranında bir artış göstermiştir. Dünya ülkelerinin sıralamasına bakıldığında AB-28

ülkeleri Rusya, Singapur ve Çin'in gerisinde kalmıştır. Üye ülkelerden Lüksemburg (%54,6),İspanya (%49), Malta (%42,1) gibi ortalamanın altında olan ülkeler olduğu gibi, İsveç (%69,5) gibi ortalamanın üstünde olan ülkelerde bulunmaktadır.

Kolombiya (%58,6),İsrail(%59,1),Katar(%58,7),Rusya Fed.(%63,4),Singapur (%60,4),Peru (%60,4) oranları ile AB-28 ortalamasının üstünde olan ülkelerdir. Nüfus ve gelişmişlik açısından AB'den daha fazla gelişmiş olmayan bir çok ülke kadın istihdamı açısından AB-28 ortalamasının üstündedir.

13. TÜRKİYE'DE KADINLARIN DEMOGRAFİK YAPISI VE CİNSİYET EŞİTLİĞİ

Türkiye'de nüfus rakamlarına bakıldığında AB ülkelerinden Almanya ile aynı oranda bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Diğer ülke karşılaştırması yapılacak olursa son nüfusu verilerinde Türkiye'nin nüfusu 17 küçük AB ülkesinin nüfusu kadardır. Yani AB nüfusunun %16'lık kısmını oluşturan bu ülkelerin nüfusu kadardır.

Kadın-Erkek nüfus oranlarına bakıldığında Türkiye'de kadın nüfus oranı erkek nüfus oranından fazladır. Türkiye'de 2016 yılında, erkek nüfus 40 milyon 43 bin 650 kişi olurken, kadın nüfus 39 milyon 771 bin 221 kişi oldu. Nüfusun %50,2'sini erkekler, %49,8'ini ise kadınlar oluşturmaktadır(tuik,2016).

14. TÜRKİYE'DE KADININ İŞ GÜCÜNE KATILMASI

Kadınların işgücüne katılımını ve istihdamını desteklemek amacıyla kalkınma planlarına ve strateji dokümanlarına özel hedefler konulmuştur. Örneğin 2014-18 dönemini kapsayan Onuncu Kalkınma Planı kadınlar arasında işgücüne katılımın 2018 yılı sonunda %34,9'a ulaşması hedefini koymuştur. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için Plan, "iş ve aile yaşamının uyumlaştırmasını" sağlayacak politikaların hayata geçirileceğini ve "istihdam teşviklerinin" bu yönde etkinleştirileceğini belirtmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 46). Öte yandan 2014 yılında yürürlüğe giren Ulusal İstihdam Stratejisi ise, 2023 yılında kadınlar için işgücüne katılım hedefini %41 olarak tanımlamıştır. Strateji bu amaçla "çocuk sahibi olan kadınların işgücü piyasasından kopmasını engellemeye dönük teşvik edici düzenlemelerin" uygulamaya geçirileceğine işaret etmektedir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2014: 34). Bu hedef ve politikaların bir sonucu olarak kadınlar arasında işgücüne katılımın son yıllarda ciddi bir ivme yakaladığı görülmektedir. Nitekim ülkemizde genel işgücü katılımı 2007-2016 döneminde 6 puan artışla %46'dan %52'ye çıkarken, bu artışta başat faktör kadınlar olmuştur. Son 10 yıllık dönemde kadınlar arasında işgücüne katılım oranı 9 puan artışla %24'ten %33'e yükselmiştir.

Bilgi toplumunda kadın istihdamı kolaylık kazanmıştır. Toplumsal değişimle beraber kadın artık iş hayatında daha aktif ve yöneten konumunda olmaya başlamıştır. Tarım ve sanayi toplumu gibi fiziksel güçle üretim yapılan dönem de en önemli emek göstergesi beden gücüydü. Bu durum kadının istihdamını zorlaştırıyordu. Bazı sektörlerde kadın iş gücünün olması imkansız hale geliyordu.

Gelişmiş ekonomilerde kadın bilgi gücüne dayanan beşeri sermayenin en önemli kaynaklarından bir haline gelmiştir. Dünya da artık kadınlardan CEO'lar, genel müdürler, çeşitli birim yöneticileri ve alt birimlerde (kas gücü gerektirmeyen) erkeklerin yapabildikleri her işi yapabilme fırsatı yakalamış oldu.

15. TÜRKİYE'DE KADIN İSTİHDAMI EYLEM PLANI

2014 yılında ilk kadın istihdam eylem planı hazırlandı. Bu plan ILO öncülüğünde Türkiye'de 20 kurumun katılımıyla oluşturulan UTE (Ulusal Teknik Ekip) bu eylem planını hazırlamıştır. Bu eylem planına göre 2015 yılından günümüze kadın istihdamında artış yaşanmıştır. Bu plan 21 Mart 2018 tarihinde sona erdi.

Eylem Planı

Türkiye'de 2015 verilerine göre kadınların istihdamdaki yerleri şöyle özetlenmiş,

TUİK 2015 verilerine göre 15 ve daha yukarı yaştaki kadın nüfusu 29 milyon 281 bin, işgücü sayısı ise 9 milyon 225 bin kişidir. İşgücünün 8 milyon 58 bin kişisi istihdam edilmekte; geriye kalan 1 milyon 167 bin kişisi ise işsizdir.

Buna göre kadınlar için;

• İşgücüne Katılma Oranı yüzde 31,5
• İşsizlik Oranı yüzde 12,6
• Tarım dışı İşsizlik Oranı yüzde 17,2
• İstihdam Oranı yüzde 27,5
• İşgücüne Dâhil Olmayan Nüfus 20 milyon 56 bin kişidir.

İstihdam edilen kadınların
%31'i tarım,
%15'i sanayi,
%1'i inşaat,
%53'ü ise hizmetler sektöründedir.

Kadınların işteki durumlarına göre dağılımları ise şöyledir.

Tablo 5: Kadının İstihdam Oranları

İşteki Durum	Toplam İstihdam	İstihdam oranı	Kayıt dışı İstihdam	Kayıt dışı Oranı
Ücretli-Yevmiyeli	4971	%61,7	997	%26,9
İşveren	95	%1,2	9	%0,2
Kendi Hesabına	707	%8,8	599	%16,1
Ücretsiz Aile İşçisi	2286	%28,4	2107	%56,8
Toplam	8058	%100	3711	%100

İstihdamda yer alan kadınların işteki durumlarına göre dağılımlarında ilk sırada %61,7 ile ücretli-yevmiyeli bulunmaktadır. Bununla birlikte her 100 kadından 1,2'si işveren olarak işgücü piyasasında yer almaktadır. Kayıt dışı olarak çalışan kadınların işteki durumlarına göre dağılımlarında ise %56,8'i ücretsiz aile işçiliği yaptığı ve %26,9'unun da ücretli-yevmiyeli olarak çalıştığı görülmektedir.

2015 yılı verilerine göre eğitim durumlarına göre kadınlar için temel işgücü göstergeleri aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Tablo 6: Kadınların Eğitim Düzeyine Göre İstihdam Oranları

Eğitim Düzeyi	İşgücüne Katılma %	İstihdam %	İşsizlik Oranı%
Okur-yazar Olmayan	%16.1	%15.6	%2.9
Lise altı eğitimli	%26.6	%23.9	%10.1
Lise	%32.7	%26.0	%20.3
Mesleki-Teknik Lise	%40.8	%33.4	%18.1
Yüksek öğretim	%71.6	%59.9	%16.3

İşgücüne herhangi bir nedenle dahil olmayan kadın nüfusu ise 20.056 düzeyindedir. Bunun nedenlerine göre sınıflandırılması yapıldığında %57.3 oranında ev işleri ile meşgul olanlar görülmektedir.

Tablo 7: İşgücüne Dahil Olmayan Kadınlar

Çalışmama Nedeni	Kişi Sayısı	Dağılımı (%)
İş bulamama	1.404.000	%7.0
Mevsimlik Nedenlerle	68.000	%0.3
Ev İşleriyle Meşgul olma	11.498.000	%57.3
Eğitim/Öğretim Nedeniyle	2.275.000	%11.3
Emeklilik Nedeniyle	926.000	%4.6
Engelli/Yaşlı vb	2.275.000	%12.6
Diğer	1.359.000	%6.8
Toplam İşgücüne dahil olmayanlar	**20.056.0000**	

Kayıtlı toplam kadın işgücünün %31'lik kısmı çalışmaktadır. %79'luk kesim istihdam dışıdır. Bunlardan emekli, öğrenci, yaşlı ve çalışamayacak kesimi çıkardığımızda %14'lük kesim iş bulamadığı için çalışamamaktadır. Ayrıca %57.3'lük bir kesim ev işlerinden dolayı çalışmak istememektedir. Bu kesimin eğitim düzeyinden dolayı da istediği şartlarda iş bulamayacağı düşüncesi ile de çalışmadığı düşünülebilir.

Tablo 8: İş-Kur Raporuna Göre Kadın-Erkek İşsiz Profili

İşlem	**Erkek %**	**Kadın %**
İş başvurusu yapanlar	%59	%41
İşe Yerleştirme	%71	%29
Kayıtlı İşgücü	%61	%39
Kayıtlı işsiz	%53	%47

İşe yerleştirme açısından bakıldığında 2015 verilerine göre kayıtlı işsiz oranlarında ve diğer oranlarda erkeklerin üstünlüğü görülmektedir.

Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı ve istihdamı son 10 yılda hızla artış gösterdi. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün ülkelerin yaptıkları hane halkı işgücü anketlerinin derlendiği istatistik veri tabanı ILOSTAT' tan elde edilen verilere göre 79 ülke içinde Türkiye 2007-2015 yılları arasında kadınların işgücüne katılım oranının yüzde 31,4'e yükselmesiyle en fazla arttığı yedinci ülke olmuştur. Kadınların işgücüne katılım oranı ise 2007'de yüzde 23'den 2015'de yüzde 31,4 seviyesin çıkmıştır. Bununla beraber, söz konusu oranın halen Avrupa Birliği ortalamasının (yüzde 57,6) oldukça altındadır.

Kadın istihdamındaki artışa karşılık orta ve üst düzey kadın yönetici sayısının yeterince artmadığı, hatta oransal olarak düştüğü görülmektedir. Toplam istihdam içinde 2007 yılında kadınların yüzde 18'i orta veya üst düzet yönetici iken, 2015 yılında söz konusu oranın yüzde 14'e kadar gerilediği görülmektedir.

16. BEŞERİ SERMAYE VE TÜRKİYE'DE KADININ İŞ GÜCÜNE KATILIMI

Nitelikli işgücü için eğitimin şart olduğu düşünüldüğünde Türkiye'de kadının eğitimdeki mücadelesi incelenmelidir. Okullarda mezun öğrenci sayılarına bakıldığında kız çocuklarının eğitime yönlendirilmesinde ciddi artış olduğu görülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığının resmi internet sitesindeki istatistiklere göre öğretmen ve öğrencilerin kadın erkek oranları çıkarıldığın da birbirlerine yakın olduğu görülmektedir. Ancak nüfus yapımızda kadınların erkeklerden fazla olduğu göz önüne alındığında halen okula gönderilmeyen kız çocukları olduğu da anlaşılmaktadır.

Tablo 9 : Türkiye'de Cinsiyete Göre Eğitim Kurumlarındaki Dağılım (1992-1997)

Okul Türü ve Öğretim Yılı Type of School and Educational Year	Okul[5] School[5]	Öğretmen[2][3][4] Teacher[2][3][4] Toplam Total	Erkek Male	Kadın Female	Şube Division	Öğrenci Student Toplam Total	Erkek Male	Kadın Female	Mezun[5] Graduate[5] Toplam Total	Erkek Male	Kadın Female
Ortaokul - Junior High School											
1992/ 93	7 544	56 055	35 331	20 724	57 462	2 556 339	1 575 026	981 313	731 451	451 906	279 545
1993/ 94	8 318	61 968	38 244	23 724	60 809	2 636 558	1 612 355	1 024 203	769 269	484 167	305 102
1994/ 95	8 897	64 871	38 619	26 252	63 405	2 674 986	1 623 762	1 051 224	813 692	489 221	324 471
1995/ 96	9 385	70 661	41 502	29 159	64 976	2 645 440	1 605 478	1 039 962	769 839	475 944	313 895
1996/ 97	9 830	72 164	42 094	30 070	66 763	2 622 594	1 579 612	1 042 982	829 537	504 605	324 932
Genel Ortaokul - General Junior High School											
1992/ 93	6 680	55 457	35 059	20 398	50 420	2 242 875	1 393 735	849 140	652 044	406 443	245 601
1993/ 94	7 425	61 457	37 989	23 468	53 297	2 303 418	1 424 809	878 609	695 931	432 374	263 557
1994/ 95	7 993	64 520	38 430	26 090	55 355	2 318 915	1 426 255	892 660	714 306	435 126	279 180
1995/ 96	8 493	70 345	41 315	29 030	56 913	2 296 386	1 414 780	881 626	696 359	426 197	270 162
1996/ 97	8 844	71 808	41 893	29 915	58 432	2 269 620	1 389 357	880 263	733 484	454 142	279 342
Resmi -Public											
1992/ 93	6 458	55 407	35 053	20 354	48 204	2 180 168	1 358 796	821 372	638 831	399 307	239 524
1993/ 94	7 194	61 387	37 979	23 408	50 986	2 238 774	1 388 880	849 894	681 148	424 345	256 803
1994/ 95	7 745	64 456	38 416	26 040	53 020	2 254 951	1 390 376	864 575	699 792	427 349	272 443
1995/ 96	8 211	70 287	41 302	28 985	54 407	2 229 662	1 377 473	852 189	681 051	417 929	263 122
1996/ 97	8 530	71 744	41 881	29 863	55 757	2 201 197	1 350 952	850 245	718 744	446 310	272 434

1992-1997 arasındaki öğretmen sayılarında oranlar şöyle görülmektedir;

Tablo 10: 1992-1997 Öğretmen-Öğrenci Sayılarında Kadın Erkek Oranları

ÖĞRETMEN	Erkek	Kadın
1992	%63	%37
1993	%63	%37
1994	%60	%40
1995	%42	%58
1996	%42	%58
ÖĞRENCİ/ORTAOKUL	Erkek	Kadın
1992-1996 Ortalama	%62	%38
ÖĞRENCİ/LİSE		
1992-1996 Ortalama	%40	%60

Bu veriler ışığında öğrencilerin %60'tan fazlasının erkek öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. 1992

2000'li yıllardan sonra okullardaki öğrenci profillerinde ciddi değişiklik olduğu görülmektedir.1996 yılından 2000'li yıllara kadar eğitim hayatında yer almayan kız çocukları sonraki dönemlerde iş hayatında yer alamamışlardır.

Ancak milli eğitim verilerine göre 2009 ve sonrasında okullardaki öğrenci profillerinde ciddi anlamda değişiklikler olmuştur.

Tablo 11: Türkiye'de Cinsiyete Göre Eğitim Kurumlarındaki Dağılım (2009-2017)

Okul Türü ve Öğretim Yılı Type of School and Educational Year	Okul[6] School[6]	Öğretmen[2][4] Teacher[2][4]			Şube Division	Öğrenci Student			Mezun[5] Graduate[5]		
		Toplam Total	Erkek Male	Kadın Female		Toplam Total	Erkek Male	Kadın Female	Toplam Total	Erkek Male	Kadın Female
İlköğretim [2][3][4] - Primary Education [2][3][4]											
2009/' 10	33 310	485 677	232 948	252 729	416 930	10 916 643	5 632 328	5 284 315	1 185 938	627 637	558 301
2010/' 11	32 797	503 328	237 254	266 074	418 334	10 981 100	5 623 476	5 357 624	1 226 473	643 872	582 601
2011/' 12	32 108	515 852	238 854	276 998	422 751	10 979 301	5 622 661	5 356 640	1 252 147	653 022	599 125
Resmi- Public											
2009/' 10	32 431	458 046	224 275	233 771	402 770	10 664 676	5 496 195	5 168 481	1 153 252	609 945	543 307
2010/' 11	31 899	473 904	228 042	245 862	403 988	10 713 806	5 479 157	5 234 649	1 191 939	625 267	566 672
2011/' 12	31 177	484 161	228 922	255 239	407 563	10 692 329	5 468 164	5 224 165	1 214 410	632 686	581 724
Özel- Private											
2009/' 10	879	27 631	8 673	18 958	14 160	251 967	136 133	115 834	32 686	17 692	14 994
2010/' 11	898	29 424	9 212	20 212	14 346	267 294	144 319	122 975	34 534	18 605	15 929
2011/' 12	931	31 691	9 932	21 759	15 188	286 972	154 497	132 475	37 737	20 336	17 401
İlkokul - Primary School											
2012/' 13	29 169	282 043	118 937	163 106	251 027	5 593 910	2 862 730	2 731 180	-	-	-
2013/' 14	28 532	288 444	120 661	167 783	251 801	5 574 916	2 850 072	2 724 844	-	-	-
2014/' 15	27 544	295 252	122 174	173 078	255 451	5 434 150	2 781 411	2 652 739	-	-	-
2015/' 16	26 522	302 961	122 708	180 253	253 714	5 360 703	2 743 694	2 617 009	-	-	-
2016/' 17 (1.dönem)	25 523	298 520	116 633	181 887	242 065	4 970 160	2 549 508	2 420 652	-	-	-
2016/' 17	25 479	292 878	113 842	179 036	243 724	4 972 430	2 550 915	2 421 515	-	-	-
Resmi - Public											
2012/' 13	28 177	261 497	113 776	147 721	242 337	5 426 529	2 773 707	2 652 822	-	-	-
2013/' 14	27 461	267 171	115 548	151 623	241 876	5 390 591	2 752 373	2 638 218	-	-	-
2014/' 15	26 339	273 058	116 770	156 288	244 126	5 230 878	2 673 876	2 557 002	-	-	-
2015/' 16	25 133	277 053	116 843	160 210	240 627	5 128 664	2 620 860	2 507 804	-	-	-
2016/' 17 (1.dönem)	24 249	275 047	112 084	162 963	230 398	4 756 977	2 436 461	2 320 516	-	-	-
2016/' 17	24 155	269 770	109 421	160 349	232 160	4 759 317	2 437 930	2 321 387	-	-	-

Kaynak:
https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/08151328_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2016_2017.pdf

Tablo'da görüldüğü üzere 2009-2011 yılları arasında erkek ve kız öğrenci oranları %48 kız öğrenci ve %52 erkek öğrenci şeklinde değişmiştir. 2016-2017 yıllarına kadar bu durum devam etmektedir. Kadın-Erkek okullaşma oranı eşit düzeye yaklaşmıştır.

Öğretmen sayılarına bakıldığında ise kadınların sayısı erkeklerin sayısından fazla olduğu gözlemlenmektedir. 2009 yılında ilköğretimde %53 oranında kadın öğretmen olduğu görülmektedir. Bu oran 2017 yılında %61'e yükselmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Beşeri sermaye eğitim esaslı olduğundan ülkelerde kümülatif eğitimli kişi sayısı önemli bir veri olarak kullanılabilir. Buna göre bir ülkedeki beşeri sermaye denildiğinde, eğitime yapılan tüm yatırımlarla

Bir ülkedeki beşeri sermaye stoku **ülkedeki kişilerin toplamı tarafından oluşturulmaktadır.**

Fert için geçmişte yapılan yatırım(gelişim harcamaları) **Beşeri sermayenin kümülatif değerini belirlemektedir.**

Bu yatırımlar, kişinin kendisi, ailesi, işvereni ve kamu tarafından yapılan harcamalardan oluşmaktadır.

Beşeri sermayenin değeri, kişinin gelecekte bilgi ve eğitimini kullanarak elde edeceği fayda ile paralel olarak tahmin edilip ölçülmektedir. Burada verilen eğitimin kaliteli ve yüksek değer ihtiva etmesi önem arz etmektedir. İsviçre'de yerleşik olan **Dünya Ekonomik Forumu "beşeri sermaye endeksini hesaplıyor"** Dünya Beşeri Sermaye Endeksi temelde eğitim ve istihdam olmak üzere iki tema üzerinden ülkeleri puanlamaktadır.

Eğitim alanında dünyanın en iyi üniversiteleri sıralamasında Cambridge Üniversitesi 1.olmuştur. Bu yönüyle beşeri sermaye için gerekli olan eğitim kurumları henüz Türkiye'de tam olarak beklenen gelişmeyi tamamlayamadı. Dünya da eğitim kurumlarının kalitesini ve başarısını ölçen bir çok derecelendirme kuruluşu bulunmaktadır. Bunlardan biri olan "**Center for World University Rankings"** sıralamasında en iyi 100 üniversite sıralamasına Türkiye giremedi. Ama en iyi 1000 üniversite içinde Türkiye'den 13 üniversite girdi. ilk 500 arasına giren Türk üniversite bulunmamaktadır. En iyi 10 üniversiteden 2 tanesi İngiltere den çıktı. Bu veriler beşeri sermaye üretim merkezlerinin AB bünyesindeki ülkelerde olduğunu gösteriyor.

Bu veriler ışığında Türkiye'de AB ülkelerindeki beşeri sermaye tespitinde öncelikle nitelikli işgücü tespiti önemlidir. AB ülkelerinde sanayi devrimi ile dünya'da gelişmiş ekonomiler arasında öncü olan ülkeler yer almaktadır. G-8 ülkelerinin 4 tanesi bu birlik içindedir. Bunlar Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere'dir.

Ayrıca G-20 ülkeleri içindeki Almanya,Fransa,İngiltere ve İtalya ile birlikte AB komisyonu da ayrı bir ülke sıfatı ile bulunmaktadır.

Diğer yandan istihdam açısından bakıldığında, sanayi alanında dünyanın en büyük 500 şirket sıralamasında AB ülkelerinin görünümü şöyle;

AB Üyesi Ülke	Şirket Sayısı
Fransa	39
Almanya	37
İngiltere	29
İsviçre	15
Hollanda	13
İtalya	11
İspanya	10
İsveç	5
İrlanda	2
Finlandiya	1
Lüksemburg	1
Polonya	1
Belçika	1

Kaynak:www.fortuneturkey.com/dunyanin-en-buyu-500-sirketi

şirket olmak üzere toplam 165 şirket bulunmaktadır[1].

Türkiye'den ise 25 milyar USD ile Koç Holding 419.sırada yer alıyor. İstihdam yaratma açısından bakıldığında da Türkiye AB ülkelerinin çok gerisinde bulunmaktadır. OECD ülkelerinin ARGE harcamaları ortalaması 2016 yılında GSYH oranı %1,87'dir. Bu veriler ışığında AR-GE için ayrılan paylar GSYH'ya oranlandığında AB-28 ortalaması %1,91, OECD ülkeleri ortalaması %2,36, G20 ülkeleri ortalaması %2'dir. Türkiye'nin ise %0,95'tir. 2016 yılı verilerine göre Türkiye AB ortalamasının yarısı kadardır(Ülger ve Durgun,2017).

Cinsiyet eşitsizliği sorunu açsından bakıldığında, istihdama katılım oranında AB ortalaması ILO verilerine göre %57,6'dır. Tablo 2'de görüldüğü üzere Türkiye %31,4 istihdam düzeyine sahiptir. Bu oran AB ortalamasının çok altındadır. Kadın istihdam sorunu 2015 ILO eylem planı çerçevesinde artırılması hedeflenmiş durumdadır.

[1] http://www.fortuneturkey.com/dunyanin-en-buyuk-500-sirketi-aciklandi-36515 (erişim:10/11/2018)

KAYNAKÇA

- **Aksu,L.,** (2016),Türkiye'de Beşeri Sermayenin Önemi: İktisadi Büyüme İle İlişkisi, Sosyal Ve Stratejik Analizi,İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi,Cilt:3,Sayı:2,S:68-129

- **Han, E. ve A.A. Kaya**, (2006); Kalkınma Ekonomisi - Teori ve Politika, 5. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara,

- **Karagül, M., (2002)**, "Beşeri Sermayenin İktisadi Gelişmedeki Rolü ve Türkiye'deki Önemi", AKÜ Yayınları, Yayın No. 37. Afyon

- **Karataş, M.,Çankaya,** (2011), "Türkiye'de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi", Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., Cilt:18, Sayı:1, s.105-124, Manisa.

- **Manga,M.,Bal,H.,Algan,N.,Kandır,E.,**(2015), Beşeri Sermaye, Fiziksel Sermaye Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Brıcs Ülkeleri Ve Türkiye Örneği,Çukurova

- **Seyidoğlu**, H., (2002), Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük, Güzem Yayıncılık, 3.Baskı, İstanbul

- **Savaşçı,** D.,(2017), Küresel Beşeri Sermaye Endeksi "Türkiye Değerlemesi",Adana Sanayi Odası,Adana

- **Ülger,Ö.,Durgun,Ö.,**(2017),Seçilmiş OECD Ülkelerinde AR-GE Harcamalarının Büyüme Üzerindeki Etkileri,ÖHD Üni.İİBF Dergisi,Cilt:10,Sayı:4,Sayfa:105-130

- **Yaylalı,** M. ve Lebe, F. (2011), "Beşeri Sermaye ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi", Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi, 30(1), 23-51.

- Bilgitoplumu daire Baş.(2018),Kalkınma Bakanlığı,bilgitoplumu.gov.tr,Ankara

- OECD,(2016),Labour Force Statistics: Labour Force Participation Rate, www. oecd/data,

- OECD(2016), OECD Employment Outlook 2016, OECD Publishing, Paris

- http://www.adaso.org.tr/WebDosyalar/K%C3%9CRESEL%20BE%C5%9EER%C4%B0%20SERMAYE%20ENDEKS%C4%B0-2017%20RAPORU.pdf

- https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_458132/lang--tr/index.htm

- https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/Uluslararas%C4%B1%20Kurulu%C5%9Flar/UNWomen_kitap%20TR.pdf

- https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/08151328_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2016_2017.pdf

- http://www.fortuneturkey.com/dunyanin-en-buyuk-500-sirketi-aciklandi-36515 (erişim:10/11/2018)

KRİPTO PARALARIN GELİŞİMİ VE PARA PİYASALARINDAKİ YERİNİN SWOT ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Şahin ÇETİNKAYA
Uşak Üniversitesi, sahin.cetinkaya@usak.edu.tr

ÖZET

Para mübadele aracı olmak için ortaya çıkmış olmasına rağmen günümüzde aynı zamanda bir iktisat politikası aracı haline de gelmiştir. Merkez Bankalarının kuruluş gayelerinin başında para piyasalarında istikrar için politika üretmesidir.

Fiziksel olarak miktarları kontrol edilen ve basımı merkezi bir kurum tarafından yapılan paraya alternatif olan kripto paralar son yıllarda çok popüler hale gelmiştir. Farklı isimlerle binlerce çeşit olan kripto paralar fiziksel paraya alternatif olarak kullanan dev kuruluşlar bile ortaya çıktı.

İnternet üzerinden dağıtılan ve bir yatırım aracı olarak da kullanılan kripto paraların dünya da fiziksel paralardan bile daha değerli olduğu görülmektedir.

Kripto paraların devletler tarafından kabul edilmesi ve alternatif bir para olarak kullanılmasının para piyasaları açısından değerlendirmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kripto Para, Para, Döviz, Bitcoin, Faiz, Yatırım

Para: Toplumların ekonomik ve sosyal yapılarına bağlı olarak farklı para tanımları yapmak mümkündür. Tarihsel süreç içerisinde toplumsal yapılar ülkeler arasında hatta ülke içerisinde bile değişiklikler göstermektedir. En gelen tanımlama ile *para bir mübadele aracıdır*. Para ile ilgili bu tanım herkesin ittifak ettiği bir tanım gibi görünse de her geçen güncellenmektedir.

Para;

-Herkes tarafından kabul görmüş değer ölçü birimi,

-Ortak bir hesap birimi,

-Satın alınan mal ve hizmet bedellerinin ödenmesi için bir ödeme aracıdır.

Mal ve hizmetlere ödeme yapmak için kullanılan para değişen ekonomik koşulların etkisiyle zaman içinde çok değişik biçimler almaktadır. Para madeni para,banknot, banka rezervleri ve kredi kartları gibi bir çok kategoriyi içine almaktadır. İktisat literatüründe para ile ilgi değişik kavramlara rastlamak mümkündür(Öztürk,2011:7).

Toplumsal gelişime bağlı olarak eski çağlarda mal paranın kullanıldığı dönemler olduğu gibi modern dünyada dijital paralar, elektronik paralar ve bunlar gibi para benzeri araçlarda kullanılmaktadır.

Banknot: Bankalar tarafından çıkarılan ve hamili tarafından bankaya gösterildiği anda madenî parayla ödeneceği taahhüdünü taşıyan evrak; günümüzde para olarak kabul edilen ödeme aracı. I. Dünya Savaşı'na kadar bankalar, "paraya çevrilir banknot" çıkarırlardı (Şıklar,2009).Banknot bir temsili paradır. Altın ve gümüş sertifikaları veren bankalar ellerinde bulunan rezervleri güvence kabul edip, %100 değerli maden karşılığı olamayan, ancak istenildiğinde ödenebilme garantisi olan sertifikalar çıkardılar. Bu sertifikalara “banka notu” anlamına gelen “banknot” denildi (Dinler,2013:433).

Kağıt Para: Banknot çıkarma yetkisi olan bankalar zorunlu olarak itibari değerin bir kısmını altın-gümüş rezervi olarak bulundurmakla yükümlü tutuldular. Böylelikle bankalar altına dayalı banknot ihracı yapıyorlardı. Ancak II.Dünya savaşı sonrasında bu durum "**devletin zorunlu mübadele aracı olan para"** olarak kullanılmaya başlandı(Dinler,2013:433).

Sanal Paralar: Ödeme sistemleri ve ödeme araçları, gelişen finansal piyasaların ortaya çıkardığı yeni kullanıcı ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitlenmeye ve evrilmeye devam etmektedir. Modern dünyayı şekillendiren küreselleşme ve yüksek teknolojik uygulamalar, ödemeler alanında ve finans dünyasında bugüne özgü ihtiyaçlar doğurmakta; kimi zaman altyapı yetersizlikleri kimi zaman da yasal çerçeve, bu ihtiyaçların karşılanmasının önüne set çekmektedir. Bu şartlar altında ortaya çıkan sanal para birimi kavramı, geleneksel ödeme araçları ve finansal hizmetlerin karşılamakta zorlandıkları yeni tüketici talepleriyle şekillenen bir varlık türü olarak görülebilir.

Sanal Para Birimi Olgusunun Ortaya Çıkışı ve Tanımı Finansal teknoloji kavramı finansal hizmetler sektörünü dönüştürme potansiyeline sahip çeşitli yenilikçi iş modelleri ile teknolojileri tanımlamak için kullanılmaktadır(Üzer,2017).

Finansal teknoloji projeleri ödemeler, sigortacılık, planlama, fonlama, blok zincir, yatırım, veri hizmetleri ve güvenlik gibi alanlarda varlık göstermektedir. Finansal teknoloji ekosisteminde, büyük bankalar gibi güçlü finansal kuruluşlar ile teknoloji şirketleri ve altyapı hizmeti sunan şirketler aktif rol oynamaktadır. 8 Finansal hizmetlerin teknolojiyle buluşmasıyla ortaya çıkan finansal teknoloji durağan bir alan değildir. Bu alandaki aktörlere bakıldığında hepsinin zaman içinde birbirine dönüşebildiği görülmektedir (Carr ve diğerleri, 2016). Örneğin finansal kuruluşlar giderek daha teknoloji odaklı bir yapı kazanmıştır. Büyük teknoloji şirketleri ise sosyal ağlar ve eposta üzerinden eşler arası ödeme hizmetleri sunabilmektedir. Finansal teknoloji firmalarının sayıları her yıl artmakta, en yoğun faaliyet perakende ödemeler alanında gösterilmektedir (Dietz ve diğerleri, 2015).

Mevcut ödeme kanallarının eksikliklerine alternatif bir çözüm olarak ortaya çıkan SPB'ler, düşük işlem hacimlerine rağmen kendilerine özgü teknolojileriyle kısa zamanda finans dünyasında dikkat çekmişlerdir. Zaten günümüzde teknolojik gelişmelerle şekillenen finansal piyasalarda, artan işlem çeşitleri online olarak gerçekleştirilmekte ve hemen her gün işlem çeşitliliğini daha da artıracak yeni araçlar geliştirilmektedir(Üzer,2017).

Kripto Paralar: Crypto ve currency kelimelerinin bir araya getirilmesiyle yaratılmış olan crypto currency deyimi kripto (şifreli) para anlamına geliyor. Kripto para; internet aracılığıyla kullanılan, hiçbir merkezi otoriteye ya da aracı kuruma bağlı olmayan, sanal para birimini ifade ediyor. Kripto paralar ancak belirli şifreler kullanılarak yerleştirildiği sanal cüzdanlardan yine şifreler aracılığıyla çıkarılıp kullanılabildiği için bu adı taşıyorlar. Kripto para birimleriyle kişiler ya da kurumlar tıpkı gerçek parayla yaptıkları gibi harcama yapabiliyor ya da para kabul edebiliyor.

Piyasada bugün itibariyle binden fazla kripto para çeşidi var. Bu paraların bazıları şunlar: Bitcoin. Ethereum, Ripple, Litecoin, Dash, Monero, Neo, Nem. Sanal olmaları yalnızca bilgisayar sisteminde kayıtlı olmasından kaynaklanıyor. Yani bu para birimleri Dolar gibi, Euro gibi TL gibi basılı halde fiziksel olarak bulunmuyor.

Kripto paraların değerli madenler gibi maden değerinden ya da kâğıt para gibi devlet itibarından kaynaklanan bir değeri yok. Değeri, kullanıcılarının onu bir değiş tokuş aracı olarak

kabul etmelerinden ya da bir emtia gibi görmelerinden kaynaklanıyor. Değeri, tıpkı diğer para birimlerinde ya da emtialarda olduğu gibi, piyasada anlık olarak arz ve talep koşullarına göre belirleniyor(Eğilmez,2017)

Kripto paraların özellikleri

SPB'ler sıkça karşılaştırıldıkları altınla bazı benzerlikler taşımaktadırlar. Öncelikle altına benzer şekilde dolaşımdaki SPB'lerin birçoğunun arzı sınırlıdır. Altın gibi, SPB'lerin değeri de son derece dalgalı olup, kullanıcıların yatırım kararları ve arz-talep dengesine göre şekillenmektedir. SPB'ler de altın gibi kolaylıkla ölçülebilmekte ve bölünebilmektedir. Son olarak SPB'lerin değerlerinin korunması herhangi bir merkezi otoriteye bağlı değildir. SPB'ler bazı yönleriyle de altından farklılık göstermektedir. SPB'lerin fiziksel bir varlığı ya da kendilerine has bir değeri bulunmamaktadır. Altının aksine SPB'ler kolaylıkla taşınabilir çünkü uluslararası transferlerde banknot gibi bürokrasiye tabi olmak zorunda değillerdir. SPB'ler aynı zamanda kanunların uygulanması ve istihbarat girişimlerine karşı da bir direniş içermektedir(Üzer,2017).

E-para Kripto paradan farklıdır. Öncelikle e-para MB tarafından ihraç edilen para karşılığından piyasada dolaşımı sağlana ve karşılığı fiziksel para olan dijital para türüdür. Kripto para ise bir merkeze bağlı olmadan dolaşımı olan paradır. İkinci fark ise, varlığın işlem tarafları arasında transfer ediliş biçimine ilişkindir. Yakın zamana kadar, herhangi bir aracının olmadığı durumlarda bir işlemin tarafları arasındaki değer takasının gerçekleşmesi nakit para kullanımıyla sınırlı bulunmaktaydı. E-para, işlemlerin takasını ve mutabakatını gerçekleştiren merkezi bir altyapıda takas edilmektedir. SPB'lerin getirdiği temel yenilik, taraflar arası güvenin ve aracıların yokluğunda elektronik değerlerin eşler arası transfer edilmesini mümkün kılan DDK teknolojisini kullanmalarıdır.

DDK (Dağınık Defteri Kebir) Teknolojisi

Sanal para işlemlerindeki kayıtlar dağınık bir şifreleme sistemi ile tutulmaktadır. Bu sistemde kontrol mekanizması hazırlanan karışık bir algoritma ile yapılmaktadır. Bu işlem DDK teknolojisi olarak adalandırılmaktadır.

Şekil 1: Bitcoin Dağıtık Defter Sistemi

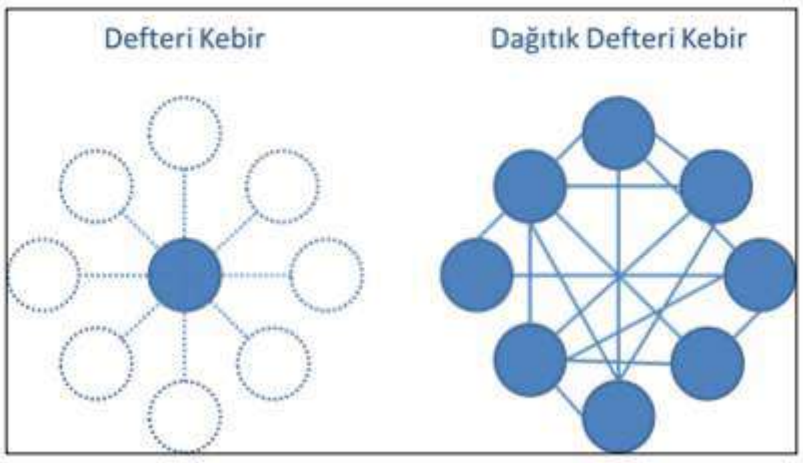

Kripto paraların işlem kayıtları, geleneksel yöntemlerden farklı olarak, belli bir merkezde toplanmak zorunda olmadığı için katılımcılar arasında **Şekil 1** gösterildiği üzere dağıtık olarak

var olabilmektedir. Süreç, kullanıcıların kayıtlardaki değişiklikleri onaylamasıyla yürümektedir. Bütün katılımcılar kaydedilen işlemleri kendilerinde mevcut olan kopyadan kontrol etmektedir. Ayrıca merkezi bir denetime ihtiyaç duymamaktadırlar(Ali ve diğerleri, 2014b, s.270).

DDK, ödemelerin merkezi olmayan bir şekilde yapılmasına izin vermektedir. Klasik ödeme sistemleri ve ödeme araçları için var olan defter-i kebirin yerini kripto paralar için DDK almaktadır. Öncelikle sonsuz sayıda kopyası olan ve dünya genelinde kullanılan kayıtların güncellenmesi için güvenilir bir yöntem oluşturma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Yapılan işlemleri kontrol ve koordine işini kullanıcıların kendileri yapmaktadırlar.Böylelikle doğrulama işlemide kullanıcılar tarafından yapılmaktadır. DDKT'nin uygulanmasında dört unsur önem kazanmaktadır:

i. Defter bilgilerinin dijital olarak kaydı,
ii. İşlemlerin birden fazla katılımcı arasında dağıtılması,
iii. Katılımcıların defter-i kebirin en güncel hali üzerinde mutabık kalmalarını sağlayan oy birliği mekanizması
iv. İletişim ve işlem gizliliğini sağlamak için kullanılan şifresel araçlar.

Kullanılan bu teknolojik yol bilişim dünyasında var olmasına rağmen, kripto paraların çıktığı döneme kadar bu özelliklerin birleştirilerek ödeme, takas vb işlemler için uygulanmamıştır(Üzer,2017).

Sanal Para Biriminde Çeşitlilik

Günümüzde piyasada birçok SBP çeşidi bulunduğu için, genel yapının anlaşılması açısından SBP'lerin sınıflandırılması önem taşımaktadır. ECB'nin 2012 tarihli raporunda yer verilen bir sınıflandırma vardır. Söz konusu raporda, literatürdeki 15 pek çok yaklaşım arasında en yaygın olarak kullanılanlardan biri olan "reel ekonomiyle bağlantı" yaklaşımı esas alınmış ve SPB'ler üç sınıfa ayrılmıştır (ECB, 2012, s.13):

i.-Kapalı SPB Şemaları: Bu şemaların reel ekonomiyle hemen– hemen hiçbir bağlantısı yoktur. Bu tür SPB'ler sadece belli bir sanal ortamdaki ürünler ve hizmetlerin satın alımında kullanılmakta ve en azından teoride bu sanal ortamın dışında alınıp satılamamaktadır. Kullanıcılar bu sanal ortam için bir kayıt parası ödemekte ve ortamdaki online performanslarına göre SPB kazanmaktadırlar. Online oyun platformlarına özgü SPB'ler bu şemanın en tipik örneğidir.

ii.-Tek Yönlü SPB Şemaları: Bu tür SPB'ler itibari para birimi karşılığı belli bir kur üzerinden satın alınabilmekte fakat SPB karşılığı itibari para satın alımı mümkün olmamaktadır. Değişim şartları şema sahibi tarafından belirlenmektedir. Bu gruptaki bazı SPB'ler sanal mal ve hizmet alımında kullanılabilmektedirler. Bu şemaya örnek olarak Facebook Credit verilebilir.

iii.-İki Yönlü SPB Şemaları: Kullanıcılar bu tür SPB'leri sahip– oldukları itibari para birimi karşılığı belli bir kur üzerinden alıp satabilirler. Bu SPB çeşidi, gerçek dünyayla uyumlu çalışabilme özelliğiyle konvertıbl para birimlerine benzemektedir. Bu tür SPB'ler hem sanal hem de gerçek ürün ve hizmetlerin alımında kullanılabilmektedir. Bitcoin bu SBP çeşidine örnek teşkil etmektedir.

IMF tarafından yapılan sanal para sınıflandırması

Uluslar arası Para Fonu (IMF) tarafından 2016'da yayımlanan raporda kullanılan sınıflandırma Şekil 1.2'de yer almaktadır. Bu sınıflandırmaya göre dijital olarak bir değeri temsil eden varlıklar dijital para birimi olarak adlandırılmaktadır. Dijital para birimlerinden itibari para cinsinden tanımlananlara e-para ve Paypal örnek gösterilebilir. İtibari para cinsinden tanımlanmayanlara SPB adı verilmektedir. SPB'ler içinde dış dünyayla bağlantısına göre çevrilebilen ve online oyun paraları gibi çevrilemeyen çeşitler mevcuttur. Çevrilebilen para birimleri kendi içinde merkezi ve merkezi olmayan olarak ikiye ayrılmaktadır. Merkezi olmayanlardan, doğrulama sistemi olarak şifre bilimi kullananlara da kripto para adı verilmektedir.

Şekil 2: Sanal Para Sınıflandırması

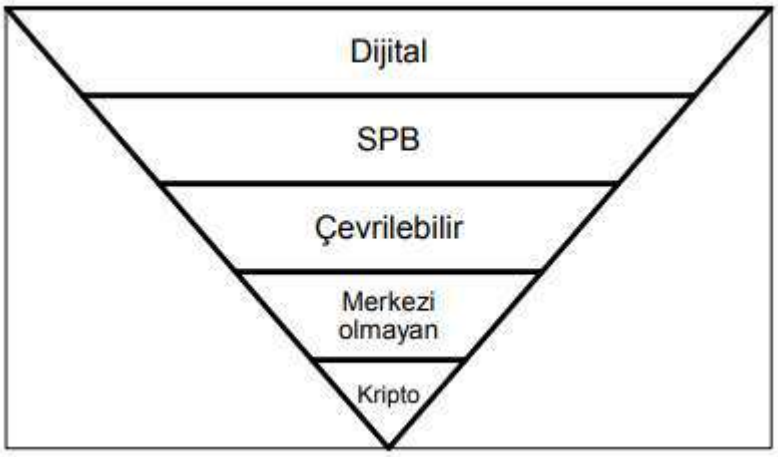

İki yönlü SPB şemaları; ihraç, geri ödenebilirlik, SPB'nin kullanımına ve dolaşımına ilişkin içsel kurallar ile ödeme ve mutabakat süreçleri gibi temel unsurları içermektedir. Sürecin her bir parçası güvenilir, merkezi ve özel bir kuruluş tarafından ya da katılımcılar arasında dağıtık bir usulde yapılmaktadır (IMF, 2016). Bu kapsamda, SPB'leri sınıflandırmak için yaygın olarak kullanılan bir başka kriter merkezi ve merkezi olmayan ayrımıdır.

Şekil 3: Sanal Para Birimlerinin Otorite Yapıları

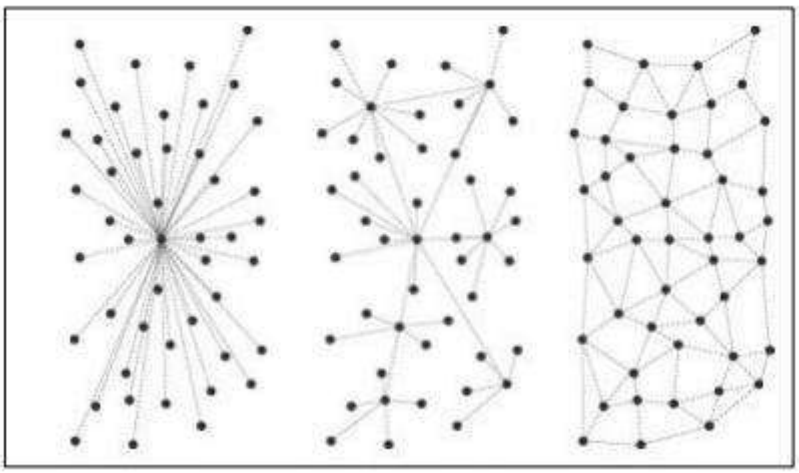

Finansal Suçları Önleme Otoritesi (FinCEN) merkezi SPB'leri, merkez bankasına benzer merkezi bir saklamacı kuruluşa ve merkezi bir yöneticiye sahip şemalar olarak tanımlamaktadır

(FinCEN, 2013). Bu merkezi yöneticiler, SPB'yi ihraç etmek ve işlemlerin kaydedildiği defter-i kebiri tutmak suretiyle sistemi kontrol etmektedir (FATF, 2014). Merkezi olmayan SPB şemalarında ise merkezi bir saklamacı kuruluş ve merkezi yönetici bulunmamaktadır. Bunun yerine SPB'nin katılımcılar arasında herhangi bir aracı olmadan transfer edilmesine olanak tanıyan bir yapı mevcuttur. Merkez bankasının yerini, sistemin işleyişini yöneten ve sistem katılımcılarının işlemleri doğrulanmasını sağlayan iç protokoller almıştır (Üzer,2017).

Bitcoin'in ortaya çıkışı ile beraber sanal para şemaları merkezi bir otoriteye ihtiyaç duymayacak şekilde tasarlanmıştır.

Bitcoin gibi merkezi olmayan SPB'ler, değerlerine olan güveni, merkezi bir otoritenin politikasına ve kapasitesine değil, kullanıcıların dağıtık mekanizmaya olan güveni üzerine inşa etmektedirler.

Kripto Para'da Merkezi Otorite Olmamasının Nedenleri

i. İşlem doğrulama hızı, enerji verimliliği ve daha sağlam bir algoritma sayesinde zayıf noktaların güçlendirilmesi,
ii. Mevcut madencilik ağına yeni alternatifler getirilmesi,
iii. Sanal cüzdanlara alternatif saklama hizmetleri sunma,
iv. Kripto paralara yoğun ilgiden dolayı para ihracından önce üretimin yapılması olması

Kripto Paraların İşlem Sahası

Merkezi bir otoriteye bağlı olmayan sanal para birimlerinin kayıtlarının tutulması görüldüğü gibi, mevcut SPB'ler tamamen merkeziden tamamen merkezi olmayana kadar farklı şekillerde var olmaktadırlar.

Kripto paraların kullanıcıları ve tarafları bulunmaktadır. Bunlar

- İcat sahipleri bir SPB şeması yaratmakta ve teknik altyapısını geliştirmektedir. Bitcoin örneğinde olduğu gibi bazı durumlarda mucitlerin gerçek kimlikleri kamuoyu tarafından bilinmemektedir.

- Madenciler SPB ile yapılmış işlemleri teyit etmek üzere bilgisayar süreçlerini kullanmakta ve işlemleri blok zincirlere eklemektedirler. Madenciler olmadan merkezi olmayan SPB'lerin devam etmesi imkânsızdır.

- Kullanıcılar genellikle SPB kabul eden belli başlı tüccarlardan ürün ya da hizmet alabilmek için SPB edinmeyi tercih etmeklerdirler.

- Cüzdan sağlayıcıları kullanıcılara SPB'lere ait şifresel anahtarları ve işlem doğrulama kodlarını saklamak, işlemleri başlatmak ve işlem geçmişlerini görmek için sanal cüzdan hizmeti sunmaktadırlar.

- Takas platformları kullanıcılara itibari para birimleri karşısında belli bir kur üzerinden SPB alım-satım hizmeti vermektedir. Bazı kripto paraların itibari değeri vardır.

- Alışveriş platformları bir piyasa gibi çalışarak alıcı ve satıcıları bir araya getirmekte, onlara tekliflerini sunabilecekleri ve kendi aralarında pazarlık yapabilecekleri bir platform sunmaktadır.

BLOCKCHAIN

Kripto paraların çalışmasını sağlayan ve altyapısını teşkil eden blockchain teknolojisinin aracı gerektirmemesi ve şeffaf oluşunun yanında en güçlü yanı sahip olduğu yüksek güvenliktir. Blockchain işlem sürecini hızlandırması, maliyetleri düşürmesi, güvenliği artırması ve operasyonel işleyişi kolaylaştırması gibi kullanıcılara sağladığı faydalar yönüyle büyük bir

potansiyel barındırmaktadır. Kripto paraların yaygınlaşmaları neticesinde üçüncü taraflara olan ihtiyacı ortadan kaldıran blockchain teknolojisinin merkezileşmemiş sistemi, transferleri anonim ve çok düşük (binde bir gibi) bir maliyetle gerçekleştirmesi sebebiyle finansal sistemde önemli bir değişim veya yıkıcı (disruptive) etki meydana getirebilir. Blockchain teknolojisinin en büyük özelliği merkezi olmayan bir doğrulama sistemine sahip olmasıdır. Bu açıdan dijital dönüşümün yaşandığı en etkili alanlardan biri olarak gösterilmektedir.

Bitcoin

Bitcoin, dijital para ekonomisini oluşturan kavramlar ve konular bütünüdür. Bitcoin sistemi, açık kaynak kodlu yazılımlardan oluşur. Yazılımlar laptop ve akıllı cep telefonu dahil geniş bir yelpazedeki işlemcilerde çalışırlar [34]. Tamamen dijital olup, fiziki temsiline ihtiyaç yoktur. İşlem maliyetlerinin çok az olması, küresel olarak kullanılabilmesi, gün geçtikçe kullanım alanlarının artması, güvenli ve anonim olarak değer saklama aracı olması Bitcoin'i daha da popüler yapmaktadır.

Bitcoin, 8 basamağa kadar bölünebilir, dolayısıyla 0,00000001 Bitcoin'lik bir işlem yapmak mümkündür. En küçük birime Satoshi (satoşi okunur) denir. Başka bir deyişle, 100 Milyon Satoshi 1 BTC'dir. Bitcoin'in dayandığı teoriler oldukça teknik içerikli olsalar da, kullanımı çok kolaydır. Cüzdan (wallet) programlarından herhangi bir tanesini yükleyip, Bitcoin alıp-satmaya ve transfer etmeye hemen başlanabilir. Bitcoin cüzdanları, kişilerin sahip olduğu Bitcoin'leri saklayan ve üzerinde işlem yapılmasına olanak sağlayan programlardır.

Bitcoin istendiği an, TL, Amerikan Doları, Euro veya başka paralar ile takas edilebilir. Normal paranın kullanımında olduğu gibi, Bitcoin kullanıcıları, ürün/hizmet almak veya satmak için, Bitcoin ağını kullanarak birbirlerine BTC gönderebilirler. Bitcoin satın alabilir ve takas yapabilirler. Ticaret hayatında Bitcoin'in, küresel pazara kolay erişim, dolandırıcılığa ve sahtekarlığa karşı koruma, düşük komisyon oranları, finansal özgürlük ve anonimlik sağladığı için kullanımı artmaktadır. Bitcoin yeni sanal bir ekonomiye doğru sınırları zorlamaktadır.

Bitcoin bir merkezden üretilmez, Bitcoin arzı, merkezi olmayan küresel ağdaki gönüllü bilgisayarların işlemci güçleriyle yapılır. Açık kaynak kodlu madenci yazılımını çalıştırarak, Bitcoin ağına dahil olan herkes, isterse madenci olabilir ve Bitcoin üretebilir. Bitcoin'ler, madencilik adı verilen, transfer işlemleriyle uğraşırken karmaşık bir matematik problemini, birbirleriyle yarışarak çözen, madenciler aracılığıyla arz edilir. Problemi çözen madenci belli miktar Bitcoin ile ödüllendirilir. Problem sürekli olarak zorlaşır ve madencilere verilen ödül yaklaşık her dört yılda bir yarıya iner. Maksimum BTC sayısı 21 milyonla sınırlıdır. Hiç kimse, hiç bir otorite, Bitcoin sistemine dışarıdan para arz edemez. Oysa, kağıt banknotlar halindeki itibari para, merkezi otoriteler tarafından basılır ve istediğinde ek para arzı sağlanır. Bitcoin sistemi, toplam 21.000.000 Bitcoin üretilebilecek şekilde tanımlanmıştır. 1.Aralık..2016 itibarıyla, 16.018.575 Bitcoin dolaşımdadır. 2140 yılına kadar 4.981.425 Bitcoin ise madenciler tarafından yapılacak olan yeni blok üretimlerine karşılık, madencilere verilerek, Bitcoin arzı yapılacaktır. Şekil 2.3'ten kümülatif olarak arz edilen Bitcoin'ler görülebilir(Çarkacıoğlu,2016).

Sayıları 2000'den fazla olan kripto paraların En çok işlem görenleri şunlardır.

1. Bitcoin
2. Ethereum
3. Ripple
4. Bitcoin Cash
5. EOS
6. LiteCoin
7. Stellar Lumens
8. Cardano
9. Tether
10. IOTA
11. TRON
12. Monero
13. NEO
14. Dash
15. Binance Coin
16. Ethereum Classic
17. VeChain
18. NEM
19. Ontology
20. Qtum

PARA PİYASALARI VE KRİPTO PARALARI

Para piyasası, mali piyasanın bir alt piyasası olarak nitelendirilmektedir. Kısa vadeli olması nedeniyle sermaye piyasasından ayrılır. Türkiye'de para piyasası 3 ayrı piyasadan oluşur. Bunlar; Bankalararası Piyasa, Merkez Bankası Piyasası ve Takasbank Piyasasıdır. Ortak özellikleri kısa vadeli işlemler olması ve teminatların hazine bonosu olmasıdır. Bu piyasalarda paranın yabancı para olması durumunda para piyasası yerini Forex piyasasına bırakır. Para piyasalarının işleyişi aynı sermaye piyasası gibidir. En belirgin farkı ise; sermaye piyasasında aracı ihraç eden bir ihracatçı olması ve ihracatçı ile doğrudan karşılaşılan birinci piyasayı takip eden piyasanın Borsa ya da Forex piyasası olmasıdır. Para piyasasında ihracatçının önemi yoktur, fiili piyasa önem kazanmıştır[1].

MERKEZ BANKASI

Uluslar arası ticaretin gelişmesi ile yeni ticaret deniz yolları bulunmuştur. Bu yollarla beraber Venedik ve Cenevre gibi kentlerde bankacılık gelişmiştir. 1609 yılında Amsterdam Bankası, 1694 yılında İngiltere Merkez Bankası kuruluştur. Bu dönem de Merkez bankacılığının başlamıştır. 1913 yılında FED'in (Federal Rezerv Bank) kurulmasıyla günümüz modern bankacılığının temelleri atılmıştır (Sümer, 2016:145).

i.Merkez Bankası: Merkez Bankaları çağdaş ekonomilerin vazgeçilmezleridir. Dünyada ülkelerin para politikalarının yönetilmesi noktasında ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla faaliyet gösterirler. İlk MB 17.yy sonlarında İngiltere ve İsveç'te kurulmuştur. Sonrasında ise; Fransa (1800), Finlandiya (1811), Hollanda (1814), Norveç (1817), Danimarka (1818), Belçika(1850), Rusya(1860), Japonya(1882), İsviçre(1814) ve Türkiye (1930) tarihinde kurulmuştur (Parasız,2000: s35).

Para piyasalarında en yüksek işlem hacmine sahip olan Merkez Bankası piyasasıdır. Katılımcılar işlemlerini Merkez Bankası üzerinden gerçekleştirir. Katılımcılar Merkez Bankası'nda teminat gösterme karşılığında borç alır ya da para satar. Kimin kimden para aldığının belli olmaması bu sistemin avantajıdır. Katılımcılar Merkez Bankası'nın açtığı kadar borçlanabilecek ve istedikleri teminatı yatırabilecektir. Satış işlemleri Merkez Bankası'na yapılıyor gibi görünmektedir. Ama Merkez Bankası topladığı kaynakları makul bir kar oranı ile beraber fon ihtiyacı olan diğer aracılara satmaktadır. Yani kurumlar birbirlerinden borçlanmaktadır. Merkez Bankası oldukça büyük, garantili ve düzenli bir piyasadır. Katılımcıları tarafından yaygın kullanılır ve limit problemleri ve maliyet yüksekliği nedeniyle farklı piyasaları da gündeme getirirler.

[1] http://bizdosyalar.nevsehir.edu.tr/c47c1427cd347475b8a298cdf74a1c28/para-piyasasi-araclari.pdf

PARA POLİTİKASININ ARAÇLARI

Para politikası ekonomik konjonktüre göre, para arzına müdahale ile uygulanabileceği gibi paranın tedavül hızının denetimiyle de uygulanabilir. Para politikası yardımı ile milli gelir, fiyatlar genel düzeyi ve istihdam hacminin olumlu yönde etkilenmesi amaçlanır. Esas amaç milli geliri arttırmak, işsizliği azaltmak ve fiyat istikrarını sağlamaktır. Ama bu ana amaçlar yanında ara amaçlar da mevcuttur. Araç olarak faiz oranı üzerinde de durulur. Ekonominin bütünü yanında, selektif önlemlerle, kimi bölge ya da sektörlere yönelik amaçlar da saptanabilir.

a. Açık Piyasa İşlemleri

Para arzını istediği düzeyde tutabilmek için, Merkez Bankasının kullandığı en önemli vasıta açık piyasa işlemleridir. Bu amaçla Merkez Bankası devlet tahvillerinin alım ve satımını yapar. Merkez Bankası bankalardan tahvil satın alırsa, banka rezervleri yükselir ve onlar da kredileri artıracaklarından, para arzı yükselir. Bu araçla Merkez Bankası, ticari bankaların kaynaklarını denetim altında tutar.

b. Reeskont Faiz Oranı

Gerçek ve tüzel kişiler alacak senetlerini ticari bankalara iskonto ettirerek, kredi alırlar. Bankalar da bu alacaklarını Merkez Bankası nezdinde yeniden iskonto ettirerek verdikleri kredilere kaynak bulurlar. Bu işlem, para arzının yükselmesine neden olur. Böyle bir uygulamanın ilk etkisi para miktarı üzerindedir.

Merkez Bankası ticari bankalara bu yolla açtığı kredilerin faizini kendisi belirlediğinden, piyasa faiz oranını da büyük ölçüde belirlemiş olur. Özellikle reeskont oranları, kısa vadeli faiz oranlarını belirlemede başarılıdır. Ticari bankalar Merkez Bankasına ödedikleri faiz oranına, çeşitli komisyon, risk ve kar payını ilave ederek bulduğu meblağı müşterisine yansıtır. Reeskont politikasıyla Merkez Bankası hem para arzı hem de faiz oranını etkiler.

c. Kredi Tavanı

Ekonomik kredi miktarı sınırlandırılmak istendiğinde, bankaların belli düzeyin üstünde kredi açmaları yasaklayabilir. Böyle bir uygulama, kaydi para arzını sınırlamada etkin bir yöntemdir.

d. Rezerv Oranını Tespiti

Mevduat sahiplerine güvence sağlam ve mali kesimde panikleri önlemek amacıyla, Merkez Bankası ticari bankalara mevduatlarının belli oranında bir rezerv tutmalarını zorunlu kılar. Bu oranlar banka kesiminde likidite durumlarının yükselmesini veya düşmesini belirler. Rezerv oranları düşerse likidite azalır, aksi durumda likidite artar. Kaydi parayı incelerken gördüğümüz gibi, bu rezerv oranları kaydi para miktarını belirleyen faktörlerden biridir. Rezerv oranı düştükçe kaydi para üretimi artacaktır.

e. Selektif Kredi Denetimleri

Özel denetim ya da selektif kredi politikası, belli mali kuruluşlarca uygulanırlar ve belli amaçlara yöneliktir. Seçici olan bu uygulama, belli kuruluşların belli kredileri yönlendirmesini amaçlar. Selektif kredi uygulaması ile kimi faaliyetler özendirilir ve kimi faaliyetler frenlenmek istenir. Örneğin Türkiye'de turizm sektörünün gelişmesine katkı sağlam için bu sektöre uzun vadeli ve ucuz kredi sağlanabilir(Ünay,2004).

PARA PİYASALARI VE KRİPTO PARALAR SWOT ANALİZİ

Para türleri içinde en yeni olan kripto paraların para piyasalarında önemli bir alternatif haline gelmektedir. Sayısı yukarıda da belirtildiği gibi 2000'i aşmış durumda. Ancak kullanımda en yoğun tanınanlar 25 tanedir. Kripto paranın güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerine bakıldığında günümüz para sistemi ile aralarındaki ilişki daha iyi anlaşılacaktır.

A- FIRSATLAR

-Sırdaş hesap özelliği fırsatı

Kripto para önemli bir yatırım aracı olma özelliğine sahiptir. Kıyı bankacılığı gibi sırdaş işlem özelliğine sahiptir. Bu yönü ile b saklanmak istenen servetlerin ülkelere çekilmesinde önemli rol oynar. Bu yöntemle bir çok ülkenin kabul ettiği önemli bir döviz rezervine sahip olunabilir.

-Arz artışının yapılamama fırsatı

Kur hareketlerindeki spekülatif durum burada yaşanmayabilir. Üretilen kripto paranın tamamı önceden belirlenen bir miktara bağlı olduğu için altın külçe sisteminin avantajlarına benzer bir durum yaratmış oluyor. Üretimden fazla para çoğaltma durumu ortadan kalkmış oluyor.

B- TEHDİTLER

-Dağıtık sistemle takip edilmesi

Bu yöntem tüm kayıtların herkese açık yapılmasından dolayı, politika geliştirme durumunu engellemiş oluyor. Her işlem herkes tarafından anında yapılabiliyor.

-Merkezi Yönetmenin Olmaması Tehdidi

Hisse senedi gibi her an el değiştirebilen bir özelliğe sahiptir. Miktarına müdahale edilememektedir. Her an üretim artıp azalabilir.

-Hesapların isimle kaydedilmemesinden Dolayı Kaybetme Tehdidi

Güvenlik açısından son derece yüksek güvenlikli şifrelerle hesapların kodlanması önemlidir. Ancak hesaba girmek için kimlik kontrolü yapılmayıp, şifreyi bilenin hesaba girebilmesi önemli bir tehdittir.

C- GÜÇLÜ YANLARI

Kripto paraların güçlü yanları şöyle sayılabilir.

Yüksek şifreleme: Hesapların kırılma ihtimalinin çok zor olması, sanal ortamda olduğundan

Kimsenin İsteğine Göre Yönlendirilememesi, sanal ortamda kurallar değiştirilemediğinden para arzı ve talebi yönlendirilememektedir.

Miktarının Azaltılıp Çoğaltılamaması: Para arzı değiştirilememektedir. Böylece ekonomide üretim karşılığı olmayan para oluşturulamamaktadır.

D- ZAYIF YANLARI

Kabul görme sorunu, henüz tüm dünya da kabul görmemiştir.

Yasal alt yapı eksikliği, Türkiye'de ve dünya da kripto para ile ilgili yasal düzenleme tam olarak yapılmamıştır.

Hesap güvenliğinin olmaması, daha hesaplarda şahıslar belirlenemediği için şifre kaybetme veya unutma durumunda hesaba erişim ihtimali yoktur.,

Vergilendirilememesi, yasal açıdan kayıt altına alınamadığı için vergilendirmesi de yapılamamaktadır.

Kara para aklamada kullanılması, ülkeler için kayıt dışını artıran önemli bir araç haline gelmiştir.

FIRSATLAR Sırdaş hesap olma özelliği Arz artışının yapılamaması	**TEHDİTLER** Dağıtık sistemle takip edilmesi Merkezi Yönetimin olmaması Hesapların isme kaydedilememesi
GÜÇLÜ YANLARI -Yüksek güvenlikli şifreleme -İsteğe göre yönlendirilememe -Miktarın değiştirilememesi	**ZAYIF YANLARI** -Kabul görme sorunu -Hesap güvenliğinin olmaması -Vergilendirilememesi -Kara para aklamada kullanılması

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kripto paralar dünya da yatırım aracı olarak da kullanılan önemli bir paradır. Yukarıda sayılan özelliklerinden de görüldüğü üzere güçlü ve zayıf yönleri vardır. Ancak en önemli zayıflığı ve tehdidi yasal alt yapısının tam olmaması ve kayıt dışı olarak işlem görmesidir. Dünya da 600 milyar dolarlık bir büyüklüğe ulaşmıştır. Ülkeler bu para birimi ile ilgili çalışma yapmaları gerektiğini açıklamaktadırlar. Uluslar arası piyasada kabul görmesinden dolayı devletler böyle bir para sisteminin alt yapısı için çalışmalar yapmak zorunda kalmışlardır.

KAYNAKÇA

- **Ali, R., Barrdear J., Clews R. ve Southgate J. (2014b**). Innovations in Payment Technologies and the Emergence of Digital Currencies. Bank of England Quarterly Bulletin, 2014 Q3, 262-275.

- **Çarkacıoğlu,A.,(2016),**Kripto Para-BITCOIN,SPK Araştırma Dairesi,İstanbul

- **Dietz, M., Olanrewaju, T., Khanna, S. ve Rajgopal, K.** (2015). Cutting Through the FinTech Noise: Markers of Success, Imperatives For Banks

- **ECB.** (2012). Virtual Currency Schemes. Frankfurt

- **FinCEN.** (2013). Application of FinCEN's Regulations to Persons Administering, Exchanging, or Using Virtual Currencies. Viyana.

- **Öztürk, N.,**(2011),Para Banka Kredi,Seçkin Yay.,İstanbul

- **Parasız,İ**.,(2000),Para Banka ve Finansal Piyasalar,Ezgi Kitabevi,Bursa

- **Sümer, G.** (2016). Türk Bankacılık Sektörünün Tarihsel Gelişimi Ve Ab Bankacılık Sektörü İle Karşılaştırılması. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 18, 2, 485-508.

- **Ünay,C.,(2004),**Ekonomik Konjonktür,Ekin Kitabevi

- **Üzer,B**.,(2017),Sanal Para Birimleri,Uzmanlık Alan Tezi,TCMB,Ankara

- http://bizdosyalar.nevsehir.edu.tr/c47c1427cd347475b8a298cdf74a1c28/para-piyasasi-araclari.pdf

YOZGAT İLİNİN HAYVANSAL KAYNAKLI KOMPOST POTANSİYELİ VE K-MEANS KÜMELEME İLE OPTİMUM TESİS KONUMUNUN BELİRLENMESİ[1]

Doç. Dr. Hasan ELEROĞLU
Cumhuriyet Üniversitesi, eleroglu@cumhuriyet.edu.tr

Prof. Dr. Hüdaverdi BİRCAN
Cumhuriyet Üniversitesi, hbircan@gmail.com

Arş. Gör. Dr. Rahim ARSLAN
Cumhuriyet Üniversitesi, rrahim4258@gmail.com

ÖZET

Hayvansal ürünlere artan talep, Türkiye'deki hayvan yetiştiriciliğinin giderek yoğunlaşmasına yol açmıştır. Bununla birlikte atık ürünlerin miktarı ve çeşitliliğinde de artış meydana gelmiştir. Özellikle hayvansal üretimden elde edilen atıkların uzaklaştırılmasında ciddi sorunlar yaşanmakta olup, önemli ölçüde değer kayıpları da söz konusudur. Hayvancılık sektörünün en önemli özelliği, yenilebilir ya da yenilenemeyen yan ürünler geri kazanıldığında, çevreye zarar vermediği gibi, ülke ekonomisine de katkı sağlamakta; değerlendirilmediği takdirde ise atık olarak, çevreye çok büyük tahripler oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Yozgat ilinde açığa çıkan hayvansal kaynaklı atık miktarının hesaplanması ve kompost olarak değerlendirilmesi için optimum tesis konumlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, Yozgat İl Tarım ve Orman Müdürlüğünden elde edilen veriler doğrultusunda bölgedeki hayvan sayıları, açığa çıkan atıkların miktarları ve içerikleri tespit edilmiş, işletmeler kapasitelerine göre sıralanmıştır. Yozgat ilinde 50 ve üzeri büyükbaş içeren 543 işletmeye ait yerleşim yerlerinin koordinatları enlem ve boylam olarak belirlenmiştir. Bu koordinatlar kullanılarak, uzaklık ve toplam hayvan sayısı bakımından en uygun kompost merkezlerinin konumu K-Means kümeleme analizi yöntemiyle belirlenmiştir. Yozgat için grup büyüklüğü 1000-4000 büyükbaş olup, odak uzaklık değeri 15 km'nin aşağısında olan işletmeler kompost üretim merkezine dahil edilmiştir. Bu kriterler doğrultusunda, Yozgat ilinde toplam yatırım tutarı 7,03 milyon dolar, gelir tutarı 4,43 milyon dolar/yıl olan, toplamda 43.384 ton/yıl kompost üretebilecek 11 kompost üretim merkezi belirlenmiştir. Odak merkezine uzaklığı en uzak 30 km olan, ancak 1000 Baş ve üzerinde kalan işletmelerin koordinatları K-Means kümeleme yönteminde analiz edilerek en optimal vermikompost tesis yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Yozgat ilinde, toplam yatırım tutarı 1,79 milyon dolar, gelir tutarı 1,92 milyon dolar/yıl olan, toplamda 2.746 ton/yıl vermikompost üretebilecek 3 üretim merkezi belirlenmiştir. Yapılan bu çalışmadan elde edilen veriler, K-Means kümeleme yöntemi kullanılarak analiz edilmiş, en optimum tesis yeri belirlenmeye çalışılmış, yatırımcıya ve ilgili kurumlara en verimli bilgileri verecek şekilde harita üzerinde nokta yoğunluk diyagramıyla gösterilmiştir. Ayrıca ön fizibilite çalışması kapsamında kompost ve vermikompost üretim merkezlerinin tahmini yatırım maliyetleri hesaplanmıştır.

Anahtar Kelimler: Yozgat, Hayvansal Atık, Kompost, K-Means, Organik Atık

[1] Bu çalışma ORAN Kalkınma Ajansı tarafından desteklenmiş "TR72 Bölgesi Hayvansal Atıkların Geri Dönüşümüne Yönelik Ön Fizibilite ve Yatırım Uygunluk Çalışması Projesi"nden türetilmiştir.

1. Giriş

Hayvansal ürünlere artan talep neticesinde, Türkiye'deki hayvan yetiştiriciliğinin giderek yoğunlaşması ve entegre hayvan çiftlikleri sayı ve kapasitelerindeki artışlar, hayvansal atıklardan kaynaklanan çevre sorunlarına beraberinde getirmektedir. (İnan, 2012). Kurulu kapasiteye bağlı olarak hayvancılık işletmelerinde yüksek miktarda hayvansal atık oluşmaktadır. Hayvansal atık yönetimi birçok işletmede uygun bir şekilde yapılmamakta, gübrenin temizlenmesi, uzaklaştırılması, depolanması, araziye uygulanması gibi işlemler üzerinde fazla durulmamakta veya önemsenmemektedir (Şimşek ve ark., 2001; Çayır ve ark. 2012; Soyer, 2014). Özellikle çiftliklerdeki gübre atıklarının düzensiz uzaklaştırılması sonucu sızıntı suları, yer altı ve yüzeysel suları kirletmektedir (Öztürk, 2017). Son yıllarda organik ürünlere aratan talep de dikkate alındığında, hayvansal atıkların uygun bir şekilde değerlendirilmemesi, milli kayıplara neden olmakla birlikte önemli çevre sorunlarına da neden olabilmektedir (Çayır, 2010; Çayır ve ark. 2012; Soyer, 2014).

Hayvansal atıklara uygulanan havalandırma, biyogaz üretimi, kompost yapma ve kurutma gibi işlemlerle çevreye verilen zarar önlenmekte, organik gübre olarak kullanılmasına da imkân sağlamaktadır (Karaman, 2006). Uygun atık yönetimi ile çevreye yayılan pis koku azaltılmakta, içerik ve ağırlık bakımından meydana gelen değişiklik sonucunda hacim küçülmekte, depolama ve toprağa geri dönüşümde zararlı etmenler giderilebilmektedir (Ergül, 1989).

Bu çerçevede kompostlama, biyogaz gibi teknolojiler, dünyanın birçok yerinde evsel katı atıklar ile hayvan gübrelerin bertarafı tarımsal alanlarda daha fazla tercih edilmektedir (Öztürk, 2017). Kompostlaştırma, organik maddelerin aerobik veya anaerobik koşullarda mikroorganizmalar vasıtası ile kararlı hale getirildiği bir işlemdir ve neticesinde bitki besin elementleri içeren ve organik madde bakımından zengin ürün olan kompost üretilir. Kompostlaştırma temel olarak bir bertaraf yönteminden öte geri kazanım yöntemidir (Tosun ve ark., 2011). Kompostlama ve kompost kullanımını gübre işlemeyi kolaylaştırıcı ve çevre kirliliğini önleyici yararları vardır. Kompostlamada nemi gideren ve patojen ve zararlı ot kaynaklarını tahrip eden ısı üretilir. İşlem doğru yönetilirse en az koku oluşmaktadır (Öztürk, 2017).

Bu çalışmada, Yozgat ilinde açığa çıkan hayvansal kaynaklı atık miktarının hesaplanması ve kompost olarak değerlendirilmesi için optimum tesis konumlarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. Materyal ve Yöntem

Çalışma kapsamında Yozgat ilinde hayvan üretim potansiyeli ve bu potansiyeldeki olası gelişmeler belirlenmiştir. Bu çalışmada; Yozgat İl Tarım ve Orman Müdürlüğü'nden sağlanan veriler kullanılarak, il sınırları içerisinde mevcut hayvan çiftlikleri, adresleri, hayvan sayıları, üretim yöntemleri, üretimden kaynaklanan katı atık miktarına ait bilgilerden yararlanılmıştır. Elde edilen veriler, K-Means kümeleme yöntemi kullanılarak analiz edilmiş, en optimum tesis yeri belirlenmeye çalışılmış, yatırımcıya ve ilgili kurumlara en verimli bilgileri verecek şekilde harita üzerinde nokta yoğunluk diyagramıyla gösterilmiştir.

Yozgat ilinde 50 ve üzeri büyükbaş içeren 543 işletmeye ait yerleşim yerlerinin koordinatları enlem ve boylam olarak belirlenmiştir. Bu koordinatlar kullanılarak, uzaklık ve toplam hayvan sayısı bakımından en uygun kompost merkezlerinin konumu K-Means

kümeleme analizi yöntemiyle belirlenmiştir. Yozgat için grup büyüklüğü 1000-4000 büyükbaş olup, odak uzaklık değeri 15 km'nin aşağısında olan işletmeler kompost üretim merkezine dahil edilmiştir. Odak merkezine uzaklığı en uzak 30 km olan, ancak 1000 Baş ve üzerinde kalan işletmelerin koordinatları K-Means kümeleme yönteminde analiz edilerek en optimal vermikompost tesis yeri belirlenmiştir.

3. Bulgular ve Sonuçlar

Yozgat ilinde belirlenen kompost merkezlerinin işletmelere olan ortalama mesafeleri, hayvan sayıları ve koordinatları ve kompost üretim kapasiteleri Tablo 1'de verilmiştir. Yozgat'ta kompost dönüşümünden elde edilecek toplam yıllık kompost miktarı 43.384 Ton/yıl olarak hesaplanmıştır.

Toplam Yatırım Tutarı : 7,03 Milyon Dolar

Toplam Gelir Miktarı : 4,43 Milyon Dolar/Yıl

Tablo 1: Yozgat'ta kompost merkezleri, kapasiteleri, yatırım ve gelirleri

K	OMK	HS	Enlem	Boylam	Ü	Y	G
1	3,64	1774	39,211987	35,003124	3.081	579.517	314.296
2	8,63	2205	39,567753	35,646011	3.830	579.517	390.656
3	7,64	3981	39,924419	35,400467	6.915	1.019.221	705.307
4	7,98	1303	40,136370	35,211943	2.263	359.665	230.850
5	2,08	1550	39,326378	35,139328	2.692	579.517	274.611
6	9,5	3433	39,986744	34,939667	5.963	799.369	608.219
7	10,68	2104	39,834911	36,025978	3.655	579.517	372.762
8	8,49	1990	39,196743	35,556931	3.457	579.517	352.565
9	8,55	3862	39,373108	34,765968	6.708	1.019.221	684.224
10	6,85	1249	39,499199	34,526005	2.169	359.665	221.283
11	8,23	1526	39,551193	35,198242	2.651	579.517	270.359
				Toplam	43.384	7.034.243	4.425.132

K: Küme, **OMK:** Ort.Mes.Km, **HS:** Hayvan sayısı, **Ü:** Üretim Ton/Yıl, **Y:** Yatırım (Milyon Dolar), **G:** Gelir (Milyon Dolar/Yıl)

Yozgat ilinde belirlenen Vermikompost merkezlerinin işletmelere olan ortalama mesafeleri, hayvan sayıları ve koordinatları ve vermikompost üretim kapasiteleri Tablo 2'de verilmiştir. Yozgat'ta Vermikompost dönüşümünden elde edilecek toplam yıllık vermikompost miktarı 2.746 Ton/yıl olarak hesaplanmıştır.

Toplam Yatırım Tutarı : 1,79 Milyon Dolar

Toplam Gelir Miktarı : 1,92 Milyon Dolar/Yıl

Tablo 2: Yozgat'ta Vermikompost merkezleri, kapasiteleri, yatırım ve gelirleri

K	OMK	HS	Enlem	Boylam	Ü	Y	G
1	6,15	583	39,355492	35,819096	794	545.007	555.515
2	4,01	402	39,571182	35,017258	547	545.007	383.048
3	7,58	1.032	39,909660	34,160744	1.405	695.007	983.347
				Toplam	2.746	1.785.021	1.921.909

K: Küme, **OMK:** Ort.Mes.Km, **HS:** Hayvan sayısı, **Ü:** Üretim Ton/Yıl, **Y:** Yatırım (Milyon Dolar), **G:** Gelir (Milyon Dolar/Yıl)

Teşekkür

Bu çalışma, "TR72 Bölgesi Hayvansal Atıkların Geri Dönüşümüne Yönelik Ön Fizibilite ve Yatırım Uygunluk Çalışması Projesi" kapsamında ORAN Kalkınma Ajansı ve Cumhuriyet Üniversitesi ortak protokolü ile desteklenmiştir.

Kaynaklar

Çayır, M., 2010. Büyükbaş Hayvan Barınaklarında Oluşan Atıkların Çevre Üzerine Etkileri, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarımsal Yapılar ve Sulama Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İsparta

Çayır, M., Atılgan, A., Öz, H. 2012. Büyükbaş Hayvan Barınaklarındaki Gübrelikler ve Su Kaynaklarına Olan Durumlarının İncelenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 7 (2):1-9, 2012

Ergül, M. 1989. Hayvansal Üretim ve Çevre Kirliliği. Yem Sanayi Derg., Sayı, 64, Ankara, 20-25.

İnan, İ. 2012. Hayvansal atıkların ve arıtma çamurlarının stabilizasyonunda kullanılan kompostlama ve anaerobik çürütme proseslerinin verimliliklerinin karşılaştırılması. Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Karaman, S. 2006. Hayvansal Üretimden Kaynaklanan Çevre Sorunları ve Çözüm Olanakları, KSÜ. Fen ve Mühendislik Dergisi, 9(2): 133-139

Öztürk, M. 2017. Hayvan Gübresinden ve Atıklardan Kompost Üretimi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Ankara

Soyer, G. 2014. Aydın İli Süt Sığırcılığı İşletmelerinde Gübre Yönetim Uygulamaları Ve Bitkisel Üretimde Gübre Kullanım Olanaklarının Geliştirilmesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarımsal Yapılar ve Sulama Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aydın

Şimşek, E., Yaslıoğlu, E., Arıcı, İ., 2001. Süt Sığırcılığı İşletmelerinde Gübre Yönetimi ve Gübre İşletim Sistemlerinin Planlanması. GAP II. Tarım Kongresi, 2. Cilt, 715-722 s, Şanlıurfa

Tosun, C., Binici, S. M., Mehmetli, E., Baban, A., Manav, N., Coşkun, T., Debik, E., Büyükbaş Hayvan Atıklarının Kompostlaştırılması. Sigma 3, 117-125, 2011.

KAYSERİ İLİNDE KURULABİLECEK KOMPOST TESİSLERİNİN GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ YÖNTEMİYLE OPTİMALLİK SIRALAMASI

THE OPTİMALİTY RANKİNG OF THE COMPOSTİNG PLANTS İN KAYSERİ WİTH GRAY RELATİONAL ANALYSİS METHOD

Prof. Dr. Hüdaverdi BİRCAN
Cumhuriyet Üniversitesi, hbircan@gmail.com

Doç. Dr. Hasan ELEROĞLU
Cumhuriyet Üniversitesi, eleroglu@cumhuriyet.edu.tr

Arş. Gör. Dr. Rahim ARSLAN
Cumhuriyet Üniversitesi, rrahim4258@gmail.com

ÖZET

Bu çalışma, Kayseri bölgesinde açığa çıkan hayvansal (büyükbaş ve kanatlı hayvan gübresi) ve kesimhane atıklarının belirlenmesi ve değerlendirilmesi için ön fizibilite çalışma neticesinde elde edilen kompost tesislerinin optimal uygunluk sıralamalarının yapılması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Sıralamaya dâhil edilen tesisler "TR72 Bölgesi Hayvansal Atıkların Geri Dönüşümüne Yönelik Ön Fizibilite ve Yatırım Uygunluk Çalışması Projesi" kapsamında belirlenmiştir. Sıralanan 17 kompost tesisinin toplam yatırım tutarı 7,84 milyon dolar, gelir tutarı 4,9 milyon dolar/yıl, kompost kapasitesi 49 013 ton/yıldır. Bu kompost tesislerinin 7 kriterler doğrultusunda optimallik sıralaması gri ilişkisel analiz yöntemiyle yapılmıştır. Kriter 1 olarak, K-Means Kümeleme Analiziyle belirlenen kümelerde yer alan işletmelerin mesafe ortalamaları; Kriter 2 olarak her bir kümede yer alan toplam büyükbaş hayvan sayısı; Kriter 3 olarak o kümede işlenecek yıllık atık miktarı, Kriter 4 olarak kurulması planlanan kompost tesisinden elde edilecek yıllık gelir, Kriter 5 olarak her bir kümede yer alan toplam büyükbaş işletme sayısı; Kriter 6 olarak belirlenen kümede yer alan tesiste farklı atıkların da işlenebilmesi açısından en yakın belediye uzaklığı; Kriter 7 olarak kümeleme analizi neticesinde belirlenen koordinatların en yakın yerleşim yerine olan uzaklığı alınmıştır. 140 işletme kurulabilecek bu kompost tesislerine dahil edilmiştir. Daha önce faaliyete geçirilen tesisler ve girişimcilerle görüşülerek güncel yatırım maliyetleri bu çalışmada kullanılmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre 11. Küme (Şenyurt Mahallesi 38820 Sarıoğlan/Kayseri) ve 5. (Esenköy Mahallesi 38700 Pınarbaşı/Kayseri) kümeleri yatırıma uygunlukta ilk iki sırada, 10. ve 16. kümeler yatırıma uygunlukta son sırada yer almıştır. Dolayısıyla yatırımcılara önerilebilecek öncelik sıralaması 11. ve 5. Kümelerdir.

Anahtar Kelimeler: Kayseri, Kompost, Gri İlişkisel Analiz, TR 72.

Absract

This study was carried out to determine the optimal compatibility of compost plants obtained from pre - feasibility studies for the determination and evaluation of animal (cattle and poultry manure) and slaughterhouse wastes that were exposed in Kayseri region. The facilities included in the ranking were determined within the scope of the ın Pre-Feasibility and Investment Conformity Study Project for Recycling of Animal Wastes in the TR72 Region. In the province of Kayseri 7.84 million dollars, income amount of $ 4.9 million / year, 49 013 tons

/ year compost facility to produce compost compost plant 7 according to the criteria of the optimal order was made by gray relational analysis method. As criterion 1, the mean distance of enterprises in clusters determined by K-Means Clustering Analysis; Criterion 2 shows the total number of cattle in each cluster; The annual waste amount to be processed as criterion 3, the annual income to be obtained from the compost plant, which is planned to be set as Criterion 4, Criterion 5, the total number of cattle in each cluster; The nearest municipality distance in terms of processing different wastes at the facility, which is set in Criterion 6; As criterion 7, the distance of the coordinates determined as a result of the clustering analysis to the nearest settlement was taken. 140 enterprises are included in these composting facilities. Current investment costs were discussed in this study by discussing the facilities and entrepreneurs that have been put into operation previously.

According to the results obtained, the 11th cluster (Şenyurt Mahallesi 38820 Sarıoğlan / Kayseri) and the 5th (Esenköy Mahallesi 38700 Pınarbaşı / Kayseri) clusters were in the first two places in conformity with the investments, while the 10th and 16th clusters were the last in compliance with the investment. Therefore, the priority order of investors is 11th and 5th set.

Keywords: Kayseri, Compost, Gray Relational Analysis, TR72.

1. Giriş

Son dönemlerde hızlı bir şekilde gelişen hayvancılık endüstrisi, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde çevresel sorunlar oluşturan yüksek miktarlarda hayvansal atığın oluşmasına neden olmaktadır. Özellikle ülkemizde kümes ve çiftlik hayvanlarından kaynaklanan hayvansal atıklar, en önemli ve en ciddi çevresel problemler arasında yer almaktadır. Bu nedenle bu sektörde dışkının oluşturduğu çevresel sorunlar önem kazanmaktadır (Eleroğlu ve Yıldırım, 2011; Koç, 2002). Birçok bölgede bu atıklar kontrolsüz bir şekilde depolanmaktadır. Yanlış depolama neticesinde atıklar yer altı suyuna sızmakta, hastalık ve patojenlerin yanı sıra diğer zararlıların gelişeceği bir ortam oluşturmaktadır. Sera gazlarının çıkışına neden olması yoluyla da çevreye ve insan sağlığına zarar vermektedir. Bunun yerine birçok soruna neden olan bu atıklar, mikroorganizmalar vasıtasıyla kompost haline getirilerek, çöp olmak yerine, ekonomiye katma değer oluşturabilecek bir ham maddeye dönüştürülebilir. Atıkların bu şekilde değerlendirilmesi, ülkemizdeki mevcut enerji açığının kapatılmasına, arazilere uygulanan gübre ihtiyacında dışarı bağımlılığın azalmasına, yoğun tarımsal faaliyetler sonucunda toprakların azalan verimlilik potansiyelin artırılmasına ve çevre kirliliğinin azaltılmasına katkılar sağlayacaktır (TÜBİTAK-MAM, 2002).

Kompost üretim merkezlerinin faaliyete geçmesi ile birlikte Kayseri bölgesinde yerleşim yerleri ve köylerinde hayvancılık yapan çiftçilerimizin hayvan gübrelerini depolama ve biriktirme sorunu ortadan kalkacak, böylece çevreye yayılan kötü koku ve çirkin görüntü de azalacaktır. En önemlisi de kompost üretimi bilinçli hale gelecek ve atıklar tam kapasiteyle değerlendirilmiş olacaktır. Kompost merkezlerinin önerilmesinde temel amaç, Kayseri ilinin tarımsal kalkınmasına, gelişmesine ve üretimin artmasına katkı sağlamaktır. Bunun gerçekleşmesi için de toprağın organik yapısını koruyan ve hatta gelişmesini sağlayan doğal gübrenin kullanılması bir zorunluluktur. Üretim maliyetleri kimyasal gübrelere göre çok düşük olması, çiftçilerimize çok düşük maliyetle toprağı gübreleme imkanı sunacaktır. Kurulabilecek tesislerin hepsini birden faaliyete geçirme yerine, en optimal tesise karar verip kurmak daha verimli adım oluşturacaktır. Bu çalışma sayesinde ilgili kurum ve yatırımcılar hem tesislerin

kapasite ve kurulum koordinatlarına ulaşabilecek hem de bu tesisleri hangisinin öncelikli faaliyete geçirebileceği hakkında bilgi sahibi olacaklardır.

2. Materyal ve Yöntem

Sıralamaya dahil edilen tesisler "TR72 Bölgesi Hayvansal Atıkların Geri Dönüşümüne Yönelik Ön Fizibilite ve Yatırım Uygunluk Çalışması Projesi" kapsamında belirlenmiştir. Tesis koordinatları "Google Map"e girilerek tesis yerlerinin en yakın köy ve ilçeye uzaklıkları elde edilmiştir. Kayseri ilinde kurulabilecek toplam yatırım tutarı 7,84 milyon dolar, gelir tutarı 4,9 milyon dolar/yıl olan, toplamda 49 013 ton/yıl kompost üretebilecek 17 kompost tesisin 7 kriterler doğrultusunda optimallik sıralaması gri ilişkisel analiz yöntemiyle yapılmıştır

3. Gri İlişkisel Analiz

1982 yılında Deng tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntem, gri sistem teorisi tekniklerinden biridir (Deng,1989). Başka bir ifadeyle GİA, gri sistemin bir alt başlığıdır ve problemde yer alan birden fazla alternatifin derecelendirmesinde, sıralamasında kullanılan karar verme yöntemidir. Bu yöntemi ilk Profesör Ju Long Deng ortaya koymuş, günümüzde de sosyal ve ekonomik birçok alanda kullanılmıştır (Bektaş ve Tuna, 2013).

GİA yönteminin uygulama adımları aşağıda sunulmuştur (Yıldırım, 2014: 232):

1. Adım: Diğer karar verme tekniklerinde olduğu gibi ilk olarak probleme ait veri setini hazırlanır ve karar matrisi oluşturulur. m problemde yer alan alternatifler ve n alternatiflere ait kriterleri göstermek üzere;

$$X = \begin{bmatrix} x_1(1) & \cdots & x_1(n) \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_m(1) & \cdots & x_m(n) \end{bmatrix} \quad i=1,\ldots,m \quad j=1,\ldots,n$$

şeklinde çözümde kullanılacak başlangıç karar matrisi oluşturulur.

2. Adım: Problemde yer alan alternatiflerin kriter değerlerinin uzaklıklarını karşılaştırmak amacıyla referans serisi ve karşılaştırma matrisi oluşturulur. Referans olarak alınan kriter satırı $x_0 = (x_0(j))$ (j=1,…,n) şeklinde ifade edilir ve başlangıç matrisinde yer alan diğer alternatiflerin kriterlerini kıyaslamak üzere kullanılır. Burada x_0 j. değeri kriterin özelliğine göre en optimal değeri gösterir. Bu adımda oluşturulan referans serisi karar matrisine satır olarak eklenir.

3. Adım: Referans satırı eklenen başlangıç matrisini ölçeklendirmek amacıyla normalize edilir. Kriterler değerleri farklı ölçek birimleriyle ifade edildiğinden kıyaslanabilir ve değerlendirilebilir şekle getirmek amacıyla normalizasyon yapılır.

Bu yöntemde normalizasyon işlemi, kriterlerin yönüne göre 3 farklı şekilde yapılabilmektedir. Eğer, kriter kar amacı taşıyor ise maksimum, maliyet amacı taşıyorsa minimum, belli bir değer olarak alınacaksa belirlenen referans değere mutlak uzaklık hesaplanmaktadır.

Fayda durumunda normalizasyon işlemi;

$$x_i^* = \frac{x_i(j) - min\ x_i(j)}{max(j) - min\ x_i(j)}$$

eşitliğine göre yapılır.

Maliyet durumunda normalizasyon işlemi;

$$x_i^* = \frac{\max \; x_i(j) - x_i(j)}{max(j) - min\; x_i(j)}$$

fonksiyonundan faydalanılarak yapılır.

Eğer belli bir optimal değer referans olarak kullanılacaksa normalizasyon işlemi;

$$x_i^* = \frac{|x_i(j) - x_o(j)|}{max(j) - x_{ob}(j)}$$

fonksiyonu ile yapılır. $x_{0b}(j)$, referans olarak alınan optimal değer olup j. kriterin referans değeridir. Bu işlemlere göre hesaplanan normal matris X* ile gösterilirse;

$$X^* = \begin{matrix} x_1^*(1) & \cdots & x_1^*(n) \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_m^*(1) & \cdots & x_m^*(n) \end{matrix}$$

şeklinde oluşur.

4. Adım: Kriterlerin referans olarak alınan değerlerle fark değer matrisleri oluşturulur. x_0^* ile x_i^* arasındaki farkın pozitif olması için mutlak değeri aşağıdaki eşitlik ile alınarak;

$$\Delta_{0i} = |x_0^*(j) - x_i^*(j)| \; i = 1, \dots, m \quad j = 1, \dots, n$$

$$\Delta_{0i} = \begin{matrix} \Delta_{0i}(1) & \cdots & \Delta_{01}(n) \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \Delta_{0m}(1) & \cdots & \Delta_{0m}(n) \end{matrix}$$

matrisi elde edilir.

5. Adım: Gri ilişkisel katsayı matrisinin oluşturulması;

$$\gamma_{0i}(j) = \frac{\Delta_{min} + \delta\Delta_{max}}{\Delta_{0i} + \delta\Delta_{max}}$$

$$\Delta_{min} = \min_i \; \min_j \Delta_{0i}(j)$$

$$\Delta_{max} = \max_i \; \max_j \Delta_{0i}(j)$$

eşitliği kullanılarak hesaplanır. Fonksiyonda kullanılan δ parametresi ayırıcı katsayısıdır ve [0,1] aralığında bir değer alınabilir (Baş ve Çakmak, 2010).

6. Adım: Gri ilişki katsayıları hesaplanır. Gri ilişki dereceleri, gri ilişki katsayıların ortalamasını veren değerdir ve

$$\tau_{0i} = \frac{1}{N}\sum_{j=1}^{n} \gamma_{0i}(j) \quad i = 1, \dots, m$$

fonksiyonuyla hesaplanır. Problemde yer alan kriterlerin önem dereceleri yani ağırlıkları farklı ise ilişki katsayıları aşağıdaki eşitlik ile hesaplanır.

$$\tau_{0i} = \frac{1}{N}\sum_{j=1}^{n} [w_i \cdot \gamma_{0i}(j)] \; i = 1, \dots, m \; w_i(j); \; j.\text{Kriterin ağırlığı}$$

Çözümün son aşamasında hesaplanan gri ilişkisel dereceler kullanılarak alternatifler ideal değere benzerliklerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanır. Elde edilen değerlerden en yüksek

skora sahip olan alternatif en iyi alternatif olarak belirlenir. En küçük skora sahip olan alternatif ise en kötü alternatif olarak ifade edilmiş olur.

4. Bulgular ve Sonuç

Tesis sayılarının ve kapasitelerinin belirlenmesi aşamasında, Kayseri ilinde 50 ve üzeri büyükbaş içeren 1272 adet işletmeye ait yerleşim yerlerinin koordinatları enlem ve boylam olarak belirlenmiş, bu koordinatlar K-Means kümeleme analizine tabi tutulmuştur. Odak merkezine uzaklığı en uzak 15 km olan ve hayvan sayısı 1000-3000 baş arasında olan işletmeler kompost tesisine dahil edilerek 17 farklı kompost tesisi belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Gri İlişkisel Analiz Başlangıç Matrisi

Küme No	Ortalama Mesafe	BB Hayvan Sayısı	Ton/Yıl	Yıllık Gelir (Dolar)	İşletme Sayısı	En Yakın Merkez Belediye(Km)	En Yakın Köy Mesafe(Km)
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
1	7,06	1258	2.185	222.878	6	11	5
2	8,6	1106	1.921	195.948	4	10	3
3	6,71	1320	2.293	233.862	11	35	3
4	7,56	1419	2.465	251.402	7	1	1
5	9,43	3452	5.996	611.585	21	20	2
6	2,91	1185	2.058	209.944	4	25	1
7	8,39	2855	4.959	505.815	17	12	3
8	6,59	1599	2.777	283.292	8	5	5
9	10,25	1051	1.826	186.204	5	5	5
10	9,89	1375	2.388	243.606	9	30	4
11	2,83	3030	5.263	536.820	9	4	4
12	9,03	1225	2.128	217.031	5	3	3
13	4,47	1448	2.515	256.540	7	40	1
14	11,47	2264	3.932	401.109	7	4	4
15	7,96	1218	2.116	215.791	8	20	4
16	10,64	1097	1.905	194.354	5	30	6
17	9,03	1316	2.286	233.153	7	37	2

Optimallik sıralamasında hesaplamaya dahil edilen kriterler şunlardır:

Kriter 1: K-Means Kümeleme Analiziyle belirlenen kümelerde yer alan işletmelerin mesafe ortalamaları,

Kriter 2: Her bir kümede yer alan toplam büyükbaş hayvan sayısı,

Kriter 3: O kümede işlenecek yıllık atık miktarı,

Kriter 4: Kurulması planlanan kompost tesisinden elde edilecek yıllık gelir,

Kriter 5: Her bir kümede yer alan toplam büyükbaş işletme sayısı,

Kriter 6: Belirlenen kümede yer alan tesiste farklı atıkların da işlenebilmesi açısından en yakın belediye uzaklığı,

Kriter 7: Kümeleme analizi neticesinde belirlenen koordinatların en yakın yerleşim yerine olan uzaklığı alınmıştır.

Alternatif olarak değerlendirilen kümelerden 1. kümede toplam 6, 2. kümede 4, 3. kümede 11, 4. kümede 7, 5. Kümede 21, 6. kümede 4, 7. Kümede 17, 8. kümede 8, 9. Kümede 5, 10. Kümede 9 ve 11. Kümede 9, 12. Kümede 5, 13. Ve 14 Kümede 7, 15. Kümede 8, 16. Kümede 5 ve 17. Kümede 7 olmak üzere 140 işletme kurulabilecek bu kompost tesislerine dahil edilmiştir.

Tablo 1'deki başlangıç matrisine gri ilişkisel analiz basamakları uygulanarak Tablo 2 elde edilmiştir.

Tablo 2. Gri İlişki Katsayıları ve Sıralama Sonuçları

Küme No	Gri İlişki Katsayı	Sıra No
1	0,900417	11
2	0,90041711	10
3	0,900416806	15
4	0,900417504	3
5	0,900417508	2
6	0,900417457	4
7	0,900417438	5
8	0,900417179	9
9	0,900416845	14
10	0,900416677	16
11	0,900418031	1
12	0,900417191	8
13	0,900417215	7
14	0,900417313	6
15	0,900416866	12
16	0,900416449	17
17	0,900416858	13

Tablo 2 sonuçlarına göre 11. ve 5. kümeleri yatırıma uygunlukta ilk iki sırada, 10. ve 16. kümeler yatırıma uygunlukta son sırada yer almıştır. Dolayısıyla yatırımcılara önerilebilecek öncelik sıralaması 11. ve 5. kümelerdir. Optimal sıralamada ilk iki sırada yer alan kümelerin koordinatları Google Map'e girildiğinde 11. kümenin Şenyurt Mahallesi 38820 Sarıoğlan/Kayseri yöresi olduğu, 5. kümenin ise Esenköy Mahallesi 38700 Pınarbaşı/Kayseri yöresi olduğu görülmektedir.

Yatırımcılar kendilerine uygun diğer kompost kümelerini seçebilir, farklı kriterleri hesaplamalara dahil ederek farklı ÇKKV yöntemi kullanabilirler.

Kaynakça

Bektaş, H. ve Tuna, K., "Borsa İstanbul Gelişen İşletmeler Piyasası'nda İşlem Gören Firmaların Gri İlişkisel Analiz İle Performans Ölçümü", Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 3, Sayı 2: (2010), s. (185-198).

YILDIRIM Fatih Bahadır, "Gri İlişkisel Analiz", (Fatih Bahadır YILDIRIM ve Emrah ÖNDER), Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri, Dora Yayıncılık 2014, s. (227-242).

BAŞ Metin ve ÇAKMAK Zeki, "Gri İlişkisel Analiz Ve Lojistik Regresyon Analizi İle İşletmelerde Finansal Başarısızlığın Belirlenmesi Ve Bir Uygulama", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12 Sayı 3: (2010), s. (63-82).

TÜBİTAK-MAM, 2002, Kümes ve Ahır Gübrelerinin Geri Kazanılması ve Bertarafı Projesi

Eleroğlu H., Bircan H,. Arslan R. (2017). TR72 BÖLGESİ Hayvansal Atıkların Geri Dönüşümüne Yönelik Ön Fizibilite Ve Yatırım Uygunluk Çalışması Projesi, Sivas Oran Kalkınma Ajansı, Yayınlanmamış Proje.

Eleroğlu, H., Yıldırım, A., (2011). Tavukçuluk Katı Atıklarının Tavuk Gübresine İşlenerek Çevre Kirliliğinin Azaltılması, 3. Ulusal Katı Atık Yönetimi Kongresi, Girne, KKTC 494-503.

Koç, T., (2002). Bandırma İlçesinde Tavukçuluğun Çevresel Etkisi, Ekoloji Dergisi, 11(43):11

4857 SAYILI İŞ KANUNU BAĞLAMINDA KISMİ SÜRELİ ÇALIŞMA VE BU ÇALIŞMANIN ÖZEL GÖRÜNÜMLERİ

PART-TIME EMPLOYMENT IN THE SCOPE OF LABOUR CODE NO. 4857 AND THE SPECIAL TYPES OF THIS EMPLOYMENT

Arş. Gör. Dr. Arkın GÜNAY
Yalova Üniversitesi, arkngunay@yahoo.com

ÖZET

4857 sayılı İş Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle birlikte, çalışanların mağduriyetini önlemek amacıyla hukukumuzda yeni bir iş ilişkisi türü olarak "kısmi süreli çalışma" düzenlenmiştir. Nitekim İş Kanunu 13. madde kapsamında ve "Kısmî süreli ve tam süreli iş sözleşmesi" başlığı altında bu çalışma biçimi yasal olarak tanımlanmıştır. Buna göre, kısmi süreli iş sözleşmesi işçinin normal haftalık çalışma süresinin, tam süreli iş sözleşmesiyle çalışan emsal işçiye göre önemli ölçüde daha az belirlenmesi durumunda söz konusu olan bir iş sözleşmesi türüdür. Çalışmamızda kısmi süreli çalışmanın tanımı ve bun ilişkin İş Kanunu hükümlerini tartışacağız. Ayrıca, kısmi süreli çalışmanın özel görünümlerine de değineceğiz. Kısmi süreli çalışmanın yasal düzenlemesine karşı ileri sürülebilecek itirazlar üzerinde durulup, bu çalışma biçiminin yasal düzenlenmesindeki eksiklikler de yine çalışmamızda incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: 4857 Sayılı İş Kanunu, Kısmi Süreli Çalışma, Çağrı Üzerine Çalışma, İş Paylaşımı

ABSTRACT

Within the Labour Code No. 4857 entered into force, the Turkish law regulated part-time work, a new type of work, to protect employee from sufferings. Moreover, this type of employment contract is recognized in legal terms under the title of "part-time and full-time employment contracts" in section 13 of the Labour Code. Accordingly, part-time employment contracts defines a part-time worker's normal weekly hours significantly less than a normal full-time worker. In this study, the part-time employment contracts and the sections of the Labour Law with respect to part-time employment contracts shall be examined. In addition, we will touch upon special occasions of part-time employment. Moreover, both the objections that may be brought forward against the legal regulation of part-time employment, and the defects in terms of the regulation of part-time contracts will be analysed in this study.

Keywords: Labour Code No. 4857, Part-Time Employment, On-Call Work, Job-Sharing

GİRİŞ

Sanayi Devrimi sonrasında çalışma hayatında ilk başta egemen olan iş ilişkisi türünde işçi, özellikle belirsiz süreli iş sözleşmesine dayanarak, tam gün süreli çalışan ve buna bağlı biçimde sözleşmeden doğan haklarını (ücretli izin, hafta tatili, kıdem tazminatı vs.) kullanan bir kimse olarak görülmüştür. Bu tür iş ilişkisi "normal (klasik) iş ilişkisi" ve bu tür işçiler "çekirdek işçi" (core worker) olarak isimlendirilmiştir[1].

[1]**Wolfang Blomeyer,** "Almanya'da İstihdam İlişkilerinin Esnekleştirilmesi Yönünde Denemeler", Çalışma Hayatında Esneklik içinde (195-213), İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1994, 1195.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise, teknoloji ve ticaretin hızla gelişmesi, ticari rekabetin artması ve ortaya çıkan küreselleşme olgusu neticesinde, ülkelerde yeni işletme ve iş organizasyonları önem kazanmaya başlamıştır. Keza çalışanların iş hayatındaki beklentileri ve talepleri de anılan bu değişimlerle birlikte artmıştır. Bunun neticesinde, "esnek (atipik) iş ilişkileri" denilen kısmi süreli, çağrı üzerine çalışma, tele çalışma gibi yeni çalışma biçimleri çalışma yaşamına girmiştir[2].

Günümüzde ise,"çekirdek" işçilerin normal (klasik) çalışma biçimine uygun olarak tek bir işyerinde, tek bir işverene hem hukuki hem de iktisadi açıdan bağımlı olarak gerçekleştirdiği çalışma biçiminin dışında yer alan esnek iş ilişkileri çalışma hayatında hızla yaygınlaşmıştır. Özellikle bu tür iş ilişkilerinden önemli bir türü olan "kısmi süreli", ve "geçici süreli" çalışmaya dayalı istihdamda, "çevresel işgücü" (peripheral employment) kapsamında çalışan işçilerin sayısı Avrupa ülkelerinin çoğunda önemli ölçüde artmıştır[3].

Esnek iş ilişkileri, ülkelerin ekonomik ve toplumsal yapıları ve teknolojik gelişme düzeyine göre farklılık göstermektedir. 4857 sayılı İş Kanununda ilk defa yer alan kısmi süreli çalışma AB üyesi birçok ülkede yaygın bir çalışma biçimidir[4]. Örneğin Almanya'da kısmi süreli çalışmanın özel bir uygulaması olan (geringfügige Beschäftigung/Mini-Jobs) bir hayli yaygındır[5]. Ülkemizde ise, 4857 sayılı İş Kanunu ile birlikte bu hususa ilişkin reform yapılmış ve bazı önemli esnek çalışma biçimleri Kanunda ilk defa düzenlenmiştir. Gerçekten, kısmi süreli iş sözleşmesi (İK m.13) çağrı üzerine çalışma (İK m.14) ödünç iş ilişkisi (İK m.7), yasal mevzuatta ilk defa düzenlenmiştir. Ayrıca, belirli süreli iş sözleşmesine ilişkin hüküm (İK m.11,12) mülga 1475 sayılı İş Kanununa göre daha kapsamlıdır. Bunun yanı sıra evde çalışma ilişkisi de 6098 sayılı Borçlar Kanununda ilk defa düzenlenmiştir (TBK m.461 vd.).

Esnek çalışma biçimlerinden biri olan kısmi süreli çalışma hem çalışana hem de işverene önemli avantajlar sağlar. Öncelikle kısmi süreli iş çalışma, çalışan bakımından özel yaşam ile çalışma yaşamı arasında denge kurulmasına yönelik önemli bir çalışma şeklidir. Ayrıca, işsiz olanların daha kolay iş bulma şansını arttırıcı bir etkiye sahiptir. Bu bakımdan, kısmi süreli çalışanların çoğunluğunu kadınlar ve gençler oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, emekliler ve

[2]Bkz. **Öner Eyrenci,** Uygulama ve İş Hukuku Açısından Kısmi Süreli Çalışmalar, İstanbul: Mozaik Yayıncılık, 1989, 9 vd.; **Tankut Centel,** Kısmi Çalışma, İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, no. 102, 1992, 9-12.

[3]**Tiziano Treu,** "Labour Flexibility in Europe", ILR, Vol.131, No.4-5, 1992, 501-502; **Ayşe Ünal,** Avrupa'da Kısmi Çalışma ve Uygulamanın Genel Özellikleri", Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi, C.8, S.1, 2005, 111-112.

[4]2002 verilerine göre AB'de toplam çalışan nüfusun % 18'i kısmi süreli çalışanlardır. **Ünal,** 111. İsviçre'de iş sözleşmesiyle çalışanların yaklaşık % 30'unun ve kadınların ise büyük bir çoğunluğunun kısmi süreli çalıştığı belirtilmektedir, bkz. **Manfred Rehbinder,** "Rechtsfragen der Teilzeitarbeit", ArbR, 1986, 81; **Caroline Franz Waldner**, "Chancen und Risiken flexibilisierter Arbeitsverhaltnisse für Frauen", AJP, 2000, 1212; **Ullin Streiff, Adrian von Kaenel, Roger Rudolph,** Arbeitsvertrag, Praxis Kommentar, 7. Aufl., Zurich:Schultess Juristische Medien AG, 2012, Art. 319, Rn. 18. Almanya'da da kısmi süreli çalışanların oranının her geçen yıl gittikçe arttığı bilinmektedir, bkz. **Raimund Waltermann,** Arbeitsrecht, 17. Aufl. München: Verlag Franz Vahlen, 2014**,** 167. Hollanda da ise dikkat çeken özellik, oransal olarak kısmi sureli çalışan kadınların erkeklerden fazla olmasıdır. Tüm erkeklerin %15'i kısmi sureli çalışırken, Hollanda da tüm kadınların %70'ten az olmayan bir bölümü bu şekilde çalışmaktadır. Ayrıca, genç nüfusun büyük bir kısmı da, çalışma sürecine katılırken kısmi sureli çalışmaya yönelmektedir, bkz. **Hans Hoogendorn**, "Hollanda'da Kısmi Süreli Çalışma", Sicil İHD, S.6, Haziran, 2007, 230.

[5]Alman Hukukundaki yasal düzenlemeye göre, çalışana az kazanç getiren ve bu yüzden sigorta primlerinden muaf tutulan çalışmalara (geringfügige Beschäftigung/ Mini-Jobs) denir (SGB IV § 8 Abs.1 Nr.1). Bu tür çalışmaların, ayrıca, kısmi süreli çalışma olarak kabul edileceği ilgili Kanunda belirtilmiştir (TzBfG § 2 Abs. 2), **Waltermann,** 167.

öğrenciler tarafından da tercih edilmektedir[6]. Kısmi süreli çalışma ayrıca hizmet sektöründe, beceri gerektirmeyen işlerde yaygın olduğu gibi uzmanlığa dayanan işlerde de önemli bir ihtiyacı karşılamaktadır[7].

Diğer taraftan, kısmi süreli çalışmanın bazı önemli dezavantajları da vardır. Örneğin, esnek iş ilişkilerinin en sık karşılaşılan bir türü olarak kısmi süreli bir iş ilişkisi, çoğu ülkede çalışanın sosyal güvenceler ve gelir bakımından mahrum kalmasına yol açan bir çalışma biçimi olmuştur. Bu nitelikte olan kısmi süreli işler uygulamada istikrasız iş (precarious work)olarak adlandırılmaktadır. İstikrarsız işler, esnek çalışma biçimleri ile özdeş olmadığı gibi, onların da ötesindeki çalışma biçimlerinde karşılaşılabilecek olumsuz bir olgudur[8]. Bu bakımdan istikrarsız iş kavramı, çalışanı sosyal ve ekonomik bakımdan korumasız bırakan, hatta onun sendikal/iş güvencesi yoksunluğuna ve istihdam istikrarsızlığına maruz kalmasına sebep olan etkenler çerçevesinde değerlendirilmesi gereken ve işin şeklinden bağımsız olan farklı bir kavramdır[9].

1. Kısmi Süreli Çalışmanın Tanımı

Kısmi süreli çalışma, işyerinde tam gün süre ile çalışan işçilerin normal çalışma sürelerinden kısa bir süre ile düzenli biçimde çalışması olarak tanımlanabilir[10]. Türk Hukukunda ise, 4857 sayılı İş Kanununda kısmi süreli iş sözleşmesi şöyle tanımlanmıştır; İşçinin normal haftalık çalışma süresinin, tam süreli iş sözleşmesiyle çalışan emsal işçiye göre önemli ölçüde daha az belirlenmesi durumunda sözleşme kısmî süreli iş sözleşmesidir (İK m.13/1)[11]. İş Kanunu ile getirilen bu tanım, AB'nin 15.11.1997 tarihli ve 97/81 sayılı Kısmi Süreli Çalışma Yönergesi ile UÇÖ tarafından kabul edilip, 28.02.1998 tarihinde yürürlüğe giren 175 sayılı Kısmi Süreli Çalışma Sözleşmesi tarafından belirlenmiş olan tanıma uyumludur. 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu ise; İşçinin işverene bir hizmeti kısmi süreli olarak düzenli

[6]**Wilhelm Boner,** Teilzeitarbeit, Bern: Verlag Stampfli & CIE, 1985,27; **Günter Schaub, (Günter Schaub, Ulrich Koch, Rüdiger Linck),** Arbeitsrechts- Handbuch, 11. neu bearbeitete Aufl. München: Verlag C.H. BECK, 2005, IV, § 44, Rn. 1; **Joseph Thurman, Gabriele Trah,** "Part-time work in international perspective", ILR, Vol.129, No.1, 1990, 26; **Waltermann,** 167; **Sarper Süzek,** İş Hukuku, Yenilenmiş 14. Basım, İstanbul: Beta Basım A.Ş., 2017, 273-274; **Devrim Ulucan, (Öner Eyrenci, Savaş Taşkent, Devrim Ulucan),** Bireysel İş Hukuku, Yenilenmiş 7.Basım, İstanbul: Beta Basım A.Ş., 2016,82; **Nurşen Caniklioğlu,** "İş Kanununun 10.Yılında Belirli Süreli İş Sözleşmesi İle Kısmi Süreli İş Sözleşmesi ve Uygulamada Yaşanan Sorunlar",Ankara: 10.Yılında 4857 Sayılı İş Kanunu (Uygulama Sorunları ve Çözüm Önerileri) Sempozyumuna sunulan yayınlanmamış Tebliğ, 2013,18; **Gizem Sarıbay,** "Kısmi Süreli İş Sözleşmeleri", Devrim Ulucan'a Armağan içinde (267-327), 1. Basım, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2008, 269-270; **Ünal,** 116-117; **Waldner,** 1212.

[7]Almanya, ABD ve Kanada gibi ülkelerde üst düzey yöneticiler ve uzmanlık gerektiren alanlarda (hekimlik, avukatlık vs.) kısmi süreli çalışmaya önemli ölçüde bir rağbet söz konusudur, **Thurman/Trah,** 28; **Süzek,** 274.

[8]İstikrarsız iş kavramı hakkında ayrıntılı bilgi ve tartışmalar için bkz. **Nicola Countouris,** "The Legal Determinants Of Precariousness In Personal Work Relations: A European Perspective", Comparative Labor Law & Policy Journal, Vol. 34, 2012, 24 vd.; **Gerry Rodgers,** "Precarious work in Western Europe: The State of the debate", Precarious Work In Labor Market Regulation: The Growth Of Atypical Employment In Western Europe içinde (1-17), Geneva:ILO, 1989, 5.

[9]**Rodgers,** 5; **Coutouris,** 24; **Anne Kalleberg,** "Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition", American Sociological Review, Vol.74, 2009, 1-2.

[10]**Rehbinder,** 82; **Schaub (Schaub/Koch/Linck),** IV, § 44, Rn. 8, 9; **Streiff/ von Kaenel/ Rudolph,** Art. 319, Rn. 18; **Eyrenci,** 22; **Centel,** 27; **Caniklioğlu,** 18; **Emin Zeytinoğlu,** "Kısmi Süreli Çalışma Şekilleri ve 4857 Sayılı İş Kanunundaki Görünüm", İÜHFM., C. LXII, S. 1-2, 2004, 451; **Sarıbay,** 274; **Ünal,** 112; **Thurman/Trah,** 23.

[11]Gerek Türk gerekse İsviçre Borçlar Kanununda ise, işçinin işverene bir hizmeti kısmi süreli olarak düzenli biçimde yerine getirmeyi üstlendiği sözleşmelerin kısmi süreli iş sözleşmeleri olduğu belirtilmiştir (TBK m.393/2, OR m.319/2).

biçimde yerine getirmeyi üstlendiği sözleşmelerin hizmet (iş) sözleşmesi niteliğinde olduğunu belirterek (TBK m.393/2), dolaylı biçimde kısmi süreli iş sözleşmesini tanımlamıştır.

İsviçre Hukukunda, İsviçre Borçlar Kanunu kapsamında kısmi süreli iş sözleşmesi şöyle tanımlanmıştır: "İşçinin, işverenin emrinde düzenli biçimde belirli saatlerde yarım gün veya belirli günler şeklinde kısmi biçimde iş görmeyi üstlendiği sözleşme (Teilzeitarbeit) iş sözleşmesi olarak kabul edilir (OR m. 319/2). Alman Hukukunda 21.12.200 tarihli Kısmi Süreli Çalışma ve Belirli Süreli Çalışma Kanununa (Gesetz über Teilzeitarbeit und befristete Arbeitsverträge) göre ise, düzenli haftalık çalışma süresi emsal tam süreli işçiden daha kısa olan veya düzenli haftalık çalışma süresinin kararlaştırılmamış olması halinde yıllık ortalama çalışma süresi bu zaman dilimine göre çalışan emsal tam süreli işçinin çalışma süresinin altında olan işçi kısmi süreli çalışan bir işçidir (TzBfG § 2 Abs.1)[12].

Hollanda'da kısmi sureli çalışma; "olağan çalışma suresinden daha kısa bir dönem süresince yapılan çalışma" olarak tanımlanmaktadır. Olağan çalışma süresi ise, belirli bir şirket veya sektördeki alışılmış çalışma süresi esas alınarak belirlenmektedir. Dolayısıyla, mevsimlik iş, arızi iş ve geçici iş bu tanımın dışında kalmaktadır. Geçmişte Hollanda'da kısmi süreli çalışanlara ilişkin özel yasal düzenlemeler olmasına rağmen, günümüzde bunların bir çoğunun mevzuattan çıkartıldığı belirtilmektedir[13].

Kısmi süreli çalışma üç önemli unsur içermektedir[14]. Bunlardan ilki, işçi ve işverenin serbest iradeleri ile kurulan bir iş sözleşmesine dayanarak çalışmanın mevcut olmasıdır[15]. İkinci unsur ise, kısa çalışma süresidir[16]. Buna göre, çalışma süresi tam süreli iş sözleşmesi çalışan emsal işçiye göre önemli ölçüde az olmalıdır (İK m.13/1). Önemli ölçüde az olmasından ne anlaşılacağı hususunda Kanunda açıklık bulunmamakla beraber Çalışma Süreleri Yönetmeliğinde; işyerinde tam süreli iş sözleşmesi ile yapılan emsal çalışmanın üçte ikisi oranına kadar yapılan çalışmanın, kısmi süreli çalışma olduğu belirtilmiştir (ÇSY m.6)[17].

Son unsur ise çalışmanın sürekli ve düzenli (regelmassig) olmasıdır[18] (TBK m.393/2, OR m.319/2). Bu unsur, kısmi süreli çalışmayı, geçici veya ara sıra yapılan işlerden (Aushilfs oder Gelegensheitarbeit) ayırt eden en önemli unsurdur[19]. Ancak, bir iş ilişkisi hem geçici hem de

---

[12]Alman hukukundaki durum için bkz. **Schaub (Schaub/Koch/Linck),** IV, § 44, Rn. 8 vd.; **Nedim Meriç,** "Türk ve Alman İş Hukukunda Kısmi Süreli Çalışma", Legal İHSGHD, 2005/8, 1542 vd.

[13]**Hoogendorn,** 230.

[14]**Eyrenci,** 22; **Nuri Çelik, Nurşen Caniklioğlu, Talat Canbolat,** İş Hukuku Dersleri, Yenilenmiş 30. Basım, İstanbul: Beta Basım A.Ş., 2017, 174; **Hamdi Mollamahmutoğlu, Muhittin Astarlı, Ulaş Baysal,** İş Hukuku, C. 1, Bireysel İş Hukuku, 6. Basım, Ankara: Lykeion Yayıncılık, 2017, 144; **Caniklioğlu,** 20; **Sarıbay,** 278.

[15]**Sarıbay,** 280.

[16]**Eyrenci,** 23; **Centel,** 27; **Sarıbay,** 278.

[17]Hâlbuki UÇÖ'nün 24.06.1994 tarihinde kabul ettiği, 175 sayılı Kısmi Süreli Çalışma Sözleşmesine göre, kısmi süre ile çalışan emsal tam zamanlı çalışandan daha az çalışan kimsedir (m.1/a). Nitekim öğretide isabetli bir biçimde, söz konusu sözleşmede benimsenen şekilde çalışma süresinin altında çalışmanın yeterli görülmesinin daha isabetli olduğu savunulmaktadır, bkz. **Eyrenci,** 23; **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 143; **Caniklioğlu,** 23. Ulucan'a göre, hakim tarafından her olayın şartları ayrı biçimde dikkate alınarak bir sonuca varılması daha yerinde olacaktır, **Ulucan (Eyrenci/Taşkent/Ulucan),** 83. Zeytinoğlu ise, bu hususa ilişkin, daha açık bir yasal düzenlemenin gerekli olduğunu savunmaktadır, bkz. **Zeytinoğlu**, 453. Alman ve İsviçre Hukuklarında da kısmi süre ile çalışmada, çalışmanın normal çalışma süresinden önemli ölçüde az olması koşulu aranmamıştır, (TzBfG § 2 Abs.1, OR m.319/2,).

[18]**Boner,** 28; **Schaub (Schaub/Koch/Linck),** IV, § 44, Rn. 10; **Rehbinder,** 84; **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 174; **Eyrenci,** 22; **Centel,** 29-30; **Caniklioğlu,** 20; **Meriç,** 1553-1554; **Sarıbay,** 279.

[19]**Boner,** 28; **Vischer/Müller,** 54; **Rehbinder,** 84; **Eyrenci,** 22; **Caniklioğlu,** 21. Geçici çalışma bir işletmede olağan iş akışına dayanmayan nedenlerle (örneğin askerlik hastalık vs.) ortaya çıkan geçici işgücü ihtiyacını

kısmi süreli olabilir[20]. Düzenlilikten anlaşılması gereken, belirli süreklilikte devam eden bir iş ilişkisinin mevcut olmasıdır[21]. Bu bakımdan, her iş edimin belirli periyodik aralıklarla veya düzenli verilmesinin önemi bulunmamaktadır. Kesintisiz bir iş ilişkisinin mevcut olması yeterlidir[22].

Kısmi süreli çalışma belirli/belirsiz süreli yapılan bir iş sözleşmesine veya sürekli/süreksiz bir iş ilişkisine dayanabilir[23]. Kısmi süreli çalışmada haftalık çalışma süresinin paylaştırılması hususu tarafların iradesine bırakılmıştır. Dolayısıyla, taraflar yasal sınırlar içinde, çalışma saatlerini serbestçe düzenleyebilirler[24]. Kısmi süreli çalışmada, işçinin birden çok işverenle iş sözleşmesi yapması da mümkündür[25]. Ancak, haftalık azami çalışma süresinin aşılması halinde ne olacağı hususunda Kanunda açıklık bulunmamaktadır[26]. Öğretide, böyle bir durumda, sonraki sözleşmedeki aşan kısma ilişkin sözleşme hükümlerinin geçersiz olacağı görüşü hâkimdir (TBK m.27/2)[27].

Özellikle İsviçre'de öğretideki bazı yazarlar, Kanundaki düzenlilik tabirine dayanarak, kısmi süreli çalışmayı ikiye ayırarak incelemektedirler[28]. Bu görüşe göre, gerçek (Eigentlich) ve gerçek olmayan (Uneigentlich) kısmi süreli çalışma söz konusudur. İlkinde işçiler düzenli ve önceden belirlenmiş biçimde kısaltılmış çalışma süreleri çerçevesinde kısmi süreli istihdam edilirler. Diğerinde ise, taraflar arasında mevcut olan tam süreli bir çalışma ilişkisine sonradan tarafların anlaşması ile dâhil olan bir kısmi süreli çalışma söz konusudur[29].

karşılamak amacı ile belirli bir süre için işçi istihdam edilmesine dayanmaktadır, bkz, **Giacomo Roncoroni,** "Arbeit auf Abruf und Gelegenheitsarbeit", AJP, 1998, 1410-1411; **Sarper Süzek,** "Geçici ve Mevsimlik İş Akitleri", İntes, Eylül-Ekim, 2005, 41.

[20]**Rehbinder,** 86; **Eyrenci,** 27.

[21]**Boner,** 28; **Sarıbay,** 280.

[22]**Frank Vischer, Roland M. Müller**, Schweizeriches Privatrecht, Der Arbeitsvertrag**,** vierter Teilband, 4. Auflage, Basel: HelbingLichtenhahn Verlag, 2014, 54; **Rehbinder,** 84; **Eyrenci,** 22.

[23]**Schaub** (**Schaub/Koch/Linck),** IV, § 44, Rn. 14; **Eyrenci,** 35; **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 175-176; **Mollamahmutoğlu/Astarlı/Baysal,** 144.

[24]**Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 143; **Zeytinoğlu,** 459. İş Kanununa göre, genel azami haftalık çalışma süresi olan kırkbeş saat, günde onbir saati aşmamak üzere, tarafların anlaşması ile birlikte eşit olmayan bir biçimde paylaştırılabilir (İK m.63).

[25]**Rehbinder,** 83; **Schaub** (**Schaub/Koch/Linck),** IV, § 44, Rn. 15; **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 177; **Vischer/Müller,** 54.

[26]Alman hukukunda, haftalık azami çalışma süresinin, eğer işçi birden fazla işveren yanında çalışıyor ise, bir bütün olarak hesaplanacağı açıkça düzenlenmiştir (ArbZG § 2, Abs.1). Gerek Türk gerekse Alman Hukukunda çalışma sürelerine ilişkin hükümlere aykırılık halinde duruma göre para cezası uygulanır (İK m.104, ArbZG § 22, 23). Alman Federal Yüksek Mahkemesi kararında ise, işçinin birden fazla işverenin yanında çalışması ve bu nedenle haftalık azami çalışma süresinin aşılması halinde, duruma göre, çalışma süresini aşan işverenle olan iş sözleşmesinin tamamının veya azami süreyi aşan kısmına yönelik ilgili sözleşme hükmünün geçersiz olacağı belirtilmiştir, **BGH 28.01.1986, VI ZR 151/84**, **Ulrich Baeck, Markus Deutsch,** Arbeitzeitgesetz Kommentar, 2.Aufl., München: Verlag C.H. BECK, 2004, § 2, 19. Öğretide Caniklioğlu, bizce de isabetli olarak, aynı esasın kabul edilmesine yönelik bir yasal düzenleme yapılmasının gerekli olduğunu savunmaktadır. Ayrıca yazar, işverenlere işçinin başka bir işyerinde çalışıp çalışmadığını ve kanuni azami çalışma süresinin aşılıp aşılmadığını araştırma mükellefiyetinin getirilmesinin yerinde olacağı görüşündedir, bkz. **Caniklioğlu,** 25.

[27]Geçersizlik ileriye etkili (ex nunc) olacağı için, kural olarak işçi fiilen çalıştığı süre için ücret hak edecektir (TBK m.394/3), bkz. **Eyrenci,** 35; **Süzek,** 275.

[28]**Streiff/ von Kaenel/ Rudolph,** Art. 319, Rn. 18; **Vischer/Müller,** 54. İsviçre'de bazı diğer yazarlar ise, söz konusu ayrımın gereksiz olduğunu savunmaktadırlar, bkz. **Boner,** 29; **Rehbinder,** 84.

[29]**Streiff/ von Kaenel/ Rudolph,** Art. 319, Rn. 18; **Vischer/Müller,** 54; **Eyrenci,** 24.

2. Kısmi Süreli İş sözleşmesine Uygulanacak Hükümler

a) Genel Olarak

Türk İş Hukuku mevzuatında, kısmi süreli çalışmanın temelini oluşturan, kısmi süreli iş sözleşmesine ilişkin özel hükümler bulunmaktadır. Önemle belirtmek gerekirse bu tür özel hükümler öncelikle uygulanacaktır. Bunun haricinde, kısmi süreli iş sözleşmesi gerçek anlamda bir iş sözleşmesi olduğundan, sadece tam süreli iş sözleşmesine özgü olan hükümler dışında, İş Hukukundaki genel hükümlerin uygulanması esas olacaktır[30]. Örneğin, ara dinlenmesi, mesleki ve iş sağlığına ilişkin eğitimler gibi hususlarda, kısmi süreli çalışan işçilere yönelik uygulama bakımından, herhangi bir ayrımcılık söz konusu değildir[31].

Kısmi süreli bir iş sözleşmesinin belirli süreli yapılmasını veya deneme kaydı içermesini engelleyen bir durum bulunmamaktadır. Dolayısıyla objektif koşulların bulunması halinde taraflar sözleşmeyi hem belirli süreli hem de kısmi süreli yapabilirler[32]. Keza kısmi süreli iş sözleşmesi için kanun koyucu tarafından herhangi bir şekil zorunluluğu getirmediğinden ötürü (İK m.8/1, TBK m.394/1), kısmi süreli iş sözleşmesi yazılı ve sözlü bir biçimde kurulmasına hukuken bir engel bulunmamaktadır. Öte yandan, kısmi süreli iş sözleşmesi aynı zamanda belirli süreli ise, süresi bir yıl ve daha fazla olan kısmi süreli iş sözleşmelerinin (İK m.8/2) ve keza kısmi süreli iş sözleşmesinin özel bir türü olan çağrı üzerine çalışma sözleşmesinin (İK m. 14/1) yazılı olarak yapılması kanunen zorunludur[33]. Ayrıca, kısmi süreli iş sözleşmesine konu olan iş, süreksiz veya sürekli iş niteliğinde de olabilir (İK m.10)[34].

Kısmi süreli iş sözleşmesinde haftalık çalışma süresinin günlere nasıl paylaştırılacağı hususunda ilgili Kanunlarda özel bir yasal düzenleme yoktur. Bu bağlamda, taraflar aralarında anlaşarak haftanın belirli günlerinde tam gün, haftanın her günü belirli bir süre, haftada bir veya birkaç gün içinde belirli bir süre olarak, kısmi süreli çalışmanın biçimini kararlaştırabilirler[35].

Bilindiği üzere, bir işçiye belirli bir süre için ödenecek ücret işçinin çalışmış olduğu süre için hesaplanacak asgarî ücretin altına inemez (İK m. 39, TBK m. 401). Bu hususa ilişkin İş Kanununda kısmi süreli çalışan işçilere yönelik özel bir hüküm getirilmiştir. Buna göre; "kısmî süreli çalışan işçinin ücret ve paraya ilişkin bölünebilir menfaatleri, tam süreli emsal işçiye göre çalıştığı süreye orantılı olarak ödenir (İK m.13/2)". Dolayısıyla kısmi süreli çalışan işçi, tam süreli emsal işçiye ödenen asgari ücretin veya ikramiyenin tamamını değil, çalıştığı süreye orantılı olan kısmını kanunen talep edebilecektir[36]. Bunun haricinde, kısmî süreli iş sözleşmesinde de, tam süreli iş sözleşmesinde olduğu gibi, ücretin şekli ve miktarı taraflarca serbest bir biçimde kararlaştırılabilecektir.

Kısmî süreli çalışanlarla ilgili iş sözleşmelerinin sona ermesinde, tam süreli çalışan işçilere geçerli olan hükümler gündeme gelecektir. Nitekim kısmi süreli bir sözleşmesinin sona

[30]**Waltermann,** 168; **Ulucan (Eyrenci/Taşkent/Ulucan),** 85; ***Sarıbay,*** 292**.**

[31]***Sarıbay,*** 292-293.

[32]**Schaub** (**Schaub/Koch/Linck),** IV, § 44, Rn.14; **Fevzi Demir**, İş Hukuku ve Uygulaması, İzmir: Albi Yayınları, 2013, 70; **Süzek**, 284; **Nizamettin Aktay, Kadir Arıcı, Emine Tuncay, Senyen- Kaplan,** İş Hukuku, Yenilenmiş 7. Basım, Ankara: Gazi Kitabevi, 2015, 63; **Caniklioğlu,** 23.

[33]**Caniklioğlu,** 23, ***Sarıbay,*** 282.

[34]**Eyrenci,** 35; **Süzek**, 274.

[35]**Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 176.

[36]**Süzek,** 276. "....Bu tür çalışmada, işçinin ayda toplam kaç saat çalıştığı saptanmalı ve asgarî ücretin bu süreye tekabül eden miktarı üzerinden alacağı belirlenmelidir." **Y 9 HD. 16.10.2003, 2003/4877 E.,2003/17229 K.**, Legal İHSGHD, 2004/1, 193-194.

ermesi halinde, işçinin ihbar, kıdem ve kötü niyet tazminatı gibi feshe bağlı haklarını talep etmekte haklı olduğu sonucuna varılmalıdır[37]. Toplu İş Hukukuna ilişkin haklar (sendika üyeliği, kuruculuğu, toplu iş sözleşmesinden yararlanma, grev vs.) bakımından ise, kısmî süreli çalışan işçiler, işyerinde tam süreli çalışan işçiler ile aynı durumdadır[38]. Bu durumun istisnasını ise, toplu iş sözleşmesinin tam süreli çalışma ile ilgili hükümleri oluşturmaktadır[39]. Yüksek Mahkeme de bir kararında, ihtiyaç olunca işyerine çağrılan ve haftanın belirli günlerinde devamlı çalıştığı mahkemece tespit edilen (çağrı üzerine çalışan) işçinin, sendika üyeliğinin işverence tebellüğ edilmeyerek sözleşmesinin sona erdirilmesi karşısında, ihbar, kıdem ve kötüniyet tazminatını talep etmekte haklı olduğu sonucuna varmıştır[40].

Esasen, kısmi süreli iş sözleşmesi ile çalışan işçiler, günde kaç saat veya haftada kaç gün çalıştıklarının önemi bulunmaksızın, o işyerinde çalışan işçi sayısına dâhil edilirler[41].Ne var ki, İş Kanunun ilgili hükmünde engelli ve eski hükümlü çalıştırma yükümlülüğü bakımından ayrık bir düzenlemeye yer verilmiş ve kısmi süreli iş sözleşmesine göre çalışanların, çalışma süreleri dikkate alınarak tam süreli çalışmaya dönüştürülecekleri belirtilmiştir (İK m. 30/2). Bu durumda örneğin, haftada iki gün kısmi süreli çalışan üç işçi, hükümde yer alan "elli işçi" sayısının hesabında bir işçi olarak dikkate alınacaktır[42]. Bu ayrık düzenleme dışında, kısmi süreli iş sözleşmesi ile çalışan işçilerin o işyerindeki çalışan sayısı hesabında bir kişi olarak dikkate alınmaları söz konusudur.

Diğer bazı yasal mevzuatlarda, kısmi süreli çalışanlar için özel düzenlemeler bulunmaktadır. Örneğin, 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanununun 46. maddesinin son fıkrasında yapılan değişikliğe göre (5917 sayılı Kanun, RG 10.07.2009, 27284, m. 20), Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu tarafından burs verilmekte olan öğrenciler öğrenim gördükleri yüksek öğretim kurumlarında kısmi süreli olarak geçici işlerde çalıştırılabilirler ve bu öğrenciler işçi olarak kabul edilmezler. Bunların haftalık çalışma süreleri ile diğer usul ve esaslar Maliye Bakanlığının görüşü üzerine Yüksek Öğretim Kurulu tarafından belirlenir.

b) Farklı İşlem Yasağı ve Orantısal Ödeme İlkesi

İş Kanununda kısmi süreli iş sözleşmesine ilişkin bazı özel düzenlemeler bulunmaktadır. Öncelikle, Kısmî süreli iş sözleşmesi ile çalıştırılan işçi, ayırımı haklı kılan bir neden olmadıkça; salt iş sözleşmesinin kısmî süreli olmasından dolayı tam süreli emsal işçiye göre farklı işleme tâbi tutulamaz. (İK m.13/2, İK m.5/2). Bu doğrultuda, bölünemeyen bir hakkın söz konusu olduğu, işyeri düzenine ilişkin örneğin, işin dağıtımı, sigara yasağı gibi konulara yönelik, kısmi süreyle çalışan bir işçiye farklı işlemde bulunulamayacaktır[43]. Hükümde yer alan emsal işçi ise, işyerinde aynı veya benzeri işte tam süreli çalıştırılan işçidir. İşyerinde böyle bir işçi yok ise, o işkolunda şartlara uygun işyerinde aynı veya benzer işi üstlenen tam süreli iş sözleşmesiyle çalıştırılan işçi esas alınacaktır (İK m. 13/3).

[37]**Eyrenci,** 35; **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 179; ***Sarıbay,*** 293.
[38]**Eyrenci,** 35; **Süzek,** 277; **Demir,** 69; ***Sarıbay,*** 293.
[39]**Eyrenci,**72; **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 179.
[40]**Y 9 HD. 01.11.1995, 1995/13458E., 1995/33266 K.**, Tekstil İşveren Dergisi, Şubat 1996, 17-18.
[41]**Y 9 HD. 08.12.2009, 2009/44744 E., 2009/33940 K.**, www.kazancı.com.
[42]**Caniklioğlu,** 26**; Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 179.
[43]**Murteza Aydemir,** "99/81 EC sayılı Avrupa Birliği Yönergesi ve Alman Hukukuyla Karşılaştırmalı Olarak 4857 sayılı İş Kanununda Kısmi Süreli Çalışma ve Bu Çalışmadan Kaynaklanan İşçilik Hakları", İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi 30.Yıl Armağanı içinde (203-243), Ankara: TŞOF Matbaacılık A.Ş., 2006, 219.

İş ilişkisinde veya sona ermesinde kısmi süreli çalışan bir işçinin, tam süreli çalışan bir işçi karşısında eşit davranma ilkesine aykırı bir işleme tabi olması halinde, işçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilir (İK m.5/2). "Ayrımcılık tazminatı" olarak adlandırılan bu hukuki yaptırım TBK m.126 uyarınca 10 yıllık bir zamanaşımı süresi içinde işverenden talep edilebilecektir. Eşit davranma ilkesine aykırı davranıldığının ispat yükü ise, İş Kanunu 20. madde hükümleri saklı kalmak üzere, kural olarak kısmi süreli çalışan işçi üzerindedir. Ancak, işçi bir ihlalin varlığı ihtimalini güçlü bir biçimde gösteren bir durumu ortaya koyduğunda, işveren böyle bir ihlalin mevcut olmadığını ispat etmekle yükümlü olacaktır (İK m.5/son)[44].

Kısmi süreli çalışan işçinin ücreti bakımından da Kanunda açık bir hüküm yer almaktadır. Buna göre, kısmi süreli çalışan işçinin ücret ve paraya ilişkin bölünebilir menfaatleri, tam süreli işçiye göre çalıştığı süreye orantılı olarak ödenir (İK m.13/2)[45]. Getirilen bu hüküm ile birlikte, kanun koyucu tarafından "eşitler arasında eşitlik" ilkesi gözetilerek, her çalışana eşit işlem uygulamanın katı biçimde yorumlanmasının, yol açabileceği fiili eşitsizlik tehlikesi önlenmiş olmaktadır[46]. Nitekim çalışma yaşamında sıklıkla görüldüğü üzere, iş sözleşmesi çerçevesinde yer alan veya işverenlerce yapılan tek taraflı uygulamalar sonucu olarak işçilere sağlanan prim ve ikramiye gibi ödemelerle, evlenme ve doğum yardımları, çocuk zammı, bayram ve izin harçlıkları, yakacak yardımı gibi sosyal yardımlardan tam süreli çalışan işçiler yanında, kısmî süreli çalışan işçiler de yararlanırlar. Ancak, aksi yönde bir kararlaştırma ya da uygulama yoksa ilgili hükümde belirtildiği üzere, ücret ve paraya ilişkin bölünebilir menfaatlere ilişkin olarak, kısmî süreli çalışan işçi, çalışma süresi ile orantılı olarak bunlara hak kazanabilecektir[47].

Söz konusu hükme ilişkin madde gerekçesinde açıklandığı üzere, tam süreli olarak haftada 45 saat çalışan işçi yılda 60 milyon lira yakacak yardımı alıyorsa, haftada 15 saat çalışan kısmî süreli işçiye bu yardım 20 milyon lira olarak ödenir. Keza aynı hükmün gerekçesinde ve öğretide[48] isabetle belirtildiği üzere, kısmî süreli iş sözleşmesine göre haftanın iki işgünü çalışan işçi hafta tatili ücretine hak kazanamayacağı gibi, öğleden sonraları çalışan işçi sabah gelen işçilere tahsis edilen servis aracından veya öğle yemeğinden yararlanamaz. Buna karşılık, işyerinde işçinin işe geliş gidiş masraflarının işverence karşılanması söz konusuysa, bunun için, her gün kısmen çalışan işçiye tam, bazı günlerde kısmi olarak çalışan işçiye ise çalıştığı günlerle orantılı bir ödeme yapılması işveren açısından eşit davranma borcuna aykırılık teşkil etmeyecektir.

Avrupa Adalet Divanı Mahkemesi'nin bu konuya ilişkin önemli bir kararı bulunmaktadır. Karara konu olayda, kadın elbiseleri üreten bir işyerinde kısmi süreli olarak çalışan Jenkins isimli bayan işçi, aynı işte tam süreli biçimde çalışan erkek işçilerden %10 oranında daha az

[44]"Feshin geçerli bir sebebe dayandığını ispat yükümlülüğü işverene aittir. İşçi, feshin başka bir sebebe dayandığını iddia ettiği takdirde, bu iddiasını ispatla yükümlüdür (İK m.20/2)". Ayrıntılı bilgi için bkz. **Sarıbay,** 296-297; **Ulucan (Eyrenci/Taşkent/Ulucan),** 84.

[45]Eğer asgari ücret söz konusu ise, kısmi süreli çalışmada işçinin ayda çalıştığı süre belirlenmeli ve asgari ücretin çalıştığı süreye tekabül eden kısmı ödenmelidir. Bu bakımdan kısmi süreli çalışan bir işçi, kanuni asgari ücretin tam olarak ödenmesini isteyemez. Bkz. **Eyrenci,** 44 ve buna ilişkin eski tarihli Yargıtay kararları için bkz. dp. 71; Bu yöndeki daha yeni tarihli Yargıtay kararı için bkz. **Y 9 HD. 16.10.2003, 2003/4877 E. 2003/17229 K.**, Legal İHSGHD, 2004, S.1, 193-194.

[46]**Sarıbay,** 296.

[47]**Eyrenci,** 49; **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 180; **Süzek,** 276.

[48]**Eyrenci,** 46, 49; **Centel,** 64; **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 180.

ücret aldığı iddiasında bulunmuştur. Mahkeme nihai kararında, davacı işçiyi haklı bulmuştur. Gerekçesinde ise, her ne kadar söz konusu olayda doğrudan kadın-erkek ayrımcılığı olmasa bile, kısmi süreli çalışan bir işçinin ücretinin, tam süreli çalışan işçilerin saat başına aldığı birim ücretinden düşük tutulmasının, kısmi süreli çalışan işçilerin büyük çoğunluğunun kadın olmasından ötürü dolaylı cinsiyet ayrımcılığı olduğuna hükmetmiştir[49].

Son olarak belirtmek gerekirse, ilgili hükümde ifade edilen, haklı bir neden olmadıkça, kısmî süreli sözleşme ile çalıştırılan işçiye tam süreli emsal işçiye göre farklı bir işlem yapılamayacağına ilişkin ilke doğrultusunda kısmî süreli iş sözleşmesine uygulanacak esaslar yukarıda açıklananlardan ibaret değildir. Aşağıda buna ilişkin bazı önemli konulara değinmeyi önemli görüyoruz.

c) Fazla Saatlerle Çalışma

4857 sayılı İş Kanununa göre, haftalık yasal çalışma süresini aşan çalışmalara fazla çalışma (İK m. 42/1), tarafların yasal çalışma süresinin altında kararlaştırdıkları süreyi aşan çalışmaya ise fazla sürelerle çalışma denilmektedir (İK m. 41/3). Fazla saatlerle çalışmaya[50] ilişkin hükümlerin kısmi süreli çalışmada da uygulanmasına ilişkin Kanunda bir açıklık bulunmamaktadır[51]. Ancak, Fazla Çalışma ve Fazla Sürelerle Çalışma Yönetmeliğinde[52], kısmi süreli iş sözleşmesi ile çalışan işçilere hem fazla çalışma hem de fazla sürelerle çalışma yaptırılamayacağı belirtilmiştir (m.7/1, m.7/2). Söz konusu yasağa rağmen fazla saatlerle çalışma yapılmış ise işçiye fazla çalışma veya fazla sürelerle çalışma ücretinin ödenmesi gerekmektedir[53].

Yüksek Mahkeme ise, iş sözleşmesi ile kararlaştırılan haftalık yirmi iki buçuk saatten fazla çalışmanın kırk beş saate kadar olan çalışma süresi fazla süreli çalışma kabul edilerek ücret alacağının buna göre hesaplanması görüşündedir[54]. Bu doğrultuda, kısmi süreli çalışma zorunlu olarak haftalık yasal çalışma süresinin altında bir çalışma süresinin kararlaştırılmasını gerektirdiğinden, işçilere bu süreyi aşan bir çalışma yaptırıldığında, bu çalışmanın öncelikle fazla sürelerle çalışma sayılması ve buna uygun bir şekilde ücretin yüzde elli zamlı olarak değil, yüzde yirmibeş zamlı biçimde ödenmesi gerektiği hiç şüphesizdir (İK m. 41/3)[55].

---

[49]**ABAD, C-96/80, (1981) ECR 911, Enrico Traversa,** "Protection of Part-Time Workers in the Case Law of the Court of Justice of the European Communities", The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations,, 2003, 223.

[50]Fazla saatlerle çalışma bir üst kavram olup, "fazla çalışma" ve "fazla sürelerle çalışma" hallerini kapsamaktadır (İK m. 41/7), bkz. **Nurşen Caniklioğlu,** "4857 Sayılı İş Kanununun Çalışma Sürelerine İlişkin Düzenlemeleri", III. Yılında İş Yasası (Seminer Notları) içinde (149-199), Bodrum: Türkiye Toprak, Seramik, Çimento ve Cam işverenleri Sendikası Yayınları, 2005,165.

[51]1475 sayılı Mülga İş Kanunu dönemindeki konuya ilişkin görüşler için bkz. **Eyrenci,** 53-56.

[52]RG, 06.04.2004, 25425.

[53]Öğretide isabetle belirtildiği üzere, anılan Yönetmelikte yer alan söz konusu hüküm İş Kanununa aykırıdır, bu bakımdan işçinin onayı ile fazla sürelerle çalışmaya olanak tanınmalıdır. Bkz. **Süzek,** 277; **Caniklioğlu,** 26-27; **Aynı yazar,** Çalışma Süreleri, 180; ***Senyen-Kaplan (Aktay/Arıcı/Senyen-Kaplan),*** 259; ***Sarıbay,*** 305. İsviçre Hukukunda ise, kısmi süreli çalışan işçilere yönelik getirilmiş olan bir "fazla saatlerle çalışma" yasağı yoktur. Bilakis işçinin fazla çalışma yapıp yapmadığının belirlenmesinde kısmi süreli çalışanın sözleşmede kararlaştırılmış çalışma süresi dikkate alınır, bkz. **Boner,** 83, **Vischer/Müller,** 55.

[54]**Y 22 HD. 09.03.2014, E. 2013/3027 K. 2014/7495,** Çalışma ve Toplum, 2015/2, 391-393.

[55]**Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 181.

d) Kısmi Süreli Çalışmada İşçinin Kıdemi

Kıdem tazminatı bakımından, kısmi süreli çalışan işçilere yönelik özel bir düzenleme bulunmamaktadır. Ne var ki, 03.03.2004 tarihli Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliği[56] uyarınca, kısmi süreli ve çağrı üzerine çalışan işçilerin yıllık ücretli izine hak kazanabilmeleri için gerekli olan süre bakımından, iş sözleşmelerinin devam ettiği tüm sürenin dikkate alınması gereklidir (m.13). Bu hüküm doğrultusunda, kısmi süreli çalışanlar ile tam süreli çalışanlar arasında kıdem tazminatı bakımından da ayrımı haklı kılan bir özelliğin bulunmadığı, ancak çalışma tarzlarının farkından dolayı kıdem tazminatının miktarı yönünden bir farklılığın gündeme gelebileceği söylenebilir[57].

Nitekim öğretide bizimde katıldığımız baskın görüşe göre, kısmi süreli çalışma bakımından, işçinin kıdeminin hesabında, işçinin fiilen çalıştığı sürelerin birleştirilmesiyle bulunacak sürenin değil, sözleşmenin başlangıç ve sona erme tarihleri arasındaki sürenin göz önünde bulundurulması isabetli olacaktır[58]. Dolayısıyla aynı zamanda belirsiz süreli olan, kısmi süreli bir sözleşmenin sona erdirilmesinde fesih bildirimi süreleri, ihbar tazminatı ile kıdem tazminatına hak kazanılması ve bunların hesaplanması ile ilgili olarak, öteki yasal koşulların varlığı halinde, sözleşmenin başlangıç ve sona erme tarihleri arasındaki sürenin esas alınması gerekecektir.

Yüksek Mahkeme ilk önceleri kısmi süreli çalışanların kıdem tazminatı hakkı bakımından, kıdem süresinin hesabında fiilen çalışılmış olan sürelerin dikkate alınması görüşündeydi[59]. Sonrasında ise, Yüksek Mahkeme kararlarının öğretideki baskın görüşle örtüştüğü görülmektedir; "Kıdem tazminatını düzenleyen 1475 Sayılı Yasa'nın 14/1. maddesinde kıdem tazminatının "hizmet akdinin devamı süresince her geçen tam yıl için 30 günlük ücreti tutarında" ödeneceği hükme bağlanmıştır. Taraflar arasında iş ilişkisinin 10 yıl 4 ay 1 gün süreyle devam ettiği anlaşılmakla kıdem tazminatının belirtilen süreye göre hesabı gerekir. İşçinin kısmi çalışmada çalıştığı sürelerin toplanması ya da somut olayda olduğu gibi işyeri kayıtlarına göre sadece hizmet gördüğü günler için hesaplama yapılması doğru değildir."[60]

e) Kısmi Süreli Çalışan İşçinin Yıllık Ücretli İzin, Hafta tatili, Ulusal Bayram ve Genel Tatile Hak Kazanma Koşulları

aa) Yıllık Ücretli İzin, Ulusal Bayram ve Genel Tatil Bakımından

Öğretide isabetle belirtildiği üzere, kısmi süreli çalışanların, yıllık ücretli izin, hafta tatili, ulusal bayram ve genel tatil haklarından tam olarak yararlanmaları gerekmektedir[61]. Gerçekten

---

[56]RG, 03.03.2004, 25391.

[57]***Mollamahmutoğlu/Astarlı/Baysal,*** 394.

[58]**Eyrenci,** 66; **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 181-182; **Süzek,** 277; **Ulucan (Eyrenci/Taşkent/Ulucan),** 86-87; ***Senyen-Kaplan (Aktay/Arıcı/Senyen-Kaplan),*** 64*; **Mollamahmutoğlu/Astarlı/Baysal,***394; ***Aydemir,*** *236-237;* ***Sarıbay,*** 316-317; **Caniklioğlu,** 34; **Mehmet Halis Karaman,** "4857 Sayılı İş Kanunu m.13, Kısmi Süreli Çalışma, Ayrımcılık Yasağı, Kıdem Tazminatı, Yıllık Ücretli İzin ve Hafta Tatili", Çalışma ve Toplum Dergisi, 2010/2, 279. Buna karşılık öğretide savunulan aksi görüşe göre, kısmi süreli çalışan işçinin fiilen çalıştığı süreler dikkate alınarak kıdeminin hesaplanması gerekmektedir, bkz. **Demir,** 69-70.

[59]**Y 9 HD, 01.05.1986, 1986/3374 E. 1986/4502 K.,**Tekstil İşveren Dergisi, Ağustos 1986, 101; Aynı yönde, **Y 9 HD. 17.12.1991, 1991/10981 E. 1991/16220 K.**, İşveren Dergisi, Nisan 1992, 18.

[60]**Y 9 HD, 15.1.2013, 2010/35184 E. 2013/596 K.,**www.kazancı.com.; Aynı yönde, **Y 9 HD. 08.12.2009, 2009/44744 E. 2009/22940 K.**, kararın incelenmesi için bkz. **Karaman**, 269 vd.

[61]**Eyrenci,** 47, 57; **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 182; **Süzek,** 277; **Ulucan (Eyrenci/Taşkent/Ulucan),** 85; ***Aydemir,*** *229, 231;* ***Meriç,*** *1568, 1572;* ***Sarıbay****,* 303, 306.

kısmi süreli çalışan işçinin yıllık izin süresi hakkından tam olarak yararlanmasını engelleyen yasal bir hükme bugüne kadar yasal mevzuatımızda rastlanmamış, keza 4857 sayılı yürürlükteki İş Kanunu ile getirilen kısmi süreli işçiye farklı işlemde bulunulamayacağına ilişkin yasal düzenleme (İK m. 13/2) ile birlikte bu sonuç daha da pekişmiştir. Nitekim kısmi süreli çalışan işçinin yıllık ücretli izin hakkı konusunda, aynı yönde olan, Yıllık Ücretli İzin Yönetmeliğinin[62] ilgili hükümleri de dikkate alınmalıdır. Yabancı hukuk sistemlerinde, örneğin Alman ve İsviçre Hukukunda da baskın görüş bu yöndedir[63].

Yıllık ücretli izin kullanma dönemine ilişkin olarak ise, İş Kanunu'nun ilgili hükümleri devreye girecektir. Buna göre, kısmi süreli çalışan işçinin gelecek izin hakkı için geçmesi gereken bir yıllık hizmet süresi, bir önceki izin hakkının doğduğu günden başlayarak gelecek hizmet yılına doğru hesaplanır (İK m.54/3). Öte yandan kısmi süreli çalışan bir işçinin, yıllık ücretli izine hak kazanabilmesi için gerekli olan bir yıllık sürenin ne şekilde hesaplanması gerektiğine dair açık bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Bu durumda, eğer işçinin sadece çalıştığı günlerin dikkate alınması söz konusu olur ise, yıllık ücretli izin hakkı bakımından kısmi süreli çalışan işçinin bir hayli aleyhine olan bir yaklaşım ortaya çıkar. Dolayısıyla, öğretide bizimde katıldığımız görüşe göre, kısmi süreli çalışan bir işçi, eğer çalışmak için anlaştığı günlerde iş görme edimini yerine getirmişse, fiilen işe başlamasından itibaren bir yıllık süreyi doldurduğu andan itibaren yıllık ücretli izine hak kazanmalıdır. Keza işçi çalışması gereken günlerde çalışmamış ve İş Kanununda çalışılmış gibi sayılan hallerden (İK m.55) birisi de bulunmuyor ise, kalan süreyi çalışarak tamamlaması gerekecektir[64].

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu da bu görüşü onaylayan bir karar vermiştir; "Kısmi süreli çalışmalarda, yıllık ücretli izin uygulamasında bir yıllık kıdem süresinin hesabında, işçinin hizmet sözleşmesine göre çalışması gereken günlerde hizmetini sürdürmesi yeterlidir."[65]

Eğer işçi birden fazla işveren yanında kısmi süreli olarak çalışıyor ise, her işveren bakımından ayrı ayrı bekleme süresini tamamlaması koşulu ile hepsinden yıllık ücretli izine hak kazanması mümkün olacaktır[66]. Önemle belirtmek gerekirse, izin tarihlerinin çalıştığı her işveren için farklı olması halinde, bir işverenden izin alan ve kullanan işçi, diğer işveren/işverenler yanında çalışmaya devam etmelidir. Kısmi süreli çalışan işçi açısından böyle bir durum, yıllık ücretli izin dönemindeki çalışma yasağı (İK m.58) kapsamında değerlendirilmeyecektir[67].

Kısmi süreli veya çağrı üzerine çalışan işçiler, iş sözleşmeleri devam ettiği sürece, her yıl için hak ettikleri izinleri, bir sonraki yıl izin süresi içinde yer alan kısmi süreli iş günlerinde çalışmayarak kullanırlar (Yön. m.13/2). Ayrıca, kısmi süreli veya çağrı üzerine çalışan işçilere, izin dönemine rastlayan çalışması gereken sürelere ilişkin ücretleri, yıllık ücretli izin ücreti olarak ödenecektir (Yön. m.21/son).

[62]Söz konusu Yönetmeliğe göre, kısmi süreli veya çağrı üzerine iş sözleşmesi ile çalışanlar yıllık ücretli izin hakkından tam süreli çalışanlar gibi yararlanır ve farklı işleme tabi tutulamaz (m.13/1).

[63]İsviçre hukukundaki durum için bkz. **Vischer/Müller,** 56; Alman hukuku için bkz. **Schaub** (**Schaub/Koch/Linck),** IV, § 44, Rn. 56.

[64]**Eyrenci,** 58-59; **Nuri Çelik,** "Kısmi Süreli Çalışmada İşçinin Kıdeminin Hesabı", Dr. Aydın Özkul'a Armağan içinde (95-105), Kamu-İş Dergisi, C. 6, S.4, 101; **Aydemir,** 229; **Sarıbay,** 307.

[65]**YHGK, 12.03.2003, 2003/21-143 E. 2003/159 K.,**www.kazancı.com.

[66]**Schaub** (**Schaub/Koch/Linck),** IV, § 44, Rn. 57; **Eyrenci,** 59; **Çelik,** 102.

[67]**Eyrenci,** 62; **Centel,** 67.

Ulusal bayram ve genel tatil ücretinin kapsamı bakımından kısmi süreli çalışan bir işçi ile tam süreli çalışan bir işçi arasında bir farklılık bulunmamaktadır. İş Kanununun ilgili hükmüne göre; Bu Kanun kapsamına giren işyerlerinde çalışan işçilere, kanunlarda ulusal bayram ve genel tatil günü olarak kabul edilen günlerde çalışmazlarsa, bir iş karşılığı olmaksızın o günün ücretleri tam olarak, tatil yapmayarak çalışırlarsa ayrıca çalışılan her gün için bir günlük ücreti ödenir (İK m. 47/1). Görüldüğü üzere ilgili hükümde iş sözleşmesinin niteliği hakkında bir kural getirilmemiştir. Bu bakımdan, kısmi süreli çalışanlar da bu haktan hiçbir istisna olmaksızın yararlanacaklardır. Hiç şüphesiz, bunun için öncelikle kısmi süreli iş sözleşmesine göre çalışılması gereken günün, ulusal bayram veya genel tatil günü ile kesişmesi şarttır[68].

bb) Hafta Tatili Bakımından

Kısmi süreli çalışan işçiler için hafta tatili hususunda ise önemli olan husus, hafta tatili ve söz konusu tatile ilişkin ücretine hak kazanması meselesidir. Zira bu haktan yararlanmak için işyerinde çalışıyor olmak tek başına yetmemekte, bu çalışmanın İş Kanununda belirtildiği biçimde yapılmış olması gerekmektedir (İK m. 46/1, 2). İş Kanunu ilgili hükmüne göre; "Bu Kanun kapsamına giren işyerlerinde, işçilere tatil gününden önce 63 üncü maddeye göre belirlenen iş günlerinde çalışmış olmaları koşulu ile yedi günlük bir zaman dilimi içinde kesintisiz en az yirmi dört saat dinlenme (hafta tatili) verilir. Çalışılmayan hafta tatili günü için işveren tarafından bir iş karşılığı olmaksızın o günün ücreti tam olarak ödenir" (İK m. 46/1, 2).

Dolayısıyla işçinin hafta tatiline hak kazanması için o hafta içinde, öncelikle, İş Kanunu 63. maddeye göre belirlenen iş günlerinde işyerinde çalışmış olması gerekir. Bu hükümden ne anlaşılması gerektiğine ilişkin öğretide esasen farklı görüşler bulunmaktadır. Öğretide buna ilişkin en katı görüşe göre, kısmi süreli çalışanlar eğer haftalık azami çalışma süresi olan 45 saati tamamlarlar ise, hafta tatili ücretine hak kazanırlar; aksi halde ise hak kazanmaları kesinlikle mümkün değildir[69]. Yüksek Mahkeme kararları da bu görüş yönündedir[70].

Başka bir görüşe göre ise, işçinin hafta tatili ücretine hak kazanması için, kırbeş saati doldurmasına gerek olmaksızın, haftanın bütün iş günlerinde çalışmış olması yeterli ve şarttır[71]. Öğretide bir diğer görüş ise, herhangi bir ayrım yapmadan, kısmi süreli iş sözleşmesi ile çalışan tüm işçilerin de hafta tatili hakkı olduğunu kabul etmektedir[72].

---

[68]**Eyrenci,** 47; **Ulucan (Eyrenci/Taşkent/Ulucan),** 85; ***Aydemir,*** *231;* ***Meriç,*** *1568-1569;* ***Sarıbay****,* 303.

[69]**Tankut Centel**, "Kısmi Süreli Çalışma ve Hafta Tatili Ücreti", Sicil İHD, S.2, Haziran, 2006, 21;. Öğretide *Mollamahmutoğlu/Astarlı/Baysal* ise, hafta tatiline hak kazanmak için işçi "haftanın iş günlerinde 45 saat çalışmalı veya çalışılmış sayılmalıdır" demek suretiyle, dolaylı da olsa haftalık çalışma süresi zorunlu olarak kırkbeş saatin altında olan kısmi süreli çalışanların hafta tatili hakları olmadığını kabul etmektedir, *bkz.* ***Mollamahmutoğlu/Astarlı/Baysal,***460.

[70]".....63.maddede, genel bakımdan iş süresinin haftalık en çok kırkbeş saat olduğu belirlenmiştir. Bu sebeple 4857 sayılı Kanunun uygulandığı dönemde, haftalık çalışma süresi kırkbeş saati bulamayacağından, kısmi süreli iş ilişkisinde işçinin hafta tatiline hak kazanması mümkün olmaz", **Y 9HD. 08.12.2009, 2009/44744 E. 2009/22940 K.**, kararın haklı olarak eleştirisi için bkz. **Caniklioğlu,** 30. Aynı yönde bkz. **Y 7 HD. 13.06.2013, 2013/8733 E. 2013/11153 K.**, www.kazancı.com.

[71]Eyrenci'ye göre, çalışılmış gibi sayılan günler dışında, işyerinde tatilden önceki işgünlerinde fiilen çalışılmış olması şarttır. Buna göre, haftanın bütün işgünlerinde yarım gün çalışmış olan bir işçi çalışmadığı hafta tatili günü için bir günlük ücrete hak kazanmalıdır. Ancak, haftanın bazı günlerinde tam gün çalışan bir işçi ise, hafta tatili ücretine hak kazanamaz, bkz. **Eyrenci,** 46. Ulucan'a göre, haftanın altı günü aynı işverenin değişik veya aynı işyerlerinde kısmi süreli çalışan işçi mutlaka hafta tatilinden yararlanmalıdır, bkz. **Ulucan (Eyrenci/Taşkent/Ulucan),** 85. Karaman ise, haftalık çalışılan günlere cumartesi gününün dâhil olup olmamasına göre, işçinin azami altı asgari beş gün çalışmış olmasının, hafta tatiline hak kazanması için yeterli olduğu görüşündedir; ancak, çalışılan sürenin bir önemi bulunmamaktadır, bkz. **Karaman,** 288.

[72]**Meriç,** 1568; **Aydemir,** 229; **Sarıbay,** 302.

Bize göre, kesin bir neticeye varmadan önce bütün olasılıkları bir gözden geçirmekte fayda vardır. Bir defa, kısmi süreli çalışma haftanın her günü olabileceği gibi sadece haftanın bir günü şeklinde de olabilir. Gerçekten İş Kanunu 46. maddede, aynı Kanunda 63. maddeye yapılan atıf bu gibi durumları da kapsamaktadır. Zira genel bakımdan çalışma süresi haftada en çok kırkbeş saattir. Aksi kararlaştırılmamışsa bu süre, işyerlerinde haftanın çalışılan günlerine eşit ölçüde bölünerek uygulanır (İK m.65/1).

İş Kanunu 63. Madde, genel olarak haftalık çalışma süresini düzenleyerek ve bunun *en fazla*45 saat olacağını belirterek, tarafların bunun altında bir çalışma süresini ve kabul edebileceklerini öngörmüştür. Aksi halde, haftalık çalışma süresinin 40 saat belirlendiği işyerlerinde hafta tatili ücretinin söz konusu olmayacağı gibi bir sonuç çıkar ki, bunu kabul etmek mümkün değildir[73]. Bunun haricinde, kanun koyucunun iradesinin ücretli bir biçimde dinlenme hakkını gerektirmeyecek kadar kısa süreli iş sözleşmeleri ile çalışanlara, örneğin haftada bir gün gibi, bu hakkı tanımamak yönünde olduğu söylenebilir[74]. Diğer taraftan, her ne kadar, madde gerekçesi ve hafta tatilinin amacı dikkate alındığında işyerine birkaç gün gelip çalışan bir işçinin hafta tatiline hak kazanamayacağı görüşüne katılsak bile, iş hayatında sıklıkla görüldüğü üzere, çoğu zaman, işçi birkaç işveren yanında kısmi süreli çalışma yapmaktadır. Böyle bir olasılıkta bu işçinin hafta tatiline ihtiyacı olmadığını söylemek çok da mümkün değildir.

Kanaatimizce, olması gereken hukuk açısından (de lega ferenda) kısmi süreli çalışan işçinin hafta sonu tatiline yönelik, korunmaya ihtiyaç duyup duymayacağı da dikkate alınarak, bütün olasılıkları içeren açık bir yasal düzenlemenin yapılması, daha isabetli olacaktır[75]. Son olarak belirtmek gerekirse, kısmi süreli çalışan işçinin hafta tatiline hak kazanması halinde ödenecek ücret, tam süreli olarak çalışan işçi gibi yirmi dört saat üzerinden değil, işçinin çalışma süresi ile orantılı olarak hesaplanmalıdır[76].

f) Kısmi Süreli Çalışan İşçinin Bilgilendirilme Yükümlülüğü

İş Kanununda kısmi süreli çalışan işçilere yönelik, işverene önemli bir yükümlülük öngörülmüştür. Şöyle ki, işyerinde çalışan işçilerin, niteliklerine uygun açık yer bulunduğunda kısmî süreliden tam süreliye veya tam süreliden kısmî süreliye geçirilme istekleri işverence dikkate alınır ve boş yerler zamanında duyurulur (İK m. 13/4). Kanun koyucu tarafından getirilen bu yasal düzenleme ile birlikte işverene uyulması kesin bir yükümlülük getirilmemiş, ancak olabildiği ölçüde işçinin bu konudaki taleplerini dikkate alması öngörülmüştür[77].

g) Bazı Ebeveynlerin Kısmi Süreli İş Sözleşmesine Geçiş Hakkı

aa) Genel Olarak

İş Kanununun 13. maddesinde 29.01.2016 tarihli 6663 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikle ilköğretim çağına henüz gelmemiş çocuğu olan ebeveynlere istedikleri takdirde kısmi süreli iş sözleşmesine geçiş hakkı tanınmıştır[78]. Bu hak işverenin kabulüne tabi değildir.

[73]**Caniklioğlu,** 29;

[74]**Caniklioğlu,** 29; **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 183-184. Bağlayıcı olmamakla beraber, İş Kanununun ilgili hükmünün gerekçesinde haftanın iki iş günü iş görmeyi üstlendiğinde, kısmi süreli çalışan bir işçinin, hafta tatiline hak kazanamayacağı belirtilmiştir.

[75]**Centel,** Hafta Tatili, 22; **Caniklioğlu,** 29; **Karaman,** 290.

[76]**Sarıbay,** 310; **Caniklioğlu,** 29.

[77]**Ulucan (Eyrenci/Taşkent/Ulucan),** 87; **Sarıbay,** 310.

[78]6663 sayılı Kanun yürürlüğe girmeden önce de öğretide böyle bir düzenlemenin getirilmesi konusunda haklı eleştiriler için bkz. **Ali Ekin, Hasan Kadırgan,** "Uluslararası Alanda ve Türk Hukukunda Eşit Davranma İlkesi

İşçinin talebi üzerine işveren işçiye bu olanağı sağlamak zorundadır. Bu doğrultuda, eğer işçinin talebi işveren tarafından kabul edilmez ise, işçi haklı nedene dayanarak sözleşmenin feshi yoluna gidebilmelidir[79]. Ebeveynlere böyle bir hak tanınması bizce de isabetli olmuştur. Diğer taraftan yasal düzenlemenin bazı eksiklikleri olduğu da ortadadır[80].

İlgili hüküm uyarınca, İş Kanunu 74. maddede öngörülen izinlerin bitiminden sonra mecburi ilköğretim çağının başladığı tarihi takip eden aybaşına kadar ebeveynlerden biri kısmi süreli çalışma talebinde bulunabilir. Bu talep işveren tarafından karşılanır ve geçerli fesih nedeni sayılmaz (İK m.13/5). Hükümde yer alan "geçerli fesih nedeni" sayılmaz ifadesi doğrultusunda, bu nedene dayanılarak işten çıkarılan bir işçi, eğer iş güvencesi kapsamında ise işe iade davası (İK m. 18 vd.) açabilecek; iş güvencesi kapsamında değilse kötüniyet tazminatı (İK m. 17/5) talep edebilecektir[81].

Aşağıda görüleceği üzere, ilgili hüküm bu hakkı sadece kadın işçiye değil, ebeveynlere tanımıştır. Dolayısıyla, söz konusu haktan sadece kadın işçiler değil erkek işçiler de yararlanabilir. Nitekim getirilen bu hüküm, eşitlik ilkesi açısından da ayrıca isabetli olmuştur. Keza emredici nitelikteki bu yasal düzenlemenin aksi taraflarca kararlaştırılamayacaktır[82].

bb) Yararlanma Koşulları

İşçinin bu haktan yararlanabilmesi için öncelikle, ilköğretim çağına henüz gelmemiş çocuğunun bulunması, eşinin çalışıyor olması ve işverenden talepte bulunması gerekir. İlköğretim ve Eğitim Kanunu (RG., 12.01.1961, 10705) ile Millî Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliğine göre, zorunlu ilköğretim çağı, çocuğun 60. ayını tamamlaması, bazı koşulların mevcudiyeti kaydıyla ise en geç 72. ayını tamamlaması ile başlar (Kanun m.3; Yön.m.15). Söz konusu bu hükümler doğrultusunda, işçinin bu haktan yararlanabilmesi için çocuğun 60 aydan veya 72 aydan küçük olması gerekir.

Bunun haricinde, yukarıda da belirtildiği üzere, talepte bulunan işçinin eşinin çalışıyor olması da şarttır. İlgili hükümdeki "eş" deyimi ise Medeni Kanuna göre resmi nikâhlı eşi ifade eder (TMK m.124 vd.). Bunun sonucunda işçinin resmi nikâhlı olmadığı ve birlikte yaşadığı kişinin çalışıp çalışmaması önem taşımaz. Keza hükümde ebeveyn ifadesinin tercih edilmiş olması, söz konusu işçinin halen evli biri olmasını gerektirmeyecektir. Zira aksi halde, medeni durum temeline dayanan bir ayrımcılık ortaya çıkmış olacaktır[83].

Bunun haricinde, ebeveyn olan çalışana tanınan bu hak, sadece çocuğun biyolojik anne ve babasına değil üç yaşından küçük çocuğu evlat edinen işçilere de tanınmıştır. Gerçekten hüküm uyarınca, üç yaşını doldurmamış bir çocuğu eşiyle birlikte veya münferiden evlat edinenler çocuğun "fiilen teslim edildiği tarihten itibaren" bu haktan faydalanabilirler (İK m.13/5). Önemle belirtmek gerekirse, her ne kadar söz konusu yasal düzenleme, işçinin eşinin çalışıyor olmasına ilişkin hükümden sonra düzenlenmiş olsa bile, bize göre bu durumda da eşin

Bağlamında Ebeveyn İzni,", Prof. Dr. M. Polat Soyer'e Armağan içinde (1045-1066), DEÜHFD, C. 2, Özel Sayı, İzmir: 2014, 1045 vd.

[79]**Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 185; **Saim Ocak,** "Doğum/Evlat Edinme Sebebiyle Kısmi Süreli Çalışma Uygulaması", Sicil İHD, Temmuz 2017, 88.

[80]Aynı görüşte, **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 185.

[81]**Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 185.

[82]**Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 185; **Ocak,** 57. Alman Hukukunda da bu nitelikte bir düzenleme yer almaktadır (BEEG § 15/2).

[83]**Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 186; **Ocak,** 57.

çalışıyor olması koşulu aranmalıdır. Zira biyolojik anne ve baba için aranan koşulun evlat edinme sonucu anne ve baba olan işçiler için aranması mantığa daha uygun düşmektedir[84].

Söz konusu haktan yararlanmak isteyen işçinin bunu en az bir ay önce yazılı olarak işverene bildirmesi kanunen şarttır (İK m.13/5). Böylece, işverene, işçiye yönelik, işyerinde gerekli organizasyonu yapabilmesi için yeterli bir süre sağlanmıştır. İşçinin ise, bu hakkı kullanırken dürüstlük kuralına uygun biçimde, işverenin haklı menfaatini de dikkate alması yerinde olacaktır.

Öte yandan, işçinin talebinin biçimine ilişkin hükümde bir açıklık bulunmamaktadır. Alman Hukukunda buna ilişkin getirilen yasal düzenlemeye göre, işçi talebinde kısmi süreli istihdamın başlangıç zamanı ve çalışma süresindeki azalmanın kapsamını belirtmek zorundadır. Bunun haricinde, işveren de çalışma süresindeki azalma veya dağılımı kabul etmeyebilir, ancak bu yöndeki itirazını yazılı biçimde ve dört hafta içerisinde gerekçesiyle yapmalıdır. İşverenin işçinin talebini kabul etmemesi halinde, işçi iş mahkemesine başvurma hakkına da sahiptir (BEEG § 15/7)[85].

Alman hukukunda işçinin bu haktan yararlanılabilmesi işyerinde en az 15 işçinin çalışması ve işçinin en az altı aylık kıdemi olması koşuluna bağlanmıştır (BEEG § 15/7). Oysa bizim hukukumuzda ilgili hükümde, işyerinin büyüklüğünün herhangi bir önemi bulunmamaktadır. Bu bakımdan, bir işçi çalıştırılan işyerinde dahi işçi talep ederse işverenin bu talebi kabul etmesi gerekir. Öte yandan, hangi sektör veya işlerde kısmi çalışma yapılabileceği ile uygulamaya ilişkin usul ve esasların bir yönetmelikle belirleneceği hükme bağlanmıştır (İK m.13/son). Ancak bilindiği gibi yönetmelikler Kanundaki hükümleri açıklığa kavuşturmak, uygulama esas ve usullerini göstermek üzere çıkarılırlar. Bu durumun ise, küçük işverenler için ilave bir yük getireceği ortadadır. Bu nedenle küçük işyerlerinin korunması için konunun, Alman hukukundaki yasal düzenleme de dikkate alınarak, yeniden düzenlenmesi çok daha isabetli olacaktır[86].

cc) Talepte Bulunma Süresi

İşçi, ilgili hükümde (İK m. 74) yer alan izinlerin bitiminden itibaren çocuğunun mecburi ilköğretim çağının başladığı tarihi takip eden aybaşına kadar kısmi süreli iş sözleşmesine geçiş hakkını kullanabilir (İK m.13/5). Görüldüğü üzere, hükümde işçinin ne zamana kadar talepte bulunabileceği yer almasına rağmen, kısmi süreli iş sözleşmesine geçen işçinin bu sözleşmeyle çalışma hakkının ne zamana kadar devam edeceğine ilişkin bir açıklık bulunmamaktadır. Bizce kanun koyucunun amacı işçiye çocuğu ilköğretim çağına gelinceye kadar kısmi süreli iş sözleşmesi ile çalışma hakkı tanımaya yöneliktir. Nitekim ilgili hükmün gerekçesinde bu husus kesin olarak ifade edilmiştir. Gerekçeye göre; "Analık izni ve yarı zamanlı çalışma sonrasında çocuğun mecburi ilköğretim çağına gelmesine kadar ebeveynlere İş Kanununda düzenlenmiş olan kısmî süreli çalışma hakkı verilmesi ve bu durumun iş sözleşmesinin feshinde geçerli sebep oluşturmayacağı düzenlenmiştir". Örneğin, işçi çocuğu ilköğretim çağına gelmeden en geç bir ay öncesinden işverene talepte bulunmalıdır. Aksi takdirde, işçi bakımından hakkın kötüye kullanılması gündeme gelebilir. Bu durumu önlemek için başvurunun ne zamana kadar

[84]**Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 186; **Ocak,** 58.

[85]Öğretide bizimde katıldığımız üzere, işçinin hakkını kullanış biçiminin daha somut biçimde ilgili hükümde yer alması gerekmektedir, **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 187.

[86]**Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 187.

yapılabileceği ve çalışmanın ne kadar sürebileceğinin açık olarak düzenlenmesi daha yerinde olacaktır[87].

Alman hukukunda, işçi çocuğun üçüncü doğum gününe kadar bu hakkını kullanabilir (BEEG § 15/2). Ayrıca bu iznin çocuğun üçüncü ve sekizinci doğum günleri arasında kullanılması gereklidir (BEEG § 15/2). Eğer çocuk tanınan, tam zamanlı bakımı üstlenilen veya evlat edinilen çocuk ise, ebeveyn izni toplamda yetkili kişi tarafından en fazla çocuğun sekiz yaşını tamamlamasına kadar ve söz konusu işlemin gerçekleştirilmesinden itibaren üç yıl içinde kullanılması gerekir (BEEG § 15/2).

dd) Kısmi Süreli Çalışmadan Vazgeçme Hakkı

İlgili hüküm uyarınca, kısmi süreli iş sözleşmesine geçen işçi, aynı çocuk için "bir daha bu haktan faydalanmamak" üzere tam zamanlı çalışmaya dönebilir (İK m.13/5). Kanun koyucu, bu konuda da işverene takdir hakkı tanımamıştır. Dolayısıyla, işveren işçinin bu talebini ret edemez[88]. Eğer işveren işçinin bu talebini kabul etmez ise, işçinin ne gibi hakları olduğuna ve işverenin buna ilişkin hukuki sorumluluğuna dair açık ve etkili bir yasal düzenleme ise, maalesef şu anda İş Kanununda mevcut değildir. Bu durumda ise, hiç şüphesiz, genel olarak İş Kanunundaki hukuki yaptırımlar yine de gündeme gelecektir. Bu bağlamda, işçi iş sözleşmesini haklı nedene dayanarak fesih edebilir. Ayrıca, işçi işverenden uygun bir tazminat da talep edebilir (İK m. 26/2)[89].

İlgili hükümde, işçiye kısmi süreli iş sözleşmesine geçme hakkı bir defaya mahsus tanınmıştır. Dolayısıyla işçi tam süreli çalışmaya geçtikten sonra bu talebinden vazgeçerek tekrar kısmi süreli iş sözleşmesi ile çalışma talebinde bulunamaz. Buna karşılık, ilgili hükümde "aynı çocuk için" tekrar kısmi süreli iş sözleşmesine geçilemeyeceği belirtildiğinden, işçi başka bir çocuk sahibi olduğunda işverenden tekrar kısmi süreli iş sözleşmesine geçiş için talepte bulunabilmesine yasal bir engel bulunmamaktadır[90].

İş Kanununda açıkça düzenlenmemiş olsa bile, çocuk ilköğretim yaşını tamamlayınca, işveren işçinin tam süreli iş sözleşmesine geçmesini isteyebilir. Kanaatimizce işçi bu isteğe olumlu cevap vermek zorundadır. Hiç şüphesiz, eğer işçi ve işverenden bu yönde talep gelmez ise, çocuğun ilköğretim yaşını tamamlaması işçinin iş sözleşmesinin kendiliğinden tam süreliye dönüşmesi sonucunu doğurmaz. Böylece, işçi ve işveren zımni biçimde kısmi süreli iş sözleşmesini devam ettirebilirler. İlgili hüküm iş sözleşmesinin belirli bir tarihte kendiliğinden sona ereceğine ilişkin bir açıklık içermediğine göre, bu sonuca ulaşılması gerektiği yönündeki öğreti görüşüne katılmaktayız[91]. Bu olasılıkta ise, söz konusu işçinin niteliğine uygun açık yer bulunduğunda kısmî süreliden tam süreliye geçirilme isteği işverence ayrıca dikkate alınmalıdır (İK m.13/5).

ee) Kısmi Süreli Çalışan İşçinin Yerine Alınan (İkame) İşçinin Hukuki Durumu

Bizce isabetsiz olan, getirilen yasal düzenleme uyarınca, kısmi süreli çalışmaya geçen işçinin tam zamanlı çalışmaya başlaması durumunda yerine işe alınan işçinin iş sözleşmesinin kendiliğinden sona erecektir (İK m.13/5). Gerçekten sözleşmenin kendiliğinden sona ereceğinin belirtilmesi karşısında iş sözleşmesi bir yıldan uzun sürse dahi işçi kıdem

[87] **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 188.
[88] **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 188; **Ocak,** 72.
[89] **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 189.
[90] **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 189.
[91] **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 189.

tazminatına hak kazanamayacağı gibi işçiye ihbar süresi tanınması gerekmeyecek, ayrıca iş arama izni de verilmeyecektir. Bunun haricinde, kısmi süreli iş sözleşmesine geçen işçinin yerine işe alınan işçi (ikame işçi) iş güvencesinden de yararlanamayacaktır[92].

Haliyle, böyle bir yasal düzenleme getirilirken, kanun koyucunun ikame işçinin iş sözleşmesinin belirli süreli olduğuna öncelik verdiği ortadadır. Ancak kanaatimizce böyle bir iş sözleşmesinin belirli süreli olduğunu kabul etmek pek de mümkün gözükmemektedir. Zira bir iş sözleşmesinin belirli süreli olduğunu kabul edebilmek için, o sözleşmenin ne zaman sonra ereceğinin önceden bilinmesi veya bilinebilir, öngörülebilir olması kanunen şarttır. Hâlbuki kısmi süreli iş sözleşmesine geçen işçinin ne zaman tam zamanlı sözleşmeye geçeceği somut olay bakımından önceden belli olmamaktadır. Gerçekten işçi istediği zaman tam zamanlı çalışmaya geçebilir. Dolayısıyla ikame işçi ne zaman sözleşmesinin sona ereceğini bilememekte ve öngörememektedir. Bu açıklamalar ikame işçi ile yapılan iş sözleşmesinin, kural olarak, belirli süreli sözleşme olma özelliği taşımadığını göstermektedir. Denilebilir ki, kanun koyucu kendine özgü bir sözleşme yaratmıştır[93].

Diğer taraftan, önemle belirtmek gerekirse, somut olayın özelliğine göre ikame işçi ile işveren arasındaki iş sözleşmesi klasik bir belirli süreli iş sözleşmesi niteliğinde de olabilir. Keza eğer kısmi süreli iş sözleşmesine geçen işçinin bu çalışmasının ne zamana kadar devam edeceği açıkça belirlenmiş, ikame işçi ile yapılan sözleşme de buna uygun olarak sürelendirilmiş ise o zaman ikame işçi ile işveren arasındaki sözleşme azami süreli iş sözleşmesi olarak da nitelendirilebilecektir. Ancak öğretide isabetle belirtildiği üzere, ikame işçinin haklarının da korunduğu bir şekilde bu hususa ilişkin açık bir yasal düzenlemenin getirilmesi daha isabetli olacaktır[94].

3. Kısmi Süreli Çalışmanın Özel Görünümleri

a) Başka (Yan) İşte Çalışma

Kısmi süreli iş sözleşmesinin özelliği gereği bir işçinin birden fazla işverenle iş sözleşmesi yapması ve ikinci bir işte çalışması mümkündür. Bu tür çalışmalara ülkemizde ev hizmetlerinde oldukça sık rastlanmaktadır. Ayrıca, İş Kanunu kapsamına giren ticaret işleri ve büro hizmetlerinin yapıldığı işyerleri ile daha çok küçük işyerlerindeki temizlik işlerinde de bu tür çalışmalar göze çarpmaktadır[95.] Bundan başka, sanayi kesimindeki işyerleri de içinde olmak üzere çeşitli kesimlere giren birçok işyerinde hekim, hukukçu, mühendis, vergi uzmanı ya da özellikle küçük işyerlerinde muhasebe uzmanı gibi kişilerle, daha çok danışmanlık hizmetini konu alan işlerde kısmi süreli çalışmayı öngören iş sözleşmelerinin yapıldığı görülmektedir.

Bu tür çalışmalar bir ya da birden çok işveren yanında yapılabildiği gibi, işçinin bu işler yanında ayrıca serbest çalışması da söz konusu olabilmektedir. Önemle belirtmek gerekirse, bu gibi durumlarda mutlaka işçinin başka (yan) işte çalışmasının mevcudiyeti şart değildir. Şöyle ki, başka (yan) işin varlığı öncelikle baskın biçimde yürütülen asıl bir işin varlığına bağımlıdır. Bir diğer ifadeyle bir iş diğerine göre aslilik- ferilik ilişkisi içinde bulunmalıdır. Eğer bir iş

[92] **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 190.
[93] **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 190.
[94] **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 190.
[95] İsviçre ve Almanya'daki benzer uygulamalar için bkz. **Streiff/von Kaenel/Rudolph,** Art. 319, Rn. 18; **Schaub** (**Schaub/Koch/Linck),** IV, § 44, Rn.13, 15.

diğerine göre bu tür bir ilişki içinde değilse, bir yan iş değil, aksine birden fazla kısmi süreli iş sözleşmesi gündeme gelebilecektir[96].

Taraflar arasında, işçinin kanuni sınırlar içinde kalarak başka (yan) iş ilişkisine girmesini engelleyen bir anlaşmanın varlığı, Anayasa'da yer alan çalışma hakkı ile sözleşme özgürlüğüne ilişkin hükümlere ve işçinin kişilik hakkına aykırı olacağından kural olarak geçerli değildir. Ne var ki, işçinin yan iş yapması bazı hallerde, işverene karşı olan sadakat borcuna aykırılık oluşturabilir. Gerçekten işçi, hizmet ilişkisi devam ettiği sürece, sadakat borcuna aykırı olarak bir ücret karşılığında üçüncü kişiye hizmette bulunamaz ve özellikle kendi işvereni ile rekabete girişemez (TBK m. 396/3)[97]. Böyle bir durumda ise, işveren haklı nedene dayanarak iş sözleşmesini fesih yoluna gidebilecektir (İK m. 25/II, e).

İşçinin başka (yan) işte çalışması durumunda işçinin haftalık toplam çalışma süresinin yasal süreyi aşması halinde nasıl bir sonuca gidilmesi gerektiği özel olarak üzerinde durulması gereken bir husustur. Ancak buna ilişkin İş Kanununda açık bir hüküm bulunmamaktadır. Bunun haricinde, İş Kanununda haftalık azami çalışma süresine ilişkin sınırlamanın (İK m. 63/1), işçinin sağlığını ve güvenliğini korumayı amaçladığı, ayrıca bu sınırın kişiye özgü olduğu gözden uzak tutulmamalıdır[98].

Öğretide, bizce de isabetli bir biçimde, işçinin birden fazla işverenle yaptığı iş sözleşmesi ile üstlendiği toplam haftalık çalışma süresinin yasal çalışma süresini aşamayacağı belirtilmektedir[99]. Bu görüşe göre, böyle bir durumda sonra yapılan sözleşmenin yasal azami çalışma süresi olan kırk beş saati aşan kısmı geçersiz sayılır[100]. Ayrıca, bu durumda geçersizlik ileriye doğru etkili olacağı için işçi çalışmış olduğu günler için ücrete de hak kazanmalıdır[101].

Alman Hukukunda bu duruma ilişkin özel bir yasal düzenleme bulunmaktadır. Alman Çalışma Süresi Hakkında Kanun (Arbetiszeitgesetz) uyarınca, haftalık en fazla çalışma süresi bir işçinin birden fazla işveren yanında çalışması halinde bütün olarak hesaplanır (ArbZG § 2 Abs. 1). Bunun haricinde Alman Hukukunda uygulamada işçinin birden fazla işverenle sözleşme yapması halinde sonra yapılan sözleşmenin işçinin yasal haftalık çalışma süresini aşan kısmının geçersiz sayılacağı belirtilmektedir. Zira işçinin tüm çalışma yaşamı boyunca sürekli yasal çalışma süresini aşacak biçimde sözleşme ilişkisi kurması sağlığını olumsuz etkileyebilecek bir durumdur. Bu doğrultuda, Çalışma Süresi Hakkında Kanunun bu hükmü emredici sayılmakta ve bu düzenlemeye aykırı olan iş sözleşmesi Alman Medeni Kanunu'nun ilgili hükmü (BGB § 134) uyarınca geçersiz (nichtig) olarak kabul edilmektedir[102]. Kurulan bu iş sözleşmelerinden hangisinin geçersiz sayılacağı konusunda da öncelik ilkesi (Prioritätsprinzip) uyarınca, sonraki kurulan sözleşmenin geçersiz olacağı belirtilmektedir[103].

Alman Hukukunda ve öğretide benimsenmiş olan esas bizim hukukumuz için de kanaatimizce yerindedir. Ancak, bu konunun kesin bir şekilde yasal olarak düzenlenmesi,

---

[96]***Eyrenci,*** 19; **Sarıbay,** 291; **Süzek,** 278.

[97]**Sarıbay,** 291; **Süzek,** 278.

[98]**Caniklioğlu,** 25.

[99]**Schaub (Schaub/Koch/Linck),** IV, § 44, Rn.15; ***Eyrenci,*** 37 vd.; ***Ulucan* (Eyrenci/Taşkent/Ulucan),** 85; ***Centel,*** 62; **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 177; ***Süzek,*** 278; ***Sarıbay,*** 279.

[100]***Eyrenci,*** 38-39; **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 177; ***Sarıbay,*** 279.

[101]***Eyrenci,*** 39.

[102]***Baeck/Deutsch,*** § 2, Rn. 19.

[103]***Baeck/Deutsch,*** § 2, Rn. 20.

çıkabilecek diğer sorunların ortadan kaldırılması için yararlı olacaktır. Bu bakımdan Kanuna konulacak hükümle *haftalık azami yasal çalışma süresini aşma yasağına ilişkin olarak,* bu yasağı aşan çalışma süresinin geçersiz sayılacağının Kanunda düzenlenmesi olası tereddütleri giderecektir[104].

b) Çağrı Üzerine Çalışma

Kısmi süreli çalışmanın özel bir şekli olan çağrı üzerine çalışma (Arbeit auf Abruf/ on call work) 4857 sayılı İş Kanununda ilk defa düzenlenmiştir (İK m.14). Ekonomik ve teknolojik gelişmeler neticesinde, çalışma saatlerinin belirlenmesinin işverene bırakıldığı çağrı üzerine çalışma gibi, esnek çalışma biçimleri yaygınlaşmıştır[105].

Çağrı üzerine çalışmada, işveren ve işletmelere esneklik sağlayarak, işletmenin talep değişimlerine uyumunu sağlamaktadır. Böylece, işverenin gereksinimlerine uygun olarak ve henüz mevcut olmayan iş hacmine göre esnek bir çalışma düzeni sağlamasına olanak sağlar[106]. Çağrı üzerine çalışma işgücü talebinin değişken olduğu hizmet sektörü ve eğitim sektöründe yaygındır[107]. Keza vasıfsız işgücünün istihdam edilmesi ve çalışma yaşamına girmekte sorun yaşayan toplum kesimleri (öğrenciler, ev hanımları vs.) için iş olanağı yaratılmasına yardımcı olur[108].

Çağrı üzerine çalışmalarda, genel olarak, işverene belirli bir süre önceden bildirmek yolu ile işçiyi istenilen zaman işe çağırma ve işçinin iş görme edimini yerine getirmesi olanağı tanınır[109]. Çağrı üzerine çalışmada işçi sürekli bir iş yükü altında kalmamakla beraber, çağrıldığında işyerine gidip işi görmek zorundadır[110]. Çağrı üzerine çalışmada, iş ihtiyacı objektif bir gereklilikten değil aksine işverenin düşüncesine göre çalışanın iş edimini yerine getirmesini gerekli görmesine dayanır[111].

Çağrı üzerine çalışma belirli veya belirsiz süreli iş sözleşmesine dayanabilir[112]. Ayrıca, çağrı üzerine çalışmanın tüm bir iş ilişkisi kapsamında kararlaştırılmış olması şart değildir. Dolayısıyla, taraflar arasındaki iş ilişkisinin bir bölümü çağrı üzerine çalışma, bir diğer bölümü ise sabit çalışma sürelerine göre belirlenebilir[113]. Öte yandan, çağrı üzerine çalışma kısmi süreli çalışmanın özel bir türü olduğundan tam süreli çalışan işçiler bakımından uygulanamaz[114].

---

[104]Bkz. yukarıda dipnot 26'da atıf yapılan açıklamalar.

[105]**Ufuk Aydın,** "Çağrı Üzerine Çalışma ve Uygulama Sorunları", Sicil İHD, S.8, Aralık, 2007, 41.

[106]**Götz Hueck,** "Çalışma Sürelerinin Esnekleştirilmesi", Öner Eyrenci (çev.), Çalışma Hayatında Esneklik içinde (103-129), İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1994, 120; **Muhittin Astarlı,** İş Hukukunda Çalışma Süreleri, Ankara: Turhan Kitabevi, 2008,374.

[107]**Waldner,** 1218; **Aydın,** 44.

[108]**Aydın,** 45.

[109]**Vischer/Müller,** 58; **Astarlı,** 374; **Aydın,** 42.

[110]**Aydın,** 42; Bu özellik, çağrı üzerine çalışmayı ara sıra veya geçici yapılan (Aushilfs oder Gelegenheitsarbeit) işlerden ayırt eder, çünkü kısa ve belirli bir süre için kurulan bu tür iş ilişkisinde, işçi her defasında yeni iş teklifini red etme hakkına sahiptir, **Vischer/Müller,** 60.

[111]**Manuela Mühlmann**, Flexible Arbeitsvertragsgestaltung - Die Arbeit auf Abruf, RdA, 2006, H.6, 357. Türk ve Alman Hukuklarında kanun koyucu çağrı üzerine çalışmada açıkça, işçinin sadece iş ihtiyacı olduğunda çalışacağını düzenlenmiştir (İK m.14/1, TzBfG §12 Abs. 1 S.1).

[112]**Vischer/Müller,** 59. Yüksek Mahkeme kararında da yer aldığı üzere; çağrı üzerine çalışmanın belirli süreli iş sözleşmesi şeklinde yapılabilmesi için ilgili hükümde yer alan objektif koşuldan birinin bulunması şarttır, aksi halde taraflar arsındaki iş sözleşmesi belirsiz süreli iş sözleşmesi sayılır, **Y 9 HD. 22.05.2006, 2005/5115E. 2006/14969 K.,** YKD, Ekim 2006, 1609.

[113]**Mühlmann**, 358.

[114]Gerçekten Türk Hukukunda ilgili hükümde açıkça "kısmi süreli iş sözleşmesi" (İK m.14/1) tabiri kullanılarak, çağrı üzerine çalışmanın tam süreli iş sözleşmesi şeklinde olamayacağı belirtilmiştir, **Astarlı,** 378.

Çağrı üzerine çalışma, işe hazır beklemeden (Arbeitsbereitschaft), nöbet hizmetinden (Bereitschaftsdienst) ve çağrıya hazır olmadan (Rufbereitschaft) farklı bir olgudur[115]. Ayrıca, çağrı üzerine çalışma mevsimlik çalışmadan da farklıdır. Mevsimlik çalışmada işçinin çalışacağı dönemler belirlidir[116].

Çağrı üzerine çalışmanın iki türü vardır[117]. İkisindeki ortak özellik, işçinin işverene ait olan çağırma yetkisi çerçevesinde yapılacak bir çağrı ile çalıştırılmasıdır. Aralarındaki fark ise çalışma sürelerinin belirlenmesinden kaynaklanmaktadır. İlkinde taraflar çalışılacak süreyi (haftalık, aylık vs.) önceden anlaşarak tayin ederler. Tarafların anlaşması neticesinde işçi ne kadar süre çalışacağını bilir. Ancak, işçinin çalışma zamanı belirsizdir. Böylelikle, işveren işçinin iş görme edimini ne zaman yerine getireceği çağrı yoluyla belirleyebilir[118]. Ayrıca, işçinin sözleşmede belirlenen süreden fazla çalıştırılması mümkün değildir. İkincisinde ise, çalışılacak süre de işveren tarafından tek taraflı olarak belirlenmektedir[119]. Böyle bir çalışmada işveren işçinin hem ne zaman çalışacağına hem de ne kadar süre için çalışacağını belirleme yetkisine sahiptir. Bu iki hususa yönelik işçinin herhangi bir belirleme yetkisi yoktur[120].

Çağrı üzerine çalışma sadece iş sözleşmesi ile öngörülebilir[121]. Çağrı üzerine çalışmayı içeren iş sözleşmelerine ilişkin İş Kanununda bazı özel düzenlemeler yer almaktadır. Öncelikle bu tür çalışmayı içeren bir iş sözleşmesi yazılı olmalıdır (İK m.14/1). Öğretide bu koşulun geçerlilik ve ispat koşulundan hangisine girdiği tartışmalıdır[122]. Çağrı üzerine çalışmada işçinin ücreti güvence altına alınmıştır. Buna göre çağrı üzerine çalıştırılmak için beklenen sürede işçi çalıştırılsın veya çalıştırılmasın ücrete hak kazanır (İK m.14/2).

Çağrı üzerine çalışmada yapılacak çağrının şekli konusunda Kanunda bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak, İş Kanununun 109. maddesi "Bu Kanunda öngörülen bildirimlerin

[115]**Mühlmann**, 357; **Hueck,** 120; **Aydın,** 43. Alman Çalışma Süreleri Kanununda bu kavramlara yer verilmesine rağmen açık bir tanımı yapılmış değildir (ArbZG § 7, 2a). Ne var ki, öğreti ve uygulamada işe hazır bekleme çalışma süresi kapsamında değerlendirilmektedir, **BVerwG, 19.01.1988- C 11/85,** NZA 1988, 181; **Baeck/Deutsch,** § 2, Rn. 39. Diğerleri ise, çalışma haricinde geçen zaman (arbeitsfreie Zeit) olarak kabul edilmektedir. Ancak çağrıya hazır olma durumunda işçinin çağrı üzerine gelip fiilen çalıştığı sürelerin çalışma süresi kapsamında değerlendirilecektir, ayrıntılı bilgi için bkz. **Baeck/Deutsch,** § 2, Rn. 41-55; **Astarlı,** 29-34.

[116]**Aydın,** 43.

[117]**Eyrenci,** Kısmi Süreli, 32; İlk tür gerçek olmayan (unechte) ikinci tür ise gerçek (echte) çağrı üzerine çalışma olarak isimlendirilmektedir, **Vischer/Müller,** 59.

[118]**Eyrenci,** 32.

[119]**Vischer/Müller,** 59; **Eyrenci,** 32. bu türde bir çağrı üzerine çalışmanın yapılmasının İş Hukukunun işçiyi koruyucu işleviyle çeliştiği belirtilmektedir, **Mühlmann**, 357. Türk ve Alman Hukuklarında bu tür çağrı üzerine çalışma Kanunda yer almamaktadır. Hatta bu husus, İş Kanununun ilgili hükmünde "hafta, ay veya yıl gibi bir zaman dilimi içinde işçinin ne kadar çalışacağını taraflar belirlemedikleri akdirde haftalık çalışma süresi yirmi saat kararlaştırılmış sayılır" ve "Sözleşmede günülük çalışma süresi kararlaştırılmamış ise, işveren her çağrıda işçiyi günde en az dört saat üst üste çalıştırmak zorundadır" (İK m.14/2,3) şeklinde düzenlenmiştir. Keza Alman Federal İş Mahkemesi kararında, çağrı üzerine çalışmada işverenin yönetim yetkisinin ayrıca işçinin çalışma süresinin uzunluğunu belirleme hususunu içermediğini zikretmiştir. Bunun aksinin kabulü emredici nitelikteki fesih ve işçinin feshe karşı korunmasına ilişkin hükümlerinin işçi aleyhine dolanılmasına neden olacaktır, **BAG 12.12.1984**, **7 AZR 509/83**, **Mühlmann,** 357.

[120]**Arif Yavuz,** Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkileri, Ankara: Kamu İş Yayınları, 1995, 68-69.

[121]**Hueck,** 121.

[122]İspat koşulu olduğu yönünde, **Aydın,** 47. Bu koşulun geçerlilik koşulu olduğu yönünde, bkz. **Zeytinoğlu,** 461. Diğer bir görüşe göre ise, çağrı üzerine çalışma yazılı bir sözleşme ile ispat edilemez ise bu ilişkinin işçinin iş görme edimini işverenin çağrısı üzerine değil sıradan bir iş sözleşmesi ile yerine getirmeyi üstendiği ve başka türlü kararlaştırılmamış ise haftalık çalışma süresinin 20 saat belirlendiği bir iş ilişkisinin kabulü yerinde olacaktır, **Can Tuncay**, "İş Sözleşmesinin Türleri ve Yeni İstihdam Biçimleri", Yeni İş Yasası Sempozyumu içinde (125-145), İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2003, 138; **Süzek,** 280.

ilgiliye yazılı olarak ve imza karşılığında yapılması gerekir" hükmünü içermektedir. Maddenin gerekçesinde ise, bunun ispat yönünden getirildiği bildirilmiştir. Öğretide buna kıyasen, ispat bakımından çağrının yazılı yapılması görüşü ileri sürülmüştür[123]. İşveren, işe çağrıyı, aksi kararlaştırılmadıkça, işçinin çalışacağı zamandan en az dört gün önce yapmak zorundadır (İK m.14/3)[124].

İş Kanununda çağrı üzerine çalışmada, çalışma süresinin sadece haftalık değil aylık ve yıllık esasta da belirlenebileceği açıkça düzenlenmiştir (İK m.14/2)[125]. Çalışmanın aylık veya yılık olarak belirlenebilmesi işverenin söz konusu dönem içinde işçiyi herhangi bir haftalık çalışma süresine bağlı kalmadan çalıştırabileceği anlamına gelmez. Gerçekten taraflar çağrı üzerine çalışmada da günlük ve haftalık çalışma sürelerini belirlemek zorundadırlar[126]. İlgili hükme göre, çalışılacak sürenin taraflarca belirlenmediği hallerde haftalık çalışma süresinin yirmi saat kararlaştırılmış sayılır ve ayrıca, sözleşmede günlük çalışma süresi kararlaştırılmamış ise, işveren her çağrıda işçiyi günde en az dört saat üst üste çalıştırmak zorundadır (İK m.14/2-3)[127]. Öğretide, söz konusu hükmün nispi emredici veya yedek hukuk kuralı olup olmadığı tartışmalıdır[128].

c) İş Paylaşımı

Kısmi süreli çalışmanın özel diğer bir türü de iş paylaşımıdır (job sharing/ Arbeitzplatteilung). İlk defa A.B.D.'de uygulanmaya başlanan bu tür çalışma biçimi daha sonradan özellikle Almanya'da yaygınlaşmıştır[129]. İş paylaşımı birden fazla işçinin (genellikle iki), iş sözleşmesi kapsamında kendilerine verilen işi çalışma sürelerini aralarında serbestçe belirledikleri bir düzen içinde dönüşümlü olarak yerine getirdikleri kısmi süreli bir çalışma türüdür[130].

İş paylaşımında esas unsur, çalışma süreleri bakımından işçilere bırakılmış bir egemenlik bulunmasıdır[131]. Bu bakımdan, işçiler kimin ne zaman çalışacağını kendi aralarında belirlerler.

---

[123]**Aydın,** 47.

[124]Çağrının dört günün altında belirlenebileceği yönünde bkz. **Astarlı,** 393. Alman Hukukunda da işçiye bildirim bakımından kanunen asgari dört günlük süre öngörülmüştür (TzBfG § 12, 2)

[125]Alman Hukukunda, çağrı üzerine çalışmada günlük ve haftalık çalışma süresinin belirlenmesinin şart olduğu düzenlenmiştir (TzBfG § 12, Abs. 1, S.2). Öğretide bu hükme dayanarak çağrı döneminin mutlak olarak haftalık ve günlük olarak belirlenmesi gerektiği görüşü hâkimdir, bkz. **Mühlmann,** 359.

[126]**Astarlı,** 381-382.

[127]Alman Hukukunda ise, tarafların haftalık çalışma süresini belirlememiş olması halinde haftalık on saat, günlük çalışma süresinin belirlenmemiş olması halinde ise günlük üç saat olarak kabul edileceği düzenlenmiştir (TzBfG §12, Abs. 1, S.3-4).

[128]Bizimde katıldığımız hâkim görüş, bu düzenlemenin yedek hukuk kuralı olduğu yönündedir. Böylece işçi lehine olduğu kadar aleyhine de düzenleme getirilebilir, bkz. **Çelik/Caniklioğlu/Canbolat,** 159; **Süzek,** 279; **Zeytinoğlu,** Kısmi Süreli, 462; **Astarlı,** 383; aksi yöndeki görüş ise düzenlemenin nispi emredici nitelikte olduğu yönündedir, bkz. **Aydın,** 49. Alman Hukukukunda ise, çağrı üzerine çalışmaya yönelik haftalık ve günlük çalışma süresi ile bunun işçiye bildirimine ilişkin hükümler bakımından, işçi aleyhine bir düzenleme getirilmesi sadece toplu iş sözleşmesi (Tarifvertrag) ile mümkündür (TzBfG § 12, Abs. 3, S.1).

[129]**Vischer/Müller,** 57; **Astarlı,** 420.

[130]**Vischer/Müller,** 57; **Hermann Reichold,** "Zeitsouveranitat im Arbeitverhaltnis: Strukturen und Konsequenzen", NZA, 1998**,** 396; **Eyrenci,** 27; **Thurman/Trah,** 36; **Astarlı,** 420. Türk ve İsviçre Hukuklarında iş paylaşımını düzenleyen özel bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak konuyu düzenleyen, Alman Kısmi ve Belirli Süreli İş Sözleşmeleri Kanununa göre, işçi ve işveren, bir işteki çalışma süresinin birden çok işçi tarafından paylaşılacağını kararlaştırabilirler (TzBfG §13, Abs. 1, S.1).

[131]**Reichold,** 396; **Eyrenci,** 28.

İşveren bu hususa yönelik biçimde yönetim hakkından vazgeçmektedir. Bu özelliliği ile iş paylaşımı klasik kısmi süreli çalışmadan ayrılmaktadır[132].

İş paylaşımı ilişkisi, esasen, işçi ve işverenle arasındaki iş sözleşmesine dayanmaktadır. İş paylaşımında bulunan işçiler ile tek bir iş sözleşmesi yapılmış olsa bile iş paylaşan işçi sayısı kadar iş sözleşmesi mevcuttur ve her birinin sözleşmesi diğerinden bağımsızdır[133]. Diğer yandan, işçiler iş paylaşımı neticesinde kendine düşen işin bölümünden sorumlu olup işin tamamından sorumlu değildirler[134]. Nitekim işi paylaşan işçilere müteselsil borçluluğa ilişkin hükümler uygulanmaz[135].

İş paylaşımında paylaşılacak işin tam süreli veya kısmi süreli iş olmasının önemi bulunmamaktadır. Gerçekten iş paylaşımında, bizimde katıldığımız görüşe göre, işi paylaşanların çalışma süresi kanuni sınırlar içinde kalmak kaydı ile paylaşılacak işin süresinin bir önemi bulunmamaktadır[136]. İşveren tek taraflı yönetim yetkisi ile kısmi süreli iş ilişkisini iş paylaşımı ilişkisine dönüştüremez. Bunun için tarafların açık bir biçimde anlaşmış olması gerekir. Özellikle iş sürelerinin paylaştırılacağı dönem ile işçilerin çalışma sürelerinin uzunluğu önceden belirlenmiş olmalıdır[137]. İş paylaşanlar çalışma planı belirlenmesinde kural olarak serbesttirler. Eğer çalışma planına ilişkin birtakım kurallar veya sınırlar belirlenecekse bunlarında sözleşmede açıkça kararlaştırılmış olması şarttır[138].

Alman Hukukunda iş paylaşımına ilişkin yasal düzenlemede, iş paylaşanların diğeri yerine çalışma yükümlülüğü getiren özel bir düzenleme bulunmaktadır. Buna göre, eğer iş paylaşanlardan birinin iş görme borcunu yerine getirmesi mümkün değilse (hastalık, kaza vs.), ancak diğer iş paylaşan kabul ederse diğeri yerine çalışma yükümlülüğü doğar (TzBfG § 13, Abs. 1, S.2). Bu kuralın istisnası aynı hükümde düzenlemiştir. Şöyle ki, eğer acil işletmesel ihtiyaçlar ortaya çıkar ve işveren tarafından bu yükümlülüğün ifası işçiden somut olayda beklenebilir ise o zaman işçi diğerinin yerine çalışmakla yükümlüdür (TzBfG § 13, Abs. 1, S.3).

İş paylaşan işçilerin sözleşmeleri birbirinden bağımsız olduğu için işçilerden birinin iş sözleşmesinin herhangi bir nedenle sona ermesi, diğer iş paylaşan işçilerin iş sözleşmelerinin sona erdirilmesi bakımından haklı veya geçerli bir neden oluşturmaz[139]. Alman Hukukundaki yasal düzenlemeye göre, işverenin işçilerden birinin herhangi bir nedenle iş paylaşımı ilişkisinden ayrılması halinde diğeri veya diğerlerinin iş sözleşmesi sırf bu nedene dayanarak sona erdirilemez. Ancak, işverenin bu nedene dayanan değişiklik feshi hakkı (Recht zur Änderungskündigung) ve başka bir nedene dayanarak iş sözleşmesini fesih hakkı saklı tutulmuştur (TzBfG § 13, Abs. 2, S.1-2).

İş paylaşımıyla karıştırılabilecek bazı benzer çalışma şekilleri vardır. Bunlardan ilki olan "job splitting" sisteminde esasen tam zamanlı bir işin birbirinden bağımsız iki ayrı kısmi süreli işe bölünmesi durumu vardır. Bu durumda işçiler arasında bir ilişki bulunmaz ve onların her

[132] **Astarlı,** 421.
[133] **Astarlı,** 421.
[134] **Schaub (Schaub/Koch/Linck),** IV, § 44, Rn. 85, 93.
[135] 6098 sayılı Türk Borçlar Kanununda, alacaklının borcun tamamını veya bir kısmının ifasını dilediği müteselsil borçludan isteyebileceği düzenlenmiştir (TBK m.163/1).
[136] **Schaub (Schaub/Koch/Linck),** IV, § 44, Rn. 79**; Reichold,** 396; **Astarlı,** 423.
[137] Bu süre haftalık aylık veya yıllık olarak belirlenebilir, bkz. **Schaub (Schaub/Koch/Linck),** IV, § 44, Rn. 79**; Astarlı,** 423.
[138] **Astarlı,** 428.
[139] **Astarlı,** 435.

biri kısmi süreli çalışan olurlar[140]. Keza işçiler çalışma sürelerini kendileri belirleyemez ve diğer yerine çalışmakla yükümlü değillerdi. Bir diğer benzer durum ise "job pairing" sistemidir. Bu sistemde işçiler iş paylaşımında olduğu gibi kendileri tarafından yapılan bir çalışma düzeni ile işin yapılmasını aralarında bölüşürler. Ancak, işçiler iş paylaşımından farklı bir biçimde kendilerine verilen işin görülmesinden birlikte sorumludurlar[141].

İş paylaşımı hususunda Türk Hukukunda herhangi bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Ancak sözleşme özgürlüğü çerçevesinde tarafların iş paylaşımını aralarında kararlaştırmasına engel bir durum bulunmamaktadır[142]. Öte yandan iş paylaşımı kısmi süreli çalışmanın özel bir şekli olduğundan kısmi süreli iş sözleşmesine ilişkin hükümler, uygun olduğu kadarıyla, uygulama alanı bulacaktır[143]

SONUÇ

4857 sayılı İş Kanunu ile yasal zemine kavuşan kısmi süreli çalışma uygulamalarının çalışma yaşamında giderek yaygınlaştığı ve beraberinde uygulamada bazı sorunları ortaya çıkardığı görülmektedir. Ortaya çıkan sorunların en önemlisi olarak; çalışma hayatında da görüldüğü üzere, bu şekilde çalışanların büyük bölümünün kayıt dışı olarak, iş ve sosyal güvenlik mevzuatınca çalışanlara tanınan koruma ve haklardan mahrum bir şekilde çalışmaları gelmektedir. Bunun haricinde, kısmi süreli çalışanlar bakımından, tatil hakkı, ücretli izin, iş eğitimi veya kişisel terfi gibi konularda aleyhlerine olan durumlara uygulamada sıklıkla rastlanılmaktadır.

Kısmi süreli olarak çalışan kişilerle ilgili diğer önemli bir sorun da; kayıt dışı çalışmamalarına rağmen, sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanma konusunda çeşitli güçlüklerle karşı karşıya kalmalarıdır. Sosyal güvenlik sistemimizin büyük ölçüde tam gün çalışma esasına göre tasarlanmış olması bu sorunun ortaya çıkmasında en önemli etkendir. Bu doğrultuda, ayrıca kısmi süreli bir işin istikrarsız olup olmadığının belirlenmesi de önem arz etmektedir. Kısmi süreli işin istikrarsız olup olmadığının belirlenmesinde, işin süresi, çalışanın sosyal konumu (örneğin göçmen olması vs.), çalışanın işten elde ettiği gelir gibi etkenlerin topluca değerlendirilip bir sonuca varılması bizce isabetli olacaktır[144].

Gerçekten kısmi süreli iş sözleşmesi ile çalışanların bazı haklardan yararlanmaları konusunda uygulamada pek çok sorun çıkmaktadır. Bunun temelinde ise, İş hukuku mevzuatında işçilerin haklarını düzenlenirken klasik çalışma biçiminin esas alınarak, tam süreli ve tek bir işverene bağlı olarak çalışan işçiye göre düzenleme getirilmesi yatmaktadır. Oysa gittikçe daha fazla sayıda kısmi süreli çalışan işçi çalışma hayatına katılmakta, bunun sonucunda bazı konularda çözümsüz problemlerle karşı karşıya kalınmaktadır[145]. Bunun yanı sıra, Türk hukukunda kıdem tazminatı, ihbar tazminatı, çalışma süreleri gibi işe ilişkin bazı hususlarda kısmi süreli çalışanlara yönelik olarak ayrı bir yasal düzenleme bulunmamaktadır. Bu nedenle bizce de, öğretide de isabetle belirtildiği üzere[146], kısmi süreli iş sözleşmesi ile

[140] **Astarlı,** 421.

[141] **Meinhard Heinze,** "Flexible Arbeitszeitmodelle", NZA, 1997, H.13**,** 686; **Astarlı,** 421.

[142] 4857 sayılı İş Kanununun 9.maddesinin gerekçesinde de, "Kanunda ayrıca hüküm bulunmamakla beraber, taraflar, ülkemizde henüz uygulamaya geçilmemiş olan kısmi süreli iş sözleşmelerini diğer bir özel şekli olan işin paylaşılması esasına dayalı türünü de seçebilirler" ifadesine yer verilmiştir.

[143] **Süzek,** 281.

[144] **Rodgers,** 5; **Countouris,** 24.

[145] Bu hususa ilişkin olarak bkz. **Caniklioğlu,** 19-20.

[146] **Caniklioğlu,** 19-20.

çalışanların haklarının, bu çalışma biçiminin özellikleri de dikkate alınarak daha ayrıntılı bir şekilde düzenleyen ve bu çalışma biçiminin olumsuz sonuçlarını azaltan hükümlerin yasa koyucu tarafından getirilmesi yerinde olacaktır.

KISALTMALAR

A.B.D.	Amerika Birleşik Devletleri
AB	Avrupa Birliği
Abs.	Absatz
AJP	Aktuelle Juristische Praxis
ArbZG	Arbeitzeitgesetz
Art.	Article
A.Ş.	Anonim Şirket
Aufl.	Auflage
BEEG	Bundeselterngeld und Elternzeitgesetz
BGB	Bürgerliches Gesetzbuch
BGH	Bundesgerichtshof
BK	Borçlar Kanunu
Bkz./bkz.	Bakınız
ÇSY	Çalışma Süreleri Yönetmeliği
DEÜHFD	Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
dp.	Dipnot
E.	Esas
HD	Hukuk Dairesi
ILR	International Labour Review
İHD	İş Hukuku Dergisi
İHSGHD	İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Dergisi
İK	İş Kanunu
İÜHFM	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
K.	Karar
m.	madde
NZA	Neue Zeitschrift für Arbeitsrecht
OR	Obligationenrecht
RG	Resmi Gazete
Rn.	Randnummer
S. Sayı	
SGB	Sozialgesetzbuch
TBK	Türk Borçlar Kanunu
TİSK	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TMK	Türk Medeni Kanunu
TzBfG	Gesetz über Teilzeitarbeit und befristete Arbeitsvertrage (Teilzeit- und Befristungsgesetz)
UÇÖ	Uluslararası Çalışma Örgütü
Vol.	Volume
Y Yargıtay	
Y.Yıl	
YHGK	Yargıtay Hukuk Genel Kurulu
Yön.	Yönetmelik

KAYNAKÇA

Aktay, Nizamettin/ Arıcı, Kadir/ Senyen- Kaplan, Emine Tuncay: İş Hukuku, Yenilenmiş 7. Basım, Ankara: Gazi Kitabevi, 2015.

Astarlı, Muhittin: İş Hukukunda Çalışma Süreleri, Ankara: Turhan Kitabevi, 2008.

Aydemir, Murteza: "99/81 EC sayılı Avrupa Birliği Yönergesi ve Alman Hukukuyla Karşılaştırmalı Olarak 4857 sayılı İş Kanununda Kısmi Süreli Çalışma ve Bu Çalışmadan Kaynaklanan İşçilik Hakları", İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi 30.Yıl Armağanı içinde, Ankara: TŞOF Matbaacılık A.Ş., 2006, ss. 203-243.

Aydın, Ufuk: "Çağrı Üzerine Çalışma ve Uygulama Sorunları", Sicil İHD, Sayı 8, Aralık 2007, ss.41-55.

Baeck,Ulrich/ Deutsch, Markus: Arbeitszeitgesetz Kommentar, 2. Auflage, München: Verlag C.H. BECK, 2004.

Blomeyer, Wolfang: "Almanya'da İstihdam İlişkilerinin Esnekleştirilmesi Yönünde Denemeler", Çalışma Hayatında Esneklik içinde, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1994, ss.195-213.

Boner, Wilhelm: Teilzeitarbeit, Bern: Verlag Stampfli & CIE, 1985.

Caniklioğlu, Nurşen: "İş Kanununun 10.Yılında Belirli Süreli İş Sözleşmesi İle Kısmi Süreli İş Sözleşmesi ve Uygulamada Yaşanan Sorunlar",Ankara: 10.Yılında 4857 Sayılı İş Kanunu (Uygulama Sorunları ve Çözüm Önerileri) Sempozyumuna sunulan yayınlanmamış Tebliğ, 2013.

Caniklioğlu, Nurşen: "4857 Sayılı İş Kanununun Çalışma Sürelerine İlişkin Düzenlemeleri", III. Yılında İş Yasası (Seminer Notları) içinde, Bodrum: Türkiye Toprak, Seramik, Çimento ve Cam Sanayi İşverenleri Sendikası Yayınları, 2005, ss.149-199. (Çalışma Süreleri)

Centel, **Tankut:** Kısmi Çalışma, İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları, no. 102, 1992.

Centel, **Tankut:** "Kısmi Süreli Çalışma ve Hafta Tatili Ücreti", Sicil İHD, Sayı 2, Haziran 2006, ss. 19-23. (Hafta Tatili)

Countouris, Nicola: "The Legal Determinants Of Precariousness In Personal Work Relations: A European Perspective", Comparative Labor Law & Policy Journal, Vol. 34, 2012, pp.21-47. ve Cam Sanayi İşverenleri Sendikası Yayınları, 2005, ss.149-199. (Çalışma Süreleri)

Çelik, Nuri/ Caniklioğlu, Nurşen/ Canbolat, Talat: İş Hukuku Dersleri, Yenilenmiş 30. Basım, İstanbul: Beta Basım A.Ş., 2017.

Çelik, Nuri: "Kısmi Süreli Çalışmada İşçinin Kıdeminin Hesabı", Dr. Aydın Özkul'a Armağan içinde, Kamu-İş Dergisi, Cilt 6, Sayı 4, ss. 95-105.

Demir, **Fevzi**: İş Hukuku ve Uygulaması, İzmir: Albi Yayınları, 2013.

Ekin, Ali/ Kadırgan, Hasan "Uluslararası Alanda ve Türk Hukukunda Eşit Davranma İlkesi Bağlamında Ebeveyn İzni,", Prof. Dr. M. Polat Soyer'e Armağan içinde, DEÜHFD, Cilt 2, Özel Sayı, İzmir: 2014, ss. 1045-1066.

Eyrenci, Öner: Uygulama ve İş Hukuku Açısından Kısmi Süreli Çalışmalar, İstanbul: Mozaik Yayıncılık, 1989.

Eyrenci, Öner/ Taşkent, Savaş/ Ulucan, Devrim: Bireysel İş Hukuku, Yenilenmiş 7.Basım, İstanbul: Beta Basım A.Ş., 2016.

Heinze, Meinhard: "Flexible Arbeitszeitmodelle", NZA, 1997, Heft 13, ss. 681-689.

Hoogendorn, **Hans:** "Hollanda'da Kısmi Süreli Çalışma", Sicil İHD, Sayı 6, Haziran 2007, ss. 230-233

Hueck, Götz: "Çalıma Sürelerinin Esnekleştirilmesi", Çalışma Hayatında Esneklik içinde, Öner Eyrenci (çeviren), İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1994, ss.103-129.

Kalleberg, Arne: "Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition", American Sociological Review, Vol.74, 2009, pp.1-22.

Karaman, **Mehmet Halis**: "4857 Sayılı İş Kanunu m.13, Kısmi Süreli Çalışma, Ayrımcılık Yasağı, Kıdem Tazminatı, Yıllık Ücretli İzin ve Hafta Tatili", Çalışma ve Toplum Dergisi, 2010/2, ss.269-300.

Meriç, Nedim: "Türk ve Alman İş Hukukunda Kısmi Süreli Çalışma", Legal İHSGHD, 2005/8, ss. 1545-1581.

Mollamahmutoğlu, Hamdi/ Astarlı, Muhittin/ Baysal, Ulaş: İş Hukuku, Cilt 1, Bireysel İş Hukuku, 6. Basım, Ankara: Lykeion Yayıncılık, 2017.

Mühlmann, **Manuela:** Flexible Arbeitsvertragsgestaltung - Die Arbeit auf Abruf, RdA, 2006, Heft 6, ss.356-361.

Ocak, Saim: "Doğum/Evlat Edinme Sebebiyle Kısmi Süreli Çalışma Uygulaması", Sicil İHD, Temmuz 2017, ss. 52-102.

Rehbinder, Manfred: "Rechtsfragen der Teilzeitarbeit", ArbR, 1986, ss.81-93.

Rodgers, Gerry: "Precarious work in Western Europe: The State of the debate", Precarious Work In Labor Market Regulation: The Growth Of Atypical Employment In Western Europe içinde (1-17), Geneva:ILO, 1989.

Roncoroni, Giacomo: "Arbeit auf Abruf und Gelegenheitsarbeit", AJP, 1998, ss.1410-1418.

Sarıbay, Gizem: "Kısmi Süreli İş Sözleşmeleri", Devrim Ulucan'a Armağan içinde (267-327), 1.Basım, İstanbul: Legal Yayıncılık, 2008, ss. 267-327.

Schaub, Günter/ Koch, Ulrich/ Linck, Rüdiger: Arbeitsrechts- Handbuch, 11. neu bearbeitete Auflage, München: Verlag C.H. Beck, -2005.

Streiff, Ullin/von Kaenel, Adrian/ Rudolph,Roger: Arbeitsvertrag, Praxiskommentar, 7. Auflage, Zürich: Schultess Juristische Medien AG, 2012.

Süzek, Sarper: İş Hukuku, Yenilenmiş 14. Basım, İstanbul: Beta Basım A.Ş., 2017.

Süzek, Sarper: "Geçici ve Mevsimlik İş Akitleri", İntes, Eylül-Ekim, 2005, ss. 40-43.

Thurman, Joseph/ Trah,Gabriele: "Part-time work in international perspective", ILR, Volume 129, Number 1, 1990, pp.23-40.

Traversa, Enrico: "Protection of Part-Time Workers in the Case Law of the Court of Justice of the European Communities", The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations, 2003, pp. 219-241.

Treu,Tiziano: "Labour Flexibility in Europe", ILR, Volume 131, Number 4-5, 1992, pp. 497-512.

Tuncay, Can: "İş Sözleşmesinin Türleri ve Yeni İstihdam Biçimleri", Yeni İş Yasası Sempozyumu içinde, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 2003, ss. 125-145.

Ünal, Ayşe: Avrupa'da Kısmi Çalışma ve Uygulamanın Genel Özellikleri", Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, 2005, ss. 111-129.

Vischer, Frank/ Müller, Roland M.: Schweizeriches Privatrecht, Der Arbeitsvertrag**,** Vierter Teilband, 4. Auflage, Basel: HelbingLichtenhahn Verlag, 2014,

Yavuz, Arif: Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkileri,Ankara: Kamu İş Yayınları, 1995.

Waldner, **Franz Caroline**: "Chancen und Risiken flexibilisierter Arbeitsverhaltnisse für Frauen", AJP, 2000, ss.1211-1225.

Waltermann, Raimund: Arbeitsrecht, 17. Auflage München: Verlag Franz Vahlen, 2014.

Zeytinoğlu, Emin: "Kısmi Süreli Çalışma Şekilleri ve 4857 Sayılı İş Kanunundaki Görünüm"**,** İÜHFM., Cilt LXII, Sayı 1-2, 2004, ss.449-466.

EĞİTİM 4.0 TAKSONOMİSİNDE YÜKSEKÖĞRETİMİN FELSEFE, TARİH VE SOSYOLOJİ PROGRAMLARININ KONUMUNA İLİŞKİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ

VIEWS REGARDING THE STATUS OF PHILOSOPHY, HISTORY AND SOCIOLOGY PROGRAMMES OF HIGHER EDUCATİON IN THE TAXONOMY OF EDUCATION 4.0

Prof. Dr. Çetin SEMERCİ
Bartın Üniversitesi, ctnsem@gmail.com

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Eğitim 4.0'ın taksonomisinde yükseköğretimin felsefe, tarih ve sosyoloji programlarının konumuna ilişkin öğrenci görüşlerini belirlemektir. Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Programların eğitim 4.0 'a ilişkin durum tespit anketi kullanılmıştır. Anket geliştirilirken eğitim bilimleri alanındaki 2 profesör, 2 doçent ve 2 doktor öğretim üyesi ile eğitim programları ve öğretim alanında doktora öğrenimine devam eden 4 öğrencinin görüşlerinden yararlanılmıştır. Araştırmanın örneklemi felsefe, tarih ve sosyoloji bölümleri olmak üzere toplam 72 öğrenci ve görüşleridir. Araştırma bulgularından bazıları şunlardır: Felsefe bölümünün konumu 1.998, tarih bölümünün konumu 1.566 ve sosyoloji bölümünün konumu 1.931 bulunmuştur. Eğer eğitim 4.0'a bir sıçrama olacaksa ilkokuldan başlamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim 4.0, Yükseköğretim, Felsefe, Tarih, Sosyoloji

ABSTRACT

The aim of this research is to identify the students' views regarding the status of philosophy, history and sociology programmes of higher education in the taxonomy of Education 4.0. Survey model was used in this research. Status Detection Survey of Programmes Regarding Education 4.0 was used. As the survey was being developed, the views of 2 professors, 2 associate professors and 2 assistant professors in Educational Sciences and 4 students doctorating in the field of Curriculum and Instruction were utilised. The sample of the research is composed of 72 students and their views, including the departments of philosophy, history and sociology. Some of the research findings include: The status of philosophy department was found as 1.998, the status of history department was found as 1.566 and the status of sociology department was found as 1.931. If there will be a leap to Education 4.0, it should be started from primary school.

Keywords: Educatian 4.0, Higher Education, Philosophy, History, Sociology

1. GİRİŞ

Endüstride belirli evrelerin tanımlanmasıyla endüstri 4.0'ın tüm dünyada etkisini gösterdiği görülmüştür. Endüstri 1.0 su ve buhar enerjisiyle mekanik üretim basamağıdır. Endüstri 2.0 elektrik enerjisinin desteğiyle imalatta iş bölümü oluşmuş ve seri üretim basamağıdır. Endüstri 3.0 üretimi otomatikleşmesi ve bilişim teknoloji basamağıdır. Endüstri 4.0 üretimde akıllı robotlardan yararlanılması basamağıdır (Yüksek, 2017, Reddy, 2017). Eğitim 1.0 anlatım ve ezber odaklı, eğitim 2.0 internet odaklı, eğitim 3.0 bilgi oluşturma odaklı ve eğitim 4.0 inovasyon odaklıdır (Goldie, 2016, Gerstein, 2017, Salmon, 2016) Endüstri 4.0

basamağının yetişmiş insan gücünün gerektirdiği becerileri kazandırmak için eğitimde de değişikliğe gidilmesi gerekir (Diwan, 2017). Bu bağlamda, hayat boyu öğrenme gereklilikten doğmuş olup eğitimciler öğrencileri geleceğe hazırlamalıdır (Wallner ve Wagner, 2016, 155).

Eğitim 1.0'dan 4.0''a eğitimin geleceği taksonomisi şekil 1'de gösterilmiştir. Eğitimin geleceği taksonomisinin özellikleri şunlardır: "Taksonomi, aşamalı bir sınıflamadır. Bir alt basamak üst basamak için ön şarttır. Üst basamak alt basamağı kapsar. Basamaklar kesin çizgilerle ayrılmamıştır. Basamaklar arasında geçişler bulunmaktadır. Basamakların her biri birbiriyle etkileşim halindedir, ama oldukça birbirinden farklıdır." (Semerci, 2018).

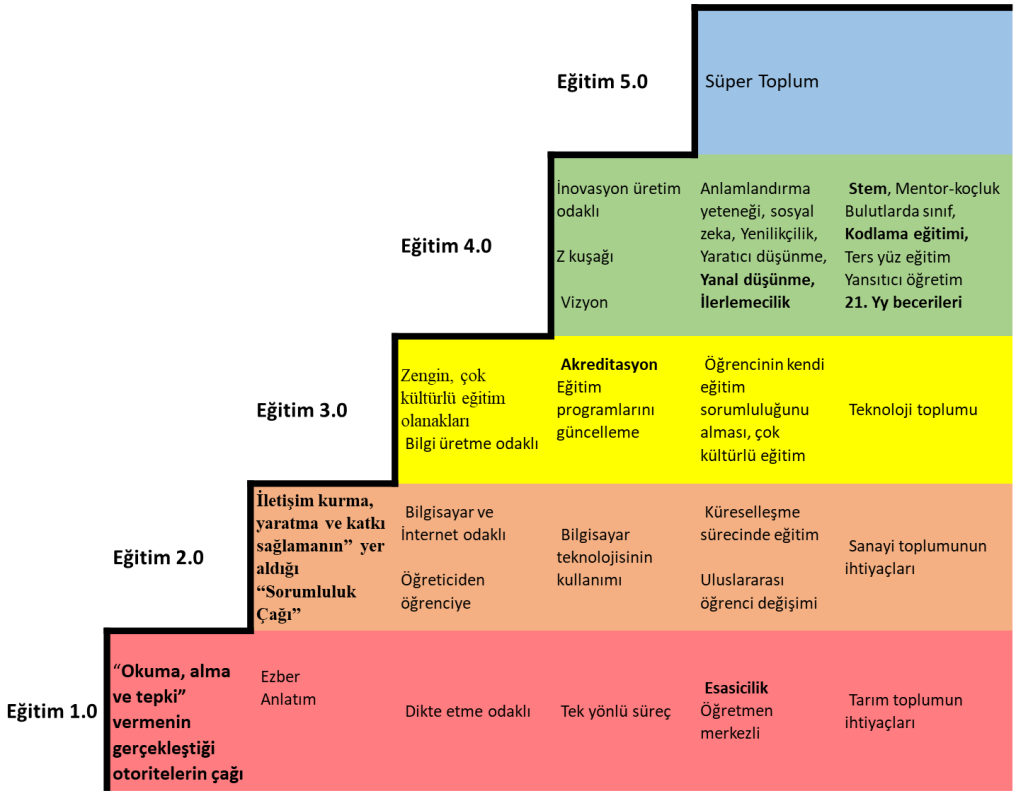

Şekil 1. Eğitimin Geleceği Taksonomisi (Semerci, 2018)

Eğitim 1.0 öğretmenden öğrenciye doğru tek yönlü bir süreçtir. Bu süreç içersinde okuma, alma ve tepki vermenin gerçekleştiği otoritelerin çağıdır. Bu basamak, dikte etmek ve ezbere eğitimle bağlantılıdır. Bu basamak, tarım toplumunun ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Bu basamak, öğretmen merkezli bir eğitimle daimicilik ve esasicilik eğitim felsefelerinin ağır bastığı kısımdır. Eğitim 2.0 basamağında bilgisayar teknolojilerin kullanıldığı görülmektedir, Küresel eğitimin yer aldığı, uluslararası öğrenci değişimlerinin gerçekleştirildiği ve daha çok sanayi toplumunun ihtiyaçlarının karşılandığı dönem olarak bilinir. Eğitim 3.0 basamağı teknoloji toplumuna hizmet etmektedir. Burada, çok kültürlü eğitim yer almakta ve öğrenciler öğrenme sorumluluğunu almaktadır. Program güncellemelerinin yapıldığı ve akredite edildiği bir dönem olarak bilinir. Eğitim 4.0'ın temelini Eğitim 1.0, 2.0 ve 3.0 dönemleri hazırlamıştır. Bu basamakta, z kuşağı, anlamlandırma yeteneği, ilerlemecilik, yanal düşünme, yaratıcı düşünme, stem, bulutlarda sınıf, kodlama eğitimi, ters yüz eğitim, 21.yüzyıl becerileri yer almaktadır. Bu çalışmada, eğitim 5.0 tartışılmamıştır. Eğitim 5.0 süper toplum/akıllı toplum olarak adlandırılan bir evredir (Semerci, 2018).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Eğitim 4.0'ın taksonomisinde yükseköğretimin felsefe, tarih ve sosyoloji programlarının konumuna ilişkin öğrenci görüşlerini belirlemeye dönüktür. Bu amaçla bölümlere göre eğitim 4.0 konumu nedir? Sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır.

2. YÖNTEM

Bu amaç çerçevesinde, tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evreni, bir devlet üniversitesinin dördüncü sınıfında okuyan felsefe bölümünden 48, tarih bölümünden 54 ve sosyoloji bölümünden 49 olmak üzere toplam 151 öğrencidir. Örneklem ise bu bölümlerden gönüllü olarak seçilen felsefe bölümünden 24, tarih bölümünden 25 ve sosyoloji bölümünden 23 öğrencidir. Toplam 72 öğrenciye uygulama yapılmıştır. Araştırma evreninin örnekleme oranı %47.68'dir. Araştırmada, programların eğitim 4.0 'a ilişkin durum tespit anketi kullanılmıştır. Anket, yerli ve yabancı kaynaklar incelenerek anahtar kelimeler oluşturulmuş ve araştırmacının anket konusunda uzman olarak kabul ettiği eğitim bilimleri alanındaki 2 profesör, 2 doçent ve 2 doktor öğretim üyesi ile eğitim programları ve öğretim alanında doktora öğrenimine devam eden 4 öğrencinin görüşlerinden yararlanılmıştır. Anket, Eğitim 1.0, 2.0, 3.0 ve 4.0 aşamalarına ilişkin 10'ar anahtar kelimeden oluşmuştur. Uygulamaya başlamadan önce anket doldurma hususunda bilgilendirme yapılmış, ankette yer alan ve öğrenciler tarafından anlaşılmayan kavramlar anlatılmıştır. Bunlardan bazıları z kuşağı, esasicilik gibi kavramlardır.

3. BULGULAR

Araştırma kapsamında, 72 öğrencinin %33.3'ü felsefe, %34.7'si tarih ve %32.0'ı sosyoloji bölümlerinde okuyan dördüncü sınıf öğrencileridir. Aşağıda, bölümlere göre eğitim 4.0 konumuna ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 1. Felsefe, tarih ve sosyoloji programlarının eğitim 4.0 konumuna ilişkin bulgular

Bölümler	Eğitim 1.0 %	Eğitim 2.0 %	Eğitim 3.0 %	Eğitim 4.0 %	Konumu
Felsefe	49.8	15.8	19.2	15.2	1.998
Tarih	65.2	14.1	19.6	1.1	1.566
Sosyoloji	47.2	20.8	23.7	8.3	1.931

Bölümlere göre eğitim 4.0 konumu incelendiğinde, felsefe bölümü için eğitim 1.0 %49.8, eğitim 2.0 %15.8, eğitim 3.0 %19.2 ve eğitim 4.0 %15.2, tarih bölümü için eğitim 1.0 %65.2, eğitim 2.0 %14.1, eğitim 3.0 %19.6 ve eğitim 4.0 %1.1 ve sosyoloji bölümü için eğitim 1.0 %47.2, eğitim 2.0 %20.8, eğitim 3.0 %23.7 ve eğitim 4.0 %8.3 oranları bulunmuştur. Bu oranlar çerçevesinde felsefe bölümünün konumu 1.998, tarih bölümünün konumu 1.566 ve sosyoloji bölümünün konumu 1.931 bulunmuştur. Felsefe, tarih ve sosyoloji bölümlerinin eğitim 4.0'daki konumları, eğitim 1.0'ın üst kısımları veya eğitim 2.0'ın ilk kısımları şeklinde yorumlanabilir. Bununla ilgili grafik aşağıda verilmiştir.

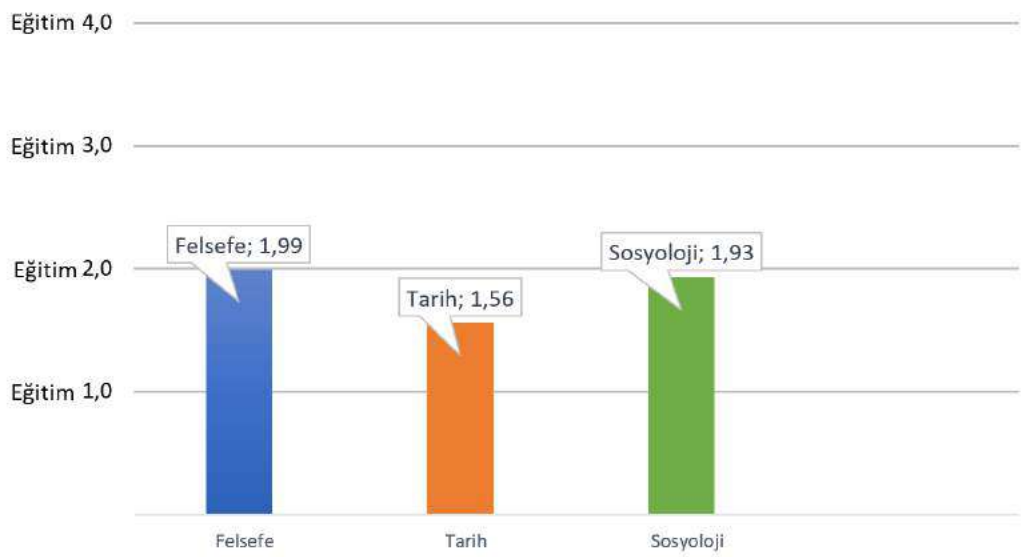

Grafik 1. Felsefe, tarih ve sosyoloji programlarının eğitim 4.0 konumu

Felsefe, tarih ve sosyoloji programlarının kendi içerisinde eğitim 4.0 konumuna ilişkin ilişkin grafik incelendiğinde üç programında eğitim 2.0'ın altında kaldığı görülmektedir. Diğer taraftan Felsefe programının Sosyoloji ve Tarih programından daha iyi olduğu ve Tarih programının da Sosyoloji programından daha iyi olduğu gibi yorum yapılabilir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada, eğitim 4.0'ın taksonomisinde yükseköğretimin felsefe, tarih ve sosyoloji programlarının konumuna ilişkin öğrenci görüşlerini belirlemek amaçlanmıştır.

Eğitim 1.0, 2.0, 3.0 ve 4.0 basamakları birbiriyle iç içe ve etkileşim halindedir, kesin çizgilerle birbirinden ayrı değildir fakat bu basamakların oluşturduğu evrelerin birbirinden farklı olduğu söylenebilir. Türkiye'nin genel anlamda, eğitim 2.0 ile 3.0 arasında bulunduğu söylenebilir. Fakat, Türkiye'de 3.0 ve 4.0'a sıçramaların, okul öncesinden başlatılması gerekmektedir. Eğitim 4.0'la birlikte ortaya çıkan ihtiyacı karşılamak ve çağın takip edilmesi adına Türkiye, eğitim sistemlerini gözden geçirmekte ve teknolojik gelişmeleri programlarına entegre etmeye çalışmaktadır (Semerci, Yavuz ve Semerci, 2018).

Araştırma sonucu olarak, Felsefe programı % 49.8, Tarih programı %65.2 ve Sosyoloji programı %47.2 oranında eğitimin 1.0 basamağında eğitim verildiği söylenebilir. Bu anlamda öğrencilerin daha çok pasif olarak ders dinlediği, bilginin kaynağı olarak öğretim üyesini gördüğü, derste dikte ettirme yönteminin kullanıldığı izlenimini vermektedir. Eğitim 1.0 genellikle tek yönlü bir süreçtir. Bu süreç hatırlama ve ezber ağırlıklıdır. Öğrenme davranışı, ödevlere, sınavlara, tekli çalışmalara dayalıdır. Felsefe, Tarih ve Sosyoloji programlarında okuyan öğrencilerin görüşlerine göre, kısmen bazı konularda, eğitim 2.0, 3.0 ve 4.0 basamaklarında davranışlar sergilenmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'de son zamanlarda Yükseköğretim Kalite Kurulu tarafından üniversitelerin dış değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu kapsamda, eğitimde 1.0'dan bir sıçrama kaçınılmazdır. Ancak bu sıçramanın nereye kadar olacağı öngörülememektedir.

Genel anlamda yorumlandığında Türkiye'de eğitim kurumlarında verilen eğitimin, eğitim 1.0 ile eğitim 3.0 arasında gidip geldiği söylenebilir. Eğitim 4.0'a sıçramanın kolay olmadığı

görülmektedir. Eğer eğitim 4.0'a bir sıçrama olacaksa ilkokuldan üniversiteye kadar birlikte olmalıdır.

KAYNAKÇA

Diwan, P. (2017). Is Education 4.0 an imperative for success of 4th Industrial Revolution? 25. 11. 2017 tarihinde https://medium.com/@pdiwan/is-education-4-0-an-imperative-for-success-of-4th-industrial-revolution-50c31451e8a4 adresinden alınmıştır.

Gerstein, J. "Schools are doing Education 1.0; talking about doing Education 2.0; when they should be planning Education 3.0" (25.03.2017 tarihinde alınmıştır). https://usergeneratededucation.wordpress.com/2013/03/22/schools-are-doing-education-1-0-talking-about-doing-education-2-0-when-they-should-be-planning-education-3-0/

Goldie, J. G. S. (2016) Connectivism: A knowledge learning theory for the digital age?, *Medical Teacher*, 38:10.

Reddy, L. (2017). Envisioning Education 4.0, http://www.industryweek.com/manufacturing-day-2017/envisioning-education-40. Erişim tarihi : 10.10.2018.

Salmon G. (2016). Higher Education 1.0-3.0. https://www.gillysalmon.com/uploads /5/0/1/3/50133443/education_1-0_to_3-_0.pdf. Erişim Tarihi: 20.06.2018.

Semerci, Ç. (2018). Eğitim 4.0: Eğitimin Geleceği Taksonomisi. *Internatıonal Conference On Stem And Educatıonal Scıences*, 3-5 May, 2018, Muş Alparslan Üniversitesi, Muş.

Semerci, Ç.; Yavuz, Ö. ve Semerci, N. (2018). Eğitim 4.0'ın Türkiye'ye Yansıması. 6. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi (ICCSCA-VI), 29-31 Mart 2018, Ankara.

Wallner, T. ve Wagner, G. (2016). Academic Education 4.0. *International Conference on Education and New Developments*, Ljubljana, Slovenia, 12–14 Haziran, 155–159.

Yüksek, İ. (2017). *Endüstri 4.0 ve Eğitim 4.0. Konferans*, Bartın Üniversitesi 2017-2018 Akademik Yılı Açılış Programı (04 Ekim 2017).

EK-1.

PROGRAMINIZIN EĞİTİM 4.0'A İLİŞKİN DURUM TESPİT ANKETİ

Aşağıdaki anket, program alanınızda Eğitim 4.0'a ilişkin durum tesbiti belirlemeye yönelik olarak geliştirilmiştir. Toplam 10 soru bulunmaktadır. Lütfen dört seçenek bulunan **her satırda** sizin programı en iyi tanımlayan **bir veya en fazla iki özelliği** daire içine alınız. Her özellik 1 (bir) puan olarak değerlendirilmektedir. En çok daire içine alınmış özellik bulunan **sütunlar** olası durumu gösterecektir.

1	Anlatım ve ezber odaklı	Bilgisayar ve internet odaklı	Bilgi üretme odaklı	İnovasyon ve yenilikçi odaklı
2	Bilgi kaynağı olarak öğretmen	Katkı sağlama	Öğretmen bilgi üretmede rehber	Öğretmen yenilikçi üretim kaynağı
3	Sunuş yöntemi	İletişim kurma	Yeni ürünler	Nasıl öğretiyoruz sorusunun çözümü, Sosyal zeka ve anlamlandırma yeteneği
4	Dikte yöntemi	Web 2.0 teknolojileri	Kendi kendine öğrenme	Beyin tabanlı teknolojiler

5	Öğrenci pasif ve dinleyici	Aktif katılım	Öğrenci bilginin yaratıcısı	Öğrenci özerk, Kodlama eğitimi, stem, ters yüz eğitim
6	Okuma, alma ve tepki vermenin gerçekleştiği otoritelerin çağı	Uluslararası öğrenci değişimi	Çok kültürlü eğitim	Her yerde her zaman öğrenme ortamı, Bulutlarda sınıf
7	Tek yönlü süreç	Sorumluluk çağı	Kalite güvencesi ve akreditasyon	Z kuşağı ve dijital göçmen
8	Esasicilik	Bilgisayar teknolojilerinin kullanımı	Program güncelleme	İlerlemecilik
9	Öğretmen merkezli	Küreselleşme sürecinde eğitim	Öğrencinin kendi çalışma sorumluluğu alması	Yaratıcı düşünme ve 21. yüzyıl becerileri
10	Tarım toplumunun ihtiyaçları	Sanayi toplumunun ihtiyaçları	Teknoloji toplumunun ihtiyaçları	Süper toplumun birinci basamağının ihtiyaçları
TOP				
	EĞİTİM 1.0	**EĞİTİM 2.0**	**EĞİTİM 3.0**	**EĞİTİM 4.0**

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ ÖĞRETMEN ADAYLARININ EĞİTİM FELSEFESİ EĞİLİMLERİ

THE TEACHING PHILOSOPHY TRENDS OF PROSPECTIVE TEACHERS IN DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Prof. Dr. Çetin SEMERCİ
Bartın Üniversitesi, ctnsem@gmail.com

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Türk dili ve edebiyatı bölümü öğretmen adaylarının eğitim felsefesi eğilimlerinin belirlenmesidir. Araştırmada, tarama modeli kullanılmıştır. Araştırma evreni, bir devlet üniversitesinde Edebiyat Fakültesi'nde bulunan Türk Dili ve Edebiyatı bölümündeki 110 öğretmen adayıdır. Örneklem ise bu öğretmen adayları içinden gönüllü cevap vermeyi kabul eden 74 kişidir. Araştırmada, Semerci, Semerci ve Çerçi, (2002) tarafından hazırlanan "Eğitim-öğretim felsefeleri eğilimi" ölçeğinden yararlanılmıştır. Ayrıca, "Eğitim felsefesi eğilimlerinin tespit anketi" geliştirilmiştir. Anket iki profesör, 2 Doktor Öğretim Üyesi ve 6 doktora öğrencisinin desteğiyle geliştirilmiştir. Araştırmanın bulgularından bazıları şunlardır: Türk dili ve edebiyatı bölümü öğretmen adaylarının ilerlemecilik (%35.07), yeniden kurmacılık (%27.43), daimicilik (%19.95) ve esasicilik (%17.55) şeklinde bir felsefi eğilim sırası belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Öğretmen Adayları, Eğitim Felsefesi

ABSTRACT

The aim of this research is to identify the teaching philosophy trends of prospective teachers in department of Turkish Language and Literature. Survey model was used in this research. The population of this research is 110 prospective teachers in department of Turkish Language and Literature at a state university. The sample is 74 people who have agreed to give a voluntary response among prospective teachers. The Scale, 'Trend of Educational Philosophies' which was prepared by Semerci, Semerci and Çerçi, (2002), was utilised in this research. Besides, 'Detection Survey of Educational Philosophy Trends' was developed. The survey was developed with the support of 2 professors, 2 assistant professors and 6 doctoral students. Some of the findings of the research include: The philosophical trend range of prospective teachers in department of Turkish Language and Literature was identified as progressivism (35.07 %), reconsructionism (27.43 %), perennialism (19.95 %) and essentialism (17.55 %).

Keywords: Department Of Turkish Language And Literature, Prospective Teachers, The Teaching Philosophy

1. GİRİŞ

Öğretmen olacak adayların sahip olduğu felsefe önemlidir. Türkçe sözlükte felsefe, "varlığın ve bilginin bilimsel olarak araştırılması", "bir bilimin veya bir bilgi alanının temelini oluşturan ilkeler bütünü" olarak tanımlanır (TDK, 1992, 493).

Felsefe için mevcut bilim alanlarının özünü oluşturduğu söylenebilir. Felsefenin bir alt dalı olan eğitim felsefesi, bilim alanlarından birisidir (Şişman,1999,123). Eğitim konusunun felsefi olarak ele alınmasını Antikçağla başladığını söylemekle birlikte eğitim felsefesinin felsefenin bir dalı olarak ortaya çıkışı 20. yüzyılın ikinci yarısına rastlar (Yazıcı, 2016, 255).

Eğitim konusu felsefeyi şu noktalarda ilgilendirir (Yazıcı, 2016, 255):

1. Toplumsal bir kurum olarak eğitim, insan yaşamını, ilişkilerini, geleceğini ve mutluluğunu derinden etkiler.
2. Eğitim bir değer içerdiği için felsefenin ilgi alanına girer.
3. Eğitim insanın kişiliği, özerkliği ve özgürlüğü ile ilgilidir.
4. Devlete ilişkin felsefi inceleme ve araştırmalar eğitimsel temel olmadan eksik kalacaktır.
5. Öğrenci ve öğretmen ilişkisinden not verme gibi eğitimsel konular etik ve felsefi boyut içerir.

Eğitim felsefesi, eğitimdeki uygulamayı kılavuzlama faaliyetidir ve bu bağlamda değerlendirmede esas tutulan temel sayıltılar ve tutarlı değerler bütünüdür. Bu sayıltı ve değerleririn sürekli ve eleştirici biçimde incelenmesidir (Demirel, 2001,43). Eğitim felsefesi, eğitimin felsefi bir tutum ya da yöntemlere konu edilmesidir. Basit bir ifadeyle felsefenin eğitime uygulanmasıdır (Frenkana, 1965 akt. Cevizci, 2011, 11). Bir başka ifadeyle eğitim felsefesi, örgün ve yaygın eğitime ilişkin problemlerin incelenerek yorumlanması ve değerlendirilmesine ölçüt olacak amaç, ilke ve öğretiler üzerinde duran bir felsefe dalıdır (Oğuzkan, 1993, 47). Alkan'a (1983, 4) göre, eğitim felsefesi, yöntem, program, ortam ve eğitim kazanımlara ilişkin sorulara cevap bulma girişimleridir.

Felsefenin eğitime katkılarından bazıları şu şekilde açıklanabilir (Ertürk, 1986, 42; Bilhan, 1991, 36; Sönmez, 1998, 54-55):

1. Eğitim sistemi oluşturulurken amaç/hedef/kazanımlar belirlenmelidir. Bunların ne olması gerektiği hususunda felsefe yardımcı olmaktadır.
2. Eğitim sisteminin güvenirliği ve özellikle iç tutarlık açısından değerlendirilmesinde felsefeden yararlanılmaktadır.
3. Yeni amaç/hedef/kazanımlar oluşturulmasında felsefe yardımcı olmaktadır.
4. Yönetici ve öğretmenlerin yetiştirilmesinde ve bunları değerlendirmede felsefeden yararlanılmaktadır.
5. Eğitim ortamlarının oluşturulmasında ve düzenlenmesinde felsefe katkı sunmaktadır.
6. "Neyi, ne ölçüde, niçin, ne zaman ve hangi yöntemlerle öğrenmeliyiz" sorularına cevap bulmamızı kolaylaştırır.

Çağımız eğitim felsefeleri en muhafazakar olandan en çağdaş olana doğru daimicilik, esasicilik, ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık olarak sıralanmaktadır (Alkan, 1983: 28; Büyükkaragöz ve Diğerleri, 1998, 69). Bu eğitim felsefelerinin içinde barındırdığı eğitim ve okulla ilgili özellikler şu şekilde özetlenebilir. Bu özellikler aynı zamanda bu araştırmanın ölçme araçlarından birisidir (Semerci, Semerci ve Çerçi, 2002):

"Daimicilik:

1. Öğrencide sosyal reform arzusu uyandırmak okulun görevi olmamalıdır.
2. İnsanlar eğitilmişse demokrasi gelişir.
3. Okul gerçek yaşam durumlarını sağlamamalıdır.
4. Öğrenci kültürel mirasını tanıyarak ve değerlerini benimseyerek yaşama hazırlanmalıdır.

5. Mesleki eğitim sadece işte öğretilmelidir.
6. Öğretmen toplumsal etkinlikleri gözlemleyen bir uzmandır.
7. Temel konular "Büyük Kitaplar" denilen eski yunan klasikleriyle öğrenilir.
8. Eğitim sağlam ve doğru karakterli insan tipi yetiştirme işi ile uğraşmalıdır.
9. Mesleki ve teknik eğitimin önemi yoktur.
10. Eğitim programlarında sanat, müzik, beden eğitimi, el işleri ve mesleki eğitim gibi derslere yer verilmemelidir.

Esasicilik:

1. Kendini disipline etme, kendiliğinden öğrenilmez, öğretmen tarafından kazandırılmalıdır.
2. Öğrenciler çok sıkı çalıştırılıp ve çoğu zaman zorlanmalıdır.
3. Eğitim öğretim öğretmen merkezli olmalıdır.
4. Öğretmen, geçmişin değerli geleneklerini ve denenmiş fikirlerini inançla aktarmalı ve korumalıdır.
5. Çocuğun okula gitmesinin amacı, bu dünyayı olduğu gibi tanımak olmalıdır.
6. Geleneksel eğitimle, toplumda düzen, sükunet duygusu ve ahenk sağlanmalıdır.
7. Okulun eğitsel görevi, entellektüel ve ahlaki disiplinler yoluyla kültürün özünü korumak ve devamlılığını sağlamak olmalıdır.
8. Öğrencilere okulda ders seçme fırsatı verilmemelidir.
9. Öğrenciler derste eleştirel düşündürülmemelidir.
10. Eğitimde, tarihin süzgecinden geçmiş temel bilgiler, öğrencinin kendi yaşantısı ile elde ettiği bilgilerden daha önemlidir.
11. Eğitimde, sunuş yoluyla öğretim, tekrar, mekanik alıştırmalar, ezberleme gibi yöntem ve teknikler sıklıkla kullanılmalıdır.
12. Sınıf içersinde gerektiğinde ceza verilmelidir.

İlerlemecilik:

1. Eğitim çocuğun ilgi ve gereksinimlerine göre düzenlenmelidir.
2. Eğitim programlarının içeriği gelişen bilgi ve teknolojilere göre güncelleştirilmelidir.
3. Öğrencilere yararlı bilgiler öğretilmelidir.
4. Eğitimde bugünün olduğu kadar geleceğin ihtiyaç ve beklentileri de dikkate alınmalıdır.
5. Eğitim, öğrencilerin problem çözme becerilerinin geliştirilmesi üzerine kurulmalıdır.
6. Eğitimde eleştirel düşünmeye önem verilmelidir.
7. Okulda bireysel yarışmadan çok yardımlaşma, paylaşma ve işbirliğine önem verilmelidir.
8. Okul demokrasinin kurallarına göre işletilmelidir.
9. Eğitim programlarının merkezinde öğrenci bulunmalıdır.
10. Derslerde buluş yoluyla eğitim, problem çözme, araştırma, proje çalışmaları ve işbirlikli öğrenme gibi yöntem ve teknikler sıklıkla kullanılmalıdır.
11. Öğretimde problem çözme yöntemi esas alınmalıdır.
12. Öğrencilerin bireysel farklılıkları dikkate alınmalıdır.
13. Eğitimde yaparak yaşayarak öğrenme ile yaşam boyu öğrenme sağlanmalıdır.

Yeniden kurmacılık:

1. Eğitim açık seçik bir sosyal hareket programı geliştirmede başta gelen araç olmalıdır.
2. Yeni bir kültür ve toplumun yeniden eğitimi zorunludur.
3. Toplumun yeniden düzenlenmesi fikrine inandırma okulda başlatılmalıdır.
4. Öğretmen öğrencileri eğitimi yeniden düzenleme konusunda inandırmalıdır.
5. Okul, öğrencilerin zihinlerini ve karakterlerini, yeni bir düzenin gelişmesine yol açacak şekilde geleceğe dönük eğitmelidir.
6. Eğitim içeriğine ve yöntemlerine yeniden düzenlenecek gözüyle bakılmalıdır
7. Eğitim sosyal yönden kendini tanımayı sağlamalıdır.
8. Eğitim programlarının merkezine politik, ekonomik, dini, estetik ve eğitimsel yaşantıların en ciddi sorunları alınmalıdır.
9. Eğitimde bilimsel yöntemden yararlanılmalıdır.
10. Demokratik sınıf ortamında tartışma, eleştirel düşünme ve problem çözme yöntemleri ağırlıklı olarak kullanılmalıdır.

11. Eğitim yeni bir toplumsal düzen yaratmaya girişmelidir.
12. Öğrencilere "toplum merkezli eğitim" sunulmalıdır."

Bu çalışmada, eğitim programlarının hazırlanmasında ve yönlendirilmesinde büyük rol oynayan eğitim felsefeleri üzerinde uygulamalı olarak durulmuştur.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Türk dili ve edebiyatı bölümü öğretmen adaylarının eğitim felsefesi eğilimlerinin belirlenmesidir. Bu amaçla, öğretmen adaylarının cinsiyet ve öğretmenlik tipine göre eğitim felsefesi eğilimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. YÖNTEM

Araştırmada, tarama modeli kullanılmıştır. Bu model çerçevesinde araştırma evreni, bir devlet üniversitesinde Edebiyat Fakültesi'nde bulunan Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde okuyup dördüncü sınıfta pedagojik formasyon eğitimi sertifikası dersleri alan 110 öğretmen adayıdır. Örneklem ise bu öğretmen adayları içinden gönüllü cevap vermeyi kabul eden 74 kişidir. Semerci, Semerci ve Çerçi tarafından geliştirilen "Eğitim-öğretim felsefesini belirleme ölçeği"nden yararlanılmıştır. Ölçek maddelerinden bazıları şunlardır: (1) Eğitim sağlam ve doğru karakterli insan tipi yetiştirme işi ile uğraşmalıdır, (2) Öğrenciler çok sıkı çalıştırılıp ve çoğu zaman zorlanmalıdır, (3) Eğitim öğretim öğretmen merkezli olmalıdır, (4) Çocuğun okula gitmesinin amacı, bu dünyayı olduğu gibi tanımak olmalıdır, (5) Eğitim çocuğun ilgi ve gereksinimlerine göre düzenlenmelidir. Örnek bazı maddeleri verilen bu ölçeğin derecelemesi "Kesinlikle reddediyorum: 1", "Çoğunlukla katılmıyorum: 2", "Kararsızım: 3", "Çoğunlukla katılıyorum: 4" ve "Tamamen katılıyorum: 5 şeklinde yapılmıştır: Ölçeğin, KMO (Kaiser-Meyer-Olkins) genel değeri 0.77, Bartlett testi 1295.055 ve Cronbach Alpha değeri 0.73'tür. Geliştirilen ölçekte, daimicilikle ilgili 10, esasicilikle ilgili 12, ilerlemecilikle ilgili 13 ve yeniden kurmacılıkla ilgili 12 madde olmak üzere toplam 47 madde yer almıştır (Semerci, Semerci ve Çerçi, 2002).

Ayrıca, "Eğitim felsefesi eğilimlerinin tespit anketi" hazırlanmıştır (Ek-1). Daimicilik, esasicilik, ilerlemecilik ve yeniden kurmacılıkla ilgili 12'şer adet anahtar ifadeler belirlenmiş ve öğrenciler programla ilgili olan ifadeleri yuvarlak içine almışlardır. Anket iki profesör, 2 Doktor Öğretim Üyesi ve 6 doktora öğrencisinin desteğiyle geliştirilmiştir. Uygulamada74 öğretmen adayından elde edilen verilerden "Eğitim felsefesi eğilimlerinin tespit anketi" ile "Eğitim-öğretim felsefesini belirleme ölçeği" arasındaki korelasyon 0.63 bulunmuştur. Bu sonuç ortanın hemen üstünde pozitif yönde ilişki olduğunu bir başka ifadeyle geçerliği ve güvenirliği hesaplanmış "Eğitim-öğretim felsefesini belirleme ölçeği"nin ölçtüğü değişkeni "Eğitim felsefesi eğilimlerinin tespit anketi"nin de ölçebildiği şeklinde yorumlanabilir. Bu anketin Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı da 0.71 olarak bulunmuştur. Araştırmada iki ölçme aracı, birbirinin ölçütü şeklinde kullanılarak birbirini doğrulama yoluna gidilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmanın bulgular kısmı aşağıda verilmiştir. Araştırmada, öğretmen adaylarına kişisel bilgi olarak kendi öğretmen tipleri ve cinsiyetleri sorulmuştur. 74 öğretmen adayının 70'i demokrat ve 4'ü otakrat-diktatör tiplerini benimsediklerini belirtmişlerdir. Diğer taraftan 74 öğretmen adayının 40'ı kadın ve 34'ünün erkek olduğu görülmüştür. Aşağıda, cinsiyete göre felsefi eğitimler verilmiştir:

Tablo 1. Cinsiyete göre felsefi eğilimler

	N	$\bar{x}$	SS	t	p
Kadın	40	3.38	0.415	-0.321	0.757
Erkek	30	3.46	0.414		

p>0.05 Sd=72

Türk Dili ve Edebiyatı (TDE) Bölümü öğretmen adaylarının eğitim felsefesi eğilimlerinin cinsiyete göre bir farklılık göstermeği görülmektedir (t=-0.321, p>005). Bir başka ifadeyle eğitim felsefesi eğilimleri erkek öğrenciler "Çoğunlukla katılıyorum" yönünde çok az önde olmasına rağmen kadın öğretmen adaylarına göre bir farklılık göstermemiştir.

Tablo 2. Öğretmen adaylarının eğitim felsefesine ilişkin genel eğilimleri

Eğitim Felsefeleri	Ölçekten elde edilen %	Anketten elde edilen %	Genel $\bar{x}$
Daimicilik	18.50	21.4	19.95
Esasicilik	19.41	15.7	17.55
İlerlemecilik	32.33	37.8	35.07
Yeniden kurmacılık	29.76	25.1	27.43

TDE Bölümü öğretmen adaylarının eğitim felsefesi eğilimlerinde, ölçekten elde edilen verilerle anketten elde edilen veriler ve eğilim sıralamalarının birbirine yakın olduğu söylenebilir. Eğitim-öğretim felsefesini belirleme ölçeği"nden öğretmen adaylarının ilerlemecilik (%32.33), yeniden kurmacılık (%29.76), esasicilik (%19.41) ve daimicilik (%18.50) şeklinde bir felsefi eğilim sırası gözlenmekte iken "Eğitim felsefesi eğilimlerinin tespit anketi"nden öğretmen adaylarının ilerlemecilik (%37.8), yeniden kurmacılık (%25.1), daimicilik (%21.4) ve esasicilik (%15.7) şeklinde eğilim göstermişlerdir.

İki ölçme aracından elde edilen verilerin genel ortalama değerleri alındığında, öğretmen adaylarının ilerlemecilik (%35.07), yeniden kurmacılık (%27.43), daimicilik (%19.95) ve esasicilik (%17.55) şeklinde bir felsefi eğilim sırası ölçülmüştür.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada, TDE bölümü öğretmen adaylarının eğitim felsefesi eğilimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla iki ölçme aracı kullanılmıştır."Eğitim-öğretim felsefesini belirleme ölçeği" ve "Eğitim felsefesi eğilimlerinin tespit anketi" gibi iki ölçme aracından elde edilen veri ortalamaları, öğretmen adaylarının ilerlemecilik (%35.07), yeniden kurmacılık (%27.43), daimicilik (%19.95) ve esasicilik (%17.55) şeklinde bir felsefi eğilim sırası göstermiştir. Semerci (2003) tarafından yapılan bir araştırma sonucunda da, ilerlemecilik (%32.0), yeniden kurmacılık (%28.4), daimicilik (%20.6) ve esasicilik (%19.0) şeklinde bir yüzde oranları ve eğilim sırası bulunmuştur. Bu sonuç, bu araştırmayla bir benzerlik göstermektedir. Ancak, felsefi eğilimlerde ilerlemecilikte 2003'teki sonuç %32 iken 2018'de %35.07' çıkmış, yeniden kurmacılıkta 2003'te %28.4 iken 2018'de %27.43'e gerilemiş, daimicilikte 2003'te %20.6 iken 2018'de %19.95'e gerilemiş ve esasicilikte 2003'te %19.0 iken 2018'de %17.55'e gerilediği görülmektedir. Semerci'nin (2003) yaptığı çalışmada, "eğitim felsefeleri içinden, Türk Eğitim Sistemi'nde en fazla etkisi görülen ilerlemecilik eğitim felsefesidir" şeklindeki yorumun bu araştırma için de geçerli olduğu söylenebilir. Bu

araştırmaların örneklem grupları sınırlı olduğu için Türkiye geneli için yorum yapmak oldukça zordur. Sadece bize olasılık dahilinde bir fikir verdiği söylenebilir.

20. yüzyılın başlarından itibaren ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık akımlarını savunan eğitimcilerin etkisiyle "öğrenci merkezli eğitim anlayışı" yaygınlaşmaya başlamıştır (Oğuz, Oktay ve Ayhan, 2001, 273-274). Ancak, Ertürk (1971), Yaralıoğlu (1983), Yedikardeşler, (1984), Akkoyunlu (1985) ve Sönmez'e (1987, 1992) göre, Cumhuriyet döneminde Türk Eğitim Sistemi, kağıt üzerinde pragmatizme göre düzenlenmiş fakat uygulamada (köy enstitüleri hariç) ise realist ve idealist felsefelerine dayanan esasicilik ve daimicilik eğitim felsefelerinden yararlanmıştır (Akt. Sönmez, 1998). Buradaki çalışmada,

"Düşünen her insan felsefe yapar (Yazıcı, 2016, 13)" düşüncesinden hareketle öğretmenler yeterli felsefe dersleri almamalarına rağmen program anlatımlarındaki ilerlemecilik eğitim felsefesinin de etkileriyle öğretmen, kendi felsefi anlayışlarını yansıtmakta ve eğitim felsefesi eğilimlerinin ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık yönünde geliştiği söylenebilir. Eğitim felsefeleri arasında bir kırmızı çizgi bulunmamaktadır. Eğitim felsefeleri içiçedir. Her eğitim felsefesinin içinde ders ve konular bağlamında dikkate alınması gereken maddeler bulunmaktadır. Eğitim öğretimde hangi eğitim felsefesinin/felsefelerinin bulunacağı bir derece sorunudur.

TDE bölümü öğretmen adaylarının eğitim felsefesi eğilimlerinin daha çok ilerlemecilik ve yeniden kurmacılık yönünde olduğu söylenebilir. Eğitim fakültesi başta olmak üzere öğretmen olacak tüm adayların eğitim felsefelerinin tespit edilmesi ve eğitimlerinin buna göre yönlendirilmesi daha kaliteli öğretmen yetiştirme açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Alkan, C. (1983). *Eğitim Felsefesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.

Bilhan, S. (1991). *Eğitim Felsefesi; Kavram çözümlemesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No: 164.

Büyükkaragöz, S.S. ; Muşta, M.C.; Yılmaz, H. ve Pilten, Ö. (1998). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Konya: Mikro Yayınları.

Cevizci, A. (2011). *Eğitim felsefesi*, İstanbul: Say Yayınları.

Demirel, Ö. (2001). *Eğitim Sözlüğü*. Ankara: PEGEM A Yayıncılık.

Ertürk, S. (1986). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: METEKSAN Ltd.Şti.

Oğuzkan, F. (1993). *Eğitim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Emel Matbaacılık.

Oğuz, O.; Oktay, A. ve Ayhan, H. (2001). *21. Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi*, İstanbul: SEDAR Eğitim Araştırma Yayıncılık LTD. ŞTİ.

Semerci, Ç.; Semerci, N. ve Çerçi, N. (2002). *Eğitim-Öğretim Felsefesini Belirleme Ölçeği,* XI. Eğitim Bilimleri Kongresi, 23-26 Ekim 2002, Yakın Doğu Üniversitesi, Lefkoşa, KKTC.

Semerci, Ç., (2003). "Türk Eğitim Sisteminin Felsefesi", *Eğitim Araştırmaları,* 4(13), 173-179.

Sönmez, V. (1998). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Şişman, M. (1999). *Öğretmenliğe Giriş*. Ankara: PEGEM A Yayıncılık.

TDK, (1992). *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Yazıcı, S. (2016). *Felsefeye giriş*, İstanbul: Yeni İnsan Yayınları.

EK-1.

EĞİTİM FELSEFESİ EĞİLİMLERİNİN TESPİT ANKETİ

Aşağıdaki anket, öğretmenlik göreviniz sırasında sergileyeceğiniz eğitim felsefesi eğiliminizi belirlemeye yönelik olarak geliştirilmiştir. Toplam 12 soru bulunmaktadır. Lütfen

dört seçenekli her satırda sizin düşüncenize en uygun gelen **bir veya en fazla iki düşünceyi** daire içine alınız. Her özellik 1 (bir) puan olarak değerlendirilmektedir. En çok daire içine alınmış özellik bulunan sütunlar olası yerinizi gösterecektir.

1	Demokrasinin eğitilmiş insanlarla gelişmesi	Zorlukların disiplinle çözümlenmesi	Çocuğun ilgi ve gereksinimlerine göre eğitilmesi	Yeni bir kültürün oluşturulması
2	Üst düzeyde seçkin bireylerin yetiştirilmesi	Öğrencilerin çalışmaya zorlanması	İçeriğin bilgi ve teknolojiye göre güncellenmesi	Toplumun yeniden eğitilmesi
3	Kültürel mirasın tanınması	Öğretmen merkezli eğitimin sunulması	Yararlı bilgiler öğretilmesi	Eğitimin yeniden düzenlenmesi
4	Değerlerin benimsenmesi	Geçmişin geleneklerinin korunması	Problem çözücü olunması	Öğrencinin zihin ve karakterinin geleceğe dönük olarak eğitilmesi
5	Değişmeyen evrensel eğitimin sunulması	Öğrencilerin eleştirel **düşündürülmemesi** ve ders seçtirilmemesi	Eleştirel düşündürülmesi	İçerik ve yöntemin yeniden düzenlenmesi
6	Öğretmen toplumsal etkinlikleri gözlemleyen bir uzman olması	Geleneksel eğitimle toplumda düzen ve ahenkin sağlanması	Yarışmadan ziyade paylaşım ve işbirliği yapılması	Bilimsel yöntemin kullanılması
7	Büyük eserlerle (Klasikler) eğitim verilmesi	Entelektüel ve ahlaki disiplinler yoluyla kültürün özünün korunması ve devamlılığının sağlanması	Demokrasinin kurallarına göre eğitim verilmesi	Eğitim programlarının merkezinde politika, din, ekonomi ve eğitim gibi en ciddi sorunların yer alması
8	Entelektüel eğitimin sunulması	Öğretmenin entelektüel bir lider olması	Öğrenci merkezli eğitim sunulması	Demokratik sınıf, eleştirel düşünme ve problem çözme ortamının oluşturulması
9	Eğitim programlarında beden eğitimi, el işleri, sanat ve müziğe yer **verilmemesi**	İnsan aklının doğuştan boş olması ve tüm bilgilerin sonradan öğrenilmesi	Buluş, araştırma ve proje gibi yöntemlerle yaparak yaşayarak öğrenme sağlanması	Eğitimin yeni bir toplumsal düzeni yaratmaya girişmesi
10	Sağlam ve doğru karakterli insan tipinin yetiştirilmesi	Eğitimde sunuş, tekrar, mekanik alıştırmaların ve ezberin kullanılması	Öğretmenin rehber olması	Toplum merkezli eğitim çerçevesinde ırk, din, cinsiyet gibi ayrımların yapılmaması
11	Düşünme yeteneğinin öne çıkarılarak insan aklının geliştirilmesi	Sınıfta gerektiğinde cezanın verilmesi	Bireysel farklılıkların dikkate alınması	Kuramsal sosyal reform planlarının oluşturulması
12	Eğitime hayatın bir kopyası değil, ona hazırlık olarak bakılması	Okulun dünyayı olduğu gibi tanıtması	Okul yaşamın kendisidir anlayışının yerleşmesi	Eğitimin hedefinin, sevgi, barış, hoşgörü ve mutluluk sağlamak olması
Top				
	DAİMİCİLİK	**ESASİCİLİK**	**İLERLEMECİLİK**	**YENİDEN KURMACILIK**

TYYÇ VE ÖĞRETMENLİK MESLEĞİ YETERLİKLERİNE GÖRE SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENİ

Doç. Dr. Fatma ÜNAL
Bartın Üniversitesi, drfatmaunal@gmail.com

ÖZET

Yeterlik, bir işi etkili ve verimli bir biçimde yerine getirebilmek için sahip olunması gereken bilgi, beceri, tutum ve değerler olarak ifade edilmektedir. Öğretmen yeterlikleri ise öğretmenlerin "öğretmenlik mesleğini etkili ve verimli bir biçimde yerine getirebilmek için sahip olmaları gereken bilgi, beceri ve tutumlar" olarak tanımlanmaktadır. Eğitim alanında tasarlanan hedeflere ulaşabilmek, bu sürece yön veren öğretmenlerin nitelik ve yeterlikleriyle yakından ilişkilidir. Eğitim alanında hayata geçirilen bir yenilik öğretmenler tarafından öğrenme ortamlarına yansıtılmaz ise tasarlanan hedefe ulaşılamayacağı açıktır. Öğretmenlerin temel yeterliklere sahip olması, öğrencilerin başarılarını artırmanın ve kişisel gelişimlerini sağlamalarının anahtarlarından biridir. Bu yüzden hızla değişen dünyada, öğretmenlerin sürekli kişisel ve mesleki gelişimini teşvik etmek, yeterliklerini ve yeteneklerini artırmak hayati öneme sahiptir. Öğretmenlerin yeterliklerini geliştirme süreci hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim süreci şeklinde iki döneme ayrılabilir. Hizmet öncesi öğretmen adaylarının kazanmaları gereken yeterlikler Yükseköğretim Kurumu (YÖK) tarafından Türkiye Yükseköğretim Yeterlikler Çerçevesi (TYYÇ) ile akademik ağırlıklı olarak genel bir şekilde belirlenmiştir. Hizmet içi eğitim sürecinde mesleki gelişimi sürdürülebilir hale getirmek için ise Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri ve her alana ilişkin özel alan yeterlikleri tespit edilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın amacı; sosyal bilgiler öğretmen adaylarının hizmet öncesi ve hizmet içinde sahip olmaları gereken yeterlikleri karşılaştırmak ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin sahip olmaları gereken yeterlikleri bilgi, beceri ve değer temelinde belirlemeye çalışmaktır. Araştırma tarama modelinde gerçekleştirilmiş olup doküman incelemesi yöntemiyle yapılmıştır. Araştırma kapsamında YÖK tarafından hazırlanan TYYÇ'nde öğretmen yetiştirme ile ilgili akademik ağırlıklı yeterlikler ile MEB tarafından hazırlanan Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri ve Sosyal Bilgiler Öğretmeni Özel Alan Yeterlikleri incelenmiştir. Bu yeterlikler esas alınarak hizmet öncesi ve içi yeterlikler ilişkisine yönelik matrisler hazırlanmış, sosyal bilgiler öğretmenlerinin sahip olmaları gereken yeterlikler; bilgi, beceri ve değerler temelinde sınıflandırılmıştır. Bunun yanında araştırma sonunda, sosyal bilgiler öğretmenlerinin yetiştirilmesine yönelik örnek program yeterlikleri hazırlanmış ve öneri olarak sunulmuştur. 2018 yılında uygulanmaya başlanılan öğretmen yetiştirme lisans programları için program yeterliklerinin hem mesleki hem akademik ağırlıklı olarak belirlenmesi gerekliliği araştırma sonunda önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkiye Yükseköğretim Yeterlikleri Çerçevesi (TYYÇ), Öğretmen Yeterlikleri, Sosyal Bilgiler, Yeterlik.

1. GİRİŞ

Günümüzde çağın eğitim gerekleri, eğitim ve öğretmene yüklenen yeni anlamlar, öğrencilerin farklılaşan ihtiyaçları, bireyin eğitimi konusundaki yeni yaklaşımlar, öğretmene

mesleki anlamda yeni sorumluluklar yüklemektedir. Bu bağlamda, öğretmenlik bütünüyle insan hayatının sorumluluğunu taşıyabilecek yüksek yeterlikler gerektiren bir meslek olarak kabul edilmektedir. Türkiye'de öğretmenlik mesleğine ilişkin yeterliklerin belirlenmesinden sorumlu iki kurum ön plana çıkmaktadır. Bunlardan biri Yükseköğretim Kurumu, diğeri ise Milli Eğitim Bakanlığı'dır.

Yükseköğretim Kurumu hizmet öncesi lisans düzeyinde öğretmen yetiştirme sürecine ilişkin görev ve sorumlulukları yüklenirken, Milli Eğitim Bakanlığı öğretmen istihdamının büyük bir kısmını sağlayan kurum olarak hizmet içinde/iş başındaki öğretmenin sürekli mesleki gelişimini sağlayarak öğretmenin ve eğitimin niteliğini artırmaya yönelik görev ve sorumlulukları üstlenmektedir. Her iki kurumda öğretmenlik mesleğine yönelik genel ve/veya özel alan yeterliklerini belirleyerek bir anlamda mesleğe ilişkin kalite süreçlerini tanımlamaya çalışmaktadır.

Yeterlik, bir işi etkili ve verimli bir biçimde yerine getirebilmek için sahip olunması gereken bilgi, beceri, tutum ve değerler olarak ifade edilmektedir (MEB, 2018a,3). Bir mesleği icra etme açısından yapılan bu tanım, daha çok iş başındaki meslek sahibinde bulunması gereken nitelikler şeklinde özetlendiği görülmektedir. Hizmet öncesi yeterlik tanımında ise herhangi bir yükseköğretim derecesini başarı ile tamamlayan bir kişinin neleri bilebileceği, neleri yapabileceği ve nelere yetkin olacağına (YÖK, 2018) yer verilmektedir. Bu bağlamda öğretmen yeterlilikleri, öğretmenlerin "öğretmenlik mesleğini etkili ve verimli bir biçimde yerine getirebilmek için sahip olmaları gereken bilgi, beceri, değer ve tutum çerçevesinde ele alınmalıdır.

Yükseköğretim Kurumu, hizmet öncesinde öğretmen yetiştirme ve eğitim bilimleri temel alanına ilişkin akademik ağırlıklı yeterlikleri belirlemiştir. Öğretmen yetiştirmede öğretmen eğitimi ile eğitim bilimleri ilişkisinin kesinlikle kurulması gerektiğini (YÖK, 2018) vurgulamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı ise hem öğretmenlik mesleği genel yeterliklerini hem de alanlara göre özel alan yeterliklerini belirlemiştir. Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri, mesleki bilgi, mesleki beceri, tutum ve değerler şeklinde yeterlik alanlarına göre sınıflandırılmış ve tanımlanmıştır. Bu genel yeterlikler dikkate alınarak sosyal bilgiler özel alan yeterlikleri ise, öğretim sürecini planlama ve düzenleme, öğrenme-öğretme süreci, izleme ve değerlendirme, okul, aile ve toplumla işbirliği yapma, mesleki gelişimi sağlama yeterlik alanları (MEB, 2018b) tanımlanmıştır. Öğretmenlik mesleğine ilişkin bu iki kuruluş yeterlik tanımlamaları dikkate alınarak yapılan bu araştırmanın amacı, sosyal bilgiler öğretmen adaylarının hizmet öncesi ve hizmet içinde sahip olmaları gereken yeterlikleri karşılaştırmak ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin sahip olmaları gereken yeterlikleri bilgi, beceri ve değer temelinde belirlemeye çalışmaktır.

2. YÖNTEM

Araştırmada tarama (survey) modeli kullanılmıştır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elamandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tüm ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 2013, 79). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının hizmet öncesi ve hizmet içinde sahip olmaları gereken yeterlikleri karşılaştırmak ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin sahip olmaları gereken yeterlikleri bilgi, beceri ve değer temelinde belirlemeye yönelik olarak; Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından 2017 yılında güncellenen Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri

ve Sosyal Bilgiler Öğretmeni Özel Alan Yeterlikleri ile Yükseköğretim Kurumu (YÖK) tarafından hazırlanan Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi (TYYÇ) incelenmiştir. Doküman incelemesi yöntemiyle gerçekleştirilen araştırma da elde edilen bulgular tablolar şeklinde sunulmuştur. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sahip olmaları gereken yeterlikler; bilgi, beceri ve değerler temelinde sınıflandırılmıştır. Bunun yanında araştırma sonunda, sosyal bilgiler öğretmenlerinin yetiştirilmesine yönelik örnek program yeterlikleri hazırlanmış ve öneri olarak sunulmuştur. Tüm bu çalışma sürecinde program geliştirme, ölçme ve değerlendirme ile sosyal bilgiler öğretmenliği alanında uzman öğretim üyelerinden görüş alınmıştır.

3. BULGU VE YORUMLAR

3.1. Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Program Çıktıları İlişkisi

Araştırmanın amacı doğrultusunda incelenen TYYÇ ile ilgili veriler doğrultusunda ilk olarak sosyal bilgiler öğretmenliği programı çıktıları hazırlanmış ve TYYÇ ile ilişkilendirmesi yapılmıştır. Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Program Çıktıları ilişkisini gösteren bulgular Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. TYYÇ ve sosyal bilgiler öğretmenliği program çıktıları ilişkisi

TYYÇ	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Program Çıktısı
Bilgi (Kuramsal – Olgusal)	**Bilgi (Kuramsal – Olgusal)**
Ortaöğretimde kazandığı yeterliliklere dayalı olarak; alanıyla ilgili kavramları ve kavramlar arası ilişkileri kavrar.	Sosyal bilgiler eğitimi ile ilgili kavramlar arasındaki ilişkileri kavrar.
Öğrencilerin gelişim, öğrenme özellikleri ve güçlüklerinin bilgisine sahiptir.	Öğrencilerin gelişim ve öğrenme özellikleri ile öğrenme güçlüklerini dikkate alan uygulamalar yapar.
Alanı ile ilgili öğretim programları, öğretim strateji, yöntem ve teknikleri ile ölçme ve değerlendirme bilgisine sahiptir.	Sosyal bilgiler eğitimi ile ilgili öğretim programlarını, öğretim strateji, yöntem ve teknikleri ile ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarını bilerek öğretim sürecini planlar.
Beceriler (Bilişsel-Uygulamalı)	**Beceriler (Bilişsel-Uygulamalı)**
Alanıyla ilgili ileri düzeyde bilgi kaynaklarını kullanır.	Sosyal bilgiler eğitimi ile ilgili olan bilgi kaynaklarını kullanır.
Alanıyla ilgili olay ve olguları kavramsallaştırır, bilmsel yöntem ve tekniklerle inceler, verileri yorumlar ve değerlendirir.	Sosyal bilgiler eğitimi ile ilgili olay ve olguları bilimsel yöntemleri kullanarak değerlendirir.
Öğrencilerin gelişim özelliklerini, bireysel farklılıklarını; konu alanının özelliklerini ve kazanımlarını dikkate alarak en uygun öğretim strateji, yöntem ve tekniklerini uygular.	Öğrencilerin gelişim özelliklerini, bireysel farklılıklarını; konu alanının özelliklerini ve kazanımlarını dikkate alarak en uygun öğretim strateji, yöntem ve tekniklerini uygular.
	Atatürk ilke ve inkılapları ile tarih, coğrafya, ekonomi, demokrasi, vatandaşlık, hukuk gibi sosyal bilim alanlarına ilişkin konuların öğretimine yönelik uygulamalar yapar.
Konu alanına ve öğrencinin gereksinimlerine uygun materyal geliştirir.	Sosyal bilgiler dersi öğretim programındaki kazanımlara ve öğrencinin gereksinimlerine uygun materyal geliştirir.
Öğrencinin kazanımlarını farklı yöntemler kullanarak çok yönlü değerlendirir.	Sosyal bilgiler dersinde öğrencinin kazanımlarını farklı yöntemler kullanarak çok yönlü değerlendirir.
Yetkinlikler (Bağımsız Çalışabilme ve Sorumluluk Alabilme Yetkinliği)	**Yetkinlikler (Bağımsız Çalışabilme ve Sorumluluk Alabilme Yetkinliği)**
Kendini bir birey olarak tanır; yaratıcı ve güçlü yönlerini kullanır ve zayıf yönlerini geliştirir.	Kendini bir birey olarak yaratıcı, güçlü ve zayıf yönleriyle tanır.
Bireysel ve grup çalışmalarında sorumluluk alır ve alınan görevi etkin bir şekilde yerine getirir.	Bireysel ve grup çalışmalarında görev alarak sorumluluklarını etkin bir şekilde yerine getirir.

Yetkinlikler (Öğrenme Yetkinliği)	Yetkinlikler (Öğrenme Yetkinliği)
Bilgiye ulaşma yollarını etkin bir şekilde kullanır.	Bilgiye ulaşma yollarını aktif bir şekilde kullanır.
Yaşam boyu öğrenmeye ilişkin olumlu bir tutum geliştirir.	Yaşam boyu öğrenmeye ilişkin olumlu bir tutum geliştirir.
Yetkinlikler (İletişim ve Sosyal Yetkinlik)	**Yetkinlikler (İletişim ve Sosyal Yetkinlik)**
Sanatsal ve kültürel etkinliklere etkin olarak katılır.	Sanatsal ve kültürel etkinliklere etkin olarak katılır.
Toplumsal sorumluluk bilinciyle yaşadığı sosyal çevre için mesleki proje ve etkinlikler planlar ve uygular.	Toplumsal sorumluluk bilinciyle yaşadığı sosyal çevre için mesleki proje ve etkinlikler yapar.
Avrupa Bilgisayar Kullanma Lisansının ileri düzeyinde bilişim ve iletişim teknolojilerini kullanır.	Bilişim ve iletişim teknolojilerini etkin olarak kullanır.
Yetkinlikler (Alana Özgü Yetkinlik)	**Yetkinlikler (Alana Özgü Yetkinlik)**
Demokrasi, insan hakları, toplumsal, bilimsel ve mesleki etik değerlere uygun davranır.	Demokrasi, insan hakları, toplumsal, bilimsel ve mesleki etik değerlere uygun davranır.
Milli Eğitim Temel Kanunu'nda ifade edilen ulusal ve evrensel duyarlıkların bilincindedir.	Ulusal ve evrensel değerlerin, duyarlıkların bilincindedir.
Birey olarak ve alanıyla ilgili görev, hak ve sorumluluklarına ilişkin yasa yönetmelik ve mevzuata uygun davranır.	Mesleği ile ilgili görev, hak ve sorumluluklarını düzenleyen mevzuata uygun davranır.

Tablo 1'de görüldüğü gibi, TYYÇ'de yer alan Öğretmen Yetiştirme ve Eğitim Bilimleri temel alanına ilişkin belirlenen akademik ağırlıklı yeterlikler dikkate alınarak sosyal bilgiler öğretmenliği için 19 program çıktısı belirlenmiştir. Bu program çıktıları ilgili TYYÇ yetkinlikleri ilişkilendirilmiştir.

3.2. Sosyal Bilgiler Özel Alan Yeterliliği ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Program Çıktıları İlişkisi

Araştırmanın amacı doğrultusunda incelenen Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri ve Sosyal Bilgiler Öğretmeni Özel Alan Yeterlikleri (ÖAY) ile hazırlanan sosyal bilgiler öğretmenliği programı çıktılarının ilişkilendirmesi yapılmıştır. Bu ilişkilendirmeyi gösteren bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. ÖAY ve sosyal bilgiler öğretmenliği program çıktıları ilişkisi

Sosyal Bilgiler Özel Alan Yeterliliği (ÖAY)	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Program Çıktısı (PÇ)
Öğretim sürecini planlayabilme	Sosyal bilgiler eğitimi ile ilgili öğretim programlarını, öğretim strateji, yöntem ve teknikleri ile ölçme ve değerlendirme yaklaşımlarını bilerek öğretim sürecini planlar.
Öğrenme ortamlarını düzenleyebilme	Öğrencilerin gelişim özelliklerini, bireysel farklılıklarını; konu alanının özelliklerini ve kazanımlarını dikkate alarak en uygun öğretim strateji, yöntem ve tekniklerini uygular.
Öğretim sürecine uygun materyaller ve kaynaklar kullanabilme	Sosyal bilgiler dersi öğretim programındaki kazanımlara ve öğrencinin gereksinimlerine uygun materyal geliştirir.
	Sosyal bilgiler eğitimi ile ilgili olan bilgi kaynaklarını kullanır.
Özel gereksinimli ve özel eğitime gereksinim duyan öğrencileri dikkate alan uygulamalar yapabilme	Öğrencilerin gelişim ve öğrenme özellikleri ile öğrenme güçlüklerini dikkate alan uygulamalar yapar.
Ölçme ve değerlendirme uygulamalarının amaçlarını belirleyebilme	Sosyal bilgiler dersinde öğrencinin kazanımlarını farklı yöntemler kullanarak çok yönlü değerlendirir.
Ölçme ve değerlendirme araç ve yöntemlerini kullanabilme	
Öğretim sürecinde uygulanan ölçme aracından elde edilen verileri değerlendirebilme	
Türk tarihi ve kültürünü oluşturan temel öge ve süreçler ile kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi bilincini kazandırabilme	Atatürk ilke ve inkılapları ile tarih, coğrafya, ekonomi, demokrasi, vatandaşlık, hukuk gibi sosyal bilim alanlarına ilişkin konuların öğretimine yönelik uygulamalar yapar.
Öğrencilerin, insan, yer ve çevre etkileşimini algılamalarını sağlayabilme	

Ekonomik faaliyetler ve gelişmelerin toplumlar üzerindeki etkisini kavratabilme	
Demokratik yönetim anlayışını, insanların doğuştan ve toplum içinde kazandığı haklar ile kişilere, topluma, insanlığa karşı sorumlulukları olduğu bilincini kazandırabilme	
Atatürk ilke ve inkılaplarının dayandığı temel esaslar ile Türk inkılabının tarihi anlamını, toplumun siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik alanda gelişimine etkilerini ve önemini kavratabilme	
Mesleki gelişimine yönelik uygulamalarda bilimsel araştırma yöntem ve tekniklerinden yararlanabilme	Sosyal bilgiler eğitimi ile ilgili kavramlar arasındaki ilişkileri kavrar.
	Sosyal bilgiler eğitimi ile ilgili olay ve olguları bilimsel yöntemleri kullanarak değerlendirir.
Mesleki yeterliklerini belirleyebilme	Kendini bir birey olarak yaratıcı, güçlü ve zayıf yönleriyle tanır.
	Yaşam boyu öğrenmeye ilişkin olumlu bir tutum geliştirir.
Sosyal bilgiler öğretimine ilişkin kişisel ve mesleki gelişimini sağlayabilme	Bilgiye ulaşma yollarını aktif bir şekilde kullanır.
	Bireysel ve grup çalışmalarında görev alarak sorumluluklarını etkin bir şekilde yerine getirir.
	Bilişim ve iletişim teknolojilerini etkin olarak kullanır.
	Sanatsal ve kültürel etkinliklere etkin olarak katılır.
	Demokrasi, insan hakları, toplumsal, bilimsel ve mesleki etik değerlere uygun davranır.
	Mesleği ile ilgili görev, hak ve sorumluluklarını düzenleyen mevzuata uygun davranır.
Öğrencilerin günlük hayatta ihtiyaç duyacağı konularda geliştirilmesinde ailelerle işbirliği yapma	Toplumsal sorumluluk bilinciyle yaşadığı sosyal çevre için mesleki proje ve etkinlikler yapar.
Okulun kültür ve öğrenme merkezi haline getirilmesinde toplumla işbirliği yapabilme	
Toplumsal liderlik yapabilme	
Öğrencilerin ulusal bayram ve törenlerin anlam ve önemini farkına varmalarını ve törenlere aktif katılmalarını sağlayabilme	Ulusal ve evrensel değerlerin, duyarlıkların bilincindedir.
Ulusal bayram ve törenlerin yönetim ve organizasyonunu yapabilme	

Tablo 2'de görüldüğü gibi, Sosyal Bilgiler Öğretmeni Özel Alan Yeterlikleri (ÖAY) dikkate alınarak örnek olarak hazırlanan sosyal bilgiler öğretmenliği program çıktıları ilişkisi kurulmuş ve tüm öğretmenlik yeterlikleri kapsama dahil edilmiştir.

3.3. Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Yeterlilikler Bağlamında Sahip Olması Gereken Bilgi, Beceri ve Değerler

Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi, Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri ve Sosyal Bilgiler Öğretmeni Özel Alan Yeterlikleri (ÖAY) bağlamında örnek olarak hazırlanan "Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Program Çıktıları" kapsamında sosyal bilgiler öğretmenlerinin yeterliliklere dayalı sahip olması gereken bilgi, beceri ve değerler sınıflandırılması Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin sahip olması gereken bilgi, beceri ve değerler

Bilgi	Beceri	Değer
- Materyal ve kaynak bilgisi - Mevzuat bilgisi - Öğrenciyi tanıma bilgisi - Öğretim programı, öğretim strateji, yöntem ve teknikleri ile ölçme ve değerlendirme bilgisi - Öğretim sürecini planlama ve uygulama bilgisi - Sosyal bilimlere (tarih, coğrafya, ekonomi, vatandaşlık, demokrasi, hukuk, psikoloji, sosyoloji vb.) ilişkin alan bilgisi	- Araştırma yapma becerisi - Bilimsel süreç becerileri - Çevre okuryazarlığı - Dijital okuryazarlık - Düşünme becerileri - Empati - Finansal okuryazarlık - Girişimcilik - Hukuk okuryazarlığı - İletişim becerisi - İşbirliği becerisi - Kaynakları kullanma becerisi - Kendini tanıma - Kültürel farkındalık ve ifade - Liderlik becerisi - Materyal hazırlama/kullanma becerisi - Medya okuryazarlığı - Mekânı algılama - Öğrenme ve öğretme süreçlerini planlama ve uygulama becerisi - Öğrenmeyi öğrenme becerisi - Politik okuryazarlık - Problem çözme - Sosyal ve vatandaşlıkla ilgili beceriler - Sürekli mesleki gelişimi sağlama becerisi	- Adalet - Bağımsızlık - Barış - Bilimsellik - Çalışkanlık - Dürüstlük - Estetik - Sabır - Saygı - Sevgi - Sorumluluk - Tarafsızlık - Ulusal, evrensel ve etik değerlere duyarlı olma - Vatanseverlik - Yardımseverlik - Öğretmenlik mesleki değerleri

Tablo 3'te görüldüğü gibi, sosyal bilgiler öğretmenlerinden temel olarak sosyal bilimlerle ilgili temel bilgiye, öğretmenlik meslek bilgisine sahip olmaları beklenmektedir. Beceri bağlamında ise öncelikle bilginin öğretimine yönelik sahip olunması gereken becerilerin yanında kendini tanımadan sürekli mesleki gelişimi sağlamaya kadar ve 21. yüzyıl ya da hayat boyu öğrenme becerilerinin tamamına sahip olmalarının önemli olduğu söylenebilir. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin farklı sosyal bilimlere ilişkin okuryazarlık becerilerine (Finansal, hukuk, politik, medya okuryazarlıkları gibi) sahip olmaları hususu da dikkate değerdir. Tabloda verilen değerler incelendiğinde ise sadece sosyal bilgiler öğretmenlerinin değil aynı zamanda tüm öğretmenlerin sahip olmaları gereken değerler olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının hizmet öncesi ve hizmet içinde sahip olmaları gereken yeterlikleri karşılaştırmak ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin sahip olmaları gereken yeterlikleri bilgi, beceri ve değer temelinde belirlemeye çalışmak amacıyla yapılan araştırmada Türkiye Yükseköğretim Yeterlilikler Çerçevesi (TYYÇ), Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri ve Sosyal Bilgiler Öğretmeni Özel Alan Yeterlikleri (ÖAY) incelenmiştir. Bu bağlamda eğitim fakültelerinin sosyal bilgiler öğretmenliği lisans programları için örnek olarak 19 program çıktısı hazırlanmıştır. Sosyal bilgiler öğretmenliği program çıktıları ile TYYÇ ve ÖAY ilişkilendirmesi yapılmış ve sunulmuştur.

Program çıktılarına ilişkin yeterlilikler bilgi, beceri ve değer bağlamında sınıflandırıldığında ise öncelikle sosyal bilimler ile ilgili temel alan bilgisi ve öğretmenlik

mesleğine ilişkin temel bilgi ön plana çıkmaktadır. Beceriler bağlamında sosyal bilimlere ilişkin bilginin öğretimine ilişkin beceriler, öğretmenlik mesleğine ilişkin beceriler, 21. yüzyıl becerileri (iletişim, bilimsel süreç becerileri, dijital beceriler, sosyal ve vatandaşlıkla ilgili beceriler, girişimcilik, kültürel farkındalık ve ifade gibi) ve çoklu okuryazarlığa (hukuk okuryazarlığı, medya okuryazarlığı, politik okuryazarlık, finansal okuryazarlık gibi) ilişkin becerilere sahip olmanın önemli olduğu görülmektedir. Ulusal, evrensel, etik ve mesleki değerler ise öğretmenlerin yine sahip olmaları gereken değer sınıflaması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

TYYÇ ve mesleki yeterlilikler dikkate alınarak hazırlanan örnek sosyal bilgiler öğretmenliği program çıktıları konuyla ilgili tüm paydaşların katılımıyla gerçekleştirilecek çalıştaylarda ele alınmalı, program çıktıları ile sosyal bilgiler lisans programının eğitim kataloğunda yer alan tüm derslerin öğrenme çıktıları ile ilişkilendirilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Program çıktıları ve öğrenme çıktılarının hazırlanmasında hedeflenenden ziyade erişilmesi gerekene önem verilmeli ve hem sosyal bilgiler öğretmenlerinin hizmet öncesi hem de hizmet içi eğitiminde bu husus göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKLAR

Karasar, N. (2013*). Bilimsel araştırma yöntemi.*(25.Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.

MEB. (2018a). Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri. http://oygm.meb.gov.tr/www/ogretmenlik-meslegi-genel-yeterlikleri/icerik/39

MEB. (2018b). Sosyal Bilgiler Öğretmeni Özel Alan Yeterlikleri. http://oygm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_11/06160558_9-YYretmen_Yeterlikleri_KitabY_sosyal_bilgiler_YYretmeni_Yzel_alan_yeterlikleri_ilkYYretim_parYa_12.pdf

YÖK. (2018). Türkiye Yükseköğretim yeterlilikler Çerçevesi. http://tyyc.yok.gov.tr/?pid=38

TÜRKİYE'DE 2017 İLKÖĞRETİM PROGRAMLARINDA HUKUK OKURYAZARLIĞI

Doç. Dr. Fatma ÜNAL
Bartın Üniversitesi, drfatmaunal@gmail.com

ÖZET

Hukuk toplum hayatının düzenli işleyebilmesi için gerekli olan kurallar bütünüdür. Düzensiz bir işleyişin, yanlış bir uygulamanın, haksız bir gücün meydana getirdiği tıkanıklık ancak hukukla aşılabilir. Bu nedenle herkes hayatının farklı dönemlerinde haklarını koruyabilmek için hukuka başvurmak ve dolayısıyla hukuki süreçlerle yüzleşmek zorunda kalabilir. Hukuk, yaş ve ortama bakılmaksızın hayatımızın her alanında yer alır. Hukuk düzeninin iyi bir şekilde işleyebilmesi için kişilerin toplumsal yaşamın gereği olarak hem sahip oldukları hak ve özgürlüklerin hem de üstlendikleri ödev ve sorumlulukların bilincine sahip olmaları gerekir. Demokrasiyi benimsemiş devletler hukukun üstünlüğünü kabul eden ve vatandaşların politik katılımlarıyla yaşamını sürdüren tüzel kişiliklerdir. Sosyal bir bilim olarak hukukun amacı, toplum içerisinde devlet ile birey ve birey ile birey arasındaki ilişkiyi düzenlemektir. Hukuk okuryazarlığının amacı ise hukuk alanında uzmanlaşmaktan ziyade bireylerine etkin bir vatandaş olarak hukuk kapsamındaki hak ve sorumluluklarının farkına varmalarını sağlamak, hukuk bilgilerini yaşamlarında davranış haline dönüştürebilmelerini olanaklı hale getirmektir. Bireylerin hukuk okuryazarı haline getirebilmek ise ancak eğitimle, eğitim ve öğretim programlarında bu konulara yer verilmesi ve konuyla ilgili bireylere bilgi, beceri ve değerlerin kazandırılması ile mümkün olabilir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, Türkiye'de 2017 yılında yayımlanan ilköğretim programlarında hukuk okuryazarlığının mevcut durumu incelemektir. Araştırma tarama modelinde gerçekleştirilmiş olup doküman incelemesi yöntemiyle yapılmıştır. Araştırma sonucunda, Türkiye'de 2017 yılında kabul edilen ve ülke genelinde kademeli olarak uygulanacak öğretim programlarında hukuk okuryazarlığı ile ilgili konuların en fazla hayat bilgisi, sosyal bilgiler derslerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Bunun yanında seçmeli bir ders olan hukuk ve adalet dersi öğretim programı tamamen hukuk okuryazarı bireyler yetiştirme amacına yönelik olarak hazırlanmıştır. Ancak bu ders seçmeli olduğu için tüm okullarda okutulmamaktadır. Bu nedenle hukuk okuryazarlığına yönelik amaçların gerçekleştirilmesi hayat bilgisi ve sosyal bilgiler dersine, bu derslerde öğretmenlerin sınıf ve sınıf dışı gerçekleştirecekleri etkinliklere bırakılmış görünmektedir. Araştırma sonucunda hukuk okuryazarlığına yönelik tek bir dersten ziyade ilköğretim ve ortaöğretimin tüm sınıflarında farklı derslerde de olsa hukuk okuryazarlığına ilişkin içeriğe, becerilere ve değerlere yer verilmesi ve bu konuların disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınması önerilmiştir.

Anahtar kelimeler: İlköğretim, Öğretim Programı, Hukuk, Hukuk Okuryazarı, Eğitim.

1. GİRİŞ

Hukuk toplum hayatının düzenli işleyebilmesi için gerekli olan kurallar bütünüdür. Düzensiz bir işleyişin, yanlış bir uygulamanın, haksız bir gücün meydana getirdiği tıkanıklık ancak hukukla aşılabilir (Yanılmaz, 2012,1). İnsanın sosyal yaşamını düzenleyen her türlü etkinlik hukukun düzenleme alanına girmiştir (Akın, 2004). Hukuk düzeninin iyi bir şekilde

işletilebilmesi için kişilerin toplumsal yaşamın gereği olarak hem sahip oldukları hak ve özgürlüklerin hem de üstlendikleri ödev ve sorumlulukların bilincine sahip olmaları beklenmektedir (Karaman Kepenekçi ve Taşkın, 2017). Sosyal bir bilim olarak hukukun amacı ise toplum içerisinde devlet ile birey ve birey ile birey arasındaki ilişkiyi düzenlemektir (Bilge, 2012, Oğuz, 2013).

Hukuk okuryazarlığı, hukuk alanında uzmanlaşmaktan ziyade bireylerin etkin bir vatandaş olarak hukuk kapsamındaki hak ve sorumluluklarının farkına varmalarını sağlamak, hukuk bilgilerini yaşamlarında davranış haline dönüştürebilmelerini olanaklı hale getirmektir (Zariski, 2014). Bu amacı gerçekleştirmek ise ancak eğitimle mümkün olabilir. Eğitimin çeşitli kademelerinde, birbirini tamamlayıcı şekilde verilecek hukuk okuryazarlığı eğitimi ile bireylerin hak ve sorumluluklarının farkına varmalarının yanında haklarını ve hak arama yollarını kullanabilmeleri, uyuşmazlıkların çözümünde uzlaşı kültürünü edinebilmeleri, adalete erişim konularında yeterlik kazanmaları, hukuk bilinci ve adalet duygusunu içselleştirebilmeleri sağlanabilir. İlkokuldan yükseköğrenime kadar tüm kademe ve derslerde hukuk okuryazarlığın yer alma durumu ve buna ilişkin öğrenme-öğretme süreçlerinin uygulanması hukuk okuryazarlığı yeterliliğin sağlanması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda araştırmanın amacı, Türkiye'de 2017 yılında yayımlanan ilköğretim programlarında hukuk okuryazarlığının mevcut durumu incelemektir.

2. YÖNTEM

Araştırmada tarama (survey) modeli kullanılmıştır. Sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılan tarama araştırmaları, geniş gruplar üzerinde yürütülen, gruptaki bireylerin bir olgu ve olayla ilgili olarak görüşlerinin, tutumlarının alındığı, olgu ve olayların betimlenmeye çalışıldığı araştırmalardır (Karakaya, 2009, 59). Tarama araştırmalarının birçok farklı sınıflandırılması mevcuttur ki bu çalışmada tarama türlerinden genel tarama türü kullanılmıştır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elamandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tüm ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir (Karasar, 2013, 79).

2017 ve 2018 yıllarında kabul edilen tüm ilkokul ve ortaokul öğretim programları araştırmanın inceleme evrenini oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda evrenden örneklem seçme yoluna gidilmemiş genel durumu yansıtabilmek için tüm ilkokul ve ortaokul öğretim programlarının incelenmesine karar verilmiştir. Bu kapsamda doküman incelemesi yöntemiyle araştırma gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Geleneksel olarak doküman incelemesi, tarihçilerin, antropologların ve dilbilimcilerin kullandığı yöntem olarak bilinir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu bağlamda araştırmada 2018 yılında güncellenerek yayınlanan öğretim programları tek tek incelenmiş ve elde edilen veriler derslere göre sınıflandırılarak tablolar hâlinde sunulmuştur. Araştırma kapsamında incelenen öğretim programları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. İlkokul ve Ortaokul Öğretim Programları

Kademe	Ders Adı ve Sınıf Düzeyi
İlkokul - Ortaokul	- Beden Eğitimi ve Oyun (1,2,3 ve 4. sınıflar) - Beden Eğitimi ve Spor (5,6,7 ve 8. sınıflar) - Bilişim Teknolojileri ve Yazılım (1, 2, 3 ve 4. sınıflar) - Bilişim Teknolojileri ve Yazılım (5 ve 6. sınıflar) - Bilişim Teknolojileri ve Yazılım (7 ve 8. sınıflar) - Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (4,5,6,7 ve 8. sınıflar) - Fen Bilimleri (3,4,5,6,7 ve 8. sınıflar) - Görsel Sanatlar (1,2,3,4,5,6,7 ve 8. sınıflar) - Hayat Bilgisi (1,2 ve 3. sınıflar) - İngilizce (2,3,4,5,6,7 ve 8. sınıflar) - İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi (4. sınıf) - Matematik (1,2,3,4,5,6,7 ve 8. sınıflar) - Müzik (1,2,3,4,5,6,7 ve 8. sınıflar) - Seçmeli Bilim Uygulamaları (5, 6, 7 ve 8. sınıflar) - Seçmeli Drama (5 ve 6. sınıflar) - Seçmeli Halk Kültürü (5, 6, 7 ve 8. sınıflar) - Seçmeli Hukuk ve Adalet (6,7 ve 8. sınıflar) - Seçmeli İletişim ve Sunum Becerileri (7 veya 8. Sınıf) - Seçmeli Matematik Uygulamaları (5, 6, 7 ve 8. sınıflar) - Seçmeli Medya Okuryazarlığı (7 veya 8. Sınıf) - Seçmeli Okuma Becerileri (5 veya 6. sınıflar) - Seçmeli Peygamberimizin Hayatı (5,6,7 ve 8. sınıflar) - Seçmeli Spor ve Fiziki Etkinlikler (5, 6, 7 ve 8. sınıflar) - Seçmeli Şehrimiz (5,6,7 ve 8. sınıflar) - Seçmeli Temel Dini Bilgiler (İslam 1-2) - Seçmeli Yazarlık ve Yazma Becerileri (5,6,7 ve 8. sınıflar) - Sosyal Bilgiler (4,5,6 ve7. sınıflar) - T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük (8. sınıf) - Teknoloji ve Tasarım (7 ve 8. sınıflar) - Trafik Güvenliği (4. sınıf) - Türkçe (1,2,3,4,5,6,7 ve 8. sınıflar)

Tablo 1'de görüldüğü gibi, ilkokul ve ortaokul kademesinde toplam 31 öğretim programı araştırma kapsamında incelenmiştir. Bunlardan 18'i zorunlu, 13'ü seçmeli derse ait öğretim programıdır.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2018 yılından itibaren güncellenerek kademeli olarak okutulmaya başlanılan 31 dersin öğretim programının hukuk okuryazarlığına ilişkin mevcut durumun tespiti ile ilgili bulgular öğretim programlarının yapısını oluşturan unsurlara göre sınıflandırılarak ele alınmıştır. Bu çerçevede öğretim programlarının yapısını oluşturan genel/özel amaçlar, beceriler, değerler ve içerik unsurlarına göre elde edilen veriler aynı başlıklarla bulgular bölümünde sunulmuştur.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2018 yılından itibaren güncellenen ve uygulanmaya başlanılan öğretim programlarında hukuk okuryazarlığına ilişkin mevcut durum tespiti ilgili alanyazın göz önünde bulundurularak; hukuk ile ilgili konuların, etkin bir vatandaş olarak hak ve sorumluluk bilincinin, hak arama gibi konularda hukuk bilgisini kullanabilme, hukukun üstünlüğü, adalet, eşitlik, uzlaşma, tarafsızlık gibi değer ve becerilerin varlığına ilişkin tarama yapılmıştır.

3. BULGU VE YORUMLAR

3.1. Öğretim Programlarının Genel/Özel Amaçlarında Hukuk Okuryazarlığı

Hukuk okuryazarlığına genel/özel amaçlarında yer veren öğretim programlarına ilişkin bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Genel/özel amaçlarında hukuk okuryazarlığına yer veren öğretim programları

Ders adı ve sınıf düzeyi	Genel/özel amaçlar
Beden Eğitimi ve Oyun (1,2,3 ve 4. sınıflar)	- Oyun ve fiziki etkinliklerde iletişim becerileri, iş birliği, adil oyun (fair play), sosyal sorumluluk, liderlik, doğaya duyarlılık ve farklılıklara saygı özelliklerini geliştirir.
Hayat Bilgisi (1,2 ve 3. sınıflar)	- Sosyal katılım becerisi kazanır.
İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi (4. sınıf)	- Hak, özgürlük ve sorumluluk bakımlarından çocuk olmanın ayrıcalıklarını keşfeden, - Hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesi için sorumluluk üstlenen, - İnsan hakları ve demokrasi kültürünün geliştirilmesi için adaleti ve eşitliği gözeten, - Ortak yaşama ilişkin sorunların çözümünde uzlaşı arayan, - Kurallara uyarak hak ve özgürlüklerin korunmasına ve geliştirilmesine destek olan, - Aktif yurttaşlığı benimseyen ve buna uygun davranan, - Birlikte yaşama koşullarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için sorumluluk üstlenen, - Cumhuriyet ve değerlerin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi alanındaki gelişmelere katkısını bilen bireyler yetiştirmeyi amaçlamaktadır.
Sosyal Bilgiler (4,5,6 ve7. sınıflar)	- Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, millî bilince sahip birer vatandaş olarak yetişmeleri, - Hukuk kurallarının herkes için bağlayıcı olduğunu, tüm kişi ve kuruluşların yasalar önünde eşit olduğunu gerekçeleriyle bilmeleri, - Katılımın önemine inanmaları, kişisel ve toplumsal sorunların çözümü için görüşler belirtmeleri, - İnsan hakları, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, cumhuriyet kavramlarının tarihsel süreçlerini ve günümüz Türkiye'si üzerindeki etkilerini kavrayarak yaşamını demokratik kurallara göre düzenlemeleri.
T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük (8. sınıf)	- İnsan hakları, ulusal egemenlik, tam bağımsızlık, milliyetçilik, demokrasi, çağdaşlık, laiklik ve cumhuriyet kavramlarının Türk milleti için ifade ettiği anlam ve önemi kavramaları. - Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak vatanını ve milletini seven, haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, milli bilince sahip, milli, manevi ve evrensel değerleri benimseyen birer vatandaş olarak yetişmeleri.
Teknoloji ve Tasarım (7 ve 8. sınıflar)	- Özgün fikirlerin değeri ve fikri hakların korunmasının teknolojik ilerlemeye katkısının bilincini kazandırmak amaçlanmıştır.
Trafik Güvenliği (4. sınıf)	- Trafik kuralları konusunda duyarlılık geliştirmeleri, Trafikte diğer bireylere saygı göstererek "ben" yerine "biz" bilincini geliştirmeleri beklenmektedir.
Seçmeli Drama (5 ve 6. sınıflar)	- Demokratik tutum ve davranışlar geliştirmesi, - Değerlere uygun davranışlar geliştirmesi,

	- Bedenine, duygularına, düşüncelerine, farklılıklara, toplumsal olaylara karşı duyarlı ve saygılı olması, - Sorumluluk bilinci kazanması, - Sorunlara farklı açılardan bakması.
Seçmeli Hukuk ve Adalet (6,7 ve 8. sınıflar)	- Hukuk ve adalet bilinci gelişmiş hukuk okuryazarı bireyler yetiştirmektir.
Seçmeli Medya Okuryazarlığı (7 veya 8. Sınıf)	- İnsan hakları, sorumluluk, etik, mahremiyet, kişisel güvenlik konularını dikkate alarak etkili ve özgün iletiler oluşturma.
Seçmeli Spor ve Fiziki Etkinlikler (5, 6, 7 ve 8. sınıflar)	- Seçtikleri spor ve fiziki etkinliklerde iletişim becerileri, işbirliği, dürüst oyun, sosyal sorumluluk, liderlik, doğaya duyarlılık ve farklılıklara saygı özelliklerini geliştirir.

Tablo 2'de görüldüğü gibi, ilkokul ve ortaokul kademesinde toplam 11 öğretim programında hukuk okuryazarlığa yönelik en az bir genel amaca yer verildiği tespit edilmiştir. Bu öğretim programlarından yedisi zorunlu ve dördü seçmeli derse aittir. Zorunlu derslerden olan insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi ile sosyal bilgiler, hukuk okuryazarlığına ilişkin en fazla genel/özel amaca yer veren öğretim programlarıdır. Seçmeli derslerde ise hukuk ve adalet ile drama öğretim programları ön plana çıkmaktadır. Öğretim programlarının genel/özel amaçlarında yer alan hukuk okuryazarlığına ilişkin kapsam incelendiğinde; hukuk okuryazarlığına doğrudan amacında yer veren dersin seçmeli hukuk ve adalet olduğu görülmektedir. Diğer derslerde ise hukuk okuryazarlığına ilişkin özellikle hak, özgürlük, sorumluluk, farklılıklara saygı, sosyal katılım, adalet, eşitlik, uzlaşı, demokrasi kültürü, hukuk kuralları, birlikte/ortak yaşama kültürü, yurttaşlık/vatandaşlık kapsamında amaçlara yer verildiği tespit edilmiştir.

3.2. Öğretim Programlarında Beceriler Kapsamında Hukuk Okuryazarlığı

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan ilkokul ve ortaokul öğretim programlarında Türkiye Yeterlikler Çerçevesi dikkate alınmış ve tüm programlarda bu yeterlikler dikkate alınmıştır. Bu kapsamda belirlenen sekiz anahtar yetkinlikten birinin de hukuk okuryazarlığı ile ilişkisi kurulabilir. Sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler adı verilen bu yetkinlik açıklaması şöyledir:

"Sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler: Bu yetkinlikler kişisel, kişilerarası ve kültürlerarası yetkinlikleri içermekte; bireylerin farklılaşan toplum ve çalışma hayatına etkili ve yapıcı biçimde katılmalarına imkân tanıyacak; gerektiğinde çatışmaları çözecek özelliklerle donatılmasını sağlayan tüm davranış biçimlerini kapsar. Vatandaşlıkla ilgili yetkinlik ise bireyleri, toplumsal ve siyasal kavram ve yapılara ilişkin bilgiye, demokratik ve aktif katılım kararlılığına dayalı olarak medeni hayata tam olarak katılmaları için donatmaktadır." (MEB, 2018, 6).

Hukuk okuryazarlığına beceriler kapsamında yer veren öğretim programlarına ilişkin bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Beceriler kapsamında hukuk okuryazarlığına yer veren öğretim programları

Ders adı ve sınıf düzeyi	**Beceriler**
Hayat Bilgisi (1,2 ve 3. sınıflar)	Kurallara uyma, sosyal katılım.
Sosyal Bilgiler (4,5,6 ve7. sınıflar)	Hukuk okuryazarlığı, sosyal katılım.

Seçmeli Hukuk ve Adalet (6,7 ve 8. sınıflar)	Hakkını arama, kurallara uyma.
Seçmeli Medya Okuryazarlığı (7 veya 8. Sınıf)	Uzlaşma, arabuluculuk.
Seçmeli Şehrimiz (5,6,7 ve 8. sınıflar)	Sosyal katılım.

Tablo 3'te görüldüğü gibi, beceriler kapsamında hukuk okuryazarlığına yer veren öğretim programları hayat bilgisi, sosyal bilgiler, seçmeli hukuk ve adalet, seçmeli medya okuryazarlığı ve seçmeli şehrimiz dersleridir. Hukuk okuryazarlığını bir beceri olarak öğretim programında yer veren tek ders ise sosyal bilgilerdir. Bunun yanında programlarda, kurallara uyma, sosyal katılım, hakkını arama, uzlaşma ve arabuluculuk becerilerine yer verildiği görülmektedir.

3.3. Öğretim Programlarında Değerler Kapsamında Hukuk Okuryazarlığı

Milli Eğitim Bakanlığı 2018 yılında yayınladığı öğretim programlarında kök değerler anlayışını benimsediğini duyurmuştur (MEB, 2018). Bu anlayış şöyle açıklanmıştır:

"… bütün eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu olan değerlerimiz, öğretim programlarının her birinde ve her bir biriminde yer almıştır. Öğretim programlarında yer alan "kök değerler" şunlardır*: adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverlik*. Bu değerler, öğrenme öğretme sürecinde hem kendi başlarına, hem ilişkili olduğu alt değerlerle ve hem de öteki kök değerlerle birlikte ele alınarak hayat bulacaktır." (MEB, 2018,6).

Öğretim programlarında yer alan kök değerlerden adalet, sabır, saygı, sevgi ve sorumluluk hukuk okuryazarlığı ile ilişkilendirilebilir. Bu değerleri edinen bireylerin birlikte/ortak yaşama kültür bilincine sahip olan iyi birer hukuk okuryazarı olabileceği söylenebilir.

Hukuk okuryazarlığına değerler kapsamında (kök değerlere ek olarak) yer veren öğretim programlarına ilişkin bulgular Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Değerler kapsamında hukuk okuryazarlığına yer veren öğretim programları

Ders adı ve sınıf düzeyi	**Değerler**
İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi (4. sınıf)	- İnsan hakları ve özgürlüklerine saygı duyan, - Kendine, diğer yurttaşlara, topluma ve devlete karşı sorumluluklarını yerine getiren, - Adil ve eşit davranan ve bunları gözeten, - Sorunları uzlaşıya dönük ve şiddetten uzak bir şekilde çözen, - Birlikte yaşama kültürünü benimseyen ve buna katkı sağlayan öğrenciler yetiştirmek hedeflenmektedir.
Sosyal Bilgiler (4,5,6 ve7. sınıflar)	Eşitlik, özgürlük.
Seçmeli Hukuk ve Adalet (6,7 ve 8. sınıflar)	Vicdanlı olma, tarafsızlık, merhamet, güven, eşitlik.
Seçmeli Medya Okuryazarlığı (7 veya 8. Sınıf)	Eşitlik, özgürlük.
Seçmeli Şehrimiz (5,6,7 ve 8. sınıflar)	Eşitlik, özgürlük.

Tablo 4'te görüldüğü gibi, değerler kapsamında hukuk okuryazarlığına yer veren öğretim programları insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi, sosyal bilgiler, seçmeli hukuk ve adalet, seçmeli medya okuryazarlığı ve seçmeli şehrimiz dersleridir. İnsan hakları, yurttaşlık ve

demokrasi dersinde değerlerin birer amaç gibi ifade edildiği ve adalet, saygı, sorumluluk, eşitlik, uzlaşı değerlerinin vurgulandığı tespit edilmiştir. Seçmeli hukuk ve adalet dersinde kök değerlere ek olarak vicdanlı olma, tarafsızlık, merhamet, güven ve eşitlik değerlerine yer verildiği ve adalet ve eşitlikle ilgili değerlerin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bunlardan farklı olarak özgürlük değerine; sosyal bilgiler, seçmeli medya okuryazarlığı ve seçmeli şehrimiz dersinde yer verilmiştir.

3.4. Öğretim Programlarında İçerik Kapsamında Hukuk Okuryazarlığı

Hukuk okuryazarlığına içerik kapsamında yer veren öğretim programlarına ilişkin bulgular Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. İçerik kapsamında hukuk okuryazarlığına yer veren öğretim programları

Ders adı ve sınıf düzeyi	İçerik (Tema/Öğrenme Alanı/Ünite/Kazanım) Örnekleri
Hayat Bilgisi (1, 2 ve 3. sınıflar)	Kazanım örnekleri: - Okulda ve evde güvenlik kurallarına uyar. - Sınıfla ilgili konularda karar alma süreçlerine katılır. - Ülkemizde yaşayan farklı kültürdeki insanların yaşam şekillerine ve alışkanlıklarına saygı duyar. - Okula ilişkin istek ve ihtiyaçlarını okul ortamında demokratik yollarla ifade eder.
İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi (4. sınıf)	Üniteler: - İnsan Olmak, - Hak, Özgürlük ve Sorumluluk, - Adalet ve Eşitlik, - Uzlaşı, - Kurallar, - Birlikte Yaşama.
Sosyal Bilgiler (4,5,6 ve7. sınıflar)	Kazanım örnekleri: - Çocuk olarak sahip olduğu haklara örnekler verir. - Bir soruna getirilen çözümlerin hak, sorumluluk ve özgürlükler temelinde olması gerektiğini savunur. - Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yasama, yürütme ve yargı güçleri arasındaki ilişkiyi açıklar. - Türkiye Cumhuriyeti'nin etkin bir vatandaşı olarak hak ve sorumluluklarının anayasal güvence altında olduğunu açıklar.
T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük (8. sınıf)	Kazanım örnekleri: - Hukuk alanında meydana gelen gelişmelerin toplumsal hayata yansımalarını kavrar. (Hukuki düzenlemelerin gerekçeleri kısaca açıklanır. Türk Medeni Kanunu'nun aile yapısında ve kadının toplumsal statüsünde meydana getirdiği değişim vurgulanır.) - Toplumsal alanda yapılan inkılapları ve meydana gelen gelişmeleri kavrar.
Trafik Güvenliği (4. Sınıf)	Kazanım örnekleri: - Taşıtlara binerken, taşıtlardan inerken ve taşıtlarda yolculuk ederken kurallara uyar. - Trafikte sorumlu, saygılı ve sabırlı olmanın gerekliliğini sorgular.
Türkçe (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. sınıflar)	Zorunlu Temalar: - Erdemler Teması (Sabır, Saygı, Sevgi, Vicdanlı Olmak vb.) - Birey ve Toplum Teması (Adalet, Eşitlik, Farlılıklara saygı, hukuk, toplumsal kurallar, vatandaşlık) Seçmeli Temalar:

	- Hak ve Özgürlükler Teması (Bireysel haklar, birinci kuşak haklar, çocuk hakları, demokrasi, din ve vicdan özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, eğitim hakkı, engelli hakları, eşitlik, haberleşme özgürlüğü, hakkını savunma, hasta hakları, hayvan hakları, ifade özgürlüğü, ikinci kuşak haklar, inanç hakkı, insan hakları, kişi dokunulmazlığı, merhamet, özel hayatın gizliliği, özgürlükler, seyahat özgürlüğü, temel haklar ve özgürlükler, toplumsal cinsiyet adaleti, toplumsal cinsiyet eşitliği, yaşama hakkı vb.) - Vatandaşlık Teması-seçmeli tema (Adalet, eşitlik, hukukun üstünlüğü, özgürlük, sorumluluk, vergi bilinci)
Seçmeli Hukuk ve Adalet (6,7 ve 8. sınıflar)	Üniteler: - Yaşamımızda Hukuk ve Adalet, - Haklarımız ve Sorumluluklarımız, - Hukuki Sorunlarımız, - Hukuki Çözümlerimiz.
Seçmeli Medya Okuryazarlığı (7 veya 8. Sınıf)	Kazanım örnekleri: - Medyaya erişirken, medyayı takip ederken ve medya içeriği üretirken bireysel/toplumsal sorumlulukları yerine getirir. (Etik, mahremiyet, telif ve fikir hakları, kişisel güvenlik, dilin doğru kullanımı vb. konular ele alınabilir.) - Medyaya erişirken, medyayı takip ederken ve medya içerikleri üretirken haklarını kullanır.
Seçmeli Şehrimiz (5,6,7 ve 8. sınıflar)	Kazanım: Medeni yaşantının kurallara uymakla mümkün olabileceğini kavrar.

Tablo 5'te görüldüğü gibi, içerik kapsamında hukuk okuryazarlığına yer veren öğretim programları hayat bilgisi, insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi, sosyal bilgiler, T.C. inkılap tarihi ve Atatürkçülük, trafik güvenliği, Türkçe, seçmeli hukuk ve adalet, seçmeli medya okuryazarlığı ve seçmeli şehrimiz dersleridir. Hukuk okuryazarlığına ilişkin en kapsamlı içeriğin insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi, sosyal bilgiler, seçmeli hukuk ve adalet derslerinde olduğu görülmektedir. Türkçe dersinde hukuk okuryazarlığı ile ilişkili olabilecek tema konularının seçmeli tema başlığı altında yer alması ve bu tema konularının seçiminin de ders kitabı yazarının inisiyatifine bırakılmış olması ele alınması gereken bir husustur. Nitekim bu durumda, Türkçe dersinde hukuk okuryazarlığı ile ilgili bir metinle öğrencinin karşılaşma olasılığının oldukça az olduğu söylenebilir. Hayat bilgisi dersinde yer alan kazanımların ise evde, okulda ve yaşamda kurallara uyma, saygılı olma, sosyal katılım ile sınırlı olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Öğretim programlarının genel/özel amaçlarında hukuk okuryazarlığına yer verilme durumu incelendiğinde (seçmeli hukuk ve adalet dersi hariç); kapsamın kurallara uyma, hak ve sorumluluk bilgisi ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Sadece seçmeli hukuk ve adalet dersinde hukuk okuryazarı birey yetiştirme genel/özel amacı bu sınırın ötesine geçmektedir. Bu haliyle öğretim programlarının genel/özel amaçlarında hukuk okuryazarlığına ilişkin belirlenen hedeflerin hak, sorumluluk, kural bilgisinden ibaret kalacağı, hukukun birlikte yaşama için ne kadar önemli olduğuna ilişkin bilincin geliştirilemeyeceği, hukuk bilgisini kullanma ve hukukun üstünlüğü gibi bilgi, beceri ve değerlerden yoksun kalınacağı söylenebilir.

Öğretim programlarındaki sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlik kapsamı incelendiğinde; özellikle aktif katılım ve çatışma çözmenin ön plana çıktığı söylenebilir. Bireylerin bu

yetkinliği kazanarak farklılaşan toplum ve çalışma hayatına aktif olarak katılması ve çatışma çözme gibi yöntemleri kullanarak sorunların çözümüne ortak olması beklenmektedir. Hukuk okuryazarlığı için önemli olan etkin vatandaşlık bağlamında bu yeterliliğin kazandırılmasının gerekliliği de kendiliğinde ortaya çıkmaktadır. Ancak bu yeterlik gibi tüm yeterliklerin öğretim programlarının sadece başlangıç sunumlarında açıklama olarak yer alması, öğretim programının herhangi bir ögesi (genel/özel amaç, beceri ve değerler, içeriği oluşturan kazanımlar) ile ilişkilendirilmemesi dikkat edilmesi gereken bir husustur. Programın herhangi bir ögesi ile ilişkilendirilmeyen yetkinliklerin nasıl kazandırılacağı belli değildir. Bu haliyle öğretim programlarının başlangıç sunumunda açıklama olarak yer alan yetkinliklerin sadece vitrin amaçlı konulduğu ve sanal olacağı izlenimini uyandırmaktadır.

Öğretim programlarında hukuk okuryazarlığına beceri olarak yer veren tek dersin sosyal bilgiler olduğu tespit edilmiştir. Hayat bilgisi, seçmeli hukuk ve adalet, seçmeli medya okuryazarlığı, seçmeli şehrimiz derslerinde hukuk okuryazarlığına ilişkin yer verilen beceriler incelendiğinde; özel amaçlarda olduğu gibi kapsamın kurallara uyma ve sosyal katılım ile sınırlandırıldığı söylenebilir.

Hukuk okuryazarlığı ile ilgili öğretim programlarında yer verilen değerlerin adalet, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, eşitlik, özgürlük, vicdanlı olma, tarafsızlık, merhamet, güven, uzlaşı olduğu tespit edilmiştir. Birlikte/ortak yaşama için temel değerler olarak ifade edilebilecek bu değerlere sahip bireylerin iyi birer hukuk okuryazarı olabileceği söylenebilir.

Öğretim programları hukuk okuryazarlığı açısından genel olarak değerlendirildiğinde; kurallara uyma, saygı duyma, demokratik katılım, hak ve özgürlükler, adalet, eşitlik, uzlaşı, vicdanlı olma, sabır, sorumluluk, birlikte yaşama, yargı, hukuk alanındaki inkılaplar, toplumsal cinsiyet eşitliği, vatandaşlık, hukukun üstünlüğü, hak arama konularına ilişkin içerikte yer verildiği tespit edilmiştir. En kapsamlı içeriğin ise insan hakları, yurttaşlık ve demokrasi, sosyal bilgiler, seçmeli hukuk ve adalet derslerinde yer aldığı belirlenmiştir.

Öğretim programlarının genel/özel amaçları, becerileri, değerleri ve içerik unsurlarında; hukuk okuryazarlığı ile ilgili benzer konulara, kavramlara yer verildiği söylenebilir. Programlarda hukuk okuryazarlığının; kurallar, hak ve özgürlükler, hak arama, birlikte yaşama, vatandaşlık, sosyal katılım, hukukun üstünlüğü ve değerler çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Birbirinden tamamen bağımsız ve hatta kavram ve konu karmaşası içinde farklı derslerde hukuk okuryazarlığına ilişkin bilgi, beceri ve değerlerin bu şekilde kazandırılamayacağı ya da istenilen düzeyde hukuk okuryazarı bireylerin yetiştirilemeyeceği ortadır. Bu nedenle hukuk okuryazarlığı her ders içinde gerek bilgi, gerek beceri ve gerekse değer boyutuyla yer almalı, disiplinler arası bir yaklaşımla öğrenme ve öğretme süreçleri düzenlenmelidir. Öğretmenlerin konuyla ilgili zümreler arası işbirliği yapması ise sürecin iyi bir şekilde yönetilmesi için önem arz etmektedir. Hukuk okuryazarlığına ilişkin eğitim süreçleri hukuk alanı uzmanlarının yanında konuyla ilgili tüm paydaşların katılımıyla ortaklaşa belirlenmeli ve yönetilmelidir.

KAYNAKLAR

Akın, E. (2004). Hukukun Temel Kavramları. İstanbul: Kazancı Kitap.

Bilge, N. (2012). Hukuk Başlangıcı. 30. Baskı. Ankara: Turhan yayınevi.

http://mevzuat.meb.gov.tr/html/temkanun_0/temelkanun_0. html

http://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.aspx

http://mufredat.meb.gov.tr/Veliler.aspx

Karakaya, İ. (2009), Bilimsel araştırma yöntemleri, (Ed) Abdurrahman Tanrıöğen, *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık: Ankara.

Karaman Kepenekci, Y. ve Taşkın, P. (2017). Eğitim Hukuku. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Karasar, N. (2013*). Bilimsel araştırma yöntemi.*(25.Basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Oğuz, S. (2013). Ortaokul Öğrencilerinin Sosyal Bilgiler Eğitimi Çerçevesinde Hukuk Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi.

Yanılmaz, M. (2012). Hukuk Okuryazarlığı. http://www.aep.gov.tr/wp-content/uploads/2012/10/02_01_hukuk-okur-yazarligi.pdf

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Kitabevi.

Zariski, A. (2014). Legal Literacy: An Introducation to Legal Studies. Kanada: AU Press.

MESLEK YÜKSEKOKULLARINDA ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN MESLEKİ EĞİTİME YÖNELİK TUTUMLARININ BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA: BİR KAMU ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Cemil ÖRGEV
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, corgev@sakarya.edu.tr

Mustafa ERDOĞAN
Sakarya Üniversitesi, mtkerdogan1907@gmail.com

ÖZET

Amaç: Bu araştırmada meslek yüksekokulunda öğrenim görmekte olan öğrencilerin mesleki eğitime yönelik tutumlarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Araştırmada nicel araştırma deseni ve tanımlayıcı nitelikte bulgular ortaya konulmuştur. Araştırma, bir kamu üniversitesinin iki ayrı meslek yüksekokulunda yapılmıştır. Araştırmanın evrenini her iki okulda öğrenim gören 7540 öğrenci ve örneklem olarak 430 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada basit rastgele örneklem yöntemi uygulanmıştır.

Veri toplama aracı olarak cinsiyet, yaş vb. bilgileri içeren demografik veriler bölümü ve öğrenciler hakkında bilgi toplamak için Kalkan (2014) tarafından geliştirilen "Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırma verilerinin istatistiksel analizi için SPSS 23.0 paket programı kullanılmıştır.

Bulgular: Veriler analiz edildiğinde araştırmaya katılan 430 öğrencinin 230'unun (%53,5) kadın olduğu, 246'sının 20-21 (%57,2) yaş aralığında olduğu, 322'inin (%74,9) okulu ve bölümü isteyerek seçmiş olduğu, 308'inin (%71,6) Dikey Geçiş Sınavı (DGS) ile bir üst öğrenime geçmeyi düşündüğü, 300'ünün (%69,8) mesleki dersleri uygulayacak şekilde öğrendiklerini ifade ettikleri, 266'sının (%61,9) mesleki anlamda uygulama yapmakta olduklarını belirttikleri, 234'ünün (%54,4) ders müfredatının mesleki ihtiyaçlara cevap verdiğini ifade ettikleri, 266'sının (%61,9) okullarını ve bölümlerini başkalarına tavsiye ettikleri, 322'sinin (%74,9) mezun olduktan sonra istihdam imkânlarının olduğunu ifade ettikleri ve 350'sinin (%81,4) anne ve babasıyla yaşamakta olduğu belirlenmiştir.

Çalışmanın güvenilirlik analizi yapılmış olup Cronbach alfa değeri 0,929 yüksek olarak bulunmuştur. Araştırma bulgularına göre KMO uygunluk derecesi 0,845 olarak tespit edilmiştir. Genel olarak mesleki eğitime yönelik tutum ortalamasının yüksek düzeyde ($\bar{x}$ =3,681-0,67515) olduğu görülmüştür. Mesleki eğitime yönelik tutum ile meslek yüksekokulları (p=0,842) arasında anlamlı bir fark bulunamamışken; cinsiyet (p=0,002) ve yaşa göre farklılık tespit edilmiştir (p=0,000). Mesleki eğitime yönelik tutum ile yaş arasındaki farkın ise 21 yaş grubundan kaynaklandığı bulunmuştur.

Sonuç: Bu çalışmada, öğrencilerin büyük çoğunluğunun öğrenim gördüğü bölümü isteyerek seçtiği, başkalarına tavsiye ettiği ve mezuniyet sonrası DGS ile lisans düzeyinde bir okula geçmeyi düşündükleri tespit edilmiştir. Bu durum da, öğrencilerin bölümlerini hem sevdikleri hem de geleceğe yönelik öğrenim ve meslek seçmede önemsedikleri yönünde değerlendirilmiştir. Ayrıca araştırmada öğrencilerin büyük çoğunluğu tarafından uygulamaya yönelik eğitim aldıkları, hali hazırda uygulama yapmakta oldukları ve müfredatın uygulamaya

yönelik olduğu ifade edilmiştir. Bu sonuç verilen eğitimin mesleğe yönelik, niteliklere uygun insan yetiştirmede etkin olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, öğrencilerin büyük çoğunluğunun mezun olduktan sonra istihdam imkânları konusunda olumlu görüşlere sahip olmasının meslek yüksekokullarının tercih ve tavsiye edilmesinde büyük bir öneme sahip olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Mesleki Eğitim, Meslek Yüksekokulu, Öğrenci, Mesleki Eğitim Algısı

ABSTRACT

Purpose: In this study, it was aimed to determine the attitudes of vocational high school students towards vocational education.

Methods: Quantitative research method was used in the research. The research was conducted in two separate vocational schools of a public university. The universe of the research has consisted of 7540 students studying in both schools and sampling has included 430 students. A simple random sampling method was used in the study. Demographic information such as gender, age were used as data collection tools and "Attitude Scale for Vocational Education" developed by Kalkan (2014) were used in this research. SPSS 23.0 package program was used for statistical analysis of research data.

Results: When the data were analyzed, it was found that 230 (53.5%) of the 430 students were female, 246 were in the age range of 20-21 (57.2%), 322 (74.9%) of the students had chosen the school and the department willingly, 308 (71.6%) of them considered that they would like to undertake a higher education with the Vertical Transfer Test (DGS), and that 300 (69.8%) of them stated that they had learned to apply vocational courses in which they stated that they are practicing in the sense, 234 of them (54.4%) stated that the curriculum of the course responds to the professional needs, 266 (61.9%) of them were recommended their schools and departments to others, 322 of them (74.9%) has stated that they had employment opportunities after graduation and 350 of them (81.4%) stated that they were living with their parents.

A reliability analysis of the study was conducted and the cronbach alpha value was found to be 0,929. According to research findings, Kayser Meyer Olkin conformity score was determined as 0,845. In general, the mean of the attitude towards vocational education perception was (3.681) and has been observed at a high level ($\bar{x}$=3,681-0,67515). There was no significant difference between attitude towards vocational education and vocational school (p=0,842), but there was a difference according to gender (p=0,002) and age (p=0,000). The difference between the attitude towards vocational training and age was found to be due to the age group of 21 years.

Conclusion: In this study, it was determined that the majority of students choosed the department where they had studied. It was also determined that they would like to pass an undergraduate degree with DGS after graduation. This shows that students like and care about their departments.

In addition, the majority of the students stated that they had received practical training and that they have been already practicing and that the curriculum was intended to be applied.

This result have showed that the given education related to the the profession has been effective in growing qualifying people.

As a result, it is determined that the majority of the students have positive opinions on employment opportunities after graduation and have a great importance in the choice and recommendation of vocational schools.

Keywords: Vocational Education, Vocational School, Student, Vocational Education Perception

1. GİRİŞ

Günümüzde ülkeler için gelişen teknoloji ve inovatif yaklaşımlar önem kazanmış, bu doğrultuda ülkeler için nitelikli insana duyulan ihtiyaç giderek artmıştır. Rekabet koşullarının giderek farklılaştığı ortamlarda, nitelikli insan gücüne sahip olmak, mikro düzeyde işletmeler için avantajı elde tutmayı ve rekabet edebilme yeteneğine sahip olmayı mümkün kılmakta iken, makro düzeyde ülkeler için gücü elde tutmayı ve bu doğrultuda küresel seviyede söz sahibi olmayı mümkün kılmaktadır. Nitelikli insan gücü için ise iyi bir eğitim ve öğretim sürecine ihtiyaç vardır.

Eğitim doğuştan başlar ve insanın yaşamı boyunca devam eder. Bir problemle karşılaşıldığında gerekli bilgiye ulaşabilen ve bu bilgiyi kendi şartlarına uyarlayıp yeni çözümler üretebilen kişiler yaşam boyu öğrenmeye açık kişilerdir. Bu sayede bireylerin yaşadıkları topluma ayak uydurabilmeleri ve öğrendiklerini hayata geçirebilmeleri sağlanmış olur (Kölemen Şahin ve Erişen, 2017: 43, Ayaz, 2016: 1).

UNESCO, 10 Aralık 1948 yılında yayımlanan insan hakları beyannamesinde eğitimin insanlar için temel bir hak olduğunu belirtmiş, öğretimin en azından ilk ve orta öğretim seviyesinde parasız yapılmasına ve mesleki eğitimin herkesin yararlanmasına açık tutulmasına dikkat çekmiştir. Bunun yanında yükseköğretimin herkesin yeteneği ve başarısı ölçüsünde açık olmasını vurgulanmıştır. Günümüzde sanayi, üretebilen, titiz ve standartlara uygun işler yapabilen elemanlara ihtiyaç duymaktadır. Budan dolayı eğitim bu taleplere cevap veren nitelikli insanların yetiştirilmesini amaçlamaktadır (Binici, Arı ve Arıkan, 2003: 95).

Literatür incelendiğinde Kölemen Şahin ve Erişen (2017) tarafından yapılmış bir çalışmada mesleki ve teknik ortaöğretim öğrencilerinin temel becerilerinin ölçülmesi ve bu temel becerilerinin akademik başarılarına etkisinin olup olmadığı; öğrencilerin eleştirel düşünme, problem çözme becerisinde kendilerini yeterli görüp görmediklerine dair düşünceleri incelenmiş; öğrencilerin problem çözme ve eleştirel düşünme becerileri ile akademik başarı düzeyleri arasında pozitif ve kuvvetli bir ilişki olduğu bulunmuştur (Kölemen Şahin ve Erişen, 2017: 44-57).

Bu doğrultuda çalışmamız ile bir kamu üniversitesine bağlı 2 meslek yüksekokulunda (MYO) öğrenim görmekte olan öğrencilerin, mesleki eğitime yönelik tutumları ile öğrenim gördükleri okul ve bölümleri hakkındaki görüşlerinin; bölümü isteyerek seçme, bölümde zorlanma, eğitim müfredatı, eğitimin uygulamaya yönelik olup olmadığı ve bir üst eğitime geçme isteğinde okul-bölümün etkisi gibi sorularla, belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bilim ve teknolojide gerçekleşen hızlı değişim, sanayide yüksek nitelikli ara insan gücüne olan ihtiyacı arttırmıştır. Bu doğrultuda sanayi kuruluşları temel istek olarak öğrencilerin üretim bilgisi ve becerisi, teknolojinin yakın takibi gibi konularda önceden bilgi sahibi olmalarını

bildirmişlerdir (Binici, 1999: 24, Binici, Arı ve Arıkan, 2003: 95). Günümüzde özellikle sanayi, ticaret ve hizmet sektörleri tarafından ihtiyaç duyulan, nitelikli ara insan gücünün yetiştirilmesi için kurulan meslek yüksekokulları da, mesleki ve teknik eğitim sisteminin en önemli parçasıdır (Alkan, Aydınkal ve Şahin, 2014: 134). Özellikle belli alanlar (sanayi, teknoloji vb.) için meslek yüksekokullarında yetiştirilen nitelikli ara insanlar rekabet gücünü artırarak rekabet piyasasında önemli role sahip olmaktadırlar (Topbaşlı ve Pajo, 2018: 81).

Mevcut yükseköğretim sisteminde, meslek yüksekokulları gerek sanayi kuruluşları gerekse sosyal kuruluşlar için nitelikli ara insan gücü sağlamada önemli bir role sahiptir. Bu sebeple bu okulların sayısında nicelikten çok verilecek eğitimin niteliğine önem verilmesi gerekmektedir (Ulus, Tuncer ve Sözen, 2015: 170). Bu doğrultuda meslek yüksekokullarında açılacak programların, kuruldukları bölgede mevcut sanayi ile sosyal kuruluşların ihtiyacına cevap verecek şekilde planlanması ve bu kuruluşlarla yapılacak iş birliği ile nitelikli ara insan gücünün yetiştirilmesine önemli katkılar sağlanacaktır.

Meslek yüksekokullarında eğitimi teşvik etmek ve öğrenim gören öğrencilere ikinci bir şans vermek adına dikey geçiş sınavı (DGS) kontenjanlarının artırılması bir taraftan MYO mezunlarının üniversite girişlerinde özellikle lisans programlarına giriş doğrultusunda oluşabilecek baskıyı azaltırken, diğer taraftan MYO'ları nispeten daha başarılı öğrencilerin tercih etmesini sağlayacaktır (Günay ve Özer, 2016: 7)

Öğrenciler farklı durumlarda farklı yaklaşımlara sahip olabilir. Öğrencilerin öğrenme ortamını nasıl algıladığı öğrenmesi üzerinde etkilidir. Öğrencinin öğrenme ortamını olumlu algıladığı durumlarda, derin bir yaklaşım geliştirebileceği belirtilirken, olumsuz algıladığı durumlarda yüzeysel bir yaklaşım geliştirilebileceği belirtilmektedir. Kısaca öğrenci öğrenme ortamını olumlu algılarsa, derin bir yaklaşım geliştirir; eğer onu olumsuz algılarsa, yüzeysel bir yaklaşım geliştirir (Entwistle ve Peterson, 2004: 407).

Mesleki eğitimin ülkelerin ekonomilerine sağladığı fayda açısından neden önemli ve zorunlu olması gerektiği Temel (1996) tarafından piyasaların işgücü ihtiyacını karşılamak, üretimin kaliteli ve verimli olmasını sağlamak, işsizliği azaltmak, maliyetleri düşük kaliteli mal ile hizmet üretmek, mevcut kaynakları etkin bir şekilde kullanmak, üretim teknolojilerindeki yenilikleri mal ve hizmet üretimine yansıtabilmek, bu doğrultuda ekonomik kalkınmaya destek olmak şeklinde ifade edilmiştir (Kuşat, 2014: 70).

Meslekî ve teknik eğitim kurumlarının günümüz şartlarına ayak uydurması, nitelikli ara insan gücü yetiştirilmesinde, istihdam sorununun çözümünde ve sektörler arasındaki koordinasyonun sağlanmasında büyük önem arz etmektedir (Kuşat, 2014: 70).

Mesleki ve teknik eğitimin uygulamaya yönelik olarak yapılması ve eğitimin içerisinde yapılacak bir dönem işyeri uygulaması (3+1) nitelikli ara insan gücü yetiştirilmesinde büyük öneme sahiptir. Bir dönem işyeri uygulaması meslek yüksekokullarında mezun olabilmek için yerine getirilmesi gereken şartlardan en önemlisidir. İşyeri uygulamasının iki tarafından birisi mesleki geleceği ile alakalı bilgi, beceri ve tecrübelerini artırmak isteyen öğrenci, diğer taraf ise kendi sektöründe yapılacak işlerin niteliklerine uygun insan gücünün yetiştirilmesi için gerekli olan bilgileri veren kurumdaki yetkilidir (Karacan ve Karacan, 2004: 169). Mesleki eğitimin en önemli unsurlarından olan bir dönem işyeri uygulamasının kurumsal ihtiyaca cevap verecek nitelikte yapılabilmesi ve nitelikli eğitimdeki ihtiyacı karşılayabilmesi için meslek yüksekokulları ile sektörler arası işbirliğine, koordinasyona ve teşvike ihtiyaç vardır.

Bu maksatla Almanya'da mesleki eğitim ve öğretim faaliyetlerinin maliyetlerinin büyük bir kısmı işletmeler tarafından karşılanmakta iken; birçok gelişmiş ülkede de öğrencilerin stajı kapsamında öğrencileri yetiştiren işletmelere devlet tarafından vergi avantajları sağlanmaktadır (Rolla, 2007: 81; Mikhael, 2007: 57; Vurgun, 2009: 109).

İçli (2007) tarafından 14 işletmede yapılan bir çalışma ile işletmelerin MYO mezunu çalışanlar ile ilgili görüşleri incelenmiş; işletmeler açısından genel olarak MYO mezunu çalışanları hakkındaki görüşlerinin olumlu olmadığı belirlenmiştir. İşletmeler MYO mezunu çalışanlarda olması gereken özellikler hakkındaki tavsiyeleri sorulduğunda 14 işletme, öğretim elemanlarının kendilerini yeniliklere ve teknolojiye ayak uyduracak şekilde geliştirmeleri için imkânlar yaratılması gerektiği görüşünde birleşmiş ve üniversiteler ile öğretim elemanlarının eğitime konu sektörlerle işbirliği içinde olması gerektiğini belirtmişlerdir (İçli, 2007: 271).

Kuşat (2014) tarafından yapılan bir diğer çalışma ile nitelikli ara insan gücünün yetiştirilmesindeki esas problemin öğrencilere verilen dersler ve öğrencilerin yerleştikleri öğretim türünden kaynaklanmadığı, aksine meslek derslerinin öğrencilere zor geldiğinden kaynaklandığı bulunmuştur (Kuşat, 2014: 77).

Literatür incelendiğinde özellikle nitelikli ara insan gücüne ihtiyaç duyan işletmelerin ve mesleki ve teknik eğitimde öğrenim görmekte olan öğrencilerin üzerine sektörlerin beklentilerini ve öğrencilerin durumlarını ortaya çıkarmak amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Nitelikli ara insan gücüne ihtiyacın giderek önem kazandığı günümüzde bu güce ihtiyaç duyan sektörlerin görüşleri kadar, bu ihtiyacı karşılamak üzere kurulmuş olan meslek yüksekokullarında öğrenim gören öğrencilerin görüşleri de önem arz etmektedir. Bu amaçla yapılan bu çalışma ile bir kamu üniversitesi bünyesinde öğrenim vermekte olan iki meslek yüksekokulunda öğrenim görmekte olan öğrencilerin mesleki eğitimlerine yönelik tutumları araştırılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN TASARIMI

Çalışmanın amacı, bir kamu üniversitesine bağlı 2 meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerin mesleki eğitime yönelik tutumlarının belirlenmesidir. Bu araştırma, bir devlet üniversitesine bağlı 2 meslek yüksekokulunu konu alan örnek olay çalışmasıdır. Veriler SPSS 23.0 programı kullanılarak öncelikle frekans ve güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Bu kapsamda, nicel araştırma yöntemi ve tarama modeli benimsenmiştir. Bu model, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle tespit etmeyi amaçlayan bir araştırma modelidir (Karasar, 2016: s.109).

Araştırmanın evrenini, bir devlet üniversitesine bağlı 2 meslek yüksekokulunda, öğrenim görmekte olan 7540 öğrenci ve örneklemini de söz konusu 2 meslek yüksekokulunda öğrenim görmekte olan 435 öğrenci oluşturmaktadır. Bu kapsamda MYO öğrencilerinden rastgele örnekleme tekniği ile seçilen örneklem grubu üzerinde anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Ankete 435 öğrenci katılmış olup bunlardan eksik ve uygunsuz doldurulan 5 anket formu araştırma dışı tutularak geri kalan 430 anket değerlendirmeye uygun bulunmuş, elde edilen veriler SPSS 23.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışmanın yapıldığı meslek yüksekokullarında homojen olmayan ana kütleden %95 güvenilirlik sınırları içerisinde %5'lik bir hata payı dikkate alınarak örneklem büyüklüğü 347 olarak hesaplanmıştır. Toplanan anketlerden değerlendirmeye uygun görülenlerin sayısının 430

olması örneklemin evreni temsil ettiğini göstermektedir (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım, 2017, s.143-144, Sekaran, 2003, s.294).

Araştırmada daha önce mesleki eğitime yönelik öğrencilerin tutumlarını ölçen Kalkan (2014) tarafından geliştirilen tek faktörlü "Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği" kullanılmıştır. Mesleki eğitime yönelik tutum ölçeği, 5'li Likert tipi ifadelerden oluşmaktadır (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum ve 5=Kesinlikle Katılıyorum). Ayrıca, çalışmada öğrencilere, bazı demografik özellikler (cinsiyet, yaş, öğrenim görülen okul, vs.) dikkate alınarak sorular yöneltilmiştir. Araştırmaya ait 14 adet hipotez sosyo-demografik unsurlardan,

H1: Cinsiyet,
H2: Yaş,
H3: Öğrencilerin öğrenim gördükleri okul,
H4: Öğrencilerin okullarını ve bölümlerini isteyerek seçme durumu,
H5: DGS ile bir üst öğrenime geçme isteği,
H6: Bölüm sözel olduğu için zorlanma durumu,
H7: Bölüm sayısal olduğu için zorlanma durumu,
H8: Mesleki dersleri uygulayacak şekilde öğrenme durumu,
H9: Öğrenim süreci boyunca mesleki anlamda uygulama yapma durumu,
H10: Ders müfredatının mesleki ihtiyaçlara cevap verme durumu,
H11: Okulu ve bölümünü başkalarına tavsiye etme durumu,
H12: Mezun olduktan sonra istihdam imkânı,
H13: Uzaktan eğitimin kendisine bir şey kaybettirmeme durumu,
H14: Kiminle (anne, baba, her ikisi, diğer) yaşadıkları, "öğrencilerin mesleki eğitime yönelik tutumlarında farklılık oluşturur" şeklinde varsayılmıştır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. Güvenirlilik Analizi

Bu araştırmada güvenirlik ölçümü olarak kullanılan ölçeğe ilişkin Cronbach's Alpha iç tutarlılık güvenilirlik analizleri yapılmış; 35 ifadeli Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeğinin Cronbach Alpha değeri 0,929 olarak hesaplanmış ve yüksek derecede güvenilir bulunmuştur (Tablo 1).

Tablo 1. Güvenilirlik Tablosu

ÖLÇEK	İç Tutarlılık (Cronbach's Alpha kat sayısı)
Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği	0,929

4.2. Demografik Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerine ait veriler Tablo 2'de verilmiştir. Araştırmaya katılan 430 meslek yüksekokulu öğrencisinin %53,5'i kadın, % 46,5'i erkektir. Yaş grupları dikkate alındığında, öğrencilerin, %19,5'i 19, %35,8'i 20, %24,4'ü 21, %23,3'ü ise 22 ve üzeri yaş gruplarında yer almaktadır. Öğrencilerin %52,6'sı meslek yüksekokullarının birinde ve %47,4'ü diğerinde öğrenim görmektedir. Öğrencilerin %74,9'u okulunu ve bölümünü isteyerek seçmişken, %25,1'i Okulunu ve bölümünü isteyerek seçmemiştir. Öğrencilerin %71,6'sı DGS ile üst örenime geçmek isterken, %28,4'ü DGS ile bir üst öğrenime geçmek istememektedirler. Öğrencilerden %20,5'i bölümü sözel olduğu için zorlanırken, %79,5'i zorlanmamakta; ayrıca %28,4'ü bölüm sayısal olduğu için zorlanırken, %71,6'sı zorlanmamaktadır. Öğrencilerin %69,8'i mesleki dersleri uygulayacak şekilde öğrendiğini düşünürken, %30,2'si mesleki

dersleri uygulayacak şekilde öğrenmediğini düşünmektedir. Öğrencilerin %61,9'u öğrenim süresince mesleki anlamada uygulama yaptığını ifade ederken, %38,1'i tam tersini ifade emektedir.

Öğrencilerin %54,4'ü eğitim müfredatının mesleki ihtiyaçlara cevap verdiğini düşünürken, %45,6'sı tam tersini düşünmektedir. Öğrencilerin %61,9'u okulunu ve bölümünü başkalarına tavsiye ederken, %38,1'i okulunu ve bölümünü başkalarına tavsiye etmemektedirler. Öğrencilerin %74,9'u okulunun ve bölümünün mezun olduktan sonra istihdam imkânı olduğunu ifade ederken, %25,1'i tam tersini düşünmektedir. Öğrencilerin %52,1'i eğitimin uzaktan olmasının kendisine bir şey kaybettirmeyeceğini düşünmekte iken, %47,9'u bu görüşe katılmamaktadır. Öğrencilerin %81,4'ü anne ve babasıyla, %4,7'si yalnız annesiyle, %1,9'u yalnız babasıyla ve son olarak %12,1'i diğer yakınları ile yaşamaktadırlar.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımları (N=430)

Demografik Bulgular			
Değişkenler	**Kategori**	**Frekans (N)**	**Yüzde %**
Cinsiyet	Kadın	230	53,5
	Erkek	200	46,5
Yaş	19	84	19,5
	20	154	35,8
	21	92	21,4
	22 ve üzeri	100	23,3
Okul	I. Meslek Yüksekokulu	226	52,6
	II. Meslek Yüksekokulu	204	47,4
Okul ve/veya bölümü isteyerek mi seçtiniz?	Evet	322	74,9
	Hayır	108	25,1
DGS ile bir üst öğrenime geçmek istiyor musunuz?	Evet	308	71,6
	Hayır	122	28,4
Bölüm sözel olduğu için zorlanıyor musunuz?	Evet	88	20,5
	Hayır	342	79,5
Bölüm sayısal olduğu için zorlanıyor musunuz?	Evet	122	28,4
	Hayır	308	71,6
Mesleki dersleri uygulayacak şekilde öğreniyor musunuz?	Evet	300	69,8
	Hayır	130	30,2
Öğrenim süresince mesleki anlamda uygulama yapıyor musunuz?	Evet	266	61,9
	Hayır	164	38,1
Eğitim müfredatı mesleki ihtiyaçlara cevap veriyor mu?	Evet	234	54,4
	Hayır	196	45,6
Okulunuzu ve bölümünüzü başkalarına tavsiye eder misiniz?	Evet	266	61,9
	Hayır	164	38,1
Okulunuzu ve bölümünüzün mezun olduktan sonra istihdam imkânı var mı?	Evet	322	74,9
	Hayır	108	25,1
Uzaktan eğitimin size bir şey kaybettirmeyeceğini düşünüyor musunuz?	Evet	224	52,1
	Hayır	206	47,9
Kiminle yaşıyorsunuz?	Anne ve baba	350	81,4
	Yalnız anne	20	4,7
	Yalnız baba	8	1,9
	Diğer	52	12,1
Toplam		**430**	**100**

4.3. Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeğinde Yer Alan İfadelerin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Çalışmada öğrencilerin mesleki eğitime yönelik tutumları (3,681±0,67515) yüksek düzeyde olduğu bulunmuştur. Öğrencilerin mesleki eğitime yönelik tutumları değerlendirildiğinde, 4,0837±1,17965 ile en yüksek değeri "Mesleki eğitimden kaçmanın yollarını arıyorum" ifadesine verilen ters cevaplar ve 3,0140±1,32917 ile en düşük değeri "Mesleki eğitim ile ilgili tartışmalardan zevk duyarım" ifadesi almıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeğin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri (N=430).

İfadeler	Ort.	Standart Sapma
2.Mesleki eğitimden kaçmanın yollarını arıyorum.*	**4,0837**	**1,17965**
10.Mesleki eğitim yararsız bir uygulamadır.*	4,0837	1,22995
16.Mesleki eğitim aldığımı söylerken çekiniyorum.*	4,0605	1,1791
34.Mesleğimle ilgili yenilikler ilgimi çekmez.*	3,9907	1,18652
14.Mesleki eğitimi zaman kaybı olarak görüyorum.*	3,9860	1,18057
6.Mesleki eğitime isteksiz olarak geliyorum.*	3,9628	1,21702
8.Mesleki eğitimin bence hiçbir cazip yanı yoktur.*	3,9256	1,22295
7.Mesleki eğitim öğrenci için iyi bir eğitim tecrübesidir.	3,8930	1,15579
9.Mesleki eğitim çalışma verimini artırır.	3,8465	1,16662
12.Mesleki eğitime ilişkin olumsuz bir bakış açısına sahibim.*	3,8279	1,19952
5.Mesleki eğitim olumlu bir ortam oluşturur.	3,8000	1,16355
4.Mesleki eğitimle ilgili faaliyetleri yapmak bana hiç zevk vermiyor.*	3,7953	1,19243
28.Aldığım mesleki eğitimle ilgili bir işim olmasını isterim.	3,7256	1,38727
21.Aldığım mesleki eğitimle ilgili işyerleri ilgimi çekmez.*	3,6977	1,27253
27.Mesleki eğitim öğrenme şevkimi kırıyor.*	3,6930	1,18997
11.Mesleki eğitimin yeteneklerimi geliştirmek için elverişli olduğunu düşünüyorum.	3,6930	1,22472
20.Mesleki eğitimde başarılı olacağımı düşünmüyorum.*	3,6884	1,32419
17.Mesleki eğitim beni iş hayatına hazırlar.	3,6512	1,33944
31.Mesleki eğitimle ilgili etkinlikler (yarışma, fuar, kurs..) ilgimi çeker.	3,6372	1,28048
18.Aldığım mesleki eğitimle ilgili bir işte çalışmak istemiyorum.*	3,6140	1,37062
19.Mesleki eğitim almak beni mutlu eder.	3,6093	1,26856
30.Mesleki eğitimde öğrendiğim şeyler günlük yaşamda pek bir işime yaramıyor.*	3,6047	1,30874
22.Mesleki eğitim kendime duyduğum güveni artırır.	3,6000	1,25455
25.Mesleki eğitim konuları ilgimi çeker.	3,5953	1,20178
29.Mesleki eğitimin bir parçası olmaktan gurur duyuyorum.	3,5860	1,27035
32.Mesleki eğitime liseden sonra devam etmek istemiyorum.*	3,5814	1,33507
33.Mesleki eğitimin yaratıcılığımı geliştirmek için uygun olduğunu düşünüyorum.	3,5721	1,13152
24.Mesleki eğitime yükseköğrenimde devam etmek isterim.	3,5535	1,30471
23.Mesleki eğitimde zaman geçmek bilmez.*	3,5349	1,31246
35.Mesleki eğitimde öğrendiğim şeyleri günlük hayata aktarmanın mutluluğunu yaşıyorum.	3,4837	1,34441
15.Mesleki eğitimde yapılan uygulamalar araştırma isteğimi arttırıyor.	3,4047	1,11317
26.Mesleki eğitimin çevremde bana duyulan saygınlığı artırdığına inanıyorum.	3,3907	1,27589
3.Mesleki eğitimde zamanın nasıl geçtiğini anlamam.	3,3442	1,16381
1.Aldığım mesleki eğitimin iş bulmamda yeterli olacağını düşünüyorum.	3,2884	1,24433
13.Mesleki eğitim ile ilgili tartışmalardan zevk duyarım.	**3,0140**	**1,32917**
Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği (Genel)	3,6805	0,67515

4.4. Öğrencilerin Cinsiyetine Göre Mesleki Eğitime Yönelik Tutumları Testi

Demografik değişkenlere göre farklılıkların incelenmesi sonucunda öğrencilerin cinsiyetinin mesleki eğitime yönelik tutumları ile farklılık oluşturup oluşturmadığını incelemek amacıyla bağımsız örneklerde t testi analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, katılımcıların erkek ya da kadın olmalarının mesleki eğitime yönelik tutumlarında farklılık tespit edilmiştir. Bu durumda H1 hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Cinsiyet ile Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği Arasındaki Farklar

	Cinsiyet	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Mesleki Eğitime Yönelik Tutum	Kadın	230	3,7732	0,68674	3,081	*0,002
	Erkek	200	3,5740	0,64702		

*P<0,05

4.5. Öğrencilerin Yaş Gruplarına Göre Mesleki Eğitime Yönelik Tutumları Testi

Öğrencilerin yaşlarının mesleki eğitime yönelik tutumları ile farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (one way anova) yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin yaşları ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiştir. Bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Post-Hoc testi sonucunda, farkın 21 yaştan kaynaklandığı görülmektedir. Bu durumda H2 hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Yaş ile Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği Arasındaki Farklar

	Yaş Grupları	N	Ort.	Std. Sapma	f	p	Fark
Mesleki Eğitime Yönelik Tutum	19	84	3,7735	0,66629	8,038	*0,000	c-a
	20	154	3,7774	0,66095			c-b
	21	92	3,3839	0,70439			c-d
	22 ve üzeri	100	3,7263	0,60499			

*P<0,05 (a=19 yaş, b=20 yaş, c=21 yaş, d=22 ve üzeri yaş)

4.6. Öğrencilerin Okullarına Göre Mesleki Eğitime Yönelik Tutumları Testi

Öğrencilerin öğrenim gördükleri okulun mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklerde t testi analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin öğrenim gördükleri okulun mesleki eğitime yönelik tutumları arasında herhangi bir farklılık oluşturmadığı görülmüştür. Bu durumda H3 hipotezi reddedilmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. Okul ile Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği Arasındaki Farklar

	Okul	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Mesleki Eğitime Yönelik Tutum	A	226	3,6743	0,66236	-0,200	**0,842
	B	204	3,6874	0,68790		

**P>0,05

4.7. Öğrencilerin Okul ve Bölümlerini İsteyerek Seçmelerine Göre Mesleki Eğitime Yönelik Tutumları Testi

Öğrencilerin öğrenim gördükleri okulu ve bölümlerini isteyerek seçme durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklerde t testi analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin öğrenim gördükleri okulu ve bölümlerini isteyerek seçme durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiştir. Bu durumda H4 hipotezi kabul edilmiştir (Tablo7).

Tablo 7. Okul ve Bölümlerini İsteyerek Seçme ile Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği Arasındaki Farklar

	Okul ve Bölümlerini İsteyerek Seçme	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Mesleki Eğitime Yönelik Tutum	Evet	322	3,8438	0,63284	10,176	*0,000
	Hayır	108	3,1937	0,55371		

*P<0,05

4.8. Öğrencilerin DGS ile Bir Üst Öğrenime Geçme İsteğine Göre Mesleki Eğitime Yönelik Tutumları Testi

Öğrencilerin DGS ile bir üst öğrenime geçme isteği ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklerde t testi analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin DGS ile bir üst öğrenime geçme isteği ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiştir. Bu durumda H5 hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 8).

Tablo 8. DGS ile bir üst öğrenime geçme isteği ile Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği Arasındaki Farklar

	DGS ile bir üst öğrenime geçme isteği	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Mesleki Eğitime Yönelik Tutum	Evet	308	3,7542	0,71465	4,164	*0,000
	Hayır	122	3,4946	0,52121		

*P<0,05

4.9. Öğrencilerin Bölüm Sözel Olduğu İçin Zorlanma Durumuna Göre Mesleki Eğitime Yönelik Tutumları Testi

Öğrencilerin bölüm sözel olduğu için zorlanma durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklerde t testi analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin bölüm sözel olduğu için zorlanma durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında herhangi bir farklılık bulunmamıştır. Bu durumda H6 hipotezi reddedilmiştir (Tablo 9).

Tablo 9. Bölüm sözel olduğu için zorlanma durumu ile Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği Arasındaki Farklar

	Bölüm sözel olduğu için zorlanma durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Mesleki Eğitime Yönelik Tutum	Evet	88	3,5604	0,64688	-1,877	**0,061
	Hayır	342	3,7114	0,67972		

**P>0,05

4.10. Öğrencilerin Bölüm Sayısal Olduğu İçin Zorlanma Durumuna Göre Mesleki Eğitime Yönelik Tutumları Testi

Öğrencilerin bölüm sayısal olduğu için zorlanma durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklerde t testi analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin bölüm sayısal olduğu için zorlanma durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiştir. Bu durumda H7 hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 10).

Tablo 10. Bölüm sayısal olduğu için zorlanma durumu ile Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği Arasındaki Farklar

	Bölüm sayısal olduğu için zorlanma durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Mesleki Eğitime Yönelik Tutum	Evet	122	3,5667	0,70399	-2,209	*0,028
	Hayır	308	3,7256	0,65913		

*P<0,05

4.11. Öğrencilerin Mesleki Dersleri Uygulayacak Şekilde Öğrenme Durumuna Göre Mesleki Eğitime Yönelik Tutumları Testi

Öğrencilerin mesleki dersleri uygulayacak şekilde öğrenme durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklerde t testi analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda mesleki dersleri uygulayacak şekilde öğrenme durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiştir. Bu durumda H8 hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 11).

Tablo 11. Mesleki dersleri uygulayacak şekilde öğrenme durumu ile Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği Arasındaki Farklar

	Mesleki dersleri uygulayacak şekilde öğrenme durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Mesleki Eğitime Yönelik Tutum	Evet	300	3,8709	0,67158	11,534	*0,000
	Hayır	130	3,2413	0,43803		

*P<0,05

4.12. Öğrencilerin Öğrenim Süreci Boyunca Mesleki Anlamda Uygulama Yapma Durumuna Göre Mesleki Eğitime Yönelik Tutumları Testi

Öğrencilerin öğrenim süreci boyunca mesleki anlamda uygulama yapma durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklerde t testi analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin öğrenim süreci boyunca mesleki anlamda uygulama yapma durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiştir. Bu durumda H9 hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 12).

Tablo 12. Öğrenim süreci boyunca mesleki anlamda uygulama yapma durumu ile Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği Arasındaki Farklar

	Öğrenim süreci boyunca mesleki anlamda uygulama yapma durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Mesleki Eğitime Yönelik Tutum	Evet	266	3,8475	0,70321	7,352	*0,000
	Hayır	164	3,4098	0,52583		

*P<0,05

4.13. Öğrencilerin Ders Müfredatının Mesleki İhtiyaçlara Cevap Verme Durumuna Göre Mesleki Eğitime Yönelik Tutumları Testi

Öğrencilerin ders müfredatının mesleki ihtiyaçlara cevap verme durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklerde t testi analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin ders müfredatının mesleki ihtiyaçlara cevap verme durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiştir. Bu durumda H10 hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 13).

Tablo 13. Ders müfredatının mesleki ihtiyaçlara cevap verme durumu ile Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği Arasındaki Farklar

	Ders müfredatının mesleki ihtiyaçlara cevap verme durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Mesleki Eğitime Yönelik Tutum	Evet	234	3,8437	0,72999	5,817	*0,000
	Hayır	196	3,4857	0,54405		

*P<0,05

4.14. Öğrencilerin Okulu ve Bölümünü Başkalarına Tavsiye Etme Durumuna Göre Mesleki Eğitime Yönelik Tutumları Testi

Öğrencilerin okulu ve bölümünü başkalarına tavsiye etme durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklerde t testi analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin okulu ve bölümünü başkalarına tavsiye etme durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiştir. Bu durumda H11 hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 14).

Tablo 14. Okulu ve bölümünü başkalarına tavsiye etme durumu ile Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği Arasındaki Farklar

	Okulu ve bölümünü başkalarına tavsiye etme durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Mesleki Eğitime Yönelik Tutum	Evet	266	3,8977	0,66889	9,868	*0,000
	Hayır	164	3,3282	0,52002		

*P<0,05

4.15. Öğrencilerin Mezun Olduktan Sonra İstihdam İmkânı Hakkındaki Düşüncelerine Göre Mesleki Eğitime Yönelik Tutumları Testi

Öğrencilerin mezun olduktan sonra istihdam imkânı hakkındaki düşünceleri ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklerde t testi analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin mezun olduktan sonra istihdam imkânı hakkındaki düşünceleri ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiştir. Bu durumda H12 hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 15).

Tablo 15. Mezun olduktan sonra istihdam imkânı hakkındaki düşünceler ile Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği Arasındaki Farklar

	Mezun olduktan sonra istihdam imkânı hakkındaki düşünceler	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Mesleki Eğitime Yönelik Tutum	Evet	322	3,7354	0,65705	2,936	*0,004
	Hayır	108	3,5169	0,70451		

*P<0,05

4.16. Öğrencilerin Uzaktan Eğitimin Kendisine Bir Şey Kaybettirmeme Durumuna Göre Mesleki Eğitime Yönelik Tutumları Testi

Öğrencilerin uzaktan eğitimin kendisine bir şey kaybettirmeme düşüncesi ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık oluşturup oluşturmadığını ortaya koymak amacıyla bağımsız örneklerde t testi analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin uzaktan eğitimin kendisine bir şey kaybettirmeme düşüncesi ile mesleki eğitime yönelik tutumları

arasında herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu durumda H13 hipotezi reddedilmiştir (Tablo 16).

Tablo 16. Uzaktan eğitimin kendisine bir şey kaybettirmeme durumu ile Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği Arasındaki Farklar

	Uzaktan eğitimin kendisine bir şey kaybettirmeme durumu	N	Ort.	Std. Sapma	t	p
Mesleki Eğitime Yönelik Tutum	Evet	224	3,7367	0,70452	1,805	**0,072
	Hayır	206	3,6194	0,63778		

*P>0,05

4.17. Öğrencilerin Kiminle yaşadığına Göre Mesleki Eğitime Yönelik Tutumları Testi

Öğrencilerin kiminle (anne, baba, her ikisi, diğer) yaşadıklarının mesleki eğitime yönelik tutumları ile farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi (one way anova) yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda öğrencilerin kiminle (anne, baba, her ikisi, diğer) yaşadıkları ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiştir. Bu durumda H14 hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 17).

Tablo 17. Kiminle (anne, baba, her ikisi, diğer) yaşadıkları ile Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği Arasındaki Farklar

	Kiminle yaşadığı	N	Ort.	Std. Sapma	f	p	Fark
Mesleki Eğitime Yönelik Tutum	Anne ve baba	350	3,6658	0,67727	3,711	*0,012	b-c c-b
	Yalnız anne	20	3,9943	0,58712			
	Yalnız baba	8	3,1000	0,13745			
	Diğer	52	3,7484	0,68314			

*P<0,05 (a= Anne ve Baba, b=Yalnız Anne, c=Yalnız Baba, d=Diğer)

5.SONUÇ

Alkan, Suiçmez, Aydınkal ve Şahin (2014) tarafından yapılan "Meslek Yüksekokullarındaki Mevcut Durum: Sorunlar ve Bazı Çözüm Önerileri" adlı çalışmada MYO'ları tarafından öğrencilerin istek ve tercihlerinin optimum düzeyde tutulması anlayışının önemli olduğu vurgulanmıştır (Alkan, Suiçmez, Aydınkal ve Şahin, 2014: 139). Bu doğrultuda çalışmamızda öğrencilerin mesleki eğitime yönelik tutumları demografik değişkenler yoluyla incelenmiş, ölçekte mevcut ifadelerden elde edilen cevaplar değerlendirilmiş ve genel anlamda ölçekte yanıt ortalamaların yüksek olduğu; en düşük ortalamaya sahip cevaplar incelendiğinde ise öğrencilerin mesleki eğitimi almada istekli oldukları, eğitim ile ilgili tartışmalardan kaçındıkları belirlenmiştir. Bu durum öğrencilerin verilen eğitimden genel anlamda memnun olduklarını göstermektedir.

Çalışmada öğrencilerin okudukları melek yüksekokulu, sözel bölümde zorlanma, uzaktan eğitimin kendisine bir şey kaybettirmeme durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Ancak kız öğrenciler ile erkek öğrencilerin mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiş, kız öğrencilerin tutumlarının erkek öğrencilere oranla daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Ayrıca öğrencilerin yaşları ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiş, tutumlara yönelik bu farkın 21 yaştan kaynaklandığı ve nispeten diğer yaş gruplarına

göre düşük seviyede olduğu bulunmuştur. Bu farkın özellikle mezuniyet yaşından yüksek yaş grubu olan 21 yaştan kaynaklanması, öğrencilerinden mesleki eğitimi gerektiği sürede bitiremeyen, devam sorunu yaşayan ve dönem kaybı olan öğrencilerden kaynaklandığı yönünde değerlendirilmiştir.

Öğrencilerin okul ve bölümlerini isteyerek seçmeleri ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiş, okul ve bölümlerini isteyerek seçenlerin mesleki eğitime yönelik tutumlarının isteyerek seçmeyenlere oranla daha yüksek ortalamaya sahip olduğu bulunmuştur (p=0,000; 3,8438±0,63284). Bu sonuç bölümlerini isteyerek seçen öğrencilerin geleceğe yönelik mesleklerini seçmede aldıkları eğitimin doğrultusunda bir seçim yapacağını ve bu nedenle aldıkları eğitimi önemsediklerini göstermektedir.

Öğrencilerin DGS ile bir üst öğrenime geçme isteği ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiş, DGS ile bir üst öğrenime geçme konusunda istekli olan öğrencilerin mesleki eğitime yönelik tutumlarının istemeyen öğrencilere oranla daha yüksek ortalamaya sahip olduğu bulunmuştur (p=0,000; 3,7542±0,71465). Bu sonuç, öğrencilerin aldıkları mesleki eğitimi bir üst öğretime taşımak için bir basamak olarak gördüklerini göstermektedir.

Öğrencilerin bölüm sayısal olduğu için zorlanma durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiş, bölüm sayısal olduğu için zorlanmayan öğrencilerin mesleki eğitime yönelik tutumlarının zorlanan öğrencilere oranla daha yüksek ortalamaya sahip olduğu bulunmuştur (p=0,061; 3,7256±0,65913). Bu sonuçla öğrencilerin aldıkları eğitimde mevcut sayısal derslerde zorlanmadıkları, ayrıca aldıkları mesleki eğitimde sayısal derslere ihtiyaç duydukları tespit edilmiştir.

Öğrencilerin mesleki dersleri uygulayacak şekilde öğrenme durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiş, mesleki dersleri uygulayacak şekilde öğrendiğini düşünen öğrencilerin mesleki eğitime yönelik tutumlarının düşünmeyen öğrencilere oranla daha yüksek ortalamaya sahip olduğu bulunmuştur (p=0,000; 3,8709±0,67158). Bu sonuç işletmeler tarafından ihtiyaç duyulan nitelikli ara insan gücünün yetiştirilmesi adına MYO'larda verilen eğitimin içeriğinin öğrenciler tarafından nitelikli olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin öğrenim süreci boyunca mesleki anlamda uygulama yapma durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiş, öğrenim süreci boyunca mesleki anlamda uygulama yapan öğrencilerin mesleki eğitime yönelik tutumlarının yapmayan öğrencilere oranla daha yüksek ortalamaya sahip olduğu bulunmuştur (p=0,000; 3,8475±0,70321). Bu sonuç işletmeler tarafından ihtiyaç duyulan nitelikli ara insan gücünün yetiştirilmesi için yapılan staj ve ders uygulamalarının öğrenciler perspektifinden yeterli olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin ders müfredatının mesleki ihtiyaçlara cevap verme durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiş, ders müfredatının mesleki ihtiyaçlara cevap verdiğini düşünen öğrencilerin mesleki eğitime yönelik tutumlarının bu şekilde düşünmeyen öğrencilere oranla daha yüksek ortalamaya sahip olduğu bulunmuştur (p=0,000; 3,8437±0,7299). Bu sonuçla öğrencilerin öğrenim süresince aldıkları mesleki ve teknik eğitimin mesleki anlamada yeterli olduğu tespit edilmiştir.

Öğrencilerin okulu ve bölümünü başkalarına tavsiye etme durumu ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiş, okulu ve bölümünü başkalarına tavsiye etmeyi düşünen öğrencilerin mesleki eğitime yönelik tutumlarının tavsiye etmeyi düşünmeyen öğrencilere oranla daha yüksek ortalamaya sahip olduğu bulunmuştur (p=0,000; 3,8977±0,66889). Öğrencilerinin çoğunluğunun okudukları bölümü başkalarına tavsiye etmelerinin sebebinin okullarını ve bölümlerini mesleki anlamda yeterli bulamalarından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Öğrencilerin mezun olduktan sonra istihdam imkânı hakkındaki düşünceleri ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiş, mezun olduktan sonra istihdam imkânı hakkındaki düşünceleri olumlu olan öğrencilerin mesleki eğitime yönelik tutumlarının olumsuz olan öğrencilere oranla daha yüksek ortalamaya sahip olduğu bulunmuştur (p=0,004; 3,7354±0,65705). Bu sonuçla öğrencilerin öğrenim gördükleri MYO'ndan mezun olduktan sonra aldıkları eğitim doğrultusunda iş bulma konusunda görüşlerinin olumlu olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak öğrencilerin kiminle yaşadıkları ile mesleki eğitime yönelik tutumları arasında farklılık tespit edilmiş, tutumlara yönelik bu farkın yalnız annesi ve yalnız babası ile yaşayan öğrenciler arasında olduğu ve yalnız annesi ile yaşayanların tutumları en yüksek ortalamaya (p=0,018; 3,9943±0,58712) sahipken yalnız babası ile yaşayanların en düşük ortalamaya sahip olduğu bulunmuştur. Bu sonucun farklı disiplinlerde birçok sebebi olabileceği gibi, çalışmamız doğrultusunda öğrencilerden özellikle yalnız annesi ile yaşayanların, anneleri tarafından günlük ihtiyaçlarının giderilmesinin eğitimlerine engel olmayacağı ve yalnız anneleri ile yaşayan öğrencilerin hayata daha gerçekçi bakarak ailenin geçim sorumluluğunu üstlenmesinden kaynaklandığı yönünde değerlendirilmektedir. Bunun yanında yalnız babası ile yaşayanların ise günlük ihtiyaçlarının karşılanmasındaki eksikliklerinin ve geçim konusunda liderin baba olmasından dolayı öğrencinin eğitim ve öğrenim tercihinde belirleyicin baba olmasından kaynaklandığı yönünde değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma ile mesleki ve teknik eğitimin verildiği MYO'larda öğrenim görmekte olan öğrencilerin mesleki eğitime yönelik tutumları, bir kamu üniversitesi bünyesinde faaliyette bulunan 2 meslek yüksekokulu sınırlılığı ile belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmada öğrencilerin aldıkları eğitim yine öğrencilerin perspektifinden belirlenmeye çalışılmıştır. Sonuçta öğrencilerin mesleki eğitime yönelik tutumları olumlu olarak görülmüş ancak değişik demografik ifadelerle eleştirel bir bakış açısı ile öğrencilerin eğitim hakkındaki düşünceleri ve eğitimden beklentileri de belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmamızda öğrencilere iletilen değişik demografik sorular MYO'larda öğrenim gören öğrencilerin ailesel sorunlarının eğitimine olumlu ve olumsuz etki yaptığını da göstermiştir. Bu maksatla MYO'larında öğrenim gören öğrencilerin eğitimine yönelik algılarının farklı disiplinler tarafından mesleki eğitime yönelik tutumların nitelikli insan gücüne ihtiyaç duyan işletmeler yönüyle araştırılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Alkan, R.M., Aydınkal, M. ve Şahin, M. (2014). Meslek Yüksekokullarındaki Mevcut Durum: Sorunlar ve Bazı Çözüm Önerileri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*. 4 (3): 133-140.

Ayaz, C. (2016). Öğretmenlerin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi: Mardin İli Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.

Binici, H. (1999). *Endüstriye Dayalı Eğitim (EDÖ). Kişisel rapor*, Osmaniye, 24s.

Binici, H., Arı, N. ve Arıkan, B. (2003). Mesleki ve Teknik Eğitimde Arayışlar. *Ankara Üniversitesi-IVETA Bölgesel Konferansı*. 20-22 Ekim 2003. Ankara

Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Entwistle, N. J. ve Peterson E.R. (2014). Conceptions of learning and knowledge in higher education: Relationships with study behavior and influences of learning environments. *International Journal Of Educational Research*. 41 (6): 407-428.

Günay, D. ve Özer, M. (2016). Türkiye'de Meslek Yüksekokullarının 2000'li Yıllardaki Gelişimi ve Mevcut Zorluklar. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*. 6 (1): 1-12.

İçli, G. (2007). İşletmelerin Meslek Yüksekokulu Mezunları İle İlgili Görüşleri ve Beklentileri: Lüleburgaz İlçe Sınırlarında Faaliyet Gösteren İşletmeler Üzerine Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. 23 (2): 263-272.

Kölemen Şahin, C. ve Erişen, Y. (2017). Mesleki ve Teknik Ortaöğretim Öğrencilerinin Problem Çözme ve Eleştirel Düşünme Becerileri ile Akademik Başarıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi.* 2 (2): 42-60.

Kalkan, Ö.,K. (2014). Mesleki Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 4 (1): 117-128.

Karacan, S. ve Karacan, E. (2004). Meslek Yüksekokullarında (MYO) Yapılan Staj Uygulamalarına İlişkin Bir Araştırma: Kalite ve Verimlilik İçin İş Yerleri - MYO İşbirliğinin Gereği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (8): 168-184.

Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kuşat, N. (2014). Meslek Yüksekokullarında Öğrenci Başarısı Üzerine Bir Çalışma: Eğirdir Meslek Yüksekokulu Muhasebe Programı Örneği. Muhasebe ve Finansman Dergisi. (61): 65-80.

Mikhael, S. (2007). Mesleki ve Teknik Eğitimde Uluslararası Uygulamalar I.Oturum. *Uluslararası Mesleki ve Teknik Eğitim Konferansı*.15-16 Ocak 2007. Ankara: Meteksan Basım.

Rolla, R. (2007). Mesleki ve Teknik Eğitimde Uluslararası Uygulamalar II.Oturum. *Uluslararası Mesleki ve Teknik Eğitim Konferansı*.15-16 Ocak 2007. Ankara: Meteksan Basım.

Temel, M. (1996). Orta Kademede Meslekî Ve Teknik Eğitim İle Meslek Yüksekokulları Arasında Uyum Sorunları. *21. Yüzyıla Doğru Meslek Yüksekokullarının Yeniden Yapılanması Sempozyumu*. 22-23 Mayıs. Çankırı: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Topbaşlı, B. ve Pajo, A. (2018). Meslek Yüksekokullardaki Mevcut Durum: Kırklareli Üniversitesi Pınarhisar MYO Örneği. Meriç Eraslan, Hilmi Demirkaya, Bekir Direkçi ve Fürüzan Aslan (Ed.). *Disiplinler Arası Akademik Çalışmalar II* (s.81-85). Ankara: Gece Kitaplığı.

Ulus, L., Tuncer, N. ve Sözen Ş. (2015). Mesleki Eğitim, Gelişim Ve Yeterlilik Açısından Meslek Yüksekokullarının Önemi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. 2015 (5): 168-185.

Vurgun, L. (2009). Bilgi Toplumu Açısından Türkiye'deki Meslek Yüksekokullarının Örgütlenme Problemleri ve Çözüm Önerileri. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 4 (2): 99-116.

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİ VE MOBBİNG

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZASLAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, hatice.ozaslan@omu.edu.tr

Doç. Dr. Gülümser GÜLTEKİN AKDUMAN
Gazi Üniversitesi, gulumsergultekin@yahoo.com

ÖZET

Mobbing, bir çalışana, diğer çalışanlar tarafından sistematik olarak yapılan düşmanca ve etik olmayan iletişim biçimi olup çalışanı yalnız ve savunmasız bırakan, sürekli devam eden bir davranıştır. Mobbinge yol açan saldırgan davranışlar ülkeden ülkeye, toplumdan topluma değişim gösterebileceği gibi, işyerinin özelliği de bu farklılığı doğurabilir. Toplumlar arasındaki kültürel farklar insan ilişkilerine yansıdığından, işyerlerinde yaşanan mobbing olgusunu ve buna yol açan davranışları belirlemede kültürel farklar gözetilmelidir. Bu nedenle mobbingi tanıma ve değerlendirmede evrensel ölçütler yerine, araştırmanın yapılacağı toplumun, hatta iş yerinin özelliğini göz önünde bulundurmak gerekir. Bu bağlamda farklı işyerleri ve farklı meslek grupları ile yapılacak çalışmaların mobingi belirleme ve etkili olabilecek etmenleri ortaya koymada önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırma okul öncesi öğretmenlerinin mobbinge maruz kalma düzeylerini belirlemek amacıyla planlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bağımsız anaokulu ve ilkokul bünyesindeki anasınıflarında görev yapan, çalışmaya katılmaya gönüllü 102 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada araştırmacılar tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu" ve öğretmenlerin mobbinge uğrama durumlarını belirlemek amacı ile Einarsen ve Raknes (1997) tarafından geliştirilen, Cemaloğlu (2007) tarafından Türkçe' ye uyarlanan "Olumsuz Davranışlar Ölçeği" (Negative Acts Questionnaire (NAQ) kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPPS paket programında, normal dağılımı incelendikten sonra parametrik testler ile analiz edilmiştir. Araştırmada verilerin analizinde t testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler ilgili literatür ışığında tartışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Mobbing, Şiddet, Okul Öncesi Öğretmeni

1. GİRİŞ

Literatürde yıldırma, taciz, duygusal taciz, psikolojik şiddet, yıldırmaya yönelik psikolojik saldırı, psikolojik terör gibi farklı kavramlarla da ifade edilen mobbing kavramı, bir üstü veya meslektaşı tarafından sürekli ve tekrarlayan şekilde yapılan saldırgan, korkutucu, kötü niyetli, baskıcı veya hakaret içeren davranışlara maruz kalma olarak tanımlanabilir (Matthiesen & Einarsen, 2001). Mobbing terimi, Latince' de "mobile vulgus" sözcüğünden türemiştir ve yasaya uygun olmayan, şiddet uygulayan "kararsız kalabalık" anlamına gelmektedir. Yıldırma sözcüğü ise, çevresini kuşatma, topluca saldırma, sıkıntı verme, psikolojik şiddet, taciz anlamlarında kullanılmaktadır (Çobanoğlu, 2005; Tınaz, 2011). Bir davranışa mobbing davranışı diyebilmemiz için bazı temel özellikleri taşıması gerekmektedir. Bunlar; yıldırma davranışının belli bir zaman diliminde, düşmanca ve düzenli olarak uygulanması, mağdur ile uygulayan arasında güç bakımından eşitsizliğin olması, iki kişi arasında, tek kişiyle grup arasında veya gruplar tarafından kişilere uygulanması, düşmanca

davranışların belli bir düzen içerisinde kasıtlı olarak uygulanmasıdır (Einarsen, 1997; Vartia, 2003).

Mobbing kavramı iş yaşamı için ilk olarak 1984 yılında Dr. Heinz Leymann tarafından "İş Hayatında Güvenlik ve Sağlık" konulu raporda kullanılmıştır. Bu raporda 45 ayrı mobbing davranışı tanımlamış ve bu mobbing davranışlarını da beş grupta toplamıştır. Leymann' a göre her mobbing durumunda bütün davranışların olması şart değildir. Tanımlanan gruplar ve örnek davranışlar aşağıdaki gibidir (akt. Davenport, Schwartz & Eliot , 2014);

Birinci Grup :Kendini göstermeyi ve iletişim oluşumunu etkilemek
- Sözünüzün sürekli kesilmesi
- Yüksek sesle bağırılması
- İmalar yoluyla ilişkilerin reddedilmesi
- Özel yaşamın sürekli eleştirilmesi
- Yapılan işin sürekli eleştirilmesi

İkinci Grup: Sosyal İlişkilere Saldırılar
- Çevrenizdeki insanların sizinle konuşmaması
- Sanki orada değilmişsiniz gibi davranılması

Üçüncü Grup : İtibara Saldırılar
- Asılsız söylentilerin yayılması
- İnsanların arkadan konuşması
- Kararların sürekli sorgulanması
- Cinsel imalarda bulunulması

Dördüncü Grup: Kişinin Yaşam Kalitesi Ve Mesleki Durumuna Saldıranlar
- Kişi için hiçbir özel görevin olmaması
- Kişinin işinin sürekli değiştirilmesi
- Kişi özgüveninin etkilenebileceği işlerin verilmesi
- Kişinin sahip olduğundan daha az yetenek gerektirecek işlerin verilmesi

Beşinci Grup: Kişinin Sağlığına Doğrudan Saldıranlar
- Kişinin fiziksel olarak ağır işler yapmaya zorlanması
-Doğrudan cinsel taciz uygulaması
- Kişiye fiziksel şiddet tehditleri yapılması.

Mobbing, bir çalışana, bir ya da birkaç çalışan tarafından sistematik olarak yapılan düşmanca ve etik olmayan iletişim biçimi olup çalışanı yalnız ve savunmasız bırakan sürekli devam eden bir davranıştır. Bu davranışlar sıklıkla ve uzun bir periyotta meydana gelmektedir (en az haftada bir kez ve en az 6 ay boyunca). Düşmanca davranışın çok sık ve uzun bir süre devam etmesi, bireyin ciddi psikolojik, psikosomatik rahatsızlıklar ve sosyal ıstırap yaşamasıyla sonuçlanmaktadır. Bu tanım, geçici çatışmaları bir yana bırakıp psikosomatik ve psikiyatrik rahatsızlıkla sonuçlanan psikolojik durumun başladığı zamana odaklanmaktadır. Bir başka deyimle, çatışma ve mobbingin birbirinden ayrıldığı nokta, yapılan davranışın ne olduğu ya da nasıl yapıldığı değil, ne sıklıkta ve ne kadar süre ile yapıldığıdır (Leymann, 1990).

Eğitim kurumlarında çalışan bireyler, iş ortamında mutlu olurlarsa ancak etkin olabilir ve kurumun etkinliğine ve verimliliğine katkıda bulunabilirler. Bu nedenle yıldırma davranışlarının araştırılması ve özelliklerinin ortaya çıkarılması, bu sorunun ortadan kaldırılması için atılması gereken en önemli adımdır. Yapılan birçok araştırmada ilköğretim

kurumlarında yıldırma davranışlarının var olduğu, ancak görmezden gelindiği belirtilmektedir. Matthiesen (2006); eğitim örgütlerindeki aşırı rekabetçi ortamın, örgütün kötü yönetiminin, uygulanan başarısız liderlik biçimlerinin, kötü iş tasarımının, psiko-sosyal çalışma ortamının, öğretmenlerin çok sık denetlenmesinin ve aşırı baskıcı bir yapılanmanın öğretmenlerin yıldırma yaşama nedenleri olduğunu söylemiştir.

Mobbing eğitim kurumlarında işlenen ciddi bir suçtur ve hem mağdurların, hem de eğitim kurumlarının tamiri çok zor olan sonuçlar ile karşı karşıya kalmasına neden olabilir. Mobbingin zararları yavaş yavaş oluşan birikimli zararlardır. Mobbing kişi ve kurumlara hem sosyal, hem ekonomik, hem de psikolojik yönden zarar vermektedir. Kurum içinde performansı hızla düşen birey, psikolojik ve sosyal açıdan büyük bir çöküş yaşamaktadır. İş ortamında hissettiği baskıyı dengeleme yoluna yönelen birey, işe geç gelmeye başlar, hastalık izinleri kullanır. İş kazaları ve meslek hastalıklarının sayısında artış kaydedilir. Bu durumda kurumun genel performansında da önemli bir düşüş gözlenebilir. Bu kişilerde, depresyon, panik atak, anlamsız korkular ve heyecanlar, yüksek tansiyon, taşikardi, dikkati toplayamama, ellerin terlemesi ve titremesi, yersiz sıcak basma veya üşüme duygusu, titreme, boğazda düğüm veya hava açlığı hissetme, baş ve sırt ağrıları, bağışıklık sisteminde düşüş, mide-bağırsak rahatsızlıkları, terk edilmişlik duygusu, iştahsızlık, zayıflama, deri üzerinde döküntüler ve kaşıntılar gibi semptomlar görülebilir (Tınaz, 2012).

Tüm kurumlarda olduğu gibi eğitim kurumlarında da öğretmenlerin, yöneticilerle ve diğer çalışma arkadaşlarıyla ilişkilerinin sağlıklı olması, onların kurumla bütünleşmesini, kurumun amaçları doğrultusunda iş yapmasını sağlayacaktır. Eğitim kurumları içindeki ilişkileri sağlıklı olan eğitimciler, kurumda daha istekli çalışmaktadırlar. Ancak son yıllarda görülen rekabet ortamı öğretmenlerin ve yöneticilerin üzerindeki stresi ve baskıyı arttırmakta, mobbing sorununun ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Doğurduğu sonuçlar itibariyle ciddi bir sorun olan mobbing, eğitim ortamlarının verimliliğini ve etkinliğini azaltarak bireyler üzerinde tükenmişlik, iş doyumsuzluğu, sağlık problemleri hatta işten ayrılma durumlarına bile sebep olabilmektedir. Farkı kademedeki eğitim kurumlarında mobbing ile ilgili çalışmalar yapılırken, okul öncesi öğretmenleri ile yapılan çalışmaların yetersizliği nedeniyle bu araştırma planlanmıştır.

2. YÖMTEM

Araştırmanın Modeli

Okul öncesi öğretmenlerinin mobbinge uğrama durumlarının belirlemesi amacıyla planlanan bu çalışmada, genel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelinde yapılan araştırmalarda, var olan durumun var olduğu şekilde betimlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmaya katılacak olan birey, olay ya da nesne kendi koşulları içerisinde olduğu gibi tanımlanmaya çalışılmaktadır (Karasar, 2004, s. 77).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bağımsız anaokulu ve ilkokul bünyesindeki anasınıflarında görev yapan 102 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır.

Tablo 1. Öğretmenlerin Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Değişkenler	Grup	*f*	%
Yaş	20-30 yaş	24	23,5
	31-40 yaş	66	64,7
	41-50 yaş	12	11,76
	Toplam	102	100,0
Cinsiyet	Kadın	96	94,1
	Erkek	6	5,8
	Toplam	102	100,0
Medeni Durumu	Evli	81	79,4
	Bekar	21	20,6
	Toplam	102	100,0
Müdürün Cinsiyeti	Bayan	22	21,6
	Erkek	80	78,43
	Toplam	102	100,0

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğretmenlerin %23,5'i (N:24) 20-30 yaş; %64,7'si (N:66) 31-40 yaş arasında ve %11,76'sı (N:12) 41-50 yaş arasında olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin % 94,1'i (N:96) kadın ve %5,8'i (N:6) erkektir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin %79,4'ü (N:81) evli ve %20,6'sı (N:21) bekar olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin okul müdürlerinin %21,6' sı (N:22) bayan ve %78,43'ü (N:80) erkektir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada öğretmenlerin kişisel bilgilerini elde etmek amacıyla "Okul Öncesi Öğretmenlerine Yönelik Kişisel Bilgi Formu" ve öğretmenlerin mobbinge uğrama durumlarının belirlenmesi için "Olumsuz Davranışlar Ölçeği " kullanılmıştır.

Okul Öncesi Öğretmenlerine Yönelik Kişisel Bilgi Formu

Okul Öncesi Öğretmenlerine Yönelik Kişisel Bilgi Formu öğretmenlerin kişisel bilgilerini elde etmek amacıyla, yaş, cinsiyet, medeni durum ve müdürün cinsiyeti sorularını içermektedir.

Olumsuz Davranışlar Ölçeği (NAQ)

Araştırmada bireylerin mobbing düzeylerini belirlemek amacı Einarsen ve Raknes (1997) tarafından geliştirilen, Cemaloğlu (2007) tarafından Türkçe' ye uyarlanan "Olumsuz Davranışlar Ölçeği" (Negative Acts Questionnaire (NAQ)) kullanılmıştır. Bu ölçme aracı çeşitli olumsuz davranışlara maruz kalmayı ifade eden toplam 21 maddeden oluşan, 5'li likert bir ölçektir. (1 = hiç, 2= arasıra, 3 = ayda bir, 4 = haftada bir, 5 = her gün). Ölçekte yer alan tüm maddeler davranışlarla ilgili olup mobbing kavramına herhangi bir yerde işaret edilmemektedir. Mobbing terimine işaret edilmemesinin amacı, yanıtlayan kişiyi maruz kaldığı davranışı yıldırma olarak etiketlemeye zorlamadan davranışa maruz kalma derecesini ölçmektir. Aynı zamanda içerdiği davranış türlerinin daha objektif tanımlanmasını da güvenceye alır. Olumsuz Davranışlar Ölçeği ile, doğrudan (sözlü taciz, çirkin söylemler ve alay gibi) veya dolaylı (sosyal dışlama, iftira gibi) maddelerin içerdiği sorular anlatılmaktadır. Ölçeğin her maddesi için, kişilere son altı ay içinde ne kadar sıklıkla maruz kaldıkları sorulmuştur. Bu sıklık, hiç bir zaman, ara sıra, her ay, her hafta ve her gün şeklinde sıralanmıştır. Bu tür olumsuz davranışlara 6 ay üzeri, haftalık maruz kalanların işyeri yıldırma kurbanı tanımına uygun oldukları

düşünülmüştür (Cemaloğlu, 2007). Ölçek, görev ve sosyal ilişkiler olmak üzere mobbingin 2 ayrı alt boyutunu ölçmektedir. Bu alt boyutlar şöyledir:

Görev boyutu: Öğretmenlerin çalıştıkları kurumda görevleriyle ilgili uğradıkları olumsuz davranışlara ilişkin maddeleri içermektedir. "Birinin başarınızı etkileyecek bilgiyi saklaması", "Yeterlilik düzeyinizin altındaki işlerde çalışarak küçük düşürülmek", "Önemli alanlardaki sorumluluklarınızın kaldırılması ", "Hakkınızda dedikodu ve söylentilerin yayılması", gibi maddeler görev alt boyutuna ilişkin maddelerdir.

Sosyal İlişkiler boyutu: Öğretmenlerin çalıştıkları kurumda diğer kişiler tarafından uğradıkları sosyal ilişkilerle ilgili olumsuz davranışlara ilişkin maddeleri içermektedir. "Kişiliğiniz (ör; alışkanlıklar ve görgü), tutumlarınız veya özel hayatınız hakkında hakaret ve aşağılayıcı sözler söylenmesi", "Yanlış ve hatalarınızın sürekli hatırlatılması/söylenmesi", "Mantıksız ya da yetiştirilmesi mümkün olmayan işler verilmesi", "Üstesinden gelinemeyecek kadar iş yüküne maruz bırakılmak" gibi maddeler sosyal ilişkiler alt boyutuna ait maddelerdir (Cemaloğlu, 2007).

Ölçme aracının en son güvenilirlik çalışması Yumuşak (2013) tarafından yapılmış ve ölçeğin toplam Cronbach's Alpha değeri (güvenilirlik katsayısı) α=.94 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınacak en düşük toplam puan 21, en yüksek toplam puan ise 105'dir. Yüksek puanlar, öğretmenlerin mobbinge uğrama durumlarının yüksek, alınan düşük puanlar ise öğretmenlerin mobbinge uğrama durumlarının düşük olduğunu ifade etmektedir.

Verilerin Analizi

Elde edilen veriler SPPS paket programında, normal dağılımı incelendikten sonra parametrik testler ile analiz edilmiştir. Araştırmada verilerin analizinde t testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır.

Normal dağılım incelemesi için dağılıma ait çarpıklık ve basıklık değerleri Kolmogorov-Smirnov testi ile incelenmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerleri Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2. Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Değişkenler	N	Çarpıklık	Basıklık
Görev Boyutu	102	1,121	0,286
Sosyal İlişkiler Boyutu	102	0,158	-0,023
Bilişsel Boyut	102	1,460	1,895
Davranışsal Boyut	102	0,794	-0,031
Duyuşsal Boyut	102	1,187	0,274

Tablo 2. incelendiğinde, her bir değişkene ait çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 - +2 aralığında olduğu belirlenmiştir. Bu durum bu değişkenlerin normal dağıldığını ve parametrik testlerin uygulanabileceğini göstermektedir (George ve Mallery, 2003).

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde okul öncesi öğretmenlerinin Olumsuz Davranışlar Ölçeğinin alt boyutlarından elde ettikleri puanların öğretmenlerin yaş, cinsiyet, medeni durum ve müdürün cinsiyetine göre farklılaşıp farklılaşmadığı t testi ve Tek Yönlü ANOVA ile incelenmiştir.

Tablo 3. Araştırmaya Dahil Edilen Okulöncesi Öğretmenlerin Yaşlarına Göre "Olumsuz Davranış Ölçeğinden Aldıkları Puanlar

	Olumsuz Davranış Ölçeği						
	Görev Boyutu			**Sosyal İlişkiler Boyutu**		**Toplam Puan**	
Yaş	**N**	**X**	**SS**	**X**	**SS**	**X**	**SS**
20-30 yaş	24	6,18	1,22	16,07	2,97	22,25	4,19
31-40 yaş	66	8,17	1,42	16,89	2,84	25,96	5,03
41-50 yaş	12	6,04	2,32	15,12	2,12	21,16	4,10
Toplam	102	6,93	2,18	16,69	2,23	23,62	6,05
Varyans Analizi	**Sd**	**F**	**P**	**F**	**P**	**F**	**P**
Gruplararası	2	0,124	0,512	0,421	0,145	0,162	0,501
Gruplariçi	100						
Toplam	102						

Tablo 3 incelendiğinde okulöncesi öğretmenlerinin; olumsuz davranış alt boyutlarından görev boyutu ($F_{(2-102)}$= 0,124, p>0,05), sosyal ilişkiler boyutu ($F_{(2-102)}$= 0,421, p>0,05) ve toplam puanlarının ($F_{(2-102))}$= 0,162, p>0,05), yaşlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık oluşturmadığı saptanmıştır. Araştırmaya göre mobbing boyutları ile yaş değişkeni karşılaştırıldığında; öğretmenlerin yaşlarına göre mobbinge maruz kalma durumları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu durum mobbingin her yaş döneminde karşılaşılabilen örgütsel bir sorun olmasından kaynaklanabilir. Araştırma sonucunda elde edilen bu bulgu mobbing düzeyi ve yaş arasında anlamlı farklılığın olmadığı bazı araştırmalar (Zapf, 1999; Ocak, 2008; Kaya, 2014; Yılmaz, 2014) ile paralellik göstermektedir. Bu çalışmalarda da yaş ve mobinge uğrama arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Puan ortalamaları incelendiğinde; 41-50 yaş aralığında olan öğretmenlerin, görev boyutu (X=6,04), sosyal ilişkiler boyutu (X=15,12), ve toplam (X=21,16) puan ortalamalarının diğer gruptaki öğretmenlere göre düşük olduğu belirlenmiştir. 41-50 yaşındaki kişilerin, kurumun büyükleri olması nedeniyle daha az iş yüküne maruz kaldıkları, emekliliğe yakın olmaları nedeniyle rekabet ortamlarından uzak durdukları ve yöneticileri tarafından daha az denetlendikleri düşünülebilir. Bununla birlikte literatürde tam tersini söyleyen araştırmalarda vardır. Niedle (1995) yaş arttıkça mobbing kurbanı olma riskinin artacağını söylerken; Tınaz (2011) yöneticinin genç, çalışanın yaşlı olma durumunda kendini deneyimsiz gören ve komplekse kapılan yöneticinin bunu örtbas etmek adına kendinden daha yaşlı çalışanına daha sert, emredici bir tutum takınarak mobbing uygulayıcısı olabileceğini belirtmektedir. Bu farklılık çalışılan örneklem grubunun özelliklerinden kaynaklanabilir.

Tablo 4. Araştırmaya Dahil Edilen Okulöncesi Öğretmenlerin Cinsiyetine Göre "Olumuz Davranış Ölçeğinden Aldıkları Puanlara İlişkin Puan Ortalamaları, Standart Sapmalar ve T Testi Sonuçları

	Olumsuz Davranış Ölçeği						
	Görev Boyutu			**Sosyal İlişkiler Boyutu**		**Toplam Puan**	
Cinsiyet	**N**	**X**	**SS**	**X**	**SS**	**X**	**SS**
Kadın	96	6,91	2,06	15,43	4,15	24,22	5,94
Erkek	6	8,50	2,11	19,25	6,50	26,75	11,53
T testi sonuçları		**T**	**P**	**T**	**P**	**T**	**P**
		-1,524	0,129	-1,220	0,224	-1,378	0,170

Tablo 4 incelendiğinde okul öncesi öğretmenlerin cinsiyetlerinin olumsuz davranış alt boyut puanlarında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık oluşturmadığı saptanmıştır. Kelly (2006), Yumuşak (2013) ve Kütükçü (2011)'nün araştırmalarında da mobbinge maruz kalma ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Puan ortalamaları incelendiğinde; erkek öğretmenlerin puan ortalamalarının kadın öğretmenlerden yüksek olduğu belirlenmiştir. Yapılan araştırmaların çoğunluğunda; kadın çalışanların fiziksel dayanıklılığının erkeklere göre daha az olması, kadınların rapor alma, doğum izni kullanma gibi annelik durumlarıyla ilgili işe ara vermeleri, onların iş yaşamında yöneticiler tarafından tercih edilmemelerine yol açmaktadır. Bu araştırmada, erkek öğretmenlerin kadın öğretmenlere göre daha fazla mobbinge maruz kaldığı görülmektedir. Çoğunluğu kadınlardan oluşan anasınıfları ve anaokullarında, erkek öğretmenlerin kadın öğretmenler tarafından iş ve sosyal alanda pasifize edilmeleri söz konusu olabilir. Kadınların sosyal olarak hem cinsleriyle daha iyi iletişim kurmaları, birbirlerinin çalışmalarına yardım etmeleri, el işleri ve faaliyet düzenlemede daha aktif ve becerikli olmaları, birçok iş yükünün birlikte üstesinden gelmeleri erkek çalışanlar üzerinde psikolojik baskı kurmuş olabilir. Böyle bir kurumda çalışan erkek öğretmenler ortamdan uzaklaşarak, kendilerini işlerine karşı verimsiz hissetme, işe yabancılaşma ve göz ardı edilmeleri nedeniyle kendilerini mobbinge maruz kalmış hissedebilirler. Ocak (2008) yaptığı araştırmada okulda erkek öğretmenlerin mobbinge daha fazla maruz kaldıklarını belirtmiştir.

Tablo 5. Araştırmaya Dahil Edilen Okulöncesi Öğretmenlerin Medeni Durumuna Göre "Olumsuz Davranış Ölçeğinden Aldıkları Puanlara İlişkin Puan Ortalamaları, Standart Sapmalar ve t Testi Sonuçları

	Olumsuz Davranış Ölçeği						
	Görev Boyutu			**Sosyal İlişkiler Boyutu**		**Toplam Puan**	
Cinsiyet	**N**	**X**	**SS**	**X**	**SS**	**X**	**SS**
Evli	81	6,97	2,24	16,76	4,45	22,74	6,45
Bekar	21	5,22	1,32	15,41	3,12	20,37	4,25
T testi sonuçları		**T**	**P**	**T**	**P**	**t**	**P**
		-1,145	0,217	-1,210	0,212	-1,315	0,107

Tablo 5 incelendiğinde okulöncesi öğretmenlerinin; olumsuz davranış alt boyutlarından görev boyutu, sosyal ilişkiler boyutu ve toplam puanlarının medeni durumuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık oluşturmadığı saptanmıştır. Puanlar incelendiğinde belirgin fark görünmese de; evli öğretmenlerin puanlarının bekar öğretmenlerden yüksek olduğu yani evli öğretmenlerin bekar öğretmenlere kıyasla daha çok mobbinge maruz kaldıkları bulunmuştur. Türkiye'de yapılan araştırma sonuçları incelendiğinde bir tutarlılığın olmadığı dikkat çekmektedir. Medeni durum değişkeninde literatürde anlamlı bir farklılık bulunmadığını belirten (Aras,2012; Kaya, 2014; Ocak, 2008; Gün, 2006; Arslan, 2015) araştırmaların yanı sıra, anlamlı fark olduğunu belirten (Erdoğan, 2012; Dinçkal, 2018) araştırmalar da bulunmaktadır. Bu farklılığın cinsiyetten ziyade okul iklimindeki farklılıktan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Tablo 6. Araştırmaya Dahil Edilen Okulöncesi Öğretmenlerin Müdürlerinin Cinsiyetine Göre "Olumsuz Davranış Ölçeği"nden Aldıkları Puanlara İlişkin Puan Ortalamaları, Standart Sapmalar ve ve t Testi Sonuçları

	Olumsuz Davranış Ölçeği						
	Görev Boyutu			**Sosyal İlişkiler Boyutu**		**Toplam Puan**	
Müdürün Cinsiyeti	**N**	**X**	**SS**	**X**	**SS**	**X**	**SS**
Bayan	22	8.02	2,19	18,12	5,13	26,15	7,32
Erkek	80	6,24	1,55	15,33	2,68	21,57	3,86
T testi Sonuçları		**T**	**P**	**T**	**P**	**T**	**P**
		0,856	0,393	1,645	0,153	1,445	0,209

Tablo 6 incelendiğinde, öğretmenlerin olumsuz davranış alt boyutlarından görev boyutu, sosyal ilişkiler boyutu ve toplam puan ortalamalarının müdürlerin cinsiyetine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık oluşturmadığı saptanmıştır. Puan ortalamaları incelendiğinde; görev boyutu, sosyal ilişkiler boyutu ve toplam puanlarda; bayan müdürü olan okulların öğretmenlerinin puan ortalamalarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Araştırmada erkek müdür sayısının daha fazla olmasına rağmen bayan müdürle çalışan öğretmenlerin erkek müdürle çalışan öğretmenlerden daha fazla mobbinge maruz kaldığı tespit edilmiştir.

Özbilen (2017) kadın akademisyenlerin hemcinslerinin kendilerine uyguladıkları mobbingle ilgili çalışmasında kadın yöneticilerle çalışmanın sıkıntılı olduğunu ve hemcinslerine güven konusunda problem yaşadıklarını belirtmektedir. Kadınlar çalışma ortamlarında hemcinsleriyle aralarında daha duygusal bağlar kurmaya eğilimlidirler. Bayan yöneticilerin aynı kurumda çalışanlar arasında kişisel ilişkilerine bağlı olarak taraf tutması diğer çalışanlar için problem yaratabilir. Adams (1992) bayanların yönetici olduğu kurumlarda yöneticinin çatışmanın taraflarından birini desteklemesi ya da çatışmayı görmezden gelmesiyle ortamı iyice kötü hale getirebileceğini belirtirken kötü yönetim performansının çatışmayı iyice kızıştırabileceğini ifade etmektedir. Leyman'a göre ise, kadın yöneticiler bunu daha fazla yapmaktadır; erkek yöneticiler ise daha çok çatışmayı yok saymayı tercih etmektedirler (akt. E.Cicerali & Cicerali, 2015, s.41).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada okul öncesi öğretmenlerin de çeşitli şekillerde mobinge uğradıkları görülmektedir. Eğitim kurumlarındaki yöneticiler mobbingi önlemek amacıyla çalışanları korumak üzere her türlü önlemi almak aynı zamanda mobbinge neden olabilecek bir ortamın olup olmadığını kontrol etmek zorundadır. Mobinge ortam yaratacak riskleri belirlemek ve gerekli önlemleri almaya yönelik çalışmalar ve raporlamalar yapmak yönetime ait sorumluluktur. Mobbing iş kanununda tanımlanmalı, mevzuat çalışanları kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmelidir. Okul öncesi öğretmenleri çalışma şartları nedeniyle kurumdaki diğer öğretmenlerle yeteri kadar iletişim kuramamaktadır. Bu nedenle okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ilişkilerini güçlendirecek etkinlik ve faaliyetler düzenlenmeli, özellikle iletişim becerisi zayıf olan öğretmenlerin okula karşı olumlu tutumlar beslemeleri sağlanmalıdır.Okul öncesi kurumlarda sayıca az olan erkek öğretmenlerin mobbinge uğramalarını engellemek için yöneticiler tarafından gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Okul öncesi öğretmenlerinin çalıştıkları kurumda yalnızlaşmasının önüne geçilmesi çok önemlidir. İlkokul ve ortaokul

bünyesinde çalışan okul öncesi öğretmenlerinin toplantı ve karar alma süreçlerine aktif katılımları sağlanmalı, öğretmenlerin beklenti ve ihtiyaçları göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

Aras, A. (2012). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Müzik Öğretmenlerinin Mobbıng (Yıldırma) Yaşama Düzeyleri, Örgütsel Bağlılık Ve İş Doyumları Arasındaki İlişkiler. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Arslan, Ö.(2015). *Okul Yöneticilerinin Paternalist Liderlik Düzeyleri İle Öğretmenlerin Örgütsel Sinizm Algıları Arasındaki İlişki.*Yüksek Lisans Tezi.Uşak Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü,Uşak.

Cemaloğlu, N. (2007). *Okul Yöneticilerinin Liderlik Stilleri İle Yıldırma Arasındaki İlişki.* H. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, 33, 77-87.

Cicerali, E.& Cicerali K.,L. (2015).Tüm Bilinmeyen Yönleriyle Mobbing (İş Yerinde Pikolojik Yıldırma).Gece Kitaplığı:96

Çınar, O. & Akpunar, E. N. (2017). Mobbing ve iş performansına ilişin öğretmne algılarının çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 37, s. 41-58

Çobanoğlu, Ş. (2005).*Mobbing işyerinde duygusal saldırı ve mücadele yöntemleri.* İstanbul: Timaş.

Davenport, N, Schwartz, R. D. And Elıot, G. P. (2003). *Mobbing: İşyerinde Psikolojik Taciz (Ö. Cem, Çev.),* İstanbul: Ray.

Dinçkal, E. (2018). *Okul Öncesi Eğitim Öğretmenlerinin Maruz Kaldıkları Veli Kaynaklı Yıldırma Davranışları Ve Veli Tanımlamaları*. Yüksek Lisans Tezi

Einarsen, S., ve Raknes, B.I. (1997). Harassment in the workplace and the victimization of men. *Violence and Victims*, 12(3), 247-263.

Erdoğan, Ö. (2012*). İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmen Algılarına Göre Psikolojik Şiddet (Mobbing) ve Örgüt İklimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.

Gün, G. (2016).Otel İşletmelerinde Mobbing ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Bitlis İlinde Bir Çalışma.*The Journal of Academic Social Science Studies*.http://dx.doi.org/10.9761/JASSS4855.

Karasar, N.(2004). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Nobel.

Kaya, H. (2014)*Okulöncesi öğretmenlerinin karşılaştıkları psikolojik yıldırma davranışları (mobing) ve iş tatmini arasındaki ilişki: Adıyaman ili.*Yüksek lisans tezi Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Ankara.

Kelly, D.J. (2006). Workplace bullying, women and work choices. In, National Conference on Women and Industrial Relations, Brisbane, 12-14 July.

Kütükçü, B.,A. (2015) *Mobbing (Yıldırma) Ve Örgütsel Bağlılıkla İlişkisi: Bir Kamu Kurumu Örneğinde.* Yüksek Lisans Tezi.Gazi ÜniversitesiSosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Leymann, H. (1990). *II Contenuto e lo Sviluppo Del Mobbing Sul Lavoro*, Bologno, p.36

Matthiesen, B. S. & Einarsen S. (2001). MMPI-2 Configurations Among Victims Of Bullying At Work. *European Journal Of Work And Organizational Psychology, 10* (4), 467-48.

Matthiesen, Stig Berge, (2006), Bullying at Work; Antecedents And Outcomes, *Department of Sychosocial Science Faculty of Psychology University of Bergen Norway*, Doctoral Thesis.

Ocak, S. (2008). *Öğretmenlerin Duygusal Taciz (Mobbing)'e İlişkin Algıları (Edirne İli Örneği).* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Tınaz, P. (2011). *İş Yerinde Psikolojik Taciz(Mobbing).* İstanbul: Beta.

Tınaz, P. (2012). *Mobbing: Bugün Sana Yarın Bana.* İstanbul: Beta.

Toprak, E. & Taşğın, Ö. (2017). Öğretmenlerin Lisansüstü Eğitim Yapmama Nedenlerinin İncelenmesi. Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,Cilt 7, Sayı 13.

Vartia, M. (2003). *Workplace Bullying: A Study on the Work Environment, Well-Being*

Yılmaz, N. (2014). *İlkokullarda Görevli Öğretmenlerin Maruz Kaldıkları Psikolojik Taciz (Mobbing) Uygulamaları (Batman İli Örneği).*Yüksek Lisans Tezi. Zirve Üniversitesi ,Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Yumuşak, H (2013).*İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Bezdiri (Mobbıng) Yaşama Düzeyi İle Örgütsel Bağlılıkları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Tokat İl Örneği).*Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Zapf, D., Einarsen, S (2001). Bullying in the workplace: Recent trends in research and practice - an introduction. European journal of work and organizatıonal psycholojy. 10(4). 369-373. (http:// www.ebscho.com) . Retrieved February 16, 2004.

OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLAR VE AKRAN ZORBALIĞI

Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZASLAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, hatice.ozaslan@omu.edu.tr

Doç. Dr. Gülümser GÜLTEKİN AKDUMAN
Gazi Üniversitesi, gulumsergultekin@yahoo.com

ÖZET

Bu araştırma, okul öncesi eğitim kurumuna devam eden çocukların akran zorbalığı yaşama düzeyini incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Ankara ili Yenimahalle ilçe merkezinde bulunan bağımsız anaokullarına ve ilkokulların bünyesindeki anasınıflarına devam eden 48 ay ve üzeri 92 çocuk oluşturmuştur. Araştırmada çocuklara ilişkin demografik verileri elde etmek amacıyla "Genel Bilgi Formu", akran zorbalığına maruz kalma düzeylerini belirlemek için "Akran Şiddetine Maruz Kalma Ölçeği" kullanılmıştır.Araştırmada verilerin analizinde t testi ve Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler ilgili literatür ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Okul Öncesi Dönem, Akran Zorbalığı, Şiddet.

1. GİRİŞ

Akran sözcüğü Arapça kökenli bir kelimedir ve yaş, cinsiyet gibi özellikler bakımından birbirine denk olanlar anlamına gelmektedir. Okul öncesi dönemdeki akran ilişkileri, çocuğun yaşamındaki ilk sosyal ilişkilerin örneğini oluşturarak, sosyal becerilerin, kuralların, toplumsal rollerin öğrenilmesini ve uygulanmasını sağlayacak ortamların oluşmasını desteklemektedir (Erwin, 2000).

Yapılan pek çok araştırma okul öncesi eğitim kurumlarında çocukların akranları ile başarılı etkileşiminin onların fiziksel, bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimlerine önemli katkılar sağladığını ortaya koymaktadır (Doll, 2003: 115; Herrera ve Little, 2005: 78; Sergin ve Giverts, 2003: 138; Squires, 2003: 21). Başarısız akran etkileşimi ise okul öncesi dönemde hem kısa hem de uzun vadede olumsuz pek çok probleme neden olmaktadır. Başarısız akran ilişkilerinin okul öncesi dönem çocukların akademik, sosyal ve duygusal gelişiminde problemlere neden olduğu (Gillies-Rezo ve Bosacki, 2003: 163; Ladd, 2006: 822; Cullerton-Sen ve Crick, 2005: 147), uzun vadede pek çok psikiyatrik probleme neden olabileceği vurgulanmaktadır (Kochenderfer, 2004; 329; Prinstein ve diğ., 2005; 11; Gülay, 2009: 83).

Akran zorbalığı; saldırgan pozisyonda olan bir birey ile bir kurban arasında geçen ve saldırganın kurbanı bilinçli bir biçimde baskı altına alması, acı ve sıkıntı vermesiyle sonuçlanan, zorbanın kurbana yaptıklarından haz aldığı ve dikkat edilmediği takdirde etkileri uzun süreli olabilen bir saldırganlıktır (Finnegan ve diğ., 1998: 1076). Akran zorbalığı ilgili ilk bilimsel çalışma Dan Olweus tarafından 1970 yılında İskandinav ülkelerinin okullarında gerçekleştirilmiş bir araştırma projesidir (Olweus, 1980: 644). Norveç'te üç çocuğun akran zorbalığına maruz kaldıkları için intihar etmeleri, bu ülkenin okullarında akran zorbalığına karşı ulusal bir etkinliğin başlatılmasına neden olmuştur (Alikaşifoğlu ve Ercan, 2007: 19). Çocukların akran şiddetine çok küçük yaşlardan itibaren maruz kaldıkları bildirilmektedir. Eğitimin ilk basamağını teşkil eden okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların akran şiddetine maruz kalma düzeylerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi; risk gruplarının

tespit edilebilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu araştırmanın temel amacı 48 aylık ve üzeri okul öncesi eğitim alan çocukların akran şiddetine maruz kalma düzeyinin incelenmesidir.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Ankara ili Yenimahalle ilçe merkezinde bulunan bağımsız anaokullarına ve ilkokulların bünyesindeki anasınıflarına devam eden 48 ay ve üzeri 92 çocuk oluşturmaktadır.

Verilerin toplanmasında ebeveynler tarafından "Genel Bilgi Formu" doldurulurken; çocukların akran şiddetine maruz kalma düzeylerini ölçebilmek amacıyla "Akran Şiddetine Maruz Kalma Ölçeği" her çocuk için kendi öğretmeni tarafından ayrı ayrı doldurulmuştur.

"Akran Şiddetine Maruz Kalma Ölçeği (AŞMKÖ)" çocukların akran şiddetine maruz kalma düzeyini belirlemek amacıyla 1997'de Kochenderfer ve Ladd tarafından 5-6 yaş çocukları için geliştirilen Akranların Şiddetine Maruz Kalma-Kişisel Değerlendirme Ölçeği'nden yola çıkılarak yine Kochenderfer ve Ladd tarafından 2002 yılında geliştirilmiştir. Akran Şiddetine Maruz Kalma Ölçeği'ninCronbach Alpha iç tutarlık katsayısı .719($p< .01$) olarak bulunmuştur. Kriter geçerliği olarak ise ölçekten elde edilen sonuçlarla, sosyal davranışlara ilişkin öğretmen değerlendirmeleri, akran reddine ilişkin akran görüşleri, yalnızlık ile ilgili kişisel görüşler arasında anlamlı düzeyde, olumlu yönde ilişki bulunmuştur (Ladd ve Kochenderfer-Ladd, 2002; Akt. : Gülay 2008).

Ölçek 2008 yılında Gülay tarafından Türkçe'ye uyarlanmış, geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. Geçerlik ve güvenirlik çalışması sonucunda ölçeğin tüm maddelerinin hem madde toplamında, hem madde kalanında istatistiksel anlamda .001 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Sonuçlara göre akranların şiddetine maruz kalma ölçeğinin tüm maddelerinin güvenilir olduğu tespit edilmiş ve tüm maddelerin ölçekte kalmaları uygun görülmüştür. Ayrıca ölçeğin her bir maddesinin ayırt edici gücüne ilişkin t test analizi sonuçlarına göre .001 düzeyinde anlamlı bir farklılık gösterdiği bulunmuştur. Sonuç olarak Akran Şiddetine Maruz Kalma Ölçeği'nin ayırt edici güce sahip olduğu, dolayısıyla geçerli olduğu görülmüştür (Gülay, 2008) .

Elde edilen verilen SPSS 20 paket programı ile analiz edilmiştir. Çocukların akran şiddetine maruz kalma düzeylerinin çocuğun cinsiyetine göre farklılaşıp farklılaşmadığı bağımsız örneklemler için t testi; çocuğun yaşına göre farklılaşıp farklılaşmadığı Tek Yönlü varyans analizi ile incelenmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Tablo 1: Çocuğun Cinsiyetine Göre Akran Şiddetine Maruz Kalma Durumlarına İlişkin Puan Ortalamaları, Standart Sapmalar ve Bağımsız t Testi Sonuçları

Çocuğun Cinsiyeti	Akran Şiddetine Maruz Kalma Puanları		
	N	X	SS
Kız	60	0,97	1,73
Erkek	32	1,03	1,89
t Testi Sonuçları		t	p
		0,03	0,84

Tablo 1 incelendiğinde erkek çocukların (X=1.03) akran şiddetine maruz kalma puan ortalamalarının, kız çocuklarından (X=0,97) daha yüksek olduğu görülmektedir. Fakat yapılan t testi sonucuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık oluşturmadığı bulunmuştur ($t=0,03$, $p>0.05$).

Araştırma verileri, akran şiddetine maruz kalma düzeyinde, çocuğun cinsiyetinin önemli bir değişken olmadığını göstermektedir. Her ne kadar anlamlı bir farklılık olmasa da, erkek çocuklarının daha çok akran şiddetine maruz kaldıkları dikkati çekmektedir. Bu durumun toplumumuzun çocuk yetiştirme tutumlarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bir toplumdaki cinsiyet rolü, değer yargıları ve anne baba tutumları o toplumdaki çocukların akran zorbalığı davranışında etkili olan faktörlerdir. Erkek çocukların fiziksel güçlerini göstermek için yapmış olduğu saldırgan davranışlar, toplumsal kalıp yargıların etkisiyle anne babaları tarafından hoş görülmekte, kimi zamanda teşvik edilmektedir. Bunun bir sonucu olarak da erkek çocuklar akran zorbalığına daha fazla hem uğramakta hem de maruz kalmaktadırlar.Yapılan pek çok çalışmada da, erkek çocukların daha fazla akran şiddetine maruz kaldıkları görülmektedir (Hilooğlu, 2009, Rose, Espelage, Aragon ve Elliott 2011).

Tablo 2: Çocuğun Yaşına Göre Akran Şiddetine Maruz Kalma Durumlarına İlişkin Puan Ortalamaları, Standart Sapmalar ve Varyans Analizi Sonuçları

	Akran Şiddetine Maruz Kalma Puanları		
Çocuğun Yaşı	N	X	SS
48-60 Ay	10	2,10	2,42
60-66 Ay	30	1,48	1,97
66 Ay ve Üzeri	52	0,62	1,50
Varyans Analizi Sonuçları		F	p
Gruplar arası	2	5,4	**0,01***
Gruplar İçi	90		
Toplam	92		

***p<0,05**

Tablo 2 incelendiğinde, akran şiddetine maruz kalma puanlarının çocuğun yaşına göre anlamlı bir farklılık gösterdiği saptanmıştır ($F_{(2-92)}$ =5.4 , p<0,05). Farklılığın kaynağını tespit etmek amacıyla yapılan Bonferroni testi sonuçlarına göre, farklılığın 66 ay ve üzeri çocuklardan kaynakladığı belirlenmiştir. Puan ortalamaları incelendiğinde, çocuğun ay olarak yaşı arttıkça, akran şiddetine maruz kalma puanlarının düştüğü dikkati çekmektedir.

Okul öncesi dönemde yaşın ilerlemesiyle birlikte çocuğun dil gelişimi, bilişsel gelişimi ve sosyal gelişiminde de ilerleme görülmektedir. Çocukların bu gelişim alanlarıyla birlikte kendilerini daha iyi ifade ettikleri, karşılaştıkları anlaşmazlıkları çözmek için sosyal davranışlar ve sözel tartışma gibi farklı çözüm yollarına başvurdukları düşünülmektedir. Araştırmada elde edilen bu sonucun çocuğun yaşının ay olarak artışı ile iş birliği gibi sosyal becerilerin gelişmeye başlamasının yanı sıra dil ve bilişsel gelişimde de görülen artıştan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Gülay (2009) araştırmasında, çocukların yaşları ilerledikçe akran ilişkilerinin yapısının geliştiği ve akran şiddetine maruz kalma düzeylerinde azalma olduğunu ifade etmektedir. Bu bulgu araştırma bulgularını destekler niteliktedir. Salı (2014) ise, yapmış olduğu çalışmasında çocuğun yaşının akranların şiddetine maruz kalma puan değerleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılığa neden olmadığını ifade etmiştir. Bulgulara ait farklılığın, seçilen örneklemlerin farklılığından kaynaklandığı düşünülmektedir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Okul öncesi dönem çocuklarının akran şiddetine maruz kalma düzeylerinin yaş değişkeni açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farka sahip olduğu görülmüştür .60-66 ay yaş aralığında olan çocukların akran şiddetine maruz kalma düzeyinin, 48-60 ay ve 66 ay ve üzeri yaş grubundaki çocuklardan daha yüksek olduğu saptanmıştır. Yaş ilerledikçe akran şiddetine maruz kalma düzeyinin düştüğü sonucuna ulaşılmıştır. Akran şiddetine maruz kalma düzeyi çocuğun cinsiyetine göre ise istatiksel açıdan anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Çalışma literatürde akran zorbalığı olarak kabul edilen pek çok davranışın, okul öncesi dönemde görüldüğünü göstermektedir. Son yıllarda artan şiddet olayları, bu konunun geniş çaplı düşünülmesi gerektiğini ve önemli bir sosyal sorun olarak kabul edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Sonuçları son derece önemli olan akran zorbalığı konusunda ülkemizde yapılan çalışmaların okul öncesi dönemden başlaması çok önemlidir.

Bu araştırmada çocuklara yönelik demografik bilgiler çerçevesinde bulgular tartışılmıştır. Yapılan inceleme de yalnızca demografik değişkenlere bağlı kalınmaması gerektiği düşünüldüğünde, araştırmacılara çocukları gözlemleyecek, sosyometri tekniği kullanılacak ve uzman görüşlerini de alacak şekilde nitel çalışmalara yer vermeleri önerilebilir. Çocukların okul öncesi dönemden başlayarak akran ilişkilerinin uzun süreli takip edildiği araştırmalar yapılabilir. Türkiye' de okul öncesi dönem çocukları için geliştirilmiş akran ilişkileri ölçekleri yeterli olmadığı için, okul öncesi dönemde akran ilişkilerine yönelik farklı boyutlara sahip ölçekler geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

Akgün, S. (2005). *Akran zorbalığının anne-baba tutumları ve anne- baba ergen ilişkisi açısından değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aydoğan, D.,& Özbay, Y. (2017). Ebeveynlik Stres Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, *2*(2), 24-38.

Bayraktar, F. (2009). *Ergenlerin zorba ve kurban davranışlarında birey, aile, akran ve okula dair özelliklerin rolü: bütüncül bir model önerisi.*Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Dizman, H. (2003). *Anne-babası ile yaşayan ve anne yoksunu olan çocukların saldırganlık eğilimlerinin incelenmesi.*Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Erwin, P. (2000). *Çocuklukta ve ergenlikte arkadaşlık*. (O. Akınhay, Çev). İstanbul: Alfa.

Gutermunth-Anthony, L.,Anthony, B. J., Glanville, D. N., Naiman, D. Q., Waanders, C., &Shaffer, S. (2005). Therelationshipsbetweenparentingstress, parentingbehaviourandpreschoolers' socialcompetenceandbehaviourproblems in theclassroom. *Infantand Child Development*, *14*(2), 133-154.

Gülay, H. (2008). *5-6 yaş çocuklarına yönelik akran ilişkileri ölçeklerinin geçerlik güvenirlik çalışmaları ve akran ilişkilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi.* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Gülay, H. (2009).5-6 yaş çocuklarının sosyal konumlarını etkileyen çeşitli değişkenler, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*: *4*(1), 104-121.

Gültekin-Akduman, G. (2010). 7-14 Yaş Grubu Çocuklarda Akran İstismarı ve Kendi Çözüm Önerileri. *Kuramsal Eğitimbilim, 3* (2), 13-26.

Gündüz, A. (2015). Okul öncesi eğitime devam eden 48-60 ay arası çocukların öğretmen-çocuk ilişkileri ile akademik benlik saygıları ve okula sosyal uyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.

Hilooğlu, S. (2009). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin zorbaca davranışlarını yordamada sosyal beceri ve yaşam doyumunun rolü. yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana

Karamuk, A. (2015).*10-13 yaş grubu çocuklarının empati düzeyinin incelenmesi.*Yüksek Lisans tezi. Beykent Üniversitesi, İstanbul.

Özbey S.,Alisinanoğlu F. 2009. Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Görev Yapan Öğretmenlerin Fen Etkinliklerine İlişkin Yeterliliklerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. Gazi Eğitim Dergisi, 1:1-18, Ankara.

Rose, C. A.,Espelage D. L., Aragon S. R. Ve Elliott J. (2011). Özel eğitim ve genel eğitim müfredatındaki öğrenciler arasında zorbalık ve mağduriyet, Uluslararasi enderlik eğitimi, 21 (3), 2-14.

Salı, G. (2014). Okulöncesi Dönem Çocuklarında Akran İlişkilerinin ve Akran Şiddetine Maruz Kalmanın Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 43* (2), 195-216.

Uluyurt, F. (2012). *Bazı değişkenlere göre okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 5-6 yaş grubu çocuklarının akran ilişkileri.* Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Uysal, H., & Dinçer, Ç. (2013). *Okul öncesi dönemde karşılaşılan fiziksel ve ilişkisel saldırganlığın bazı değişkenler açısından incelenmesi*. Eğitim ve Bilim, *38*(169),

YABANCI ÖĞRENCİLERİN ETNOSENTRİZM, SOSYAL STATÜ VE DÜNYA GÖRÜŞLÜLÜK DÜZEYLERİNİN TÜRK GİYİM MARKALARINA OLAN BAĞLILIKLARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF THE EFFECTS OF FOREIGN STUDENTS ETNOSENTRISM, SOCIAL STATUS AND WORLD-MINDEDNESS LEVELS ON TURKISH CLOTHING BRANDS LOYALTY

Doç. Dr. Mustafa Kemal YILMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, mustafa.yilmaz@omu.edu.tr

Kaan Kemal ÖZCAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, kaankemalozcan@gmail.com

Ahmed HEMİİ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, ahmed.gmel@yahoo.com

ÖZET

Çalışmanın amacı, yabancı öğrencilerin etnosentrizm, sosyal statü ve dünya görüşlülük düzeylerini belirlemek ve bağlılıkları üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaktır. Samsun ili Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde öğrenim görmekte olan yabancı öğrencilerden belirlenen örneklemden yüz yüze anket yöntemi kullanılarak toplamda 305 anket toplanmış, eksik ve hatalı anketler çıkartıldığında 285 anket araştırmaya katılmıştır. Bulgular sonucunda, yabancı öğrencilerin etnosentrik eğilimlerinin Türk giyim markalarına olan bağlılıklarını olumsuz yönde etkilemediği belirlenmiştir. Az gelişmiş ülke vatandaşları olan bu öğrencilerin Türk giyim markalarına hoşgörülü bir tavır içinde oldukları gözlemlenmiştir. Ülkelerinden farklı bir ülkede öğrenim görerek yurt dışı deneyimi edinmekte olan bu öğrencilerin yeniliklere açık, dünya görüşüne sahip olabilmesi doğrultusunda farklı bir ülkenin markalarına olan bağlılıkları olumlu yönde gelişebileceği kanıtlanmıştır. Ayrıca sosyal imajına önem veren, sosyal statüsel tüketim davranışlarında bulunan yabancı öğrencilerin Türk giyim markalarına olan bağlılıklarının da orta düzeyde olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Etnosentrizm, Sosyal Statü, Dünya Görüşlü Olma, Bağlılık

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the levels of ethnocentrism, social status and world-mindedness of foreign students and to reveal the effects of these levels on their loyalty to the five Turkish apparel brands. A total of 305 questionnaires were collected from face to face questionnaires from foreign students studying in Ondokuz Mayis University in Samsun. As a result of the findings, it is seen that the ethnocentric tendencies of foreign students do not affect their loyalty to Turkish clothing brands in a negative way. Accordingly, it is observed that these students, who are citizens of less developed countries, have a tolerant attitude towards Turkish clothing brands. It has been proved that the world-mindedness levels of these students, who have acquired experience abroad by studying in a country other than their country, can develop loyalty to the products of a different country positively. Also, it is seen that foreign students

who care about their social image and who have social status consumption behaviors have a moderate level of loyalty to Turkish clothing brands.

Keywords: Ethnocentrism, Social Status, World-Mindedness, Loyalty

1. GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte işletmelerin uluslararası pazarda artan faaliyetleri, ürünlerin dünyanın herhangi bir yerinde farklı özelliklere sahip nihai tüketicilere ulaşabilmesinde önemli bir etken olmaktadır. İşletmeler, ürünlerini uluslararası pazarlarda sergileme çabalarını sürdürürken, karar sürecinin başrolü olan nihai tüketicilerin farklılaşan özellikleri hakkında bilgi edinme gereksinimi ortaya çıkmaktadır. Tüketim karar sürecinde ekonomik nedenlerin tek başına belirleyici olmadığı buna ek olarak tüketicilerin kimliği, kültürü, değerleri, dünya görüşlülük düzeyi ve referans grubu gibi farklılaşan özelliklerinin de bu süreçte belirleyici olduğu bilinmektedir (Topçu- Kaplan, 2015: 159).

İşletmelerin uluslararası pazarlarda, hakkında bilgi sahibi olması gereken, kültürle ilgili farklılıklar neticesinde doğan ve tüketim karar sürecinde belirleyici rol oynayabilecek faktörlerden bir tanesi de tüketicilerin etnosentrizm düzeyleridir. Uluslararası işletmeler tüketicilerin etnosentrik eğilimlerini ölçümleyerek, etnosentrik eğilimi yüksek olan pazarlarda etkin marka stratejileri uygulayarak, markalarını etnosentrizme karşı dirençli hale getirebilmektedir (Shua, vd. 2013: 48). Sumner' in etnosentrizm kavramı ile ilgili çalışmalarından geliştirilerek, (Shimp-Sharma, 1987: 280) tarafından pazarlama literatürüne katılımı sağlanmış olan tüketici etnosentrizmi (Balabanis, vd. 2002:10,11), yabancı menşeli ürünler edinmenin ve kullanmanın ne ölçüde ahlaka uygun olduğuna ilişkin beyan ve değerlendirmeleri ifade etmektedir (Mutlu, vd. 2011:55;Armağan- Gürsoy, 2011:70).

Tüketici etnosentrizmi kavramı çoğu zaman tüketicilerin yabancı ürünlere olan eğilimini anlamak üzere kullanılır. Tüketicilerin farklı ülkeler kapsamında etnosentrik eğilimlerinin aynı düzeyde olmadığı belirlenmiştir (Narang, 2016:254). Etnosentrik tüketiciler yabancı ülke ürünlerini kendi ülkeleri için bir gözdağı olarak idrak edebilmekte ve bu vaziyeti satın alma davranışlarına aksettirebilmektedir (Shankarmahesh, 2006:148).

Tüketicilerin yabancı ürünlere yönelik tutumlarında ele alınan unsurlardan biri de sosyal statü ihracı arzusudur. Bu arzu tüketicide saygı duyulan hisleri uyandırmakta ve batılılaşmanın bir adımı olarak kabul edilmektedir (Batra, v.d.,2000: 83). İthal edilen markaların tüketimi daha yüksek sosyal statü kazandırabileceğinden, daha iyi bir sosyal statüyü sağlamak için yabancı ürünler satın alınabilmektedir. Ayrıca bir araştırma sonucunda gelişmekte olan ülkelerde sosyal statü yargısı tüketicilerin yabancı ürünleri satın alma niyetini etkileyebileceği bulgusu tespit edilmiş (Batra, v.d.,2000: 84).

Literatürde tüketicilerin yerli ve yabancı ürünlere yönelik tutumları geniş ölçüde dünya görüşlerine, siyasi görüşlere ve sosyolojik kavramlarla ilişkilendirilmektedir. Shankarmahesh, sosyo-psikolojik ve tüketici etnosentrizm faktörlerinin ilişkisine istinaden tüketici tutumlarının bir faktörü olarak dünya görüşlü olma kavramından söz etmektedir. Shankarmahesh'e göre dünya görüşlülük bir düşünce durumudur ve bireyler diğer kültürlerle etkileşim içinde olmasa bile bu görüşü savunabilir. Rawwas v.d. dünya görüşlü olan bireylerin yabancı ürünlere pozitif bir bakışa sahip olabileceğini savunmaktadır. Bundan dolayı bu kavram, tüketici davranışlarını bir başka açıdan kavramakta öncülük etmektedir.

Çalışma tüketici davranışlarının analizinde temel olan tüketici etnosentrizmi, sosyal statü ve dünya görüşlü olma gibi değişkenlerin Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde öğrenim gören ve sayısı her yıl giderek artan yabancı uyruklu öğrencilerin Türk giyim markalarına olan bağlılıkları üzerindeki etkilerinin incelenmesi amacıyla yürütülmüştür.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Etnosentrizm Kavramı ve Tüketici Etnosentrizmi

Etnosentrizm kavramı, ilk kez Amerikan Sosyolog William Graham Sumner (1906) tarafından sosyoloji literatürüne dahil edilmiş ve o tarihten günümüze kadar yoğun bir şekilde incelenen bir kavram haline gelmiştir (Čutura, 2006: 54). (Sumner, 1911: 13)'e göre etnosentrizm; bireyin kendi kültür ve yaşam tarzını farklı kültür ve yaşam tarzına sahip olanlardan daha üstün bulma eğilimini ifade etmektedir. Sumner 'in etnosentrizm kavramını geliştirerek tüketici etnosentrizmi kavramını literatüre dahil eden Shimp ve Sharma' ya göre ise etnosentrizm; bireyin içerisinde bulunduğu etnik grubu evrenin merkezi gibi görmesi, diğer sosyal grupları kendi grubunun bakış açısı ile değerlendirmesi ve kültürel olarak kendisi ile benzer bireyleri kuşkusuz onaylayarak, farklı etnik gruba ait bireyleri reddetmesidir.

Dini inançlarına bağlılık derecesi yüksek olan bireylerin yüksek etnosentrik eğilimler sergileyeceği ortaya konulmuştur (Deb-Gauatam, 2016: 58). Etnosentrik eğilimi yüksek olan birey, kendi kültürüne ait geleneklere, sembollere, ürün ve hizmetlere yüksek ilgi duymakta aynı zamanda diğer kültürlerin bu öğelerine karşı aynı ilgiyi göstermemektedir. Bu yüksek eğilim toplumsal beraberlik oluşturulması bakımından faydalı olsa da grupların farklı kültürleri küçümsemelerine yol açabilmektedir (Shimp, 1984: 25).

Tüketici etnosentrizmi ile ilgili yapılan bir çalışmada tüketici etnosentrizminin her koşulda radikal bir eğilim olmadığını bulgulamışlardır. Araştırmaya göre etnosentrik eğilimi yüksek bireyler kendi yerli ürün ve hizmetlerine olumlu bir gözle bakarken, gelişmiş ülke ürün ve hizmetlerine de hoşgörü duymaya devam etmişlerdir (Netemeyer vd. 1991: 321). Başka bir araştırmada ise az gelişmiş ülke vatandaşları kendi ülkesinin ürünlerini gelişmiş ülke ürünleri karşısında daha kalitesiz algılamakta ve ithal ürünler tercih etme eğilimi gösterebilmekte olduğu ortaya çıkmıştır (Charles-du Toit , 2016:200; John-Malcolm, 2010: 43). Ayrıca (Winit, vd. 2014: 104) tüketici etnosentrizminin yerel markalara olan eğilimin güçlü göstergesi olsa da yabancı marka alım eğilimlerinin düşük bir göstergesi olduğunu sunmuşlardır. Yine Netemeyer ve arkadaşları, tüketicilerin markasız ürünlerde, bilinen markalı ürünlere kıyasla daha yüksek etnosentrik eğilim gösterdikleri yani markasız ürünler ile karşılaştıklarında yerli ürünleri tercih ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Tüketim ve dayanıklı tüketim malları gibi ürün özelliklerinin, ürünü tercih etmede etnosentrizm eğiliminden daha güçlü olduğu; Rusya'da, tüketim mallarında yüksek etnosentrik eğilim ile yerli malı tüketimi tercihi bulunurken, dayanıklı tüketim mallarında bu eğilimin düşük olduğu sonucuna varılmıştır (Arı, 2007:24).

Sharma ve arkadaşları (1995), vatanseverlik ve muhafazakârlık gibi kültürel özelliklerinin baskın olduğu Koreli vatandaşların ithal ürünler tercihlerinde etnosentrik bir davranış sergiledikleri sonucunu tespit etmişlerdir. Moon (2004)'a göre de, farklı kültürlere karşı açık olmayan toplumlarda yüksek tüketici etnosentrizmi eğilimi bulunan tüketiciler yüksek çoğunluktadır. Balabanis ve diğerleri (2002: 29)'a göre ise diğer araştırma sonuçlarının aksine dışa açılmayı (uluslararasılaşma) arzulayan bireylerde tüketici etnosentrizmi daha yüksek çıkmıştır.

Chao ve Gupta (1995)'de Amerika'da yürüttükleri araştırmada, tüketicilerin mal ve hizmetle hakkında yeteri düzeyde bir bilgiye sahip olmadıkları zaman riski düşürmek amacıyla yerli ürünler ve hizmetleri tercih ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Javalgi ve arkadaşları (2005) genç tüketiciler üzerine yaptıkları araştırmada genç tüketicilerin yerli malları tercih ederek satın alma aşamasında etnosentrik davrandıklarını tespit ederken, Upadhyay ve Singh (2006) ise yaşlı tüketicilerin etnosentrik eğilimlerinin daha baskın olduğu sonucuna varmışlardır.

Çalışmalarda yüksek etnosentrizm eğiliminin yabancı ürün tercihlerini olumsuz etkilediği sonucu ön plana çıkmaktadır. Ancak az gelişmiş ülkelerdeki tüketicilerin, gelişmiş ülkelerle kıyaslayarak kendi ülkelerindeki ürünlerinin kalitesini düşük olarak algıladıkları ve yabancı ürünleri tercih etme eğilimi gösterdikleri ileri sürülmektedir (John-Malcolm, 2010: 43). Bu bağlamda araştırmanın birinci hipotezi H1 aşağıdaki gibidir.

H1= Yabancı öğrencilerin etnosentrik eğilimleri, onların Türk giyim markalarına olan bağlılıklarını pozitif yönde etkiler.

2.2. Sosyal Statü

Statü, bir grup veya toplum içerisinde bireye diğer bireyler tarafından atfedilen bir mevki sıralamasıdır (Dawson-Jill, 1986: 488). Diğer bir ifade ile diğerlerinden saygı, dikkat ve imrenme içeren ve bir kültürün hedeflerini temsil eden bir güç biçimidir. Birçok insan statü arzulamakta ve onu elde etmek için çok fazla çaba harcamaktadır (Barkow, 1992:301,302).

1899 yılında Veblen tarafından gösteriş tüketimi kavramı ortaya konulmuştur. Bu kavram bireyin zenginliğini ve sosyal konumunu ortaya koymak için pahalı ürünler edinmeyi ifade etmektedir. Veblen' e göre refah düzeyi yüksek bireyler hizmetkârlar tutarak, gösterişli partiler vererek, pahalı kıyafetler giyerek zamanlarını ve paralarını gösteriş ve statü için kullanırken, toplumun diğer kesimleri de imkânları dahilinde bu kesimi rol model edinmektedirler (Günaydın, 2007: 32). Toplumun diğer kesimlerinin bu taklit etme özelliği de statü kavramının sosyal yanını ortaya çıkarmaktadır.

Eastman ve arkadaşları (1999) statüyü bir süreç olarak ele almış ve bireylerin saygınlık veren ve göze çarpan ürünlerin tüketimi vasıtasıyla sosyal konumlarını iyileştirmek için çaba gösterdikleri motivasyon süreci diye tanımlamış ve bireyin statü kazanma isteği ile statüsünü arttırmaya ve kendisini fark ettirmeye yönelik ürünleri satın alma davranışının birbiriyle pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Dahası bir çalışmada, bu düşünce yapısına sahip bireylerin ürünlerin kendilerinden daha fazla insanların o ürünlere verdiği tepkilerden memnuniyet duyduğu açıkça belirtilmiştir (Mason, 2001: 27).

Gelişmekte olan ülkelerdeki tüketiciler, takip ettikleri batı menşeli diziler ve TV kanalları vasıtasıyla sosyal prestijlerini arttıracağı düşüncesiyle batılı tüketim tarzını ve batı yaşam tarzını benimseme ve taklit etme eğilimi gösterebilmektedirler (Batra, vd. 2000: 84). Çin ve Vietnam gibi gelişmekte olan ülkelerde yapılan çalışmalar, statü açısından yabancı markalı ürünlerin tercih edilebileceği sonuçlarına ulaşmıştır (Sklair, 1994:262;Schultz II, vd. 1994: 228). Ayrıca mevcut literatür, sosyal statü kaynaklı tüketim ve kalite algısının, tüketici etnosentrik eğilimlerini negatif etkilediğini işaret etmektedir (Wang-Chen, 2004: 391).

İthal edilen markaların tüketimi daha yüksek sosyal statü kazandırabileceğinden, daha iyi bir sosyal statüyü sağlamak için yabancı ürünler satın almaktadırlar. Bu bağlamda araştırmanın ikinci hipotezi H2 aşağıdaki gibidir.

H2= Yabancı öğrencilerin sosyal statü görüşleri, onların Türk giyim markalarına olan bağlılıklarını pozitif yönde etkiler.

2.3. Dünya Görüşlü Olma

Sosyal bilimler literatüründe, Sampson ve Smith (1957), dünya görüşlü olma kavramını ampirik olarak değerlendiren ilk kişi olarak görünmektedir (Nijssen & Douglas, 2008: 85). Sampson ve Smith (1957), dünya görüşlü olmayı "ulusal referanslardan ziyade, ana referans grubu insanlık olan insanlığın sorunlarına dair dünya görüşünü tercih eden" diye tanımlamaktadır. Tüm insanlığın üyesi olan dünya görüşü fikrini benimseyen bireyler, diğer grup ve ulusların kendilerine karşı bir tehdit oluşturabileceği görüşünü reddederler.

Hannerz'in (1990) tanımına uygun olarak, dünya görüşlü (ya da kozmopolit) bir kişi, hem "kültürel açıklığı" (yani, fikirlerin, geleneklerin ve diğer kültürlerden gelen ürünlerin kabulünü) hem de "kültürel uyumluluğu" (Başka bir ülkenin yerel alışkanlıklarına ve geleneklerine uyum) yansıtan biri olarak görülür. Diğer kültürler bağlamında dünyanın herhangi bir bölgesinde üretilen ürünlere ve fikirlere açık olan tüketiciler, diğer tüketicilere kıyasla, kendi ülkesi sınırları içerisinde veya başka ülkeleri ziyareti sırasında, yabancı ürünleri deneyimlemeye daha istekli olacaklardır (Nijssen -Douglas, 2008:85).

Anderson ve Cunningham'ın (1972) sosyal sorumluluk araştırması, dünya görüşlü olma ile sosyal sorumluluk arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ekehammar, Akrami, Gylje, & Zakrisson, (2004), etnosentrizmin bir sonucu olan önyargılar ile kişisel özelliklerden olan tecrübe ve kültürlere açık, yapıcı olmanın arasında olumsuz bir ilişkinin varlığından söz etmiştir. Yine Al Ganideh ve arkadaşları (2012), dünya görüşünün, sosyo-psikolojik düzeyde tüketici etnosentrik eğilimlerini olumsuz yönde etkilediğini ileri sürmektedir. Dünya görüşlü bireyler yabancı ürünleri bir tehdit olarak algılamadığı için dünya görüşlü olma ve yabancı ürün tercihleri arasında pozitif bir ilişkinin varlığından söz etmek olası olacaktır (Rawwas, vd. 1996: 21). Bu bağlamda araştırmanın son hipotezi **H3** aşağıdaki gibidir.

H3= Yabancı öğrencilerin dünya görüşlülük düzeyleri, onların Türk giyim markalarına olan bağlılıklarını pozitif yönde etkiler.

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırma, ülkesinden farklı bir ülkede üniversite öğrencisi olarak yaşamını devam ettiren tüketici grubunun; etnosentrizm, sosyal statü ve dünya görüşlülük eğilimleri gibi tüketim karar sürecinde belirleyici rol oynayan özelliklerinin, tarafımızca seçilmiş beş Türk giyim markasına olan bağlılıkları üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmayı, seçilmiş bu markaların işletmelerine de yabancı öğrencilerin satın alma davranışları altındaki bazı eğilimleri bilerek, onları satın aldırmaya ve bağlılık kurdurmaya teşvik edecek pazarlama faaliyetleri belirlemelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

3.2. Örnekleme Süreci

Araştırma dahilinde; tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ondokuz mayıs üniversitesinde öğrenim görmekte olan 3400 yabancı öğrenci bulunmaktadır. Örnek büyüklüğü %95 güven aralığında $n=\pi(1-\pi)/(e/z)2$ formülü kullanılarak 345 olarak hesaplanmıştır (Kurtuluş , 2006: 196). Bu sayıya ulaşabilmek adına 305 anket uygulanmış, eksik ve yanlış anketlerin elenmesiyle 285 anket dikkate alınmıştır. Anketler Samsun ili Ondokuz Mayıs üniversitesinde öğrenim görmekte olan yabancı öğrencilere uygulanmıştır.

3.3. Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Çalışmada veriler birincil elden yüz yüze anket yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Anket formunda 6 grup soru yer almıştır. Birinci grup, yanıtlayıcıların daha önce belirlenmiş beş Türk giyim markalarından herhangi birini kullanıp kullanmadığını belirlemek, ikinci grup eğer bu markalardan en az biri seçildiyse bu markalara olan bağlılık düzeylerini ölçmek, üçüncü grup yanıtlayıcıların dünya görüşlülük düzeylerini belirlemek, dördüncü grup etnosentrik eğilimlerinin yönünü anlamak, beşinci grup sosyal statü arzusunu bilmek, son bölüm ise demografik özelliklerini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır.

3.4. Araştırma Modeli ve Hipotezler

Araştırma kapsamında, yabancı menşeli ürünler edinmenin ve kullanmanın ne ölçüde ahlaka uygun olduğuna ilişkin değerlendirmeleri ifade eden etnosentrizm, yabancı menşeli ürünler edinme arzusu üzerinde etkileri olabilen sosyal statü, diğer kültürler bağlamında dünyanın herhangi bir bölgesinde üretilen ürünlere ve fikirlere yönelik bakış açısı sunabilen dünya görüşlülüğü kavramları bir araya getirilerek bu kavramların marka bağlılığı üzerindeki etkilerini açıklamak üzere bir araştırma modeli oluşturulmuştur. Araştırma modeli Şekil 1' de gösterilmiştir.

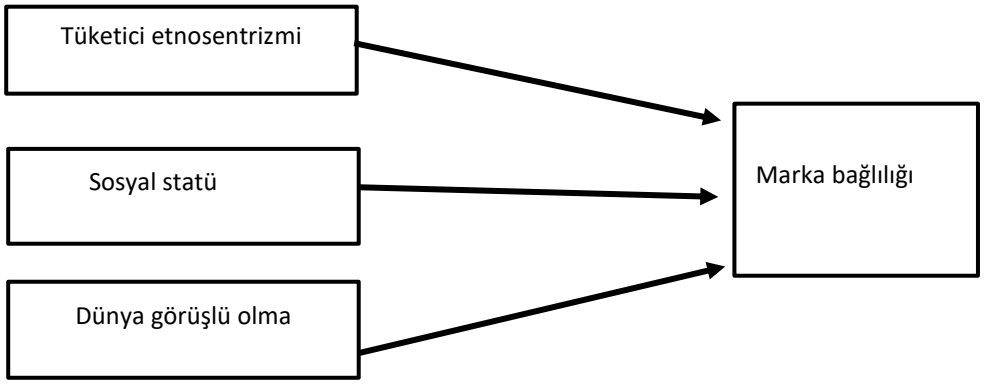

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmanın amacı ve modeli doğrultusunda araştırma hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir.

H1= Yabancı öğrencilerin etnosentrik eğilimleri, onların Türk giyim markalarına olan bağlılıklarını pozitif yönde etkiler.

H2= Yabancı öğrencilerin sosyal statü görüşleri, onların Türk giyim markalarına olan bağlılıklarını pozitif yönde etkiler.

H3= Yabancı öğrencilerin dünya görüşlülük düzeyleri, onların Türk giyim markalarına olan bağlılıklarını pozitif yönde etkiler.

Değişkenlere ilişkin değerlendirmeler beşli likert ölçeğinde (5=Tamamen katılıyorum.....1=Kesinlikle katılmıyorum) hazırlanmış yargılardan oluşmaktadır.

Ölçeklerin hazırlanmasında yararlanılan kaynaklar Tablo 1' de gösterilmiştir.

Tablo 1: Araştırmanın Değişkenleri ve Yararlanılan Kaynaklar

Ölçek	**Değişken Sayısı**	**Yararlanılan Kaynaklar**
Etnosentrizm (Ceetscale)	6	Shimp, T.A., & Sharma, S. (1987), Klein, J v.d.(2006)
Sosyal Statü	3	J.K. Eastman, R.E. Goldsmith, L.R. Flynn (1999)
Dünya Görüşlü Olma	7	Rawwas, M.Y.A., Rajendran, K.N., & Wührer, G.A. (1996)
Marka Bağlılığı	4	Chaudhuri, A. and Holbrook, M.B. (2001), Hauser, John R. and Birger Wernerfeldt. 1990
Toplam	20 Değişken	

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan tüketicilerin demografik özellikleri Tablo 2' de gösterilmiştir.

Tablo 2: Demografik Özellikler

Demografik Özellikler			**Demografik Özellikler**		
Cinsiyet	**Frekans**	**Yüzde**	**Eğitim Durumu**	**Frekans**	**Yüzde**
Kadın	67	23,5	Lisans	192	67,4
Erkek	218	76,5	Yüksek Lisans	78	27,4
Gelir Durumu	**Frekans**	**Yüzde**	Doktora	15	5,3
440 tl den az	21	7,4	**Yaş**	**Frekans**	**Yüzde**
440-880 tl	113	39,6	18-20	67	23,5
881-1320 tl	100	35,1	21-23	113	39,6
1321-1660 tl	31	10,9	24 ve üzeri	105	36,8
1660 tl den fazla	20	7,0			
TOPLAM	**285**	**100,00**			

Tablo 2' de görüldüğü gibi katılımcıların büyük çoğunluğu erkek (%76,5), %39.6'sı 21-23 yaş aralığında ve %67,4'ü lisans düzeyinde eğitim almaktadır. Gelir düzeyi bakımından ilk sırada %39,6 lık oranı ile 440-880 tl aralığı yer almaktadır.

Tablo 3: Türk Giyim Markaları Tercihleri

Türk Giyim Markaları Kullanımı		
Marka	**Frekans**	**Yüzde**
Mavi	82	28,8
Defacto	47	16,5
Little Big	25	8,8
Colins	31	10,9
LC Waikiki	100	35,1
TOPLAM	**285**	**100,0**

Araştırma sürecinde yabancı öğrencilere önceden belirlenmiş beş Türk giyim markasından hangisini kullandığı sorulmuş yanıtlar Tablo 3'te gösterilmiştir. Buna göre araştırma kapsamındaki yabancı öğrencilerin %35,1'lik bir kesim ile en fazla LC Waikiki markasını kullandığı görülmüştür. En az kullanılan marka ise %8,8 oran ile Little Big olarak belirlenmiştir.

Tablo 4: Yabancı Öğrencilerin Uyrukları

Yabancı Öğrencilerin Uyrukları		
Uyruk	**Frekans**	**Yüzde**
Azerbaycan	32	11,3
Somali	53	18,5
İran	11	3,8
Irak	16	5,6
Suriye	15	5,3
Türkmenistan	19	6,7
Yemen	48	16,8
Diğer	91	32
TOPLAM	**285**	**100,0**

Araştırma kapsamında 44 farklı uyruğa ulaşılmış yüksek frekanslara sahip olan uyruklar tabloya dahil edilmiş, düşük frekanslı olduğundan dolayı dahil edilmeyenler ise diğer seçeneği altında toplanmıştır. Yanıtlayıcıların uyruk dağılımı Tablo 4'te gösterilmiştir.

4.2. Yanıtlayıcıların etnosentrizm, dünya görüşlü olma ve sosyal statü düzeylerinin incelenmesi

Tablo 5: Yanıtlayıcıların etnosentrizm ifadelerine yönelik değerlendirmeleri

Değişkenler(α=,867)	**A.O.**	**S.S.**
Etnosentrizm (α=,737)		
Sadece ülkemde bulunmayan ürünler ithal edilmelidir.	3,23	1,117
Kendi ülkemin ürünleri benim için önceliklidir.	3,42	1,130
Yabancı ürünler almamalıyım, çünkü bu kendi ülkemin işletmelerine zarar verir ve işsizliğe sebep olur.	3,05	1,177
Uzun vadede maliyetli olsa da kendi ülkemin ürünlerini desteklerim.	**3,47**	1,124
Diğer ülkelerde yapılan ürünleri satın alan tüketiciler, yurttaşlarını işten çıkarmaktan sorumludur.	3,08	1,042
Gerçek bir vatandaş her zaman kendi ülkesinde üretilen malları satın almalıdır.	3,21	1,190
Ortalama	**3,24**	

Yukarıdaki tablo 5'te görüldüğü gibi etnosentrizm faktöründe en yüksek değeri 3,47 ortalama değeri ile "Uzun vadede maliyetli olsa da kendi ülkemin ürünlerini desteklerim" değişkeni almaktadır. En yüksek değere sahip diğer değişkenler sırasıyla 3,42 ortalama değer ile "Kendi ülkemin ürünleri benim için önceliklidir", 3,23 ortalama değer ile "Sadece ülkemde bulunmayan ürünler ithal edilmelidir" değişkenidir. Değişkenlerden en düşük değere sahip olan ise 3,05 ortalama değer ile "Yabancı ürünler almamalıyım, çünkü bu kendi ülkemin işletmelerine zarar verir ve işsizliğe sebep olur" değişkenidir. Bu ortalamalara göre yanıtlayıcıların etnosentrizm eğilimleri yüksek olmadığı ifade edilebilir.

Tablo 6: Yanıtlayıcıların dünya görüşlü olma ifadelerine yönelik değerlendirmeleri

Değişkenler(α=,867)	**A.O.**	**S.S.**
Dünya Görüşlü Olma (α=,770)		
İthal ürünleri yurt içinde üretilmiş ürünlerden daha çekici bulurum.	3,35	1,136
Tüm ulusal hükümetler kaldırılmalı ve tek merkezi bir hükümet onların yerini almalıdır.	3,03	1,197
Bir ülkenin vatandaşı olmak yerine dünya vatandaşı olmak daha iyi olabilir.	3,46	1,219
Daha fazla ithal ürün olsaydı yaşam kalitem daha iyi olurdu.	3,14	1,232
Bağımsız ülkeler yerine uluslararası bir organizasyon tarafından yönetilmek iyi olur.	3,14	1,242
Bir malın üretildiği yer, bu ürünü satın alma kararımı etkilemez.	3,29	1,251
Yabancıların yaşam kalitelerini düşürse bile Türkiye onların buraya göç etmelerine izin vermelidir.	**3,47**	1,200
Toplam	**3,27**	

Dünya görüşlü olma faktörüne bakıldığında en yüksek değişken 3.47 ortalama değeri ile "Yabancıların yaşam kalitelerini düşürse bile Türkiye onların buraya göç etmelerine izin vermelidir" değişkenidir. Diğer en yüksek değere sahip değişkenler ise sırasıyla 3,46 ortalama değeri ile "Bir ülkenin vatandaşı olmak yerine dünya vatandaşı olmak daha iyi olabilir" onu takiben 3,23 ortalama değeri ile "İthal ürünleri yurt içinde üretilmiş ürünlerden daha çekici bulurum" değişkenidir. Bu faktör altında değişkenlerden en düşük değere sahip olan ise 3,03 ortalama değeri ile "Tüm ulusal hükümetler kaldırılmalı ve tek merkezi bir hükümet onların yerini almalıdır" değişkenidir. Bu ortalamalara göre yanıtlayıcıların dünya görüşlülük düzeylerinin yüksek olmadığı ifade edilebilir.

Tablo 7: Yanıtlayıcıların sosyal statü ifadelerine yönelik değerlendirmeleri

Değişkenler(α=,867)	**A.O.**	**S.S.**
Sosyal Statü (α=,672)		
Türk giyim markalarına sahip olmamın sosyal imajımı olumsuz etkilemesinden korkuyorum.	2,82	1,203
Türk giyim markaları almak ve kullanmak ilericilik ve modernliktir.	**3,29**	1,073
Kendi ülkemin markalarını tüketmek geri kalmışlık hissi verir.	2,83	1,264
Toplam	**2,98**	

Sosyal statüsel tüketim faktörü altında ise en yüksek değere sahip olan değişken 3,29 ortalama değeri ile "Türk giyim markaları almak ve kullanmak ilericilik ve modernliktir" değişkenidir. En düşük değere sahip değişken ise 2,82 ortalama değeri ile "Türk giyim

markalarına sahip olmamın sosyal imajımı olumsuz etkilemesinden korkuyorum" değişkenidir. Bu ortalamalara göre yanıtlayıcıların orta düzeyde sosyal statüsel eğilim sergiledikleri ifade edilebilir.

Tablo 8: Yanıtlayıcıların bağlılık ifadelerine yönelik değerlendirmeleri

Değişkenler(α=,867)	**A.O.**	**S.S.**
Bağlılık (α=,791)		
Kendimi Türk giyim markalarına sadık olarak görürüm.	**3,52**	1,112
Türk giyim markaları mevcutsa, başka giyim markaları satın almam.	3,05	1,342
Türk giyim markalarına diğer giyim markalarından daha yüksek bir ücret ödemeye istekli olurum.	2,94	1,273
Türk giyim markaları ilk tercihim olur.	3,20	1,204
Toplam	**3,18**	

Son olarak bağlılık faktörü altında en yüksek değere sahip olan değişken 3,52 ortalama değeri ile "Kendimi Türk giyim markalarına sadık olarak görürüm" değişkeni iken ardından 3,20 ortalama değeri ile "Türk giyim markaları ilk tercihim olur" değişkeni gelmektedir. En düşük değere sahip değişken olarak 2,94 ortalama değeri ile "Türk giyim markalarına diğer giyim markalarından daha yüksek bir ücret ödemeye istekli olurum" değişkeni bulunmuştur. Bu ortalamalara göre katılımcıların bağlılık düzeylerinin orta düzeyde olduğu görülmektedir.

4.3. Bağımsız Değişkenlerin Bağımlı Değişken Üzerindeki Etkileri

Yabancı öğrencilerin etnosentrizm, dünya görüşlü olma ve sosyal statü düzeylerinin Türk giyim markalarına olan bağlılıkları üzerindeki etkileri incelemeyi amaçlayan araştırma modeli Yapısal Eşitlik Analizi ile test edilmiş ve sonuçlar Şekil 2'de gösterilmiştir.

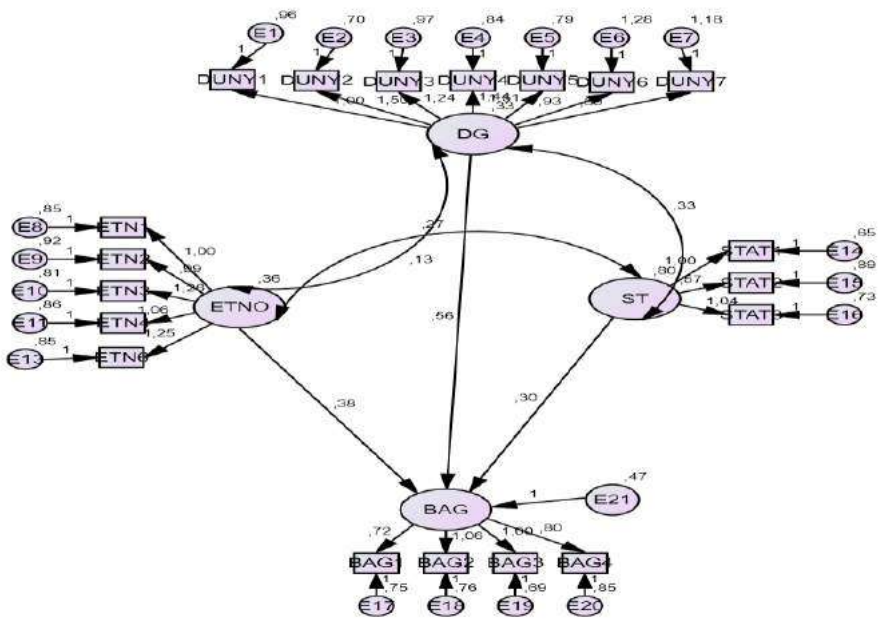

Şekil 2. Etnosentrizm, Dünya Görüşlü Olma ve Sosyal Statü Düzeylerinin Bağlılık Üzerine Etkileri.

Şekil 2' de değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren standartlaştırılmamış regresyon katsayıları, açıklanan varyans oranları ve araştırma hipotezleri gösterilmektedir. test edilen araştırma modelinde Türk giyim markalarına olan bağlılık üzerinde yabancı öğrencilerin etnosentrizm, dünya görüşlü olma ve sosyal statü düzeylerinin doğrudan etkide bulunduğu görülmektedir. Tablo 9'da modele ilişkin tahmini değerler ve uyum ölçütleri gösterilmektedir.

Tablo 9. Test Edilen Modele Ait Tahmini Değerler ve Uyum Ölçütleri

Modeldeki İlişkiler	Standartlaştırılmamış Etki Tahminleri	Standartlaştırılmamış Regresyon Katsayısı	Standart Hata	Kritik Oran (t değeri)	
ETN⟶ BAG	,377	,234	,138	2,738	,006
DUNY⟶BAG	,558	,332	,168	3,316	,000
STAT⟶ BAG	,303	,282	,119	2,552	,011
CMIN--267,089	DF-------- 146	CMIN/DF---- 1,829	CFI------- ,916		
P-------- ,000	RMR----- ,087	RMSEA------ 0,54	HFIVE--- 187		
GFI----- ,908	AGFI----- ,880	IFI---------- ,918	HONE--- 201		
NFI----- ,835	RFI------- ,806	TLI---------- ,902			

AMOS oldukça farklı ölçütlere dayanan çeşitli uyum istatistikleri vermektedir. Bu ölçütlerden biri $\chi 2$ değeridir. Ki-kare değerinin genellikle 0'a yakın bir değerde olması beklenir. Fakat büyük bir örnek sayısı var olması durumunda serbestlik derecesi önemli bir ölçüttür. $\chi 2$/sd oranın beş veya beşten küçük olması model ile veri arasında iyi bir uyum olduğu gösterir. Çalışmamızda bu oran 1,829 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç veri ile model arasında oldukça iyi bir uyumun var olduğunu göstermektedir. Ayrıca ETN5 ifadesi uyumsuz sonuçlara yol açtığından analizden çıkartılmıştır. Analiz ölçütlerinden GFI, IFI, TLI, CFI indekslerinin 1' e yakın olması kabul edilir değer olarak görülür (Arbuckle, 2006: 535). Tabloda görüldüğü gibi bu değerler kabul edilebilir seviyede yer almaktadır.

Hoelter ,05 indeks ve Hoelter ,01 indeks değerleri, hipotezlerin test edilebilmesi için araştırmada ihtiyaç duyulan örnek sayısını vermektedir (Arbuckle, 2006: 549). %95 güven aralığında ihtiyaç duyulan örnek büyüklüğü 187, %99 güven aralığında ihtiyaç duyulan örnek sayısı 201'dir. Araştırmadaki örnek sayısı Hoelter, 01 indeksinin önerdiği örnek sayısının oldukça üstünde yer almaktadır.

Tabloda değişkenler arası ilişkileri belirtmekte olan standartlaştırılmış regresyon katsayıları ve önem düzeyleri gösterilmektedir. Tabloya bakıldığında uyum ölçütlerinin kabul edilebilir değerlere sahip olduğu görülmektedir.

Standardize edilmemiş regresyon katsayıları hesaplanırken her bir gizli değişkenin altında bulunan gösterge değişkenlerinden biri tesadüfi olarak 1 değeri alır. Bu değer ışığında gizli değişkene ait diğer gösterge değişkenlerinin gösterge yükleri hesaplanır (Kurtuluş-Okumuş, 2006: 13) Yukarıdaki tabloda standardize edilmemiş tahmini değerlerden sonra standartlaştırılmış regresyon katsayıları gösterilmektedir. Standardize edilmiş regresyon katsayılarına bakıldığında regresyon ağırlıklarının, ,234 ile ,332 arasında yer almaktadır. Aynı zamanda bu değerler 0,01 önem düzeyinde anlamlıdır.

Araştırma sonucunda, yabancı öğrencilerin etnosentrizm (β=,234, p=,006) , dünya görüşlü olma (β=,332, p=,000) ve sosyal statü düzeylerinin (β=,282, p=,011) Türk giyim

markalarına olan bağlılıklarını olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Dolayısıyla **H1**, **H2** ve **H3** hipotezleri kabul edilmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma genel anlamda başka bir ülkede yaşamını devam ettirmekte olan öğrencilerin o ülkedeki giyim markalarına yönelik bakış açılarını daha önceki çalışmalarda belirlenmiş olan bazı faktörler ile birlikte ele alıp yeniden değerlendirmek ve belirlenmiş markaların işletmelerine de yabancı öğrencilerin satın alma davranışları altındaki bazı eğilimleri bilerek onları satın aldırmaya ve bağlılık kurdurma yolunda pazarlama faaliyetlerini belirlemelerine yardımcı olmak gibi amaçlarla gerçekleşmiştir.

Çalışma sürecinde öncelikle yabancı öğrenciler çerçevesinde bağlılık üzerinde etkileri olduğu daha önceki çalışmalarda belirlenen etnosentrik eğilimler, dünya görüşlülük düzeyleri, sosyal statü seviyeleri ölçülmüş. Örneklem kapsamında bulunan yabancı öğrencilerin Türk giyim markalarına olan ilgi düzeyleri oldukça iyi düzeydedir. Tüm katılımcılar daha önceden belirlenen "Türk giyim markalarından hangisini kullanıyorsunuz?" sorusuna en az bir yanıt vererek en az bir Türk giyim markasını daha önce kullandığını belirtmiştir. Bu sebeple yalnızca yukarıda belirtilen faktörlerin Türk giyim markalarına olan bağlılıkla ilişkisi ve etki düzeyleri ölçülmüştür.

Önceki çalışmalarda etnosentrik eğilim sergileyen bireylerin farklı ülke ürünlerine olan bakış açısının olumsuz olduğu bulgulanmış olsa da çalışmamız sonucunda etnosentrik eğilimlerin, farklı ülke ürünlerine olan bağlılığı olumsuz yönde etkilemediği görülmektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda Az gelişmiş ülkelerdeki tüketiciler gelişmiş ülkelerle kıyaslayarak kendi ülkelerindeki ürünlerinin kalitesini düşük olarak algılamaktadırlar. Bu nedenle yabancı ürünleri tercih etme eğilimi göstermektedirler (Charles-du Toit , 2016: 200) (John-Malcolm, 2010: 43). Çalışmamızda da buna benzer bir sonuç ortaya çıkmıştır. Araştırma örneğimizde yer alan öğrencilerin ülke dağılımlarına bakıldığında az gelişmiş ülkeler olduğu görülmekte ve etnosentrizm düzeylerinin bağlılığı olumsuz etkilemediği sonucunun (John-Malcolm, 2010: 43) bulgusunu destekler nitelikte olduğu ortaya çıkmaktadır. Türk giyim markalarını kendi ülke markalarından daha üstün algılamaları, Türk giyim markalarına karşı orta düzeyde bağlılık oluşturması açısından bir etken oluşturmaktadır.

Modele göre dünya görüşlülük düzeylerinin yabancı uyruklu öğrencilerin Türk giyim markalarına olan bağlılığı diğer bağımsız değişkenlere oranla en yüksek derecede olumlu şekilde etkilediği görülmektedir. Ülkelerinden farklı bir ülkede öğrenim görerek yurt dışı deneyimi edinmekte olan bu öğrencilerin yeniliklere açık karakteristik özelliklere sahip olması görüşü doğrultusunda farklı bir ülkenin markalarına olan bağlılıkları olumlu yönde gelişebilmektedir. Buna göre en yüksek ortalamaya sahip olan "yabancıların yaşam kalitelerini düşürse bile Türkiye onların buraya göç etmelerine izin vermelidir" değişkeninden hareketle göç ve öğrenci değişim programları vasıtasıyla Türk giyim markalarının bilinirliği artması ve markalara bağlı bireyler kazanılmasına olanak sağlayacaktır.

Sosyal imajına önem veren, sosyal statüsel tüketim davranışlarında bulunan yabancı öğrencilerin Türk giyim markalarına olan bağlılığa olumlu etkide bulunduğu görülmüştür. Bu çerçevede, en yüksek ortalamaya sahip değişken olan "Türk giyim markaları almak ve kullanmak ilericilik ve modernliktir." Değişkeni yabancı öğrencilerin nezdinde Türk markalarının onlara ilericilik ve modernlik açısından katkıda bulunacağını bize sunmuştur.

Yabancı uyruklu öğrenciler uzun bir süre başka bir ülkede yaşamını sürdürmesi nedeniyle bu giyim markalarını mecburi olarak mı kullandıkları, ülkelerine döndükten sonra tekrar kullanmaya ve sahip oldukları bağlılığı devam ettirip ettirmeyeceği, ülkemizde öğrenim görmekte olan öğrenciler arasında gelişmiş ülke vatandaşlığına sahip olanlar ile az gelişmiş ülke vatandaşlığına sahip olanların etnosentrizm, dünya görüşlülük ve sosyal statüsel eğilimlerinin Türk giyim markalarına olan yönelimlerinin karşılaştırılması, yalnızca bir etnik kökenin örneklem olarak belirlenip o etnik köken üzerinde araştırma modelinin uygulanması yeni çalışmalara ilham olacaktır.

KAYNAKÇA

Anderson, W. T., & William, H. C. (1972). The Socially Conscious Consumer. *Journal of Marketing, 36*, 23-31.

Arbuckle, J. (2006). *Amos 7.0 User's Guide.* Amos Development Corporation (SPSS Inc.).

Arı, E. S. (2007). Satın Alma Kararlarında Tüketici Etnosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisinin Rolü. *Yüksek Lisans Tezi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

Armağan, A. E., & Gürsoy, Ö. (2011). Satın alma kararlarında tüketici etnosentrizmi ve menşe ülke etkisinin cetscale ölçeği ile değerlendirilmesi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 3*(2), 67-77.

Balabanis, G., Mueller, R., & Melewar, T. C. (2002). The Relationship Between Consumer Ethnocentrism and Human Values. *Journal of Global Marketing*, 7-37.

Bar-Heim, G. (1987). The meanin of western commercial artifacts for eastern European youth. *J.Contemp. Ethnogr., 16*(2), 205-226.

Barkow, J. H. (1992). Beneath New Culture is Old Psychology:Gossip and Social Stratification, The Adopted Mind: Evolutionary Psychology and the Generation of Culture. *New York Oxford University Press*, 627-637.

Batra, R., Ramaswamy, V., Alden, D., Steenkamp, J. B., & Ramachander, S. (2000). Effects of brand local and nonlocal origin on consumer attidues in developing countries. *J. Consum. Pyschol, 2*(9), 83-95.

Bierstedt, R. (1970). *The Social Order*. New York: McGraw Hill.

Chao, P., & Gupta, P. B. (1995). Information search and efficiency of consumer choices of new cars:Country-of-origin effects. *International Marketing Review, 12*(6), 47-59.

Charles, M., & du Toit , F. (2016). "Measuring Consumer Ethnocentrism: An Assessment of Reliability, Validity and Dimensionality of the CETSCALE in a Developing Market. *Journal of African Business*, 188-208.

Chaudhuri, A., & Holbrook, M. (1990). The chain of effects from brand trust and brand affect to brand performance: the role of brand loyalty. *Journal of Marketing*, 81-93.

Čutura, M. (2006). *The Impacts of Ethnocentrism on Consumers' Evaluation Processes and Willingness to Buy Domestic vs. Imported Goods in the Case of Bosnia and Herzegovina.*

Dawson, S., & Jill, C. (1986). Status Recognition in the 1980s: Invidious Distinction Revisited. *Advances in Consumer Research, 14*, 487-491.

Deb, M., & Gauatam, S. (2016). Impact of Culture on Religiosity, Cosmopolitianism and Ethnocentrism. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 56-72.

Eastman, J. K., Goldsmith, R. E., & Flynn, L. R. (1999). Status consumption in consumer behaviour: scale development and validation . *Journal of Marketing Theory and Practice*, 41-52.

Ekehammar, B., Akrami, N., Gylje, M., & Zakrisson, I. (2004). What matters most to prejudice: Big Five personality, Social Dominance Orientation, or Right-Wing Authoritarianism? *European Journal of Personality*, 463-482.

Gökaliler, E., Aybar, A. S., & Gülay , G. (2011). Bir statü tüketimi göstergesi olarak iphone markalı akıllı telefon algısı:Ünivesite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Selçuk İletişim, 7*(1), 36-48.

Günaydın, A. U. (2007). Tanzimat Romanında Kamusal Alan ve Serbest Zaman Etkinlikleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Bilkent Üniversitesi.

Hanner, U. (1990). "Cosmopolitans and Locals in World Culture," in Theory. M. Featherstone içinde, *Culture and Society* (s. 237–51). London: Sage Publications.

Houser, J. R., & Birger, W. (1990). An Evaluation Cost Model of Consideration Sets. *Journal of Consumer Research*, 393-408.

Javalgi, R. G., Khare, V. P., Gross, A. C., & Scherer, R. F. (2005). An application of the consumer ethnocentrism model to French consumers. . *International Business Review, 14*(3), 325-344.

John, A. V., & Malcolm, P. B. (2010). Consumer Ethnocentrism and Conspicuous Consumption of Domestic and Foreign Consumer Goods in Mozambique a Less-Developed SADC Country. *Irish Journal of Management*, 41-72.

Kalaycı, Ş. (2014). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri.* Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Kızıltaş, Ş. (2014). Kültürleşmenin Tüketici Etnosentrizmi Üzerine Etkisini Belirleme Yönelik Bir Araştırma. *Doktora Tezi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı.

Klein, J. G., Ettenson, R., & Krishnan, B. C. (2006). Extending the construct of consumer ethnocentrism: When foreign products are preferred. *International Marketing Review*, 304-321.

Klein, J. G., Ettenson, R., & Morris, M. D. (1998). The animosity model of foreign product purchase: An empirical test in the People's Republic of China. *Journal of Marketing*, 89-100.

Kurtuluş, K. (2006). *Pazarlama araştırmaları (genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 8. basım).* İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Kurtuluş, K., & Okumuş, A. (2006). "Fiyat Algılamasının Boyutları Arasındaki İlişkilerin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi. *Yönetim*, 3-17.

Mason, R. (2001). A Market Research Paradox of Means. *CHANCE*, 26-39.

Moon, B. J. (2004). Effects of Consumer Ethnocentrism and Product Knowledge on Consumers' Utilization of COO Information. *Advances in Consumer Research, 31*, 667-675.

Mutlu, H. M., Çeviker, A., & Çirkin, Z. (2011). Tüketici etnosentrizmi ve yabancı ürün satın alma niyeti: Türkiye ve Suriye üzerine karşılaştırmalı analiz. *Sosyo-Ekonomi*, 52-73.

Narang, R. (2016). Understanding purchase intention towards Chinese products: Role of ethnocentrism,animosity, status and self-esteem. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 253-261.

Nijssen, E. J., & Douglas, S. P. (2008). Consumer World-Mindedness, Social-Mindedness, and Store Image. *Journal of International Marketing* , 84-107.

Rawwas, M. Y., Rajendran, K. N., & Wührer, G. A. (1996). The influence of worldmindedness and nationalism on consumer evaluation of domestic and foreign products. *International Marketing Review*, 20-38.

Richard, G., Netemeyer, Srinivas , D., & Donald , R. L. (1991). A Cross-National Assessment of the Reliability and Validity of the CETSCALE. *Journal of Marketing Research, 28*(3), 320-327.

Sampson, D. F., & Howard, P. S. (1957). A Scale to Measure World-Minded Attitudes. *Journal of Social Psychology, 45*(1), 99–106.

Schultz II, C. J., Pecotich , A., & Le, K. (1994). Changes in marketing activity and consumption in the Socialist Republic of Vietnam. *Research in Consumer Behaviour 7, JAI, Greenwich,CT*, 225-257.

Shankarmahesh, M. N. (2006). Consumer ethnocentrism: an integrative review of its antecedents and consequences. *International Marketing Review, 23*(2), 146-172.

Shimp, T. A. (1984). Consumer Ethnocentrism: the Concept and a Preliminary Empirical Test, in NA. *Advances in Consumer Research, 11*, 285-290.

Shimp, T. A., & Sharma, S. (1987). Consumer Ethnocentrism: Construction and Validation of the CETSCALE. *Journal of Marketing Research*, 280-289.

Shua, S.-T., Strombeck, S., & Chia-Ling, H. (2013). Consumer Ethnocentrism, Self-Image Congruence and Local Brand Preference A Cross-National Examination. *Asia Pacific Management Review,*, 43-61.

Sklair, L. (1994). The culture-ideology of consumerism in urban China:Some findings from a survey Shanghai. *Research in Consumer Behaviour,JAI,Greenwich,CT*, 259-292.

Sumner, W. G. (1911). *Flokways.* Boston: Ginn&Company Publishers.

Tabachnick, B., & Fidell, L. (2013). *Using Multivariate Statistics (6th Edition).* Boston: Pearson.

Topçu, U. C., & Kaplan, M. (2015). Willingness to Buy Foreign Products in Relation to Ethnocentric Tendencies and Worldminded Attitudes of Consumers. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 157-164.

Upadhyay, Y., & Singh, S. K. (2006). Preference for domestic goods: A study of consumer ethnocentrism. *Vision: The Journal of Business Perspective, 10*(3), 59-68.

Veblen, T. (1899). *The Theory of the Leisure Class:An Economical Study of Institution* . New York: The Macmillan Company.

Wang, C. L., & Chen, Z. X. (2004). Consumer ethnocentrism and willingness to buy domestic products in a developing country setting:testing moderating effects. *J.Consum.Mark, 21*(4), 391-400.

Winit, W., Gregory, G., Cleveland, M., & Verlegh, P. (2014). International Marketing Review. *Global and local brands: How home country bias and price differences impact brand evaluations*, 102-128.

SÜRDÜRÜLEBİLİR TARIM UYGULAMALARININ TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN ÖNEMİ

IMPORTANCE OF SUSTAINABLE FARMING PRACTICES FOR TURKISH ECONOMY

Dr. Öğr. Üyesi Bekir DEMİRTAŞ
Mustafa Kemal Üniversitesi, bdemirtas@mku.edu.tr

ÖZET

Önemli üretim faktörleri arasında bulunan doğal kaynakların, ekolojik ve ekonomik olarak sürdürebilirliği Türkiye ekonomisinin bugünü ve geleceği için önemli konulardan biridir. Tarım sektörü, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda önemli konuları ele almak zorundadır ve sürdürülebilirlik de bunlardan birisidir. Günümüzde sürdürülebilirlik terimi artık tarım bilimine, tarım uygulamalarına ve tarım politikasına yeni bir kavram değildir. Uzun yıllardır devam eden yoğun geleneksel tarım uygulamalarının insan, hayvan ve doğal çevreye olumsuz etkileri sürekli dile getirilmektedir. Tarımsal ilaç, gübre, hormon gibi kimyasal girdiler insanların etrafındaki ekosistemi bozmakta, doğada kirlilik, canlıların yok olması, doğal kaynakların tükenmesi veya verimsizleşmesi gibi konular sürdürülebilir yeni üretim tekniklerini gündeme taşımıştır. Sürdürülebilir tarım, modern pek çok tarım uygulamalarını birleştiren, aynı zamanda çevreye zararlı tarım uygulamalarını kullanmayı bırakan veya azaltan bir tarım sistemi olarak tanımlanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, sanayileşmiş ülkelerde yasaklanan pestisitlerin sürekli kullanılması koşulları daha da kötüleştirmiştir. Bunun yanında, yoksul ülkelerdeki gıda güvenliği konusundaki sorunlar, küresel düzeyde gıda fiyatlarındaki benzeri görülmemiş artışlar, toprak erozyonu, verim kaybı ve doğal kaynakların sürdürülebilirliğini engelleyebilecek boyutta biyoçeşitliliğin azalması gibi konular, diğer sorunlardır. Tüm bu olumsuzluklar sürdürülebilir tarımın entegre sistemi içinde ele alınıp azaltılabilir veya tümüyle engellenebilir. Bu çalışmada sürdürülebilir tarım uygulamalarının Türkiye'deki gelişimi incelenerek, Türkiye ekonomisine yapacağı katkılar değerlendirilmiş ve mevcut uygulamalarda yaşanmakta olan sorunlar ve bunların çözümü için yapılması gerekenler belirlenmiştir. Sürdürülebilir tarım tekniklerinden iyi tarım uygulamaları ve organik tarıma çalışmada öncelikli olarak ver verilmiştir. Türkiye sürdürülebilir tarım yöntemleri bakımından oldukça önemli gelişme sağlayabilme potansiyeli taşımaktadır. Bu potansiyelin kırsal kalkınmada kullanılabilmesi için, üretici, tüketici ve devletin birlikte hareket ederek, toplumsal bilinçlenme, çevresel duyarlılık, ekonomik ve sosyal gelişim sağlanması önemli görünmektedir. Sürdürebilir tarım konusunda ülkelerin farklı öncelikleri ve ihtiyaçları bulunabilmektedir. Türkiye artan nüfusu ve gıda talebi nedeniyle, tarımsal üretim, çevre, insan ve hayvan sağlığı konusunda iyi denge oluşturmak zorundadır. Günümüzde küresel boyuta ulaşan toplumsal sorunların pek çoğu sürdürülebilir tarımın sağlayabileceği çevresel, ekonomik ve sosyal iyileşmelerle çözümlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Tarım, Kırsal Kalkınma, Tarım-Çevre İlişkisi, Türkiye Ekonomisi

ABSTRACT

The ecological and economic sustainability of natural resources, which are among the major production factors, is one of the important issues for the present and future of the Turkish economy. The agricultural sector has to address important issues in economic, social and environmental dimensions, and sustainability is one of them. Today, the term sustainability is no longer a new concept for agricultural science, agricultural practices, and agricultural policy. The negative effects of intensive traditional agricultural practices in human, animal and natural environment have been continually expressed for many years. Chemical inputs such as agricultural pesticides, fertilizers, hormones disrupt the ecosystem around people, pollution in nature, extinction of living things, depletion of natural resources or inefficiency have brought sustainable new production techniques to the agenda. Sustainable agriculture is defined as an agricultural system that combines many modern agricultural practices and also disposes or reduces the use of environmentally harmful agricultural practices. Especially in developing countries, the continual use of pesticide prohibited in industrialised countries has worsened the conditions. Other problems include food security problems in poor countries, unprecedented increases in food prices at the global level, soil erosion, loss of productivity, and reduced biodiversity that could hinder the sustainability of natural resources. All these negatives can be addressed and reduced or completely blocked within the integrated system of sustainable agriculture. In this study, the development of sustainable agriculture practices in Turkey has been evaluated and the contributions to the Turkish economy have been assessed and the problems experienced in existing applications and their solution which is taking place in existing applications. Good agricultural practices and organic agriculture from sustainable farming techniques are given primarily in the study. Turkey has the potential to provide considerable improvement in terms of sustainable farming methods. In order for this potential to be used in rural development, it is important to ensure that social awareness, environmental sensitivity and economic and social development act together with the producers, consumers and the state. Countries can have different priorities and needs for sustainable agriculture. Due to the increasing population and demand for food, Turkey has to create good balance in agricultural production, environment, human and animal health. Today, many of the social problems reaching the global dimension can be solved by environmental, economic and social improvements that sustainable agriculture can provide.

Keywords: Sustainable Agriculture, Rural Development, Agri-Environment Interactions, Turkish Economy

1. Giriş

Sürdürülebilir kalkınma, üretimde kullanılan kaynakların kullanımında farklı yaklaşımlar bulundursa da genel olarak ekonomik büyüme kavramıyla ilgilidir. Ekonomik kalkınmanın öncelikli olarak dikkate alındığı düşük gelirli bölge ve ülkelerde, sürdürülebilir kalkınmanın fazlaca dikkate alınmadığı görülmektedir. Bu tür yerlerde kaynakların sınırlama olmadan kullanılmaya başlaması, çevreye verdiği zararlarla birlikte gelecek kuşaklarında kullanabileceği doğal kaynakları yok etmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde yer alan çevresel, sosyal ve ekonomik sürekliliğin sağlanması için aşağıdaki dört konuda başarılı olunması gerekir. Bunlar; gıda güvenliği ve

güvencesi, istihdam ve gelir artışı, doğal ve çevresel kaynakların korunması, halkın yönetime ve karar alma süreçlerine aktif katılımıdır (Pezikoğlu, 2012). AB Komisyonu Tarım Direktörlüğü raporunda, kırsal kalkınma çalışmaları ile sürdürülebilirliğin, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları arasında denge kurulmasına yönelik bir yaklaşım öngörülmektedir. Ekonomik boyutun bir gereği olarak üretim faktörlerinin optimum kullanımı, ekipmanlara erişimin sağlanması, rekabet edebilir tarımsal işletmelerle sürekliliğin sağlanması gibi yollarla etkinliğe ulaşılması önemsenmektedir (EU, 2001; Anonim, 2003). Günümüzdeki sürdürülebilir tarımsal üretim sistemleri yaklaşımlarıyla, ekonomik ve sosyal açıdan kırsal yaşamın koşulları geliştirilebilmektedir. Bu yöntemler aynı zamanda çevre odaklı üretim sistemlerini farklı kırsal aktivitelerle birleştirerek, çiftçilerin bu konuda bilinçlenmesine de katkı sağlamaktadır. Çevreci yaklaşımla doğayı bozmadan, değiştirmeden ve doğal kaynakları tüketmeden kullanan yeni tarımsal üretim sistemleri gelişmiştir. Yine de her kullanım sonucunda doğal kaynaklarda (toprak, su, hava, bitkiler ve hayvanlar) az veya çok dönüşüm, değişim ve etkilenme söz konusu olacaktır. Kırsal ve doğal alanlarda yapılacak her türlü tarımsal üretim ve tüketim faaliyeti sonucunda kırsal toplulukların ekonomik, sosyal ve çevresel koşullarının iyileştirilmesi gerekir. Bunun için üreticilerin kendi çabalarına ek olarak kamu kesiminin işbirliği içinde harekete geçmesi ve ulusal kalkınma çabalarına dönüşen bir süreç oluşturmalıdır.

Katılımcı kırsal kalkınma yaklaşımıyla, kırsalda yaşayan insanların içinde bulunduğu doğal çevrenin kaynaklarından yararlanırken koruyucu, adil ve efektif kullanıma dayalı bir yaşam modeli kurulabilir. Gelecek nesillerin yaşam hakları da gözetilerek mevcut sosyal sermaye, doğal ortam, finansal kaynaklar ve fiziksel kapasiteler yararlanıcılar tarafından kırsal kalkınma yaklaşımı içinde toplumun ve bireylerin refah düzeyini artıracak şekilde düzenlenmelidir (Kanatlı, 2008).

Bu çalışmada Türkiye'nin kırsal kalkınma plan ve programlarında önemli yer tutan sürdürülebilir tarım uygulamalarının ekonomik, çevresel ve sosyal yönleri ele alınmaktadır. Son yıllarda gelişmeye ve yaygınlaşmaya başlayan yeni üretim tekniklerinin, insan sağlığı, çevre ve diğer canlılar açısından önemi ortaya konulmaktadır. Bu üretim tekniklerinin benimsenmesi ve üreticilere yeterli gelir sağlaması için yapılması gereken öneriler ortaya konulmaktadır.

2. Materyal ve Metot

Çalışmada sürdürülebilir kalkınma, kırsal kalkınma ve sürdürülebilir tarım teknikleri ile ilgili araştırma raporları, istatistikler, basılı veya elektronik kitap, dergi ve haberlerden yararlanılmıştır. Ayrıca konu ile ilgili kişi ve kurum görüşlerine de bu çalışmada yer verilmiştir. Öncelikli olarak sürdürülebilirlik kavramının ekonomik ve kalkınma ile ilişkisi ele alınarak durum kırsal kalkınma ve tarım açısından değerlendirilmiştir. Sürdürülebilir tarımın ekonomik, çevresel ve sosyal boyutları ortaya konulmuştur. Türkiye'de halen uygulanan sürdürülebilir tarım uygulamaları değerlendirilerek ekonomiye olan yansımaları değerlendirilmiştir. Özellikte organik tarım ve iyi tarım uygulamaları bu kapsamda ele alınmıştır. Sürdürülebilirliğin ekonomik ve ekolojik olarak sağlanabilmesi için üretici, tüketici ve kamunun alması gereken sorumluluklar ve görevler ortaya konulmuştur. Ayrıca kişi ve kurumların kısa, orta ve uzun dönemde yapması gerekenler belirlenmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

Kırsal Kalkınma ve Sürdürülebilirlik

Kalkınma ve sürdürülebilirlik tüm boyutlarıyla bölgesel ve ülkesel ölçekte planlanarak uygulanmalıdır. Kalkınmada sürdürülebilirlik kavramı, üretim faktörleri arasında bulunan doğal kaynakların kullanım sırasında korunma ve geliştirme çalışmaları ile verimliliğinin devamı ve böylelikle doğal kaynaklarla kalkınma arasında denge kurulmasını içerir. Üretim sürecinde çevrenin ve doğal kaynakların korunması, kalkınmanın ve doğal kaynakların verimliliğinin sonraki nesillere aktarılması ve yeterli gelir ve yaşam güvencesinin oluşturulmasıyla şehirlerde ve kırsalda yaşayanlar için temel bir gelişme sağlanması şeklinde tanımlanabilir (Anonim, 2000). Sürdürülebilir büyüme ve gelişme genel olarak düzgün işleyen ve kazançların olabildiğince adil bölüşümünü dikkate alan bir ekonomiyle, insan haklarını ve özgürlükleri de garanti altına alacak politika düzenlemelerini hedeflerken, etkili yönetim sayesinde de çevre korumayı dikkate alan politikaların oluşturulmasını amaçlamaktadır. Bu nedenle kalkınma süreci boyunca çevrenin ve diğer doğal kaynakların korunmasını en önemli sosyal sorumluluk olarak insana yükler. Bu nedenle çevresel sorunların çözümünü kapsayan sürdürülebilir kalkınma, her türlü ekonomik girişiminde doğal kaynakları korumaya azami dikkat göstermeyi gerektirir. Sürdürülebilir kalkınmada hedeflenen; yoksulluğun en aza indirilmesi, ekonomik büyüme ve refahın desteklenerek, toplumun sağlık ve eğitim gibi diğer sosyal ihtiyaçlarının da karşılanması için adımlar atılması, aynı zamanda çevre korumaya yönelik önlemlerin alınmasıdır.

Doğal kaynaklar, diğer üretim faktörleri gibi yeniden üretilebilen kaynaklar değildir. Bu nedenle doğal kaynakların sürdürülebilir üretim yaklaşımlarıyla korunarak bunun maliyetinin de tüm nesillerce karşılanması gerekir. Kırsal bölgelerde kalkınmayı sağlamak için yapılan desteklemelerin bir amacı da bu bölgelerdeki doğal kaynakların koruması için verilmekte olup tüm halkın geleceğine yönelik yapılan bir yatırım olarak görülmelidir. Doğal kaynakların bozulması veya tüketilmesi durumunda gelecek nesiller bu kaynakların şimdiki gibi üretkenliğinden yararlanamayacaktır. Kimyasallarla kirlenme, erozyon ve amaç dışı kullanım gibi nedenlerle dünyada ve Türkiye'de milyonlarca hektar tarım alanı kullanım dışı kalmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkeler uzun zamandan beri bu kayıpları önlemek ve azaltmak için önlemler almaktadır.

Tarım ve Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilirlik kavramı üretim, tüketim, ticaret ve büyüme gibi ekonomik konularla, kültürel, siyasal, sosyal ve çevresel alanlar içinde kullanılır. Buna göre sürdürülebilirlik; bugünkü doğal varlıkların ve üretim kaynaklarının gelecek nesillerin de kullanabilecekleri bir şekilde devredilmesi anlamına gelir (Kuşat, 2013). Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından sürdürülebilir tarımın temel özellikleri kaynakları koruyan, çevre dostu, teknik olarak uygun, ekonomik olarak kabul edilebilir ve sosyal olarak haklı görülen yöntemler şeklinde ortaya konulmuştur (FAO, 2018). Son yıllarda tarım ve gıda sektöründeki üretici ve tüketiciler, gıda güvenliği, kalite ve çevre sorunları gibi konulara daha fazla ilgi duymaktadırlar.

Dünyada artan gıda talebine yönelik olarak yoğun girdili tarım yaygınlaşmıştır. Ancak yoğun girdi kullanımı çevresel sorunları beraberinde getirmiştir. Üstelik çevresel sorunların çoğu küresel ölçekte etkiler şeklinde gelişmekte olup sosyal ve ekonomik etkilere de sahiptirler. Geleneksel tarım uygulamalarının doğal kaynaklar üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin

gelişmeler, son yıllarda daha çok tartışılmakta ve araştırılmaktadır. Buna bağlı olarak tüm dünyanın ortak sorunu haline gelen yoğun girdili tarımdan kaynaklanan çevresel sorunların azaltılabilmesi amacıyla, düşük girdili tarım ve benzeri uygulamalar öncelikli konular olarak gündeme gelmeye başlamıştır. Geleneksel tarımın doğal kaynaklara verdiği tüm bu zararlar karşısında, çevreci ve sürdürülebilir tarımsal üretim teknikleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu üretim sistemleri tarım ve çevre arasında dengeli bir ilişkinin kurulabileceğini ileri sürmektedir. Sürdürülebilir bu sistemler, doğal kaynakların gelecek kuşaklara da yarar sağlayacak şekilde kullanılmasını gerekli kılmaktadır.

Doğal çevredeki tüm kaynakların korunarak kullanılmasını sağlamak için toprak işlemeden başlayarak, üretimin her aşamasındaki girdilerin kullanımının sınırlandığı ve kontrol edildiği sürdürülebilir tarım yaklaşımları son yıllarda yaygınlaşmaktadır. Sürdürülebilir tarım, bugünkü ve gelecekteki insanlar için gerekli tüm doğal kaynakların korunarak, insanların besin ihtiyacının karşılanmasına esas alan bir tarımsal üretim şekli olarak tanımlanmaktadır. Aynı tanımı; Turhan (2005) gelecek dönemlerde doğal kaynakların korunarak çevreye zarar vermeyen tarımsal teknolojileri kullanan tarımsal bir üretim şekli, Menalled ve ark. (2008) gelecekteki gıda, enerji ve doğal kaynak ihtiyacını karşılayan ancak toprak, su ve biyo-çeşitliliği de korumayı esas alan bir uygulama şekli, Hess (1991) sadece insan sağlığını ve çevreyi koruyan bir üretim sistemi değil, aynı zamanda üretim teknolojilerinin dengeli kullanılmasını ve doğru işletmecilik yöntemleriyle entegre olmuş sistemler bütünü olarak tanımlamışlardır. Sürdürülebilir tarımsal üretim yaklaşımlarında konuların ele alınması ve uygulanmasındaki öncelikler, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık gösterecektir. Gelişmekte olan ülkelerde gıda güvenliği ve yoksullukla mücadele sürdürülebilir tarımın önemli bir unsuru iken (Adenle ve ark., 2012), gelişmiş ülkelerde daha çok çevre koruma ve kullanılan kaynakların insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri, küçük işletmelerden kaynaklanan zorluklar ile kırsal alandaki çölleşme gibi konular önceliklidir (Marsh, 1997; Gafsi ve ark., 2006). Günümüzde üreticilerin bilinçsiz ve aşırı girdi kullanımının ürünlerde bıraktığı zararlı kalıntıların en aza indirilmesi ve sürdürülebilir çevreyi korumak amacıyla, gelişmiş ülkeler başta olmak üzere birçok ülkede sürdürülebilir tarımsal üretim sistemlerine geçiş desteklenmektedir. Son yıllarda dünya genelinde sürüdürebilir tarımın önem kazanmasıyla birlikte yapılan bilimsel çalışmalarda da artış olmuştur. Özellikle sürdürülebilir tarımı çevresel, ekonomik ve sosyal etkileriyle ele alan çalışmalar artmıştır.

Sürdürülebilir tarımsal üretimin ve kalkınmanın eşzamanlı dikkate alınması gereken üç temel bileşeni bulunmaktadır. Bunlar sosyal, ekonomik ve çevresel olmak üzere küresel düzeyde etkili üç temel konudur (Şekil 1). Sürdürülebilirliğin oluşumu, bu üç bileşen arasındaki dengenin korunmasıyla mümkündür. Bu sayede tarımsal üretimin çevreye verdiği zararlar azaltılmakta ve tarımsal üretimin ülke ekonomisine katkısı da devam edebilmektedir. Aynı zamanda tarımsal nüfus yerinde istihdam edilerek yeterli gelire ulaşmakta, tarımsal nüfusun kırsal toplum olma özelliği korunabilmektedir. Sürdürülebilir tarımın ana bileşenlerinden biri olan sosyal sürdürülebilirlik; kırsal alan yerleşimcilerinin kültürel çevrelerinin ve işletme çalışanlarının kapasitelerinin ve ücretlerinin artırılmasını, üreticilerin yaşam kalitesinin iyileştirilmesini ve işletmelerdeki diğer etik konuları kapsar. Ekonomik sürdürülebilirlik; tarım işletmelerinin kârlılığını, işletme masraflarını, gelir değişkenliğini, finansal riskleri, gıda harcamalarını ve yatırım konularını kapsar. Çevresel sürdürülebilirlik ise; enerji kullanımındaki

etkinliği, toprak ve su kalitesini, yaban hayatının korunmasını, gıda ve yem güvenliği ile işletme güvenliğini kapsamaktadır. Çevresel sürdürülebilir tarımın üretimde sağlanması, tarımsal faaliyetlerin ekonomik olmasıyla mümkündür. Çevreyi ve doğal kaynakları koruyarak yapılan tarımsal üretim uygulamaların üreticiye yükleyeceği ilave maliyetler, sürdürülebilir tarımın yaygınlaşmasını ve gelişimini olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle çevresel ve ekonomik bileşenlerin birlikte değerlendirilmesi, sürdürülebilir tarımın uzun dönemde uygulanabilirliği açısından önemlidir (Ansari ve Tabassum, 2018; Aydın Eryılmaz ve Kılıç, 2018; Pezikoğlu, 2012).

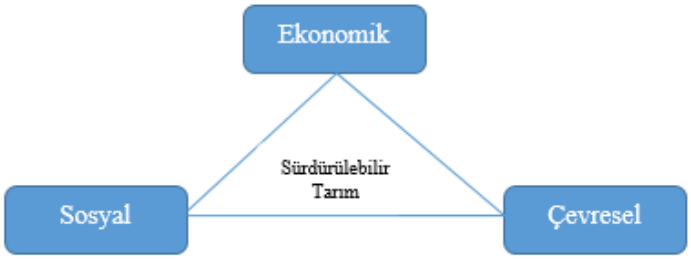

Şekil 1. Tarımsal sürdürülebilirliğin üç bağlantılı boyutu (Amekawa, 2010).

Tarım sektöründe tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kimyasal girdilerin (ilaç, gübre, hormon vb.) yoğun kullanılması, mekanizasyonun ve sulama sistemlerinin gelişmesi, genetik ve ıslah alanındaki çalışmalarla önemli üretim artışları sağlanmıştır. Geline bugünkü durumda tarım teknolojilerindeki ilerlemeler üretim bölgelerindeki doğal dengeyi olumsuz olarak etkilemiş ve çevresel kirlilikle birlikte toprak, su, hava, bitkiler ve hayvanlar sağlıklı gıda üretmez hale gelmeye başlamıştır (Atış, 2005). Türkiye'nin kırsal kalkınma politikaları ve uygulamaları, Dünya Bankasının sürdürmekte olduğu stratejiler, BM'in kalkınma politikaları ve hedefleri ve AB kırsal kalkınma planlarından etkilenmektedir. Bu alanda sağlanacak gelişmelerde ve değişimlerde ulusal çıkarlar ve öncelikler dikkate alınarak sürdürülebilirliğin sağlanması gerekir (Gülçubuk ve ark., 2010). Türkiye'nin 9. Kalkınma Planı döneminde (2007-2013) kırsal kalkınma politikaları, daha çok kırsal kesimdeki altyapının geliştirilmesi ve tarım dışı ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesini dikkate alan tarım politikalarıyla eşgüdüm içerisinde uygulanmıştır. Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) döneminde ise çevreye duyarlı yaklaşımların sosyal ve ekonomik faydalarının artırılması, kırsal alanlarda yaşam kalitesinin sürdürülebilirliğin sağlanmasıyla yükseltilmesi ile bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasına yönelik hedef ve politikaları öncelikleri arasına almıştır. Önceki plan döneminde yerel düzeyde kırsal kalkınmaya ilişkin kurumsal kapasitenin gelişmesinde ilerleme sağlanmıştır. Bu gelişmelere katkı veren başlıca kuruluşlar; Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, kalkınma ajansları, il özel idareleri ve köylere hizmet götürme birlikleri gelmektedir. Yerel yönetimlerle ilgili yeni düzenlemelerle birlikte, 30 ilin büyükşehir belediyesi ve ilçe belediyeleri de kırsal kalkınma konusunda önemli destek sağlar hale getirilmiştir. Yeni planda kırsal kesimdeki asgari refah düzeyinin ülke ortalamasına yaklaştırılması temel amaç olmuştur. Kırsal kalkınma politikasının temel hedefi ise, kırsal kesimin iş ve yaşam koşullarının bulunduğu bölgede iyileştirilmesidir. Kırsal politikanın genel çerçevesinde kırsal ekonominin ve istihdamın güçlendirilmesi, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve yoksulluğun azaltılması, sosyal ve fiziki altyapının iyileştirilmesi ile çevre ve

doğal kaynakların korunması yer almaktadır. Yeni planda kırsal kalkınma desteklerinin tarımda rekabet gücünü iyileştirecek şekilde kullandırılması hedeflenmiştir. Bu amaçla AB kaynakları ile ulusal kaynaklar arasındaki hedef birliği dikkate alınarak, potansiyel yararlanıcılar ve coğrafi kapsam bakımından uyum ve tamamlayıcılık ilişkisi geliştirilmiştir (Anonim, 2013).

Türkiye'de Sürdürülebilir Tarım Teknikleri

Sürdürülebilir tarım teknikleri, doğal dengenin bozulmasını önleyici/azaltıcı alternatif üretim sistemlerinden oluşturmaktadır. Bu sistemlerinin tümünde tarımsal üretime ilişkin çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliğin sağlanmasını hedeflenmektedir. Bu uygulamalar düşük girdili tarım, organik tarım, topraksız tarım ve iyi tarım uygulamaları gibi çeşitli tarımsal üretim sistemleridir. Üreticiler, tüketiciler ve bunların oluşturduğu çeşitli örgütsel oluşumların insan sağlığı, çevrenin korunması ve doğadaki diğer canlıların yaşamlarını sürdürmesi için ortak hareket etmesi gerekir.

Sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınma yaklaşımının ilk önceliklerinden biri de gıda güvencesidir. Gıda üretiminin sürdürülebilirliği için, tarım topraklarının ve diğer doğal kaynakların korunması son derece önem taşımaktadır. Erozyon, aşırı girdi kullanımı, yanlış toprak işleme tekniklerinin ve yanlış sulamanın neden olduğu olumsuzluklar, kentleşme, sanayileşme ve plansız yapılaşma gibi nedenlerle doğal kaynaklar bozulmakta, verimsizleşmekte veya tümüyle elden çıkmaktadır (Turhan, 2005).

İnsanoğlunun geçim kaynakları ekosistem bütünlüğüne dayanan genetik materyal ve türler zenginliğine bağlıdır (Demircan ve ark., 2006). Bu zenginliği korumanın ve devam ettirmenin tek yolu sürdürülebilir tarım teknikleridir. Türkiye'de uygulanma alanı bulan sürdürülebilir tarım teknikleri arasında organik tarım, iyi tarım uygulamaları, entegre ürün yönetimi, entegre hastalık ve zararlı kontrolü, biyolojik mücadele, kontrollü tarım, topraksız tarım, EUROPGAP protokolüne göre üretim gibi sistemler sayılabilir. Tüm bu modern üretim sistemlerinde doğal kaynakların korunarak kullanımı söz konusudur. Sürdürülebilir tarım sistemlerinde üzerinde durulan ve araştırılan en önemli konular, bu sistemlerin maliyeti ve elde edilen verimdir. Sürdürülebilir tarım sistemlerinin pek çoğunda kapalı bir üretim sisteminin kurulmasına dikkat edilmektedir. Bu şekilde üretim maliyetlerinin azaltılması, kaynakların etkin kullanılması ve yan ürünlerin işletme içinde değerlendirilmesi yoluyla geri dönüşümün sağlanması amaçlanır.

Organik tarım, ekolojik sistemde geleneksel üretim uygulamaları sonucu bozulan doğal dengeyi yeniden oluşturmaya yönelik, daha çevre dostu üretim sistemlerini kapsar. Organik tarımda, kimyasal ilaç, gübre, hormon ve mineral gibi uygulamalar yasak iken, organik ve yeşil gübreleme, ekim nöbeti, toprağın korunmasına yönelik uygulamalar, bitkilere hastalık ve zararlılara karşı direnç sağlama ve tarımsal mücadelede doğal düşmanlardan yararlanma gibi uygulamaları öneren, tüm bu uygulamalarla kapalı bir sistem oluşturmayı amaçlayan, üretimde miktar artışı dışında kaliteyi de artırmaya çalışan bir üretim sistemidir. Hiçbir kimyasal kullanılmadan yapılan organik üretim sürecinin tamamı denetlenir ve sertifikalandırılır. Organik üretimde sentetik kimyasal maddelerin kullanımı yasaklandığı için, geleneksel tarım yöntemleriyle bozulan doğal denge yeniden kurulmaya başlar. Özellikle toprak, su, hava ve bitkilerde geleneksel yöntemlerdeki gibi bir kimyasal kirlenme söz konusu olmaz. Bunun sonucunda doğal bitki ve hayvan varlığı yeniden oluşmaya başlar ve çevresel dengeler yeniden kurulur. Türkiye, gelişmiş Avrupa ülkelerine göre bu tarım sistemine daha uygundur. Gerek

daha az girdi kullanılıyor olması gerekse de ekolojik avantajları nedeniyle organik üretime adaptasyon daha kısa sürmektedir. Geleneksel birkaç ihraç ürününde başlayan organik üretim günümüzde 200'den fazla üründe 500 bin hektardan fazla alanda ve 70 bine yakın üretici ile yapılmaya başlamıştır (Tablo 1). Türkiye bu üretici sayısı ile dünyada sekizinci ülke konundadır. Dünyada 2015 verilerine göre Türkiye'nin organik ürünlerdeki pazar payı ise 62 milyon Euro'dur (Anonim, 2018). Organik tarım artık dünyada bir tarımsal üretim sisteminden çok bir yaşam biçimi olarak görülmektedir. Tüm insanlığın ve gelecek kuşakların sağlıklı beslenmesi için tarımın organik olarak yapılması bu yaşam biçiminin temel düşüncesidir. Organik üretimde yöresel üretimin kaynağı olan tohumların ve aile tipi işletmeciliğin korunması da esastır. Üretici açısından bu üretim sisteminin başlangıçtaki getirisi, yoğun girdi kullanılan diğer üretim sistemlerine göre az olsa bile, ekolojik dengenin yeniden kurulması ve kaybolan doğal dengenin sağlanmasına yönelik gelişmelerden dolayı daha ekonomiktir.

İyi Tarım Uygulamaları (İTU), yapılan üretimin denetlendiği bir tarımsal faaliyet şekli olup, tüm uygulamaların kayıt altına alınmasını gerektirir. Kayıtlarda yetiştirilen tür ve çeşit, verilen gübreler ve kullanılan tarımsal ilaçların uygulama nedeni, zamanı, miktarı, öneren kişi ve uygulayıcılar, ilgililerin bu konudaki yetkinlikleri, ürünlerin ilaçlamadan kaç gün sonra hasat edilmeye başlanacağı, sulama suyunun kalitesi ve sulama ile ilgili diğer tüm detaylar bulunur. Bu şekilde iyi tarımdaki, izlenebilirlik ve sürdürülebilirlik yerine getirilmiş olarak kabul edilir (Aksoy ve ark., 2013). FAO, iyi tarım uygulamalarını 2002'deki Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde tarım ve kırsal kalkınmanın prensiplerinden biri olarak benimsemiştir. Aynı zamanda FAO, Dünya Ticaret Örgütü üyesi olan ülkelere EUREPGAP standartlarını referans ilke olarak kabul edilmesini önermiştir (Aba ve Işın, 2014). Bu konuda özellikle AB ülkelerinin öncülük ettiği uygulamalar, geçen süre boyunca diğer ülkelere de yayılmıştır.

İyi tarım uygulamalarıyla çevre, hayvan ve insan sağlığına zarar vermeyen tarımsal üretimle doğal kaynakların korunması, tarımda izlenebilirlik, sürdürülebilirlik ve gıda güvenilirliğinin sağlanması amaçlanmaktadır. İTU'nın temel amacı geleneksel tarım uygulamalarını yeni ve çevre ile uyumlu tarım tekniklerine, sürdürülebilirlik çerçevesi içinde dönüştürmektir. Bu kapsamda kimyasal kullanımının bir program dahilinde azaltılması, toprak ve çevreye zarar veren uygulamaların en aza indirilmesi, verimliliğin artırılması ve böylece tarımsal sürdürülebilirliğin sağlanması amaçlanmıştır. İyi tarım uygulamalarında tarımsal üretim ve gıda işleme zincirinde uyulması gereken işlemler söz konusudur. Bu uygulamalar ülkelere veya kuruluşlara göre bazı farklılıklar gösterebilir, ancak temel düşünce aynıdır. Tarımsal üretimin insanlara, doğaya ve diğer canlılara zarar vermeyecek şekilde yapılmasıdır. İyi tarım uygulamalarında üretimin planlanması, kayıt altına alınması ve geliştirilmesi, güvenli gıda zinciri içinde tüketicilere ulaştırılması söz konusudur. Bu nedenle İTU çevreye duyarlı, hijyen standartlarına uyan, kimlik kayıt sistemi de olan ve gittikçe yayılan bir üretim sistemidir.

İyi Tarım Uygulamalarına ilişkin ilk yönetmeliğin 1'inci maddesine göre iyi tarım uygulamalarının amacı; insan ve hayvan sağlığına zarar vermeyen, çevre dostu tarımsal bir üretimin benimsendiği, tarımda izlenebilirlik ve sürdürebilirliğin sağlandığı, doğal kaynakların korunmasının ve gıda güvenliğinin amaçlandığı bir üretim modelinin gerçekleştirilmesidir (Anonim, 2004). Türkiye'de 2007'de başlayan iyi tarım uygulamalarında, üretici sayısı ve üretim alanı bakımından özellikle 2017 yılına gelindiğinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Günümüzde iyi tarım uygulamalarına yapılan desteklemeler artarak devam etmektedir.

Türkiye dünyanın önemli bir yaz meyve ve sebze üreticisi olmasına karşın üretim/ihracat oranı düşük seviyededir. İhracata konu olan meyve ve sebzelerin uluslararası piyasalarda istenilen çeşitler olmaması, kalitede ve ürün arzında sürekliliğinin sağlanamaması gibi sorunlar bu düşüklüğe sebep olmaktadır. Türkiye'deki tarım işletmelerinin küçüklüğü, eğitim ve örgütlenme yapısının az olması gibi olumsuzluklar İTU'nın yaygınlaşmasında olumsuz etki yapmaktadır. Ancak son yıllara ait gelişmeler yine de umut verici kabul edilebilir (Tablo 1).

Tablo 1. Türkiye'de iyi tarım uygulamalarının ve organik üretimin gelişimi

Yıllar	İyi tarım		Organik tarım	
	Alan (hektar)	Üretici sayısı	Alan (hektar)	Üretici sayısı
2007	5361	651	174283	16276
2008	6023	822	166883	14926
2009	17028	6020	501641	35565
2010	78174	4540	510033	42097
2011	49963	3042	614618	42460
2012	83717	3676	702909	54635
2013	98510	8170	769014	60797
2014	214771	21332	842216	71472
2015	346570	39740	515268	69967
2016	474108	55609	523778	67878
2017	624711	72236	543034	75067

Kaynak: Bitkisel Üretim Kayıtları, http://www.tarimorman.gov.tr

İyi tarım uygulamaları en çok taze sebze ve meyve ile mısır, pamuk, çeltik, buğday, arpa ve tıbbi ve aromatik bitkilerde yapılmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığınca yürütülen İyi Tarımın Yaygınlaştırılması ve Kontrolü Projesi ve bu alanda yürütülen diğer projeler ve sektöre sağlanan destekler, iyi tarım uygulaması yapan üretici sayının son yıllarda artmasına katkı sağlamıştır. Günümüzde meyve ve sebzelerde 50 TL\dekar, örtü altı yetiştiriciliğinde ise 150 TL\dekar destek ödenmektedir.

Sürdürülebilir tarım tekniklerinin Türkiye'de yaygınlaşmasını engelleyen veya yavaşlatan bazı sorunlar bulunmaktadır. Bunların başında teknik bilgi ve yetişmiş eleman eksikliği, sürdürebilir üretim tekniklerinin uygulanmasından kaynaklanan sorunlar, yeterli ar-ge çalışmasının yapılmaması, kurumsal işbirliğinin az olması, ürün pazarlamada yaşanan sorunlar, geleneksel üretimden modern sistemlere geçişte ihtiyaç duyulan finansal desteklerin az olması, tüketicilerde sürdürebilir sistemlere yönelik bilincin yetersizliği gibi konular gelmektedir.

SONUÇ

Sürdürülebilir tarım teknikleri, geleneksel üretimlerin aksine uzun dönemde doğal kaynakları koruyarak, çevresel zararları en aza indirmeyi amaçlayan üretim sistemleridir. Tarımda sürdürülebilir üretim sistemleri yaklaşımlarıyla çevresel, ekonomik ve sosyal konular arasında denge kurulması amaçlanır. Türkiye gibi tarımsal girdi kullanımında yeterince denetimlerin yapılmadığı ve yoğun kimyasal girdinin kullanıldığı ülkeler için sürdürülebilir tarım teknikleri çok daha fazla önemli hale gelmiştir. Günümüzde dünyada çevresel bilincin artmasına bağlı olarak uygulanmaya başlanmış ve yayılma gösteren sürdürülebilir tarım

tekniklerinden özellikle organik tarım ve iyi tarım uygulamalarının ekonomik, çevresel ve sosyal önemi bu çalışmada ortaya konulmuştur.

Sürdürülebilir tarımsal üretimi yaygınlaştırmada üretici, tüketici ve kamunun işbirliği içinde olması, sektörde gelişimi önleyen çoğu sorunu çözecek veya en aza indirecektir. Özellikle yetiştiricilik konusunda üreticilerin eğitilmesi, geçiş sürecinde ve sonrasında verilen desteklerin yeterli düzeye çıkarılması, ürünleri pazarlanmasında, ihracatında ve işlenmesinde sektörün desteklenmeye ihtiyacı vardır.

Geleneksel tarım uygulamalarına bağlı olarak çevresel sorunların ortaya çıkmasıyla, yoğun girdi kullanımının sürdürülebilirlik üzerindeki etkileri tartışılmaya başlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak geleneksel tarımından kaynaklanan zararlı etkileri azaltıcı, sürdürülebilir tarım sistemleri, daha çevreci üretim teknolojilerine doğru yönelmek zorundadır. Artan nüfusun yeterli ve dengeli beslenmesi, üreticilerin yeterli ve istikrarlı gelir elde edebilmesi için sürdürebilir tarım ilkelerine göre tarımsal üretimi yapılandırarak ve bu yönde politikalar ve hedefler oluşturmak gerekmektedir. Türkiye'deki üreticiler arasında sürdürülebilir tarım uygulamalarına geçen üretici sayısının ve ürün miktarının artırılmasında, moren tarım uygulamaları verilen desteklerin artırılması yanında bu ürünlerin pazar paylarının da artması gerekmektedir. Sürdürülebilir tarım teknikleri ile yetiştirilen tarım ürünlerinin geleneksel ürünlerden farklı olan özelliklerine ve daha sağlıklı olmalarına dikkat çekilerek, tüketicilerin bilinçlendirilmesinde yapılacak reklam ve tanıtım faaliyetleri etkili olacaktır.

Türkiye ihracatında artış sağlayabilmek için taze tarımsal ürünlerde ve işlenmiş gıdalarda uluslararası kalite ve sağlık standartlarına uygun üretim yapmak zorundadır. Sürdürülebilir tarımsal üretim sistemleri sayesinde doğal çevrenin korunması sağlanırken aynı zamanda insan sağlığına uygun ve kaliteli ürünlerin üretimi sağlanabilmektedir. Bu konuda üretici, sanayici, ihracatçı gibi sektör paydaşlarının eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi gelişim sürecini hızlandıracaktır.

KAYNAKLAR

Aba, G.Ö., Işın, Ş. 2014. Dünyada ve Türkiye'de iyi tarım uygulamalarının gelişimi. XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 3-5 Eylül, Samsun, Cilt 1: 19-25.

Adenle, A.A., Sowe, S.K., Parayil, G., Aginam, O. 2012. Analysis of open source biotechnology in developing countries: An emerging framework for sustainable agriculture. Technology in Society, 34 (3): 256-269.

Aksoy, A., Dıvrak, B.B., Sütlü, E. 2013. İyi Tarım Uygulamaları El Kitabı. http://awsassets.wwftr.panda.org/downloads/itu_web_son.pdf [Erişim: 06.10.2018].

Amekawa, Y. 2010. Towards sustainable agriculture in the developing world: Theoretical perspectives and empirical insights. Doktora tezi. Iowa State University.

Anonim. 2000. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Kırsal Kalkınma ÖİK Raporu. Ankara, DPT:2522-ÖİK:538.

Anonim. 2003. Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri Teknoloji Öngörü Projesi, Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Tematik Paneli, Vizyon ve Öngörü Raporu, EK-15; EK-16. [Erişim Tarihi: 18.09.2018]. http://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/CSK_son_surum.pdf

Anonim. 2004. İyi Tarım Uygulamalarına ilişkin yönetmelik. https://www.tarimorman.gov.tr/Belgeler/Mevzuat/Yonetmelikler/iyitarim_uygulamalarina_iliskinyonetmelik.pdf [Erişim: 18.09.2018].

Anonim. 2013. Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018. Kalkınma Bakanlığı, Ankara. http://www.sbb.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu_Kalk%C4%B1nma_Plan%C4%B1.pdf [Erişim: 16.09.2018].

Anonim. 2018. Bitkisel Üretim Verileri. Tarım ve Orman Bakanlığı, Ankara. https://www.tarimorman.gov.tr [Erişim: 05.10.2018].

Ansari, S.A., Tabassum, S. 2018. A new perspective on the adoption of sustainable agricultural practices: A review. Current Agriculture Research Journal, 6(2): 157-165.

Atış, E. 2005. Tarım ve Çevre.

Aydın Eryılmaz, G., Kılıç, O. 2018. Türkiye'de sürdürülebilir tarım ve iyi tarım uygulamaları. KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi, 21(4): 624-31.

Demircan, N., Öz, I., Stephensen, R., Karahan, F. 2006. Eko-turizm ve botanik turizmi: Türkiye'nin Sukkulent bitki çeşitliliğinin turizm potansiyeli. GAP V. Mühendislik Kongresi. Şanlıurfa, 26-28.

EU. 2001. A framework for indicators for the economic and social dimensions of sustainable agriculture and rural development. European Commission Agriculture Directorate-General. https://ec.europa.eu/agriculture/publi/reports/sustain/index_en.pdf [Erişim: 14.09.2018].

FAO. 2018. Sustainable agriculture and rural development. http://www.fao.org/docrep/u8480e/u8480e0l.htm [Erişim: 06.10.2018].

Gafsi, M., Legagneux, B., Nguyen, G., Robin, P. 2006. Towards sustainable farming systems: effectiveness and deficiency of the French procedure of sustainable agriculture. Agricultural Systems, 90: 226-242.

Gülçubuk, B., Yıldırak, N., Kızılarslan, N., Özer, D., Kan, M., Kepoğlu, A. 2010. Kırsal kalkınma yaklaşımları ve politika değişimleri. Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi, Ankara, 1227-1243.

Hess, C.E. 1991. The US Department of Agriculture Commitment to Sustainable Agriculture (in Banr's Sustainable Agriculture Research and Education in the Field: A Proceeding). National Academy Press. Washington D.C.

Kanatlı, M. 2008. Havza planlamasında sürdürülebilir kırsal kalkınma ve önemi. TMMOB II. Su Politikaları Kongresi, 20-22 Mart, Ankara, Cilt 2: 297-308.

Kuşat, N. 2013. Yeşil sürdürülebilirlik için yeşil ekonomi: Avantaj ve dezavantajları-Türkiye incelemesi. Journal of Yaşar University, 29(8): 4896-4916.

Marsh, J.S. 1997. The policy approach to sustainable farming systems in the EU. Agriculture, Ecosystems and Environment, 64(2): 103-114.

Menalled, F., Bass, T., Buschena, D., Cash, D., Malone, M., Maxwell, B., McVay, K., Miller, P., Soto, R., Weaver, D. 2008. An Introduction to the Principles and Practices of Sustainable Farming. A Self-Learning Resource from MSU Extension. http://msuextension.org/publications/AgandNaturalResources/MT200813AG.pdf [Erişim: 06.10.2018].

Pezikoğlu, F. 2012. Sürdürülebilir tarım ve kırsal kalkınma kavramı içinde tarım-turizm-kırsal alan ilişkisi ve sonuçları. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 14(22): 83-92.

Turhan, Ş. 2005. Tarımda sürdürülebilirlik ve organik tarım. Tarım Ekonomisi Dergisi, 11(1): 13-24.

TÜRKİYE'NİN TARIM ÜRÜNLERİ DIŞ TİCARETİNİN GELİŞTİRİLME OLANAKLARI

DEVELOPMENT OPPORTUNITIES OF TURKEY'S FOREIGN TRADE OF AGRICULTURAL PRODUCTS

Dr. Öğr. Üyesi Bekir DEMİRTAŞ
Mustafa Kemal Üniversitesi, bdemirtas@mku.edu.tr

ÖZET

Uluslararası ticarette ülkelerin uyguladığı politikalar ve yapılan müdahaleler yanında, dünya ticaretinin yapısı ve sistemindeki değişimler son derece önemlidir. Günümüzde yaşanmakta olan küreselleşme ve ticaret savaşları dünya ticaret yapısında önemli değişimleri ortaya çıkarmaktadır. Türkiye'nin ihracatındaki payı azalma göstermesine rağmen tarım ürünleri, sağladığı istihdam ve gelir bakımından hala önemli bir sektördür. Türkiye uygun ekolojik özellikleri ve coğrafyası nedeniyle pek çok tarım ürününün yetiştirilebildiği nadir ülkelerden biridir. Kendine yeterliliğin sağlandığı pek çok üründe fazla üretimin dış ticarete konu olması gerekir. Ancak Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatı gelenekselleşmiş birkaç ürünle sınırlı kalmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'nin taze veya işlenmiş tarım ürünlerindeki üretimi ve dış ticaret yapısı incelenerek gelişimi için yapılması gerekenler ortaya konulmuştur. Bu gelişimin sağlanabilmesi için üretici, işleme sanayisi, ihracatçı ve hükümetçe atılması gereken adımlar belirlenmiştir. Dünyada tarım ürünleri ihracatında önemli paya sahip olan ülkelerin bu alanda yaptığı uygulamalar incelenerek, durum Türkiye açısından değerlendirilmiştir. Üreticilerin özellikle taze ürünlerin ihracatında dünyada rekabet edebilmesi ve daha fazla ticari pay alabilmesi için, yetiştirilen çeşitlerde doğru seçimi yaparak, kalite ve sağlık kriterlerini sağlaması önem taşımaktadır. Tarım ürünleri işleme sanayisinde ise teknoloji, hijyen, markalaşma, kalite ve standartlarda kendini yenileme ve geliştirme çalışmaları önemli görülmektedir. İhracatçılar açısından yeterli gelişme ve rekabetin sağlanabilmesi için sektörün diğer paydaşlarının yapması gerekenlerin yanında tanıtım, finansman, lojistik ve organizasyon konularında yapılması gerekenler bulunmaktadır. Tarım ürünlerinin ihracatında Türkiye'nin daha fazla ilerleme sağlayabilmesi için kamu kuruluşlarınca atılması gereken önemli adımlarda söz konusudur. Bunlar arasında mevzuat, teşvik ve destekleme, kurumsal yapı ve bürokratik işlemler gibi önemli konular bulunmaktadır. Türkiye'nin diğer sektörlerde olduğu gibi tarım ürünleri dış ticaretinde de başarısı ülke içinde sağlanacak gelişme ve önlemlerin yanında dünyada ticari ortağı olan ülkelerdeki gelişmelere ve bu ülkelerle olan ilişkilere bağlı olmaya devam edecektir. Özellikle tarımsal ürünlerdeki geleneksel dış pazarların korunması ve geliştirilmesi yanında yeni pazarların devreye sokulması için çalışmalar yapılması önemlidir. Bu konuda potansiyel pazarlara girişi kolaylaştıracak ticaret anlaşmaları ve pazar geliştirme çalışmaları yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal Dış Ticaret, Türkiye Ekonomisi, İhracat

ABSTRACT

In addition to the policies and interventions implemented by countries in international trade, the changes in the structure and system of world trade are extremely important. The globalization and trade battles that are being experienced today reveal significant changes in the world trade structure. Although the share of Turkey's exports has decreased, agricultural products are still an important sector in terms of employment and income. Turkey is one of the rarest countries where many agricultural products can be cultivated due to its proper ecological properties and geography. In many products that provide self-sufficiency, excessive production should be subjected to foreign trade. However, Turkey's exports of agricultural products are limited to a few traditional products. In this study, the production of Turkey's fresh or processed agricultural products and the foreign trade structure should be examined and the needs to be done for the development were revealed. In order to achieve this development, the steps needed to be taken by the producer, the processing industry, the exporter and the government were determined. The countries that have an important share in the export of agricultural products in the world examined the applications in this field and the situation was evaluated in terms of Turkey. In order for producers to compete in the world in the export of fresh products and to receive more commercial shares, it is important to make the right choice in the grown varieties and provide the quality and health criteria. In the agricultural processing industry, technology, hygiene, branding, quality, and standards of self-renewal and development studies are important. In order to ensure adequate development and competition in terms of exporters, there are some things that should be done by other stakeholders in the sector, as well as promotion, financing, logistics, and organization. In order to make Turkey more progress in the export of agricultural products, there are important steps to be taken by public institutions. These include legislation, incentives and support, institutional structures and bureaucratic procedures. Turkey's foreign trade in agricultural products as well as in other sectors and the measures to be provided in addition to the development and success of the country to developments in trading partner countries around the world will continue to depend on the relations with these countries. As in other sectors of Turkey, the success of agricultural products in foreign trade will continue to depend on the developments and measures to be provided in the country, as well as the development and relations with those countries in the world. Besides, to the preservation and development of traditional foreign markets in agricultural products, it is important to make efforts to engage new markets. Trade agreements and market development studies should be carried out to facilitate entry into potential markets.

Keywords: Agricultural Foreign Trade, Turkey Economy, Exports

1. Giriş

Küreselleşme ve bilgi teknolojilerinin toplumsal yapıyı, ekonomik ve sosyal yaşamı, politikadan ekonomiye ve kültüre kadar tüm yaşamı küresel ölçekte yeniden şekillendirdiği bir değişim ve dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Öte yandan bugünkü dünya ekonomilerinde çok geniş alanlarda entegrasyon ve birleşmeler yaşanmaktadır. Bu durum karşısında devletler ve hükümetler yeni ekonomik yapılara uyum sağlamak için çalışmaktadırlar. Günümüz küresel ekonomilerinde ülkelerin kalkınma ve refah seviyeleri, iç dinamiklerle birlikte küresel ekonomilerin dış dinamikleri tarafında da etkilenmekte ve belirlenmektedir (Adıgüzel, 2011).

Ülkelerin refah düzeyinin esas kaynağı üretim ekonomisidir. Üretim için de öncelikle olarak üretim olanaklarına sahip olunması gerekir. Bir ülkedeki refah düzeyinin yükselmesi üretim yeteneği ile birlikte üretilen mal ve hizmetlere iç ve dış talebin söz konusu olmasına ve bunların satış işlemlerinin sonuçlanmasına bağlıdır. Günümüzde, ülkelerin milli gelirini ve istihdamını oluşturan faaliyetlerin çoğunluğu, küresel pazarları değil, ülke ekonomisini hedefleyen faaliyetlere dayandırılsa da, ülkelerin refah seviyelerini belirleyen faktörler ihracat kabiliyetleri, dolayısıyla küresel piyasaların rekabet gücüdür. Bu yüzden Türkiye'nin dış ticareti, kalkınma ve büyüme için olduğu kadar, dış ticaret dengesinin sağlanması bakımından da önemlidir (Aktaş ve Adıgüzel, 2017). Bugün küreselleşme, ülkeleri birbirine daha bağımlı hale getirmiştir. Bir ülke ekonomik ya da politik olarak sorunlar yaşıyorsa, diğer tüm bağımlı ülkeler de bu durumdan olumsuz etkilenmektedir.

Dış ticaret ülkelerin gelişmesinde ve kalkınmasında vazgeçilmez bir yoldur. Tüm dünya ekonomilerinde olduğu gibi Türk ekonomisi içinde, en önemli kırılganlık konularının başında dış ticaretteki açıklar gelmektedir. Çeşitli ülkelerle, ticaret hacminin artırılması iyi bir hedeftir, ancak ticaret hacmi artarken dış ticaret açığı da artmamalıdır. Türkiye'nin dış ticaret stratejilerinin en çok dış ticaret açığı ve fazlası verilen ülkelere göre düzenlenmelidir. Örneğin Son 5 yılda Türkiye Rusya'ya 87 milyar dolarlık dış ticaret açığı vermiştir. Bunun ana nedeni Rusya'nın Türkiye için başlıca enerji kaynağı olmasıdır. Ancak Rusya ile olan dış ticaret açığı sadece petrol ürünlerinden kaynaklanmıyor; tarım ve maden/metal bazlı ürünlerde de bu ülke Türkiye'ye ciddi miktarlarda ticaret fazlası veriyor. Rusya'nın Türkiye ile olan enerji dışı ticaret fazlasını da korumaya çalıştığı görülmektedir. Yaşanan siyasi kriz sonrasında Rusya'nın Türk domateslerine koyduğu yasak bunun örneklerinden biridir. Benzer şekilde tüm ülkelerle yapılan dış ticaretteki açıkların kapatılabilmesi için iyi planlanmış ve uzun vadeli stratejileri de içeren ticaret politikalarına ihtiyaç vardır. Rusya ile yapılan ticarete benzer durum daha düşük boyutlarda olsa da Çin, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerle de söz konusudur. Bu ülkelerle de ciddi tutarlarda kapanmayan dış ticaret açıkları söz konusudur. Türkiye genel bir değerlendirmeye göre dışa sattığı ürünlerden iki kat fazlasını ithal etmektedir. Yani dış ticaret verileri sürekli açık veriyor ve Türkiye'nin dış borcu sürekli artmaktadır. Tarım ürünleri dış ticaretinde sağlanacak ihracat artışları, Türkiye'nin en azından bu sektördeki açıklarını kapatabilecek ve genel ticaret dengesine de katkı sağlayabilecektir.

Kullanılan teknolojinin yoğunluğuna göre ürünler sınıflandırıldığında, tarım ürünlerinin katma değeri oransal olarak düşüktür ve hammadde yoğun mallar grubunda yer alır. Ancak, gerek ülkenin üretim ve ihracatına yaptığı katkılar, gerekse sanayiye hammadde sağlaması açısından tarım ürünleri hala önemini korumaktadır. Günümüz dünyasında, özellikle stratejik tarım ürünlerinde görülen üretim açıkları sonucunda oluşan yüksek fiyatlar, küresel pazarlardaki önemini korumaktadır. Türkiye'nin son 20 yılında tarımın istihdamdaki ve milli gelirdeki payının azalmasıyla birlikte, tarım ürünleri ihracatının toplam ihracattaki payı da gerilemiştir (Erkan ve ark., 2015). Türkiye'nin, tarımsal üretim için toprakları, iklimi ve diğer ekolojik özellikleri son derece elverişlidir. Dünyanın ve Türkiye'nin pek çok bölgesinde tarımsal üretim yapılabilir alanlar bakımından son sınırlara ulaşılmış durumdadır. Bu nedenle nüfus artışlarının yeterli ve dengeli beslenebilmesi konusunda dünyanın çoğu bölgesinde sorunlar yaşanmaktadır. İnsanların dengeli beslenebilmesi için yeterli gıda ürünlerine ulaşabilmesi veya bu insanlara gıda ürünlerinin ulaştırılması gerekir. Dünyanın diğer

bölgelerinde olduğu gibi Türkiye'nin de sosyo-ekonomik ve kültürel değişimi ve gelişimi sonucunda halkın tüketim alışkanlıkları da değişmeye başlamıştır (Akbay ve ark., 2005. Bu değişim daha çok işlenmiş ve hazır gıda ürünlerine doğru bir tüketim eğilimi şeklindedir.

Tarım sektörü halen Türkiye'de ekonomik ve sosyal dengelerin sağlaması açısından önemli bir sektör konumundadır. Ayrıca tarıma dayalı sanayiye hammadde sağlaması bakımından da çok önemlidir. Türkiye'deki tarım sektörü, teknolojik gelişme ile sağlanacak kaliteli artışları ve standart üretimle ve bu üretimin bir bölümünün önümüzdeki dönemlerde ihracata yönlendirilmesiyle önemli bir atılım sağlama potansiyeli taşımaktadır. Ancak halen tarım ürünlerdeki ihracat/üretim oranı düşüktür. Bunun nedenleri arasında tarımsal ürünlerdeki çeşit ve kalitenin dış pazarlarda aranan özelliklerde olmamasıdır. Buna ilave olarak organizasyon eksikliği, dış ticaret mevzuatının olumsuzlukları, ihracatçıya sağlanan teşvik ve desteklerin yetersizliği ile ihracatçı firmaların rekabet edebilme yeteneğinin azlığı belirtilebilir.

Türkiye Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda tarım sektörünün GSMH içindeki payı %42.8 iken, 1970'li yıllarda %36.0, 1980 yılında %25, 1990 yılında %16, 2000 yılında %13.5 ve 2017 yılında ise %6.2 seviyesine kadar gerilemiştir (TÜİK, 2018). Tarım sektöründe zaman içinde yaşanan bu gerilemenin sebebi diğer sektörlere daha fazla önem verilmesinden kaynaklanmaktadır. Türkiye geleneksel olarak AB ülkeleri ve ABD başta olmak üzere, Ortadoğu ve Doğu Avrupa ülkelerine kuru meyveler (fındık, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, Antep fıstığı, kuru kayısı), tütün, zeytinyağı, pamuk, baklagil ve taze meyve-sebze ihracatı gerçekleştirmektedir. Türkiye bu tür tarım ürünlerinin ihracatında dünyanın en önemli ülkeleri arasında yer almaktadır. Türkiye'nin ithal ettiği tarımsal ürünler arasında ise bazı tahıllar, yağlı tohumlu bitkiler, pamuk, canlı hayvan ve etleri başta gelmektedir.

Türkiye'nin genel anlamda dış ticarette özelde ise tarım ürünlerinin ihracatında miktar ve değer olarak gelişme sağlaması için sektör ilgilileri tarafından yapılması gerekenler ve alınması gereken önlemler bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Dünyada uluslararası ticarette yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin ihracatında azalan oransal payına rağmen tarım ürünlerinin ihracatında daha fazla pay almasında fırsatlar ortaya çıkarabilir. Bu fırsatların ve yeni pazar olanaklarının neler olabileceği bu çalışmada ortaya konulmaktadır. Tarımsal ürünlerin üretilmesinden ihracatına kadar geçen aşamalarda devletin alması gereken önlemler, üreticilerin atması gereken adımlar ve ihracatçılar bakımından izlenmesi gereken yollar incelenerek, önerler ortaya konulmuştur.

2. Materyal ve Metot

Bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Kalkınma Bakanlığı, Dış Ticaret Müsteşarlığı, IGEME ve Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC) istatistiklerinden ve bu konuyla ilgili makale ve diğer yayınlardan yararlanılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde başta tarım ürünlerinin üretimi ve pazarlamasıyla ilgili bir giriş yapıldıktan sonra, ikinci bölümde Türkiye'nin ihracat miktarları ve değerlerinin 2010-2017 yılları arasındaki gelişimi incelenmiştir. Üçüncü bölümde, tarımsal sanayi ürünlerinin ihracat değer ve miktarları aynı dönem için incelenmiştir. Bu bölümde tarımsal ürün gruplarına göre ihracatın daha fazla geliştirilmesi için yapılması gerekenler de tartışılmıştır. Son bölümde ise, sektörün gelişimi için sektör paydaşlarının (üretici, sanayici, ihracatçı ve kamu) atması gereken adımlar, önlemler, teşvik, destek ve düzenlemeler ile önerilere yer verilmiştir.

3. Bulgular ve Tartışma

Türkiye'de 1980 yılından sonra ekonomide ithal ikamesine yönelik ekonomi politikalar terkedilerek, serbest piyasa ekonomisi yoluyla dışa açık politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Başka bir deyişle, ekonomide ihracat esas alınmaya ve ona göre üretim teknolojilerinin geliştirilmesi ve büyüme sağlanmaya başlamıştır. Yani ihracata yönelik büyüme ve dışa açık politikalar büyümenin de temelini oluşturmuştur (Kazgan, 1998). Bu ekonomi politikasının bir sonucu olarak Türkiye'nin ithalatı ve ihracatında artışlar yaşanmaya başlamıştır. Dünya genelinde ise ticarete konu olan gıda ürünlerinin miktar ve çeşitliliğindeki artışlar, bu alanda tüm ülkelerin kabul ettiği gıda ürünleri standartlarının oluşturulmasıyla sonuçlanmıştır. Dünyada gıda üretiminin ve dağıtımının gelişmesiyle birlikte, ticaret bölgeleri arası uyumu sağlamada bu standartlaşma etkili olmuştur. Bunun yanında tüketicilerin gıda harcamalarına daha fazla pay ayırabilmesi, eğitim seviyesindeki artışlarla oluşan tüketici bilinçlenmesi ve perakendeciliğin gelişmesine bağlı olarak gıda güvenliği konuları önemi giderek artırmıştır. Perakendecilerin, sattıkları ürünlerde tüketici sağlığını dikkate alan üretim tekniklerine göre üretilmiş ürünleri daha çok tercih etmeye başladığı görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak üreticiler de üretimin her aşamasında kontrol edilebilen tüketici odaklı üretim sistemlerine yönelmeye başlamışlardır.

Türkiye'nin dış ticaret sistemi, dış ticareti düzenleyen mevzuat ve uluslararası anlaşmalara göre şekillenmektedir. Uluslararası anlaşmalar ikili veya çok taraflı anlaşmalardan oluşmaktadır. Çok taraflı anlaşmalara Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve AB ile yapılan anlaşmalar örnek oluştururken, Türkiye'nin pek çok ülke ile ikili ticaret anlaşması da bulunmaktadır. Tarım ürünleri dış ticaretindeki en yenilikçi gelişme DTÖ tarafından gerçekleştirilen ve " hayvan ve bitki sağlığı" konusunda yapılan uluslararası anlaşma olmuştur (Gündüz, 2003). Bu anlaşma, uluslararası standartların korunması nedeniyle gıda güvenliğine ilişkin düzenlemelerin yapılmasını öngörmektedir (Sayın ve ark., 2004). Uruguay Turu sonrası dünya tarım politikalarında, daha az devlet, daha çok piyasa ifadesiyle özetlenebilen liberal eğilimler etkili olmaya başlamıştır. Bu amaçla yapılan anlaşmalarla ülkelerin uluslararası tarım ürünleri ticaretinden daha fazla pay almak amacıyla pazara giriş, ihracat sübvansiyonları ve iç destek alanlarında uyguladıkları korumacı önlemler tamamen ortadan kaldırılmamış olmakla birlikte sınırlandırılmış ve tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilerek karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı bir tarım ticareti oluşturulması için ilk adım atılmıştır (Ay ve Yapar, 2005).

Toplumların gıda tüketim alışkanlıkları çok hızlı bir şekilde değişmektedir. Türkiye'de konserve ve dondurulmuş gıdaların tüketimi özellikle gelir düzeyi yüksek, çalışan birey sayısı fazla ve özelliklede çalışan kadınların bulunduğu ailelerde gittikçe artmakta ve ilerde daha fazla artacağı tahmin edilmektedir. Tabi ki burada en önemli faktör bireylerin zamanlarının büyük bir bölümünü iş hayatında geçirmesi nedeniyle zamanın gittikçe kıt bir faktör olmasından kaynaklanmaktadır. İklim ve doğal kaynaklar bakımından oldukça zengin olan Türkiye'de birçok meyve ve sebze çeşidi yetiştirilmektedir. Yüksek üretim kapasitesine ve birçok meyve ve sebze çeşidine sahip Türkiye'de tüm bu kaynakların etkin kullanıldığı söylenemez. Özellikle yaş meyve ve sebze pazarlamasındaki sorunlar ve işlenmiş meyve ve sebze sanayiinin gelişmemesi, teknoloji ve öz sermaye yetersizliği ve yaş meyve ve sebze tüketim alışkanlıklarına bağlı olduğu söylenebilir. Türkiye'de meyve ve sebze ürünlerinin işlenmiş olarak tüketilmesi ve bu bağlamda meyve ve sebze işleme sanayinin gelişmesi 1960'lı yıllardan

sonra başlamıştır. Daha önceleri genellikle ev içi tüketimini karşılamak amacıyla, reçel, marmelat, konserve vb. ürünler evlerde üretilmekteydi. 1960'larda başlayan işleme sanayinin gelişimi, günümüzde en son teknolojilerin kullanıldığı, üretim kalitesinin giderek artığı ve ihracata önemli katkılar sağlayan bir sanayi konumuma gelmiştir. Tarım ürünleri işleme sanayi çeşitli alt sanayi dallarından oluşmaktadır. Bunlar, un ve mamulleri, meyve-sebze işleme, şeker ve mamulleri, süt ve mamulleri, et ve mamulleri gibi sektörlerden oluşmaktadır.

Tarım Ürünleri Üretimi

Bu çalışmada ele alınan sekiz yıllık dönemde (2010-17) genel olarak tarımsal ürünlerin üretiminde bazı yıllarda dalgalanma olsa da düzenli üretim artışları sağlanmıştır (Tablo 1). Üretim artışlarında etkili olan en önemli konu yetiştirme alanıdır. Meyvecilikte üretim alanları yeni tesis bahçelerin devreye girmesi ile artarken, sebzelerde önceki yıldaki ürün fiyatları dikkate alınarak mevcut alanlara ekim-dikim yapılmaktadır. Ürün fiyatları ise toplam üretim, toplam iç talep, ihracat-ithalat miktarı, işleme sanayisi talebi ve devlet desteklerinin etkilerine göre şekillenir. Tablo 1'de Türkiye'nin kendine yeterliliği olan ve daha çok taze tüketilebilen bazı meyve-sebze türlerinin incelenen dönemlerdeki üretim seyri verilmiştir. Bu türlerde 2017 yılı için ihracat/üretim oranı yüzde olarak hesaplanmıştır. Turunçgillerde üretimin %36'sı ihraç edilirken, bu rakam fındıkta %27, üzümde %13 olarak gerçekleşmiştir. Sebze türlerinden domateste ise ihracatın üretime oranı %4 civarındadır.

Tablo 1. Türkiye'nin önemli tarımsal ürünlerdeki üretim değişimleri (Bin ton)

Ürünler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	İhracat/Üretim
Turunçgiller	3.572	3.614	3.475	3.681	3.784	3.976	4.293	4.770	36
Fındık	600	430	660	549	450	646	420	675	27
Üzüm	4.255	4.296	4.234	4.011	4.175	3.650	4.000	4.200	13
S. Çekirdekli.	1.843	2.085	2.329	2.397	1.772	2.322	2.494	2.857	9
Y. Çekirdekli.	3.101	3.194	3.468	3.730	3.050	3.146	3.525	3.709	7
Domates	10.052	11.003	11.350	11.820	11.850	12.615	12.600	12.750	4

Kaynak: TÜİK, 2018; ITC, 2018.

Tarım Ürünleri İhracatı

Genel ihracat dengesi yönünden, son yıllarda tarım sektörünün, net ihracatçı konumundan net ithalatçı konumuna geçtiği söylenebilir. Tüketim alışkanlıklarının değişmesi, eğitim ve gelir artışında gözlenen farklılıklar, tarım ürünleri ithalatında artışlara neden olmuştur. Tarım ürünlerinin toplam ithalattaki payı 1980'de %0.6 iken, 2017 yılında %7.8'e yükselmiştir. Türkiye; Avrupa Birliği Ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere birçok ülkeye fındık, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, Antep fıstığı, kuru kayısı, tütün, zeytinyağı, pamuk, baklagil, yaş meyve-sebze ihracatı yapmaktadır. Türkiye bu ürünlerin ihracatında dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır. İthal edilen tarımsal ürünlerin başında ise; buğday, mısır, pirinç, yağlı tohumlar, pamuk, canlı hayvan ve et gelmektedir (Miran, 2005). Türkiye'nin tarımsal ürünlerde kendine yeterliliği genel olarak %100 ve üstündedir ancak pirinç, soya, ayçiçeği, pamuk, mısır, muz ve kuru baklagillerde net ithalatçı konumdadır. Türkiye'nin en önemli ithalat ortağı ise, pek çok üründe ilk sırayı yüksek oranlarla alan Rusya Federasyonudur.

Türkiye'nin son sekiz (2010-17) yıldaki ihracat değerleri incelendiğinde tarım, orman ve balıkçılık sektörlerinde 2014 yılına kadar azda olsa artış şeklindeki eğilim bu yıldan sonra önceki yıllara göre azalma göstermiştir (Tablo 2). İncelenen dönem içinde bu sektörlerin toplam

ihracat içindeki payı %5'in altıda seyretmiş olup, son iki yılda ise oransal azalma gerçekleşmiştir. Tarım ve ormancılık ürünlerindeki bu azalma 2017 için %2 seviyesindedir. İhracat değerlerindeki azalmaların bir kısmı uluslararası ürün piyasalarındaki fiyat hareketlerinden ve bir kısmı da döviz kuru hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Özellikle tarımsal ürünleri fiyatlarının üretim sezonu ve ürün kalitesine bağlı olarak çok değişmesinden dolayı ihracat miktarları önemli tarımsal ürünler için değerlendirilmiştir.

Tablo 2. Türkiye'nin sektörlere göre ihracatındaki değişimler (milyon $)

Sektörler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	% Değişim
İmalat Sanayii	105.467	125.963	143.194	141.358	147.059	134.390	133.596	147.138	10,1
Tarım ve Ormancılık	4.935	5.167	5.189	5.653	6.030	5.757	5.397	5.287	-2,0
Madencilik	2.687	2.805	3.161	3.879	3.406	2.799	2.677	3.509	31,1
Balıkçılık	156	186	190	258	347	368	414	451	8,9
Diğerleri	639	786	728	653	768	525	446	608	36,3
Genel Toplam	113.883	134.907	152.462	151.803	157.610	143.839	142.530	156.993	10,1

Türkiye taze sebze, meyve, fındık, çay ve tütünde net ihracatçı; buna karşılık canlı hayvan ve yağlı tohumlu bitkilerde net ithalatçı; pamuk ve tahıllarda ise bazı yıllar net ihracatçı, bazı yıllar ise net ithalatçı konuma geçtiği görülmektedir. Türkiye meyve ihracatında değer olarak fındık, turunçgiller, üzüm, incir, sert çekirdekli meyveler (kayısı, kiraz, şeftali, erik vb.), üzümsü meyveler ve yumuşak çekirdekli meyvelerde (elma, armut, ayva vb.) incelenen dönem içinde dalgalanmalar olsa da genel olarak artış sağlanmıştır. Fındıkta Türkiye'nin uluslararası pazarlarda en önemli ihracatçı olduğu bilinmektedir. Başlıca ürün satılan ülkeler içinde İtalya, Almanya ve Fransa ilk üç sıradadır. İncelenen dönem sonu istatistiklerine göre 1,3 milyar $'lık yıllık ihracatın yarısı bu üç ülkeye gerçekleştirilmiştir. Fındıkta en önemli artış sağlanan dış pazar ise Almanya'dır.

Turunçgil meyve türleri için Türkiye'nin başlıca ihracatının yöneldiği ülkeler Rusya Federasyonu, Irak ve Ukrayna'dır. İncelenen dönemde en fazla ihracat değerine ulaşılan 2014 yılındaki 932 milyon $ ihracatın, yaklaşık üçte ikisi (625 milyon $) bu üç ülkeye gerçekleştirilmiştir. Ancak Ukrayna pazarında son yıllarda gerileme yaşanmaktadır.

Üzüm ihracatında 2012 yılında en yüksek ihracat değerine ulaşılmıştır. Bu yıl içinde gerçekleşen 683 milyon $'lık ihracatın yarısından fazlası (373 milyon $) Rusya Federasyonu, İngiltere ve Almanya'ya yapılmıştır. Rusya pazarı yaşanan siyasi krizin ardından genel olarak tüm meyve ihracatında toparlanma yaşanırken, Almanya pazarında ise gerileme yaşanmaktadır. İncirde 2017 yılında gerçekleştirilen ihracatın (307 milyon $) yaklaşık 1/3'ü Almanya, Fransa ve ABD'ye yönelmiştir. İngiltere, Hollanda ve İsviçre ise incirde gelişmekte olan pazarlar arasında sayılabilir. Sert çekirdekli meyveler grubunda en fazla ihracat değeri 2017 yılında 297 milyon $ ile elde edilmiştir. Rusya Federasyonu ve Almanya bu meyve grubunda Türkiye'nin en önemli pazarıdır (200 milyon $). Irak ve Hollanda ise gelişme içindeki pazarlardır. Çalışmada incelenen dönemde gerçekleştirilen ortalama 110 milyon $'lık üzümsü meyve ihracatının yöneldiği başlıca ülkeler Rusya Federasyonu, Almanya, Belarus ve Iraktır (56 milyon $). Türkiye'nin ihraç ettiği önemli bir diğer meyve grubu olan yumuşak çekirdekli türlerde 2017 yılındaki değer 93 milyon $'ın biraz üzerindedir. Bu meyvelerin yaklaşık 2/3'si Irak, Rusya Federasyonu ve Suriye'ye gerçekleştirilmiştir. Suudi Arabistan, Almanya ve Hindistan pazarları ise gelişme içindedir. Türkiye'nin toplam meyve ihracatında değer ve miktar olarak incelenen son yılda artış sağlanmıştır (Tablo 3 ve 4). Meyvelerde dünya piyasalarında önemli pazar payını ABD, İspanya, Meksika ve Hollanda elinde tutmaktadır. Bu

ülkelerden özellikle İspanya ve Hollanda, Türkiye ile rekabet içindedir, ancak bu ülkelerin AB üyesi olması onları avantajlı konuma getirmektedir.

Türkiye'nin sebze ihracatında incelenen dönemdeki ortalaması 1 milyon $'ın biraz üzerindedir. Sebze ihracatında 2010-17 yılları arasında çok fazla dalgalanma görülmemiştir (Tablo 3). İhracatı yapılan önemli sebze türleri arasında domates, kuru baklagiller, soğan, sarımsak, patates, havuç ve kabakgiller bulunmaktadır. Bu dönemde sebze ihracatı yapılan ülkeler arasında Irak, Almanya, Romanya, Belarus, Suudi Arabistan ve Rusya Federasyonu başta gelmektedir. Ancak özellikle modern üretim teknikleriyle (organik üretim, iyi tarım uygulamaları ile üretim vb.) gerçekleştirilen sebze üretiminin başta Almanya olmak üzere diğer AB ülkelerine ihraç edilmesiyle daha fazla gelir artışı sağlanabilir.

Su ürünleri ihracatında Türkiye, incelenen dönem boyunca düzenli ve önemli artışlar sağlamıştır. Dönem başında 300 milyon $ civarındaki ihracat, dönem sonunda iki kattan daha fazla artarak 800 milyon $'a yaklaşmıştır (Tablo 3). Su ürünlerinde ihracatındaki değer artışı, benzer şekilde miktarda da sağlanmıştır (Tablo 4). Türkiye'nin su ürünleri ihracatının yöneldiği başlıca ülkeler Hollanda, İtalya, İngiltere, Almanya, Japonya, Rusya Federasyonu, İspanya, Yunanistan ve ABD'dir. Üretimde miktar ve kalitede sağlanacak artışlarla, bu ürün grubunda çok daha fazla büyüme potansiyeli bulunmaktadır. Türkiye'nin ihraç ettiği başlıca su ürünleri içinde taze veya dondurulmuş balık ve işlenmiş taze veya dondurulmuş balıketleri başta gelmektedir. Özellikle tüketici geliri yüksek olan nitelikli dış pazarlardaki ihracat payları, ürün çeşitlendirmesiyle ve kalitesindeki artışlarla yükseltilebilir.

Yağlı tohumlu bitkilerin ihracatı 2010-17 yılları arasında ihracat değeri ve miktarı bakımında dalgalı bir seyir izlemiştir. Son yıl yapılan ihracat değeri ve miktarı bir önceki yıla göre %20'den fazla azalma göstermiştir. Ancak bu azalma sürekli olmayıp yıllar arasında artışlarda söz konusudur (Tablo 3 ve 4). Yağlı tohumlu bitkilerde bu dalgalanmaların oluşmasında, Türkiye'nin bitkisel yağda arz açığının bulunması da etkilidir. İhracatı yapılan başlıca yağlı tohumlu bitkiler arasında ayçiçeği ve soya fasulyesi, toplam ihracat değerinin %70'inden fazlasını oluşturmaktadır. Kısa ve orta dönemde Türkiye'nin, bu ürün grubunda önemli ihracat artışı sağlaması, iç talepteki artışlar nedeniyle olanaklı görünmemektedir.

Tablo 3. Türkiye'nin önemli tarımsal ürün ihracatındaki değişimler (milyon $)

Ürünler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	% Değişim
Meyveler	3.491	3.909	3.806	3.969	4.327	4.355	3.873	3.941	1.8
Sebzeler	1.107	1.070	966	1.039	1.082	1.041	942	1.002	6.4
Su ürünleri	313	395	414	521	630	648	745	797	7.0
Yağlı tohumlar	183	230	238	279	256	200	373	285	-23.6

Kaynak: ITC, 2018; TÜİK, 2018.

Türkiye'nin ihracatını gerçekleştirdiği başlıca tarımsal ürünleri ihracat miktarları son yıllarda genel olarak artış eğilimi göstermektedir (Tablo 4). Özellikle AB, Ortadoğu ve Kuzey Avrupa ülkelerinin talepleri bu artışlara önemli katkılar yapmaktadır. Tarımsal ürün ihracatında artışların devam edebilmesi için, önemli dış pazarlardaki tüketicilerin çeşit tercihlerine, kaliteye ve sağlık kriterlerine uygun üretime önem verilmesi yararlı olacaktır. Tüketici sağlığını gözeten ve daha çevreci üretim yöntemleri AB perakendecileri arasında hızla yaygınlaşmaya başlamıştır (Sayın ve ark., 2004). Özellikle geleneksel tarım yöntemleri yerine modern tekniklerle üretimin yapılması ve bu üretimlerin sertifikalandırılarak pazarlanması ihracatta yeni fırsatlar sağlayabilir.

Tablo 4. Türkiye'nin önemli tarımsal ürün ihracatındaki değişimler (Bin ton)

Ürünler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	% Değişim
Meyveler	2.427	2.662	2.508	2.682	2.879	2.867	3.103	3.374	8.7
Sebzeler	1.369	1.410	1.367	1.526	1.446	1.324	1.484	1.689	13.8
Su ürünleri	55	67	74	95	109	113	137	146	6.6
Yağlı tohumlar	70	108	107	100	93	99	289	189	-34.6

Kaynak: ITC, 2018; TÜİK, 2018.

Tarımsal Sanayi Ürünleri İhracatı

Türkiye taze olarak pazarlanan tarımsal ürünlerin yanında, tarımsal sanayi yoluyla işlenmiş gıda ve gıda dışı tarımsal ürünlerde de önemli sayılabilecek miktar ve değerde ihracat gerçekleştirmektedir. İşlenmiş tarım ürünlerinin ürün gruplarına göre ihracat değerlerine ve miktarlarına Tablo 5 ve 6'da yer verilmiştir.

İşlenmiş sebze ve meyvelerin ihracatında incelenen dönemde önemli miktarda artış sağlanmıştır. İhracatın gerçekleştirildiği başlıca ülkeler Almanya, Irak, ABD ve Hollanda'dır. Bu dört ülke toplam alımın yarısını gerçekleştirmekte olup, ABD ve Hollanda pazarı incelenen dönemde önemli gelişme göstermiştir. Pamuk işleme sanayisinin ihracatı incelenen dönem içinde bazı yıllar 2 milyar $'a yaklaşmış ve dönem ortama ihracat değeri 1,6 milyar $ olarak gerçekleşmiştir. Bu ihracatın 700 milyon $'dan biraz fazlası İtalya, Almanya, İspanya, Portekiz, Tunus ve Mısır'a yönelmiştir. İspanya ve Portekiz pamuk işleme sanayisinin en fazla gelişme sağlanan pazarlarıdır. Türkiye tahıl ürünleri ihracatında önemli miktar ve değer artışı sağlamıştır. Bu ihracatta un sanayisinin payı oldukça önemlidir. 2017 yılında gerçekleştirilen 1.254 milyon $ tahıl ürünleri ihracatının yarısı Irak pazarına yönelmiştir. Diğer önemli ihracat pazarları ise Afrika ülkelerine aittir. Türkiye'nin tütün ve ürünleri sanayisine ait ihracatı incelenen dönemde ortalama 900 milyon $ civarındadır. ABD, Irak, Belçika ve İran önemli ihracat pazarlarıdır. Ortadoğu ve Afrika ülkeleri ise gelişme gösteren pazarlar arasındadır. Et dışındaki diğer hayvansal ürünlerin ihracatının yöneldiği başlıca ülke Irak'tır. Bu ülkeyi ihracat değeri bakımından Körfez ülkeleri ve Rusya Federasyonu izlemektedir. Irak'la birlikte yakın coğrafyadaki diğer ülkelerden Suriye, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri gibi ülkeler potansiyel olarak gelişme gösterebilecek pazarlar arasındadır. Tarımsal sanayi ürünleri arasında sınıflandırılan çeşitli yenilebilir ürünler arasında gıda hazırlama maddeleri, soslar ve karışık çeşniler, dondurma, çorbalar, et suyu ile çeşitli özler ve konsantreler yer almaktadır. Bu ürün grubundan incelenen dönemde yapılan ortalama ihracat değeri 700 milyon $ civarındadır. Başlıca ihracat yapılan ülkeler arasında Irak ve ABD yer almaktadır. Gelişme gösteren pazarlar Çek Cumhuriyeti, Almanya, Hollanda ve bazı Ortadoğu ülkelerine aittir. Şekerli ürünler sanayisi Türkiye için bir diğer önemli ihracat grubunu oluşturmaktadır. Dönem başında 387 milyon $ seviyesindeki bu ürün grubundaki ihracat değeri, dönem sonunda 600 milyon $'a yaklaşmıştır. Şekerli ürünler ihracatında gelişme içindeki pazarlar ABD, Irak, Almanya ve İngiltere'dir. Ancak bu ürünlerin ihracatında başta Ortadoğu, AB ve Afrika ülkeleri olmak üzere çok geniş bir ülke yelpazesi yer almaktadır. Bu durum sektörün önümüzdeki yıllarda çok daha fazla gelişme potansiyeli taşıdığını göstermektedir. Et ve ürünleri sektörü 2010-17 dönemindeki ihracatında düzenli olarak büyüme ve gelişme sağlayan bir yapı göstermektedir. Dönem başında 200 milyon $ civarındaki ihracat değeri 2014 yılında 650 milyon $'a kadar yükselmiştir. Türkiye'nin et ürünleri ihracatının %90'dan fazlasını kümes hayvanlarının et ve yenilebilir sakatatları oluşturmaktadır. Bu ürün grubundaki ihracatın %60'dan fazlası Irak pazarına

gerçekleştirilmiştir. Gelişme içindeki diğer pazarlar Uzakdoğu ve Ortadoğu ülkelerine aittir. Kümes hayvanları et ürünleri ihracatı yapılan ülke sayısında son yıllarda önemli artış olmuştur. Bu durum sektördeki gelişme potansiyelini de göstermektedir. Kakaolu ürünlerin ihracatında kakao içeren çikolata ve diğer kakaolu yiyecekler en önemli ürün grubunu oluşturmaktadır. İncelenen dönem boyunca çok fazla dalgalanma göstermeyen bir ihracat yapısı söz konusudur. Bu ürünlerin yöneldiği dış pazarlar arasında başta Irak, Suudi Arabistan, İran ve diğer Arap ülkeleri yer almaktadır. İçecekler ve sirke ürün grubunun yarısını su, mineralli içecekler ve gazlı içecekler oluşturmuştur. İhracatın büyük bölümü Almanya ve Ortadoğu ülkelerine yapılmaktadır. Özellikle Ortadoğu ülkeleri pazarı bu ürün grubu için de gelişme potansiyeline sahiptir. Çay ve baharat işleyen tarımsal sanayi sektörünün ihracatı dönem başında 100 milyon $ dolayında iken 2016 yılında 200 milyon $'a yaklaşmıştır. Bu ürün grubu ihracatının çoğunluğu baharatlardan oluşmaktadır ve ana ihracat bölgesi AB ülkeleridir. Sektörde incelenen dönemde görülen gelişmenin gelecekte de sağlanması olanaklı görünmektedir.

Tablo 5. Türkiye'nin önemli tarımsal sanayi ürünleri ihracatındaki değişimler (milyon $)

Ürünler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	% Değişim
İşlenmiş sebze ve meyve	1.491	1 654	1.722	1.801	2.090	2.187	1.848	1.880	1.7
Pamuk ürünleri	1.449	1.922	1.786	1.928	1.875	1.703	1.719	1.718	-0.1
Tahıl ürünleri	720	1.098	1.021	1.114	1.126	1.176	1.283	1.254	-2.3
Tütün ve ürünleri	697	671	842	905	1 072	919	1.006	946	-6.0
Diğer hayvansal ürünler	304	484	546	663	733	533	593	702	18.4
Çeşitli yenilebilir ürünler	555	716	718	764	784	695	686	687	0.1
Şeker ve ürünleri	387	474	505	633	670	557	528	586	11.0
Et ve et ürünleri	203	385	527	608	651	439	361	527	31.5
Kakao ve ürünleri	431	510	550	612	639	556	476	524	10.1
İçecekler ve sirke	230	259	286	296	326	315	291	320	10.0
Çay ve baharat	103	111	119	159	172	169	196	179	-8.7

Kaynak: ITC, 2018; TÜİK, 2018.

Tarımsal sanayi sektöründeki önemli ihraç ürünlerinin miktar olarak değişimi ile değer değişimleri benzer eğilim göstermektedir. Buna göre üretimde sağlanacak gelişmelerle ihracat miktarı da artış gösterecektir. Bunun için tarımsal sanayi hammaddesi olan ürünlerdeki artışların yanında, bu sanayiye yönelik yatırımların da artışına yönelik önlemlerin alınması gerekir. Özellikle üretim bölgelerinde işleme sanayisinin de gelişmesi için teşviklerin uygulanması etkili bir politika olarak görülmelidir.

Tablo 6. Türkiye'nin önemli tarımsal sanayi ürünleri ihracatındaki değişimler (Bin ton)

Ürünler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	% Değişim
Tahıl ürünleri	2.051	2.345	2.305	2.394	2.549	3.161	4.019	4.026	0.2
İşlenmiş sebze ve meyve	689	653	682	742	788	756	808	891	10.3
Pamuk ürünleri	280	311	357	359	365	385	413	392	-5.1
İçecekler ve sirke	444	464	514	554	630	699	712	789	10.8
Diğer hayvansal ürünler	189	291	329	390	417	322	453	532	17.4
Şeker ve ürünleri	275	301	267	347	375	369	382	435	13.9
Et ve et ürünleri	140	237	306	366	407	340	321	416	29.6
Çeşitli yenilebilir ürünler	191	208	228	245	249	244	245	251	2.4
Kakao ve ürünleri	153	163	173	199	210	186	166	188	13.3
Tütün ve ürünleri	116	104	123	113	133	122	131	124	-5.3
Çay ve baharat	38	38	37	45	48	47	56	52	-7.1

Kaynak: ITC, 2018; TÜİK, 2018.

İhracatın Geliştirilme Olanakları

Türkiye'nin öncelikle tarımsal üretimde net ithalatçı olunan ürünlerde kısa ve orta dönemde kendine yeterliliği sağlaması ve uzun dönemde ise ihracat yapar duruma geçmeyi hedeflemesi gerekir. Bu amaçla özellikle yağlı tohumlu bitkilerdeki üretim açıklarını kapatılmalıdır. Soya, ayçiçeği ve mısırdaki üretime sağlanan destek ve özendirme çalışmaları daha da artırılmalıdır. Yeni sağlanacak bu desteklerin üretimle ilişkilendirilerek verilmesi çok daha etkili olacaktır. Tarımsal ihracatı artırma ve geliştirme çalışmaları genel ekonomik uygulamalar ve diğer sektörlerle birlikte yapılan geliştirme çalışmalarında her yıl bir miktar artmaktadır. Ancak tarımı diğer sektörlerden ayrı olarak dikkate almayı gerektiren nedenlerde vardır. Bu bağlamda devletin tarımsal destekleri özellikle kırsal kesimin kalkınmasına yönelik uyguladığı görülmektedir. Bu destekler kendine yeterliliğin olduğu ve iç talep fazlası olan ürünlerde ihracata ve ihracatçıya yönlendirilmesi yararlı olacaktır. Üreticilerin dış ticarete konu olan tarımsal ürünlerde, üretim kalitesi, üretim tekniği ve ürün çeşidi ve üretim maliyetleri gibi konularda rekabet edebilirliği sağlaması önemlidir. Tarıma dayalı sanayide aynı şekilde dış pazarlarda rekabeti getirecek teknoloji ve kalite seviyesini sağlayacak yatırımlara ağırlık verilmelidir.

4. Sonuç

Türkiye ekonomisinde tarımın önemi oransal olarak azalmış olmakla beraber, halkın gıda ihtiyacını karşılanması, tarımsal sanayiye hammadde sağlaması, ihracata ve istihdama katkısı bakımından önemi hala tartışılamaz bir sektör konumundadır. AB Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatındaki en önemli pazarı konumundadır. Bu nedenle bu bölgeye gerçekleştirilecek ihracat artışları için pazarın istediği organik tarım ürünleri üretimi teşvik edilmelidir. İhracatta talebi olan çeşitlerle yeni bahçeler kurulmalıdır. Bunun sağlanabilmesi için sertifikalı ve kaliteli meyve fidanlarının ve çeşitlerinin üretimi artırılmalıdır. Özellikle üreticilerin geleneksel üretim yöntemlerini değiştirerek modern üretim tekniklerine yönlendirilmesi sağlanmalıdır. Sebze ve meyve ihracatının arttırılabilmesi için gıda güvenilirliği ve kalite konularında mevzuat düzenlemeleri ve mevcut düzenlemelerin iyileştirilmesi, üreticilerin bu konularda eğitimi, üretimin tüm aşamalarının kayıt altına alınması ve denetlenebilmesi gerekir. Meyve-sebzelerin gıda sanayinde daha çok katma değerli ürünlere dönüştürülmesi amacıyla sanayiye uygun çeşitlerin sözleşmeli üretim şeklinde yetiştirilmesi sağlanmalıdır. Tarım ürünlerinde gereken kontrollerin ve testlerin yapılabilmesi için yeterli sayıda laboratuvar kurulmalıdır. Meyve ve sebze üreticilerine yönelik olarak özellikle yetiştirme teknikleri konusunda bilgilendirilme ve araştırma sonuçlarının üreticilere aktarılması çalışmaları artırılmalıdır. Üreticilerin örgütlenme yoluyla sorunlarını çözebilecek hale getirilmesi ve güçlendirilmesi sağlanmalıdır. Türkiye'nin dış ticaret sistemindeki sorunların belirlenerek, üretici ve ihracatçılar lehine iyileştirmelerin yapılması yararlı sonuçlar verecektir. Türkiye'nin belirleyeceği yeni tarımsal üretim ve dış ticaret stratejileri ile kurulabilecek yeni bölgesel entegrasyonlarla, Gümrük Birliği gibi güncelleme gereken konular ve diğer bölgesel oluşumlarda tarım lehine düzenlemelerle tarım ürünlerinin ihracatında miktar ve değer olarak artışlar sağlanabilecektir.

KAYNAKLAR

Adıgüzel, M. 2011. Küresel Rekabet Gücü. Nobel Yayınevi, Ankara.

Akbay, C., Candemir, S., Orhan, E. 2005. Türkiye'de yaş meyve ve sebze ürünleri üretim ve pazarlaması. KSÜ. Fen ve Mühendislik Dergisi, 8(2): 96-107.

Aktaş, N. Adıgüzel, M. 2017. Türkiye'nin dış ticaret sistemi ve sorunları. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, WPS NO/ 65/ 2017-01.

Ay, A., Yapar, S. 2005. Dünya Ticaret Örgütü tarım anlaşması ve Türkiye. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13, 39-56.

Erkan, B., Arpacı, B., Yaralı, F., Güvenç, İ. 2015. Türkiye'nin sebze ihracatındaki karşılaştırmalı üstünlükleri. KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi, 18(4):70-76.

Gündüz, M. 2003. DTÖ Anlaşmaları çerçevesinde dünya ticaretini yönlendiren gelişmeler ve Türk gıda sanayi. İhracatı Geliştirme Merkezi Yayınları, Ankara.

ITC. 2018. International trade in goods - export 2001-2017. International Trade Center, http://www.intracen.org/itc/sectors/food-and-agri-business/ [Erişim: 10.10.2018].

Kazgan, G. 1998. Ekonomide Dışa Açık Büyüme. Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2. Basım.

Miran, B. 2005. Tarımsal Yapı ve Üretim. (Ed. Yavuz, F. Türkiye'de Tarım). Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 9-41, Ankara. https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/yayinlar/turkiyede_tarim.pdf [Erişim: 16.10.2018].

Sayın, C., Mencet, M. N., Taşçıoğlu, Y. 2004. Avrupa Birliğinde EUROPGAP uygulamaları ve yaş meyve sebze ihracatımıza olası etkileri. Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi, 16-18 Eylül, Tokat.

TUİK. 2018. Standart uluslararası ticaret sınıflamasına (SITC, Rev. 3) göre ihracat, 1996-2018. http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=632 [Erişim: 13.10.2018].

KURAL TEMELLİ ERDEM ANLAYIŞI

Prof. Dr. Sedat YAZICI
Bartın Üniversitesi, syazici@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Aslı YAZICI
Bartın Üniversitesi, ayazici@bartin.edu.tr

ÖZET

Çağdaş ahlak felsefesi uzun yıllar analitik felsefenin etkisinde kalarak ahlak konusuyla meta-etik çerçevesinde ilgilenmiştir. Moore, Ayer, Wittgenstein, Stevenson ve Hare gibi düşünürler ahlaki kavram ve yargıları dilsel-anlamsal açıdan ele alarak tanımlanabilirlik, doğrulanabilirlik ve evrenselleştirilebilirlik açıdan incelemişlerdir. Öte yandan, Kant ve Yeni Kantçıların etkisiyle kural temelli ahlak anlayışı yirminci yüzyıl boyunca hakim felsefe anlayışlarından biri olmayı sürdürmüştür. G. E. M. Anscombe'un (1958) çalışması bu iki felsefi akıma ciddi bir eleştiri hareketini başlatmıştır. Bu hareketin felsefi sonuçlarından biri erdem ahlakının yeniden cazip hale gelmesine yol açmıştır. Erdem ahlakı eylem temelli bir ahlaktan ziyade fail ya da eden/eyleyen temelli bir ahlak olduğu için bu ahlak anlayışında ahlak kurallarının veya ilkelerinin yeri olup olmadığı konusu tartışmalı bir sorundur. Bu bildirinin amacı bu sorunu ele alarak bazı çözümlemeler sunmaktır. Kimi çağdaş yorumcular, erdem ahlakının kurallara ihtiyacı olmadığını, olsa bile bu kurallara başvurmanın oldukça zor olduğunu savunmuşlardır. Bildiride, erdem ahlakında kuralların yeri iki düzeyde ele alınacaktır. Birinci düzeyde erdem ahlakıyla ödev ahlakı ve faydacı ahlak açısından bir fark olmadığı gösterilmeye çalışılacaktır. İkinci düzeyde ise kurallara başvurma açısından bu üç ahlak geleneği arasında önemli farklılıklar olmakla birlikte benzer zorlukların her üçü için de geçerli olduğu tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaş Felsefe, Erdem Ahlakı, Kural Temelli Erdem, Anscombe

Erdem ahlakı eylem temelli bir ahlaktan ziyade fail ya da eden/eyleyen temelli bir ahlak olduğu için bu ahlak anlayışında ahlak kurallarının veya ilkelerinin yeri olup olmadığı konusu tartışmalı bir sorundur. Bu bildirinin amacı bu sorunu ele alarak bazı çözümlemeler sunmaktır.

Erdem ahlakı, Antikçağdan Aydınlanma dönemine kadar Batı ahlak felsefesinde egemen olan ahlak anlayışıdır. 18. ve 19. yüzyıl, erdem ahlakının unutulmaya başlandığı, eylem temelli iki ahlak felsefesi olan Kantçı ödev ahlakı ile faydacılığın yükseldiği dönemler olmuştur. Bu iki kuram, karakter, ahlaki motiv, erdem ve erdemsizlikler, arkadaşlık, dostluk, aile ilişkileri, dayanışma, iyi bir insan olma, iyi bir yaşam sürdürme gibi konulara pek fazla önem vermemiştir (Hursthouse ve Pettigrove:2016). Bu nedenle, çağdaş ahlak felsefesinde, özellikle de erdem ahlakı savunucuları Kantçı ve faydacı ahlak felsefeleri temelinde kural temelli ahlak anlayışlarına ciddi eleştiri getirmişlerdir.

Bildirinin esas problemine geçmeden önce, ilkin erdem ahlakını diğer ahlak kuramlarından ayıran hususlar üzerinde durmakta yarar var. Michael Slote, erdem ahlakının iki temel özelliği olduğunu söyler:

"Bir erdem ahlakı, en geniş anlamda, ("ahlaki olarak yanlış", "gereklilik", "hak" ve "yükümlülük" gibi) kavramlardan ziyade ("iyi" veya "yetkin" gibi) aretik kavramları daha

öncelikli görmeli ve eyleyenlere ve onların (içsel) motivlerine ve karakter özelliklerine eylemlerin ve seçimlerin değerlendirmesinden daha fazla vurgu yapmalıdır" (Slote: 1995:89).

Erdem ahlakının avantajlarının başında diğer geleneksel kuramların aksine ahlaki yaşantıda motivasyon sorunu göstermemesidir. Erdem ahlakı, Aristoteles'in de belirttiği gibi, duyguda da orta yol olmayı gerektirdiğinden bu ahlak yaşantısında akıl-duygu çatışma durumları yaşanmaz. Slote, ayrıca erdem ahlakının ben ve öteki arasında ahlaki asimetrik durumu doğurmadığını savunur. Buna karşın, Kant'ın ahlakı ahlaki asimetrik durumu yaratır, çünkü:

"Kant'ın görüşünde, örneğin, diğer insanların mutluluğuna katkı sağlamak veya yardım etmek yükümlülüğümüz olmasına karşın benzer şekilde kendi iyiliğimizi veya mutluluğumuzu sürdürme yükümlülüğümüz bulunmamaktadır. Doğal yeteneklerimizi geliştirme ödevimiz, kendimize zarar vermeme ödevimiz ve diğer ödevlerimizden çıkan kendimizi koruma ödevimiz var, diğer yükümlülükleri yerine getirme zorunluluğu olduğu sürece. Kendimizi mutlu veya iyi yapma ahlaki nedenimiz yoktur" (Slote, 1995:11).

Çağdaş erdem ahlakı büyük ölçüde Aristoteles'in erdem ahlakına bir dönüş olmakla birlikte bu bağlamda günümüzde cereyan eden tartışmalar Aristoteles'in ahlak felsefesinin karşılayamayacağı derinlikte ve inceliktedir. Michael Slote, bu yönüyle Aristoteles'in kuramının yetersizliğini şöyle açıklar: Aristoteles'in orta yol anlayışı doğruyu söyleme ve sözünü tutma gibi erdemlere uymaz. Daha da önemlisi, onun ahlak kuramı genel olarak insanları sevme eğiliminde olduğumuzu belirtse de, genel olarak diğer insanlara ilişkin bir kaygı içermez.

Bu açıklamalardan sonra bildirinin esas konusuna geçebiliriz. Kimi çağdaş yorumcular, erdem ahlakının kurallara ihtiyacı olmadığını, olsa bile bu kurallara başvurmanın oldukça zor olduğunu savunmuşlardır. Çağdaş erdem ahlakçılarından Rosalind Hursthouse bu sorunu şöyle ifade eder:

"Ödev ahlakı açık bir kural seti ortaya koyar ki bunlar kolayca uygulanabilir. Lakin erdem ahlakı sadece 'Erdemli kişinin-adil, dürüst yardımsever vb olan kişinin- bu durumlarda yaptığı gibi yap' kuralını verir. Bu kural, ben kendim erdemli olmadığım sürece bu bana hiçbir rehberlik yapmaz… Bütünüyle erdemli değilsem, erdemli birinin ne yapacağı konusunda hiç bir fikre sahip olmayacağım ve buna göre erdem ahlakının bana verdiği yegane buyruğu uygulayamayacağım. Doğru, eylem faydacılığı da sadece bir kural verir (mutluluğu artıracak şeyi yap), fakat bunu uygulamada aynı zorluk söz konusu değil, bu kural da kolayca uygulanabilir. Demek ki, ödev ahlakı ve faydacılık doğru eylemin açıklamasını verme de başarılı olurken erdem ahlakının açıklama biçiminde bir başarısızlık söz konusudur" (Hursthouse, 1999: 35).

Ahlaki kurallar, ahlaki eylemleri düzenlerler veya onlara yol gösteriler. "Bunu yapmak yanlıştır", "Onu yapmamalısın" veya "Bunu yapmak senin sorumluluğundur." Bunun yanı sıra, ödev ahlakı ve faydacılık gibi temel ahlak kurmaları bu tür eylemlerin çıkarıldığı kesin buyruk ve büyük mutluluk ilkesi gibi daha büyük veya genel kurallar ortaya koyarlar. Kant'ın ödev ahlakında kesin buyruk "Öyle davran ki davranışın temelindeki ilke, tüm insanlar için geçerli olan evrensel ilke veya yasa olsun" genel yasasını ifade ederken, faydacı ahlakta genel ahlak ilkesi "En fazla sayıdaki insanın en fazla yarına veya en az zararına olacak şekilde eylemde bulunmak en doğru ahlaki eylemdir" gibi bir genel ahlak yasası öngörür.

Bu açıdan erdem ahlakı herhangi bir mega kural önermez çünkü erdem ahlakı tekçi bir ahlak kuramı değildir. Karakter özelliklerinin taşıyıcısı olarak erdemli insan, sayısız erdemlerle birlikte ilgili durumda erdemli davranışı gerçekleştirir.

Genellikle erdem ahlakı ile ödev ahlakının ahlaklılık alanının iki farklı yönüne karşılık geldiği, Kant'ın hak etiği ve erdem etiği ayrımı yaparak kendi kuramını hak etiği üzerine kurmasıyla aslında erdemlerin önemini ve değerini görmezden gelmediği vurgulanır. Hak temelli yaklaşımlarda ahlaki sorumluluk bir ahlaki zorunluluk olarak görülürken, bazılarına göre, erdem temeline dayalı bir ahlakta erdemleri yerine getirmek iyi bir şey olmakla birlikte başkalarına bir hak doğurmaz. Kant böyle düşünür.

Ancak, erdemlere önem veren bir ahlak anlayışı da aslında kuralları esas alabilir ve kural temelli bir erdem ahlakı ortaya koyabilir. Birçokları İslam ahlakını niyete vurgu yapması açısından Kant'ın ödev ahlakına yakın ulurlar. Oysa, kanaatimizce İslam ahlakında erdemlerle kurallılık arasında sıkı bir bağ mevcuttur. Bir başka deyişle, Hristiyan ve İslam ahlak anlayışı esas itibariyle kural temelli bir ahlak olmakla birlikte bu iki ahlak geleneğinde erdemler son derece önemlidir. İslam ahlakında erdemle eylemde bulunmak bir emirdir. Kur'an'daki kimi ayetlerde erdemler konusunda ödüllendirici ve teşvik edici bir dil yer almaktadır. Örneğin, birçok ayette de geçen iyilik erdeminde olduğu gibi: "Şüphesiz Allah, iyilik edenleri sever" (Bakara:195). Ancak, bu ayetin hemen öncesinde "İyilik edin." bir emir kibinde verilmektedir. Dahası, Kur'an'da erdemlerin bir emirle kurala bağlandığını açıkça beyan eden ayetler vardır: "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi ***emreder***; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da ***yasaklar***" (Nahl:90). Dikkat edilirse, bu ayette geçen adalet, iyilik, yardım etme birer erdem, hayasızlık, fenalık ve azgınlık ise erdemsizliktir. Demek ki, erdemli olmak sadece yapılması iyi olan bir şey değil, aynı zamanda yapılma veya yapılmaması kuralla hükme bağlanan bir gerekliliktir.

Aristoteles'in adalet kavramından da benzer sonuç çıkarılabilir. Aristoteles'te adalet erdemlerin tamıdır. Adalet aynı zamanda başkalarıyla ilişkili bir erdem olduğu için doğrudan bireyin üzerine bir yükümlülük yükler. Gerçi Aristoteles adalet kavramını Kant gibi bir hak temelinde konuşmaz, ama adalet kavramının kendisinden ve onun irdelemelerinden böyle bir yükümlülüğü çıkarmak mümkündür.

Erdem ahlakında kuralların varlığını başka bir yoldan kanıtlamak mümkündür. Bu kanıtlama, Roberts'in yaptığı gibi, ahlak dili ve grameri üzerinden yapılabilir. Roberts'e göre erdemin kurallara bağlılığı ile dilin kurallara bağlılığı arasında önemli benzerlik vardır:

"Kurallar, dil kurallarının yazılı ve sözlü dilde olduğu gibi erdem yaşantısının içine gömülüdürler veya yer alırlar. Erdemleri göstermek bu kuralları izlemektir, tıpkı bir dili iyi konuşmak o dilin gramer kurallarına uymakla olduğu gibi. Erdemli bir insan olmak kurallı bir insan olmaktır, ya da "disiplinli bir kişi" dediğimiz gibi, tıpkı İngilizce konuşan biri olmak için onun disiplinine uymak olduğu gibi. Erdemli bir insan olmak, kişinin kendi duygularına, motivasyonuna, dikkat yapılarına, ve aynı samanda akıl yürütme ve davranış modellerine sahip olmaktır" (Roberts, 1991)

Kanaatimizce, erdemli insan kendisiyle diğer insanlar arasında ahlaki yargı vermeyi sağlayan bir dizi ahlak kuralına sahiptir ki bu sayede insanlar erdemli insanın ahlaki eylemlerini değerlendirme imkanı bulabilmektedirler. Aksi durumda, bir ahlak dili mevcut olamayacağı gibi bir ahlaki değerlendirme ve yargı verme imkanı da olamazdı. Erdemli insanın erdemli

davranışlarını veya ahlaki eylemlerini değerlendirmek kurallara başvurmakla mümkün olur. Başkaları erdemli insanın eylemlerini ortak bir ahlaki diller değerlendirebiliyorsa ve yargı verebiliyorsa ortada bu iletişimi mümkün kılan bir ahlak dili ve gramatik yapı vardır. Bu yapı içerisinden de birbirine bağlı bir dizi kurallar mevcuttur. Erdemli insanın eylemlerini ahlak kurallarına başvurarak değerlendirmek mümkündür deyip, erdemli insanın başvurduğu ahlak ilkeleri yoktur demek tutarlı görünmüyor.

KAYNAKÇA

Slote, Michael. (1995). From morality to virtue, Oxford: Oxford University Press.

Slote, Michael. (2001). Morals from motives, Oxford: Oxford University Press.

Hursthouse, Rosalind and Pettigrove, Glen, "Virtue Ethics", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy** (Winter 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/ethics-virtue/>.

Roberts, R. (1991). “Virtues and rules”, Philosophy and Phenomenological Research, 51, 2: 325-343.

Louden, R. B. (1992). Morality and Moral Theory, Oxford: Oxford University Press.

Hursthouse, R. (1999). On Virtue Ethics, Oxford: Oxford University Press.

ÇAĞDAŞ FELSEFEDE ADALET DUYGUSU

Prof. Dr. Sedat YAZICI
Bartın Üniversitesi, syazici@bartin.edu.tr

Prof. Dr. Aslı YAZICI
Bartın Üniversitesi, ayazici@bartin.edu.tr

ÖZET

Bu bildirinin amacı çağdaş felsefe adalet duygusunu John Rawls ve Robert Solomon'ın görüşleri temelinde incelemektir. Her iki düşünür adalet duygusu olmadan adaletten bireysel veya toplumsal bir erdem olarak söz edemeyeceğimizi savunmalarına karşın bu duygunun temelini farklı kaynağa dayandırırlar. Soloman; adaleti soyut, bütünüyle rasyonel ve kuramsal temelde ele alan geleneğe meydan okuyarak adaletin bir formül ya da ideal olarak yukarıdan verilmiş bir şey olarak görülemeyeceğini savunur. Ona göre adalet her şeyden önce kişisel bir kaygı ve bireysel bir erdemdir. Onun varoluşçu yaklaşımında adalet, kişinin nasıl *yaşadığı*, nasıl *hissettiği*, nasıl davrandığı, günlük hayatta ortaya çıkan durumlara nasıl tepki verdiği ve tepkilerin nelere yol açtığından bağımsız düşünülemez. Adalet ölçüt ve ilkelerde değil duyarlılıktadır. Solomon'ın görüşü Adam Smith, Hume, Shaftsbury ve Hutcheson gibi düşünürlerden beslenir. Kantçı geleneği temsil eden Rawls'a göre ise adalet salt bir bireysel duygu değildir kurumsal sosyal bir duygudur. Rawls'a göre, kurumlar adil olduğunda bu düzenlemelerin içinde yer alan insanlar da adalet duygusunu geliştirirler ve bu duygu toplumun geneline yansır. Adalet duygusu ve diğer ahlaki duygular iyi düzenlenmiş bir toplumun "istikrarı", "dengesi" ve "uyumu" için teminattır. Bu yüzden de Rawls adalet duygusunun ve diğer ahlaki duyguların nasıl kazanılabileceklerini anlamak için bir ahlak psikolojisinin temellendirilmesi gerektiğini söyler. Rawls'un ahlak psikolojisi anlayışı Piaget ve Kohlberg gibi ahlaki gelişim evresi yaklaşımına dayanır. Bu bildiride, Solomon'ın varoluşçu ahlak duyusu anlayışı ile Rawls'un ahlaki evre anlayışı arasındaki farklılıklar ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Adalet Duygusu, Ahlak Psikolojisi, John Rawls, Robert C. Solomon

John Rawls'un *Bir Adalet Teorisi* adlı eseri çağdaş felsefesinin en önemli klasiklerinden biridir (Lackey, 1999; Yazıcı ve Yazıcı, 2016). Rawls kendi kuramı çerçevesinde ortaya koymuş olduğu hakkaniyet olarak adalet anlayışının geleneksel alternatif kuramlara göre daha çok istikrara sahip olduğunu, bu yüzden de söz konusu istikrarın teminatı olan "ahlaki duyguların" özellikle de "adalet duygusunun" insanlar tarafından nasıl kazanılabileceklerini anlamak için bir ahlak psikolojisinin temellendirilmesi gerektiğini söyler. Bu maçla Rawls, eserinin III. Bölümünde "Adalet Duygusu"na özel bir başlık ayırmıştır. Bu bildiri, bu bölüme odaklanarak Rawls'un adalet kuramının kuramsal ve psikolojik temellerini açımlamaktadır.

Rawls'a göre, iyi düzenlenmiş bir toplum "herkesin ve aynı şekilde başkalarının da aynı adalet ilkelerini bildiği ve kabul ettiği, temel sosyal kurumların tatmin edildiği ve bu ilkelerin tatmin edildiğinin bilindiği bir toplumdur" (s.484). Böyle bir toplumda insanların adalet ve diğer ahlaki duyguları nasıl kazanabileceklerini anlamak kendi kuramının uygulanabilirliğini

ve adalet anlayışının sağlam, istikrarlı ve dayanıklı bir kuram olduğunu göstermesi açısından önemli bir kanıt olacaktır.

Rawls'a göre iyi düzenlenmiş bir toplumda üyeler kamusal adalet anlayışı yüzünden adalet ilkelerinin gerektirdiği şekilde davranmaya yönelik güçlü ve etkili bir arzuya sahip olurlar. Ona göre adalet duygusu salt bir bireysel duygu değil kurumsal ve sosyal bir duygudur. "Kurumlar adil olduğunda …bu düzenlemelerin içinde yer alan parça da adalet duygusuna karşılık gelir ve kendi parçasının da bunun devamını arzu etmesini sağlar" (s. 484). Yani adalet, kendi duygusunu bir ölçüde kendisi oluşturur. Bu görüş bir anlamda Aristotelesçi bir düşüncedir. Çünkü, Aristoteles'e göre de erdemler pratikle kazanılırlar. Erdemli eylemlerde buluna buluna erdemli oluruz.

Rawls, ahlaki duyguların nasıl oluştuğunu iki ana gelenek üstünden inceler. Birinci gelenek köklerini deneyimci doktrinden alan Hume'dan Sidgwick'e kadar bütün faydacılarda bulunan en son şekli de sosyal öğrenme teorisi tarafından temsil edilen gelenektir (488). Bu geleneğe göre ahlak eğitiminin amacı başkalarının veya toplumun yararına göre davranmayı kazandıracak motivasyonu sağlamaktır. Ahlaki duygularımız erken zamandaki eğitimin şekillendirdiği doğamızın sonucu ortaya çıkar. Freud'un teorisi de bu gelenek içeresinde ahlaki öğrenmenin iki önemli yönünü temellendirmesi açısından önemlidir. Birincisi, ahlaki öğrenme hayatın erken zamanında muhakemenin ahlak için temel olmasından önce meydana gelir ve ikincisi sözü geçen erken dönem ahlak öğrenmesi çatışma ve stres tarafından belirlenen psikolojik süreçler tarafından kazandırılan yeni dürtülerle ilgidir. Diğer gelenek ise rasyonalist düşünürlerden türemiş, Rousseau, Kant, Piaget tarafından örneklendirilmiş olan gelenektir. Bu geleneğe göre ahlaki öğrenme doğuştan sahip olduğumuz bilişsel ve duygusal kapasitemiz çerçevesinde serbest bir gelişmedir. Sosyal doğamızın gelişmesi ahlaki duygularımızın gelişimine dayanır.

Rawls ahlak duygusunun kaynağı araştırmasında uzlaşmacı bir yaklaşım sergiler. Oan göre, her iki geleneğin temel iddialarında "çok fazla doğru vardır ve onları doğal bir yolla birleştirmeye çalışmak tercih edilebilir görülmektedir" (s. 491). Rawls kendi ahlak psikolojisinde "iyi düzenlenmiş bir toplumda hakkaniyet olarak adalet ilkelerinin gerçekleşmesi için meydana gelmesi gereken ahlaki gelişmenin gidişatının şemasını" çizer (s. 492).

Rawls'a göre, iyi düzenlenmiş bir toplumda ortaya çıkan bir bireyin adalet duygusu üç temel aşamadan geçerek şekillenir. Birinci aşama "Otorite Ahlakı" aşaması bu aşamayı bireyin çocukluk aşamasıyla özdeşleştirir. Rawls'a göre, adalet duygusu "toplumun en genç üyesinin büyümesiyle birlikte tedrici olarak" kazanılır (s. 493). Adalet duygusu birey için birden bire hissedilebilen ve sahip olunan bir şey değildir. Çocukluktan itibaren derece derece kazanılan bir şeydir. Salt bireysel bir duygu değildir. Nesillerin birbirlerini takip etmesi ve nesiller arası ahlaki tutumların çocuklara aktarılması Rawls'a göre adalet insan hayatının şartlarından birisidir.

Otorite Ahlakı aşamasında çocuklar için meşru otorite ebeveynleridir. Rawls bu aşamanın psikolojik ilkesini şu şekilde verir: "çocuk ebeveynlerini önce onların kendisini açıkça sevmesinden daha sonra sever" (s.494). Ebeveynlerin sevgisi çocukta, rasyonel öz-sevgisini,

yeterlilik duygusunu, öz-değeri destekler. Ebeveyn çocuğu sevdiğinde öncelikle sevilen kişi olarak çocuk kendi değerinden emin olur. Kayıtsız şartsız sevilen kişi olarak çocuk, tedricen değişik beceriler kazanır ve öz-değerini doğruluyan yeterlilik duygusunu geliştirir. Sevilen çocuk ebeveynlerine olan sevgisini ve güven duygusunu geliştirerek kendi dünyasıyla başarı ve hoşnutlukla bir bağlantı kurar.

Rawls bu aşamada ebeveynlerin ahlak eğitimi sırasında dikkat etmesi gereken konuları şu şekilde sıralamıştır:

1) Ebeveynler çocuğu sevmeli ve onu takdirine değer vermeli böylece çocukta değer duygusunu ve onun kendilerinden biri olma arzusunu oluştururlar.

2) Ebeveynler uygulanacak kuralları çocuğun anlama seviyesine uygun olarak açık, anlaşılır ve onaylanabilir bir kesinlikle söylemeliler.

3) Ebeveynler söyledikleri kuralları kendileri de uygulayacak şekilde takip etmelidirler.

4) Ebeveynler kendi hoşlandıkları ahlakı örneklendirmeli ve bu ahlakın temel ilkelerini belirginleştirmeli.

Rawls'a göre, çocuğun ahlaki otoritesi ilkeldir çünkü onun ahlaki otoritesinin büyük kısmı kurallar toplanmasından oluşur. Çocuk otorite ahlakı aşamasında bu kuralların haklılığını, doğruluğunu ve adaletin büyük şemasını karayamaz. Çocuğun otorite ahlakı geçicidir, onun özel durumundan ve sınırlı bilişsel doğasından doğan bir gerekliliktir. Bu yüzden otorite ahlakı temel sosyal düzenlemeler içinde kısıtlı bir role sahiptir.

Rawls ikinci aşamayı "Topluluk Ahlakı" olarak adlandırır. Bu aşamadaki ortaklığı, geniş toplumsal olguları ve "bir bütün olarak ulusal topluluğu içine alan" bir ortaklık olarak tanımlar (s. 498). Otorite ahlakı çocuğa aktarılan kurallar koleksiyonundan oluşurken, topluluk ahlakının "içeriği bireyin ait olduğu çeşitli topluluklardaki bireysel rolüne uygun ahlaki standartlardan oluşur" (409). Çocuk bu aşamada ilk olarak aileyi her bir üyesinin belli bir hiyerarşik yapı içinde belli haklar ve ödevlere sahip olduğu en küçük topluluk ortaklığı olarak tanır. Çocuk büyüdükçe bulunduğu konumun davranış standartlarını öğrenir. İyi bir erkek veya kız evlat olmanın erdemleri ona açıklanır ve bu erdemlere uymanın ya da uymamanın yerildiği ve övüldüğü durumlar açıklanır. Benzer şekilde aile dışında başka ortaklık toplumlarının bir üyesi olarak çocuk; okulda, yaşadığı mahallede, başka toplumsal ortaklık ilişkileri içine girer. Toplumsal ortaklık ilişkileri çerçevesinde çocuk, ait olduğu farklı ortaklıklarda farklı rolleri bu rollerin farklı statülerini tanır ve bunların erdemlerini öğrenir. Rawls'a göre, topluluk ahlakı "her biri statünün ve rolün kendisine uygun şekline göre tanımlanan büyük sayıda idealleri içerir" (s.498). Çocuk, aile içinde iyi erkek evlat veya iyi kız evlat olmanın, okulda iyi sınıf arkadaşı olmanın, mahallede de iyi komşu çocuk olmanın ideallerini öğrenir ve bu ideallerin kendi durumuna uygun olup olmadığının muhakemesini yapma kapasitesine sahip olur.

Çocuk topluluk ahlakı aşamasında "ahlaki örnekler" tanır. Rawls'a göre, ahlaki örnekler "birçok şekilde hayran olunan ve durumlarına uygun en yüksek ideali sergileyen kişilerdir" (413) Ahlaki örnekler bizde onlar gibi olma ve onlar gibi davranma arzusunu ortaya çıkaran becerileri, yetenekleri karakter erdemleri ve mizacı sergilerler. Bu ahlaki örnekler çocukta

onları taklit etme arzusuna ve daha sonra örnekler çerçevesinde ortaya çıkan rollerin standartlarını ve ahlaki ideallerini içselleştirmesine neden olur.

Rawls toplumsal ahlakın içeriğini ortaklık erdemleri ve erdemsizlerini sıralayarak verir. Ortaklık erdemleri içinde "adalet ve hakkaniyet, sadakat ve güven, kişi bütünlüğü ve tarafsızlık" sıralarken erdemsizlikleri "tamahkârlık ve hakkaniyetsizlik, onursuzluk ve aldatma, haksızlık nedeniyle zarar verme ve önyargı" olarak sıralar. Ortaklık erdemleri arkadaşlığı ve güveni, toplumun standartlarına ve ideallerine bağlılığı ve dolayısıyla adil işbirliği duygusunu artırırken ortaklık erdemsizlikleri bir taraftan suçluluk duygusunu diğer taraftan kini ve öfkeyi artırır.

Üçüncü aşama "İlkeler Ahlakı" aşamasıdır. Rawls topluluk ahlakı aşamasında çocuğun ahlaki örneklerden, toplumsal rollerden yola çıkarak içinde bulunduğu ortaklıklar çerçevesinde kendi toplumsal rolünü arkadaşlık ve güven duyguları temelinde nasıl belirlediğini normatif olarak temellendirdi. Peki, çocuğun iyi bir erkek veya kız evlat, iyi bir sınıf arkadaşı ve iyi bir sporcu olmasını istemesini normatif anlamada "adil bir insan" olmasını istemesinden farklı kılan nedir? Rawls tam da bu sorunun cevabını incelemek istediğini söyler (414). Bu üçüncü aşamada çocuk, arkadaşlık bağları ve başkalarına karşı duydukları hisler ve daha geniş toplumun onaylanmasından duyulan endişe nedeniyle adalet ilkelerini arzulamaz, "prensipler" olarak adalet ilkelerine saygı göstermeyi arzular. Bu arzunun temellendirmesini üçüncü psikolojik yasayla verir: "sevgi ve güven tutumları ve arkadaşlık duyguları ve karşılıklı güven önceki iki psikolojik kanuna göre ortaya çıktığında, biz ve bizim koruduklarımızın yerleşik ve kalıcı bir kurumun hak sahipleri olduğunun tanınması, bizde ilgili adalet duygusuna neden olur. Adalet ilkelerini karşılayan sosyal düzenlemelerin bizim iyiliğimizi ve bağlı olduğumuz kimseleri nasıl desteklediğini fark ettiğimizde adalet ilkelerini uygulamak ve onlara göre hareket etmek arzusunu geliştiririz" (415). Böylece Raws'ın deyimiyle "adil insan ortaklığı idealini" takdir ederiz.

Rawls'a göre, adalet duygusu karşı hareket ettiğimizde adalet ilkelerine referansla suçluluk duygusu ortaya çıkar. Yalnız bu suçluluk duygusu otorite ve topluluk ahlakı aşamalarında ortaya çıkan suçluluk duygusundan farklıdır. Rawls, tam ahlaki gelişimin ilkeler ahlakı aşmasında ortaya çıktığını söyler (415). Otorite ahlakında çocuk ahlaki ideal ve ona bağlı olan yönelim ve idealleri anlama kapasitesine sahip olmadığından bu ahlaki ideal çerçevesinde ortaya çıkacak olan suçluluk duygusu gibi ahlaki duyguları ayırma ve tanımlama becerisine de sahip olamayacaktır. Topluluk ahlakında ahlaki duygular özsel olarak arkadaşlık ve güven bağlarına bağlı olduğundan onların yönelimi ve ideallerini ayırma ve tanımlama yeterliliğine sahip olsa da bu aşamalarda hissedilen suçluluk gibi ahlaki duygular büyük oranda ortakların istekleri ve yararları çerçevesinde tanımlanan ayırıcı özellikleri olan şartlara bağlı duygular olacaklardır. Rawls'a göre, ilkeler ahlakı kabul edildiğinde, ahlaki tutumlar, yalnızca belirli bireylerin ve grupların refahı ve onayı ile bağlantılı olarak değil de bu olumsallıklardan (contingencies) bağımsız olarak, seçilen bir hak kavramıyla şekillenir. Rawls içinde yaşadığımız dünyanın arızi olumsal şartlarından bağımsızlığını ahlaki duygulanımlarımız sergiler ve "bu bağımsızlığın anlamı orijinal pozisyonun tarifi ve onun Kantçı yorumu tarafından" verilir (416). Kısaca bu aşamada Rawls genel olarak ahlaki duyguların özel olarak

da adalet duygusunun tüm olumsal durumlardan, belli kişi, grup ve ortaklıklara özel bağlardan bağımsız olduklarını söyler. Bu noktada Rawls'ın adalet duygusunu Kant'ın saygı duygusuna benzete biliriz çünkü Kant'da saygı duygusundan bahsederken ayırıcı özelliği olmayan deneyimden bağımsız salt genel ahlak yasasına yönelimi olan bir duygu olarak bahseder.

Rawls için hakkaniyet olarak adalet ilkeleri çerçevesinde ortaya çıkan adet duygusunun tüm olumsal durumlardan bağımsız olması hak ve adaletin sağlanması temelinde merkezidir çünkü tarafların hepsi için "ortak ve örtüşen adalet duygusu olmadığında sivil arkadaşlık da mevcut olmaz" (507). Ahlaki duygular özellikle de yukarıda anlattığımız şekliyle hakkaniyet olarak adalet ilkeleri çerçevesinde ortaya çıkan adalet duygusu hayatımızda "düzenleyici" bir rol oynar. Bu çerçeve de ortaya çıkan adalet duygusuna sahip olmak demek, hakkaniyet olarak adalet ilkeleriyle yönetilmeyi arzuluyoruz, "bu ilkelerin tamamını bir açıdan makul olarak kabul eden ve adil olarak tanıyan herkesle yaşamak istiyoruz demektir" (508).

Rawls "Ahlak Psikolojinin İlkeleri" başlığı altında ahlaki gelişim süreçlerinin üç psikolojik kanunu şu şekilde özetler:

Birinci kanun: aile kurumu çocuğun iyiliği için onun bakımını üstlenir ve ona olan sevgisini gösterir, daha sonra çocuk kendisine gösterilen bu sevgiyi ailesine aktarır.

İkinci kanun: birinci kanunda anlatıldığı şekilde gelişen bireysel duygu kapasitesi mevcut sosyal düzenlemelerle herkesin bildiği şekilde bu kişilerin başkalarına karşı dostluk ve güven duygusu bağlarının gelişmesini sağlar. Böylece bu kişiler kendilerine verilen görev ve sorumlulukları yerine getirirler ve yaşamları boyunca da ideallerine bağlı kalırlar.

Üçüncü kanun: ilk iki kanuna göre oluşturulan duygusal gelişim, toplumun kurumlarının da adil ve kamusal olması durumunda, kişi adalet duygusunu geliştirir ve kendisinin, ailesinin ve çevresinin haklarını gözetir (520-21).

Rawls birinci kanunun formülasyonunun adil varlık olarak kurumsal bir düzene gönderme yaparken son iki kanunun formülasyonunun adil varlık olarak kamusal bir düzene göndermede bulunmasının bu kanunların (eğilimlerin) en çarpıcı özelliği olduğunu belirtir (521).

Rawls'ın ahlaki gelişim süreçleri Jean Piaget ve Lawrence Kohlberg'in öncülüğünü yaptığı bilişsel-gelişimsel ahlaki gelişim kuramıyla birçok benzerlik içerir (Brennan ve Noggle, 2000). Rawls'ın otorite ahlakı aşaması Piaget'nin yaderk (heteronomy) ahlakına benzer çünkü Piaget'ye göre bu aşamada Piaget de ahlakın otoriteye ve onun tanımladığı kurallara tek taraflı saygıyı ve boyun eğmeyi ifade ettiğini söyler. Piage, ahlaki öğrenmede taklittin önemli olduğunu çocukların oynarken kuralları öğrenebildiğine vurgu yapar. Ahlak için gerekli akıl yürütme becerisini çocuklar oynarken geliştirirler. Rawls'un topluluk ahlakında olduğu gibi Piaget'nin özerk ahlakında da ahlaklılık ortaklık ilişkisine girildiğinde karşılıklı saygı ve eşitliğe dayanıyor. Kohlberg'in geleneksel veya ahlaki düzeyinde çocuk ben merkezlilikten soyal-merkezliliğe geçiş yapar, toplumun standartlarını kabul edip onlar çerçevesinde diğerlerinin onayını alır. Bu aşamada aynı Rawls'un topluluk ahlakında olduğu gibi ahlaki standartlar bağlamsal ve somuttur. Kohlberg'in gelenek sonrası düzeyi ise ahlaki sorunlar ve değerlendirmeleri evrensel adalet ilkeleri çerçevesinde düşünülür ki genel, evrensel ve soyut

adalet kavramını yansıtan bu ilkeler toplumsal ahlaki düzenden bağımsız olarak vardırlar (Yazıcı ve Yazıcı, 2011). Kohlberg'in son aşamada değindiği ilkeler Rawls'un hakkaniyet olarak adalet ilkelerini karşılayıp karşılamadığı tartışmalı olsa da şu açıktır ki her ikisi de Kantçı bir adalet anlayışını temel alırlar. Bu açıdan da Kohlberg'e getirilen eleştirilerin hepsi en azından ahlaki gelişimin üçüncü aşaması açısından Rawls içinde geçerli olacaktır.

KAYNAKLAR

Brennan, S. ve Noggle, R. (2000). "Rawls's Neclected Childhood: Reflection on the Original Position, Stability, and the Childs's Sense of Justice", The Idea of Political liberalism içinde, ed. V. Davion ve C. Wolf, Rowman: Oxford.

Lackey, D. P. (1999). "What are the Modern Classics? The Baruch Poll of Great Philosophy in the Twentieth Century", ***The Philosophical Forum***, 30, 4: 329-346.

Piaget, J. (2004). *Çocukta Zihinsel Gelişim*, Cem Yayınevi: İstanbul.

Rawls, J. (2017). *Bir Adalet Teorisi*, çeviren: V. A. Coşan, Phoenix: İstanbul.

Yazıcı, S. ve Yazıcı, A. (2016). "Çağdaş felsefenin klasikleri: felsefe öğretim üyelerinin tercihleri üzerine nicel bir araştırma", *Turkish Studies*, Volume 11/19 Fall 2016, p. 807-824.

Yazıcı, S. ve Yazıcı, A. (2011). Karakter: Felsefi, Psikolojik ve Eğitim Boyutlarıyla, Çizgi Kitapevi: Konya.

İMAM HATİP LİSELERİ VE FEN LİSELERİ ÖĞRENCİLERİNE GÖRE ALLAH TASAVVURU: NİĞDE ÖRNEĞİ

Abdulgani ÖZKAN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, ozkan_gani@hotmail.com

ÖZET

Bu araştırmanın amacı İmam-Hatip Lisesi ve Fen Lisesi öğrencilerinin Allah tasavvuru açısından incelenmesi ve liseler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.. Araştırma Niğde ilindeki İmam-Hatip Liseleri ve Fen Liselerinde öğrenim gören öğrenciler ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya tabaka ve kümeleme örnekleme yöntemleriyle 500 öğrenci katılmıştır. Araştırmada Öğrencilerin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik durumları gözetilmeden okul bazında incelenmiştir. Çalışmada Allah'ın varlığı, kader ve kaza gibi konularda 15 soru sorulmuştur. Araştırma sonucunda İmam-Hatip Lisesi öğrencilerinin Allah tasavvuru düzeyi pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu, Fen liselerinde ise bu durumun İmam Hatip'e göre daha az olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İmam- Hatip Lisesi, Fen Lisesi, Allah Tasavvuru, Niğde

Tablo 1 - Allah'ın varlığına inanıyor musunuz?

Okul Türü	İnanıyorum	Kısmen İnanıyorum	Kararsızım	İnanmıyorum	Toplam
İmam Hatip Lisesi	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%
Fen Lisesi	94,4%	2,8%	1,9%	0,9%	100,0%

Tablo 1:'' Allah'ın varlığına inanıyor musunuz? '' sorusuna İmam Hatip Lisesi öğrencileri 100,0 % İnanıyorum, Fen Lisesi Öğrencilerinin ise 94,4 % İnanıyorum, 2,8% Kısmen inanıyorum, 1,9% Kararsızım, 0,9 İnanmıyorum şeklinde cevap vermişlerdir.

Tablo 2 - Allah'ın, kâinat ve insan üzerinde sürekli müdahil olduğuna inanıyor musunuz?

Okul Türü	İnanıyorum	Kısmen İnanıyorum	Kararsızım	İnanmıyorum	Toplam
İmam Hatip Lisesi	96,7%	3,3%	0,0%	0,0%	100,0%
Fen Lisesi	81,5%	12,0%	4,6%	1,9%	100,0%

Tablo 2: '' Allah'ın, kâinat ve insan üzerinde sürekli müdahil olduğuna inanıyor musunuz? '' sorusuna İmam Hatip Lisesi öğrencileri; 96,7% İnanıyorum, 3,3% Kısmen İnanıyorum. Fen Lisesi öğrencileri; 81,5% İnanıyorum, 12,0% Kısmen inanıyorum şeklinde cevap vermişlerdir.

Tablo 3 - Allah'ın insana yardım ettiğine ve insanın dualarına karşılık verdiğine inanıyor musunuz?

Okul Türü	İnanıyorum	Kısmen İnanıyorum	Kararsızım	İnanmıyorum	Toplam
İmam Hatip Lisesi	96,3%	3,3%	0,4%	0,0%	100,0%
Fen Lisesi	82,2%	10,3%	4,7%	2,8%	100,0%

Tablo 3: '' Allah'ın insana yardım ettiğine ve insanın dualarına karşılık verdiğine inanıyor musunuz?'' sorusuna İmam Hatip Lisesi öğrencileri; 96,0% İnanıyorum, 3,3% Kısmen

İnanıyorum,0,7% İnanmıyorum. Fen Lisesi öğrencileri; 82,2% İnanıyorum, 10,3% Kısmen inanıyorum, 4,7% Kısmen İnanıyorum, 2,8% İnanmıyorum şeklinde cevap vermişlerdir.

Tablo 4 - Başınıza gelen bir hastalık, kaza, açlık, afet gibi sıkıntılar sizi Allah'ın varlığı hakkında şüpheye düşürüyor mu?

Okul Türü	Evet	Kısmen	Kararsızım	Hayır	Toplam
İmam Hatip Lisesi	0,7%	0,7%	2,0%	96,6%	100,0%
Fen Lisesi	2,8%	9,3%	4,7%	83,2%	100,0%

Tablo 4: ''Başınıza gelen bir hastalık, kaza, açlık, afet gibi sıkıntılar sizi Allah'ın varlığı hakkında şüpheye düşürüyor mu?'' sorusuna İmam Hatip Lisesi öğrencileri; 8,7% Evet, 0,7% Kısmen, 90,6% Hayır . Fen Lisesi Öğrencileri ; 2,8 % Evet, 9,3% Kısmen , 4,7% Kararsızım, 83,2% Hayır şeklinde cevap vermişlerdir.

Tablo 5 - Kader ve Kaza konusuna inanıyor musunuz?

Okul Türü	Evet	Kısmen	Kararsızım	Hayır	Toplam
İmam Hatip Lisesi	95,7%	2,7%	1,7%	0,0%	100,0%
Fen Lisesi	88,0%	5,6%	2,8%	3,7%	100,0%

Tablo 5: ''Kader ve Kaza konusuna inanıyor musunuz?'' sorusuna İmam Hatip Lisesi öğrencileri 94,7% Evet , 2,7% Kısmen, 2,7 Kararsızım şeklinde cevaplarken Fen Lisesi öğrencileri 88,0% Evet, 5,6% Kısmen, 2,8% Kararsızım, 3,7% Hayır şeklinde cevaplanmıştır.

Tablo 6 - Öldükten sonra dirilmeye, cennet ve cehennemin varlığına inanıyor musunuz?

Okul Türü	Evet	Kısmen	Kararsızım	Hayır	Toplam
İmam Hatip Lisesi	98,7%	1,3%	0,0%	0,0%	100,0%
Fen Lisesi	89,8%	7,4%	1,9%	0,9%	100,0%

Tablo 6:'' Öldükten sonra dirilmeye, cennet ve cehennemin varlığına inanıyor musunuz?'' sorusuna İmam Hatip Öğrencileri 94,7% Evet, 1,3% Kısmen şeklinde cevaplarken, Fen Lisesi 89,8% Evet, 7,4% Kısmen, 1,9% Kararsızım, 0,9% Hayır şeklinde cevaplamışlardır.

Tablo 7 - Vahiy ile Akıl arasında uyum olduğunu düşünüyor musun?

Okul Türü	Evet	Kısmen	Kararsızım	Hayır	Toplam
İmam Hatip Lisesi	93,6%	4,1%	1,7%	0,7%	100,0%
Fen Lisesi	83,2%	12,1%	2,8%	1,9%	100,0%

Tablo 7:'' Vahiy ile Akıl arasında uyum olduğunu düşünüyor musun?'' sorusuna İmam Hatip Öğrencileri 92,6% Evet, 4,1%Kısmen, 2,7% Kararsızım, 0,7% Hayır şeklinde cevaplarken, Fen Lisesi 83,2%Evet, 12,1% Kısmen, 2,8% Kararsızım, 1,9% Hayır şeklinde cevaplamışlardır.

Tablo 8 - Hz. Muhammed (s.a.v) sizin için rol model midir?

Okul Türü	Evet	Kısmen	Kararsızım	Hayır	Toplam
İmam Hatip Lisesi	91,0%	8,3%	0,0%	0,7%	100,0%
Fen Lisesi	81,3%	11,2%	5,6%	1,9%	100,0%

Tablo 8:'' Hz. Muhammed (s.a.v) sizin için rol model midir?'' sorusuna İmam Hatip Öğrencileri 88,0% Evet, 5,3% Kısmen, 6,7% Hayır şeklinde cevaplarken, Fen Lisesi 81,3% Evet, 11,2% Kısmen, 5,6% Kararsızım, 1,9% Hayır şeklinde cevaplamışlardır.

Tablo 9 - Aşağıdakilerden size uygun olanı seçiniz?

Okul Türü	5 Vakit Namaz Kılıyorum	Ara - sıra kılıyorum	Sadece Cuma Namazlarını	Namaz Kılmıyorum	Toplam
İmam Hatip Lisesi	53,3%	36,2%	8,1%	2,4%	100,0%
Fen Lisesi	23,1%	52,8%	9,3%	14,8%	100,0%

Tablo 9:'' Aşağıdakilerden size uygun olanı seçiniz?'' sorusuna İmam Hatip Öğrencileri 50,3% 5 Vakit Namaz Kılıyorum, 36,2% Ara - sıra kılıyorum, 8,1% Sadece Cuma Namazlarını, 5,4% Namaz Kılmıyorum şeklinde cevaplarken, Fen Lisesi öğrencileri 23,1% 5 Vakit Namaz Kılıyorum, 52,8% Ara - sıra kılıyorum, 9,3% Sadece Cuma Namazlarını, 14,8% Namaz Kılmıyorum şeklinde cevaplamışlardır.

Tablo 10 - Allah insanı seviyor mu?

Okul Türü	Evet	Kısmen	Kararsızım	Hayır	Toplam
İmam Hatip Lisesi	91,7%	3,0%	4,7%	0,7%	100,0%
Fen Lisesi	81,5%	9,3%	5,6%	3,7%	100,0%

Tablo 10:'' Allah insanı seviyor mu?'' sorusuna İmam Hatip Öğrencileri 90,7% Evet, 2,7% Kısmen, 4,7% Kararsızım, 2,0% Hayır şeklinde cevaplarken, Fen Lisesi öğrencileri 81,5%Evet, 9,3%Kısmen, 5,6% Kararsızım, 3,7% Hayır şeklinde cevaplamışlardır.

Tablo 11 - Allah, insanları tehlike ve kötülüklere karşı korur düşüncesine katılır mısınız?

Okul Türü	Allah'ın insanı her zaman ve her yerde korumadığını düşünüyorum	Allah, İnsanı koruyor mu diye düşündüğüm zamanlar olur	Allah insanı bazı durumlarda koruduğunu düşünüyorum	Allahın, insanı genellikle koruduğunu düşünüyorum	Toplam
İmam Hatip Lisesi	91,3%	3,7%	4,7%	0,4%	100,0%
Fen Lisesi	81,5%	9,3%	5,6%	3,7%	100,0%

Tablo 11:'' Allah insanı seviyor mu?'' sorusuna İmam Hatip Öğrencileri 90,7% Allah bir gün insanı her zaman ve her yerde korumadığını düşünüyorum, 2,7% Allah, İnsanı koruyor mu diye düşündüğüm zamanlar olur, 4,7% Allah insanı bazı durumlarda koruduğunu düşünüyorum, 2,0% Allah'ın, insanı genellikle koruduğunu düşünüyorum şeklinde cevaplarken, Fen Lisesi öğrencileri 81,5% Allah bir gün insanı her zaman ve her yerde korumadığını düşünüyorum, 9,3% Allah, İnsanı koruyor mu diye düşündüğüm zamanlar olur, 5,6% Allah insanı bazı durumlarda koruduğunu düşünüyorum, 3,7% Allah'ın, insanı genellikle koruduğunu düşünüyorum şeklinde cevaplamışlardır.

Tablo 12 - Allah her zaman affeder mi?

Okul Türü	Evet	Hayır	Toplam
İmam Hatip Lisesi	53,7%	46,4%	100,0%
Fen Lisesi	41,7%	58,3%	100,0%

Tablo 12:'' Allah her zaman affeder mi?'' sorusuna İmam Hatip Öğrencileri 53,7% Evet, 46,4% Hayır şeklinde cevaplarken, Fen Lisesi öğrencileri 41,7% Evet, 58,3% Hayır şeklinde cevaplamışlardır.

Tablo 13 – Allah ile konuşmak mümkün mü?

Okul Türü	Evet	Hayır	Toplam
İmam Hatip Lisesi	84,0%	16,0%	100,0%
Fen Lisesi	67,6%	32,4%	100,0%

Tablo 13:'' Allah ile konuşmak mümkün mü?'' sorusuna İmam Hatip Öğrencileri 84,0%Evet, 16,0% Hayır şeklinde cevaplarken, Fen Lisesi öğrencileri 67,6% Evet, 32,4% Hayır şeklinde cevaplamışlardır.

Tablo 14 – İnsanın, Allah'a İhtiyacı var mı?

Okul Türü	Evet	Kısmen	Kararsızım	Hayır	Toplam
İmam Hatip Lisesi	95,3%	3,3%	0,0%	1,4%	100,0%
Fen Lisesi	90,7%	3,7%	2,8%	2,8%	100,0%

Tablo 14: ''İnsanın, Allah'a İhtiyacı var mı?'' sorusuna İmam Hatip Öğrencileri 94,0% Evet, 3,3% Kısmen, 2,7% Hayır şeklinde cevaplarken, Fen Lisesi öğrencileri 90,7% Evet, 3,7% Kısmen, 2,8% Kararsızım, 2,8% Hayır şeklinde cevaplamışlardır.

Tablo 15 – Allah'a dua ediyor musunuz?

Okul Türü	Evet	Kısmen	Hayır	Toplam
İmam Hatip Lisesi	95,3%	4,7%	0,0%	100,0%
Fen Lisesi	89,8%	7,4%	2,8%	100,0%

Tablo 15: '' Allah'a dua ediyor musunuz? '' sorusuna İmam Hatip Öğrencileri 95,3% Evet, 4,7% Kısmen şeklinde cevaplarken, Fen Lisesi öğrencileri 89,8% Evet, 7,4% Kısmen, 2,8% Hayır şeklinde cevaplamışlardır.

SONUÇ:

İnsanın Allah ile olan irtibata daha dünyaya gelmeden başlamaktadır. Araf suresinin 172. Ayetinde Rabbimiz; Hani Rabbin; âdemoğullarının sülbünden soyunu çıkarmış ve kendilerini nefislerine şahit tutmuş. Ben, sizin Rabbiniz değil miyim? Demişti. Onlar da demişlerdiki: Evet, biz buna şahidiz. Kıyamet günü: Bizim bundan haberimiz yoktu, demeyesiniz. Buyurarak bu irtibatı ortaya koymaktadır. Ancak insanoğlu ana rahminden itibaren insan ile ve dış dünya ile bağ kurmaya başlamakta. Bu bağ dünyaya gelişi ile diğer insanlarla, akran çevresi ile ve okul çevresi ile devam etmektedir. İnsanı aile, okul ve sosyal çevresi Allah tasavvuru noktasında etkilemektedir. Okul çağında hangi okulda eğitim aldığı da bu nokta da etkilidir. Bundan dolayı İmam Hatip Liselerinde ve Fen Liselerinde öğrenim gören öğrencilere Allah Tasavvuru ile ilgili sorular sorduk ve aldığımız cevaplarda gördük ki okul da bu anlamda çok etkili. Çünkü İmam Hatip Lisesi ile Fen Lisesinin ders çizelgelerini incelediğimizde İmam hatip liselerinde akademik derslere ilave olarak dini temelli derslerinde olduğunu görmekteyiz. Yaptığımız anket sonuçlarına göre İmam hatipteki öğrencilerin tamamı Allah'ın varlığına inanıyor fen lisesi öğrencilerinin de büyük çoğunluğu Allah'a inanıyor ancak fen lisesi öğrencilerinin bir kısmı karasız bir kısmı da inanmıyor. Allah'ın kâinat üzerinde sürekli etkin olduğuna imam hatip öğrencilerinden inanmayan yok ama fen lisesi öğrencilerinden Allah'ın kâinat üzerinde

etkin olmadığını düşünen öğrenciler bulunmaktadır. Özellikle 2. Soru imam hatip okullarında deizm var diyenlerin yanıldığını göstermektedir. Allah'ın insana yardım ettiğine ve insanın dualarına karşılık verdiğine imam hatip öğrencilerinden hayır diyen hiç öğrenci bulunmamakta ama kararsız olanlar bulunmaktadır. Ancak fen lisesi öğrencilerinden bu soruya hayır diyen öğrenciler bulunmaktadır. Başına gelen bir sıkıntıdan felaketten dolayı Allah'ın varlı hakkında imam hatip öğrencilerinden çok azda olsa şüpheye düşen öğrenciler bulunmakta, fen lisesi öğrencilerden bu noktada şüpheye düşen öğrenci sayısı imam hatip öğrenci sayısının dört katı. Kader ve kaza konusuna imam hatip öğrencilerinden inanmayan olmamasına karşın fen lisesi öğrencilerinden inanmayan azımsanmayacak kadar bulunmaktadır. Ölüm sonrası hayata imam hatip öğrencilerin çoğunluğu inanıyor bir kısmı kısmen inanıyor ama inanmayan öğrenci bulunmuyor. Fen lisesinde ise ölüm sonrası hayata imam hatip öğrencilerine oranla daha az öğrenci inanıyor ve azda olsa inanmayan öğrenci bulunuyor. İmam hatip öğrencilerinin çoğunluğu vahiy ile akıl arasında uyum olduğunu düşünüyor ama azda olsa uyum olmadığını düşünen öğrenciler bulunmakta. Fen lisesi öğrencilerinden çoğunluğu vahiy ile akıl arasında bağ olduğunu düşünüyor ancak çok sayıda öğrenci kısmen düşünüyor ve imam hatip öğrencilerine göre daha fazlası da bağ olmadığını düşünmektedir. İmam hatip öğrencilerinin çoğunluğu Hz. Muhammed (s.a.v)' in kendisi için rol model olduğunu düşünmekte, fen lisesi öğrencilerinde ise bu sayı imam hatip öğrencilerine göre çok daha az sayıdadır. 5 Vakit namaz kılan öğrenci sayısı imam hatip te yarıdan fazla iken fen lisesi öğrencilerinde bu sayı çok azdır. İmam hatip ve fen lisesi öğrencilerinin çoğunluğu Allah'ın insanı sevdiğini düşünmekte ama sevmediğini düşünen öğrenci sayısı fen liselerinde azımsanmayacak kadar bulunmaktadır. İmam hatip ve fen lisesi öğrencilerinin çoğunluğu Allah'ın insanı her zaman korumadığını düşünmektedirler. İmam hatip öğrencilerinin yarıdan fazlası Allah'ın her zaman affettiğini düşünüyor fen lisesi öğrencilerinin de yarıdan fazlası Allah'ın insanı her zaman affetmediğini düşünüyor. İmam hatip öğrencilerinin çoğunluğu Allah ile konuşmanın mümkün olduğunu düşünürken fen lisesi öğrencilerinin de yarıdan fazlası bunu böyle düşünüyor. Namaz kılma ile Allah ile konuşmanın doğru bir bağlantısının olduğunu görüyoruz. Çünkü 5 vakit, genellikle ve arasıra namaz kılarım diyen öğrencilerin oranı ile Allah ile konuşmak mümkün diyen öğrencilerin oranı yaklaşık olarak aynıdır. İnsanın Allah'a ihtiyacının olmadığını düşünen çok az da olsa imam hatip öğrencisi bulunmaktadır. Fen lisesi öğrencilerinden insanın Allah' ihtiyacının olmadığını düşünen az ama imam hatip öğrencilerinden oldukça fazladır. İmam hatip öğrencilerinden Allah'a dua etmeyen hiç olmamasına rağmen fen lisesinde azımsanmayacak kadar vardır.

Genel olarak baktığımızda imam hatip öğrencilerinin Allah tasavvuru fen lisesi öğrencilerine göre daha üst seviyededir. Bu da imam hatip okullarındaki dini derslerin daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak bazı sorulara verilen olumsuz cevapların ders içerikleriyle bağlantılı olup olmadığı incelenip bununla ilgili sonuçların değerlendirilip Milli Eğitim bakanlığına bildirilmesi uygun olacaktır.

Ek: Anket Soruları

ANKET FORMU

Okul:
Sınıfı:
Cinsiyet:
Yaş:

1 - Allah'ın varlığına inanıyor musunuz?
( ) İnanıyorum ( ) Kısmen İnanıyorum ( )Kararsızım ( ) İnanmıyorum
2 - **Allah'ın, kâinat ve insan üzerinde sürekli müdahil olduğuna inanıyor musunuz?**
( ) İnanıyorum ( ) Kısmen İnanıyorum ( )Kararsızım ( ) İnanmıyorum
3 - **Allah'ın insana yardım ettiğine ve insanın dualarına karşılık verdiğine inanıyor musunuz?**
( ) İnanıyorum ( ) Kısmen İnanıyorum ( )Kararsızım ( ) İnanmıyorum
4 - Başınıza gelen bir hastalık, kaza, açlık, afet gibi sıkıntılar sizi Allah'ın varlığı hakkında şüpheye düşürüyor mu?
( ) Evet ( )Kısmen ( ) Kararsızım ( ) Hayır
5 - Kader ve Kaza konusuna inanıyor musunuz?
( ) Evet ( )Kısmen ( ) Kararsızım ( ) Hayır
6 - Öldükten sonra dirilmeye, cennet ve cehennemin varlığına inanıyor musunuz?
( ) Evet ( )Kısmen ( ) Kararsızım ( ) Hayır
7 - Vahiy ile Akıl arasında uyum olduğunu düşünüyor musun?
( ) Evet ( )Kısmen ( ) Kararsızım ( ) Hayır
8 - Hz. Muhammed (s.a.v) sizin için rol model midir?
( ) Evet ( )Kısmen ( ) Kararsızım ( ) Hayır
9 - Aşağıdakilerden size uygun olanı seçiniz?
( )5 vakit Namaz kılıyorum ( ) Ara sıra kılıyorum
( ) sadece Cuma Namazları ( ) Namaz kılmıyorum
10 - Allah insanı seviyor mu?
( ) Evet ( )Kısmen ( ) Kararsızım ( ) Hayır

11 - Allah, insanları tehlike ve kötülüklere karşı korur düşüncesine katılır mısınız?
( ) Allah, insanı her Zaman ve her yerde korumadığını düşünüyorum
( )Allah, insanı koruyor mu diye düşündüğüm zamanlar olur
( ) Allah insanı bazı durumlarda koruduğunu düşünürüm
( ) Allah'ın insanı genellikle koruduğunu düşünürüm

12 - Allah her zaman affeder mi?
( ) Evet ( )Hayır
13 – Allah ile konuşmak mümkün mü?
( ) Evet ( )Hayır

14 – İnsanın, Allah'a İhtiyacı var mı?

( ) Evet, var ( )Kısmen, var ( )Kararsızım ( )Hayır, yok

15 – Allah'a dua ediyor musunuz?

( ) Evet ( )Kısmen ( )Hayır

MİMARİ AÇIDAN OSMANLI CAMİ ESTETİĞİ

ARCHITECTURAL ASPECTS OF OTTOMAN MOSQUE AESTHETICS

Doç. Dr. Abdullah DURAKOĞLU
Abant İzzet Baysal Üniversitesi, adurakoglu06@gmail.com

Prof. Dr. Hamit COŞKUN
Abant İzzet Baysal Üniversitesi, hamitcokun2000@gmail.com

ÖZET

Mimari açıdan Osmanlı cami estetiğini belirlemeye yönelik olan bu çalışmada, Osmanlı dini mimarisinin en önemli özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Allah'ı taklit ederek güzele ulaşma fikriyle yola çıkan Osmanlı mimarisi, Orhan Gazi zamanından başlayarak, camileri doğayla iç içe inşa etmiştir. Doğayla iç içe olmasının yanında, Osmanlı dini mimarisinin en önemli özelliklerinden birine göre, camilerin derli toplu saflar halinde namaz kılmaya elverişli bir biçimde tasarlanmalarıdır. Osmanlı camileri de buna uygun bir biçimde yapılmıştır ki cemaat namaz için saf tuttuğunda aralarda gereksiz hiçbir boşluk kalmamaktadır. Osmanlı dini mimarisinde dikkat çeken başka bir özellik, camiler, bazı insanların kibir, gurur gibi kötü huylarını kullanmalarını engelleyebilecek biçimde tasarlanmışlardır. Bu nedenle mekânın her bir diliminin inancı eşit şekilde yansıttığı bir tasarım planı getirilmiştir. Osmanlı camilerinin mimari tasarımlarında dikkate alınan diğer bir estetik öğe de ışıktır. Dini Osmanlı mimari eserlerin estetik niteliği kapsamında düşünülen ışığın, fiziksel görme ve değerlendirme işlemlerini sağlaması açısından rolü büyüktür. Işık, her mimari için önemlidir. Ancak dini mekânlarda aydınlatma, istenen ruhani atmosferin yaşanabilmesine ve güzelliklerin ortaya çıkabilmesine imkân tanıyabildiği için daha da önemli görülmüştür. Osmanlı cami mimarisinin estetik anlayışına baskın olan en önemli yaklaşım ise asıl mimarın Allah olduğudur. Çalışmanın sonunda, Osmanlı cami mimarisinin estetik anlayışına göre, güzelliğin sadece mekânların görünüşünden ortaya çıkan bir değer olmadığı, iç mekânın akustiğinden, ibadet eden insanların görünüşüne, tabanın ve iç mekânın dekorasyonundan duvarlardaki ve tavandaki süsleme ve figürlere kadar, neredeyse camiye ait tüm unsurların güzellik değeri esas alınarak tasarlandığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Osmanlı cami estetiğinin sadece mimari açıdan değerlendirilebilecek bir husus olmadığı görülmüştür. Osmanlı cami estetiğinin tüm boyutlarıyla anlaşılabilmesi için dekorasyon, fonoloji, malakari vb gibi alanlar açısından da değerlendirilmesi gerekir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mimarisi, Estetik, Cami.

ABSTRACT

In this study, which aimed to determine the aesthetics of Ottoman mosque from the architectural point of view, the most important features of Ottoman religious architecture were tried to be determined. Ottoman architecture, which started out with the idea of reaching the beauty by imitating God, has started to build mosques with nature starting from the time of Orhan Gazi. In addition to being intertwined with nature, one of the most important features of Ottoman religious architecture is that mosques are designed in a manner suitable for praying in

tidy ranks. The Ottoman mosques were built in such a way that when the congregation was pure for prayer, there was no unnecessary space between them. Another noteworthy feature of the Ottoman religious architecture is that mosques are designed to prevent some people from using bad habits such as pride and arrogance. For this reason, a design plan has been introduced in which each segment of the space reflects the belief equally. Another aesthetic element considered in the architectural designs of the Ottoman mosques is the light. The light which is considered within the scope of the aesthetic quality of the religious Ottoman architectural works has a great role in terms of providing physical vision and evaluation processes. Light is important for every architecture. However, lighting in religious places has been seen as more important since it can allow the desired spiritual atmosphere to be experienced and the beauties to emerge. The most important approach that dominates the aesthetic understanding of the Ottoman mosque architecture is that the real architect is Allah. At the end of the study, according to the aesthetic understanding of the Ottoman mosque architecture, beauty is not only a value that arises from the appearance of spaces; on the other hand, it has been determined that almost all of the elements belonging to the mosque are designed based on the acoustics of the interior, the appearance of the worshipers, the decoration of the floor and the interior as well as the decorations and figures on the walls and ceiling. In this context, it was seen that the aesthetics of the Ottoman mosque was not an architectural issue. In order to be able to understand the aesthetics of Ottoman mosque in all its dimensions, it should be evaluated in terms of decoration, phonology, malakari, and so on.

Keywords: Ottoman Architecture, Aesthetics, Mosque.

Güzel diye nitelediğimiz bir şeyi güzel kılan etmenler nelerdir ve bu etmenler, öznede mi yoksa nesnede mi bulunur? Bir takım estetik standartlar var mıdır? Estetik diye nitelenen ayrı bir tecrübeden söz edilebilir mi? Güzellik, iyilik, doğruluk gibi değerlerde hangi ortak ve farklı özelliklerden söz edilir? Bir nesne ya da esere güzel diye değer biçerken bizi etkileyen ölçütler bilinç mi, yoksa bilinç dışı ölçütler midir? Bu belirlemeler dışında estetikle ilgili olarak söylenmesi gereken başka bir husus, günümüzdeki yaygın kanaate göre estetik her ne kadar sanatları konu alsa da sanat felsefesiyle karıştırılmaması gerektiğidir. Çünkü estetik, yalnızca sanat eserlerinde yaratılan güzellik yerine, güzelliği bir bütün olarak ele alır (Cevizci, 1997: 255). Ancak güzellik anlayışları farklı kültür ve dinler arasında oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bu nedenle farklı kültürlere ve dinlere ait mimari yapılar da birbirinden farklılık göstermektedir.

İslamiyet'in estetik anlayışına göre en güzel olan şey Yaradan'dır. "Ona ruhumdan üfürdüğümde…" ayeti de ortaya koymaktadır ki insanda Allah'tan olan bir yan vardır. İnsanın diğer canlıların yanındaki ayrıcalığı ve güzelliği de buradan gelir. Nihai güzellik Allah'a aittir. Hiçbir şey Allah'a benzemez ve onu temsil edemez (Göğebakan, 2012: 77). Bu yaklaşım, en çok Osmanlı mimarisini etkilemiştir.

Osmanlı döneminde baskın yaklaşım asıl mimarın Allah olduğu ve tüm evrenin, büyük kubbeli, kandillerle ve ışık saçan mumlarla bezeli, aydınlık pencereli ve yüksek kemerli bir cami olduğudur (Faroqhi, 2004: 161). Bu düşüncenin etkisiyle Osmanlı camilerinde kubbeler ve kemerler hâkimdir. Bunun anlamı, yeryüzünün mescit, göğün de kubbe olarak düşünülmesidir (Mutluel, 2012: 61). Başka bir deyişle güzelliğin kaynağı Tanrı'dadır. İnsan

ancak güzelliği anlayıp keşfederek sanat ortaya koyabilmektedir. Öyleyse insan, ancak güzellikleri taklit ederek sanat icra edebilir. İslamiyet'e göre, evren sanat için vazgeçilmez bir esin kaynağıdır. Çünkü evren Allah'ın muhteşem bir sanat eseridir. Hiçbir insan böyle mükemmel bir sanat eseri ortaya koyamaz. Sanatçılar böyle bir eseri sadece taklit edebilirler (Kalkan, 2007: 135-136, 149). Öyleyse sanatçı ancak Allah'ın sanat eserini belirli bir ölçüde de olsa taklit edebilirse güzelliği ortaya koyabilir. Bunun için de güzelliği keşfetmek gerekir. İslamiyet'e göre en iyi sanatçı, güzelliği keşfedendir (Ayvazoğlu, 1997: 12).

Allah'ı taklit ederek güzele ulaşma fikriyle yola çıkan Osmanlı mimarisi, Orhan Gazi zamanından başlayarak, camileri doğayla iç içe inşa etmiştir. Örneğin Bursa'daki Orhan Camii'nin pencereleri o kadar büyük ve alçak yapılmıştır ki, içerisi güneşin ışığına boğulmaktadır. Bu camide ibadet eden insanlar, oturduklarında bile her iki yandaki pencerelerden dışarıdaki ağaçları ve çiçekleri, başka bir deyişle Tanrı'nın en güzel tecellilerini görmektedirler. Böylelikle camilerdeki insanlar, kapı ve pencerelerin sımsıkı kapandığı bir ortamda ibadet etmek yerine hem insanın hem de Tanrı'nın ortaya koyduğu güzellikleri temaşa edebilecek biçimde ibadet edebilirler (Armağan, 2007: 395).

Doğayla içiçe olmasının yanında, Osmanlı dini mimarisinin en önemli özelliklerinden birine göre, camilerin derli toplu saflar halinde namaz kılmaya elverişli bir biçimde tasarlanmalarıdır (Mutluel, 2008: 67,). Osmanlı camileri de buna uygun bir biçimde yapılmıştır ki, cemaat namaz için saf tuttuğunda aralarda gereksiz hiçbir boşluk kalmamaktadır. Dolayısıyla Osmanlı dini mimarisinin estetik anlayışına göre, güzellik sadece mekânın dış görünüşünden ortaya çıkan bir değer değildir. İbadet eden insanların görünüşü de güzelliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Kalkan, 2007: 197; Yetkin, 1965: 246). Bilindiği gibi bu anlayış, çağdaş mimarimize çok yansımasa da günümüzde de devam etmektedir. Zira günümüzdeki camilerde de imamlar, farz namaza başlanacağı sırada cemaate dönerek "safları sık ve düzgün tutun!" uyarılarında bulunmaktadırlar.

Osmanlı dini mimarisinde dikkat çeken başka bir özellik, camiler, bazı insanların kibir, gurur gibi kötü huylarını kullanmalarını engelleyebilecek biçimde tasarlanmışlardır. Bu nedenle mekânın her bir diliminin inancı eşit şekilde yansıttığı bir tasarım planı getirilmiştir. Bu plan Osmanlı mimarisinin zirvesini teşkil eden Mimar Sinan'ın Selimiye Camisi'nin tasarımında en kusursuz noktasına ulaşmıştır. Tek bir kubbenin altında bütün müminler eşit noktalara yerleşir ve bölgelilikle içerideki her türlü hiyerarşik ilişki dışlanır (Armağan, 2007: 396). Osmanlı camilerinin büyük bir bölümünün bu biçimde tasarlanmalarının bir diğer nedeni de, İslamiyet'in, inanan insanların elde ettikleri güzellikleri diğer insanlarla paylaşarak kalıcı hale getirmelerini tavsiye etmesidir. Ayrıca İslamiyet, insanların sahip oldukları güzelliklerin diğer insanlara karşı böbürlenme ve üstünlük taslama gibi kötü huylar için kullanılmalarını da çirkin görür ve yasaklar (Mutluel, 2008: 45). Zira böyle bir durumda yapılan ibadetlerden güzellik sağlanmadığından estetik doyum sağlanmaz, aksine çirkinlik ortaya çıkar.

Osmanlı camilerinin mimari tasarımlarında dikkate alınan diğer bir estetik öğe de ışıktır. Dini Osmanlı mimarisinde biçimin estetik niteliği kapsamında düşünülen ışığın, fiziksel görme ve değerlendirme işlemlerini sağlaması açısından rolü büyüktür. Işık, her mimari için önemlidir. Ancak dini mekânlarda aydınlatma, istenen ruhani ve manevi atmosferin yaşanabilmesine ve güzelliklerin ortaya çıkabilmesine imkân tanıyabildiği için daha da önemli görülmüştür. Çünkü kapalı mekânda ışık, dış dünyadan yansıyan tek belirti olmak

durumundadır. Bu anlayışla yapılan klasik Osmanlı camilerinde, mekân tesirinin en önemli unsuru, doğal ışığın doğrudan mekâna alınmasıdır. Osmanlı camilerinde merkezi kubbenin eteklerinde yer alan küçük pencereler de ışığı kubbe yüzeylerine almakta ve kubbe, bütün hacmi aydınlatan tek bir ışık bölgesi oluşturmaktadır. Ayrıca ışığın yüksek seviyeden alınması, mekân içinde ışığın tek merkezden yayılmasını sağlamaktadır (Oral, 2006: 80- 81).

Osmanlı dini yapılarının ortak özelliklerinden biri de bu yapıların son derece simetrik olmasıdır. Örneğin, II. Bayezid'ın yaptırdığı Bayezid Camisi'nde büyük orta kubbeye önden ve arkadan yarım kubbelerin eklenmesiyle simetri prensibine uyularak geniş bir mekân elde edildiği görülmektedir. Büyük kubbe çapının yerden yüksekliğe oranı yan kubbe çapının yerden yüksekliğe oranına eşittir. Ayrıca aynı caminin kuzey cephesi önünde yer alan avlu da cami mekânıyla eşit büyüklükte olması nedeniyle simetriktir. Dolayısıyla Bayezid Cami, iki yarım kubbesi zaruri ve doğal bir seyir takip eden bir mimari anlayışın neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Beyazıd Cami'nin tasarımında kusursuzluk noktasına ulaşan bu simetri anlayışının yansımasını aralarında Üç Şerefeli Cami ve Eski Fatih Cami'sinin de bulunduğu birçok Osmanlı Camisi'nde görmek mümkündür (Yetkin, 1965: 237; Ödekan, 1987: 311- 313).

Osmanlı camilerinin bu anlayışla tasarlanmalarının temelinde yatan simetri olgusu, İslamiyet'e göre, doğada da mevcut olan bir özelliktir. Bu durum, Kur'an-ı Kerim'de, yaratmanın çift olduğu şeklinde açık bir biçimde ifade edilmektedir. Zira hemen hemen bütün canlılarda simetriden söz etmek mümkündür. Bu aynı zamanda doğanın temel yasası olarak ele alınabilir. Simetride her iki kanat birbiri ile örtüşür. Bir bütüne dikey bir çizgiden bakıldığında sağ ve sol parçalar arasında bir denge, tekrar ve uyum görülür. Birbirinin aynı olan iki bölüm oluşur. İki bölüm üst üste getirildiği zaman herhangi bir kayma olmadan denkleşir (Mutluel, 2008: 114- 115). İslamiyet'in önem verdiği simetri olgusuna uygun olarak yapılan Osmanlı camilerinde bu anlayış, Mimar Sinan'ın yapıtlarıyla birlikte doruğa varır. (Ödekan, 1987: 313-315).

Sonuç

Osmanlı cami mimarisinin estetik anlayışına baskın olan en önemli yaklaşım, asıl mimarın Allah olduğudur. Bu yaklaşım, camilerin sadece dünyanın değil, evrenin küçük bir numunesi biçiminde tasarlanmasına neden olmuştur. Osmanlı cami mimarisinin estetik anlayışına göre, güzelliğin sadece mekânın iç ve dış görünüşünden ortaya çıkan bir değer olmadığı, iç mekânın akustiğinden, ibadet eden insanların görünüşüne, tabanın ve iç mekânın dekorasyonundan duvarlardaki ve tavandaki süsleme ve figürlere kadar, neredeyse camiye ait tüm unsurların güzelliğin ortaya çıkmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Osmanlı cami estetiğinin sadece mimari açıdan değerlendirilebilecek bir husus olmadığı görülmüştür. Bu çalışma ise sadece mimari boyutuyla Osmanlı cami estetiği incelenerek sınırlandırılmıştır. Osmanlı cami estetiğinin tüm boyutlarıyla anlaşılabilmesi için dekorasyon, fonoloji, malakari vb gibi alanlar açısından da değerlendirilmesi gerekiyor. Ancak bu, çok daha geniş kapsamlı bir çalışma konusu olmayı hak etmektir.

KAYNAKÇA

ARMAĞAN, (2007). "İslam: Sanat ve Estetik", İslam'a Giriş, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, s:388- 409.

AYVAZOĞLU, Beşir. (1992). İslam Estetiği, Ağaç Yayıncılık: İstanbul.

CEVİZCİ, Ahmet.(1997). Felsefe Sözlüğü, Ekin Yayınları: Ankara.

FAROQHI, Suraiya. (2004). Osmanlı'da Kentler ve Kentliler. Tarih Vakfı Yurt Yayınları:İstanbul.

GÖĞEBAKAN, Yüksel. (2012). "Estetik ve Kentsel Yapılanma Üzerindeki Etkisi" İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi, 2 (4): 73- 84

KALKAN, Ahmed. (2007). Müslümanın Sanat Anlayışı, Rağbet Yayınları: İstanbul.

MUTLUEL, Osman. (2008). Kur'an-ı Kerim ve Estetik. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MUTLUEL, Osman. (2012). S. Ahmet Arvasi'de İslam Estetik ve Sanatı, Bilgeoğuz Yayınları: İstanbul.

ORAL, Murat. (2006). Günümüz Cami Mimarisinde Nitelik ve Kimlik Sorunu –Konya Örneği-, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

ÖDEKAN, Ayla. (1987). "Mimarlık ve Sanat Tarihi", Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300- 1600, (Editör: Sina AKŞİN). Cem Yayınevi: Ankara, s: 273- 400.

YETKİN, Suut Kemal. (1965). İslam Mimarisi, Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara.

BERTRAND RUSSELL'IN EPİSTEMOLOJİSİ BAĞLAMINDA OKUL ÖNCESİ EĞİTİM ANLAYIŞI

PRE-SCHOOL EDUCATION IN THE CONTEXT OF BERTRAND RUSSELL'S EPISTEMOLOGY

Doç. Dr. Abdullah DURAKOĞLU
Abant İzzet Baysal Üniversitesi, adurakoglu06@gmail.com

Prof. Dr. Hamit COŞKUN
Abant İzzet Baysal Üniversitesi, hamitcokun2000@gmail.com

ÖZET

Russell'ın bilgi felsefesi bağlamında okul öncesi eğitim anlayışının ele alındığı bu çalışmada, önce onun bilgi ve zihinsel eğitim anlayışı ele alınmıştır. Russell, zihinsel eğitim kapsamında nelerin, nasıl öğretilmesi gerektiği konusunda düşünceler ortaya koyarak bazı bilgilerin okul öncesi öğrencilerin de dâhil herkesin kazanması gerektiğini iddia etmiştir. Bunlar arasında coğrafya bilgisinin bir bölümü de bulunmaktadır. Russell, coğrafya bilgisinin tanıma yoluyla bilgi edinmeye en yakın tarzdaki betimlemelerle anlatılmasının uygun olacağını düşünmektedir. Kısmen resimlerle, kısmen de gezginin yolculukları sırasında gördüklerini gösteren filmlerle coğrafyanın daha iyi öğretileceğini iddia etmektedir. Russell, coğrafya için uygulananların daha fazlasıyla tarihe de uygulanacağını iddia etmektedir. Tarih eğitimine de takriben beş yaşında başlanabilir. Tarih dersi de coğrafya dersi gibi, tanıma yoluyla bilgi edinmeye en yakın tarzdaki bol resimli betimlemelerle anlatılabilir. Russell' a göre, aritmetik de, çocukluğun umacısı olsa da, ilk öğretilmesi gereken dersler arasında yer almaktadır. Zira herhangi bir toplamın cevabının ya doğru ya da yanlış olması aritmetiği ilk eğitimde önemli bir unsur yapar. Epistemolojisi bağlamında ele alındığında Russell, matematiğin verdiği bilgiyi kesin gördüğünden böyle bir düşünceye ulaştığı anlaşılmaktadır. Çünkü aritmetik, üzerine örnekler yapmayı gerektirmeyecek kadar ezbere dayanmakta ve bu nedenle aritmetik ezberletilerek ve zamana yayarak öğretilmelidir. Russell, karakter eğitimi kapsamında cinsel eğitime de önem vermektedir. Cinsel eğitimin çocuklar için gerekli olduğunu düşünen Russell, bunun mahiyetine de değinmiştir. Çalışmanın sonunda, Russell'ın epistemolojisinin; daha çok aritmetik, tarih ve coğrafya bilgilerinin anlatılış tarzlarına ilişkin düşüncesiyle, cinsellik bilgilerinin ise toplum tarafından müstehcen sayılmasına ilişkin düşüncesiyle uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Russell, Epistemoloji, Okul Öncesi Eğitim.

ABSTRACT

In the context of Russell's knowledge philosophy, this study examines the concept of pre-school education and firstly, his understanding of knowledge and mental education. Russell argued that some information, including preschool students, should gain some insight into what should be taught in the context of mental education. Among these are also a part of geography knowledge. Russell has thought that the knowledge of geography shall be explained in the closest manner to acquiring knowledge through recognition. He argued that geography would

be better taught by the films, which he had partly seen during his travels and partly by pictures. Russell claimed that those applied for geography would be applied to history with more things. History education can be started at about five years of age. History lesson can also be explained by a lot of pictorial depictions like geography lesson, which are the closest to acquiring knowledge through recognition. According to Russell, arithmetic, although the child's hopeful, is one of the first lessons to be taught. Because whether the answer to any sum is correct or not, makes arithmetic an important element in pre-school education. In the context of his epistemology, Russell seems to have reached such a thought as he foresaw the knowledge given by mathematics. Because arithmetic is based on memorization so that it does not need to make examples on it, and therefore it should be taught by memorizing and spreading it over time. Russell also gives importance to sexual education in the context of character education. Considering that sexual education is necessary for children, Russell also mentioned the nature of this. At the end of the study, it was concluded that Russell's epistemology was more in line with his thinking on the ways in which arithmetic, history and geography were explained, and that his sexuality was considered obscene by the society.

Keywords: Russell, Epistemology, Preschool Education.

Çağımızın en büyük filozoflarından biri olan Bertrand Russell (2000: 140- 141)' a göre, bilgi, benlik ile benlik olmayanın bir birlik biçimidir. Her türlü bilgi kazanma ise benliğin genişlemesidir. Bu genişleme, bilgi isteğinin tek başına işlemesiyle daha başlangıçta amaçlarının hangi niteliklerde olması gerektiğini hedeflemeyen bir çalışmayla elde edilir.

Russell, bu düşüncesiyle zihinsel eğitimin sadece bilgi kazandırılma süreci olarak tanımlanamayacağını ifade etmektedir. Önemli olan, hangi derslerde hangi çeşit bilgilerin hangi amaçla kazandırıldığıdır. Bu çerçevede ele alındığında Russell'ın pedagojisini anlamak için önce onun epistemolojisi hakkında bilgi sahibi olmak gerektiği anlaşılmaktadır. Çünkü Russell'ın epistemolojisi ile pedagojisi, özellikle de zihinsel eğitim düşüncesi, arasında sıkı bir ilişki vardır.

Russell (2000: 40- 44)'a göre, iki tür bilgi vardır: Şeylerin bilgisi ve doğruların bilgisi. Şeylerin bilgisi, kendimiz dışındaki nesnelerin tanınmasıyla elde edilir. Russell, kendi dışındaki şeyleri tanıyabilme yeteneğinin zihnin ana niteliği olduğunu iddia eder. Örneğin, hayatında hiç Russell gibi Çin İmparatoru'nu görmemiş olan biri Çin İmparatoru'nu tanıma onuruna erişememiştir. Ancak bu kişi, yine de Çin İmparatoru'nun kim olduğunu bilebilir. Çin İmparatoru da bir nesne olarak kabul edildiğinde bu bilgi de şeylerin bilgisi kapsamındadır ve Çin İmparatoru böylelikle betimleme yoluyla bilinmiş olur. O halde şeylerin bilgisi iki türlü bilinebilir: Tanıma yoluyla ve betimleme yoluyla

Russell (2000- 45- 46) tanıma yoluyla bilginin doğrudan fiziksel varlıkları algılamakla elde edildiğini düşünür. Ona göre, örneğin benim şu anda üzerinde çalıştığım masayı, duyu verileriyle algıladığımdan tanıma yoluyla onun bilgisini doğrudan elde ediyorum. Bu tanıma bellek sayesinde de olabilir. Başka bir deyişle bellekle tanıma da mümkündür. Örneğin, şu anda mutfak masasını görmüyorsam da, ona daha önce dokunduğumdan ve baktığımdan anımsadığım açıktır. Bu biçimde olsa da onun dolaysız bilgisini elde ederim.

Russell (2014: 172- 173), zihinsel eğitim kapsamında okulda nelerin, nasıl öğretilmesi gerektiği konusunda düşünceler ortaya koyarak bazı bilgilerin herkesin kazanması gerektiğini,

bazı bilgilerin de bazı kimselerin kazanmasının gerektiğini iddia etmiştir. Örneğin sağlık alanında çalışan kişiler gibi bazı kimselerin tıbbi bilgilere sahip olması zorunludur. Ancak herkesin sağlık bilgisi bilmesi gereklidir. Örneğin, coğrafya bilgisinin bir bölümünün de herkes için kazanılması gereklidir. Ancak, çocuklara öğretilecek bu coğrafya bilgisinin kapsamında coğrafi olayların bilgisi yoktur. Coğrafi olayları bilmek yararlı da olsa bunun gerçek zihinsel bir değeri yoktur. 3-5 yaş arasındaki çocuklar için kazanılması gerekli olan coğrafi bilgi, coğrafyayla turistik seyahat düşüncesini birleştirebilen bir bilgi olmalıdır. Bu türden bilginin de ülkelerin ve yerleşim yerlerinin coğrafi konumlarıyla ilgi olduğu aşikârdır. Russell (2014: 174), coğrafi bilgilerinin bu bölümünün kısmen resimlerle ve sinemayla öğretileceğini iddia etmektedir. Yapılan bazı yolculuklar da coğrafya bilgisine karşı ilgi uyandırır. Oğlunun hiç ders görmediği halde daha küçük yaştan itibaren coğrafya bilgisi edindiğini söyleyen Russell, yılda iki kez yapılan Londra- Cornwall yolculuklarının dahi bu bilgilerin edinilmesine katkı yaptığını düşünmektedir.

Epistemolojisi bağlamında ele alındığında Russell'ın coğrafya bilgisinin en iyi tanıma yoluyla öğrenileceğini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu da eğitimde yaparak ve yaşayarak öğrenmeye karşılık gelmektedir. Ancak okul programlarındaki coğrafya derslerinde sürekli yaparak ve yaşayarak eğitim yapmak imkân ve zaman açısından olanaksızdır. Bu nedenle okullarda öğrencilere coğrafya bilgileri betimlemeler yoluyla kazandırılmaktadır. Russell (2014: 174), coğrafya derslerinde tanıma yoluyla bilgi edinmeye en yakın tarzdaki betimlemelerle anlatılmasının uygun olacağını düşünmektedir. Özellikle kısmen resimlerle, kısmen de gezginin yolculukları sırasında gördüklerini gösteren filmlerle coğrafyanın daha iyi öğretileceğini iddia etmektedir. Zira ona göre her çocuk, zihninde coğrafyayla seyahat düşüncesini birleştirir birleştirmez coğrafya ilgilenir. Bu tutkulu merak, coğrafya derslerine olan ilgiyi daha da artırır.

Öte yandan Russell (2014- 174)'a göre, bu tür bilgi alışılmış şeylerin düş gücü üzerindeki baskısını azaltır ve daha sonraki yaşamda gerçekten uzak ülkelerin var olduğunu anlamayı mümkün kılar. Bilgi felsefesi bağlamında düşünüldüğünde onun burada 'alışılmış şeyler' kavramıyla söz etmek istediği şey, tümevarımdır.

Bir tür akıl yürütme olan tümevarım, tümdengelimden farklı olarak öncüller ne denli yüklü olursa olsun hiçbir zaman sonuçtaki iddiayı zorunlu kılmaz. Çünkü tümevarımda sonuç, öncüllerdeki kanıtlarla sınırlıdır. Onları aşan bir iddia öne süremediğinden tümevarımla elde edilen sonuç önermesi sadece bir olasılığı belirtir (Yıldırım, 1998: 37).

Russell (2000: 57- 58) da tümevarımsal çıkarımın bu yönünü vurgulamıştır. Ona göre, tümevarımsal çıkarım, olasılığı içermesine rağmen tüm insanların zihinsel yapısına egemen olmuştur. Açıktır ki bize, güneşin yarın niçin doğacağını inancağımızı sorsalar, doğal olarak "çünkü her gün doğmuştur" cevabını veririz. Geçmişte daima doğduğundan yarın da doğacağına ilişkin inancımız vardır. Her ne kadar bilimsel bir akıl yürütme türü olarak kabul edilse de tümevarımsal çıkarımda bulunurken de aynı mantık geçerlidir. Deneyim göstermiş ki, şimdiye kadar tekdüze bir ardışıklığın yinelenmesi, bir sonraki durumda aynı ardışıklığı beklememize neden olur. Russell, bu duruma şöyle bir örnek verir.

"Başka ülkelere ilk kez giden eğitim görmemiş kimseler, kendi anadillerinin anlaşılmadığını görünce buna inanamayacak kadar şaşırırlar (Russell, 2000: 58).

Russell'ın epistemolojisi bağlamında düşünüldüğünde Russell'ın coğrafya eğitimiyle amacının insanların zihnine egemen olan tümevarımsal düşünmeden farklı düşünme tarzları geliştirerek düş gücünü artırmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu, Russell (2014: 174)'a göre aynı zamanda coğrafya derslerinin de en önemli amaçlarından biri olmalıdır. Coğrafya, derslerde resimlerle canlı bir hale getirilince düş gücünü daha da besler. Böylece insanların tümevarımsal düşünmesine neden olan alışkanlıkların baskısı da azalır. Bu bağlamda coğrafya derslerinde, sıcak ülkelerin, soğuk ülkelerin, dağlık ülkelerin, ova ülkelerinin, beyaz, siyah, sarı, kızıl derili insanların olduğunu bilmek iyidir.

Russell (2014: 175- 176), coğrafya için uygulananların daha fazlasıyla tarihe de uygulanacağını iddia etmektedir. Yalnız çocuğun, biraz daha ileri yaşlarda olması gerekir. Tarih eğitimine takriben beş yaşında başlanabilir. Çünkü zaman anlayışı, çocukta henüz gelişmemiş olabilir. Tarih dersi de coğrafya dersi gibi, tanıma yoluyla bilgi edinmeye en yakın tarzdaki bol resimli betimlemelerle anlatılabilir. Önce büyük adamların bol resimleriyle süslenmiş meraklı hikâyelerle tarih öğretimine başlanabilir. Büyük adamlar olarak da askeri fatihlere karşı hayranlık uyandırılmamalıdır. Gerçek fatihler, Buda, Sokrates, Newton gibi fikir ve bilim insanları anlatılmalıdır. Tarih derslerinde savaşlar ve zulümler hakkında açıklamalar yapmak gerekir. Ancak asıl anlatılması gereken tarih, felsefenin ve bilimin tarihi olmalıdır.

Russell (2014: 173)' a göre, aritmetik, çocukluğun umacısı olsa da ilk öğretilmesi gereken dersler arasında yer almaktadır. Zira herhangi bir toplamın cevabının ya doğru ya da yanlış olması aritmetiği ilk eğitimde önemli bir unsur yapar. Epistemolojisi bağlamında ele alındığında Russell, matematiğin verdiği bilgiyi kesin gördüğünden böyle bir düşünceye ulaştığı anlaşılmaktadır. Russell (2000: 72 73)'a göre, "iki iki daha dört eder" gibi genel önermeleri örneklerden elde etmeden de bilebiliriz. Fakat "iki iki daha beş eden bir dünya" başka bir dünya gibi görünür. Bu nedenle aritmetik, üzerine örnekler yapmayı gerektirmeyecek kadar ezbere dayanmaktadır.

Kendisi gibi birçok çocuğun çarpım tablosu öğrenemediğinden dolayı umutsuzluğa kapıldığını söyleyen Russell (2014: 173), öğrenilmesi zor olsa da aritmetiği, en az kafa karıştıran bir bilim olarak görür. Çünkü hiçbir aritmetik işleminin sonucu ilginç ya da dikkate değer olamaz. Eğer aritmetiğin güçlükleri dikkatle derecelendirilir ve iyice dağıtılırsa çocuklar, istenen düzeyde aritmetiği öğrenebilirler.

Russell, karakter eğitimi kapsamında cinsellik eğitimine de önem vermektedir. Cinsellik konusunda anne- baba ve öğretmenlerin çocukları ellerinden geldiği kadar bilgisiz bıraktığını düşünen Russell, (1999: 70)'a göre, onlar genellikle çocukların cinsiyetle ilgili sorularına "sus bakayım" diye cevap veriyorlardı. Ayrıca çocukları leyleklerin getirdiği ya da bir çalının dibinden çıkarıldığı söyleniyordu. Çocuklar, olan bitenleri er ya da geç başkalarından öğreniyordu. Bu durumda aldatma, yalan söyleme anne baba ve çocuklar için bir erdem oluyordu.

Bununla birlikte cinsellik konusu o kadar çok batıl inançlar ve tabularla çevrilmiştir ki özellikle de kadınların bilgisizliğinin iffetleri için gerekli olduğu kabul edilmişti. Bunun sonucunda çocuklar, anne ve babasının kendilerinin dahi utandıkları pis şeyleri yaptıklarını sanıyorlardı (Russell: 1999: 68- 70).

Russell (1999: 75, 2014: 144- 145), cinsellik bilgilerinin müstehcen sayılmasına da karşı çıkmaktadır. Çünkü çocuklardaki müstehcenlik algısı, zorunlu olarak anne ve babalarının

ilişkilerinde çirkin bir şeyler olduğu hissi yaratıyor. Böylelikle insanlar hayatları boyunca cinselliği komik ve iğrenç sanmaya devam ediyorlar.

Cinsellik eğitiminin çocuklar için gerekli olduğunu düşünen Russell (2014: 143), cinsel eğitimin mahiyeti konusuna da değinmiştir. Ona göre, cinsel eğitimin esas kısmı, soruları cevaplandırmadır. Cinsel merak üç yaşlarında başlar ve bu dönemde çocuklar cinsiyetler arasındaki bedensel farklara karşı ilgi duymaya başlarlar. Böylece çocuklar soru sormaya başlarlar. Russell, bu tür bilgilerin, doğrular üzerine olan bilgiler kapsamında olduğunu iddia eder.

Russell (2000: 107)'a göre, doğrular üzerine olan bilgimizin, şeyler, başka bir deyişle nesnelere ilişkin bilgimizden farklı olarak bir karşıtı vardır. Biz şeyleri ya bilir, ya da bilmeyiz. Örneğin, Japonya Prensesi'nin kim olduğunu ya bilir, ya da bilmeyiz. Japonya Prensesi'ni tanımamızdan yanlış çıkarımlar yapmış olsak da tanımanın kendisi yanlış olamaz. Tanıma konusunda zıt bir ikilik yoktur. Ancak doğruların bilgisi konusunda bir ikilik vardır. Çünkü yanlış olana da inanabiliriz.

Örneğin, çocuk farkında olmadan cinsellik bilgileri kapsamında nereden geldiğine ilişkin bir soru sorabilir ve küçük yaşlardaki bir çocuk, kendisinin leylekler tarafından dünyaya getirildiğine inanabilir. Böylece çocuk, yanlış bir inanca sahip olabilir. Russell (2014: 143)'a göre, bu tür sorulara mutlaka doğru cevap verilmeli ve cinsellik bilgisi de diğer bilgilerden farklı, başka bir deyişle müstehcen sayılmamalıdır. Epistemolojisi bağlamında ele alındığında Russell'ın 'cinsellik bilgilerinin müstehcenlik sayılması"na ilişkin anlayışının onun "doğrular üzerine olan bilgi" düşüncesi kapsamında ele alınması gereken bir sorun olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Epistemoloji, felsefenin bilgiyle ilgili problemlerini inceleyen, bilginin kaynağını, doğasını, doğruluğunu, ölçütünü ve sınırlarını inceleyen bir alt disiplinidir. Bilgi ve yetenek kazandırılma süreci olarak tanımlanan eğitim ise eğitimin ana parçaları olarak nitelendirilen öğrenme, algılama, kavrama, imgeleme, deneyimleme vb. süreçlerle de ilgilenir. Bu açıdan bakıldığında eğitimin, bilgi felsefesiyle ilişkisi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Çağımızın en büyük düşünürlerinden biri olan Bertrand Russell da en çok epistemoloji ve eğitim alanında çalışmalarda bulunmuştur. Ona göre, en önemli amacı uygarlık olan eğitim, bir anlamda bilgi edinme, başka bir deyişle öğrenme sürecidir. Eğitimin en önemli sorunlarından biri de bilgilerin nasıl kazandırılacağıdır. Russell'ın kendi epistemolojisi kapsamında ele aldığı sorunlar arasında en çok bilgi ve öğrenme türlerine ilişkin düşüncesi bulunmaktadır. O, eğitim anlayışını, epistemolojisi kapsamında öne sürdüğü düşünceleri üzerine inşa etmiştir. Böylelikle Russell, doğası gereği birbirleriyle ilişkili olan her iki disiplini pratikte de sentez ederek epistemoloji temelli özgün bir eğitim anlayışına sahip olmuştur.

KAYNAKÇA

Russell, B. (2000). Evlilik ve Ahlak (Çev: Ender Gürol). İstanbul: Cem Yayınevi.

Russell, B. (2000). Felsefe Sorunları. (Çev: Vehbi Hacıkadiroğlu). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Russell, B. (2014). Eğitim Üzerine. (Çev: Alişan Uğur). İstanbul: Cem Yayınevi.

Yıldırım, C. (1998). Bilim Felsefesi. İstanbul: Remzi Kitabevi.

FELSEFENİN YOKLUĞU: FİKİRSEL PLÜRALİZMDEN FİKİRSEL MONİZME DÜŞÜNCENİN ÇORAKLIĞI

Dr. Öğr. Üyesi Serdar SAYGILI
Erciyes Üniversitesi, serdarsaygili@erciyes.edu.tr

ÖZET

İnsanın bilinen evren sınırları içerisinde öteki varlıklar karşısında özel bir statüye sahip olmasını sağlayan yegâne özelliği onun rasyonel bir canlı olmasıdır. Rasyonel bir canlı olan insan, yaşadığı varlık dünyasında değerler oluşturan, kültürler kuran ve medeniyetler meydana getiren özelliği ile imtiyazlı bir konumdadır. İnsana imtiyazlı konumu veren temel güç onun varlık karşısında çok boyutlu bir biçimde düşünme yetisidir. İnsan düşünme yetisi sayesinde doğal varlık dünyası üzerine sorular sormakta, araştırmalar yapmakta ve çözümlemelere ulaşmaktadır. Bu bakımdan, insan doğal varlık dünyasının kendisi için yaşanabilir olması adına faaliyetlerini sürekli olarak geliştirmektedir. Ayrıca insan doğal varlık sınırlarının ötesinde, aşkın varlık dünyası ile ilgili olarak da özgün fikirler üretmektedir. Bununla karşın, düşünce eyleminin yetersizliği bireysel ve toplumsal alanda meydana gelen sorunların temel sebeplerinden birisi olarak görülmektedir. Düşünce eyleminde yaşanan sorunların kaynağında ise hakikate ulaşma sürecinde aklın tek bir bilgi türünü mutlak referans noktası alması yatmaktadır. İnsanın hakikate ulaşma sürecinde tek bir bilgi türünü referans noktası alması epistemolojik, ontolojik ve değersel anlamda tahakküm durumuna sebep olmaktadır. Tahakküm durumunda insan, önceden ezberlenmiş fikirleri hakikat kategorisine indirgeyerek doğruyu mevcut düşünsel yapıyla sınırlandırmaktadır. Bu noktada insanı tahakkümün sığlığından hikmetin derinliğine taşıyacak en önemli düşünce disiplini felsefedir. Hikmet arayışı ve hikmet sevgisi olarak insanlığın en kadim bilgi türlerinden birisi olan felsefe, hakikate ulaşmanın en etkili yollarından birisi kabul edilmiştir. Felsefenin var olduğu toplumlar, tarihlerinin hemen her döneminde özgür düşüncenin gelişimine olanak sağlayarak bilim, sanat, siyaset, hukuk gibi alanlarda alternatif fikirlerin oluşumuna katkı sunmuşlardır. Bu sebepledir ki, felsefenin varlığı fikirsel çoğulculuğun derinliğinde insanın hakikate bir adım daha yaklaşmasına olanak sağlarken, felsefenin yokluğu fikirsel tekilliğin sığlığında insanın hakikatten bir adım daha uzaklaşmasına neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi**,** Felsefe, Fikir, İnsan

Giriş

Bilinen evren sınırları içerisinde rasyonel bir varlık olarak kabul edilen yegâne canlı insandır. Rasyonel bir varlık olarak insan, kendi neliğini açık bir biçimde ortaya koymak için kendini kendisi için üzerinde düşünülmesi gereken bir araştırma nesnesine, çözümlenmesi gereken bir soruna dönüştürmüştür. Bu süreç içerisinde kendi neliğini çok boyutlu bir perspektiften değerlendirmeye alan insan, kendini açık-seçik bir biçimde açıklama gayreti içerisine girmiştir. İnsanın kendini kendisi için açıklama çabası bilimden sanata, dinden felsefeye, siyasetten edebiyata kadar birçok alanda özgün sorular çerçevesinde bir tartışma

ortamı meydana getirmiştir. İnsan üzerine farklı bilimler ve disiplinler içerisinde oluşturulan tartışama alanları "İnsan kimdir?, İnsan olmak hangi vasıflara sahip olmak anlama gelmektedir?, İnsan'ın diğer canlılardan farkı nedir?, İnsanın bu dünyada ereği nedir?, İnsan'ın evrendeki ereği nedir?, İnsanın ruhani bir tarafı var mıdır? gibi soruların sorulmasına olanak sağlamıştır. İnsan üzerine sorulan bu sorular çerçevesinde insanın neliği parçalı bir biçimde kavranmaya çalışılmıştır. İnsan üzerine yapılan tüm çözümlemeler insan neliğini açık bir biçimde ortaya koymakta yeterli olamamıştır. İnsan üzerine bilimden sanata, felsefeden dine yapılan her açıklama, kavramı kapsayıcı bir biçimde ortaya koyamamıştır. İnsan ile ilgili yapılan her açıklama onun bir boyutunu ortaya koyarken diğer boyutlarını gözden kaçırmıştır.

Öte yandan bir bilim veya disiplinin ileri sürdüğü açıklamalar başka bir bilim veya disiplin tarafından yeniden soruna dönüştürülmüştür. Böylece etik, estetik, ontolojik, epistemolojik, siyaset, hukuk ve din gibi araştırma alanlarında sorun farklı paradigmalar açısından derinleştirilmiştir. Bu bakımdan insan kavramı her toplumda çözümlenmesi gereken önemli bir sorun olarak kalmaya devam etmiştir. Zira insanın kendi neliğini bir bütün olarak ortaya koymadan yaşadığı dünyayı ve evreni kuşatıcı bir biçimde özümsemesi mümkün görünmemektedir. Bundan dolayı düşünce tarihi içerisinde birçok bilim insanı, din adamı ve filozof insan üzerine tanımlamalar yapmıştır. Bu tanımlamaların bazılarını incelediğimizde insan; canlılar alanının bir üyesi, dik yürüyen, ellerini kullanan, beyni özel biçimde gelişmiş olan, çevresini değiştirebilen, dünyayı ve evreni anlamaya çalışan, konuşan, yaratıcı düşünme imkânına sahip olan, deney dünyasını aşabilen, evrenin bilincine varmış ve eylemlerinden sorumlu olan irade sahibi bir canlı[1], tasavvuf düşüncesinde en yüce basamağa erişmiş, kemale ermiş, ruhsal bakımdan olgunluk katmanına ulaşmış, bütün bir varlık alanının kendisinde dile geldiğini kavrayan ve kendi geçici varlığından sıyrılarak Tanrı'da sonsuzluğa ulaşan kişi[2], üç boyutlu bir zaman dilimi (geçmiş, an, gelecek) içerisinde geleceğe dönük olarak yaşayan, toplumsal bir hayat sürecinde ötekinde varlık bulan, etik, estetik, metafizik, linguistik, bilim ve siyaset gibi alanlarda özgün kültürler meydana getiren, devlet kuran, tarih yapan, bir yönüyle biyolojik diğer yönüyle psişik özellikler taşıyan, din, değer ve adalet sahibi olmakla birlikte düşünen ve konuşan rasyonel bir varlıktır.[3] İnsan neliği üzerine yapılan tanımlamalar, insanın bir bölümünü ortaya koymasına karşın, insanı kuşatıcı bir biçimde açıklamamaktadır. Bu durum, insanın canlının sürekli bir biçimde oluş içerisinde olmasından kaynaklanmaktadır.

İnsan neliği üzerine yapılan tanımlamalardan anlaşılacağı üzere, insanı yaşadığı evrende öteki canlılardan farklı kılan ayrımsal özelliği onun, düşünen bir varlık olmasıdır. Bingöl, 'İletişim Bağlamında Mantık ve Dil' isimli makalesinde bu hususu şöyle değerlendirmiştir: *"... evrenin küçük bir örneği olarak varlığa gelmiş olan ve çoğu kez kendisinden mikro kozmos olarak bahsedilen insan, felsefece tanımıyla, konuşan canlıdır. Bu tanımda konuşan yerine eş anlamlı olarak düşünen terimi de kullanılır. Tanım, bir mahiyet tanımıdır. Genel yönüyle insanın diğer hayvanlarla ortak olan niteliklerine işaret etmektedir. Gerçekten de insan, fizik yapısı itibariyle biyolojik açıdan gelişmiş diğer memeli hayvanlarla birçok benzerlikler gösterir. Nitekim tat alma, koklama, teneffüs etme, kan dolaşımı, sinir sistemi, doğum yoluyla*

[1] Bedia Akarsu, *Felsefe Sözlüğü*, 6. Baskı, (İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1998), 105.
[2] Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 5. Baskı, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 557.
[3] Abdulkuddüs Bingöl, "Milli Kültürümüz Açısından Hayatımızın Üç Temel Olgusu: Din, Felsefe ve Bilim Geleneğimiz", *Türk Yurdu Dergisi,* 31 (2011), 93.

üreme vb. onun canlılığının gerekleridir. Diğer hayvanlarda da mevcuttur. Hareket etmesi, ölümlü olması vb. yine böyledir. İnsan bu nitelikleriyle insan değildir. Aksine o, bütün bunlarla beraber konuşan veya düşünen olmasıyla insandır. Birinciler daha çok onun kendine özgü bedensel varlığının, ikincisi ise ruhsal varlığının nitelikleridir."[4] Bingöl bu konuyla ilgili açıklamalarını şu şekilde sürdürmüştür: *"Öyle görülüyor ki, insanın ayırımsal özelliği konuşan, düşünen manasındadır. Bu özelliği ile o, yeryüzünde kavrama ve tümel mahiyetlere erişen ve bunları bir takım işaretlere bağlayarak ifade edebilen tek varlıktır. Sözün en geniş anlamıyla insan olmak, konuşma ile dil ile gerçekleşen bir başarıdır. Her bakımdan insana benzese de konuşamayan bir canlı insan değildir."*[5] Dolayısıyla insanın öteki canlılar karşısında ki ayrımsal özelliği kavramlar oluşturma ve tümellere ulaşma noktasında konuşan rasyonel bir varlık olması söylenebilir.

Sahip olduğu düşünme yetisi, insanı olarak adlandırılan varlığı diğer varlıklardan ayırt eden en belirgin özelliktir. Bu yeti sayesinde o, kendisi ve çevresi ile ilgili önemli bilgilere ulaşmakta, ulaştığı bu bilgiler üzerinde birtakım zihinsel faaliyetler gerçekleştirerek yeni bilgilere ulaşmaktadır. Konusu, niteliği ve elde ediliş şekli farklı olan bu bilgiler, onun ufkunun genişlemesine ve entelektüel derinliğinin artmasına önemli katkılar sağlamaktadır.[6] İnsan kendini ve kendi dışındaki varlık dünyasını bir bütün olarak anlamak için farklı bilgi türleri ortaya koymuştur. Rasyonel bir varlık olarak insanın en önemli özelliği, olgularla çeşitli türden ilişkilere girerek, tek tür bilgi değil de farklı bilgiler üreten olmasıdır. İnsanlığın geçmişine baktığımızda, olguları dinsel veya gündelik bilgi ile kavramaya çalışmıştır. Günümüz insanı ise çoğunlukla olgulara bilimsel açıdan yaklaşmaktadır. Görüldüğü üzere, öznenin nesneye yönelmesinde kullandığı yöntem veya ilişki türü, bilginin türünü de belirlemektedir Bu hususta insan, düşünce tarihi içerisinde gündelik bilgi, teknik bilgi, bilimsel bilgi, sanat bilgisi, dini bilgi, okkült bilgi ve felsefi bilgi olmak üzere birçok bilgi türü meydana getirmiştir.[7] Bu bilgi türleri insanın kendini, yaşadığı dünyayı ve evreni açıklamasında özgün perspektifler sağlayarak insanın düşünce ufkunun gelişmesine olanak sağlamıştır.

İnsanın düşünce tarihi içerisinde üretmiş olduğu en kadim bilgilerden birisi felsefi bilgidir. Felsefe bilgi üzerine düşünce tarihi içerisinde filozoflar çeşitli tanımlamalar yapmıştır. Platon'a göre felsefe, hakikatin doğasını kavramaya çalışarak, tek tek var olan her şeyin ne için olduğunu ortaya koyamaya çalışmaktır. Başka bir ifadeyle insanın kendi hakiki doğasını kavrayarak amaçların nihai bilgisini elde etmesidir.[8] Aristoteles'e göre felsefe, büyük uyumlu evren makro kozmos karşısında küçük uyumlu evren mikro kozmos insanın saygılı bir şaşkınlığa düşerek, gündelik işleri haricinde, eleştirel düşünceyle soru sormak, sorun görmek, sorun ortaya koymak, irdelemek ve çözümler denemektir.[9] Descartes'e göre, felsefe, insanın bilinçli bir varlık olarak farkındalık içinde yaşama gayretidir.[10] Hegel'e göre felsefe, hakikat

[4] Abdulkuddüs Bingöl, "İletişim Mantık ve Dil", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, (1999), 105.

[5] Bingöl, "İletişim Mantık ve Dil", 105.

[6] Nurullah Denizer, Nazım Bayrakdar, Serdar Saygılı, Mahmut Avcı, *Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla İnanç-Eylem Tutarlılığı* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018), 9.

[7] Kadir Çüçen, *Bilgi Felsefesi*, (Bursa: Asa Kitapevi, 2001), 18-24.

[8] Ahmet Cevizci, *Felsefe* (Bursa: Sentez Yayım ve Dağıtım, 2007), 23.

[9] Mübahat Türker Küyel, *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe Eylemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1976), 29.

[10] Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1999), 10.

sevgisine ve zihin kudretine olan inançtır.[11] Wittgenstein'a göre, felsefe sistematik bir öğreti değil, tüm tümceleri açıklığa kavuşturan zihinsel bir faaliyettir.[12] En genel anlamıyla felsefe, evren ve dünya karşısında alınan belirli bir tavrın, derinleşen varlık bilincinin ve kavramlara dönüşen düşünsel ilişkilerin bir ifadesidir.[13]

Felsefenin tanımı üzerine düşünce tarihi içerisinde filozoflar açıklama getirmesine karşın, bu açıklamalar felsefenin neliğini bir bütün olarak ortaya koymaktan uzak kalmıştır. Alman felsefe tarihçisi Heinz Heimsoeth, bu hususla ilgili olarak şunları söylemiştir: *"Genel olarak felsefe nedir? Felsefenin ne olduğu hiçbir zaman yalın bir biçimde ve önceden söylenemez. Aynı şekilde genel olarak sanatın ya da bilimin de ne olduğu söylenemez. Felsefenin özü ve ödevi, bütün çağların büyük filozofları hatta bize en yakın olan çağımızın filozofları tarafından türlü şekillerde sınırlandırılıp nitelendirilmeye çalışıldı. Felsefeye yapılacak bir girişte önceden herkesin hemen dayanacağı bir tanım ileri sürülemez."*[14] Amerikalı felsefeci John Herman Randall ise bu konuyla ilgili olarak şöyle söylemiştir: *"Felsefe hakkında yeter derecede kesin bir tanım vermek çok güçtür. Çünkü felsefe ideal toplumun sanat, bilim ve din gibi diğer büyük insanî girişimlerine benzer. Felsefeye ilişkin her tanımın, felsefeyi tanımlayan kişinin kendi kültüründe bu girişimin, yani felsefenin uygulamasını yansıtan ve içine aldığı şeyler kadarını dışarı atan bireysel ve sınırlı bir anlayışın ifadesi olduğu görülür ve felsefe hakkımdaki hiçbir tanım, insanların ortaya koymuş oldukları somut felsefelerin bilgisi, bu somut felsefelerin içinden çıktıkları felsefî sorunlar ve felsefî düşüncenin gerek bu insanların kendi hayatlarında, gerekse onların ait oldukları kültürlerinin hayatında oynadığı rol kadar aydınlatıcı olamaz Başka deyişle, felsefe, tanımlanması gereken salt bir sözcük olmaktan çok, araştırılması gereken insani ve kültürel bir girişimdir."*[15] Görüldüğü üzere kadim bir disiplin olan felsefenin neliği üzerine herkesin hemfikir olduğu bir uzlaşılma bugüne kadar mümkün olmamıştır.

Felsefenin neliği üzerine yapılan tartışmalar ile birlikte felsefe, insanlık tarihi boyunca tüm insanlar ve toplumlar için varlığı anlamanın, açıklamanın ve yorumlamanın en önemli enstrümanlarından birisi olmuştur. Bu bağlamda insanlık tarihi içerisinde felsefi düşüncenin var olduğu toplumlar, yaşadıkları zamanın ve coğrafyanın en güçlü toplumlarından birisi olmuşlardır. Felsefi düşüncenin kendisine özgür bir gelişme ortamı bulduğu bu güçlü toplumlar; bilim, sanat, teknik, din, siyaset ve hukuk gibi birçok alanda çağının ötesinde özgün fikirler ve faaliyetler içerisinde olmuşlardır. Bu bakımdan felsefenin hikmeti altında yaşayan toplumlar, hem kendi insanlarına hem de insanlık ailesine fikirsel ve eylemsel anlamda köklü bir miras bırakmıştır. Bu köklü miras toplumların ve insanların geleceğe daha güvenli bir biçimde yürümelerine, geleceği istedikleri şekilde inşaa etmelerine, insan olmanın ahlaki ve entelektüel sorumluluğunu daha güçlü taşımalarına imkân sağlamıştır. Oysa felsefi düşüncenin yeterince var olmadığı toplumlar, yaşadıkları zamanın ve coğrafyanın önemli toplumlarından birisi olmamıştır. Felsefi düşüncenin kendisine gelişme ortamı bulamadığı bu toplumlar; bilim,

[11] Süleyman Hayri Bolay, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2004), 11.
[12] Ludwig Wittgenstein, *Tractatus*, trc. Oruç Aruoba (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002), 59.
[13] Heinz Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, trc. Takiyettin Mengüşoğlu (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007), 16.
[14] Heinz Heimsoeth. *Felsefenin Temel Disiplinleri*, trc. Takiyettin Mengüşoğlu, (Ankara: Doğu Batı Yayınları 2007), 21.
[15] John Herman Randall, Justus Buchler, *Felsefeye Giriş*, trc. Ahmet Arslan (Ankara: BigBang Yayınları: 2014), 37.

sanat, teknik, din, siyaset ve hukuk gibi alanlarda her daim çağının gerisinde olmuşlardır. Bu bağlamda felsefi düşüncenin yokluğundan veya eksikliğinden kaynaklana gerileme *"…bireysel ve toplumsal alanda yaşanan sorunların temel nedenlerinden birisi olmuştur… İnsanın doğruyu elde etme sürecinde bir bilgi türünü mutlak referans noktası olarak kabul etmesi epistemolojik, ontolojik ve değersel anlamda tahakküm durumu meydana getirmiştir. Tahakküm durumunda birey önceden kabul edilmiş düşünceleri mutlak doğru kategorisinde kabul ederek doğruyu mevcut düşünsel yapıya indirgemektedir. Böylelikle tahakkümün meşru olarak kabul ettiği düşünce, doğru olarak kabul edilen düşünce haline gelmektedir. Bu dönüşümde tahakkümün kabul ettiği düşünce, sözde doğru bilgi kaynağı olarak övgülere mazhar olmasına karşın, tahakkümün karşısındaki düşünce gerçek bilgi kaynağı olsa da yergiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu demektir ki makbul olan düşünce doğru olan düşünce değil, önceden kabul görmüş basit düşüncedir. Bu anlayışın tahakküm sınırlarını aşamayan kişi veya toplumlar hiçbir zaman gerçek bir uyanışı gerçekleştirmeyecek, masal dünyasının iyi veya kötü kahramanları olarak sahte dünyalarında yaşamaya devam edeceklerdir. Böylece doğrunun ışığı, karanlığın gölgesine galip gelemeyecektir."*[16] Dolayısıyla felsefi düşünceden yoksun kalmış bireyler ve toplumlar, gerçeğe ulaşma hususunda düşüncesine hâkim olmuş tahakkümün baskısı altında aşılmaz sığlığın içerisinde kalmaya devam edecektir

Sonuç olarak felsefe, insanın kendini, dünyayı ve evreni anlamak üzere ortaya koymuş olduğu en önemli bilgi türlerinden birisidir. Bu bilgi türü var olduğu hemen her toplumda insanlar için doğru ve tutarlı düşünmenin, alternatif görüşler üretmenin, yeni perspektifler yaratmanın ve geleceği öngörülebilir hale getirmenin en önemli aracı olmuştur. Bununla birlikte felsefi düşüncenin var olduğu toplumlar, yaşadıkları çağın en önemli medeniyetlerini meydana getirmişlerdir. Oysa felsefi düşüncenin var olmadığı veya gelişmeye imkân bulamadığı toplumlar, yaşadıkları çağlarda günlük hayatın ötesine geçen düşünsel faaliyetler içerinde olmamışlarıdır. Böylece, o toplumlar için hakikatin araştırılması sürecinde tek bir perspektiften olayları, olguları ve durumları değerlendirmelerine yol açmıştır. Bu durum, verili ezberlerin ötesine geçemeyen, alternatif düşünceler üretmeyen, tahakküm altına girmiş, düşünsel ve eylemsel cesaretini kaybetmiş kukla insanların ve toplumların oluşmasına sebep olmuştur. Görüldüğü üzere insan olmanın ahlaki ve entelektüel sorumluluğu ve haklı gururu varlık üzerine felsefi bir perspektiften düşünen bireyler olmayı gerektirmektedir.

Kaynakça

Akarsu, Bedia. Felsefe Sözlüğü, 6. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1998.

Bolay, Hayri Süleyman. *Felsefeye Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*, 5. Baskı, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.

Çüçen, Kadir. *Bilgi Felsefesi,* Bursa: Asa Kitapevi, 2001.

Bingöl, Abdulkuddüs. "İletişim Mantık ve Dil", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 40, (1999), 105-115.

Bingöl, Abdulkuddüs. "Milli Kültürümüz Açısından Hayatımızın Üç Temel Olgusu: Din, Felsefe ve Bilim Geleneğimiz", *Türk Yurdu Dergisi,* 31 (2011), 93-100.

Denizer Nurullah, Bayrakdar Nazım, Saygılı Serdar. Avcı Mahmut, *Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla İnanç-Eylem Tutarlılığı,* Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.

[16] Serdar Saygılı, Mahmut Avcı, Nazım Bayrakdar, Nurullah Denizer, *Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla Felsefenin Değeri* (Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2018), 2-3.

Heimsoeth, Heinz. *Felsefenin Temel Disiplinleri*, trc. Takiyettin Mengüşoğlu, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007.

Küyel, Türker Mübahat. *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe Eylemi,* Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1976.

Öner, Necati. *Felsefe Yolunda Düşünceler,* Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.

Randall Herman John, Buchler Justus. *Felsefeye Giriş*, trc. Ahmet Arslan, Ankara: BigBang Yayınları: 2014.

Saygılı Serdar, Avcı Mahmut, Bayrakdar Nazım, Denizer Nurullah, *Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla Felsefenin Değeri,* Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2018.

Wittgenstein Ludwig. *Tractatus*, trc. Oruç Aruoba, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

A STYLISTIC ANALYSIS OF TURKISH TRANSLATIONS OF EDGAR ALLAN POE'S SELECTED POETRY[1]

Yasemin ERDEN
Gazi University, yasemin.savur@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Nezir TEMÜR
Gazi University, ntemur@gazi.edu.tr

ABSTRACT

The present study aims at dealing with issues related to poetry translation through a stylistic analysis of the selected poetry of Edgar Allan Poe. The selected poems are quite rich in terms of their stylistic features. The textual analyses also shed light to the place of Poe's works in the Turkish polysystem of literature. Translation criticism, in general, aims at providing analyses based on criteria that are as objective as possible so that the criticism can go beyond judgements such as "good/bad" or "right/wrong". We cannot expect a single translation criticism approach to be applicable to all text types, so there are a number of translation criticism approaches and issues like *Language Functions*, *Text Types*, and *Equivalence Types* become decisive in determining the criticism approach to be adopted for a certain text. As for poetry, for example, the *Expressive* and *Aesthetic Functions of Language* prevail and a poem is a *Form-Focused Text*. Therefore, the aimed equivalence type in the target text is *Stylistic Equivalence*. When it comes to poetry translation, the most debated issue is whether it is translatable or not. There are two main opinions: The first one argues that poetry is untranslatable but a literal translation can be provided along with the original poem so that people with little or no knowledge of the original language can have an idea of what the poem is about while appreciating its stylistic features herself. The second opinion, on the other hand, argues that a poem can be translated into another language on the condition that the translated version is also a "poem". Therefore, the question of "What makes a poem a poem?" becomes relevant here. The general conventions of poetry as a genre (lines, stanzas, meter, rhyme, etc.) and the personal stylistic choices of the poet are constituents of a poem. Therefore, *Form* and *Style* are essential in poetry, which makes Stylistic Analysis maybe the most suitable criticism approach for poetry translation.

Keywords: Poetry Translation, Stylistic Analysis, Edgar Allan Poe, Translation Criticism

1. Introduction

This study addresses issues in poetry translation through a comparative stylistic analysis of the Turkish translations of Edgar Allan Poe's selected poems: "The Raven", "Annabel Lee", "Eldorado", "A Dream within a Dream", and "Dream-land". These poems, just like many other poems of E. A. Poe, are extremely rich in their use of stylistic devices such as alliteration, allusion, symbol, metaphor, rhyme, and imagery. Conducting both textual and extratextual investigations, this study has two purposes. The first one is to provide textual evidence that in order to achieve stylistic equivalence and to preserve the expressive and aesthetic functions of

[1] This conference paper has been produced from the unpublished and ongoing MA Thesis by Yasemin ERDEN.

a poem, stylistic features of it need to be taken into account while translating. The methods and strategies employed by the translators are aimed to be explored through an analysis of transfer of stylistic features with a view to emphasize the importance of style in poetry for practicing translators, translation students, translator trainers, and poetry readers in general. The second purpose is to shed light on the journey of these poems in the Turkish literary system, the motives and reasons for retranslations, translation norms when they are translated etc.

2. Poe in the Turkish Polysystem

For a comparative analysis of any translation, its context is extremely important. Therefore, in this section, we will give an account of Poe's works in the Turkish literary system, their influence on Turkish poets and writers, motives for retranslation, and changing translation norms.

A literature review about Poe in the Turkish polysystem reveals that the journey of his works dates back to the proclamation of the Turkish Republic, also marked as the beginning of a modernization project to build a new national identity (Demir-Atay, 2014: 131). Akbulut (2014: 300) reports that the first entrance of Poe's poetry into the Republican Turkish polysystem was in the 1940s; however, an earlier translation of "The Raven" was published in 1928 by Ziya Osman (Saba) in "Meşale", a journal published by "seven determined young people who thought that literature was in deadlock in 1928 first expressed their feelings in Servet-i Fünun and then published a joint book called *Meşale*" (Türk and Bulut, 2017). An interesting detail about this particular translation by Ziya Osman (Saba) is that "raven" was translated as "karga" (crow) instead of "kuzgun" (raven).

Akbulut states that the new paradigm of the Turkish Republic which was based on laicism and rationalism, and which rejected the traditional ideologies and religious attitudes brought about a cultural turn. Translation has become prestigious in the Turkish literary polysystem since it relied on to create the new cultural repertoire of the new nation and the establishment of the Translation Bureau, the purpose of which was the translation of western works into Turkish, was an example of this. (2014: 300). Recently, however, there has been a change of policy in the opposite direction, and the TEDA Program, which started in 2005, is an example of this. It is funded and "run by the Republic of Turkey's Ministry of Culture and Tourism" and it aims to promote "the translation and publication of Turkish literature as well as works about Turkish art and culture in languages other than Turkish" (see the web site at http://www.tedaproject.gov.tr/EN-53638/whats-teda.html).

In the same book, Demir-Atay (2014: 132) argues that in addition to reflecting the changes in the Turkish cultural and literary system, translations of Poe's works also influenced the Turkish poets and writers. She states that Poe's Annabel Lee was so influential that it inspired a whole novel, whose title was the Turkish translation of its first line (2014: 139). She lists different translations of Poe starting from 1889. She gives examples of how the language reform, whose aim was to purge Turkish from Arabic and Persian words, and the alphabet change influenced different translations of Poe's works. Some translators who supported the reform, for example, avoided Persian and Arabic words and criticized the ones who did not (2014: 138). As a result of the modernization and the westernization it brought along, new genres such as novels, short stories, and detective stories were introduced to the Turkish literary system through intellectuals who went to Europe for education, which also promoted the

translations of Poe's stories and affected the first examples of these genres written in Turkey (2014: 132).

We also aimed to answer the question of why his works have been translated into Turkish so many times. The general motives for retranslation apply to Poe's works as well. Gürçağlar (2009: 234, 235) lists these motives as changing social contexts and the evolution of translation norms, political views and ideologies, discovery of mistakes or misinterpretations in a translation, unawareness that there is already a translation. These are all common and valid reasons but there are also commercial reasons. Edgar Allan Poe entered Turkish literary system so successfully that his works are respected by Turkish readers. Thanks to this, Turkish readers could purchase any copy of his works regardless of the quality of translation. As a matter of fact, few readers pay attention to the quality of translation while buying a translated work. This respect for the author and his works guarantees the sale of their translations. This is a major incentive for publishers even if the retranslations are far from being improvements. A quick analysis of the translations of the selected poetry reveals that these motives are present for Poe as well as any canonical literature.

3. Language Functions, Text Types, and Equivalence

In order to understand why Stylistic Analysis is maybe the most appropriate model for poetry translation criticism, some background information on *Language Functions*, *Text Types* and *Equivalence* is necessary. The reason is that while translating poetry, the primary type of equivalence to be achieved will be determined by text type and language function dominant in the text, which in turn determines the methods/strategies to be employed in the translation/translation criticism process. A large number of scholars working in the field of translation studies base their arguments, studies, models, and theories on these concepts, examples of which will be accounted below.

Katherina Reiss (2014: 24, 25) argues that "(…) each text must be examined to determine precisely what function of language it represents" and she mentions Bühler's classification of language functions: *representative*, *expressive*, and *appellative* (ibid.). Building on Bühler's classification of language functions, Reiss suggests her Text Typology, which has become quite influential by forming the basis of many arguments in various fields of Translation Studies, and poetry translation is no exception (Reiss, 2014: 27). Her typology consists of

- the content-focused text, where the focus is on the informative function of language
- the **form-focused text**, where the focus is on the **expressive function** of language.
- the appeal-focused text, where the focus is on the operative function of language.
- The audio-medial text

Poetry is considered as form-focused, and Reiss (2014: 32) argues that "the expressive function of language, which is primary in form-focused texts, must find an analogous form in the translation to create a corresponding impression, so that the translation can become a true equivalent". Similarly, in her guiding article "Type, Kind and Individuality of Text, Decision making in translation", Reiss (1971: 160) states that "interlingual translation (…) ordinarily aims at the production of a TL [target language] text that is functionally equivalent to an SL text [source language]".

4. Stylistic Analysis as a Method of Translation Criticism

Models of translation process generally offer certain stages, and more often than not the first stage is about "reading", "analyzing", "understanding", "interpreting" the source text. Huang (2011: 19) asks a critical question: "How do we know someone has a "thorough" understanding of the source text?" and she suggests that although a complete understanding is not possible, stylistic analysis presents a systematic way of investigating.

There is a consensus among scholars dealing with style about how challenging it is to define it. Anthon Popovic defines style as the unique and standardized dynamic organization of the expressive features, represented by thematic and linguistic devices (Popovic, 1987: 7). Wales (2014: 397, 398) defines style as "the perceived distinctive manner of expression in writing or speaking" and states that "style can be seen as variation in language use". This distinctiveness is due to "set or sum of linguistic features that seem to be characteristic". Wales also addresses the relationship between style and content, which lies at the core of this thesis. She provides the following example:

Pater passed away last summer.

My Dad kicked the bucket last summer

Both sentences above have the same referential meaning. However, the manner they express it provides additional information about the person who utter them. For example, the second utterance gives the message that this person does not feel sad or care to respect his father's death.

Although the common point of all these different views on style is that it is about language, there are many ways of describing and approaching to it. This makes "the issues that stylistic analysis is concerned with extremely wide ranging" (Huang 2011: 61). These aspects vary according to genre. As for poetry, some of these stylistic aspects are the poem's "physical shape (lines and spaces), its use of inventive language (patterns of sound and structure), its openness to different interpretations, metaphors, repetition, ambiguity" as quoted by Boase-Beier (2009: 195). Stylistic aspects mentioned by Jones (2011: 30) are rhythm (metre), alliteration, vowel rhyme, theme, parallelism, deviation from norms, ambiguous or multiple meanings, image and metaphor.

5. Conclusion

Textual analysis part of this study is not complete yet but it is already understood that stylistic analysis of the poems helps us understand the dynamics of a poem, how it affects the experience conducted to the reader, how translators can, should, or actually deal with stylistic aspects, and what is the overall effect of their choices in terms of stylistic equivalence. Such an insight not only contributes to the academic field of Translation Studies but also helps translation students, practicing translators, and poetry readers.

Bibliography

Akbulut, A. N. (2014). "The Reception of Poe's Poetry in the Turkish Cultural and Literary System". In E. Esplin and M. Vale de Gato (Eds.), *Translated Poe*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, pp. 299-309.

Boase-Beier, J. (2009). "Poetry". In M. Baker and G. Saldanha (Eds.), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London: Routledge, p. 195.

Demir-Atay, H. (2014). "Translations in Three Alphabets". In E. Esplin and M. Vale de Gato (Eds.), *Translated Poe.* Lanham, MD: Rowman & Littlefield, pp. 131-140.

Gürçağlar, Ş. T. (2009). "Retranslation". In M. Baker and G. Saldanha (Eds.), Routledge Encyclopedia of Translation Studies. New York, NY: Routledge, pp. 234, 235.

Huang, X. (2011). *Stylistic Approaches to Literary Translation: With Particular Reference to English-Chinese and Chinese-English Translation* (Doctoral Dissertation, The University of Birmingham, 2011). pp. 19, 61.

Jones, F. R. (2011). *Poetry Translating as Expert Action: processes, priorities and networks*. John Benjamins Publishing. p. 30

Popovic, A. (1987). *Yazın Çevirisi Terimleri Sözlüğü.* (S. Karantay and Y. Salman, Trans.) Metis Yayınları. (Original book published in 1976), p. 7.

Reiss, K. (2014). *Translation criticism-potentials and limitations: Categories and criteria for translation quality assessment*. (E. F. Rhodes Trans.) Routledge. (Original book published in 1971) pp. 24, 25, 27, 32.

Reiss, K. (1971). "Type, Kind and Individuality of Text, Decision making in translation". In L. Venuti (Ed.) *The Translation Studies Reader*. Taylor & Francis e-Library, 2004. pp. 160.

Türk, H. and Bulut, G. (2017). "Yedi Mesale Socieity from Mesale to Varlik Magazine". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 58, 543-549 (article in Turkish with an English abstract).

Wales, K. (2014). *A Dictionary of Stylistics*. Routledge. pp. 397, 398.

ESKİ UYGURCA METİNLER ÖRNEĞİNDE "SAYISIZ" ANLAMINI KARŞILAYAN İKİLEMELİ YAPILAR

HENDIADYS STRUCTURES IN NUMEROUS MEANINGS OF OLD UIGHUR TEXTS

Arş. Gör. Aybüke Betül DOĞAN
Düzce Üniversitesi, betulkiymaz@duzce.edu.tr

ÖZET

Eski Uygurca metinlerde ikilemeli yapılar, karakteristik bir özellik göstermektedir. Bu çalışmanın konusu ise Eski Uygurca metinler örneğinde "sayısız, çok sayıda, çok fazla" gibi anlamlara sahip ikilemeli yapıların bir bütün olarak ortaya konulması, kullanım sıklıklarının incelenmesidir. Bu amaçla Eski Uygurca tabanlı pek çok metin incelemeye tabi tutulmuş ve aralarından "sayısız" anlamına işaret eden ikilemeli yapılar tespit edilmiştir. Turkisch Turfantexte 1-7, Hsüan Tsang Biyografisi, Uygurca Üç Hikâye, Kuanşi İm Pusar, Maytrısimit, Dasakarmapathavadanamala, Altun Yaruk Sudur değerlendirilmiştir. Bu eserlerden konuyla ilgili seçilen örneklerde, okuyan kişinin transkribi esas alınmıştır.

İnceleme sonucu metinlerde *tälim öküş - öküş tälim, ming tümän, alkınçsız tälim, ülgüsüz öküş, ülgüsüz sansız, sansız öküş, sansız sakışsız, sansız tümen, ärüş öküş, ülgülänçsiz täŋlänçsiz, alkınmaksız tükemeksiz, alkınçsız tüketinçsiz, tük tümän - tüklüg tümän, tümän ban, miŋ bança* ikilemeli yapılar bulunmuş ve örnekleriyle ortaya konulmuştur. Bu örneklerin metindeki kullanım şekilleri ve kelime sıralamasındaki tercihine dikkat edilmiştir. İkilemelerin söz dizimsel sıralamasının sabit olup olmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Buna göre madde başı ikilemelerden *tälim öküş / öküş tälim* örneğinin yer değiştirebildiği ancak diğerlerinin Eski Uygurca metinlerde sabit bir tutum gösterdiği anlaşılmıştır. Ayrıca *tümän ming* kullanımının varlığı Eski Uygurcada söz konusu iken *ming tümän* ikilemesiyle Karahanlı dönemi metinlerinden Kaşgarlı'nın Dîvān'ında karşılaşılmıştır: *"tümen miŋ yarmak"* milyonlarca para (ED 507b). İkilemeli yapıların *sansız, sakışsız, alkınmaksız, alkınçsız, tümen, ming, tüketinçsiz, tükenmeksiz, öküş, tälim, ülgüsüz, ülgülänçsiz* gibi kelimelerinden oluşması dikkat çeken bir noktadır. Bu kelimeler çeşitli şekillerde, Eski Uygurca metinlerde "sayısız" anlamını sağlamıştır. İkileme gruplarının cümlede üstlendiği fonksiyonlar da değişkenlik göstermiştir. Ancak sıklıkla ismin niteleyicisi pozisyonunda yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca, İkilemeler, "Sayısız", Kelime Sıralaması.

ABSTRACT

In Old Uighur texts, hendiadys structures show a characteristic feature. The subject of this study is to examine the usage frequencies as a whole in terms of in countless, many, too many structures in the Old Uighur texts. For this purpose, many texts based on the Old Uighur have been subjected to the study and the discontinuous structures which indicate the em innumerable tabi have been identified. Türkisch Turfantexte 1-7, Hsuan Tsang Biography, Uighur Three Story, Kuanşi Im Pusar, Maytrısimit, Dasakarmapathavadanamala, Altun Yaruk Sudur was evaluated. In the selected examples related to the subject, the transcription of the person who reads the subject was adhered to.

The result of the examination of the text *tälim öküş - öküş tälim, ming tümän, alkınçsız tälim, ülgüsüz öküş, ülgüsüz sansız, sansız öküş, sansız sakışsız, sansız tümen, ärüş öküş, ülgülänçsiz täŋlänçsiz, alkınmaksız tükemeksiz, alkınçsız tüketinçsiz, tük tümän - tüklüg tümän, tümän ban, miŋ bança* hendiadys structures were found and examples were revealed. The use of these examples in the text and the preference of the word ranking were taken into consideration. It has been tried to find out whether the syntactic order of hendiadys is fixed. According to this, it is understood that *tälim öküş / öküş tälim* sample can be replaced by item-based hendiadys but others have a fixed attitude in Old Uighur texts. In addition, the use of *tümän ming* in the Old Uighur language *ming tümän* was encountered in the Karakhanid Turkic texts: "tümän ming yarmaks" millions of money (ED 507b). Therefore, there has been a change in both word order and meaning. It has been interpreted as millions to be counted. Too many meanings to count, have been interpreted as millions. It is a remarkable point that it consists of words like *sansız, saksız, alkınmaksız, alkınçsız, tümän, ming, tüketinçsiz, tükenmäksiz, öküş, tälim, depleting, tälim, ülgüsüz, ülgülänçsiz*. These words have provided ın countless meanings in Old Uighur texts in various ways. The functions of the hendiady groups in the sentence also varied.

Keywords: Old Uighur, Handiadyoin, “Numerous, Countless”, Word Ordering.

GİRİŞ

Aynı anlama gelen iki kelimenin yahut tekrarlayan iki ayrı kelimenin birlikteliği ikilemeli grupları oluşturmaktadır. Eski Uygurca metinlerde ise ikilemeli yapılar, karakteristik bir özellik gösterir. İkili gruplar dışında üçlü, dörtlü ikilemelerle dahi bu dönemde karşılaşılmaktadır. İkilemeler anlama kuvvet, ifadeye genişlik, incelik ve zenginlik veren ögeleri olarak dikkat çekicidir. Eski Uygurcada ikilemeler üzerine ise pek çok çalışma yapılmış olup[1] ele alınan bu çalışmada ise daha dar bir anlam çerçevesi belirlenerek Eski Uygurca metinler kapsamında “sayısız, çok sayıda, çok fazla” gibi anlamlar katan ikilemeli yapıların bir bütün olarak değerlendirilmesi, söz dizimsel sıralamaları ve kullanım sıklıklarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Eski Uygur döneminden belirlenen araştırma metinleri göz önünde tutularak tespit edilen “sayısız” anlam alanındaki ikileme grupları; bu grupların söz dizimsel durum ve kullanım sıklıkları alt başlıklar hâlinde şu şekilde açıklanabilir:

1. Tälim Öküş / Öküş Tälim

Pek çok, sayısız demektir. Örneklerde kelime sıralamasının değişiklik gösterdiği dikkat çeker. Clauson, Budist Eski Uygurca metinlerde *öküş* kelimesinin tek başına kullanımının daha yaygın olduğunu belirtir (ED 499b). Bunun yanı sıra Suvarṇaprabhāsasūtra (140,22), Uigarica III (40, 28) ve Heilkunde I (65) gibi metinleri kaynak olarak işaretleyip, *telim üküş* ve *üküş*

[1] Saadet Şakir Çağatay (1978). *Uygurcada Hendiadyoinler*, Türk Lehçeleri Üzerine Değerlendirmeler, Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları: 279. Ankara: ss. 29-66. Mehmet Ölmez (2017), Eski Uygurca İkilemeler Üzerine, Belleten, 65-2, ss. 243-311. Meltem Can (2010), Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, (Dan. Prof. Dr. Hatice Şahin, Prof. Dr. Emine Yılmaz), Bursa. Serkan Şen, (2002), Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi (Dan. Yrd. Doç. Dr. Mehmet Gece), Samsun.

telim[2] şeklinde ikilemeli yapılar içerisinde tanıklandığına vurgu yapar (ED 499b). Ayrıca *üküş* maddesinde birlikte kullanıldığını tespit ettiği yapıları örneklendirir: *telim üküş-üküş telim, erüş üküş, sansız üküş, ülgüsüz üküş* (ED 118a). Adı geçen ikilemeler, sayısız anlamını ihtiva etmektedir: ***telim öküş*** *yula* "binlerce meşale" (TCUP 67), ***telim öküş*** *yazuḳlarınga ḳorḳunçsuz aymançsız erser* "pek çok günahları yüzünden korkmaz, çekinmez iseler" (UM I 65/18-19). ***Öküş tälim*** *ögrünç köngül tutgïl* (TTI, s. 11, 1929 / 100) 'sehr viel Freude bewahre in deinem Herzen (TTI, 1929: 11)' "gönlünü fazlaca sevinçli tut". Son örnekte ikilemenin tersten kullanımına rastlanır. Hem somut hem de soyut isimleri "sayısız" anlamı katarak niteler.

2. Alkınçsız Tälim

Pek çok, sayısız anlamlarındadır. Clauson'un Etimoloji Sözlüğü'nde *alkınçsız* "sayısız, sınırsız" anlamıyla karşılık bulur (ED 139b). Dolayısıyla *sayısız sayısız* gibi bir kullanımla çokluğa, sınırsızlığa işaret eden ikilemeli bir yapı ortaya çıkar. Aşağıdaki örnekte, soyut kavramın sayısız derecedeki çokluğunu ifade etmede abartı anlamı kattığı gözlenir: *altın yagızdaqı* ***alqınçsız tälim*** *qut vxşik* (TT VII, A1 Rückseite, s. 335 / 13) irrlehrer unten auf der Erde vernichtet werden (TT VII, s. 335) "yeryüzündeki sayısız hayaletler". İşlek bir kullanımı yoktur.

3. Ülgüsüz Öküş

Pek çok, sayısız anlamlarını ihtiva eder. Ülgüsüz, *ülgü* kelimesinden türetilen ve ölçülemez, sınırlandırılamaz gibi anlamları mevcut olan bir kelimedir. Eski Uygurca metinlerde *öküş* ile birlikte ikileme oluşturarak "sayısız" anlamını sağlar: ***ülgüsüz öküş*** *çadarlıg suv* "sayısız küllü su" (TCUP 96-97), ***ülgüsüz öküş*** *korkınçları* "sayısız korkuları" (U IV / C / 15), *üztün kökḍäki* ***ülgüsüz öküş****... qut vxşik* (TT VII, A1 Rückseite, 335 / 12) oben im Himmel befindlichen Götter sich vermehren und die Kraft der unendlich vielen Geister (TT VII, s.335) "gökte sayısız hayaletler". Örneklerde ikileme grubu, isim unsurunun niteleyicisi konumunda yer alır.

4. Ülgüsüz Sansız

Çok sayıda anlamına gelen Eski Uygurca dönemde tanıklanmış ikilemelerden biridir. ED'de ölçme, tartı anlamlarıyla açıklanan *ülgü* kelimesinin, köken itibariyle *ül- fiilinden türeyen üle- "bölüşmek" fiilinden semantik ve morfolojik yolla geliştiği savunulur (142b). ***ülgüsüz sansız*** *emgekler* "çok sayıdaki sıkıntılar" (TCUP 108), ***ülgüsüz sansız*** *yarukıngız erür* "sayısız parlaklığınız olur" (Uçar, 2013: 24), ***ülgüsüz sansız*** *ögdilig* "sayısız övgüye lâyık" (Das. 2900), ***ülgüsüz sansız*** *utmakın* "çok sayıda kazanarak" (Çetin 2012: 75 / 456), ***ülgüsüz sansız*** *eḍgü erdemi* "sayısız iyilik (ve) erdem" (Çetin 2012: 135 / 668), ***ülgüsüz sansız*** *süülüg ḳuvrağı* (Ölmez 1988: 62 / 18) "hadsiz hesapsız (sayısız) askerî topluluğu" (Ölmez 1988: 134), ***ülküsüz sansïz*** *tïnlglar* (TT III, s.62 / 102) 'für die zahllosen lebewesen' "sayısız canlılar" (TT III, 1929: 63), ***ülgüsüz sansız*** *keyiklerig* "sayısız, sayılamayacak derecede çok hayvanı" (Das. 250), ***ülgüsüz sansız*** *keyikleri avlap* "çok sayıdaki yabanî hayvanları avlayıp" (U IV / C / 56). Somut ve soyut kavramların fazlalığına, çokluğuna işaret eder. Eski Uygurca döneme ait farklı metinlerde tanıklanan bu ikileme işlek bir görünüme sahiptir.

[2] Clauson'un madde başı olarak yazılan *öküş tälim-tälim öküş* ikilemesini *üküş telim*/telim üküş şeklinde okuduğu görülür.

5. Sansız Öküş

Çok sayıda demektir. "Sayılamayacak kadar çok" şeklinde tercüme etmek de mümkündür. Bağlantılı olduğu isim ya da fiil unsuruna "sayısız" anlamını katar: ***sansız öküş*** *ayıg kılınç* "sayısız kötü huylu davranış" (U IV / C / 146), ***sansız öküş*** *tınlıgarıg* "sayısız yaratıkları" (UM II / 58 / 50), ***sansız üküş*** *kalp üdler ertginçe* "sayısız kalpa zamanlar geçtiğinde" (Çetin 2012: 98 / 124), ***sansız üküş*** *mün* "sayısız suç" (Das. 3393).

6. Sansız Sakışsız

Çok sayıda, sayısız anlamlarındadır. Sa- fiilinden türeyen "sansız" ismi, *sakışsız, tümän, öküş* kelimeleriyle birlikte "sayısız" anlamını karşılayan ikileme oluşturur. Clauson da, bu durumu örneklendirmiştir (ED 842a):*"**sansız saqışsız** özlüglerig ölürmişlerin kördüm"* çok sayıdaki canlıların öldüklerini gördüm (UG TI 164 / verso / 3).

AY'de de sıklıkla geçen bir ikileme olduğu gözlenir. ***sansız saḳışsız*** *ḳamaglıġ nomlarıġ tanuḳlaġalı boltum* (Ölmez 1988: 54) "sonsuz sayıdaki bütün herkesin öğretilerini tanıklamak istedim" (Ölmez 1988: 126), ***sansız sakışsız*** *ezrua t(e)ngriler* (Ölmez 1988: 72 / 3) "sayısız Brahmā tanrılar" (Ölmez 1988: 144), ***sansız sakışsız*** *tınlıg oglanları* "sayısız canlı yavruları" (AY 379-23, 380-1).

7. Sansız Tümän

Sayısız anlamını karşılar. Örneklerde de görüldüğü üzere bu tarz ikilemeli kullanım Eski Uygurca'da sıklıkla tercih edilmiştir: ***sansız tümen*** *tınlıglar* "sayısız canlılar" (UM II / 2d 255 / 8) (UM II / 112 / 3), ***sansız tümen*** *yıl* "sayısız yıllar boyunca" (UM II / 76 / 4), ***sansız tümen*** *sumır taglar töpüsi* "sayısız Sumır dağların tepesi" (UM II / 2d 255 / 41), ***sansız tümen*** *yagı* "sayısız yol kesici" (UM I / 42), ***sansız tümen*** *keyiklerig* "sayısız av hayvanlarını" (UM II / 78 / 31), ***sansız tümen*** *Kitumati "*sayısız Ketumati (halkı) (UM II / 51 / 51), ***sansız tümen*** *tınlıglar* "sayısız canlılar" (UM II / 9). Bu ikilemeler, örneklerde isim unsurunun sıfatını oluşturmuştur.

8. Ärüş Öküş

Çok fazla anlamındadır. Clauson, *erüş* maddesinde açıklama getirir. Buna göre, sıklıkla *öküş* ile birlikte yer almakta ve "çok, çok sayıda" dolayısıyla "sayısız" gibi anlamlar içermektedir (ED 239a). Manichaica I'den alıntı yapan Clauson, *tolu* ***erüş*** *erür törlüg* "sayısız türlü" (M I 25,11) örneğini verir.

Ädgü qılınçı qolusuz ***ärüş öküş*** *titir* (TT VI, s.239 / 439) 'seine verdienstvollen werke sind zahllos viele' (Hend.) (TT VI, 1934: 240) "iyi huyları sayısız derecede çok fazladır". İkileme grubu, *titir* isim yükleminin niteleyicisi işlevini üstlenmiştir. "Sayısız" anlam tabanını karşılayan ikilemeli yapılar sıklıkla ismin niteleyicisi iken, bu örnekte yüklemin açıklayıcısı olarak belirteç işleviyle cümlede yer almıştır.

9. Ülgülänçsiz Täŋlänçsiz

Ölçülemez demektir. *Ülgülençsiz* maddesi altında bu ikileme grubunu belirten Clauson; ölçülemez, paha biçilemez anlamlarındaki 'immeasurable, inestimable' ile yorumlar (ED 144a). Ayrıca buna benzer bir başka yapı olan *ülgülençsiz üküş* ikilemesini de örneklendirir [Hs. Tsang 2041] (ED 144a): ***ülgülänçsiz täŋlänçsiz*** *ulug buyan ädgü kılınç* "ölçülemez büyük erdem" (Ayazlı 2012: 84 / 0256), ***ülgülänçsiz täŋlänçsiz*** *buyan ädgü kılınçlıg ulug bäḍük ediz yükmäkig* (Ayazlı 2012: 105 / 0548) "sayısız erdem büyük(lük) yığınını" (Ayazlı 2012: 172), ***ülgülençsiz tenglençsiz*** *buyan eḍgü ḳılınçıġ alırlar* (Ölmez 1988: 41 / 5) "hadsiz hesapsız iyi davranışları alırlar" (Ölmez 1988: 113).

Altun Yaruk 3. ve 6. kitapta *ülgülänçsiz täŋlänçsiz* ikilemesinin "buyan edgü kılınç" için bir niteleyici kullanıma sahip olduğu ve birlikte tercih edilen bir yapı özelliği gösterdiği dikkat çekicidir.

10. Alkınmaksız Tükemeksiz

Yok olmayan, tükenmeyen demektir. *Alk-* Eski Türkçede, tüketmek anlamındadır. *Alkınmaksız* ise alk-(ı)n-mak+sız şeklinde köklerine ayrılabilen ve tükenmeyen anlamını karşılayan bir kelimedir. Kendisiyle aynı anlamı ihtiva eden "tükemeksiz" ile birlikte yer almıştır. ED'de bu kelimelerin, Kutadgu Bilig kaynak gösterilerek cümlenin yükleminde art arda geldiği ifade edilmiştir: *neçe térse dunyā tüker alkınur* "dünya birikimi ne olursa olsun sona erer ve tükenir" (KB 114). Bu örnekte, iki kelimenin birlikte kullanımı, tükenmek anlamına dikkat çeker ancak bu kelimelerin yokluk eki ile sayısız anlamını karşıladığı görülür: ***alkınmaksız tükemeksiz*** *inçgü mengi üze ḳamaġunı bir teg inçgülüg mengilig kılu yarlıḳazunlar* (Ölmez 1988: 50 / 9) "yok olmayan tükenmeyen (sayısız) rahat huzur ile hepsini aynı rahat huzurlu duruma getirip buyursunlar" (Ölmez 1988: 122).

11. Alkınçsız Tüketinçsiz

Sayısız, tükenmez anlamlarındadır. Bu yapıda kullanımla Altun Yaruk'ta sıklıkla karşılaşılır. *Alk-* ve *tüket-* fiillerinin edilgen formlarının, fiilden isim yapan ek "-ç+" ve yokluk ekiyle birleştiği bu yapılar, cümlede yüklem konumunda yer aldığı gibi, isimleri sıfatlaştırma özelliği de dikkat çekmektedir: *törtünç nom buşınıng tözi neçeke tegi* ***alkınçsız tüketinçsiz*** *titir* (AY 163-4), ***alkınçsız tüketinçsiz*** *nom agılıkda ornanıp* "sayısız yasa hazineye yerleştirilip" (AY 172-13),*"****alkınçsız tüketinçsiz*** *sogançıg tatıglıg tılangurmak"* sayısız bitmez tükenmez tatlı seslenmek (AY 504-13).

Ayrıca bu ikili kullanım, ikileme dışında cümlenin farklı yerlerinde niteleyici pozisyonunda görevlidir. Dolayısıyla eş anlamlı bu iki kelimenin birbirini farklı konum ve görevlerde tercih ettiği görülür: *mengiler üze* ***alkınçsız*** *bilge biliglig edremler üze* ***tüketinçsiz*** *edgü nomda tılangurmaklar üze tıdıgsız bolup* "mutluluklar ile sayısız bilge bilgili erdemler ile tükenmeyen iyi yasayı dillendirmeler ile engelsiz olup" (AY 170-19).

12. Alkınmaksız İsilmeksiz

Altun Yaruk'ta, çok sayıda bu tarz ikileme mevcuttur. Clauson'un Etimoloji Sözlüğü'nde *isilgü* maddesi, *isil-* fiiliyle ilgili bir bilgi vermesi noktasında aydınlatıcıdır. Çünkü *isilgü* kelimesinin yazılışının bir hata olduğu, *egsilgü*'den ortaya çıktığı savunulmuştur. Bu sebeple *isilmeksiz* < *egsülmeksiz* "eksilmeksiz" şeklinde anlamlandırılabilir: ***alkınmaksız isilmeksiz*** *tınlıg köngülin* "sayısız canlı gönülle" (AY 338/7), ***alkınmaksız isilmeksiz*** *vajır tag* "bitmez tükenmez sayısız vajır dağı" (AY 338-16), ***alkınmaksız isilmeksiz*** *kök kalık "*bitmez tükenmez sayısız kök kalık" (AY 338-19), ***alkınmaksız isilmeksiz*** *uçsuz kıdıgsız burkanlar* "sayısız uçsuz bucaksız burkanlar" (AY 338-22), ***alkınmaksız isilmeksiz*** *alku nomlarnıng* "sayısız bütün yasaların" (AY 338-24). Söz dizimi sabittir, başka bir kullanımla karşılaşılmamıştır. AY metni esas alındığında bu ikilemenin işlek olduğu gözlenir.

13. Alkınmaksız Egsümeksiz

Bitmez eksilmez, sayısız anlamlarını ihtiva eder. Altun Yaruk'ta sadece aşağıdaki örnekte bu ikileme tespit edilir: ***alkınmaksız egsümeksiz*** *edgü edremlerig* "sayısız iyi erdemleri" (AY 338-5). İyilik ve erdem gibi soyut kavramlar nitelenmiştir.

14. Ming Tümän

Sonsuz ve sayısız anlamlarındadır. İncelemede, bu ikileme grubunun sıklıkla Eski Uygurca metinlerde tespit edildiği sonucu çıkarılmaktadır: ***ming tümän*** *yılqa tägi adasız bolur* (TT VI, s.241 / 454) 'tausendman zehntausend Jahre lang wird man ohne Not sein' (TT VI, 1934: 242) "sonsuza kadar tehlikesiz olur", *ödün* ***minglig tümänlig*** *quwrag* (TT II, s. 36 / 57) Zeit versammelten sich Scharen von Tausenden und Zehntausend (TT II, 1929: 37) "binlerce ve on binlerce zamanı toplanan kalabalıklar", ***ming tümen*** *yıl* (TCUP 39) (UM I / 17) "sayısız yıl", ***ming tümen*** *klp öd* "sayısız devirler boyunca" (UM I / 94), ***ming ming tümän tümän*** *yol yaruq* (TT V, s. 102 / 30) millionen von strahlen licht (TT V, 1931: 103) "milyonlarca yol ışığı". Son örnekte görüldüğü üzere ikileme de kendi içerisinde tekrarlanmış, zaman ölçüsü adeta katmerli bir şekilde ifade olunmuştur.

15. Tük / Tüklüg Tümän

Sonsuz, sayısız gibi anlamlar içerir. ED'de, *tüg* maddesinde "çok, birbirinden farklı, birkaç" anlamlarıyla bu kelimeye yer verilir (476a). *Tümän* ile ikileme oluşturan bu sayı, sonradan *ming* kelimesiyle de birlikte kullanılmıştır (ED 476a). Maniheist ve Budist metinlerde *tüg tümän* ikilemesinin tanıklandığı örneklerden bir kısmı şu şekildedir: ***tük tümän*** *tïnlgların qutqartıngız* (TT III, s.58 / 67) unendlich viele lebewesen erlöstest du' (TT III, 1929: 59) "sonsuz sayıda canlıları kurtardınız", ***tüklüg tümen*** *yıl* "on binlerce yıl" (UM II / 68 / 3), ***tüg tümen*** *kişiler* "binlerce on binlerce kişi" (Suv. 587, I). İkileme; *tınlıg, yıl, kişi* gibi somut kavramların niteleyicisi işlevindedir. Ayrıca söz dizimsel durumu göz önüne alındığında sabit bir tutum sergilediği, kelime sıralamasında değişiklik olmadığı tespit edilmiştir.

16. Tümän Ban

Binlerce, sayılamayacak kadar çok gibi anlam tabanlarına sahiptir. *Ban* kelimesi, ED'de F1 ve F2 maddelerinde iki farklı anlamda karşılık bulur. Anlam dolayısıyla F2 maddesindeki açıklamayla uygunluk gösterir. Buna göre 'ten thousand' olarak yorumlanan *ban*; on binlerce anlamına gelmektedir. Çincedeki *wan* kelimesinden türediği düşünülür: *wan* > *ban* (ED 346a). Aşağıdaki örnek yanı sıra *ban* kelimesinin, *"miŋ"* sayısı ile de ikileme oluşturduğu gözlenir: ***tümän ban*** *yirdä yanggurar* (TT I, s. 12 / 134) 'An zehntausend und zehntausend Stellen erklingt' (TT I, 1929: 12) "on binlerce (yeri kaplayan) alandan seslenir". İşlek bir kullanımı yoktur.

17. Miŋ Bança

Sayısız anlamındadır. Sık bir kullanım değildir. İkinci kelime eşitlik eki alarak eklenmiştir: ***miŋ bança*** *ırak barmış* (TT VII, 30,7) "binlerce on binlerce uzaklık varmış (sayılamayacak kadar sayısız bir uzaklık)". Eski Uygurca metinlerde bu ikileme türüyle sıklıkla karşılaşılmaz. Bu örnek de ender görülen tanıklardan biridir. İsim niteleyicisi konumunda yer almıştır.

18. Kalın Öküş

Sayılamayacak kadar çokluk ifadesi bildirir. AY'den (Kaya, 1994) tanıklanan ***kalın üküş*** *tınlıglar* (683/5), ***kalın üküş*** *telim tolp kamag tirin kuvragka* (683/1) örneklerinde "çok sayıda canlılar"; "çok sayıda çokça, bütün topluluğa" gibi anlamlarına karşılık gelir. *Kalın üküş* ikilemesinin söz dizimsel farklılığı tespit edilmemiştir. Yer değiştirmeye dair bir görüntüsü yoktur. Dasakarmapathavadanamala, Hsüan Tsang Biyografisi 6. bölümde *kalın* isminin *öküş* ya da *erüş* ile bir ikileme oluşturduğu gözlenmez.

19. Tälim Taşım

Çok fazla, sayılamayacak kadar çok anlamlarını içerir. Maytrısimit'te ***telim taşım*** *bay barımlıġ sansız öküş kötişvr bayaġutlar evleri barkları* "çok varlıklı sayısız zenginlerin evleri barkları" (UM II 3/20-21), *bu yirtinçüde angsız öküş nomluġ* ***telim taşım*** *çoġ yalın belgülüg bolmış erür* "bu dünyada fevkalâde büyük dinin gür ışığı belirmiştir" (UM II 7/13-14) örnekleri tespit edilir. Bu ikileme yapıları bir şeyin çokluğu anlamına vurgu yapar.

Ayrıca Hüseyin Yıldız'ın *"Eski Uygur Türkçesinde İkilemelerin Yer Değiştirme Meselesi - İkileme Grupları, Köprü İkileme ve Kelimeler Arası Kavram Geçişleri -"* adlı makalesinde ise yer değiştiren ikilemelerin belirli kavram alanlarına göre tasnifi söz konusudur (2012: 145). Sayısız, çok, fazla, pek çok, ölçüsüz, hesapsız, sonsuz, on binlerce, bitmez, tükenmez anlamlarını karşılayan bir grup ikilemeye değinen Yıldız, ikilemeyi oluşturan "sayısız" anlamlı kelimelerin kavram geçişleri ve "sayısız" kavram alanının köprü ikilemesi üzerinde durur.

SONUÇ

Araştırma veritabanımız doğrultusunda farklı metinlerde birden tanıklanan ve diğer örneklere göre kullanım sıklığı fazlalık gösteren "sayısız" anlamlı ikilemeler *ülgüsüz sansız* ve *sansız öküş* yapılarıdır. Bu ikileme grupları Altun Yaruk, Türkish Turfan Texte metinleri, Dasakarmapathavadanamala, TCUP, Kuanşi im Pusar ve Maytrısimit'te tespit edilmektedir.

Eski Uygurca'da bir şeyin sayılamayacak kadar çokluğundan kinaye olarak *ming tümän* ikilemesi de sıklıkla geçmektedir. *Ärüş öküş, alkınmaksız egsümeksiz, tälim taşım, miŋ bança* gibi yapılar ise işlek değildir.

Ayrı kelimelerin farklı türemiş şekilleriyle birbirinden farklı yapılar oluşmuştur: *alk-* fiilinden *alkınmaksız tükemeksiz, alkınçsız tüketinsiz, alkınçsız tälim*; *ülgü* isminden *ülgülänçsiz täŋlänçsiz, ülgüsüz öküş, ülgüsüz sansız; tüke-* fiilinden *alkınçsız tüketinçsiz, alkınmaksız tükemeksiz* gibi.

Örneklerden sadece *tälim öküş* yapısının ters söz dizimi olan *öküş tälim* ile karşılaşılmıştır. Diğer ikilemelerde söz dizimsel bir kararlık söz konusudur.

"Sayısız" anlam tabanındaki ikilemelerde *öküş* kelimesinin etkili olduğu açıktır. Farklı ikileme gruplarında birden *öküş* kelimesinin varlığı etkin bir rol oynamıştır: *tälim öküş - öküş tälim, ülgüsüz öküş, sansız öküş, ärüş öküş, kalın öküş.*

Neticede "sayısız" anlamını karşılayan birbirinden farklı ikileme grupları tespit edilmiş; Eski Uygurcanın bu anlam tabanını belirtmek amacıyla çeşitli ikilemeli yapıları tercih ettiği gözlenmiştir. Sadece bir anlam tabanı bağlamında, Eski Uygurca ikileme gruplarının kullanım çeşitliliği sergilediği, dolayısıyla Türkçenin söz dağarcığının etkili, ince ve ayrıntılı işleyişinin gözler önüne konulduğu sonucuyla karşılaşılmıştır.

KISALTMALAR VE ARAŞTIRMA METİNLERİ

Ayazlı 2012: Özlem Ayazlı, Altun Yaruk Sudur, VI. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayını, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 2012.

Çetin 2012: Engin Çetin, Altun Yaruk, Yedinci Kitap, Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları Karşılaştırmalı Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin, Karahan Kitabevi, Ekim, 2012.

Das: ELMALI, Murat (2009), Dasakarmapathavadanamala, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bölümü Doktora Tezi, İstanbul.

ED: Sir Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of Pre Dictionary of Pre - Thirteenth - Century Turkish, Oxford, 1972.

Hs. Tsang: Mehmet Ölmez, Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, Ocak, 1994.

KB: Kutadgu Bilig

Ölmez 1988: Mehmet Ölmez, Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ağustos, 1988.

Suv: S. Bagchi, Suvarṇaprabhāsasūtra, Mithilia Instute of Post-Graduate Studies and Research in Sanskrit Learning, 1967.

TCUP: W. Bang, Reşit Rahmet Arat, Türlü Cehennemler Üzerine Uygurca Parçalar, II. Türk Dili Kurultayı Bildirisi, (Çev. Ragıp Hulûsi Bey), 1934.

TT I: W. Bang - A. Von Gabain, Turkisch Turfan Texte I, seite 241-268, Mai 1929.

TT II: W. Bang - A. Von Gabain, Turkisch Turfantexte II, seite 411-430, Juli 1929.

TT III: W. Bang - A. Von Gabain, Turkisch Turfan Texte III, seite 183-211, April 1930.

TT V: W. Bang - A. Von Gabain, Turkisch Turfan Texte V, seite 323-356, April 1931.

U IV / B, C, D: W.K. Müller - A. Von Gabain, Uygurca Üç Hikâye (Çev. S. HİMRAN), Uigurica IV - B,C,D, İstanbul Horoz Basımevi, 1946.

Uçar 2013: Erdem Uçar, Altun Yaruk X. Tegzinç, XXIX. Bölök [R-M 653/08 – 657/17, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C. 10, S.1, s.25-51.

UG T I: Peter Zieme, *"Zu Den Legenden Im Uıgurischen Goldglanzsutra"*, Türklük Bilgisi Araştırmaları, Vol 1, s.149-156, 1977.

UG: Peter Zieme, "Zu Den Legenden Im Uigurischen Goldglanzsutra" Türklük Bilgisi Araştırmaları, Vol 1, s.149-156, 1977.

UM I: Şinasi Tekin, Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah), Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapungdarika-sutra), Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Erzurum, 1960.

UM II: Şinasi Tekin, Uygurca Metinler II, Maytrısimit, Burkancıların Mehdîsi Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidâi Bir Dram (Burkancılığın Vaibhasika Tarikatına Ait Bir Eserin Uygurcası), Sevinç Matbaası, Ankara, 1976.

KAYNAKÇA

Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk Sudur, VI. Kitap, Karşılaştırmalı Metin Yayını*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bang, W., Gabain, A. V. (1929). *Türkisch Turfan Texte I*, s. 241-268, Akademi der Wissenschaften.

---------- (1929), *Türkisch Turfantexte II*, s. 411-430, Akademia der Wissenschaften.

---------- (1930), *Türkisch Turfan Texte III*, s. 183-211, Akademia der Wissenschaften.

---------- (1930), *Türkisch Turfan Texte IV*, s. 432-450, Akademia der Wissenschaften.

---------- (1931), *Türkisch Turfan Texte V*, s. 323-356, Akademia der Wissenschaften.

---------- (1934), Türkische Turfan Texte VI, Akademia der Wissenschaften.

Bang, W., Arat R. R. (1935). Uigurische Bruchstücke über verschiedene Höllen. *UJb.* 15: 389-402. Berlin: Leipzig (Çev. Hulûsi, R. (1934) Türlü Cehennemler Üzerine Uygurca Parçalar. TM 4. II. Türk Dili Kurultayı. İstanbul).

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre Dictionary of Pre - Thirteenth - Century Turkish*. Oxford.

Çetin, E. (2012). *Altun Yaruk, Yedinci Kitap, Berlin Bilimler Akademisindeki Metin Parçaları Karşılaştırmalı Metin Parçaları, Karşılaştırmalı Metin, Çeviri, Açıklamalar, Dizin*. Adana: Karahan Kitabevi.

Elmalı, M. (2009). Dasakarmapathavadanamala, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım. *Yayınlanmış Doktora Tezi*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.

---------- (1946). *Uiguirca IV - B,C,D* (Çev. S. Himran). İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

Ölmez, M. (1988). Altun Yaruk III. Kitap (5. Bölüm). *Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.* Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ağustos.

Rachmeti, G. R., Eberhad W. (1937). *Türkische Turfan-Texte VII*. Berlin: Akademia der Wissenschaften.

Tekin, Ş. (1960). *Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah), Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapungdarika-sutra)*. Erzurum: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

---------- (1976). *Uygurca Metinler II, Maytrısimit, Burkancıların Mehdîsi Maitreya İle Buluşma Uygurca İptidâi Bir Dram (Burkancılığın Vaibhasika Tarikatına Ait Bir Eserin Uygurcası)*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Uçar, E. (2013). Altun Yaruk Sudur X. Tegzinç XXIX. Bölök [R-M 653/08-657/17]. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S.1: 25-51, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.

Yıldız, H. (2012), Eski Uygur Türkçesinde İkilemelerde Yer Değiştirme Meselesi - İkileme Grupları, Köprü İkileme ve Kelimeler Arası Kavram Geçişleri, TUDOK 27, Bildiriler, ss. 141-155.

Zieme, P. (1977), Zu Den Legenden Im Uigurischen Goldglanzsutra. *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 1: 149-156.

DİVÂN-I LÜGATİ'T TÜRK'TE GEÇEN VE DOLAYLI YOLLA ÖLÇÜ İFADESİ TAŞIYAN İSİMLER

Arş. Gör. Aybüke Betül DOĞAN
Düzce Üniversitesi, betulkiymaz@duzce.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, 2014 yılında tamamlamış olduğum yüksek lisans tez konumdan esinlenerek ortaya çıkmıştır. *Eski Türkçede Ölçü* adlı tezimde Eski Türklere ait dönem metinlerinden tespit edilen ölçü terimleri, ölçü anlamlı ifade ve yapılara yer verilmişti. Bu bildiride ise, tespit ettiğim örnek verilerden tez çalışmasına dâhil edilmeyen, kendi içerisinde bir bütün arz eden kimi örnekler incelemeye alınmıştır. Karahanlı dönemine ait Divan-ı Lügâti't-Türk metni temelinde, belli bir ölçü değeri taşıyan ancak birebir ölçü aracı olarak kullanılmayan verileri değerlendirmek amaçlanmıştır.

Bir buçuk karış eninde ve dört arşın uzunluğundaki kumaş *egin*; fındık büyüklüğündeki çamur *küwlük;* fındık büyüklüğündeki elma *senkeç*; fındık büyüklüğünde buz parçaları *kardu*; tek kişilik sofra *tamgalık*; elmanın yarısı, bir çeneti *çobulmak*; altın kırıntıları *pürte*; buğday taneleri *karamuk*; az ateş, ateş parçası *odguç* gibi kelimeler kendi içerisinde bir ölçü anlamı taşımakla beraber doğrudan bir ölçülendirme usulü olarak metinlerde yer almamıştır. DLT'den tespit edilmiş bu kelimeler "Dolaylı Yollardan Ölçü Anlamı Sağlayan Terimler" (Doğan, 2014: 277-280) başlığıyla tez çalışmamda yer bulmuş idi. Bu bildiride ise, belli bir miktara karşılık geldiği düşünülen ancak karşılaştırmalı tarihî Türkçenin farklı kollarında ölçü unsuru olarak kullanıldığına dair bir işaret bulunamayan kelimelere değinilecektir.

Bildiri hazırlanırken Besim Atalay'ın Dîvân-ı Lügâti't Türk adlı dört eserlik cildi ile James Kelly – Robert Dankoff'un Mahmūd al-Kāšrarî Compendium of The Turkic Dialects (Dîwān Luγāt at-Turk) adlı çalışmaları esas alınmıştır.

Sonuç olarak Eski Türklerin sosyo-kültürel hayatta kullanmış oldukları bazı kelimelere dikkat çekilmiş olup bunların doğrudan olmasa bile dolaylı yoldan, belirli açılarda ölçü anlamı sağlayabileceği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dîvân-I Lügâti't-Türk, Ölçü Bildiren Adlar, Kap Miktarı Ölçüsü, Söz Varlığı, Dolaylı Anlatım.

1. GİRİŞ

İnsanlar hayatları boyunca geçimlerini sağlamak amacıyla çeşitli yöntemlere başvurmuştur. Başlangıçta bunu değiş-tokuş usulü ile gerçekleştirmişken, zamanla icat ettiği parasal değerlerle alışverişlerini yapmışlardır. Eski Uygur Sivil Belgelerde *böz* "pamuklu kumaş" karşılığı *tarıg* "buğday" vermek gibi. Bu durum hayat standardını, yaşayış biçimini ve ekonomik algıyı da yansıtması açısından önem arz etmektedir. Zamanla insanlar ihtiyaçlarını gidermek için belli ölçü terimlerinden ya da ölçülendirme usullerinden yararlanma yoluna başvurmuşlardır.

Eski Türkçede Ölçü adlı yüksek lisans tezimde sadece alışverişe dayalı değil, hayatın tüm alanlarını karşılayan genel ölçü adları, antropometrik ölçü adları, gramatikal yollarla sağlanan ölçü adları, adet bildiren ölçü adları gibi konular detaylı bir şekilde ele alınmıştı. Bunlar

arasında genel ölçü adları başlığında "Miktar Bildiren Ölçü Adları" alt maddesinde Eski Türklerin ticarî hayatını şekillendirirken kullandıkları *bart, kaşuk, kadıŋ, ayak, ḳuping, baḍır / patır, çan, küp, burnaç, idiş, közeç, anban, tagar* gibi doğrudan ölçü bildiren örnekler tespit edilmişti (Doğan, 2014: 116-125). Bu çalışmada ise metinler aracılığıyla doğrudan bir ölçü anlamı belirtmeyen ancak yukarıda adı geçen kaplar gibi miktar ölçüsü verme potansiyeline sahip kelimeler farklı dönem metinleri ile karşılaştırılarak ve kaynak sözlükler taranarak incelenmiştir.

2. KISALTMALAR

TUR (Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını)
KB (Kutadgu Bilig)
DLT (Dîvânü Lügati't-Türk)
AH (Atabetü'l Hakayık)
RKT (Rylands Kur'an Tercümesi)
HŞ (Hüsrev ü Şîrîn)
KE (Kısasu'l-Enbiyā)
NF (Nehcü'l-Ferādîs)
ME (Muḳaddimetü'l-Edeb)
MM (Mu'înü'l-Mürîd)
HKT (Satır Arası Kur'an Tercümesi)
İML (İbnü Mühenna Lügati)
ŞSL (Şeyh Süleyman Lügati)
KTS (Karahanlı Türkçesi Sözlüğü)
ÇTS (Çağatay Türkçesi Sözlüğü)
DH (Divan-ı Hikmet)
ED (Clauson'a ait Etymology Dictianory)

3. DLT'DE TANIKLANAN VE BİR ŞEYİN MİKTARINI DOLAYLI YOLDAN ÖLÇÜLENDİREBİLECEĞİ DÜŞÜNÜLEN KELİMELER

Bıgrıġ: Çuval, dağarcık, tulum gibi şeylerin tıka basa dolu olması demektir (DLT CI 461-462). ED'de *bıġrıġ* maddesi mevcuttur ve bu kelimenin *boğrul* ile fonetik açıdan farklı olmasına rağmen birbiriyle ilişkili olduklarına dikkat çekilir (ED 318a). Clauson, 'a bulge', 'overfilling' açıklamaları yapar ki bu kelimeler de "şişkinlik, aşırı doluluk" gibi anlamlarla tercümeye müsaittir. Nitekim *boğruġ* maddesini de *bıġrıġ* ve *boğrul* gibi kelimelerle birlikte ele alır ve hapax örnek olarak tanıklar (ED 318a). Clauson, DLT'de bahsedilen anlamla benzer bir yorum ortaya koyar. KTS'de ise "çuval, dağarcık, tulum gibi şeylerin tıka basa dolu olmasından sonra bu gibi şeylerde olan girinti ve çıkıntı krş. bıġrıl" açıklaması yer alır (Ünlü, 2012: 123a). Dolayısıyla aynı kaynağa atıf yapan iki kaynak arasında anlam farkı oluşmaktadır. Bu kelime; TUR, May., KB, AH, DH, ÇTS ve HTS'de yer almamaktadır. DLT'de *dolu çuval* anlamıyla dolaylı açıdan ölçü ifadesi göstermekle birlikte metinlerde doğrudan ölçü bildirdiğine dair bir örnekle karşılaşılmamıştır.

Bukaç: Atalay'ın yorumu tencere, bardak şeklindedir (DLT CI 411). Su kabı, saksıdan yapılan çömlek anlamlarına da sahiptir. *Aşıç bukaç* "tencere tas" ikilemesinde yaşar (DLT CI 357). Dankoff ve Jelly ise "topraktan yapılmış tencere, çömlek" anlamını vermişlerdir (1985: 81b). ED'de, "kavanoz ya da kilden yapılmış tencere" olarak açıklanır (312b). Clauson da *eşiç bukaç* şeklinde transkribe ettiği ikileme içerisinde tanıklar. Maytrısimit'te, *isiç bukaç burnaç* üçlü kelime grubunda yaşar (Tekin, 1976: 137). Tekin, *bukaç* kelimesine "tencere" anlamını verir (1976: 373). Ölçme aracı olarak kullanabilecek anlam tabanında olmasına rağmen ölçülendirme usulü olarak metinlerde yer almadığı gözlenir. KTS'de "su kabı, topraktan yapılan çömlek ve benzeri şeyler" açıklaması DLT, CI, 357-23 kaynak gösterilerek verilir (Ünlü, 2012: 153a). KB İndeksinde madde başı olarak tanıklanmaz. TUR, AH, DH, HTS ve ÇTS'de de bu şekilde bir karşılığı bulunamamıştır. Dolayısıyla DLT kaynağı esasında önceki ve sonraki dönem metinlerinden seçilenler birlikte düşünüldüğünde, genel anlamda "tencere, tas, kap" anlamlarını ihtiva eden bir ölçü adı olmakla beraber metinde doğrudan bir ölçü anlamı verdiğine şâhit olunmamıştır.

Butık: Küçük testi, kırba, boduç anlamlarına gelip Kaşgarca olduğu belirtilir (DLT CI 377). Ayrıca *atın ayak derisi çıkarılarak yapılan tulum* anlamı da mevcuttur. İçerisine kımız ve kımıza benzer şeyler konularak kullanılır (DLT CI 377). ED'de *butı-* fiilinden türeyen *butık* kelimesi madde başı gösterilmiştir (ED 300a-301b). Clauson, 'as mall water skin', 'a skin container made from the skin of a horse's leg and used for storing kumis' şeklinde kelimeyi tercüme ederek Kaşgar diyalektinde geçtiğine değinir (ED 302a). Dankoff ve Kelly'de de, kelimenin "küçük kırba, testi ve kımız için kullanılan bir kap" oluşuna dikkat çekilir (1985: 82a). TUR'da tanıklanmaz. Maytrısimit'te *butık* "budık, budak, ?" olarak açıklanır (Tekin, 1976: 376). Fonetik açıdan DLT ile tam benzerlik söz konusu iken Maytrısimit'te *ibrik* anlamından bahsedilmediği görülür. AY'de, *butık* kelimesi "dal, budak" anlamlarında metinde geçer: *şala söğüt butıkı teg* (349/5), *kamış butıkı üze* (615/19-619/12), *yıltızların ulunların butıkların yapırgakların* (529/8), *butıkların yalpırgakların sıp alıp* (602/1). KTS'de *butıḳ* kelimesinin üç farklı anlamına değinilir: butıḳ (2) (3) maddeleri çeşitli açılardan miktar bildiren kaplar olarak anlaşılmaktadır: *butıḳ* (2) "küçük testi, boduç, kırba" DLT, CI, 377-6; *butıḳ* (3) "atın ayak derisi çıkarılarak yapılan tulum" DLT CI 377-7 anlamlarında verilir (Ünlü, 2012: 159b-160a). AH, DH, Harezm Altın-Ordu Türkçesi ve Çağatay Türkçesi Sözlüğü'nde, bu kelime tespit edilmemektedir. KB'de "budak, dal" anlamlarında *butıḳ*, (4892), ayrıca bundan türeyen *butıḳlan-* fiili tanıklanır (3839, 5679). Bu bakımdan dal, budak anlamlarıyla ölçek nevinden bir anlam kastetmemektedir. HTS'de yine "dal, budak" anlamlarıyla *butaḳ* kelimesi geçmektedir (Ünlü 2012b: 114a/b). KE 11v/4, 101v10, 148v16'da *butaḳ/budaḳ* maddesinde, budak ve dal anlamı mevcuttur. Dolayısıyla sadece DLT'de kırba, küçük testi anlamıyla karşılaşılmış ancak taranan diğer metinlerde doğrudan ölçü bildirir bir örneği tespit edilmemiştir.

Çanak: Tuzluk ve tuzluğa benzer ağaçtan oyulmuş kaptır (DLT CI 381). DLT CIII 32-4'te "çanak" anlamındaki *çanak* (2) maddesi tanıklanır ve örnek cümlede şu şekilde geçer (Ünlü, 2012: 176a): *bışrılur yaḳrı ḳıyaḳ / toşġurur yoġrı çanaḳ* (DLT CIII 32-4). Clauson, içi boş koni şeklinde nesne olarak genel bir tanımlamada bulunur (ED 425b). Güneydoğu Türkistan bölgesinde un maddesi için kullanılan bir kap; Kırgızcada göz çukuru; Türkmencede ahşap bir kâse anlamlarında geçtiğini ortaya koyar (ED 425b). DLT'yi kaynak göstererek ahşap bir koni olarak tercüme eder. Doğrudan ölçü bildiren bir kelime grubu ya da cümle içerisinde örneklendirmez. Maytrısimit'te madde başında mevcuttur, "kap, kacak" olarak yorumlanmıştır (Tekin, 1976: 378): *çanaḳların ḳızartmış ḳızıl ba(ḳır) (suv-)-suşup içerler* "çanakları ile kızgın kızıl bakırı susayıp içerler" (71/1). Ancak ölçülendirme usulü olarak cümlede yer almadığı gözlenir.

KB, DH ve AH'de tespit edilmemiştir. HTS'de *çanaḳ* maddesinde "kadeh, bardak, kap, kâse" anlamları verilir (Ünlü, 2012b: 131b). KE 138v6'da *çanaḳ ḳıl-* "bardak ve kap yapmak, kâse olarak kullanmak" birleşik fiil grubu içerisinde tanıklanır (KE İnd. 157). KE 217v12'de ise *bir uluġ çanak kördüm* cümlesi içerisinde görülür, ama bir şeyin ölçüsünü işaret etmemektedir. HŞ'de ikileme hâlinde geçtiği gözlenir: *ayaḳ çanaḳ kiḍim tonlarnı şîrîn* (4524) (Hacıeminoğlu, 2000:447). ME'de *meni nėrse yışnadı ḳalık toldurdı çanaḳnı ḳapsadılar* 24/3 cümlesinde yer alır (Yüce, 1993: 35). NF'de 24/17 parçasında *men altı yaşar erdim anam bir çanaq içinge etmeg toġradı* "ben altı yaşında idim annem bir çanak içine ekmek doğradı" cümlesinde *çanak* kelimesi tespit edilmekte ancak *bir çanak etmek* "bir çanak dolusu ekmek

miktarı" kullanımı bulunmamakta sadece çanağın içerisine ekmek konulduğu dile getirilmiştir. EAT dönemine ait satır arası Kur'an Tercümesinde şu cümle içerisinde tespit edilir: *her ne kim dilese yüce ḳaşırlardan ve ṣūretlerden ve çanaḳlar ulu ḥavżlar gibi daḫı ulu ḳazanlar ki kimse götürmezişleŋüz* (462b 6-7) (Küçük, 2014). Burada, kapkacak terimi olarak *çanak* kelimesi tanıklanmış ancak doğrudan bir ölçü bildirdiği gözlemlenmemiştir. ÇTS'de *çanaḳ*(2) maddesinde DLT'deki anlamla benzer bilgi mevcuttur.

Çeşkel: Çanak, çömlek; çanak çömlek parçaları anlamındadır (DLT CI 482; Ünlü, 2012: 181a). ED'de *çeşkel* maddesi tanıklanmakta, Afganistan bölgesinden aktarılan Özbek metinlerinde *çaşxal* olarak geçtiğine ve "tencere, tava" anlamlarına geldiğine değinilir. Çömlek, taş, tencere veya çömlek parçaları olarak DLT kaynağına atıfta bulunularak yorumlanır (ED 431a). Clauson, yabancı kökenli bir kelime olma ihtimali üzerinde durur ve ?F *çeşkel* şeklinde madde başında yer verir. May., KB, DH, AH, HTS ve ÇTS'de bulunamamıştır. Sadece DLT kaynağından tespit edilen bu kelimenin tarihî Türk lehçelerinin farklı dönemlerinde doğrudan ölçü ifadesi ortaya koyduğu gözlenmemiştir.

Çömçe: Kepçe demektir. Oğuzca kökenlidir (DLT CI 417). Clauson da, kepçe anlamını verir (ED 422a). Türk dilinin pek çok kolunda bu kelimenin varlığına dikkat çeken Clauson, farklı fonetik kullanımların, bölgeye göre değişkenlik gösterdiğine değinir: 11. yüzyıl Oğuzcada *çömçe*, Osmanlıca ve Türkmencede *çemçe,* güneybatı Azerbaycan dilinde *çömçe* olarak tanıklandığı fark edilir. May., KB, DH ve AH'de bulunmamaktadır. KTS'de "çömçe, kepçe krş. çöŋek" olarak açıklanan *çömçe* maddesinde yalnızca DLT kaynağına gönderme yapılmıştır (Ünlü, 2012: 193b). *Çöŋek* ise DLT CII 290-18 geçen bir kelime olup aynı anlamı karşılamaktadır (2012: 193b). ED'de 'a leather milking pail' açıklanan *çöŋek* kelimesi, deriden yapılmış süt sağım kovası olarak yorumlanmaya müsaittir (ED 426a). HTS'de *çömçe* için "kepçe bkz. çumçaġar" açıklaması yer almaktadır (Ünlü, 2012b: 138b). Nehcü'l Ferâdis'te (28/17) *çömçe ḳat-* "(yemek) kepçe sokmak, kepçeyle karıştırmak" birleşik fiilinde geçmektedir. ÇTS'de ise *çömçe* maddesinde "çömçe, kepçe bkz. ḳaşuḳ, ḳaşşaḳ" açıklaması yer alır (Ünlü, 259a). Dolayısıyla "kepçe" anlamıyla kendi içerisinde ölçü ifadesi taşısa da metinlerde doğrudan doğruya ölçü bildirir bir ifade bulunmamıştır.

Kendük: Küp gibi, topraktan yapılan büyükçe bir kaptır, içerisine un ve una benzer şeyler konulur. Kençekçedir (DLT CI 480). ED'de bu kelime tespit edilmemiştir. KTS'de DLT kaynağına atıfta bulunulur ve ayrıca DLT'de geçen *kendükke un tıḳıldı* (DLT, CII, 129-18) örneği verilir (2012: 399a). TUR, May., KB, AH, DH, HTS ve ÇTS'de birebir karşılığı yoktur. Doğrudan bir ölçü adı olarak kullanılmadığı ancak özellikle un ve una benzer şeylerin ölçülmesinde yararlanılacak bir ölçek olabileceği dikkat çekmektedir.

Ḳumġan: İbrik, güğüm, gül suyu şişesi anlamlarındadır (DLT CI 440; Ünlü, 2012: 495a). Clauson; sürahi, su şişesi, şişe anlamlarını verir (ED627b). Etimolojisinin kesin olmadığını, yüksek ihtimalle Arapça *qumquma* "sürahi" kelimesinden geçtiğini düşünmektedir. KTS'de bu kelimenin geçtiği örnek şu şekilde tanıklanır: *ol ḳumġanıġ yolrattı* (DLT CII 353-15) (2012: 495a). May., KB, AH, DH ve HTS'de tespit edilmemiştir. Bu kelime Çağatay Türkçesi Sözlüğü'nde *ḳumġan* (1) (2) maddelerinden ḳumġan (1) ile benzer anlamlıdır. Sözlükte kelimeyle anlamdaş olarak "ḳamġan, āb-tābe, cür 'a-rîz, ibrik, ibrîḳ" maddelerine gönderme yapılır. Dolayısıyla *kumgan* kelimesi Çağatay Türkçesinde *ḳamġan* şekliyle ve "uzun ibrik" anlamıyla yaşamıştır. Bu noktada Şeyh Süleyman Lügati kaynaktır (Ünlü, 572b). Eski Türkçe

ve Karahanlı dönemi söz konusu olduğunda DLT'de geçen *ḳumġan* kelimesinin tanıklanmadığı, Çağataycada benzer anlam ve fonetiğiyle yaşamaya devam ettiği ve dolaylı yoldan ölçü unsuru olarak kullanılabilme potansiyeli olduğu gözlenir.

Kurluk: İçinde kımız biriktirilen küçük testidir (DLT CI 473). ED'de *korluk* maddesi bu kelimeyle ilişkilendirilebilir: ekşi sütün saklandığı eski bir deri kap olarak tercüme edilebilir (ED 658b). KTS'de, DLT'ye (CI, 473-13) gönderme yapılarak, "içinde kımız biriktirilen küçük testi" açıklaması tekrarlanır (Ünlü, 2012: 498a). KB'de *ḳur* isimleri tanıklanır. Birbirinden farklı iki *kur* kelimesi vardır; kuşak / rütbe, derece; toy; maya (KB İn. 291b). Ayrıca kur- "kur-, ger-" fiili mevcuttur (KB İn. 292a). Ancak küçük testi anlamlı *kurluk* ile karşılaşılmaz. May., AH, DH, ÇTS'de geçmemektedir. HTS'de ḳurlu/ıġ maddesi geçmekle beraber (Ünlü, 2102b: 355a) "testi" anlamının dışında; "kuşaklı, kemerli" anlamlarını ihtiva etmektedir (KE 94r/3, 101r/20, 101v/8). Bu sebeple DLT'nin söz varlığına mahsus bir kullanım olduğu sonucu çıkarılan "testi" anlamına gelen bu kelimenin, kımızın ölçülmesinde kullanılabilecek bir miktar ölçüsü olma potansiyeli yüksek görülür. Ancak taranan metinlerde doğrudan böyle bir kullanımla karşılaşılmaz.

Lagun: Ölçek gibi oyulmuş bir şeydir, bununla süt, ayran ve buna benzer şeyler içilir (DLT CI 410). Clauson, yaygın bir kullanıma sahip kültür sözcüğü olarak tasvir ederek Türkçenin ilk dönemlerinde belirsiz oluşuna dikkat çeker (ED 764a). Alıntı bir kelimedir, nitekim Brockelmann bu kelimenin Suriye, Yunan ve Asya bölgesinde farklı adlarla yaşadığına atıfta bulunur (ED 764a). Süt veya su içmek için kullanılan, tane ölçüsü gibi kabul gören içi boş bir nesne olarak tanımlar ve DLT I 410 kaynağını işaret eder (ED 764a). KTS'de *laġun* maddesinde "ölçek gibi oyulmuş bir şey olup ayran, süt gibi şeyler içilir" anlamı verilmiştir (Ünlü, 2012: 526a). May., KB, AH, DH, ÇTS ve HTS'de bu kelimeyle karşılaşılmamaktadır. Bu kelime de tarama sonucunda sadece DLT'de tespit edilmiştir ve sıvı maddeler için ölçülendirme aracı olarak kullanılabilir. Doğrudan bu durumu örneklendiren bir yapıyla karşılaşılmadığı için *lagun* kelimesini, dolaylı yolla sağlanan ölçü ifadesi olarak belirtmek mümkündür.

Mançuk: Heybe, torba gibi at eğerine takılan şeydir (DLT CI 476). Hapax örnek olarak ED'de tanımlanır ve *man-* fiil kökünden türediğine dair yorum yer alır ancak kesin değildir (767b). Eğer çantası ya da burun torbası gibi eğerden askıya alınmış bir şey olarak açıklanmış ve sadece DLT kaynak gösterilmiştir (ED 767b). KTS'de de DLT'de geçen anlamıyla yer almıştır (Ünlü, 2012: 529a). Maytrısimit'te *mançak* < Skr. mancaka "oturacak yer, yatak" (Tekin, 1976: 428) anlamlarıyla geçer, at eğerinin de oturulan bir yer olması sebebiyle anlam tabanlarında bir yakınlıktan söz etmek mümkündür. KB, AH, DH, HTS ve ÇTS'de tespit edilmemiştir. Taramalardan yola çıkarak DLT'de geçen *mançuk* kelimesiyle Eski Uygurca *mançak* arasında bir bağlantı kabul edilebilir ancak sonraki dönem tarihî Türk lehçelerinde tanıklanmadığı gözlenmiştir. Bu kelime de kendi içerisinde "at eğerine takılan bir yüke" karşılık gelmektedir ancak metinlerde, bu şekilde doğrudan ölçü ifadesine tanık olunmamaktadır.

Sanaç: Dağarcık. Kırmızı dağarcık anlamındaki *sanaç kesergü* örneği verilmiştir (DLT CI 358). ED'de "un için bir torba olarak kullanılan bir tür keçi derisi" olarak geçer (ED 835b). Eski Uygurca'da *bir sanaç* 'one skin bag' bir deri çanta (ED 835b) şeklinde geçen yapı, Clauson tarafından örneklendirilir. Ancak "bir çanta ölçüsünde herhangi bir şey" ile ilgili bir bilgi vermez. Dolayısıyla bir ölçülendirme aracı olduğuna dair kesin bir delil sunmaz. May., KB, DH

ve AH'de bu adla bir ölçü ifade eden kelime tespit edilmemiştir. KTS'de Atalay'ın açıklaması yer almaktadır (Ünlü, 2012: 655b). HTS'de görülmemektedir. Çağataycada "meşinden yapılan dağarcık, tulum" gibi anlamlar taşımaktadır (Ünlü, 2013: 947b). Ayrıca detaylı bilgi için "körkü, tulum (1), küpser, meşk, çırt (1), torsuḳ (1), tolum (2), sanac" maddelerine gönderir.

Saġraḳ: Sürahi, kendisiyle bir şey içilen kap, kâse demektir (DLT CI 471). Clauson, bardak, fincan anlamlarını verir, *sa:gır* kelimesinden türetilmiş yabancı kökenli bir kelime olduğunu belirtir. Steingass ise bu kelimeyi Farsça kökenli olarak açıklar (ED 815b). May., KB, DH ve AH'de geçmemektedir. Bu kelimeyle yakın anlam taşıyan *sāġar* (<F.) kelimesi, Çağatay Sözlüğü'nden tanıklanır (937a). Şarap kadehi anlamı verilir daha ayrıntılı bilgi için "tasġıraḳ, piyale, sebū" maddelerine gönderir (937a). KTS'de "sürahi, kâse, büyük kadeh" gibi anlamlarla DLT CI, 471-10, TİEM 73 386v/8, RKT 36/67a1 kaynaklarına atıfta bulunulur (Ünlü, 2012: 648a):

Sawın saġraḳḳa tegir (DLT, C1, 471-10), *bir äkkindi alşurlar anıŋ içindä saġraḳ oyun yoḳ anıŋ içrä (9) ap yazuḳ* (TİEM 73 386v/8), *tezgindürler olar üze saġraḳlar altundın, sapsuz bardaḳlar* (RKT 36/67a1). HTS'de *saġrak* maddesi "bardak, kadeh, kap" olarak açıklanmıştır (Ünlü, 2012b: 494b); NF 310/13 *bāg ṭaraflarında tökülgen ḫurmā saġraqlarını yığıp anı tögüp anıng birle efṭār qılur erdi*; KE 94r/11 *yūsufnıŋ ėlginde saġraḳ bar ėrdi*, 94r/11 *saġraḳnı bir ḳaḳtı*, 249r/12 *saġraḳ tutġan eliglerni*, 5v/10 *içti şerbet saġraḳında*, 68v/3 *lāle saġraḳın içerde*; ME 24/7 *toldurdı sąġraknı dolu sąġraḳ tegürdi*.

Sarnıç: Deve derisinden su tulumu anlamına gelir (DLT CI 454). ED'de, DLT kaynak gösterilerek 11. yüzyıl Karahanlı Türkçesinde bu kelimenin "deriden süt kovası" olarak yorumlandığı gözlenir (ED 854a). Osmanlıca ve 15. yüzyıl Çağataycasında *sarnıç* "su deposu" kullanımına işaret edilir (ED 854a). May., KB, DH, AH, HTS ve ÇTS'de tanıklanmamaktadır. KTS'de Atalay'ın yorumuna ek olarak ağaçtan oyulmuş kap anlamı da verilir (Ünlü, 2012: 660). Taranan metinlerde bu kelimenin doğrudan bir ölçü ifadesi bildirdiği gözlenmemiştir. Ancak süt sağımında yararlanılan bir ölçek türü olması ihtimali yüksektir.

Sawdıç: Ağaç dallarından örülerek içerisine meyve ve buna benzer şeyler konulan nesnenin adı; sepet, sele (DLT CI 455). Clauson, *-dıç* ekini fiilden isim türeten ek olarak düşünmüş ve *sağdıç, tardıç* örneklerini eklemiştir. 11. yüzyıl Karahanlı Türkçesinde dallardan örülü sepet anlamındadır (ED 785b). KTS'de *sawdıç* maddesinde "sepet, sele bkz. safdıçlan-" (DLT CI 455-4) açıklaması yer alır ve *safdıçlan-* fiiline gönderme yapar (2012: 663b). *Safdıçlan-* fiili de sepet sahibi olmak şeklinde tanımlanmıştır: *er safdıçlandı* (DLT CII 271-19) (Ünlü, 2012: 646b). May., KB, AH, DH, HTS ve ÇTS'de bu kelime tanıklanmamıştır. DLT'de taşıdığı anlam itibariyle meyve gibi şeylerin taşınmasında ölçek olarak kullanılma potansiyeli vardır. Ancak metinlerde doğrudan ölçü bildirdiğine dair örnekle karşılaşılmamıştır.

Susġaḳ: Kendisiyle su ve suya benzer şeyler alınan nesnedir (DLT CI 471; Ünlü, 2012: 705a). Karluk, Kıpçak ve bütün göçebe dillerinde mevcut olduğu belirtilir (DLT CI 471). Clauson, kelimenin etimolojisi hakkında, *sus-* "topla-"fiilinden türediğine ve *-ğa:k* fiilden isim türeten ekle ortaya çıktığına, dolayısıyla türemiş bir isim olduğuna değinir (ED 856a). Karahanlı 11. yüzyıl metni DLT'de, suyu toplamak için kullanılan her şey "kepçe" anlamıyla yorumlanarak 'anything used to scoop up water' açıklanmıştır (ED 856a). 15. yüzyıl Çağatay metinlerinde transkribinin *susak* şeklinde olduğu ve yine "kepçe" anlamına geldiği anlatılır (ED 856a). Maytrısimit'te *susġak* kelimesi tanıklanmaz (Tekin, 1976). EUTS'de *susaḳ* geçer ancak

anlamı "cadde, köy" olması sebebiyle birbirinden farklıdır (2012: 603). KB'de /sus/ hecesiyle tanıklanan herhangi bir kelime yoktur. Bu nedenle *susık, susgak* gibi kelimelerle ilgili bir örneğe rastlanmamaktadır. TUR, AH ve DH'de bu kelime tespit edilmemiştir. HTS'de de *susġak* ve bu kelimeyle benzer "kap" anlamını kasteden bir kelime ile karşılaşılmaz. Çağatay Türkçesi Sözlüğü'nde *susaḳ* (1), (2), (3), (4) maddelerinde (Ünlü, 1011a) açıklanan bu kelimelerden *susaḳ* (1) ve (3)[1] miktar bildiren ölçü adlarıyla bağlantı oluşturur. Susaḳ (1) "su kabı, suluk" anlamıyla doğrudan DLT'deki anlamla yakınlık gösterir. Ancak birebir tarihî Türk dillerine ait seçilmiş metin ve sözlüklerde bu kelimenin doğrudan ölçü bildirdiği gözlenmemiştir.

Susık: Kova anlamındadır. Kaşgarlı, bir diyalektte işittiğini belirtir (DLT CI 382). Clauson da kova anlamıyla yorumlar ve *susğa:k* kelimesinden gelişen *susak* kelimesinden alınmış olma ihtimali üzerinde durur (ED 856a). May., KB ve DH'de bu kelime tespit edilmemektedir. AH'de *suw* tanıklanmakla beraber bundan türemiş herhangi bir kelime yahut *susık* kelimesi geçmemektedir. KTS'de de sadece DLT'den kaynak gösterilerek madde başı olarak bu kelimeye yer verilir (2012: 705b). HTS'de *susık* maddesi tespit edilmemiştir (Ünlü, 2012b: 535). ÇTS'de "çömçe, büyük kaşık, süzücü alet" gibi anlamları içeren *susaḳ* (3) maddesi ile ilişkilendirilebilir (Ünlü, 1011a). Ancak Türk dilinin farklı dönem ve kollarında incelenen metinler arasında diğer örnekler gibi, doğrudan ölçü ifade eden bir kelime grubu ya da cümle içerisinde tespit edilmemiştir.

Süken: Eşek yükünün bir tarafında olan sepet (DLT CI 403). TUR, ED, May., KB, AH, DH, HTS ve ÇTS'de bu kelime mevcut değildir. KTS'de de "eşek yükünün bir tarafında olan sepet, sele gibi şeyler" (DLT, CI, 403-8) açıklaması yapılır (2012: 709b). Dolayısıyla DLT'nin söz varlığına ait özel bir kelime olduğu düşünülür. Ölçü ifadesi gösteren bir yapı içerisinde doğrudan tanıklanmaz.

Tagar: Dağarcık, içerisine buğday ve başka şeyler konan nesne, harar demektir (DLT CI 411). Clauson, *tağa:r* madde başında; yüksek bir olasılıkla çuval olmayan ancak büyük bir kap şeklinde açıklar (ED 471a). Ancak 11. yüzyıl Karahanlı dönemini göz önüne aldığında bu kelimenin yorumunu Besim Atalay gibi yapar ve "buğday veya buğdaya benzer şeyleri ölçmeye yarayan çuval" olarak tanımlar (ED 471a). Ödünç bir kelime olarak düşündüğü bu kelimenin Farsça ve diğer yabancı dillerde de kullanıldığına dair bilgiyi paylaşır. AY'de *sabgıç tagar… [yürüng] küji bolarnı (440c/3)* örneği tanıklanır. Eski Uygurca Maytrısimit metninde, *taġar* "torba, dağarcık" geçmektedir (Tekin, 1976: 137): *mançak tült töşek taġar* "yataklar, yastıklar, döşekler ve torbalar" (1976: 246). Doğrudan bir ölçülendirme usulü olarak metinde yer almamış, ikileme içinde kullanılmıştır. KB İndeksinde "çul; pamuklu kumaş" anlamıyla açıklanmıştır (6571), bu sebeple DLT'de kastedilen ölçek anlamıyla uyuşmamaktadır: yigüm ot köki bolsu yağmur suwı tap / eḍiz ḳum tüneyi *taġar* ton keḍeyi "yiyeceğim ot kökü olsun, yağmur suyu bana yeter; kumdan döşek yapıp geceleyeyim, çuldan elbise giyeyim" (Arat, 2003: 471).

TDK Güncel Türkçe Sözlüğü'nde *çul* kelimesinin dört farklı anlamına değinilmiştir: (1) Genellikle kıldan yapılmış dokuma kumaş, (2) kıldan veya yünden dokunmuş hayvan örtüsü, (3) tekke mensuplarının büründüğü örtü, (4) giyim, giysi. Bu anlamlardan ilki ve sonu (1), (4)

[1] Çömçe ,büyük kaşık, süzücü alet, bkz kaşşak (2), ḳurma, badḳan, çömçe, ḳaşuḳ, ḳaşuġ (Ünlü, 1011a).

KB'de geçen kumaş anlamıyla ilgiliyken çuval, dağarcık gibi ölçek çeşidinden bir anlam ihtiva etmemektedir.

KTS'de *taġar* (2) maddesinde "çuval, çul, harar" anlamlarında geçer ve DLT ile KB'ye atıfta bulunur: *er yün taġarḳa tıḳındı* (DLT CII 147-20); *eḍiz ḳum tüneyi taġar ton keḍeyi* (KB 6571) (Ünlü, 2012: 724b). AH ve DH'de tanıklanmamaktadır. HTS'de *taġar ton* "çuldan yapılan giyecek" kelime grubu örneği geçer (KE 237v/1) (Ünlü, 2012b: 556b). ÇTS'de ise *taġar* (1) maddesinde "çanak, kap, tekne, torba, kese" gibi açıklama yer alır. Ayrıca *taġār* "dağar" şeklinde yorumlanarak Farsça'dan geçme ihtimali üzerinde durulur (Ünlü, 2013: 1061b). ÇTS'de kastedilen anlamlar, DLT'de geçen ve ölçek bildiren anlamlarla yakınlık kurmaktadır.

Dai Matsui, *tagar* kelimesinin Uygurca ve Moğolcada geçerli bir ölçü terimi olduğunu belirtip; Çince karşılığını 'chin' şeklinde açıklar. 1 *tagar* = 100 *mann* denkliğini gösteren Matsui, bu ölçü terimine geniş bir kap anlamını verir (Doğan, 2014: 126). Eski Uygur Sivil belgelerde: *iki yarım tagar bugday* "iki *yarım* çuval buğday aldım" (Yamada, 1993: Lo18/3-4) şeklinde geçen örnekte ise buğdayın miktarını ifade ederken yararlanılan bir ölçek olduğu açıktır.

DLT ve Çağatay dönemi içerisinde "belirli bir kap, çuval" ölçüsünü kastederek anlam ilgisi kuran *taġar* kelimesi, doğrudan bir ölçek olarak DLT ve sonraki dönem tarihî Türk dillerinden seçilen yazılı kaynaklarda tespit edilememiş yalnızca Eski Uygur Sivil Belgesinde bunun tam bir örneği ile karşılaşılmıştır.

Tegirmek: Deve üzerine iki taraflı atılarak içerisine binilen sepetle sepete benzer nesne demektir. Oğuzlar buna *ügürmek* demişlerdir (DLT CI 506-507). Clauson'un hapax olarak belirttiği bu kelimenin, semantik bağlantısı zayıf olmakla beraber *tegir- fiilinden türediğine işaret edilir (ED 486b). ED'de 'a camel litter' şeklinde açıklanmış, dolayısıyla "bir deve yükü, bir devenin taşıyabileceği yük" olarak anlaşılmaya müsaittir (ED 486b). Kaşgarlı Mahmud'un, Ar. hevdec olarak yorumladığı *tegirmek*, Kubbealtı Lugati'nde "devenin sırtına konan, kadınlara mahsus, üstü kubbeli bir çeşit sepet, sele" olarak açıklanmaktadır (http://lugatim.com/s/hevdec). Maytrısimit'te tanıklanmaz. EUTS'de farklı anlamlar içeren *tegir*- "döndürmek", *tegür*- "değdir-, eriştir- dokundur-, sun-, bırak-" fiilleri mevcuttur ve sepet anlamından uzaktır. KTS'de ise sadece DLT kaynak gösterilmiş, başka bir Karahanlı metninde geçtiğine dair hiçbir tanık verilmemiştir: "deve üzerine iki taraflı atılarak içerisine binilen sepetle sepete benzer nesne" (2012: 770a). KB'de ölçek ifadesi olarak *tegirmek* kullanımı yoktur; eriştir-, dokundur- anlam tabanlarındaki *tegir*- fiil kökünden genişlemiş fiil çekim türevleri görülür (KB İn. 433). AH'de *teg*- "eriş-, isabet et-", *tegil*- "erişil-", *tegür*- "değdir-, dokundur-, çektir-" anlamlarını ihtiva eden fiil ve türevleri ile karşılaşılır (Arat, 2000). Ölçek usulü olarak tespit edilmiş *tegirmek* kelimesi mevcut değildir. DH'de de bu kullanım görülmez. Çağatayca Sözlükte de *tėgir*- fiili "değir-, döndür-" anlamlarıyla yer bulmuştur (Ünlü, 1100a). HTS'de de *tegürmek* "ulaştır-, bildirme, tebliğ" anlamlarıyla yaşamaktadır (Ünlü, 2012b: 578b) ve ölçek anlamının dışında bir anlama sahiptir. Dolayısıyla farklı anlamdaki kelimelerdir buna rağmen *tegirmek* DLT'de yüklendiği anlam sebebiyle dolaylı yoldan ölçü ifadesi oluşturabilme gücüne sahiptir.

Tewsi: Tepsi, sofra olarak yorumlanır (DLT CI 423; Ünlü, 2012: 795b). Clauson, Çince *tieh tzü* kelimesinden ödünç bir kelime olduğunu ve tabak anlamına geldiğini ifade eder (ED

445b). KB'de *tepse-* "hased etmek, çekememek" fiili (4248, 4249, 4254, 1302, 4252, 4276, 4255) ve bu fiilden türeyen *tepsegüçi* (4255) ismi geçer, ancak anlamca birbirlerinden çok farklıdır ve KB'de miktar için bir ölçü aracı olarak kullanılabilecek *tewsi* kelimesi tespit edilmez. TUR, May., AH ve DH'de de tanıklanmaz. HTS'de Hüsrev ü Şirin kaynağına atfen (2942) beytinde *tipsi* "tepsi" ile karşılaşılır (Ünlü, 2012: 594b): *ol altun tipsiler hem ni 'metini yana her tang birle….* (Hacıeminoğlu, 2000: 352). Çağatay Türkçesi Sözlüğü'nde *tebsi* "sini, tepsi; gönül yanması" anlamlarıyla karşılık bulur (Ünlü, 2013: 1096b). DLT'den tespit edilen bu kelimenin yazılı kaynaklarda mevcut olduğu ancak doğrudan bir ölçü ifadesi taşıyarak örneklendirilmediği tespit edilir.

SONUÇ

DLT aracılığıyla *bıgrıġ, bukaç, butık, çanak, çeşkel, çömçe, kendük, kumġan, kurluk, lagün, mançuk, sanaç, saġrak, sarnıç, sawdıç, susġak, susık, süken, tagar, tegirmek ve tewsi* gibi kelimeler tanıklanmış ve alfabatik bir düzen içerisinde her bir kelime çeşitli dönem metinleri incelenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

DLT'den tespit edilen bu kelimeler, Eski Türk runik yazılı metinler ile Eski Uygurca Maytrısimit ve Altun Yaruk gibi hacimli eserlerle karşılaştırılmış, DLT'de yer alan ve ölçü ifade edebilme potansiyeli olan bu kelimelerin Eski Türkçe söz varlığındaki durumu irdelenmiştir. Buna göre Eski Türkçe runik yazılı metinlerde DLT'den konuyla ilgili tespit edilmiş söz varlığı ürünlerinden biriyle karşılaşılmamıştır. Eski Uygurca ile ortak olabileceği düşünülen ise sadece bir kelime tanıklanmıştır: *mançuk*. Karahanlıca döneme ait diğer metinlerde de doğrudan bir ölçek veya ölçü ifadesi olarak kullanımıyla karşılaşılmaz. Daha çok Çağatayca metinlerinde, kısmî fonetik değişikliklerle birlikte birkaç kelimenin benzer kullanımına şâhit olunur.

Türkçenin tarihî dönemlerinden seçilen metinlerin hepsi dikkate alındığında bu kelimelerin, doğrudan bir ölçü ifadesi taşımadığı buna rağmen miktar ölçüsünü bildirebilme potansiyeline sahip olmaları dolayısıyla daha detaylı çalışmalar ile Türklerin kullandıkları ölçü usulleri arasında bu kelimelerin yeri ve tercihi üzerine daha kesin çıkarımlarda bulunulabileceği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKLAR

ARAT, Reşit Rahmeti (1979), Kutadgu Bilig İndeks, Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

ARAT, Reşit Rahmeti (2006), Atabetü'l-Hakayık, TDK Yayınları, Ankara.

ATA, Aysu (1997), Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları), Giriş-Metin-Tıpkıbasım, Ankara, TDK Yayınları.

ATA, Aysu (1997), Ḳıṣaṣü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) II, Dizin, TDK Yayınları, Ankara.

ATALAY, Besim (1998), Divanü Lugati't Türk C I-IV, TDK Yayınları, Ankara.

BERTA, Árpád (2010), Sözlerimi İyi Dinleyin Türk ve Uygur Runik Yazıtlarının Karşılaştırmalı Yayını, Çev. Emine YILMAZ, TDK Yayınları, Ankara.

CLAUSON, Sir Gerard (1972), An Etymological Dictionary of Pre-Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish, Oxford.

DANKOFF, Robert, James Kelly (1985), Mahmûd al-Kašγarî, Compendium of The Turkic Dialects (Dîwān Luγāt at-Turk), Ed. Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, Sources of Oriental Languages and Literatures 7, Harvard Üniversitesi Basımevi, Washington.

DOĞAN, Aybüke Betül (2014), Eski Türkçede Ölçü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Anabilim Dalı, Ankara.

ECKMANN, János (2004), Nehcü'l-Ferādîs, I Metin II. Tıpkıbasım, TDK Yayınları, Ankara.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2000), Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri, TDK Yayınları, 2000.

KÜÇÜK, Murat (2014), Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi, TDK Yayınları, Ankara.

TEKİN, Şinasi (1976), Uygurca Metinler II, Maytrısimit Burkancıların Mehdîsi ve Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram, Sevinç Matbaası, 1976.

ÜNLÜ, Suat (2012), Karahanlı Türkçesi Sözlüğü, Eğitim Yayınevi, Konya.

ÜNLÜ, Suat (2012b), Harezm-Altınordu Türkçesi Sözlüğü, Eğitim Yayınevi, Konya.

ÜNLÜ, Suat (2013), Çağatay Türkçesi Sözlüğü, Eğitim Yayınevi, Konya.

YÜCE, Nuri (1993), Mukaddimetü'l- Edeb, Ḫvārizm Tükçesi İle Tercümeli Şuşter Nüshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks, TDK Yayınları, Ankara.

(http://lugatim.com/s/hevdec).

MERSİN YÖRÜKLERİNDEN DERLEME SÖZLÜĞÜNDE BULUNMAYAN DEVEYLE İLGİLİ KELİMELER ÜZERİNE

Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, erolozturk@gmail.com

Giriş

Asya ve Avrupa Hunları hakkında bilgi veren kaynaklarda Türklerin at üzerinde uzun zaman geçirdikleri, kararlar aldıkları, çocukluktan itibaren atla meşgul oldukları yazılıdır. Türkçenin tarihi lehçelerinde at ve ata binme sanatıyla ilgili eserlerde ve yabancı seyyahların kayıtlarında bu bilgileri doğrulayan ifadeler vardır.

Karahanlı döneminden itibaren Türk kültüründe at kadar deve de önemli hale gelmeye başlamıştır. Karahanlı hükümdarı Saltuk Buğra Han'ın Buğra ismini taşması bu bakımdan dikkat çekicidir. Türkçenin ilk sözlüğü Divânu Lügâti't-Türk deve için; *teve, tewe, tevey, tewey, tevi, tivi, bugra, botuk, titir, torum* gibi kelimeler vardır.

Konargöçer Irak, Halep, Şam, Bozulus Türkmenleri Anadolu yaylalarına göçlerini develerle taşımışlardır. Güney Doğu, Akdeniz ve Ege bölgesindeki Yörükler bugün dahi deve beslemekte ve deveyi yük hayvanı olarak kullanmaktadırlar.

Mersin'de Tarsus'tan Gazipaşa'ya hemen her köy ve kasabada yerleşmiş bulunan Yörüklerin günlük hayatında devenin önemli bir yeri vardır. Bu durum ağız özelliklerine yoğun olarak yansımıştır.

Bu çalışmada Mersin Yörüklerinin deveyle ilgili söz varlıkları incelenmiş ve bu söz varlığının Derleme Sözlüğü'ne kazandırılması amaçlanmıştır.

Derleme Sözlüğü'nde *deve, deveağzı, devebakırı, devebatmaz, deve boynu, deveci, deve bardağı, deve çiçeği, deve çökerten, deve çöküden, deve çökürdeği, deve tabanı, deve darı, deve debbanı, deve tepiği, devedişi,deve gevişi, deve gönü, deve gözü, devegulak, deve gülü, deveguşu, deve karıncası, develik, deve temresi, deve topalağı, deve topu, deve turpu, deve yeli* (TDK DS. 1994: 1140-1441) madde başlığıyla çok sayıda kelime ya da kelime gurubu bulunur.

Deve sözünün etimolojisine bakıldığında Türkçe ile Moğolcada ortak olduğu görülür. Eren ve Clauson kelimeyi Türkçe sayışlardır (Eren 1999: 110). Kaşgarlı'da *deve* karşılığında *deve, devey, teve, tevey, tewe, tewey, tewi, tėwi, tiwi* gibi kelimeler sıralanır (TDK Dizin 1972: 119). Divânu Lügati't-Türk'te deve ve devecilikle ilgili başka kelimeler de vardır; **atan** "iğdiş edmiş deve", **bogra** "aygır deve", **botuk** "deve yavrusu", **ıñan** "diş deve", **kirkin** "bogranın, devenin kızgın zamanı", **titir** "dişi deve", **torum** " deve yavrusu" , **tışı torum** "dişi torum" ve **pohur** (TDK Dizin 1972: 21), (Torun 2012:1957). TDK Dizin 1972: 120), **butlu** "devenin buruna geçirilen burunsalık." (TDK Dizin 1972: 120), **cugdu** "devenin uzamış olan tüyü (TDK Dizin 1972: 27)." **yogdu** "devenin çenesi altındaki uzun tüyler (TDK Dizin 1972:153).", **kom** "deve havudu (TDK Dizin 1972:69)." **küben** "deve havudunun altına serilen çul (TDK Dizin 1972:78)." vb.

Mersin Yörükleri

Mersin, Toros dağlarındaki zengin bitki örtüsüne sahip yaylaları ve sıcak sahil bölgeleriyle Yörük hayatına uygun bir coğrafyayadır. Anamur, Bozyazı, Mut, Gülnar, Silifke, Erdemli, Aydıncık, Tarsus ilçeleri ve köylerinde Yörük hayatı canlılığını muhafaza eder. Ancak

yaşam şartlarının günden güne ağırlaşmasıyla birlikte bu hayat tarzının kısa zaman içinde sona ereceği anlaşılmaktadır.

Mersin ve ilçelerinde Sarıkeçili, Bahşiş, Boynuinceli, Tekeli, Köselerli, Tosmurlu, Tırtar, Karaböcülü, Karadöneli, Kabasakallı, Avşar, Hacıahmetli, Kızılısalı, Bolacalıkoyunlu, Bayındır, Elbeyli, Çetrevli, Demircili, Susanoğlu, Arapoğlu, Tekir, Çadırlı, Sarıaydın, Koçaşlı, Meçeşli, Kürkçü, Bozdoğan, Aydınoğlu, Borabanlı, Tahtacı gibi isimlerle anılan Yörükler ya da Yörük yerleşim bölgeleri vardır (Öztürk 2009:27-34).

Tarsus'tan Anamur'a kadar olan bölgede (Susanoğlu, Olukbaşı Köyü, Demircili Köyü, Narlıkuyu, Mut, Köselerli, Sertavul, Sarıdaş, Kıravga, Kertmen, Kırkkavak, Burunköy, Deveci Demirkapı, Dağpazarı, Erdemli Karyağdı, Erdemli merkez, Silifke, Akdere, Ovacık, Akkuyu, Altıntaş, Kızlarsivrisi, Kisecik, Tarsus ile Anamur arasındaki Aksaz, Dereköy, Halış Dağı civarı, Gülnar ve köyleri vb.) Yörüklerin yerleşmiş olduğu sözlü kaynaklarca ifade edilmektedir. Mersin Yörüklerinin büyük bir kısmı yerleşik hayata geçmiş olsa da yayla-sahil arasında geçen yarı konargöçer hayat tarzını devam etmektedir. Sarıkeçili olarak bilinen aşirete mensup bazı aileler son yıllara kadar tam konargöçer yaşamışlardır (Öztürk 2009: 36).

Bu çalışmada Mersin Yörüklerinde deveyle ilgili oluşan söz varlığı için *Silifke ve Mut'taki Sarıkeçli ve Bahşiş Yörükleri Ağzı* adı eser, bu eserini hazırlanması sırasında Mersin bölgesinden yapılan fakat esere girmemiş olan kayıtlar, bölgede yüz yüze görüşülmüş kaynak kişilerin verdiği bilgiler kullanılmıştır. Ayrıca Mehmet Eröz'ün *Yörükler* adlı eserinden ve Ali Rıza Yalman'ın *Cenupta Türkmen Oymakları* adlı eserlerden faydalanılmıştır.

Mersin Yörüklerinde Deve İsimleri

Arı: Boz Deve ile Tülü Devenin yavrusuna denir.

Avrana: Gayalak devesine verilen başka bir isim (Yalman 1977: 253).

Besereg: Erkek Tülü devenin altı yaşından sonraki adıdır.

Bidi: Boz devenin üç yaşından küçük yavrusu (Yalman 1977: 253).

Boduġ: Köşek'ten büyük deve yavrusuna denir. *Potuk* şekli de vardır. Derleme Sözlüğü'nde geçer fakat kayıtlı yerler arasında Mersin ve çevresi yoktur.

Boz Deve: Gayalak'a verilen bir başka isim.

Buğura: "Buğra" kelimesi lider anlamına gelmektedir. Buğra Han "baş han" anlamına gelir. Buğra ismi Yörüklerde **Buğura** şeklinde erkek deve için kullanılmıştır.

Buhur: Orta Asya'da Buğra adı verilen deve Yörükler arasında Buğur ya da Buhur olarak bilinir. Çift hörgüçlü damızlık erkek devedir. Derleme Sözlüğü'nde Doğubeyazıt, Iğdır, Yalvaç, Divriği bölgelerinde *buğur* şeklinin geçtiği kaydedilmiştir.

Celep : Gayalak'ın bir başka adıdır.

Daylak: İki yaşından büyük erkek Tülü deve.

Dorum: İki yaşına kadar olan Boduk'tan büyük olan deve yavrusu. Havut geçirilme çağına yaklaşmış deve yavrusu. Derleme Sözlüğü'nde deve yavrusu olarak pek çok bölgede kullanıldığı ifade edilmiş fakat Mersin adı geçmemiştir.

Gayalak: Gaylak ya da Gayalık da denir. **"**Anaze develerinin dişisidir. Yörükler arasında Celep veya Boz Deve olarak bilinir (Eröz 1991:147).

Haçan: Anası Maya, babası Lök olan deveye verilen isimdir. Bu deveye Dinar bölgesinde *Gırma, Karışık, Çandır* gibi adlar da verilir (Eröz 1991:150).

İltı: Yaşına girmemiş deve yavrusuna denir.

Kirinci: 6-7 yaşından büyük Lök develere verilen isimdir.

Köşek: Deve yavrularına ilk altı aya kadar verilen addır.

Kükürd: Afrika ile Asya develerinin melezidir. Erkek ve dişi Tülü develerin birleşmesinden doğar. Damızlık olarak değil iş hayvanı olarak kullanılır. Yörüklerde *karışık melez, çandır* adıyla bilinir. Boynuinceliler Gayalak'la Besrek'ten olanına *Yurdagaçar, Yurdagaçan* gibi adlar verirler (Eröz 1991:10). Ana ve babası boz olan devedir. Baba Buhur olursa Arı adını alır.

Lök: Teke devesinin erkeğine verilen isimdir. Lök insana saldırırsa enenir. Enenmiş olanına *Lök Hadım* denir (Eröz 1991: 148).

Maya: Damızlık dişi Tülü deve. Tüyleri uzundur.

Peşenk devesi : Deve katarının en önünde giden deveye verilen isimdir (Eröz 1999:155).

Teke: Tülü deve ile Afrika devesi melezi. Erkeğine Lök, dişisine Teke Celebi denir. Sıcağa dayanıklı küçük cüsselidir. Bu sebeple "**Aşiret Devesi**" olarak anılmıştır. Aydın ile Adana arasında çok görülür (Eröz 1991: 148).

Teke Celebi: Teke devesinin dişisine verilen addır.

Tülü: Tülü ya da tüylü deve olarak bilinir. "Anadolu'da Suriye çöllerinden gelen tek hörgüçlü Aneze develerinin dişisi ile (ki buna celep adı verilir) iki hörgüçlü olan halk arasında Buhur ismi verilen Bakteriyan devesinin melezlemesinden elde edilir. Tek hörgüçlüdür (Eröz 1991:146)."

Tülü Beserek: Tülü devenin altı yaşından sonraki adıdır. Kıvırcık tüylü, beyaza yakın nohut renklisi makbuldur (Eröz 1991:147).

Tülü Daylak: Tülü devenin erkeğine denir.

Tülü Maya: Tülü devenin dişisine denir.

Yañal: Sakar, alaca renkli olan deveye verilen adıdır.

Yelek: Tülü devenin üç yaşındaki yavrusu (Yalman 1977:253)

Yetişeğen: Babası Lök, anası Maya olan deveye verilen isim (Eröz 1991:150).

Deve ve Devecilikle İlgili Fiiller

Botla-: Devenin yavrulaması için kullanılan fiilidir. *Potla*- ya da *bortla*- şekillerinde de kullanılır.

Bozula-: Develerin ses çıkarması ve böğürmesi için kullanılır. *Bozulaş*- şekli de vardır.

Çayırlad-: Deve ve diğer hayvanların çayırda otlatılması.

Çöker-: Develerin çökmesi, çöktürmek.

Gir- : Devenin kışın cinsel arzularının artması için kullanılır. *Deve girdi.* (Eröz 1991: 152).

Gugur-: Besereklerin ses çıkarması için kullanılır.

Ihar-: Develerin çökmesi için kullanılır.

Kız- Develerin çiftleşme isteğini göstermeleri için kullanılır. Dişi develer 4-5, erkek develer 5-6 yaşlarında kızarlar. Erkeklerde kızgınlık ağızlarından köpük çıkmasıyla açıkça zuhur eder. Dişilerde kızgınlık göze çarpacak şekilde olmaz (Eröz 1991:152)

Öğrün-: Kükremek, şahlanmak

Öt-: Löklerin ses çıkarması için kullanılır.

Tırla- : Kirincilerin ses çıkarmasıdır.

Yozul-: Devenin baharda cinsel arzularının azalması. Deve yozuldu. (Eröz 1991: 152).

Devecilikle İlgili Araç Gereç İsimleri

Akrap: Kalp deveyi canlandırmak için havıtın yanağına konulan iki taraflı çivili demir (Eröz 1999:155).

Bel ipi: Havıtın hatabına bağlanan kemer, ip (Eröz 1999:155).

Bırtın: Deveye sarılan örtü.

Deve çulu: Develerin üzerine örtülen dokuma örtü, çul.

Deve kovası: Develere su verilen kova

Deve teci: Develere yem verilen çinko kap

Dizgoru: Deveye takılan süs, nazarlık. **Görbend, Göğbentlik, Cığıstak** da denir (Eröz 1999:155)

Esnek Devenin ağzının bağlandığı ip (Eröz 1999:155).

Gübürdek Çañ: Develere takılan büyük çan.

Hamaylı: Kutsal kabul edilen şeylere denir. Devenin yünü için kullanılır.

Harzın: Dışı keçe altı çulla kaplı örtü. Üstü kaplayan keçe Beserek tüyüyle yapılırsa kırmızı olur (Eröz 1999:155).

Hatap: Çınar, dişbudak ya da katlap ağacından havut için yontulan ağaç.

Havıt: Deve üzerine konulan semer. Deve havutu. Havut şeklinde de söylenir.

İçirik: Havıt'un altına konulan keçe (Eröz 1999:155).

Kaskı: Devenin kızışması sırasında saldırganlığını engellemeye yarayan ip (Eröz 1999:155).

Keveke : Deve çanının demirine verilen ad (Eröz 1999:155).

Kolon : Devenin üzerine yük sarmak için kullanılan dokuma ip.

Köben: Develerin üzerine örtülen çul. Derleme Sözlüğü'nde geçmemektedir.

Kuskun Havıt'un kaymaması için kuyruk altından geçirilerek bağlanan ip (Eröz 1999:155).

Meldir: Sarıkeçililerin deve tüyünden yaptıkları kahverengiye çalar sofra bezi (Eröz 1999:214).

Seklem: Deve yününden yapılan çuval.

Tuluk: Deve ya da at sırtında süt, yoğurt, peynir taşımaya yarayan deriden yapılmış çuvala benzer yayık.

Yular: Devenin ve diğer hayvanların başına geçirilen yünden dokuma ip.

Deve ve Devecilikle İlgili İsimler

Aşad: At, eşek, deve gibi binek hayvanlarının tamamı için kullanılır.

Bicik: Devenin süt sağılan organı.

Bidi bidi: Deve çağrılırken söylenir (Eröz 1999:155).

Botlayıcı: Yavru yapacak olan deve, yavrulayıcı.

Ceh: Deve tüyü.

Coho coho : Develer sulanırken söylenir (Eröz 1999:155).

Çökek: Hayvanların yattığı açık alan

Dağarcık: Devenin kızdığı zaman ağzından çıkan salya, köpük.

Deve katarı: Art arda dizilmiş develer, kervan.

Geviş: Develerin yedikleri yiyecekleri sindirebilmek için yaptıkları ağız hareketi.

Güz Tuzu: Develerle Konya'dan güz mevsiminde getirilen tuz. Güzün yapılan tuz seferi.

Hatapçı: Havutun hatabını yapan usta.

Hoç: Develer sulanırken söylenir (Eröz 1999:155).

Hörgüç tüyü : Deve tüyü.

Hörküc: Devenin sırtındaki çıkıntılar

Ih: Develeri çöktürmek için söylenir (Eröz 1999:155).

Iltar: Çevik, hızlı

Kel: Kötü, işe yaramaz.

Savran başı: Deve kervanını sevk eden kişi (Eröz 1999:155).

Ters: Hayvan dışkısı.

Yoz: Sağılmayan, dağda kalan hayvan

Yülki: Hayvan sürüsü.

Deve isimlerinin büyük bir kısmı Derleme Sözlüğü'nde yoktur. Var olan bazı kelimelerde ise Mersin İlçe ve köylerinin adı geçmemektedir.

Sonuç

Sosyo kültürel yapının dili şekillendiği bilinen bir gerçektir. Orta Anadolu ağızlarında buğday ve ekmekle, Karadeniz bölgesi ağızlarında mısırla ilgili kelimeler fazla olduğu gibi Mersin Yörükleri ağzında deveyle ilgili sözler fazladır. Yörük ağızlarında varlığını koruyan; köben (küben), girgin (kirkin), dorum (turum), boduk (potuk), buğra/buğura/buhur (bogra) gibi kelimelerin Karahanlı Türkçesi eseri Divânu Lügâti't-Türk'te geçmesi kültür hayatımızdaki devamlılığı açısından dikkate değerdir.

KAYNAKLAR

Eröz, Mehmet (1991), Yörükler, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Eren, Hasan (1999), Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, 2. Baskı, Ankara

Türk Dil Kurumu (1994), Divânu Lügâti't-Türk Dizin, Ankara.

Türk Dil Kurumu (1994), Derleme Sözlüğü, 2. Baskı, Ankara

Türk Dil Kurumu (2009), Derleme Sözlüğü, Birleştirilmiş Tıpkıbasım, Ankara

Öztürk, Erol (2009), Silifke ve Mut'taki Sarıkeçili ve Bahşiş Yörükleri Ağzı, TDK, Ankara.

Yalman, Ali Rıza (1977), Cenupta Türkmen Oymakları, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Sözlü Kaynaklar: Nuriye Atlı, Şükrü Atlı, Mehmet Ucur, Ali İhsan Tepe, Mehmet Kuş, Abdurrahman Bakırcı, Muzaffer Kılıç, İbrahim Atar, Elif Perişan, Ahmet Kiriş, Bayram Sarı, Şevket Baştuğ, Mehmet Habacı, Muhammed Baştuğ, Mehmet Hatapçı, Şemsettin Esin, İbrahim Ekdi.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNİN TOKAT AĞZINDA YAŞAYAN BAZI ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE

Prof. Dr. Erol ÖZTÜRK
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, erolozturk@gmail.com

Oğuz Türkleri tarafından başlangıçta sözlü olarak kullanılan Eski Anadolu Türkçesinin Sultan Veled'den itibaren yazılı örnekleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tarihi lehçeyle Osmanlı Türkçesinin başlangıcı olan 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar pek çok eser yazılmıştır. Manzum ya da mensur olarak çeşitli konularda yazılmış olan Eski Anadolu Türkçesi eserlerinin büyük bir bölümü ilmî açıdan incelenmiş ve neşredilmiştir. Bugün elimizde bulunan kaynak metin neşirleri ve bazı monografiler bu dönemin ses ve şekil özellikleri hakkında belli sonuçlara ulaşmamıza imkân vermektedir. Metinlerin diğer lehçelerden farklı gramer özellikleri ortaya çıkarılmış olmakla birlikte cevap bekleyen bazı sorular da vardır. Mesela; Eski Anadolu Türkçesinde yazılan ve standart özellikler göstermeyen metinler hangi ağız ya da ağızlarla yazılmıştır? Eski Anadolu Türkçesinin esas aldığı ağız bugün hangi gölgelerde konuşulmaktadır? Bu ağızlarda nasıl bir değişiklik olmuştur? Bu soruların cevabı için Eski Anadolu Türkçesi metinlerinin ses, şekil özellikleri bakımından Anadolu ağızlarıyla karşılaştırılması gerekir.

Eski Anadolu Türkçesinin dayandığı temel ağzın bugün hangi bölgede devam ettiği sorusuna cevap verebilmek için bu tarihi lehçenin Anadolu ağızlarıyla mukayese edilmesine ihtiyaç vardır. Yapılan bazı çalışmalar Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde görülen ünlü yuvarlaklaşmalarının Tokat, Amasya, Kastamonu, Çorum, Çankırı vb. ağızlarıyla öncelikle mukayese edilmesi gerektiği düşüncesini akla getirmektedir. Selçuklu Devleti'nin başkenti olan Konya'da ve Âşık Paşa, Gülşehrî gibi müelliflerin yetiştiği Kırşehir yöresi ağızlarında ünlü yuvarlaklaşmaları görülmemektir. Bu durumdan hareketle Eski Anadolu Türkçesinin dayandığı temel ağzın öncelikle Tokat, Amasya, Kastamonu, Çorum, Çankırı vb. yörelerde aranması yanlış olmayacaktır.

Bu çalışmada Tokat ağzında görülen yuvarlaklaşma, tonlulaşma, k>ħ değişmesi, şahıs eklerindeki özel durumlar gibi özelliklerin Eski Anadolu Türkçesiyle ilgisi ortaya konulacak, Tokat ağızlarının Eski Anadolu Türkçesi ses ve şekil özelliklerine ne ölçüde benzediği hususu tartışılacaktır.

Tokat'ta İlk Türk Yerleşimi

"Selçuk hükümdar ve emirlerinin azimkâr kumandası altında Anadolu'yu Türkleştiren Oğuz Türkmenleri, Küçük Asya'nın İslam tarihinde şüphesiz en büyük rolü oynamışlardır (Köprülü 2017: 15)." Anadolu'ya asıl Oğuz kitleleriyle Harezmliler, Akkoyunlular ve Karakoyunlular, İlhanlılar devrinde bazı Moğol- Tatar zümreleri gelerek asıl unsur olan Oğuzlarla karışmak suretiyle Doğu ve Batı Anadolu'nun etnik teşkilatı üzerinde etkili olmuşlardır (Köprülü 2017: 16-17). Timur İstilası da doğudan batıya bazı unsurları getirmek suretiyle Anadolu etnolojisinde etkili olmuştur (Köprülü 2017: 18).

Tokat ve yöresinde Türklerin yerleşimi Anadolu'ya yapılan ilk göçlerle başlar. Malazgirt savaşından sonra bölgeye gelen Danişmend Melik Gazi'nin 1080-1090 tarihlerinde Tokat'ta inşa ettirdiği Karahanlı mimarisinin Anadolu'daki ilk örneği olan Tokat Garipler Camii, 11.

yüzyılda Danişmentlilerin Niksar ve Tokat'ta inşa ettikleri Yağıbasan medreseleri bölgenin Türk yerleşim tarihini aydınlatmak için önemli eserlerdir. Yine 1181'de yapılan Niksar Ulu Camii 12. yüzyılda Niksar ve bölgesinin yoğun bir Türk yerleşim merkezi olduğuna işaret etmektedir.

Tokat Ağzının Anadolu Ağızları içindeki Yeri ve Özellikleri

Tokat ili ağızlarıyla ilgili ilk çalışma Ahmet Caferoğlu'nun *Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar* adlı eserdir. 1944 yılında basılmış eserdeki derlemeler Artova, Tokat merkez, Turhal, Zile, Niksar, Reşadiye ve Erbaa'yı kapsar. Malzemenin önemli bir kısmı şiirdir.

Tokat İli ve Yöresi Ağızları adlı eserde bölge ağzından derlenen 113 metin ses ve çekil bilgisi açısından incelenmiş. Eserde Tokat yöresi ağızlarının genel durumunu on iki temel maddede sıraladıktan sonra Kelkit nehrinin kuzeyinde ve güneyinde kalanlar olmak üzere iki ayrı ağız bölgesi tespit etmiştir (Demir 2006: 67).

Ahmet Caferoğlu'nun yapmış olduğu tasnifte *Sivas kısmen Tokat illeri ağız bölgesi* içinde gösterilen Tokat bölgesi ağızları L. Karahan'ın tasnifinde Batı Grubunda yer alır. Batı Grubu içerisinde VI. Alt Grupta Havza, Lâdik, Amasya, Sivas'ın (Gemerek ve Şarkışla hariç) bazı ilçeleri, Mesudiye, Şebinkarahisar, Alucra, Malatya merkez, Hekimhan ve Arapkir ağızları aynı grupta gösterilmiştir (Karahan 1996:117).

Bu grubun ağız özellikleri arasında; orta damak ünsüzleri k, g'nin etkisiyle ö>ó ve u>ú yarı kalınlaşmaları, orta damak ünsüzleri g, k ünsüzlerinin kullanılması, ė, ñ, ħ ünsüzlerinin bulunması, g,ğ >Ø, r >Ø vb. özellikler sıralanır (Karahan 1996: 167-171).

Tokat Ağzında Yaşayan Eski Anadolu Türkçesi Ses ve Şekil Özellikleri

Kapalı e (ė)

Türkçede e ile i arasında yarı dar ünlü olan kapalı e hakkında V. Thomsen'den beri açıklamalar yapılmış ve i>e, e>i, i>ė, ė>i, değişmeleriyle ortaya çıktığı fikri ileri sürülmüştür (Timurtaş 1994:18-19). Arat, Timurtaş, Ergin gibi araştırmacılar metin çalışmalarında bu sesi işaretlemeyi uygun görmeyip metinleri yazıldığı gibi okumayı tercih ederken, Thomsen, Gabain, Banguoğu gibi araştırmacılar ė sesini yazıda kullanılmıştır. Harezm Türkçesi döneminde yazılan Nehcü'l-Ferâdis'ten itibaren Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde kapalı e sesinin varlığını düşünen araştırmacılar bu sesi çeviri yazı metinlerde kullanmayı uygun görür.

Eski yazı metinlerinde imla sebebiyle tespiti çok zor olan kapalı e sesinin Anadolu ağızlarındaki durumu kolayca tespit edilebilmektedir. Yapılan ağız araştırmalarının çoğunda kapalı e sesine rastlanır. Tokat ve yöresinde kapalı e sesi genellikle kök kelimelerde ilk hecede ve bazı eklerde görülür: dė-, ėt-, ėyle-, yė-, vėr-, gėt-, ėl, gėce, gėri, ėrte, ėş, ėn, ėyi vb.

Bölgede şimdiki zaman kip ekinin kapalı e'li örneği vardır: -yė,

Yuvarlaklaşma

Anadolu ağızlarında ünlü yuvarlaklaşmalarının izlerine bakıldığında Amasya, Tokat, Ordu, Samsun, Sinop, Kastamonu, Giresun, Bartın, Bolu, Ankara, Çorum, Çankırı, Malatya, Sivas ve Yozgat'ın bazı ağızlarında sistemli olarak devam ettiği görülür. (Karahan 1996: 124). Eski Anadolu Türkçesinin bilinen ilk eserlerinin kaleme alındığı Konya bölgesinin bugünkü ağızlarında ünlü yuvarlaklaşmalarının görülmeyip yukarıda adı geçen illerde görülmesi Eski Anadolu Türkçesine kaynaklık eden ağzın bu bölgelerde aranması fikrini öne çıkarmaktadır.

Tokat bölgesi ağızlarında ünlüleri yuvarlak olan kelime ve eklerin Eski Anadolu Türkçesiyle büyük oranda benzerlik göstermesi dikkati çeker. Ayrıca Tokat ağzının

yuvarlaklaşma açısından Çankırı, Bolu, Amasya vb. Anadolu ağızlarıyla benzerliği de bilinmektedir.

Yuvarlaklıklar kelime kökünde ve eklerde olmak üzere iki başlık altında incelenebilir.

Eski Anadolu Türkçesi	**Tokat Ağzı**
-lU	-lU *(edeplü, sıralu)*
-dUk	-dük/ -duħ *(dedük, aranmaduħ)*
-dUkça	-dükce / duħca *(geldükce, alduħca)*
-gU	-gU *(dişegü, bileğü, saygu)*
-gUn	-gUn *(azgun, gaçgun, gırgun)*
-dUr	-dUr *(bildür-)*
-U	-U fiilden isim yapma *(saçu)*
-cuk	-cuk *(evcük, yavrucuk)*
-sUk	-sUk *(eksük, evsük)*
-Uz, -vUz	-Uk/ Uħ şahıs eki *(dėdük, alduħ, varmuşuħ)*
-Ur / -U	-Ur /U geniş zaman *(gelür, bilür, galur)*
-sUz	-sUz *(edepsüz, sapsuz)*
-dUr	-dU Bildirme eki *(iyidü, gözeldü)*
-dUr	-dU fiilden fiil *(aldu-, satdudu-)*
-mUk	-mUk *(karamuk, kızamuk)*

Tonlulaşma

Tonlulaşmanın Eski Anadolu Türkçesinin temel özelliklerinden biri olduğu Kaşgarlı Mahmud'dan beri bilinmektedir. k>g, t>d, p>b, ç>c şeklinde ortaya çıkan tonlulaşma bugünkü Oğuz Türkçesinin uzantısı olan şivelerde ve bu şivelerin ağızlarında yaygın olarak ortaya çıkar. Bazı Anadolu ağızlarında ķ>ġ tonlulaşması da görülür. Tokat ve yöresinde tonlulaşma Eski Anadolu Türkçesine benzer şekildedir: taş>daş, tat>dad, köz>göz, keçi >geçi vb. Kelime başında ķ>ġ tonlulaşmalarının örneği de fazladır: kaç-gaç-, kara>gara, kapı>gapı, kaza>gaza, kadın>gadun.

k/ħ sızıcılaşması

Harezm ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinden beri ķ ünsüzünün sızıcılaşarak art damak ünsüzü ħ sesine döndüğü bilinmektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde k sesini koruyan ve k sesini sızıcı ħ'ye çeviren olmak üzere iki alt ağız grubu olduğu tespit edilmiştir (Develi 2008:220). Eski Anadolu Türkçesi eserlerin bir kısmında da ikili şekiller vardır. Tokat ağzında ķ>ħ ön seste görülmeyip iç ve son seslerde kendini gösterir. *Çoħ, toħ, kalħ, baħ* gibi kalın ünlülü kök kelimelerde ve eklerde yaygın olarak karşılaşılır. Kelime başında ħ sesinin normal h'ye dönmesi olayı da yaygındır: *han, ĥancı, hatun, hakan, halı vb.*

Kelimenin ilk hecesinde ve iç seslerde: *çoħ, doħ, kalħ, baħ-, haħ, daħ-, soħ-, Toħat, saħat, daħun-, saĥın-, baħın-, patlaħ, haħsız, garıħ* vb.

Eklerde (Kalın sıradaki ekler ķ>ħ değişikliğine uğrar) **-lıħ,-luħ** (çokluk eki) çoħluħ, azlıħ, çobanlıħ, ağırluħ, **-ħ** (Fiilden ismin yapma ekinin ünlüsü yuvarlak olarak kullanılır) *açuħ, saçuħ, dolaşuħ, patlaħ, çatlaħ vb.* **-acaħ** (sıfat-fiil eki) *baħacaħ, soracaħ, baħacaħ vb. ,* **-ħan** (Zarf-fiil eki kalın sıradan ünlülerle kullanılırken -ħan şeklini alır) *aluħan,*

baħarĥan, goşarħan, **-maħ** (Mastar eki kalın sırada -maħ şeklinde kullanılır) *sanmaħ, baħmaħ vb.* örnekler görülür.

ñ sesi

Geniz bölgesinde teşekkül eden ñ sesinin Oğuz Türklerine has olduğu ve Eski Türkçe döneminden beri kullanıldığı bilinir. Anadolu ağızlarının pek çoğunda olduğu gibi Tokat ağızlarında da ñ sesi vardır. Kökte, iç ve son seslerde kullanılır (*öñ, soñ, sañ, doñ, soñ, diñle-, doñuzlug, añır-, yañır, añla-, diñle- vb.*). Eklerdeki kullanımı şahıs ekleri, iyelik *(dėdüğüm, alduğum, gapuñuz, eviñüz)*, bildirme *(gözelsiñ varsıñız)* ve şahıs ekleri **(***gördüñ, bildüñ, sorañ, yazañ)* başta olmak üzere Eski Anadolu Türkçesindeki şekillere uygundur.

Ünlü Ünsüz Uyumsuzluğu

Eski Anadolu Türkçesinde-dU, -dA, -dAn, -cA, -dUk, -dUr, gibi eklerin tonsuz şekillerinin olmadığı bu sebeple ünsüz uyumunun bozulduğu bilinmektedir. Tokat ağzında bu durum büyük oranda devam eder: *baħdı, geçdi, etden, satduk, sapdur-*, *dostca* vb.

Kip ekleri

Tokat ve yöresi ağızlarında farklı olarak şimdiki zaman kip eki çoklukla -yo, nadir olarak -ya, -yė şeklindedir. Eski Anadolu Türkçesindeki gibi gereklilik kipi için müstakil ekler kullanılmaz. Gereklilik kipi şart ve istek kip ekleriyle ve lāzım, ilāzım kelimeleriyle karşılanmıştır.

Sonuç

Tokat Türklerin Anadolu'da ilk yerleşim coğrafyası içerisinde yer alır. 12.ve 13. yüzyıllarda Anadolu'nun en güçlü beyliklerinden olan Danişmendliler Tokat ve Niksar'da Anadolu'nun ilk medreselerini kurmuşlardır. Danişmendnâme, Gazavatnâme, Cengnâme gibi metinlerin bu bölgelere yerleşen Türkler tarafından yazılmış olması muhtemeldir.

Eski Anadolu Türkçesinin temel ses ve şekil özelliklerinin Tokat ağızlarıyla büyük oranda benzerlik gösterdiği yukarıda açıklanmıştır. Açıklanan özellikler içinde ünlü yuvarlaklaşmaları ve k>ħ değişmelerindeki benzerlikler daha da dikkat çekicidir. Bu sebeple Tokat ve yöresi ağızlarının bu ve benzer özellikler açısından dikkate değerlendirilmesi gerekir.

KAYNAKLAR

Caferoğlu, Ahmet (1994), Tokat ve Sivas illeri ağızlarından Toplamalar, TDK, Ankara.

Develi, Hayati (2008), Eski Türkiye Türkçesi ağızlarının Sınıflandırılması, Turkish Studies, Volume 3/3

Karahan, Leylâ (1996), Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, TDK Yay., Ankara.

Timurtaş, F. Kadri (1994), Eski Türkiye Türkçesi, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Köprülü, Mehmed Fuad (2017). Anadolu'da İslamiyet, Külliyat 9, Yayına Haz. Hasan Aksakal, Alfa Tarih, Ankara.

Demir, Necati (2006), Tokat İli ve Yöresi Ağızları, Gazi Kitabevi, Ankara.

AMDO TİBETAN LANGUAGE AS REGİONAL DOMİNANT LANGUAGE

BIR BÖLGESEL DOMINANT DIL OLARAK AMDO TIBET DILI

Doç. Dr. Gülsün MEHMET
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, gmehmet@gazi.edu.tr

ABSTRACT

Amdo Tibetan is one of the most influential languages in the Qinghai-Gansu language band (Sprachbund). It is a dialect of Tibetan. Tibetan language is in the Tibetan-Burman group of the Sino-Tibetan language family. Tibetan has three major dialects: Central Tibetan Language (Lahasa Ü-tsan); Kham Tibetan Language (eastern Tibet); Amdo Tibet (north-east Tibet). It is spoken as a mother tongue or a second language in a wide geography. The Tibetan language is one of the dominant languages used in the historical process. This language is now in the northern part of China's Sichuan Province; It is spoken in the southern province of Gansu and in the Qinghai Province. Since the second half of the 20th century, the Chinese language has increased its power in the region. However, Amdo Tibetan, in the grammar of non-Bodik languages in the region, it has left traces in many categories. Wutun, Manghuer, Bonan and Salar are the most important ones. Perspective category, construction of adjective phrases and construction of passive voice were strongly influenced by the language of Amdo Tibet in these languages.

Keywords: Amdo Tibetan, Passive Voice, Salar Language,

ÖZET

Amdo Tibetçe Qinghai-Gansu dil bandı içerisindeki en tesirli dillerden biridir. Tibetçenin bir lehçesidir. Tibet dili Sino-Tibet dil ailesinin Tibet –Burman grubu içindedir. Tibetçenin üç büyük lehçesi vardır: Merkezi Tibet Dili (Lahasa Ü-tsan); Kham Tibet Dili (doğu Tibet); Amdo Tibet (kuzey-doğu Tibet). Oldukça geniş bir coğrafyada ana dili ve ya ikinci dil olarak konuşulur. Amdo Tibet Dili tarihi süreç içerisinde kullanılmış lingua franka olmuş dominant dillerden biridir. Bu dil, günümüzde Çin'in Sichuan eyaletinin Kuzey bölgesinde; Gansu eyaletinin güneyinde ve Qinghai eyaletinde konuşulur. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çince bölgede kuvvetini arttırmıştır. Ancak Amdo Tibetçe, bölgedeki Bodik olmayan dillerlerin gramerinde, pek çok kategoride izler bırakmıştır. Wutun, Manghuer, Bonan Dili ve Salar dili bunlardan en önemlileridir. Perspektif kategori, isimsel söz dizimi ve pasif çatının kurulumu bu dillerde Amdo Tibetçeden son derece köklü şekilde etkilenmiştir.

Anahtar kelimeler: Amdo Tibetçe, Pasiv Çatı, Salar Dili

Amdo Tibet Dili, Tibetçenin bir leçesidir. Geniş bir coğrafyada konuşulan bir lingua farankadır. 20. Yüzyılın ikinci yarısına değin bu özelliğini korumuştur. Günümüzde Amdo Tibet Dili Qinghai (Çinghai) eyaletinde; Gansu'nun güneyinde; Sichuan eyaletinin kuzeyinde konuşulur Çin sınırları içerisinde konuşulan Tibetçe geleneksel olarak üç bölüme ayrılır:

- Merkez Tibetçe (Ü-tsang Lhasa Lehçesi)
- Kam Tibetçesi (Doğu Tibet Leçesi)
- Amdo Tibetçe (Kuzey-doğu Tibet Lehçesi) (Shiho Ebihara 2010:41). Çinde yaklaşık 1.300 000 konuşuru vardır.

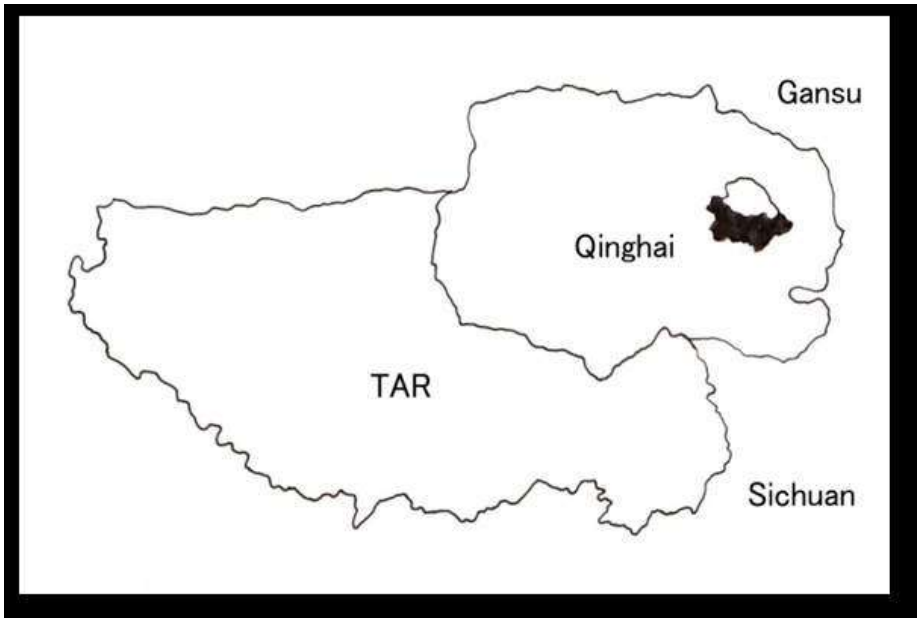

Harita: Amdo Tibet Dilinin Konuşulduğu Bölgeler (Ebihara 2010:41)

Tibetçe karşılıklı anlaşılabilirliği olmayan bir dizi lehçeden oluşur (Scott Delancey 2010: 258) Tibetçenin lehçeleri, Çin'de Qinghai, Sichuan ve Yunan eyaletinden kuzey Pakistan'a kadar geniş bir bölgede konuşulur. Günümüzde çağdaş Tibetçeyi Lhasa temsil eder. Bu lehçe Tibet Otonom bölgesinin lingua frankasıdır (2010:70) Amdo Tibet lehçesi ise Qinghai, Gansu ve Sichuan'da hem lingua francadır hem de çok uzun süre bölgedeki mongolik, sinitik ve Türki diller için model dil olagelmiştir. Özellikle bu gruplara ait dillerin gramer dökümleri yapıldığında Tibet dilinin bir model dil olarak bu diller üzerindeki etkileri görülmektedir. Bunun yanında Amdo Tibet dilinin gramatikal dökümü yapıldığında bu dilin de Altaik dillerden (özellikle Moğolca yolu ile) bazı kategorilerde yapısal olarak derinden etkilendiği anlaşılır. Bu özellikler ortaçağdaki Moğol istilasından sonra bölgenin etnik bileşenlerinin değişmesi ile ilişkilendirilmelidir. Burada baskın bir model dilin de hiyerarşik olarak geçmişte bir replika dil özelliği gösterebileceği gerçeğini görmekteyiz.

Qingha-Gansu-Sichuan bölgeleri içinde konuşulan bodik, sinitik, mongolik ve türki diller Qinghai-Gansu (Amdo) dil bandını oluşturmuştur. Dil bantları en fazla tartışılan konulardan biridir. Pek çok dil bandı (linguistik bölge) mevcuttur, örneğin: *Blakans, Meso –America, Ethiopia, South Asia, Amerindian Pasific Nordwest Coast, East Arnhem Land, East Anotlia, The Vapues Basin of Northwest Amazonia, Standard Average Europen*.

Dil Bandı tanımlarında iki kritere bakılıyor birincisi dil kontaktı ki bu bir tarihi süreç dahilinde olmalıdır; ikincisi ise model dile ait bazı gramatikal özelliklerin paylaşılması.

Bu dilsel ve kültürel alanda Amdo Tibet dili dominant dil olması avantajı ile bu dil bandının model dili olmuştur. Diğer dil bantları gibi Qinghai-Gansu dil bandı da öncelikle tarihi vakalar ve coğrafya tarafından şekillendirilmiştir. Bu dil bandı:

- Qinghai Linguistic Complex
- Qinghai Sprachbund
- Amdo Sprachbund
- Amdo Linguistic Region
- Yellow River Plateau Language Union, terimleriyle de adlandırılır.

Dil bandı aslında bir linguistik bölgedir. Şöyleki linguistik vakaların, oluşumların gerçekleştiği bölgedir. Pek çok araştırıcı tarafından linguistik bölge veya dal bandı tanımı tarifi yapılmıştır. Heine&Kuteva (2005: 173) linguistik bölgeyi şöyle tarif ediyor: Bu bölge içerisinde birkaç linguistik özellik bölge dilleri tarafından paylaşılır bu durum, o bölgede bu özelliklerin korunması ve yayılmasına katkıda bulunan dil konuşurları arasındaki kontaktın bir delilidir. Hasmath'a göre, coğrafi olarak bitişik olan dillerin bir kısmı yapısal özellikleri paylaştığında bir linguistik bölge yeniden tanımlanabilir (2001: 1492)

Aikenvald'in linguistik bölge tanımı ise şu şekildedir: 'Bir dilbilim alanı, coğrafi olarak sınırlandırılmış bölgedir, iki ya da daha fazla dil ailesinin dillerinin dahil olduğu bir alan olarak kabul edilir ve önemli özellikler burada paylaşılır, bu özelliklerin çoğu bu ailelerin dil ailesinden olan bölge dışı dillerde bulunmaz (2002: 7-8).

Buradan çıkardığımız, Qinghai-Gansu dil bandında olduğu gibi; böyle bölgelerdeki diller arasında ortak bir protodile bağlılık yoktur. Bu özellik, ilgili dillere çevredeki dillerden tamamen farklı bir profil sağlar. Şöyleki bu dillerde oluşan yeni gramatikal temsiller; split gramer yapıları bölge dışındaki dillerde ve bu dillerin bağlı olduğu dil ailelerinde yoktur. Bu diller linguistik yönden muazzam yapılardır. Wutun Dili, Bonan Dili, Mangghuer Dili, Salar Dili, Santa Dili vb. diller buna en iyi örneklerdir.

Bu dil bandı içerisinde üç farklı dil ailesinden pek çok dil yer alır:

Qinghai-Gansu Dil Bandı İçerisindeki Dil Stokları

1)

Sinitik Diller:

Qinghai Mandarin
Hezhou
Tangwang
Gangou
Wutun

2) Bodik Diller

Amdo Tibetçe ve lehçeleri

3) Mongolik Diller

Huzhu Mongghul
Minhe Mangghuer
Bonan (Bao'an-Tu)
Kangjia
Santa (Dongxian)
Shira Yughur

4) Türki Diller

Salar Dili
Sarı Uygur Dili

Amdo Tibet Dili, dil bandı içerisindeki en etkili *model dil*lerden biridir. Bu dil bandında tarihin farklı dönemlerinde Amdo Tibet dili, Moğolca (Oyrotça) ve Çince bir model dil işlevinde olmuş ve *replika dil*lerin oluşmasını sağlamıştır.

Bu terimleri (model language ve replica language) ilk olarak ortaya atan ve kullanan kişi Weinreich'tır (1963: 31; Malcom Rooss 2007'den). *Replica dil*; yeniden üretilen, çoğaltma, *kopya dil* demektir. Buna göre replika dilin semantik ve morfosentaks yapıları, model dilin bu yapılarıyla eşleşecek, uyumsayacak şekilde metatype yoluyla değiştirilir. *Metatype* terimini ise ilk olarak kullanan kişi Malcom Rooss'tur (1996), M. Rooss bu terimi literatürde tartışılan ve örneği az olan bir temas olgusunu tanımlamak istemiştir. Bu olgu diğer iletişim fenomenlerinden açıkça karakterize edilmiştir ve ayrılmıştır. Metatype: iki dilli bir konuşma topluluğunda, dillerden birinin morfosentaktik yapılarının, konuşmacı tarafından diğer dilin (model dil) konstrüksiyon modeli üzerinde yeniden yapılandırıldığı bir diakronik süreçtir. (Malcom Rooss 2007)

Amdo Tibet dili bir model dil olarak bölgede metatype yolu ile mongolik, sinitik ve türkî genetiğe bağlı replika dillerin oluşmasına büyük oranda etkili olmuştur. Amdo Tibet Dili bunun yanında Altaik dillerden özellikle hal eklerinde post pozisyon düzeni kopyalamıştır. Bu durum Amdo Tibet, Klasik Tibetçe ve Lhasa lehçesi ile karşılatırıldığında açıkça görülmektedir.

Shiho Ebihara, makalesinde Amdo Tibet'in pek fazla örneklendirilmemiş olmasına rağmen anlaşılır bir gramatikal tasvir yapmıştır, biz bunu aşağıdaki şekilde düzenledik (S. Ehibara 2010: 41-42).

A-mdo Tibet'in Gramatikal Tasviri

- Amdo Tibetçe Qinghai bölgesinde Gansunun güney kısmında; Sichuan eyaletinin kuzey kısmında konuşulur.
- Diğer Tibet dillerinde olduğu gibi Amdo Tibette söz dizimi intransitiv cümlede SV şeklindedir; Transitiv cümlede AOV şeklindedir.
- Genel olarak isimleri modifie eden sıfatlar ismin ardına gelir.
- Bu dil Altay dilleri gibi bitişken (agglutinative) bir dildir pek çok ek ve klitiğe sahiptir.
- Haller ergativ-absolitiv modelindedir.
- Fiillerin kişi, sayi ve cins uyumu yoktur.
- Bazı fiiller mod ve aspekte göre çekimlenir (perfekt form; imperfekt form; imperativ form).
- Pek çok fiilin herhangi bir çekimi yoktur; bunun yerine zaman;aspekt; modality ve evidentiality için yardımcı fiiller ve cümle sonu partikelleri kullanılır.
- Bu dil causativ cümleler için bir görünüme; morfolojik temsile sahiptir ancak pasiv ve anti-passivin grammatikal gerçekleşmesi yoktur.
- Ayrıca transitiv –intransitiv fiilllerin morfo-fonolojik çiftleri vardır. (hkor 'dön-mek' /khor 'döndür-mek'.
- Amdo Tibet dili diğer Tibet dilleri gibi konuşur epistemik modaliti: conjunct/disjunct modelindedir.

Biz Shiho Ebihara'nın Amdo Tibetçenin özelliklerini tasviri (S. Ebihara 2010: 42-79) ve Chi Hong Jerry LEUNG'un eserinin (2012: 30-49) Amdo Tibet bölümü inceledikten sonra aşağıdaki dökümü elde ettik. Bu gramatikal dökümü yaparken Robet Wayne Fried'in doktora tezinde (2010: 4) Bonan Dili için yaptığı gramer dökümü örnek alınmıştır. Bu yolla Amdo Tibet'in gramer dökümü hazırlanmış ve sunulmuştur:

A-mdo Tibetan Word Order Pairings

- Dominant word order ---------- SOV //AOV
- Order of subject and verb ---------- SV (geçişsiz)
- Order of object, oblique and verb ---------- OAV (obje topic olursa başa sabit olur ve AdvV (zarflar fiilin ön bölgesinde)
- Order of lexical verb and auxiliary verb ---------- V+Aux1…
- Order of NP and adposition ---------- NP,po
- Order of genitive and noun ---------- GenNP
- Order of noun and adjective ---------- NAdj.
- Order of demonstrative and indefinit noun ---------- NDem./İndf.
- Order of noun and numeral ---------- NNum.

- Order of relative clause and noun ---------- Rel.N
- Order of degree word and adjective or verb ---------- NRedup. (ikileme ile)
- Position of question particle ---------- prefix//suffix
- Position of interrogative phrases in content questions -------- in situ
- Position of adverbial subordinators ---------- at the end the subordinate clause
- Representation of Grammmatical modality ---------- xxxxxxxxxx

Bao'an Tu Word Order Pairings (R. Wayne Fried 2010: 4)

- Dominant word order (transitive) ---------- SOV
- Order of subject and verb (intransitive) ---------- SV
- Order of object, oblique and verb ---------- no order dominant
- Order of lexical verb and auxiliary verb ---------- VAuxililary
- Order of NP and adposition ---------- NP,Po
- Order of genitive and noun ---------- GenN
- Order of noun and adjective ---------- NAdj.
- Order of demonstrative and noun ---------- Dem.Num.
- Order of noun and numeral ---------- NNum.
- Order of relative clause and noun ---------- RltvN
- Order of degree word and adjective ---------- Deg.Adj.
- Position of question particle ---------- n,u ???
- Position of interrogative phrases in content questions ---------- in situ
- Position of adverbial subordinators ---------- at the and subordinate clause

GÜVENİLİRLİĞİ İHTİLÂFLI OLAN RÂVÎLERE DAİR ZEHEBÎ'NİN YAKLAŞIMI

AL-ZAHABI'S APPROACH TO TRANSMITTERS WHOSE RELIABILITY IS QUESTIONABLE

Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim TURHAN
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, halil.turhan@erdogan.edu.tr

ÖZET

II. (VIII.) asrın ikinci çeyreğinde sistematik olarak yapılmaya başlayan ricâl tenkidi, her ne kadar belli ölçekte günümüze kadar devam eden bir faaliyet olsa da yoğunluğunu IX. (XV.) yüzyıla kadar sürdürebilmiştir. Ricâl tenkit ilminin VIII. (XIV.) asır en önemli temsilcileri arasında ez-Zehebî yer almaktadır. Özellikle V. (XI.) asrın ikinci yarısından itibaren ve VI. (XII.) yüzyıllarda kısmen durağan bir çizgide devam eden ricâl tenkidi ez-Zehebî'yle birlikte yeniden ivme kazanmıştır. O bu sahaya kaleme aldığı birçok ricâl tenkit eserleriyle katkı sunmuş ve bu eserlerde diğer münekkitlerin görüşlerini kaydettiği gibi kendi görüşlerine de yer vermiştir.

Bir içtihat ürünü olmasının sonucu olarak râvî tenkitlerinde farklılıkların görülmesi tabii bir vakıadır. Bununla birlikte bu ilim dalının sonraki bilgilerin önceki bilgilere eklenerek ilerleyen, teknik ifadeyle, kümülatif bir niteliğe sahip olması ve dönemlerin veya ricâl değerlendirmelerinin birbirinden kopuk anlaşılmalarının mümkün olmaması dikkate alındığında her asrın kendinden önceki ihtilâfı değerlendirme ve râvînin güvenilirlik durumunu kendi cihetinden sonuçlandırma metodu, ricâl tenkit tarihinin analiz edilmesinde kritik bir konumda yer almaktadır. Esasında ricâl tenkidinin bir ilim olarak II. (VIII.) asrın ikinci çeyreğinde teşekkül ettiği kabul edildiğinde ez-Zehebî'ye gelinceye kadar altı yüzyılı aşan bir birikimin varlığı dikkat çekmektedir. Bu tebliğde VIII. (XIV.) asrın ricâl tenkit alanında en etkili isimlerinden olan ve ricâl ilmiyle hadis usûlü alanında eserler kaleme alan Tâcüddîn Abdülvehhâb es-Sübkî (ö. 771/1370), İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Burhânüddîn İbn Cemâa'nın (ö. 790/1388) hocası olan ez-Zehebî'nin dönemin ihtilâflı râvîlerinin değerlendirilmesinde takip ettiği metot genel hatlarıyla ele alınacaktır. Bu bağlamda onun iki değerlendirme arasında söz konusu olabilecek çelişki için gerekli gördüğü şartların bulunup bulunmadığı ele alınacaktır. Ayrıca tesadüfi olarak seçilen örneklem râvî grubu üzerinden ez-Zehebî'nin güvenilirliği konusunda ihtilâf edilen râvîlerde tazîften mi yoksa tevsikten mi yana tavır sergilediği belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis Tenkidi, Ricâl Tenkidi, Cerh, Taᶜdîl, İhtilâflı Cerh-ta'dîller, ez-Zehebî

ABSTRACT

The transmitter criticism, which began to be systematically carried out in the second quarter of the second (eighth) century, has been an activity that continues until the ninth (fifteenth) century. Al-Ḍahabī is among the most important representatives of the eighth (fifteenth) century on the science of transmitter criticism. The transmitter criticism, which continued in a semi-static line especially in the second half of fifth (eleventh) century and sixth (twelfth) century, gained momentum again with al-Ḍahabī. He contributed to the field with his

many critiques. In these works, he conveyed to the opinions of other critics, and he also included his own views.

As a result of the existence of personal endeavor, it is a natural fact that differences in the transmitter criticism are seen. However, it is a cumulative feature that follows the next information of this science branch by adding to the previous information, and it is not possible to understand the periods or transmitter evaluations. When this information is taken into account, the method of disputed evaluation of the reliability of the previous transmitters and the method followed by the opinion of the trustee about the credibility of the country are of critical importance in the analysis of the history of transmitter criticism. In fact, when it was accepted that the transmitter criticism as a science formed in the second quarter of the second (eighth) century, there was an accumulation of more than six hundred years until al-Ḍahabī. In this Communiqué, one of the most influential in the field of ricâl criticism in eighth (fifteenth) century and the mentor of ᶜAbdulwehhab al-Sūfī (d. 771/1370), Ibn Kathīr (d. 774/1373) and Burhanuddīn Ibn Camâa (d. 790/1388), who writed books in the field of hadith transmitter science and hadith methodology, al-Ḍahabī, who will follow in the evaluation of the controversies of the period, will be discussed in general terms. In this context, it will be discussed whether there are conditions for the contradiction between the two evaluations. In addition, randomly selected samples will be tried to determine whether or not they have weaknesses or are reliable or not because of the reliability of al-Ḍahabī in the transmitter group.

Keywords: Hadith Criticism, Hadith Transmitter Criticism, Impugning (Al-Jarḥ), Approving (Al-Taᶜdīl, Contradictory Criticism, Al-Ḍahabī

1. Giriş

ez-Zehebî, cerh-ta'dîl alanında metodolojisini ve terminolojisini tespit edecek oranda râvîlerle ilgili kendisine ait kanaatleri bulunmasıyla dönemin ricâl tenkit alanında eser telif eden el-Mizzî, Moğultay b. Kılıç ve İbn Kesîr gibi âlimlerinden ayrılmaktadır. ez-Zehebî'nin bu tebliğe konu olmasının temel sebebi de ricâl tenkit ilminin VIII. (XIV.) asır en önemli temsilcileri arasında yer almasıdır.

Esasında ricâl tenkidinin bir ilim olarak II. (VIII.) asrın ikinci çeyreğinde teşekkül ettiği kabul edildiğinde VIII. (XIV.) yüzyıla gelinceye kadar altı yüzyılı aşan birikime sahip alanda ez-Zehebî söz söylemektedir. Dolayısıyla bu güçlü içtihat müktesebatının varlığından sonra ez-Zehebî'nin yaptığı ricâl tenkitleri yöntem, terminoloji ve üslûp açısından araştırmalara konu olacak hususiyettedir. ez-Zehebî altı asrı aşkın bir zamandan beri devam eden cerh-ta'dîl birikimini râvîler hakkında şahsî kanaatini beyan ederken nasıl kullanmıştır? O, özellikle güvenilirliğinde ihtilafa düşülen râvîlerle ilgili görüşünü belirlerken nasıl bir metodoloji benimsemiştir? ez-Zehebî'nin bazı âlimlerce sika bazı münekkitler tarafından ise zayıf olarak kabul edilen râvîyle ilgili bir savunma amacıyla tevsîki önceleyen bir anlayış içerisinde olduğu iddia edilebilir mi? şeklindeki sorulara cevap aramak Zehebî'nin ricâl tenkit yöntemini tespit etmede kritik bir öneme sahiptir. Ancak bu soruları bütün yönleriyle burada cevaplandırmak bu tebliğinin sınırları zorlamaktadır. Biz burada Zehebî'nin güvenilirliği ihtilaflı olan râvîlerle ilgili genel olarak nasıl bir metot izlediğini ve ez-Zehebî'nin ihtilâflı râvîleri değerlendirirken genel itibariyle tevsîkten veya tazîften yana bir tavır içerisinde olup olmadığını tespit etmeyi amaçlamaktayız.

2. Güvenilirliği İhtilâflı Olan Râvîlere Dair Ez-Zehebî'nin Yaklaşımı

V. (XI.) asır öncesi cerh-ta'dîl tarihinde delillerin analiziyle râvî değerlendirmelerinin yoğun olarak yapıldığı ve kendisinden sonraki periyotlarda yapılacak ricâl tenkitlerinde belirleyici konumda olan bir dönemdir. ez-Zehebî'nin yaşadığı dönemi de içine alan VIII. (XIV.) ve IX. (XV.) yüzyıllar, delillerin[1] analizinden ziyade cerh-ta'dîllerin tahliliyle sonuca ulaşıldığı ricâl tenkit dönemidir. Bu sebeple söz konusu devrin "otorite eksenli ricâl tenkit dönemi" olarak isimlendirilmesi isâbetli olabilir. Genel karakteri böyle olan bir döneme ait bir âlimin cerh-ta'dîl metodu işlenirken ele alınması gereken en önemli konu ise ihtilâflı râvîlerde takip ettiği metodoloji ve kullandığı terminolojidir. Çünkü râvî değerlendirirken kendisinden önceki görüşleri temel alan bir kişinin karşılaşacağı en önemli zorluk, bir râvînin rivâyet aktarım ehliyetiyle ilgili farklı değerlendirmelerin varlığıdır. Münekkidin bunu aşmasının yolu ise vaz ettiği ilkelerle mümkün olabilir. Bu haliyle bu dönemin münekkitlerinin tearuz karşısındaki yöntemleri, değerlendirmeye konu olan râvînin rivâyetlerini geliştirdikleri metotlara göre analiz ederek şahsî kanaatlerini izhar etmekten ziyâde genellikle, mevcut görüşler, bir başka ifadeyle birikim arasından tercihte bulunmak şeklindedir. Bu tercihlerinin ise belli esasları çerçevesinde olması ise kaçınılmazdır.

ez-Zehebî'nin ihtilâflı râvî değerlendirmelerinde kullandığı temel tercih esasları

ez-Zehebî'nin ricâl değerlendirmeleri incelendiğinde cerh-ta'dîller arasında tercihte bulunurken kullandığı genel esasları kendi aralarında iki grupta mütalaa edebiliriz. Birinci grupta, çelişkili tenkitler arasında denkliği sorgulayan, ihtilafın gerçek bir teâruz olup olmadığını ortaya koymaya yönelik ilkeler yer almaktadır. Aslında bunlara aynı zamanda teâruzun gerçekleşmesi için gerekli olan şartlar da denilebilir. İkinci kısımda yer alan ilkeler ise gerçek anlamda vuku bulan çelişkili değerlendirmeler arasından birisini tercihe yöneliktir.

1. Râvînin güvenilirliğine dair hüküm veren kişilerin cerh-ta'dîl alanında uzman olması gerekir. Bu niteliklere sahip olmayan kişilerce yapılan cerh-ta'dîller, diğer münekkitlerin değerlendirmeleriyle ihtilaf oluşturacak nitelikte kabul edilmemektedir. Örneğin ez-Zehebî, Muhammed b. Yûnus el-Küdeymî (ö. 286) hakkında Ebû Muhammed İsmail b. Ali el-Ahbârî'nin (ö. 350) sika dediğini belirtir.[2] Ancak el-Küdeymî'nin zayıf ve rivayetleri kabul edilmeyen kişiler arasında yer aldığını[3] ve İsmail el-Ahbârî'nin taᶜdîlinin acele[4] ve bilgisizce[5] verilmiş bir hüküm olduğunu belirtir. Ayrıca onun, İsmail el-Ahbârî'ye ricâl tenkidi alanında değerlendirmeleri muteber olan kişileri listelediği çalışmasında yer vermediği görülmemektedir.[6] Yine ez-Zehebî, diğer münekkitlerce tevsîk edilen Kehmes b. Hasan (ö. 149) adlı râvîyle ilgili Osman b. Dıhye'nin (ö. 675) cerhine itibar etmemektedir. O, ricâl tenkidi

[1] Râvînin tenkidinde kullanılan deliller, rivayetleri ve kişiliği, dindarlığı vb. konulardaki gözlemlerle tespitlerdir.

[2] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Siyerü aʾlâmi'n-nübelâ'*, thk. Şu'ayb el-Arnaût ve Hüseyin el-Esednşr. Şuᶜayb el-Arnaût - Hüseyin el-Esed (Beyrut: Müʾessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 13: 305.

[3] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Mîzânü'l-iᶜtidâl fî naḳdi'r-rical*, nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dârü'l-Maᶜrife, 1383/1963), 4: 74; ez-Zehebî, *Siyer*, 13: 302-305.

[4] ez-Zehebî, *Siyer*, 13: 305.

[5] ez-Zehebî, *Mîzânü'l-iᶜtidâl*, 4: 74.

[6] Ebû Abdillah Ahmed ez-Zehebî, "Ẕikru men yuᶜtemedü ḳavlühu fi'l-cerḥ ve't-taᶜdîl", *Erbeᶜu resʾâil fî ᶜulûmi'l-ḥadîṯ*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebü'l-Matbûati'l-İslamiyye, t.y.), 171-227.

alanında değerlendirmelerine itibar edilen kişilere dair yazdığı eserinde de zikretmediği Osman b. Dıhye'nin bu değerlendirmesini bilgisizce yaptığını belirterek reddeder.[7]

2. Münekkidin yaptığı değerlendirmelerin ilmî gerekçelere dayanması gerekir. Bu maddenin öncekinden farkı, burada ricâl tenkit ehliyetine sahip kişiler tarafından yapılan her değerlendirmenin mutlak surette kabul edilmediğine vurgu yapılmasıdır. ez-Zehebî, ilmî gerekçelere istinat etmeyen cerh-ta'dîller, uzmanı tarafından bile yapılsa diğer cerhlere muhalif olarak değerlendirmemektedir. Onun akranların birbirlerini cerh ettiklerinde "Akranların birbirlerine yönelttikleri cerhe değer verilmez" şeklindeki tespitinin[8] temelinde söz konusu cerhlerin ilmî gerekçelerle yapılmaması yer almaktadır.[9]

ez-Zehebî'nin ihtilaflı cerh-ta'dîlleri bu ilkeye göre değerlendirerek sika olduğunu belirtiği râvîler arasında, Habîb b. Hasan b. Dâvûd (ö. 359) yer almaktadır. Onunla ilgili Ahmed el-Berkânî (ö. 425) tarafından yapılan tazîfin delilsiz olduğunu söyler.[10] Dolayısıyla ez-Zehebî Habîb hakkında Ebû Nuaym el-İsfahânî[11] (ö. 430) ve el-Hatîb'in[12] (ö. 463) tevsiklerine muârız olabilecek nitelikte bir tenkit olarak kabul etmez ve onu "sadûk" ve "sika" lafızlarıyla taᶜdil eder.[13] Ahmed el-Berkânî, ez-Zehebî tarafından ricâl tenkitlerine itibar edilen kişiler arasında yer aldığı belirtilmedir.[14]

Bir diğer örnek ise İbn Ebî Ziʾb'in (ö. 159), İmâm Mâlik'e (ö. 179) yönelttiği eleştiridir. ez-Zehebî İbn Ebî Ziʾb'in, İmâm Mâlik hakkında kullandığı ağır ifadelere "İbn Ebî Ziʾb'in sözünden dolayı Mâlik'in değerinden bir şey eksilmez" diyerek[15] itibar etmemektedir. İbn Ebî Ziʾb, ez-Zehebî'ye göre muteber bir münekkit olmakla birlikte[16] ilmî gerekçelerle yapmadığı bu değerlendirme kabul edilemez.

ez-Zehebî'nin Ebû Hafs Amr el-Fellâs (ö.249/864) tarafından Ebû Abdillah es-Semîn (ö. 235) hakkında "leyse bi şeyʾ" lafzıyla yapılan cerhi kabul etmemesinin nedeni de makbul gerekçelere dayanmamasıdır. Zira Amr el-Fellâs, ez-Zehebî tarafından cerh-ta'dîlleri değer gören münekkitler arasında değerlendirilmektedir.[17]

---

[7] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Mugnî fi'd-du'afâ* (Haleb: Dârü'l-Maârif, 1971), 2: 534.

[8] Örneğin bk. ez-Zehebî, *Mîzânü'l-iᶜtidâl*, 1: 111; 3: 81, 451, 607; 4: 304. İlmî gerekçelerle bir cerh-ta'dîl uzmanın akranı hakkında yaptığı cerhin makbul olduğu açıktır.

[9] ez-Zehebî'nin akranların birbirlerine yönelttikleri cerhlere dair yaklaşımıyla ilgili bk. Ahmed Saîd Mekkî Mecid, *Aḳvâlü'l-ḥâfıẓ ez-Ẕehebî en-naḳdiyye fî ᶜulûmi'l-ḥadîṯ min kitâbihi Siyeri ᶜalâmi'n-nübelâʾ* (Câmiᶜâtü Ümmi'l-Kurâ, 1409), 401; Ebû Abdirrahman b. Ömer b. Musa Muhammed es-Sânî, *Ḍavâbiṭu'l-cerḥ ve't-taᶜdîl ᶜinde'l-ḥâfıẓ ez-Ẕehebî* (Leeds: Mecelletü'l-Hikme, 1421/2000), 649 vd.

[10] ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 1: 147.

[11] ez-Zehebî, *Mîzânü'l-iᶜtidâl*, 1: 454; Ebû Abdillah Alâüddîn Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehẕîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, nşr. Ebû Abdurrahman ᶜÂdil b. Muhammed (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1422/2001), 4: 25.

[12] Ebû Bekr Ahmed el-Hatîb el-Bagdâdî, *Târîḫu medîneti's-selâm ve aḫbâru muḥaddiṯîhâ ve ẕikru ḳuṭṭâniha'l-ᶜulemâ' min ġayri ehlihâ ve vâridîhâ*, nşr. Beşşâr Avvâd Maᶜrûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001), 9: 165.

[13] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aᶜlâm*, nşr. Beşşâr ᶜAvvâd Maᶜrûf (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003), 8: 134.

[14] ez-Zehebî, "Ẕikru men yuᶜtemedü", 211.

[15] ez-Zehebî, *Siyer*, 7: 142-143.

[16] ez-Zehebî, "Ẕikru men yuᶜtemedü", 175.

[17] ez-Zehebî, "Ẕikru men yuᶜtemedü", 187.

ez-Zehebî'nin medlûl olmaması sebebiyle haklarından yapılan eleştirileri kabul etmediği râvîler arasında Ebü'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân[18], Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed el-Begavî[19], Muhammed b. Kays[20] ve Musa b. Âmir[21] yer almaktadır.

3. Muhalif olduğu görülen cerhin münekkide aidiyetinde sorun olmaması gerekir. Örneğin Yezîd b. Ebî Ziyâd, Şuᶜbe (ö. 160) tarafından birbirleriyle çelişen iki farklı değerlendirmeye konu olmuştur.[22] Şuᶜbe'ye ait değerlendirmeyi aktaran Ali b. Âsım hakkında "O hüccet değildir" diyerek[23] onun naklettiği taᶜdîl ifadesine güvenilemeyeceğine işaret etmiş olmalıdır.

Çelişkili değerlendirmelerden birini kabul etmeye yönelik olan ikinci gruptaki temel ilkeler ise şöyledir:

1. ez-Zehebî, zayıflığı konusunda fikir birliği bulunan râvîlerle ilgili yapılan tevsîkleri kabul edilmemesi gerektiğini belirtir. el-Allâme, el-imâm gibi ifadelerle zikrettiği el-Vâkıdî'nin (ö. 207) zayıflığı konusunda ittifâk olduğunu[24], onun yalancı olduğuyla ilgili ifadelerin ölçüsüz olduğu gibi Yezîd b. Hârûn[25] (ö. 206) , Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm[26] (ö. 224), Muhammed b. İshak es-Sâgânî[27] (ö. 270) ve İbrahim b. İshak el-Harbî (ö. 285) gibi kişilerin yaptığı tevsîklerin[28] de dikkate alınmaması gerektiğini dile getirir.[29] Mücâhid b. Musa'nın (ö. 244) "Ondan daha hafız birisini görmedim" değerlendirmesiyle[30] ilgili olarak "Doğrudur. Ahbâr (tarih), siyer, megâzî, havâdis (tarih), eyyâmü'n-nâs (tarih), fıkıh konusunda hıfzda zirvedir" diyerek onun taᶜdîlinin hadis ilmindeki yerini tayin etmek için olmayıp özellikle el-Vâkıdî'nin alanı olan tarihle ilgili olduğunu vurgular.[31] Esasında böyle bir yöntemle el-Vâkıdî hakkındaki cerh-ta'dîllerini kısmen de olsa uzlaştırmaya çalışır. ez-Zehebî *Dîvânü'd-duᶜâfâᵓ* ve *el-Muġnî fi'd-duᶜâfâᵓ* adlı eserlerinde de el-Vâkıdî'nin tevsîkine dair bilgilere yer vermemekte ve zayıflığına dair icmânın oluşmasından bahsetmektedir.[32] Esasında ricâl tenkidi

[18] ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 1: 337.
[19] ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 1: 356.
[20] ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 2: 626.
[21] ez-Zehebî, *el-Mugnî*, 2: 684.
[22] ez-Zehebî, *Siyer*, 6: 130; Ebü'l-Fidâ İmamüddin İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *et-Tekmîl fi'l-cerḥ ve't-taᶜdîl ve maᶜrifetü's-ṣiḳât ve'd-ḍuᶜafâ' ve'l-mecâhîl*, nşr. Şadi b. Muhammed b. Salim el-Numan (Semnud: Mektebetü İbn ᶜAbbâs, 1422/2001), 2: 333. Bu değerlendirmeler ve çelişkilerin uzlaştırılmasıyla ilgili bk. Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk İki Asır* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 146-147.
[23] ez-Zehebî, *Siyer*, 6: 130.
[24] ez-Zehebî, *Siyer*, 9: 454.
[25] ez-Zehebî, "Ẕikru men yuᶜtemedü", 179.
[26] ez-Zehebî, "Ẕikru men yuᶜtemedü", 187.
[27] ez-Zehebî, "Ẕikru men yuᶜtemedü", 193.
[28] el-Vâkıdî hakkındaki değerlendirmeler için bk. Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-taᶜdîl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ᶜİlmiyye, 1372-1373/1952-1953), 8: 20-21; Ebû Ahmed Abdullah İbn ᶜAdî, *el-Kâmil fî ḍuᶜâfâ'i'r-ricâl*, nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muᶜavviz (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ᶜİlmiyye, 1418/1997), 7: 480-484; el-Hatîb el-Bagdâdî, *Târîḫ*, 4: 5-31; Ebü'l-Haccâc Cemâlüddin Yûsuf el-Mizzî, *Tehẕîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, nşr. Beşşâr Avvâd Maᶜrûf (Beyrut: Müᵓessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 26: 180-195; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-ᶜAskalânî, *Lisânü'l-Mîzân* (Beyrut: Mektebü'l-Matbûᶜati'l-İslamiyye, 1423/2002), 9: 413 vd.
[29] ez-Zehebî, *Siyer*, 9: 469.
[30] ez-Zehebî, *Mîzânü'l-iᶜtidâl*, 3: 663.
[31] ez-Zehebî, *Mîzânü'l-iᶜtidâl*, 3: 663.
[32] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed ez-Zehebî, *el-Muġnî fi'd-ḍuᶜafâᵓ*, nşr. Nureddîn ᶜItr (Haleb: Dârü'l-Meᶜârif, 1391/1971), 2: 619; Ebû Abdillah Ahmed ez-Zehebî, *Divânü'ḍ-ḍuᶜafâᵓ ve'l-metrûkîn* (Mekke: Mektebetu Nahdati'l-Hadîse, 1387/1967), 368.

alanında değerlendirmelerine itibar edilen kişiler arasında zikrettiği Yezîd b. Hârûn[33], Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm[34], Muhammed b. İshak es-Sâgânî[35] ve İbrahim b. İshak el-Harbî'nin tevsiklerine rağmen ez-Zehebî'nin el-Vâkıdî'nin zayıf olduğu konusunda icmânın varlığından bahsetmesi esasında bir çelişkidir. Bu ihtilafın ortadan kaldırılması amacıyla akla ilk gelen tevil, icmânın ricâl tenkidinde uzman olmayan kişilerin görüşüyle bozulmayacağıdır. Bu görüşün isabetli olup olmadığı benzer nitelikte birçok râvînin tetkikiyle mümkündür. Bu amaçla tarama yapıldığında ez-Zehebî'nin râvîyle ilgili tevsîk olmasına rağmen zayıflığında icmânın olduğunu söylediği kişiler arasında Ziyâd b. Ebi'l-Cessâs yer almaktadır. ez-Zehebî İbn Hibbân'ın (ö. 354) Ziyâd'a güvenilir râvîleri kaydettiği *Kitâbü's-Sikât* adlı eserinde yer verdiğini ve onu "Bazen hata etti."[36] diye değerlendirdiğinden bahsettikten sonra "Bilakis, onun zayıf olduğu konusunda icmâ vardır" diyerek bu görüşüne itiraz eder.[37] Çünkü ez-Zehebî'ye göre İbn Hibbân'ın *Kitâbü'd-Duʿâfâʾ* isimli çalışmasında bu râvîyi zikretmesi gerekirdi. ez-Zehebî'nin karşıt görüş olmasına rağmen hakkında icmânın varlığından bahsettiği diğer kişi Fudayl b. İyâz'dır (ö. 187). Onun güvenilir olduğunu ifade ettikten sonra "Güvenilir ve büyük bir âlim olduğu konusunda icmâ bulunmaktadır. Ahmed b. Ebî Hayseme'nin Kutbe b. ʿAlâʾdan naklettiği 'Fudayl'ın hadislerini terk ettim…' Kutbe kim?" demekte ve onun çok zayıf bir râvî olduğunu belirtmektedir.[38] Bir diğer örnek ise İbn Hazm'ın (ö. 456) et-Tirmizî'yle (ö. 279) ilgili meçhul değerlendirmesidir. ez-Zehebî, onun güvenilirliğine ve bu konuda icmânın olduğuna değindikten sonra İbn Hazm'ın tenkidinin itibara alınmaması gerektiğine vurgu yapar.[39] Zikredilen örneklerde icmâya aykırı olarak konumlandırılan kişiler arasında ez-Zehebî'nin ricâl tenkit alanında kanaatlerini dikkate aldığı münekkitler bulunmaktadır. Dolayısıyla ez-Zehebî'nin çelişkili görünen ifadesini, icmâya muhâlif kanaat beyan eden kişilerin, cerh-ta'dîl sahasında görüşüne itibar edilmeyen isimler olduğunu, bu sebeple onların kanaatleriyle icmânın ortadan kalkmayacağını söyleyerek tevil edemeyiz. Zira icmâya muhalif fikir belirten kişiler arasında ez-Zehebî'nin kanaatlerine itimat ettiği münekkitler de bulunmaktadır. Ancak ez-Zehebî'nin icmaya aykırı görüşlerini kaydettiği kişiler, İbn Hanbel, İbn Maîn, Ebû Hâtim gibi ricâl tenkit sahasının otorite isimleri değildir.[40] Dolayısıyla icmâya yüklediği anlamın, cerh-ta'dîl ilminin önemli temsilcileri ve meslek olarak ricâl tenkidiyle iştigal edenler arasındaki fikir birliği olma ihtimali söz konusudur. ez-Zehebî'nin icmâya aykırı gördüğü bu değerlendirmeler esasında şâz değerlendirmelerdir. O ise şâz ricâl tenkitlerine itibar edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.[41]

2. ez-Zehebî, güvenilirliği sâbit olan bir râvî hakkında yapılan cerhlere itibar etmemektedir. Örneğin İbnü'l-Medînî'ye, el-Ukaylî (ö. 322) tarafından *Kitâbü'd-Duʿafâi'l-*

[33] ez-Zehebî, "Zikru men yuʿtemedü", 179.
[34] ez-Zehebî, "Zikru men yuʿtemedü", 187.
[35] ez-Zehebî, "Zikru men yuʿtemedü", 193.
[36] Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, nşr. Muhammed Abdurreşîd (Haydarâbâd: Dâʾiretü'l-Maʿârifi'l-Osmaniyye, 1393/1973), 6: 320.
[37] ez-Zehebî, *Mîzânü'l-iʿtidâl*, 2: 89.
[38] ez-Zehebî, *Mîzânü'l-iʿtidâl*, 3: 361.
[39] M. Yaşar Kandemir, "Mîzânü'l-İ'tidâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 3: 678.
[40] Yukarıdaki tek istisna İbn Hibbân'dır ve onun Kitâbü's-Sikât adlı eserde tesâhülünden dolayı zayıf râvîlere bu eserinde yer verdiği bilinmektedir.
[41] ez-Zehebî, *Siyer*, 11: 82.

kebîr adlı eserde verilmektedir.[42] ez-Zehebî adâleti sâbit olan bir kişiyi zayıf râvîlerle ilgili yazdığı literatüre almasını ağır bir dille eleştirmektedir.[43] Yine İbn Uleyye (ö. 193) hakkında yapılan tenkitle ilgili "Bu merdûd bir cerhtir. Zira âlimler onun rivayetlerinin hüccet olduğuna ve onun âdil-güvenilir bir kişi olduğu konusunda fikir birliği içerisindedir" diyerek[44] karşı çıkmıştır. Yine güvenilirliği konusunda ittifak bulunan Râşid b. Sa^{c}d'la ilgili İbn Hazm tarafından yapılan cerhi de kabul etmemiştir.[45]

3. ez-Zehebî, münekkitleri müteannit (katı), mütesâhil ve mu^{c}tedil olmak üç kategoride değerlendirmektedir.[46] Müteşeddidlerin iki-üç hatadan dolayı râvî tazîf ettiklerini belirttikten sonra böyle bir münekkide ait tevsikin hemen kabul edilmesi gerektiğini belirtir.[47] Öte yandan bu kişinin bir râvî tazîf ettiğinde ise diğer münekkitlerin kanaatlerine müracaat edilmeden ilgili râvînin zayıf olduğu kanaatine ulaşılmamalıdır. Başka bir münekkidin de müteşeddid âlimle aynı görüşte olması ve ricâl tenkidinde bir otoritenin ilgili râvî hakkında tevsikinin bulunmaması durumunda, bir başka ifadeyle, münekkitler arasında ihtilâfın söz konusu olmaması hâlinde o râvînin zayıf olduğunu ifade eder. Râvîyle alakalı bir uzmanın sika dediği belirlendiğinde ise müteşeddid münekkidin cerhinin gerekçesine bakılması gerektiğini ve gerekçesi beyan edilmeyen cerhin bir râvînin zayıf denilmesi için yeterli olmayacağını vurgular.[48] Bu açıklamaların konumuzla ilgili yönü müteşeddid bir âlime ait müfesser olmayan bir cerhle mu^{c}tedil bir münekkidin tevsîki çelişecek olursa ez-Zehebî'ye göre bu iki değerlendirmede hakikî bir teâruzun bulunuyor oluşudur. Esasında müteşeddid bir münekkide ait cerhlerde takip edilmesi gereken yöntem mütesâhil bir âlimin tevsiklerinde de geçerlidir.

ez-Zehebî'nin Yahyâ el-Kattân'ın İsrâîl b. Yunûs[49], Osman b. Ömer[50], Hemmâm b. Yahyâ'yla[51] ilgili cerhleri itibara almama sebebi onun müteşeddid olmasıdır. Yine müteşeddid olarak değerlendirdiği Ebû Hâtim'in ^{c}Abbâd b. ^{c}Abbâd (ö. 179 veya 180) hakkında "lâ yuhteccü bih (hadisleri hüccet değildir)" şeklindeki cerhini "Ebû Hâtim âdeti üzere müteşeddid davranmıştır" diyerek kabul etmez.[52]

3. ez-Zehebî'nin İhtilâflı Ricâl Değerlendirmelerindeki Temayülü

Tebliğde cevap aranan sorulardan biri ez-Zehebî'nin rivayet aktarım ehliyetinin değerlendirilmesinde çelişkiye düşülen râvîlerin tevsikinden mi yoksa tazîfinden yana mı tavır aldığıyla ilgiliydi. Bunu cevaplayabilmek amacıyla tesadüfi örneklem grubunda yer alan yüz yirmi dört râvîyle[53] ez-Zehebî de dâhil ricâl tenkit alanında temsil gücü yüksek âlimlerden on üç münekkidin görüşleri mukayeseli olarak incelenmiştir. Bu âlimler belirlenirken dönem

[42] Ebû Ca^{c}fer Muhammed b. Amr el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Ḍu^{c}afâ'i'l-kebîr*, nşr. Abdülmü^{c}tî Emîn Kal^{c}acî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-^{c}İlmiyye, 1404/1984), 3: 235-239.

[43] ez-Zehebî, *Mîzânü'l-i^{c}tidâl*, 3: 140.

[44] ez-Zehebî, *Siyer*, 9: 118.

[45] ez-Zehebî, *Siyer*, 4: 490.

[46] Ricâl tenkidinde müteşeddid, mu^{c}tedil ve mütesâhil münekkitlerle ilgili ayrıntılı bilgi bk. Abdülhasan Yahyâ ed-Dûhî, *İn^{c}ikâsü naẕariyyeti't-taṣnîf fi'l-cerḥ ve't-ta^{c}dîl ^{c}alâ't-türâṯi'l-ḥadîṯî* (Merkezü'l-Mustafâ el-Âlemî, 1437), 137 vd.

[47] ez-Zehebî'nin bu kuralı uygulamasıyla ilgili bk. ez-Zehebî, *Siyer*, 6: 320; 9: 228; 11: 26.

[48] ez-Zehebî, "Ẕikru men yu^{c}temedü", 171-172. Ayrıca bk. ez-Zehebî, *Siyer*, 9: 183; 13: 260.

[49] ez-Zehebî, *Siyer*, 9: 183.

[50] ez-Zehebî, *Siyer*, 9: 558.

[51] ez-Zehebî, *Siyer*, 9: 183.

[52] ez-Zehebî, *Siyer*, 8: 295.

[53] ez-Zehebî'nin bir râvî hakkında "Güvenilirliğinde ihtilâfa düşülmüştür" derken biri hakkında ise hatalı açıklamalarda bulunmuştur (bk. Ek: ez-Zehebî'ait Ricâl Tenkitlerinin Diğer Münekkitlerle Mukayesesi).

unsuru da nâzar-ı itibara alınmış ve II. (VIII.) asırdan Şuʿbe b. el-Haccâc (ö. 160), İbn Mehdî (ö. 198) ve Yahyâ el-Kâttân (ö. 198); III. (IX.) yüzyıldan İbn Maîn (ö. 233), İbnü'l-Medînî (ö. 234), İbn Hanbel (ö. 241), el-Buhârî (ö. 256), Ebû Dâvûd (ö. 275), Ebû Hâtim (ö. 322); IV. (X.) asırdan İbn Hibbân (ö. 354), İbn Adî (ö. 365); VIII. (XIV.) yüzyıldan ise İbn Hacer (ö. 852) tercih edilmiştir.

ez-Zehebî'ye görüşlerin, adı geçen münekkitlerle mukayesesi sonucu üç ana kategori ortaya çıkmıştır: çoğunluğa uygun kanaatleri, çoğunluğa muhalif değerlendirmeleri, sayısal olarak eşit.

3.1. Çoğunluğa Muvafık Olduğu Ricâl Tenkitleri

ez-Zehebî'nin yüz yirmi dört değerlendirmeden yüz dördünde (yaklaşık yüzde seksen dört) çoğunlukla aynı yönde değerlendirme yaptığı tespit edilmiştir. Bu sayı ve oran, ihtilâflı cerh-ta'dîllerde ez-Zehebî'nin eğiliminin çoğunluğun görüşünden yana olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bir başka ifadeyle bu sonuca göre ez-Zehebî'nin cerh-ta'dîl kanaatlerinin oluşmasında, altı yüzyılı aşkın birikimin önemli ölçüde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönem zarfında râvîlerle ilgili oluşan genel kanaat, ez-Zehebî'nin râvînin güvenilirliğiyle alakalı düşüncesini de oluşturmuştur. Esasında bu sonuç farklı değerlendirmelere konu olan râvîlerde ez-Zehebî'nin genel temayülünün tevsîke mi yoksa tazîfe mi doğru olduğu sorusuna sadece ez-Zehebî özelinde cevap bulmaktan ziyâde çoğunluk ekseninde yorum yapmayı anlamlı hale getirmiştir. ez-Zehebî'yle birlikte çoğunluğun yüz dört râvîden tevsîk veya nisbî tevsîkine hükmettiği râvîlerin sayısı ve oranları şöyledir:

ez-Zehebî'nin Dâhil Olduğu Çoğunluk	Azınlık	Sayı	Yüzdelik
Tevsîk	Tazîf	49	94,2
Nisbî Tevsîk	Tazîf	2	3,8
Nisbî Tevsîk	Tevsîk	1	1,9
	Toplam	52	100

Tablo 1: Çoğunluğun Tevsîk Yönünde Beyan Ettiği Kanaatlerin Miktarı

ez-Zehebî'nin içerisinde yer aldığı çoğunluğun yüz dört kişiden tazîfine hükmettiği râvîlerin sayısı ve oranları ise şöyledir:

ez-Zehebî'nin Dâhil Olduğu Çoğunluk	Azınlık	Sayı	Yüzdelik
Tazîf	Tevsîk	10	19,6
Meçhûl	Tevsîk	12	23,5
Zayıf	Metrûk	4	7,8
Metrûk	Zayıf	20	39,2
Metrûk	Tevsîk	5	9,8
	Toplam	51	100

Tablo 2: Çoğunluğun tazîf yönünde beyan ettiği kanaatlerin miktarı

Bir râvîyle ilgili ise ez-Zehebî yalnızca meçhûl olduğuyla ilgili iddiaları ortadan kaldırmak amacıyla değerlendirmede bulunmuş; râvînin güvenilir olup olmadığıyla ilgili görüşünü açıklamamıştır.[54]

Ortaya çıkan bu tabloya göre ez-Zehebî'nin görüşünü kabul ettiği çoğunluğa ait değerlendirmelerin tevsîk-tazîf dağılımının neredeyse eşit oranda olduğu görülmüştür. Dolayısıyla örneklem grubunun tahliliyle ortaya çıkan sonuç "ez-Zehebî'nin de yer aldığı cumhur, rivayet aktarım ehliyetinde ihtilâflı ricâlin değerlendirilmesinde tevsikten veya tazîften

[54] ez-Zehebî, *Mîzânü'l-iʿtidâl*, 2: 156.

yana tavır sergilemişlerdir" şeklinde görüş ileri sürmeyi engellemektedir. ez-Zehebî'nin tevsîke mi yoksa tazîfe mi meylettiğini görebilmek amacıyla cumhura muhalif düştüğü değerlendirmelerin dağılımıyla ve eşit oranda çıkan cerh-ta'dîllerde ez-Zehebî'nin bulunduğu tarafın da incelenmesi gerekmektedir.

3.2. Azınlıkta Kaldığı veya Azınlıkla Muvafık Olduğu Ricâl Değerlendirmeleri

Örneklem grubunun tahliliyle her ne kadar genel olarak ihtilaflı ricâl tenkitlerinde çoğunluğun görüşünü benimsediği görülse de ez-Zehebî'nin az da olsa azınlıkta kaldığı veya azınlıkla muvafık düştüğü değerlendirmeler bulunmaktadır. Onun çoğunluğa muhâlif olan bu değerlendirmelerinin miktarı yüz yirmi dört râvîden yedisindedir (yaklaşık yüzde beş virgül altı) ve azınlık-çoğunluğuna ait cerh-ta'dîl dağılımları aşağıdaki tabloda detaylandırılmıştır.

ez-Zehebî'nin Dâhil Olduğu Azınlık	Çoğunluk	Sayı	Yüzdelik
Tevsîk	Tazîf	1	14,2
Bazı Hataları Olan Sika	Mutlak Sika	1	14,2
Mutlak Sika	Nisbî Sika	1	14,2
Meçhûl	Tevsîk	1	14,2
Hataları Olan Sika	Metrûk	1	14,2
Zayıf	Metrûk	1	14,2
Tevsîk	Meçhûl	1	14,2
	Toplam	7	100

Tablo 3: ez-Zehebî'nin azınlıkta kaldığı veya azınlığa muvafık kaldığı ricâl değerlendirme miktarları

Bu bilgilere göre çoğunluğa aykırı görüşlerinin dağılımında da ez-Zehebî'nin ricâl değerlendirmelerinde tevsîkten tazîfe veya tazîften tevsîke meylettiği gibi bir iddiada bulunmak mümkün değildir. Zira çoğunluğun kayıtsız sika olarak değerlendirdiği bir râvîyle ilgili ez-Zehebî sika olmakla birlikte hatasının varlığını dile getirmiştir.[55] Yine çoğunluk tarafından tevsîk edilen râvînin ez-Zehebî tarafından meçhûl olarak değerlendirdiği görülmüştür.[56] Söz konusu değerlendirmelerde ez-Zehebî'nin kabul ettiği hangi yöntemler gereğince çoğunluğa muhalif kaldığı onun cerh-ta'dîl metodunu detaylıca ele alan bir araştırmada tetkik edilmesi, bu tenkitlerin büyük resimde neye tekabül ettiğinin ortaya koyulması gerekmektedir.

3.3. Ricâl değerlendirmelerinde eşitliğin olduğu durumlarda ez-Zehebî'nin yaklaşımı

ez-Zehebî'nin diğer münekkitleriyle görüşlerinin karşılaştırırken az da olsa eşitliğin söz konusu olduğu durumlarla da karşılaştırılmıştır. Ancak araştırmamıza dâhil edilecek yeni münekkitlerin bu sonucu değiştirmesi kaçınılmazdır. Bir başka ifadeyle incelemeye yeni bir münekkidin de ilave edilmesi eşitlik durumunun bozulmasına neden olabilir.

Eşitliğin söz konusu olduğu on bir râvî tespit edilmiştir (takriben yüzde dokuz). Bu tevsîk-tazîf miktarlarını da gösteren tablo aşağıdaki gibidir:

[55] İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-taᶜdîl*, 4: 111; el-Hatîb el-Bagdâdî, *Târîḫ*, 10: 36; el-Mizzî, *Tehẕîbü'l-Kemâl*, 11: 401; ez-Zehebî, *Mîzânü'l-iᶜtidâl*, 2: 203; Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd'la ilgili değerlendirmeler için bk. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed İbn Hacer el-ᶜAskalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, nşr. Muhammed ᶜAvvâme (Haleb: Dârü'r-Reşîd, 1412/1992), 406.

[56] Ebü'l-Hasen Ali İbnü'l-Medînî, *el-ᶜİlel*, nşr. Muhammed Mustafa el-Aᶜzamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980), 96; İbn Hibbân, *Kitâbü's-Şiḳât*, 6: 285; İbn ᶜAdî, *el-Kâmil*, 3: 564; ez-Zehebî, *Dîvânü'ḍ-ḍuᶜafâ'*, 124; İbn Hacer el-ᶜAskalânî, *Taḳrîb*, 305.

ez-Zehebî'nin Yer Aldığı Grup	Diğer Grup	Sayı	Yüzdelik
Tevsîk	Tazîf	7	66,6
Tazîf	Tevsîk	3	25
Zayıf	Metrûk	1	8,3
	Toplam	11	100

Tablo 4: Ricâl değerlendirmelerinde eşitliğin olduğu durumlarda ez-Zehebî'nin görüşlerinin dağılımı

Bu tablonun ortaya çıkardığı en önemli sonuç ez-Zehebî'nin ihtilâflı râvîlerin tenkidinde tevsîkten yana bir eğilim içerisinde olduğunu göstermesidir.

ez-Zehebî'nin ricâl tenkitlerinde tevsîkten mi yoksa tazîften mi yana tavır sergilendiği konusunda araştırmaya dâhil edilen yüz yirmi dört râvîyle ilgili ricâl değerlendirmeleri kapsamında altmış iki râvîyi tevsîk ettiği görülmektedir (yüzde elli). Bu netice, ez-Zehebî'nin rivayet aktarım ehliyeti tartışmalı olan râvîlerde tevsîk ve tazîf karşılaştırmasında iki taraftan birine temayülünde olduğunu iddia etmeyi engellemektedir. Râvînin zayıf mı yoksa şiddetli zayıf mı olduğu konusunda ihtilâf söz konusu olduğunda ise altı değerlendirmede zayıftan yana kanaat serdetmiştir. Şiddetli zayıfla karşılaştırıldığında râvîye zayıf hükmünün verilmesinin müspet karar olduğu dikkate alındığında ve bu oran, ez-Zehebî'nin tevsîk-tazîf mukayesesinde tespit edilen takriben yüzde ellilik kısma ilave edildiğinde de neticede kayda değer bir değişiklik oluşmamaktadır.

4. Sonuç

ez-Zehebî, VIII. (XIV.) yüzyıla kadar güçlü bir tarihe sahip ricâl tenkit alanında değerli eserler kaleme aldığı gibi bu sahada dönemin eser yazan diğer müelliflerinden farklı olarak râvîlerle ilgili önemli miktarda değerlendirmede bulunan bir isim olmasıyla da öne çıkmaktadır.

İçtihat mekanizmasının etkili olarak kullanıldığı ricâl tenkidinde özellikle uygulanan esasların farklılığıyla ihtilâflı değerlendirmelerin varlığı kaçınılmazdır. ez-Zehebî, tevârüs ettiği ricâl tenkit birikiminde farklı kanaatlerin söz konusu olduğu râvîlerle ilgili değerlendirmede bulunurken rivayetler üzerinden sonuca ulaşmayı önceleyen bir usûl takip etmemektedir. Onun, teâruz eden cerh-ta'dîlleri vaz ettiği temel esaslara göre irdelediği ve bu değerlendirmeler arasından birini tercih etmeye yönelik ilkeler belirlediği görülmektedir. Onun ricâl tenkit uygulamalarından hareketle belirlenen temel ilkeleri iki grupta mütalaa edilebilir. Birinci grupta çelişkili tenkitler arasında denkliği sorgulayan, ihtilafın gerçek bir teâruz olup olmadığını ortaya koymaya yönelik ilkeler yer alırken diğer kısımda gerçek bir teâruzun söz konusu olduğu durumlarda cerh-ta'dîllerden birini tercihe yönelik başlıca esaslar bulunmaktadır.

ez-Zehebî belirlediği bu ilkelerle kendisinden önceki dönemlerde yapılan ricâl tenkitleri merkezinde râvîyle ilgili kanaat serdetmektedir. Bu sebeple onun ve diğer asrın bu sahadaki en önemli ismi olan İbn Hacer'in cerh-ta'dîl faaliyetlerini "otorite eksenli ricâl tenkit devri" olarak isimlendirebiliriz.

Tebliğde cevap aranan sorulardan biri ez-Zehebî'nin rivayet aktarım ehliyetinin değerlendirilmesinde çelişkiye düşülen râvîlerin tevsikinden mi yoksa tazîfinden yana mı tavır aldığıyla ilgiliydi. Bunu cevaplayabilmek amacıyla tesadüfi örneklem grubunda yer alan yüz yirmi dört râvîyle ez-Zehebî'de dâhil ricâl tenkit alanında temsil gücü yüksek âlimlerden on üç münekkidin görüşleri mukayeseli olarak incelenmiştir. ez-Zehebî'nin yüz yirmi dört râvîden

altmış iki râvîyi tevsîk ettiği tespit edilmiştir (yüzde elli). Bu netice, rivayet aktarım ehliyeti tartışmalı olan râvîlerde ez-Zehebî'nin tevsike veya tazîfe meylettiği görüşünü savunmayı güçleştirmektedir.

Ek: ez-Zehebî'ait Ricâl Tenkitlerinin Diğer Münekkitlerle Mukayesesi

Râvînin İsmi	**ez-Zehebî'nin Değerlendirmesinin Diğer Münekkitlerle Karşılaştırlması**	**ez-Zehebî'nin Değerlendirmesinin Kaynakları**
Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd	Azınlıktan yana bazı hataları olmakla birlikte sika; diğerleri mutlak sika	*Mîzân,* 2: 203
Dâvûd b. Hâlid b. Dînâr	Azınlıktan yana meçhûl; diğerleri tevsîk	*Dîvân*, 124
Cerîr b. Hâzîm el-Ezdî	Azınlıktan yana tevsik; çoğunluk kısmen sika	*"Men tükillime"*, 58; *el-Muġnî*, 1: 129
Huceyye b. ᶜAdî	Azınlıktan yana tevsik; çoğunluk meçhûl	*Mîzân,* 1: 466
Harb b. Meymûn el-Ensârî	Azınlıktan yana tevsîk; çoğunluk metrûk; o güvenilir ama hataları var	*Mîzân,* 1: 470; *el-Muġnî*, 1: 153
Abbâs b. Velîd b. Nasr	Azınlıktan yana tevsik; çoğunluk tazîf	*"Men tükillime"*, 107; *Dîvân*, 210
Hârîs b. Abdillah el-Aᶜver	Azınlıktan yana zayıf; çoğunluk metrûk	*Mîzân,* 1: 435
Zeyd b. el-Habbâb b. er-Reyyân	Çoğunluktan yana kısmî sika; diğeri mutlak sika	*Mîzân,* 2: 100
İsmail b. ᶜAyyâş	Çoğunluktan yana kısmî tevsîk, diğerleri metrûk	*"Men tükillime"*, 47; *Dîvân*, 36
Bakiyye b. el-Velîd	Çoğunluktan yana kısmî tevsîk; diğeri tazîf	*el-Muġnî,* 1: 109; *Dîvân,* 50
Saîd b. Ebî Kerib	Çoğunluktan yana meçhul değil; diğeri meçhul	*Mîzân,* 2: 156
Heyyâc b. ᶜİmrân	Çoğunluktan yana meçhul; diğeri sika	*Mîzân,* 4: 318
Kurre b. Ebî Kurre	Çoğunluktan yana meçhul; diğeri sika	*Mîzân*, 3: 388
Mansûr b. Saîd	Çoğunluktan yana meçhul; diğeri sika	el-Kâşif, 4: 348
Abdullah b. Ebî Bekir b. Zeyd	Çoğunluktan yana meçhul; diğeri sika	*Siyer*, 2: 397
el-Müsennâ b. Abdirrahman	Çoğunluktan yana meçhul; diğeri sika	*el-Kâşif*, 4: 240
Semüre b. Sehm	Çoğunluktan yana meçhul; diğeri sika	*Mîzân,* 2: 234
Abdurrahman b. Behmân	Çoğunluktan yana meçhul; diğeri sika	*Dîvân*, 240
ᶜUmâre b. Sevbân	Çoğunluktan yana meçhul; diğeri sika	*Dîvân*, 288
Âmir b. Mâlik	Çoğunluktan yana meçhul; diğeri sika	*Dîvân*, 205
ᶜUkbe b. Abdirrahman	Çoğunluktan yana meçhul; diğeri sika	*Mîzân*, 3: 86
Müslim veya Muhammed b. Ebî Sehl	Çoğunluktan yana meçhul; diğeri sika	*Dîvân*, 385
İsmail b. Müslim el-Mekkî	Çoğunluktan yana meçhul; diğeri sika	*el-Muġnî,* 1: 87; *Dîvân,* 37
el-Hâris b. Nebhân	Çoğunluktan yana metrûk; diğerleri tazîf	*el-Muġnî*, 1: 143
Dâvûd b. ez-Zibrikân	Çoğunluktan yana metrûk; diğerleri tazîf	*el-Kâşif*, 2: 373
Sâlih b. Beşîr	Çoğunluktan yana metrûk; diğerleri tazîf	*Dîvân*, 79
İshak b. Yahya b. Talha	Çoğunluktan yana metrûk; diğerleri tazîf	*el-Muġnî*, 1: 75
Hasan b. ᶜUmâre	Çoğunluktan yana metrûk; diğerleri tazîf	*Dîvân*, 84
Hüseyin b. Abdillah b. Ubeydillah	Çoğunluktan yana metrûk; diğerleri tazîf	*el-Kâşif*, 2: 283
Ali b. Âsım	Çoğunluktan yana metrûk; diğerleri tazîf	*Mîzân,* 3: 135
Abdülhamîd b. Süleyman	Çoğunluktan yana metrûk; diğerleri tazîf	*el-Muġnî*, 1: 369
ᶜAmmâr b. Harun	Çoğunluktan yana metrûk; diğerleri tazîf	*Lisânü'l-Mîzân,* 9: 377
Abdullah b. Müslim	Çoğunluktan yana metrûk; diğerleri tazîf	*el-Kâşif*, 3: 196
Yahya b. Üneyse	Çoğunluktan yana metrûk; diğeri zayıf	*el-Kâşif*, 4: 473
Süleyman b. Ebî Süleyman el-Kâfillânî	Çoğunluktan yana metrûk; diğeri zayıf	*Mîzân,* 2: 210
İbrahim b. Ebi'l-Leys	Çoğunluktan yana metrûk; diğeri zayıf	*el-Muġnî,* 1: 22; *Dîvân,* 19
Câriye b. Herim	Çoğunluktan yana metrûk; diğeri tevsîk	*el-Muġnî,* 1: 126; *Dîvân,* 60
ᶜAbbâd b. Suheyb	Çoğunluktan yana metrûk; diğerleri tevsîk	*Dîvân*, 207
Yûnus b. Habâb	Çoğunluktan yana metrûk; diğerleri zayıf	*el-Muġnî*, 2: 766
İbrahim b. Müslim	Çoğunluktan yana metrûk; diğerleri zayıf	*Dîvân*, 20
Ebû Bekir el-Hüzelî el-Basrî	Çoğunluktan yana metrûk; diğeri zayıf	*el-Kâşif*, 2: 522
Abdülgaffâr b. Kâsım	Çoğunluktan yana metrûk; diğeri zayıf	*Mîzân,* 2: 640
Abdullah b. Seleme el-Eftas	Çoğunluktan yana metrûk; diğeri zayıf	*el-Muġnî*, 1: 341

İbrahim b. Yezîd el-Kureşî	Çoğunluktan yana metrûk; diğeri zayıf	*el-Kâşif*, 2: 80
Abbâs b. Fazl	Çoğunluktan yana metrûk; diğeri tevsîk	*el-Kâşif*, 3: 84
İbrahim b. Ebî Hayye	Çoğunluktan yana metrûk; diğeri tevsîk	*Dîvân*, 22
Bekir b. el-Esved	Çoğunluktan yana metrûk; diğeri tevsîk	*Dîvân*, 51
Ubeydullah b. Zahr	Çoğunluktan yana tazîf; diğeri tevsik	*el-Muġnî*, 2: 415; *Dîvân*, 264
el-Kâsım b. Feyyâz	Çoğunluktan yana tazîf; diğerleri tevsik	*Dîvân*, 324
Muhammed b. Abdillah b. Müslim	Çoğunluktan yana tazîf; diğerleri tevsik	*Mîzân*, 3: 592; *el-Muġnî*, 2: 597
Mutîᶜ b. Meymûn	Çoğunluktan yana tazîf; diğeri tevsîk	*el-Kâşif*, 4: 302
Abdurrahman b. Ziyâd	Çoğunluktan yana tazîf; diğerleri metrûk	*el-Kâşif*, 3: 252
Ezher b. Sinân	Çoğunluktan yana tazîf; diğerleri şiddetli zayıf	*el-Muġnî*, 1: 65
Sâlim b. Ebî Hafsa	Çoğunluktan yana tazîf; diğerleri tevsîk	*el-Kâşif*, 2: 452
Kays b. er-Râbîᶜ	Çoğunluktan yana tazîf; diğerleri tevsîk	*Mîzân*, 3: 393; *el-Muġnî*, 2: 526; *Dîvân*, 328
Abdullah b. Vâkıd	Çoğunluktan yana tazîf; diğerleri tevsik	*Târîḫu'l-İslâm*, 5: 104
Ertâ b. el-Münzir	Çoğunluktan yana tevsîk; diğer meçhûl	*el-Kâşif*, 2: 86
Caᶜfer b. Süleymân	Çoğunluktan yana tevsîk; diğer metrûk	*"Men tükillime"*, 60; *el-Muġnî*, 1: 132
Hâtim b. İsmail el-Medenî	Çoğunluktan yana tevsîk; diğerleri zayıf	*el-Kâşif*, 2: 220
Behz b. Hakîm	Çoğunluktan yana tevsîk; diğerleri zayıf	*"Men tükillime"*, 55; *el-Muġnî*, 1: 106
Muhammed b. ᶜAmmâr	Çoğunluktan yana tevsîk, diğerleri zayıf	*Mîzân,* 3: 661-662
Abdullah b. Saîd b. Ebî Hind	Çoğunluktan yana tevsik; diğer tazîf	*el-Kâşif*, 3: 123
Nübeyh b. Abdillah	Çoğunluktan yana tevsik; diğer tazîf	*Mîzân,* 4: 245
Süleyman b. Musa el-Kureşî	Çoğunluktan yana tevsik; diğer tazîf	*"Men tükillime"*, 94; *el-Muġnî*, 1: 284
Ebü'l-Müsennâ el-Cühenî	Çoğunluktan yana tevsik; diğer zayıf	*el-Kâşif*, 5: 103
Abdülkerîm b. Mâlik	Çoğunluktan yana tevsik; diğer zayıf	*el-Muġnî*, 2: 402
Muhammed b. Kays	Çoğunluktan yana tevsik; diğer zayıf	*Mîzân,* 4: 16; *el-Muġnî*, 2: 626
Nuh b. Kays	Çoğunluktan yana tevsik; diğer zayıf	*Mîzân,* 4: 279
Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb	Çoğunluktan yana tevsik; diğer zayıf	"Men tükillime", 39; *el-Muġnî*, 1: 53
el-Hâris b. Abdirrahman el-Kureşî	Çoğunluktan yana tevsik; diğeri meçhul	*el-Kâşif*, 2: 225
Ahmed b. Sâlih el-Mısrî	Çoğunluktan yana tevsik; diğeri metrûk	"Men tükillime", 35; *Dîvân*, 5
Muhammed b. Hâtim b. Meymûn	Çoğunluktan yana tevsik; diğeri metrûk	*Mîzân,* 3: 503; *el-Muġnî*, 2: 563
el-Behterî b. Ebi'l-Behterî	Çoğunluktan yana tevsik; diğeri tazîf	*el-Kâşif*, 2: 153
Ebû Yaᶜkûb İshak b. İsmail	Çoğunluktan yana tevsik; diğeri zayıf	*el-Kâşif*, 2: 94
el-Hakem b. Ferrûh	Çoğunluktan yana tevsik; diğeri zayıf	*el-Kâşif*, 2: 306
Hâlid b. Seleme b. el-ᶜÂs	Çoğunluktan yana tevsik; diğeri zayıf	*el-Kâşif*, 2: 345
Yaᶜkûb b. Mücâhid el-Kureşî	Çoğunluktan yana tevsik; diğeri zayıf	*el-Kâşif*, 4: 538
Sâlih b. Dirhem	Çoğunluktan yana tevsik; diğeri zayıf	*el-Kâşif*, 3: 8
el-Kâsım b. el-Hakem	Çoğunluktan yana tevsik; diğeri zayıf	*"Men tükillime"*, 153; *Mîzân*, 3: 370
ᶜAmr b. Merzûk	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri metrûk	*"Men tükillime"*, 146; *Dîvân*, 305
Muhammed b. Beşşâr b. Osman	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri metrûk	*Mîzân,* 3: 490; *el-Muġnî*, 2: 559
Abdullah b. Caᶜfer b. Abdirrahman	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri metrûk	*el-Kâşif*, 5: 97
Abdurrahman b. Abdillah b. ᶜUtbe	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri metrûk	*Siyer*, 7: 93, 95
İsrâîl b. Yûnus	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri metrûk	*Siyer*, 7: 355, 358
Haccâc b. Dînâr	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri tazîf	*el-Kâşif*, 2: 243
Âsım b. Damra	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri tazîf	*Târîḫu'l-İslâm*, 2: 825
Âsım b. Süleyman el-Ahvel	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri tazîf	*Siyer*, 11: 147
Amr b. Muhammed b. Bükeyr	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri tazîf	*Siyer*, 6: 13
Hemmâm b. Yahya b. Dînâr	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri tazîf	"Men tükillime", 188
Talha b. Nâfiᶜ	Çoğunluktan yana tevsîk; diğerleri tazîf	*Siyer*, 5: 293
Şebâbe b. Sevvâr	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri tazîf	"Men tükillime", 97
Sâbit b. Hürmüz	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri zayıf	*el-Kâşif*, 2: 189
Abdülaziz b. Ömer b. Abdilazîz	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri zayıf	*el-Kâşif*, 3: 307
Abdülhamîd b. Caᶜfer b. Abdillah	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri zayıf	*Siyer*, 7: 20-22; *el-Muġnî*, 1: 368

el-Hakem b. Ebân	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri zayıf	*el-Muġnî*, 1: 182
Seleme b. Temmâm	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri zayıf	*el-Kâşif*, 2: 512
Süleyman b. Hayyân el-Ezdî	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri zayıf	"Men tükillime", 92; *Mîzân*, 2: 200
el-Kâsım b. Abbâs b. Muhammed	Çoğunluktan yana tevsik; diğeri meçhul	*el-Kâşif*, 4: 129
Abdullah b. Osman b. Huseym	Çoğunluktan yana tevsîk; diğerleri zayıf	*Dîvân*, 222
Süheyl b. Ebî Sâlih	Çoğunluktan yana tevsik; diğeri tazîf	*Mîzân,* 2: 243
Hişâm b. Hassân	Çoğunluktan yana tevsîk; diğeri tazîf	*el-Kâşif*, 4: 424
Halîfe b. Hayyât	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri metrûk	*el-Muġnî*, 1: 213; *Dîvân*, 121
Abdurrahman b. Nuᶜmân	Çoğunluktan yana tevsik; diğerleri zayıf	*Dîvân*, 246
Eyyûb b. ᶜUtbe	Çoğunluktan yana zayıf, diğerleri metrûk	*Siyer*, 7: 319
Hasan b. Ali b. Âsım	Çoğunluktan yana zayıf, diğerleri metrûk	*Dîvân*, 83
Habîb b. Ebî Habîb	Çoğunluktan yana zayıf; azınlığın bir kısmı metrûk, diğerleri sika	*el-Kâşif*, 2: 235
Hasan b. Ebî Caᶜfer	Çoğunluktan yana zayıf; diğer tevsîk	*Dîvân*, 79
Zeyd b. el-Havârî	Çoğunluktan yana zayıf; diğerleri metrûk	*Dîvân*, 150
Müslim b. Hâlid	Çoğunluktan yana zayıf; diğerleri metrûk	*el-Muġnî*, 2: 655
ᶜUkbe b. Ebi'l-Hasnâᵓ	Çoğunluktan yana zayıf; diğerleri sika	*Târîḫu'l-İslâm*, 4: 460
Abdullah b. Nâfiᶜ	Çoğunluktan yana zayıf; diğerleri sika	*Dîvân*, 230
Âsım b. Ömer veya ᶜAmr	Eşit tazîften yana; diğerleri tevsîk	*Mîzân,* 2: 356; *Dîvân*, 203
el-Hazramî şehyu Süleyman et-Teymî	Eşit tavziften yana; diğerleri tevsîk	*Mîzân,* 1: 155; *el-Muġnî*, 1: 179
Zeyd b. ᶜAvf	Eşit tazîften yana; diğerleri tevsîk	*Mîzân,* 2: 105; *el-Muġnî*, 1: 247
el-Kâsım b. Abdirrahman eş-Şâmî	Eşit tevsikten yana; diğerleri tazîf	*el-Kâşif*, 4: 31
Hakîm el-Esrem	Eşit tevsikten yana; diğerleri tazîf	*el-Kâşif*, 2: 312
er-Rabîᶜ b. Sabîh	Eşit tevsikten yana; diğerleri tazîf	*el-Kâşif*, 2: 395
el-Fazl b. el-ᶜAlâᵓ	Eşit tevsikten yana; diğerleri tazîf	*el-Kâşif*, 4: 18
Hâlid b. Saîd b. Ebî Meryem	Eşit tevsikten yana; diğerleri tazîf	*el-Kâşif*, 2: 345
Eymen b. Nâbil	Eşit tevsikten yana; diğerleri tazîf	*Siyer*, 7: 319; *el-Muġnî*, 1: 95
Ebû İsâ el-Üsvârî	Eşit tevsikten yana; diğerleri tazîf	*el-Kâşif*, 5: 89
Hibbân b. Ali	Eşit zayıf; diğerleri metrûk	*Mîzân,* 1: 449
ᶜİmrân b. Zeyd	Güvenilirliğiyle ilgili yalnızca ihtilafın olduğunu söylüyor	*el-Muġnî*, 2: 478
ᶜAbbâd b. Kesîr	Açıklaması hatalı	*Dîvân*, 207; *Siyer*, 7: 107

KAYNAKÇA

Hatîb el-Bagdâdî, Ebû Bekr Ahmed . *Târîḫu medîneti's-selâm ve aḫbâru muḥaddiṯîhâ ve ẕikru ḳuṭṭâniha'l-ᶜulemâ' min ġayri ehlihâ ve vâridîhâ*. Nşr. Beşşâr Avvâd Maᶜrûf. 16 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.

İbn ᶜAdî, Ebû Ahmed Abdullah. *el-Kâmil fî ḍuᶜâfâ'i'r-ricâl*. Nşr. Adil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muᶜavviz. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ᶜİlmiyye, 1418/1997.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî. *el-Cerḥ ve't-taᶜdîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ᶜİlmiyye, 1372-1373/1952-1953.

İbn Hacer el-ᶜAskalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed. *Lisânü'l-Mîzân*. 10 Cilt. Beyrut: Mektebü'l-Matbûᶜati'l-İslamiyye, 1423/2002.

İbn Hacer el-ᶜAskalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed. *Taḳrîbü't-Tehẕîb*. Nşr. Muhammed ᶜAvvâme. Haleb: Dârü'r-Reşîd, 1412/1992.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *Kitâbü's-Ṣiḳât*. Nşr. Muhammed Abdurreşîd. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâᵓiretü'l-Maᶜârifi'l-Osmaniyye, 1393/1973.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmamüddin İsmâil b. Ömer. *et-Tekmîl fi'l-cerḥ ve't-taᶜdîl ve maᶜrifetü's-ṣiḳât ve'd-ḍuᶜafâ' ve'l-mecâhîl*. Nşr. Şadi b. Muhammed b. Salim el-Numan. 4 Cilt. Semnud: Mektebetü İbn ᶜAbbâs, 1422/2001.

İbnü'l-Medînî, Ebü'l-Hasen Ali. *el-ᶜİlel*. Nşr. Muhammed Mustafa el-Aᶜzamî. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1400/1980.

Kandemir, M. Yaşar. "Mîzânü'l-İ'tidâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Mecid, Ahmed Saîd Mekkî. *Aḳvâlü'l-ḥâfıẓ eẕ-Ẕehebî en-naḳdiyye fî ᶜulûmi'l-ḥadîṯ min kitâbihi Siyeri ᶜalâmi'n-nübelâᵓ*. Câmiᶜâtü Ümmi'l-Kurâ, 1409.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddin Yûsuf. *Tehẕîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Nşr. Beşşâr Avvâd Maᶜrûf. 35 Cilt. Beyrut: Müᵓessesetü'r-Risâle, 1403/1983.

Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillah Alâüddîn. *İkmâlü Tehẕîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Nşr. Ebû Abdurrahman ᶜÂdil b. Muhammed. 12 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1422/2001.

Muhammed es-Sânî, Ebû Abdirrahman b. Ömer b. Musa. *Ḍavâbiṭu'l-cerḥ ve't-taᶜdîl ᶜinde'l-ḥâfıẓ eẕ-Ẕehebî*. 2 Cilt. Leeds: Mecelletü'l-Hikme, 1421/2000.

Turhan, Halil İbrahim. *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi: Hicri İlk İki Asır*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.

Ukaylî, Ebû Caᶜfer Muhammed b. Amr. *Kitâbü'd-Ḍuᶜafâ'i'l-kebîr*. Nşr. Abdülmüᶜtî Emîn Kalᶜacî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ᶜİlmiyye, 1404/1984.

Yahyâ ed-Dûhî, Abdülhasan. *İnᶜikâsü naẕariyyeti't-taṣnîf fi'l-cerḥ ve't-taᶜdîl ᶜalâ't-türâṯi'l-ḥadîṯî*. Merkezü'l-Mustafâ el-Âlemî, 1437.

Zehebî, Ebû Abdillah Ahmed. *Divânü'ḍ-ḍuᶜafâᵓ ve'l-metrûkîn*. Mekke: Mektebetu Nahdati'l-Hadîse, 1387/1967.

Zehebî, Ebû Abdillah Ahmed. "Ẕikru men yuᶜtemedü ḳavlühu fi'l-cerḥ ve't-taᶜdîl". *Erbeᶜu resᵓâil fî ᶜulûmi'l-ḥadîṯ*. Haleb: Mektebü'l-Matbûati'l-İslamiyye, t.y.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Mugnî fi'd-du'afâ*. 2 Cilt. Haleb: Dârü'l-Maârif, 1971.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *el-Muġnî fi'd-ḍuᶜafâᵓ*. Nşr. Nureddîn ᶜItr. 2 Cilt. Haleb: Dârü'l-Meᶜârif, 1391/1971.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Mîzânü'l-iᶜtidâl fî naḳdi'r-rical*. Nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Maᶜrife, 1383/1963.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Siyerü aᵓlâmi'n-nübelâ'*. Thk. Şu'ayb el-Arnaût - ve Hüseyin el-EsedNşr. Şuᶜayb el-Arnaût - Hüseyin el-Esed. 23 Cilt. Beyrut: Müᵓessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed. *Târîḫu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-aᶜlâm*. Nşr. Beşşâr ᶜAvvâd Maᶜrûf. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1424/2003.

OKULÖNCESİ DÖNEMDE AKTİF ÖĞRENME ETKİNLİKLERİNİN ÖĞRENCİLERE SAĞLADIĞI YARARLAR[1]

Öğr. Gör. Pınar COŞKUN
Munzur Üniversitesi, pcoskun@munzur.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Hilal KAZU
Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi, hkazu@firat.edu.tr

ÖZET

Günümüz toplumu artık sanayi toplumunun da ötesine geçmiş ve bilgi toplumu haline gelmiştir. Bireyin niteliklerinin geliştirilebilmesi ve gelecekteki yaşama hazırlanabilmesi nitelikli bir eğitim sisteminden geçirilmesine bağlıdır. Teknoloji ve bilgi çağının yaşandığı günümüz eğitim sisteminde temel amaç, öğrencilerimize mevcut bilgileri aktarmaktan çok bilgiye ulaşma becerilerini kazandırmak olmalıdır. Bu kazanım üst düzey zihinsel süreç becerilerinin eğitim-öğretimin ilk yıllarından itibaren uygulanmasını gerekli kılar. Üst düzey zihinsel beceriler, ezberden çok, kavrayarak öğrenme, karşılaşılan yeni durumlarla ilgili problemleri çözebilme ve bilimsel yöntem süreci ile ilgili becerileri gerektirir. Bu süreçte öğretmenler; öğrencilere sürekli teorik bilgi vermek yerine onların bilgiye kendilerinin ulaşmasını sağlamalıdırlar. Bunun için de aktif öğrenme etkinliklerinin eğitimin ilk yıllarından itibaren uygulanması gerekmektedir.

Aktif öğrenmenin okulöncesi eğitim kurumlarından itibaren uygulanması erken çocukluk dönemindeki çocukların belirmekte olan beceri ve yeteneklerini sonuna kadar kullanmaları için olanak sağlar. Çocuklar ileriki eğitim yaşantılarında özgüvenli, eleştirebilme özelliğine sahip, düşünen, tartışan, çözüm üreten kişiler olarak hayata atılırlar. Bu araştırma ile okulöncesi eğitim kurumlarında aktif öğrenme etkinliklerinin öğrencilere sağladığı yararların düzeyi saptanmaya çalışılmıştır. Araştırmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini Elazığ il merkezinde görev yapan okulöncesi öğretmenleri oluşturmaktadır. Örnekleme ise evrenin tamamı alınmıştır. Araştırmaya katılan okulöncesi öğretmenlerinin görüşlerine başvurulmuş, bunun için bir anket geliştirilmiştir. Yapılan araştırmalar ve literatür taraması sonucunda hazırlanan anket, Elazığ ili okulöncesi eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlere uygulanmıştır. Öğretmenlere dağıtılan anket sayısı 150'dir. Bu anketlerden 150 tanesi de geri alınmıştır. Anketten elde edilen veriler SPSS for Windows 12.0 programı ile analiz edilmiştir.

Yapılan analiz sonucu; okulöncesi dönemde öğretmenlerin öğrenme-öğretme süreçlerinde ne tür etkinliklere daha çok yer vermeleri gerektiği hakkında bir fikir vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Okulöncesi Eğitim, Aktif Öğrenme, Aktif Öğrenme Etkinlikleri.

[1] Bu çalışma Dr. Öğrt. Üyesi Hilal KAZU tarafından danışmanlığı yapılan Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalında yayınlanmış olan Pınar BULUT'un " Okulöncesinde Aktif Öğrenme Modelinin Uygulanabilirliği (Elazığ İli Örneği)" Konu Başlıklı, Yüksek Lisans Tez çalışmasından türetilmiştir.

Abstract

Today's society has gone beyond industrial society and has become an information society. The development of an individual's qualifications and preparation for future life depends on a qualified education system. In today's education system, where the technology and information age is experienced, the main aim should be to provide the students with the skills of accessing information rather than transferring the existing information. This acquisition necessitates the application of high-level mental process skills from the first years of education. Senior mental skills require more skills than memorization, learning by comprehension, solving problems related to new situations, and scientific method process. Teachers in this process; instead of providing the students with the theoretical knowledge, they should ensure that they reach the information themselves. For this purpose, active learning activities should be implemented from the first years of education.

Implementation of active learning from preschool education institutions allows children in early childhood to use their abilities and skills to the fullest. Children are brought to life as self-confident, criticizing, thinking, discussing and producing solutions in future education experiences. The aim of this study is to determine the level of benefits of active learning activities in preschool education institutions. Descriptive survey model was used in the research. The universe of the study consists of preschool teachers working in the center of Elazığ. Sampling was taken from the whole universe. The opinions of the preschool teachers who participated in the research were consulted and a questionnaire was developed for this purpose. The survey prepared as a result of researches and literature review was applied to teachers working in pre-school educational institutions in Elazığ. The number of questionnaires distributed to teachers is 150. 150 of these questionnaires were taken back. Data obtained from the questionnaire were analyzed with SPSS for Windows 12.0 program.

The result of the analysis; it gives an idea about what kind of activities should be given more place in the teaching and learning processes of preschool teachers.

Keywords: Pre-school education, Active Learning, Active Learning Activities

1. GİRİŞ

Bilgiye dayalı organizasyonların ve süreçlerin geliştirilmesiyle insana yapılan yatırım daha önemli hale getirilmiştir. Bu organizasyonların ve süreçlerin gelişmesi bireyin yaşamının her alanında aktif olması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu da öğrenciyi pasif alıcı konumundan çıkarıp aktif alıcı konumuna getirmiştir. Günümüz artık bilgili insanı; her şeyi bilen ya da başkalarının öğrettiği bilgileri kafasında depolayan kişi olmaktan çıkarıp; bilgiye ulaşmanın yollarını bilen, ulaştığı bilgiyi anlamlandırarak öğrenen, öğrenmiş olduğu bilgilerden yeni bilgiler üretebilen ve ürettiği bilgileri sorun çözmede kullanabilen bir kişi haline getirmiştir (Biltek, 2004:7).

Bilgili insanın günümüz koşullarında değişen tanımları öğrenme süreci aşamasında farklı bir öğrenme tanımı ihtiyacını doğurmuştur. Aktif öğrenmede bu farklı öğrenme ihtiyaçlarından biridir. Aktif öğrenme temelini John Dewey'in öğrenci merkezli eğitim düşüncesinden alarak konuların anlatılmasını değil tartışılmasını gerekli kılar. Öğrenci merkezli eğitimi temel alan bu öğrenmede; Dewey öğrenci merkezli eğitim yaklaşımıyla sınıf ortamını öğrencilerin birbirleriyle etkileşim kurmayı öğrendiği ve öğrenme sürecine doğrudan aktif olarak katıldığı bir demokratik ortam olarak tanımlamıştır. Bu görüşe yaklaşık bir görüş sunan, Bloom da

öğrencinin öğrenme sürecindeki aktif rolünü vurgulayarak kalıcı öğrenme ile etkin katılım arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Tyler'da öğrencinin aktif katılımını savunarak öğrenilecek bilginin öğrenci tarafından bizzat üzerinde çalışılarak öğrenilmesinin ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir (Çakabey, 2004:12). Aktif öğrenme son yıllarda dünya çapında yaygınlaşan etkin bir eğitim sistemi haline gelerek erken çocukluk dönemindeki çocukların yeteneklerini ve becerilerini sonuna kadar kullanmaları için olanak sağlar. Aktif öğrenme ile öğrenen çocuklar yaparak-yaşayarak öğrenirler. Etkinliklere hem fiziksel hem de zihinsel olarak katılırlar. Veliler aktif öğrenmeyi "yaşayarak öğrenme" olarak tanırlar.

Vygotsky'e göre çocukların okulöncesi ve ilköğretimin ilk yıllarından itibaren somut nesnelerle, materyallerle, olaylarla çalışması sağlanmalıdır ki çocuklar öğrendiklerini hayata geçirebilsinler. Çocuğun nesneleri tutması, hissetmesi, sıralaması, onlara işlem yapması kavramları kazanmasına daha kolay yardım ettiğinden dolayı çocuk soyut düşünmeye daha çabuk geçecektir (Bulut, 2005:59). Piaget'e göre de okulöncesi dönemdeki çocuklar bir hareketi kendileri denemedikçe ve görmedikçe hayal edemezler (Blackwell ve Hohman, 1991). Okulöncesi eğitim, 0-72 ay grubundaki çocukların gelişim düzeylerine ve bireysel özelliklerine uygun bir eğitim süreci olarak tanımlanmaktadır. Çocuğun sosyalleşme davranışlarının, yerel ve evrensel değerlerinin en kolay ve hızlı biçimde kazanabileceği kritik bir dönem olan okulöncesi dönemde bilgi ve becerilerin yaşam boyu sürdürülme ihtimali çok yüksektir (Gürkan ve Koran, 2014: 203). Bu dönemdeki çocuklara bir takım bilgi ve becerileri kazandırmak adına meraklarını giderici, ilgi ve isteklerini karşılayıcı yönde gözlem, araştırma, inceleme, hakkında konuşma, üzerinde düşünme olanağı veren malzemeler açısından zengin bir çevre sağlanmalıdır (Hendrick 1980: 74). Bu dönem çocuk açısından son derece çekici ve cazip kılınarak çocukların gelişim aşamalarını başarmaları sağlanmalıdır. Okulöncesi dönemde hazırlanan eğitim programı çocuğu hayata hazırlamalıdır (Scheiber, 1996: 14).

Okulöncesi eğitim kurumlarında program konuları olarak serbest zaman etkinlikleri, sanat etkinlikleri, Türkçe dil etkinlikleri, oyun, müzik, fen, doğa ve matematik çalışmaları ve okuma-yazma etkinlikleri yer almış olmaktadır. Çocuğun en doğal öğrenme ortamı olan oyun, çocuğun kendini ifade etmesini sağlayarak yaratıcılığını, sosyal ve kültürel anlayışlarını geliştirir. Problemleri tanıma ve çözme fırsatını bulan çocuk, konuşarak ve fikirlerini paylaşarak kendi bedenini güçlendirmeyi ve kontrol etmeyi öğrenir (Brown ve Palinscar 1992: 63). Çocukların ilgi ve ihtiyaçları temel alınarak oyun odaları düzenlenmelidir. Araştırmalara göre iyi düzenlenen bir oyun alanı çocuğun görsel olarak uyarılmasından çok zihinsel gelişimini etkilemektedir. Serbest zaman aktifliklerinde sanat etkinlikleri de önemli bir yere sahiptir. Özellikle resim etkinliği yaratıcılık sürecinde çocuklar için bir dizi bilişsel olay olarak değerlendirilir (Dündar ve Karaca, 2011:107). Türkçe dil etkinlikleri okulöncesi eğitim kurumlarında çocukların dil gelişimlerini destekleyerek kendilerini ifade etmelerine imkan tanır. Bu da çocukların çevre ile etkileşimlerini kolaylaştırır. Müzik etkinlikleri çocuğu iyiye ve güzele yönelterek estetik duygularını geliştirir. Ayrıca çocukların konuşma becerisini kazanmasına, dil ve hareket yeteneğini geliştirmesine de müzik etkinlikleri yardım eder. Çocuğun yeteneklerini ortaya çıkarır, ses, kulak ve zevk eğitimine yardım eder. (Duru ve Gün, 2012: 341).

Okulöncesi eğitim programlarında fen ve doğa çalışmaları çocukların çevresinde olup bitenleri anlamaları ve çevresini keşfetmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Fen ve doğa

çalışmalarında çocuklar çevrelerini tanıyarak, deneyler yapma ve tartışma fırsatını elde ederler. Çocuklar fen ve doğa etkinlikleri çerçevesinde çevrelerini inceleyip önemli kavramsal bilgiler edinirler. Bu etkinlikler çerçevesinde, çocukların deneylere aktif olarak katılmaları, gözlemlerde bulunmaları ve doğa gezilerine çıkmaları sağlanır (Akköse, 2008: 5). Matematik etkinliklerinde; çocuklar günlük yaşamlarında kullandıları telefon numaraları, erkek ve kız kardeşlerinin yaşı, ev numarası gibi matematiksel kavramları kullanırlar. Çocuklar önce algıladıklarını test ederler, çizimler çizerler, sonra sayılar hakkındaki bilgilerine transfer ederler (Curtis, 1997: 20). Okulöncesi döneminde çocuklar okuma, yazma ve çizim yapmaktan hoşlanırlar. Okuma-yazmaya hazırlık etkinlikleri, çocukların yetişkinlerle bir arada bulunup fikir alışverişi yapmaları, bağımsız, atık, meraklı ve kendi becerilerine güvenmeleri, ilköğretim eğitimine hazırlanmaları, küçük kasların kullanabilmeleri, dengeli hareket edebilmeleri, beden koordinasyonunu sağlamaları ve duyu organların kullanabilmeleri gibi psiko-motor ve zihinsel gelişimleri açısından önemlidir (Yılmaz, 1999:183).

Çocukların deneyimlere aktif olarak katılması sonucunda elde ettikleri kazanımlar daha sonraki öğrenmelerinde daha bilinçli ve başarılı olma şanslarını arttırır. Bu tür deneyimler sadece dil, matematik ve problem çözme deneyimleri değil aynı zamanda temel güveni, kendine ve başkalarına saygıyı, arkadaşları ve yetişkinlerle etkileşim deneyimidir. Bu nedenden dolayı okulöncesi dönemde verilecek eğitim, insanın her yönden gelişiminde eğitsel değer kadar aynı zamanda da sosyal ve toplumsal bir değer olarak önem kazanmaktadır (Zembat ve Unutkan, 2001: 65).

2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ

Gelişen, değişen ülke ve dünya şartlarına uyum sağlayabilecek, kendi ayakları üzerinde durabilen, analiz-sentez yapabilen, kendine güvenli, çevresine duyarlı, esnek ve orjinal düşünce yapısına sahip, yaratıcı bireyler yetiştirebilmek için okulöncesi eğitim kurumlarında aktif öğrenmenin uygulanması gerekmektedir**.** Bu araştırma okulöncesi eğitim kurumlarında aktif öğrenme etkinliklerinin öğrencilere sağladığı yararlar açısından önemlidir. Yapılan araştırmalara bakıldığında okulöncesinde aktif öğrenme etkinliklerinin öğrencilere sağladığı yararlara ilişkin henüz bir çalışma daha yapılmadığı görülmektedir. Bu nedenle araştırma güncelliğini korumaktadır.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Okulöncesi eğitim kurumlarında aktif öğrenme etkinliklerinin öğrencilere sağladığı yararların düzeyini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Ankete dayalı veriler ve ilgili literatür taranarak araştırma bulguları oluşturulmuştur.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Elazığ il merkezindeki 2004-2005 öğretim yılında okulöncesi eğitim kurumunda görev yapan 70 anaokulu öğretmeni oluşturmaktadır. Özel okulların okulöncesi öğretmenleri de araştırmaya dahil edilmiştir. 150 anket dağıtılmış olup 150 anket de geri alınmıştır. Örneklemi ise evrenin tamamı oluşturmuştur.

3.3. Veri Toplama Aracının Hazırlanması Ve Uygulanması

Araştırma için ilgili literatür taraması yapılmıştır. Okulöncesi eğitim kurumlarında uygulanan aktif öğrenme etkinliklerine yönelik 11 maddelik bir anket uzmanların görüş ve

eleştirileri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Ankette 5'li likert tipi sorularda çok fazla (5), fazla (4), orta (3), az (2) ve çok az (1) seçenekleri ve puanlandırma sistemleri esas alınmıştır.

Hazırlanan ankette, frekans, yüzde dağılımı ve varyans analizi sonuçlarına bakılmıştır. Ayrıca anlamlı bir fark olup olmadığına dair belirlemede Post Hoc Testlerden Scheffe testi sonucu esas alınmıştır. P <0,05 anlamlı olarak kabul edilmiştir. Elde edilen veriler, anket formlarından bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Araştırmanın değerlendirilmesinde SPSS for Windows 12.00 istatistik programı kullanılmıştır.

4. BULGULAR VE YORUMLANMASI

Tablo 1: Aktif Öğrenme Etkinliklerinin Öğrencilere Sağladığı Yararların Düzeyine İlişkin Dağılım

Aktif Öğrenme Etkinlikleri	**N**	$\bar{x}$	**SS**
Yaratıcı drama ve oyun etkinlikleri	150	4,80	0,43
İşbirlikli öğrenmeye dayalı etkinlikler	150	4,45	0,62
Bahçe oyun alanı etkinlikleri	150	4,44	0,71
Grup çalışmaları	150	4,39	0,49
Hayali öykü oluşturma etkinliği	150	4,38	0,64
Müzik etkinliği	150	4,34	0,68
Gezi-gözlem etkinlikleri	150	4,28	0,60
Sanatsal etkinliklerde bulunma	150	4,23	0,88
Deney yapma	150	4,20	0,69
Konularla ilgili belgesel film izleme	150	4,03	0,77
Geçici köşeleri (hastahane, Pazar, tiyatro vb.) oluşturma	150	3,97	0,93

Bulgular incelendiğinde; aktif öğrenme etkinliklerinin öğrencilere sağladığı yararlara ilişkin maddelerin hesaplanan aritmetik ortalamaları 3.97 ile 4.80 arasında değişdiği görülmektedir. “Drama ve oyun etkinlikleri”, "işbirlikli öğrenmeye dayalı etkinlikler", "bahçe oyun alanı etkinlikleri", "grup çalışmaları", "hayali öykü oluşturma", "müzik etkinliği", "gezi-gözlem etkinlikleri" ve "sanatsal etkinliklerde bulunma" yer almaktadır. Öğretmenlerin «yaratıcı drama ve oyun etkinliklerinin» ($\bar{x}$=4.80) grubun ortalamasına göre en yüksek düzeyde öğrenciye yarar sağladığını «geçici köşeleri oluşturma» nın ($\bar{x}$=3.97) ise en düşük düzeyde öğrenciye yarar sağladığını düşündüklerini görmekteyiz.

Öğretmenler yaratıcı drama ve oyun etkinlikleri ($\bar{x}$= 4.80) işbirlikli öğrenmeye dayalı etkinlikler ($\bar{x}$=4.45), bahçe oyun alanı etkinlikleri ($\bar{x}$ =4.44), grup çalışmaları $\bar{x}$ = 4.39), hayali öykü oluşturma ($\bar{x}$= 4.38), müzik etkinliği ($\bar{x}$=4.34), gezi-gözlem etkinlikleri ($\bar{x}$=4.28), sanatsal etkinliklerde bulunma etkinliklerine ($\bar{x}$=4.23) ***«çok fazla»*** düzeyde katıldıkları görülmektedir. Deney yapma ($\bar{x}$=4.20), konularla ilgili belgesel film izleme ($\bar{x}$ =4.03), geçici köşeleri oluşturma ($\bar{x}$ =3.97) etkinliklerine ise ***«fazla»*** düzeyde katılım göstermişlerdir.

Öğretmenlerin veri toplama aracında sıralanan okulöncesi çocuğunun ilgi, ihtiyaç, beklentileri ile gelişim özelliklerine uygun ve yaparak yaşayarak öğrenmenin ön planda olduğu etkinliklerin öğrencilere «***çok fazla»*** ve «***fazla»*** düzeyde yarar sağladığını düşünmeleri onların aktif öğrenmenin önemine ve faydalarına oldukça fazla inandıklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu sonuçlar okulöncesi dönemde öğretmenlerin öğrenme-öğretme süreçlerinde ne tür etkinliklere daha çok yer vermeleri gerektiği hakkında da bir fikir vermektedir.

5. SONUÇ

Aktif öğrenme etkinliklerinin öğrencilere sağladığı yararlar arasında öncelikle, "yaratıcı drama ve oyun etkinlikleri", "işbirlikli öğrenmeye dayalı etkinlikler", "bahçe oyun alanında etkinlikler yapma", "grup çalışmaları" "hayali öykü oluşturma", "müzik etkinliği", "gezi-gözlem etkinlikleri" ve "sanatsal etkinliklerde bulunma" yer almaktadır. Aktif öğrenme etkinliklerinin öğrencilere sağladığı yararlara ilişkin görüşlerin hesaplanan aritmetik ortalamalarına baktığımızda 3.97 ile 4.80 arasında değiştiğini görmekteyiz. Bu bulgu bize aktif öğrenme etkinliklerinin öğrenci açısından çok fazla yararlı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak okulöncesi eğitim kurumlarında etkinliklerin uygulanması sadece sınıf içerisinde olmamalıdır. Ayrıca okulöncesi eğitim kurumlarının bahçe oyun alanları bu dönemdeki çocukların gelişimsel özelliklerine uygun bir şekilde hazırlanmalı ve etkinliklerin bahçede de gerçekleştirilmesi sağlanmalıdır. Okulöncesi öğretmenlerinin görevi, çocuğun düşüncelerini ifade edebilmesine ve kendine özgü bir anlatımla ortaya koyabilmesine fırsatlar yaratmak, gerekli malzemeler sağlamak ve çevresel düzenlemeleri yapmak olmalıdır.

KAYNAKÇA

Akköse, A. A. (2008). Okulöncesi Eğitimi Fen Etkinliklerinde Doğa Olaylarının Neden Sonuç İlişkilerini Belirlemede Yaratıcı Dramanın Etkililiği. Yaratıcı Drama Etkisi 3(6), 1-17.

Biltek (2004). Etkin Öğrenme. http://www.biltek.aibitak.gov.tr/dergi/97/haziran/etkin.html (27 Mart 2004'de alındı).

Blackwell, F., Hohman, C. (1991). High/Scope K-3 Curriculum Series USA: Michigan.

Brown, A.L., Palinscar, A.S. (1987). Peer Interaction in Reading Comprehension Instruction Educational Psychologist 22 (5), 251-256.

Bulut, P. (2005). Okulöncesinde Aktif Öğrenme Modelinin Uygulanabilirliği (Elazığ İli Örneği) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Elazığ

Curtis, A. (1998). A Curriculum For The Preschool Child: Learning to Learn. London: Butledge Publishing.

Çakabey, (2004). Aktif Öğrenme. http://www. cakabey.kl2.tr/tr/indexphp? (14 Mart 2004'de alındı).

Duru, E. G., Gün, E. (2012). Müzikal Yeteneğin Oluşumunda Etkili Olan Faktörler: Kalıtım ve Çevre. İdil Dergisi 1(5), 340-349.

Dündar, H., Karaca, E. T. (2011). İlköğretim Okullarında Serbest Etkinlikler Dersinin Değerlendirilmesi Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi 13(2), 105-120.

Gürkan, T., Koran, N. (2014). 36-72 Aylık Çocuklar İçin Okul Öncesi Eğitim Programının Çocuğun Katılım Hakkına Yer Verme Durumu Açısından İncelenmesi Journal of Teacher Education and Educators Volume/Cilt 3, Number/Sayı 2, 2014, 203-226.

Hendrick, J. (1980). The WholeChild: New Trends in Early Education. USA: Mosby Publishing.

Scheiber, M. E (1996). Lighting Alternatives: Considarations For Child Care Centers. Young Children 5(1), 12-17.

Unutkan, O. P., Zembat, R. (2001). Okulöncesi Dönemde Çocuğun Sosyalleşmesinde Ailenin Yeri. İstanbul: Ya-Pa Yayın ve Pazarlama.

BİST 100 ENDEKSİNDE İŞLEM GÖREN SANAYİ VE İMALAT SEKTÖRÜ FİRMALARININ SİSTEMATİK VE SİSTEMATİK OLMAYAN RİSKLERİNİN ÖLÇÜLMESİ

MEASUREMENT OF SYSTEMATIC AND NON-SYSTMATIC RISK OF MANUFACTURING FIRMS IN BIST 100 INDEX

Dr. Öğr. Üyesi Umut Tolga GÜMÜŞ
Adnan Menderes Üniversitesi, ugumus@adu.edu.tr

Hazal DOĞAN
Adnan Menderes Üniversitesi, hazal.dgnhzl@gmail.com

Arş. Gör. Hatice Can ÖZİÇ
Adnan Menderes Üniversitesi, haticecan88@gmail.com

ÖZET

Son dönemlerde ekonomik konjonktüre bağlı olarak, Türkiye'de sermaye piyasaları hızla gelişmiş ve bu gelişmeye bağlı olarak Türkiye borsasını temsil eden piyasa endeksi çok yüksek seviyelere ulaşmıştır. Döviz kurunda gerçekleşen sert hareketlerde devreye girdiğinde, şirketler belirli risk unsurlarıyla bariz bir şekilde karşı karşıya kalmıştır. Piyasanın karşı karşıya kaldığı bu riskleri analiz edebilmek için sistematik ve sistematik olmayan risklerin analizi yapılarak, toplam riskin sonuçlarına ulaşılmıştır.

Çalışmada, özellikle ülke ekonomilerinde önemli bir yer tutan imalat sektörünün bu piyasa koşullarından ne şekilde etkilendiği ve risk yönetimlerini ne ölçüde doğru yaptıkları incelenmiştir. Bu amaçla, BIST100'de bulunan ve beş yıl boyunca düzenli temettü ödeyen imalat sanayi firmaların 2017 yılına ait aylık verileri kullanılarak toplam riskleri hesaplanmış ve elde edilen bulgular değerlendirilerek öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Borsa İstanbul, Risk Çeşitleri, Beta Katsayısı

ABSTRACT

Recently, depend on the economic conjuncture, capital markets have improved rapidly in Turkey and depend on this improvment, stock market index which represents the Turkey Stock Exchange, reached high levels.Firms confronted clearly specific risk factors when harsh movements ocur in currency rate. In order to analyze the risks that are confronted by firms, it is reached conclusion of total risik by analyzing the systematic and non systematic risks.

In this paper, it is examined that production sector which takes place significantly in country economies, how is effected these market conditions and how well-manages the risk management. Forthispurpose, the total risks of the manufacturing industry firms in BIST100, which have been paid regular dividends for five years, were calculated using the monthly data of 2017 and the findings were evaluated and recommendations were presented.

Keywords: Borsa İstanbul, Types of Risk, Beta Coefficient

1. GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte yaşanan birçok gelişmeye bağlı olarak, firmalar farklı açılardan ekonomi içerisinde varlıksal olarak değişim göstermektedir. Özelikle son yıllarda bu küreselleşmeye bağlı olarak hız kazanan değişimler Türkiye açısından ele alındığında, tarımsal faaliyet alanlarında yapılan yatırımlar yerini teknolojik gelişmeler doğrultusunda sanayi faaliyetlerine bırakmaktadır. Sanayi faaliyetleri gelişmiş ülke ekonomilerinde önemli bir yer tutarken, gelişmekte olan ülkeler açısından da gittikçe önem arz etmektedir. Türkiye ise küreselleşme aşamasında ekonomik düzeyi gelişmiş olan ülkelere entegre olabilmek amacıyla sanayi alanında ciddi yatırımlar gerçekleştirmektedir. Bu yatırımlar yapılırken, sanayi sektörünün birçok değişkenden etkilenmesinden dolayı taşıdığı yüksek risk göz ardı edilmemelidir. Bu da firmalar açısından daha etkin ve verimli risk analizi yapmayı zorunlu kılmaktadır.

Diğer bir yandan özellikle son yıllarda döviz kurunda yaşanan ani değişimler, firmaları birçok yönden etkilemektedir. Sürekli değişkenlik gösteren bu piyasa koşullarında ise beklenmeyen sonuçlarla karşılaşmamak ve firmaların geleceklerini olumlu ve olumsuz açıdan değerlendirebilmeleri tamamen risk faktörünü doğru yorumlayabilmeleriyle mümkündür. Bu bağlamda riski iyi analiz edebilmemiz için sistematik ve sistematik olmayan risklerin analizinin en doğru biçimde yapılması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, BIST 100 Endeksi'nde yer alan imalat sanayi firmalarının sistematik ve sistematik olmayan risklerini hesaplamaktır. İmalat sanayi birçok değişkenden etkilenmesi itibariyle ve içinde bulundurduğu risk unsurunun yüksek olmasından dolayı çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Ancak çalışmada risk yönetimini başarılı bir şekilde yürüten firmaların risklerini hesaplamak için, beş yıl boyunca düzenli temettü ödeyen 12 imalat sanayi firması seçilmiştir. Bu doğrultuda bu çalışma sistematik ve sistematik olmayan risklerin sonuçları ışığında, yatırımcılara bilinçli yatım yapma konusunda yön vermeyi ve literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2. RİSK

Risk istenmeyen sonuçların meydana gelme olasılığı olarak ifade edilir (Türko, 2002:33). Bir başka deyişle risk; bir getirinin beklenen seviyeden olumsuz yönde farklı olmasına denilmektedir (Aşıkoğlu vd., 2011:322). Gelecek daima net bir şekilde öngörülemeyeceğinden dolayı, bir risk ve belirsizlik unsuru taşır (Elmas, 2016:262). Fakat geleceğin belirsizliğini ve riskini bir nebze olsun öngörebilmek için, dalgalanmaya yol açan faktörlerin iyi analiz edilebilmesi gerekmektedir. Bu analizlerin sonucunda ise koşullara bağlı olarak risk türü ve boyutu bakımından farklılık gösterecektir. Bunun sonucunda ise bazı riskler, büyük ve tehlikeli görünseler de, gerçekte gerekli önlemlerin alınması ile çeşitlendirilebilirler. Nitekim şemsiye ile dondurma satmak karlı bir iş gibi görünse de, risk unsuru büyüktür. Yağmurlu havada şemsiye satarken, sıcak hava dalgalarının gelmesi ile sıcak havada dondurma satarken soğuk hava dalgalarının gelmesi durumu risk boyutunu gözler önüne sermektedir. Burada ise yatırımcı, riski düşürmek için yatırımı her iki koldan yapabilir, böylece risk minimum seviyeye inecektir (Brealey, Myers ve Marcus, 2007:245).

Tüm bu koşullar göz önünde bulundurulduğunda toplam risk, belirsizliğe bağlı olarak iki unsurdan oluşmaktadır. Bunlar; sistematik ve sistematik olmayan risklerdir. İşletmelerin müdahale edemeyeceği, bütün yatırımların verimliliğini etkileyen riskler sistematik, işletme

yönetiminin müdahale edebileceği riskin, sektöre özgü kısmı ise sistematik olmayan risklerdir (Sayılgan, 2003:340).

Şekil 1: Toplam Riskin Bileşenleri

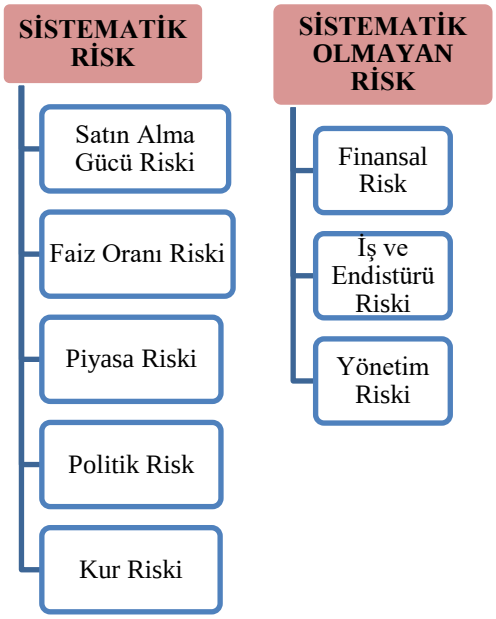

Kaynak: *Turhan KORKMAZ, Nurhan AYDIN ve Güven SAYILGAN, Portföy Yönetimi, Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi, 1. Baskı, Eskişehir, 2013*

2.1. SİSTEMATİK RİSK

Çeşitlendirme ile yok edilmesi mümkün olmayan, ekonomik, politik ve sosyal çevre gibi unsurların değişikliği sonucunda yatırım verimliliğinin etkilendiği risklerdir (Aşıkoğlu vd., 2011:322).

Sistematik riskin kaynakları şu şekilde sıralanabilir. Bunlar;

- Satın Alma Gücü Riski (Enflasyon Riski)
- Faiz Oranı Riski
- Piyasa Riski
- Politik Risk
- Kur Riski' dir.

2.1.1. Satın Alma Gücü Riski

Bir başka ifade ile Enflasyon Riski olarak da tanımlanmaktadır. Enflasyon karşısında gelirlerin değer kaybetmesinden kaynaklanan risk çeşididir. Paranın satın alma gücünün azalmasından kaynaklanarak yatırımlar doğrudan etkilenmektedir (Aşıkoğlu vd., 2011:323). Özellikle Türkiye gibi, yüksek enflasyonun söz konusu olduğu ülkeler satın alma gücü riskiyle daha çok karşı karşıya kalmaktadır.

2.1.2 Faiz Oranı Riski

Faiz oranı riski; piyasada görünen faiz oranlarının değişmesi sonucunda faiz getirisine sahip yatırımların, verimlerindeki değişimi ifade etmektedir. Yani faiz oranlarındaki yüksek dalgalanmalar işletmeleri zor duruma sokabilir. Özellikle sermaye piyasaları etkin olarak işlemeyen ülke piyasaları, kaynak bulma bakımından sıkıntı çekmekte ve uzun vadede kaynak sağlama amacıyla farklı finansman kaynaklarına başvurarak borçlanmayı tercih etmektedirler. Bunun sonucunda doğan borçlanma faiz oranlarındaki dalgalanma ile beraber işletme

sermayelerine zarar vermekte hatta yatırım kararlarını da etkilemektedir (Hacıhasanoğlu, 2003:32).

2.1.3 Piyasa Riski

Sermaye piyasalarında meydana gelen büyük dalgalanmalar varlık fiyatlarını etkilemektedir. Varlık fiyatlarını etkileyen bu dalgalanmaların, şirketin finansal durumu üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiye ise piyasa riski denilmektedir. Başka bir ifade ile piyasa riskini, finansal piyasaların genel performansını etkileyen makroekonomik faktörlerdeki olumsuz değişimlerin, yatırımcıyı etkileme olasılığı olarak tanımlayabiliriz. Piyasada oluşan bu dalgalanmalar bazen geçerli sebepler ışığında olsa da bazen hiçbir sebep olmaksızın meydana gelebilmektedir. Buradan yola çıkarak piyasa riskinin önemine değinecek olursak; birçok risk çeşitlendirme yoluyla dağıtılabilirken, piyasa riski çeşitlendirme yoluyla dağıtılamamaktadır. Dağıtılamayan bu riski, değerlendirme ve tanımlama yoluyla, gerekirse de pozisyon azaltarak ve türev araç yatırımlarını kullanarak yönetebilmekteyiz (Türker, 2009:3).

2.1.4 Politik Risk

Bir başka önemli risk ise politik risktir. Politik risk, ev sahibi hükümetin belirli kurallar ve yönetmelikler doğrultusunda, ülke sınırları içerisindeki bir yabancı yatırımcının faaliyetlerine müdahale edebilmesidir (Gitman, 1992:410).

Dünya'da ya da yatırımın gerçekleştiği ülkede meydana gelen siyasi olaylar ve ekonomik krizler birer belirsizlik unsuru olduğundan dolayı, yatırım kararlarını da etkilemektedir. İstikrarsız bir politikadan direkt olarak yatırımcı etkileneceği için, yatırımcı yatırım kararını verirken önemli bir kriter olarak da siyasi istikrarı baz almaktadır(Usta, 2005:232).

2.1.5 Kur Riski

Kur riski; yabancı para cinsinden yapılan yatırımlarda, paranın değerinin değişmesi ile birlikte ortaya çıkan risktir. Başka bir deyişle, firmaların kontrolleri dışında meydana gelen, döviz kurundaki dalgalanmalar ve dövizin ulusal paraya çevrilmesi ile birlikte firmaların, finansal yapılarında meydana gelen zararı ifade etmektedir (Kadıoğlu, 2003:2)

Genel olarak sistematik risk işletme kontrolü dışında gerçekleştiğinden dolayı çeşitlendirme yoluyla müdahale edilemez ancak bazı hesaplamalar doğrultusunda sonuçları ortaya konulabilmektedir. Bu da sistematik riskin ölçü birimi olan beta katsayısının hesaplanması ile mümkündür (Başoğlu ve diğ. 2001:238).

2.2 SİSTEMATİK RİSKİN BETA KATSAYISI (β) İLE ÖLÇÜLMESİ

Beta katsayısı gelecekteki muhtemel getirilerin, risklerin tahmin edilmesinde ve bir hisse senedinin getirisinin, piyasa getirisinde meydana gelen değişimlere duyarlılığını ölçmek için kullanılır (Demir, Kaderli 2007:186). Risk makroekonomik olaylara, ne ölçüde maruz kaldığımız ile ilgilidir. Tek bir menkul kıymete ait riski çeşitlendirme yolu ile önleyebilirken, piyasanın bir bütün olarak düşüşe geçmesi durumunda hisse senetlerimizle ilgili olan riski ortadan kaldıramayız (Brealey, Myers, Marcus, 2007:265). Yani hisse senetlerinin analizini yaparken piyasadan bağımsız bir şekilde incelemek ile yetinmeyip, hisse senetlerinin piyasaya olan bağımlılık derecelerini de ölçmemiz gerekmektedir. Beta katsayısı ise bu bağımlılığın en önemli göstergesidir (Bolak, 1990:1-2).

Beta katsayısı incelenecek olan hisse senedinin, piyasaya olan duyarlılığı şu şekilde hesaplanmaktadır:

$\beta_{x=}\frac{Cov_{x,p}}{\partial_p^2}$

$\beta_{x=}$ Beta katsayısını,

$Cov_{x,p=}$ Sağlanan getiri ile piyasa getirisi arasındaki kovaryansı,

∂_p^2 = Piyasa endeksinin varyansını ifade etmektedir.

İki çeşit hisse senedinden bahsetmek mümkündür. Bunlar "saldırgan" ve "savunmacı" hisse senetleri olarak adlandırılır. Savunmacı hisse senetlerinin piyasa dalgalanmalarına duyarlılığı azken, tam tersi saldırgan hisse senetlerinin piyasa hareketlerine duyarlılığı fazladır. Bu yüzden saldırgan hisse senetlerinin betaları yüksektir ve 1'den büyüktür. Savunmacı hisse senetlerinde ise beta 1'den küçüktür. Tüm hisse senetlerinin ortalama betası ise 1'e eşittir (Brealey, Myers, Marcus, 2007:265). Bu durumda;

- β=1 ise, piyasa ile aynı getiri düzeyi,
- β<1 ise, piyasadan daha düşük getiri düzeyi, yani tüm piyasa getirisindeki değişimlere bire-bir altında tepki verme eğilimi,
- β>1 ise, piyasadan daha yüksek getiri düzeyi, yani tüm piyasa getirisindeki değişimlere bire-bir üstünde tepki verme eğilimi göstermektedir.

Beta katsayısı, aynı zamanda sistematik riskin ölçüsü olduğundan, bu katsayının yüksek olması riskin de yüksek olduğunu, düşük olması riskin de düşük olduğunu ifade etmektedir (Bekçioğlu ve diğ., 2003:34).

2.3. SİSTEMATİK OLMAYAN RİSK

Sistematik olmayan riskler, sistematik risklerin aksine müdahale edilerek çeşitlendirme yoluyla yok edilebilen, tek bir sektöre ait olan ya da firmaların kendisine özgü olan riskidir (Kaderli, 2001:2). Kısacası içsel riski ifade etmesinden dolayı, firmaların kendi içyapısından kaynaklanan riskleri kapsar (Bolak, 2001:104). Sistematik riskin minimum seviyeye getirilmesi ancak firmaların kendi elindedir (Büker, 1986:51).

Firma içyapısından kaynaklanan bu riskler şu şekilde sıralanabilir:

- İş ve Endüstri Riski
- Finansal Risk
- Yönetim Riski

2.3.1 İş ve Endüstri Riski

Tüketici davranışlarındaki değişimler, firma dışı rekabetin artması, aynı iş kolu bünyesinde yaşanan grevler, hammadde temininde yaşanan sıkıntı ve teknolojik gelişmeler alanında yaşanabilecek olumsuzluklar, firmaların faaliyet karlarının azalmasına neden olarak, hisse senedi getirilerinin düşmesine sebep olurlar. Bu olumsuzlukların satış ve faaliyet gelirleri üzerindeki etkisi ise iş riski olarak adlandırılır (Akgüç, 1998:840)

Endüstri riski ise, işletmenin içinde bulunduğu sektörde meydana gelen olumsuz değişimlerden, işletmenin karlılığının etkilenmesi sonucunda oluşmaktadır. İşletmenin endüstri içerinde tekel konumunda olması, sektördeki arz-talep dönüşümü, yatırımcı kararlarını etkilemektedir yani firma finansal açıdan iyi bir durumda olsa bile endüstride meydana gelen herhangi bir daralma firmayı olumsuz yönde etkileyecektir (Usta, 2008:256).

2.3.2 Finansal Risk

Kredi riski olarakta adlandırılan finansal risk, işletmenin finansal sorumluluklarını yerine getirememe olasılığını ve işletmenin borç ödeme kapasitesinin azaltılmasını ifade eder (Korkmaz, Aydın, Sayılgan, 2013:27)

2.3.2 Yönetim Riski

Yönetim riski, işletme yöneticilerinin hatalarından kaynaklanan risktir. İşletme yönetiminin yapacağı hatalar, işletmenin faaliyetlerini olumsuz olarak etkileyeceğinden dolayı yönetim riski yatırımcının, karar verme sürecinde dikkate alacağı bir konudur. İşletme yönetiminin vermiş olduğu her karar, yönetim anlayışı, aldığı kararları uygulayabilmesi, işletmenin gelişmesi ve büyüyebilmesi açısından oldukça önemlidir. İşletme tarafından alınan bu kararlar neticesinde işletme olumlu ya da olumsuz olarak etkilenecektir, buda yatırımcının yatırım kararı vermesinde önemli bir rol oynayacaktır (Usta, Demireli, 2010:29)

2.4 SİSTEMATİK OLMAYAN RİSKİN HESAPLANMASI

Sistematik olmayan riski ölçülerek, toplam riskin ne kadarlık bir kısmını iyi bir analiz ile engelleyebileceğimiz ortaya konulmaktadır ve şu formülle hesaplanır (Kaderli, 2001:59).

$$Sistematik\ Olmayan\ Risk = \sigma_x^2 - \beta_x^2 \sigma_p^2$$

$\sigma_{x=}^2$ Hisse senedinin varyansını,

β_x^2= Hisse senedinin beta katsayısının karesini,

σ_p^2= Piyasanın varyansını ifade etmektedir.

3.UYGULAMA

Çalışmanın bu kısmında, BİST 100 endeksinde yer alan ve beş yıl boyunca düzenli temettü ödeyen 12 imalat sanayi firması, Forex FX Plus veri programı kullanılarak 2017 yılına ait aylık hisse senedi fiyatları elde edilerek, aylık periyotlar halinde getirileri hesaplanmıştır. Ayrıca piyasa endeksi olarak BIST100 endeksi baz alınmış olup, aylık verileri kullanılmıştır. Sistematik riskin ölçüsü olan betanın elde edilmesi kullanılan standart sapma, varyans ve kovaryans değerleri hesaplanarak firmaların beta değerleri bulunmuştur.

Tablo 1. Sistematik Risklerin Hesaplanması

Firmalar	Standart Sapma	Varyans	Kovaryans	Beta
AKSA	0,0841	0,0071	0,0030	1,0830
ARCLK	0,0693	0,0048	0,0017	0,6376
AYGAZ	0,0619	0,0038	0,0021	0,7788
CCOLA	0,0748	0,0056	0,0026	0,9387
EGEEN	0,0794	0,0063	0,0028	1,0217
ERBOS	0,2018	0,0407	0,0042	1,5399
EREGL	0,0810	0,0066	0,0037	1,3386
FROTO	0,0678	0,0046	0,0025	0,9223
GOODY	0,0782	0,0061	0,0027	0,9867
GOLTS	0,0669	0,0045	0,0022	0,7898
OTKAR	0,1043	0,0109	0,0036	1,3080
SODA	0,0600	0,0036	0,0019	0,6789
TOASO	0,0397	0,0016	0,0012	0,4427
TRKCM	0,0717	0,0051	0,0024	0,8704
TTRAK	0,0376	0,0014	0,0012	0,4477
ULKER	0,0674	0,0045	0,0028	1,0096

Verileri alınarak hesaplanan firmaların standart sapma ve varyans değerleri yardımıyla risk düzeyleri belirlenmiştir. Yapılan hesaplamalar neticesinde en yüksek beta değerine sahip olan 1,5399 ile ERBOS olurken, onu 1,3386 ve 1,3080 beta değerleriyle EREGL ve OTKAR izlemiştir. En düşük sistematik riske sahip olan firma ise 0,4427 beta değeriyle TOASA'dır.

- Betası 0,4424<1 değeriyle TOASA tüm piyasa getirisindeki değişimlere bire-bir altında tepki verme eğilimi ile savunmacı hisse senedi pozisyonundadır ve piyasaya olan duyarlılığı azdır.
- Betası 1,5399>1 değeriyle ERBOS tüm piyasa getirisindeki değişimlere bire-bir üstünde tepki verme eğilimi ile saldırgan hisse senedi pozisyonundadır ve piyasaya olan duyarlılığı fazladır.

Tablo 2. Sistematik Olmayan Risklerin Hesaplanması

Firmalar	σ_x^2	ß$_x^2$	σ_p	Sistematik Olmayan Riskler
AKSA	0,0071	1,1729	0,0030	0,0036
ARCLK	0,0048	0,4065	0,0030	0,0036
AYGAZ	0,0038	0,6065	0,0030	0,0020
CCOLA	0,0056	0,8812	0,0030	0,0030
EGEEN	0,0063	1,0439	0,0030	0,0032
ERBOS	0,0407	2,3713	0,0030	0,0336
EREGL	0,0066	1,7918	0,0030	0,0013
FROTO	0,0046	0,8506	0,0030	0,0021
GOODY	0,0061	0,9736	0,0030	0,0032
GOLTS	0,0045	0,6238	0,0030	0,0026
OTKAR	0,0109	1,7109	0,0030	0,0058
SODA	0,0036	0,4609	0,0030	0,0022
TOASO	0,0016	0,1960	0,0030	0,0010
TRKCM	0,0051	0,7576	0,0030	0,0028
TTRAK	0,0014	0,2004	0,0030	0,0008
ULKER	0,0045	1,0193	0,0030	0,0015

Tablo2'de yapılan hesaplamalar doğrultusunda, sistematik olmayan riskler incelendiğinde riski en fazla olan firma 0,0336 ile ERBOS ve 0,0058 ile OTKAR iken riski en az olan firmalar sırasıyla 0,0008 ile TTRAK ve 0,0010 ile TOASO'dur.

4.SONUÇ

Hisse senedi piyasaları, riskli piyasalar olduğundan dolayı yatırımcı zaten belirli risk unsurlarıyla karşı karşıyadır. Riskleri minimize etmek ve önlem almak için, yatırımcı iyi analiz yapmalı bunun doğrultusunda bilinçli yatırımlar gerçekleştirmelidir. Yatırımcının iyi bir analiz yapabilmesi için ise yatırım yapacağı sektörün veya firmanın sistematik ve sistematik olmayan risklerini incelemesi gerekmektedir.

Mevcut ekonomide, piyasada yaşanan herhangi bir dalgalanma hisse senetlerinin piyasaya karşı olan duyarlılığını etkilemektedir. Çalışmamızda böyle bir durumda yatırımcının yatırımını nasıl yönlendirmesi gerektiği gösterilmiştir. Yaşanan piyasa hareketleri göz önüne alınarak, piyasanın yükseliş trendinde olduğu durumda saldırgan hisse senetlerinde olmak iyiyken, piyasanın alçalan trende geçtiği durumlarda savunmacı hisse senetlerinde pozisyon almanın daha iyi olduğu gösterilerek, piyasa endeksinde yaşanan dalgalanmalın mevcut pazara olan duyarlılığı etkilediği ispatlanmıştır.

Sistematik riskler, çeşitlendirme yoluyla yok edilemediğinden beta değerleri hesaplanarak risk dereceleri ortaya konulmuştur. Sistematik olmayan riskler ise firmaya özgü, firma iç yapısı ile ilgili riskler olduğu için gerekli önlem ve çeşitlendirme yoluyla engellenebileceği vurgulanarak, onlarında risk dereceleri hesaplanmıştır.

Bunun sonucunda; sistematik riski en fazla olan yani piyasaya duyarlılık derecesi en yüksek firma 1,5399 ile ERBOS olurken, hemen arkasından ERBOS'u 0,0058 değeriyle OTKAR izlemiştir. Piyasaya olan duyarlılığı yani mevcut piyasa koşullarındaki dalgalanmalara en az tepkiyi veren firma ise sırasıyla 0,0008 değeri ile TTRAK ve 0,0010 ile TOASO'dur. Çalışmada, yatırımcıların piyasanın yukarı yönlü hareketlerinde saldırgan hisse senedi pozisyonunda ERBOS'u tercih etmesinin, piyasanın aşağı yönlü hareketlerinde ise ise TTRAK gibi betası birden küçük bir hisse senedinde savunmacı pozisyonda kalarak riski minimize etmesinin en iyi sonuç olacağı ortaya konulmuştur. Sistematik olmayan risklerin değerleri incelendiğinde ise riski en fazla olan firma 0,0336 ile ERBOS ve 0,0058 ile OTKAR iken riski en az olan firmalar sırasıyla 0,0008 ile TTRAK ve 0,0010 ile TOASO'dur. Sistematik risk seviyesi yüksek olan ERBOS ve OTKAR çeşitlendirme yoluyla ve firma içi kararlar ile risklerini minimize edebilirler.

Bu çalışmanın, sistematik ve sistematik olmayan riskleri içeren çalışma sayısının yeterli seviyede olmamasından dolayı literatüre ciddi katkılar sağlayacağı ve yatırımcıların yatırım tercihlerini yaparken yol gösterici nitelikte olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

AKGÜÇ, Ö. (1998). *Finansal Yönetim.* İstanbul: Avcıol Yayınları.

AŞIKOĞLU R., ÇELİKKOL H., DEMİR S., & KADERLİ Y. (2011). *Yatırım Projelerinin Hazırlanması ve Realize Edilmesi.* Ankara: Sözkesen Matbaacılık.

BAŞOĞLU U., CEYLAN A., ve PARASIZ İ. (2001). *Finans (Teori, Kurum, Uygulama).* Bursa: Ekin Kitapevi.

BEKÇİOĞLU S., ÖZTÜRK M., ve KADERLİ Y. (2003). *Beta Katsayısını Etkileyen Finansal Oranlar; Gıda ve Makine-İmalat Sektöründe Bir Uygulama.* Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi ,syf: 34.

BOLAK M. (1990). *Beta Katsayıları Zaman İçinde Tutarlılık ve Portföy Etkisi. Para Dergisi* , syf: 1-2.

BOLAK M. (2001). *Sermaye Piyasası-Menkul Kıymetler ve Portföy Analizi.* İstanbul: Beta Yayınları.

Brealey R. A., Mayers C. S., ve Marcus, A. J. (2007). *İşletme Finansmanının Temelleri.* İstanbul: Literatür Yayıncılık.

BÜKER S. (1986). *İşletme Finansmanı.* Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları Türk Tarih Kurumu Basımevi Web Ofset.

DEMİR S., ve KADERLİ Y. (2007). *Beta Katsayılarının İstikrarı: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Bir Uygulama.* Muhasebe ve Finansman Dergisi ,syf: 186.

ELMAS B. (2016). *Finansal Tablolar Analizi.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Gitman L. J., (1992). *Basic Managerial Finance.* New York: Harper Collins Publishers.

HACIHASANOĞLU E. (2003). *Menkul Kıymet Piyasalarında Volatilitenin Modellemesi İMKB için Bir Deneme.* Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.

KADERLİ Y. (2001). *Bir Hisse Senedi Portföyü Oluşturmada Çeşitlendirme Aracı Olarak Banka Hisseleri.* Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

KADIOĞLU E. (2003). *Şirketlerin Karşılaştıkları Kur Riski ve Kur Riskinin Yönetilmesi, Yeterlilik Etüdü.* Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.

KORKMAZ T., AYDIN N., ve SAYILGAN G., (2013). *Portföy Yönetimi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

SAYILGAN G. (2003). *Soru ve Yanıtlarla İşletme Finansmanı.* Ankara: Turhan Kitapevi.

TÜRKER H. (2009). *Riske Maruz Değer (Value at Risk) ve Stres Testi, Global Kriz Sonrası Etkinliklerin Değerlendirilmesi.*

TÜRKO M. (2002). *Finansal Yönetim.* İstanbul: Alfa Yayınları.

USTA Ö. (2005). *İşletme Finansı ve Finansal Yönetim.* Ankara: Detay Yayıncılık.

USTA Ö. (2008). *İşletme Finansı ve Finansal Yönetim.* Ankara: Beta Yayıncılık.

USTA Ö., & DEMİRELİ E. (2010). Risk Bileşenleri Analizi: İMKB'de Bir Uygulama. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi* , 29.

BİST' TE İŞLEM GÖREN GAYRİMENKUL YATIRIM ORTAKLIĞI İŞLETMELRİNİN FİNANSAL ORANLARI VE HİSSE SENETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Umut Tolga GÜMÜŞ
Adnan Menderes Üniversitesi, ugumus@adu.edu.tr

Arş. Gör. Hatice Can ÖZİÇ
Adnan Menderes Üniversitesi, haticecan88@gmail.com

Hazal DOĞAN
Adnan Menderes Üniversitesi, hazal.dgnhzl@gmail.com

ÖZET

Sermaye piyasaları, yatırımcıların birikimlerini belli bir getiri beklentisi ile çeşitli yatırım araçlarında değerlendirdiği piyasalardır. Dolayısıyla, bu piyasada işlem yapmak isteyen yatırımcılar için birçok alternatif yatırım aracı bulunmaktadır. Bunların en başında hisse senetleri gelmektedir. Sermaye piyasasının temel aracı olarak kabul edilen hisse senetleri, sahip olduğu getiri potansiyelin yanında en riskli yatırım araçlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple, yatırım sürecinde ciddi analizler yapmayı gerektirmektedir. Hisse senetleri yatırımlarında kullanılan analiz yöntemlerinden biriside finansal oran analizidir. İşletmenin mali tabloları kullanılarak hesaplanan bu oranlar, firmaların mevcut durumunu ortaya koymaktadır. Buradan hareketle, işletmelerin finansal oranları ile hisse senetleri arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu amaçla, Borsa İstanbul'da yer alan 28 "Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı" firmasının finansal oranları hesaplanmış, Omran ve Ragab'ın al-tut-getir yöntemi ve birikimli getiri yöntemi kullanılarak hisse senetleri ile arasındaki ilişki değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Oran Analizi, Al-Tut-Getir Yöntemi, Birikimli Yöntem

ABSTRACT

Capital markets are the market which investors evaluate their savings in various investment instruments with a certain return expectation. Therefore, there are many alternative instruments for investors who want to trade in this market. Most of these are stocks. Stocks accepted as the main instrument of the capital market to be accepted as one of the most risky investment instruments in addition to its returns. Therefore, it requires serious analyzes in the investment process. One of the analysis methods used in stock investments is financial ratio analysis. These ratios which are calculated using the financial statements of the company reveal the current situation of the firms. Thus, the relationship between financial ratios of companies and stocks is the main subject of this study. For this purpose, the financial ratios of 28 Real Estate Investment Companies in Borsa Istanbul were calculated, the relationship between financial ratios and stock was evaluated via Omran and Ragab's buy-and-hold method and cumulative return method.

Keywords: Financial Ratio Analysis, Buy and Hold (BHR), Cumulative Returns (CR)

1. GİRİŞ

Finansal piyasalarda işlem gören, hisse senetleri en riskli yatırım araçları olarak tanımlanmak ile birlikte, getirileri de risk dereceleri ile aynı orantıda değişim göstermektedir.

Günümüzde hisse senedi değerlemesinde kullanılan birçok yöntem olmasına karşı, bu yöntemler arasında sıklıkla kullanılan analiz çeşidi finansal oran analizleridir. Ancak finansal oran analizleri ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiler, birçok çalışma da tartışma konusu olmaktadır. Bu tartışmalarda araştırmacıların bir kısmı hisse senetleri ile finansal oran analizleri arasında doğrusal ilişki olduğunu savunurken, bir kısmı ise doğrusal olmayan ilişki olduğunu varsaymaktadır.

Bu kapsamda bu çalışma da, yapılan tüm bu çalışmalardan yola çıkılarak, BİST'te işlem görmekte olan ''Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı'' sektörünün 2017 yılına ait finansal tabloları incelenmekte ve 28 adet firmanın, finansal oranlarıyla hisse senetleri arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmaktadır.

2. FİNANSAL ORAN ANALİZİ

Oran analizleri finansal analiz tekniklerinde, sıklıkla kullanılan ve en çok bilenen analiz türüdür. Oranı tanımlayacak olursak, bir sayının başka bir sayıya bölünmesi şeklinde ifade edebiliriz. Diğer bir yandan ise finansal oran; finansal tablolardaki hesap kalemlerinin birbirleri arasındaki basit matematiksel ilişkisi olarak ifade edilmektedir. (Elmas, 2016:202).

Finansal oranlar her türlü amaç için kullanıldığı gibi, bize firmalar hakkında da genel bilgiler vermektedir. Bunlar bir firmanın performansını, borçlarını ödeyebilme kabiliyetini hatta iş ve yönetim başarısının değerlendirilmesi gibi sonuçları içermektedirler. (Barnes, 1987:449). Bu sonuçları incelemek için birçok finansal veriyi analiz etmemiz gerekmektedir. Yapılan bu oran analizleri sonucunda ise firmanın en gizli bilgilerine ulaşabilmekte ve hatta yorumlayabilmekteyiz. Başka bir ifade ile firmaların ne sıklıkla borç kullandığını ölçmek için kaldıraç oranlarını, nakit ihtiyacını ne kadar kolaylıkla giderebildiğini görmek için likidite oranlarını, yatırımlardan sağladığı getirileri ölçmek için karlılık oranlarını ve firmanın yatırımcı tarafından ne şekilde değerlendirildiğini görmek için piyasa değeri oranlarını analiz etmemiz gerekmektedir. (Brealey, Myers ve Marcus, 2001:467).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Finansal oranlar işletmelerin sermaye ve mali yapılarını ortaya koyan oranlardır. Bu oranlar firmaların sahip oldukları mevcut durumu göstermesi nedeniyle yatırımcıların tercih ettikleri temel araçlar arasında yer almaktadır. Ancak, bir işletmenin finansal oranlarının sonuçları olumlu olsa da hisse senedi getirilerinin aynı doğrultuda olacağı söylenemez çünkü hisse senedi fiyatını etkileyen birçok unsur olmakla birlikte hisse senedinin içinde bulunduğu piyasanın mevcut durumu ve piyasa değişkenlerinin en önemli belirleyici unsurlar olduğu göz ardı edilmemelidir. Buradan hareketle yapılmış çalışmalar incelendiğinde finansal oranlar ile hisse senetlerinin getirisi arasında olumlu bir ilişki olduğu hakkında görüşler bulunmaktadır.

Hisse senetlerinin karlılık durumunu ortaya koyan oranlar ile getirileri arasında olumlu bir ilişki vardır. Firmanın karlarında meydana gelen artışlar aynı doğrultuda hisse senedi getirilerinde de gözlemlenmektedir.(Easton ve Harris, 1991). Yapılan bir diğer çalışmada ise şirketlerin karları ile hisse senedi getirileri arasında tutarlı bir ilişkinin olduğu ortaya konmuştur. (Özer, 1996).

Finansal oranların, hisse senedi getirilerinin tahmin edilirken kullanılan temel göstergelere göre daha net sonuçlar ortaya koymaktadır. Yapılan çalışmada finansal oranların sonuçları başarılı görülen firmaların arasında yüksek düzeyde korelasyon olduğu gözlenmiştir.(Aktaş ve Karan,2000)

Londra Borsası'nda yapılan çalışmada kamu hizmetleri sektörü firmalarının borçluluk oranları ile hisse senedi getirileri arasında olumlu bir ilişki tespit edilmiştir. (Sivaprasad, Sheeja and Muradoglu, Yaz Gulnur, 2009).

IMKB 100 endeksinde bulunan imalat sanayi firmalarının hisse senedi performanslarının ölçüldüğü çalışmada dönemler itibariyle oluşturulan verilerden yola çıkılarak regresyon analizi yapılmıştır. Bağımlı değişken olarak firmaların likidite oranları, faaliyet oranları, karlılık oranları ve kaldıraç oranları alınırken bağımsız değişken olarak hisse senedi getirileri seçilmiştir. Analiz sonucunda hisse senedi getirileri ile finansal oranların arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilirken, stok devir hızı ile negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. (Ege ve Bayrakdaroğlu, 2007).

173 firmanın 1993-1997 yılları arasındaki verilerinden yararlanılarak hesaplanan finansal oranların kullanıldığı çalışmada, finansal oranlar aracılığıyla hisse senedi getirilerinin açıklanmasında kullanılması arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucu elde edilmiş ve yatırım kararlarında likidite ve finansal yapı gibi oranlarının belirleyici unsurlar olduğu belirlenmiştir. (Canbaş, Düzakın ve Kılıç 1997).

Finansal oran ile hisse senedi getirisi arasındaki ilişkiyi analiz eden bir diğer çalışma ise Omran ve Ragab'a aittir. 2004 yılında yapılan bu çalışmada Mısır'da faaliyet gösteren 46 firma 1996-2000 yılları baz alınıp, 10 finansal oran kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma doğrusal olmayan ilişkileri analiz etmekte olup, firmaların likidite, , kârlılık, varlıkların etkin kullanımı mali yapı ve sabit yükümlülükleri karşılama durumlarını ölçmektedir. Elde edilen sonuçlar finansal oran ile hisse senetleri arasında doğrusal olmayan, ilişkilerinde olduğunu göstermektedir. Bu sebeple, bu ilişkinin hisse senetleri getiri davranışlarını, doğrusal ilişkiye göre daha iyi açıkladığı görüşünü ortaya koymaktadır. (Omran ve Ragab, 2004).

4. ARAŞTIRMANIN AMACI KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Finansal oranlar ile hisse senedi getirileri arasında ilişki, doğrusal ve doğrusal olmayan ilişki olmak üzere iki zıt düşünce çerçevesinde sürekli tartışılmaktadır. Araştırmaların çoğunda ise hisse senetleri ve finansal oranlar arasında doğrusal bir ilişki olduğu varsayılarak analizler bu doğrultuda gerçekleşmektedir. (Şalvarcı, 2010:132). Bu sebeple, bu çalışmanın amacı; hisse senetleri ile finansal rasyolar arasında doğrusal ilişki olduğu varsayımından yola çıkarak varsayımın geçerliliğini incelemektir. Eğer ilgili değişkenler arasında doğrusal bir ilişki yoksa da doğrusal olmayan ilişki modelleri belirlemektir. Finansal rasyolar diğer analiz tekniklerinin aksine finansal tablolarda raporlanan bilgileri, birbirleri ile anlamlı ilişki kuran oranlar itibariyle analiz etmektedir. (Karapınar ve Zaif, 2016:122). Çalışmada ise hisse senetleri ile rasyolar arasındaki ilişkinin tespiti için Omran ve Ragab'ın al-tut-getir (buy-and-hold) yöntemi ve birikimli getiri (cumulative returns) yöntemi kullanılarak hesaplamalar yapılmaktadır. Bu yöntem şu şekilde formülize edilmektedir.

BHR (buy-and-hold) al-tut-getir yöntemi ile CR (cumulative returns) birikimli yöntem formüllerindeki; (r_{it}), CR yönteminde hisse senedi getirisini ifade etmektedir ve şirketin t

süresi boyunca hisse senedi getirisini göstermek için formül 1 ve formül 2'ye göre hesaplanmaktadır.

$$BHR = \prod_{1}^{T}(1 + r_{it}) - 1$$

T=12

$$CR = \sum_{1}^{T} r_{it}$$

T=12

Analiz kapsamında kullanılan finansal oranlar ise tablo 1'deki gibi hesaplanarak, gruplandırılmaktadır.

Tablo 1: Analiz Kapsamında Kullanılan Finansal Oranlar

ORAN GRUPLARI		Kodu
LİKİDİTE ORANLARI		
Cari Oran	Dönen Varlık/Kısa Vadeli Borç	L1
Nakit Oran	Hazır Değerler/Kısa Kısa Vadeli Borçlar	L2
FAALİYET ORANLARI		
Alacak Devir Hızı Oranı	Net Satışlar/Ortalama Ticari Alacaklar	F1
Dönen Varlık Devir Hızı Oranı	Net Satışlar/Ortalama Dönen Varlık	F2
Aktif Devir Hızı Oranı	Net Satışlar/ Ortalama Aktif	F3
Özsermaye Devir Hızı Oranı	Net Satışlar/ Ortalama Özsermaye	F4
KARLILIK ORANLARI		
Brüt Kar Marjı	Net Satışlar/ Brüt Kar	K1
Net Kar Marjı	Net Satışlar / Net Kar	K2
Özsermaye Karlılığı	Net Kâr/Özsermaye	K3
MALİ YAPI ORANLARI		
Finansal Kaldıraç Oranı	Toplam Borç/Toplam Pasif	M1
Borçlanma Oranı	Toplam Borç/Toplam Özsermaye	M2
KVB/Toplam Aktif	KVB/Toplam Aktif	M3
UVB/Toplam Aktif	UVB/Toplam Aktif	M4

5. UYGULAMA

Uygulamanın ilk kısmında BİST 100 endeksinde kote olmuş Gayrimenkul Sektöründe faaliyet gösteren 28 Yatırım Ortaklığı firmalarının 2017 yılına ait finansal tablolarından elde edilen veriler ile Tablo 1'de yer alan finansal oranlar hesaplanmıştır. İkinci aşamada bu firmalar ait ilgili yılın BHR ve CR getirileri bulunmuştur. Daha sonra hem BHR ve hem de CR getirileri ile finansal oranlar arasındaki ilişkiyi açıklayan en uygun matematiksel model tespit edilmeye çalışılmış. Bulunan modeller bir tablo halinde özetlenmiştir.

BHR getirileri ile finansal oranlar arasındaki en uygun modelin belirlenmesi için yapılan regresyon sonuçları Tablo 2'de gösterilmektedir. Regresyon sonuçlarına göre finansal oranı en iyi açıklayan model koyu renk olarak belirlenmiştir. Analiz sonuçları yorumlanırken; R^2 değeri en yüksek P değeri en düşük olan model, finansal oran ile en uygun model olarak kabul edilmiştir.

Tablo 2: Finansal Oranlar ve BHR Arasındaki İlişkiler

		Doğrusal	Logaritmik	Ters	Karesel	Kübik	Birleşik	Güç	S-eğrisi	Büyüme	Üssel
L1	R^2	0,001	0,002	0,004	0,011	0,033	**0,030**	0,015	0,008	0,008	0,001
	F	0,016	0,038	0,097	0,139	0,263	**0,780**	0,381	0,191	0,191	0,016
	P	0,901	0,846	0,758	0,871	0,851	**0,386**	0,543	0,666	0,666	0,901
L2	R^2	0,000	0,000	0,003	0,018	0,022	0,000	**0,006**	0,005	0,005	0,000
	F	0,008	0,012	0,068	0,217	0,265	0,004	**0,158**	0,126	0,126	0,008
	P	0,928	0,913	0,796	0,807	0,769	0,949	**0,695**	0,725	0,725	0,928
F1	R^2	0,082	**0,159**	0,137	0,097	0,120	0,043	0,030	0,016	0,016	0,082
	F	2,154	**4,548**	3,819	1,236	1,002	1,081	0,736	0,400	0,400	2,154
	P	0,155	**0,043**	0,062	0,309	0,411	0,309	0,399	0,533	0,533	0,155
F2	R^2	0,000	0,003	0,001	0,001	0,030	**0,012**	0,009	0,000	0,000	0,000
	F	0,001	0,068	0,028	0,013	0,236	**0,311**	0,218	0,011	0,011	0,001
	P	0,977	0,797	0,868	0,987	0,871	**0,582**	0,645	0,917	0,917	0,977
F3	R^2	**0,095**	0,035	0,000	0,100	0,130	0,013	0,002	0,044	0,044	**0,095**
	F	**2,612**	0,905	0,000	1,329	1,148	0,342	0,046	1,137	1,137	**2,612**
	P	**0,119**	0,351	0,985	0,284	0,351	0,564	0,832	0,296	0,296	**0,119**
F4	R^2	0,042	0,034	0,000	**0,098**	0,124	0,014	0,002	0,031	0,031	0,042
	F	1,099	0,874	0,002	**1,299**	1,081	0,351	0,048	0,802	0,802	1,099
	P	0,305	0,359	0,962	**0,291**	0,377	0,559	0,828	0,379	0,379	0,305
K1	R^2	0,041	0,060	**0,070**	0,072	0,111	0,013	0,022	0,004	0,004	0,041
	F	1,080	1,603	**1,884**	0,936	0,960	0,330	0,574	0,102	0,102	1,080
	P	0,309	0,217	**0,182**	0,406	0,428	0,571	0,456	0,752	0,752	0,309
K2	R^2	0,020	0,129	**0,138**	0,141	0,141	0,028	0,030	0,002	0,002	0,020
	F	0,508	3,710	**4,017**	1,963	1,262	0,730	0,763	0,059	0,059	0,508
	P	0,483	0,066	**0,056**	0,162	0,311	0,401	0,391	0,811	0,811	0,483
K3	R^2	0,084	0,102	**0,116**	0,119	0,129	0,033	0,031	0,033	0,033	0,084
	F	2,282	2,842	**3,287**	1,613	1,139	0,843	0,806	0,866	0,866	2,282
	P	0,143	0,104	**0,082**	0,220	0,354	0,367	0,378	0,361	0,361	0,143
M1	R^2	0,000	0,003	0,004	0,014	0,030	**0,005**	0,002	0,003	0,003	0,000
	F	0,007	0,074	0,108	0,169	0,241	**0,128**	0,057	0,077	0,077	0,007
	P	0,933	0,788	0,746	0,845	0,867	**0,723**	0,814	0,783	0,783	0,933
M2	R^2	0,000	0,005	0,005	0,002	**0,061**	0,000	0,002	0,002	0,002	0,000
	F	0,006	0,114	0,110	0,020	**0,476**	0,008	0,038	0,050	0,050	0,006
	P	0,937	0,739	0,742	0,980	**0,702**	0,928	0,846	0,825	0,825	0,937
M3	R^2	0,021	**0,033**	0,010	0,050	0,050	0,001	0,001	0,008	0,008	0,021
	F	0,526	**0,866**	0,246	0,627	0,406	0,027	0,024	0,205	0,205	0,526
	P	0,475	**0,361**	0,624	0,543	0,750	0,871	0,878	0,655	0,655	0,475
M4	R^2	0,001	0,002	0,007	0,001	0,044	**0,012**	0,005	0,007	0,007	0,001
	F	0,032	0,057	0,174	0,016	0,349	**0,310**	0,115	0,178	0,178	0,032
	P	0,860	0,814	0,680	0,984	0,790	**0,582**	0,737	0,676	0,676	0,860

Tablo 2 incelendiğinde, likidite oranlarından cari oran ile Birleşik, nakit oran ile de Güç modeli en uygun modeldir. Faaliyet oranları ile yapılan regresyon sonuçlarına göre, alacak devir hızı ile Logaritmik, dönen varlık devir hızı ile Birleşik, aktif devir hızı ile hem ‘’Doğrusal’’ hem de ‘’Üssel’’ ve özsermaye devir hızı ile de Karesel Model en uygun model olarak açıklanmaktadır. Karlılık oranları ile yapılan analiz sonuçlarına göre, brüt kar marjı, net kar marjı ve özsermaye karlılığını en iyi açıklayan model hepsinde ortak Ters Model çıkmıştır. Son olarak mali yapı oranları incelendiğinde, finansal kaldıraç oranını en iyi açıklayan model Birleşik, borçlanma oranını Kübik, KVYK/Toplam Aktif oranını Logaritmik ve UVYK/Toplam Aktif oranını ise, Birleşik modeldir.

Tablo 3’te ise, CR hisse senedi getirileri ile finansal oranlar arasındaki ilişkiyi en iyi açıklayan modeller gösterilmektedir.

Tablo 3: Finansal Oranlar ve CR Arasındaki İlişkiler

		Doğrusal	Logaritmik	Ters	Karesel	Kübik	Birleşik	Güç	S-eğrisi	Büyüme	Üssel
L1	R^2	0,001	0,004	0,011	0,003	0,047	0,003	**0,034**	0,028	0,003	0,003
	F	0,026	0,089	0,279	0,039	0,381	0,073	**0,869**	0,722	0,073	0,073
	P	0,872	0,768	0,602	0,962	0,767	0,789	**0,360**	0,404	0,789	0,789
L2	R^2	0,002	**0,006**	0,001	0,012	0,012	0,001	0,000	0,005	0,001	0,001
	F	0,050	**0,161**	0,036	0,142	0,146	0,033	0,001	0,113	0,033	0,033
	P	0,825	**0,692**	0,851	0,868	0,865	0,857	0,974	0,739	0,857	0,857
F1	R^2	0,021	0,078	**0,080**	0,022	0,022	0,011	0,042	0,034	0,011	0,011
	F	0,522	2,022	**2,078**	0,255	0,162	0,278	1,041	0,835	0,278	0,278
	P	0,477	0,168	**0,162**	0,777	0,921	0,603	0,318	0,370	0,603	0,603
F2	R^2	0,000	0,000	0,000	0,014	0,021	0,000	**0,006**	0,005	0,000	0,000
	F	0,001	0,010	0,001	0,174	0,163	0,010	**0,156**	0,129	0,010	0,010
	P	0,981	0,923	0,970	0,842	0,920	0,921	**0,696**	0,723	0,921	0,921
F3	R^2	**0,090**	0,064	0,002	0,107	0,111	0,058	0,030	0,000	0,058	0,058
	F	**2,485**	1,715	0,054	1,435	0,962	1,537	0,778	0,007	1,537	1,537
	P	**0,128**	0,202	0,818	0,258	0,428	0,227	0,386	0,936	0,227	0,227
F4	R^2	0,021	**0,045**	0,002	0,110	0,112	0,026	0,024	0,000	0,026	0,026
	F	0,527	**1,184**	0,059	1,483	0,963	0,659	0,602	0,008	0,659	0,659
	P	0,475	**0,287**	0,811	0,247	0,427	0,425	0,445	0,927	0,425	0,425
K1	R^2	0,026	0,031	**0,033**	0,027	0,072	0,008	0,015	0,022	0,008	0,008
	F	0,656	0,790	**0,845**	0,335	0,599	0,192	0,381	0,554	0,192	0,192
	P	0,426	0,382	**0,367**	0,719	0,622	0,665	0,543	0,464	0,665	0,665
K2	R^2	0,018	0,080	**0,081**	0,086	0,087	0,004	0,032	0,034	0,004	0,004
	F	0,464	2,173	**2,206**	1,134	0,733	0,093	0,830	0,878	0,093	0,093
	P	0,502	0,153	**0,150**	0,338	0,543	0,763	0,371	0,358	0,763	0,763
K3	R^2	0,025	0,039	**0,052**	0,077	0,087	0,018	0,021	0,025	0,018	0,018
	F	0,636	1,004	**1,373**	0,998	0,729	0,450	0,545	0,634	0,450	0,450
	P	0,433	0,326	**0,252**	0,383	0,545	0,509	0,467	0,433	0,509	0,509
M1	R^2	0,011	0,000	0,003	0,013	0,045	**0,011**	0,010	0,003	**0,011**	**0,011**
	F	0,281	0,007	0,064	0,163	0,363	**0,283**	0,253	0,067	**0,283**	**0,283**
	P	0,601	0,934	0,802	0,851	0,780	**0,599**	0,619	0,797	**0,599**	**0,599**
M2	R^2	0,003	0,001	0,002	0,009	0,029	0,000	**0,004**	0,002	0,000	0,000
	F	0,070	0,014	0,056	0,105	0,216	0,005	**0,091**	0,054	0,005	0,005
	P	0,793	0,906	0,815	0,900	0,884	0,947	**0,765**	0,819	0,947	0,947
M3	R^2	0,006	**0,025**	0,012	0,044	0,050	0,004	0,002	0,000	0,004	0,004
	F	0,149	**0,628**	0,295	0,556	0,406	0,109	0,049	0,005	0,109	0,109
	P	0,703	**0,435**	0,592	0,581	0,750	0,744	0,827	0,946	0,744	0,744
M4	R^2	0,017	0,004	0,004	0,029	0,048	0,018	**0,022**	0,005	0,018	0,018
	F	0,425	0,088	0,093	0,359	0,386	0,446	**0,574**	0,120	0,446	0,446
	P	0,521	0,769	0,763	0,702	0,764	0,510	**0,456**	0,732	0,510	0,510

Tablo 3'ü incelediğimizde, cari oranı Güç Modeli, nakit oranı da Logaritmik model en iyi açıklamaktadır. Faaliyet oranlarından alacak devir hızı ile Ters, dönen varlık devir hızı ile Güç, aktif devir hızı ile Doğrusal ve özsermaye devir hızı ile Logaritmik model ilişkilidir. Karlılık oranlarının hepsi ile de CR arasındaki ilişki en uygun Ters Model ile açıklanmaktadır. Mali yapı oranlarından finansal kaldıraç oranını en iyi açıklayan model Birleşik Modeldir. Borçlanma oranını Güç, KVYK/Toplam aktif oranını Logaritmik ve UVYK/Toplam Aktif ilişkisini de Güç modeli en uygun açıklayan modellerdir.

Tablo 4: Hisse Senedi Getirileri(BHR-CR) ile Finansal Oranlar Arasındaki İlişkiler

Finansal Oranlar	**Modeller**	
Likitide Oranları	**BHR**	**CR**
Cari Oran	Birleşik	Güç
Nakit Oran	Güç	Logaritmik
Faaliyet Oranları		
Alacak Devir Hızı	Logaritmik	Ters
Dönen Varlık Devir Hızı	Birleşik	Güç
Aktif Devir Hızı Oranı	Doğrusal	Doğrusal
ÖzsermayeDevir Hızı Oranı	Karesel	Logaritmik
Karlılık Oranları		
Brüt Kar Marji	Ters	Ters
Net Kar Marji	Ters	Ters
Özsermaye Karlılığı	Ters	Ters
Mali Yapı Oranları		
Finansal Kaldıraç Oranı	Birleşik	Birleşik
Borçlanma Oranı	Kübik	Güç
KVB/Toplam Aktif	Logaritmik	Logaritmik
UVB/Toplam Aktif	Birleşik	Güç

Tablo 4 BHR ve CR getirileri ile analizde kullanılan oranlar arasındaki ilişkiyi en iyi açıklayan modeller gösterilmektedir. Aktif devir hızı oranı dışında hiçbir finansal oran ile getiriler arasında doğrusal bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

6. SONUÇ

Çalışma kapsamında BİST'te işlem gören ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı sektöründe 2017 yılında faaliyet gösteren 28 işletmenin finansal oranlarıyla hisse senetleri getirileri arasındaki ilişkiyi açıklayan en uygun matematiksel modelin tespitini için analizler yapılmıştır.

Çalışmada bağımsız değişken olarak kullanılan finansal oranlar; likidite, faaliyet, karlılık ve mali yapı olarak 4 grup altında toplanırken, bağımlı değişken olarak hisse senedi getirilerinin BHR ve CR yöntemi kullanılarak elde edilmiştir.

Finansal oranlar ile hisse senedi getirileri arasında olan ilişki matematiksel modeller yardımıyla açıklanmıştır. Finansal oranlar ile hisse senedi getirileri arasında yapılan analizler sonucunda, değişkenler arasında doğrusal ve doğrusal olmayan modeller ortaya konmuştur.

Analiz sonuçları neticesinde gayrimenkul sektörü firmalarının finansal oranlarının hisse senedi getirileri ile aralarındaki ilişki çoğunlukla doğrusal olmayan modellerle açıklanabilmektedir. Daha önceki çalışmalarda getiriler ile finansal oranlar arasındaki ilişki çoğunlukla doğrusal kabul edilmekteydi. Bu çalışma oranlar ile getiriler arasındaki ilişkinin aslında doğrusal olmadığını ispatlamaktadır. Bu da yatırımcıların analizlerini yaparken hangi oran ile hangi model en uygun açıklanmakta ise, varsayımlarını veya planlarını o modele uygun belirlemelerine imkân tanımaktadır.

Çalışmanın daha da genişletilerek diğer sektör firmaları ve daha fazla oran kullanılmak suretiyle yıllardır doğrusal olarak kabul edilen ilişkilerin aslında doğrusal olmayan modellerle açıklanması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

KAYNAKÇA

Aktaş R., Karan M. B. (2000). Predicting stock returns using fundamental information and multivariate statistical modelling: An empirical study on Istanbul Stock Exchange. *HÜ-İİBF Dergisi* , 433-449.

Barnes P. (1987). The Analysis and Use of Financial Ratıos: A Review Aerticle. *Journal of Business Finance Accounting* , 449.

Brealey R. A., Myers S. C., Marcus, A. J. (2001). *İşletme Finansmanının Temelleri.* İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Büyükşalvarcı A. (2010). Finansal Oranlar İle Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Analizi: İMKB İmalat Sektörü Üzerine Bir Araştırma . *Muhasebe ve Finansman Dergisi* , 132.

Canbaş S., Düzakın H., Kılıç B. S. (1997). Türkiye'de Hisse Senetlerinin Değerlendirilmesinde Temel Finansal Verilerin Ve Bazı Makro Ekonomik Göstergelerin Etkisi. Uludağ Üniversitesi : III. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirileri.

Easton P., Harris, T. (1991). Earnings as an Explanatory Variable for Returns. *Journal of Accounting Research* .

Ege, İ., Bayrakdaroğlu A. (2007). The Use of Some Multivariate Methods in Analysing Stock Performance: An Application to ISE 100 Index. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 66-86.

Elmas B. (2016). *Finansal Tablolar Analizi.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Karapınar A., Zaif F. A. (2016). *Finansal Analiz.* Ankara: Gazi Kitapevi.

Muradoğlu G.Y., Sivaprasad S. (2009). Leverage,Stock Returns,Taxes and Industry Concentration. SSRN:27-29.

Omran M., Ragab A. (2004). Linear Versus Non-linear Relationships Between Financial Ratios and Stock Returns: Empirical Evidence form Egyptian Firms, Review of Accounting and Finance. 84-102.

Özer G. (1996). *Muhasebe Karları İle Hisse Senedi Verimleri Arasındaki İlişkiler : İMKB'de Deneysel Bir Analiz.* Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.

YAŞLI KADINLARIN EVLİLİĞE İLİŞKİN DÜŞÜNCELERİ

Öğr. Gör. Barış DEMİREL
Kırıkkale Üniversitesi, bdbarisdemirel@gmail.com

Doç. Dr. Hande ŞAHİN
Kırıkkale Üniversitesi, hande_k1979@yahoo.com

ÖZET

Bu araştırma, 65 yaş ve üstü bireylerin evliliğe ilişkin düşüncelerinin belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Tanımlayıcı tipte bir araştırmadır. Çalışma grubundan veriler, araştırmacılar tarafından hazırlanan demografik sorulara ek olarak yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan soru cetveli ile ayrı ayrı yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılarak toplanmıştır. Örneklemi Giresun il merkezinde yaşayan sekiz 65 yaş ve üzeri kadın oluşturmuştur. Verilerin analizinde nitel veri analizlerinden betimsel ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya alınan yaşlılar arasında evlilik denilince aklına ilk olarak sevgi gelenler (n=3), evlilikten beklentilerinin mutluluk olduğunu belirtenler (n=6), mutlu evliliğin sırrının karşılıklı anlayış olduğunu söyleyenler (n=5) önde gelmektedir. Yaşlı kadınların yarısı (n=4) evlilikte eşi ile yaşadığı anlaşmazlıkları konuşarak çözümlediğini belirtirken, yarısı (n=4) susarak çözümlediğini belirtmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evlilik, Kadın, Mutlu Evlilik, Yaşlı.

ABSTRACT

This study was carried out to determine the thoughts of the individuals aged 65 and over for marriage. It is a descriptive study. Data from the study group were collected by face to face in-depth interviews with a questionnaire consisting of semi-structured questions in addition to the demographic questions prepared by the researchers. The sample consists of eight 65 years old and older women living in the center of Giresun. In the data analysis, descriptive and content analysis method was used. Among the elderly who were included in the study, the first ones to love (n=3), the ones who stated that their expectations from the marriage were happiness (n=6) and the ones who said that the secret of happy marriage was mutual understanding (n=5). Half of the elderly women (n= 4) stated that they had solved their disagreements with their spouses by discussing the disputes they had with their spouse, while half of them (n= 4) had solved it silently.

Keywords: Elderly. Female, Happy Marriage, Marriage.

1. GİRİŞ

Yaşlılık hayatın önemli evrelerinden birisini teşkil etmektedir. Yaşam boyu gelişim ve tecrübe edinme süreci de göz önüne alındığında yaşlıların ciddi deneyimlere sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yaşlı kavramı sosyal çevreye uyum beceresini kaybetme, günlük yaşam aktivitelerini yerine getirme konusunda fonksiyon kaybı yaşama ya da en basit haliyle bireyin yaş alması olarak tanımlanabilir. Genel çerçevede kronolojik noktada asgari olarak 60 ve 65 yaşları asgari sınır olarak belirlenmiştir. Bir bireyin kronolojik yaşı, onun yaşlı olup olmadığını belirlemede tek başına yeterli bir ölçüt olmaktan uzaktır (Can, 1990). Tek kriter olarak kronolojik yaşlanmayı ele alamayacağımız doğru olsa da kategorik bir durum ortaya koymak adına bunu duyulan ihtiyaç da söz konusudur. Dünya Sağlık Örgütü'ne göre 65 yaş;

Birleşmiş Milletlere göre ise 60 yaş, yaşlılık döneminin alt sınırı olarak ortaya konmuştur. Yaşlılıkla birlikte evli kalma olasılığı da azalmaktadır. O nedenle özellikle ileri yaşlarda evli kalabilmenin duygusal tarafları da ihmal edilemez derecede önemlidir (Arun ve Arun, 2011).

Evlilik, bireylerin yaşamlarını birleştirerek toplumun genel teamülleri çerçevesinde bir arada yaşamaya başlaması olarak ifade edilebilir. Başka bir ifade ile evlilik; sosyal, dini ve siyasi anlamda aynı haklara sahip olan kadın ve erkeğin eş seçimlerine dayalı olan ortak bir yuva kurma dürtüsüdür (Pehlivan, 2006). Ülkemizde yasal evlilik yaşı reşit olma durumuna bağlı olarak gelişmektedir. Genel olarak reşit olma yaşı olarak da 18 yaş alt sınır olarak belirtilmiştir. Bireylerin reşit olması halinde kendi özgür iradeleri ile istedikleri kimseler ile evlenebilmektedir. Evlilik kararını almak kadar, evliliği uyumlu, mutlu, sağlıklı ve uzun süre devam ettirebilmek de oldukça önemlidir. Evliliklerin sağlıklı ve uyumlu sürdürülmesinde, çiftlerin evliliğe yükledikleri anlam ve evlilikten beklentilerinin yanı sıra eşlerin sahip oldukları kişilik özelliklerinin rolü de büyüktür (Çelik, 2012). Evliliklerin uzun sürmesinde eşlerin olumsuz duygularını ifade ederken birbirlerine karşı anlayışlı bir dil kullanması (Carstensen, Gottman ve Levenson, 1995), evlilikleri süresince karşılaştıkları problemlere çözüm odaklı yaklaşması (Gottman, 1979) gibi faktörler son derece önemlidir. Bu nedenle bu çalışma, yaşlılık sürecinde bulunan kadınların hayat tecrübelerinden yola çıkarak evlilikle ilgili düşüncelerini öğrenmek, çiftler arası anlaşmazlıkların çözümüne dair deneyimlerine başvurmak adına planlanmış ve yürütülmüştür.

2. YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgubilim (fenomoloji/phenomenology) yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşım; bireylerin bir kavrama ilişkin algılarını, betimlemelerini, hislerini ve görüşlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Patton, 2014).

Verilerin Toplanması

Veriler 9 Temmuz- 16 Temmuz 2018 tarihleri arasında toplanmış olup araştırma 65 yaş ve üzeri kadınların evinde yürütülmüştür. Çalışmada "*bireysel derinlemesine görüşme"* yöntemi kullanılmıştır. Yaşlı kadınlarla görüşmeye başlamadan önce araştırmanın amacı, ses kaydının olacağı konusunda bilgi verilmiş, araştırmaya katılmayı kabul eden yaşlılardan gönüllü olarak katıldıklarını belirten sözlü ve yazılı onamları alınmıştır. Araştırmacılar ve örneklem grubunu oluşturan bireyler arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. Görüşmeler sadece yaşlı kadın ve veri toplayan araştırmacının yalnız olduğu bir odada yapılmıştır. Araştırmacılar tarafından görüşmenin engellenmemesi için görüşme yapılan ortamın sessiz, sakin olması ve görüşmenin bölünmemesi sağlanmıştır. Görüşme süresi 45 dakika ile 60 dakika arasında sürmüş ve her birey ile bir defa görüşme yapılmıştır. Görüşme verileri sosyo-demografik özellikler formunda ve yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorular sorularak toplanmıştır. Demografik özellikleri belirlemeye yönelik sorular dışındaki sorular şunlardır: Kaç yıldır evlisiniz? Evlilik denilince aklınıza ne geliyor? Size göre kadınlar için en uygun evlilik yaşı kaç ve neden bu yaş? Evlilikten beklentileriniz nelerdir? Mutlu evliliğin sırrı sizce nedir? Evlilik süreniz boyunca eşinizle yaşadığınız anlaşmazlıkları nasıl çözümlediniz?

Verilerin Değerlendirilmesi

Verilerin analizinde nitel veri analizlerinden betimsel ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analizde görüşme formundaki sorulara verilen yanıtlar araştırmacılar

tarafından ayrı ayrı okunarak raporlaştırılmış, ortak ifadeler gruplandırarak tasnif edilmiştir. Tasnif edilen ifadeler sosyal hizmet alanından gelen uzman görüşlerine göre tekrar gözden geçirilmiştir. Elde edilen görüşler ayrı ayrı kodlanmış ortak ifadeler birleştirilmiştir. Katılımcıların ifadeleri, yorum eklemeden yalın halleri ile aktarılmıştır. Bireylerin kişisel gizliliğine saygı duyularak yaşlı kadınların ifadeleri sadece Y1, Y2, ……. olarak ifade edilmiştir.

3. BULGULAR

Demografik Bulgular

Çalışma Giresun il merkezinde oturan 8 yaşlı kadının katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Yaşlı kadınların yaş ortalaması 68.9 ± 3.9'dur. Araştırmaya alınan yaşlı kadınların yarısı (%50.0) ortaokul mezunu olup orta gelir düzeyine sahiptir. Kadınlar arasında sosyal güvencesi SSK olanlar (%62.5), 2-3 çocuğa sahip olanlar (%62.5), çocukları ile birlikte yaşayanlar (%50.08), evlilik hayatlarını çoğunlukla geniş aile olarak geçirenler (%62.5) önde gelmektedir. Yaşlıların yarısının medeni durumu evli iken yarısının eşi ölmüştür (Tablo 1).

Tablo 1. Yaşlı Kadınların Demografik Özellikleri

Değişkenler	Grup	F	%
Yaş Ortalaması	**(Ort ± SD) 68.9 ± 3.9**		
Gelir Düzeyi	Düşük	2	25.0
	Orta	4	50.0
	Yüksek	2	25.0
Eğitim Düzeyi	İlkokul	1	12.5
	Ortaokul	4	50.0
	Lise	3	37.5
Sosyal Güvence	SSK	5	62.5
	Emekli Sandığı	3	37.5
Medeni Durum	Evli	4	50.0
	Eşi ölmüş	4	50.0
Çocuk Sayısı	2-3	5	62.5
	4-5	3	37.5
Birlikte Yaşanılan Kişiler	Eşi ile	3	37.5
	Eşi ve çocukları ile	1	12.5
	Çocukları ile	4	50.0
Evliliğin Sürdürüldüğü Aile Tipi	Çekirdek	3	37.5
	Geniş	5	62.5
TOPLAM		**8**	**100.0**

Evlilikle İlgili Düşüncelere İlişkin Bulgular

Araştırmaya alınan 65 yaş ve üzeri yaşlı kadınların evlilik denilince aklına gelenler 5 kategoride toplanmıştır. Bunlar; sevgi, saygı, özveri, mücadele ve sadakattir (Tablo 2).

Tablo 2. Yaşlı Kadınların Evlilik Denilince Aklına Gelenlere Göre Dağılımı

Kategoriler	F	%
Sevgi	3	37.5
Saygı	2	25.0
Özveri	1	12.5
Mücadele	1	12.5
Sadakat	1	12.5
TOPLAM	**8**	**100.0**

Tablo 2'ye göre yaşlı kadınlardan 3'ü (%37.5) evlilik denilince aklına sevginin geldiğini, 2 'si (%25.0) saygının geldiğini, 1'i (%12.5) özverinin, 1'i (%12.5) mücadelenin ve 1'i de (%12.5) sadakatin geldiğini belirtmişlerdir.

Sevgi diyen yaşlıların açıklamaları aşağıdaki gibidir:

Y1: *Sevgi, sevgi, yine sevgi diyeceğim. Bizim zamanımızda her şeyin başı sevgi idi. İnsanlar birbirlerini sevdikleri zaman her şeyin üstesinden gelirler. Sevgi olmazsa hiçbir şey olmaz.*

Y4: *Evlilik denilince aklıma ilk sevgi geliyor. Bizim zamanımızda görücü usulü evlilikler vardı. Ben beyimi sonradan sevdim. Ama bizim zamanımızdakilerin sevgisi şimdiki gençlerin sevgisi gibi değildi. Sevgi bitmezdi. Hala da bitmedi.*

Y5: *Evlilik denilince aklıma ilk olarak iki insanın birbirini sevmesi geliyor. Seven insanlar yıllarca aynı yastığa baş koyabilir. Sevgi olmazsa o evlilik yürümez. Şimdiki nesil hemen tüketiyor sevgiyi. Bakıyorsun bugün birini seviyor, yarın başka birini.*

Saygı diyen yaşlıların açıklamaları aşağıdaki gibidir:

Y3: *Evlilikte saygı çok önemli. Aradaki saygıyı kaybetmemek lazım. Aksi halde herkes birbirine saygısızca davranır, ağzına geleni söylerse o evlilik yürümez. Karşındaki kişiye önce sen saygı duyacaksın ki, karşılığında da saygı göresin.*

Y8: *Evlilik iki kişinin saygı kuralları çerçevesinde birlikte yaşamasıdır. Her iki taraf da birbirine karşı saygılı olursa kimse kırılıp üzülmez.*

Özveri diyen yaşlının açıklamaları aşağıdaki gibidir:

Y7: *Evlilik denilince aklıma kadının özverisi geliyor. Hep kadınlar özveride bulunuyor çünkü. Öyle yetiştirildik biz. Karşı taraf da yani erkekler de hep fedakarlığı bizden bekliyorlar. Ne kadar fedakarsan evliliğin o kadar uzun süreli oluyor.*

Mücadele diyen yaşlının açıklamaları aşağıdaki gibidir:

Y2: *Evlilik mücadele isteyen bir o kadar da güzellikleri olan kutsal bir durum. Çok küçük yaşta evlendim. Eşimle aramda 15 yaş fark vardı. Ona göre ben hep çocuktum. Hayatım hep mücadele ile geçti. Bu mücadelenin en güzel sonucu da çocuklarım oldu.*

Sadakat diyen yaşlının açıklamaları aşağıdaki gibidir:

Y6: *Evlilikte eşler arası bağlılık ve güven çok önemlidir. Artık aldatmaları çok duyar olduk. Sadakat yoksa zaten o evlilik bitmiş demektir. Sürdürmenin de bir anlamı kalmamıştır.*

Araştırmaya alınan yaşlılara kadınlar için en uygun evlilik yaşının kaç olduğu ve neden bu yaş olduğu sorulmuştur. Yaşlı kadınların 8'i de (%100.0) kadınlar için en uygun evlilik yaşının 25-30 yaş arasında olduğunu belirtmişlerdir. Yaşlılardan bazılarının cevapları aşağıdaki gibidir:

Y2: *Kadınlar için en uygun evlilik yaşı tahsillerini tamamladıkları 25-30 yaş arası. Çünkü daha bilinçli oluyorlar. Ayakları yere basıyor. Ben erken yaşta evlendim. Kaynana-kayınpeder birlikte oturuyorduk. Cahildim. Kocamla aramda 15 yaş fark olunca beni hep çocuk gibi gördüler. Hiçbir şeye sözüm geçmezdi o zamanlar.*

Y5: *Evlilikte en uygun yaş 25 yaşından sonra. Önce okuyacaksın. Mesleğini eline alacaksın. Koca her zaman bulunur nasılsa. İsteyip de evlenmeyen kimseyi tanımıyorum ben.*

Çalışmaya alınan yaşlı kadınlara evlilikten beklentileri sorulmuş olup alınan cevaplar 3 kategoride toplanmıştır. Bunlar; mutluluk, birliktelik ve hoşgörüdür (Tablo 3).

Tablo 3. Yaşlı Kadınların Evlilikten Beklentilerine Göre Dağılımı

Kategoriler	F	%
Mutluluk	6	75.0
Birliktelik	1	12.5
Hoşgörü	1	12.5
TOPLAM	**8**	**100.0**

Tablo 3'e göre yaşlı kadınların 6'sı (%75.0) evlilikten ilk önce mutluluk beklediğini belirtirken, 1'i (%12.5) birliktelik, 1'i de (%12.5) hoşgörü beklediğini belirtmiştir.

Mutluluk diyen yaşlılardan bazılarının cevapları aşağıdaki gibidir:

Y3: *İnsanlar öncelikle mutlu olmak için evlenirler. Ben de mutlu olmak için evlendim.*

Y8: *Evlilikte mutluluk çok önemlidir. Ben evlenirken mutlu olacağımı biliyordum. Mutsuz bir evlilik iki tarafa da zarar verir. Hatta çocuklar da varsa hele. Onlar daha çok etkilenir bu durumdan.*

Y4: *Evlilikten beklenti denilince aklıma ilk olarak mutluluk geliyor. Birbirini seven iki insan mutlu olmak için evlenir çünkü.*

Birliktelik diyen yaşlının açıklamaları aşağıdaki gibidir:

Y2: *Evlilik iki ayrı insanın birlikte yaşama mücadelesidir. Birlikte karar verme, kararları uygulama sürecidir. Hayatta yalnızlık çekilmiyor. O nedenle evlenirken her şeyden önce biriyle yaşamı paylaşma beklentim vardı.*

Hoşgörü diyen yaşlının açıklamaları aşağıdaki gibidir:

Y1: *Evlilikten beklentim ilk olarak birbirini anlamak, birbirine hoşgörü ile yaklaşmak. Karşındakine hoşgörü ile yaklaşırsan ufak tefek hatalarını göz ardı edebilirsin. Aksi halde hoşgörün yoksa kocanın her yaptığı sana batar. Sen de mutsuz olursun, kocan da.*

Çalışma kapsamına alınan yaşlı kadınlara mutlu evliliğin sırrı sorulmuş olup alınan cevaplar 3 kategoride toplanmıştır. Bunlar; anlayış, iyi niyet ve sabırdır (Tablo 4).

Tablo 4. Yaşlı Kadınların Mutlu Evliliğin Sırrına İlişkin Düşüncelerine Göre Dağılımı

Kategoriler	F	%
Anlayış	5	62.5
İyi niyet	2	25.0
Sabır	1	12.5
TOPLAM	**8**	**100.0**

Tablo 4'e göre yaşlı kadınların 5'i (%62.5) mutlu evliliğin sırrını karşılıklı anlayış olarak belirtirken, 2'si (%25.0) iyi niyet, 1'i de (%12.5) sabır olarak belirtmiştir.

Anlayış diyen yaşlılardan bazılarının cevapları aşağıdaki gibidir:

Y6: *Mutlu evlilik karşılıklı anlayıştan geçer. Sen karşındakini anlarsan o da seni anlar. Böylelikle zıt fikirler bir noktada buluşabilir.*

Y7: *Anlayışla yaklaşırsan evlilikte oluşan problemler kolaylıkla çözümlenir. Anlayış kişilerin yaratılışında vardır. Anlayışı kıt birisiyle evlenirsen sen ne kadar anlayışlı olursan ol yıpranan yine sen olursun. Çünkü onun adı artık anlayış değil fedakarlık olur.*

İyi niyet diyen yaşlıların açıklaması aşağıdaki gibidir:

Y3: *Mutlu evliliğin sırrı iki tarafın da iyi niyetli olmasıdır. Her iki tarafın da niyeti iyi ise o evlilik çok mutlu bir evlilik olur.*

Y1: *Mutlu olabilmek için niyetinin iyi olması çok önemlidir. Sadece evlilik için değil bu söylediğim. Kendin de mutlu olmak istiyorsan hep iyi niyetli olacaksın. Hele de birlikte*

yaşadığın kocan için hep iyi düşünmen, iyi davranman gerekir. Böylece mutlu bir evlilik sürdürebilirsin.

Sabır diyen yaşlının açıklaması aşağıdaki gibidir:

Y2: *Eğer evlilikte mutlu olmak istiyorsan sabredeceksin. Sabır her şeyin ilacı çünkü.*

Yaşlı kadınların evlilikleri boyunca eşi ile yaşadıkları anlaşmazlıkları çözme biçimleri 2 kategoride toplanmıştır. Bunlar; konuşarak ve susaraktır (Tablo 5).

Tablo 5. Yaşlı Kadınların Evlilikte Yaşadıkları Anlaşmazlıkları Çözme Biçimine Göre Dağılımı

Kategoriler	F	%
Konuşarak	4	50.0
Susarak	4	50.0
TOPLAM	**8**	**100.0**

Yaşlıların evlilik süresi boyunca eşi ile yaşadığı anlaşmazlıkları 4'ü (%50.0) konuşarak, 4'ü de (%50.0) susarak çözümlediğini belirtmişlerdir.

Evlilikte eşi ile yaşadıkları anlaşmazlıkları konuşarak çözdüğünü belirten yaşlılardan bazılarının cevapları aşağıdaki gibidir:

Y6: *Eşim de ben de anlayışlı insanlarız. Birbirimizin bakışlarından ne demek istediğini anlarız. Aramızda anlaşamadığımız bir durum söz konusu olunca herkes kendince açıklamalarda bulunur. En sonunda ortak bir noktada birleşiriz.*

Y4: *Eşimle aramda anlaşmazlık olduğunda konuşarak fikirlerimi söylerim. Zaten haklı olan çoğu zaman ben olduğum için o da benim fikirlerimi kabul eder.*

Y1: *Biz birbirimize karşı hep hoşgörülü yaklaşırız. Anlaşmazlıklar olmuyor mu aramızda hiç sanki. Tabi ki oluyor. Önemli olan konuşarak, kırmadan bu anlaşmazlıkları çözmek. Kalp kırıldı mı bir kere kolay düzelmiyor çünkü.*

Eşi ile yaşadıkları anlaşmazlıkları susarak çözdüğünü belirten yaşlılardan bazılarının cevapları aşağıdaki gibidir:

Y2: *Çok küçük yaşta evlendim. Eşime göre ben hep çocuktum. Aramızda anlaşmazlık olduğunda susan taraf hep ben olurdum. Vefat edene kadar da bu böyle oldu. Hep onun dedikleri doğruydu, hep o haklıydı.*

Y7: *Eşim önce hemen her şeye hayır cevabı verirdi. Alışkanlık olmuştu onda. Sonradan düşünür bazı şeyleri kabul ederdi. Ben de o hayır dediğinde hep susardım. İlk zamanlar karşılık verirdim. Baktım daha çok hayır demeye başladı, sustum. Ben susunca hayır dediği şeyler bazen evete döndü.*

Y5: *Eşim sinirli bir insan. Yapısı gereği. O nedenle ben hep susarım. Sinirlenince esip gürler. Siniri geçince bazen yaptıklarına pişman olur. Ben karşılık verirsem daha fazla sinirlenip pişman olacağı sözler söyler. O sözleri duymamak için susuyorum.*

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Giresun ili merkezinde yaşayan 65 yaşın üzerindeki 8 yaşlı kadının katılımıyla ''Yaşlı Kadınların Evliliğe İlişkin Düşünceleri'' nin belirlenmesi amacıyla 9-16 Temmuz 2018 tarihleri arasında yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemi ile yürütülen çalışmada veri toplama araçlarından elde edilen verilerin dökümü yapılarak analizleri gerçekleştirilmiştir. Yaşlıların aileleri ve toplum için yaşam kalitesi ve toplumsal iyiliğe katkıları açısından önemli kaynak olduğu; deneyimlerinin ve bilgeliklerinin genç nesiller ve

yetişkinlere aktarımının yararlı olacağı düşünülmektedir (Öz, 2002). Bu bağlamda araştırmanın elde edilen bulgulardan hareketle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Yaşlı kadınların yaş ortalaması 68.9 ± 3.9'dur. Araştırmaya katılan yaşlı kadınların yarısı ortaokul mezunu olup orta gelir düzeyine sahiptir. Kadınlar %62.5' inin sosyal güvencesinin olduğu, %62.5' inin 2-3 çocuğu olduğu, çocukları ile birlikte yaşayanların oranının %50.0 olduğu, evlilik hayatlarını geniş aile tipinde geçirenlerin %62.5' lik bir orana sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Yaşlıların yarısının medeni durumu evli iken yarısının eşinin öldüğü ifade edilmiştir.

2. Yaşlı kadınların evlilik denilince akıllarına gelen cevaplara bakıldığında 3'ü (%37.5) sevgi, 2' si (%25.0) saygı ve %12.5' er lik oranlarla özveri, mücadele ve sadakat kavramları öne çıkmıştır. Yaşlı kadınların cevapları bağlamında sevgi ve saygının olmadığı bir evliliğin sürdürülmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

3. Yaşlı kadınların evlilikten beklentiler kısmındaki cevapları temelinde %75 oranında mutluluğun temel beklenti olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Demir ve Durmuş (2015) uzun evliliklerin sırrını belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada da mutlu olmak için evlenenlerin oranını %10.3 olarak bulmuşlardır.

4. Yaşlı kadınların mutlu evliliğin sırları konusunda cevapları %62.5 oranında çiftlerin anlayışlı olması gerektiği sonucu elde edilmiştir. Araştırmalar, birbirleri ile etkileşimleri olumlu olan, evliliklerini ilgilendiren konularda fikir birliği yapabilen ve birbirlerine karşı anlayışlı olan çiftlerin evliliklerini daha uyumlu bir şekilde devam ettiğini göstermektedir (Erbek ve ark., 2005).

5. Evlilikte yaşanan sorunların çözümü noktasında yaşlı kadınların %50' sinin sorunlarını konuşarak %50' sinin ise sorunlar karşısında susarak çözüm aradıkları sonucuna ulaşılmıştır. Toplum tarafından bireylere, kadın ve erkeğe ait olduğuna inanılan roller, farklı nitelemeler ve birtakım davranış kalıpları yüklenmektedir. Toplum tarafından bireylere yüklenen bu özelliklere göre erkekler kadınlara göre daha baskın, bağımsız, evin geçimini sağlayan bir konumda iken, kadın erkeğe kıyasla daha çok susan, daha bağımlı ve uyumlu bir yapıdadır (Karabacak ve Çiftçi, 2016).

Elde edilen sonuçlara bağlı olarak aşağıda yer alan önerilere yer verilebilir:

1. Evliliklerin yürütülmesi adına saygı ve sevginin nasıl korunabileceği konusunda evlilik eğitimlerinin sistematik bir şekilde verilmesi önerilebilir.

2. Kadınların temel beklentisi olan mutluluğun yakalanması için eşlerin empatik becerilerini geliştirmeye ve ataerkil ideolojinin ağırlığını kırmak adına kamu spotları geliştirilebilir. Kamudaki ilgili kurumlar konuya dair çalışmalar yapabilir.

3. Çiftlerin anlayışlı olmalarının yetiştirilme süreci ve eğitimli olmak ile ilgili düşüncesinden hareketle nitelikli eğitiminin sağlanması ve herkesin eğitim hakkından maksimum seviyede yararlanmasının önünün açılması önerilebilir.

4. Evlilikteki çatışmaların çözümü noktasında da profesyonel bir bakışa sahip olunması gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda her ailenin gerçekten profesyonel olan Psikolog, Psikolojik Danışman ve Sosyal Hizmet Uzmanı gibi mesleklerden bir danışmanının olması önerilebilir.

5. Daha büyük çalışma gruplarında benzer araştırmaların yapılarak daha kapsayıcı sonuçlara ulaşılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

1. Arun, Ö., Arun Karademir, B. (2011). Türkiye'de Yaşlı Kadının En Büyük Sorunu: Dulluk. Gaziantep üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 10 (4): 1515-1527.

2. Can, G. (1990). Emeklilik ve Yaşlılık Dönemi Uyum Sorunları, Kurgu Dergisi, S: 8, 633-637.

3. Çelik, E. (2012). Evli Bireylerin Cinsel Özgüven Düzeyleri İle Cinsel Öz-Yeterlik, Evlilik Yaşam Doyumu Ve Cinsel Utangaçlıklarının İncelenmesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

4. Demir, Y., Durmuş, E. (2015). Uzun Evlilikler: Bir Yastıkta Kırk Yıl. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 8 (36): 636-645.

5. Erbek E. (2004). Psikiyatrik Yardım Talebi Olanlar İle, Yardım Talebi Olmayan Ve Boşanma Aşamasındaki Çiftlerde; Çift Uyumu, Problem Çözme Becerisi, Boyun Eğici Davranış, Öfke Tutumu Arasındaki İlişkilerin Karşılaştırılması. Uzmanlık Tezi.İstanbul: Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi 12 . Psikiyatri Birimi

6. Karabacak, A., Çiftçi, M. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Evliliğe İlişkin Tutumları İle Romantik İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Psikoloji Çalışmaları 36 (2): 25-43.

7. Patton, M.Q. (2014). Nitel Araştırma Ve Değerlendirme Yöntemleri (Trans. Ed. Bütün, M. & Beşir, S.) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

8. Pehlivan, K. (2006). Psikiyatrik Kadın Hastalarda Evlilik ve Ebeveyn Olma: Bir Gözden Geçirme, *Düşünen Adam,* 19(3):143-154.

9. Öz, F. (2002). Yaşamın Son Evresi: Yaşlılık Psikososyal Açıdan Gözden Geçirme, Kriz Dergisi, 10(2): 17-28.

EVLİ ERKEKLERİN AİLE İÇİ ŞİDDETE DAİR DÜŞÜNCELERİ

Öğr. Gör. Barış DEMİREL
Kırıkkale Üniversitesi, bdbarisdemirel@gmail.com

Doç. Dr. Hande ŞAHİN
Kırıkkale Üniversitesi, hande_k1979@yahoo.com

ÖZET

Evli erkeklerin aile içi şiddete dair düşünceleri ve farkındalık düzeylerini ölçmeye yönelik olarak ortaya konan bu araştırma, betimsel tipte bir araştırma olarak kurgulanmıştır. Nitel araştırma desenlerinden olgubilim (fenomoloji/phenomenology) yaklaşımı kullanılarak araştırma süreci yürütülmüştür. Çalışmaya dahil olan katılımcılardan veriler, araştırmacılar tarafından hazırlanan demografik bilgi formunda yer alan sorulara ek olarak yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan soru cetveli ile yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılarak toplanmıştır. Veriler, 23 Temmuz- 30 Temmuz 2018 tarihleri arasında toplanmış olup araştırma evli erkeklerle yürütülmüştür. Evli erkeklerle görüşmeye başlamadan önce araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş, araştırmaya katılmayı kabul eden evli erkeklerden gönüllü olarak katıldıklarını belirten sözlü onamları alınmıştır. Araştırmacılar tarafından görüşmenin engellenmemesi için görüşme yapılan ortamın dışarıdan gelebilecek etkilere karşı kapalı olması sağlanmıştır. Görüşme süresi her bir evli erkek ile 25 dakika ve 40 dakika arasında sürmüş ayrıca her bir birey ile tek sefer görüşme gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın örneklemini Trabzon ili merkez Ortahisar ilçesinde yaşayan ve mevcut durumda evliliği devam eden on bir erkek birey oluşturmuştur. Katılımcılardan elde edilen verilerin analizinde nitel veri analizlerinden betimsel ve içerik analizi kullanılmıştır. Araştırmaya katılan evli erkeklerin aile içi şiddete dair görüşlerini ön plana çıkaracak belirleyici temalar altında sorular sorulmuştur. Şiddet konusunda evli erkeklerden yalnızca birisi eşine şiddet uyguladığını ifade ederken; diğer 10 katılımcı eşine şiddet uygulamadığını beyan etmiştir. Ancak beyanların içerisinde katılımcıların duygusal şiddet gibi toplumsal olarak çok belirgin olmayan şiddet türünü göz ardı ederek fiziksel şiddet odağında böyle bir sonuç çıktığı düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Aile İçi Şiddet, Evli Erkek, Kadın.

ABSTRACT

This research, which was conducted to measure married men 's thoughts and awareness about family violence, was designed as a descriptive research. The research process was carried out by using phenomenology (phenomenology) phenomenon from qualitative research designs. In addition to the questions in the demographic information form prepared by the researchers, the data from the participants were collected through face-to-face interviews with a questionnaire consisting of semi-structured questions. Data were collected from 23 July to 30 July 2018 and the study was conducted with married men. Before starting to talk to married men, information was given about the purpose of the study, and it was obtained from the married men who agreed to participate in the study voluntarily. In order to prevent the interview from being blocked by the researchers, it was ensured that the interviewed environment was

closed against the effects that might come from outside. The duration of the interview was between 25 minutes and 40 minutes with each married male and a single interview was conducted with each individual.

The sample of the study consisted of eleven male individuals living in Ortahisar district of Trabzon province. In the analysis of the data obtained from the participants, descriptive and content analysis were used. The questions were asked under the decisive themes that will highlight the views of married men participating in the study on family violence. Only one of the men who were married about violence stated that he was violent against his wife; 10 other participants declared no violence. However, within the declarations, it was thought that such a result would be the focus of physical violence by ignoring the types of non-social violence that are not so specific as emotional violence.

Keywords: Domestic Violence, Female, Married Male.

1. GİRİŞ

Şiddet olgusu giderek yaygınlaşan ve insan hayatı boyunca yaşanılması istenmeyen bir durumdur. Bireyler, şiddet olgusu ile genelde aile içinde tanışmakta ve öğrenilen bir olgu olduğundan şiddeti ilerleyen zamanda kendi kurduğu aile içinde eş ve çocuklarına gösterebilmektedir.

Yaygınlaşan bir sosyal sorun olan şiddet medyada ve sosyal çevrede yer alan haberler ışığında ölüme kadar sonuçlanan bir toplumsal gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu genel girişin ardından şiddet kavramının neye karşılık geldiği ve psiko-sosyal etkileri üzerine de kısa açıklamalar yapmak konunun anlaşılırlığını kuvvetlendirecektir. Şiddet; insan haklarına aykırı olan, eşitlik ve adalet ilkelerini temelinden sarsan, insanların birbirlerini ciddi boyutlarda rahatsız ederek yaşamı çekilmez hale getirdikleri bir durumdur. Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımlamasına göre şiddet: *''Fiziksel güç ya da kuvvetin, amaçlı bir şekilde kendine, başkasına, bir gruba ya da topluluğa karşı fiziksel zarara ya da fiziksel zararla sonuçlanma ihtimalini artırmasına, psikolojik zarara, ölüme, gelişim sorunlarına ya da yoksunluğa neden olacak şekilde tehdit edici biçimde ya da gerçekten kullanılmasıdır."* (Dünya Sağlık Örgütü, 2002).

Şiddetin farklı boyutlarının olduğunu ifade edebiliriz. Bunlar şiddetin; fiziksel, cinsel, ekonomik ve duygusal boyutları olarak sıralanabilir.

Fiziksel şiddet, tokat atma, yumruklama, tekmeleme, itme vb. gibi fiziksel müdahalelerin karşıdaki bireye yöneltilmesi olarak tarif edilebilir.

Cinsel şiddet, bireyin isteği dışında cinsel içerikli konuşmalara, cinsel içerikli görsellere, cinsel tacize ve tecavüze maruz bırakılmasıdır. Bireylerin evli olması halinde dahi çiftlerden herhangi birisinin diğerine cinselliği dayatması bu şiddet türü içinde sayılabilir.

Ekonomik şiddet, bireyin elde ettiği geliri özgür iradesi ile kullanamaması, bir başkası tarafından tahakküm altına alınması ya da çalışmasına müsaade edilmeyerek ekonomik yaşamın dışına itilmesi olarak tanımlanabilir.

Duygusal şiddet ise bireyin duygusal açıdan ihmal edilmesi ve akabinde bireyin ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyecek şekilde davranış ve söylemlerle karşı karşıya kalması durumudur. Psikolojik şiddet olarak da literatür içerisinde yer alır.

Aile içi şiddet; bireyin eşi, çocukları, ebeveynleri, kardeşleri veya yakın akrabalarına karşı ve onların fiziksel, duygusal, sosyal, cinsel ve ekonomik sınırlarını ihlal eden olumsuz hareketler bütünüdür (Kelly ve Johnson, 2008). Diğer bir şekilde ifade etmek gerekirse; evlilik

birlikteliği ile aralarında bağ kurulan karı ve kocaların, evlilik yaşamı içinde birbirlerine ya da aile içindeki çocuk, yaşlı vb. gibi bireylere yönelik şiddet eyleminin yönelmesi olarak tarif edilebilir. Kadınların aile içinde yaşadığı şiddetin çeşitleri özetle şu başlıklar altında toplanabilir (Yıldırım, 1998):

• Yetersiz fiziksel ve duygusal ilgi demek olan ihmal,

• Anlayış, sevgi ve sempati görememe demek olan duygusal-psikolojik şiddet,

• Tehdit, aşağılama, küçümseme, sindirme, bezdirme vb.den oluşan sözel şiddet,

• İtip kakma, tokatlama, yaralama, dövme, yakma vb.den meydana gelen fiziksel şiddet,

• Fiziksel şiddetin bir üst boyutu olan ensest, tecavüz ve fahişeliğe zorlanma gibi çeşitleri bulunan cinsel şiddet

Aile içinde, şiddet olgusunun varlık göstermesine bağlı olarak bu durum tek bir şiddet türü üzerine odaklanabilirken genel kanıya bakıldığında ise aile içinde herhangi bir şiddet türü uygulanmaya başladı ise diğer şiddet türlerinin de beraberinde görülme sıklığının artması söz konusu olabilmektedir. Ülkemizde ve dünyada, evlilikte en çok görülen ve ciddi bir sorun olan aile içi şiddet olgusunda; bir türde şiddet yaşanıyorsa, genellikle diğer türlerde de şiddetin yaşandığına dair işaret olabilmektedir (Vahip, 2002). Bu çalışma içeriğinde ise aile içi şiddet olgusuna yaklaşırken yaygın bir şekilde şiddetin faili pozisyonunda olan evli erkekler üzerinden araştırma yürütülmüştür. Evli erkeklerin aile içi şiddete dair görüşleri ve bakış açıları nitel bir yolla ölçülmek istenmiştir.

2. YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma desenlerinden olgubilim (fenomoloji/phenomenology) yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşım; bireylerin bir kavrama ilişkin algılarını, betimlemelerini, hislerini ve görüşlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Patton, 2014).

Verilerin Toplanması

Veriler 9 Temmuz- 16 Temmuz 201 tarihleri arasında toplanmış olup araştırma mevcut durumda evli olan erkekler ile yürütülmüştür. Çalışmada "*bireysel derinlemesine görüşme"* yöntemi kullanılmıştır. Evli erkeklerle görüşmeye başlamadan önce araştırmanın amacı konusunda bilgi verilmiş, araştırmaya katılmayı kabul eden evli erkeklerden gönüllü olarak katıldıklarını belirten sözlü ve yazılı onamları alınmıştır. Görüşmeler sadece evli erkekler ve veri toplayan araştırmacının yalnız olduğu bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar tarafından görüşmenin engellenmemesi için görüşme yapılan ortamın sessiz, sakin olması ve görüşmenin bölünmemesi sağlanmıştır. Görüşme süresi 20 dakika ile 30 dakika arasında sürmüş ve her birey ile bir defa görüşme yapılmıştır. Görüşme verileri sosyo-demografik özellikler formunda ve yarı yapılandırılmış görüşme formunda yer alan sorular sorularak toplanmıştır.

Verilerin Değerlendirilmesi

Verilerin analizinde nitel veri analizlerinden betimsel ve içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analizde görüşme formundaki sorulara verilen cevaplar araştırmacılar tarafından ayrı ayrı okunarak raporlaştırılmış, ortak ifadeler gruplandırarak tasnif edilmiştir. Tasnif edilen ifadeler sosyal hizmet alanından gelen uzman görüşlerine göre tekrar gözden geçirilmiştir. Elde edilen görüşler ayrı ayrı kodlanmış ortak ifadeler birleştirilmiştir. Katılımcıların ifadeleri, yorum eklemeden yalın halleri ile aktarılmıştır. Bireylerin kişisel

gizliliğine saygı duyularak evli erkeklerin ifadeleri E1, E2, ……. olarak ifade edilmiştir.

3. BULGULAR

Demografik Bulgular

Çalışma Trabzon ili Ortahisar ilçesinde ikamet eden 11 evli erkeğin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan evli erkeklerin yaş ortalaması 53.2 ve ortalama evlilik süreleri 28.2 yıl olarak belirlenmiştir. Araştırmaya katılan evli erkeklerin %27.3' ü lisans mezunu, %9' u önlisans mezunu, %9' u lise mezunu, %9' u ortaokul mezunu ve %45.4' ü de ilkokul mezunudur. Yüzde 27.3' ünün emekli ya da kendi isteği ile çalışmayan evli erkeklerin eşlerinin tamamı (%100) ev hanımıdır. Aylık gelir düzeyini 'orta' olarak tarif edenlerin oranı %54.4 olarak belirlenirken, %72.7' sinin çekirdek aile yapısına sahip olduğu, ortalama çocuk sayılarının 2.6 olduğu ve yalnızca bir katılımcının hiç çocuğu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmaya katılan evli erkeklerin eşlerinin eğitim durumuna bakıldığında %63.6' sının ilkokul mezunu olduğu, evlenme biçimlerinin %72.7 oranında ise görücü usulü olarak nitelenen geleneksel yollarla gerçekleştiği öğrenilmiştir. Evlilik ilişkilerine dair algıları sorulduğunda ise katılımcı evli erkeklerin %54.5' i ilişkilerini 'Çok İyi' olarak nitelerken; ilişkilerinin kötü gittiğini ve sorunları olduğunu beyan eden katılımcı olmamıştır (Tablo 1).

Tablo 1. Evli Erkeklerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Baba	Yaşı	Evlilik Yaşı	Evlilik Süresi	Evlilik Şekli	Gelir Durumu	Aile Türü	Çocuk Sayısı	Çocukların Cinsiyeti	Eğitim Durumu		Çalışma Durumu	
									Kendi	Eşi	Kendi	Eşi
E1	48	27	21	Görücü Usulü	İyi	Geniş	2	1K 1E	Lisans	Lisans Öğrencisi	Çalışan	Ev Hanımı
E2	61	22	39	Görücü Usulü	İyi	Çekirdek	6	6K	İlkokul	Okuryazar	Çalışan	Ev Hanımı
E3	70	19	51	Görücü Usulü	Orta	Geniş	4	1K 3E	İlkokul	Okuryazar değil	Çalışmıyor	Ev Hanımı
E4	59	25	34	Anlaşarak	İyi	Çekirdek	3	3K	Lisans	Ortaokul	Çalışan	Ev Hanımı
E5	40	29	11	Görücü Usulü	Orta	Çekirdek	-	-	İlkokul	İlkokul	Çalışan	Ev Hanımı
E6	56	19	37	Anlaşarak	Çok İyi	Geniş	3	1E 2K	Lisans	İlkokul	Çalışmıyor	Çalışan
E7	48	27	21	Görücü Usulü	Orta	Çekirdek	2	2E	Ortaokul	İlkokul	Çalışan	Ev Hanımı
E8	44	23	21	Görücü Usulü	İyi	Çekirdek	2	1K 1E	Önlisans	İlkokul	Çalışan	Ev Hanımı
E9	54	27	27	Görücü Usulü	Orta	Çekirdek	2	1K 1E	Lise	İlkokul	Çalışan	Ev Hanımı
E10	57	32	25	Anlaşarak	Orta	Çekirdek	3	3K	İlkokul	İlkokul	Çalışmıyor	Ev Hanımı
E11	48	25	23	Görücü Usulü	Orta	Çekirdek	2	2E	İlkokul	İlkokul	Çalışan	Ev Hanımı

Eşine Şiddet Uygulama Durumuna İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan evli erkeklerin eşlerine şiddet uygulama durumlarına göre dağılımı Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Eşine şiddet uygulamaya ilişkin cevapların dağılımı

Cevaplar	F	%
Evet	1	9.0
Hayır	10	91.0
TOPLAM	**11**	**100.0**

Tablo 2'ye göre evli erkeklerin 1'i (%9.0) eşine şiddet uyguladığını ifade ederken evli erkelerin %91.0' ı eşlerine şiddet uygulamadıklarını belirtmişlerdir. Bu durumun bu şekilde sonuçlanması ile ilgili olarak duygusal, ekonomik ve cinsel şiddetin bir şiddet türü olarak düşünülmemesinden kaynaklı olduğu düşünülmüştür. Katılımcıların şiddet uygulamaya dair verdikleri cevapların yanı sıra **bu konudaki öne çıkan beyanları ise aşağıdaki gibidir:**

E1: *Hayır. O benim bir tanemdir.*

E8: *Eşimin istekleri mantıklı gelmediğinde baskı unsuru olarak şiddet uygularım.*

E9: *Şiddete karşı olduğum için hayır uygulamam.*

Eşine şiddet uyguladığını beyan eden evli erkek (n=1) odağında hangi şiddet türüne daha çok başvurduğuna dair elde edilen bilgi ise aşağıdaki gibidir:

E8: *Eşime baskı ve psikolojik şiddet uygularım daha çok. Ekonomik isteklerini karşılamayarak da şiddet uyguladığım olur.*

Araştırmaya katılan evli erkeklerin eşlerine uyguladığı şiddetin türüne ilişkin cevaplarının dağılımı Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Şiddet türlerine ilişkin cevapların dağılımı

Cevaplar	**F**	**%**
Fiziksel Şiddet	6	54.0
Duygusal	4	37.0
Cevap Yok	1	9.0
TOPLAM	**11**	**100.0**

Evli erkeklerin şiddetin tanımlamasına dair beyanları aşağıdaki gibidir:

E1: *Şiddet sözle anlatamadığın şeyleri fiziksel olarak yansıtmaktır.*

E4: *Tokat da şiddettir, kötü laf da.*

E6: *Bağırma falan şiddet değildir ama tokat şiddettir.*

E8: *Günümüzde psikolojik şiddet falan deseler de şiddet dayaktır.*

E10: *Şiddet görgüsüzlük ve kabalıktır.*

Evli erkeklere göre insanın neden şiddet gördüğüne dair beyanlar aşağıdaki gibidir:

E1: *Karşı taraf şiddet uygulama sınırlarını aştığı için şiddet görebilir.*

E3: *Anlaşmazlık ve stres şiddete götürür.*

E4: *Şiddet gören yapması gerekeni yapmıyordur. Ya da yaptıklarını şiddet uygulayan anlamıyordur.*

E6: *Kişi zayıf olduğu için şiddet görür.*

E7: *Cahil ve kaba insan şiddet uygular. Şiddet görenin suçu yoktur.*

E10: *Kişi korkudan, suskunluğundan şiddet görür.*

E11: *Kadın cahil olduğu için şiddet görür.*

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Kadına yönelik şiddet, dünyanın her yerinde dil, din, ırk, etnik grup ayrımı gözetmeden yaşanan ortak bir sorundur ve yüzyıllardır kadının insan haklarının ihlali olarak görülmekte, toplumun sağlığını etkileyen temel bir sorun olarak değerlendirilmektedir (Kabasakal ve Girli, 2012). Bu çalışma, Trabzon ili merkez Ortahisar ilçesinde yaşayan ve mevcut durumda evlilikleri devam eden 11 erkek bireyin katılımıyla ''Evli Erkeklerin Aile İçi Şiddete Dair Düşünceleri'' nin belirlenmesi amacıyla 23-30 Temmuz 2018 tarihleri arasında yüz yüze

görüşmeler ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamına alınan evli erkeklerin 1 tanesi eşine şiddet uyguladığını ifade etmiştir. Kadına yönelik şiddet konusunda yapılan çalışmalar arasında en fazla fiziksel şiddet görülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün ve Birleşmiş Milletlerin açıklamalarına göre dünyada her üç kadından biri fiziksel şiddete maruz kalmaktadır (Krug ve ark., 2002).

Katılımcıların yarısından fazlası şiddeti fiziksel olarak tarif etmektedir. Konu ile ilgili yapılan benzer bir çalışmada da erkeklerin şiddeti daha çok fiziksel olarak değerlendirdikleri belirlenmiştir (Dönmez ve ark., 2012).

Şiddetin gerekçesi olarak ise şiddet uygulayan fail pozisyonundaki bireyden ziyade şiddete uğrayan kimsenin özellikleri (korkması, hak etmiş olması, zayıf insan olması vb. gibi) ile ilgili olarak şiddet gördüğü belirtilmiştir. Nitekim erkek şiddetinde erkek üstünlüğü yaratılarak, kadınların korkuyla baskı altına alınması, dışlanması ve kadınlara karşı ayrımcılık yapılmasıyla erkeklere itaat etmelerinin olanaklı hale geldiği belirtilir (Sancar, 2009).

Elde edilen sonuçlara bağlı olarak aşağıdaki önerilere yer verilmektedir:

6. Erkekler tarafından ortaya konan ve hem erkek hem de kadın tarafından şiddet olarak tasnif edilmeyen durumlarla ilgili olarak şiddet türlerinin neler olduğuna dair kamu spotlarının artırılması önerilebilir.

7. Şiddet kavramının tüm dinamiklerini ile ele almak üzere Milli Eğitim Bakanlığı sistemine dahil edilerek temel eğitim ve ortaöğretim düzeyinde okutulması önerilebilir.

8. Şiddet mağdurunun yaşanan olumsuz olaydaki sorumluluğun bulunduğu kanısına karşın yaşamın yetişkinlik ve yaşlılık döneminde bulunan bireylere yönelik üniversite ve halk eğitim merkezleri iş birliği ile bilgilendirme çalışmalarının yürütülmesi önerilebilir.

9. Çiftlerin anlayışlı olmalarının yetiştirilme süreci ve eğitimli olmak ile ilgili düşüncesinden hareketle nitelikli eğitiminin sağlanması ve herkesin eğitim hakkından maksimum seviyede yararlanmasının önünün açılması önerilebilir.

10. Daha büyük örneklem grupları ile farklı sosyo-kültürel özelliğe sahip birçok bölgede benzer araştırmaların yapılarak daha kapsayıcı sonuçlara ulaşılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

1. Dönmez, G., Şimşek, H., Günay, T. (2012). Evli erkeklerde eşlerine yönelik şiddet ve ilişkili etmenler. Türkiye Halk Sağlığı Dergisi 10 (3): 151-159.

2. Dünya Şiddet ve Sağlık Raporu: Özet (2002). http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/ Genova: World Health Organization. Erişim Tarihi: 25.10.2018.

3. Kabasakal, Z., Girli, A. (2012). Üniversite öğrencilerinin kadına yönelik şiddet hakkındaki görüşlerinin, deneyimlerinin bazı değişkenler ve yaşam doyumu ile ilişkisi (DEÜ Buca Eğitim Fakültesi örneği). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 14 (2): 105-123.

4. Kelly, JB., Johnson MP. (2008). Differentiation Among Types Of Intimate Partner Violence: Research Update And Implications For Interventions, Family Court Review, 46(3),476-499.

5. Krug E, Dahlberg L, MercyJ, Zwi A, Lozano R. World report on violence and health.

6. Geneva, Switzerland: World Health Organization, 2002.

7. Patton, M.Q. (2014). Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri (Trans. Ed. Bütün, M. & Beşir, S.) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

8. Sancar, S. (2009). Erkeklik: İmkansız iktidar: Ailede, piyasada ve sokakta erkekler. İstanbul: Metis

9. Vahip I. (2002). Evdeki Şiddet ve Gelişimsel Boyutu: Farklı Bir Açıdan Bakış. Türk Psikiyatri Dergisi, 13(4),312-319.

10. Yıldırım, A. (1998). Sıradan Şiddet: Kadına ve Çocuğa Yönelik Şiddetin Toplumsal Kaynakları. İstanbul: Boyut Kitapları.

ZİHİNSEL ENGELLİ VE ÜSTÜN YETENEKLİ ÇOCUĞA SAHİP AİLELERİN YAŞAM KALİTELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Uzm. Ferit TOPRAK
Hacettepe Üniversitesi, ferittoprak@outlook.com

Prof. Dr. Zeynep ÇOPUR
Hacettepe Üniversitesi, zcopur@gmail.com

ÖZET

Bu araştırma üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitelerinin karşılaştırılması amacı ile planlanmış ve yürütülmüştür. Araştırmanın evrenini Ankara İlinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak hizmet veren Bilim ve Sanat Merkezlerine (BİLSEM) devam eden çocuğa sahip aileler ile zihinsel engelli çocuğa sahip olup çocuklarının eğitsel değerlendirme ve tanılanmasını Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinde (RAM) yapan aileler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini belirlemek için aykırı durum örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Zekâ gelişim eğrisinin iki ucunda bulunan iki grubun (üstün yetenekli ve zihinsel engelli) ebeveynleri araştırmanın evrenini oluşturmakta ve çalışmanın örneklemi 137 kişiden oluşmaktadır. Veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Verileri analiz etmede Bağımsız Gruplar için *t* Testi kullanılmıştır. Araştırmaya katılanların 64'ü (%46.7) üstün yetenekli, 73'ü (%53.3) zihinsel engelli çocuğun velisidir. Çocuğa yakınlık bakımından katılımcıların %62.8' inin çocuğun annesi, %37.2'sinin ise babası olduğu belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda yaşam kalitesi düzeyi bakımından üstün yetenekli çocuğa sahip ailelerin daha yüksek ortalama puanlara sahip oldukları bulunmuştur. Araştırma sonuçlarına göre özellikle zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitesi düzeylerinin arttırılmasına yönelik Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın işbirliği içerisinde iyileştirici sosyal politikalar geliştirmeleri gerektiği önerilebilir.

Anahtar Kelimeler: Zihinsel Engelliler, Üstün Yetenekliler, Yaşam Kalitesi

ABSTRACT

The main aim of this study is to compare quality of life of parents who have mentally disabled or gifted children. The population of this study consists of parents who have children attending Science and Art Centers in Ankara, which are government institutions under the Ministry of National Education and parents who have mentally disabled children and have their children evaluated and diagnosed in terms of education in Counseling and Research Centers. Deviant case sampling method was used to determine the sample of the study. Parents of the two groups at opposite ends of intelligence (gifted and mentally disabled) are the population of the study and the sample of the study is composed of 137 people. Question form was used as a data collection tool. Data was analyzed using Independent Samples *t* Test. While 64 participants (46.7%) of the study are parents of gifted children, 73 participants (53.3%) of the study are parents of mentally disabled children. In terms of relationship with the child, it can be stated that 62.8% participants are mother of the child and 37.2% of the participants are father of the child. As a consequence of the analysis, it was found that parents of gifted children have higher point average with regard to quality of life. At the end of the study, it can be

recommended that responsive social policies should be developed in order to increase the quality of life of parents having mentally disabled children with collaboration between the Ministry of National Education and the Ministry of Family and Social Policies.

Keywords: Mentally Disabled, Gifted, Quality Of Life

1. GİRİŞ

Toplumun aileden beklentisi sağlıklı çocuk sahibi olmaları yönündedir. Özel gereksinimli çocuğa sahip olunması durumunda toplumsal tutum değişebilmektedir. Farklı nedenlere dayalı olarak bireysel özellikleri ve eğitimsel özellikleri bakımından yaşıtlarından farklı gelişim düzeyine sahip bireyler, özel gereksinimi olan bireyler olarak tanımlanır (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2012). Özel gereksinimi olan bireyler akranlarından farklı gelişim düzeyine sahip olduklarından farklı şartlarda ve farklı düzeylerde ihtiyaçları bulunmaktadır. Ayrıca bu ihtiyaçlarını karşılamak adına normal bireylere göre daha fazla ilgi beklemektedirler. Örneğin, üstün yetenekli bireyler normal gelişim gösteren bireylere göre daha hızlı öğrenebilirken, zihinsel engelli bireyler, normal gelişim gösteren bireylerden daha yavaş öğrenme hızına sahiptirler. Bu durumda özellikle üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğu olan aileler, durumun kabulü ve sonrasında çocuklarının ihtiyaçlarına yanıt vermek için normal çocuk sahibi ailelere göre daha fazla arayış içerisine girmektedirler.

Zekâ normal dağılım eğrisinin iki uç tarafında yer alan üstün yetenekli ve zihinsel engelli bireylerin zekâ düzeyleri, normal kabul edilen değerlerden sapma gösterir (Marland, 1972). Nüfusun yaklaşık %65 'i zekâ ortalaması olan 85-115 puan aralığında yer alırken, yaklaşık %2'si 130 puan üzerinde ve %2'si 70 puanın altında yer almaktadır (Sak ve diğerleri, 2016). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde (2012) zihinsel engelli birey; "Zihinsel işlevler bakımından ortalamanın iki standart sapma altında farklılık gösteren, buna bağlı olarak kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerinde eksiklikleri ya da sınırlılıkları olan, bu özellikleri 18 yaşından önceki gelişim döneminde ortaya çıkan ve özel eğitim ile destek eğitim hizmetlerine ihtiyaç duyan birey" olarak tanımlanmıştır. Başbakanlık Özürlüler İdaresi'nin (2002) yapmış olduğu araştırmaya göre Türkiye'de engelli bireyler nüfusun yaklaşık %12.29'unu oluşturmaktadır. Engel grupları içerisinde önemli bir orana sahip olan zihinsel engelli bireyler nüfusun % 2.58 kadarıdır. Türkiye İstatistik Kurumu (2011) tarafından Nüfus ve Konut Araştırması sonuçlarına göre ise üç yaş ve üzeri en az bir engeli olan nüfusun genel nüfusa oranı %6.9 bulunmuştur. Erkeklerde %5.9, kadınlarda ise bu oran %7.9 olarak tespit edilmiştir. Üstün yetenekliliğin ise, akranlarına göre yetenek veya zekâ alanlarının birden fazlasında üst performans gösteren veya gizil güce sahip olan, yaratıcılığı güçlü ve başladığı işin üstesinden gelme ve tamamlamada, yüksek görev anlayışı bulunan çocuklar şeklindeki tanımı tarihsel gelişim sürecinde en çok kabul gören tanımdır (Akkanat, 1999). Bu çocukların toplam nüfusa oranı %2 olarak kabul edilmektedir (Ataman, 2000). Birinci Özel Eğitim Konseyi raporunda (1991) üstün yeteneklileri diğerlerinden ayırt eden özellikler; ileri düzeyde zihinsel performans, özel yetenek, motivasyon, yaratıcılık ve duyarlılık olarak belirtilmiştir (Ömeroğlu, 1993). Üstün yetenekli çocuklar; fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak ileri düzeyde uyumlu olmalarının yanında entelektüel başarıda da parlaklık gösterirler (Cutts & Moseley, 2004).

Özel gereksinimli çocuğa sahip olacağı öngörülen aileler belirsizlik hissetmektedir. Aileler özel gereksinimi olan bir çocuğa sahip oldukları anda, bunu ailenin beklentileri dışında

gelişmiş durum olarak algılamaktadırlar. Ebeveynlerin, çocuğun engelini doğumda veya sonrasında öğrenmesi ilk tepkilerini değiştirmemektedir. Bu tepkiler; *kızgınlık, stres, motivasyon eksikliği, kendine veya çocuğuna zarar verme* gibi geçici tepkiler içerdiği gibi *suçluluk hissi, aşırı destek, çifte duygu, depresyon, ümitsizlik* gibi devamlı tepkilerde içerebilir (Greenspan & Wieder, 2004).

Aileler zihinsel engelli çocuk sahibi olma durumunu acı verici bulmaktadırlar. Bu duygular, ebeveynler arasındaki ilişkiyi, kaliteli ebeveynlik durumlarını ve özel gereksinimi olan çocuğun ihtiyaçlarını karşılamalarını (Matejevic & Jovanovic, 2011), ebeveynlerin planlarını, hayallerini, beklentilerini ve daha birçok şeyi etkilemektedir (Metin, 2012). Zihinsel engelli bireylerde engellilik düzeylerine göre zaman içinde bazı düzelmeler görülebilse de zihinsel engelin yaşam boyu sürmesi, bireyin ve bakım verenlerin üretkenliğini ve yaşam kalitesini düşürmekte aynı zamanda sağlık ve tedavi gibi maddi giderlerin artması, zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin desteklenmelerine duyulan ihtiyacı arttırmaktadır (Demirbilek, 2013).

Üstün yetenekli çocuğa sahip aileler ise, çocuklarının bebeklik dönemlerinde diğer çocuklardan büyüme ve gelişim hızlarının farklılığı dolayısıyla memnuniyet duymaktadırlar. İlerleyen yıllarda durum değişmekte ve aileler üstün yetenekli çocuklarından gelen daha fazla ilgi isteklerine, bilgi ve zenginleştirilmiş olanak taleplerine, eğitim ihtiyaçlarının artmasına karşılık vermekte zorlanmaktadırlar (Akarsu, 2001). Ailelerin yaşadığı güçlükler, çocukların büyümesiyle birlikte paralellik göstererek artmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı, 2014). Sıra dışı gelişim gösteren bu çocuklara sahip aileler; çocuğun talepleri ve eğitimleri için uygun okul ve programların, çevresel olanak ve imkânların bulunması gibi konularda normal gelişim gösteren çocuklara sahip ailelere göre daha çok güçlük ve engel aşmak durumundadırlar (Dağlıoğlu & Alemdar, 2010). Aileye üstün yetenekli bir üyenin katılmasıyla birlikte, üstün yetenekli çocuk daha fazla oranda diğer kardeşlerle eşit olmayan biçimde ailenin enerjisini ve kaynaklarını kendisine yönlendirebilmektedir. Aileler üstün yetenekli bir çocuğa sahip olmanın gururunu duyarken aynı zamanda çocuğun sorularını ve ihtiyaçlarını karşılayamama sorunlarını yaşayabilmektedirler. Üstün yetenekli çocuk çevresi tarafından; uyumsuz, başına buyruk, bireysel ilgilerinin peşinde ve liderlik hevesinde olan, başkalarının hatasını ortaya koyan, bilgiçlik taslayan, kendini beğenmiş bir kişilik olarak yorumlanabilmektedir (Akarsu, 2001). Üstün yetenekli çocuklar bu özellikleri nedeniyle dezavantajlı konumdadırlar. Üstün yetenekli çocukların potansiyellerini harekete geçirmesi, yaşamdan doyum alan mutlu ve sağlıklı bireyler olabilmeleri anne-babaların tutumları ile ilişkilidir. Bu nedenle bu çocukların yetiştirilmesinde ebeveynlerinin rolü önemlidir (Karakuş, 2010). Ebeveynlerin bu ağır sorumluluğu dışında çocuklarının zihinsel engelli veya üstün yetenekli olmasıyla birlikte süreç ağırlaşmakta, daha farklı ve daha fazla sayıda sorumluluklar ebeveynlere atfedilmektedir.

Zihinsel engelli ve üstün yetenekli çocuğa sahip olan ailelerin yaşadığı güçlükler ve zorluklar, birçok açıdan benzerlik göstermekte ve üstün yetenekli çocuğa sahip aileler ile zihinsel engelli çocuğa sahip aileler benzer tepkiler vermektedirler (Akkanat, 1999). Bu nedenle bu araştırmada; normal zekâ gelişimi açısından bir sapma olarak değerlendirilen ve zihinsel işlev açısından gelişim eğrisinin iki uç tarafında yer alan zihinsel engelli ve üstün yetenekli çocuğa sahip olan anne-babaların yaşam kalitelerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır.

Yaşam Kalitesi

Globalleşen dünyada önemli kavramlar arasında yerini almış olan kalite kavramı, bir şeyin niteliği olarak değerlendirilmektedir. Yaşam kalitesi, yaşamla ilişkili bireyin çevresi, ekonomik durumu, ilişkileri vb. unsurlarda doyumunu içine alan bir kavramdır. Bu kavramın tanımlanması oldukça güçtür çünkü kavram dinamiktir ve çok yönlü özellikler taşımaktadır. Yaşam kalitesi kavramı, tamamen karşılamasa da, iyilik hâli, mutluluk, yaşam düzeyi, yaşam doyumu gibi kavramlarla eş anlamlı kullanılmıştır. Ancak yaşam kalitesi kavramı genelde, sosyolojik, psikolojik, ekonomik ve kültürel etmenlerle belirlenerek bireysel iyi oluşu tanımlamaktadır (Özkan, 1999).

Yaşam kalitesi kavramı çok boyutlu olması nedeniyle, farklı disiplinlerde farklı şekilde tanımlanmıştır. Özkan (1999) yaşam kalitesinin tüm yönlerini değerlendirmede gerekli olan özellikleri; genel sağlık, performans durumu, genel rahatlık, ekonomik durum ve sağlık durumu olarak belirlemiştir. Fiziksel yeterlik ve maddi refah düzeyi, sosyal yaşam etkinliklerinde ve aile ve arkadaşlarla ilişkilerde memnuniyet düzeyi, ruh sağlığı, işlevsel beceri, geleceğe hazırlık ve maneviyat bakımından iyi olma hali gibi yaşam kalitesi göstergeleri, sosyo-kültürel alışkanlıklara ve yaşam algısına bağlı olarak değişiklikler göstermektedir (Kayıhan, 2007).

Evans (1994) yaşam kalitesini objektif ve sübjektif göstergeler olarak iki bölümde incelemiştir. Yaşam kalitesinin objektif göstergelerinin temelindeki fiziksel iyilik hâli;

- ev ortamında fiziksel aktivitelerde yaşanılan zorlukları,
- işlevsel yeterliği,
- çalışma durumu,
- sağlık ile ilgili konuları,
- bireyin sosyo-ekonomik durumunu içermektedir.

Subjektif göstergeler temelindeki psikolojik hal;

- emosyonel iyilik hâli,
- yaşam doyumu,
- psikolojik etki ile ilgili konuları kapsamaktadır (Tunç, 2011).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'ne göre, insanların beklentileri, amaçları, ilgi alanları, standartları yönünde yaşamdaki durumları, yaşadıkları kültür ve değerler sistemini algılama biçimleri yaşam kalitesini göstermektedir (Aslan, 2010).

Campbell, Converse ve Rodgers'ın 1976'da, Bubolz ve Sontag'ın ise 1993'te belirttiği üzere (aktaran Mutlu, 2006) her yaşam alanı yaşam kalitesinin ayrıntılarını belirlemeye katkıda bulunurken, bu yaşam alanlarının en önemlilerinden biri ailedir. Aile çocuklarının doğumuyla birlikte yaşamı boyunca sürekli bir kurum olmakla birlikte çocuğun toplumsal, ekonomik ve fizyolojik, davranışlarını şekillendirmede, psikolojik gelişiminde önemli roller üstlenmektedir. Park vd. (2003) aile yaşam kalitesini, aile üyelerinin birlikte yaşama ve ailenin ihtiyaçlarının karşılanmasındaki memnuniyetleri, aile üyelerinin kendileri için önemli şeyleri başarma fırsatları şeklinde belirlemişlerdir. Smith-Bird ve Turnbull (2005) Avustralya, Kanada ve İsrail'de aile yaşam kalitesi üzerine yaptıkları araştırmada aile yaşam kalitesini, sağlık, ekonomik durum, aile içi ilişkiler, aile desteği, engelli desteği, din ve toplumsal inançlar, boş zaman etkinlikleri ve sosyal etkinliklere katılım olmak üzere dokuz boyutta belirlemişlerdir.

Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşam Kalitesi

Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin yaşam kaliteleri, aile yaşam kalitesi boyutlarıyla incelenmiştir. Sağlık, ailenin ekonomik durumu, aile içi ilişkiler, aile desteği, engelli desteği, din ve toplumsal inançlar, boş zaman etkinlikleri ve sosyal etkinliklere katılım gibi birçok boyut zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitesini etkileyebilir (Smith-Bird & Turnbull, 2005). Sağlık boyutu, çocuğun hastalık süresi ve türü, yaşanan semptomlar, psikolojik ve fiziksel gereksinim düzeyi, var olan diğer hastalıklar, aile üyelerinin hastalıkları ve başa çıkma stratejilerini kapsamaktadır. Araştırmalar ailede bakım verenlerde; kronik sağlık problemlerinin ve depresyon veya anksiyete semptomlarının daha sık görüldüğünü, yüksek düzeyde stres hormonlarının varlığını, daha uzun süreli enfeksiyon hastalıklarına maruz kaldıklarını, daha zayıf immün sistemlerinin varlığını, daha uzun sürede yaraların iyileştiğini, daha yaygın şekilde obezite gözlendiğini, zihinsel zayıflık risk olasılığının daha fazla bulunduğunu belirtmişlerdir (Akkök, 1997). Ayrıca, bakım verenlerin engelli çocuk sahibi olmadan öncesine kıyasla; daha az fiziksel etkinlikte bulundukları, daha az uyudukları ve sağlıksız beslendikleri saptanmıştır (Evcimen, 1996).

Kronik hasta ile ilgilenmek yaşam kalitesini olumsuz yönde etkileyebilir. Hastalık sürecinin zahmet verici olması, stresli ve bunaltıcı olması, enerji ve zaman gerektirmesi ebeveynin ya da bakıcının aile işlevselliğini, ekonomik ve sosyal durumlarını, ruhsal ve fiziksel fonksiyonlarını ve profesyonel aktivitelerini etkileyebilmektedir (Akkök, 1997). Ayrıca, engelli çocuk yetiştirme sürecinde, ailenin aşırı psiko-sosyal sorunlar yaşamasının nedenleri arasında; ailelerin yaşadıkları endişe, anksiyete, sürekli kaygı ve depresyon gibi olumsuz durumlar sayılabilir (T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, 1995).

Engellilik durumu herkesin başına gelebilir ancak ekonomik açıdan düşük seviyede bulunan aileler, yüksek seviyede bulunan ailelere oranla engellilik durumundan daha çok etkilenirler. Çünkü engelli bireylerin gereksinim duydukları hizmetler çok, çeşitli ve sürekli hizmetlerdir. Ailenin bu gereksinimleri karşılayabilmesi adına ekonomik açıdan yeterli olması gerekir (T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, 1995).

Araştırmalar engelli çocuğun doğumuyla birlikte ailenin kaygı düzeyinin yükselmesi, ailenin ilgi ve desteğe ihtiyaç duyması, ebeveynin çevreden gelen meraklı sorularla ve olumsuz davranışlarla karşılaşması nedeniyle çocukla iletişimin kesilmesi sonucu aile içi çatışmanın artmasıyla çocuğun gelişiminin olumsuz etkilenebileceğini göstermektedir (T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, 1995). Ebeveynlerin zihinsel engelli çocuğa karşı aşırı korumacı tavırları ve kardeşler arasında zihinsel engelli çocuğa yapılan pozitif ayrımcılığın aile içinde çatışmaya sebep olmasıyla birlikte, dini ve toplumsal inançlar nedeniyle ailenin Tanrı tarafından cezalandırıldığı düşüncesi ailelerin yaşam kalitesini negatif yönde etkileyebilmektedir (Rispler-Chaim, 2007).

Ailelerin zihinsel engelli çocuklarıyla sürekli ilgilenmeleri gerekliliği (Karaçengel, 2007), engelli çocuğun ihtiyaçlarını bireysel olarak karşılamada zorlanması nedeniyle bir başkasına ihtiyaç duyması ve ailenin engelli çocukla ilgilenmediği zaman diliminde kendini suçlu hissetmesi ailenin boş zaman etkinliğine katılım gösterememesine neden olmaktadır. Sosyal etkinliklerde toplumun aileye acıyarak bakışı ve toplumun yönelttiği sorular ailenin acısını tekrar yaşamasına sebep olmakta ve aileleri olumsuz etkilemektedir (Gargiulo, 1985). Bu durumda ailelerin yaşam kalitesinin olumsuz yönde etkilenmesi kaçınılmaz görünmektedir.

Bu konuda Demirhan'ın (2014) 6-16 yaş arası zihinsel engelli çocuğa sahip olan ebeveynlerin yaşam kalitesini araştırmak amacı ile yaptığı araştırmada, zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin yaşam kalitesinin orta seviyede olduğu belirlenmiştir. En düşük yaşam kalitesinin sosyal baskıyı içeren duygusal alt boyutta, en yüksek yaşam kalitesinin ise fiziksel alt boyutta olduğu sonucuna varılmıştır.

Üstün Yetenekli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşam Kalitesi

Üstün yetenekli çocuk sahibi ailelerin yaşam kalitesi ile ilgili alan yazında araştırmaya rastlanmamış olması nedeniyle, üstün yetenekli çocuk sahibi ailelerin yaşam kalitesi hakkında yaşam kalitesi kavramının alt boyutları ile üstün yetenekli çocuk sahibi ailelerin yaşadığı güçlükler ilişkilendirilmiştir.

Yaşam kalitesi tanımlarında ortak alt boyutların; mutluluk, sağlık durumu, ekonomik durum, fiziksel iyilik hali, maddi iyilik hali, sosyal yaşam etkinliklerinde, boş zaman etkinliklerinde, aile ve arkadaş ilişkilerinde tatminkarlık olduğu görülmektedir (Evans, 1994). Üstün yetenekli çocuk sahibi ailelerde, çocuklarının akranlarına göre gelişimsel farklılıklarının olması sonucu toplumdan uzaklaşmaları, yalnız kalmayı tercih etmeleri ve akranlarıyla değil kendilerinden yaşça büyüklerle daha kolay anlaşabilmeleri gibi sorun olarak nitelendirilebilecek davranışlar nedeniyle mutsuzluk hali mevcut olabilir. Çocuklarının eğitiminin sağlanması adına kaygılı olmaları, üstün yetenekli çocukların eğitim giderlerinin daha yüksek olması ailelerin dolaylı olarak sağlık sorunları yaşamasına ve ekonomik olarak zorlanmalarına neden olabilir. Çocukları akranlarından farklı olarak bilimsel bakış açısıyla daha fazla bilgiye ihtiyaç duyabilirler. Bu nedenle çocuklarının bilimsel ihtiyaçlarını karşılamaları ve çocuklarını doğru yönlendirebilmek adına onların gelişimsel dönemlerini takip etmek, eğitim alabilecekleri kurumları belirlemek için çocuklarıyla daha fazla ortak zaman geçirmeleri ve çocuklarıyla ilgili konulara daha fazla zaman ayırmaları gerekmektedir. Bu durumda ebeveynlerin kendilerine ayıracakları zaman dilimini oldukça düşük seviyede tutmaları gerekebilir. Ayrıca çocuklarıyla olası iletişim bozuklukları nedeniyle ebeveynlerin kendi aralarında daha güçlü bir ilişkiye ihtiyaçları vardır. Üstün yetenekli çocukların akranlarına kıyasla gelişimsel farklılıkları, akranlarının ebeveynlerine göre kendi ebeveynlerinin daha fazla sorumluluk almasını ve daha fazla görevi yerine getirmelerini gerektirmektedir. Ebeveynlerin sosyal yaşam etkinliklerine katılımı düşecek, boş zamanları azalacak, aile ve arkadaş ilişkilerinden tatmin olma düzeylerinde çocukları olmadan öncesine kıyasla bir azalma olacaktır. Bu durumda yaşam kalitelerinin daha düşük düzeyde olması beklenebilir.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada zihinsel engelli ve üstün yetenekli çocuğa sahip aileler, aile yaşam kalitesi açısından değerlendirilmiştir. Bu nedenle araştırmada tarama modeline dayalı betimsel yöntem uygulanmıştır.

Hipotezler

H1.Üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin; "Aile Yaşam Kalitesi" toplam puanları ile "Aile Etkileşimi", "Ebeveynlik", "Duygusal Yeterlik", "Fiziksel/finansal/materyal Yeterlik" ve "Yetersizliğe İlişkin Destek" alt boyutları puanları farklılık göstermektedir.

H2. Üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin "Aile Yaşam Kalitesi" düzeyleri çocuğun annesi-babası olma durumlarına göre farklılık göstermektedir.

H3. Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin "Aile Yaşam Kalitesi" düzeyleri çocuklarının engel derecesine göre farklılık göstermektedir.

H4. Üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin "Aile Yaşam Kalitesi" düzeyleri başka çocuğa sahip olma durumlarına göre farklılık göstermektedir.

H5. Üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin "Aile Yaşam Kalitesi" düzeyleri çalışma durumlarına göre farklılık göstermektedir.

H6. Üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin "Aile Yaşam Kalitesi" düzeyleri ile gelirleri arasında ilişki vardır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Ankara ilinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak hizmet veren Bilim ve Sanat Merkezlerine devam eden çocuğa sahip aileler ile zihinsel engelli çocuğa sahip olup çocuklarının eğitsel değerlendirme ve tanılanmasını Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinde yapan aileler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini belirlemek için aykırı durum örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Zekâ gelişim eğrisinin iki ucunda bulunan iki grubun (üstün yetenekli ve zihinsel engelli) ebeveynleri araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Bilim ve Sanat Merkezlerine devam eden çocuklar, uluslararası geçerlilik ve güvenirliği olan Türkiye norm çalışması ve adaptasyonu yapılmış zeka ölçeklerinin uygulanması sonucunda 130 ve üzeri puan alan üstün yetenekli çocuklardır. Rehberlik ve Araştırma Merkezlerine eğitsel değerlendirme ve tanılama için başvurusu yapılan çocuklar ise yine uluslararası geçerliliği ve güvenirliği olan Türkiye norm çalışmaları ve adaptasyon çalışmaları yapılmış zekâ ölçeklerinden toplam 69 ve altında puan alan zihinsel engelli tanısı almış çocuklardır. Çalışmanın örneklemini 137 kişi oluşturmaktadır.

Ölçme Araçları

Veri toplamak amacıyla hazırlanan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Anket formunun birinci kısmında üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğa sahip olma durumunun bazı farklılıklar göstereceği dikkate alınarak iki ayrı form oluşturulmuştur. Üstün yetenekli çocuğa sahip aileler için oluşturulan formda ailelerin sahip oldukları özelliklerin belirlenmesine yönelik yaş, cinsiyet, eğitim durumu, çalışma durumu, aile gelir durumu, çocuğun yaşı, özel yetenek alanı, ailede başka üstün yetenekli çocuk sahibi olmak gibi sorular yer almakta; zihinsel engelli çocuğa sahip aileler için oluşturulan formda ise yaş, cinsiyet, eğitim durumu, çalışma durumu, aile gelir durumu, çocuğun yaşı, engel derecesi, ailede başka engelli çocuğa sahip olma gibi sorular yer almaktadır.

Anket formunun ikinci bölümünde ailelerin yaşam kalitelerinin belirlenmesi için **"Beach Center Aile Yaşam Kalitesi Ölçeği"** kullanılmıştır. Summers ve arkadaşları koordinatörlüğündeki Kansas Üniversitesi Beach Aile ve Yetersizlik Merkezi (Beach Center on Disability, 2006) tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçeye uyarlanması, geçerlik ve güvenirlik çalışması Meral ve Cavkaytar (2013) tarafından yapılmıştır. Özel gereksinimli çocuğa sahip olan aileler için geliştirilmiş, 25 madde beş alt boyuttan oluşan ve "hiç uygun değil (1)" ile "tamamen uygun (5)" arasında değişen beşli likert tipinde bir ölçektir. Ölçeğin alt boyutları;

1. Aile etkileşimi (1-7-10-11-12-18. maddeler),
2. Ebeveynlik (2-5-8-14-17-19. maddeler),
3. Duygusal yeterlik (3-4-6-9-13. maddeler),

4. Fiziksel/finansal/materyal yeterliği (15-16-20-21. maddeler) ve
5. Yetersizliğe ilişkin destek (22-23-24-25. maddeler) şeklindedir.

Cronbach alpha güvenirlik katsayısı ölçek toplamında α=0.92, "aile etkileşimi" alt boyutunda α=0.81, "ebeveynlik" alt boyutunda α=0.80, "duygusal yeterlik" alt boyutunda α=0.71, "fiziksel/finansal/materyal yeterliği" alt boyutunda α=0.81, "yetersizliğe ilişkin destek" alt boyutunda ise α=0.82 olarak bulunmuştur. Ölçek bireylerin "memnuniyet" durumuna ilişkin bilgiler vermektedir. Beach Center Aile Yaşam Kalitesi Ölçeği bütünü için alınabilecek en yüksek puan 125, en düşük puan ise 25 puandır. Ölçeğin toplam puanının ve alt boyut puanlarının artması yaşam kalitesindeki artış olarak kabul edilmektedir (Meral & Cavkaytar, 2013).

Anket formu oluşturulduktan sonra Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulundan gerekli izin alınmış ve geliştirilen anket formunun işlerliğinin saptanması amacıyla, anket formu 26 ebeveyn üzerinde (13 zihinsel engelli çocuğa sahip aile ve 13 üstün yetenekli çocuğa sahip aile) uygulanmış ve alınan cevaplar doğrultusunda anket formu düzenlenmiştir. Daha sonra Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak Ankara da hizmet veren Bilim ve Sanat Merkezlerine ve Rehberlik ve Araştırma Merkezlerine izin yazıları gönderilmiş ve aynı zamanda yapılmak istenen çalışma hakkında bilgi verilmiştir. Araştırma verileri, araştırmacının hazırlamış olduğu anket formuna bağlı kalınarak, Bilim ve Sanat Merkezlerine (BİLSEM) devam eden ve Rehberlik ve Araştırma Merkezlerine (RAM) eğitsel değerlendirme ve tanılama için başvuran ailelere uygulanarak elde edilmiştir. Öğrencilerin velilerinden çalışmayı kabul edenlerle iletişime geçilerek, yüz yüze görüşmeyi kabul eden anne veya babalar ile birebir, kabul etmeyenler için ise anketlerin dağıtılıp, doldurulduktan sonra toplanması sonucunda elde edilmiştir. Veri toplama işlemi 30.09.2016-30.01.2017 tarihleri arasında araştırmacı tarafından yürütülmüştür.

Verilerin Değerlendirilmesi ve Analizi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS istatistik paket programına göre değerlendirilmiş ve analiz edilmiştir. Test sonuçlarında elde edilen *p* değerleri %95 güven düzeyinde ve α=0.05 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir. Araştırmadan elde edilen verileri analiz etmeden önce veriler analize hazırlanmıştır. Toplam puanlar alınmış, daha sonra puanlar Z standart puanına çevrilerek uç değer incelemesi yapılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda uç değer tespit edilmemiştir. Daha sonra normallik testi yapılmıştır. Normal dağılıma uygunluğunun analizi için Kolmogorov-Smirnov testi yapılmış, histogram grafikleri ve çarpıklık değerleri incelenmiştir. Kolmogorov-Smirnov testi sonucuna göre, üstün yetenekli çocuğu bulunan ailelerin Aile Yaşam Kalitesi Ölçeği toplam ve Aile Yaşam Kalitesi Ölçeği duygusal yeterlik alt boyutu puanlarının normal dağıldığı ($p > .05$), diğer puanların ise normal dağılmadığı görülmektedir ($p < .05$). Zihinsel engelli çocuğu bulunan ailelerin ise Aile Yaşam Kalitesi Ölçeği duygusal yeterlik alt boyutu puanlarının normal dağıldığı ($p > .05$), diğer puanların ise normal dağılmadığı görülmektedir ($p < .05$). Ancak sadece Kolmogorov-Smirnov testi sonuçlarına göre karar verilmemektedir. Normalliği test etmek için ayrıca histogram grafikleri ve çarpıklık değerleri de incelenmiştir. Hem üstün yetenekli hem de zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerden elde edilen verilerin çarpıklık değerlerinin -1.96 ile +1.96 arasında değiştiği görülmüş ve puanların normal dağılımdan önemli bir sapma göstermediği sonucuna ulaşılmıştır. Verilerin analizinde varsayımların sağlanıp sağlanmadığı ve verilerin yapısı göz

önünde bulundurularak uygulanacak teste karar verilerek, sürekli verilerin tanımlayıcı istatistikleri ortalama ($\overline{X}$) ± standart sapma (ss) şeklinde, kategorik verilerin tanımlayıcı istatistikleri kişi sayısı (n) ve yüzde (%) şeklinde gösterilmiştir. İlk olarak katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinin belirlenmesi için betimsel istatistikler yapılmış ve frekans tabloları hazırlanmıştır. Daha sonra katılımcıların Aile Yaşam Kalitesi Ölçeği maddelerine ilişkin görüşlerinin belirlenmesi için *Bağımsız Gruplar için t Testi* yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın birinci, ikinci, dördüncü hipotezlerine yanıt vermek amacıyla Bağımsız Gruplar için *t T*esti yapılmıştır. Üçüncü araştırma hipotezine yanıt vermek amacıyla *Kruskal Wallis H Testi* yapılmıştır. Çünkü yüksek düzeyde zihinsel engelli çocuğu bulunan sadece 6 kişi bulunmaktadır ve bu kadar az sayıyla parametrik bir test yapmak mümkün olmamıştır. Araştırmanın beşinci hipotezine yanıt vermek amacıyla üstün yetenekli çocuğa sahip aileler için *Mann Whitney U Testi*, zihinsel engelli çocuğa sahip aileler için ise *Bağımsız Gruplar için t Testi* yapılmıştır. Üstün yeteneklilerde çalışmayan sadece 12 kişi bulunduğu için parametrik bir test yapılamamıştır. Araştırmanın altıncı hipotezine yanıt vermek amacıyla üstün yetenekli çocuğa sahip aileler için *Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı,* zihinsel engelli çocuğa sahip aileler için ise *Spearman Korelasyon Katsayısı* hesaplanmıştır.

3. BULGULAR

Aileler Hakkında Genel Bilgiler

Araştırmaya katılan ailelerin sosyo-demografik özelliklerine ait frekans, yüzde ve ortalama dağılımları Tablo 1'de verilmiştir. Tablo 1'e göre araştırmaya katılanların %46.7'si (n=64) üstün yetenekli, %53.3'ü (n=73) zihinsel engelli çocuğun velisidir. Katılımcıların yaşları 22-62 yaş aralığında olup ortalama yaşları genel olarak $\overline{X}$ = 40.79 (ss=6.82), üstün yetenekli çocukların velilerinin yaş ortalaması $\overline{X}$ = 40.58 (ss=4.56) iken, zihinsel engelli çocukların velilerinin yaş ortalaması $\overline{X}$ = 40.97'dir (ss=8.35). Ailelerin gelirleri 350TL-15.000TL aralığında olup, gelir ortalaması genel olarak $\overline{X}$ = 3814.37 TL'dir (ss=3043.30). Üstün yetenekli çocuğa sahip ailelerin gelir ortalaması $\overline{X}$ = 6158.73 TL (ss=2937.24) iken, zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin gelir ortalaması $\overline{X}$ = 1763.06 TL'dır (ss=895.62). Gelir ortalamalarının birbirinden çok farklı olduğu görülmektedir. Çocukların yaşı 2-17 yaş arasında olup, ortalama çocuk yaşı $\overline{X}$ = 10.80 (ss=2.83), üstün yetenekli çocukların yaş ortalaması $\overline{X}$ = 10.02 (ss=1.63), zihinsel engelli çocukların yaş ortalaması ise $\overline{X}$ = 11.49 (ss=3.42) yaş olarak hesaplanmıştır. Araştırmaya katılanların %62.8'inin anne, %37.2'sinin ise baba olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %24.1'i üstün yetenekli çocuğun annesi, %22.6'sı babası, %38.7'si zihinsel engelli çocuğun annesi, %14.6'sı ise babasıdır. Araştırmaya katılan ebeveynler arasında üniversite mezunu olanlar önde gelmekte olup (%43.1) bunu ortaokul (%31.4) ve lise (%13.9) mezunu olanlar izlemektedir. Üstün yetenekli çocuğa sahip ebeveynler arasında üniversite mezunu (%40.9) olanlar önde gelmekte olup bunu lise (%5.1) ve ilkokul (%0.7) mezunu olanlar izlemekte iken, zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynler arasında ilkokul mezunu (%30.7) olanlar önde gelmekte olup bunu ortaokul (%10.2) ve lise (%8.8) mezunu olanlar izlemektedir. Ailelerin yarıdan fazlası (%52.7) çalışmakta, %43.1'i çalışmamakta, %5.8'i ise emeklidir. Üstün yetenekli çocuğu olan ailelerde çalışanlar önde gelirken (n=47, %34.3), zihinsel engelli çocuğu olan ailelerde çalışmayanlar (n=44, %32.4)

önde gelmektedir. Üstün yetenekli çocuğa sahip ailelerin büyük çoğunluğunun çocuğu (n=52, %81.3) genel yetenek, 7 ailenin çocuğu (%10.9) resim, 5 ailenin çocuğu (%7.8) ise müzik alanında yeteneklidir. Ailelerin yarıdan fazlası (n=33, %51.6) 1 yıl ve daha az, %40.6'sı (n=26) 2 yıl, %7.8'i (n=5) ise 3 yıldır üstün yetenekli çocuklarına Bilim Sanat Merkezinde eğitim aldırdıklarını belirtmişlerdir. Tablo 1 incelendiğinde zihinsel engelli çocuğu olan ailelerin çoğunluğunun (n=44, %60.3) hafif düzeyde zihinsel engelli, %30.1'inin (n=22) orta, %8.2'sinin (n=6) ise ağır düzeyde zihinsel engelli çocuğa sahip olduğu belirlenmiştir. Engelli çocuğun eğitim alma süresine göre bakıldığında ailelerin yarısı (n=37, %50.7) 4 yıl ve daha fazla, %20.5'i (n=15) 2 yıl, %16.4'ü (n=12) 3 yıl, %12.3'ü (n=9) ise 1 yıl ve daha az süredir çocuklarına eğitim aldırdıklarını belirtmişlerdir. Ailelerin çoğunluğu (%70.1) başka çocuğa sahip iken %29.2'sinin başka çocuğu bulunmamaktadır. Hem üstün yetenekli (%32.1) hem de zihinsel engelli (%38.0) çocuğa sahip ailelerde başka çocuğu olanlar önde gelmektedir. Ailelerin yarıdan fazlasının (%57.6) diğer çocuk sayısı 1'dir. Üstün yetenekli çocuk sahibi ailelerde diğer çocuk sayısının 1 olduğunu belirtenler (%36.0) önde gelirken, zihinsel engelli çocuk sahibi ailelerde 2 olduğunu belirtenler (%25.8) önde gelmektedir. Üstün yetenekli çocuğa sahip ailelerin büyük çoğunluğunun (%84.4) başka üstün yetenekli çocuğu bulunmamakta, zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin büyük çoğunluğunun da (%82.7) başka zihinsel engelli çocuğu bulunmamaktadır. Çocukların tamamına yakınının (%96.4) bakıcı desteği almadığı belirlenmiştir. Hem üstün yetenekli (%43.8) hem de zihinsel engelli (%52.6) çocuğa sahip ailelerde bakıcı desteği almadığını belirtenler önde gelmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Ailelerin Sosyo Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

Sosyo-Demografik Özellikler		***Üstün Yetenekli n=64 (%46.7)***		***Zihinsel Engelli n=73 (%53.3)***		***TOPLAM N=137 (%100.0)***	
		N	***%***	***N***	***%***	***N***	***%***
Çocuğa Yakınlık	Annesi	33	24.1	53	38.7	86	62.8
	Babası	31	22.6	20	14.6	51	37.2
Eğitim Durumu	Yok	-	-	1	0.7	1	0.7
	Sadece okur-yazar	-	-	1	0.7	1	0.7
	İlkokul	1	0.7	42	30.7	43	31.4
	Ortaokul	-	-	14	10.2	14	10.2
	Lise	7	5.1	12	8.8	19	13.9
	Üniversite	56	40.9	3	2.2	59	43.1
Çalışma Durumu	Çalışıyorum	47	34.3	25	18.4	72	52.7
	Çalışmıyorum	12	8.8	44	32.4	56	41.2
	Emekliyim	4	2.9	4	2.9	8	5.8
	Boş	1	0.7	-	-	1	0.7
Üstün Yetenekli Çocuğun Özel Yetenek Alanı	Genel yetenek	52	81.3	-	-	52	81.3
	Resim	7	10.9	-	-	7	10.9
	Müzik	5	7.8	-	-	5	7.8
Zihinsel Engelli Çocuğun Engel Derecesi	Hafif	-	-	44	60.3	44	60.3
	Orta	-	-	22	30.1	22	30.1
	Ağır	-	-	6	8.2	6	8.2
	Boş	-	-	1	1.4	1	1.4
Üstün Yetenekli Çocuğun Bilim Sanat Merkezine Devam Etme Süresi	1 yıl ve daha az	33	51.6	-	-	33	51.6
	2 yıl	26	40.6	-	-	26	40.6
	3 yıl	5	7.8	-	-	5	7.8
Zihinsel Engelli Çocuğun Eğitim Alma Süresi	1 yıl ve daha az	-	-	9	12.3	9	12.3
	2 yıl	-	-	15	20.5	15	20.5
	3 yıl	-	-	12	16.4	12	16.4
	4 yıl ve daha fazla	-	-	37	50.7	37	50.7

Başka Çocuk Sahibi Olma	Evet	45	32.1	52	38.0	96	70.1
	Hayır	19	13.9	21	15.3	40	29.2
Başka Çocuk Sayısı	1	35	36.0	21	21.6	56	57.6
	2	10	10.3	25	25.8	35	36.1
	3	-	-	4	4.2	4	4.2
	4	-	-	2	2.1	2	2.1
Başka Üstün Yetenekli Çocuk Sahibi Olma	Evet	7	15.6	-	-	7	15.6
	Hayır	38	84.4	-	-	38	84.4
Başka Zihinsel Engelli Çocuk Sahibi Olma	Evet	-	-	9	17.3	9	17.3
	Hayır	-	-	43	82.7	43	82.7
Bakıcı Desteği Alma	Evet	1	0.7	1	0.7	2	1.4
	Hayır	60	43.8	72	52.6	132	96.4
	Boş	3	2.2	-	-	3	2.2
		Min.-Max.	$\overline{X}$ ***(ss)***	***Min.-Max.***	$\overline{X}$ ***(ss)***	***Min.-Max.***	$\overline{X}$ ***(ss)***
Yaş		29-51	40.58 (4.56)	22-62	40.97 (8.35)	22-62	40.79 (6.82)
Gelir		1900TL-15000TL	6158.73 (2937.24)	350TL-6000TL	1763.06 (895.62)	350TL-15000TL	3814.37 (3043.30)
Çocuğun Yaşı		7-14	10.02 (1.63)	2-17	11.49 (3.42)	2-17	10.80 (2.83)

Üstün Yetenekli ve Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile Yaşam Kalitesi Düzeylerinin Karşılaştırılması

Üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin aile yaşam kalitelerinin karşılaştırılması amacıyla Bağımsız Gruplar için *t Testi* yapılmıştır. Yapılan *t*-testleri Tablo 2'de verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde; üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin, "Aile Yaşam Kalitesi" (AYKÖ) toplam ($t(135)=4.99$, $p<.05$), "Aile Etkileşimi" ($t(135)=4.30$, $p<.05$), "Ebeveynlik" ($t(135)=3.77$, $p<.05$), "Duygusal Yeterlik" ($t(135)=2.88$, $p<.05$), Fiziksel/finansal/materyal Yeterliği" ($t(135) = 6.93$, $p<.05$) ve "Yetersizliğe İlişkin Destek" ($t(135) = 2.32$, $p<.05$) alt boyutları ortalama puanlarının anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir. Tüm puan türlerinde üstün yetenekli çocuğa sahip ailelerin ortalama puanları zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin ortalama puanlarından yüksek bulunmuştur. Bu bulgu üstün yetenekli çocuğa sahip ailelerin aile yaşam kalitelerinin tüm alt boyutlarıyla birlikte zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin aile yaşam kalitelerinden daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu sonuca göre araştırmanın birinci hipotezi desteklenmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Üstün Yetenekli ve Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile Yaşam Kalitesi (AYKÖ) Ortalama Puanlarının Dağılımı

Ölçek	Grup	N	$\overline{X}$	ss	sd	t	p
AİLE YAŞAM KALİTESİ ÖLÇEĞİ TOPLAM	Üstün	64	106.31	10.26	135	4.99	.000
	Zihinsel	73	93.97	18.05			
Aile Etkileşimi	Üstün	64	26.38	2.75	135	4.30	.000
	Zihinsel	73	23.79	4.20			
Ebeveynlik	Üstün	64	25.81	3.07	135	3.77	.000
	Zihinsel	73	23.25	4.63			
Duygusal Yeterlik	Üstün	64	15.91	2.51	135	2.88	.005
	Zihinsel	73	14.38	3.63			
Fiziksel/finansal/materyal Yeterliği	Üstün	64	22.08	2.43	135	6.93	.000
	Zihinsel	73	17.60	4.87			
Yetersizliğe İlişkin Destek	Üstün	64	16.14	2.22	135	2.32	.022
	Zihinsel	73	15.03	3.33			

Üstün Yetenekli ve Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile Yaşam Kalitesi Düzeylerinin Çocuğun Annesi veya Babası Olma Durumlarına Göre Karşılaştırılması

Üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin aile yaşam kalitesi düzeylerinin çocuğun annesi veya babası olma durumlarına göre karşılaştırılması amacıyla Bağımsız Gruplar için t Testi yapılmıştır. Analiz sonucu Tablo 3'de verilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde; üstün yetenekli ($t_{(62)}$ = .87, p>.05) ve zihinsel engelli (t(62) = -1.69, p>.05) çocuğa sahip anne ve babaların "Aile Yaşam Kalitesi", ortalama puanları arasında anlamlı farklılık bulunmadığı görülmektedir. Buna göre hem üstün yetenekli hem de zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin "Aile Yaşam Kalitesi" konusundaki görüşleri çocuğun annesi ya da babası olmalarına göre farklılaşmamaktadır. Bu sonuca göre araştırmanın ikinci hipotezi reddedilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Üstün Yetenekli ve Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile Yaşam Kalitesi Ortalama Puanlarının Çocuğun Annesi veya Babası Olmalarına Göre Dağılımı

Aileler	Ölçek	Grup	n	$\overline{X}$	ss	sd	t	P
Üstün Yetenekli	AİLE YAŞAM KALİTESİ	Annesi	33	107.39	9.50	62	.87	.389
		Babası	31	105.16	11.05			
Zihinsel Engelli	AİLE YAŞAM KALİTESİ	Annesi	53	91.81	19.71	71	-1.69	.096
		Babası	20	99.70	11.14			

Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile Yaşam Kalitesi Düzeylerinin Çocuğun Engel Derecesine Göre Karşılaştırılması

Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin aile yaşam kalitesi düzeylerinin çocuğun engel derecesine göre karşılaştırılması amacıyla Kruskal Wallis H testi yapılmıştır. Analiz sonucu Tablo 4'de verilmiştir. Tablo 4 incelendiğinde, ailelerin "Aile Yaşam Kalitesi" düzeylerinin çocuklarının engel derecesine göre farklılaşmadığı görülmektedir (*p*>.05). Bu bulgu çocuğun engel derecesinin aile yaşam kalitesi düzeyini etkilemediği şeklinde de yorumlanabilir. Bu sonuca göre araştırmanın üçüncü hipotezi desteklenmemiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile Yaşam Kalitesi Ortalama Puanlarının Çocuğun Engel Derecesine Göre Dağılımı

Ölçek	Engel düzeyi	N	Sıra Ort.	sd	Ki-kare	P
AİLE YAŞAM KALİTESİ	Hafif	44	35.41	2	.63	.730
	Orta	22	39.39			
	Ağır	6	33.92			

*Bir katılımcı çocuğunun engel derecesini belirtmemiştir.

Üstün Yetenekli ve Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile Yaşam Kalitesi Düzeylerinin Başka Çocuğa Sahip Olma Durumlarına Göre Karşılaştırılması

Üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin aile yaşam kalitesi düzeylerinin başka çocuğa sahip olma durumlarına göre karşılaştırılması amacıyla Bağımsız Gruplar için t Testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 5'de verilmiştir. Tablo 5 incelendiğinde; hem üstün yetenekli ($t_{(61)}$ = .53, p>.05) hem de zihinsel engelli ($t_{(71)}$ = .12, p>.05) çocuğa sahip anne ve babaların "Aile Yaşam Kalitesi" toplam puanları arasında başka çocuğa sahip olma durumlarına göre anlamlı farklılık bulunmadığı görülmektedir. Bu sonuca göre, ailelerin "Aile Yaşam

Kalitesi" konusundaki görüşleri iki ve daha fazla çocuğa sahip olma durumlarına göre farklılaşmamaktadır. Bu sonuç araştırmanın dördüncü hipotezini desteklememiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Üstün Yetenekli ve Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile Yaşam Kalitesi Ortalama Puanlarının Başka Çocuğa Sahip Olma Durumlarına Göre Dağılımı

Aileler	Ölçek	Grup	N	$\overline{X}$	ss	sd	t	p
Üstün Yetenekli	AİLE YAŞAM KALİTESİ	Var	45	106.72	10.12	61	.53	.597
		Yok	19	105.21	11.03			
Zihinsel Engelli	AİLE YAŞAM KALİTESİ	Var	52	94.13	19.37	71	.12	.905
		Yok	21	93.57	14.72			

Üstün Yetenekli ve Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile Yaşam Kalitesi Düzeylerinin Çalışma Durumlarına Göre Karşılaştırılması

Üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin aile yaşam kalitesi düzeylerinin çalışma durumlarına göre karşılaştırılması amacıyla üstün yetenekli çocuğa sahip aileler için Mann Whitney U testi, zihinsel engelli çocuğa sahip aileler için ise Bağımsız Gruplar için t Testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 6'da verilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde, üstün yetenekli çocuğa sahip ailelerin ölçekten elde ettikleri puanların çalışma durumlarına göre anlamlı farklılık göstermediği görülmektedir ($p>.05$). Bu bulguya göre üstün yetenekli çocuğa sahip ailelerin çalışma durumları "Aile Yaşam Kalitesi" düzeylerini etkilememektedir. Zihinsel engelli çocuğa sahip anne ve babaların ise "Aile Yaşam Kalitesi" ($t_{(71)} = 3.65$, $p<.05$) düzeyleri arasında çalışma durumuna göre anlamlı farklılık bulunduğu görülmektedir. Çalışan ve emekli ebeveynlerin "Aile Yaşam Kalitesi" düzeyi ($\overline{X} = 101.93$), çalışmayan ebeveynlerin "Aile Yaşam Kalitesi" düzeyinden ($\overline{X} = 88.73$) anlamlı olarak daha yüksektir. Bu sonuca göre, zihinsel engelli çocukları bulunan ailelerin "Aile Yaşam Kalitesi" çalışıp çalışmamalarından etkilenmektedir. Bu sonuç araştırmanın beşinci hipotezini kısmen desteklemiştir (Tablo 6).

Tablo 6. *Üstün Yetenekli ve Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile Yaşam Kalitesi Ortalama Puanlarının Çalışma Durumlarına Göre Dağılımı*

Aileler	Ölçek	Grup	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U		p
Üstün Yetenekli	AİLE YAŞAM KALİTESİ	Çalışan-Emekli	51	32.89	1677.50	260.50		.425
		Çalışmayan	12	28.21	338.50			
Zihinsel Engelli	Ölçek	Grup	N	$\overline{X}$	ss	sd	t	p
	AİLE YAŞAM KALİTESİ	Çalışan-Emekli	29	101.93	10.74	71	3.65	.001
		Çalışmayan	44	88.73	19.99			

*Bir katılımcı çalışma durumunu belirtmemiştir.

Üstün Yetenekli ve Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile Yaşam Kalitesi Düzeyleri ile Gelir Durumları Arasındaki İlişki

Üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin aile yaşam kalitesi düzeyleri ile gelir durumları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla, üstün yetenekli çocuğa sahip aileler için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı, zihinsel engelli çocuğa sahip aileler için ise Spearman Korelasyon Katsayısı hesaplanmıştır. Zihinsel engelli çocuğa sahip aileler için

Spearman kullanma nedeni gelire ait verilerin normal dağılımdan büyük ölçüde sapma göstermesidir. Korelasyon değerleri Tablo 7'de verilmiştir. Tablo 7'ye göre üstün yetenekli çocuğu olan ailelerin gelirleri ile "Aile Yaşam Kalitesi" düzeyleri arasında pozitif orta düzeyde anlamlı ilişki (r = .31, p<.05) bulunurken, zihinsel engelli çocuğu bulunan ailelerin gelirleri ile yaşam kaliteleri arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır (p>.05). Üstün yetenekli çocuğu bulunan ailelerin gelirleri arttıkça yaşam kaliteleri de artmaktadır. Bu sonuca göre araştırmanın altıncı hipotezi kısmen desteklenmektedir (Tablo 7).

Tablo 7. Üstün Yetenekli ve Zihinsel Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile Yaşam Kalitesi ile Gelirleri Arasındaki Korelasyon Değerlerinin Dağılımı

Üstün Yetenekli	Değişkenler	Gelir	Aile Yaşam Kalitesi
	Gelir		.31*
	Aile Yaşam Kalitesi		
Zihinsel Engelli	Değişkenler	Gelir	Aile Yaşam Kalitesi
	Gelir		.23
	Aile Yaşam Kalitesi		

*p<.05, **p <.01, ***p <.001

4. TARTIŞMA

Bu araştırma zihinsel engelli ve üstün yetenekli çocuğa sahip ailelerin, aile yaşam kalitelerinin karşılaştırılması amacıyla planlanmış ve yürütülmüştür. Genel olarak sonuçlara bakıldığında; üstün yetenekli çocuğa sahip ailelerin sosyo-ekonomik açıdan daha yüksek düzeyde olduğu söylenebilir. Üstün yetenekli çocukların büyük çoğunluğu (%81.3) genel yetenek alanında yeteneklidir ve yarıdan fazlası (%51.6) 1 yıl ve daha az süredir Bilim Sanat Merkezinde eğitim almaktadırlar. Zihinsel engelli çocukların çoğunluğu (%60.3) hafif düzeyde zihinsel engele sahiptir ve yarısı (%50.7) 4 yıl ve daha fazla süredir Rehberlik ve Araştırma Merkezlerinde eğitim almaktadırlar. Ailelerin çoğunluğu (%70.1) üstün yetenekli veya zihinsel engelli çocuklarından başka çocuğa sahiptir ve yine ailelerin büyük çoğunluğunda ikinci üstün yetenekli (%84.4) veya zihinsel engelli (%82.7) çocuk bulunmamaktadır. Ailelerin tamamına yakını (%96.4) çocukları için bakıcı desteği almamaktadır.

Üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin "Aile Yaşam Kalitesi (AYKÖ)" toplam ve "Aile Etkileşimi", "Ebeveynlik", "Duygusal Yeterlik", "Fiziksel/finansal/materyal Yeterliği" ve "Yetersizliğe İlişkin Destek" alt boyutları ortalama puanları istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir (p<0.05). Üstün yetenekli çocuk sahibi ailelerin tüm alt boyutlarıyla birlikte aile yaşam kaliteleri zihinsel engelli çocuk sahibi ailelerin aile yaşam kalitelerinden daha yüksektir.

Üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuk sahibi ebeveynlerin, anne ya da baba olmalarına göre "Aile Yaşam Kalitesi" farklılaşmamaktadır (p>0.05). Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin "Aile Yaşam Kalitesi" ortalama puanlarının, çocuklarının zihinsel engel derecelerine göre farklılaşmadığı görülmektedir (p>0.05). Çocuğun engel düzeyi (hafif, orta, ağır) ebeveynlerin aile yaşam kalitesini etkilememektedir. Çocuğun hangi düzeyde zihinsel engele sahip olduğu fark etmeksizin anne-babalar benzer düşünmektedir. Bu araştırmadan farklı olarak, Akarsu (2004) ise çocuğun zihinsel yetersizlik derecesinin, annenin yaşam doyumunu dolaylı olarak etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuk sahibi ebeveynlerin başka çocuğa sahip olma durumlarına göre "Aile Yaşam Kalitesi" ortalama puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamaktadır (p>0.05). Bu araştırmanın bulguları ile benzer olarak Yıldız (2015) da araştırmasında zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam doyumlarının sahip olunan çocuk sayısına bağlı olarak farklılaşmadığını belirlemiştir. Üstün yetenekli çocuk sahibi ebeveynlerin "Aile Yaşam Kalitesi" ortalama puanları çalışma durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemektedir (p>0.05). Zihinsel engelli çocuk sahibi ebeveynlerin ise "Aile Yaşam Kalitesi" ortalama puanları arasında çalışma durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur (p<0.05). Çalışan ve emekli ebeveynlerin yaşam kalitesi düzeyleri çalışmayan ebeveynlerin yaşam kalitesi düzeylerinden istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksektir (p<0.05). Bu sonuca göre zihinsel engelli çocukları bulunan ailelerin yaşam kaliteleri çalışıp çalışmamalarından etkilenmektedir. Ancak kariyeri konusunda tatmin olan bireylerin yaşam doyumlarının olumlu şekilde etkilendiğine yönelik çalışmalar mevcuttur (Akyüz Ünlü, 2014) ve gelir getiren bir iş sahibi olmayan gruplar yaşam doyumlarının en düşük olduğu gruplar arasında yer almaktadır (Sarıdemir, 2015).

Üstün yetenekli çocuk sahibi ailelerin gelirleri ile "Aile Yaşam Kalitesi" arasında pozitif ilişki bulunmuştur (p<0.05). Üstün yetenekli çocuğu bulunan ailelerin gelirleri arttıkça yaşam kaliteleri de artmaktadır. Zihinsel engelli çocuk sahibi ailelerin ise gelirleri ile "Aile Yaşam Kalitesi" arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır (p>0.05). Ancak bu araştırmanın sonuçlarından farklı olarak, Acar (2009) fiziksel, zihinsel ve hem zihinsel hem de fiziksel engelli çocuk sahibi ailelerin gelir durumlarının ebeveynlerin yaşam doyumu düzeyleri üzerinde etkili olduğunu saptamıştır. Akarsu (2004) ise ailenin ekonomik durumunun, zihinsel olarak yetersiz çocuk sahibi annenin yaşam doyumunu etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak, zihinsel engelli ve üstün yetenekli çocuğa sahip olmak normal gelişim gösteren çocukların ailelerinden daha fazla güçlükle karşılaşmayı beraberinde getirmektedir. Çocuk yetiştirme sürecinde, sıra dışı gelişim gösteren zihinsel engelli ve üstün yetenekli çocuklar göz önüne alındığında aileler için daha fazla yük getirdiği ve bu yükün üstesinden gelmek için daha fazla çaba göstermek gerektiği bilinmektedir. Özel gereksinimli çocuklar olarak ifade edilen bu çocukların, sağlıklı ve mutlu gelişim gösterebilmelerine katkıda bulunmak amacı ile ailelerinin yaşam kalitesi düzeylerinin arttırılması için şu önerilerde bulunulabilir:

- Zihinsel engelli bireylere hizmet veren kamu ve özel kurum ve kuruluşların hizmet kaliteleri arttırılarak yaşam kalitesi düzeylerinin arttırılması doğrultusunda Aile ve Sosyal Politikalar bakanlığı ve ilgili kurumlar tarafından mevzuat düzenlemeleri yapılabilir.
- Zihinsel engelli çocuk sahibi ailelerin yaşam kalitelerini etkileyen sosyal ilişki, eş yakınlığı ve yakınları ile ilişki, fiziksel halinden memnuniyet vb. durumlarına ilişkin farkındalık arttırıcı ve psikososyal destek sağlayıcı aile rehberlik hizmetleri geliştirilebilir.
- Zihinsel engelli ve üstün yetenekli çocuğa sahip ailelere sağlanan hizmet ve eğitimlerden anne-babaların birlikte yararlanması faydalı olabilir.
- Zihinsel engelli ve üstün yetenekli çocuğa sahip ailelere yönelik ruh sağlığı hizmetlerinin geliştirilmesi; aile içi ilişkileri, ebeveynlik rollerini ve ebeveynlerin yeterliklerini olumlu etkileyebilir.

- Sağlık ve sosyal hizmet alanlarında hizmet veren personel sayısının arttırılması, zihinsel engelli ve üstün yetenekli çocuğa sahip ailelerin aldığı hizmetin niteliğini arttırabilir.
- Zihinsel engelli ve üstün yetenekli çocuğa sahip ailelerin sosyal yaşam standartlarının yükseltilmesi, kendilerine zaman ayırma imkânının tanınması ve bu zamanlarını verimli geçirmelerine yardımcı olmak için yapılacak sosyal ve ekonomik destekler ebeveynlerin yaşam kalitesini güçlendirebilir.
- Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin ekonomik şartlarının iyileştirilmesi için aile üyelerinden en az birinin istihdam edilmesi önemlidir. Özellikle zihinsel engelli çocuk sahibi ebeveynlerin iş sahibi olmaları için devlet veya özel sektör istihdamının bu konuda pozitif ayrımcılığa teşvik edilmesi sağlanabilir.
- Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin sosyal imkânlardan ücretsiz yararlanmalarının sağlanması onları ekonomik olarak olumlu yönde etkileyebilir.
- Engelli çocuğa sahip ailelerin çocuğun bakımı için bakıcı desteği olanaklarının arttırılması ailelerin üzerindeki bakım yükünü azaltarak rahatlamalarını sağlayabilir.
- Eğitim kurumlarında üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğa sahip olan ailelere, çocuklarının gelişimsel özellikleri dikkate alınarak hazırlanmış ve bireyselleştirilmiş psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sunulabilir.
- Üstün yetenekli ve zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin aile yaşam kalitesi düzeylerinin karşılaştırılmasına yönelik literatürde yeterince araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu konuda farklı örneklem grupları üzerinde ve farklı değişkenlerle daha fazla araştırma yapılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

Acar, M. (2009). *Zihinsel ve fiziksel özürlü çocuğa sahip anne ve babaların yaşam doyumu ve umutsuzluk düzeylerinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Konya.

Akarsu, F. (2001). Üstün yetenekli çocuklar aileleri ve sorunları, Ankara.

Akarsu, F. (2004). *1. Türkiye üstün yetenekli çocuklar kongresi seçilmiş makaleler kitabı*. Çocuk Vakfı, İstanbul.

Akkanat, H. (1999). *Üstün veya özel yetenekliler.* I. Türkiye Üstün Yetenekli Çocuklar Kongresi Yayın Dizisi: 168.

Akkök, F. (1997). Farklı özelliği olan çocuk anne babaların yaşadıkları (s.9-21). A. N. Karancı (Ed.), *Farklılıkla Yaşamak: Aile ve Toplumun Farklı Gereksinimleri Olan Bireylerle Birlikteliği*. Türk Psikologları Derneği Yayınları, Ankara.

Akyüz Ünlü, B. (2014). *Kadınların kariyer engelleri ile kariyer tatmini ve yaşam doyumu ilişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Burdur: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aslan, D. (2010). Yaşlılık döneminde önemli bir kavram: yaşam kalitesi. *3.Ulusal Sağlıkta Yaşam Kongresi Bildiri Kitabı*, s. 102-104. İzmir, 25-27 Mart.

Ataman, A. (2000). Üstün zekâlılar ve üstün yetenekliler. S. Eripek (Ed.), *Özel Eğitim İçinde*, (151-170). Anadolu Üniversitesi Yayın No:1411, Eskişehir.

Beach Center on Disability (2006). *Family Quality of Life Survey.* Beach Center on Disability at the University of Kansas, in partnership with families: University of Kansas,

Lawrence KS/USA. Erişim adresi: https://beach.ku.edu/sites/default/files/inline-files/1.%20Beach%20Center%20Quality%20of%20Life%20Scale.pdf

Bubolz, M. M., & Sontag, M. S. (1993*). Human ecology theory*. New York: Plenum Press (Aktaran Mutlu, M. (2006). *Çocukları suça iten psiko-sosyal etmenler ve alınması gerekli tedbirler*. Maltepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul).

Campbell, A., Converse, P. E., & Rodgers, W. (1976). *The Quality of American Life: Perceptions, Evaluations, and Satisfactions*. New York: Russell Sage Foundation (Aktaran Mutlu, M. (2006). *Çocukları suça iten psiko-sosyal etmenler ve alınması gerekli tedbirler*. Maltepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul).

Cutts, N. E. & Moseley, N. (2004). *Üstün Zekalı ve Yetenekli Çocukların Eğitimi.* İ. Ersevim (Çev.). Özgür Yayınları, İstanbul.

Dağlıoğlu, H. E. & Alemdar, M. (2010). Üstün yetenekli bir çocuğun ebeveyni olmak. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 18*(3), 849-860.

Demirbilek, M. (2013). Zihinsel engelli bireylerin ve ailelerinin gereksinimleri. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care, 7* (3), 58-65.

Demirhan, H. (2014). *Zihinsel engelli ve sınır zeka kapasitesine sahip çocuk ve ergenlerin ebeveynlerinde aile yükü ve yaşam kalitesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bülent Ecevit Üniversitesi, Zonguldak.

Evans, D. R. (1994). Enhancing quality of life in population at large. *Social Indicators Research, 33*, 47 -84.

Evcimen, E. (1996). *Zihinsel engelli çocuğu olan ailelerin gereksinimlerinin belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Gargiulo R. (1985). *Working with Parents of Exceptional Children: A Guide for Professionals*. Boston, Houghton Miffin Company.

Greenspan, S, I., & Wieder, S. (2004). *Özel Gereksinimli Çocuk.* Özgür Yayıncılık, İstanbul.

Karaçengel, F. (2007). *Zihinsel engelli çocuğa sahip anneler ile sağlıklı çocuğa sahip annelerin atılganlık ve suçluluk-utanç düzeyleri açısından karşılaştırılması.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karakuş, F. (2010). Üstün yeteneklilerin ana-babalarının karşılaştıkları güçlükler. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(1), 127-144.

Kayıhan, H. (2007). Yaşam kalitesi. *1. Ulusal Yaşlılık Konseyi Kongresi,* Yaşlılık Konseyi Derneği, İstanbul.

Marland, S. P. (1972). *Education of the gifted and talented*: Report to the Congress of the United States by the U.S. Commissioner of Education and background papers submitted to the U.S. Office of Education, 2 vols. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. (Government Documents Y4.L 11/2:G36).

Matejevic, M. D. & Jovanovic, D. R. (2011). The functionality of families with children with special needs from the systemic perspective. *Philosophy, Sociology, Psychology and History, 10* (1), 57-66.

Meral, B., & Cavkaytar, A. (2013). Beach Center Aile Yaşam Kalitesi Ölçeğinin Türkçe Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 38(170), 48-60.

Metin. E.N. (2012). Özel gereksinimli çocuğun aileye katılımı (s11-28). E.N. Metin (Ed.), *Özel Gereksinimli Çocuklar.* Maya Akademi Yayınevi, Ankara.

Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Hizmetleri Genel Müdürlüğü (2014). *Özel Yetenekli Çocuklar Aile Kılavuzu*.

Ömeroğlu, E. (1993). *Üstün Çocuklar Seçilmiş Makaleler Kitabı*. Çocuk Vakfı Yayınları, s 275-282, İstanbul.

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği (2012, 21 Temmuz). *T. C. Resmi Gazete* (Sayı : 28360). Erişim adresi: http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060531-2.htm

Özel Eğitim Konseyi Ön Raporu. (1991). Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim ve Rehberlik Dairesi Başkanlığı. Ankara.

Özkan, S. (1999). Yaşam kalitesinin ölçülmesi, whoqol-100 ve whoqol-bref. *Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmokoloji Dergisi, 7*(2), 5-13.

Park, J., Hoffman, L., Marquis, J., Turnbull, A. P., Poston, D., & Mannan, H., (2003). Toward assessing family outcomes for service delivery: validation of a Family Quality of Life Survey. *Journal of Intellectual Disability Research, 47* (5), 367–384.

Rispler-Chaim, V. (2007). *Disability in Islamic law*. Dordrecht: Springer.

Sak, U., Bal Sezerel, B., Ayas, B., Tokmak, F., Özdemir, N., Demirel Gürbüz, Ş., & Öpengin, E. (2016). Anadolu Sak Zeka Ölçeği (ASİS) uygulayıcı kitabı. Anadolu Üniversitesi ÜYEP Merkezi, Eskişehir.

Sarıdemir, T. (2015). Öğretmenlerin algılarına göre okul müdürlerinin liderlik stillerinin ve bazı kişisel değişkenlerin öğretmenlerin yaşam doyumu üzerindeki etkisi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.

Smith-Bird, E., & Turnbull, A.P. (2005). Linking positive behavior support to Family quality of life outcomes. *Journal of Positive Behavior Interventions, 7* (3), 174- 180.

T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu (1995). Zihinsel engelli bir çocuğum var (s. 17-36). *Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları*, Ankara.

T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (2002). *Türkiye özürlüler araştırması*. Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.

Tunç, M. (2011). *Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin yaşam kalitesini etkileyen etmenler: Yenimahalle ilçesi örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2011). *Nüfus ve Konut Araştırması* (Yayın No: 15843). Erişimi adresi: http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID= 11& KITAP_ID=276

Yıldız, C. (2015). *Zihinsel Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam doyumları ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Toros Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KOZMETİK SEKTÖRÜNDE SOSYAL AĞLARIN KULLANIMININ GİRİŞİMCİLİĞİN GELİŞMESİNE ETKİSİ

THE IMPACT OF SOCIAL NETWORKS ON THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE COSMETIC SECTOR

Doç. Dr. Aykut EKİYOR
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, aykutekiyor1974@yahoo.com

Mahmoud Ahmad AMINO
Hasta Yönlendirme, 75. Yıl Ağız ve Diş Sağlığı Hastanesi, mahmoud.amino92@yahoo.com

ÖZET

Girişimcilik ve sosyal ağ etkileşimi, son yıllarda ilgi çeken ve üzerinde çok sayıda araştırmanın yapıldığı güncel bir konudur. Günümüzde girişimcilerin kurumsallaşabilmek için ihtiyaç duyduğu kaynaklara, bilgiye, güce ve fırsatlara erişebilmek amacıyla sosyal ağlardan yararlandığı bilinmektedir. Çalışmada; girişimcilerin bu süreçte çevresel ve/veya yapısal faktörlerden nasıl etkilendiği ekonomi, sosyoloji, psikoloji ve hatta antropoloji gibi çeşitli disiplinler tarafından farklı yaklaşımlarla incelenmektedir.

Bu çalışma, kozmetik ürün tüketicilerine yönelik ve anket tekniği uygulanarak yapılmıştır. Araştırmanın verileri Ekim-Kasım 2017 tarihlerinde 400 katılımcıdan elektronik ortamda elde edilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde tanımlayıcı istatistikler, korelasyon analizi, ANOVA analizi ve regresyon analizinden yararlanılmıştır. Uygulanan bu yöntemlerle girişimcilik ile sosyal ağlar etkileşimi; pazara giriş, inovasyon ve geri bildirim boyutlarında incelenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre sosyal ağların girişimciliğin gelişmesine %58,3 etkisi olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Sosyal Ağlar, İnovasyon, Geri Bildirim, Girişimci, Kozmetik.

ABSTRACT

Interaction between entrepreneurship and social networks has been studied for the past years and a many recent studies have been done. It is known that entrepreneurs get use of social networks in order to reach sources, knowledge, power and opportunities to institutionalize. Multiple disciplines such as economy, sociology, psychology and even anthropology, collaboratively study different approaches to how entrepreneurs are affected by environmental or structural factors.

In this study, the interaction between social networks and entrepreneurship in market entry, innovation and feedback dimensions have been analyzed. This study has been conducted to cosmetic product consumers and the questionnaire technique has been used. The research data were obtained between October and November 2017 from 400 participants electronically. Descriptive statistics, correlation analysis, ANOVA analysis and regression analysis were used in the analysis of the data. According to research findings, social networks have a positive impact of 58.3% on the development of entrepreneurship.

Keywords: Entrepreneurship, Social Networks, Innovation, Feedback, Entrepreneur, Cosmetic.

1. GİRİŞ

Ekonominin gelişmesi ve işsizliğin önlenmesi konusunda tüm dünyada girişimcilik ve yeni girişimcilerin teşebbüsleri ile gelişecek sektörlere umut bağlandığı görülmektedir. Bu yaklaşımla değerlendirildiğinde Türkiye ekonomisi açısından da yeni girişimlerle yaratılacak üretim ve istihdam artışı büyük önem arz etmektedir. Girişimciliğin yaygınlaşması ve bilinçli girişimcilerin sektörlerde yerlerini alabilmeleri için son yıllarda gerek devlet gerekse özel sektör çalışmaları hızla artış göstermektedir. Sektörler arası iş birliğinin gelişmesine de katkıda bulunan girişimcilik üzerine yapılan çalışmalar giderek ülke genelinde de yaygınlaşmaktadır.

Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ile birlikte daha büyük önem kazanmaya başlayan girişimcilik kavramı, Orta Çağdan günümüze kadar pek çok araştırmacının tanımlamaya çalıştığı bir kavram olarak hem işletme hem de iktisat literatürünün en fazla ilgi çeken konularından biri olmuştur (Arıkan, 2004). Artan ilgiye ve önemine rağmen girişimcilik hakkında genel kabul görmüş bir tanım vermek oldukça güçtür. Girişimcilik farklı araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır (Naktiyok, 2004). En genel şekliyle girişimcilik, belirli fırsatlardan yararlanmak için bazı kaynakların ve süreçlerin araştırıldığı, değerlendirildiği ve bunlardan faydalanıldığı bir süreçtir (Shane ve Venkataraman, 2000). Bu çerçevede girişimcilik süreci, kendi yeteneklerinin ötesinde sonuçlar elde edebilmek için sürekli olarak fırsatların kullanıldığı yönetsel davranış olarak tanımlanmaktadır (Thompson, 1999). Girişimcilik; değer yaratabilmek amacıyla bazı fırsatların araştırıldığı, bu fırsatlardan faydalanmak için farklı kaynakların bir araya getirildiği bir süreç şeklinde ifade edilebilir.

Son dönemlerde sosyal ağların, girişimcilik literatüründe yer aldığı görülmektedir. Sosyal ağlar bireylerin gruplar içindeki ilişkileri sonucunda ortaya çıkmaktadır (Yiğittürk Ekiyor, 2018). Sosyal ağ siteleri ise, kullanıcıların birbirleriyle bağlantı ve iletişim kurmalarına imkân veren, kişisel içeriğin paylaşılması kadar kişisel bir bağ kurmalarını sağlayan çevrim içi topluluklardır. Bu sitelerde üyeler kendi kişisel profillerini yaratmakta ve başkaları ile paylaşmaktadırlar. Sosyal ağ siteleri, arama ve iletişim aracı olarak kullanılmaktadır (Akar, 2010). Literatür taraması sonucunda; Türkiye'de girişimcilik ile sosyal ağların etkileşimi üzerine yapılan araştırmalarda, ağırlıklı olarak ekonomik yapı ile küçük işletme entegrasyonu üzerinde durulduğu, özellikle hizmet odaklı girişimlerin sosyal çevre ile olan etkileşiminin çok fazla dikkate alınmadığı görülmüştür.

Sosyal ağların küçük ölçekli girişimciler tarafından kullanılması son derece önemli olmasına rağmen fazla araştırılmayan bir alandır. Web 2.0 araçlarının geliştirilmesi ve kullanılabilirliğinin arttırılması ile girişimcilik kapasitesi olumlu yönde etkilenecektir. Bu teknolojileri içeren sosyal ağlar; sosyal ilişkileri artırma, iş operasyonlarını hızlandırma, müşteri ilişkilerini iyileştirme ve inovasyonun kolaylaştırılması gibi imkânlar sağlamaktadır (Jagongo ve Kinyua, 2013). Sosyal ağ kullanımının küresel boyutu, birçok işletmenin müşterilerinin dikkatini çekmektedir. Günümüzde, müşteri faaliyetleri sosyal medya veya sosyal ağ sitelerinde paylaşılmaktadır (Parasnis ve Baird, 2011). İnternet, sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek için mekanizmalar yarattığından, girişimcilik için de kaldıraç görevi görmektedir. Sosyal ağlar bu mekanizmalardan biridir ve girişimciliğin gelişimine etkisi olmaktadır.

Yaşam standartlarının yükselmesi, çalışan kadın sayısındaki artış, modern ve kentsel hayata geçilmesi; sağlıklı, genç ve güzel görünme isteği ile sosyal ağların etkisi kozmetik pazarını büyütmekte ve geliştirmektedir. Dünyada kozmetik pazarı büyüklüğünün 2017 yılında 500 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Türkiye'de ise kozmetik sektörü 2017 yılında 9,35 milyar TL büyüklüğe ulaşmıştır. Belirtilen rakamlar açısından Türkiye ile dünya pazarı karşılaştırıldığında ulaşılan büyüklüğün yeterli olmadığı ifade edilebilir. Kullanıcı sayısı hızla artan sosyal ağlarda paylaşılan bilgilerin, satın alma davranışında tüketicileri etkileme düzeyleri büyük önem taşımaktadır. Birçok sektörde sosyal ağlar ile ilgili yapılan araştırmalarda, tüketici eğilimleri ve tercihlerinin bu alanın gelişmesinde etkilerinin olduğu ifade edilmektedir (Yıldız, 2014; Toksarı ve arkadaşları, 2014; Shabnam ve arkadaşları, 2014; Ioanas ve Stoica, 2014; Olgun, 2015; Güzel, Tengilimoğlu ve Ekiyor, 2015). Bu çalışmada kozmetik sektöründe girişimciliğin gelişmesinde sosyal ağ kullanımının etkisini belirlemek amaçlanmıştır.

2. KURAMSAL ARKA PLAN

Girişimcilik uygulamaları ve girişimciler; katma değer yaratma, istihdam yaratma, sektörler arası ilişkileri kuvvetlendirme, sosyal fayda, yoksullukla mücadele ve dengeli gelir dağılımın sağlanmasına yardımcı olmaları gibi özelliklerinden dolayı her ülke ekonomisinin gelişiminde önemli bir role sahiptir.

Girişimciliğin izlediği tarihsel sürece bakıldığında girişimcinin, Orta Çağda büyük ölçekli üretim projelerini yöneten bir aktör ya da yönetici olarak benimsendiği görülmektedir. O dönemde girişimci risk almayıp sadece tahsis edilen kaynakları kullanarak proje yöneten kişi olarak ifade edilmektedir. 17. yy.da ise girişimcilik kavramı ile risk arasında ilk kez ilişki kurulmaya başlanmış, girişimci kâr ve zarar etme riskini üstlenerek devletle anlaşma imzalamak suretiyle mal ve hizmet tedarikinde bulunan kişi olarak tanımlanmıştır. Girişimcilik kelimesi ise ilk olarak ekonomi literatüründe 1730'lu yıllarda Fransız Richard Cantillon tarafından kullanılmıştır (Çetindamar, 2002). Joseph Schumpeter ise girişimciyi yenilikçi ve denenmemiş teknolojiyi geliştiren yani inovatif yeniliklere öncülük eden kişi olarak tanımlamıştır. Girişimciler bu yapıları ile çalıştıkları firmalara gelişme fırsatı sağladıkları gibi ekonomik gelişmeye de katkıda bulunmaktadırlar (Schumpeter, 1911)**.** Girişimcilerin sağlamış olduğu inovaktif aktiviteler; henüz tüketicilerin bilmediği yeni ürünlerin tanıtımı, üreticilerin henüz kullanmadıkları yeni teknolojilerin tanıtımı, girilmemiş ya da bilinmeyen bir pazara açılma, ilk defa üretilecek ya da kullanılacak yeni ham madde ve/veya yarı mamullerin çıkışı, tekel durumunu yaratmak ya da kırmak için endüstrilerin yeniden organizasyonu şeklinde ifade edilmektedir.

Sosyal ağların terim anlamı için öncelikle iki ilgili kavramı vurgulamak gerekmektedir. Bunlar; "Web 2.0" ve "Kullanıcı Tarafından Oluşturulan İçerik"tir. Web 2.0; yazılım geliştiricilerin ve son kullanıcıların World Wide Web'i kullanmaya başladıkları, içerik ve uygulamaların artık bireyler tarafından yaratılmadığı, yayınlanmadığı bunun yerine tüm kullanıcılar tarafından iş birlikçi bir biçimde modifiye edildiği bir platform olarak yeni bir yol oluşturmuştur. Web 2.0, ideolojik ve teknolojik temeli temsil ettiğinde, Kullanıcı Tarafından Oluşturulan İçerik (UGC) toplamı olarak görülebilir. Bu terim, genellikle herkes tarafından kullanılabilir olan ve son kullanıcılar tarafından oluşturulan çeşitli medya içeriği biçimlerini tanımlamak için kullanılmaktadır (Kim, Jeong ve Lee, 2010). Bu bağlamda sosyal ağların, Web 2.0'ın ideolojik ve teknolojik temellerini oluşturan ve Kullanıcı Tarafından Yaratılan İçeriğin

oluşturulmasına ve değiştirilmesine izin veren bir grup İnternet tabanlı uygulama olduğu söylenebilir (Kaplan ve Haenlein, 2010).

Sosyal medya ile TV, radyo, filmler ve gazeteler gibi geleneksel medya arasındaki en büyük fark iletişim kalıbıdır. Geleneksel medya, merkezî bir üreticiden yaygın bir kitleye tek yönlü trafik kullanmaktadır. Aynı zamanda az sayıda "uzman" veya "yetkili" hangi bilginin üretileceğine ve nasıl yayılabileceğine karar vermektedir. Bununla birlikte, sosyal medya kullanıcısı hem bir tüketici hem de bir üretici olabilmektedir. Çeşitli sosyal medya sitelerinde faaliyet gösteren yüz milyonlarca insanla herkes bir medya organı olabilir (Tang ve Liu, 2010).

Bir ağ, birbirine bağlı bir dizi öge olarak tanımlanabilir ve ögeler ağın "üyeleri" dir. Bağlantı, ağ üyeleri arasındaki bir çeşit ilişki ile oluşturulmaktadır. Üyeler doğrudan veya dolaylı olarak birbirlerine bağlıdır; dolaylı bağlantılar ağın diğer üyeleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Sosyal bir ağda ögeler genel olarak iletişim yoluyla yani bilgi iletimi yoluyla birbirine bağlanan kişilerdir. Ağlar, belirli düğümler ve bu düğümler arasındaki bağlantılardan oluşan yapılardır. Sosyal ağlarda bu düğümler kişiler ve/veya organizasyonlardan oluşurken bağlantılar herhangi bir etkileşim veya bağıntıya sebep olabilecek denklemler olarak tanımlanabilir. Sosyal ağlarda iki düğüm arasındaki bağlantılara; (1) Arkadaşlık/akrabalık/sosyal iletişim, (2) Ekonomik bağımlılık (işçi/işveren/müşteri/tedarikçi...), (3) Ortak bir sosyal (mezun olunan okul, üyelik...) köken paylaşmak, (4) Ortak bir antropolojik kökene (ırk, din, etniklik, doğum yeri...) sahip olmak örnek olarak verilebilir (Başeğmez, 2010).

Bughin ve Chui (2010), sosyal ağların ilk kullanılmaya başlandığı zamanlarda kişilerin arkadaşları ile bağlanma, iletişim kurma ve paylaşımda bulunma aracı olarak tasarlandığını ifade etmiştir. Daha sonraki süreçte ise sosyal ağlar iş iletişimi aracı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde birçok işletme, müşteri ilişkileri yönetimi ve pazarlama gibi iş süreçlerini desteklemenin bir yolu olarak sosyal ağlarda varlığını sürdürmektedir (Harris ve Rae, 2009). Araştırmacılar, çok katlı bağların girişimciliğe katkısına özel önem vermektedir. Sosyal ağ üyelerinin, kendilerine başvurup girişimciye sundukları fırsatları genişletebildiklerini keşfettiler (Burt, 1992).

Girişimcilik ve sosyal ağlarla ilgili olarak Dutta (2010); sosyal medyayı, büyük bir ağa bağlanma, bağlantı kurma ve ağ oluşturma iletişim platformu olarak belirtmiştir. Bu bağlamda sosyal medya yalnızca girişimcinin kişisel ağından oluşan bir ağ değil, aynı zamanda girişimcinin kendisine bağlı kişiler aracılığıyla diğer ağlara erişmesine olanak tanıyan bir ağ olarak ifade edilmiştir. Michiel de Nijs'e göre ise sosyal ağların pazarlamanın tüm alanlarına girmesiyle pazarlamacılar düşünme biçimlerinde radikal bir değişiklik yapmak zorunda kalmışlardır. Sosyal ağlar, özellikle tek yönlü iletişimden çok seviyeli iletişime geçişle insanların bir ürünü nasıl algıladıklarını belirleyen önemli bir etki oluşturmuştur. Çoğu girişimci, sosyal medyanın sunduğu pazarlama olanaklarının farkına varmıştır. Özellikle sosyal medyayı kullanmanın getirdiği düşük maliyetler sayesinde onu kullanmayı bırakmak zorlaşmıştır (Van Der Krogt, 2011).

Jagongo ve Kinyua'nın (2013) "Kenya'da Sosyal Medya ve Girişimciliğin Büyümesi" isimli çalışmasında, küçük ve orta ölçekli işletmelerde pazara giriş, müşteri ilişkileri yönetimi, fiyatlandırma ve yenilik konularında sosyal medya araçlarını kullanımının etkisi incelenmiştir. J. Van Der Krogt da 2011 yılında Hollanda'da yaptığı çalışmada, pazara girişte, sosyal ağların

yeni girişimcilere nasıl yardımcı olabileceğine odaklanmıştır. Hacıefendioğlu (2010), "Sosyal Paylaşım Sitelerinde Üye Bağlılığı" üzerine bir araştırma isimli makalesinde, sosyal paylaşım sitelerinde üye bağlılığı yaratmada etkili olabilecek faktörlerin ve bu faktörlerin üye bağlılığı yaratmadaki etki derecesinin belirlenmesini amaçlamıştır. Kara (2011), "Sosyal Medya Üzerinde Yeni Nesil Pazarlama Ve Türkiye Bilgi & İletişim Hizmetleri Endüstrisinde Sosyal Ağların Kullanımına Yönelik Bir Araştırma" isimli makalesinde Türkiye Bilgi ve İletişim Endüstrisinde yer alan firmaların sosyal medya ağlarını kullanım biçimleri araştırılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1 Araştırmanın Amacı

Sosyal ağlar sosyal paylaşımları desteklemek, arkadaş edinmek veya mevcut arkadaşlıkları güçlendirmek amacıyla kurulsa da, sonrasında bu amacı aşarak pazarlama dünyasının önemli araçlarından biri hâline gelmiştir. İşletmeler için sosyal ağlar, geleneksel aracıları ortadan kaldırmış ve firmalar ile tüketicilerin doğrudan iletişim kurmalarına olanak sağlamıştır. İşletmelerin tüketicilere yaklaşımları sosyal ağların ortaya çıkışı ile değişmiş ve pazarlama stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir yer almıştır.

Bu araştırmada, kozmetik sektöründe girişimciliğin gelişmesinde sosyal ağ kullanımının etkisi ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırmanın problem cümlesi "Kozmetik sektöründe girişimciliğin gelişmesinde sosyal ağ kullanımının etkisi var mıdır?" şeklinde belirlenmiştir.

3.2. Araştırmanın Metodolojisi

Kozmetik sektöründe girişimciliğin gelişmesinde sosyal ağ kullanımının etkisini incelemek amacıyla yapılan araştırmada iki bölümden oluşan elektronik anket kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket soruları literatür taramasından yararlanılarak hazırlanmıştır. Uygulanan anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde demografik özellikler ile ilgili 8 soru, ikinci bölümde ise sosyal ağlar ve girişimciliğin büyümesi ile ilgili 17 soru bulunmaktadır. Araştırmanın evrenini Ankara'daki küçük ve orta ölçekli kozmetik firmaları tarafından üretilen kozmetik ürünlerin müşterileri oluşturmaktadır. Bu çalışma için elektronik anket formu hazırlanmıştır. Hazırlanan anket linki sosyal medyada Ankara'daki kozmetik firmaların sayfalarında bu ürünleri kullanan müşterilere ulaşmak amacıyla paylaşılmıştır. Çalışmanın gerçekleştirildiği Ekim-Kasım 2017 tarihleri arasında geçerli 400 anket toplanmıştır.

Araştırmanın modeli Jagongo ve Kinyua'nın (2013) Kenya'da Sosyal Medya ve Girişimciliğin Büyümesi isimli çalışmasında kullandığı modelden yararlanılarak hazırlanmıştır. Araştırmanın modeli şekil 1'de gösterilmiştir. Araştırmanın bağımsız değişkenlerini, pazara giriş, geribildirim ve inovasyon, bağımlı değişkenini ise girişimciliğin gelişmesi oluşturmaktadır.

Araştırma amaçları çerçevesinde hipotezler aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

H1: Kozmetik sektöründe sosyal ağ kullanımının girişimciliğin gelişmesine olumlu etkisi vardır.

$H1_1$: Kozmetik sektöründe pazara girişte sosyal ağ kullanımının girişimciliğin gelişmesine olumlu etkisi vardır.

$H1_2$: Kozmetik sektöründe inovasyonda sosyal ağ kullanımının girişimciliğin gelişmesine olumlu etkisi vardır.

$H1_3$: Kozmetik sektöründe geribildirimde sosyal ağ kullanımının girişimciliğin gelişmesinde olumlu etkisi vardır.

Araştırmada elde edilen verilerin analizi SPSS programı aracılığıyla yapılmıştır. Çalışmada demografik değişkenlerle ilgili tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Kozmetik sektöründe girişimciliğin gelişmesinde sosyal ağ kullanımının etkisini belirlemek amacıyla Çoklu Korelasyon Analizi, sosyal ağların performans etkisini belirlemek için ise ANOVA ve Basit Regresyon Analizi uygulanmıştır.

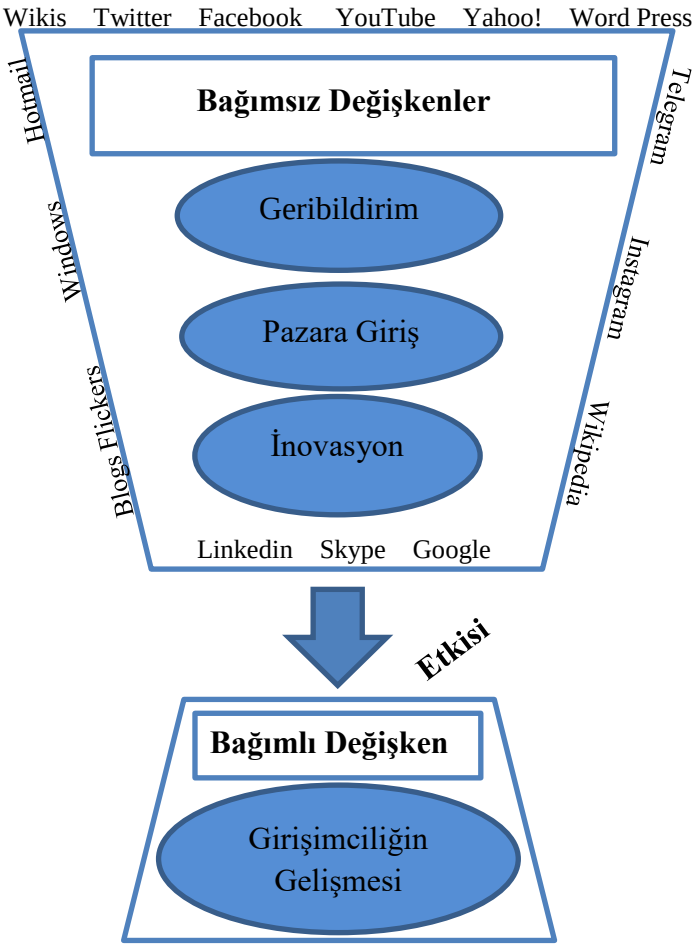

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Anket verilerinin güvenilirliği Cronbach's Alpha değerleri ile test edilmiştir. Genellikle, Cronbach Alfa'nın kabul edilebilir minimum değeri 0.60'dır. Tablo 1'de araştırmada belirlenen sosyal ağ değişkenlerinin her birinin değerinin 0.60'dan yüksek olduğu görülmektedir. Bu değerler anketin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: Güvenilirlik Testi

DEĞİŞKEN	CRONBACH'S ALPHA	ÖĞE SAYISI
Pazara Giriş	.664	4 (Soru: 1,4,9,11)
İnovasyon	.616	4 (Soru: 3,6,10,14)
Geribildirim	.693	6 (Soru: 2,5,8,15,16,17)
Girişimciliğin Gelişmesi	.646	3 (Soru: 7,12,13)
Toplam	**.869**	**17 Soru**

4. BULGULAR

Araştırmaya katılanlarla ilgili demografik özellikler tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Demografik Özellikler

		n	%
CİNSİYET	Erkek	173	%43,2
	Kadın	227	%56,8
YAŞ	18-28	270	%67,5
	29-38	94	%23,5
	39-48	30	%7,5
	49 ve üzeri	6	%1,5
ÜNVAN	Öğrenci	234	%58,5
	Memur	59	%14,8
	Ev hanımı	34	%8,5
	Diğer	73	%18,2
MEDENİ DURUMU	Bekar	287	%71,8
	Evli	113	%28,2
ÖĞRETİM DÜZEYİ	Anaokulu	6	%1,5
	Ortaokul	6	%1,5
	Lise	48	%12,0
	Ön Lisans	32	%8,0
	Lisans	224	%56,0
	Y.Lisans	62	%15,5
	Doktora	22	%5,5
AYLIK GELİR DÜZEYİ	1000TL'dan az	209	%52,2
	1000TL-1500TL'e kadar	56	%14,0
	1500TL-2000TL'e kadar	46	%11,5
	2000TL ve üzeri	89	%22,3
GÜNLÜK SOSYAL AĞLAR KULLANDIĞI ORANI	1 saatten az	65	%16,2
	1-3 saat arası	154	%38,5
	3-5 saat arası	70	%17,5
	5 saat ve üzeri	111	%27,8
	Toplam	**400**	**%100**

Araştırmaya katılanların %56,8'i kadın, %43,2'si erkektir. Kadın katılımcı sayısının erkek katılımcı sayısından fazla olması, kadınların daha fazla kozmetik ürünler kullanması nedeniyle normal olarak değerlendirilmektedir. Katılımcıların medeni durumu incelediğinde; %71,8'inin bekâr ve %28,2'nin evli olduğu görülmektedir. Eğitim durumları incelendiğinde; %56,0'sının üniversite mezunu olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılan kişilerin %67,5'inin 18-28, %23,5'inin 29-38, %7,5'inin 39-48 yaş aralığında olduğu, en yüksek oranların genç yaş gruplarını yansıttığı anlaşılmaktadır.

Katılımcıların mesleki dağılımları incelendiğinde %58,5'inin öğrenci, %14,8'inin memur, %18,2'inin özel sektörde çalışan kişilerden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların sosyal ağların günlük kullanım sürelerine bakıldığında %38,5'inin 1-3 saate kadar ve %27,8'inin 5 saat ve üzeri bir süre sosyal ağları kullanmakta olduğu saptanmıştır. Katılımcıların aylık gelir düzeyine bakıldığında ise, %52'sinin aylık gelirinin 1000 TL'den az olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğunun öğrencilerden oluşması nedeniyle bu gelir düzeyine sahip katılımcı sayısının fazla olmasından kaynaklandığı söylenilebilir.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Standart Sapma	Varyans
SOSYAL AĞLAR	2,98	,653	,427
Pazara Giriş	3,07	,806	,651
İnovasyon	3,05	,765	,585
Geribildirim	2,87	,717	,514
GİRİŞİMCİLİĞİN GELİŞMESİ	3,12	,886	,785

Tablo 3'te değişkenlerin ortalaması, standart sapması ve varyans değerleri yer almaktadır. Sonuçlara göre en büyük varyansa girişimciliğin büyümesi (%78,5) değişkeninin sahip olduğu görülmektedir. Pazara giriş değişkenine ait varyans değerinin % 65,1, inovasyon değişkenine ait varyans değerinin %58,5 ve geribildirim değişkenine ait varyans değerinin ise %51,4 olduğu tespit edilmiştir. Değişkenlerin ortalamalarının birbirlerine yakın olduğu görülmektedir.

Çoklu Korelasyon Analizi iki değişken arasındaki ilişkinin büyüklüğünü, yönünü ve önemini ortaya koyan bir yöntemdir. X ve Y arasında basit doğrusal bir regresyon modeli kurulabiliyorsa iki değişken arasında basit korelasyon ilişkisi de kurulabilmektedir. Korelasyon analizinde veri setinde yer alan X ve Y'nin bağımlı ya da bağımsız değişken olmaları dikkate alınmaz. İki değişken arasında ki ilişkinin düzeyi korelasyon katsayısı (r, Pearson korelasyon katsayısı) ile hesaplanır.

Pearson korelasyon katsayısı -1<r<+1 aralığında gözlenmektedir. -1 ile 0 arasındaki değerler negatif ilişkiyi, 0 ile +1 arasındaki değerler pozitif ilişkiyi göstermektedir.

Tablo 4: Değişkenler Arası Korelasyon Analizi

		Pazara Giriş	İnovasyon	Geribildirim	GİRİŞİMCİLİĞİN GELİŞMESİ
Pazara Giriş	r	1			
	p	-			
	n	400			
İnovasyon	r	.623	1		
	p	.000	-		
	n	400	400		
Geribildirim	r	.592	.629	1	
	p	.000	.000	-	
	n	400	400	400	
GİRİŞİMCİLİĞİN GELİŞMESİ	r	.845	.584	.573	1
	p	.000	.000	.000	-
	n	400	400	400	400

Araştırma kapsamında kozmetik sektöründe girişimciliğin gelişmesinde sosyal ağ kullanımının etkisini belirlemek amacıyla çoklu korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda pazara giriş ile inovasyon arasından anlamlı ve pozitif yönde orta düzeyde (r=,623, p<0,01); pazara giriş ile geribildirim arasında anlamlı ve pozitif yönde orta düzeyde (r=,592, p<0,01); pazara giriş ile girişimciliğin gelişmesi arasında anlamlı ve pozitif yönde yüksek düzeyde (r=,845, p<0,01) ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca inovasyon ile geribildirim arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta düzeyde (r=,629, p<0,01); inovasyon ile girişimciliğin gelişmesi arasında anlamlı, pozitif yönde ve orta düzeyde (r=,584, p<0,01); geribildirim ile girişimciliğin gelişmesi arasından anlamlı, pozitif yönde ve orta düzeyde (r=,573, p<0,01) bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.1. Araştırma Hipotezlerinin Testi

Araştırmada belirlenen hipotezleri test etmek amacı ile ANOVA ve Regresyon Analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

Tablo 5: Girişimciliğin Gelişmesinde Sosyal Ağ Kullanımının Etkisi

H1	N	R	R^2	ANOVA	
				F	p
	400	.763	.583	555.816	.000

Kozmetik sektöründe girişimciliğin gelişmesinde sosyal ağ kullanımının etkisini belirlemek amacıyla amacıyla yapılan Regresyon Analizi ve ANOVA sonucuna göre girişimciliğin gelişmesinde sosyal ağ kullanımının anlamlı ve %58,3 düzeyinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$, $R^2=,583$). Elde edilen sonuca göre H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6: Pazara Girişte Sosyal Ağ Kullanımının Girişimciliğin Gelişmesine Etkisi

$H1_1$	n	R	R^2	ANOVA	
				F	p
	400	.845	.715	996.341	.000

Tablo 6'de yer alan Regresyon ve ANOVA Analizine göre pazara girişte sosyal ağ kullanımının girişimciliğin gelişmesine %71,5 oranında olumlu ve anlamlı etki yaptığı sonucuna varılmıştır ($p=<0,05$, $R^2=,715$). Pazara girişte sosyal ağ kullanımının önemli olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre $H1_1$ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7: İnovasyonda Sosyal Ağ Kullanımının Girişimciliğin Gelişmesine Etkisi

$H1_2$	N	R	R^2	ANOVA	
				F	p
	400	.584	.341	206.401	.000

İnovasyonda sosyal ağ kullanımının girişimciliğin gelişmesine etkisini belirlemek için yapılan analiz sonuçlarına göre %34,1 düzeyinde anlamlı ve olumlu etkisi olduğu ($p=<0,05$, $R^2=,341$) tespit edilmiştir. İnovasyon uygulamalarında sosyal ağ kullanımının etkisinin pazara giriş değişkenine göre daha düşük olduğu anlaşılmaktadır.mektedir. Dolayısıyla $H1_2$ hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 8: Geribildirimde Sosyal Ağ Kullanımının Girişimciliğin Gelişmesine Etkisi

$H1_3$	N	R	R^2	ANOVA	
				F	p
	400	.573	.328	194.211	.000

Tablo 8'de geribildirimde sosyal kullanımının girişimciliğin gelişmesine etkisi ölçülmüştür. Yapılan Regresyon ve ANOVA Analizi sonuçlarına göre geribildirimde sosyal ağ kullanımının girişimciliğin gelişmesine %32,8 oranında anlamlı ve olumlu ($p=<0,05$, $R^2=,328$) etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca göre $H1_3$ hipotezi kabul edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İş dünyasındaki işletmeler hâlen sosyal ağların olanaklarını keşfetme çabası içerisindedirler ve girişimciler artık sosyal ağların sunduğu fırsatlara sırt çeviremeyecek durumdadırlar. Özellikle kişisel markalaşma ve pazarlama amaçları için kullanılan sosyal ağlar, bugün iş dünyasında önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla sosyal ağlar, mevcut iş dünyasında giderek daha önemli bir rol oynamaktadır ve bu alandaki kullanımı her geçen gün büyümektedir (Van Der Krogt, 2011).

Sosyal ağlar, beklenildiği gibi, girişimcilik açısından çok kıymetli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. Bugün pek çok girişimcinin, sosyal çevresini yeni fırsatlar yaratmak için

kullanmakta olduğu görülmektedir. Özellikle sosyal ağlar konusunda popüler kültür kanalıyla bilinçlenen bireyler, bu yapıyı daha verimli kullandıklarını ifade etmektedirler. Gerek geleneksel sosyal ağ iletişimi (toplantılara katılmak, eski iş arkadaşlarıyla daha sık görüşmek…) gerekse sosyal medyadan yararlanmak (bloglar, çevrim içi siteler…) için girişimcinin sosyal ağı canlı tutması, yetkinliklerini ağ ortamında aktif olarak duyuruyor olması anlamına gelmektedir.

Günümüzde sosyal medya kanalıyla girişimci ağlarının oluşturulması yönünde önemli çabalar sergilenmektedir. Girişimci örgütlerin bu ağları organik bir şekilde desteklemesinin sosyal ağ kullanımını arttıracağı ve dolayısıyla girişimcilik sürecini kolaylaştıracağı açıktır. Öte yandan yenilikçi işletmelerin desteklenmesi amacıyla risk sermayesi ve inkubasyon mekanizmalarının yaygınlaştırılması sıklıkla karşılaştığımız bir uygulamayken daha geleneksel sektörlerde bu çabalar zayıf kalmaktadır (Başeğmez, 2010).

Kozmetik firmaların ürün tüketicilerinden elde edilen verilerden hareket ederek girişimciliğin gelişmesinde sosyal ağ kullanımının etkisini saptamak amacıyla yapılan çoklu korelasyon analizinde pazara giriş ile inovasyon (r=,623, p<0,01), pazara giriş ile geri bildirim (r=,592, p<0,01), inovasyon ile geri bildirim (r=,629, p<0,01), inovasyon ile girişimciliğin gelişmesi (r=,584, p<0,01) ve geri bildirim ile girişimciliğin gelişmesi (r=,573, p<0,01) arasında anlamlı ve pozitif yönlü, orta düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Pazara giriş ile girişimciliğin gelişmesi arasında ise anlamlı ve pozitif yönde güçlü düzeyde (r=,845, p<0,01) bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kozmetik sektöründe girişimciliğin gelişmesinde sosyal ağların etkisini belirlemek amacıyla yapılan ANOVA testi sonucuna göre girişimciliğin gelişmesinde sosyal ağ kullanımının anlamlı ve %58,3 düzeyinde bir etkisi olduğu (p<0,05, R^2=,583) tespit edilmiştir. Kozmetik sektöründe sosyal ağlar yolu ile pazara girişin girişimciliğin gelişmesini %71,5 (p=<0,05, R^2=,715), inovasyon uygulamalarında sosyal ağ kullanımının girişimciliğin gelişmesini anlamlı ve %34,1 düzeyinde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Geribildirimde sosyal ağ kullanımının girişimciliğin gelişmesinde ise anlamlı ve %32,8 düzeyinde bir etkisi olduğu anlaşılmıştır.

Jagongo ve Kinyua'nın (2013) Kenya'da Sosyal Medya ve Girişimciliğin Büyümesi isimli çalışmasında, küçük ve orta ölçekli işletmelerde sosyal medya araçlarını kullanmanın pazara giriş, daha fazla erişilebilirlik ve müşteri ilişkileri yönetiminde kolaylık sağladığı tespit edilmiştir. Bunun da küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) büyümesi üzerinde önemli bir etkisi olduğu saptanmıştır. Ayrıca coğrafi engellerin sosyal medya araçlarının kullanılmasıyla parçalanabileceği ortaya konulmuştur. Buna ek olarak sosyal medyanın, işletmelerin müşterilerle hızlı ve ucuz iletişim kurmalarına fırsat tanıdığı ve buna bağlı olarak satış oranlarının yükselmesine katkı sağladığı belirtilmiştir. Böylece KOBİ'leri büyütebilecek iş yolları üretmek için kullanılabilecek bir veri tabanı oluşturmalarına olanak tanıdığı ifade edilmiştir. Atadil ve diğerlerinin (2010), "An Analysis Of The Usage Of Facebook And Twitter As A Marketing Tool in Hotels" adlı çalışmasına göre katılımcıların %70'inin oteller ile ilgili bilgi toplarken sosyal iletişim sitelerine başvurduklarını ve bu sitelerde yer alan bilgilerin katılımcıların %64'ünün otel seçimini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

İnternet kullanan kişi ve işletme sayısı her geçen gün artmaktadır. Günlük yaşantımızın her anına girmiş olan internetin kullanım amaçlarına bakıldığında birçok farklılık bulunmasına

rağmen kullanıcıların ağırlıklı olarak sosyal ağlarda zaman geçirdiği görülmektedir. Sosyal ağların işletmeler tarafından kullanılması ise birçok maliyetin (reklam, halkla ilişkiler ve tanıtım, satış ve insan kaynakları yönetimi vb.) azaltılmasında son derece etkilidir. Dolayısıyla girişimcilerce sosyal ağ kullanımının önümüzdeki günlerde daha da artacağı söylenebilir. Çıkan sonuçlara göre kozmetik sektöründe faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli işletmeler tüketici eğilimlerini dikkatli bir şekilde takip ederek bu eğilimlere hızlı şekilde cevap verebilme yeteneğine sahip olmalıdırlar. İşletmeler pazarlama faaliyetlerini sosyal ağlar üzerinde yoğunlaştırması ve tüketiciye etkisinin yükseltilmesi için gerekli stratejik adımların atılması gerekmektedir. İşletmeler sosyal ağ kullanımında müşteri geri bildirimlerine önem vermeli, uyarılar ve yorumlara karşı duyarlı olmalıdırlar. Ayrıca kozmetik işletmelerin sosyal ağlar konusunda uzmanlaşması veya danışman desteği alması önerilmektedir. Bu çalışmada sosyal ağların kozmetik girişimcilikteki etkisi test edilmiştir. Sosyal ağların girişimcilikteki etkisinin genellenebilmesi için diğer sektörlerde ve daha geniş kitleler üzerinde araştırma yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akar, E. (2010). Sanal Toplulukların Bir Türü Olarak Sosyal Ağ Siteleri - Bir Pazarlama İletişimi Kanalı Olarak İşleyişi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10(1):107-122.

Arıkan, S. (2004). Girişimcilik: Temel Kavramlar vee Bazı Güncel Sorunlar, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Atadil, H.A., Berezina, K., Yılmaz, B.S., Çobanoğlu, C. (2010). An Analysıs of The Usage of Facebook and Twitter As A Marketing Tool in Hotels, İsletme Fakültesi Dergisi, 11(2):119-125.

Başeğmez, S. (2010). Girişimcilik Sürecinde Sosyal Ağların Etkisi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Bughin, J., Chui, M. (2010). The Rise of the Networked Enterprise: Web 2.0 Finds Its Payday, Mckinsley Quarterly, 4:1-9.

Burt, R.S. (1992). Structural Holes: The Social Structure of Competition, Cambridge, Ma: Harvard University Press.

Çetindamar, D. (2002). Türkiye'de Girişimcilik, İstanbul: Tüsiad Yayınları.

Naktiyok, A. (2004). İç Girişimcilik, İstanbul: Beta Yayınları.

Dutta, S. (2010). What's Your Personal Social Media Strategy?, Harward Business Review, 88(11):127-130.

Güzel, A., Tengilimoğlu, D., Ekiyor, (2015). A. Social Media and Hospital Brands: A Field Study in Turkey, Journal of Economics and Management, 22(4):16-31.

Hacıefendioğlu, Ş. (2010). Sosyal Paylaşım Sitelerinde Üye Bağlılığı Üzerine Bir Araştırma, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(2): 56-71.

Harris, L., Rae, A. (2009). The Revenge of the Gifted Amateur: Be Afraid, Be Very Afraid, Journal of Small Business and Enterprise Development, 16(4):694-709.

Ioanas, E, Stoica, I. (2014). Social Media and Its Impact on Consumers Behavior, International Journal of Economic Practices and Theories, 4(2):295-303.

Jagongo, A., Kinyua, C. (2013). The Social Media And Entrepreneurship Growth (A New Business Communication Paradigm Among Smes In Nairobi), International Journal Of Humanities And Social Science, 3(10):213-227.

Kaplan, A.M., Haenlein, M. (2010). Users of The World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media, Business Horizons, 53:59-68.

Kara, T. (2011). Sosyal Medya Üzerinde Yeni Nesil Pazarlama ve Türkiye Bilgi & İletişim Hizmetleri Endüstrisinde Sosyal Ağların Kullanımına Yönelik Bir Araştırma, Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Basın Ekonomisi ve İşletmeciliği, A.B.D, İstanbul.

Kim, W., Jeong, O.R., Lee, S.W. (2010). On Social Websites, Information Systems, 35:215-236.

Olgun, B. (2015). Sosyal Medyanın Tüketici Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, 12:484-507.

Parasnis, G., Baird, C.H. (2011), From Social Media to Social Customer Relationship Management, Strategy & Leadership, 39 (5):30-37.

Schumpeter, J.A. (1911). The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle, Translated By R. Opie and Published By Oxford University Press (1963).

Shabnam, S., Choudhury, A., Alam, M.I. (2014). An Emerging Method of Communication: Social Media Marketing and It's Social and Managerial Implications, World Review of Business Research, 3(1):1-25.

Shane, S., Venkataraman, S. (2000). The Promise of Entrepreneurship As A Field of Research, Academy Of Management Review, 25 (1):217-226.

Tang, L., Liu, H. (2010). Community Detection and Mining in Social Media, Synthesis Lectures on Data Mining and Knowledge Discovery, USA: Morgan&Claypool Publishers.

Thompson, J.J. (1999). The World of the Entrepreneur-A New Perspective, Journal Of Workplace Learning-Counselling Today, 11 (6):209-224.

Toksarı, M., Mürütsoy, M., Bayraktar, M. (2014). Tüketici Algılarını Etkileyen Faktörlerde Sosyal Medyanın Rolü: Niğde Üniversitesi İ.İ.B.F. Örneği, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7(4):1-28.

Van Der Krogt, J. (2011). The Influence of Social Media on Nascent Entrepreneurship in The Netherlands, Tilburg University, Master Thesis, Netherlands.

Van Praag, C.M., Versloot, P.H. (2007). What is The Value of Entrepreneurship? A Review of Recent Research, Small Business Economics, 29 (4):351-382.

Yıldız, Y. (2014). Tüketici Davranışları Üzerinde Sosyal Medya Etkileri: Apple ve Samsung Örneği, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(4):5-15.

Yiğittürk Ekiyor, E. (2018). ABD'de Yaşayan Türk Göçmenlerin Türkiye İle Ulusaşırı Bağları ve Sosyal Sermayeleri, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 53 (2):395-415.

ON SEKİZ YAŞ ALTI OBEZİTE VE OBEZİTE POTANSİYELİ OLAN ÇOCUKLARIN AİLELERİNİN OBEZİTE FARKINDALIĞI (Ankara İli Örneği)

OBESITY AWARENESS OF THE FAMILIES WITH CHILDREN HAVING OBESITY OR HAVING THE POTENTIAL OF BEING OBESITY UNDER THE AGE OF EIGHTEEN: ANKARA SAMPLE

Doç. Dr. Aykut EKİYOR
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, aykutekiyor1974@yahoo.com

Buket SORĞUN
Gazi Üniversitesi, b.sorgun94@gmail.com

ÖZET

Beslenme, anne karnından itibaren yaşamın devam edebilmesi için önemli bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç karşılanırken alınan besinlerin sağlığı bozucu etkisi söz konusu olabilmektedir. Bu etkilerden biri fazla besin tüketimi ile ortaya çıkan ve günümüzün önemli bir sağlık problemi olan obezitedir.

Dünya Sağlık Örgütüne göre sağlık, sadece hastalık ve sakatlığın söz konusu olması değil; fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden de tam bir iyilik hâlidir. Obezite ya da başka bir ifadeyle şişmanlık, insan vücudunda sağlığı bozacak şekilde anormal veya aşırı yağ birikmesidir. Obezite, insanın gen yapısına ve nörolojik etkenlere bağlı olarak gelişen ve hipertansiyon, diyabet, kardiyovasküler hastalıklar, uyku apnesi gibi birçok hastalığa sebep olan ve psiko-sosyal boyutları bulunan bir sağlık problemidir.

Bu çalışmada Türkiye'de de önemli bir halk sağlığı sorunu olarak gelişen obezite konusu ele alınmıştır. Obezite sorunu ile mücadelede ilk adımlardan birinin bireysel ve toplumsal farkındalığın oluşması ve gelişmesi olduğu düşünülmektedir. Bu düşünce ile aşırı kilolu çocukların ailelerinin obezite farkındalık düzeyleri araştırılmıştır. Obezite ve obezite potansiyeli olan on sekiz yaş altı çocuk sahibi 100 aile ile yapılan nicel çalışmada ailelerin obezite kavramından ve çocuklarının mevcut durumlarından haberdar olup olmadığı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırmada Amy Allen (2011) tarafından geliştirilen ve geçerlilik güvenirlilik çalışmaları yapılan Obezite Tutum Ölçeği'nin Kafkas ve Özen (2014) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan 3 boyutlu hâli kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları ailelerin obezite farkındalığının yüksek olduğunu; ailelerin fiziksel aktivite farkındalıkları ile çocukların yaş, boy ve kilo değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık olduğunu; ayrıca ailelerin beslenme alışkanlıkları ile çocukların boy ve kilo değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Obezite, Beslenme, Sağlık, Hastalık, Beden Kitle İndeksi, Çocuk.

ABSTRACT

Nourishment; It is an important need for us to continue our life from unborn offspring. In fulfillment of these needs the nutrition can be questioned in damaging health. One of the effects of this recent important health problem emerging by too much food consumption is obesity.

According to the World Health Organization health; not only being ill or disable; fully being healthy physical, spiritual and social as well. Obesity, or in other words fatness, is

abnormal or excessive fat accumulation that disrupts health. Obesity is a health problem which has psycho-social dimensions, developed according to genetic and neurological factors and causing many diseases such as hypertension, diabetes, cardiovascular diseases, and sleep apnea.

In this study, obesity which is an important public health issue in Turkey has been investigated. One of the first steps in struggle with obesity is to create individual and social awareness and improve it. With this sense, the awareness levels of the families with fat and overweighed children have been examined. This study evaluated whether or not 100 families with children who were obesity or had the potential of being obesity under the age of eighteen were aware of the concept of obesity and if they were aware of their children's situation.

In the study, the three dimension format of the scale "Obesity Aptitude Scale" developed and the reliability analysis done by Amy Allen (2011) and adapted to Turkish by Kafkas and Özen (2014) was used. The findings of the study showed that the awareness level of the families were high; there was a significant difference between the physical activity awareness and the child's age, height and weight variables, and also; there was a significant difference between the families' nutritional habit and the children' height and weight variables.

Keywords: Obesity, Nourishment, Health, Illness, Body Mass Index, Child

1. GİRİŞ

Beslenme açlık duygusunu bastırmak, karın doyurmak ya da canının çektiği şeyleri yemek içmek olarak değil; sağlığı korumak, geliştirmek ve yaşam kalitesini yükseltmek için vücudun gereksinimi olan besin ögelerini yeterli miktarlarda ve uygun zamanlarda almak için bilinçli yapılması gereken bir davranış olarak ifade edilmektedir (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2018). Dünya Sağlık Örgütüne göre (DSÖ) beslenme, yaşamın sürdürülmesi, sağlığın korunması ve geliştirilmesi için besinlerin tüketilmesi olarak tanımlanmaktadır. Sağlıklı olmayı etkileyen temel davranışların başında "yeterli ve dengeli beslenme" yer almaktadır. Sağlıklı beslenme; doğrudan birey, aile ve toplumun sağlık potansiyelinin geliştirilmesi ve iyilik düzeyinin yükseltilmesine önemli katkı sağlar [Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 2012]. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi ele alındığında en alt seviyede insanın hayatta kalabilmesi için gerekli olan nefes alma, yemek yeme, uyku gibi temel fizyolojik ihtiyaçların yer aldığı görülmektedir (Şeker, 2014:44). Bu bağlamda her canlının yaşamını sürdürmesi için beslenmesi zorunludur ve beslenme insanın en temel ihtiyaçlarından biridir. Obezite ya da şişmanlık ise genel olarak vücuda besinler ile alınan enerjinin, harcanan enerjiden fazla olmasından kaynaklanan ve vücut yağ kitlesinin, yağsız vücut kitlesine oranla artması ile açıklanan kronik bir hastalık olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifade ile şişmanlık, vücudun yağ kütlesinin yağsız (kas) kütleye oranının aşırı artması sonucu boya göre ağırlığın olması gereken düzeyin üzerine çıkmasıdır (Mercanlıgil, 2012:7). Günlük alınan enerjinin harcanan enerjiden fazla olması durumunda, harcanamayan enerji vücutta yağ olarak depolanmakta ve obezite oluşumuna neden olmaktadır.

Günümüzde önlenebilir ölümlerin sigaradan sonra gelen ikinci önemli nedeni obezitedir. Obezite; kalp-damar hastalıkları, hipertansiyon, diyabet, inme, bazı kanser türleri, solunum sistemi hastalıkları, kas-iskelet sistemi hastalıkları gibi pek çok sağlık probleminin oluşmasına zemin hazırlamakta, hayat kalitesi ve süresini olumsuz yönde etkilemektedir (Kaufman ve diğerleri, 2018:150; T.C. Sağlık Bakanlığı, 2018). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) obeziteyi en riskli on hastalıktan biri olarak kabul ederken, yine aynı örgüt tarafından yürütülen son

araştırmalarda obezitenin kanserle yakın ilgisi olduğu belirlenmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2018). Obezite küresel boyutta önemli bir halk sağlığı sorunudur. Hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde obezite her geçen gün artış göstermektedir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından Asya, Afrika ve Avrupa'nın 6 ayrı yöresinde yapılan ve 12 yıl süren MONICA çalışmasında 10 yılda obezite prevalansında %10-30 arasında bir artış saptandığı bildirilmiştir (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2018). 2025 yılına kadar küresel obezite prevalansının erkeklerde %18, kadınlarda %21 olacağı tahmin edilmektedir. Bugüne kadar olan obezite tedavileri, küresel boyutta obezite salgınına yönelik olarak sınırlı ve başarısız olmuştur (Mok ve diğerleri, 2018:1). Obezite eğilimi özellikle çocuklar ve adölesanlarda ise alarm verici düzeydedir (Ergül ve Kalkım, 2011:223; Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2018). Çocukluk çağı obezitesindeki yıllık artış giderek büyümektedir. Bugün gelinen noktada çocukluk çağı obezitesi prevalansının 1970'lerdeki değerlerden on kat fazla olduğu bildirilmektedir (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2018). Obeziteye bağlı problemlerin yanı sıra çocukluk çağında obez olanlarda erişkin dönemde morbidite ve mortalitenin artması, adölesan döneme obez girenlerin %50'sinin erişkin dönemde obez olması ve hem çoğu kez aileler hem de hekimler tarafından tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak görülmemesi açsından önemli bir sağlık sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztora ve diğerleri, 2006:11; Metinoğlu ve diğerleri, 2012:118). Çocukluk dönemindeki beslenmede ailelerin çocuk üzerinde etkinliğinin fazla olması sebebiyle bu çalışmada Ankara'da yaşamakta olan 18 yaş altı obez ve obez olma riski taşıyan ailelerin obezite farkındalığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İnsanoğlunun hayatı boyunca iyi ve sağlıklı bir yaşam sürmesi için yeterli ve dengeli beslenme önemliyken bu önem büyümenin olduğu, çeşitli işlevlerin kazanıldığı çocukluk döneminde daha da artmaktadır (Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, 2013). Bebeklik ve erken çocukluk; neredeyse tüm bilişsel, davranışsal ve sosyal-duygusal işlevlerin ortaya çıktığı hassas dönemlerdir (Deoni ve diğerleri, 2018:649).

Çocukluk döneminde besinlerin, az ya da çok alınmasının ortaya çıkaracağı sağlık sorunları ile ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Büyümenin ve çeşitli işlevlerin öğrenilmesinin hızlı olduğu bu dönemde, bu besin maddelerinin yetersiz veya fazla alınması durumunda, hem bu dönemde hem de ileriki dönemlerde şişmanlık, diyabet ve hipertansiyon gibi sağlık sorunları ortaya çıkabilmektedir. Çocuk beslenmesinin ana hedefi, büyümeyi ve gelişmeyi sağlamak, sağlıklı zihinsel ve bedensel fonksiyonlar açısından gerekli olan besinlerin yeterli düzeyde verilmesidir. Bu sebeple çocuklarda günlük besin gereksinimi, vücut ağırlığı kilogramı başına erişkinlerden daha fazla olmaktadır (Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, 2013).

Son 10 yılda okul öncesi çocukların beslenme durumlarına (boy, kilo ve mikro besin alımları) yönelik müdahalelere olan ilgide önemli bir artış görülmüştür. Bu ilgi iki hususa dayanmaktadır. İlk olarak, beslenme durumundaki iyileşmeler asıl olarak değerli bir gelişmenin sonucudur. İkincisi, erken yaşlardaki yetersiz beslenmenin neden olduğu zararı gösteren kanıtların varlığıdır. Bu yaşlarda meydana gelen hem fiziksel problemler hem de nörolojik problemler sonraki dönemlerde tam olarak iyileşmemektedir (Hırvoven ve diğerleri, 2017:303).

Çocuklar sürekli olarak değişir ve gelişir. Bu değişme ve gelişme döneminde çocuğun yeme içme alışkanlıkları da değişim gösterir. Çocuklarda şişmanlık genellikle yeme ile ilgili olarak ortaya çıkan bir sorundur. Anne babanın yemek yedirme ısrarı, ödül olarak seçilen

çikolata gibi enerji içeriği yüksek besinler; öğünlerin sıklığı, hazır besinler; abur cubur olarak nitelendirilen bisküvi, kraker, gazlı içecekler şişmanlığı hazırlayan durumlar olarak alınabilir. Bu besinlerin yanı sıra hareket azlığı da şişmanlığın oluşmasında önemli bir etkendir. Özellikle hızlı büyüme ve gelişme süreci olan bebeklik, çocukluk ve adölesan döneminde kazanılan doğru beslenme alışkanlıkları, bireylerin yaşam boyu beslenme alışkanlıklarını şekillendirmektedir (Karaçor ve diğerleri, 2018:136). Adölesan, çocukluk döneminden erişkinliğe geçiş dönemi olarak tanımlanabilir. Bu dönemde sağlıklı beslenme alışkanlığının oluşturulması ve bu bilincin yerleştirilmesi ileriki dönemlerde hastalıklara yakalanmamak açısından önemlidir. Yetişkinlik dönemine kadar büyümesi, gelişmesi ve çeşitli işlevleri öğrenmesi gereken çocuklar, besin ögelerinin yetersiz ve dengesiz alınmasından etkilenen grupların en önemlisidir. Bu dönemde edinilen yanlış alışkanlıklar yetişkinlik döneminde kalp hastalıklarına, yüksek tansiyona ve şişmanlık gibi çeşitli hastalıklara sebep olabilmektedir (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2018).

Klinik olarak obeziteyi tanımlamak için kilonun boyun karesine oranlanması (kg/m2) ile elde edilen beden kitle indeksi kullanılmaktadır. Buna göre erişkinlerde beden kitle indeksi 25'in üzerinde olduğu kişiler aşırı kilolu, 30'un üzerinde olanlar obez olarak tanımlanmaktadır (Babaoğlu ve diğerleri, 2002:8; Uskun ve diğerleri, 2005:20). Çocuklarda ise yaş ve cinse göre hazırlanan beden kitle indeksi persentil eğrileri kullanılarak >85 persentil olan çocuklar ağır kilolu, >90 persentil olanlar ise obez olarak sınıflandırılmaktadır. Ayrıca yaşa göre vücut ağırlığı, boya göre ağırlık, deri kıvrım kalınlığının ölçümü ve içerdiği yağ bakımından vücut kompozisyonu da kullanılan diğer tanı yöntemleri arasında yer almaktadır (Babaoğlu ve diğerleri, 2002:8).

Yetişkinlerdeki obezite tanımlama ve sınıflandırma sistemi, çocuk ve adölesanlarda kullanılmamaktadır. Bu tür durumlarda tanımlama ve sınıflandırma farklı şekillerde, farklı yaklaşımlarla olmaktadır. Bu yöntemlerin en sık kullanılanlarından biri bireysel ve toplumsal düzeyde yüzdelik (persentil) ve/veya z skor değerlerinin kullanılmasıdır. Dünya Sağlık Örgütü tarafından 2006 yılında 0-5 yaş çocukları için büyüme standartları, 2007 yılında ise 5-19 yaş grubu çocuklar ve adölesanlar için büyüme referans değerleri yayımlanmıştır. Bu sayede çocuk ve adölasanlarda da obezite sınıflandırılması etkin bir şekilde kullanılmaya başlanmış ve beden kitle indeksinin nasıl hesaplanacağı hakkındaki sorular ortadan kalkmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından çocuk ve adölesanlarda obezitenin sınıflandırılmasında 5 yaşın altındaki çocuklarda fazla kiloluluk >+2 SD veya >97. yüzdelik (persentil), obezite ise >+3 SD veya >99.yüzdelik olarak tanımlanmaktadır. 5-19 yaş grubundaki çocuklar ve adölesanlarda ise fazla kiloluluk >+1 SD veya >85. yüzdeliğin üzeri, obezite ise >+2 SD veya >97. yüzdeliğin üzeri olarak ifade edilmektedir (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2018; Yıldız ve diğerleri, 2015:339).

Obezite, 21. yüzyılın en önemli toplumsal salgını olup, sıklığı her geçen yıl artmaktadır. Kilo fazlalığı ve obezite sıklığındaki artış yalnızca Avrupa ve Kuzey Amerika gibi ekonomik refah düzeyi yüksek ülkelerde değil, düşük ve orta gelir seviyesindeki ülkelerde de dikkati çekmektedir. Özellikle şehirleşmiş toplumlarda fiziki aktivite azlığı ve kalori içeriği yüksek gıdalarla beslenme alışkanlıkları nedeniyle kilo fazlalığı ve obezite sorunu çocukluk çağından itibaren başlamakta ve ilerleyen yaşla birlikte giderek artmaktadır (Ural ve diğerleri, 2018:578). Çocukluk döneminde ve adölesan dönemde görülen obezite, yetişkinlik döneminde de artmış

bir obezite risk faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır (Çifçili ve diğerleri, 2003:68; Kayıran ve diğerleri, 2011:14; Wartella, 2013:245).

Dünya Sağlık Örgütüne (DSÖ) göre (2018); çocukluk çağı obezitesi, 21. yüzyılın en ciddi halk sağlığı sorunlarından biridir. Sorun küreseldir ve özellikle kentsel ortamlarda birçok düşük ve orta gelirli ülkeyi sürekli olarak etkilemektedir. Yaygınlık endişe verici bir oranda artmıştır. Global olarak, 2016 yılında, 5 yaşın altındaki kilolu çocukların sayısının 41 milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (Dünya Sağlık Örgütü (WHO), 2018).

Amerika Birleşik Devletleri Hastalıkları Önleme ve Kontrol Merkezi (Centers of Disease Control and Prevention) tarafından 2011-2012 yıllarında yürütülmüş olan Ulusal Beslenme ve Sağlık Araştırması sonuçlarına göre 2-19 yaşlar arasındaki çocuk ve adolesanlarda obezite oranı %17 (12,7 milyon), yeni doğan ve okul öncesi 2-5 yaşlar arası çocuklarda %8,1 olarak belirlenmiştir. Türkiye'de, Avrupa Çocukluk Çağı Sürveyans Girişimi (European Childhood Obesity Surveillance Initiative) kapsamında yürütülen izlem çalışmasının 2011 yılı sonuçlarında ise, 6-10 yaş aralığındaki çocukların %6,5'i şişman; %14,3'ü kilolu olarak belirtilmiştir (Tarakçı ve diğerleri, 2016:112). Obezite, Avrupa'da da epidemik bir sorun olarak görülmektedir ve prevelansın son 20 yılda üç katına çıktığı saptanmıştır. Eğer önlem alınmazsa yetişkinlerin % 20'sinin (150 milyon kişi), çocuk ve adolesanların %10'unun (15 milyon kişi) şişman olacağı düşünülmektedir. Çocuklarda sorun daha ciddi olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa'da çocukların %20'si kilolu ve bu çocukların 1/3'i şişmandır. Bu çocuklardaki en önemli risk bu çocukların yetişkin olduklarında bir kronik hastalık riski taşıyacak olmalarıdır (Köksal ve Özel, 2012).

Obezite gelişimi fizyolojik, nutrisyonel, psikolojik, kalıtsal pek çok faktöre bağlıdır. Bazı annelerin oral dönemde bebeğe her huzursuzlanışında meme vermesiyle ileri yaşlarda da kullanabilecek bir alışkanlık kazandırılmış olmaktadır. Bazı ailelerin kilolu olmakla sağlıklı olmak arasında bağ kurması, çocuğa daha fazla yemesi yönünde mesaj vermesi hatta ısrar etmesi, bireyin ileriki yaşlarında sıkıntılı durumlarına besin alarak çözüm aramasına sebep olabilmektedir. Diğer taraftan bazı anneler/aileler iyi anne baba olmayı çocuğu fazla beslemekle ilişkilendirmektedir ve çocuğun ne kadar yemesi gerektiğine karar vermektedir (Ata ve diğerleri, 2014:75). Erişkinlik döneminde ise gün içerisinde ihtiyaç duyulandan daha fazla tüketilen gıdalar, harcanandan daha çok alınan kaloriler; yağ, şeker ve tuzca zengin besinler; yüksek kalorili gıdaların tüketiminin yaygınlaşması obezitenin önemli nedenleri arasında yer almaktadır (Gökbunar ve diğerleri, 2015:582). Genel olarak fiziksel aktivite düzeyinin azalması, beslenme enerjisi yüksek doymuş yağ asitleri ve tuz içeriği zengin ancak posa içeriği düşük yiyecekler, A ve C vitaminleri ve kalsiyum yönünden yetersiz olan ayaküstü beslenmenin tercih edilmesi, televizyon ve bilgisayar başında zaman geçirme süresinin artması obezite prevalansının yetişkin kadın ve erkeklerle birlikte çocuk ve adölesanlar arasında da dikkat çekici düzeye ulaşmasına neden olmaktadır (Kayar ve diğerleri, 2013:2). Çocukluk çağı şişmanlığın tedavisi oldukça zordur ve başarılı bir tedavi için şişmanlığın nedenlerinin doğru olarak saptanması ve iyi bir ekip çalışması gereklidir. Çocuklarda obezite tedavisinde fiziksel aktivite, davranış tedavisi, beslenme tedavisi, ilaç tedavisi ve cerrahi tedavi yöntemleri kullanılmaktadır. Ancak ilaç tedavisi ve cerrahi tedavinin çok zorunlu durumlar dışında çocuklukta uygulanmasının sakıncalı olduğu bildirilmektedir. Bu tedavi yöntemlerinin uygulanabilmesi için ekipte mutlaka bulunması gereken elemanlar doktor, diyetisyen, psikolog

ve egzersiz fizyoloğudur. Çocuk ve ergende olumlu ve kalıcı davranış değişikliklerinin oluşturulabilmesi ve başarılı bir tedavi için ailenin, akrabaların, arkadaş çevresinin, okul çocuğu ise öğretmenlerinin ve diğer sağlık personeli ile iş birliği sağlanmalıdır (Köksal ve Özel, 2012).

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çocuğun zihinsel, fiziksel ve ruhsal bakımından gelişmesinde yeterli ve dengeli beslenme alışkanlıkları etkin rol oynamaktadır. Kazanılan yanlış beslenme alışkanlıkları ileriki yaşlarda obezite (şişmanlık) ve obeziteye bağlı kronik hastalıklar, malnütrisyon gibi pek çok hastalığın meydana gelmesine yol açmaktadır. Bu çalışmanın amacı on sekiz yaş altı obezite veya obezite potansiyeli olan çocukların ailelerinin obeziteye yönelik tutumlarını değerlendirerek obezite farkındalık düzeylerini tespit etmektir. Araştırmanın problem cümlesi "On sekiz yaş altı obezite veya obezite potansiyelli çocuğu olan ailelerin, obeziteye yönelik tutumları farklılık göstermekte midir?" şeklinde belirlenmiştir. Günümüzde çocuklarda obezitenin yaygınlaşması araştırmanın amacını daha da önemli kılmaktadır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın evrenini Ankara ilindeki on sekiz yaş altı obezite ve obezite potansiyeli olan çocuklar ve bu çocukların aileleri oluşturmaktadır. Çalışma, basit tesadüfü örneklem yöntemi ile seçilen 100 aile ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma Ankara ilindeki on sekiz yaş altı obezite ve obezite potansiyelli çocuğu olan ailelerin verdiği cevaplarla sınırlandırılmıştır.

Araştırmada Amy Allen (2011) tarafından geliştirilen ve geçerlilik güvenirlilik çalışmaları Kafkas ve Özen (2014) tarafından Türkçeye uyarlanarak yapılan "Obezite Farkındalık Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçek 20 önerme ve 3 alt boyuttan [obezite farkındalığı (9 madde), beslenme alışkanlığı (6 madde), fiziksel aktivite (4 madde)] oluşmaktadır. İç tutarlılık kat sayısı α=.80 olarak bildirilen ölçekte, yer alan önermeler (1:kesinlikle katılmıyorum, 2: katılmıyorum, 3: katılıyorum, 4: kesinlikle katılıyorum) 4'lü likert yapıdadır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak nicel araştırma yöntemlerinden anket yöntemi kullanılmıştır. Anket iki bölüm olarak tasarlanmıştır. Birinci bölümde demografik bilgilerin yer aldığı sorular, ikinci bölümde ise obezite farkındalığı ile ilgili sorular yer almaktadır. Araştırma verileri katılımcılardan yüz yüze anket yöntemi ile 15 Nisan-15 Mayıs 2017 tarihleri arasında toplanmıştır.

Araştırmada toplanan verilerin analizi için SPSS programı kullanılmıştır. Elde edilen verilerin standart sapma, aritmetik ortalama, frekans ve yüzde değerleri hesaplanmıştır. Hipotezlerin test edilmesinde ise, Bağımsız T-Testi, Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Tukey Testi kullanılmıştır.

Araştırma kapsamında test edilmek üzere aşağıdaki hipotezler belirlenmiştir:

H_1: Çocukların cinsiyeti ile ailelerin obezite farkındalığı arasında anlamlı farklılık vardır.

H_2: Çocukların cinsiyeti ile ailelerin beslenme alışkanlığı farkındalığı arasında anlamlı farklılık vardır.

H_3: Çocukların cinsiyeti ile ailelerin fiziksel aktivite farkındalığı arasında anlamlı farklılık vardır.

H_4: Çocukların yaşı ile ailelerin obezite farkındalığı arasında anlamlı farklılık vardır.

H_5: Çocukların yaşı ile ailelerin beslenme alışkanlığı farkındalığı arasında anlamlı farklılık vardır.

H6: Çocukların yaşı ile ailelerin fiziksel aktivite farkındalığı arasında anlamlı farklılık vardır.

H7: Çocukların boyu ile ailelerin obezite farkındalığı arasında anlamlı farklılık vardır.

H8: Çocukların boyu ile ailelerin beslenme alışkanlığı farkındalığı arasında anlamlı farklılık vardır.

H9: Çocukların boyu ile ailelerin fiziksel aktivite farkındalığı arasında anlamlı farklılık vardır.

H10: Çocukların kilosu ile ailelerin obezite farkındalığı arasında anlamlı farklılık vardır.

H11: Çocukların kilosu ile ailelerin beslenme alışkanlığı farkındalığı arasında anlamlı farklılık vardır.

H12: Çocukların kilosu ile ailelerin fiziksel aktivite farkındalığı arasında anlamlı farklılık vardır.

4. BULGULAR

Araştırma bulguları iki bölüm hâlinde sunulmuştur. Birinci bölümde araştırma kapsamına alınan çocuklara ilişkin tanıtıcı bilgiler, ikinci bölümde ise katılan ailelerin çocuklarının demografik özelliklerinin; obezite farkındalığı, beslenme alışkanlıkları ve fiziksel aktivite tutumları ile ilişkisi sunulmuştur.

Araştırmaya katılan 100 ailenin %47,0'si erkek, %53,0'ü kız çocuk sahibidir. Çocukların yaşları 0-18 arasında dağılmaktadır. Çocukların %58,0'i 10-14, %24,0'ü 15-18, %12,0'si 5-9, %6,0'sı 0-4 yaş aralığındadır. Katılımcıların çocuklarının %42,0'si 142-161 cm, %31,0'i 162-181 cm, %16,0'sı 121-141 cm, %9,0'u 0-120 cm, %2,0'si ise 182 cm ve üzeri boya sahiptir. Kilo dağılımı incelendiğinde; %50,0'si 63-83 kg, %21,0'i 42-62 kg, %19,0'u 84 kg ve üzeri, %6,0'sı 21-41 kg, %4,0'ü ise 0-20 kg arasındadır.

Tablo 1: Ölçek Frekans Dağılımı

		Kesinlikle Katılıyorum		**Katılıyorum**		**Katılmıyorum**		**Kesinlikle Katılmıyorum**	
		n	%	n	%	n	%	n	%
OBEZİTE FARKINDALIĞI	Çocukluk döneminde obezite, okulumda, toplumumda ve ülkemde artıyor	28	28	42	42	12	12	18	18
	Obez çocukların kilolarıyla ilişkili örneğin diyabet gibi sağlık sorunlarının gelişmesinde daha yüksek risk vardır	31	31	41	41	11	11	17	17
	Obez çocukların çoğu obeziteleri ile büyüyecek ve yetişkin bir insan olarak normal bir kiloda olacak	7	7	23	23	59	59	11	11
	Akran baskısı (akran egzersizi ve beslenme alışkanlıkları) obezite nedenlerinde önemli bir rol oynar	29	29	39	39	19	19	13	13
	Dışarıda oyun oynamak veya bir oyuna katılmak yerine bilgisayar oyunları oynamak, TV izlemek veya bilgisayarda zaman harcamak önemli bir obezite olma nedenidir	38	38	37	37	5	5	20	20
	Obez çocukların arkadaşlık ve özgüven problemleri daha fazla olabilir	29	29	36	36	16	16	19	19
	Dergiler, filmler ve tv yorumları obeziteye neden olmada önemli bir rol oynar	22	22	38	38	22	22	18	18
	Normal bir kiloda olmak sağlıklı bir kişi olmak için önemlidir	38	38	44	44	7	7	11	11

	Ailenizdeki diğer insanlar obezse sizin obez olma ihtimaliniz daha yüksektir	9	9	40	40	32	32	19	19
BESLENME	32 Beden Kütle İndeksi (BKİ) değeri, sağlıklı bir BKİ değeridir.	24	24	36	36	24	24	16	16
	Sağlıklı olmak için çoğu akşam ailelerle birlikte yemek önemlidir	36	36	40	40	6	6	18	18
	Sağlıklı olmak için her gün 8 bardak su içmek önemlidir	38	38	46	46	6	6	10	10
	Eğer düzenli olarak fiziksel aktivite yapmazsam kendimi huzursuz hissederim	24	24	37	37	27	27	12	12
	Her gün abur cubur yemek gibi kötü yeme davranışları önemli bir obezite olma nedenidir	41	41	30	30	7	7	22	22
	Her gün çeşitli yiyecekler yemek sağlıklı bir diyete katkı sağlar	30	30	40	40	12	12	18	18
	Sağlıklı olmak için her sabah kahvaltıda iyi besleyici gıdalar yemek önemlidir	34	34	44	44	8	8	14	14
FİZİKSEL AKTİVİTE	Egzersiz boyunca kalori yakmak sağlıklı vücut ağırlığını korumak için gereklidir	30	30	42	42	7	7	21	21
	Düzenli egzersiz stresten kurtulma ve rahatlama sağlayabilir	28	28	55	55	5	5	12	12
	Haftada 3 gün 30-60 dakika orta şiddette egzersiz yapmak sağlıklı vücut ağırlığını korumak için yeterlidir	31	31	44	44	13	13	12	12
	Kısa mesafe (10 dakika) yürüyüş veya kısa aktiviteler yapmak kötü sağlık etkilerini önlemek ve sağlıklı olmak için yeterlidir	24	24	46	46	14	14	16	16

Ölçekte yer alan önermelere verilen cevapların alt boyutlar bazında frekans dağılımlarına bakıldığında obezite farkındalığı alt boyutunda; "normal bir kiloda olmak sağlıklı bir kişi olmak için önemlidir" önermesinin en yüksek frekansa, "obez çocukların çoğu obeziteleri ile büyüyecek ve yetişkin bir insan olarak normal bir kiloda olacak" önermesinin ise en düşük frekansa sahip olduğu görülmektedir. Beslenme alışkanlığı alt boyutunda yer alan önermelerde; sağlıklı olmak için her gün 8 bardak su içmek önemlidir" önermesinin aileler tarafından en fazla kabul gören önerme olduğu, "32 beden kitle indeksi (BKİ) değeri, sağlıklı bir BKİ değeridir" ve "eğer düzenli olarak fiziksel aktivite yapmazsam kendimi huzursuz hissederim" önermelerinin en az tercih edilen önermeler olduğu anlaşılmaktadır. "Düzenli egzersiz stresten kurtulma ve rahatlama sağlayabilir" önermesinin fiziksel aktivite alt boyutunda en fazla, "kısa mesafe (10 dakika) yürüyüş veya kısa aktiviteler yapmak kötü sağlık etkilerini önlemek ve sağlıklı olmak için yeterlidir" ifadesinin ise en az cevaplanan önerme olduğu saptanmıştır.

Tablo 2: Beden Kitle İndeksine Göre Cinsiyet Dağılımı

		Beden Kitle İndeksi			
		Fazla Kilolu		Obez	
		F	%	F	%
Cinsiyet	Kız	34	64,15	19	35,85
	Erkek	20	42,55	27	57,45

p: ,235

Tablo 2'de çocukların ailelerinin görüşüne göre beden kitle indeksine göre obez olma durumunun cinsiyete dağılımı incelenmiş ve araştırmaya katılan çocuklardan kızların %64,15'i fazla kilolu, %35,85'i obez iken erkeklerin %42,55'i fazla kilolu, %57,45'i ise obezdir. Araştırmaya katılan obez olan çocuklardan erkek çocukların kız çocuklarından daha fazla olduğu belirlenmiş olmasına rağmen çocukların cinsiyeti ile obez olma durumu arasında anlamlı farklılıkların olmadığı görülmektedir (p değeri=0,235>0,05).

Tablo 3: Beden Kitle İndeksine Göre Yaş Dağılımı

		Beden Kitle İndeksi			
		Fazla Kilolu		Obez	
		F	%	F	%
YAŞ	0-4 yaş aralığı	1	33,33	2	66,67
	5-9 yaş aralığı	10	66,67	5	33,33
	10-14 yaş aralığı	31	53,45	27	46,55
	15-18 yaş aralığı	12	50,00	12	50,00

Çalışmaya 10-14 yaş arası obez veya obez potansiyeli olan çocukların ailelerinin yoğun katılımı gözlenmiştir. Beden kitle indeksine göre yaş grupları incelendiğinde; 10-14 yaş grubunun %53,45'nin fazla kilolu, %46,55'nin obez, 5-9 yaş grubunun %66,67'sinin fazla kilolu, %33,33'nün obez, 15-18 yaş grubunun %50,00'sinin fazla kilolu, %50,00'sinin obez, 0-4 yaş grubunun ise, %33,33'ünün fazla kilolu, %66,67'sinin obez olduğu belirlenmiştir.

4.1. Hipotezlerin Test Edilmesi

Tablo 4: Çocukların Cinsiyeti ile Ailelerin Obezite Farkındalığı

	Cinsiyet	n	X	Standart Sapma	p
Obezite Farkındalığı	Kız	53	2,7400	,454	,792
	Erkek	47	2,7163	,438	

Ailelerin obezite farkındalığının sahip oldukları çocukların cinsiyetine göre dağılımı incelenmiştir. Araştırmaya katılan ailelerin çocuklarının cinsiyeti ile ailelerin obezite farkındalığı arasında anlamlı farklılığın olmadığı saptanmıştır (p=0,792>0,05). Çocukların cinsiyeti ile ailelerin obezite farkındalık düzeylerinin ortalama olarak birbirine yakın değerlere sahip olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre H_1 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 5: Çocukların Cinsiyeti ile Ailelerin Beslenme Alışkanlığı Farkındalığı

	Cinsiyet	n	X	Standart Sapma	p
Beslenme Alışkanlığı	Kız	53	2,2971	,617	,695
	Erkek	47	2,8901	,574	

Araştırmaya katılan ailelerin beslenme alışkanlıkları ile sahip oldukları çocuklarının cinsiyeti arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır (p=0,695>0,05). Fakat ailelerin beslenme alışkanlığına yönelik önermelere verdikleri cevapların ortalamalarına bakıldığında erkek çocuklarının ailelerinin beslenme alışkanlığına yönelik farkındalıklarının daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Araştırmanın H_2 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 6: Çocukların Cinsiyeti ile Ailelerin Fiziksel Aktivite Farkındalığı

	Cinsiyet	n	X	Standart Sapma	p
Fiziksel Aktivite	Kız	53	2,8255	,583	,317
	Erkek	47	2,9415	,566	

Tablo 6'da araştırmaya katılan ailelerin çocuklarının cinsiyetleri ile fiziksel aktivite önermelerine verdikleri cevapların dağılımı gösterilmiştir. Tabloda yer alan sonuçlara göre ailelerin fiziksel aktivite farkındalıkları ile çocuklarının cinsiyetleri arasında anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir (p=0,317>0,05). Ailelerin cinsiyet değişkenine göre fiziksel aktivite farkındalıklarının ortalamalarına bakıldığında ise her iki cinsiyet grubunun ailelerinin de

fiziksel aktivite farkındalıklarının birbirlerine yakın olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmanın H_3 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 7: Çocukların Yaşı ile Ailelerin Obezite Farkındalığı

	Yaş	n	X	Standart Sapma	p
Obezite Farkındalığı	0-4 yaş	6	2,9444	,304	,646
	5-9 yaş	12	2,7593	,306	
	10-14 yaş	58	2,7011	,417	
	15-18 yaş	24	2,7269	,584	

Tablo 7'de araştırmaya katılan ailelerin çocuklarının yaşları ile ailelerin obezite farkındalığına yönelik önermelere verdiği cevapların sonucunda oluşan ortalamanın karşılaştırılması yer almaktadır. Karşılaştırılan bu iki değişken arasında anlamlı farklılık bulunmadığı anlaşılmıştır (p=0,646>0,05). Çocukların yaş dağılımına göre ailelerin obezite farkındalığına bakıldığında 0-4 yaş grubu çocuk sahibi ailelerin farkındalık düzeyinin diğer gruplara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre, H_4 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 8: Çocukların Yaşı ile Ailelerin Beslenme Alışkanlığı Farkındalığı

	Yaş	n	X	Standart Sapma	p
Beslenme Alışkanlığı	0-4 yaş	6	3,4167	,431	,093
	5-9 yaş	12	2,9444	,364	
	10-14 yaş	58	2,8190	,569	
	15-18 yaş	24	3,0069	,719	

Araştırmaya katılan ailelerin beslenme alışkanlıkları ile ilgili önermelere verdikleri cevapların ortalamaları ile çocuklarının yaşları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir (p=0,093>0,05). Yaş değişkenine göre ailelerin beslenme alışkanlıklarına yönelik farkındalıklarının ortalamaları değerlendirildiğinde 0-4 yaş aralığındaki çocuk sahibi ailelerin daha yüksek düzeyde farkındalıklarının olduğu söylenebilir. Araştırmanın H_5 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 9: Çocukların Yaşı ile Ailelerin Fiziksel Aktivite Farkındalığı

	Yaş	n	X	Standart Sapma	p
Beslenme Alışkanlığı	0-4 yaş	6	3,5000	,418	**,023**
	5-9 yaş	12	2,6667	,480	
	10-14 yaş	58	2,8319	,566	
	15-18 yaş	24	2,9479	,589	

Tablo 9'da araştırmaya katılan ailelerin fiziksel aktivite ile ilgili önermelere verdikleri cevapların ortalamaları ile çocuklarının yaşları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (p=0,023<0,05). Araştırmanın H_6 hipotezi kabul edilmiştir.

Farklılığın hangi yaş gruplarından kaynaklandığını tespit etmek amacıyla Tukey Testi yapılmıştır.

Tablo 10: Çocukların Yaşı ile Ailelerin Fiziksel Aktivite Farkındalığı Tukey Testi

Yaş				Ortalama Fark	Standart Hata	p
Fiziksel Aktivite		0-4 yaş	5-9 yaş	,83333*	,27817	,018
			10-14 yaş	,66810*	,23858	,031
			15-18 yaş	,55208	,25393	,138
		5-9 yaş	0-4 yaş	-,83333*	,27817	,018
			10-14 yaş	-,16523	,17643	,785
			15-18 yaş	-,28125	,19669	,484
		10-14 yaş	0-4 yaş	-,66810*	,23858	,031
			5-9 yaş	,16523	,17643	,785
			15-18 yaş	-,11602	,13503	,826
		15-18 yaş	0-4 yaş	-,55208	,25393	,138
			5-9 yaş	,28125	,19669	,484
			10-14 yaş	,11602	,13503	,826

Tukey Testi sonuçlarına göre, 0-4 yaş arasındaki çocuklarla 5-9 yaş arasındaki ve 10-14 yaş arasındaki çocukların ailelerinin fiziksel aktivite farkındalıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 10'da yer alan ortalama değerlerine bakıldığında en yüksek ortalama değerine 0-4 yaş grubunun, en düşük değere ise 5-9 yaş grubunun sahip olduğu görülmektedir. Burada yer alan dağılımlara göre 0-4 yaş grubundaki çocukların ailelerinin fiziksel aktivite farkındalıklarının çok yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Diğer tüm gruplar arasındaki ilişki ise $p>0,05$ düzeyinde olduğundan anlamsızdır.

Bu bulgular doğrultusunda 5-9 yaş arasındaki çocukların ailelerinin fiziksel aktivite farkındalıklarının en düşük ortalamaya sahip olduğu, bu aileleri 10-14 yaş arasındaki ve 15-18 yaş arasındaki çocuklara sahip ailelerin takip ettiği ve 0-4 yaş arasındaki çocukların ailelerinin fiziksel aktivite farkındalıklarının diğer gruplara göre daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 11: Çocukların Boyları ile Ailelerin Obezite Farkındalığı

	Boy	n	X	Standart Sapma	p
Obezite Farkındalığı	0-120 cm	9	2,7284	,628	,785
	121-141 cm	16	2,7361	,316	
	142-161 cm	42	2,7646	,356	
	162-181 cm	31	2,6595	,556	
	182 cm ve üzeri	2	3,0000	,314	

Tablo 12'de araştırmaya katılan ailelerin obezite farkındalığı ile ilgili sorulara verdikleri cevapların ortalamalarının, çocuklarının boyları ile anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir ($p=0,785>0,05$). Bu sonuca göre, H_7 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 12. Çocukların Boyları ile Ailelerin Beslenme Alışkanlığı Farkındalığı

	Boy	n	X	Standart Sapma	p
Beslenme Alışkanlığı	0-120 cm	9	3,3333	,416	**,026**
	121-141 cm	16	2,9583	,481	
	142-161 cm	42	2,9286	,506	
	162-181 cm	31	2,7097	,727	
	182 cm ve üzeri	2	3,5833	,117	

Tablo 12'de araştırmaya katılan ailelerin beslenme alışkanlığı farkındalıkları ile ilgili değişkenlere verdikleri cevapların ortalamaları ile çocuklarının boyları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p=0,026<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu

tespit etmek amacıyla yapılan Tukey testinin sonuçları tablo 13'te yer almaktadır. Araştırmanın H_8 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 13: Çocukların Boyları ile Ailelerin Beslenme Alışkanlığı Farkındalığı Tukey Testi

Boy				Ortalama Fark	Standart Hata	p
Beslenme Alışkanlığı		0-120 cm	121-141 cm	,37500	,23905	,521
			142-161 cm	,40476	,21074	,314
			162-181 cm	,62366*	,21724	,039
			182 cm ve üzeri	-,25000	,44850	,981
		121-141 cm	0-120 cm	-,37500	,23905	,521
			142-161 cm	,02976	,16855	1,000
			162-181 cm	,24866	,17661	,624
			182 cm ve üzeri	-,62500	,43029	,596
		142-161 cm	0-120 cm	-,40476	,21074	,314
			121-141 cm	-,02976	,16855	1,000
			162-181 cm	,21889	,13585	,494
			182 cm ve üzeri	-,65476	,41523	,516
		162-181 cm	0-120 cm	-,62366*	,21724	,039
			121-141 cm	-,24866	,17661	,624
			142-161 cm	-,21889	,13585	,494
			182 cm ve üzeri	-,87366	,41857	,234
		182 cm ve üzeri	0-120 cm	,25000	,44850	,981
			121-141 cm	,62500	,43029	,596
			142-161 cm	,65476	,41523	,516
			162-181 cm	,87366	,41857	,234

Tablo 13'e göre boyu 0-120 cm arasındaki çocuklarla 162-181 cm arasındaki çocukların ailelerinin beslenme alışkanlığı değişkenlerine verdiği cevapların ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer tüm gruplar arasındaki ilişki ise $p>0,05$ düzeyinde ve anlamsız olduğu belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre 162-181 cm arasındaki çocukların ailelerinin beslenme alışkanlıklarına yönelik farkındalık düzeylerinin en düşük ortalamaya sahip olduğu, 182 cm ve üzeri arasındaki ve 0-120 cm arasındaki çocukların ailelerinin beslenmeye diğer gruplara göre daha fazla önem verdikleri söylenebilir. Bulgulara göre 0-120 cm ve 160-181 cm boy aralığındaki iki grubun ailelerinin beslenme alışkanlıkları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

Tablo 14: Çocukların Boyları ile Ailelerin Fiziksel Aktivite Farkındalığı

	Boy	n	X	Standart Sapma	p
Fiziksel Aktivite	0-120 cm	9	3,2500	,414	**,048**
	121-141 cm	16	2,9844	,558	
	142-161 cm	42	2,7738	,575	
	162-181 cm	31	2,8145	,577	
	182 cm ve üzeri	2	3,6250	,176	

Tablo 14'te araştırmaya katılan ailelerin fiziksel aktivite farkındalıkları ile ilgili sorulara verdikleri cevapların ortalamaları ile çocuklarının boyları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ($p=0,048<0,05$). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla yapılan Tukey testinde belirgin bir farklılık oluşturan grup elde edilememiştir. Fakat 182 cm ve üzeri boyu olan çocukların ortalamalarının diğer boy aralıklarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Araştırmanın H_9 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 15: Çocukların Kiloları ile Ailelerin Obezite Farkındalığı

	Kilo	n	X	Standart Sapma	p
Obezite Farkındalığı	0-20 kg	4	2,8889	,374	,800
	21-41 kg	6	2,8889	,322	
	42-62 kg	21	2,7302	,511	
	63-83 kg	50	2,7200	,355	
	84 kg ve üzeri	19	2,6667	,620	

Tablo 15'te araştırmaya katılan ailelerin obezite farkındalığı ile ilgili sorulara verdikleri cevapların ortalamalarının, çocuklarının kiloları ile anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir (p=0,80>0,05). Tabloda yer alan bulgulara göre çalışmaya katılan ailelerden en düşük obezite farkındalık düzeyinin 84 kg ve üzeri ağırlıkta çocuklara sahip ailelerde olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre, H_{10} hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 16: Çocukların Kiloları ile Ailelerin Beslenme Alışkanlığı Farkındalığı

	Kilo	n	X	Standart Sapma	p
Beslenme Alışkanlığı	0-20 kg	4	3,6667	,136	**,023**
	21-41 kg	6	3,0000	,380	
	42-62 kg	21	3,0952	,490	
	63-83 kg	50	2,8367	,522	
	84 kg ve üzeri	19	2,7368	,824	

Tablo 16'da yer alan bulgulara göre araştırmaya katılan ailelerin beslenme alışkanlığı ile ilgili değişkenlere verdikleri cevapların ortalamaları ile çocuklarının kiloları arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir (p değeri=0,023<0,05). Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Tukey testi yapılmış olup, analiz sonuçları tablo 17'de verilmiştir. Araştırmanın H_{11} hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 17: Çocukların Kiloları ile Ailelerin Beslenme Alışkanlığı Farkındalığı Tukey Testi

Kilo				Ortalama Fark	Standart Hata	p
Beslenme Alışkanlığı		0-20 kg	21-41 kg	,66667	,36985	,378
			42-62 kg	,57143	,31258	,364
			63-83 kg	,83000*	,29772	,049
			84 kg ve üzeri	,92982*	,31520	,032
		21-41 kg	0-20 kg	-,66667	,36985	,378
			42-62 kg	-,09524	,26523	,996
			63-83 kg	,16333	,24755	,964
			84 kg ve üzeri	,26316	,26832	,863
		42-62 kg	0-20 kg	-,57143	,31258	,364
			21-41 kg	,09524	,26523	,996
			63-83 kg	,25857	,14899	,417
			84 kg ve üzeri	,35840	,18141	,286
		63-83 kg	0-20 kg	-,83000*	,29772	,049
			21-41 kg	-,16333	,24755	,964
			42-62 kg	-,25857	,14899	,417
			84 kg ve üzeri	,09982	,15442	,967
		84 kg ve üzeri	0-20 kg	-,92982*	,31520	,032
			21-41 kg	-,26316	,26832	,863
			42-62 kg	-,35840	,18141	,286
			63-83 kg	-,09982	,15442	,967

Tablonun anlamlılık sütunundaki değerlerden kilosu 0-20 kg arasındaki çocuklarla 63-83 kg arasındaki ve 84 kg ve üzeri çocukların ailelerinin beslenme alışkanlığına yönelik

önermelere verdiği cevapların ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer tüm gruplar arasındaki ilişki ise p>0,05 düzeyinde ve anlamsız olduğu görülmektedir.

Bu bulgular doğrultusunda 84 kg ve üzeri çocukların en düşük ortalamaya sahip oldukları, bu çocukları 63-83 kg arasındakiler ve 21-41 kg arasındakilerin takip ettiği, 42-62 kg arasındaki ve 0-20 kg arasındaki çocuklu ailelerin beslenme alışkanlığına önem verdikleri söylenebilir.

Tablo 18: Çocukların Kiloları ile Ailelerin Fiziksel Aktivite Farkındalığı

	Kilo	n	X	Standart Sapma	p
Fiziksel Aktivite	0-20 kg	4	3,5000	,500	**,034**
	21-41 kg	6	3,2500	,273	
	42-62 kg	21	2,9405	,499	
	63-83 kg	50	2,7450	,568	
	84 kg ve üzeri	19	2,9211	,645	

Araştırmaya katılan ailelerin fiziksel aktivite ile ilgili sorulara verdikleri cevapların ortalamaları ile çocuklarının kiloları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir (p=0,034<0,05). Ailelerden fiziksel aktiviteye en fazla önem veren grubun 0-20 kg aralığındaki çocuklara sahip aileler oldukları anlaşılmaktadır. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla yapılan Tukey testinde belirgin bir farklılık oluşturan grup elde edilememiştir. Araştırmanın H_{12} hipotezi kabul edilmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ebeveynler, çocuklarının beslenme tercihlerinin gelişiminde ve çocuğun kendi beslenme alışkanlıklarının oluşmasında önemli bir role sahiptir. Ailelerin beslenme alışkanlıklarındaki besinlerin türü ve miktarları, genellikle farkında olmadan, çocuklar için örnek teşkil eder. Eğer ebeveynlerin ikisi ya da biri obez ise, çocuk da obezite riski altındadır. Bu bağlantı sedanter bir yaşam tarzı ve kötü bir beslenmeye yol açabilen, ebeveynler tarafından belirlenen obezojenik yaşam tarzına adapte olan çocuklara neden olmaktadır (Yıldız ve diğerleri, 2015:342). Bu nedenle bu çalışma ile on sekiz yaş ve altı obezite veya obezite potansiyelli çocuğu olan ailelerde obezite farkındalığı olup olmadığı tespit edilmek istenmiştir. Çalışma, durum tespitine yönelik bir çalışmadır. Ailelerin obezite farkındalığı, beslenme alışkanlıkları ve fiziksel aktivite önermelerine verdiği cevaplarla çocukların obez veya obez potansiyeli olma durumlarının cinsiyetlerine, boylarına ve kilolarına göre farklılık gösterip göstermediğine yönelik analizler yapılmıştır. Yapılan analizlerde ailelerin obezite farkındalığı, beslenme alışkanlığı ve fiziksel aktivite boyutları ile ilgili sorulara verdikleri cevaplarda, çocukların obez veya obez potansiyeli olma durumlarının cinsiyetlerine göre anlamlı bir farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir. Obez veya obezite potansiyeli olma durumundaki kız çocukların fazla olmasına rağmen cinsiyet ile ailelerin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Ailelerin obezite farkındalığı, beslenme alışkanlıkları ve fiziksel aktivite sorularına verdiği cevaplarla çocukların obez veya obezite potansiyeli olma durumlarının yaşlarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçlarına göre fiziksel aktivite soruları hariç, beslenme alışkanlığı ve obezite farkındalığı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Bu bulgulara göre anlamlı ilişki bulunan fiziksel aktivite ile yaş arasında 0-4 yaş arasındaki çocuklarla, 5-9 yaş arası ve 10-14 yaş arasındaki çocukların ailelerinin görüşlerinde anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Dinççağ ve arkadaşları (2017) tarafından gerçekleştirilen "Awareness of Diabetes and Obesity in Turkey" (Türkiye'de Diyabet ve

Obezite Farkındalığı) konulu çalışmada katılımcıların sadece %30'unun farkındalığının olduğu tespit edilmiştir. Sakarya ve arkadaşlarının (2017) kilolu veya obez çocukların ebeveynleri (21 anne veya baba) ve öğretmenleri (20 özel ve devlet okulu öğretmeni) ile gerçekleştirdikleri çalışmada ise ailelerin ve öğretmenlerin çocukluk çağı obezitesinin bilinen risk faktörleri konusunda bilgi sahibi oldukları sonucuna varılmıştır.

Ailelerin obezite farkındalığı, beslenme alışkanlıkları ve fiziksel aktivite sorularına verdiği cevaplarla çocukların obez veya obezite potansiyeli olma durumlarının boylarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçlarına göre obezite farkındalığı soruları hariç, beslenme alışkanlığı ve fiziksel aktivite değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Bu bulgulara göre beslenme alışkanlığı ile boy arasındaki anlamlı ilişkinin 0-120 cm arasındaki ve 162-181 cm arasındaki çocuklarla ilgili olduğu anlaşılmıştır.

Ailelerin obezite farkındalığı, beslenme alışkanlıkları ve fiziksel aktivite sorularına verdiği cevaplarla çocukların obez veya obezite potansiyeli olma durumlarının kilolarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan analiz sonuçlarına göre obezite farkındalığı soruları hariç, beslenme alışkanlığı ve fiziksel aktivite arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Sonuçlara göre beslenme alışkanlığı ile kilo arasındaki anlamlı farklılık 0-20 kg arasındaki çocuklarla, 63-83 kg arasındaki ve 84 kg ve üzeri çocuklar için geçerli olduğu tespit edilmiştir. Yabancı ve arkadaşları (2014) tarafından 302 öğrencinin annelerine yönelik yapılan çalışmada, annelerin beslenme konusundaki bilgilerinin çocuklarının beslenmelerine yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Çalışma sonuçlarına göre ailelerin obezite farkındalığı ile cinsiyet, yaş, boy ve kilo ile anlamlı ilişkisi bulunmamış olup ailelerin obezite farkındalık düzeylerinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fakat ailelerin bu farkındalığının çocuklarındaki fazla kilo veya obeziteden kaynaklandığı düşünülebilir. Bu nedenle ailelerin obezite farkındalığının, obezite olgusuyla karşılaşmadan arttırılması ve toplumda giderek artan obezite salgınının önlenebilmesi için toplumun genelinin görsel-yazılı basın aracılığıyla obezite, beslenme, fiziksel aktivite konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Televizyon ve radyo gibi kitle iletişim araçlarında sıklıkla yayınlanan çikolata, cips gibi zararlı gıdalara özendirici reklamların denetlenmesi sağlanabilir. Bu konuda gıda üreticilerinin de sosyal sorumluluk kapsamında duyarlı olması önerilebilir. Obezitenin önlenmesi ve beslenme eğitimleri aileleri de kapsayacak şekilde planlanmalıdır. Bireyin yetişkinlikteki birçok alışkanlığı çocukluk dönemindeki davranışlarının sebebidir. Bu yüzden çocukluk döneminde başlayan ekran alışkanlığı bireyin ilerleyen yaşamında da devam etmesine neden olmaktadır. Bu nedenle erken yaşta obezite hakkında farkındalık oluşturabilmek adına okullarda sosyal hizmet kapsamında okul öncesi ve ilkokul düzeyindeki çocuklara ve ailelerine doğru ve dengeli yeme içme davranışları öğretilebilir. Ayrıca bu araştırma sadece Ankara ilinin belli bir kısmında uygulandığından genelleme yapılabilmesi için farklı illerde de uygulanmasının yararlı olacağı söylenebilir.

KAYNAKÇA

Allen, A. (2011). Effects of Educational Intervention on Children's Knowledge of Obesity Risk Factors, Phd Thesis, Carroll College, Birleşik Devletler.

Ata, A., Vural, A., Keskin, F. (2014). Beden Algısı ve Obezite, Ankara Med J, 14(3):74-84.

Babaoğlu, K., Hatun, Ş. (2002). Çocukluk Çağında Obezite, STED, 11(1):8-10.

Çifçili, S., Ünalan, P., Kalaça, Ç., Apaydın, Ç., Uzuner, A. (2003). Çocukluk, Obezite ve Televizyon, Turkiye Klinikleri Journal of Pediatrics, 12(2):67-71.

Deoni, S., Dean, D., Joelson, S., O'Regan, J., Schneider, N. (2018). Early Nutrition İnfluences Developmental Myelination and Cognition in İnfants and Young Children, NeuroImage, 178:649-659.

Dinççağ, N., Çelik, S., İdiz, C., Tütüncü, Y., Yıldız, S.Ö., Satman, İ. (2017). Awareness of Diabetes and Obesity in Turkey, Turk J Ondocrinol Metab, (21):31-36.

Ergül, Ş., Kalkım, A. (2011). Önemli Bir Kronik Hastalık: Çocukluk ve Ergenlik Döneminde Obezite, TAF Preventive Medicine Bulletin, 10(2):223-231.

Evsen, H. (2016), Ratlarda Obezite Oluşumunda Balık Yağı ve Mısır Şurubunun Etkisi ile Zencefil ve Nikotinin Obezite Olan Ratlardaki Antiobezite Etkisinin Belirlenmesi, AKÜ Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Afyonkarahisar.

Gökbunar, R., Doğan, A., Utkuseven, A. (2015). Obezite İle Mücadelede Bir Kamu Politikası Aracı Olarak Vergilerin Değerlendirilmesi, Journal of Management & Economics, 22(2):581-603.

Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü (2018), Dünyada Obezitenin Görülme Sıklığı, https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/obezite/dunyada-obezitenin-gorulme-sikligi.html, Erişim Tarihi: 29.10.2018.

Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Yeterli ve Dengeli Beslenme Nedir?, https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/beslenme/yeterli-ve-dengeli-beslenme-nedir.html, Erişim Tarihi: 29.10.2018).

Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Adölesan (Ergenlik) Çağı Çocuklarda Beslenme, https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/beslenme/ergenlik-doneminde-beslenme.html, Erişim Tarihi: 06.11.2018.

Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Obezite Nasıl Saptanır, https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/obezite/obezite-nasil-saptanir.html, Erişim Tarihi:13.11.2018

Hirvoven, K., Hoddinott, J., Minten, B., Stifel, D. (2017). Children’s Diets, Nutrition Knowledge, and Access to Markets, World Development, (95):303–315.

Kafkas, M.E. ve Özen, G. (2014). Obezite Farkındalık Ölçeği’nin (OFÖ) Türkçeye Uyarlanması: Bir Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, İnönü Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 1(2):1-15.

Karaçor, S., Tuncer, T., Bulduklu, Y. (2018). Çocuklarda Obezite Artışı İle Yiyecek Ve İçecek Reklamları Arasındaki İlişki, PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(1):134-141.

Kaufman, J., Montalvo, J.L., Holbrook, H., O'Loughlin, K., Orr, C., Kearney, C., Yang B.Z., Wang, T.,, Zhao, H., Althoff, R., Garavan, H., Gelernter, J., Hudziak, J. (2018). Adverse

Childhood Experiences, Epigenetic Measures, and Obesity in Youth, The Journal of Pediatrics, (202):150-160.

Kayar, H., Utku, S. (2013). Çağımız Hastalığı Obezite ve Tedavisi, Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6(2):1-8.

Kayıran, P.G., Taymaz, T., Kayıran, S.M., Memioğlu, N., Taymaz, B., Gürakan, B. (2011). Türkiye'nin Üç Farklı Bölgesinde İlköğretim Okulu Öğrencilerinde Kilo Fazlalığı, Obezite ve Boy Kısalığı Sıklığı, Şişli Etfal Hastanesi Tıp Bülteni, 5(1):14-20.

Köksal, G., Özel, H.G. (2012). Çocukluk ve Ergenlik Döneminde Obezite, Sağlık Bakanlığı Yayın No:729, https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/saglikli-beslenme-hareketli-hayat db/Yayinlar/kitaplar/obezite-bilgi-serisi/cocukluk-ve-ergenlik-doneminde-obezite.pdf, Erişim Tarihi:13.11.2018.

Mercanlıgil, S.M. (2012). Şişmanlık, Sağlık Bakanlığı Yayın No:729, Ankara: Reklam Kurdu Basım, https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/saglikli-beslenme-hareketli-hayat-db/Yayinlar/kitaplar/obezite-bilgi-serisi/sismanlik.pdf, Erişim Tarihi:12.11.2018.

Metinoğlu, İ., Pekol, S., Metinoğlu, Y. (2012). Kastamonu'da 10-12 Yaş Grubu Öğrencilerde Obezite Prevalansı ve Etkileyen Faktörler, Acıbadem Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 3(2):117-124.

Mok, J.KW., Makarodinis, J.M., Batterham, R.L. (2018). The Role of Gut Hormones in Obesity, Current Opinion in Endocrine and Metabolic Research, sf:1–10.

Öztora, S., Hatipoğlu, S., Barutçugil, B.M., Salihoğlu, B., Yıldırım, R., Şevketoğlu, E. (2006). İlköğretim Çağındaki Çocuklarda Obezite Prevalansının Belirlenmesi ve Risk Faktörlerinin Araştırılması, Bakırköy Tıp Dergisi, 2(1): 11-14.

Sakarya, S., Kanlı, S., İkiışık, H., Maral, I., Taşdemir, M., Topçu, İ., Çalı, Ş. (2017). Aileler, Öğretmenler Ve Aile Hekimlerinin Gözüyle Çocukluk Çaği Obezitesi: Bir Karma Metod Çalışması, Journal of Turkish Family Physician, 8(2):27-39.

Şeker, S.E. (2014). Maslow'un İhtiyaçlar Piramiti (Maslow Hierarchy of Needs). YBS Ansiklopedisi, (1):35-37.

Tarakçı, E., Hüseyinsinoğlu, B.E., Çiçek, A. (2016). Çocuklarda Fiziksel İnaktivite, Obezite ve Koruyucu Rehabilitasyon Yaklaşımları, Turkiye Klinikleri Journal of Health Sciences, 1(2):111-118.

T.C. Sağlık Bakanlığı, Obezite, https://www.saglik.gov.tr/TR,11692/obezite.html, Erişim Tarihi: 29.10.2018.

Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, (2013). Birinci Basamak Hekimler İçin Obezite ile Mücadele El Kitabı, Anıl Matbaacılık.

Ural, D., Kılıçkap, M., Göksülük, H., Karaaslan, D., Kayıkçıoğlu, M., Özer, N., Barçın, C., Yılmaz, M.B., Abacı, A., Şengül, Ş., Arınsoy, T., Erdem, Y., Sanisoğlu, Y., Şahin, M., Tokgözoğlu, L. (2018). Türkiye'de Obezite Sıklığı ve Bel Çevresi Verileri: Kardiyovasküler Risk Faktörlerine Yönelik Epidemiyolojik Çalışmaların Sistematik Derleme, Meta-Analiz ve Meta-Regresyonu, Turk Kardiyol Dern Ars, 46(7):577-590

Uskun, E., Öztürk, M., Kişioğlu, A.N., Kırbıyık, S., Demirel, R. (2005). İlköğretim Öğrencilerinde Obezite Gelişimini Etkileyen Risk Faktörleri, Süleyman Demirel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, 12(2):19-25.

Wartella, E.A. (2013). Medya, Beslenme ve Çocukluk Obezitesi, 1. Türkiye Çocuk ve Medya Kongresi Bildiriler Kitabı, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.

WHO (2018), Childhood Overweight and Obesity, http://www.who.int dietphysicalactivity childhood en, Erişim Tarihi: 01.11.2018

WHO. (2012) Global Strategy on Diet, Physical Activity and Health. http://www.who.int dietphysicalactivity childhood en index.html, Erişim Tarihi: 05 Kasım 2018.

Yabancı, N., Kısaç, İ., Karakuş, S.Ş. (2014). The Effects of Mother's Nutritional Knowledge on Attitudes and Behaviors of Children about Nutrition, Social and Behavioral Sciences, 116:4477-4481.

Yıldız, D., Fidancı, B.E., Suluhan, D. (2015). Çocukluk Dönemi Obezitesi ve Önleme Yaklaşımları, TAF Preventive Medicine Bulletin, 14(4):338-346.

ÖZEL HASTANELERDE FİNANSAL ANALİZ

FINANCIAL ANALYSIS IN PRIVATE HOSPITALS

Uzm. Dr. Hüseyin BIÇAKÇI
drhbicakci@gmail.com

Prof. Dr. İsmail AĞIRBAŞ
Ankara Üniversitesi, agirbas@ankara.edu.tr

Arş. Gör. Ferda BÜLÜÇ
Ankara Üniversitesi, ferdabuluc@gmail.com

Arş. Gör. Meryem TURGUT
Ankara Üniversitesi, meryemtrgt@hotmail.com

ÖZET

Bu çalışmada Türkiye'de sağlık hizmeti sunumunda önemli bir yeri olan özel hastanelerin finansal durumlarını değerlendirmek amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında Türkiye Cumhuriyeti Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı'ndan Türkiye'de faaliyet gösteren özel hastanelerin 2009-2013 dönemine ait bilanço ve gelir tablolarına ulaşılmıştır. Ankara, İstanbul, İzmir ve Türkiye genelindeki özel hastanelere ait finansal tablolar Microsoft Excel programı yardımıyla oran analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, faaliyet oranları açısından olumlu değerlere sahip olan özel hastanelerin genellikle İzmir ve İstanbul'daki özel hastaneler olduğu görülmüştür. Kârlılık oranları incelendiğinde Türkiye genelindeki özel hastanelerin kârlılık durumlarının düşük olduğu, Ankara'daki özel hastanelerin daha yüksek değerlere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca analiz sonucunda özel hastanelerin likidite oranlarının genel kabul görmüş değerlere yakın olduğu saptanmıştır. Türkiye genelindeki özel hastanelerin finansman faaliyetlerinde sırasıyla öz kaynak, kısa vadeli yabancı kaynak ve uzun vadeli yabancı kaynaklardan yararlandıkları ve finansman kaynakları arasında genel kabul görmüş oranlara yakın bir dağılım olduğu görülmüştür. İstanbul'da faaliyet gösteren hastanelerin finansal yapı oranları ise Türkiye ortalamasından daha iyi durumdadır. Bu sonuçlar doğrultusunda özel hastaneler fonksiyonel ve amaca göre hazırlanmış bir finansal analiz ile, hem mevcut finansal durumuyla geçmiş yıl verilerini karşılaştırarak gelişimlerini takip etmeli, hem de aynı alandaki diğer hastanelerle karşılaştırmalar yaparak performans ve verimliliklerini ölçmelidirler.

Anahtar Kelimeler: Finansal Analiz, Finansal Performans, Oran Analizi, Özel Hastaneler

ABSTRACT

The purpose of this study is to make an evaluation of the financial conditions of private hospitals, playing an important part in the provision of health services in Turkey. Within the scope of the study, the balance sheets and income statements of the private hospitals operating in Turkey for the 2009-2013 period were obtained from the Turkish Republic Ministry of Treasury and Finance Revenue Administration. The financial statements of the private hospitals in Ankara, Istanbul, Izmir, and across Turkey were evaluated through ratio analysis via Microsoft Excel.

According to the analysis results, the hospitals having positive values in terms of asset turnover ratios are mostly those operating in Izmir and Istanbul. As to profitability ratios, the private hospitals across Turkey have low profitability, while the private hospitals in Ankara have higher values. The analysis results also indicate that the liquidity ratios of the private hospitals are close to generally-accepted values. In their financing activities, the private hospitals across Turkey use their own resources (equity), short-term liability, and long-term liability respectively, and there is a distribution of financial sources close to generally-accepted ratios. The financial structure ratios of the hospitals operating in Istanbul are better than the country (Turkey) average. Based on these results, it can be said that private hospitals should, through a functional financial analysis prepared to the purpose, both monitor their own development by comparing their current financial conditions with the previous year's data and measure their performance and productivity by making comparisons with other hospitals in the same field.

Keywords: Financial Analysis, Financial Performance, Ratio Analysis, Private Hospitals

1. GİRİŞ

Teknolojideki hızlı büyüme ve değişim, yaşlanan nüfus, kronik hastalıkların artması ve artan sağlık maliyetleri, sağlık hizmeti sunucuları için artan bir endişe kaynağı olup, finansal açıdan ciddi zorluklara neden olmaktadır. Sağlık kurumları, karşılaştıkları mali zorluklarla başa çıkabilmek ve etkin bir şekilde hedeflerine ulaşabilmek için, finansal performanslarını özenli bir şekilde izleyen güçlü finansal yönetim uygulamalarına ihtiyaç duymaktadırlar (Janati ve ark., 2014: 92). Ayrıca sağlık sektöründe yaşanan hızlı değişim ve dönüşümler sağlık kurumlarının yönetiminde doğru finansal bilginin ve bu bilgilerin karar alma uygulamalarında kullanılmasının önemini de giderek artırmaktadır. Bu doğrultuda hastane yöneticileri sağlık kurumunun var olan finansal durumunu belirlemek ve performanslarını iyileştirmek için geçerli finansal önlemlere gereksinim duymaktadırlar. Finansal durumu belirleyebilmek için kullanılan yöntemlerden biri olan finansal analiz yoluyla sağlık kurumlarının finansal performansları değerlendirilebilmekte, doğru ve güvenilir bilgiye erişim sağlanabilmektedir.

Finansal verilerin ve ilgili diğer bilgilerin yorumlanması yoluyla bir işletmenin finansal durumunu değerlendirmeyi amaçlayan finansal analiz (Drake ve Fabozzi, 2012:4), işletmelerde tutulan muhasebe kayıtlarının doğal bir sonucu olarak düzenlenen bilanço ve gelir tabloları ile bu amaçla düzenlenen diğer mali tabloları çeşitli analiz tekniklerine tabi tutarak bir yorumda bulunmayı sağlayan önemli bir finansman tekniğidir (Ağırbaş, 2014: 69). Finansal göstergelerin toplanması ve analizi sadece yöneticilerin iş kararları vermesi gibi iç paydaşlara yönelik hastane içi bir yönetim aracı değil, aynı zamanda yatırımcılar ve alacaklılar gibi dış paydaşlar için de bilgi sağlayan bir araçtır. Ayrıca hastanelerin belirli bir zaman diliminde finansal eğilimlerini tespit etmelerini ve diğer hastaneler ile kendilerini karşılaştırabilmelerini sağlamakta, böylece hastaneler güçlü ve zayıf yönlerini belirleyebilmektedir (Lee, 2015: 311; Janati ve ark., 2014: 93).

Finansal tablolar analizi, bir işletmenin finansal durumunu, performansını ve finansal yönden gelişimini değerlendirmek ve geleceğe yönelik tahminlerde bulunmak için finansal tablolarda yer alan kalemler arasındaki ilişkilerin ve bu kalemlerin zaman içinde göstermiş oldukları değişimin incelenmesidir (Akgüç, 2013: 1). Başka bir ifade ile finansal tablolar analizi, bir işletmenin finansal tablolarının çeşitli yöntemler kullanılarak analiz edilmesidir.

Sağlık işletmelerinde finansal tablo analizleri; hastane genel muhasebesi, hastane maliyet muhasebesi ve hastane maliyet analizleri alt sistemlerinde oluşan finansal tabloları, çeşitli finansal tablo analiz yöntemleri ile değerlendirerek, hastanenin finansal yapısını değerlendirmeyi ve yöneticilerin ileriye yönelik olarak alacakları kararları yönlendirmeyi amaçlayan bir yönetim muhasebesi alt sistemidir (Özgülbaş, 2009). Finansal tablolar analizi genellikle; oran analizi yöntemiyle analiz, karşılaştırmalı tablolar analizi (yatay analiz), yüzde yöntemiyle analiz (dikey analiz) ve eğilim yüzdeleri yöntemiyle analiz olmak üzere 4'e ayrılmaktadır (Ağırbaş, 2014: 73). Bu yöntemlerden işletmelerin finansal performansını değerlendirmede en yaygın kullanılan ve en bilineni oran analizidir. Finansal tablolarda yer alan iki hesap kalemi arasındaki ilişkinin yüzde olarak ifade edilen oran analizi (Gibson, 1998), işletmelerin bilanço ve gelir tablosu verilerinin birbirine oranlanması ile gerçekleştirilmektedir. Finansal tabloların kalemleri arasında kurulacak olan oranlar işletmenin geçmişi, mevcut durumu ve geleceğiyle ilgili çok önemli bilgileri sunmaktadır (Okka, 2010: 41). Oran analizi ile kalemler arası anlamlı ilişkilerden yola çıkarak bir işletmenin borç ödeme gücü, faaliyetlerinin finansmanı, varlık ve kaynak yönetimi, kârlılık durumları hakkında bilgi elde edilebilmektedir (Akca ve Somunoğlu İkinci, 2014: 112).

Sağlık hizmetlerinde yaşanan teknolojik gelişmeler ve sürekli artan nüfus sağlık hizmetlerine olan talebi artırmaktadır. Sağlık hizmetlerine olan ihtiyaçların artmasıyla birlikte sağlık hizmetlerinin sunumunda da artış meydana gelmektedir. Birçok gelişmiş ülkede olduğu gibi Türkiye'de de sağlık hizmetlerine olan talebin artışı sağlık hizmetlerinin sunumunda özel sektörün payını artırmaktadır. Türkiye'de yıllara ve sektörlere göre hastane ve hastane yatağı sayılarının yer aldığı Tablo 1 incelendiğinde, 2002 yılında 1156 olan hastane sayısı 2016 yılında 1510'a yükselirken, hastane yatağı sayısı da 2002 yılında 159.771'den 2016 yılında 217.771'e ulaşmıştır. Türkiye'de özel sektöre ait hastane sayısı ise 2002 yılında 271 iken, yaklaşık iki katı bir artış göstererek 2016 yılında 565'e yükseldiği görülmektedir (Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2017). Söz konusu özel hastaneler günümüzde sağlık hizmeti sunumunda gittikçe artan bir öneme sahiptir. Özel hastanelerin sayısının artması ve sağlık sistemlerinde yaşanan gelişmeler sağlık sektöründeki rekabeti artırmış ve kar marjlarını daha sınırlı bir konuma getirmiştir. Aşırı rekabet sonucu daralan kâr marjları özel hastanelerin büyük finansal sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Bu nedenle fiyatlama politikaları ve maliyet minimizasyonu gibi finansal sorunlar, hastane yönetimlerinin en önemli karar konularından biri haline gelmiştir (Akbulut, 2013: 10).

Bu durumda özel sağlık kurumlarının varlıklarını devam ettirmeleri için finansal yönetime önem vermeleri, finansal planlama yaparken geçmiş ve mevcut finansal durumlarını göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmada Türkiye'de sağlık hizmeti sunumunda önemli bir yeri olan özel hastanelerin finansal performansını değerlendirmek ve elde edilen bulgular doğrultusunda öneriler sunmak amaçlanmıştır.

Tablo 1. Yıllara ve Sektörlere Göre Hastane ve Hastane Yatağı Sayısı, Türkiye

	Hastane Sayısı		**Hastane Yatağı Sayısı**	
	2002	**2016**	**2002**	**2016**
Sağlık Bakanlığı	774	876	107.394	132.921
Üniversite	50	69	26.341	37.707
Özel	271	565	12.387	47.143
Diğer	61	-	18.349	-
Toplam	**1.156**	**1510**	**164.471**	**217.771**

Kaynak: Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2017

2. YÖNTEM

Çalışma kapsamında Hazine ve Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı'ndan Türkiye'de faaliyet gösteren özel hastanelerin 2009-2013 dönemine ait bilanço ve gelir tabloları elde edilmiştir. Ankara, İstanbul, İzmir ve Türkiye geneline ait özel hastanelerin finansal tabloları Microsoft Excel programı yardımıyla oran analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Bu çalışmada Ankara, İstanbul, İzmir ve Türkiye genelinde faaliyet gösteren özel hastanelerin 5 yıllık finansal performansı değerlendirilmiştir (Ek 1). Hastanelerin kısa vadeli borçlarını zamanında ödeyebilme becerilerini gösteren likidite oranlarına bakıldığında; Türkiye genelindeki özel hastanelerin cari oranı 1,21-1,43, asit-test oranı 0,94-1,15 ve nakit oranı 0,18-0,34 arası değerler aldığı saptanmıştır. Ankara'daki özel hastanelerin likidite oranlarının genellikle Türkiye ortalaması üzerinde olduğu ve bunu sırasıyla İstanbul ve İzmir'deki özel hastanelerin takip ettiği görülmektedir.

Hastenelerin varlıklarının finansmanında hangi kaynaktan ne derecede yararlandığını gösteren finansal yapı oranları incelendiğinde; Türkiye genelindeki özel hastanelerin finansal kaldıraç oranı 0,57-0,58, öz kaynaklarının varlık toplamı içindeki oranı 0,31-0,43, öz kaynakların borçlara oranı 0,46-0,74, kısa vadeli yabancı kaynaklarının kaynak toplamına oranı 0,31-0,38, uzun vadeli yabancı kaynakların kaynak toplamına oranı 0,27-0,31 ve duran varlıkların devamlı sermaye oranı 0,81-0,87 arasında değişiklik göstermektedir. Finansal yapı oranları bakımından en olumlu değerler büyük oranda İstanbul'da faaliyet gösteren hastanelere aittir.

Hastanelerin varlıklarını nasıl yönettiği hakkında bilgi veren faaliyet oranları değerlendirildiğinde; Türkiye genelinde faaliyet gösteren özel hastanelerin stok devir hızının 4,89-5,98, dönen varlık devir hızının 1,37-1,53, duran varlık devir hızının 1,13-1,21, toplam varlık devir hızının 0,63-0,69 ve öz kaynak devir hızının 1,52-1,99 arası değerler aldığı tespit edilmiştir. Faaliyet oranları açısından olumlu değerlere sahip özel hastanelerinin genellikle İzmir ve İstanbuldaki özel hastaneler olduğu görülmektedir.

Hastanelerin faaliyetleri sonucunda elde ettiği gelirin verimliliğini gösteren karlılık oranlarına bakıldığında ise; Türkiye genelindeki özel hastanelerin brüt kar marjı oranı 0,20-0,24, faaliyet kar marjı oranı 0,07-0,10 ve net kar marjı oranı -0,04-0,06 arasında değişiklik göstermektedir. Karlılık oranları açısından Ankara'daki özel hastanelerin daha yüksek değerlere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de faaliyet gösteren özel hastanelerinin finansal performansını değerlendirmek amacıyla yapılan bu çalışmada özel hastanelerin likidite oranlarının genel kabul görmüş değerlere yakın olduğu saptanmıştır. Bu bakımdan hastanelerin kısa vadeli borçlarını ödemede küçük problemler yaşadığı düşünülmektedir. Ankara'daki özel hastanelerin ise kısa vadeli borçlarını ödemede problem yaşamadığı görülmektedir. Türkiye genelindeki özel hastanelerin finansmanında kaynakları arasında genel kabul görmüş oranlara yakın bir dağılım mevcuttur. Finansman kullanımında sırasıyla öz kaynak, kısa vadeli yabancı kaynak ve uzun vadeli yabancı kaynaklardan yararlanılmaktadır. İstanbulda faaliyet gösteren hastanelerin finansal yapı oranları ise Türkiye ortalamasından daha iyi durumdadır.

Stok devir hızının Türkiye genelinde 2011 yılında en yüksek seviyede olduğu görülmektedir. İzmir ve İstanbulda faaliyet gösteren hastanelerin stok devir hızları ise Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Diğer faaliyet oranları da yıllar arasında dalgalanmalar göstermektedir. Türkiye genelindeki özel hastanelerin karlılık durumlarının düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda özel hastaneler için geliştirilen öneriler şunlardır:

- Özel hastane yöneticilerin özellikle varlıklarını sürdürebilmek için finansal performanslarını yüksek tutmaları için finansal analiz konusunda yeterli bilgiye sahip olmalıdırlar.
- Özel hastaneler bilinçli olarak finansal analiz teknikleri ile finansal performanslarını kontrol etmelidirler.
- Özel hastaneler yapılacak olan fonksiyonel ve amaca göre hazırlanmış bir finansal analizle, işletmenin hem hali hazırdaki durumuyla geçmiş yıl verilerini karşılaştırmak suretiyle gelişimlerini takip etmeli, hem de aynı alandaki diğer işletmelerle karşılaştırmalar yapılarak performans ve verimliliği ölçmelidirler.
- Türkiye'deki faiz düzeyi ve enflasyon oranı dikkate alındığında, özel hastanelerin faaliyet (devir hızı) ve karlılık oranları düşüktür. Bu durumu düzeltmek için özel hastane yöneticilerinin varlık ve kaynaklarını etkin, ekonomik ve verimli kullanmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Ağırbaş İ. (2014). Sağlık Kurumlarında Finansal Yönetim ve Maliyet Analizi, Siyasal Kitapevi, Ankara.

Akbulut Y. (2013). Sağlık Kurumlarında Finansal Yönetim. İsmail Ağırbaş (Ed.). Sağlık Kurumlarında Finansal Yönetimin Kapsamı (s. 3-24). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Akca N. ve Somunoğlu İkinci S. (2014). Ankara'da Yer Alan Özel Bir Sağlık İşletmesinin Finansal Tablolarının Oran Analizi Yöntemi İle Değerlendirilmesi. *İşletme Bilimi Dergisi*. 2(1):111-126.

Akgüç Ö. (2013). Mali Tablolar Analizi. Genişletilmiş 15. Baskı, Avcıol Basım Yayın, İstanbul.

Drake P. P. ve Fabozzi F. J. (2012). Analysis of Financial Statements. New Jersey: Wiley.

Gibson C.H. (1998). Financial Statement Analysis. Seventh Edition, South Western College Publishing, USA.

Janati A., Samaneh V. ve Jafrabadi M. A. (2014). Development of Financial Indicators of Hospital Performance. Journal of Clinical Research & Governance, 3:92-98.

Lee M. (2015). Financial Analysis of National University Hospitals in Korea. Osong Public Health and Research Perspectives, 6(5):310-317.

Okka, O. (2010). İşletme Finansmanı, 4. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Özgülbaş N. (2009). Sağlık Kurumlarında Finansal Yönetim. Anadolu Üniversitesi Yayını No:1900,Eskişehir.

Sağlık İstatistikleri Yıllığı (2017). T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2016. https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/13183,sy2016turkcepdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 21.10.2018).

Ek 1: Özel Hastanelerin 2009-2013 Yıllarına Ait Finansal Oranları

	TÜRKİYE					ANKARA					İSTANBUL					İZMİR				
YILLAR	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**
LİKİDİTE ORANLARI																				
Cari Oran	1,40	1,43	1,36	1,23	1,21	1,79	1,87	1,85	1,67	1,40	1,11	1,18	1,25	1,01	1,13	1,05	1,09	0,88	0,71	0,72
Asit- Test Oran	1,06	1,15	1,03	0,95	0,94	1,08	1,20	1,04	1,06	0,93	0,99	1,09	1,09	0,87	0,98	0,96	1,01	0,81	0,66	0,64
Nakit Oran	0,34	0,33	0,23	0,19	0,18	0,56	0,49	0,20	0,22	0,08	0,26	0,28	0,32	0,18	0,28	0,13	0,14	0,13	0,11	0,11
FİNANSAL YAPI ORANLARI																				
Finansal Kaldıraç Oranı	0,57	0,58	0,62	0,64	0,69	0,72	0,70	0,69	0,72	0,78	0,50	0,51	0,56	0,59	0,65	0,57	0,59	0,68	0,61	0,67
Öz Kaynakların Varlık Toplamına Oranı	0,43	0,42	0,38	0,36	0,31	0,28	0,30	0,31	0,28	0,22	0,50	0,49	0,44	0,41	0,35	0,43	0,41	0,32	0,39	0,33
Öz Kaynakların Yabancı Kaynaklar Toplamına Oranı	0,74	0,72	0,62	0,57	0,46	0,40	0,42	0,45	0,38	0,28	1,01	0,97	0,77	0,69	0,55	0,74	0,69	0,48	0,63	0,50
KVYK'ların Kaynak Toplamına Oranı	0,31	0,31	0,32	0,36	0,38	0,37	0,32	0,33	0,38	0,46	0,27	0,28	0,28	0,33	0,31	0,33	0,35	0,42	0,41	0,44
UVYK'ların Kaynak Toplamına Oranı	0,27	0,27	0,30	0,28	0,31	0,35	0,38	0,35	0,35	0,32	0,23	0,23	0,29	0,26	0,33	0,25	0,24	0,25	0,20	0,23
Duran Varlıkların Devamlı Sermaye Oranı	0,82	0,81	0,83	0,87	0,87	0,55	0,58	0,57	0,59	0,65	0,96	0,93	0,91	1,00	0,94	0,97	0,95	1,09	1,20	1,22
FAALİYET ORANLARI																				
Stok Devir Hızı	4,89	5,60	5,98	5,40	5,40	1,28	1,44	1,70	1,36	1,50	16,27	19,86	17,16	13,87	13,58	18,16	20,44	21,36	24,51	18,65
Hazır Değer Devir Hızı	6,22	6,18	9,46	9,57	9,31	2,29	2,73	8,23	4,71	10,39	9,80	8,97	7,76	11,32	7,96	16,04	13,99	14,07	14,28	12,09
Dönen Varlık Devir Hızı	1,53	1,44	1,58	1,45	1,37	0,71	0,71	0,88	0,61	0,59	2,28	2,12	2,00	2,07	1,98	1,97	1,86	2,00	2,13	1,80
Duran Varlık Devir Hızı	1,16	1,14	1,21	1,13	1,15	1,34	1,09	1,43	1,05	1,11	0,97	1,05	1,04	1,02	1,07	1,05	1,17	1,19	0,88	0,82
Toplam Varlık Devir Hızı	0,66	0,64	0,69	0,64	0,63	0,46	0,43	0,54	0,39	0,39	0,68	0,70	0,69	0,68	0,70	0,68	0,72	0,75	0,62	0,56
Öz Kaynaklar Devir Hızı	1,55	1,52	1,80	1,76	1,99	1,64	1,45	1,74	1,41	1,79	1,35	1,42	1,57	1,67	1,96	1,60	1,76	2,30	1,61	1,69
KÂRLILIK ORANLARI																				
Brüt Kâr Marjı Oranı	0,24	0,23	0,23	0,20	0,20	0,29	0,26	0,28	0,24	0,22	0,23	0,23	0,22	0,19	0,21	0,15	0,14	0,19	0,14	0,16
Faaliyet Kârı Oranı	0,10	0,07	0,09	0,07	0,08	0,17	0,12	0,16	0,09	0,10	0,06	0,05	0,05	0,05	0,07	0,04	0,05	0,08	0,03	0,05
Net Kâr Marjı Oranı	0,06	0,04	- 0,04	0,04	0,01	0,14	0,11	0,07	0,11	0,02	0,03	0,03	- 0,07	0,02	0,00	- 0,00	0,01	- 0,13	0,00	- 0,01
Öz Kaynak Kârlılığı Oranı	0,09	0,06	- 0,07	0,07	0,03	1,64	1,45	1,74	1,41	1,79	0,03	0,04	- 0,11	0,04	0,00	- 0,01	0,01	- 0,29	0,01	- 0,02

SAĞLIK KURUMLARINDA MALİYET ANALİZİ VE ÖRNEK BİR UYGULAMA

COST ANALYSIS İN HEALTH INSTITUTIONS AND A SAMPLE PRACTICE

Esra YOSUNÇIĞIR
Türk Kızılayı, esrayosun@hotmail.com

Prof. Dr. İsmail AĞIRBAŞ
Ankara Üniversitesi, agirbas@ankara.edu.tr

Arş. Gör. Ferda BÜLÜÇ
Ankara Üniversitesi, ferdabuluc@gmail.com

Arş. Gör. Meryem TURGUT
Ankara Üniversitesi, meryemtrgt@hotmail.com

ÖZET

Sağlık kurumlarının varlıklarını sürdürebilmeleri için öncelikle maliyet kontrolü sağlamaları gerekmektedir. Bu amacı gerçekleştirebilmek açısından maliyet analizi çalışmaları önem arz etmektedir. Çalışma kapsamında İstanbul'da faaliyet gösteren bir tıp merkezinin 2015 yılı verileri maliyet analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Analiz neticesinde tıp merkezinin toplam giderleri içinde en fazla paya sahip olan gider kaleminin direkt personel giderleri olduğu saptanmıştır. Esas üretim giderleri I. dağıtım sonrası toplam giderlerin %55,81'ini, II. dağıtım sonrası %68,50'sini ve III. dağıtım sonrası %100'ünü; yardımcı üretim gider yerleri I. dağıtım sonrası toplam giderlerin %27,34'ünü ve II. dağıtım sonrası %31,10'unu oluşturmaktadır. Birim maliyet analizi neticesinde Radyoloji ünitesinde 95 farklı işlem yapıldığı saptanmış olup, toplam eşdeğer üretim miktarı 121.776, II. dağıtım sonrası toplam maliyet 2.166.222,95 TL ve eşdeğer üretim birim maliyeti 17,79 TL olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda tıp merkezine, düzenli aralıklarla maliyet analizi çalışmaları yapması ve hizmet sunumu planlamasında bu çalışmaların sonuçlarını göz önüne alması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Birim Maliyet, Maliyet, Maliyet Analizi

ABSTRACT

In order to health institutions to continue their existence, they must firstly provide cost control. Cost analysis studies are important in order to achieve this aim. In the scope of this study, 2015 data of a medical center operating in Istanbul were evaluated with cost analysis method. As a result, it has been determined that the cost item which has the highest share in total expenditures of medical center has direct personnel expenses. Main production cost centers consist of total expenditure of 55,81% after I. allocation, 68,50% after II. allocation and 100% after III. allocation. Auxiliary production cost centers consist of total expenditure of 27.34% after I. allocation and 31.10% after II. allocation. As a result of unit cost analysis, there were 95 different procedures in the radiology unit, it has been calculated that the total equivalent production amount was 121.776, the total cost after II. allocation was 2.166.222,95 Turkish Liras and equivalent production unit cost was 17,79 Turkish Liras. In the direction of findings,

it is suggested that the medical center conduct cost analysis studies at regularly and consider the results of these studies in service delivery planning.

Keywords: Cost, Cost Analysis, Unit Cost

1. GİRİŞ

Sağlık kurumlarının kendi kendilerini finanse etmek ve alt yapılarını günün gereklerine göre geliştirebilmeleri için gelirlerinin giderlerinden fazla olması gerekmektedir (Mert, 2010). Artan maliyetler göz önüne alındığında birçok sağlık kuruluşuna göre bunu sağlamanın yolu maliyetleri azaltmaktan geçmektedir (Macario vd., 1995). Sağlık kurumu yöneticileri, kabul edilebilir düzeyde ve mümkün olan en az maliyetle toplumun ihtiyaç duyduğu sağlık hizmetlerini sağlamak için topluma karşı sorumludur. Maliyet analizi, birim yöneticilerinin, hastane yöneticilerinin ve politika belirleyicilerin kurumlarda bu kamusal ihtiyacın ne kadar iyi karşılandığının belirlenmesine yardımcı olmaktadır (Shepard vd., 2000).

Maliyet kontrolü kapsamında sağlık kurumları sundukları hizmetlerin gerçek maliyetlerini hesaplamak amacıyla maliyet analizinden yararlanmaktadır (Esatoğlu vd., 2010). Yönetim muhasebesinin kullandığı en önemli finansal yönetim araçlarından biri olan maliyet analizi (Elif, 2015), sağlık kurumlarının hizmet sunumundan kaynaklı giderlerinin, gider yerlerine ve türlerine göre gruplandırıp üretilen sağlık hizmetleriyle ilişkilendirilerek analiz edilmesidir (Ağırbaş, 2014).

Maliyet analizi çalışmaları genel gider oranlarını belirlemek, birim maliyetleri hesaplamak, plan ve bütçeleri hazırlamak, fiyatlama kararları almak, maliyet kontrolü sağlamak ve performans değerlendirmesi yapmak gibi faaliyetlerde kullanılmaktadır (Özgülbaş, 2014). Sağlık kurumlarında maliyet analizi çalışmaları etkili, verimli, kaliteli ve ekonomik sağlık hizmeti sunulmasına katkıda bulunmakta ve maliyet kontrolü ile diğer sağlık kurumlarına karşı sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamaktadırlar (Özkan ve Ağırbaş, 2015). Maliyet analizi çalışmaları sırasıyla şu adımlardan oluşmaktadır (Shepard vd., 2000):

- Çıktıların belirlenmesi
- Gider yerlerinin belirlenmesi
- Giderlerin tanımlanması
- Giderlerin gider yerlerine dağıtılması
- Esas ve yardımcı üretim gider yerlerinin toplam ve birim maliyetlerinin hesaplanması ve maliyet fonksiyonlarının oluşturulması
- Sonuçların raporlanması

2. YÖNTEM

Bu çalışma tanımlayıcı ve kesitsel türde bir araştırmadır. Çalışmanın amacı, İstanbul'da faaliyet gösteren bir tıp merkezinin 2015 yılı verilerini maliyet analizi yöntemiyle değerlendirmek ve Radyoloji bölümünün birim maliyetini hesaplamaktır. Bu kapsamda tıp merkezinin 2015 yılına ait tıbbi, idari, mali, teknik ve istatistiki verileri geleneksel maliyet analizi yöntemiyle değerlendirilmiş ve Radyoloji çekim işlemlerinin birim maliyet analizi yapılmıştır. Radyoloji biriminde yapılan işlemler Röntgen, Mammografi, Kemik Dansitometrisi, US ve Doppler, Bilgisayarlı Tomografiler, Manyetik Rezonans başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Radyoloji biriminde farklı çıktılar üretilmesi nedeniyle fiili birim maliyetlerin hesaplanması işleminde SUT işlem puanları esas alınarak dönüştürme işlemi yapılmıştır. Dönüştürme işlemiyle dönüştürme katsayısı belirlenmiş ve eşdeğer üretim miktarı

hesaplanmıştır. Radyoloji birimine ait toplam maliyet toplam eşdeğer üretim miktarına bölünerek eşdeğer üretim birim maliyeti bulunmuştur. Dönüştürme katsayıları eşdeğer üretim birim maliyeti ile çarpılarak fiili birim maliyet hesaplanmıştır.

3. BULGULAR

İstanbul Anadolu Yakasında bulunan tıp merkezinin 9.100 m^2 kapalı alanı, 147 personeli vardır. İlgili dönemde toplam gider 17.645.757,21 TL ve toplam gelir ise 18.616.696,00 TL'dir. Tıp merkezinin toplam giderlerin %61,35'ini direkt personel giderleri, %15,96'sını endirekt personel gideri, %2,09'unu genel üretim giderleri ve %10,59'unu direkt ilk madde ve malzeme giderleri oluşturmaktadır. Tablo 1'de görüldüğü üzere tıp merkezinin 2015 yılı poliklinik sayısı 135.476, ameliyat ayısı 3.911 ve tetkik sayısı 304.918'dir. Tıp merkezinin 18 esas üretim gider yeri, 3 yardımcı üretim gider yeri, 14 yönetim ve destek gider yeri mevcuttur.

Tablo 1. Tıp Merkezinin Çıktıları

Tıp Merkezinin Çıktıları	
Poliklinik Sayısı	135.476
Ameliyat Sayısı	3.911
Tetkik Sayısı	304.918

Tablo 2'de gider yerlerinin I., II. ve III. dağıtım sonrası toplam giderler içindeki oranları yer almaktadır. Bu kapsamda tıp merkezinin esas üretim gider yerlerinin toplam giderleri içindeki payının I. dağıtım sonrası %55,81, II. dağıtım sonrası %68,90 ve III. dağıtım sonrası %100 olduğu saptanmıştır. Toplam giderler içinde I. dağıtım sonrası en fazla paya sahip olan gider yerleri Göz Hastalıkları (%16,34), Genel Cerrahi (%7,23) ve Diş Hastalıkları (%4,45); en az paya sahip olan gider yerleri ise Psikoloji (%0,34), Psikiyatri (%0,78) ve Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları (0,81)'dır. II. gider dağıtımı sonrasında toplam giderler içinde en fazla yere sahip olan gider yerleri Göz Hastalıkları (%19,54), Genel Cerrahi (8,65) ve Diş Hastalıkları (4,45); en az paya sahip olan ise Psikoloji (%0,43), Psikiyatri (1,01) ve Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları (1,04)'dır. III. dağıtım sonrasında toplam giderlerin %24,61'i Göz Hastalıkları, %13,73'ü İç Hastalıkları, %11,21'i Genel Cerrahi birimine ait iken %0,43'ü Psikoloji, %1,01'i Psikiyatri ve %1,21'i Diyet gider yerine aittir.

Tablo 2'de görüldüğü üzere yardımcı üretim gider yerlerinin I. dağıtım sonrası toplam giderler içindeki payı %27,34'tür. Bu giderlerin %11,24'ü Radyoloji, %10,85'i Laboratuvar ve %5,25'i Ameliyathane yardımcı üretim gider yerlerine aittir. Yardımcı üretim gider yerlerinin II. dağıtım sonrası toplam giderler içindeki payına ise %31,10'dur. Bu giderler %12,70 ile Radyoloji, %12,28 ile Laboratuvar ve %6,13 ile Ameliyathane birimlerine aittir. Bu yardımcı üretim gider yerinde oluşan giderler III. dağıtım ile esas üretim gider yerlerine dağıtılmıştır.

Yönetim ve destek gider yerlerinin I. dağıtım sonrası toplam giderler içindeki payı ise %16,85'tir. Yönetim ve destek gider yerlerinde oluşan giderler II. dağıtım ile esas ve yardımcı üretim gider yerlerine dağıtılmıştır.

Tablo 2. Gider Yerlerinin I., II. ve III. Gider Dağıtımı Sonrası Toplam Maliyet Oranları

GİDER YERLERİ	I. DAĞITIM SONRASI YÜZDELER (%)	II. DAĞITIM SONRASI YÜZDELER (%)	III. DAĞITIM SONRASI YÜZDELER (%)
Esas Üretim Gider Yerleri			
Acil Servis	1,99	2,41	2,42
Çocuk Sağlığı Hastalıkları	0,81	1,04	1,40
Dermatoloji	2,40	3,12	4,25
Diş Hastalıkları	4,45	5,36	5,36
Diyet	0,89	1,21	1,21
Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon	4,42	5,25	7,29
Genel Cerrahi	7,23	8,65	11,21
Göğüs Hastalıkları	1,03	1,33	1,99
Göz Hastalıkları	16,34	19,54	24,61
İç Hastalıkları	2,93	4,04	13,73
KBB	2,75	3,60	4,50
Kadın Hastalıkları ve Doğum	3,01	3,76	6,79
Kardiyoloji	2,04	2,46	2,76
Nöroloji	1,64	2,09	4,03
Ortopedi	1,40	1,85	4,07
Psikiyatri	0,78	1,01	1,01
Psikoloji	0,34	0,43	0,43
Üroloji	1,38	1,76	2,93
TOPLAM	**55,81**	**68,90**	**100,00**
Yardımcı Üretim Gider Yerleri			
Ameliyathane	5,25	6,13	
Radyoloji	11,24	12,70	
Laboratuvar	10,85	12,28	
TOPLAM	**27,34**	**31,10**	
Yönetim ve Destek Gider Yerleri			
TOPLAM	**16,85**		

Tablo 3'te birim maliyet analizi yapılan Radyoloji birimine ait işlem listesi, işlem miktarı, SUT işlem puanları, dönüştürme katsayısı, fiili üretim miktarı, eşdeğer üretim miktarı, işlemlerin fiili birim maliyetleri yer almaktadır. Bu kapsamda Radyoloji ünitesinde 95 farklı işlem yapıldığı saptanmıştır. Bu 95 farklı işlemin 25 tanesi Röntgen, 1 tanesi Mammografi, 1 tanesi Kemik Dansitometrisi, 31 tanesi US ve Doppler, 14 tanesi Bilgisayarlı Tomografiler ve 23 tanesi Manyetik Rezonans grubuna ait işlemlerdir. Toplam eşdeğer üretim miktarı 121.776, II. dağıtım sonrası toplam maliyet 2.166.222,95 TL ve eşdeğer üretim birim maliyeti 17,79 TL olarak hesaplanmıştır. Her bir işlem için dönüştürme katsayısı ile eşdeğer üretim birim maliyeti (17,79 TL) çarpılarak fiili birim maliyet hesaplanmıştır.

Tablo 3. Radyoloji Birim Maliyet Analizi

TETKİKLER	SUT PUANI	DÖNÜŞTÜRME KATSAYISI	FİİLİ ÜRETİM MİKTARI	EŞDEĞER ÜRETİM MİKTARI	FİİLİ BİRİM MALİYET
Röntgen					
El-bilek grafisi (Tek film)	10,12	1	184	184	17,79
Mandibula (Tek yön)	10,12	1	2	2	17,79
Schullergrafisi (Mukayeseli)	25,8	2,55	1	2,55	45,36
Sinüs (Waters) grafisi (Tek yön)	10,12	1	704	704	17,79
Uzun kemikler (Tek film) (Tek yön)	12,98	1,28	212	272,07	22,83
Akciğer grafisi (İki yön)	21,59	2,13	305	650,67	37,95
Akciğer grafisi P.A. (Tek yön)	11,47	1,13	6317	7159,27	20,16
Düz karın grafisi	12,98	1,28	163	209,18	22,83
Eklem grafisi (İki yön) mukayeseli	24,45	2,42	4	9,67	42,99
Eklem grafisi (Tek yön) mukayeseli	12,98	1,28	7	8,98	22,83
Eklem grafisi (Tek yön) tek eklem	10,12	1	1325	1325	17,79
Eklem grafisi(İki yön)tek eklem	12,98	1,28	4058	5207,77	22,83
Eklem grafisi(Üç yön)	20,07	1,98	27	53,55	35,28
Kafa grafisi (İki yön)	18,72	1,85	15	27,75	32,91
Kafa grafisi (Tek yön)	10,12	1	23	23	17,79
Kalp teleradyogramlar (İki yön)	22,93	2,27	3	6,8	40,32
Kalp teleradyogramlar (Tek yön)	12,98	1,28	113	145,02	22,83
Pelvisgrafisi (Tek yön)	12,98	1,28	653	838,02	22,83
Vertebragrafileri, servikal (dört yön)	27,32	2,7	2	5,4	48,03
Vertebragrafileri, servikal (İki yön)	17,2	1,7	339	576,3	30,24
Vertebragrafileri, servikal (Tek yön)	10,12	1	256	256	17,79
Vertebragrafileri, dorsal veya lomber (dört yön)	43	4,25	4	17	75,6
Vertebragrafileri, dorsal veya lomber (İki yön)	20,07	1,98	944	1872,27	35,28
Vertebragrafileri, dorsal veya lomber (Tek yön)	12,98	1,28	480	616	22,83
Vertebragrafileri, dorsal veya lomber (Üç yön)	27,32	2,7	2	5,4	48,03
Mammografi					
Mammografi (Tek meme)	28,67	2,83	2549	7222,17	50,4
Kemik dansitometresi					
Kemik dansitometresi (Lokal)	30,02	2,97	1360	4034,67	52,77
US ve Doppler					
Boyun US	24,45	2,42	213	514,75	42,99
Renal US, dinamik	41,48	4,1	10	41	72,93
Kalça eklemi US (Tek taraf)	14,33	1,42	31	43,92	25,2
Meme US (Bilateral)	25,8	2,55	2070	5278,5	45,36
Meme US (Unilateral)	12,98	1,28	24	30,8	22,83
Obstetrik US	25,8	2,55	4	10,2	45,36
Parotis bezi US	12,98	1,28	41	52,62	22,83
Renal US	17,2	1,7	10	17	30,24
Skrotal US	20,07	1,98	39	77,35	35,28
Submandibuler bez US	12,98	1,28	15	19,25	22,83
Tiroid US	24,45	2,42	1032	2494	42,99

Toraks US	20,07	1,98	4	7,93	35,28
Transvajinal US	25,8	2,55	10	25,5	45,36
Suprapubikpelvik US	25,8	2,55	78	198,9	45,36
Abdomen US, tüm	40,13	3,97	2817	11174,1	70,56
Üriner sistem US	25,8	2,55	1151	2935,05	45,36
Abdomen US, üst	25,8	2,55	929	2368,95	45,36
Yüzeyel doku US	25,8	2,55	261	665,55	45,36
Abdominal aorta renkli Doppler US	35,75	3,53	2	7,07	62,85
Karotis renkli Doppler US (Tek, bilateral)	35,75	3,53	425	1501,67	62,85
Meme renkli Doppler US	35,75	3,53	1	3,53	62,85
Pelvik renkli Doppler US	35,75	3,53	117	413,4	62,85
Penil renkli Doppler US	41,48	4,1	1	4,1	72,93
Renal renkli Doppler US (Bilateral)	43	4,25	3	12,75	75,6
Skrotal renkli Doppler US	35,75	3,53	67	236,73	62,85
Alt ekstremitearteriel sistem RDUS, tek taraflı	35,75	3,53	144	508,8	62,85
Alt ekstremitevenöz sistem RDUS, tek taraflı	35,75	3,53	347	1226,07	62,85
Üst ekstremitearteriel sistem RDUS, tek taraflı	35,75	3,53	1	3,53	62,85
Üst ekstremitevenöz sistem RDUS, tek taraflı	35,75	3,53	6	21,2	62,85
Tiroid bezi renkli Doppler US	35,75	3,53	14	49,47	62,85
Vertebral arter renkli Doppler US (Tek, bilateral)	35,75	3,53	485	1713,67	62,85
Bilgisayarlı tomografiler					
BT, 3 boyutlu görüntüleme	92,75	9,17	1	9,17	163,06
BT, abdomen, alt	92,75	9,17	97	889,17	163,06
BT, beyin	92,75	9,17	33	302,5	163,06
BT, boyun	92,75	9,17	3	27,5	163,06
BT, extremite (20-50cm bölge)	92,75	9,17	1	9,17	163,06
BT, maksillofasialtomografi, koronal	92,75	9,17	2	18,33	163,06
BT, paranazal sinüs	92,75	9,17	94	861,67	163,06
BT, temporal kemik YRBT, tek düzlem	92,75	9,17	17	155,83	163,06
BT, toraks	92,75	9,17	585	5362,5	163,06
BT, tomografi, diğer	92,75	9,17	3	27,5	163,06
BT, üst abdomen	92,75	9,17	118	1081,67	163,06
BT, vertebra, servikal	92,75	9,17	2	18,33	163,06
BT, vertebralumbal	92,75	9,17	3	27,5	163,06
BT, yüksek rezolusyonlu akciğer	92,75	9,17	3	27,5	163,06
Manyetik Rezonans					
MR, akciğer ve mediasten	109,61	10,83	2	21,67	192,71
MR, abdomen, alt	109,61	10,83	134	1451,67	192,71
MR, beyin	109,61	10,83	983	10649,17	192,71
MR, BOS akım	109,61	10,83	2	21,67	192,71
MR, boyun	109,61	10,83	39	422,5	192,71
MR, diffuzyon	109,61	10,83	18	195	192,71
MR, Eklem tek	109,61	10,83	1278	13845	192,71
MR, ekstremite tek taraflı	109,61	10,83	33	357,5	192,71
MR, hipofiz	109,61	10,83	39	422,5	192,71
MR, kulak	109,61	10,83	149	1614,17	192,71
MR, vertebra, lomber (baskılı, baskısız)	109,61	10,83	986	10681,67	192,71

MR, meme	109,61	10,83	11	119,17	192,71
MR Anjiyografi	109,61	10,83	36	390	192,71
MR Kolanjiyografi	109,61	10,83	20	216,67	192,71
MR Spektroskopi (Multivoksel tek eko)	109,61	10,83	1	10,83	192,71
MR, diğer	109,61	10,83	90	975	192,71
MR, Nazofarinks	109,61	10,83	12	130	192,71
MR, Orbita	109,61	10,83	11	119,17	192,71
MR, Vertebra, servikal	109,61	10,83	517	5600,83	192,71
MR, Temporomandibuler eklem (Tek eklem)	109,61	10,83	5	54,17	192,71
MR, Vertebra, torakal	109,61	10,83	84	910	192,71
MR, Abdomen, üst	109,61	10,83	150	1625	192,71
MR, Yüz	109,61	10,83	3	32,5	192,71
Toplam Eşdeğer Üretim Miktarı	**121.776,00**				
Toplam Maliyet	**2.166.222,95**				
Eşdeğer Üretim Birim Maliyeti	**17,79**				

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

İstanbul'da faaliyet gösteren bir tıp merkezinin 2015 yılı verileriyle yapılan maliyet analizi neticesinde; toplam giderlerin sırasıyla direkt personel, endirekt personel, genel üretim giderleri ve direkt ilk madde ve malzeme giderlerinden oluştuğu tespit edilmiştir. Tıp merkezinin esas üretim gider yerlerinin I., II. ve III. dağıtım sonrası toplam giderler içindeki payına bakıldığında; Göz Hastalıkları, Genel Cerrahi, Diş Hastalıkları ve İç Hastalıkları birimlerinin en çok paya sahip olduğu görülmektedir. I., II. ve III. dağıtım sonrası esas üretim gider yerlerinden Psikoloji, Psikiyatri, Çocuk Sağlığı Hastalıkları ve Diyet birimlerinin toplam giderler içinde en az paya sahip gider yerleri olduğu saptanmıştır. Yardımcı üretim gider yerlerinin I. ve II. dağıtım sonrası toplam giderler içindeki payı çok olandan az olana doğru Radyoloji, Laboratuvar ve Ameliyathane şeklinde sıralanmaktadır. Radyoloji ünitesinde eşdeğer üretim miktarının 121.776 ve eşdeğer üretim birim maliyetinin 17,79 TL olduğu saptanmıştır. Yönetim ve destek gider yerlerinin I. dağıtım sonrası toplam giderler içindeki payının %16,85 olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda tıp merkezine; maliyet analizi çalışmalarının rutin haline getirilmesi önerilmektedir. Tıp merkezinin maliyet analizi sonuçlarını göz önüne alarak faaliyetlerini gerçekleştirmesinin hastanenin maliyet kontrolünde önemli avantajlar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Ağırbaş İ (2014), Sağlık Kurumlarında Finansal Yönetim ve Maliyet Analizi, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Esatoğlu AE, Ağırbaş İ, Doğanay Payziner P, Akbulut Y, Göktaş B, Özatkan Y, Uğurluoğlu E, Yıldırım T, Törüner M, Gök H, Atasoy KÇ, Çakır SÜ, Ökten İ(2010), "Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanelerinde Maliyet Analizi", Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 63(1):17-27.

Mert A (2010). Profesyonel Hastane Yönetimine Giriş Raporlama- Maliyet Çalışması, İstanbul: İletişimce Yayınları.

Özgülbaş N (2014), Sağlık Sektöründe Hizmet ve Hastalık Maliyet Analizi, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Özkan O, Ağırbaş İ (2015), "Radyoloji Departmanında Birim Maliyet Analizi ve Örnek Bir Uygulama", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(13):115-128.

Shepard DS, Hodgkin D, Antony YE (2000). Analysis of Hospital Costs: A Manual for Managers, Geneva: World Health Organization

Macario A, Vitez TZ, Dunn B, McDonald T (1995). Where are the costs in preoperative care? Analysis of hospital costs and charges for inpatient surgical care. Anesthesiology, (83)6:1138-1144.

Elif A, Önder NT, Kayalı S, Keskiz Z, Yiğit Ö (2015). Kamu hastanelerinde branş bazında hasta başı maliyet analizi (İstanbul Eğitim Ve Araştırma Hastanesi Örneği), Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 2(1):40-52.

KASTAMONUDAKİ KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE DİJİTAL MEDYA KULLANIMI

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin PAMUKÇU
Kastamonu Üniversitesi, pamukcuhuseyin@gmail.com

Doç. Dr. Canan TANRISEVER
Kastamonu Üniversitesi, cnntanrisever@gmail.com

ÖZET

Son yıllarda dijital devrim turizm sektörünü yeniden şekillendirmeye başlamış; mobil uygulamalar, sosyal medya, sanal gerçeklik, 360 derece videolar ile geleneksel seyahat olgusu değişmeye başlamıştır. Dijitalleşme turistlerin beklentilerini değiştirirken turizm işletmelerinin ise bu değişikliğe ayak uydurması kaçınılmaz hale gelmiştir. Turistlerin reklamcılık rolünü üstlendiği bu dönemde dijital medya kullanımı çağın en önemli gereksinimlerinden biri haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı Kastamonu şehir merkezindeki turizm işletme belgeli konaklama tesislerinde ve yerel yönetim belgeli konaklama tesislerinin dijital medya kullanımını tespit etmektir. Bu kapsamda yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yirmi yedi işletme ziyaret edilmiştir. En fazla kullanılan sosyal medya aracının Facebook olduğu belirlenirken Instagram ve Twitter da Facebook'tan sonra en fazla kullanılan sosyal medya hesaplarıdır. Sosyal medya aracılığıyla yapılan işlemlerde zaman tasarrufunun sağlanabildiği, sadık müşteri kazanma hususunda daha fazla etki sahibi oluşturduğu, marka bilinirliğini artırdığı elde edilen sonuçlardan bazılarıdır. Turizm işletmelerinin yoğun rekabet ortamında avantaj elde edebilmesi için dijital medyada profesyonel bir şekilde yer alması gerektiği kanaatine varılmış ve işletmelere birtakım öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelime: Dijital Medya, Dijital Medya Kullanımı, Sosyal Medya, Kastamonu Otelleri

ABSTRACT

In recent years, the digital revolution has begun to reshape the tourism sector; The concept of traditional travel with mobile applications, social media, virtual reality, 360-degree videos has begun to change. While digitalization is changing the expectations of tourists, tourism enterprises have become inevitable to keep up with this change. In this period when tourists took the role of advertising, the use of digital media has become one of the most important requirements of the era. The aim of this study is to determine the usage of digital media in the accommodation facilities of tourism operating in the city center of Kastamonu and the accommodation facilities with local government certificates. In this context, twenty-seven enterprises were visited with semi-structured interview form. Facebook is the most widely used social media tool, while Instagram and Twitter are the most used social media accounts after Facebook. Some of the results obtained are the results that can be achieved through social media, saving time and increasing brand awareness. In order to gain an advantage in the intense competition environment, it was concluded that tourism enterprises should take part in digital media in a professional manner and some suggestions were made to the enterprises.

Keywords: Digital Media, the Usage of Digital Media, Social Media, Kastamonu Hotels

1. GİRİŞ

Turizm sektörünün internet ile ilk tanışması 1970'lerde CRS(bilgisayarlı rezervasyon sistemi) ile başladı daha sonra 1980'lerde GDS (küresel dağıtım sistemleri) ile teknolojiyi devam etti ve daha sonra 1990'larda internet turizm işletmelerinde kullanılmaya başladı (Tuncel, 2016). 2000'li yıllarda kullanımı başlayan dijital medya siteleri ile daha büyük bir pazar alanına sahip oldu ve potansiyel konuklara ulaşımın daha hızlı ve kolay olduğu bir sistem yaygınlaşmaya başladı.

Teknolojinin ilerlemesi, gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte Türkiye'de ve dünyada internet kullanım oranı büyük bir hızla artmıştır ve artmaya devam etmektedir. Dijital medya siteleri ile işletmeler arasında iletişim artmış ve iletişim bilgileri, adresleri gibi önemli bilgilere ulaşım kolaylaşmıştır. Potansiyel konuklar ise dijital medya aracılığı ile konaklamak istedikleri işletmeleri rezerve etmeye başlamışlardır. Bu siteler aracılığıyla işletmenin fotoğraflarına, videolarına, daha önce orada konaklamış müşterilerin işletmeye verdiği puanlara ve yorumlara, işletmenin haritadaki konumu ve çevresinde nerelerin bulunduğu gibi birçok önemli bilgiye rahat bir şekilde ulaşmaktadır. Hatta diğer siteler ile fiyat farklarını saniyeler içinde karşılaştırma fırsatı elde etmişlerdir.

Bu araştırmanın temel amacı Kastamonu merkezdeki turizm işletme belgeli konaklama tesislerinde ve yerel yönetim belgeli konaklama tesislerinde dijital medyadan ne kadar yararlandıklarını belirlemek ve dijital medya hakkında ne düşündüklerini sentezlemektir. Bu kapsamda yarı yapılandırılmış görüşme formu ile işletmeler ziyaret edilmiştir. Sonuç olarak turizm işletmelerinin yoğun rekabet ortamında avantaj elde edebilmesi için dijital medyada profesyonel bir şekilde yer alması gerektiği kanaatine varılmış ve işletmelere birtakım öneriler sunulmuştur.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Turizm işletmeleri içerisinde en önemli unsurlardan birisi otel işletmeleridir. Çünkü oteller bulundukları ülkelerin ekonomik, kültürel, sosyal vb. yapılarının gelişmesinde çeşitli imkânlar sağlamaktadır. Konaklama sektörü, ekonomik ve birinci sınıf hizmetlerin verildiği, bağımsız ve diğerlerinden ayrı bir zincirdir, büyük ve küçük, küresel, ulusal, bölgesel ve yerel seyahat ile ilgili konaklama işletmelerinin yer aldığı çok geniş bir yelpazeye sahiptir. Konaklama endüstrisi, seyahat ve turizm endüstrisini birlikte oluşturan ve bir araya gelmesini sağlayan, birkaç endüstriden en önemli olanıdır. Konaklama işletmeleri, insanların geçici süreyle bulundukları yerlerde konaklama, yeme-içme, temizlik gibi doğal ihtiyaçlarının yanında kısmen eğlence, spor aktiviteleri ve diğer sosyal ve fiziki ihtiyaçlarını karşılayan işletmelerdir (Yıldız, 2012).

Dijital medya ise internet ve komünikasyonu içinde bulunduran mühim bir medya ortamıdır. Mal ve hizmetlerini alıcılarına her anlamda en iyi yöntemle ulaşımını sağlayıp geri dönüşüm isteyen işletmeler ve şirketler için göz ardı edilemeyecek ve düzgün bir şekilde kullanılması gereken bir ortamdır (Çağdaş, 2014). Dijital ortamlarda gelişmekte olan dijital medya geleneksel medya araçlarına göre daha etkileşimsel özellikleri bulunmaktadır. Başka bir özelliği ise satıcıya hedef kitlesini bulmasında kolaylık sağlaması ve üreticileri ile tüketicileri aynı ortama buluşturmasıdır. Reklamı daha hızlı ve ucuz hale getiriyor olması da üreticiler için dijital medyanın büyük bir avantajıdır (Çağdaş, 2014). İnternet ortamının en çok etkilendiği

alan sosyal medya platformlarıdır. Sosyal medya her türlü bilgi alışverişine açık içeriği olan ve sınırsız kaynaklardan oluşan paylaşıma açık sanal topluluklardır (Sayımer, 2008).

Türkiye'de 2018 ocak ayı nüfusu 81.33 milyondur ve bu nüfusun 54.33 milyonu internet kullanıcısıdır. 51 milyon kullanıcı ise aktif olarak sosyal medya kullanmaktadır. Türkiye nüfusunun %63'ü aktif sosyal medya kullanıcısıdır ve bunların 44 milyonu aktif olarak sosyal medyaya cep telefonlarından girmektedirler. Geçtiğimiz bir sene içinde Türkiye'de aktif olarak sosyal medya kullanıcılarında 3 milyonluk bir artış olmuştur. Türkiye'de günlük ortalama internette harcanan süre 7 saat 9 dakika olarak açıklanmıştır, günlük olarak sosyal medyada harcanan süre ise 2 saat 48 dakika olarak açıklanmıştır. Youtube Türkiye'de en çok tıklanan sosyal medya sitesidir. Ayrıca ziyaret başına 22 dakika 23 saniyelik ortalama ile en fazla zaman harcanan sosyal medya sitesidir. Youtube'u 11 dakika 28 saniye ile Facebook daha sonra 10 dakika 37 saniye ile Twitter, onları da 7 dakika 37 saniye ile İnstagram takip etmektedir (URL1).

3. YÖNTEM VE BULGULAR

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verilerinin elde edilmesinde görüşme formu tekniği tercih edilmiştir. Araştırma Kastamonu şehir merkezinde turizm işletmesi belgeli konaklama tesisleri (10 adet tesis) ve yerel yönetim belgeli konaklama tesislerinde (17 adet tesis) yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yüz yüze yapılmıştır. Katılımcılara ilgili alan yazın baz alınarak açık uçlu 10 soru sorulmuş ve katılımcıların görüşlerini aktarmaları istenmiştir. Katılımcılardan elde edilen verileri çözümlemek için içerik analizi uygulanmıştır.

Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik olarak beş adet demografik soru (cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, eğitim durumu ve ortalama aylık geliri) katılımcılara sorulmuştur. Katılımcıların %65'inin erkek, %35'inin kadın olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların medeni durumları ile ilgili sonuçlara göz atıldığında, katılımcıların %60'ının (12 kişi) evli olduğu, %40'ının (8 kişi) ise bekar olduğu görülmektedir. Ankete katılanların yaş dağılımlarına bakıldığında en çok %45 oranı (9 kişi) ile 31-40 yaşları aralığında, %40 oranı (8 kişi) ile 30 yaş ve altı yaş aralığında, daha sonra 2 kişinin 51 yaş ve üzeri olduğu 1 kişinin de 41-50 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Anket formunu yanıtlayan katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde, katılımcıların büyük bir bölümünü %42,9'luk bir oranla (6 kişi) yüksek lisans eğitimi almış, %25'lik bir oranla 5 kişi lisans eğitimi almış, %10'luk bir oranla 2 kişi lisansüstü bir eğitim almış, %5'lik katılımla 1 kişi de lisansüstü eğitim almış oldukları görülmektedir. Bu sonuçlara bakılarak dijital medya konusuyla ilgili görüş bildiren katılımcıların çoğunluğunun orta yaş grubunda yer alan, evli ve yüksek lisans eğitimli bireyler olduğu sonucuna varılmaktadır.

Katılımcılara yönetilen ilk soru hali hazırda kullandıkları sosyal medya araçlarını öğrenmeye yöneliktir. En çok kullanılan sosyal medya aracı % 75 ile Facebook olmuştur. Facebook'u % 65 ile Instagram ve % 35 ile Twitter izlemektedir. Katılımcıların hiç kullanmadıklarını belirttikleri sosyal medya ortamının ise Myspace ve Linkedin olduğu görülmektedir. Sosyal medyanın kullanımını 2 kişi tercih etmemektedir.

2. soru olarak sosyal medya kullanma sıklığı sorulmuştu. Verilen yanıtlara bakıldığında katılımcıların %45 ile sosyal medya araç ve ortamlarını günde 10 kez ve daha fazla kullandığı görülmektedir. Buna göre katılımcıların hem sosyal medya kullanım oranlarının hem de sosyal

medya araç ve uygulamalarını gün içinde ziyaret etme sıklıklarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Yöneltilen diğer soruların verileri kısaca şu şekildedir: Katılımcılar:

- Dijital medyanın, potansiyel ve mevcut müşterilerle daha fazla iletişim kurulmasında önemli bir araç olduğu,
- Sosyal medya aracılığıyla yapılan işlemlerde zaman tasarrufunun sağlanabildiği,
- Misafirlerin işletme ile ilgili haberlere, kampanyalara ve duyurulara daha fazla ulaşabilme imkânı sağladığı,
- Sadık müşteri kazanma hususunda daha fazla etki sahibi oluşturduğu,
- Potansiyel ve mevcut müşteriler hakkında daha fazla bilgi elde edilebileceği,
- İşletmelerin hedef kitlesinin belirlenmesinin daha kolay olacağı,
- İşletmelerin reklam ve tanıtım maliyetlerini önemli miktarda azaltacağı,
- Sosyal medya yorumları sayesinde, hizmet kalitelerini daha kolay arttırabileceklerini,
- Marka tanınırlığını daha kolay ve etkin bir şekilde yapılabileceklerini,
- Rakip işletmelerin stratejilerini (kampanyalar ve ürün yenilikleri gibi) daha kolay takip edilebileceklerini belirtmişlerdir.

Katılımcıların verdikleri cevaplara bakıldığında dijital medyanın konaklama işletmeleri için reklam yapmada büyük bir avantaj olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların konaklama işletmeleri reklam maliyetlerini daha düşük fiyata yaptığı ve reklamlarını hızlı bir şekilde duyurabildiği belirtilmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizm sektöründe dijital medya araç ve ortamları, bir pazarlama aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yapılan araştırmalar turizm camiasında turizmin potansiyel müşterilere olan etkisinin giderek artacağını ve bununla birlikte dijital medya kullanımın gittikçe yaygınlaşacağına işaret etmektedir. İnternetin küresel olarak hızla yaygınlaşması çevrimiçi turizmini de oldukça geliştirmiş olup, mobil teknolojilerin ortaya çıkması ve kullanımının hızla yaygınlaşması da süreci hızlandırmıştır. Birebir iletişimin de önünü açan sosyal medya, diğer çevrimiçi kanallardan farkı olarak tüketicilere etkileşimli bir alan sunmaktadır. Sosyal paylaşım sitelerine üye olan konaklama işletmeleri, ek bir donanıma ya da yazılıma ihtiyaç duymadan, bu sitelerde yer alan turizm potansiyel müşterilere ulaşabilmektedirler. Konaklama işletmeleri sosyal paylaşım siteleri üzerinden, müşteri hizmetlerini en üst düzeye getirip, her bir müşterisi ile birebir ilgilenebilmektedir. Ayrıca işletmelere diğer reklam kanallarına göre daha küçük bütçelerle tanıtım olanağı tanıyan sosyal medya kanalları, markalaşma ve tanıtım alanında da önemli fırsatlar sağlamaktadır.

Turizm tüketicileri başta olmak üzere turizm sektörünün kullandığı Facebook, Twitter, Instagram, Youtube, Swarm gibi sosyal paylaşım sitelerine gün geçtikçe yenileri de eklenmektedir. İşletmeler bu paylaşım sitelerinde kendi reklamlarına yapabilir, iletişim adresini verebilir hatta açık adresinin nerede olduğunu, oraya hangi ulaşım araçları ile nasıl ulaşacaklarını kolaylıkla paylaşabilirler. Sosyal medyanın tanıtım, markalaşma ve satışta etkin bir pazarlama aracı olarak kullanılmaya başlanılması turizm sektöründeki rekabeti arttırmaya da başlamıştır. Artan rekabet ortamında turizm işletmelerinin ayakta kalabilmesi için sosyal medyayı doğru ve planlı bir şekilde kullanması gerekmektedir. Sosyal medyanın önemini

kavrayamayan ve bu konuda gerekli çalışmaları yapıp, alt yapı oluşturmayan ve yatırım yapmayan işletmelerin uzun vadede başarılı olması mümkün gözükmemektedir.

Sonuç olarak dijital medya trendinin turizm işletmelerine; daha çok müşteriye ulaşım, iletişimin kolaylaşması, sürekli irtibat, kolayca rakip analizi, her kesime ulaşma ve daha çok kişiye hitap etme, hızlı bilgi edinme gibi avantajlar sunduğu ortaya çıkmıştır. Dijital medya daha geniş kitlelere ve daha fazla müşteriye ulaşmakta büyük bir merdivendir. Sadece müşteri ile ilgili değil aynı zamanda rakiplerle de iletişim kurmayı veya onları araştırmayı sağlamaktadır. İletişim, hedef kitle ve bilgi edinme de sunduğu fırsatlar bakımından konaklama işletmelerinin dijital medyayı profesyonel bir şekilde kullanması önerilmektedir.

5. KAYNAKÇA

Çağdaş, H. (2014). Örgütsel İletişimde Dijital Medyanın Kullanımı: Görgül Bir Araştırma. Türk Hava Kurumu Üniversitesi. Ankara.

Sayımer İ (2008) Sanal Ortamda Halkla İlişkiler, Beta Yayınları, s:29, İstanbul.

Tuncel, V. (2016). Turizm Sektöründe E-ticaret Boyutlarının Konaklama İşletmelerinde İncelenmesi: Samsun İli Örneği. Atatürk Üniversitesi. Erzurum

URL-1: www.wearesocial.com, Dijital in 2018, Erişim Tarihi: 20.08.2018

Yıldız, E. (2012). Konaklama Hizmetlerinin Pazarlanmasında Aracıların Rolü: Antalya Ve Nevşehir'de ki Konaklama İşletmelerine Yönelik Bir Uygulama. Nevşehir Üniversitesi. Nevşehir.

DAĞCILIK FAALİYETLERİNİN TURİZM EKONOMİSİNE KAZANDIRILMASI

Doç. Dr. Canan TANRISEVER
Kastamonu Üniversitesi, cnntanrisever@gmail.com

Coşkun KARA
cskn.mf@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin PAMUKÇU
Kastamonu Üniversitesi, pamukcuhuseyin@gmail.com

ÖZET

Dağcılık sporu, insanların boş zamanlarını Alp Dağları'nda doğa yürüyüşleri yaparak değerlendirmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Dağcılık faaliyetleri, yapıldıkları destinasyonların gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Araştırmanın amacı, dağcılık turizmine katılan bireylerin karşılaştıkları sorunlar ve eksiklerin belirlenmesi ve bu turizm aktivitesinin turizm ekonomisine kazandırılması için neler yapılabileceğinin tespit edilmesidir. Bu kapsamda, Türkiye Dağcılık Federasyonu (TDF) Kastamonu, TDF Ağrı, TDF Antalya, Kaçkar Dağcılık ve Rafting Kulübü, Aladağlar Milli Parkı, Bursa Dağcılık Kulübü, Kayseri Erciyes Hacılar Dağcılık Kulübü ile görüşülmüş, dağcılık faaliyetlerinin turizm endüstrisine kazandırılmasına yönelik yedi soru yöneltilmiştir. Elde edilen veriler ışığında Türkiye'de gerçekleştirilen dağcılık faaliyetlerinde karşılaşılan başlıca problemler çevre kirliliği, terörizm, dağların izinsiz tırmanışlara açık olması, konaklama, ulaşım ve lojistik eksikleri, Milli Park ilan edilmiş bölgelerde belirlenen ücretlendirmelerin uygulamasındaki eksikleri ile ilgili bulgular belirlenmiştir. Bu sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelime: Dağcılık, Dağcılık Turizmi, Dağcılık Faaliyetleri

ABSTRACT

Mountaineering sport emerged as a result of people taking their free time by hiking in the Alps. Mountaineering activities have made important contributions to the development of destinations. The aim of the study is to determine the problems and deficiencies encountered by individuals participating in mountaineering tourism and to determine what can be done in order to bring this tourism activity to tourism economy. In this context, Turkey Mountaineering Federation (TDF) Kastamonu, TDF Pain, TDF Antalya, Kaçkar Mountaineering and Rafting Club, Aladaglar National Park, Bursa Mountaineering Club, Kayseri was interviewed by Erciyes pilgrims climbing club, was asked seven questions to be imparted to the mountaineering tourism industry. The obtained data are the main problems of environmental pollution encountered in the light of the mountaineering activities carried out in Turkey, terrorism, to be open to mountain unauthorized climbing, accommodation, transportation and logistical shortcomings, the findings as missing in charge of implementations are determined designated areas National Park has been declared. Solutions for these problems have been developed.

Keywords: Mountaineering, Mountain Climbing, Mountain Tourism,

1. GİRİŞ

Doğa temelli ve macera odaklı turizm faaliyetlerinin en popülerlerinden birisi de "dağcılık"tır. Dağcılık; literatürde "dağcılık ve dağ turizmi" adı altında başlıca bir alternatif turizm türü olarak ele alınmaktadır. Bunun dışında (Whitlock, Romer ve Becker,1991; Kozak ve Bahçe, 2009: 77; Şenol, 2011: 33; Korkmaz, 2011: 116), "macera turizmi" (İçöz, Günlü ve İçöz, 2012: 1; Kültür ve Turizm Bakanlığı, agis, 2014), "doğa temelli turizm" (Carr,1997; Öztürk ve Yazıcıoğlu, 2002: 188; Beedie ve Hudson 2003; Pomfret, 2006; Buckley, 2006; Faullant, Matzler, ve Mooradian, 2011: 1423), "rekreasyonel ve macera turizmi" (Bentley, Meyer, Page ve Chalmer, 2001), "spor turizmi" (Güler ve Çobanoğlu, 1994:17) gibi farklı turizm çeşidi başlıkları altında ve "dağ sporları turizmi", "dağ temelli macera turizmi", "dağ ve kış turizmi", "dağ ve kış sporları turizmi" gibi farklı isimler ile de ilişkilendirilmektedir. Dağcılık sporu, insanların boş zamanlarını Alp Dağları'nda doğa yürüyüşleri yaparak değerlendirmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır. İlk başlarda az sayıda insanın yaptığı bu spor dalı, zamanla kulüplerin kurulması ve daha fazla insanın ilgisini çekmesi ile popüler bir rekreasyonel aktivite haline gelmiştir. Günümüzde dünyanın birçok farklı bölgesinde milyonlarca insan bu spor dalı ile ilgilenmekte ve düzenli olarak doğa yürüyüşleri, kaya tırmanışı vb. faaliyetlere katılmaktadır. Özellikle profesyonel dağcılar, tırmanış yapmak amacıyla sık sık farklı ülkelere seyahat etmektedir. Bu sebeple dağcılık, bir spor olmaktan çıkıp kitlesel bir turizm hareketi halini almıştır. Dağcılık turizmi, turizm endüstrisi içinde hızla gelişmektedir. Dağcılık faaliyetleri, yapıldıkları destinasyonların gelişimine önemli katkılar sağlamış ve sağlamaya da devam etmektedir. Türkiye'de turizmin tüm yıla yayılması ve kıyı bölgelerinden iç bölgelere kaydırılabilmesi konusunda dağcılık turizmi önemli bir fırsat oluşturmaktadır. **Araştırmanın amacı**, dağcılığı bir spor olarak yapan ve böylece dağcılık turizmine katılan bireylerin, karşılaştıkları sorunlar ve eksiklerin belirlenmesi ve bu turizm aktivitesinin turizm ekonomisine kazandırılması için neler yapılabileceğinin tespit edilmesidir. Literatürde dağcılık konusunda genel olarak turizme itici faktörler yani kişisel ve motivasyonel boyutlar üzerinde durulmuş, dağcılık faaliyetlerinin turizm ekonomisine kazandırılması konusu üzerinde yapılan bir araştırmaya rastlanmamıştır. Yapılacak olan bu araştırmanın bu alanda ilk olacak olması açısından önem teşkil etmektedir. **Araştırmanın problemi**: Dünyada ve ülkemizde alternatif turizm türlerine olan talep gün geçtikçe artmaktadır. Bu turizm türlerinden birisi de özel ilgi turizmi başlığı altında incelediğimiz dağcılık faaliyetleridir. Yapılan araştırmalar sonucunda dağcılık faaliyetlerine katılan bireylerin bu faaliyetleri gerçekleştirmek için yüksek miktarlarda ücretler ödedikleri görülmektedir.

Örneğin; Günümüzde dünyanın en ünlü dağcılık turizmi destinasyonlarından olan Nepal, Himalaya dağlarında faaliyet yapmak isteyen 1-7 kişilik gruplardan 25.000-70.000$ arasında ücret talep etmektedir. Nepal Krallığı başta olmak üzere, tur operatörleri ve konu ile ilgili ulaşım, konaklama, rehberlik vb. hizmetleri sağlayan özel kuruluşlar, müşterileri için her türlü imkânı sağlamak konusunda her geçen gün daha üst seviyeye çıkmaktadırlar (Somuncu, 2004:12).

Ayrıca Everest, K2 gibi dağlara yakın bölgelerde yaşayan halk da geçiminin büyük bir kısmını dağcılık faaliyetleri üzerinden sağlamaktadır. Hindistan gibi ülkeler dağcılık faaliyetlerinden yıllık bazda ciddi gelirler elde ederken başta Ağrı, Erciyes, Kaçkar Dağları, Aladağlar gibi önemli dağcılık destinasyonlarına sahip olan Türkiye bu konuda oldukça geride

kalmaktadır. Ülkemizde yurt içi ve yurtdışından dağcılık faaliyetleri için gelen bireyler hedefledikleri bölgeye hiçbir ücret ödemeden faaliyet düzenleyebilmekte ve her türlü aktiviteyi serbest bir şekilde gerçekleştirebilmektedir. Bu faktörler dağcılık faaliyetlerinden elde edilebilecek gelirlerin önüne geçmekte ve turizm ekonomisinde ciddi maddi kayıplar oluşturmaktadır.

Dağcılık sporu Dünya'da ilk kez Doğu Fransa'da bulunan ve Avrupa'nın en yüksek zirvesi olarak nitelendirilen Mont Blanc'a tırmanılarak başlamıştır. İlk başta araştırma ve askeri olarak yapılan bu tırmanışlar zamanla sivil halkın da ilgisini çekmiş ve 1850 ile 1860 yılları arasında İsviçre'de bulunan tüm zirveler dağcılar tarafından ziyaret edilmiştir. 1865 yılında ise Alp Dağları'nın en zor zirvesi olarak nitelendirilen Matterhorn zirvesine çıkan dağcılar, Avrupa'da dağcılık tarihinin önemli bir dönem yaşamasını ve uluslararası düzeyde dikkat çekmesini sağlamışlardır. Devamında ise Avrupa'nın tüm zirveleri başarılı tırmanışlar ile keşfedilmiştir.

Türkiye'de dağcılık faaliyetlerinin başlangıcı, yurt dışından gelen dağcıların Türkiye'deki dağlara tırmanmaları ile başlamıştır. Yapılan bu tırmanışların amacı dağcılıktan ziyade bilimsel araştırma temelinde gelişmiştir. Türkiye'de bilimsel kaynaklarca bilinen ilk tırmanış 27 Eylül 1829 tarihinde Büyük Ağrı Dağı'na tırmanan Alman fizik profesörü, Prof. Dr. F. V. Parrot'un yaptığı tırmanıştır.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada nitel bir yöntem olan görüşme formu tekniği kullanılmıştır. İlk olarak çalışma konusu belirlenmiş ve konuyla ilgili literatür çalışması tamamlanarak, önceden yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda konu hakkında ne tür çalışmaların yapıldığı ve nasıl sonuçlar ortaya çıkarıldığı gözlemlenmiş, görüşme formunda sorulabilecek sorular hakkında fikir sahibi olunmuştur. Elde edilen bu fikirler aracılığı ile bir görüşme formu oluşturularak belirlenen evren ve örneklem çevresinde form uygulanmış ve yanıtlar analiz edilmiştir. Buna göre; Türkiye Dağcılık Federasyonu (TDF) Kastamonu il temsilcisi, TDF Ağrı il temsilcisi, TDF Antalya il temsilcisi, Kaçkar Dağcılık ve Rafting Kulübü Başkanı, Aladağlar Milli Parkı Kamping İşletmecisi, Bursa Dağcılık Kulübü Başkanı, Kayseri Erciyes Hacılar Dağcılık Kulübü Başkanı ile görüşülmüştür.

3. BULGULAR

'Bölgenizde hangi tür dağcılık faaliyetleri gerçekleştirilmektedir?'' sorusuna 7 katılımcının tamamı ortak cevap olarak bir alpinizm türü dağcılık aktivitesi olan Hiking ve Trekking cevabını vermişlerdir. Buna ek olarak katılımcılardan 5 tanesi sportif kaya tırmanışları, 2 tanesi bunlara ek olarak canyoning ve camping türü faaliyetlerin yapıldığını belirtmişlerdir. ''Bölgenizdeki yıllık tırmanış sayıları (resmi kurumlarca kayıt altına alınan izne tabi faaliyetler) nedir?'' sorusuna 7 katılımcıdan 4'ü ortalama 50-100 arası tırmanış yapıldığı cevabını vermiştir. 2 katılımcı 10-20 arası faaliyet olduğuna değinirken 1 katılımcı ise konu hakkında istatistiki bir veriye sahip olmadığını belirtmiştir. Gerçekleştirilen bu faaliyetlere katılan sporcu sayılarının özellikle Ağrı, Aladağlar ve Kayseri Erciyes Dağı bölgesinde yıllık ortalama 5000'i bulduğu katılımcılar tarafından aktarılmıştır. ''Gerçekleştirilen faaliyetler hangi dönemlerde yoğunluk göstermektedir?'' sorusuna katılımcıların 6 tanesi ilkbahar ve yaz aylarında cevabını verirken 1 katılımcı 'yılın tüm dönemlerinde' dağcılık aktivitelerinin gerçekleştirilebildiğini aktarmıştır. Katılımcıların bir kısmı, kış aylarında faaliyetlerin

azalmasına sebep olarak ise ilgili bölgelerdeki ağır kış şartlarını sebep olarak göstermişlerdir. ‘’Bölgenizde gerçekleştirilmek istenen dağcılık faaliyetleri için izin alma zorunluluğu bulunuyor mu? Bulunuyor ise bu izinler için gerekli olan şartlar nelerdir?’’sorusuna 7 katılımcıdan 4’ü ‘izin almak zorunluluğu yok’’ cevabını vermiştir. Buna ek olarak 2 katılımcı izin alma gerekliliğinin resmi mevzuatlarda olmasına rağmen faaliyet yapan sporcular veya kurumlarca göz ardı edilebildiğini belirtmiştir. 1 katılımcı ise Ağrı Dağı bölgesinde gerçekleştirilecek faaliyetler için askeriye ve valilik izni gerektiği, askeri güvenlik bölgesi ilan edilmiş alanlara ise girmenin kanunen yasak olduğu bilgisini aktarmıştır. Katılımcılar bu izin süreci için sporcularda herhangi bir şart aranmadığı bilgisini de ek olarak belirtmişlerdir.

‘’Bölgenizde gerçekleştirilen dağcılık faaliyetleri için özel veya resmi kurumlara bir ücret ödeniyor mu? Ödeniyorsa ne kadar? Dünyada nasıl olduğunu düşünüyorsunuz? Sizce Türkiye’de tırmanış ücretleri nasıl olmalı?’’ sorusuna 7 katılımcıdan 5’i herhangi bir ücretin ödenmediğini belirtmiştir. Katılımcılardan 2’si sadece milli park bölgelerinde sembolik olarak bir milli park giriş ücreti alındığını, diğer 1 katılımcı ise Ağrı dağı tırmanışları için yabancı uyruklu katılımcılardan vize alımı esnasında 50$’lık bir ücretin alındığını aktarmıştır. Katılımcılar bu cevaplara ek olarak birçok milli park ilan edilmiş bölgelerde resmiyette belirlenmiş giriş ücretlendirmeleri olmasına rağmen, uygulamada ve denetimdeki zayıflıklar sebebi ile bu ücretlerin alınamadığı bilgisini paylaşmışlardır.

‘’Bölgenizdeki dağcılık faaliyetlerinde karşılaşılan problemler var mı? Var ise bunlar nelerdir?’’ sorusuna 7 katılımcıdan 2’si gerçekleştirilen dağcılık faaliyetlerine katılan bireylerin ardında bıraktığı çöp ve atıklar sebebi ile oluşan çevre kirliğinin oluştuğunu belirtmiş.’ 1 katılımcı dağların izinsiz faaliyetleri açık olması, 1 katılımcı rehber zorunluluğunun olmaması sebebiyle oluşan dağ kazaları (kayıp vakaları vb.), 1 katılımcı özellikle doğu bölgelerinde bulunan dağlar için terör problemi olduğunu aktarırken, 1 katılımcı ise dağcılık faaliyetleri esnasında kayda geçen bir problem olmadığını belirtmiştir.

‘’Bölgenizde gerçekleştirilen dağcılık faaliyetlerinin geliştirilmesi ve turizm ekonomisine kazandırılması açısından öneri ve tavsiyeleriniz nelerdir?’’ sorusuna 7 katılımcıdan 1’i ‘Devlet kurumları bu konuyu desteklemeli sivil toplum kuruluşlarına imkânlar sağlanmalı ve Sivil Toplum Kuruluşlarının sayısı artmalı. Özellikle Kastamonu üniversitesi yönetimi tarafından, öğrencileri teşvik edici programlar hazırlanması gereklidir.’ cevabını vermiş, 1 katılımcı ‘daha genç sporculara önem verilmesi ve genç sporcu yetiştirilmesi’, 1 katılımcı ‘devlet desteği ve yasal düzenlemelerin yapılması’, 1 katılımcı özellikle dağcılık açısından önemli destinasyonların tanıtımının iyi yapılması gerektiği’. 1 katılımcı ‘Ağrı dağı 3 bin 200 kampına konaklama 4 bin 200 kampına dağ evi yapılması, bu sporun ve turizmin canlanmasının ana hedefi olmalıdır. Ayrıca Süphan dağının doğusunda 3 bin rakımına kayak evi ve dağ evi yapılmasında bu dağın cazibelerini artıracaktır. Bu da her 2 dağın bölge ve ülke turizmine önemli katkılar vermesini sağlayacaktır.’ 1 katılımcı ‘Dağcıların çoğu dağları doğal halleriyle görmek isterler. Rant amaçlı turizm yapılanmaları dağlara bu bakımdan olumsuzluklar getiriyor. Kötü yapılaşmalar ile birlikte gelen kötü kullanım ve kirlilik doğanın en büyük düşmanı zaten. Uludağ'ın özellikle kış turizminin yapıldığı bölgesindeki tahribat inanılmaz boyutlara ulaştı. Dağ turizmi için dağlarda yapılanmaya gidilebilir tabi ama bu, dağcılığın nesnel ihtiyaçlarını karşılamaktan ibaret kalmalıdır. Bunun planlaması da işletimi de dağcılık dünyasına ait olabildiğinde sorunlar aza indirgenebilir. Ülkemizde ki baskın yıkıcı kültür ne

yazık ki görünür bir gelecekte buna imkân vermemektedir.' cevabını verirken son katılımcı ise 'Bölgedeki buzul ve kaya tırmanışı rotalarının daha büyük bir önemle ön plana alınması, ilgili eğitim kurum ve kuruluşlarının bu bölgede de eğitim vermesinin katkı sağlayacağı kanısındayız.' cevabını vermişlerdir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Elde edilen veriler ışığında Türkiye'de gerçekleştirilen dağcılık faaliyetlerinde karşılaşılan başlıca problemler çevre kirliliği, terörizm, dağların izinsiz tırmanışlara açık olması, konaklama, ulaşım ve lojistik eksikleri, Milli Park ilan edilmiş bölgelerde belirlenen ücretlendirmelerin uygulamasındaki eksikler, yurtdışından gelen dağcılar için bir rota veri tabanının olmaması, dağlarda yapılan faaliyetlerde rehber bulundurma zorunluluğunun olmaması ve bu sebeple kayıp ve ölümle sonuçlanan dağ kazaları, yıl boyunca yapılan dağcılık faaliyetleri ve bu faaliyetlere katılan toplam katılımcı sayısı vb. verilerin kayıt altına alınmaması, gerçekleştirilen dağcılık faaliyetlerinde ücretlendirme politikasının yetersizliği ve bunun uygulanmasındaki eksikler olarak belirlenmiştir. Yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlara göre; oluşan çevre kirliliğinin en büyük sebeplerinden biri olarak, bilinçsiz ve eğitimsiz bireyler tarafından yapılan dağcılık faaliyetlerine değinilmektedir. Bu konunun temelinde ise dağcılık rotalarının herkese açık olması ve izin zorunluluğunun bulunmamasıdır. Bunun önüne geçebilmek için ilgili devlet kurumlarının, dağcılık faaliyetlerini gerçekleştiren gruplara eğitimli rehber zorunluluğu ve izin alma şartı getirmesi büyük önem arz etmektedir. Buna ek olarak dağcılık faaliyetlerine katılan bireylerin tarih, katılımcı sayısı, kimlik bilgileri vb. istatistiki bilgilerinin yetkili kurumlarca kayıt altına alınması ile bu faaliyetlerin kontrolü de sağlanmış olacaktır.

Araştırmada çıkan bir diğer sonuç ise, Türkiye'deki dağcılık destinasyonlarında karşılaşılan ulaşım, lojistik ve konaklama problemleridir. Dağcılık turizmi açısından birçok potansiyel dağ, kanyon, mağara vb. destinasyona sahip olan Türkiye'de, bu destinasyonlara ulaşım ve konaklamada, ulaşım ağlarının ve tesislerin yetersizliği gibi bazı problemler göze çarpmaktadır. Buna ek olarak özellikle yükse irtifa tırmanışları yapılan Ağrı, Erciyes, Aladağlar gibi bölgelerde dağcıların güvenli şekilde kamp yapabileceği kamping alanlarının bulunmaması veya yetersiz olması da önemli bir eksik olarak göze çarpmaktadır.

Türkiye'de bulunan dağcılık destinasyonları ve bunlara ait kolay ulaşılabilir, rotalar hakkında gerekli bilgi ve dokümanı barındıran bir rota veri tabanının bulunmaması, özellikle yurt dışından gelen yabancı uyruklu dağcılar için önemli bir problemdir. Bunun sonucunda dağcıların kaybolma ve ölümle sonuçlanan birçok dağ kazası ile karşı karşıya kaldığı durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu da ülkemizdeki dağcılık destinasyonlarının tanınırlığını ve imajını olumsuz olarak etkilemektedir.

5. KAYNAKÇA

Beedie, P., ve Hudson, S. (2003), "Emergence of Mountain-based Adventure Tourism". Annals of Tourism Research, 30(3); 625-643.

Bentley, T., Meyer,D., Page, S. ve Chalmers, D. (2001), "Recreational Tourism Injuries Among Visitors to New Zealand: An Exploratory Analysis Using Hospital Discharge Data", Tourism Management, (22); 373-381

Bentley, T., Page, S. ve Macky, K.A. (2007), "Adventure Tourism and Adventure Sports Injury: The New Zealand Experience", Applied Ergonomics, 38(6):791-796.

Buckley, R.V., Pickering, C.M., ve Wamken, J. (2000), "Environmental Management For Alpine Tourism and Resorts In Australia", in Godde, P.M., Price, M.F., and Zimmermann, F.M., (eds), "Tourism and Development in Mountain Regions", 27-45,CABI Publishing, New York.

Buckley, R. (2006), "Adventure Tourism", Oxford: CAB International.

Faullant, R., Matzler, K. ve Mooradian, T. A. (2011), Personality, Basic Emotions And Satisfaction: Primary Emotions In The Mountaineering Experience, Tourism Management, (32); 1423-1430.

Güler, Ç., ve Çobanoğlu, Z. (1994), "Turist Sağlığı", Çevre Sağlığı Temel Kaynak Dizisi No. 25, Aydoğdu Ofset, Ankara.

Godde, P.M., Prıce, M.F., ve Zimmermann, F.M. (2000), "Tourism and Development in Mountain Regions", CABI Publishing, Wallingford.

İçöz, O., Günlü, E. ve İçöz, O. (2012), "The Role Of Travel Intermediaries In The Development Of Sustainable Mountain Tourism: The case of Turkey", Revista de Turismo y Patrimonio Cultural, 10 (5); 1-13.

Kozak, M.A. ve Bahçe, S. (2009), "Özel İlgi Turizmi", Detay Yayıncılık, Ankara. Kozak, N. (2012), "Genel Turizm Bilgisi", Anadolu Üniversitesi, Web-Ofset, Eskişehir.

Pomfret, G. (2006), "Mountaineering Adventure Tourists: A Conceptual Framework For Research", Tourism Management, (27); 113–123.

TÜRKİYE'DE KÖY SOSYOLOJİSİ ALAN ARAŞTIRMALARI: 1960'LAR

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARSLAN
Uşak Üniversitesi, hkncagan@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmanın amacı 1960'larda (1960-1969) Türkiye köylerinde gerçekleştirilen alan araştırmalarını incelemek ve farklı disiplinlerin köye bakışını ortaya koyacak örnekler sunmaktır.

1940'a kadar köycülük temelli ve Le Playci metodoloji çerçevesinde varlık gösteren köy sosyolojisi alanında ilk ciddi eserler 1940'larda yayımlanır. 1950'ler köy sosyolojisine ilginin arttığı bir dönem olur; ancak nitelik açısından aynı gelişme yaşanmaz. 1960'lar ise köy tartışmalarında akademik düzeyin yükseldiği ve hipotezlere dayalı önemli köy araştırmalarının hakim olduğu bir dönem olarak belirir.

1960'larda yapılan köy incelemeleri sadece sosyoloji disiplini içerisinde kalmamıştır. Coğrafya, sosyal antropoloji, sosyal hizmet, iktisat, siyaset bilimi, şehir bölge planlama gibi alanlarda faaliyet gösteren araştırmacılar da köylerde incelemelerde bulunmuşlardır.

Bu dönemde yabancı araştırmacıların da köye ilgi duydukları görülmektedir.

1960'lar canlı sosyoloji tartışmalarına sahne olmuş ve köy sosyolojisi de başı çekmiştir. Sadece niceliksel olarak değil nitelik olarak da zengin bir tartışma ortamı yaratılmıştır. 1960'ların köy incelemeleri bugünün terk edilen köyünü anlamak için de bir anahtar vazifesi görebilir.

Anahtar Kelimeler: sosyoloji araştırmaları, köy sosyolojisi, köy, 1960'lar

1. Giriş

Bu çalışmanın amacı 1960'larda (1960-1969) Türkiye köylerinde gerçekleştirilen alan araştırmalarını incelemek ve farklı disiplinlerin köye bakışını ortaya koyacak örnekler sunmaktır.

1940'a kadar köycülük temelli ve Le Playci metodoloji çerçevesinde varlık gösteren köy sosyolojisi alanında ilk ciddi eserler 1940'larda yayımlanır. 1950'ler köy sosyolojisine ilginin arttığı bir dönem olur; ancak nitelik açısından aynı gelişme yaşanmaz. 1960'lar ise köy tartışmalarında akademik düzeyin yükseldiği ve hipotezlere dayalı önemli köy araştırmalarının hakim olduğu bir dönem olarak belirir.

1960'larda gerçekleştirilen köy çalışmaları farklı açılardan sınıflandırılabilir. Bu sınıflandırma biçimlerinden biri, köy araştırmalarının farklı disiplinlerin bakışıyla ele alınması olabilir.

1960'lar boyunca farklı disiplinlerden araştırmacılar köylere ilgi göstermiş ve bir yönüyle kendi disiplinleriyle sosyolojik bakışın kesiştiği yeri temsil etme potansiyelini test eden köy araştırmaları yapmışlardır.

Bu çalışmada, sosyologların yanısıra farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların 1960'larda yapmış oldukları köy araştırmaları örneklendirilecektir.

Öncelikle doğrudan sosyoloji başlığı altında yer vermenin uygun olacağı çalışmalar ele alınacak; ardından sosyal antropoloji, sosyal hizmetler, şehir ve bölge planlama, iktisat, siyaset

bilimi disiplinlerin köydeki alan araştırmaları örneklendirilecektir. Ayrıca köyde bilimsel çalışma yapan yabancı araştırmacılara da yer verilecektir.

2. Sosyoloji Ana Başlığı Altında Yer Alan Çalışmalar

Türkiye'de köy/kır sosyolojisi araştırmalarından bahsedildiğinde öncelikli olarak akla gelen çalışmalardan önemli bir kısmı 1960'larda gerçekleştirilmiştir.

İlk sözü edilecek çalışma Mübeccel Kıray'ın "Ereğli: Ağır Sanayi'den Önce Bir Sahil Kasabası"dır (1964/2000). Kıray, Ereğli çalışmasını Türkiye'de yapılan ve yayınlanma olanağı bulan ilk kent araştırması saymakla birlikte araştırmasını Ereğli'nin çevresindeki köylere de yaymış ve bu eseriyle köy/kır sosyolojisi alanına da önemli katkılar vermiştir. Kıray Ereğli çalışmasında, kasabaya uyguladığı anketi gerekli değişiklikleri gerçekleştirdikten sonra Ereğli'ye ve kurulmakta olan Demir-Çelik fabrikasına yakın olan köylere de uygulamış ve nüfus hareketlerinden, gelir ve tüketim normlarına; eğitimden boş zaman faaliyetlerine; haberleşmeden, din ve dünya görüşüne ve fabrikayla ilişkilere kadar pekçok konuda veri toplamıştır.

Kıray'ın, Ereğli çalışmasında özellikle köylü-tüccar arasındaki patronaj ilişkilerini anlattığı kısımlar çok önemlidir. Bir köyün bütün halinde alışverişini, kasabadaki belirli bir tüccardan yaptığı durumlarda tüccarın gücü, nüfuzu ve etkisi köydeki muhtardan, jandarma komutanından hatta kaymakamdan bile daha üstün duruma geçmektedir. Tüccar, hem köyde hem de kasabada hayatı kontrol eden kişidir/gruptur (Kıray, 2000: 89).

Kıray'ın tespitlerine göre, Ereğli'de yeni düzen, eski feodal düzenle uyuşmakta, fakat feodal yapıya özgü bu kalıntılar fonksiyonel bir parça halinde yeni düzenle bütünleşmektedir. Eski düzenin bazı fonksiyonları, yeni bünyede tam olarak gelişmemiştir. "Bu şekilde sosyal bünyede tampon bir kurum ve fonksiyon belirmiş, yeni bir konfigürasyon meydana gelmiş, göreli bir denge sağlanmıştır. Değişmenin ileri safhasında, toprak ağalarının… fonksiyonları tüccarların elinden işi bu olan anonim temeller üzerine kurulmuş belirli örgütlere geçecektir" (Kıray, 2000: 91).

Diğer bir önemli çalışma Kıray'ın öğrencisi olan Bahattin Akşit (1967) tarafından gerçekleştirilmiştir. Antalya'nın Manavgat ilçesindeki I (Ilıca) ve G (Gündoğdu) köylerini inceleyen Akşit araştırmasında, geçimlik üretimden pazar için üretime geçişi, bu geçiş sırasında/sonrasında üretim araçlarındaki değişmeyi, ilkel sermaye birikimini, toprak kutuplaşmasını, toplumsal farklılaşma ve tabakalaşmayı, ailenin değişen şartlara nasıl uyduğunu ve değerler sisteminin teknolojiyle birlikte nasıl değiştiğini araştırmakta, ve tüm bu değişen yanların birbirleri arasındaki ilişkiyi bir bütün olarak kavrayıp anlamaya çalışmaktadır (Akşit, 1967: 72). Sonuç olarak Akşit, 1966'daki gözlemlerine dayanarak, henüz son evresine ulaşmış olmasa da her iki köyde de keskin bir toplumsal farklılaşma, tabakalaşma sürecinin sürmekte olduğunu ve giderek daha hızlı bir şekilde toprak kutuplaşması yaşanacağını öngörmüştür. Akşit, Türkiye'de az görülen bir davranışla 1966'daki gözlemlerinden çıkardığı sonuçların geçerliliğini sorgulamak amacıyla tekrar bölgeye gitmiş ve öngörülen bazı eğilimlerin ortaya çıkmamasının nedenlerini tespit etmeye çalışmıştır (1985a; 1985b; 1988).

Antalya köylerinde veri toplayan bir başka araştırmacı da Kemal Karpat'tır. Karpat **"**Social Effects of Farm Mechanization in Turkish Villages" (1960) başlıklı makalesinde köylerde makineleşmenin sonuçlarını ele almıştır. O'na göre makineleşme Türkiye'nin kırsal tarihinde bir dönüm noktasıdır ve gelecekteki sosyo-politik gelişmeler için temel sağlamaktadır

(Karpat, 1960: 83). Tarımda makineleşme kentle ilişkiler, tüketim alışkanlıkları, ortakçılığın kalkması, büyük çiftliklerde artış eğilimi gibi pekçok konuda değişim yaratmıştır. Karpat, bu farklılaşmaları, makineleşmenin yarattığı "zincirleme etki" (s. 103) olarak görmektedir. Ancak, sürecin olumsuz yanı baştan yapılmış ve sonuçları öngörülmüş bir planlamayı içermemesidir. Bu nedenle sınırlı sayıda köye ve köylerdeki sınırlı sayıdaki kişiye/aileye fayda sağlamıştır (s. 102). Bahattin Akşit de (1988: 182) Karpat'ın tespitlerine dayanarak, bu köylerdeki mekanize pamuk üretiminin, aksi yönde bir devlet politikası yoksa, varolan toplumsal farklılaşmayı büyüttüğünü ifade etmektedir.

1960'ların köy çalışmaları arasında sosyoloji başlığı altında ele alacağımız diğer bir araştırmayı ise İbrahim Yasa (1969) yürütmüştür. Yasa, 1944'de köy enstitüsünde öğretmen iken verilerini topladığı ancak 1955 yılında yayınlayabildiği "Hasanoğlan Köyü" çalışmasında 1915'de köyden geçen demiryolunun köyün iç ve dış düzenini nasıl değiştirdiğini incelemişti. Yazar 1969 tarihli ikinci Hasanoğlan köyü araştırmasında ise Hasanoğlan köy topluluğunun aradan geçen 25 yıl içerisinde «özdeksel, tinsel değer ve alışkanlıkların» ne ölçüde değiştiğini göstermeye çalışmaktadır. Yasa'nın tespitlerine göre geçen süre içerisinde toprak dağılımındaki dengesizlik artmış, topraksız aile sayısı üçe katlanmıştır. Sulak arazilerin çoğunluğunun mülkiyeti az sayıdaki aileye geçmiştir. Eski hiyerarşik düzen değişerek yeni tabakalaşma biçimi hakim olmuştur (Yasa, 1969: 270).

Bu başlık altına Beşikçi'nin (1969), Tanyol'un (1962a; 1962b; 1964), Türkdoğan'ın (1962; 1963; 1965), Yasa'nın (1960) çalışmaları da eklenebilir.

Türkiye'de köylere ilgi gösteren ve köy araştırmaları yapan yabancı sosyologlar da bulunmaktadır. Örneklemek gerekirse, Scott (1968) Ankara yakınlarında bir köyde Türkiye'de köy muhtarlığını; Szyliowicz (1961) Mersin Erdemli'de Türk köyünün siyasal süreçlere entegre olmasını; Stycos (1965) aile planlaması programlarında köy liderlerinin rolünü; Hiltner (1960) Çukurova bölgesinde arazi toplulaşmasını; Kolars (1963) geçimlik çiftçiliğe dayanan köylülüğün dönüşümünü; Ross ve Aggell (1968) yeni köy öğretmenlerini ve vs ele alan çalışmalar yapmışlardır. Ayrıca Helling (1966) Türk köyünü bir sosyal sistem olarak ele alırken Frey de (1963, 1966, 1968) bir dizi çalışmayla Türk köylüsünün profilini ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

3. Farklı Disiplinlerde Köy Araştırmaları

Bu başlık altında coğrafya, sosyal antropoloji, sosyal hizmetler, şehir bölge planlama, siyaset bilimi, iktisat disiplinlerinden araştırmacıların köy çalışmaları örneklendirilecektir.

3. 1. Coğrafya

Necdet Tunçdilek "Bozaniç Köyü" (1964) çalışmasında bir köyün coğrafya metotlarıyla nasıl inceleneceğini örneklemenin amaçlandığını belirtir. Tunçdilek'e göre farklı coğrafi bölgelerde yer alan köyler öncelikle dış görünüşleri itibarıyla, ardından da sosyo-ekonomik yapı açısından birbirine benzemezler. Köylerdeki ekonomik yapılar, öncelikle köyün içinde yeraldığı coğrafi koşulların (engebe, iklim, bitki örtüsü, toprak şartları vs) ürünüdür; ardından köyde yaşayan insanların sosyal karakteri tarafından yeniden dönüştürüldüğünü ve çeşitlendiğini belirtir. Yazarın bulgularına göre Bozaniç Köyü dar bir tarım alanı olmakla birlikte ekonomisini geliştirmek açısından "coğrafi posibilite"ye sahiptir. Ancak bu imkanların yeterince değerlendirilmesine yönelik olarak ideal bir örnek de sayılamaz. Köylülerin daha fazla çaba göstererek imkanlarını genişletmeleri mümkündür.

Tunçdilek'in (1962) orta Sakarya vadisinde toprak mülkiyetini incelediği bir diğer çalışması da, bu başlık altında değerlendirilebilmektedir.

3. 2. Sosyal Antropoloji

Ali Rıza Balaman'ın "Ankara Köylerinden Örencik'te Meydana Gelen Kültür Değişmesi" (1967) başlıklı çalışması yazarın hocası Nermin Erdentuğ tarafından planlanmıştır. Balaman bir yıl süreyle sık sık köye giderek katılımlı ve katılımsız gözlemlerde bulunmuştur. Araştırmanın ana noktası "kültür değişmesi"dir. Balaman'ın bulgularına göre Ankara-İstanbul yolu köyde bostancılığı öne çıkarmış ancak bu süreçte hayvancılık gerilemiştir. Yeni yollar, Kazan pazarına ulaşımı kolaylaştırmış ve pazarla ilişkilerde yaşanan artış köyde "para ekonomisi"ni hakim hale getirmiştir.

Bu başlık altında ele alınacak diğer bir çalışma ise Nermin Erdentuğ'un "Bazı Devrek Köy Toplumlarında Kadının Mevkii"dir (1964). Bu araştırmanın başka bir özelliği ise «kadın çalışması» olarak da değerlendirilebilecek olmasıdır. Erdentuğ'a göre köylerde yaşayan kızlar 7 yaşına kadar çocuk; bu yaştan sonra kadın gibi davranmaları beklenen yetişkinler olarak kabul edilirler. Özellikle ergenlik dönemine girdikten sonra kız çocuğunun bağımsızlığı tamamen sınırlandırılır. Araştırmanın bulgularına göre, bu köylerde kadının konumu erkeklere nazaran oldukça düşüktür. Bunun temel nedeni ise patrilineal aile sistemine bağlı geleneklerin etkisinin halen güçlü olmasıdır.

Bu başlık altına Erdentuğ'un (1963), Eröz'ün (1964), Ataman'ın (1965) çalışmalarını da eklemek mümkündür.

Yabancı sosyal antropologlar da Türkiye'deki köylere ilgi göstermişlerdir. Bu araştırmacılara örnek olarak Paul Stirling (1960, 1965), Joe E. Pierce (1964), verilebilir.

3. 3. Sosyal Hizmetler

Nermin Erdentuğ'un "Ankara İli Köylerinde Sosyal Hizmetler ve Sosyal Antropoloji Bakımından Bir Araştırma" (1966) başlıklı araştırması «sosyal hizmetler» alanına ilişkin veriler toplamıştır. Erdentuğ'a göre bu çalışma, Türkiye'deki köylerde sosyal hizmetler alanında yapılmış ilk araştırma olma özelliği taşır. Ankara'nın 21 köyünde yapılmıştır.

Araştırmanın kapsamı, köylülerin sosyal yardım konularına yönelik ilgi ve davranışlarını tespit etmek; bu konuda adet haline gelmiş yardımlaşma biçimlerini ortaya çıkarmak; sosyal yardım konusunda bir organizasyon oluşturma koşullarını ve köyün ileri gelenlerinin liderlik potansiyellerini belirlemek ve yoksulluğun sebeplerini meydana çıkararak köylerde kurulabilecek sosyal yardım organizasyonlarının dikkate alması gereken noktaları gözönüne çıkarmak olarak ifade edilebilir. Erdentuğ köylerdeki sosyal yardım faaliyetlerini organize edebilmek için belirli merkezlerin devreye sokulmasını ve yardım işlerinin tek elden yönetilmesini önermektedir. Bu çerçevede ilçede ya da köylerden birinde ünite merkezlerinin oluşturulmasıyla yardım faaliyetlerinin dağınıklıktan ve verimsizlikten kurtarılacağını iddia etmektedir. Ayrıca köye götürülecek hizmetlerin arasında sosyal hizmet uzmanlarının da yer almasının önemi üzerinde durmaktadır. Erdentuğ çalışmasında, ikincil bir organizasyon olarak, köylerdeki sosyal yardım süreçlerini düzenlemek için Ankara'nın Örencik köyünde örneği görülen "Delikanlı Teşkilatı"nı ihya etmenin koşullarını da irdelemektedir (Erdentuğ, 1966: 55, 74).

3. 4. Mimarlık ve Şehir ve Bölge Planlama

ODTÜ Mimarlık Fakültesi öğrencilerinin Yassıhöyük Bir Köy İncelemesi (1965) adlı çalışmaları için zamanın ODTÜ Rektörü Kemal Kurdaş, «Türkiye'nin sosyal ve ekonomik kalkınması Yassıhöyük köyünün temsil ettiği bir kitlenin kültürel, sosyal ve iktisadi yönlerden aydınlatılmasıyla yakından ilgilidir" diyerek araştırmaya verdiği önemi ortaya koymuştur. Fakültenin Dekanı Aptullah Kuran da fakültenin köy çalışmalarında izlediği yolu şu şekilde açıklar: "Bir sömestr süresince planlama öğrencileri seçilen köye gitmekte, orada gerekli bilgiyi toplayıp sonradan bu bulguları değerlendirmekte; aynı yılın yaz aylarında ise mimarlık bölümü öğrencileri aynı köye giderek orada sekiz hafta süresince küçük ölçekte bir bina yapmaktadır"

Araştırmada Yassıhöyük köyünün coğrafi yapısı ve tarihi hakkında kısa bilgilendirmelerden sonra köyün demografik yapısı ve sosyal hayatı ele alınmıştır. Ardından köydeki ekonomik faaliyetler konu edilmiştir. Ekonomik yapının ele alındığı kısımda veriler analiz edilirken köyün haneleri dört gelir grubuna ayrılmıştır. En altta bulunan topraksız grup köyün yakınındaki Gordium antik kentinin arkeolojik kazılarında en fazla çalışan grubu oluşturur. Araştırmanın "Fiziki Analiz" bölümünde köyün gelişiminin belli bir plana göre olmadığı belirtilmektedir. Yassıhöyük köyündeki evlerin kötü malzeme kullanımı ve yapı metotları hakkındaki bilgisizliğe bağlı olarak tatmin edici bir niteliğe sahip olmadığı tespit edilmiştir.

Mimarlık Fakültesi öğretim üyelerinin gerçekleştirdiği bir başka çalışma ise "Vakıflı Köyü" araştırmasıdır. Nigan Bayazıt, Muzaffer Sencer, Oya Sencer, Yıldız Sey ve Atilla Yücel'in birlikte gerçekleştirdikleri "Samandağ Bölgesi Köy Araştırmaları, Vakıflı Köyü: Bir Köy Monografisi" (1966) adlı araştırmaları İTÜ Mimarlık Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Türkiye'deki tek Ermeni köyü olarak halen varlığını sürdüren Vakıflı köyünde yapılmış olan bu araştırmada «köyün sosyal yapısını ortaya koymak» ve «sosyal kurumlarla fiziksel çevre özelliklerinin bağlantısını araştırmak» hedeflenmiştir.

Araştırmada iklim ve topografyanın ekonomiyi etkilediği ekonominin ise toplumsal kurumlar arasındaki ilişkilerinin en temel belirleyicisi olduğu ifade edilmektedir. Ekonomik durum konutların plan, malzeme özellikleri, kat sayısı, hacimleri vs gibi niteliklerini de etkilemiştir. Köy içi liderlik de önemli ölçüde ekonomik temele dayanır. Ekonomik liderlik ile yönetimsel liderlik aynı elde toplanmıştır. Yazarlar ayrıca, ekonomik ölçüde göre seçilmiş üç örnek aile (topraksız dar gelirli, orta gelirli ve yüksek gelirli) belirleyerek monografilerini çıkarmış ve karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Çalışmada sonuç olarak köyün ihtiyaçlarının karşılanmasına ilişkin çözüm önerileri geliştirilmiştir.

3. 5. Siyaset Bilimi

Oya Sencer "Kapıdağı Yarımadası Taş Ocakları İşçileri Araştırması" (1964) adlı çalışmasında bir sendikanın talebi üzerine Erdek'e bağlı Narlı ve Ocaklar köylerinin yer aldığı bölgedeki taş ocaklarında çalışan işçilerin sendikalaşma eğilimlerini ele almıştır. Araştırmada sendikalaşma eğiliminin güçlendirilmesi için gerekli eylem ve propagandanın yönünü belirlemeyi de içermekte olup bu yönüyle bir "eylem araştırması" sınıfında değerlendirilebilmektedir. Sencer'in çalışması, eylem araştırması tipine paralel olarak Nilgün Çelebi'nin ifadesiyle (2008) "polity-temelli" bir karakter taşır. Bu tür araştırmaların da temel amacı bilimsel bilgiyi bir sorunun çözümünde kullanmaktır.

Sencer, araştırmasının değerlendirme kısmında Narlı ve Ocaklar köylerinde toplanan verileri sendikalaşma açısından yorumlar. Yazar, işçilerin sendikaya üye olma, üye olmama ve üye olduktan sonra istifa etme gerekçeleri ayrı ayrı sıralar. Araştırmada tespit edilen noktaların başında sendika üyesi işçiler de dahil olmak üzere sendikalaşmanın ana amacının ne olduğunu anlayanın neredeyse hiç olmamasıdır. Bu nedenle Sencer'in önerisi ilk olarak etkili bir eğitim ve propaganda sürecine girişilmesi şeklinde belirir.

3. 6. İktisat

Ruşen Keleş ve Orhan Türkay "Köylü Gözü ile Türk Köylerinde İktisadi ve Toplumsal Değişme" (1962) isimli araştırmalarını Türkiye genelinde 44 köyde yürütmüşlerdir. Çalışmanın ana amacı "Türkiye'de 1923'ten bu yana yer alan iktisadi ve toplumsal değişmeleri tespit etmek" olarak ifade edilirken, araştırma da, bu ama amaca uygun olarak köylerdeki iktisadi ve toplumsal değişmelerin köylülerce nasıl görüldüğünü ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.

Araştırmacılar ilgilendikleri hususları üç ana soru şeklinde tespit etmişlerdir: 1- Geçiş ekonomisinden işbölümü ekonomisine geçiş hangi devrede, hangi yolla ve ne ölçüde gerçekleşiyor?, 2- Devletçe alınan tedbirlerin ve teşkilatların mevcut fonksiyonların yerine geçmesi nasıl ve ne ölçüde gerçekleşiyor? 3- Bu devrede toprak tasarrufunda ve zirai işletme şekillerinde bir değişme meydana geldi mi? (Keleş ve Türkay, 1962: 78). Araştırmanın ana bulguları arasında köylerde ekilen toprakların makineleşmeye bağlı olarak zaman içerisinde arttığı, tarım yöntemleri ve ekilen ürünlerin değiştiği, ortakçılığın kaybolduğu, bazı zanaatlar ortadan kalkarken, bazı zanaatların geliştiği, pazarın etkisinin fazlasıyla hissedilmeye başlandığı vs. sayılabilir.

İbrahim Aksöz'ün (1966) Erzurum ovasındaki ziraat işletmelerinin ekonomik durumunu incelediği çalışmasını da bu başlık altında değerlendirmek mümkündür.

4. Sonuç

Bazı yazarlar Türkiye'de köy sosyolojisinin «altın yılları» olarak 1950'leri işaret edilse de hem nitelik hem de nicelik açısından artış 1960'larda gerçekleşir. Bu dönemde gerek kitap, gerek makale olarak alanda pekçok yayın yapılmıştır.

Dönemin köy çalışmalarında incelenen konular oldukça çeşitlenmiştir.

Köy çalışmalarının farklı bilim alanlarından gelen araştırmacıların da oldukça ilgisini çektiği görülmektedir. Köyler, sosyal bilimlerin yanısıra şehir ve bölge planlama gibi teknik bölümlerin de ilgi alanına girmiştir.

Coğrafya disiplini bünyesinde yapılan köy araştırmalarında iklim, topografya gibi faktörler öne çıkarılmış ve ekonomik gelişmenin temel unsurları olarak ele alınmıştır

Sosyal hizmetler alanındaki çalışmalar, daha çok sosyal yardım faaliyetlerinin köy içi ve dışındaki organizasyonu üzerinde durmuştur

Mimarlık fakültelerinin köyle ilgisi, mekânsal planlama ve fiziksel unsurlarla ilgilidir

İktisat alanının ilgisi doğal olarak ekonomik gelişmeye yönelik olmakla birlikte, bu faktör diğer disiplinlerin köye ilgisinde de ana unsurlar arasında yer alır

Sosyal antropolojik, etnolojik çalışmalar daha çok kültür değişmesi kavramıyla ilgilenmiştir

Sosyolojik çalışmalar ise köye daha bütünsel yaklaşmanın yanında tarımda makineleşme, kapitalistleşme, toprak kutuplaşması gibi kavramlara daha fazla ilgi göstermiştir.

Dönemin köy çalışmaları irdelendiğinde bir azınlık köyü olarak Hatay'ın Samandağ ilçesine bağlı Vakıflı köyünün incelenmesi, Oya Sencer'in Erdek çevresindeki taş ocaklarında çalışan işçilerin sendikalaşma eğilimlerini incelediği çalışmasının bir «eylem araştırması» niteliği göstermesi de önemli bulgular arasındadır.

Bu dönemde bir yandan yabancı araştırmacılar Türkiye köylerinde çok sayıda araştırma yaparken, Türk araştırmacılar da çalışmalarını uluslararası dergilerde yayınlamaya başlamışlardır.

Ayrıca araştırmaların veri toplama aşamalarında üniversite öğrencilerinin de aktif rol aldığı görülmektedir. Bu durum maddi sınırlılıkların yanısıra araştırmaların pedagojik amaçlar taşımalarının da bir yansımasıdır.

KAYNAKÇA

Aksöz, İbrahim, (1966). Erzurum Ovasındaki Ziraat İşletmelerinin Ekonomik Durumu. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını No:50, Ankara: Güneş Matbaası.

Akşit, B. (1988). Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları (1960-1980). (Der. Ş. Pamuk ve Z. Toprak) Türkiye'de Tarımsal Yapılar (içinde). Ankara: Yurt Yayınları. (s. 179-195).

Akşit, Bahattin (1967). Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi. Ankara: Şark Matbaası.

Akşit, Bahattin (1985a). Kırsal Dönüşüm Araştırmalarında Bazı Yöntem Sorunları. Köy Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme (içinde) s. 74-86, Ankara: Turhan Kitabevi.

Akşit, Bahattin (1985b). Kırsal Dönüşüm Tipolojisi. Köy Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme (içinde) s. 87-104, Ankara: Turhan Kitabevi.

Ataman, Ayhan (1965). Çakraz'da Sosyal Hayat. Antropoloji, sayı: 3, 149-162.

Balaman, Ali Rıza (1967). Ankara Köylerinden Örencik'te Meydana Gelen Kültür Değişmesi. Antropoloji (4), 259-328.

Bayazıt, Nigan; Sencer, Muzaffer; Sencer, Oya; Sey, Yıldız & Yücel, Atilla (1966). Samandağ Bölgesi Köy Araştırmaları, Vakıflı Köyü: Bir Köy Monografisi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayını.

Beşikçi, İsmail (1969). Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller. e- Yayınları.

Çelebi, Nilgün (2008). Sosyoloji Sosyoloğun Yaptığı İse. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 5 (8), 69-80.

Erdentuğ, Nermin (1963). Family Structure and Marriage Customs of Turkish Village. Antropoloji, sayı: 1, 5-16.

Erdentuğ, Nermin (1964). Bazı Devrek Köy Toplumlarında Kadının Mevkii. Antropoloji, sayı: 2, 8-20.

Erdentuğ, Nermin (1966). Ankara İli Köylerinde Sosyal Hizmetler ve Sosyal Antropoloji Bakımından Bir Araştırma. Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları.

Eröz, Mehmet (1964). Silifke'de Bir Alevi, Tahtacı Köyü: Kırtıl. *İş ve Düşünce, XXX, 247,* 25-33.

Frey, Frederick W. (1963). Surveying Peasant Attitudes in Turkey. Public Opinion Quarterly 27(3), 335-355.

Frey, Frederick W. (1966). Regional Variations İn Rural Turkey. Center for International Studies, (Report no:10) Massachusetts Institute of Technology,

Frey, Frederick W. (1968). Socialization to National Identification Among Turkish Peasants. Journal of Politics, 30(4), 934-965.

Helling, George (1966). The Turkish Village as a Social System. Los Angeles: Limited Distrubution for Peace Corps Training Program, No: 13.

Hiltner, John (1960). Land accumulation in the Turkish Cukurova. Journal of Farm Economics, 42(3), 615-628.

Karpat, Kemal H. (1960). Social Effects of Farm Mechanization in Turkish Villages. *Social Research*, 27(1), 83-103.

Keleş, Ruşen ve Türkay, Orhan (1962). Köylü Gözü ile Türk Köylerinde İktisadi ve Toplumsal Değişme. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını.

Kıray, M. (1964/2000). Ereğli Ağır Sanayi'den Önce Bir Sahil Kasabası. İstanbul: Bağlam Yayınları.

Kolars, John F. (1963). Tradition, Season and Change in a Turkish Village. Chicago, Illinois.

ODTÜ Mimarlık Fakültesi (1965). Yassıhöyük Bir Köy İncelemesi. Ankara: ODTÜ Yayınları.

Pierce, Joe E. (1964). Life in a Turkish Village. New York: Holt, Rinehart and Winston, USA.

Roos, Leslie L. & Aggell, George W. (1968). New Teachers for Turkish Villages: A Military-Sponsored Educational Program. The Journal of Developing Areas II(July 1968), 519-532.

Scott, Richard B. (1968). The Village Headman in Turkey. Ankara: Institute of Public Administration for Turkey and the Middle East.

Sencer, Oya (1964) Kapıdağı Yarımadası Taş Ocakları İşçileri Araştırması. Sosyoloji Dergisi 2(19-20), 157-200.

Stirling, A. Paul (1960). A death and a youth club: feuding in a Turkish village. *Anthropological Quarterly* 33(1), 51-75.

Stirling, Paul (1965). A Turkish Village. London.

Stycos, J. Mayone (1965). The potential role of Turkish village opinion leaders in a program of family planning. *Public Opinion Quarterly* 29.1, 120-130.

Szyliowicz, Joseph Simon (1961). Erdemli: A Case Study in the Political Integration of the Turkish Villager. Ph.D. Dissertation, Columbia University.

Tanyol, Cahit (1962a). Peşke Binamlısı Köyü. Sosyoloji Dergisi, 2 (16), 17-59.

Tanyol, Cahit (1962b). Elifoğlu Köyü. Sosyoloji Dergisi, 2 (17-18), 171-222.

Tanyol, Cahit (1964). Eylen Köyü. Sosyoloji Dergisi, 2 (19-20), 38-98.

Tunçdilek, Necdet (1962). Orta Sakarya vadisinde toprak mülkiyeti. Sosyoloji Dergisi 2(16), 126-143.

Tunçdilek, Necdet (1964). Bozaniç Köyü. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Türkdoğan, Orhan (1962). Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Zümreler Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, *22*(3-4), 140-163.

Türkdoğan, Orhan (1963). Seçilmiş Bazı Yerli ve Göçmen Zümreler Üzerinde Sosyal Değişme Modelleri II. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, *23*(3-4), 115-136.

Türkdoğan, Orhan (1965). Erzurum ve Çevresinde Sosyal Araştırmalar. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayını.

Yasa, İbrahim (1960). Sindel Köyünün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı. Ankara: TODAİE.

Yasa, İbrahim (1969). Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü Karşılaştırmalı Bir Toplumbilimsel Araştırma. Ankara: AÜ SBF Yayınları

MEDYADA YER ALAN OLUMLU ÖĞRETMEN HABERLERİNİN ANALİZİ

THE ANALYSIS OF POSITIVE TEACHER NEWS IN THE MEDIA

Doç. Dr. İ. Bakır ARABACI
Fırat Üniversitesi, arabacibaki@gmail.com

Cebrail ÖZTÜRK
Mardin İl Milli Eğitim Müdürlüğü, ceboozturk@hotmail.com

ÖZET

Öğretmenlik, geleceğin inşasında en önemli role sahip mesleklerin başında gelmektedir. Öğretmenlik mesleğinin saygınlığında öğretmen yeterliği, rol ve rol davranışlarını gösterebilme durumu önem taşımaktadır. Bu konuda özellikle medyada yer alan olumlu öğretmen davranışları toplum nezdinde öğretmen saygınlığını etkilemektedir. Bu araştırmada öğretmenler ile ilgili medyada yer alan olumlu haberlerin analizinin yapılması amaçlanmıştır. Araştırmada betimsel, tarama türü yöntem, nitel araştırma desenlerinden durum analizi, veri toplama tekniği olarak doküman analizi, veri analizi olarak ta içerik analizi tekniklerinden yararlanılmıştır. 2009-2018 yılları arasında ulusal gazeteler ve internet web haberleri taranmış google ve benzeri arama motorlarında anahtar kelimeler kullanılarak haber kaynakları incelenmiştir. Örnekler tarafsız bir bakışla irdelenerek bilimsel ve tutarlı sonuçlara gidilmeye çalışılmıştır. Bu haberlerin medyada nasıl ve ne sıklıkta yansıtıldığı ve olayın nerede meydana geldiği, hangi kademede ve hangi cinsiyetler arasında cereyan ettiğine ilişkin sorulara cevap aranmıştır. Medyada yer alan olumlu öğretmen haberleri temalar altında kategorize edilmiştir. Araştırma sonucunda olumlu öğretmen haberlerinin; eğitim-öğretim alanında, sosyal ve kültürel alanlarda, bilimsel-teknolojik, sportif ve müzik alanında yoğunlaştığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Medya, Olumlu Öğretmen Davranışları, Örgütsel Vatandaşlık Davranışı

ABSTRACT

Teaching have the an important position among the professions that have vitality roles in the construction of the future In the respect of the teaching profession it is important that teachers can demostrate competence, roles and role behaviors. Positive teacher behaviors at this subject effect teacher respectability on community overview. Especially the news taking place on media about this subject is important. In this research the analysis of positive news on media about teachers has been intended to be made. In the research, descriptive scanning type method, qualitative research design as a case analysıs of content analysis techniques were used. Between 2009-2018 national newspapers and internet web news were scanned and by using keywords in search engines like Google, etc. news sources were reviewed. Examples were examined in an objective manner and tried to make make scientific and consistent results. Answers were searched to the questions that asked on how and how often these news were reflected in the media and where the incident occured, at what level and between which gender. Positive teacher news in the media were catagorized under themes. The results of the research showed that

positive teacher news is concantrated in the field of education and training social and cultural fields the scientific-technological, sportive and music.

Keywodrs: Media, Positive Teacher Behaviors, Organisational Citizenship Behaviors.

1. GİRİŞ

Yaşadığımız yüzyılda Dünya hiç olmadığı kadar süratli değişim sürecine girmiş bulunmaktadır. Bu değişim eğiliminin gelecek yıllarda daha da artacağı kaçınılmaz görünmektedir. Bilgi ve bilişim çağı olarak nitelendirilen bu çağda eğitimden beklentiler de giderek artırmaktadır. Eğitim sistemimizin bu yeni oluşuma göre şekillendirilmesi önem taşımaktadır. Bu yüzyılda eğitim sisteminden karmaşık problem çözme becerilerine sahip, eleştirel düşünen, yenilikçi, etkili iletişim kurabilen, kültürel farklılıklara saygı duyan, yüksek düzeyde iş birliği yapabilen, evrensel ölçekte rekabet edebilme becerilerine, millî benlik ve bilince sahip bireyler yetiştirmesi beklenmektedir. Eğitim bir yandan bireylere toplumsal değerleri kültürleme süreci içerisinde aktarırken, bir yandan da bireylerin değişen teknoloji ve çevre koşullarına uyum sağlamalarını kolaylaştırmalıdır. Eğitimin en önemli görevlerinden birisi de toplumları birbirinden ayıran ve onu güçlü kılan kültürel dinamiklerin korunmasıdır. Bu açıdan eğitim politikalarının, plan ve programların, eğitimsel yaşantıların, değerlendirme-biçimlendirme süreçlerinin bu amaçları gerçekleştirebilecek niteliklere haiz olması önem taşımaktadır. Eğitim sistem ve süreçlerinin temel işlevlerini etkin olarak yerine getirebilmesi, sistem içerisinde yer alan öğretmenlerin niteliğine bağlıdır. Öğretmenler öğrencilere, velilere ve tüm topluma rol model olmaktadırlar. Öğretmenlik mesleğinin toplumsal saygınlığı; sahip olunan statü, ekonomik veya sosyal faktörlerden çok, yapılan işin niteliği ile ilgilidir. Ülkemizde öğretmenlerin statü ve ekonomik bakımdan Avrupa ülkelerinden çok daha iyi durumda olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Ancak, Varkey GEMS Vakfı (2013) tarafından 21 ülke genelinde gerçekleştirilen Global Öğretmen Statüsü Endeksi'ne göre Türkiye, Öğretmen Saygınlık Statüsü Endeksi Sıralaması'nda 3. Sırada yer almaktadır. 2015 yılında yapılan bir başka araştırmada ise öğretmenlik ilk tercih edilen beş meslek arasındadır (Sunar, 2015). Öğretmenlik mesleğinin toplum nezdindeki saygınlığı birçok faktörden etkilenebilir. Bunlardan bazıları öğretmenlerin yeterlikleri ile ilgili iken, diğerleri öğretmenlerin diğergamlık, sosyal nezaket, centilmenlik gibi örgütsel vatandaşlık davranışları ve mesleki etik kodlara uygun davranış göstermeleri ile ilgilidir. Bu konuda medyada yer alan öğretmenlerle ilgili olumlu haberler önemli rol oynamaktadır.

Bu araştırma gazeteler, TV programları ve sanal medyada yer alan, örgütsel vatandaşlık ve öğretmenlerin öğretmenlik meslek etiğine uygun öğretmen haberlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma 2009-2018 yılları arasındaki süreci kapsamaktadır. Bu amaca matuf olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Medyada yer alan olumlu öğretmen haberlerinin yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Medyada yer alan olumlu öğretmen haberlerinin cinsiyete göre dağılımı nasıldır?
3. Medyada yer alan olumlu öğretmen haberlerinin sosyal kültürel, eğitim öğretim, bilimsel sportif alanlarına göre dağılımı nasıldır?
4. Medyada yer alan haberlerin örgün eğitim kademelerine göre dağılımı nasıldır?

2. Yöntem

Araştırma, betimsel tarama modelinde bir araştırmadır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırmalara uygun

bir modeldir (Karasar, 1999). Araştırmada nitel araştırma desenlerinden durum analizi yöntemi kullanılmıştır. Veriler doküman analizi ile toplanmış, içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Elde edilen veriler temalar altında kategorik olarak açıklanmış, görsellerle desteklenmiştir.

3. Bulgular

Araştırma sonucunda medyada yer alan olumlu öğretmen davranışlarının bilimsel-inovatif girişimler, sosyal etkinlikler, eğitim etkinlikleri, kültürel ve sosyal etkinlikler, bilimsel, sportif etkinlikler gibi temalar altında kategorize edildiği ortaya çıkmıştır. Tablo 1. Eğitim-Öğretim Alanında Medyada Yer Alan Olumlu Öğretmen haberlerini göstermektedir.

Tablo 1. Eğitim-Öğretim Alanında Medyada Yer Alan Olumlu Öğretmen haberleri

SR	CİNSİYET	BRANŞ	YER	ETKİNLİK	SONUÇ	TARİH
1	Erkek	Sınıf öğrt.	İstanbul	Öğretmen kendi imkânlarıyla etkili bir sınıf ortamı oluşturdu.	Öğretmen başarı belgesiyle ödüllendirildi.	2015
2	Erkek	Müzik öğrt.	Diyarbakır/Çınar	Öğretmen yapmış olduğu proje ile öğrencilere enstrüman çalmayı sevdirmiş velilerin de katılımını sağladı.	Aynı projeyi ilçe Milli Eğitim müdürlüğü başka okullara da uygulanma kararı alındı	2017
3	Erkek	Sınıf öğrt	Şanlıurfa	Öğretmen kıt imkânlarla dönüşüm malzemeleriyle okulda zekâ oyunları materyalleri geliştirdi.	Öğrencilerin okula bağlılığı arttırıldı.	2017
4	Erkek	Sınıf öğrt	Amasya	Öğretmen süt kutularıyla maket yapma etkinliğiyle sınıftaki tüm öğrencilerin süt içmeye özendirdi.	Okulda süt içmeyen öğrencilerin de süt içmeye başladı.	2017
5	Erkek	Matematik öğrt.	İstanbul	Öğretmen okul koridorlarını, sınıf kapıları, ve duvarları matematiksel desenler ve örüntülerle süsledi.	Öğrencileri matematiği daha eğlenceli öğrenmesi ve matematik korkularını yenmeleri sağladı.	2016
6	Erkek	Coğrafya öğrt.	Edirne	Engelli öğretmen kendisi gibi dezavantajlı öğrencilere yönelik kiraladığı bir mekanda öğrencilere gönüllü ders verdi.	Dezavantajlı öğrencilerin eğitimine katkı sağladı.	2017
7	Erkek-Kadın	Çeşitli branşlardan öğrt.	İzmir	22 öğretmenden oluşan eğitimciler hastanede yatmakta olan lösemili öğrencilere gönüllü olarak ders verdi.	Lösemili öğrencilerin hayata bağlı kalmalarını ve derslerinden geri kalmamaları sağlandı.	2017
8	Kadın	Sınıf Öğrt.	Van	Öğretmen yeni atandığı okula kitap kırtasiye ve diğer malzemeler için	Okulun ihtiyaçları karşıladı.	2017

				yardım kampanyası başlattı.		
9	Erkek	Sosyal Bil. Öğrt.	Sivas	Empati konusunu kavratmak için öğretmen tarafından yardım kampanyası başlatıldı.	Öğrencilere yardımlaşmanın önemi kavratıldı.	2010
10	Erkek	Sınıf Öğrt.	Gaziantep	Okul bahçesine matematiksel işlemleri kavratmaya yönelik tablo ve şekiller çizdi.	Öğrencilerin oyun oynayarak matematik öğrenmeleri sağlamdı.	2017
11	Kadın	Sınıf Öğrt	Kütahya/Simav	46 yıl öğretmenlik yapan öğretmenin işini aşk ile yaptı.	Uzun yıllar öğretmenlik yapmasına rağmen dinamikliğiyle genç öğretmenlere örnek oldu.	2015
12	Kadın – Erkek	Çeşitli Branşlardan Öğrt.	Diyarbakır	Okul öğretmenleri kendi imkânlarıyla okulun tadilatını yaptı.	Okul temiz ve ferah bir eğitim ortamına kavuştu.	2017

Tablo 1'de yer alan eğitim-öğretim faaliyetlerine ilişkin olumlu öğretmen haberleri incelendiğinde, cinsiyet dağılımına göre erkek öğretmenlerin lehinde bir durum görülmektedir. Öğretmenlerin branşlarına göre dağılımında sınıf öğretmenlerinin eğitim-öğretim faaliyetlerde daha fazla haber sayısına sahip olduğu görülmektedir. Eğitim-öğretim faaliyetlerde dezavantajlı bölgelerde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ve kırsal alanlardaki öğretmenlerin okul fiziki yapısını iyileştirme faaliyetleri ve yardım kampanyalarının sıklıkla haber yapıldığı görülmektedir. Medyada yer alan olumlu öğretmen haberlerine ilişkin etkinliklerde nerede ise tamamında öğretmenin kendi imkânlarıyla ve herhangi maddi bir destek almadan, gönüllük esasına göre ve diğer öğretmenlere göre farkındalık oluşturmuş faaliyetleri haber konusu edilmiştir. Haberlerin yıllara göre dağılımında belli bir farklılığa rastlanmamış, muhtelif yıllarda benzer haberlerin sıklığı ve sayıları birbirine yakındır. Tablo 1'deki Medyada eğitim-öğretim alandaki olumlu öğretmen haberlerine ilişkin doğrudan alıntı gazete haberlerinin bir kısmı aşağıdadır.

Türkiye'nin konuştuğu öğretmen Ahmet Naç'ın sınıfı örnek oldu. Dün, Türkiye'nin gündemine oturan öğretmen Ahmet Naç ve baştan yarattığı sınıfıyla ilgili Esenler Kaymakamı Yüksel Ünal hurriyet.com.tr'ye özel açıklamalarda bulundu. Ahmet öğretmenin sınıfı neredeyse bir kampanyaya dönüşüyor. Öğrencileri ve velileriyle el ele verip sıradan bir sınıftan masal gibi bir sınıf yaratan öğretmen Ahmet Naç, tüm Türkiye'nin takdirini kazandı. Esenler'deki Mehmet Akif Ersoy İlkokulu'nda sınıf öğretmeni olan Ahmet öğretmenin projesiyle ilgili Esenler Kaymakamı Yüksel Ünal şu açıklamalarda bulundu: "Öğretmenimiz Ahmet Naç'ın projesine her türlü maddi ve manevi desteği veriyoruz. Siz ne kadar sevindiyseniz emin olun biz iki katı sevindik. Böyle güzel bir projede emeği geçen okul müdürü ve öğretmene verilmek üzere bir başarı belgesi hazırlıyoruz. Ayrıca bu tür projeler diğer okullarda da yaygınlaşmalı. İlçemizdeki sivil toplum örgütlerine, okul müdürlerimize ve derneklere böyle işlerin yayılmasıyla ilgili yazılı bir mesaj gönderdik. İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne de projeye sahip çıkılması ve desteklenmesi için öneride bulunmuştuk." Dedi (http://www.hurriyet.com.tr/ahmet-nacin-olay-yaratan-sinifi-40010592).

Matematik Öğretmeni Selçuk Tütak, öğrencilere matematik dersini sevdirmek amacıyla dikkat çekici bir proje başlattı. Okul koridorları, sınıf kapıları ve duvarlar, matematiksel desenler ve örüntülerle süslendi. Çok sayıda öğrencinin korkulu rüyası olan Matematik dersi, merak uyandıracak şekilde anlatıldığında eğlenceli hale gelebilir. Öğretmenler bu derse olan ilgiyi arttırmayı başardıklarında, Matematiğe ilgi ve yeteneği daha az olan öğrencilerin de bu derse katılımı artabilir. Bunun güzel bir örneği Pendik Mehmet Akif Ersoy

Ortaokulu'ndan geldi. Okulun Matematik Öğretmeni Selçuk Tütak, öğrencilere matematik dersini sevdirmek amacıyla dikkat çekici bir proje başlattı. Projede okul koridorları, sınıf kapıları ve duvarlar ilgi çekici şekilde matematiksel desenlerle ve örüntülerle yağlı duvar boyası ile süsleniyor. Matematik öğretmeni Selçuk Tütak, öğrencilerin ulusal ve uluslararası değerlendirme sınavlarında matematik başarısının düşük seviyelerde olduğunu bu sınavlardaki başarısını arttırmak, matematik dersine olan ilgilerini çekmek ve matematiği sevimli göstermek için bu projeyi yaptığını söyledi. Öğrencilerin koridorlarda yürürken, kapıyı açarken ve kapatırken etrafına bakarken bile matematiği öğrendiğini ifade etti. Okul ile başladığı bu projeyi daha sonra mahalledeki sokaklara da uygulamak istediğini hatta mahallelerindeki bir sokak adını proje bittikten sonra 'Matematik Sokağı' olarak değiştirmek istediklerini ve gerekli mercilere başvuru yapılacağını söyleyen Tütak velilerden de çok güzel dönütler alındığını söyledi. Sosyal paylaşım sitelerinde de bu projeyi paylaşan Tütak, Türkiye'nin değişik bölgelerinden öğretmenlerin aradığını ve bilgi isteyerek aynı projeyi okullarında uygulamak istediklerini ve bu durumun gurur verici olduğunu söyledi (http://www.sozcu.com.tr/egitim/matematik-dersini-sevdiren-ogretmen.html).

Edirne'nin Havsa İlçesi'nde 53 yaşındaki öğretmen Süleyman Ekiz, kiraladığı bir oda ve önünde oluşturduğu 'Sokakta Bilgi Okulu'nda dezavantajı öğrencilere okullarında başarılı olmaları için 3 yıldır gönüllü olarak ders veriyor. Havsa İlçesi'nde Şehit Öğretmen Mehmet Birol Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'nde coğrafya öğretmeni olan 24 yıllık eğitimci Süleyman Ekiz, kendisini mahalledeki çocukların eğitimine adadı. Öğretmenliğe başladığı 1993 yılında geçirdiği trafik kazasında sağ bacağının kopması sonucu yüzde 50 engelli olan öğretmen Ekiz, okula gitmeyerek devamsızlık yapan ve derslerinde başarısız olan 30 dezavantajlı çocuğa 3 yıldır gönüllü eğitim veriyor. Evinin alt katındaki bir odayı kendi kiralayan Süleyman Ekiz, okuldaki görevinin ardından bu odada çocuklara her gün ders veriyor, ayrıca günde 1 saat internet kullanmalarını sağlıyor. Ekiz, çocukların oyun oynadığı sokağa tahta koyup, 'Sokakta Bilgi Okulu' kurarak futboldan, badmintona kadar tüm oyunları oynamalarına tahtada verdiği matematik problemlerini çözmeleri karşılığında izin veriyor. Çocuklara çeşitli sosyal aktivitelerle okumayı sevdirip derslerinde başarı olmalarını sağlayan evli ve 1 çocuk babası Süleyman Ekiz, onların ileride ülkeye faydalı olacaklarına inandığını belirterek, şunları söyledi (https://www.haberler.com/edirne-ogretmen-sokakta-bilgi-okulu-nda-10166782-haberi/).

Suriye sınırındaki Gaziantep'in Oğuzeli İlçesinde Yeşildere Cumhuriyet ilköğretim okulunun sınıf öğretmeni Halil İbrahim Zehir, okulun bahçesine çizdiği sayı tablosu ile öğrencilerine matematik dersini sevdiriyor. Öğrenciler, hem oynayarak hem de ders görüyor. Yeşildere Cumhuriyet İlköğretim Okulu sınıf öğretmeni Halil İbrahim Zehir, "okulun bahçesindeki beton zemine sayılardan oluşan tablo çizdi. Matematikte kullanılan çarpma, bölme, toplama, çıkarma gibi her işlemi, bu tablo üzerine gösteren Zehir, öğrencilerine hem oyun oynatıyor hem de ders veriyor. Öğrenciler, beden eğitimi dersindeki gibi oynayarak, matematiksel işlemleri öğreniyor. Boya ve sayı kalıplarla matematiği sevdiriyor." Dedi (http://ipekyolugazetesi.com/haber-ornek-ogretmen).

Diyarbakırlı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni Ekrem Yılmaz, 2011 yılında gittiği umre ziyaretinde, çok sevdiği öğrencilerinin de yanında olmasını istedi. Bir anda yarışma fikri aklına gelen Yılmaz, bu tarihten itibaren Diyarbakır'da kendi imkânları ile düzenlediği yarışmalarda başarılı olan öğrencileri umre ziyareti ile ödüllendirdi. 2011 yılında gerçekleştirdiği umre ziyaretinde, öğrencilerinin de yanında olmasını çok isteyen Yılmaz, burada aklına gelen fikri hayata geçirmek için kolları sıvadı. Diyarbakır'a döndüğünde umre ziyareti ödüllü yarışma yapmak istediği belirttiği kurumlardan gerekli izni alan Yılmaz, tüm masraflarını kendisinin karşıladığı ve yaklaşık 12 bin kişinin girdiği sınavı gerçekleştirmeyi başardı. Bu tarihte, sınavda birinci gelen öğrenciyi umre ziyaretine götüren Yılmaz, 2015'ten sonra ilk iki öğrenciyi umreye götürmeye başladı. Hayatını çocukların dini öğrenmesine adayan Yılmaz'ın en büyük hayali, yarışmayı Türkiye geneline yayıp daha çok öğrenciyi umreye götürmek. Yaptığı yarışma ile ilgili açıklamalarda bulunan Nevzat Ayaz Anadolu Lisesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni Ekrem Yılmaz, öğretmenlikte 15. yılını geride bıraktığını söyledi. 2011 yılında gittiği umre ziyaretinde çocukların da yanında olması isteğini duyduğunu aktaran Yılmaz, "Diyarbakır'a döner dönmez eylül ayını iple çekmeye başladım. Milli Eğitim Müdürlüğü ve Diyarbakır Valiliğinden izin aldıktan sonra yarışma yapmaya başladım. 75 bin öğrenci vardı ve bunların hepsine ulaşmam gerektiğini biliyordum. İlkin yaklaşık 12 bin civarında öğrenci başvurdu. Birincimizi temmuz ayı gibi götürdük. Orada yaptığı dua ve gözyaşları, beni çok etkiledi. Yarışmaya katılan öğrenciler, hocam biz çok şey kazandık. Bu yarışma sayesinde peygamberimizi öğrendik, sahabeleri tanıdık dediler, bu konuşmaları beni sonraki yıllarda yeni yeni yarışmalara sevk etti" dedi (http://www.yeniakit.com.tr/haber/ornek-din-ogretmeni-396626.html).

Diyarbakır'ın Bismil ilçesinde bir köy okulunda görev yapan 10'u kadın 18 öğretmen, okulu el birliğiyle boyayarak güzel bir görünüme kavuşturdu. Akbaş Köyü İlkokulu/Ortaokulunda görev yapan 18 öğretmen, 278 öğrencinin eğitim gördüğü okulu boyayıp, bahçesini düzenledi. Öğretmenlerin bu anlamlı çalışması, köy sakinlerinden ve velilerden takdir topladı. "BİRLİKTEN BİR GÜÇ DOĞAR" Okul Müdürü Mehmet Zeki Bıçakçı, öğretmenlerin yaptıkları çalışmalardan büyük memnuniyet duyduklarını söyledi. Bıçakçı, 10'u kadın 18 öğretmenin öğrencilere kaliteli eğitim hizmet sunmak için büyük çaba gösterdiğini, hep birlikte okulu güzelleştirebilmek için ellerinden geleni yaptıklarını belirtti Öğretmen Selim Aydın ise el birliğiyle okulu güzelleştirmeye çalıştıklarını söyledi. Ders dışı zamanlarda okulun eksiklerini tamamlamaya çalıştıklarını vurgulayan Aydın, şunları söyledi: "Elimizden geldiğince birlik ve beraberlik içerisinde bu eğitim ortamını çocuklarımıza uygun hale getirmeye çalışıyoruz. Bir şeyi sevince fedakârlık yapmak istiyor insan. Biz eğitime gönül verdiğimiz için yaptığımız fedakârlıklar gözümüze gelmiyor. Elimizden geldiğince devletimizle bu güzellikleri yapmaya devam edeceğiz (http://www.yenisoz.com.tr/anadolu-dan-ogretmen-hikayeleri-haber-26062).

Medyada yer alan öğretmenlere ilişkin olumlu haber kaynaklarının ikinci teması sosyal-kültürel faaliyetlere ilişkindir. Bu haberlerle ilgili veriler Tablo 2.'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Sosyal ve Kültürel Alanda Medyada Yer Alan Olumlu Öğretmen Haberleri

Sıra No	CİNSİYET	BRANŞ	YER	ETKİNLİK	SONUÇ	TARİH
13	Erkek	Din Kültürü öğrt.	Kocaeli	Öğretmen boğulma tehlikesi geçiren öğrencileri kurtardı.	Öğrencilerini kurtardıktan sonra iki öğretmen akıntıya kapılarak vefat etti.	2016
14	Erkek	Sınıf öğrt	Osmaniye	Öğretmen sulama kanalına düşen gezi arabasından 3 öğrenciyi kurtardı.	Sulama kanalında öğrencileri kurtarmaya çalışırken boğularak vefat etti.	2016
15	Erkek	Biyoloji öğrt.	Samsun	Öğretmen sokak köpekleri için 84 kulübe yaptırıp kış ayında hayvanlar için yiyecek temini sağladı.	Hayvan sevgisi ve korunması konusunda duyarlılık sağladı.	2017
16	Kadın	Fen Bilimleri Öğrt.	Adıyaman	Öğretmen başlattığı yardım kampanyasıyla 100'den fazla öğrencinin giyecek ve kırtasiye malzeme ihtiyacını giderdi.	Öğrencilere yardımlaşmanın önemi kavratıldı	2018
17	Kadın	Sınıf Öğrt.	Kayseri	Öğretmen yaşam koşulları çok kötü olan öğrencisi için yardım derneklerini harekete geçirdi.	Ailenin acil ihtiyaçları karşılandı, evleri restore edildi.	2018
18	Erkek	Sınıf Öğrt.	Van	Öğretmen yardım derneklerini harekete geçirdi.	Öğretmen okulundaki öğrenciler için giyecek ve kırtasiye temini sağladı.	2009
19	Kadın	Sınıf Öğrt.	Van	Öğretmen sosyal medya aracılığıyla kardeş okul oluşturup yardım talebi sağladı.	71 öğrenci için giyecek ve kırtasiye yardımı temin edildi.	2011

20	Erkek	Beden Eğt. Öğrt.	Sakarya	Kendi öğrencileri arasında dezavantajlı okullara kırtasiye ve giyecek yardımı kampanyası başlattı.	Öğrencilere yardımlaşma duygusunu aşıladı.	2012
21	Erkek	-	İzmir	Öğretmen engelli öğrencisini her sabah evinden alıp okula götürdü.	Öğrencinin eğitme olan bağlılığı arttırıldı.	2017
22	Erkek	Din Kültürü Öğrt.	Diyarbakır	Öğretmen yarışma düzenleyerek dereceye giren öğrencileri kendi imkânlarıyla umreye götürdü.	12 bin kişinin sınava katılması sağlandı ve okuttuğu derse karşı bir farkındalık yarattı.	2017
23	Kadın	Matematik Öğrt.	Eskişehir	Öğretmen, aldığı model uçak öğreticiliği kursu ile okul bahçesinde model uçak ve uçurtma etkinliği yaptı.	Öğrenciler arasında havacılık alanında ilgi merak oluşturdu.	2015
24	Kadın	Sınıf Öğrt.	Muş-Malazgirt	Öğretmen sosyal medya üzerinden yardım kampanyası başlattı.	Öğretmen başlattığı yardım kampanyasıyla sadece öğrencilerin değil çalıştığı köy halkının da ihtiyaçları karşıladı.	2015

Tablo 2' de Medyada yer alan sosyal ve kültürel faaliyetlere ilişkin olumlu öğretmen haberleri incelendiğinde, cinsiyet dağılımına göre erkek öğretmenlerin lehinde bir durum görülmektedir. Öğretmenlerin branşlarına göre dağılımında sınıf öğretmenlerinin sosyal ve kültürel faaliyetlerde daha fazla habere sahip olduğu görülmektedir. Sosyal kültürel faaliyetlerde dezavantajlı bölgelerde özellikle doğu bölgeleri ve kırsal alanlardaki öğretmenlerin okul fiziki yapısını iyileştirme faaliyetleri ve yardım kampanyalarının sıklıkla haber yapıldığı; sosyal, ekonomik yönden iyi durumda olan alanlarda ise kültürel faaliyetlerle beraber daha çok yardımda bulunma proje haberleri fazlalıkta olduğu görülmüştür. Medyada yer alan olumlu öğretmen haberlerinde Yapılan etkinliklerde nerdeyse tamamında gönüllük esasıyla yapıldığı ve diğer öğretmenlere göre farkındalık oluşturmuş faaliyetler haber konusu edilmiştir. Haberlerin yıllara göre dağılımında belli bir farklılığa rastlanmamış, muhtelif yıllarda benzer haberlerin sıklığı ve tekrar sayıları birbirine yakındır. Tablo 2'de yer alan ve medyada sosyal ve kültürel aladaki olumlu öğretmen haberlerine ilişkin doğrudan bazı alıntı gazete haberleri aşağıdadır:

Kocaeli'nin Kandıra ilçesinde denizde boğulma tehlikesi atlatan 3 öğrenciyi kurtaran 2 Kur'an kursu öğretmeni boğularak hayatını kaybetti. İstanbul'da bulunan bir Kur'an kursunun 2 öğretmeni ve öğrencileri günü birlik tatil için Kandıra'ya gitti. Kandıra Uzunkum sahilinde öğretmenler Halil İbrahim Yaşar (23), Satılmış Kula (23) ve 3 öğrenci denize girdi. Denize giren 3 öğrenci bir anda çırpınmaya başladı. Boğulma tehlikesi geçiren öğrencileri kurtaran öğretmenler bu kez kendileri akıntıya kapıldı. Aynı zamanda hafiz oldukları belirtilen öğretmenler çevredeki vatandaşların yardımıyla denizden çıkartıldı. Olay yerine gelen 112 Acil Servis ekipleri Halil İbrahim Yaşar ve Satılmış Kula'nın hayatını kaybettiğini belirledi. İki öğretmen otopsi yapılmak üzere İstanbul Adli Tıp Kurumu'na gönderildi (http://www.haberturk.com/gundem/haber/1250606-hatay).

Adıyaman 'da kısa süre önce Güzelsu köyündeki ortaokula atanan öğretmenin internet üzerinden başlattığı yardım kampanyasına destek sürüyor. Adıyaman'ın Gerger ilçesinin Güzelsu köyünde görev yapan Fen Bilgisi

Öğretmeni Meral Acet'in, ihtiyaç sahibi öğrenciler için internet üzerinde başlattığı kampanya destek görüyor. Acet, yaklaşık iki ay önce ilçeye bağlı Güzelsu Ortaokuluna Fen Bilgisi öğretmeni olarak atandı. Yaklaşık 450 öğrencinin eğitim gördüğü okulda Acet, öğrencilere yardım etmek istedi ve çözümü sosyal medyada buldu. Kışlık kıyafetlere ve kırtasiye malzemelerine ihtiyaç duyan öğrenciler için internet üzerinden yardım kampanyası başlatan Acet, kısa sürede 30 öğrenciye mont, 55 öğrenciye ayakkabı, 40 öğrenciye elbise ve 100 öğrenciye kırtasiye yardımında bulundu. Meral Acet, AA muhabirine yaptığı açıklamada, başlattığı yardım kampanyasına ilk desteğin okulda görev yapan 20 öğretmenden geldiğini söyledi (http://beyazgazete.com/video/webtv/yasam-11/ogretmenden-ogrencileri-icin-yardim-kampanyasi-adiyaman-479767.html).

Sarı-kırmızılı renklere gönül verenlerden oluşan Yalı Derneği üyeleri, Van'ın Tabanlı Köyü İlköğretim Okulu öğrencilerine el uzattı. Onlar için alınan giysiler ve kırtasiye malzemeleri kargoyla gönderildi. ***Öğretmen de üyeleri*** *GÖZTEPE Yalı Derneği üyeleri, Van merkeze bağlı Tabanlı Köyü'nde görev yapan dernek üyesi öğretmen arkadaşları Kerem Sürekler'i unutmadı. Yardım kampanyası düzenleyen Göztepeliler, Sürekler'in öğrencileri için kıyafet ve kırtasiye malzemeleri topladı. 35'er adet mont, pantolon, bere, kazak ve ayakkabının yanı sıra kırtasiye ve temizlik malzemeleri, kargoyla gönderildi.* ***'Bu mutluluk yeter'*** *DAHA önce de Konak Emir Sultan İlköğretim Okulu'na kırtasiye ve kitap yardımı yaptıklarını hatırlatan dernek basın sözcüsü Çağhan Gündem, şöyle dedi: "Her şeyin başı eğitim. Van'daki çocuklarımızın ihtiyaçlarını da bir nebze olsun karşılamak istedik. Öğrencilerin sevincini arkadaşımız Sürekler'in gönderdiği fotoğraflardan gördük. Bizim için bundan büyük mutluluk olamaz (http://www.milliyet.com.tr/van-daki-ogrencilere-goztepe-den-yardim/ege/haberdetay/24.02.2009/1063397/default.htm).*

Van'da bir köy okuluna İstanbul'dan ortaokul öğrencileri desteği ile kışlık giyecek gönderildi. Van'ın Muradiye İlçesi'ne bağlı Dinçbaş İlkokulu'na, İstanbul Fatih Atatürk İmam Hatip Ortaokulu tarafından gönderilen kışlık giyecekler öğrencilere dağıtıldı. Dinçbaş İlkokulu öğretmenlerinden Bengü Günay, öğrencileri için internet üzerinden yardım kampanyası başlattı. Günay, maddi yetersizlikler nedeniyle çocukların yazlık ve parçalanmış ayakkabılarla montsuz, deftersiz, kalemsiz okul gelmelerinin büyük sorun oluşturduğunu bildirdi. Bunun üzerine İstanbul Fatih Atatürk İmam Hatip Ortaokulu tarafından 'Benim olan senindir kardeş okul' adlı bir kampanya başlattı. Toplanan yardımlar da dün okula ulaştı. Gönderilen yardımlar 71 öğrenciye Milli Eğitim Müdürü Reşit Kütükçüoğlu'nun da katıldığı bir programla dağıtıldı. Çalışmayı başlatan Bengü Günay, şöyle dedi: "Muradiye'nin bütün yardımsever gönüllerini dolaştık onların desteği ve katkısıyla da amacımıza ulaştık. Öncelikle okulumuzun çevre düzenlemesini, ihata duvarını, boyasını yaptık. Daha sonra da kırsal kesimde olan öğrencilerimize de katkımız olsun istedik. İstanbul'un Fatih semtindeki Atatürk İmam Hatip Ortaokulu ile kardeş okul olduk. 'Benim olan senindir kardeş okul' sloganlarıyla 71 öğrencimize yardım gönderildi." (http://www.hurriyet.com.tr/egitim/ogrencilere-kislik-giyecek-yardimi-25633641).

İzmir'in Bayraklı ilçesinde yaşayan, doğuştan musküler distrofi hastası 16 yaşındaki Samet Karaköse, okul çağı geldiğinde annesinin gayretiyle eğitim hayatına başladı. Oğlunun okuldan geri kalmasını istemeyen anne Zeynep Karaköse, anaokulundan 8'inci sınıfa kadar oğlunu okula sırtında taşıdı. Ailenin yaşadığı zorluğa şahit olan öğretmen Birol Danışman, yaşanan sıkıntıları bitirmek için kendi aracını öğrencisine açtı. Hastalığı ve annesine "yaşattığı sıkıntılar" nedeniyle okula ilgi duymayan Karaköse, okula gitmek için artık annesine yük olmayınca duyduğu üzüntüden kurtuldu. Karaköse, her gün evine kadar gelip kendisini alan Danışman'ın gösterdiği fedakârlığı karşılıksız bırakmamak için derslerine dört elle sarıldı. Bu eğitim öğretim yılında kızını okula götürmek zorunda kaldığı için yol arkadaşı Samet'ten ayrı kalan Danışman, Samet'i mağdur etmemek için girişimlerde bulundu. Kaymakamlığa başvuran Danışman, Samet'e araç ayarlanmasını sağladı. "Artık engelli ailesi değilim" Zeynep Karaköse (48), AA muhabirine, oğlunun hastalığı nedeniyle eğitimden geri kalmasına gönlünün el vermediğini, bu nedenle eğitimini anaokulu çağında başlattığını anlattı. Karaköse, önceleri sırtında okula götürüp getirdiği oğlu büyüdükçe ve okulu evden uzaklaşınca belediye otobüsü kullandıklarını söyledi. Karaköse, otobüse kadar oğlunu tekerlekli sandalye ile taşıdığını, otobüse binerken Samet'i sırtına alıp tekerlekli sandalyeyi katladığını ifade ederek, "Sabah kahvaltısını yaptırıp giyindiriyordum. Çantasını bir omzuma, onu sırtıma alıyordum." dedi. Oğlunun iki yıl önce Gazeteci Çetin Altan Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesine kayıt olmasıyla kaderlerinin değiştiğini vurgulayan Karaköse, Birol öğretmenin kendilerine gelerek "Samet'i okula aracımla ben götürmek istiyorum." dediğini aktardı. Karaköse, Birol Danışman'ın sabah erkenden gelip Samet'i evden çıkarmalarına yardım ettiğini, apartmanın kapısında onu kucaklayıp panelvan tipi aracına taşıdığını, tekerlekli sandalyesini de aracın arkasına koyduğunu anlattı. Öğretmenlik bir yaşam biçim olduğunun altını çizen Danışman, "Samet'le aynı okuldayız ama benim öğrencim olmadı, dersine girmedim. Öğretmen sadece okulda,

sınıfta öğretmen olamaz. Okul dışına çıktığımızda da, her yerde örnek teşkil eden kişidir. Benim aklımdaki öğretmen modeli bu; yaşamıyla, davranışıyla, konuşmasıyla. Öğretmenliğin bir maddiyatı yok." diye konuştu (http://aa.com.tr/tr/yasam/fedakar-ogretmen-engelli-ogrenciye-yol-arkadasi-oldu/976208).

Adaksu ilk ve Ortaokulunda görev yapan bir öğretmen sosyal medya üzerinden başlattığı yardım kampanyasıyla öğrencilerine destek oldu. Malazgirt'te 25 kilometre uzaklıkta olan Adaksu köyü ilk ve ortaokullunda sınıf öğretmeni olan Fuat Mete okul öğrencilerinin ihtiyacını karşılamak amacıyla başlattığı kampanya kapsamında okuluna gönderilen yiyecek, giyim, kitap ve kırtasiye malzemelerini öğrencilere dağıttı. Yardıma muhtaç aileler için internet üzerinden yardım kampanyası başlatan Fuat Mete sosyal medya üzerinden birçok yardım malzemesi toplayıp, Adaksu'daki ailelere teslim etti. Okul öğretmenin başlattığı kampanya ile yardım malzemelerini alan öğrenci ve velileri öğretmenin bu olumlu yardım kampanyasından dolayı teşekkür ettiler. Kampanya hakkında bilgi veren Mete, ''Arkadaşlarımla sosyal medya üzerinden irtibata geçtim. Hem okulumuzun hem de öğrencilerimiz için yardım kampanyası başlattığımı söyledim. Arkadaşlarda Bir Elde Sen Ver kampanyası kapsamında yardım toplayıp kargolarla bana yolladılar. Milli Eğitim Müdürümüz Mehmet Aydınoğlu'nun bize tahsis ettiği bir araçla bu yardımları köydeki yardıma muhtaç insanlara ulaştırdık. Kampanyamıza destek veren herkese teşekkür ediyoruz.'' Dedi (http://www.mus.gen.tr/haber-27159-mus-ornek-ogretmen-haberi.html).

Medyada yer alan diğer olumlu öğretmen haberleri bilimsel ve sportif faaliyetlere ilişkindir. Bu haberlere ilişkin veriler Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Bilimsel ve Sportif Alanlarda Medyada Yer Alan Olumlu Öğretmen Haberleri

Sn	Cinsiyet	Branş	Yer	Etkinlik	Sonuç	Tarih
25	Kız	Okul öncesi öğrt.	Samsun	MEB, UNİCEF, Avrupa Birliği ve daha birçok yerle iş birliği içinde proje üretti.	İngiliz Varkey Vakfı tarafından verilen ve eğitim nobeli olarak bilinen ilk 50 finalist arasına girdi. Küresel Öğretmen Ödülünde 2018'de ilk 10'a girdi.	2018
26	Erkek	Müzik	Antalya/ Elmalı	"Bir piyano Dört Solist" adlı etkinlikle köy öğrencilerine Antalya Devlet Senfoni Orkestrasının konser vermesini sağladı.	Unutulmaya yüz tutmuş enstrüman ve birçok eseri kayıt altına aldı.	2015
27	Kadın	Bilişim Teknolojileri Öğrt.	Antalya	Uluslararası Robot Şampiyonası'na katıldı.	Uluslararası Robot Şampiyonası'nda "Zihin gücüyle nesnelerin kontrolü" projesiyle 1'incilik "Zihin gücüyle araç kontrolü" projesiyle dünya 2'inciliği "Uzaktaki El" projesiyle 4'üncülük aldı.	2017
28	Kadın	Sınıf Öğrt.	Antalya	'Okulum Gençleşiyor' projesini yaparak Köydeki kadınlara okuma yazma kursları ve ekonomik açıdan güçlenmelerine yardımcı olmak için ayakkabı atölyeleri açıldı.	Varkey Gems Vakfı tarafından 2015 Küresel Öğretmen Ödülleri'ne aday gösterilmiş ve dünyanın ne iyi 50 öğretmeni arasına giren ilk Türk öğretmen oldu.	2015
29	Erkek	Fizik Öğrt.	Düzce	TUBİTAK ve Şanlıurfa Valiliği tarafından düzenlenen	Finale kalarak 3 projeyle 2'incilik alındı.	2018

				uluslararası SAMSUN, TRABZON, ELEZIĞ, MALATYA yarışmasına farklı projelerle katılın sağlandı.		
30	Erkek	İlçe Milli Eğitim Müdürü	Ankara/ Çubuk	'Çubuk Okuyor' projesiyle her gün aynı anda bir saat kitap okunmasını sağladı.	Kitap okuyan öğrenci sayısı artmıştır ve öğrenciler kendi kitaplarını yazdı.	2017
31	Erkek	Okul müdürü- Öğretmenler	Aydın	Tübitak lise araştırma projelerinde matematik, sosyoloji ve değerler eğitimi alanında proje hazırladı	İzmir bölge birinciliği ve Türkiye derecesi aldı.	2018
32	Kadın	Sınıf öğrt.	Samsun	Hazırladığı projeyle okulun imkânlarını iyileştirme ve yerel dinamiklerin desteğiyle öğrencilere sportif faaliyetlere teşvikte bulundu.	Hayatında hiç raket tutmayan öğrenciyle Türkiye badminton birinciliği kazandı.	2014
33	Kadın	-	İzmir	Öğrencilere gerekli rehberliği yaparak; sandalyeye oturan kişinin vücut sıcaklığını elektrik enerjisine çevirme projesi hazırlattı.	"Termoelektrik sandalye" adlı projeyle temiz ve düşük maliyetli elektrik üretti.	2018
34	Erkek	Müzik öğrt.	Ankara	Görme yetisi olmayan müzik öğretmeninin 20'ye yakın müzik aleti çalması ve öğrencilere müzik sevgisi kazandırdı.	Diğer engelli insanlara dört duvar arasında kalmama ve yaşam sevgisi aşıladı.	2017
35	Erkek	Sınıf Öğrt.	Elazığ	Goncalar Solmasın Derneği'ni kurmuş, resim sergileri açmış ve okul için yardım malzemesi, topladı.	Öğretmenlik aşkını ve insan sevgisini yazdığı kitaplarla ve katıldığı söyleşilerle birçok insana aşılamaya çalıştı.	2014
36	Erkek	-	Kütahya	Akran Değerlendirme Sistemi isimli proje hazırladı.	"Eğitim ve Öğretimde Yenilikçilik Ödülleri Yarışmasında" Ege bölge birincisi oldu.	2017

37	Erkek	Bilişim Teknolojileri Öğrt.	Bilecik	Bilgisayar eğitimi ile ilgili birden fazla kitap yazdı.	Bilgisayar eğitimi alanında yılın fark yaratan öğretmeni ödülü nü aldı.	2017
38	Erkek	Fen Bilimleri Öğrt.	Zonguldak/ Ereğli	Eğitim öğretimde yenilikçilik alanında proje hazırladı.	Eğitim öğretimde yenilikçilik alanında Proje hazırlamada Türkiye üçüncüsü oldu.	2018
39	Kadın	Okul Öncesi Öğrt. (Okul Müdürü)	Samsun/ Ayvacık	Ülke çapında uygulanan çeşitli sosyal sorumluluk projeleri hazırladı.	Dünyadaki en iyi öğretmen arasına seçildi.	2017
40	Kadın	Okul Müdürü	İzmir	Öğrencilere cinsel istismarda bulunan kişilerin tutuklanmasını sağladı.	Uluslararası kadınlar cesaret ödülü ve Necip Hablemitoğlu ödülü aldı.	2017
41	Erkek	Bilişim Teknolojileri Öğrt.	Ankara	Avrupa Okul Ağı tarafından düzenlenen STEM yarışmasında katılım ve uluslararası birçok organizasyonda öğrencileri ile Türkiye'yi temsil etmek Öğrencileri 20'den fazla ulusal ve uluslararası proje katıldı.	Kanada'da düzenlenen Küresel Eğitim Değişimi Konferansı'nda Educator Challenge yarışmasında birincilik; Avrupa Komisyonu tarafından düzenlenen Uzay Farkındalığı yarışmasında ikincilik, Ayrıca Microsoft tarafından Harikalar Yaratan Öğretmen; Eğitimde En İyiler tarafından Yılın En Sıra Dışı Öğretmeni seçildi.	2018
42	Erkek	Fizik Öğrt.	Erzurum	Engelli öğretmenin çok sayıda sosyal farkındalık projesi hazırladı.	Türkiye'nin ilk Biyonik kulaklı fark yaratan öğretmeni, cumhurbaşkanlığı onur ödülü, en Yeşilaycı öğretmeni seçildi.	2015
43	Erkek	Fen Bilgisi Öğrt.	Van	Okulun elektrik ihtiyacı için rüzgâr tribünü yaptı.	Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığınca Eğitim öğretimde Yenilikçi ödüllü aldı.	2017
44	Erkek	Fen Bilgisi Öğrt.	Bayburt	Okul içinde çeşitli projeler ve bilim otobüsü projesi hazırladı.	Hazırladığı projelerle başka okullara örnek oldu.	2017

Tablo 3. İncelendiğinde cinsiyet dağılımına göre belirgin bir farklılığın olmadığı, branş dağılımına göre, bilimsel kategoride başarı kazanan öğretmen haberlerinde ağırlıklı olarak sayısal derslere (Fen Bilimleri öğretmenliği, Fizik Öğretmenliği Kimya öğretmenliği, Bilişim Teknolojileri öğretmenliği vb.) ait branş öğretmelerinin; sosyal sorumluluk projelerinde ödül alan olumlu öğretmen haberlerinde ise sosyal derslere (sınıf öğretmenliği başta olmak üzere sosyal bilgiler öğretmenliği, müzik öğretmenliği vb.) ait branş öğretmelerinin daha fazla haber konusu yapıldığı görülmektedir. Yapılan haberlerin şehirlere göre dağılımında kayda değer bir dağılım görülmemiştir. Haber değeri olarak görülen etkinliklerin büyük bir kısmı toplumun yararı gözetilerek yapılmış olan projelerden oluşmaktadır. Ayrıca yapılan haberler; bölgesel, ulusal ve uluslararası alanlarda ödül alan çalışmalardan oluşmaktadır. Yapılan haber kaynakları taramalarında bilimsel ve sportif alanlardaki olumlu öğretmen haberlerinde yıllara göre dağılımında; 2014 ve sonraki yıllarda yoğunluk kazandığı görülmektedir. Tablo 3'deki medyada

yer alan bilimsel ve sportif olumlu öğretmen haberlerine ilişkin doğrudan bazı alıntı gazete haberleri aşağıdadır.

Samsun'un Çarşamba ilçesinde doğan ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi'ni ikincilikle bitiren Nurten Akkuş, ikinci üniversitesini Sosyal Hizmetler ve Danışmanlık, üçüncü üniversitesini Sosyoloji alanında tamamladı. Samsun'un Ayvacık ilçesinde inşaat sonrası bomboş bir şekilde teslim aldığı ve ilçenin ilk anaokulu olacak okulun kurucu müdürlüğünü yaptı. Okulu öğrencilerin yeteneklerini geliştirebileceği bir yer haline getirdi. Evleri tek tek dolaşarak okul öncesi eğitimin önemini anlattı ailelere. MEB, Unicef, Avrupa birliği ve daha birçok yerle iş birliği içinde projeler üretti. Başarılı öğretmen Nurten Akkuş, İngiliz Varkey Vakfı tarafından verilen ve 'Eğitim Nobel'i olarak da bilinen İlk 50 finalist arasına girmeyi başardı. Ardından Küresel Öğretmen Ödülü'nde 2018'in ilk 10'u belli oldu. Bu defa Nurten Akkuş 10 finalistin yer aldığı listeye adını yazdırdı (https://listelist.com/dunyayi-degistiren-egitimli-kiz-cocuklari/)

Öğretmenlikten arta kalan zamanlarında unutulmaya yüz tutmuş birçok eseri kayıt altına alıyor. Şimdiye kadar 500 farklı eseri kayıt altına aldı. Bu eserlerin sosyal medya aracılığıyla insanlara ulaşması ve unutulmaması için çaba harcadı. Emre Dayıoğlu sadece unutulan enstrümanların ya da eserlerin kayıt altına alınmasına öncülük etmedi. Aynı zamanda farklı etkinlikler de düzenleyerek çocukların sosyal gelişimlerine yardımcı oldu. "Bir Piyano Dört Solist" adlı etkinlikle Antalya'nın Elmalı ilçesinin köylerindeki daha önce hiç piyano ile tanışmamış 600 çocuğu piyano ile tanıştırdı. Antalya Devlet Senfoni Orkestrası'nın Bayramlar köy okulunda konser vermesini sağladı. Emre Dayıoğlu kaybolmaya yüz tutmuş eserlerin yeniden topluma kazandırılması için çalışmalar yaptı. Köyde yaşayan çocukların farklı müzik türleriyle tanışmalarına yardımcı oldu. Anadolu kültürünün nesilden nesile aktarılması için çaba gösterdi. Binlerce yıllık Anadolu folklorunun unutulmaması ve canlı tutulması için yüzlerce eseri kayıt altına alarak kocaman bir fark yarattı (http://www.sabancivakfi.org/tr/sosyal-degisim/emre-dayioglu).

Kumköy köy okulunda dört farklı sınıfa aynı derslik içinde eğitim vererek öğretmenlik mesleğini sürdürüyor. Ders saatleri dışında da köy halkı ve köy okulunda okuyan çocuklar için çalışmalar yapıyor. Dilek Livaneli işe ilk olarak "Okulum Gençleşiyor" projesi ile başladı. Öğrenciler için okulun bir odasını hobi sınıfına çevirdi. Öğrencilerin hayata daha donanımlı katılımları için onlarca farklı proje geliştirdi. Öğrencilerini ilk defa buz pateni, opera, sinema ve tiyatro ile tanıştırdı. Sadece okulda okuyan öğrencileri için değil, Kumköylüler için de çalışmalar yaptı. İlk olarak köyde okuma yazma bilmeyen kadınlar için okuma yazma kursları düzenledi. Dilek öğretmen köyde yaşayan kadınlar için devlet ve özel sektör desteği ile bir ayakkabı atölyesi açarak kadınların ekonomik açıdan güçlenmelerine yardımcı oldu. İdealist bir öğretmen olan Dilek Livaneli yaptığı çalışmalardan dolayı onursal başkanlığını ABD eski Başkanı Bill Clinton'ın üstlendiği Varkey Gems Vakfı tarafından 2015 Küresel Öğretmen Ödüllerine aday gösterildi ve dünyanın en iyi 50 öğretmeni arasına giren ilk Türk öğretmen oldu (http://www.egitimpedia.com/fark-yaratan-ogretmenler-dilek-livaneli/).

Ankara'nın Çubuk ilçesi yıllardır sürdürülen güzel bir proje ile gündemde. 'Çubuk Okuyor Projesi' isimli proje ilk defa 4 yıl önce uygulanmaya başladı. Proje kapsamında ilçedeki okullarda öğretmen ve öğrenciler her gün aynı zamanda bir saat kitap okuyor. Çubuk İlçe Milli Eğitim Müdürü Murat Aslan yaptığı açıklamada, göreve geldikten sonra hayata geçirdikleri projeyi hiç ara vermeden devam ettirdiklerini söyledi. Anadolu Ajansı'nın aktardığı bilgiye göre, proje kapsamında ilçe sınırlarındaki tüm öğrenciler ve öğretmenlerin her gün aynı anda bir saat kitap okuduğunu ifade eden Aslan, proje ile öğrencilerin düşünme, anlama, kavrama ve yazma yeteneklerini artırırken, zararlı alışkanlıklardan da uzak durduğunu ve okuma alışkanlığı kazandığını belirtti. Dört yıldan bu yana 22 bin öğrenci, öğretmen ve okul personeli her gün aynı saatte kitap okudu. 5 öğrenci kendi romanlarını yazıp yayımladı. Uygulanan projelerle öğrencilerin kendi romanlarını da yazmaya başladığını anlatan Aslan, "Örneğin Çubuk Yıldırım Beyazıt Anadolu Lisemizde 5 öğrencimiz öğretmenlerinin de desteğiyle kendi romanlarını yazarak yayımladılar. 'Klavyenin Ucunda' isimli romanlarını yazan ve geçtiğimiz günlerde imza töreni düzenleyen yazarlarımız, bu çalışmalarıyla da Ankara'da bir ilki gerçekleştirmiş oldu." diye konuştu. Okullarda disiplin sorunu yüzde 80 çözüldü. Aslan, dilin sadece iletişim aracı olmadığını, aynı zamanda düşünme aracı da olduğunu vurgulayarak, "Hayata geçirdiğimiz 'Çubuk Okuyor' ve diğer projelerle okullarımızda disiplin sorunu yüzde 80 çözüldü. Toplamda baktığımızda üniversiteye giriş oranında yüzde 40'lık bir artış söz konusu. Projenin uygulanıp uygulanmadığını da okulları ziyaret ederek sürekli takip ediyoruz." İfadelerini kullandı (https://onedio.com/haber/ogrenciler-roman-yayimladi-basari-seviyesi-yukseldi-ankara-cubuk-ta-dort-yildir-her-gun-ayni saatte-kitap-okunuyor-824944)

Ege Anadolu Lisesi'nde müzik öğretmenliği yapan ve çocukken geçirdiği hastalık sonucunda görme yetisini yitiren Cafer Doğar (41), 17 yıldır müzik öğretmenliği yapıyor. Çaldığı saksafon, keman, piyano, bağlama, ud, kaval, org, ney, darbuka, batari, klarnet, batari, bendir, zil, davul, basgitar, davul, mızıka ile hem öğrencilere müziği sevdiren hem de onlara ilham kaynağı olan Cafer öğretmen yaşam öyküsünü anlattı: kabullenmek zor oldu. "40 günlükken menenjit hastalığı geçirmişim ve bundan dolayı da görme kaybı oluşmuş. Önceleri gece körlüğü ile başladı. Sonrasında görme yetimi tamamen kaybettim. Uçurtma uçurmak için koşardım fakat takılır düşerdim. Kendimi görüyor zannediyordum, görenler gibi hareket etmeye çalışıyordum. Kabullenme süreci çok zor oldu. Ailem bana Aşık Veysel'i gösterdi. Beni ona özendirdiler. Aşık Veysel'in türküleri ile büyüdüm. Babamın teşvikiyle saz çalmaya başladım. İlkokul öğretmenim orga yönlendirdi. Ortaokuldayken klasik keman, saksafon ve bateri eğitimi aldım. Üniversite yıllarımda ise şan, piyano ve gitar eğitimi aldım" dedi. Dört duvar arasında kalmayın, Görme engellilerin yaşamayı sevmesiyle her şeyin üstesinde geleceğini söyleyen Doğar, "Okulda ya da mesleğimde başarısız olursam bütün engelli arkadaşlarıma yansıyacak diye düşündüm. Titiz olmaya gayret ettim. İdarecilerim öğretmen arkadaşlarımda beni benimsediler. Engelli arkadaşlarım evlerine kapanmasın. Bir şeyler yapmaya çalışsınlar. İnsan istediğinde beyni ile her şeyi yapabiliyor. Biraz sosyal olsunlar. Evde dört duvar arasında kalmak belli süre sonra sıkıyor ve hayata küstürüyor. Yaşamayı sevsinler. Bir insan kendisini severse, değer verirse çevre de sizi öyle görüyor. İnsan ilk önce kendi ile barışık olmalı" ifadelerini kullandı (https://www.haberler.com/gorme-engelli-ogretmen-muzik-ile-hayata-baglandi-10303889-haberi).

Kütahya'nın Altıntaş ilçesi Şehit Polis Elvan Özbay Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğretmeni Özgür Ataç, Manisa'da düzenlenen 'Eğitim ve Öğretimde Yenilikçilik' Ödülleri yarışmasında hazırladığı proje ile Ege Bölge birincisi oldu. Ataç, bu başarısından dolayı Kütahya Valisi Ahmet Hamdi Nayir tarafından başarı belgesi ile ödüllendirildi. Kütahya için çok değerli bir başarı kazanıldığını belirten Altıntaş Kaymakamı Musa Kazım Çelik, ''Milli Eğitim Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı tarafından bu yıl 5. kez düzenlenen 'Eğitim ve Öğretimde Yenilikçilik Ödülleri' kapsamında Türkiye genelinde 3 bin 357 proje başvurusu yapıldı. Altıntaş Şehit Polis Elvan Özbay Bilişim Teknolojileri Öğretmeni Özgür Ataç tarafından hazırlanan 'Akran Değerlendirme Sistemi' isimli proje öğretim, yöntem ve teknikleri kategorisinde rakiplerini geride bırakarak bölgesel ödül almaya hak kazanıp ilimizi gururlandırdı. Değerli öğretmenimiz Özgür Ataç'a ve Okul Müdürümüz Raşit Kırcın'a Kütahya Valimiz Ahmet Hamdi Nayir tarafından verilen başarı belgelerini takdim ettik. Kıymetli hocalarımızın başarılarının devamını diliyorum'' diye konuştu (http://www.milliyet.com.tr/basarili-ogretmen-odullendirildi-kutahya-yerelhaber-2446029/).

Bozüyük Halk Eğitim Merkezinde 2010 yılından beri görev yapan Bilişim Teknolojileri Öğretmeni Hakan Yandım, başarılı çalışmalarını bilgisayarın kitabını yazarak taçlandırdı. Bozüyük Halk Eğitim Merkezinde 2010 yılından beri görev yapan Bilişim Teknolojileri Öğretmeni Hakan Yandım, başarılı çalışmalarını bilgisayarın kitabını yazarak taçlandırdı. Hakan Yandım, ilk olarak 2015 Mart ayında "Bilgisayar Öğrenmenin Kısa yolu" isimli 448 sayfalık bir kitap yayınlamıştı. Kitabın ikinci versiyonu 2016 Mart ayında yayınlandı. Şimdi ise 542 sayfadan oluşan ve yanında bir de yardımcı DVD yer alan kitabın yeni versiyonu olan "Bilgisayar Öğrenmenin Kısa yolu 3 Yardımcı DVD" yayınlandı. Yayınlanan bu kitap MEB onaylı 163 saatlik bilgisayar işletmenliği kursu içeriğine sahip Türkiye'de yayınlanmış ilk ve tek kitap olma özelliği taşıyor. "Bilgisayar Öğrenmenin Kısa yolu 3" bu özelliğinin yanı sıra 3 işletim sisteminin anlatıldığı Türkiye'de yayınlanmış ilk ve tek kitap. İçerisinde 600 konu başlığının yer aldığı kitap A'dan Z'ye bilgisayar kullanımının tüm inceliklerini anlatıyor. Güncel sorunlara çözüm önerilerinin yer aldığı kitap akıcı bir dile sahip. Teknik dilden uzak, her seviyedeki bilgisayar kullanıcısının anlayabileceği şekilde yazılan kitabın yanında verilen DVD dolu dolu bir içeriğe sahip şekilde hazırlanmış. Kitap yanında verilen yardımcı DVD içerisinde; 2 GB'a yakın içerik, 582 dakika video eğitim, 1.364 slayttan oluşan sunumlar, uygulama soruları ve çözümleri, Word-Excel uygulama örnekleri ve çözümlü halleri yer alıyor. İlçemizde yüzlerce kişiye Bilgisayar İşletmenliği kursu veren yandım, 2010-2014 yılları arasında yürüttüğü "Annem Bilgisayar Öğreniyor" projesi ile 400'e yakın anneye Temel Bilgisayar Okuryazarlığı eğitimi vermişti. 2013 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Bilecik ilinde yılın fark oluşturan öğretmeni seçilerek Ankara'daki kutlama törenlerinde Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı, Başbakanlık ve Cumhurbaşkanlığı makamlarında ilimizi temsil etmişti. Genç öğretmenin yayınlamış olduğu kitaplar birçok bilgisayar eğitimi veren kurumda kaynak kitap olarak kullanılmakta olup Milli Eğitim eski bakanı Nabi Avcı tarafından övgüyle karşılanmıştı (https://www.timeturk.com/basbakan-yardimcisi-numan-kurtulmus-un-esi-sevgi kurtulmusdarende -ziyaret-etti/haber-534811).

4. Sonuç ve Öneriler

Yaşadığımız yüzyılda çevresel ve teknolojik gelişmeler örgütsel yapıları ve davranışları etkilemektedir. Geleceğin teminatı olarak görülen çocuklarının gerekli bilgi ve beceriler ile milli ve evrensel değerlerle donanık, çevresel gelişmelere uyum sağlayabilen bireyler olarak yetiştirilmeleri önemlidir. Bu süreçte kuşkusuz en önemli görev öğretmenlere düşmektedir. Öğretmenlerin gerekli bilgi, beceri ve uzmanlık yeterliklerinin yanında, öğrencilerin ve toplumun rol modeli olarak olumlu davranışlar sergilemeleri gerekmektedir. Toplumda imaj oluşturma konusunda önemli yer teşkil eden medyada olumlu öğretmen haberlerinin yer alması öğretmenlik mesleğinin statüsünü, itibarını ve saygınlığını artırdığı bir gerçektir. Bu durum öğretmenin mesleğe olan bağlılığını ve iş doyumunu beraberinde getirmektedir. Medyada yer alan sosyal kültürel ve eğitim öğretim alanında yapılan haberler, ağırlıklı olarak yardım kampanyalarından ve eğitim ortamlarının fiziki koşullarının daha iyi hale getirilmesi konusunda yapılan faaliyetlerden oluşmaktadır. Medyada eğitim-öğretim faaliyetleri açısından erkek öğretmenler, doğu ve güneydoğu bölgeleri lehinde ve öğretmenlerin kendi çabaları ile ürettikleri faaliyetler ön plana çıkmaktadır. Gönüllülük esası üzerine yapılan çalışmada Öğretmenlerin değer tercihleri ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasında gönüllülük alt boyutu ile öz denetim, uyum ve güvenlilik dışındaki tüm alt boyutlar arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Değerler arttıkça örgütsel vatandaşlık davranışları da olumlu yönde artmakta; azaldıkça da olumsuz yönde artış göstermektedir (Aktay, 2009).

Sosyal ve kültürel faaliyetler açısından da cinsiyet açısından erkek öğretmenler ve doğu ve güneydoğu bölgeleri lehinde bir durum gözlendiği, daha çok maddi durumu iyi olmayan öğrencilere yardım konusunun öncelik kazandığı görülmüştür. (Boylu ve Sökmen 2011) 'in araştırmalarında da benzer bulguya göre Erkek işgörenlerin, kadın işgörenlere nazaran örgütsel vatandaşlık davranışlarını daha çok sergiledikleri söylenebilir

Medyada yer alan bilimsel etkinliklerin proje çalışmaları, sportif açıdan öğrencilere spor yapma olanağı sağlama, öğrencilerin müzik enstrümanı çalma becerilerini geliştirme konusunda olumlu haberlerin medyada yer aldığı görülmüştür. Araştırma sonucumuza paralel olarak daha önce yapılmış çalışmalarda da Örgütsel vatandaşlık davranışlarında branşlara göre fen-matematik alan öğretmenleri sosyal alan öğretmenlerine göre daha olumlu görüşlere sahiptir (Yılmaz, 2010). Medyada olumlu öğretmen haberleri arasında en çok arzu edilen Bilimsel ve sportif alanlardaki haberlerin frekans sayısı az olmakla beraber 2014 yılı ve sonrasında haber sayısının arttığı görülmüştür. Yapılan araştırmalar sonucunda, örgütsel vatandaşlık davranışı gösteren işgörenlerin diğerlerine göre daha yüksek performans sergiledikleri ortaya konulmuştur (Moorman, 1993; Netemeyer vd., 1997).

Haber niteliği ve içeriği ne olursa olsun medyada yapılan olumlu haberlerin, öğretmenlik meslek etiği, statüsü açısından toplum nezdinde bir itibar kaynağı olduğu açıktır. Yazılı, görsel ve sanal medya ortamlarında olumlu öğretmen haberleri her ne kadar sayı bakımından olumsuz öğretmen haberlerinden fazla ise de eğitim ortamlarında yer alan projeler, kampanyalar ve bilimsel sportif başarılar; bir taciz haberi veya bir şiddet haberi kadar dikkat çekmediği görülmektedir. Eğitim-öğretim ve sosyal kültürel alanlarda yer alan olumlu öğretmen haberlerinin çoğunlukla öğretmenin şahsi gayretleriyle oluşturulduğu görülmektedir. Çalışmada ulaşılan bulgular ışığında konuya ilişkin öneriler şu şekilde sıralanabilir:

• Tüm öğretmen yetiştirme (Lisans-lisansüstü) programlarında "Öğretmenlik Meslek Etiği", ahlaki gelişim, değer kavramlarına yönelik bilgi ve beceri eğitimine yer verilmesi önem taşımaktadır.

• Olumlu öğretmen davranışlarının değerlendirilmesi ve ödüllendirilmesi gerekmektedir.

• Sadece ulusal veya uluslararası alanlarda ödül alan öğretmen haberlerinin eğitim camiasında paylaşılması önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Aktay. A , Ekşi. H. (2009). Yönetici ve Öğretmenlerin Değer Tercihleri ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki. *İş Ahlakı Dergisi Turkish Journal of Business Ethics*, 2(3), 19-65.

Boylu. A , Sökmen. Y, (2011). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Cinsiyete Göre Farklılık Gösterir Mi? Otel İşletmeleri Açısından Bir Değerlendirme. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10*(1):147 - 163

Karasar, N. (1999) Bilimsel Araştırma Yöntemi, Ankara: Nobel Yayınevi.

Moorman, R. H. (1993). The Influence of Cognitive and Affective Based Job Satisfaction Measures on the Relationship Between Satisfaction and Organizational Citizenship Behavior, *Human Relations*, 46: 759-776

Sunar, L., Kaya, Y., Otrar, M., Nerse, S., Demiral, S., & Kalpaklıoğlu, B. (2015). Türkiye'de çalışma yaşamı ve mesleklerin itibarı. Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Endeksi Projesi. http://turkeyses.net

Yılmaz, K. (2010). Kamu ortaöğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel vatandaşlık davranışları ile ilgili görüşleri. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 29(1), 1-16.

İnternet Haber Kaynakları

Haber.1. http://www.hurriyet.com.tr/ahmet-nacin-olay-yaratan-sinifi-40010592 2015

Haber.2. http://www.iha.com.tr/haber-ornek-bir-okul-ornek-bir-proje-fedakar-bir-ogretmen-690568/ 2017

Haber.3.http://www.haberturk.com/ogretmenin-ogrencileri-icin-yaptigi-langirt-sosyal-medyada-ilgi-gordu-1665702-2017

Haber.4.http://www.milliyet.com.tr/ogrencilere-surpriz-proje-yle-sutu-sevdirdi-amasya-yerelhaber-2366911/-2017

Haber.5. http://www.sozcu.com.tr/egitim/matematik-dersini-sevdiren-ogretmen.html

Haber.6.https://www.haberler.com/edirne-ogretmen-sokakta-bilgi-okulu-nda-10166782-haberi/ 2017

Haber.7.https://www.sabah.com.tr/egeli/2017/11/25/losemi-hastalarinin-fedakar-ogretmenleri 2017

Haber.8. https://www.takvim.com.tr/guncel/2017/12/30/number-van-ogretmen-2017

Haber.9.https://www.pusulahaber.com.tr/ogrenciler-topladiklari-yardimi-hayat-agacina-teslim-etti-972497h.htm-2010

Haber.10.http://ipekyolugazetesi.com/haber-ornek-ogretmen-2017

Haber.11. https://www.sabah.com.tr/kutahya/2015/04/04/ornek-ogretmen-2015

Haber.12.https://www.haberler.com/ogrencilere-sinema-salonu-yapmak-icin-kollari10275375-haberi/-2017

Haber.13. http://www.yeniakit.com.tr/haber/ornek-din-ogretmeni-396626.html-2017

Haber.14.http://www.yenicaggazetesi.com.tr/kahraman-ogretmen-kazada-3-kisiyi-kurtarmis-139002h.htm-2016

Haber.15.http://www.samsunkenthaber.com.tr/haber/guncel/samsunda-emekli-ogretmen-fevzi-uyar-sokak-kopekleri-icin-84-kulube-yapti/2968.html-2017

Haber.16.http://beyazgazete.com/video/webtv/yasam-11/ogretmenden-ogrencileri-icin-yardim-kampanyasi-adiyaman-479767.html-2018

Haber.17.https://www.memurlar.net/haber/786855/fedakar-ogretmen-ogrencisinin-hayatina-dokundu.html-2018

Haber.18.http://www.milliyet.com.tr/van-daki-ogrencilere-goztepe-den-yardim/ege/haberdetay /24.02.2009/1063397/default.htm-2009

Haber.19.http://www.hurriyet.com.tr/egitim/ogrencilere-kislik-giyecek-yardimi-25633641-2011

Haber.20. https://www.sondakika.com/haber/haber-kardes-okula-yârdim-eli-3476889/-2012

Haber.21.http://aa.com.tr/tr/yasam/fedakar-ogretmen-engelli-ogrenciye-yol-arkadasi-oldu/976208-2017

Haber.22.http://www.milliyet.com.tr/din-kulturu-ogretmeni-kendi-imkanlari-diyarbakir-yerelhaber-2407975/

Haber.23.http://www.merhabahaber.com/ozel-haber-havacilik-tutkulu-ornek-ogretmen-592195h.htm-2015

Haber.24. http://www.mus.gen.tr/haber-27159-mus-ornek-ogretmen-haberi.html-2015

Haber.25. https://listelist.com/dunyayi-degistiren-egitimli-kiz-cocuklari/-2018

Haber.26. http://www.sabancivakfi.org/tr/sosyal-degisim/emre-dayioglu -2015

Haber.27.http://www.hurriyet.com.tr/antalyali-ogrencilerin-robotu-dunya-birincisi-s-40542908-2017

Haber.28. http://www.egitimpedia.com/fark-yaratan-ogretmenler-dilek-livaneli/-2015

Haber.29.http://www.milliyet.com.tr/duzce-bilsem-icatlariyla-goz-kamastiriyor-duzce-yerelhaber-3119479/-2018

Haber.30.https://onedio.com/haber/ogrenciler-roman-yayimladi-basari-seviyesi-yukseldi-ankara-cubuk-ta-dort-yildir-her-gun-ayni-saatte-kitap-okunuyor-824944-2017

Haber.31.https://www.sabah.com.tr/egeli/2018/03/01/aydin-anadolu-imam-hatip-lisesinden-buyuk-basari-2018

Haber.32.http://www.radikal.com.tr/samsun-haber/raket-tutmayi-bilmeyen-ogretmen-ogrencilerini-sampiyon-yapti-1478892/ -2014

Haber.33.http://www.milliyet.com.tr/ogrenciler-oturdugu-yerden--populerbilim-haber-2765110/-2018

Haber.34.https://www.haberler.com/gorme-engelli-ogretmen-muzik-ile-hayata-baglandi-10303889-haberi-2017

Haber.35. http://www.sabancivakfi.org/tr/sosyal-degisim/haci-ormanoglu- 2014

Haber.36.http://www.milliyet.com.tr/basarili-ogretmen-odullendirildi-kutahya-yerelhaber-2446029/-2017

Haber.37.https://www.timeturk.com/basbakan-yardimcisi-numan-kurtulmus-un-esi-sevgi-kurtulmus-darende-yi-ziyaret-etti/haber-534811-2107

Haber.38. http://www.degisimmedya.com/basarili-2-33459-haber.htm-2018

Haber.39.http://www.hurriyet.com.tr/egitim/nurten-ogretmen-dunyanin-en-iyi-50-ogretmeni-arasinda-40676750-2017

Haber.40. http://www.aljazeera.com.tr/haber/saadet-ogretmene-abdden-odul-2017

Haber.41.https://www.memurlar.net/haber/778328/selcuk-ogretmen-kuresel-ogretmen-odulune-layik-goruldu.html-2018

Haber.42.http://www.milliyet.com.tr/engelleri-asan-engelli-ogretmen-erzurum-yerelhaber-565921/ 2015

Haber.43.https://www.haberler.com/sinirdaki-okulun-elektrigi-kesildi-mahmut-10245986- haberi/2017

Haber.44. http://www.coruhhaber.net/index.php/2017/11/25/ornek-ogretmen-emre-ozelin-yeni-projesi-bilim-otobusu/2017

MEDYADA YER ALAN OLUMSUZ ÖĞRETMEN HABERLERİNİN ANALİZİ

THE ANALYSIS OF NEGATIVE TEACHER NEWS IN THE MEDIA

Doç. Dr. İ. Bakır ARABACI
Fırat Üniversitesi, arabacibaki@gmail.com

Cebrail ÖZTÜRK
Mardin İl Milli Eğitim Müdürlüğü, ceboozturk@hotmail.com

ÖZET

Öğretmen eğitim-öğretim sürecinin en önemli öğesi konumundadır. Bu nedenle Türk toplumu içerisinde öğretmenin çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Öğretmenin statüsü; öğretmenlerin yeterlikleri, rollerini oynama düzeyi ve davranışları ile ilişkilidir. Toplumsal beklentilere uygun olmayan öğretmen davranışları toplum nezdinde öğretmenin statüsünü olumsuz yönde etkilemaktadir. Son zamanlarda medyada öğretmenin statüsünü olumsuz yönde etkileyebilecek birçok haber yer almaktadır. Öğrenciye yönelik fiziksel, cinsel istismar; öğretmen ve yöneticiler arasında yaşanan şiddet olayları bunlardan bazılarıdır. Bu araştırma medyada öğretmen ve öğrenciyi konu alan olumsuz olay ve durumların cinsiyet, olayın yeri, nasıl meydana geldiği, hangi kademede, yaşlarda, hangi yıllarda yaşandığı, olay sonucuna ilişkin soruları aramaya yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, 2009-2018 yılları arasında ulusal gazeteler ve internet web haberleri taranmış, veriler doküman analizi ile toplanarak içerik analizi tekniği ile çözümlemiştir. Elde edilen veriler temalar altında kategorize edilmiştir. Örnekler tarafsız bir bakışla irdelenerek bilimsel ve tutarlı sonuçlara gidilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda olumsuz öğretmen profili ile ilgili haberlerin; şiddet, cinsel istismar konularında yoğunlaştığı sonucuna ulaşılmıştır

Anahtar kelimeler: Medya, Öğretmen, Olumsuz Haberler, Öğretmenlik Mesleği.

ABSTRACT

Teacher is the most important factor of education and training process. So that teacher has so important condition in the Turkish society. The status of the teacher is related to teachers' abilities, the level of acting their roles and to their behaviors. Teacher behaviors that are irrelevant to social expectations effect the teacher status negatively on community's overview. There have been so many news that can effect teacher's status negatively in the social media. Physical and sexual abuse of student and also the violence between teachers and managers are some of them. This research was carried out in order to search the questions related to the gender, the place of the incident, how it occured, what stage, age, which years, negative events and situation that have been condemning the teacher and student in the media. In this context the national newspapers and internet web news were examined between the years 2009-2018, data were collected by document analysis and analyzed by content analysis technique. The data obtained was categorized under themes. Examples were examined in an objective manner and tried to make scientific and consistent results. As a result of the research, it has been concluded that the news about negative teacher profile focuses on violence and sexual abuse.

Keywords: Media, Teacher, Negative News, Teaching Profession.

1. GİRİŞ

Sağlıklı bireylerin yetiştirilmesi ve toplumsal yaşamın şekillendirilmesi üzerinde eğitimin önemi yadsınamaz. Ulusal ve evrensel değerleri özümsemiş, bugünü ve geleceğiyle uyum sağlayacak nitelikte bireylerin yetiştirilmesi eğitim kurum ve kuruluşlarının başlıca sorumlulukları arasında bulunmaktadır. Eğitim sistemi içerisinde, bahsi edilen sorumluluk ve ödevler en fazla öğretmen öğesine yüklenmiş ve beklentiler bu yönde şekillenmiştir. Sistemin işleyişinde öğretmen öğesinin ana rol statüsünde kurgulanmış olması bunun en önemli nedenidir. Etkili öğretim faaliyetlerinin tasarlanması, hazırlanması, yürütülmesi ile öğrenci davranışlarının beklentilere uygun olarak değiştirilmesi gibi kazanımlar öğretmenlik mesleğinin misyonunun sorumluluklarından en önemlileridir. Eğitim hedeflerinin gerçekleştirilmesi, öğrenciye başarı güdüsünün kazandırılması, bu başarı performansının artırılması konusunda rehberlik yapılması öğretmenden beklenen görev ve sorumluluklar arasındadır.

Modern toplumlarda öğretmenler yalnızca eğitim ve öğretim faaliyetlerini gerçekleştiren teknik elemanlar olarak değil, öğrencilere ve topluma rol model olacak insanlar olarak görülmektedir. Öğretmenin, toplumsal beklentilere uygun olarak rollerini gerçekleştirirken, öğrenciye ve topluma güven vermesi, mesleki etik kodlara hassasiyetle uyması beklenmektedir. Bu durum öğretmenlerin toplum içerisindeki saygınlığını da doğrudan etkilemektedir. Türkiye'de öğretmenlerin, günümüz koşulları baz alındığında statü ve ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelerden daha iyi durumda olduklarını söylemek mümkün görünmemektedir. Buna rağmen Varkey GEMS Vakfı (2013) tarafından 21 ülke genelinde gerçekleştirilen Global Öğretmen Statüsü Endeksi'ne göre Türkiye, Öğretmen Saygınlık Statüsü Endeksi Sıralaması'nda 3. sırada yer almıştır. 2015 yılında yapılan bir başka araştırmada ise öğretmenlik ilk tercih edilen beş meslek arasına yer bulmuştur (Sunar, 2015). Ancak son beş yıl içerisinde öğretmen yeterlikleri ve öğretmen davranışlarının bu sıralamada ne gibi sonuçlara yol açtığı bir tartışma konusudur. Görsel ve işitsel medyada sergilenen olumsuz öğretmen haberlerinin öğretmenlik mesleğinin saygınlığının azalması üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu tartışmasız bir gerçekliktir.

Bu araştırma medyada yer alan olumsuz öğretmen haberlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca matuf olarak aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Medyada yer alan olumsuz öğretmen haberlerinin yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Medyada yer alan olumsuz öğretmen haberlerinin cinsiyete göre dağılımı nasıldır?
3. Medyada yer alan olumsuz öğretmen haberlerinin şiddet türlerine göre dağılımı nasıldır?
4. Medyada yer alan olumsuz öğretmen haberlerinin, kimler arasında yaşandığına göre dağılımı nasıldır?
5. Gazetelerde yer alan haberlerin örgün eğitim kademelerine göre dağılımı nasıldır?

2. Yöntem

Çalışmada nitel araştırma desenlerinden durum analizi kullanılmıştır. Durum analizi, olgu ve içinde bulunduğu içerik arasındaki sınırların kesin hatlarıyla belirgin olmadığı ve birden fazla kanıt veya veri kaynağının mevcut olduğu durumlarda kullanılan ampirik araştırma yöntemidir (Yin, 1994). Veriler doküman analizi ile toplanmış, içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Medyada hangi tür haberlerin yer aldığı ise temalar altında kategorize

edilmiştir. Araştırma 2009-2018 yılları arasındaki süreci kapsamaktadır. Okul müdürü ve müdür yardımcılarının kadroları öğretmen olduğu için, bu görevleri yürütenlerle ilgili haberler de öğretmen haberi olarak işleme alınmıştır.

3. Bulgular

Medyada yer alan olumsuz öğretmen haberlerinin başında öğrenciye yönelik şiddet (fiziksel istismar) gelmektedir. Bu amaçla elde edilen veriler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Öğrenciye yönelik öğretmen şiddeti

No	Öğretmenin cinsiyeti	Öğrencinin cinsiyeti	Öğrencinin Yaşı	Düzey	İl	Şiddetin Nedeni-öğretmenin tepkisi	Tarih	Olayın sonucu
1	Erkek	Erkek	7	İlköğretim	Adana	Öğrencinin 'D' Harfini Yazamadığı İçin Öğretmen Tarafından Dövüldü.	2017	Savcılık Soruşturması Sonucu Gözaltına Alındı
2	Erkek	Erkek	13	İlköğretim	İstanbul/ Beyoğlu	Sınıfta Yaramazlık Yaptığı İçin Öğretmen, Öğrencinin Elini Kırdı	2015	Soruşturma Açıldı.
3	Kadın	Erkek	-	Ortaöğretim	Samsun	Öğretmen, Öğrenciye Diz Çöktürüp Tokat Attı. Öğrencinin Saçından Çekti. (Kamera Görüntüsü Alınmış)	2017	Öğretmen Okuldan Uzaklaştırıldı. Açığa Alındı
4	Erkek	Kız	19	Zihinsel Engelli Eğitim Uygulama Ve İş Eğitim Merkezi	Muğla	Öğretmen, %94 Engelli Öğrencinin Kafasından, Kolundan, Boynundan Darp Etti.	2016	Savcılık Soruşturması Başlatıldı
5	Erkek	Erkek	13	İlköğretim	Afyon Karahisar	Öğrenci Derste İzinsiz Ayağa Kalktığı İçin Öğretmen Öğrenciyi Darp Etti.	2016	Aile Savcılığa Suç Duyurusunda Bulundu.
6	Erkek	Erkek	14	Ortaöğretim	İzmir/Konak	Öğrenci Dışarıdan Yiyecek Aldığı İçin Nöbetçi Öğretmen Tarafından Kafası Kırıldı.	2013	Öğretmen Hakkında Savcılık Soruşturması Başlatıldı.
7	Erkek	Kız	16	Ortaöğretim	Denizli/ Çal	Öğrenci Sınıfta Huzursuzluk Çıkardığı İçin Öğretmen Tarafından Burnu Kırıldı.	2009	Öğrenci 10 Günlük Darp Raporu Aldı. Öğretmen Hakkında Soruşturma Başladı.
8	Erkek	Erkek	15	İlköğretim Zihinsel	Diyarbakır	Öğretmen Zihinsel Engelli	2014	Öğretmen Hakkında

				Engelli Sınıfı		Öğrencilerine Sıra Dayağı Attı. Ve Öğrencinin Elini Kırdı.		Soruşturma Başlatıldı
9	Erkek	Erkek	13	İlköğretim	Amasra	Özel Eğitim Öğrencisinin Sınıfa Girmek İstememesi Ve Öğretmen Öğrencin Boynunu Sıkıp Kafasını Duvara Vurdu	2016	Veli Öğretmen Hakkında Jandarmaya Şikâyette Bulundu.
10	Erkek	Erkek	13	İlköğretim	Antalya-Alanya	İki Öğrencinin Kendi Arasında Tartışması Sonucu Öğretmenin Öğrenciye Kafa Attı	2010	İlçe Milli Eğitim Müdürlüğünce Soruşturma Açıldı.
11	Erkek	Kız	9	İlköğretim	Şanlıurfa	Öğretmenin, Matematik Sorusuna Yanlış Cevap Veren Öğrenciye Tekme Atması Sonucu Ayağı Kırdı.	2009	Veli Savcılığa Suç Duyurusunda Bulundu
12	Erkek	Erkek	11	İlköğretim	Muğla/ Marmaris	Öğrenci Güldüğü İçin Öğretmen Tarafından İtilmiş Ve Omzunu Sıraya Vurması Sonucu Öğrenci Yaralandı.	2010	Veli Öğretmen Hakkında Karakola Şikâyette Bulundu.
13	Erkek	Erkek	-	İlköğretim	Uşak/Banaz	Öğrencilerin Birbirilerine Lakap Takması Nedeniyle Öğretmen Öğrenciyi Yere Yatırarak Tekme Tokat Dövdü. (Kamera Görüntüleri Mevcut)	2018	Cumhuriyet Savcılığı Tarafından Soruşturma Başlatıldı.
14	Erkek	Tüm Sınıf Öğrencileri	-	Ortaöğretim	Sivas	Sınıfta Gürültü Olduğu İçin Öğretmen Sıra Dayağı Attı (Öğrenciler Olayı Kameraya Almış).	2017	Valilik Öğretmeni Açığa Almış Ve Soruşturma Devam Etmektedir.
15	Erkek	Erkek	-	İlköğretim	İstanbul/Ümraniye	Tahtaya Yazı Yazamayan Öğrencilere Öğretmen Tarafından Tokat Atıldı (Görüntüler Kameraya Alındı).	2016	İlçe Milli Eğitim Müdürlüğünce Soruşturma Başlatıldı.
16	Erkek	Erkek	-	İlköğretim	Sakarya/Akyazı	Öğretmen Gürültü Yaptığı	2011	Savcılığa Şikayet

						İçin Öğrencinin Kulağını Çekip Omzunu Sıktı.		Sonrası Tutuksuz Yargılandı.
17	Erkek	Erkek	-	İlköğretim	İstanbul/Bayrampaşa	Öğrenci Sınıfta Gürültü Yapmış. Öğretmen Öğrenciye Kafa Attı.	2012	Öğrenciler Öğretmene Ait Arabanın Camını Kırdı Ve Her İki Tarafta Savcılığa Suç Duyurusunda Bulundu.
18	Erkek	Erkek	15	Ortaöğretim	Denizli	Kravat Takmadığı İçin Öğretmen Öğrenciyi Dövüydü. Öğrencinin Kafasını Duvara Vurdu (Güvenlik Kamera Kayıtları Mevcut).	2012	Öğretmen Olayla İlgili Açıklama Yapmayıp. Valilik Tarafından Soruşturma Başlatıldı
19	Kız	Erkek	6	Anaokulu (Özel Okul)	Manisa/Turgutlu	Öğretmen, Sınıfta Yaramazlık Yapan Öğrenciyi Kolundan Tutarak Hırpaladı.	2018	Özel Okulla İlgili Soruşturma Açılmış, Öğretmenlerin Görevine Son Verildi.
20	Erkek	Erkek	15	Ortaöğretim	Trabzon/Akçaabat	Öğretmen, Sınıftaki Disiplinsiz Davranışlarından Dolayı Öğrenciyi Dövdü.	2010	Veli Şikayetçi Değil Ancak Milli Eğitim Müdürlüğü Soruşturma Başlattı
21	Erkek	Erkek	13	İlköğretim	Diyarbakır	Öğretmen, İstiklal Marşını Ezbere Okuyamadığı İçin Öğrenciyi Darp Etti.	2018	Aile Tarafından Darp Raporu Alınıp Karakola Şikayette Bulunuldu.

Tablo 1 incelendiğinde; daha çok erkek öğretmenlerin şiddete başvurduğu ve söz konusu şiddetin, nüfus yoğunluğuna paralel olarak büyük şehirlerde gerçekleştiği görülmektedir. Öğretmen tarafından şiddetin uygulandığı okul düzeyinin de daha çok ilköğretim okullarında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Şiddete maruz kalan öğrencilerin cinsiyet dağılımına bakıldığında, erkek öğrencilerin bunun büyük oranını oluşturduğu, nadiren de olsa kız öğrencilerin de şiddete maruz kaldıkları tespit edilmektedir. Uygulanan şiddetin gerekçesi çeşitlilik göstermekle beraber sıklıkla sınıf yönetiminden kaynaklanan disiplin öğelerinden kaynaklı olduğu gözlemlenmektedir. Medyaya yansıyan olumsuz öğretmen haberlerinin, öğrenciye şiddet uygulayan öğretmenin akıbetinin ne olduğu bakımından, oluşturduğu etkinin öğretmenler açısından pek iç açıcı etki uyandırmadığı görülmektedir. Olayın medyaya yansımasının ardından olayın okul içindeki sıradan bir disiplin suçu olmaktan çıktığı, olayın milli eğitim müdürlüklerinin, valiliklerin ve savcılıkların nezdinde soruşturma konusuna dönüştüğü tespit edilmektedir. Medyaya yansıyan bu tür haberlerin neredeyse tamamına

yakınında öğretmenlerin görevden uzaklaştırıldığı veya çeşitli adli cezalara çarptırıldığına yönelik veriler ağırlık kazanmaktadır.

Bu konuda gazete haberlerinden doğrudan alıntı şeklinde bazı haberler aşağıda sıralanmıştır:

Adana'da 'D' harfini yazamadığı için 7 yaşındaki öğrencisini döven öğretmen gözaltına alındı. Adana'da öğrenciyi sınıfta darp ettiği öne sürülen ilkokul öğretmeni gözaltına alındı. Merkez Seyhan ilçesi Şakirpaşa İlkokulunda Hacı A. isimli öğretmen 'D' harfini yazamadığı gerekçesiyle 7 yaşındaki öğrencisi Salih G'yi darp etmişti. Bir velinin cep telefonu kamerasıyla görüntülediği ve sosyal medyada paylaştığı olay sonrası, Adana Milli Eğitim Müdürlüğü, idari soruşturma başlatmış ve dayakçı öğretmeni açığa almıştı. Hakkında ayrıca savcılıkça da soruşturma başlatılan Hacı A, "çocuğa karşı kasten yaralama" bugün polis ekiplerince gözaltına alındı (http://www.iha.com.tr/haber-skandal-iddiaogretmen-ogrencisinin-elini-cetvelle-kirdi-512789).

Muğla'da bulunan engelliler okulunda özel eğitim gören 19 yaşındaki engelli öğrenci öykü şenol öğretmeni tarafından darp edilince hayata küstü. Bodrum'da 14 yıl yaşadıktan sonra Muğla'ya taşınan Şenol ailesi otizm rahatsızlığı bulunan 19 yaşındaki kızları Öykü Şenol'un özel eğitim gördüğü engelliler okulunda bir öğretmeni tarafından darp edildiğini iddia etti. Bodrum aşığı olan mental reterdasyonlu Öykü'yü her hafta sonu Bodrum'a getiren aile, kızlarının yasadığı kâbus dolu olaylardan kurtulmasını istiyor. Hayata küsen Öykü ise bir anda yeter diye bağırarak yaşadıklarını anlatmaya çalıştı. Muğla'da bulunan Zihinsel Engelli Eğitim Uygulama ve İş Eğitim Merkezinde okuyan Öykü, 8 ay önce öğretmeni K.K. tarafından sınıfta kafasından, kolundan ve boynundan darp edildi. Kızlarının sınıfta tüm öğrencilerin ortasında öğretmeninden dayak yediğini idea eden aile hukuksal mücadeleye başvurdu. Yüzde 94 zihinsel engeli bulunan Öykü dayağı ailesine anlattı. Bunun üzerine aile darp raporu alarak savcılığa suç duyurusunda bulundu. Okul yönetiminden bu olayı sorumlu tutmayan Şenol ailesi öğretmeni suçladı. Özel öğretmenliğin zor bir meslek olduğunu ifade eden aile, mağdur başka öğrenciler de olduğunu iddia etti (http://www.iha.com.tr/haber-ogretmeninden-dayak-yiyen-otizm-hastasi-oyku-hayata-kustu-606847/).

Amasra İlçesi'nde Çanakçılar Ortaokulu'nda görevli özel eğitim öğretmeni Eren H. hakkında, özel eğitim öğrencisi 13 yaşındaki Hasan Gülüç'ü, sınıfa girmediği için dövdüğü iddiasıyla adli ve idari soruşturma başlatıldı. Olay, dün meydana geldi. Yüzde 50 zihinsel engelli raporu bulunan Hasan Gülüç, iddiaya göre sınıfa girmek istemedi. Özel eğitim öğretmeni Eren H., öğrencisini kolundan tutarak sınıfa soktu. Hasan Gülüç'ün karşı koyması üzerine öğretmen Eren H. öğrencinin boynunu sıkıp dövdü. Akşam evde rahatsızlanan Hasan Gülüç, durumu ailesine anlattı. Annesi Fadime, ağabeyi İbrahim Gülüç ve eniştesi Arif Bilgeç tarafından Bartın Devlet Hastanesi'ne götürülen Hasan Gülüç'e, boyun ve ayak bileklerinde basit tıbbi müdahale ile giderilebilir yara olduğuna ilişkin rapor verildi. Ailenin raporla birlikte jandarmaya başvurması üzerine soruşturma başlatıldı. Hasan Gülüç, sınıfa girmek istemediği için öğretmeninin kendisini dövdüğünü ileri sürerek, "Kolumdan çekip sınıfa soktu. Boğazımı sıktı ve kafamı duvara vurdu. Ayaklarıma da sıra fırlattı. Okulda şikayetçi olmamam için bana baskı yaptılar" dedi. Hasan Gülüç'ün eniştesi Arif Bilgeç ise "Akşam eve geldiğinde üzerinde kanlar olduğunu duyduk. Olayı biz akşam öğrendik. Darp raporu aldık. Öğretmenden davacı olacağız, gereken inşallah yapılır" dedi. Olayla ilgili jandarmaya ifade veren öğretmen Eren H. ise öğrencinin kendisine tekme attığını iddia etti (http://www.hurriyet.com.tr/okulda-engelli-ogrenciye-dayak-sorusturmasi-37264135).

Öğrencisi 9 yaşındaki Kevser K., öğretmeninin sorduğu soruyu bilmediği gerekçesiyle kendisine tokat atıp tekmelediğini, ayağında çatlak oluştuğunu iddia etti. Küçük kızın ailesi savcılığa suç duyurusunda bulunurken; sözleşmeli öğretmenlik yapan Mehmet D.'nin okulla ilişiğinin kesildiği açıklandı. Eyyüp Nebi Mahallesi'ndeki Doktor Cavit Özyeğin İlköğretim Okulu'nda, geçen hafta meydana gelen olayda, 3'üncü sınıf öğrencisi Kevser K., iddiaya göre matematik derslerine giren öğretmen Mehmet D. tarafından tahtaya kaldırıldı. Kevser, sorduğu soruyu cevaplayamayınca öğretmeni tarafından tokatlandıktan sonra tekmelendi. Ayak bileğine gelen tekmeyle yere düşen öğrenci, toparlanıp yerine geçti. Daha önce de öğretmeni tarafından dövüldüğünü ileri süren Kevser, korkudan kimseye bir şey söylemediğini belirterek, "Saçımı tutup kafamı tahtaya vurdu. Sonra ayağıyla bana vurdu. Zaten herkesi dövüyordu. Beni dövdükten sonra, 'Anne- babana söyleme' diye de tehdit etti. Korkudan kimseye bir şey diyemedim" dedi. Dayak yediğini ileri süren Kevser ile aynı sınıfta öğrenim gören 8 yaşındaki kız kardeşi Kader K. ise "Öğretmenimiz herkese vuruyordu. O gün soru sordu bilmeyince 3 tokat attı. Sonra ayağından tekmeledi ve omuzlarından tutarak havaya kaldırdı. Hemen herkesi her gün dövüyordu. Biz korkumuzdan kimseye söyleyemedik" diye konuştu. Okuldan geldikten sonra ayağı şişen ve yürüyemeyen kızını

hastaneye götürdüğünü belirten 7 çocuk annesi 37 yaşındaki anne Rinde K., "Hastanede film çekilince ayak bileğinde çatlak olduğu söylenip alçıya alındı. Kevser'i sıkıştırınca öğretmeni tarafından dövüldüğünü ve tekmelenmesi sonucu bu hale geldiğini öğrendik. Hemen savcılığa gidip şikâyetçi olduk. Ben okuyamadığım için kızlarımın okumasını istedim. Yetkililerden bunun hesabını sorulmasını istiyorum" dedi (http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ilkogretim-okulunda-ogrenciye-dayak-iddiasi-10807813).

Uşak'ın Banaz ilçesinde öğretmen okul bahçesinde bir öğrenciye tekme tokat saldırdı. Okulun güvenlik kameralarına yansıyan olayda yere yıktığı öğrenci ile boğuşan öğretmeni çevredekilerin ayırmaya çalıştığı görüldü. Cumhuriyet savcılığı olayla ilgili soruşturma başlattı. Banaz Cumhuriyet Ortaokulu'nda geçtiğimiz günlerde, okul öğrencilerinden G.E.K., okul arkadaşlarından birine lakabı ile hitap edince okul öğretmeni M.A. tarafından dövüldü. Çocuğunun sınıfta da dövüldüğünü öne süren aile durumu güvenlik güçlerine bildirip cumhuriyet savcılığına ve Banaz İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne şikâyet dilekçesi verdi. Hastaneye kaldırılan öğrencinin vücudunun değişik yerlerinde dayak izlerine rastlanırken, rapor doğrultusunda olayla ilgili soruşturma başlatıldı. Cumhuriyet savcılığının talimatı üzerine incelemeye alınan okulun güvenlik kamerası kayıtlarında, okulun bahçesinde bulunan öğrenciler bahçede koşuşurken, bahçenin kenarında bulunan bir öğrencinin yanına gelen ve okul öğretmenlerinden M.A. olduğu belirtilen bir kişi öğrenciye tekme tokat saldırıyor. Yere yıktığı öğrenci ile boğuşan şahsı çevredekiler ayırmaya çalışıyor. Cumhuriyet savcılığı tarafından olayla ilgili soruşturma başlatıldı (http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tekme-tokat-saldirdi-yetmedi-yere-yatirip-bogustu-40745895).

Medyada yer alan olumsuz öğretmen haberlerinin bir diğeri de öğrenciye yönelik cinsel taciz iddiaları oluşturmaktadır. Bu amaçla elde edilen veriler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Öğrenciye yönelik cinsel tacizle ilgili haberlerin analizi

No	Tacizcinin mesleği ve Cinsiyeti	Öğrencinin Cinsiyeti	Öğretmenin yaşı	Öğrencinin Yaşı, Sınıfı	İl	Taciz Türü	Tarih	Olayın sonucu
22	Öğretmen/ Erkek	Kız	-	Ortaöğretim	İstanbul/ Küçükçekmece	Öğretmen çok sayıda öğrenciye Sarkıntılıkta bulundu.	2016	Öğretmen ile ilgili velilerin okul önünde protesto yaptı. öğretmenin hala göreve devam ettiği söylendi.
23	Öğretmen/ Erkek	Kız	63	İlkokul- 7	Antalya/Alanya	Öğretmenin birden fazla Öğrenciye tacizde bulunduğu ve öptüğü iddia edildi.	2017	Aile şikayeti üzerine 31 yıl 3 ay hapis cezasına karar verildi.
24	Öğretmen/ Erkek	Kız	52	İlköğretim	İzmir	4 kız öğrenciye elle Taciz ettiği iddia edildi.	2008	16 yıl hapis cezasına karar verildi.
25	Psikolog/ Erkek	Kız	-	Lisans	Ankara	Psikologun birden fazla öğrenciyi taciz ettiği, Sarıldığı ve öptüğü iddia edildi.	2009	Taciz haberinin sosyal medyaya yayılmasıyla öğretmen görevden alındı.
26	Okul Müdür/ Erkek	Kız	-	İlköğretim	İzmir	Taciz şikayeti üzerine okul müdürünün bilgisayarında 3 bine yakın çocuk pornosu videosu ele geçirildi	2009	Okul müdürü emekliliğe ayrılmış Gözaltında olup soruşturma açıldı.

27	Öğretim Görevlisi/ Erkek	Kız	-	Lisans	İstanbul	Asistan tarafından öğrencilere defalarca Sözlü Taciz yaptığı iddia edildi.	2017	Yetersiz delil gerekçesiyle şikâyet reddedilmiş. Ancak olayın basında yansımasıyla soruşturma başlatıldı.
28	Öğretmen/ Erkek	Kız	-	Ortaöğretim	Samsun - Çarşamba	Öğrencinin ilçe Milli eğitim müdürlüğüne verdiği dilekçe ile okul idarecisinin kendisine taciz ettiğini iddia etti.	2016	Soruşturma sonucunda mahkemeye sevk edilen idareci tutuklanarak cezaevine gönderildi
29	Müdür Yardımcısı / Erkek	Kız	51	İlkokul	İzmir-Urla	Öğretmen üç kız öğrenciye Cinsel Tacizde bulundu.	2013	İlk sorguda mahkemeye sevk edilmiş ancak tutuksuz yargılanma devam etti.
30	Öğretmen/ Erkek	Kız	-	İlköğretim	Adana	Sınıf öğretmeni 11 öğrenciye Cinsel istismarda bulundu.	2010	Olay hakkında gizlilik kararı alınmış olup öğretmen tutuklu yargılanmaya devam etti.
31	Öğretmen/ Erkek	Kız	-	Ortaöğretim	Muğla-Bodrum	Öğretmen öğrencisine Tecavüz edip hamile bıraktı. Başka öğrenciye de defalarca Taciz bulundu.	2012	Mahkeme kararıyla tutuklanarak cezaevine gönderildi.
32	Müdür Yardımcısı / Erkek	Kız	-	İlköğretim	Çorum	Öğretmen birden fazla kız öğrenciye Cinsel Tacizde bulundu.	2010	Öğretmene Milli eğitim müdürlüğünce ceza verildi, savcılık soruşturması açıldı.
33	Öğretmen/ Erkek	Kız	34	Ortaöğretim -16	Diyarbakır	Öğretmen öğrenciye cinsel Tacizde bulundu.	2018	Öğretmen hakkında soruşturma başlatıldı.
34	Öğretmen/ Erkek	Kız	55	İlkokul- 9	Trabzon	Öğretmen öğrenciye cinsel Tacizde bulundu.	2017	Velilerin okul önünde basın açıklaması sonrası öğretmen hakkında tutuklu yargılanma başlatıldı.
35	Öğretmen/ Erkek	Kız	37	İlkokul - 12	İstanbul-Bağcılar	Öğretmen öğrenciye cinsel	2017	Ailenin şikayeti üzerine soruşturma başlatıldı.

						istismarda bulundu.		
36	Müdür yardımcısı/ Erkek	Kız	-	Ortaokul-12 ile 13	Muğla-Datça	Öğretmen birden fazla öğrenciye elle ve sözlü Tacizde bulundu.	2018	Öğretmen görevden uzaklaştırıldı. Ve tutuksuz yargılanma başlatıldı.
37	Okul müdürü/ Erkek	Kız	-	Ortaöğretim -16	Antalya	Öğretmen eşini boşayıp öğrencisiyle evlenmek istediğini söyledi. Öğretmen telefonda öğrencisiyle mesajlaşması ayrıca cinsel içerikli mesajlar gönderdi.	2016	Telefondaki mesajların da delil kabul edilmesiyle Öğretmen hakkında tutuklu yargılanma başlatıldı.
38	Öğretmen/ Erkek	Kız	-	İlköğretim-14-15	Hatay	Öğretmen 6 öğrencisiyle Cinsel İlişkiye girip kamera kaydı aldı.	2014	Tutuklu yargılanma başlatıldı.
39	Piyano Eğitmeni/ Erkek	Kız	56	İlköğretim-13	Antalya	Eğitmen, özel ders verdiği öğrencisine Cinsel İstismarda bulundu.	2018	Güvenlik kamera kayıtları delil gösterilmesiyle 12 yıl 6 ay hapis cezasına çarptırıldı.
40	Öğretmen/ Erkek	Kız-Erkek	45	İlkokul 7-8	Manisa-Saruhanlı	Öğretmen birden fazla öğrenciye Cinsel istismarda bulundu.	2017	Öğretmen 87 yıl hapis cezasına çarptırıldı.
41	Öğretmen/ Kız	Erkek	32	Ortaokul	Antalya	Görme engelli bayan öğretmen, sınıfta erkek öğrencinin kucağına oturdu.	2015	Valilik kararıyla öğretmen açığa alındı.
42	Emekli Öğretmen/ Erkek	Kız	-	İlköğretim-14	Antalya/ Manavgat	Emekli öğretmen, İki yıl boyunca ders çalışma bahanesiyle öğrenciye Tecavüz etti.	2009	Öğretmenin öz kızı olayı ihbar etmesi sonucu, öğretmen Tutuklu yargılanma başlatıldı.
43	Öğretmen/ Erkek	Kız	47	Ortaöğretim -17	Osmaniye/ Bahçe	Öğretmen kendi Öğrencisini Kaçırdı.	2017	Öğretmen tutuklanarak cezaevine sevk edildi.
44	Öğretmen/ Erkek	Kız	38	Ortaöğretim	Manisa-Akhisar	Öğretmen çok Sayıda Öğrenciye Tacizde bulundu.	2014	Öğretmen 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Tablo 2 incelendiğinde, daha çok erkek öğretmenlerin tacize başvurduğu, tacize başvuran bireylerin yaş aralığının 30-50 yaşları arasında değiştiği görülmektedir. Yaşı 10 ve altında olan çocuklara tacize kalkışan kişilerin yaş aralığının da 50 yaş ve üstü olduğu görülmektedir. Taciz vakalarının yerleşim bölgelerine göre dağılımına bakıldığında, nüfus yoğunluğuna bağlı olarak söz konusu vakaların öğretmen ve öğrenci sayısının çok olduğu büyük illerde gerçekleştiği söylenebilir. İstismar vakalarının sıklık sayısının eğitim öğretim kademelerine göre dağılımı; ortaöğretim başta olmak üzere ilköğretim, lisans ve anaokulu kademeleri olarak sıralanabilir. İstismarın sıklıkla kız öğrenciye uygulandığı ancak erkek öğrencilerin de istismara maruz kaldığı ifade edilebilir. Medyadaki cinsel taciz haberleri arasında, cinsel istismar başta olmak üzere, tecavüze kadar varan cinsel içerikli haberlerin yer aldığı söylenebilir. İstismar suçu işleyenlerin, genellikle il ve ilçe milli eğitim müdürlükleri, valilik ve savcılık makamlarınca görevden el çektirildiği, akabinde bu kişilerin adli soruşturmalar neticesinde çeşitli cezalara çarptırıldığı görülmektedir. Kimi taciz vakalarında ise mağdur aile ve yakınlarının bizzat kendilerinin suçlulara müdahale ettikleri görülmektedir.

Bu konuda gazete haberlerinden doğrudan alıntı şeklinde bazı haberler aşağıda sıralanmıştır:

Küçükçekmece'deki Kadriye Moroğlu Anadolu Lisesi'nde 2016'da öğrencisini taciz ettiği ve hala okulda görev yaptığı iddia edilen coğrafya öğretmeni dün bir kez daha protesto edildi Eyleme okuldan çıkan öğrenciler ve bazı sivil toplum örgütleri de destek verdi. Eylemciler, 'Tacizci öğretmen olmaz' yazılı dövizler taşıdı. Grup adına yapılan açıklamada, "Burada bir taciz olayı yaşandı. Bu okul bu olayı kapatmaya çalışıyor. Biz bu hoca ne yapıyor, görevde mi halen çok merak ediyoruz. Hiçbir kadın asla yalnız yürümeyecek. Ne tacize ne cinsel şiddete sessiz kalmayacağız" denildi. Şikayet üzerine hakkında soruşturma başlatılan öğretmenin, bir süredir rapor aldığı ve okula gelmediği öğrenildi (http://www.milliyet.com.tr/ogrencisini-taciz-eden-ogretmene-gundem-2766099-2016).

ODTÜ'de 1. sınıf öğrencisi İ.Ö., mayıs ayında hazırlık sınıfında okurken, nefes problemi yaşayınca tedavi için okulun Sağlık ve Rehberlik Merkezi'ne gitti. Yapılan tetkiklerde bir şey çıkmayınca, yaşadığı sorunun psikolojik olduğu söylenerek, Psikolojik Danışma Merkezi'ne yönlendirildi. Genç kız, burada görüştüğü Psikolog A.A.'nın cinsel tacizine uğradığını iddia etti. İ.Ö., erkek arkadaşıyla ilişkisinin detaylarını ısrarla sorduğunu evine davet ettiğini, sarılarak elini ve boynunu öptüğünü ileri sürdüğü A.A'yı ODTÜ Sağlık Kültür ve Spor Daire Başkanlığı ile Hazırlık Bölüm Başkanı'na şikâyet etti. İddiaya göre, taciz olayı hazırlık bölümündeki öğretim üyeleri tarafından sınıflarda duyurulunca, başka kızların da aynı kişi tarafından taciz edildiğini söyledi. Hazırlık Bölüm Başkanı da İ.Ö.'ye, tacizci A.A.'nın görevine son verildiğini anlattı. Genç kız geçtiğimiz günlerde A.A.'nın Rehberlik Bölümü'nde görevine devam ettiğini öğrenince, yaşadığı tacizi "Gazete odtülü" internet sitesine anlattı, "Neden hálá görevinde" diye sordu. Yetkililer, önceki gün internet sitesinde yer alan haber ve yazıyı yayın yoluyla ihbar kabul ederek A.A hakkında soruşturma başlatıp, açığa aldıklarını açıkladılar (http://www.hurriyet.com.tr/gundem/odtu-de-bes-aydir-konusulan-taciz-10303932).

*Urla'da, üç kız öğrenciye tacizde bulunduğu iddiasıyla gözaltına alınan ilkokul müdür yardımcısı, tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakıldı. Olay, Urla Zeytin alanı Mahallesi'ndeki bir ilkokulda meydana geldi. Okulun müdür yardımcısı N.S. (51), okuldan 3 kız öğrenciye **cinsel taciz** iddiaları ile şikâyet edildi. Bunun üzerine müdür yardımcısı N.S., polis tarafından ifadesinin alınması için gözaltına alındı. İlk sorgusunun ardından mahkemeye sevk edilen N.S., tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakıldı. Adı geçen müdür yardımcısının Belçika'da öğretmenlik yaptığı, ardından birçok il ve ilçede görevlerde bulunduğu, evli ve 2 çocuk babası olduğu bildirildi. Öğrenci velilerinin okul idaresine şikâyette bulunduğu öğretmen için ayrıca İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından idari soruşturma başlatıldı (http://www.iha.com.tr/haber-izmir-urlada-uc-kiz-ogrenciye-taciz-iddiasi-311202/).*

Bodrum ilçesinde, bir öğrenciye tecavüz edip hamile bırakan başka bir öğrenciyi de taciz eden öğretmen tutuklanarak cezaevine gönderildi. Beden eğitimi öğretmeni ve Bodrum eski Milli Eğitim Müdürü T.K isimli şahıs, bir öğrencisine tecavüz edip hamile bıraktığı ve başka bir öğrencisini de taciz ettiği iddiasıyla Hollanda gezisi dönüşünde İzmir havalimanında yakalandı. Dün Bodrum'a sevk edilen öğretmen, mahkeme kararıyla tutuklanarak

Muğla Cezaevine gönderildi. İddialara göre, evli ve iki çocuk babası T.K'nın, bir öğrencisi ile içki içtiği ve ardından öğrencisine tecavüz edip hamile bıraktığı, başka bir öğrencisini de defalarca taciz ettiği öne sürüldü. Öğretmen, Bodrum Adliyesine sevk edildi. Mahkeme kararıyla tutuklanan öğretmen Muğla Cezaevine gönderildi (http://www.iha.com.tr/haber-eski-milli-egitim-muduru-tecavuzden-tutuklandi-225222/).

Bağcılar'da ilkokul 4. sınıf öğrencisi B.N.K.'ya (12), 2 yıl önce cinsel istismarda bulunduğu iddia edilen öğretmen S.K.'nın (37) 15 yıldan 40 yıla kadar hapsi talep edildi. İstanbul İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından da hakkında disiplin soruşturması bulunan 12 yıllık öğretmen S.K.'nın, "Atılı suç iftiradan ibarettir. Böyle bir şey yapmadım" şeklindeki ifadesine iddianamede yer aldı. Olay, mağdur öğrencinin yaşadıklarını rehber öğretmenine anlatmasıyla ortaya çıktı. Bakırköy Cumhuriyet Başsavcılığı'nca hazırlanan iddianameye göre 1 Haziran 2015'te meydana geldi. İddianameye göre; Bağcılar'da bir ilkokulda öğretmenlik yapan S.K. ders sırasında kız öğrencisi B.N.K.'yı masasına çağırdı. Öğretmen S.K. diğer öğrencilere de kitap okuma görevi vererek kitaptan başlarını kaldırmamalarını söyledi. Bu sırada öğretmen S.K. öğrencisi B.N.K.'ya cinsel istismarda bulundu, diğer öğrenciler kendilerine bakınca da azarladı. Mağdur, olayı aynı zamanda sınıf arkadaşı olan iki kız arkadaşına anlattı. Ancak ailesine anlatmaktan çekindi ve üzüleceklerinden korktu. Durumdan haberdar olan iki kız arkadaş, öğretmenleri S.K.'nın öğrencisi B.N.K.'yı yanına çağırdığında gizlice gözlemlemeye başladı ve yaşanan cinsel istismara şahit oldular. Bu tür olaylar öğretim yılı boyunca sıkça tekrarlandı. Mağdur okulu bitirdikten sonra başka bir okula kaydını yaptırdı. B.N.K. bu okulda da kız arkadaşları A. ve Ş.'ye daha önce yaşadığı cinsel istismar olayını anlattı. Bu sırada mağdur okulda kız arkadaşı Ş. ve diğer arkadaşlarıyla sorun yaşadı ve okulda arkadaşları tarafından dışlandı. Rehber öğretmen Ş.K. da yaptığı araştırmada öğrenci A.'dan B.N.K.'nın önceki okulunda öğretmeni tarafından tacize uğradığını bu yüzden psikolojik sorunlar yaşadığını öğrendi. Rehber öğretmen Ş.K. da B.N.K. ile konuştu. Ardından mağdur B.N.K. da yaşadığı cinsel istismarı ailesine de anlattı. Aile de polise giderek şikayetçi oldu (https://www.dha.com.tr/istanbul/ogrencisini-herkesin-icinde-taciz-etti/haber-1555257).

Hatay'da öğretmenlik yapan M.S. 6 kız öğrencisiyle yaşadığı cinsel ilişkiyi gizlice kaydetti. Görüntüleri tehdit olarak kullanan M.S. kızları 5 kişiyle daha ilişkiye girmeye zorladı. Yüz karası öğretmen hakkında soruşturma ise kızlardan birinin jandarmaya anlattıkları üzerine açıldı. Hatay'ın Akçakoca köyündeki ilköğretim okulunda 6 öğrencisiyle ilişkiye giren beden eğitimi öğretmeni M.S.'nin yaptıkları, kızlardan biri evlendirilmek istenince ortaya çıktı. Öğretmen M.S. gözaltına alınıp tutuklanırken, öğretmenin gözaltına alındığı sırada camdan attığı hafıza kartı içinden öğrencileriyle ilişkisinin görüntüleri çıktı. Öğretmen M.S. kızların 15 yaşından büyük olduğunu ve kendi rızalarıyla ilişkiye girdiklerini savundu. Olayın gerçekleştiği sırada 15 yaşından küçük oldukları belirtilen 6 kızın ailesinden 4'ü ise şikâyetçi olmadı. Hatay Adli Tıp Şube Müdürlüğü de kızların ruh sağlığının bozulmadığı yönünde rapor verdi. Öğretmenin ilişkiye girdiği tarihte kızların 15 yaşından büyük olduğunun tespit edilmesi durumunda öğretmen M.S tahliye olabilecek (http://www.milliyet.com.tr/ogretmen-seri-tecavuzcu-cikti-gundem-1920166/).

Medyada yer alan olumsuz öğretmen haberlerinin bir diğeri de öğretmenin-öğretmene yönelik şiddetidir. Bu amaçla elde edilen veriler Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Öğretmene yönelik şiddet haberlerinin analizi

No	Şiddet uygulayan öğretmen/idarecinin Cinsiyeti- yaşı	Mağdur öğretmen/ idarecinin Cinsiyeti- yaşı	Eğitim-öğretim kademesi	İl	Şiddetin Nedeni	Tarih	Olayın Sonucu
45	Okul Müdürü/Kadın	Kadın	İlkokul	İstanbul	Okul müdürünün öğrenciyi dövmesine öğretmenin karşı çıkması sonucu kavga ettiler.	2009	Öğretmen sağlık raporu alması ve müdürden şikayetçi olması sonucunda soruşturma başlatıldı
46	Okul Müdürü/ Erkek -44	Erkek-43	İlkokul	Edirne	Okula geç gelen öğretmen ile okul müdürünün	2018	Taraflar polis merkezinde birbirlerinde şikâyetçi oldu.

					tekme tokat kavga etti.		İdari soruşturma başlatıldı.
47	Okul Müdür yardımcısı/ Erkek -	Erkek-	Ortaöğretim	İzmir-Tire	Öğretmen evinin bahçesine araba park eden öğretmene görevli müdür yardımcısının müdahalesi sonucu öğretmenin müdür yardımcısını iki yerinden bıçakladı.	2017	Müdür yardımcısı hastaneye kaldırıldı. Öğretmen, tutuklu yargılanmak üzere mahkemeye sevk edildi.
48	Öğretmen/ Kadın -	Kadın-	İlkokul	Trabzon-Araklı	İki bayan öğretmen bilinmeyen bir nedenle müdür odasında kavga etti.	2012	Taraflar hastaneye ardından karakolda birbirilerinden şikayetçi olmuş, milli eğitim müdürlüğünce soruşturma başlatıldı.
49	Okul Müdür yardımcısı/ Erkek-33	Kadın -25	İlkokul	İstanbul-Bağcılar	Müdür yardımcısı bir süre önce aşk yaşadığı öğretmene okulda kurşun yağdırdı ve onu defalarca bıçakladı.	2010	Öğretmen hayatını kaybetti, müdür yardımcısı tutuklanarak cezaevine gönderildi.
50	Öğretmen/ Erkek -	Erkek-	Ortaöğretim	Niğde	İki öğretmen okula geç gelen öğrenci için kavga etti	2009	Öğretmenlerden biri gözaltına alındı. İdari ve adli soruşturma başlatıldı.
51	Okul Müdür yardımcısı/ Erkek -	Kadın	Ortaöğretim	İzmir	Müdür yardımcısının sınavda gözetmen olan öğretmen "sınıf dışında durma" demesiyle başlayan tartışmada müdür yardımcısının öğretmene tokat attı.	2018	Milli eğitim müdürlüğünce her iki personel açığa alındı.
52	Okul Müdürü/ Erkek - 57	Erkek-40	Ortaokul	Aydın	Öğrenciyi döven okul müdürüne, öğretmenin tepki göstermesi sonucunda kavga çıktı.	2018	Öğretmen okul müdürü hakkında suç duyurusunda bulundu. Soruşturma başlatıldı.
53	Öğretmen/ Erkek -	Erkek-	İlkokul	Antalya-Manavgat	Öğretmenler odasında dini bir konu	2017	Her iki öğretmen de savcılığa suç duyurusunda

					üzerinde tartışması ve birbirilerine hakaret ve tehditte bulundu.		bulundu. Soruşturma başlatıldı.
54	Öğretmen/ Kadın -	Kadın -34	Ortaokul	İzmir-Karşıyaka	"Çay bardağını uzatır mısın" ile başlayan kavga da öğretmelerden birinin bacağında kırıklar oluştu.	2014	Öğretmen üç ay yatağa mahkûm kaldı. Her iki taraf suç duyurusunda bulundu.

Tablo 3. incelendiğinde, şiddet uygulayan ve şiddete maruz kalan öğretmen/

İdarecinin cinsiyet durumuna göre erkek ve kadın dağılımının benzer frekanslara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yaş dağılımında belli bir yaş aralığında yığılma olmadığı görülmüştür. Öğretmenler arasında yaşanan şiddet olaylarının illere göre dağılımında yine önceki tablolardaki verilere benzer bir şekilde, nüfusun fazla olduğu illerde ve büyük şehirlerde şiddetin yoğunlaştığı görülmektedir. Yaşanan şiddet eylemlerinin çoğunlukla idareci ile öğretmen arasında yaşandığı; öğretmen-öğretmen arasında yaşanan şiddet vakalarının oranının ise daha düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Öğretmen/öğretmen, öğretmen/idareci arasındaki şiddet vakalarının sonucunda; milli eğitim müdürlüklerinin açığa alma, yer değiştirme ve idarecilik görevine son verme veya olayın önem büyüklüğüne göre vakayı adli mercilere yönlendirme gibi eylemlere başvurduğu gözlemlenmektedir. Bu konuda gazete haberlerinden doğrudan alıntı şeklinde bazı haberler aşağıda sıralanmıştır:

Ümitköydeki İlköğretim Okulu'nun kadın müdürü Semiha U. ile Fen Öğretmeni Pakize Ummak arasında öğrenciye dayak atma nedeniyle kavga çıktı. Müdüre Semiha U.'nun öğrencileri dövdüğü için kendisine müdahale eden öğretmen Ummak'ı da tekme tokat dövdüğü iddia edildi. ÜMİTKÖY'deki Ümit İlköğretim Okulu'nda akıllara durgunluk veren bir dayak olayı yaşandı. Okul Müdüresi Semiha U. ile başka bir okuldan ders tamamlamak için gelen Fen Öğretmeni Pakize Ummak arasında öğrenciye dayak atma nedeniyle kavga çıktı. Müdüre Semiha U.'nun öğrencileri dövdüğü için kendisine müdahale eden öğretmen Ummak'ı da tekme tokat dövdüğü iddia edildi. Kavga sonucunda Ummak'ın yüzünde derin tırnak izleri oluştu. Olay S.A. ve Y.K. isimli öğrencilerin ders gördükleri laboratuardan sınıf öğretmenleri Ummak'ın isteği üzerine malzeme almak için gitmeleriyle başladı. İddialara göre yedinci sınıftan iki öğrenci sınıfa çıkarken gürültü yaptı. Bu sesleri duyan Okul Müdürü Semiha U, laboratuvara dönen iki öğrenciyi odasına çağırttı. Semiha U. iki öğrenciye de tekme ve yumruk attı. Yüzünde kızarıklarla laboratuvara dönen öğrencilere ne olduğunu soran Ummak, ardından yanına öğrencileri de alarak Müdüre Semiha U.'nun yanına gitti. Semiha U.'nun odasına öğrencilerle çıkan Ummak yaşananları şöyle anlattı: "Odasına çıkarak ne olduğunu sordum. Bana bir hışımla 'Defol git odamdan, çık çabuk odamdan' diye bağırdı. Ben de 'Söyleyin de neden dövdüğünüzü bileyim' dedim. Bana 'Sana ne' diyerek saldırdı. Tırnaklarıyla yüzümü çizip, saçımı çekti. Yanımdaki öğrenciler diğer öğretmenlere haber vermese daha neler yapardı bilemiyorum. Ben 26 yıllık öğretmenim, bu yaptıkları kendisine ve yaptığı işe hiç yakışmadı. Kendisinden şikâyetçi oldum." Talihsiz olayın ardından Adliye'ye giderek adli tıptan rapor alan ve şikayetçi olan Ummak, olayın takipçisi olacağını söyledi (http://www.hurriyet.com.tr/kadin-ogretmenlerin-sac-saca-kavgasi-8818263).

Trabzon'un Araklı İlçesi'nde ilköğretim okulunda görevli iki kadın öğretmen, müdürün odasında kavga etti. Araya girenlerce önlenen kavganın ardından rapor alıp karakola giden öğretmen Gülşen E., hakaret ve yaralama suçlamasıyla öğretmen Harran G.Ç. hakkında şikayette bulundu. Olay, Yılmaz Çebi İlköğretim Okulu'nda önceki gün meydana geldi. İddiaya göre, Okul Öncesi Öğretmeni Gülşen E. ile Müzik Öğretmeni Harran G.Ç. arasında müdür odasında bilinmeyen bir nedenle başlayan tartışma büyüyerek kavgaya dönüştü. Harran G.Ç., eline geçirdiği cam şişeyi Gülşen E.'ye attı. Odadaki diğer öğretmenlerin araya girmesiyle son bulan kavganın ardından Gülşen E., hastaneye giderek rapor aldı. Gülşen E., karakola giderek hakaret ve yaralama suçlamasıyla Harran G.Ç.'den şikayetçi oldu. Araklı İlçe Cumhuriyet Savcılığı'nca ifadeleri alınan iki öğretmen

serbest bırakıldı. Olayla ilgili soruşturma sürüyor. Trabzon Milli Eğitim Müdürlüğü'nün de olayla ilgili idari soruşturma başlatacağı öğrenildi (http://www.milliyet.com.tr/kadin-ogretmenler-mudurun-odasinda-kavga-etti-gundem-1548035/).

Niğde'de bir öğrenci yüzünden tartışan aynı okuldan 2 öğretmen arasındaki kavga, birinin hastaneye kaldırılmasına diğerinin de gözaltına alınmasına neden oldu. Edinilen bilgiye göre, Hacı Zekiye Arslan Lisesi'nde eğitim gören 11-C sınıfı öğrencisi İ.K, sabah İstiklal Marşı'na geç kaldığı gerekçesiyle nöbetçi Beden Eğitimi Öğretmeni N.Ö. tarafından darp edildiğini iddia ederek, durumu Edebiyat Öğretmeni K.B'ye anlattı. Bunun üzerine K.B. ile meslektaşı N.Ö, öğrenci dövme meselesi yüzünden tartışmaya başladı. Tartışmanın kısa sürede büyüyerek kavgaya dönüşmesi üzerine Beden Eğitimi Öğretmeni N.Ö, Edebiyat Öğretmeni K.B'yi yumruklayarak darp etti. K.B, Niğde Devlet Hastanesi'nde tedavi altına alındı. Yetkililer, N.Ö'nün gözaltına alındığını, olayla ilgili soruşturmanın sürdürüldüğünü bildirdiler (http://www.milliyet.com.tr/ogretmenler-tekme-tokat-gundem-1017574/).

İzmir'de lisede, deneme sınavı yapılan sınıfa gelen müdür yardımcısı ile öğretmen arasında kavga çıktı. Sınıfa gelen müdür yardımcısı N.S., "Bu ne rezalet, öğretmeniniz nerede?" diye sordu. F.S. ise müdür yardımcısına sınıfa göz kulak olduğunu ve herhangi bir sorunun bulunmadığını söyledi. İki eğitimci arasında tartışma çıkarken, iddiaya göre, müdür yardımcısı N.S., kadın öğretmene tokat attı. İzmir'deki lisede, deneme sınavı yapıldığı sırada, müdür yardımcısı N.S. ile öğretmen F.S. arasında, 'sınıfın dışında durma' yüzünden tartışma çıktı. Öğretmene tokat attığı iddia edilen N.S. ile müdür yardımcısını tırnakladığı öne sürülen F.S., haklarında başlatılan soruşturma kapsamında açığa alındı. DHA'nın haberine göre olay, mart ayında, Konak ilçesindeki İzmir Kız Lisesi´nde meydana geldi. Sınıflarda deneme sınavı yapılırken, gözetmen öğretmen F.S., kapının dışında durdu. Bu sırada sınıfa gelen müdür yardımcısı N.S., "Bu ne rezalet, öğretmeniniz nerede?" diye sordu. F.S. ise müdür yardımcısına sınıfa göz kulak olduğunu ve herhangi bir sorunun bulunmadığını söyledi. İki eğitimci arasında tartışma çıkarken, iddiaya göre, müdür yardımcısı N.S., kadın öğretmene tokat attı. İkili, okul koridorundaki tartışmalarıyla nedeniyle karakolluk oldu. Öğretmen ve müdür yardımcısı, gittikleri polis merkezinde birbirinden şikayetçi oldu. Müdür yardımcısı N.S.´nin, ifadesinde, kadın öğretmen F.S.'nin tırnaklarıyla boynunu çizdiğini söylediği öğrenildi. F.S.'nin ise tırnaklarının kısa kesildiği ve söz konusu çizikleri yapmasının mümkün olmadığı yönünde ifade verdiği belirtildi. İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nce müdür yardımcısı ve öğretmen hakkında soruşturma başlatıldı. Eğitimciler, soruşturma nedeniyle açığa alındı (https://www.haber3.com/guncel/sinavda-ogretmen-ve-mudur-yardimcisi-kavga-etti-haberi-4923888).

Antalya'nın Manavgat İlçesi'nde ikisi de sınıf öğretmeni olan L.Ç. ve O.D., görev yaptıkları okulun öğretmenler odasında tartıştı. Küfür ve tehditli tartışmanın ardından taraflar birbirinden şikayetçi oldu. Mahkeme, dosyayı uzlaştırma bürosuna gönderdi. Manavgat Toros İlkokulu öğretmenler odasında geçen yıl 21 Ocak'ta, sınıf öğretmeni L.Ç., Kuran'ın değiştirilmiş ve eksik olduğunu, anlaşılamadığını söyledi. L.Ç.'ye karşı çıkan imam hatip mezunu sınıf öğretmeni O.D., odada bulunan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni H.K.'den tartışmaya katılmasını isteyerek, "Siz konunun hakimisiniz, bu konuda konuşun" demesine L.Ç. tepki gösterdi. L.Ç. ve O.D. arasında çıkan tartışmada taraflar birbirine küfür etti. Diğer öğretmenlerin müdahalesiyle olay kavgaya dönüşmeden sonlandırıldı. Olay sonrası her iki öğretmen de birbirinden şikayetçi olurken, soruşturma başlatan İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, L.Ç.'yi başka bir okula görevlendirdi. Öğretmenlerin birbirinden şikayetçi olması üzerine Manavgat 4'üncü Asliye Ceza Mahkemesi'nde L.Ç. hakkında 'hakaret ve tehdit', O.D. hakkında ise 'hakaret' suçundan dava açıldı. O.D. savcılık iddianamesindeki ifadesinde, tartışma sırasında kendisine yönelik küfürlü sözler sarf eden L.Ç.'nin, "Seninle dışarıda görüşeceğiz, sen artık dışarıda da gezemezsin, senin ayaklarını kırdırırım" diyerek üzerine yürüdüğünü ve masada bulunan su şişesini fırlatmaya çalıştığını öne sürdü. Odadaki diğer öğretmenlerin L.Ç.'ye engel olduğunu ve bu sırada kendisinin karşılık vermediğini, ancak L. Ç.'nin tehdit ve hakaretlerini sürdürmesi üzerine, "Senin bu yaptığın edepsizliktir, hakkında yasal işlem yaptıracağım' dediğini belirtti (http://www.milliyet.com.tr/ogretmenler-odasindaki-tartisma--gundem-2372276/).

Karşıyaka'da iki kadın öğretmen "masadaki çay bardağını uzatmama konusu yüzünden" birbirine girdi. Çıkan kavgada iddiaya göre Beden Eğitimi Öğretmeni S.A, kendisi gibi Beden Eğitim Öğretmeni F.D'ye (34) saldırdı. Meslektaşının darbelerine maruz kalan 9 haftalık hamile F.D, çıkan kavgada bebeğini kaybetti. Ayağı üç ayrı yerden kırıldı. Akıl almaz şiddet olayı, geçtiğimiz Mayıs ayında Fevzipaşa Ortokulu'nun spor odasında meydana geldi. Her ikisi de okulun beden eğitimi öğretmeni olan S.A. ile F.D. arasında masadaki çay bardağı nedeniyle gerginlik yaşandı. İddiaya göre, F.D'nin "Çay fincanını uzatır mısın?" sözüne S.A, "Az ye de kendine

bir uşak tut, vermiyorum" yanıtı verdi. Bunun üzerine F.D, odadan çıkarak yaşanan gerginliği okul müdürüne anlattı. "Bu kadından korkuyorum" diyen F.D, rapor alıp okula gelmek istemediğini söyledi. Okul yönetiminin olumsuzluk yaşanmayacağını belirtmesi üzerine F.D. ertesi gün yine okula geldi. Yine okulun spor odasında iki öğretmen karşı karşıya geldi. İki öğretmen arasında bu kez yine iddiaya göre S.A'nın okul defterini masaya vurması nedeniyle çıkan tartışma bir anda kavgaya dönüştü. Kavgada F.D'nin bacağı üç ayrı yerinden kırılırken, iddiaya göre tüp bebek yöntemi ile hamile kaldığı 9 haftalık bebeğini aldığı darbelerle kaybetti. S.A'nın da yüzünde çizikler oluştu. Öğrenci ve öğretmenlerin ayırdığı F.D'nin ayağına 7 platin çivi ve bir plaka takıldı, üç ay yatağa mahkûm kaldı. Her iki öğretmen de aldıkları darbeler nedeniyle rapor alıp şikayetçi oldu (https://www.posta.com.tr/kadin-ogretmenlerin-kavgasi-faciayla-bitti-259461).

4. Sonuç ve Öneriler

Medyada yer alan olumsuz öğretmen haberlerinin analizinde öğrenciye yönelik şiddet türünde 21 haber, öğrenciye yönelik cinsel taciz türünde 22 haber, yönetici-öğretmen, öğretmen-öğretmen arasında yaşanan şiddet türünde 10 habere ulaşılmıştır. Olumsuz öğretmen haberlerinin başında öğrenciye yönelik cinsel taciz vakalının bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bulgu Tezcan (1996) araştırma bulguları ile örtüşmektedir. Öğretmenin öğrenciye uyguladığı şiddetin genelde sınıf disiplini ve eğitimsel güçlüklerden kaynaklandığı; bu durumun öğretmenlerin sınıf yönetimi ve öğretim yöntem ve tekniklerinin yetersizliklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Okulda yaşanan şiddet olayların merkezinde ağırlıklı olarak öğrencinin yer aldığı görülmektedir.

Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından 2006 yılında okullarda yaşanan şiddet olaylarının artmasına paralel olarak, "Eğitim Ortamlarında Şiddetin Önlenmesi ve Azaltılması Strateji ve Eylem Planı (2006-2010) hazırlamıştır. Öğrenciye yönelik taciz olaylarının daha çok ortaokul ve liselerde, yoğunlukla kız öğrencilere yönelik olarak erkek öğretmenler tarafından gerçekleştirildiği sonucuna varılmaktadır. Bu durumun, öğretmen yetiştirme sürecinde etik ve ahlaki değerlerin zayıflığından ve mağdur öğrencilerin korktuklarından dolayı durumu gizlemelerinden kaynaklanabilir. Bu konu ile ilgili bazı araştırmalar; okullarda yaşanan şiddet ve taciz yaşantılarının çocukların yaşamlarını tehdit etttiği ve yaşamlarına zarar verici olduğu, son zamanlarda araştırmacıların okullarda ve eğitimde şiddet, duygusal taciz (mobbing) üzerinde çözüm yollarını içerecek çalışmalara ağırlık verdiğini belirtmektedir (Browning, Davis & Resta, 2000; Johnson & Johnson, 1995; Ley, 2002; Smith, Daunic, Miller & Robinson, 2002).

Cinsel taciz gerçekleştiren öğretmenlerin psikolojik sorunlarının olduğu ve otokontrol becerilerinin gelişmemiş olduğunu söylemek mümkündür. Öğretmen-öğretmen şiddetinin; genelde yönetici konumundaki öğretmenlerle diğer öğretmenler arasında olduğu, şiddetin daha çok aynı cinsiyet grupları arasında gerçekleştiği şeklindeki bir tespitte bulunmak mümkündür. Her ne sebeple olursa olsun öğretmenlik meslek etiği dışındaki şiddet, taciz gibi olayların öğretmenlik mesleğine ilişkin saygınlığı olumsuz yönde etkilediği açıktır. Son on yılda bu kadar çok şiddet ve taciz olayının gerçekleşmesi, son yıllarda öğretmenlik mesleğinin itibar kaybına uğradığını göstermektedir. Çalışmamızda ulaştığımız bulgu ve sonuçlar ışığında konuya ilişkin önerilerimizi şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Tüm öğretmen yetiştirme (Lisans-lisansüstü) programlarında "Öğretmenlik Meslek Etiği", ahlaki gelişim, değer kavramlarına yönelik bilgi ve beceri eğitimine yer verilmesi önem taşımaktadır.

2. Özellikle ilk ve ortaokullardaki öğrencilere beden kutsallığı, kişi mahremiyet hürriyeti kavramlarının öğretilmesi ve bu konuda bilinç aşılanması gerekmektedir. Sorun yaşayan

öğrencilerin önce okul yönetimine, sonra ailesine, arkadaşlarına durumu bildirmesi konusunda eğitimler verilmelidir.

3. Günümüzde çatışmacı kişilik bozuklukları sosyal hayatta baskın bir faktör olmaktadır. Bu durum, çatışmayı çözme yaklaşımı ve iletişim becerilerinin yetersizliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, öğretmenlere yönelik iletişim ve çatışmayı çözme becerileri konusundaki hizmet içi eğitimlerin nitelik ve içeriklerinde geliştirmelere gidilmelidir.

KAYNAKLAR

Browning L., Davis B., & Resta V. (2000, Spring-Summer). What do you mean think before I act? Conflict resolution with choices. *Journal of Research in Childhood Education, 14*(2), 232-238.

Çubukçu, Z. Dönmez, A. (2013) Yazılı Basına Yansımaları İle Okuldaki Şiddet Olaylarının İncelenmesi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi. 7(1), 44-5.*

Milli Eğitim Bakanlığı https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2015_10/08113955_eitimortamlarndaiddetinnlenmesiveazaltlmasgenelgesi.pdf. (ET:14.11.2018).

Tezcan, M. (1996). *Bir şiddet ortamı olarak okul*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yin, R. K. (1994) *Case Study Research: Desing and Mehoth* (Second edition). Nevbury ,Park, CA:Sage.

İnternet Haber Kaynakları

Haber.1.https://www.haberturk.com/adana-da-d-harfini-yazamayan-ogrenciye-ogretmenden - dayak -1677204- 2017.

Haber.2.http://www.iha.com.tr/haber-skandal-iddiaogretmen-ogrencisinin-elini-cetvelle-kirdi-512789.

Haber.3.https://www.mynet.com/kadin-ogretmenden-ogrenciye-sinifta-siddet-110103583794 -2017.

Haber.4.http://www.iha.com.tr/haber-ogretmeninden-dayak-yiyen-otizm-hastasi-oyku-hayata -kustu -606847/-2016.

Haber.5.http://www.iha.com.tr/haber-ogrenci-dovmekten-davasi-olan-ogretmen-yine-ayni-iddiadan-karakolluk-oldu-517976/-2015.

Haber .6. https://www.sabah.com.tr/yasam/2013/04/09/okulda-ogrenci-dayagi-kamerada

Haber .7. http://www.iha.com.tr/haber-ogretmen-burun-kirdi-iddiasi-44967/-2008.

Haber .8. http://www.hurriyet.com.tr/engelli-ogrenciye-dayak-iddiasi-37018675-2014.

Haber.9.http://www.hurriyet.com.tr/okulda-engelli-ogrenciye-dayak-sorusturmasi-37264135 -2016.

Haber.10.http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ogretmenden-ogrenciye-dayak-iddiasi-14723267-2010.

Haber.11.http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ilkogretim-okulunda-ogrenciye-dayak-iddiasi-10807813-2009.

Haber .12. http://www.hurriyet.com.tr/egitim/derste-gulen-ogrenciye-dayak-iddiasi-6446710-2010.

Haber.13. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tekme-tokat-saldirdi-yetmedi-yere-yatirip-bogustu-40745895-2018.

Haber.14.http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ogretmenden-ogrencilere-sira-dayagi-40480175 2017.

Haber.15.http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ilkokulda-kucuk-ogrencilere-hakaret-ve-siddet-kamerada-40275095 2016.

Haber.16. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ogretmene-dayak-suclamasi-17466123-2011).

Haber.17.https://www.haberturk.com/gundem/haber/747834-ogretmen-gurultu-yapiyor-diye-ogrenciye-kafa-atti-2012).

Haber.18. https://www.sabah.com.tr/yasam/2012/06/03/ogretmen-dayagi-guvenlik-kamerasinda-2012.

Haber .19. https://www.memurlar.net/haber/732191/anaokulunda-ogrenciye-siddet.html-2018.

Haber.20.http://www.hurriyet.com.tr/gundem/ogretmenden-ogrenciye-dayak-iddiasi-13982255-2010.

Haber.21.https://www.ntv.com.tr/egitim/ogretmen-istiklal-marsini-okuyamayan-ogrenciyi-dovdu-iddiasina-inceleme,HcWn85VmUUyo08AA0XH24g-2018.

Haber.22. http://www.milliyet.com.tr/ogrencisini-taciz-eden-ogretmene-gundem-2766099-2016.

Haber. 23. http://www.milliyet.com.tr/2-kiz-ogrencisine-cinsel-istismarda-antalya-yerelhaber-1898153/-2017.

Haber. 24. http://www.milliyet.com.tr/tacizci-ogretmene-16-yil-hapis-gundem-1029842/- 2008.

Haber. 25. https://www.haberturk.com/yasam/haber/111013-tacizci-psikolog -2009.

Haber. 26. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tacizci-mudur-adliyede-9779446 -2009.

Haber. 27. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/marmarada-taciz-protestosu-40476254-2017.

Haber. 28. http://www.iha.com.tr/haber-liseli-kiza-taciz-iddiasina-tutuklama-605960/-2016.

Haber. 29. http://www.iha.com.tr/haber-izmir-urlada-uc-kiz-ogrenciye-taciz-iddiasi-311202/-2013.

Haber. 30. http://www.iha.com.tr/haber-11-ogrencisini-taciz-eden-ogretmen-tutuklandi-124951/-2010.

Haber. 31. http://www.iha.com.tr/haber-eski-milli-egitim-muduru-tecavuzden-tutuklandi-225222/ - 2012.

Haber. 32. http://www.iha.com.tr/haber-3-ogrenciye-taciz-iddiasi-120341/ -2010.

Haber. 33. https://www.ntv.com.tr/egitim/ogrencisini-taciz-eden-ogretmen-seriat-mahkemesi-istedi,uAUTl9HKNkCNiS6q5Gm3Hw -2018.

Haber. 34. https://www.dha.com.tr/yurt/-ilkokulda-kiz-ogrencisine-taciz-ettigi-iddia-edilen-ogretmen-tutuklandi-veliler-olaya-tepki-gosterdi/haber-1554889-2017.

Haber. 35. https://www.dha.com.tr/istanbul/ogrencisini-herkesin-icinde-taciz-etti/haber-1555257-2017.

Haber. 36. https://www.dha.com.tr/yurt/mudur-yardimcisina-8-kiz-ogrenciye-cinsel-taciz-suclamasi/haber-1572705-2018.

Haber. 37. http://www.medyafaresi.com/foto-galeri/ogrencisinin-16-yasindaki-ablasini-taciz-eden-din-ogretmeni-tutuklandi/797165/3 - 2016.

Haber. 38. http://www.milliyet.com.tr/ogretmen-seri-tecavuzcu-cikti-gundem-1920166/-2014.

Haber. 39. http://www.gazetebir.com.tr/haber/egitmenden-cinsel-istismar/-2018.

Haber. 40. http://www.milliyet.com.tr/12-ogrencisine-cinsel-istismarda-gundem-2406944/-2017.

Haber. 41. https://www.sabah.com.tr/yasam/2015/12/30/kadin-ogretmen-erkek-ogrenciye-taciz-iddiasiyla-aciga-alindi 2015.

Haber. 42. http://www.iha.com.tr/haber-tecavuzcu-ogretmeni-kendi-kizi-yakalatti-61481/ 2009.

Haber. 43. https://www.birgun.net/haber-detay/osmaniye-de-skandal-ogretmen-17-yasindaki-ogrencisini-kacirdi-189676.html 2017.

Haber. 44. http://www.akhisarhaber.com/tacizci-ogretmen-davasinda-ogrencilerden-sok-ifadeler-17953h.htm -2014.

Haber.45. http://www.hurriyet.com.tr/kadin-ogretmenlerin-sac-saca-kavgasi-8818263-2009.

Haber.46. http://www.milliyet.com.tr/okulda-skandal-olay--gundem-2745293/-2018.

Haber.47. http://www.milliyet.com.tr/ogretmen-mudur-yardimcisini-bicakladi-izmir-yerelhaber-2419818/-2017.

Haber.48. http://www.milliyet.com.tr/kadin-ogretmenler-mudurun-odasinda-kavga-etti-gundem-1548035/-2012.

Haber.49. http://www.milliyet.com.tr/ogretmen-dehseti-gundem-1207284/-2010.

Haber.50.http://www.milliyet.com.tr/ogretmenler-tekme-tokat-gundem-1017574/-2009.

Haber.51.https://www.haber3.com/guncel/sinavda-ogretmen-ve-mudur-yardimcisi-kavga-etti-haberi-4923888-2018.

Haber.52. https:// www.sesgazetesi.com.tr/asayis/okul-muduru-cocuklarin-onunde-ogretmeni-dovdu/2188-2018.

Haber.53. http://www.milliyet.com.tr/ogretmenler-odasindaki-tartisma--gundem-2372276/-2017.

Haber.54. https://www.posta.com.tr/kadin-ogretmenlerin-kavgasi-faciayla-bitti-259461-2014.

OKUL PSİKOLOJİK DANIŞMANLARIYLA İLGİLİ TÜRKİYE'DE YAYINLANAN MAKALELER ÜZERİNE BİR İNCELEME

AN INVESTIGATION ON ARTICLES PUBLISHED ABOUT SCHOOL COUNSELORS IN TURKEY

Uzm. Ebru TOSUN SÜMER
Bahçelievler Anadolu Lisesi, Psikolojik Danışman, ebrutosunsumer2009@gamil.com

Prof. Dr. Mehmet GÜVEN
Gazi Üniversitesi**,** mehmetguven@gazi.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, okul psikolojik danışmanlarıyla ilgili 2000-2017 yılları arasında Türkiye'de yayınlanan makaleleri inceleyerek bu alandaki güncel araştırma eğilimlerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda 21 dergi ve bu dergilerde yayınlanan 44 makale analiz kapsamına alınmıştır. Makaleler incelenirken, yayın yılı, çalışma grubu, çalışma grubu büyüklüğü, çalışma türü, yazar sayısı, makalelerin yayınlandığı dergiler, istatistiksel teknikler ve konu alanları olmak üzere 8 farklı tema içeren bir "Makale İnceleme Formu" kullanılmıştır. Çalışmada makaleler, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kapsamında, içerik analizi kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, bu alandaki araştırmaların en fazla 2012 yılında yapıldığı, bunu 2009, 2007, 2008, 2010 ve 2013 yıllarının izlediği görülmektedir. Makalelerin çoğunluğunun nitel araştırma türünde olduğu, bunu nicel araştırma kapsamında betimsel araştırmaların takip ettiği görülmektedir. Bazı araştırmalarda çalışma türünün belirtilmediği bulgusuna ulaşılmıştır. Araştırma kapsamındaki makalelerin daha çok iki yazarlı olduğu ve bunu tek yazarlı makalelerin takip ettiği anlaşılmaktadır. Çalışma gruplarının daha çok psikolojik danışmanlardan oluştuğu, bunu öğretmenler, öğrenciler ve okul yöneticilerinin izlediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma grubu büyüklüğünün 101-300 kişi arasında yoğunlaştığı ve bunu 31-100 ve 301 ve üstü kişinin takip ettiği görülmektedir. Ayrıca, bu makalelerde, en çok kullanılan istatistiksel teknikler, t testi, içerik analizi, frekans/yüzde, tek yönlü varyans analizi (ANOVA), ortalama/standart sapmadır. Makalelerde psikolojik danışmanlar ile ilgili çalışma konularının sırasıyla, okul psikolojik danışmanlarının tükenmişlik düzeyi, iş doyumu, yaşam doyumu, mesleki yetkinlik inancı, özel eğitime ilişkin öz yeterlik algıları ve teknoloji kullanımı olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler*:* Okul Psikolojik Danışmanları, Araştırma Eğilimleri, Doküman İncelemesi.

Abstract

The aim of this study is to examine the articles about school counselors published in Turkey in the period of 2000-2017 and to determine the research trends in this area. For this purpose, 21 journals and 44 articles published in these journals were included in the analysis. While examinig the articles, an "Article Review Form" with 8 different themes including publication year, study group, study group size, type of study, number of authors, journals in which articles were published, statistical techniques and subject areas was used. In this study, articles were examined by using content analysis within the scope of document analysis from qualitative research methods. According to the results, it is seen that most of the researches in

this area were made in 2012, followed by 2009, 2007, 2008, 2010 and 2013. It is observed that the majority of the articles are of the qualitative research type, followed by descriptive research in the context of quantitative research. Some studies have found that the type of study is not specified. It is understood that the articles within the scope of the research are mostly two authors, followed by articles with single authors. It was concluded that, the study groups were mostly composed of counselors followed by teachers, students and school administrators. It was observed that the size of the study group was between 101-300 people and it was followed by 31-100 and more than 301 people. Moreover, the most commonly used statistical techniques in these articles were t-test, content analysis, frequency / percentage, one-way variance analysis (ANOVA), mean / standard deviation. In the articles, it is seen that the study subjects related to psychological counselors, respectively, are the level of burnout, job satisfaction, life satisfaction, professional competence belief, self-efficacy perceptions of special education and use of technology.

KeyWords: School Counselors, Research Trends, Document Review.

1. GİRİŞ

Yeni yüzyılda, öğrencilerin okulda başarıya ulaşmalarına ve topluma katkıda bulunmalarına yardımcı olma işi daha da zorlaşmaktadır. Gysbers, Lapan ve Blair (1999), bugünün gençliğinin "hızla değişen bir iş dünyası ve işgücü ile yüzleşmesi gerektiğini gözlemlemiş, ayrıca evde, okulda ve toplumda şiddet; boşanma; genç intiharı; madde bağımlılığı ve cinsel deneyimler gibi birçok sorun ile mücadele etme mecburiyeti ortaya çıkmıştır (s. 357). Zihinsel, fiziksel ve sosyal-duygusal ihtiyaçlar karşılandığında, öğrenciler akademik ihtiyaçları ve okul performanslarına daha fazla odaklanabilirler (ASCA, 2012). Okul danışmanlarının çocuğun günlük yaşamının bir parçası olma avantajı vardır, bu da onların sadece olası zihinsel sağlık sorunlarını tanımlamak için değil aynı zamanda bireysel ve küçük grup danışmanlığı yoluyla çocuklara müdahale ve destek hizmetleri sağlamak için önemli bir konumda olmalarını sağlar (Geroski, Rodgers, & Breen, 1997). Ayrıca okul danışmanları, öğrencilerin bu sorunların (Heiden, 1989) üstesinden gelmeleri ve içinde bulundukları gelişim dönemlerinin gelişim görevlerini başarılı bir şekilde tamamlamalarına yardımcı oldukları (Myrick, 2003) için okulda önemli bir yer tutarlar.

Okul danışmanları davranış sorunları, akademik kaygıları olan öğrencilerle çalışırken, özel eğitim alan öğrenciler için bireysel eğitim planları ve bireyselleştirilmiş eğitim programları hazırlarken, stratejiler ve destek sağlamak için öğretmenlerle işbirliği yapmaktadır (Atıcı, 2014).

Okul danışmanlığı mesleğinin iki öncüsü Jesse B. Davis ve Frank Parsons'tır. Davis, problem davranışları, karakterleri ve akademik dersleri mesleki çıkarlarla ilişkilendirmek için tasarlanmış 6 derslik hazırlamıştır (Dollarhide & Saginak, 2017; Schmidt, 2002). Kısa bir süre sonra, Parsons tüm meslek liselerinde mesleki rehberlerin eğitimli profesyoneller tarafından sunulmasını talep etmiş, bu durum Boston'daki ilk ve orta dereceli okulların meslek danışmanlarını işe almasıyla sonuçlanmıştır (Dollarhide & Saginak; Gysbers, 2010; Gysbers & Henderson, 2012).

Mesleki rehberlikle başlayan profesyonel dönüşüm devam etmiş ve 21. yüzyılın başlarında birçok okul danışmanlığı programları yaygın olarak desteklenen kapsamlı bir okul rehberlik programı ve okul danışmanlarının öğrenci başarısını teşvik eden kapsamlı, önleyici

ve gelişimsel programlar oluşturma ve sunmalarına yönelik uygun kılavuzlar sunan ASCA Ulusal Modeli benimsemiştir (Dollarhide & Saginak, 2017; Gysbers & Henderson, 2006; Gysbers & Stanley, 2014; Lambie & Williamson, 2004).

1950'lerden başlayarak, özellikle ABD'den uzmanlar, Türkiye'de rehberlik programlarının geliştirilmesinde yardım sağlamıştır (Bakırcıoğlu, 2005). Türkiye'de danışmanlık öyküsü (ör., Doğan, 2000a; Korkut-Owen, 2007) okul danışmanlığının gelişimini vurgulamış ve hangi aşamalardan geçtiğini kaydetmiştir. Bu konudaki ilerlemeler, eğitim alanında ve Türkiye'deki eğitim sisteminde meydana gelen gelişmelere paralel olarak ilerlemiştir (Engin ve Demir, 2003).

Türkiye'de, öğrencilerin içinde bulundukları gelişim dönemlerini başarıyla geçirebilmeleri için gerekli olan gelişim görevlerini yerine getirmelerine yardım etmeyi hedefleyen kapsamlı gelişimsel rehberlik programları, 2000'li yılların başından itibaren okullarda kullanılmaya başlanmıştır (Gysberg & Henderson, 2000).

Yirminci yüzyılın başlangıcında ve şimdi yirmi birinci yüzyıla gelindiğinden beri, danışmanlık mesleği, okullardaki danışmanların rolünü belirlemeye ve açıklığa kavuşturmaya gayret etmiştir (Baker, 2000; Schmidt, 1999). Bu dönem boyunca, okul danışmanları, danışman eğitmenleri ve profesyonel dernekler, özellikle Amerikan Okul Danışmanları Birliği (ASCA), okullara danışman yerleştirme ve bu danışmanların yapması gereken temel işlevleri tanımlama amacı gütmüştür (Schmidt, Weaver & Aldredge, 2001).

Günümüzün okul danışmanları, Amerikan Okul Danışmanları Birliği (ASCA) Ulusal Modeli (Studer, Diambra, Breckner & Heidel, 2011) sonrasında düzenlenen okul rehberlik programlarını uygulamak için mücadele etmektedir. Ayrıca, rehberlikte temel konulardan biri, rehberlik ve danışmanlık kavramları ile danışmanların amacı, rolleri ve işlevlerine ilişkin açık kavram kargaşası ile ilgilidir (Oner, 1994). Okul psikolojik danışmanlarının mesleki gelişimi ve nasıl algılandığı ile ilgili araştırmaların yapılması, mesleğin geleceği açısından önem taşımaktadır.

Son yıllarda farklı disiplin alanlarında güncel araştırma eğilimlerini belirlemeye yönelik çalışmalara bakıldığında, psikolojik danışma ve rehberlik (PDR) alanıyla ilgili bu türden bazı çalışmalara (Güven, Kısaç, Ercan ve Yalçın 2009; Karadağ, 2009; Erdem, 2011; Seçer, Ay, Ozan ve Yılmaz, 2014; Bilge ve Keldal, 2016; Demirtaş Zorbaz, Kızıldağ ve Voltan Acar, 2016; Güven, Özhan, Kaynak ve Demirbaş, 2018; Güven, Aslan, 2018) da rastlanmakla birlikte okul psikolojik danışmanları ile ilgili araştırma eğilimlerini belirlemeye yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Okul psikolojik danışmanlarıyla ilgili makalelerin incelenmesinin araştırmalarda var olan yönelimi belirlemede ve gelecek araştırmalara yol göstermede etkili olacağı düşünülmektedir.

2. AMAÇ

Bu çalışmada 2000-2017 yılları arasında Türkiye'de Okul Psikolojik Danışmanlarıyla ilgili yayınlanan makalelerin içerik ve yöntem açısından incelenerek araştırma yöneliminin ortaya konulması ve gelecek araştırmalara ışık tutması amaçlanmıştır. Bu genel amaç çerçevesinde, 21 dergi ve bu dergilerde yayınlanan 44 makale analiz kapsamına alınmış ve aşağıdaki sorulara yanıt aranmaya çalışılmıştır. Okul Psikolojik Danışmanlarıyla ilgili yayınlanan makalelerin;

1. Yayınlandığı dergi
2. Yazar sayısı
3. Yayın yılı
4. Çalışma grubu
5. Çalışma grubu büyüklüğü
6. Çalışma türü
7. Kullanılan istatistiksel teknikler
8. Ele alınan konulara ilişkin dağılımları nasıldır?

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli:

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak yürütülmüştür. Araştırmada ulaşılan çalışmalar doküman incelemesi kapsamında ele alınmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 189). Bu araştırmada, okul psikolojik danışmanları ile ilgili güncel araştırma eğilimlerini belirlemek amaçlanmıştır.

3.2. Örneklem:

Araştırmada, ULAKBİM Ulusal sosyal ve beşeri bilimler veri tabanının eğitim bilimleri kategorisinde, Gazi Üniversitesi kütüphanesi veri tabanı ve Google scholar da taranan makaleler analiz kapsamına alınmıştır. Çalışmalar, 26 Şubat- 24 Mart 2018 tarihleri arasında taranmıştır. 2000-2017 yılları arasında yayınlanan makaleler analiz kapsamına alınmıştır. Ulaşılan çalışmalar, örnekleme dahil edilirken yapılan çalışmaların okul psikolojik danışmanları ile ilgili olmasına veya okul psikolojik danışmanlarının nasıl algılandıkları ilişkin olması şartı göz önünde bulundurulmuştur. Bu kapsamda toplam 56 çalışma örnekleme dahil edilmiş ve incelenmiştir.

3.3. Veri Toplama Aracı:

Makalelerin incelenmesi sürecinde araştırmacılar tarafından geliştirilen "Makale İnceleme Formu" kullanılmıştır. Makale inceleme formu, yayın türü, yılı, dergi adı, konusu, yazar sayısı, araştırma yöntemi, çalışma grubu, çalışma grubu büyüklüğü ve istatistiksel yöntem olmak üzere 10 farklı bölümden oluşmaktadır.

3.4. Verilerin Analizi:

Ulaşılan verilerin analizinde, nitel analiz tekniklerinden içerik analizi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e (2016, s. 242) göre, içerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır.

4. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın farklı değişkenler açısından incelenmesine dayalı yapılan analizler ve bu analizler sonucunda elde edilen bulgular bulunmaktadır. Elde edilen bulgular ise frekans ve yüzde sonuçları ile tablolar halinde verilmiş ve yorumlanmıştır.

Çalışmaların yayınlandığı dergilere göre dağılımı tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. İncelenen Makalelerin Yayınlandığı Dergilere Göre Dağılımı

Dergi adı	**Makale sayısı**
Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi	7
Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	4
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	4
Eğitim ve Bilim	3
İlköğretim Online	3
Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi	2
Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	2
Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	2
Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi	2
Kastamonu Eğitim Dergisi	2
Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri	2
M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi	1
Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	1
Hasan Ali Yücel Eğitim fakültesi Dergisi	1
Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi	1
Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi	1
Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi	1
M.A.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	1
Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi	1
Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi	1
Kuramsal Eğitimbilim	1
Toplam	44

Tablo 1'de görüldüğü gibi 2000-2017 yılları arasında, Okul Psikolojik Danışmanları ile ilgili makaleler en fazla makale Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisinde (f=7) yayınlanmıştır. Daha sonra bu dergileri sırasıyla Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi(f=4), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisinin (f=4) izlediği görülmektedir.

Tablo 2. Makalelerin Yazar Sayısına Göre Dağılımı

Katagoriler	Frekans (f)	Yüzde (%)
Tek yazarlı	17	40.4
2 yazarlı	18	42.8
3 yazarlı	9	20.4

Tablo 2 incelendiğinde, okul psikolojik danışmanları ile ilgili yayınlanan makalelerin 18'i iki yazarlı, 17'si tek yazarlı ve 9'unun üç yazarlı olduğu görülmektedir. Üç yazardan fazla yayınlanan makalelerin olmadığı görülmektedir.

Tablo 3. Makalelerin Yayın Yılına Göre Dağılımı

Yıllar	**Frekans**
2000	1
2001	-
2002	1
2003	-
2004	1
2005	3
2006	1
2007	4

2008	4
2009	5
2010	4
2011	3
2012	8
2013	4
2014	-
2015	1
2016	3
2017	1

Tablo 3'e bakıldığında, okul psikolojik danışmanları ile ilgili araştırmaların en fazla 2012 yılında (f=8), daha sonra da 2009 (f=5), 2007 (f=4), 2008 (f=4) 2010 (f=4) ve 2013 (f=4) yıllarında yapıldığı görülmektedir. 2001, 2003 ve 2014 yıllarında ise konu ile ilgili hiçbir çalışma yapılmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 4. Makalelerin Çalışma Gruplarına Göre Dağılımı

Kategoriler	**Frekans (f)**
Psikolojik danışman	29
Öğretmen	7
Öğrenci	6
Okul yöneticisi	3
Yönetici adayı	1
Veli	1

Tablo 4 incelendiğinde, okul psikolojik danışmanları ile ilgili yayınlanan makalelerin en fazla psikolojik danışmanlar (f=29) üzerinde yapıldığı, bunu sırasıyla öğretmen (f=7), öğrenci (f=6) ve okul yöneticileriyle (f=3) yapılan çalışmaların izlediği görülmektedir.

Tablo 5. Makalelerin Çalışma Türüne Göre Dağılımı

Kategoriler		**Frekans**	**Yüzde**
Nicel	Betimsel	11	25
	Deneysel	2	4,5
	Karşılaştırmalı	1	2,2
Nitel		16	36,3
Karma		1	2,2
Ölçek geliştirme		1	2,2
Belirtilmemiş		12	27,2
Toplam		44	100

Tablo 5'e göre okul psikolojik danışmanları ile ilgili yayınlanan araştırmaların 11'i betimsel, 16'sı nitel, 2'si deneyseldir. Bir araştırma karşılaştırmalı, bir araştırma karma, bir araştırma ölçek geliştirme çalışmasıdır. 12 araştırmada da çalışma türü belirtilmemiştir.

Tablo 6. Makalelerin Çalışma Gruplarının Büyüklüğüne Göre Dağılımı

Kategoriler	**Frekans**	**Yüzde**
3-15	1	2,2
16-30	4	9,0
31-100	12	27,2
101-300	21	47,7
301-+	6	13,6
Toplam	44	100

Tablo 6'ya göre, okul psikolojik danışmanları ile ilgili yayınlanan makalelerin çalışma grubu sayısı 101-300 arası 21 çalışma, 31-100 arası 12 çalışma, 300 ve üstü 6 çalışma ve 16-30 arası 4 ve 3-15 arası 1 çalışma olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Araştırmalarda Kullanılan İstatistiksel Tekniklere Göre Dağılım

Kategoriler	Frekans (f)	Kategoriler	Frekans (f)
Ortalama/Standart sapma	11	Pearson moment korelasyonu	6
Frekans/yüzde	12	KolmogorovSmirnov Testi	1
T testi	21	Bilişsel Kurgu	1
Mann whitney U testi	5	Basit faktöriyel varyans analizi	2
Kruskal Wallis H Testi	7	TukeyKramer Testi	2
Korelasyon Analizi	2	Tek yönlü varyans analizi	1
Çoklu Regresyon Analizi	4	Tukey HSD Testi	1
ANOVA	12	Fmax testi	2
Açımlayıcı Faktör Analizi	1	Aşamalı Regresyon Analizi	1
MANOVA	1	Dunnet t3 testi	1
Ki kare	2	Metafor Analizi	1
Wilcoxon İşaretli Sıralar	2	Kovaryans Analizi	1
F testi	6	ShapiroWilk Testi	1
Scheffe testi	3	İçerik Analizi	14
Belirtilmemiş	1		

Tablo 7'e göre okul psikolojik danışmanları ile ilgili yapılan araştırmalarda en fazla t testi (f=21), içerik analizi (f=14), frekans/yüzde (f=12), ANOVA (f=12) Ortalama/Standart sapma (f=11), Kruskal Wallis H Testi (f=7)) kullanıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca elde edilen bulgulara bakıldığında yayınlanan araştırmalarda Açımlayıcı Faktör Analizi (f=1), MANOVA (f=1), Kolmogorov Smirnov testi (f=1), tek yönlü varyans analizi Tukey HSD testi (f=1), Aşamalı Regresyon Analizi (f=1), Dunnet t3 Testi(f=1), Metafor Analizi(f=1), Kovaryans Analizi(f=1), ShapiroWilk Testi(f=1), en az kullanılan teknikler olduğu görülmektedir. Bir makalede de kullanılan istatistiksel teknikler belirtilmemiştir.

Tablo 8. Psikolojik Danışmanların Kendileri İle İlgili Konularda Yapılan Çalışmaların Temaları

Kategoriler	Frekans (f)	Kategoriler	Frekans (f)
Psikolojik danışma yaklaşımları	1	İdeal özellikleri	1
Mesleki yeterlilik	1	Empati düzeyi	1
İş doyumu	2	Öz yeterlik	1
Yaşam doyumu	2	Kişisel ve sosyal uyum	1
Stresle başa çıkma	1	Mesleki reh. Ve psk. danışmanlık	1
Olumsuz otomatik düşünceler	1	Özel eğitime ilişkin öz yeterlik algıları	2
Mesleki gelişim	1	Tükenmişlik düzeyi	4
Mesleki doyum	1	Sanal zorbalık	1
Mesleki yetkinlik inancı	2	Okul yönetimi	1
Kapsamlı psk. dan. ve rehberlik programı	1	Rehber öğretmen kavramı	1
Öfke yönetimi	1	Etik ikilemler	1
Yılgınlık düzeyi	1	Nitelikleri	1
Problem çözme	1	Alanın sorunları	1
Sosyal beceri	1	Krize müdahale	1
Psikolojik taciz	1	Teknoloji kullanımı	2

Tablo 8 incelendiğinde, okul psikolojik danışmanlarının kendileri ile ilgili yapılan araştırmalarda, en fazla çalışılan kavramın tükenmişlik (f=4) olduğu ve bunu, iş doyumu (f=2), teknoloji kullanımı (f=3), mesleki yetkinlik inancı (f=2) yaşam doyumu (f=2), özel eğitime ilişkin öz yeterlik algıları (f=2) gibi kavramların izlediği görülmektedir.

Tablo 9. Öğretmen, Öğrenci ve Okul Yönetiminin Psikolojik Danışmanı ve Rehberlik Servisini Algılayışlarına Yönelik Çalışmalar ile Psikolojik Danışmanlar, Öğretmen, Öğrenci ve Okul Yönetimi ile Yapılan Çalışmalar

Kategoriler	Frekans (f)	Kategoriler	Frekans (f)
Davranış problemleri ile baş etme	2	Öğrencinin değerlendirmesi	1
Yönetici adaylarının görev beklentileri	1	Davranış yönetimi	1
Çatışma çözme	1	Yönetici ve rehber öğretmen çatışma kaynakları	1
Saldırganlık ve şiddet	2	Öğretmen ve öğrencilerin algıları	1
Psk. Dan ve Reh. Hizmetlerine ilişkin görüşler	1	Reh. Hizmetlerinin internet üzerinden yürütülmesi	1
Öğretmen ve müdürlerin algıları	1		

Tablo 9 incelendiğinde, psikolojik danışmanlar, öğretmen, öğrenci ve okul yönetimi ile çeşitli konularda yapılan çalışmalar ve öğretmen, öğrenci ve okul yönetiminin psikolojik danışmanı ve rehberlik servisini algılayışlarına yönelik çalışmalarda farklı kavramların çalışıldığı sadece davranış problemleri ile baş etme (f=2) ve saldırganlık ve şiddet konularının (f=2) iki kez çalışıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Yönetici, öğretmen, sınıf rehber öğretmeni ve öğrencilerin psikolojik danışmanı ve rehberlik servisini nasıl algıladıkları incelenmiştir.

5. TARTIŞMA VE YORUM

2000-2017 yılları arasında okul psikolojik danışmanlarıyla ilgili Türkiye'deki makaleleri inceleyerek araştırma eğilimini belirlemeye yönelik yapılan bu araştırmadan elde edilen bulgular, ilgili literatür çerçevesinde tartışılmıştır.

Araştırma kapsamında incelenen makalelerin en çok Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi'nde yayınlandığı, diğer dergilerde daha az yayınlandığı dikkat çekmektedir. Güven, Özhan, Kaynak ve Demirbaş (2018) tarafından yapılan araştırmada, "Journal of Counseling Psychology" ile Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi'nde 2006-2015 yılları arasında yayınlanan toplam 729 makale incelenmiştir. Seçer, Ay, Ozan ve Yılmaz (2014) tarafından yapılan çalışmada 2007-2011 yılları arasını kapsayan beş yıllık süre içerisinde ULAKBİM veri tabanı ve rehberlik ve psikolojik danışma alanında yayın yapan toplam 24 dergi analiz kapsamına alınmış ve bu dergilerde yayınlanan toplam 250 makale incelenmiştir. Güven, Kısaç, Ercan ve Yalçın (2009) ise Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisinin ilk 30 sayısında yayınlanan 198 makaleyi incelemişlerdir. Güven ve Aslan (2018), 2012-2016 yılları arasında Psikolojik Danışma ve Rehberlik alanında Türkiye'deki dergilerde yayınlanan makaleleri inceleyerek bu alandaki araştırma eğilimlerini belirlemişlerdir. Bu amaç doğrultusunda 23 dergi ve bu dergilerde yayınlanan 441 makale analiz kapsamına alınmıştır. Ayrıca, Selçuk, Palancı, Kandemir ve Dündar (2014) tarafından yapılan çalışmada temel odağı eğitim bilimleri alanına ilişkin çalışmalar olan 2007-2013 yılları arasında Türkiye'de "Eğitim ve Bilim" dergisinde yayınlanan 492 makale incelenmiştir. Güven, Aslan ve Akyol (2017) tarafından yapılan araştırmada 2000-2016 yılları arasında Türkiye'de PDR alanında yapılan 255 doktora tezi incelenmiştir. PDR alanında yayınlanan makaleleri inceleyen araştırmalar

fazla iken yapılan araştırmada ise okul psikolojik danışmanları ile ilgili yayınlanan makaleleri inceleyen bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Araştırmada makalelerin yazar sayısına göre dağılımı incelenmiş ve en fazla iki yazarlı makalelerin (f=18) daha sonra sırasıyla Tek yazarlı (f=17) ve üç yazarlı (f=9) makalelerin izlediği görülmektedir. Güven, Özhan, Kaynak ve Demirbaş (2018) tarafından yapılan araştırmada (f=164) ve Güven ve Aslan (2018), yaptığı araştırmada (190) yazar sayısı olarak iki yazarlı makalelerin sayısının daha fazla olduğu bulgusu da çalışmanın bu konudaki bulgusunu desteklemektedir

Araştırmada makaleler yayın yılına göre incelendiğinde, en fazla makalenin 2012 yılında (f=8) yapıldığı, daha sonra da sırasıyla 2009 (f=5), 2007 (f=4), 2008 (f=4), 2010 (f=4) ve 2013 (f=4) yıllarında yayınlandığı görülmektedir. Güven, Özhan, Kaynak ve Demirbaş (2018) tarafından yapılan araştırmada 2007 ve sonrasında yayınlanan makalelerin fazla olması da bu bulguyu desteklemektedir.

Çalışmada incelenen makalelerin çalışma gruplarına bakıldığında, en fazla çalışmanın psikolojik danışmanlar (f=29), daha sonra da öğretmen (f=7) ve öğrenci (6) ile yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada okul psikolojik danışmanlarıyla ilgili çalışmalar inceleme kapsamına alındığı için çalışma grubunun büyük bir kısmını psikolojik danışmanlar oluşturmaktadır.

Araştırmada çalışma grubu büyüklüğü incelendiğinde, çalışma grubu sayısı 101-300 arası 21 çalışma, 31-100 arası 12 çalışma, 300 ve üstü 6 çalışma, 16-30 arası 4 çalışma ve 3-15 arası 1 çalışma olduğu görülmektedir. Seçer ve ark. (2014) tarafından yapılan çalışmada en fazla tercih edilen çalışma grubu büyüklüğünün 301-1000 arası (f=109) olduğu; Güven ve Aslan (2018) tarafından yapılan çalışmada en fazla tercih edilen çalışma grubu büyüklüğünün 301-600 arasında olduğu; Güven, Aslan ve Akyol (2017) tarafından yapılan çalışmada en fazla çalışma grubu büyüklüğünün 301-600 arası olduğu görülmektedir. Literatürdeki diğer çalışmalarda da görüldüğü üzere alanda tercih edilen çalışma grubu büyüklükleri genellikle 300 ve üzeri aralıkta yer almaktadır. Araştırmada incelenen makalelerin daha çok nitel çalışmalar olmasından dolayı, çalışma grubu büyüklüğünün daha çok 101-300 arasında olduğu söylenebilir.

Araştırma yöntemine bakıldığında, okul psikolojik danışmanları ile ilgili makalelerin 16'sı nitel, 12'si belirtilmemiş, 11'i betimsel, 2'si deneysel ve 1'i karşılaştırmalı, karma ve ölçek geliştirmedir. Seçer ve ark. çalışmada, makalelerin %93,6'sının; Ozan ve Köse (2014) tarafından yapılan eğitim programları ve öğretimi alanındaki 380 makalenin incelendiği çalışmada makalelerin %89.5'inin; Erdem (2011) tarafından yapılan eğitim bilimleri alanındaki 314 makalenin incelendiği çalışmada makalelerin %79'unun araştırma-inceleme türündeki çalışmalar olduğu bulunmuştur. Güven ve Aslan'ın (2018) yaptıkları çalışmada, incelenen makalelerin 415'inin (%94.2) araştırma-inceleme türünde olduğu; Güven, Özhan, Kaynak ve Demirbaş (2018) tarafından yapılan araştırmada, araştırma türü olarak oldukça büyük oranda araştırma/inceleme makalesi olduğu (94.6 %) görülmektedir. Daha çok var olan durumu ortaya koymaya dönük nicel araştırmaya dayalı olan ilişkisel ve betimsel çalışmaların yapıldığı, deneysel çalışmaların çok fazla yer almadığı görülmektedir. Yapılan araştırmada nitel ve nicel araştırmalarda betimsel tarama modelinin daha çok kullanıldığı sonucuna ulaşılmış ve bu sonucun literatürle uyumlu olduğu görülmüştür.

İncelenen araştırmalarda istatistiksel teknikler olarak en fazla t testi (f=21), ANOVA (f=12), ortalama/standart sapma (f=11), frekans/yüzde (f=12) ve içerik analizi (f=14) kullanıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Seçer ve ark. (2014) tarafından yapılan araştırmada en çok kullanılan analiz tekniğinin ortalama/standart sapma olduğu (f=104), bunu sırasıyla ANOVA (f=82) ve korelasyon analizinin izlediği; Selçuk ve ark.(2014) tarafından yapılan çalışmada ise en fazla kullanılan istatistiksel tekniğin frekans/yüzde (f=88) olduğu ve bunu ANOVA (f=83) ve t-testinin (f=70) izlediği sonuçlarına ulaşılmıştır Güven, Aslan ve Akyol (2017) araştırmasında tezlerde kullanılan analizlerden betimleyici istatistikler, t testi, ANCOVA, MANOVA ve MANCOVA testlerinin kullanımı oransal olarak giderek azalırken ANOVA, korelasyon ve regresyon analizinde artış olduğu görülmüştür. Yukarıdaki çalışmalarda da görüldüğü gibi literatürdeki araştırmalarda yoğunlukla betimsel ve farklılığı belirlemeye yönelik istatistiklerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu durumun literatürdeki araştırmaların büyük bir çoğunluğunun betimsel ve nitel çalışmalar olduğu sonucuyla tutarlılık gösterdiği söylenebilir.

Okul psikolojik danışmanlarının kendileriyle ilgili yapılan araştırmalarda, en fazla çalışılan kavramın tükenmişlik (f=4) olduğu ve bunu, iş doyumu (f=2), yaşam doyumu (f=2), mesleki yetkinlik inancı (f=2) ve özel eğitime ilişkin öz yeterlik algılarının (f=2) izlediği görülmektedir. Psikolojik danışmanların kendileri ile ilgili yapılan çalışmalar ve onların öğretmen, öğrenci ve okul yöneticileri tarafından nasıl algılandıklarına dair araştırmalarda davranış problemleri ile baş etme (2) ve saldırganlık ve şiddet (2) konuları ön plana çıkmaktadır.

Güven ve Aslan (2018) tarafından yapılan araştırmada, incelenen makalelerin büyük çoğunluğunun kişisel-sosyal rehberlik konu alanı (f=525, %78,7) içerisinde yer aldığı, bunu sırasıyla eğitsel rehberlik (f=61, %9,1), psikolojik danışma (f=48, %7,4), mesleki rehberlik (f=17, %2,5) ve aile-evlilik konu alanlarının (f=16, %2,3) izlediği görülmektedir. Araştırmalar kapsamında işlenen konular daha çok psikolojik danışmanın yeterlikleri ve görevleriyle ilgili konulardır. Okul psikolojik danışmanların nasıl algılandıklarına yönelik çalışmaların artmasının okul psikolojik danışmanlarına dönüt sağlaması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada, 2000-2017 yılları arasında, Türkiye'de okul psikolojik danışmanlarıyla ilgili yayınlanan makalelerin içerik ve yöntem açısından incelenerek araştırma yöneliminin ortaya konulması ve gelecek araştırmalara ışık tutması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Okul psikolojik danışmanlarıyla ilgili yayınlanan makalelerin çoğunluğu Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi'nde yayınlanmıştır.
2. Konuyla ilgili araştırmaların daha çok 2012 ve 2009 yılları arasında yapıldığı, 2001, 2003 ve 2014 yıllarında ise konu ile ilgili hiçbir çalışma yapılmadığı görülmüştür.
3. Okul psikolojik danışmanlarıyla ilgili yayınlanan makalelerin çalışma grubu daha çok psikolojik danışmanlardan oluşmaktadır. Bunu, sırasıyla öğretmen, öğrenci, okul yöneticisi, yönetici adayı ve velilerin izlediği görülmektedir.
4. Okul psikolojik danışmanlarıyla ilgili yayınlanan makalelerin çalışma grubu büyüklüğünün daha çok 101-300 kişi arasında yoğunlaştığı görülmektedir.

5. Okul psikolojik danışmanlarıyla ilgili yayınlanan makalelerin araştırma türünün daha çok nitel ve betimsel, bunu sırasıyla deneysel, karşılaştırmalı, karma ve ölçek geliştirme olduğu görülmektedir.

6. Okul psikolojik danışmanlarıyla ilgili yayınlanan makalelerin çoğunluğunda t testi, içerik analizi, ANOVA, frekans/yüzde, ortalama/standart sapma kullanıldığı bulgusuna ulaşılmıştır.

7. Okul psikolojik danışmanlarıyla ilgili yayınlanan makalelerde en fazla çalışılan kavramın tükenmişlik olduğu ve bunu, iş doyumu, yaşam doyumu, mesleki yetkinlik inancı, özel eğitime ilişkin öz yeterlik algıları, davranış problemleri ile baş etme ve saldırganlık ve şiddet ile ilgili çalışmaların izlediği görülmektedir.

Yukarıda belirtilen sonuçlar doğrultusunda okul psikolojik danışmanlarıyla ilgili çalışma yapmak isteyen araştırmacılara şu önerilerde bulunulabilir:

1. Yapılacak araştırmalarda araştırmacılar, istatistiksel tekniklere ilişkin bilgilerini artırarak diğer analiz tekniklerinin yanı sıra doküman analizi ve meta analiz gibi analiz tekniklerini de kullanabilirler.

2. Okul psikolojik danışmanlarının okul yöneticileri, öğretmenler, öğrenciler ve ebeveynler tarafından nasıl algılandıklarına dair araştırmalar daha çok yapılabilir ve böylece gelecekte mesleki kavramlar ve alınması gereken kararlar konusunda katkı sağlanabilir.

3. Bu çalışmada sadece konuyla ilgili makaleler incelenmiştir. Araştırmaların yıllara bağlı eğiliminin daha ayrıntılı olarak görülebilmesi adına bu konudaki tezler, bildiriler ve araştırma raporları da incelenebilir.

4. Okul psikolojik danışmanlarının profesyonel gelişimlerinde mevcut durumu ortaya çıkaracak çalışmalar yapılabilir.

5. Okul psikolojik danışmanlarının kapsamlı gelişimsel rehberlik kapsamında hesap verilebilirlik boyutunda, algılarını ve uygulamalarını belirlemeye yönelik çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKLAR

American School Counselor Association. (2012). The ASCA National Model Workbook. *Alexandria, VA: Author*.

Atıcı, M. (2014). Examination of school counselors' activities: From the perspectives of counselor efficacy and collaboration with school staff. *Educational Sciences: Theory & Practice, 14*(6), 2107-2120.

Baker, S. B. (2000). *School counseling for the twenty-first century*. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall.

Bakırcıoğlu, R. (2005). *İlköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimde rehberlik ve psikolojik danışma*. Anı Yayıncılık.

Demirtaş Zorbaz, S., Kızıldağ, S. ve Voltan Acar, N., (2016). Türkiye'de üniversitelerde lisansüstü düzeyde yapılan grup çalışmalarının incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi, 24*(4), s. 1765-1784.

Dollarhide, C. T. ve Saginak, K. A. (2017). *Comprehensive school counseling programs: K-12 delivery systems in action* (3rd ed.). Boston, MA: Pearson.

Engin-Demir, C. (2003). Secularism and education in Turkey. *Becoming a teacher in the new society: Bringing communities and classrooms together*, 256-278.

Erdem, D. (2011). Türkiye'de 2005–2006 yılları arasında yayımlanan eğitim bilimleri dergilerindeki makalelerin bazı özellikler açısından incelenmesi: Betimsel bir analiz. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi, 2(*1), s. 140-147.

Geroski, A. M., Rodgers, K. A. ve Breen, D. T. (1997). Using the DSM-IV to enhance collaboration among school counselors, clinical counselors, and primary care physicians. *Journal of Counseling and Development, 75*(3), 231-239. doi:10.100 2/j.1556-6676.1997.tb02337.x

Güven, M., Kısaç, İ., Ercan, L. ve Yalçın, İ. (2009). Türk psikolojik danışma ve rehberlik dergisinde yayınlanan makalelerin çeşitli özellikler açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 4*(31), s. 80-87.

Güven, M., Aslan, B. ve Akyol, E. (2017). Türkiye'de psikolojik danışma ve rehberlik alanında yapılan doktora tezlerinin incelenmesi (2000-2016) *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 6* (3), s. 136-147.

Güven, M., Özhan, M. B., Kaynak, S. ve Demirbaş, N. K. (2018). Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi ile Journal of Counselling Psychology'deki Araştırma Eğilimleri. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *8*(49).

Güven, M. ve Aslan, A. M. (2018). Psikolojik danışma ve rehberlik alanında Türkiye'deki bilimsel dergilerde yayınlanan makaleler üzerine bir inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11*(55), s. 593-604.

Gysbers, N. C., Lapan, R. T., Blair, M., Starr, M. F. ve Wilmes, D. (1999). Closing in on the state wide implementation of a comprehensive guidance program model. *Professional School Counseling*, *2*(5), 357.

Gysbers, N. C. ve Henderson, P. (2000). Developing and managing your school counseling program.

Heiden, J. M. (1989). Occupational stress and activities of the school counselor

Gysbers, N. C. ve Henderson, P. (2006). *Developing and managing your school guidance program,* (4th ed.). Alexandria, VA: American Counseling Association.

Gysbers, N. C. ve Stanley, B. (2014). From position to program. *ASCA School Counselor*, *51*, 22-27.

Karadağ, E. (2009). Eğitim bilimleri alanında yapılmış doktora tezlerinin tematik açıdan incelemesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, *10*(3).

Keldal, G., ve Bilge, F. (2016). Psikolojik danışma ve rehberlik alanında karma yöntemli araştırmalar: Bir içerik analizi çalışması. *Pegem Atıf İndeksi*, 643-654.

Myrick, R. D. (2003). Accountability: Counselors count. *Professional School Counseling*, *6*(3), 174-179.

Ozan, C. ve Köse, E. (2014). Eğitim Programları ve Öğretim Alanındaki Araştırma Eğilimleri. *Sakarya University Journal of Education, 4*(1), s. 116-136.

Öner, N. (1994). A guidance and counseling model for Türkiye. *Üniversite seviyesinde rehberlik ve mesleğe yöneltme sempozyumu bildirileri*, 37-44. Istanbul, Turkey: Boğaziçi University Press.

Seçer, İ., İsmail, A. Y., Ceyhun, O. ve Yılmaz, B. Y. (2014). Rehberlik ve Psikolojik Danışma alanındaki araştırma eğilimleri: Bir içerik analizi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *5*(41), 49-60.

Schmidt, J. J. (1999). *Counseling in schools*: *Essential services and comprehensive programs* (3rd ed.). Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.

Schmidt, J. J., Weaver, F. S. ve Aldredge, A. L. (2001). Perceptions of School Counselor's Role and Satisfaction by Newly Hired Counselors and Principals in Eastern North Carolina.

Schmidt, J. J. (2002). *Counseling in the schools: Essential services and comprehensive programs* (4th ed.). Boston, MA: Allyn and Bacon.

Studer, J. R., Diambra, J. F., Breckner, J. A. ve Heidel, R. E. (2011). Obstacles and Successes in Implementing the ASCA National Model in Schools. *Journal of School Counseling*, *9*(2), n2.

Tuttle, M., Yordy, M., Appling, B. ve Hanley, E. (2018). School Counselor and School Nurse Collaboration: Partnering for K-12 Student Success. *Journal of School Counseling*, *16*(4), n4.

THE EFFECT OF DEVELOPMENT OF THE ACTUAL HUMAN ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS ON ENVIRONMENTAL PROBLEMS

Dr. Öğr. Üyesi Esra ÖZKAN PİR
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, epir@erzincan.edu.tr

Öğr. Gör. Elif EKİNCİ
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, eekinci@erzincan.edu.tr

ABSTRACT

Mankind needed to live in society in order to survive. Social life brings a number of conveniences to the life of the person, as well as making it difficult. The environment, in which people continue their activities and interact continuously; In parallel with the development of the industry, both raw material supply and production wastes are left unconsciously to nature, and thus become a danger for the whole life. Major environmental problems; it can be studied in sub-titles such as air, noise, water, soil, flora-fauna and cultural environment. Today, these problems, which are discussed and discussed in national and international regulations, await social economic and political solutions. In other words, it is thought that environmental problems which become common problems all over the world will be solved by international cooperation and global awareness.

It is very important to raise the individuals responsible for the environment in order to ensure that both the health of the people and the environment they interact with, and the future generations to live in a healthier and more reliable environment. At the same time, consumers are becoming more and more aware of the choice of product to meet their needs, making them least harmful to nature and their own health.

Increased attention to the protection of the natural environment and environmental ethics has also changed the purchasing behavior of consumers and consumers have begun to prefer ecologically conscious companies. Companies are shaping their production and marketing strategies in a more sensitive way. In this study, the environmental problems that arise in the context of globalization and the green marketing strategies of the enterprises will contribute to the solution of this problem.

Keywords: Environmental Problems, Environmental Awareness

1. Introduction

The environmental problems that have emerged due to the various activities of the people and which have increased day by day and become an important agenda item in the whole world have become threatening humanity today.

Since environmental problems are one of the main issues that everyone has been discussing recently, the reasons of the problem are also put forward differently according to the type of environment definition and environmental problems. Scientists examine the cause of the problem as it perceives the problem. According to some, the pollution of the sea, according to some, the weather is difficult to breathe during the winter, while some of the garbage thrown on the ground is perceived as an environmental problem, while the permeation and the burning of fossil fuels in the ozone layer and the burning of fossil fuels can cause climate change. problems.

Considering that the natural environment is determinative in shaping the living life on the earth and making it sustainable, it can be revealed how important the dimensions of the problem are. The indispensable nature of the interaction between human beings and the environment, the dimensions gained by the concept of the environment, have revealed the necessity of addressing the environment with new approaches at the international level as well as the national level.

"Human beings are affected from the first degree cause and responsibility of environmental problems as well as from the first degree. The sociological meaning of the phenomena discussed above is that environmental problems and environmental phenomena are not only technical and economic phenomena, but perhaps more important than these social problems and phenomena" (Tuna, 2001b: 231).

2. Environmental problems

Environment; Dır is an environment in which human beings continue their social, biological and chemical activities. Environment; geology, hydrology-mineralogy (such as oil, water minerals) in its very broad recipe includes the superficial soil, which is directly or indirectly affected by the vegetation and the people.

The events that negatively and indirectly affect the balance in the life of living things in nature are called i environmental problems (Güney, 2004: 8).

The environmental problem is a social phenomenon. It should be understood that this problem is of social quality in understanding and solving environmental problems. There is a change of mindset on the basis of environmental problems. As such, it is not enough to look for technological solutions to environmental problems. If the beliefs and opinions of the societies are not taken into consideration in preventing this pollution, there will not be enough results for the solution (Ünal, 2010: 1).

It is possible to collect the global environmental problems under such headings as air pollution, water pollution, soil pollution, global warming, greenhouse effect, acid rain, radiation pollution, noise (noise) pollution, erosion.

2.1. Causes of Environmental Problems

Industrialization has become the source of the most important environmental problems, with the focus on nature dominating and exploiting it in the process that begins with its alienation to nature. Although industrialization, which has been developing rapidly with technological development, provides important opportunities for human beings, it causes undesirable consequences such as pollution of the environment and consumption of natural resources (Türküm, 1998: 171).

If we look at the environmental pollution and its causes, lar contamination is the consumption of resources that cannot be recycled and cannot be disposed of in the short term and which cannot be replaced ine (Erkan, 2002: 140).

In the narrow sense, classical environmental problems are classified by reducing to three pollution dimensions in the form of air, water and soil pollution. In the broad sense, environmental problems;

1.Air pollution
2.Water Pollution
3.Toil Pollution
4. Noise Pollution
5. Radioactive Waste Problem
6. Marine and Coastal Water Pollution
7. Urban Solid Waste Problem
8. We can list as Electromagnetic Pollution.

2.1.1 Air Pollution

Air pollution is an environmental health problem that needs to be attached importance to all developed and developing countries. More than 3 million people die each year due to air pollution. The main source of air pollution in cities is to a great extent (Başar et al., 2005).

2.1.2 Water Pollution

The concept of water pollution is defined as the chemical, physical, bacteriological, radioactive and ecological characteristics of the water source in accordance with the definition of Water Pollution Control Regulation dated 25687 and dated 31.12.2004. Water pollution is defined as discharging of material or energy wastes that will create disruptive deterioration of water. Pollution of water resources directly affects the biodiversity of plants, animal groups and microorganisms (Keles & Hamamci, 2005). Live species affected by high levels of water pollution are at risk of extinction

2.1.3. Soil Pollution

The soil is the main environmental element in terms of preserving the hidden power of water resources, hosting flora and fauna, and providing ecological balance. In addition to the natural environmental values, the soil also contains the artificial environment and human civilizations (Keles and Hamamci, 2005). Contamination of the soil is caused by the abnormal function of the soil as a result of the loading of the soil with various compounds and toxic substances in the amounts above the capacity of the soil to be absorbed by humans (Görmez, 2003). Soil management in the Bathurst Declaration; As a social scarce resource for soil, it is defined as all of the actions related to the management of sustainable development both economically and environmentally (Demirel et al., 2003).

Solid wastes into the soil is one of the factors causing soil pollution. Collection of solid wastes as a result of all social and economic activities, whether urban, industrial or agricultural, causes soil pollution due to the lack of due diligence, storage and disposal (Keleş, 2006). The pollutants absorbed by the particles in the upper parts of the soil are transported by erosion, the dissolved pollutants mix with the groundwater by leakage (Karpuzcu, 2006).

2.1.4. Noise Pollution

Population growth and welfare life together with increasing urbanization, technological developments and industrialization result in more noisy living areas. Although urbanization, industrialization and technological developments are indicators of development, they make it necessary for people to live in a noisy life. Noise creates a number of health and environmental problems for the environment and living creatures. For this reason, the noise affecting the living standards should be controlled by legal regulations and follow-up. The source of noise is sound. When the sound source starts to vibrate, it pushes the air back and restores it. This event results

in sound. Undesirable and disturbing sounds are defined as noise (Görmez, 2003). Environmental noise in the regulation and management of environmental noise; transport vehicles, road traffic, railway traffic, airway traffic, maritime traffic, outdoor equipment, construction sites, industrial facilities, workshops, workshops, workplaces and the like, including noise from the recreation and entertainment places activities are defined as harmful or unwanted outdoor sounds.

2.1.5. Radioactive Waste Problem

Discussions about nuclear energy and radioactive pollution began in the late 19th century after the discovery of radioactivity and radioactive atoms. This discussion period while the United States and several EU countries set up nuclear power plants and nuclear studies to be performed başlanmıştır.türki Atomic Energy Agency Radioactive Waste Management Regulations in the Draft (2012) based on nuclear facilities; Nuclear safety and security are defined as any facility where nuclear materials are produced, processed, used, maintained, reprocessed or stored above the amount determined by the institution. Radioactive material; Turkey Atomic Energy Authority Nuclear Regulatory descriptions as a solution or compound in the alpha, beta particles or by issuing one or more of the self-degraded gamma ray is defined as a material consisting of the core. The use of radioactive materials in fuel conversion, industry, agriculture research and medicine causes waste generation, as in other human activities.

2.1.6. Sea and Coastal Water Pollution

1982 In the United Nations Convention on the Law of the Sea, marine pollution; Inden the potential for or likely to have harmful effects such as pollution of the marine environment, damage to living resources and marine life, danger to human health, fisheries and maritime activities, including the use of seas for other legal purposes, disrupting the quality of sea water and reducing all kinds of beauties it is understood that the substances and energy contained are directly or indirectly introduced by humans into the marine environment, including the estuaries bulunan. This definition deals with marine pollution in a broad framework. Emphasis on the reduction of all kinds of beauties except for the danger of human health, degradation of the sea water, and the mention of substances and energy with and without all kinds of harmful effects have a wide meaning to marine pollution. In the Coastal Law, the coast is defined as the area between the coastline and the coastal line. It is open to everyone's equal and free enjoyment, and is under the sovereignty of the state. The coasts, which unite the sea and the land, have been seen as strategic points in every period of history. Population growth, irregular construction, urbanization, industrialization, agricultural activities and sediments from soil erosion increase the importance of coasts and cause pollution and become an environmental problem.

2.1.7. Urban Solid Waste Problem

According to the Waste Management Regulation; all of the substance or material that is disposed of or left to be disposed of or left by a natural or legal person who produces or holds it is called waste. Waste from households, mining-related substances, solid wastes from industrial and commercial activities; It is defined as waste materials and sewage sludge that are to be disposed of by the producer and for the health of the society-environment (Nemli, 1998: 15) .. According to the place and activity in general, it can be listed as follows: • Domestic; (food waste, paper, cardboard, plastic, leather, garden waste, wood, glass, tin cans, aluminum, other metals, ash, street waste, special wastes (coarse articles, consumer electronics, white

goods, separate collected garden waste, batteries , oil and motor vehicle tires, household hazardous waste etc.) • Commercial; shops, restaurants, markets, business centers, hotels, motels, service stations, auto shops etc. (paper, cardboard, plastic, wood, food waste, glass, metal, special waste, hazardous waste, etc.), institutional; schools, hospitals, prisons, public buildings • Construction and demolition, new construction sites, road repair and maintenance areas, demolition of buildings, ruined pavements (wood, steel, concrete, etc.) • Municipal Services (street washing, landscaping, parks and beaches, other resting areas, special wastes, garbage, street trash, landscaping and cut tree branches, general waste in parks) • Industrial process solid wastes, construction, fabrication, light and heavy production, refineries, chemical plants, power plants, demolition , etc. Waste and waste materials in industrial process wastewater, • Non-industrial food, rubbish, ash, demolition and construction waste, special wastes and harmful wastes (Kaya, 2007).
In waste management, prevention, resource reduction, reuse, and recycling as much as possible, wastes that cannot be recycled should be targeted with appropriate technology, including pre-treatment (incineration) (URL-1, 2011).

2.1.8. Electromagnetic Pollution

Today, especially in the 2000s with the rapid technological developments, radio, television, mobile phones, electrical appliances, base stations, airport communication systems, military radars, telecommunication vehicles such as antennae around the area of our lives in our lives are increasing. All living materials in nature have magnetic fields. Man also has a magnetic field. These magnetic waves emitted into the air in nature are caused by natural means and artificial roads. Our world, sun, lightning, magnetic fields are in our lives through natural ways. In addition, electromagnetic waves are used to facilitate our lives with human activities and to improve our living standards. Electromagnetic waves generated from electronic devices are effective in the human body, whether they have high or low power. They damage the tissues in the body by heating them or causing chemical changes. Electromagnetic radiation continues to be carried out in the medical field in order to damage human tissue.

3. Developing Contemporary Environmental Awareness

It is understood that the importance of environmental consciousness is an indispensable element for all living things in the natural environment (Düren, 2002: 166). Environmental awareness is an increase in awareness of the importance of all resources, both urban and environmental. In other words, to be aware of the impact of usage cost on the individual, on the environment and on future generations and to have knowledge about this issue (Keles, 2005: 16).

When environmental problems are examined from an objective and objective point of view, environmental characteristics of environment, water, air, noise, soil, traffic, aesthetics and energy as well as all environmental problems directly related to the individual and the city reveal the necessity of environmental consciousness (Meydan Yıldız, 2015: 47).

Environmental consciousness, together with the peculiarities of the ecological way of thinking in society, helps to create the ecological consciousness of the society. In this process, while respecting the environment-friendly perspective of primitive societies, the technological and scientific gains and returns of modern societies are used within the natural boundaries (Mutlu, Aygün 2006: 3-4).

Environmental awareness; It consists of the ideas that include principles, decisions and interpretations related to environmental issues, and the feelings and behaviors revealed by the realization of these thoughts. The process of the emergence of environmental awareness, which has gained importance with the interaction of people with their environment, continues throughout life. Environmental consciousness is formed by the mutual interaction of various factors simultaneously with individual development (Thessaloniki Ay, 2010: 77).

It has been pointed out that environmentalism is basically a movement initiated by consumers and it is considered as very important that consumers have a high level of environmental knowledge. Since the consumer, who has a better knowledge of environmental issues, will use this knowledge by displaying environmentally conscious consumption behaviors, it is thought that companies will turn to environmental marketing practices in order to reach this consumer group (Laroche et al., 2002: 268).

Environmental problems have gained a universal dimension because they have exceeded their limits over time. This situation has ensured that the globalization of environmental problems and the solutions to be developed against environmental problems are of a supranational nature. People are no longer just citizens of their own countries, and have started to behave as a kind of world citizen in order to protect the future of the world and humanity. This has led to the development of policies on the environment, and the development of a protectionist understanding rather than consuming the environment. Due to the globality of environmental problems, books were written, transnational meetings were held, educational and public information projects were organized. Environmental problems, starting in the small region of the problem and expanding the boundaries of many other problems that trigger each other triggering the environment, the biggest exploiter of the environment has raised the need to raise awareness about the environment (Ekinci, 2015: 50).

It is seen that there are different concepts depicting consumption behaviors based on the motivation to provide benefit to the environment and society or less harm. Some of those; consciously consumed (Ellen, at all, 1991), socially responsible consumption (Roberts, 1995) and significant consumption (Stern, 2000).

It has led to the adoption of environmental awareness all over the world and the occurrence of many non-governmental organizations related to this issue and the adoption of environmental criteria in international legal regulations and quality standards. In the context of transferring environmentally friendly product contents, many different expressions of the term) green çevre are in the natural environment center and are mostly related to the connection between environment, economy system and society (Özkaya, 2010: 251).

Because of direct or indirect damages caused by humans, both humans and other species may be harmed (Farmer, 1997).

If environmental problems persist, the ecosystem, where not only humans but other species live, cannot provide sustainable living conditions (Titiz, 1995).

Accordingly, due to environmental problems, natural resources can be damaged and in this sense there is no chance to live for the population (Yücel, 2006).

Identifying and understanding environmental problems has been important for societies in terms of discussing these problems. In this sense, environmental problems are almost related to socio-cultural elements and interests of societies. Therefore, people's perceptions of

environmental problems play a crucial role in solving these problems (Buckingham and Turner, 2008).

The most important reason for environmental problems and pollution is human (Daştan, 1999).

The impact of human existence on environmental quality and natural resources is quite remarkable. Therefore, people play an important role in terms of quality of life and sustainable development for the environment (Sneddon, 2000).

The most important way to live healthy is environmental awareness. Environmentally conscious people can protect and improve the environment (Baykan, 2004).

4. RESULT

In recent summits, environmental issues are usually at the forefront of the agenda, and the press and media organs throughout the world have long been giving place to natural disasters caused by people for a long time.

Developing countries argue that they can solve environmental problems in the process of socio-economic development. Developed countries transfer their polluting industries to developing countries in order to protect their own countries. Developing countries are obliged to take measures against the "import of pollution". These countries should not tolerate pollution only for the sake of industrialization.

Developing environmentally sensitive and quality goods rather than consuming more of the leading consumers, who are more sensitive about the environment, especially in terms of developing and changing environmental awareness; prefer goods with environmentally friendly packaging; transition from short-term thinking to long-term thinking in consumption movements; It is observed that they behave according to environmentally sensitive, moral and social behaviors such as preferring less risky products (Torlak, 2003: 267).

Family, mass media, non-governmental organizations and educational institutions have very important roles in the formation of environmental awareness. Environmental awareness and environmental consciousness can develop dynamically throughout one's life. In other words, it does not occur in a certain part of our life and then does not change the structure of life, and the life of the individual itself as a result of the interactions coming from the individual itself, developing, changing and sometimes a tendency to decrease (Selanik Ay, 2010: 77).

As a result, we must aim to establish a balance of protection and use between the development movement and the environmental values, in fact, and this reveals the principle of ortaya protecting, developing, protecting. Kur No matter how wrong it is, the idea of ile nothing is wrong ile is the idea of development. Therefore, what we need to do in the 21st century and in our rapidly globalizing world, national and international organizations and states' environmental and developmental solutions more intensive and close cooperation on alternatives and sanctions.

Consumers' buying behavior is affected by the rapid increase in environmental sensitivity around the world, and environmentally friendly buying methods are communicating about the behaviors of consumers towards the company and brands and goods. Since the 1990s, a significant increase has been observed in all researches related to this subject. Although innovations and legal regulations bring benefits such as preserving natural resources and reducing environmental pollution, many academicians and environmentalists state that the

solution alternatives for environmental problems cannot be achieved only by technological development. According to the general ideas put forward, in order to solve the environmental problems, people need to keep up with the movements towards the environmental life in order to recycle and separate the household waste and to pay attention to the public transport related attitudes.

In summary, the most basic solution method which is necessary for eliminating various environmental problems should be to behave and act with the environmental consciousness of the consumers and accept and accept the behaviors that should be in green consumers.

PREFERENCES

Aydoğdu, M., & Gezer, K. (2006). *Çevre bilimi*. *Anı Yayıncılık, Ankara*.

Başar, P., Okyay, P., Ergin, F., Coşan, S. ve Yıldız, A., (2005). Aydın İli Kent Merkezinde Hava Kirliliği/ 1997-2004, *A.D.Ü Tıp Fakültesi Dergisi*, 6,3, 11-15.

Baykan, A. R. (2004). Türkiye çevre atlası. Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Orman Bakanlığı ÇED ve Planlama Genel Müdürlüğü Çevre Envanteri Dairesi Başkanlığı, Ankara.

Buckingham, S. & Turner, M. (2008). *Understanding Environmental Issues.* Sage: Los Angeles.

Daştan, H. (1999). *Çevre Koruma Bilinci ve Duyarlılığının Oluşmasında Eğitimin Yeri ve Önemi (Türkiye Örneği*), Gazi University, Institute of Social Sciences, Master Thesis, Ankara.

Demirel, Z., Açlar, A., Demir, H., Gür, M., Kurt, V. ve Çağdaş, V., (2003). Toprak Düzenlerinde Yeni Gelişmeler ve Yeni Yapılanmalar, 9. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, Mart–Nisan, Ankara, Bildiriler Kitabı: 145- 170.

Düren, A.Z. (2002). *2000'li Yıllarda Yönetim*, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.

Ekinci, N. (2015). *Toplumda Çevre Bilinci Oluşturmada Medyanın Rolü: Meke Gölü Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Kütahya.

Ellen, P. S.,Wiener, J. L. ve Cobb-Walgren, C. (1991). The Role of Perceived Consumer Effectiveness in Motivating Environmentally Conscious Behaviors. *Journal of Public Policy& Marketing, 10,* 102-117.

Erkan, R. (2002). *Kentleşme ve sosyal değişme*. Bilimadamı Yayınları.

Farmer, A. (1997). *Managing Environmental Pollution*. Routledge: New York.

Görmez, K., (2003). *Çevre Sorunları ve Türkiye*,Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara,190 s.

Güney, E. (2004). *Çevre Sorunları*, Nobel Yay., Ankara.

Karpuzcu, M., (2006). *Çevre Kirlenmesi ve Kontrolü*, Özal Matbaası, İstanbul, 381 s.

Kaya, T., (2007). *Türkiye'de Atık Yönetimi ve Finansmanı*,İstanbul, 974 s.

Keleş, R. (2005), Kent ve Kültür Üzerine, *Mülkiye*, 29(246), 9-18.

Keleş, R. ve Ertan, B., (2006). *Çevre Hukukuna Giriş*, İmge Kitabevi, Ankara, 319 s.

Keleş, R. ve Hamamcı, C., (2005). *Çevre Politikası*, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, 427s.

Laroche, M., Bergeron, J., Tumiuk, M.A., Barbaro-Forleo, G. (2002). Cultural Differences in Environmental Knowledge, Attitudes, and Behaviours of Canadian Consumers, *Canadian Journal of Administrative Sciences, 19*, 3: 267-283.

Meydan Yıldız, S. G. (2015). *Çevre Bilinci Ve Eko-Kent Planlaması: Gölbaşı Özel Çevre Koruma Bölgesi Örneği,* (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.

Mutlu, A. ve Aygün, B. (2006). Ekolojik Toplumun Organik Toplumla İlişkisi Üzerine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *61*(01),3-35.

Özkaya, B. (2010). İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Anlayışının Uzantısı Olarak Yeşil Pazarlama Bağlamında Yeşil Reklamlar, *Öneri Dergisi, 9*(34), 247-258.

Roberts, J. A. (1995). Profiling Levels of Socially Responsible Consumer Behavior: a Cluster Analytic Approach and Its Implications For Marketing. *Journal of Marketing Theory and Practice, 3*(4), 97-117.

Selanik-Ay, T. (2010), Sosyal Bilgiler Dersinde Çevre Bilinci Kazandırmada Medya Ürünlerinden Yararlanmaya İlişkin Öğrenci Görüşleri, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, 1*, 76-93.

Sneddon, C. S. (2000). Sustainability in ecological economics, ecology and livelihoods: *A Review, Progress in Human Geography*, 24(4), 521–549.

Stern, P. C. (2000). Toward a Coherent Theory of Environmentally Significant Behavior. *Journal of Social Issues, 56* (3), 407-424.

Titiz, M. T. (1995). Çevre sorunları mı? Yoksa çevrede kristalleşen sorunlar mı? *Yeni Türkiye Dergisi*, Çevre özel sayısı (5), 53-57.

Torlak, Ö. (2003); Pazarlama Ahlakı, In *Sosyal Sorumluluklar Ekseninde Pazarlama Kararları ve Tüketici Davranışlarının Analizi*, 2. Baskı, İstanbul: Beta Basım.

Tuna, Muammer (2001b). "Çevre Sosyolojisinde Toplumsal Kurgusalcı Model", *Mülkiye Dergi*, C. XXV, Sayı: 229, ss. 229–243.

Türküm, A. S. (1998). Çağdaş toplumda çevre sorunları ve çevre bilinci. *Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi İlköğretim Öğretmenliği Lisans Tamamlama Programı, Eskişehir*, 165-181.

URL-1, http://www.atiklarinkontrolu.com/index.html, 14 Aralık 2011

Ünal, V. (2010). *Çevre sorunları ve dindarlık ilişkisi" Kayseri örneği"* (Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Yücel, E. (2006). *Canlılar ve Çevre*, Biyoloji. Editör: Ahmet Özata. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1083.

KAMU YÖNETİMİNDE BÜROKRATİK SORUNLAR VE ETİK DIŞI DAVRANIŞLAR

Öğr. Gör. Elif EKİNCİ
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, eekinci@erzincan.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Esra ÖZKAN PİR
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, epir@erzincan.edu.tr

ÖZET

Devlet yasama yürütme ve yargı erklerine sahiptir. Kamu yönetimi en sade haliyle devletin yürütme koludur denilebilir. Devletin en önemli amacı kamu yararını gerçekleştirmektir. Kamu yararı kamu bürokrasisi tarafından halkın ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin üretilmesidir. Kamu görevlileri kamusal faaliyetleri Anayasa, yasa, tüzük, yönetmelik, yönerge, genelge gibi mevzuatlara uygun olarak yürütmekle sorumludur. Kamu bürokrasileri bir ülkenin kamu yönetimi sisteminin verimli ve adil işlemesi için gerekli organların başında gelir. Ancak bürokrasi ve yönetim için yapılan pek çok reform ve düzenlemelere rağmen kamu yönetimi pek çok sorunla karşı karşıyadır. Bu sorunlardan en önemlisini kamu bürokrasisi hastalıkları ve etik dışı davranışlardır. Halkın bürokrasiden memnun olmayışı ve tepkiler bu sıkıntılardan ileri gelmektedir. Bürokrasiye olumsuz anlam yükleyen ve şikayet eden sadece halk değil, aynı zamanda bürokrasinin içerisinde yer alan bürokratlar ve siyasilerdir de. (Akçakaya, 2016:26).

Kamu yönetiminde etik dışı davranışlar ve bürokratik hastalıklar yönetimde pek çok sorunu beraberinde getirmektedir.Genel itibariyle kamu yönetimindeki bürokrasi hastalıklarından bahsedecek olursak bunlar; yolsuzluk, kayırmacılık, yasa tanımazlık, bölgecilik, sahte sözleşmeler, haraç, rüşvet, çıkarcılık, hırsızlık vb dir. Bu sorunlar sadece kamu bürokrasisini değil tüm toplumu yozlaştırmaktadır.

Etik geçmiş dönemlerden başlayarak, çeşitli disiplinlerden etkilenerek günümüze kadar alanını genişleterek gelmiştir. Yönetimde ortaya çıkan kayırma ve yolsuzluk gibi etik dışı davranışlar ciddi sorunlar olarak gündeme gelmiş ve "yönetsel etik" üzerinde durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmıştır (Uluğ, 2009:3). Buna göre kamu yöneticilerinin davranışlarını belirleyen temel iki etkenden birinin kanunlar diğerinin etik değerler olduğu söylemek yanlış olmaz. Kanunlar bürokratların davranışlarını dışsal olarak etkileyip denetlemekte, etik değerler ise davranışları içsel olarak yönlendirip denetlemektedir(Thompson, 1985:555). Yönetsel etikte tam bu esnada üzerinde durulması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmakta ve yönetimdeki yozlaşmayı gidermek için çözüm önerileri üretmektedir. Çalışmamızda da bu sorunlara yer verilip, sorunların çözümü önerilerinde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Bürokrasisi, Etik, Etik Dışı Davranış

GİRİŞ

Devlet yasama yürütme ve yargı erkelerine sahiptir. Kamu yönetimi en sade haliyle devletin yürütme koludur denilebilir. Devletin en önemli amacı kamu yararını gerçekleştirmektir. Kamu yararı kamu bürokrasisi tarafından halkın ihtiyaç duyduğu mal ve

hizmetlerin üretilmesidir. Kamu görevlileri kamusal faaliyetleri Anayasa, yasa, tüzük, yönetmelik, yönerge, genelge gibi mevzuatlara uygun olarak yürütmekle sorumludur. Kamu bürokrasileri bir ülkenin kamu yönetimi sisteminin verimli ve adil işlemesi için gerekli organların başında gelir. Ancak bürokrasi ve yönetim için yapılan pek çok reform ve düzenlemelere rağmen kamu yönetimi pek çok sorunla karşı karşıyadır. Bu sorunlardan en önemlisini kamu bürokrasisi hastalıkları ve etik dışı davranışlardır. Halkın bürokrasiden memnun olmayışı ve tepkiler bu sıkıntılardan ileri gelmektedir. Bürokrasiye olumsuz anlam yükleyen ve şikayet eden sadece halk değil, aynı zamanda bürokrasinin içerisinde yer alan bürokratlar ve siyasilerdir de. (Akçakaya, 2016:26).

Etik geçmiş dönemlerden başlayarak, çeşitli disiplinlerden etkilenerek günümüze kadar alanını genişleterek gelmiştir. Yönetimde ortaya çıkan kayırma ve yolsuzluk gibi etik dışı davranışlar ciddi sorunlar olarak gündeme gelmiş ve "yönetsel etik" üzerinde durulması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmıştır (Uluğ, 2009:3).

Kamu yönetiminde etik tartışmalarının kökeni ve yönetsel etik temelleri eski zamanlara gitmekle birlikte tartışmalar 1970'lerden itibaren hararetlenmiştir. Kamu yönetiminde etiğin uzun süre az gelişmiş ilkelerde hüküm sürdüğü düşünülse de, gelişmiş Batılı ülkelerde 1970'li yıllarda ortaya çıkan skandallar kamuoyunun dikkatini etik konusu üzerinde toplamış ve bu alandaki tartışmalar hız kazanmıştır. Bu yıllardan itibaren kamu görevlilerinin etik davranması gerektiği konusu ile iyi ve etik yönetimin kurulması talepleri Batılı ülkelerin gündemine oturmuş, bu ülkelerin etik standartları oluşturma ve kurallar koyma çalışmalarına hız kazandırdıkları gözlemlenmiştir (Öktem ve Ömürgönülşen, 2005:231). Bowman kamu yöneticilerinin zorlu kararlar verdiğini fakat etik olanların daha zor olduğunu ifade ederek yönetsel etiğin önemine vurgu yapmıştır(Bowman, 1991:2). Buna göre kamu yöneticilerinin davranışlarını belirleyen temel iki etkenden birinin kanunlar diğerinin etik değerler olduğu söylemek yanlış olmaz. Kanunlar bürokratların davranışlarını dışsal olarak etkileyip denetlemekte, etik değerler ise davranışları içsel olarak yönlendirip denetlemektedir. Kamu görevlilerinin bulundukları örgütlerin misyon ve değerleriyle uygun hareket etmeleri ve kamu yararı için kararlar almaları bu süreçte beklenmektedir. Bürokratlar ve diğer kamu görevlileri için bu bağlamda kabul edilebilir davranış kuralları belirlenmekte(Thompson, 1985:555), kamu görevlilerinin sorumluluklarının devamı için bireysel davranışlara getirilecek sınırlamalar ortaya konmaktadır. Bu şekliyle yönetsel etik, örgütlerde çalışan bireylerin ahlaki karar almalarını amaçlamaktadır. Yönetsel etik kamu personelini, doğruyu ve yanlışı ayırt etmeye ve verecekleri kararlarda doğru olanı seçmeye yönlendirecektir (Saylı ve Kızıldağ, 2007:233).

Türkiye de en yaygın olan bürokratik sorunlar ve etik dışı davranışlardanbaşlıcaları olan yolsuzluk, rüşvet, adam kayırmacılık, aracılık, personelin sorumluluktan kaçması ve kamu yönetiminde kuralcılık, başlıklar halinde daha detaylı olarak çalışmamızda baksedilecektir.

Türk kamu bürokrasisinde görülen etik dışı davranışlar ve bürokratik sorunlara da bu başlıklar altında değinilecektir.

1. Yolsuzluk

Kamu bürokrasisinin geleneksel hastalıklarından ve etik dışı davranışlarından en yaygın olanı yolsuzluktur. Yolsuzluğun pek çok tanımı yapılmıştır bunlardan birkaçı şu şekildedir.

Ergun'a göre yolsuzluk, "kamu hizmetlerini yerine getiren kişinin maddi çıkarları veya şahsi amaçları için normal yapması gereken görev ve davranışlardan sapması"dır (Ergun, 1978: 24).

Berkman ise yolsuzluğu "kamu görevlilerinin maddi ve maddi olmayan çıkarlar için yetkilerini kanuni düzenlemelere aykırı biçimde kullanmalarıdır" şeklinde tanımlamıştır**.** **(**Berkman,1983:20**).** Bu tanımdan yola çıkarak kamu bürokrasisinde yolsuzluğu maddi bedel içerikli yolsuzluk ve dayanışma içerikli yolsuzluk olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Maddi bedel içerikli yolsuzluk kamu görev ve yetkilerinin maddi çıkarlar sonucu yasal düzenlemelere aykırı şekilde kullanılmasıdır. Bu yolsuzluğa rüşvet ve haraç örnek gösterilebilir. Dayanışma içerikli yolsuzluk ise kamu görev ve yetkilerin maddi menfaat sağlamak değil de kişilere ayrıcalık tanınmasının bazı bağlılıklar sebebi ile gerçekleştirilmesidir. Buna örnek olarak da nüfuz sahibi kişileri ya da akrabaları kayırmak örnek gösterilebilir. Yolsuzluk bürokrasinin yozlaştırır. Az gelişmiş ülkelerde yolsuzluğun siyasal sistemden kaynaklandığı düşünülmektedir. Yani kamu görevlilerinin atanması politikacılar eliyle yürütülmektedir. Türkiye de de en yaygın etik dışı davranışın ve bürokrasi hastalığının yolsuzluk olduğu bilinmektedir ve bu sorun giderek büyümektedir.

2. Rüşvet

Rüşvet; bürokratların para, mal, hediye v.b. karşılığında bunları elde eden kişiye ya da zümreye ayrıcalıklı kamu işlemi ile menfaat sağlamalarıdır (Berkman, 1983:21). Rüşvette para, mal veya hediye aleni biçimde verildiği gibi dolaylı olarak da kamu görevlisine menfaat sağlayabilir. Örneğin; Kamu görevlisinin kira vermeden dairede oturmasının sağlanması gibi.

Türk Kamu bürokrasisinde rüşvetten bahsedecek olursak; Türkiye'de rüşvet kanunlarla önlem alındığı halde yaygın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat ispatlanamadığı için boyutları bilinmemektedir.(İZTO, 1993:33). Aşırı merkeziyetçi yapı, kuralların aşırılığı, hizmette verimsizlik, sosyal yapının bozulması, yönetimin şeffaflıktan uzak oluşu rüşvetin zeminini oluşturan unsurlardır (İZTO, 1993:33). Bürokratik eylem ve işlemlerde denetim yoksa ve kamu görevlisi rüşvet için fırsat kolluyorsa rüşvet kamu kurumunda rüşvet için gerekli altyapı sağlanmıştır demektir (Kazancı, 1995:218). Bürokrasi de kullanılan dilin günlük dilden farklı olması ve yönetsel dilin kullanılmasından ötürü, halkın yönetimden uzak kalması ve bu dili kullanan bürokratların bu konuda avantajlı olması örnek gösterilebilir (TÜGİAD, 1997: s. 10).Halk işlerini gördürebilmek için rüşvet karşılığı bürokratlara işlerini yaptırmaktadırlar. Türk Ceza Kanununda da rüşveti önlemek için caydırıcı yaptırımlar bulunmaktadır.

3. Kayırmacılık

Bürokrasi de ki bozulma ve etik dışı davranışlardan bir diğeri de kayırmacılıktır. Kayırmacılık; Kamu işlemlerinde kamu görevlisini etkilemek üzere ekonomik güçler yerine maddi olmayan bir gücün örneğin hısımlık bağlarının bir araç olarak kullanılmasıdır (Berkman, 1983:25-26) . Kayırmacılık pek çok ülkede farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Kayırmacılık da en çok karşılaşılan türler, tanıdıkları kayırma ve siyasal kayırmacılıktır. Kayırmacılık aynı siyasal partinin destekçisi olmak, hemşehri olmak gibi durumlardan kaynaklı, etik kurallarının bir kenara atılarak bu kıstasların ön plana geçirilmesidir. Kayırmacılıkla insanlar kendilerine farklı bir işlem yapılması isteği içinde olurlar. Nepotizm ve kronizm kayırmacılığın iki çeşididir. Nepotizm akraba kayırmacılığı, kronizm arkadaşlık, hemşehrilik, dostluk kayırmacılığıdır(TÜGİAD, 1997: s. 18.).

Günlük hayatta çok sık karşılaşılan siyasal kayırmacılık ise iktidara gelen siyasal partilerin kendilerini destekleyen seçmenlerine ayrıcalık sağlayarak eşit olmayan biçimde haksız yere çıkar sağlamalarıdır (Aktan, 1999a: s. 19). Bu durum günümüzde pek çok ülkede yaşanmaktadır. Hizmet kayırmacılığı; siyasal iktidarın bir dahaki seçimlerde yeniden iktidarda kalabilmek amacıyla bütçe ödeneklerini, oylarını en yüksek düzeye çıkaracak biçimde seçim bölgesine aktarması ve böylece bütçe kaynaklarını keyfi kullanması ve etik olmayacak biçimde kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesidir. Hizmet kayırmacılığı, en çok seçimlerden önce ve sonra ortaya çıkmaktadır.

Türk kamu bürokrasisinde kayırmacılıktan bahsedecek olursak; Türk kamu yönetimi yönetim sistemini Osmanlı devletinden miras almıştır. Buna paralel olarak, bürokraside yaşanan yönetsel sorunların ve etik dışı davranışlarında Osmanlıdan devralındığınıı söylemek yanlış olmaz. Kayırmacılık Osmanlı'da kanuni döneminden sonra karşılaşılan en önemli sorunlardan biri olmuştur. Günümüze kadar süregelen bu sorun ülkemizde de oldukça yaygındır. Kayırmacılık bireysel olabileceği gibi politik de olabilmektedir. Bireysel kayırmacılığın yanı sıra politik kayırmacılık da politik destek sağlamak amaçlı yapılabilmektedir. Kamusal kaynaklar bu şekilde belli kişi ve gruplara eşit olmayacak şekilde ve onlara ayrıcalık sağlayacak çoklukta dağıtılmıştır. TÜSİAD'ın 1983-95 yıllarında yaptığı araştırma sonuçları (Aktaran: Çiftçi, 1983: s. 20) herkese eşit işlem yapılmayışının yani kayırmacılığın kamu bürokrasisinin yaygın sorunlarından biri olduğunu göstermiştir. Türkiye de 70'lerden bu yana akraba, arkadaş, hemşehri, siyasi yakınlık gibi unsurlarla işe alımlar ilk derece de rol oynamaktadır. Yani likayat esası çiğnenmektedir. Yönetimde siyasiler etkili olmuş, siyasi partiler kendi mensuplarını kamu kadrolarına yerleştirmişlerdir. Siyasiler yönetimin başına geldiği andan itibaren siyasi kayırmacılık başlamakta hatta keyfi şekilde uygulanmaktadır. Bir başka eleştiri noktası da kamu mal ve hizmetlerinin ihtiyaç karşılığı değil de siyasi yakınlığa (kendi ideolojisini destekleyene ya da oy verene) göre dağıtımıdır. Bunlar yönetimde siyasetin etkin olmasının ve kamu yararının önüne özel çıkarların geçmesinin sonuçlarıdır.

4.Yönetimde Siyasetin Etkin Olması

Kamu yönetimi hem bürokrasinin hem de siyasal iktidarın yürütme aracıdır. Yalnız siyasal iktidarın bürokrasiyi etkisi altında tutmaya çalışması, bürokrasinin yönetimdeki etkinliğini kırarak, siyasal amaçlara hizmet eden bir unsur haline gelmekte ve verimliliği azalmaktadır. Bu durum kamu yönetiminde siyasallaşma sorununu ortaya çıkarmaktadır.(TÜGİAD, 1997:10) Yönetimin siyasallaşması Eryılmaz'a göre "kamu yönetiminde atamaların siyasalların aracılığıyla yapılması" olarak tanımlamıştır (Eryılmaz,1998:234). Her iktidar değişikliğinde devletin kadrolarının değiştirilmesi bunun en çarpıcı örneğidir. Toplumun yozlaşmasına sebep olan bu unsura toplum sürekli tepki gösterip rahatsızlığını dile getirse de yönetimdeki partiler buna aldırış etmeden yeni kadrolar ve makamlar elde etme yarışına devam etmektedirler. Kadrolara yerleştirilen siyasal atamalar en yüksek makamdan, teknik kadrolara ve en alttaki hizmetliye kadar yapılabilmektedir. Memurların bulunduğu pozisyondan yükselmeleri atamaları, liyakata ve iş performanslarına göre değil hükümete yakınlığına göre şekillenmektedir. Bu durum Türk kamu sistemindeki personel rejiminde yer alan hükümlere aykırılık teşkil etmektedir. Bürokrasi bu haliyle siyasal partilerin ve iktidarın elinde, onların yürütme aracı görüntüsünü vermektedir. Kurum içerisinde

yükselme kıstası personelin bilgi beceri ve deneyimine bağlı olmaktan çıkarak iktidar ve onun partisine bağlı olma şartıyla gerçekleşmektedir. Türk kamu yönetimi siyasallaşma sorunuyla imtihan içerisindedir ve ciddi bir sorundur. Devlet memurluğu bir güvence gibi görüldüğü için toplum tarafından bu kadrolar daha çok tercih edilmekte ve siyasal iktidar bu durumu oy aracı olarak değerlendirmektedir. Siyasal iktidarlar yönetimi siyasallaştırmak politize etmek için yeni kadrolar ve makamlar ihdas etmektedirler. Siyasal iktidar tarafından istenmeyen personeller memurluktan çıkarılmaları zor olduğu için, merkez valiliği, uzmanlık, müşavirlik gibi görevler verilerek beklemede tutulmaktadırlar.

5.Personelin Sorumluluktan Kaçması ve Aracılık Faaliyetleri

Kamu yönetiminde karşılaşılan bir diğer etik dışı davranış ve bürokratik hastalık ise sorumluluktan kaçan personeller ve vatandaşların bürokratik iş-işlemlerde aracı tutması faaliyetleridir. Özellikle azgelişmiş ülkelerin yönetim sistemlerinde yaygın olarak görülmektedir(TÜGİAD, 1997:19). Vatandaşlar bürokratik iş ve işlemlerini gerçekleştirebilmek için aracılara başvurmaktadır çünkü kendilerini bürokrasi karşısında aciz hissetmektedirler. Bunun altında yatan sebepler ise, bürokraside kullanılan yönetsel dili bilmemeleri, bürokrasideki karmaşık yapıyı çözümleyememeleri, kamu personelini bağlayan kuralları bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu işlemlerle ilgili halk yeterince bilgilendirilmediği ve onlara kolaylık sağlanmadığı için, bu süreci açıklayacak yazılı rehberlerin bulunmadığı ve vatandaşları yönlendirecek personel kurumlara atanmadığı için de bu olumsuz durum ortaya çıkmaktadır (Eryılmaz, 1998: 236**).** Aracılar bürokratlar olabileceği gibi siyasallar da olabilmektedir Örneğin; milletvekilleri, siyasi parti mensupları ve üst yöneticileri gibi. Yönetimin siyasallaşmasından dolayı aracılıkta siyasi kişiler ön planda yer almaktadır(Kazancı, 1995: 209).Komisyoncular, müşavirler ve avukatlar da aracı işlevini üstlenebilirler. Aracılık hem vatandaş hem de siyasallar için iki tarafa da fayda sağlayan bir unsurdur. Vatandaş bu şekilde işlemlerini yerine getirirken hükümette vatandaşın gönlünü kazanarak yerini sağlamlaştırabilmektedir. Kamu örgütlerinde çalışan personeller de kendi dost, akraba ve yakınlarının işlerini yürütmede aracı rolündedirler. Kendi siyasi çıkarları ya da maddi beklentilerinden dolayı da bunu yapabilirler.

Personelin sorumluluktan kaçması olgusu da; karmaşıklaşan kamu hizmetleriyle birlikte görevleri artan fakat bunları yerine getirmeyen ya da yerine getirmek istemeyen personel yapısının bürokrasi içerisinde artması ve onların üzerinde yeterli denetimin yapılmamasıdır. Bunun altında yatan etmen ise, Devlet kurumlarına atandıktan sonra burayı garanti olarak gören kamu personelinin rahat hareket etmeleri ve özel sektörle kıyaslandığında işten çıkarılma riskinin az olmasının verdiği rahatlıkla performanslarının düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Son yıllarda yeni kamu yönetimi anlayışıyla birlikte özel sektördeki bazı düsturlar kamu sektörü içerisine yerleştirilmeye ve kamu personelinin performans denetimi ve buna göre ödüllendirme ve ücret yönetimi baz alınmaya başlanmıştır. Bu şekilde kamu personelinin verimliliklerinin artırılması amaçlanmıştır. Sorumluluktan kaçan personel yerine görevlerini yerine getiren, problemler karşısında çözüm üreten, üst yetkililerden aldıkları yetkileri hem kamu yararı hem de kendi vicdani sorumlulukları ev etik değerleri çerçevesinde yerine getiren bireyler oluşturmak amaçtır.

6.Kamu Yönetiminde Kuralların Yoğunluğu

Kamu yönetiminde uygulanan usül ve kurallar kanunlarla ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Kamu personelinin özlük hakları, hizmete alınması, atanması, görevden alınması, sorumlulukları, kamu örgüt yapısının oluşturulması gibi pek çok unsur yasal düzenlemelerin içerisinde yer almaktadır. Kamu hizmetleri devamlıdır, herkese eşit olarak sunulur ve dolayısıyla hizmetler belli standartlara ve usüllere göre yürütülür ve her işlemin yasal dayanağı vardır (Gözübüyük ve Akıllıoğlu, 1996: 241). Özel kesimde de yasal düzenlemeler vardır fakat bu genel niteliklidir fazla ayrıntılı değildir. Yeni kamu yönetimi anlayışı ile son zamanlarda kamu sektörü özel sektöre yakınlaştırılmakta ve bu anlamda kurallar açsından kamu sektöründe sadeleştirme çalışmalarına girişilmektedir. Fakat her ne olursa olsun her iki sektörde aynı değildir ve kamu sektörünün karar ve uygulamalarında cebri niteliği varlığını koruyacaktır (Eryılmaz, 2016:24).

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkarak özel sektördeki yöneticilerin kamu sektöründeki yöneticilere kıyasla daha geniş bir hareket serbestisine sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yasalar, planlar ve diğer düzenleyici işlemler çoğu kez kamu yöneticilerin hareket serbestisini kısıtlar. Fakat özel sektörde personel yönetimi kamuya göre daha esnektir ve yöneticiler daha rahat hareket edebilme olanağına sahiptirler. Kamu sektöründeki kuralcılık, yasaların detaylı olması ve yöneticilerin bu bağlamda sorunlar karşısında daha az inisiyatif kullanmalarının neticesidir. Personele takdir yetkisinin verilmemesi üstlerin astlarını kendi tahakkümleri altında tutmalarının sonucudur. Ayrıntılı kurallar yönetimin işleyişini yavaşlatır ve yöneticilerin yetkilerini kötüye kullanmalarına temel oluşturur. Kurallar çağın gereklerine ayak uydurmadığı ve bu nedenle üzerinde değişim gerektirdiği için sık sık mevzuat değişikliği yapılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Kuralların sıklığı, sorumluluktan kaçan yöneticiler için sığınma aracı olmaktadır. Bu bağlamda sıkı kurallara bağlı kalarak verimliliği engellenen yöneticilerin rahatça takdir yetkisini kullanabilmeleri için mevcut kanunların yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bu bürokratik sıkıntının çözümünde iyi alternatif olabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Etik dışı davranışların, başta yolsuzluk olmak üzere, önlenmesi konusunda pek çok araştırmacının ortak kararı "izleme" yönteminin etkili olacağıdır. Etik dışı davranışların bu yöntemle yapılma oranının düşeceği ve caydırıcı olacağı düşünülmektedir (Anechiaryco ve Goldstock, 2007:117).Yolsuzluğun önlenmesinde atılan en önemli adım 1993 yılında Uluslararası Saydamlık Örgütü (Transparency International-TI) nün kurulması olmuştur. TI'nın kurulma sebebi dünya çapında yolsuzlukları izlemek, tespit etmek ve ülkeleri bu konuda derecelendirmektir. Göttingen üniversitesinde yayınlanan "Yolsuzluk Algılama İndeksi'nde" on puan üzerinden yapılan değerlendirmelere göre beş puanın altında kalan ülkeler sorunlu olarak nitelendirilmişlerdir. Yolsuzluk puanı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha düşük, az gelişmiş ülkelerde daha yüksektir (Ergun, 2004:335; Robinson, 1998:107). Yolsuzluk kamu yönetimi sistemini yozlaştırdığından ötürü gelişmiş az gelişmiş ülkeler farketmez tüm dünyanın sorunudur. Kamu yönetiminde etik dışı davranışların durdurulması ve evrensel etik değerlerin oluşturulması hususunda çeşitli tartışmalar yapılmış ve farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerin başında devletin ekonomiye az müdahalesi ile ekonominin serbestleştirilmesi ve bu şekilde yolsuzluğun önlenebileceğidir. Devletin de öncülük ederek yolsuzluğu önlemek adına projeler üretilmesi ve uygulanması, kamuoyunun bilinçlendirilmesi ve farkındalığın

oluşturulması, şeffaf katılımcı ve hesap verebilen bir kamu yönetimi anlayışının yerleştirilmesi ve etik dışı davranışları tespit eden önleyen kurumların oluşturulması ve mevzuatın düzenlenmesi şeklindedir (Robinson, 1998:106).

Bazı görüşlere göre yolsuzluğun önlenmesi için kapsamlı özelleştirmenin yapılması gerektiğidir. Yalnız özel sektörün etik dışı davranışlar sergilememesi için gerekli altyapıyı oluşturması gerekmektedir çünkü tersi durumda yolsuzluk kamudan özel sektöre kayabilir. Devletin bürokratik yapısı yolsuzluğa elverişli olduğundan özel sektöre benzer biçimde yeniden yapılandırılması ve rekabetçi olması sağlanmalıdır. Yolsuzluk, rüşvet, irtikap gibi etik dışı davranışları önlemek adına kamu personeline bu tür davranışlarından ötürü cezai yaptırım uygulanmalıdır. Kamu yönetiminin ihale, yap işlet devret gibi sözleşmelerle işlemlerini yaptırması sırasında bu sözleşmelerin şeffaflık çerçevesinde yapılması, kamu yönetiminin yozlaşmasını önleyecektir.

Türk etik dışı faaliyetler bürokraside ileri boyutta yer aldığı için vatandaşların devlete güveni sarsılmaktadır. Etik dışı faaliyetler ve bürokratik hastalıkların var olma sebebi, kamu yönetiminde etik kültürünün yerleşmemiş olması, vatandaşların etik davranışlar konusunda bilinçsiz ve duyarsız olması, kamu görevlilerinin hesap verme mekanizmasının etkin olmamasıdır. Ayrıca bürokrasinin merkeziyetçi yapısı, siyasilerin bürokrasi üzerindeki etkinliği, eğitim oranının düşüklüğü, saydamlık ilkesinin gereği gibi uygulanamaması, personele etik dışı davranışlarından ötürü yeterli caydırıcı cezanın uygulamayışı, hukukun bu konudaki boşlukları gibi nedenler de sıralanabilir.

Türk kamu yönetiminde etik dışı davranışların önlenmesindeki en önemli adım 2004 yılında yürürlüğe giren 5176 sayılı "Kamu Görevlileri Etik Kurulunun Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"dur ve akabinde kurulan Kamu Görevlileri Etik Kurulu'dur. Kanunun yönetmeliği ise; "Kamu görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik" dir. Kamu görevlileri etik kurulu, vatandaş odaklılık, hesap verebilirlik, saydamlık, kalite, misyon, sonuç odaklılık gibi kavramlar üzerinde durmuştur (Arap ve Yılmaz, 2006:2). Yalnız yapılan eleştiriler Kamu Yönetimi Etik Kurulu'nun uygulamada çok etkin olmadığı ve simgesel olduğu düşüncesidir.

Türk kamu yönetiminde şeffaflığı sağlamak amacıyla 2003 yılında 4982 sayılı "Bilgi Edinme Kanunu" oluşturulmuştur. Kanun eşit, tarafsızlık ilkelerine uygun olarak kişilerin bilgi edinme haklarını düzenlemiştir.657 Sayılı Devlet memurları kanunu da devlet memurlarının görevlerini tarafsız biçimde yerine getirmeleri gereğini ve kamu yararını öncelikle gözetmeleri gerektiğine vurgu yapmıştır. Devlet memurları kanunda suç teşkil eden hiçbir işlemi yerine getirmemelidir. Devlet memurları Türk ticaret kanununa göre tacir veya esnaf sayılmalarını gerektirecek hiçbir faaliyette bulunmamalıdırlar. Etik dışı davranışlara yönelik bir diğer cezai yaptırım da 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda düzenlenmiştir. Rüşvet, irtikap, hile ve fesat karıştırma gibi durumlar yolsuzluk suçu olarak tanımlanmıştır. Ayrıca 2003 yılında kabul edilen 5018 sayılı "Kamu Mali yönetimi ve Kontrolü Hakkında Kanun" da mali yönetimde şeffaflık ve iç denetim ile meslek ahlak kurallarına ilişkin önemli düzenlemeler getirilmiştir(URL-1).

Türk kamu sisteminde etik dışı davranışlar ve bürokratik hastalıklara ilişkin yapılan kanuni düzenlemeler, kurulan kurumlar ve alınan önlemlerin bir kısmından bahsettikten sonra sonuç olarak kamu yönetiminde etik ilkelerin hakim olması için alınacak tedbirlerle ilgili

önerileri kısaca sayacak olursak; yolsuzluk, rüşvet gibi sorunların önlenmesi için köklü reformlar yapılmalı ve kanunlardaki boşluklar doldurulmalıdır. Kamu yönetimin yeniden yapılandırılması yoluna gidilmeli ve buna paralel hukuki düzenlemeler yapılmalıdır, Yönetimde siyasallaşmanın önüne geçilmelidir. Kamu çalışanlarının memnuniyet seviyeleri artırılmalıdır.

Son olarak en önemli unsur olan etik düşüncenin ve ahlaki değerlerin kamu görevlisine kazandırılması ve bunun için eğitilmeleri gereklidir. Okullarda ve üniversitelerde, etik ve ahlak dersleri yaygınlaştırılmalı, dürüstlüğün önemine vurgu yapılmalıdır. Etik dışı davranışların önlenmesinde kamu personelinin ve yöneticilerinin dürüst hareket etmesi önemlidir. Bu şekilde yozlaşan bürokrasi ve kamu yönetimi tekrar halkın güvenini kazanabilir. Halk da etik davranışlarla ilgili eğitim yoluyla bilinçlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

AKÇAKAYA, M. (2016), Bürokrasi Kuramları Ve Türk Kamu Yönetiminde Bürokratik Sorunlar, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* Cilt:18, sayı:3

ANECHİARYCO, F., GOLDSTOCK, R. (2007), "Monitoring Integrity and Performance", *Publicx Integrity, 9, ss*. 117-132.

ARAP, İ.ve YILMAZ, L. (2006) Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Yeni Kurumu Kam u Görevlileri Etik kurulu, *Amme İdaresi Dergisi*, Haziran sayı:13 s, 7

BERKMAN, Ü.(1983) *Azgelişmiş Ülkelerde Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Rüşvet.* Ankara: TODAİE Yayını

BOWMAN, J. S. (1991). *Introduction: Ethical theory and practice in public management. In Ethical frontiers in public management: Seeking new strategies for resolving ethical dilemmas* . San Francisco: Jossey Bass

ÇİFÇİ, Oya. "Kamu Bürokrasisi Üzerine". *Amme İdaresi Dergisi*. C. 16, S. 4, 1983, 16-35.

ERGUN, T. (1978), "Yönetimde Yozlaşma Olgusu Üzerine", A*mme* İdaresi Dergisi, XI, ss. 24-30.

ERYILMAZ, B. (1993) "Kamu Bürokrasisinin Denetlenmesinde Yeni Gelişmeler". *Amme İdaresi Dergisi*. C. 26, S. 4, Aralık, 81 - 106.

ERYILMAZ, B.(1998). *Kamu Yönetimi*. İstanbul: Erkam Matbaacılık

ERYILMAZ, B.(2016). *Kamu Yönetimi*, Erkam Matbaası, İstanbul

GÖZÜBÜYÜK, Ş., AKILLIOĞLU, T.(1996), *Yönetim Hukuku.* Ankara: Turhan Kitabevi,

İZTO (1993*), Kamu Bürokrasisi*. İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayını

KAZANCI, M.(1995). *Kamuda ve Özel Sektörde Halkla İlişkiler*. Ankara: Turhan Kitabevi.

ÖKTEM, M. K. ve ÖMÜRGÖNÜLŞEN, U. (2005). Kamu yönetiminde etik çalışmalarına yönelik genel bir çerçeve arayışı. içinde Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu. Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi. s. 231–237.

ROBİNSON, M. (1998), *Corruption and Development,* Frank Cass, London

SAYLI, H. ve KIZILDAĞ, D. (2007). Yönetsel etik ve yönetsel etiğin oluşmasında insan kaynakları yönetiminin rolünü belirlemeye yönelik bir analiz. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Sosyal Bilimler Dergisi, 9 (1). Haziran, s. 231–251

THOMPSON, D., F. (1985). The possibility of administrative ethics. *Public Administration Review*, September-October, pp. 555–561

TÜGİAD. *Kamu Yönetiminde Yozlaşma Ve Rüşvet*. (Haz: K. ÇINAR). İstanbul: 1997.

ULUĞ, F.(2009), *Kamu Etiği*. Seçkin Yay., İstanbul

URL-1:http://dergipark.gov.tr/download/article-file/208896

YETİŞKİNLERDE ÇOCUKLUK ÇAĞI RUHSAL TRAVMALARI BELİRTİLERİNİN PSİKOLOJİK SAĞLAMLIĞA ETKİSİ

EFFECTS OF CHILDHOOD PSYCHOLOGICAL TRAUMA SYMPTOMS ON PSYCHOLOGICAL STABILITY IN ADULTS

Ayça GAMZELİ
Beykent Üniversitesi, aycagamzeli@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Süleyman KAHRAMAN
Beykent Üniversitesi, suleymankahraman@beykent.edu.tr

ÖZET

Çocukluk çağı örselenmeleri çocuğun fiziki, cinsel ve duygusal anlamda istismarı veya ihmali durumudur. Çocukluk çağı ruhsal travmaları bireyde yaşam boyu psikolojik, sosyal ve fiziki ağır sonuçlar doğurmaktadır. Psikolojik sağlamlık ise bireyin ruhsal gerilimle başa çıkma durumu ve olumsuz yaşantıların etkilerinden kurtulma ya da iyileşme durumudur. Bu çalışmanın temel amacı istismara uğrayan kişinin psikolojik sağlamlık açısından risk faktöründe olmasına rağmen psikolojik sağlamlık düzeyinin ne yönde etkilendiğinin saptanması açısından çocukluk çağı istismar ve ihmalinin psikolojik sağlamlığa etkisini araştırmaktır. Bu araştırmaya toplam 392 kişi katılmıştır. Örneklemi çocukluk çağı travma geçmişi olan ve olmayan 18-65 yaş arası 248'i kadın, 144ü erkek oluşturmaktadır. Örneklemde çocukluk çağı travma geçmişi olmayan 160 kadın, 86 erkek; çocukluk çağı travma geçmişi olan ise 88 kadın 58 erkek katılımcı vardır. Veri toplamak için; araştırmacı tarafından hazırlanan sosyodemografik bilgi formu, çocukluk çağı ruhsal travma ölçeği ve yetişkin yılmazlık ölçeği kullanılmıştır. Veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular incelendiğinde çocukluk çağı travması olan kadınların çocukluk çağı travması olan erkeklere göre psikolojik yılmazlık düzeylerinin anlamlı düzeyde yüksek olduğu, çocukluk çağı travmalarının psikolojik sağlamlığın negatif yönde etkilediği, çocukluk çağı travması olmayan bireylerin çocukluk çağı travması olan bireylere göre psikolojik yılmazlık düzeylerinin anlamlı derecede yüksek olduğu sonuçları belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda ileride yapılacak çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çocukluk Çağı Travmaları, Ruhsal Travma, Psikolojik Sağlamlık, Psikolojik Yılmazlık

ABSTRACT

Childhood abuse is the child's physical, sexual and emotional abuse or neglect. Childhood mental trauma results in severe psychological, social and physical consequences for the individual. Psychological robustness is the condition in which the individual copes with mental tension and healing or recovery from the effects of negative experiences. The main purpose of this study is to investigate the effect of childhood abuse and neglect on psychological well-being in terms of determining the level of psychological robustness in spite of the fact that the abused person is a risk factor in terms of psychological stability. A total of 392 people participated in this research. The sample consisted of 248 women and 144 men, aged between 18-65 years, with and without childhood trauma history. In the sample, 160 women and 86 men

without childhood trauma history; and there are 88 female and 58 male participants with childhood trauma history. To collect data; socio-demographic information form prepared by the researcher, childhood mental trauma scale and adult resilience scale were used. Data were analyzed with the SPSS program. When the findings obtained from the research were examined, it was found that the levels of psychological irreparability were significantly higher in women with traumatic childhood than men who had trauma in childhood, psychological stability in childhood traumas affected negatively and the levels of psychological irreparability were significantly higher in children without childhood trauma are determined. Proposals have been made for future studies in line with the results obtained.

Keywords: Childhood Traumas, Psychological Trauma, Psychological Stability, Psychological Illness

GİRİŞ

Çocuk; gelişim sürecinde tüm canlılar içerisinde en uzun ilgi, bakım ve şefkate gereksinim duyan bir varlıktır. Toplumların ilerleyip refaha ulaşabilmesi, o toplumda büyüyen çocukların psikolojik, fizyolojik ve sosyal açıdan sağlıklı biçimde yetişmesiyle sağlanmaktadır (Bostancı ve ark., 2006). Erken dönemde ebeveynlerin veya temel bakım verenlerin çevreye ve çocuğa ilişkin davranışları, tutumları çocuğun erginliğini tayin etmektedir. Bireyin hayatındaki ilk eğitim en yakın çevresindeki ailede başlamaktadır (Deniz,2017, s. iii (Ed.).

Çocuk yetiştirme sırasında fiziki cezalar çocuk yetiştirme gelenekleri olarak toplumların çoğunda kullanıldığı bilindik ve genellikle benimsenmiş bir olgudur. Fiziksel yaptırımlara uğrayan çocuklarda önemli psikolojik ve fiziki yaralar meydana gelmektedir. Ebevynler farkında olarak veya olmayarak geleneksel uygulamalar halinde çocuklarına istismar ve ihmal içerikli eylemlerde bulunabilmektedir. Bireyin gelişimine negatif yönde şekil veren bu eylemler çocukta önemli derecede hasarlar bırakabilmektedir. Bu yüzden istismar(örselenme) ve ihmal toplum tarafından tanınıp önlenmelidir (Bahar ve ark., 2009, s. 51-52).

Çocuk istismarı ve ihmali (ÇİVİ): *Çocuk istismarı (örselenmesi)*; başta anne babaları, temel bakım verenler veya diğer yetişkinler tarafından fiziki, cinsel veya ruhsal bakımdan örselenmesidir. Fiziksel, cinsel ve duygusal örselenmeyi içeren çok kompleks ve tehlikeli bir problemler yumağıdır (Budak,2009, s.177). Genel anlamda çocuğun sağlığının, gelişmesinin ve büyümesinin negatif yönde etkilenmesine sebep olan her türlü fiziki, duygusal, cinsel tutum ve eylemlerle karşı karşıya kalmasıdır (Uğur Baysal ve Şahin, 2014, s. 1). *Çocuk ihmali* ise çocuğa bakmakla yükümlü kişiler veya diğer yetişkinlerce çocuğun sevgi, sığınma, yeme-içme, kıyafet, temizlik, öğrenim, gözetim, sağlık vb. en temel ihtiyaçlarının göz ardı edilmesi ve karşılanmaması sonucu çocuğun gelişiminin engellenmesi olarak tanımlanmaktadır. Fiziksel ve duygusal ihmal olmak üzere iki kategoride ele alınabilmektedir (Budak,2009, s.177; Acehan ve ark., 2013, s.594).

İstismar ve ihmalin arasındaki en belirgin ayırıcı nokta ihmalin edilgin, istismarın ise etkin bir durum olmasıdır. Çocuk örselenme ve ihmal yaşantıları, çocuğun bilişsel ve fiziki gelişimini engelleyen veya zorlaştıran duygusal, cinsel ve fiziksel ihmal ve istismarı kapsamaktadır. Fakat bu istismar ve ihmal çeşitlerini ayırt etmek oldukça güçtür.(Aral ve Gürsoy,2001, s.5).

- **İhmalin Çeşitleri**

1. Fiziksel ihmal: Yetersiz ya da aşırı beslenme; uygun barınma koşullarının ve temizliğin olmaması, güvenli çevre koşullarının sağlanmaması, küçük çocukların bakımının yeterli olmadığını gösteren temiz olmamaktan kaynaklanan pişikler, kirli ve uygunsuz giysiler, beslenme yetersizliği sayılabilir.

2. Duygusal ihmal: Yeterli sevgi ve ilgi gösterilmemesi; çocuğun veya gencin yeteneklerinin desteklenmemesi, başarıları veya başarısızlıklarıyla alakalı olunmaması, çocuğun zararlı alışkanlıkları olmasına veya topluluk ilkelerine uymamasına müsaade edilmesi; ebeveynin çocuk veya ergene karşı aşırı beklentileri olması duygusal ihmal olarak sayılabilir.

- **İstismarın Çeşitleri**

1. Fiziksel istismar: Çocuk veya gencin onuruna, sağlığına veya gelişimine zarar veren, kaza olmayan şekilde kasıtlı fiziki kuvvet kullanılmasıdır; vurma, tekmeleme, ütü veya sigara yakma, ısırma, sarsma, kaynar suyla haşlanma, zehirleme, tıbbi bakımını ihmal etme, öldürmeye çalışma gibi eylemleri içerir. İstismarın en basit biçimde ortaya çıkarılan türüdür. Yara izlerinin konumuna, yaralanmaların sıklığına göre istismar şüphesi ile yaklaşılmalıdır.

2. Duygusal istismar: Çocuk veya gencin psikolojik sağlığını ve gelişimini engelleyen, tekrarlayan bir şekilde çocuğun sevilmeme, reddedilme, küçük düşürme, değersizleştirme, dalga geçme, hor görme, doğru olmayan ithamda bulunma, aşırı baskı, gözdağı verme gibi çeşitli eylemlere maruz bırakılmasıdır. Tek başına görülebilir fakat sıklıkla diğer istismar çeşitlerine de eşlik eder. Bu istismar çeşidine "saklı yaralar bırakan istismar" denilmesi, güven problemleri, düşük kendilik algısı, aşırı çekingenlik, bozuk kişilerarası iletişim, bağımlılıklara yatkınlık, öz kıyım ve yıkıcı eylemlere neden olmasından kaynaklanmaktadır.

3. Cinsel istismar: Çocuk veya gencin, bir yetişkin veya gelişimsel olarak kendinden büyük bir ergenin zor kullanarak ya da kandırılarak cinsel hazzı için kullanılmasıdır. Bu durum fiziksel temasla olabildiği gibi (tecavüz, izinsiz dokunma, kendi vücuduna dokundurtma, şehvetle öpme vb.) fiziksel temas uygulanmadan da mümkün olabilir (cinsel içerikli video izletme, resim veya dergi gösterme, tahrik edici sözler söyleme, üstsüz resmini çekme vb.). Cinsel istismarın aile bireyi/bireyleri tarafından uygulanmasına ensest (yasak sevi) adı verilmektedir. Cinsel istismar, diğer istismar çeşitlerine oranla fark edilmesi zor ve saklanan bir istismar türüdür. Bu istismar türünde aniden değişen davranışları saptamak tanıda etkin rol oynamaktadır. Amerika'da yapılan bir ulusal yaygınlık oranı çalışmasında çocukluk çağı cinsel istismar oranının %10.14 olduğu bildirilmiştir(Uğur Baysal ve Şahin, 2014, s.2; Yağmur,2008, s.71-75; Uğurlu ve Aksoy Gülsen,2014, s.9-11; Perez-Fuantez ve ark., 2013).

İhmal ve istismara uğrayan kişiler, çocukluk/gençlik zamanında yaşadıkları örselenme ve ihmale bağlı birçok psikolojik, fiziki ve sosyal sorun yaşamaktadır. Armağan'ın aktarımına göre Mcmillan ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada çocukluk çağı istismar ve ihmale maruz kalanlarda yaşam boyu psikopatoloji gelişme riskinin arttığı vurgulanmaktadır. Navalta ve arkadaşlarının 2006'da yapmış oldukları çalışmada bir grup kadında görülen duygusal-psikososyal sorunun bir dereceye kadar çocukluk çağında istismara maruz kalmalarıyla ilgili olduğunu göstermektedir (Akt. Bahar ve ark., 2009.) Bunların dışında çocukluk dönemi istismar ve ihmalinin süreğen ağrı, bilişsel işlevlerde bozukluk, ilaç ve tütün kullanımına (Green ve ark. 1999), erken başlangıçlı cinsel yaşama, ergenlik çağında gebeliğe (Medrano ve Hatch 2005), cinsel işlev bozukluklarına, depresyon, anksiyete bozukluklarına (Beitchman ve ark.

1992), konversiyon bozukluklarına (Güz ve ark. 2003), travma sonrası stres bozukluğuna (TSSB) (Akt. Kalkan ve Karadeniz Özbek, 2011) ve obsesif-kompulsif bozukluğa (Lochner ve ark. 2002) gibi sorunlara yol açtığı öne sürülmektedir.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında çocukluk çağı travmalarına uğramış bireylerin birçok psikolojik problemle karşılaştıkları görülmektedir. Çocukluk çağı travması olan bireylerin, olumsuz yaşantıların etkilerinden kurtulma veya iyileşme olarak tanımlanan psikolojik sağlamlık/yılmazlık düzeyleri yukarıdaki problemlerin psikolojik kısmı için önemli bir faktördür.

Psikolojik sağlamlık/yılmazlık: Psikolojik yılmazlık, pozitif psikolojinin üzerinde durduğu önemli konulardandır. Psikolojik yılmazlık; yıkıcı bir olay (ailede düzensizlik, insan eliyle önlenemeyen felaketler, ayrılık, terör saldırısı, savaş, kayıp, taşınma veya şehir değiştirme gibi) ile karşılaşıldığında risk faktörler ve koruyucu faktörlerin etkileşimiyle meydana gelen dinamik proses içinde, bireyin yaşamındaki farklılığa uyum sağlamasıdır (Karaırmak,2006 s.129).

Psikolojik yılmazlık, farklı kişilerce çeşitli şekillerde tanımlanmıştır (Karaırmak,2006,s.131).

Masten, Best ve Garmezy, (Akt. Gizir,2007, s.114-115) psikolojik sağlamlığın alanyazında üç başlıca olguyu tanımlamak amacıyla kullanıldığını belirtmişlerdir:

- İlk psikolojik sağlamlık terimi, zorlayıcı hayat tecrübeleri sonrasında kişinin hızlı bir biçimde uyum sağlayabilme kabiliyetini tanımlamada kullanılır. Bu anlamda kullanıldığı olgularda ayrılık ve benzeri temel bir stresör odak noktası olarak ele alınır. Bazı olgularda odak noktası ise yakın dönemde olmuş birden çok ve değişik stresörün bir arada tetkik edilmesi olabilir. Bu tarz olgular değişik stresörlerin çocuk davranışlarına etkisiyle birlikte, zorlayıcı hayat şartlarının çocuklarda yarattığı negatif etkileri çoğaltan ya da azaltan kaynakları incelemektedir.
- İkinci psikolojik sağlamlık olgusu var olan güçlüklerin üstesinden gelen ve öngörülenden daha pozitif yönde gelişim gösteren yüksek risk grubu içindeki kişileri tarif etmek için kullanılmaktadır. Negatif ve zorlayıcı hayat şartlarında büyümüş, başarılı veya tanınmış bireylerin hayat öyküleri ve otobiyografileri aynı şekilde yaşam şartları altında büyüyen çocuklarla sistemli ve düzenli biçimde yapılmış psikolojik sağlamlık/yılmazlık araştırmaları ile tutarlılık içerisindedir. Bu tarz araştırmalar, yüksek risk içindeki bireylerin başarılı sonuçlar sağlamalarına etki eden faktörleri belirleme amaçlıdır.
- Üçüncü psikolojik sağlamlık olgusu ise, ruhsal travmaların muhtemel etkilerini atlatma ve iyileşme noktasında aracı rolündeki ortak kişisel nitelikleri ve farklılıkları belirlemeye çalışan araştırmalardır. Literatüre bakıldığında travmatik yaşantıların kişinin hayat standartlarını ve işlevselliğini negatif yönde değiştirmesi beklenmektedir. Hiçbir birey incinmez (invulnerable) değildir ve stresörler travmatik, örseleyici ve hayati tehlike durumuna geldiğinde psikolojik sağlamlık travma sonrası iyi oluş olgusuna dikkat çekmektedir.

Bireyin ruhsal gerilimle başa çıkma durumu ve olumsuz yaşantıların etkilerinden kurtulma ya da iyileşme durumu ile ilgilenen genel kavrama psikolojik sağlamlık/yılmazlık adı verilmektedir(Murphy,1987,s.101).

Psikolojik sağlamlık, çocukluk ve gençlik yıllarındaki stresli yaşam olayları ve riske bağlı şekilde araştırılmaya başlanan, ülkemizde ve dünyada giderek gelişen ve önem kazanan bir olgudur. (Gizir,2007, s.114).

Literatüre bakıldığında, psikolojik yılmazlığın gelişim sürecinde risk ve koruma faktörleri kavramları dikkat çekmektedir. Psikolojik sağlamlık gelişirken karşı karşıya gelinen riskler ve risk faktörlerinin olumsuz etkisinin azalması veya yok olması için koruyucu faktörlerin var olması mühimdir. Riskin varlığı psikolojik sağlamlığın oluşmasında ön şarttır. Koruyucu faktörlerin devreye girmesi için de risk faktörlerinin varlığı gereklidir. Bireysel, çevresel ve ailesel koşullar hem risk faktörlerine hem de koruyucu faktörlere zemin hazırlamaktadır. Bu koşullar pozitif ise bireyin psikolojik yılmazlığı yüksek, negatif ise de bireyin psikolojik yılmazlığı azalmakta veya yok denecek seviyeye gelmektedir.(Öz ve Bahadır Yılmaz, 2009 s.83-85;Gizir,2007 s.115; Karaırmak ve Şiviş Çetinkaya.2011 s.31-32).

Bu bilgiler ışığında, bu çalışmanın temel amacı istismara uğrayan kişinin risk faktöründe olmasına rağmen psikolojik sağlamlık düzeyinin ne yönde etkilendiğinin saptanması açısından çocukluk çağı istismar ve ihmalinin psikolojik sağlamlığa etkisini araştırmaktır. Çocukluk çağı travma/örselenme yaşantıları olan veya olmayan yetişkinlerdeki psikolojik sağlamlık durumlarının ortaya çıkarılması önleyici, koruyucu ve tedavi edici psikolojik tedbirler alınması yönünden önemlidir.

Araştırmada şu hipotezler test edilmektedir:

(1)Uğradıkları çocukluk çağı istismarı yetişkinlerin psikolojik sağlamlığını olumsuz yönde etkilemektedir. (2) Çocukluk çağı travması geçirmiş bireyler ile çocukluk çağı travması geçirmemiş bireylerin psikolojik sağlamlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır. (3) Çocukluk çağı travması olan bireylerde psikolojik sağlamlık düzeyleri cinsiyete göre değişkenlik göstermektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Nicel yönteme uygun olarak yapılmıştır. Yetişkinlerin çocukluk çağı travmalarının psikolojik sağlamlıklarına etkisi sosyodemografik değişkenlere göre nedensel tarama modeli ile incelenmiştir.

Örneklem

Araştırma örneklemi, çeşitli sosyal medya ağlarından elverişli örnekleme şekliyle seçilmiştir. Örneklem çocukluk çağı travma geçmişi olan ve olmayan 18-65 yaş arası 248'i kadın,144ü erkek olmak üzere toplam 392 katılımcıdan oluşmaktadır. Örneklemde çocukluk çağı travma geçmişi olmayan 160 kadın, 86 erkek; çocukluk çağı travma geçmişi olan ise 88 kadın 58 erkek katılımcı vardır.

Kullanılan Ölçme Araçları

***Bilgilendirilmiş onam formu ve sosyodemografik veri formu*:** Bilgilendirilmiş onam formunda, katılımcılara çalışmanın gizlilik esasları ve çalışmanın hakkında genel bilgiler verilmiştir. Katılımcıdan koşulları okuyup gönüllü şekilde çalışmaya katılımlarını ve verdikleri bilgilerin bilimsel amaçla kullanımını onaylayan işaretlemeyi yapmaları istenmiştir. Sosyodemografik veri formu ise araştırmacı tarafından katılımcıların sosyodemografik özelliklerini ve araştırmayla ilgili özelliklerini ölçmek amacıyla hazırlanmıştır.

Çocukluk çağı ruhsal travma ölçeği (CTQ-28) : Bernstein ve arkadaşlarının 1994 yılında geliştirdiği, beşli Likert tipi özbildirim ölçeğidir. Duygusal istismar, fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal ihmal ve fiziksel ihmal olarak 5 alt ölçeği bulunan ölçek maddeleri 1-5 arasında puanlanmaktadır. Ölçeğin 28 soruluk formu Şar tarafından 1996'da Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçeğin değerlendirilmesinde cinsel ve fiziksel istismar için 5 puanın üzeri, fiziksel ihmal ve duygusal istismar için 7 puanın üzeri, duygusal ihmal için 12 puanın üzeri, toplam puan için ise 35 puanın üzeri kesme noktası olarak önerilmiştir.

Yetişkin yılmazlık ölçeği (YYÖ) : Ryan ve Caltabiano tarafından 2009 yılında geliştirilmiş beşli Likert tipi özbildirim ölçeğidir. Ölçeğin maddeleri 0=tamamen yanlış-4=tamamen doğru) arasında puanlanmaktadır.25 soruluk ölçek; özyeterlik, iç kontrol odağı, aile ve sosyal ağlar, azim, başa çıkma ve uyum olmak üzere 5 alt boyutta toplanmaktadır. Ölçek 2014 yılında Savi Çakar ve arkadaşları tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Artan puanlar yüksek yılmazlık seviyesine işaret etmektedir.

Veri Toplama Süreci

Verilerin toplanma süreci çeşitli sosyal medya platformları kullanılarak internet aracılığı ile gönüllülük esasına dayalı şekilde ilgili ölçekler doldurularak Nisan-Mayıs 2018 tarihleri arasında toplanmıştır.

Verilerin Analizi

İstatiksel değerlendirmeler SPSS programıyla yapılmıştır. Demografik bilgilerin travma geçmişine göre karşılaştırılmasında Crosstabulation analizi yapılmıştır. Çocukluk çağı travmalarının yılmazlığa etkisini ölçmek için basit regresyon analizi uygulanmıştır. Yılmazlık ile cinsiyet ilişkisinin ve yılmazlık ile çocukluk çağı travmalarının ilişkisinin incelenmesinde Independent Samples T testi uygulanmıştır. İstatiksel anlamlılık değeri .05'in altında kabul edilmiştir.

BULGULAR

Tablo 1. Çocukluk Çağı Travma Geçmişine Göre Karşılaştırmalı Demografik Bilgiler

		Travma Geçmişi		Toplam	
		Travma Geçmişi Yok	Travma Geçmişi Var		
Cinsiyet	Kadın	160	88	248	
		40,8%	22,4%	63,3%	
	Erkek	86	58	144	
		21,9%	14,8%	36,7%	
Yaş Aralığı	18-30	163	89	252	
		41,6%	22,7%	64,3%	
	30-65	83	57	140	
		21,2%	14,5%	35,7%	
Eğitim Düzeyi	İlkokul	1	2	3	
		0,3%	0,5%	0,8%	
	Ortaokul	3	4	7	
		0,8%	1,0%	1,8%	
	Lise	23	20	43	
		5,9%	5,1%	11,0%	
	Lisans	182	89	271	
		46,4%	22,7%	69,1%	
	Lisansüstü	37	31	68	
		9,4%	7,9%	17,3%	
Doğum Sırası	İlk	104	63	167	
		26,5%	16,1%	42,6%	
	Ortanca	64	42	106	
		16,3%	10,7%	27,0%	
	Son	78	41	119	
		19,9%	10,5%	30,4%	

Tablo 1'de araştırmanın örneklem grubuna ait demografik bilgileri, çocukluk çağı travma geçmişine göre verilmiştir. Katılımcıların çocukluk çağı travma öyküsü olmayan 160'ını(%40.8) kadın, 86(%21.9) erkek; çocukluk çağı travma öyküsü olan 88'ini (%22.4) kadın, 58'ini(%14.8) erkekler oluşturmaktadır. Örneklemin; çocukluk çağı travma geçmişi olmayan 18-30 yaş aralığındaki katılımcılar 163'ünü (%41.6), 30-65 yaş aralığındaki katılımcılar 83'ünü (%21.2) oluşturmaktadır. Çocukluk çağı travma geçmişi olan 18-30 yaş aralığındaki katılımcılar 89'unu (%22.7), 30-65 yaş aralığındaki katılımcılar ise 57'sini (%14.5) oluşturmaktadır. Katılımcıların eğitim düzeyine bakıldığında katılımcıların; çocukluk çağı travma geçmişi olmayanlarda 182'sini (%46.4) ve çocukluk çağı travma geçmişi olanlarda 89'unu (%22.7) toplamda 271'ini (%69.1) lisans mezunları oluşturmaktadır. Katılımcıların doğum sırasına bakıldığında ise çocukluk çağı travma öyküsü olmayanların 104'ü (%26.5) ilk çocuk, 64'ü (%16.3) ortanca, 78'inin (%19.9) son; çocukluk çağı travma öyküsü olanların ise 63'ü (%16.1) ilk, 42'si (%10.7) ortanca, 41'i (%10.5) son çocuktur.

Çocukluk çağı travmaları olan bireylerin cinsiyete göre yılmazlık düzeyleri ortalaması, standart sapma ve standart hata değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Çocukluk Çağı Travma Geçmişi Olan Bireylerin Cinsiyete Göre Yılmazlık Düzeylerinin Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Cinsiyet		N	Ortalama	Std. Sapma	Std.Hata Farkı
Yılmazlık Düzeyi	Kadın	88	64,64	12,623	1,346
	Erkek	58	59,50	13,187	1,732

Tablo 2'de görüldüğü üzere çocukluk çağı travması olan katılımcıların yılmazlık düzeyi kadın ortalaması 64.64; standart sapma düzeyi (ss) 12.623 iken, erkeklerde ise ortalama 59.50; standart sapma düzeyi (ss) 13.187'dir.

Çocukluk çağı travması olan bireylerin yılmazlık düzeyi ölçek puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını gösteren t- testi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Çocukluk Çağı Travma Geçmişi Olan Bireylerin Yılmazlık Düzeylerinin Cinsiyete Göre t- Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	Ortalama	St.Sapma	t	sd	p
Yılmazlık Düzeyi	kadın	88	64.64	12.623	2,364	144	.019
	erkek	58	59.50	13.187			

Tablo 3'teki t- testi sonucunda çocukluk çağı travması olan yetişkinlerin yılmazlık düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir ($t=2.364$; $p<.05$). Bu anlamlı farklılık çocukluk çağı travması olan kadınların yılmazlık düzeylerinin çocukluk çağı travması olan erkeklere göre daha yüksek olmasından kaynaklıdır.

Çocukluk travması varlığına göre yılmazlık düzeylerinin; aritmetik ortalama, standart sapma ve standart hata değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Çocukluk Çağı Travması Olup Olmamasına Göre Yılmazlık Düzeylerinin Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Düzeyleri

Çocukluk Çağı Travması		N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata Farkı
Yılmazlık	Yok	246	72,02	10,674	0,681
	Var	146	62,60	13,051	1,080

Tablo 4'te görüldüğü üzere çocukluk çağı travması olmayan katılımcıların yılmazlık düzeyi ortalaması=72.02, standart sapması (ss) 10.674 iken; çocukluk çağı travması olan katılımcıların yılmazlık düzeyi ortalaması= 62.60, standart sapması (ss) 13.051'dir.

Yılmazlık düzeyi ile Çocukluk travması varlığı ve yokluğu arasında anlamlı farklılık olup olmadığını gösteren t-Testi sonuçları Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Çocukluk Çağı Travması Olup Olmamasına Göre Yılmazlık Düzeylerinin t-Testi Sonuçları

	Travma Belirtisi	N	Ortalama	St.Sapma	t	sd	p
Yılmazlık Düzeyi	Yok	246	72,02	10,674	7.770	390	.000
	Var	146	62,60	13,051			

Tablo 5'te görüldüğü üzere yetişkinlerde yılmazlık düzeyi çocukluk çağı travması varlığı ve yokluğuna göre anlamlı farklılık göstermektedir (t=7.770; p<.000). Bu anlamlı farklılık çocukluk çağı travması geçmişi olmayan bireylerin yılmazlık düzeyinin çocukluk çağı travması olan bireylerden daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Yetişkinlerdeki çocukluk çağı travmalarının yılmazlık düzeyine etkisini inceleyen basit regresyon analizi sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Çocukluk çağı travmalarının yılmazlık düzeyine etkisini inceleyen basit regresyon analizi

Yordayan	**Yordanan**	**B**	**Standart Hata B**	**β**	**t**	**p**
Çocukluk Çağı Travması	Sabit	84,774	3,723		22,769	,000
	Yılmazlık	-,473	,077	-,457	-6,167	,000
R= -,457	R^2= ,209	F= $_{(1,144)}$ 38.031			p=,000	

Tablo 6'da verilen analiz sonuçları incelendiğinde çocukluk çağı travması varlığının, yetişkinlerin yılmazlık düzeyinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir (R^2=0.209; p<.000). Buna göre çocukluk çağı travması yetişkinlerin yılmazlık düzeyinin %20.9'unu açıklamaktadır.

TARTIŞMA

Araştırmanın ilk hipotezi; **"Uğradıkları çocukluk çağı istismarı yetişkinlerin psikolojik sağlamlığını olumsuz yönde etkilemektedir."** Tablo 6'ya göre çocukluk çağı travmalarının, yetişkinlerin psikolojik sağlamlığını negatif yönde etkilediği hipotezi bulgularla desteklenmektedir. Literatüre bakıldığında bireyin psikolojik sağlamlığın oluşma safhasında olumsuz hayat koşullarının risk faktörü olduğu görülmektedir(Gizir,2007 s.115; Karaırmak ve Şiviş Çetinkaya.2011 s.31-32). Çocukluk çağı travmalarının da olumsuz hayat koşulları içinde olması göz önünde bulundurulduğunda; araştırma sonuçlarının literatürü desteklediği görülmektedir. Buna sebep olarak çocuklukta yaşanan travmaların psikolojik yılmazlığın temelini sarsması ve psikolojik yardım alınarak yılmazlığın desteklenmemesine, çocukluk çağı travmaları ile ilgili bozuk algılara sebep olmuş olabileceği düşünülmektedir. Araştırmamızda hayat boyu psikolojik destek alan toplam kişi sayısı 108(%27.6); çocukluk çağı travma geçmişi olan katılımcılardan ise hayat boyu psikolojik destek alan toplam kişi sayısı 48(%12.24)'dir.

Araştırmanın ikinci hipotezi; **"Çocukluk çağı travması geçirmiş bireyler ile çocukluk çağı travması geçirmemiş bireylerin yılmazlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık vardır."** Tablo 4 ve Tablo 5'e bakıldığında; çocukluk çağı travması olmayan bireylerin çocukluk çağı travması olan bireylere göre psikolojik yılmazlık düzeylerinin anlamlı şekilde

yüksek olduğu hipotezi bulgularla desteklenmektedir. Literatüre bakıldığında yetişkinlerin psikolojik sağlamlık düzeyleri ile çocukluk çağı travmalarının negatif yönde anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir (Aydın, 2018). Bu da sonucun literatürle paralellik gösterdiği hakkında bilgi vermektedir.

Araştırmanın son hipotezi, **"Çocukluk çağı travması olan bireylerde yılmazlık düzeyleri cinsiyete göre değişkenlik göstermektedir."** Tablo 2 ve 3'e bakıldığında; çocukluk çağı travması olan kadın katılımcıların yılmazlık düzeyi erkek katılımcılara göre anlamlı düzeyde yüksek çıktığı görülmektedir. Bu bulgu hipotezi destekler şekildedir. Güngörmüş, Okanlı ve Kocabeyoğlu'nun 2015 yılında hemşirelik öğrencileri ile ilgili yapmış olduğu çalışmada da araştırmamızdaki bulgulara paralel şekilde kadın öğrencilerin psikolojik sağlamlık düzeyleri erkek öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Werner'ın 1989 yılında yüksek risk altındaki çocuklarla, doğumdan 32 yaşına kadar takip ettiği boylamsal bir araştırmada, cinsiyeti psikolojik sağlamlıkla ilgili bir etken olarak belirtmiştir. Yürüttüğü "Uluslararası Sağlamlık Projesi" sonuçlarına göre kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre; daha otonom olduklarını, sağlam ilişkiler kurduklarını, benlik saygılarının daha yüksek olduğunu, başkalarını anlamada daha iyi olduklarını, özgüvenlerinin daha yüksek olduğunu, daha kolay yardım aldıklarını, iletişim becerilerinin daha yüksek olduğunu ve problem çözme becerilerinin daha yüksek olduğunu saptamıştır. . Bu bilgilerden yola çıkarak kadınların psikolojik yılmazlığının yüksek olmasında sosyal becerilerin rol aldığı sonucuna varılabilir.

Bu çalışmanın temel sınırlılıkları;

- Araştırma 'Kişisel Bilgi Formu' , 'Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Ölçeği' ve 'Yetişkin Yılmazlık Ölçeği' ölçme araçları ile sınırlıdır.
- Araştırmada çocukluk çağı travması geçmişi olan ve olmayan gruplar sayıca eşit değildir.
- Araştırma verilerinin toplanması kısıtlı bir süre içinde gerçeklemiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuçlar

Araştırmanın sonucunda,

- Çocukluk çağı travmaları belirtileri, psikolojik yılmazlığı yordamaktadır.
- Çocukluk çağı travmasına uğramayan bireylerin psikolojik sağlamlık düzeyleri çocukluk çağı travmasına uğrayan bireylere göre anlamlı derecede yüksektir.
- Çocukluk çağı travması belirtileri olan kadınların, çocukluk çağı travma belirtileri olan erkeklere göre psikolojik yılmazlığı anlamlı düzeyde yüksektir.

Öneriler

- Çocukluk çağında yaşanan travmalar bireyin yaşamında olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Risk grubundaki çocuklara verilecek ücretsiz psikolojik yardımlar, çocukların sosyal hayata kazandırılmasında ve travmaların olası sonuçlarından korunmasında hem bireysel hem de toplumsal bazda önemli kazanımlar sağlayacaktır.
- Okul psikolojik danışmanları tarafından; sınıf öğretmenlerinin, öğrencilerin ve velilerin çocukluk çağı travmaları hakkında bilgilendirilmesi ve travmaya uğramış ya da risk grubundaki öğrencilerin saptanarak psikolojik destek verilmesi önleyici ve destekleyici müdahaleler açısından önemlidir.

- Psikolojik yılmazlık düzeyi düşük danışanlarda yordayıcılardan biri olan çocukluk çağı travmalarının irdelenmesi klinisyenlere kolaylık sağlayacaktır.
- Çocukluk çağı travma belirtileri gösteren bireylerin ihtiyaç halinde yılmazlık düzeylerinin yükseltilmesi için çeşitli psikoeğitimler, bireysel terapiler ve grup terapileri uygulanabilir.
- Araştırma daha fazla çocukluk çağı travma belirtileri gösteren katılımcıya ulaşılıp tekrarlandığında daha net sonuçlara ulaşılabilir.
- Çocukluk çağı travmaları hakkında yapılacak nitel çalışmalar daha derin ve anlamlı sonuçlar verebilir.
- Araştırma, daha farklı sosyodemografik veriler ile tekrarlandığında literatüre daha zengin bilgiler katabilir.

KAYNAKÇA

Acehan, S., Bilen, A., Ay, M. O., Gülen, M., Avcı, A., İçme, F. (2013). Çocuk İstismarı ve İhmalinin Değerlendirilmesi. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi,22*(4):591-614.

Aral, N., Gürsoy, F. (2001). Çocuk Hakları Çerçevesinde Çocuk İhmal ve İstismarı. *Milli Eğitim Dergisi,151*(5).

Aydın, Esra. (2018). *Çocukluk çağı travmatik yaşantılarının psikolojik sağlamlık ve depresyon belirtileri üzerine etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı. İstanbul.

Bahar, G., Savaş, H. A., Bahar, A. (2009). Çocuk İstismarı ve İhmali: Bir Gözden Geçirme. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi, 4* (12): 52-65.

Baysal, S., Şahin, F. (2014). 'Çocuk İstismarı ve İhmali', *Çocuk Sağlığı ve Hastalıklarında Tanı ve Tedavi Kılavuzları, 2,* 1-9.

Beitchman, J. H., Zucker K. J., Hood, J. E., DaCosta, G. A., Akman, D., Cassavia, E. (1992). A Review Of The Long-Term Effects Of Child Sexual Abuse. *Child Abuse & Neglect,16*(1):101-118.

Bostancı, N., Albayrak, B., Bakoğlu, İ.& Çoban, Ş. (2016). Üniversite Öğrencilerinde Çocukluk Çağı Travmalarının Depresif Belirtileri Üzerine Etkisi. *New/Yeni Symposium Journal,2* (44):100-106.

Budak, S. (2009). Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Deniz, M. E., "Önsöz", Deniz, M. E. (Ed.). Erken Çocukluk Döneminde Gelişim, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2017, s.(iii).

Gizir, C.A. (2007). Psikolojik Sağlamlık, Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler Üzerine Bir Derleme Çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi,28*(3):113-128.

Green C. D., Flowe-Valencia, H., Rosenblum, L., Tait A., R. (1999). Do Physical And Sexual Abuse Differentially Affect Chronic Pain States in Women?. *Journal of Pain and Symptom Management,18*(6):420-426.

Güngörmüş, K., Okanlı, A.& Kocabeyoğlu, T.(2015). Hemşirelik Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıkları ve Etkileyen Faktörler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi,6(*1): 9-14.

Kalkan, M., Karadeniz Özbek, S. (2011). Çocukluk Çağı Örselenme Yaşantıları Ergenlerdeki Flört Kaygısını Yordar mı?, *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi, 18*(1):35-44.

Karaırmak, Ö. (2006). Psikolojik Sağlamlık, Risk Faktörleri ve Koruyucu Faktörler. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi,26*(3):129-142.

Karaırmak, Ö., Siviş Çetinkaya, R. (2011). Benlik Saygısının ve Denetim Odağının Psikolojik Sağlamlık Üzerine Etkisi: Duyguların Aracı Rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, *4*(35):30-43.

Lochner, C., Seedat, S., L du Toit, P., Nel D. G., Niehaus, D. JH., Sandler, R., Stein, D.J. (2005). Obsessive- compulsive disorder and trichotillomania: a phenomenological comparison. *BMC Psychiatry*,*5*(2):1-10.

Medrano, M. A., Hatch, J. P.(2005). Childhood Trauma, Sexually Transmitted Diseases and the Perceived Risk of Contracting HIV in a Drug Using Population. *The American Journal of Drug and Alcohol Abuse*,*31*(3):403-416.

Murphy, L. B. (1987). Further reflections on resilience. In E. J. Anthony & B. J. Cohler (Ed.), *The Guilford psychiatry series. The invulnerable child* .(ss.84-105). New York, NY, ABD: Guilford Press.

Öz, F., Bahadır Yılmaz, E. (2009). Ruh Sağlığının Korunmasında Önemli Bir Kavram: Psikolojik Sağlamlık. *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*,*3*(16):82-89.

Pérez-Fuentes G., Olfson M., Villegas L., Morcillo, C., Wang, S., Blanco, C. (2013) Prevalence and Correlates of Child Sexual Abuse: A National Study.. *Compr Psychiatry, 54*(1):16-27.

Savi Çakar, F., Karataş, Z. ve Çakır, M.A. (2014). Yetişkin Yılmazlık Ölçeği: Türk kültürüne uyarlanması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32, 22-39.

Şar, V., Öztürk E., İkikardeş, E. (2012). Çocukluk Çağı Ruhsal Travma Ölçeğinin Türkçe Uyarlamasının Geçerlilik ve Güvenilirliği. *Turkiye Klinikleri J Med Sci,* 32(4):1054-1063.

Uğur Güz, H., Doğanay, Z., Çolak, E., Tomaç, A., Sarısoy, G., Özkan, A. (2003). Konversiyon Bozukluğunda Çocukluk Çağı Travma Öyküsünün Psikiyatrik Belirtilere Etkisi Var mı?. *Klinik Psikiyatri Dergisi,6:*80-85.

Uğurlu, Z., Gülsen, İ. A.(2014). Çocuk Hakları ve Hukuki Bağlamda Çocuğun İhmal ve İstismardan Korunması. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi,1*(1):1-24.

Werner, E. E. (1989). High risk children in young adulthood: A longitudinal study from birth to 32 Years. American Journal of Orthopsychiatry,59(1),72-81.

Yağmur, F. (2008). Çocuk İstismarı ve İhmali. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 12*:71-78.

BATILILAŞMA-MODERNİZM PARADOKSUNUN GÖKALP EKSENİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Elif Merve KOÇ
Yeditepe Üniversitesi, elifmervekoc@gmail.com

ÖZET

Bu çalışma, Türkçülüğün savunucuları arasında yer alan Ziya Gökalp'in, Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti içerisine nüfuz eden Batı ve Modernizm kavramlarına bakış açısını ve toplumsal değişimin vukuunun istenilen eksende başarılı olup olmadığı konusunu ele almaktadır. Tanzimat Dönemi'nin yeniliklerin başlangıcı olarak sayılmasının, bir Tanzimat aydını gözünden değerlendirilmesi çalışmanın temel içeriğini oluşturmaktadır.

Kimlik inşasının oryantalist gelenekten sıyrılarak oksidentalist bakış açısı kazanmaya başladığı 19. yy; Osmanlı aydınlarının da bu büyük değişim karşısında bir taraf tutmasına sebebiyet vermiştir. Bu taraflar Osmanlıcılık, Türkçülük, Batıcılık ve yahut İslamcılık olarak şekillenmiştir. Ziya Gökalp, Türkçülük akımının öncüsü ve savunucusu olarak "Batı" fikrini eleştirmiş ve uzlaşmacı bir yaklaşım sergilemiştir.

Günümüz dünyasında spekülatif tartışmalara mahal veren Batı-Modernizm paradoksu; her dönem için farklı algılanır olmuştur. Bu minvalde başlangıcın bugünü etkilemesi hasebiyle Gökalp'in gözünden bu paradoks, bugünün dinamikleriyle konu edinilmiştir.

Anahtar kelimeler: Batılılaşma, Modernizm, Ziya Gökalp

1. Giriş

Türkçülüğün savunucuları arasında yer alan Ziya Gökalp, 1876-1924 yılları arasında yaşamış 1948 yılında vefat eden ünlü Türkolog ve Sosyoloji uzmanıdır. Yaşadığı dönem itibariyle Osmanlı Devleti'nin son dönemine, Meşrutiyet, Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluşuna şahit olmuştur. Tüm bu önemli gelişmeler arasında Osmanlı Devleti'nin yıkılışını yavaşlatmak ve durdurmak adına yapılan gelişmelere tanık olmuştur. Tanık olmanın yanında bilfiil dahil olmuştur**.** Bu dönemlerde ortaya çıkan kurtuluş reçeteleri arasında Türkçülüğü, daha sonraki dönemlerde ise Batıcılığı ele almış ve bu akımların öncüsü olmuştur. Gökalp'in Türk milletinin kimlik inşasında önemli katkıları olmuştur. Ortaya koymuş olduğu fikir ve savunduğu akımlar çerçevesinde Ziya Gökalp'in "batılılaşma ve modernleşme" reçetesini çalışmamızda inceleyeceğiz.

2. Osmanlı'dan Yeni Türk Devleti'ne

1299 yılında kurulmuş olan[1] Osmanlı Devleti 600 yıllık hükümdarlığı süresince üç kıtaya yayılarak dünya devletleri arasına adını yazdırmıştır. 1923 yılına kadar hüküm süren bu devlet, Haldun'un organizmacı devlet kuramında[2]; devlet ile insan organizması arasında benzerliğin var olduğu ve bu benzerlikten hareketle insan organizmasının doğal kanunun devlet hüviyetinde de görüldüğü zikredilmektedir. Nasıl ki insanlar doğar, yaşar ve ölürse devlet de aynı şekilde

[1] Halil İnalcık, Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012), 3-4.

[2] Ezeli Azarkan, "İbn Haldun'un Devlet Görüşü (Yönetimler Döngüsü)". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2014); Oktay Uygun, *İbni Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı*. (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2008), 158.

doğar, gelişir ve yıkılır. Haldun, insanların doğal ömürlerinin 120 yıl olduğunu ve bu sürenin devlerin var olma yaşıyla benzerlik gösterdiğini ileri sürmüştür. Ancak Osmanlı Devleti Ortaçağ sosyoloğu Haldun'un görüşünü altı yüz yıla dayanan hüküm süresiyle çürütmüştür. Dünyada görkemli tarih sahnelerinin faili olan bu devlet, her başlangıcın bir bitişi olması hasebi ile sona doğru yürümüş ve varlığını bir reformla devam ettirmiştir. Devletin adı, rejimi ve biçemi değişmiş olsa da içerisinde yaşattığı kültür, medeniyet ve toplumları, sindirilememiş ve yok edilememiştir.

Osmanlı devleti duraklama dönemini başlattığımız Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren bozulan ekonomik çarklar; usulsüzlük, yolsuzluk, savaşlarının kaybedilmesi, Avrupa'daki Reform ve Rönesans hareketleri, kısacası değişen dünya dengeleri Osmanlı Devleti'nin gerileme, akabinde dağılma sürecini başlatmıştır.[3] Tüm bu dinamizmler içerisinde Osmanlı'nın çöküşünü yavaşlatmak ve durdurmak adına çeşitli yollar aranmıştır. 17. yüzyıl Osmanlı için sonun başlangıcıdır. Avrupa'nın hızlı sıçrayışları Osmanlı'yı gerisinde bırakmıştır. Bu değişimi bir asır sonra, 18. yüzyılda fark edip yetişme gayretine giren devlet, arayı kapatamamıştır. Yapılan ıslahat hareketleri, askeri alandaki düzenlemeler, Avrupa'nın gelişimini takip gayreti olumlu sonuçlar verse de yeterli olamamıştır. Bu gelişmelerin yanında diplomatik alanda yapılan yenilikler; parlamenter sisteme geçiş evreleri, halkın yönetime ortak oluş süreçleri, ekonomide liberalizm, Avrupai eğitim Osmanlı Devleti'ni çağa uydurmaya çalışmıştır.

Tüm bu gelişmeler akabinde yapılan çalışmalar aydınlar ve saray erkanı, kimi zaman padişahların bizatihi eylemleri bazı düzenlemeler meydana getirmiştir. Padişaha sunulan raporlar (IV. Murad, Koçibey ve Katip Çelebi Risaleleri), ortadan kaldırılan eski yapılar (Yeniçeri ocağı), toplumsal düzenlemeler (Islahat fermanı) bu çabanın fiilen devamlılığını göstermiştir. Reşit Paşa'dan Talat Paşa'ya, Namık Kemal'den Abdullah Cevdet'e hepsi memleketlerini yenilgiden kurtarmak için çabalamışlardır.[4] Tüm bunların yanında ortaya çıkan kurtuluş reçeteleri, akımları doğurmuştur. Osmanlı'yı bu dar boğazdan kurtarabilecek çarenin İslam olduğunu savunanlar, İslamcılık adı altında birleşmiş, çarenin Türkçülük olduğunu savunanlar Turancılık (Türkçülük)'ta, çarenin Batı'ya tabi olmakta olduğunu düşünenler Mandacılık'ta birleşmişlerdi. 1911 yılı I. Balkan Savaşı itibari ile bu akımlar daha da kuvvetlenmiş, aralarına Batıcılığında olduğu ve savunucularının hızla arttığı bir dönem başlamıştır. Batıcılık, kimi aydınlarda Batı'yı örnek almak, kimi aydınlarda Batı'yı aynen taklit etmek, kimi aydınlarda ise Batı'nın bilim ve teknolojisini almak, medeniyetinde uzak durmak olarak vuku bulmuştur. Bununla ilgili birçok dergi, gazete ve eser yayınlanmış, halka bu akımlar tanıtılmış ve savunucuların sayısı arttırılmaya çalışılmıştır. Ancak Batı medeniyetinin nelerden ibaret olduğu bugün dahi çok anlaşılabilmiş değildir. Aşağı yukarı özet bir tanım yapılacak olursa, milletlerin kendi başına ayakta durabilecekleri güç için gerekli olan ilim ve teknik seviyeye ulaşmak; bu seviyenin organize edileceği sosyal bünye oluşturmaktır.[5]

Gökalp bunların arasında Türkçülüğü savunanlardan ve bu akımın kurucularından olmuştur. Zaman ilerledikçe fikirlerinin de aynı oranda değişim göstereceği Gökalp, Batıcılık anlayışına farklı bir yorum getirerek açık görüş ve kalemi ile adından çokça söz ettirmiştir.

[3] İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, 319-324.
[4] Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1975), 85.
[5] Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, 84.

3. Gökalp'in Düşünce Serüveni

Osmanlı son döneminde, büyük değişimlere tanık olmuş olan Ziya Gökalp, muhtelif hareketler ile olan ilişkisi, doğu batı okumaları, farklı dönemlerinde değişen yaklaşımlara sahip olmasını beraberinde getirmiştir. İkinci meşrutiyet öncesinde "Osmanlıcı" olan Gökalp; Meşrutiyetten sonra Selânik'te İttihat ve Terakki ile birlikte hareket eder ve bu aşamada toplumun kurtuluşunu "Türkçülük"de görür. Osmanlı'nın dağılışından sonra ise dikkatini Misakı Milli sınırları içindeki milli devlete çevirir.[6] Gökalp'in bu değişen fikirleri, dönemin değişken dinamikleri ile paralel olduğunu söylemek mümkündür. Gökalp'in yaşadığı aralık Osmanlı Devleti'nin köklü değişimlerinin yaşandığı bir dönem olması sebebiyle; üç kıtaya yayılan milyonlarca insanın, farklı din ve ırklara mensup olarak yaşadığı, gittikçe yaygınlaşan modern eğitim, bunun yanında köylüler ile şehirliler arasında açılan büyük uçurumlar, eğitimli ve eğitimsiz insanların sayısının dengesiz dağılımı, devletin kurtuluşu için ortaya çıkan farklı düşünceler, toplumsal yapıyı sarsan etkiler doğurmuştur. Osmanlı Devleti'nde sosyal ve siyasal alanda gerçekleşen değişimler, toplumun kimliğinin gelişmesi ve inançlarının belli ölçüde farklılaşırken bireysel alanda da gelişmelere yol açmıştır. Avrupa'nın 17. yüzyıl itibari ile geliştirdiği okuma-yazma ve bilgiye ulaşma hareketlerini Osmanlı toplumu 19. yüzyılda yakalayabilmiştir. Balkan savaşlarından sonra milliyetçilik akımının Osmanlı topraklarındaki derin etkileri fiilen görüldükten sonra kimlik inşası süresi Osmanlı için resmen başlamıştır. Osmanlı tebaası anlayışından çıkılarak, bir millet, bir devlet ve bir vatan anlayışı ortaya çıkmıştır. Bir millet; Türk milleti, devlet; Yeni Türk Devleti, vatan ise Anadolu olarak şekillenmiştir.

Gökalp Osmanlı'yı yıkımdan kurtaracak olan üç akımı; Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak olarak belirlemiştir.[7] Muasırlaşmak; çağdaşlaşmak, çağa ayak uydurmak ve modernleşmek olarak tarif edilirken 'Batılılaşma' ile karıştırılmamalıdır.. Batılılaşma (Garplılaşma) tabiri, genel olarak Batı ülkeleri dışında kalan toplumlarda, özel olarak da Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet Türkiye'sinde Batı'nın gelişmişlik seviyesine ulaşabilmek için gerçekleştirilen siyasî, sosyal ve kültürel hareketleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır.[8] Gökalp'in 'muasırlaşması' ilim ve fen noktasındaki ilerleme ve gelişme olarak anlaşılmalıdır. Muasırlaşmak (çağdaşlaşmak) demek, Avrupalılar gibi zırhlılar, otomobiller uçaklar yapıp kullanabilmek demektir. Şekil ve yaşayış yönünden Avrupalılara benzemek demek değildir.[9] Türkleşmek; aynı dili konuşan, ortak bir vicdana sahip olan, milliyet duygusu uyanmış bir kavim yaratma idealidir. Dilde, fikirde ve işte birlik.[10] Osmanlı kelimesinden sıyrılarak tek bir millet haline dönüşmek ve bu milleti millileştirmek esasıyla hareket eden bir akımdır. İslamlaşmak kavramı ise, Osmanlı toplumunun fazlaca aşina olduğu bir kavramdı. Toplumun dini değerlerle yaşamış olduğu 6 asır boyunca, İslam kuralları hiçbir ideoloji ile ters düşmemekteydi. Ancak Tanzimat ile birlikte Batı'nın çarklarına uymaya çabalayan bir takım zümreler; İslam'ın 19.-20. yüzyıl için müspet ilimlere yakışmadığı(!)

[6] Çelik Celaleddin, "Gökalp'in Bir değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 21 (2006): 44.

[7] Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak***.** (İstanbul: Toker Yayınları, 2007), 8.

[8] M. Şükrü Hanioğlu, "Batılılaşma", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi***,** c. 5 (İstanbul, TDV Yay., 1992), 148.

[9] Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak,* 15.

[10] Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), 9.

görüşünü savunmaktaydı. Öyle ki İslamlaşma kuramının bir kurucu yoktur. İslamcıların fikirlerinin odak noktası, Osmanlıların Tanzimat'la birlikte kültür benliklerini kaybetmeye başladıklarıydı. Bunun karşısına geçmekte en uygun yol, Tanzimat'ın gizli olarak inkar ettiği "şeriatın değerleri"ni tekrar Osmanlı toplumuna getirmekti.[11]

Çağdaş bir toplumun oluşması için kimlik inşasını öngören Gökalp; İslam medeniyetinin varlığını Batı ile devam ettirilmesi ve Osmanlı tebaa anlayışından Türkçülük anlayışına geçilmesini uygun görmüştür. Türkçülüğün vazifesi Türk kültürünü arayıp bulmak ve Batı medeniyetiyle canlandırmaktır.[12] Kültür ve medeniyet ayrımı zamanında oldukça müspet karşılanmış; İslamcılar ve Türkçüler tarafından benimsenmiştir.[13] Gökalp'e göre dinler gibi imparatorluklar da medeniyetlerin oluşmasına yol açmıştır. Bir kavim, fütuhat yolu ile bir imparatorluk kurar, çeşitli kavimleri ve harsları bir egemenlik şemsiyesi altında toplar. Harsların karşılaşmasından ve karışmasından ülkede ortak bir *medeniyet* meydana çıkar. Bir hars, bazen bu medeniyet çevresinde çözülür, ortadan kalkabilir; fakat çoğu zaman halk arasında anadil ve örfler saklanır ve demokratlaşmanın ilerlediği, imparatorlukların parçalandığı zamanlarda bu harslar yeniden hayatı bulur ve hars birliğine dayanan millete vücut verir.[14]

"Halkın dini, ahlaki duyguları da bedii duygular gibi orijinaldir. Bir millette halkın dini, ahlaki, bedii duyguların mecmuuna "milli hars" adı verilir. Bir milletin mütefekkirleriyle sanatkarları dini, ahlaki, bedii duygularda halkın temsilkâr fertleri olursa onlara "milli güzideler" namı verilir. Milli güzideler vücuda gelince onların da eserleri orijinal. Avrupa'dakilerin güzidelerin niçin milli olduğu, bizdeki havas sınıflarının niçin gayri milli kaldığı bu teşrihattan anlaşılıyor. Bundan başka Avrupa'daki tahsil, ahlak yükseldiği halde, bizdeki ahlakın bilakis bozulmasına badi olması da, biz de harsın milli olmamasıyla izah edilebilir."[15]

4. Dönüm noktası, Tanzimat

Tanzimat dönemi, Osmanlı devleti hayatiyetinde bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Değişen yönetim ve rejim ile Osmanlı devleti "hukuk devleti" statüsüne çıkmıştır. Bunun akabinde gerçekleşen sosyal değişimler, Avrupai hayatı tatbik etme durumunu daha fazla hissettirmiştir. Tanzimat ile birlikte gelen 'Batılaşma' hareketi önceliğini edebiyat üzerine vermiştir. Türk kadınını, sosyalleşmeyi ve Avrupa'yı ele alan yazarlar, roman ve öykülerinde mükemmel(!) hayat tasvirlerinde Avrupa'yı resmetmişlerdir. Ancak bu durum aydınlar arasında da münakaşa ve fikir ayrılıklarına sebep olmuştur. Batı'nın ahlakıyla ele alınan eserler, henüz saltanatın ve hilafetin devam ettiği İslam coğrafyasında Müslüman mahallede salyangoz satmak şeklinde vuku bulmuştur. Batı'nın bilim ve teknoloji ilerlemesinin takip edilmesi tartışmasız bir konu iken yaşayış ve düşünce biçimleri mevzu bahis edilince; şarkın üzerine garp yakışmamakta ve halkın bu durumu kabullenmeyeceğini savunan aydınları sözde Batılı olan aydınlarla karşı karşıya getirmiştir. Gökalp bu durumu şu cümleleriyle açıklamıştır:

[11] Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 91.
[12] Gökalp, Türkçülüğün Esasları, 45.
[13] Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik,* 86.
[14] Halil İnalcık, *Osmanlı Ve Modern Türkiye* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 255.
[15] Ziya Gökalp, *Küçük Mecmua I.* çev. Filiz Şahin. (Konya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınlar, 2009), 50.

"Tanzimatçılar Avrupa Medeniyeti'ni almaya teşebbüs etmişlerdi fakat onlar aldıkları şeyleri yarım alıyorlardı, tam almıyorlardı. Bundan dolayıdır ki ne bir hakiki üniversite kurabildiler, ne insicamlı bir adliye teşkilatı. Üretimi modernleştirmeden önce tüketim tarzlarını yani giyim-kuşam, beslenme, bina ve mobilya sistemlerini değiştirdikleri için… Kafi derecede inceleme yapmadan, esası bir mefkure ve kesin bir program vücuda getirmeden işe başlamak ve her işte yarım tedbirli olmaktır."[16]

Böylece Osmanlı kültürel yapısı çok zayıf bağlarla birbirine bağlı ve semboller alanında birbirinden kesinlikle ayrılmış iki gruptan oluşuyordu. Bağlantı kurumlarından biri tekkelerdi. İkincisi de üst tabaka çocuklarının kültürel hayata, halk edebiyatının yaygınlaşmış hikayelerini okuyarak girmeleriydi. Türk gölge oyununda bu tipolojiyi Hacivat karakteri canlandırırken onun karşısında ise sokaktaki adamı temsil eden Karagöz vardır.[17] Bu kültürel ayrıştırma Batılılaşma kavramının modernizm ile eş değer görülme yanılgısından başka bir şey değildi. Batı'nın güçlü ve birikimli olduğu algısı 19. yüzyıl dünyasında yanlış bir kanıydı. Türk-İslam devletlerinin başlangıç tarihinden Osmanlı son dönemine kadar geçen on asırlık dönemde, Doğu'nun ilmi birikimi ve askeri gücü aşikardır. 17. yüzyılda gerçekleşen Rönesans hareketi ve 19. yüzyıl Sanayi Devrimi, birikimini Doğu topraklarından çıkan aydınlanmadan almıştır. Batılı kaynakların oluşumunda, Doğu'nun kitaplarından çeviri yapılarak ortaya çıktığını bilinen bir gerçektir. Doğu dünyası neşretme faaliyetlerine hangi sebeplerden ötürü ara vermiş ve bayrak yarışında Batı'nın gerisinde kalmıştır? Osmanlı Devletinin duraklamasını tarihlediğimiz 17. yüzyıl ve çağdaşı olan Avrupa'nın sıçrayışının aynı tarihte olması, Tanzimat aydınların kurtuluş için seçtiği "güçlü Avrupa" izleniminin kaynağı neydi? Hangi tarihsel sürece dayandırılıyordu? İçi dolu bir birikime sahip miydiler? Uygar topluma ulaşmaları Doğu'dan önce miydi yoksa yüzyıllar sonra mı? Tüm bunların cevabı tarih kitaplarında mevcuttur.

Osmanlı aydınları içerisinde kendisini "Batılı" olarak tabir edenler çerçevesinde Batı; uygar olarak nitelendirilmekteydi. Avrupa'nın güç dengesinde düşman saflarda gördüğümüz bu dünya, Osmanlı için Darul-harp içerisindeki gayri-Müslim bir halktı. Bu algı değişmesinde dengelerin Avrupa'ya dönmesi tesadüfi değildir. Uygarlık (medeniyet) en genel anlamda, insanların bir nesilden diğerine ilettiği maddi ve manevi kültürlerden meydana gelmektedir.[18] Bu tanım doğrultusunda uygarlığa erişmemiş bir toplum yeryüzünde yok denecek kadar azdır. Kavramların zıttı ile birlikte var olduğu gerçeğini göz önünde bulundurursak, uygar olan Batı'nın karşısında, uygar olmayan ve kendisini izlemesi gereken bir Osmanlı yaratma düşüncesi şüphesiz içerisinde mandacılığı içeren bir zihniyettir. Ve bu zihniyetin bu kadar yalıtkan ve yüzeysel olarak sindirilebilir olması, toplumda Müslüman-Osmanlı ve Türk kültürünün yapısı üzerinde aranmalıdır.[19]

Tanzimat memleketimizin garp medeniyeti dairesine giriş hadisesi ile bir tutulmaktadır. Garplılaşma hareketi ile Türk milletinde bir yaşama hamlesi olarak devam etti ve bu nihayet

[16] Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 64.
[17] Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 56.
[18] Aslıhan Nakiboğlu, "Uygarlıkların Gramerine Karşılaştırmalı İktisadi Perspektiften Bakış", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Litarature and History of Turkish or Turkish*, sy. 9/4 (2014): 840.
[19] Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 19.

milli Cumhuriyet Türkiye'sinde kati safhasına girdi.[20] Değişen dünya üzerinde rejimlerin, yöneticilerin ve devletlerin değişmesi tabi bir durumdur. Değişen ideolojiler, benimsenen yenilikler insanoğlunun karşılaşmaktan beri kalamayacağı değişkenlerdir. Ancak bu değişimler, özün değişmesi ya da değiştirilme çabası olarak vuku bulduğu vakit; ortaya çıkan mutasyon, değişmeler toplumları aleyhte etkilemektedir. Batılılaşma konusunda Tanzimatçıları eleştiren Gökalp, Tanzimatçıların Osmanlı uygarlığını Batı uygarlığı ile uzlaştırmaya çalıştıklarını belirtir ve şunları söyler: "*Oysa iki karşıt uygarlık yan yana yaşayamaz. Bir ulus ya Doğulu olur ya Batılı olur. İki dinli bir birey olamadığı gibi iki uygarlıkları bir ulus da olamaz.(...) Batı medeniyetine girmekle Türklüğümüzden ve Müslümanlığımızdan bir şey kaybetmeyeceğiz*."[21]

1789 Fransız İhtilali sonrası dünya uluslarına yayılan zehirli akım "milliyetçilik", İslam düşüncesiyle taban tabana bir zıtlık içerisindedir. Fransız Devriminden sonra beliren "eski rejim" olgusu, iktidar, toplumsal gelenekler ve meşru toplumsal sistemin ürettiği etik arasında bir kopuşu da beraberinde getirmiştir. Fransız ihtilalcilerinin amacı, yıkılan eski rejim yerine, yeni bir toplumsal/siyasal hedef bulmaktı. Eski rejimin, toplumsal hayatta "sıkı bir iç mantık sistemi" ve böylece kurulmuş bir meşruiyet sistemi vardı. Yeni rejim ise, "aynı iç entegrasyon kapasitesine sahip bir sistem icat etmeyi becerememiş ve icat edememişti."[22] Osmanlı Devleti şer'i ve örfi hukuk kurallarının hüküm sürdüğü bir devlet olmanın yanında, İslam devleti (teokratik) bir devlet statüsü içermemektedir. Dinin içtimai, iktisadi ve siyasi alanda hüküm sürmesi; Sünni bir monarşik liderin varlığı dahi diplomasi de İslam'ın öne sürülmesi durumunu ortaya koymamıştır. Bunun akabinde halkın sosyolojisini irdelediğimizde, Müslümanların çoğunlukta olduğu, hilafet makamının Osmanlı padişahlarının elinde bulunması bir itaat ve saygı vesilesi olduğu, ancak bunun yanında Osmanlı merkezi otoritesinin gücü; bu hilafetin kullanılmasını gerektirmemiştir. Müslümanların yanında çok sayıda gayri Müslim'in yaşadığı Osmanlı toprakları, gücünü ve hoşgörüsünü dünyaya kanıtlamıştır. Bu resme baktığımız zaman, Osmanlı Devleti'nin gerilemesini engelleyen görüşler arasında İslam'dan uzaklaşma, gereksiz ve kayda değer bir kurtuluş fikri olarak durmamaktadır. Gökalp'in ortaya koyduğu üç akım içerisinde var olan İslamcılık, Batı'nın ahlakıyla değil yalnızca ilmiyle ilgilenilmesinin gereğini vurgulamıştır. Ancak bahsi geçen dönemler, kavramların yeni ve kullanımı alışıksız bir vaziyet içerdiği için, Gökalp'in "Batılılaşmak, Türklüğümüz ve Müslümanlığımızdan bir şey kaybettirmeyecek" görüşünü algılamakta güçleştirmiştir. Medeniyet; içerik olarak toplumun maddi ve manevi yaşayışlarını içeren bir kavram olduğundan, dini farklılıkları da sindiremeyecek bir olgudur. Gökalp'in yanılgısı bu yöndedir. Bir insanın birden fazla din yaşamayacağı gibi birden fazla menşeiyle sahip olamaması üzerine sarf ettiği cümleler, İslam uygarlığının üzerine batı uygarlığının olmayacağı tezini doğrulamaktadır. Gökalp'in kültür/medeniyet ayrımında yaptığı temel konulardan birisi içedönük olup, daha çok halk ile saray arasındaki farklılaşma, saray çevresinde ortaya çıkan *milli kültürden uzaklaşma ve*

[20] Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İnalcık, "Tanzimat Nedir?" (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 31-53.

[21] H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Birey Yayımcılık, İstanbul, 2002), 15.

[22] Alim Arlı, *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin* (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), 121; Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 10

yabancılaşma olgusu üzerinedir.[23] Kültürel olarak bu iki çevre arasında oluşan uçurum, yalnızca millileşerek kapanabilir düşüncesine sahiptir. Bu fikir Batı'da mı aranmalı? Yoksa eskiyi reformize ederek, İslam uygarlığını dirilterek mi gerçekleşmelidir? Gökalp bunu Batı'da ararken, ümmileşmek fikrini göz ardı etmesi hem sosyal kırılmalara sebep olacak bir görüşü desteklemiş, hem de Osmanlı'nın sancağını tuttuğu İslam uygarlığını görmezden gelmiştir.

5. Sonuç

Ziya Gökalp, var olma savaşından, kurtuluşu Batılılaşma da arayan bir kuşaktan Tanzimatçılar neslindendi. Etnik menşeini deşmek isteyenlere karşı Ziya'nın cevabı açıktır: "Cedlerim (atalarım) Türk olmayan bir bölgeden (Çermik) gelmiş olsa bile, kendimi Türk sayarım, çünkü bir adamın milliyetini tayin eden ırki menşei değil, terbiye ve duygularıdır." Ziya'nın milli kimlik hakkında bu görüşü, modern Türkiye'nin millet-vatandaş anlayışına esas olmuştur.[24] Osmanlı devletinin kurtuluşu için bir ömür fikir zenginliği sunan düşünür, bir çok kuramın kurucusu niteliği taşır. Vefatından günümüze, günümüzden geleceğe deyin ölümsüzlüğü düşünceleri ve aktardığı kitaplar vasıtasıyla kazanmıştır.

Tanzimat dönemi ortaya çıkan yenilik fikirleri bağlamında; İslam'ı, Türkçülüğü ve Muasırlaşmayı savunan Gökalp, yalnızca o günün dünyasının sosyoloğu değildir. Bugün bile gösterdiği yol ile kurtuluş sayılabilir süreklilik içermektedir.

Çalışmamda Gökalp'in bu görüşlerinin batı ve modernizm içerisinde hangi safta bulunduğunu ve Tanzimat aydınlarının bu ikilemde düştükleri paradoksu konu edindim. Devletin varlığı için ortaya çıkan tüm bu fikir çeşitliliğinin yanında Gökalp'in şu sözleri olması gerekenin özeti şeklindedir:

Niçin yaşamak? sorusuna; "*Mefkure ve ülkü için" Niçin yaşamalı?* sorusuna; "*Akla uygun şekilde"* cevabını verebilmektir. Vicdan bize gayeleri, akıl bize çareleri gösterir.[25]

Kaynakça

Arlı, Alim. *Oryantalizm Oksidentalizm ve Şerif Mardin.* İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

Azarkan, Ezeli. "İbn Haldun'un Devlet Görüşü (Yönetimler Döngüsü)". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* sy. 2 (2014)

Çelik, Celaleddin. "Gökalp'in Bir değişim Dinamiği Olarak Kültür-Medeniyet Teorisi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* sy. 21, (2006)

Gökalp, Ziya. Türkçülüğün Esasları, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.

Gökalp, Ziya. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul: Toker Yayınları, 2007.

Gökalp, Ziya. *Küçük Mecmua I***.** çev. Filiz Şahin. Konya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınlar, 2009.

Güngör, Erol. *Türk Kültürü ve Milliyetçilik,* İstanbul: İrfan Matbaası, 1975.

Hanioğlu, M. Şükrü. "Batılılaşma", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5: 152-158. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

İnalcık, Halil. *Osmanlı ve Modern Türkiye*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

İnalcık Halil. ve Seyitdanoğlu Mehmet. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İnalcık, "Tanzimat Nedir?", İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

[23] Çelik, "Gökalp'in Bir Değişim Dinamiği Olarak", 53.
[24] İnalcık, *Osmanlı ve Modern Türkiye*, 237.
[25] Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak,* 32.

Kaçmazoğlu, H. Bayram. *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Birey Yayımcılık, 2002.

Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Nakiboğlu, Aslıhan. "Uygarlıkların Gramerine Karşılaştırmalı İktisadi Perspektiften Bakış", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Litarature and History of Turkish or Turkish*, sy. 9/4 Spring (2014): 839-875

Uygun, Oktay. *İbni Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2008.

ТҮРКІ ТІЛІНДЕГІ КИЕЛІ САНДЫҚ ҰҒЫМДАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ МӘНІ

Қасым Б. – *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университету, филология ғылымдарының докторы, профессор;bkasym_gosyaz@mail.ru*
Абдирасилова Гулмира Қалыбайқызы– *филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті*
Әділханова Әсел Маратқызы– *Түркітану зерттеулері мамандығы магистранты, Хаджеттепе университеті Анкара қаласы, Түркия мемлекеті*

ТҮЙІНДЕМЕ

Ерте кезден келе жатқан тіл бірліктерінің бір тобы – сан есімдер. Сан есімдердің қалыптасуы ақиқат өмірмен, халықтың күнделікті тұрмыс тіршілігіндегі өмір тәжірибесімен байланысты дүниеге келген. Кейбір сан атаулары киелі, қасиетті деп саналады (үш, жеті, тоғыз, қырық т.б.). Сондықтан сан есімдерді таза сандық тұрғыдан ғана емес, танымдық сипаты тұрғысынан да зерттеудің маңызы зор. Санға байланысты ұғымдардың халық танымында алатын орны ерекше. Үш, жеті, тоғыз сандарының әлем халықтарының этномәдени дүниетанымындағы киелілігі туралы көптеген зерттеушілер талдаулар жүргізгені белгілі. Қазақ халқының этномәдени дүниетанымында *үш, жеті, тоғыз, он екі, қырық* сандары қасиетті, киелі сандар болып есептеледі. Ежелгі дүниетанымдық түсінік бойынша, сандар жүйесі тіршіліктің алдына ала болжайтын хабаршысы болған, әрбір сөздің, әрбір әріптің өз саны, өз белгісі болады, оның иелік етерліктей қасиеті бар деп танып, әрбір санды қастерлеп киелі санаған. Қазақтың этномәдени дүниетанымында сан есімдердің лингвомәдени қолданысын ертегілерден, аңыз-әңгімелерден, мақал-мәтелдерден, тұрақты сөз тіркестерінен кеңінен байқауға болады.

Тірек сөздер: Мифтік Сандар, Магия, Сандық Ұғым, Діни Төтемдік Ұғымдар, Наным-Сенім, Тұрақты Тіркестер.

ABSTRACT

A group of early linguistic units is a few names. Formation of the name San was born with real life, life experience in the daily life of people. Some numbers are considered sacred, holy (three, seven, nine, forty, etc.). Therefore, it is important to study numerical names not only in pure numerical terms, but also in cognitive terms. The concept of numbers depends on the place of public knowledge.It is well known that many researchers have analyzed the holiness of three, seven and nine numbers in the ethnocultural worldview of the peoples of the world. The ethno-cultural worldview of the Kazakh people is considered to be three, seven, nine, twelve, forty numbers sacred. According to the ancient worldview, the numerical system was a predictable messenger of life, every word, every letter, its own sign that he possessed possessive property and considered every figure sacred. Linguistic and cultural use of a number of names in the Kazakhstan ethnocultural world can be widely observed in fairy tales, legends, proverbs and phrases.

Keywords: Mythical Numbers, Magic, Numerical Notion, Religious Concepts, Beliefs, Regular Expressions.

«*Әр сан өзіндік ерекшелікке ие*»
(Пифогор)

Сан аталымдары түркі тілдерінің туыстығын айқындай түсетін тілдік құбылыстың бірі болып саналады. Өйткені түркі тілдеріне ортақ сан атауларын атауға болады. Олар бірден онға дейінгі бірліктер атауы; солардың ішінде киелі сандар атаулары. Бұл сан атаулары түркі тілдерінде сөйлейтін халықтармен бірге жасасып келе жатқаны да белгілі. Бұған ертедегі түркі халықтарына ортақ мәселелер төңірегінде көптеген түрколог ғалымдар зерттеу жұмыстарын жүргізгені айқын дәлел.

Түркі халқы әр сөзін талдай білген, әр сөзіне мән берген халық. Түркілік дүниетаным үшін әр сөздің ғана емес, әр санның өзіндік қасиеті, шариғатқа қатысы, тәрбиелік мәні, саналы орны болған. Расында түркі халқы әр санның қадірі мен қасиетін салмақтап, өзіне тән ерекшелігін саралай білген, орнына, маңызына сай қолданған. Әр санда өзіндік ие болатынын мақсаты мен мағынасы болатынын сезе, түйсіне білген. XIX ғасырдың екінші жартысындағы зерттеулерге шолу жасасақ, А.Қазем-Бектің түрік-татар грамматикасын атаған жөн. Уранхай (тыва) тілін зеттеген Н.Ф.Катанов, саха тілін зерттеген С.В.Ястремский еңбектерін атаған орынды. Профессор А.К.Боровков, В.М.Насилов, В.М.Наджип ұйғыр тілінің, Н.П.Дыренкова ойрат, шор, хакас тілдерінің, Н.К.Дмитриевтің, А.Юлдашевтің құмық, башқұрт, А.Н.Кононов түрік, өзбек тілдерінің грамматикасын зерттеп, сан туралы толығырақ мәліметтер берген.

Сандардың этимологиясы, грамматикалық құрылысы мен құрылымы жан-жақты қарастырылды десек те, сандардың этнолингвистикалық аспектілері халық мәдениетімен жете байланыстырылып зерттелмеген. Сандар жүйесінің ұлттық мәдениетін, дүниетанымын психологиялық ерекшеліктерімен және салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, жалпы ұлттық менталитетке тән белгілерді көруге болады. Сандардың ерекше қолданысқа ие болуына әсер берген экстаралингвистикалық факторларды қамтығанда көзге ерекше түседі. Өйткені, сан атаулары өзінің таза лексикалық (денотивтік) мағына негізінде емес, қосымша (коннотативтік) мағынасы негізінде жұмсалады. Сандық тілдік бірліктерді халықтың рухани және материалдық *мәдени кодынан* іздеу керек. Себебі, біріншіден, *уәждік* және *танымдық* факторлар арқылы әр халықтың ұлттық ерекшеліктерін танып білу, екіншіден, мәдениеттің қай түрін алсақ та, оның түрі мен мазмұны тек сөз арқылы ұрпақтан ұрпаққа жеткізілген. Ендеше, тіл арқылы мәдениеттану – ұлттың халықтың кешегісі мен бүгінгісін тану.

Сан атауларына қасиет беру, оны киелі санау дәстүрі – көптеген халықтарда тым арыдан келе жатқан құбылыс. Мәселен, жапондықтарда бұл «сан туралы ілім» деп аталады және бұның пайда болғанына мың жылдам астам уақыт болыпты. Бұл ілім бойынша әрбір сан атауы ғаламға сәйкес келеді және осы планетаға байланысты әр санның өзіндік ерекшелігі бар. *Бір* санына – Күн, *екіге* – Ай, *үшке* – Юпитер, *төртке* – Сатурн, *беске* – Меркурий, *алтыға* – Венера, *жетіге* – Уран, *сегізге* – Марс, *тоғызға* – Нептун делінген. Шумерлерден бастау алған мифологияда – сандар жүйесі жалпы тақ сандар, сиқырлы сандар, магиялық сандар ретінде таныла бастады. Осы деректер негізінде сандардың психолингвистикалық, логикалық аспектілері ескеріліп, қазақ тіл білімінде де тілдің танымдық қызметі тұрғысынан, тіл мен миф сабақтастығында

қарастырыла бастады. Соның негізінде, мысалы, сандар арқылы адамның тағдырын да болжауға болатыны белгілі болды.

А.А.Потебняның тіл мен ойлау, сөз бен мифті қамтитын символдық теориясы ерекше құнды [Потебния, 1989, 18 б.]. Оның мифтік теориясының негізі – сөздің семантикалық қатарын тіл мен ойлаудың біртұтас, кең құлашты контексінде қарастыру принципінде. Оның айтуынша, мифтік негіздегі символдар тіл мен ойлаудың тығыз байланысында туады. Осы байланыстағы дамудың жетілу барысында, даму жолында сөз өзінің ішкі формасы, ең жақын этимологиялық мағынасын біртіндеп жоғалта бастайды. Символдар арқылы тілде көмескілене бастаған сол мағыналар поэзия тілінде көрініс табады. Яғни мағына белгілі бір мифтік образдарда, символдарда өмір сүреді. «***Қырық***» сандық ұғымы көне дәуірден келе жатқан ескерткіш, қолжазба, әдебиет мұраларынан білеміз. Бірақ олардың ерекше қасиетке ие болуы жөнінде нақты жазба деректер қалмаған. Себебі мифтік сандардың адам мен табиғатқа қатынасы сиқырлық пен балгерлікке қолданылуы, өте құпия үйретіліп, атадан балаға мұра болып қалып отырған.

Қырық санының этимологиясы анық емес. Түрік халықтарында, соның ішінде қазақ халқында да *қырық* саны діни төтемдік ұғымдарға байланысты айтылады. Өлген кісінің артынан *қырық күннен соң еске түсіру, қырқынберу, қырық қасық суға түсіру,* ауыз әдебиетінде кездесетін *қырық күн, қырық түн* тәрізді қолданыстар сондай ұғымнан тууы мүмкін.

Жалып, *қырық* санының грамматикалық сипатын алып қарайтын болсақ *қырық* және *төрт* сөздерінің арасында ешқандай ұқсастық жоқ екенін айта келіп, *қырық* о баста жалпы, *көп, мөлшерсіз көп* ұғымын берген болу керек те, *қырық* сөзінің соңғы *-қ* қосымшасы сондай көптік ұғымның көрсеткіші болуы мүмкін деген жорамал жасалған.

Қырық саның қасиетілігі де, киелілігі де баланың ана құрсағында *қырық апта* болуынан бастау алған. *Қырқынан шығару* тұрақты тіркесі, баланы *қырқынан шығару* ұғрпынан, ескі наным-сенімнен өрбіген. Ескіде сәби дүниеге келгеннен кейінгі *қырық күнге* дейінгі уақытты қауіп-қатерлі кезең деп есептеген. Осы аралықта баланы тіл-көз тимес үшін көпшілікке көрсете бермеген. Сәби дүниеге келгеннен кейін, *қырық күн өткен соң,* ыдыстың түбіне күміс салып, *қырық қасық суға түсіріп,* қарын шашын алады. Көрші-қоланды шақырып, *қырық шелпек* пісіріп, шай береді. Адам өмірден өткенде, *қырық күннен соң,* ас беріп, еске алады. «*Адам жаны қырық күннен соң шығады»* деген пікір бар. Қазақтың өлік жөнелту салтын ұзақ зерттеген Ш.Уәлиханов: «Қазақ ұғымы бойынша, аруақ қырық күнге дейін өз шаңырағына келіп-кетіп бала-шағасының жай күйін біліп кетіп жүреді. Сондықтан да бұрын өлік шыққан үй қырық күн бойы ымырт жабылғанша, үйдің есігін ашып, оң босағаға шырақ жағып қоятын болған» [Қайдар, 2004, 37 б.]. Қазіргі уақытта жарықты сөндірмейді, *қырқын беру* деген сөз осыдан қалған. Ауыз әдебиеті нұсқаларында *қырық күн, қырық түн, қырық қыз, қырық жігіт, қырық уәзір* болып қолданылуына себеп, орта ғасыр магиясы мен көне дәуір мифологиясының әсерінен. Магия ертедегі Вавилон шумерлерінде пайда болып, көне дәуірдегі ғылымның әр саласы, әсіресе, *магия өнері* күшті өріс алып, Вавилон құдайлардың қақпасы, мифологияның отаны, астрологияның атамекені аталынған. Магия атадан балаға беріліп отырған. Магиялық өнердің әрбір мерзімі *қырық* күнге созылған. Үйренуші адамды психологиялық жағынан әзірлеу үшін *жеті құлаш жер астындағы* арнаулы мекенге

түсіріп, тұзсыз тағам ішкізіп жын-пері шақырып, бақсылық сарындағы аят, дұғалық сөздер оқып, арыстан, айдаһар, қасқыр, самұрық т.б. адамға қауіпті бейнелерді көз алдына елестетеді. *Қырық күнде* дәу періні бағындырады деп сенген бақсы-балгер үшін қырық саны әртүрлі дәрежедегі ортақ сан болған. *Қырық* сандық ұғым ескі дәуірге тән болғандықтан, онымен тіркесіп келген сөз тіркестерінің басым көпшілігін сол дәуірге жатқызуға болады. *Қырықтың* діни ұғымы басқа елдерде де бар. Мысалы, Стамбул түріктерінде біреуге *қырық* санымен келетін қайыр-садақа беру бар. Бұл туралы *бер қырқы кепар қорқу* деген сөз бар. *Қырыққа толтырып ақша берсең, қорқыныш болмас* деген мәнді білдіреді. Ислам дініне сенетін халықтың барлығы өлген кісінің *қырқын* береді. Мысалы, татар халқында бұл салтты *қырқын оздырмақ,* орыста – *сорок дней* дейді. Басқы-балгерлер баланың ана құрсағанда жетілу кезеңінде киелі сандар *қырық апта* болады, осыған байланысты адамның бойында *қырық пен жеті* саны кездеседі деп есептеген. Мұндай жағдай *қырық* санының киелі деп ұғындырылуына себепкер болған тәрізді.

Құп тәңірім – қырық тәңір әулие,
Аппақ ұғым – Жеті тәңір табиғат (Қазақ бақсы-бал.,)

«*Қырық тәңір*» – ай, күн, от, су тәрізді негізгі тәңірлерге ілесе айтылатын қосалқы тәңірлер. Мысалы, *төрт түлік мал* тағы басқалары.

«*Ғайып-ерен қырық шілтен.*
Тіккені саудагердің қосы ма еді?
Кешегі Төлегенді жамандаған,
Көп дұшпан көре алмаған осы ма еді?» (Қыз жібек).

Араб тіліндегі *ғайыф* (ғайып) – Ұшқан құсқа қарап алдын-ала болжайтын әулие, *ерен-йаран* (жаран) сөзінің өзгерген нұсқасы тәрізді. Бұл сөздің *йарам* түбірі парсы тіліндегі *йар-дос-жолдас, жәрдем және йарам – достық, жолдастық, достарына* деген мағынадағы сөз болу керек. Сонымен, *ғайыб* – көрінбейтін, *ерен* –жарандар, *қырық* және *тән* сөздерінен құрылған, аударып құрастырсақ *«көрінбейтін қырық құдіретті адам»* дегенді білдіреді.

Қазақ эпосында кездесетін бұл *қырық шілтен* образына мынадай діни түсінік бар. Бұл ислам дінімен ұштаса келген алғашқы элемент. *Шілте* – шырақшы деген сөз. Үлкен мазар, обаларды мекендеп, шырақшылық істеген [ҚТТС. 10 б.]. Бұхар тәжіктері оларды ресми дінге жатқызған *«қырық қарақшы»* – деген. Толстойдың ойынша, шілтендер күндіз мешітке барып, түнде мазарларда болған, шөл кезіп жол тосқан, молдаларды өлтірген, жолаушыларға болысқан, шөлде оларға соқпай өтетін жан болмаған. Екінші жағынан олардан қорқуға болады. Мұндай аңызды орыс ғалымы Андреев Түркістан ауданынан да жазып алған екен. Кейбір деректер шілтендер бала ұрлаған. Шілтендер жақсы жұлдызшы, уақытты аймен санаушы балгер болған. Тәжік аңыздарында қалаға келіп жеміс ұрлаған шілтендер де болған [Доспамбетова, 1987, 12б.]. *Шілтен* – иран тілінен аударғанда *қырық адам қырық әулие* деген мағынаны, қырғыз, қазақ халқында *қырық* қосыла айтылады.

Абыздар *он екі айдағы үш жүз алпыс күнді аспан тәңірі* деп білген. Жыл ішіндегі *«әулиесі»* деп бағалаған да, оның аспан (тәні) саны деп атаған, сол себепті көне дәуір

халықтары *қырық* санын киелі деп білген. Осыған орай, қырық саны қазақ тұрмысынан кең орын алған.

Отыз күн ойланып, қырық күн толғанып – бұл тіркестің мәні ұзақ уақытты білдіреді. «*Отыз күн ойланып, қырық күн тойын»*, «қырық жыл жүріпті». Аталған мысалдарда *қырық* сөзі қазақ мезгіл, уақытты білдіреді. *Қырық күн шілде* деп жаздың нағыз аспан айналып жерге түсер ыстығын айтады, ал басқаша айтқанда Үркердің жерге түсуі. Бұл – күннің қысқара, түннің ұзара бастаған кезі. Шілдені қазақ *«жазғы шілде», «қысқы шілде»* деп екіге бөлген. Қысқы шілде кезінде Үркер нақ төбеде тұрады да, жазғы шілде кезіндегі *қырық күнді* қазақтар киелі деп түсінген. Халық *қырық күнді құдіретті кезең* деп білгендіктен, дүниеге келген жас нәрестенің алғашқы қырық күні есебінде қазақ салтына еніп, *шілдеханаға* айналған деп жорамалдайды ғалымдар.

Көбейер күз басталса, жел менен күз кеткен соң

Қырық күн шілде, сарша тамыз (Айтыс, II, 148 б.).

Қысқа күнде қырық өлді – қайта-қайта қорлық көре беру, ұятқа қала беру туралы айтылып тұр. *Қысқа күнде қырық жерге қойма қойды* – қайта-қайта бәле туды, айла-шараға тұзағын құрды. Бұл екі тіркес ауқыттың жиілігін білдіреді. Жоғарыда келтірілген мысалдардан *қырық* санының бір өлшем ретінде қолданылатындығын көреміз.

Қырық құбылу – сөзінде тұрмау, бәтуаздану, сан алуан күйге түсу деген мағынаны білдіреді. Нұржан осы кісінің қылтқып, *қысқа күнде қырық рет өзгерген мінезіне таң* (О.Бөкеев). Қазақ халқы қыдырып келген адамның бетін қайырмаған *қырық қазанның құлағын тістеу* тіркесі сондай *қыдырмашы* кісі туралы айтылған. Қу, айлакер, екі жеп биге шыққысы келетін адамдар жайында *қырық қалта* деген тіркес қолданылады.

Қырық иттің құйрығын түйістірген қу – мұнда аса айлакер адам туралы айтылған. Адамның ренжіп, кейіп, құрыстанып, жақтырмай отырған бейнесін *қырық қабаттанып* отыр дейміз. Өзгеше жаратылған; көп асылдың сынығын *қырықтың қылауынан* дейді.

Қырық жамау. 1. Сау тамтығы жоқ ескі дүние деген мағынада. Алакөздің үйі *қырық жамау*, шұрық тесік, ішінен сырттары көрінетін құрым үй болса керек (Билер сөзі, 20-б). Бұл сөйлемнің өзі *қырық жамаудың* мағынасын ашып тұр. 2.*Қырық жамау* фразеологиялық тіркесі Абай өлеңінде ішкі сезім, көңілді білдіре отырып, екінші жағынан көрінеді.

Жүрегім менің *қырық жамау,* Қиянатшыл дүниеден. Қайтып аман қалсын сау. Қайтқаннан соң әрнеден (Абай). *Қырық жамау* Қарақалпақ тілінің түсіндірме сөздігінде *қырық жамау – ийне тиймеген жери жоқ, дал-дал, жамау-жамау* деп беріледі. Осы сөздікте *қырық жарық – жаралану, жарылып кету* тұрақты тіркесі бар. *Қырық* сандық ұғымымен жасалған тұрақты тіркестер татар тілінде де *көптік, сиқырлық* мәнде орын тепкен. *Кырык чое – кырылсын,* бұл қазақ тіліндегі *қырық пышақ болу* тіркесіне сай келеді. *Кырыкка ярала алман бит инде* – қазақ тіліндегі *қырыққа бөлінейін бе* енді сөз тіркестеріне сәйкес, осы мәнде, *бір кеше кырыкка ярылырлык кызу эш өсте* тұрақты тіркесі кездеседі.

Қырық қасық суға түсіру. Ертеде көз тиген баланы *қырық ожау* немесе *қырық қасық суға* шомылдырады.

Қырық үйдің қылауынан. Адамның сүйегі сынған, мертіккенде қырық үйден мертік асын жинап әкеліп берген. Суық тиіп ауырған адамды *қырық ағаштың* жапырағын

қайнатып бұлауға салған. Оңтүстік Қазақстан облысында тұратын халықтарды қыз немесе жігіт біреуге ғашық болып, махаббатың азабына шыдай алмай, сүйген адамы орала берсе, оған: *«Сенің басыңды айналдырып қойған қырық ине бар»* дейді, кейде *«қырық инеден шыға алмай жүрсің бе?»* деп те айтады. Бұл жағдайда, біріншіден, табиғи сүйіспеншілікті, қырық иненің құдіретіне таңданғандығын аңғартса, екіншіден қырық санының магияға байланысты екенін білдіреді. *Бал* емдік қасиеті мол тағам. Оны халқымыз қырық бір шөптің басы деп, қырықтың қасиеттілігіне, көптік мән беретініне апарып тіреген.

Қырық жілік болғыр. Қарғыс, сойылғыр деген мағынада. Малды сойғанда оны мүшелеп бірнеше жілікке бөліп тастайды. *Қырық пышақ болғыр* – таласып, араздасып, ала ауыз болу. ***Қырық пышақ болу***. – Таласып, тартысты, араздасып, ала ауыз болды. *Қырық пышақ болып, қырқысып, жұлқысып, өтіңдер* (О.Бөкеев). *Қырық жапырақ.* Бірнеше бөлік. *«Қырық үйлі күрлеуіт, қырық жапырақтан бөліп алайын деп пе едіңдер?»* (Ғ.Мүсірепов). *Қырық саққа жүгірту.* Сан түрлі құбылту. Әр жерге әр түрлі жеткізу. Бұл жерде *қырық* сан есімі көптік ұғым беріп тұр. Сақ – тайпа аты, Қырық сақ бізге тарихтан белгілі. Жазалаудың бір түрі қамшымен дүре соғу. *Қырық* о баста өте көп деген мәнді береді. Соған байланысты *қырық қамшы дүре* өте көп дүре соғу десек, екінші жағынан, қасиетті сан қырықпен ұштасып жатыр. Есеней қыз алып қашуға келгендерге *қырық қамшы дүре соқтырыпты* (Ғ.Мүсірепов).

Байғұсты қисап,
Бақал жалаңаштап,
Қырық қамшы дүре салды (Дастандар).

Өсімдік, жәндік атауларындағы *қырық* сан есімі де о бастағы көптік мәнді береді: *қырықбуын, қырықаяқ.* Кейбір ғалымдар *«қыпшақ»* сөзінің этимологиясын *қырық пышақ* сөз тіркесімен байланыстырады. *Қы – пышақ* деген, ***қы-*** *қырық* сөзінің қысқарған түрі, ал *пышақ – қару, ұрыс* құралы. Сол кезде *пышақ* соғыс-ұрыс мағынасында қолданылған болу керек [Ахметжанова, Дүсіпбева, 2001, 13 б.]. Ұрыс керістің қызған шағын *қырық пышақ* деседі. Табиғатты зерделеп тани білген қазақ халқының өзіндік білімінің бір көрінісі *қалыңмалдан* байқалады. *Қалыңмал* мөлшері *«отыз жеті», «қырық жеті»* болады. Бұл аталған малдың баламасы, дүниенің саны емес. Адам баласының өсіп өркенуінің, өмірге келуінің бір белгісі, тұспалды сипаты.

Қалыңмал қалыңдық пен анасына көрсететтін құрмет *«қырық жеті»* малдың саны емес, *қырық рет жеті, қырық апта* дегенді білдіреді. Бұл сәбидің ана құрсағында болу мерзімі *тоғыз ай, он күнге* жуық. *«Қырық жетінің»* көрінісі былайша сипатталады. *Жеті қат көк бар. Ай, Күн, Шолпан, Есекқырғын, Қызылжұлдыз, Сатурн, Мүштәри*. Әр *көктің қырықтан періштесі* бар, яғни *қырық түрлі жақсылығы* һәм ізгілігі бар. Ежелгі түсінік бойынша да, «Сан туралы ілімде» де адам баласының қолдап, қорғап, жебеп-желейтін өз иесі, сайраны, планетасы бар. Ана құрсағындағы баланың өсу кезеңінің әрбір күні періштенің бақылауында болады. Күн сайын бір періште қамқорлық жасап отырады. Бала дүниеге келгеннен кейін де, «періштесі күлдіріп жатыр», «періштесі қақты» деген тіркестер қолданылатына аян. *Қырық* саны эпостық жырларда өзге сандардан ерекше көп қолданылады. Қобыланды жырында, қыз Құртқаны ұзатқан кезде оған жасау ретінде *қырық түйе қазына, қырық құл мен қырық күң* беріледі. Қалмаққа қарсы аттанатын

Қараман батырдың серіктері – *қырық.* Қобыланды күресетін Қызыл ердің бойы – *қырық бес кез*. Тайбурылға Құртқа *қырық күн құлықтың сүтін* еміземеді. Тайбурылдың қырық үш күн кемдігі болады. Қобыланды мен Қараман бет алған қалмақтар бекінісі – Қазан – *қырық күншілік жерде*, Қазан – *қырық қақпалы шаһар*. Қобыланды батыр *қырық мың атты қызылбасты қырық кісідей* көрмейді. Аңыз бойынша, Көрұғлы өлі анасының кеудесін *қырық күн сорып көрген, ал қырық бірінші күні ғайып ерен қырық шілтендер ана сүтін емізбей қояды.*

Көне түркілік жырлар «Оғыз-наме» мен «Қорқыт ата» кітабында *қырық* саны тұрақты қолданылатын сөз. «Оғыз-намеде» – *қырық сіре, қырық сәкі, қырық құлаш ағаш,* «Қорқыт ата» кітабында – *қырық күн тойлау, қырық шатыр, қырық жігіт, қырық қыз, қырық күң, қырық жара, қырық зұлым.*бұл сөз тіркестері дәстүрдің ескілігін аңғартады. Әрі бұл сөз эпостық жырлардың барлығында кездеседі. *Қырық қыз* – қарақалпақ халқының батырлық эпосы. Жырдың қай кезде шыққаны дәл анық емес. XVIII ғасырда Жиен Жырау Тағайұлы жырлаған. *Қырық өтірік* – ғұрыптық фольклор үлгісі. Ұқсас нұсқалары қарақалпақ, татар, өзбек, түрікмен, саха, хакас, бурят, монғол халықтарының ауыз әдебиетінде де кездеседі. Бұл *қырықтың* ерекшелігінің туыстас елдерде де бар екенін тағы бір қырынан көрсетеді. Негізгі сюжеті тазша баланың немесе жас жігіттің *қырық ауыз өтірік сөз айтып*, ханның қызына үйленуі туралы оқиғаға құрылған. *Қырымның қырық батыры* – қазақтың эпостық жыры. Жырды үш циклге бөлуге болады. Көптеген батырлардың ерліктері суреттелгендіктен, қырық көптік ұғыммен байланысты. Әрі *қырық жырдан* құралған. Аталған жырдың *қырық* жырдан құралуы жайдан-жай емес. Қырық сан есімі эпостық жырларда өзге сандардан ерекше көп қолданылады.

Қорыта келе *қырық* сандық ұғымы – тұрақты тіркестер, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, фразеологизмдер жасауда аса көп қолданылатын сан есімдердің бір түрі. Қырық саны, біріншіден, «көптік», «шексіз» ұғымды береді, екіншіден, орта ғасыр магиясы мен көне дәуір мифологиясының ықпалы негізінде жұмбаққа айналған, үшіншіден, қырық санының «қасиетті», «киелі» деп танылуы, баланың ана құрсағында жетілу мерзіміне байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Ахметжанова Ф.Р., Дүсіпбева Қ.С. Қасиетті сандар қатысқан ескіліктері. Ғылыми басылым. – Өскемен: ШҚТУ, 2001.
2. Доспамбетова Ә. Қырық қазына. – Алматы, 1987. – 357 б.
3. Қайдар Ә.Т. Халық даналығы. – Алматы, 2004. – 483 б.
4. Кеңесбаев І. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Арыс, 2008. – 608 б.
5. Керімбаев Е. Атаулар сыры. – Алматы: Қазақстан, 1984. – 370 б.
6. Қазақ Совет Энциклопедиясы. – Алматы, 1976. – 506 б.
7. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. 1-10 тт. – Алматы: Ғылым, 1974.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТАРИХИ ТУРИЗМ НЫСАНДАРЫ

Ғылыми жетекшісі
ж.ғ.м., аға оқытушы Садыкова Дамежан
Адилхан ДИНУРА
Тарих пәні оқытушысы
Дауытбек АККИЯ
5 сынып оқушысы
№157 орта мектебі
Алматы қаласы, Қазақстан

ТҮЙІНДЕМЕ

Тарихи - мәдени мұралар экологиялық танымдық бағыттағы туризм түрі. Оған тарихи ескерткіштер, мүсіндер, мұражайлар, тарихи ғимараттар, ежелгі қалалар мен елді-мекендер жатады. Әрбір тарихи орын мен мұралардың өзіндік ерекшеліктері мен мәдениеті, өркениеті айқындалады.

Тарихи-мәдени ескерткіштер;

- археологиялық ескерткіштер;
- табиғи ескерткіштер;
- тарихи қалалар, елді-мекендер;
- мұражай, театр, өнер орталықтары;
- ғылыми және техникалық кешендер;

Мәдени архитектуралық ескерткіштер –б.з.д біршама ежелгі ескерткіштер. Оларға мешіттер, храмдар,шіркеулер, ғибадатханалар жатады. Қазіргі кезде діни бағыттағы ескерткіштердің маңыздылығы адамдар діни тәуап ету, экскурсиялық, мемлекеттің мәдени нысаны ретінде өнер және құрылыс архитектурасын тану мақсатында саяхат жасайды.Архитектуралық ескерткіштер –б.з.д сақталған ғимараттар, театр, кітапханалар, ғимараттар, архитектуралық ескерткіштер.Археологиялық ескерткіштерге қорған, суреттер, ежелгі тас мүсіндер, кен орындары, ежелгі қала орындары.Этнографиялық ескерткіштер-этнографиялық жәдігерлер,тарихи және өлкетану мұражайлары, ұлттық ерекшеліктер мен салт-дәстүрі сақталған орындар, яғни ұлттық болмысты айқындайтын әрбір аймаққа байланысты әдет-ғұрыптарды қамтиды. Халық қолөнері- халықтардың ежелгі қолдан жасалған қолөнері, құрал-саймандары, өнер бұйымдары жатады.

Тарихи-археологиялық ескерткіштердің туристік – экскурсиялық саяхаттардағы орны ерекше. Археологиялық ескерткіштердің кез-келген нысандары туристік-экскурсия жұмыстарында маңызды орын алады. Соның ішінде Жетісудағы Сақ қорғандары, Талхиз қалашығы, Оңтүстік Қазақстандағы Отырар, Сайрам, Батыс Қазақстандағы Сарайшық, т.б. көне қалалардың орнына туристердің қызығушылығы мол. Археологиялық-тарихи ескерткіштердің қазірге дейін жеткен нысандарының ішінде қорғандар мен мазарлардың маңызы зор.

Кілт сөздер: Тарих, Туризм, Нысан, Қорған, Мазар, Кесене, Ескерткіш

ABSTRACT

Historical and cultural heritage is a type of tourism that is environmentally oriented. It includes historical monuments, sculptures, museums, historical buildings, ancient cities and settlements. The characteristics and culture of each historical place and heritage are determined by their civilization..

Historical and cultural monuments;

- archaeological monuments;
- nature monuments;
- historical cities, settlements;
- museums, theaters, art centers;
- scientific and technical complexes;

Cultural monuments of architecture - some ancient monuments of BC. They include mosques, temples, churches, temples. The importance of religious monuments at the moment is that people are traveling for a religious ceremony, guided tours, as a cultural form of the state to recognize the architecture of art. Architectural monuments - preserved buildings, theater, libraries, buildings, architectural monuments BC. Archaeological sites, mounds, paintings, ancient stone sculptures, fields, ancient cities. Ethnographic monuments - ethnographic exhibits, historical and local history museums, national characteristics and traditions, that is, customs and traditions associated with each region. Folk crafts - ancient handicrafts, tools and art of the peoples.

Historical and archaeological sites occupy a special place in tourist excursions. Any forms of archaeological sites occupy an important place in the tourist and sightseeing work. Among them are the Saki Mountains Zhetysu, Talchi, Otyrar in South Kazakhstan, Sairam, Sarayshik in Western Kazakhstan and the ancient cities that tourists are interested in. Among the objects of archaeological and historical monuments are important mounds and mazars.

Keywords: History, Tourism, Object, Fortress, Mazar, Mausoleum, Monument

Тарихи - археологиялық ескерткіштердің туристік – экскурсиялық саяхаттардағы орны ерекше. Археологиялық ескерткіштердің кез-келген нысандары туристік-экскурсия жұмыстарында маңызды орын алады. Соның ішінде Жетісудағы Сақ қорғандары, Талхиз қалашығы, Оңтүстік Қазақстандағы Отырар, Сайрам, Батыс Қазақстандағы Сарайшық, т.б. көне қалалардың орнына туристердің қызығушылығы мол. Археологиялық-тарихи ескерткіштердің қазірге дейін жеткен нысандарының ішінде қорғандар мен мазарлардың маңызы зор.

Қола дәуір ескерткіштеріне жартастағы петроглифтерді атауға болады. Оларға әйгілі бірегей ғибадатханалар: Аңырақай тауының Таңбалы сайындағы, Көксу өзеніндегі Ешкіөлмес ғибадатханасы, сондай-ақ Шолақ, Кіндіктас, Баянжүрек тауларындағы тастағы суреттер жатады. Біздің дәуірімізге дейінгі 6 – 3 ғасырлардан қалған сақ қорғандары, Бесшатыр қорымындағы жерлеу камерасы және сақ әскері киімін киген “Алтын адам”, 2001 – 2002 жылдары Шығыс Қазақстан облысы Қатонқарағай ауданының Бергіел (Берел) қорғанында табылған “Сақ патшайымы” археол туристік нысандарға жатады. Ортағасырлық Түркістан, Отырар, Тұрбай, Құлан, Мерке, Талхиз, Жаркент қалалары, т.б. елді мекендер қазіргі туристік нысандар болып табылады. Қазақ даласы қаншама ғасырлық тарихи шежіреге бай өлке. Оңтүстіктегі тарихи қалалар Отырар, Тараз, Аққорған, Құлан,

Қарнақ, Аркук, Баласағұн, Құмкент, Мерке, Сауран, Сарайшық, Созақ, Талғар, Сығанақ, Түркістан, Ұлы Жібек жолы, тарихи шежіреге бай кесенелер Қожа Ахмет Иасауи, Домалақ ене, Арыстан – баб, Айша Бибі, Бабаджа – қатын, Баба –Ата, Қошқар Ата, Қожа Толығ, Қарахан, Көккесене, Бесік тас, Ақыртас, Ақсүмбе мұнарасы, Аққорған, «Алтын адам», орны, Күлтөбе, орталықтағы Жошы хан кесенесі, Аяққамыр күмбезі, Алаша хан кесенесі, батыстағы Шақпақ - Ата кесенесі, Шопан – Ата, Ерсары қайрағы, Есен – Ата қорымы, Сұлтанепе орны, Асан қамалы, Белеулі керуен сарайы, Сислем – Ата қорымы, Бекет – Ата, Құрманалы әулие, Ұзынбас қамалы, Көне, Қашаған, Артық, Ағатай, Бейсенбай, Айтман, Шойынбай, Көне, Өрнекті, Үстірт, Нұрберген Қалышұлы, Омар күмбездері, Құлыптастар, Жұбан тамы, Сағана тамы, Асанқожа Нұрмұхамедтің сағана тамы, Долы апа, Қарағышты - әулие, Жамбауыл, Сейсем – Ата, Бейнеу, Қамысбай, Масат Ата қорымдары мен Сандықтам, ескерткіштер мен 360 әулие күмбездері, Шығыстағы Қозы Көрпеш – Баян сұлу, Абай Құнанбайұлы, Шоқан Уалиханов, тарихи ескерткіштер мен күмбездер, солтүстіктегі тарихи шежіреге толы табиғат ескерткіштері Оқжетпес, Жұмбақ тас, Жалмауыз кемпір, Үйқыдағы ару, Биші орман, Жасыбай көлі т.б. мен тарихи орындар басқа жерде кездеспейтін өздеріне тән қайталанбас қасиетке, тарихқа бай екендігі айқын. Еліміздегі тарихи – мәдени мұраларымызды қайта қалпына келтіру, жаңа заманға лайықты архитектуралық эстетикалық талғамға сәйкес жаңарту, туристердің демалыс, тынығу, саяхаттау жұмыстарын, ұйымдастыратын экотуристік қызмет көрсету кешенін дамыту үшін жарнама жұмыстарын жүргізу, тарихи құндылықтарымыз туралы ақпарат жұмыстарын жандандыру, еліміздің тарихи – құнды естеліктері, шежірелері туралы білімдерін жетілдіру, патриоттық тәрбие беру арқылы экотуризмді дамыту жұмыстары жаңарту қажет. Тарихи – мәдени мұраларымыз ерекше қорғауға алынып, танымдық, діни, іскерлік мақсатта пайдалануымыз қажет [17,22]. Тарихи қалалар - Қазақстандағы тарихи қалалар II - XVI ғасырға дейінгі Азия мен Еуропаны, Батыс пен Шығысты жалғастыратын көпір Ұлы Жібек жолының пайда болуымен қалыптасты. Еуропа мен Азия арасындағы сауда, керуен жолдарының пайда болуымен жол тораптарында қалашықтар, саудагер, көпестер демалып, тынығатын орындар қалыптасты және олар ірі қала орталықтарына айналды. Атап айтсақ оңтүстіктегі Отырар, Тараз, Аққорған, Құлан, Қарнақ, Аркук, Баласағұн, Құмкент, Мерке, Сауран, Сарайшық, Созақ, Талғар, Сығанақ, Түркістан қалалары. Тарихи қалалар қазіргі кезде еліміздің өткен ғасырлардағы тарихы мен мәдениетін, салт-дәстүрлері, әдет-ғұрыптарын өз қойнауларына сақтап қалған тарихи-мәдени мұралар.Тараз – қазіргі Жамбыл қаласының орнында болған көне қала. VII – VIII ғасырда ол Ұлы жібек жолында орналасқан сауда және қолөнер орталығына айналған. Тараз қазіргі Тараз қаласының орнына орналасқан. Құлан-Жамбыл облысы Тұрар Рысқұлов ауданындағы ортағасырлық қала. Құлан орта ғасырларда Ұлы Жібек жолындағы ірі мәдени сауда орталығы болған. Құмкент – ортағасырлық қала орны. Оңтүстік Қазақстандағы Шолаққорған ауданынан 30 км жерде орналасқан. Саудакент ауданына баратын жолдың бойында. Құмкент араб деректерінде кездесетін Құмкент қаласының орны. Арқайым - Қазақстандағы Оралдан Ертіске дейін созылып жатқан далалық белдеудегі ең ежелгі қалалардың іргетасы қала дәуірінің басында (бізден бурын 1800 – 1600 жылдары) қаланған. Осындай қалалардың бірі Арқайым. Ол Қостанай мен Челябинск облыстарының шекарасында орналасқан. Қарағанды облысының Қаркаралы ауданында Кент елді мекені табылды. Баласағұн – Шу алабындағы ежелгі түрік

қақпасы. Әр кезде Батыс түрік, Қарлұқ қағанаттарының, Қарахан, Қарақытай (Қарақидан) мемлекеттерінің астанасы болды. X – XI ғасырда Орта Азияның бірқатар хандықтарын жаулап алған Қарахан мемлекетінің тұсында Баласағұның аты көбірек әйгілі болды. Созақ – ежелгі қаланың орны. Оңтүстік Қазақстан облысы, Созақ ауданының оңтүстік шетінде орналасқан. Қала 13 ғасырдың жазба деректерінде Хұзақ деген атпен аталады. Ал 16 ғасырдан бастап Созақ деген атпен белгілі.Созақтың бұрынғы орны Тарсатөбе деп аталады. Ол биіктігі 20 метр мұнаралы дуалдармен қоршалған. Созақ (Хұзақ) көне қамал қаласында «Хан мазары» деген қасиетті жерде Әбілқайыр, Жәнібек хандардың сүйектері жатыр. Арқуқ – орта ғасырдан сақталған көне қала орны. Қызылорда облысы Сырдария өзенінің төменгі ағысының батысында 6 – 7 км жерде орналасқан. Отырар-V– XV ғасырларда Отырар Арал бойындағы көшпелі тайпалармен сауда жасайтың орталық, Иран мен Орта Азиядан Сібірге, Монғолияға және Қытайға қатынайтын сауда жолындағы маңызды қала болды. Мерке ауданы – Жамбыл облысының оңтүстік әкімшілігіне 1929 жылы құрылған. Мерке ғибадатханасы – орта ғасыр түркілерінің мәдени ғұрыптық кешені. Жамбыл облысы Мерке ауданы, Мерке ауылынан оңтүстіке қарай 38 км. жерде, өзі аттас өзен бастауындағы биік тау шоқысында орналасқан. Нәтижесінде ерте қола дәуірінің ескерткіштер: кешенді обалар, жартас сүреттері, тас мүсіндері, жазулы тақталар анықталып, Аралтөбе, Қашқасу, Сандық, Ұлысай, Шайсандық сайларында орналасқан мемориалдық кешендер құрылымының әр алуан түрлері зерттелді. Ғибаратханаға тән ескерткіштер еркек және әйел тас мүсіндерінен тұрады. Тас мүсіндердің барлық түріне тән иконограф, стильдік ортақ белгі – кеңсірігі жоқ тік мұрын сызығына жалғасып кететін қас нұсқаларының сопақша болып берілуі. Бұл ғибаратханаға тән ескерткіштер екенін көрсетеді. Қарнақ, Ишкент – орта ғасырдағы қалашық орны. Оңтүстік Қазақстан облысы, Кентау қалалық әкімшілігіне қарасты Қарнақ ауданының оңтүстік беткейінде орналасқан. Ақсүмбе – көне қала орны. Оңтүстік Қазақстан облысы Созақ ауданы Қаратаудың терістік жағында, Ақсүмбе өзенінің солтүстік жағалауында орналасқан.Сауран – орта ғасырлық қала. Оңтүстік Қазақтсан облысы Түркістан қаласынан солтүстік – батысқа қарай 35 км жерде. Сауранның ортағасырлық мықты бекініс ретінде болғандығы жазып қалдырылған. Сайрам, Испенжаб, Исфиджаб – ортағасырлық қала. Оңтүстік Қазақстан облысы Сайрам ауданы Сайрам кентінің оңтүстік – батысында, Шымкент қаласының шығысына қарай 12 км жерде орналасқан. Сарайшық – XIII – XVI ғасырларда Батыс пен Шығысты байланыстырған Ұлы Жібек жолының бойындағы маңызды бекеттердің бірі Хан Ордасы болған орта – ғасырлық қала [17]. Қазақстандағы тарихи-мәдени мұралардың ең маңызды бөлігі кесенелер. Ғасырлар бойы ұрпақтан ұрпаққа аманат болып келе жатқан тарихи мұралардың ішіндегі кесенелердің орны ерекше. Өйткені кесенелер, халқымыздың елім деп өткен ұлы тұлғалары мен қойнауына тарихи оқиғалардың қыр-сырын сақтап келген құнды тарихымыз бен мәдени құндылықтарымызды ашып көрсететін мәдени-тарихи мұралар. Абай кесенесі - 1996 жылы салынған сәулет өнері ескерткіші. Шығыс Қазақстан облысының Абай ауданы Жидебай қонысында ұлы ақынның туғанына 150 жыл толған мерейтойында ЮНЕСКО-ның шешімімен әлемдік деңгейінде атап өту іс-шаралары қарсаңында орнатылды. Кесенеде «өзіңді танығаның, хақты танығаның» деген Қожа Ахмет Яссауидың сөзі жазылған. Арыстан Баб кесенесі – көне Отырар жеріндегі сәулет өнері ескерткіші. Түркістан халқының арасында мұсылман дінін таратушы Қожа Ахмет Иасауидің ұстазы болған

Арыстан Баб ата қабірінің басына салынған. Абат – Байтақ кесенесі – Ақтөбе облысы, Қобда ауданы, Талдысай кентінен оңтүстіке қарай 12 шақырым жердегі Абат – Байтақ қорымының негізін құрайтын XIV – XV ғасырлардың сәулет ескерткіші. Ағаш ою дәстүрінде және өсімдік өрнектермен безендірілген құлыптастар ерекше назар аударады. Себебі мұның бәрі сол кездегі тас қашаушылардың шеберлік деңгейінен көрсетеді. Қошқар Ата – Сарыағаш аудандағы ауыл, ауылдық округ орталығы. Аудан орталығы – Сарыағаш қаласынан оңтүстік батысқа қарай 30 км жерде, Келес өзенің оң жағалауында орналасқан. Қошқар Ата кесенесі – ортағасырлық сәулет өнері ескерткіші.Ақ кесене – жаугершілік заманда тұрғызылған соғыс мұнарасы. Ақ кесененің түбінде қамал – қала болған.Құлаған қаланың іргесіндегі биікте қарауыл мұнарасы Ақ кесене бүгінгі күнге дейін жеткен. Көне Тараз құландысы- XIII ғасырдың басында Хорезмшах Мұхаммедтің әскері мен қарақытай Таянғу қолы арасында қырғын соғыс болды. Қаланың қорғаныс қабырғалары мен соғыс мұнаралары қирады. Билік ордасы құлады. Қаласы құландыға айналды. Бесік тас- Оңтүстік Қазақстан облысында Шілтер ата деп аталатын таңғажайып бір киелі жер бар. Онда әр түрлі жан – жануарлардың бейнесіне ұқсайтын тастар ансамбілі, Нұх пайғамбардың ошағы, Адам ата мен Хауа ана тасы, Бесік тас кездеседі. Олардың бәрі дерлік өзіндік тылсым қасиеттерге ие. Айша бибі кесенесі – сәулет өнері ескерткіші. 12 ғасырда салынған Жамбыл облысы Жамбыл ауданы Айша бибі ауылында орналасқан. Қазақстан ғалымдарының экспедициясы зерттеген. Қарахан әулеті кезенінде сәулет өнері жоғары дәрежеге көтеріліп, тұтастай қызыл кірпішпен қалақ тастан салынған құрылыстар ірге көтерді. Бұлардың қатарында Бабаджы қатын кесенесі. Қарахан кесенесі, Айша бибі кесенесі бар. Қазақстандағы терең тарихи тамырлары бар тарихи ескерткіштер танымдық және тарихи мәліметтер беретін тарихи-мәдени мұралар. Биік күмбездер мен таңбалы тастар, қорымдар, мазарлар тарихымыздың құндылығымен мәдениетін, археологиялық сәулет өнерін әлемге әйгілі етуші мұралар [17]. Аяққамыр күмбезі - 12 ғасырдың соңындағы сәулет өнері ескерткіші. Қарағанды облысы Жезді кентінен солтүстік – батысқа қарай 9 км жерде орналасқан. Орталық Қазақстанның көрнекті ескерткіштерінің бірі болып табылады. Биіктігі 1 метр тас іргетастың үстіне 8,10 метр х 9,84 метр көлемде тік бұрышты жобамен порталды – күмбезді пішінде салынған. Алдыңғы беті П әрпі сияқты жиектеліп, монумент портал түрінде әшекейленген. Кіретін қуыс түзу аркамен жабылған. Күмбезді күйдірілген кірпішпен қаланып, жарты оюлармен әшекейленген тақталармен қапталған. Шаршы негізден бұрыштарын кеміте қалау арқылы күмбез шығарылған. Көк кесене - ерте заманда Таластың төменгі ағысы бойында орналасқан. Көк кесене аспанмен тілдесіп, алыстан көрінгенде, жаны бардай құбылып тұратын болыпты. Жошы Хан күмбезі – Жезқазған қаласынан солтүстік шығысқа қарай 50 км жерде, Кеңгір өзенінің жағасында ораналсқан көне архитектуралық ескерткіш. Күмбезде сақталған таңбаларға қарағанда, оны салуға Жошыға бағынған тайпалардың бәрі (оғыз, арғын, қыпшақ, керей, найман, қоңырат, қаңлы т.б.) қатысқан. Жошы хан күмбезі республикада маңызы бар тарихи және мәдениет ескерткіштерінің мемлекет тізіміне енгізілген. Алаша Хан күмбезі – орта ғасыр ескерткіші Қарағанда облысы Ұлытау кентінен 18 км жерде, Қатарал өзенінің Солтүстік жағасында орналасқан. Алаша хан күмбезі – Ұлытаудағы сәулет өнерінің ескерткіші. Қорқыт ата ескерткіші – сәулет өнерінің айрықша үлгісі. Қызылорда облысы Қармақшы ауданы Жосалы кентінен 18 км жерде, Қорқыт станциясының түбінде орналасқан. Бұл ескерткіш

кешен күллі түркі халықтарына ортақ қасиетті зиярат орындарының,бірі болып саналады. Қозы Көрпеш – Баян Сұлу ескерткіші – Қозы Көрпеш пен Баян сұлу қабіріне тұрғызылған дың тектес мазар. Семей облысы, Аякөз аудандағы Таңсық селосында таяу, Аякөз өзенінің оң жағалауында. Қозы Көрпеш – Баян Сұлу ескерткішінің жанында тас мүсіндер болған. Батыс Қорған-ел ауызында Маңғыстаудың бойында 360 әулие барлығы айтылады, бәрі де, баршасы да тірлікте болған, олар өзінің өскен ортасында ел-жұртына қалтықсыз қызмет еткен дегенге саяды. Әрқайсысының өзіне тән қайталанбас қасиет ерекшілігі болғаны да аян. Әсіресе Маңғыстау өңірінде осындай ескерткіш – белгілі – «киелі орындар» жиі кездеседі. Шақпақ – Ата – Шиліқұдық жеріндегі жартастан қашалып жасалған жер асты мешіті. Шопан – Ата - Маңғыстау мен Хорезм арасындағы керуен жалының бойына (түбектің оңтүстік – шығыс жағында) орналасқан ескілікті сәулет өнерінің ескерткіші. Оның доғадай иіліп келген тау жынысының солтүстік – батыс жағынан тұрғызылған жер асты мешіттері бар. Сұлтан ене – ел аузында сақталған деректе дәйегіне қарағанда Құл – Сүлейменнің немересі. Оның есімі ел ішін де «Бахрған» жазбасының иесі, сондай – ақ су апатына тап болғандардың қорғаны ретінде де белгілі болған. Сұлтан ене қорымы ел басына түнеп әулие тұтып қастерлейтін, ескілікті орын есебінде сақталып келеді. Есен - Ата - Шетпеден Жетібайға баратын Үлкен қара жолдың шығыс жағында орналасқан қорым. Бекет – Ата – 1750 – 1813 жылдары өмір сүрген, кезінде діни білім алған, ел ұғымында әулие адам. Ол Жем бойында, Бейнеуде мешіт салдырған. Бекеттің соңғы мекені саналатын Оғыланды тауындағы мешіті 1777 – 80 жылдары тұрғызылған. Бұл күндері ол елдің көп баратын, зиярат етіп, түнейтін бірден – бір киелі орын болып табылады. Құрманалы Әулие – Шетпенннің шығыс жағындағы Қаратаудың күнгей бетінде Шоң деп аталатын жердегі бейіт. Оңды ауылындағы әулиенің ұрпақтары мешіт тұрғызып, бейтін күтімге алды әрі басына белгі қойды. Бекбаулы – Ата – шамамен 187 жылда өмір сүрген, Бекет атамен қатар өскен адам. Сабынды Әулие – Маңғыстау ауданының Ақтөбе ауылдық кеңесіне қарасты Қарабарақтының оңтүстік жағына орналасқан ескілікті қорым. Топырағы кәдуіл қасиеті күні бүгінге дейін сақталып келеді. Жергілікті тұрғындар осы қорым топырағының ерекше қаисетіне қарай оны «Сабынды әулие» деп атаған. Ал ескі өорымға келіп түнеушілер қай кезде де аз болмаға.Сонабай әулие – Адайдың Мұналынан тараған Ескелді тайпасының перзенті. Шамамен 187 жылдың 2 – жартысында өмір сүрген, қасиет дарыған кісі болған. Масат – Ата – Маңғыстау жайындағы тарихи жазбаларда айтылатын белгілі орын. Саназар әулие – қазіргі Форт – Шевченко қаласына 35 км қашықтықтағы киелі орын. Шоқан Уалиханов (шын аты Мұхаммедханафия) Шыңғыс ұлы (ноябрь, 1835жыл, Құсмұрын бекінісі, қазіргі Қостанай облысы) – қазақтың ұлы ғалымы; ориенталист, тарихшы, этнограф, гeораф, фольклорист, ағартушы, демократ.1958 жылы Уалихановтың Алтын емелдегі қабірі басына биік обелиск орнатылды.Ежелгі Аралтөбе қорымы- Атырау облысы, Жылой ауданындағы Құлсары ауылынның солтүстік шығысында, 65 шақырымдай қашықта жатыр. Ал барша қазаққа белгілі «Бекет Ата - Ақмешіт» культтік – мемориалдық кешенінен оңтүстік батысқа қарай небары 6 – ақ шақырым жерде. Жатаған таулы Жұмбақ өлке-ежелгі Тетис Мұхитының орны, бүгінгі Маңғыстаудағы Үстірт қырқаларының кескін – келбеті, заманалар салған белгі – бедерлері талай саяхатшылардың жазбаларына арқау болған. Үстірттің ең терең табаны – Қарақия ойысы болып табылады, ол мұхит деңгейінен 132 метр төмен жатыр (ұзындығы 40 шақырым, ені 10 шақырым) Қарақия – жер шарындағы ең терең

ойыстардың бірі. Орта Азия мен Қазақстанның белгілі зертеушісі, профессор Б.А. Федоров Маңғыстау өлкесін былайша суреттеген: «Егер сіз жер шары шөлдері туралы, ақтығы көз ұялтар құзаттар, сида таулар немесе оюланған алып мұнаралы, тас таңбалы, қорғанды, үлбір – қызғылт әшекейлі шөлдің тасты жынысы туралы ұғым жинақтағыңыз келсе, қия мен тозғындардың классикалық мысалын, мұхит деңгейінен 132 метр төмен жатқан, құрғап қалған қазаншұңқырларды көргіңіз келсе, онда Маңғыстаудан артық жерді іздесеніз де таппайсыз. Бұл жұртта, сиқырлы сандықшадай, кішкене ғана кеңістікке шөл табиғатының әртүрлі көріністерінің барлық ғажайыптарды топтастырылған».Үстірттің әр түрлі кескіндегі таңғажайып шатқал, қырқалары шытырман оқиғалы фильм түсіруге таптырмайтын орын. Алтын Адам (б.з.б. 57) – Алматы облысы Есік қаласының солтүстігіндегі Есік өзенінің сол жақта жағалауындағы темір дәуірінен сақталған сақ обасынан табылған алтын киімді сақ жауынгерінің мүрдесі. Алтын адам киімі 4 мыңға жуық алтын әшекейлермен безендірілген. Әшекейлер барыс, бұлан, таутеке, арқар, ат, түрлі құс бейнелерін беретін «Аңдар стилінде» жасалған. Ақыртас – ескі құрылыс орны. Тараз қаласының шығысында 40км жерде. Араб деректеріндегі ибн Хордадбек, ибн Кудам Ұлы Жібек жолының бойында орналасқан. Касрибас осы Ақыртас болуы мүмкін. Жалмауыз кемпір тасты ескерткіш- Бурабайдағы тастың түріне қарап жергілікті халықтардың атаған атауы. Таулы тастың бейнесі бір қарағанда жалмауыз кемпір бейнесіне ұқсайтын болған [17,22]. Жасыбай – Ертіс алабындағы табиғаты көркем тұйық көл. Павлодар облысының Баянаул ауданының жерінде, Баянаул тауларының солтүстік батысында, Баянаул ауданының 15км жерде тауаралық ойысына орналасқан. Құстардың 50 шақты түрлері (қаз, үйрет, тырна, аққу т.б.) мекендейді. Жағалауында демалыс үйлері, «Баянтау» туристік базасы, оқушылар демалатын лагерлер орналасқан. Көл суы тері ауруларына ем. Жасыбай Сабындыкөл және Торайғыр көлдерінің алаба жоңғар шапқыншылығы кезінде Жасыбай батыр басқарған қазақ жасақтарының жау бетін қайтарған тарихи жерлердің бірі болған.Көл Жасыбай батыр есімімен аталған, осы Жасыбай жағалауында батырдың зираты бар, оны халық «Ер Жасыбай» деп атайды. Жамбыл Жабаев кесенесі-Алматы облысы, Жамбыл ауданы, Жамбыл ауылында ораналасқан, тарихи және мәдени мекеме. Мұражай Қазақстан үкіметінің шешімімен қазақ халқының ұлы ақыны Жамбыл Жабаев тұрған үйде 1946 жылы ұйымдастырылды. Кесене 1970 және 1996 жылдары қайта жөнделіп, ақ мәрмәрмен қапталған. Жамбауыл қорымы – Ақтау – Қаражамбас жолы бойындағы 55 шақырымдағының шығыс жағынан 3 км-дей қашықтықта орналасқан. Қорым 300 – ден астам әр түрлі және әр кездегі құрылыстар мен қойылымдары қамтиды. Шамамен ол 187 жылда пайда болған. Бұл ескерткіштер адай шеберлерінің іскерлігін көрсетеді. Қорым мемлекет қорғауында. Ұлы Жібек Жолы – сауда, керуен жолдарының жалпы атауы, б.з.б. 2 ғасырдан 16 ғасырға дейін Орта Азия мен байланыстырады. Чжань Цяньның жасаған саяхаты нәтижесінде б.з.б. 2 ғасырда ашылды. «Ұлы жібек жолы» Сианьнң Лальчжау арқылы Дуньхуанға апарады, бұл жерден екі торапқа бөлінеді: солтүстік жол Тұрфан, Самарқан, Меревті, Ферғана алабын, ал оңтүстік жол Хотан, Жаркент, Балх және Мервтібасып өтіп, Темірдің тау жоталары арқылы Үндістанға, Сондай – ақ Таяу Шығысқа апарады. Мервте оңтүстік және солтүстік жолдар қосылып одан әрі батыстағы «Ұлы Жібек Жолы» Нпса, Гекатомпил, Экбатана, Бағдад арқылы Жерорта теңізінің шығыс жағасындағы порттарға, Тир мен Антиохигияға дейін созылып жатыр.Терең тарихи тамырлары бар,

еліміздегі тарихи-мәдени мұралардың экотуризмнің танымдық бағытын дамытудағы маңызы үлкен. Қазірдің өзінде қазақстанда 904 туристік маршруттар белгіленеді, соның ішінде мәдени- танымдылық -111, Жібек Жолы бойынша -67, хикаялы-59, қажылық турлар-20. Осыдан көріп отырғанымыздай тарихи-мәдени бағыттағы танымдық туризм маршруттары туризмнің басқа бағыттарымен салыстырғанда көп екендігін атап айту қажет емес. Әлемдік деңгейдегі экотуризмнің жан-жақты дамуына бағыттаушы туризм емес, туризмнің дамуына мемлекеттің қоғамдық деңгейі әсер етеді. Профессор Ж.Казаның айтуынша: «бұл салада байлық, байлыққа қарай жүреді, ал теңсіздік тек жоғалтуы мүмкін» деген болатын. Қазақстандағы туристік бизнес, үлкен бағытта дамығандығына қарамастан, елдің табиғи және мәдени ресурстарына нашар бағдарланғандығын атап өтпеуге болмайды. Осының салдарынан отандық туризмнің төмендеп, шетелдік туризмнің басымдылық жасауына әсер етуде [12,22]. Қазақстан жері көне кездерден Қытай мен Еуропа арасындағы байланысты қамтамасыз еткеніне жүз жыл бойы Ұлы Жібек жолы бойындағы көптеген тарихи оқиғалардың куәгері болғандығына қарамастан, еліміздің экотуристік бағытта белгісіз болып қалуы ойландырмай қоймайды. Қазқстандағы тарихи және мәдени мұраларды жандандыру арқылы экотуризмді дамыту:

1.Туризм табысының ұлғаюына;

2.Тарихи құндылықтарымызды сақтап, қорғауға;

3.Туристік қызмет көрсету кешендерін ашу арқылы жұмыссыздық проблемасын шешуге;

4.Халықаралық қатынастың нығаюына;

5.Бәсекеге қабілетті экономика мен мемлекетті дамыту үшін;

6.Шетелдік валютаның енгізілуі мен экспорт, импорт өнімдерін тасмалдауға;

7.Тарихи мұраларымыз арқылы халқымызды әлемге таныту; т.б. мүмкіншіліктерді дамытуға әсер етуде. Ол үшін;

- Тарихи мұраларымызды эстетикалық талғамға сәйкестендіріп қайта жөндеуден өткізу;
- архитектуралық көркемдігін әлемдік деңгейге жеткізу;
- туристік қызмет көрсету кешендерін дамыту;
- туризм мамандарын әлемдік стандартқа сәйкес даярлау;
- көлік тораптарын жақсарту, жөндеу жұмыстарын жасау;
- экологиялық жағдайын қалпына келтіру;
- елді-мекендердегі жергілікті халықтардың туризм саласы үшін білімін дамыту;
- жас ұрпақты тарихи құндылықтарды сақтауға баулу, тәрбие беру жұмыстары қамтылуы тиіс;
- Ұлы Жібек жолында орналасқан тарихи қалалар мен жол тораптарындағы қызмет көрсету кешендерін дамыту;
- жергілікті халықтың эстетикалық талғамы мен мәдениетін жоғарлату қажет (Сурет-7),(Мониторинг-3).

Мониторинг-3 Қазақстанның тарихи ескерткіштері мониторингі

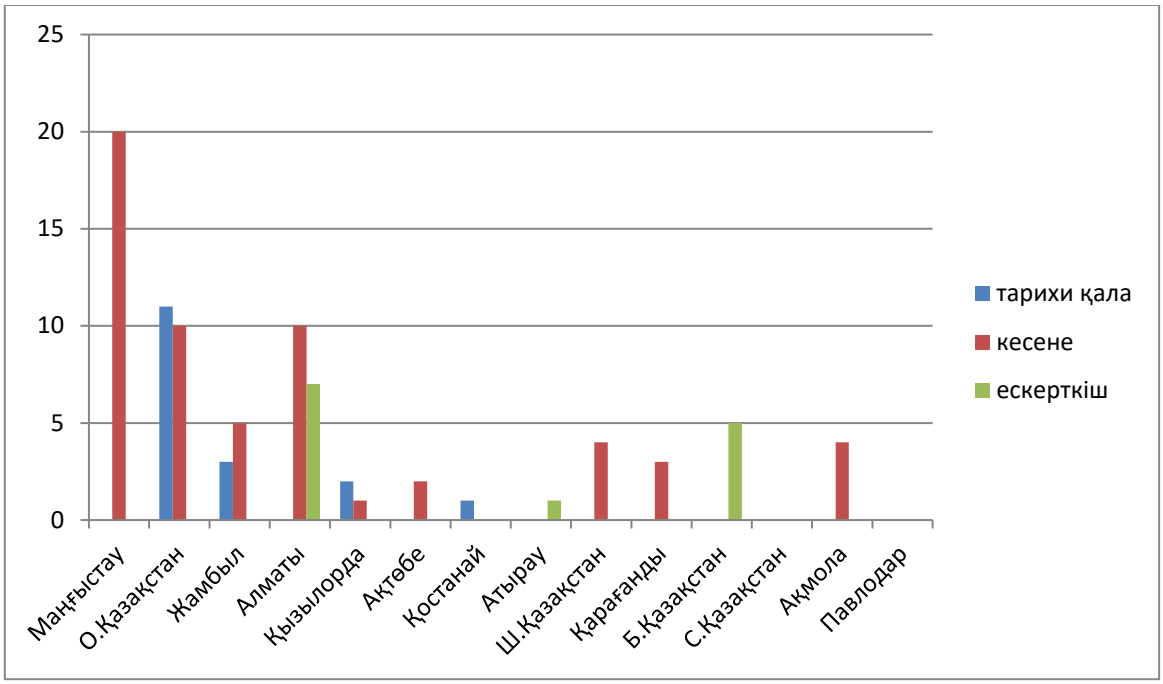

Сурет-7

Пайдланған әдебиеттер:

1.Александрова А.Ю. Международный туризм. М., 2001.

2. Ердавлетов С.Р. География туризма: история, теория, методы, практика. Алматы: Атамура,2000.

3. Ердавлетов С.Р. Основы географии туризма: Учебное пособие. Алма-Ата : КазГУ, 1991.

4. Мироненко Н.С.Твердохлебов И.Т. Рекреационная география. Москва.,1981.

5. Пирожник И.И. Основы географии туризма и экскурсионного обслуживания. Минск Университетское, 1985.

6.Теоретические основы рекреационный географии/Под ред. В.С.Преображенского.М.:Наука, 1975.

7.Е.А.Котляров. География отдыха туризма. М.Мысль.1978г.

8.В.И.Азар. Экономика и география туризма. МГУ.1975г.

9.В.С.Преображенского. Теоретические основы рекреационной географии.Москва.Наука, 1975г.

10.С.Р.Ердаулетов.Проблемы и перспективы казахстанского туризма.Алматы,1997г

11.С.Р.Ердаулетов. История туризма,развитие и научное изучение.Алматы.2003г.

12.Ю.С.Путрик. Туризм глазами географа.Алматы.2001г.

13.С.Р.Ердаулетов. География туризма Казахстана. Алматы.Ғылым.1992г.

14.В.Н.Вуколов. Экономика и география туризма. Москва.1984г.

15.Ян Гезгала. Туризм в народном хозяйстве. Москва.Прогресс, 1975г.

16.Алиева Ж.Н. Экологический туризм. — Алматы, 2002.

17. Садыкова Д.А.Мухамединова Н.Н. ҚР экологиялық проблемалары,-А.: ҚазмемПУ.2010ж.

18. Гуляев В.Г. Организация туристской деятельности. — Москва., 1996.

19.Белусова Л.С. Охраняемые природные территории: нац парки, заповед.Москва.

20.Закон РК «О туризме», Постановление РК 3.07.1992г.Алматы.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ДАМЫТУДАҒЫ БИОЛОГИЯНЫҢ МАҢЫЗЫ

Ануарова Л.Е., Зауқымбекова Г.С., Шайхымбекова Г.Б.
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті, anuarova68@mail.ru

Аннотация

Бұл мақалада мектептегі оқушылардың оқу материалының үлгісі арқылы жоғары танымдық әрекеттердің нәтижесінде бір немесе бірнеше мәселені шешуге мүмкіндік беретін биологияның оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудағы маңызы қарастырылады.

Резюме

В этой статье обсуждается роль биологии в развитии творческих способностей учащихся, позволяющая решить одну или несколько проблем в результате высоких познавательных действий с помощью модели учебного материала учащегося.

Summary

This article discusses the role of biology in the development of students' creative abilities, which allows one or more problems to be solved as a result of high cognitive actions using the model of the students educational material.

Мектеп-еліміздің халыққа білім беру жүйесінің – күрделі тармағы. Сондықтан мектебіміздің мақсаты: жеке тұлғаны жан – жақты дамытудың алғы шарты ретінде оқушыларды сараптап оқыту арқылы шығармашылық қабілетін дамыту қажет.

Еліміздің жарқын болашағы, өзіміздің қызмет істеп жүрген мектеп болашағы біздің ұстаздардың ізденісіне, балаларға деген сүйіспеншілігіне, кәсіптік деңгейіне байланысты екенін жақсы түсінеміз. Шындығында мұғалімнің алдында оқушыларға білім мен тәрбие беруде үлкен жауапкершілік тұр [1].

1. Оқушылардың дарындылығы мен шығармашылық қабілеттерін арттыру жолдары

Әрбір оқушыны оқытып, тәрбиелеуге байланысты мәселелерді өздігімен және шығармашылық ынтамен шешуге қабілетті жаңашыл мұғалім керек.

Оқушының білім сапасын көтеру негізгі мақсат. Біз соңғы нәтиже сипатын, мектеп түлегінің білімділігі үлгісі арқылы құрдық.

Біздің оқушыларға қоятын талабымыз: - қоршаған ортаны сезе білу, құбылыс себептерін іздене білу; - ақыл парасатты игеріп, ойлау, сезім қабілеттерін арттыру; - өзін-өзі талдау, өзін-өзі бағалай білуді меңгеру; - басқа адамдармен қарым-қатынас жасай білу; - қорпшаған ортада оз орындарын, жеке ролдерін анықтай білу;

Бүгінгі жас ұрпаққа жан-жақты білім беру, тәрбиелеу әрбір ұстаздың басты міндеті. Білім негізі мектепте қаланатын болатындықтан, оқушының жеке тұлғалық күшін дамыту, оның шығармашылық мүмкіндігінің дамуы басты рөл атқарып отыр. Олай болса, қазіргі ұстаздар қауымының алдындығы үлкен мақсат: өмірдің барлық саласындағы белсенді, шығармашылық іс-әрекетіне қабілетті, еркін және жан-жақты жетілген тұлға тәрбиелеу. Бұл мақсатқа жетуде ұстаздар терең білімді, әдістемелік жағынан толық қаруланған және жоғары мәдени деңгейі болуы тиіс. Себебі, биология пәні мұғалімі оқушылардың оқуға

деген ынтасын оятып, олардың қабілеттерінің дамуына жол ашады. Мұғалім алғашқы сабақтан бастап әрбір оқушының жеке ерекшеліктерін, ынтасы мен бейімділігін, оқу мен еңбекке ұқыптылығын ескере отырып оқу үрдісін жүргізуі керек.

Ертеңіне лайық ұрпақ тәрбиелемеген елдің келешегі жоқ десек, сол ұрпақты тәрбиелеудегі ұстаз еңбегі – ұлы еңбек. *«Ұстазын сыйламаған елдің ұрпағы азады»,* - дейді халық даналығы. Осыған байланысты шығармашылық, ізденіс деген әр ұстаздың алдында тұрған үлкен міндет деп ойлаймын.

Шығармашылық – бұл адамның өмір шындығында өзін-өзі тануға ұмтылу, іздену. Өмірде дұрыс жол табу үшін адам дұрыс ой түйіп, өздігінен сапалы, дәлелді шешімдер қабылдай білуге үйренуі қажет. Адам бойындағы қабілеттерін дамытып, олардың өмірден өз орнын табуға көмектеседі.

«Шығармашылық» ұғымының жалпы теориясын зерттеген С.Л.Рубинштейн «оқушы шығармашылығының ерекшелігі оның сапалы түрде мақсатты әрекет жасауымен анықталады» - дей келе, «шығармашылық, шешімінің нәтижесі баланың өзі үшін жаңалық болса жеткілікті» екендігін айтады, яғни баланың шығармашылық өнімді еңбегі оның жеке тәжірибесімен салыстырылады [2].

2. Биология сабағында оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру жолдары.

Биология пәнін оқыту үдерісін жетілдіру оқушылардың танымдық белсенділігі мен ізденімпаздығын арттыруға негізделген. Оқу – танымдық қызмет барысында оқушылар қажетті көлемдегі білімді игеріп қана қоймастан, танымдық қабілеті мен шығармашылдық ойлауы да дамытылады.

Оқушылардың танымдық қызығушылықтары: - таным үрдісіндегі белсенділігі, - білімге қызығушылығы; -өздігінен ізденушілік әрекет жасауға ынтасы; - оқу танымдық қызметтегі негізгі түйінді мәселені анықтау білігі; -игерілген білімді талдай білуі; - өз іс-әрекетін бақылау, бағалау көрсеткіштерінде беріледі;

Оқушылардың танымдық қызығушылығының ең жоғарғы деңгейі танымдық міндеттерді өздігінен шешуде ұтымды жолдарды қолдана білумен, жаңаны білуге деген қызығушылығының жоғары болуымен және өз іс-әрекетін бақылап, бағалай білуімен сипатталады. Орта деңгейде оқушы танымдық іс-әрекет деңгейін өздігінен орындауды оқытушының көмегін қажет етуімен сипатталады, төменгі деңгейде оқушы тапсырманы қайталаумен шектеліп, оқытушының көмегімен орындайды [3].

Оқушының ойлау қабілетінің даму жолдарының алғы шарттарының бірі-оқушыны пәнге деген қызығушылығын анықтау, тәрбиелеу, жетілдіру, оның бойындағы ерекше қасиетін көрсетуге, дамытуға мүмкіндік көрсету. Осы қағиданың негізінде ерекше қабілеті бар балалар ізденіс жұмыстарына белсене қатысып тартылады. Оқушылардың пәнге деген терең қызығушылығын ояту үшін, олардың танымдық белсенділігін танытуда оқушылардың олардың жас және жеке бас ерекшеліктерін есепке ала отырып, жалпы белсенділігін, дербестігін, жеке ынтасы мен шығармашылығын дамытуға жағдай жасайтын және қосымша құралдарды іздестіру қажет. Танымдық қызығушылық - тұлғаның қоршаған ортаның заттары мен құбылыстарына іріктелген бағыттылығы. Бұл бағыттылық тануға, жаңалыққа тереңірек және толық білуге деген ұмтылыспен сипатталады. Танымдық үдеріс жүйелі түрде нығая және дами отырып, балаға деген жағымды қарым-қатынасқа негіз

болады. Оқушыларда танымдық қызығушылығының болуы-олардың сабақта белсенді, білімінің сапалы болуына, оқуға жағымды түрткісін қалыптастыруға, оқыту үдерісінің тиімділігін арттыруда, белсенді өміршең позицияны ұстауға мүмкіндік береді. Оқушылардың биологияны оқу барысында танымдық іс-әрекеттерін арттыру үшін ойын элементтерін кеңінен пайдалануға болады. Сабақта ойын элементтерін пайдалану сабақтың мақсатын түсіндіруге икемділік дағдыларын дамытуға көмектеседі. Ғылыми техникалық прогрестің өте шапшаң қарқынмен дамуы ой еңбегін және оқыту үрдісін сапалы түрде жетілдіріп, күрделі проблеманы шешуді үздіксіз білім берудің жаңа түрлері мен тиімді әдіс - тәсілдерін тауып, оларды іс-тәжірибеге енгізу, оқушыларды өздігінен және шығармашылық оқуға үйретуге талап етіп отыр. Оқушының білімге құштарлығын оятып, белсенді ой-әрекетін жаттықтырып, алған білімді тереңдету мақсатында өз бетінше ізденуін қадағалай отырып, өздік жұмыс жасауға және стандартты емес есептерді шығара білуге баулу керек. Бүгінгі таңда еліміздің қай деңгейінде болмасын оқушылар білімін тексерудің негізгі түрлерінің бірі тестілеу әдісі болып отыр. Бұл әдістің біріншіден, оқушы білімін бағалауға мұғалімнің субьективтік көзқарасының әсері болмауын қамтамасыз етсе, екіншіден аз уақыт ішінде көлемді материалдар қамти отырып, білім деңгейін жылдам тексеріп шығуға мүмкіндік береді. Жалпы оқушы сабақтан тыс жұмыстар арқылы шығармашылық қабілетін дамыту үшін тек мектеп проблемасына сүйенбей, қосымша іздену жұмыстарымен айналысу керек. Оқушының шығармашылық ізденіске баулу, танымдық қабілеттерін дамыту мақсатында сабақ барысында түрлі танымдық ойын түрлерін пайдалану және логикалық қызықты сұрақтарды шешудің тиімділігі зор. Оқушыларға жаңа сабақты түсіндіргенде және бекіту кезінде, қызықты есептерді талдау, биологиялық диктанттардың жауабын табу кезінде слайд арқылы түсіндірілсе, оқушылар біріншіден, тыңдау арқылы, екіншіден, көру арқылы әсер алып, есте жақсы сақтайды. Оқушыларды оқу қызметінің мүддесі мен мақсатын, оларды іске асыру әдістерін қалыптастыру үшін, ең алдымен оларды қызықтыру керек. Қызықты жұмыстар – ойды, зейінді ұштайды.

Оқушының жеке тұлғасын рухани әлемін, ынтасы мен қабілетін дамыту - білім берудің басты мақсаты. Себебі, көп жағдайда оқушылар өздігінен ізденіп жұмыс істеуге, білімді тәжірибеде, өмірде өз бетінше пайдалана білуге дағдыланбайды. Осы түйінді мәселені шешу жолында оқу материалын түсіндіру кезінде оқушылардың сезіміне ықпал ету арқылы оларды ынта-ықыласын, қызығушылығын арттыруға көңіл бөлу қажет [4].

Оқыту үдерісінде оқушылардың алған білім мен дағдыларын тексеру және бағалау нәтижесінде тек оқушының білім деңгейін ғана анықтамай, сонымен қатар оқушының жіберген қателерін талдағанда, қолданылған әдіс-тәсілдеріне, берілген тапсырмаларға түзетулер енгіземін. Сонда оқушының өз бетінше білім алуға, жіберген қатесін өзі жөндеуге белсенділігі артады. Жіберген қателерді ескертіп, оқушылар теориялық талдау жасап, оқулықпен жұмыс жасап, оқу материалының қандай түрлерін есте сақтау керектігін білуге, оқушының өз мүмкіндігін байқап, оны әрі қарай түсінуіне көмектесемін. Үйге орындауға берілген тапсырмалар арқылы оқушылардың өз бетімен жұмыс істеуіне әр-түрлі деңгейде ұйымдастырып, жаттықтыру, бекіту, қайталау мақсатына өткізіледі. Белгілі педагог Л.С.Выготский оқушының өз бетінше тапсырманы орындауына әзірлігінің дәрежесін атап көрсеткен болатын. Осылайша бұл әзірлікті екі кезеңге бөледі: оқушы тапсырманы

мұғалімнің көмегінсіз орындайды, әрі қарай мұғалімнің көмегін қажет ететін қиынырақ тапсырма беру керек, яғни жаңа танымдық мәселе қойылады, бұл оқушының ақыл ойының дамуына көп көмек береді. Қазір білім беру үдерісіне жеке тұлғаның рухани жағынан қалыптасуы, оқушылардың интеллектін, шығармашылық ойлауын дамыту – барлық оқыту мен тәрбие үдерісінің өзегі болып отыр. Кеңес педагогы П.П.Блонский: «Егер екі мұғалімнің пәндерінің білімдері, әдістемелері, тәсілдерді қолдануы бірдей болса, онда жақсы мұғалім мен нашар мұғалімнің айырмашылықтары неде? » деген сұраққа былай: «жақсы мұғалім үшін барлық оқушылар әр-түрлі, бірдейі жоқ, ал нашар мұғалім үшін барлық оқушылар бірдей» деп жауап береді. Мұғалімді тәрбиелей келе П.П. Блонский: «оқушының әрқайсысының жеке ерекшеліктерін үйрету керек», - дейді. Биология сабақтарындағы танымдық қызығушылықты дамытуға ықпал ететін жағдайларды үш топқа бөлуге болады.

Бірінші топ - оқу материалының мазмұнымен тығыз байланысты. Оған мазмұнының жаңалығы, меңгерілген білімдерді жаңарту, хабарланатын материалға деген тарихи тәсіл жатады.

Екінші топ – оқыту үдерісін ұйымдастыру. Мұнда өзіндік жұмыстың түрлі нысандарын, проблемалық оқытуды, зерделенетін материалдарға ізденушілік тәсіл, шығармашылық жұмыстарды жатқызуға болады.

Үшінші топ - оқушылары мен мұғалімдер арасында қалыптысатын қарым-қатынастармен анықталады, мұнда оқушылардың қабілеттері, мұғалімнің өз пәніне деген қызығушылығы, оның оқушыларға үнемі көмекке дайын тұруы олардың күші мен мүмкіндіктеріне деген сенімін жатқызады. Оқушылардың сабақтағы танымдық белсенділігін өзіндік және шығармашылық жұмыстардың алуан түрлерін пайдалану жолымен де арттыруға болады. М.М.Мұқанов өзінің «жас және педагогикалық психология» еңбегінде мектепте тапсырманың балаларға екі түрлі жолмен берілетіні көрсетіледі: біріншіден, берілген тапсырманы орындау үшін жауапты бала өздігінен іздестіреді. Екіншіден, тапсырма жауап іздестіру ретінде берілмейді. Оны орындау үшін соның мәтіні беріледі. Осы мәтінге өзгеріс енгізуге рұқсат етілмейді. Сол мәтінге сүйене отырып бала оны жаттап алады. Шығармашылық, ауызша және қызықты тапсырмалар, проблемалық ситуациялар, өзіндік жұмыс, тарихи элементтер мен оқу материалдары дәстүрлі емес нысандардан тұратын сабақтарды ұйымдастырып, өткізу қорытындысымен мынадай тұжырым жасауға болады: Біріншіден, оқуды оқушы үшін тек қызықты ғана емес, сондай – ақ нәтижелі ету үшін мұғалімнің шығармашылық ойын оқытудың тиімді әдістерін, оқушылардың танымдық қызығушылығын арттыру тәсілдері мен әдістерін іздестіруге бағытталған жөн; екіншіден, егер биологияға деген қызығушылықты арттыру тәсілдері мен әдістерінің қалыптасқан жүйесін ұғымды қолданар болсақ, онда балаларда сабаққа деген ұмтылыс артып, биологияның ең қызықты пәндерінің бірі екендігі деген түсінігі нығая түсетіні анық [5].

Биология негізінде зертханалық жұмыстың өту барысы мысалында.

Сабақтың алғашқы және соңғы анатомиялық құрылысы. Стелла теориясы

Білімді жаңғырту:

- Өсімдік ұлпалары
- Өткізгіш шоқ түлері

- Даражарнақты және қосжарнақты өсімдіктердің айырмашылығы

Сабақтың анатомиялық құрылысы

Сабақтың алғашқы анатомиялық құрылысы:

1. Эпидерма
2. Склеренхима (хлорофил дәндері болады)
3. Паренхима
4. Өткізгіш шоқтар
5. Өзек

Сабақтың соңғы анатомиялық құрылысы:

1. Эпидерма
2. Склеренхима (хлорофил дәнедрі болады)
3. Паренхима
4. Өткізгіш шоқтар
5. Камбий
6. Колленхима
7. Өзек
8. Сүрек
9. Тоз

Қара бидай сабағының көлденең кесіндісі (А) және көлденең кесіндісінің схемасы (Б)

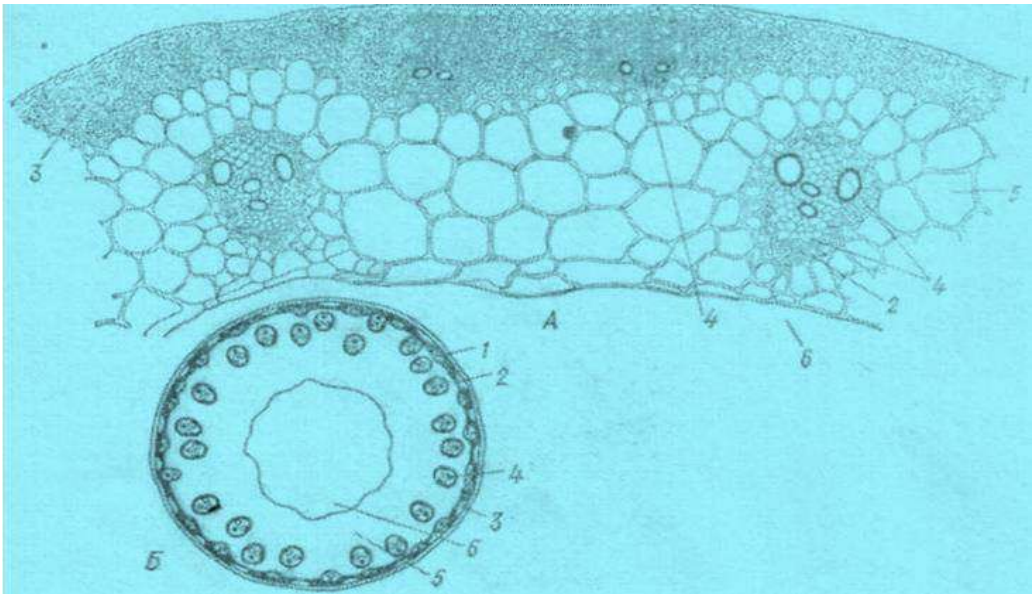

1-эпидерма; 2- склеренхима; 3-хлоренхима; 4-жабық коллатериалды шоқ; 5-негізгі паренхима; 6-қуыс

Жөке ағашының әртүрлі сабағының схемасы (сол жақта) және қалыптасқан сабағының көлденең кесіндісі (оң жақта):

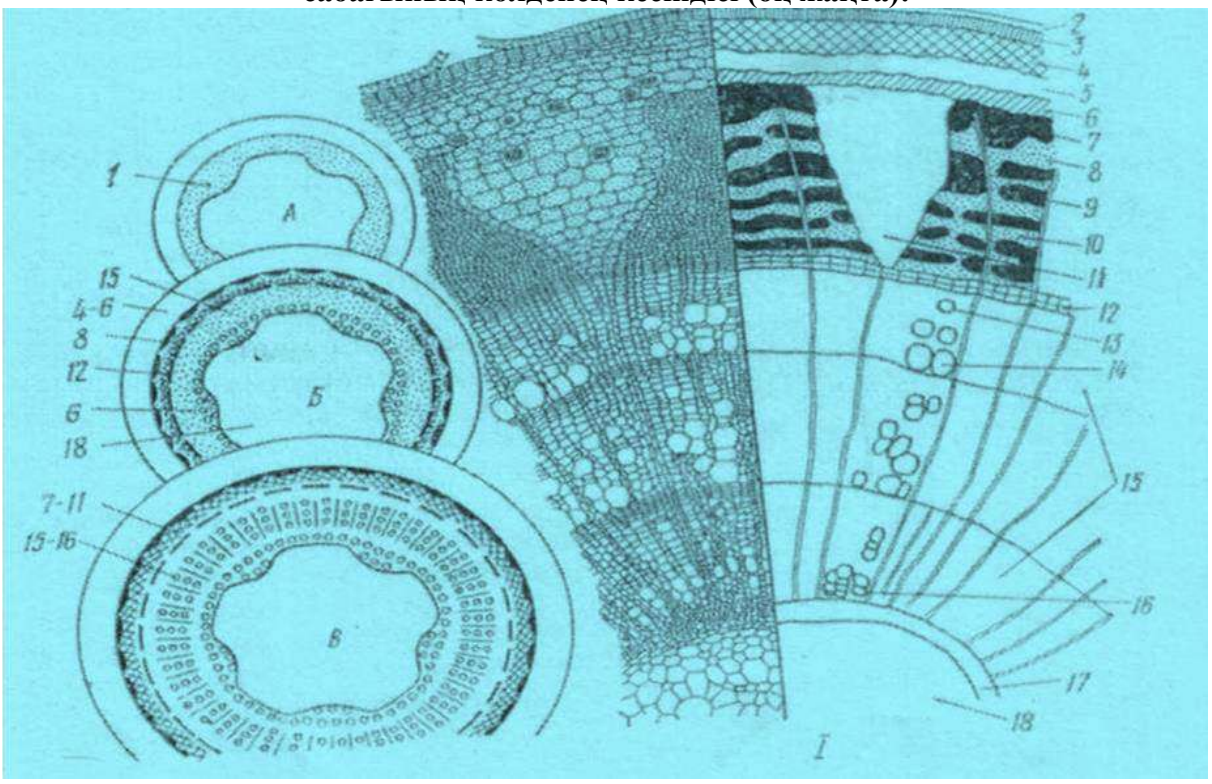

А - прокамбийдің пайда болуы; Б — камбийдін пайда болуы; В - қалыптасқан структурасы: 1 -прокамбий; 2 — өңнің қалдығы; 3 — тоз; 4 - колленхима; 5 - қабық паренхимасы; 6 — эндодерма (4-6 - алғашқы қабық); 7 - перицикл аймағы; 8 -бірінші флоэма; 9 - қатты тін; 10 - жұмсақ тін (екінші флоэма); 11 – өзек сәулесі (7-11 - екінші қабық); 12 - камбий; 13 - күзгі сүрек; 14 - көктемгі сүрек (сүректің жылдық сақинасы); 15 - екінші сүрек; 16 - бірінші сүрек (15-16 сүрек); 17 - перимедуллярлы аймақ; 18 - негізгі паренхима (17-18 - өзек, 7-18 орталық цилиндр).

***Кәдімгі бежір (Aegopodium podagraria* L.) өсімдігінің сабағының анатомиялық құрылысы**

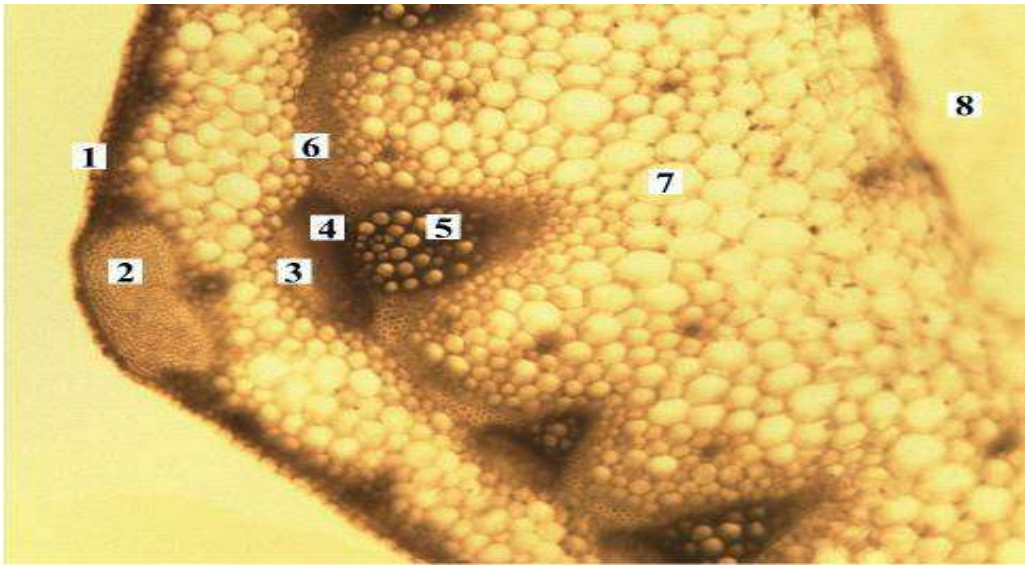

1 – эпидерма,2 – колленхима, 3 – лубтық қалпақша, 4 – флоэма, 5 – ксилема, 6 – шоқ аралық камбий, 7 – паренхима, 8 – өзек

I. Зертханалық жұмыс:

А) Қара бидай сабағының құрылысын тұрақты препараттан микроскоппен көру, суретін салу, белгілерін көрсету;

Б) Жүгерінің сабағының құрылысын тұрақты препараттан микроскоппен көру, суретін салу, белгілерін көрсету;

В) Жөке ағашының өркенінің (бұтағының) көлденең қимасының кесіндісінен дайындалған препараттан микроскоппен көру, суретін салу, белгілерін көрсету;

Г) Кәдімгі бежір өсімдігінің сабағының құрылысын тұрақтыпрепараттан микрокоппен көру, суретін салу, белгілерін көрсету;

II. Зертханалық жұмыс:

А) Өсімдіктердің анатомиялық құрылысына сипаттама беру;

Б) Сабақтың алғашқы және соңғы анатомиялық құрылыстарына талдау жасау;

III. Зертханалық сабақтарды бағалау критерийлері:

№	Тапсырма	Дескриптор	балл
1	I	Дара жарнақты өсімдіктің сабағының анатомиялық құрылысын біледі	1
2		Қосжарнақты өсімдіктердің, ағашты өсімдіктердің анатомиялық құрылыс ерекшеліктерін біледі	1
3	II	Сабақтың алғашқы және соңғы анатомиялық құрылыстарына талдау жасай алады	1
4		Зертханалық жұмысқа баға бере алады	1
Жалпы балл: 4			

Осы тәсілдері мен әдістерді қолдану сабаққа өзгерістер енгізуімен қатар, балаларды жүйелі жұмыс істеуге үйретеді және өздерінің тарапынан белсенді іс-әрекетке деген үздіксіз талапты күту ахуалын қалыптастырады. Ең маңыздысы, оқушы тұлғасының

толымдылығын оны әлеуметтендіру үдерісі барысында адамның ішкі жағдайлары мен жеке бас табиғатымен қоса дамытуға жағдай жасау болып табылады. Оған тек мұғалімнің де, оқушының да шығармашылық ізденісінің әтижесінде қол жеткізуге болады. Бұдан шығатын қорытынды: биология пәні болсын, басқа пәндер болсын оқушыларды шығармашылыққа баулу және оқыту керек.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Бабаева Ю.Д. Динамическая теория одаренности. Основные современные концепции творчества и одаренности. М.1997г.

2. Тұрғынбаева Б.А. Дамыта оқыту технологиялары. Алматы 2000.

3. Баянкина З.Б. Познавательные игры в коллективе как средство развития творческой активности подростков: автореферат дисс..канд.пед.наук. –М., 1986,20 с.

4. Құрманалиев М.Қ. «Қазіргі педагогикалық технологиялар», Алматы 2010ж.

5. Куанышева Ж.Қ., Жамбулбаева А.Б. Оқушыларды шығармашылық қабілетін дамытудағы химияның маңызы. «Білімді ұрпақ – ел ертеңі» атты дәстүрлі V республикалық ғылыми – тәжірибелік конференция материалдары». Алматы, 2018.

KAZAKH AND KARAKALPAK POETRY: FATE OF MOTHERLAND

Bauyrzhan OMARULY
Professor of the Eurasian National University
named after L.N. Gumilyov,
corresponding member of the National Scientific Academy of the Republic of Kazakhstan,
doctor of philological sciences.
Astana, Kazakhstan.
b_om777@mail.ru

SUMMARY

The current scientific research is devoted to the analysis of the unique literary phenomenon observed in the literature of a number of Turkic peoples. In this regard, the subject of the research is the samples of Kazakh and Karakalpak poetry.

By comparing the zar zaman (time of lament) poetry of the neighboring Kazakh and Kyrgyz settlements, we can see the scale of opposing literature, its contribution to the world of poetry, the history of the poets can be determined as well. It is also evident that some of the features of zar zaman poetry, which is based on the fate of motherland, are also can be found in Karakalpak literature. Although it does not seem to be as complete as in the Kazakh and Kyrgyz literature, the main flow of the literary movement can be found in some works of poetry. All the people who were oppressed by the aggression and colonialism of the country could find its reflection in poetry. The article focuses on this issue.

The short poems of Karakalpak folk show the sorrow of the people. The phrases here are in harmony with the initial idea of zar zaman poetry «yel azdy, zhurt bosty (nation is suffering)», which is the source of zar zaman poetry.

In general, the Karakalpak poets are similar to the zar zaman poets in the Kazakh literature. But Kazakh poets compare the past and present. The time dimension is wider. The controversy between the previous nomadic life-styles and the modern-day world where people is suffering. Annihilation is one of the main ideas of the Karakalpak poets, which had been characterized by insignificant or cruel treatment. They also point to the retrospective trend of modern development.

The conquest of the Kazakh land by Russia and the despotism of the Khuwa khan in Karakalpak region had deprived people of both countries. Therefore, it is logical that the Kazakh and Karakalpak poetry is in harmony with each other. The Karakalpak poets, like the zar zaman poets in the Kazakh literature, had also missed the previous life.

The formula of Shortanbai which describes the interchangeability of ideas of mutual opposition in the Kazakh epic poetry as good and evil, heroic and eternal, parenting and disorderly, is based on the epoch of conflict, and also expressed in the poems of the Karakalpak poet Berdak Kargabaiuly.

In this regard, the following conclusions could be made. Firstly, this phenomenon in Karakalpak poetry did not achieve the «zar zamani» level like the Kazakh and Kyrgyz literature. When we look at their works, we see that the colonialism is often characterized by the criticism of the inferiority authorities. By describing all of this, it is possible to come to conclusion that

«difficult times came» and reached the spirit of zar zaman poetry in the tradition of depicting violence. Though , the Karakalpak poetry expresses the desire for nomadism, in the context of thoughts, in the form of anxiety, it is not depicted as in the Kazakh poetry. However, there is a great oppression caused by dictatorship of rulers of both countries. There is a great sorrow of both nations. Therefore, all this facts prove that the Karakalpak literature contains some featues of zar zaman poetry.

Keywords: The Kazakh And Karakalpak Literature, The Zar Zaman Poetry, The Literary Flow, The People And The Land, The Colonial Disintegration, The National Fate, The Poets, The Formula - «Zor Boldy» – «Kor Boldy».

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ҚАРАҚАЛПАҚ ПОЭЗИЯСЫ: ТУҒАН ЖЕР ТАҒДЫРЫ

Бауыржан ОМАРҰЛЫ
Л.Н.Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университетінің
профессоры,
ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі,
филология ғылымдарының докторы,
профессор.
Астана қаласы,
Қазақстан Республикасы
b_om777@mail.ru

Көршілес қоныс тепкен қазақ пен қырғыздың зар заман поэзиясын бір-бірімен салыстыра зерттей келе, қарсыласу әдебиетінің қаншалықты дәрежеде қанат жайғанын, поэзия әлеміне қосқан үлестерін ғана емес, өз ұлтын жанындай сүйген ақындардың тарих көшіндегі қайраткерлік тұлғасын да айқындауға болады. Сонымен қатар, туған ел тағдырын арқау еткен зар заман поэзиясының кейбір белгілері қарақалпақ әдебиетінде де ұшырасатыны байқалып отыр. Мұнда қазақ әдебиеті мен қырғыз әдебиетіндегідей толық, тұтас күйінде көрінбесе де, әдеби ағымның негізгі сарыны туысқан халықтың бірқатар ақындарының шығармаларын қамтиды. Жаугершіліктен, отаршылдықтан қысым көрген елдің бәріне ортақ нәубет заманның зары мен запыранын шығарып, ақын-жыраулардың қайғы-шерге толы үнін естірткен.

Қарақалпақтың халық қосықтары үлгілерінің ішінде замананың азып тозып, берекесі кете бастағанын айтқан өлең-жырлар аз кездеспейді. Соның ішінде назар аударатыны – «Бір аламат заман болды» деген қосық. Осындағы «Ата-жұртым ойран болды», «Бірталайын кетті алдап», «Халық босып, көлге кірді» деген тіркестер зар заман поэзиясының бастау-бұлағы болып саналатын, ертеден келе жатқан «ел азды, жұрт босты» сарынындағы жырлармен үндес. Мазмұны жағынан біздің «Елім-айға» жақын. Ал өлеңдік құрылымы заманның азғанын бір ауыз сөзбен түйіндеуі тұрғысынан Албан Асанның «Әжеп (ғажап) сұмдық заман болды» толғауын еске түсірді. Мәселен, халық қосығында:

Халықлар қашты жайын таслап,
Хаяллары, хайуанқаслап,
Бас ораған кетти баслап,
Бір аламат заман болды [1,12] –

деп термеленіп отырса, Албан Асан:

Асыл болат қында қылып,
Қия бассаң сынға қалып,
Тұтқын болып, мұңда қалып,
Әжеп, сұмдық заман болды, –

деп қайырады. Екеуінде де үш жол өлең ұйқасынан соң «...заман болды» деп түйінделетін тіркес қайталанып келеді. Екі ақын да ел қайғысын білдіріп, халықтың мұң-мұқтажын жоқтайды. Тек баяндалатын ахуал ғана әр кезеңді қамтиды. Қосықта «Асфандияр хан болып, Қоңырат хакиміне хат келген тұстағы» оқиғалар айтылса, Албан Асанның жырға қосқаны – Ресей патшалығы отаршылдығының бүліншілігі.

Қарақалпақ халқының әйгілі ақыны Бердақ Қарғабайұлының (1827-1900) шығармаларында дәуір ахуалы, заманның азығы мен тозығы жайындағы толғамдар жетерлік [2]. Ұлтының ұлы перзентіне айналған шайырдың ел мен жердің тағдырына алаңдап үнемі ой толғағанын қарақалпақ ғалымы Марат Нұрмұхамедов өз зерттеуіне арнайы атап көрсетеді [3, 32]. Бердақтың бірқатар шығармаларында қазақ поэзиясындағы зар заман ақындарының тұжырымдарына үйлес ой-пікірлер кездеседі. Мәселен, Бердақтың:

Дүние десең, қара жұмбай көзіңді,
Зұлматтары отқа тартар өзіңді.
Пәтуасыз етер залым сөзіңді,
Заман маған зындан болып көрінді, –

деп түңілуі, Әбубәкір Кердерінің «Құдайым өзің сақтап оңғармаса, Болып тұр бұл замана судай ылай» немесе «Артылған заман болды аттан есек, Залымның ғибадаты – ұрлық, өсек», – деп алаңдауы халықтың қайғы- шерімен ортақтастықты білдіреді. Адамы азған не қатыгез күйге түскен, зұлымдық жайлаған заманнан жирену – қарақалпақ шайырының негізгі тұжырымының бірі. Сондай-ақ ол тағы бір өлеңінде заманның даму жолының ретроспективалық (кері) бағытын да аңғартады.

Былтырғыдан биыл жаман,
Қалай-қалай болды заман?

Бұл жағынан қазақ әдебиетіндегі зар заман ақындарына ұқсастық бар. Тек қазақ ақындары бұрынғы мен қазіргі заманды салыстырып, ой толғайды. Уақыт өлшемі кеңірек алынады. Көбіне көп көшпенді өмірдің сән-салтанаты келіскен тіршілігі мен ел-жұртты қыспаққа алған бүгінгі заманның арасындағы қайшылық тілге тиек болады. Мәселен, Мұрат Мөңкеұлының «Сарыарқа» толғауындағы:

Ат мініп, алма мойын, жібек жауып,
Мырзалар жүруші еді одағайлап.
Сыйласқан төре-хандай бір-бірімен,
Айырды ағайыннан күліп-ойнап.
Халқымның салтанаты еске түссе,
Жүрегім өртенеді оттай жайнап, –

деп, сағынышпен өрілген өткен дәуірдің көріністері осыны айғақтайды.

Қазақ ақындары сияқты қиналғанда шарасыздық таныту, заманның қырын келгеніне налып, өзін-өзі жазғыру сарыны Бердаққа да тән. Оның өлеңдері ақынның басындағы хал-ахуалды бейнелейтін мұң-шерге толы.

Байлаулы-дүр бұл заманда қолдарың,
Бердімұрат, қиын сенің халдарың.
Ашылмады сенің жүрген жолдарың,
Арманменен кетер болдың заманда.

«Бердақ тар заманда жасады ... Шайыр көп оқиғалардың куәсі болды» (4, 5), – деп қарақалпақ зерттеушісі А.Мұртазаев айтқандай, өз дәуірінің қайғы-құсасы мен шерлі шындығын жырлаған ақынның Шортанбайлармен тағдырлас болуы заңды нәрсе. Бердақ өлеңдерінің бәріне ортақ сарын – бодандыққа тап болған халқының дәрменсіздігіне налу, заманның қырын келгеніне күйіну, өткенін сағынып, зар айту, қайғы басып, қамығу. Ал келешекте үміті жоққа тән: «Тұман басты аспан, жерді, Бұқараға жаз келер ме?».

Бірден басын ашып айтайық, шайырдың барлық өлеңдері зар заман жырлары болып саналады деуден аулақпыз. Кейін жылымық жылдарда ардақты атын ақтап алуға негіз болған Бердақтың өзіндік қанағат сезімін білдіретін позициясы жоқ емес: «Бүлген ел қарақалпақ болды, Қысылса да ұрпақ болды, Бердімұрат Бердақ болды». Әйтсе де, қарақалпақтың әйгілі жыр жүйрігінің шығармаларынан біздің зар заман ақындарымыздың ой-толғамдарына ұқсас тұжырымдарды көптеп кездестіруге болады. Қазақ жеріндегі отаршылдықтың ойраны, қарақалпақ еліне Ресейдің табан іліктіруі оған дейінгі Хиуа ханының деспотизмі қатар қоныстанған екі жұртты да елден, жерден айырды. Сондықтан қазақ және қарақалпақ шайырларының замана ахуалы жайындағы толғаулары бір-бірімен үндестік тауып, ой-орамдары ұқсас келетініне таңырқауға болмас. Қазақ әдебиетіндегі зар заман ақындары сияқты Бердақ та бостандық пен еркіндікті өткен күннің, артта қалған дәуреннің елесі ретінде жырға қосты:

Ерік кетті мал мен бастан,
Жер көл болды аққан жастан.

Бердақ пессимизмі елдің азуынан, табанға тапталуынан, табиғаттың тозуынан, халықтың ой-арманының аяқ асты болуынан туындаған қайғы-шермен үндес. Айналада тұлдыр тіршілік: суалған көл, қураған шөп, азған адам, тарылған пейіл, басынған жау, бітпейтін дау... Соның бәрі жыраулық дәстүрмен сабақтас Бердақ поэзиясының образды тіліне өзек болды:

Гүл ашылған жайнамады,
Қазаным бір қайнамады,
Бұлбұл еркін сайрамады.

***

Бұлақтар құрып шөл болды,
Көз жасы дария көл болды.

Заманның кері кетушілік бағытын көрсететін болымсыз етістікке немесе «жоқ» сөзіне телінген бейнелі тіркестер, үлкеннің кішірейіп, кең ауқымның тарылғанын білдіретін мұндай ой орамдары Бердақ өлеңдерінде жетіп артылады. Сондай-ақ ол халықтың құт-берекесі саналатын нәрселердің азайғанын айтып, жоғын жоқтау арқылы

біздің «зар замандық» дәстүрімізге жақын келеді. Мәселен, Бердақтың «Ауылда малдар қалмады, Жайнап-жасар уақ болмадысы» кейін Албан Асанның өлең-жырларында былайша жаңғырады: «Мал азайып барады, Қыдыр тиген назары».

Бердақтың замана түрі, дәуір ахуалы туралы өлеңдері қазақ зар заман шайырларының көзқарастарымен берік үйлесім табады. Оны да өз заманы әбден түңілдіріп, жирендірген. Шайырдың тіліне тиек болған «қайғы заман», «әділетсіз заман», «тілді байлаған заман», «қара тұман басқан заман», «тарылған заман» ел-жұртты тығырыққа тірейді. Заманына күйінген, ауыртпалыққа налыған Дулаттың дағдарысы, Шортанбайдың шарасыздығы, Мұраттың мұңы Бердақта да бар.

Заман жылдан-жылға теріс айналды,
Ақылдылар жол таба алмай ойланды,
Жүйрік шешендердің тілі байланды.

***

Бұл дүние тарылды – ғаламат болды,
Көрмеді тұманнан мұңминдер жолды.

***

Дүние бекер, әділетті заман жоқ,
Дүние өтсе, серпілетін тұман жоқ.

***

Ойлан, кеулім, заман жүдә тарылды,
Азабынан жүректерім жарылды.

***

Ойлан, Бердімұрат, заман тарылды,
Жүректерім солғын тартты, сарылды.

Бердақ шайыр да қазақтың зар заман ақындары секілді ел басындағы ауыр ахуалды ақырзаманның белгісі деп таниды. Біздің әдебиетіміздегі ақырзамандық сарын болжалды өлең түрінде байқалады. Ал Бердақтың түйсінгені – нақ осы шақтағы ақырзаман. Қарақалпақ шайыры елдің күйзеліп, рухтың күйреуін заманақырға балайды. Бердақтың осы көзқарастары шығармаларының ұзақ жылдар бойы қапасқа қамалуына себеп болғаны даусыз.

Бердақтың ақырзаманы екі түрлі ыңғайда көрініс береді. Кең ауқымда алсақ, ел басына түскен нәубет заманаңың тарылып, тығырыққа тірелуі ретінде суреттеледі:

Менің ғаріп көңілім әбден сарылды,
Көздеріме әжеп заман көрінді.

Бердақтың осы үзінді алынып отырған «Көрінді» деген өлеңі Албан Асанның «Әжеп сұмдық заман болды» толғауымен сарындас. Әсіресе өз қоғамының азығы мен тозығын санамалап көрсетуі жағынан ұқсас. Шайырдың танымдық көзқарасының тағы бір өзгешелігі – ақырзаманды өз дәуріндегі жеке тұлғаның, яғни жеке бастың дағдарысына орайластыруы.

Мәселен:

Айралықтың зәбірі жаман,
Әркім басында ақырзаман.

***

Еркіме қой бермесең де тілекті,
Бұл басыма ақырзаман көрінді.

***

Қара баста ақырзаман тұрғанда,
Заман маған қара тұман көрінді.

Ақырзаманды адам санасындағы дағдарыс деп қабылдап, өзінің ой елегінен өткізіп, өз басындағы сезім түйсігі ретінде бағалау Бердаққа ғана тән. Оның қазақ зар заман ақындарынан өзгешелігінің бірі осында. Сондай-ақ жыр алыбы бірқатар өлеңдерінде дәстүрден бой тартпай, заманның азып-тозуын сыртқы құбылыстармен де байланыстырады. «Пейілдің тарылуы дүниенің құрып-бітуіне әкеледі» дейтін ежелгі қағида Бердақ поэзиясында да ұшырасады. («Жыл жылдан заман тарылды, Зардабынан жер жарылды»). Содан шошынған шайырдың тәубесі әркез аузынан түспейді («Заман нешік болды, Ақыры болғай ақыбет»).

Қазақ зар заман поэзиясындағы төл оппозициялы ұғымдардың – жақсылық пен жамандықтың, ерлік пен ездіктің, тектілік пен тәрбиесіздіктің дәуірлер қақтығысының негізінде орын алмасуын сипаттайтын, бір-біріне мағынасы қарсы «зор болды – қор болды» (Шортанбай) формуласы Бердақ өлеңдерін де айшықтайды.

Кимселер хәдден зор болды,
Біраздан шыннан қор болды.

***

Дұшпандарды бұл заманда зор еттің,
Сол себепті біздейлерді қор еттің...

Бердақ өлеңдеріндегі зар замандық толғаныстарда адами азғындықтың белгісі ретінде «бай азды», «ишан азды», «би азды» тұжырымдары ұшырасып қалады. Шайырдың өзі дәуірінен түңілгенде («Бұл дүние баяны азды», «Бұл заманның түрі бетер», «Бұл заманға мен не дейін?», «Зая өткердім өмірімді») сол қоғамдағы адамдардың кейбір іс-әрекетіне де шошына қарайды. Жолдан тайған имам, қайыры кеткен бай – Бердаққа қырын қараған кезеңнің тұлғалары:

Байдан сахауат болмады,
Ишанда шапағат қалмады.

Бұлайша ой түю біздің ақындарға да тән. Мәселен, Мұраттың («Байдан кетіп сақауат, Пақырдан кетіп қанағат»), Әбубәкірдің («Сабырлы жарлы озады, Қанағатсыз байыңнан») және Албан Асанның («Бай қайыры байланды») байлық пен қанағатшылық хақындағы ой-пікірлері Бердақтың топшылауларына жақын.

Зар заман поэзиясына ұқсас нышандарды Бердақ дәуірінен ілгеріде ғұмыр кешкен Жиен жырау Тағайұлының өлең-толғауларынан ұшырастыруға болады (5; 6). Мұнда да қазақ ақын-жырауларының ой-пікірлерімен үндес, мағынасы төркіндес тіркестер жеткілікті.

Жиен жырау:
Атаға бала қарамай,
Балаға ата қарамай...
Шортанбай:
Ұл сыйламас атасын,
Атасы бермес батасын.

Жиен жырау:

Бұзық болды ишаны,

Әділсіз болды қазысы.

Албан Асан:

Бұл заманның молдасы,

Сайтан болды жолдасы.

Әрине, дәстүрлі жыраулық өнердің тәлімін алған ақындардың толғауларында тақырыптас, мазмұндас сөз қолданыстарының ұшырасуы заңды нәрсе. Бұл құбылыс, әсіресе, отаршылдық белең алған кезде айқын көрініс берді. 1873 жылы Амударияның оң жағын мекендейтін қарақалпақтар Ресейге қосылды. Ал дарияның сол жақ бетіндегі қарақалпақтар бұрынғысынша Хиуа хандығының құрамына қалды. Сөйтіп, бұл халық екі түрлі әкімшілік-аймақтық басқару жүйесіне тәуелді болды. Бір елдің екіге жарылып, әркелкі саяси жағдайға бейімделуі қарапайым халықты қиыншылыққа ұшыратты. Хиуа хандығы рулық қатынастарды қолдады, Ресей отаршылдық үстемдігін танытты. Дәл осы ахуал халық шайыры Сыдық Тоқпанұлының (1857-1917) «Заман» қосығында былайша бейнеленді:

Жұртымыз екі бөлінді,

Бұқара тозып бүлінді.

***

Заман нешік заман болды,

Жылдан жылға жаман болды.

***

Бірі ақсақал, бірі болыс,

Бұны қойған хакім орыс.

Өзінің мәзхәбіне дұрыс,

Бір жаманат заман болды (7, 143).

Халықтың басындағы әуре-сарсаңды жырлай отырып, «Сұмдық заман болды» түрінде ой қорыту қарақалпақ ақындарының көпшілігіне тән. Бұл сарынның жоғарыда айтылған Бердақтың шығармаларынан, Күнқожа шайырдың (1799-1880) «Заман», «Заманда» толғауларынан бастау алатыны анық. «Сұмдық заман», «әжеп заман», «қиямет заман» тұжырымы Ресей отаршылдығы тұсындағы қарақалпақ әдебиетінде көбірек көрініс берді. Бердақтың «көзіне көрінген әжеп заманы» кейін Омар шайыр Сүгірбекұлының (1878-1922) қосықтарын да өрнектеді.

Ресей отаршылдығы тұсындағы болыстық билік жүйесінің былықтары Әбдіқадыр Бекімбетұлының (1860-1930) уытты тіліне ілікті. Қарақалпақ шайыры халықты сорған топты атап айтты («Би, болыс, бай, ишан, қожа, Сөйлесіп алып оңаша...»), күшті мен тістінің әлсізге әлімжеттігін жырға қосты («Салықты төле сылтауы, Болыстың қамшы былғауы»), парақорлықтың белең алғанын көрсетті («Арын сатып ақшаға, Болыс-билер шадыман болды»), осының бәрін заман ахуалының өзгергені деп түйіндейді («Сәл қит етсе, ауыз салды, Бір қиямет заман болды») (7, 114). Бұдан шығатын қорытынды, біздегі «Жаңа низамға» қарсылық сипатында жазылған өлең-толғауларға ұқсас шығармалар қарақалпақ әдебиетінде де баршылық. Елдің қоғамдық-саяси даму ерекшеліктеріне байланысты әр жұрттың поэзиясы өзіндік өзгешеліктермен дараланады.

Осыған орай мынадай түйіндеулер жасауға болар еді. Алдымен айтармыз, қарақалпақ поэзиясында белгі берген бұл құбылыс қазақ және қырғыз әдебиеттеріндегідей нағыз «зар замандық» деңгейге көтерілген жоқ. Олардың шығармаларын саралап қараған кезде отаршылдықтың көбіне-көп болыстық биліктің төңірегіндегі жөнсіздіктерді сынап-мінеу арқылы сипатталатынын аңғарамыз. Тек осының бәрін суреттей келіп, «сұм заман орнықты» деп қорытынды жасауы, зорлық-зомбылықты ақырзаманға балау дәстүрлері жағынан зар заман поэзиясының рухына жақындайды. Сондай-ақ қарақалпақ қосықтарының өткенді ойлап, көшпенділікті көксеу сарыны ой-толғаулардың контексінде сезілгенімен, біздегідей ағыл-тегіл сағыныш, мың батпан мұң түрінде баяндала бермейді. Қырғыз ырлары мен қазақ жырларындағы «тәуелсіздік», «азаттық» ұғымдарымен астасып жататын, бұрын үрдіс емес құбылысқа қарсылықты білдіретін тұрақты мотивтер де (үй-тамға, ақшаға, киімге, шайға, т.б. көзқарас) ұшыраса қоймайды. Алайда бұл қосықтарда қос өкпеден қысқан екі жақты билеушілердің өктемдігін көрген ұлттың азалы үні бар. Бұғауда бұлқынған халықтың қайғысы мен зары да жетерлік. Ел-жұртқа қырын келген заманға айтқан үкім көрініс тапқан. Осындай зауал келгенде тектіліктің төмендеп, топастықтың төске өрлейтіні, қордың зор, зордың қор болатыны, жердің құритыны, судың құрғайтыны туралы жаннан түңілдіретін тұжырымдар бұларға да жат емес. Сондықтан мұның бәрі қарақалпақ әдебиеттерінде зар заман поэзиясының сарындары бар екендігіне дәлел бола алады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қарақалпақ әдебияты. Нөкис: Қарақалпақ мәмлекет баспасы, 1961. – 200 бет.

2. Бердақ. Таңламалы шығармалары. Нөкис: Қарақалпақстан, 1987. – 320 бет.

3. Нурмухамедов М. Бердах – великий поэт каракалпакского народа. Ташкент: Изд. ФАН Узб. ССР, 1977. – 32 стр.

4. Муртазаев А. Алғы сөз // Кітапта: Бердақ. Таңламалы шығармалары. Нөкис: Қарақалпақстан, 1987. – 320 бет.

5. Каримов А. Жийен жыраудың өмири хәм творчествосы. Нөкис: Қарақалпақ мәмлекет баспасы, 1963. – 116 бет.

6. Давкараев Н. Очерки по истории дореволюционной каракалпакской литературы. Ташкент: Изд. АН Узб. ССР, 1959. – 222 стр.

7. Пахратдинов Ә. 19 әсирдиң ақыры 20 әсирдиң басындағы қарақалпақ әдебияты тарийхы. Нөкис: Билим, 1996. – 308 бет.

ҰЛТТЫҚ НЕГІЗДЕ ТҰЛҒА ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF EDUCATION OF THE INDIVIDUAL AT THE NATIONAL LEVEL

Ералиева Т.Е.
Т.Қ. Жүргенов атындағы
Қазақ Ұлттық Өнер академиясының оқытушысы,
Алматы қаласы, Қазақстан

ТҮЙІНДЕМЕ

Бала дүниеге келгеннен бастап, ер жеткенге дейін үздіксіз тәрбиелеу жүйесі оның үлгі тұтар асыл мұрасы болған. Қазақ халқы өз ұрпағының сана-сезімін, ұлттық психологиясын оның ата-бабадан келе жатқан салт-дәстүрімен сабақтастыра тәрбиелеу – қазіргі ең өзекті мәселе.

Мақалада ұлт ұрпағының тұлға болып қалыптасуына өз халқының тәрбиедегі озық жетістіктері мен артықшылықтарын пайдаланудың қажеттілігі және отбасынан басталған тәрбиенің үздіксіз білім беру жүйесінде жалғасын табуы, білім берудегі ұлттық мазмұнның мүмкіндіктері, сондай-ақ, ол туралы ғалымдардың тұжырымды ойлары берілген.

Кілттік сөздер: Тұлға Тәрбиесі, Ұлттық Тәрбие, Психологиялық Ерекшеліктер

SUMMARY

From birth to birth, the system of continuous education was a model of noble heritage. Kazakh people combines consciousness, national psychology, traditions and customs of their people.

The article presents the need for the use of advanced achievements and advantages in the education of the people in the formation of the nation's personality and the continuation of the education started with the family in the system of continuous education, the possibility of national content in education, as well as the conceptual ideas of scientists about it.

Keywords: Education Of The Personality, National Education, Psychological Features

Қай заманда болсын, жас ұрпақтың өнеге тұтар өзіндік ұлттық тәлім-тәрбиесі болары хақ. Қазақ елінің болашақ ұрпағының сана-сезімін, ұлттық психологиясын оның ата-бабадан келе жатқан салт-дәстүрімен сабақтастыра тәрбиелеу – қазіргі ең өзекті мәселе.

Бұл Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында «Білім беру жүйесінің міндеттері: ұлттық және жалпы азаматтық құндылықтар негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, азаматтық пен патриотизмге, өз Отаны – Қазақстан Республикасына сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге тәрбиелеу; халық дәстүрлерін қастерлеуге отандық және әлемдік мәдениеттің жетістіктеріне баулу; қазақ халқы мен республикасының басқа халықтарының тарихын, әдет-ғұрпы мен дәстүрлерін зерделеу; мемлекеттік тілді, орыс, шетел тілдерін меңгеру», - деп айрықша атап көрсетілген [1].

Халқымыздың бала шыр етіп түскеннен бастап, ер жеткенге дейін үздіксіз тәрбиелеу жүйесі оның үлгі тұтар асыл мұрасы болған. Қазіргі кезде халық тағылымынан туындаған тәрбиенің небір асылдары бүгінгі жастарымыздың бойынан табыла қоймайтыны, кейде тіпті жағымсыз қасиеттердің әр жағдайда көрініс беруі ұлттық тәрбиеге жат мінезді танытып, бізді еріксіз қынжылтады. Әрине, еш пенде қалыптасқан мінезбен дүниеге келе алмайды. Олай болса, жас ұрпақты биязды мінезді, үлгілі шәкірт етіп тәрбиелеу ісі орта мектеп пен жоғары оқу орындарының ортақ ісі ретінде, ондағы ұстаздардың қам-қарекетіне байланысты.

Өнегелі ұлттық дәстүрге тәрбиелеудің жолы сан алуан. Ата-бабаларымыз ұлттық ізгілікті, елдік мерейін көтерген рухани мұраны кейінгі ұрпаққа жеткізіп отырған. Осынау асыл өсиеттей аталы сөздерді білу – бәріміздің парызымыз. Халық түйген тұжырымдар, ғасырлар бойы зергерлік ұқыптылықпен сұрыпталған үрдістер, дамыған даналық дәстүрлер, ұстаздық ойлар – ең парасатты тәжірибе. Бүгінгі ұрпаққа кешегінің көзімен қарамай бүгінгінің биігінен үңілу, халқымыздың үлгілі өсиеттерін асқан ұқыптылықпен пайдалану баршамыздың қасиетті борышымыз. Өйткені өсер ұрпақтың өнегелі өсиет тұтар өзіндік тәлім-тәрбиесі болмай, жарқын болашаққа жету қиын [2].

Жан-жақты, толыққанды дамыған тұлғаның міндеті – қолда бар мүмкіндіктің барлығын, соның ішінде сана-сезімін, эмоциясы мен ойын пайдалана, өз психологиялық ахуалын өзі басқарып үйрене білуі тиіс.

Тұлғаның ұлттық дүниетанымы дегеніміз – ұлттық болмыстың көрінісі, яғни ұлттық мінез-құлық бітістері, діни наным-сенімі, тарихи санасы, басқа да дәстүрлі мәдени-рухани көзқарастар жүйесінің жиынтығын айтамыз [2].

Тұлға мінезі көптеген адам бойындағы ерекшеліктерге, соның ішінде танымдық процестерге де әсер етеді. Мінез әрбір адамның жеке-даралығын және жеке адамдық ерекшеліктерін көрсетеді. Адам мінезі жеке адам қызығушылықтарымен, қажеттілігімен, бағдарларымен, бағытымен, мотивімен, т.б. байланысты.

Қоғам өмірінде қазіргі кезде жүріп жатқан терең экономикалық өзгерістер халқымыздың баға жетпес рухани байлықтары: тілі мен ділі, діні мен тарихы, өнері мен әдебиеті, табиғи ортасы, күн көрісі мен шаруашылығына (қолөнері, киім-кешегі, ою-өрнегі, әуез аспаптары, үй жиһазы, т.б.) байланысты небір асылдары, қысқасы, ұлттың бүткіл болмыс-бітімін жаңартып, жаңа мазмұнмен байытуда. Әрине, еліміз бен жеріміздің түпкілікті иегері қазіргі қазақтардың психологиясында осы қазақтарға ғана тән біртұтас ұлттық ерекшелік бар деп айту қиын. Өйткені, қазақ этносының қазіргі бүкіл тыныс-тіршілігінде, от басындағы әдет-ғұрпы мен салт-дәстүр, жөн-жосық, жол-жоралғысында кең-байтақ өлкемізді біраздан бері мекен етіп келе жатқан басқа этностар мінездерінің элементтері де көрініс беріп жүр. Десе де, бәз біреулер айтып жүргендей, біз жылқы мінезділіктен айрылған, «қой мінезді» момын, жуас, намысы жаншылған халық емеспіз [3].

Қазақ халқы сонау есте жоқ ескі заманнан өзінің қадір-қасиеттерін қызғыштай қорғап, көздің қарашығындай сақтап, бұған шаң жуытпай, өз ұрпағын ауыздандырып келген ел. Сондықтан да қазіргі ұрпақ осынау ұлттық қасиеттерімізді ерекше қастерлеп, мақтан тұтып, жас өскіндер осы рухта тәрбиеленуілері тиіс.

Қазақ халқы өзінің ұлы мен қызын қаршадайынан намысқойлыққа баулып, Отанына, кір жуып, кіндік кескен жеріне дақ түсірмеуді қатты ескерткен, «арым - жанымның садақасы» - деп, ар-намысты бәрінен де жоғары бағалаған. Мағжан Жұмабаевтың «Батыр Баян» поэмасындағы Баян батырдың інісі Ноян жастық пен махаббаттың сезім күшін ақылға жеңдіре алмай, қолға тұтқын болып түскен қызбен бірге қалмақ еліне қашып кеткенін білесіңдер. Ағайын-туысқандарының «елін сатып кетті» деген бірауыз сөзі намысына тиген Баян батыр оларды қуып жетіп, өлтіреді ғой. Кешегі Ұлы Отан соғысы кезінде өз ұлтының намысын қысқыштай қорыған қазақ жауынгерлері қаншама. Атышулы Бауыржан Момышұлы, Қасым Қайсенов, Рақымжан Қошқарбаевтың намыс сезімі қандай жоғары деңгейде болғаны белгілі. Осы соғыста жүзге жуық қазақ жауынгерлерінің Совет Одағының Батыры атағын алуы да ұлттық намысқойлығымыздың белгісі емес пе? Қазақ халқының арғы-бергі тарихынан мұндай мысалды көптеп табуға болады. Мәселен, 1986 жылғы 17-18 желтоқсанда қазақ жастары жүрек әмірімен ұлттық намысты қорғап, халқымыздың ардагер ұлы Д. Қонаев жұмыстан алынғанда оның орнына Қазақстанның басшысы қазақ ұлтынан, не болмаса қазақстандық болсын деп заңды талап қойған жоқ па? Осынау әділетті талап-тілек аяққа тапталып, арты қанды қырғынға ұласып, қаншама адам қаза болды. Қазақ қыздарына қол жұмсап жатқан қарулы милиция қызметкерлерінің анайы ісіне шыдай алмаған Қайрат Рысқұлбеков жігіттік намыспен арашаға түскені үшін аяусыз жазаланып, өмірін қиды. Ол өлімге қасқая қарсы қарап тұрып, тергеушілер алдында басын имеді. Оның Атам десең атыңдар, Еркек тоқты - құрбандық» деген сөзі кейін нақылға айналып, ұлт намысын қозғаудың тамаша ұраны болды. Қайраттың осынау жүректілігі ұрпақтан ұрпаққа үлгі боларлық, ұлттық намысты жанынан артық бағалаудың тамаша үлгісі.

Қазіргі нарықтық қыспақ кезінде өз халқының тілін, тегін білмейтін, ұлттық намыс деген ұғым есіне кіріп те шықпайтын, халықтық салт-дәстүрге, әдет-ғұрыпқа пысқырына қарап, өз «ұстаздарының» қолдауымен, сауда-саттық, алыпсатарлықпен байып, доллар жинап, байлықтың буына семіргендерге ұлттық намыс жағы жетпей жатады. Олар халқымыздың бүкіл әлемге дербестігін әйгілейтін ата Заңы мен көк байрағын, теңгесі мен ән ұранындағы «Жаралған намыстан қаһарман халықпыз!» деген тіркесті, жүректен жарып шыққан ұлы сөздің мән-мағынасын ойлап та жатпайды.

Ертеректе қазақ ауылындағы бір адамның жасаған ағаттық ісіне бүкіл ауыл-аймақ намыстанатын еді. Ауылдың бір ұрысы немесе тентегі бұзақылық жасаса оның жазасын бүкіл ел болып мойындап, төлемін төлеп отыратын. Билер сөзінде, ақын-жыраулар тағылымдары мен айтыс, термелерде, тіпті күйеу мен балдыз әзілінде де жігіт намысына тиетін оғаш істер сын елегіне ерекше алынып отырған-ды. Ұлттық рух мәселесі туралы сөз қозғағанда М.Лацарус пен С.Штейнталь еске түседі, себебі олар қазақ халқының «Ұлттық психологиясы мен тіл білімі соншалықты тереңде, оның мәнін түсіну үшін бірнеше рет қайта қайталап оқымасаң түсіне алмайсың» деген екен [4].

Өз ұрпағын ата-баба рухында тәрбиелеп, ұлттық намысты ту етіп ұстаған халқымыз «Қоянды қамыс өлтіреді, ерді намыс өлтіреді» дегенді үнемі еске салып келеді. Қазақ жесірін өгейсітпеген, жетімін шеттетпеген аса бауырмал халық. Қазірде туған жұртының әдет-ғұрпынан, дәтүр-салтынан бейхабар кейбіреулер имандылықтан мәңгүрттікке қарай бет алуда. Ал, мейірімсіздік пен қатыгездік сондайлардан шығады.

Ұлтымыздың арақ ішімдігін «ḥарам» деп, оны тоғыз жаудың яғни, жалқаулық, аңқаулық, жасқаншақтық, суайттық, өсекшілдік мақтаншақтық бөспелік деген сияқты біріне жатқызған ғой.

Халқымыздың жайсаң психологиясын аса биіктен көрсететін ұлттық ерекшеліктерінің бірі - суырып салма шешендік. Бейнелі, астарлы,тұспалдап айтатын шешендік сөзге аса үйір халық екендігіміз жайлы ғұлама ғалым Шоқан Уәлиханов: «қазақ шешендікке құмар, сөз өнерін, әсіресе әзіл-оспақты жаны сүйеді» - деп, кезінде айтқан еді. Халқымыз «Тіл тас жарады, тас жармаса бас жарады», «Жылы-жылы сөйлесең, жылан інінен шығады»-деп, сөз құдіретінің психологиялық астарын жақсы аңғарған. Шебер де, шешен сөйлей білу – адамның асыл қасиеттерінің бірі есептелініп, мұны олар өзгелерге психологиялық жағынан әсер етудің ерекше құралы, тәсілі деп санаған [5].

Шешендік өнер дарыған кісі отаншыл, елінің салт-санасын, әдет-ғұрпын жетік білетін ұшқыр ойлы орақ ауыз, от тілді, күміс көмей» болып келеді. Ол халықтың бастан өткізген «тар жол, тайғақ кешулерін», арман тілегін, мұң-зарын, өмірлік құндылықтарын бірер тіркеспен ғана «өмірдің оғындай», «тайға таңба басқандай» етіп, яғни «тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйінін» ғана айтады. Халқымыздың осынау тамаша қасиетін кезінде тіпті бізге оң қабақпен қарамайтындар да көре білген. Мәселен, неміс саяхатшы А.Брем: «Қазақтар сөз өнеріне жетік келеді. Бұл қасиет жұрттың бәріне де, әліпті таяқ деп білмейтіндерге де, байға да, жарлыға да тән қасиет» десе, шығыстанушы П.М.Мелиоранский: «Қазақтар шешен, әрі әдемі сөйлеудің шебері» дейді. Ал, көне түркі жазбаларын зерттелген С.Е. Малов осы ойды әрмен қарай былайша жалғастырады: «Түркі халықтарының ішіндегі ең суретшіл, образды тіл – қазақ тілі». Қазақтар өзінің шешендігімен, әсемауыз әдебиетімен даңқты. Расында да, батыр Б.Момышұлы ағамыз айтқандай, біздің туған тіліміз өзінің өткірлігімен «бой балқытып, тамыр шымырлатып, жан жүйені жандырып, құлақ құрышын қандырып, ұғымыңа қонымды, жүрегіңе тиімді тіл» емес пе? Осындай аса бай тілі бар халықтың шешен болмасқа қандай дәті бар? [6]

Бір көргенін жазбай танып, ілезде жаттап ала қоятын, өз ойын екінші адамға жеңіл де жедел түсіндіре алатын осынау қарапайым халықтың асқан зеректігіне қазақ даласында болған шетжұрттықтар ауыздарының суы құрып қайран қалып отырған ғой. Олар қыр халқының, сондай-ақ, ыстық-суыққа аса шыдамдылығын, қиыншылыққа төзімділігін айтудан жалықпаған. Мәселен, поляк зиялысы А.Янушкевич бұл жөнінде былай деп жазыпты: «Қазақтардың ақыл-ой қабілетінің кереметтігіне барған сайын біздің көзіміз жетуде. Сөздері қандай жеңіл! Әрқайсысы айтайын деген ойын түсіндіруге де, қарсыласының дәлеліне бірден тойтарыс беруге де керемет шебер». Осынау ұлттық тамаша қасиетімізден қазіргідей тіл жұтаңдығына кезіккен алмағайып заманда айырылып қалмай, оның тұтас көлемін көздің қарашығындай сақтай алмасқа бұдан ұлттық намысқа нұқсан келетін хақ. Олай болса, еңбектеген баладан еңкейген кәріге дейінтуған тіліміздің ардақтап, оның қадір-қасиетін мақтан тұтып, соның көсегесін көгерту жолында жатпай-тұрмай әрекет етуіміз қажет.

М. Монтескье қазақ халқының қайраттығын, төзімділігін олардың географиялық климатына байланысты оларды: суық климатта өмір сүретіндерді - өте шыдамды, әрі қайратты, сабырлы деп түсінген, ал жылы жерде өмір сүретіндерді – мінездері жайсаң,

ақкөңіл» деп атап көрсеткен. Сондықтан адамның қайраты не батыл, не жасық, шабан болады. Батыл қайратты адам алды-артына көп қарамайды, іске белсеніп кірісіп кетеді. Шабан кісі көпке шейін толқып, жуырда ештеңеге табан тірей алмайды. Кейде белгілі бір қорытындыға келе алмай дағдарып қалады. Оның себебі мынада:

Мысалы, қайрат, ақыл, сезім бір-бірімен байланысып, біріне-бірі рең беріп отырады. Қайратқа сезімнің әсер беру жағынан қарағанда, адамның қызмет түрлерін де былай бөлуге болады:

а) сипат жағынан – қызықты, қызықсыз.

ә) орнықтылық – оңай тыныштану, санаға ұзақ уақытқа шейін әсер беру.

б) жігер – аз күшті, көп күшті.

в) уақыт – тез, немесе шабан [7].

Сезімнің осы жақтары қайраттың әрбір кездерімен тоғысып қызметті де өзгертуі мүмкін. Мәселен, табанды, ұзақ сезім ұшқары, не терең кейіпкердің мінезіне түрлі сүрең береді. Сол сияқты ақыл қасиеттер де қайратқа түрлі ықпал жүргізеді. Мәселен, кейбіреулер ойлаудың талдау жолына, кейбіреулер салыстыру жолына икемді. Ақылдың осындай өзгеше сипаттары, адамның қызметіне де, қылығына да рең береді.

Жоғарыда көрсетілген қасиеттер ата-бабамыздың адамзат пен қатар асыл қазынасындағы өздері аңсаған үлгілі адамзат бейнесін көрсетеді. Осындай сипатта әр ұлымыз бен қызымыз нағыз «Тұлға» атанса, халқымыз адамзат көшінде әркез ардақты орында болары хақ.

Тұлғаның ұлттық болмысын қалыптастыруда осы аталған ұлттық мінез бітістерін бала бойына дарыту біздің мақсатымыз болып отыр. Келешек ұрпақты ұлттық негізде тәрбиелеу – бұл бүкіл қазақ елін алаңдататын мәселе. Сондықтан, жалпы білім беру мекемелерінде қазіргі кезде оқушылардың ұлттық психология мен ұлттық педагогиканы меңгеруі аса қажет.

Жеке тұлғаны қалыптастыру қоғамдық қатынастар жүйесінде, мақсатты түрде ұлттық тәрбие жолымен жүргізіледі. Мұны дәлелдейтін қағида оқыту мен ұлттық тәрбие берудің ғылыми-теориясының бірден-бір негізі болып табылады.

Ата-бабаларымыздың тәрбиесінің қай түрі болсын, жеке тұлға бойына ұлттық болмысты қалыптастыру үшін оларды өзінің ұлттық әдет-ғұрыптарымен, салт-дәстүрімен сусындату қажет. Сондықтан, дәстүр ұғымына жаңаша көзқараспен қарасақ, онда ол үш үрдіспен сипатталады.

Біріншіден, дәстүр – жалпыхалықтық. Олай деуге себеп – оның өзі тұлғаның жеке басының жағдайына байланысты емес, халықтың әлеуметтік, психологиялық, мәдени, тлып жатқан басқа да тұрмыстық, дүниетанымдық жағдайына байланысты.

Екіншіден, дәстүрдің тағы бір сипаты – тұрақтылығында. Ол оңайлықпен өзгере салмайды, орнықтылығымен ерекшеленеді.

Үшіншіден, дәстүр ұрпақтан ұрпаққа беріледі. Егер осы сипаттамаларға тереңірек үңілсек, онда ұрпақтан ұрпаққа берілетінін аңғарамыз. Бізге үзіліп қалған дәстүрлерімізді қалпына келтіру үшін ұлттық психологияны енгізу қажет. Соның арқасында жеке тұлғаға барлық дәстүрге арқау болып тұрған – ұлттық рух деген киелі, қасиетті ұғымды сезінуге, ұрпақ сабақтастығын сақтап жалғастыруға үйретеміз.

Осылайша, жеке тұлғаның ұлттық сана-сезімін қалыптастыра аламыз. Тұлғаның ұлттық болмысы мен ұлттық сана-сезімі отбасында және мектепте қалыптасады. Ол үшін мектепте ұлттық психологияны енгізі керек. Мектепте ұлттық болмысты қалыптастыру үшін арнайы мамандар дайындалуы қажет екені дәлелденді. Оқушыларға ұлттық психологияның түсініктерін қалыптастыру үшін пән сабақтарында ұлттық психологияны пайдалану қазіргі кезде ең тиімдісі болып отыр.

Ұлттық психологияның оқушыларды тәрбиелеу мен дамытуға мүмкіндіктері шексіз, өйткені, жеке тұлғаның барлық компонентеріне (танымдық, эмоционалды-жігерлілік, мінез-құлықтық т.б.) әсер етеді. Ұлттық психологиясының асыл мұраларын (әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерін, мәдениетін, тарихын жетік білуге, ұлтжандылық) зерттеу, қазақ ұлттық тәрбие дәстүрлерін талдау, ұлттық эстетикалық тәрбиені жүзеге асыруға этнопсихологиялық талаптарды, әдіс-тәсілдерді, амал-жолдарды, өзіндік ерекшеліктерді бүгінгі күнде көзден таса болып бара жатқан, бірақ өте қажетті деген дәстүрлерді (баланы ерте бастан ұлттық қолөнерге баулу, туыстық байланыстар т.б.) көре білу мұғалімдер мен психологтарға оқушыларға ұлттық тәрбиелеу беру ісін ойдағыдай жүзеге асыруға көмектеседі. Ол үшін:

а) ұлттық психологияның озық идеяларын психологиялық тәжірибеде тиімді түрде пайдалану;

б) қазақ халқының мәдени мұрасын жалпы білім беретін мектептердің оқу пәндерінің мазмұнына енгізілуі;

в) ұлттық тәрбиені беру тәжірибесінде оқушыларды эстетикалық тұрғыда тәрбиелеудің тарихи қалыптасқан өркениетті түрлері мен әдістерінің пайдаланылуы;

г) ұлттық психология идеяларын оқушылардың білім алудағы іс-әрекетіне ғана емес, сонымен бірге оқудан тыс іс-әрекетіне де эстетикалық ұғымдарды қалыптастыру;

д) мұғалімдер мен психологтардың білімін жетілдіру институттары, әдістемелік оқу құралдарын т.б. даярлауды жүзеге асыру қажет.

Ұлттық негізде тұлға қалыптастыру – оқушылардың ұлттық санасын, намысын, ұлттық мінез-құлқын және ұлттық дүниетанымын ары қарай дамытуға ықпал етеді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы //Егемен Қазақстан, 1999ж. 11 мамыр.
2. Жарықбаев Қ.Б., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. - А.: Санат, 1995. - 96 б.
3. Қазақстан Республикасының этникалық-мәдени білім беру тұжырымдамасы. - А., 1996.
4. Бөлеев Қ. Қазақ этнопедагогикасы. – А.: Нұрлы әлем, 2001.
5. Ұзақбаева С. Тамыры терең тәрбие. - А., 1995.
6. Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі. - А., 1995.
7. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының тарихы. - А., 2003.

CONCEPT OF LIFE ORIGIN ON THE EARTH

ЖЕР ҒАЛАМШАРЫНДА ТІРШІЛІКТІҢ ПАЙДА БОЛУ КОНЦЕПЦИЯЛАРЫ

K.N. Zhailybay
Doctor of Biological Science, Professor
Associate Professor **Orazbaev K.I**
senior lecturer of the **N.K. Nurmash**
Kazakh State Women Teachers University, Almaty.
Kazakhstan.

ABSTRACT

According to the concept developed by A.I. Oparin - G.Holdane, life originated from inanimate matter in the course of the long-lasting chemical and biological evolution on the Earth. Low-molecular compound such as: ammonia, methane, H_2S, first were formed on the surface of cooling down Earth from carbon, hydrogen, nitrogen, carbon monoxide and water steam resulting from the free energies action (volcano, lightning, explosions). Later on, these compounds formed various substances in water environment interacting with each other and other compounds, which was proved by the tests conducted by S. Miller. Among those substances the compounds with -N=C=N bonds were very reactive with the other substances. As a result of these and other reactions, many organic substances were formed in the original seas and made up the "original broth". Then, coacervates - probionts, separated from the environment by membranes, came to being. Hereditary apparatus of the nucleinic acid consists of the initial "cell-like formations". Ribozymes-RNA possessing catalytic properties and acting as proteins were identified in 1980. As a result, RNA world theory was developed. According to this theory, there was neither DNA nor proteins in those original cells but they could reproduce thanks to the RNA ribosimes. Later on (millions years later) RNA molecules evolved into matrixes and contributed to the synthesis of the DNA chain and to their later reproduction and origination of the real DNA molecule. Initial cells could develop universal abilities such as energy accumulating ATF molecules and RNA ribosimes.

Keywords: A.I. Oparin-G. Holdane Concept, Chemical And Biological Evolution On The Earth, S.Miller's Experiments, Coacervates, Membranes, RNA Ribosimes, RNA World Theory, First Origin of DNA.

АҢДАТПА

А.И.Опарин-Дж.Холдейн концепциясы бойынша тіршілік өлі материядан ұзақ (миллиондаған) жылдарғы химиялық және биологиялық эволюция нәтижесінде пайда болған. Суынып келе жатқан Жер бетінде бос энергиялар (вулкан, найзағай, жарылыс) әсерінен көміртегі, сутегі, азот, уля газ (CO), су буларынан алғашқыда жай молекулалы қосындылар: аммиак, метан, H_2S пайда болған. Сулы ортада бұл қосындылардың өзара әсерлесуі нәтижесінде алуан түрлі заттар түзілді және бұл С.Миллер тәжірибесі арқылы дәлелденді. Осы заттар ішінде – N=C=N – байланысы бар қосындылардың басқа заттармен қосылысу мүмкіндігі жоғары. Осындай және басқада реакциялар нәтижесінде мұхиттарда көп мөлшерде органигалық заттар пайда болып, сорпа тәрізді «алғашқы

бульон» қалыптасты. Сосын қоршаған ортадан мембраналар арқылы бөлектенген коацерваттар және протоклеткалар пайда болды. Алғашқы клетка тәрізді тіршілік иелерінде тұқым қуалау аппараты нуклеин қышқылдарында жинақталған. 1980 ж. катализатор қасиеті бар және белок тәрізді жұмыс атқара алатын рибозима-РНҚ анықталды. Нәтижесінде *РНҚ әлемі теориясы* қалыптасты. Бұл теория бойынша, алғашқы клеткаларда ДНҚ және белоктар жоқ болған, бірақ олар рибозима-РНҚ арқылы өздерінің көшірмесін синтездей алған. Кейінгі кезеңдерде (миллиондаған жылдар өткенде) РНҚ молекуласы арқау, матрица болып, ДНҚ тізбегі синтезделген, сосын бұл тізбектер екі еселеніп, кәдімгі ДНҚ молекуласы түзілген. Сонымен бірге, алғашқы клеткалар универсальды мүмкіндігі бар АТФ молекуласын және рибозима-РНҚ комплексін синтездеп қалыптастыра алған.

Кілттік сөздер. А.И.Опарин-Дж.Холдеин Концепциясы, Жер Ғаламшарын-Дағы Химиялық Және Биологиялық Эволюция, С.Миллер Тәжірибелері, Коацерваттар, Рибозима-РНҚ, Мембраналар, РНҚ Әлемі Теориясы, ДНҚ Молекуласының Алғашқы Кезеңде Пайда Болуы.

According to physicists, a massive explosion of very small and very dense material happened 13.5 to 14 billion years ago resulting in formation of cosmic bodies. Gaseous-dust particles not making a part of the Sun gradually grouped together and cooled down forming the planets. The elements necessary for life such as: carbon, hydrogen, nitrogen, phosphorus, sulfur, etc., were formed as a result of nuclear reactions going on in stars.

Scientists assumed [1,2] the presence and appearance of organic substances in gaseous-dust protoplanets. Those phenomena were proved by a team of scientists of the Novosibirsk Institute of Catalysis under the guidance of V.N. Parmon, the member of the Science Academy, using complex calculations and computer modeling. In gaseous-dust protoplanets, organic substances were formed as a result of interaction of hydrogen, nitrogen, toxic carbon monoxide (CO), hydrogen cyanide and other low-molecular compounds. Presence of solid catalysts, such as iron, magnesium, nickel and other elements is a prerequisite for the appearance of such substances. Therefore, from the very moment of the Earth origin, there were organic substances necessary for life origin on the planet [1,2].

In 1924, A.I. Oparin, the Soviet biochemist, member of the Science Academy, and later on, in 1929, G. Haldane, the British scientist, proposed the concept of self-emergence of life on Earth from inanimate matter (the concept of abiogenesis), which was supplemented and developed by scientific research of other scientists. In the course of chemical evolution, i.e. complex and long-lasting interaction of inorganic compounds' molecules, life originated from inanimate matter. There were all the necessary conditions for such complex changes on the Earth back then [3]. Thus, low-molecular compound such as: ammonia, methane and H_2S, first were formed on the surface of the cooling down Earth from carbon, hydrogen, nitrogen, poisonous carbon monoxide (CO) and water steam resulting from the free energies action (volcano, lightnings, explosions). Later on, these compounds formed various substances in water environment interacting with each other and other compounds. Among those substances the compounds with -N=C=N bonds were very reactive with the other substances. Thus, due to the addition of an oxygen atom to carbon atoms, the reaction of low-molecular compounds with nitrogen bases can be synthesized in large quantities by a variety of organic substances.

In the beginning, the atmosphere of the Earth consisted of CO_2, ammonia, methane, H_2, H_2S, water steam and other gases, but there was no oxygen. As a result, a *heterotrophic reduced biosphere was formed*. An insignificant accumulation of oxygen in the Earth's atmosphere was formed resulting from the influence of ultraviolet radiation of the Sun and the effect of lightning on water vapor and its decomposition. According to calculations by G.Uri, amount of oxygen was no more than 0.001 of its present content. This small amount of the oxygen bound to reduced compounds, substances, i.e. was used for oxydation reactions. The following substances oxidation reactions happened: NH_2 to NO_2, CH_4 to CO_2 and H_2S to SO_4. In some cases, methyl alcohol, formaldehyde, formic acid and other substances were formed as a result of the CH_4 oxidation reaction; and they, together with the precipitation water, entered the aquatic environment (the original seas and oceans). These substances reacted with ammonia, hydrogen cyanide and other substances and formed amino acids, adenine and other compounds. As a result of such and other reactions in the water environment (in the primordial seas, oceans), many organic substances were formed and the initial broth [2,3,4] was formed in the aquatic environment. Evolution of the chemical substances in the atmosphere and the initial aquatic environment of the Earth and the possibility of abiogenesis synthesis of organic substances were experimentally proved by American scientists, chemist S.Miller and physicist G.Uri in 1953. They simulated the composition of the initial atmosphere of the Earth in the laboratory environment stimulated it with an electric charge. As a result the following amino acid compounds were formed: glicogol, dl-alanin, β-alanin and other amino acids. Additionally, hydrocyanic acid and aldehydes were formed as a result of electric charges impact (Fig.1).

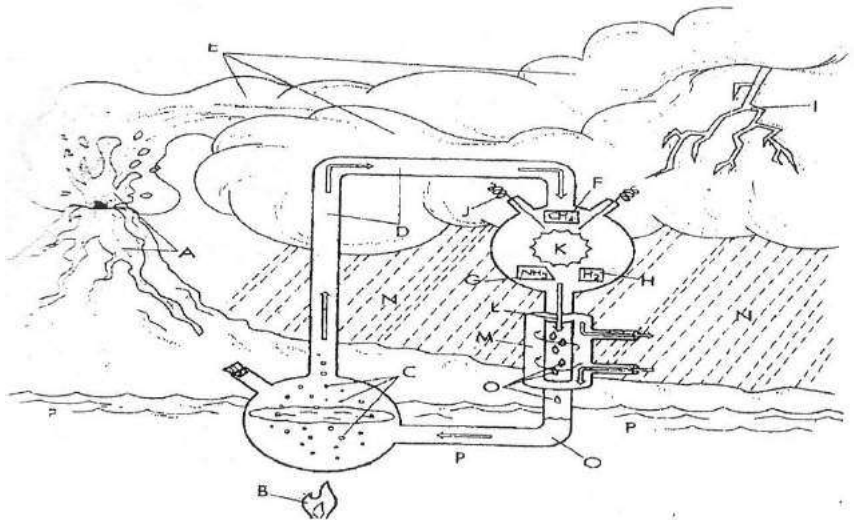

Figure 1. Experiment carried out by S.Miller (1953), supporting the origin of organic substances on the Earth many billion years ago.

Notation; A - volcano; B - fire; C - boiling water; E - atmospheric gases; F - methane; G - ammonia; H- hydrogen; I - zoning; J- electrodes; K-electric discharges; L- condenser vessel; M-helix of the capacitor; N- rains; O-organic molecules; P- waters of the seas.

The following results can be inferred from the results of such experiments [2, 3, 4]:

1) Direct effect of electric charges resulted first in formation of hydrocyanic acid, amins, aldehydes, alcohol, many organic substances, cyanoethylenes. Some amino acids, hydroxy

acids, fatty acids and polymers were synthesized in the aqueous medium as a result of their interaction;

2) the above substances were formed in the gaseous environment as a result of the effect of electrical discharges and the mutual reaction of free radicals and ions. It has been established by the later studies that adenine, guanine, adenosine, adenosine monophosphate, adenosine diphosphate, adenosine triphosphate can be synthesized in the abiogenic conditions (in the natural environment). Complex-molecular compounds such as proteins, lipids, nucleic acids and their derivatives can be formed from the low molecular weight substances as a result of the polymerization reaction.

According to the results of the research conducted by German scientists, interaction of the inorganic substances such as hydrogen cyanide (HCN), poisonous carbon monoxide (CO) and other substances emerging from volcanic sources on the ocean bed organic compounds are formed at a temperature of +80 to $+120^0$C . Currently, some types of bacteria dwell in some thermal springs (+65 to $+80^0$C). In the very early Archean period (3.5 to 3.8 billion years ago), the bacteria were resistant to even higher temperature conditions (+64.8 to + 73.3°C) and grew in such conditions while in modern conditions bacteria live at the temperature of +37 to + 35^0C. At the initial period of biosphere evolution, bacteria grew and developed in thermal springs. Therefore, initial living organisms originated, grew and developed in the conditions of the hot geothermal springs [2,3].

According to the concept of A.I. Oparing - G. Holdane, life origin and evolution on the Earth can be conditionally subdivided into the following four periods [2, 3, 4]: **1. First Period.** Low-molecular organic compounds originated from the gases of the initial atmosphere, **2. Second period** - nucleic acids (RNA, molecular polymers) and proteins originated as a result of organic compounds polymerizations; **3. Third period** - the formation of a system of organic substances (coacervates) separated by a membrane from the environment. Academician A.I. Oparin produced formations similar to drops of fatty acids formations - coacervates, by means of strong shaking (stirring) of nucleic acids solutions, polypeptides and polysaccharides; **4. Fourth period** - origination of simple cells (probionts) with vital properties. In these cells there were reproductive apparatuses that are adapted to division (i.e. reproduction), capable of transmitting the biochemical and metabolic properties to the maternal organisms to young (daughter) cells. Chemical evolution was going on in the first three periods of life origination followed by the biological one in the fourth period. Over the period of chemical evolution, combination of polynucleoproteins with polypeptides with catalytic properties was of great importance. In the systems like that with complex metabolic activity the role of organic and inorganic catalyst elements (metals) became even greater. At the very same time, the initial, intermediate and final products should be separated from the environment in space and time. This condition was satisfied when membrane was formed. Membrane consist of proteins and lipids, separate cells and substances from the environment. Simple membranes first were formed on the initial coacervates. According to the results of research conducted by A.A. Krasnovsky (1975), the reactivity of porphyrin and its Mg complexes is enhanced only in the activated state (P^*), as well as in the reverse reductive or photochemical oxidation reactions, i.e. receipt of electrons from the donor molecule or transfer of electrons to the acceptor molecule (A). In coacervates, lipoprotein membranes were possibly of a more complex composition.

These membranes let certain substances in but keeps away some other. The penetration of porphyrin pigments through lipoprotein membranes was possibly due to the lipophilic "tails" of chlorophylls. This is the precondition for chlorophyll-like pigments origin.

Initially, hereditary apparatuses of "cell-like formation" were formed in nucleinic acids. The later researches revealed that RNA was the initial genetic material. Ribozymes-RNA possessing catalytic properties and acting as proteins were identified in 1980. Among them, ribozymes capable of copying the available catalysts for reproduction replication were found. Such ribozymes-RNA could perform the following two functions: preservation of information active work capability. As a result, RNA world theory was developed. According to this theory, there was neither DNA nor proteins in those original cells but they could reporduce thanks to the RNA ribosimes. Yet, there are weaknesses in this theory. The main weaknesses are as follows: the effectiveness of the implementation of the function of organisms by ribozymes is much lower than that of protein analogs. Nevertheless, there were no organisms of DNA-RNA-proteins type in nature and, therefore, there was not competition [2]. RNA nuclides combined with each other into RNA chains and then they evolved into RNA molecules. Later on, RNA molecules evolved into matrix and determined location of nucleotides as a result, complementary RNA chains were formed (Figure 2; 2). Having combined with ribonucleoprotein granules, RNA complexes bound amino acids with each other and formed protein-like substances. Later on (millions years later) RNA molecules evolved into matrixes and contributed to the synthesis of the DNA (Figure 2: 3).

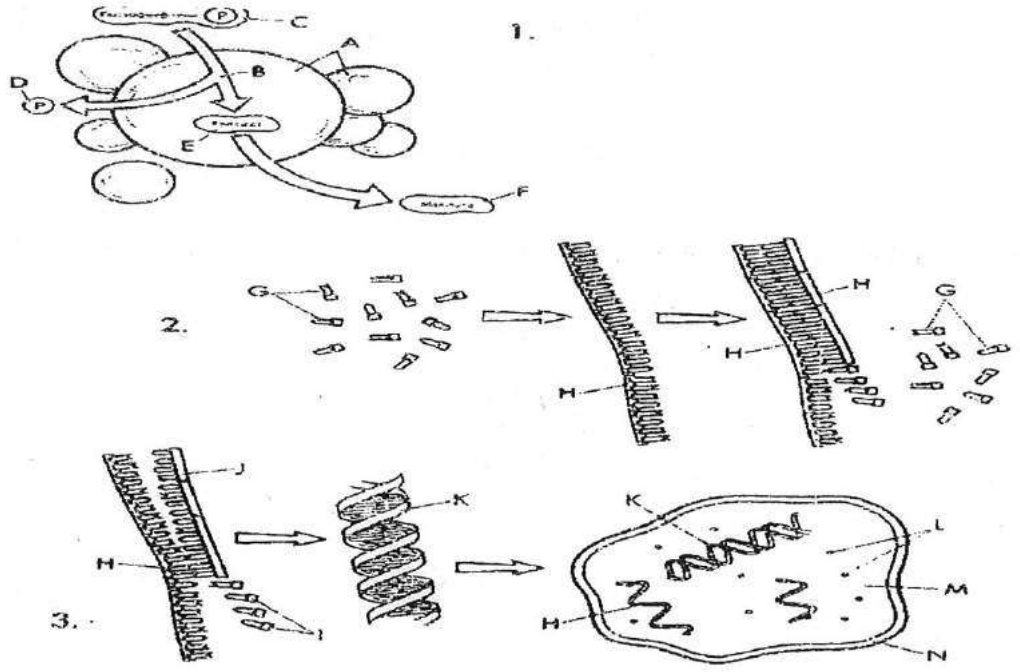

Figure 2. Life Origin on the Earth (according to I. Edward Alkamo, 2002). Conventional designation: A-coacervates; B-phosphorylase; C-glucosophosphate; D-groups of phosphates; E-starch; F-maltose; G-nucleotides of RNA; H-RNA; I - nucleotide of DNA; J-chains of DNA; K-DNA; L-ribosome; M-cytoplasm; N-membrane.

Paladeses granule structure of all living organisms (starting from bacteria and all the way up to men) is of the same types and similar. However, the species of the original ribosomes were not preserved. Canadian biochemists (Konstantin Bokov, Sergey V. Steinberg, 2009)

determined what the initial protoribosomes might be. They gradually divided (decomposed) the ribosomes of modern organisms and determined the structure of the original ribosomes [2].

The sub-23S-rRNA called the initial protoribosome is the main part of the RNA molecule. The molecule as large as 23S-pRNA could not originate in its finished form. The above named biochemists gradually "divided" the large molecule into parts but the remaining part happened to be indivisible. First, they separated 19 blocks, then the blocks 11, 9, 5, 3, 3, 2, 2, 2. Then, they separated three more blocks. At the very end, a small fragment remained and made only 7% of the main robosome. This particle was the initial catalyst environment (protoribosome) for amino acids binding with proteins by preserving two tRNA molecules. Thus, scientists proved that in the process of development and complication of the original simple molecule of protoribozyme-RNA, a modern molecule-structured ribozyme-RNA molecule was formed [2,3]. ccording to the assumptions of the scientists, 3.8 to 4.0 billion years ago, RNA molecules turned out to be a matrix, a template for the biosynthesis of DNA molecules. According to the results of the modern researches, there is an enzyme-ribozyme in RNA of molecules of some microorganisms, carrying out a reverse transcription necessary for DNA synthesis. According to the research by the members of the science academy - V.Vlasov and A.Spirin, if magnesium, calcium and other elements are present in the active center of the ribozyme-RNA complex, the enzyme works faster and interacts better with lipid membranes. There were many ions of magnesium and calcium in the initial aquatic environments (sea, oceans) [2,5].

Synthesized DNA molecules, after becoming a matrix, in turn, formed (copied) other DNA chains (J) (Fig. 2). DNA molecules are more stable and initially they were formed during the organisms dormant period of organisms, only in the aftermath they turned into the main place of preservation of hereditary information. There was one chain of DNA molecule (K), RNA (H) and ribosome (L). They are all concentrated in cytoplasmic formations (M) and separated from the surrounding medium by a membrane (N) (Fig. 2). Some modern bacteria have this structure. In opinion of the corresponding member of the Russian Medical and Technical Academy, Yevgeniy Zaraiskiy (2014) and Svetlana Dedysh, PhD of Biology, Professor (2014), nanobacteria is the intermediate link between the inanimate matter and the initial protoorganisms. Ther are very small of the size ranging from 20-30nm to 150nm (size of the modern bacteria is 200nm and more); however, they are not parasites (the parasitism phenomena occurred later). The process of reproduction goes on 10 times slower than that of bacteria; they live and develop in water, soil, on the surface of stones, in hot springs, even in clouds, i.e. everywhere, they are not affected by cosmic radiation, temperature, vacuum, antibiotics. Surface shells are solid, there are holes in them and through these holes an exchange goes on with the external medium by diffusion. Nevertheless, these results require further in-depth study. Thus, for a long time (billions of years) the processes of adaptation and selection proceeded among the coacervates and primary protocells: (a) in coacervates by the accumulation of protein-like polymers that carry out their life processes, (b) the appearance of the ribozyme-RNA complex, the accuracy and in the initial simple cells of the appearance of the ribosome, the location of the synthesis of proteins, (d) the correct arrangement of nucleotides from each other in nucleic acids, (d) the appearance of a DNA chain, their doubling and the appearance of a real molecule s DNA; (e) During the evolution of coacervates and protocells, penetration (inclusion) of metal ions into the active center of the ring of porphyrin

and other enzymes. This contributed to the appearance of pigments such as chlorophyll and other active enzymes; f) in the coacervates and protocells the appearance of energy-accumulating, transforming and giving up energy of ATP; Primary cells (organisms) were able to form universal opportunities that exert a strong influence on their competitiveness - the emergence of an energy-accumulating molecule of ATP (adenosine triphosphate) and ribozyme-RNA complexes. (g) as a result of the symbiosis of prokaryotes and aerobic bacteria and cyanobacteria having mitochondria and chloroplasts, the appearance of photosynthetic and eukaryotic cells that are incapable of photosynthesis. (h) From the earliest period (i.e., billions of years ago), in an archeal period, organisms were divided into kingdoms of plants, mushrooms and animals, and they developed independently and evolved with mutual influences. Scientists came to the conclusion that resulting from selection of coacervates and protocells that was going on for billions of years, the fittest, the best of the best turned into living organisms, developed, new generations appeared, multiplied and evolved. The other "unsuccessful", unaccommodated forms and species extinct.

Life origin on the Earth was not by an accident but as a result of biosphere development and evolution. Organism has to adapt to the changing environment. Currently, environment is changing faster due to the effect of the man-induced factors. This is dangerous for vital activities since the organisms fail to adapt to the fast changes and die. However, development and evolution of the bioecosystem still continues of the Earth.

So, what is life and how do we understand it? There is still now completely proven and conclusive concept of life. With the development of science and technologies, the concept of life is revised and redefined. For example, *according to the great scholar of his time, Aristotle,* who lived 384-322 BC, *life is growth and development, nutrition for building your body, aging and weakening of the body*. According to F. Engels, scientist and politician of the XIX century and founder of the scientific communism, *life is existence of protein bodies living in the constant metabolism with the environment.* This concept was in line with the level of science of that time.

The concept of life based on the achievements of modern science corresponds to the following definitions:

(a) life is a biological system with nucleic acids and proteins capable of building their own body, multiplying, fulfilling vital functions;

(b) life is the organisms in which information about genotype forms, properties, signs are collected (accumulated) in nucleic acids and carry out vital functions by the type of DNA-RNA-protein.

The realization of physiological and biochemical processes and vital functions of all organisms in the biosphere is carried out mainly by six complex organic compounds: DNA, RNA, proteins and enzymes, carbohydrates and lipids. Hereditary information is collected and stored in the DNA; RNA is the system connecting DNA and protein, "reading" the information in the DNA and "together" with the ribosomes synthesizes proteins. All active work in organisms is carried out by proteins; the enzymes regulate physiological and biochemical processes; carbohydrates and lipids accumulate as reserve substances and are used for energy purposes; the membrane in cells consists of proteins and lipids.

Thus, life is a system with internal programs capable of synthesizing nucleic acids,

proteins and enzymes, carbohydrates and lipids, having a higher degree of regulated molecular genetic structures, with emerging morphophysiological and biochemical features, and self-propagating systems. Using substances and energy from the environment , these structures and systems adapt to the changing environmental conditions thanks to the internal programs and for millions of years are selected in the process of evolution, or some organs are improved, the structures change are reduced.

For further reproduction and evolution of biosystems (life) in the very the early stage of the Earth's development appeared "protective shields" of the biosphere: the first of them - the magnetic field of the Earth. Magnetic field is generated as a result of rotation of the iron-and-nickel core of the Earth and friction with the Earth's mantle. Electromagnetic flow (of powerful particles) going from the core of the Sun runs into the Earth's magnetic field and moves to the poles and is manifested there in the form of polar aurora. This is a spectacular view but this electromagnetic flow (powerful particles) is very dangerous for living organisms. Secondly, thanks to the photosynthesis activity of cianobacteria and vegetable blanket of the Earth, oxygen accumulated in the atmosphere and ozone layer was formed at the altitude of 20-35km and absorbs the ultraviolet rays. Thanks to such protective shields, favorable conditions developed on the Earth for reproduction and development of living organisms.

LIST OF REFERENCE

1. V.N. Snytnikov, V.N. Parmonov. Does Life Create Planets? // First Hand Science, No.0, 2004. pp.20-31. http://evolbiol.ru/npr-snytnikov. Pdf

2. A. Markov Birth of Complexity. Evolution Biology Today: unexpected discoveries and new issues. M.: Astrel: CORPUS, 2010. p.527.

3. A.V. Markov, Life Origin Review Procaryotic Biosphere. 2003-2007. http://evolbiol.ru/paleobac.htm.

4. K.N. Zhailybay, N.K. Nurmash, Biological Ecology (Textbook). Almaty: Women's University. 2016. p.516.

5. M.A. Fedonkin, Life Geochemical Balance Narrowing and Biosphere Eucaryotization: Casual Relation // Paleontological magazine. 2003, No.6. - pp.30-40.

ПОЛИЯЗЫЧНОЕ ОБУЧЕНИЕ КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

MULTILINGUAL EDUCATION AS A FACTOR OF EFFECTIVE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHER OF PRIMARY EDUCATION

ЖУМАБАЕВА А.Е., д.п.н.,профессор,
КДЫРБАЕВА А.А., к.ф.-м.н., профессор
Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая,
(Алматы, Казахстан)
Email : aziya_e@mail.ru
akdyrbaeva@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Современные исследования показывают, что распространение многоязычия в мире - закономерный процесс, обусловленный коренными изменениями в образовании. Казахстан сегодня развивает политику трехъязычия. Новые социально-политические реалии Казахстана как суверенного государства требуют языковой политики, отвечающей потребностям полиэтнического населения страны и учитывающей особенности языковой, демографической и политической ситуации. В рамках данной задачи предполагается, прежде всего, создание условий для полиязычного образования в Казахстане. В современных условиях расширения международных контактов и сотрудничества между странами повышаются требования к уровню языковой подготовки студентов.. В связи с этим актуализируется проблема подготовки будущего специалиста начального образования, которая направлена на реализацию развития языковых и профессиональных способностей студента. На современном этапе модернизации образования в целом, одной из первоочередных задач педагогической науки становится обеспечение подготовки высококвалифицированных педагогов начального образования с полиязычной специализацией в контексте обновления образовательных стандартов, программ, методов и форм воспитания и обучения и связывают совершенствование профессиональной подготовки с реализацией системно-целостного, компетентностного и личностно-деятельностного подходов к образованию.

Впервые идея полиязычности была высказана Президентом Назарбаевым в 2004 году. Затем о ней как о составной части национальной идеологии Республики Казахстан Н.А.Назарбаев говорил в октябре 2006 года на XII сессии Ассамблеи народа Казахстана, когда обозначил, что знание, как минимум, трех языков важно для дальнейшего укрепления государства. Уже в своем Послании 2007 года народу «Новый Казахстан в новом мире» Глава государства предложил начать поэтапную реализацию культурного проекта «Триединство языков» в рамках долгосрочной стратегии развития конкурентоспособного Казахстана **[1].** В 2008 году по инициативе Н.А.Назарбаева было организовано АО «Оркен» для создания 20 интеллектуальных школ Первого Президента. Первая школа открыла двери в январе 2009 года в Астане. Инновационные

подходы к образованию, реализуемые в данных школах, основаны на Концепции и модели трехъязычного обучения. В соответствии с Концепцией на протяжении всего обучения с 1 по 12 классы предусмотрено изучение казахского, русского и английского языков на уровне предметов.

В статье рассматривается проблема полиязычного образования. Анализируется опыт внедрения в учебный процесс новой модели образования, способствующей формированию конкурентоспособного поколения, владеющего, как минимум, тремя языкам, рассматриваются инновационные процессы в образовании при подготовке будущих педагогов начального образования. Показано, что основными компонентами данной педагогической системы являются: цель, задачи, закономерности, принципы, основные направления деятельности, организованные формы, методы обучения и воспитания, средства и результат. Систематизирующий элемент этой модели – цель, которая может быть конкретизирована целым рядом педагогических задач

Проект «Триединство языков» предусматривает развитие трех языков: казахского – как государственного языка, русского – как языка межнационального общения, английского – для успешной интеграции в мировую экономику.

Ключевые слова: Языковая Политика, Концепция Языковой Политики, Полиязычие, Триединство Языков, Интеграция, Образовательный Процесс В Условиях Трехъязычия.

ТҮЙІНДЕМЕ

Қазіргі зерттеулер әлемде көптілділіктің таралуы білім берудегі түбегейлі өзгерістерге байланысты заңды үдеріс екенін көрсетеді. Бүгінгі таңда Қазақстан үш тұғырлы тіл саясатын дамытуда. Қазақстанның егемен мемлекет ретіндегі жаңа әлеуметтік-саяси шындықтары елдегі көпұлтты халықтың қажеттіліктеріне жауап беретін және тілдік ерекшеліктерін, демографиялық және саяси жағдайды ескеретін тіл саясатын қажет етеді.

Осы міндет аясында, ең алдымен, Қазақстанда көптілді білім беру үшін жағдай жасау көзделеді. Халықаралық байланыстар мен елдер арасындағы ынтымақтастықты кеңейтудің қазіргі жағдайында студенттердің тілдік дайындық деңгейіне қойылатын талаптар арта түсуде. Осыған байланысты студенттердің тілдік және кәсіби қабілеттерін дамытуды жүзеге асыруға бағытталған болашақ бастауыш білім беру саласының мамандарын дайындау мәселе аса өзекті болып тұр.

Жалпы білім беруді жаңғыртудың қазіргі кезеңінде педагогикалық ғылымның негізгі міндеттерінің бірі білім беру стандарттарын, бағдарламаларын, тәрбие мен оқытудың әдістері мен формаларын жаңарту барысында көптілді мамандандыруы бар жоғары білікті бастауыш білім беру педагогтарын даярлауды қамтамасыз ету және білім беруде жүйелі-біртұтастық, құзыреттілік және тұлғалық-әрекеттік тұғырларды жүзеге асырумен кәсіби даярлауды жетілдіруді байланыстырады.

Мақалада көп тілді білім беру мәселесі талқыланады. Болашақ бастауыш білім беру педагогтарын даярлау кезінде білім берудегі инновациялық үдерістерді қарастырылып, кем дегенде үш тілде сөйлейтін бәсекеге қабілетті ұрпақтың қалыптасуына ықпал ететін оқу үдерісіне жаңа білім беру моделін енгізу тәжірибесін талдайды. Педагогикалық жүйенің негізгі компоненттері: мақсаты, міндеттері, заңдылықтары, ұстанымдары,

әрекеттің негізгі бағыттары, ұйымдастыру формалары, оқыту және тәрбиелеу әдістері, құралдары мен нәтижелері көрсетілген. Бұл модельді жүйелеу элементі - бірқатар педагогикалық міндеттері айқындалуы мүмкін мақсат.

«Тілдердің үштұғырлығы» жобасы үш тілдің: қазақ тілін- мемлекеттік тіл ретінде, орыс тілін- халықаралық қарым-қатынас тілі ретінде, ағылшын тілін әлемдік экономикаға табысты интеграциялау үшін дамытуды қарастырады.

Түйінді сөздер: Тіл Саясаты, Тілдік Саясат Тұжырымдамасы, Көптілділік, Үштұғырлы Тіл, Интеграция, Үштілділік Жағдайында Білім Беру Үдерісі.

ANNOTATION

Modern researches show that the spread of multilingualism in the world is a natural process due to fundamental changes in education. Kazakhstan today is developing a policy of trilingualism. The new socio-political realities of Kazakhstan as a sovereign state require the language policy that meets the needs of the multi-ethnic population of the country and takes into account the peculiarities of the language, demographic and political situation. Within the framework of this task, it is supposed, first of all, to create conditions for multilingual education in Kazakhstan. In modern conditions of expansion of international contacts and cooperation between the countries the requirements to the level of students' language training are increasing. In this regard, the problem of training the future specialist of primary education, which is aimed at the implementation of the development of language and professional abilities of the student, is becoming more urgent. At the present stage of modernization of education in general, one of the priorities of pedagogical science is to ensure the training of highly qualified teachers of primary education with multilingual specialization in the context of updating educational standards, programs, methods and forms of education and training and associate the improvement of training with the implementation of system-holistic, competence-based and personal-activity approaches to education.

The article deals with the problem of multilingual education. The article analyzes the experience of introducing a new model of education in the educational process, which contributes to the formation of a competitive generation, who speaks at least three languages, and considers innovative processes in education in the preparation of future teachers of primary education. It is shown that the main components of this pedagogical system are: purpose, objectives, patterns, principles, main activities, organized forms, methods of training and education, means and result. The systematizing element of this model is a goal that can be specified by a number of pedagogical tasks

The project "Trinity of Languages" provides for the development of three languages: Kazakh – as the state language, Russian – as the language of international communication, English – for successful integration into the world economy.

Keywords: Language Policy, Concept Of Language Policy, Multilingualism, Trinity Of Languages, Integration, Educational Process In The Conditions Of Trilingualism.

Концептуальные основы подготовки специалистов начального образования с позиций триединства языков еще не рассматривались ни в одном исследовании и представляются актуальной проблемой современной высшей школы. От преподавателей педагогических вузов сегодня требуется применение нового подхода к овладению

профессиональными умениями, за счет которых формируется профессиональная полиязычная личность.

Современные исследования показывают, что распространение многоязычия в мире - закономерный процесс, обусловленный коренными изменениями в образовании. Потребность в быстром и качественном изменении условий подготовки будущих учителей начальных классов в высшей школе к полиязычной профессиональной коммуникации создает предпосылки для качественного обновления теоретической и практической базы образовательного процесса**.**

В современных условиях глобализирующегося общества модернизация профессиональной подготовки будущего педагога начального образования к работе в условиях полиязычной среды в РК, отвечающей вызовам времени, является одной из ключевых задач Программы развития специальности «Педагогика и методика начального обучения» Казахского национального педагогического университета имени Абая, поставившего цель в ближайшее время создать образовательную среду нового типа, научное и профессионально маркированное пространство.

Реализация этих задач становится возможной благодаря созданию адекватных педагогических условий за счет моделирования особой образовательной среды. Такую среду следует моделировать, соблюдая определенные условия, которые могут быть реализованы с учетом интеграционных тенденций развития информационного общества, а также современных данных когнитивной науки о когнитивном потенциале личности, находящейся в условиях полиязычного образовательного процесса и лингвосоциокультурной среды.

Впервые идея полиязычности была высказана Президентом Назарбаевым в 2004 году. Затем о ней как о составной части национальной идеологии Республики Казахстан Н.А.Назарбаев говорил в октябре 2006 года на XII сессии Ассамблеи народа Казахстана, когда обозначил, что знание, как минимум, трех языков важно для дальнейшего укрепления государства. Уже в своем Послании 2007 года народу «Новый Казахстан в новом мире» Глава государства предложил начать поэтапную реализацию культурного проекта «Триединство языков» в рамках долгосрочной стратегии развития конкурентоспособного Казахстана **[1].** В 2008 году по инициативе Н.А.Назарбаева было организовано АО «Оркен» для создания 20 интеллектуальных школ Первого Президента. Первая школа открыла двери в январе 2009 года в Астане. Инновационные подходы к образованию, реализуемые в данных школах, основаны на Концепции и модели трехъязычного обучения. В соответствии с Концепцией на протяжении всего обучения с 1 по 12 классы предусмотрено изучение казахского, русского и английского языков на уровне предметов.

Далее в 2012 году в статье «Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда» Н.А. Назарбаев сказал о том, что Казахстан должен восприниматься во всем мире как высокообразованная страна, население которой пользуется тремя языками. Это: казахский – государственный язык, русский – как язык межнационального общения и английский – язык успешной интеграции в глобальную экономику [2].

С сентября 2013 года начато поэтапное внедрение изучения английского языка с первого класса. В рамках реализации стратегического курса Главы государства по изучению казахского, русского и английского языков, Казахстан приступил к внедрению трехъязычного обучения на всех уровнях системы образования: в предшколе, начальной и средней школах, послесреднем образовании. Именно таким образом, считает Президент страны, мы сможем выстроить логичную систему овладения языками: азы – на уровне детского сада, в школе – базовый уровень, в университете или колледже – профессиональный язык по специальности.

Применительно к предшколе , начальной и средней школам по инициативе Президента был создан « Фонд Нурсултана Назарбаева», под эгидой которого в течение 15 лет работают международные школы» Мирас» в городах Астана и Алматы, языками обучения в которых являются казахский, русский и английский. Эти три языка изучаются в начальной и основной школах в качестве предметов. В старшей школе в качестве языка обучения используется английский. Именно в школах «Мирас» впервые была адаптирована международная модель иноязычного образования применительно к национальным условиям Республики Казахстан. Учителями вышеназванных школ накоплен значительный практический опыт международного сотрудничества в области образования, который послужил предпосылкой для формирования нового понимания качества образования и модернизации национальных образовательных систем. Однако учителей для начальной школы, знающих специфику раннего обучения иностранным языкам, совершенно недостаточно в масштабах республики. Поэтому есть настоятельная потребность в открытии новой специальности « Педагогика и методика начального обучения и английский язык».

Министерством образования и науки сделаны конкретные шаги по внедрению трехъязычного образования и в вузах страны. Примером реализации казахстанской модели полиязычного образования является «Назарбаев Университет», ориентированный на научно – исследовательскую деятельность, обучение в котором ведется на английском языке.

Кроме того, в Казахстане еще в 32 вузах по естественнонаучным и техническим специальностям ведется обучение на трех языках – английском, казахском и русском [3].

Идея полиязычия нашла свое воплощение в Государственной программе функционирования и развития языков в Республике Казахстан на 2011 –2020гг., главной целью которой является гармоничная языковая политика, обеспечивающая полномасштабное функционирование государственного языка как важнейшего фактора укрепления национального единства при сохранении языков всех этносов, живущих в Казахстане. В этой же программе актуализируется необходимость совершенствования и стандартизации методологии обучения государственному языку [4].

В Институте педагогики и психологии Казахского национального педагогического университета имени Абая имеется определенный опыт подготовки учителей начальных классов с дополнительной специализацией «Учитель начальных классов, учитель английского языка». Выпускники данной специальности еще с 2006 года преподают английский язык в начальных классах. Однако такие группы были малочисленны, так как немногие студенты в должной степени владели базовыми знаниями языковой

системы и общеупотребительным английским языком в рамках школьной программы. В 2006 году было всего 5 таких выпускников, в 2007 году – 4, в 2008 и 2009 годах – 6, в 2010, 2011, 2012 годах – по 8 человек. С 2013 года количество студентов специальности ПМНО в полиязычных группах намного увеличилось. Так, например, в 2015 – 2016 учебном году на русском отделении было 11 человек, на казахском отделении – 47. Нами был проведен социологический опрос студентов, направленный на изучение следующих показателей:

1. уровень учебной мотивации обучающихся;
2. удовлетворенность выбором специальности;
3. удовлетворенность качеством организации учебного процесса.

Анализ первичных данных показал, что в анкетировании приняли участие студенты с высокой учебной мотивацией. Средний балл респондентов составил от 3,7 до 4,0. Большинство студентов (95%) выбор профессии осуществили осознанно, на примере или по совету родителей, а также своих учителей. По результатам анкетирования 70% студентов удовлетворены получаемыми знаниями и полагают, что они в основном соответствуют задачам их будущей профессиональной деятельности.

Для оценки развития полиязычного образования были сформулированы вопросы о дополнительных занятиях языками. 74% респондентов изъявили желание повысить свой уровень английского языка и убеждены в том, что полиязычный специалист имеет больше возможностей для трудоустройства. Отсюда следует, что профессиональная мотивация будущих специалистов очевидна и имеет прагматический характер.

90% студентов отметили, что особенность изучения языков как учебных дисциплин заключается в обучении коммуникативной деятельности, т.е. освоение навыков общения на этом языке и овладение необходимым лексико-грамматическим минимумом, а также применение этих знаний в коммуникативных целях является основной целью изучения иностранного языка. Следовательно, нужно решать проблемы профессиональной подготовки будущего специалиста путем включения в образовательный процесс специально организованного обучения общению, поскольку именно в общении студент самоопределяется. Поэтому разработаны типовые программы для специальности 5В010200 – «Педагогика и методика начального обучения» по профессиональному казахскому, русскому, английскому языкам. Профессиональный русский язык – это особая функциональная разновидность литературного языка, обслуживающая профессиональную сферу общения. Программа предназначена для тех, кто изучает русский язык в качестве языка межнационального общения. Русский для казахоязычных, казахский для русскоязычных и иностранный язык для обеих категорий студентов стал в полной мере осознаваться как средство общения, средство взаимопонимания специалистов в конкретной сфере деятельности, средство приобщения к иной национальной культуре и как важное средство для развития интеллектуальных способностей студентов, их общеобразовательного потенциала. Целью вышеназванных программ является реализация полиязычного образования, направленного на подготовку высококвалифицированных конкурентоспособных специалистов педагогических специальностей, обладающих языковой компетенцией на основе параллельного овладения казахским, русским и английским языками, мобильных в международном

образовательном пространстве и на рынке труда. Профессионально – языковую компетенцию можно рассматривать как уровень языковой подготовки специалиста, обеспечивающий успешность коммуникаций, дающий возможность оперировать специальной терминологией и формирующий культуру речевого поведения в предстоящих ситуациях профессиональной деятельности [5].

Эффективность формирования умений познавательной самостоятельности у студентов при обучении языкам повысится, если в процессе обучения осуществляется интеграция языковой, компьютерной и специальной подготовки; проводится систематическое включение студентов в познавательную деятельность в условиях информационно –развивающей среды, содержащей элементы творчества; а также обеспечивается создание положительной мотивационной среды для студентов в процессе общения и познания путем использования сетевых информационных технологий.

Таким образом, сущность профессионально – ориентированного обучения языкам состоит в его интеграции со специальными дисциплинами с целью получения дополнительных профессиональных знаний и формирования профессионально значимых качеств личности будущего педагога.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Назарбаев Н.А. Социальная модернизация Казахстана: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда // Казахстанская правда. – 2012.- 10 июля

2. Назарбаев Н.А. Казахстан на пути к обществу знаний http //www.akorda.kz\

3. Исабекова С.З. Трехъязычие как фактор развития образования в Республике Казахстан // Сборник материалов межд.научн.пр.конф. с.241 – 248. – Астана, 2013

4. Государственная программа функционирования и развития языков в Республике Казахстан на 2011 – 2020 годы.- Официальное издание. – Астана, 2011

5. Жетписбаева Б.А. Полиязычное образование: теория и методология . – Алматы, Білім, 2008.

THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND NEW TRENDS IN THE EDUCATION SYSTEM

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЖАҢА ТРЕНДТЕР МЕН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ЖОЛДАРЫ

ПУТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И НОВЫЕ ТРЕНДЫ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

The Kazakh State Women's Teacher Training University
The professor of general pedagogic faculty, the candidate of pedagogic sciences
Almaty, Kazakhstan.
Correspondence: **Sarash S. KONYRBAYEVA** , Kazakh state women's teacher training

SUMMARY

The article from the point of view of new trends in the world educational space innovative pedagogical technologies in modern education and its necessity, which is very important in the educational process the implementation of the principles and experiments.

Innovative pedagogical techniques and pedagogical principles of its determination and of researchers, scientific-pedagogical measures and deviations from the standard and making the other a great scientist points to note in the use of alternative and system in action.

Main trends of education, considering its Smart-learning, education, work equipment, in the room of extra-curricular training in modern education, media, social, educational, implementation science (learning sciences), STEAM , TB. open consideration of the types.

Keywords: Trends In Education, Innovative Pedagogical Technologies, Innovative Process, Innovative Technology, Smart Learning, STEAM, Modern Education.

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада әлемдік білім кеңістігінде маңызды саналатын заманауи білім берудегі инновациялық педагогикалық технологиялар мен жаңа трендтердің жаңашылдық тұрғысынан қажеттілігі және оның оқу-тәрбие үдерісіне ендіру ұстанымдары мен тәжірибедегі орны қарастырылған.

Инновациялық педагогикалық технологиялар және оны зерттеушілердің анықтамалары мен педагогикалық принциптері, педагогикалық іс-әрекетте пайдалану мен белгілі бір стандарттың межесінен ауытқу мен балама жүйе енгізу шараларын атқаратындығын көрсетеді.

Білім берудің негізгі трендтерін қарастыра отырып, оның Smart-оқыту, білім беру жұмыс техникасы, сыныптан тыс бөлмеде оқыту, заманауи білім беру – әлеуметтік медиа, білім беру ойындарын енгізу, жаратылыс ғылымын (learning sciences), STEAM , т.б. түрлерін ашып қарастырған.

Кілттік сөздер: Білім Берудегі Трендтер, Инновациялық Педагогикалық Технологиялар, Инновациялық Процесс, Оқыту Технологиялары, Smart-Оқыту, STEAM, Заманауи Білім Беру.

РЕЗЮМЕ

В статье с точки зрения новых трендов в мировом образовательном пространстве инновации и инновационные педагогические технологии в современном образовании и его необходимости, которые очень важны в учебно-воспитательный процесс внедрения принципов и опытов.

Инновационные педагогические технологии и педагогические принципы его определения и исследователей, научно-педагогических мер и отклонения от стандарта и внесении его собеседник-большой ученый указывает на отметку в использовании альтернативных и система в действии.

Основные тренды образования, рассматривая его Smart-обучение, образование работа техника, в комнате внеклассное обучение, современное образование – медиа-социальных, образовательных игр, внедрение естественных науки (learning sciences), STEAM , т. б. расскрыты.

Ключевые слова: Тренды В Образовании, Инновационные Педагогические Технологии, Инновационный Процесс, Инновационные Технологии, Smart-Обучения, STEAM, Современные Образование.

Since the era of globalization is a revival era of the mutual integration processes of the world countries at the international level in a competitive environment, education - as a useful investment sphere ensures the stability of the economic, social and political development of the country.In turn, the competitiveness of specialists is determined by the competitiveness of socio-economic, technical systems and technologies.

Innovation is one of the main conditions for the successful implementation of new challenges facing the education sector. They help to increase the efficiency and productivity of educational work. Without innovation in education, it is difficult to introduce innovations in other areas of social work [1].

Changes, as the dialectics of life are inherent not only in our time, our society and our life. They reflect the dialectics of universal life, becoming a manifestation of the eternal struggle of human movement, that is, the well-being of man and the conditions of the new era. Only recently have such changes been very slow, but as a result of close interaction between science and technology in recent years, they have increased their intensity.

Currently, despite the common problems faced by different countries in the field of education and upbringing, it can be noted that they differ significantly from each other in the methods, goals and ways of solving educational problems. These differences arise from a different understanding of the role and importance of personal development (the importance of behavior, the role of education in personal development), the tasks of the education system in solving individual problems of society and meeting its needs for the development of society as a whole. In countries with different social and political systems, education innovations is therefore introduced for different purposes, in different ways, under different names, and different outcomes are expected. The same innovations in different countries has different functions, and the results of their use are also evaluated differently.

Sh.T. Taubayeva, S.N. Laktionova, E.Z. Battalkhanov, K.K. Kadasheva, T.O. Balikbayev, J.A. Karayev, G.K. Nurgaliyeva, K.J. Buzaubakova, S.D.Mukanova, N.I. Hvan, L.E. Rumyanseva, Z.U. Imzharova, M.M. Mukametkalikyzy and other pedagogue-scientists

explored pedagogical innovations and new education technologies in our country. Recently, the problem of innovations in the framework of level courses to improve the skills of teachers and teaching methods in accordance with the content of updated education has been widely practiced in the educational system. There are two opinions about this. And that's ok. Obviously, all the innovations go through the teachers' worldview. Trends and contradictions require consideration of innovative laws.

According to the researchers, one of the General laws characterizing the innovative processes in the education system is the law of destabilization of the pedagogical innovation environment. The essence of this pattern is as follows: any innovation process in the educational system in the course of its implementation brings pedagogical and deductive changes in the innovation and social environment. The following pattern can be called a successful implementation of the innovation process. In other words, any innovation process must sooner or later be consciously implemented. Innovation which had at first hopes for the introduction and assimilating, in the end find their way and implemented.

Thus, the problem of innovation in education contributes to the process of creating new models and methods of training and education that qualitatively change the productivity of teaching. According to many scientists, in order to achieve such objectives, the innovative activity of the teacher must meet the following requirements:

- ability to change, improve and perceive the innovative experience of others, taking into account own personal characteristics;
- understanding of own work, being aware of new scientific ideas and experience of other people;
- introduction of new scientific research, and their methodological implementation in continuous practice;
- independent creation of new methods of pedagogical innovation;
- prevent educational retardation and retreat.

The use of innovative technologies carries out measures of deviation from specific standards and the introduction of alternative systems from other fields of education, created by socio-economic conditions in teaching. Innovation activity is characterized by processes such as creation of innovations, research, preparation for use, practical use [2].

The economic power of any country, the high standard of living of the population, the place and weight in the world community are determined by the level of technological development of this country. In general, the development of society and the quality of the introduction of new technologies depend on the formation of the educational system and the level of informatization of education in this country. The experience of economically developed countries shows that it is the main key to economic, scientific and cultural development. Therefore, our task is to master modern information technologies. Learning technology is a systematic way of programming, implementation and evaluation of the learning process, based on the study of the educational process and the objectives of improving the effectiveness of training.

Each pedagogical technology includes objective methodological capabilities of a person for self-development, improvement of his / her unique and creative abilities, formation of necessary skills and abilities and creation of favorable conditions for self-development.

The basis of modern innovative technology is taking into account the personal and individual characteristics of each learner; improving the abilities and creativity of students; the formation of skills of independent work and research skills of learners.Innovative technologies include: teaching consent; the technology of humanization of education; the technology of problem education; technology education with strong support; technology differentiated instruction; technology differentiated instruction based on the binding result; modular technology education; technology project-based learning.

The pedagogical direction of improvement of technologies of training is transition to mentally developed training, using the basic ideas and advanced knowledge, transition from the program of the middle class to the differentiated curriculum.

The purpose of all new technologies is to increase self-study and development of creativity of students taking into account their individual and personal characteristics.

The principles of the new technology is the humanization of education, the formation of the personality capable of self - development, self-improvement and making the right decisions. Today, educational institutions need capable, creative teachers-researchers who know new methods of teaching and upbringing and pedagogical technologies that can build their own way.

Teachers who use innovative technology, are in constant search. During the study, the teacher determines the ways to solve the problem of learning.

For this purpose, a teacher:

- analyzes methods and techniques that contribute to the deeper learning of students;
- analyzes various textbooks;
- considers training manuals on the topic of the lessons;
- selects texts that increase students ' interest in additional literature;
- ensures that the content of the selected material meets the objectives of the lesson;
- develops a system of tasks aimed at the development of new materials by students.

In the modern educational sphere it is impossible to become a competent, versatile competent specialist without the development of innovative technologies. Requirements for students in innovative educational technologies: has a good impact on the formation of such teaching qualities as qualification, research, professional orientation, mental, professional, moral, spiritual, civic qualities, promotes self-development and systematic organization of the educational process.

In modern trends of education it is necessary to determine the main new fact that affects the content of education. **First,** it is the creation of an effective learning environment and new situations that is a paradigm of basic education. **Secondly,** there is a growing demand for pedagogical training in the society of a person – a critical thinker who is able to constantly update their knowledge and learn quickly, self-pedagogical training and prone to succeed in a rapidly changing life.

Over the past two decades, the development of education in the world has been reflected in the following areas:

- provision of stable state funding;
- identification of continuous education system’s formation processes;
- the principles of participation of society in the control of education;
- supervision between production, science and education;

- increase autonomy of educational institutions;

- integration of educational complexes, the growth of international higher education institutions.

Creating a new form of learning materials, methodological work with new teaching tools and self-control of students' cognitive activities with using computer technology will help achieve greater results, increase students' performance, and make the overall learning process effective.

Computer-based learning technologies *are a set of tools and examples that can influence human development.* Computer technologies should not be considered as an ordinary element of teaching methods, it should be considered as a powerful tool to improve visual readability, expand the range of interactive tasks, continue feedback, activate and increase the dynamics of the educational process, increase the interest and content of the lesson with new elements.

Today, the world is focusing on the growing sector of smart devices and mobile offerings with an emphasis on information technology. According to the modern analysis of the market, these tablets and smartphones are one of the most promising areas of development in the near future.

Can learning using smartphones, mobile phones, tablets, and other smart devices be useful? We often make sure that mobile technologies such as the Internet encyclopedia, obtaining the necessary information from Wikipedia, searching for translations of words and proverbs with the help of translation programs, visualization of information, video viewing, online testing and questionnaires, conducting various laboratory studies are introduced into the educational practice of schoolchildren.

The transition to a wireless network, the spread of intelligent terminals, the development of smart devices, the expansion of the mobile office-all this is a new quality of society, the sharing of technology, services and the Internet by people, which will make it possible to change the interaction of subjects and allow them to get a new effect: social, economic, knowledge.

Smart learning is the first trend of learning, a combination of online software and multimedia content. Key aspects of modern Smart Learning are creating a flexible and open learning environment with gadgets, educational resources, and management systems.

In the educational environment Smart Education the conditions for the implementation of "Life long learning" (LLL) of UNESCO are created, the head of the educational principle of the XXI century "Knowledge for all" and "Life long learning". Smart-learning allows you to access education at any time and at any place.

The main purpose of Smart-learning is to create a competitive level of higher education among students through the development of skills and knowledge of the modern community of the XXI century: cooperation, communication, social responsibility, critical thinking and fast and high-quality solutions [3, 1].

The necessity of complex development of intellectual educational environment is based on the development of Smart technologies and their daily intensification. If everything is done correctly then Smart-learning is an excellent tool for learning content, collaboration,

communication, polling, testing, using the new method of learning - Blended Learning and Flipped Classroom.

The second trend - working educational technology implements a modern approach to the introduction of technical creativity in the educational process by combining design and programming. Development of computer science, mathematics, physics, drawing, natural sciences through the development of a powerful tool for the synthesis of knowledge – engineering thinking, which creates a simple basis for systemic thinking.

Conducting a lesson with the work technology allows to provide learners' versatile development and formation new generation standards :

- directions of experimental researches: forming hypothesis, solving problems, tracking and measurement, causation relationships, estimation of influence of certain factors, analysis and processing of results;
- subject master (informatics): principles of modeling, design, project, algorithm, programming;
- interdisciplinary understanding of mathematics, physics, computer science, natural science, technology, music and other disciplines;
- developing creativity, education, logical, critical thinking;
- development of communicative competence: implementation of ideas in team and group works, planning and implementation of activities, development of vocabulary and communication skills.

Out-of-class learning is the third trend. The format of training through this service (activity) includes the practical application of knowledge through research. Such trainings can be held in the form of games, quests, geocaching, photo shoot, travel, camps. In addition, they are given a "load". As they face certain challenges, they need to know history, culture and nature. Let's look at an example: "playing in the Park" is one of many learning opportunities in an "out - of-school setting," using GPS navigators, netbooks and other electronic gadgets. This lesson should be well planned, taking into account that the lesson will be conducted in an open space. The essence of the game in the Park or a lesson in the Park is that in the course of the game the students are in motion in the studied place completing tasks using the plan and the preliminary version.

Fourth trend: **modern education** is a social environment. All of this can be used for training purposes: Facebook social service, services and tools - Google, Wiki, podcasts, audio or video, blogs, video hosting, Youtube video hosting and cloud technologies. For example, blogs are an indispensable tool for feedback between teachers and students in education. Can you make a video tutorial using Youtube. With the help of the Google services you can make your learning flexible and attractive.

The introduction of educational games in education is the **fifth trend**. Educational games are created in a variety of fields of education. For example, games such as process imagination, climate change games, or medical games are used to solve environmental problems, as well as economic games, or how to start your own business, or how to compete in the global arena of diplomacy. Of course, such games are just one educational tool. The teacher should be critical of him, the training course should clearly understand why he plays certain games.

The sixth trend includes a narrow range of education related to the teaching of **natural Sciences** (learning sciences). The teacher should be aware of concepts and terms, but students should be realistic in addressing specific issues. "Education is a social process and therefore the teacher should use the new technology in the teaching of natural Sciences, including distance learning, team building and designing the transfer of knowledge from student to student," said Dr. Case Turlough [4, 2].

One of the main trends in world education is **STEAM. The seventh trend** is a new educational technology, which combines multiple subject areas, is used as a tool for critical thinking and critical thinking skills.

The STEAM abbreviation is :

S – science,

T – technology,

E – engineering,

A – art,

M – mathematics.

Or science, technology, engineering, creativity, mathematics - these are the most necessary in the modern world. The STEAM curriculum is based on the idea of teaching students using interdisciplinary and applied approaches. Additionally, in order to read the fifth subject separately for each student, STEAM is an embedded version of their own learning.

The importance of work on this technology is to work as a collective. STEAM allows you to make the right half of the brain responsible for creativity, emotion, and sense. There are many examples of successful project work on this technology [5].

What happens in a year, five years or even ten years? If trends in education are changing dynamically under many factors. And, no matter how successful, traditional teaching methods, modern reality require new and effective teaching methods.

How to teach today and how to teach our children success tomorrow is a major ideology of modern education. Using lifelong learning skills, learning to interact at different levels, developing self-critical thinking - many of these principles form the development strategy of modern educational technology [6]. If we prepare our learners for post-school life, then we should let them use those tools that they use usually in everyday life.

Innovative technology offers the unity of purpose, content, methods and tools in order to achieve the learning outcomes provided by the standard of education. Changes as a dialect of life are not only ours, in our society, and in our life. They reflect the dialectic of universal life, becoming the manifestation of the eternal struggle of human movement, that is, the man's well-being and the conditions of the new age. Recently, such changes are very slow, but as a result of the close interaction of science and technology in recent years, they have been intensified.

One of the peculiarities of the pedagogical science at the present is the desire to develop educational technologies aimed at the personal development of the child. And this imposes a great responsibility on the teachers' community.

In conclusion, the solution of such problems requires that teachers and students of the higher educational institutions should be trained in such a way as to provide a solid foundation for their future activities, to improve the effectiveness of the teaching process, the content of

education, the use of teaching methods and various tools, innovative technologies of teaching, introduction of pedagogical innovations in practice.

Nowadays it is important to pay attention not to training students, but to their self-learning and ability to master their knowledge independently. The use of modern technology and improving the quality of students' training has a positive impact on the quality of education and creates the ability to self-centered knowledge.

REFERENCES:

1. Nazarbayev N.A. Address to the Nation "Let's Build Future Together!" //Egemen Kazakhstan, January 29, 2011.

2. Teplov B.M. Pedagogical conditions of the use of innovative teaching methods in the educational process: ped. the science kand ... diss. - Almaty, 2004. -132 p.

3. Ten A.C. and others. Smart-trainings for teachers to improve their knowledge. Methodological book. - Almaty: AO NPC «Orleu». 2014. – 112p. URL: http: // smart. orleu-edu.kz

4. Case Terlo. Ten Trends in Modern Education URL: https: // www. hse.ru/news/media/63841790.html

5. Course «Modern educational technology and SMART» - Your guide on new opportunities of using ICT at class. URL: http: //edguru.ru/blog/edutrends/

6. Babanovskij Yu.K. Problems of improving effectiveness of teaching researchers .- M.1982.-C.192.

THE NUMERICAL SOLUTION OF A MATHEMATICAL MODEL OF CALCULATION OF THE SPECIFIC HEAT TRANSFER PARABOLIC AND HYPERBOLIC MODEL

MAMANOVA S.E.
first-year master's student of the Saint Petersburg National Research University of Information Technologies, Mechanics and Optics
Saint Petersburg, Russia
symbatmamanova@gmail.com

АҢДАТПА

Ғылыми мақаланың тақырыбы: «Әртүрлі материалдардың ламинатталған қаптамасының қыздыру процесінің параболалық және гиперболалық модельдері».

Жұмыстың мақсаты әртүрлі материалдардың ламинатталған қаптамасының қыздыру процесінің гиперболалық және параболалық теңдеулердің көмегімен зерттеу, релаксация уақытының процесске әсерін анықтау.

Жиналған деректер бойынша тікелей есеп Томас әдісімен шығарылады. Зерттеу объектілері ретінде үш түрлі элемент біркелкі емес облыстта қарастырылды (базальт, шыны, болат). Аналитикалық есептеулер жүргізілді.

Кілт сөздер: Тура Есеп, Түйіндес Есеп, Итерациялық Формула, Баланс Тәсілі.

АННОТАЦИЯ

Тема научной статьи: “Параболические и гиперболические модели процесса нагреваний слоистой упаковки различных материалов”.

Цель работы исследовать модель процесса нагреваний слоистой упаковки различных материалов с помощью гиперболических и параболических уравнений (запакованных сферами в пластинках) и определить влияние времени релаксации на процесс.

На основе данных решения прямой задачи при помощи метода Томаса (прогонки) решается данная задача. В качестве объектов исследования были рассмотрены три типа вида элемента сфер (базальт, стекло, сталь), неоднородной области. Выполнены аналитические расчеты.

Ключевые слова: Прямая Задача, Сопряженная Задача, Итерационная Формула, Метод Баланса.

ABSTRACT

Theme of the scientific article: "Parabolic and hyperbolic models of the process of heating a laminated package of various materials".

The aim of the work is to investigate the process of heating a laminated package of various materials with the help of hyperbolic and parabolic equations (packed with spheres in plates) and determine the influence of the relaxation time on the process.

This problem is solved on the basis of the data of the solution of the direct problem, using the Thomas method (sweep). As objects of investigation, three types of the element type of spheres (basalt, glass, steel), inhomogeneous region were considered. Numerical calculations are performed.

Keywords: Direct Problem, Conjugate Problem, Iterative Formula, Balance Method.

INTRODUCTION

Temperature distributions in heated packed beds of spheres of different materials found experimentally and theoretically/numerically are presented in the paper. The modelling of transient heat transfer draws on two models – parabolic and hyperbolic, although the nonFourier effects were not observed in the experiment. The results of modelling lead to the estimation of the effective thermal conductivity of investigated types of beds. These values are determined from the solution of the inverse problem of heat conduction. The obtained results show that both presented models can be applied to model the transient heat transfer in packed beds for the considered range of heating time, giving the same value of the effective thermal conductivity, within the discussed accuracy margin. However, it has been revealed that the effective thermal conductivity in transient heat transfer with the step change in the boundary heat flux may reach the value several times higher than in steady state conditions.

Relevance. The importance of choosing main equation for mathematical modeling cannot be overestimated. It is significant to know influence of some variables in equation. Distribution of temperature in the packed one of the good example to show difference between using parabolic or hyperbolic equation as main, according to the changing of relaxation time.

Novelty. The distribution of temperature is an important characteristic of various processes in the packed bed. Difficulties in the experimental choice of different equation, especially in the distribution of temperature, are obtaining reliable values. The task of this paper is to evaluate various data of relaxation time and to choose the most reliable of them for use in various physical and technological calculations.

The concept of the difference grid (parabolic equation)

We have a one-dimensional non-stationary governing differential equation, which describes the changes of the temperature field it

$$\frac{\partial \theta}{\partial t} = a \frac{\partial^2 \theta}{\partial x^2} \qquad (1.1.1)$$

here θ is function of two independent variables and *a* is constant thermal diffusivity.

Beside this equation, we need to set up the initial and boundary conditions to make our mathematical model fulfilled. An initial condition shall give us the information about the distribution of temperature field at $t = 0$, initial period of time. Meanwhile boundary conditions will give the information at the borders of packed bed, when $x = 0$ and $x = L$

$$\begin{cases} \theta\big|_{t=0} = \theta_0(x) & (1.1.2) \\ -k \dfrac{\partial \theta}{\partial t}\Big|_{x=0} = q & (1.1.3) \\ -k \dfrac{\partial \theta}{\partial t}\Big|_{x=L} = 0 & (1.1.4) \end{cases}$$

Now we have the mathematical model, which describes the changes of temperature field $\theta(x,t)$, where $x \in [0,L]$ and $t \in [0,T]$. We call (1.1.1)-(1.1.4) as the direct problem.

We introduce the two-dimensional coordinate system, putting on the independent variable x the x-axis and the vertical axis is independent variables t, and note on the axes specified intervals of the variables x and t. We divide the interval [0, *L*] into a number of equal parts and draw from each point dividing line perpendicular to the axis x. We follow the same steps to change the interval of another independent variable. Then we built straight constitute the so-called difference grid (see picture 1.1). The points of intersection lines will be called the difference mesh nodes, and each of these will correspond to certain values of the independent variables r and t of the specified intervals.

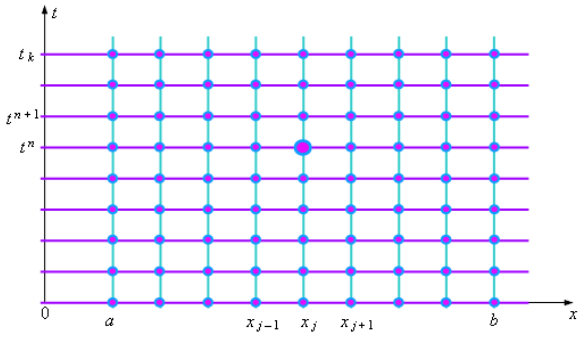

Picture 1.1 – Difference grid.

We introduce the following notation:
i is number of division points along the x axis;
j is number of division points along the t axis;
$x_{i+1} - x_i = \Delta x = h$ - is value interval between the points on the x-axis;
$t^{j+1} - t^j = \Delta t$ - is value interval between the points on the t-axis;
$\theta\left(t^j, x_i\right)$ - is value of the function θ, corresponds to the point tj, xi

We introduce the numeration of the points difference grid for each axis as follows:
along the x axis - i = 0, 1, 2, ..., N;
axially t - j = 0, 1, 2, ..., M.

The concept of the difference scheme in direct problem (parabolic equation)

To solve the direct problem we will use a control volume method (a balance method), for creation of conservative differential schemes it is naturally to proceed from conservation laws (balances) for separate cells of a differential grid. Thus we take an integral of two sides of equation (1.1) twice, by x and t (the interval of x is between $[x_{i-1/2}, x_{i+1/2}]$, the interval of t is between $[t_j, t_{j+1}]$)

$$\int_{x_{i-\frac{1}{2}}}^{x_{i+\frac{1}{2}}} dx \int_{t_j}^{t_{j+1}} \frac{\partial \theta}{\partial t} dt = a \int_{t_j}^{t_{j+1}} dt \int_{x_{i-\frac{1}{2}}}^{x_{i+\frac{1}{2}}} \frac{\partial}{\partial x}\left(\frac{\partial \theta}{\partial x}\right) dx$$

In order to escape an unforeseen situation, when we meet the point of intersections of two different layers, we will calculate the temperature values at intermediate points $i \pm 1/2$. The inter-points $x_{i+1/2}$ and $t_{j+1/2}$ will be determined by

$$\begin{cases} x_{i+1/2} = i\Delta x + \dfrac{\Delta x}{2}, \Delta x = \dfrac{H}{N}, i = \overline{0,N} \\ t_{j+1/2} = j\Delta t + \dfrac{\Delta t}{2}, \Delta t = \dfrac{T_{max}}{M}, j = \overline{0,M} \end{cases}$$

In order to take away an integral we will use interpolation formulas, substituting $\theta(x,t)$ by an approximated mesh-function Y_i^j. The formulas are the implicit difference schemes

$$\begin{cases} \dfrac{\partial\theta}{\partial t} \approx \dfrac{Y_i^{j+1} - Y_i^j}{\Delta t}; \\ \dfrac{\partial\theta}{\partial x} \approx \dfrac{Y_{i+1}^{j+1} - Y_i^{j+1}}{\Delta x} \\ \dfrac{\partial^2\theta}{\partial x^2} \approx \dfrac{Y_{i+1}^{j+1} - 2Y_i^{j+1} + Y_{i-1}^{j+1}}{(\Delta x)^2} \end{cases}$$

If we integrate the left part of an equation(1.1), at first by $t = [t_j, t_{j+1}]$ then by $x = [x_{i-1/2}, x_{i+1/2}]$, we will receive

$$\int_{x_{i-\frac{1}{2}}}^{x_{i+\frac{1}{2}}} dx \int_{t_j}^{t_{j+1}} \frac{\partial\theta}{\partial t} dt = \int_{x_{i-\frac{1}{2}}}^{x_{i+\frac{1}{2}}} (\theta(x,t_{j+1}) - \theta(x,t_j))dx \approx (\theta(x_i,t_{j+1}) - \theta(x_i,t_j))\Delta x$$

Also we take the integral of the right part of an equation is similar to left, but at first we integrate by $x = [x_{i-1/2}, x_{i+1/2}]$ then by $t = [t_j, t_{j+1}]$

$$a\int_{t_j}^{t_{j+1}} dt \int_{x_{i-\frac{1}{2}}}^{x_{i+\frac{1}{2}}} \frac{\partial}{\partial x}\left(\frac{\partial\theta}{\partial x}\right)dx = a\int_{t_j}^{t_{j+1}} \left(\frac{\partial\theta\left(x_{i+\frac{1}{2}},t\right)}{\partial x} - \frac{\partial\theta\left(x_{i-\frac{1}{2}},t\right)}{\partial x} \right) dt \approx$$

$$\approx \left| \begin{array}{l} \dfrac{\partial\theta\left(x_{i+\frac{1}{2}},t\right)}{\partial x} \approx \dfrac{\theta(x_{i+1},t) - \theta(x_i,t)}{\Delta r} \\ \dfrac{\partial\theta\left(x_{i-\frac{1}{2}},t\right)}{\partial x} \approx \dfrac{\theta(x_i,t) - \theta(x_{i-1},t)}{\Delta x} \end{array} \right| \approx a\left(\frac{\theta(x_{i+1},t_{j+1}) - \theta(x_i,t_{j+1})}{\Delta x} - \frac{\theta(x_i,t_{j+1}) - \theta(x_{i-1},t_{j+1})}{\Delta x} \right)\Delta t$$

At the end we obtain the ratio approximating this differential equation at the point of difference grid, and we call it difference scheme

$$(\theta(x_i,t_{j+1})-\theta(x_i,t_j))\Delta x = a\left(\frac{\theta(x_{i+1},t_{j+1})-\theta(x_i,t_{j+1})}{\Delta x}-\frac{\theta(x_i,t_{j+1})-\theta(x_{i-1},t_{j+1})}{\Delta x}\right)\Delta t$$

Now the temperature field function will be substituted by the mesh-function

$$Y_i^{j+1}-Y_i^{j}=\frac{a*\Delta t}{(\Delta x)^2}\left(Y_{i+1}^{j+1}-2Y_i^{j+1}+Y_{i-1}^{j+1}\right)$$

$$p=\frac{a*\Delta t}{(\Delta x)^2}$$

p - is a constant number

$$Y_i^{j+1}-Y_i^{j}=p\left(Y_{i+1}^{j+1}-2Y_i^{j+1}+Y_{i-1}^{j+1}\right) \tag{1.2.5}$$

The third-point difference scheme of the equation (1.1)

$$pY_{i+1}^{j+1}-(2p+1)Y_i^{j+1}+pY_{i-1}^{j+1}+Y_i^{j}=0 \tag{1.2.6}$$

We will rewrite (1.2.6) in more convenient form for our further solution, introducing coefficients $A,\ B\ ,C,\ F_i^j$, where

$$A=p,\qquad B=2p+1,\qquad C=p,\qquad F_i=Y_i^j.$$

After the above manipulations, the (1.2.6) will become

$$AY_{i+1}^{j+1}-BY_i^{j+1}+CY_{i-1}^{j+1}+F_i=0 \tag{1.2.7}$$

The (1.2.7) formula is called as the three-point difference problem, which we will solve by using the tridiagonal matrix algorithm. In numerical linear algebra, the tridiagonal matrix algorithm, also known as the Thomas algorithm (named after Llewellyn Thomas), is a simplified form of Gaussian elimination that can be used to solve tridiagonal systems of equations, the same as we have in our case. For such systems, the solution can be obtained in $O(n)$ operations instead of required $O(n^3)$ by Gaussian elimination. The method is built on the hypothesis that our solution will be look like

$$\begin{cases} Y_i^{j+1}=\alpha_{i-1}Y_{i-1}^{j+1}+\beta_{i-1}^{j+1} \\ i=\overline{N,1}\ ;j=\overline{0,M-1} \end{cases} \tag{1.2.8}$$

Here alpha and beta are the coefficients that we will find from the (1.2.7) and with the help of boundary conditions. After substituting (1.2.8) into (1.2.7) we will get the following recurrent expressions

$$Y_i^{j+1} = \frac{A}{B - C\alpha_i} Y_{i+1}^{j+1} + \frac{C\beta_i + F_i}{B - C\alpha_i},$$

where

$$\begin{cases} \alpha_{i+1} = \dfrac{A}{B - C\alpha_i} (i = 0, 1, 2, \ldots, N-1, j = 0, 1, 2, \ldots, M) \\ \beta_{i+1} = \dfrac{C\beta_i + F_i}{B - C\alpha_i} (i = 0, 1, 2, \ldots, N-1, j = 0, 1, 2, \ldots, M) \end{cases}$$

for using this iteration method we need first value alpha not equal to 1, so we connect main equation (1.2.5) with left boundary condition (1.2.10), when i=1 and get another boundary condition.

$$\begin{cases} Y_i^0 = \theta_0(x) & (1.2.9) \\ -k\dfrac{Y_1^{j+1} - Y_0^{j+1}}{\Delta x} = q & (1.2.10) \\ Y_N^{j+1} = \beta_n / (1 - \alpha_n) & (1.2.11) \end{cases}$$

Next we will receive α_2 and β_2 according to this formula

$$\alpha_2 = (a * \Delta t / (\Delta x^2)) / (1 + (a * \Delta t / (\Delta x^2)), \beta_2 = (Y_1^j + q * a * \Delta t / (k * \Delta x)) / (1 + (a * \Delta t / (\Delta x^2))$$

Schematic representation of the difference grid nodes of the equation of the difference scheme, is called the difference pattern. The difference pattern can serve as a good reference when choosing a method of solution of the difference scheme and drafting solution algorithm. Difference templates for the difference scheme (1.2.7) have the form (picture 1.2)

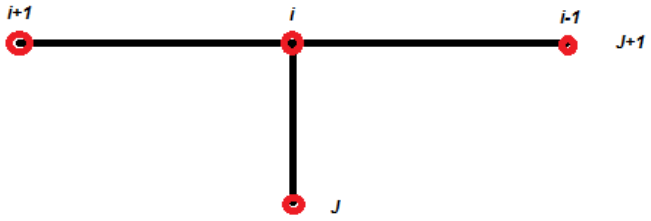

Picture 1.2 – Different templates.

The concept of the difference grid (hyperbolic equation)

We have a one-dimensional non-stationary governing differential equation, which describes the changes of the temperature field it

$$\frac{\partial \theta}{\partial t} + \tau \frac{\partial^2 \theta}{\partial t^2} = a \frac{\partial^2 \theta}{\partial x^2} \qquad (1.3.1)$$

Here θ is function of two independent variables and a is constant thermal diffusivity.

Beside this equation, we need to set up the initial and boundary conditions to make our mathematical model fulfilled. An initial condition shall give us the information about the distribution of temperature field at $t = 0$, initial period of time. However, we need one more initial condition, cause of second derivative by time. Meanwhile boundary conditions will give the information at the borders of packed bed , when $x = 0$ and $x = L$

$$\begin{cases} \theta|_{t=0} = \theta_0(x) & (1.3.2) \\ \left.\dfrac{\partial \theta}{\partial t}\right|_{t=0} = 0 & (1.3.3) \\ -k \left.\dfrac{\partial \theta}{\partial t}\right|_{x=0} = q & (1.3.4) \\ -k \left.\dfrac{\partial \theta}{\partial t}\right|_{x=L} = 0 & (1.3.5) \end{cases}$$

Now we have the mathematical model, which describes the changes of temperature field $\theta(x,t)$, where $x \in [0,L]$ and $t \in [0,T]$. We call (1.3.1)-(1.3.5) as the direct problem.

We introduce the two-dimensional coordinate system, putting on the independent variable x the x-axis and the vertical axis is independent variables t, and note on the axes specified intervals of the variables x and t. We divide the interval [0, L] into a number of equal parts and draw from each point dividing line perpendicular to the axis x. We follow the same steps to change the interval of another independent variable. Then we built straight constitute the so-called difference grid (see picture 1.3). The points of intersection lines will be called the difference mesh nodes, and each of these will correspond to certain values of the independent variables r and t of the specified intervals.

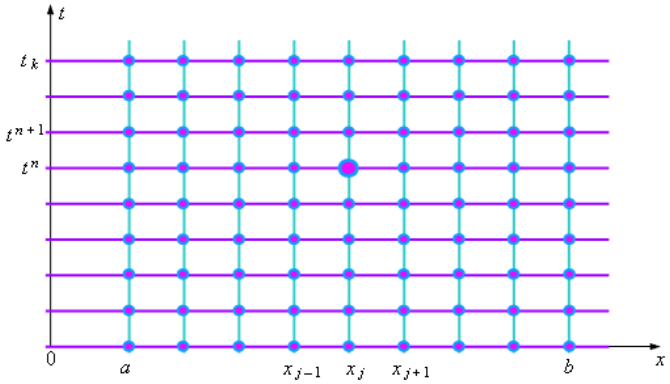

Picture 1.3 – Difference grid.

We introduce the following notation:

i is number of division points along the x axis;

j is number of division points along the t axis;

$x_{i+1} - x_i = \Delta x = h$ - is value interval between the points on the x-axis;

$t^{j+1} - t^j = \Delta t$ - is value interval between the points on the t-axis;

$\theta\left(t^j, x_i\right)$ - is value of the function θ, corresponds to the point tj, xi

We introduce the numeration of the points difference grid for each axis as follows:

along the x axis - i = 0, 1, 2, ..., N;

axially t - j = 0, 1, 2, ..., M.

The concept of the difference scheme in direct problem (hyperbolic equation)

To solve the direct problem we will use a control volume method (a balance method), for creation of conservative differential schemes it is naturally to proceed from conservation laws (balances) for separate cells of a differential grid. Thus we take an integral of two sides of equation (1.3) twice, by x and t (the interval of x is between $[x_{i-1/2}, x_{i+1/2}]$, the interval of t is between $[t_j, t_{j+1}]$)

$$\int_{x_{i-\frac{1}{2}}}^{x_{i+\frac{1}{2}}} dx \int_{t_j}^{t_{j+1}} \frac{\partial \theta}{\partial t} dt + \tau \int_{t_j}^{t_{j+1}} dt \int_{x_{i-\frac{1}{2}}}^{x_{i+\frac{1}{2}}} \frac{\partial}{\partial t}\left(\frac{\partial \theta}{\partial t}\right) dx = a \int_{t_j}^{t_{j+1}} dt \int_{x_{i-\frac{1}{2}}}^{x_{i+\frac{1}{2}}} \frac{\partial}{\partial x}\left(\frac{\partial \theta}{\partial x}\right) dx$$

In order to escape an unforeseen situation, when we meet the point of intersections of two different layers, we will calculate the temperature values at intermediate points $i \pm 1/2$. The inter-points $x_{i+1/2}$ and $t_{j+1/2}$ will be determined by

$$\begin{cases} x_{i+1/2} = i\Delta x + \dfrac{\Delta x}{2}, \Delta x = \dfrac{H}{N}, i = \overline{0, N} \\ t_{j+1/2} = j\Delta t + \dfrac{\Delta t}{2}, \Delta t = \dfrac{T_{max}}{M}, j = \overline{0, M} \end{cases}$$

In order to take away an integral we will use interpolation formulas, substituting $\theta(x,t)$ by an approximated mesh-function Y_i^j. The formulas are the implicit difference schemes

$$\begin{cases} \dfrac{\partial \theta}{\partial t} \approx \dfrac{Y_i^{j+1} - Y_i^j}{\Delta t}; \\ \dfrac{\partial \theta}{\partial x} \approx \dfrac{Y_{i+1}^{j+1} - Y_i^{j+1}}{\Delta x} \\ \dfrac{\partial^2 \theta}{\partial x^2} \approx \dfrac{Y_{i+1}^{j+1} - 2Y_i^{j+1} + Y_{i-1}^{j+1}}{(\Delta x)^2} \\ \dfrac{\partial^2 \theta}{\partial t^2} \approx \dfrac{Y_i^{j+1} - 2Y_i^j + Y_i^{j-1}}{(\Delta t)^2} \end{cases}$$

If we integrate the left part of an equation (1.3), at first by $t=[t_j, t_{j+1}]$ then by $x=[x_{i-1/2}, x_{i+1/2}]$, we will receive

$$\int_{x_{i-\frac{1}{2}}}^{x_{i+\frac{1}{2}}} dx \int_{t_j}^{t_{j+1}} \frac{\partial \theta}{\partial t} dt = \int_{x_{i-\frac{1}{2}}}^{x_{i+\frac{1}{2}}} (\theta(x,t_{j+1}) - \theta(x,t_j))dx \approx (\theta(x_i,t_{j+1}) - \theta(x_i,t_j))\Delta x$$

Also we take the integral of the right part of an equation is similar to left, but at first we integrate by $x=[x_{i-1/2}, x_{i+1/2}]$ then by $t=[t_j, t_{j+1}]$

$$a\int_{t_j}^{t_{j+1}} dt \int_{x_{i-\frac{1}{2}}}^{x_{i+\frac{1}{2}}} \frac{\partial}{\partial x}\left(\frac{\partial \theta}{\partial x}\right)dx = a\int_{t_j}^{t_{j+1}} \left(\frac{\partial \theta\left(x_{i+\frac{1}{2}},t\right)}{\partial x} - \frac{\partial \theta\left(x_{i-\frac{1}{2}},t\right)}{\partial x} \right) dt \approx$$

$$\approx \left| \begin{array}{l} \dfrac{\partial \theta\left(x_{i+\frac{1}{2}},t\right)}{\partial x} \approx \dfrac{\theta(x_{i+1},t) - \theta(x_i,t)}{\Delta r} \\ \dfrac{\partial \theta\left(x_{i-\frac{1}{2}},t\right)}{\partial x} \approx \dfrac{\theta(x_i,t) - \theta(x_{i-1},t)}{\Delta x} \end{array} \right| \approx a\left(\frac{\theta(x_{i+1},t_{j+1}) - \theta(x_i,t_{j+1})}{\Delta x} - \frac{\theta(x_i,t_{j+1}) - \theta(x_{i-1},t_{j+1})}{\Delta x} \right)\Delta t$$

At the end we obtain the ratio approximating this differential equation at the point of difference grid, and we call it difference scheme

$$(\theta(x_i,t_{j+1}) - \theta(x_i,t_j))/+ \tau\left(\frac{\theta(x_{i+1},t_{j+1}) - \theta(x_i,t_{j+1})}{\Delta t} - \frac{\theta(x_i,t_j) - \theta(x_i,t_{j-1})}{\Delta t} \right)\Delta x =$$

$$= a\left(\frac{\theta(x_{i+1},t_{j+1}) - \theta(x_i,t_{j+1})}{\Delta x} - \frac{\theta(x_i,t_{j+1}) - \theta(x_{i-1},t_{j+1})}{\Delta x} \right)\Delta t$$

Now the temperature field function will be substituted by the mesh-function

$$\frac{Y_i^{j+1} - Y_i^j}{\Delta t} + \tau \frac{Y_i^{j+1} - 2Y_i^j + Y_i^{j-1}}{(\Delta t)^2} = a \frac{Y_{i+1}^{j+1} - 2Y_i^{j+1} + Y_{i-1}^{j+1}}{(\Delta x)^2}$$

$$p = \frac{a \cdot (\Delta t)^2}{\tau \cdot (\Delta x)^2}$$

p - is a constant number

$$\left(Y_i^{j+1} - Y_i^j\right) \cdot \Delta t/\tau + \left(Y_i^{j+1} - 2Y_i^j + Y_i^{j-1}\right) = p\left(Y_{i+1}^{j+1} - 2Y_i^{j+1} + Y_{i-1}^{j+1}\right) \quad (1.4.5)$$

The third-point difference scheme of the equation (1.4.3)

$$pY_{i+1}^{j+1} - (2p + 1 + \Delta t/\tau)Y_i^{j+1} + pY_{i-1}^{j+1} + (2+\Delta t/\tau)Y_i^j - Y_i^{j-1} = 0 \quad (1.4.6)$$

We will rewrite (1.4.6) in more convenient form for our further solution, introducing coefficients $A,\ B\ ,C,\ F_i^j$, where

$$A = p, B = 2p + 1 + \Delta t/\tau\ , C = p, F_i = (2+\Delta t/\tau)Y_i^j - Y_i^{j-1}.$$

After the above manipulations, the (1.4.6) will become

$$AY_{i+1}^{j+1} - BY_i^{j+1} + CY_{i-1}^{j+1} + F_i = 0 \quad (1.4.7)$$

The (1.4.7) formula is called as the three-point difference problem, which we will solve by using the tridiagonal matrix algorithm. In numerical linear algebra, the tridiagonal matrix algorithm, also known as the Thomas algorithm (named after Llewellyn Thomas), is a simplified form of Gaussian elimination that can be used to solve tridiagonal systems of equations, the same as we have in our case. For such systems, the solution can be obtained in $O(n)$ operations instead of required $O(n^3)$ by Gaussian elimination. The method is built on the hypothesis that our solution will be look like

$$\begin{cases} Y_i^{j+1} = \alpha_{i-1}Y_{i-1}^{j+1} + \beta_{i-1}^{j+1} \\ i = \overline{N,1}\ ; j = \overline{0,M-1} \end{cases} \quad (1.4.8)$$

Here alpha and beta are the coefficients that we will find from the (1.4.7) and with the help of boundary conditions. After substituting (1.4.8) into (1.4.7) we will get the following recurrent expressions

$$Y_i^{j+1} = \frac{A}{B - C\alpha_i} Y_{i+1}^{j+1} + \frac{C\beta_i + F_i}{B - C\alpha_i},$$

where

$$\begin{cases} \alpha_{i+1} = \dfrac{A}{B - C\alpha_i} (\mathrm{i} = 0, 1, 2, \ldots, \mathrm{N}\text{-}1, \mathrm{j} = 0, 1, 2, \ldots, \mathrm{M}) \\ \beta_{i+1} = \dfrac{C\beta_i + F_i}{B - C\alpha_i} (\mathrm{i} = 0, 1, 2, \ldots, \mathrm{N}\text{-}1, \mathrm{j} = 0, 1, 2, \ldots, \mathrm{M}) \end{cases}$$

For using this iteration method we need first value alpha not equal to 1, so we connect main equation (1.4.5) with left boundary condition (1.4.10), when i=1 and get another boundary condition.

$$\begin{cases} Y_i^0 = \theta_0(x) & (1.4.9) \\ -k\dfrac{Y_1^{j+1} - Y_0^{j+1}}{\Delta x} = q & (1.4.10) \\ Y_N^{j+1} = \beta_n/(1-\alpha_n) & (1.4.11) \end{cases}$$

Next we will receive α_2 and β_2 according to this formula:

$$\alpha_2 = (a*\Delta t/(\Delta x^2))/(1+(a*\Delta t/(\Delta x^2)), \beta_2 = (Y_1^j + q*a*\Delta t/(k*\Delta x))/(1+(a*\Delta t/(\Delta x^2))$$

Schematic representation of the difference grid nodes of the equation of the difference scheme, is called the difference pattern. The difference pattern can serve as a good reference when choosing a method of solution of the difference scheme and drafting solution algorithm. Difference templates for the difference scheme (1.4.7) have the form (picture 1.4)

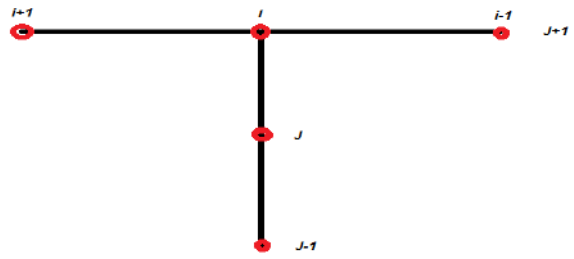

Picture 1.4 – Different templates.

REFERENCES

1. Malinowski, L. (1995) The relaxation model of conduction and heat generation. (in Polish) Szczecin, Technical University of Szczecin Press 2.

2. Malinowski, L. (1996) Relaxation heat conduction and generation: an analysis of the semi-infinite body case by method of Laplace transforms. Int. J. Heat Mass Transfer 39:1543–1549

3. Kaminski, W. (1990) Hyperbolic Heat Conduction Equation for Materials With a Nonhomogeneous Inner Structure. ASME J. Heat Transfer 112: 555–560

4. Graßmann, A.; Peters, F. (1999) Experimental investigation of heat conduction in wet sand. Heat and Mass Transfer 35:289–294

5. Herwig, H.; Beckert, K. (2000) Experimental evidence about the controversy concerning Fourier or non-Fourier heat conduction in materials with nonhomogeneous inner structure. Heat and Mass Transfer 36:387–392

6. Tzou, DY. (1995) A Unified Approach for Heat Conduction From Macro- to Micro-Scales. ASME J. Heat Transfer 117:8–16

7. Maurer, MJ.; Thompson, HA. (1973) Non-Fourier Effects at High Heat Flux. ASME J. Heat Transfer 95:284–286

8. Carslaw, HS.; Jaeger, JC. (1959) Conduction of Heat in Solids. Oxford, Oxford Univ. Press

9. Papoulis, A. (1957) A new method of inversion of the Laplace transform. Q. Applied Math. 14:405–414

Polesek-Karczewska, S. (1999) Transient heat transfer in packed beds. PhD. Thesis (in Polish). Gdansk, Institute of Fluid Flow Machinery PASc

BIOECOLOGICAL IMPORTANCE OF AGRICULTURAL AND URBAN ECOSYSTEMS

Professor **K.N. Zhailybay**
Associate Professor **Medeuova G.Zh.,**
Associate Professor **Myrzahmetova N.M.**
Kazakh State Women Teachers University,
Almaty.Kazakhstan.

ABSTRACT

Agricultural ecosystems play an important role in increase of the first biological products. Agricultural ecosystems (agrocenoses - ecosystems of crops, garden and vegetable garden, animals breeding) created to ensure high crop yield resulting from agricultural activity of men cover 1/3 of the total area of the continent. Area under crops (agrocenoses) makes 10-15% of the total area of the agricultural ecosystems while the other part consists of the haylands and pasture lands, etc. There are producers (cultivated plants), consumers (insects, mice, birds, etc.) and decomposers (fungus and bacteria) in the agricultural ecosystems. People are at the top of the agricultural ecosystems and use all its products (grain, berries and fruit, meat, milk, technical raw material products). There are certain consistent patterns for the agricultural ecosystems. *Urban ecosystems* (ecosystems of cities) are artificial systems created by men. The urban ecosystems consist of regions and territories, including industrial, settlement, recreation areas and transportation infrastructure areas. It is necessary to analyze the present and future consequences in the course of cities development and to make necessary actions for preservation of biochemical turnover.

Key words: Agricultural Ecosystems, Its Producers, Consumers, Decomposers, Urban Ecosystems, Industry, Settlement Areas, Recreation Areas, Transportation Infrastructure Areas, Agroecosystems, Ways Of Biogeochemical Turnover In The Urban Ecosystem.

As a result of sowing systems implementation (agricultural ecosystems), humankind developed agriculture and increased the production capacity of the food industry. This resulted in upsurge of the population and development of civilization. This means that agriculture (agroecosystem) plays a special role in the process of the first biological production increase. People consume 8.76 billion tons of agricultural product annually, i.e. approximately 1.5 x 10^{20}J of energy. Approximately 90% of this energy is generated by the vegetable products [1,2,3,4]. *Agricultural ecosystems* (agrocenoses, garden and vegetable garden, agricultural ecosystems) created by men for production of the high-purity products as a result of agricultural activity cover 1/3 of the continent's total area. 10-15% of the agricultural ecosystems are used for land cultivation and the other lands are used for production of feedstuff (pasturelands, haylands, etc.). Same as the natural ecosystems, there are producers (cultivated plants), consumers (insects, mice, birds, etc.) and decomposers (fungus and bacteria) in the agricultural ecosystems. People are at the top of the agricultural ecosystems and use all its products (grain, berries and fruit, meat, milk, technical raw material products) [1,2,3].

Agricultural ecosystems differ significantly from the natural biocenoses [1,2]:

a) insignificant species diversity, but the area under crops and the number of crops within the area is quite high (for example: China alone, rice crops cover 32 million hectares of land, and the rice amount around the world exceeds 710 million tons);

b) short food chains;

c) the incomplete circulation of substances (most part of the crop is withdrawn; people use it for food and raw materials);

d) the source of energy - along with the solar radiation as a result of the vital activity of mankind (irrigation, melioration, fertilization, soil cultivation, and etc.);

e) artificial selection (the effect of artificial selection is weak, selection is made by men);

f) there is no self-regulation in artificial ecosystems; the process of regulation is carried out by men;

g) vegetation wastes, same as those of animals and insects are insufficient; they are taken by men and processed, and fertilizer, siderates and manure are supplied instead.

The farming is conducted on the intensive (energy is spent in large quantities for melioration, irrigation, soil cultivation, fertilizer importation and introduction, use of herbicides and toxic chemicals), extensive (energy is spent in a small amount) and at an average level. Land cultivation is one of the agroecosystem's sectors. They have their own basic objective laws, namely [1,2]:

1. ***Green Plants Autotrophy Law.*** This is the result of the conclusion of a combination of the features of mineral plant sources and the theory of photosynthesis. Green plants (cultures) use solar power and consume carbon dioxide (CO_2) from atmosphere, mineral substances from soil and water and synthesize all the necessary organic substances. These products are used as food products and sources of energy for all consumers and all mankind.

2. ***Vital activity factors are independent of each other,*** neither of them can be replaced and every one of them is equally important. This objective law was first introduced by the German scientist Y. Libich (1846). This means that neither factor of plant's vital activity factor can be replaced with any other one and all such factors are equally important.

3. ***Restricted factors law*** (or "Law of the Minimum" of Y. Libich). In his work on the restricting factors, Y. Libich (1840) named the very smallest factors in the very law quantity. In the following studies, V.Y. Shelford (1915) found out that along with the small factors, factors in the large amount have harmful effect on the organisms (plants) and introduced the "tolerance law". According to recent studies, and subject to non-substitution of food sources, the maximum and minimum amount in them does not let the plants to use the other factors (nutrients) fully. For example: if temperature is high ($35\text{-}40^0$ C) and soil humidity is low upon introduction of fertilizers in the soil in the optimum quantity for the wheat, barley or oats, it will result in decrease in grain output, deterioration of quality, i.e. reduction of favorable effect of the fertilizers introduced in soil in an optimum quantity.

4. ***The Law of Optimum, Minimum and Maximum.*** According to the law, the maximum crop will be ensured only subject to the complete provision of all vital activity factors and establishing favorable conditions. The main objective of the multifactor and

long-term experiments in the plants cultivation sphere is to determine the favorable (optimum) technological measures and their practical implementation.

5. The law of complex (overall) effect by the vital activity factors on the plants and the law of nutrients return to the soil play an important part in the plant cultivation sphere. After the conclusion by Y. Libich (1840) about the complete return of all nutrients derived from the soil through the roots of plants, studies of the balance of nutrients in agricultural crops and agriculture began to develop very intensively. This means that in order to preserve and improve land fertility, crop rotation process should be implemented and organic and mineral fertilizers shall be introduced in soil within the corresponding areas.

6. In accordance with the results of the research conducted by the member of the Science Academy - A.P. Vinogradov, resulting from the vital activities of the living organisms, especially plants, nitrogen content in soil increased 10 times and the content of carbon - 20 times, as compared with the lithosphere. Since the biological processes in the Crust of the Earth are active and intensive, more biogenous are accumulated in the soil. As a result, favorable conditions are formed for the new generation of the living organisms. Therefore, the law of the progressive improvement of the effective soil fertility - the general law of nature, was deduced. This means that soil fertility improves with time due to the favorable effect of living organisms' vital activities and soil processing. This is based on the conclusion by K. Marks.

In agroecosystem (agriculture), introduction of organic and mineral fertilizers exerts strong effect on the turnover of substances. Fertilizers have a complex effect on the composition of the soil, supplement the plants with the necessary nutrients, improve the chemical, agrochemical and physical properties of the soil, enhance biological activity, become a digestible type of nutrients in the soil, and generate mobilization. Organic and mineral fertilizers introduced in the optimal amount using the right technology increase the productivity of crops, and stop the deterioration of soil fertility. Due to the rhythmic and cyclical changes in the average factors (climate, temperature, humidity, radiation of the sun rays), biological species of natural ecosystems, populations, single species, non-permanent, volatile, increasing changes in one direction take place, processes of succession occur. But those processes go on for a long time - for centuries.

There are changes in the biological species (cultures) too, but these changes are caused by men. "Special weeds" appear on the land under the irrigated and rain-fed crops after monocultures; soil nutrients are used in one direction, and, therefore, sole loses its fertility. After ploughing, wind erosion may develop; water erosion may develop in the land under irrigable crops leading to soil exhaustion. Crop rotation is implemented to prevent such processes (8-10 gores or 3-5 gores), i.e. biological species (cultures) are changed (rotated) once in 3-5 or 8-10 years to improve soil fertility. Thus, better productivity of crop farming and animal breeding is ensured. Yet, there are many limiting ecological and agrobiological factors in agricultural ecosystem development, such as [1,2]:

- Agricultural resources: climate (amount of precipitation, warm period duration), soil parameters, terrain, etc. Range of the cultivated crops (biological species) and their cultivars varies depending on those properties. In accordance with the above named parameters, species and types of the bred livestock will be different;

- The first biological product formation potential. In the photosynthesis process of cultures, efficiency of solar power usage is approximately equal to 1% (in high-productivity crops it is equal to 2-2.5%);

- the necessary products useful in terms of the agriculture does not exceed 45% to 50% in the scope of biological products (grain, tuber, root crops, cotton, etc.);

- the potential of the farming livestock reproduction, its ability to give milk, meat, eggs, wool is limited and endurance to environmental factors and resistance to diseases is low. The processes of selection are implemented to improve this situation and certain improvements have been achieved but the results are far from any breakthrough

- In the course of cattle fattening or birds growing, first product energy transition to the trophic level happens, energy is used for breathing, maintenance of body temperature and on the work of muscles and metabolism; therefore, 2-6kg of fodder needs to be used to ensure 1kg of the second biological product (weight of cattle).

Therefore, many supportive measures shall be taken to ensure high production output in farming business [1,2], namely:

- it is necessary to reduce the area under monocultures, which impairs the fertility of the soil, and to diversify the agriculture. For example, rice, requiring large amount of water, has been cultivated in the Kyzylorda region on the large area (95-110 thousand hectares) for many years in a row. This, in turn, resulted in increase in the ground water table recharge, and, as a consequence, to resalination soil. Currently, specialists of the Kazakh Scientific Research Institute of Rice Cultivation named after I. Zhakayev are working on reduction of the area under rice requiring large amount of water and energy (to 70-80 hectares) and on in increase of area under wheat, barley, oats, vegetables that do not require large amount of water and also are working on agriculture diversification. These efforts will allow to increase the grain production output and improve safety of the products;

- Crops rotation needs to be implemented. For example, measures are taken in the Aral Sea area to implement 8-gore crops rotation and to ensure that the land under rice does not exceed 50%;

- Previously (during the Soviet Union), efforts were made for specialization and concentration of agriculture and separate large rice and individual cattle-breeding state farms were established, but the time proved their unprofitability. Therefore, the measures aimed at the agriculture diversification are the current trend;

- achievements of outecology (individual ecology of species) have been widely used for development and research of agroecosystems to date while the practical use of the principles of population, ecosystems and scientific patterns is less extensive. Thus, the variability of the number of populations and organisms in agroecosystems is established same as in natural ecosystems, but all changes are carried out by men.

- The main objective of the agroecosystem (agricultural production) is to yield high quality product (fodder, grain, root tubers, berries and fruit, cotton, etc.), i.e. maximum possible production of the first biological product. Extensive use of powerful machines and chemical substances to achieve the objective causes inconsistencies in the ecological balance maintenance. In particular, complete ploughing of land, multiple use of poisonous chemicals leads to death of insects, entomophages and pollinators and this, in turn, results in the

conditions for reduction of the number and extinction of some natural plants [1,2].

Principles of ecological engineering and design shall be widely used for perennial plant communities such as fruit gardens and botanic gardens. Agrophytocenoses make their contribution to the biosphere level process: they supplement the first biological product stock, increase the oxygen content in atmosphere, participate in the flow of biogenic elements in the water circulation process, in increase or decrease of soil fertility, i.e. they are involved in optimization of the biosphere process. To achieve these goals, it is right to widely use cattle breeding and poultry farming wastes (manure, poultry droppings) and some industrial waste in the crop rotation.**Urban ecosystems** (city ecosystems) - artificial systems created by men as a result of people accumulation in cities. Residential houses, social and cultural objects and buildings have been built and transportation infrastructure has been developed in the cities. There the following areas and territories in the cities [1,2,3,4]:

- *Industrial area* - the area where industrial facilities belonging to the various economy sectors are located and being the main sources of environmental pollution;

- *Settlement area* - the area were residential houses, office buildings, utility and cultural facilities are located;

- *Recreation area* - the area intended for people recreation (parks, amusement parks, etc.);

- *Transportation infrastructure and various facilities* (roads for motor vehicles, trolleybuses, buses, railway lines, subway, garages, filling stations, airfields, etc.).

Urban ecosystems existence is supported by the energy of combustible fossil minerals, nuclear power, equivalent energy (solar power, wind power, etc.) and by the agroecosystems. Particular features of the urban ecosystems [1,2,3,4]: the need for permanent supply of energy and resources;

- Impossibility of maintaining the ecological balance, since the more of the permanent and convenient conditions is created, the more energy and resources is required;

- Increase in the number of cities and their population results in the increase in the volume of various solid wastes produced and the volume of poisonous and harmful gases emitted by production facilities and transportation. This is a very complex problem of the present day. In terms of ecology, regulation of cities involves technological processes, improvement of production enterprises in terms of technology, processing of wastes, cleaning of the transportation and utility systems and thereby reduction of water, air and soil pollution, planting and cultivation of greenery in cities, air purification to clean it from toxic gases, dust and aerosols. Therefore, trees and bushes planting around the city of Astana and in the city by the president of the country - N.A. Nazarbayev, is the example to follow by all city administrations and inhabitants [1,2,5].

The main principles of the biosphere vital life sustaining activity shall be followed in development of urban ecosystem of cities: biosphere processes cycles shall be taken into account; industrial and domestic wastes shall be destroyed or recycled, i.e. waste accumulation shall be prevented; material and power resources shall be used effectively.

Practical obligations that are currently necessary to ensure ecological processes of urban development are as follows: when building production facilities, apartment buildings, cultural buildings, transportation infrastructure in cities resulting in complex technogenic changes, it is

necessary to analyze their present and future consequences, to make a forecast and take preventive measures; processing or destruction of daily industrial and domestic waste; return of living and dead natural products taken for human needs to the environment, if possible; preservation of biogeochemical turnover to maintain the balance of the biosphere in the course of urban development.

LIST OF REFERENCE

1. K.N. Zhailybay, N.K. Nurmash, Biological Ecology (textbook). Almaty: Women Teachers University, 2016 - p.516.

2. K.N. Zhailybay, K.A. Myrzabek, Sweet Clover (Monography). Kyzylorda: Bolashak University, 2014 - p.166.

3. Y. Odum. Ecology (in 2 volumes). M.: Mir - 1986.

4. N.F. Reimers, Hope for Humankind Survival. Conceptual Task. M.: edition - Young Russia Center. Ecology. 1992 -

5. K.N. Zhailybay, Methods of Plants Growing and Imparting Ecological Patriotism to the Young Generation (Teaching aid). Almaty: Women Teachers University, 2017 - p.66.

THE POSSIBILITIES OF CREATIVE INDIVIDUALITY AND PEDAGOGICAL MASTERY IN TEACHING ACTIVITY

G.Muratbayeva
S. Konyrbayeva,
K. Beisembayeva
Kazakh State Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan

ТҮЙІНДЕМЕ

Мақалада педагогтың педагогикалық іс-әрекетінің шығармашылық тұлғалық ерекшеліктеріне шолу және педагогикалық дағдыларды меңгеруге қабілетті іздеу ұсынылған.

In the era of modern pedagogical technologies, educational activities from the educational method should turn into a mechanism for the development of creative personality and become a model of individualism through the development of skills and talents. A man with a sense of self-esteem can determine and change his life principles. It is quite difficult to achieve this goal with a teacher without personal creativity. In order to achieve this level it is not enough to have erudition, methodological skills and successfully choose educational technology. The most important thing is the student's perception of the teacher as a unique bright image. For this purpose, the teacher must act as a special person.

Despite the fact that pedagogy was formed as an art and develops as a science, we do not attach much importance to the fact that the teaching profession should have the quality characteristic of the creative person and personality. The personal qualities and abilities of teachers must be continuously sought in teaching activities so that they can be further refined through creativity and recognized at the level of mastery.

The main functions of the teacher in the pedagogical process include: purposefulness, research and constructive abilities, cognition, communication, regulation, organization, control and evaluation, forecasting and other professional skills and abilities. It is not enough to have only knowledge and skills to achieve significant results in such an extensive field.

Socrates called teachers "creators of thought" and the concept of "pedagogical mastery" he compared to "birth art". According to the thoughts of modern teachers, recognized to be an art pedagogical mastery is special in connection with the following characteristics:

Components of pedagogical mastery:

- pedagogical, psychological and methodological knowledge;
- free and in-depth knowledge of the teaching subject;
- adaptability to the profession of teacher and abilities (self-confidence, oratory, fair assessment, etc.));
- professional farsightedness;
- kindness and trust in children;
- organizational skills ;
- ability to feel the situation, sensitivity;

- tolerance (the presence of the spirit of an independent partner, the ability to reckon with others and be patient with others);
- altruism (sincere enthusiasm towards another);
- ability to overcome difficulties in the educational process;
- ability to make timely and correct decisions [1,5-p.].

Pedagogical creativity is a key factor in achieving significant results in pedagogical activity. It is impossible to imagine a modern teacher without creative work. Creativity, in simple words, is the environment, vital activity, constant search, continuous action, human strength and emotion, behavior and culture.

From the philosophical point of view, creativity is the action of people, which is created and performed depending on the needs and goals of the person, based on objective laws and sincere actions. The works of theorist-scientists and practitioners are considered to be the result of creative pedagogical activity of the teacher [2-72-p.].

The main features of pedagogical creativity:

- ability to develop and recreate the existing situation;
- unique effectiveness of the action products;
- developing the link between self-interest and pedagogical creativity, a man residing in creativity develops himself.

Thus, creative activity is an indicator of achievement of high results by means of new information and a product, paying little time and forces at the same time. Creative teacher, according to scientists, is a researcher, with a scientifically, psychologically and pedagogically developed system of thinking, the creator of the author's programs, the user of alternative technologies [3,18-p.].

In pedagogical editions the term "personal creativity of the teacher" is used more often nowadays and gradually replaces long since widespread phrase as "the creative personality". Perhaps, the main factor of modernization of school is not only the personality of the teacher, but also his readiness for creative activity, certain peculiarities of the personality and uniqueness. Pedagogical creativity can not exist without the individual character of the person. Different points of view interpret the notion of "individuality" equating it with the term "creativity".

Creative activity is perceived as a form of understanding the truth of the new creation. The profession of a teacher can also be attributed to the class of creative professions, the reason for this is that the teacher has to cope with different problems as the attempts to deny the stereotypes existing in the field of education, training and education in accordance with the problem, high demand despite the low social role of the teaching profession, excessive paper work, organizational work which sometimes is not reflected on paper, solving different issues not covered by the state standard and curriculum, forced performance of out-of-school community works etc. All these problems serve as a constant incentive to use creative and improvisatory abilities of the teacher.

In recent years, when innovative teachers began to manifest themselves, many innovative schools and experimental sites have appeared, the competence of teachers in the writing of author programs and books has increased, actively used lifelong learning, and there were trends of displacement of stereotypes in the evaluation of pedagogical actions.

However, it is impossible to say with certainty that the question of whether pedagogical work is creative or not found its full solution. The identity of science and art in pedagogical practice extends from the time of K. Ushinsky to the present day. The modern nature of understanding the meaning of pedagogy is seen as a crossroads of two channels (science and art), but involves the development of a triad (science, art and technology).

Regarding this, V.I. Zagvyazinsky writes:" the teacher is engaged in pedagogical creativity, (although his pedagogical ideas and judgments are implemented in other areas of activity - literary, technical, scientific), subject significance (artistic, literary, technical, etc.), the nature of the action (incompatibility of things), joint creativity, spiritual closeness, general involvement in the case, the need and the possibility of exchanging experience between the teacher and the student serves for joint work " [4, 66-p.].

A creative person determines the value of his work, he does not need any praise or criticism from others. The creative personality of the teacher is a unique feature, a high level of human development, so it is impossible to give him a one-sided definition: its essence is determined by all its inherent features (inner world), the uniqueness, completeness and specificity of all manifestations of personality and actions of the teacher (outer side), personal statement of life and educational goals and problems; originality of actions and search of meaning of infinite life, vital values and ideals is preparatory action. Creative individuality of the teacher is characterized by its orientation (values, motivation, principles), personal traits (manifestation of mental features and processes), cognitive scales (content, level of thinking and execution).

Teacher orientation is a clear manifestation of the creative personality – the inner principle of the individual and educational activities that characterize all his values, beliefs and ideas; priority of humanistic goals of the individual; the main mission of human development is similar to the goal of his actions; special mood of the soul; supplement everything with a deep personal meaning within the framework of professional activity; put yourself on a par with the profession, the desire to be optimistic and relevant; a high level of creative motivation and interest.

The personal features characterizing the creative personality include: emotionally awareness of the situation, the implementation of one’s ideas on the way to the intended result, the presence of pedagogical skills, artistic skills, expressive skills, attractiveness, empathy, liberty and purposefulness, openness, sincerity, significant factors that are the cognitive scale of the teacher's psyche: an important aspect of the creative personality of the teacher are its intellectual features that determine the evidentiary nature of any accepted problem. The essence of the nature of creative solutions is how a teacher can prove it. This speaks of two kinds of proof: logical (or analytic) and intuitive-figurative. The success of any operation and its result depends on how fully formed personal style of the subject's behavior or on how effectively will be used the characteristics of a person based on the type of high nervous activity of a person.

Teacher's own style of action is chosen by the teacher methods, types of thinking, attitudes, methods of solving the requirements and problems.

Creative personal style of pedagogical activity includes the general pedagogical orientation, pedagogical skills, ability to use psychological and pedagogical regularities,

psychological kindness, observation, pedagogical tact; they are so special and in many cases unique.

Acting skills is a special emotional symbolic language of the new creation; the combination of the general style of the teacher and the student, understanding and communication with others, living feelings, manifestation of educational activities through improvisation, creative results. Acting abilities are not only external factors (gestures, facial expressions, voice rhythms), but they also help to create an atmosphere and situations in the classroom. Acting ability is the ability to quickly move into new situations, the ability to be in a new way, to live with ideas, the ability to live in the present world. It is a manifestation of personality, a sense of solving problems and performing scenes, it is a play imagination, expressiveness, inspiration, a sense of inner freedom. The personality of the pedagogical type depends on the specifics of the nervous system, temperament, logic and intuitiveness of action, its dependence on the degree of development of the ability (gnostic, constructive, applied, etc.); on the centering on the pupils, on the state and nature of the process, personality, assessment of labor by a manager, etc.); on the temperament and emotional excitement, preliminary planning and other factors [4, 102-p.]..

Teachers of inert type and their natural features tend to carry out the conceived in any way and it is like the organization of a usual lesson for them. However, it is unfair to say that the teacher's style of action is always associated with its natural features. Teachers with many years of practical experience can observe the manifestation of their talents.

In pedagogical practice, the following contradictions have arisen: on the one hand, the activities of the teacher is a public order, it claims its demands, it grows in its own direction, creates a "norm" of teachers' behavior and this means that teachers should be immutable and have to meet a certain pattern. On the other hand, modern social consciousness obliges young teachers to form a personal autograph in teaching activities. The general need for pedagogical creativity is based on the complexity and diversity of the problem. The initial stage of the formation of the teacher's personality is self-discipline, recognition of the teacher's characteristics and values, the adoption of humanistic principles (primarily the perception of oneself and others), the development of imagination, creative need and ability. This helps to overcome the existing stereotypes of normal action and creates freedom of cognition. It creates a complete need to be an active subject of one’s life: to feel yourself as creative person, different from others, to be important for students and pupils. Thus, the personality of the teacher's creativity develops, and also their spiritual and emotional relations with children develop.

The aim of the practicing teacher is to try to identify and feel their creative personality, to understand the unique features of their personality and the advantages of their pedagogical abilities. It is the defining and development of the pedagogical individual creativity, difference from the model, the feature of the method of pedagogical action and the achievement of successful results ensure the effectiveness of teaching activities, give the teacher the opportunity to effectively solve the problems of educational character and allows to be satisfied with their work.

It is impossible to prepare a ready algorithm of creative action. Analyzing the points of view, proposals and models of many scientists, it is possible to understand that any technology is a whole structure.

Structural parts	Enthusiasm	Ability	Technology	Reflection	
PARTS OF WORK	Self-service of educational programs	Decision to use innovation	To set innovative goals	Innovative action, production, assessment	
	Planning of practical work's stages	Assumption of difficulties	Introduction of news into ped.action		
Conditions	Culture of relationship	Adaptation to pedagogical innovation and creativity	Methodology of introduction news and creative preparedness	Pedagogical innovative thinking	Creative activity
Degree	ability	productivity	ingenuity		

Table 1. Structure of teacher's innovational-creative activity

Formation of teacher's creativity can be considered in two ways:

1) creating favorable conditions for the development of teacher's creativity;
2) achieving creativity by building their own experience;

First, the development of teacher creativity can be divided into several parts:

I group – teachers who use traditional methods and making innovations in the less difficult actions' dialectics (mass creativity).

II group – creative people aimed at creating complex learning technologies, developing a new methodology approach..

III group – founders of educational technology structure.

A high level creative activity of a teacher can be evaluated through a creative lab that has accumulated from his research and experience. The creativity of a teacher should be reflected in the laboratory, which defines the identity of the individual.

Creative workshop	Stock of ideas
	Literature (psychoogy, pedagogy, methodology, dictionary, printed materials)
	Series of pedagogical publications
	Film and video collection, digital catalogue
	Multimedia tools
	Poster, slide, photos

Table 2. Basic parts of teacher's creative laboratory

In modern practice, there are various methodologies and types of work to promote pedagogical skills improvement in the system of continuous education: open lesson competition, creative report, debate, roundtable, scientific and practical conference, association meetings, "best teacher of the subject" Teacher of the Year "," The Best Teacher of the University "," The School of the Year "," The Best Educational Institution ", etc. best lesson, best hours, best lectures, competition for new technologies, pedagogical readings, etc. In fact, who can acquire pedagogical mastery: professional, competent, creative, creatively sensitive, fresh, searchable, eager to search novelty , vivid, light-hearted, mature, intelligent. Any educational institution is the Golden Horde of Education. In such places, the pedagogical

profession should be widely disseminated in the workshops of creative teachers who master the art level, and the school of pedagogical skills.

REFERENCES:

1. Sultanova G. Pedagogy: organization of independent work of students .- Almaty, 2007.

2. Potashnik M. Pedagogical creative work: Problems of development and practice. For the tutor. - Kiev: Radianca school, 1988.

3. Kochetov AI Culture of pedagogical research. - Minsk, 1996.

4. Zagvyazinskiy VI Teacher's pedagogical creative work .- M., 1987.

СӨЗДІКТЕРМЕН ЖҰМЫС КӨПТІЛДІЛІККЕ ҮЙРЕТУДІҢ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

WORKING WITH DICTIONARIES IS THE WAY TO TEACHING MULTILINGUALISM

Жұмабаева Әзия Елеупанқызы - п.ғ.д., профессор
Омарова Гүлнара Жолдасқызы – докторант
Садуақас Гүлбану Темирьязқызы– п.ғ.к., қауымд. профессор
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Қазақстан, Алматы қ.
Email: aziya_e@mail. ru
gulnar-aidos@mail.ru

АҢДАТПА

Мақала Қазақстан Республикасындағы үш тілді білім беру саясатын жүзеге асыру бағыттарына арналған.

Еліміздегі жаңа білім беру реформасы «өмір бойы білім алу» үлгісіне көшуді және әлемдік білім беру кеңістігіне жедел енуді қамтамасыз етуді мақсат етеді. Осы реформаға сәйкес білім мазмұны жаңартылып, ол үштілді білім беру саясаты шеңберінде іске асырылады.

Оқушылардың өзіндік ізденісіне, өз бетінше білім алуына мән берілген жаңа білім беру стандартында бастауыш мектеп оқушыларының әртүрлі анықтамалық-энциклопедиялық дереккөздермен (сөздіктер, анықтамалықтар, энциклопедиялар) жұмыс істеу білігін қалыптастыру көзделген. Осы дереккөздердің ішіндегі сөздіктермен жұмыс көптілділікке үйретудің басты құралы болып табылады.

Сөздіктерде көбіне сөздер әліпбилік ретпен орналастырылады. Сөздіктер берілген сөздердің әліпби тәртібімен көрсетілуіне немесе сөздермен берілген ұғымдар топтарының ретімен көрсетілуіне қарай екі түрге бөлінеді: әліпбилік сөздіктер, идеологиялық сөздіктер немесе ұғымдар сөздігі. Әліпбилік емес ұстаныммен жасалған идеологиялық сөздіктер тақырыптық үлгідегі идеографиялық сөздіктер деп те аталады. Бұл сөздікте ұғымдарды топтастыру логикасы жасалып, сөздікке енгізілетін барлық сөздер осы топтастырылған айдармен орналасады. Идеографиялық сөздіктер қостілді және көптілді болып келеді. Идеографиялық оқу сөздіктері тілүйренім үшін ерекше маңызды оқу құралдарының бірінен саналады.

Тақырыптық үлгідегі сөздіктерде кез келген лексикалық бірліктер беріле бермей, онда нақты бір тақырып бойынша шоғырланған мағыналар ғана ашылады. Сөздік түзуде алдымен қажетті тақырыптар анықталып, кейін әр тақырыпқа қажетті сөздер нақтыланады. Сөздер тақырып ортақтығына байланысты жүйелеу жолымен іріктеледі. Түсіндірме, орфоэпиялық, орфографиялық сөздіктердің материалдары қосымша көз, көмекші материал ретінде пайдаланылады. Идеографиялық сөздіктердің негізгі нысаны сөздердің тақырыптық бірлігі болып табылады. Бастауыш сыныптарға арналған тақырыптық сөздік құрастырғанда жаңартылған білім беру бағдарламасында пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру мақсатында берілген ортақ сегіз тақырып бойынша лексикалық минимум жасау тиімді болып табылады. Олар: «Өзім туралы», «Менің мектебім», «Менің отбасым және достарым», «Бізді қоршаған әлем», «Саяхат», «Салт-дәстүр және ауыз әдебиеті», «Тағам және сусын», «Дені саудың жаны сау» .

Идеографиялық сөздіктердің әртүрлілігін суретті сөздіктер құрайды. Мұнда берілген суреттердің сәйкесті атаулары екі немесе бірнеше тілде беріледі. Суреттер тақырыпқа сәйкес өмір шындығынан алынып (мысалы, бөлменің іші, дастархан басындағы отбасы, зауыттағы цех, көмір шахтасы, құс фермасы, спорт алаңы және т.б.) және осы суретке сәйкес заттардың атауы үш тілде (айтылуы, жазылуы бойынша) беріледі.

Лексикографияда сөз мағынасын ашу мен сипаттау жолының мынадай аспектілері көрсетіліп жүр: бір топқа жататын сөздердің мағынасын бірдей үлгіде ашу; семантикалық жағынан өзара жақын сөздердің мағыналарын ашқанда, олардың ортақ және айырым мағыналарын жіктеп көрсету. Мұндай ұстаным сөздіктегі тілдік материалды нақты бір жүйеде беруге және сөз мағынасын жан-жақты, толық сипаттауға мүмкіндік береді. Бастауыш сыныптарға арналған идеографиялық суретті сөздіктер құрастырғанда лексикалық минимумға іріктеліп алынған әрбір сөздің үш тілде де айтылуы, дұрыс жазылуы, түсіндірмесі мен оның сөз тіркесі, сөйлем ішінде қолданысының берілуі маңызды.

Түйінді сөздер - Көптілділік, Көптілділікке Үйрету, Бастауыш Мектеп, Жаңартылған Білім Беру Мазмұны, Тілдердің Үштұғырлығы, Лингвистикалық Сөздіктер, Аударма Сөздіктер, Идеографиялық Суретті Сөздіктер, Ортақ Тақырып, Тақырыптық Үлгідегі Сөздік, Сөздіктермен Жұмыс.

ANNOTATION

The article is devoted to the implementation of a trilingual educational policy in the Republic of Kazakhstan.

The new educational reform in the country is aimed at the transition to the model of “lifelong learning” and providing quick access to the global educational space. According to this reform, the content of education is updated and implemented in the framework of a trilingual education policy.

The new educational standard, which emphasizes the desire of students to self-research and self-education, is aimed at developing the ability of younger students to work with various reference encyclopedias (dictionaries, reference books, encyclopedias). Working with dictionaries from these sources is an important tool in teaching multilingualism.

In dictionaries, words are often placed in alphabetical order. Dictionaries are divided into two types depending on whether the indicated words are displayed in alphabetical order or in groups of terms, such as alphabet dictionaries, Idiographic dictionaries or a glossary of terms. Idiographic dictionaries with a non-alphabetic position are also referred to as thematic type of ideographic dictionaries. This dictionary creates the logic for the consolidation of concepts, and all words that are included in the dictionary are in this grouped heading. Idiographic dictionaries are compiled in two languages and more. Idiographic study dictionaries are considered one of the most important teaching aids in language learning.

In dictionaries, words are often placed in alphabetical order. Dictionaries are divided into two types depending on whether the indicated words are displayed in alphabetical order or in groups of terms, such as alphabet dictionaries, Idiographic dictionaries or a glossary of terms. Idiographic dictionaries with a non-alphabetic position are also referred to as thematic

type of ideographic dictionaries. This dictionary creates the logic for the consolidation of concepts, and all words that are included in the dictionary are in this grouped heading. Idiographic dictionaries are compiled in two languages and more. Idiographic study dictionaries are considered one of the most important teaching aids in language learning.

Thematic dictionaries do not provide lexical units, but only those meanings that are focused on a specific topic. To create a dictionary, you first need to identify the relevant topics, and then clarify the words that are needed for each topic. Words are sorted by sequence depending on the general topic. Interpretation, orthoepic, spelling dictionaries are used as an additional source, auxiliary material. The main object of idiographic dictionaries is the thematic unit of words. When compiling relevant vocabulary for elementary classes, it is useful to create lexical minima for eight common topics on the updated educational program. These are “About Me”, “My School”, “My Family and Friends”, “The World Around Us”, “Travels”, “Traditions and Folklore”, “Food and Drinks”, “A healthy mind lives in a healthy body.”

Variety of idiographic dictionaries form picture dictionaries. The corresponding image names presented here are available in two or more languages. The illustrations are based on the realities of the subject (for example, inside the room, table at the table, factory workshop, coal mines, poultry farms, sports grounds, etc.), and the names of objects in accordance with the picture are in three languages (spoken, written).

The lexicography describes the following aspects of the way to explain and describe the meaning of a word: identical to the meaning of a group of words; distinguish semantically interrelated terms, classify their common and distinctive meanings. This approach allows you to translate linguistic content into a specific system and describe the meaning in detail. When developing an ideographic picture for elementary classes, it is important that each word chosen in the lexical minimum should be spoken in three languages, correctly written, commented and used in the phrase.

Keywords: Multilingualism, Teaching To Multilingualism, Elementary School, Content Of Updated Education, Trilingualism, Linguistic Dictionaries, Translation Dictionaries, Ideographic Dictionaries, General Topics, Subject Dictionaries, Work With Dictionaries.

Әлемде екінші ұстаз, ұлы ғұлама Әбу-Насыр Әл-Фараби тарихи деректер бойынша 70-ке жуық тіл білген. Ұлы Абай орыс-қазақ тілдерімен қатар парсы, араб тілдерін меңгерген. «Әр елдің тілін, өнерін білген кісі өзгемен бірдейлік деңгейде сұхбаттаса алады» деген Абай атамыз. Қай кезде де бірнеше тілді меңгерген мемлекеттер мен халықтың қарым-қатынасы кеңейтіп отырған. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының шет елдермен халықаралық байланыстары күннен-күнге арта түсуде. Осы байланыстарды дамыту үшін ұрпағымызды көп тілділікке тәрбиелеуіміз қажет. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқына арнаған «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында «Қазақстан әлемде жоғары білімді, халқы үш тілде: қазақ тілін – мемлекеттік тіл ретінде, орыс тілін – ұлтаралық қатынас тілі ретінде және ағылшын тілін – жаһандық экономикаға нәтижелі өтудің көмекші тілі ретінде еркін

меңгерген ел болып танылуы керек» деп атап көрсетті [1]. Ендеше, үш тілді білу - бүгінгі заман талабы.

Бастауыш мектептегі жаңартылған білім беру мазмұны үштілді білім беру саясаты шеңберінде іске асырылады. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті бастауыш білім беру стандартында: «Үштілді білім берудің мақсаты көптілді тұлғаны – кемінде үш тілді меңгерген, қызметтің алуан түрлі саласында үш тілде диалог жүргізе алатын, өз елінің мәдениетін бағалайтын, басқа елдердің мәдениетін түсінетін және сыйлайтын Қазақстанның азаматын қалыптастыруға негізделеді» - делінген [2]. Бастауыш сыныптардың оқушыларына үш тілді сөйлесім әрекеті арқылы мәдениетаралық қатысым құралы ретінде меңгерту, оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын қалыптастыру, олардың әлеуметтік-тұрмыстық, әлеуметтік-қоғамдық, әлеуметтік-мәдени орталарда тілдік шектеуді сезінбей, өзін еркін ұстауына мүмкіндік туғызу – үштілділікке үйретудегі негізгі ұстаным болып табылады. Көп тілді тұлғаны қалыптастыру үшін оқу үдерісін ұйымдастырғанда, оқытудың ұстанымдары, мазмұны, әдіс-тәсілдері ерекше іріктеліп, оқытудың нәтижесі назарда ұсталғанда көп тіл білетін тұлғаның қалыптасуы мүмкін.

Көптілді тұлға қалыптастыруда тілдік пәндердің орны ерекше. Тілді бірден, біржола меңгеру мүмкін емес, ол үнемі өзгеріп отырады. Тілдік бірлікті бірнеше ықтимал түрден таңдау қажеттілігі тілді таңдау ұстанымдары арқылы реттеледі. Сондықтан оқушылар анықтамалық әдебиеттермен, лингвистикалық сөздіктермен жұмыс істеуі қажет. Бұл дереккөздер оқушылардың нақты ақпарат алуына және қолдануына ыңғайлы, оларға лексикалық бірліктер туралы дәл, ғылыми-сенімді ақпаратты тез және оңай алуға мүмкіндік береді. Оқушылардың өзіндік ізденісіне, өз бетінше білім алуына мән берілген жаңа білім беру стандартының «Тіл мен әдебиет» білім беру саласында бастауыш мектептің 4-сыныбын бітіргенде «оқушы түрлі дерек көздерінен қалай ақпарат табуды біледі»- деп, күтілетін оқыту нәтижелерінде атап көрсетеді [2;9]. Бұл өз кезегінде бастауыш мектептегі тіл сабақтарында оқушылардың әртүрлі анықтамалық-энциклопедиялық дереккөздермен (сөздіктер, анықтамалықтар, энциклопедиялар) жұмыс істеу білігін қалыптастыруды талап етеді. Осы дереккөздердің ішіндегі сөздіктермен жұмыс көптілділікке үйретудің басты құралы болып табылады.

Сөздік – сөздердің мағынасы, қолданылуы, жасалуы, басқа тілге аудармасы туралы мәлімет беретін және белгілі бір ұстанымға сәйкес орналасқан сөздер жиынтығынан (морфемалар, сөз тіркестері, идиомалар және т.б.) тұратын анықтамалық кітап. Сөздіктер шартты түрде энциклопедиялық және лингвистикалық болып бөлінеді. Энциклопедиялық сөздікте белгілі бір салаға қатысты ұғым, дерек, зат, құбылыстар сипатталса, лингвистикалық сөздіктер әліпбилік тәртіппен белгілі бір тілдің лексикасы және фразеологиясын түсіндіруді мақсат тұтады. Лингвистикалық сөздіктердің ішінде көптілділікке үйретуде екі тілді не көптілді аударма сөздіктер жиі қолданылады.

Аударма сөздіктер бір тілдегі сөздерді басқа тілдің балама сөздерімен беріп, ұлттар арасында сөз алмасу үдерісін, өзара қарым-қатынас жасауды дамытады. Аударма сөздіктердің екі түрі бар: оның бірінде белгілі бір шет тілдегі сөздер мен

фразеологизмдер ана тіліне аударылып беріледі де, екіншісінде, керісінше, ана тіліндегі сөздер мен фразеологизмдер шетел тіліне аударылады.

Сөздіктерді құрастырғанда материалдың орналасуы басты назарда болады. Сөздіктерде негізінен сөздер әліпбилік ретпен орналастырылады. Материалдардың орналасуының әліпбилік емес ұстанымдарының ішіндегі бастысы лексикалық бірліктермен берілген ұғымдардың жіктелім жүйесін айқын көрсетуге жағдай жасайтын жүйелілік ұстанымы (логикалық жіктелім). Осыған сәйкес сөздіктер берілген сөздердің әліпби тәртібімен көрсетілуіне немесе сөздермен белгіленетін ұғымдар топтарының рет ретімен көрсетілуіне қарай екі түрге бөлінеді: әліпбилік сөздіктер, идеологиялық сөздіктер немесе ұғымдар сөздігі. Әліпбилік емес ұстаныммен жасалған идеологиялық сөздіктер идеографиялық сөздіктер немесе «тақырыптық» деп те аталады. Бұл сөздікте ұғымдардың жіктелу логикасы жасалып, сөздікке енгізілетін барлық сөздер осы жіктелу айдарымен орналасады. Идеографиялық сөздіктер қостілді және көптілді болып келеді. Идеографиялық оқу сөздіктері тілүйренім үшін ерекше маңызды оқу құралдарының бірінен саналады. Түсіндірме сөздіктердегі әліпбилік түзілім тәртібі тілдің лексикалық құрамын бейнелеудің сан ғасырлар бойы қалыптасып, тұрақтанған, ыңғайлы әдісі болып табылады. Алайда әліпбилік сөздіктерде лексикалық бірліктердің арасындағы жүйелі семантикалық байланыс толық көрініс таба алмайды. Сөздерді әріптердің орнына сәйкес әліпби, графика және орфография заңдылықтарына орай тізбелеп беретін сөздіктердің бір кемшін тұсы осы мәселеге байланысты [3]. Сол себепті бастауыш сынып оқушыларына өзге тілдерді тез меңгеру ісінде идеографиялық сөздіктердің қосар үлесі зор.

Идеографиялық оқу сөздіктері өзге тілді меңгерту құралы ретінде ерекшеленеді. Оның үш негізгі қызметі бар: оқыту, анықтама беру, жүйелеу. Басқа сөздіктермен өзіндік ұқсастықтары мен айырмашылықтары болумен қатар оның өзіне ғана тән мақсат-міндеті де бөлек. Тілді үйретуге арналған сөздіктің бір түрі ретінде идеографиялық сөздік лексикалық қорды оқу мақсатына сәйкес кешенді түрде сипаттайды. Идеографиялық оқу сөздіктерін түзуде лексикалық жүйені оқытудың әдістемелік аспектілері де ескеріледі. Атап айтқанда, оқыту кезеңі, жас ерекшелігі, білім деңгейі, оқу мақсаттары т.б. Бұл сөздіктің көлеміне, сөздік бірліктердің берілуіне, сипаттаманың әдіс-тәсілдеріне өз деңгейінде әсер етіп отырады. Тақырыптық үлгідегі идеографиялық оқу сөздіктерінде кез келген лексикалық бірліктер беріле бермейді. Онда нақты бір тақырып бойынша ұйымдасқан, шоғырланған мағыналы сөздер ғана түзіледі. Әр тарау өз ішінен тақырыпшалар мен шағын тақырыптарға жіктеледі. Тақырыптық микрожүйе құрастыруда сол тақырыпқа сәйкес сөзжасам модельдері, сөзжасамдық ұялар ескерілуі тиіс. Сөдерді топтастыруда оның жүйелі сипаттары толық ескерілуі керек. Идеографиялық сөздік құрастыруда сөздердің тақырыптық және лексика-семантикалық байланыстарының маңызы зор. Сол себепті идеографиялық оқу сөздіктерін түзуде мағынадан тұлғаға қарайғы функционалды-семантикалық бағыт пен тілдік бірліктердің семантикалық жүйелілігі ұстанымына ерекше назар аудару қажет [3].

Тақырыптық сөздікте лексикалық бірліктерді іріктеу мәселесі орыс тіл білімінде И.П.Слесарев, П.Н.Денисов, В.В.Морковкин, Л.Г.Саяхова т.б. ғалымдардың

еңбектерінде сөз болады. Сөздік бірліктерді тақырыптық жағынан топтастырғанда, тілдің коммуникативті, функционалды жағы ескеріледі. Сөздерді топтастырғанда, оларға тілдік факторлар емес, тақырып, сөйлеу ортасы сияқты тілден тыс факторлар қарастырылады. Сол себепті сөздердің ішкі, тілдік байланыстары тілден тысқары факторларды ескеріп отыруы тиіс. Тақырыптық үлгідегі идеографиялық сөздіктерде кез келген лексикалық бірліктер беріле бермей, онда нақты бір тақырып бойынша шоғырланған мағыналар ғана ашылады. Сөздік түзуде алдымен қажетті тақырыптар анықталып, кейін әр тақырыпқа қажетті сөздер нақтыланады. Идеографиялық оқу сөздікте сөздер тақырыптық, семантикалық тұрғыдан үйлесіп, ұйымдасып келуімен қатар ол сөздер әліпбилік тәсілмен өз ішінен сарапануы мүмкін [4].

Сөздер тақырып ортақтығына байланысты жүйелеу жолымен іріктеледі. Түсіндірме, орфоэпиялық, орфографиялық сөздіктердің материалдары қосымша көз, көмекші материал ретінде пайдаланылады. Идеографиялық сөздіктердің негізгі нысаны сөздердің тақырыптық бірлігі болып табылады. Бастауыш сыныптарға арналған тақырыптық сөздік құрастырғанда жаңартылған білім беру бағдарламасында пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру мақсатында берілген ортақ сегіз тақырып бойынша сөздік минимум жасау тиімді болып табылады. Мысалы, «Өзім туралы», «Менің мектебім», «Менің отбасым және достарым», «Бізді қоршаған әлем», «Саяхат», «Салт-дәстүр және ауыз әдебиеті», «Тағам және сусын», «Дені саудың жаны сау» Аталған топтар одан әрі ұсақ топтарға жіктеледі.

Идеографиялық сөздіктердің әртүрлілігін суретті сөздіктер құрайды. Мұнда берілген суреттердің сәйкесті атаулары екі немесе бірнеше тілде беріледі. Суреттер тақырыпқа сәйкес өмір шындығынан алынып (мысалы, бөлменің іші, дастархан басындағы отбасы, зауыттағы цех, көмір шахтасы, құс фермасы, спорт алаңы және т.б.) және осы суретке сәйкес заттардың атауы үш тілде (айтылуы, жазылуы бойынша) беріледі.

Лексикографияда сөз мағынасын ашу мен сипаттау жолының мынадай аспектілері көрсетіліп жүр: бір топқа жататын сөздердің мағынасын бірдей үлгіде ашу; семантикалық жағынан өзара жақын сөздердің мағыналарын ашқанда, олардың ортақ және айырым мағыналарын жіктеп көрсету [5]. Мұндай ұстаным сөздіктегі тілдік материалды нақты бір жүйеде беруге және сөз мағынасын жан-жақты, толық сипаттауға мүмкіндік береді. Бастауыш сыныптарға арналған идеографиялық суретті сөздіктер құрастырғанда лексикалық минимумға іріктеліп алынған әрбір сөздің үш тілде де айтылуы, дұрыс жазылуы, түсіндірмесі мен оның сөз тіркесі, сөйлем ішінде қолданысының берілуі маңызды.

Идеографиялық оқу сөздігінің тілдік жүйені меңгертудегі орнын арнайы зерттеген Э.Ә. Иісова лексика-семантикалық топтардың берілуіне байланысты идеографиялық сөздіктердің төмендегідей өзіндік ерекшеліктерін көрсетеді:

– сөздіктің негізгі мақсаты – тілді оқыту міндетіне сәйкес тілдің лексика-семантикалық жүйесін (лексика- семантикалық топ жиынтығын) нақты бейнелеу; сол себепті сөздік негізгі лексика-семантикалық топтар мен олардың өзара иерархиялық байланысын қамти отырып, оқу мақсатына сәйкес лексика-семантикалық топтарды іріктейді;

– сөздерді лексика- семантикалық топтарға біріктіре отырып, тұтас бірліктер түзеді, онда сөздер, тұтас дүниенің бөлшегі ретінде қызмет етіп, сөздік қор жүйелі түрде меңгеріледі;

–сөздерді семантикалық негізде жүйелей отырып, идеографиялық сөздіктер адам жадында сөз бірліктерінің сақталу тәсілі мен сөз қолданыстың психологиялық ерекшеліктеріне сәйкес келетіндіктен, қажетті сөзді тез табуға мүмкіндік береді [6];

Сөздіктермен жұмыс бастауыш сыныптың барлық пәндерінде жүргізіледі, себебі әр пәнде берілетін жаңа ақпараттармен қатар жаңартылған білім мазмұнында оқушылардың тілдік құзыреттілігіне басымдық беріліп, оқу жоспарында барлық пәннің тілдік мақсаттары, пәнге қатысты лексика мен терминологиясы айқындалған және ол үштілділік саясатын жүзеге асыруға бағытталған.

Бастауыш сыныптарда сөздіктерді пайдалану арнайы зерттеу нысанына айналмаған тың мәселелердің қатарында. Көптілділікке үйретуде идеографиялық сөздіктердің берері мол. Сол себепті тақырыптық үлгідегі идеографиялық оқу сөздіктерін бастауыш сынып оқушыларына арнап құрастырудың, олардың өзіндік ерекшеліктерін айқындап, зерттеудің маңызы зор.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті – елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Астана қ., 2012 жылғы 14 желтоқсан.

2. Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты.- Астана, 2015.

3. Мұханбетжанова А.Р. Екі тілді идеографиялық оқу сөздіктеріне қойылатын дидактикалық талаптар. ksu.edu.kz›files/nauka/20_m_hanbetzhanova_a_r.pdf

4. Саяхова. Л.Г. и др. Иллюстративный тематический словарь русского языка. – Москва: Рус.яз., 1989.

5. Исламова А. Шетел сөздерінің лексикографиялық деректерде берілу жолдары // Қ.А.Яссауи атындағы халықаралық қазақ- түрік университетінің хабаршысы. – 2008. № 2. 3-7 б

6. Иісова Э.Ә. Идеографиялық оқу сөздігінің тілдік жүйені меңгертудегі орны. фил. ғыл. кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның автореферaты. –Алматы, 2009.

GOÇ SİYASETİNİN KUZEY KAZAKİSTAN DEMOGRAFİSİNE ETKİSİ

Sadykova Damezhan
Kazak Devlet Kızlar Pedagojik Üniversitesi

Adilkhan Dinura
Tarih öğretmeni, Ortaokul №157, Almatı

ÖZET

Kazaklar, VIII. yüzyılda bugünkü Kazakistan topraklarında yaşamış olan Oğuz, Kıpçak, Nayman, Karluk, Kimek, Calayır, Argın ve Daglat gibi çeşitli Türk boyları ile 13. yüzyılda bölgeye gelen Moğolların karışmasıyla meydana gelmişlerdir. XV.yüzyılın ortalarından itibaren Jedi Su (Yedi Nehir) bölgesinde yerleşmeye başlayan Kazak boyları, XVI. yüzyılın ortalarında Küçük Cüz, Orta Cüz ve Büyük Cüz olmak üzere üç hanlıktan oluşan, aynı zamanda gevşek merkezi bir otoriteye de sahip olan bir idare yapısı oluşturmuşlardır. Küçük Cüz'ün 1731 yılında Rus yönetimi altına girmesinden sonra, Kazakların direnişine karşın, Ruslar, Kazaklarla hiçbir yakınlığı bulunmayan Rus Kazaklarının da yardımıyla Orta ve Büyük Cüze ait Kazak topraklarını hakimiyetleri altına almışlardır. Ruslar, kontrollerini yavaş yavaş arttırarak, 1830'lardan itibaren Kazak topraklarını kolonize etmeye ve şehirler kurmaya başlamışlardır. Bu sıralarda Kazaklar Kenisary Kasımov önderliğinde Ruslara karşı ayaklanmışlardır. I. Dünya Savaşı çıktığı sırada belirli ölçülerde kendi siyasi liderleri, gazeteleri ve küçük bir endüstriyel proleterya sınıfına sahip olan ve askerlik görevinden muaf tutulan Kazaklar, 1916 -1917 yıllarında Rus Hükümetinin Kazakları da askere alma kararı üzerine Amangeldi İmanov önderliğinde ayaklanma başlatmışlar, ancak zamanla bu ayaklanma bastırılmıştır. Rusya'da 1917 Ekim ayında meydana gelen ve Çar'ın devrilmesiyle sonuçlanan devrimden sonra, Kazaklar bu kez, Alihan Bukeyhanov liderliğinde ayaklanarak, "Alaş Orda" adlı kendi devletlerini kurduklarını ilan etmişler ve otonomi talebinde bulunmuşlardır. Kazakistan, Nisan 1925'te Kazak Otonom Cumhuriyeti adını almış, Aralık 1936'da da SSCB içinde Cumhuriyet statüsü kazanmıştır. 1932 yılında meydana gelen kıtlık sonucu bir milyona yakın Kazak hayatını kaybetmiş, çok sayıda Kazak, Çin, Moğolistan ve Afganistan'a göç etmiştir. Öte yandan, 1929 yılında başlatılarak, sıkı bir uygulama ile 1937'de tamamlanan tarımda kollektivizasyon süreci, Çin ve Afganistan'a Kazak göçünü hızlandırmıştır. Göçebelerin yerleşik düzene zorlanmaları, 5 yıllık sanayileşme planı ve Kültürel Devrim, Kazak yaşantısını önemli ölçüde değiştirmiş, Sovyet politikalarına karşı koyanlar burjuva milliyetçileri olarak damgalanmışlar ve ağır cezalara çarptırılmışlardır. Stalin'in 1937-38 yıllarında giriştiği üst düzey devlet ve Komünist Partisi yöneticilerini tasfiye kampanyası sırasında çok sayıda Kazak komünist lider ve aydın öldürülmüştür. Kazakistan'da hammadde ve ara malları sanayiinin gelişmesi, Rusların ve Ukraynalıların bu ülkeye göçünü hızlandırmıştır. II. Dünya Savaşında Sovyet yönetimi, Volga Almanları, Kırım Tatarları, Polonyalılar ve Ukraynalılardan oluşan grupları, savaşta Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Kazakistan'a sürmüştür. Kafkasya ve Uzak Doğu'dan sürülen diğer halklar ve Çin'den (Uygur) gelen göçlerle etnik dağılım daha da karmaşık bir hal almıştır. Kruşçev tarafından 1950'lerde uygulanmaya başlanan "Bakir Topraklar" kampanyası çerçevesinde, çok sayıda Rus ve Ukraynalı özellikle Kuzey

Kazakistan'a yerleştirilmişlerdir. Sovyet yönetiminin Kazakistan'da Baykonur Uzay Üssünü ve üssün yanı başında Leninsk kapalı şehrini kurmasının ardından, buraya çok sayıda Rus teknik personel yerleştirilmiştir. Söz konusu nüfus hareketleri sonucunda Kazaklar kendi ülkelerinde azınlığa düşmüşlerdir. Kazakistan, Sovyetler Birliğinin dağılma sürecine girmesi üzerine 16 Aralık 1991 günü bağımsızlığını ilan etmiştir.

Kazakistan resmî adıyla Kazakistan Cumhuriyeti, Orta Asya ve Doğu Avrupa'daki bağımsız devlettir. Kazakistan, (Azerbaycan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye, ve Türkmenistan ile birlikte) günümüzdeki yedi bağımsız Türk devletinden biri olup Türk Konseyi ve TÜRKSOY'un üyesidir. 2.727.300 km^2 yüzölçümü ile (Batı Avrupa'nın yüzölçümü kadar) dünyanın en büyük dokuzuncu ülkesidir. Müslüman ülkelerin ve Türk devletlerinin yüzölçümü bakımından en büyüğü, doğal kaynaklar bakımından da en zenginidir.

Kazakistan son yıllarda Bağımsız Devletler Topluluğu içinde sadece en yüksek ekonomik performansı sergilemesinin yanı sıra aynı zamanda da Orta Asya içinde en liberal ticaret sistemine sahip ülkelerden biri olarak bilinmektedir.

Kazakistan'ın nüfusu 17.000.000 civarındadır Başkenti Astana.

XVIII.yy.ın ikinci yarısından itibaren baskı altında tuttukları Kazak topraklarını 1820-1850 yılları arasında peyderpey işgal etmeye başlayan **Ruslar,** 1853'de Akmescit'i (Kızıl Orda), ertesi yıl Verni (Alma-Ata)'yi ele geçirmiş ve Kazak topraklarını Uralsk, Turgay, Akmolinsk ve Semipalatinsk adlarında 4 eyalete bölmüşlerdir (SARAY-1993). 1867'de yapılan bir idari düzenleme ile bugünkü Kazakistan toprakları Orenburg Genel Valiliği ile Türkistan Genel Valiliği arasında ikiye bölünmüş; fakat birçok problemin yaşanması nedeniyle, nerdeyse her yıl yeni bir idari düzenleme yapmalarına rağmen sorunlar bitmemiş ve nihayet 1886'da tüm Kazakistan toprakları, Türkistan bölgesinin idari statüsüne dahil edilmiştir. Ancak 1891'de yeniden değiştirilerek Ural, Turgay, Akmolinsk, Semireç ve Semipalatinsk eyaletleri Stepnoi Krayı (Bozkır Arazisi) olarak bir araya getirilmişlerdir. 1,85 milyon km2 'lik bir alanı kaplayan bu idari yapı 1926'ya kadar varlığını korumuştur. Bu tarihte yapılan idari düzenlemede Stepnoi Krayı Türkistan arazisinin kuzeyi ile birleştirilerek merkezi Orenburg olan ve 2,74 milyon km2 büyüklüğünde Kazakistan özerk cumhuriyeti kurulmuştur. Yanlışlıkla Kırgız adı verilen bu cumhuriyetin içinde bugünkü Karakalpak ÖC. ile Kırgızistan da özerk cumhuriyet olarak yer alıyordu. 1936'da gerçekleştirilen idarî düzenlemeyle Kazak Özerk SSC'i, Kazak SSC'ne dönüştürülmüş, Karakalpakistan Özbekistan'a bağlanmış Kırgızistan'a da "ittifak cumhuriyet" statüsü tanınmıştır. 1936'daki düzenlemeden sonra Kazakistan bugünkü alan (2.717.300 km2) ve idari yapısına kavuşmuş ve Sovyetler dağılana kadar bu yapısını korumuştur. Ülke 16 Aralık 1992'de bağımsızlığını kazanarak Kazakistan Cumhuriyeti adını almıştır[3].

Ruslar Kazakistan'ı işgal ettikten sonra bu topraklara tamamen sahip olabilmek için her yolu denemişlerdir. Kazakistan'a ilk gelenler Rus askerleri oldu. Onlar sınır yanı yaşıyorlardı. Daha sonra, Kazakistanda kolonizasyonu artırmak için köylüler ve Kazak sosyal grupları yaşadan bölgelerge askerler de kabul edilmişti. Kazakistana ılk defa gelgen rus köylüler sınır askerlerin, Kolyvanov- Pazar fabrikaları, madencilik sanayi işçilerin gıda tedariki sorunu çözmek zorunda oldu. Imparatorluk hükümeti Kazakistana rus köylülerini

[3] Ali YİĞİT - Kazakistan'in değişen etnik yapısı Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

yerleştirme için kuvvet kullanımı ile tehciri yöntemini kullandı. 1869'daki ayaklanmayı bastıran Rus askerleri 71.000 aileye ait yüz binlerce hayvanı öldürerek Kazakları açlığa mahkum etmişlerdir. 1889'da çıkarılan toprak kanunu ile Rus köylülere istedikleri bölgelerde yerleşme ve toprak sahibi olma hakkı verilmiş, 1891'de bu kanuna yeni bir madde eklenerek, Rus yetkililerin istediği gibi toprakların ı işlemeyen Kazakların topraklarına el konulması yasallaştırılmıştır. Bu ve benzeri kanunlar ve keyfi uygulamalar sonucu yaklaşık 20 yılda 1,5 milyon Rus köylüsü Kazakistan'ın geniş bozkırlarına yerleştirilmiştir. Rusya'da yapılan ilk tam sayım olan 1897 sayımı sonuçlarına göre, bugünkü Kazakistan'ın büyük bir kısmını (1.850.000 km2) oluşturan Stepnoi Kray(Bozkır Arazisi)'ının 2.465.000 olan nüfusunun % 20'sini (493.000) ve Çarlık döneminin son sayımı olan 1911 sayımında 3.835.000 olan Bozkır Arazisi nüfusunun % 40'ını (1.544.000) Ruslar oluşturuyordu. Bu iki sayım arasında Rus nüfusun yıllık artış hızı % 15 olmuştur. Buna karşılık 1897'de 1.973.000 olan Kazak nüfus 1911'de 2.291.000'e yükselmiştir ki bu yıllık % 1'lik bir nüfus artışı demektir. Bu durum Rus nüfusun artışındaki göçmenlerin payının büyüklüğünü net bir şekilde göstermektedir. 1897 yıl Altayda bin rus köylüleri oldu. XIX - XX asrda Kazakistanda rus insanların sayısının hızlı büyümesi oldu.Bu dönemde, Rusyanin Ayrupa sırasında yaşagan rus insanları Kazakistana kütle hareket başladı.1897 yil Kazakistanin 6 bölgesindegi ruslarnin sayısı 544 bin ulaştı ve Kazakistanda yaşagan halknin yüzde 12,8 oldu. Rus halkinin yüzde 40 köylülerini, yüzde 33 kazaklar, yüzde 19 burjuva, yüzde 5 soyluluklar oldu. Kazaklar ıle ruslar arasında ekonomik ve kültürel değişim yer aldı. XVIII yüzyılın 60 yılında Imparatorluk hükümeti idari ve dini bağlamda gizli kilise tarafından yapılan eski gümrük (müminler) Rus takipçilerinin topraklarında arasında Doğu Kazakistan. 1886 yılında Türkistan bölgesinde göçmenlerin yerleştirilmesi için prosedürü Yönetmeliği kabul etdi. 1889 yil 13 temmuz ayında Imparatorluk hükümeti "Kazyna yerde bu gruplar için muhasebe prosedürü kırsal sakinlerine hareketli ve gönüllü meşçandardıñ ve gitmeden önce" özel bir kural yaptı. Bu kural yeniden yerleşim sadece ilgili makamların izni ile yürütülmüştür. Ayrıca, Akmola, Semipalatinsk, Semirechensk alanları, yerleşim alanları açıkça tanımlanmıştır. 1891 ve 1892 yılında bu hüküm Turgay ve Ural bölgelerinde tanıtıldı. Rusya köylülerin yerleşim sırasıyla Kazak topraklarını ele geçirmek tarafından yürütülmektedir. 1885-1893 Akmola ve Semipalatinsk bölgede verimli toprakların doğu kısmı yabancılaşma 284,843 dönüm Kazaklar arasından ele geçirildi. Yerleştirme Jetisu bölgesinde harikaydı. 1868-1880 yıl arasinda bu bölgeye 3,324 köylülerin yerleştirdi.1891 yılı Jetısu bölgesine yerleşme yasaklanmıştı. Imparatorluk hükümetinin yerleştirme politikasinda Sibirya demiryolu Komitesi rolü oldu. Kazakistan bölgesinen Trans-Sibirya demiryolunun 178 kilometre parşasi geçmişti. Demir yolnin geçmesi bu bölgeye 160 bin rus insanin taşımak ve 2,5 milyon hektar yerni arazi edinimlemek planladıkları için kral oldu. Imparatorluk hükümetinin yerleştirme planı kararının hisabi ıle Kazakistanin step bölgesinde yüzde 77 kazaklar, yüzde 20 ruslar, yüzde 3 diğer ülkeler halkları oldu. Turkistan bölgelerinde kazaklar yüzde 94,4%, ruslar – 3,7%, diğer ülkeler halkları – 1,9% göstergeler oldu. Nüfus sayımı malzemelerin spesifik özellikleri oldu. Nüfus sayımı etnik temelinde değil, dil oranı olarak ana nesne oldu, ve ukraynalılar, beyaz ruslar, yahudiler kendi dilini rus dili, kendişini rus milleti diyorlardi. Tatar, uzbek, kirgizlar kendi dilini kazak dili diyorlar ve etnik Kazak olarak kaydedildi. Kazaklar nüfus sayını

Imparatorluk hükümetinin vergi boyutunu artırmak için bir tedbir olarak deye düşünyordu ve aile üyelerinin sayısını azaltmak için çalışıyordı. Bu kazaklarnin 1897 yıl yüzde 10 % sayımına göre dikkate alınmasına sebep oldu. 1897 yıl nüfus sayımına göre Kazakistan bölgesinde 4mln 147 bin insan yaşadı. 1897 yil nüfus sayımına göre Kazakistan bölgesinin 3 etnik grubın açikladik: kazaklar yüzde 74–78%, ruslar yüzde 10–13%, ukraynalılar yüzde 1–2%, diğer ülkeler halkları -300 bin yüzde 7,2%.1987 yil Kazakistanda 55bin tatar, 55 bin uygur,30 bin uzbek,15 bin dungan, 10,5 bin mordovians yaşadı. 1914 yılına gelindiğinde bölgede yaşayanların yaklaşık yarısını bu topraklara göç eden Ruslar oluşturmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus olmayanların çalıştırılmak üzere toplanmasıyla ilgili bir kararname çıkarılması sonucunda askeri ihtiyaçlar için Kazakların hayvanları müsadere edildi. Bunun üzerine diğer Türk boyları gibi Kazaklar da Ruslara karşı ayaklandılar. Bazı kabileler büyük insan ve hayvan kaybı vererek Çin'e göç ettiler. Çar yönetimi Orta Asya'yı tamamıyla işgal ettikten sonra, sömürge siyasetini planlı olarak güçlendirmeye başlamıştı. Yerli halk temsilcileri hükümet ve devlet yönetim idarelerine yaklaştırılmamıştır. Rusya, ele geçirdiği ülkeleri sömürmek ve kendi iç bölgelerindeki siyasi ve sosyal gerilimi yatıştırmak amacı ile Rus köylüleri ve Rus Kozak askerlerini Türkistan ülkesine daha hızlı bir şekilde göç ettirmeye başladı. Göçmen Kozaklar yerli halktan (Kazaklardan) zor kullanma suretiyle alınan verimli ve bakir topraklı bölgelere yerleştirilmiş, ülkenin asıl sahipleri ise topraklarından ve yurtlarından uzaklaştırılarak, iklimi elverişsiz, dağlı tepeli ve çorak bölgelere göçe zorlanmışlardır. 1917 yılında Geçici Hükümetin başında bulunan A.F.Kerenskiy'in 1915 yılında: "İngilizler ile Fransızlar sömürdükleri ülke halkına nasıl davrandılarsa, Ruslar da Müslüman Kazaklara aynen davranmalıdırlar" şeklinde attığı nutuk Kazaklara yönelik sömürgeci politikaların habercisiydi[4]. Prjevalsk komünistleri Kazaklardan 25.000 desyatina toprak gasp ederek, oralara Ural Kozaklarını yerleştirmişlerdir, böylece Kuropatkin ve İskân İdaresinin (sömürgeci Çarlık Hükümetin) planı uygulanmış oldu. Sovyetler Birliği döneminde ise Kazakistan'a üç önemli göç dalgası gerçekleşti. Birincisi ve en önemli olanı 1930 yılındaki göçtü. Rusların uyguladığı yoğun endüstriyel modernleşme politikas ı çerçevesinde, aralarında çoğunluğu vasıflı sanayi işçileri, teknisyenler, fabrika yöneticileri, öğretmenler ve sağlık personelinin de bulunduğu 700.000 kişi Kazakistan'a göç etti. Sonraki iki göç döneminden farklı olarak bu göç, Kazakistan'a çok faydalı olmuş, Stalin'in Sovyetler Birliği döneminde ise Kazakistan'a üç önemli baskısıyla devam eden bu kitlesel endüstrileşme yeni endüstriler ve vasıflı işgücü getirerek Kazakistan'ı zenginleştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı 1939 yılında başladığı zaman, bu konudaki Sovyet hazırlıkları çok önceden başlamıştı. Kazakistan'ın bu hazırlıklar için özel bir önemi vardı.

Şöyle ki, savaş öncesi dönemde çok sayıda Polonyalı ve Ukraynalı Kazakistan'a sürgüne gönderildi. Savaş süresince Baltık Ülkelerinden ve Polonyadan çok sayıda kişinin Kazakistan'asürgün olarak yollanmasının yanı sıra, Alman mahkumlar da Kazakistan'a gönderilmiştir. Butopluluk, Stalin'in Sovyet Kollektivizasyon planlarındaki başarısızlığının sonucu olarak Kazakistan'a kaçan Ruslar ve Stalin tarafından şüpheli görüldükleri için

Kazakistan'a yerleştirilen Volga Almanları, Çeçen, Karaçay, Kırım Tatarları ve Koreliler (Smagulkızı Boranbayeva, Kasım 2004:25) ülkeye büyük bir yük getirmiştir. Bu dönemde göçe zorlanan Ruslarla beraber Kazakistan, bir Sovyet Cumhuriyeti olmaktan

[4] Elif Yüksel Oktay - SSCB sonrası Kazakista'in sosyal ve ekonomik boyutlarıyla göç durumu

çok bir sürgün kolonisi haline gelmiştir. 1954-1955 yıllarında Kazakistan'da 18 milyon hektar bakir toprak ekilmiş ve 640.000 kişi Sovyetler Birliği'nin değişik yerlerinden Kazakistan'a göç etmiştir. Bakir topraklar projesi ve Sovyet politikaları gereğince Kazakistan'a gönderilen genç mezunlar ve profesyoneller de Kazakları kendi vatanlarında azınlık durumuna düşürmüştür 1959 nüfus sayımına göre Kazakların toplam Kazakistan nüfusu içindeki oranı %30'a yakın iken, ***Rusça konuşanların*** oranı %52.1'e ulaşmıştır (Smagulkızı Boranbayeva, Kasım 2004:25). Mirsky'e göre ise bu dönemde Rusça konuşanların sayısı %63'tür (Mirsky, 1997:110). Sovyet döneminde ülkeye göç eden Rusların sayısı artarken, Kazak nüfusu kıtlık, katledilme ve sürgünler nedeniyle gittikçe azalmıştır. 1920 yılında %60 olan Kazak nüfusu, 1979 yılında %32.6'ya düşmüştür. (Smagulkızı Boranbayeva, Kasım 2004: 32) 1980'lerde Kazaklar daha çok kırsal kesimde yaşıyorlardı. Kentlerde yaşayan Kazakların oranı % 20'lerden biraz fazla iken, Rusça konuşanların kentlerdeki oranı ise % 70'ler civarındaydı.

Resim 2: Kazakistan'dakı eyropa halklarının yerleşme bölgeleri

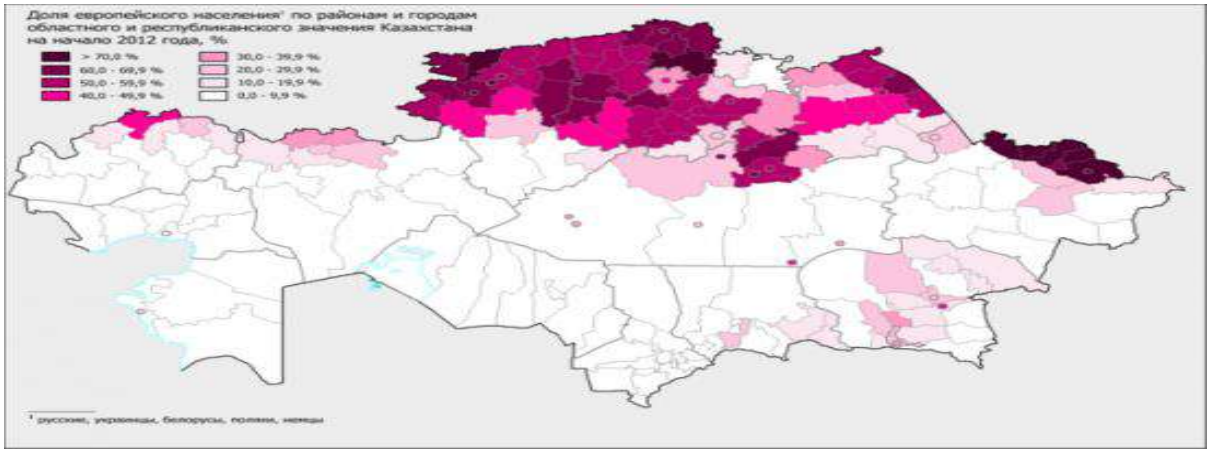

Ukraynalılar veya Ukranlar tarihteki adlarıdır. Kiev Rusları, Rusinler, egzoetnonimleri: Rutenler, Kazaklar, Çerkaslar, Maloroslar - Küçük Ruslar, Doğu Slavları grubuna ait, çoğunluğu Ukrayna topraklarında yaşayan bir etnik topluluktur. Dili Ukrayna dili.

XVIII yüzyılın ikinci yarısında Kazakistan topraklarında gelen ukraynalılarnin ilk gruplari ulusal kurtuluş hareketine katılmış insanlardı. Ukraynalılarnin bir kısmı on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Rusya'nın Avrupa bölgesinden gelen köylülerin kitlesel göçü sırasında, bozkırlarında. Temelde göçmen ukraynalılar Poltava, Harkov, Tavriya, Kherson, Yekaterynoslav, Kiev bölgeleri çiftçileri oldu. Ukraynalılarnin ana ekonomik faaliyeti tarım ve hayvancılık oldu, en yeni tarım makinelerini kullandı. Imparatorluk hükümetinin köylülerin iskan ne olursa olsun Ukraynalılar ve yerel Kazakların arasında dostluk için akrabalık ilişkileri kuruldı. 1905 yılında Kiev geçit törenine katılımı için Athanasius Latwtanı Akmola bölgesine yerleşmişti ve bölge Kazak çocukların temsilcisi adına göre James Zhulamanov oldu. James kazak dilini öğrendi,çalıştı ve kendi dinin İslam, Müslüman dinine değiştirdi. 1916 yılında kazaklarnin milli Ultazattıq ayaklanmasinda o Qorğaljındağı isyancıların popüler liderlerinden biri oldu.1897 yil nüfus sayımına göre Kazakistan bölgesinde 86,7 bin, yüzde 1–2% ukraynalılar yaşadı. Ukraynalılarnin ana grupları yüzde 51% Akmola bölgesinde yaşadı. Bunların yüzde 87% köylüler, yüzde 7% burjuva grupları oldu. Rusya'da yaşayan Ukraynalılarnin yüzde 5%

ruslarnin askeri saflarında görev yaptı. İkinci Dünya Savaşı 1939 yılında başladığı zaman, bu konudaki Sovyet hazırlıkları çok önceden başlamıştı. Kazakistan'ın bu hazırlıklar için özel bir önemi vardı[15].

Şöyle ki, savaş öncesi dönemde çok sayıda Polonyalı ve Ukraynalı Kazakistan'a sürgüne gönderildi. Savaş süresince Baltık Ülkelerinden ve Polonya dan çok sayıda kişinin Kazakistan'a sürgün olarak yollanmasının yanı sıra, Alman mahkumlar da Kazakistan'a gönderilmiştir .

Belaruslar- Beyaz Ruslar (Beyaz Rusça: белорусы), Doğu Slavlarından olup Beyaz Rusya'da nüfusun çoğunluğunu oluşturan halktır.

Kazakistan'daki Belarusların tarihi 1863-1864 yillar K. Kalinowski ayaklanması başladıktan sonra doğuya göçünün başladığı iki yüzyıllık bir geçmişe dayanmaktadır. O zaman Belarusyıadan yabancı ulkelerge 12 binden fazla kişi sürüldü . Bu gruplardan bazıları Kazakistan'ın kuzey bölgelerine yerleşdi. XIX asrnin 70. yilları Kazakistanin kuzey bölgesine devrimci Belarus halkçıları sürgün oldu. Sonra Belarus sosyal-demokratikları bu bölgeye sürgün oldu. Stolıpinin tarım Reformu zamaninda bir çok belaruslar Kazakistanin kırsal bölgelerine yerleşmişdi. Belarusians ana işgalı tarım oldu. 1999 yıl nüfus sayımına göre Kazakistan bölgesinde 111927 belaruslar oldu ve onlarnin 21579 Karaganda bölgesinde yaşıyorlar. XVIII asrnin son yilları Belaruslar Rus imparatorluk hükümetinin bir parçası oldu. 1939 yıl Batı Belarussiya'daki birçok belaruslarnin göç dalgası Kazakistan'daki Belaruslarnin sayısın yükseldi. SSCB yönetiminin 1954-1960 yillar döneminde Kazakistan'da gerçekleştirmek istedikleri Tselina (Bakir Topraklar) isimli bir tarım projesi söz konusuydu. Kruşçev, 1960'larda Tselina ile büyük bir tarımsal kalkınma gerçekleştirmeyi plânlıyordu. Rusya, Belarussiya'daki birçok belarus'ın bu yıllarda (1954-1970) Kazakistan'a göç etmesinin nedeni de söz konusu proje olmuştur. Belaruslar genellikle, Kazakistan'ın kuzey kırsal bölgelerinde yerleşmişdi, 1954-1960 yillar dönemde yeni yerleşim yerlerinde ise şehirleri tercih etmektelerdi ve Kustanay, Akmola, Karaganda, Pavlodar, Kokşetau bölgeleri şehirlere yerleşmişlerdi. Kazakistan'da 1989'da yapılan nüfus sayımına göre, belaruslarnin şehir nüfusu 469.808, kırsal kesim nüfusu ise 487.715 kişiden oluşmaktaydı. Kazakistan ülkesinde 2002 yıl 17 ocakda belaruslarnin " Spadçına" kültür merkezi meşru olarak kayıtlı. Bu fon ve kültür markazin kurmak için Kazakistan'daki Belarus Cumhuriyeti Büyükelçisi Larissa Pakush bir sürü katkıda daha yardım gösterdi. " Spadçına" kültür merkezi belaruslarnin kültür ve dilin, gelenek ve göreneklerini öğrenmek, çeşitli önlemler için izin verdi.

Kazakistan'daki **Almanların** tarihi, Rus İmparatorluğu'ndaki Almanların doğuya göçünün başladığı iki yüzyıllık bir geçmişe dayanmaktadır. Ancak Almanlar Rusya'ya çok daha eski bir tarihte gelmişlerdir. Yekaterina döneminde yükselişini yaşayan Alman diasporasının geçmişi12. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Kiev Knyazi Yaroslav Mudrıy (1019-1054) Almanlarlayakın ilişkiler kuran ilk Rus hükümdarı olmuştur. Mudrıy kendi oğullarını Alman kadınları ile evlendirmiştir. Rusya'da dönemin ticaret merkezlerinden Novgorod'da yerli tacirler Alman meslektaşları ile sıkı ilşkiler kurmuşlardı. Korkunç İvan dönemine gelindiğinde Moskova'da Kukuy olarak adlandırılan Alman yerleşim birimi bile oluşmuştu. Rus tarihinin en önemli çarlarından olan Büyük Petro döneminde ise zanaatkâr, gemici,

[5] http://kk.wikipedia.org/wiki/ Қазақстанда этностық топтардың қалыптаса бастауы

fırıncı, doktor, mühendis, mimar vs. meslek sahibi birçok Alman Rusya'ya gelerek yeni başkent St. Petersburg'un kurulmasında yardımcı olmuşlardır. Rusya'daki Alman diasporası açısından II.Yekaterina zamanında çıkarılan "Yabancıların Rusya'ya Serbestçe Girebilmeleri ve Yerleşmeleri ve Rusya'dan İltica Eden Rusların Serbestçe Ülkelerine Geri Dönebilmeleri Hakkında" (1762) ve "Rusya'ya Gelen Tüm Yabancılara Serbest Giriş ve Arzu Ettikleri Vilâyete Yerleşme Hakkı ve Ayrıcalıklı Hakların Tanınması Hakkında Manifesto" (1763) başlıklı yasalar özel önem taşımaktadır. Bu yasaların tanıdığı serbesti ve ayrıcalık sonucu 1764'ten 1870'li yıllara kadar yaklaşık yüz yıllık bir dönem boyunca çok sayıda Alman Rusya'ya yerleşmiştir. Rusya'ya gelen Almanlara boş toprak arazilerinin verilmesinin yanında, ayrıca askerlik hizmeti ve bazı ağır vergilerden muhafiyet ve din özgürlüğü gibi önemli hak ve ayrıcalıklar tanınmaktaydı. II. Yekaterina yabancıların göçü ve yerleşmeleri için uygun koşulları sağlama suretiyle Rusya'da tarımı canlandırmayı plânlıyordu. Bu konuda Almanların Rus Çariçesinin umutlarını boşa çıkarmadığını rahatça söyleyebiliriz. Zira, ister verimli topraklara sahip Ukrayna'da ister tarım için elverişli koşulları olmayan Petersburg Guberniyası'nda Almanlar dönemin Rusyası için örnek sayılabilecek nitelikte çiftlikler kurarak tarımda ve hayvancılıkta canlanmaya neden olmuşlardı. Fakat, II. Aleksandr döneminde yapılan reformlar Alman azınlığının sosyal statülerinin değişmesine neden oldu. 1861'de serfliği kaldıran Aleksandr, aynı zamanda Almanlara daha önce tanınan birçok hak ve ayrıcalığı da kaldırdı. 1874'te Almanlara askerî hizmet zorunluluğu da getirildi. 1881'de tahta oturan III. Aleksandr'ın millîyetçi, özellikle de Alman karşıtı siyaseti Rusya'daki Almanların kültürel özerkliğini tehdit altına alıyordu. Rusya'nın batı ve merkezî bölgelerinde gelişen Alman düşmanlığı, Almanları doğu bölgelere harekete zorladı. Böylece, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Volgaboyu, Priçernomorye (Karadeniz kıyıları) ve Volın bölgelerinden doğuya doğru yeni toprak arayışına çıkan Almanlar, Güney Ural'da, Sibirya'da ve Türkistan'da yeni yerleşim birimleri kurdular.4 Böylece, 1880'de Kazakistan'da ilk Alman köyleri kuruldu. II. Nikola döneminde kabul edilen meşhur Ekim Manifestosu (1905) ile Alman yerleşimciler için yeni ufuklar açıldı. Kurulan Duma'da Alman kolonilerin temsilcileri de yer almaktaydı. 1917 Bolşevik İhtilâli ise bu ufukları biraz daha genişletti. Tüm Sovyet halklarına kendi kaderlerini tayin hakkı (self-determinasyon) sözü veren Bolşevik yönetimi Almanlara da bu hakkı tanıdı[6].

Alman diasporası içerisinde Rusya'da Bolşevik hareketine destek verenlerin sayısı azınmayacak derecede çoktu. Bu bir taraftan komünizm ideolojisinin yaygınlaşmasına bağlı olsa da, diğer taraftan Bolşeviklerin, özellikle de Vladimir Lenin'in söylemlerinde yer alan halkların özgürlüğü hakkındaki görüşlerin Rusya Almanlarının özerklik arzularını körüklemesi ile izah edilebilir. Devrimden bir yıl sonra, 1918'de Volgaboyu Alman kolonileri I.Kurultayı Volgaboyu'nda özerk bir bölgenin kurulması kararı aldı. Bu karar 19 Ekim 1918'de Sovnarkom (Halk Komiserleri Konseyi) tarafından da onaylandıktan sonra Sovyet yönetimi tarihinde etnik temele dayalı ilk özerk birim oluşturulmuş oldu. 1924'te özerk oblast (vilâyet), cumhuriyet statüsü kazanarak Volgaboyu Almanları Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin adını aldı. 5 Etnik temele dayalı özerk bir cumhuriyetin kurulması SSCB için hem içte hem de dış alanda önemli bir adım olmuştur. Zira, içte farklı etnik grupların özerklik

[6] Nermin GÜLER Kazakistan'da alman azınlığı ASAM , Türkistan Araflt›rmalar› Masas›, Asistan s 163-167.

umutları doğrultusunda bir ışık belirmiş, dış ülkelerin gözünde ise Sovyet rejiminin azınlıklara yönelik hassas politikasının bir göstergesi olmuştur. Toplam 22 kantondan oluşan Volgaboyu Almanları Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 28.000 km2, toplam nüfusu ise 576.000 (1933) idi. 1939'da özerk cmhuriyette yapılan sayım sonucuna göre, etnik yapısının %66,4'ünü Almanlar, %20, 4'ünü Ruslar, %12'sini Ukraynalılar ve %1,2'sini de diğer etnik gruplar oluşturmaktaydı. 1927-1937 yılları arasında özellikle okul sayısında önemli artış görülen cumhuriyette eğitim tamamen Almanca verilmekteydi. Bunun yanında, Almanlar kendi tiyatrolarını kurdular ve 21'i Almanca olmak üzere toplam 29 gazete yayınlamaktalardı. 1930'lara geldiğinde özerk cumhuriyet tarımda SSCB'nin önde gelen bölgeleri arasına girmeyi başarmış, sanayide hızlı bir gelişim göstermiş, eğitim ve kültür alanında ise önemli mesafe katetmeyi başarmışdı. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Sovyet güvenlik ve istihbarat birimleri Almanları yakın takibe almışlardı. Volgaboyu'nu sık sık ziyaret eden yetkililer bölge Almanlarının casusluk faaliyetlerinden şüphelenerek, bunu kanıtlayacak delil arayışına koyulmuşlardı. Fakat, yeterli delilin bulunmaması, Almanların birbirlerini korudukları ve bilgi sızdırmamaları şeklinde algılanıyordu.7 Örneğin, SSCB'nin savaşa girdiği ilk gün, 22 Haziran 1941'de Volgaboyu'nda 145 kişi tutuklu bulunuyordu. Fakat, bunlardan sadece ikisi casuslukla suçlanabilmişti[7]. Dönemin özellikleri de dikkate alındığında bu iki kişi hakkındaki yargının da ne kadar doğru olduğu şüphe uyandırmaktadır. NKVD (İçişleri Halk Komiserliği) yetkililerine göre, Sovyet Almanları Almanya'dan sinyal bekliyor ve SSCB topraklarında sabotaj hazırlıkları yapıyorlardı. İşte bu şüphe ve güvensizlikler Sovyet Almanlarının kaderinin tamamen değişmesine neden oldu. 28 Ağustos 1941'de SSCB Yüksek Konseyi'nin verdiği kararla Volgaboyu Almanları tehcire zorlandı.8 Almanlar, yanlarına minimum ihtiyaçlarını karşılayacak kadar eşya alabilme koşuluyla trenlere doldurularak birçoğu için dönüşü olmayan yolculuğa çıkarıldılar. SSCB'nin doğu bölgelerine göç ettirilen Almanların çoğu Kazakistan'a olmak üzere (444.005), Novosibirsk, Omsk, Krasnoyarsk vilâyetlerine 342.274 Alman yerleştirildi. Öte yandan, savaş sırasında Sovyet ordusunda Almanya'ya karşı savaşan Almanlar da geri çağrıldılar. 1942-1945 arasında 1.609'u subay, 4.292'si çavuş ve 27.774'ü er olmak üzere toplam 33.516 Alman ordu mensubu cepheden alınarak savaş dışı bölgelerde çalıştırılmak üzere çalışma ordusuna (Trudovaya Armiya) gönderildi. Örneğin, Çelyabinsk metalürji fabrikasının inşasına çalışmak için 25 binin üzerinde Alman seferber edilmiştir.9 Almanların savaş ordusundan alınarak çalışma ordusuna verilmesi hakkında kararlar arasında bizzat Stalin'in imzaladığı 8 Eylül 1941 tarihli ve 3115 sayılı karar da yer almaktadır. Bu kararın bir maddesine göre, cephede savaşan ve Kızıl Ordu'nun askerî eğitim birimlerinde eğitim gören veya çalışan Alman ordu mensuplarının inşaat birliklerine gönderilmesi yönünde direktif veriliyordu[7]. Bununla beraber, Kızıl Ordu'da Alman ordusuna karşı bir şekilde savaşmaya devam eden çok sayıda etnik Alman da vardı. Bu Almanların çoğu kendi isim ve soyadlarını değiştirerek kahramanca savaşmışlardır. Bunlara, Saratovlu Teğmen Artur Boygel (Boyçenko), Berlin'e kadar savaşan Peter Leven (Levin), Azerbaycanlı Paul Şmidt (Ali Ahmedov) gibi Alman kökenli Kızıl Ordu kahramanları örnek olarak gösterilebilir. Azerbaycan'da yaşayan efsanevî istihbaratçı Rihard Zorge ise bir Alman

[7] Kaydar Aldajumanov, "Nasilno v Kazakstan. Deportatsiya Nemetskogo Naseleniya", Garifulla Anes (der.)

olmasına rağmen Almanya'da savaş yılları boyunca SSCB için istihbarat toplamaya devam etmiştir. Ayrıca, SSCB'de en prestijli mükâfat sayılan Sovyetler Birliği Kahramanı ünvanına toplam on Alman lâyık görülmüştür

TABLO 1: Kazakistan'a Yerleştirilen Alman Nüfusun Bölgelere Göre Dağılımı (25 Kasım 1941)

	Vilâyetler (Oblast)	Plânlanan	Yerleştirilen
1	Güney Kazakistan	48.000	23.832
2	Cambul	41.000	20.994
3	Kuzey Kazakistan	60.000	48.303
4	Alma-Ata	30.000	8.764
5	Aktyba	15.000	5.554
6	Pavlodar	45.000	43.202
7	Kustanay	60.000	30.010
8	Akmola	60.000	56.753
9	Doğu Kazakistan	32.000	28.136
10	Karaganda	29.000	8.304
11	Semipalatinsk	50.000	38.170
12	Kzıl-Orda	15.000	3.608

Kaynak: *T. Kulbayev, A. Hegay, Deportatsiya, Almatı, Daneker, 2000, s. 88.*

19 Ağustos 1949 tarihinde kömür ve altın madenlerinde, orman işletmelerinde, petrol ve renkli metal üretiminde, yol yapımı vs. gibi ağır işlerde çalıştırılmak üzere Sovyet Almanları hakkında yeni bir seferberlik kararı çıktı.Bunun yanında, NKVD tarafından çıkarılan ve yerleşimciler üzerinde sıkı bir denetimi öngören 26 Kasım 1948 tarihli kararla Almanların durumu biraz daha zorlaştı. Örneğin, izinsiz olarak zorunlu yerleşim yerlerini terkedenler (kaçan) hakkında 20 yıl ağır işlerde çalışma cezası veriliyordu. Kazakistan'a göç ettirilen Almanlar da ağırlıklı olarak ülkenin tarım bölgelerine yerleştiriliyorlardı. Volgaboyu'nun daha ılımlı iklim şartlarından sonra Kazakistan'daki sert hava koşulları ve uzun süren ağır çalışma saatlerine katlanmakta zorluk çeken Almanların birçoğu hayatını sürgünde kaybetmiştir. Araştırmacı Aleksandr Dits 1939-1949 arasında 400 bin Sovyet Almanının öldüğünü iddia etmiştir. Bu SSCB'deki her üç Almandan birinin hayatını kaybettiği anlamına gelmektedir.Yerli halkın tutumuna gelince, çok zor koşullara rağmen Kazakların Almanlara karşı herhangibir rencide edici bir davranış sergilemedikleri bilinen bir gerçektir. Aksine, kendilerinin de kıtlık içinde yaşadıkları bir dönemde Almanların acılarını paylaşmış, onlara giyecek ve yiyecek yardımında bulunmuşlardı. Dahası, ebeveynlerini kaybeden bazı Alman çocukların yerli aileler tarafından evlat edinmesi gibi olaylar da yaşanmıştır. Almanların bazılarını, özellikle de teknisyenleri, yerli kolhoz yöneticileri bir şekilde devletin gözetiminden "kaçırarak" kendi kolhozlarına alıyor, çalışmalarını sağlıyorlardı. O dönemde Kazakistan'da eğitimli ve vasıflı çalışan bulma konusunda ciddî sıkıntılar yaşanmaktaydı. SSCB yönetiminin 1954-1960 yillar dönemde Kazakistan'da gerçekleştirmek istedikleri Tselina (Bakir Topraklar) isimli bir tarım projesi söz konusuydu. Kruşçev, 1960'larda Tselina ile büyük bir tarımsal kalkınma gerçekleştirmeyi plânlıyordu. Sibirya'daki birçok Alman'ın bu yıllarda (1959-1970) Kazakistan'a göç etmesinin nedeni de söz konusu proje olmuştur. Yeni göç dalgası ile 1970'lerde Kazakistan'daki Almanların sayısı 359 bine ulaşmıştı ki, bu da tüm nüfusun %6,6'sı anlamına geliyordu. Almanlar genellikle, Kazakistan'ın eski yerleşim bölgelerinde kırsal kesimleri, yeni yerleşim yerlerinde ise şehirleri tercih etmektelerdi.

Örneğin, Almanlar Taldı-Kurgan, Karaganda ve Guryev vilâyetlerinde ağırlıklı olarak şehirlere yerleşmişlerdi. Kazakistan'da 1989'da yapılan nüfus sayımına göre, Alman şehir nüfusu 469.808, kırsal kesim nüfusu ise 487.715 kişiden oluşmaktaydı[8].

Kazakistan'da ve SSCB'nin diğer bölgelerinde Almanların durumunun Stalin yönetimi yıllarına göre giderek iyileşmesine rağmen, özerkliklerinin fiilî anlamda ortadan kaldırılması ve bir türlü restore edilmemesi Almanları tarihî vatanlarına göçe itmekteydi. 1960'larda SSCB'de yaşanan yumuşama döneminden itibaren Sovyet Almanlarının Almanya'ya göçünde hızlı bir artış görülmeye başladı. 1960'larda SSCB'yi terkeden Alman sayısı 209'la 1.245 arasında değişen bir rakamken, bu 1970'de 342'ye, 1971'de 1.145'e, 1972'de 3.420'ye 1973'de 4.493'e ve nihayet 1974'de 6.541'e ulaştı. 1974'e Ngelindiğinde her ay 500 Sovyet Almanı yurt dışına çıkış alıyor ve bu sayı giderek artıyordu[6]. 1974 Eylül'ünde Kazakistan'da yaşayan 3.500 aile reisinin Almanya'ya göç talebinde bulunan bir mektup yazmaları devlet yöneticilerini rahatsız etmiştir.17 Başvuruların kabul edilmemesi sonucu, Almanlar arasında açlık eylemi başlatma, Büyükelçilikler karşısında gösteri yapma vs. gibi olaylar yaşandı. 16 Nisan 1976'da Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi tarafından "Alman Kökenli Vatandaşlar Arasında İdeolojik ve Eğitim Çalışmalarının Güçlendirilmesi Hakkında" kararla Almanlar arasında hoşnutsuzluğu giderecek bazı tedbirlerin alınmasını plânlıyordu.

Dahası, "yabancı antisovyet ideoloji merkezleri ve örgütlerinin Almanlar arasında göçe teşvik edici telkinlerde bulunma" girişimlerini eleştiren bir film yapımı bile gündeme gelmişti.18 1974-77 arasında sadece Kazakistan'da il, ilçe ve oblast (vilâyet) çapında Alman göçü ile ilgili 447 toplântı yapılmıştır. Göç arzusunu dile getirilen herkes üzerinde baskı uygulanmaya, resmî başvuru yapanlarla ilgili olarak ise özel komisyonlar kurulmaktaydı. 6 Ağustos 1976'da partinin üst düzey makamlarında çalışanlarından oluşturulan bir gruba Alman özerk biriminin kurulması hakkında çalışma başlatma kararı iletildi. Bu çalışma grubu, Ağustos sonunda başkenti Yermentau olmak üzere Kazakistan'da bir özerk birimin kurulması önerisinde bulundu. 1985 sonrası değişim rüzgarları Sovyet Almanların mücadelesini de etkiledi. Daha önce çareyi sadece SSCB'yi terk etmekte gören Almanlar, 1988 yazında Sovyet Almanlarının tüm siyasî ve hukukî haklarının geri verilmesi ve Volgaboyu Özerk Cumhuriyetinin tekrar kurulmasını hedefleyen Vozrojdeniye (Yeniden Doğuş) hareketini kurdular. Göç konusunda Kazakistan Almanları için özel bir durumun söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Etnik Almanların Almanya'ya göçü için yasal bir dayanak mevcuttur. Almanya Temel Yasasının 116. Maddesine göre tüm etnik Almanlara Alman vatandaşlığı tanınmaktadır. Almanya'da iki yüz yıl önce daha iyi bir yaşam arayışı için ülkesini terk ederek yabancı ülkelere yerleşen Almanlara Aussiedler denmektedir Kazakistan'daki Aussiedler'ler de bu maddeye ve Alman hükümetinin tanıdığı diğer haklara dayanarak Almanya'ya gitmektedirler. İstatistikler, 1992-1996 arasında eski SSCB'den 1,5 milyon etnik Almanın Almanya'ya yerleştiğini göstermektedir ki, bunun 550 binini Kazakistan Almanları oluşturmaktadır. Günümüzde Kazakistan nüfusunun %2,4'ünü etnik Almanlar teşkil etmektedir.

[8] Kulbayev, Hegay, Deportatsiya, s. 94.

Etnik Almanlarla ilgili hem Kazakistan'da hem de Almanya'da yaşanan sorunlar iki ülke hükümetlerini bu konuda bazı anlaşmalara varmaya itmiştir. Almanlar, 1992 sonrasında Kazakistan ve Almanya ilişkilerinin önemli gündem maddesi hâline gelmiştir. 1992'de Devlet Başkanı Nazarbayev'in Almanya ziyareti sırasında iki ülke arasında ekonomik işbirliği konularının yanı sıra, Kazakistan'daki Almanların kendi dil, din ve geleneklerini korumaları için uygun koşulların sağlanması da görüşülmüştü. Bundan sonraki görüşmelerde ise daha ziyade Almanların Kazakistan'da tutulması çabaları hâkim olmaya başladı. Günümüzde Kazakistan'da yaklaşık 450 bin etnik Alman yaşamaya devam ediyor. Almanya hükümetinin etnik Almanların eski SSCB ülkelerinde kalmalarını sağlamak için yılda 200 milyon mark harcadığı da göz önünde bulundurulursa, Kazakistan'da kalan Almanlar için Alman sermayeli yatırımların, Almanya ile ticaretin cazip iş alanları olabileceği söylenebilir. Fakat, tüm bu önlemler yetersiz kalmakta ve Alman göçünün önümüzdeki yıllar boyunca da devam edeceği kuşku doğurmamaktadır.

Polonyalılar, Polonya'da yaşayan insanlar; Polonya yerlisi; etnik kökenleri Polonya'ya dayanan kişi anlamına gelen kelimedir. Leh de denir. Dilleri Slav dil ailesinden Lehçedir. Polonyalılar bütün Slav toplumu içinde Ruslar'dan sonra ikinci büyük topluluğu teşkil ederler. Dünyanın çeşitli ülkelerindeki yerleşik göçmenlerle birlikte nüfusları yaklaşık 60 milyon kadardır. Nüfusu 37 milyon olan Polonya'dan sonra Polonyalıların en fazla yaşadıkları ikinci ülke 8,9 milyon nüfus ile ABD'dir. Polonya'daki Oder ve Vistül nehirlerinin boyları tarihçiler tarafından dünyadaki Slav ırkının anavatanı olarak kabul edilmektedir. Buradan Avrupa'nın diğer bölgelerine dağılan Slavlar günümüzdeki Slav-kökenli ulusları oluşturmuşlardır. MS 800 yılına doğru Doğu Slavlar Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'ya yerleşmiş, Güney Slavlar ise Sırbistan, Hırvatistan ve Bulgaristangibi Balkan ülkelerine yerleşmiş, Batı Slavlar da Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya ve Doğu Almanya civarına yayılmışlardır.

Polonyalıların Kazakistan'daki tarihi, Rus İmparatorluğu'ndaki Kazakistan bölgesine Polonyalıların doğuya göçünün başladığı 18. asırla bağlı. 1830 yıllara kadar yaklaşık yüz yıllık bir dönem boyunca çok sayıda Polonyalılar Rusya'ya yerleşmiştir. 1830 'ten - 1831'li,1863'ten 1864'li yıllara kadar Polonyalılar Rus imperatorı karşı ulusal kurtuluş mücadelesinin katılımcıları Kazakistana sürgün oldu ve Sibirya, Jayık kazakalrına şiddetli zorunlu yerleşim yaptırdı. İkinci Dünya Savaşı 1939 yılında başladığı zaman, bu konudaki Sovyet hazırlıkları çok önceden başlamıştı. Kazakistan'ın bu hazırlıklar için özel bir önemi vardı.Savaş öncesi dönemde çok sayıda Polonyalı ve Ukraynalı Kazakistan'a sürgüne gönderildi. Savaş süresince Baltık Ülkelerinden ve Polonya'dan çok sayıda kişinin Kazakistan'a sürgün olarak yollanmasının yanı sıra, Alman mahkumlar da Kazakistan'a gönderilmiştir.

1987'da yapılan nüfus sayımına göre, Kazakistan'daki polonyalılar 1254 oldu. Onlar Polonyalılar soyluların seçilmiş bir grup önemli bir kısmını yaptı. Yazarlar, şairler, sanatçılar, doktorlar, mühendisler, avukatlar ve daha fazlası dahil olmak Polonyalılardı. Polonyalı İnsan Yanwşkevïn Kazak halkının tarihinin araçtırdı. Sanatçı Bronislaw Zalevski "Kırgızlarnin yaşamı" resimin yapdi. Şair Gustav Zielinski Kazaklar hakında "Kırgız" ve "Step" destanların yazdı. Vladimir Nedzveckïy Jetysu müzesi kurucusu oldu. Semipalatinsk sürgün yerleştirgen Severin Gross " Kırgızlarnin yaşam standartlarını çalışma için malzemeler"

kitabini yazdı. Rus imperatorı Polonyalılardı askeri ve idari hizmetde çalištırdı. Polonyalılar Ural, Semey,Akmola şehirlerde ve Sırdariya bölgesinde yaşadı.

Yunanlılar–GrekleR

Yunanlar, **Yunanistanlılar** veya **Palikaryalar**, Helen soyundan gelen veya Yunanistan'ın vatandaşlığında olan, genellikle Yunanca konuşan, en yaygın olarak günümüz Yunanistan topraklarında yaşayan millet ve etnik gruba verilen addır. Yunanların MÖ 20. yüzyılda kitleler hâlinde Balkan Yarımadası'nın güneyine göç ettiklerine inanılır. Yunanlar zaman ile Anadolu'da ve Karadeniz sahillerinde ticaret kolonileri kurmuşlar ve gerek Anadolu'da gerek Yunanistan'da uzun yıllar hüküm sürmüşlerdir. Roma İmparatorluğu'nun giderek güç kazanması ile bağımsızlıklarını koruyamamışlar ve Roma egemenliği altına girmişlerdir. Kavimler Göçünedeniyle Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması ile doğu kanadında Bizans İmparatorluğu kuruldu. 1000 yıldan fazla tarih sahnesinde rol oynayan Bizans İmparatorluğu, Osmanlı Devleti'nin Konstantinopolis'i fethetmesi ile yıkıldı, Trabzon ve Mora'nın alınması ile de dirilme umutlarını kaybetti. Osmanlı Devleti, İstanbul'daki Ortodoks kilisesinin şehirde kalmasına izin verdi ve bu nedenle Yunanlar uzun yıllar göç etmeden Osmanlı egemenliği altında yaşadılar. Fakat bunun yanında şehir alındığında birçok bilim insanı ve filozof Avrupa'ya göç etti. Osmanlı egemenliğindeki Yunanlar 1832'de Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kendi krallıklarını kurdular. 1923 yılında Lozan Anlaşması ile Türkiye'de yaşayan Rumlar ve Yunanistan'da yaşayan Türkler nüfus mübadelesi sonucunda yer değiştirdi. 1923'de 12,4 milyon olan Türkiye nüfusundan 1,2 milyon Yunan ayrıldı. Buna karşılık 5 milyon nüfuslu Yunanistan'dan 500.000 Türk Türkiye'ye göç etti. Farklı yıllarda Türkiye'den Rusya'ya taşındı ve Rusya'nın güney bölgelerinde Kuzey Kafkasya, Kırım, Gürcistan, Ermenistan, Krasnodar Krai'a yerleşti. II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetlerin önemli maden ocakları ve sanayi tesisleri Alman işgalinde kalınca maden ihtiyacını karşılamak için Kazakistan madenleri kullanılmıştır. Bu madenlerde çalıştırılmak üzere Rusya'nın değişik bölgelerinden, bilhassa işgale uğrayan Avrupa topraklarından Kazakistan'a işçiler gönderilmiştir. Ayrıca Alman işgaline uğrayan bölgelerdeki halk da Kazakistan'da barındırılmıştır. Savaş sonrası bu işçi ve mültecilerin önemli bir kısmı yurtlarına dönmüş olmalarına rağmen bir kısmı Kazakistan'dan ayrılmamıştır. Ayrıca Kazakistan'dan II. Dünya Savaşına katılan 1,2 milyon kişiden 410 bini cephelerde kalmıştır (ASRC-1999). 1941'de Volga Alman cumhuriyeti lağvedilerek, bu cumhuriyetteki ve Rusya'nın diğer bölgelerindeki Almanlar ve 1942'de St.Petersburg çevresindeki Finliler Orta Asya'ya topyekûn sürülmüşlerdir. 1942'de Rusyanin Krasnodor bölgesi Grekleri, 1944'de Kırım Grekleri , 1949 'de Gruzıya ve Abhaziya Greklerin Kazakistan bölgesine sürdü. II. Dünya savaşının sonuna doğru (1943-1944) Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Kırım'dan Tatarlar, Grekler, Ermeniler; Kuzey Kafkasya'dan Karaçaylar, Balkarlar, Çeçenler, İnguşlar, Kabardaylar; Gürcistan'dan casusluk suçlamasıyla Meshet Türkleri, Azeriler, Hemşinliler, Kürtler ve Kalmuk cumhuriyetinden Kalmuklar Orta Asya'ya özellikle Özbekistan ve Kazakistan'a sürülmüşlerdir. Resmi kayıtlara göre 1949 yılına kadar Orta Asya'ya sürgün edilen kişi sayısı 2.300.233'dür (DEVLET-1993,142). Ancak iddialara göre bu sayının çok üzerinde kişi sürgün edilmiştir. Greklernin Kazakistan'a yerleşmiş tarihı Stalin represine boglikdır. 2-3 saat içinde yük vagonları bilinmeyen yönü

göndermek insanlarni Kazakistan'a sürülmüşlerdir. Sürgün insanlarinin bir çogu yaşlı insanlar, çocuklar, bayahlar oldu ve yük vagonlarda hastalıkda vefat etdi. Yunanlılarnin dedesi büyük çoğunluğu Türk dilinde tecrübeli olan Türkiye'den toprak kayması oldu, çünkü Yunanlılar için kazak dilin öğrenmek kolay oldu,ama sürgün olan gregler sıkı römork, kara listeden, haftalık komendaturağa davet edildi. Onlarnin yaşam bölgesi sınırı 25 kilometre düzenli yasağı haberdar edildi[9]. Bu huhukni terk eden insanlar çalışmalar için yirmi yıl Sibirya'a sürgün oldu. Yunanlılar için yerli halklar yardım gösterdi ve dustluk, kardeşlik bir sürü yaptı. Yunanlılar Kazakistan ekonom ve sosyal durumu için çok çalışmalar yapdı ve tarım için tütün, üzüm, bezelye ve bitkileri diğer seçme çeşitlerini yetiştirilmektedir. Yunanlılar tarafından ülkenin en zengin şehirlerinden biri Kentau şehiri yapıldı. Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığı yunanlılarnin kendi kültürı ve dilini öğrenmek için fırsat verdi. 2003 yıl "Almatı bölgesi Elefteria Hellenic Toplum" kaydetti ve bu toplum müdürü Georgi Konstantinoviç İordani oldu. Yunanlılar yerleşim bölgelerde milli kültür merkezleri kurulmuşdı. Dini bayramları Panagia, Okha, yeni yıl, yıllık Yunan Bağımsızlık günü ünlü kutlama kutlanırve Yunan kültürün öğrenmek için çalışma, eğitim merkezleri düzenledi.

Yahudi-Yahudiler kökeni Antik Yakın Doğu'da yaşamış olan İsrailoğulları veya İbranilere dayanan bir dinsel etnik grup olan Yahudi halkının üyelerine verilen isimdir. Yahudilik dini ile arasında güçlü bir ilişki bulunan Yahudi halkı binlerce yıl boyunca Yahudiliğe geçenleri de kendi içine dahil etmiştir. Yahudi geleneğinde, Yahudilerin soyunun MÖ ikinci binyıla, kutsal kitap döneminden ataları İbrahim, İshak ve Yakub'a dayandığına inanılır. Yahudiler, antik çağdaki ulusal toprakları olan İsrail Diyarı'nda iki defa siyasi otonomiye sahip olmuşlardır. Bunlardan MÖ 1350'den MÖ 586 yılına kadar süren ilki, Yargıçlar Kitabı, İsrail ve Yehuda Krallıklarının Birleşik Monarşi ve Bölünmüş Monarşi dönemlerini içine alır ve Birinci Tapınak'ın yıkılması ile sona erer. İkincisi ise, MÖ 140 ile MÖ 37 yılları arasındaki Haşmonayim Krallığı dönemidir. Birinci Tapınak'ın yıkılmasından itibaren, dünyadaki Yahudilerin çoğunluğu diyasporada, yani sürgünde yaşamıştır. 1948 yılında kurulan modern İsrail Devleti haricinde, yaşadıkları tüm ülkelerde azınlıkta kalan Yahudiler tarih boyunca sıklıkla baskılara maruz kalmışlar, bunun sonucunda da nüfuslarında yüzyıllar içinde gerek büyüklük gerekse ülkelere göre dağılım açısından dalgalanmalar meydana gelmiştir. Yahudi Ajansı'nın verilerine göre, 2007 yılı itibarıyla, dünyada 5,4 milyonu İsrail'de, 5,3 milyonu Amerika Birleşik Devletleri'nde, geriye kalanı ise dünyanın dört bir yanındaki çeşitli büyüklüklerdeki cemaatlerde yaşayan, 13,2 milyon Yahudi vardır; bu sayı, bugünkü tahmini dünya nüfusunun % 0,2'sine tekabül etmektedir. Kazakistan'daki Yahudileri General Sekreter Joseph Stalin, Sovyetler Birliği'nin çeşitli yerlerinden binlerce Yahudiyi zorla Kazakistan SSC'ne sürdü. Holokost sırasında 8000 Yahudi Kazakistan'a kaçtı. Yaklaşık 2000 Yahudi Kazak Buhara Yahudisi ve Cuhuro (Dağ Yahudisi)'dur. Astana, Pavlodar ve 10,000 kişilik nüfusuyla Almatı'da sinagogları ve büyük cemaatleribulunur.Ayrıca, Karağandı, Çimkent, Semey, Kokçetav, Taraz, Oral, Aktyubinsk veKızılyar'da küçük cemaatleri vardır. Aralarında Mitzvah Birliği, Chabad Lubovitz, Birleşik Dağılım Komitesi, İsrail Yahudi Ajansı ve Tüm Kazakistan Yahudi Kongresi (AKJC) olan 20

[9] Жумасултанов Т., Ибраев А. Население Казахстана с древнейших времен до сегоднешних дней. Алматы, 2000. С. 35-36.

Yahudi Kazak organizasyonu bulunur. Yahudi cemaatleri birleşip Aralık 1999'da Kazak hükümet yetkilileri, ABD Kazakistan elçisi ve ABD İsrail elçisinin de bulunduğu bir törenle AKJC'yi oluşturdu. 700'den fazla öğrencinin katıldığı ***14 Yahudi okulu*** vardır. Almatı'da bir Yahudi ana okulu da bulunmaktadır. 2005 ve 2006'da Almatı'da Yahudiler arasında dini servislere ve okullara katılım arttı. Kazak hükümeti sekiz yabancı uyruklu hahamve "Yahudi misyoner"i kayıtlarına geçirdi. Hükümet ayrıca binalar bağışlayıp yeni sinagogların kurulabilmesi için toprak tahsis etti. Sovyet Yahudileri Milli Konferansı'na göre "Kazakistan'da antisemitizm yaygın olmayıp, basında bununla ilgili ender haberler görülmektedir".Chabad'ın Almatı'daki sinagogu adını Chabad Lubovitz akımının son hahamı Menachem Mendel Schneerson'un sinagog yakınındaki mezarlıkta gömülü olan babası Levi Yitzchak Schneerson'dan almıştır. Hahambaşı olan Levi Yitzchak Schneerson Ukrayna'dan Kazakistan'a sürüldü. Lubovitz Yahudileri dünyanın dört bir köşesinden mezarına dua etmeye gelir. Kazakistan'daki yahudiler 1999' da yapırgan nüfus sayısına göre 45 bin oldu. 1979'da -23500, 1989 yıl 19900 oldu.1989 yıl Kazakistan'a 25 bin Yahudiler gelen[11]. Günümüzde Kazakistan Yahudileri'nin sayısı kesin olarak bilinmiyor. Yahudi nüfusun yaklaık iki bini Buharalı ve Juhuro olarak adlandırılan dağ Yahudileri. Astana, Pavlodar gibi kentlerde yaayan 10 bin Yahudi sinagoglara sahip. Karaganda, Chimkent, Semev, Kokchtav, Dzhambul, Uralsk, Aktubinsk, Petropavlovsk gibi tara kentlerinde dini kimliklerini yeniden kazanan küçük Yahudi toplulukları var. Ülkenin kuzeyinde, 223.600 nüfuslu bir tara kenti olan Kostanai'deki yeni sinagog ve cemaat merkezi Kazakistan'ın zengin Yahudisi, aynı zamanda Euro-Asya Yahudi Kongresi Bakanı Alexander Mashkevich'in desteği ile kuruldu. Bu ülkede yirmi Yahudi kuruluu bulunuyor. 1999'da Kazakistan Yahudi Kongresi'nin kurulu töreni hükümet ileri gelenlerinin katılımı ile gerçekleti. 14 Yahudi okulunda 700'ün üstünde öğrenci eğitim görmekte. Bakent Almatı'da (veya Almaata) sinagoglara gidenlerin ve dini eğitim alanların sayısı 2005 ile 2006 arasında giderek yükseldi. Kazakistan hükümeti sekiz Yahudi din adamının yabancı ülkelerden getirilmesine izin verdiği gibi yeni sinagogların inası için arsa bağıında bulunmakta. Kazakistan başhahamı Yeshaya E. Cohen 16 Ocak 2004 tarihli *Kazinform* gazetesine Astana'da bir sinagog inşa edileceği haberini verdi. Cohen, Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'e "Gerçek inananlarla dini sömürenler arasındaki ayrıma özellikle önem verdiği" için teşekürlerini sundu. Avro-Asya Yahudi Kongresi başkanı Nazarbayev'e 7 Eylül 2004'te bir menora hediye etti.

Batı Sibirya'da yaşayan Ugor veTürk kökenli halkların karışmasıyla ortaya çıktıklarına inanılan tarihteki ilk **Macarların** ataları, milattan sonraki 4. yüzyılda Hun akınları neticesinde Magna Hungaria'ya, yani Volga nehrinin orta akış bölgesine göç etmişler, bu andan itibaren Macarlar Türk kökenli Onogur-Bulgar kavimleriyle ilişkiye geçmiş ve atlı-göçebe yaşam biçimini benimsemiştir, 5. yüzyıl başlarından önce de güneybatıya doğru göç ederek Hazarların yaşadığı topraklara sızmayı başarmışlardır. 9. yüzyılın ilk yarısına doğru ***Don Nehrinin*** sağ yakasını yurt edindiler. Bu dönemde siyasal ve toplumsal örgütlenmeleri, Hazarlardan ayrılmış Kavar kökenli üç kabileyi de içine alan 10 kabilenin oluşturduğu bir federasyona dayanıyordu. Yarım yüzyıl sonra denetim altına alınıncaya değin Bremen, Orléans ve Konstantinopolis'e (İstanbul) yakınlarına kadar akınlar

[11] http://www.salom.com.tr/haber-73033-kazakistan_tasrasinda_yahudi_olmak.html

düzenleyerek bütün Avrupa'ya korku saldılar. Anglo-Sakson halkları tarafındansa Macarlar'a öteden beri Hun denilmektedir. Macaristan eskiden de Avrupa'nın kavşak noktalarından biriydi. Bu nedenle birçok kez istila edildi, çeşitli saldırılara uğradı ve sınırları yüzyıllar içinde bazen genişledi, bazen de daraldı. Slavlar, Almanlar ve Rumenlerle çevrili olan Macarlar, sürekli ilişkiler sonunda fiziksel ve kültürel bakımdan geniş çaplı bir değişim geçirdiler. 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlıların, ardından güçlü bir Almanlaştırma politikası izleyen Avusturya Habsburglarının egemenliği altında kaldılar. Bununla birlikte Macar ulusal bilinci sönmedi. Macaristan 1867'de özerkliğini, 1918'de de bağımsızlığını kazandı. Macaristan'da II. Dünya Savaşı öncesindeki rakamlara göre nüfusun yüzde 65'i Roman Katolik, yüzde 25'i Protestan, yüzde 3'ü Rum Ortodokstu. Oranı o tarihte yüzde 6 olan Yahudi nüfusunun neredeyse tümü savaş sırasında yok edildi. Kazakistan' Macarlar'ın gelen tarihinin sürgün yıllar ile hiç alakası yok. İnsanlar kendi amaçları olarak geldi. Çoğu Ukrayna, Zakarpattia bölgesinen komsomol işleri ve üniversiteden mezun olduktan sonra, asker, bakır topraklar projesi tarafından zorunda, diğer eski Sovyet cumhuriyetlerinde, Kazakistan bölgesine geldi ve bazı Macarlar I.Dünya Savaşı sırasında mahkumlar olarak ilk Macar askeri torunlarıdır. Kazakistan'daki az millet diasporası Macarlar. 2009'da yapılan nüfus sayısına göre Kazakistanda 400 Macar yaşıyorlar. Onlar Kazakistan'ın başkenti Astana şehri, Batı Kazakistan, Kustanay, Pavlodar bölgelerinde yaşayan Macarlar. Almatı şehrinde 27 Macar yaşıyorlar, ama Almatıda 1995 yıl Macar Büyükelşisi tarafından Macar kültür merkezi yapıldı[12]. Turkolog İçtvan Konur Mandoki "Macar halkının tarihin araştırması" sonucunda Macarlarnin "Kazakistan'in Kustanay bölgede yaşayan "step Kıpçakları" etnik grup topluluklarıdır" diye kendi fikrini anlattı. Kazakistan Macarları Rus, kazak, Ukrayın, alman ve diğer milletlerle birlikte karıştırılır.Resmi dili Rus dili.

Çingeneler, aslen kuzey Hindistan kökenli olup günümüzde ağırlıklı olarak Avrupa'da yaşayan göçebe bir halk. Türkçede **Roman** sözcüğü de sıklıkla *Çingene* anlamında kullanılır. Hindistan'ın Pencap-Sind (Pakistan, Karaçi) nehir havzası boyunca Pakistan ve Afganistan'ın da içinde bulunduğu bölgelerden 1050 civarında İran veAnadolu üzerinden dünyaya yayılmış bir Hint-Avrupa halkıdır. Çingenelerin vatanlarını neden terk etmek zorunda kaldıkları bugün bile yanıtsız kalmaktaysa da tarihçiler üç görüş üzerinde durmaktadır:

Gazneli Mahmut'un Sindh ve Penjap'ı işgali sırasında 500.000 Hint'i esir aldığı bilinmekte olup Hindistan'ı fetheden Müslümanların, Romanları köle olarak alıp ülkelerine götürülmesi en yaygın teoridir.

En düşük kast olduğu sanılan Çingenelerin, Müslüman fatihlere karşı paralı asker olarak kullanılmış olabilirler ki, yenilginin ardından göç etmek zorunda kalmış olabilirler.

Firdevsi'nin Şehnamesi'ne göre MS 420 yılında vatanlarını (Hindistan, Karaçi) terk edip dünyaya yayılan 12.000 kişilik Luri halkı, eğer Çingeneler ise dünyaya yayılmalarının Hindistan'ın işgali ile ilişkisi olama

Çingenelerin büyük bölümü gelenek, göreneklerini ve topluluklarının yönetim biçimlerini korumuştur. İlk olarak 19. yy.da Avrupa'da, sayıları 10-100 aile arasında değişen Çingene toplulukları şefler seçmeye başladı. Yarı göçebe, yarı yerleşik bir topluluğun sayımının yapılması güç olduğu için Çingenelerin kesin nüfusu bilinmemektedir. Nisan

[12] http://tr.wikipedia.org/wiki/Macarlar

1971'de, Çingenelerin sorunlarını tartışmak üzere Londra yakınlarında ilk Uluslararası Roman Kongresi toplanmış olup bu kongreye atfen, 1990'dan itibaren 8 Nisan ***Dünya Romanlar Günü*** olarak kutlanmaktadır Çingenelerin göçebe yaşam tarzı yerleşik toplumlarınkinden çok farklıdır. Bu yüzden çoğu zaman, yerel halk tarafından hırsızlık, büyücülük, çocuk kaçırma gibi eylemlerle suçlanmışlardır.1554'te İngiltere'de Çingene olduğu söylenen herhangi bir kişinin asılması işten bile değildi. Hemen hemen hiçbir yerde istenmeyen Çingeneler, birçok ülkeden sürülmelerine karşın, bir süre sonra bu ülkelere geri dönmeyi başarırlardı. Günümüzde de Çingeneler yaşadıkları bütün ülkelerde ayrımcılığa tabi tutulmaktadır. Bu yüzden de birçok ünlü, Çingene kimliğini gizlemek durumunda kalmıştır[13]. 2009'da yapılan nüfus sayısına göre Kazakistan topraklarındaki Çingenelerin sayısı 5207. Cenevre'de Birleşmiş Milletler toplantısında Kazakistan'daki yaşayan Romanların yaşam durumu hakkında sorunu oldu. Almatı şehrinde 100' ten fazla Çingeneler ailesi yaşıyorlar. Almatı şehrinde Çingenelernin "Yagori" topluluğu kurulmuş.Kazakistan'ın Aktobe bölgesinde Çingeneler'in 2 kültür merkezi yapıldı. Dünya etnik toplumunda çingeneler az millet toplumudur. Kazakistan topraklarında yaşayan çingeneler çocukları okul, yüksek öğrenim kurumlarında okuyan. Onlar kendilerini etnik grupların toplumu diye düşünüyorlar. Çingeneler'in kültür merkezinde 200 fazla insanlar çalışıyorlar. Çingenel göçebe nüfusdır. Uzmanlar, son yarım yüzyıl çingeneler'in hayatında önemli bir olay olduğunu söylüyorlar. Birincisi yerleşmesi, ikinci ulusal aydınlarıdır. Almatı şehrinde 2 profesyonel dans ve şarkı söylemeye öğretme merkezleri var.

SONUÇ

Küreselleşmenin en önemli etkilerinden biri de uluslararası göçlerdir. Dış göçler, özellikle yasa dışı göçler Kazakistan için bir sorun olmasının yanı sıra, aynı zamanda vasıflı işgücü yetersizliğinden dolayı ekonomisi için de çok önemli bir unsurdur. Günümüzde Kazakistan ABD, Rusya, Almanya, Ukrayna, Fransa, Hindistan, Suudi Arabistan ve Avustralya'dan sonra dünyanın en fazla göç alan 9. ülkesi olup, dünyanın en fazla göç veren 7. ülkesidir (The World Bank, 2007:24). Kazakistan'a göç her yıl bir önceki yıla göre daha fazla artmaktadır. Bunun en önemli nedeni ülke ekonomisinin gittikçe hızlı bir şekilde büyümesidir. World Bank'ın verilerine göre 2002-2006 döneminde Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki (GSYİH) ortalama yıllık büyüme %9.8 olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılında Kazakistan'dan göç eden kişi sayısı 3.710.351 olup, bu rakam toplam nüfusun %25'ini oluşturuyordu. Bu yıl içinde diğer ülkelerden Kazakistan'a göç eden kişi sayısı ise 2.501.779 olup, bu kişiler toplam nüfusun %16.9'unu oluşturuyordu ve bu göçmenlerin %57.8'i kadındı. Aynı yıl içinde Kazakistan'dan en fazla göç Rusya, Ukrayna, Özbekistan, İsrail, Almanya, Yunanistan, Türkmenistan, Letonya, ABD ve Kırgız Cumhuriyetine gerçekleşirken, ülkeye en fazla göç Rusya, Ukrayna, Özbekistan,Almanya, Belarus, Azerbaycan, Türkiye, Polonya, Tajikistan ve Moldova'dan gerçekleşmiştir. İşgücü göçü, hem göç alan, hem de göç veren bir ülke olarak Kazakistan'ın milli gelirini önemli ölçüde etkilemektedir. Ülkeye göç eden vasıflı yabancı işgücünün Kazakistan ekonomisine katkıları çok büyüktür. Kazakistan vasıflı, ucuz işgücü sayesinde daha fazla ve daha kaliteli üretim yapma imkanına kavuşmakta, milli geliri ve uluslararası rekabet gücü artmaktadır.

[13] http://tr.wikipedia.org/wiki-Çingeneler

Cumhurbaşkanı Sayın Nursultan Nazarbayev şöyle demiştir: «Zamanında kadere uyan bir çok millet mensubu Kazak toprağına yerleşmiştir. Bugünlerde bu insanlar; milleti ne olursa olsun eşit olan ve kanı ne olursa olaun aynı hayal peşinde koşan tek bir halk haline gelmiştir. Kendi vatanı olan güzel ülkemizin bayrağını yükselterek altında tek halk olarak toplanmaya karar veren insanların kaderi de birdir. Böylece ülkemizin geleceği, kazan gibi üç ayağa dayanmaktadır: «tek halk, tek ülke, tek kader». Günümüzde Kazakistan topraklarında yaşayan 130 millet var ve 818 etnokültür merkezi çalışıyorlar.1673 okul Rus dilinde,76 okul Özbek dili,14 Uygur dilinde ve 108 okulda 22 milletin kendi dilini okumayı öğrenmek 195 özel dil merkezi açıldı ve o merkezde 30 millet dilin okuyorlar. Az millet etnik toplumlarının anadil öğretimi için Pazar okullar açıldı. Pazar okulları işin devlet bütçesini ayırdı.Ülkemizde Özbek, Uygur, Kore,alman milli tiyatrosu çalışıyor.15 milli dilde gazete ve dergi yayınlandı. 11 farklı dilde televizyon programları ve 8 dilde radyo programları verilmektedir. 19 etniğin 33 medya merkezi için devlet tarafından destek ve finansal faaliyetlerini teşvik etmek kabul etti. Uzun asırlara dayanan dostluğumuz sonuna denk devam etsin!

KAYNAKLAR

1.Kaynak: http://www.msxlabs.org/forum/kazakistan/169737-kazakistan-cografi-yapisi.html#ixzz3WHgoDvrN

2. Kazakistan ülke raporu mart 2012-2014 yıl

3. Ali YİĞİT - Kazakistan'in değişen etnik yapısı Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (2)

4. Elif Yüksel Oktay - SSCB sonrası Kazakista'ın sosyal ve ekonomik boyutlarıyla göç durumu

5. http://kk.wikipedia.org/wiki/ Қазақстанда этностық топтардың қалыптаса бастауы

6. Nermin GÜLER Kazakistan'da alman azınlığı ASAM , Türkistan Araflt›rmalar› Masas›, Asistan s 163-167.

7. Kaydar Aldajumanov, "Nasilno v Kazakstan. Deportatsiya Nemetskogo Naseleniya", Garifulla Anes (der.)

8. Kulbayev Hegay, Deportatsiya, s. 94

9 Жумасултанов Т., Ибраев А. Население Казахстана с древнейших времен до сегоднешних дней. Алматы, 2000. С. 35-36.

10. Кан Г.В. История корейцев Казахстана. Алматы: Ғылым, 1995. С.41–78.

11.http://www.salom.com.tr/haber-73033-kazakistan_tasrasinda_yahudi_olmak.html

12. http://tr.wikipedia.org/wiki/Macarlar

13. http://tr.wikipedia.org/wiki-Çingeneler

14.Козыбаев М.К. и др. Коллективизация в Казахстане: трагедия крестьянства. Алма-Ата, 1992. С. 28–30.

15.Асылбеков М., Галиев А. Социально-демографические процессы в Казахстане (1917–1980 гг.). Алматы: Ғылым, 1989. С.187.

16.Вестник статистики. – 1990. – № 7. – С. 65–79.

17. Назарбаев Н. Ұлттық бірлік – біздің стратегиялық таңдауымыз. Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқы Ассамблеясының XV сессиясында сөйлеген сөзі. URL:http: // www.akorda.kz.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ ӨЗЕНДЕРДІҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN TRANSBOUNDARY RIVERS OF KAZAKHSTAN

Ғылыми жетекшісі
Садыкова Дамежан Адилхановна
Бейсембетова Әсем Нұрланқызы
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
Алматы қаласы, Қазақстан

ТҮЙІНДЕМЕ

Қазақстан Республикасы - Еуразия материгіндегі континенттік, суға неғұрлым тапшы елдердің бірі. Жер бетінің су ресурстарының барлық көлемінің жартысына жуығы республикадан тысқары жерлерде қалыптасады, ал үштен бірі Қазақстан арқылы көрші мемелекеттердің аумағына өтеді. Республиканың оңтүстік, шығыс және батыс бөліктерін қоректендіретін өзендер, негізінен мемлекетімізден тыс жерлер көрші мемлекеттерден бастау алады, соның ішінде Сырдария, Жайық, Ертіс, Іле, Талас, Шу, Еділ өзендері екі немесе бірнеше мемлекетердің аумағы арқылы өтеді және олар үшін маңызы бар экономикалық мәселе болып табылады. Шекараны кесіп өтетін өзендер мен басқа елдерге де ортақ су айдындары ресурстарын тиімділікпен пайдалану проблемасы бүкіл дүние жүзінде шиеленісіп барады әрі әлеуметтік-экономикалық қиындықтар туындап, мемлекетаралық қақтығыстардың жиілеп кетуіне себеп болуда. Сарапшылардың бағалауы бойынша әр адам бір жыл ішінде кемінде 5 мың текше метр таза су пайдалануға тиіс екен, ал Орталық Азияның көптеген аудандарында, соның ішінде Қазақстанда бұл көрсеткіш 700 текше метрден аспайды. Ал, Қазақстан Ғылым академиясы География институтының деректері бойынша соңғы 15 жыл ішінде республикамыздың табиғи жер беті су ресурстарының азая бастағаны байқалған, бұл мәлімет көрші елдерді басып өтетін өзендердің суларын да қамтиды. Қазақстан аумағында 85 мың өзен бар. Олардың ең ірілері ұзындығы 1000 км-ден асатын Ертіс, Жайық, Сырдария, Іле, Шу, көрші мемлекеттерден бастау алып, аумағынан кесіп өтеді, ал Есіл, Тобыл өзендерінің сағасы көрші мемлекеттердің аумағында орналасқан. Еліміздегі өзендер негізінен қар, жаңбыр, мұздық, жер асты суларымен қоректенеді. Көктемгі қар ерігенде өзендер ағыны күрт көтеріледі. ТМД елдерінде өзен режимінің бұл түрін «қазақстандық тип» деп атайды. Өзен суларын егін және малшаруашылығында, өндірісте, энергия көзін алу үшін пайдаланады. Су қорын шектен тыс пайдалану, өнеркәсіптік қалдықтар, ағынды сулардың шайынды суларымен ластануда. Су қорларының ластануы бүкіл адамзат қауымын алаңдатып отыр. Бұл мәселе Қазақстанға да тән. Судың ластануы көп түрлі әрі ең соңында су экожүйесін бүлдірумен аяқталады. Сонымен бірге өнеркәсіп пен ауылшаруашылық қызметінің интенсивтілігіне байланысты су көлемі мөлшерінің қысқаруы мен трансшекаралық су ағынының концентратпен ластануының көбеюі және ірі халықаралық гидротораптарды бірлесіп пайдалану, суландыру жүйелерін технологиялық жарақтандыру мәселелері маңызды мәселеге айналып отыр.

Қазақстан экономикасының дамуына орай су тапшылығы мен су қорының ластану мәселелсі, әсіресе трансшекаралық өзендер алабында шиеленістіретін, тұтыныудың әлеуеті ұлғаюда.

Кілт сөздер: Қазақстан, Су, Трансшекара, Өзен,Экология, Энергия

ABSTRACT

The Republic of Kazakhstan is one of the continental countries in Eurasia and one of the water scarcity countries in the world. Almost half of the world's water resources are formed outside the country, and one third passes through the territory of neighboring states. The rivers that feed the southern, eastern and western parts of the country mainly originate from neighboring states, including the Syrdariya, Zhaiyk, Irtysh, Ili, Talas, Shu and Volga rivers, passing through the territory of two or more states. The problem of efficient use of shared water resources in rivers and other countries is becoming increasingly scarce all over the world and causes social and economic difficulties and frequent interstate conflicts. According to experts, each person should use at least 5,000 cubic meters of clean water per year, and in many parts of Central Asia, including Kazakhstan, this figure does not exceed 700 cubic meters. And, according to the Institute of Geography of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, over the past 15 years, the country's natural surface water resources have begun to decline, including the waters of rivers crossing neighboring countries. In Kazakhstan, there are 85 thousand rivers. The largest of them - Irtysh, Zhaiyk, Syrdarya, Ili, Shu, with a length of more than 1000 km, cross the territory of neighboring states, and the Esil and Tobol rivers are located in neighboring states. The rivers in the country mainly feed on snow, rain, glaciers, and groundwater. When snow falls, the river flows sharply. This type of river regime in the CIS is called the “Kazakh type”. Rivers are used for harvesting and animal husbandry, production and energy sources. Excessive use of water resources is polluted by industrial residues, and wastewater from wash water. The problem of watering is a problem for all people. This question is typical for Kazakhstan. Water pollution is very diverse and ultimately ends with the destruction of aquatic ecosystems. At the same time, a reduction in the volume of water and an increase in the transboundary water flow through the concentrate, as well as the joint use of large international hydrothermal systems and technological equipment for irrigation systems is a problem of intensification of industry and agriculture. In connection with the development of the economy of Kazakhstan, the problem of water scarcity and water pollution, especially in transboundary rivers, increases the potential for consumption.

Keywords: Kazakhstan, Water, Transboundary, River, Ecology, Energy

Қазақстандағы трансшекаралық өзендер еліміздің оңтүстік, шығыс және батыс бөліктерінде орналасқан, негізінен мемлекетімізден тыс жерлер көрші мемлекеттерден бастау алады, соның ішінде Жайық, Еділ, Ертіс, Сырдария, Іле, Талас, Шу өзендері екі немесе бірнеше мемлекетердің аумағы арқылы өтеді және олар үшін маңызы бар экономикалық мәселе болып табылады. Қазақстандағы аумағы бойынша ең ірі өзен саналатын

Жайық өзені Қазақстанның батыс бөлігінде орналасқан. Екі мың жарым шақырымға созылып жатқан Жайық өзені ұзындығы бойынша Еділ мен Дунайдан

кейінгі үшінші орында. Ол Ресей Федерациясының Челябі, Орынбор облысы және Башқұртстан Республикасы мен Қазақстан шекарасында Ақтөбе, Батыс Қазақстан Атырау облыстарының аумағымен ағып өтеді. Бастауын Ресейдің Орал тауының 600 м биіктігінен алады. Оның жалпы ұзындығы 2354 шақырым, оның 500 шақырымы ғана Қазақстандағы облыс аймақтарымен ағып өтеді. Жайық өзені Каспий маңы ойпатын кесіп өтіп, Каспий теңізіне құяды. Негізгі арнасына Батыс Қазақстан облысының жерінде бірнеше салалары қосылады. Оның оң жақ салаларына -Ембулатовка, Быковка, Рубежка, Шағын және Деркөл, ал сол жақ салаларына - Елек, Шыңғырлау, Барбастау және Ащы өзендері жатады. Соңғысы басын Шалқар көлінен алады да, Жайық өзеніне су мол жылдары ғана қосылады. Жайықтың бір жылғы орташа су шығыны секундына 320 текше метр. Соңғы жылдардағы құрғақшылық және шаруашылық мақсатына алынатын су мөлшерінің артуы өзеннің орташа су көлемінің жылына 7-8 текше шақырымға дейін азаюына әкеліп соқтырады. Жайық өзенінің тағы бір ерекшелігі, оның төменгі ағысында салалары жоқ. Сондықтан су деңгейінің түсуі немесе көтерілуі жоғарғы жақтан келетін су мөлшеріне байланысты болады.*(Сурет-1).*

Сурет-1 Жайық өзенінің орналасу ерекшеліктері

Жайық өзенінің табиғи экожүйесінің тозуына оның су, өсімдіктер, жануарлар мен балық ресурстарын пайдаланатын шаруашылық қызметтері де өзіндік әсерін тигізеді. Елді мекен жерлердегі жағалай өзеннің жағалаулары мен су алатын алаңдарда, тасқын кезінде өзенге шайылатын қалдықтар төгіледі.Жайық бойында орналасқан үлкен қалалардың арналы тазалық құралғылары ескірген, қайта жаңғыртуды қажет етеді және арналық ағындарды қажетті дәрежеде тазартуды қамтамасыз етпейді. Жайық өзенінің беткі суларының ластануының маңызды факторы өндірістік кәсіпорындарының қызметі, суалатын алаңдар аумағындағы ескіден бергі ластар, қалалық, және кенттік шайынды сулар болып табылады.Жайық өзені мен аңғарлардың суының азаюына, өсімдіктер мен жануарлар дүниесінің бұзылуына рұқсатсыз ағаштар кесу және далалық өрттер әсер етуде.

Сырдария өзені - Орта Азия мен Қазақстандағы ірі өзендердің бірі. Орталық Тянь-Шань сілімдерінен басталды. Өзен Қырғызстан мен Өзбекстанның шығысында орналасқан Тянь-Шань тауларындағы екі өзеннің: Нарын және Қарадария өзендерінің қосылуынан бастау алады да, 2,212 км қашықтықта орналасқан Арал теңізіне барып құяды. Жалпы ұзындығы 2219 км (Нарын өзенінің бастауынан 3026 км), су жинайтын

алабы 462 мың км (кв). Орта және төменгі ағысы Қазақстан жерінде: республикадағы ұзындығы 1400 км, су жиналатын алабы 240 мың км (кв). Өзен бастауын тау деңгейініен жоғары 33004400 м биіктікте жатқан таулы өңірден алады. Алабында өзен суын толықтырушы жалпы ауданы 2208 км (кв) болатын 1713 мұздық бар. Қазақстан жеріндегі Оңтүстік Қазақстан және Қызылорда обл алабы негізінен Сырдария өзенінің алабы 800 000 шаршы километрді құрайды, бірақ су іс жүзінде соның тек 200000-на ғана жиналады. Оның бір жылдық теңізге құюы – 28 кибокилометр ғана, бұл Амудариянның теңізге құятын суының жартысына тең. Нарын мен Қарадария өзендерінің қосылған жерінен бастап Сырдария деп аталады. Қазақстан жеріндегі Оңтүстік Қазақстан және Қызылорда облыстары алабы негізінен құмды келеді. Өзен Қызылқұм, Арыс құмын, Арал маңы Қарақұмын жарып ағады. Сырдария өзенінің 130-ға жуық салалары бар: ірілері – Келес, Құркелес, Арыс т.б. Сырдария өзені негізінен қар және аздап мұздық, жауын - шашын суымен толысады. Сырдария өзенінің ағынының орташа жылдық су мөлшері 8 л/с/км². Деңгейі сәуір айынан бастап көтеріле бастайды, маусым, мамыр айларында ең жоғары шегіне жетеді. Содан кейін су мөлшері кеми береді. Жылдық орташа су мөлшері Қазақстан шегіне енген тұсында (Көкбұлақ ауылы) 730 м³/с, яғни жылдық ағыны 22995 млн/м². Қызылорда қаласы тұсында арнасымен секундына 673 м³, сағасында 446 м³ (1975 жылға дейін) су өтеді [25]. Өзен төменгі жағында (Түркістан қаласына дейін) желтоқсаннан бастап қатып, наурыз айының аяқ кезінде мұзы түседі. Мұзының қалыңдығы ақпан-наурызда 66-68 см-ге жетеді. Суының орташа температурасы жаз айларында +23°С, +25°С (кейде 29°С-ға дейін көтеріледі) шамасында су лайлылығы 1150-1200 г/м³, республикадағы ең лай өзен. Суы негізінен гидрокарбонатты келеді. Сазан, көксерке, таае, балық, бекіре, ақмарқа, қаяз, жайын, алабұға, аққайран т.б. балықтар тіршілік етеді. Су мол жылдары Қазалы қаласына дейін кеме жүзген. Сырдария аңғарында аллювилік-шалғынды топырақ, арнасына таяу жерлерде шалғынды-батпақты топырақ жамылғысы таралған. Сырдария өзенінің жайылмасының кей бөлігінде шалғын, қамыс, құрақ, жиде, тал, жыңғыл өседі. Құм массивтерінде сексеуіл өседі. Климаты континенттік, қысы негізінен жұмсақ, жазы аңызақты ыстық (Сурет-2).

Сурет-2 Сырдария өзені географиялық орны

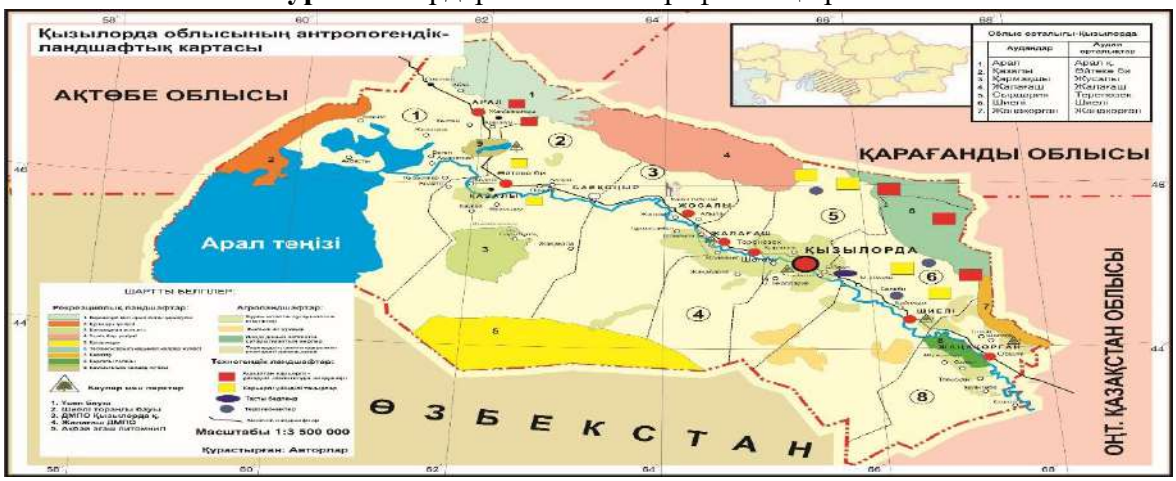

Сырдария алабында Жаңадария, Қуаңдария сияқты көне құрғақ арналар көп кездеседі. Олардың көпшілігі суландыру каналдарына айналдырған. Сырдария өзенінің көне грек тіліндегі аты бойынша «Яксарт» деп аталады. Өзеннің грекше аты көне парсы тіліндегі «Якhcha Арта» («Үлкен маржан») деген сөз тіркесінен бастау алады, бұл өзеннің суының түсінен пайда болған. Орта ғасырлық мұсылман жазбаларында өзен жұмақтағы төрт өзеннің бірінің атымен «Сейхун» деп аталған. Амудария өзені болса «Жейхун» деп аталған, бұл жұмақтағы төрт өзеннің тағы бірінің аты. Қазақстанда жергілікті тұрғындар оны күнделікті тілде «Дария» деп атайды. Парсы тілінен келген Сырдария атауы ежелден бері қолданылып келеді. Батыс елдеріндегілер болса 20-шы ғасырға дейін бұл өзенді «Яксарт» атауымен атап келді [28]. Ескендір Зұлқарнайынның жаулап алған жерлерінің солтүстік шекарасы Сырдария өзені арқылы өтті. Грек тарихшыларының айтуы бойынша, Ескендір б.з.д. 329 жылы Александрия Эсхата («Ең алыстағы Александрия») деген қаланың негізін қалаған. Ол қала қазір Худжанд деп аталады. Сейхун бойы сонау ежелгі заманнан бері халық тығыз қоныстанған, суармалы егіншілік кеңінен дамыған мәдениет ошақтарының бірі болып саналады. Бүгінгі Сырдария аңғары еліміздегі күріштен мол өнім алатын өңір. Өзеннің ағынын реттеп, суын егістік (күріш, мақта, бау-бақша) пен шабындықтарды суаруға және суландыруға тиімді пайдалану үшін өзен бойында Қызылорда суару жүйесі, Шардара бөгені, Қазалы суару жүйесі салынған. Аңғардағы суармалы егіншілікке жарамды 8 млн га – дай алқап қарқынды игерілген. Өзен суы шаруашылықтың мұқтажына толық жаратылуына байланысты 1974-1975 жылдардан бастап Сырдария Арал теңізіне жетпей тартылып қалатын болды. Өзен суы шаруашылықтың мұқтажына толық жаратылуына байланысты 1974-1975 жылдардан бастап Сырдария Арал теңізіне жетпей тартылып қалатын болды. Өзен алабындағы Қарғалы (13,3 мың га), Торағылсай (7,9 млн га), массивтері қорғауға алынған. Сырдария бойында Қызылорда, Шардара, Қазалы қалалары орналасқан. Қызылорда облысы жерімен Сырдария өзенінің 1000 км-ге жуық төменгі ағысы өтеді. Өзен бойындағы Тоқтагүл, Шардара, Қайрақ құм, Чарвак су қоймалары орналасқан. Шу өзені – Сырдария өзенінің шығыс бөлігінде орналасқан. Бастауын Қырғызстан аумағындағы Тянь-Шань тау сілемдерінен алады. Таудың төменгі бөлігіндегі екі саласы: оң саласы Қараходжур, сол саласы –Качкор арқылы су қоймасына жиналады. Орта ағысында Қырғызстан мен Қазақстан (Жамбыл облысының Қордай, Шу, Мойынқұм аудандары жерінде) аралығында созылып жатыр. Шу өзенінің жалпы ұзындығы 1100 км, аумағы 148 мың км ². Қырғызстандағы ұзындығы 200 км, ал Қазақстандағы ұзындығы Мойынқұмға дейін 180 км, енді жері 30-35 км-ге жетеді. Аңғар теңіз деңгейінен 355-1200 м биіктікте жатыр. Мойынқұмда Шу өзенінің пішіні өзгеріп Шу өзенінің жайылмасына айналады. Аңғардың климаты континенттік. Тау өңіріндегі қаңтар айының жылдық орташа температурасы -4-6 С, төменгі бөлігінде Қазақстан аумағында 9—11 С. Жауын-шашынның орташа мөлшері 250-450 мм. Шу өзені Қырғыз жотасының етегінен бастап жері мал қыстауға қолайлы және суармалы егіншілік пен мал шаруашылығы дамыған.

Талас өзені Қырғызстан аумағындағы Талас Алатауынан бастау алады. Ұзындығы 661 км, су жиналатын алабы 52700 км (кв). Қазақстандық бөлігінің

ұзындығы 453 км, Жамбыл облысының Байзақ, Талас, Сарысу аудандары жерімен ағады. Қырғыз Алатауы мен Талас Алатауы мұздықтарынан шығатын Қарақол және Үшқоша өзендері қосылған жерден басталып, Мойынқұмдағы айдын көліне жетпей құмға сіңіп тартылып қалады. Жоғарғы бөлігіндегі аңғары тар шатқалды, ені 1-2 км, жазыққа шыққан төменгі бөлігінде 25-30 км-ге дейін жетеді. Көп жылдық мұз, жауын – шашын сумен толығады. Маусым-тамыз айларында тасиды. Тараз қаласының тұсынан өткен соң бірнеше тармақтарға (Шалқы, Көделі, Тасарық т.б.) бөлінеді. Суы көктемде, күзде тұщы, сәл кермек, ауыз суға жарамды. Жылдық орташа су ағымы Тараз қаласы тұсында секундына 27,4 м³. Таластың бойында Тараз қаласынан 10 км жерде Киров бөгені, сағасынан 197 км жерде «Юбилейный» 275 км-де «Жінәлі», 280 км-де «Қазақбай» бөгендері және Талас-Аса каналы салынған. Суы егін суаруға пайдаланады.

Жетісудағы ең ұзын өзен саналатын Іле өзені бастауын ҚХР-дың Шынжаң – Ұйғыр автономиялық ауданы аумағындағы орталық Тянь-Шань тауларынан (Тәңіртаудан) бастау алатын Текес пен Күнгес, Қас өзендерінің қосылуынан пайда болады. Іле (қытайша Или, қырғызша Іле) үш тарамнан тұрады: Текес, Қашкөл және Күнгес: олардың біріншісі ең негізгі Мұзтау жотасынан басталып, Күнгеске қосылғанша, шығысқа қарай ағады. Олардың барлығы қосылған соң Іле батысқа бағыт алады. Қытай аумағында Іле Қытайдағы үлкен қала Құлжаны сумен қамтамасыз етеді. Оның ұзындығы 1001 км (Текес саласымен 1439 км).

Қазақстан аумағында 815 км. Қазақстан аумағында Алматы облысының Қытайдан шыққан жолында Қарашағай резервуарынан өтіп, Балқаш көліне құйылады. Кейбіреулер Қарашағайды теңіз деп атайды. Іле өзенінің аумағы 153820 км², ені ең үлкен нүктесінде 22 км жетеді, ал тереңдігі 45 м және 1,847 шаршы км алып жатыр. Су жиналатын алабы 140000 км². Қазақстан аумағында 77400 км². Жоғары бөлігі таулық сипатта. Оң саласы Қаш өзеніне құйғаннан кейін аңғары кеңейеді. Қапшағай қаласына дейін бір жағасы аласа аңғармен ағады, жайылмаларының кей жерлері батпақтанады (Сурет-3).

Сурет-3 Іле өзені

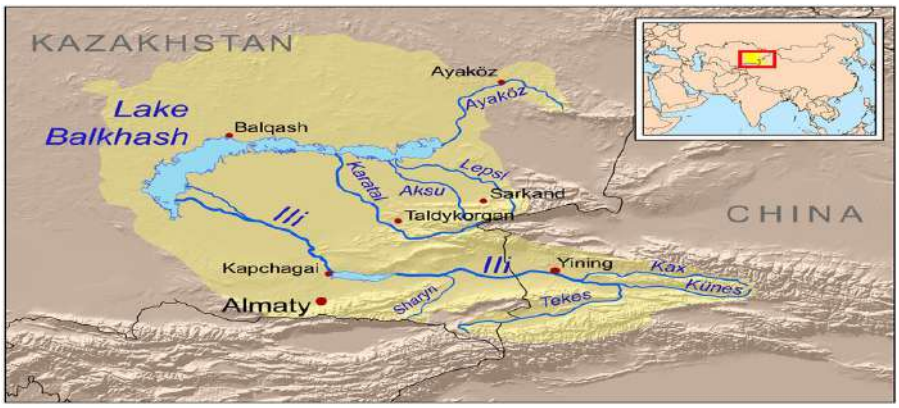

Қапшағай шатқалы тұсында өзен арнасы бөгеліп Қапшағай бөгені салынған. Төменіректе Күрті өзені құйғаннан кейін аңғары едәуір кеңейіп Сарыесік- Атырау және Тауқұм аралығымен ағады.

Ертіс өзені бастауын Қытайдағы Алтай сілемдері Найрамдалы тауынан бастау алады. Сағасы Ресейдің Солтүстік мұзды мұхиты. Ертіс өзені Монғол Алтайының

батыс беткейінен Зайсан өзеніне құятын тұсқа дейін Қара Ертіс деген атпен ағады, көлден төмен қарай Ақ Ертіс немесе Ертіс деп аталады. Арналардың айрықша деформациясы тау етегі өзендерінде байқалады. Ертіс өзені Қытайдан бастау алады. Жалпы ұзындығы 4248 км, оның 1698 км-і Қазақстан жерінде. Су жиналатын алабы 1643 мың км².

Қазақстан Республикасы климаты континентті, суға неғұрлым тапшы мемелекеттердің бірі. Қазақстан аумағында 85 мың өзен бар. Бірақ көп өзендер белгілі бір мезгілде құрғап қалатын, уақытша ағатын өзендер. Қазақстандағы ұзындығы 1000 км-ден асатын, елімізді негізгі су көздерімен нәрлендіретін өзендер: Ертіс, Тобыл, Есіл, Жайық, Сырдария, Іле, Шу, Еділ өзендері негізгі бастауын шекарадан тыс жерлерден аладтын трасшекаралық өзендер. Трансшекаралық өзендердегі су мөлшерінің азаюына байланысты Қазақстанда жер беті табиғи су ресурстарының азаю үрдісі байқалуда. Соңғы жылдары Қазақстанда жылдық су ағыны көлемі 9,5 шаршы шақырымға дейін қысқарды. Оның негізгі себебі - Өзбекстан мен Қырғызстаннан келетін Сырдария суының 19,8-ден, 9,8 шаршы шақырымға қысқаруы, Қытайдан келетін Ертіс өзенінің 7,8-ден 5,0 шаршы шақырымға, Іле өзенінің 17,4-тен, 12,7 шаршы шақырымға қысқаруы. Болашақта республиканың және шекаралас мемлекеттердің трансшекаралық өзендер алабында, әсіресе су ресурстарын қалыптастыру және басым пайдалану нәтижесінде шаруашылық қызметінің ұлғаюына орай су тапшылығы мәселесі күшейіп келеді.

Қазақстан трансшекаралық өзендерді ұтымды пайдалану және қорғау проблемасын шешуге бірыңғай құқықтық тәсілдерді қалыптастыруға мүмкіндік беретін трансшекаралық ағын сулар мен халықаралық өзендерді қорғау мен пайдалану жөніндегі Хельсинки конвенциясына қосылды. Алайда, Орталық Азия елдерінің қалған елдері бұл конвенцияға қосылмағандықтан, трансшекаралық ағын сулар ағыны дұрыс та әділ пайдалануды қамтамасыз ету, қауіпті заттардың құйылуынан ықтимал трансшекаралық әсердің алдын алу, « ластаушы төлейді » қағиданы орындау жөнінде шаралар қолданған жоқ.

Трансшекаралық сипаттағы экологиялық қатерлердің алдын алу және жою үшін:

1. Қазақстан мен көрші мемлекеттердің шекаралас аудандарын экологиялық бақылау жөніндегі бірлескен зерттеулер жүргізу;

2. Орталық Азия мемлекеттерінің Хельсинки конвенциясына қосылуы жөніндегі Қазақстанның бастамасын өткізу арқылы трансшекаралық су проблемаларын шешу;

3. Бірегей табиғи кешендерді сақтау мақсатында 2005-2006 жылдар барысында ішінде Батыс Тянь-Шань мен Алтай-Саян өңірінде шекаралық биосфералық аумақтар құру;

4. Өзендердің экологиялық жағдайын анықтау, шешу бағытында мемлекетаралық келісім—шарт бойынша шаралар қабылдау;

5. Трансшекаралық өзендер мәселесін әлемдік деңгейде шешу;

6. Өзендердің экологиялық жағдайын айқындау арқылы алдын алу мәселелерін шешу:

7. Экологиялық құқық қадағалау жұмыстарын жүргізу.

Қабылданған шаралардың нәтижелері ықтимал трансшекаралық, экологиялық қатерлерді анықтауға, азайтуға және жоюға жәрдемдесетін болады.БҰҰ-ның толыққанды мүшесі бола отырып, Қазақстан жаһандық серіктестіктің негізінде мемлекеттік экологиялық саясатты тиімді жүргізудің кілті ретінде халықаралық ынтымақтастықты пайдалануы тиіс.

Қазақстанның әлемдік қоғамдастыққа барған сайын жақындай түскенін ескере отырып, 1992 жылы Рио-де-Жанейрода негізі салынған және 2002 жылы Йоханнесбургте өткен дүниежүзілік саммитте расталған тұрақты даму қағидаттары халықаралық қатынастардағы ынтымақтастық пен серіктестік саясатының негізі болуы тиіс. Осы саясаттың негізгі бағыттары:

- халықаралық келісімдердің ережелерін практикалық іске асыру;
- қоршаған ортаның сапасын бағалаудың және жай-күйін бақылаудың жалпы тәсілдерін, әдістерін, өлшемдері мен рәсімдерін әзірлеу;
- үйлестірілген іргелі және қолданбалы экологиялық зерттеулерді жүргізу;
- экологиялық қауіпсіздік проблемасын шешуде халықаралық тәжірибені пайдалану;
- қоршаған ортаны қорғау мен елдің тұрақты дамуы саласындағы нақты бағдарламалар мен жобаларды шешуге халықаралық ұйымдардың қаражатын тартуды жандандыру. Мұндай саясатты практикалық іске асыру Қазақстанның дамуы мен қоғамдық құрылымның дамыған демократиялық мемлекеттерімен үйлесімділігі үшін оған прогрессивтік қолдау табуға ықпал етуі тиіс.Маңызды халықаралық экологиялық конвенцияларға, сондай-ақ халықаралық деңгейде табиғат қорғау қызметіне республиканың неғұрлым кеңірек қатысуын қамтамасыз ету үшін қоршаған ортаны қорғау саласындағы барлық әзірленетін бағдарламаларда халықаралық ынтымақтастықтың басымдықтары және оларды іске асыру жөніндегі тиісті іс-шаралар белгілеуі тиіс.

Пайдаланатын әдебиеттер тізімі.

1.Экологический информационный бюллетень. Алматы РЭЦ, 1994-2002.

2.Глазовский В.И. Аралский кризис.- М. : Наука, 1990.

3.Биологическое и ландшафтное разнообразие РК.- Алматы.:МЭПР,1997.

4.Тлеубергенов С.Т. Полигоны Казахстана.-Алматы: Ғылым, 1997.

5.Буторина М.В., Воробьев П.В., Дмитриева А.П. и др. Инженерная экология и экологический менеджмент. М.. Логос, 2003.

6.Фурсов В.И. Охраны природы и сельское хозяйство.-
Алма-Ата:Кайнар,1987.

7.Орешкин Д.В.Аралская катастрофа. Серия.Наука о земле.-М.:Знание,1990.

8.Вторжение в природную среду. Оценка воздействия, основные положения и методы /Пер с англ. Изд. Эк. Программы ООН. М. Прогресс, 1983.

9.Гришин Н.Н. Основные принципы ОВОС и отечественная система подготовка и принятия решений // Экологическая экспертиза и ОВОС-1996 №1.

10.Донченко В.К., Питулько В.М., Растоскуев В.В. и др. Экологическая экспертиза. М.. Издательский центр «Академия», 2004.

11.Степановских А.С. Прикладная экология охрана окружающей среды. М.ЮНИТИ-ДАНА, 2003.

12.Закон РК от 30 августа 1995г.

13.Земельный кодекс РК от 20 июня 2003г.

14.А.С.Бейсенова,К.Д.Карпеков. Қазақстан географиясы. Алматы : Атамұра 2004ж

15.Г.С.Оспанова, Г.Т.Бозшатаева. Экология. Алматы «Экономика» 2002ж

16.Устойчивые развитие Или-Балхашского бассейна: проблемы и решение. Алматы, 2002г

17.Экология, охрана природы, экологическая безопастность. Под. Ред. Проф. Никитина А.Т. М., 2000г.

18. Экхольм Э. Окружающая среда и здоровье человека. М., 1980г.

19. Бейсенова Ә.С., Самақова А.Б., Есполов Т.И., Шілдебаев Ж.Б. Экология және табиғатты пайдалану.- А.: Ғалым. 2004ж.

20.Адаев Ж, Ахметов Қ, Әбдуалиев Т, Жазылбеков Ғ, т.б. «Жетісу» энциклопедиясы, «Арыс баспасы», Алматы, 2004.

21.Бейсенова А.С. Исследования природа Казахстана Алма-Ата, 1979 /М. Утемагамбетов Физическая география Казахстана. Алма-Ата, 1979.

22.Бирмагамбетов А.Б. Основные этапы истории географических исслодований Казахстана Утемагамбетов Физическая география Казахстана. Алма-Ата, 1967.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШӨЛЕЙТТЕНУ МӘСЕЛЕСІ

DESERTIFICATION PROBLEM IN KAZAKHSTAN

Ғылыми жетекшісі
Садыкова Дамежан Адилхановна
Шырынбек Әсел Қасымбекқызы
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті

ТҮЙІНДЕМЕ

Экожүйедегі тепе-теңдіктің бұзылуына және белгілі бір аймақтағы органикалық тіршіліктің барлық формаларының деградацияға ұшырауына әсер ететін табиғи және антропогендік процестердің жиынтығы, яғни, адамның әсерінсіз табиғи экожүйенің орнына қайта келмейтіндей өсімдіктер жамылғысын жоғалтуы шөлейттену деп аталады. Шөлейттену негізінен ылғалы тапшы аудандарда табиғи және көбіне антропогендік факторлардың әсерінен (орман ағаштарын кесу, жайылымдарды үздіксіз пайдалану, суғару жұмыстары кезінде су ресурстарын үнемсіз пайдалану және т.б.) пайда болады. Шөлейттену әлемнің барлық табиғи аймақтарында жүруде. Жер шарындағы көптеген аймақтардағы шөлейттену үрдісі адам іс-әрекетінен пайда болуда. Антропогендік іс-әрекеттен сирек өсімдік жамылғысының жұтаңдануы, топырақтың құнарсыздануы, жерді есепсіз жырту, ормандар мен тоғайларды өртенуі немесе оталуы, жолдар мен құрылыс салу нәтижесінде топырақ жамылғысы құрамы өзгерді. Жарамсыз жерлерге әсер етуші табиғи факторлар ретінде жел эрозиясы мен топырақтың беткі қабатын құнарсыздандыратын құйындар мен аптапты аңызақтарды атауға болады. Дүниежүзінде жарамсыз жерге ұшыраған аумақтар ауданы жыл сайын ұлғайып келеді. Дүниежүзі климаттың өзгеруі мен оның қуаңдануының өсуіне байланысты шөлейттену процесі қарқынды жүруде. Шөлейттену нәтижесінде биологиялық өнім мен түр саны азайып, топырақ құнарсыздана бастайды. Қазіргі кезде құрлық бетінің 1/3 бөлігінде топырақтың құнарлы қабатының жоғалу қаупі бар, ал оның әсерінен Жер шары халқының 1/5 зардап шегуі мүмкін. Соңғы 50 жыл бойында дүние жүзінде 800 миллион га-дан астам жер шөлейттенуге ұшыраған. Мұның негізгі бөлігі Африка құрлығына келеді. Мысалы, Сахара шөлі оңтүстікке қарай 650 – 700 км шамасында жылжыған, ғалымдардың болжамы бойынша 2020 жылы Оңтүстік Африканың 60 миллион тұрғыны жарамды жерлердің шөлейттенуі салдарынан өздерінің атамекенінен басқа аудандарға қоныс аударуға мәжбүр болады. Шөлейттену процесі Орталық Азия елдері мен Қазақстанда да жылдам қарқынмен дамуда. Түрікменстанда ұзындығы 1000 км Қарақұм каналының бойында 100 км-лік аймақта топырақ қайталама сортаңданып, шөлге айналды. Арал теңізінің деңгейі 14 м-ге төмендеп, аумағының азаюы салдарынан 2,5 миллион га-дан астам жер қу тақырға айналды[1]. Бұл өңірден жыл сайын 75 миллион т. тұз желмен көтеріліп, 100 км және одан да шалғай өңірлерге жайылуы салдарынан шөлейттену процесі одан әрі үдей түсіп отыр.

Кілт сөздер: Шөл, Теңіз, Арал Теңізі, Топырақ, Аймақ, Сахара.

[1] Садыкова Д.А.Мухамединова Н.Н. Әлеуметтік экология және тұрақты даму,-А.: ҚазмемПУ.2013ж.

ABSTRACT

Desertification is a combination of natural and anthropogenic processes that affect the balance of ecosystems and the degradation of all forms of organic life in a particular region, that is, the loss of vegetation that does not return to the natural ecosystem without human effort. The overburdening was based mainly on anthropogenic factors (grass rubber, continuous use of pasteboard, inelastic use of water resources in the process of roasting, etc.) in scorching areas. Desertification occurs in all natural areas of the world. Desertification processes in many parts of the world are associated with human activities. Anthropogenic activity has changed the composition of the soil cover as a result of rare vegetation cover, soil degradation, land degradation, burning and burning of forests and groves, roads and construction. Natural factors that affect vulnerable areas include wind erosion and heat, which destroy the soil surface. In the world, the area of heavily damaged areas is growing every year. The global desertification process is carried out in connection with global climate change and its deterioration. As a result of desertification, the number of biodiversity species and species decreases, and the soil becomes dehydrated. Currently, 1/3 of the continental surface runs the risk of losing soil fertility, and 1/5 of the world's population may suffer its consequences. Over the past 50 years, more than 800 million hectares have been devastated around the world. Most of this happens in Africa. For example, the Sahara desert has moved to the south of 650-700 km, according to scientists' estimates, by 2020 60 million Africans in South Africa will have to migrate to other areas due to desertification. The process of desertification is also developing rapidly in Central Asia and Kazakhstan. In Turkmenistan, about 1,000 km long along the Karakum Canal, the soil became saline soils in a 100-kilometer zone. The Aral Sea fell to 14 m, due to a decrease in the area of more than 2.5 million hectares became bare[1]. Each year, 75 million tons of salt growth in the wind from this region spread up to 100 km and more and continues in the process of desertification.

Key words: Desert, Sea, Aral Sea, Soil, Region, Sahara.

Дүниежүзі климаттың өзгеруі мен оның қуаңдануының өсуіне байланысты шөлейттену процесі қарқынды жүруде. Шөлейттену нәтижесінде биологиялық өнім мен түр саны азайып, топырақ құнарсыздана бастайды. Қазіргі кезде құрлық бетінің 1/3 бөлігінде топырақтың құнарлы қабатының жоғалу қаупі бар, ал оның әсерінен Жер шары халқының 1/5 зардап шегуі мүмкін. Соңғы 50 жыл бойында дүние жүзінде 800 миллион га-дан астам жер шөлейттенуге ұшыраған. Мұның негізгі бөлігі Африка құрлығына келеді. Мысалы, Сахара шөлі оңтүстікке қарай 650 – 700 км шамасында жылжыған, ғалымдардың болжамы бойынша 2020 жылы Оңтүстік Африканың 60 миллион тұрғыны жарамды жерлердің шөлейттенуі салдарынан өздерінің атамекенінен басқа аудандарға қоныс аударуға мәжбүр болады. Шөлейттену процесі Орталық Азия елдері мен Қазақстанда да жылдам қарқынмен дамуда. Түрікменстанда ұзындығы 1000 км Қарақұм каналының бойында 100 км-лік аймақта топырақ қайталама сортаңданып, шөлге айналды. Арал теңізінің деңгейі 14 м-ге төмендеп, аумағының азаюы салдарынан 2,5 миллион га-дан астам жер қу тақырға айналды[1].

[1] Sadykova D.A. Muhamedinova N.N. Social ecology and sustainable development,-A.: KazStatePU.2013.

[1] Садыкова Д.А.Мухамединова Н.Н. Әлеуметтік экология және тұрақты даму,-А.: ҚазмемПУ.2013ж.

Бұл өңірден жыл сайын 75 миллион т. тұз желмен көтеріліп, 100 км және одан да шалғай өңірлерге жайылуы салдарынан шөлейттену процесі одан әрі үдей түсіп отыр. Арал түбінің тұзы Тянь-Шань мен Памирдің мұздықтарына жетіп, олардың еруіне ықпалын тигізуде; Арал өңірі тұздарының Солтүстік мұзды мұхит және Антарктида мұздықтарынан да табылғаны анықталып отыр. Сондықтан БҰҰ-ның сараптамасы бойынша Орталық Азия аумағындағы елдер өзара бірлесу арқылы кешенді іс-әрекет (орман - мелиорация, гидротехника, сексеуіл егу, т.б.) және табиғатты тиімді пайдалануға (малды жайып бағуды реттеу, жер-су қорларын тиімді қолдану, т.б.) жасау арқылы алдын алу мәселелерін нақты айқындаса тиімді нәтижесін береді деген тұжырым жасады.

Қазіргі таңда әлемнің әртүрлі елдеріндегі шөлейттенудің басты себебі - табиғи ресурстарды шаруашылықта пайдалану құрылымының сол ландшафттың табиғи мүмкіншілігіне сәйкес болмауы, халық санының өсуі, антропогенді қысымның артуы, кейбір елдердің әлеуметтік - экономикалық жағдайының төмендігі. БҰҰ-ның 1985 жылғы мәліметтері бойынша, XX ғасырдың екінші жартысында антропогенді шөлейттенудің көлемі 9 млн км²-ге жеткен және жыл сайын 7 млн гектар жер пайдаланудан шығып қалуда, ал 30 млн км² аумақ жұтануға таяу. Шөлейттену процесі жалпы жер көлемінің Азияда - 19%, Африкада - 23%, Аустралияда - 45%, Оңтүстік Америкада - 10%- ын құрайды. Сахара шөлі оңтүстікке қарай жылына орташа 10 км жылдамдықпен жылжуда. Шөлейттену құбылысы дүниежүзінің 100-ден астам елін қамтуда.

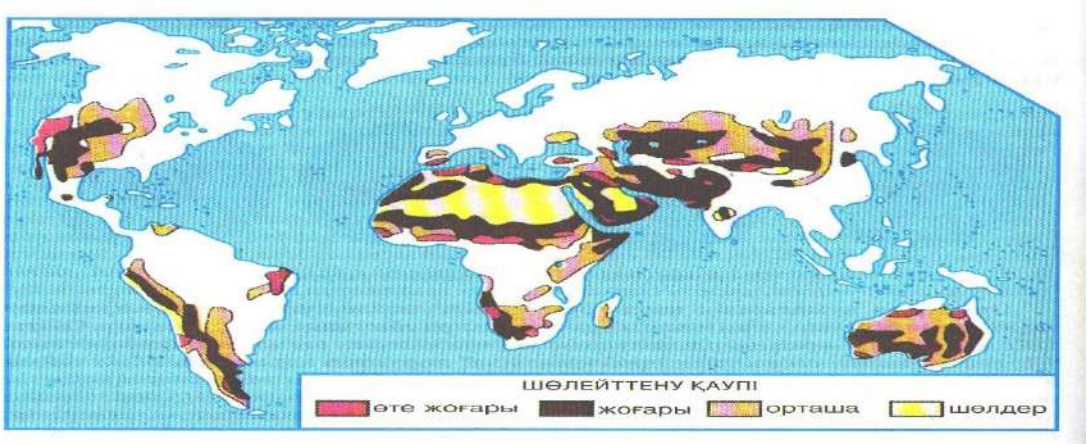

Сурет-1. Дүниежүзінің шөлейттену аймақтары

(Ә.Бейсенова «Дүниежүзіне аймақтық шолу географиясы» 2011ж)

Әсіресе дамушы елдердегі шөлейттену халық саны жедел өсіп келе жатқан елдерде жылына 6 - 7 млн га құнарлы жердің жарамсыздануы халықты азық-түлікпен қамтамасыз етуді қиындатты. Үндістан жерінің 80% - ға жуыға қуаңшылыққа ұшырауда. Сонымен қатар Африканың Сахель зонасында да шөлейттенудің түрлері байқалуда. Бұл аймақта 1973 жылы ұзаққа созылған қуаңшылықтан аштық пайда болды. Қуаңшылық салдарынан Нигер, Сенегал өзендері құрғап, уақытша ағысын тоқтатты. 1980 жылы шөлейттену Африка жерін түгел қамтыды. Осының әсерінен

1985 жылы 1 млн-нан астам адам қазаға ұшырап, 10 млн адам экологиялық босқындарға айналды[2].

Амудария мен Сырдария өзендерінің суларын ауыл шаруашылығының қажетіне пайдалану Арал теңізінің сусыз жерлерінде сортаң, тақыр жазықтықтардың пайда болуына алып келді. Сондай-ақ Арал төңірегі ландшафтарының деградацияға ұшырауы көлді-батпақты және тоғайлы табиғи кешендердің тұздың жиналуы молая түскен гало-ксерофитті кешендерге алмасуда. Елімізде 30,5 млн. гектар жер жел және су эрозияларына ұшыраған. Оның ішінде 1,6 млн. гектар жерді егістік алқабы құрап отыр.

Сурет-2 Қазақстан жерлерінің 70% шөлейттену процесіне бейім. Арал теңізі *(21 сәуір 2005 жыл)*

Орта Азияның таулы аудандарында, Арал және Балқаш көлі маңында, Орта Азия мен Оңтүстік Қазақстанның биік таулы зонасында (Тянь-Шань, Памир) шөлейттену процесі қарқынды жүруде.

БҰҰ мәліметтеріне жүгінсек, Қазақстанда шөлейттену құбылысына түрткі болатын барлық себептер бар: жердің техногендік бүлінуі, өсімдік дүниесінің деградациялануы, тұздану, дегумификация, топырақтың су және желден эрозияға ұшырауы, топырақтың, жер қыртысы мен жер беті суларының химиялық ластануы, гидрологиялық тәртіптің бұзылуы. Мәселен, Қызылорда облысында жер суландыру жүйесінің жұмыс істемеуі салдарынан жыл сайын егістік алқаптардың 10-15% проценті шөлге айналуда. Дәл осындай себеппен Арал теңізінің оңтүстігіндегі жайылымдардың 20-25% проценті жойылды. Қазақстанның көптеген облыстарында, әсіресе Жамбыл және Оңтүстік Қазақстан облыстарында жердің екінші қайта сорлануы салдарынан егістік алқаптардың өнімділігі кеми түсуде. Қазақстандағы суландыруды талап етпейтін егістік алқаптары 24 млн. гектарды құрайды, оның 10,4 млн. гектары шөлейттенген. Шамамен 17 млн. гектар алқап топырақтық эрозияға ұшырауы, тұзданууы, химиялық ластануы және қарашіріктен айрылуы салдарынан егіндік мақсатта пайдаланылмайтын болды. Шөлейттену процессі халықаралық қауымдастықтың назарын аударуда.

Қазіргі уақытта дүние жүзінің эколог-ғалымдары шөлейттенуді мүмкіндігінше тежеу үшін күш салуда. Мысалы, ауыл шаруашығы әдісі, яғни, тақырланып қалған және адам пайдаланбайтын жерлердің көлемін азайту үшін – терраса салу жиі қолданылады. 1991 жылы Совет Одағы тарағаннан кейін шөлейт жерлер көбейіп, оның

[2] Экология, охрана природы, экологическая безопастность. Под. Ред. Проф. Никитина А.Т. М., 2000г.

әсерінен Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Түркіменстан мен Өзбекстанда құнарлы жер көлемі азайды. Кейбір деректер бойынша, Түркіменстанның 70% пайыз жері - шөлге, Өзбекстанның 50% пайыз аумағы тұзды сортаңға айналған.

БҰҰ мен халықаралық ғылыми және қайырымдылық ұйымдары шөлейттену апатының алдын алу шараларын жүргізіп, жергілікті халыққа жан-жақты көмек көрсетуде.[3]

Шөлейттену процесінің кең етек алуына байланысты дүние жүзінде 17 маусым – шөлейттенумен күрес күні деп белгіленіп, 1997 жылы "Шөлейттенуге қарсы күресу" туралы Конвенция қабылданды.

БҰҰ 2006 жылы бес мемлекетпен және халықаралық донорлармен бірігіп, қуаңшылық пен шөлейттенуге қарсы күрес конвенциясын жариялағанды және шөлейттенуді тоқтату бағдарламасы 10 жылға есептеліп жасалды. Азия даму банкі басқаратын бағдарламаға 1 миллиард 300 мың доллар қаражат аударылады деп жарияланды. Жобаға орманды жерлерді, жайылымдарды, астық және бақша алқаптарын қорғау, ондағы биологиялық тіршілік түрлерін сақтау қамтылды. Содан бері жеті жыл өтті. Маусымның 17-сін БҰҰ –ы қуаңшылық пен шөлейттенуге қарсы күрес күні ретінде тағы бір атап өтті. Бірақ экологтардың айтуынша, бағдарламаның айтарлықтай нәтижесі жоқ. 1992 жылдың маусым айында Рио-де-Жанейро қаласында өткен БҰҰ-ның «Қоршаған орта мен даму» бойынша өткен конференциясы "Тұрақты даму" концепциясын және "XXI ғасырдың күн тәртібі" атты ауқымды бағдарламасын қабылдады. Бұл бағдарламада шешілуі болашақта тұрақты дамуды қамтамасыз ететін жалпы мәселелер қарастырылған. Бұл құжатта жануарлар мен өсімдіктерді сақтау, орманды қорғау, жердің құнарсыздануының және атмосфера мен гидросфераның ластануының алдын алу мүмкіндіктері көрсетілген.

1993 жылы Орталық Азия басшылары «Арал проблемаларын шешуде бірге жұмыс жасауға, экологиялық сауықтыру және Арал өңірінің әлеуметтік – экологиялық дамуын қамтамасыз ету, экологиялық апатқа қарсы негіз салған келісім-шарт жасады.

1997 жылы ақпанда Орталық Азия елдерінің Елбасылары «Алматы Декларациясы» на қол қойды, ол құжат бойынша 1998 жыл «Қоршаған ортаны қорғау жылы» деп жарияланды. Бұл құжат Орта Азия Елбасыларының аймақтық тұрақты даму стратегияларының саяси бостандығын айқындады. 1998 жылдың наурызында Орталық Азия елінің мемлекет басшылары «Экологияны және табиғатты тиімді пайдалану саласында бірігіп қызмет ету» келісім-шартына қол қойды.

1998 жылдың сәуірінде Алматыда Орталық Азия қоршаған орта министрлерінің конференциясы өтті. Онда Еуропалық қоршаған орта министрлерінің конференциясына дайындық және кызметтестік жайлы сұрақтар қарастырылды. Сонымен бірге қоршаған ортаны бірлесе отырып қорғауға ынталы екендігін және ұлттық бөлімдер жүйесі барлық аймақта «Аймақтық экологиялық орталық (АЭО)» құратындығын айқындады.

[3] Садыкова Д.А.Мухамединова Н.Н. ҚР экологиялық проблемалары,-А.: ҚазмемПУ.2010ж.

2000 жылдың 14-16 ақпанында Тегеранда болған «Азия және Тынық мұхит үшін экономикалық және әлеуметтік комиссия» аймақтық экологиялық бірлестік қоршаған ортаны қорғау әсеріне аймақтық жоспар қажеттілігін дәлелдеді. 21-22 маусымда Бурабайда (Қазақстан) «Қоршаған ортаны қорғау» жөніндегі аймақтық жоспар концепциясы тұрақты даму мемлекет аралық комиссия отырысында ұсынылды[4].

2000 жылдың тамызында БҰҰ-ның бағдарламасы бойынша Бангокте ұлттық және аймақтық жоспарын дайындайтын семинар өтті. Бұл семинарда серіктестіктер мен ұлттық сараптамалар Орталық Азияға әсер ету жоспарын дайындау қағидаларын қолдады. 2001 жылдың шілдесінде барлық елдер ұлттық жоспарларын дайындады. Мұнда негізгі бес мәселе қамтылған; ауа ластануы, су ластануы, жер және таулардың құлдилауы. Орталық Азия елдерінде қоршаған ортаны қорғау ынтымақтастығы жемісті жұмыс атқаруда. Болашақта дүниежүзі мемлекеттері жердің құнарсыздануының алдын алу, шөлейттену мәселелеріне бірлесіп іс-әрекет жасаса әлемдік шөлейттенудің алдын алу бағыттарын айқындап нәтижелі жетістіктерге ие болатыны айқын.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1.Садыкова Д.А.Мухамединова Н.Н. Әлеуметтік экология және тұрақты даму,-А.: ҚазмемПУ.2013ж.

2.Садыкова Д.А.Мухамединова Н.Н. ҚР экологиялық проблемалары,-А.: ҚазмемПУ.2010ж.

3.Орлов В.Г. Контроль качества поверхностны вод. Учебное пособие. –Л:1988-139с.

4.Глазовский В.И. Аралский кризис.- М. : Наука, 1990.

5.Устойчивые развитие Или-Балхашского бассейна: проблемы и решение. Алматы, 2002г

6.Экология, охрана природы, экологическая безопастность. Под. Ред. Проф. Никитина А.Т. М., 2000г.

7. Бейсенова Ә.С., Самақова А.Б., Есполов Т.И., Шілдебаев Ж.Б. Экология және табиғатты пайдалану.- А.: Ғалым. 2004ж.

[4] Садыкова Д.А.Мухамединова Н.Н. Әлеуметтік экология және тұрақты даму,-А.: ҚазмемПУ.2013ж.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘСКЕРИ - СЫНАҚ ПОЛИГОНДАРЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

ECOLOGICAL ISSUES OF THE KAZAKHSTAN MILITARY TEST SITES

Ғылыми жетекшісі
Садыкова Дамежан Адилхановна
Тургумбаева Акмарал Данияркызы
Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті
Алматы қаласы, Қазақстан

ТҮЙІНДЕМЕ

Ғылым мен техниканың дамуы адам баласының болашағын сақтауға емес, оған кері әсерін тигізетін қару-жарақ ретінде белең алды. Адамның іс-әрекеті нәтижесінде елімізде радиациялық ластану белең алуда. Радиациялық қару-жарақ, мұз жарғыш кемелер, ядролық қондырғылары бар кемелер, атом электр станцияларын шектен тыс пайдалану биосфераның радиациямен ластануына әсер етуде. Республикамыздың аумағында ядролық қарудың сыналғаны әлемге әйгілі. Қазақстанда ядролық қару-жарақты пайдалану өткен XX ғасырда пайда болды.

Полигондар аймағы ұзақ жылдар бойы құпия сақталынды. Тек Семей полигоны ғана көпшіліктің назарында болып, қалған сынақ аймақтарынан жұрт беймәлім еді. Шын мәнінде, қазақ даласының 19 млн.га жері 40 жыл бойы ядролық сынақтың полигоны болды. Ол жерлер Семей, Азғыр, Нарын, Тайсойған т.б полигондары алып жатқан табиғаты әсем, шұрайлы жайылымдар еді. Ядролық қаруды сынау алғашында ғылым мен техниканы дамыту бағдарламасында сипат алғанымен, кейіннен атом бомбасы соғыс мақсатында қолданылды. Полигондар пайдаланған жердің ауасы, суы, топырағы, ластанып жер асты сулары арқылы мыңдаған аймақтарға тарады. Полигондар аймағы техногендік ластанудың әсерінен бүлініп жарамсызданған. Ондағы өсімдіктер мен жануарлар жоғалып дала тыныштыққа бөленген. Қазақстанда Семей полигонынан басқа Атырау облысында Тайсоған, Капустин-Яр, Балқаш көлі маңында Сарышаған, Ташкент-4 сының алаңдары мен Байқоңыр ғарыш айлағы да жатады. Ал, Қазақстанда 1990 жылғы мәліметтер бойынша сынақ жасалған жерлердің көлемі облыстар бойынша 16686,1 мың га жерді қамтыған. Сынақ кезінде апатқа ұшыраған ракеталар, соғыс техникалары қоршаған ортаға өте қауіпті. Сонымен бірге Қазақстан жерінде 27 әр түрлі термоядролық сынақтар өткізілетін әскери полигондар болғанын жасыруға болмайды. Оларға Батыс Қазақстандағы Азғыр, Тайсорған, Нарын полигондарын жатқызуға болады. Соңғы мәліметтер бойынша Қазақстан аумағында ядролық қарулар сыналған жерлердің көлемі Ақтөбе облысында-4207,5; Атырау-1635,3; Шығыс Қазақстан-11,1; Жамбыл-2576,1; Жезқазған-4900; Батыс Қазақстан-1558,8; Орталық Қазақстан-19,6; Маңғыстау-21,4; Павлодар-717,0; Оңтүстік Қазақстан-8,1; Семей-941,2 мың га жерлерді қамтыған. Осы жерлерде 50 жыл бойы (1949-1996) бұрынғы Кеңес үкіметі соғыс ведомстволары 503 ядролық сынақ жасап, Қазақстанның шұрайлы жерінің 20 млн. га жарамсыз, ал адам баласы өз кезегінде генетикалық, соматикалық, онкологиялық ауруларға ұшырады. Қазірдің өзінде Қазақстанда 2,6

млн. адам мутагенез ауыруымен есепте тұр. Атырау облысында 32 мың адам анемия, сүйек рагі, тубуркулез, жүйке ауруларымен ауырып зардап шегуде.

Кілт сөздер: Генетика, Сынақ, Полигон, Ядролық Қару, Жарылыс,Аурулар.

ABSTARCT

The development of the science and technology seems to become a weapon jeopardizing the future of the humanity. Human activity is leading to the radioactive contamination of our country. The extensive use of nuclear weapons, icebreakers, naval ships with nuclear weapons and nuclear power plants is contributing to the radiological contamination of the biosphere. It is a very well known fact that our country once was a test site for the nuclear weapons during the XX century.

The area of the military test sites had been kept confidential for a long period of time. While general public's attention was focused on the Semei military test site, multiple other sites were left unknown. The truth is that around 19 million hectare of our country's land was used for the nuclear testing purposes. The area includes fields with once good nature and fertile soil of Semei, Azqyr, Naryn, Taisoigan and many other places. At first, the nuclear testing was justified for the cause of the development of the science and technology. Nevertheless, later on it was used for the nuclear bombs. The radioactive contamination of air, water and soil of the military test sites was then widely distributed through the groundwater, and the test sites themselves became a barren land without plants and animals. Apart from Semei test site, the lands of Taisoigan, Kapustin Yar of Atyrau region, the Saryshagan and Tashkent-4 around the Balkash lake and the Baikonur cosmodrome, all of them are contaminated. According to the data from 1990's, the area of the military test sites constitutes around 16 686,1 thousand hectare around regions. Apart from the nuclear tests, the ecological hazard comes from the fallen rockets and military equipment. Furthermore, there were 27 different sites for the thermonuclear tests, such as Azqyr, Taisorgan, Naryn in West Kazakhstan and etc. According to recent data the approximate area of the military test sites by regions is as following: in Aktobe – 4207,5; Atyrau – 1635,3; East Kazakhstan – 11,1; Zhambyl – 2576,1; Zhezkazgan – 4900; West Kazakhstan – 1558,8; Central Kazakhstan – 19,6; Mangystau – 21,4; Pavlodar – 717,0; South Kazakhstan – 8,1; Semei – 941,2 thousand hectare. Those places were used for around 50 years (1949-1996) to perform 503 nuclear tests by military departments of the Soviet government, and results are disturbing: 20 million hectare land is barren and not suited for life, and the population is left with genetic, somatic and oncological diseases. Some 2,6 million people are registered with genetic diseases. Only in Atyrau region 32 thousand people suffer from anemia, bone sarcoma, tuberculosis, and neurological disorders.

Keywords: Genetics, Testing, Site, Nuclear Weapons, Explosion, Diseases.

Қазақстандағы ең маңызды полигондардың бірі ***Капустин-Яр полигоны.***

Батыс Қазақстан және Атырау облыстарының негізгі аймақтары 50 жылға жуық "Капустин Яр" атты полигоны болып келгені кейінгі кезде ғана айқындалды. Батыс Қазақстан облысының Орда, Жаңғалы аудандарында орналасқан Капустин-Яр полигонында 24 мың зымыран ұшырылып 177 әскери жаппай қырып жоятын қару-жарақ сыналғаны соңғы уақыттарда белгілі болды. 1988-1991 жылдары аралығында осы аймақта 619 СС-20 зымыраны ұшырылып қоршаған сыртқы ортаға 30 мың

тоннадай өте улы химиялық заттар шығарылған. Жоғарыда көрсетілген жылдарда жер астында — 18, ал атмосферада — 11, қуаты Херосима және Нагасаки (Жапония) қалаларының үстінде жарылған атом бомбыларының қуатынан бірде-бір кем емес керісінше күші пара-пар келетін термоядролық жарылыстар өткізілген. Батыс Қазақстан облысының Орда ауданында "Капустин Яр"полигонында соғыс техникасының қалдықтары, ракета сынықтары, бақылау обьектілері көмусіз шашылып жатыр. Ядролық қарудан тек атом бомбаларын сынаумен шектелмей, полигондарда соғыс ракеталарын, т.б. техникалары да сынақтан өтіп отырды. Батыс Қазақстан аумағында 1966-1979 жылдары 24 рет ядролық қару сыналған. Соның ішінде Азғыр полигоны ғана 6,1 мың гектар жерді алып жатыр. Мұндай сынақтар 1968-1970 жылдары Үстіртте де жасалған. Сол сияқты ірі полигондар қатарына Атырау облысының Тайсойған, Балқаш көлі маңындағы Сарышаған, Ташкент-4 сынақ алаңдары мен Байқоңыр ғарыш айлағы да жатады. Осы аймақтарда радиоактивті заттардың (кадмий, стронций, қорғасын) шекті мөлшері бірнеше есеге көбейіп кеткен.

Капустин-Яр полигоны көп жылдар Батыс Қазақстан облысы жанындағы «егеменді мемлекет» секілді жасырын тәртіпте болған. Капустин-Яр полигоны Батыс Қазақстан аймағының жазық жерінде орналасқан. 14 жыл бойы Капустин-Яр полигонында ядролық қарудың жер беті және ауада сынақтар жүргізілген.

Байқоңыр – 1955 жылы негізі қаланған Қазақстан Республикасының ғарыш айлағы. Қызылорда облысының жерінде орналасқан. Байқоңырдан кезінде «Восток», «Восход», «Союз», «Прогресс» сияқты Кеңес Одағының ғарыштық корабльдері мен «Салют» орбитальды станциялары, сонымен қатар басқа да көптеген ғарыштық аппараттары ұшырылды. Байқоңыр әлемдегі ең ірі жер беті ғылыми ғарыш полигоны болып табылады, оның басты және көмекші нысандарының жалпы ауданы 6717 шаршы шақырым. Байқоңырдан 1961 ж. 12 сәуірде адамзат тарихында тұңғыш рет Гагарин Юрий Алексеевич "Восток" ғарыш кемесімен ғарышқа аттанды. Байқоңыр одан кейін де ғарыш кеңістігін игеруде көптеген жаңашыл бастамалардың старттық орнына айналды. Байқоңырдан Күннің, Айдың, Шолпанның алғашқы жасанды серіктері, "Восток", "Восход", "Союз", "Прогресс" ғарыш кемелері, "Салют", "Мир" орбиталық станциялары, жұмыстар жүргізуге арналған "Протон", "Зонд", "Прогноз", байланыс мақсаты үшін пайдаланылатын және метеорологиялық бақылаулар жүргізуге арналған "Молния", "Экран", "Горизонт", "Радуга", "Метеор", т.б. ЖЖС-тері ұшырылды. Айды, Марсты және Шолпанды зерттеуге арналған ғарыш аппараттары бар РТ-лар да Байқоңырдан аттандырылды.Байқоңыр ғарыш алаңы 1991 ж. Қазақстан Республикасының иелігіне өтіп, 1993 ж. Ресей Федерациясына 50 жылға берілді (Сурет-1).

Байқоңырдың ұшу трассасы Арал теңізінен Камчатка түбегіне дейін созылып жатыр. 1957 ж. 4 қазанда Байқоңыр ғарыш алаңынан тұңғыш ғарыш ракетасы сәтті ұшырылды. Ол дүние жүзіндегі ең бірінші Жердің жасанды серігін (ЖЖС) орбитаға шығарды.

«Байқоңыр» ғарыш айлағы Қазақстанның оңтүстік - батыс бөлігінде Қызылорда облысының аумағында орналасқан, жалпы аумағы 6,7 мың км (кв) жерді алып жатыр.

Аймақтың жер бедері тұзды топырақты, жылжымалы құмды төбешіктерден тұрады. Өсімдік түрлері көп, бірақ сирек орналасқан, негізінен эфермерлерден тұрады, шілде айынының ортасына дейін сақталып күйіп кетеді. Жылдың үш жүз күнінде жел соғып, 17-38 күнінде шаңды борандар тұрады.

Сурет-1 Байқоңырдан Протон зымыраны ұшу сәті.

Көптеген ғылыми зерттеулер ауа ылғалдылығының төмендеуін, жылдың әр мезгілінде температураның күрт өзгеруін ғарыш ұшу аппаратының жұмысымен байланыстырады. Ғарыш ұшу аппаратының қоршаған ортаға зияны ауа ағынын (циклон) күшейтумен шектеліп қоймай салмағы 3,2 тоннадан - 16,2 тоннаға дейін болатын зымырандардың жағар және жанармай қалдықтары құрамында химиялық токсидті қосылыстардың әсерінен пайда болуда. Зымырандардың жерге түскен, құлаған сынықтары қоршаған ортаға аса қауіпті улы болып келеді. Байқоңыр ғарыш айлағы зымыран ұшыру кезінде бөлінетін бөлшектер құлайтын жалпы ауданы 12,24 млн. гектар жермен қамтамасыз етілген. Зымыран жанармай компоненттеріне жататын токсинді қосылыстардың әсерінен өсімдіктердің қысқа болып, кейбір морфологиялық өзгерістер байқалып, ауылшаруашылық өсімдіктердің сапасы нашарлап және өнімділігі төмендейтіні айқындалған. Мысалы, сандық мәліметтерге тоқталсақ, 50 км биіктікте зымыран «Спейс-Шаттл» 150 тонна көмір оксидін, 500 тонна су және сутешін бөледі, осындай биіктіктегі «энергия» ұшу аппараты 740 тонна көміртегі оксидін, 750 тонна су және сутегін бөледі. Қысқа қашықтықтағы мұндай қалдықтар жасанды бұлт түзіп, қышқылды жаңбырға айналады және ұшыру аймағынан 200 км (кв) қашықтыққа дейінгі аймақтың ауа-райын өзгертеді. «Байқоңыр» ғарыш айлағынан ұшырылтын «Протон» зымыран жеткізгішінің бір рет ұшырылуына 180 тонна гептил құйылады. Ғарыш айлағы жұмыс жүргізгенінен бастап (1956ж) мұндай «Протон» зымыранның 260-тан астамы ұшырылған. Оның жерге құлаған аумағына 1,5-3,5 тоннаға дейін гептил қалдығы төгіледі. Сонда бір рет ұшырылғанда орта есеппен 2 тонна гептил жерге төгілгенде 44 жылда 520000 тонна гептил төгілгені айқын.

"Тайсойған" ракеталық полигоны Атырау облысының Қызылкөк ауданында орналасқан. Ол өзінің қызметін 1952 жылдың көктемінде бастады. Оның жалпы аудан көлемі 750 мың га. Ракеталық бөлшектер құлайтын аудан 1255 мың га. Оны Кеңес үкіметінің стратегиялық тағайындалатын ракеталық қарулы күштері және ұшқыш қарулы күштері қолданды, кейін Ресей Федерациясы қолданған. Полигонның топырақ-

ландшафты жағдайларының ерекшелігі Каспий маңының ойпатының территориясында орналасумен анықталады.

Тайсойған полигонының аймағынан өтетін Сағыз өзені Каспий теңізін дельтасын құраған. Теңіз аймағында шөгінді құмдар, саздар оның ішінде қоңыр саздардың үйінділері жатады. Енді ежелгі дельтаның орнында құрғап бара жатқан көлдері бар құмдардың сілемдері орналасқан. Полигонда кездесетін сортаңды топырақтар жоғарғы бөліктерінде жылдың ылғалды кездерінде басқа территорияларға ауысатын химиялық заттарды шоғырландырады. Сонымен бірге жел эрозиясына ұшыраған топырақтар бар. Олар шаңды, топырақты құйын кезінде ластаушы заттарды үлкен кашықтыққа таратады.

Сараптамалық көрсеткіштер мен табиғаттағы элементтер деңгейін салыстыра отырып келесі қорытындыға келеміз. Йодтың мөлшері суларда табиғи өзінің көрсеткішінен аспайды. Фтор 7, 8, 14 сынамаларында 1,5—4 есе қалыпты көрсеткіштерден көп. Кадмий 9, 10, 11, 13-те 9—20 есе жоғары. Қорғасын барлық сынамаларда 2—10 есе жоғары. Талий 1000-даған есе жоғары. Жез 10— 15 есе қалыпты деңгейден жоғары (3, 7, 9-12). Темір 3—30 есе жоғары, бірақ қалыпты жағдай деңгейінде тұр.

"Азғыр" сынақ полигоны Атырау облысының аймағында орналасқан, Теңгіз ауданында Батыс Қазақстан облысындағы Орда ауданымен шектесіп жатыр. 12 ауданнан тұрады. Оның ішінде 17 жер асты, 165-тен 1500 метрге дейін 1966 жылдан 1979 жылға шейін ядролық жарылыстар болған. Бұл ядролық жарысты жүргізудің мақсаты — тұзды қабаттарда жер асты сыйымдылығымен техниканы өңдеуде анықталған заттарды сақтау, және де бәрінен бұрын радиоактивті қалдықтарды сақтау еді. Полигонда радиация теңсіздігімен бірге (экспозициялық дозаның қуаттылығы) 300 мкр/сағ металл конструкциялықтан 25 мың мкр/сағ шейін жекелеген орындар бар. Толықтырылмаған радиактивті заттардың (әсіресе газдың) су құбырларынан атмосфераға жайылуы 10 млн./Ku жуық құрайды. Негізінен бұл аз ғана уақыт өмір сүретін радионуклидтер, яғни Азғыр поселкесінен небары 1 км қашықтықта орналасқаны 20 күнге созылады және 0,2 млн./Ku құрады. Екінші таралу 1908 жылы Азғыр ауданындағы су құбырынан жайылды. Тоғыз күнге созылып, 5,4 млн./Ku құраған. Қалған жарылыстар мен радионуклидтардың бұл ауданда таралуы жайлы мәліметтер жоқ. Бұл анықталып отырған жиынтық таралулар полигонда 10 млн. аз емес Ku құраған. Чернобыльдың апаттық таралуы 50 млн. Ku құраған. Азғыр полигонында құрылған сыйымдылықты су құрайды. Радиоактивтік жиынтықтардың жер бетіне шығуы. Алайда "радиациялық қауіпсіздік шаралары" мен "негізгі тазалық тәртіптерін" бұзумен жүргізілгенін айта кеткен жөн.

«Семей» сынақ полигоны Семей өңірі ең көп зардап шеккен аймақ. Мұнда атом қаруын сынаудың ғылыми орталығы орналасқан, ол – Курчатов қаласы. Шығыс Қазақстан облысының Абай, Бесқарағай, Жаңасемей, Абыралы аудандарының аумақтары атом сынақтарының ордасы аталып, ең көп зардап шеккен экологиялық апатты аймаққа айналды. Қазақстан жерінде атом қаруларын сынау 40 жылға созылып, табиғи экожүйелер бүлдіріліп, жарамсыз етті. Жалпы полигондар көлемі 33,6 млн. гектарға жетті. «Семей» ядролық полигонының аумағы 18,5 мың км (шақырым).

Полигон бұрынғы Семей облысы, Абыралы ауданы, сонымен қатар 1949-1989 жылдар аралығында болған ядролық сынақтардың 27-сі атмосферада, 183-і жер бетінде, қалғаны жер астында жасалды. Атом қаруы сыналған елдермен салыстырсақ 225, АҚШ-та 1032, Қазақстанда 500-ден астам жарылыс жасалған. Павлодар және Қарағанды облыстарының біраз жерін қамтыды. Сынақ аймағында 1949-1989 жылдар аралығында 470-тей қуаты әр түрлі ядролық жарылыстар жер астында жасалды. 1953 жылдан бастап Қазақстанның шығыс бөлігі Семей өңірі ашық сынақ алаңына айналды. 1953 жылы 12 тамызда полигонда алғаш термоядролық құрылғы, 1955 жылы 22 қарашада сутегі бомбасы сыналған. Ядролық сынақтар ядролық жарылыс құрылғылары және қарулардың үлгілерін сынау мақсатында өткізілді. Семей полигоны күрделі ғылыми-зерттеу кешені болып саналды. Құрылымы жағынан ол базалық Курчатов қаласында тұрды. Мұнда 40 жылдан астам уақыт 500-ге жуық жарылыс болды. Ондағы жарылған заттар Чернобыль апаты кезіндегі жарылғыш заттардың қуатынан мың есе асып кеткен. Олардың зияны миллиондаған адамдарға тиді. Осының салдарынан әртүрлі мүгедек балалардың пайда болуы, қатерлі дерт, сәулелік ауру, жүйке ауруы, жұқпалы **аурулардың саны артып болашақ ұрпақтың өміріне қауіп тудырды.**

Полигондар пайдаланған жердің ауасы, суы, топырағы, ластанып жер асты сулары арқылы мыңдаған аймақтарға тарады. Семей полигонында әуеде және жер бетінде сынақтан өткізілген ядролық зарядтардың жалпы қуаты 1945 жылы Хиросимаға тасталған атом бомбасының қуатынан 2,5 мың есе көп болды (Сурет-2)

Сурет-2 Семей сынақ полигоны

Қазіргі таңда Қазақстанның "шексіз, ешкім тұрақтамаған кең байтақ" далаларында әртүрлі бағытты полигондар орналасқан. Олардың қоршаған орта мен халықтың денсаулығына, полигонда жұмыс істейтін жұмыскерлер контингентін қоса қандағы зиянды әсері әлі күнге дейін зерттелмеген. Республикамызға экологиялық және экономикалық тұрғыдан ғарштық бағдарлама қаншалықты зардаптар әкелетінін есептеу қиын. Әрі қазір космостық техниканың өзі ағымда тұр. Басқарушы аэрокосмостық фирмалардың - ондаған тасушылар мен космостық аппараттар даланы алып жатыр. Сондықтан бүгінгі күн тәртібіне космостық өндірістің экологиялық экспертизасы туралы, космостық ұшыру экологоясы жайлы мәселені қою керек. Ғарыштық экологияның ең маңызды жақтарының бірі — ұшыру кезінде озон

қабатының бұзылуы. Ракета ұшырылатын ауданда және ракета тасушылардың бірінші ступендерінің құлау аймақтарындағы экология да өте маңызды. Әсіресе экологиялық ластану нысанына "Протонды" жатқызуға болады. Онда қолданылатын жанар май жердің өзінде өте қауіпті болатын жоғарғы улы компонент болып табылады. Болашақтағы мақсат-автоматты түрде басқарылатын жерді қорғайтын озон қабатын ойлап шығару.

Қазіргі уақытта «Қазақстан Республикасы аумағының зымыран-ғарыш қызметімен байланысты учаскелерінің экологиялық жай-күйінің мониторингі» бюджеттік бағдарламасы бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілуде. Сонымен бірге Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2002 жылғы 29 желтоқсандағы №1449 қаулысымен минералды-шикізаттық кешені ресурстық базасын дамытудың 2003-2010 жылдарға арналған бағдарламасы шеңберінде әскери-сынақ полигондарының аумақтарын гидрогеологиялық және геоэкологиялық зерттеулер басталды. Қазақстандағы радиактивті ластануын төмендегідей төрт топқа бөлеміз:

Қазақстанда әскери-ғарыштық кешендерге Қазақстан-Ресейлік "Байқоңыр" ғарыш айлағы, әскери полигондар - "Сарышаған", "Эмба", ұшуды сынайтын "Капустин-Яр" полигонының Қазақстандық бөлігі жатады. Сонымен бірге ракеталық полигон "Тайсойған", әуе шабуылынан қорғауға арналған "Ашулук" полигоны, ядролық полигон "Азғыр" және "Возрождение" аралығындағы биологиялық және химиялық әскери полигонды жатқызуға болады.

Бұл әскери-космостық және ракеталық полигондар, 80 млн. гектардан астам жерді әртүрлі зардаптарға ұшыратып отыр.

Қазіргі кезде табиғатты ғарыш сынақ полигондарынан қорғаудың мынандай мәселелері бар:

1) зиянды ракеталық аэрозолдың атмосфераға таралуы және олардың климатқа, ауа райына, адамдардың денсаулығына әсері туралы жұртшылықгың назарын аудару;

2) экожүйеде және ландшафта болып жатқан ластанудың көлемін анықтау;

3) халықтың денсаулығына әсерінің көлемін анықтау;

4) әскери-космостық полигондардың экологиялық және әлеуметтік, экономикалық пайдасы мен зиянына баға беру;

5) халықтың орналасуы мен шаруашылықтың даму ерекшелігін есептей келіп ракеталық және тағы басқа сынау жұмыстарын азайту;

6) ластану аймақтарының бағыттарын анықтау, әсер ететін аймақтарын аудандастыру және әртүрлі шараларды қолдану;

7) табиғатты пайдалану режимін тұрақтандыру;

8) химиялық ластануды мүлдем жою

Қорытындылай келгенде елімізді ғарыштық экологиялық ластанудан алдын алудың маңыздысы Елбасымыз Н.Ә. Назарбаевтың Жарлығы мен әлемдегі 4-ші ядролық қару-жарақ қоймасын жою туралы тарихи шешім қабылдаған Қазақстанның қадамы әлемді ядролық қарудан азат етуде ілгерілеудің жарқын үлгісі болып табылады. 450-ден аса ядролық жарылыс көрген Семей сынақ полигонының жабылғанына 20 жыл толды. 2009 жылдың желтоқсанында БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы 29 тамызды Ядролық сынақтарға қарсы іс-қимылдың халықаралық күні ретінде жариялау туралы Қазақстан

ұсынған қарарды бірауыздан қолдаған болатын. Бұл халықаралық қоғамдастықтың Қазақстанның әлемдік ядролық қарусыздану үдерісіне қосқан үлесін мойындаудың жарқын көрінісі болды.

Осы жоғарыда барлық айтылғандар бойынша Қазақстанның ядролық және әскери-сынақ, ғарыштық қызметі бойынша экологиялық ластанудың алдын алу үшін келесі шараларды іске асыру керек:

1. Полигондарда көрсетілген радиологиялық және таксикологиялық жағдайларды байқауды ұйымдастыру;

2. Полигон территориясындағы тұрғындар денсаулығын тексеріп, оларды басқа жерге көшіру. Материалдық, медициналық, азықтық көмек көрсету;

3. Ракеталар сынықтары қалдықтарынан территорияларды тазалау;

4. Экологиялық зардаптар үшін жәрдемақы төлеу;

5.Егер ракеталық полигон өз қызметін жалғастырса, онда Ресей мен Қазақстан бірігіп экологиялық комиссия құру керек

6. Медициналық-химиялық және радиоэкологиялық зерттеулер және оның нәтижелері.

Пайдаланған әдебиеттер.

1.Тілеубергенов С.Т. Полигоны Казахстана Алматы: Ғылым, 1997.

2.Тілеубергенов С.Т. Экология человека "социально-экономический, медицинский и радиоэкологический аспекты". — Алматы: Ғылым, 1993.

3.Назарбаев Н.А. Қазақстан-2030 "Егеменді Қазақстан" газеті. - Алматы, 11 қазан, 1997.

4.Назарбаев Н.А., Токаев К.К. Под стягом независимости: Очерки о внешней политике Казахстана. — Алматы: Білім, 1997.

5. Бостаев К.Б. Семипалатинский полигон. — Алматы: Казахстан, 1992.

6.Законы Республики Казахстан "Об охране окружающей среды". Казахстанская правда. 5 августа, 1997.

7. Частников И.Я. Эхо ядерных взрывов. —Алматы: 1996.

8.Частников И.Я., и др. Эколого-гигиеническая оценка объектов окружающей среды и здоровья населения районов Западного Казахстана, прилегающих к полигону Капустин-Яр. Материалы конгресса часть I. —Алматы: 1997.

9.Тлеубергенов С.Т., Макаренко Н.Г. Топологические методы анализа радионуклидных полей Семипалатинского ядерного полигона.

Материалы конгресса часть I, —Алматы: 1997.

10.Алиев М.А. Медицинские проблемы экологии в Республике Казахстан (перзидент Академии медеицинских наук АН РК).

Материалы конгресса часть III, —Алматы: 1997.

11.Деятельность военно-космических комплексов и полигонов по силе и тяжести воздействий не имеет себе равных. Газета '"Азия- экономика и жизнь" №22, 29 июль, — Алматы: 1997.

12.Радиоэкологическая обстановка на территории Республики Казахстан (1954 по 1994 годы, Атлас том 16, Семипалатинская область) Мин. экологии и биоресурсов РК, —Алматы: 1997.

13.Дубасов Ю.В., Матюшенко А.М., Филонов Н.П., Харитонов К.В., Чернышев.А.К. Семипалатинский испытательный полигон: оценивая радиологические последствие.... ЦНИИА томинформ, спец. Вып. 20 января, 1993.

14.Султанов Ж.А. Экологические преступления и экологическая преступность. — Алматы: 1996.

15.Султанов Ж.А. Права человека на жизнь, здоровья и экологическии ущерб нанесенный населений Казахстана деятельностью ВПК. — Алматы: Ғылым, 1996.

16.Тлеубергенов С.Т. Стратегия — рационального природопользования в аридной зоне Казахстана. — Алматы: Ғылым, 1991.

17.Тлеубергенов С.Т. Экологические проблемы Прикаспийского региона Республики Казахстан. — Алматы: 1989.

18.Тлеубергенов С.Т. Охрана окружающей среды. В кн.: Региональное экономическое прогнозирование. —Алматы: Наука Казахской ССР, 1980.

19.Тлеубергенов С.Т. Нооэкология. —Алматы: Ғылым, 1996.

20.Школьник З.С. Концепции закона радиоактивных отходах Республики Казахстан (о приемке ампульного хрянилища на площадке "Байкал" бывшего Семипалатинского полигона, проблема Мангистауской области с реактором на БН—350). — Алматы: 1997.

21.Тлеубергенов С.Т. Закон непрерывного и цикличного развития научно-технического прогресса (сущность и категория). —Москва: ВНИОН АН СССР, 1991.

22.Скопен Ю.А. Введение в экономическую географию. Москва. Валдос. 2001г.

23.Биологическое и ландшафтное разнообразие РК.- Алматы.:МЭПР,1997.

24.Экологические проблемы деятельности комплекса «Байконур! И пути их решения.Материалы Международной научно-практической конференции. Вестник Карагандинского Университета, спец выпуск,№1.

25.Буторина М.В., Воробьев П.В., Дмитриева А.П. и др. Инженерная экология и экологический менеджмент. М.. Логос, 2003.

26.Вторжение в природную среду. Оценка воздействия, основные положения и методы /Пер с англ. Изд. Эк. Программы ООН. М. Прогресс, 1983.

27.Гришин Н.Н. Основные принципы ОВОС и отечественная система подготовка и принятия решений // Экологическая экспертиза и ОВОС-1996 №1.

28.Донченко В.К., Питулько В.М., Растоскуев В.В. и др. Экологическая экспертиза. М.. Издательский центр «Академия», 2004.

29.Степановских А.С. Прикладная экология охрана окружающей среды. М.ЮНИТИ-ДАНА, 2003.

30.Закон РК от 30 августа 1995г.

31.Земельный кодекс РК от 20 июня 2003г.

ӘЛ-ФАРАБИДІҢ ТӘРБИЕ МӘСЕЛЕСІНДЕГІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МҰРАЛАРЫ

PEDAGOGICAL HERITAGE ON BRINGING UP PROBLEMS OF AL-FARABI

Рысбеков Тұяқбай, тарих ғылымдарының докторы, профессор,
М.Өтемісов ат. Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті
Tuyakbai.rysbekov@mail.ru
Шинтимирова Баян, тарих ғылымдарының докторы, профессор,
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті
Ansar_2004@mail.ru

ТҮЙІНДЕМЕ

Әбу Насыр Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Тархан ибн Узлағ әл-Фараби ат Турки (870-950) Отырар жазирасында (қазіргі Оңтүстік Қазақстан аумағында) дүниеге келген. Білім алу мақсатында Орта Азиядағы Шали, Самарқанд, Бұхарада аз уақыт оқып, Иранның Исфахан, Хамадан, Рей (Тегеран) шахарларында болып, Бағдатқа ат басын тірейді. Бұл қалада білім алуға және ғылыми-танымдық қызметке белсене араласады. Парсы, грек, сирия тілдерін зерттей жүріп, араб тілін үйренуге ден қояды. Сонымен қатар, математика, медицина, астрономия, логика, философия, поэзияны игеруге кіріседі.

Тарихта Аристотельден кейінгі екінші Ұстаз деген жоғарғы атаққа ие болған әл-Фараби түрлі ғылымдар қосындысын мынандай топтарға бөлген: тіл туралы білім және оның бөлімдері; логика және оның бөлімдері; математикалық ғылымдар; физика мен метафизика және оның бөлімдері; құқық және дін. Ол – өзінің энциклопедиялық білімінің арқасында саяси, философиялық, әлеуметтік, этикалық, эстетикалық мәселелермен қатар, жаратылыстану мен математика саласындағы көптеген ауқымды ғылыми мәселелердің түйінін шешкен ұлама ғалым. Әл-Фараби шығармашылығы дәуірінде ғылымның көптеген салалары халифтер астанасы Бағдатта шоғырланған еді. Бұл жағдай ортағасыр дәуірінде исламдық ғылым өз дамуындағы биік шыңға көтерілгенін көрсетеді. Сондықтан да әл-Фарабидің энциклопедиялық мұрасы осы кезеңді билеген ғылыми ізденіс пен ақыл ұмтылысының жалпы қалпын бойына сіңірген деп айта аламыз.

Әл-Фараби ғылыми білімдер жүйесінің қортынды бөлігінде азаматтық ғылым, құқықтану және дін мәселесін әңгімелейді. Оның азаматтық ғылымға қосқан үлесін көрсету үшін әл-Фарабидің «Азаматтық саясат», «Бақытқа жету жайында», «Мемлекеттік қайраткердің афоризмдері» трактаттары орта ғасырдағы гуманитарлық білімдер туралы толық түсінік береді және адамды тәрбиелеу мен мемлекеттік өмірді құрудың қолданбалы мәселелеріне тікелей қатысты.

Тәрбие мәселесі, соның ішінде жастарды тәрбиелеу әрқашанда кезек күттірмейтін мәселелердің негізгісі болып саналады және алдағы уақытта да солай бола бермек. Тәрбие – қоғамдық құбылыс, қоғам және жеке тұлғаның арақатынасын қамтамасыз ететін басты жүйе. Бұл процестің негізгі мақсаты – жеке тұлғаны әлеуметтендіріп, оның жағымды қасиеттерін дамыту, қоршаған ортадағы адамдармен тіл табысып, өзіне және басқаларға ыңғайлы болу болып табылады.

Әл-Фараби ұлттық тәлім-тәрбие мен білімді қатар беру арқылы халықты кемелдендірудің мақсаттарын анықтап берсе, орындау жолдарын да көрсетіп берді. Ұлттық білім беру ісі мен ұлттық тәрбие ісін біріктіре қарауды әл-Фараби жалпы адамзаттың ісі деп қарады. Әлемнің екінші Ұстазы аталған әл-Фараби «Тәрбиесіз білім адамзаттың қас жауы болады» деп қатты ескертті.

Әл-Фараби тәлім мен тәрбиенің орнын ашып көрсетеді. Ол тәлім дегеніміз – халықтар мен қалаларға теориялық ізгіліктерді дарыту деген сөз. Тәрбиелеу дегеніміз – халықтардың бойына білімге негізделген этикалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту деген сөз. Тәлім тек сөзбен іске асырылады, ал тәрбиелеу кезінде халықтар мен қалалықтарға білімге негізделген қасиеттерден туатын іс-әрекеттер жасау дағдысы сіңіріледі, олар осындай әрекеттерге жігерлендіріледі, осы әрекетті жасау тілегі қоздырылады. Сөйтіп, осы қасиеттер мен бұлармен байланысты әрекеттер адамдардың жан дүниесін баурап алатындай және адамдарды осыған жан-тәнімен құштар ететіндей болуы көзделеді.

SUMMARY

Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Tarkhan ibn Uzlakh al-Farabi at-Yurki (870-950) was born in Otrar (now South Kazakhstan). He studied in Shali, Samarkand, Bukhara, and traveling to the provinces of Iran Isfahan, Hamadan and Ray (Tehran) reached Baghdad. He is actively involved in education and science-cognitive activities of the city. While investigating Persian, Greek, and Syriac. He began studying Arabic. He also started to master mathematics, medicine, astronomy, logic, philosophy, and poetry.

In history, al-Farabi, who has received the highest title of the second Master after Aristotle, divides the set of different sciences into such groups as language education and its parts; logic and its sections; mathematical sciences; physics and metaphysics and its departments; law and religion. He is a great scientist thanks to his encyclopedic knowledge, who has solved a wide range of scientific issues in natural sciences and mathematics, along with his political, philosophical, social, ethical and aesthetic issues. In the Al-Farabi's era, many branches of science were concentrated in the capital of the Caliphs, in Baghdad. This situation shows that Islamic science in the Middle Ages has risen to the highest peak in its development. Therefore, we can say that Al-Farabi's encyclopaedic heritage has been instrumental in the general position of scientific aspiration and intellectual aspiration.

Al-Farabi wrote about civil science, jurisprudence and religion in the final part of the scientific knowledge system. Al-Farabi's books directly relating to the issues of the person bringing up and applied problems of building state life "Civil Policy", "Achievements in Happiness", "Aphorisms of the State Official" illustrate his contribution to civil science and give a full insight into medieval humanitarian knowledge.

The issue of education, including the upbringing of young people, is the cornerstone of ever-growing issues and will continue to be so in the future. Education is the main system that ensures the relationship between the social phenomenon, the society and the individual. The main purpose of this process is to socialize the individual, to develop his or her positive qualities, to communicate with people in the environment, and to be comfortable with himself and others.

Al-Farabi showed ways of accomplishing the goals of improving people by simultaneously combining national education and knowledge. Al-Farabi considered universal integration of national education and national bringing up. Al-Farabi called the Second Teacher of the World strongly warned that "education without bringing up would be the enemy of mankind".

Al-Farabi explains the importance of education and upbringing. This teaching is to teach peoples and cities theoretical well-being. Educating means to educate people on the basis of knowledge based on ethical virtues and art. Teaching is realized by a word, and in the upbringing, peoples and urban residents are trained to act based on knowledge-based attitudes, encouraged by such actions and desire to do so. Thus, these attributes and actions associated with it are designed to attract the souls of the people and make people feel enthusiastic about it.

Әбу Насыр Мұхаммед ибн Мұхаммед ибн Тархан ибн Узлағ әл-Фараби ат Турки (870-950) Отырар жазирасында (қазіргі Оңтүстік Қазақстан аумағында) дүниеге келген. Алғашқы білімін Отырар медреселерінің бірінен алған. Әл-Фараби білім алу мақсатында Орта Азиядағы Шаш, Самарқанд, Бұхарада аз уақыт оқып, Иранның Исфахан, Хамадан, Рей (Тегеран) шаһарларында болып, Бағдатқа ат басын тірейді. Бұл кезде әл-Фараби 50 жасқа келген кезі еді. Осы кезден оның өмірінің толық кәмелетке жетіп, айналасындағыларға ықпал еткен екінші кезеңі басталады. Бұл қалада білім алуға және ғылыми-танымдық қызметке белсене араласып, өмірінің 20 жылын өткізеді.

Ғұлама ғалым әл-Фараби көп тілді үйреніп, меңгергеніне ешқандай күмән жоқ. Парсы, грек, сирия, түркі тілдерін зерттей жүріп, араб тілін үйренуге ерекше ден қояды. Оның 70 тілді білді деген мәлімет әсірелеу сияқты.

Әл-Фараби өмір рахатына қызығып, мақсат қумаған. Кішіпейіл, барға қанағат қылатын, қарапайым киініп, ұлғайған шағында оқшаулық өмір кешкен. Ол интеллектуалды еркіндік пен ақиқатқа құштарлық арманымен қарапайым ғұмыр кешкен. Той-думан, ырду-дырдудан бойын барынша аулақ ұстаған. Күндіз бұлақ жағасында немесе бақтың саясында отырып, жұмыстарын жазатын.[1] Бойы ортадан төмен түркі киім киген.

Тарихта Аристотельден кейінгі екінші Ұстаз деген жоғарғы атаққа ие болған әл-Фараби түрлі ғылымдар қосындысын мынандай топтарға бөлген: тіл туралы білім және оның бөлімдері; логика және оның бөлімдері; математикалық ғылымдар; физика мен метафизика және оның бөлімдері; құқық және дін.[2] Ол – өзінің энциклопедиялық білімінің арқасында саяси, философиялық, әлеуметтік, этикалық, эстетикалық мәселелермен қатар, жаратылыстану мен математика саласындағы көптеген ауқымды ғылыми мәселелердің түйінін шешкен ғұлама ғалым. Әл-Фараби шығармашылығы дәуірінде ғылымның көптеген салалары халифтер астанасы Бағдатта шоғырланған еді. Бұл жағдай ортағасыр дәуірінде исламдық ғылым өз дамуындағы биік шыңға көтерілгенін көрсетеді. Сондықтан да әл-Фарабидің энциклопедиялық мұрасы осы

[1] Әл-Фараби. Таңдамалы трактаттары./Құрастыр. Ә.Нысанбаев, Ғ.Құрманғалиев, Ж.Сандыбаев. – Алматы: Арыс. – 2009. –б. 612.; Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары / тарихи философиялық зерттеу. –Алматы: Рауан. – 1995. – б. 14.

[2] Қазақ халқының философиялық мұрасы. Әл-Фараби философиясы. Жиырма томдық. – 3 том. – Астана. – 2005. – б. 167.

кезеңді билеген ғылыми ізденіс пен ақыл ұмтылысының жалпы қалпын бойына сіңірген деп айта аламыз.

Фарабидің қоғамдық философиялық идеяларының мәні туралы айтқанда олардың құрылымына шешімді ықпал жасаған негізгі төрт бастауды айту қажет. Олар: 1) Ежелгі Шығыс – Орта Азия, Үндістан, Иран мен Таяу Шығыстың дәстүрлер мәдениеті, 2) феодал мен халифатқа қарсы көтерілістер мен олардың идеологиясы, 3) сол заманғы жаратылыстану ойының жетістіктері, 4) ежелгі грек философиясы.[3] Қазақстан мен Орта Азия халықтары ата-бабалары ерте заманнан мәдениеттерінің дәстүрлері мен тұрмыс ұқсастығына байланысты өзіндік бірегей мәдени аймаққа жатады. Көшпенділік пен отырықшылықты қатар алып жүрді. Қалалар арасында экономикалық және мәдени қатынасы болды. Оған үлкен себепші болған Батыс пен Шығысты қосқан «Ұлы Жібек жолы» еді. Ол негізінен Мерв, Самарқанд, Бухара, Шаш, Тараз, Исфиджап, Құлан, Меркі, Отырар арқылы өтті. Сәулет өнері мен қолөнерде ортақ канондар қалыптасқанымен, әр ауданның өзіндік ерекшелігі де болды. Дала мен отырықшы халықтың егістік пен мал шаруашылықтарының тоғысуында тұрған Отырар өзінің мәдени ортасынан әл-Фараби сияқты алып тұлғаны ұсынуы тегін емес.

Ортағасырлық Шығыстың қайта өркендеу дәуірі мәдени дамуының негізгі себептері мыналар:

1) Сол дәуірде мәдени өмірдің біртұтс бөлігі мен сауаттылықтың мәндетті белгісіне айналған зайырлы білімге ұмтылыс;

2) өткен мәдениет жетістіктерін кеңінен қолдану, әсіресе, үнді, грек және т.б. Бұл құбылысты ескіге оралу емес, керісінше, ұмыт қалған мәдени құндылықтарды қайта жаңғырту мен оларды болашақ үшін пайдалану;

3) табиғатқа үңілу, оның байлықтарын зерттеу, құпияларын ашу және оны пайдалануға талпыну. Жаратылыстану дамуы осының жемісті нәтижесі;

4) жаратылыстану дамуымен тығыз байланысты рационализм, ақылға сүйену, оны ақиқат өлшеміне айналдыру, ғалымдық пен білімділік ұғымына кірген логиканың дамуы. Ертедегі көптеген логикалық шығармалардың аудармасы осы заманда орындалды;

5) догматикаға немқұрайлық, оған ақылды қарсы қою, ортодоксалды діннен біршама ауытқушылық, еркін ойлаудың дамуы;

6) адамның танымдық және адамгершілік қасиеттерінің мақтауынан туындайтын гуманизм, адамға табиғат жаратылысының ең жоғарғы болмысы ретінде қарау;

7) жазба және ауыз әдебиет сөзіне махаббат, көркем әдебиет шығарма жазушыларына ғана емес, зиялы қауымға да тән болған филологияға деген қызығушылық. Риторика көркем сөз бен өлең шығару өнері білімді адамның көрінісі. Ғылыми трактаттарды өлең пішінінде жазу дегеніміз кәдуілгі жағдай саналған. Тіпті жаратылыстану зерттеушілері де филология, поэтика және риторика мәселелерімен жиі айналысқан. Бируни мен Ибн Сина да бұл мәселелерге қатысты трактаттар жазған;

8) әмбебаптылық, энциклопедиялық пен бірнеше білімді білу - қаралып жатқан дәуірдің ерекшелігіне жатады. Көптеген ғалымдардың бір мезетте бірнеше сала бойынша жемісті жұмыс жасаулары осының көрінісі. Джахиз - атақты ақын әрі ойшыл,

[3] Әл-Фараби. Таңдамалы трактаттары. – б. 607.

философия, медицина, тарих, поэтика, геометрия және т.б. ғылымдардан трактаттар жазды. Әр-Рази - химик, дәрігер, фармаколог әрі философ болған. Ибн-Сина – дәрігер, математик, астроном, философ, психолог, ботаник және минералтанушы. Табиғатты әр қырынан зерттеуге мүмкіндік берген де осы әмбебаптылық.[4]

Әл-Фараби ғылыми білімдер жүйесінің қортынды бөлігінде азаматтық ғылым, құқықтану және дін мәселесін әңгімелейді. Оның азаматтық ғылымға қосқан үлесін көрсету үшін әл-Фарабидің «Азаматтық саясат», «Бақытқа жету жайында», «Мемлекеттік қайраткердің афоризмдері» трактаттары орта ғасырдағы гуманитарлық білімдер туралы толық түсінік береді және адамды тәрбиелеу мен мемлекеттік өмірді құрудың қолданбалы мәселелеріне тікелей қатысты.

Фараби «Азаматтық саясатта» қоғамды талдауды қаладан, ал «Нақыл сөздерде» ең кішкене ұядан, отбасынан бастайды. Аристотель сияқты ол да үйді бірнеше бөлікке - ер мен әйел, қожайыны мен қызметшісі, ата-анасы мен баласы, мүлкі мен иесі деп бөледі. Үйдің өзіне тән мақсаты болады, бірақ қаланың бір бөлшегі болғандықтан, ол қала белгілейтін ортақ мақсатқа қызмет етуге арналады, сөйтіп бұл арада адамның өз баласының мүдделерін қоғам мүдделеріне бағындыруы туралы пікір айтады. Бұл жерде Фарабидің қала дегенін мемлекет деп түсіне отырып, оның ойларынан үлкен азаматтық гуманизмнің биік көріністерін табамыз.

Әл-Фараби адам міндетті түрде адал ниетті болу керек деп есептейді. Өйткені жақсы істер істеп, мұның төлеуін күтсе, адам бұл істерін жамандыққа айналдырады.[5]

Ғұлама ғалым әл-Фараби – әрі ұстаз, ағартушы. Оның бүкіл философиялық ізденістері мен пайымдары адамды барынша кемелдендіру, дамыту мақсатына бағытталған. Ол шартты түрде адамды нағыз бақытқа, мұратқа бастайтын негізгі құрал ретінде мінез-құлық, адамгершілік және ақыл-ой, интеллектуалды тәрбие мәселелеріне зор мән береді. Ол адам баласын жаратылыстың, бүкіл жан иесі атаулының биік шоқтығы ретінде құрметтеу қажеттігін көрсетеді. Өзінің ғылым тұжырымдарында ақыл-ой мен білімнің биік мәнін дәріптейді. Ол былай дейді: «Өмірдегі заттар табиғи түрде болатын заттар және адамның еркімен жасалатын заттар болып бөлінеді, соңғылары теориялық ғылымдар арқылы емес, кәдімгі ұғымдар арқылы танылады. Сондықтан бұлар басқа қабілет пен болмыс мәнін қажет етпейді... Болмыстың мәні мен қабілеті дегеніміз – ойлау қабілеті; Ойлау қабілетінің объектісі болып табылатын заттар олардың тек түпкі мақсатқа жету жолында келтірер пайдасына ғана қарай анықталады. Анықтаушының міндеті – өз алдына түпкі мақсат қойып, мұны бірінші кезекке ұсыну, онан соң осы түпкі мақсатқа жетуге және осы міндетті орындауға септігін тигізетін заттарды зерттеуде... Ізгі мақсатқа қажет және ізгі мақсаттағы ең пайдалы нәрсе – сол мақсаттағы ең әдемі нәрсе. Мұндай ойшылдық ізгілік ойшылдық азаматтық ізгілік болып табылады... Егер көзделетін мақсат жалған игілік болса, онда бұл мақсатқа жеті үшін керекті заттардың да жалған болғаны... Ойшылдық ізгілік дегеніміз – әлденедей бір ізгі мақсатта барынша көп пайда келтіретін нәрсені анықтауға жұмсалатын ізгілік. Жамандықты көздейтін мақсатқа жетуде барынша көп пайда келтіретін нәрсені

[4] Әл-Фараби. Таңдамалы трактаттары. – б. 608-609.
[5] Сулейменов П.М. Әл-Фараби және қазақ халқының рухани мұрасы / Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті. – 2011. –б. 19.

анықтау үшін жұмсалатын ойлау қабілеті ойшылдық ізгілік бола алмайды, сондықтан оны басқаша атаған жөн. Егер де ойлау қабілеті жалған игілік жолына барынша көп пайда келтіретін нәрсені анықтау үшін жұмсалатын болса, онда бұл қабілет ойдағы жалған ізгілік болғаны.[6]

Ғұламаның ғылыми-философиялық еңбектерін байыптап қайта қарау барысында оның педагогика тарихындағы ұлы тұлғалардың бірі болғандығын көреміз. Ол – шығыс елдерінде тұңғыш сындарлы педагогикалық жүйе жасаған ағартушы оқымысты. Оның пікірінше, жас ұрпақтың сана-сезімін қалыптастыру үшін үш нәрсенің ерекшелігін жүйелеп, дәйектеп алу шарт:

1) баланың ішкі ынта-ықыласын, құмарлығы;
2) ұстаздың шеберлігі, ар тазалығы;
3) сабақ процесінің алатын орны.[7]

Тәрбие мәселесі, соның ішінде жастарды тәрбиелеу әрқашанда кезек күттірмейтін мәселелердің негізгісі болып саналады және алдағы уақытта да солай бола бермек. Тәрбие – қоғамдық құбылыс, қоғам және жеке тұлғаның арақатынасын қамтамасыз ететін басты жүйе. Бұл процестің негізгі мақсаты – жеке тұлғаны әлеуметтендіріп, оның жағымды қасиеттерін дамыту, қоршаған ортадағы адамдармен тіл табысып, өзіне және басқаларға ыңғайлы болу болып табылады.

Әл-Фараби ұлттық тәлім-тәрбие мен білімді қатар беру арқылы халықты кемелдендірудің мақсаттарын анықтап берсе, орындау жолдарын да көрсетіп берді. Ұлттық білім беру ісі мен ұлттық тәрбие ісін біріктіре қарауды әл-Фараби жалпы адамзаттың ісі деп қарады. Әлемнің екінші Ұстазы аталған әл-Фараби «Тәрбиесіз білім адамзаттың қас жауы болады» деп қатты ескертті.

Әл-Фараби тәлім мен тәрбиенің орнын ашып көрсетеді. Ол тәлім дегеніміз – халықтар мен қалаларға теориялық ізгіліктерді дарыту деген сөз. Тәрбиелеу дегеніміз – халықтардың бойына білімге негізделген этикалық ізгіліктер мен өнерлерді дарыту деген сөз. Тәлім тек сөзбен іске асырылады, ал тәрбиелеу кезінде халықтар мен қалалықтарға білімге негізделген қасиеттерден туатын іс-әрекеттер жасау дағдысы сіңіріледі, олар осындай әрекеттерге жігерлендіріледі, осы әрекетті жасау тілегі қоздырылады. Сөйтіп, осы қасиеттер мен бұлармен байланысты әрекеттер адамдардың жан дүниесін баурап алатындай және адамдарды осыған жан-тәнімен құштар ететіндей болуы көзделеді.[8]

Әл-Фараби тәрбиені неғұрлым ерте бастағанды ұтымды санайды, қатаң (зорлау) және жұмсақ (иландыру) әдістерді қатар пайдалануды ұсынады. Ол былай дейді: «Практикалық ізгіліктер мен практикалық өнерлерді алатын болсақ, бұлар [адамдардың] өздеріне тән әрекет жасау дағдысы арқылы [ұғынылады]. Бұған екі түрлі әдіспен жетеді: бірінші, иландырғыш нақыл сөз, сезімге әсер еткіш нақыл сөз және басқа нақыл сөздер әдісі арқылы жетеді; бұл әрекеттермен қасиеттердің көңілге толық ұялайтыны соншалық, [адамдарды] осы қасиеттерге байланысты әрекеттерді өз еркімен жасауға жігерлендіреді, ал бұлардың [көңілге ұялауы] шешендік өнерін пайдалану

[6] Әл-Фараби. Таңдамалы трактаттары. –б. 445.
[7] Сулейменов П.М. Әл-Фараби және қазақ халқының рухани мұрасы. –б. 20.
[8] Әл-Фараби. Таңдамалы трактаттары. –б. 450.

қабілеті мен дағдысына байланысты; екінші, өз еркімен, өз қалауы бойынша жөнге келмейтін және сөзге [құлақ аспайтын] бүлікшіл, көнімсіз қала тұрғындары мен халықтарға қолданылатын күштеу әдісі арқылы жетеді...

Ерікті түрде тәрбиелеу өнері өте-мөте көп күшті керек етеді. Күшпен тәрбиелеу өнері жөнінде де осыны айтуға болады, ал мұның мәнісі, басқасын былай қойғанда адамның өмірдегі арманы болып табылатын бақытқа жеткізерлік белгілі бір іс-әрекет жасау, бағынбаған халықтар мен қалаларды жеңіп алу үшін әскерді шебер басқарып, қару-жарақ пен жауынгерлерді пайдалана білу деген сөз.

Жан біткеннің бәрі ең биік кәмелеттікке жету үшін жаралған, ол бұған өзіне тән болмыс сатысына сәйкес жете алады. Бұдан [жалпы] адамға тиетін үлес ең жоғары бақыт деп аталады. Адамзат қоғамында ие болып отырған дәрежесіне сәйкес қайсыбір адамға тиетін үлес осы текке лайықты ең жоғары мақсат болады. Осы мақсат үшін өмір сүруші индивид - әділетті индивид, ал осы мақсатты көздейтін жеке-дара өнер - жеке-дара әділетті және ізгі өнер.[9]

Әл-Фараби иландыру әдісін пайдаланғанда керек жерінде адамның жан-жүйесін баурап алып, бағындыратын нақыл сөздерді, ал бұған қарама-қарсы жағдайда адамның жан дүниесін нығайтып, қатайтып, қайраттандыратын нақыл сөздерді пайдалануды ұсынады. Білім алушылардың игеру мүмкіндіктеріне қарай топ-топқа бөлуді көрсетеді. «Егер олар бәрін меңгеретін болса, төрт [түрлі] білім алады: біріншісі - теориялық ізгілік, осының арқасындағы өмірдегі заттар анық дәлелдемелер арқылы ақылмен пайымдалады; бұдан кейінгісі - иландыру арқылы қол жететін нәрсенің мәнін ақылмен пайымдау; онан соң - осы ақылмен пайымдалатын мәндердің бейнелерін арқау еткен, иландыру арқылы расталған білім; бұдан кейін - осы аталған үш [білім түрінен] белгілі бір халықтардың арасында тараған білім, солай болғасын халықтардың санына қарай бөлінген осы білімдердің әрқайсысы бір-бірін қамтып соның арқасында халық кемелденіп, бақытқа жетеді.[10]

Әл-Фарабидің педагогикалық теориясында оқыту мен тәрбие өзара бірлікте, тығыз байланыста қарастырылғанмен, педагогикалық құрал ретінде ерекше, әрқайсысының дербес жақтары да ажыратылады. Ол адамның шынайы бақытқа жетіп толысуы, парасаттануы үшін пайда берерлік (рационал) барша ғылымды игеруге ерекше мән береді. Оның «бақыттың мәні -парасаттылықта» екендігі туралы қағидасы осыны білдіреді. Әл-Фарабидің мұны айтып қана қоймай, сол кездегі бүкіл ғылымдарды меңгерудің жоспарын, бағдарламасын, оқулықтарын жасап шыққан ұстаз, ғұлама екені белгілі болып отыр.

Жастарды тәрбиелеу жүйесінде әл-Фараби бірінші орынға адамгершілік, моральдық тәрбиені қояды. Кең мағынада алып қарағанда, олар бұл тәрбиенің ауқымына имандылық, еңбек, эстетика, дене, т.б. тәрбие түрлерін енгізіп, тұтас қараған сияқты. Әл-Фарабидің ілімі бойынша, мінез-құлықтың жақсысы да, жаманы да туа бітпейді, жүре бітеді. Оларға әсер етуші шешуші факторлар, себепші әрекеттер ортаның әсеріне, сіңген әдетке, дағдыға тіреледі. Ол былай дейді: «Біз мінез-құлық сапаларының абзалы да, оңбағаны да жүре келе пайда болады дейміз. Адамда

[9] Әл-Фараби. Таңдамалы трактаттары. –б. 451-452.
[10] Бұл да сонда.–б. 453.

қалыптасқан мінез-құлық болмаса, қарама-қарсы мінез-құлыққа өз еркімен көшіп кетуі мүмкін.

Адамның белгілі бір мінез-құлыққа ие болуына немесе жақын жұғысудың арқасында бір мінез-құлықтан басқа бір мінез-құлыққа ауысуына себепші болатын нәрсе — әдет, ал әдет деп мен белгілі бір әрекеттің жиі-жиі және ұзақ уақыт қамтылуын айтамын. Мінез-құлықтың қалыптасу жолдары өнер үйрену жолдары сияқты...»[11]

Білім алушыларға білім беруші ұстаздардың рөлі мен орны ерекше. Білім саласындағы басты фигура – ұстаз. Олардың кәсіби шеберлігіне қатысты білім беру анықталады: біріншіден, ол ұстаздардың жоғары дәрежедегі идеялары мен ділдің иесі ретінде қалыптасуына негізделген идеяның дүниетанымдық дамуына байланысты. Екіншіден, оқытушының өзінің пәнін теориялық тұрғыдан терең, тиянақты біліп, іс-тәжірибесін қолдануларының болашағын жан-жақты білуі міндетті. Үшіншіден, педагог пәнді оқыту әдісін талаптар тұрғысынан білуі арқылы стандартқа лайықты білім бере алады.

Оқушыларды халқымыздың таңдаулы дәстүр үлгісінде оқыту үшін мұғалімге қазақ халқының ділінің ерекшеліктерін білуі және оған түсінік беріп дамыту жасауы кажет. Ұстаз, ең алдымен, халкымызға тән болашағымыздың да бойында бар адамгершілік сипатты дүниетанымына, өз мәдениетіне, әдет-ғұрпына, сан-саналарына, көп өнері мен педагогикасына арқа сүйетіндігіне және ашық жарқындығы мен бауырмашылдығына, қазақ халкының басқа халықтардың құндылықтарына сіңіре алуы кабілетіне ерекше назар аударған абзал. Екіншіден, өзі пәнді тиянақты меңгергенде ғана білім беру ісінің сапасы арта түседі. Үшіншіден, окытудың әдісін игеріп, ғылыми-әдістемелік тұрғыдан оқу тәжірибеде түсінікті саралап оқытуды игеріп жүзеге асыруы қажет. Төртіншіден, ұстаз тәжірибеге деген сенімін, үмітін арттырып, өмір тәжірибесінен үйренгендей оларға үйренуден аянбай, уақыттарын аялап, өз уақытын, еңбегін аямайтын болса, абыройы артады.[12]

Әл-Фараби өзінің ұстазы Аристотель арқылы ұстаздарға сипаттама береді. «Ұстаздың мінез-құлық нормасы мынандай болуға тиіс: ол тым қатал да болмауға тиіс, тым ырыққа да жығыла бермеу керек, өйткені тым қаталдық шәкіртті өзінің ұстазына қарсы қояды, ал тым ырыққа көне беру ұстаздың қадірін кетіреді, оның берген сабағы мен оның ғылымына шәкірті селқос қарайтын болады. Ұстаз тарапынан барынша ынталылық пен табандылық қажет, өйткені бұлар – жұрт айтқандай, тамшысымен тас тесетін бейнебір су тәрізді. Сондай-ақ ол өзінің сабақтарын бір ғана ғылымның шеңберінен асырмағаны дұрыс, өйткені түрлі пәндермен сабақты ауырлата беру тәртіпсіздікке және белгілі бір жүйеден айырылып қалуға апарып соқтырады. Осының бәрі шәкірт өмірін ұзартады, өйткені тәнді емдеу, Гиппократтың сөзімен айтқанда, - өмірді ұзартатын болса, жанды емдеу онан да жақсы нәтижеге жеткізуге тиіс».[13]

[11] Көбесов А. Әл-Фараби мен Абайды қатар оқығанда. Зерттеу еңбек. –Алматы: Қазақ университеті. - 2006. –б. 12.
[12] Рысбеков Т. Тарих сабағында инновациялық әдістерді пайдалану. – Орал: М.Өтемісов атындағы БҚМУ ред. баспа орталығы. – 2012. – б. 4.
[13] Қазақ халқының философиялық мұрасы. Әл-Фараби философиясы. Жиырма томдық. 2 том. – Астана: Аударма. – 2005. – б. 59.

«Адамның өмір сүру мақсаты ең жоғары бақытқа жету болатын болса, ол адам бақыт дегеннің не екенін білуі қажет және оны өзінің мақсаты етіп қойып, соған ұмтылуы қажет. Сонан кейін ол бақытқа жету үшін не істеуге тиіс екенін біліп соған әрекет жасауы керек.

Әртүрлі индивидтердің түрліше қасиеттерінің айтылғанынан мынандай айқын қорытынды шығады: білуі тиіс болған (нәрселер) мен бақытты кез келген адам біле бермейді. Бұл нәрсе кез келген адамға бітетін қасиет емес. Ол үшін (екінің бірінде) ақылгөй ұстаз керек».[14] Қысқасы, әл-Фараби шәкірттің моральдық-психологиялық пәктігі, тазалығын ерекше көрсетеді.

Қорыта келе айтқанда, әл-Фарабидің педагогикалық мұрасында тәрбие мен тәлім, білім, ұстаз бен шәкірт мәселелері бірін-бірі толықтырушы, ажырамас, диалектикалық бірлікте және олар адамзат қауымдастығымен қабыстырыла қарастырылады.

Егемен елдің ертеңі сенімді де серпінді дамуы үшін ұлттық белгілердің, соның ішінде атадан балаға мұра болып келген ерлік дәстүрі, патриоттық тәрбие ұдайы назардан тыс қалмауға тиісті. Туған анасын, елін, халқын, тілін, Отанын сүю мәселесі – сол халықтың тұрмыс-тірлігін, келбетін, сондай-ақ дүниетанымын дамытып, келешекке оң бағыт береді. Әр адамның мақсат-мүддесіне ұлттық сана басшылық етеді. Әр ұлттың өзіне тән тіршілік кәсібі, тарихы мен мәдениеті бар.

Балаларды тәрбиелеу процесінде мыналарды ескерген жөн:

- Тәрбие процесінде өзекті мәселені айқындау;
- Тәрбиелеу ісіне ізгілікті сипат беру;
- Баланы құрметтей отырып талап қою;
- Балаға еңбек еткізу, оның күнде жаңарып тұруына және баланың қуаныш сезімінің туғызуына мән беру;
- Баланы табиғатты сүюге, оны қорғауға үйрету және мұның өз ісінен орын алуына бақылау жасау;
- Баланы үздіксіз қызықтыра отырып, өміріне арқау болатын мамандыққа баулу;
- Тиянақты білім беру арқылы жан-жақты терең талдау жасауға үйрету, оған сай бейімділікке, қайырымдылыққа, ұстамдылыққа, жанашырлыққа тәрбиелеу;
- Баланы көпшіл болуға және дүниенің сырын білуге қызықтыру, педагогика негізінде отбасылық тәрбиені жан-жақты жетілдіру;
- Үлкенді құрметтеп, кішіні сыйлауға, елін, жерін, Отанын сүюге, бауырмалдыққа тәрбиелеу, т.б.[15]

Тарихи деректерге жүгінетін болсақ, Ұлы Түркі қағанаты (VI-IX ғ.ғ.) уақытынан бастап қазақтың білім-тәрбиесінен этностық ерекшеліктер айқын көріне бастағанын аңғарамыз. Орхон-Енисей бойынан табылған тас жазулар ұлтымыздың арғы тегіндегі жазу мәдениетінің болғандығымен қатар, Білге қаған, Күлтегін сияқты батырлар мен ақылгөйі Тонықөктің сөздері қазіргі қазақтың сөз саптау үлгісіне жақын шешендік өнер дәстүрлерінің негізінде бастама алады.

[14] Қазақ халқының философиялық мұрасы. Әл-Фараби философиясы. Жиырма томдық. 2 том. – Астана: Аударма. – 2005. – б. 306.
[15] Рысбеков Т. Тарих сабағында инновациялық әдістерді пайдалану. – Орал. – 2012. – б. 6.

XI-XII ғасырларда қазақ жерінде түркі тілінде – қазақ тілінің түпкі негізінде жазылған халқымыздың ғұлама ғалымдары әл-Фараби, Ахмет Яссауи, Жүсіп Баласағұни, Мұхаммед Хайдар Мырза Дулати секілді даналары ұлттық тәлім тәрбие мен білімді қатар беру арқылы халықты кемелдендірудің мақсаттарын анықтап берсе, орындау жолдарын да көрсетіп берді. Ұлттық білім беру ісі мен ұлттық тәрбие ісін біріктіре қарауды ғұламалар жалпы адамзаттың ісі деп қарады.

Әл-Фараби педагогикасындағы өзін-өзі тәрбиелеу, ақыл-парасат, ерік күші арқылы өзін жөнге салу әдістері туралы қағидалары бүгінгі таңда да өзінің маңыздылығын жойған жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Әл-Фараби. Таңдамалы трактаттары. / Құрастырғандар Ә.Нысанбаев, Ғ.Құрманғалиев, Ж.Сандыбаев. –Алматы: Арыс. – 2009. –б. 656.

2. Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары / тарихи философиялық зерттеу. – Алматы: Рауан. – 1995. – б. 238.

3. Көбесов А. Әл-Фараби мен Абайды қатар оқығанда. Зерттеу еңбек. –Алматы: Қазақ университеті. -2006. –б. 58.

4. Қазақ халқының философиялық мұрасы. Әл-Фараби философиясы. 20 томдық. – 2 том. – Астана: Аударма. – 2005. – б. 478.

5. Қазақ халқының философиялық мұрасы. Әл-Фараби философиясы. 20 томдық. – 3 том. – Астана: Аударма. – 2005. – б. 494.

6. Рысбеков Т. Тарих сабағында инновациялық әдістерді пайдалану. – Орал: М.Өтемісов атындағы БҚМУ ред. баспа орталығы. – 2012. – б. 49.

7. Сулейменов П.М. Әл-Фараби және қазақ халқының рухани мұрасы / Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті. – 2011. –б. 194.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТАБИҒИ ЕМДЕУ- САУЫҚТЫРУ РЕСУРСТАРЫН БАҒАЛАУ

NATURAL DIMENSION IN KAZAKHSTAN - ASSESSMENT OF HEALTH RESOURCES

Химия пәнінің оқытушысы **Садыкова М.А**
Қордай ауданы, Жамбыл облысы
Әділхан Әсем
10 сынып оқушысы, № 67 гимназия, Астана қаласы, Қазақстан

ТҮЙІНДЕМЕ

Қазақстанның көрікті табиғаты, бай минералдық су көздері және шипалық сазды жерлері бір-бірімен үйлестікте адамның физологиялық жағдайына әсер ететін және көптеген сырқат түрлерін емдеуге көмектесетін климаттық факторлар кешенін құрайды. Қазақстан емдік бағыттағы сауықтыру орталықтарына өте бай аймақ, 500 -ге жуық анықталған минеральды су көздерінің 200 термольдық және субтермольдық және хлор-сульфат, натрийлі суға бай (Қапал Арасан), натрий - корбонатты сульфат суы (Алма Арасан), гидрокорбонат, натрий, жоғарғы термольді радиоактивті, өз құрамына темір, марганец, мыс, цинн және т.б. құрамын қамтыған (Сарыағаш) пайдалануда. Сонымен бірге 78 шипалы батпақ көлдер, 50 климатпен емдеу аудандары және зоналары республикамыздың барлық облыстарында кездеседі.Қазіргі кезеңде елімізде 12 емдік-сауықтыру орталықтары, 2 пенсионат, 6 демалыс үйі бар. Емдік-сауықтыру орталықтары Қарағанды, Ақтөбе, Солтүстік Қазақстан облыстарында жоқ. Сонымен бірге Каспий теңізі жағалауы, Маңғыстау, Атырау облыстарында, Солтүстік және Шығыс Қазақстан тау кен өнеркәсібі дамыған аймақтары емдік мақсатта пайдаланылмаған. Қарқаралы мен Баянауыл аймағын емдік туризм бағытында дамыту қолға алынбаған және көптеген минералды батпақтары бар көлдерді пайдалану жүзеге асырылмаған. Емдік - сауықтыру бағытындағы туризмнің Алматы, Бурабай-Щучинск, Баянауыл, Қарқаралы, Сарыағаш, Сергеевка, Шалқар емдік-сауықтыру орталықтары жоғары дәрежеде дамуға мүмкіншілігі бар аймақтар саналады.

Кілт сөздер: Курорт, Туризм, Медицина, Рекреация, Тау, Шипалы Су.

ABSTRACT

The magnificent nature of Kazakhstan, rich sources of mineral water and clay layers form a complex of climatic factors that affect the physiological state of a person and help treat many types of diseases. Kazakhstan is a region rich in health centers, about 200 thermal and subthermic and sodium sulfate water (Alma Arasan), bicarbonate, sodium, high-temperature radioactive iron, manganese, copper, zinc, and others. (Saryagash), including the composition of the exploited. Also, 78 healing mud lakes, 50 climatic therapeutic regions and zones can be found in all regions of the country. Currently, there are 12 health centers, 2 pensioners and 6 rest houses in the country. There are no treatment and rehabilitation centers in Karaganda, Aktobe and North Kazakhstan regions. As well as, the Caspian coast,

Mangystau, Atyrau regions, Northern and East Kazakhstan mining regions were not used for medical purposes. Development Karkaralinsk and Bayanaul areas in the direction of therapeutic tourism has not taken place, and the use of many lakes has not been implemented. Therapeutic and health resorts of Almaty, Burabai-Schuchinsk, Bayanaul, Karkaralinsk, Saryagash, Sergeevka, Shalkar are considered regions with high development potential.

Keywords: Resort, Tourism, Medicine, Recreation, Mountain, Healing Water.

Еліміздегі емдік-сауықтыру бағытындағы орталықтар: «*Ақжайық»* - Орал қаласынан 45 км қашықтықта орналасқан. Негізгі емдеу факторы хлорлы – магний – натрий минеральданған суы, құрамында темір бар минералды су ішкі құрылыстарды тазалау үшін қолданылады. Ревматизм, гипертоникалық аурулардың бірінші және екінші дәрежесін анимия, варикоз ауруларын және ас қорыту аурулары гастрит, энтероколит, гепатохолицист, панкреатитті емдеуге маманданған. Сонымен бірге қосымша сусамыр, зоб ауруларын емдеу бағыттары дамыған. *«Атырау»* **–** емдеу-сауықтыру орны Атырау қаласында Орал өзенінің жағалауында орналасқан. Емдеу-сауықтыру орны Орал өзенінің қалаға шығатын жағасында орналасқан. Негізгі емдеу факторлары құрамында элементтері бар хлорид, натрий суы. Полиартрит, остеохондроз, радикулит, артрит ауруларын емдеуге маманданған. *«Сосновый бор»* – Қостанай қаласынан 50 км қашықтықта орналасқан. 1981 жылы қайынды ағаштар арасында, емдік қасиеті бар қолдан жасалған көлмен спорттық кешен ретінде орналасқан. Құрамында азон мен ионға бай таза ауа, мәңгі жасыл өсімдіктері бар алқап адам ағзасына қолайлы әсер етеді. Негізгі табиғи емдік көзі – шипалы батпақ және аз минеральданған сульфат-натрий су.*«Зеренді» демалыс үйі* – Көкшетау қаласынан 50 км қашықтықта Зеренді көлінің жағалауында таулы, орманды алқапта орналасқан. Көлдің құмды жағалауы, аралас орман, таулар, қолайлы климат, адам ағзасына жақсы әсер ететін табиғатқа бай өлке, бұл адамдардың жақсы демалуы үшін өте маңызды. *«Светлый» емдеу-сауықтыру орталығы* - Көкшетау қаласынан 60 км қашықтықта « Бурабай емдеу-сауықтыру орталығы» станциясынан 12 км қашықтықта, Щучье көлінің жағалауында орналасқан. Көрікті көп тауларымен көмкерілген табиғатпен қоршалған, таза ауа адамның денсаулығына әсер ететін қолайлы табиғи емдік факторға ие климат қалыптасқан. Негізінен бронхит, бронхиольдік астма, пневмония, жоғарғы тыныс жолдары, танзиллинт, фаренготрахлит, синусит т.б.ауруларды емдейді [17]. *«Жаркент – Арасан»* - республикалық маңызы бар, бальнеологиялық емдік-сауықтыру орталығы. Алматы облысы, Панфилов ауданы Жетісу (Жоңғар) Алатауының табиғаты әсем шатқалында, теңіз деңгейінен 1100 м. биіктікте орналасқан. 1967 жылы ашылған. Негізгі емі – құрамындағы радоны бар хлор – сульфат натрийлі минералды суы. Қан айналу, жүйке жүйесі, аяқ – қол, буын, тері және гинекологиялық ауруларды емдейді. Климаттық факторлар (таудың шипалы таза ауасы, өсімдігі, табиғи ландшафты) кеңінен пайдаланылады. *«Алма-Арасан»* - емдік сауықтыру орталығы Алматының оңтүстік – батысында, Іле Алатауының солтүстік беткейінде 1800 км биікте орналасқан. Жер бедері таулы – орманды шалғынды болып келеді. Суы аз мөлшердегі минералды, гидрокарбонатты, натрийлі, баяу сілтілі (pH –1,9 – 9,6), радиоактивті. 1953 жылы толық барланды. *«Рахманов бұлағы»* - Рахман көлі, Шығыс Қазақстан облысының Қатон-Қарағай

ауданындағы шипалы жылы су көзі. Оңтүстік Алтайдың кішкене тектоникалық ойпатында, Арасан көлінің жағасында теңіз деңгейінен 1750м биіктікте орналасқан. Су граниттегі терең техтоникалық жарықтан шығады, температурасы 35°С-42°С. Рахман бұлағының шипалық қасиеті оның құрамындағы көмір қышқылының радонның молдығында. Суы тұщы, минералдануы 200 мг/л, құрамында гидрокарбонаттар, натрий, кальций т.б. элементтер бар. Рахман бұлағының суы асқазан, ревматизм, гинекология, жүйке, тыныс ауруларын және әр түрлі улану мен жараларды емдеуге қолданылады. *«Көктем»* - таза ауамен және шипалы сумен емдейтін емдеу -сауықтыру орталығы. Алматы қаласынан оңтүстікке қарай 2 шақырым жерде, Іле Алатауының етегінде, теңіз деңгейінен 1100 м биіктікте орналасқан. Таудың таза ауасы мен сұлу табиғаты, табиғи шипалы минералды суы демалушылардың жақсы емделуі мен демалуын қамтамасыз етеді. 1990 жылы аумағынан минералдылығы аз, гипетермалы (42°С- 44°С) құрамы азотты – сілтілі және хлор сульфатты натрий, кремний қышқылы мен фторға қаныққан табиғи шипалы жер асты ыстық су көзі табылған. *«Сарыағаш»* - бальнеологиялық емдеу-сауықтыру орталығы - Оңтүстік Қазақстан облысы Сарыағаш ауданында, Шымкент қаласынан 145 шақырым жерде, Келес өзенінің сол жақ жағалауында орналасқан. «Сарыағаш» минералды суы алғаш рет 1948 жылы мұнай іздеу барысында бұрғылау кезінде табылып, шипалы қасиеті сол жылы белгілі болған. 1950 жылы 15 орынға арналған алғашқы бальнеологиялық емдеу орны ашылған. 1961 жылдан «Сарыағаш» емдеу-сауықтыру орталығы аталды. *«Түрген» су көздері* – Алматы облысында , Алматы қаласынан 80 км және Түрген ауылынан 20 шақырым жерде, Іле Алатауының солтүстік беткейінде Түрген өзенінің бойындағы табиғаты әсем шатқалда орналасқан. Басты табиғи емдік қасиеті – ыстық (33°С, 35° С) сульфатты кальцийлі – натрийлі (минералдануы 1,44 – I) 51 г/л су, құрамында азот пен кремний қышқылы бар, тәуліктік көлемі 25 м бальнеотерапия үшін қолданылуда. *«Мерке»* - бальнеологиялық емдеу-сауықтыру орталығы Жамбыл облысы, Мерке темір жол станциясының оңтүстігінде 14 км жерде, теңіз деңгейінен 1200 м биіктікте, таулы аймақта орналасқан. 1960 жылы жергілікті тұрғындар үшін демалыс үйі, ал 1981 жылы емдеу-сауықтыру орталығы ретінде ашылған. Негізгі емі – құрамында фтор, кремний қышқылы бар сульфаты (күкірт қышқылы), гидрокарбонатты – хлорлы натрий тұздары аралас радонды минерал суы пайдаланылады. Сондай – ақ таудың таза ауасы мен сұлу табиғаты, климатымен емдеу, физиотерапия, емдік денешынықтыру тәсілдері де қолданылады. *«Жаңақорған»* - балшықпен емдейтін бальнеологиялық курорт Батыс Қазақстан темір жолының Жаңақорған станциясынан 2 км, Қызылорда қаласынан оңтүстік – шығысқа қарай 170 км жерде, «*Бурабай»* емдеу – сауықтыру орталығы - Көкшетау облысының Шучье ауданындағы ауа- райы және қымызбен емдейді. Бурабай көлінің жағасында теңіз деңгейінен 350-480 м биіктікте орналасқан «*Көкшетау» демалыс үйі* – Көкшетау қаласынан 60 км қашықтықта Бурабай станциясынан 6км қашықтықта орналасқан. Демалыс үйі «Щучье» көлінің қайыңды жағалауында орналасқан. Климаты континенттік, қысы суық, жазы жылы. Көктем және күзде жидек, саңырауқұлақтар көп өседі. Демалыс үйі 250 орындық және 4-15 жастағы балалар мен ата-аналар және жанұялық демалыс үшін арнаулы бөлмелер жабдықталған [17].

Демалыс үйінде клуб, кітапхана, алаң, құмды жағалау, шаңғы базасы бар. *«Мойылды»* - балшықпен емдейтін бальнеологиялық емдеу-сауықтыру орталығы. Павлодар облысы, Мойылды көлінің жағалауында, теңіз деңгейінен 135 м биіктікте орналасқан. 1922 жылы ашылған. Климаты континенттік, яғни жазы ыстық, қысы суық. Қаңтар айының орташа температурасы -18° С, ал шілдеде +21° С. Жауын – шашынның жылдық орташа мөлшері 250 мм шамасында. Ем ретінде әлсіз сульфидті минералдылығы жоғары шөгінді балшық, Мойылды көлінен алынған ащы тұзды рапа (сульфат – хлорид, натрий – магний аралас) ванна (былау) ретінде пайдаланылады, минералды суын ішеді.

Қазақстандағы негізгі емдік-сауықтыру орталықтары минералды суды пайдалану арқылы қалыптасқан. Құрамындағы минералды, химиялық, газ, температура адам ауруларына емдік әсер етеді. Климатпен емдеу- табиғи климаттық жағдайы қолайлы емдік қасиетке ие ауа-райы қалыптасқан аймақта емдеу. Климатпен емдеудің елімізде аэротерапия, серуендеу т.б. кездеседі. Сонымен бірге соңғы жылдары елімізде табиғи емдік көздері бойынша қымыз және шұбатпен емдеу бағыттары жандандырылуда. Қымыз өз құрамына 2-2,5 % белок, 1-2 % май, 3,5-4,8 % қант, витаминдер, фосфор, кальций, 0,6-1,2 % сүт сақтайды. Қымызды туберкулез, анемия, рахит ауруларын емдеуге пайдаланады [8,9].

Қазақстандық ғалымдар қымыз бен шұбаттың емдік қасиеті бар екенін және бұл сусындардың өкпе ауруларына, әсіресе, туберкулезге қарсы қолданылатыны ерте кезден-ақ белгілі болғанын, оның құрамында А, В1, В12, Д, Е, С витаминдері бар қымыз адамның бойындағы туберкулез, гастрит, холецистит, энтерит пен энтероколиттің асқынған түрлеріне, жүрек қантамырлары, жүйке және асқорыту жүйелеріне, қан айналымы, тоқішек пен асқазандағы жараға ем екенін анықтағаны белгілі. Қымыздың белоктық және аминқышқылдық құрамын зерттеу осы тұрғыдан қарағанда ғылыми және практикалық маңызы бар. Ал одан алынатын қымыз сапалы, шипалық емі бар тағам болып табылады. Бие сүт өндірісіндегі, пайдаланудағы ең алғашқы отаны Қазақстан болса да, оның биохимиялық құрамы сиыр сүтіне қарағанда аз зерттелген. Жаңа биохимиялық және физика-химиялық әдістерді қолдану арқасында сиыр сүтінің құрамында бірнеше жүздеген химиялық заттардан, тек казеин комплексінің өзі 20 жуық белоктық қосылыстан тұратыны анықталған. Бие сүтінің химиялық құрамын зерттеу тарихы нәтижелері 1922 жылы жазылған. Бие сүті құрамындағы құрғақ заттардың белоктың, майдың басқа сүттермен салыстырғанда аз мөлшеріне қарамай, өте таңғажайып құдіретті табиғи затының болуы. Оның ерекше химиялық құрамына байланысты оның өте жоғары емдік қасиетке ие екендігін айқындайды. Бие сүті балалардың денсаулығы, физикалық тұлғасы және ақыл-ойы зерек өте жақсы болуына әсер етеді. Себебі, бие сүтінде, сиыр сүтімен салыстырғанда көп мөлшерде қант галактоза, аминоқанттар болады. Ол баланың ми клеткаларының дамуына әсер етеді. Хельсинки университетінің ғалымдарының тұжырымы бойынша сиыр сүтінің құрамында ұйқы безінің жұмысын әлсіретететін аллерген заттардың бар екенін анықтап, олар инсулин гормонының түзілуін өзгертіп, өте қауіпті ауру – жас кезден бастап қант диабетіне (сусамыр) ұшырататындығын дәлелдеген.

Бие сүтінің құрамы сиыр сүтімен салыстырғанда өте ерекше, оның құрамында белок және майдың мөлшері аз, ал лактозаның мөлшері көп. Бие сүтінің белоктары өзгеше; олар негізінен альбуминдер, 65°С қыздырғанда тұнбаға түсіп, сүт толық биологиялық белоктардың құндылығын жоғалтады. Сиыр сүті ашыған кезде тығыз тұнба түзіледі, ал бие және адам сүті бұл жағдайда ұзақ, нәзік тұнба түзіп тілге ғана сезілетін болады. Бұл белоктардың қорытындылауына және сіңуіне қолайлы болады. Бие сүтінің тағамдық сапасы оның құрамында белок, май, көмірсу болумен ғана емес, сонымен қатар витаминдерге де байланысты. Отандық зерттеулер нәтижесінде С – витамині 8,9-33,3 мг/100 г. өнімде, В1 – витамині 291-454 мкг/л, В2 – витамині 261-416 мкг/л, В3 – витамині 229 мкг/л дейін кездеседі. Бие сүтінде сонымен қатар, табиғи құрамы толық зерттелмеген кейбір ферменттер кездеседі. Бие сүтінің лактозасы сиыр сүтімен салыстырғанда тез ыдырайтыны белгілі. Бие сүтінде липаза және редуктаза, аспартат және аланинаминотрансфераза ферменттері кездседі. Бие сүтінде жалпы белоктың мөлшері шамамен 2%, белоктарында 18 аминқышқылы байқалады. Сиыр сүтінде орташа шамамен 3,3% белок болады, оның 80%-ті казеинді белоктар.

Кесте-1 Түйе сүтіндегі белоктың құрамы

Түйе түрі	Белок%	Казеин %	Альбумин %	Глобулин %
Бактриан	4,45	3,22	0,71	0,46
Дромедар	3,6	2,8	0,87	0,9
Қоспақ	3,7	2,8		

Кесте-2 Төрт түлік сүтіндегі белоктың құрамы

Жануар түрі	Белок%	Казейн %	Альбулин %
Түйе	4,45	3,22	1,23
Сиыр	3,4	2,7	0,7
Бие	2,2	1,25	0,95

Түйе сүтінің құрамы витаминге өте бай. К.Т.Бестужеваның ғылыми деректеріне бойынша түйе сүтіндегі дәрумендер құрамы:

Түйе түрі	А	$B_{1.2}$	С
Бактриан	0.38	2.72	58.2
Дромедар	0.343 -0.487	0.95 -1.86	57.4 – 79

Н.Т.Киселева менЛ.И.Полушина (1954) түйе сүтіндегі С витаминінің мөлшері рационға және малдың жеке еркшеліктеріне байланысты деп атайды. Ол інгенді құрғақ жантақпен азықтандырғанда сүтте 75,43 мг/л С витамині болатынын, ал көктемтегі жайылысқа баққанда ол 97,07 мг/л дейін артатындығын анықтады. B_1, B_2 және С витаминдерінің мөлшері бойынша түйе сүті сиыр сүтінен әлдеқайда асып түседі. Сүттегі минералдық заттар органикалық емес және органикалық қышқылдардың тұздары түрінде болады. Түйе сүтіндегі күлдің процент бойынша мөлшері сиыр сүтіндегіге жақындайды және 0,7 %аспайды, бірақ оның құрамдық бөліктерінің бөлінуі бірсыпыра өзгешелеу.Түйе сүтінің күлінде жалпы салмағының 30% шамасында фосфор қышқылы бар, ал сиыр сүтінде 24%. Түйе сүтінде 25% кальций тотығы бар, ал сиыр сүтінде ол 20 - 23%.Сүттің тығыздығы оның құрамына және ең алдымен оның майлылығына байланысты. Сүттің майлылығы неғұрлым жоғары болса, оның тығыздығы соғұрлым аз болады. Түйе сүтінде бие сүті мен сиыр сүтіне қарағанда қоректік заттар көп болғандықтан, оның калориясы да жоғары болып келеді.

К.Т.Бестужанова түйе сүтінің бактерияға қарсы тұруының көрсеткіші ретінде оның қышқылдығын зерттеді. Бактерияға қарсы тұру қасиеті жоғары болғандықтан сүттің қышқылдығы жайлап жоғарылайды.+10^0 кезінде қалыпты қышқылдық үш тәулік бойы сақталады,ал сиыр сүтінің қышқылдығы ұдайы арта береді.+30^0кезінде түйе сүті 24 сағат бойы сақталады,ал сиыр сүті болса, 6 ағаттан соң-ақ ұйып қалды. Түйе сүтінің бактерияға қарсы тұру қасиетінің жоғары болуы бағалы болып табылады,өйткені оны сақтаудың жане өңдеудің нақты мерзімдерін білдіруге мүмкіндік береді. Түйе сүтінің және одан жасалатын өнім – шұбаттың қоректік және емдік қасиеттері Қазақстанда, сондай – ақ Орта Азия республикаларында аса жоғары бағаланады.Қазақтың халық медицинасында шұбатты өкпе,асқазан ауырғанда,сондай– ақ улағанда,мешел болғанда пайдаланады. Атап айтқанда, өкне туберкулезін емдегенде шұбаттың маңызы шынында да зор.

Шұбат өкпе, асқазан, шек ауруларына бірден – бір шипа, қанды толтырады. Шұбаттың радиацияға қарсы әсері болатыныда анықталған. Қымыз бен шұбаттың емдік қасиетін фармакологиялық химиялық дәрі-дәрмектермен, минералды сулармен және де басқа қышқыл сүттермен салыстыруға болмайды. Себебі, олар динамикалық, биологиялық препараттар қатарына жатады. Қымыз бен шұбат асқазан мен ұйқы безінің секрециясына, бауырдан өт бөлінуіне ықпал етеді, қызметін жақсартады. Соның әсерінен ас қорыту, оларды сіңіру процестері реттелінеді. Асқазанның ойық жарасына, гастритке, бауыр және өт жолдары ауруларына, панкреатит, энтерит, колит, қаны аздық ауруларына бие сүтінің емдік қасиеті ерекше екенін баса айтуымыз керек. Бие сүтінің химиялық құрамы өте күрделі болып келеді. Оның құрамына ақуыздар, майлар, көмір сулар, әр түрлі минералды заттар, ферменттер, дәрумендер және микроэлементтер кіреді. Құрамының әр түрлі заттармен бай болуы себепті бие сүті өте қажетті азықтың маңызы бар болып табылады. Бие сүтінің азықтық құндылығы оның құрамындағы жоғарыда келтірілген ақуыз, май, көмірсулар және минералды тұздардың ара қатынасының ағзаға қажетті деңгейде болуы себепті олар адам организмінде тез қортылып оңай сіңіріліп кетеді. Сүттің химиялық құрамы тұрақты болып келмейді және ол малдың тұқымына, жасына, физиологиялық жағдайына, күтіп-бағу және азықтандыруына байласты өзгеріп тұрады.

Қымыз құрамында С витамині мол болғандықтан өкпе ауруларына, әсіресе туберкулез ауруына таптырмайтын ем. Қант диабеті, атеросклероз және жүрек ауруларына қымыздың пайдасы мол екені көптеген ғалымдардың еңбектерінен белгілі.

Қорыта келе елбасымыз Н.Назарбаев жолдауында адамдардың өмір сүру ұзақтығы 2020 жылы 72 жасқа ұзартылуы тиіс деп атап көрсетсе, ұзақ жасаудың кепілі – дұрыс тамақтану болып табылады. Әлемде өлім – жітімнің 60 % сапасыз астан, артық тұтынудан, дұрыс тамақтана білмеуден туып жатады.Сондықтан да әр елдің өзіндік ұлттық тамақтану саясаты болу қажет. Адамның дұрыс болып қалыпты өмір сүруі үшін ең қажеттісі қоректік заттың мөлшері, сапасы, ағзаға ену мөлшері.

Еліміз егемендік алған соң, емдік-сауықтыру бағытындағы туризмді дамыту жандандырыла бастады. Емдік бағыттағы туризмнің материалды-техникалық базасы жақсартылды, санаторийлерді қайта жөндеу мақсатында 57,0 млн. теңге бөлінді. Жаңа ғимараттар салынып, қосымша 900 төсек берілді, жаңа жиһаздармен қамтамасыз етілді.

Санаторийде ем жасаудың жаңа әдіс-тәсілдері пайдаланылды және жаңа технологиямен қамтамасыз етті. Бірақ қаншама жұмыстар жасалғанымен әлі де көптеген емдік-сауықтыру орталықтары жаңа заман талабына сәйкес болған жоқ. Осы мәселелердің алдын алу бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Д.А.Садыкова, Н.А.Мухамединова. ҚР экологиялық проблемалары,Алматы,2010ж

2.С.Р.Ердаулетов.Проблемы и перспективы казахстанского туризма.Алматы,1997г

3.В.Н.Вуколов. Экономика и география туризма. Москва.1984г.

4.Ян Гезгала. Туризм в народном хозяйстве. Москва.Прогресс, 1975г.

5. Курорттық рекреациялық шаруашылық (аудандық аспектілері) Гидбут А.В., Мезенцев А.Г. – М.: Наука, 1991.- 91с.

6. В.В. Полторанов М.М Мазур. Санаторлы курорттық ем мен оның жағымдылығы – М.: Профиздат, 1989.- 263б.

7. А.П Парфенов Табиғаттың емдік қасиеттері – Л.: Ленинград, 1963.- 44б.

8. П.Г, Царфис Ю.В. Ступинин Курортар (2 том) – М.: Профиздат, 1991.-511б.

9. Курорттық емделу / Н.А Белая, И.П Лебедева.– М.: Знание, 1978. – 63б.

10.А Хасенов. Қымыз және оның емдік қасиеттері – А.: Казгосиздат, 1961.- 41б.

11. Н Литвинова. Қазақстанның курорттары мен емдік орындары – А.: Казгосиздат, 1938.- 92б.

12. Климаттық емдеу методикасының негізгі принциптері проф редакторы А.С.Вишневского – М.: Медицина, 1965. – 413б.

13. Соколова М.В. Туризм тарихы– М.: Мастерство, 2002.- 350б.

14. Қазақстан Курорттары– Алматы.: Онер, 1973.- 143б.

15.К Нургалиев. М. Темирханов Қазақстанның емдік орындары – А.: Қазақтың Мемлекеттік баспаханасы 1957. – 77б.

16. А.Ю. Александрова Халықаралық туризм – М.: Аспект Пресс, 2001.- 464б.

17. А.Г.Ким Қазақстандағы рекреациялық территорияларға баға беру және туристік рекреациялық шаруашылық– А.: Рауан, 1997.- 205б.